ANALELE

ACADEMIEI ROMÂNE

SERIA II. — TOMUL XXXVI.

1913—1914.

MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE

CU 82 STAMPE, 2 FACSIMILE, 4 HĂRȚI ȘI 101 FIGURI IN TEXT.

BUCUREȘTI
LIBRĂRIILE SOCEC & Comp. și C. SFETEA

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ.

VIENA
GEROLD & COMP.

1914.

37.734

Prețul 20 lei.

Analele Societății Academice Române. — Seria I:

Tom. I—XI. — Sesiunile anilor 1867—1878.

Analele Academiei Române. — Seria II: L. B.

Tom. I—X. — Desbaterile și memoriile Academiei în 1879—1888.

Indice alfabetic al volumelor din *Anale* pentru 1878—1888 . . . . 2.—

Tom. XI—XX. — Desbaterile și memoriile Academiei în 1888—1898.

Indice alfabetic al volumelor din *Anale* pentru 1888—1898 . . . . 2.—

Tom. XXI—XXX.—Desbaterile și Memoriile Academiei în 1898—1908.

Indice alfabetic al volumelor din *Anale* pentru 1898—1908 . . . . 2.—

Tom. XXXI. — Desbaterile Academiei în 1908—9 . . . . 5.—

» *XXXI.—Memoriile Secțiunii Istorice* . . . . 10.—

Patruzeci și doi de ani de domnie a Regelui Carol I, de *D. Sturdza*. —,20

Un proces de sacrilegiu la 1836 în Moldova, de *Radu Rosetti* . . —,50

Letopisețul lui Azarie, de *I. Bogdan* 1,60

Cum se căutau moșiile în Moldova la începutul veacului XIX. Condica de răfueală a Hatmanului Răducanu Roset cu vechilii lui pe anii 1798—1812, de *Radu Rosetti* 1,50

Originile asiro-chaldeene ale greutăților romane, de *Mihail C. Suțu*. —,20

Arhiva senatorilor din Chișinău și ocupațiunea rusească dela 1806—1812. I. Cauzele răsboiului. Inceputul ocupației, de *Radu Rosetti* . . . . 2.—

Negru Vodă și epoca lui, de *Dr. At. M. Marienescu* . . . . —,50

Criminalitatea în România, după ultimele publicațiuni statistice, de *I. Tanoviceanu*. . . . . —,30

Arhiva senatorilor din Chișinău și ocupația rusească dela 1806—1812. II. Negoțierile diplomatice și operațiunile militare dela 1807—1812. Amănunte relative la ambele țeri, de *Radu Rosetti* 1,50

Unioniști și separatiști, de *A. D. Xenopol* . . . . —,50

» *XXXII.* — Desbaterile Academiei în 1909—1910 . . . . 5.—

» *XXXII.* — *Memoriile Secțiunii Istorice* . . . . 14.—

Știri despre veacul al XVIII-lea în țerile noastre după corespondențe diplomatice străine. I, 1700—1750, de *N. Iorga* . . . . . . —,50

Arhiva senatorilor din Chișinău și ocupația rusească dela 1806—1812. III. Amănunte asupra Moldovei dela 1808 la 1812, de *Radu Rosetti* 1,60

— IV. Amănunte asupra Țerii-Românești dela 1808 la 1812, de *Radu Rosetti* . . . . 2,—

Despre elementele cronologice în documentele românești, de *N. Docan*. 1,20

Partidele politice în Revoluția din 1848 în Principatele Române, de *A. D. Xenopol* . . . . —,50

Studii privitoare la numismatica Țerii-Românești. I. Bibliografie și documente, de *N. Docan* . . . . —,60

Știri despre veacul al XVIII-lea în țerile noastre după corespondențe diplomatice străine. II, 1750—1812, de *N. Iorga* . . . . —,80

Conflictul dintre guvernul Moldovei și mânăstirea Neamțului. I. Inainte de 1 Iunie 1858, de *Radu Rosetti*. 1,60

Marele spătar Ilie Țifescu și omorîrea lui Miron și Velișco Costin, de *I. Tanoviceanu* . . . . —,50

Luptele dela Ogretin și Teișani din zilele de 13 și 14 Septemvrie 1602 (7111), de *General P. V. Năsturel* . . . . —,50

Conflictul dintre guvernul Moldovei și mânăstirea Neamțului. II. După 1 Iunie 1859, de *Radu Rosetti* 1,50

Din amintirea unui boier Moldovean din jumătatea întâi a veacului XIX, Dimitrie Ghițescu, 1814—1878, de *A. D. Xenopol* . . —,70

«Doamna lui Ieremia Vodă», de *N. Iorga* . . . . 1.—

Sociologia și socialismul, de *A. D. Xenopol* . . . . —,20

Despre metoda în științe și în istorie, de *A. D. Xenopol* . . . . —,20

Țara Severinului sau Oltenia, de *Dr. At. M. Marienescu* . . . . . —,50

» *XXXIII.*—Desbaterile Academiei în 1910—1911 . . . . 4.—

» *XXXIII.*—*Memoriile Secțiunii Istorice* . . . . 12.—

Francisc Rákóczy al II-lea, învietorul conștiinței naționale ungurești și Românii, de *N. Iorga* . . . . —,40

Un călător italian în Turcia și Moldova în timpul răsboiului cu Polonia, de *N. Iorga* . . . . —,30

Două documente privitoare la revolta boierilor din țara Făgărașului în favoarea lui Mihnea Vodă numit cel Rău, 1508—1510, de *Ioan Pușcariu* . . . . —,20

Carol al XII-lea, Petru cel Mare și țerile noastre, de *N. Iorga* . 1.—

Câteva note despre cronicele și tradiția noastră istorică, de *N. Iorga* . . . . —,20

Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea după izvoare apusene. Luarea Basarabiei și Moruzeștii, de *N. Iorga* . . . . —,40

ANALELE
ACADEMIEI ROMÂNE

SERIA II. — TOMUL XXXVI.

1913—1914.

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

CU 82 STAMPE, 2 FACSIMILE, 4 HĂRŢI ŞI 101 FIGURI IN TEXT.

BUCUREŞTI
LIBRĂRIILE SOCEC & Comp. şi C. SFETEA

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ.

VIENA
GEROLD & COMP.

1914. 37.734

CUPRINSUL

ARMENII ȘI ROMÂNII: O PARALELĂ ISTORICĂ

DE

N. IORGA

Membru al Academiei Române.

Ședința dela 7 Iunie 1913.

In ce privește alcătuirea națională, fatalitățile ce derivă din felul cum se înfățișează teritoriul, aspectele și desvoltările ce pleacă din vecinătățile politice, poporul nostru și țerile noastre își află perechea în anumite provincii asiatice, și ele loc de întâlnire între Arieni și Turanieni, — *ambigua gens* (1), zice Tacit —, și ele leagăn al unei activități răsboinice prădalnice și cuceritoare, și ele provincii ale Macedoniei și Romei, mai apoi ale Bizanțului, și ele reduse la o autonomie ruptă în mai multe State, pe lângă provincii supuse străinului, până ce elemente rătăcitoare singure mai înfățișează în forma tradițională, apărătoare de dispariție, a culturii naționale, vieața încă trainică, plină de speranțe, biruitoare peste orice suferințe, a neamului. Și paralèle se pot trage și în ce privește alte fenomene, secundare, ale desvoltării noastre și ale desvoltării lor.

Aceste provincii sunt cele dela izvoarele Eufratelui și Tigrului, precum și dintre Caucas, vârful răsăritean al Mării Negre și laturea de Apus a Mării Caspice: Iberi, Georgieni și mai ales Armeni. Dacă n'ar fi străvechi înrâuriri de cultură și schimburi comerciale, dacă n'ar fi coloniile armenești din Moldova, mai vechi poate și decât

(1) «Les contrées traversées par la chaine du Taurus, et particulièrement la Cilicie, offrent ce phénomène remarquable qu' à toutes les époques de l'histoire elles ont été le point de jonction où sont venus se réunir les deux éléments, asiatique et européen» (Langlois, *Essai historique et critique sur la constitution sociale et politique de l'Arménie sous les rois de la dynastie roupénienne*; «Mémoires de l'Académie de St.-Pétersbourg», seria VII, tom III, no. 3; Prefață).

Domnia lui Bogdan Vodă întemeietorul, dacă n'ar fi miile de locuitori armeni ai solului românesc(1), însemnați în vieața noastră politică și culturală, oameni de Stat, învățați și poeți, până la nobilul suflet care a dăruit Academiei noastre, fără condiții, o avere de un milion — Grigore Buiucliu —, și încă aceste asemănări, bogate în explicații nouă, ne-ar îndemnà la studiul din punctul nostru de vedere, al acestor regiuni și al națiilor ce le-au locuit.

I

Aceste nații locuesc în Asia, dar nu sunt asiatice de obârșie. Numele *țerilor*, cari sunt în parte nouă — Georgia, un termin geografic introdus de călătorii apuseni din speța lui Marco Polo, Gurgistan, țara de lângă râul Gur, Kur, Cyrus (2), — numele *națiilor*, — Abcasi, Iberi sau, cum ziceau strămoșii noștri, Iviri, Armeni, nu trebue să ascundă prin diversitatea lor *o absolută unitate primitivă, care e europeană.* După îndelungate răsboaie, și cu Asiria viguroasă și crudă, ale elementelor turanice muntene dela izvoarele Eufratelui și Tigrului: Hitiții, ale căror cetăți cu mii de rulouri de pământ ars, purtând caractere cuneiforme într'o limbă încă neînțeleasă, se descoperă acuma, Khaldi-i din țara «Urarti» a civilizațiilor mesopotamiene, după uzarea acestui străvechiu element în lupta cu Sciții hunici din stepa dela Răsăritul Caspicei, după încetarea, în secolul al VII-lea înainte de Hristos, a dinastiilor primitive, cari au lăsat până târziu moda numelor lor, — un *element aric* a venit să-i înlocuească: Armenii, rassa *Arme*, frigiană, înrudită cu Tracii (3), în stăpânirea cărora, prin puternice imigrațiuni, ajunsese a fi și Asia Mică. Pe la Sangaris și Meandru ei trec până în regiunea vulcanică, a craterelor stânse, cuprinzând lacuri să-

(1) Scaunul episcopal al Sucevei trăește și până azi și are subt el și pe Armenii din Ungaria, socotindu-se la 9.000 de credincioși.

(2) Mourier, *Histoire de la Géorgie*, p. 14, nota 3. Cf. S. Vailhé, *Formation de l'Église arménienne*, în «Échos d'Orient», XVI, p. 109 și urm.

(3) Cf. Dacii și Daghii, cari locuiră Daghestanul. Anumite datini comune, ca frăția de sânge, — Mourier, p. 80. — Oseții, al căror nume vine dela *oss*, blond (Ernest Chantre, *Rapport sur une mission scientifique dans l'Asie occidentale et spécialement dans les régions de l'Ararat et du Caucase*, Paris 1883, p. 27), erau de sigur Europeni de origine, deși Chantre îi crede, ca și pe Curzi, — cu dialect persan, — veniți din părțile medopersice. El socoate că bronzul ar fi fost adus de o asemenea emigrație, nu numai la Ural, dar și la Dunăre (p. 29. V. și p. 34 și urm.). Deosebirea antropologică între Armeni și Curzi, *ibid.*, la p. 43.

rate, a coastelor bune pentru păscutul oilor, care ajunse apoi aşà de mult patria lor, încât istoricii naţionali, dela Moise de Coren, din veacul al VII-lea, până la patrioţii Ingigian (1835), Alişan, Gatergian (1852)(1), aşezau în aceste părţi, sfinţite printr'o tradiţie de trei ori milenară, chiar leagănul naţiunii. Osebirea teritoriului în basine închise favoriză dela început vieaţa locală, alcătuirea mai multor Armenii, precum dincolo, spre Caucas, înşirarea văilor, ca la noi, îndemnă la crearea unei vieţi politice deosebite pentru Georgieni, Iberi şi Abcasi şi pentru triburile lor, pomenite deosebit de cei vechi: Halibi, Mosci, Tococi, Sapiri, Matiani, etc. Invazii cimeriene, de sânge traco-celtic, întăriau numărul şi energia noilor stăpâni ai muntelui de-asupra Mesopotamiei.

Precum înaintaşii noştri traci au apărat linia Dunărei împotriva Statelor mari, de puternică organizaţie militară, dela Sudul ei, astfel aceste seminţii apărară linia Eufratelui împotriva regatelor mesopotamiene. Asiria nu-i putù nimicì prin uriaşele măceluri ale regilor ei. Persia lui Cir, reacţiune iraniană, se mulţumià prea uşor cu vieaţa de provincii a satrapiilor pentru a încercà măcar să-i desfiinţeze. Din potrivă, ea îngăduì apucături regale lui Baruir, auxiliarul regelui Arbace(2) şi lui Tigrane, ajutătorul credincios al lui Cir(3), şi până la urmă, până la căderea Persiei, Armenia avù şefii ei. Macedonia lui Alexandru cel Mare, pornită spre întemeierea unui Imperiu universal de cultură elenică, găsì acolo un alt Tigrane, tare în patriarhalismul lui tradiţional, precum la noi găsì pe un Dromichaites mâncându-şi bucatele simple din talere de lemn. Dela 331 la 190 înainte de Hristos, Seleucizii ţinură provinciile vecine, cârmuindu-le din Antiohia, creaţiunea lor, fară ca înrâurirea lor asupra regiunilor Araratului să fi fost mai puternică decât a regatului macedonic al Traciei asupra Geţilor de peste Dunăre. La cele două capete ale Imperiului creat de Alexandru se întâlneşte deci aceeaş situaţie. Tracismul patriarhal rezistă elenismului, care se mărgineşte la malul Mării, şi el pregăteşte pentru viitorul mai depărtat o cultură nouă.

---

(1) Apreciarea lui în dr. H. Thopdschian, *Politische und Kirchengeschichte unter Ašot I. und Smbat I.*, în «Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen an der königlichen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin», publicate de Prof. dr. Eduard Sachau, an. VIII, Berlin 1905, p. 99. Cf. p. 100: «Eine vollständige Geschichte der Armenier zu schreiben ist vorläufig nicht gut möglich, weil dazu noch viele Hilfsquellen fehlen».

(2) Langlois, *Essai*, p. 38.

(3) Langlois, *Numismatique de l'Arménie dans l'antiquité*, Paris 1859, pp. 1—2.

Pe când regiunile elenizate, litoralul plin de Greci vor da, subt stăpânitorii din interior,— ca Olbia, Tanais și celelalte cetăți ale malului nordic subt Boirebista, — un regat al Pontului, de caracter internațional și de limbă elenică, întrupate în figura, așà de asiatică totuș, a lui Mitridate, pe când elementul scitic, atins de concepțiuni romane și de tradiții iranice, produce Statul de veșnică luptă al Parților, pe când Roma, adevărata moștenitoare, în stăpânirea civilizației elenice, a Macedoniei lui Alexandru, căutà acum râurile Mesopotamiei, Arsacizii, puși de Parți, cu cari erau frați de sânge— Valarsace (Vagharșag) fiind fratele lui «Arsace cel Mare» sau al lui Mitridate Partul (1) — dau Armeniei dela Araxe ca și celei dela Eufrate o vieață politică,—neatârnată, măcar de pe la 200,— între anii 190 înainte de Hr. și 93 din era creștină. Dar, când Tigrane al II-lea (Dicran) (90—55 a. Chr.), cumnatul lui Mitridate din Pont, cearcă, printr'o năvălire în Siria, să reieà tradiția Seleucizilor nimiciți de legiunile romane, el merge de-a dreptul către o catastrofă din care nu se mai poate ridicà. Subt August chiar va începe lupta de supunere, luându-se fiii de regi ca ostateci la Roma și asasinând pe principii depuși. Numai rivalitatea Romanilor și Parților întreține vieața de Stat deosebit a Armeniei (2).

Urmașul lui Tigrane, Tiridat, fratele lui Vologes Partul, va vizità, după biruințele lui Corbulo, Roma lui Neron și va numì la întoarcere Neronia una din cetățile sale, iar urmașul său, de origine georgiană, Mitridate, intră în Roma ca prins, la 40 d. Hr.

Dar aici se oprì înrâurirea romană. Dacă Traian, — care, așà cum trecù Dunărea, străbătù Eufratul, dela Circesium la Mare (3) — găsì aici un Decebal armean în Barthamessir (Partamazir), pe care-l instalase întâiu în locul lui Artazar și pe care apoi îl învinse anexându-i țara — «Armenia et Mesopotamia in potestatem P. R. redactae (4)» —ca și țara Dacilor înfrânți, aici nu se îndeplinise acea lungă infiltrație de țărani italieni, acea transplantare de colonii vorbind latinește, acea așezare de pensionari ai armatei și demni-

(1) Saint-Martin, *Fragments d'une histoire des Arsacides*, Paris 1850, I, p. 154 și urm.; Langlois, *Numismatique*, p. 6.

(2) Vailhé, *l. c.*, pp. 113—4.

(3) Boré, *Arménie* (în «Univers pittoresque», p. 9. Pentru regatul pregătitor, cu caracter sirian, al Samosatei sau Comagenei, Langlois, *Numismatique*, pp. 7—8. Pentru cel de Arsamosata, cu Xerxes, p. 11 și urm. Pentru al Armeniei-Mici (Mitridate), p. 20 și urm. Dinaștii par a fi fost și ei străini (*ibid.*, p. 17).

(4) E înfățișat cu cele două râuri mesopotamice la picioare.

tăţilor civile, cari strămută graiul şi gândul roman la Dunăre pentru toate timpurile. De aceea, când Adrian, care primì la Roma vizita Georgianului Pharasman al III-lea (1), retrage de aici legiunile, se poate întemeià regalitatea unui Barthamispat, care atârnă însă aşà de mult de Imperiu, încât, atunci când Marc Aureliu lăsă Dunărea Goţilor «federaţi», principele armean Sohem aduceà omagiile sale supuse Cesarului în depărtata lui Capitală apuseană. Hegemonia romană se întărise şi mai mult prin anexarea, de Caracalla, apoi de Gordian al III-lea, şi a Osroenei semitice vecine (2), cu suverani dela un timp arsacizi, vechiu stat clientelar şi trecătoare provincie a lui Traian, pe care Adrian o liberase, cu capitala sa Edesa, unde legenda creştină aşează pe regele Abgar, căruia Isus însuş i-ar fi scris. Un nepot al lui Constantin cel Mare purtà titlul onorific de rege al Pontului, Capadociei şi Armeniei (3).

Inainte şi după Tiridat cel Mare (—314), în luptele ce urmează între Romani şi Sasanizii Persiei, Armenii, subt regi toleraţi, rămaseră spectatori meniţi a folosì din ultimile rezultate ale gâlcevei. Totuş se admite că dela 233 la 287 (4) Armenia fu în situaţie clientelară faţă de vecinii dela Răsărit, şi, la stingerea posterităţii bărbăteşti a Arsacizilor în Georgia, biruitorul rege persan Sapor fu adus în ţară pentru a-l face să dea fiului său Mirian coregenţa pe lângă fiica ultimului stăpânitor naţional (5). Cu Tiridat, subt Diocleţian, se încearcă reluarea vieţii politice regale în Armenia, cu toată opunerea lui Behram al Persiei. Prin pacea dela Nisibis, Tiridat rămâneà, şi Roma căpătà şi dreptul de a numì pe regii Georgiei. Armenii se strecurară apoi prin zilele lui Valens, aproape nepăsători—ca popor, căci regii lor se schimbă, uneori ei pier sub cuţit, ba chiar Capitala lor arde — la lupta de dominaţie ce se dădeà lângă dânşii, precum noi înşine stăteam nepăsători în obscuritatea noastră pe timpul răsboiului înverşunat dintre Romanii de Răsărit şi invazia gotică pentru stăpânirea Peninsulei Balcanice. La 387 Armenia e împărţită, iar la 428 cucerirea persană încheie acest dibaciu joc de basculă.

Tezaurul dela Pietroasa, marile depozite de bani ce se scot din

(1) Zonaras, ed. Bonn, I, p. 390.
(2) Langlois, *Numismatique*, p. 48 şi urm.
(3) Langlois, *l. c.*, p. 47; Vailhé, *l. c.*, p. 115.
(4) Mourier, *l. c.*, p. 104.
(5) *Ibid.*, p. 106 şi urm.

pământ arată că ne ţineam prin acel comerţ dintre Răsărit şi Apus care făcù şi prosperitatea Panoniei lui Attila. Tot aşà Armenia se ţineà prin vama negoţului dintre Indii şi Marea Neagră, care, după mărturia lui Pliniu cel Bătrân (VI, cap. XIX), întrebuinţà şapte zile pentru ca să ajungă prin Bactriana la ţermul Trapezuntului. Macedonenii, deşì creatori ai Alexandriei, cercetară coastele Caspicei şi se gândiră chiar la un canal ce ar legà-o cu Marea Neagră (1).

II.

Ceeace dădù acestui loc de refugiu, acestui popas de caravane caracterul unei patrii pentru un popor, care şi în timpurile celei mai largi şi mai depărtate *diaspore* şi-a adus aminte de dânsa, sunt condiţiile speciale în cari fu primit creştinismul (2).

Nu se poate vorbì întemeiat despre era conversiunilor parţiale, a cazurilor personale datorite imigrărilor străinilor şi legăturilor de comerţ. Şi acolo lucrurile s'au petrecut întâiu ca la noi. Şi pe Armeni Tertulian îi pomeneşte, într'un pasagiu discutat, printre neamurile trecute la credinţa cea nouă. Şi la Georgieni şi la popoarele vecine ar fi fost o predicaţie apostolică, a lui Simon şi a lui Andreiu (3), căruia i se atribue rolul de căpetenie în părţile noastre. Dar creştinarea întregului popor e pusă în legătură de o legendă, privită şi azi ca sacră, cu persoana Partului Grigore Iluminătorul (Lusavorici), un Arsacid, de rassă regală (n. c. 240 d. Hr., pe la 325).

El luă — se zice, — la 290—5 (4), învăţătura dela arhiepiscopul de Cesarea, un Grec, reprezentant al liturghiei greceşti, pe când Edesa, la Sud, reprezentà pe cea siriană. In această tradiţie ar fi rămas poate Armenia totdeauna, pierzându-se pe încetul, pentru Apus măcar, în lumea culturală bizantină, dacă n'ar fi intervenit

(1) Mourier, *l. c.* Legături cu China, Boré, *l. c.*, pp. 23—4 (după Moise de Coren).

(2) Cf. studiul citat din *Échos d'Orient* al părintelui Vailhé.

(3) Ormanian, *L'Église arménienne, son histoire*, etc., pp. 3—4; Mourier, *l. c.*, p. 82. Se vorbeşte şi de o activitate propagandistă a apostolului Vartolomeiu şi ucenicului Tadeu (Boré, *l. c.*, pp. 37—8).

Pretinsul act încheiat cu Papa Silivestru, *ibid.*, p. 39, nota. Cf. Langlois, *Numismatique*, p. XII şi urm.

(4) Vailhé, *l. c.*, p. 195.

marea jignire, producătoare de trainică ură, a împărţirii, menţionate, din 387 a provinciilor sale între Cesarul bizantin, Teodosie cel Mare, şi între regele persan, Sapor al II-lea. Grecul devenì un duşman naţional.

Se admite data de circa 400 pentru traducerea în armeneşte, inventându-se un alfabet special, cu litere proprii, de origine iraniană şi siriană, adause pe lângă imitaţia celor greceşti, de către Mesrop şi Sahac (Isaac; *catolicos* până la 428), a Scripturii Sfinte. O eră nouă, începând la 11 Iulie 552, înlocuì apoi era «dionisiană» a Crăciunului (1). Aceasta însemnà de fapt *întemeierea naţiunii armeneşti*, perpetuarea ei prin Biserică şi prin literatura în relaţie cu dânsa.

Nu ni se dă o explicaţie deplină a acestui fapt. Una parţială se poate dobândì dacă se ţine seamă de alte fapte din vecinătatea Imperiului de Răsărit, care la această dată e încă roman în forma politică, dar care, încă dela începutul religiei *populare* a creştinismului, eleniză în forma bisericească. Georgienii pretind să fi avut două alfabete naţionale *(mkhedruli* şi *khutsuri)* (2), deci o literatură sacră înainte de veacul al IV-lea, ceeace-mi pare cu totul inadmisibil (3). Dar în veacul al IV-lea, când Romanii şi Perşii se luptau subt ochii Armenilor pentru Amida la Eufrat, Goţii, trecând la arianismul oficial al Bizanţului, căpătau, prin Ulfila, Biblia în limba lor, dacă nu şi în străvechile lor rune. Naţiunile înrâurite de cultura greco-romană nu se mai puteau deci pierde, la un hotar ca şi la celălalt, în vieaţa sufletească a maimarilor şi învăţătorilor lor (4).

Osebirea naţională se pronunţă, nu numai în Sud, faţă de Siria care întinsese mult influenţa ei culturală până atunci (5), ci şi faţă de părţile georgiene, dela Araxe la Mare, osebite până atunci numai subt raportul politic, de când Farnavazd (— 237 în. de Hr.) crease un regat al Georgiei, pe care însă îl întâlniră şi-l supuseră Armenii în

(1) Se păstră însă indicţiunea greacă.

(2) Mourier, *l. c.*, pp. 36—7.

(3) Fiul lui Tigrane, Artavasd, scrisese *greceşte* (Langlois, *Numismatique*, p. XV). Vechile monede au *numai* inscripţii greceşti. Intre regii armeni din dinastia Arsacizilor este şi un Alexandru.

(4) In Prefaţa la cartea, citată şi mai sus, a fostului Patriarh Ormanian, Bertrand Bareilles pune în legătură opera îndeplinită atunci în Armenia cu aceea îndeplinită mult mai târziu, la Slavi; p. IV.

(5) Langlois, *Numismatique*, pp. XV-XVII.

mişcarea lor de expansiune contra Seleucizilor în Siria, anexându-şi, cu voia regelui part vecin, şi Mingrelia şi Albania, unde se lăsă un principe autonom (1), şi ţara Lazilor. Mai târziu aceste ţinuturi căzură subt mâna marelui rege elino-armean al Pontului, dar provinciile păstrau şi mai departe regalităţile lor tradiţionale. Când Pontul se lichidează, la începutul erei creştine, Armenia primeşte regi de origine georgiană, ca Mitridate şi Radamist, pe când alţi candidaţi vin din Partia armeno-turanică (2). La despărţire, Neron alipì regiuni armeneşti la Georgia liberă a lui Farasman (3). Luptele duarhilor următori cu Armenia lui Sempad nu însemnau încă, de amândouă părţile, o conştiinţă naţională. Până la 265 se păstră legătura dinastică a Arsacizilor între Pont, Armenia şi Georgia.

Acuma însă Georgia evangelizată de Sf. Andreiu şi ea şi de fabuloasa Sf. Nino (4), ca şi Albania — Aghovania Armenilor (5) —, avură alte litere, atribuite fireşte aceloraşi iniţiatori, cărora li se dă în aceste părţi un aşà de vast rol ca în Apusul slav lui Chiril şi Metodiu, mai noi cu patru veacuri. Faptul că, la isprăvirea dominaţiei arsacide în Armenia, Albanii, cu Uzii de pe marginile râului Cura şi cu alţii (6), începură o nouă vieaţă politică, agresivă, explică şi mai bine osebirea.

Despărţirea deplină de vecinii apuseni şi răsăriteni, deci izolarea religioasă şi naţională, caracterizarea culturală a Armenilor se făcù în decursul veacului al V-lea şi al VI-lea. Lupta pentru unitatea sau dualitatea naturii lui Hristos aprinse iarăş mari pasiuni în Imperiul bizantin. Sinodul din Chalkedon (451) se declară împotriva eutychianismului monofisit. Armenia nu putù să-l recunoască (7), primind apoi, la 482, Henoticul. Erà tocmai vremea când lumea constantino-

(1) După St.-Martin, *Recherches sur l'histoire de l'Asie*, cap. XX, *ibid.*, p. 50.

(2) *Ibid.*, pp. 80–1.

(3) *Ibid.*, p. 83.

(4) Mourier, *L'art religieux au Caucase*, p. 6.

(5) Boré, *l. c.*, p. 22.

(6) Pentru legăturile dintre seminţiile georgice, Grusini, Mingrelieni, Gurieni, toţi cartvelinieni — şi Lazii vorbesc un dialect cartvelinian — v. Chantre, *l. c.*, p. 428.

(7) V. şi Vailhé, *l. c.*, pp. 206–9. — Pentru subtilităţile ce invoacă astăzi Biserica armeană, primitoare a dogmei celor două naturi şi duşmană a lui Entychios monofisitul v. D. Dan, *Monofisitismul în Biserica armeană-orientală*, Cernăuţi 1902, dar şi observaţiile lui Nilles, *Symbolae* (v. mai departe), II, p. 916 şi urm., precum şi culegerea Mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei, *Dovedire împotriva eresului Armenilor*, Bucureşti 1824.

politană părăsià veşmântul roman, pentru a pregăti Bizanţul de ortodoxie oportunistă, de limbă grecească, al lui Iustinian. Încă dela 552 se fixase, am văzut, o eră specială armenească. La 524—7 sinodul dela Duin (Tovin), câtevà leghi departe de Eivan care cuprindeà şi Georgieni şi Albani, se declarase contra confesiunii chalkedoniene, dar şi contra nestorianismului sirian (1). La 552 Patriarhul Avram făcù să se hotărască, într'un nou Sinod dela Duin, nu numai respingerea încheierilor dogmatice dela Chalkedon, dar şi întreruperea legăturilor, socotite ca primejdioase, cu Grecii, ba chiar cu Sfintele Locuri, supuse lor (2). Peste câtvà timp, Iberia rămâind chalkedoniană, hotarul religios şi politic se fixă şi în această parte: Sinodul de-al treilea la Duin, în 609, unià Georgia cu lumea greacă, pregătind viitoarea pieire a naţiunii subt fraţii de credinţă ruşi (3).

Erà vremea când tendinţele ecumenice cari se desfac din stăpânirea lui Iustinian treziau iarăş răsboiul la Eufrate. Urmaşul acestor planuri mari, Heracliu, izgonitorul Perşilor din Siria, va atrage, dar nu prin forma nouă bizantină a monotelismului, a voinţei unice a lui Hristos, în adevăr pe patriarhul Esdra (Iezr); apropierea nu se face definitiv, cu tot actul de unire dela Erzerum, din 622 (4), între cele două religii, cele două culturi şi cele două forme politice. Alipirea la Imperiu, subt Mauriciu, a cetăţilor Dara şi Martyropolis (păstrate de Bizantini dela 633 la 693) nu făcuse pe Greci să fie mai iubiţi de îndărătnica naţie armenească, deşi supuşilor Împăratului li se impuse confesiunea chalkedonieană: ea rămâneà mai bucuroasă de stăpânirea persană, care, încă din veacul al V-lea, se exercità în părţile dela Van până la Araxe şi Ani, prin căpitani de margine, *marzpani* (5), adesea de rassă indigenă, ca dinastia Mamigonienilor.

Când, dela 632, Saracinii, cuceritori ai Persiei, luară locul Perşilor, se urmă faţă de aceştialalţi păgâni o politică asemănătoare. Ceeace nu înseamnă că legăturile cu Bizanţul slăbesc; din potrivă,

---

(1) Boré, *l. c.*, p. 42 şi urm.— Datele după Vailhé, *l. c.*, p. 209.

(2) Boré, *l. c.*—O trecătoare unire cu Grecii, din motive politice, la 571, Vailhé, *l. c.* p. 210.

(3) Ormanian, *l. c.*, p. 32.

(4) *Ibid.*, p. 34; Vailhé, *l. c.*, p. 210.

(5) Langlois, *Essai*, p. 40. Bizantinii aveau in loc curopalaţi şi patrici *(ibid.). Dar pentru un Iustin numai un patriciu roman erà şi Clovis.*

chiar după ce acesta pierde și Theodosiopolis, se însemnă legături de familie cu Impărații—Maria Armeanca e soția lui Constantin Porfirogenetul—, ba chiar proclamări de Armeni ca Impărați: Bardanes, care e un Vardan, la 711—13 (ca Impărat: Filipic), Leon, din vechiul neam Arzerumi, care rămâne *basileus-ul* Leon Armeanul (813—20); urmașul său Teofil apare în Armenia către 830 (1). Și Georgienii au astfel de relații cu Bizanțul: Bagrat al IV-lea iea pe Elena, fata Impăratului Roman Argyros (2).

Dar *contra* Bizanțului, care se privià ca singurul stăpân îndreptățit, Armenia căpătă atunci principi dintre cari se ridică Bagrat Bagratidul (—845) (3), din Taron, al cărui urmaș, Așot (853—90), lucrează, timp de douăzeci și cinci de ani, pentru a pornì regatul autonom al Armeniei, recunoscut și de Bizanț, pe care-l întemeiază de fapt Gagic I-iu Arzeruni (971—992), cu Șahinșahi (4), desvoltați din vechii *osdigani*, pe lângă cari trăesc Arzerunii, la Van și Nacșivan, și Sunizii, la hotarul Armeniei (capitala Capru)— în curând și ei regi —, precum și Vaspuracanul (capitala Vostan).

Astfel se dă acestei civilizații originale deplina ei înflorire. «Tot ce se întâmpină azi ca vestigii ale activității poporului armenesc datează din epoca Bagratizilor». Atunci se desvoltă literatura armenească, bogată în scrieri encomiastice și hagiografice, închinate regilor din vechile dinastii și celor dintâi patriarhi. Operele acestea sunt în parte accesibile și necunoscătorilor vechii limbi armenești. Ioan Catholicosul din veacul al IX-lea a fost tradus în parte de St.-Martin, Goriun, biograful Sf. Mezrop, tradus de R. J. Emine în franțuzește, Moise din Coren, care, în Istoria Lumii, merge până la căderea Arsacizilor,—între alții, de V. Langlois și Levaillant de Florival și, în italienește, de Cappelletti și de Mechitariști. Toma Arzeruni scrie despre Vaspuracan (sec. X), Vartabiedul Eliseu despre secte și despre luptele Perșilor în Armenia în veacul al V-lea, subt Vardan —, tradus de Garabed Cabaragì și V. Langlois, de Neumann, englezește de Cappelletti, italienește (și traducere rusească)—, Agatanghel, despre conversiunea Armeniei, — tradus de Tommaseo; Faust de Bizanț, autorul «Isto-

(1) Ormanian, *l. c.*, p. 34.

(2) Mourier, *L'art religieux*, p. 13, nota 2.

(3) Pentru Mamigonianul numit de Moaviah, Langlois, *Numismatique*, p. 84. — In genere, Thopdschian, *l. c.*

(4) Pentru Bizantini, numai ἄρχοντες τῶν ἀρχόντων.

riei Armeniei», tradus de V. Langlois şi, în limba germană, de M. Lauer. Să adaogem cântecele lui Lazăr de Pharbe, care povesteşte cele întâmplate dela Cosroe al III-lea la Vahan Mamigonian, traducere în colecţia Langlois şi a lui Cabaragì, pe Ghevond, dela sfârşitul veacului al VIII-lea, istoric al Califilor, care a aflat un traducător în Garabed Şahaazarianţ (Paris 1857), pe Sebeos, povestitorul luptelor lui Heracliu, care a găsit numai o versiune rusească, precum şi pe Moise Coaliancatovaţi, care a scris despre Albani (traducere rusească, franceză, de E. Boré şi de Brosset). Din veacurile următoare sunt Asalic (—1004), Aristakes (—1071), Mechitar (sfârşitul sec. XIII), Jovanşer, istoricul Georgiei, Ştefan Orbelian (despre Siunia; traducere francesă de Brosset), Vardan Vartabietul, Chirac de Ganţac (sec. XIII), Sempad, istoricul lui Hetum I-iu, Toma de Medzob, care scrie despre Timurlenc (1).

Să mai amintim traduceri religioase, din Sf. Ioan Gură-de-Aur, din Sf. Vasile şi Chiril, din Efrem Sirul şi din Istoria lui Eusebiu, ori prelucrări în acelaş domeniu, ca a lui Eznic, *Contra Ereticilor*, ca a lui Faust de Bizanţ, din veacul al V-lea. Multe opere filozofice fură traduse şi ele (2).

Ani, Capitala Armeniei Bagratizilor, a marelui Sembat (890—913), a lui Sembat al II-lea (977—89) şi a lui Gagic (989—1020), timp de două veacuri care pentru Bizanţ înseamnă lucruri deosebite: întâiu o relativă repede înaintare şi siguranţă victorioasă, iar apoi sbuciumul împotriva năvălirii îndrăzneţe a Turcilor selgiucizi, ocupă o întindere de peste cinci verste, cuprinzând în ziduri puternice vreo douăzeci de biserici de o «calitate admirabilă». Catedrala sa, asemenea cu cea din Kutais, cu cea din Manglis lângă Tiflis, cu cele din Mocri în Abcasia şi Martvili în Mingrelia (3), aveà 37 de metri lungime pe 24 lăţime. Tot în acest timp, între 930 şi 936, se clădià, rege fiind Abas pacificatorul, şi mânăstirea dela Ecìmiazin, viitoare reşedinţă a Patriarhilor (4), cea dela Harhigi,

(1) Cf. M. Brosset, *Les ruines d'Ani, capitale de l'Arménie sous les rois bagratides, aux X-e et XI-e siècle*, Petersburg 1860—1, II, pp. I şi urm. — Indicaţii bibliografice precise, la Thopdschian, *l. c.*

(2) Ormanian, *l. c.*, p. 153.

(3) Mourier, *l. c.*, p. 13 şi urm.

(4) *Ibid.*, p. 69.

înălţată de pribegii, din ordinul Impăratului Romanos, cari putuseră să se întoarcă în ţara lor (1).

Aceşti suverani dornici şi luxoşi se priviau ca adevăraţi βασιλεῖς întocmai ca Ţarii slavi, din acelaş timp, ai Bulgarilor. Ca şi aceştia ei săpau pe coloane de piatră amintirea faptelor lor şi iscăliau cu chinovar, puind în această coloare şi data, de mâna lor (2). Până târziu, la regii Ciliciei, se păstrează peceţile de aur (3). Biserica metropolitană din Ani erà închinată Sf. Sofii (4).

Vechii duşmani «greci», în puterea drepturilor imperiale ce aveau, distruseră însă această formaţiune separatistă, şi anume îndată după ce o nouă ofensivă norocoasă dădù lui Nichifor Phokas şi lui Ioan Ţimische — el însuş un Armean de sânge —, nu numai stăpânirea asupra Bulgariei şi Dunărei întregi, dar şi asupra Siriei. Eufratul şi marele nostru râu de hotar văzură în acelaş timp vulturii Cesarilor ce se întorceau. Totuş, deşi Vasile al II-lea iea Taicul şi Gogarena, Gagic păstrează încă, nu numai cea mai mare parte din Armenia sa, dar şi autoritatea asupra regilor Albaniei, Carsului, Vaspuracanului.

Această provincie ajunge bizantină la 1022. Dar Mihail al IV-lea urmează lupta, şi la 1045 Gagic al II-lea cedează statele sale Impăratului Constantin Monomahul, care căpătase şi dependenţa Iberiei lui Liparit, al cărei «rege» nu erà mult mai mult decât un simplu strateg de hotar. Regele Carsului trecù în surgunul dela Amasia. Patriarhul, ai cărui înaintaşi şi până acum rătăciseră între Greci, se aşează la Trapezunt, la Sebaste, care aveà un şef deosebit. Fostul rege de Van, Senecherim, se adăposteşte un timp la Constantinopol pentru ca tot la Sebaste să-şi încheie zilele, în 1027 (5).

Aproape în acelaş timp, Persarmenia e năvălită de Turcii Selgiucizilor. La 1064, cetele lor umpleau de ruine splendida capitală. Fugar la Constantinopol, Katholikosul nu se mai întoarse; urmaşii lui rezidară la Zamentan în Taurus, ca să ajungă apoi la jumătatea veacului al XII-lea în Rum-Calà, pe Eufrat (1147—1293) (6).

---

(1) Pentru bisericile armene din veacurile anterioare (cea dela Usunlàr din 718—29), Mourier, *l. c.*, p. 10.

(2) Langlois, *Essai*, pp. 11—2.

(3) *Ibid.*, pp. 12—3.

(4) Mourier, *l. c.*, p. 69.

(5) Ormanian, *l. c.*, p. 41; Gelzer, în «Geschichte der byzantinischen Litteratur» a lui Krumbacher, p. 997; cf. *ibid.*, p. 1004.

(6) Iorga, *Geschichte des osmanichen Reiches*, I, p. 44 şi urm.; Ormanian, *l. c.*

III.

Astfel, dacă nu dispărù cu totul tradiția romano-bizantină,—căci regi mai târzii își scriu numele grecește pe monede, — încetă, odată cu regimul «ducilor», ca la Durazzo și Belgrad, organizarea greacă a demnitarilor, cari — Vistieri, proximi, parachimomeni, domestici — corespund ordinei bizantine din țerile noastre, subt un Mircea și Alexandru (1).

Vieața politică a acestor regiuni caută acum și află un adăpost în văile caucaziene ale Georgiei, locuite de un popor viteaz și îndrăzneț. In veacul al XII-lea domnește vestita regină Thamar, «Semiramida Caucazului», fiică a regelui Gheorghe, clăditoarea bisericilor din Caben, Bethania, Vartzia, etc., și a mânăstirii din Ghelati, bogate în sculpturi decorative, asemenea cu colacul împletit care încunjură bisericile noastre (2). In Mingrelia *dadianii*, al căror nume *corespunde cu «juzii» noștri*, pomeniți încă din veacul al XI-lea, își urmează șirul. Literatura georgiană, cu traduceri din Sfinții Părinți, înflorește tocmai în acest secol, prin refacerea și completarea vechilor traduceri, de scriitori cari sunt în parte Athoniți.

Această supunere aduse însă Armenilor acelaș folos pe care erà să-l aducă Grecilor bizantini supunerea de Turcii osmani: putința de a exploatà comercial întregul cuprins al cuceririlor făcute de aceia cari-i anexaseră. Prin unificarea Asiei Mici subt Selgiucizi putură ei ajunge astfel până în pasurile și porturile Ciliciei, până la porțile Siriei (3), ba până la Antiochia însăș.

Peste câtevà decenii, cruciatele puseră în legătură pe Armenii din orașe, cari se coborîseră pe încetul către malul Mării, cu cetele de cavaleri ale Apusenilor, cari aduceau, cu altă limbă, alte așezăminte și alte concepții. La Tars, care e o «Armenia» (4), la Adana, unde «Ursinus», «domnul» ei, nu e decât un Oșin, nume caracteristic armenesc, iubit în dinastiile cele nouă, probabil și la Mamistra vecină și în multele castele din aceste părți, potrivite pentru micile

(1) Mourier, *l. c.*, după Condacov, pp. 16—7, 85—6.

(2) *Ibid.*, p. 129. Cele mai vechi manuscrise sunt dela sfârșitul veacului al X-lea (pp. 131—132). V. și Tamarati, *Église de Géorgie*, Paris 1911.

(3) Cf. Gutschmied, în *Memoriile Academiei din Petersburg*, seria a VIII-a, vol. XXXV, p. 1 și urm.

(4) Scrisoarea lui Anselm de Ribeaumont, în Hagenmeyer, *Kreuzzugsbriefe*, p. 145.

dominații locale, Armenii primiră bucuroși, cu cruci și prapure, din ură față de Greci ca și din frică față de Musulmani pe noii veniți, cărora le sărutau picioarele și poala hainei (1). Se pomenesc și nume de ale acestor comandanți, ereditari poate, ai cuiburilor de munte — unul e numit «Constantinus de montanis»,—precum e acela al lui Pacrad (Pangratie), care amintește prin numele său pe Bagratizii de odinioară (2): acesta încercă să-și facă un principat cu ajutorul Apusenilor, cari-i descoperiră însă intențiile și-l pedepsiră greu pentru dânsele. In Edesa însăș sta cu autoritate deplină, ajutat de episcop și de fruntașii orașului, un Toros: el adoptă pe Balduin Normandul, puindu-l între cămașă și trup, după datina neamului. Mai departe un Simion și alții au aceleași legături cu Francii, cari vedeau însă în ei eretici pavlichieni, niște «publicani»(3). In «regio Turbaisel» se întâlnește un «Nicusus», ca «princeps armenicus (4)»; în «munții negri» un Paguni (5), un Cog-Vasile, pe care cruciații îl numiau «Corrovasilius» (6).

Atunci chiar, în văile Ciliciei se întemeiază, pe lângă senioria, vasală față de Bizanț, a Hetumienilor din Lampron, cari poartă titlul de «sebaști», baronia independentă — asemenea cu Voevodatele noastre de munte cele mai vechi—a lui Rupen (Rubin) și a fiului său Constantin (1095—1110), cari se arată și ei prieteni ai invaziunii latine, dela care așteptau foloase politice (7).

Acești principi armeni rămaseră, pe când ceilalți își pierdură puterea ori chiar și vieața în luptele provocate de expansiunea militară a Occidentalilor către Sf. Mormânt. Se împiedecase prin cruciata întâi, de fapt, întemeiarea acelei «Armenii», de care vorbește, în scrisoarea lui, Ribeaumont, dar, în proporții mai restrânse, ea trebuià totuș să se formeze, pentru a trăi vreo trei sute de ani.

Numai cât nouăle împrejurări politice îi schimbară caracterul dela început. Pe lângă tradiția veche națională, Armenia ciliciană erà orientată încă spre Bizanț, deși nu fără anume elemente persane pe cari ea le aduce până la Marea Mediterană și cari se recunosc

(1) Röhricht, *Geschichte des ersten Kreuzzuges*, Innsbruck 1901, p. 97 și urm.
(2) *Ibid.*, p. 99 și nota 5.
(3) *Ibid.*, p. 104, nota 4.
(4) Alberic, ed. «*Historiens des croisades*», IV, c. 9.
(5) Mateiu din Edesa, aceeaș ediție, pp. 33—4.
(6) Alberic, *l. c.*, V, c. 14.
(7) Mateiu de Edesa, *l. c.*, pp. 33—4.

bine şi în caracterul artistic al miniaturilor de manuscripte(1). Manuil Comnenul, care urmărià şi lucruri mai depărtate, mai puţin fireşti, crezù că aceste începuturi de independenţă pot fi nimicite şi întreaga Cilicie recuperată pentru Imperiu. Leon, principele rupenid din vremea sa (1123—1137), căzù în captivitatea Bizantinilor, dar stăpânirea directă din Constantinopol ţine numai până în 1144, când Toros, fiul său, reieà tradiţiile de neatârnare, pe cari le înseamnă un şir de cronicari armeni: Vahram Rapun, Grigore Ereţ, Ghiragos, Vartan(2).

Pentru a scăpà de tirania împărătească, învelită în mari titluri de «sebast», «pansebast» pentru rege, Armenii dela Mare văzură îndată că trebue să facă cele mai largi concesii Latinilor şi prin urmare şi Papei care-i sprijinià cu banii şi cu propaganda lui. Pe când se negocià cu Biserica din Constantinopol, se făcură propuneri, pe la 1150, apoi la 1172—5, la 1177, şi Scaunului roman. După sinodul ţinut la Rum-Calà, reşedinţa Patriarhului shismei naţionale, se ajunse, în 1198, la o înţelegere cu Papa, care nu erà altul decât Inocenţiu al III-lea.

In tendinţele lui de a dominà lumea prin concepţia de universalitate romană a Bisericii, el împărţià pretutindeni, cu condiţia alipirii la catolicism şi a vasalităţii faţă de el însuş şi de urmaşii săi, coroane de regi, pe cari le socotià de un preţ egal cu aceea pe care un depărtat înaintaş o pusese pe fruntea lui Carol cel Mare. Fără a ţineà seamă prea mult, în fond, de susceptibilităţile vechiului Bizanţ grecesc sau ale noului Bizanţ latin, pe care tocmai atunci îl creà cruciata a patra, acelaş domn sufletesc al Creştinătăţii care numià la Adriatică un rege al Sârbilor, în Tracia un «rege al Vlahilor şi Bulgarilor», hotărî, în Ianuarie 1199, *înainte* de crearea Imperiului lui Ioniţă, dar trei ani după a regatului lui Ştefan «cel dintâiu încoronat», *ridicarea Armeniei nouă la demnitatea regală*(3). Legatul pontifical Conrad de Wittelsbach încoronă astfel la Sis pe Leon al II-lea († 6 Fevruarie 1289), cuceritorul Sataliei şi Heracleii, ca *tacafur*, rege al Armenilor, «rex omnium Hermenorum» —, titlu corespunzător cu al Domnului «a toată Ţara-Românească». Căsă-

(1) Cf. şi Strzygowski, *Ostasien im Rahmen vergleichender Kunstforschung*, în «Ostasiatische Zeitschrift» pe 1913. Intâlnim leul cu faţa de om, de tradiţie artistică asiriană, cei doi lei lângă o cruce dublă, cornul de abundenţă în mâna regelui.

(2) Langlois, *Essai*, pp. 53, 59.

(3) V. Ormanian, *l. c.*, pp. 48—53.

toria lui Leon cu sora lui Balduin de Bourg, conte de Edesa (1), îl apropiase şi mai mult de lumea latină, şi erà vorba ca fiica lui Leon, Isabela, armeneşte: Zabel, care, căsătorindu-se apoi ca regentă (1219—24) cu Hetum de Pardzepert, îi dădù tronul, să fie soţia lui Andreiu, fiul acelui Andreiu al II-lea, rege al Ungariei, care-şi strică toate rosturile acasă pentru o neizbutită expediţie cruciată (2). Impăratul apusean îl recunoscù, ca şi, de alminterea, cel bizantin şi titlul său cel mare sună aşà: «Leo, Dei gratia rex Armenorum, permotus divina clementia ad regalem dignitatem et sublimatus regali corona per manus Imperii romani» (3).

Pentru ca să arăte şi mai bine îndreptarea sa politică, Leon, care iscălià totuş Λέο (4) şi redactà «cărţile» sale în armeneşte, pecetluindu-le cu coroana bizantină şi chipul leului ce ţine crucea în spate (5), legă cele mai strânse relaţiuni cu negustorii latini din preajma sa, aşà cum şi nouăle regate slave din Balcani se deosebiră prin ocrotirea lor specială pentru comerţul italian. Dar privilegiile regilor armeni ni s'au păstrat: încă de subt Rupen al II-lea (1175—1187), care abdică, republicile interesate în Levant: Veneţia, Genova, Pisa, îşi aveau rosturi recunoscute de principe, şi la 1196 se pomeneşte chiar consulul veneţian; cel dintâiu privilegiu pentru Veneţia e acel din 1201, reînnoit apoi la 1245, 1271, 1307, 1320, 1321 şi 1333 (6). In acelaş an 1201 se dădeà privilegiul Genovei, întărit şi el în mai multe rânduri, la 1215, 1281 şi 1288-9 (7). Se întărì, la 1216, şi privilegiul dat de Latinii din Antiohia Pisanilor (8). Ba chiar se încheiè o învoeală cu Ospitalierii pentru a li se încredinţà Larenda, în cazul când ar puteà să fie cucerită dela Musulmani (9). Catalanii fură admişi să participe la acest negoţ numai pe la 1293, iar Provenţalii din Montpellier la începutul veacului al XIV-lea, în 1314 (10). La 1331 se adăugeau în sfârşit şi

(1) Langlois, *Essai*, p. 70.
(2) *Ibid.*, p. 24.
(3) *Ibid.*, p. 60. Sceptrul său are floarea de crin (Alishan, *L'armeno-veneto compendio storico e documenti delle relazioni degli Armeni coi Veneziani*, Veneţia 1893.
(4) Langlois, *Essai*, p. 12.
(5) Alishan, *l. c.*
(6) Langlois, *Essai*, pp. 16—8; *Trésor der chartes d'Arménie*, Veneţia, 1863, p. 126 şi urm.
(7) *Ibid.*
(8) *Trésor*, pp. 138—9.
(9) *Ibid.*, pp. 115—7.
(10) *Ibid.*, pp. 178—9.

Sicilienii (1). Afară de aceasta, pe acelaş timp se întreţineau relaţii cu Florenţa (Casa Bardi), cu Maiorca, cu Nîmes, cu Bruges, cu Londra chiar (2). Alături cu vechile demnităţi naţionale, pe cari le recomandă călduros partidul naţional, al lui Narses de Lampron *(marzban* sau *merzpan, sbasalar,* etc. (3)), cu cele împrumutate dela Greci (un *proximos* se întâlneşte şi în acest timp), stau lângă rege baroni, şambelani, seneşali (4), baili, ca acel «baron» Constantin de Pardzepert, tatăl regelui Hetum. Din a doua jumătate a veacului al XIV-lea documentele se redactează şi în limba franceză, considerată ca limbă generală francă, limbă a cruciatelor şi a statelor întemeiate prin ele. Când trebuì să se hotărască legile noului regat, caracterul său dublu, latino-bizantin, cu adaus de elemente naţionale—întru toate asemenea cu caracterul principatelor noastre—, se vădeşte din nou. Pe lângă «Cartea legilor», Pravila lui Mechitar-Coş Arşaguni, se dă, de Sempad, o ediţie armenească a «Asiselor Antiohiei» (5).

In instituţii, se amestecau cele două tendinţe, cu o predomnire a fondului bizantin. Locuitorii, de rassă mixtă, asupra cărora se făcuse «descălecarea» Rupenizilor, plătesc dijma, «obiceiul» *(consuetudo),* «învoeala» *(pactum),* ajutorinţa *(occasio, achoison),* slujba *(servitium),* năpăşti şi angarii *(coontrarietas, exactio, angaria),* pe lângă deosebite vămi şi taxe de trecere *(drictura Maris et terrae, transitus,* poate şi *tabulagium)* (6),—ca şi la noi. Ca şi la noi, se plătià pe povară,—aici povara de cămilă—*tantallaugia*—: 4% (7), şi, ca şi la noi, se plătià apoi o taxă proporţională pe categorii: vin, untdelemn, vite, lemn, fier, piei, lână, postav (8). O vamă mare se află lângă cea mică (9). *De o parte şi de alta, e vechiul sistem tătăresc, pe care Peysonnel ni-l arată funcţionând şi în Crimea veacului al XVIII-lea.*

O necesitate de comerţ crease Armenia Mică, precum o altă necesitate de comerţ creă mai târziu principatul românesc din Argeş şi principatul, mai nou, separatist, al Moldovei. De fapt, acest regat,

(1) *Ibid.*, p. 186 şi urm.
(2) *Ibid.*, pp. 202—3.
(3) Langlois, *Essai*, p. 53.
(4) Langlois, *Trésor*, p. 185; *Essai*, p. 47. Şi în Alishan, *Sic.*, partea a doua.
(5) Ediţia Mechitariştilor din Veneţia, 1876.
(6) Langlois, *Essai*, p. 52.
(7) *Ibid.*, p. 74 şi urm.
(8) *Ibid.*, p. 81.
(9) *Les ruines d'Ani*, p. 20.

care cuprindeà Sis, Mamistra, Adana, Tarsul, nu reprezentà numai interesele speciale ale unei părți din coasta ciliciană. Legături, ajutate de o extensiune națională neîntreruptă, se păstrau cu ținuturile din interior, așà încât caravanele carì mergeau din Persia, din Asia Centrală, spre Tebriz, se puteau desface spre Marea Apusului, în loc să caute Marea dela Nord, Marea Neagră. Cu atât mai mult, cu cât acele părți ale Trapezuntului și porturilor vecine erau în stăpânire musulmană și în curând în aceea, destul de vexatorie subt raportul vămilor, a Mongolilor.

Pentru siguranța acestui comerț ca și pentru garantarea Statului, se încheiară legături și cu principii mohammedani din vecinătate. Hetum I-iu face astfel un tratat cu Selgiucidul Caicobad (1231) (1), un altul cu «Sudanul» egiptean Bibars, stăpân al Siriei (1268) (2), care-l biruise, ucigându-i și fiul Toros (3), și cu urmașul său Chelaùn (1285). Relațiile cu Mongolii, cari luaseră Armenia veche, cu Erzerum, la 1242, biruiseră pe Gaiasedin lângă Ersengian și pătrunseseră până la Cesarea și Amasia (4), avură un caracter particular, regii armenești luând și în această privință asupra lor rolul de mijlocitori ai Apusului, de pregătitori ai cruciatei liberatoare ce trebuià să vie de acolo (5). Cu uimire cetim rândurile prin cari Mangù-Han făgăduià să se boteze, să ție credința creștină, să trimeată pe fratele său Hulagù la distrugerea Califului (6). In adevăr emisari apuseni, din Aragonia, veniau la 1293 pentru o înțelegere cu Mongolii și, cu ajutorul Armeniei, se statornicì o învoeală între Ciprul latin, Ospitalierii și Templierii, de o parte, iar, de alta, Georgia și Hanul. Se izbutì să se izgonească din regiunile intermediare trupele egiptene, biruite la Homs, unde mai târziu erau să se lupte, cu biruință egipteană, oștile lui Mohammed-Alì cu ale Sultanului Mahmud. Hetum, care întrase acum în Ordinul Minorilor, conduceà 3.000 de Armeni. Pe când Ciprioții atacau coasta Siriei și a Egiptului

(1) Langlois, *Trésor*, p. 213.

(2) *Ibid.*, p. 216 și urm.

(3) Langlois, *Essai*, p. 28.

(4) Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, pp. 131—2.

(5) Legături cu Clement al IV-lea, Langlois, *Essai*, p. 28. 1277, misiunea lui Vahran Ladif la Neapole, *ibid.*, p. 29. 1292 : soli la Filip cel Frumos, *ibid.*, p. 30. Dar Rita, sora lui Hetum al II-lea, iea pe fiul Împăratului (Alishan, p. 45) și la 1296 Hetum și Toros vin la Constantinopol, înainte de a fi înlăturați de Sempad, pe care Hanul îl face rege (*ibid.*, p. 45).

(6) Langlois, *Trésor*, pp. 214, 215 nota: «me faciam baptizari. Tenebo fidem quam tenent hodie Christiani».

chiar, Cutlùc-Şah, cu trupele Hanului, prădà până în vecinătatea Alepului. Arderea Tirului, atacul Lajazzului (Mart 1307) de Egipteni fu însă o pedeapsă pentru organizatorii acestei ligi efemere (1). După ce un Han dăduse Armeniei pe regele Sempad, care orbeşte pe înaintaşul Hetum şi ucide pe fiul său Toros, altul, Bilagù, face să se taie Leon al III-lea şi regentul Hetùm (2); un alt Hetùm, călugăr latin, va străbate lumea predicând cruciata liberatoare. De altminterea şi asupra Armeniei se exercită o înrâurire turco-mongolică : tratatul din 1285 cu Egiptul cuprinde jurământul corespunzător celui din actele Sultanilor osmani, pe cei patru Evanghelişti, pe cei doisprezece Apostoli, pe cei 318 episcopi dela Nicea, pe glasul dela Iordan, pe Maica Domnului, pe Sfinţii Ioan, Toma şi Mateiu (3).

In luptele, cari urmară, ale Apusenilor uniţi printr'o nouă ligă cu Turcii din Smirna, Armenia se ferì a luà parte, căutând să-şi scape măcar existenţa, din ce în ce mai umilită. La 1318, regele Oşin cere cruciata, apărătoare pentru el, dela Robert de Sicilia, Filip de Tarent şi dela regele Franciei Filip cel Lung (4). Dar, la 1323 încă, tratatul încheiat de Leon al V-lea cu Sudanul prevede ca preţ de răscumpărare un tribut de 1.200.000 de diremi pe an, jumătate din vama porturilor Lajazzo şi Ponbetta, precum şi răspunderea venitului salinelor; «dela râu (Piram) încolo spre Siria», locuitorii vor plătì obişnuitul haraciu (5).

Oşin, căsătorit a doua oară cu o principesă tarentină, îşi isprăvià zilele (6) la 2 Iulie 1320, şi unul din tutorii fiului erà Balduin, un Franc. La 28 August 1342 murì şi acest fiu, Leon al V-lea, soţul Constanţei, fiica lui Frederic al II-lea de Sicilia (7). Ii urmă Constantin (al IV-lea), fiul lui Balduin şi al Marianei, care, fiică a lui Leon, nepoată de fiu a lui Sempad, traducătorul «Asiselor», reprezentà dreptul dinastic. El pierì ucis, probabil pentrucă reluase vechile negocieri cu Roma, spre care-l îndreptà şi căsătoria sa cu o rudă a regelui de Neapole, Robert, nepoată de fiică a principelui de Tarent,

(1) Iorga, *Philippe de Mézières*, Paris 1896, pp. 34—5; Alishan, *l. c.*, I, p. 46.

(2) *Ibid*, p. 47.

(3) Langlois, *Trésor*, *l. c.* Cf. tratatul ungaro-turc din 1452, în *Acte şi Fragmente*, III, pp. 23—7: jurământ pe Mohammed, pe cele şapte lecturi ale Coranului, pe cele 1001 nume ale lui Allah, pe sufletele familiei întregi.

(4) Langlois, *Essai*, p. 33.

(5) Langlois, *Trésor*, pp. 232—3.

(6) Alishan, *l. c.*, p. 52 şi urm.

(7) Langlois, *Essai*, p. 20.

Maria, regentă încă în 1368 (1). Dar urmaşul său (2) fu alt Lusignan, Guy, amestecat până acum în afacerile Bizanţului turburat de partide (3): el erà fiul lui Amalric de Lusignan, frate al regelui Henric de Cipru, şi văduva acestuia fusese soţia lui Leon al IV-lea (4); mama lui Guy erà Isabela, Zablun, sora regelui Oşin (5). In sfârşit tot dintre Lusignanii Ciprului fu — fără a mai pomenì proclamarea, fără consecinţe, a lui Petru I — şi un al treilea rege, Bohemund, fiul lui Ioan († 1363) (6) şi un al patrulea, Leon al VI-lea, fratele acestuia, şi el credincios catolic, menit să-şi afle, la 29 Noemvrie 1393, moartea în castelul francez Tournelles şi odihna în mânăstirea dela Paris a Celestinilor.

Armenia ajunsese atunci cu totul latină, dar Bizanţul însuş se latinizà prin legăturile cu Veneţia, cu Genova, prin ajutoarele Catalanilor şi ale cruciaţilor, prin înrudirea cu Casa de Savoia a lui Andronic cel Tânăr. După regenţa unei principese de Anjou-Tarent, mai mult Franceză, Maria, văduvă a lui Constantin al IV-lea, căreia îi stăteà în faţă fiica lui Guy, soţie a lui Manuil Cantacuzino, despot al Moreii, Leon însuş, care trebuià să se însoare cu Ecaterina, moştenitoarea Arcadiei, luă pe Margareta de Soissons (7). Actele se scriu numai în limba franceză, şi graiul naţional se păstrează doar în peceţi şi monede. Titlul cel nou sunà pe vremea lui Leon al III-lea: «roy de tote Hermenie, féal en Christ» (sau: «en Crist Deu feel», «féal en Jesu-Crist») sau «roy de tous Armenes» (8).

La data când acest din urmă Leon, care fu şi ultimul rege al Armeniei, rătăcià prin Spania, unde căpătà senioria de Madrid,

(1) Dovada, în *Philippe de Mézières*, p. 380, nota 5.

(2) După Alishan (*l. c.*, p. 60), fiica, Isabela, se adăpostì la Rodos (p. 64). Constantin ar fi isprăvit numai în 1363, după fiii Oşin şi Leon. Un alt Constantin ar fi domnit până la 1372.

(3) V. studiul meu *Latins et Grecs d'Orient*, în «Byzantinische Zeitschrift», XV, p. 195.

(4) Maria, fosta regentă, murì în Ierusalim, la 1377.—V. şi Alishan, *l. c.*, pp. 62—4. Papa voià s'o mărite cu acel Otto de Braunschweig, care e amestecat în cruciată. După Alishan (p. 52, Ioana sau Irina fiica lui Filip de Anjou-Tarent, fusese soţia regelui Oşin: ea luă apoi pe baronul Oşin de Gorigos, fiul scriitorului Haiton. Fiica lui Amalric cu nepoata lui Hetum, Agnes, iea pe regele Leon al III-lea; Alishan, *l. c.*, p. 46.

(5) *Latins et Grecs d'Orient*, pp. 184—5 şi p. 184, nota 2.

(6) V. Iorga, *Philippe de Mézières*, *passim*; Cronica lui Dardel, în vol. ultim din «Historiens arméniens des croisades».

(7) *Philippe de Mézières*, p. 385, nota 2.

(8) Langlois, *Essai*, p. 9.

Villareal şi Andujar (1), şi ajungeà la acel adăpost de nenorocire al Franţei, de unde plecase cu veacuri înainte familia sa pentru a câştigà prin lupte pentru Hristos coroana Ierusalimului, din Armenia Mică nu mai rămăsese decât poate vreo stăpânire locală, menită să se piardă şi ea. Siria ajunsese, prin oştile Sudanului, ca deunăzi prin oştile lui Ibrahim Paşa, în aceste părţi ale Ciliciei, cari nu puteau să se mai împotrivească. In Iunie 1346 debarcau în Cipru sute de fugari din Lajazzo, portul cel mare al regatului, după ce «Sarasinii» îi nimiciseră prosperitatea, măcelărind cea mai mare parte din locuitori (2). Celelalte porturi: al Genovezilor, al Pisanilor, *Portus Pallorum*, erau numai o amintire; Alexandreta, Satalia nu mai aparţineau de mult Rupenizilor. Gorigos singur, vechiul Korykos, întreţineà legătura cu Apusul. Rămăsese doar Sis şi castelele din munte. «Regele Livon», scrie cronicarul cipriot Macheras, «avuse două sute de oraşe şi de cetăţi, dar le pierduse, şi erà sărac (3)». Inainte de cruciata lui Petru I-iu al Ciprului pe coasta Asiei Mici, cu gândul de a învià această Armenie, al cărui rege nominal ajunse prin biruinţă, căzuse şi Tarsul, al cărui arhiepiscop venià cu plângere la Papa în 1360 (4), Adana, Malmistra, Pilerga. Elementul armenesc nu fusese niciodată prea tare, mărginindu-se la clasa dominantă şi la răsboinicii cari o încunjurau, la prea puţini dintre negustori, pe când locuitorii dela ţară aparţineau amestecului de vechi rasse făcut aici de împrejurările istorice. Când Petru fu rugat, în 1359, să mântue ţara de o pieire apropiată, solii, veniţi din cetăţuia asediată a oraşului Gorigos, erau doi Greci, Psararis şi Philitzis. Mulţi Latini şi destui Evrei—erà şi o *Iudecca*, o Ἑβραϊκά—luau parte la bogata activitate comercială a oraşului, în fruntea căruia regele ţineà un conte (5).

Cucerirea cipriotă ţinù însă cât şi vieaţa acelui care o îndeplinise. Cei ce-l asasinară, dintre chiar baronii lui, nimiciau în acelaş timp idealul pe care el îl întrupase pentru ultima oară. La 1375, în anul următor după întrarea ultimului rege în Sis, pe care o încunjurau Sirienii, un nou atac sarasin supuneà toată ţara, Sudanului egiptean. Leon erà închis la Cairo, liberat numai în 1380, prin stăruinţele regelui Castiliei, şi la 1382 principele izgonit erà îndemnat să se adăpostească

(1) *Philippe de Mézières*, p. 462, nota 4; Langlois, *Essai*, la această dată.
(2) Röhricht şi Meissner, *Deutsche Pilgerreisen im Heiligen Lande*, Berlin 1880, p. 51.
(3) Ed. Sathas şi Em. Miller, Paris 1882, p. 58.
(4) *Philippe de Mézières*, p. 381, nota 1.
(5) După izvoare, *ibid.*, p. 110 şi urm.

la Roma (1). Trecând numai pe la Papa Clement al VII-lea și oprindu-se îndelung în Castilia, unde cerù o flotă pentru restabilirea sa, Leon își alese statornica locuință de exilat la Paris în vara anului 1384. Până la sfârșit el nădăjduì că prin ajutorul verilor din Apus și al cavalerilor Ordinului Toporului, pe care-l întemeiase, va ajunge să fie iarăș de fapt rege în Răsăritul depărtat, căzut în mâna păgânilor.

IV.

In acelaș timp când unii fugiau din Lajazzo în Cipru, alți negustori armeni se îndreptau către coastele de Nord ale Mării Negre. Numărul lor nu va fi fost însă prea mare, căci nici nu erau mulți de toți cei de pe coasta ciliciană în veacul al XIV-lea (2). Trebue să se admită deci că o largă parte din Armenii cari se întâlnesc mai târziu în Crimea, în Polonia și părțile rusești adause la dânsa, și în Moldova, erau de o obârșie mai veche.

Și alte argumente sprijină această părere. Imigranții au vorbit totdeauna de Ani ca patrie a lor, Ani cea cu «o mie și una» de biserici. Dar această veche Capitală a Armeniei *Mari* fu prădată și pustiită de Selgiucizi în veacul al XI-lea. Numele multora din aceste familii trecute în Europa prin fuga înaintea ucigașilor sunt tătărești: Șahin, Ceauș, Aslan, Amira, Murat, și, pentru femei: Mugal (3). Vechi Evanghelii ale lor sunt scrise în limba tătărească, și cronicele Armenilor din Polonia întrebuințează acelaș graiu împrumutat. Pe lângă cuvinte italiene, polone, românești, culese dela conlocuitori mai numeroși, se întâlnesc în tezaurul lor lingvistic, colorat altfel decât acela al fraților lor rămași în Asia, cuvinte de origine mongolă (4). In sfârșit, încă dela 1243 regele Ungariei Bela al IV-lea dădeà un privilegiu Armenilor din Gran, a căror *terra* fu dăruită apoi, după năvălirea Tatarilor, care-i împrăștiè, cavalerului «Kunchilmius» și apoi Augustinilor, pentru școala lor (5). Legile ce recunosc Armenii din Europa sunt ale lui Ioan Bagratidul. Și datina

(1) *Ibid.*, p. 395, nota 1.

(2) Armeni burghezi în Lajazzo la 1268, Mas-Latrie, *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la Maison de Lusignan*, II, Paris 1852, p. 74 și urm.

(3) Cristofor Lukacsi, *Historia Armenorum Transylvaniae*, Viena, 1859, p. 15.

(4) Vechea limbă armenească erà «presque tombée en désuétude comme celle d'Homère» *(Les ruines d'Ani*, p. v).

(5) Cf. Lukacsi, *l. c.*, p. 10 și Benkö, *Milcovia*, cartea I, cap. IV.

de a nu merge fetele mari la biserică e o influenţă musulmană. Să nu uităm că încă din 1253 Armenii îşi aveau «casa» la Veneţia, în Calle delle Lanterne, şi că în acelaş timp îşi au începuturile şi alte colonii ale lor în Italia (1).

Dacă Armenii ar fi venit întâiu pe vremea când, — pe la 1280—, Genovezii întemeiau pe pământ căpătat dela Han cetatea lor, menită la o repede îmbogăţire şi la o strălucire deosebită, Caffa, ei n'aveau nevoie ca, în acest mediu italian, să se *tartarizeze*. Deci strămutarea lor a trebuit să se întâmple înainte de aceasta, înainte de punerea în valoare prin Italieni a porturilor Crimeei, între cari tot aşà de veche e Soldaia, ca şi Tana vecină (2), pentrucă numai astfel, îndeplinind un însemnat rol de mijlocitori în aşteptarea unor concurenţi neasemănat mai bogaţi, mai puternici şi mai activi, ei au putut primì această influenţă tătărească, aşà de întinsă şi de adâncă, pe care *n'o puteau primì aiurea*, nici în vechea Armenie naţională, nici în Armenia nouă, latinizantă (3).

S'a vorbit mult de privilegiul ce l-ar fi dat oaspeţilor armeni un principe rus din veacul al XIII-lea, Teodor Dimitrievici de Chiev, la 1062, citându-se chiar contextul lui. Originalul n'a ieşit însă la iveală, şi o pătrundere a Armenilor pe acest timp în locuri aşà de îndepărtate şi cu o valoare comercială aşà de redusă nu e de admis. Stagiul în Crimea tatară e însă concluzia la care duce argumentaţia de mai sus (4).

Această imigraţie în Europa răpì naţiei elementele ei cele mai inteligente şi mai vioaie — în Cipru întâlnim în veacul al XIV-lea şi al XV-lea şi *soldaţi* armeni, «hermins», arcaşi cari apără Famagusta în 1373 (5) —, şi ea împiedecă legături cu acea parte a rassei arice din Caucaz care, sub regii Georgiei, îşi păstră până în veacul al XIX-lea independenţa politică. Pe vremea când colonia

(1) Alishan, *l. c.*, p. 67 şi urm. «Ospizio Armeno» din Veneţia e dela 1341 (*ibid.*, p. 73)

(2) Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades*, I, Paris 1899, p. 4.

(3) Tatari ai «Oii Albe» îşi aveau însă în veacul al XIV-lea, — după cronica lui Panaretos (ed. Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*),—aşezările între Erzerum, Sivas şi Amasia (p. 487).

(4) Şi misionariul Pidou, din veacul al XVII-lea, vorbeşte, după tradiţia naţională despre emigrarea din Ani, cu «până la o mie de biserici», despre primirea în Rusia, «acum vreo 700 de ani» şi despre «chemarea lor în ajutor de ducele Teodosie fiul lui Dimitrie», care se luptă cu «supuşii săi rebeli» (*Studii şi documente*, I-II, pp. 430-1, no. XXII).

(5) Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 88, nota 5; Bustron, *Chronique de Chypre*, ed. R. de Mas-Latrie, Paris 1866, pp. 294—5.

armenească din Caffa se întăriă, Vasile I-iu, Impărat trapezuntin, își dădeà fata după principele Hațimir, fiul lui Pacram (1). Un rol mare îl joacă de pe la 1360 până la 1387 Bagrat al V-lea Bagratidul, zis cel Mare, «rege al Abasgilor și Iberilor», aliat al lui Gheorghe (Corchi), rege al Georgiei, și cu fratele acestuia, Daniil, care-și ziceà rege de Tiflis. Și la aceștia — adaugem — numele tătărești se întâlnesc pe lângă vechile nume biblice: astfel fiica lui David chiar, Eudokia, e numită și Culcan-Catùn (2). Prada lui Timur-lenc puse capăt și prosperității acestor regiuni. «Populația» — scrie cronicarul contemporan Toma de Medzof (3) — «s'a stâns mai ales în părțile Armeniei și s'a îndeplinit viziunea și prezicerea marelui Narses, care a zis: Casa lui Aram va fi nimicită de rassa Arcașilor». Subt Gheorghe al VII-lea (1395-1407), biruitor asupra «tiranului» din Van, Alexandru, turcește: Scander, Georgia își reluă vieața politică obișnuită și «bisericile înfloriră», ba chiar, în veacul al XVI-lea, regina Thamar și fiul său, Alexandru, profitând de lupta dintre Osmanlâi și Perși, avură o domnie strălucită, dar Armenia nu se mai ridică (4). Impotriva Georgienilor ea păstrà, de altfel, vechea ură religioasă, pe care cronicarul citat o cuprinde în aceste cuvinte: «Nația georgiană, lașă și mâncăcioasă, aplecată la beție și mâncătoare de iepuri, această nație care, legându-se totdeauna de șefi cupizi, se lăudà că poate triumfà asupra tuturor celorlalte nații» (5).

Acesta e ultimul glas liber din Armenia. Tradițiile de artă — caligrafie, miniaturistică, lucru de juvaere — rămaseră a se continuà în bisericile din Georgia singură (6). Regăsim în ele linii generale și detalii ca în bisericile noastre: astfel turnul cu ferestile lungi înguste, încunjurate cu profiluri, ca în arta arhitectonică munteană din veacul al XVII-lea, pictura murală în bune tradiții bizantine, frontispiciile capitolelor în manuscripte. Dar Armenia supusă nu mai avù nici meșteri, nici scriitori: sufletul său se va exprimà numai în acele

(1) Panaretos, *l. c.*, p. 495. In Lajazzo erà (Alishan, *l. c.*) și o Maica Domnului a Georgienilor.

(2) *Ibid.*, pp. 499—500, 502—4.

(3) *Exposé des guerres de Tamerlan et de Schak-Rokh dans l'Asie occidentale, d'après la chronique arménienne inédite de Thomas de Medzoph*, par Félix Nève, Bruxelles 1860, p. 47.

(4) Cf. Iorga, *Geschichte des osmanichen Reiches*, — III, pp. 118—9, 239.

5) *Ibid.*, pp. 149—50. Cf., de acelaș, *Études sur Thomas de Medzoph et sur son histoire de l'Arménie au XV-e siècle*, Paris 1855.

6 V. cartea, citată adesea și până aici, a lui J. Mourier, *L'art religieux au Caucase*, Paris 1887, în 12 (și o ediție in-8°, cu multe ilustrații).

cântece populare, de răsboiu, de iubire, de plângere, a căror vieaţă e uneori aşà de asemenea cu vieaţa propriilor noastre cântece(1).

V.

In acelaş timp, Armenii din Caffa, cari-şi trimeteau episcopul, fratele Tadeu, un Latin, la Papă pe la 1326 (2), învinuiţi că pleacă după ce-şi fac avere, ca şi Grecii (3), treceau la Cracovia şi Lemberg, odată cu întemeierea, la jumătatea veacului al XIV-lea, a acestor oraşe în Galiţia anexată de Casimir cel Mare (4), şi de aici în Cameniţa, în Moldova, în epoca întâielor începuturi ale principatului. Bisericile lor — chiar şi Zamca Sucevei — par împrumutate dela Moldoveni sau făcute după modelul celor moldoveneşti: încercarea de a dovedì că cea din Iaşi are data de 1390 n'a izbutit (5). Dar în Suceava ei formau o lume aparte, cu şoltuzul lor, — Serchiz în 1445 (6) —, şi cu sfetnicii lui (7).

Şi aici, suferiră o influenţă adâncă din partea mediului naţional. Păstrând cu îndărătnicie deosebirile confesionale, ei se romanizară încă din întâiul veac de locuire împreună, luând nume ca Mândrul, Hârtopan, Ipeiul, Lebădă, Degeratul, Hăul, Crăciun, Pruncul, Bolfosul, Ţeranul, Ciomag, Piele-Albă, Calcăntraur (8), pe cari le păstrează şi până azi chiar aceia dintre ei cari trecură în Ardeal, aşezându-se printre Saşi şi Unguri.

La sinodul din Florenţa, solia Armenilor, condusă de «contele» Narses, se întâlnì cu a noastră, şi coloniştii din Caffa încheiară, pentru ei

(1) *Poèmes arméniens et modernes*, traduits par Archag Tchobanian, Paris, fără dată. Cf., de acelaş, *L'Arménie, son histoire, sa littérature, son rôle en Orient* şi *Prières et poèmes mystiques du moine Grégoire de Naregh.* Apoi Nève, *Les hymnes funèbres de l'Église arménienne, traduits sur le texte arménien du Charagan*, Louvain 1855.

(2) Alishan, la această dată.

(3) Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 384; Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri*, III, Genova 1873, p. 731.

(4) V. *Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg*, herausgegeben von Dr. Ferd. Bischoff, în «Archiv für österreichische Geschichte», XXXII, p. 1 şi urm.; *Akta grodzkie i ziemskie*, VII, pp. 134—6; IX, pp. 116—7.

(5) N. Bogdan, *Iaşii*, p. 12—13; Gr. Goilav, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, anul 1911, p. 457 şi urm.

(6) V. lucrarea, citată mai departe, a părintelui D. Dan.

(7) V. Hurmuzaki, XV, p. 784, no. MDCXII: «şoltújul cel armenescu» la c. 1601. Cf. *ibid.*, p. 856, No. MDCCX. — Hasdeu, *Istoria toleranţei religioase*, Bucureşti 1868, pp. 62—3, menţionează episcopii Avedic şi Ioan (1415—1445).

(8) Iorga, *Studii şi documente*, XI, p. 57.

şi pentru ceilalţi, un act deosebit de Unire, care fu depus, în forma latină şi armeană, acolo la ei, în Caffa (1), unde Genova sperà să poată atrage şi pe Patriarh, fiind «mai bine şi mult mai la îndemână decât în ţerile necredincioşilor». Pe acel timp, în 1439, sosià la Genova — se pare — şi o solie deosebită a Armenilor rămaşi acasă (2), cari nădăjduiau cu dreptate un ajutor din partea Apusenilor, de cari acum nu-i despărţià legea, căci campaniile lui Petru de Cipru fură reluate în 1476 de Veneţia, cu prilejul răsboiului împotriva Turcilor (3). Dar solii dela Florenţa se înecară la întoarcere (4) şi, împreună cu Patriarhul, majoritatea Armenilor rămase în vechea religie naţională. Peste câţivà ani cădeà Constantinopolul, într'o catastrofă deplânsă şi de cântăreţul armean Avraam (5), şi, din Pera vecină, care se supuse şi ea lui Mohammed al II-lea, plecau de bună seamă şi Armeni pentru a se aşezà lângă fraţii lor în ţerile de peste Dunăre, rămase autonome. Până la căderea sa, în 1484, Cetatea-Albă avù mai mulţi Armeni decât Suceava (6), Siretiul, Hotinul, Iaşul, Romanul, Vasluiul, mai târziu Botoşanii, la un loc (7), şi până astăzi, cu statornicia lor, ei formează o largă parte din poporaţia oraşului de provincie rusesc Acherman, în care s'a prefăcut gloriosul port al lui Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare.

In legăturile Moldovenilor cu Polonii, Armenii, cari-şi mânau pe la noi încă subt Alexandru cel Bun «carele armeneşti» (8), căpătară îndată şi un rol politic de mijlocitori. Astfel, prin servicii de tălmaciu secret (9), se ridică la boierie Vartic, care fu unul din marii

(1) Iorga, *Notes et extraits*, II, p. 19, nota 2 (cf. pentru solia georgiană a regelui Alexandru, Gheorghe «Ivirul», *ibid.*, p. 9, nota 1), pp. 51—2, 56, 62—3, 72; III, p. 29. Cf. Balgy, *Historia doctrinae catholicae inter Armenos unionisque eorum cum Ecclesia romana in Concilio florentino*, Viena 1878.

(2) *Notes et extraits*, III, pp. 46—7.

(3) Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, p. 153 şi urm. —Un episcop al Armeniei Mari erà la Ragusa în 1430, venit pe o corabie genoveză (Iorga, *Notes et extraits*, II, pp. 279—80).

(4) Magno, *Annali*, în Iorga, *Notes et extraits*, II, p. 19, nota 2.

(5) *Ibid.*, p. 341.

(6) V. Wavrin, *Enchiennes Croniques*, ed. Dupont, II, p. 95: «beaucop de navires estans à ceulz de Trapesunde et auz Hermins».

(7) V. şi Guillebert de Lannoy; asupra ediţiilor, Iorga, *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 82. Cf. Iorga, *Studii şi documente*, XXII, tabla.

(8) Hasdeu, *Archiva istorică*, I, p. 131.

(9) Pentru Vasile Armeanul, tălmaciu polon, *Studii şi documente*, XXII, tabla; pentru Nicolae Armeanul, în aceeaş calitate, Hurmuzaki, II, p. 225, no. CXCII. Cf. *ibid.*, vol. XI, p. 595, no. XXIII; p. 599.

boieri ai lui Petru Rareş (1), precum fiul său, Iuraşco Varticovici, stătù lângă Domnii Moldovei din a doua jumătate a veacului al XVI-lea (2). El îşi schimbase legea ca şi acel Muratco, din vremea lui Bogdan Orbul, soţ al unei Nastasia şi tatăl unui Ioan, cari sunt îmmormântaţi sub pietre cu inscripţie grecească şi slavonă în mânăstioara dela Iţcani (3). După ce Vodă Ştefăniţă avù cu o Armeancă pe acel care erà să fie Ioan Vodă cel Cumplit, trecătoarea prigonire a lui Ştefan fiul lui Petru Vodă — provocată de turcirea fratelui său Ilie —, pe care o descrie, nu fără oarecare exageraţie pentru efecte de stil — totuş biserica din Suceava fu profanată şi prădată —, Mina din Tocat (4), n'avù urmări. Imi aduc aminte şi de legături ale lui Despot Vodă cu dânşii. Mancinelli, predicatorul iesuit, găsì pe la 1580 Iaşul plin de Armeni, bogaţi negustori de «aromate», pe cari încercă să-i câştige la catolicism, vizitând şi biserica lor (5). Alături cu personalităţi cunoscute, ca vameşul Constantin Corniact, întemeietorul bisericii moldoveneşti din Lemberg, cu Anton Confortino, ruda lui Iancu Vodă Sasul, jucà pe atunci rolul de mare negustor şi Bogdan Armeanul (6), probabil Bogdan Donovac sau Donovacovici, fiu al lui Drăgan, om domnesc şi fugar din Suceava la Lemberg pe vremea asedierii lui Despot în cetate, despre care ni se vorbeşte ca despre un fruntaş sucevean pe vremea lui Ieremia Movilă (7). El e acela care clădì «mitocul» Zamcăi, — zidită de Agopşa, fiul lui Amiras († 1551) —, (Hagĭgadar = *ex voto)*, care se păstrează în stilul primitiv şi până astăzi (8). Bogdan aveà o casă «în strada cea mare armenească, între bătrânul Avram şi Ion *Nizkirka*", o vie între conaţionalii Simion şi Francşa, loc de bolţi «la începutul bolţilor mânăstirii ar-

(1) Il taie Ilie Vodă la 7 Aprilie 1548; Ureche, p. 206.

(2) Hurmuzaki, XI, pp. XXIX-XXX.

(3) Kozak, *Inschriften aus der Bukovina*, I, Viena, 1903, p. 148; Cf. *Studii şi documente*, VI, pp. 633—4; XI, p. 125, nota 1. Un Anton Muratu la 1834, *Studii şi doc.*, I-II, p. 461, no. XX.

(4) Traducere germană, în D. Dan, *Die Verfolgung der Armenier in der Moldau*, Cernăuţi 1894; românească, de Grigore Buicliu, în «Convorbiri literare» pe 1895, pp. 3, 137 şi urm. Cf. Kazy, *Historia Hungariae*, III, 1749, p. 80.

(5) Hurmuzaki, XI, p. 115, no. CXCI.

(6) *Ibid.*, p. 318.

(7) *Studii şi documente*, VI, p. 636 şi urm.; Hasdeu, *loc. cit.;* Ghibănescu, *Surete şi Izvoade*, V, p. 227 şi urm.; cf. *Ibid.*, III, p. 69; *Uricariul*, XIX, p. 1 şi urm.

(8) Cf. Iorga, *Neamul Romănesc în Bucovina*, Bucureşti 1905, pp. 33, 47 şi urm. şi Kozak, *l. c.*, p. 156 şi urm. In tradiţia raportată la p. 157 Mitropolitul care ar fi cedat Armenilor bisericile Adormirii şi Sf. Paraschive, trebue să fie, nu Teofil, ci Teofan.

menești», pășuni în «izlazul Armenilor», vii la Cotnari lângă ale Armeanului Varlam, răpite de Petru Șchiopul pentru a le vinde pe 12.000 de aspri vameșului grec Sima Vorsi (1). Pe lângă acești asimilați erau însă la 1601 încă alții cari purtau nume asiatice așà de caracteristice ca Gagïgadùr (Hagïgadùr) și Sultaniec (2).

In Țara-Românească Armenii erau numai în trecere, ca acel Avedic, care apare într'o scrisoare a lui Radu cel Mare către Sibiieni (3). Bostan, care ajutà la Constantinopol negocierile lui Mihnea Vodă și ale unchiului său Petru Șchiopul, nu erà dela Dunăre, ci tocmai din Cesarea (4). Ca și în Moldova, tălmacii făceau carieră, și unul din cei mai însemnați agenți diplomatici ai lui Mihaiu Viteazul a fost Petru Grigorovici Armeanul, «Armin Peter», dela care ni s'au păstrat scrisori și însemnări: el iscăliă în litere străbune (5). In sprijinirea lui Mihaiu, el se va fi gândit puțin și la țara lui, căci se svonià în 1599 că pe urma înfrângerilor turcești dela Dunăre se mișcă Armenia Mare (6). Să amintim că în acest timp Sigismund al III-lea, regele Poloniei, trimete în Persia pe Armeanul Sever Muratovici, care trece prin țerile noastre, se îmbarcă la Mangalia pentru Trapezunt și se întoarce în 1602: el spusese Șahului și despre «Voevodul muntean», «mare și puternic dușman» al Sultanului, care «a bătut de mai multe ori Pași și beglerbegi», a silit pe Vizirul Sinan «să fugă înaintea lui și să-și risipească oastea», a luat principelui ardelean țara și «i-a învins trupele», a gonit în sfârșit pe Domnul Moldovei și a găsit numai atunci unul mai tare decât dânsul când Zamoyski s'a îndreptat împotriva ambiției lui (7). Peste vreo șapte

---

(1) *Studii și documente*, VI, *l. c.* Negustori armeni între Polonia și Turcia pe acest timp, Hurmuzaki, XI, p. 673, no. CXVIII; pp. 678—9, n-le CXXVI-VII; p. 686, No. 1. Ioan Zamoyski, care aveà manuscripte armenești, așează Armeni în noul său oraș Zamosc (*ibid.*, p. 717, no. CLXXX; XII, p. 1257).— Negustori armeni din Ardeal în Moldova, XI, p. 774, no. CCLII.— Armeni din Crimea, *ibid.*, p. 823.— Armeni din Lemberg în Ardeal, *ibid.*, XV, p. 526, no. DCCCCLXI. V., în genere, tabla acelui volum la: Armeni.— Alți Suceveni, *ibid.* pp. 660-2, no. MCCXXIII-IV; cf. p. 773, no. MDXCIII. — Armeni ca bancheri ai Polonilor, *ibid.*, XII, p. 244, no. CCCLXI. — Ca mijlocitori între Ardeal și Moldova, *ibid.*, p. 1079, no. MDLX. Cf. *Uricariul*, XVII, pp. 68—9.

(2) Hurmuzaki, XII, p. 1175, no. MDCCIII.

(3) *Ibid.*, XV, pp. 253-4, n-le CCLXXIX—LXXX.

(4) *Ibid.*, XI, tabla.

(5) *Ibid.*, vol. XII, locurile arătate la tabla numelor.

(6) *Ibid.*, p. 453, no. DCCX.

(7) *Studii și documente*, XI, pp. 125—7.

ani mergeà la Şah, pentru Impăratul, Iosif, fratele lui Petru Armeanul, şi pentru a schimbà solia şi a făgădui o debarcare de Persani în Dobrogea (!) venià la Praga, la Impărat un «arhiepiscop, fratele Patriarhului Armeniei, anume David» (1).

După ce Galiţienii, Saşii, Chioţii, Cretanii părăsiră rostul lor de mediatori comerciali între Apus şi Răsărit, Armenii îl păstrează, aducând vinul de Malvasia, piperul, şofranul, stofe scumpe *(peristromata)* şi acele aromate, a căror desfacere li-o atribuià, deşi nu erà excluzivă, încă dela 1580 Mancinelli (2). Ţineau, ca la Roman, în 1656, ca la Iaşi în 1816, hanurile, după datina din Impărăţia otomană, dând drumeţilor provizii şi călăuzi (3). In sfârşit, la un loc cu Jidovii, ei vindeau vinul în Iaşi la 1663 (4). Armeni turci merg cu ambasadorul englez Paget ce se întoarce din Constantinopol pe la noi în 1695 (5). Ştirile despre Armenii din Suceava nu încetează în tot cursul veacului al XVII-lea (6). Cei din Siretiu se pomenesc şi în 1673, când subt un zapis iscăleşte şi un Nicolae Minciună (7), şi el e poate acelaş cu «Necolai Arman, feciorul lui Ivan Arman», care la 1713 erà fost namesnic. Şi până la sfârşitul secolului Armenii fac schimbul de producte între provinciile turceşti, unde-şi au atâţia conaţionali, şi Polonia.

La 1669, în fruntea organizaţiei bisericeşti a Armenilor din Moldova stăteà episcopul din Suceava, Isaac (8), hirotonisit de patriarhul din Ecĭmiazin, Iacob. Il judecau pe acest prelat, în vrâstă de cincizeci de ani, ca «mare prieten al vinului». De el atârnau bisericile din Suceava (două şi mânăstirea), unde erà şi o breaslă

(1) *Ibid.*, IV, p. 147.

(2) Gorecki, în Papiu, *Tezaur*, III, p. 213. Pentru malvasie v. Abraham Galante, *Don Joseph, duc de Naxos*, Constantinopol 1913, p. 29, no. v.

(3) Paul de Alep, p. 133; *Doc. Callimachi*, I, Bucureşti 1902, p. 524, no. 230.

(4) *Studii şi documente*, VI, p. 543; VII, p. 103, no. 5. Asupra Armenilor din Iaşi, *Uricariul*, VI, p. 301; XXII, p. 362 şi urm., 367 şi urm.; XXIV, p. 444 şi urm., pp. 446 şi urm.

(5) Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 304, no. 2.— Pentru secolul al XVIII-lea v. *Studii şi documente*, I-II, p. 119.

(6) V. Hurmuzaki, XV, p. 1180, no. MMCCVIII. Negustori de peşte, *ibid.*, p. 1320, no. MMCCCCXXV. Un Avan Baronce din Botoşani în legături cu Bistriţa ardeleană, *ibid.*, pp. 1512—3, no. MMDCCCXLVIII.— Negoţ cu şindilă, *ibid.*, p. 1342, no. MMCCCCLVIII. Cf. şi *ibid.*, p. 1076, no. MMVIII.

(7) *Studii şi documente*, V, p. 223, no. 51.

(8) V. şi privilegiul de scutelnici, din 1677, al lui Antonie Ruset, *Studii şi documente*, VI, p. 636. Predecesorul său Ioan Kessimowicz erà în 1665 la Roma (*ibid.*, XX, pp. 172—3).

a Armenilor, ale cărei statute, din luna lui Ianuarie 1673, le dă ms. 673 al Academiei, Siretiu, Hotin, Iași (două), Botoșani, Roman, Galați, unde veniau și Armeni catolici, mai târziu, și unde Bandini, pe vremea lui Vasile Lupu, pretinde că a găsit un episcop armenesc (2), Vasluiu, pomenită de Paul de Alep (3), din Bender, Acherman și Ismail,—cu vreo douăzeci de preoți în total (4). Kleemann însemnă la 1768 două biserici și în Chilia (5). Pe la 1693 erau în Suceava încă 3.000 de Armeni față de 20.000 de Români (6). La 1669—70 găsim ca șoltuz al lor pe Chirilă și ca protopop pe Ivan (7). La Târgu-Ocna Armenii se înnădiră mai târziu, în legătură cu exploatarea salinelor, și de aici va fi venit și colonia puternică din Focșani (8), unul din cel mai nouă orașe ale Moldovei.

O însemnătate politică n'aveau mai mult decât frații lor cari ajung, pe vremea lui Richelieu, în Franța, pe vremea Mariei-Teresei, în Triest. E drept că întâlnim unele semne de nemulțumire în Armenia veche: Israel Ori cercetează cu plângeri pe Ludovic al XIV-lea, iar la 1722—5 răscoala lui Daùd-beg pune în mișcare pe Turci împotriva locurilor, dela Erivan la Hamadan, unde el își găsise credincioșii (9). Nici înflorirea stăpânirii lui Wakhtang al IV-lea, regent în numele lui Gheorghe al Georgiei, care face să se lucreze la Tiflis cărți bisericești în limba națională prin ostenelile Ardeleanului Mihaiu Iștvanovici, trimes de Brâncoveanu (1709-10)(10),

(1) *Analele Academiei Române*, XVI, p. 203. Pasagiul se raportă la Galați, nu la Brăila.

(2) Paul de Alep, traducerea citată, de Emilia Cioran, București 1900, p. 7.

(3) *Studii și documente*, I—II, pp. 429—31, no. XXII. Pentru episcopul Ohanes, Kozak, *l. c.*, p. 158.

(4) *Reisen von Wien bis Kilianova*, Leipzig 1773. V. și *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 257—8.

(5) *Ibid.*, p. 193; *Studii și documente*, VI, pp. 421—2 (1616). Armeni din Bârlad, în Antonovici, *Documente bârlădene*, I, Bârlad 1911, pp. 231—2.

(6) *Studii și documente*, VII, p. 379, 14, no. 2; Hasdeu, *Arhiva istorică*, I, pp. 139—40. Un diacon armenesc la 1675; *ibid.*, no. 3.

(7) Dar Bandini (p. 307) pomenește «Foxan rivulus» și chiar târgul Focșanilor (dela Focșa, întemeietorul. Cf. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, p. 165; Paul. de Alep, traducerea citată, p. 133.

(8) Tchobanian, *Chants populaires arméniens*, Paris, 1903, Prefața.

(9 Bianu și Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, pp. 483—4, 544 și urm. Se știe că Mihail adause, plin de dorul locului său de naștere, aceste versuri în caractere georgiene.

nu mișcă în vreo privință pe pașnicii negustori din Moldova și Polonia, ale căror tipărituri — lucru de mirare!— nu se făcură la noi, ci în Veneția și mai târziu și în Constantinopol, când nu se întrebuințau vechile manuscripte crâmlene cari s'au păstrat până și în zilele noastre. Campaniile rusești după moartea regelui Gheorghe și supunerea văduvei, o nouă Tamar, în numele fiului ei, față de Turci, stânseră, de altfel, în curând și acest focar de cultură înrudită (1).

VI.

Dacă o mare parte din Armenii Moldovei trecură dela 1670 înainte în Ardeal, aceasta nu se datorește unor motive politice proprii, ci numai împiedecării negoțului și suferințelor continue îndurate de negustori în timpul celor două răsboaie turco-polone (1672 și urm., 1683 și urm.), cari se desfășură pe pământul moldovenesc. Armenii pierdură mult și prin asediul, de către Gheorghe Ștefan cu ajutătorii săi munteni și ardeleni, al Sucevei, unde se adăpostise, cu averea domnească, soția lui Vasile Lupu, apărată de ginerele ei Timuș Hmilnițchi: un izvor contemporan spune că atunci, în 1653, Armenii fură uciși de asprul Cazac (2). Episcop erà un Mina, care e pomenit într'o Evanghelie suceveană din 1649, trecută apoi în Ardeal (3).

In 1670 plecase la Roma, unde Urban al VIII-lea făcuse încă din 1662 Colegiul armenesc unit, un tânăr Armean din Moldova —din Botoșani, căci i se zice *Bocsanensis*—, Axintie sau Oxindie Virzirescul, adecă Vărzărescul. El stătù acolo paisprezece ani,cari fură prinși mai toți, în ce privește pe cei de acasă, de greutățile și suferințile răsboiului. Intorcându-se, el stărui pe lângă episcopul

---

Precum cei străini doresc moșia să-și vază,
Când sunt într'altă țară, de nu pot să șază,
Și ca cei ce-s pre Mare, bătuți de furtună
Și roagă pre Dumnezeu de liniște bună,
Așà și tipografii de a cărții sfârșire
Laudă neîncetată dau și mulțumire.

Pe una din aceste cărți, Antim Ivireanul face o notiță în care numește pe Iberi, «Iveri»: el se ziceà Ivirean și pentru creșterea în mânăstirea Ivirilor din Athos.

(1) Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, p. 400 și urm.

(2) Paul de Alep, *l. c.*, p. 70.

(3) Lukácsi, *l. c.*, p. 66.

Mina, zis Cilifdar (sau Silihdar)-Oglu să treacă la Unire, ceeace se și făcù de acesta la 1686, înfățișându-se înaintea lui Vartan Hunanian, care ținea Scaunul arhiepiscopal din Lemberg, unit încă dela 1652 cu Biserica romană. Mina nu trăi mult după aceasta, și arhiepiscopul dădù administrația episcopiei sucevene lui Oxindie însuș (13 Fevruarie 1687). Răsboiul ruinător urmà încă, și, astfel, înainte de anul 1690, când, după multe călătorii de o parte și de alta a munților (1), acest administrator peste Armenii din *amândouă principatele* e numit vicariu episcopal pentru Ardeal, cu titlul de *in partibus* al unei dieceze din Irlanda, o mare parte dintre Armenii Moldovei emigrară în principatul lui Mihail Apaffy, care, nu trebue să uităm, își închinase țara Impăratului german, protector chemat și hotărît al catolicismului. Atârnarea de Lemberg se mănținea însă și mai departe, căci, înainte de 1691 încă, aici își făcea conversiunea, cu alți opt delegați, Iliaș de Suceava, zis Mândrul, protopop (2).

Legăturile cu Moldova ale lui Oxindie și ale protopopului său, cari-și aleseseră ca întâiu loc de adăpost Gurghiul în Secuime, apoi Bistrița, nu încetaseră. De alminteri, emigranții duceau toate datinile lor din țara unde petrecuseră trei veacuri și mai bine, și astfel se explică redactarea acolo, în 1690, cu învoirea lui Virzirescul, «arhimandritul Hagi-Coh (=Cog) Varzares Mândrul», a statutului îndătinat pentru breasla tinerilor, a *junilor*, care există, până dincolo de 1716, și în Botoșanii arhimandritului, pe lângă breslele dubălarilor, alămarilor și cizmarilor, — cu o organizare pe care, cu practicele bisericești, cu praznicele, cu obiceiurile de nuntă și îmmormântare, cu petrecerile și alaiurile ei, subt vătafi și armași, o întâlnim și până astăzi la tineretul Șcheiului brașovean (3). Virzirescu fu și censorul tipăriturilor făcute de noul episcop unit românesc, Atanasie (4). La 1750 încă, femeile din Gherla nu știau de loc ungurește (5).

(1) Două scrisori ale lui, din 1689, în Hurmuzaki, XV, pp. 1418—9, 1421—2.

(2) Nilles, *l. c.*, II, p. 921 și nota 2.

(3) Cf. Gr. Goilav, *Statutele breslei tinerilor botoșăneni, ieșeni și romașcani*, în «Arhiva» din Iași, VII (1896), p. 632 și urm.; G. Pitiș, în «Revista Nouă» an II, p. 278, 299 și urm. Vom căutà să dăm cândvà și lista celor mai însemnate din tipărituri și a tuturor manuscriptelor cari, după mărturia d-lui Goilav, se păstrează în «Arhivele epitropiei bisericilor armene din Botoșani».

(4) Nilles, *l. c.*, I, p. 263. Cf. *ibid.*, p. 421.

(5) *Ibid.*, p. 932, no. II.

In cursul drumurilor sale prin pasurile Carpaţilor, apostolul Unirii armeneşti fu prins de Turci, cari ţinură închis, în curs de trei ani de zile, pe acest «hain» al lor. Scăpând din mânile vechilor săi stăpâni, Oxindie merse la Viena, unde, pe la 4 Martie 1715, îl prinse moartea, poate de otravă: fu îmmormântat în biserica Fraţilor Misericordiei din acest oraş (1). Opera lui trebuià să fie urmată de Ştefan Ştefanovici Roşca (2). E adevărat că peste câţivà ani Elisabetopole, Ibaşfalău, şi cetatea din nou clădită de Oxendie pentru dânşii a Gherlei,—Armenopolis—ajungeau, ceeace sunt şi până astăzi, centrele armenismului ardelean, la cari se adaugă aşezările tot aşà de vechi, dar maí modeste, din Gurghiu, în legătură cu Ocna moldovenească, şi din Csik-Szépviz, tot în Secuime, dar, îndată după moartea lui Oxendie, Unirea cu catolicismul adusese supunerea ierarhică faţă de episcopatul ardelean, care făcù să nu se mai numească un arhipăstor anume pentru Armenii imigraţi (3). Incă de pe la 1703, Guvernul imperial al Transilvaniei îi răsplătise de astfel, căci, în acest an, lângă Compania grecească găsim şi «Compania Armenilor» (4).

In acest timp, Armenii din depărtata patrie asiatică nu-şi uitau fraţii despărţiţi, pe cari-i ameninţà tot mai mult pierderea confesiunii în care se cuprindeà mai mult o conştiinţă naţională incapabilă de a se manifestà altfel. In 1721 apare în Ardeal un episcop de Sivas, Ionà (5). Puţin înainte de coborîrea ca propagandist a unitului ardelean Ioan Jakobffy în «Valahia turcească (6)», episcopul din «Ararat» Ignatie se aşează în Moldova, unde e recunoscut, la 1745, de Ioan Vodă Mavrocordat, care-i apără dreptul la branişte (7). El refăcù biserica şi, sprijinit pe acte aduse din Gherla, îi restituì proprietăţile. La 1765, comunitatea — fără episcop menţionat — recăpătà «şi pământul Zamcăi şi pădurea de acolo şi până la râul de

(1) Toate aceste ştiri, din Lukácsi, *l. c.*, pp. 65—72.

(2) *Ibid.*, pp. 72, 79, 113.

(3) Pentru tineri armeni din Ardeal la Propaganda, Nilles, *l. c.*, II, pp. 919, 924 şi urm. Cu vremea ei dădură un superior Mechitariştilor din Viena, ca şi celor dela San-Lazzaro din Veneţia; *ibid.*, p. 933.

(4) *Studii şi documente*, XII, p. 11.—*Ibid.*, p. 45: «jupănul Cristea cel bătrân, Armeanul dela Gherla», în 1747. —Armeni în Sibiiu la 1779, *ibid.*, p. 101, no. CXC.—Armeni scriind *româneşte cu litere latine* la 1804, *ibid.*, p. 151, n-le CCCVIII—IX. — Cf. şi *ibid.*, VIII, p. 85, no. 29.

(5) Lukácsi, *l. c.*, p. 79.

(6) *Ibid.*, p. 104. Sol în Crimea, *ibid.*, p. 105.

(7) *Studii şi documente*, VI, p. 636.

subt Zamca» (1). Pe atunci biserica armenească din Ulița Boierilor, care începeà la poarta bisericii Treimii (2), își mai aveà credincioși în număr mare.

VII.

Poate să fi fost acesta și ultimul episcop. Răpirea Bucovinei de Austria aduse prigoniri din partea Guvernului lui Iosif al II-lea, care aici lucrà în sensul strict catolic (3). La 1782 totuș, după cererea Armenilor suceveni, se făceà o constatare nouă a drepturilor de stăpânire (4). Noul Guvern făcuse și un baron din ei, pe Caprì, care aveà mari legături de afaceri cu negustorii consângeni, de vite și cai, din Polonia (5). Unii Armeni din Moldova se folosiră de răsboiul din 1788—91 pentru a se face sudiți fără a părăsì țara (6).

Mai bine se țineà comunitatea botoșăneană (7), în legătură și cu acei Armeni din Polonia, cari, în veacul al XVIII-lea,—un Baroncea, un Cazaclì, un Nikolowicz, de pildă —, atrag la ei, în puterea privilegiului domnesc din 15 Noemvrie 1760 (8), tot negoțul de vite, cumpărându-le slabe, îngrășându-le în pășuni moldovenești arendate, pentru a le vinde cu preț mult mai mare peste graniță și a aduce în schimb postav și alte mărfuri germane (9). Biserica, mai veche, a Sfintei Marii, din vremea Rareșizilor, căpătă, la 1782, un pridvor; ea fu refăcută, «lăsându-se totuș zidurile vechi», dar alipindu-se, după obiceiul cel nou al arhitecturii noastre, clopotnița, la 1826 numai. Dar dela Septemvrie 1782 îi stăteà alături biserica Sfintei

(1) *Ibid.*, p. 637. Cf. *Documentele Callimachi*, I, pp. 578—9, no. 18; p. 583, no. 25; p. 584, no. 29; p. 586, no. 33; II, pp. 87—8, no. 94; p. 200, no. 132.

(2) *Ibid.*, I, p. 585, no. 30.

(3) Lukácsi, *l. c.*, pp. 129, 131 și urm.

(4) *Studii și documente*, VI, pp. 636—8.

(5) *Documente Callimachi*, I, p. 117, no. LXVII; pp. 228—9, no. CLXXVI.

(6) *Ibid.*, pp. 127—9, no. LXXX.—cf. *Uricariul*, II, p. 148 și urm.

(7) Membri ai ei și în 1609; *Studii și documente*, V, p. 214, no. 20; în 1670, Hasdeu, *Arhiva istorică*, I², p. 21, no. 290.

(8) *Studii și documente*, VI, pp. 271—2, no. 486; p. 349, no. 1022; p. 430, no. 1641; pp. 438—439; *Uricariul*, II, p. 148 și urm. V. și *Documentele Callimachi*, I, p. 417, no. IV.

(9) Hurmuzaki, XV, p. 1143, no. MMCXXV și aiurea; Prefața la vol. X; *Studii și documente*, I—II, tabla. Cf., pentru taxa ce plătiau la 1737 («3 potronici starostiei și căpităniei», cornărit 1 leu, 1 potronic vechiu de bou, vama 1 leu, cunița 40 de bani de cap, afară de veniturile unor dregători; luau la Botoșani 200 de stoguri de fân domnesc, cu 2 lei stogul, *Studii și documente*, VI, p. 436, no. 1641.

Treimi, clădită cu banii lui Hagi-Anton, fiul lui Oxendie Leon (1) acelaş care făcuse şi pridvorul de dincolo şi care lăsă în «ţerişoara Buhdan» un fiu, Iacov, mort în 1775 (2). Neamul Lebădă stăteà în fruntea celorlalte în acest veac, cu fraţii Hulubeiu şi Hariton, în vremea lui Dimitrie Cantemir. Prăvăliile lor sunt adeseori pomenite (3). Cu vremea se adaug imigranţi a căror sosire arată prosperitatea oraşului: ei vin din Rusciuc (4), din Roman, din Neamţ, dar şi din Ismail, ba chiar—cu nume adevărat orientale: Măgârdum, Khatuna, Aghabebian,—«din părţile Răsăritului», din «Ţinutul Păstunicului (5)». Negustorii armenii formează, până la privilegiul de autonomie parţială a Botoşanilor din 1819 şi după aceasta, unul din grupurile naţionale ale negustorimii botuşănene (6). In luptă cu unele din breslele moldoveneşti,—cu cari nu se puteau confundà, nici prin căsătorie (7)—, cum e a blănarilor, ei păstrează dreptul îndatinat de a vinde bogasieria, împreună cu «oareşcare gujulii din partea blănăriei, cum şi straie gata blănite, adecă malotele, caţaveici», părăsind doar, prin contractul dela 1797, *gujuliile* (8). Ei biruiră chiar pe Moldoveni, cari se plângeau de aceasta în epoca Unirii, puind pe Armeni alături de Jidani, ca «naţii străine» (9). Unii din ei luau în arendă moşii întinse, alţii, ca Măgârdici Buicliu din 1822, mergeau până la bâlciul din Lipsca (10). Odată, Bandini pomenià între şcolile din Iaşi şi cea armenească; la Botoşani găsim în 1844 «şcoala învăţăturii a naţiei armeneşti», care aveà cinci dugheni în Târgul Vechiu, lângă hanul mânăstirii Vorona (11).

(1) Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, Bucureşti 1905, pp. 228—9.

(2) *Ibid.*, p. 232, no. 520.

(3) *Studii şi documente*, V, VI, pp. 362—363, no. 1130; VII, documente botuşănene; p. 122, no. 2; Hagi-Lebădă şi Toader sin lui Lebădă, la 1737. Erau pitari, băcani, cismari etc. Un Hariton Şahân e mumbaşir la un Paşă (1760); *ibid.*, p. 124, no. 11.

(4) *Inscripţii*, I, pp. 229—30, no. 507; p. 232, no. 521; n-le 522—3; p. 234, no. 530.

(5) *Ibid.*, p. 230, no. 509; p. 231, no. 514; p. 232, no. 519; pp. 232—3.

(6) *Studii şi documente*, V, p. 669 şi urm. V. şi Iorga, *Documentele Callimachi*, *passim*.

(7) Hagi-Lelan din Botoşani e adus la Domnie prin 1740 pentrucă a luat «Moldovancă creştină»; *Studii şi documente*, VI, p. 213, no. 45.—Un altul primeşte «pravoslavie leage» pentru a se însurà cu o pământeancă; *ibid.*, p. 446, no. 1687.—Fata unui Armean se zice «Botezata» şi e călugăriţă; *Documente Callimachi*, II, p. 31, no. 69. — Un Armean botezat, Sandul, *Studii şi documente*, VI, p. 446, no. 1687.

(8) «Analele Academiei Române», XXXIV, p. 11. Aceleaşi măsuri se luaseră şi la Iaşi (*ibid.*, p. 32).

(9) *Ibid.*, p. 33. Cf. şi *Studii şi documente*, VI, pp. 340—1, no. 937. — Un fabricant de strune (1741), *ibid.*, VI, p. 448, no. 1695.

(10) *Ibid.*, VII, p. 91, no. 85.

(11) *Ibid.*, p. 150, no. 121.

Armenii din Roman, cari aveau biserica lor lângă «Biserica Albă», presupusă ctitorie a lui Ștefan cel Mare, și ridicaseră dintre ei bogătași cu «case mari», ca Vasile Misir, «cel mai fruntaș între Armeni», și Uscatul, dintre cari cei dintâi, doi frați, în 1791 ajutară pe Austriaci cu vite și-i găzduiră în aceste case ale lor, se luptau la 1726 și la 1753 cu episcopia pentru a nu da «de-a zecea» ca orășenii ceilalți (1). La 1760, 1799, 1803, 1814 și 1827, ei căpătau dela Domnii moldoveni privilegiul lor special, ca breaslă națională, prin care se lămurește *întreg rostul lor economic în acest oraș:* li se fixà ca bir unic suma de 2.200 de lei pe an, plus răsura de 15 parale pentru fiecare leu. Ajutorința de iarnă va fi 15 lei de bogasierie, 10 de brașovenie, 10 de căvăfărie, 8 de băcănie ca și de rachierie și de mumgerie, iar cafenelele răspund numai haraciul lui Cafegì-Bașa. Cârciumele dau la ajutorință 3 lei de bute, 60 de parale de poloboc. «Desăgarii» lor vor fi liberi de a cutreierà satele, iarmaroacele, târgurile. Armenii vor puteà să ție la câșlele lor, la «bucatele (vitele) câșlelor», «păstori» ruși, «mazuri». Nu li se vor cere cai de menzil, zahereà și salahori. Pentru «cheltuelile târgului» vor puteà fi impuși cu 60 de bani de casă. Ciubotarii ce lucrează acasă nu vor plăti nimic. Desetina de stupi și porci va fi numai de 4 parale. Colacul pentru «boii ce se rup cârduri de prin cirezi și fug, cum și cai, iepi din herghelie» vor da colac 2 lei de cârd, iar pentru vite răslețe unul. Se va puteà tăià carne de oaie sau capră *numai* pentru stăpâni. «Protimisirea» provizorie se îngădue pentru «moșiile ce le țin cu anul pentru pășunele bucatelor și pentru fânul ce fac spre hrana bucatelor lor» (2).

Acelaș regim aproape se aplică Armenilor din Bacău, Neamț și Târgu-Frumos. Cei din Iași păstrau până la 1750 o mahală a lor anume, Armenimea, de unde plecau negustori cari făceau comerț cu Ardealul, întrebuințând pentru aceasta și «feciori ungureani» (3). Cei din Chișinău căpătau tot atunci privilegii de desetină (la zece «bucate» un leu), ca și «negutătorii români de Iași și Ar-

(1) Melhisedec, *Chronica Romanului,* II, pp. 19, 41, 44 și urm., 99 și urm. (proces din 1777 cu Biserica Albă); Iorga, *Ceva despre ocupația austriacă în anii 1789—91,* în «Anale», XXXIII, pp. 262—3, no. XXIV; *Studii și documente,* VII, p. 345, nota 3; Ghibănescu, în «Arhiva» din Iași, XX, p. 385 și urm.

(2) *Studii și documente,* VI, pp. 341, no. 941; pp. 564—5. Cf. cu privilegiul Polonilor din 1739, *ibid.,* pp. 438—9, n-o 1652.—La 1742 negustorii din Roman erau «Moldoviani și Armiani» *(ibid.,* p. 214, n-o 61). Negustori ambulanți din Botoșani și Roman la târgul Sucevei, *Documente Callimachi,* I, pp. 446—7.

(3) *Studii și documente,* VI, p. 329, no. 836.

menii de Iaşi (1), de pe la alte târguri», şi cu acest prilej Constantin Vodă Mavrocordat recunoaşte că *„toate târgurile, cu alişverişurile lor se deschid“* (2).

* * *

In această formulă se cuprinde, de fapt, tot rostul Armenilor la noi, în timpul cât au trăit ca naţiune religioasă şi fiscală după datina Turcilor. Rolul pe care ei l-au jucat după aceasta, dând ţerii poeţi (Pruncul; se asigură că şi Asachi), jurişti, profesori şi oameni politici (din familiile Buicliu, Misir, Goilav), se desfăşură numai după ce hotarele vechiului armenism cad. Această desvoltare repede în domeniul culturii şi vieţii publice arată că în graniţele vechi stăteà răul: ele au fost garanţii pentru păstrarea naţiunii, dar tot ele au împiedecat-o de a însemnà mai mult în vieaţa omenirii.

Incheiu cu o dorinţă, care mi se pare foarte îndreptăţită. Din darul mărinimos al unui Armean s'a fundat în Moscova Institutul Lazarev. Lăsându-ne toată averea sa de un milion, răposatul Grigore Buiucliu s'a gândit — şi a spus-o expres în testament — ca din venituri să se creeze burse pentru studiul limbilor orientale. De acest studiu avem azi cea mai mare nevoie. E în adevăr o ruşine pentru noi, cari ne aflăm la hotarul civilizaţiilor asiatice şi cari am stat veacuri întregi în legătură cu Osmanlâii, de origine, de limbă, în parte şi de instituţii orientale, pentru noi cari am avut aşà de mult a face cu Tătarii, cari am găzduit dela întemeiarea Principatelor pe Armeni, că n'avem nici o catedră în învăţământul superior pentru studii orientale, că orientaliştii ne lipsesc în aşà grad, încât trebue să recurgem pentru traduceri de acte turceşti la interpreţi evrei de Ministere, iar pentru traduceri din armeneşte la persoanele, fără cultură ştiinţifică, pe cari întâmplarea le face să cunoască limba părinţilor lor. E o pagubă reală că nu putem întrebuinţà o sumă de izvoare scrise în aceste limbi, — între altele Cronica Armenilor din Cameniţa, că nu putem publicà materialul turcesc aflător chiar în biblioteca noastră. In Rusia ca şi în Ungaria, această lipsă nu se mai simte de mult, şi ştiinţa a folosit atâtea din înlăturarea ei.

(1) Pentru Armenii din Iaşi, v. *Documentele Callimachi*, I, pp. 517—8, no. CCXV; p. 546, no. CCLXVII; II, p. 81; *Studii şi documente*, VII, pp. 86—87, no. 44.

(2) *Ibid.* VI, pp. 366—7, no. 1163. Pentru alţi Armeni basarabeni, *ibid.*, XXI, pp. 111, 116—9; *Documentele Callimachi*, II, p. 82 (din Căuşani).

In cel mai scurt timp va trebuì să căutăm a recâştigà şi aici terenul pierdut. Urmând intenţiilor lui Buiucliu şi întrebuinţând fondul lăsat de el numai pentru studii privitoare la Orientul bizantin, musulman, armean şi pentru stipendii menite a ne formà specialiştii absolut necesari astăzi, vom fi dat Statului exemplul altora şi-i vom fi uşurat sarcina.

ȘTIRI NOUĂ DIN DACIA MALVENSIS

DE

VASILE PÂRVAN

Membru al Academiei Române.

Ședința dela 14 Iunie 1913.

Cunoștințele noastre despre Oltenia și Muntenia romană sunt așà de mărginite și fragmentare, încât chiar în chestiuni de prima însemnătate, precum e d. p. aceea cu privire la granițele Daciei romane în părțile câmpiei muntene, trebue să ne mulțumim numai cu ipoteze de caracter mai mult logic decât istoric. De aceea orice fapt nou privitor la provincia daco-romană care s'a întins la Sudul Carpaților, numindu-se Dacia Malvensis, e îndoit de prețios: din punctul de vedere roman și din cel românesc. Dobrogea e, firește, mult mai bogată în resturi antice decât Oltenia, căci în Dobrogea avem urmele unei culturi intensive greco-romane de peste o mie de ani, pe când în Oltenia nu au lăsat urme despre vieața lor decât locuitorii romani sau romanizați a cel mult două veacuri de vieață civilizată.

Comunicarea de față cuprinde numai știri inedite, ce-i dreptul, unele așteptând cam de mult ca să fie aduse la cunoștința cercetătorilor trecutului nostru. Excepție dela această afirmare face numai inscripția inaugurală din Sucidava (azi Celei în Romanați), pomenind *territorium Sucidavense* și care a fost notată și de Tocilescu în 1908 și de mine la mai multe ocazii, dar în special în prima mea comunicare la Academia Română despre Cetatea Ulmetum; și această inscripție n'a fost însă sistematic publicată până acum.

I. Drobeta.

Săpăturile ce se fac de municipalitatea din Turnu-Severin cu prilejul nouălor lucrări de aliniare, canalizare și înfrumusețare a orașu-

lui, au dat la lumină o serie întreagă de construcţii antice, ce se întindeau subt oraşul actual formând municipiul şi apoi colonia Drobeta, care ocupà, precum se vede acum din ce în ce mai clar, un teren foarte întins la vestul şi nord-vestul castrului de apărare a podului lui Traian. Din ruinele acestea ale oraşului civil avem a comunicà acum două monumente epigrafice de cea mai mare însemnătate pentru istoria Drobetei: unul din timpul împăratului Commodus, iar celalalt din timpul lui Septimius Severus.

1. Lespede de calcar lungă de 1.17 m., lată de 0.885 m., groasă de 0.345 m., găsită cu prilejul lucrărilor din grădina liceului dela Turnu-Severin şi păstrată în colecţia de antichităţi a liceului. Inălţimea literelor descreşte treptat către sfârşitul inscripţiei: r. 1, 0.08,— r. 2, 0.07,— r. 5, 0.06,— r. 6 şi urm., 0.05. Patru rânduri din inscripţie sunt marte late (v. fotogr. de pe planşa I, fig. 1).

DIVO MARCO AN
TONINO PIO PATR
/ / / / / / / / / / / / / / /
/ / / / / / / / / / / / / /
/ / AVG / / / / / / / / /
/ / / / / / / / / / / / P · P
R · P · M · H · D

Deoarece Drobeta apare aici încă tot ca *municipium*, nu putem să ne gândim în primele două rânduri la Caracalla, ci la Marcus Aurelius, iară în rândurile martelate trebue să căutăm pe Commodus şi nu pe Elagabal. Intr'adevăr dintr'un monument descoperit acum de curând şi care urmează imediat subt nr. 2, se vede pentru întâia dată care a fost împăratul, prin a cărui bunăvoinţă Drobeta a fost ridicată dela rangul de *municipium* la acel de *colonia:* e Septimius Severus, care, precum se ştie (1), a arătat şi altor oraşe ale Daciei o atenţie de acelaş fel.

Dacă ne gândim acuma că o dedicaţie către împăratul Marcus Aurelius pe vremea fiului său (2) are cu mai multă probabilitate a fi pusă în primii decât în ultimii ani ai domniei celui din urmă,

(1) Cf. CIL. III, p. 169 şi 172 şi v. mai jos expunerea mea sub nr. 2.

(2) Vezi o dedicaţie analoagă pentru Marcus ca *Divus* în CIL. III, 6978 (= 239) în Sinope, iar o alta pentru *Divus Severus* în CIL. III, 1452 în Sarmizegethusa, ambele făcute tot oficial, de înseşi oraşele respective.

atunci cred că putem restaură inscripţia noastră martelată, *exempli gratia*, pentru anul 181, cam în felul următor:

DIVOMARCOAN
TONINOPIOPATR
IMPCAESMAVRELI
COMMODIANTONI
NIAVGGERMSARMPONT
MAXTRIBPOTVICOSIII · P · P
R · P · M · H · D

Divo Marco An | tonino Pio patr(i) | [Imp(eratoris) Caes(aris) M(arci) Aureli(i) | Commodi Antoni | ni] Aug(usti) [Germ(anici) Sarm(atici) pont(ificis) | max(imi) trib(uniciae) pot(estatis) VI co(n)-s(ulis) III] p(atris) p(atriae) | r(es) p(ublica) m(unicipii) H(adriani) D(robetae).

2. Lespede de calcar, înaltă de 0.87 m., lată de 1.16, groasă de 0.27, găsită în ruinele cari s'au descoperit în parcul oraşului Severin. Monu-

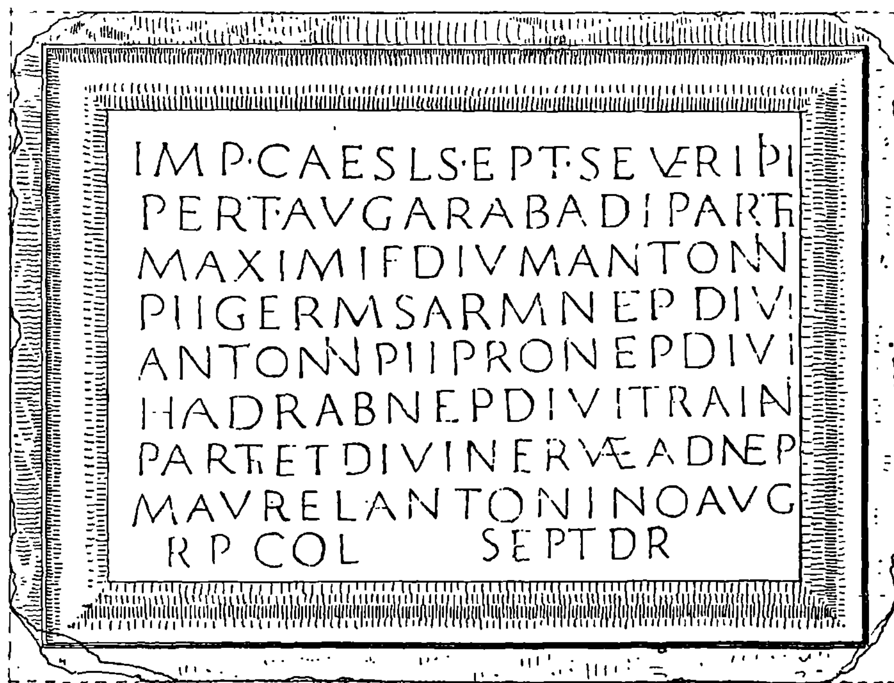

Fig. 1.

mentul a fost întrebuințat ca material de construcție pentru fundamentele unei clădiri târzii, romane sau bizantine, de formă apsidală, pe care deocamdată nu o pot descrie mai de aproape, întru cât săpătura făcută de localnici e necompletă (1). Piatra se păstrează la liceul din Severin. Ea este deteriorată la toate colțurile, dar în special jos la stânga. Inălțimea literelor este de 0.040—0.045. Ligaturile sunt destul de dese (v. fotogr. de pe planșa I, fig. 2).

De observat e în r. 9 locul liber lăsat între COL și SEPT, care poate erà rezervat pentru săparea unui atribut ca *splendidissima* (vezi CIL. III, 8019), care mai târziu a rămas uitat, poate însă a rămas liber și numai din motive de simetrie, prin urmare fără nici o intenție politică.

Imp(eratori) Caes(ari) L(ucii) Sept(imii) Severi Pii | Pert(inacis) Aug(usti) Arab(ici) Adi(abenici) Parth(ici) | Maximi f(ilio), div(i) M(arci) Antonini | Pii Germ(anici) Sarm(atici) nep(oti), divi | Antonini Pii pronep(oti), divi | Hadr(iani) abnep(oti), divi Traiani | Parth(ici) et divi Nervae adnep(oti) | M(arco) Aurel(io) Antonino Aug(usto) | r(es) p(ublica) col(oniae) Sept(imiae) Dr(obetae).

Data inscripției se poate fixà cu ajutorul titlurilor triumfale ale lui Septimius Severus, care e numit *Parthicus Maximus,* dar încă nu *Britannicus Maximus.* Inscripția este deci de pus între 198 și 210.

Din Ulpian (*Digest.* 50, 15, 1, 8. 9) reiese că Severus a dat *ius coloniae* și Potaissei și că pe vremea lui Caracalla mai erau în Dacia încă următoarele patru *coloniae* mai vechi de timpul lui Severus: *Sarmizegetusa* și *Dierna* de pe vremea lui Traian, *Napoca* și *Apulum* de pe vremea Antoninilor (cf. comentariul lui Mommsen în CIL. III, p. 169). Dimpotrivă Ulpian nu cunoaște încă între anii 211 și 217, când scrie cartea I *De censibus* (cf. Mommsen, *l. c.*) în afară de *colonia Drobeta,* pe care nu o pomenește, nici *colonia Malvensis* (CIL. III, D. LXXXVII: *colonia Maluesis ex Dacia*) și nici *colonia Romula* (v. CIL. III, p. 2542), celelalte două centre urbane importante ale Daciei Malvense. Știrile lui Ulpian sunt însă contrazise de inscripții. In vreme ce el nu cunoaște Drobeta de *colonia* și pomenește Dierna cu vorbele: *Zernensium colonia (in Dacia) a*

(1 D-l profesor Bărcăcilă, care se îngrijește foarte mult de antichitățile din Severin și Mehedinți, a avut amabilitatea să-mi trimeată odată cu copia fotografică a monumentului și o descriere a săpăturilor, pentru care îi mulțumesc și cu acest prilej.

divo Traiano deducta iuris Italici est, o inscripție dela *Apulum* (CIL. III, 14468) pomenește pe un anume *tribunus legionis IV Flaviae* (în Singidunum — Moesia Superior) L. Iulius (1) Bassinus, care era în acelaș timp: *decurio coloniae Apulensis, IIvir coloniae Napocensis, flamen coloniae Drobetensis, flamen municipi Diernensis, decurio municipi Apulensis et Porolissensis*. Jung arată (2) că această inscripție e de pus încă în secolul al II-lea, sau cel mai târziu pe timpul lui Caracalla. Noua noastră inscripție dela Drobeta confirmă argumentarea lui Jung, întru cât de fapt Drobeta este *colonia* încă înainte de a. 210.

Cum rămâne însă cu afirmarea lui Ulpian că Dierna era *colonia* încă dela Traian? Căci noi o găsim în inscripția din Apulum încă numai ca *municipium*, în vreme ce Drobeta e pomenită în calitate de *colonia*. — Mai întâiu de toate trebue observat că Ulpian ignorează faptul că pe vremea lui Traian singură Sarmizegetusa era *colonia* în Dacia (cf. CIL. III, p. 228) și deci se poate ca vorbele lui privitoare la Dierna: *colonia a divo Traiano deducta*, să se fi raportat de fapt în izvorul folosit de dânsul la Sarmizegetusa, pe care Ulpian o pomenește îndată după Dierna numai cu vorbele: *Zarmizegethusa quoque eiusdem iuris est (i. e. Italici)*, și el a făcut aici o confuzie asemănătoare cu aceea ce o face chiar imediat, cu un rând mai jos, la Potaissa, despre care spune: *et Patavissensium vicus, qui a divo Severo ius coloniae impetravit*, lucru care iarăș este inexat în forma dată de Ulpian. In adevăr Potaissa apare în inscr. CIL. III, 7689 ca *municipium Septimium*, adică în orice caz a trebuit dela rangul de *vicus* să treacă prin grația împăratului întâiu la acela de *municipium* și numai după aceasta a fost făcută *colonia*, dacă e să credem pe Ulpian—și n'avem nici un motiv ca să punem la îndoeală știrea lui precisă—precum de fapt ieau ca bună afirmarea lui toți învățații, corectând-o numai în sensul de mai sus.

Dacă însă este sigur că Septimius Severus a făcut Potaissa intâiu (3)

(1) In *Corpus* e greșit pus Ulpius. Am corectat după fotografia pe care o dă Jung în *Jahreshefte des Oesterr. Inst.* III, Beibl. p. 183, împreună cu lectura și interpretarea inscripției.

(2) *L. c.* în nota 1.

(3) Ce-i dreptul, dacă aici, cu ajutorul lui Ulpian putem fi siguri de acest lucru, în alte cazuri denumirea de *Septimium* pare a se raportà mai mult la o reorganizare decât la o fundare din nou: cf. în CIL. III, p. 2528 cele trei denumiri analoage: *municipium Aurelium Apulum, municipium Septimium Apulum* și *colonia Aurelia Apulum*, alături de *colonia nova Apulensis* și cf. la ele Jung, în *Jahreshefte des Oesterr. Inst.* III, Beibl. p. 184, n. 6.

municipium şi apoi, tot el *colonia*, atunci inscripţia dela Apulum cu *municipium Diernense*, alăturea de *colonia Drobetensis*, nu mai are a fi înţeleasă ca o desminţire ci dimpotrivă ca o clarificare şi completare a ştirii lui Ulpian, după care Dierna erà între anii 211 şi 217 *colonia*. Anume, după exemplul Potaissei şi al Drobetei, Severus va fi ridicat la rangul de *colonia* și anume, după ce cel puţin Drobeta fusese încă dinainte făcută *colonia*, şi acel *municipium* înfloritor de lângă Orşova, numit Dierna. Cum că și Potaissa trebue să fie o *colonia* mai nouă ca Drobeta, cred că avem a consideră ca un fapt sigur, atunci când ne gândim la vechimea Drobetei ca *municipium*, aşteptând încă dela Hadrian ridicarea ei la rangul de *colonia*, pe când Potaissa, cu noroc mai mult, trece dela *vicus* prin ambele ranguri subt acelaş împărat.

După aceste consideraţii să ne întoarcem la inscripţia noastră din Drobeta, cu *colonia Septimia*. Monumentul este închinat lui Caracalla, ca Augustus, coregent al lui Severus, deci cel mai de vreme în anul 198. Tot în anul 198 iea însă şi Severus titlul de *Parthicus Maximus*: deci o îndoită ocazie de a onorà cu un acelaş monument pe vechiul şi pe noul împărat, pe tată ca şi pe fiu. Drobeta însă puteà fi *colonia Septimia* încă din anul 193, când vine Severus pe tron şi fără întârziere începe reorganizarea Imperiului prin reformele binefăcătoare introduse în special prin provincii, dintre cari mai ales Dacia «îl poate privì oarecum ca pe un al doilea fundator» al ei (Schiller, *Gesch. d. Röm. Kaisers.* I, 2, p. 732, cf. p. 738 şi n. 2). La data ridicării lui Caracalla la rangul de Augustus, Drobeta va fi fost dară dinainte o *colonia*, aşà încât în această calitate, ca semn de recunoştinţă, ea puse noului Augustus, fiul binefăcătorului ei, monumentul onorar.

Prefacerea Diernei din *municipium* în *colonia*, e, precum am arătat, în orice caz mai târzie decât a Drobetei. Cât priveşte Potaissa, e posibil că ea a fost prefăcută din *vicus* în *municipium Septimium* odată cu Drobeta din *municipium Hadrianum* în *colonia Septimia*. Dacă acum Dierna şi Potaissa au fost făcute de odată *coloniae*, e greu de exprimat cu siguranţă, totuş nu e de loc neverosimil, dacă avem în vedere că diferitele măsuri de reorganizare într'o provincie trebuiau să se iea de odată pentru mai multe centre de acelaş fel, iar nu izolat pentru fiecare.

Mai rămâne acum încă o chestiune: sunt celelalte două *coloniae* din Dacia Malvensis: «*Malva*» (după numele ei tradiţional de până

acum, tot aşà de bine însă de numit *Malvum*) şi *Romula*, mai nouă ori mai vechi ca Drobeta?

Către sfârşitul domniei sale, Antoninus Pius împărţì Dacia — după argumentarea foarte plauzibilă a lui v. Premerstein între 8 Iulie 158 şi 27 Septemvrie 159 (1) — în trei provincii, denumite după capitalele lor speciale, acum pentru întâia dată fixate: *Porolissum*, *Apulum* şi *Malvum* (sau Malva). Pentru a se bucurà de această onoare toate cele trei localităţi trebuiau să fie cel puţin *municipia*. Despre Porolissum chiar nici nu avem până acum ştirea să fi devenit vreodată mai mult decât atât. Apulum a devenit *colonia* subt Marcus Aurelius. Cât priveşte *Malvum* (probabil o denumire de acelaş caracter ca *Ulmetum*, dată după numele respectiv de plantă, caracteristică regiunii unde erà aşezat), nu ştim încă nici măcar în ce parte de ţară a fost şi cu atât mai puţin alte amănunte privitoare la desvoltarea lui, afară de unul singur asupra căruia ne vom oprì îndată. Totuş cred că putem conchide cu multă probabilitate că *Malvum* a trebuit să fie un *municipium* încă dela Hadrian. In adevăr acest împărat face ori reorganizează ca *municipia* atât Drobeta în Dacia inferioară (cf. CIL. III, p. 2533 şi 2669) cât şi Napoca în Dacia superioară (CIL. III, 14465: *municipium Aelium Hadrianum Napoca*). Pentru ca la împărţirea Daciei în trei, nici Drobeta nici Napoca să nu fi fost date de capitale şi nume determinative nouălor provincii, ci să se fi luat alte centre pentru acest scop, adică *Porolissum* şi *Malvum*, trebuià ca acestea din urmă să fi avut—în afară de alte însuşiri favorabile — măcar situaţia şi însemnătatea Drobetei şi Napocei, deci să fi fost şi ele tot aşà de vechi *municipia* ca acestea.

Această argumentare se confirmă epigrafic în chip foarte mulţămitor pentru Porolissum, care la anul 157 erà un centru aşà de vechiu roman, încât amfiteatrul său *vetustate dilapsum* trebuià făcut *denuo* de împăratul Pius prin îngrijirea procuratorului său, *Tib. Claudius Quintilianus* (CIL. III, 836).

De altă parte Marcus Aurelius aducând prin a. 166 (2) o a doua legiune în Dacia: *V Macedonica*, la Potaissa, reorganizează provinciile dacice, dându-le la toate un guvernator general de rang consular, iar în ce priveşte pe fiecare din ele, dând Daciei Porolissensis şi Daciei Apulensis câte un guvernator de rang praetoriu în

(1) Studiul *Die Dreiteilung der Provinz Dacia*, în *Wiener Eranos*, Wien 1909, p. 256 sqq.
(2) Cf. A. v. Premerstein, *l. c.*, p. 268.

persoana comandanților de legiune din Potaissa și Apulum și dând (1) Daciei Malvensis un procurator prezidial, *cum iure gladii* (cf. CIL. III, 13704: *M. Aurelius Cassianus, praeses provinciae Daciae Malvensis*) având comanda supremă asupra tuturor trupelor (de auxiliari: altele nu erau) cari garnizonau în provincia sa. Cu acest prilej observăm din inscripții, că se întâmplă o prefacere și în situația capitalelor celor două provincii din Nord: guvernatorul Daciei Porolissensis, având a staționà ca legat de legiune în Potaissa aveà nevoie de o capitală civilă mai apropiată ca Porolissum; Impăratul ridică Napoca, care erà învecinată cu Potaissa, la rangul de colonia (v. CIL. III, 7726 și cf. Mommsen în CIL. III, p. 167 cu 169) și astfel capitala Daciei Porolissensis trece de sigur chiar de atunci dela Porolissum, rămas și mai departe *municipium*, la Napoca, *colonia Aurelia*. Tot astfel provincia Dacia Apulensis, care, după cum cu dreptate observă v. Domaszewski (2), își capătă guvernatorul ei special, are de aici înainte în noua fundație a împăratului Marcus Aurelius, *colonia Aurelia Apulum*, capitala ei specială.

Ceeace constatăm pentru cele două provincii nordice n'a putut să rămâie neîmplinit pentru cea sudică. Așà precum Pius creează provincia Dacia Malvensis numind-o după un *[municipium Hadrianum]* *Malvum*, pe care i-l dă drept capitală, tot astfel Marcus Aurelius va fi ridicat cu prilejul celorlalte prefaceri din Dacia și acest *municipium* la rangul de *colonia Aurelia*. Astfel dară nici Drobeta, care — după noua noastră inscripție — e o *colonia Septimia*, nici Romula, care la sfârșitul domniei lui Pius și la începutul domniei lui Marcus erà încă *municipium* și de abià pe vremea lui Filip Arabul apare ca o *colonia* (vom reveni imediat asupra acestui punct) nu pot fi colonii mai vechi ca Malvum (r. Malva).

Totuș capitala Daciei Malvense e sigur pomenită ca o *colonia* de abià în anul 230 (CIL. III, D. LXXXVII [=LI, p. 893] din 7 Ian. 230: un *eques singularis, M. Aurelius Deciani fil. Decianus colonia Malvese ex Dacia, dimissus honesta missione*), iar dinainte de această dată n'avem nici o știre privitoare la acest oraș, ci numai pomeniri ale atributului *Malvensis*, dat provinciei încă dela început (cunoaștem ca *procurator provinciae Daciae Malvensis* pe M. Macrinius Avitus, pe vremea lui Marcus Aurelius: CIL. VI 1449=Dessau,

(1) Adică, propriu zis: *păstrând*, căci erà dinainte dat, iar acum e numai confirmat de el. Cf. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, p. VI și v. Premerstein, *l. c.*, p. 265.

2) *Westd. Zeitschrift*, XIV 110 sq. și 452; cf. v. Premerstein, *l. c.*, p. 268 și n. 3.

1107; cf. Jung, *Fasten*, p. 41 sq. și Stout, *Governors of Moesia*, p. 32) iar apoi — după provincie — chiar trupelor de aici (CIL. III 13704: *cohors I Flavia miliaria Bryttonum Malvensis*). Dimpotrivă Romula se constată ca *municipium* încă de pe vremea lui Antoninus Pius, căci în inscripția CIL. III 7429=753, pomenind ca *honoratus ornamentis IIviralibus ab ordine municipi Romulensium* pe Iulius Capito, *conductor publici portorii Illyrici et ripae Thraciae*, care printre altele erà și *decurionalibus ornamentis honoratus ab ordine coloniae Traianae Sarmizegethusensium ex Dacia superiore*, găsim menționată *Dacia Superior*, care după anul 159, precum am văzut mai sus, nu mai există.

Dar, dacă nu numai Drobeta, ci și Romula e ca *municipium* mai vechiu decât împărțirea Daciei în trei provincii, și totuș Dacia olteană nu s'a numit după nici unul din aceste municipii și nici nu l-a căpătat pe vreunul din ele drept capitală, atunci cred că e aproape dela sine înțeles că Malvum nu puteà să joace rolul pe care l-a avut în anii 158—159, fără să fi fost, așà precum am admis mai sus, un vechiu *municipium*, adică un *municipium Hadrianum*, dacă nu chiar un *municipium Traianum*.

Dacă acum Malvum a trebuit să devie *colonia* sub *Marcus Aurelius*, iar Drobeta a devenit sub Septimius Severus, se pune întrebarea, când a fost prefăcută Romula, care erà ca oraș cam tot atât de veche ca celelalte două, din *municipium* în *colonia*? Filip Arabul restaurând Romula la a. 248 zice despre sine și ai săi (fiul și soția): *ob tutelam civitatis coloniae suae Romulae circuitum muri manu militari a solo fecerunt* (CIL. III 8031). Din vorbele *civitas colonia sua* s'ar înțelege că Filip Arabul a făcut din Romula o *colonia*. Totuș faptul că acest centru erà într'o regiune foarte înfloritoare ca romanism (1) și că, fiind în imediată apropiere de lagărele de pe linia Oltului, erà continuu alimentat cu veterani cari se așezau aici după isprăvirea serviciului militar (cf. CIL. III, 8028, 8032, 8033, 8034), precum și împrejurarea că împăratul Philippus o întărește din nou ca pe o *colonia sua*, cred că militează pentru admiterea unei date mai vechi ca a. 248, de ridicare a municipiului Romula la rangul de *colonia*. Știrea că Philippus o numește *sua* e a se interpretà, cred, numai în senzul unei reorganizări prin el (cf. mai sus *municipium Aurelium Apulum*, care

(1) Cf. CIL. III, p. 1421—1424 și 2249 și în special numeroasele ruine dela Rèșca, Hotărani, Slăveni, Rusănești, etc.

e numit apoi *municipium Septimium Apulum)* în vreme ce de fapt poate chiar Severus, marele binefăcător al provinciilor dacice o va fi ridicat şi pe ea ca pe atâtea alte oraşe din Dacia la treapta de *colonia*.

Astfel deci inscripţia nouă dela Drobeta, care ne face cunoscută originea acestui oraş ca o *colonia*, ne-a dus la revederea a o sumă de fapte privitoare la istoria romanismului în Dacia, în sensul unei precizări pe cât posibile pe baze epigrafice a cunoştinţelor noastre despre această provincie aşà de puţin cunoscută până acum din cauză că bogatele ştiri despre dânsa stau încă ascunse în pământ.

Ca o nouă ipoteză pe lângă cele ce am îndrăznit a emite mai sus şi în legătură cu ele ţin să adaug încă de acum că *Malvum* (sau *Malva*) ar trebuì căutat la Răcari, sau prin împrejurimi, iar nu la Celeiu, ori la Reşca, precum de altfel voiu căutà să arăt în amănunte mai jos, la inscripţia dela *Sucidava*=Celeiu.

3. *Ara* (?) de calcar, foarte primitiv profilată, înaltă de 0.68, lată de 0.50, groasă de 0.40. Găsită la Vest de piciorul podului lui Traian, între resturile de clădiri antice constatate în grădina liceului aproape de linia ferată. Adusă la Bucureşti în Muzeul Naţional.

Pe două laturi opuse câte o cruce mare în relief foarte pronunţat. (V. planşa II, fig. 2). Asupra însemnătăţii şi epocei monumentului revin mai jos, sub nr. 4.

4. Lespede de piatră de nisip, prelucrată în chip barbar cu lovituri mari de daltă, înaltă de 1.38, lată de 0.66, groasă de c. 0.20. Găsită în apropiere de monumentul precedent şi adusă de asemenea în Muzeul Naţional.

Pe toată suprafaţa lespedei se întinde o cruce mare de formă bizantină, care e mai mult schiţată decât lucrată ca relief, şi e tot aşà de primitiv cioplită ca şi restul feţei pietrii. După înfăţişarea ei, lespedea a servit de capac al unui sarcofag creştin. (V. planşa II, fig. 1).

Amândouă monumentele, nr. 3 şi nr. 4, sunt de sigur de pus în legătură cu noua înflorire a vieţii romano-creştine în ţinutul Drobetei prin secolul IV—VI, şi anume mai ales pe vremea lui Iustinian, când episcopul de Aquae, în Dacia Ripensis, ca reprezentant direct subordonat noului archiepiscopat de *Prima Iustiniana*, aveà subt iurisdicţia sa şi oraşele de pe malul stâng al Dunării, precum reiese foarte clar din Novella XI a Impăratului şi am arătat şi noi

mai de aproape pe baza ştirilor lui Procopius, *De aedificiis* şi a altor mărturii literare şi monumentale în *Contribuţii epigrafice la Istoria Creştinismului Daco-Roman*, Bucureşti 1911, p. 179—193.

5. Colţul de jos din stânga al unei stele de calcar, înalt de 0.37, lat de 0.20, gros de 0.15. Inălţimea literelor 0.035. Găsit în lagăr. Acum în colecţia arheologică a liceului din Turnu-Severin.

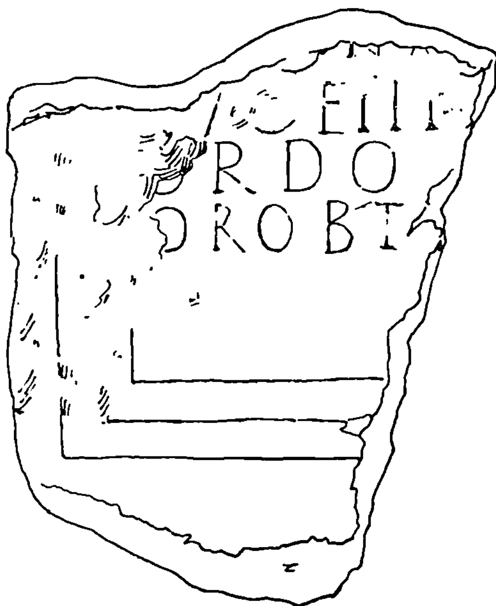

Fig. 2.

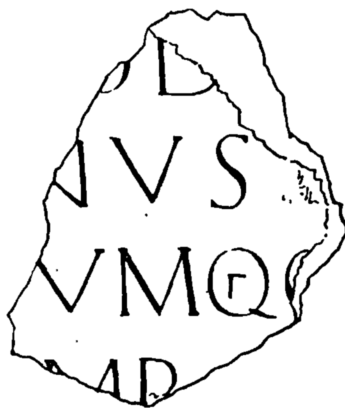

Fig. 3.

Se poate descifrà numai *[o]rdo [...] Drobet[ensium]*. Cum literele pot fi şi dinainte de a. 198, nu putem şti dacă aici e vorba de *municipium* sau de *colonia Drobeta*. Sigur e că avem înaintea noastră o închinare de caracter oficial. (V. fig. 2 şi fot. de pe pl. II, nr. 3).

6. Fragment de calcar, înalt de 0.37, lat de 0.27, gros de 0.27. Inălţimea literelor 0.07. Găsit lângă aşà numitul turn al lui Sever; acum la liceu.

In rândul penultim, poate, *suor]umq(u)e* şi în rândul ultim poate *votu]m p[osuit...*, ceeace ar da sfârşitul unei inscripţii votive: *pro salute sua suor]umq(u)e... [votu]m p[osuit]*. Sec. II. (V. fig. 3 şi fotogr. de pe planşa II, nr. 4).

7. Fragment din partea stângă a unei plăci de calcar, înalt de 0.08, lat de 0.12, gros de 0.25. Inălțimea literelor 0.05; găsit în lagăr, acum la liceu.

Fig. 4.

Rândul ultim de sigur de cetit ca *r(es) p(ublica) [m(unicipii) H(adriani) D[(robetae)]*, căci literele frumoase ale inscripției arată mai de grabă o dată anterioară decât una contemporană sau posterioară lui Septimius Severus, când Drobeta e colonie. (V. fig. 4 și fotografia de pe planșa II, nr. 5).

8. Stampilă de cărămidă cu litere înalte de 0.35 m. Fragmentul de cărămidă a fost găsit în lagăr, acum e la liceu.

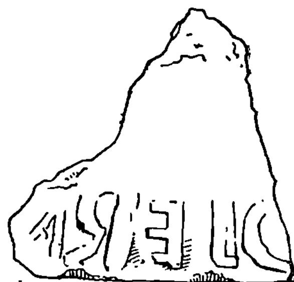

Fig. 5.

Inscripția e de cetit *Dierna*. Astfel de cărămizi cu marca *Dierna* (ceeace cred că e de interpretat în sensul că în orașul *Dierna* de lângă Orșova de azi erà o mare fabrică de cărămizi, de unde se alimentau toate localitățile încunjurătoare) au mai fost găsite și la Golubinje, Arčar și Negotin („ex ruinis castelli, quod fuit apud Praovo"): CIL. III 8277,2 și 12677: *de re publica Dierna*. Interesant e că lagărul delà Severin ca și cel dela Praovo pe țărmul drept al Dunării folosesc cărămizi de acestea dela *Dierna*, iar nu

dela *Drobeta*. (Asupra istoriei Diernei, cf. mai sus, cele de subt nr. 2). (V. fig. 5 și fotogr. de pe planșa III, nr. 2).

9. Fragment de cărămidă, înalt de 0.12, lat de 0.14, gros de 0.04, găsit în lagăr, acum la liceu. (V. fig. 6 și fot. de pe pl. III, nr. 3).

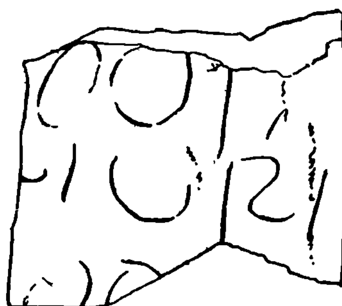

Fig. 6.

10. Fragment din partea dreaptă de sus a unei cărămizi scrise, înalt de 0.17, lat de 0.15, gros de 0.05. Găsit în lagăr, acum la liceu. (V. fig. 7 și fotogr. de pe planșa IV, nr. 3).

Fig. 7.

Ambele cărămizi, nr. 9 și 10, sunt importante nu atât prin cuprinsul lor, care pare a fi mai mult un exercițiu fără sens al cutăruia, care *occasionem nanctus est scribendi* [CIL. III 1635^{4}, din Mojgrad=*Porolissum: occasion[em] nan(c)tus [sum] scrib(endi)*] (1),

(1) «Graphio scripta in tegula etiamdum uda», ca și pe cele dela Severin.

cât prin caracterul lor epigrafico-paleografic. Astfel, e de notat amestecul caracterelor grecești cu cele latine, al capitalelor cu cursivele și al literelor cu duct vechiu cu cele cu duct târziu, în inscripția de sub nr. 10, care după toate aceste semne se vede a fi din vremea târzie, poate chiar creștină a Drobetei.

11. Relief de calcar, înalt de 0.62, lat de 0.37, gros de 0.12, găsit în ruinele romane de subt orașul Turnu-Severin (deci din orașul antic propriu zis, iar nu din lagăr), acum la liceu, ca dar al d-lui D. Moțica. Piatra este foarte stricată. La dreapta lipsește chiar o bună parte din reprezentarea figurată (v. fot., pl. IV, nr. 1).

Relief în câmp adâncit, înfățișând pe Iupiter pe tron. Zeul cu barbă, în himation, care acoperià numai partea inferioară a corpului, poartă părul tăiat în felul dacic, retezat scurt deasupra frunții și pe cap are o coroană. In dreapta ține un obiect rotund, iar cu stânga, care nu mai este păstrată, apucă de sigur sceptrul lung. Sus la stânga se vede vulturul și în stânga lui la margine un bust feminin cu sânul numai schițat (Iuno). Execuția foarte primitivă. Pentru cultul enchoric al lui Iupiter în ținutul thracic compară reliefele votive analoage la Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, col. 121 sqq. și 126 sqq., iar pentru Iupiter=Zalmoxis, v. G. Seure, *Les images thraces de Zeus Keraunos*, în *Revue des Études Grecques*, t. XXVI 1913, p. 225—261.

12. Torso feminin de marmoră, înalt de 0.55, găsit la săpăturile din lagăr, acum în Muzeul Național din București. (V. fotogr. de pe planșa IV, nr. 2). Capul, gâtul, brațele, sânul stâng, ambele picioare dela genunchi în jos, lipsesc. Imprejurul coapselor o draperie foarte îngustă. Lucrare de meseriaș din timpul târziu roman. Monumentul reprezentà de sigur un chip de Venus.

13—15. Trei figuri de *Eros*, dintre cari una de piatră de nisip, păstrată în întregime, înaltă de 0.58, o alta de calcar, păstrată numai până deasupra genunchilor, înaltă de 0.41 și o a treia, tot de calcar, păstrată numai până la coapsă, înaltă de 0.37, găsite toate în săpăturile dela Drobeta și astăzi în Muzeul Național din București (V. fotogr. de pe planșa IV, nr. 4 și V, nr. 1 *a* și *b*).

Geniul morții, sau cu numele lui propriu *Thanatos*, pe care il avem aici înaintea noastră, este, ca de obiceiu, reprezentat cu picioarele încrucișate, stând și sprijinindu-se în somn—ochii îi sunt

închişi—pe o faclă mare plecată cu flacăra spre pământ şi pe care el o ţine dreaptă cu mâna stângă, în vreme ce mâna dreaptă odihneşte pe umărul stâng către care este înclinat tare şi capul.

16. Relief de marmoră, rupt în două bucăţi, înalt de 0.60, lat de 0.82, gros de 0.25. Placa este numai sus la stânga şi jos la dreapta complet păstrată. Incolo ea este foarte stricată. Găsit în săpături, acum la Muzeu. (V. fotogr. de pe planşa III, nr. 1).

In mijlocul câmpului, reliefat, un Eros călăreşte pe un delfin. Capul geniului, mâna lui dreaptă şi aripa dreaptă lipsesc. Pe ambele părţi ale grupei din mijloc se vede câte un animal fantastic de mare, al cărui cap, jos la dreapta (cu creasta înaltă) şi al cărui corp şi coadă, sus la stânga, sunt îndestulătoare pentru restaurarea întregei figuri.

II. Răcari.

Gara Răcari pe linia Craiova-Turnu Severin este aşezată chiar pe ruinele unui important centru urban al Daciei Malvense, al cărui nume nu-l cunoaştem, dar ar puteà fi însuş acela al capitalei provinciei; în adevăr, *colonia Malvensis* nu poate fi localizată în nici unul din celelalte centre antice din Oltenia până acum mai de aproape cunoscute. Căci la Celeiu a fost *Sucidava* (vezi şi mai jos), la Reşca a fost *Romula*, iar la Severin *Drobeta*. Ruinele dela Răcari nu au fost încă cercetate sistematic, ci s'au făcut numai câtevà cercetări de Tocilescu şi totuş rezultatele căpătate au fost de cea mai mare însemnătate: nu mai puţin de trei statui de bronz în mărime peste cea naturală, una ecuestră, de bronz aurit, au fost găsite în ruine (e drept că numai în fragmente infime, dar faptul istoric-cultural rămâne acelaş). De asemenea alte obiecte mai mici de bronz (câtevà vor fi descrise îndată) şi alte resturi, alături de urmele de clădiri, şi de ziduri de cetate constatate aici, ne arată însemnătatea deosebită a acestui centru.

Asupra vieţii romane de aici mai putem comunicà următoarele mărturii nouă.

17. Colţul de sus din dreapta al tabelei anterioare a unei diplome militare, înalt de 0.033, lat de 0.031, găsit în ruinele dela Răcari, acum în Muzeul Naţional (V. fotogr. de pe planşa V, nr. 2 *a* şi *b*). Pe partea externă se poate cetì şi, cu ajutorul diplomei LXVII din

8 Iulie 158 (CIL. III p. 1989), găsită la Maros-Keresztúr, în parte și completă, ceeace urmează:

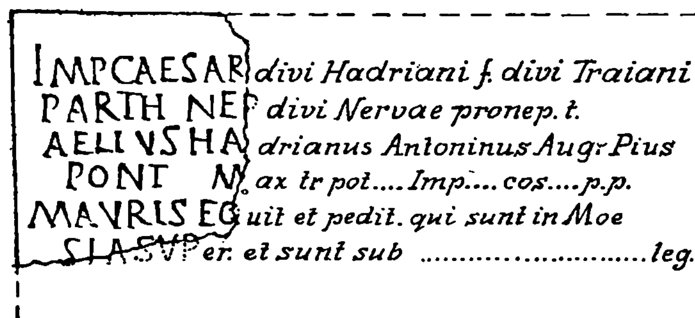

Fig. 8.

Pe partea internă se pot ceti și completă următoarele:

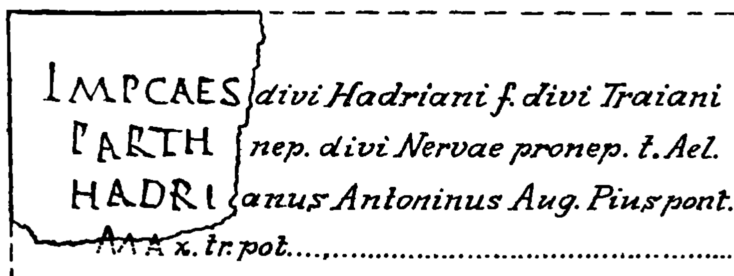

Fig. 9.

Lectura rândurilor 5 și 6 ale părții externe este confirmată prin resturile sigure ale unui Q la sfârșitul rândului 5 și prin urmele nu mai puțin sigure a cinci sau chiar șase litere la începutul rândului 6, a căror completare—după părerea mea—nu poate duce decât la *[Moe]*SIASV*[periore]*.—Că prima literă din rândul 6 în nici un caz nu poate fi un C, spre a ceti *Da]cia su[periore,* este clar și din fotografie. Dacă însă lectura *Moesia* este exactă, atunci avem înaintea noastră un foarte important document pentru împărțirea printre trupele auxiliare ale Daciei și Moesiei, a acelor *Mauri gentiles* de cari vorbește diploma LXVII: *et vexillariis Africae et Mauretaniae Caesariensis, qui sunt cum Mauris gentilibus in Dacia superiore* (1); prin urmare avem de a face cu *numeri Maurorum,* cari alcătuesc o miliție amestecată și anume: ca acele

(1) Pe fața internă: *et vexillariis qui sunt cum Mauris gentilibus in Dacia superiore.*

cohortes Maurorum din Pannonia (CIL. III și Cichorius la P. W. s. *v.*), cari erau *equitatae*, tot astfel și acești *numeri Maurorum* din Dacia (cf. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, p. 124) și Moesia sunt de o potrivă de socotit ca *equitati*—și anume, fie în *numeri Maurorum: peditum* și *equitum*, unitari, amestecați—deci *equitati* propriu ziși—fie în *numeri peditum* deosebiți de *numeri equitum* (cf. v. Domaszewski, *Rangordnung des Röm. Heeres*, p. 60 sq.)—precum reiese cu siguranță din partea păstrată a diplomei militare dela Răcari: MAVRIS EQ. Că unul dintre acești *Mauri* s'a așezat după liberarea din armată tocmai în Răcari (adică în Dacia), nu e de mirare, odată ce în această provincie trăiau mulți dintre compatrioții lui, fie ca soldați, fie ca veterani colonizați (cf. Jung, *o. c.*, p. 123 și urm.). Cu privire la *Mauri* în Moesia Superior ar fi de observat încă următoarele. Acei *Mauri gentiles*, cari apar în anul 158 *in Dacia superiore*, împreună cu *vexillarii Africae et Mauretaniae Caesariensis, sub Statio Prisco legato*, ar puteà fi aceleași trupe pe cari le cunoaște diploma noastră *in Moesia superiore* și anume sub acelaș *Statius Priscus* care tocmai în anul 161 (până la Martie încă subt Pius) erà *legatus Aug. pr. pr. prov. Moesiae super.* (cf. *Prosopographia, s. v.* și Stout, *Governors of Moesia*, p. 27) și care i-ar fi cerut pentru el, întru cât îi comandase și mai înainte în Dacia. Firește, această ipoteză nu se poate documentà mai de aproape, ci rămâne a fi considerată numai ca o simplă posibilitate istorică.

18. Statuetă de bronz, înaltă de 0.082, reprezentând pe Herakles, găsită în ruinele dela Răcari, acum în Muzeul Național. Turnată plină. Figură pletoasă, bărboasă, nudă, odihnind pe piciorul drept, iar piciorul stâng liber rămânând mai îndărăt. Cu dreapta zeul se sprijină pe o măciucă, mâna lui stângă ține o pateră. Pe brațul stâng atârnă în jos pielea de leu. Lucrare barbară. (V. fotogr. de pe planșa VI, nr. 6). Pentru această reprezentare a lui Herakles, cf. relieful din Filipopol, la Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulg.*, p. 177, fig. 58.

19. Statuetă de bronz, înaltă de 0.1 m., reprezentând pe Minerva, găsită în ruinele dela Răcari, acum în Muzeul Național. Interiorul gol. Capul și o parte din spate puțin deteriorate. Antebrațul drept lipsește. Figura odihnește pe piciorul drept. Zeița e îmbrăcată cu o tunică lungă bogat drapată și cu mâneci, iar deasupra poartă ca o mantie scurtă, ornată cu un gorgoneion, o *aigis*, care cade în

jos pe umărul și brațul stâng. Mâna stângă e întinsă înainte ca și cum zeița ar ținea ceva în mână. Lucrare îngrijită de proveniență romană. (V. fotogr. de pe planșa VI, nr. 4).

20. Candelabru de bronz, înalt de 0.17, găsit în ruinele dela Răcari, acum în Muzeul Național. Turnat plin. Lipsește *discus*. Piciorul, foarte simplu ornamentat, se termină cu o bază formată din șase ramuri ornamentate, pe motivul unor mici pești. (V. fotogr. de pe planșa VI, nr. 5).

21. Mic fragment de bronz reprezentând un hippokamp, înalt de 0.045, găsit în ruinele dela Răcari, azi în Muzeul Național. Turnat plin. Numai partea anterioară a corpului e păstrată. Lucrare primitivă. (V. fotografia de pe planșa VI, nr. 2).

Asupra altor descoperiri în Răcari, vezi Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques*, fig. 78—80 și pag. 140.

III. Romula.

Ruinele antice dela Reșca ne-au dat până acum destule știri prețioase asupra vieții romane în Dacia, cu toate că săpăturile făcute acolo au avut un caracter numai întâmplător sau de curiozitate. Totuș orașul roman, deasupra căruia este așezat azi satul românesc, rămâne încă mereu îngropat în taina lui și doară vreun locuitor mai puțin respectuos de urmele străvechi de subt proprietatea lui de mai sapă, firește distrugând, în ruine, și cu acest prilej mai dă peste câte vreun monument de preț pentru cunoașterea orașului *Romula* și a Daciei. Pentru astăzi fac știute nu mai puțin de patru monumente nouă de ale cultului Soarelui în Romula, toate găsite în astfel de săpături întâmplătoare.

22. Placă de marmoră gălbuie, de formă trapezoidală, rotunjită sus, înaltă de 0.36, lată de 0.24 jos, iar sus de c. 0.20, groasă de 0.03. Monumentul e lovit sus la stânga și la mijlocul părții din dreapta. Găsit în ruinele dela Romula, acum în Muzeul Național. In câmpul adâncit, reliefe primitive, împărțite pe trei registre. In cel de mijloc, mai adânc, un relief înalt de 0.17, reprezentând cunoscutul *sacrificium Mithriacum*. De ambele părți ale lui Mithras cei doi dadofori. Șearpele și câinele sunt numai indicați. Scorpionul subt taur nu e de loc vizibil. Poate va fi fost de ghicit în acea proeminență

aproape disparentă de lângă piciorul drept al zeului, între el și acolitul purtător de faclă. Sus, la dreapta și la stânga capului lui Mithras, două busturi: de sigur *Sol* (la stânga, de recunoscut după chlamys) și *Luna*. La stânga lui *Sol*, corbul, la dreapta de *Luna*, *Mithras* πετρογενής, cu mânile ridicate, în dreapta ținând un cuțit, iar în stânga o faclă. Pe câmpul reliefat de sus, înalt de c. 0.07 (spre mijloc e rotunjit în formă de boltă), se observă în săpătură mai slabă ca pe câmpul de mijloc, dela stânga la dreapta, ce urmează: 1° Mithras ducând în spate taurul, pe care-l ține de picioarele de dinapoi, 2° Mithras călărind pe taur, 3° Mithras ca arcaș, cu un personaj care se pleacă înaintea lui îngenunchind pe o stâncă, 4° taurul în căsuță. Pe câmpul de jos, înalt de c. 0.06, încă mai slab reliefat ca cel de sus, deosebim dela stânga la dreapta: 1° Mithras cu Sol, care îngenunche înaintea lui, 2° Mithras și Sol odihnind pe un pat (scena banchetului), 3° Sol invită pe Mithras în carul său, 4° o figură nedeslușită șezând și părând a fi încolăcită de un șearpe (după Cumont, *Monuments figurés*, passim, Okeanos). (V. fotogr. de pe planșa VII, nr. 1).

23. Figură de fântână din calcar, reprezentând pe Mithras πετρογενής, înaltă de 0.70, groasă (la soclu—diametrul acestuia) de 0.35. Inălțimea figurii, 0.20. Capul și gâtul zeului lipsesc. Găsită pe malul pârâului care curge prin mijlocul satului Reșca, iar în vechime curgeà tot prin mijlocul orașului Romula,—acum în Muzeul Național (v. fotogr. de pe planșa VI, nr. 3). Stânca din care răsare Mithras e stilizată ca o îngrămădire de blocuri de piatră. Zeul stă în stâncă până la șolduri. Mânile sale nu sunt ca de obiceiu ridicate (cf. Cumont, *o. c.*, II, p. 202, 227, 319 și passim, cf. și I, 163, precum și, de altfel, însuș relieful nostru dela Romula, descris mai sus, sub nr. 22), ci odihnesc pe stâncă (așà ca la Cumont, p. 371, fig. 273, unde însă numai mâna stângă cu facla stă pe piatră, în vreme ce dreapta e ținută deasupra capului). In mâna dreaptă zeul ține un obiect vălurit, care ar puteà fi foarte bine o faclă, în stânga ține un cuțit. Inaintea pântecelui lui Mithras e săpat chiar în stâncă un ὀμφαλός *(umbilicus terrae)*. Supt *umbilicus* se vede o deschidere rotundă de fântână (cu diametrul de 0.09). Partea de jos a soclului de stâncă prezentă în mijloc o suprafață netedă geometrică de forma aproximativă a unei *tabula ansata*, care însă a rămas nesfârșită și nescrisă (pe ea trebuià să fie numele dedicantului cu *votum posuit*). Micul monument erà alipit la o clădire deosebită, întru cât spatele so-

clului e lăsat neprelucrat. (Cevà analog, dar nu complet la Cumont, *o. c.*, II, mon. 102, p. 259 şi deplin dar cu deschidere pătrată, iar nu rotundă, pentru curgerea apei, mon. 225 *f.* p. 330, cf., p. 162).

24. *Ara* de piatră nisipoasă cu profile de cap şi soclu îngrijit lucrate, sfărâmată în patru bucăţi, cari însă se potrivesc exact una la alta şi alcătuesc un tot deplin. Monumentul e, în ce priveşte înfăţişarea actuală ca întreg, foarte stricat: din partea de sus a lui lipseşte la stânga mai mult de jumătate, deasemenea la dreapta, atât din inscripţie cât şi mai ales din soclu; profilele laterale sunt cu totul retezate. Faţa dindărăt este lăsată nelucrată. (V. fig. 10 şi. fot. de pe pl. VI, nr. 1). Inălţimea altarului, 0.68, lăţimea lui, 0.265 — 0.270 (faţa anterioară se subţiază puţin spre bază!), gro-

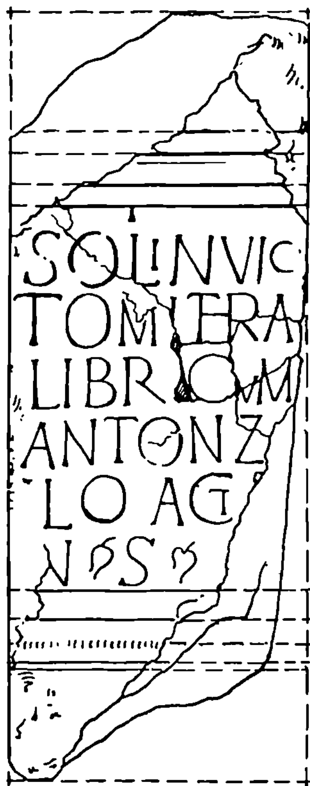

Fig. 10.

simea la profilul de sus 0.38, la soclu 0.395, la mijloc 0.28. Inălţimea literelor 0.045—0.050, în ultimul rând 0.040. Găsit în ruinele

dela Romula, acum în Muzeul Naţional. Vrednic de însemnat e suprapunerea unui mic I deasupra lui O şi L, în rândul întâiu.

Soli Invicto Mithra[e] libr(arii) cum Anton(io) Z[oi]lo act(ario) [p(rae)p(ositi)] n(umeri) S(urorum) [s(agittariorum)] sau *[p(osuerunt)].*

N în rândul 6 este sigur.

Că Zoilus a fost un *actarius (praepositi) numeri* (cf. v. Domaszewski, *Rangordnung des Röm. Heeres, s. v.*) şi anume al unui *numerus Surorum sagittariorum*, nu e o simplă ipoteză epigrafică. Ci noi tocmai cunoaştem sigur această trupă în Romula din alte mărturii. In CIL. III, 8032 (=1593) apare la Romula un *immunis ex numero Surorum sagittariorum*, adică fără îndoeală un *librarius* ca în inscripţia noastră (cf. v. Domaszewski, *o. c.*, p. 39 şi CIL. XIV 2255 *ap.* Dom., p. 258: *Minervae Augustae ... Aurelius Victorinus actarius cum immunibus librariis* (ai unei *legio*), deci tot dedicaţia unui *actarius* în tovărăşia subordonaţilor săi *librarii);* în CIL. III, 8074^{28}, 14216^{30-31}, etc., vedem că *numerus Surorum*, împreună cu alte trupe ale Daciei Malvense, ridică lagărul dela Slăveni, care e în apropierea Romulei. Indoios rămâne numai sfârşitul inscripţiei. Pe piatră se pare că a urmat în rândul 6, după N·S nu un alt S ci mai de grabă un P. De asemenea în r. 5 după ACT şi urmele unui P, e problematic dacă a mai urmat un P (fireşte mai mic, ca T în ACT), sau nu. După caracterul literelor inscripţia e încă din secolul al II-lea.

25. Fragment din partea dreaptă de mijloc a unei plăci de marmoră, înalt de 0.16, lat de 0.16, gros de 0.02. Găsit în ruinele dela Reşca, acum în Muzeul Naţional. Din reprezentarea reliefată pe marmoră s'a mai păstrat în deajuns pentru a reconstitui caracterul scenei figurate. Vedem la stânga jumătatea din stânga a trunchiului unei figuri bărbăteşti, îmbrăcate cu o mantie aruncată peste umărul şi braţul stâng, şi lăsând pieptul gol. Mâna stângă a acestei figuri ţine hăţurile cailor unei *quadriga*, care goneşte spre dreapta. Dintre cai se văd numai trei; picioarele lor dindărăt lipsesc. Subt cai se observă capul unui câine care aleargă lătrând. In fund pe o înălţime se vede partea de jos, draperia şi picioarele, unei figuri femeieşti. (V. fotogr. de pe planşa VIII, nr. 1). Avem deci înaintea noastră scena răsăritului Soarelui: Helios, conducătorul carului solar, cu Eos sau Selene, ca însoţitoare.

Pentru cultul Soarelui în Romula, trebue să adăogăm că mai erau cunoscute încă de demult și au fost reproduse de Cumont, *o. c.*, II, p. 278 sqq. mai multe monumente mithriace dintr'un *mithraeum* de aici, iar cele patru documente nouă, comunicate azi, continuă și completează în chip interesant știrile mai vechi pomenite, aducând fapte nouă atât cu privire la acest cult cât și în general la vieața romană, civilă și militară din Romula.

26. Fragment de olană, înalt de 0.18, lat de 0.20, gros de 0.025, cu o stampilă mare, invers scrisă, lungă, atât cât e păstrată, de 0.185 și lată de 0.048. Inălțimea literelor 0.04, înălțimea muchii de încheiere a olanei cu cea alăturată 0.048 (pe din afară și pe dos), 0.025 (pe dinlăuntru, la fața cu stampila); înălțimea totală a muchii pe partea ei interioară 0.053. (V. fotogr. de pe planșa VIII, nr. 2). Găsită în ruinele dela Romula, acum în Muzeul Național.

Fig. 11.

Nu pot ceti această stampilă decât în felul următor:

Leg(io) V M(acedonica), s(chola) c(ivium) Ro[m(anorum)....].

E drept că în Illyricum nu avem până acum știri monumentale despre atari *scholae civium Romanorum* în lăuntrul organizației militare legionare, ci numai *scholae* de caracter pur soldățesc, ca de pildă *scola speculatorum legionum I et II Adiutricium*, din a. 228, în Aquincum: CIL. III 3524, sau în Africa, *schola optionum* din Lambaesis: CIL. VIII 2554 (1),—dar îndreptățirea existenței unui atare *collegium militare* ca cel din Romula, după cetirea mea, mi se pare totuș destul de evidentă, pentru ca să propun lectura de mai sus chiar fără analogii precise din alte părți. Că acum apar la Romula cărămizi de ale legiunii *V Macedonica*, nu trebue să ne mire, căci astfel de cărămizi se găsesc în toate părțile Daciei Malvensis (cf. d. p. CIL. III, 14216[24]), și, ceeace e mai important, chiar în Slăveni, lagărul de pe *limes*-ul alutan așà de apropiat de

(1) Cf. p. 1079 din CIL. VIII, subt *collegia militaria* alte exemple de *scholae* cu caracter militar.

Romula şi în legături aşà de strânse cu acest oraş, precum am constatat şi mai sus.

IV. **Sucidava** (Celei).

Inscripţia care urmează, arată că la Celei în Romanaţi nu a fost *Malva*, precum s'a admis de mulţi, ci *Sucidava*, precum reieşià şi din *Not. Dign. Or.* (XLII, 39) şi din Procopius *(De aedif.* IV, 6, 34 ed. Haury, 1913) şi precum a observat şi Tocilescu îndată după descoperirea inscripţiei şi potrivit ei şi-a schimbat părerea de mai înainte că la Celei ar fi fost Malva (*Monumente epigrafice şi sculpturali*, I, 2, p. 636, Bucureşti 1908).

Inscripţia n'a fost încă până azi sistematic publicată, ci a fost numai notată, de Tocilescu, *l. c.*, şi de mine cu diferite prilejuri, dar în special în *Cetatea Ulmetum*, Analele Academiei Române, XXXIV 1912, Mem. Secţ. Ist., p. 498 şi passim.

27. Lespede de calcar, ruptă în partea stângă: colţul de sus din stânga lipseşte. Inălţimea 0.54, lăţimea actuală 0.83 (lipsesc încă

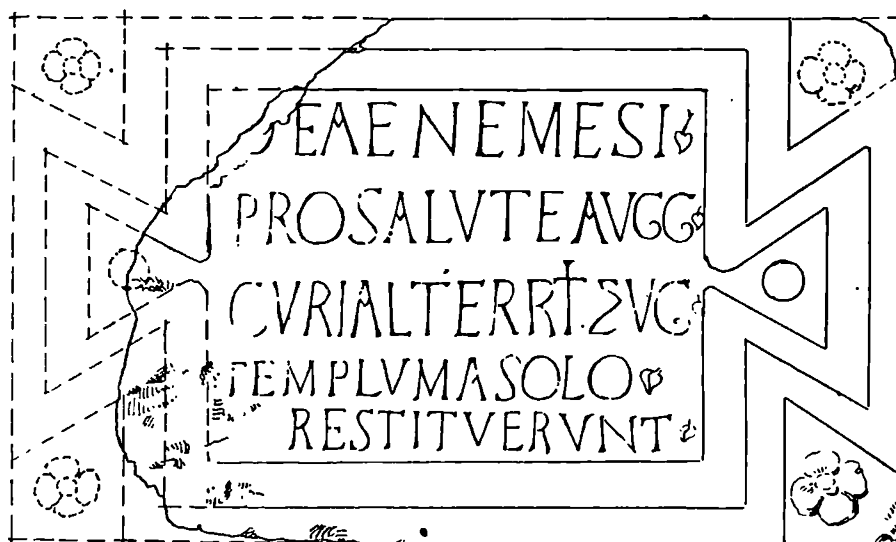

Fig. 12.

vreo 0.09), grosimea 0.14. Inălţimea literelor în primele trei rânduri c. 0.057, în ultimele două c. 0.045. Faţa cu inscripţia, prelucrată ca *tabula ansata*. In *ansae* simple proeminenţe rotunde, în colţurile

dela *ansae* foi grupate ca rozete. Profilare îngrijită. Găsită în ruinele castelului care se află la SE de orașul civil antic, pe o înălțime imediat deasupra Dunării,—acum în Muzeul Național. (V. fig. 12 și planșa VII, nr. 2).

[D]eae Nemesi pro salute Aug(ustorum) (duorum) curial(es) territ(orii) Σuc(idavensis) templum a solo restituerunt.

Asupra însemnătății acestei inscripții din punctul de vedere al organizării diferitelor *territoria* ca unități politice autonome de caracter quasi-municipal, cu un *ordo* de *curiales* (aleși din toți acei *vici*, cari alcătuiau teritoriul) ca senat, și cu *quinquennales* ca magistrați supremi (aleși printre diferiții *magistri* de *vici* de pe *territorium)*, am insistat mai de aproape în *Cetatea Ulmetum* I, *l. c.* Pomenesc aici pentru comparație imediată numai CIL. III, 12491, din Ulmetum, cu un *loci princeps*, *quinquennalis territorii Capidavensis* și comunicarea mea *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, *Analele Acad. Rom.* XXXV, 1913, Mem. Secț. Ist., p. 503, inscripția din Noviodunum: *cura(m) agent(ibus) Ti(berio) Cl(audio) Valent(e) q(uin)q(uennale) et Celsio Celerian(o) et Cl(audio...) mag(istris)*, privitoare la *territorium Noviodunense.*— Ceeace aș vrea să stabilesc acum, e faptul că orașul civil antic de subt actualul sat Celei s'a chemat în adevăr Sucidava, iar nu Malva, cum s'a presupus de unii, chiar după descoperirea inscripției noastre și anume pe motivul că Sucidava va fi fost numele castelului ori a unei localități mai mărunte, pe când puternica și importanta cetate cu clădiri monumentale și ziduri inexpugnabile, pe care o constatăm la Celei așà de înfloritoare cum poate nu mai e alta în toată Dacia Malvensis, n'a putut fi decât însăș capitala provinciei, *Malvum* ori *Malva*, numele nou, roman, având a caracterizà așezarea nouă și înfloritoare de aici, și eliminând eventualul nume enchoric al vechiului sat modest dacic, *Sucidava.*—Inscripția noastră fixează două lucruri: 1° că numele Sucidava e întrebuințat continuu aici și în vremea de înflorire a vieții romane în Dacia (inscripția noastră nu poate fi în nici un caz mai târzie ca mijlocul secolului al III-lea), prin urmare ipoteza numirii duple daco-romane a localității este cu totul problematică, și 2° inscripția nu pomenește *localitatea* Sucidava, ci *teritoriul* Sucidava; acest lucru e hotărîtor atât pentru denumirea localității antice dela Celei, cât și pentru organizația vieții civile romane în acest ținut. In adevăr dacă orașul civil de subt satul

Celei s'ar fi numit altfel decât *Sucidava*, teritoriul nu s'ar fi putut numì sucidavens, *ci după localitatea civilă importantă de care iuridic-civil atârnà:* centrul teritoriului sucidavens erà în orașul roman dela Celei: aici se adunau curialii și rezidau quinquennalii teritoriului.—Cum se face însă că un centru așà de important nu se arată a fi fost *municipium* cu *territorium municipii*, ci pare a fi fost numai un simplu *vicus*, făcând el însuș parte din organizația quasi-municipală a unui *territorium* rural? Cred că avem a căutà explicarea acestui fenomen în prezența garnizoanei care rezidà în permanență în castelul *Sucidava*, capul de pod al centrului militar *Oescus* de pe malul drept al Dunării. Prezența continuă a autorităților militare cari își aveau aici pentru *castellum* un *territorium* special, și deci supraveghiau, întocmai ca la Capidava, destul de lax, dar totuș efectiv, vieața civilă din diferiții *vici* de pe teritoriul lor, sau de pe cel învecinat cu al lor și devenit în cursul vremii autonom și quasi-municipal, tot ca cel dela Capidava, a împiedecat și aici ca și acolo, întemeierea unui *municipium*, deși înflorirea vieții romane aici ar fi justificat pe deplin o atare creație.

Cât de departe s'a întins *territorium Sucidavense* e, firește, greu de hotărît; nu e însă exclus ca la Nord să se fi mărginit cu celalalt teritoriu important, însă de caracter deosebit, municipal, stăpânit și administrat din *municipium* și apoi *colonia Romula*, ca centru politic civil.

Ca observație de caracter secundar,— la *Σucidava* cu Σ în loc de S, cf. și CIL. III, 14413 *vicus Σiamaus* (din Ostrov, la Vest de *Oescus*) și cele arătate de mine în *Cetatea Tropaeum*, București 1912, p. 31 sq., unde am exprimat părerea că Σ trebue să corespunză cu un thraco-dacic *Ș*, care nu se puteà redà cu latinescul S.

28. Mic fragment dintr'o placă de marmoră, înalt de 0.15, lat de 0.085, gros de 0.015. Găsit la Celei, acum în Muzeul Național. (V. fotogr. de pe planșa X, nr. 3). Relief a cărui parte stângă și inferioară lipsește. O figură femenină într'o haină lungă, fără mâneci, sumeasă de două ori, în vedere de față, odihnind pe piciorul drept, întinde mâna stângă, care ține un obiect lunguieț, poate o faclă, deasupra unei *ara*. Antebrațul drept lipsește. Relieful are probabil un caracter votiv, în legătură cu Diana-Hecate, sau vreo altă divinitate femenină. Lucrare slabă.

29. Fragment de cărămidă cu următoarea stampilă (pe cât e pă-

strată) lungă de 0.11, lată de 0.035. Inălțimea literelor de 0.022—0.025. Găsit la Celei, acum în Muzeul Național (v. desemnul din figura 13).

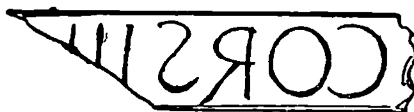

Fig. 13.

O *cohors III* în Sucidava (Celei) erà propriu zis până acum necunoscută; dimpotrivă, din Corabia, la c. 4 km. spre Răsărit de Celei se adusese la Muzeul Național o cărămidă cu COH III BRIT. Este însă sigur că acea cărămidă din Corabia nu poate fi de acolo, întru cât la Corabia nù există nici o așezare antică, ci din apropiatul Celei. Astfel deci, stampila cărămizii găsite în ruinele dela Celei, chiar de mine, e de completat fără îndoeală astfel: CORS III BRIT și de cetit astfel: *cohors III Brittonum* (cf. Cichorius, *s. v.*, la P.-W., IV, 264).

V. **Deasa** (jud. Dolj), în fața anticei **Ratiaria**.

Dela Deasa, capul de pod, dacic, al Ratiariei, nu aveam până acum nici o știre, căci CIL. III, 1587 *a* nu este de acolo, ci precum se vede din 6219, dela Ghertina lângă Barboși, la gura Siretului. Că la Deasa totuș a existat de fapt o așezare antică, arată numeroasele descoperiri mărunte făcute acolo, dintre cari pentru știință nu s'au salvat decât următoarele două, păstrate azi în Muzeul Național.

30. Statuetă de bronz, pe cât e păstrată înaltă de 0.165, turnată plină. Jos statueta e frântă; lipsește piciorul drept dela glesnă și piciorul stâng dela genunchi. (V. fotogr. de pe planșa IX, nr. 1 *a* și *b*). *Iupiter Dolichenus* în obicinuitul habitus și reprezentarea tradițională: bărbos, cu căciula frigiană pe cap, în armură romană, cu dreapta ridicată în sus (securea duplă lipsește),—cu stânga lăsată în jos și puțin îndepărtată de corp ținând fulgerul. Dacă zeul a stat pe un taur, așà precum e de obiceiu reprezentat, sau nu, nu se mai poate stabilì din pricina mutilării statuetei în partea ei de jos. E totuș probabil că și în acest caz tradiția a fost păstrată și zeul a fost reprezentat stând în picioare pe spatele unui taur, astfel că

întreaga grupă din care nu ni s'a păstrat decât corpul zeului a alcătuit un destul de respectabil *ex voto*, înalt de c. 0.3 m. Lucrarea e destul de primitivă, de caracter provincial.

31. Vultur de bronz, turnat plin. Inalt de 0.105. Lucrare naivă şi schematică; corpul vulturului e cu totul turtit, ca şi cum ar fi fost lucrat în lemn dintr'o aşchie îngustă. Aquila ţine în ghiare fulgerul; e deci indicată ca pasărea sacră a lui Iupiter şi a armatei. Figura aveà la capătul de jos o prelungire în formă de cuiu turtit, probabil în vederea fixării ei pe un lemn de steag. (V. fotogr. de pe planşa VIII, nr. 3 şi 5).

VI. **Devesel** (jud. Romanaţi).

Pe drumul roman care plecà dela *Sucidava* (Celei) spre Nord trecând prin localităţile actuale Frăsinet şi Devesel, spre a ajunge la *Romula* (Reşca), s'au constatat încă de mai înainte diferite resturi antice la S de Brastaveţ şi la E de Frăsinet. Dela Devesel nu aveam până acum nimic. Prin descoperirea întâmplătoare făcută anul acesta în ziua de 10 Maiu de mai mulţi locuitori din Devesel, cari săpau pe locul altuia o groapă pentru strâns apă, se fixează sigur încă o *statio* a acestui important drum roman prin Dacia Malvensis, anume cea dela Devesel (1). Acest fapt are ca urmare şi o schimbare a traseului admis în CIL. III S. harta IV şi V, în sensul devierii căii romane simţitor spre V în părţile Deveselului şi Caracălului.—In groapa făcută de locuitori s'au găsit la o adâncime de 1.50 m. mai multe cărămizi romane, dintre cari trei au fost trimise ca probe la Muzeul Naţional, precum şi o figurină de bronz trimeasă de asemenea la Muzeu, şi pe care o voiu descrie îndată.—Cărămizile sunt foarte bine lucrate şi arse şi de trei tipuri: unul pătrat, subţire de c. 0.05 şi având, după înfăţişarea fragmentului trimis, dimensiunile de c. 0.45 pe 0.45; altul tot pătrat, sau aproape pătrat, gros de 0.07 şi având după înfăţişarea fragmentului c. 0.50×0.50; iar al treilea tip, dreptunghiular prelungit, gros de 0.085, are lăţimea de 0.155 pe o lungime aproximativă (la un capăt e rupt) de 0.45. Avem deci

(1) Actele oficiale (procesul verbal al jandarmilor şi comunicarea prefecturii), în arhiva Muzeului Naţional. Mulţumim şi cu acest prilej Prefecturii de Romanaţi pentru bunavoinţa arătată.

înaintea noastră cărămizi din vremea bună romană şi cari au trebuit să servească la ridicarea unei însemnate clădiri aici la Devesel.

32. Cât priveşte statueta de bronz, turnată massiv şi lucrată foarte primitiv, ea e stilizată ca o hermă, care aveà a fi fixată pe un alt obiect. Inălţimea totală a figurinei, cu tot cu piciorul în formă de cuiu în patru colţuri, e de 0.105, iar numai până unde încetează forma umană, 0.058.

Figurina reprezentă o divinitate masculină de caracter agrest, cu părul şi barba mare, cu două coarne mici pe frunte, deasupra cărora e închipuită, se pare, o cunună, şi cu un *phallus* exagerat. Corpul zeului e acoperit cu o mantie scurtă, care e ţinută cu mâna stângă mult ridicată deasupra *phallus*-ului. Mâna dreaptă, pe piept, e ţinută cu degetul arătător pe barbă. Capul figurii e întors mult spre stânga (*r.* dreapta figurii). (V. fot. de pe planşa VIII, nr. 4).

După indicarea simbolului productivităţii şi abundenţei, figura e un *Priapus*, dar de gen syncretistic, de altfel aşà cum e şi de aşteptat în vremea elenistico-romană şi mai ales romană-imperială; sunt amestecate aici şi elemente din tipul de *Hermes* şi elemente ale tipului lui *Pan*. E un fel de *Priapus Pantheus*, aşà cum tocmai o inscripţie din Dacia noastră, dela Apulum, pusă în a. 235, îl caracterizează: *Priepo Pantheo.... ....*(doi) *aediles coloniae Apuli dicaverunt* (CIL. III, 1139).

Figurina erà folosită ca o reprezentare de bun augur, aducătoare de noroc, în toate, dar mai ales în întreprinderile productive ale vieţii rurale.

VII. **Racoviţa-Copăceni** (cf. CIL. III, p. 2249).

33. Fragment dintr'o statue de bronz de mărime peste cea naturală (dimensiunile bucăţii, în diametru, c. 0.16×0.16), găsit în lagăr cu prilejul săpăturilor făcute de Tocilescu, acum la Muzeu. E o parte din fruntea şi creştetul capului statuei. Părul este stilizat în felul buclat, cu cârlionţi, caracteristic epocei Antoninilor (v. fotogr. de pe planşa X, nr. 4). Intreaga statue a reprezentat fără îndoeală pe un împărat şi anume de pe la mijlocul secolului al II-lea (cf. CIL. III, *l. c.*, inscripţiile inaugurale puse subt Hadrian şi Antoninus Pius). Lucrare îngrijită.

VIII. **Bălănoaia** (jud. Vlaşca).

34. In ziua de 5 Aprilie a anului trecut, cinci locuitori din satul Bălănoaia (la NV de Giurgiu), căutând probabil o comoară într'o măgură *(tumulus)* de lângă sat, au găsit la o adâncime de 2.50 m. un vas de bronz de c. 0.44 m. în diametru, în forma unui *crater* puţin înalt, având două toarte stilizate la punctele de atingere cu buza vasului, în capete de *Sileni*. Piciorul vasului lipseşte. Corpul vasului a fost înaintat Muzeului Naţional de prefectura de Vlaşca (v. fotogr. de pe planşa X, nr. 1 şi 2).

Prezenţa vasului într'un *tumulus* arată o întrebuinţare de caracter funebru. Raportul învăţătorului din sat către Minister arată că vasul «erà plin», când a fost găsit, «cu pământ mai moale şi mai afânat decât cel dimprejur», ceeace ar indicà întrebuinţarea lui ca urnă funerară. — Totuş originar vasul, care e evident o lucrare greacă dinainte de Hristos, ajunsă la noi prin export şi folosită de Dacii noştri în scopuri probabil analoage cu cele din lumea elenică, are un caracter sacru, în legătură cu cultul lui Dionysos. Fie că a fost chiar un *ex voto*, fie că aveà numai motivul sacru al unui atare obiect, craterul nostru prezentând pe toartele sale figura *Sileni*-lor de tip ionic, cari erau personagiile divine cele mai caracteristice pentru cultul zeului viţei de vie, se arată a fi fost făcut dela început în vederea utilizării lui la împrejurări special condiţionate de cultul dionysiac: serbări şi banchete în onoarea zeului. Thracii însă şi Dacii noştri erau tocmai, de acasă dela ei, adoratori ai lui Dionysos. Astfel arta greacă a vasului corespunde propriu zis unui conţinut sufletesc indigen, original. Că vasul a ajuns apoi într'un *tumulus*, nu e de mirare. Şeful dacic, care l-a folosit în vieaţă, şi l-a luat cu el şi după moarte. Dionysos erà doară zeul care mai mult decât oricare altul steteà în legătură cu trecerea din vieaţă la moarte, asigurând pe credincioşii săi de nemurirea sufletului.

IX. **Luciu** (jud. Ialomiţa).

La gura Ialomiţei, în faţa Hârşovei (vechiul *Carsium)* există o aşezare antică, ca un cap de pod dacic al Carsiului scythic, poate chiar şi cu un lagăr al unui *numerus Surorum sagittariorum* (CIL. III, 7493). La 10 km. spre Vest de Gura Ialomiţei se află satul Luciu, unde s'a găsit încă de demult următorul obiect rămas

până azi inedit, de altfel ca atâtea altele, în colecțiile Muzeului Național.

35. Lampă de bronz cu o cruce mare deasupra toartei, având diametrele orizontale de 0.170 pe 0.70 și înălțimea de 0.105 la cruce și 0.055 la capac. Toarta care e perfect rotundă e continuată în sus de crucea aproape verticală, de formă veche bizantină. Capacul lămpii e stilizat în formă de stridie. Fundul lămpii are în interior o adâncitură prelungită ca un cuiu, gol pe din lăuntru, în mijlocul corpului ei, pentru a servì la fixarea lămpii pe un candelabru ascuțit. Lucrare bună din sec. V—VI. (V. planșa IX, fig. 2 *a* și *b*).

Originea lămpii nu e greu de ghicit: la Răsărit, peste Dunăre, înfloria încă în sec. V—VI cultura romano-creștină. De acolo a ajuns și lampa de bronz dincoace la noi în cutare sat romano-barbar din părțile Luciului de azi.

Cu acestea încheiu comunicarea de azi, rămânând ca la alt prilej să comunic încă vreo câtevà știri din Dacia Malvensis, cari azi nu-și puteau găsì aici un loc potrivit.

IN LOC DE REZUMAT.

Principalele rezultate ale descoperirilor și cercetărilor de mai sus fiind cuprinse în articolul meu *Neue Funde in Rumänien*, care apare simultan în *Jahrbuch des K. Deutschen Archäologischen Instituts*, Bd. XXVIII *Archäologischer Anzeiger*, 1913, 3,—nu mai dau aici obicinuitul rezumat francez, cu care însoțesc toate comunicările mele, în vederea folosirii lor de învățații din Apus.

Fig. 1. — Inscripţie onorară a oraşului antic Drobeta pentru împăraţii M. Aurelius şi Commodus. — T.-Severin.

Fig. 2. — Inscripţie onorară a oraşului antic Drobeta pentru împăraţii Septimius Severus şi Caracalla. — T.-Severin.

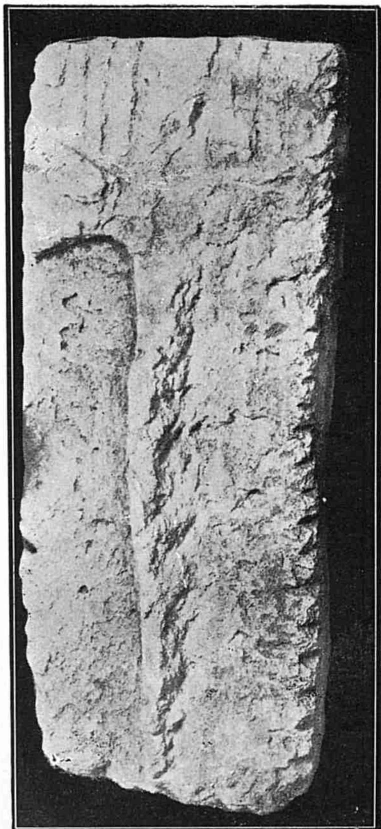

Fig. 1.—Piatră de mormânt cu semnul crucii. — Turnu-Severin.

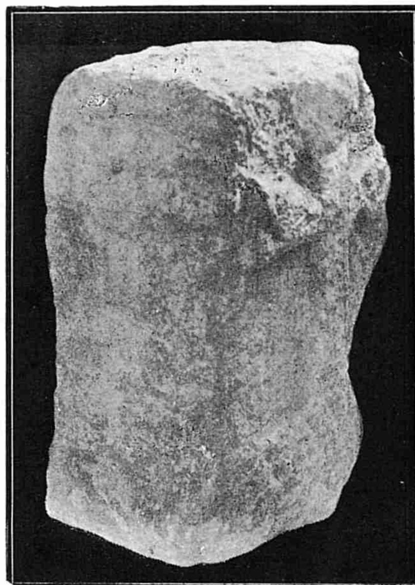

Fig. 2. — Altar păgân prelucrat cu semnul crucii în epoca creştină. — Turnu-Severin.

Fig. 4. — Fragment de inscr. latină. — Turnu-Severin.

Fig. 3.— Fragment de inscripţie latină, cu menţiunea senatului oraşului Drobeta. — Turnu-Severin.

Fig. 5.—Fragment dintr'o inscripţie onorară. — Turnu-Severin.

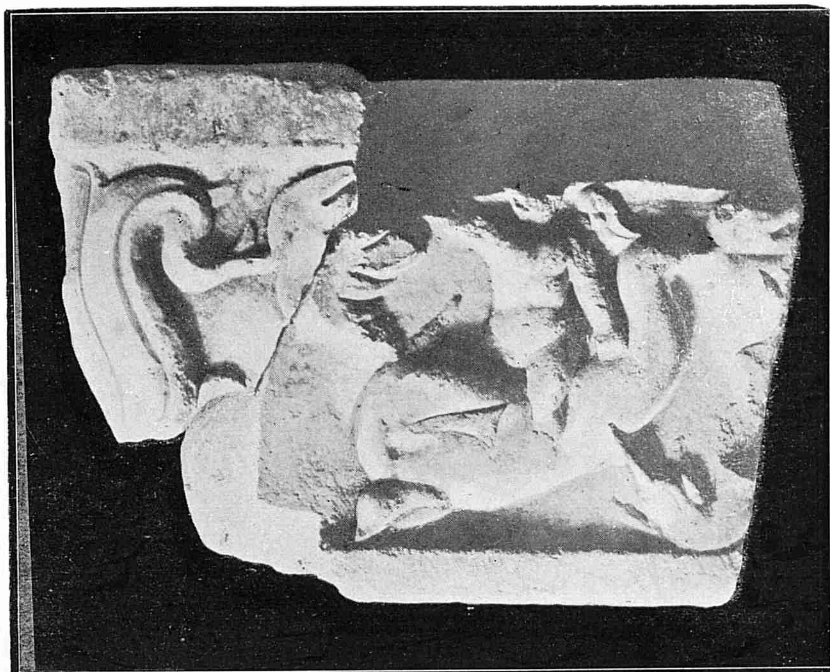

Fig. 1. — Relief reprezentând un Eros pe un delfin, cu animale fantastice de mare. — T.-Severin.

Fig. 2. — Cărămidă cu stampila oraşului antic Dierna. — Turnu-Severin.

Fig. 3. — Cărămidă cu inscripţie. — Turnu-Severin.

Fig. 1. — Relief reprezentând pe Zeus. — T.-Severin.

Fig. 2. — Torso al zeiței Venus. — Turnu-Severin.

Fig. 3. — Cărămidă cu inscripție. — T.-Severin.

Fig. 4. — Geniu funerar. — T.-Severin.

Fig. 1 *a* şi *b*. — Statuete de genii funerare. — T.-Severin.

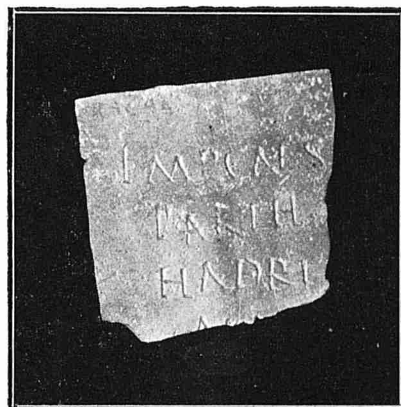

Fig. 2. — Fragment de diplomă militară (*a*, partea externă, *b*, partea internă). — Răcari.

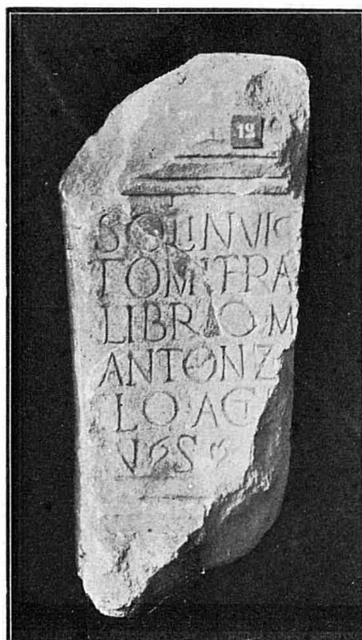

Fig. 1. — Altar închinat zeului Mithras. — Reșca.

Fig. 2. — Partea anterioară a unui hippocamp; bronz. — Răcari.

Fig. 3. — Figură de fântână reprezentând pe Mithras născut din stâncă. — Reșca.

Fig. 4. — Statuetă de bronz a zeiței Minerva.—Răcari.

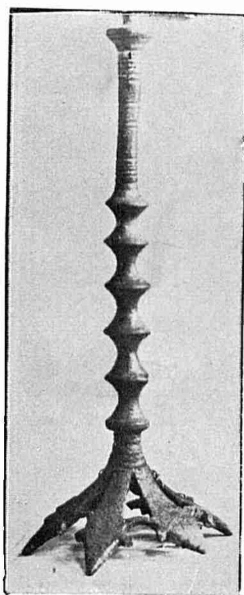

Fig. 5. — Candelabru de bronz. — Răcari.

Fig. 6. — Statuetă de bronz a lui Herakles. — Răcari.

Fig. 1. — Relief de marmoră cu sacrificiul mithriac. — Reşca.

Fig. 2. — Inscripţia de reclădire a unui templu al zeiţei Nemesis. — Celei.

Fig. 1. — Fragment de relief cu chipul lui Helios conducând carul soarelui. — Reşca.

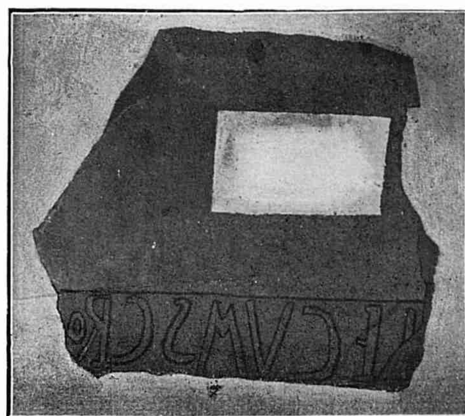

Fig. 2. — Cărămidă cu stampilă legionară. — Reşca.

Fig. 3. — Aquila de bronz. Deasa. (Dolj). Vedere din faţă.

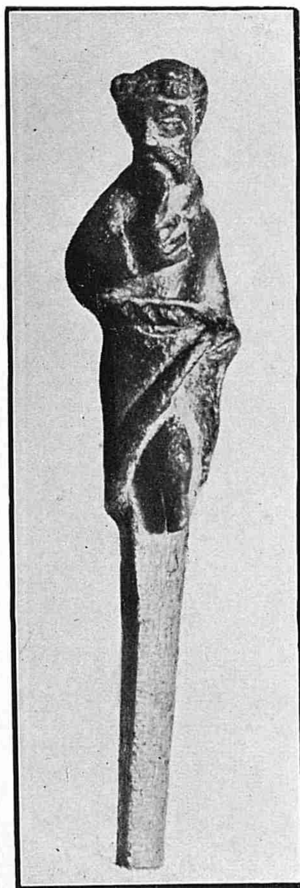

Fig. 4. — Hermă de bronz a lui Priap. Devesel. (Romanaţi).

Fig. 5. — Aquila de bronz. Deasa. (Dolj). Vedere din spate.

Fig. 1 *a*. — Statuetă de bronz a lui Iupiter Dolichenus. Din față. Deasa. (Dolj).

Fig. 1 *b*. — Statuetă de bronz a lui Iupiter Dolichenus. Din spate. Deasa. (Dolj).

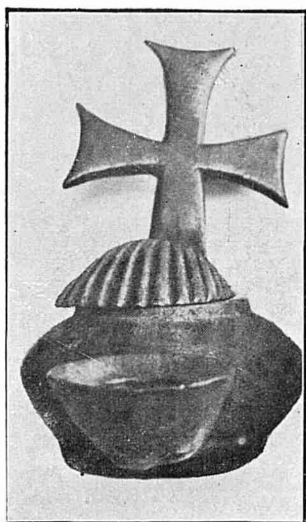

Fig. 2 *a*. — Lampă creștină de bronz. Din față. Luciu (Ialomița).

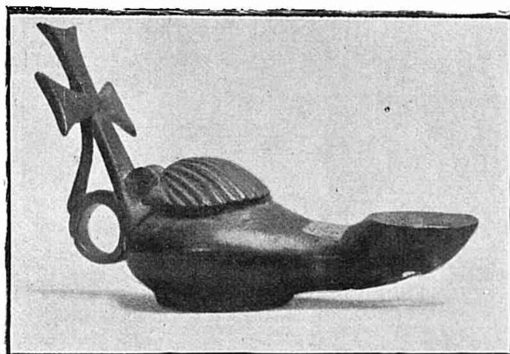

Fig. 2 *b*. — Lampă de bronz Din profil. Luciu (Ialomița)

Fig. 1. — Vas de bronz găsit în com. Bălănoaia (Vlașca).

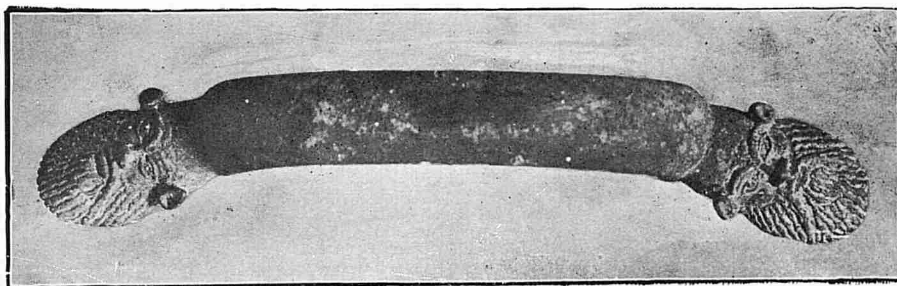

Fig. 2. — O toartă a vasului de mai sus.

Fig. 3. — Relief de marmoră. Celei.

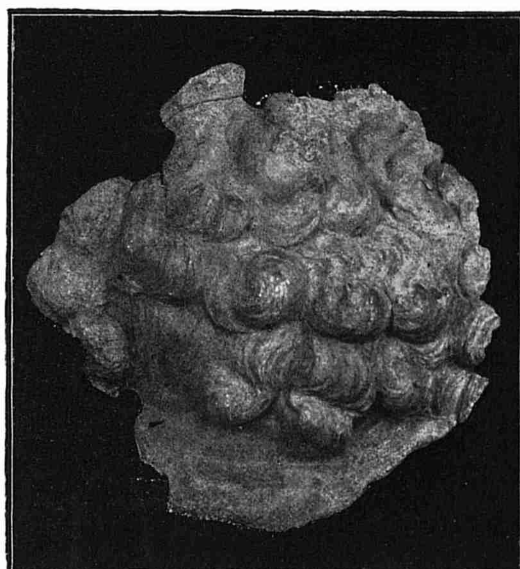

Fig. 4. — Fragment dintr'o statue de bronz (regiunea frontală). Racovița-Copăceni.

PRIVILEGIUL LUI MOHAMMED AL II-LEA PENTRU PERA

(1-iu IUNIE 1453)

DE

N. IORGA
Membru al Academiei Române.

Ședința dela 5 Aprilie 1913.

I.

Acum un veac, în anexele la marea sa istorie a Imperiului Otoman, meritosul Hammer dădeà forma greacă—avem și o formă genoveză, știută, dar e numai o traducere — a privilegiului pe care, a doua zi după cucerirea Constantinopolei, Sultanul biruitor Mohammed al II-lea îl acordà Genovezilor din Pera, pe cari îi știà așà de folositori, prin bogăția și inițiativa lor, nouăi lui Impărății. Se arătà, cu oarecare naivitate în lauda de sine, că trebuiseră 24 de piaștri, și nu mai puțin, pentru a se plătì copia, după originalul aflător la cunoscutul dragoman Testa. După Hammer se luă actul apoi de către Miklosich și Müller, în *Acta et diplomata graeca*, III, pp. 287—8, de unde Belgrano dădeà o simplă reproducere în *Atti della società ligure*, XIII. Știam că sunt còpii grecești și versiuni italiene în Arhiva din Genova, *busta Oriente* (1418—1830) («Capitolazione fatta dall' Imperatore Sultan Mehmet con li Perotti, nell'anno 451»; sec. XVII), în Cronica lui Zorzi Dolfin («Come el Gran-Turcho fece un privilegio a Genoesi per haverli dato Pera», în *Belagerung und Eroberung von Constantinopel im Jahre 1453, aus der Chronik von Zorzi Dolfin*, din «Sitzungsberichte» ale Academiei din München, 1868, II [1], p. 38 și urm. din extras), în Biblioteca Marciană din Veneția, lat. cl. XIV, c. 267, fol. 24 V° (1), apoi în vol. I, p. 18 din *Traitez et ambassades de Turquie*, ms. al Bibliotecii Naționale din Paris, în vol. 10.068, 4to, al aceleiaș, fol. 236, de unde l-a re-

(1) Cf. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, p. 35, nota 3.

produs Zinkeisen (1). De atunci nu se mai vorbise de acest act așà de important, prin cuprinsul său, ca și prin aceea că se așează ca vechime între cele dintâi tratate ale republicelor italiene cu Sultanii și e cel dintâiu între acelea de după întregirea Imperiului bizantin al Osmanilor prin luarea Bizanțului.

In recenta mea călătorie la Londra, am aflat expus în British Museum originalul însuș al privilegiului, scris, cum se vede din fototipia alăturată, pe o lungă bandă de hârtie, într'o scrisoare mărunta, destul de frumoasă, cu o ortografie de tot capricioasă, pe care o păstrăm cu fidelitate. Documentul formà înainte de expunerea sa, destul de recentă, n-l 2817 din manuscriptele Egerton.

(Turaua.)

Ἐγὼ ὁ Μέγας Αὐθέντης καὶ Μέγας Ἀμηρᾶς Σουλτάνος ὁ Μεχεμέτ-μπέης, ὁ υἱὸς τοῦ Μεγάλου Αὐθέντος καὶ Μεγάλου Ἀμηρᾶ Σουλτάνου τοῦ Μουράτ-μπέι, ὀμνήο εἰς τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ εἰς τὸν μέγαν ἡμῶν προφήτην τὸν Μοάμεθ καὶ εἰς τὰ ἑπτὰ μουσάφηα τὰ ἔχομεν καὶ ὁμολογοῦμεν ἐμεῖς ἡ Μουλσουμάνη καὶ εἰς τοὺς ρκδ' χυλήάδας προφήτας τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ πάπου μου καὶ τοῦ πατρός μου καὶ εἰς τὴν ζωὴν τὶν ἐμὴν καὶ εἰς τὴν ζωὴν τὸν πεδίον μου, καὶ εἰς τὼ σπαθὴν τῷ ζόνομε, ὁποῦ ἔστιλαν ἡ καθώλον ἄρχοντες τοῦ Γαλατᾶ εἰς τὴν Μπώρταν τῆς Αὐθεντίας μου τοὺς τετιμημένους ἄρχοντας, τὸν κύριον Μπαμπιλᾶν Παραβεζῆν καὶ τὸν κύριον Μαρκέζον Δρηφάνκεις καὶ τὸν δραγομάνον τον κύριον [Νικ]ορέζον Μπαγγούτζον (2) καὶ ἐπροσκήν[ησαν τὴν Αὐθεντ]ίαν μου καὶ ἐδουλόθησαν [ὡς σ]κλάβοι τῆς Αὐθεντίας μου, καὶ νὰ ἔχουν τὰς νομὰς κατὰ συνήθειαν τοῦ καθώλου τόπου τῆς Αὐθεντίας μου, νὰ χαλάσο τὼ κάστρο τον, αὐτὴ δὲ νὰ ἔχουν τὰ πράματα τον, καὶ τὰ ὀσπήτηα τον, καὶ τὰ μαγαζύα τον, καὶ τὰ ἀμπέληά τον, καὶ τοὺς μήλους τον, καὶ τὰ καράβηα τον, καὶ τὰς βάλκας τον, καὶ τὰς πραματίας τον ὅλας, καὶ τὰς γηνέκας τον, καὶ τὰ πεδία τον, καὶ τὰ ἀμάλοτά τον εἰς τὸ θέλημάν τον, καὶ νὰ πολιτοῦν (3) τὰς πραματήας τον ἐλεύθερα, ὃς καθῶς, ὅλος ὁ τόπος τῖς Αὐθεντίας μου, νὰ ὑπά[γου]ν καὶ νὰ ἔρχονται ἐλεύθερα, διὰ ξυρᾶς καὶ διὰ θαλάσης, καὶ κουμέρκιον νὰ μὴν δίδουν, μηδὲ φηγιαστικόν, ἢ μὴ νὰ δίδουν χαράτζην ὃς καθὸς ἔνε ὅλος ὁ τώπος τῖς Αὐθεντίας μου, ἡ πρώτην τὶ νομὴν καὶ σηνήθηαν νὰ ἦνε καὶ αὐτὶ ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἔμπροσθεν, καὶ νὰ τοὺς ἔχο ἀκρηβούς, καὶ νὰ τοὺς διαφετέβο, ὃς καθῶς διαφεντέβο [τὸν] τόπον μου ὅλον. Τὰς ἐκλησίας τον νὰ τὰς ἔχουν καὶ νὰ τὰς ψάλουν, μώνον καμπάνας καὶ σιμανδέρηα νὰ μηδὲν χτηποῦν, ἀπὸ τὰς ἐκλησίας τον μασγίδιον μηδὲν μπιῆσο, μηδὲ αὐτοὶ νὰ πιήσουν ἄλας ἐκλησίας. Ἡ πραματευτάδες τὸν Γενουβήσον νὰ ἔρχοντεν καὶ νὰ ὑπα-

(1) *Geschichte des osmanisches Reiches*, II, p. 26, nota 1.
(2) La Hammer: Παραβᾶν, Δριφάμκην, Νικόλαον Πελατζόνην.
(3) De fapt: πολικοῦν.

γένουν (adaus) ἐλεύθερα, νὰ πιοῦν τὰς πραματήας τον, πεδία πωτε εἰς γενητζάρους νὰ μηδὲν πάρο, μήτε τινὰν εἰς τὰ νέον, μήτε Τούρκη νὰ ἦνε εἰς τὼ μέσον τον, ἀμὴ νὰ ἦνε ἐξόχος, ἢ μὴ τὰ νὰ δάλη ἡ Αὐθεντία μου σκλάδον νὰ τοὺς βλέπι, αὐτὴ δὲ ἡ Γαλατηανὴ νὰ ἔχουν ἄδιαν νὰ δάνουν πρωτόγερον εἰς τὼ μέσον τον, διὰ νὰ διορτώνῃ τὰς δουλήας τὰς ἔχουν ἡ πραματευτάδες, ττογ[αν]τζῆδες καὶ σκλάδη νὰ μηδὲν ἠγονέδουν *(sic)* εἰς σπίτια τον, τὰ κουμέρκηα τὰ τοὺς χρεοστοῦν ἀπὸ τὰ σαχάρι νὰ τὰ μαζόξουν, ἔχουν καὶ χρέος ἀπερνόντες τὰ ὅσα ἐξόδευ (1), θησαν εἰς τὰς σούδας *(sic)* τὸν καὶ ἀλαχού, καὶ νὰ ἔχουν ἄδιαν (2) νὰ τὼ μαζόξουν ἀπὸ τὴν μέσην τους διὰ νὰ εὔγουν ἀπὸ τὼ χρέος. Ἡ ἄρχοντες καὶ ἡ πραματευτάδες τον νὰ μηδὲν ἐγκαρέδονται. Ἡ πραματευτάδες τὸν Γενουδήσον νὰ ἔχουν ἄδιαν ἧς τὸ νὰ ὑπ[άγου]ν καὶ νὰ ἔρχονται, νὰ πιοῦν τὰς πραματίας τον καὶ νὰ δίδουν κομέρκιον κατὰ τὴ νομὴν καὶ σηνήθειαν. Ἐγράφην τὼ παρὸν ὁρκομοτηκὸν καὶ ὅμοσεν ἡ Αὐθεντία μου ἐν ἔτι ,ς'τῳ ϡ'τῳ ξ'τῳ α'τῳ, ἰνδικτιῶνος α'της, εἰς τὴν μπώλην, μηνὶ Ἠουνίου α'τῃ.

(Apoi în turcește: după Hammer: «scris în ultimele zece zile ale lunii lui Gemazi-ul-achir 856, în bine-păzita Constantinopol. Sărmanul Saganos.»)

Versiunea din Zinkeisen și cele pomenite mai sus sunt niște *analise prescurtate,* din veacul al XVII-lea, poate după vreo traducere din al XVI-lea, când Genova își trimise din nou la Constantinopol un ambasador, pe Adamo de'Franchi, rudă cu unul din negociatorii tratatului nostru, și pe Giovanni-Agostino Grillo, dela cari am tipărit rapoarte, din 1563, subt numele lor și subt nume împrumutate (3). *Versiunea venețiană întreagă, literală,* din Zorzi Dolfin nu e cea oficială genoveză. Oficială nu e nici cea din Sanudo, dar, și ea contemporană, e de o exactitate cu mult superioară, reproducând aproape fără greșeli textul grecesc. *Data e însă deosebită:* 29 Maiu, o Marți «înainte de ziuă», «dimineața» în amândouă, pe când textul grecesc are 1-iu Iunie. Se vede prin urmare că n'avem a face cu traduceri după acesta, că, *în noaptea de 28 la 29, fiind siguranța căderii Constantinopolei, Genovezii au și încheiat tratatul lor separat,* și anume tot grecește, căci, dacă versiunile italiene n'ar fi traduceri după un *alt* text grec, pierdut azi, n'ar aveà greșeli și n'ar fi așà de deosebite între ele, și că apoi peste două zile s'a redactat grecește

(1) Suplinit dela χρέος mai mult după Hammer, căci rândul e șters în original prin îndoire.

(2) Ἔχουν ἄ..., mai mult după Hammer, originalul având o pată.

(3) Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 59 și urm.

actul solemn de mai sus, pe care nu-l aflăm în nici o traducere(1). Le dăm pe cele dintâi faţă în faţă:

Sanudo.

Io, Gran-Signor e grande amiri e Sultano Mahumeth et fiolo de Gran-Signor e grande amiro Soltano Amurat-bei, suro alo Idio de cieli e terra e al nostro gran propheta Moametb, zoè Macumeto, et ali soi 7 comandamenti i qual havemo e confessemo nui Musulmani, et ai 124 milia profeti de Dio et al'anima dei mie fioli et ala spada zo me la zenzo, dapuò che tutti zenthilomeni de Pera hanno mandado ala mia Porta de la Mia Signoria li honoradi zenthilomeni M. Babilam Palavixen et M. Marchexe di Franchi e suo interpretre Nicorelo Pagiuzo, et ano inchinato la Mia Signoria et asse obligado a esser sclavi de la Mia Signoria, e quelli habia le consuetudine consuete de la Mia Signoria e de tutti i mie luogi, e che io debbo ruinar li muri dela soa citade, et i deti habia putti, i soi beni e le soe caxe e li soi magazeni e le soe vigne e li soi molini e le soe nave e le soe barche e tutte le soe merchadantie, e le soe muier e lj soi fioli tuti, e li soi schiavi e schiave, al suo bene placito che fazano le sue merchadantie liberamente, cussì como tutto el dominio mio, e che possano andar e tornar liberamente, per mar e per terra, e che comerchi non debano pagar, ma

Zorzi Dolfin.

Io, grande Signor et grande amiraglio, Soldan Maumeto, fiolo del grande Signor et grande armiraijo Sultan Muratbei, juro in Dio del cielo et de la terra et nel grande profeta nostro Macometto, et ne li septe precepti che havemo et confessemo nui, Musulmani, et in cento et ventitre millia profeti de Dio, et in anima del mio avo, et padre mio, et in vita mia, et in vita de' mie' fioli et in lo gladio che tengo (*sic*), da poi che hano mandato tutti li nobili di Galata e Pera a la Porta de la Mia Signoria li honorabili gentilhomini M. Babilan Palavixin et Marchio di Franchi et suo interprete Nicoloso Pavizon a inclinarse a la Mia Signoria et sottometterse esser mie servi, et che habiano ogni consuetudine et costume da tutti i loci de Mia Signoria et governar el castello suo Pera, et che essi habiano tutti li suo beni, caxe, magazeni, vigne, molini, tutte sue nave, barche et tutte mercantie, et tutte sue donne, fioli et servi in sua voluntà, et possano far ogni sua mercantia libera, sicome fano in tutti li luogi de la

(1) Traducerea din Hammer e dată de cel ce i-a procurat copia grecească, şi «începutul lui Iunie» ca datare e o combinaţie a istoricului.

solamente charazo; cussì come el è tutto lo logo de la Mia Signoria, in quella usanza e consuetudine possano esser etiam questi da mò in avanti. Et che io li abia chari e defenderli cussì come defendo tutto lo mio luogo. E le soe chiexie le habiam, e [in] quelle possano oficiar, e campane e simandra non posano sonar e dale soe chiexie masgida debo non far; nè etiam questi non posano far altre chiesie. I mercadanti zenoexi posano venir e partir liberamente insieme con le soe robe e de i soi fioli. Mai per gianizari non debio tuor, nè etiam niuno de lhor sine sua voluntate. Nè Turchi non debano esser infra de lhor, ma quelli siano separadi. E che la Mia Signoria debba metter schiavo in sua vardia. E che i diti de Perra possano meter infra lhor protogero, zoè cavo, per reparar e far i fati soi, etiam le soe merchadantie. Toulazides *(sic)* e sclavi non debano alozar nele sue chaxe de lhor. Li comarchi li qual dieno haver, li possano scoder, e similmente posano scoder le spexe le qual hanno spexo ale soe fosse de la soa cità, et altrui infra lhoro; et i zenthilomeni zenovesi marcadanti habia libertà de venir et andar con le lhor merchadantie, e che debano pagar i soi comerchi quasi come per avanti fò suo consueto.

Et fò scrito el presente zuramento dela Mia Signoria in l'anno 6961, indizione prima, in nel mexe di mazo di 29, martis dì, avanti zorno, in

Mia Signoria, et possano andar et vegnir per terra et per mar, et comerchi non pagar, salvo solo el caragio, sicome pagano tutti li luogi de la Mia Signoria, cum la usanza consueta, siano etiam questi hora, et per lo avignir, a mi charissimi. Et questi deffenderò come li altri luoghi mei. Tutte sue chiesie habiano, et canteno, et tamen campane et simandirio non sone, et de le chiesie sue sinagoge non farò, nè etiam questi faciano altre chiesie. Li mercanti soi genoesi vegna et partase liberi cum sue mercantie, et fioli soi, et quelli mai per janizari non torò senza voluntà sua. Nè che Turchi staga cum loro infra loro, ma stagano separati. Et la Mia Signoria metterà el schiavo in sua custodia. Et che Perensi habia libertà metter gubernator infra loro, che governi le cause de' suo mercadanti. Axapi et schiavi non habitarano in le caxe loro. Dacij che doveano haver da principio, scoder possano, et possano scoder le spexe fatte in le fosse sue, et de altrove fatte infra loro. Et i nobili mercadanti soi genoexi habia libertade vegnir et ritornar cum merce sue, et pagar i dacij soi, sicome è de consuetudine sua.

Scripto el presente privilegio jurato in l'anno sexto de la Mia Signoria, 6 millia 9 cento et sesanta uno, indicione prima, del mese de mazo di

Constantinopoli, sora dela terra, zoè da 1453, adì 29 mazo, ut supra (1). vintinove, marti da matina, in Constantinopoli.

II.

In cele ce urmează, unim traducerea cu explicații.

Avem poate cel mai vechiu semn de iscălitură, cea mai veche *turà* (tughra) de Sultan.

Se dă întâiu titlul Sultanului, care nu e după cel bizantin, în care nu se pomenește tatăl, ca în actele noastre românești *și în toate cele orientale* : «Eu, marele Domn»—din αὐθέντης s'a făcut turcescul *efendi* — «și marele emir» — cuvântul *amira* a rămas în graiul macedo-român; e acelaș cu «amiral», adus de Italieni din Orient — «Sultanul Mohamed-beiu, fiul marelui domn și mare emir Sultanul Murad-beiu».

Mari Domni, ca la noi «Mari Voevozi», nedefiniți ca aceștia, încă fără pretenția la Βασιλεία ce li s'a recunoscut pe urmă, ori la *Hanat*, așà apar stăpânii cuceririlor osmane la început; de aici le-a rămas la Apuseni intitularea de *Grand-Seigneur, Gran-Signore, Gross-Herr*. Emiri erau după moda *arabă*: aici *Mari* Emiri, în aceeaș desvoltare de titlu semnalată mai sus. Iar, ca principi *turcomani*, ei sunt toți *begi*. Sultan e numai un titlu de cinste pe care-l poartă și dominatorul Siriei și Egiptului și atâția șefi tătari supuși imperialului Han.

Jurământul e particular tuturor actelor osmane, și-l aflăm și în tratatul lui Soliman cu Bizanțul, dat, după Sanudo, și în Anexele la Hammer (1), și în acela, cu puțin anterior actului nostru, al lui Murad cu Hunyadi (2), întovărășit și de formule originale turcești. Să notăm că și Vlaicu Vodă-și chiamă sfinții marturi la un tratat cu Ungaria.

Se face deci jurământul așà: «mă jur pe Dumnezeul cerurilor și al pământului și pe marele nostru Prooroc Mohammed și pe cele șapte *musafii*»—versiuni ale Coranului—«pe cari le avem și le mărturisim noi, Musulmanii, și pe cei 124 de mii»—în traducere și 123 și 124.000—«de prooroci ai lui Dumnezeu, și pe sufletul moșilor mei și al părintelui meu, și pe vieața mea și pe vieața copiilor mei, și pe spada cu care mă încing».

Expunerea vine în al treilea rând; se arată ce soli au trimes

(1) Și aici se adauge: «el qual zuramento non l'à oservado in niuna parte» (la Dolfin: «lo qual suo privilegio jurato mai hà observato»).

(2) Vezi-l mai departe.

(3) *Acte și fragmente*, III, p. 23 și urm.—Și pe acesta vezi-l mai departe.

la el Peroții: «Cum că au trimes în deobște fruntașii Galatei» — atunci Galata erà tot una cu Pera — «la Poarta Domniei Mele pe cinstiții domni, dumnealui Babila Paravecin (Pallavicini) și pe dumnealui Marchese dei Franchi și pe dragomanul dumnealui Nicoreso Baguzzo, și s'au închinat Domniei Mele și s'au robit ca sclavi ai Domniei Mele».

Vin acum asigurările, condițiile favorabile garantate de noul stăpân. Vor păstrà datinele lor: «Și să aibă legile și datinile lor, ale fiecărui loc al Domniei Mele». Se va dărâmà cetatea, zidurile: «să strice cetatea lor», — prescripție care lipsește în traducerea Dolfin, ca și din cele ale secolului al XVI-lea sau al XVII-lea, cum observă și Zinkeisen (1)—, «dar ei să-și aibă lucrurile lor, și magaziile lor, și viile lor, și morile lor, și corăbiile lor, și bărcile lor, și lucrurile lor» — și la noi se ziceà la lucruri amestecate: «pramatii» — «toate, și soțiile lor, și copiii lor, și robii lor—cuvântul, din αἰχμάλωτοι, prinși la răsboiu, a trecut așà: *amaloti*, și în dialectul venețian al timpului —, la voia lor. Să-și vândă mărfurile liber, în tot locul Domniei Mele, să se ducă și să vie liberi, pe uscat și pe Mare, și vamă»—κομμερκίον, commercium, de unde «ghiumrùc» — «să nu ne dea, nici *phigiastikon* — «testatico» în versiunea italiană din Hammer; probabil trebue a se cetì βιαστικόν, «extorsiune» «dar să dea haraciu, cum e în tot locul Domniei Mele: cea dintâi lege și datină să fie; și pe ei de acuma și tot înainte să-i am scumpi și să-i domnesc» — διαφεντεύω a fost înțeles de traducător ca: δεφενδεύω, apăr,—«precum domnesc locul meu întreg; bisericile lor să le aibă și să cânte în ele, numai clopote și toacă să nu sune de loc; din bisericile lor, eu să nu cumva să fac moschei»—μασγίδιον, meșed, s'a prefăcut la traducător în cuvântul: ***masgida, sinagoga, moschee***—, «dar nici ei să nu facă alte biserici; negustorii Genovezilor să vie și să plece slobozi, să-și facă negoațele lor; să nu cer vreodată copii la Ieniceri, nici pe cinevà la corăbii»— acesta pare a fi sensul; traducerea-l greșește—; «nici Turci să nu fie în cetatea lor, ci să fie de o parte, decât să puie Domnia Mea un sclav»— orice dregător e sclav, *schiavo del Signore*, după teoria de Stat — «ca să-i supravegheze; înșiși ei, Galatenii, să aibă voie a-și pune «protogher» — așà se chiamă șefii creștini — «între ei ca să îndrepte slujbele ce au negustorii. Dogangiii»—«șoimarii», o categorie de Ieniceri; traducerea Dolfin, neînțelegând, puneà azapi, cari nu erau oaste

(1) *L. c.* Numele de Niccoreso l-am regăsit în Creta secolului al XVI-lea.

de Curte, putând fi așezată în Capitală — «și sclavii să nu se așeze în casele lor. Vămile ce li se datorau, să le strângă dela zahăr; să-și aibă și datoria, luând-o, câtă o au făcut la șanțuri și aiurea, și să aibă voie să o iea din mijlocul lor ca să scape de datorie. Fruntașii lor și negustorii lor să nu sufere angarii. Negustorii Genovezilor să aibă voie a spune și să aibă a face negoațele lor, și să dea vama după lege și obiceiu.»

Data e următoarea: «S'a scris acest act jurat, și am jurat Domnia Mea în anul 6961, indicția 1-a, în Constantinopol, luna lui Iunie 1.»

(Urmează iscălitura lui Saganos, Marele Vizir, Grec de naștere.)

III.

Am crezut că poate fi folositor, pentru comparații de formă, a pune alături cu actul care acum întâiaș dată apare într'o formă autentică celălalt tratat otoman cunoscut în originalul grec, care e păstrat în colecția *Patti* a Arhivelor venețiene, tratatul din Fevruarie 1446,— inedit până acum în forma grecească:

Vor urmà apoi actele analoage prin cari Sultanii întăresc privilegii locale și personale până la această dată a căderii Constantinopolei sau îndată după ea. Unde s'a putut, s'a făcut revizia după originale. Am lăsat la o parte însă pe cele încheiate de Musa cu Veneţienii (12 August—3 Septemvrie 1411), de Mohammed I-iu cu aceiași (înainte de 5 Decemvrie 1419), de Murad al II-lea cu aceiași (4 Septemvrie 1430), cari se află în colecția mea «Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle».

1.

Εἰς τὸ ὄνομαν τοῦ μεγάλου Θεοῦ, ἀμήν. Ἐγὼ ὁ μέγας Αὐθέντης καὶ μέγας ἀμηρᾶς Σουλτάνος ὁ Μαχουμέτης, ὁ υἱὸς τοῦ μεγάλου Αὐθέντος καὶ μεγάλου ἀμηρᾶ Σουλτάνου τοῦ Μουρατ-πέη, ὀμνύω εἰς τὸν ποιητὴν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ εἰς τὸν ἐδικόν μας τὸν μέγαν προφήτην Μοάμεθ καὶ εἰς τὰ ἑπτὰ μουσάφια τὰ ἔχωμεν καὶ ὁμολογοῦμεν ἡμοῖς οἱ Μουσουλμάνοι καὶ εἰς τοὺς ἑκατὸν ἤκοσι τέσαροις χιλιάδες προφήτας τοῦ Θεοῦ ὁποῦ ἦτον ὁ πρότος ὁ Ἀδὰμ καὶ ὕστερον ὁ Μοάμεθ, ὁποῦ ἐβεβέοσεν τὴν πίστην τὸν Μουσουλμάνον καὶ εἰς πίστιν ὁποῦ πιστέβω καὶ ὁμολογῶ, καὶ εἰς τὴν ζωὴν καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ πατρός μου καὶ εἰς τὴν ζωὴν τὴν ἐμὴν καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν μου καὶ εἰς τὸ σπαθὴν τῷ ζόνομαι, διὰ τὴν ἀφορμὴν καὶ ἐτίαν ὁποῦ ἔγινε ἡ μάχη μέσα εἰς τὴν Αὐθεντία μου καὶ εἰς τὸ ἐκλαμπρότατον κουμούνιον τῆς μεγάλης Αὐθεντίας τῆς Βενετίας, ἔστιλαν τὸν εὐγενέστατον, ἐνδοξό-

τατον καὶ τετιμοιμένον ἄρχον μπαΐλον εἰς τὴν Μπόλιν, ὁ φρονιμότατος μησὲρ Ἀνδρίας ὁ Φώσκολος, ἀπ' ἐκῖνον ἦλθεν ἀποκρισιάριος ὁ διὰ νὰ βεβεόσι καὶ νὰ στερεόσι τὴν ἀγάπην, ὁ εὐγενέστατος καὶ τετοιμοιμένος ἄρχον καὶ δοῦλος τοῖς μεγάλης Αὐθέντίας τοῖς Βενετίας, ὁ μησὲρ Ἀλδρονβαντὴν τὲ Ἠτζούτζτις (de' Giusti) καί, μὲ θέλημαν τοῦ ἀλιθηνοῦ Θεοῦ ἐδικοῦ μας μέσας εἰς ἡμᾶς τοὺς δύο Αὐθέντας, ἡγέναμε σασμένοι καὶ βεβεομένοι, καὶ τάζομαι ἐγὼ ὁ Μέγας Αὐθέντοις κα μέγας ἀμηρᾶς Σουλτάνος ὁ Μεχεμέτ-πέγης καὶ ὀμνίω εἰς τὰς ἄνοθεν ὅρκους, ἀπὸ τὴν σήμερον ἡμέραν, ἤτοις ἐστὴν μηνὶ Φεβρουαρίῳ κγ'^{τη}, ἡμέρᾳ δ'^{τη}, ἰνδικτιῶνος θ'^{της}, καὶ τάζωμαι καὶ λέγω νὰ ἔχω μὲ τὸν πατέραν τῆς Αὐθεντίας μου, τὸν δούκαν, καὶ μὲ τὸ τετοιμοιμένον καὶ ἐκλαμπρότατον κουμούνιον τῆς μεγάλης Αὐθεντίας τοῖς Βενετίας καὶ μὲ τοὺς ἄρχοντές τους, μεγάλους ται καὶ μικρούς, ἐποιήσαμεν τελίαν ἀγάπην καὶ ἀδιάλεφτον, ἤσην καὶ καλήν, τοῖς θαλλάσου καὶ τοῖς στερεᾶς, ὁμίος καὶ μὲ τὰ κάστρι του, χῶρες του καὶ καστέλια καὶ νισία καὶ μὲ ὅλους τοὺς τόπους ὁποῦ ὁρήζῃ ἡ ἐκλαμπροτάτη μεγάλη Αὐθεντία τοῖς Βενετίας καὶ μὲ τοὺς ἄρχοντάς τους, ἐντοπίους καὶ ἠκίους του ὁποῦ ἔναι ὁρισμένοι καὶ δουλομένοι εἰς τὴν Αὐθεντίαν τοῖς Βενετίας, εἰς ὅσα κάστρι καὶ καστέλια, ὁμίος καὶ χῶρες καὶ νισία καὶ τόποι ὁπίοι σικόνουν τὼ φλάμουλον τοῦ Ἁγίου Μάρκου καὶ ὅσι τὼ θέλουν σικώνην ἀπὸ τόρι καὶ ὀμπρός, καὶ εἰς τὰ πράγματα ὁποῦ κρατοῦν τὴν σήμερον ἡμέραν, καὶ ὅσα θέλουν ἔχην εἰς τὸ ἐρχώμενον τὼ ἐκλαμπρότατον κουμούνιον τοῖς μεγάλης Αὐθεντίας τοῖς Βενετίας, καὶ κανοὶς ἀπὸ τοὺς ἠκοίους μου καὶ ἀνθρώπους μου καὶ μέλην ἀδουλοθοῦν εἰς ἐμᾶς, νὰ μηδὲν ποήσουν καμίαν ζημίαν, οὐδὲ νὰ τὼ βάλο εἰς τὸν λογικόν μου, οὐδὲ νὰ τὼ στέρξο ὅτι νὰ γένοι καμίαν ζιμίαν, οὐδὲ νὰ δωθῇ ἔμποδος διὰ ὁρησμοῦ τοῖς μεγάλης μου Αὐθεντίας, καὶ διὰ καμίαν ἀφορμὴν κανὴς κακὸς ἄνθρωπος τοῖς Αὐθεντίας μου ὁποῦ ἔναι δουλομένος εἰς ἐμᾶς, νὰ ποιήσουν καμίαν ζιμίαν, ἤται ἔμποδος εἰς τὼ ἄνοθεν γεγραμένον κουμοῦνιον τοῖς Βενετίας, καὶ διὰ τούτω νὰ ἔλθῃ ἐνθημήσεις ἤται λόγος πρὸς τὴν Αὐθεντίαν μου, νὰ τὸν πεδεύσο πρεπουμέως, καθῶς ἔναι τὼ σφάλμα του, διὰ νὰ βλέπουν ἡ ἕτεροι νὰ προσέχουν, νὰ μηδὲν ποιήσουν ζιμίαν καὶ ἔκποδον πὸς τὼ ἐκλαμπρότατον κουμούνιον τῆς Βενετίας· καί, ἀν ἐγὼ ὁ Αὐθέντοις οὐδὲν τὸν πεδεύσο πρεπουμένος, νὰ ἔχῃ θέλημαν τὼ ἐκλαμπρότατον κουμούνιον τοῖς Βενετίας νὰ βλάψουν κοινός, ὁποῦ εἶναι ἀρχὴ τοῦ κακοῦ, καὶ νὰ ἦναι παιδεμένοι, καὶ ποιήσι διώρθωσιν εἰς αὐτούς, ὁμίος νὰ ποιήσει καὶ τὼ ἐκλαμπρότατον καὶ ἐνδοξότατον κουμούνιον τοῖς μεγάλης Αὐθεντίας τοῖς Βενετίας πρὸς τὴν μεγάλην μου Αὐθεντίαν καὶ εἰς τοὺς τόπους μου, καὶ ὁ διὰ καμίας ἀφορμῆς νὰ ἐβρεθῇ ἄνθρωπος ἤται ἄνθρωποι ὁποῦ ποιήσουν ἐπιβουλίαν ἤται δημηγερσίαν εἰς τὴν Μεγάλην Αὐθεντίαν τοῖς Βενετίας, διὰ νὰ δώσῃ κάστρον ἤται καστέλην ἤται χῶραν ἤται χωρίον ἤται νησίον ἤται κανέναν τόμπον εἰς τὴν Αὐθεντίαν μου, ἤται ἄλον ἄνθρωπον τοῖς Αὐθεντίας μου, ἀπὸ τοὺς ἐδικούς μου καὶ δουλομένους μου, νὰ ὁρήσῃ ἡ Αὐθεντία μου νὰ γηρηστοῦν καὶ νὰ δοθοῦν ὄπισθεν, καὶ τὰ πράγμματα ὁποῦ θέλουν ἐπαρθῇ ἀπὸ τὴν σήμερον ἡμέραν, νὰ ὁρήσω καὶ νὰ γηρησστοῦν σόα καὶ ἀκέραα (=*cum integritade)* τὸν μπατέραν μου τὸν δοῦκαν καὶ τὼ ἐκλαμπρότατον

κουμούνιον τοῖς μεγάλης Αὐθεντίας τοῖς Βενετίας, ὁμίος νὰ ποιῇ καὶ ὁ ἐκλαμπρότατος πατέρας τοῖς Αὐθεντίας μου, ὁ δοῦκας καὶ τῶ μέγα κουμούνιον τοῖς Βενετίας. Ἀκώμοι ἄνθρωπος ὁποῦ ἔναι δουλομένος τοῖς Αὐθεντίας μου καὶ νὰ ἔφηγεν ὁ διὰ κλεψίαν, ἦται ἐποιβούλιος καὶ νὰ ἐπύρεν πράγμματα τὸν Μουσουλμάνον καὶ νὰ ἔφηγεν εἰς τὸν τόμπον τοῖς Βενετίας καὶ νὰ ἐβρέθησαν, νὰ γηρήσουν τὸν ἄνθρωπον σὺν τὰ πράγμματα· ὁμίος καὶ ἡ μεγάλι μου Αὐθεντία πρὸς τὸν ἐκλαμπρότατον πατέρα τοῖς Αὐθεντίας μου τὸν δοῦκαν καὶ εἰς τὸ κουμούνιον τοῖς μεγάλης Αὐθεντίας τοῖς Βενετίας. Ὅλλοι πραματεφτάδες ἄνθρωποι καὶ δουλομένοι τοῖς Βενετίας μετὰ τὸν πραγμμάτων αὐτῶν καὶ μὲ ἦτοι ἔχουν, καὶ μετ' αὐτῶν καράδια, κῶκες, ἦται ξύλλα, μεγάλλα καὶ μικρά, νὰ ἔχουν ἄδιαν νὰ ἐμπένουν καὶ νὰ σεγένουν καὶ νὰ ἀγοράζουν καὶ νὰ πουλούσην (*sic*) εἰς τοὺς τόπους τῆς Αὐθεντίας μου, ὅσες φορὲς θέλουν, καὶ τοὺς ἐδικούς μας ἀνθρώπους, οἰκοίους καὶ δουλομένους τοῖς Αὐθεντίας μου, καθῶς ἦτον σινίθια τῆς προῖς (*sic*) καὶ καλλαῖς καὶ βεβέας ἀγάπης, να ἦναι φυλλαμένοι τοῖς στερεᾶς καὶ θαλλάσου, ὅση τὸν σινήθια, ὀμπρὸς εἰς τὸν κερὸν τοῦ πατρός μου. Ὁμίος νὰ ποιήσσοι καὶ ὁ ἐκλαμπρότατος πατέρας τοῖς Αὐθεντίας μου, μήτε ὡ κουμούνιον τοῖς μεγάλης Αὐθεντίας τοῖς Βενετίας τὰ κάτεργα καὶ ἄλλας κιματομένας (*sic*) ὁποῦ σεγένουν ἄπε τὴν Καλιούπολιν, καὶ ἀπὸ ἄλους τόπους τῆς Αὐθεντίας μου, καὶ ἐκείνας ὅπου νὰ βρεθοῦν ἔξο ἄπε τῶ Στενόν, νὰ σεγένῃ τῶ σινήθιον, ὁσαύτον παρὰ τὰς ἀρχάς. Ὁ δοῦκας τοῖς Ἀξίας [=Naxo], ὁμίος καὶ οἱ ἀδελφοί του, καλὴ ἄρχοντες, καὶ οἱ ἄνθρωποι τους μὲ τοὺς (aceste două cuvinte de două ori) τόπους τον καὶ μὲ ἦτοι ἔχουν καὶ μὲ τὰ καράβια καὶ κάτεργα καὶ ἄλλας καὶ πράγμματα καὶ μὲ ἦτοι ἔχουν, νὰ ἦναι εἰς τὴν ἀγάπην, καὶ νὰ μὴν ἦναι κρατοιμένοι ἦται χαράτζην ἦται δουλοσίαν καμίαν πρὸς τὴν Αὐθεντίαν μου, ἀμὴ νὰ ἦναι εἰς τὴν δουλοσίνην τοῖς Αὐθεντίας τοῖς Βενετίας, ὅς καθὸς ἦτον καὶ πρόην, καὶ νὰ περνοῦν ὅς ἄνθρωποι τοῖς Αὐθεντίας τοῖς Βενετίας. Ὅσα κάτεργα ἤ καράβια, κόκες, ξύλλας μεγάλας καὶ μικρὰς τοῖς Αὐθεντίας μου πραγματεφτάδικες ὁποῦ σεγένουν ἔξο ἀπὸ τῶ στενὸν τοῖς Καλιουπόλεως καὶ ἀπὸ ἄλον τόμπον τοῖς Αὐθεντίας μου, ὅπωθεν εὑρεθοῦν, νὰ ἔχουν ἀπὸ τοὺς Βενετικοὺς καλὴν σιντροφίαν καὶ ἀγάπην, ὁμίως καὶ τῶν Βενετικῶν, ὅποθεν εὑρεθοῦν καὶ ὅπωθεν ὁρήζῃ ἡ Αὐθεντίαν μου, τῆς στερεᾶς καὶ τοῖς θαλλάσου, νὰ ἦναι φυλλαμένοι τῶ ὅμιον, καὶ χρεοστοῦν νὰ δώσουν τὴν Αὐθεντίαν μου ὁ διὰ τὴν Ἔπακτον [Nepanto, Lepanto] τὸν χρόνον ἀπὸ τὸν μήας τοῦ φρουρίου τῶ τεταγμένον χαράτζην, ἤγουν φλουρία ἑκατὸν χρυσά, ἀπὸ τὸν ἐσόδων τὸν Ἐπάκτον, ὁς καθὸς ἔδιδαν τὸν πατέραν μου, καὶ ὁ διὰ τὰ κάστρα ὁποῦ κρατοῦν εἰς τῶ σήνορον τοῖς Αὐθεντίας μου, εἰς τὴν Ἀρβανιτίαν, εἰς τὸν τόπον τοῦ Μπάλσα, Σκουτάρην, Ἀλέσιον, Ἐδρίβαστον (=Drivasto), ὁ διὰ τὰ ὁπῖα ἔδιδαν τὸν πατέραν μου φλουρία διακόσια, καὶ ἐπύρασην ἄπε τὰ χέρια τοῖς Αὐθεντίας τῶ Δρήβαστον, νὰ χρεοστοῦν νὰ δώσουν, ὁ διὰ τῶ Σκουτάρην καὶ Ἀλέσιον νὰ χρεοστοῦν φλουρία ἑκατὸν τριάντα ἕξι εἰς ὅλον ὁμοῦ, πάσα χρόνον τὸν μῆνα τοῦ Φεβρουαρίου, νὰ ἔναι κρατιμένος ὁ μπαήλος ὁποῦ ἔναι εἰς τὴν Μπόλιν νὰ ἀποστέλνῃ τὴν Αὐθεντίαν

μου φλουρία διακόσια τριάντα ἕξη. Ὁμίος ὅλλοι ἡ πραγματεφταδες ἡ βενετίκοι καὶ ὁποῦ λέγεται Βενέτικος καὶ ἔναι εἰς σόλον τὸν τόπον τῆς Αὐθεντίας μου, ὁποῦ ἠστέκουν, καὶ ὁποῦ ἠπάη, καὶ ὁποῦ ἔρχωνται, καὶ ἐνκατόθησαν μὲ Μουσουλμάνους, νὰ ἀγοράσουν, ἤται νὰ πουλίσουν, καὶ νὰ τζακίσστην τινας, ἤται νὰ ποιήσεν ἄλλην κλεψίαν, νὰ μηδὲν ἔνε κρατιμένος, ἤται ἐμποδησμένος ἕνας διὰ τὸν ἄλλον. Ὁμίος καὶ ἡ ἐδοικὶ ἐμοῦ ἡ πραγματεφτάδες εἰς τὸν τέπων αὐτῶν. Ἀκώμοι ὁ διὰ καμίαν ἀφορμὴν σκλάβος ἤται σκλαβία τῶν Βενετικῶν, ὁ διὰ πᾶσαν ἀφορμὴν ὁποῦ νὰ ἔναι νὰ ἐβρεθῇ εἰς τὸν τόπον τοῖς Αὐθεντίας μου, ἤται νὰ ἔφηγαν, ἤται νὰ τοὺς ἔκλεψαν οἱ ἄνθρωποι ὁποῦ ἦναι δουλόμένοι τοῖς Αὐθεντίας μου, καὶ νὰ ἔγινε Μουσουλμάνοι, νὰ τοὺς δίδοι ἡ Αὐθεντία μου, ἤται εἰς σκλάβον, ἤται εἰς σκλάβαν, εἰς πᾶσα ἄνθρωπον, ἄσπρα χίλια τοῦ τόπου τοῖς Αὐθεντίας μου. Ἡ δὲ ἦναι χριστιανοί, νὰ τοὺς γιρίζω χόρης λόγου τηνὸς ἤται καμίαν ζημίαν, ὁσαύτος καὶ ἡ Βενετοίκοι πρὸς τὴν Αὐθεντίαν μου. Τῷ λυπῶν τὰ πράγματα ὁποῦ μας ἐφάνησαν νὰ γράψωμεν καὶ νὰ ποιήσωμεν, ὁσαύτος ἐγράψαμεν καὶ ἐτελιόσαμεν, καὶ δι᾽ αὐτὰ ὅλλα τὰ ἄνοθεν γεγραμένα, ὅσα ἔχώμεν γραμένας καὶ ὀμνημένας, ἐβεβεόσαμεν καὶ ἐστίλαμεν καὶ ἐτάξαμεν νὰ κρατοῦμεν καὶ νὰ στέργομεν, νὰ κρατοῦμεν στερεά, ποιστὰ καὶ ἀληθηνά, καὶ ὁ διὰ τοὺς ὅρκους τοὺς ἄνοθεν γεγράμένους, ὁποῖοι ἔγιναν εἰς ἐτοῦτο τὼ ἐγράψαμεν, θέλομεν νὰ ἔχωμεν βεβεομένον καὶ στερητόν, μπάντοτε ὅσται νὰ τὼ ἔχῃ φυλαγμένον καὶ στερεὸν ὁ πατέρας τοῖς Αὐθεντίας μου, ὁ δοῦκας, μὲ τὼ ἐκλαμπρότατου κουμούνιον τοῖς Αὐθεντίας τοῖς Βενετίας καὶ μὲ τοὺς ἄρχοντας αὐτοῖς, ὅλον ἐκῖνο ὁποῦ ἔναι ἀπάνο γεγραμένον καὶ ὀμνιομένον, ὁσαύτος θέλη ἔχην στερεὸν ἡ Αὐθεντία μου τὸν ὅρκο[ν] μου, οἴσος ὅτι ἔνε γεγραμένον καὶ ὀμνημένον. Διὰ τούτω γέγονεν ὑ παροῦσα γραφὴ ἐν αἴτοι ,ς'τῳ ϡ'τῳ ν'τῳ δ'τῳ, ἰνδικτιῶνος θ', καὶ τοῦ Χριστῷ (*sic*) ἡ γενήσεως ἔτη α υ μ ς', μηνὶ Φευρουαρίῳ κγ'τῃ, ἡμέρᾳ δ'τῃ, εἰς τὴν Ἀνδριανούπολιν.

(Veneţia, *Archivio di Stato*, *Pacta secreta*, seria 2, No. 230; traducerea veneţiană oficială, în *Notes et extraits*, II, p. 210 şi urm.)

2.

Adaugem şi această carte de chemare a lui Mohammed al II-lea pentru nişte nobili greci, cu jurământ de asigurare.

Τοῦ Μεγάλου Αὐθεντὸς καὶ Μεγάλου Ἀμηρὰ Σουλτὰν Μουχαμὲθ πρὸς τοὺς κατὰ πάντα ἡμετέρους τῆς Αὐθεντίας μου ἄρχοντας. Ἐν μπρώτοις ἄρχον κὺρ Σφαντζῆς μὲ ὅλλους τοὺς ἐδικούς του, καὶ κὺρ Μανουῆλ Ῥαοῦλ μὲ ὅλλους τοὺς ἐδικούς του καὶ κὺρ Σοφιανὸς μὲ ὅλλους τοὺς ἐδικούς του, καὶ Λάσκαρις κὺρ Δημήτριος μὲ ὅλλους τοὺς ἐδικούς του, καὶ Διπλοβαττζέι, Καβακέοι, Παγομενέοι, Φραγκοπουλέι καὶ Σγουρομαλαίοι καὶ Μαυρόπαπας καὶ Φιλανθροπηνέους καὶ Πετρωμπουιεὶ καὶ εἰς ὅσοι ἄλοι θελήσουν ν᾽ ἀρθοῦν, ὅλλους χαιρετᾷ σας ἡ Αὐθεντία μου. Νὰ ἐγνωρίσετε τὸ πῶς ἦλθε ἐδῷ ὁ τημιμένος μου ἀγᾶς ὁ Χασαμπέις καὶ ἀνέφερεν τῆς Αὐθεντίας μου τὸ πῶς θέλετε νἀρθῆτε νὰ ἦστε ἐδικεί μου: εἰς τοῦτο γυρεύετε ὁρισμὸν τῆς Αὐθεν

τίας μου. Εἰς τούτω στέλνο σας τὸν αὐτόν μου ὁρισμὸν καὶ ὀμνύω (1) σας εἰς τὸν μέγαν μας προφήτην τὸν Μουάμεθ, τὸν πιστεύομεν ἡμεῖς οἱ Μουσουλμάνοι, καὶ εἰς τὰ ἑπτά μας μουσάφια καὶ εἰς τὰς ρκδ' χιλιάδας προφήτας μας καὶ εἰς τὸ σπαθὶ ὅπου ζόνομε, καὶ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ πατρός μου τοῦ χοδοβεδικιάρε ὅτι ἀπὸ τὰ πράγματά σας καὶ ἀπὸ τὰ παιδιά σας καὶ ἀπὸ τὰ κεφάλια σας καὶ ἀπὸ πᾶσα σας πρᾶγμα τίποται νὰ μὴν... (*sic*; probabil: μηδὲν) σας ἐγκίσω, ἀμὴ νά σας ἀναπαύσω, νὰ ἦσθαι κάλιονπαρ' οὗ πρώιν. Καὶ διὰ τὸ ἀξιόπι[στον] ἐδώθι ὁ αὐτός μου ὁρισμὸς καὶ ἐπεκηρώθη, καθὼς ἄνωθεν εἴρηται. Μηνὶ Δεκεμβρίῳ κς', ἔνδον Κωνσταντινουπόλεως.

(După originalul din Viena, în Hammer, *l. c.*, I, p. 543, și, după original, în Miklosich și Müller, *l. c.*, p. 290, no. VII.)

Al Marelui Domn și Marelui Emir Sultan Mohammed către cei întru toate ai noștri domni ai Domniei Mele, întâiu dumnealui Sphantzes cu toți ai lui și dumnealui Manuil Raùl cu toți ai lui și dumnealui Sophianos cu toți ai lui și dumnealui Laskaris Dimitrie cu toți ai lui și Diplobatazii, Cabakii, Pagomenii, Francopolii și Sguramalii și Mauropapas și Philanthropinii și Petrobuii (neamul lui Petru Bua, Albanezi) și către toți câți vor mai venì, pe toți îi salută Domnia Mea. Să știți cum că a venit aici cinstitul mieu Agă Hasan-beiu și a adus Domniei Mele cum că voiți să veniți pentru a fi supușii miei: pentru aceea cereți hotărîrea Domniei Mele. Pentru aceasta vă trimet această poruncă a mea, și vă jur pe marele nostru Prooroc Mohammed, în care credem noi, Musulmanii, și pe cele șapte versiuni ale Coranului, și pe cei 124 de mii de prooroci ai noștri și pe spada cu care mă încing și pe sufletul părintelui meu, Stăpânul (khodavendikiar), că, din lucrurile voastre și din copiii voștri și din capetele voastre și din lucrurile voastre nu voiu luà nimic, ci vă voiu odihnì, ca să fiți mai bine ca înainte. Și pentru credință s'a dat această poruncă a mea și s'a întărit, după cum mai sus s'a scris.
In luna lui Decemvrie 26, la Constantinopol.

3.

Dăm acum după Hurmuzaki, II², p. 671, no. DXIV, traducerea ordinului lui Mohammed al II-lea pentru Moldova, care i se închinase la 1456. Originalul turcesc l-a găsit de curând d-l I. Bogdan:

(Turaua.)

Dela Marele Domn și Marele Emir (**амире**) Sultan Mehmed-beg, nobilului și înțeleptului și vrednicului de orice cinste și laudă Io Petru, Voevod și Domn al Morovlahiei (**моровлахие**) (2), iubitului creștin (**херстинна**), sănătate

(1) Edițiile: ὀμνέγω.
(2) A scris deci un Dalmatin, care pronunță italienește Morovlahia.

Nobleței Tale. Ai trimes solul (поклисара, ἀποκρισιάριος) tău și al boierilor, pe Mihul Logofătul, și prin el cuvintele Domniei Tale, din cari se vede că vei răspunde haraciu (харач), două mii de galbeni de aur, Domniei Mele în fiecare an. Drept aceea să fie pace desăvârșit, și sorocul lui [haraciului] să fie la trei luni. Dacă se va da la acel capăt, să fie pace desăvârșit cu Domnia Mea, iar, de nu se va da, ce va fi, știți. Și Dumnezeu să te bucure. In luna lui Octomvrie 5, la Sarhanbeglie.

E sigur deci că, la întoarcerea dela Belgrad, unde nu izbutise, Mohammed, învins și rănit, primì supunerea Moldovei pe care o ceruse la plecare. Ce a îndemnat pe Petru Vodă a o face, nu e locul să discutăm aici. Amintim însă că tot în Iunie el jurase credință Polonilor și că încercase astfel a se întări *în contra* Ungariei lui Hunyady, dușmanul lui Mohammed (1). *Legătura cu Sultanul n'a fost deci impusă numai de acesta, ci căutată și de Domn, pentru nevoile situației sale.* A plăti tributul după înfrângerea Sultanului, însemnà altcevà decât a-l oferì, după cerere, înainte de această înfrângere, când plecà o puternică oaste, a cărei destinație nu erà sigur cunoscută.

Credeam (2) că Sarhan-beglie, reședința begului de Sarukhan sau de Magnesia, e în Asia (editorul actului căută un palat în Constantinopol). Astăzi pot spune unde se află această localitate. In ziarul său militar din epoca împresurării Vienei, Alexandru Mavrocordat Exaporitul, dragoman al Impărăției otomane, pomenește ca popas după Filipopol și Bazargic, în calea spre munții Despoto-dagh, Σερκαμπεϊλί, «departe de Bazargic 4 ceasuri», nu departe de râul Marița (3). Cu alt prilej, un popas sub munții Despoto-dagh se face la două ceasuri de Σαρκάν-μπεγλί (4).

Dar avem și descrierea locului în Girard Cornel Driesch, *Historia magnae legationis caesareae,* Viena 1721, I, p. 241: „Serhanwegi autem ardearum albarum ingentem multitudinem, hirundines sine numero, quae ipsum quoque aerem, utut serenus erat, eo die quo pergebant, volatu suo obnubilabant. In hac planitie quae Serhanwegum patet, rivus occurrit, cancris plenissimus, Hebro vectigales undas ferens». Deci râu cu mulți raci, cocori și rândunele, câmp întins. Numele de Sarkhan-beglie se explică prin aceea că după

(1) V. și *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 106—7.

(2) *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, p. 53. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 120, nota 1.

(3) Hurmuzaki, XIII, p. 5.

(4) *Ibid.*, p. 23.

cucerirea de tatăl său a părților dela Filipopol, Sultanul Baiezid I-iu aduse coloni turcomani tocmai din acele părți aziatice, dela Menmen (Mainomenos)(1)

IV.

1.

Tratatul lui Murad I-iu cu Genova (8 Iulie 1387).

In nomine Domini, amen. Magnificus et potens dominus, dominus Moratibei, magnus armiratus et dominus armiratorum Turchie, ex una parte, et nobiles prudentes viri Gentillis de Grimaldis et Ianonus de Boscho, ambasiatores, sindici et procuratores Incliti communis Ianue ex altera parte, habentes ad infrascripta sufficiens mandatum, ex forma instrumenti publici scripti manu Petri de Bargallio notarii et Communis Ianue canzellarii, millesimo trecentesimo octuagesimo septimo, die secunda marcii, omni modo, via, iure et forma quibus melius potuerunt, ratifficaverunt, aprobaverunt et confirmaverunt omnia pacta, convenciones et promissiones factas et facta, tam inter ipsum Magnificum dominum Moratibei, quam inter recolendam memoriam Magnifici domini domini Orchani, patris sui, ex una parte, et Illustrem Commune Ianue ex altera, renunciantes dicte partes, dictis nominibus, exceptioni compositionis pactorum et promissionis non factorum, rei sic ut supra et infra non geste vel sic non se habentis, doli mali metus in factum, actioni, conditioni sine causa vel ex iniusta causa, et omni alii iuri, promittentes dicte partes, dictis nominibus, sibi invicem et vicissim, solempnibus stipullationibus hinc inde intervenientibus, ipsa pacta, conventiones et promissiones de cetero observare, et contra ipsa vel aliqua ipsorum non facere vel venire aliqua occasione, ratione vel causa que dici vel excogitari possit de iure vel de facto.

Insuper etiam promiserunt dicti ambasiatores, nomine et vice communis Ianue, facere et curare ita et sic, quod commerchiarii Peyre et collectores tolte censarie restitutionem facient prefacto domino Moratibey de omnibus quantitatibus pecuniarum habitis et receptis a Iohanne de Melode, burgense Peyre, pro rebus et mercibus emptis et venditis in Peira ipsius domini Moratibei, tempore quo ipse Iohannes faciebat facta ipsius domini Moratibei, salvo de caratis octo pro quolibet centenario yperperorum solutorum censariis seu collectoribus dicte tolte censarie.

Item promiserunt dicti ambasiatores quod Saraceni districtuales (2) dicti

(1) V. Hammer, ed. în patru volume, I, p. 206; Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, pp. 212—3.
(2) Subașii.

Magnifici domini Moratibei de cetero non solvent in Peira aliquod comerchium Ianuensibus de aliquibus rebus et mercibus portandis in Peiram, vel extrahendis per dictos Saracenos vel aliquos ipsorum.

Item promisserunt predicti ambasiatores quod Saraceni districtuales predicti domini Moratibei non solvent in Peyra, de rebus et mercibus suis, emendis vel vendendis, censariis et collectoribus tolte censarie, quam carati octo pro quolibet centenario yperperorum. Versa vice ipse Magnificus dominus Moratibei, acetans predicta omnia et singula, promisit dictis ambasiatoribus, recipientibus nomine et vice prefacti Communis Ianue, facere et curare ita et sic cum effectu, quod Ianuenses de cetero in toto territorio suo stabunt, manebunt et transitum facient salvi et securi, et ibi negotiari et mercari poterunt, emendo et vendendo omnes merces quas voluerint pro suo libito, voluntate, absque eo quod deinceps possent aliqualiter impediri, aggravari vel molestari, solvendo comerchium dicti Magnifici domini Moratibei solitum et consuetum solvi, iuxta formam conventionum antiquarum. Et ultra promisit prefatus dominus armiratus facere et curare ita et sic, quod omnia et singula navigia Ianuensium, et qui pro Ianuensibus tractantur et reputantur, poterunt in toto territorio suo victualibus honerari, solvendo dicto Magnifico domino Moratibei, vel factoribus suis, pro quolibet modio Romanie grani, ordei, millii et alliorum leguminum illud quod solvent Saraceni, Greci, Veneti et alii qui minus solvunt.

Que omnia et singula supradicta dicte partes, dictis nominibus, promisserunt sibi invicem et vicissim, et una pars alteri et altera uni, et ad maiorem cautellam premissorum iuraverunt ad sancta Dei evangelia, corporaliter tactis Scripturis: videlicet dicti ambasiatores dictis nominibus, et ipse Magnifichus dominus Moratibei secundum morem et consuetudinem Saracenorum, attendere, complere et observare, et contra non facere vel venire de iure vel de facto, aliqua occaxione, racione vel causa que dici vel excogitari posset, sub pena dupli eius et totius de quo fuerit contrafactum vel ut supra non observaretur, rattis manentibus omnibus et singulis supradictis, et sub ypotheca et obligatione omnium bonorum suorum dictis nominibus habitorum vel habendorum, illa tamen que obligari non prohibentur secundum formam capitulorum et ordinamentorum dicti Communis. Acto in presenti contractu et qualibet parte ipsius quod ipsi ambasiatores dictis nominibus teneantur facere et curare ita et sic, quod Potestas Peire et eius Consilium iurahunt attendere et observare omnia et singula supradicta.

Item fuit actum in presenti contractu, inter prefactos contrahentes, dictis nominibus, quod, in quantum in Peiram sclavus aliquis, ex illis prefactorum domini vel subdictorum ipsius, fugam eriperet, quod quilibet habitator Peire et burgorum ad manus cuius dictum tallem sclavum perve-

nerit, teneatur dictum tallem sclavum presentare domino Potestati Peire qui nunc est, vel pro tempore fuerit, sub pena solvendi pretium dicti sclavi domino suo, et ultra yperperos centum ad sagium Peire Communi Ianue in Peira, sive massariis stipulantibus nomine et vice dicti Communis, et quod de predictis fieri debeat proclamationem et ordinem in dicta terra Peire. Et e converso prefactus dominus Moratibei promissit et solempniter convenit dictis ambasiatoribus, dictis nominibus stipulantibus et recipientibus nomine et vice Communis Ianue, facere et curare sic et taliter cum effectu, quod omnes sclavi Ianuensium fugientes a dominis suis in Turchiam vel Greciam restituentur libere prefactis dominis suis, nulla condictione interveniente, — salvo et specialiter reservato si tallis sclavus vel sclava sic fugientes, ut supra, essent vel esset Saracenos vel Saracenas, quod tunc et eo casu prefactus dominus nil ad aliud teneatur quam ad solutionem et satisfactionem veri et iusti pretii dicti tallis sclavi, cogniti Saraceni.

Mandantes mihi, Quilico de Tadeis, notario infrascripto, ut de predictis conficere debeam presens publicum instrumentum in testimonium premissorum. Actum in Turchia, în quodam cassalle dicto Mallaina, in cortillio domus habitationis personaliter prefacti domini, anno dominice Nativitatis millesimo trecentessimo octuagessimo septimo, indictione nona secundum cursum Ianue, die octava iunii, hora paullo post vesperas; presentibus testibus Bartholomeo de Lamgascho, burgensi Peire, interprete de lingua grecha in latinam presentis instrumenti, Iohanne de Draperis, Dario Spinulla, Anthonio de Mentono, burgensibus Peire, et Angelino de Saulo, cive Ianue, nec non Cassano-Bassa et Tomortassio (1), Saracenis, baronibus dicti domini, ad predicta vocatis et specialiter rogatis.

† Ego, Quilicus de Thadeis, imperiali auctoritate notarius, predictis omnibus et singulis interfui, et rogatus scripsi, licet, occupatus meis variis negociis, per alium exharari fecerim.

(După originalul în arhivele Genovei și după *Notices et extraits,* XI, p. 59 și urm., tipărit și de Belgrano, în *Atti della società ligure di storia patria,* XIII, pp. 146—9.)

E de observat că acest dintâiu tratat turcesc, cunoscut până acum — al lui Urkhan s'a pierdut — a fost și el redactat *întâiu în grecește,* de unde e apoi tradus de Bartolomeiu de Langasco. Forma primitivă, greacă, erà, de sigur, asemenea cu a tratatelor din 1446 și 1453. Prefacerea în limba latină se face cu *formulele genoveze,* fiind o prelucrare, Și pentru motive de Stat s'a înlocuit atunci forma de *privilegiu,* pe care o au toate actele Sultanilor cu vecinii, prin aceea a unui *act făcut în numele amânduror*

(1) Hasan Pașa—Vizirul—și Timurtaș.

părților. Cât privește «Mallaina», în Asia («Turchia»), unde s'a dat actul, e, de sigur, Melangeia Grecilor, pe care Hammer o identifică însă cu Bilegìc, cunoscutul castel al celor dintâi Sultani din seminția lui Osman, care e însă, de fapt, Belokoma (1).

2.

Tratatul Sultanului Suliman I-iu cu Bizanțul și Liga creștină (înainte de 3 Iunie 1403) (2).

Copia pactorum pacis facte cum domino Musulman Zalabi, scripte in ydiomate turcho e signate signo suo et suorum baronum, reformata per ser Petrum Geno.

In nomine di Dio verasio. Mi che sum Musulman Zalabi, soldan, fio del Gran Soldan Baysit Imperador. Da può che lo Gran Imperador Caloiani Imperador di Griesi, mio pare, Paleologo, Imperador, e lo Imperio de Costantinopoli fò contenti quelli e mi cum lo comandamento del nostro Signor Dio et etiandio cum li grandi comuni insembre: Rodo cum lo so Hospital, Venetia, Çenoa cum l'isola di Sio e lo ducha de Nicxia, cum tute le terre et isole che sum ali suo luogi e suo cose del Mar da Basso e del Mar Mazor, et infra terra delo Imperador, cum tuti i luogi che lo habia, e de la liga che sè in so compagnia, havemo zurado et havemo fato verasia paxe cum bona voluntade e dreta, adeso, cum la voluntade de Miser Domenedio. Io zuro per quelo che hà fatto lo cielo e la terra et per lo mio Macometo Mustafà (3), e per le mie vij musafi e per lo mio altissimo grande Profeta che nui credemo, e per l'anema de mio avo, e per la testa de mio pare Soldan et per l'anema mia, cum tuti questi hò fato paxie, cum li mie baroni e cum tuti li mie suditi et homenj io hò fato questa paxe, e ancora cum tuto lo paise che Dio me darà, s'il vegnisse altri Signori, mie suzeti, cum mio pare lo Imperador e cum lo Imperio di Griesi e cum la compagnia deli comunj, li castellj e terre de lo Imperador e dele convicine et cum li luogi e isole e casalj che sum a lo Mar de Basso e a lo Mar Mazor et infra terra havemo fato la paxe, fin'a che seremo vivi, e li fiuolj de nostri fiuolj, e che li nostri fiuolj sia cum lor in bona paxe.

A mio pare Imperador de Griesi e a lo Imperio di Constantinopoli io hò dado Salonichi cum la Calamarea, cum tute le lor pertinentie, como havemo parlado, e dalo Galicho fino lo Paravardaro (4) et fina ala marina, franco e libero, et hò dado

(1) Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, p. 154.

(2) V. Hopf, *Insel Andros* (este și o traducere greacă, la această dată.

(3) Greșeală de traducere: e vorba de «musafi» ca mai sus, versiunile Coranului.

(4) Teritoriul de lângă Vardar. «Calamarea» pare a fi în legătură cu καλαμάρι, un fel de sepie (acesta fiind aspectul Chalcidicei. Γαλλικὸ e râul de lângă Salonic.

Salonichi cum lo so cula (1), e quelo che li dava a mio pare (2), io lo dono; e hò li dado dalo Panido fina in Mesembria, e la Palateoria insembre (3), et le suo castelle, e saline, et con tute le lor pertinentie, io le hò dade senza alguni tributi a mio pare lo Imperador et a lo Imperio di Griesi. Et in quele contrade tuti quelj Turchi che habia possession, io li die cazar via de là, et in questi luogi tuti queli, sì Griesi como Turchi, che habia comprado alguna cossa per la soa moneda, che li sia so. Et hò dado Constantinopoli cum tute suo confine franche senza algun tributo, de la Parapolia (4) fino al Panido, et in questi luogi che hò dado al[a]'Imperador, che'l possa murar castelli et ogni forteza onde li plaxe, a tuto so plaser. Item in Turchia queli castelli che tegniva lo Imperador, tuti li hò dadi. Item, s'il serà alguna novitade de Tamberlan, io ve darò le mie galie quante haverò, marinari a vegnir in Constantinopoli ale mie spexe, si lo haverà bisogno. Item per contra Salonichi io li hò dado el Scopelo, el Sciato et lo Sciro, et hò li dado fina X novembre in quà lo trabuto deli diti luogi. Item tutti li homenj de Constantinopoli che sum insidi, possa tornar senza algum impazo in le lor caxe. Item tute cosse e diferencie passade dal tempo de mio avo et de mio pare in quà, sia lasade et asolte, e non se debbia cercar, salvo si algun debitor special dovesse dar un ad j° altro, che lo i sia fato rasion.

Item lo fio de Lazaro lo teren so che lo haveva in lo tempo de mio pare, che lo non i se dia briga, et debia dar lo trabuto che lo dava per avanti a mio pare, et mandar la so zente a l'oste como lo iera usado, et, si cum la soa persona el voia (5) vegnir, che 'l possa vegnir seguramente, e, quando lo non voia, che lo manda la soa zente. Et, in caso che lo vegnisse cum la so hoste, che lo non habia dano de algun membro de la soa persona, ni de la soa zente, et mandaròlo san e salvo cum la soa zente, che da mi non haverà algun dano.

Item che tuti li Franchi, Venicianj, Çenovesi, de Ruodo, Griesi e tuti i Franchi, tuti i mercadanti possa vegnir alo mio paise. E, si Dio mi darà etiamdio altro paise per mar et per terra, che algun non habia dano. E che quelo che iera usanza di pagar per avanti, che i paga senza altra greveza. Item, si algun mercadante fesse algun fallo, che algun altro mercadante non debbia portar pena, salvo quello proprio che haverà fatto lo mal. Item, alo mio paise et luogi si algum navilio se rompesse, che tuto quelo che scapolasse, sì haver, como persone, sia scapolo et reso. Item tute le scale che hò, sia averte (6), e che, quanto gran che li vorà, e li possa tuor,

(1) Culă, cetate. (2) Haraciul.
(2) Παρὰ τὴν ὥραν, litoralul.
(3) Παρὰ πόλιν, lângă oraș, teritoriul din jur.
(4) *Voglia.*
(5 *Aperte.*

e che le mie comerchieri non li dia briga, e che in tuti li luogi onde è-li vuol, i possa prender, et per lo comerchio di cadaum mozo de Costantinopoli debia pagar yperper' uno. Item che algun mio navilio che vuoga remi non possa insir fuora de le boche, ni de sora, ni de soto, senza parola delo Imperador et de tuta la liga, e, si per aventura algun insisse et fosse trovado, et fosseli fato dano, che eli se ne habia lo dano, e che la paxe romagna semper ferma. Item li amaloti de Constantinopoli tuti che è in le mie preson, over in man de li mie baroni, over che sia in li feri, over che habia li ferri al colo, che se truova apreso de mi, che io li debia lasar andar. Item che li prisoni de Çenovesi che sia in mi, et in le mie prison, over in le mie baroni, si li se truova, che le deba lasar, et, onde i truova algun Çenovese prison, che io el debia lasar. Item, si algun sclavo scampasse dei Çenovesi, e fosse ben Musulman, che io lo debia dar, cum questo pato che, dapuò che fò la rota del Tamberlan, tuti queli mie che se trovasse in le lor man, che eli sia lasadi. Item dele prison di Syo che li debia dar XXV amaloti.

Item li castelli che hà Çenovesi in lo Mar Mazor, che eli non sia tegnudi de pagar trabuto. Item queli 500 ducati che dava queli de Sio al signor de Alto Luogo, che li non debia pagar niente.

Item de le confine de Veneciani, si lo i fosse preso terreni, castelli, casali, ni alguna cossa de le suo confine, che io le debia render, e darli Sitines. Item per contra l'isola di Negroponte, su la terra ferma li don' infra terra mia cinque, e, si in questi fosse saline ni scala, chel sia mio, e, si'l fosse tolto intrato gran del mio paise senza pagar el mio comerchio, che queli suo che lo trazesse, sia castigadi. Item chel marchee dela Bondeniza non sia tegnudo altro salvo quelo iera tegnudo per avanti a mio pare. Item che, si nesum sclavo nì servo vegnisse a scampar ali lor luogi, che eli me li debia dar, e, per simel, si algun lor schiavo ni servo scampasse ali mie luogi, che sia tegnudo doverlili dar. Item che quelo che dava Nicsio (1) et Alto Luogo et la Palatia, çoè ducati $1j^c$, che eli non debbia dar niente. Item deli amaloti de Venicianj li darò V^c amaloti, qual che eli vorà, cum questo pato, che eli me renda tuti li Turchi che eli haverà. Item de lo trabuto de Foia Nuova laso ducati V^c. Item, si alguna casion intravegnisse, o de sangue, o de parole, o per che altro muodo se fosse, che la paxe non se rompa, ma remagna ferma, e che quelle devision che fosse, se debia acordar amicabelmente entro mezane persone.

Item la Salona, cum quele confine che manzava la contessa (2), le hò dade alo Hospedal de Ruodo franche et libere.

(1) Naxos.

(2) E vorba de contesa Maria, fiica Elenei. V. William Miller, *The Latins in the Levant*, Londra 1908, pp. 323–4, 346–7, 369, 418.

(Veneția, *Archivio di Stato, Patti registri,* II, fol. 130 V°; publicat și în Hammer, *l. c.*, III, pp. 607—10; traducerea Romanin, III, p. 282 și urm.; Thomas, *Diplomatarium venetolevantinum,* II, p. 290 și urm.; Mas Latrie, în «Documents inédits, Mélanges historiques», III, p. 178 și urm.; tras aparte subt titlul: «Commerce et expéditions militaires de la France et de Venise au moyen âge», Paris 1879; cf. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches,* I, p. 329 și nota 4.)

E de observat că aici se pomenește, nu un original grecesc, ci unul *turcesc,* care se traduce ad litteram. (1)

3.

Tratatul lui Mohammed al II-lea cu Ungaria (13 Aprilie 1452, ratificat de Ioan Hunyady la 20 Noemvrie 1451).

Dei gratia ego magnus dominus et magnus amir (2), Swlthan Mehmet-weg, filius magni domini amir (3) Sulthan et filius quondam Murathbeg, iuro vobis, Illustri principi, domino Iohanni de Huniad, regni Hungarie gubernatori, et dominis Hungarie, et dico: bellathy bebillachin methalthy surnabalhy et magni nostri prophete Mirameth *(sic:* Mucamet) et septem musaph quod habemus et credimus nos, Musromani, et per mille et unum nomina Dei mumurschi Mehameta, et per animam avi et patris mei, et per animam meam, et per caput meum, et in caput filiorum et per corpus meum, in quo sto,—quod volo pacem per tres annos cum domino gubernatore et cum dominis Ungarie, sub hac disposicione quod regnum Hungarie et qui eos audiunt et obediunt, eciam Dobronik (4), que ad ipsum pertinet et sibi obedit, cum terris, castellis que possidet ipsa Dobronik, abstulit a primis regibus, predecessoribus regni Ungarie—et, siquid Steffan Weida (5) Dubronik abstulit, reddere teneatur—sic eciam Kilie et ad eam pertinentes, sibi obedientes, et alie quecunque ad sacram regni Ungarie Coronam pertinentes, tenute a meo dominio (6) et ab hominibus mei dominii, per tres annos sic etiam, ut dominium meum et tenuta habeant pacem a domino gubernatore et a dominis Ungarie per tres annos. Et, propter castra, incipiendo a (7) Sewrim, prima penes Danubium, nec dominium, nec homo dominii aliqua castra vel fortalicia edificent, sic eciam dominus gubernator et domini Hungarie nova castra, sed

(1) Cf. actul turcesc al tratatului din 1540 cu Veneția, publicat și comentat de Luigi Bonelli, în *Centenario della nascita di Michele Amari,* II, Palermo 1910, p. 332 și urm.

(2) Ms.: amice.

(3) Ms.: Amirewlthan.

(4) Ragusa.

(5) De Herțegovina.

(6) Ms.: domine.

(7) Ms.: et.

castra que aput manus ambarum parcium essent, valeant et valent edificare et construere iuxta nutum. Et Illustris princeps dominus Georgius, despotus Rasie, et filii sui et castra sua, etiam terra sua et omnis conditionis homines, quod habeat eos (1) dominium meum in pace et dilectione: volo stare in iuramento et disposicione quicquam cum eis (2) iuravi et inscripsi, sed per potenciam nihil faciam, nec in obprobrium ; et, quid petierunt et non dederint, propter hoc cum ipsis nullam discordiam faciam. Et, dum implebuntur predicti tres anni, et dominus dispositus et filii et castra et terre a dominio meo remaneant cum pace, sub eadem pacis constitucione, sub qua ante hanc presentem (3) disposicionem inter ipsum dominum dispositum et nos iuratum fuerit, nunc et imposterum. Et, quicquid boni fuerit despoti in regno Bossne, eidem restituatur, et, siqui non restituerit (4), pacem non habeant. Et despotus et filii persolvant et reddant quod promiserunt Dominacioni Mee. Sic (5) dominus despotus et filii sui et castra et nobiles qui habeant pacem a domino gubernatore et dominis regni predicti (6) tres annos, et imposterum quod despositus et filii et terra et castra sua maneant cum domino gubernatore et dominis Hungarie in pace (7). Et etiam Latislaus, Wayda (8) Balachorum, quid tenetur Dominacioni Mee, sive cum tributo (9), sive cum alio servicio, id exolvat et faciat Dominacioni Mee. Sic eciam quid tenetur regno Hungarie aut gubernatori (10): audiencia, obediencia et obligacio (11), aut cum aliis serviciis, hoc faciat. Et, dum de premissis ambabus partibus satisfecerit, maneat in pace ; ubi vero quid mihi aut domino gubernatori (12) tenetur non solveret, et eciam dominis Hungarie, habeat quelibet pars liberam facultatem ipsum (13) perturbare et ad solvendum compellere; et per hoc pax firmata non violetur. Et iste Ladislaus, qui nunc est dominus super Balachos, usque terminabitur ista treuga, ipse fiat dominus, et, si ipsum Ladislaum, durante ipsa pace, mori contigerit, nulla pars habeat facultatem in Transalpinis preficere dominum (14), nisi illum quem illa terra dilexerit. Et ille qui

---

(1) Ms.: qui habeat eas.
(2) Ms.: seri.
(3) Ms.: prasentem.
(4) Ms.: vestituerit.
(5) Ms.: sit.
(6) Ms.: dominos regni predictos.
(7) Ms.: pacia, paciencia.
(8) Ms.: Waydo.
(9) Ms.: *tacito.*
(10) Ms.: gubernatore.
(11) Ms.: obligavit.
(12) Ms.: gubernatore.
(13) Ms.: ipsam.
(14) Ms.: dominium.

tunc esset dominus super Balachos, maneat in predicta disposicione usque terminum prenotatum (1). Et rex Bossne et alii domini Bosne, cum quid (2) tenentur (3) Dominacioni, aut cum tributo (4), aut aliis serviciis, id mihi perficiant (5), et, donec perfecerint cuilibet nostrum, maneant in pace. Ubi vero non perfecerint quod teneatur mihi aut regno Hungarie aut domino gubernatori, liberam (6) habeant facultatem quelibet pars perturbare ipsos et impedire et ad id faciendum compellere, et per hoc treuga presens non violetur. Foriscitores (7) ambarum parcium ambulent per nostra loca et per nostras terras pacifice, per terras et aquas, dempto quolibet impedimento, et faciant forum sine ullo (8) impedimento, tributum solvendo iuxta conswetum modum locorum regni. Et sic ambasiatores ambarum parcium ambulent inter partes cum pace; husarones (9) et malifactores, dominio meo subiecti, si aliquid (10) mali ad partes regni Hungarie furtive aut per violenciam inchoaverint, mittat dominus gubernator mihi, ad noticiam deducendo, et ego inveniam tales malefactores et corripiam iuridice, et homini dampnificato satisfaciam. Sic eciam hussarones vel malefactores Hungarie, si aliquid mali ad terram meam fecerint, dominus gubernator modo simili talis modi malefactores corripiat et dampnificatis satisfaciat, et propter huiusmodi malos homines inpaciencia (11) non fiat. Et, completis hiis tribus annis, si inventum fuerit aliquis ambasiatorum nostrorum (12) apud dominum gubernatorem, aut homines mercatores dominii mei in regno Hungarie, aut similiter ambasiata domini gubernatoris apud Dominacionem Meam (13), et mercatores hungari (14) in terra dominii mei, ambe partes libere dimittantur cum omnibus rebus, vadat quilibet in terram suam libere, cum pace. Et ad hec (15), in quibus iuramentum feci et inscripciones domino gubernatori et dominis Hungarorum, teneam, et amiciciam teneant et foveant

1) Repetat ultimul cuvânt.
2) Ca în românește: *cum quid* = cu ce.
(3) Ms.: tenetur.
(4) Ms.: tacio.
(5) Ms.: perficiat; mai jos: perfecerit.
(6) Ms.: liberant.
(7) *Negotiatores*, dela *forum*.
8) Cuvântul, neînțeles în manuscript.
(9 E în sensul slavon, de *hoți*. V. I. Bogdan, în «Anale», XXX, pp. 402—3.
10) Ms.: aliqui.
11) *Nepace*,—pare a fi o traducere nu din românește ci din slavonește, mediatorul fiind, cum se vede mai jos, Gheorghe Brancovici.
(12) Ms.: nos nostrorum.
13) Aceeaș observație ca în nota 2.
14) Ms.· hungarii.
15) Ms.: hoc.

dominus gubernator et domini Hungarie Dominacioni Mee per tres annos, et ita me percutiant (1) omnia mea iuramenta per me iam facta, quod nihil de hiis predictis violare volumus. Factum coram nobilibus domini Georgii despoti: Rewtz Bolnik, pastore (2), et Book (3) Wayda, et coram ipsis Dominacio Mea iuramentum praestitit et inscriptionem dedit, fecit; et per hec omnia, premissa videlicet, iuramentum, inscripciones, disposiciones et ordinaciones, infra tempus prenotatum fiant; ego et omnes ad me pertinentes inviolabiliter et infringibiliter observabimus (4) et tenebimus; sic eciam dominus gubernator et domini Hungarie. Datum mensis novembris XX-ma die, in Andrinopoli (5), anno ab inicio mundi sex milia nonagentesimo et sexagesimo. Datum pridie Tiburcii et Valeriani Martirum, que est tredecima die mensis aprilis, anno Christi al Incarnacione millesimo quadringentesimo quinquagesimo secundo (6).

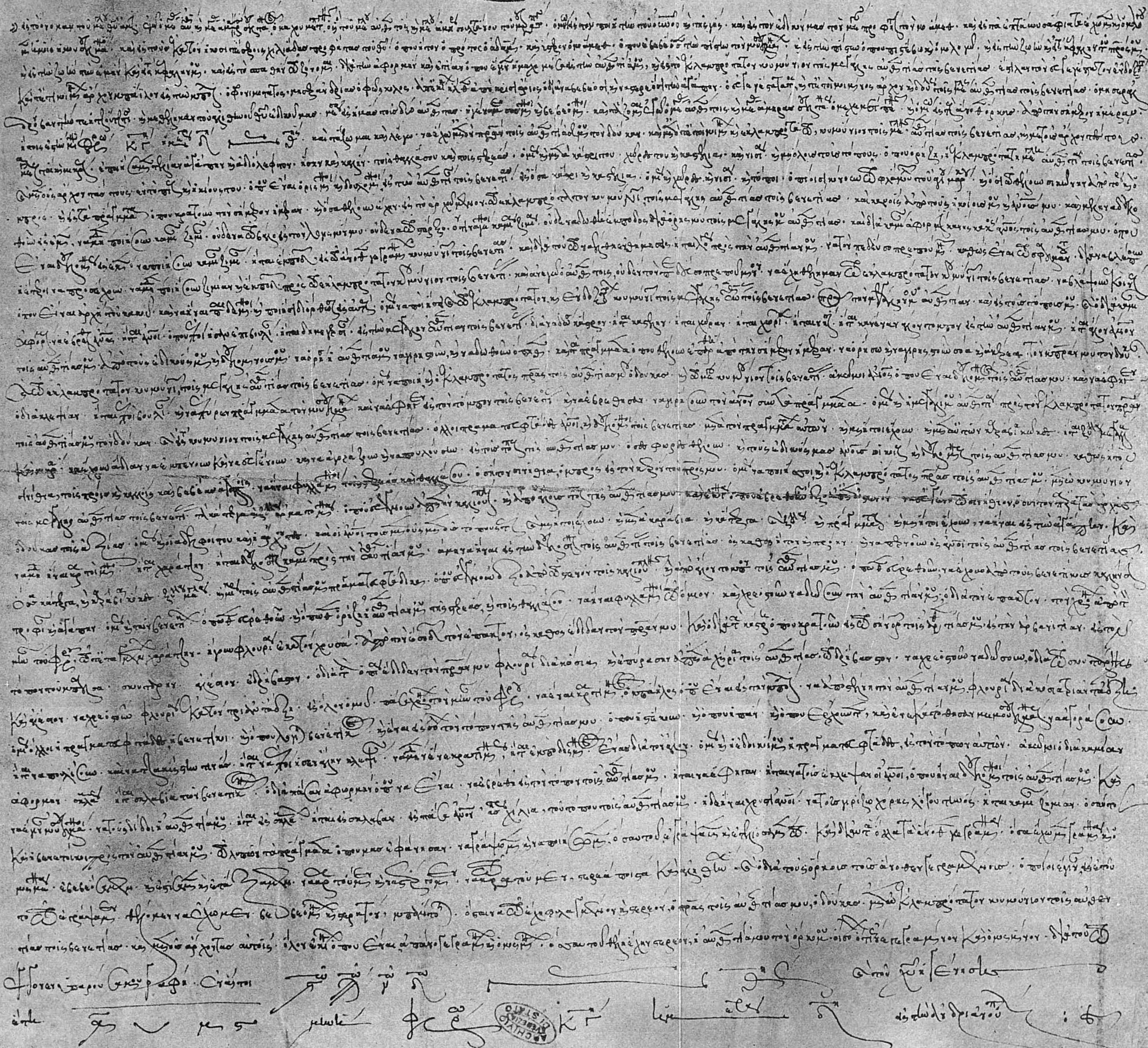
Scriptum per manus Udalrici Spannagel.

E, cum s'a spus şi în note, o traducere după un original *slavon.*

(München, *Hof- und Staatsbibliothek,* ms. lat. 19.542, fol. 260 şi urm.; publicată şi în N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la Istoria Românilor*, III, pp. 23—27.)

(1) Ms.: pertuciant.
(2) Vlădică?
(3) Vuc.
(4) Ms.: obstabimus.
(5) Ms.: Andinopolim.
(6) Ms.: secundum.

CUPRINSUL

CASTRUL DELA POIANA
ŞI DRUMUL ROMAN PRIN MOLDOVA DE JOS

DE

VASILE PÂRVAN
Membru al Academiei Române.

Şedinţa dela 20 Septemvrie 1913.

Bogăţia Olteniei şi Dobrogei în resturi antice, cari îndeamnă la neîntreruptă cercetare, continuu răsplătită de rezultate preţioase, nu dă pas arheologului român să se ocupe precum s'ar cuvenì şi de Moldova daco-romană, mult mai săracă, şi ca număr şi ca însemnătate, în astfel de resturi. Ocupat cu alte lucrări, poate aş fi tot amânat şi eu mereu cercetarea antichităţilor din Moldova de jos, dacă mult regretatul nostru coleg Spiru Haret nu mi-ar fi pus cu insistenţă la inimă să cercetez cât mai grabnic «castrul» dela Poiana (1), în judeţul Tecuciu, aşezat chiar pe malul abrupt al Siretului şi în mare parte prăbuşit în râu,—pentru ca nu cumvà această «cetate» să se prăpădească cu totul înainte de a se şti ce însemnătate a avut în istoria veche a Moldovei noastre. I-am făgăduit că-i voiu împlinì dorinţa şi, pe cât sunt de bucuros că nu mi-a fost osteneala zadarnică, pe atâta îmi pare de rău că el, cel mai călduros apărător şi ocrotitor al antichităţilor Patriei noastre, nu mai e aici, ca să mă îndemne şi să mă ajute cu fapta şi mai departe în studiile mele.

(1) Incă de acum 21 de ani atrăsese Haret atenţia Academiei Române asupra staţiunii antice dela Poiana *(An. Ac. Rom.* XV, Desb. p. 16), în şedinţa dela 18 Sept. 1892. La 14 Maiu 1899 Haret revine asupra comunicării sale din 1892, dar Tocilescu, la 28 Maiu, nu răspunde decât că această staţiune se distruge mereu şi nu poate fi păzită *(An. Ac. Rom.* XXII, Desb., p. 26 sq.). In şed. dela 3 Fevruarie 1912 Haret mă rugă pe mine să cercetez Poiana şi, pentru ca să nu amân ori să uit, a doua zi îmi trimese şi o scrisoare în acelaş sens.

I. Castrul dela Poiana.

Cevà mai jos de confluenţa Trotuşului cu Siretul, pe ţărmul stâng al acestuia, la NV satului Poiana, chiar pe malul vechii albii a Siretului se aflâ o aşezare antică numită de localnici «Cetăţuia». Situaţia acestei «cetăţi» e aşà de favorabilă pentru privegherea împrejurimilor, încât până la o distanţă de 15 km. spre NNV, pe valea Siretului şi a Trotuşului, şi până la aproape 20 km. spre S, pe valea Siretului, precum şi până la cel puţin 12 km. spre Apus, în regiunea deluroasă a Putnei, privitorul de pe cetate vede clar toate accidentele de teren şi mişcările mari de trupe ce s'ar petrece în această zonă de nu mai puţin de 350 km. p. Chiar în faţa cetăţii peste Siret, se văd alăturea satele Ciorani şi Pufeşti, cevà la dreapta Domneştii, mai departe Adjudul şi tocmai în zare dealurile dela Homocea, spre Apus se văd Păuneştii, iar spre Sud Mărăşeştii. Spre SV peisagiul e închis de măgura Odobeştilor.

«Cetatea» e la aproape 300 m. deasupra nivelului mării, pe când albia Siretului e deabià la vreo 70—80 m., astfel că observatorul de pe culme privià dela o înălţime de peste 200 m. asupra încunjurimilor. Un atare punct strategic nu puteà fireşte să rămâie nefolosit de stăpânitorii antici ai acestor locuri. (Cf. vederea din planşa I, fig. 1).

Incă mai însemnată devenià această poziţie pentru cel ce voià să privegheze legătura drumului de pe valea Trotuşului cu cel de pe valea Siretului, adică din Ardeal peste pasul Oituzului pe lângă Adjud şi pe la Poiana către Brăila şi Galaţi, respectiv dincolo de Dunăre, în Dobrogea, spre Măcin şi spre Isaccea. (Vezi harta din figura 13, pag. 118).

Resturi preromane: cioburi de vase, instrumente de piatră, arme de bronz (în special vârfuri de săgeţi), oseminte, resturi de foc, *tumuli* grupaţi în chip de cimitire, ne indică acest drum în localităţile Bârsăneşti, Brătila şi Râpele (la confluenţa Tazlăului cu Trotuşul), Homocea, Domneşti şi Poiana (la confluenţa Trotuşului cu Siretul), Cosmeşti şi Piscu, pe culmea ce mărgineşte în Răsărit valea Siretului; de altă parte aşezămintele romane dela Breţc în Ardeal, la pasul Oituzului, şi dela Şendreni şi Barboşi la gura Siretului, ne confirmă folosirea şi apoi întărirea acestui drum de către Romani, cari aveau deci—a prioric—a cuprinde în sistemul lor de supraveghere şi colonizare şi puternica poziţie pe care am constatat-o la Poiana.

In adevăr, dela prima aruncare de ochi asupra resturilor dela Poiana se vede că acest așezământ a fost folosit și de Romani: ceramica de aici e în mare parte romană. Monete și fibule de bronz din vremea Imperiului, găsite în număr destul de mare, dar din nenorocire răspândite pe la particularii din toate părțile, confirmă, dacă e nevoie, acelaș fapt.

Totuș așezarea dela Poiana nu e o cetate propriu zisă, un lagăr întărit, ci e un centru civil, de altfel—cum vom vedeà—mult mai

Fig. 1.

vechiu ca vremea romană, și care a fost numai adaptat la nevoile de apărare ale Imperiului, fiind asimilat unui castru. Numai în acest sens dară poate fi vorba de un «castru» la Poiana.

Intăriturile naturale au uşurat foarte mult sarcina inginerului antic. Spre Apus panta erà inaccesibilă : 200 m. înălţime prăpăstioasă. De celelalte părţi o vale destul de largă separă «cetatea» de restul massivului înalt,—care chiar o predominà atât la Răsărit şi Miazăzi, cât mai ales la Nord, apărând-o astfel de vânturile aspre ale iernii. (Vezi planul de situaţie din fig. 1 şi cf. harta din fig. 13). Această vale însă a fost prelucrată şi tehnic în vederea mai bunei apărări a aşezării de aici. Anume, proeminenţa care alcătuià cetatea a fost întărită pe margine, spre Nord, Est şi probabil şi Sud, cu un val de pământ, înaintea căruia în vale a fost săpat un şanţ adânc, a cărui formă se deosebeşte clar chiar azi, după toate prăbuşirile şi împotmolirile din cursul vremii. Poarta de Răsărit a cetăţii, retrasă mult în lăuntru (vezi planul din fig. 2, în dreptul secţiunii A—B), erà apărată ca la orice castru regulat cu un *titulus*, astăzi aproape distrus, dar totuş încă vizibil pe o lungime de c. 35 m.

Construcţii în piatră n'au existat. Atât în secţiunea naturală făcută prin castru (vezi fotografiile din planşa I, nr. 1 şi 2 şi pl. II) de prăbuşirea celei mai mari părţi din el în Siret, cât şi în sondagiile făcute de mine, n'am constatat nici o urmă de piatră cioplită ori măcar de zid de piatră. Fără îndoeală toate întăriturile şi clădirile de aici au fost numai de lemn şi de pământ. Erà de altfel şi foarte greu de întrebuinţat piatră, care ar fi trebuit adusă de departe, aici prin apropiere nefiind de fel. Doar pietriş mărunt ori mai mare, din Siret, găsim pretutindeni şi în special în direcţia porţii de Est, la o adâncime de c. 0.90 m., poate întrebuinţat pentru pietruirea străzii.

Precum am spus, cea mai mare parte din castru e prăbuşit în albia Siretului, astfel că nu-i putem da forma şi dimensiunile decât numai în chip ipotetic. Incep cu partea încă existentă al cărei plan l-am ridicat în vara aceasta (v. schiţa din fig. 2). Avem păstrată o şuviţă din frontul Est cu poarta cetăţii şi o bucată mai mare pe frontul de Sud-Est, în total un front antic neregulat de abià 260 m. In diagonală fragmentul păstrat din castru are o lungime de c. 290 m. pe o lăţime variind între c. 5 m. şi c. 100 m. Dacă completăm spre N, S şi V, bucata aceasta de castru, potrivit cu configuraţia terenului prăbuşit jos în vale, dar încă existent aproape în întregime cu tot cu resturile antice ascunse în el, atunci ajungem la o formă poligonală de înscris într'un pătrat cu laturile de câte c. 300 m., deci la o suprafaţă de vreo 9 ha. Această su-

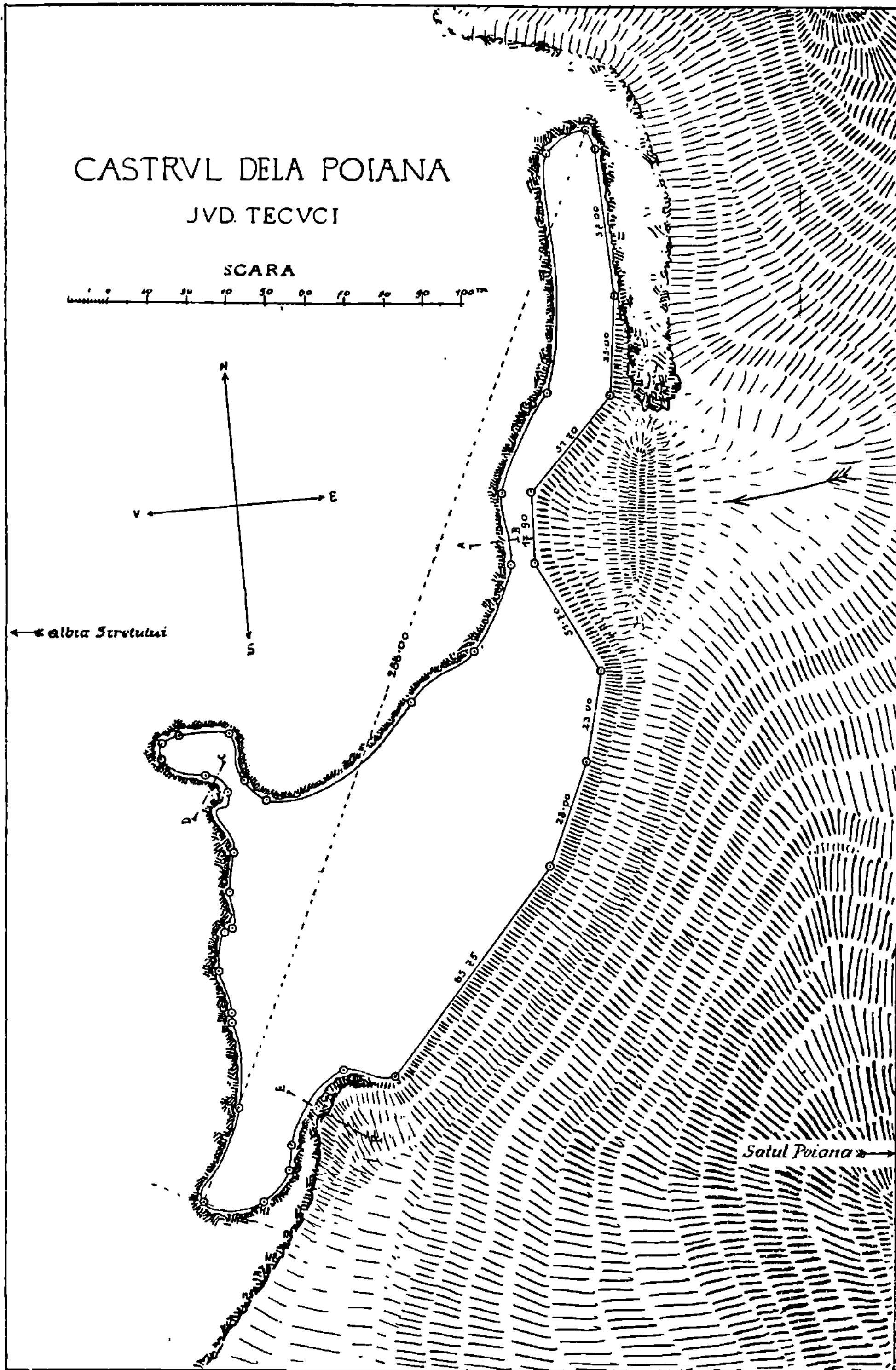

CASTRVL DELA POIANA
JVD. TECVCI
SCARA
N
V
E
S
← albia Siretului
Satul Poiana →

Fig. 2.

prafață n'a fost ocupată, firește, numai de un castru, ca atare, ci de o așezare civilă constituită în chip de castru: lagărele singure sunt de obiceiu — pentru importanța secundară pe care a avut-o Poiana—mult mai mici (tipul obicinuit al lagărelor de *limites* fiind de c. 150×150 m.).

Diferitele secțiuni prin cetate, date chiar de natură la malurile prăbușite, ne arată o vechime foarte respectabilă a așezării de aici. Pământul sănătos — lut galben — ne întimpină deabià la o adâncime de 2.60—2.90 m. Straturile se succed în felul următor. In secțiunea pe râpa din fața porții cetății (A—B, fig. 3), avem

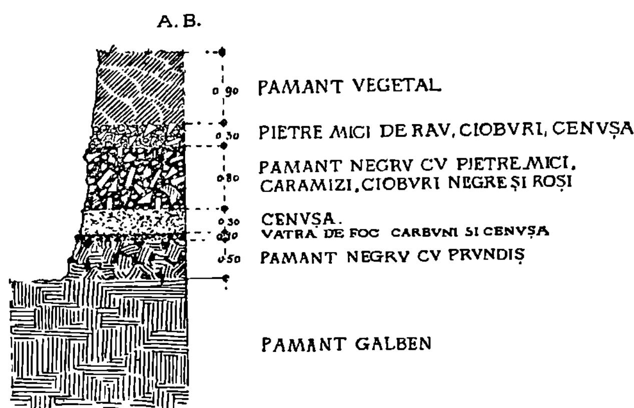

Fig. 3.

de sus în jos: 1° un strat de pământ vegetal de 0.90 m., apoi 2° pe o adâncime de 0.30 m. pietre mici de râu, cioburi de oale, cărbuni, cenușă, oase calcinate, pământ ars, 3° pe alți 0.80 m. pământ negru, amestecat cu cărămizi și cioburi, precum și pietre mici de râu, 4° pe 0 30 m. cenușă și 5° pe 0.10 m. cărbuni mulți și cenușă, în sfârșit 6° pe 0.50 m. pământ negru cu prundiș. Prin urmare la intervale mari de timp una de alta, două distrugeri prin foc a întregei așezări, care pare a fi avut cel puțin două epoce de înflorire. In secțiunile C—D, mai dinspre mijlocul cetății (vezi fig. 4 și fot. de pe planșa II) și E—F de pe frontul SE (v. fig. 5), avem pe 1—1.20 m. pământ vegetal, pe 0.40—0.60 cioburi, oase, cenușă, prundiș calcinat, fragmente de cărămizi, iar pe rest până la 2.60 la 3 m. (sau chiar 3.50) adâncime pământ negru, iarăș amestecat cu fragmente de piatră și de vase, precum și cu cenușă multă.

Peste tot s'au găsit fragmente multe de vase importate, în special amfore, apoi râșnițe de piatră, vârfuri de săgeți, monete din vremea republicei (localnicii mai cu carte își aduc aminte de numele *Caesar* și *Cassius*, cetite pe ele), precum și din vremea Im-

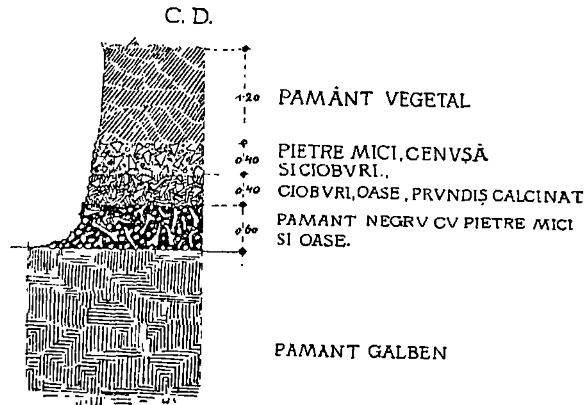

Fig. 4.

periului (nici una din ele n'a fost păstrată în sat, ci toate au fost date pe la diferiți amatori de antichități), fibule de bronz de forma comună sec. II și III d. Hr., etc.

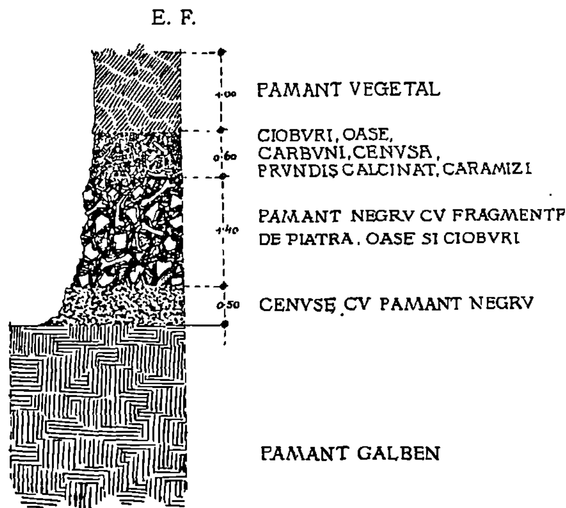

Fig. 5.

Resturile cele mai numeroase dela Poiana, cele ceramice, ne ajută și la clarificarea vicisitudinilor acestei așezări antice. Deose-

bim trei feluri de fabricate: 1⁰ vase de pământ rău frământat și rău ars, ornamentate primitiv: *(a)* cu crestături în șiraguri orizontale (vezi fot. planșa III, fig. 1), *(b)* cu grupe de linii vălurite paralèle cuprinse între grupe de linii paralèle drepte (motiv foarte răspândit în ceramica Daciei și Moesiei: cf. *Cetatea Ulmetum*, I, p. 570); 2⁰ vase de pământ negru, *terra nigra* adevărată, perfect frământate și arse, smălțuite tot cu negru și ornamentate frumos: *(a)* în felul celor de sub nr. 1 lit. *b* (vezi fot. de pe planșa III, fig. 2), sau *(b)* în genul vechiu grec cu linii frânte desenate în sens vertical cu un vârf ascuțit pe smalțul fin al vasului (v. fot. de pe planșa IV, fig. 1) și cuprinse între grupe de linii paralèle orizontale (câte trei) în relief (slab), deci cu secțiune profilată (ca la nr. 1, *a*); 3⁰ vase de pământ roșu bine ars, de factură comună romană provincială; 4⁰ vase smălțuite și pictate cu dungi roșii pe fond galben (v. planșa IV, fig. 1, fragmentul din colțul de sus din dreapta), evident importate din lăuntrul Imperiului, 5⁰ amfore importate din Sud, de tipul celei din *Thasos*, pe care o voiu descrie imediat mai jos.

Toate aceste specii de vase, afară de nr. 5 și de o parte din cele dela nr. 1 *a*, sunt din vremea daco-romană. Cele exceptate dela nr. 1 *a* sunt preromane (o fixare mai precisă între epocele preistorice ar fi problematică față de lipsa obiectelor contemporane de comparație în piatră ori în bronz; motivul ornamental singur nu hotărește, după experiența ce o am, mai nimic, el fiind întrebuințat de o potrivă în epoce cu totul depărtate una de alta). In sfârșit vasele de subt nr. 5 sunt grecești și anume din sec. V—III a. Chr., după cum ne arată: 1⁰ amfora din Thasos găsită întreagă, cu tot cu stampila ei oficială pe mănușe, și 2⁰ comparația cu diferiții *lecythi* grecești din epoca clasică, găsiți la Barboși. (Asupra acestui punct revin mai jos, în cap. III, p. 117).

Să venim acum la amfora din Thasos.—Se știe că tot basinul Mediteranei eră aprovizionat cu amfore fabricate în trei centre principale: în Rhodos, în Cnidos și în Thasos (1). Dintre acestea cele din Thasos sunt mai numeroase tocmai în basinul Pontului Euxin (2). Prezența deci la Poiana a unei amfore de o atare origine, deși

(1) Cf. A. Dumont, *Mélanges d'arch. et d'épigr.*, Paris 1892, p. 168: «Thasos, Rhodes et Cnide avaient presque seules le privilège de fournir des amphores commerciales au bassin de la Méditerranée, le Pont excepté, où MM. Becker et Stephani signalent quelques fabriques locales».

(2) *Ibid.*, p. 169.

neaşteptată, nu poate fi paradoxală. Cum se explică, vom vedeà mai jos.

Vasul, de pământ bine frământat și ars, de coloare roșie cărămizie, comună, are o înălțime de 0.65 m., la un circuit pe partea sa mijlocie de 0.75. Diametrul gurii e de 0.105 cu pereți cu tot și de 0.08 ca deschidere. A fost găsit în partea prăbușită a castrului. Acum se află în posesiunea preotului Alexandru Agafton din Poiana (v. fot. de pe pl. IV, fig. 2). Pe una din mănuși vasul are o stampilă dreptunghiulară, înaltă de 0.03, lată de aproape 0.02, și cuprinzând două părți: una figurată și cealaltă epigrafică. Stampila a fost lucrată en creux, deci figura și literele sunt în relief; un chenar special, afară de însăș marginea adâncită a stampilei, nu se constată. Cu prilejul curățirii vasului el a fost așà de tare frecat pe partea cu stampila, încât atât figura, cât și mai ales literele inscripției au fost mult roase: localnicii n'au observat stampila, ci deabià la vederea cercetării noastre, au devenit atenți asupra ei.

Cevà mai mult de jumătatea inferioară din câmpul stampilei e ocupată de figura (înaltă de 0.02 m.) a unui arcaș îngenunchiat pe genunchiul drept, trăgând spre dreapta (vezi pl. IV, fig. 3 și desemnul din fig. 6) (1): genunchiul stâng e ridicat cu piciorul în unghiu drept,

Fig. 6.

pentru a da echilibru corpului; pe cap arcașul poartă o piele de leu (cu capul drept coif), care-i atârnă și pe umeri; dela mijloc în jos e acoperit cu o haină scurtă care-i cade pe genunchi, făcând cute înguste și strâmte, încă clar distinse pe stampilă; cu mâinile întinse drept înainte el trage cu arcul. E deci *Herakles*, întocmai așà precum îl întâlnim pe monetele din Thasos din secolul al V-lea

(1) Fotografia după stampilă nu ne-a reușit din pricina vremii întunecoase care erà atunci și a micimii figurii și literelor. Dar desemnul e făcut după un grafit absolut exact.

până la al III-lea (cf. *Catal. of Greek Coins in the Brit. Mus., Thrace* (de B. V. Head), London 1877, p. 219 sqq.). Dacă însă adaogem că chiar stilul și tratarea e identică, și anume așà de mult, că matricea stampilei pare turnată deadreptul după monete, atunci înțelegem că amfora—care, mai ales prin inscripția ei, are tot un caracter public și oficial (1)—trebue numai decât să fie contemporană cu monetele de acelaș tip.

Deasupra figurii, în caractere identice cu cele întrebuințate pe monete, cetim inscripția:

ΘΑΣΙϚ⁄

Subt aceste litere nu mai găsim nici o urmă de alte litere, astfel ca să ni se dea și datarea după respectivul archonte din Thasos (2). Se poate să fi existat acest nume lângă stampilă, în continuarea inscripției intrerupte de marginea înaltă a chenarului, dar a fost ros cu totul. De observat ar mai fi, pentru datarea mai precisă a amforei, faptul că inscripția întrebuințează pe Ω, ca pe monetele thasiene din sec. IV și III, iar nu pe *O*, ca pe monetele din sec. V. De altă parte, din secolul al II-lea înainte Thasos nu mai întrebuințează tipul stilizat arhaic al lui Herakles ca arcaș îngenunchiat, ci pe Herakles gol, stând în picioare și având ca atribute numai măciuca și pielea de leu (cf. *Catal. Gr. Coins*, p. 222 sq.), iar în vremea stăpânirii romane avem pe Herakles ca arcaș, gol, în picioare (*ibid.*, p. 225). Prin urmare amfora dela Poiana nu poate fi mai târzie ca secolul al III-lea, deci ca termen ultim, anul 200 a. Chr. Vechimea acestei amfore e întărită indirect și prin faptul că fabricele pontice alungă treptat-treptat din basinul inferior al Dunării productele fabricelor mari din Sud. Și anume, comerțul regiunilor thraco-dace din interior (3) trece în mâna orașelor dela Marea Neagră, astfel că Grecii din Sud nu mai au ca în vremea veche câmp liber de acțiune aici.

(1) Cf. S. Reinach, *Traité d'épigr. grecque*, Paris 1885, p. 455: «Dumont a démontré que ces timbres étaient une garantie de la contenance légale des vases; les évêques de Corinthe et les empereurs Comnènes continuèrent à légaliser ainsi les amphores en y faisant estampiller leurs noms».

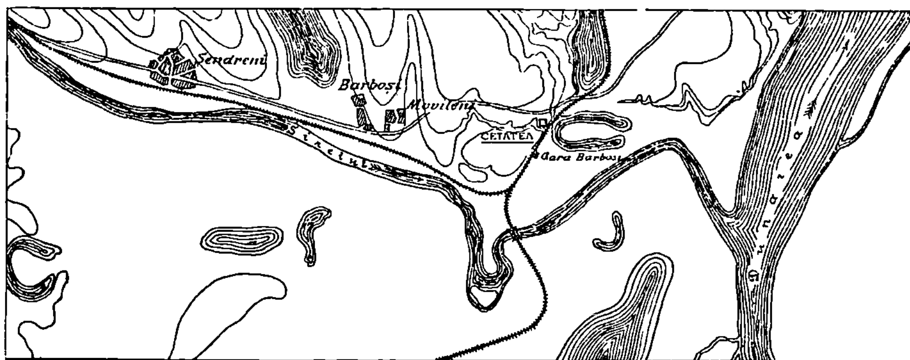
(2) Cf. Reinach, *o. c.*, p. 455.

(3) Ale cărui legături cu Sudul sunt documentate de amfora din Rhodos găsită lângă Oltenița, la *Daphne*, și de amfora dela Poiana (precum și de monete: voiu reveni mai jos), cari, precum observă Dumont, *Mélanges*, p. 159, «sunt probe evidente de relații comerciale», iar nu numai simple influențe culturale dela distanță.

Incă cu mult înainte de Romani, cel mai târziu în sec. III a. Chr., existà deci la Poiana un centru dacic destul de respectabil, pentru ca Thasienii să se ostenească a aduce aici productele lor (amforele veniau pline cu untdelemn). Pe ce cale veniau, ne arată *lecythi*-i dela Barboşi: pe valea Siretului în sus. Romanii au folosit apoi vechile aşezări dela Barboşi, Poiana, etc., şi drumurile ce le legau, pentru scopurile lor.

II. Aşezarea romană dela Şendreni.

Pe acelaş drum al Siretului nu departe mai sus de Barboşi, la satul Şendreni (vezi harta din fig. 7), diferite descoperiri mărunte pre-

HARTA ASEZARILOR ANTICE DELA GVRA SIRETVLVI

Fig. 7.

cum şi un altar votiv din vremea Antoninilor au făcut cunoscut nu de mult (1) încă un centru daco-roman înfloritor. Importanţa acestui centru reiese numai din inscripţia găsită aici, căci celelalte resturi sunt de puţină valoare istorică. Ele fiind de altă parte publicate (de altfel ca şi monumentul) nu mă voiu oprì aici asupra lor, ci în cele următoare voiu da numai interpretarea istorică amănunţită a inscripţiei votive.

Textul inscripţiei e acesta (v. fot. de pe planşa V, fig. 1): *[Her]cu[li] Victori L. Iul(ius) Iulianus, qui et Rundacio, q(uin)q(uennalis) ex voto po[s]uit; l(ocus) d(atus) ex de(creto) or(dinis).*

E vorba deci de un peregrin *Rundacio*, care a devenit cetăţean

(1) Vezi în *Buletinul Com. Mon. Ist.* pe 1912, p. 120 sqq., N. Velichi, *Necropola şi altarul votiv dela Serdaru (Şendreni), judeţul Covurlui,* şi *Adaosul* meu la acel articol.

roman sub numele de *Lucius Iulius Iulianus* (1) şi a fost ales magistrat suprem al întregului *territorium* organizat quasi-municipal, dela gura Siretului, iar în această calitate, de *quinquennalis*, el a pus un altar votiv lui *Hercules Victor*, dându-i-se locul necesar pentru aşezarea monumentului de senatul quasi-municipal, *ordo curialium*, al teritoriului: *locus datus ex decreto ordinis*, pe care chiar el în calitate de *quinquennalis* îl prezidà.

Cum avem a înţelege acest *territorium*? Ce ţinut cuprindeà, care-i erà capitala, care-i erà începutul?

Mai întâiu de toate un *territorium* organizat, cu *ordo* şi *quinquennales*, presupune existenţa mai multor *vici* cu o numeroasă populaţie romană; apoi el presupune existenţa unui lagăr, dela ale cărui *canabae* şi *territorium* să pornească organizarea quasi-municipală, întâiu în formă de *vici* direct atârnători de autoritatea militară şi apoi în forma autonomă a unui *territorium* quasi-municipal.

De altă parte, precum am arătat cu alt prilej (2), altarul votiv dela Şendreni fiind de prin întâiele decenii din a doua jumătate a secolului al II-lea, el ne arată că pe vremea lui Marcus Aurelius, deci deabià la 60 de ani, două generaţii, dela cucerirea Daciei, aici la gura Siretului existà o vieaţă intensă romană, care necesità înfiinţarea unui *territorium* quasi-municipal, ca la *Sucidava* în Dacia Malvensis (3) şi ca la *Capidava* şi la *Noviodunum* în Moesia inferioară (4), toate trei de altfel tot la Dunăre şi tot în ţinutul populat de Daci, ca şi cel de-al patrulea, descris de noi acum, la gura Siretului.

La câţivà km. spre Răsărit de Şendreni e castrul dela Barboşi, de care vom vorbì în amănunte mai jos. Acest lagăr a fost ridicat chiar de Traian (CIL. III, 777), dar centrul civil de aici, emporiu de frunte la Siret şi la Dunăre, e mult mai vechiu (5), întocmai ca şi Poiana de mai sus pe Siret. Drumul Siretului e din timpuri străvechi bătut de negustorii greci. Pământul e roditor şi ţinutul frumos. Poziţia strategică e foarte importantă. După toate aceste

(1) Ca *Esbenus* din Rusăneşti pe Olt *(Dacia Malvensis): Aelius Vale(n)s, qui et Esbenus* (CIL. III 8040).

(2) *Bul. Com. Mon. Ist.* V, 1912, p. 123 col. II.

(3) Cf. ale mele *Ştiri nouă din Dacia Malvensis*, An. Ac. Rom. XXXVI, Mem. Secţ. Ist. p. 62 sq.

(4) Idem, *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, *ibidem*, XXXV, Mem. Secţ. Ist. p. 467 sqq. (Capidava) şi 504 sqq. (Noviodunum).

(5) Vezi mai jos toată documentarea.

consideraţii, cred că nu mai e o minune că la jumătatea secolului al II-lea d. Hr., aici existà un *territorium* quasi-municipal, compus din mai mulţi *vici* romani. Unul erà la Şendreni, altul la Barboşi; altele vor fi fost la Piscu şi la Pechea, localităţi cunoscute ca aşezări preromane; dar teritoriul puteà să cuprindă şi aşezarea dela Răsărit de Cosmeşti, şi încă multe altele din judeţele Tecuciu, Tutova şi Covurluiu, indicate azi doar prin câtevà monete ori cioburi de oale romane, găsite acolo ca din întâmplare(1).

Prezenţa populaţiei civile, documentată la Şendreni numai prin altarul nostru, e confirmată în *vicus* de lângă Barboşi, de mai multe inscripţii. Astfel, o familie *Iulia*, cu mama, *Iulia Saturnina* şi fiii, *L. Iulius Saturninus* şi *L. Iulius Attalus iunior* (pe tată l-a chemat probabil tot aşà) în CIL. III, 12486 (cf. Tocilescu, în *Arch.-epigr. Mitt.* XIV, 16, 33); o familie greco-romană în CIL. III, 7518(=6220): pe tată îl chiamă *Marrenus Anencletus*, pe mamă *Terentia Victoria*, pe fiică *Marrena Victoria* (tatăl ajunge la vârsta de 72 de ani); o altă familie din care nu cunoaştem decât pe doi liberţi, *Apollonius* şi *Helpis* (de sigur soţia lui), cari fac monument *patrono bene merenti*, în CIL. III, 6219 (=1587*a* şi pag. 1355); în sfârşit o altă familie curat greacă, punându-şi monument funerar pe greceşte: răposatul se numeşte Ἑλικώνιος Ὀλυμπιανοῦ, în *Arch.-epigr. Mitt.* VI 45, 93 (Tocilescu),—fără îndoeală negustori greci aşezaţi aici cu afaceri de import şi export pe Dunăre şi Siret.—Observ încă de acum că printre cei citaţi mai sus nu e nici un veteran, şi totuş în ce-i priveşte pe soldaţii liberaţi din armată, ştim dinainte, chiar fără mărturii apriate, că o mare parte din cei ce-şi făceau serviciul în castrul dela Barboşi (vom vedeà pe urmă, cari trupe), rămâneau pe loc ca agricultori, mici proprietari de pământ, crescând astfel mereu populaţia civilă romană a ţinutului.

Dacă ne gândim acum că Traian zidind castru la Barboşi nu face decât să dea fiinţă oficială unei stări de lucruri existente neoficial încă cu mult înainte de el, ca la Drobeta şi în general în Dacia Malvensis,—căci Romanii pătrunseseră întâiu în Dacia ca agricultori şi negustori (în cele mai multe cazuri pe urmele Grecilor şi pe drumurile folosite de ei: cazul nostru dela Barboşi-Poiana ar fi tocmai unul dintre cele mai pregnante) şi deabià pe urmă veniseră ca stăpânitori militari cucerind oficial, adică incorporând

(1) Ştiri inedite: din arhiva Muzeului, din informaţii orale şi din cercetări personale la faţa locului.

politic în imperiu noul ținut asimilat romanismului,—atunci înțelegem de ce pe vremea lui Marcus Aurelius Moldova sud-estică e tot așà de intens romanizată ca și Dacia olteană ori Moesia dobrogeană.

Firește, începutul oficial al acestui *territorium* quasi-municipal de pe valea Siretului e de pus în fundarea castrului dela Barboși: atunci se iea în stăpânirea fiscului imperial întregul teritoriu rural încunjurător, pe care apoi comandantul garnizoanei din castel îl dă cu arendă colonilor imigrați și indigenilor. Bogăția pământului și poziția favorabilă ca legături economice cu lumea dimprejur creează cu repeziciune noi *vici* daco-romani pe lângă cel primitiv de pe lângă castru, și curând acești *vici* constituiți civil cu *magistri, aediles, decuriones*, capătă și dreptul de a alcătuì o *comună*, un *territorium*, cu senat și magistrați supremi, comuni întregului ținut. Autonomia noului ținut devine atât de largă, încât el poate, întocmai ca un *municipium* sau o *colonia*, posedà pământ și dispune de el pe baza hotărîrilor propriului său senat: *locus datus ex decreto ordinis.*

Capitala teritoriului va fi rămas probabil tot în *vicus* de lângă castrul dela Barboși. Dar aceasta nu pentru importanța castrului ca atare, ci din cauza emporiului civil, de pe lângă el, care dominà răspântia drumului Dunării cu drumul Siretului.

Inscripția dela Șendreni e deci pentru noi un document de prima însemnătate, căci deabià cu ajutorul ei putem vedeà rezultatele într'adevăr impunătoare ale penetrațiunii pacinice a Romanismului în Dacia estică. Altfel, numai pe baza celorlalte inscripții și monumente cunoscute până acuma din Moldova de jos, oricât de încrezători am fi fost în puterea culturii romane, tot n'am fi putut aveà o icoană exactă despre această putere, ci am fi socotit-o mult mai prejos de realitate.

III. Castrul dela Barboși.

Miron Costin în «Cartea pentru descălecatul dintăiu a Țării Moldovii», vorbind în cap. V «de cetățile țărilor acestora»(1) spune: «altele multe cărora le stau năruiturile, căt deabià semnele se cunosc,

(1) Cf. și cele spuse de Miron Costin în «*Cronica* (polonă a) *ţerii Moldovei şi a Munteniei*», la I. Bogdan, *Cronice inedite*, Bucureşti 1895, p. 181 sq. («despre valul lui Traian») şi p. 182 sqq. («despre cetăţi»); în chestiunea noastră nu găsim însă nimic deosebit în această cronică.

cum este una mai sus de Galați, ce-i zic Gherghena»; «adusu-s'au și aice în orașul Iașii o piatră la domnia lui Duca Voevod dela Galați, și-i de marmură, pre care slove latinești singur le-am cetit, care așà sânt pe limba românească: «Impăratului, Chesarului, bunului feciorului Nervii, lui Traian, fericitului, a Nemției și a Dachiei, preutului celui mai mare, polcovnicului al șesesprezecele, împăratului al șesele, sfetnicului al șeptele, părintelui moșiei, lui Publie Calburnie Marco Avrelie, Rufu». Aceste sânt titlușurile acestui prea vestit împărat.—Și dintru aceasta putem vedè și dovedì că une cetăți sânt și de Râmleni făcute aice în țară pe urma Dachilor...—La năruiturile cetății dela Galați, din sus, unde cade Siretiul în Dunărea s'au aflat un ban de aramă galbănă... în care... zic că scrie Μαρκιανόπολις, și samănă să hie așà. Ear celelalte slove de înțăles nu sânt. Așijdere și din o peatră mare, adusă la Galați, la biserică, mai mult nu se poate înțălege, fără atăta *Severus Caes. Rom. imp.* ear românește, Sever a Râmului împărat. Și acei cetăți îi zic Gălățenii Gherghina».

Dimitrie Cantemir în «Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor» III 16 (Proleg.) ed. Tocilescu, p. 154 și urm., interpretând greșit pe Procopius, *De aedificiis* IV 6 și 7 (1), pune în Dacia și în special în Moldova o mulțime dintre cetățile reclădite de Iustinian la Dunăre: printre acestea și fundația lui Traian Καπούτβοες = Caput Bovis (2), dela care Cantemir derivă stema Moldovei. Iar apoi pentru a arătà stăruirea Românilor în Dacia încă dela Romani citează (p. 161) două inscripții latine: una din Ardeal, după Bonfin, iar cealaltă «în vreamile noastre s'au aflat la Gălați și apoi s'au adus la Curte domniească»... «iară piatra care s'au aflat la Gălați, leat 7211, pre carea și noi singuri precum am putut am citit-o» sună astfel: urmează textul latin, cu greșeli, al inscripției citate de Miron Costin și traducerea românească deosebită de a acestuia. Apoi continuă (p. 162): «cătră aceasta, mai scrie Neculai Costin logofătul, precum să mai fie văzut o piatră, carea s'au aflat la cetățuia năruită la Gălați, ce-i zic Gherghina, și să fie citit singur într'ânsa: Sâver înpăratul Râmului; ce noi această piatră, și în domnia fratelui Antioh, și pe vreamea noastră, trecând pe la

(1) Inceputul întregii greșeli e în traducerea cuvintelor din *De aedif.* IV, 6,1 (ed. Haury) πρὸς τῇ τοῦ Ἴστρου ἠϊόνι, cu «la gura Dunării» în loc de «la malul Dunării».

(2) *De aedif.* IV 6, 6. Τραϊανοῦ ἔργον,—poate identică cu localitatea situată în Banat pe drumul dela Viminacium la Tibiscum: *Caput Bubali* (Tab. Peut. și Geogr. Rav.), dar de Procopius pusă evident tot în dreapta Dunării ca și celelalte.

Gălaţi într'adins am cercat-o, ce nu s'au aflat, fără cât într'un rând mi-au adus Theodori Părcălabul de Gălaţi un ban de argint, în carile scriià: Const. Vict. Aug. Imp., pentru carile pre larg vom scrie la viiaţa lui Constans înpăratul... Aşijderea, mai pomeneşte Neculai Costin, precum tatăl dumisale Miron Costin logofătul, să fie citit pe un ban de aramă galbănă, iarăş la acea cetăţue aflat, în carile mai mult nu s'au fost cunoscând, fără Marchianopolis...» (1). Asupra monetei ce i-a dat Theodori Părcălabul lui Cantemir în anul 1704, când acesta se întorceà dela Adrianopol şi trecuse Dunărea pe la Galaţi, el revine în cartea a III-a a Hronicului cu un întreg capitol: «VIII. Dovedeaşte-să şedearea lui Constans înpărat în Dachiia şi de pe moneta de dânsul în Dachiia făcută». Descrierea «banului de argint» «pre carile ziceà că l-au găsit un ţăran în răzsipiturile cetăţii Gherghinii» e neverosimilă, iar interpretarea descoperirii e cu totul greşită. Caracteristică e iluzia lui Cantemir că pe monetă ar fi fost reprezentat «un chip de zimbru, cu coarnele mult deschisă, ca a cerbului» şi înţelegerea acestei figuri: «chipul boului carele iaste într'acest ban, nu puţină dovadă poate să să ţie pentru herbul ţărâi noastre, careale cap de bou ţine, depre cetatea care a zidit singur Traian înpărat în Dachiia şi au numit-o Capul Boului» (p. 249). Deşi Cantemir nu spune apriat, dar se vede clar că el crede, după inscripţia dela Traian şi după moneta atribuită de el lui Constans, găsite la Gherghina, că *această* cetate nu numai a fost zidită de Traian, dar a fost numită tot de el şi *Caput Bovis*. In cartea a X-a, cap. V (p. 471) el afirmă încă odată acelaş lucru.

Cantemir pomeneşte şi în *Descriptio Moldaviae* IV 8 cetatea Gherghina ca fundaţie a lui Traian, dând şi inscripţia respectivă, în formă epigrafică, fireşte cu aceleaşi greşeli ca în Hronic.

In vara anului 1836 paharnicul G. Seulescul, profesor de istorie la Academia din Iaşi, făcù o excursie la Galaţi şi la Gherghina şi în Decemvrie 1837 publicâ o broşură cu titlul *Descrierea istorico-gheografică a cetăţii Caput Bovis (Capul Boului seau Ghertina)*, în care dădeà o listă de toate antichităţile strânse până atunci dela cetate, în special de boierii gălăţeni Colonelul Balş şi C. Ventură (cari cu prilejul venirii lui Seulescul la Galaţi i le dăruiseră

(1) E probabil vorba de o monetă de tipul celor fără cap de împărat, din sec. III, având pe avers bustul zeiţei cetăţii şi legenda ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙС, iar pe revers pe Herakles ori pe Kybele, cu legenda ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ (vezi la Pick, ***Die ant. Münzen von Dacien u. Mösien,*** I 1, p. 185, 188 şi 196).

pentru Muzeul din Iași, spre a le descrie și publicà). Profesorul ieșean descrià în amănunte, cu destulă pricepere, și înseși ruinele ce se mai păstrau pe vremea lui, adăogând însă că chiar în acel timp mai toată cetatea și orașul civil antic fusese distruse pentru facerea șoselelor Galațului, continuându-se de altfel o operă mai veche de barbarie modernă, căci localnicii întrebuințase piatra dela cetate și la o sumă de clădiri din Brăila și Galați, în special la biserici, unele cercetate chiar de Seulescul,—astfel că, după vorba lui, doară după șanțurile de unde se scosese piatra până în temelie de se mai puteà reconstitui planul cetății.

Seulescul distinge la Gherghina trei complexe de ruine: 1° sus pe înălțimea care înaintează ca un promontoriu spre Sud, castelul roman, 2° la poalele lui, către Siret, orașul vechiu, unde s'au găsit două statui de bronz (după Seulescul un Amor și o Ceres), precum și ziduri, resturi monumentale (coloane cu capitèlele lor) și conducte de apă, 3° la Apusul castelului, pe marginea massivului înalt, orașul «nou» roman, mult mai important ca cel vechiu și întinzându-se, după constatările mele, pe o suprafață de c. 4 ha.

Descrierea lui Seulescul este—întru cât am avut pe ce o controlà—exactă. Firește, azi se vede încă și mai puțin decât a văzut el. In special orașul din vale e tot distrus prin liniile gării Barboși, cari au fost așezate deasupra lui. Interpretările lui însă trebuesc luate cum grano salis. De catacombe sus în castel cred că nu poate fi vorba. De asemenea nu orice statuă de bronz a unei divinități, găsită în ruine, indică prezența și a unui templu respectiv, ș. a. m. d. Pentru descrierea cetății în a. 1836 Seulescul rămâne totuș și pe viitor ca un izvor vrednic de încredere. Aici nu mai reproduc diferitele amănunte pomenite de el și cari nu mai pot fi azi controlate la fața locului, ci trimet odată pentru totdeauna la broșura lui (1). Seulescul făcuse cercetarea lui pe baza părerilor lui Cantemir, pe cari le admite pe toate ad litteram și fără discuție, declarând foarte sigur: «Ghertina dară numită din vechiu Capul Boului este vechea capitalie a Moldovei». Firește că această părere, ca și cea privitoare la Iași = *Municipium Iassiorum*, dedusă dintr'un fragment cu totul mutilat de inscripție latină, găsit tot la Gherghina, nu poate aveà nici o valoare. Cetitorul de azi al broșurii lui Seulescul trebue, cum am spus, să treacă cu totul asupra acestor păreri.

(1) G. Asachi dă un rezumat al cercetărilor lui Seulescul în *Le Glaneur moldo-valaque—Spicuitorul moldo-român*, Iași 1841, p. 44—51, reproducând ca lucru sigur toate părerile fantastice ale lui Seulescul cu privire la istoria veche a Moldovei.

Printre monetele găsite pe vremea lui Seulescul la Gherghina și descifrate de el (cele mai multe i-au rămas necunoscute, fiind risipite printre localnici și amatori: în Septemvrie 1836, el spune că s'au găsit 3.700 monete de argint din cari n'a putut vedeà nici una), nu avem decât exemplare dela Traian, Antoninus Pius și

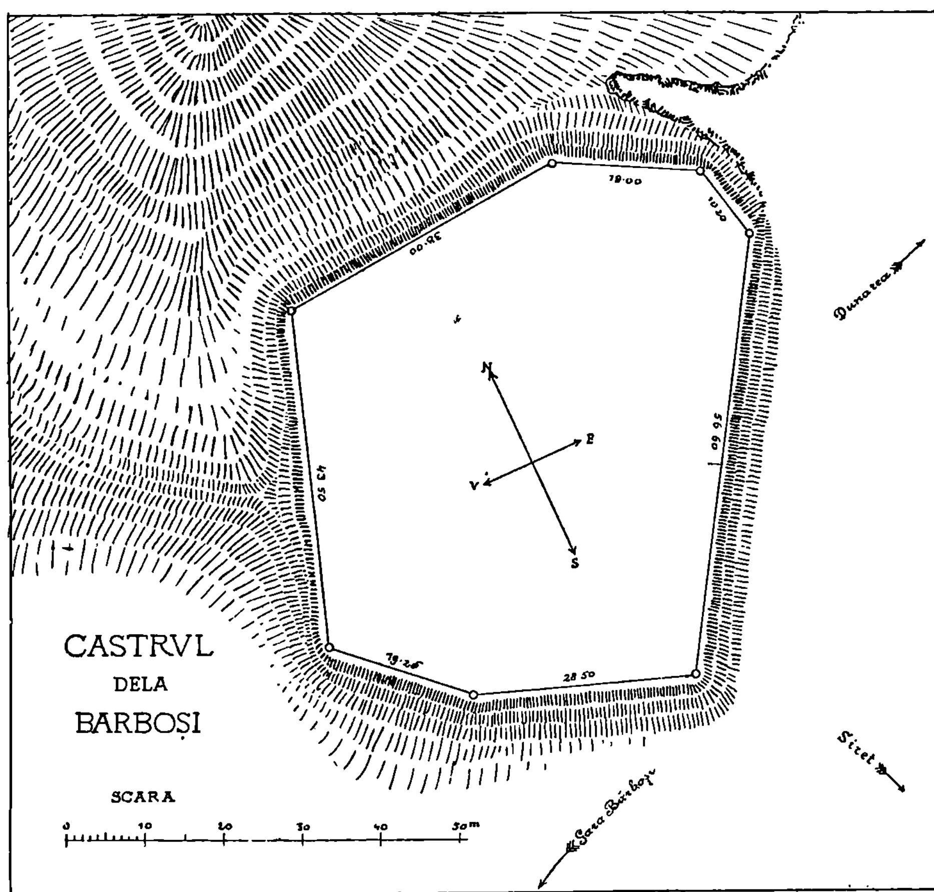

Fig. 8.

Philippus Arabs, imperiale, iar autonome dela Callatis (Philippus) și Tomi (Severus Alexander) (1).

Inainte de a trece la descrierea stării actuale a ruinelor dela Barboși, notez că din resturile dela cetate cunoscute de Seulescul,

(1) Previu și aici pe cetitor să nu iea în serios ipotezele ciudate ale lui Seulescul cu KAΛΛATI=Galați, etc.

mâna zeiței Hygieia a fost achiziționată de generalul Mavros și apoi a trecut cu întreaga lui colecție la Muzeul Național. E descrisă de Tocilescu în *Mon. epigr. și sculpt.*, p. 580.

Pe o înălțime aproape izolată de toate părțile deasupra vărsării Siretului în Dunăre (v. planșa V, fig. 2 și pl. VI), dominând cu vreo 40 m. pânza apelor celor două râuri (v. planșa V, fig. 2, VI și VII, fig. 1) și având vedere clară până aproape de Brăila, spre Miazăzi, și până la înălțimile dobrogene din față, iar mai aproape

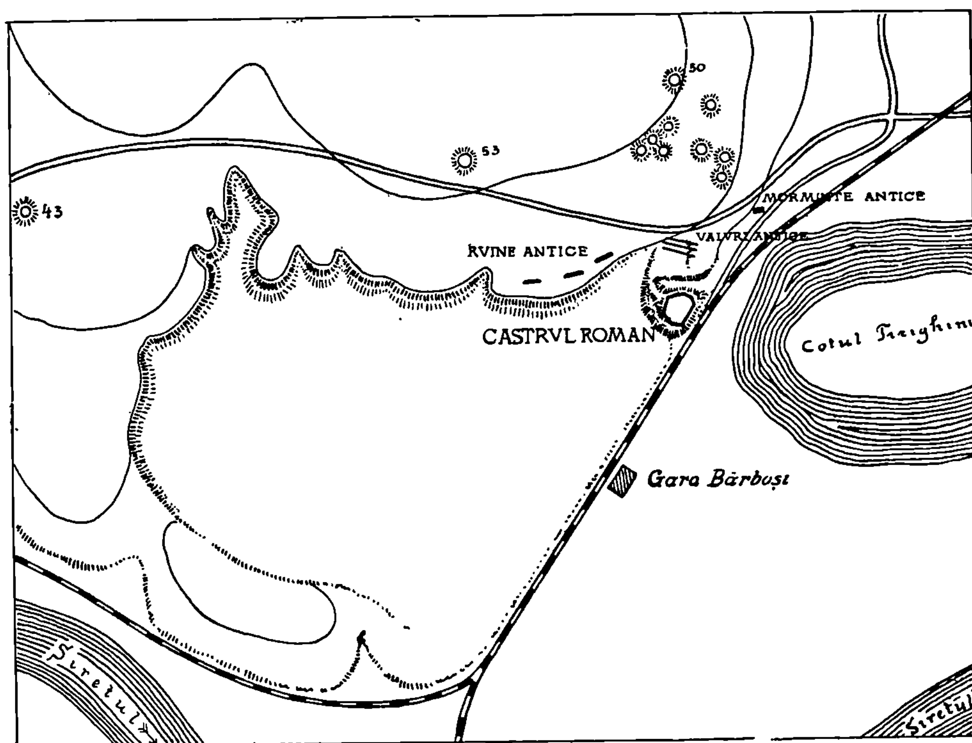

Fig. 9.

stăpânind deplin răspântia căilor de uscat și de apă ce se împart aici în trei direcții, pe Dunăre și pe Siret, se ridică în vremea romană un castel puternic, care servià drept tovarăș altui castel din dreapta Dunării, existent până astăzi la Bisericuța în Dobrogea și alcătuind împreună cu cel dela Barboși «capetele de pod» ale vadului dunărean dela Galați, pentru legătura între Moesia inferioară și Dacia estică (v. harta din fig. 13, p. 118). Castelul e un poligon de abià 4—5000 m. p., deci de mai puțin de o jumătate de hectar (v. planul din

fig. 8), dar a fost întărit cu ziduri puternice, din cari au mai rămas urme vizibile pe laturea de SV (v. fot. de pe pl. VII, fig. 2), lungă în plan de 19 m. 25. Zidul castelului a urmat probabil forma terenului. Astăzi el nu se mai poate vedeà. Planul ridicat de mine priveşte numai traseul foarte aproximativ al temeliilor probabile, și deci atât punctele cari determină pe plan colțurile poligonului cât și cotele laturilor sunt a se socotì ca simple necesități topografice, iar nu ca traseu exact al zidurilor.

Spre Vest-Nord-Vest o limbă îngustă de pământ leagă castelul cu massivul înalt din spatele lui (v. planșa V, fig. 2). Depresiunea ce se observă în N castrului pare însă a fi fost artificială. Cevà mai departe spre N, pe terenul înalt de dincolo de șanțul castelului, o serie de trei valuri și șanțuri completează apărarea cetății (vezi planșa VIII, fig. 1 și planul de situație din fig. 9).

Zidul castrului a fost de beton mare, placat cu blocuri bine ecuarisate şi a avut la temelie un pat foarte lat de beton mărunt. (V. planşa VII, fig. 2: săpături făcute de noi pentru cercetarea zidului). Mortarul se distinge prin întrebuinţarea din belşug a cărămizii pisate, ceeace-i dă un aspect roşcat. La clădirile din castel şi de sigur chiar la zidul de încunjur a fost însă întrebuinţată şi multă cărămidă. Stampilele imprimate pe cărămizi citează aici ca edificatoare a castelului patru corpuri de trupă, asupra cărora ne vom oprì mai jos la istoricul lui.

Spre N și NE de castel se vede un grup de *tumuli*, a căror însemnare funerară e confirmată prin continuarea lor în vale cu morminte de alt gen (vezi planul de situaţie din fig. 9 și planşa VIII, fig. 1), dintre cari, cu prilejul clădirii depozitului de muniţiuni dela Barboși, s'a săpat și apoi transportat la Muzeu un imens sarcofag de piatră, înalt până la culmea capacului, de 2.10 m., lung la corp de 2.45 m., iar la capac de 2.61 m., și lat la corp de 1.31 iar la capac de 1.42 m. (vezi planurile din fig. 10, ridicate de arhitectul Honzik dela Direcția Geniului, din Ministerul de Răsboiu), și purtând pe el o inscripție grecească pictată cu minium (reprodusă exact la fel atât pe capacul cât și pe cutia sarcofagului), cu sigla atelierului și datarea prin numele *asiarchului, Alfius Modestus,* subt care acest sarcofag a fost fabricat în Asia mică și expediat de acolo la gura Siretului (1).

(1) Vezi această inscripţie reprodusă de C. Moisil în *Buletinul Com. mon. istorice,* II, 1910, p. 86.

La Apus de castel se întind urmele orașului civil, însemnate de

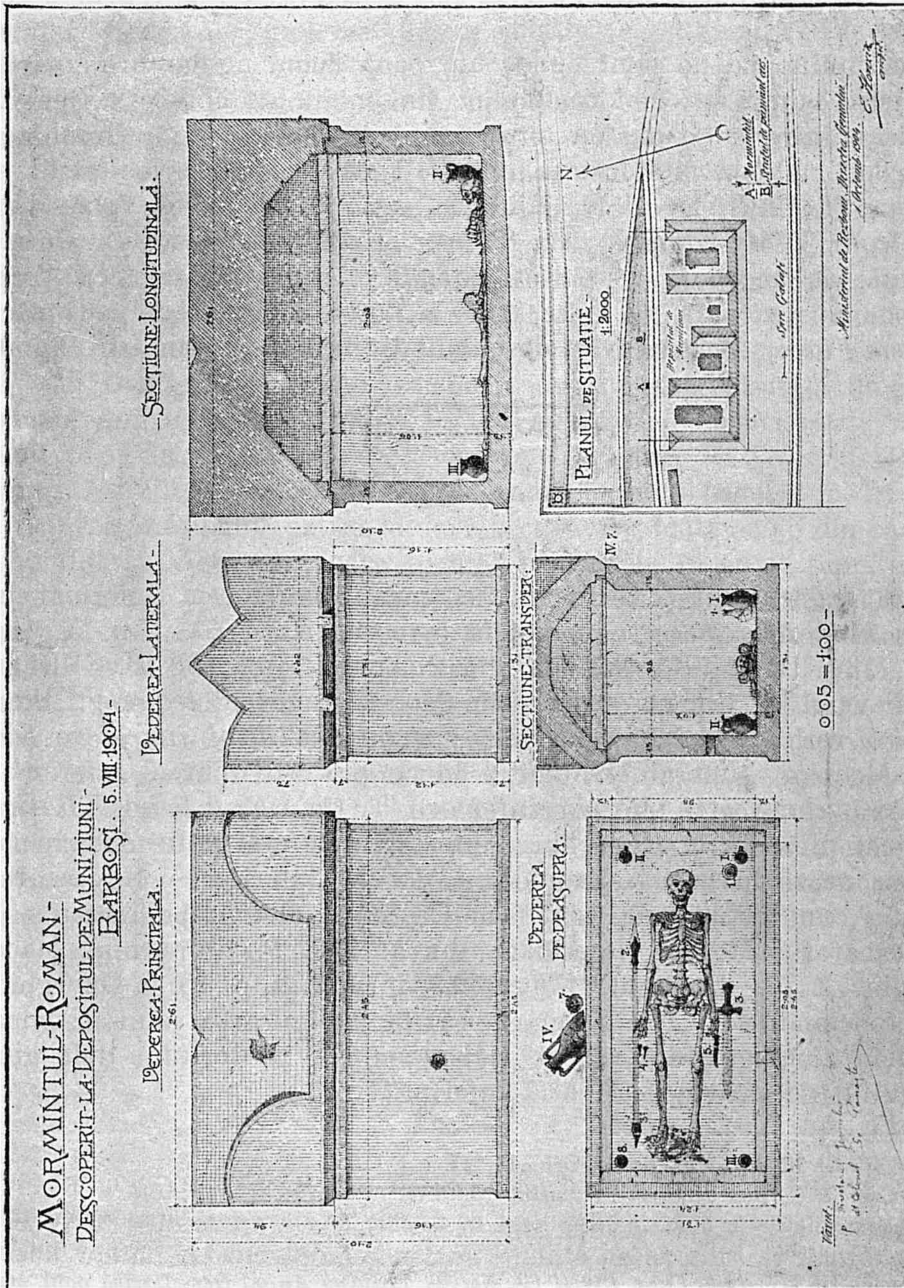

Fig. 10.

mine în planul de situație cu trei linii groase. Constatăm chiar pe

marginea massivului înalt spre baltă resturi de ziduri și un val lung, care probabil încunjură de jur împrejur întreg orașul. (Vezi planșa VIII, fig. 2).

Inscripțiile ce ne sunt cunoscute până acum ne dau următoarele lămuriri asupra istoriei castelului. Mai întâiu stampilele de pe cărămizi, dintre cari una cu totul nouă, descoperită cu prilejul cercetărilor mele la fața locului, ne arată că lagărul a fost zidit de *cohors II Mattiacorum* (1), ajutată, poate (2), și de un detașament din *legio V Macedonica* dela Troesmis, dar mai ales și nu numai ajutată, la început, ci și întovărășită și mai departe ca trupă de ocupație și pază, de o secțiune a flotei imperiale de pe Dunăre, *classis Flavia Moesica* (vezi desemnul din fig. 11 și planșa IX, fig. 1).

Fig. 11.

Atât castrul cât și teritoriul lui țineau de Moesia Inferior: *cohors II Mattiacorum* e pomenită în a. 99 (D. XXXI din 14 Aug. 99), 134 (D. XLVIII=XXXIV din 2 Apr. 134) și 138 (D. CVIII din 28 Fevr. 138) printre trupele din Moesia Inferior; *legio V Macedonica* rezidă în aceeaș provincie; *ii qui militant in classe Flavia Moesica* sunt altfel numiți, în ce privește cursul inferior al Dunării, *classici in Moesia inferiore* (3); în sfârșit *legio I Italica*, a cărei prezență la Gherghina e atestată prin mai multe documente, garnizonează în vechea capitală a Moesiei Inferioare, Novae. Inscripția cunoscută chiar lui Miron Costin, pomenind pe Traian și pe guvernatorul Moesiei Inferioare din a. 112, P. Calpurnius Macer Caulius Rufus (cf. Stout, *Governors of Moesia*, p. 45) la Gherghina și raportându-se (ea e pe marmoră) la inaugurarea unui însemnat edificiu aici, ne arată aceeaș dependență a teritoriului dela gura Siretului de provincia Moesia Inferior (4).

(1) CIL. III 7620 (=785[3]) tipul COH · II MV · ⊥⊥.

(2) Căci în *Corpus* originea cărămizii e dată ca nesigură: CIL. III, 7618.

(3) Vezi citatele la mine în *Desc. nouă în Scythia Minor*, An. Ac. Rom. XXXV, Mem. Secț. Ist., p. 508.

(4) CIL. III 777: *Imp. Caes. Div[i] fil. Nervae Traiano Au[g.] Ger. Dacico pont. max. [tri]b. pot. XVI imp. VI co[s] V[I] p.p. P. Calpurnio Macro Caulio Rufo leg. Aug. pro p[r].*

Deşì garnizoana dela Gherghina a fost alcătuită statornic numai de *cohors II Mattiacorum* şi de detaşamentul de *classici*, cari aveau o *statio* aici, noi mai găsim şi alte trupe pomenite în acest castru.

Despre *legio V Macedonica* a fost vorba mai sus. Două inscripţii pomenesc aici şi *legio I Italica*. Una, votivă, de pe vremea lui Marcus Aurelius şi Lucius Verus, fără începutul dedicaţiei, sună:... *pro sal[ute] et victoria et concordia M. Aurelii Antonini et L. Aur. Veri Imp. Cornelius Firmus (centurio) leg(ionis) I Ital(icae) aram posuit* (1). Prezenţa acestui centurion la Gherghina nu se poate explicà decât în sensul trimeterii la gura Siretului a unui detaşament din legiunea dela Novae cu scopul de a întărì importantul loc de trecere din Dacia moldoveană în Moesia dobrogeană, păzit în timpuri normale numai de garnizoana lui de auxiliari, mai sus citaţi, dar având până la a. 165 în spate ca reazem legiunea din Troesmis. Dela Marcus Aurelius însă, după 165, această legiune trecuse în Dacia, în vederea măsurilor extraordinare de apărare luate acolo din cauza răsboiului cu Germanii, care tocmai izbucneşte în acest timp, pentru a ţineà până la moartea împăratului. La Gherghina trebuià dară trimeasă numai decât o întărire, căci acum, dacă vadul acesta al Dunării ar fi fost forţat de barbari, întreaga Dobroge, lipsită de legionari, ar fi devenit prada lor. Textul inscripţiei centurionului *Firmus* ne arată el însuş împrejurările excepţionale în cari erà pus monumentul: *pro salute et victoria et concordia (Augustorum)*. Urmele legiunii *I Italica* la Gherghina ne sunt atestate şi printr'o a doua inscripţie, care însă din nenorocire e cu totul mutilată, aşà că doară pomenirea legiunii de se mai poate descifrà (2), precum şi printr'o cărămidă cu o stampilă inedită (v. fig. 12 şi pl. IX, fig. 2), găsită

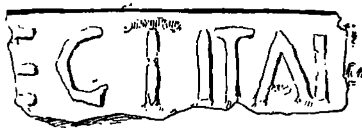

Fig. 12.

împreună cu sarcofagul cel mare la Barboşi şi adusă odată cu el la Muzeu. Această stampilă ne arată că respectiva *vexillatio* din *legio I Italica* venind la Gherghina şi-a făcut îndată ea singură clădirile nouă

(1) CIL. III, 7514 (=778).
(2) CIL. III, 7517.

de cari aveà nevoie. Ea mai dovedește totodată că *legio I Italica* n'a făcut numai act de prezență la gura Siretului, ci a stăruit aici mai mult, aducând ținutului toate binefacerile civilizației mai înaintate și mai intense romane, pe care o constatăm ca specifică legionarilor față de auxiliari.—Prezența soldaților romani legionari, nu auxiliari, pare în sfârșit a mai fi confirmată azi încă printr'un fragment de inscripție, pe care editorii *Corpului* cu dreptate au înțeles-o ca o listă de militari, înșirați după anii când au început a servì. Avem citate două nume: *M. Ant[onius....]* și *T. Fl[avius...]*, apoi data *Largo et [Messalino cos.]*, deci a. 147, apoi alt nume, *C. Iu[lius...]* (1). Numele sunt curat romane, nu seamănă a nume de soldați auxiliari (aici la Gherghina, în *coh. II Mattiacorum*, a servit de pildă bessul *Clagissa*, făcut la eliberarea din armată cetățean roman cu diploma CIL. III, p. 2328[69], D. CVIII din 28 Fevr. 138, și purtând totuș și în această calitate vechiul său nume: *Clagissa Clagissae f.*, iar copiii lui numindu-se și ei toți cu nume bessice) (2). Anul pomenit în inscripție, 147, ca început al milităriei unora din ei, indică pentru cei cevà mai vechi dintre soldați (15—20 ani) epoca lui Marcus Aurelius, 162—167, ca dată a punerii monumentului, deci tocmai timpul când a fost așezat și altarul votiv de către centurionul Firmus din *leg. I Italica*. Nu e, cred, o ipoteză prea îndrăzneață să atribuim pe soldații romani din lista mai sus cercetată tot legiunii I Italica, a cărei stăruire aici ne e atestată de celelalte două inscripții.

Inflorirea centrului antic militar dela Gherghina mai e în sfârșit confirmată prin încă o inscripție oficială pomenind pe guvernatorul provinciei *[leg. Au]g. pr. [pr.]*, poate în legătură cu inaugurarea vreunui edificiu important din lagăr ori din *vicus* (3).

Cum s'a chemat castrul dela Barboși de către cei vechi, nu știm. *Dinogetia* a fost în orice caz în dreapta Dunării (4), foarte probabil la Bisericuța: ea formà tocmai capul de pod al lagărului nostru.

Ceeace mai știm însă, e că teritoriul direct înrâurit de castelul nostru erà foarte întins. La egală distanță între așezarea antică dela Șendreni și cetatea dela Ghertina, Seulescul constată la 1836, în

(1) CIL. III 7515.

(2) Cf. a mea *Cetatea Tropaeum*, p. 33 sq.

(3) CIL. III, 7516.

(4) Cât privește ipoteza lui Kiepert, reluată de J. Weiss, în *Die Dobrudscha im Altertum*, p. 52, cu Barboși = *Polonda*, pe baza lui Ptolemaeus, III 8, 4, ea e cu totul problematică.

chiar satul Barboşi (v. harta din fig. 7) la malul Siretului, urme de puternice construcţii antice, stâlpi enormi asemănători unor picioare de pod, pe cari el îi explică cu două posibilităţi, ca pod şi ca poartă (arc de triumf). Ne mai existând azi, nu ne putem hotărî în cunoştinţă de cauză pentru o ipoteză ori alta, dar faptul, în el însuş preţios, rămâne câştigat pentru alte încheieri istoric-culturale de ordin general.

Dacă acum începutul lagărului dela Barboşi e de pus sub Traian, pustiirea lui definitivă nu poate să fi avut loc înainte de sec. al VI-lea. Intocmai ca *Lederata* în Banat, *Drobeta* şi *Sucidava* în Oltenia, *Daphne* în Muntenia, cetatea Gherghina era absolut necesară, şi după 270, pentru paza Imperiului şi, ca şi celelalte puncte de sprijin, pomenite în stânga Dunării, trebuià păstrată. Valul roman, bine cunoscut, încă de cronicarii noştri, care închideà în formă de arc de cerc teritoriul dintre gura Siretului şi a Prutului (resp. lacul Brateş), dela Şerbeşti, pe Siret, la Tuluceşti, pe Brateş, e precum se vede de pe hartă (vezi în fig. 13 harta aşezărilor, drumurilor şi valurilor antice din Moldova de jos) special făcut pentru a acoperì spre Nord, închizând cu totul, împreună cu Prutul, Siretul şi Dunărea, cetatea dela Barboşi. De altă parte forma impunătoare în care acest val a ajuns chiar până la noi, arată că el va fi fost continuu îngrijit şi folosit până în timpuri mai târzii.

Mult mai vechiu decât castrul e însă centrul civil dela Barboşi. Poziţia favorabilă a locului, la întâlnirea văilor Siretului şi Prutului cu valea Dunării, putinţa de a se ridicà cu năvile uşoare antice până destul de sus pe Siret, legătura imediată cu Dunărea, şi prin ea cu lumea largă, în toate direcţiile, făceà din aşezarea dacică dela Gherghina un emporiu de mâna întâia pe malul stâng al Dunării. Nu poate fi deci de mirare că negustorii greci, atât din oraşele pontice cât şi din Sudul egeic, cercetară acest centru legând afaceri cu localnicii din Moldova de jos. Printre diferitele antichităţi preţioase găsite la Gherghina fără îndoeală nici una nu e de aşà mare preţ ca bogata colecţie de *lecythi* din epoca clasică greacă, cu figuri negre şi roşii, păstrată în Muzeul de Istorie naturală dela Iaşi şi descoperită oarecum pentru a doua oară acolo «într'un colţ de pivniţă» de C. Schuchhardt la 1885, după indicaţiile lui Bèldiceanu. Invăţatul german ezită să admită că acei *lecythi* ar fi dela Gherghina, dar Beldiceanu îi arătă unul adus chiar de el din ruine în toamna lui 1884 şi Schuchhardt se convinse. Concluzia trasă de el din această descoperire o iscălesc şi eu fără

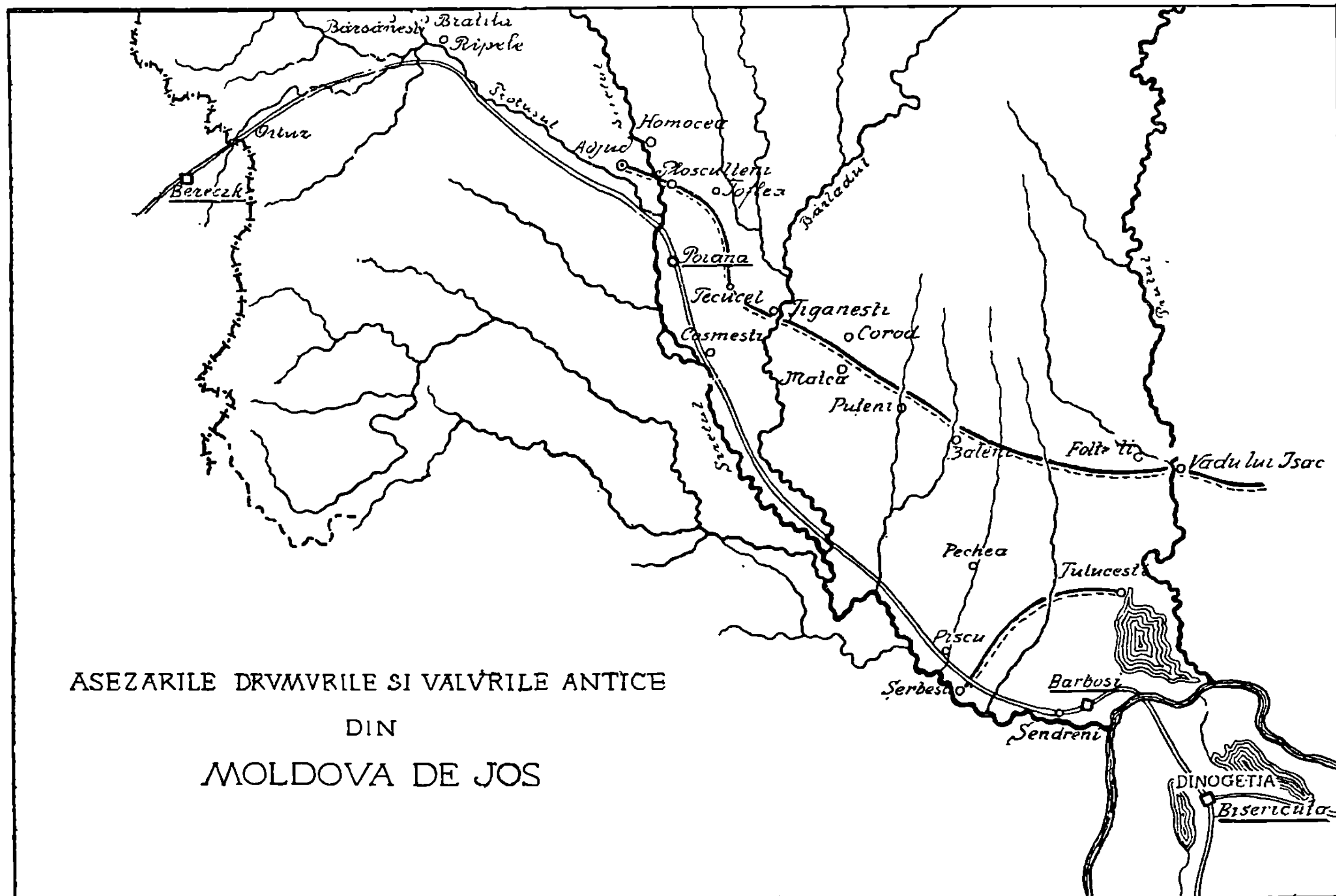

ASEZARILE DRVMVRILE SI VALVRILE ANTICE
DIN
MOLDOVA DE JOS
Oituz
Bereczk
Trotusul
Homocea
Adjud
Poiana
Tecucel
Tiganesti
Corod
Cosmesti
Malca
Puleni
Barladul
Siretul
Baleni
Vadu lui Isac
Pechea
Tulucesti
Piscu
Barbosi
Serbesti
Sendreni
DINOGETIA
Bisericuta

Fig. 13.

rezervă, întărind-o încă mai mult prin găsirea amforei thasiene în cercetările mele dela Poiana: «rezultă din [aceste descoperiri de vase vechi grecești] că așezarea dela gura Siretului a primit încă din timpuri foarte vechi import grecesc și în orice caz a mijlocit negoțul orașelor dela Pont cu ținutul din interior. Poate chiar că ea a și fost colonizată de acolo... (1). Mai ales dacă ne gândim că teritoriul rural direct învecinat cu Callatis, Tomi și Istropolis erà uscata Dobroge... atunci înființarea unei stațiuni comerciale în punctul unde începe și Moldova și Țara-Românească ne apare deadreptul ca o necesitate. Romanii trebuiră firește să ocupe un post așà de important, îndată ce coasta Pontului și Moesia Inferioară intrară în mâinile lor. Aceasta s'a întâmplat în anul 57 d. Hr. Dacia erà atunci încă țară barbară. Ținutul [Gherghinei] încorporat la Imperiu trebuì atunci apărat spre N, și ca o atare linie de adăpost aș considerà valul ce ni s'a păstrat. Acest val ar alcătuì chiar propriu zis granița provinciei Moesia Inferioară» (2).

IV. Drumul roman pe valea Siretului.

După cele mai sus arătate (v. harta din fig. 13), existența unui drum pe valea Siretului, dela Barboși la Poiana, încă cu mult înainte de vremea romană, e cevà dela sine înțeles. Totuș acest drum nu erà de fel evident înainte de cunoașterea și prețuirea cuvenită a așezării dela Poiana. Nu mai departe decât în 1885 Schuchhardt în studiul său mai sus citat, vorbind de valul antic pe care l-a urmărit el pe teren dela Adjud, pe la Ploscuțeni, Toflea, Tecucel, Țigănești, Corod, Matca, Puțeni, Băleni, spre Foltești, la Prut, unde se unià la Vadul lui Isac cu valul antic din Sudul Basarabiei, dă numai ca o simplă ipoteză—destul de îndoelnică—existența unui drum pe lângă val și se îndoește foarte mult că valul citat ar fi roman și ar fi acoperit dinspre Nord un drum roman. La linia de comunicație Barboși-Poiana nici nu se gândește. In ce privește CIL. III, în hărțile IV și V dela suppl. II, editorii lui dau după harta lui

(1) Suprim aici identificarea Dinogetiei cu Gherghina, pe care Schuchhardt o susține cu tărie în articolul său, dar azi probabil n'ar mai apărà-o față de puternicele argumente ce militează pentru așezarea Dinogetiei în dreapta Dunării.

(2) C. Schuchhardt, *Wälle und Chausseen im südlichen und östlichen Dacien, Arch.-epigr. Mitt. aus Oesterr.-Ungarn*, IX, 1885, p. 228.

Tocilescu *La Dacie Romaine*, publicată în *Fouilles et rech. arch.*, Bucureşti 1900, un traseu direct Galaţi—Tecuci—Nicoreşti—Poiana, e drept că numai ca *via incerta*, dar în orice caz lăsând evident la o parte tocmai aşezările civile de lângă Barboşi.

Cred că după faptele nouă ce am adus azi, atât existenţa drumului roman *pe lângă Siret*, cât şi caracterul strategic roman al valului Adjud—Folteşti, pot fi considerate ca realităţi istorice. Dacă afară de drumul pe valea Siretului mai avem de admis şi unul pe lângă val, direct spre Răsărit, peste Prut, la *Tyras*, aşà precum ne-ar îndemnà a crede geograful ravennat (1), nu îndrăznesc deocamdată a afirmà. Probabil e în orice caz un drum dela Gherghina pe la Galaţi, apoi peste Prut, pe la Reni şi pe deasupra lacurilor Basarabiei, direct spre Tyras. Tocilescu în harta citată şi după el editorii *Corpului* dau acest drum ca sigur, întocmai precum dau şi drumul dela Poiana pe Trotuş şi pe Oituz în sus până la Breţc în Ardeal. In ce mă priveşte, consider şi eu ca absolut sigur drumul dela Breţc la Poiana, dar rămân în aşteptarea unor dovezi cevà mai palpabile decât presupunerile istorico-geografice ale autorilor citaţi, pentru drumul Gherghina-Tyras. Traseul dat de Tocilescu ca sigur e în orice caz de revizuit.

Caracterizând artera de comunicaţie dela Breţc prin pasul Oituzului pe la Poiana la Barboşi-Galaţi ca *drum roman*, nu înţeleg fireşte nici o clipă a pune originea acestei căi în epoca romană. Descoperirile dela Poiana ne arată că acest centru aveà rol de emporiu aici în Dacia încă cu mult înainte de Romani şi deci drumurile cari îl legau cu Apusul dacic şi cu Răsăritul elenic erau bătute de călători cu mult înainte de cucerirea Daciei. Dar această însemnată cale de comunicaţie e, ca tot ce intră în mâna Romanilor, organizată din nou. La Breţc, la Poiana şi la Barboşi se fac puncte de apărare întărite ale drumului, dela Adjud la Folteşti se ridică un val în acelaş scop strategic, iar întreaga cale intră fireşte în privegherea trupelor romane. Importanţa chiar militară a drumului (căci pe aici se puteau transportà imediat în Dacia împotriva barbarilor nordici toate trupele din Dobrogea) va fi contribuit la luarea lui pe seama Imperiului, pentru poştă, şi în acest caz şi diferite *mutationes* şi *mansiones*, ale căror urme n'ar fi imposibil să mai existe şi până azi, se vor fi zidit de soldaţi dealungul acestui drum.

(1) Ed. Pinder-Parthey, Berlin 1860, IV, 5, p. 177 sq.: *[Ty]ra[s]* (in orig. *Phira*), *Tirepsum, Iscina, Capora, Alincum, Ermerium, Urgum, Sturum, Congri, Porollisum, Certie.*

V. Consideraţii istorice.

Influenţa culturii elene asupra Thracilor din dreapta Dunării a fost în totdeauna bine cunoscută. Dimpotrivă legăturile Grecilor cu Dacii şi ca urmare lărgirea orizontului sufletesc dacic prin elementele nouă şi înaintate ale culturii elene, încă din cele mai vechi timpuri, a rămas o problemă istorică a viitorului. Descoperirile dela Poiana şi Barboşi ne arată încă odată că istoria antică are a fi scrisă mai mult după monumente decât după autori şi că întunerecul în care e afundată vieaţa Thracilor nordici la scriitorii antici e o simplă înşelare produsă de inevitabila perspectivă elenocentrică, utilizată chiar şi de istoriografii moderni. Dacii nu au trăit în barbarie şi sălbătăcie, ci ei au avut nevoi sufleteşti şi materiale potrivite unui neam capabil de evoluţie, şi pe cari le găsim documentate prin importul de producte naturale, de fabricate şi de opere de artă sudice: craterul de bronz dela Bălănoaia în jud. Vlaşca, comunicat Domniilor Voastre într'o şedinţă precedentă (1), *lecythi* dela Barboşi, amfora dela Poiana, sunt astfel de mărturii ale unor relaţii de ordin cultural superior între Dacia şi Grecia.

Thasos, care aveà legături comerciale cu Poiana în sec. IV-III a. Chr., ne întimpină cu monete de ale sale din sec. III la Zimnicea (2); de asemenea s'au găsit tetradrachme thasiene şi la Tărtăşeşti în jud. Ilfov (3). Rhodos are prin sec. II. a. Chr. legături comerciale cu străvechiul centru de cultură dela Spanţov lângă Olteniţa, *Daphne* (4). Cyzicul dă—după argumentele aduse de colegul nostru d-l Suţu,—pe la începutul sec. IV a. Chr., norma monetară pentru tezaurul de inele de aur servind ca monetă Dacilor noştri, găsit la Turnu-Măgurele (5).—Mă opresc la aceste câtevà exemple; materia e prea importantă pentru a fi tratată într'un simplu excurs.

Că în vremea romană elementul grecesc în teritoriul dela gura Siretului e numeros, s'a putut vedeà din inscripţiile dela Gherghina mai sus citate. Adaog aici doară numele *Atimetus* imprimat pe o

(1) *Ştiri nouă din Dacia Malvensis, l. c.*, p. 67.

(2) Dosar. Muz. Nat. pe 1869, p. 10.

(3) Dosar pe 1910, p. 174 şi 444.

(4) Stampilă nedeterminată ca origine, publicată de Tocilescu în *Fouilles et rech.*, p. 192 ca datând din sec. II a. Chr. Cred, după analogii cu alte stampile, că e din Rhodos, şi Aristodamos e preotul Soarelui.

(5) M. C. Sutzu, *Tezaurul dela Turnu-Măgurele* în *Rev. p. ist. arch. şi fil.* I, 1 sqq.

lampă găsită la cetate (1). Relațiile comerciale cu Sudul grecesc nu pot fi însă mai elocvent demonstrate ca prin aducerea tocmai din Asia Mică a sarcofagului colosal, găsit la Răsăritul cetății.

Cu totul nouă e pentru ce știam până acum prezența flotei imperiale a Dunării la Barboși. Am comunicat într'o ședință precedentă, că prima stațiune sigură a flotei moesice în sec. II s'a constatat la Noviodunum (2). Am acum bucuria de a vă comunicà tot eu și pe a doua. Faptul că punctul dela Barboși e în privegherea flotei imperiale, ne dovedește că Siretul erà păzit de această flotă, întocmai precum erà supraveghiată tot de *classis Moesica* Morava (Margus) în Moesia Superioară, unde flota Dunării aveà pe lângă Naissus o *statio* (3). Calea pe valea Siretului erà dară și pe uscat și pe apă folosită și apărată de Romani.

Alt fapt important care trebue reținut pentru prețuirea reală a Romanismului din Sudul Moldovei, e prezența legiunii *I Italica* în garnizoană—printr'un detașament al ei—la Barboși. Nu e nevoie să insist aici mai mult asupra deosebirii esențiale între rolul romanizator al legionarilor și cel al auxiliarilor din armata romană: aceștia din urmă adesea aveau nevoie întâiu ei înșiși să fie romanizați, decum să mai romanizeze ei pe alții, pe când legionarii prefăceau cu o repeziciune uimitoare fața ținutului unde garnizonau, atât prin ordinea, disciplina și obiceiurile curat romane ce le introduceau ca soldați, cât și prin influența culturală pe care o exercitau asupra indigenilor ca Romani deplini. Veteranii legionari așezați într'o regiune de peregrini erau cel mai puternic ferment pentru romanizarea completă a acestora.

Inscripția dela Șendreni, care ne atestă aici existența unui organism quasi-municipal bine întemeiat, un *territorium*, cu *ordo* și *quinquennales*, presupunând numeroși *vici* ca elemente componente ale lui, confirmă încă odată înflorirea și puterea Romanismului pe valea Siretului.

Firește, dacă Poiana, în dreptul Trotușului, erà un centru respectabil roman, iar drumul spre Vest urcà chiar pe Trotuș, atunci la Sud de acest râu, ca și la Nord, întocmai ca la Răsăritul Siretului, până la Prut, trebuiau să trăească în satele dace de aici numeroși coloni romani, cari sprijiniți pe romanismul oficial din

(1) CIL. III, 7623, 1.
(2) *Desc. nouă în Scythia Minor, l. c.*, p. 507 sqq.
(3) *Ibid.*, p. 507, n. 1.

centrele principale, cu garnizoane, şi pe personalul de supraveghere răspândit în provincie, puteau nu numai să reziste desnaţionalizării prin elementul dacic covârşitor, ori restriştelor din vremile de năvăliri—cari aici încep foarte de vreme, pe la gura Siretului fiind poarta de trecere dinspre Nordul şi Estul barbar către ţinutul roman din Muntenia şi Oltenia, — dar chiar să aducă ei la romanism pe indigeni.

Castrul dela Poiana şi drumul roman prin Moldova de jos, cu numeroasele aşezări civile presărate dealungul lui, cercetate din nou, în lumina legăturilor lor cu restul lumii antice, ne pun astfel în situaţia de a înţelege încă mai bine continuitatea neştirbită a civilizaţiei şi a romanităţii la Dunărea de jos.

RÉSUMÉ

Le camp de Poïana et la voie romaine à travers la Moldavie inférieure.

Six km. en aval du confluent du Trotuş et du Séreth, sur la rive gauche de ce dernier, au NO du village Poïana, on constate un établissement antique, que les locaux nomment «la citadelle». Sa situation est très favorable à la surveillance des alentours pouvant dominer une superficie de presque 350 km. □, jusqu'à 15 km. vers le NNO, à 20 km. vers le Sud et à 12 vers l'Ouest. En effet, tandis que le Séreth coule à peine à une altitude de 70—80 m., le camp qui le domine à pic (voir pl. I, fig. 1) est situé à une altitude de près de 300 m. Pour commander la jonction des routes du Trotuş (vers la Transylvanie) et du Séreth (vers Braïla-Galatz), la place forte de Poïana était indispensable.

Cette route à travers la Moldavie inférieure, commençant à Beretzk en Transylvanie près du défilé de l'Oïtuz, traversant ce défilé le long de la rivière portant le même nom, puis suivant la vallée du Trotuş vers Poïana, pour se diriger ensuite vers le SSE en aval du Sereth jusqu'à Barboşi près de Galatzi, nous est suffisamment documentée pour l'époque préromaine, par des vases ou des fragments de vases en terre cuite, des instruments en pierre, des armes en bronze, des ossements, des restes de foyers, des *tumuli* groupés en cimetières, qui nous indiquent cette route passant à proximité des villages Bârsăneşti, Brătila et Râpele (au confluent du Tazlău et du Trotuş), Homocea, Domneşti et Poïana (au confluent du Trotuş et du Séreth), Cosmeşti et Piscu sur le plateau qui domine à l'Est la vallée du Séreth, et Barboşi, au point ou confluent le Séreth et le Danube. (Voir ci-dessus la carte fig. 13, p. 118).

Nous avons, datant de l'époque romaine, aux deux extrémités de la voie, à Beretzk et à Barboşi, dès camps d'auxiliaires, déjà connus depuis longtemps. Il restait à voir si Poïana avait aussi eu un rôle militaire au temps des Romains.

En visitant cet emplacement, on voit à premier coup d'œil qu'il ne s'agit pas d'un véritable camp, mais d'un établissement civil fortifié à la manière

des *castra aestivalia.* Les restes trouvés à Poïana: monnaies, fragments de vases de facture romaine provinciale, agrafes en bronze, du temps de l'Empire, confirment le caractère romain de la cité. D'autre part le profond ravin, creusé par main d'homme, qui isole, vers l'Est, l'emplacement du reste du plateau, ainsi que le vallum qui le borde de ce côté, et le *titulus* que l'on constate devant la porte d'Est, nous démontrent le caractère militaire de l'emplacement. (Voir ci-dessus p. 95, fig. 1, le plan de situation, et p. 97, fig. 2 le plan du camp). On n'y rencontre toutefois aucune construction en pierre.

Une grande partie du camp s'est éboulée dans le lit du Séreth (voir ci-dessus p. 97, le plan fig. 2); il ne nous en est conservée qu'une bande du côté Est de l'emplacement, longue de c. 290 m. et large de c. 5 à c. 100 m. D'après l'aspect du terrain éboulé (mais pas emporté par les eaux et gardant encore dans son sein les vestiges anciens), j'ai pu établir que la surface totale de l'établissement a dû être de c. 9 ha. (300×300 m. pour les deux axes).

Les coupes naturelles du camp en divers points sur la ligne des éboulements nous montrent une suite assez prolongée des civilisations qui y passèrent pour atteindre une profondeur de 2.50 (ou 2.90) jusqu'à 3.50 mètres. (Voir ci-dessus fig. 3—5, p. 98 suiv., les sections A—B, C—D et E—F). Nous distinguons, de haut en bas: 1° une couche de terre végétale épaisse de 0.90—1.20 m., 2° (0.30—0.60 m.) des restes de poterie, de la cendre, des charbons, du gravier, des os calcinés, des fragments de briques (très rares), 3° une couche épaisse de 0.80 m., formée d'une grande quantité de débris de terre cuite et du gravier, éparpillés dans de la terre végétale, 4° encore de la cendre et des charbons sur une épaisseur de c. 0.30—0.50, et 5° le reste, jusqu'à 2.90—3.50 m., de la terre franche avec du gravier, des fragments de poterie et des os clairsemés. À 3—3.50 m. commence enfin le sol primitif: de la terre jaune.

On a trouvé dans le camp des restes de moulins à bras, des pointes de flèches et des fibules en bronze (formes du IIe et IIIe siècle apr. J.-Chr.), des monnaies romaines de la République et de l'Empire et des vases en terre cuite, de toutes formes, dimensions et provenances. En exceptant les vases, je n'ai trouvé sur place, chez les habitants de Poïana, nul objet antique: tous ces restes que j'ai pu identifier ci-dessus d'après les descriptions que m'en ont faites les instituteurs du village et d'après d'autres rapports, écrits, ont été dispersés chez des amateurs.—En ce qui concerne les vases en terre cuite, on distingue: 1° de la céramique primitive, en terre rouge ou noire, mal faite et cuite, avec des ornements imitant ceux des objets en bois, probablement de l'époque préromaine (voir pl. III, fig. 1); 2° de la *terra nigra* véritable, très bien travaillée et ornementée (voir pl. III, fig. 2

et pl. IV, fig. 1) évidemment de la bonne époque romaine; 3° de la céramique commune romaine provinciale en terre rouge, le plus souvent sans aucun ornement; 4° des vases peints de raies rouges sur fond jaune (voir pl. IV, fig. 1, le dernier fragment d'en haut à droite) venant de l'intérieur de l'Empire; enfin 5° des amphores importées du Sud, à savoir: de l'île de Thasos.

Un exemplaire d'amphore thasienne, haute de 0.65 m., dont je donne pl. IV, fig. 2, une reproduction, a été trouvé dans le terrain éboulé du camp, du côté NO. Il porte sur l'une des anses, le timbre bien connu de Thasos avec Hercule agenouillé tirant de l'arc et en-dessus les lettres ΘΑΣΙΩ[Ν]. Le nom de l'archonte parait avoir été détruit par l'érosion ou les frottements. (Voir ci-dessus le dessin fig. 6, p. 101; la phot. pl. IV, fig. 3 ne nous a pas réussi). Le type d'Hercule est identique, comme style et comme exécution, à celui des monnaies de Thasos, du Ve jusqu'au IIIe siècle av. J.-Chr., ce qui me fait croire que notre amphore aussi ne peut être que du IIIe siècle, au plus tard. C'est d'ailleurs le temps où, au confluent du Séreth et du Danube, dans l'emporium de Barboşi, les navigateurs et les marchands grecs apportaient les beaux lécythes, qui ont été trouvés dans les vieilles tombes de l'emplacement civil antique.

Sur la voie romaine qui longeait le Séreth, on a constaté en aval de Poïana et en amont de Barboşi, dans le village Şendreni (voir ci-dessus la carte fig. 7, p. 103) un emplacement, dont les vestiges se résument aussi à une quantité respectable de fragments de vases en terre cuite et à un autel votif du IIe siècle apr. J.-Chr.

L'inscription de cet autel est de la plus haute importance (voir ci-dessus le texte p. 103 et la photographie du monument pl. V, fig. 1) parce qu'elle nous fait connaître l'organisation communale des colons romains dans la Basse-Moldavie: un *quinquennalis*, L. Iulius Iulianus, *qui et Rundacio* (par suite un pérégrin), élève l'autel dédié à *Hercules Victor* sur le terrain donné *ex decreto ordinis*. Nous avons donc ici comme à Sucidava dans la Dacia Malvensis et à Capidava et Noviodunum dans la Mésie Inférieure, un *territorium* quasi-municipal avec un sénat de *curiales* et des magistrats suprêmes, *quinquennales*, qui administrent tous les *vici* du *territorium* à la manière des *duoviri* (ou *quattuorviri*) et des *ordines decurionum* des colonies et des municipes. Le *vicus canabarum* de Barboşi, où résidait dans son camp spécial (voir ci-dessus, p. 110 et suiv.) la garnison de cette région, doit avoir été la capitale du territorium, mais à titre d'important emporium sur le Danube, et non comme centre militaire. En effet, l'autonomie de ce *territorium*

quasi-municipal doit avoir été très large si l'on trouve dans notre inscription la formule: *locus datus ex decreto ordinis.*

La présence d'une population civile à Barboşi, nous est attestée par plusieures inscriptions déjà publiées, que j'ai mentionnées en les expliquant, ci-dessus, p. 105. Je ne reviens plus ici sur les détails; mais je dois ajouter que nul vétéran ne paraît dans ces inscriptions. Ce fait nous montre que les colons civils ont dû être très nombreux dans la Basse-Moldavie parce que tous les monuments trouvés jusqu'à présent ne regardent que cette sorte de colons; car il est évident que beaucoup de vétérans ont aussi dû prendre résidence en ce lieu, vu que le sol était très fertile et la région riche en toutes sortes de ressources naturelles. Il faut noter aussi que les établissements daces de Piscu, Pechea, etc. (voir la carte fig. 13) ont dû appartenir au même territoire, comme *pagi* indigènes ou comme *vici* romains, parce que le vallum qui protégeait du côté Nord la voie romaine du Séreth et le territoire colonisé du Bas-Séreth, les renferme de très loin dans sa zone de défense.

Le camp romain de Barboşi était connu aux chroniqueurs moldaves du XVIIe et XVIIIe siècle par l'inscription maintenant recueillie dans le CIL. III 777, mentionnant l'empereur Trajan. On avait naturellement tout de suite rapporté cette inscription à la conquête de la Dacie et aux origines du peuple roumain, et Démètre Cantémir trouva même un nom à ce camp romain, qui devait, d'après lui être identique au Καπούτβοες (Caput Bovis) de Procope. En considérant d'autre part que les armoiries de la Moldavie portaient une tête d'aurochs, l'hypothèse que l'établissement de Barboşi ait été la capitale de la Moldavie, déjà sous Trajan, pouvait aisément se construire,

En 1836, le professeur Seulescul de Iassy, visita les ruines et en décrivit les vestiges, dans une brochure intitulée: «Description historico-géographique de la cité Caput Bovis ou Ghertina». Il distinguait trois groupes de ruines: 1° sur le haut promontoire, avancé vers le confluent du Séreth et du Danube, le camp proprement dit, 2° à ses pieds, vers le Séreth «la ville ancienne», où avaient été trouvées deux statuettes en bronze, représentant l'Amour et Cérès, ainsi que des restes de bâtiments et des conduits d'eau en plomb, et 3° à l'Ouest du camp, sur le haut plateau qui domine l'embouchure du Séreth, «la nouvelle ville» romaine, qui a dû occuper, d'après mes recherches, une superficie de c. 4 ha. Seulescul donne aussi une liste d'objets anciens, dont seulement la main d'une statue en marbre de Hygie fut acquise pour le Musée National, et mentionne quelques monnaies impériales trouvées dans le camp, datant de Trajan, Antonin le Pieux, Philippe l'Arabe et deux autonomes de Callatis (Philippe) et de Tomi (Sévère Alexandre).

Le camp, dont je donne le plan ci-dessus, p. 110, fig. 8 (mes relevés portent sur la trace des décombres et non sur la ligne exacte des murailles qui ont été totalement détruites au cours du temps) est très petit: il a à peine 4—5000 m. □. Les murs, épais de c. 2 m., étaient à ce que nous pouvons encore constater sur le côté SO (voir pl. VII, fig. 2: les fouilles faites pour la recherche du mur) bâtis en béton bien pilonné, plaqué à l'extérieur de grands blocs équarris. De tous côtés le camp se trouvait protégé par les escarpements très abrupts de la hauteur sur laquelle il était construit. Vers l'Ouest-Nord-Ouest une mince langue de terre liait la citadelle à la ville civile (voir pl. V, fig. 2). À quelque distance vers le N, une série de trois vallums protégeait encore plus le camp du côté du haut plateau. Un peu plus loin se groupent les *tumuli* de l'antique cimetière qui se prolongeait jusqu'au Séreth. On a trouvé en ce lieu un immense sarcophage, haut de 2.10 m., long de 2.45 (resp. 2.61—le couvercle) et large de 1.31 (resp. 1.42) (voir les plans ci-dessus p. 113, fig. 10), qui porte encore sur la caisse et le couvercle deux inscriptions du même contexte peintes avec du minium, la sigle de l'atelier et la date: Ἐπὶ Ἀλφ(ίου) Μοδέστου ἀσιάρχου: il a donc été fabriqué dans quelque ville de l'Asie Mineure et ensuite transporté par la Mer Noire, le Danube et le Séreth jusqu'à Barboşi.

On a employé à la construction du camp, à côté de la pierre aussi beaucoup de briques. Nous ne connaissions, jusqu'à présent, que les timbres de la *coh. II Mattiacorum* et de la *leg. V Macedonica.* À l'occasion de la découverte du sarcophage cité ci-dessus, on a trouvé une brique avec le timbre de la *legio I Italica* (v. pl. IX, fig. 2), dont nous possédons aussi plusieures inscriptions, et enfin, ces derniers temps, j'ai trouvé une brique avec le timbre de la *classis Flavia Moesica* (voir pl. IX, fig. 1). Pour l'histoire du camp nous avons donc deux nouveaux documents très précieux. Il est évident que la *statio* de la *classis Moesica* constatée maintenant à Barboşi, avait dû avoir la charge de la surveillance de la voie du Séreth que nous trouvons fréquentée par les marchands grecs jusqu'à Poïana, déjà depuis le IVe ou le IIIe siècle av. J.-Chr. À ce titre cette *statio* paraît avoir été la première garnison de la région, remplissant sur le Séreth le même rôle que la *statio* de la même flotte sur le Margus, près de Naissus, dans la Mésie Supérieure. Quant à la *legio I Italica*, elle n'a dû venir en garnison (par une *vexillatio)* à Barboşi, qu'après 165 (cf. CIL. III 7514=778). En effet, jusqu'à ce temps la *legio V Macedonica* de Troesmis avait suppléé à la défense du passage du Danube à Barboşi—Bisericuţa *(Dinogetia)*, par des *vexillationes* qui renforçaient, quand il le fallait, la garnison permanente de Barboşi, formée par la *cohors II Mattiacorum.* Après 165, la *legio V* passe en Dacie et l'important point stratégique de Barboşi doit être gardé par d'autres légion-

naires. Ce sont ceux de Novae qui viennent les remplacer (d'ailleurs toute la légion prît part à la guerre contre les Marcomans), et comme de coutume bâtissent eux-mêmes leurs casernes: la preuve nous en est donnée par le nouveau timbre légionnaire découvert à Barboşi. Je passe ici sous silence les autres détails sur l'histoire du camp de Ghertina, tirés des inscriptions déjà connues par le CIL. III et renvoie ci-dessus, p. 114 et suiv.

J'ai dit que le territoire influencé par le camp et l'emporium de l'embouchure du Séreth était très étendu. Nous savons par le récit qu'en a fait Seulescul, en 1836, qu'à Barboşi (dans le village même) existait encore de son temps une importante construction romaine en pierre qui ressemblait, d'après ses explications, à un pilier de pont (sur le Séreth) ou de porte triomphale; quoiqu'il en soit, un *vicus* romain à Barboşi même, à côté de ceux de Şendreni et Ghertina (auprès du camp romain qui surmonte la voie ferrée et la gare de Barboşi) nous est ainsi sûrement documenté.

Schuchhardt a exprimé en 1885 l'opinion que le vallum romain qui limite tournant en arc de cercle le territoire romain de Barboşi, en allant de Şerbeşti à Tuluceşti (voir ci-dessus la carte fig. 13) formait en même temps la frontière entre la Mésie Inférieure et la Dacie. L'hypothèse est très avenante. En ce cas les *vici* romains de Poïana et des alentours auraient dû former un *territorium* différent de celui qui s'était organisé autour du *vicus canabarum* de Barboşi.

Ce qui est sûr pour le moment, c'est que l'emporium de Ghertina est de beaucoup plus ancien que le camp romain. En effet, on y a trouvé des lécythes de l'époque classique avec des figures noires ou rouges, et des statuettes en terre cuitte (voir Schuchhardt, *Arch.-epigr. Mitt.* IX 1885, p. 228), qui nous montrent que des temps les plus éloignés l'établissement de Barboşi recevait de l'import grec et, ce qui est maintenant confirmé et complété par la trouvaille de Poïana, cet import du Sud atteignait par la voie du Séreth aussi les régions daciques de l'intérieur.

La voie romaine du Séreth jalonnée par les établissements militaires de Beretzk, Poïana et Ghertina et par les *vici* romains de Şendreni et Barboşi est, par ce qui précède dans cet exposé, parfaitement assurée, même dans les détails de son tracé, et les cartes IV et V du CIL. III doivent être modifiées en ce sens (voir ma carte, ci-dessus, fig. 13). Le vallum constaté par Schuchhardt entre le Séreth et le Pruth, allant d'Adjud, par Ploscuţeni, Toflea, Tecucel, Ţigăneşti, Corod, Matca, Puţeni, Băleni, à Folteşti sur le Pruth, où il rencontre le vallum du Sud de la Bessarabie, allant de Vadul lui Isac vers l'ancienne Tyras, acquiert par suite de nos recherches une valeur toute différente de celle qu'il avait eue jusqu'à présent. En effet,

le territoire romanisé du Sud de la Moldavie, la route romaine vers Poïana sur la rive gauche du Séreth, enfin le territoire même de la Valachie romaine, devaient être défendus d'une manière plus efficace au point où, entre les Carpathes et le Danube (qui étaient bien gardés par les camps de la Dacie et de la Mésie), les barbares trouvaient une espèce de porte naturelle par où ils pouvaient pénétrer jusqu'à la ligne des remparts de l'Olt, à la frontière de la Petite Valachie. Le vallum d'Adjud et Folteşti a donc un caractère stratégique romain, chose que Schuchhardt n'osait pas exprimer (en 1885) même comme hypothèse vraisemblable.

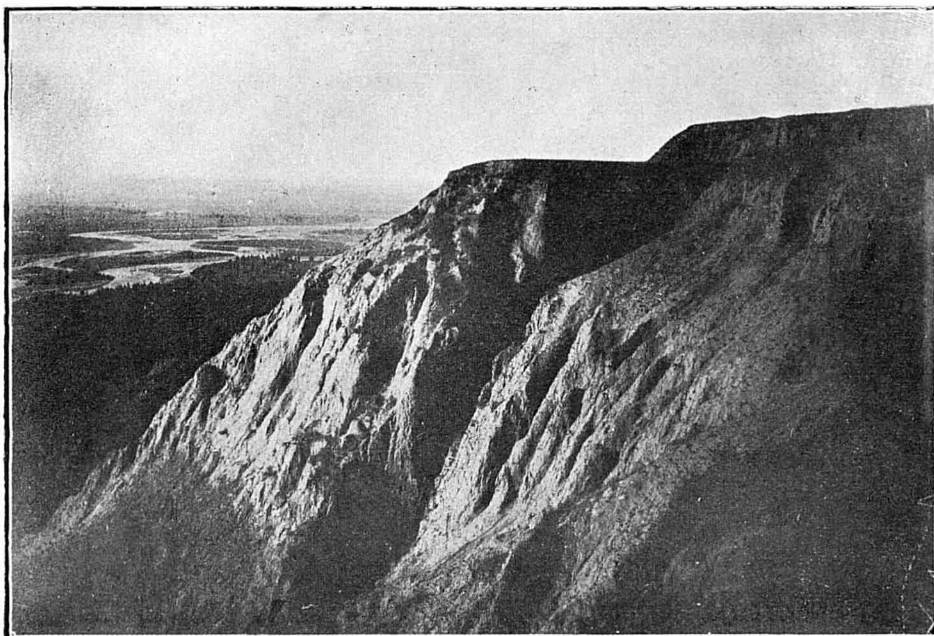

Fig. 1. Surpătura părții de NV a cetății dela Poiana.
Éboulement de la partie NO du camp de Poïana.

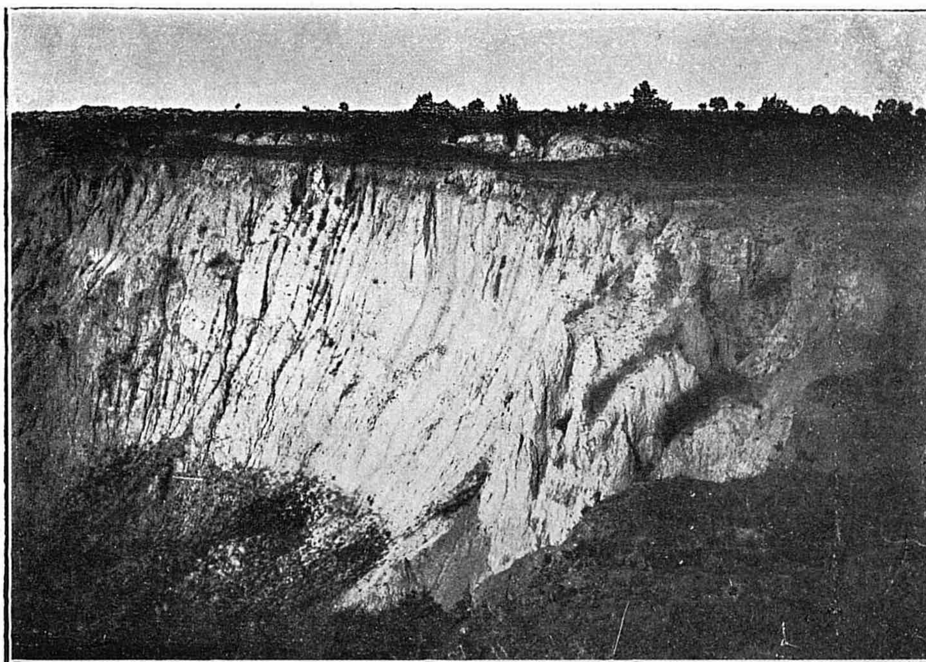

Fig. 2. Altă vedere a aceleiaș surpături.
Autre vue du même éboulement.

O vedere a stratelor de cultură din surpătura de Apus a cetăţii dela Poiana.
Vue des couches de civilisation dans l'éboulement de la partie O du camp de Poïana.

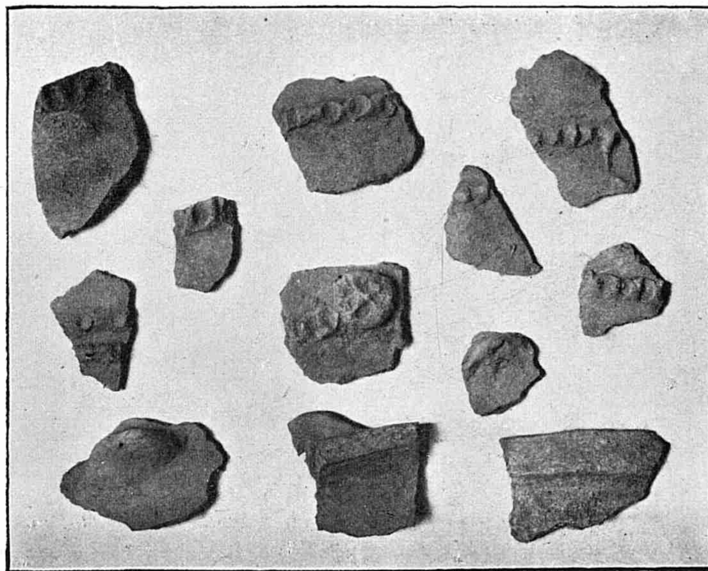

Fig. 1. Ceramică preromană şi daco-romană dela Poiana.
Céramique préromaine et daco-romaine de Poïana.

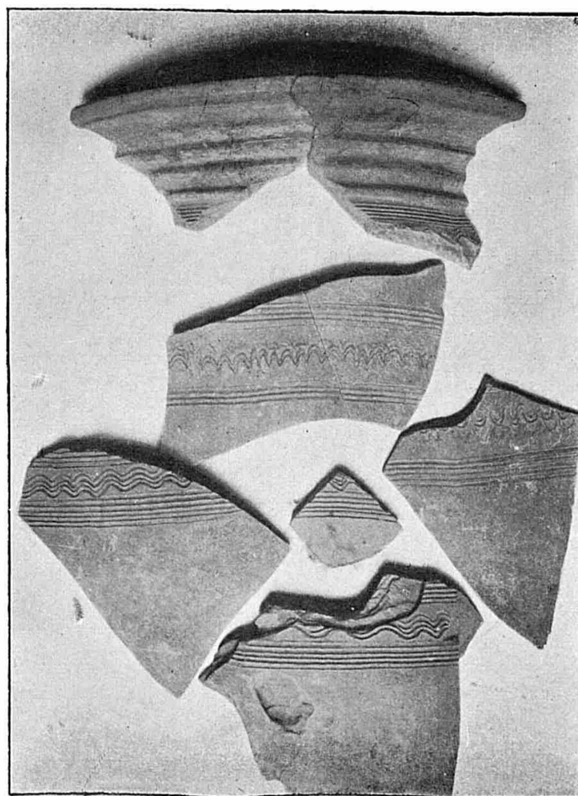

Fig. 2. Ceramică romană dela Poiana.
Céramique romaine de Poïana.

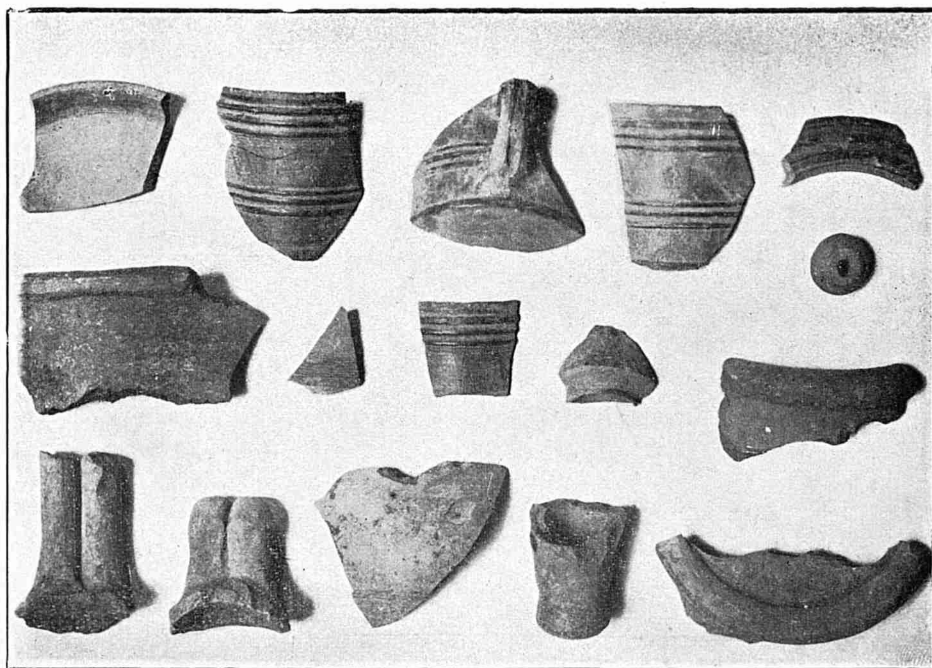

Fig. 1. Ceramică greco-romană dela Poiana.
Céramique gréco-romaine de Poïana.

Fig. 2. Amforă din Thasos, găsită la Poiana.
Amphore de Thasos, trouvée a Poïana.

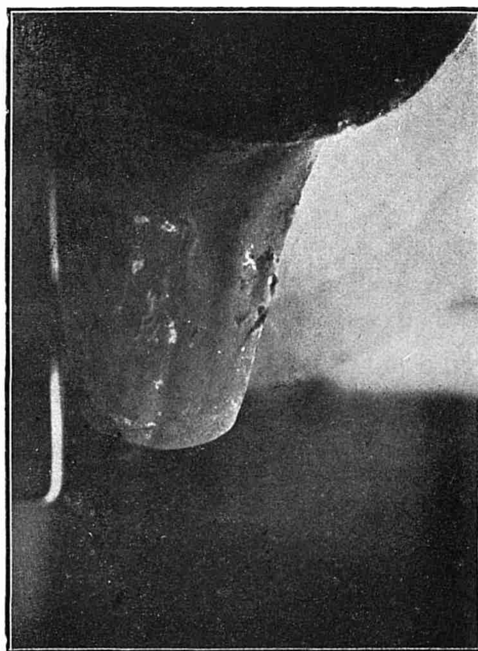

Fig. 3. Stampila amforei precedente.
Timbre de l'amphore, fig. 2.

Fig. 1. Altar de piatră închinat lui Hercules Victor. Găsit la Şendreni.
Autel en pierre dédié à Hercules Victor trouvé à Şendreni.

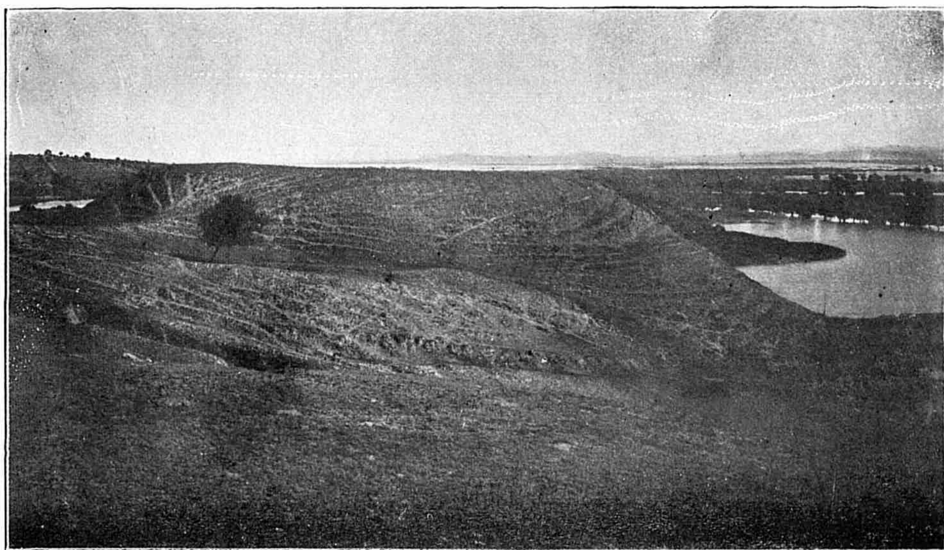
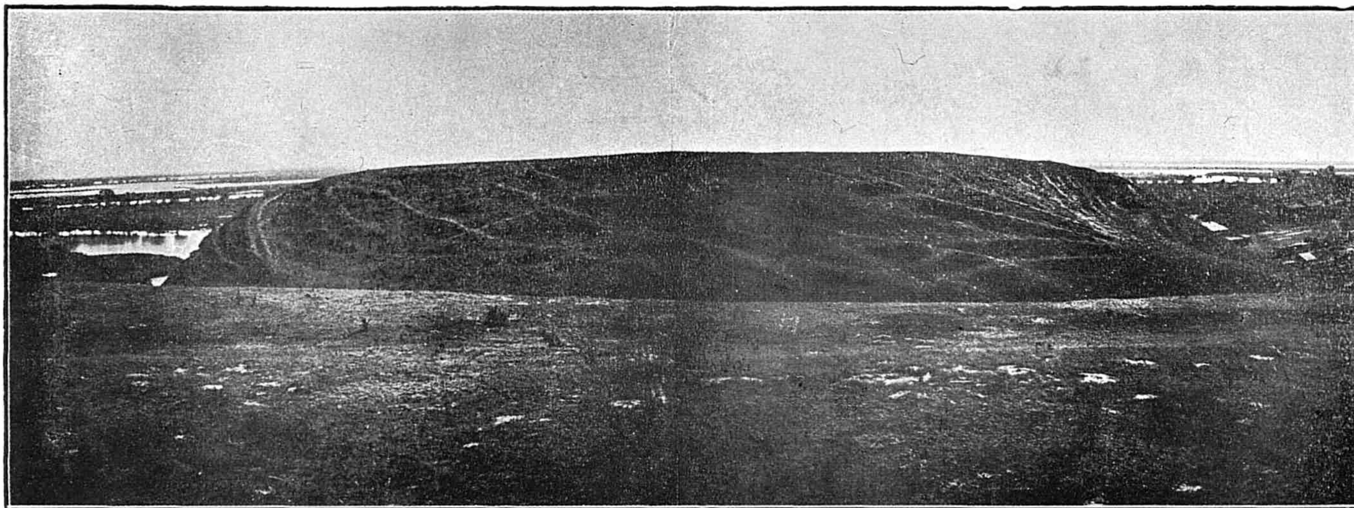

Fig. 2. Vederea generală a cetăţii romane dela Barboşi. In fund, Dunărea şi munţii Dobrogei.
Vue générale du camp romain de Barbosi. On voit au fond le Danube et les montagnes de la Dobrogea.

Vedere generală a cetăţii dela Barboşi. In fund la stânga confluenţa Siretului cu Dunărea.

Vue générale du camp romain de Barboşi. Au fond à gauche le confluent du Sereth et du Danube.

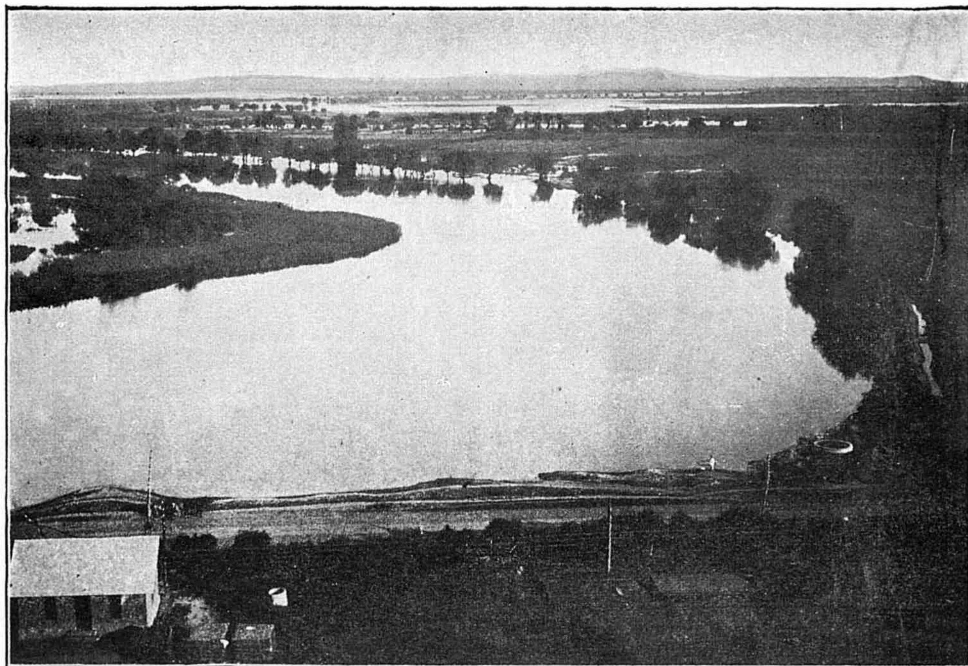

Fig. 1. Vederea Siretului și a Dunării până la înălțimile Dobrogene (luată de pe cetatea dela Barboși). In primul plan balta «cotul Tirighinii» (unul din numele actuale ale cetății).
Vue sur le Séreth et le Danube jusqu'aux hauteurs de la Dobrogea (prise du point le plus élevé du camp de Barbosi). Au premier plan le lac nommé «coude de la Tirighina» (c'est un des noms modernes du camp romain).

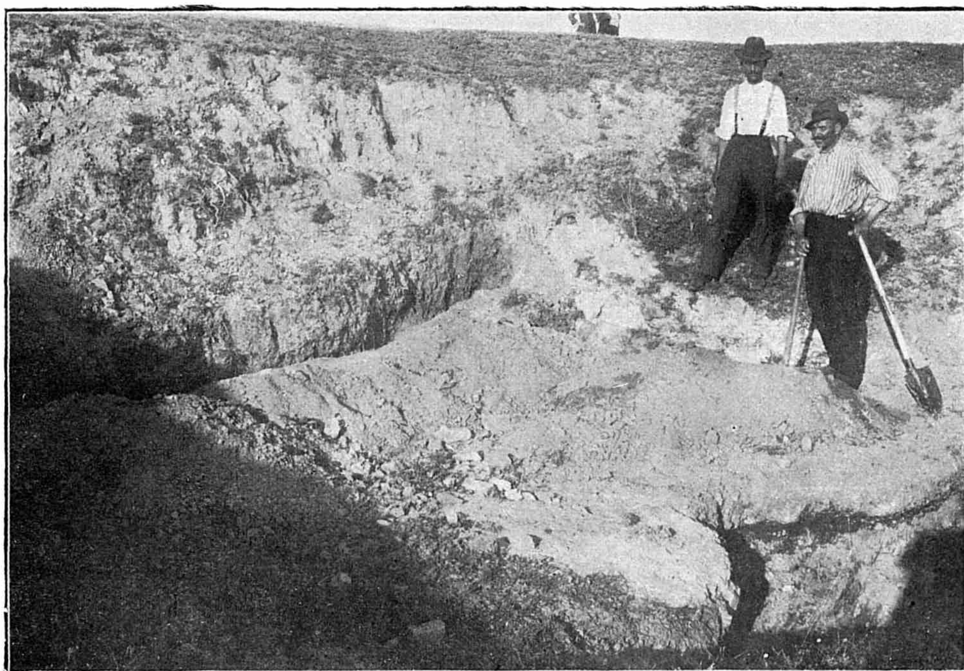

Fig. 2. Săpătură făcută la Barboși pentru cercetarea zidului cetății antice.
Fouille faite à Barbosi pour la recherche du mur du camp romain.

Fig. 1. Vederea valurilor şi a movilelor (*tumuli* funerari) dela Barboşi.
Vue des vallums et du cimetière antique (*tumuli* funéraires) de Barboşi.

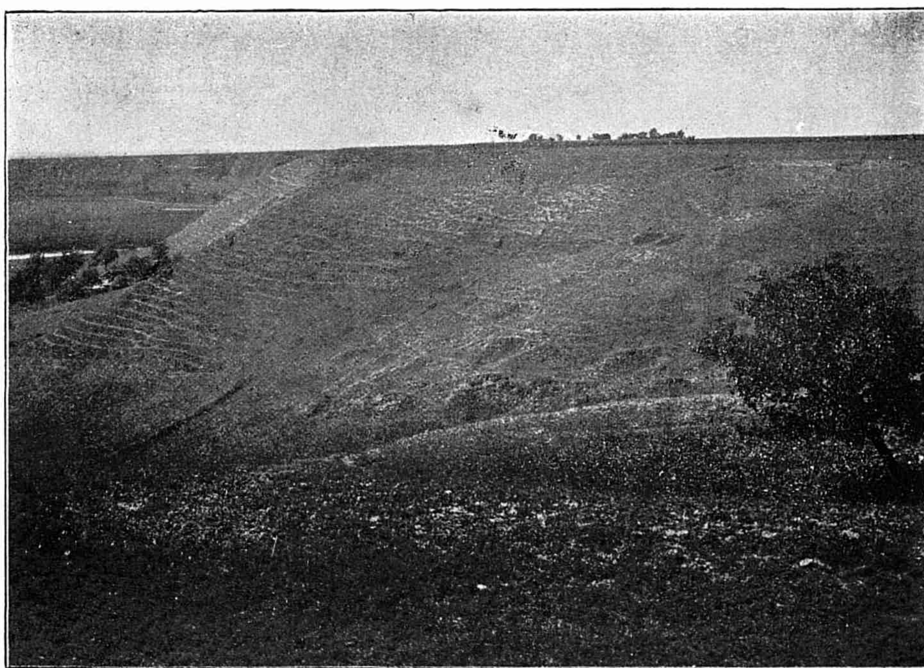

Fig. 2. Vederea platoului pe care a fost aşezat oraşul civil antic dela Barboşi.
Vue du plateau sur lequel était situé le vicus romain de Barboşi.

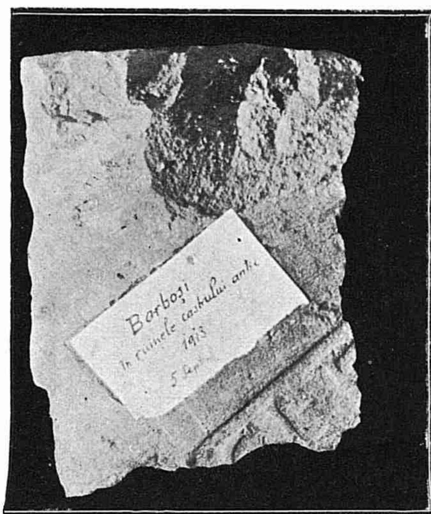

Fig. 1. Cărămidă cu stampila flotei romane de pe Dunăre. Barboşi.
Brique avec le timbre de la *classis Flavia Moesica*, trouvée à Barboşi.

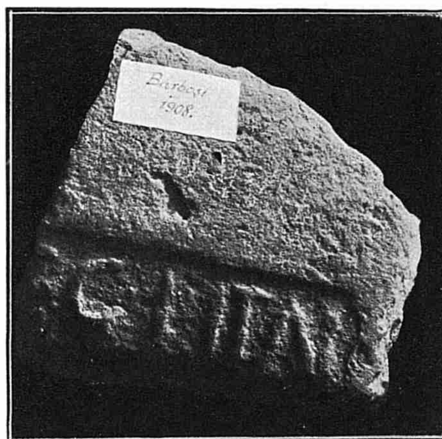

Fig. 2. Cărămidă cu stampila legiunii *I Italica.* Barboşi.
Brique avec le timbre de la légion *I Italica*, trouvée à Barboşi.

OSTAŞI DELA PRUT

CU UN NOU ACT DELA ALEXANDRU CEL BUN.—RĂZEŞI ROMAŞCANI

DE

N. IORGA
Membru al Academiei Române.

Şedinţa dela 28 Iunie 1913.

I.

Acum câţivà ani, d-l I. Bogdan făceà în «Convorbiri Literare» (anul XXXVIII) statistica documentelor cunoscute până atunci ale lui Alexandru cel Bun. De atunci numărul lor n'a crescut.

Prin bunăvoinţa d-lui Verona, care mi-a comunicat originalul, putem adaoge astăzi încă unul:

Мастїю бжїею мы Алеѯандрь Воевода, господарь земли молдавскои, чинимь знаменито и с симь листомь нашим оусѣмь кто нань оузрить или его оуслышить чтѹщи оже тоть истиныи слꙋга нашь Ѡанча слѹжиль намь правою и вѣрною слѹжбою, тѣмь мы видѣвше его правѹю и вѣрнѹю слѹжбѹ до нас, жаловали есмы его особною нашею мастию и дали есмы емѹ и женѣ его Насти за ихь слѹжбѹ оу нашеи земли оу молдавскои едно село на Грабовых где быль дом Добрѫчиновь и Братѹль Плешескѹль що бы нимь оурикь съ оусѣмь доходомь и дѣтемь его що имаеть и дѣтемь Настинымь, що съ Добрѫчином, и снѹ еи що ест ѿг дрѹгаго мѹжа, оусѣмь равно и оунѹчатомь их и праоунѹчатомь их и пращѹратомь и братїам Ѡанчинымь и сестрамь его и дѣтемь их и оунѹчатомь их и праоунѹчатомь их и пращѹратомь их и вьсемѹ родѹ их кто сѧ изберет ближнїи, непорѹшено ни коли на вѣкы. А хотарь томѹ селѹ издолѹ ѿт опришакова села по старомѹ хотареви на Баши табнею (?) горѧ старымь хотаремь до Шѹшмана по старомѹ хотаревѹ Михаиловыхь сель и ѿт лѣса по старомѹ хотарю его, ѿг вьсѣхь сторонь, кѹда ѿг вѣка оживали. А на то ест вѣра нашего гдва вышеписанаго Алеѯандрь Воеводы и вѣра вьзлюбленнаго сна гсвами Илиаша Воеводы и вѣра оусѣхь дѣтеи нашихь и вѣра боѧрь нашихь, вѣра пана Влѫчи и дѣти его вѣра пана Кѹпчича Дворника, вѣра пана Михаила и дѣтеи его вѣра пана Негрина, вѣра пана Жѹржа

Фратовского и дѣтей его, вѣра пана Нестѧкова и дѣтей его, вѣра пана Илїаша и дѣтей его, вѣра пана Дана и дѣтей его, вѣра пана Исаѧ чашника и дѣти, вѣра пана Жꙋржа Жометатева и вѣра братїи его, и вѣра пана Дамакꙋша столника, и вѣра пана Ѡпришака и дѣтей их, вѣра пана Ивана, вѣра пана Негрила чашника, вѣра пана Штефана, и вѣра пана Костина постелника, и вѣра оусѣхь болѧрь нашихь молдавскых великых и малых. Ꙗ по нашемь животѣ кто иметь быти господарь нашеи земли, или ѿт дѣтей нашихь или ѿт нашего племене или бꙋдь то кого Бь изберет быти.. рꙋ... порꙋшили нашего данїа и нашего оутв... али цiобы... твердили и оукрѧпили занꙋже дали е мы имѫ за ихь правꙋю и вѣрнꙋ слꙋжбꙋ. Ꙗ на большее потврьжденїе томꙋ всемꙋ вышеписанномꙋ вѣлели есмы слꙋѕѣ нашемꙋ Ивашко Братѧевичꙋ писати и привѣсити печать нашꙋ к семꙋ листꙋ оу Сочавѣ.

В лѣт ѕцле, мсца ѡктоврїа еі.

† Cu mila lui Dumnezeu Io Alexandru Voevod, domn al ţerii Moldovei, facem ştiut cu această scrisoare a noastră tuturor celor ce o vor vedeà sau o vor auzì cetindu-se că această adevărată slugă a noastră Oancea a slujit a noastră dreaptă şi credincioasă slujbă; deci noi, văzând a lui dreaptă şi credincioasă slujbă către noi, i-am dat în deosebi mila noastră şi i-am dăruit lui şi soţiei lui, pentru această slujbă a lui, în ţara noastră a Moldovei, un sat pe Grabova, unde a fost casa lui Dobrăcea şi a lui Bratul Pleşescul, ca să-i fie uric (*alodiu*) cu toate veniturile, şi fiilor lui cari-i va aveà, ca să fie a lui precum a fost a lui Dobrăcea şi a fiilor Nastii pe cari i-a avut cu Dobârcea, şi fiului ei, care este dela alt bărbat, tot aşà şi nepoţilor lui şi strănepoţilor lui şi răstrănepoţilor lui şi fraţilor Oancii şi surorilor lui şi fiilor lor şi nepoţilor şi strănepoţilor lor şi răstrănepoţilor lor şi tot rodul ce se va alege, nestricat în veci. Iar hotarul acestui sat din jos de satul lui Oprişac pe vechiul hotar pe Başeu, pe vechiul hotar până la hotarul lui Şuşman, pe vechile hotare ale satelor lui Mihail, şi din pădure pe vechiul hotar, din toate părţile, cum a fost din veac. Şi la aceasta este credinţa noastră, a domnului scris mai sus, Alexandru Voevod, şi credinţa prea-iubitului fiu al Domniei Mele Iliaş Voevod şi credinţa tuturor fiilor noştri şi credinţa boierilor noştri, credinţa dumisale Mihail şi a fiilor lui, şi credinţa dumisale Vâlcii şi a fiilor lui, credinţa dumisale Cupcici Vornicul, credinţa dumisale Negrii, credinţa lui Giurgea Frătăuţeanul şi a fiilor lui, credinţa dumisale lui Nesteac şi a fiilor lui, credinţa dumisale lui Iliaş şi a fiilor lui, credinţa dumisale lui Dan şi a fiilor lui, credinţa dumisale lui Isaia Ceaşnicul şi a fiilor lui, credinţa lui Giurgea Jumătate şi credinţa fraţilor lui, şi credinţa dumisale Dămăcuş Stolnicul şi credinţa dumisale Oprişan şi a fiilor lui, credinţa dumisale Ioan, credinţa dumisale Negrilă Ceaşnic, credinţa dumisale Ştefan, şi credinţa dumisale Costin Postelnicul, şi credinţa tuturor boierilor noştri ai Moldovei, mari

şi mici; iar după moartea noastră cine va fi Domn al ţerii noastre, sau din fiii noştri sau din seminţia noastră, sau de ar fi cine se va alege a fi, şi ar strică dania noastră şi a noastră întărire..., pe care i-am făcut-o şi întărit-o ca danie, pentru a lui dreaptă şi credincioasă slujbă. Şi pentru întărirea acestei întregi danii scrise mai sus, am pus pe sluga noastră Ivaşcu al lui Brateiu să puie şi să atârne pecetea noastră de această scrisoare a noastră. In Suceava, anul 6935 [1426], luna lui Octomvrie 15.

Dania pentru Oancea, ostaş vrednic şi credincios, cade în categoria acelora pe cari le-a cercetat cu îngrijire din punctul de vedere al dreptului răposatul Gheorghe Popovici, în *Prinosul Sturza*. Nu se indică toate marginile nouăi stăpâniri, după datina regală ungurească, aşà de precisă totdeauna, cu arătarea accidentelor terenului: dealuri, ape, bălţi, datină corespunzătoare acelei care se stabileşte apoi şi în cancelaria noastră a Moldovei. Ajunge menţiunea apei pe care se află noua ocină, dăruită de uric, deci ca *alodiu*: pe apa Grabovei, şi însemnarea vechilor locuitori, de sigur descălecătorii, fiindcă numele lor rămâne în numele satului de mai târziu. Ei sunt Dobrăcea şi Bratul Pleşescul. Numele acestui din urmă arată că vine din alt sat, al Pleşeştilor, urmaşii lui Pleşea.

Amintindu-se *casele* de mai sus — şi unde nu se spune cuvântul домь, e mai curând a se înţelege acest cuvânt decât altul,—înseamnă oare că această casă erà părăsită şi locul pustiu? O întrebare interesantă de sigur: am rezolvì-o admiţând că aici e vorba de cea dintâi casă, a descălecătorului, moş şi jude în acelaş timp, de unde *casă* şi *judecie* pot să însemne acelaş lucru.

La mărturii, să observăm menţiunea cu numele a *unui singur* fiu domnesc Ilie. Totuş Ştefan, aproape de aceeaş vrâstă, trăià, şi, Doamna fiind Marina, de bună seamă că fiul ei Petru se află lângă Domn. Să fie trecuţi sub tăcere din cauza lipsei *momentane* a lor? Nu e de crezut. Explicaţia stă într'aceea că Ilie erà asociat la tron pentru a-l moştenì, că erà pomenit cu numele pentru *această situaţie specială*.

Am tradus şi aici numele boierilor altfel decât de obiceiu. Nu înţeleg de ce am întrebuinţà schilodita formă slavonă: Jurja pentru Giurgea, Jometate pentru Jumătate, ş. a., fără a mai vorbì de punerea numelor aşà cum o dă genetivul slavon, deci cu înfăţişarea slavonă. Nici pe Ioan nu m'am putut hotărî să-l numesc Ivan.

Se pot face observaţii folositoare cu privire la aceşti boieri. Unii au funcţii: acelea de Vornic, Cupcici, fiul lui Cupcea, de Ceaşnic

sau Păharnic — și sunt doi Ceașnici, unul «fost», de sigur —, de Postelnic, de Stolnic și de Logofăt. Acești demnitari sunt pomeniți fără fii sau frați, afară de unul singur: Isaia Ceașnicul. Dar numărul covârșitor al marturilor n'are nici un rang: Mihaiu, Vâlcea — *nume muntean* —, Negre, Nesteac, Oprișan — шпришака e greșit pentru шпришана —, Ștefan. Despre unul se arată că e proprietarul Frătăuțului, — căci «Fratovschi» așà trebue să se traducă: Frătăuțeanul. La ei se adauge și mărturia fiilor nenumiți, odată și a fratelui.

Ce poate însemnà aceasta? După noi, un singur lucru. Aceștia erau marii *domni teritoriali, anteriori în bună parte cuceririi* — tatăl lui Cupcici erà măcar contemporan cu Roman tatăl lui Alexandru Vodă —; nu Voevozi patriarhali, după datini, ci un început de «seniori» după moda feudală a Ungariei și Galiției vecine. Ei aveau dreptul astfel a mărturisì cu toți ai lor, ca o dinastie locală, cu dreptul, recunoscut, de moștenire.

E o ipoteză care ar merità să fie discutată de viitorul istoric al dreptului român, — căci nu ni-a fost dat ca Popovici să fie acela.

Acte următoare cu privire la Dobârceni nu se mai găsesc în colecție până la acela, foarte interesant și ca limbă — cu forme ca «andesine»=*în de sine* — pe care-l dă, *în românește*, Radu Mihnea, la 12 Iunie 1617. O slobozie se întemeiase în apropierea satului Selicicani, și oamenii de acolo încălcaseră pe cei din Dobârceni. Domnul intervine pentru a se respectà drepturile locuitorilor mai vechi și pentru aceasta el cere «diregătoriului și șoltuzului și pârgarilor de târg de Ștefănești» să facă o cercetare.

Ștefăneștii, pe Prut, nu joacă nici un rol până la sfârșitul veacului al XVI-lea: «Stepanowice», cetatea lui Ștefan cel Mare, e, după toate probabilitățile, Iașul. Numai când cu luptele Polonilor în Moldova pentru cauza Movileștilor, satul de pe vremuri ajunge târg, având, pe lângă obișnuita administrație comunală, și un diregător domnesc, un «ureadnic» și, sub ordinele lui, trupe pe cari le pomenește călătorul venețian Tommaso Alberti, venit prin aceste locuri (1). Incă sub Vasile Lupu, târgul, așezat în calea Tatarilor, decade.

«Slobozia» fusese făcută pentru paza nouăi cetăți.

Io Radul Voevodŭ bjieiŭ mlstiiŭ gsprŭ zemli moldavscoĭ, scriemŭ slugilorŭ nostre diregătoriuluĭ și șoltuzuluĭ și pârgarilorŭ de trăgŭ de Ștefăneștĭ, dămŭ

1) Reprodus în broșura mea *Călători, ambasadori și misionari*; extras din «Buletinul societății geografice». Cf. și *Studii și documente*, XI, pp. 73-4, nr. 108.

voĭ ştire că s'aŭ jeluitŭ sluga nostră Dumitru Buhuşŭ pre slobodziia ce să chiiamă Seličcaniĭ, că s'aŭ sculatŭ cu tăriia lorŭ şi i-aŭ aratŭ o bucată de hotarŭ mare dinŭ hotarulŭ satuluĭ săŭ anume Dobăciniĭ. Dereptŭ aceaia, dacă veţĭ vedea cartia Domnieĭ Meale, iarŭ voĭ ca să aveţĭ a strănge megeiaşĭ de prinŭ preğurulŭ cestorŭ sate, să-ĭ întrebaţĭ de acestu lucru şi să cătaţĭ şi la uriculŭ oraşuluĭ. Deč cumŭ veţĭ afla cu sufletele vostre că iaste cu direptulŭ, şi, a cuĭ veţĭ afla că iaste acelŭ hotarŭ, ca să aveţĭ a ne da ştire, şi, de nu să vorŭ putia tocmi andesine *(sic)* de bună voe, iarŭ voi ca să aveţĭ a le da dzi să fie de faţă cu direasele-şĭ, înnaintia Domnieĭ Meale, şi să le fa *(sic)* faceţĭ şi hărtie de dzi. Тоє спишемь ипак да нє ꙋчинит.

† сам гпднь велѣл. Ꙋ Сꙋчав, влто ҂ зрке,

іон. вї.

Dumitru.

(Pecete mare roşie.)

[Vo.] Pentru hotarulŭ Dobărcenilorŭ.

In legătură cu această veche vieață militară în părțile Prutului e actul prin care, la 1669, se face împărțirea satelor dorohoiene Mihăilești, Ionășeni, Corcești și satului ieșean Fedești între Goroveiu Logofătul, ctitorul schitului care poartă încă numele său, fiica lui, Istina și ginerele, Gligoraș Cârlig, de o parte, și, de alta, neamul Rodneștilor, al lui Gheorghiță Rodna. Insemnat e faptul că în zapisul dela început, pe lângă un număr de nobili de rangul al doilea, dela sate, se întâlnesc o sumă de *pârcălabi*, în jurul Marelui Logofăt Solomon Bârlădeanul: Andreian, Todosie Dubău—cronicarul de mai târziu—, Constantin Macrì, Simion, Triancheș, Ionașco Balș, care și el iea parte la împărțeală. Să ne gândim la revoluția pe care erà s'o încerce în curând contra lui Duca Vodă partidul militar al lui Hâncu și Durac în 1671.

Iaşi, 18 Maiu 7177. Duca Vodă, pentru «Goroveĭ Logofătulŭ şi ginere-săŭ Gligoraşŭ Cărligŭ, cu ğupăniasa lui (Istina)» cu mărturie înaintea lui «Solomon Bărlădianulŭ» Marele Logofăt, a lui «Andreianŭ ce aŭ fostŭ părcălabŭ», a lui Dumitraşco Vornicul de Poartă, a lui «Todosie Dubăŭ părcălabŭ şi Costantinŭ Macrì părcălabulŭ», a lui Costantin de Totoeşti, Dumitraşco Udrea din Cărsteşti, «Simionŭ Triancheşŭ ce aŭ fostu părcălabŭ», Ilie Meţca, «Pătrăşcan de Orăşeanĭ», arătând că «Ionaşco Balşu, ce aŭ fostu părcălabŭ şi cu fraţiĭ luĭ Goroveĭ Logofătuluĭ şi cu Ghiorghiţă Rodna şi sora luĭ, Alexandra», învoindu-se «andeeĭ» pentru moşia ce şi-au împărţit atunci, luând Gorovei şi ai lui jumătate din Mihăileşti, în Ţinutul Dorohoiului, şi «Rodneştiĭ», cealaltă; Balş

va aveà jumătate din Ionășeani și a treia parte din Corcești, «care parte nicĭ dintăĭ n'aŭ fostu înpărțită». Anușca iea jumătate din Fedești, la Ținutul Iașilor.

«Bărlădeanulŭ Velŭ Logof. iscalŭ.—Mihulŭ.»

(Pecete peste hârtie.)

II.

Cu privire la răzășii Romanului,—singurul județ de amândouă părțile Siretului—nu s'au făcut cercetări până acum. Și, cu toate acestea, ele ar fi foarte interesante, din cauza caracterului particular pe care-l înfățișează acest Ținut.

El pleacă tot dintr'o colonizare militară. Cum la noi marginile împărțirii administrative s'au transmis aproape fără schimbări,—cari n'ar fi avut nici un înțeles—din veac în veac, așà încât cele de azi corespund aproape deplin vechilor «volosturi», asemenea cu cele rusești și ruso-tatare din vremea descălecării, se poate vedeà și în forma restrânsă și ciudată a acestui Ținut pecetea împrejurărilor în cari a fost alcătuit pentru a încunjurà cu sate de slujbă — ca în Ardeal, în jurul Bălgradului — cetatea cea nouă a lui Vodă Roman și episcopia, «Mitropolia Țerii-de-jos», creată în umbra ei. Nu s'au făcut cercetări în ce privește actele particulare din satele ungurești ale acestor părți. Dar un lucru bate la ochi la cea dintâi inspecție a hărții: pe când în regiunea Putnei și Bacăului satele ungurești de azi sau de pe vremuri au vechi nume de obârșie maghiară (Agiud, Sascut, Ocna, poate și Bacău), dincoace ele înfățișează acel sufix,—*ani*, egal în sens cu—*ești*, care înseamnă originea mai nouă prin așezarea unui «moș», deci colonizarea : Fărăuani, de la Faró, Săbăuani, dela Szabó, Miclăușeni dela Miklós (Nicolae) ș. a. S'ar puteà admite fără teamă de a greși că, dacă unele au fost *slobozii*, cu locuitorii atrași prin largi privilegii de danie și scutire, altele s'au alcătuit prin *așezarea de prinși*, de Ștefan cel Mare însuș sau de urmașii lui, în cursul campaniilor biruitoare în Ardeal.

Știam, prin actele din Petrești, analizate în volumul V din «Studii și documente» (1), că și Romanul și-a avut răzeși, «răzeși lăturași» (2), «răsăriteni» ca și «apuseni», și puteam bănuì ușor cauzele pentru cari au dispărut. Hârtiile pe cari mi le comunică d-l Verona ne ajuta să vedem desvoltarea către împărțire, uzurpare și decădere

(1) Pp. 556—8.
(2) *Ibid.*, p. 558, no. 8.

a răzeşiei ***româneşti*** din Iucşeşti, satul «moşului» Iucşea, cuprinzând «537 pământuri şi şase paşi», şi din aşezările vecine.

Actele cele mai vechi, azi pierdute, încep cu «Alexandru Vodă», —nu cel Bun sau Alexăndrel, ci, cum se vede din dată, de 1567, Lăpuşneanu,—şi cu «Ştefan cel Tânăr», deci sunt danii din vremile de vitejie. Pe atunci apare întâiu «strămoşul» Moga. Apoi, subt Lăpuşneanu, popa Larion iea două părţi din a treia parte dela călugării din Râşca.

Dintre vechii băştinaşi, aici ca şi în alte locuri, se ridică şi preoţi. Unul dintre aceştia, acel Larion, însurat cu o Anisie, îşi întinde stăpânirea asupra unei a doua şesimi a satului, pe vremea lui Petru Şchiopul. El lasă patru fete, Ioana Mătieşoaia, Ileana, Mărica, măritată cu Grigore Grecul, şi Dumitra, a cărei fiică, Ioana, iea pe un Ionaşco. Intre aceasta şi cele două mătuşe, se face o împărţire încă de pe la 1600, când *începe criza pământului*, care trece la oameni noi sau se concentrează în mânile răzeşilor mai înstăriţi.

Peste vreo jumătate de veac, subt Vasile Lupu, Luchian diacul, nepotul şi moştenitorul mătuşii sale, Ileana Hăsnăşoaia, erà cel mai de frunte răzeş la Iucşeşti, şi el îşi căpătă şi vecini, scoţându-i dela ştreang sau, cum se zice aici, dela «furci», dela «curmeiu»,—foarte folositoare intregire a cunoştinţelor ce aveam despre felul cum omul dela ţară îşi puteà pierde *libertatea personală*. El se întindeà şi în satul vecin al Băluşeştilor. Inlătură pretenţiile de răscumpărare ale neamului Bărbăscul cu privire la locurile din Iucşeşti chiar, cari se luaseră dela un Focşa—Focşoaia introduce în comunitate şi pe pârcălabul Pârvu—şi un Urzică (no. II) (1) şi izgonià pe *străinul* Apostol Uşerul. Satul cuprindeà pe atunci doi diaconi, Mardarie şi Nichifor, şi-l cercetau Armeni împrumutători, cari erau plătiţi uneori cu poloboace de miere. La Obrejeşti, la Mărceşti, la Hămeiuş se întindeau alte stăpâniri de răzeşi.

Luchian lasă numai un fiu, Grigoraş. Ionaşco Dura şi soţia lui, Grozava, trăiau pe la 1680 ; dar peste un veac răzeşimea se păstrà încă destul de bine, în plină epocă fanariotă. Murise Zaharia diacul şi popa Ursachi, urmaşi ai lui Luchian diacul. Erau acolo neamuri vechi, cari-şi împărţiau cei trei bătrâni : Dura, Mijloceanul şi Popăscul, de unde : Dureştii, Mijlocenii, Popeştii. Se pomeneşte neamul, după Ursachi, al Şorogeştilor (Şoroagă), în care un diacon. Unii dintre răzeşi îşi păstrau pământul, deşi căpătaseră alte rosturi sociale:

(1) Un Dumitraşco Urzică e pârcălab.

Grigore Câmpan din 1762 e călăraș, Vasile Șoroagă vătaf, Teodor Manole blănar, un altul căpitan.

Sunt și boieri : neamul Vârnav trece și el ca urmaș al «Zaharioaii ce se trage din Tiutiul și din Luchian diacul». Un Constantin Bantăș, dintre Durești, apare încă de pe la 1760. Mai însemnăm pentru acel timp : Băisăneștii, Drăgoieștii, Bărbăștii, Bogzeștii, Holbăneștii, Băltăgeștii. Prin dania lui Vârnav se face și o biserică, un schit, o mânăstire, înzestrată cu pământuri, acolo, pe malul Siretiului. Nume ca Lațchi, prin «cheotoarea casei» căruia trece un «hotar», arată și legături cu străinii. Prin schimb întră în comunitatea răzeșilor Sulgerul Cazimir, «Cazamir», și Stolnicul Cogălniceanu, prin vânzare săhăidăcarul Nicolae Liciu, care aveà însă și «baștină» aicea.

Răzeșii, între cari apare încă un Luchian, fiul lui Apostol Holban și nepotul vechiului Luchian, nu duc casă bună între ei. Iși tăgăduesc descendența, «cărțile», hotarnicele. Cei dintr'un bătrân își dau silință a se amestecà în rosturile celorlalți doi, a «întra moșani» și ei, pentru a puteà începe opera de concentrare a pământului în mâna unuia singur.

Pe la 1780 se alege ca mai puternic un Ioniță Zamă, porușnic hătmănesc, care luase pe fata cea mai mare a popei Ursachi. Dar acelaș Ursachi lăsase moșia și unei nepoate, Ileana a Blănarului din Roman, de unde îndelungate gâlcevi. Neamul Zamă erà amestecat în puțina vieață ostășească a țerii: Gavril Zamă căpitanul, fiul lui Ioniță, primește și danii de Țigani dela Hatmanul Costachi Ghica. Văduva sa, purtând curiosul nume de Firsaia, Fărsanița, neînțeles multora dintre cei ce trebuiau să-l scrie, se luptă în toate părțile cu Bantăș, până la adânci bătrânețe, prin 1830, pentru a păstrà și crește averea.

Boierii străini pătrund târziu, dar înainte de 1800, prin vânzarea făcută la Băloșești unui Picioraga, din bătrânul Popescul, lui Gavril Cazimir, citat și mai sus, dela care trece apoi la Vornicul Manolachi Bogdan și la fiul său, Spătarul Dumitrachi. Tot prin vânzare capătă o parte de loc mânăstirea Secul.

Să nu uităm amestecul, și mai sus arătat, al capitaliștilor noi, de altă nație: Armeni și Evrei. Israil Jidovul iea o moșie în arendă, ca orândător, dela văduva lui Zamă, și vedem pe sătenii din Chiliile plângându-se, la 1824, pentru creșterea tuturor dărilor și dijmelor, «prăvalurilor», către proprietate, către «stăpân», arându-se «ogoare,

curături și delnițe de fânați», trecându-se la socoteală peste lucrul făcut cu boii, cerându-se mai multă muncă la prășit și secere, luându-se bani la cei ce nu fac și «fălci de cap», întrebuințându-se noul obiceiu al *prubei* pentru a se răpì popușoii și legumele, smulgându-se un ied și un miel la patru sau cinci capre sau oi, îndoindu-se numărul săniilor de lemne datorite la Crăciun, ridicându-se, la o sută de oale făcute cu lut de aiurea, pentru care se dàdeà dijmă, douăzeci, dijmuindu-se nedrept căpițele de fân, trimețându-se caii și viteii în iarba și ogorul oamenilor, fără a se mai pomenì de bătăi și schingiuiri. Locuitorii amenințau cu fuga lor și risipa satului, și, dacă ispravnicii o împiedecară, puindu-i să garanteze unul pentru altul, cel puțin Israil fu scos imediat de pe moșia unde abuzase de puterea sa (XXI).

7115 [1606—7]. Simion Movilă arată că «Ioana și Ionașco, ginerele Dumitrei». s'au pârît cu «Iliana și cu Mărica, fetele popei lui Larionŭ și a Anisiei preutesii pentru a șese parte de cumpărătură și pentru a șese parte de ocină dinŭ satŭ dinŭ Iucșăști, și aŭ vrutŭ de a doi oară să să înparțe cu acele de mai susŭ zise părți de ocină». Află «că aŭ fostŭ înpărțite între sine de bună voe acele de mai susŭ scrise cărți de ocină înŭ zilele răpăosatului fratelui Domnii Mele Irimie Moghila Voevodŭ, și ispisocŭ de înpărțire încă aŭ avutŭ între dânșii. Deci Ioana și Ionașco... ei aŭ rămasŭ dinŭ toată lege țării, și să aibă a ținè cumŭ aŭ fostŭ înpărțite, iarŭ Iliana și Mărica... s'aŭ îndreptatŭ denainte noastră, și aŭ pusŭ feriia 12 zloți; deci de acmŭ înnainte să nu aibă a să pără mai multŭ pentru această pricină nicodată înŭ veci, preste această carte a noastră.»

Traducere, din 23 Fevruarie 1782, a lui «Gheorghie Evloghe dascalŭ».

II.

5 Noemvrie 7154 [1645].

Se pâresc «Grigore Bărbăsculŭ zătŭ Floare și cu toți frați lorŭ» cu «Gavrilŭ sănŭ Luchiianŭ, pentru o parte de ocină č-aŭ cumpăratŭ Luchiianŭ de la toți fečori lui Negurință, toată parte tatului lorŭ, a lui Negurință, denŭ satŭ, dinŭ Iucșăști, și dinŭ Bălușăști și așijdirile aŭ mai părâtŭ pe fičorulŭ lui Luchiianŭ pentru o parte de ocină č-aŭ cumpăratŭ Luchiianŭ pre banii săi, toată parte Mărinii dinŭ satŭ dinŭ Iucșăști, dela Focșa, nepotulŭ lui Nădușală, și dela Dumitrașco Urdzică, ca să le întoarcă Grigore Bărbăsculŭ și cu alți frați a lui, pentru căč săntŭ frații mai aproape, dzăcăndŭ că n'aŭ

ştiutŭ de ačа ocină căndŭ s'aŭ văndutŭ, iarŭ vănzătoriĭ aŭ datŭ samă că i-aŭ întrebatŭ, şi înŭ zapisŭ încă... scriindŭ că i-aŭ întrebatŭ. Pentru aceia Domnie Mè amŭ socotitŭ şi amŭ ğudecatŭ cu leage driaptă, cumŭ este leage ţărăĭ, fiindcă n'aŭ datŭ căndŭ s'aŭ văndutŭ ocina, să le lasă în pace ca să-şĭ ţie ocina şi cumpărăturile carile aŭ cumpăratŭ tată-săŭ dela Mărina. Decĭ pentru aceia, ca să nu să maĭ amestice, nicĭ să să maĭ părască ačastă pără în vecĭ, peste carte Domnii Mele.

† Carte ča veche s'aŭ popritŭ la noĭ, fiindŭ şi noĭ fraţĭ dinŭ Băluşeştĭ. Az Iftimie Bogze m'amŭ iscălitŭ şi eŭ, iscalŭ.

III.

Fevruarie 7173 (1675). «Arsănie, fratele luĭ Gligorie..., cu fămiia mia, cu Nazariia», arată «cumŭ amŭ luatŭ noĭ unŭ polobocŭ de miiare dela cumnată noastră Nastasiia Gligoroe, de ni-amŭ plătitŭ de unŭ Armanŭ ce i-aŭ fostŭ datorĭ; după aciaia noĭ prilejŭ n'amŭ avutŭ să-ĭ plătimŭ polobocului, că amŭ fostŭ neşte oamenĭ scăpaţĭ, şi ne-aŭ îngăduitŭ noo aĭ şi, după aceştĭ noo aĭ, ne aŭ pusŭ dzi unŭ anŭ, apoĭ peste acestŭ anŭ ne aŭ maĭ îngăduitŭ unŭ anŭ, şi noĭ totŭ n'amŭ avutŭ prilejŭ să plătimŭ poloboculŭ celŭ de miiare. Dicĭ noĭ i-amŭ datŭ partia noastră de moşie ce să va aliage de la Obrejeştĭ şi dinŭ Mărceştĭ şi dinŭ Hămeiuşŭ, care să-ĭ fie diriaptă ocină şi cumpărăturî Nastasieĭ şi fičiorilorŭ eĭ, şi nime dintru fraţiĭ noştri saŭ dintru nepoţiĭ noştri ca să nu maĭ aibî a întoarce înŭ viacĭ, pentru căcĭ ni-aŭ făcutŭ plata deplinŭ pre aciaste părţĭ de ocină.» Marturi: «Ionaşco Creţiulŭ şi Mărdarie diiaconulŭ dinŭ Iucşeştĭ şi Gavrilaşŭ s[i]nŭ Vasiloae otŭ tamŭ şi Mironŭ s[i]nŭ Stanŭ şi Gavrilaşŭ Vărlanŭ şi Gligorie Bîrbăscu şi Nechiforŭ deiaconulŭ şi Ştefanŭ Ghirveč şi Neculaiŭ şi mulţĭ oamenĭ bunĭ». O iscălitură şi semne de degete.

IV.

Iaşĭ, 19 Aprilie 7183 (1675). Dumitraşco Vodă «Catacozino» «la toţĭ săteniĭ dinŭ satŭ dinŭ Iucşiaştĭ şi la alţĭ miagiiaşĭ de prea acolo», pentru «Costantinŭ ziatŭ Luchiianŭ dinŭ Iucşeştĭ», în pără cu «fečoriĭ Mititialuluĭ dinŭ Iucşeştĭ, dzicăndu cumŭ aŭ fostu cădzutŭ tată-săŭ Mititelulŭ (cădzutŭ) la unŭ furtuşagŭ la închisorea, iarŭ Luchiianŭ, socrulŭ luĭ Costantinŭ, ialŭ s'aŭ sculatŭ şi l-aŭ plătitŭ dela furcĭ, şi s'aŭ datŭ veacinŭ, cu fečorĭ cu totŭ, să-ĭ fie vecinŭ înŭ vecĭ, şi, pănă aŭ fostŭ Mititelulŭ viŭ, aŭ fostŭ totŭ vecinĭ luĭ Luchiianŭ, cu fečorĭ cu totŭ, iarŭ după aceia aŭ venitŭ vreame de aŭ muritŭ Luchiianŭ, şi aŭ muritŭ şi Mititelulŭ, iarŭ fečoriĭ Mitiateluluĭ aŭ rămasŭ

înŭ casa luĭ Luchiianŭ, veacinĭ şi-sŭ şi acmà înŭ satŭ de faţă, înŭ Iucşianĭ, şi acmù fičoriĭ dzicŭ că nu-sŭ veacinĭ ginereluĭ luĭ Luchiianŭ. Decĭ iată că Domniia Mè vă scriŭ să socotiţĭ fortia pe direptate, preacumŭ veţĭ şti cu sufleatele voastre, de vorŭ fi vecinĭ, să aibă a-ĭ lua de grumadzĭ ginerele luĭ Luchiianŭ, iarŭ, de le va fi poveastia într'altŭ chipŭ, să le daţĭ dzi să viia să stia de faţă înnaintia Domnieĭ Mele.»

(Pecete cu chinovar.)

[Pe Vo:] Carte pe fičori Mititeluluĭ preacumŭ sintŭ vecinĭ moşuluĭ, că aŭ plătitŭ pe tată-săŭ dela curmeiŭ (1).

V.

25 Maiŭ 7270 (1762). Se arată Domnului că «amŭ luatŭ sama Zaharieĭ diiaculŭ cu Andreiŭ diiaconulŭ, vechilulŭ luĭ Nicolaĭ Vărnavŭ Jit. şi cu Vasilie Şoroagă şi cu Ionŭ zătŭ Şoroagă şi cu Lupulŭ Şoroagă şi cu Grigori Cămpanŭ călăraşŭ şi cu Istrati Dădălică şi alţiĭ de aĭ lorŭ, Vărnăveştiĭ şi Şorogeştiĭ, toţĭ nepoţiĭ şi strănepoţiĭ Zaharioae, ce să tragŭ dinŭ Tiutiulŭ, şi cu Costantinŭ Bantăşŭ, şi cu alte rude a lorŭ, pentru moşie de Iucşeştĭ, ce este pe Siretŭ, la Ţinutulŭ Romanulŭ», pentru încălcare: «acmù de cincĭ ani, de căndŭ aŭ făcutŭ Vărnavŭ beserică şi casă acolò, nu să poate odihni pe moşie sa». Din cealaltă parte, se arată vechea hotarnică, «dela Ionaşco Dura şi dela alţĭ răzăşĭ dinŭ Iucşeştĭ, dinŭ letŭ 7177», pentru partea lui Vârnav şi a fraţilor, dela Tiutiul, «în bătrănulŭ Mijloceniĭ, care bătrănŭ să înparte în 4 părţĭ..., viindŭ hotarulŭ pinŭ cheotoare caseĭ luĭ Laţchi.» Se caută cum e, «orĭ că arŭ fi şesŭ orĭ curătură». Arată *cărţi* şi «călugăriĭ dela schitulŭ luĭ Vărnavŭ», pentru «pricina č-aŭ avutŭ cu Laţchi şi cu Mirce, niamulŭ Vărnăveştilorŭ». Se văd cei trei bătrâni de Iucşeşti: Dureştii, Mijlocanii, Popeştii. Zaharie aveà de strămoş pe Luchian *diacul*; din Dura, Constantin Bantăş şi fraţii şi cu Băisăneştii, rude, «înŭ care este moşanŭ şi Zaharie», cu zapise de schimb «dela Stolniculŭ Cogălničanulŭ, zătŭ luĭ Cazamir Sulgerŭ». Pentru împărţirea Mijlocanilor, arată Zaharia acte dela Ieremia Vodă, 3 Maiu 7140 (*sic!*), dela Simion, dela Vasile Vodă (22 Iulie 7142), «dinŭ care s'aŭ doveditŭ că unŭ strămoşŭ a Zaharieĭ, anume popa Larionŭ, aŭ avutŭ feti,

(1) Probabil din acelaş sat e şi actul următor, care arată cum creşteaŭ pământurile de stăpânire:

21 . . . 7231(?). Grigore Ghica Vodă către «Sandul Bosăe biv Văt.», pentru jalba lui Costandin Pandile contra unui «omŭ de acolo, anume Manole, dzăcăndŭ Pandile că acumŭ, înŭ iastă iarnă, i-arŭ hi muritŭ o vacă dinŭ pricina aceluĭ Manole, ş'au rămasŭ păgubaşŭ,—care pricină maĭ pre largu veĭ înţălege dinŭ gura luĭ Pandile». De va găsi că «este dreptŭ de plătitŭ, să-ĭ plineştĭ vaca de la acelŭ Manole».

anume: Ioana Mătiieşoae, Dumitra, Mărica şi Iliana . Se pomeneşte «ţinterimul vechiŭ». Pe Mărica a ţinut-o Grigore Grecul. Luchian diacul erà «moş» şi lui Zaharie diacul şi preotului Ursachi. «Şi acelŭ Luchiianŭ aŭ răscumpăratŭ şi parte mătuşi-si, a Ileniĭ Häşnăşoae, dela Apostulŭ Uşeriulŭ, cumŭ arată ispisoacele ce are dela Radulŭ-Vodă, lt. 7133» (şi Vasile, 2 Decemvrie 7156). Luchian cumpără şi dela Urdzică. Dumitra moare fără urmaşi: moşia la surori. «Toată măsura câmpului acestuĭ satŭ s'aŭ aflatŭ 537 pământurĭ şi şase paşĭ, osăbit de silişte şi poenĭ şi săpăturĭ, şi osăbitŭ de parte Vărnăveştilor şi Şorogeştilor, ce ieste hotărâtă, maĭ denainte vreme, pe supt luncă, de spre apusŭ..., şi să vine de bătrânŭ câte 179 pământurĭ, 2 paşĭ»; se aduce «mărturie a 4 boerĭ judecători Romanuluĭ». Partea Ilenei o vând nepoţii lui «Neculaĭ Lič[u] săhăidăcarŭ» şi fiii lui o trec lui Cazamir. Se citează «carte gd. dela Stefanŭ-Vodă sinŭ Vasile-Vodă, ltŭ. 7199, ce iaste de la Gavrilaşŭ, unchiu-săŭ, sinŭ Luchiianŭ, parte lui Spiridonŭ». La Mijloceni aŭ pământuri şi Drăgoeştii. «Niculaĭ Săhăidăcariulŭ aŭ avutŭ şi baştină şi cumpărăturĭ într'acestŭ satŭ». «Alte înpărţirĭ maĭ vechĭ č-aŭ avutŭ preastrămoşiĭ lorŭ dela Alixandru-Vodă şi dela Ştefanŭ-Vodă celŭ Tânărŭ.» «Iarŭ, pentru săpăturĭ şi poenĭ, cine le va avè cu scrisorĭ, acela ce va stăpâni osăbitŭ, iarŭ care nu vorŭ fi cu dovadă, să să înpartă pe bătrânĭ, cumŭ şi bălţile de piaşte, iarăşŭ pe bătrânĭ să să înpartă de hotarnicĭ, cumŭ a fi cu dreptate şi cu bună învoială. Iarŭ pentru o poiană ce să numeşte Başota, ce-ĭ înŭ luncă denŭ susŭ, la malulŭ Siretiuluĭ», aduce dovezi Bantăş. O poiană o vinde Pârvoaia lui Cazamir. Zaharia o *trăgeà toată la «stăpânia» luĭ*. Se caută «care-ĭ unghiulŭ luĭ Başotă, şi care-ĭ poiană denŭ susŭ de unghiŭ, în ţărmurile Siretuluĭ». Se arată un zapis al lui Ionaşco Dura şi soţia Grozava, din 7188. Se dă o parte de prisacă lui Zaharia, «cu toţĭ pomeţiĭ de prinŭ prejurŭ». «La colaculŭ bălţiĭ mănăstiriĭ cumŭ că s'aŭ doveditŭ c'aŭ curăţit-o Bărsanŭ, niamulŭ Durăĭ.» Grigore Bărbăscul erà fiul lui Sandu şi nepotul lui Dumitraşco. Acum 140 de ani, «Mariia, fata lui Urzică». Se vede că Vârnav luase tot dela Bărbăscul, «silindu-se cu chipulŭ danieĭ să între şi elŭ moşanŭ cu Zaharie în bătrânulŭ Popeştiĭ».

Se citează act dela Duca Vodă, 4 Iunie 7189, «scriindŭ precumŭ Focşoae şi cu Bărbăsculŭ aŭ datŭ danie Pârvuluĭ pârcălabuluĭ jumătate dinŭ iazulŭ Popeştilorŭ».

La 26 Iunie 7196, Duca Vodă scrie lui Cucoranul Vornic de Poartă a *pune zi* lui Dumitraşco Bărbăscul pentru polobocul de miere, «č-aŭ fostu datorŭ luĭ Toaderŭ Bogziĭ, unchiulŭ Zahariei», căci altfel i se iea moşia dela Iucşeşti.

VI.

5 Iunie 1767. Grigore Ioan Callimachi. Pentru «Lăscărachi Rusătŭ bivŭ Velŭ Şăt. i ispravnicŭ de Ţinutulŭ Romanulŭ», care arată judecata luĭ «Grigoraşŭ fičorulŭ preotuluĭ Ursachi cu diiaconulŭ Vasile Şoroagă şi cu văru-săŭ Lupu şi cu alte neamurĭ a lorŭ pentru moşia Iucşăştiĭ, ce-ĭ pi Săretŭ, la acelŭ Ţănutŭ, care Şorogeştiĭ cerşindŭ denŭ moşie Săcuşăştiĭ ca să stăpăniască a trie parte dentr'acelŭ satŭ», se vede că *umblă rău* cu pâra: se dau 3 lei «čubote».

(Pecete ovală cu chinovar.)

VII.

3 Iulie 7275 (1767). Act al Divanului pentru judecata dintre «Grigoraşŭ, fečorulŭ popiĭ luĭ Ursachi, mazilŭ, şi cu alte niamurĭ a luĭ, strănepoţiĭ luĭ Luchiianŭ diiaculŭ, ce să tragi dinŭ bătrănulŭ Popăsculŭ, cu diiaconulŭ Vas[i]le Şoroagă şi cu vărulŭ săŭ Lupulŭ Şoragă şi cu Vasăle Şoroagă vătahŭ şi cu alte niamurĭ a lorŭ, strănepoţiĭ Tiutiuluĭ, ce să trag dinŭ bătrăn[ulŭ] Mijločanŭ». Diaconul arată «cumŭ că o moşii ce o aŭ eĭ dinpreună cu toţiĭ, la Ţănutulŭ Romanuluĭ, anume Iucşeştiĭ, umblă înŭ triĭ părţĭ, pe triĭ bătrănĭ, anume bătrănulŭ Dura i Popăscul i Mijločanŭ, însă aŭ eĭ de baştină a lorŭ pe bătrănulŭ Mijločanŭ, şi acumŭ Grigoraşŭ, cu niamulŭ luĭ, cu bătrănulŭ Popăsculŭ, ce-lŭ aŭ dreptŭ a lorŭ, s'aŭ întinsŭ şi l-aŭ cuprinsŭ cu stăpănire şi bătrănulŭ lorŭ pe Mijločanŭ. Fiindŭ faţă şi Grigoraşŭ, cu niamulŭ luĭ, s'aŭ întrebatŭ ce are să răspunze şi cu ce le stăpăneşte şi bătrănulŭ lorŭ. Elŭ aŭ arătatŭ aceste scrisorĭ: acea dela Ieremia-Vodă, din 7111, pentru Ileana şi Mărica, Ioana, Dumitra, fetele popiĭ luĭ Larionŭ, strănepoatele Mogăĭ», care «s'aŭ înpărţitŭ între eli moşie lorŭ ce aŭ avut-o de baştină şi cumpărătură», luând Ileana şi Mărica $1/2$ din a treia parte, «baştina şi cu heleşteu ce-lŭ arată în vatra satuluĭ», Ioana şi Dumitra tot $1/2$ din a treia parte «şi cu heleşteu ce-lŭ arată dinŭ ĝosŭ de a luĭ Urzică, cumpărătura popiĭ luĭ Larionŭ, tatuluĭ lorŭ, ce o are cu ispisocŭ de la Alicsandru-Vodă, ce esti dinŭ letŭ 7075, înŭ carile scrie că popa Larionŭ aŭ cumpăratŭ de la călugăriĭ de Răşca dooaĭ părţĭ dintr'o a tria parte dinŭ totŭ satulŭ Iucşeştiĭ, dinŭ parte dinŭ mijlocŭ, cari să faci ĝumătate de bătrănŭ»; actul lui Simion Vodă din 7115 pentru popa Larion, «pe a şesa parte dinŭ totŭ satulŭ Iucşeştiĭ, baştină, şi pe a şesa parte cumpărătura»,— întărire; actul lui Vasile Vodă din 7142, dovedind «că cumpărătura popiĭ luĭ Larionŭ iaste dinŭ bătrănulŭ Mijločanuluĭ, pe carea zapise de înpărţală şi de întăritură are să stăpăniască Grigoraşŭ cu niamulŭ luĭ, pe lăngă bătrănulŭ lorŭ Popăscu şi

ğumătate dinŭ bătrânulŭ Mijločanuluĭ»; actul luĭ Vasile Vodă, din 7148, întăritor pentru Luchian diacul a părţii luĭ Toader fiul lui Mihăilă, «cari răspunde di cielaltă ğumătate de bătrânŭ dinŭ parte Mijločanuluĭ». Altele «săntŭ puse zălogŭ la Coste Ţăgără, cu alte scrisorĭ, şi pentru ačasta aŭ rămasŭ ca, căndŭ li-ar scoate, să să cerceteze, şi, la hotărătulŭ moşieĭ aflându-se că săntŭ bune şi n'aŭ întratŭ înŭ ispisoacile ce s'aŭ numitŭ maĭ susŭ, să-şĭ ei moşie pe cătŭ li orŭ fi scriindŭ». Şoroagă arată numaĭ hotarnica dela 7177, dela Ionaşco Dura şi răzeşi, pentru părţile luĭ Vasile Vârnav şi ale lui «Ionaşcu fečorŭ Zaharioai, moşilorŭ Şorogeştilorŭ», căpătând $^1/_4$ din o treime; se împarte în şapte «pe şepte fraţĭ, şi s'aŭ venitŭ luĭ Vas[i]le Vărnav cu fraţiĭ luĭ patru părţĭ, cari s'aŭ aflatŭ nevăndută nemăruĭ, şi arată că li s'aŭ venitŭ di laturi dispre luncă, şi li aŭ stâlpitŭ şi cu petri hotarŭ», apoi zapisul prin care «Mărie, fata luĭ Urzică, ş'aŭ văndutŭ toată parte eĭ dinŭ Băluşeştĭ unuĭ Apostolŭ părcălabuluĭ..., tocmitŭ în căteva locurĭ înnontru, şi n'ari nicĭo întemeeri, căcĭ deosăbitŭ numitulŭ Grigoraşŭ aŭ scosŭ zapisŭ de cumpărătură şi ispisocŭ de întăritură dela Vas[i]le-Vodă, dinŭ letŭ 7150, înŭ carile arată că Dumitraşcu Urzică părcălabulŭ şi cu frati-săŭ Grigoraşŭ şi cu sora lorŭ Paraschiva, fičoriĭ luĭ Neguriţă, ş'aŭ văndutŭ toată parte lorŭ dinŭ satŭ dinŭ Iucşeştĭ şi dinŭ Băluşeştĭ luĭ Liuchiianŭ diiaculŭ, şi fiindŭ-că şi sângurĭ Şorogeştiĭ aŭ mărturisitŭ că numaĭ Urzică aŭ fostŭ, şi, de vremi că totulŭ aŭ văndutŭ cu fraţiĭ luĭ, nu maĭ avè di undi să maĭ vănzi şi fečoriĭ, şi s'aŭ doveditŭ că este o răsuflătură». Se decide în acest sens. «Osăbitŭ aŭ maĭ arătatŭ şi Costandinŭ Bantăşŭ, ce să tragi dinŭ bătrănulŭ Dura, cumŭ că Grigoraşŭ înŭ bătrânulŭ luĭ Dura n'ari nicĭo triabă, şi aŭ întratŭ stăpănitorŭ pe unŭ locŭ de prisacă ce să numeşte Prisaca Bătrână, şi arŭ fi luatŭ şi unŭ stupŭ în anulŭ trecutŭ dintr'acelŭ locŭ de prisacă.» I se cere dovadă cu ce «va să între să cei dinŭ bătrănulŭ Dura acelŭ locŭ de prisacă». Aduce zapisul dela 7163, «înŭ carile scrie că unŭ Pătraşcu, fečorŭ luĭ Toaderŭ Fărcesculŭ, aŭ văndutŭ unŭ locŭ de prisacă luĭ Mironŭ dinŭ satŭ dinŭ Iucşeştĭ, cari zice că să numeşte Prisaca Bătrână, cu pometŭ (?) şi cu locŭ de vie, dreptŭ 30 leĭ şi doaî matce, şi aŭ răspunsŭ numitulŭ Grigoraşŭ că pe zapisulŭ acesta aŭ stăpănitŭ loculŭ acela pănă acumŭ». Celălalt n'are probe. Să aducă «oaminĭ bătrănĭ, răzeşĭ de acolo».— Lupu Balş Vel Vornic, Iordachi ... Velŭ Vornicŭ.

VIII.

30 August 1780. Doi boierinaşi arată că au hotărnicit prisaca dela Iucşeşti. «Băntăşoai şi cu fraţiĭ eĭ n'aŭ vrut să vie, şi nicĭ scrisorile n'aŭ trimesŭ, ca să să îndrepteze pricina moşii, ci aŭ trimesŭ răspunsŭ ca să-şĭ

stăpăniască popa Ursachi i Ioniță Zamă loculŭ de prisacă cu parte din cănpu cu pace de spre dănsa, zicăndŭ că è ș'a aduce boerĭ hotarnicĭ de ș'a hotără moșie de iznoavă, și atunce a scoate toati scrisorile ce va avè».

Se confirmă stăpânirea.

IX.

10 Fevruarie 1786. «Eŭ Sămionŭ și eŭ Tudosăe și eŭ Ștefanŭ, frațĭ, fiĉoriĭ luĭ Luchiianŭ, nepoți luĭ Apostuluĭ Holubanŭ, strănepoțiĭ luĭ Luchiianŭ diiaculuĭ», dau zapis «dumisale cumŭnatuluĭ Ionŭ Zamă» că-ĭ vând o parte din Iucșești, 12 pământurĭ pol, cu câte $3^1/_2$ lei, «vatră di satŭ i cu vadurĭ di moră i cu locrurĭ (*sic*) di prisecĭ i cu pomețĭ i cu săpăturĭ, locurĭ de fânețŭ, și cu bălțĭ di pește și cu totŭ venitulŭ dinŭ moșie», ales înaintea episcopului și ispravnicilor.

Pun degetul «Sămionŭ Holbanŭ» și fiul Todosie, Ștefan, «bratŭ lorŭ», Ștefan Băltag. — Scrie «Grigorașŭ popa dinŭ târgu dinŭ Romanŭ».

X.

C. 1790, 28 Iunie. Alexandru Moruzi către ispravnicii de Roman, pentru «jaloba luĭ Toaderŭ Manoli blănarŭ, pentru unsprezăci stănjănĭ și șasă palmi ce arăta că arŭ fi avăndŭ și elŭ de zestri înŭ moșiia Iucșăștiĭ și fără dreptate s'arŭ fi stăpănindŭ de către unŭ Gavrilŭ Zamă». Să-i și stâlpească.

XI.

Maiu 1792. Plângere a lui Ioniță Zamă: preotul Ursachi a avut patru fete și un fiu: pe cea mai mare o iea el. «Acumŭ, după ce aŭ muritŭ soacră-mè preutiasa, să găsăște dată parte soțuluĭ meŭ uniĭ nepoate de frate a lorŭ, de socru-meŭ, carile aŭ muritŭ și elŭ». Să-i judece episcopul de Roman Antonie, după actul de zestre și «după sfânta pravilă», cu «nepoata noastră Iliana, de aice, dinŭ Romanŭ».

XII.

Iunie 1800. Petiție a lui «Ioanŭ Zamă, bivŭ porușnicŭ hăt[mănesc]», către Domn. Se plânge «pentru asuprire ce sufărŭ dispre dumnealuĭ Spat. Dimitrachi Bogdanŭ», în moșia Băloșeștii, unde-și are parte, «baștină di pi bătrânulŭ meŭ Popăsculŭ, dinŭ care bătrânŭ sculăndu-să unŭ Costandinŭ sănŭ Focșa înŭ vreme maĭ de de multŭ, aŭ văndutŭ unŭ vadŭ de moară și 30 de pămănturĭ unuĭ Piĉoraga, care Piĉoraga încă aŭ văndutŭ acè cumpărătură

10

la unŭ Gavrilŭ Caz[i]mirŭ şi Caz[i]mirŭ încă aŭ vândut-o răposatuluĭ Vor[ni]cu Manolachi Bogdanŭ. Şi, fiindcă acelŭ vânzătorŭ Costandinŭ sânŭ Focşa, măcarŭ că aŭ fostu dinŭ bătrânulŭ meŭ Popăsculŭ, darŭ n'aŭ avutŭ nimică parte de moşie înŭ numiţiĭ Băloşăştĭ, pentru că aŭ fostu vândutŭ maĭ de dinainte moşulŭ, popa Ionaşcu, şi cu moaşă-sa, preotiasa Mărica, toată parte lorŭ de câmpu şi de heleşteŭ unuĭ Apost[olŭ] Med[elni]č[e]rŭ, care vânzare mai pe urmă aŭ întratŭ danie la săborulŭ mănăstiriĭ Săculŭ, pe care o şi stăpăneşte sfânta mănăstire Săculŭ..., pentru care pricină maĭ înŭ trecuţiĭ anĭ amŭ avutŭ şi ğudecata la Divanŭ cu unŭ Mafteiŭ, vechilulŭ clironomilorŭ răposatuluĭ Vor[ni]cu Manolachi Bogdanŭ, şi ... amŭ fostŭ rânduitŭ... cătră episcopulŭ de Romanŭ..., s'aŭ doveditŭ că niciuniĭ dintr'aceĭ cumpărătorĭ n'aŭ stăpânitŭ niciodată măcarŭ câtŭ de puţinŭ într'acè moşii... Acumŭ dela o vremi aŭ începutŭ dum[nea]luĭ Spat. a puni stăpânire pe acè cumpărătură, întru care... i s'aŭ scrisŭ prinŭ doaî luminate cărţĭ gospodŭ ca, orĭ să-şĭ triimată vechilŭ, orĭ să vii dumnealuĭ ca să răspundă la Divanŭ, şi nicĭ dum[nea]luĭ n'au venitŭ, nicĭ vechilŭ n'aŭ triimesŭ.»

XIII.

27 Martie 1794. Mihail Costandin Suţu către ispravnicii de Roman, pentru jaluba «Măriuţeĭ, cu alte treĭ surorĭ a eĭ, dinŭ satŭ Iucşeştiĭ dela acelŭ Ţinutŭ, asupra frateluĭ lorŭ Toaderŭ Cătană, totŭ de acolò», «cumŭ că în moşie Câmpeniĭ i Muncelu şi Buciumiĭ, părţile ce le avè acolo fratele lorŭ, li-arŭ fi vândutŭ, cumŭ şi pentru o parte dinŭ moşie Iucşăştiĭ ce o vândutŭ fratele lorŭ, şi apoĭ iale cu protimisirea arŭ fi datŭ baniĭ frateluĭ lorŭ, şi elŭ n'aŭ vrutŭ să le dè zapisulŭ acelŭ de răscumpărarea, după cumŭ veţĭ înţălege şi dinŭ jaloba lorŭ». Să judece, cu drept de apel.

Pe Vo, adresa lui Dimitrie Bogdan biv Vel Păharnic, şi lui Toader Başotă biv Vel Păharnic, ispravnicii, şi pecetea roşie care închide plicul.

XIV.

5 Martie 1800. Constantin Alexandru Ipsilant, pentru Costachi Ghica Hatman, cu privire la fuga unui Ţigan al săŭ, «pripăşăndu-să înŭ Ţâganiĭ Păh[ăr]nicesăĭ Lucsandriĭ Calimahi» (1), unde se însoară. Noua stăpână vrea să bată pe cei trimeşi să-l ridice. Se hotăreşte că, pentrucă ea «aŭ trecutŭ piste ponturile hrisovuluĭ, şi, fără a faci învoială cu dumnealuĭ Hat., aŭ însuratŭ pe Ţiganŭ, să dă volnicii acestuĭ armăşălŭ ca să margă înpreună cu omulŭ dums. Hat. şi prinŭ marafetulŭ drăgătorilorŭ de Ţănutŭ să aibă a rădica

(1) Necunoscută altfel.

pe numitulŭ Ţiganŭ, înpreună cu Ţăganca luĭ şi copii lorŭ, şi să-ĭ aducă aicĭ, la epistasăia Ţiganilorŭ g[o]spodŭ». Pecete din 1799, ovală. «S'aŭ trecutŭ la cond. epistasiia Ţig. gospodŭ».

XV.

«Costachi Ghica Hat[manŭ]. Să face ştire prinŭ aĉastă scrisoare a noastră că, dinŭ drepţĭ Ţiganiĭ noştri robĭ, amŭ datŭ şi amŭ dăruitŭ omuluĭ nostru, Căpitanuluĭ Gavrilŭ Zamă, unŭ sufletŭ de Ţiganŭ, anume Dinulŭ vezeteulŭ, holteĭ, fiĉorŭ luĭ Muşatŭ şi a Aniĭ, pe care dă astăzĭ înnainte sa aibă a-lŭ stăpăni căpt. Gavriilŭ Zamă i copieĭ şi nepoţăĭ săĭ, cu bună pace, ca pe unŭ dreptŭ robŭ alŭ săŭ, cu totŭ rodulŭ ce să va naşte dintr'ănsulŭ, asupra căruia Ţiganŭ să aibă a-şĭ face şi întăritură gospodŭ.

«Costachi Ghica Hat. 1801, Săpt. 3 dni.»

Pe Vo: «Scrisoare pentru Dinulŭ vezeteu Ţiganŭ, ce l-amŭ luatŭ danii de la dumnealuĭ Hat. Costachi Ghica. 1801, Săptv. 3.»

XVI.

3 Aprilie 1807. «O samă de lăcuitorĭ dinŭ satŭ Glodeni-dinŭ-ĝosŭ» arată «cucoaneĭ Fărsaniţi» că, «vănzăndŭ răposatulŭ soţulŭ dumisali, căpitanulŭ Gavrilŭ Zamă, o moşie dela cestŭ Ţănutŭ în orăndă pe 6 anĭ la unŭ Armanŭ Luca, şi vănzarea aceia depărtează pe Armanŭ ca să nu să apropie să văndă lemne dinŭ pădure altorŭ oamenĭ, fără numaĭ pentru trebuinţa casăĭ lorŭ, şi eĭ, neţăindu-să de legătura ce aŭ făcutŭ, aŭ văndutŭ lemne dinŭ pădure cuĭ aŭ trebuitŭ şi, fiindcă şi noĭ amŭ cumpăratŭ lemne dela dănşi, mărturisămŭ cu sufletele noastre, şi înnaintea luĭ Dumnezăŭ, şi înnaintea cinstiteĭ ĝudecăţĭ, şi luîmŭ acestŭ păcatŭ în sufletele noastre, cumŭ că amŭ luatŭ lemne dela dănşiĭ». «Eŭ, Antonŭ Drăguşanŭ, amŭ luatŭ unŭ carŭ de nuele; eŭ, Vasăli Dudaŭ, amŭ luatŭ 20 parĭ.»

XVII.

11 Aprilie 1804. Zapis al unui Vel Vornic pentru 1.500 de lei împrumutaţi Căpitanului Gavril Zamă, care «aŭ pusŭ amanetŭ moşie sa Glodeniĭ, dela Ţinutulŭ Romanuluĭ», cu hotarnica din 1783 a episcopuluĭ de Roman şi zapisul cumpărăturii dela Vist. Mateiŭ Cant. (?), din 6 Decemvrie 1792, întărit de Domn la 12 Aprilie 1793.

XVIII.

26 August 1807. Jalbă către «Divanul Cnejieĭ Moldavieĭ». Plăngere contra «unuĭ Toaderŭ Manole blănaru dinŭ tărgulŭ Romanuluĭ», care-i încalcă partea din Iucşeşti, dela soţul Gavril Zamă. Toader aduce dania preotului Ur-

sache, de patru pământuri, pentru nepoata Ileana. Caută ca «pe aceĭ 5 frațĭ să-ĭ lasă cu totulŭ înstreinațĭ, nemaĭ rămăindu-le nicĭunŭ degetŭ de moșie. Maĭ scoate unŭ sănetŭ a luĭ Ioniță Zamă, tatulŭ răposatuluĭ, ce zăci că are Toaderŭ Blănaru 11 stănjenĭ, 6 palme de moșie alăturea cu dănsulŭ, și elŭ acumŭ vra ca să între totŭ înŭ partea mea de moșie, să-șĭ înplinească aceĭ stănjănĭ, care, în cătă vreme aŭ trăitŭ preotulŭ Ursache și Ioniță Zamă, elŭ nu s'aŭ arătatŭ stăpănitorŭ, nicĭ l-aŭ sămțitŭ nimine dinŭ răzăși ce săntŭ viĭ și pănă acumŭ, că elŭ are moșie în Iucșăștĭ, și amŭ și avutŭ ğudecată», pierzând-o. După plângerea ei, erà să fie apelul la Sf. Dumitru, dar el își iea și mai departe «dijmurĭ», făcându-i ei «o mare întunecari și isterisăre... Cu fierbințĭ lacrămĭ mă rogŭ dumneavoastră să nu vă îndurațĭ de greutatea casăĭ mele... Păpușoi ci i-aŭ aratŭ elŭ în tărie, și eŭ i-amŭ prășitŭ, și toate cele ce săntŭ pe acĕastă parte de moșie, să fie totŭ suptŭ stăpănire mea, după cumŭ aŭ fostŭ și pănă acumŭ.» Să se judece, «și atuncea, fiindcă popa Ursachi dă partea priotesăĭ luĭ, socră-meŭ, și o dă și părătuluĭ, să ni să înpartă în doî, nicĭ eŭ să fiŭ lipsită de lucru părințăscŭ, nicĭ elŭ, și vecĭnică pomenire a rămănea dumneavoastră, la mila dumneavoastră.» Iscălește «Fersai, soțiia răposatuluĭ căpitanu Gavrilŭ Zamă». — Se admite.

XIX.

16 Iunie 1824. Către ispravnicii de Roman. Se arată că «Firsaiia Zamă» are *pricină* pentru 20 de stânjeni de moșie din Iucșăști, «ce aŭ fostu cumpăratŭ de vecĭ dumnealuĭ Pahr. Costandinŭ Bantășŭ dela unŭ Costachi sănŭ Zoițiĭ de acolò și cu protimisăsŭ a răzășii îĭ cere să-ĭ răscumpere dumnei». Se hotărîse de Domnie a se urmà astfel. «Iarŭ, căndŭ nicĭ acumŭ nu să va supuni dumnealuĭ Păhr. a priimi aceĭ banĭ, să-ĭ rănduimŭ să stè depozitŭ, și pe jăluitoarea să o înputernicimŭ a stăpăni». Declară «că nu-lŭ are la săni». Vânzătorul, adus, arată că a luat 70 de lei stânjinul, «și, atătŭ cu banĭ nahtŭ, ci i-aŭ numărat, cumŭ și cu dobănda, ci i-aŭ socotitŭ, i-aŭ înplinitŭ una mii patru sute leĭ... Nicĭ bani aŭ voitŭ a priimi, nicĭ zapisulŭ a da... S'aŭ pusŭ depozitŭ înŭ locŭ sigurŭ, la dumnealuĭ Scarlatŭ Burche, și înŭ putere luminatiĭ cărțĭ i-amŭ datŭ stăpănire.»
Două iscăliturі.

XX.

21 Maiu 1824. Păharnicul Costandin Bantăș din Roman către Logofeția cea Mare. Declară că moșia-i e și lui «răscumpărătură, fiindŭ a bătrănuluĭ meŭ». Aduce la isprăvnicie «dovezĭ ce amŭ pututŭ strănge di la niamurĭ i răzăși pentru parte di moșie ci tragŭ în doaî cu dumnei de acolo... Iarŭ vechilulŭ dumnei Thersai Zamă, dumnealuĭ Med[elni]č[e]rŭ Dumitru Drăghič, aŭ

cerutŭ unŭ ravaşŭ cătră dumnealuĭ Sardarulŭ Goroveiŭ, ca să cerceteze di amŭ stăpănire în numita moşie osăbită, ştiindŭ dumnealuĭ Medelnicerulŭ prè bine că eŭ cu niamurile mele încă nu săntŭ înpărţătŭ păr' acumŭ încă (distulŭ stăpănire fraţălorŭ meĭ este neclintită). Amŭ mersu la dumnealuĭ Sardarulŭ, i-amŭ făcutŭ cunoscutŭ că, păr' nu să vorŭ strănge răzăşiĭ, şi voiŭ aduci şi poroncă di a să faci cercetare pentru parte ci amŭ di pi maică-mè înŭ doaî cu dumneaeĭ, să nu sloboadă hărtii, dumnei avăndŭ interesŭ di dumnealuĭ Medelnicerulŭ di a-lŭ avè vechilŭ în pricinĭ ci are în lipsa mè, fiindŭ la Eşŭ pentru scoatire cărţăĭ.» După ce aduce el cartea, ea nu stă la cercetare, «ştiindu că răzăşiĭ potŭ a descoperi învăluirile ce aŭ metaherisitŭ păr' acumŭ, stăpănindŭ dreptulŭ meŭ şi a niamurilorŭ». Cere să fie silită a se înfăţişà.

XXI.

«Prea-cinstiţĭ boierĭ. Jăluimŭ miliĭ şi bunătăţiĭ dumilorvoastre pentru lipsa şi sărăciia ci ni să pricinueşti de cătră dumnealuĭ ğupănu Israilŭ, orăndatoriulŭ satuluĭ nostru Chiliile, că, de căndŭ dumnealuĭ aŭ venit înŭ satulŭ Chiliile, toati prăvalurile pămăntuluĭ, care li-amŭ făcutŭ la alţĭ stăpănĭ, dumnealuĭ li-aŭ schimonositŭ şi li-aŭ înmulţitŭ maĭ pre susŭ decătŭ alţĭ stăpănĭ, ogoarăle şi curăturile i dălniţile de fănaţŭ ne li-aŭ luatŭ dinŭ anu trecutŭ, căti trizăcĭ prăjinĭ de păreche de boĭ i-amŭ aratŭ, şi nu ni-aŭ ţinutŭ înŭ samă niciо zi, căti doîzăcĭ prăjinĭ. i-amŭ prăşitŭ, încărcăndu-ne cu doî prăjinĭ de cumŭ amŭ fostŭ la alţĭ stăpănĭ, doîzăcĭ prăjinĭ de săciri îĭ facimŭ, la alţĭ stăpănĭ amŭ făcutŭ zăci; fălcĭ de capŭ i-amŭ făcutŭ, şi cari nu s'aŭ înbrăcatŭ, n'aŭ undi să le facă, li-aŭ luatŭ dumnealuĭ şasă leĭ banĭ, iarŭ delniţile ni li-aŭ luatŭ, şi nu ni-aŭ datŭ nicĭ măcarŭ unŭ parmacŭ de fănaţŭ; căti puţinĭ păpuşoĭ ci amŭ făcutŭ, ni i-aŭ luatŭ maĭ toţĭ dijmă cu prupa ci aŭ făcutŭ înŭ treĭ ogoară; cătĭ puţini legumi ci amŭ făcutŭ înŭ grădinĭ, aŭ făcutŭ pruba şi ni li-aŭ luat, şi, la care nu s'aŭ făcutŭ legumi, aŭ cumpăratŭ de la ceĭ ce aŭ avutŭ, şi aŭ plătit după prubă. Uniĭ dinŭ lăcuitorĭ aŭ avutŭ căti puţăni capri, saŭ oĭ: aŭ luatŭ de patru saŭ de cincĭ capri unŭ edŭ, saŭ unŭ melŭ, de aŭ avutŭ oĭ. Căti doî saniĭ de lemni de focŭ amŭ dusŭ la curte de Crăčunu; ceĭ ce n'aŭ avutŭ boĭ, aŭ nămit de la ceĭ ce aŭ avutŭ şi aŭ dusŭ lemne doî saniĭ: la alţĭ stăpănĭ aŭ dusŭ o sanii. Uniĭ dinŭ lăcuitorĭ aŭ meşteşugulŭ olării, şi eŭ lutŭ de pe altă moşii, cu dijmă, şi, dacă numiţiĭ facŭ oali şi le ardŭ, apoĭ dumnealuĭ le ia altă dijmă, ad[e]că doîzăcĭ oale dinŭ sută. Unŭ lăcuitorĭ aŭ avutŭ puţină delniţă înŭ care aŭ făcutŭ cinsprăzăci căpiţĭ: i-aŭ luat orăndatoriulŭ cincĭ căpiţ, rămăindŭ lăcuitoriuluĭ numaĭ zăcĭ. Căti unŭ hatŭ cu iarbă saŭ capătŭ de ogorŭ ce'mŭ avutŭ, ş'aŭ păscutŭ dumnealuĭ cai şi viţăi. Calia-

puparŭ *(sic)* gospodŭ înŭ doĭzăcĭ amŭ făcutŭ: la alţĭ stăpânĭ o litră. Şi pentru aĉaste lăcuitoriĭ acestuĭ satŭ cu totulŭ ne-amŭ înspăimăntatŭ, văzăndŭ sarcenile havalelelorŭ şi greutăţile ci ne vinŭ asupră, de cari ceĭ maĭ săracĭ aŭ şi început a să răsăpi şi sparge satulŭ, ca uniĭ ci săntŭ fără niciо sprijoană. Pentru cari ne rugămŭ miliĭ şi bunătăţiĭ dumilorvoastră să vă milostiviţĭ spre lipsa săracii noastre, să ne să facă punire la cale, şi mari pomană va rămănia dumilorvoastre. 825, Apr. 27.

«Deosăbitŭ că ne bate şi ne schinĝueşte înŭ toate zilele, nealegăndŭ nicĭ sărbătoare, nece nimică.

«Eŭ Nec. Tabacŭ.
«Eŭ Gheorghe Mocanŭ.
«Eŭ Neculaĭ Huţanu.
«Eŭ Gheorghe Mustaţă.
«Eŭ Nec. Săcară.
«Eŭ Dumitru Roşu.
«Eŭ Vasăle Săcară.
«Eŭ Stanŭ Mocanŭ.
«Eŭ Stoica sinŭ Stanŭ.
«Eŭ Ionŭ sănŭ Stanŭ.

Eŭ Ştefanŭ a Vărvari.
Eŭ Ioniţă (?) Burlacŭ.
Eŭ Ioniţă Moglanŭ.
Eŭ Ştefanŭ Sluga.
Eŭ Gheorghe Olarŭ.
Eŭ Gheorghe Pădurarŭ.
Eŭ Gherasămŭ Artemonŭ.
Eŭ Ionŭ Metetelŭ.
Eŭ Antonŭ Vornicŭ.

«Şi noĭ, toţĭ lăcuitori satuluĭ Chiliia, Ţint. Romanuluĭ.

«De la isprăv. Romanuluĭ către d. polc[ovniculŭ] Gheorghi Şoroagă.

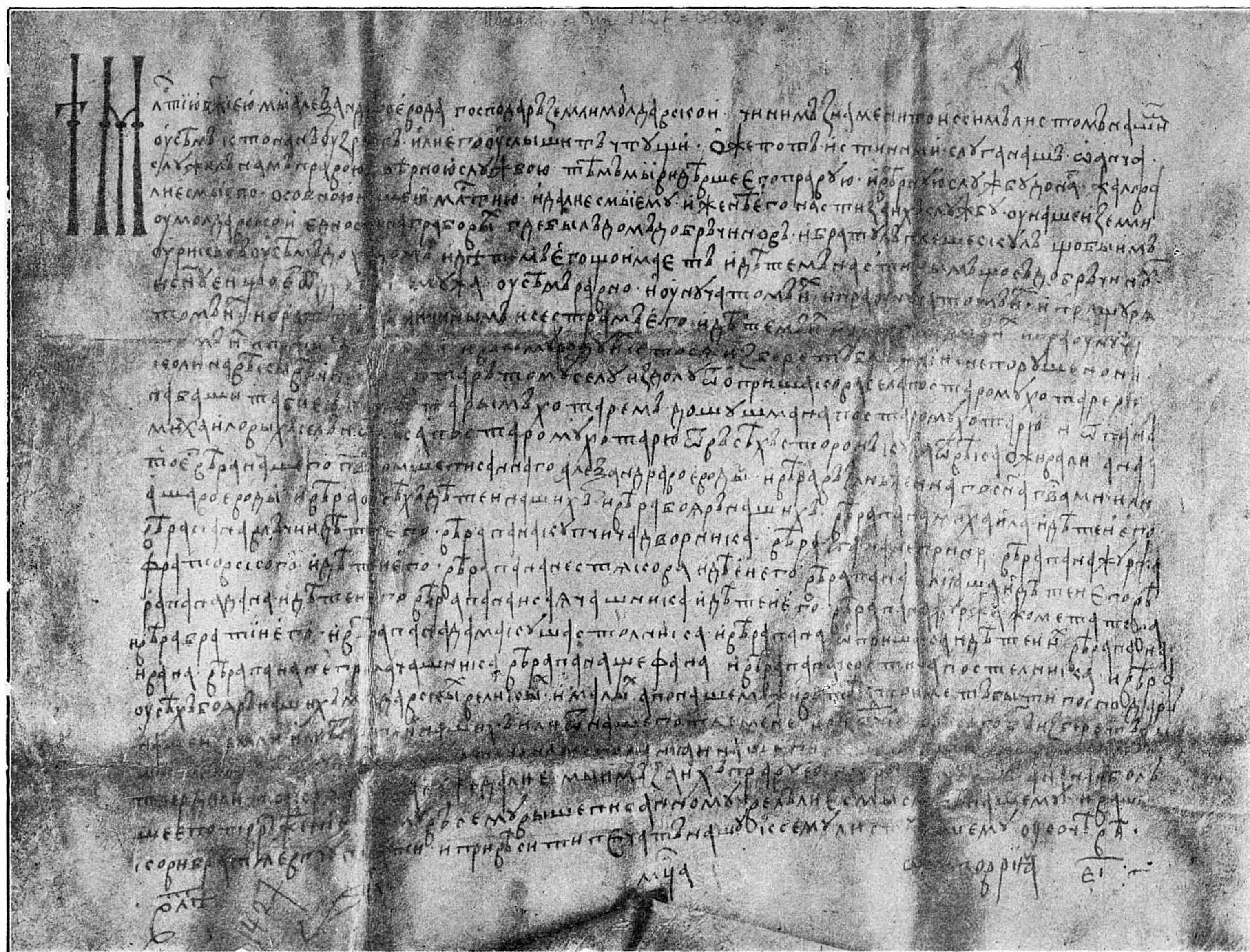
«De lăngă jaluba ci aŭ datŭ damnei Ferţei Zamă înŭ pricina păgubirilorŭ ci i s'arŭ fi pricinuitŭ di către Izrailŭ Jidovulŭ, ci aŭ fostŭ arăndătorŭ moşii Chiliile, după cari diosăbit ţi s'aŭ scrisŭ să cercetezĭ, iată ţi se triimeti şi jaluba ci aŭ datŭ lăcuitoriĭ di acolò către isprăvnicie; pentru care ţi să scrii ca să chemĭ pi fiiştecari lăcuitorŭ şi, înŭ fiinţa şi a orăndătoruluĭ moşii, ci este acumŭ, să facĭ cercetare la fiieştecari pontŭ fără o supărare, şi di cercetare ce veĭ faci să triimiţĭ înştiinţare isprăvniciiĭ, ca să să facă puniri la cali, arătăndŭ şi lăcuitorilorŭ ca să să statorniĉască, şi să nu să maĭ strămuti, închezăşŭluindu-ĭ unulŭ pentru altulŭ că nu vorŭ fugi, arătăndu-le la toţĭ lăcuitoriĭ că Jidovulŭ esti dipărtatŭ di moşii şi nu aŭ să-ĭ dei niciо ascultari.

(Ispravnicii.) 825, Ap. 28.»

XXII.

Martie 1830. Fersăi Zamă către «Divanul giudecătorescŭ a Cnejăi Moldavii» *Pricină* cu «Constandinŭ şi Iordache, fraţi Burcheştĭ, dinŭ satulŭ Căuteşănĭ, judeţu Romanuluĭ», pentru Ţigani furaţi «noapte, pe suptŭ çumpătŭ»(1).

(1) Toate actele ni-au fost încredinţate tot de d-l Verona, pictor.

Actul lui Alexandru cel Bun, din 15 Octomvrie 6935 (1426).

CEVA DESPRE EPISCOPUL MARAMURĂŞAN IOSIF STOICA.

—CÂTEVA FRAGMENTE DE VECHI CAZANII ROMÂNEŞTI.

DE

N. IORGA
Membru al Academiei Române.

Şedinţa dela 6 Septemvrie 1913.

In scoarţele uneia din cărţile slavone de slujbă ale Maramurăşului din veacul al XVI-lea, pe cari mi le-a dăruit un prieten, găsesc prinsă jumătate dintr'o scrisoare a episcopului Iosif Stoica de pe la 1700, personalitate interesantă şi, în ultimul timp, discutată cu oarecare pasiune. Dau întâiu cetirea părţii păstrate din această circulară, adăugând apoi oarecari observaţii asupra acelui care nu s'a mulţămit a o dictà, ci, foarte probabil, a şi scris-o cu mâna lui:

Iosif Stoica **мл҃стю бжїю** arhiep[iscop **ард҄ѣлскїи и мара]морискии ипроч.** Către ačasta facŭ ştire şi por[uncescŭ preoţilor e]raşuluĭ de susŭ pre apa... în Moiseĭ, căndŭ va fi în unŭ[sprezece..], la care soborŭ totŭ preotulŭ... mirŭ îĭ vomŭ da şi să aibă [...şi să] ştie s. taine a Bes[ea]riceĭ şi... cele de taină şi comu-sŭ 10 p[oruncĭ...] Tatălŭ nostru totŭ popa să ştie... şi care n'aŭ datŭ dajde nostră să ... să fiţĭ M[o]l[i]tvele Vostrea totdeauna ... căte 24 florinţĭ carele ... Aşijdere şi cărsniciĭ să vie pre ... Ohtaiulŭ şi pănă acumŭ ... şi cu ovăsulŭ să aducă de unde... trebĭ cine ce are să să soroč[ască] ... şi ğupănulŭ ğuratulŭ să vie cu ... [du]mneisa şi oameniĭ popiĭ ... sama cine n'aŭ ţinutŭ acestea... putere a-lŭ ţinè M[o]l[i]tvele preuţi ... aveţĭ cumŭ aţĭ maĭ avutŭ poru[ncă]... carea aŭ avutŭ spovada şi care ... [cumi]necătură să ştii spune mir... vă vomŭ întreba dăndu-vă sp[ovada]...

Scrisŭ înŭ mănăstire în Ğuleştĭ.

Vl[ă]d[i]ca [Iosif Stoica]

Pecete cu un om călare subt cîrja şi mitră, cu iniţialele: I. Σ. Σ. în jur,

cu litere grecești cu ΙΩΣ. ΣΤΩ[ΙΚΑ] (loc de două cuvinte șters) ΕΠΙΣΚΠ. ΠΡΑΒΟΣΛ. ΜΑΡΑΜΩΡ.

Ințelesul actului, scris pe o hârtie proastă sugătoare, cu cerneală foarte slabă, poate fi prins și în starea în care ni s'a păstrat: Iosif Stoica a convocat un sobor la Moiseiu, în vechea mânăstire—refăcută la 1672 de Sava Brancovici (1)—închinată proorocului dela Sinai, mitoc al Putnei. Preoții, crâsnicii, juratul trebue să se înfățișeze. Iși vor aduce dajdea, câți au rămas în urmă cu dânsa, 24 de florini de fiecare, iar slujitorii bisericii, «crâsnicii», dijma. Și anume soroace de judecăți, procese duhovnicești, de despărțenie și altele, se vor prezentà în apel înaintea lui.

Dar nu e vorba numai de incassări și gloabe vlădicești. Soborul va cercetà pe preoți, în cea mai mare parte oameni fără învățătură: dându-li-se mirul, vor trebui să răspundă la întrebări privitoare la credință,—bine înțeles cele mai elementare: să știe cele zece porunci și Tatăl Nostru, pe lângă Crez, firește, și să poată face «spovada» și acordà după canoane cuminecătura.

Pecetea lui Stoica ne arată că e în adevăr nobil, cavaler, din acele neamuri de Voevozi și cneji cari au adus întemeierea Moldovei. El însuș se provocà la această calitate nobiliară—adăugându-și averea, de 200 de florini—când cereà, la 1705, să fie judecat după dreptul îndătinat al clasei sale (2). La 1656 scrià din Sighet către Bistrițeni Simion Stoica, vice-șpan al Maramurășului, care e de sigur un înaintaș al lui Iosif, — poate chiar părintele lui (3). Cred că Iosif Stoica e acel predicator de Ciumălești, Ioan Stoica, pe care-l vedem, la 7 Ianuarie 1683, protestând împotrivà unei citații ilegale de solgabirău (4). De altminterea și ca Vlădică el stă la Ciumălești, în 1700 (5).

Intâia oară ca episcop se întâlnește la 1690, ținând soborul

(1) După pomelnicul din I. Bârlea, *Insemnări din bisericile Maramureșului*, București 1909, p. 135; cf. *ibid.*, p. 131, no. 473.

(2) Zenobie Pâclișanu, *Din istoria bisericească a Maramurășului*, în «Cultura creștină» dela Blaj, III, no. 9, p. 263.

3 Hurmuzaki, XV, p. 1254-5, no. MMCCCXXXVII. Alții din acesta neam la Ioan Mihályi, *Diploame maramureșene*, I, p. 253 și urm. Ruda lui Iosif, Ferenț, la Cziple (v. nota următoare), p. 92, no. XL.

(4) Alexandru Cziple, *A máramarosi püspökség kérdése*, Budapesta 1910, pp. 87-8.

(5 *Studii și documente*, XII, p. 234, no. IV.

«parțialiş» dela Budeşti, în ziua de 15 Maiu(1), înaintea căruia se înfățişează familii nemeşeşti ca un singur element de proprietate: Grigoreştii, Drăguieştii, Bălşeştii, Jureştii, fiecare cu «iosagul», cu moşia ei; el dă «legea», după vechea datină, «sorocind» pe acel care a răpit pământul închinat bisericii pe care el o reprezentă înaintea «Scaunului diregătorilor ormegeĭ», varmeghiei, comitatului, rămânând, spune actul în biata lui românească ticsită de termini ungureşti, ca acolo să se vadă al cui va fi «mirişigul». Un protopop, Ştefan, viitor episcop maramurăşan şi el, şi un «jupân» dintre nobilii români, Nemiş Gergély, iscălesc împreună cu dânsul, care iea numai titlul de: «din mila lui Dumnezeu episcop Maramurăşului».

De unde venià şi cine-l făcuse Vlădică? Din Moldova lui Constantin Vodă Cantemir: antimisul său din 1693 e lucrat, probabil, aici de călugărul Nicodim (2). Pe atunci însă stăteà în țerile noastre, adeseori la Iaşi, acel Patriarh al Ierusalimului, Dosofteiu, al cărui nume înseamnă o întreagă operă de convinsă şi înverşunată luptă pentru ortodoxie în țerile dela Dunăre şi din Carpați de o potrivă, căci, dela început, acțiunea lui a cuprins şi Ardealul, în care dela o vreme catolicismul făceà progrese (3). Incă dela 1677, Mitropolitul omonim al Moldovei, traducătorul şi poetul Dosofteiu, închinà către Sfântul Mormânt mânăstirea Pobrota, vechiul lăcaş de îmmormântare al Rareşizilor, la care însuş se făcuse ctitor, în mânile Patriarhului de Ierusalim, care venì peste puțin din nou la Iaşi (4). La 1682—6, el tipăreşte aici lucrarea de polemică a lui Nectarie împotriva Primatului Papei (5) şi aceea a lui Simion de Tesalonic împotriva ereziilor (6). Numai la 1690 Dosofteiu Patriarhul trece la Bucureşti pentru a da acolo altă operă de luptă împotriva adversarilor săi statornici, Manualul contra papistaşilor al lui Maxim Peloponezianul (7).

(1) Tit Budu, *Disertațiune despre episcopii şi vicarii români din Maramureş*, Gherla 1891, pp. 59—61; de aici şi în Cziple, *l. c.*, pp. 90—1; după original, cu ortografia acestuia, în *Studii şi documente*, XII, pp. 233—4, no. III.

(2) *Studii şi documente*, XII, p. L. Cf. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris Coronae S. Stephani*, Innsbruck 1885, p. 268, nota 3; *Studii şi documente*, XII, p. 298, no. V.

(3) V. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti 1901, I, p. 42 şi urm.; *Istoria Bisericii*, I, Vălenii-de-Munte 1908, p. 405 şi urm.

(4) Melhisedec, *Notițe istorice şi arheologice*, Bucureşti 1885, p. 162 şi urm.

(5) Bianu şi Hodoş, *Bibliografia veche românească*, I, p. 251 şi urm.

(6) *Ibid.*, p. 273 şi urm.

(7) *Ibid.*, p. 297 şi urm.

Ştim că pe o pagină a uneia din cărţile ce au făcut parte din biblioteca Mitropolitului Moldovei Dosofteiu se află copia actului constantinopolitan din 1391, cuprins azi în volumul XIX din colecţia Hurmuzaki, prin care Antonie Patriarh de Constantinopol face din mânăstirea dela Perii Maramurăşului, înălţată de Voevozii Baliţă şi Dragul, o stavropighie, atârnând de-a dreptul de Biserica patriarhală şi având drepturi episcopale, exarhale, asupra Maramurăşului întreg şi a Ţinuturilor vecine, între cari şi cele dela Nord-Ostul Ardealului (1). Ne închipuim uşor de unde căpătase cărturarul moldovean această gramată copiată din registrele Patriarhiei constantinopolitane: *dela Patriarhul Dosofteiu* (2).

Potrivit cu această diplomă, e creat însă episcop pravoslavnic — aceasta se spune şi în pecete, lucrată în Moldova de sigur, *cu litere greceşti*, după modelul peceţilor de mânăstire de acolo în acest timp— Stoica: dacă nu va fi dat însuş mânăstirii din Giuleşti hramul dela Peri, Sf. Mihail Arhanghelul (3), el are în pecetea sa pe arhanghel, *ca nici unul dintre înaintaşii săi maramurăşeni*, cred. Chipul Sf. Mihail se întâmpină şi pe antimisul său din 1693. In sfârşit acest antimis îl numeşte, nu numai «pravoslavnic episcop maramurăşan», ci şi «exarh al stavropighiei patriarşeşti a Ţarigradului». Şi adausul: «administrator al Mitropoliei Bălgradului, Ardealului şi altele» (4) trebue pus în legătură, nu numai cu bănuelile de filo-catolicism ce inspiră Vlădica ardelean de atunci, Teofil, ci şi cu provinciile ardelene ale exarhatului din 1391.

In această calitate, Stoica, sfinţit în Moldova, se menţine. La sfârşitul stăpânirii lui, Mihail Apaffy, principele Ardealului, de care atârnă şi Maramurăşul, îl primise, după stăruinţi moldoveneşti, de sigur. Comitatul se arătă până la sfârşit pentru acest Vlădică din vechile şi marile neamuri ale lui.

Il vedem deci împărţind singheliile sale între preoţii cari-l ascultau, nevoind să aibă nimic a face cu agenţii propagandei latine (5).

(1) Cf. *Studii şi documente,* XII, p. XXXVIII şi urm.

(2) De notat clopotul cu inscripţie slavonă, din 1679, al bisericii din Giuleşti; I. Bârlea, *l. c.*, p. 106, no. 12.

(3) După Dulişcovici, Историческия черты угро-русскихъ, Ungvár 1874, III, pp. 27—8.

(4) *Studii şi documente*, XII, p. 298, no. v. Un formulariu mai scurt, numai cu «episcop maramurăşan, etc.», lucrat tot de Nicolae-Nicodim («бжественный и благословенный прстагєдєнь бга спса нашєгѡ ісa хрста и стагѡ животворѧщаго дха благодатїю бголюбивьмь ѡцєм іѡсифомь стойка єппомь мараморошскимь и пр. ...(A. Petrov, Матеріалы для исторіи угорской Руси, Petersburg 1908, p. 103).

(5) *Studii şi documente*, XII, p. LI.

La 13 Maiu 1695, el dă una din Giuleşti: dacă ne gândim că pentru ziua de 11 a unei luni ce nu se mai poate recunoaşte fusese făcută, din Giuleşti, convocarea de mai sus, am aşezà-o la 1695, dar luna Maiu nu poate fi primită, căci la *Moiseiu*, nu la Giuleşti, trebue să se ţie soborul.

Un an după actul de Unire al lui Teofil din Ardeal, Stoica-şi ţine, la Sighet, «săbor mare» şi are lângă el pe protopopii din Vişăul-de-sus şi din cel de mijloc, din Giuleşti, din «Jagova ieraşului din Sighet», pe preoţii din Săcel, Apşa-de-jos, Slatina, Berbeşti, cu asesorii soborului, şi pe «fruntaşii oarmeghiei», jupânii Dan Laslo din Biserica-Albă şi Nan Ion din Slatina (1). Administraţia calvină a Ardealului împărătesc îl chemă, în 1702, la răspundere, după pâri catolice, dar el fu lăsat a se întoarce acasă, din Sibiiu, unde, fără teamă, se înfăţişase (2). In 1704 judecă în Sarvasău, puind înainte de titlul său episcopal menţiunea că e «nemeş al comitatului Maramurăş»; erà încunjurat de Ştefan, preotul Petrovei, viitorul său urmaş, de protopopul Sighetului, de al Sarvasăului, de patru «jupâni» asesori, de preotul Apşei şi al Rodnei (Rhónai) (3).

Numai în 1705, când răscoala dă Ardealului ca principe pe Francisc Rákóczy, crescut în sens catolic, numai atunci porneşte cercetarea împotriva lui Stoica, învinuit că nu duce o vieaţă potrivită cu demnitatea sa bisericească şi că a călcat obişnuitele condiţii în cari se recunoşteau de toate Cârmuirile episcopii români. Acuzatul cerù cu hotărîre să nu se uite în judecată calitatea sa de nobil. Cercetările aduseră înainte mărturii cu privire la luare de mită, beţie şi legături cu femeile. Pentru aceasta fu oprit în temniţă. Dar ţara întreagă îl cerù şi trebuì să i se dea drumul. Şi împotriva lui Ion sau Iov Ţircă, trimes de calvinii dela Guvernul ardelean ca «episcop sau Vlădică al Bisericilor de lege grecească din comitatul Maramurăşului» (4), el putù să se mănţie. Incă la 1711 se înfăţişează ca Vlădică de fapt şi judecător al pricinilor canonice (5).

(1) Budu, pp. 56—8, de aici în Cziple, pp. 93-4; cf. *Studii şi documente, l. c.* In 1699 e la Drăgăneşti, în 1700 la Ciumăleşti; *ibid.*

(2) *Ibid.*; cf. Cziple, p. 95, no. XLVII.

(3) V. şi *Studii şi documente*, XIII, p. 164, no. 562; Bârlea, *l. c.*, p. 109, no. 389.

(4) Cziple, *l. c.*, p. 103, no. XXII; p. 113, no. LXIV; acelaş, în *Cultura creştină*, I, no. 1, p. 22 şi urm.

(5) După lucrările maghiare ale lui Hodinka, *A munkácsi gör.-szért. püspökség okmánytára*, şi lui Cziple, în Pâclişanu, *l. c.*, p. 261 şi urm.

In ce priveşte învinuirile ce i s'au adus, ele corespund acelora sub povara cărora au căzut Mitropoliţii ardeleni Iorest şi Sava Brancovici, prigoniţi, de fapt, pentru motive politice şi confesionale, iar, pe urma lor, atâţia în alte părţi. Ele se pot aduce oricând împotriva unui călugăr, cu mărturii destule, din partea duşmanilor şi a celor înşelaţi de aceştia. Ceeace nu înseamnă că am tăgădui greşelile în cari a putut să cadă acest om de neam bun, destul de cult — se mirau Ungurii odată de răspunsurile, poate inspirate dela patronul său, un mare teolog, pe cari le dădeà şi cari ar fi fost peste puterea «unui cap de Român» — şi foarte iubit. Dar amintim că lui Atanasie din Ardeal i s'au adus acuzaţii la fel: că iea mită, că bea, că joacă în horă cu femeile (1). Şi acte dela jumătatea veacului al XVIII-lea (2) arată din bielşug că preoţii ridicaţi fără pregătire ai Ardealului românesc uitau prea adeseori că nu sunt puşi asupra mirenilor ca să le samene în apucături rele,— şi caracteristica tristă priveşte deopotriva preoţimea de amândouă confesiunile. Căci, mai la urma urmei, şi confesiunea şi religia însăş valorează cât înălţimea morală a celor ce o recunosc.

Ne ajunge să fi relevat prin aceasta încă o legătură între vieaţa bisericească a Principatelor şi aceea a Românilor de peste munţi, şi nu vom greşi puind în legătură îndelungata stăpânire «pravoslavnică» a acestui Vlădică «din Moldova» cu darul unui potir pe care-l făceà, cinci ani după moartea lui Stoica, «mănăstirii» dela Săcel Ştefan Vodă Cantacuzino al Ţerii-Româneşti, «spre pomenirea numelui şi spăseniia sufletului Mării Sale» (3).

II.

In scoarţele unei *Cazanii* din Braşov, purtată şi prin Ardealul-de-jos (4), am aflat şi am putut desface mai multe pagine de manuscript religios, cari sunt fără îndoeală dela începutul secolului al XVI-lea. Parte din ele, şase şferturi, sunt într'o scrisoare mai frumoasă, mai grăunţată, mai liberă, celelalte — în stare de pă-

(1) Vezi şi Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, Bucureşti 1902, pp. 177-8, 188.

(2) *Ibid.*, *passim.*

(3) Bârlea, *l. c.*, p. 165, no. 598.

(4) Inaintea Cazaniei din 1-iu Septemvrie cetim: Să să ştie ahastă carte dată de cetire de pop[a] Gheorghie otŭ Săcelŭ cumnatu-săŭ Lup[u] birăŭ otŭ Brădicenĭ; ačasta scriŭ, msţa Aprirŭ въ недел. г, вл҃ѣт ,зс (se adauge notiţă dela un preot din 1825, mai vechiu: să-ţŭ vedea supărare, să mă cheutaţĭ la Prislopu).

strare mult mai rea—au un scris mai îndesat şi mult mai grosolan. Dacă nu fac parte din aceeaş Evanghelie cu învăţătură, necunoscută până acum, ele aparţin unor lucrări de morală asămănătoare.

Lăsăm să urmeze cuprinsul lor, înainte de a face unele observaţiuni.

Fragm. 1.

....sufletele lorŭ, cum zič[e] Domnulŭ nostru Is. Hs. la Ioanŭ ev[an]gh[e]listŭ, cap. 12, că ni-aŭ datŭ Ioanŭ să credemŭ cumŭ oarecineşŭ va pierde viaţa sa de pre častă lume pintru sfinţiia sa, iarî Domnulŭ va dărui lorŭ viaţa nesfărşit[ă[, Înpărîţiia ceriuluĭ, pintru pierderea vieţieĭ de pre častă lume. Bunî pierdere-ĭ aceia, după care dobîndeştia omulŭ maĭ multŭ decîtŭ aŭ pierdutŭ! Pofta aceştiĭ dobînde aŭ încinsŭ dinlăuntru şi inima luĭ Sf[ă]ntŭ Andreiŭ Ap[o]s[to]lŭ: căndu-lŭ duč[è] Jidoviĭ să-lŭ omoară pre cruč[e], || elŭ cu marę glasŭ începu a [l]i str[iga]: O alduită cruce, carea de multă vremia te poftescu cu mare bîhoriia *(sic)*, şi [cu] bucuriia mergŭ la tine, priimeşte-mî pre mine, că sintŭ uceniculŭ aceluia care aŭ păţitŭ chinŭ pre tine! După aceaia şi alalţĭ sf[i]nţĭ multĭ aŭ poftitŭ să-şĭ (*şters*: dobîndia[scă]) piardzî častă puţinè viaţî de pre častă lume pintru Hs. şi să-şŭ dobîndiască altî viiaţî, nesfră[şi]tă, Înpărîţiia Ceriuluĭ.

чтн.

După aceaia ev[an]gh[e]listulŭ M[a]th[eiŭ] aduce [înna]intea cuvăntulŭ luĭ St. Eremie pr[o]rocŭ. ||

...alţĭ anĭ maĭ naintea vremia de naşteria luĭ Is., era spusŭ şi prorocitŭ că în Ţinuturile Vitleemuluĭ să va fač[e] morte în þorobočŭ [=prunciĭ] şi mare plănsŭ şi suspina[r]i între mumînĭ de fii săĭ; deč ačastă prorociia a luĭ Eremiia prorocŭ ia s'aŭ înplutŭ, cumŭ zič[e] Eremiia, cap. 13. Crede darŭ, omia creştine, că oarece aŭ prorocitŭ prorociĭ de[s]pre venitulŭ luĭ Hs. Mesiiaşulŭ, încă poate s'aŭ înplutŭ, şi de pre lucrurile carele aŭ făcutŭ în vremia venireĭ luĭ, nicĭ poate fi într'altŭ chipŭ şohanŭ, fărî fač[e]. ||

Oarece aŭ zisŭ Dumnezăŭ... prin rostulŭ prorocilorŭ, toate-ĭ să sî înplă, şi prinŭ rostulŭ ap[o]s[to]lilorŭ sf[i]nţĭ, cumŭ zičè la M[a]th[eĭ], cap. 5, zač. 11, s[ti]hŭ 18, la M[a]r[cu], cap. 13, s[ti]hŭ 31, la Luca, cap. 21, s[ti]hŭ 33, că ceriulŭ şi pămăntulŭ va trece, iarî cuvintele meale nič cumŭ nu vorŭ trece în deşertŭ, ce toate li-ĭ să fiia. Iarî unde Ev[an]gh[e]listulŭ M[a]th[eĭ] mărturiseaştia cu Eremiia prorocŭ depreuna şi dzice că Rachelŭ plăngia pre aceĭ nevinovaţĭ prunciĭ micĭ şi nu vrè să sî mîngîia: ||

Fragm. 2.

aŭ diacă omorĭ pre elŭ, omorĭ şi pre mine cu elŭ depreuna; şi la acestŭ feliŭ de plănsŭ, de vaetŭ şi de strigîtŭ fărî îndoială... vede că destulŭ aŭ

fostŭ atunce înŭ Vitleimŭ, ce nu numaĭ atunce, ce în toată vremia plăngia Rachelŭ cu săînge leagia, că-ĭ (=ca) și Beseareca sfăntă pre fii săĭ.

Dojană certătoare.

Mulțĭ Iroddzĭ sintŭ viĭ în vremile noastre de acumŭ, carii-sŭ Eroziieĭ ceĭ mincinoșĭ și strămbĭ, că omoră pre || multe suflete creștineștĭ cu învă[ță-tura lor cea] strămbî și mincinoasî [ca să-ĭ clint]iască diîn credință diriaptă și dinŭ leagia čaa adeverită, credința veache (?). Deč pintru aceaște fiĭ plăngia Rachelŭ, care să chiamî Beseareca sf[ă]ntă. Irodŭ estia și Înpăratulŭ turcescŭ, că-ĭ nemilostivnicŭ și necredinčosŭ, că multŭ singia creștinescŭ varsă, și pre mulțĭ creștinĭ îĭ duce înŭ toate zilele în robiia; slugile luĭ Irodŭ sintŭ mulțĭ omenĭ răĭ și nemilostivnič, cariĭ pre săracĭ și pre || ...

(Aici pare a lipsì o jumătate de coală intercalată.)

...[pă]rinților ŭ, auzĭ, creștine ome, luĭ Dumnezăŭ așia-ĭ voia, cumŭ slav[ă] și cinste luĭ, acarŭ întru chipŭ, acarŭ într'altŭ chipŭ, să să crea[ză] aceia că întru oamenĭ naşteare luĭ, cu aceaia vru Domnulŭ să treiască și să sî vecuiască naştearia Sf[i]nțieĭ Sale. Cu adevărŭ zicŭ că oarecine aŭ auzitŭ morte acelorŭ mulțĭ și nesocotițĭ pruncĭ, nu poate fi ca să nu fiia întrebatŭ cineva pintu ce'ŭ că aŭ omoritŭ Irodŭ atîțe pruncĭ mulțĭ și numaĭ cătŭ i s'aŭ spusŭ... [rupt] și așia; de ce deč s'aŭ maĭ vestuitŭ și s'aŭ maĭ ştiutŭ c'aŭ născutŭ Mesiiașulŭ Isusŭ? Iarî cu aceaia pruncilorŭ nicĭ o strimbîtatea n'aŭ făcutŭ, că cumŭ veĭ să [stri]ce găndurile luĭ Irodŭ [č]ia aŭ fostŭ fapta vrăjmîșieĭ luĭ? darŭ rîbdare morțeĭ pruncilorŭ n'aŭ fostŭ ria lorŭ, ce aŭ fostŭ forte cu hasnă: cu multŭ aŭ făcutŭ Irodŭ cu eĭ maĭ bine că i-aŭ omoritŭ decătŭ că i-aŭ vrutŭ lăsa a trei îĭ fostu-ĭ acelŭ nemilostivnicŭ Irodŭ pre aceĭ nevinovațĭ pruncĭ la puținelușă viiațî. ||

Fragm. 3.

Luĭ ce runcu... [*rupt*] eĭ înpărîciia ceriuluĭ, și feč[e] roditoriulŭ lorŭ poamî părgî, că, rîbdăndu eĭ moarte pintru Hs. și botezîndu-să eĭ în singele lorŭ, eĭ staŭ înpărățiia ceriuluĭ înnaintea celuĭ mielŭ nevinovatŭ și fărî sfrășeniia, lăudăndŭ pre Dumnezăŭ, zicăndŭ: laudă să fiia așezîtoriuluĭ în scaunŭ [Apostolŭ, capŭ...] Dumnezăulŭ nostru, și mieluluĭ n'aŭ pututu luĭ a-ĭ [zi]ce pre častă lume aceĭ pruncĭ micĭ cu limbile lorŭ,... || [lu]mia ca să poată grăi... [m]iluirî pre Mesiiașulŭ Is. cu vărsare singeluĭ lorŭ. Și pintru aceaia acumŭ eĭ staŭ înnainte scaunuluĭ Domnului, cumŭ zič[e] St. Ioanŭ [în Apoc.] că și zioa și noaptea eĭ slujescŭ Domnuluĭ totdeuna. Darî fărî îndoială putemŭ crede că de fată aŭ fostŭ îngeriĭ în Vitleimŭ căndŭ să omoriră nevinovați pruncĭ și cu mare bucuriia dusărî-ĭ îngeriĭ înpărîțiia ceriuluĭ... ||

Rache[lŭ]...înŭ plănsu maicelorŭ lorŭ, ale loru pruncĭ micĭ, că putemŭ gîndi

toţĭ câtî amîrăciune mare aŭ [a]vutŭ aceale maice de morte maria a fiilorŭ săĭ: o sărace maice, cumu ş'au zmultŭ părulŭ capuluĭ de dosadă maria, şi ş'aŭ ascunsŭ fii săĭ dinaintia acelorŭ slugĭ nemilostivnice! Darî aceĭ nevi-[no]vaţĭ porobocĭ cu plănsulŭ lorŭ eĭ s'aŭ arîtatŭ înnaintea, n'aŭ tîcutŭ, că n'aŭ ştiutŭ frica; luptatu-s'aŭ mumînile cu hoheriĭ, străgăndŭ hoheriĭ || ...dinŭ... cătră maice..., iarî maicelia siliia să-ĭ scoaţî diînŭ mînile lorŭ: striga muma de alianulŭ nemilostivnicilorŭ slugĭ, şi zič[è]: ce faceţĭ, oamenĭ răĭ şi fărî credinţî, căce mî desparţĭ de dragŭ fiiulŭ mieŭ? Eŭ nu de multŭ l-amŭ născutŭ, iarî tu de pămîntu-lŭ trănteştĭ; ce aŭ greşitŭ acelŭ pruncu micŭ nevinovatŭ? S'amŭ greşitŭ ceva, eŭ amŭ greşitŭ. Omorĭ pre mine şi lasă pre nevinovatŭ dragŭ fiiulŭ mieŭ...

De aici începe al doilea fel de scriere:

Fragm. 1.

....cu toate bunătăţile eĭ, şi ačasta pre nime nu-lŭ face fericitŭ, ce s[ă] ne schimbămŭ pri...rea minteĭ noastre, Rim., 12, 2. Şi nu vă închipoireţĭ veaculu acestoia, ce să silimŭ a miarge pre calea îngustă şi pre portă strămtă; Mth. 7, 14. Că iată poarta strămtă şi calea îngustă iaste care duce pre omŭ în viiaţa, şi puţinĭ simtŭ care află pre ia. Ce noĭ să fimŭ cu sufletŭ linŭ şi inimă plecată, să suferimŭ toate pedeapsele şi supărările aceştiĭ lumĭ pintru moşiia cea dulce şi slăvită a nostră dinŭ ceriŭ. Că ceriulŭ iaste gătitŭ ţie, cu altora aleşĭ depreunaşĭ, cu apa vieţiĭ cea neveştezitoare. Decĭ... ţie cumŭ prinŭ toate supărările la acea în[părăţie]... ||

...asculta ca u[nŭ] adevărŭ că dintru ačastă lume strină tu veĭ mearge în moşiia vieţiĭ de vecie, şi rădică ochiĭ tăĭ spre ceriŭ, aşteptăndŭ de acolo măntu-[ito]riulŭ Domnulŭ nostru, Is. Hs.; Filip. 3, 20. Că a nostră viiaţă este în ceriŭ, de unde şi Măntuitoriulŭ aşteptămŭ, Domnulŭ Is. Hs., carele va schimba smereniia trupuluĭ nostru ca să fie închipuită trupu[lu]ĭ luĭ celuĭ slăvitŭ şi putearnicŭ, cu care poate lua şi toate pleca suptu sineşŭ; care va veni întru mare slavă cu şiriagurile îngerilorŭ, şi pre tine cu alalţĭ slăviţĭ aĭ Tatăluĭ te va duce în loculŭ ce-aŭ gătitŭ; Ionŭ, 14, 3: Miarge-voiŭ să să ... şi de ... ||

...maslinilorŭ era 2 sate, Vitfighiia şi Vithanie; Math. 21, 1; Luc., 19, 29, şi de acolo să sui Hs. în ceriŭ, nu departe (departe) de Vithanie, că dintr'acestŭ locŭ era de lipsă să să sue Hs. în ceriŭ; pitru ačasta cumŭ în ce chipŭ mainte întru acestŭ munte alŭ Maslinilorŭ purtăndu pre sine măniia luĭ Dumnezeŭ păntru păcatele noostre, el aŭ asudatŭ cu sudorĭ de singe; Luc. 22, 39, în ceriŭ, iarŭ de aicĭ aŭ vrutŭ să să sue cu mare fericăčune şi învingere, cumŭ cu ačastă faptă...sa (?) să ne înveaţă pre noĭ cumŭ

în ce chipŭ elŭ s'aŭ suitŭ în munte înnaltŭ mainte de ce aŭ... în ceriŭ, așa și noĭ maĭ... pe departe, cele de susŭ să căutămŭ, să ni e voia să ... ||

...s'aŭ suitŭ Hs. în carŭ de nourĭ, di-aŭ... și noor[u]lŭ, cuprinzindu-lŭ, luò pre elŭ de la ochiĭ lorŭ, printr'aceaia că în multe locurĭ zice Scriptura că-s ca unulu la Dumnezăŭ simtŭ nuoriĭ; Ihodŭ 3, c. 1, 2, s'aŭ suitŭ cu vărtutea sahŭ, nu cu altuia la maĭ multu: Enohŭ și Ilie, cumŭ elŭ singurŭ zič[e] la Ionŭ, c. 17: Sui-mă-voiŭ la tatălŭ mieŭ și tată vostru și Dumnezeulŭ mieŭ și Dumnezeu vostru; a elŭ suitŭ în ceriŭ, cumŭ zice St. M[a]r[cu] (?), că, mergăndu elŭ în ceriŭ, apostoliĭ rădica către ceriŭ ochiĭ și printr'aceaia întreba îngeriĭ: Ce staŭ căutăndu în ceriŭ, că acesta este care mearsă în cerŭ, iarŭ va veni... daca văzură p[e Hs.] mergăndu în ceriŭ... [c]ătre Tatălŭ ... unde aŭ mersu Hs. ... [nu să] înțeleage altŭ, ce locul fe... ||

Fragm. 2.

... tă noo calea ... cea noĭ înpe ... ore a să ... luĭ He.... a fostŭ d.... ornicŭ și ap ... lorŭ (1) dinŭ leagea veache cu ... credința lorŭ, dinŭ leagea ...

Folăsŭ veselitoriŭ pin ...

...sălimŭ noĭ de aicea înproti[va] ... supărarilorŭ aceștiĭ lumĭ ... veacĭ purta, ğugulŭ ... întru ačastă vale ... ||

... ur ... ačasta căndŭ putemŭ a auzi că întru ačastă lume și dintru întunečunea păcatelorŭ, ca și diîntr'o temniță de întristare sintemŭ mărgătorĭ după Hs. înŭ pălățile ceale de vecie a ceriuluĭ, că capulŭ nostro este Hs.; Efes. 1, 22, Cor. 1, 18. Decĭ, diacă elŭ în ceriŭ cu adevărŭ iaste, să creademŭ că și noĭ, cariĭ simtemŭ mîdulările luĭ, vomŭ m[er]ge după... cumŭ spune, să dobăndimŭ ferečunea... tare... Să nu ne apucămŭ dară a și[dea]... ačastă lume și de dezmir[dăciunĭ] ... că trece ačastă lume ... ||

...ceriulŭ și prinŭ ceriŭ... Ț[a]rŭ, 8, 27 și altele ceriŭ, 2... sinulŭ luĭ Avramŭ ... [așteptăn]du scularea luĭ dinŭ morțĭ ... de ... doĭ, că doorŭ nu s'aŭ ... iate ... a 7; rodulŭ aŭ poomele ... [sui]reĭ luĭ Hs. la ceriŭ simtŭ aceastea: Iată aŭ fostŭ de lipsă luĭ să să sue în ceriŭ cumŭ deplinŭ să învingă pre Satana, pre moarte și pre Iadulŭ, c. ... ca. 70 (?), 67, sui-să în nălțime și prisnă dusă robiĭ pre (Is[hodŭ] 19), care robĭ să înțeleage păcatulŭ și Satanŭ care ducea pre toțĭ... oaminiĭ prinșĭ [înŭ] temnița Iaduluĭ, și aceastea toate le învinsă Hs. cu suirea sa la ceriŭ ... ||

... s'aŭ suitŭ Hs. în ceriŭ ... darurĭ credinčoși ... Efesŭ 4... [ce]ruri întăia... lua pre voĭ la ... cŭ ... voĭ să fițĭ... Cu soirea luĭ Hs. la ceriŭ de[schide] ..., noo ceriurile și că aŭ gătitŭ calea ca să putemŭ mearge întro moșiia cea de vecie a nostră, pentru carea eramŭ scoșĭ prinŭ păcatele părinților noștri ciĭ

(1) Pagina e ruptă și amestecată cu alte fragmente.

d'intăiŭ, prinŭ a luĭ Adamŭ şi a Eveĭ ... [zice L]uca, că în ce chipŭ prinŭ păcatele luĭ loĭ *(sic)* Adamŭ cel d'intăiŭ ni să [închise] noao ceriulŭ, întru acela chipŭ alŭ doilia Adamŭ, Domnulŭ Hs., cu osteneala s[a] iară ni-a aŭ deşchisŭ noo ceriulŭ. ||

... te smereştĭ întru... pенă ... va duce la aceaia. Răspu[nse] păstoriĭ ceĭ dirępţĭ aĭ săboruluĭ s[făn]t cu propovedaniia Ev[an]gh[e]lieĭ, pre cariĭ, de-ĭ veĭ ... ||

... mearge şi găti voao locŭ, iară voiŭ veni şi voiŭ lua pre voĭ la mine, ca, unde voiŭ eŭ, şi voĭ să fiţĭ, pănă în sfărşitulŭ veaculuĭ ... ||

... v'aţĭ sculat... de susŭ căuta unde iaste Hs. de di-a[supra]....[lo]rŭ Dumnezăŭ şizindŭ, ceale de susŭ grijiţĭ, iarŭ nu cele pămiteştĭ, a. 2. ||

... vitŭ unde în vecĭ ... să arată Dumnezeŭ faţă, făţişu, şi l[a unŭ locŭ] cu îngeriĭ ceĭ fericiţĭ, acolo-sŭ şi ominiĭ ceĭ der[e]pţĭ, şi unde-ĭ să[n]tŭ fericăčunea nostră...

Cazania e necunoscută (1). Comparată cu aceea din Braşov, ea se deosebeşte printr'o limbă mai nouă, mai mlădioasă, pe când faţă de «Cartea de învăţătură» a Mitropolitului Varlaam are un caracter mai arhaic. In ce priveşte fondul, cartea braşoveană nu cuprinde citaţii din Scriptură, şi mersul ideilor e cu totul altul în această tâlcuire a Evangheliei Crăciunului, iar la Mitropolitul moldovean e vorba, nu atâta de înalte îndrumări ideale, ca aici, ci de sfaturi practice contra petrecerilor de serbători: «praznice», «cimpoiu», «giocuri», «mâncări» multe şi beţii: «Să nu măîncămŭ multŭ şi să ne înbîtîmŭ, că măne iară vomŭ flîmăndzi, cumŭ n'amŭ hi măîncatŭ: căţĭ au petrecutŭ dzile ca aceastea cu căntece, cu ciînpoĭ, cu ğocurĭ, iarî acmù săntŭ ţărânî în pîmăntŭ!»; afară de aceasta găsim explicarea venirii lui Isus, patimilor lui Irod, sfaturi de a merge la biserică ş. a.

Am spus că după scrisoare manuscriptul mai întins trebue aşezat fără îndoeală pe la 1600—20, cum se poate vedeà de altminterea şi din reproducerea alăturată; semnalăm ca particularităţi de grafie ρ trecut prin ѡ, ca în Cazania braşoveană, abuzul de ѫ pentru ъ, litera unică pentru *tr*. Al doilea manuscript are, curent, pentru *u*, ȣ, cu ipsilon suprapus lui *o*.

Şi unul şi altul sunt còpii, contemporane, dar nu din cele mai

(1) Cf., pentru cele mai răspândite, a lui Teofilact al Bulgariei şi a lui Xantopol, în întrebările de pe la 1430—40 ale Despotului sârb Gheorghe Brancovici, M. Gedeon, Κανονικαὶ διατάξεις, I, Constantinopol 1888, p. 27.

bune. Sunt greșeli și lipsuri, iar în al doilea împărțirea pe rânduri e făcută barbar : *str* de o parte, *ămtă* de alta.

Formele vechi de limbă nu lipsesc. In cel dintâiu avem : vocativul nearticulat : *ome,* forma de perfect simplu : *fece,* forma de optativ cu *a vreà : i-au vrutŭ lăsà,* forma de condițional cu *să : s'amŭ greșitŭ ceva, eŭ amŭ greșitŭ, cel* pentru articol : *celuĭ miel nevinovat,* pronumele personale în acuzativ enclitic după verb : *dusărî-i.* Cel de al doilea are forma verbală imperativă cu—*reți : nu vă închipoireți.* Ca vorbe rare găsim : *mumîni, acar-acar,* în cel dintâiu.

Locul unde s'a făcut traducerea e de sigur Ardealul sau părțile ungurești. Două cuvinte mai ales fac dovada : *Mesiiașul* pentru «Mesia» și, pentru «niciodată» : șohan (deci ung. soha). Iar pentru valoarea originală a lucrării ajunge partea despre cruzimile Sultanului și oamenilor lui, care arată că n'avem a face cu un simplu text bizantin ori slavo-bizantin.

Astfel de manuscripte ardelenești sunt multe, și ele întregesc esențial cunoștința vechii noastre literaturi, arătând-o și mult mai veche, și mult mai bogată. Prin scoarțele unor tipărituri mai nouă, din volume miscelanee, am scos și semnalat până acum câtevà. Astfel foile desfăcute dintr'un *Apostol* slavo-român, pe care și acum îl cred din epoca cea mai veche (1), acelea dintr'o *Cazanie* de pe la 1550—600, în care se vorbește de putința mântuirii celor ce vin în ceasul al unsprezecelea (2). Semnalam tot acolo un fragment de învățături de întrebuințare românești adause la un *Molitfenic* pe care proprietarul îl crede din 1492 (3). Incă mai de mult, în *Luceafărul* pe 1904 (separat: «Măruntișuri istorice culese în Ungaria», Budapesta, Tipografia «Poporul Român», 1904), vorbiam de manuscripte vechi aflătoare în Biblioteca Națională din Pesta, și anume : *Cazania,* «din întâia jumătate a secolului al XVII-a», începând cu Dumineca Fariseului, cu un adaus despre *Minunile Precistei,* și un *Molitfenic,* pe care cuvinte ca «despuitoriu», «cocon», «însăvrășit» ș.a. îl arată vechiu. Intr'o călătorie prin Ardeal găsiam între cărțile bisericii din Berivoiul Mic pagine

(1) Aceste «Anale», XXVIII, p. 101 și urm.
(2) *Ibid.*, p. 106 și urm.
(3) *Ibid.*, pp. 112—3.
(4) *Studii și documente,* XIII, pp. 53—4, no. 96.

dintr'o *legendă a Sfintei Paraschiva*, Petca, pe care scrisul le arată a fi din vremea lui Mihaiu Viteazul, ceeace întăresc expresii ca «răstignì-o-vrem» (4). Iar dintr'un manuscript în posesiunea mea scoteam *legenda Sfântului Teodor Tiron*, care face parte dintr'o traducere a «Vieților Sfinților» mai veche decât cele cunoscute (1).

Adaug acum notița, comunicată de harnicul colecționator d-l Iulian Marțian din Cluj, a unui manuscript, care dă: *Călătoria la Iad a Maicii Domnului* (ca în Hasdeu, *Cărțile poporane ale Românilor în secolul XVI*, București 1879, p. 312 și urm.; cu *roduri* pentru «ginte»), «*Cuvântul Svăntuluĭ Pavelŭ Apostolŭ de eșirea sufletelorŭ*» (cu variante, *ibid.*, p. 415 și urm.).

Afară de aceste două părți însă și de un «tratat despre îngeri», mai sunt altele, cari trebue adause și ele la «cărțile poporane ale Românilor în veacul al XVI-lea». Și adecă:

I. Predică pentru post. Mi se comunică acest fragment:

Sosit-aŭ postul, maica curîţieniĭ și a înţelepciuneĭ: întîiŭ Adam în Raiŭ postul nu feri, pentru čaia greși și tocma pînă în loculŭ celŭ întistatŭ și nerîbdatŭ, în Iadu, agiunsî, și în multe chipuri-l dosădi D[omnulŭ] și-lŭ pedepsi. După aceia Moisi Prorocŭ să posti și cinsti postulŭ: pentr'acea să spovidè. Văzu pre D[omnul], și prorocŭ mare să aratî. Postul iaste de spîsenie sufletelor noastre și scarî de suiria cu nusul în ceriurĭ și celiorŭ ce-lŭ vorŭ posti, de spîsenie le va hi, iarŭ ceia ce vorŭ cîlca zapovada luĭ D[umnezeŭ], de no vor posti, nice-lŭ voru cinsti, de perire le va hi,—cî fu și în zilele luĭ Noe.

II. Un tratat despre Anticrist (există multe manuscripte din veacul al XVIII-lea). Mi se comunică acest fragment:

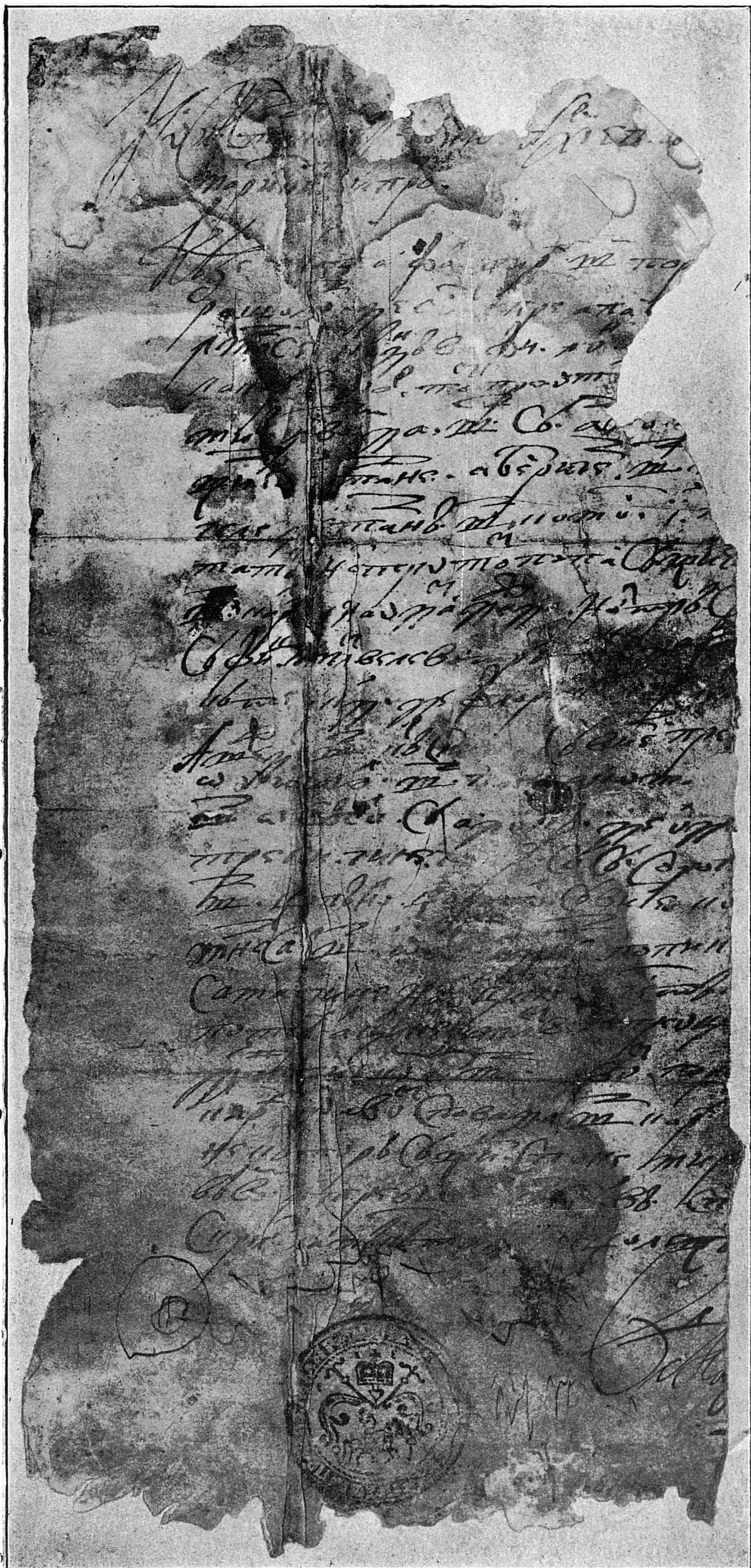
Și zisă: Doamne Hristoase, podobiaște-mă, șirbul tăŭ se fiŭ, și mă învaţă de veniria ta, căndŭ verĭ vrè a veni pre pămîntu, ce va vrè a fi pre pământu. Se făcu în șapte zile rugăciunĭ; după acia unŭ nauoru luminosu răpi-mă și pusă-mă înnaintia scaunuluĭ Domnuluĭ, și și vezuiŭ cărţile zăcăndu aseamene cătu șapte munţĭ lungimia loru, cum mente de omu n'are găndi și avè șapte peceţĭ, și zișu: Spune-mĭ, Doamne, ce iaste scrisŭ în aceste carţĭ. Și-mĭ grăi: În aceste cărţĭ ce vezĭ, screse sămtu ce-ĭ în ceriŭ și pre pămăntu și în... giudeţul dereptu. Zișu: Doamne, ce vor aduce vremile acele? Zise-mĭ: acìa aniĭ aduce-voru binșugulŭ grăuluĭ și a vinuluĭ, snopul va da o măsură de grăŭ, însă viţa de vie va da o sută de strugurĭ, iară

(1) *Ibid.*, XXI, p. 22 și urm. Are variante faţă de textul din Hasdeu, *Cărţile poporane*, p. 147 și urm.

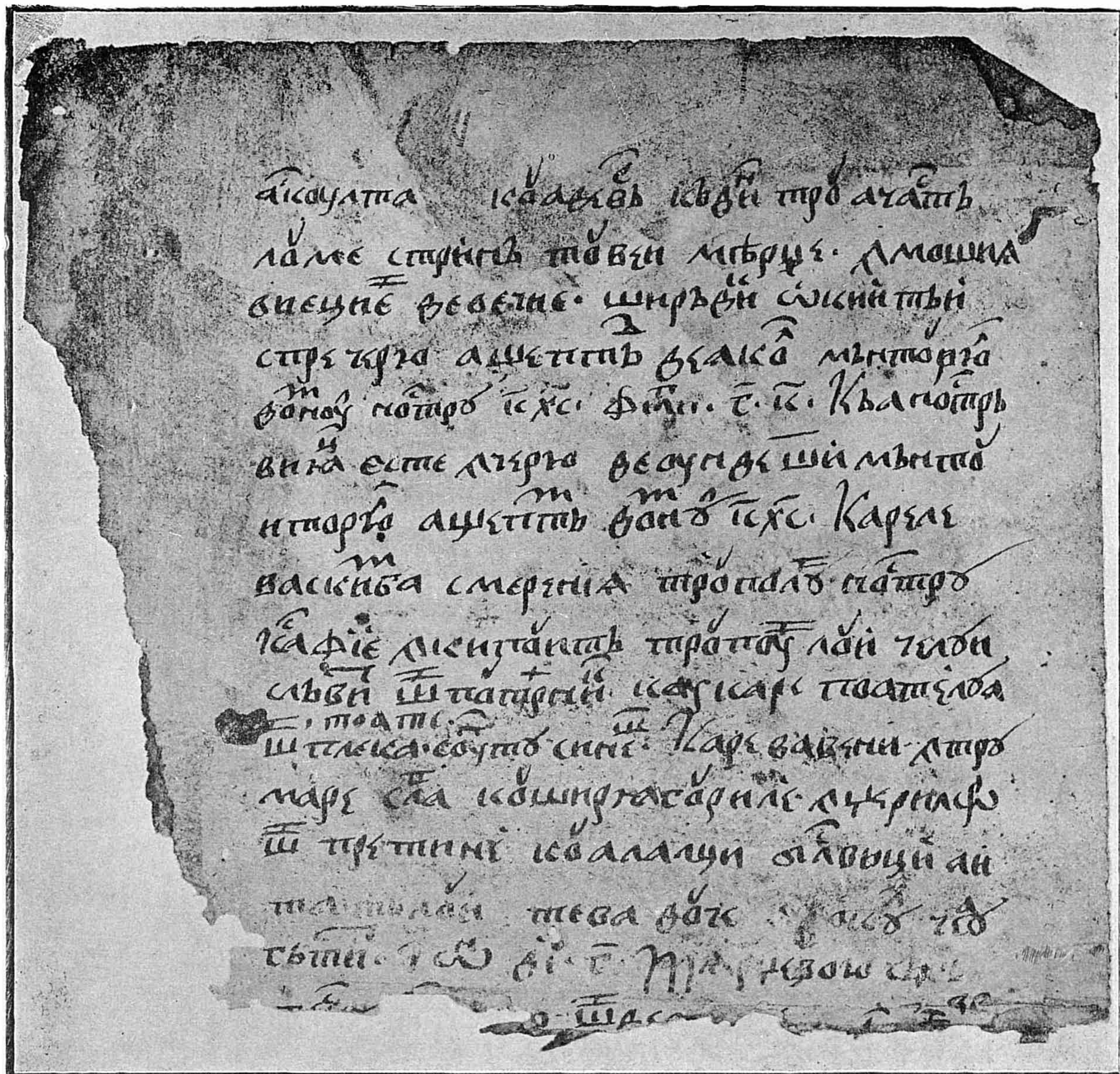
strugurulu va da o măsură de viinu. Iară la veniria altoru anii nu se va afla o găletă de grău, nice o cupă de vinu prespre toată lumea....

Istoria celei mai vechi epoce din literatura noastră nu se va puteà scrie întreg și definitiv decât atunci când cercetători cu deplina cunoștință a literaturii religioase și apocrife curente, grecești și slave, vor cercetà cu de-amănuntul aceste fragmente, găsindu-le originea și filiația.

La aceasta am voit să îndemn și prin aceste pagine.

Scrisoarea de convocare la sobor a episcopului Iosif Stoica.

Fragment din altă Cazanie de pe la 1600.

ISTORIA EVREILOR IN ȚERILE NOASTRE

DE

N. IORGA
Membru al Academiei Române.

Ședința dela 13 Septemvrie 1913.

In ultimele timpuri, în legătură cu o anume campanie politică, a cărei legitimitate n'avem s'o discutăm aici, s'au tipărit în românește și în franțuzește o sumă de scrieri, până la proporții de volume cu pretenții științifice, în cari se înfățișează trecutul Evreilor în România. Unele dintre ele, ca teza de doctorat din Paris a d-lui Bernard Stambler, care e și diplomat al Școlii de științe politice *(L'histoire* (sic) *des Israélites roumains et le droit d'intervention*, Paris, Jouve, 1913), sunt așă de superficiale, încât ieau *numerele de ordine* ale unor documente, 1164, 1292, 1293, 1327, ca probe că în Principate trăiau Evrei la anii 1164, 1292, 1293, 1327 înainte de înființarea chiar a țerii respective.

Adeseori mi se face onoarea de a se cită lucrări de-ale mele,— câte odată și în felul arătat mai sus. Din motive cari se pot înțelege de cine cunoaște principiile de cari se îndreaptă activitatea mea politică, am evitat să tratez ca istoric vieața Evreilor în țerile noastre, unde astăzi pe temeiuri ca acelea de mai sus reclamă drepturile autohtoniei, prezentându-se ca a doua națiune a patriei (1). Incă de acum trei ani dădusem la sfârșitul unei broșuri, «Problema evreească la Cameră, o interpelare», însemnarea unui mare număr de mențiuni documentare ale prezenței Evreilor la Dunăre și a împrejurărilor speciale în cari se întâmpină această prezență. Cartea n'a atras atenția, căci unele greșeli grosolane s'ar fi evitat și unele falsificări n'ar fi apărut în public. Mă văd deci silit să

(1) *L. c.*, p. 7: «un nouvel effort pour la fraternisation des deux peuples roumain et israélite».

dau într'o lucrare anume istoria Evreilor în țerile noastre, — așà cum a fost într'adevăr.

Ea poate servì și străinilor ca să judece problema.

I.

Să mi se dea voie a nu mă oprì asupra Evreilor «idumeeni» și «itureeni» din inscripții găsite în Dacia după cucerirea lui Traian. Ii cred îndoelnici, așà cum s'a făcut menționarea lor, deșì nu tăgăduesc că în amestecul de Latini de limbă care a fost adus în noua provincie sau atras de dânsa, de minele de aur și argint ale acestui Transvaal roman, că între acești *uitlanderi* au putut fi și Evreii cei mai autentici (1). Dar contopirea lor cu poporația cealaltă erà împiedecată de motive religioase, iar de mănținerea ca națiune a acelor aventurieri sporadici nici vorbă nu poate fi. Națiunea care s'a format la Dunăre nici n'a avut a face decât subsidiar cu coloniștii orășeni cari se duceau și veniau după câștig și în marginile siguranței garantate de un Stat victorios; ea vine de sigur dintr'un vechiu amestec făcut la sate între țăranii traci, străvechi locuitori ai pământului și tovarăși de ocupație, strecurați pe încetul, alături de cronici, decrete și inscripții, din Italia rezervată orașelor luxoase și vilelor de bogătași și hrănită din producțiile lumii întregi aduse pe corăbii.

Tot așà putem fi siguri că, după lichidarea orașelor prin încetarea marelui negoț, strâns legat de siguranța publică, între sătenii cari, păstrându-și numele și amintirea de Romani, de partea aceastălaltă a Dunării, au format trecerea la generații viitoare, ce erau să trăească în forme politice proprii, Evreii târgoveți, legați totdeauna de gospodăria banului, nu se puteau păstrà. Nume ca Jidova, Jidovștița (2), legendele în legătură cu Jidovii considerați ca uriași, așà cum îi considerau Tatarii pe Genovezi ca întemeietori ai cetăților enorme în ruină (3) —cf. Mormântul Uriașilor po-

(1) Bizarul Sulzer (*Geschichte des transalpinischen Daciens*, II, Viena 1781) face legătura între Tălmaciul ardelean și «Thalmus», «cetatea evreească vestită și în vremurile antice» ! Dar și el observă că nici nu e de gândit ca «Evreii regelui Decebal» să se fi mănținut, «singuri cu privilegiile lor», prin grozavele vremuri ale năvălirilor (*ibid.*), căpătând cu vremea și jargonul evreo-german. Și totuș el face din Evrei întemeietorii Turnului, care nu erà decât un «turn» de apărare, pe malul stâng, al Turcilor din Nicopol.

(2) Hasdeu, *Istoria toleranței în România*, București 1868, pp. 76—7.

(3) Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 39.

menit la 1759 (1) — n'au a face cu Cazarii din stepa Rusiei, un timp Evrei de religie, dar *cari nu s'au numit vreodată Evrei*, ci mai probabil cu confundarea celui mai depărtat trecut prin Biblie în numele etnic al Jidovilor (2). Venim astfel la veacul al XIV-lea, când, desvoltându-se din forma voevodală și cnezială, au luat ființă, în condiții mai favorabile ale vecinătății, întâiu principatul Țerii-Românești (c. 1300), apoi al Moldovei (c. 1360).

Aceste țeri n'aveau orașe create din însăș desvoltarea națiunii care le întemeiase și le sprijinià. Toate orașele ce se întâlnesc pe urmă vin dintr'o colonizare. De peste Dunăre, unde fuseseră, veacuri întregi, acele emporii cari, prin bâlciurile lor, făcuseră posibilă o vieață curat de țară, în părțile noastre, această colonizare nu venì, ele însele fiind cu totul decăzute sau absolut ruinate. Rămâneà colonizarea orășenească din regiunile vecine ale Ardealului și Galiției.

Erau însă poate Evrei pe atuncea, în Brașov, Sibiiu, Bistrița, cari ne-au trimes, încă înainte de fundarea Principatelor (Câmpulungul muntean și Baia Moldovei sunt dela începutul veacului al XIII-lea) cele dintâi elemente urbane, Sași și câțivà Unguri? Oricine va cercetà colecțiile de socoteli din Sibiiu și Brașov *(Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt)* se va convinge că *nu* erau. Lucrul se și înțelege ușor când ne gândim că orașele săsești din Ardeal nu sunt o prelungire a vieții orășenești din Germania, care de multă vreme erà pătrunsă de iudaism, ci formațiuni proprii, spontaneu răsărite din vieața țeranilor mutați dela Rin în aceste locuri de hotar ale Ungariei, unde nu erau numai câmpii mănoase, dar și pasuri de munte, foarte însemnate pentru negoțul cu Răsăritul.

Altfel e cu centrele galițiene cari au influențat alcătuirea celor dintâi orașe moldovene (afară de Baia, mai sus pomenită). Ele au fost făcute, cu scopuri pur fiscale, de noii stăpâni ai țerii, regii Poloniei, atrăgând, printr'o situație privilegiată, pe lângă Armeni din Caffa, mijlocitori firești cu Levantul, și Germani cari aduceau cu dânșii și o poporație evreească. In socotelile Lembergului, tipărite de d-l Alexandru Czołowski, o și găsim, încă din al XIV-lea veac, în rosturi comerciale.

(1) *Uricariul*, VIII, p. 7.

(2) Azi atribuirea lor se face Romanilor.—Localitatea Gura Jidoavcăi, Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 127, no. 6.

A trecut ea și la noi? Ne îndoim, și iată de ce: nici unul din actele noastre din veacul al XV-lea—și sunt în număr destul de mare—nu pomenește pe vreunul. Și e de înțeles când ne gândim că la un comerț începător ajungeà unul singur din elementele ce se luptau pentru câștig în orașele Galiției. Acela au fost Armenii, destul de tari pentru a reduce la o infimă minoritate până și pe Germani, cari apar în Moldova pentru a dispăreà îndată cu totul, pe când ei, Armenii, reprezentă, două, trei veacuri, ca străini cu organizație specială, forța activă în negoțul de transit al țerii.

Evrei se întâlnesc numai în porturile Tatarilor, cum, de alminterea, localitățile din Anatolia și Siria aveau, ca și cele italiene, cartierul lor evreesc, Iudaica, *Zuecca*. Astfel Evreii din Cetatea-Albă, vechiul Moncastro genovez, supus acum Hanului, își păstrau «locuințile» lor deosebite, pe lângă aceia cari stăteau în jurul guvernatorului ca medici,—în care calitate atâția Evrei se îmbogățiră în Orient, până la acela pe care Menglì-Ghirai, căpetenia separatistă a Crâmlenilor, îl trimese ca să aline suferințile lui Ștefan cel Mare bolnav (1). Să amintim și rolul de calăi pe care-l joacă Evreii din Târnova la uciderea Tatarului Ciochi, fiul lui Nogai, care voise să se facă Țar al Bulgarilor la sfârșitul veacului al XIII-lea.

Se citează de Hasdeu, și de aici în literatura recentă a Evreilor din România (2), un fragment din însemnările lui Elias Kapsali, aproape contemporan (scrie în Creta la 1523), despre «negustorii ce călătoriau cu mărfuri în Valahia» și pe cari Domnul îi oprește trei zile, cerându-le apoi o mie de aspri sau arginți (3) ca preț de răscumpărare; ca supuși turci li se făcuse această jignire, fiind amenințați și cu scoaterea ochilor. Se pare că e vorba de Ștefan cel Mare, care n'a fost de loc blând față de Turci și de supușii lor, cari puteau fi bănuiți ca spioni.

Asemenea Evrei turcești, pe cari-i găsim la Lemberg încă din 1467 (4), se făceau, de alminterea, negustori de robi, și astfel se descoperì, de un ambasador al regelui Alexandru, Bogusz, la unul

(1) Hurmuzaki, VIII, p. 41, no. L.

(2) Hasdeu, *Istoria toleranței*, pp. 79—80 (după Luzzatto, *Notice sur Abou-Jousouf Hasdai Ibn Schaprout*, Paris 1852, p. 9, nota); după Brociner, *Chestia Evreilor pământeni*, Iași 1907, Stambler, *l. c.*, pp. 23—4. Despre persecuția Evreilor în Ungaria subt Ludovic cel Mare și fuga lor în massă la noi lipsește orice dovadă autentică.

(3) V. «arginți» în sens de taleri, *Studii și documente*, VI, p. 149, no. 32.

(4) *Studii și documente*, XXIII, p. 301, n-le XXXI, XXXIII; p. 307, no. XLIX; p. 312, no. LXVI; p. 313, no. LXX.

din ei, în Moldova, o doamnă polonă pe care o cumpărase dela Tatari: Ştefan cel Mare însuş se ocupă de această afacere şi, deoarece nu se putură răspunde de către ambasador cei 120 de galbeni ungureşti ceruţi, rămase chezăş Teodor, starostele de Hotin (1).

In aceste menţiuni ale Evreilor din Balcani şi din Crimeea se mărgineşte tot contactul cu naţiunea până la 1500. Pe vremea lui Petru Rareş, Reicherstörffer (2), care pomeneşte în Moldova pe Ruşi (Ruteni), Poloni, Sârbi, Armeni, Bulgari, Tatari şi Saşi, n'are nici o menţiune despre Evrei. Actul din 1553, adus în aceeaş literatură polemică (3), al lui Petraşcu cel Bun, Domn muntean, privitor la Evreul ucis în satul oltean Vianul subt Mircea Vodă, pentru care se impune satului, după principiul de drept românesc al responsabilităţii colective, o gloabă de 40.000 de aspri, pe cari Domnul, fiindu-i milă de sărăcia ţăranilor, îi dă din punga sa soţiei şi mamei Evreului, — nu priveşte un caz din vremea lui Mircea cel Bătrân, cum s'a afirmat, ci din a lui Mircea Ciobanul, predecesorul imediat al lui Petraşcu. *Şi acest Evreu erà un negustor ambulant, şi nu un locuitor al ţerii*, ca şi «Jidovul» ucis pe la 1700 în marginea satului Cuciur, lângă Cernăuţi, care, de frica «gloabelor şi altor cheltuiale», se risipeşte până la dovedirea vinovaţilor, cari-l «lepădaseră pe acel Jidov mort pe taină asupra tărgului Cernăuţilor» (4).

In a doua jumătate a veacului al XVI-lea, subt Sultanul Selim al II-lea, pătrund, cu un rol tot mai mare în vieaţa turcească, Evreii spanioli şi portughezi, şi falşii convertiţi creştini, Maranii. Din patria lor, ca şi din Ţerile-de-jos, unde fac întinse afaceri, ei aduc mari capitaluri şi o deprindere seculară de a le pune în valoare. Astfel, încă dela început ei îşi ieau locul la negocierile pentru tronurile româneşti şi pentru alte situaţii înalte, la jocul de bursă al caftanelor şi cârjelor. Fără să poată înlocuì pe Greci, a căror situaţie e o continuare a celei vechi, pe Turci, cari se înscriu în ordinul Ienicerilor ca să aibă mai multă autoritate în speculaţiile lor, ei ajung îndată, în urma acestora, un element însemnat în acordarea de împrumuturi riscate cu dobânzi mari. Evident că aceasta

(1) După *Actele Rusiei Occidentale* (în ruseşte), I, p. 1803, Hasdeu, *Istoria toleranţei*, pp. 83—4; *Uricariul*, III, p. 85 (după aceeaş culegere); cf. I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan-cel-Mare*, II, adaus.

(2) Papiu, *Tezaur*, III, p. 137.

(3) Cf. Stambler, *l. c.*, pp. 22—3.

(4) *Studii şi documente*, VI, p. 128, no. 8. Plata «morţii de om» «în codrul Ispasului», *ibid.*, pp. 129—30, no. 13.

trebuià să aducă strânse legături între Domnii noştri şi aceşti şefi ai finanţei evreeşti din Constantinopol.

De sigur că un Mircea Ciobanul, dacă nu şi un Petru Rareş, s'a sprijinit pe dânşii, cu atât mai mult, cu cât se ştie că cel dintâiu a venit cu o întreagă ceată de creditori, cari stăteau la Curtea lui din Bucureşti. Alexandru Lăpuşneanu a plătit concursul lui don Jose Nassi, vestitul duce de Naxos, care visà să devie rege al Ciprului (1), şi căruia, în momentul când se plângeà de pagubele făcute insulelor sale de galerele veneţiene, Sultanul i-ar fi oferit în schimb Ţara-Românească, după chiar mărturia bailului (2). Petru Vodă fiul lui Mircea a avut pe lângă sine numai din aceşti împrumutători cari-şi aşteptau plata întreagă sau numai dobânzile: pe unul îl vedem întorcându-se la Nicopol cu care de bani şi cu «vase», pe altul, din Salonic, furând la mazilie, pentru a se despăgubì probabil, o parte din averea fostului Domn (3). Moldoveanul Petru Şchiopul caută bani, pentru el şi fiul Ştefan, ridicat de copil în Scaunul ţerii, la Turci şi la Greci, dar şi la Evrei, ca acel Moise fiul lui Eliezer care-şi primeşte plata dela Galaţi, dela gelepi, şi de-a dreptul dela Domnie (4), sau ca David fiul rabinului Abraham, căruia-i zălogeşte Domnul birul Curtenilor şi o dijmă a ţerii. Pentru asemenea datorie fu luat în slujba sa şi un Solomon, care ar puteà să fie influentul medic Solomon Aschenasi, zis Tedeschi (5). Până şi Postelnicul lui Petru, Iuraşco Vartic, are datorii la un Evreu din Constantinopol, «Iacob Jidovul» de Ţarigrad (6). Insă mai mult dela Ieniceri împrumută acel Aron Vodă pe care numai necunoscători din Constantinopol l-au putut împodobì cu o origine ebraică, fără a-şi da seama că acest fiu al lui Alexandru Lăpuşneanu, acest ctitor al mânăstirii care lângă Iaşi îi poartă numele, se chemà, ca mulţi alţii, într'o vreme când, după Biblie, atâţia buni creştini şi adevăraţi Români se numiau Moise, Avram, David, Samoilă (7) ş. a. Când acelaş Aron şi

(1) Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, pp. 140—1, 193 şi urm.; Abraham Gallante, *Don José Nassi*, Constantinopol 1913.

(2) Hurmuzaki, VIII, p. 162.

(3) Traducere de acte turceşti în Bibl. Ac. Rom., rezumat în Iorga, *Documente şi cercetări asupra istoriei financiare şi economice a principatelor române*, Bucureşti 1900 (din «Economia Naţională»), I, p. 182.

(4) Iorga, în «Analele Academiei Române», XX, pp. 446, 451.

(5) *Uricariul*, X, p. 113.

(6) *Ibid.*, p. 438.

(7) Samoilă Vistierul, Popa Avram, Avram Chiceră, Avram din Meseheneşti, Avram Ţiganul, David pârcălabul. Satul Sămăileşti în Moldova la 1580—2; *Uricariul*, XVIII, p. 193.

Mihaiu Vodă din Țara-Românească își măcelăriră, ca semn crunt de răscoală, în Iași și București creditorii, erau însă și câțivà Evrei; în ce privește pe ai lui Mihaiu, se și spune anume.

In acelaș timp se constată din oprelistea dela 8 Ianuarie 1579 a lui Petru Șchiopul că subt acelaș Domn Evreii poloni pătrundeau în Moldova pentru a cumpărà vestitele vite albe ce se hrăniau din pășunile țerii și cari se exportau până la Danzig și în Anglia (1). Ei aduceau și postavuri leșești. Prin aceasta însă stricându-se rostul iarmaroacelor dela Șipinți, apoi Lențești și Hotin, și păgubindu-se negustorii cei mari ai Moldovei, Domnul nu mai îngădue acest comerț, deci nici prezența Evreilor pe pământul său (2). Dar și mai departe vin prin Iași Evreii străini pe cari Botero-i pomenește (3) îndată după Armeni și înainte de Sași, Unguri și Raguzani pe la 1590. «Marele Evreu», ducele de Naxos, își oprise lui monopolul aducerii vinurilor cretane în Moldova, 1.000 de buți (4).

La atâta se reduceau legăturile noastre cu dânșii și la trecerea vreunui Evreu constantinopolitan ca Haim Cohen, din 1571, care venià dela Lemberg și mergeà la Chilia pentru a luà alte mărfuri, întrebuințând în Moldova cărăuși poloni (5). Ori la Lemberg vreun fecior de pribeag lăsà să cadă cevà de pe fereastră în capul vreunuia din mulții Evrei locali cari treceau, și erà dat în judecată pentru acesta (6). *De un rol în comerțul interior al unor Evrei indigeni sau măcar așezați de mult în țară nu poate fi vorba:* între Marii-Vameși, cari erau și marii negustori ai Moldovei, găsim Cretani, alți Greci, Raguzani, Levantini, dar niciodată un Evreu (7). Constantin Corniact, cunoscutul Mare-Vameș al Lăpușneanului, are ca procurator pe Evreul Leonin Servo din Canèa, dar la Constantinopol numai (8). Așà e și în Țara-Românească. Subt Petru fiul lui

(1) «Li-au vândut [ialovițele] la Dansca» (sec. al XVII-lea); *Studii și doc.*, VI, p. 544.

(2) Hasdeu, *Arhiva istorică*, I[1], pp. 172—4. De altfel vânzarea de vite se făceà pe la 1550 în Lemberg chiar, de Moldoveni și Armeni din Suceava și Siretiu, către Evreii galițieni; *Studii și doc.*, XXIII, pp. 341—2, no. 155.

(3) In Mancinelli (Hurmuzaki, XI), nu e vorba de Evrei la Iași.

(4) Gallante, *l. c.*, pp. 29, 36.

(5) Iorga, *Chilia* și *Cetatea-Albă*, pp. 295—6, no, XLIV; *Studii și documente*, XXIII, pp. 353—4, no. CLXXXIII.

(6) *Ibid.*, pp. 413—4, no. CCCXXXI și urm.

(7) Că pisarul muntean Șain fiul lui Iosif (Venelin, Влахо-Болгарскія грамматы, p. 206) ar fi Evreu (Hasdeu, *l. c.*, p. 80) nu văd de unde ar rezultà.

(8) *Studii și doc.*, XIX, p. 51, no. III. Aveà și el procurator la Canea, unde stăpâniă prăvălii; fratele lui se chemà însă Nicolae *(Capi Consiglio X, Costantinopoli,* din Arhi-

Mircea se face o încercare a Evreilor de a cămătări prin sate. După plângerea lui Alexandru Vodă, urmaşul aceluia, se ieau măsuri de Poartă, în Octomvrie 1568: sățenii neputând plăti marile dobânzi şi plângându-se Domnului, se recunoaşte de Turci că «astfel s'a săvârşit ruina poporației sărace dela țară» şi se interzice şi aici prezența Evreilor, «cari se deosebesc' esențial de ceilalți locuitori, pentrucă sug prin camătă sângele raialelor şi, unde merg, fac mii de supărări subt cuvânt de bani» (1).

II.

Astfel am ajuns la 1600 fără a găsi mențiunea unui element evreesc aşezat în părțile noastre. Totuş, dacă e autentică ştirea şederii la Iaşi, pe la 1618, a rabinului, expert în cabală, Solomon ben Arayo, la care vine să învețe şi un Evreu candiot, Iosif Solomon del Medigo (2), existența unui mic popas de Evrei spanioli, în necontenită prefacere, — căci acei cari-l compuneau făceau continuu drumul dela Constantinopol în Polonia, ca del Medigo însuş, ar trebui să se admită. *Intre ei însă şi massele evreeşti de astăzi nu e nici o legătură.*

In adevăr, nici o constatare de Evreu în Moldova şi Țara-Românească nu se întâlneşte până în epoca lui Vasile Lupu, când războiul de desrobire economică al Cazacilor poloni aruncă în Moldova pe unii dintre exploatatorii lor evrei, ca arendaşi şi cămătari, cum a aflat-o un călător sirian (3) din gura unuia din fugari, Iancăl. Ba încă, în istoria răscoalei lui Gaşpar Vodă Gratiani, la 1620, răscoală care imită pe a lui Aron în ce priveşte jertfirea creditorilor străini din Iaşi, se spune numai că *Turcii* au fost tăiați (4).

Când, cu prilejul căsătoriei Ruxandei fiica lui Vasile Vodă cu

vele Veneției (7 Maiu 1581). Evrei din Constantinopol mai veniau încă în acele părți; *Studii şi doc., l. c.*, p. 345, nota 1; pp. 351 (176), 354 (184: relații ale unor Moldoveni din Bârlad cu un Evreu din Oleskó; 1571). Cărăuşi moldoveni în serviciul Evreilor țarigrădeni; *ibid.*, p. 358 (200; cf. şi no. 199); p. 384 (249), pp. 358—9 (208).

(1) Iorga, *Documente financiare*, *l. c.*, p. 180.

(2) După o carte din Basel, 1628, cuprinzând biografia acestuia. N'am putut-o vedeà. Că pe la 1540, cum afirmă Bielski (Hasdeu, *Istoria toleranței*, p. 84), s'ar fi trimes în Moldova, Poloni convertiți de rabini, mi se pare o închipuire. Strijkowski vorbeşte îndată după aceea de Sârbi, Țigani, Greci, Italieni în Moldova (Hasdeu, *l. c.*, p. 91), dar de Evrei nu.

(3) Paul de Alep (v. mai departe), Cf. Hasdeu, *Istoria toleranței*, p. 85.

(4) *Analele Academiei Române*, XX, p. 47.

Timuş Hmilniţchi, fiul Hatmanului, Cazacii, veniţi în Iaşi, dau cu ochii de duşmanii lor ereditari, ei îi pun pe fugă: «Oastea căzăcească sta subt vii şi făcù multă pagubă Ieşenilor, pentru care Evreii se ascunseră; căci, pe cari-i prindeau, trebuiau să se răscumpere scump de dânşii» (1). «Pe Evrei», scrie Pavel de Alep, «Cazacii îi băgau în turnuri şi-i chinuiau acolo nopţi întregi pentru ca să-i facă să spună averile lor: inimile ni se umpleau de amărăciune la plânsul atâtor femei şi copii» (4). De luptătorii cari fugiră înaintea lui Timuş în 1653 se zice că s'au luptat «jidoveşte» (2). Totuş medicul lui Vasile erà un Evreu, de sigur din Turcia (3), Cohen, care-l servì până la moarte.

Sentimentele de repulsie faţă de Evrei le împărtăşiau Moldovenii, căci urmaşul lui Vasile, Gheorghe Ştefan, se blăstămă într'o scrisoare aşà: «să nu hiu creştin, să hiu jidov, şi de legea mea să hiu scăpat» (5). Pe vremea lui găsim pe orândarul din Popricani pe Jijia, Mosco Jidovul, care a luat dela proprietar, Vistierul Iordachi Cantacuzino, şi dreptul de a «vânà heleşteul», de a pescuì (6).

Lipsesc până şi Evreii împrumutători ai Domniei, căci acum, mulţumită răscoalei din 1594, mulţămită rezultatelor lungului răsboiu germano-turc şi mulţumită grelelor campanii în Asia ale Sultanilor, ţerile noastre au Domnìi lungi, din cari profită toată lumea, şi Vasile Lupu poate plătì astfel şi datoriile Bisericii constantinopolitane (7); ba lipsesc şi Evreii mijlocitori între provinciile turceşti şi Galiţia polonă, căci elementele orientale, Turci, Greci ca şi Evrei, au dispărut mai cu totul, lăsând această ramură de câştig în mâna părţilor direct interesate, Poloni şi Moldoveni, cari strâng averi ca ale lui Balaban, lui Ursachi, a lui Duca Vodă însuş şi agenţilor întrebuinţaţi de dânşii. In actul din Ucraina căzăcească, încredinţată de Turci, la 1681, adminis-

(1) Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 211; Hurmuzaki, *Supl.* II³, p. 35.

(2) *Studii şi documente*, IV, p. CCXLVI.

(3) Bandini, in *Analele Academiei Române*, XV, pp. 182—3; Hurmuzaki, V², pp. 27, 69, no. CVII.

(4) *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia*, trad. Emilia Cioran, Bucureşti 1900, p. 59. In schimb, Gheorghe Ştefan, înlocuitorul lui Vasile, ocrotì pe Turci şi Evrei, prigonind pe Greci (*ibid.*, p. 65).

(5) *Studii şi documente*, IV, p. 52. Cf. acest jurământ din veacul al XVIII-lea: «s'au giurat că să fie Jidan de li-a da ogoarile» (*ibid.*, XIX, p. 39).

(6) *Ibid.*, V, p. 32, nle. 150, 153. Imi aduc aminte să-l fi găsit şi aiurea în acel volum.

(7) Imprumuturi boiereşti dela Greci din Ţarigrad, Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, III, p. 318.

traţiei lui Duca Vodă, care face înainte de toate un mare negoţ cu vite şi produse, act datat din Ţicanovca la Nistru (1), se întâlnesc Greci, Români, Ruşi, dar nici un Evreu, în acest mediu care puteà fi mai prielnic activităţii acestei naţii.

In calitate de *„orândari“*, — româneşte se ziceà la cârciumari: vinărsari (2) —, arendaşi la sate, având şi dreptul proprietăţii de a vinde, excluziv, vinul şi holirca şi mai ales aceasta, o specialitate a lor din Polonia,—apar Evreii localnici în Moldova. Dar şi în aceea de *cârciumari în oraşe*, pe urma Armenilor, se ivesc ei, la Iaşi, în 1663, prin porunca de a nu se *bănì* de Păhărniceasa cea Mare (Păharnicul, ca şi Vodă, erà la răsboiu) şi de «feciorii» ei «vinul Armeanilor sau Jidovilor» (3). Alţii dădeau *bani cu dobândă*, ca Iezuiţilor din Iaşi, la 1679 (4). Peste câţivà ani vedem Evrei — poate străini — pârând pe un Ardelean la Vornicul din Câmpulungul Moldovei (5). La celălalt hotar, de către Ţara-Românească, în legătură cu vama şi cu contrabanda, pe acelaş timp, un orândar, Lazor, al cărui fiu se chiamă Herşul, cumpără dela moşnenii din Stoieşti, pe pământul cărora se întemeiase de curând, ori, mai bine, se întinsese târgul Focşanilor, un «loc de dugheni», care trecù apoi la nepoata lui de fiu, Ana, şi la soţul ei, Avram (6).

Trebue să se însemne şi aceea că, afară de Iaşi, *poate* de Botoşani şi de unităţi răsleţe, Evrei nu mai erau prin oraşele Moldovei: nicăiri nu-i pomeneşte pe la 1650 călătorul italian Bandini, care notează cu îngrijire toate naţiile, nici cel sirian Paul de Alep. Erà vremea când despre Bârlădenii creştini se puteà scrie că «se îndeletnicesc cu negoţul mai mult decât cu orice altă muncă»(7).

(1) Aceste «Anale» pe 1912, Iorga, *Ucraina moldovenească*.

(2) Ghibănescu, *l. c.*, II, p. 90 (82).

(3) *Studii şi documente*, III, p. 543.

(4) *Ibid.*, I—II, p. 58.

(5) *Documentele Bistriţei*, II, p. 24, no. CCV; Hurmuzaki, XV, p. 1351, no. MM CCCC LXXVI.

(6) *Studii şi documente*, V, pp. 234—5, no. 87. Pentru legătura dintre Stoieşti şi Focşani, *ibid.*, VII, pp. 313—4, no. 2. Dar şi (1698): «târgul Focşanii ce să cheamă Stoeştii», *ibid.*, p. 324, no. 34 şi lucrarea lui Caian despre Focşani.

(7) «Negotiationi potius quam ulli alteri labori studet»; Bandini, *l. c.*, p. 201 şi urm.—La Galaţi el notează: Români amestecaţi cu Armeni şi Greci.— La Roman, Români şi Armeni, mai bogaţi.—In Iaşi chiar, Evreii erau aşà de puţini, încât Italianul puteà să numere doar pe Români, Unguri, Armeni, Greci, Bulgari, Albanezi, Turci, Tatari, Poloni, Ruşi, Saşi, Muscali şi câţiva Italieni. Intre şcoli, cea românească, slavonă, grecească, armenească. Totuş Moscul ceprăgariul din 1648 ar păreà să fie un Evreu (Ghibănescu, *l. c.*, III, p. 106), deşi un Moşcul apare pe atunci în Oltenia (*ibid.*, VI, p. 34, no. 35), şi Moschici e nume din Moldova (*Uricariul*, XVIII, p. 171; Ghibănescu, *Cuzeştii*, p. 150). Şi schimbătorii de bani erau Români Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IV, p. 221, no. 205).

Incă şi mai scăzută e situaţia Evreilor dincolo de Milcov. Nu-i găsim aicea nici ca orândari, nici ca vânzători de vin, nici ca împrumutători de bani. Un călător dinaintea vremii lui Mateiu Basarab, care vede, subt Leon Vodă, piaţa din Bucureşti, recunoaşte ca negustori de lucruri scumpe pe Italieni, pe Greci, pe Români, pe Turci şi pe Armeni (1), dar pe Evrei nu. Subt Brâncoveanu se privesc toţi Evreii ca străini: «măcar să fie Turcu, ver Ovreaiu, au Arbănaş, au oameni de ţară», sau: «ori fie Turcu, au Ovreaiu, au Armean, au Arbănaş, au Grec, au Sărbu, au Ungurean», în al treilea loc din aceeaş condică de porunci: «au Ovreai, au Moldovean, au Ungurean» (2); apoi, în altele: «veri neguţtori creştini, ver Turci, ver Armeani, ver papistaşi, ver Neamţi, ver Ovreai», «au Turcu, au Armean, au Jădov, au ţăran» (3). Stăteà numai la Bucureşti şi la Focşani, cum se vede din condica de cheltueli tipărită de Aricescu, şi răspundeau un bir fix, de străini, ca şi al Armenilor, cari în acest principat nu erau aşezaţi, ci veniau din Turcia şi se întorceau acolo. Evreica din Bucureşti care acordà împrumuturi pe la 1700 rămăsese cândvà acolo pentru camătă (4). In sfârşit pe lângă Brâncoveanu, ca şi pe lângă Vasile Lupu, nu lipsià medicul evreu, Avram Jidovul (5). Se clădise o sinagogă într'un colţ din Bucureşti, dar ea fu distrusă din porunca lui Ştefan Vodă Cantacuzino, urmaşul lui Brâncoveanu (6). Ceeace nu împiedecă pe Nicolae Mavrocordat de a ţineà ca medic pe Evreul «maran» Fonseca, întrebuinţat, ca şi Cohen al lui Vasile Lupu, şi în negociaţii la Constantinopol (7). Evrei din Silistra veniau la Slănic să-şi iea sarea (8). La 1737 apare cel dintâiu Evreu din Ploieşti (9).

O sinagogă, cu un rabin permanent—o inscripţie de mormânt din 1678 ar pomenì pe Arie fiul lui Samuil (10) — se aflà de sigur şi

(1) Paul Strassburgh, în Cipariu, *Archivu*, p. 13.

(2) *Studii şi documente*, V, pp. 338—9.

(3) *Ibid.*, pp. 347, 353. *Ibid.*, p. 345: Evreii ca măcelari.

(4) *Studii şi documente*, IV, p. 86 nota.

(5) V. Condica publicată de Aricescu.

(6) Del Chiaro, *Revoluzioni della Valacchia*, p. 197.

(7) Hurmuzaki, VI, pp. 278—9. Cf. E. Schwarzfeld, în *Anuariul israelit*, 1890, p. 177 şi urm. — «Cel mai puternic sprijin al prinţului muntean», cum crede Schwarzfeld, nu erà de sigur!

(8) *Studii şi documente*, XII, p. 25 (37).

(9) Hurmuzaki, IX, p. 666, no. DCCLXXVI.

(10) Schwarzfeld, *Anuariul israelit* citat, pp. 51—2. O fiică de rabin, 1718, *ibid.*, p. 52; o soţie de rabin, 1719, *ibid.*

Un medic, Iosef Cuneyan (de Conegliano), mort în 1732, *ibid.*, pp. 63, 180—1. V. şi *Studii şi documente*, XX, p. 43, no. XLIV.

în Iași, unde Neculce pomenește, la 1711, «mormintele Jidovilor», cimitirul evreesc, în marginea orașului, deși la Cantemir Evreii vin tocmai la urma locuitorilor străini ai țerii, înaintea Țiganilor numai (1). Erà, după mărturia aceluiaș, o «școală» de lemn, clădirea în piatră a sinagogelor fiind oprită după datină, și aparținea micului grup de birnici, de «subditi» supuși ai Domniei, cari plătiau însă un impozit mai greu decât cel obișnuit *(gravius ordinario)*, pe când Armenii, și ei «subditi», răspundeau aceaș sumă ca Moldovenii. Autorul domnesc al «Descrierii Moldovei» spune lămurit că Evreii *nu erau de loc meșteri*, ci negustori, de o anume categorie, pe care vom cunoaște-o odată, și cârciumari (2).

In adevăr orașele noastre erau pe atunci pline de breslele, bine organizate, ale meșterilor creștini, strânși în jurul bisericilor de hram (astfel Sf. Paraschiva din Păcurarii Iașului erà a croitorilor, Sf. Andreiu a precupeților, Sf. Ilie din Botoșani a blănarilor, Precista din Galați a bogasierilor și abagiilor, Sf. Vineri din Iași a pitarilor, etc.). Creditul îl aveau în mână mai mult Turci, cari străbăteau și prin sate (3) și «cumpărau» și moșii pentru a-și face câșle de vite (4), uneori și Chiproviceni, bulgari, vreo sută de familii în Țara-Românească (5). Turcii aveau, ca la Dorohoiu, și dugheni și țineau cafenele (6). Arendarea moșiilor nu se practică încă, și, când ea începe, după 1750—70, acei cari se împărtășesc de acest câștig sunt Greci, Armeni din Galiția ș. a. (7). Până la 1750, puține cazuri de «vânzare cu anul» la Evrei: în 1710, când Berheștii (Cernăuți) sunt trecuți de un anume Cerbul lui Ioan Paladi, în 1741 (8), în 1744, când orânda Rărencii e vândută unui Evreu din sat de mănăstirea Slatina. In acelaș an Marele-Logofăt dă Evreilor Iuțco Leiba, Israel pescuitul la Calafendești. Prin sate Evreii nu apar ca orândari nici cât în veacul al XVIII-lea; odată găsim pe unul care, pe la 1700, cumpără miere dela boierii Moldovei (9).

(1) *Descriptio Moldaviae*, ed. Academiei Române, cap. XVI, p. 119.
(2) «Opificium, praeter mercaturam et cauponariam, nullum exercent»; *ibid.*, 2, p. 120.
(3) *Studii și documente*, VI, p. 289, No. 574 (oprire în Moldova la 1742); V, p. 327, No. 118 (oprire la Munteni, 1760).
(4) *Ibid.*, pp. 51 (234), 52 (239—40), 61, 133 (65), 229 (72), 278, 548; VI, pp. 40 (35), 254 (387), 497 (221), 545—6; VII, pp. 93—4 (20); XVI, pp. 141—2 (10), 379 și urm.; XXI, p. 129.
(5) *Ibid.*, V. p. 139, no. 76, anul 1721; cf. Engel, *Geschichte der Walachei*, p. 116.
(6) *Studii și documente*, VI, p. 358, no. 1081.
(7) *Ibid.*, VII, pp. 244 (140), 255 (166).
(8) *Doc. Callimachi*, II, p. 173, no. 1; *Studii și doc.*, VI, p. 252, n-le 378, 380; p. 153, no. 101.
(9) *Ibid.*, VI, p. 268 (473); miere la Turci, *ibid.*, XVI, p. 312 (45).

Se spune că întemeietorul unei secte evreeşti mai apropiate de creştinism, Iacob Iosif Frank, care predică· în Polonia şi murì la Offenbach, s'ar fi născut la 1728 în ţerile noastre (1). Nici un izvor intern nu ştie de el sau de legea lui cea nouă. De pe atunci încă o mare parte din Evreii Moldovei nu erau turci, «frânci» de limba spaniolă, ci polonezi, a căror invazie, datorită şi deselor turburări de peste Nistru, se făceà tot mai puternică. Supuşi, «pecum le iaste obiceaiul lor de vacr, unei plăţi speciale pentru comunitate, «corupca» (pol.: *krupka*), ei erau incassaţi—şi măcelarii sau «meserciii» şi ceilalţi—de haham şi de un agent special, cum vedem că se face «la otacile dela iarmaroc», după porunca Domniei, în 1727(2). Din Polonia erà de sigur acel «Cerbu Jidovul, feciorul Ceauşului», care, la 1736—7, făceà vutcă pentru Domnie (3).

Din Raşcov, târg în mare parte locuit de Români, pe malul polon al Nistrului, ei se strecoară mai ales în centrele basarabene vecine, pentru a-şi exercità profesiunea obişnuită: vânzători de horilcă (4). Ii găsim în această calitate,—certându-se pentru câştig şi datorii cu fraţii lor rămaşi acasă,—în Ţinutul Sorocei (5), deşi oraşul însuş erà locuit «mai ales de Moldoveni, între cari se află puţini Greci, Evrei şi Turci» (6). In părţile Lăpuşnei în acest timp o Evroică se judecà la Tatari cu un coreligionar (7). Cei dela Căuşani, supuşi Hanului, aduc şi acestor Musulmani băutura neprevăzută de Coran (8). Sunt învinuiţi şi de tovărăşie cu hoţii dela hotar (9).

Incă de prin anii 1740 ei se împărtăşesc şi din negoţul de vite, după Armeni şi Turci (10). Ii vedem cumpărând junci la bâlciurile din Suceava şi Siretiu (11). Niciodată însă această importantă ramură de negoţ nu ajunse în mânile lor.

Dintre aceşti Evrei pribegi, unii se furişează până departe: Marcu din Bârlad, care se leagă tovarăş cu ononimul din Iaşi şi cu Herş

(1) Hasdeu, *Istoria toleranței*, p. 82.
(2) *Studii şi doc.*, VI, p. 426 (622).
(3) *Ibid.*, p. 275 (505).
(4) *Ibid.*, p. 243 (283).
(5) *Ibid.*, pp. 221 (94), 229 (158).
(6) Mărturia lui John Bell (1739), reprodusă în *Uricariul*, XXIV, p. 224:
(7) *Studii şi doc.*, VI, p. 298 (615).
(8) *Ibid.*, p. 244 (292).
(9) *Ibid.*, p. 264 (441).
(10) *Ibid.*, pp. 335—6 (897).
(11) *Ibid.*, p. 259 (408). In 1762 li se ieau bani cu sila de un om domnesc (*Documentele Callimachi*, I-II, p. 438).

din Focșanii munteni pentru a duce horilcă peste Milcov, face parte măcar din această stricătoare societate a horilcarilor (1), cari-și aveau la Bârlad și strada, «dughenile jidovești», pomenite în 1767 (2). Marfa celor ce se așezau prin târguri se alcătuià din cele ce le trebuiau țăranilor: tutun, bumbac tors, fier, orez, frânghii, dohot, aramă, ciubote, oale, sare (3). Câștigul dela vaduri îi făcù să le cumpere dela boieri și răzeși (4). Ii găsim la Soroca, Orheiu, Mohilău, Chișinău, Lăpușna, Vijnița (5). Negustori români, ca Manoli din Botoșani, fac învoeală cu Evrei din Sniatyn (6). Tot așà aflăm și pe Cerbul (7) din Roman, care duce vin la Movilău fără a plătì cărăușilor pentru daune (8), și Herșcu din Botoșani, unit cu Bercu din Movilău (9). Din raiaua Hotinului, Avram și Burăh trec la Bacău, unde-și fac case pe loc domnesc (10). Căruțele lor încep să străbată țara, uneori scutite de olac și podvezi: negustorii cumpără grâu dela boieri, ei împrumută cu bani pe săteni, și, după sistemul din veacul al XVI-lea, la Munteni, îi prăpădesc cu dobânzile (11). Pe drum pier adesea de Cazaci, de hoți, ca în pădurile Dracșanilor și Herței (12). Cu sau fără voia boierului, răspunzându-i sau ba venitul, ei se așează ici colo și prin sate, plătind birul cu țăranii; unul face și un puț lângă cârciuma lui (13). In munte ei își așează (un caz la 1765, al lui Isac Sora) cășării pentru fabricarea cașcavalului, dând în schimb pentru «brânză de oi și de vaci», nu numai bani, dar și zahăr și «colane de fir» (14), precum se face și la Munteni, unde Evrei din Silistra, de multe ori cu bani românești, ai vreunui tovarăș boierinaș care-i «colăcise», lucrau astfel cașcavale în munții Buzăului până la 1800 (15). Mai târziu ei sunt întrebuințați și ca

(1) *Studii și doc.*, V, pp. 234—5 (87); VI, pp. 231 (182), 317.
(2) Antonovici, *Doc. bârlădene*, I, Bârlad, 1911, p. 71 (3).
(3) *Studii și doc.*, VI, pp. 264—5 (442).
(4) *Ibid.*, p. 302 (635).
(5) *Ibid.*, pp. 294 (596), 303 (639), 349, 358 (1086).
(6) *Ibid.*, pp. 249 (379), 366 (1161).
(7) Cerbul ca nume creștin; *ibid.*, XVI, p. 139 (2).
(8) *Ibid.*, VI, pp. 247—8 (333).
(9) *Ibid.*, p. 349. Un contract, *ibid.*, p. 262 (422).
(10) *Ibid.*, p. 381 (1292). Altul vine acolo din Putna (*ibid.*, p. 407, no. 1547).
(11) *Ibid.*, pp. 238 (241), 239 (250), 381 (1297).
(12) *Ibid.*, pp. 239 (250), 241 (263).
(13) *Ibid.*, pp. 254-5 (390), 262 (426), 267 (456), 367 (1167), 376 (1246), 407 (1547).
(14) *Ibid.*, p. 545.
(15) *Ibid.*, X, pp. 390-1 (24); *Analele Academiei Române*, XXXIV, pp. 77—8.

spioni în Polonia (1). In legătură cu hahamii din Cracovia şi Dubasari, ar fi fost cei din satul Oniţcani, pe cari sătenii îi pârîră că au săvârşit (1726) în dauna unui copil omorul ritual, — vestită afacere, care fu întrebuinţată de unii boieri şi de Domn pentru stoarceri de bani şi aduse intervenţia Porţii, solicitată de Evreii moldoveni (2), cari pretindeau, fără dreptate, că li s'au stricat sinagogele şi li s'au ars cărţile (3).

Aceia dintre dânşii cari nu aduc cu ei experienţa comerţului de spirtoase, a precupeţiei şi cametei, sunt prea puţini: astfel Avram, «neguţitor striind, din Ţara Leşască», de marfă scumpă, care e bine primit de Domnie, «poftind Domnie Mè a venì şi alţi, orcâţi de mulţi neguţitori ca aceşti, să să afle la ţara aceasta de acest fel de oameni» (4). Astfel David Argintarul, pe care tot aşà îl pofteşte cârmuirea, «poftind Domnie Mè a venì şi a să aflà la oraşul acesta orcâţi de mulţi *oamini meşteri cu bun meşteşug*» (5),—de şi chiar tipsierii, fabricanţi de tipsii, ţin acasă de vânzare şi câte «un poloboc, două de băutură» (6). Aşà poate şi «ţămbelarul», muzicantul cu ţimbală, la Iaşi, tot în 1741 (7).

Deosebite de aceşti noi veniţi erau cele câtevà familii de Evrei aşezate în Iaşi şi Botoşani, dintre care unii se botezară, ca Solomon Botez, care fu Şătrar şi Vornic de Câmpulung (8), ca Ion şi Nicolae Botezatul din 1735—6, ca Smaranda care iea pe paicul Stati Grecul (9). Ieşenii făceau şi ei cârciumărit, închiriind pivniţe şi hrube, ca acela care-şi vindeà, la 1741, vinul pe Podul Hagioaii, «unde să vinde peştele cel proaspăt» (10). Găsim doar odată un

(1) *Documentele Callimachi,* II, p. 330.

(2) Cronica lui Amiras, în Kogălniceanu, *Letopisiţe,* III, pp. 142—4.

(3) Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 455. — Erà vorba chiar şi de mazilia Domnului. Cf. *ibid.* IX, p. 612. — Un Hascal arendaş la Măndăcăuţi pe la 1770 (Ghibănescu, *Cuzeştii,* pp. 298-9).

(4) *Studii şi documente,* VI, p. 295 (604).

(5) *Ibid.,* p. 246 (316). Cf. *ibid.,* p. 252 (379). Ca argintari apar Evrei în Lemberg şi în secolul al XVI-lea; *ibid.,* XXIII, pp. 376—7 (234).

(6) *Ibid.,* VI, p. 260 (415).

(7) *Ibid.,* p. 251 (369).

(8) *Ibid.,* pp. 285 (553), 345 (982), 378 (1270); *Doc. Bistriţei,* I—II, tabla; Hurmuzaki, XV, tabla.

(9) *Studii şi documente,* VI, pp. 433 (1633), 445 (1684). Evrei botezaţi şi la p. 384 (1308): Isac din Răuseni; la p. 387 (1327); Ion din Dângeni. — Soţia lui Ştefan Scraba, *Doc. Callimachi,* II, p. 79 şi urm.— In procesul catolicilor se primià şi mărturia nebotezaţilor (*Studii şi documente,* I—II, p. 186).

(10) *Ibid.,* VI, p. 260 (415).— Atunci se scutesc de a da covoare, scoarţe, etc., pentru musafirii turci toţi locuitorii din Iaşi, «creştini, Armeni şi Jidovi», *ibid.,* p. 228 (145); *Uricariul,* VI, p. 397.

cuiumgiu și un proprietar de velniță de rachiu (1). Nu lipsește câte un negustor de miere (2). Plătiau și ei *corupca*, «pentru folosul și ajutorul și chiverniseala breslii, a tuturor, pe obiceaiul lor», după «zapis» (3), și ea se ridică de baș-staroste, de starostele al doilea—se cerù, la Octomvrie 1741, să se revie la datina unui singur staroste—, de «căpitani», de haham (4) și de «pevețul și credinciosul breslii jidoviaști», ca și de «bătrânii Jidovilor». Aveau situația unei bresle, *după datina turcească introdusă de Fanarioți*, și staroștii erau puși «pă obiceaiul cel vechiu, pentru slujba Mării Sale lui Vodă și a țărăi», pentru legăturile fiscale cu Cârmuirea. Alături de nume vechi ebraice, găsim și altele pe românește: Cerbul, Novac, Craful (Croitorul). Comunitatea se împrospătà necontenit și ea cu pribegi, căci în plângerea menționată găsim un Evreu dela Hotin și altul dela Soroca (5); între inscripțiile mormântale e a unui «învățat» venit din Poloțc (6). O întindere a ei erà îngreuiată și de măsurile pe cari, încă dela 1731, le luase Domnia în folosul «negutătorilor celor de loc», contra «neguțitorilor streini, cari vin aice dintr'alte părți de loc cu marfă de tot feliul» (7). Așezământul din 1741 al lui Constantin Vodă Mavrocordat hotărà în acelaș timp ca de-acum înainte «copii slugi au fete slujnice de vrâstă până la 30 ani la Jidovi să nu se mai afle slujind» (8). Se oprià, în acelaș interes al moralității, și vânzarea băuturilor «de femei cârciumărițe, precum Moldovence, așà și Jidoavce», «de vreme că s'au cunoscut că pricinuesc multe lucruri fără de cale, fiind într'adins femei și fete tinere» (9). Breslele locale nu puteau vinde produsele Evreilor, cum nici pe ale Armenilor (10). Noii veniți erau adesea «oameni gâlcevitori între mahalagii», cum se plâng preoții dela Sf. Nicolae, cari cer să se înlăture pentru aceasta Mindilă (Mendel), chiriașul lor (11). Nici între

(1) *Doc. Callimachi*, II, p. 79 și urm.

(2) *Uricariul*, XXI, p. 357: «pe 11 vedre miere, ce s'aŭ vindut luĭ Reĭ Jid.».

(3) *Studii și documente*, VI, p. 446 (1688).

(4) Un privilegiu pentru hahambașa Isaac în Aprilie 1759; *Ștafeta* din Iași, II (1879), n-rele din 7 și 13 Octomvrie. Cf. și măsurile lui Grigore Ghica din 1777 (mai departe).

(5) *Studii și documente*, VI, pp. 224-5 (125), 255 (390), 294—5 (597).

(6) Schwarzfeld, *l. c.*, pp. 52-5.

(7) *Uricariul*, II, pp. 30-1.

(8) *Ibid.*, IV, p. 404.

(9) *Ibid.*, p. 405.

(10) *Convorbiri literare*, XXII, p. 793.

(11) *Studii și documente*, V, p. 109 (142).—Cei de pe locul Sf. Spiridon, *Uricariul*, XXI, p. 355 (1772—3).

dânșii nu erà o solidaritate adevărată: nebunind, la 1776, Zalmăn Cașcaval din Iași, ai lui cer îndată a i se vinde casa din Muntenimea-de-mijloc, pentru a-și răstoarce banii dați pentru despăgubirea celor răniți de el (1).

Comunitatea cealaltă, și ea hrănită cu câte un Evreu din «Țara Leșască care s'au așăzat în Botoșeni» (2), se pomenește în 1723 întâiaș dată, ea fiind alcătuită din prea puțini membri, așà încât se întâmplă că vreun act domnesc, ca acel din 1757, nici nu pomenește pe Evrei între ceilalți locuitori ai orașului (3). Ei erau în rândul întâiu orândari, luând case și dela călugării Mânăstirii-Doamnei (4). Având casele lor, plătesc, fac «mâzdă» pentru a se mutà Târgul-Făinii în sus, unde le venià lor la socoteală, ceeace aduce intervenții ale Domniei (5). Documentele contemporane îi arată plini de toate păcatele: trec cai de furat tovarășilor din Iași, «iese mufluzi», cumpără mărturii, fac «iscăliluri viclene» și, «ca să poată jurà la școală înaintea hahamului», «ieau condeiul cu cerneală și-l poartă peste acea iscălitură», își siluesc fetele, etc. (6). Guvernului i se plângeau de cislașii lor și pretextau că sunt oameni săraci (7).

Afară de aceasta, câte un Evreu apare la Suceava, ca orândar pe locul Mitropoliei, și alții ca mici negustori (8), la Ocna (9), la Hârlău (10), la Siretiu (11), la Galați (12) și, cum am spus, la Bârlad, apoi la Roman, unde la 1741 nu se știà decât de «Moldoveni și Armeni» (13), la Târgu-Frumos, unde în 1755 se pomenesc «două crâcime și orândă

(1) *Uricariul*, XIX, pp. 48—9. — Cumpărătorul e un creștin, Mihalachi Cerchez. — Un Evreu legând un Ceaslov «cu piroane, pogânește» în I. Bârlea, *Insemnări din bisericele Maramureșului*, București 1909, p. 70, no. 237.

(2) *Studii și doc.*, VI, p. 248 (337).

(3) *Ibid.*, VII, pp. 121—2 (1), 122 (4), 113 (9). Dar la 1741 «târgoveți *și Jidovi*», *ibid.*, VI, p. 221 (89), «negustori turci și moldoveni *și jidovi*; *ibid.*, p. 266 (447), «târgoveți de Botoșani, rumâni și jidovi»; *ibid.*, p. 237 (239).

(4) *Ibid.*, p. 211 (14).

(5) *Ibid.*, V, p. 243 (109); VI, pp. 237 (239), 350 (1029), 446—7 (1690).

(6) *Ibid.*, pp. 254—5 (390), 268 (470).

(7) *Ibid.*, p. 385 (1321).

(8) *Ibid.*, p. 272 (490); VII, p. 224 (66: Șmil și Ursul, cu casele lor); *Doc. Callimachi*, I, pp. 446—7. Cf. *ibid.*, pp. 579 (21), 586 (32).—Un argintar, Leiba, la 1763 și urm.; *ibid.*, II, p. 79 și urm.

(9) *Studii și doc.*, VI, p. 352 (1049).

(10) *Ibid.*, p. 385 (1320).

(11) *Doc. Callimachi*, I, p. 434, nota (orândari).

(12) *Ibid.*, II, p. 79 și urm.

(13) *Studii și documente*, VI, p. 214 (61).

jidovească, ce sânt acolò în târg» (1). Să adaugem pe Evreii turcești din Chilia și Cetatea-Albă(2). La Neamț câțivà Evrei se așezară unul lângă altul pe pământurile mânăstirii între 1764 și 1766(3): erau să aibă locul de casă cu drept de moștenire—«iar eu să nu văndzu casa nimărui, numai eu să träiescŭ într'ănsa și după mine copii mei»—plătind pe an două ocă de ceară sau zece orți egumenului.

III.

O mare schimbare năprasnică venì din anexareа de către Austria a părților Moldovei-de-sus, așà-numita Bucovină. In acele Ținuturi ale Cernăuțului și Câmpulungului, la care se adăuseseră părți din ale Hotinului și Sucevei, nu erau înaintea așezării stăpânirii împărătești decât 206 familii, cu 986 capete, iar în timpul răsboiului ruso-turc din 1769—74 numărul crescù până la 298 familii cu 1346 capete. Statistica făcută după 1775 găsește doar 526 de Evrei; în Siretiu erau de tot puțini, «câțivà», spun actele oficiale. La 1775 însă ajunseseră a fi, prin scurgerea din Galiția, 780—800 de familii. Cel dintâiu guvernator al țerii, generalul Enzenberg, constată că ei se îndeletnicesc în rândul întâiu cu cârciumăritul, cu vin, holercă și bere, având și velnițe, apoi și cu arendarea de moșii, ca acel Moșco care, împotriva altui Evreu, ținù, venind din Hotin, la 1774, Cruglicul, din raià(4); de adevărați negustori, de meseriași nu se vorbește nimic, ci numai că, «immulțindu-se mai tare ca Țiganii», «au acaparat, tot negoțul și meșteșugul, mai ales în Suceava, Siretiu, și Cernăuți», unde totuș Boscovich, pe la 1770, deși amintește de «mulți Evrei» *(molti Ebrei)*, recunoaște «că cea mai mare parte din locuitori sunt creștini ortodocși». De altfel, numărul total al meșteșugarilor la 1783 încă erà numai de 103. Sunt, spune generalul, «neamul cel mai de-a dreptul stricat, dedat trândăviei; se hrănește, fără a fi prea mult supărat, din sudoarea creștinilor muncitori». O comisiune, care func-

(1) *Analele Academiei Române*, XXXIV, p. 39. Aici rostul lor nu se ridică până la Regulamentul Organic; *ibid.*, p. 43.

(2) Peysonnel, *Traité sur le commerce de la Mer-Noire*, Paris 1787, I, pp. 305—6; Kleemann, *Reise bis Kilianova*, Leipzig 1773.

(3) *Ibid.*, VII, pp. 376—7, n-le 13—15.

(4) *Ibid.* XIX, p. 14 și urm. Un proces al lui e judecat de o comisiune din care face parte un Evreu și un Armean *(ibid.)*.

ţionà în 1781, arată că «aici în ţară Evreii obişnuesc a cumpără ţăranului dinainte puiul în ou, mierea în floare şi mielul în pântecele mamei, pe un preţ mic, şi prin această camătă a suge cu totul pe locuitori şi a-i aduce la sărăcie, aşà încât ţăranii împovăraţi, astfel, de datorii şi pentru viitor, nu află alt mijloc de mântuire decât să fugă din ţară; cu acest chip Evreii dau aici prilej la emigraţie şi sunt deci primejdioşi poporaţiei şi agriculturii. Evreii de aici se hrănesc mai mult cu cârciumele şi dau prilej poporului să bea şi să se strice; prin expulzarea lor ar fi hrana mai ieftină, beţiile s'ar mai oprì, înşelătoria în negoţul cu mărfurile ar încetà, preţul arenzilor ar scădeà şi satele s'ar păstrà (1)». Săracii, «vagabonzi, cerşitori» *(Müssiggänger, Betteljuden)*, pe cari Enzenberg îi expulzează de fapt, 365 de familii, aveau de strâns dela ţărani 6.000 de florini datorie de băutură, şi el adaugă: «îşi poate cinevà închipuì cât au de cerut Evreii cei bogaţi, cari au rămas, numai pe grâne, dela ţărani». «Până acum n'am văzut Evrei la plug, nici pe unul îndeplinind munca ţărănească, dar am văzut creştini arând pentru Evrei, şi anume pe câmpiile cele mai roditoare, pe cari Evreul orândar le ţine pentru el şi bietului ţăran îi dă de sigur cele mai rele». Totuş stăteau «mai mult în colibe ticăloase» şi nu adăugeau nimic, deşì se lăudau a fi «oameni cinstiţi, oameni ireproşabili, *în parte aşezaţi*», «hahami, belferi, cântăreţi şi scriitori ai celor zece Porunci», nici la cultura ţerii, cum nu adăogeau nimic la bogăţia ei (2). Consiliul de Răsboiu, la care se îndreptară, deşì pentru cei păstraţi se dăduse prielnica patentă imperială din 13 Maiu 1781 (3), recunoşteà specularea «rafinată» a poporaţiei, acapararea negoţului «cu camătă nemăsurată», stricarea prin holercă a «sănătăţii şi moravurilor naţiei», şi Impăratul, luminatul Iosif al II-lea, umanitarul, răspingeà, la 7 Octomvre 1782, pe deputaţii comunităţii ai *Ober-Kahalului*, trimeşi la Viena, «pentru a se înlăturà orice reprezentaţii cari ţintesc la egoism şi la apăsarea locuitorilor»: *nach ihrer Bestimmung zu instradiren* (4). Din Cernăuţi, după o inspecţie personală, acelaş suveran, destul de larg în ce priveşte deosebirile confesionale, scrie, la 19 Iunie 1783: «Să se urmeze cu Evreii acelaş sistem (de constrângere la agri-

(1) Zieglauer, *Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Occupation*, I, 1883, p. 67; broşura din 1898, pp. 5—6, 15—7, 19—20, 74.

(2) Broşura din 1898, pp. 33—4, 40—1, 43, 49.

(3) *Ibid.*, p. 6 şi urm.

(4) *Ibid.*, p. 60.

cultură; ei obiectau că «sărbătorile lor cad pe vremea celor mai însemnate munci ale câmpului)(1)»; ori se fac negustori și meșteșugari cinstiți, ori se consacră plugăriei, ori trebue scoși din țară»(2). Cârciumele fuseseră oprite de Enzenberg însuș; se hotărî acum ca arenda să fie mărginită la 20 de ani și dreptul de proprietate să se recunoască numai Evreilor botezați(3).

Ne putem închipuì care a fost efectul imediat al acestor măsuri. Expulzații, în parte supuși turci și ruși (4), nu erau primiți, firește, în alte provincii ale monarhiei. *Veniți din Galiția și Polonia, ei erau trimeși în Moldova.* Aici găsiau un tratament pe care guvernatorul Bucovinei îl califică așà: «în nici o țară Evreul nu se bucură de atâtea privilegii și drepturi și nu plătește mai puțin» (5). Cinci galbeni de familie, «o căpățână de zahăr sau două ocă de cafeà» la nuntă înlocuiau și capitația și patenta (6). Vedem pe Divanul acestei Țeri, apoi pe Domni, mai ales pe Constantin Moruzi, apărându-se cu desperare împotriva lor. «Divanul moldovenesc» (—1774), scrie Enzenberg, «a luat Evreilor toate arenzile și cârciumele» (7). Grigore Alexandru Ghica, de două ori, Moruzi adăugiră pentru aceia cari s'ar mai apucà de această speculă a viciului și luxului absenteist pedeapsa «cu ștreangul» (8). Ceilalți fură puși la dări nouă, 10 lei de ogeag, fumăritul, pe lângă cei 60 de lei dați anual pentru toți Marelui-Cămăraș (9), care-i judecà, precum și pe Armeni și pe «negutătorii străini» (10). Cum i se oferiseră lui Enzenberg, de cahaluri, în scris, 5.000 de galbeni pe an pentru a tolerà vechea stare de lucruri, se încercă și cumpărarea Domnului, dar acesta răspinse banii «mai bine decât să expuie țara peirii totale» (11). Răspunzând tocmai lui Enzenberg la 1782, guvernul moldovenesc arătà că «Armenii și Jidovii n'au avut după dreptate a cumpără moșii la țară de veci, nici au; iar casă, dugheni la târguri au

(1) *Ibid.*, p. 69.
(2) *Ibid.*, p. 87.
(3) *Ibid.*, pp. 42, 90.
(4) *Ibid*, pp. 40—1.
(5) *Ibid.*, broșura din 1883, p. 67.
(6) *Ibid.*, broșura din 1898, p. 59.
(7) *Ibid.*, p. 34.
(8) *Ibid.*, p. 49.
(9) P. Rășcanu, *Lefile boierilor și veniturile Moldovei în 1776*, Iași 1887, pp. 33-4. V. prefața la vol. XXII din *Studii și documente.*
(10) V. nota precedentă.
(11) *Ibid.*, pp. 49, 69; v. privilegiul lui Alexandru Mavrocordat mai jos analizat.

putut şi pot cumpără,—însă Armenii numai, pot cumpără şi vii» (1). Urmând hotărîrilor luate de înaintaşii săi, Alexandru Constantin Mavrocordat, după ce întreabă din nou Divanul, care-i semnalează abuzul ce fac Evreii prin sate cu datoriile pentru băuturi, hotăreşte, în interesul păcii şi dreptăţii, ca Evreii să nu mai poată fi cârciumari, ba chiar să nu mai poată sta în sate, unde fac înşelătorii şi jafuri (2).

Menţiunile Evreilor din Iaşi sunt pe la această dată mai rare, deşi se vede cum ei se aşează tot mai mult pe locurile de dughiană ale bisericilor şi pe ale bisericii catolice, plătind chiriile înainte, la Iunie şi la Decemvrie (3), ba chiar şi pe locurile Mitropoliei, care e dela o bucată de vreme cu totul blocată de Evrei. Cei mai bogaţi ajung încă de pe la 1785 să împrumute şi Cămara domnească (4); se spune anume că aceşti Lupu şi Avram sunt Evrei poloni. Ca şi înainte, meşterii de folos sunt preţuiţi, ca acel «Dănilă Jidovul», argintar, care lucrează, în 1786, probabil şi policandrele chioşcului domnesc dela Copou (5); dar astfel de cazuri sunt extrem de rare. Spionii agenţilor străini se recrutează dintre Evrei, şi în litere evreeşti sosesc şi informaţiile serviciului de spionaj al Domnului Moldovei la Viena (6). Vedem chiar pe câte un Evreu, ca la 1811, făcând tovărăşie cu Români pentru negoţul de pescărie (7). Dar cei din Botoşani se înmulţesc foarte răpede, ca şi cei din târguşoarele vecine—pe vremea lui Boscovich Dorohoiul eră numai un sat,—hrănite fiind toate aceste colonii prin astfel de expulsaţi bucovineni ca şi prin fugarii înaintea turburărilor pe cari le provoacă în Polonia confederaţiile de partid. Să adaugem că trimeterea în Moldòva a Galiţienilor poposiţi pentru scurt timp în Bucovina ajunse o măsură de uşurare pentru Guvernul imperial, puţin bucuros de asemenea oaspeţi.

La 1779 găsim pe «dascălul» din Botoşani, Avram sin Iosăp, cu case în Târgul-Nou, unde apare atunci un Evreu galiţian, cu numele german, cel dintâiu pe care-l oferă documentele cunoscute

(1) *Uricariul*, XI, p. 263.

(2) Kogălniceanu, *Archiva românească*, II, pp. 179—82.

(3) *Studii şi documente*, I—II, p. 124.

(4) *Ibid.*, VI, p. 186. La Constantinopol în 1786 «Samaria Jidovul» dă Domniei ceaprazuri, «semsale», «pischiuluri», şireturi; *ibid.*, p. 188.

(5) *Ibid.*, p. 194.

(6) *Ibid.*, VII, p. 132 (45); *ibid.*, I—II, p. 327, nota 2.—Evrei spanioli la Iaşi, în 1790, Hasdeu, *Istoria toleranţei*, p. 81.

(7) Ghibănescu, *Cuzeştii*, p. 122.

până acum: Wigder; un Marcul sin Șămon, un Nusim zet (ginere) Șimon și alți Evrei iscălesc ca martori (1). La 1780, aflăm apoi pe unul din vechii membri ai comunității, căruia scriitorul moldovean îi zice Drăgan Jidovul (2). Pe atunci staroste e Cerbul și Iosif «*vechiul haham*» (3). Mai târziu Evreii apar pe Ulița Veche, spre Sf. Gheorghe (4).

In apropiatul Hârlău, se menționează fabrica de sticlă a unui Evreu (5). La Folticeni hrisovul de întemeiere face loc și imigrației jidovești, și chiar boierii, ca Ienachi Cantacuzino, când vor să-și cumpere locuri, întrebuințează mijlocitori evrei (6). Actul de fundație al acestui târg, zis întâiu Șoldăneștii, pe locul lui Ioniță Bașotă (1780), prevede că Evreii își vor păstrà ereditar locurile, că au voie a-și face velnițe fără bezmen pentru proprietar, că ei pot «să ție o casă pentru închinăciunea lor de o parte, iar nu între creștini, care să fie asemenea ca și a celorlalte case, iar nu într'alt chip»; «mormânturile» lor vor fi la «un loc afară», ales de ispravnici, lung de 6 stânjeni și lat de 8 (7). Dar ei nu se mulțumiră cu atâta: în curând răsăriră trei havre de piatră, dărâmând case vechi românești, și Evreii se amestecă și la turburări (8). «Jidovii târgoveți», se mai spune, «la adunările de iarmaroace, îndărătnicesc pe negutătorii și locuitorii străini ca să nu dea nimic pentru vitele ce pasc, nici pentru trăsuri, nici pentru dugheni, ce dau cu chirie la zile de târg în Moldova» (9). Principele de Ligne află pretutindeni «colibele» «Evreilor» (10) și secretarul lui Alexandru Mavrocordat, care-i scoase din sate, contele de Hauterive, descriind «figura lor extraordinară», îi declară oameni fără cinste și meșteri proști de tâmplărie, croitorie și ceasornice (11).

IV.

Cu aceasta am ajuns la altă fază din istoria Evreilor la noi. Orândarii din veacul al XVII-lea, micii negustori acaparanți din al

(1) *Studii și documente*, VII, p. 127 (27).
(2) *Ibid.*, p. 128 (30).
(3) *Ibid.*, p. 129 (35).
(4) *Ibid.*, pp. 131—3 (43).
(5) *Ibid.*, XI, p. 84 (165).
(6) *Ibid.*, VII, p. 237 (112).
(7) *Uricariul*, XVI, p. 129 și urm.—Unde vede d-l Stambler că Domnul «s'exprime avec enthousiasme sur le compte des Israélites», (p. 55)?
(8) Hrisov de înfrânare a târgoveților, din 1826; *Uricariul*, XIX, p. 52 și urm.
(9) *Ibid.*
(10) Hurmuzaki, *Supl.* I³, pp. 80—1.
(11) *Mémoire sur l'état actuel de la Moldavie en 1787*, București 1902.

XVIII-lea, cuprinşi în bresle de supuşi, de clienţi ai Cămării Domneşti, proprietate rentabilă a principilor, ajung a fi acum meşteşugari liberi, fără vreo asociaţie forţată de corporaţie, cari, pe o vreme când se schimbă casa, mobila, haina, încălţămintea, acoperirea capului, concurează înverşunat pe meşterii noştri, pe cari breasla începeà să-i încurce, şi ajung a-i înlocuì aproape cu totul.

Incă din 1786, ordonanţa imperială din 20 Martie, care cereà ca Evreii să poată dovedì un capital, în bani sau imobile, de măcar 250 de florini, făcù să năvălească asupra Moldovei încă un stol de Evrei săraci (1). Răsboiul din 1789—91, în cursul căruia Austriacii ţinură ocupată ani de zile Moldova de Vest, până din jos de Roman, şi mai târziu toată Ţara-Românească (2) şi Oltenia, ajută mult la acest nou şi puternic aflux de Galiţieni. Şase din aceşti negustori fură ucişi în Muntenia de Arnăuţi, la 1790 (3).

Indată după încheierea păcii din Siştov, aceşti imigranţi, «Evrei mizerabili», spune chiar Internunţiul, «pe cari Austriecii nu voiau odată să-i mai ţie în Bucovina» (4), străini căsătoriţi cu Evreice din Moldova şi supuşi sarcinilor ţerii, se gândesc a se pune subt protecţia Agenţiei, ca să capete sprijin în desele lor conflicte cu localnicii, provocate, spune însuş reprezentantul austriac, nu numai de antipatia religioasă a locuitorilor invadaţi, ci şi «de caracterul gâlcevitor al Evreilor, împărtăşirii lor simpatetice *(sic)*, adesea exagerate, la tot ce priveşte pe un Evreu, necinstei, adesea dovedite, a Evreilor faţă de creştini (5)». N'aveau paşapoarte în regulă, cei mai mulţi, dar înfăţişau certificate de provenienţă dela fraţii din Sniatyn, Horodenka şi Stanislau (6). Dacă nu fură primiţi toţi în această situaţie asigurată de *sudiţi*, «Unterthane», de unde li vine şi porecla de *târtani*, unul în fiecare familie nu lipsià, şi câte odată se botezà vreo soră, pentru ca să fie legături în toate părţile. Numele se schimbà la luarea sudiţiei (fratele lui Avram *Moise* se chemà Iosif *Lisse*), pentru a se pierde mai uşor urma în caz

(1) Mărturisire a agentului austriac din Iaşi, *Documente Callimachi*, I, pp. 50 (9), 54 (13).

(2) Aici Evreii sunt pomeniţi, în Bucureşti, după Turci, la 1773 *(Studii şi documente*, I—II, p. 310).

(3) *Ibid.*, VIII, p. 112 (32).

(4) *Documentele Callimachi*, I, pp. 513 (163), 514 (165).

(5) *Ibid.*, p. 283.

(6) *Ibid.*, pp. 50—1 (9), 54 (13). Evreii din Zurawna figurau între creditorii boierilor moldoveni (Iorga, *Din Ţinuturile pierdute. Boieri şi răzeşi în Bucovina şi Basarabia în cele dintâi decenii după anexare*, Bucureşti 1912, din *Analele Academiei Române*, XXXV, p. 42 şi urm.).

de judecată. Pe cei odată înscriși în liste, pe «Evreii germani», cari-și aveau starostele și hahamul lor anume, Agenția-i apără, bine înțeles, când vreun ispravnic sau alt agent al Domniei se atingeà de averea sau de persoana lor (1).

Se adauseră în curând Evreii ruși, Evreii prusieni și chiar, ca la Botoșani, Evreii francezi (2).

La 1796 Domnia trebuì să iea măsuri. Ea despărți pe Evreii săi, dîndu-le hrisovul după care se numiră *hrisovuliți* și cerându-le în schimb pentru autonomia lor fiscală plata a 16 pungi (8.000 de lei) pe an, pe lângă 8.000 ai «angariilor», cotul de postav al Cămărașului și venitul dela cârciume al Agăi. O creștere de bir, «cu ceia ce se va cădè», se impuse însă în Iulie 1804, și Domnul, Alexandru Moruzi, o hotărî: Divanul legitimează măsura prin aceea că Jidovii cu hrisoave atrag zilnic pe alții, cari «să adună mulțime din toate părțile», și «s'au umplut toate târgurile» «cari nimica alta nu folosesc decât numai că pricinuesc în mare scumpete zahareaua», cei săraci căzând chiar povară celorlalți (3). In acelaș timp se luau măsuri pentru oprirea imigrației, înștiințându-se și guvernul austriac (4). Sudiții găsiră condițiile celorlalți bune și se învoiră a face parte din tovărășie, aducând la olaltă cu ceilalți daruri Cămărașului și Agăi, precum făceau în Muntenia numai raialele (5). Deoarece însă această sumă se scoteà, după vechea datină, de pe taxa prelevată asupra cărnii *cușer*, «pământenii» și «sudiții» se luară la ceartă, trimețându-și anatemele rabinilor respectivi și încercând cei dintâi a închide casăpia celorlalți (6). Birul «hrisovuliților» se plătià în patru rate: la 1806 fiecare erà de

(1) *Documentele Callimachi*, I, pp. 70—1 (28), 97, 139 (88), 255 (200), 283; II, p. 329 n. 2.

(2) *Studii și documente*, VII, p. 146 (97, 99): «supusa franțuzească Rifca Jidoafca, a lui Iancăl».

(3) *Uricariul*, I, pp. 16, 25. Aceasta se face și «spre ușurarea locuitorilor: la oarecari greutăți nu prind ei cât de puțin, din pricina arătatelor hrisoave».

(4) R. Rosetti, *Arhiva Senatorilor din Chișinău*, în *Analele Academiei Române*, XXXI, p. 401 (43). Domnul erà îngrijat de subita creștere a arenzilor.—In răsboiul din 1806, Evreii din Mohilău făceau prin Moldova transportul de provizii, luând la întors, cu privilegiu dela Guvern, sare ieftină (*ibid.*, p. 513=155). Un Bercu Herșcovici, antreprenor de sare; *ibid.*, p. 711=131. Evrei din Chișinău, *ibid.*, p. 706=126. Ei fac și furnituri la spitale; *ibid.*, p. 720=140. Exportă salitra; *ibid.*, XXXII, p. 77=117. Evrei bătuți la falangă de Ruși; *ibid.*, p. 32=72.

(5) Hurmuzaki, X, p. 530.

(6) *Documentele Callimachi*, I, pp. 75—6 (31), 78 și urm., 97, 114, 139 (80), 281 și urm. (220).

11.363—16.933 de lei (1). Mai târziu el scăzù însă la 5.000 (1813—4), pentru a se ridicà peste puțin la 9.150 (2).

Pe acești vechii Evrei îi mai întâlnim în mica lor prăvălie cu de toate cele, ori după taraba cârciumei lor dela oraș. Avem actul prin care se numește de Domn la 1801 starostele unui târg oarecare, scutindu-l de «dări și angării» și îndatorindu-l a primì dela ispravnici poruncile domnești, cu voia de a pedepsì pe recalcitranți «cu pravila legii noastre» (3). Incă din 1800 și 1804, și «străinii iubitori de turburări» fuseseră supuși haham-bașei (4). In Botoșani mai ales mențiunile lor nu încetează. La 1794 apare Calman Jidovul cu casele lui; în 1802 doi alții, cari ieau pe 15 ani casele lui David Goilav, cu 380 de lei înainte, sunt agenți ai imigrației celei nouă (5). Aceeaș vieață de certe, de zapise măsluite, de iscălituri —și de Mitropoliți—falșificate, ca în cazul dela 1794 al lui Israil, ce are judecată cu Calman (6). Osebiți de coreligionarii lor subt raportul fiscal, ei răspundeau Cămării, ca «hrisovuliți din târgul Botoșenilor», 450 de lei pe lună (7). Când orașul căpătă, în 1819, un larg privilegiu de cârmuire prin organele sale, se recunoscù, pe lângă «*tagma* boierească» și «tagma neguțtorească creștină», cu «lăcuitorii moldoveni», *breasla* Armenilor, *breasla* Jidovilor, fiecare cu cassierul ei (8). In fața lor se ridicară însă atunci, ajutați de câte un localnic, «adevărat târgoveț, unde sănt născut și crescut și unde îmi sănt acareturile și interesurile», ca Laba Faibiș, «prihănitor și pricinuitor de smintele», ceilalți, «Jidovii sudiți», ca Bercu Lozisanul, «striinii supuși, de puțină vreme adunați în Botoșani», cari refuză a plătì, după doi ani de primire, taxa pe holercă. Ei «se gătiau de Eși» de plângere la Domn, și trebuiră măsuri aspre pentru a-i stâmpără, Faibiș fiind amenințat și cu «depărtarea din târg» (9). Un Nathansohn, un Ohrenstein, pe cari-i găsim la 1823 (10),

(1) *Studii și documente*, VI, pp. 199—200.

(2) *Documentele Callimachi*, II, pp. 135, 156. Erau și «Armeni cu hrisov»; *Studii și doc.*, VI, p. 199.

(3) *Uricariul*, VI, pp. 125—6.

(4) *Ibid.*, III, pp. 278-80.

(5) *Studii și doc.*, VII, pp. 134—6 (1794).

(6) *Ibid.*, pp. 134—6 (49), 140 (67).

(7) *Ibid.*, VI, p. 199.

(8) *Ibid.*, V, p. 284. Ei cer cu ceilalți orășeni a se aduce tulumbe (pompe); *ibid.*, pp. 271—2 (171).

(9) *Ibid.*, pp. 266 (165), 267 (166); cf. *ibid.*, p. 669 și urm. și *ibid.*, VII, p. 146 (99).

(10) *Ibid.*, p. 147 (102).

fac parte din categoria noilor veniţi. Nici o categorie de Evrei, nici cealaltă nu fu admisă, ca Armenii, la paritate în conducerea oraşului.

Aş vedeà—şi după nume—tot Evrei de cei noi în o parte măcar din proprietarii dughenilor evreeşti din Chişinău şi alte oraşe basarabene (1), din Huşi, unde au sinagogă (2): din Dorohoiu: Herşcu Mităr (3), din Focşani, negustorul de lână Leiba David (1803) (4). din Roman, unde inventează pe acest timp un act din vremea lui Ioan Vodă cel Cumplit, în care episcopul de Roman, Gheorghie, e arătat ca ars de Domn după plângerea lor (5). Despre «Evreii despoiaţi în răscoala din Galaţi» la 1797 se spune că erau sudiţi (6), ca şi Marcu, cumpărător de porumb, în 1815, dela un boier din Neamţ (7), ca şi David Leiba, care face o sticlărie la Comăneşti (Bacău) şi dă faliment, păgubind 13 creditori (8). Dacă Evrei se creştinează în Bucureşti, la începutul veacului al XIX-lea (9), sunt de sigur Spanioli, dintre cei cari, după mărturia lui Raicevich (10), aveau, pe la 1760, două sinagoage. Insă acei cari, pentru bănueala unui omor ritual, sunt atacaţi, în 1801, de mulţimea bucureşteană, apăraţi fiind de Agie (11), par a fi dintre Polonii, nesuferiţi tuturora, pe cari Guvernul muntean îi primì la 1794 (12). Căci, în 1804 (13), apoi în 1815 acuzaţiile revin, acum împotriva unui Wolf Tettelbaum, care, izgonit odată de Agenţie, se întorsese pentru a întemeià o casă de desfrâu (14) şi la urmă provocă o gravă ceartă

(1) *Ibid.*, XXI, p. 118 şi urm. Cf. Iorga, *Basarabia noastră*, Bucureşti 1912.

(2) Schwarzfeld, *l. c.*

(3) *Studii şi documente*, VII, p. 154 (10).

(4) *Ibid.*, VIII, p. 86 (36).

(5) Schwarzfeld, *l. c.*, p. 1 şi urm. Cf. *Documentele Callimachi*, I, pp. 513—4 (163, 165).

(6) *Ibid.*, II, p. 525, nota 1.

(7) *Ibid.*, I, pp. 519—20 (218).

(8) *Ibid.*, I, p. 558 (290).

(9) *Studii şi documente*, I—II, p. 371.

(10) *Osservazioni*, pp. 245—6. La 1780 Sulzer, I p. 150, scrie: *In der Walachey befindet sich von denen so teutsch sprechen, ausser denjenigen die zu Bukurescht sitzen, schachern oder geringe Handwerke, als Klämpnerey u. d. gl. treiben, und ihre Synagoge haben, sehr wenige, und eigene Häuser hat meines Wissens keiner.* La Craiova găsim în 1820 pe Evreii Şerban şi Avram; *Studii şi documente*, VIII, p. 89. V. şi Hurmuzaki, XI, p. 497 (67).

(11) *Studii şi documente*, I-II, p. 91 (89), XVIII *(Corespondenţa lui D. Aman)*, p. 33 (84 ; Urechiă, *Istoria Românilor*, VIII, pp. 19—21.

(12) Urechiă, *l. c.*. V, p. 321.

(13) *Ibid.*, *l. c.*, VIII, p. 637.

(14) «Ein öffentliches, allen Ausschweifungen gewiedmetes Haus; *ibid.*, I—II, pp. 357—8.

între reprezentantul împărătesc şi episcopul catolic, la care se adăpostise subt cuvânt că, fiind aplecat la convertire, îl prigonesc coreligionarii (1). Şi mai târziu în fruntea negoţului evreesc din Bucureşti stau un «Erşăl» (Herschl) Finkelstein şi alţii, cari scriu însă româneşte marii case Hagi Constantin Pop din Sibiiu (2). In 1818 clerul muntean, care ceruse, în 1813, a se luà aceeaş măsură ca în Moldova, în 1804, cu privire la slugile creştine ale Evreilor (3), se plângeà Mitropolitului de continuele încălcări evreeşti (4).

Pe lângă negustori şi cămătari, cari strică preţurile şi «ucid comerţul, descurajând pe puţinii negustori cinstiţi cari ar vrea să-l facă să înflorească» (consulul francez Parant, Iunie 1798) (5), meşterii «europeni» făceau din fugă lucru de tot felul: odată «postăvari (6) ori fabricanţi de «răsuflători la o samă de ferestre dela Curte», ca în 1806 (7), tapiţeri la reşedinţa lui Scarlat Callimachi (8), altă dată, ca pietrarul Moscul Schifter şi Leiba Dulgherul, lucrând case negustorilor din Botoşani (1816) (9), ori rochii de mireasă pentru fetele de boieri (1824) (10), ori ghete, ca Evreii din Focşani (1806) (11). Dar ei izbutiseră a se strecurà iarăş în sate,—unde-i semnalează călătorul englez Adam Neale—, cu ajutorul boierilor lacomi de arenzi mari. La 1793, acel care luase pe un an «orânda băuturii» şi a morii, precum şi a unor «părţi de moşie» la Căbuji şi Ţoleşti (Suceava), se învoià cu nescrupulosul proprietar, Ienachi Cantacuzino, că, «de va fi poruncă gospod ca să se scoată Jidovii de prin sate, după tocmeală să fie îndatorit a-şi tocmì crâşmar la orânzi şi a-şi ţineà orânzile până la împlinirea anului cumpărat, plătind dumisale banii deplin» (12). Incă dela 1806, în locul măsurii de care se temeà arendaşul lui Ienachi Cantacuzino, se recunoşteau oficial «Jidovii orândari de prin sate», puindu-i să dea bir la un loc cu «târgoveţii», cu

(1) *Ibid.*
(2) *Ibid.*, VIII, p. 91 (89).
(3) *Ibid.*, X, p. 41.
(4) *Studii şi documente*, I—II, p. 382 (56).
(5) Hurmuzaki, *Supl.* I³, p. 184.
(6) *Uricariul*, III, p. 279 (Iosif Postăvariul, în 1823, unul din fruntaşii comunităţii ieşene).
(7) *Studii şi documente*, VI, p. 205.
(8) Hurmuzaki, X, p. 77 (97).
(9) *Studii şi documente*, VI, p. 145 (92).
(10) *Ibid.*, XX, p. 198.
(11) Schwarzfeld, *l.*
(12) *Studii şi documente*, VII, p. 254 (162).

«mahalalele» (1). In această calitate ei erau priviți ca sudiți, și nu ca Evrei, siliți însă, ca și aceștia, a se supune ispravnicilor și a observà «privilegiurile păzite de obștie la acest feliu de pricini», după ordinul domnesc din Aprilie 1803 (2). Căci la 18 Maiu 1804 se hotărîse, în urma plângerilor pentru «nu puține asuprelnice supărări» făcute țăranilor și considerând că e «cu totul împotriva legii creștinești și a Domniei Noastre bunăvoință de a avè Jidovii prin chipul acesta stăpânire asupra creștinilor», că Evreii nu mai pot «prinde locul stăpânului moșiei și puterea stăpânirii asupra venitului», păstrând dreptul de a aveà «orânzile băuturii» (3). Un imaș e luat în arendă, de fapt, la 1816 (4). Sau Leiba Jidovul iea în al doilea rând arenda Șcheii (Roman) și «încarcă cu sume de bani pentru băutură pe locuitori», sechestrându-le fără știrea ispravnicilor «vite și alte lucruri», deși Cârmuirea luase măsura de a nu se credità pentru băutură decât până la o anumită sumă: 15 bani fruntașul, 10 mijlocașul și 5 codașul (5). Din acelaș județ vine plângerea unor țărani, cari înșiră creșterea tuturor sarcinilor, stricarea obiceiurilor și maltratările din partea arendașului evreu, pe care administrația îl înlătură îndată (6). Un Șmil Focșăneanul e la 1824 arendaș la Liveni, pe trei ani, cu 2.000 de lei dați înainte (7). Mai târziu acelaș «Șmil Focșănean», supus austriecesc din Fălticeni», iea în arendă pe șapte ani și Săvenii dela Constantin Canta, înainte de 1827 (8). In timpul răsboiului din 1806—12 între Ruși și Turci, găsim ca arendași ai moșiilor luate de Ruși în raiaua Hotinului și supuse de ei tot administrației moldovenești, Evrei (8). Cei din Herța pretindeau chiar că au dela înaintașii lor dreptul de a țineà moșia târgului în arendă (10). Evrei cumpărau, împotriva datinei arătate lui Enzenberg, vii la Odobești (Lupul Jidovul în 1804) (11). Străbăteau satele pentru a tocmì

(1) *Ibid.*, VI, p. 200.
(2) *Uricariul*, IV, pp. 154—5.
(3) *Ibid.*, pp. 176—7.
(4) *Studii și doc.*, VII, p. 525.
(5) *Documentele Callimachi*, I, p. 536 (253).
(6) *Analele Academiei Române* pe 1913, memoriul «Ostași la Prut», ultimul n-r. — Orândari pe la Folticeni, *Studii și doc.*, XX, p. 196.
(7) *Ibid.*, p. 297.
(8) «Jădovii ce au ținut moșiile de la Hotin în orândă»; *ibid.*, VI, p. 206.
(9) *Documentele Callimachi*, I, pp. 498—9 (186). Cf. *Studii și doc.*, XXI, p. 213 și urm.
(10) *Ibid.*, VII, p. 263 (199).
(11) *Ibid.*, p 68 (71).

potaş (cei din Suceava şi Cernăuţi) ori pentru a face lucrări de tâmplărie (1).

V.

Dela 1812, în principatul Moldovei, lipsit de judeţele basarabene, având acum aceleaşi sarcini cu mijloace mai puţine, taxa anuală de 8.000 de lei, cu daruri de alte 8.000, fu ridicată la 28.000. Deşì venitul cărnii cuşer erà simţitor mai mare, ajungând la 32.000 de lei, totuş sudiţii se plânseră la Agenţie, care refuză să le iea parte, insistând asupra vinovăţiei lor în conflictele ce au cu administraţia (2). La 1816, 20.000 de Evrei poloni izgoniţi de guvernul rusesc stăteau gata să năvălească în Moldova. «Dar Domnul (Scarlat Callimachi), departe de a voì să împoporeze această ţară», scrie Agentul austriac, «cu un aşà de mare număr de vagabonzi, a dat cele mai aspre porunci pentru a li se oprì intrarea în ţară» (3).

Aceasta erà situaţia Evreilor în amândouă Principatele la izbucnirea mişcărilor revoluţionare din 1821, cari pregătiau o nouă stare de lucruri, ce erà să ducă, şi pentru dânşii, la regimul Regulamentului Organic.

In cursul turburărilor provocate de năvălirea şi aţâţările lui Alexandru Ipsilanti, Evreii din Iaşi închiseră întâiu prăvăliile şi fugiră înaintea «volintirilor». Sudiţii avură însă şi ciocniri cu dânşii, deşì cea mai mare parte căutară adăpost la consulatul respectiv. Ei apărură însă îndată pentru a luà, pe nimic, dela Turcii armatei de ocupaţie fructele din grădinile boiereşti şi altă pradă, mai scumpă decât aceasta. «Ce au fost mai bun la Turci», spune un izvor contemporan, «le-au cumpărat Jidovii şi Armenii din Roman şi din Iaşi şi din celelalte târguri ce le-au stat în cale». Dar, la plecare, în Strada Evreească şi aiurea, tovarăşii de negoţ

(1) *Ibid.*, I—II, p. 143 nota 2; *Documentele Callimachi*, I, pp. 126 (78), 127 (80).

(2) *Ibid.*, p. 283.—Contract pentru luarea în arendă, în Iaşi, a unui trunchiu de carne de Evrei, *ibid.*, pp. 550—1 (550). Li se fixează preţul, numărul vitelor ce se vor tăià şi data tăierii mieilor, casele boiereşti ce vor furnisà cu carne, tariful vânzării cărnii cuşer la Evrei şi a săului la mumgii. In schimb vor aveà 1.000 de oi scutite, 100 de stoguri de fân, cărate gratis, scutire de bir a oamenilor săi, monopolul în anume margini şi ascultarea excluzivă de nazirul căsăpiilor cu care se încheiase învoeala. — La 1803 fusese în Focşani o ceartă între Evrei, cari voiau să taie vitele la un loc cu creştinii, şi aceştia; Urechiă, *l. c.*, VIII, p. 636.

(3) *Documentele Callimachi*, I, p. 255 (250).

nelegiuit al Musulmanilor trebuiră să se răscumpere dela aceştia (1). Aşà păţiră, de altfel, şi cei din Bucureşti, raialele, cari-şi aveau sinagoga lor şi pe cari Turcii îi băteau cu cnutul (1823)(2), ca şi ceilalţi, cu cari stăteau într'o continuă rivalitate (3).

Noul regim al Domniilor pământene erà însufleţit de un pronunţat spirit naţional, care se întărì şi în prigonirea Grecilor, supuşi acum ca represalii urmăririlor turceşti în toate provinciile Împărăţiei. Evreii continuau a face, ca la Botoşani, bani falşi (4), a luà orânzile la sate, a cucerì, ca stoleri, croitori, cârciumari, pitari, olari, terenurile din jurul bisericilor, până într'atâta, încât un contemporan, îndurerat de priveliştea Mitropoliei asediate de prăvălii infecte, strigà, cu gândul la strălucirea şcolilor elineşti de pe vremuri, cari funcţionaseră pe acelaş loc :

Acolò unde-au şezutu Theotoke şi Evghene,
Astăzi vând Jidovii marfă, făcându-se tot dughene (5).

Dar oarecari măsuri de apărare se ieau acum împotriva lor, fără a se ţineà seamă numai de interesele, prea mult avute în vedere până acum, ale Cămării domneşti. Se opresc, la 1826, Evreii, după cererea Mitropolitului Veniamin, de a face lumânările de ceară pentru biserici, în cari ei puneau «săuri şi alte lucruri pricinuitoare de mârşăvire, neiertată cu totul întru săvârşirea sfintelor slujbe» (6). In acelaş an se hotărăşte «să contenească lucrarea pânii pentru creştini de către Jidovi şi să lipsească Jidovii din isnaful acesta» (7). Dar cea mai însemnată măsură fu aceea, din acelaş timp, prin care bunul Domn ocrotitor Ioan Sandu Sturza cerù Porţii să împiedece pe sudiţi, între cari pomeneşte pe Evrei, împotriva cărora mai ales se îndreptă cererea, de a ţineà «prăvălii şi case de locuinţă cu chirie, trăind liberi, întru toate apăraţi de consulate», de a cumpărà, nu numai imobile orăşeneşti, dar şi grădini şi vii, de a luà în arendă moşiile pe vieaţă, şi «pentru tot neamul lor», de a face împrumuturi împovărătoare, speculând şi asupra cursului schimbător al banilor, ceeace le îngăduià să capete mai

(1) Hurmuzaki, X, pp. (129), 114 (150), 163 (221), 167 (227), 173 (234), 174, 575 (30).

(2) *Ibid.*, pp. 227, 234 (303); Bibl. Ac. Rom. doc. 78/XXXIX.

(3) Hurmuzaki, X, p. 252.

(4) *Ibid.*, p. 354 (422).

(5) *Documentele Callimachi*, II, pp. 67—8 (149', 72 (159); Iorga, *Breasla blănarilor,* în aceste *Anale*, XXXIV, p. 27.

(6) *Uricariul,* V, pp. 32—3.

(7) *Ibid.*, p. 169.

pe nimic pământuri, să se ferească de toate sarcinile ţerii, scutind în acelaș timp pe oamenii lor de serviciu, să provoace necontenite certuri cu negustorii şi meşterii pământeni şi agenţii guvernului (1). Hrisovul dela 1-iu Fevruarie 1823 îndatorì pe sudiţi să-şi cumpere carnea dela pământeni (2). Ceeace nu împiedecă pe Evreii din Basarabia, recrutaţi în 1827 pentru întâiaș dată, să se refugieze în Moldova prigonirilor (3); când se începù recrutarea, în Moldova, la 1831, ei întețiră apoi, la Hârlău, pe ţărani împotriva Cazacilor lui Chiselev (4).

Se pronunță totuş un curent de emigrație dincolo de Milcov, unde venirea lor fu însă oprită: Marele-Spătar Alexandru Ghica spuneà lămurit că ei n'au voie să intre «în nici un caz, pe când au voie a se așeză ceilalți străini, ce se îndeletnicesc cu plugăria» (5). De altmintrelea, îmmulţirea sudiţilor, de origine galiţiană, cari străbăteau şi satele, pândiți de hoţi (6), fiind meşteri iefteni, şi pe la mânăstiri—învelesc în tinicheà Hurezul la 1827 (7),—trebuià să îngrijească Guvernul muntean (8). Murdari, nesupuşi măsurilor contra ciumei (9), gâlcevitori faţă de Evreii raiale, sărind și la Români, ca în 1823, pentrucă fuseseră «insultaţi» la serbătoarea Cuştilor, lovind şi pe oamenii Agiei, ei provoacă declarații ca acestea, ale Agăi: «n'au decât să se ducă de unde au venit, căci n'avem nevoie de ei, cari sunt spioni și ne trădează la Poartă; trebue să fim stăpâni aici, și vom fi» (10). In stare a cumpără — dintre ucenicii zarafi ai creștinilor — case cu 27.000 de lei în București (11), ei pregătiau ca și la Iași la București luarea în stăpânire cu orice preț a imobilelor (12).

(1) Iorga, *Plângerea lui Ioan Sandu Sturza Vodă împotriva sudiților străini în Moldova*, în *Analele Academiei Române*, XXXV, p. 1 şi urm.

(2) *Uricariul*, III, pp. 276 –7; *Manualul administrativ*, p. 42. El se referă la acte anterioare, din 1800, 1804 şi 1814.

(3) Hurmuzaki, X, p. 433 (522).

(4) *Studii şi documente*, I-II, p. 211.

(5) Hurmuzaki, X, pp. 427–8 (515).

(6) *Ibid.*, pp. 217–8.

(7) *Studii şi documente*, XIV, p. 170.

(8) Urechiă, *Istoria Românilor*, I, pp. 45, 151; XII, pp. 391-2.

(9) Hurmuzaki, X, p. 305 (377): «Cine se amestecă mai mult în toate și sunt mai murdari decât Turcii, Ţiganii și Evreii?»; p. 307.

(10) *Ibid.*, p. 252.

(11) *Ibid.*, p. 375 (455).

(12) Şi la Botoşani luare cu chirie a caselor lui Grigore Balş, 1833; «loc de baştină», pomenit la Târgu-Frumos în 1835); *Studii şi documente*, VII, p. 149 (111); *Documentele Callimachi*, I, p. 602, nota 1.

VI.

Regulamentul Organic, care derivă în cea mai mare parte din desvoltarea proiectelor constituționale ale boierilor noștri, mai ales a celor din Moldova, așeză pe Evrei între străinii pe cari numai Adunarea Obștească îi puteà împământenì, pentru merite deosebite față de țară. Ținând seamă de aceea că «Jidovii sunt împrăștieți prin Moldova», că «numărul lor crește din zi în zi», că «cea mai mare parte din ei trăesc cu vătămarea interesurilor pământenilor, folosindu-se de toate mijloacele speculațiilor, cu scăderea industriei și a fericirii obștești», se hotărî catagrafia lor, păstrarea celor cu stare și expulsarea pentru totdeauna a celor ce, neavând un «meșteșug folositor», «trăesc fără căpătâiu» (1).

Și în această epocă vedem însă pe Evrei desvoltându-se în dauna elementului creștin indigen pe toate terenurile atacate până acum de dânșii. Un act oficial din Moldova arată că ei au toate prăvăliile stradelor principale din Iași: «Ulița Mare, începând dela Curtea Veche, până la marginea Copoului, Ulița Academiei, a Consulatului rusesc, a Curții Domnești și a Teatrului până la Ulița Golia, apoi ulița care începe dela Sf. Ioan în față cu Paladi, ulița Hatmanului Alecu Roznovanu, ulița Sf. Spiridon până la Cabinetul Natural»; la o mie de prăvălii aparțineau în 1843 creștinilor numai 15 (2). La Botoșani breslele se desfac, din concurența lor, și blănarii se plâng Domnului, Grigore Ghica, în cuvinte mișcătoare că «dela o vreme nația evreească, aceea ce cu semeție se amestecă fără îndrituire în toate, s'au nărăvit a intrà și în acest meșteșug», smomind calfele, nu pentru a le învățà (3), ci pentru a ruinà pe patronii lor, «împiedecând alișverișul», aducând pe breslași la cerșitorie (4). La Iași, unde ei formează pe la 1848 două treimi ale poporației, în mâna lor e totul: camăta, misitia, comisionul, cărăușia, zidăria, lemnăria, fierăria, tapițeria, croitoria, pe cari «le fac rău pe toate, dar fac tot» («ils font tout mal, mais ils font tout») (5). In Bârlad erau pe la 1820 numai vreo zece case jidovești față de

(1) Cap. III, art. 94.

(2) Neugebauer, *Die Donaufürstentümer*, Breslau 1859, pp. 93—4.

(3) Cum crede d-l Schwarzfeld, *l. c.*

(4) «Din singura pricina Evreilor, a cărora răutate și aerului este nesuferită»; Iorga, *Breasla blănarilor, l. c.*, p. 33.

(5) Raport al consulului francez din Iași, Guéroult, în *Anul 1848 în Principatele Române*, I, București 1902, pp. 212—4.

o mie creștine; acuma acestea din urmă pare că s'au topit. In Roman rezistența episcopiei, atacată și cu acte falșe, e complet sfărâmată. Pretutindeni e așà.

Și arenzile, până la Regulamentul Organic, și cu toată oprirea Regulamentului, cad pe încetul în mânile lor. La Botoșani ei se asociază și cu Armenii pentru a le luà (1). Proprietarii sunt buni bucuroși de câștig mare fără muncă; doar de-și asigură în contracte ocrotirea oamenilor Curții și ai bisericii unde le dorm înaintașii (2).

Apărarea țerii se făcù în chipul cel mai stângaciu de Guvernul lui Mihaiu Sturza, care aveà și temerile sale politice și apetiturile sale personale. Se înviară în Moldova anilor 1840 vechile măsuri aplicate cevà mai bine în Austria lui Iosif al II-lea, măsuri asemenea cu acelea pe cari le luà și Rusia lui Nicolae I: acte de legitimare, «închezășluire», cerere de a-și arătà existența capitalului și exercițiul profesiunii, supunerea călătoriilor dintr'un loc în altul la un permis administrativ, amenințarea cu expulsarea (3). Se căută, în 1847, a se aduce părăsirea vechiului port galițian cu perciuni, barbă, pălării de pâslă și papuci. De aici nu rezultară Evrei mai puțini, dar fără îndoeală funcționari mai bogați.

Din potrivă Mihaiu Sturza a fost învinuit, cum se știe, că a favorizat imigrarea altor elemente fără folos pentru țară. «Cine a fost acela», se spune într'un memoriu al tinerilor revoluționari, «care a dat proiectul Obșteștii Adunări pentru a se hotărî luarea la oaste și din nația israelită și care, ca să nu puie în lucrare această legiuire, a luat apoi mită dela Israeliți 40.000 de galbeni?» (4). Un Gălățean observă: «Inălțimea Sa a îmbrățoșat pe Greci, și mai cu seamă pe Jidovi, de i-a pus asupra bietului Moldovan» (5). In sfârșit alt «memoar» semnalează că 30.000 de galbeni au fost dați de «o tovărășie de Jidani», «pentru ca să facă nepedepsit contrabantul rachiului» (6).

Căci e vremea clasică a așezării pe moșiile boierilor, câștigați acuma cu totul de luxul apusean, a unui număr de Jidovi pentru

(1) *Studii și documente*, VII, p. 150.

(2) *Ibid.*, XX, p. 118 și urm.

(3) Amănuntele în Schwarzfeld, *l. c.*, p. 148 și urm. și mai ales în Verax, *La Roumanie et les Juifs*, București 1903, p. 78 și urm.

(4) *Studii și documente*, XVIII, p. 14.

(5) *Ibid.*, p. 25.

(6) *Uricariul*, VIII, p. 154. Răspunsul Domnului, *ibid.*, IX, pp. 14—5.

a face târgurile, cu caracterul absolut evreesc. Incă subt Ioan Sandu Sturza, Ioan Greceanu capătă voie a-și face târg la Drăgușeni în Còvurluiu (1). Din satul Totoiești răsare astfel Podu-Iloaii (2), din Frumușica Botoșanilor se face la 1845 cloaca de astăzi (3); din Negreștii Vasluiului un popas de străini; pe locul dela hotarul Domnului însuș se înființează Mihăilenii, al cărui act de fundație se păstrà la suditul Marcu Zaharia, prigonit pentru aceasta (4). Și cu zecile se numără aceste așezări de exploatare și depravație, cârciumă lângă cârciumă, cu sticlele de rachiu de cartofi și alte otrăvuri, în tot cuprinsul Moldovei, istovind o rassă pentru hrănirea viciilor «civilizate» ale clasei dominante.

Erau acești oameni, al căror număr se ridicà în 1848, după socotelile lui N. Suțu, la 11.056 familii (5)—în Iași avem la 1845 aproape 7.000 de capi de familie (6), jumătate din poporația orașului (7)—urmașii lui Ursul, Cerbul și Drăgan dela 1700—50? Răspundem: cu siguranță nu, sau, altfel, ei își pierduseră vechiul caracter pentru a se face o apă cu năvălitorii, Evrei germani din Galiția. La 1856 consulul francez Place scrie: «In fiecare zi intră Evreii cu miile în Principate, și mai ales în Moldova. Știu dela consulul general al Austriei chiar că are în acest moment subt protecția sa peste 35.000 de indivizi de această religie» (8).

Dar mai e un argument: Evreii lui Dimitrie Cantemir nu vorbiau limba ebraică, dar de sigur cea spaniolă, ca și cei din Țara-Românească, și o puteau părăsì numai pentru limba țerii. Evreii lui Mihaiu Sturza însă, ca și imensa majoritate a Evreilor de azi, vorbesc acel jargon german, al cărui caracter (9) arată timpul foarte recent când unele elemente românești au pătruns în el. Evrei ca aceia cari în București aclamară la 1848 steagul tricolor, pe care Eliad Rădulescu scrisese «emanciparea Israeliților» — câtevà mii în tot Principatul—și colaborau la «Pruncul Român» al lui Rosetti, un Dr.

(1) *Uricariul*, XIX, pp. 105-6.

(2) Sat în 1745, «Podul-Leloaii» ; *ibid.*, XX, p. 93.

(3) Schwarzfeld, *l. c.*

(4) *Uricariul*, VIII, p. 152. Cf. și *ibid*, pp. 132—3. Abuzurile unui Jidov acolo, în ceartă cu noul stăpânitor, Teodor Balș, *ibid.*, IX, pp. 11—2.—Erà vorba de a se face o școală românească, *ibid.*, p. 45, an. 1844.

(5) *Notions statistiques*, pp. 59, 61.

(6) *Manualul administrativ*, II, pp. 43—5.

(7) Sturdza, *Acte și documente*, IX, p. 311.

(8) *Ibid.* III, p. 979.

(9) Studiat de d-l Lazăr Șăineanu.

Barasch, un cunoscut scriitor, un Hillel B. Manoach, prezident al Municipalităţii revoluţionare, donator de burse Universităţii (1), un Iscovici şi Rosenthal, prieteni ai corifeilor mişcării, lipsiau dincolo de Milcov cu desăvârşire.

VII.

Tinerii ieşeni cari încercară la 1848 o revoluţie, cari aşezară pe unul din ei, Vodă Cuza, pe tronul amândurор Principatelor, realizând Unirea, şi cari avură în mâni de acum înainte soarta nouăi ţeri România, veniau cu ideologia romantică particulară, adusă fără critică din Apus. Ca Junii Turci din 1908, ei credeau că un Stat naţional se poate întemeià prin subita înfrăţire festivă a tuturor elementelor aduse de vântul vremilor cu acel element indigen care singur are tradiţia şi dreptul de a imprimà pecetea sa Patriei.

Incă în vremea lui Grigore Ghica, îndreptat de dânşii, se dăduse voia de a face cârciume în sate, se redusese dreptul de expulsare la noii veniţi, se aplicase legea recrutării şi la Evrei (1852),—deşì doi ani după aceasta Evreii, cari subt Mihaiu Vodă se răscumpăraseră prin mită, căpătau, pe căile ştiute, la sfârşitul anului 1854, *dreptul de a se face înlocuiţi;* plătind un Moldovean în loc (2). Fără a precizà nimic, comunitatea din Iaşi cereà Caimacamului Balş, în 1856, iscălind bancherii, în frunte cu vestitul Mihail Daniel, «reforma legii privitoare la soarta deplorabilă a obştii jidoveşti din Moldova» (3).

In şedinţele Divanului ad-hoc al Moldovei ca şi în consfătuirile de saloane se cerù deci primirea la cetăţenie, fără deosebire, a tuturor străinilor. Cracti, în declaraţia sa de principii din 1858, cereà astfel (4) împământenirea în massă a Evreilor născuţi în ţară, «cari niciodată nu se vor fi bucurat de protecţia vreunei puteri străine» (5),

(1) El împrumută apoi Moldovei 2.400.000 lei (*Uricariul*, XII, p 411). Cf. *ibid.*, XXIII, p. 344 şi urm.

(2) *Manualul administrativ.*

(3) Verax, *l. c.*, pp. 115—6. Acolo şi toate socotelile statistice. După Verax, care e d-l Radu Rosetti, istoricul, la 1803 erau în Moldova 12.000 de Evrei, la 1827 6.078 capi de familie (cam 24.000 deci de toţi); la 1831 30.720, fără cei din sate şi fără sudiţi (cam 1500). De atunci d-sa fixeaza creşterea de 64.5 la sută. La 1859 erau aproape 120.000. In Muntenia, la 1831 nu erau nici o mie de familii.

(4) *Studii şi documente*, XII, p. 97; şi în *Uricariul*, XVII, pp. 413—5. Cf. declaraţia lui Iancu Strat, *ibid.*, pp. 411—3.

(5) *Ibid.*

ceeace, adaugem, erà şi o lovitură ce se dădeà Austriei, duşmană a Unirii şi care ţineà în atârnare de dânsa miile de sùdiţi, — 100.000 încă după 1870,—una din principalele raţiuni de a fi ale Agenţiei. Nu odată Kogălniceanu însuş a făcut declaraţii în acelaş sens(1), pe cari, cu firească recunoştinţă, le înseamnă aceia cari, în vremea noastră, duc lupta pentru aceeaş naţionalizare în bloc pe tema umanitarismului,—neaplicată însă şi ţăranului, minor economic şi politic, exploatat până la stingere de mica burghezie evreească.

Congresul dela Paris însă nu înţelese, cu toată predomnirea ideilor «umanitare» în Franţa și Anglia, a da unei ţeri nepregătite, pe care erau s'o ocupe şi s'o turbure chestii interne şi externe aşà de grele, şi în rândul întâiu organizarea elementului naţional, un număr de câtevà sute de mii de cetăţeni, dintre cari cel din urmă aveà mai multă independenţă economică decât marea majoritate a ţăranilor. Ea mărginì la creştini exerciţiul drepturilor politice.

Totuş se luptà pentru realizarea programului radical, şi avem probe documentare de interesul permanent şi puternic pe care-l arată celor câţivà Evrei bogaţi (2), cari voiau să se arunce în politică, Rothschild din Paris el însuş. Nu fără legături cu Austria, apărù în ajunul convocării Divanurilor ad-hoc o foaie în evreeşte *(en langue hébraïque)*, a sudiţilor împărăteşti, care se oprì odată cu stabilirea asprei censuri din Septemvrie 1856, dar reapărù, ea singură, pe când toate cele româneşti erau interzise, în timpul crizei, continuând să apere, cu banii sudiţilor, interesele acestora (3). Nu e de mirare deci că încă din 1860—apoi la 1865—Cuza Vodă anunţă un proiect de «emancipare graduală a locuitorilor de cult mosaic» (4). Totuş codul civil din 1862 nu făceà altcevà decât, în legătură cu articolul 46 al Convenţiei, permiteà împământenirea individuală prin Consiliul de Stat după trecere de zece ani dela prezentarea unei petiţiuni către Domn. Când fu vorba de a li se

(1) Dar în profesia de credinţă din 14 Fevruarie 1857 orice aluzie la această «reformă» lipseşte; *ibid.*, VIII, pp. 225—8).

(2) Sturdza, *l. c.*, VII, p. 265; IX, pp. 57, 322—3, 326, 333, 358—60.

(3) *Uricariul,* XIII, p. 109. Foaia a continuat, în editura lui Teodor Codrescu şi cu tiparul lui Moise din Roman, apoi al lui Hirsch Goldner, până la 1871, cu întreruperi în 1860—7, 1867—71. V. Nerva Hodoş şi Sadi Ionescu, ***Publicaţiunile periodice româneşti,*** Bucureşti 1913, p. 363. Urmă «Gazeta romană-evreïaskă» din Iaşi (1859), a lui M. Feldman, şi «Timpul de vorbit» din Bucureşti (N. Poper şi Kahane) (şi în dialect; *ibid.*, la aceste titluri.

(4) *Mesagii şi proclamaţii*, Vălenii-de-Munte 1910, pp. 27—8 şi aiurea.

acordà Evreilor și drepturi comunale — în Iași ei aveau, cum s'a spus, cele mai multe case cu prăvălii (1) —, se rezervă «proba sentimentelor și moravurilor lor românești», acordându-le dreptul de a alege numai dacă au gradul de ofițer în armată—caz extrem de rar, dat fiind că ei nu doriau, cum o dovediseră în 1840 și 1854, a face serviciul militar —, dacă au diploma de Colegiu sau de Facultate, în țară ori peste graniță, cu recunoaștere de autoritățile în drept ale României—abià la 1848 își trece teza întâiul medic evreu, Landerberg, care e oprit apoi de a profesà fiindcă ascunsese un omor (2) — și dacă au întemeiat o fabrică sau manufactură întrebuințând măcar 50 de lucrători. Nu știm ce s'a ales de fapt din această concesiune : credem însă că nu ne înșelăm în afirmația că până ce, la 1882, se luă ca bază a listelor de electori pentru comună aceea a electorilor pentru Parlament, marea massă a populației evreești, care n'aveà nici o aspirație politică, a rămas indiferentă la dânsa și că aceia cari puteau beneficià nu s'au prezentat în Moldova,—fiindcă nu existau.

Cum se face că la 1866 o irezistibilă mișcare în opinia publică aduse introducerea în Constituție a articolului 7?

Printr'o schimbare de direcție în cugetarea politică. Vechiul liberalism romantic erà în dispariție, credincioșii lui chiar prefăcându-se în oameni practici, cari procedau potrivit cu nouăle realități naționale. Dacă în tineretul întors din Germania — d-nii Maiorescu și P. P. Carp — domnià un nou curent de ideologie filozofică în sens «general uman», școala întemeiată în Moldova de Simion Bărnuț pusese bazele unei politice naționale, și, oricât de greșite ar fi fost unele puncte subsidiare ale doctrinei, această politică erà singura care puteà da atunci adevărați credincioși. Ei cereau o Românie pentru toți Românii, dar înțelegeau că această Românie trebue să fie ea însăș perfect națională. Incă dela 1862, «Comi-

(1) Cf. Xenopol, *La question israélite en Roumanie* (din «La Renaissance latine»).

(2) Dr. Crăinicianu, *Literatura medicală românească*, București 1907, p. 25. Finkelstein, Friedmann, Lebowitz promovează la 1870 și Moscovits după această dată. Dr. Lippe, politician fanatic, cu legături în Galiția, e licențiat din 1864; *ibid.*, p. 282.

Intre medicii moldoveni dela 1842, Emanoil Fränkel pare a fi Evreu (*Uricariul*, XIX, p. 439). El și alții promovaseră în străinătate, fiind străini ei înșiși : Ioan (?) Finkelstein, Moritz Finkelstein, Bernhard Landau, Isac Skrob, Bernhard Kalmann, Isidor Bernfeld, Joseph Max, Adolf Blaunstein, Abraham Manzel, Joseph Lefler, David Mețis.

Intre profesori, numai Samuil Botezatul, în Moldova lui Mihaiu Sturza, pentru limba germană.

siunea consultativă atingătoare de înflorirea Iașilor» — din care făceau parte și șase delegați ai corporațiilor — cereà să înceteze «colonizarea orașului de Israeliți prin încetarea colonizării, furișate dar tolerate, a întregii țeri»—Iașul fiind «inundat, debordat de Evrei, supuși străini și fără nici o legătură cu țara»—, și aceasta în folosul «comerțului ce a mai rămas neînstrăinat din mâinile Românilor» (1).

La 1867 măsuri contra vagabonzilor din Moldova, aplicate nedrept și brutal de o administrație nepregătită, — se vorbì de o înecare la Galați a câtorvà Evrei refuzați de autoritățile turcești — cauzară, în urma denunțurilor venite din țară, o mare emoție în Franța lui Crémieux, pe care prințul Carol trebuià să se sprijine. Un Francez, Desjardins, călătorì atunci anume în Moldova pentru e vedeà cum e acea populație pe care Europa o considerà ca pe niște Maroniți fără noroc prigoniți de furia Drusilor români. In cartea sa *Les Juifs de Moldavie*, el descrie o populație asiatică, «străină țerii prin naștere, ca și prin voință, moravuri, spirit și limbă», «acaparând tot micul negoț prin industria sa, tot banul prin dibăcia și economia sa, popor străin în țara a cării sevă o storc, alcătuind un Stat în Stat», în mare parte fugari din Rusia, «calici conrupători, cari cumpărau o patrie provizorie și cuceriau un adăpost», în «Canaanul cametei», Moldova, «unde întri totdeauna cu punga în mână». Nu vreau să fie soldați și, cu toate că școlile și spitalele românești le erau deschise — cum, cu fireasca favorizare a elementului indigen, le sunt și azi —, se îndărătniciau a se păstrà și în această privință ca popor izolat. Și autorul unui articol publicat în «Revue des deux Mondes» pe 1868 recunoaște că «numărul Evreilor a crescut mult în Moldova» — după revoluția polonă și urmările ei —, «și tot vin zilnic din Galiția și din Rusia: numărul lor e socotit la 400.000» (2).

Urgența unor măsuri de prezervație erà așà de mare, încât acela care în 1868 dădù ordin să nu se lase așezarea cârciumarilor evrei în sate fu Kogălniceanu însuș, idealistul tovarăș al lui Vodă Cuza idealistul, și el apără cu elocvență, față de amenințătoarea presiune străină, dreptul României de a cruțà micul avut și sănătatea primejduită a sătenilor săi, puterea cea adevărată a Statului și a nației. Intr'un interview acordat reprezentantului foii «Deutsche Zeitung» la 1877, Ioan Brătianu, la rândul său, făceà declarații clare

(1) *Uricariul*, XI, pp. 392—3.

(2) Și *ibid*, XIII, p. 238.

cu privire la calitatea națională și morală a Evreilor cari cereau drepturile în massă sau pentru cari ele se cereau de filantropii Apusului: «Sunt Evrei de naționalitate rusească, de calitatea cea mai rea... Din zece contravenitori la impozite, nouă erau Evrei... Fiecare Evreu din clasa de jos se declară, îndată ce are un conflict cu autoritatea locală, supus austriac. Avem la noi Evrei ce au venit din afară pentru a scăpà de conscripția militară... Nu vreau ca România să devie un refugiu de răi cetățeni... Intoleranța religioasă, atât mie cât și țerii mele, e cevà necunoscut» (1). In sfârșit C. Negri se exprimà la 1869 astfel despre Evrei: «Jidovimea, adică a șaptea parte din poporația noastră totală, este cea mai tristă lepră cu care ne-a osândit slăbiciunea, neprevederea și venalitatea noastră», și el înțelegeà o soluție *numai* în favoarea «celor înstăriți și vechi din țară», cu excluderea miilor de vagabonzi: «după țara noastră trebue să ne fie și politica, iar nu după cele străine» (2).

Totuș intervențiile străine, hrănite de elementele evreești bogate din țară, nu se opriră. In 1878, ele puseră condiții recunoașterii independenței, câștigate cu jertfe de sânge, a țerii și grămădiră umilințe asupra României independente, care nu se puteà sinucide dând politicește jumătate din ea în puterea Evreilor moldoveni, dispuind de capitaluri și uniți printr'o admirabilă solidaritate de rassă, dar lipsiți de simțul ordinei de Stat ca și de respectul față de drepturile populației întemeietoare a Statului și locuitoare, prin peste 5.000.000 de oameni, a tuturor satelor ei. Și, precum Kogălniceanu apărase satele de alcoolul și camăta evreească, d-l Maiorescu apără demnitatea României de insulta primirii străinilor prin voința străinilor și fără ca ei să fi cerut măcar acest privilegiu. Se ajunse, după votarea în bloc a celor 883 de Evrei cari făcuseră campania, —avură 5 morți—la reglementarea împământenirii individuale. De sigur că nici unul dintre acești bărbați de Stat nu poate fi taxat de trecere la antisemitism (3), care, ca o concepție religioasă, n'a existat

(1) Reprodus în *Uricariul*, XII, pp. 186—7, după n-l din 2 April.

(2) Gh. Misail, *Constantin Negri*, p. 315; *Uricariul*, XIV, pp. 144—8.

(3) Notăm foile cu acest titlu apărute: la București, «Antisemitul» (director V. Constantinescu) în 1899—901, Craiova, 1898—902, 1904—6 (director C. K. Zamphirol) și Brăila, 1906. «Societatea antisemitică *(sic)* română» făceà să apară la București în 1887 o foiță «Anti-semitul». Și «Jos Jidanii» (1897), «Strigătul» (1892). Amănunte în Hodoș și Sadi Ionescu, *l. c.* pp. 38—9. «Apărarea Națională» din București (1900—1903), «organ al societății cu acelaș nume», nu trebue confundată cu aceste publicații. — O «alianță anti-israelită» scoteà la București în 1887 o «Arhivă anti-israelită», de scurtă durată *(ibid.*, p. 50).

niciodată în România, decât în legătură cu persoane fără însemnătate politică. Nu mai vorbim de atitudinea energică de împotrivire a marelui învățat B. P. Hasdeu, adesea amestecat și în vieața politică.

Apeluri la străinătate — amestecul Guvernului american sub ministrul de Externe Hay (1),—demonstrații cu prilejul unor emigrări provocate numai de îngrămădirea unei poporații care desprețuește munca manuală — atunci, în 1900, apărù românește și în jargon «Der Auswanderer», și, cu titlu ebraic și numai în românește, «Dați ajutor» (Bârlad), «Emigranții», «Emigranți pedeștri», «Emigranții buhușeni», «Emigranții Romanului», «Pedeștrii», «Pedeștrii bucureșteni», «Pietonii», «Primirea drumeților», «Speranța», «Spre o viață nouă», «Strigăt de desperare», agitații între rezerviștii evrei formează în ultimii ani capitolele «chestiei evreești în România».

De când s'a format un tineret intelectual evreesc la noi, o presă menită apărării intereselor nației apare în România. Ea n'a contribuit puțin la înăsprirea relațiilor cu elementul dominant. Astfel «Fraternitatea», la care debutează d-l L. Șăineanu (ca L. Schein) (1879—90), «Emanciparea» (1883), în curând (1897—8) «organul Asociațiunii Generale a Evreilor pământeni» (alta în 1891—2), «Egalitatea» fraților M. și E. Schwarzfeld (dela 1890).

De un timp, și propaganda *naționalistă evreească* își are organele, publicate în românește, ca «Revista israelită» a d-lui Elias Schwarzfeld, «Buletinul societății Zion» (1875—95, 1897—8 1901, 1903—5), «Revista israelită» (1886 și urm.), «Pământeanul» (Galați 1897), «Aurora ționistă» din Bârlad (1899), «Aurora» (1898), «Dorul Sionului» (1899), «Menora» (Iași, 1903), «Talpizzis» (1898), «Thikas Israel» (1903), «Sionistul» (Galați—Brăila, 1906—7), «Biblioteca israelită» din Piatra (1900), «Lumea israelită» (1902—5), «Binele omenirii» al lui Rosenberg (1904—5), «Ecoul zionist» (1904), «Curierul Zionului» (1904), violenta «Cronică israelită» a lui Iosif Petreanu (Kaufmann) (1901 și urm.), «Curierul israelit» (1906 și urm.), sau în românește și evreește «Ahawath Zion» din Galați (1898), «Degel Iehuda» și «Degel Mahne Iehuda» (1902), ori în nemțește ca «Bucarester Israelit» (1895), «Judenland» (1905), ori în sfârșit numai în jargon, ca «Jüdischer Telegraph» (1877—8), «Ju-

(1) La Londra apare, dela 1902 la 1903, *The Roumanian Bulletin*, menit să arăte cum «România își persecută supușii pentru credința lor religioasă»!

dith» (1883), «Haghibor» (Galați, 1886—7), «Galatzer Israelit» (1887—8), «Hajoetz» (1874—96), «Haor» (două),« Hatzope» (1890) «Adevărul» (Galați, 1883—4), «Jüdischer Wächter» (Botoșani, 1884), «Jüdischer Volksblatt» (Iași, 1886), «Jüdischer Volksfreund» (Iași 1887), «Das Volksblatt» (1891—6) «Volks-Dolmetscher» (Roman, 1894), «Volks-Freund» (1888), «Volksgarten» (1888), «Wecker» (Iași 1896), «Compass» (Brăila 1897), «Judischer Zeist» (1898 — 9), «Dorsche Sion» (1902), «Lumina» (1901), «Șomer Israel» (1901), «Menasereth Zion» (1904), «Speranța» (Piatra-Neamț, 1880), «Der Grager» (1905), «Jüdische Weet» (Galați, 1905), «Jüdische Morgenpost» (1885) și «Jüdische Post» (1895), «Jüdische Zukunft» (Iași 1899), «Das neue Volksblatt» (București 1892), «Palestina» (1901).

Societatea studențească «Kadimah» publică o foaie în 1902. Invățătorii evrei, organizați în societate, dela 1906 dau «Institutorul evreu»: ei sunt încă un factor de osebire națională. Se încercă în 1906 și revista literară «Tânărul Evreu» din Brăila. Evreii spanioli au scos numai o singură foaie, «Luzero dela pasensia», în dialectul lor special, la Severin, în 1885—9. O cercetare atentă în aceste foi, și mai ales în acele scrise în jargon, ar servì ca să arăte adevăratul fel de a gândì al Evreilor din România.

Nu la Academie se pot da soluții practice, neapărat controversate, problemelor la ordinea zilei. Indrăznesc a spune numai atât, încheind această prezentare de fapte, că, față de textul fixat de o Constituantă și capabil de a fi modificat, dacă ar fi cazul, numai de o altă Constituantă, o singură modalitate se poate introduce: aceea care nu va lăsà hasardului sau interesului personal selecționarea elementelor evreești cari pot aspirà cu încredere la onoarea cetățeniei românești în Statul național român, dând precăderea acelora cari ar merità de sigur s'o aibă, dar cari au fost, uneori, poate tocmai de aceea, lăsați la o parte.

VASILE LUPU CA URMĂTOR AL IMPĂRAŢILOR DE RĂSĂRIT

IN

TUTELAREA PATRIARHIEI DE CONSTANTINOPOLE ŞI A BISERICII ORTODOXE

DE

N. IORGA
Membru al Academiei Române.

Şedinţa dela 4 Octomvrie 1913.

In luna lui Aprilie 1634, Moise Movilă, pentru a doua oară Domn al Moldovei turburate de luptele dintre Turci, suzeranii, «stăpânii» săi, și dintre Poloni, în cari văzuse totdeauna prietenii săi creștini și sprijinitorii săi firești, erà mazilit de Sultan, care se arătà gata să pornească însuș la Nistru împotriva răilor vecini. Ii luà locul un om care erà să facă altă politică decât aceea a curtenirii Polonilor ocrotitori, a patronării după putință a catolicismului reprezentat prin episcopi din regatul lor, a necontenitei trădări ascunse în dauna Impăratului păgân. Din acest nou Voevod erà să răsară un vasal plin de luare aminte față de Poarta împărătească și de Porţile meghistanilor, un cunoscător și exploatator isteț al intereselor creștine din Statul otoman, un drept-credincios stăpânitor al supușilor săi de o strictă ortodoxie, dar, în acelaș timp, și un tutor ambițios, cu apucături în adevăr împărătești, al Bisericii celei Mari ca și al tuturor Patriarhiilor și organizațiilor religioase din Impărăție, cărora nu se învoià fără această recunoaștere a lui ca urmaș de drept al Impăraţilor a le da prinosul, așà de prețios, în aceste timpuri de grele datorii și de puternici creditori fără răbdare și milă, al banului său moldovenesc. Orânduitor al întregii vieți ortodoxe, supraveghetor al ei de fiecare clipă, răsplătitor darnic, dar și pedepsitor fără cruțare, făcător și răsturnător de Patriarhi, găzduitor al fruntașilor Bisericii răsăritene, convocator de sinoade și

îndreptător al credinței prin hotărîrile acestor adunări ținute în umbra lui, Vasile Vodă merită un mare loc în istoria întregii lumi ortodoxe.

In paginele ce urmează voiu căutà, pe temeiul documentelor grecești, în cea mai mare parte nouă, ce apar în volumul XIX, încredințat îngrijirii mele, din Colecția Hurmuzaki, să stabilesc acest rol, prin care așà de mult s'a ridicat în această vreme prestigiul țerilor noastre.

I.

Fiu al unui «Macedonean», dela Arvanitochori, de lângă Târnova, poate dintr'o familie venită din Tesalia, unde, lângă Kalavryta, Vasile a înălțat o mânăstire, el avuse o mamă romàncă (1), Irina, cum știm azi din pomelnicul dat Patriarhiei (2), și ea se află în vieață încă, lângă fiice, cel puțin în ajunul suirii pe tron a fiului ei (3). Cum am spus-o și aiurea (4), aceasta se vede din numele surorilor, Marga și Măricuța, din al câte unei rude, ca Știuca Jicnicerul, dar și din chiar numele său dela început, cu care și-a făcut toată cariera de boier, Lupul (5). Acest nume erà al nașului său de sigur, care ar puteà să fie însuș Luca Stroici, de fapt Lupul, precum se și iscălește în limba sa. Deci tatăl său, Nicolae Vel Aga, erà la noi, pe la 1600, încă înainte de Radu Mihnea, pe lângă care se alipì apoi, rămânând cu el în Țara-Românească, unde fu îmmormântat la biserica Stelei din Târgoviște (6), pe când fiul său trecù, la schimbarea de Scaun a lui Radu Vodă, în Moldova. Tânărul Lupul primì învățătură grecească și astfel, pe când colegul său de Vornicie din 1631 și omonimul său iscăliă românește, el—Vornic de Țara-de-sus — își însemnă numele astfel: Ἰω (eu) Λουπουλ Μάρελε Βόρνιχ (7); grecește chiar iscălește fratele său

(1) *Studii și documente*, XI, p. 113 și urm.

(2) Unde se mai află o Irina și un Costea.

(3) Miron Costin, ed. românească, p. 298: „Iară casei lui, și mamei lui, și surorilor lui ce au avut, dacă au venit Moisei Vodă în Scaun, nice o nevoie nu li-au făcut"; ed. latină de Barwiński, în colecția Comisiunii Istorice a României, p. 85.

(4) *Studii și documente*, XI, p. 114.

(5) *Ibid.*, IV, p. CLXXI, nota 1. Să amintim și pe Lupu Mehedințeanul din Oltenia, pe Lupul Stroiescul din Țara-de-sus.

(6) Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, p. 113.

(7) *Studii și documente*, *l. c.*

Gavril (1); o scrisoare de bătrânețe a lui Vasile ne arată că pronunță greșit: *Elți* pentru *Elcì*, *slobojì* pentru *slobozì*, *ceara* pentru *Țara*, *Cearigrad* pentru *Țarigrad*, dar tot odată că și în cele mai tăinuite răvașe ale lui întrebuință limba țerii în care domnise și căreia, de sigur, sufletește îi aparțineà (2).

Ca al doilea Logofăt apare Lupul — e de admis că *acest* Lupu, căci celălalt erà încă dela 13 Decemvrie 1625 *Mare Logofăt* (3)— între boierii, munteni și moldoveni la olaltă, cari dau, dela căpătâiul lui Radu Mihnea, bolnav de moarte, la 1625, în Decemvrie, ori la 1626, în cele dintâi zile ale anului, o mărturie din Curțile domnești dela Hârlău: între ei se află Gorgan, care a vrut să fie Domn al Țerii-Românești, Aslan, nepotul de soră al lui Petru Șchiopul, care a avut aceeaș ambiție, Dumitrașcu Ștefan Logofătul, tatăl lui Gheorghe Vodă Ștefan, și Hatmanul Miron Barnovschi, care căpătă îndată Scaunul Moldovei (4). Intre cei de față este însă, ca al doilea Postelnic, și un Toma, care nu e decât Cantacuzino, fratele lui Iordachi, venit apoi și el în Moldova, și al lui Constantin, care jucă un așà de mare rol în principatul vecin. El începuse a face cumpărături de moșii, la Bodești și aiurea, după datina care aduse împământenirea și făcù puterea familiei (5). Incă de atunci însă Toma erà cumnatul Lupului: și unul și altul țineau, chiar din Domnia lui Gratiani (1619—21), fete de-ale lui Bucioc, bogatul boier, pe care, la potolirea răscoalei acelui Domn, Turcii îl puseră în țapă (6).

Un rol politic îl începuse Lupul și înainte de această dată. Erà între boieri când Gratiani luă hotărîrea de a se ridicà împotriva Impărăției și de a chemà în țară pe Poloni, și însuș ne spune că a fost printre aceia cari, credincioși Turcilor, se împotrivirà, suferind pentru aceasta și chinuri, arderea pe piept (7). S'ar păreà că atunci nu erà încă ginerele lui Bucioc, care, din potrivă, merse bucuros cu creștinii și plătì cu vieața hainia sa. Dar Miron Costin pretinde că Lupu a fost închis și «pus la muncă» pentru altcevà: pentrucă, amestecat în conducerea Vistieriei, — dar nu ca Vistier Mare, cum spune cronicarul—ar fi fost învinuit «că nu dă seamă

(1) *Ibid.*, V, p. 22, no. 97 și nota 2.
(2) *Ibid.*, IV, pp. 30—1.
(3) *Ibid.*, V, p. 17, no. 73.
(4) *Ibid.*, pp. 16—7, no. 72.
(5) *Ibid.*, p. 10, nota 1.
(6) V. *ibid.*, IV, p. CLXXI; V, p. 10, no. 46.
(7) Hurmuzaki, IV[1], p. 669.

de o sumă de bani a Visteriei», și el adauge că lui Vodă-i erà «hin de cununie», că deci Gașpar însuș, ocrotitorul lui Bucioc, ar fi fost nun la căsătoria lui cu Tudosca, fiica acestuia (1). Explicația lui Vasile se află într'o scrisoare prin care caută a dovedì Turcilor că totdeauna a lucrat și a răbdat pentru dânșii.

După Domnia lui Alexandru Iliaș și a lui Ștefan Tomșa venise împărăteasca stăpânire, prielnică oamenilor iuți la gând și buni de faptă ca acesta. Supunerea față de Turci, ocrotirea Grecilor în Impărăția Sultanilor, strânse legături cu Biserica din Constantinopol ca și cu celelalte Patriarhii, adăpostirea de Vlădici din toată ortodoxia, ajutarea culturii răsăritene, pompa bizantină în toate ceremoniile Curții,—«Domnia lui Radul Vodă cel Mare Impărăție, nu Domnie sămănătoare, și, pentru lucrurile și tocmelile casei lui *(aulae)*, i-au zis: Radu Vodă cel Mare», scrie Miron Costin(2)—, acesta a fost programul lui Radu, care, la nunta fiului său, stăteà la Tecuciu, având «scaunele boierilor de Moldova din a dreapta Domnului de Moldova, iară din a stânga boierii muntenești țineau dvorba». Miron Barnovschi fiind, cu mai multă plecare de a îndatorì pe Poloni, continuatorul acestei politice, Lupu trăì bine pe lângă acest Domn, fiindu-i Mare Vornic și schimbând cu el moșii (3). Alexandru Coconul îl va fi avut apoi în deosebită cinste. Nu tot așà Moise Movilă, care-l închise (4), iar, când Scaunul fu dat iarăș lui Alexandru Iliaș, Lupu începù a visà însuș de Domnie. Il găsim în fruntea deputației de 80 de boieri care merse la Poartă să proteste: neizbutind, trebuiră să facă jurământ la *Patriarhie* că vor primì pe noul stăpânitor (5). Când însă, la 1633, venì vestea dela Munteni că Mateiu Vodă, care, în fruntea țerii, răspinsese cu armele Domnia lui Radu, tinerelul fiu al lui Alexandru Iliaș, a fost recunoscut de Poartă, Lupu rupse jurământul și încercă o mișcare asămănătoare,—tocmai fiindcă vedeà acum că izgonirea Domnilor răi poate fi iertată de Turci și răsplătită chiar prin recunoașterea ca Domn a căpeteniei mișcării. Țăranii și grănicerii basarabeni fură ridicați— în Moldova neexistând un element militar de valoarea micii boierimi oltene—,

1 *Letopisiți*, I, pp. 269–70; ed. Barwiński a formei latine, p. 36.

2 Ed. rom., p. 286: ed. lat., p. 64. Curtea dela Hârlău i-o făcuseră Italieni: «italico opere constructum» Bandini, în *Anale*, XVI, p. 252.

(3 *Studii și doc.*, V, p 398.

4) Scrisoarea citată a lui Vasile, din Hurmuzaki, IV¹.

5 Miron Costin, ed. rom., pp. 291—2; ed. latină, pp. 74—5.

și Lupu avù să sufere și el de furia mulțimii, fiind luat drept un Grec și lovit greu la cap cu un os(1).

Boierii chemară pe Barnovschi din Polonia și repetară silințele Muntenilor pentru a-și aveà Domn de țară. Miron Voda se încrezù și venì. Intre tovarășii săi de cale la Impărăție erà și Lupu. Ajungând la București, el se temù—zice Miron Costin—ca Mateiu să nu lămurească pe oaspetele său cu privire la vechile-i uneltiri la Poartă; deci pretextă că la Constantinopol i s'ar pune în seamă uciderea Grecilor lângă Iași, și căpătă voie să se întoarcă(2); și cronicarul adaugă că Mateiu ar fi trimes după el să-l prindă. Lupu însuș scrie, la nouă ani după aceasta, ca Domn, Turcilor următoarele cuvinte: «pe Barnovschi, dușman jurat al Impărăției turcești, chemându-l din Polonia, l-am trimes în mânile Impăratului și, a doua oară, pentru uciderea lui, am fost căutat ca să fiu ucis și abià am scăpat de moarte(3)». Nu e vorba de urmărirea pe care ar fi poruncit-o Mateiu, ci de aceea care se făcù din dușmănia veche a lui Moise Movilă, care-și căpătase cu bani mulți din nou caftanul. Urmărit de tovarășii săi din solia împotriva lui Alexandru Iliaș, de Vornicul Cehan, de Vistierul Roșca și de Ban, el plecă din Iași, se «tupilă prin păduri», ajunse astfel la Munteni și în haine de negustor luă drumul mântuitor al Constantinopolei. Peste câtevà luni vechea ocrotire a lui Abaza Pașa, care dobândise și numirea lui Mateiu, stăruințele Cantacuzinilor și bani împrumutați dela Curt Celebì, Grec cu tot numele său turcesc (și în țară avem un Petrachi Celebì, Ceașnic(4)), el smulgeà lui Moise Vodă Domnia, pe care o ținù aproape douăzeci de ani(5).

II.

Două hotărîri arată dela început caracterul acestei Domnii. Lupu nu vrea să domnească subt numele său de boier. Sfătuit de Can-

(1) *Ibid.*, ed. rom., pp. 293—4; ed. latină, pp. 77—8.

(2) *Ibid.*, ed. rom., p. 296; ed. latină, p. 81.

(3) «Et, quia Barnowski, iuratum hostem Imperio ottomanico, evocatum ex Polonia, ad manus imperatorias transmisi, secundum, ob mortem illi illatam ad necem quaesitus, vix eam effugi»; scrisoarea citată.

(4) *Studii și documente*, V, p. 215, no. 24. Negustorul Iacob Celebi la Iași (Bandini, *l. c.*, p. 180).

(5) V. expunerea amănunțită din Iorga, *Studii asupra istoriei Românilor în secolul al XVII-lea*, București 1900 (din «Noua Revistă Română»). Moise lăsà o datorie de 8.000 de taleri la Constantinopol (*ibid.*, p. 15).

tacuzini, el caută în istoria Bizanţului numele unui mare orânduitor, aşezător de ţară, dătător de legi: al lui Vasile I-iu, şi-l împrumută. In acelaş timp, pentru a-şi vădì dreptul la stăpânire, el aruncă svonul, pe care-l cuprinde o scrisoare din Bistriţa, că ar fi—ca şi Locadello, pretendentul dela bailul veneţian din Constantinopol, care se sbătuse pentru Domnia Moldovei în 1625 (1), rudă cu Bartolomeiu care fu apoi adăpostit de Mateiu Basarab (2)—un fiu ascuns al lui Aron Vodă, ultimul Voevod legiuit al ţerii: poate de aceea în mânăstirea de îngropare dela Trei Ierarhi numele lui Nicolae Aga lipseşte. A doua măsură fu pedeapsa cruntă a boierilor ce apăsaseră «săraca raià a Impăratului»: Gheanghea, vechiul şi puternicul Mare Logofăt al atâtor Domni, fu scos din dregătorie şi lăsat—«cânele cel bătrân»—să trăească numai din milă, la o mânăstire; Frangulea, Ieremia, Tăutul pătimiră ca «mâncători». Se tăiară nasuri după cruda pravilă a vechilor timpuri bizantine (3). Femeile cu purtări rele fură pedepsite ca în Vasilicale (4). Şi mai departe se urmă cu aceeaş asprime nemiloasă de *justicier*: în ziua din Iulie 1645, când Domniţa Ruxanda fu luată ca zălog la Poartă, el dădù porunca de a se ucide şaisprezece vinovaţi; «şi mi se spune», scrie un misionar, «că în unsprezece ani de când are Domnia, a luat vieaţa la 15.000 de oameni» (5).

A da legi Moldovei, a statornicì pravila după vechile modele împărăteşti i se păreà o nevoie de neînlăturat. Să ne aducem aminte că, pe când până la 1600 nici un Domn al nostru nu dă edicte în sens împărătesc, cu caracter general—al lui Mihaiu Viteazul, pierdut şi acela, asupra şerbiei, e numai aducerea la îndeplinire a unei îndatoriri de ordin internaţional, derivând din tratatul lui cu Sigismund Báthory —, după Radu Mihnea — care suntem aproape siguri că va fi edictat astfel de măsuri—, edictele apar: astfel ale lui Miron Barnovschi cu privire la biserici, la Ţigani ş. a. (6). Nomocanoane — după ultimele redacţii, întregite şi adause, din veacul

(1) *Studii şi documente*, XXIII, p. 127 şi urm. La 1640 Vasile zice lui Aron numai «antecessor meus» (Hurmuzaki, XIV, p. 1070, no. MM).

(2) *Ibid.*, IV[2], pp. 499-500, n-le DLXXVIII-IX, p. 503, no. DLXXXIII; p. 504, no. DLXXXVI; p. 525.

(3) *Ibid.*, XV, scrisorile din 1634.

(4) *Ibid.*

(5) *Studii şi documente*, IV, p. 231.

(6 *Archiva istorică*, I[1], pp. 14, 175 şi urm.; Urechiă, în aceste *Anale*, X, p. 251 şi urm.; *Studii şi documente*, VI, p. 414. Cf. Iorga, *Istoria Bisericii*, I, p. 267 şi urm. (actul citat la p. 267, nota 2, e azi în păstrarea d-lui I. Bogdan),

al XIV-lea (1) — se copiau la noi în versiunea lor slavonă (2), iar Mitropolitul Eftimie al lui Mihaiu Viteazul cerù unul grecesc dela marele cărturar Meletie Pigas, care i-l și trimese (3). Prin țerile noastre s'a purtat mult timp un manuscript, aflător acum în Biblioteca Imperială din Viena, care, copiat de un Grigore de Pogoniana, la 1632, a fost în posesiunea lui Partenie Chrysokentitul, episcop de Sotiriupolis, pentru care însemnarea, pe lângă Patriarhul său de Constantinopol, a amânduror Domnilor noștri, și Mateiu și Vasile, ca ocrotitorii firești ai ortodoxiei, părea o nevoie și o datorie: el cuprinde «Syntagma» nomocanonică a lui Mateiu Vlastaris prefăcută în limba vulgară grecească de Kunalis Kritopulos (4). Cum se știe, unul din aceste Nomocanoane fu prefăcut în românește la începutul veacului al XVII-lea și publicat la 1640 în tipografia lui Mateiu Basarab (5) — «Pravila». Trebuì să se aștepte puțin până ce Vasile Vodă găsì omul căruia puteà să-i dea sarcina de a face o mare lucrare de legi, punând la olaltă deosebite culegeri de drept roman și bizantin. Am făcut aiurea (6) biografia Logofătului Evstratie: la dânsa se poate adauge astăzi probabilitatea că tot el a tradus în românește, la 1645, pe Herodot întreg (7) și știrea, din acte publicate de curând, că, pentru slujba «din tinerețe cu dreptate» și pentru un dar de 100 de taleri, Moise Vodă-l răsplătise în 1631 cu moșia Pârliții la Soroca, că el aveà încă în Maiu 1641, când îi dădeà mărturie în acest sens și Grigore Ureche cronicarul și Gheorghe Ștefan, moșia dela Fetești, cumpărată dela răzeși cu «cinci iepe cu mânzi» și că a lăsat o fată pe care o întâlnim și mai târziu (întărire domnească la 1646) (8).

Eustratie lucrase întâiu, fără să i se fi cerut aceasta de Domnul de atunci, în 1632, o «Pravilă aleasă» după Zonaras, Vlastaris și Harmenopulo (9), adică după prescurtarea de canoane a acestuia din veacul

(1) V. Zachariae von Lingenthal, *Die griechischen Nomokanones*, Petersburg 1877.

(2) Luigi Siciliano Villanueva, *Diritto bizantino*, Milan 1906, pp. 133—5; Pić, *Die rumänischen Gesetze und ihr Nexus mit dem byzantinischen und slavischem Recht*, Praga 1886, la început.

(3) Hurmuzaki, XIX, p. 106, no. CXCIII. Cf. Iorga, *Istoria literaturii religioase*, p. 161

(4) *Analele*, XX, p. 214 și urm.; cf. Villanueva, p. 135. V. Ilinschi, Синтагма Матея Властаря, Moscova 1892.

(5) *Istoria literaturii religioase*, pp. 140—1.

(6) *Ibid.*, p. 157 și urm.

(7) *Herodot, traducere românească*, publicată după manuscriptul găsit în mănăstirea Coșula, de N. Iorga, Vălenii-de-Muute 1909.

(8) Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, Iași 1907, p. 309 și urm. ; V, Iași 1908, pp. 156 7

(9) Bianu, în *Columna lui Traian* pe 1882, p. 216 (manuscriptul e și acum la Blaj).

al XIV-lea, tipărită și de Leunclavius, traducătorul de pe la 1590 al vechilor Anale osmanice (1), dar mai ales după a lui Malaxos, prelucrare a lui Manuil.

Nu mai avem a stabili aici legăturile între această traducere, păstrată în manuscript, și «Cartea românească de învățătură după pravilele împărătești», care încheiată la 4 Maiu 1646, ieșià de sub tipar la Iași tot în acest an. Cercetările, recente, ale d-lui Ștefan Longinescu au urmărit derivarea fiecăreia din părțile ce o alcătuesc: după prelucrarea cunoscutelor Νόμοι γεωργικοί, *leges colonariae*, regulament privitor la relațiile agrare, redactat în veacul al VIII-lea (2), după o lungă înșirare a tuturor vinilor și pedepselor, în care, din partea noastră, am crede mai curând că s'a întrebuințat un original grec, traducându-l, decât că s'a prelucrat, în așà chip încât să nu se mai recunoască adesea, un original latin, vine, în capitolele ce privesc circumstanțele atenuante și comentariile (ed. citată, p. 251 și urm.), traducerea, foarte liberă și plină și ea de coloare locală, a unei părți din vasta prelucrare latină de drept roman a lui Prosper Farinacci (3), «Farinascu (= Φαρινάσκου), carele au strâns toate pravileale ceale împărătești și încă să ispitì și să nevoì cu învățătură ca aceaia, să cunoască, care pravile și obiceaie să socotesc la oblastiile creștineștĭ a toată lumea» (cap. 66, 78).

Din punctul nostru de vedere, noua Pravilă ne interesează prin cele *trei* tendințe ce se descoperă într'însa: aceea de a înlocuì, în dreptul penal, nu în chestiile religioase, hotărîte prin canoane ca acelea din Pravilă, patriarcalismul nescris al datinei prin tradiția literară; aceea de a pune în locul neorânduelii și hatârului practicate de «cei neînvățațĭ și neînțelegătorĭ diregătoriĭ și giudeațele de pre la toate Scaunele Moldovei» norma eternă a dreptului imperial și, al treilea, aceea de a se asigurà de astfel de «nedreptățĭ și asupreale» săracii, «mișeiĭ»,—și ne vin în minte cuvintele scrisorii bistrițene din cele dintâi săptămâni ale Domniei lui: «Față de sărăcime e cu bună voie, fiindcă până acum nu i-a turburat nici cu dajdea, nici cu altcevà, și a și făgăduit că va fi spre binele

(1) Villanueva, *l. c.*, p. 135.
(2) *Ibid.*, p. 50 și urm. Un manuscript la Academia Română; v. catalogul d-lui Litzica, pp. 312—3.
(3) *Praxis et theoricae criminalis*, etc. V. asupra lui și Tiraboschi, *Storia della letteratura italiana*. Publicația d-lui Longinescu formează vol. I din *Legi vechi românești și izvoarele lor*, București 1912. Cf. acelaș, *Pravila lui Vasile Lupu și Prosper Farinaccius*, București 1909, și Pereț, în *Revue de Roumanie*, anul I, p. 379 și urm.

săracei țeri, și sărăcimea se bucură că va fi Voevod bun» (1). Cel puțin în ce privește legile țărănești, lucrarea lui Eustratie n'a rămas fără folos pentru judecători. Și tot așà se va fi întâmplat și cu compilația munteană, cevà mai târzie, a lui Mateiu Basarab, care cuprinse toată publicația moldovenească, alipind-o la traducerea făcută de Ardeleanul Daniil, școlar al dascălilor greci din București, după textul Nomocanonului comentat al lui Alexie «Rodinul», adecă din Rodos, care nu e altul decât Alexie Aristenos, contemporanul lui Ioan Comnenul, însă, iarăș, se pare, mai ales după Malaxos (2).

III.

Cine erau oare acei «dascăli și filosofi (3)» cari «au scos den cărți elinești și lătinești toate tocmealele ceale bune și giudeațele celor buni creștini și svinți Împărați» (4)? Erà Evstratie Logofătul și un cunoscător de carte apuseană? Ori Grigore Ureche, care știà latinește, cum se vede din compilația de cronică a acestui fost școlar al așezămintelor polone, a stat în ajutor toyarășului său de dregătorie și prietenului său? Dar Ureche nu erà lămurit în ce privește literatura latină *a Italiei*. Și el nu puteà traduce pasagii latine ca acelea ce se văd traduse, și bine traduse, la cap. 77.

La suirea pe Scaun a Mitropolitului Varlaam, în 1632, cuvântarea erà ținută însă—și Eustratie pomenește faptul în manuscriptul său—de Meletie Sirigul, marele teolog al grecității timpului, protosinghelul Bisericii celei Mari, dușmanul calvinilor, fostul ucenic al școlilor pentru Greci din Italia Papei (5). Dela începutul Domniei lui Vasile, el rămase pe lângă acesta, care stărui ca el să fie ridicat, la Maiu 1639, în Scaunul «Proilavului» (al Brăilei și Ismailului (6)), traducându-i-se de dânsul Vieața Sfântului Ioan dela Suceava (1646-9) și o carte contra Islamului (1635), pe când lucră alte tratate pentru Moscova, unde autoritatea lui erà foarte respectată (7).

Nu vom greși atribuind acestuia și ajutorul la alcătuirea operei legislative cu care Vasile erà să se împodobească. Și rolul lui pare a fi fost și mai mare decât al celui care alege și orânduește ma-

(1) Hurmuzaki, XV, p. 1006, no. MDCCCC.

(2) Villanueva, *l. c.*, p. 134. Cf. *Istoria literaturii religioase*, pp. 169—70.

(3) Prefața.

(4) *Ibid.*

(5) Pargoire, în *Échos d'Orient* pe 1908, p. 72. Cf. Iorga, *Istoria Bisericii*, I, p. 305 și urm.

(6) Hurmuzaki, XIII, p. 386, no. 2.

(7) Pargoire, loc. cit.

terialele unei compilații,—și aici orânduirea a fost grea, trebuind să se culeagă din deosebite părți ale lucrării vestitului jurist italian pentru a înjghebà, după o voluminoasă carte de teorie juridică, un manual pentru judecători în pricini criminale (1). Evstratie spune lămurit în prefața «Cărții de Invățătură» că el s'a mărginit «a scoate aciaste Pravile și a le tălmìcì den scrisoare grecească pre limbă romănească, ca să poată înțelege toți» (2). Deci *nu* din latinește. Prefacerea din această limbă în grecește, pentru ca după grecește să lucreze apoi Logofătul moldovean, n'o puteà face decât Sirigul: cunoștințele lui Grigore Ureche n'ar fi dat nici într'un chip, prin traducerea directă din latinește în românește, textul pe care-l avem (3), iar îndemnurile lui Vasile Vodă către Iesuiți de a-i face școală latinească rămăseseră până în 1647 fără folos (4).

Dar îndată această înrâurire a lui Meletie trebuià să se simtă în alt domeniu, înălțând și mai mult personalitatea găzduitorului și apărătorului său, care-i erà și fiu sufletesc prin spovedanie.

La începutul anului 1640, datoriile Bisericii celei Mari erau covârșitoare. Ele veniau dela Patriarhul Timoteiu. Chiril Lukaris, luptătorul contra catolicismului, adăusese 25 de poveri de aspri, făcând în total 40, din cari plătise însuș, ca din Vistieria lui proprie, numai 5: Mitropoliții făgăduiseră la 1 Decemvrie 1620 a-și da partea lor până la Sf. Gheorghe, ștergând astfel cu totul sumele împrumutate. Dar, după activitatea Patriarhului Grigorie de Amasia, care fu pentru aceasta afurisit, departe de a dispăreà, ele ajunseseră până în 1624 a fi peste sută de poveri: se luă atunci hotărîrea de a se pune o «cerere», ζητία, de 50 de poveri, adăugându-se la haraciu și la darea numită μπακίον; banii trebuiau strânși de oameni anume până la Crăciun (5).

«Cererea» se luă de acum înainte, dar urmașul silnic al lui Lukaris, Chiril din Veria, crescù la rândul' său sarcina Bisericii. I se impuse deci o comisiune de patru arhierei, pentru «a-l îndreptà», dar și pentru a controlà întrebuințarea veniturilor la plata credi-

(1) V. Prefața d-lui Longinescu.

(2) Prefață.

(3) Nu mai vorbim de secretarul polon Kutnarski, pe care Bandini (în *Anale*, *l. c.*, p. 182) îl descrie ca mincinos și viclean: el nu știà destul limba țerii.

(4) «Ut latinas literas in Moldaviam induceret» (Bandini, *l. c.*, p. 258).—V. și Papadopulos Kerameus, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, IV, p. 171, no. 196; pp. 337—8, no. 365.

(5) Padapopulos Kerameus, Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας IV, Petersburg 1897, pp. 93—7. Datoriile Mitropoliei Sofiei la 1640, în Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη a aceluiaș, IV, p. 15.

torilor. Trecându-se peste aceştia, Patriarhul strânse avere proprie de 96 de poveri, mărturisite de el, poate chiar de 150, cum ieşià din socoteli. Ca pedeapsă pentru cei ce-l vădiseră, el surguni pe trei arhierei, dintre cari un membru al comisiunii, Partenie din Ianina. Urmă plângerea la Sultanul Murad, întors din Asia, închiderea şi osânda lui Chiril,—pentru suma de bani ce se aflase la el, şi alegerea, la 1-iu Iulie 1639, a lui Partenie de Adrianopol(1).

Incă dela 7 Iulie 1638 marele Chiril Lukaris fusese ucis, la capătul unei grele lupte, şi în Biserica patriarhală a Constantinopolei—al Veriei având partizani şi duşmani—se desfăşuraseră totuş nouă şi urîte certe (2), şi în acelaş timp crescuse încă vechea datorie. Vasile Vodă intervine acum pentru întâiaş dată ca să iea *un rol pe care până atunci nu-l mai jucase vreun Domn român*, substituind influenţa sa ortodoxă influenţei calvine, ca şi celei catolice, exercitată de Imperiali şi de Francezi, prin uneltirile cărora se învierşunase lupta dintre cei doi Chirili şi crescuseră atât de mult sarcinile Bisericii celei Mari.

N'avem toate actele acestei negocieri: lipseşte oferta lui de a veni în ajutorul Patriarhiei ajunse într'o stare aşà de nenorocită, încât noul ocupant al Scaunului ecumenic, Partenie, fostul Mitropolit de Adrianopol, pierduse orice nădejde de a mai îndreptà lucrurile, precum şi făgădueala făcută acestui Partenie de a-i da şi mai departe ajutoare după putinţă, împiedecând lucruri ca acelea ce se petrecuseră până atunci. Dar ni s'a păstrat călduroasa mulţumire a Patriarhului pentru faptele bune ale «celui prea-strălucit şi împodobit cu toată dreptatea şi tot adevărul Domn a toată Moldovlahia». Ca răsplată pentru cele dăruite din bielşug se hotăreşte de Marele Sinod a se da Moldovei rămăşiţele Sfintei Paraschiva(3).

Apoi, într'un act cu aceeaş dată de Maiu 1641(4), Partenie arată

(1) *Ibid.*, pp. 97—103· învoirea lui la comisiune (Maiu 1635), şi acelaş, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλ., IV, p. 18. Actul pentru datorii (1636), *ibid.*, p. 19. Creditorii erau, după Meletie din Arta, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, III, p. 448, ceauşi, bostangii, capugii, meşteri, Frânci, Evrei.

(2) Pentru afurisirea, la 7 Octomvrie, a Patriarhului mazilit Chiril Lukaris, v. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 98. Cf. intervenţia Papei, *ibid.*, p. 99. Pentru căderea celuilalt Chiril, de Veria, *ibid.*, pp. 100—1. Căderea lui Neofit şi revenirea lui Chiril Lukaris, *ibid.*, pp. 102—3. Tot aşà *Documente*, IV¹, p. 682 şi urm. In general, Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, p. 28 şi urm.

(3) Hurmuzaki, XIX, pp. 138—41, no. CCXL.

(4) De o parte e indicţia a 4-a, de alta a 9-a, dar, deoarece în cel dintâiu caz ea e arătată în cifre şi în al doilea în cuvinte, se vede că în cazul întâiu trebue cetit θ', în loc de δ', ceeace se şi potriveşte de alminterea.

încă de ce condiții legase Domnul Moldovei ajutorul său statornic. Ele sunt de cel mai mare interes, cuprinzând o întreagă reglementare financiară și administrativă. Se va suprimà cererea (ζητία)-patriarhală ce se luà prin eparhii dela clerul întreg și erà privită cu o deosebită nemulțămire de toată lumea, se va retrage chezășia (ἐγγύη) impusă arhiereilor, alt «obiceiu rău și pierzător», rămâind ca subt vechiul regim încheiat cu Ieremia al II-lea, contemporanul lui Petru Șchiopul, numai «haraciul împărătesc; se va pomenì pretutindeni numele său, al Doamnei Tudosca, al fiului Ioan. Aducând aminte că și el ar fi dorit să înlăture dăjdile cele rău văzute, Partenie se grăbì a face să se redacteze Tomos-ul patriarhal (1), care fu expediat—pe lângă catastiful datoriilor—, odată cu pornirea moaștelor, prin trei Mitropoliți de frunte: Ioanichie de Heraklea, care iscălește îndată după Patriarh în hotărîrile sinodale, al doilea Partenie de Adrianopol și Teofan al Paleopatriei.

Trimișii sosiră în Moldova pe la începutul lunii următoare. Anume scrisori bistrițene pomenesc de călătoria lui Vodă cu «toț Vlădicii și egumenii la Smil» — Ismailul — «înnaintea unui Sfânt» sau «la Galați înnaintea Svăntuluï» (2), și se pare că în adevăr se făcù această cucernică închinare la hotarele țerii. Un desemn contemporan, în Cazania lui Varlaam, ni-l înfățișează călare în urma sicriului de metal ce cuprindeà prețioasele rămășițe. In ziua de 13 Iunie se făceà serbarea pompoasă—pe care din nenorocire n'a fost nimeni s'o zugrăvească —, așezării oaselor în noua și strălucită mânăstire a Trei Ierarhilor, mândria bogatului Domn (3).

Solii nu plecară însă până ce Vodă nu le dădù un întins răspuns la scrisoarea patriarhală,—de sigur unul din cele mai interesante acte cari au ieșit din cancelaria lui. Datat din 20 August, el cuprindeà în forma cea mai deplină cererile sale, pe cari se vede că Patriarhul nu le înțelesese pe deplin. Se luà cunoștință de înlăturarea dăjdiei și ajutorinței mai de curând introduse asupra «nenorocitului neam al Grecilor», precum și a chezășiei «dela arhierei, clerici și arhonți», specificându-se că ea se cereà pentru asigurarea creditorilor Marii Biserici, și, potrivit cu făgădueala, se plătiau din

(1) *Ibid.*, p. 141 și urm., no. CCXLI.

(2) *Ibid.*, XV, pp. 1060—1, n-le MDCCCCLXXXVI—VII. Data trebue să fie 1641, și nu 1640, cum fusesem indus în eroare de «7148» al lui Miron Costin, p. 310 din ed. românească.

(3) Notița din Melhisedec, *Notițe istorice și arheologice*, București 1885, pp. 171—3; reprodusă în ale mele *Inscripții*, II, cap. Iași, Trei Ierarhi.

sarcini 20 de poveri, plus 48.000 de aspri ai «datoriei celei nouă», adăugindu-se suma pentru răscumpărarea dela Turci a Sfintei: 4 poveri şi 68.000 de aspri. Rămâne însă bine înţeles că Patriarhia nu va face decât «cererea locală, până la doisprezece aspri dela fiecare casă». Patriarhul nu va lucrà nimic fără sfatul arhiereilor din Sinod, şi aceştia vor face toate numai cu învoirea căpeteniei lor, «deoarece prin buna sfătuire a tuturora se cârmuesc cele ale Bisericii şi lumea»: trei sau patru din aceşti Mitropoliţi, aleşi de Sinod pe un an de zile, vor trebuì să se găsească totdeauna pe lângă Ecumenic. «Şi, iarăş, când s'ar întâmplà vreodată şi cerinţe şi nevoi aşà de mari, să-mi dea ştire şi mie, să mă amestec după ajutorul şi puterea pe care Domnul mi le-a dat». Comisiunea permanentă de arhierei va strânge «alte venituri mari» ale Scaunului pentru a le împărţì la datoriile ce nu erau însemnate în catastiful ce i s'a înfăţişat lui la Iaşi. Mita în acordarea Mitropoliţilor să înceteze, noii arhierei să fie aleşi după canoane, dându-şi numai peşcheşul îndătinat, oprindu-se astfel decăderea începută prin vinderea cârjelor. «Să lipsească toate planurile rele şi duşmăniile, şi întru nimic de acum înainte să nu se socotească», e a patra cerere: cei osândiţi de Partenie însuş, de Chiril Lukaris, «bătrânul», de Chiril al Veriei şi de alţii să-şi capete iertarea şi să poată dobândì, dacă sunt vrednici, şi eparhii. Se înnoeşte cererea pomenirii lui, a tatălui Nicolae, a mamei Irina (dar nu li se arată gradul de înrudire), a morţilor şi viilor lui, între cari Ştefan, copilul cel nou, dăruit de Sfânta, căci slăbănogul Ioan, dus la băile din Brusa, nu mai erà acum în vieaţă (1). Schimbările, prielnicele reforme vor trebuì vestite pretutindeni de doi arhierei sau doi clerici, ce vor merge în fiecare oraş şi eparhie, dovedind aceasta prin adeverinţa de acolo. Vor fi ocrotiţi în deosebi pentru merite faţă de dânsul Mitropolitul de Monembasia, care i-a adus trupul neînsufleţit al fiului, şi Meletie Sirigul, «prea-înţeleptul şi prea-învăţatul dascăl», care-i e «părinte duhovnicesc» şi, numit la eparhia Proilavului, a Brăilei muntene şi a Smilului său, să se bucure în pace de veniturile sale, nefiind supus la nici o dajde.

«Dacă se va călcà vreunul din aceste puncte, «spun, silit şi cerând iertare, că voiu aveà să-mi caut, întregi şi fără lipsă, banii mei, şi cu celelalte cheltueli toate, dela Preasfinţia Ta, iar scrisoarea aceasta să se socoată parcă n'ar fi.» In celălalt caz, Biserica

(1) Hurmuzaki, IV², p. 512, no. DXCV; p. 513; *Fragmente*, III, p. 118; *Studii şi documente*, IV, p. 226, no. LXIII.

îl va aveà statornic și puternic patron: «Deoarece eram și sunt fiu al prea-sfintei Marii Biserici răsăritene a lui Hristos, făgăduesc cu conștiință curată că urăsc și vrăjmășesc pe dușmanii ei și nu-i socot mai prejos de ai noștri dușmani și protivnici, pentru cari spun foarte limpede că aceia cari vor fi dușmani și pedepsitori ai Marii Biserici sunt și ai Preasfinţitului, și aceia cari sunt ai Preasfinției Sale, sunt de asemenea și ai mei și ai obștii, și pentru aceștia zic, de alminterea, că, având nădejde în atotputernicul Dumnezeu și în sfintele și bine-primitele rugăciuni ale noastre, să mă lupt cu ei în faptă și în vorbă, în vremea în care mă va ajutà, cu tot ceeace mi-a dat harul său» (1).

Aceste condiții cuprind o întreagă prefacere a Patriarhiei. Ele erau menite să dea Bisericii popularitatea pe care o pierduse prin cereri de bani nesfârșite cari nu serviau decât la îmbogățirea Turcilor, să taie firul tors strâns al intrigilor prin încetarea dușmăniilor din vremea crizei celor doi Chirili, să împiedece, prin comitetul de arhierei, risipirea puținilor bani pentru scopuri personale și să supuie controlului sever al Domniei moldovenești o gestiune financiară sălbatecă.

Patriarhul nu puteà decât să se supuie. In Septemvrie el declară printr'un nou Tomos că primește toate cele șase cereri (1) și totodată el orânduià alegerea celor patru sfătuitori, cari fură Ioanichie de Heraklea, unul din solii întorşi din Moldova, Grigorie de Larisa, Pahomie de Chalkedon și Daniil de Seres; ei fură întăriți, la aceeaș dată, ca epitropi patriarhali și exarhi ai Sfântului Sinod și ai «fraților în de obște». Se adăugeà că orice cheltueală ar face ei din cassa specială a veniturilor strânse de dânșii pentru acoperirea datoriilor trebue adusă la cunoştința patronului domnesc al Bisericii constantinopolitane (2). Și, în acelaș timp, pentru a măgulì pe acest puternic și bogat *advocatus ecclesiae*, se desfăceà locul său de origine, Arvanitochori, în episcopia de Črven, din care făcuse parte până acum, și se declarà—lucru neobișnuit în practică pentru localități, nu pentru biserici singure — stavropighie patriarchală, τόπος πατριαρχικὸς καὶ σταυροπηγιακὸς, datoare a da numai 2.000 de lei pe an (2). Și se spune anume, în cele mai tari cuvinte de laude, că aceasta se face, «pe lângă rugăciunea și mijlocirea neîncetată către Dum-

(1) *Ibid.*, p. 146 și urm., no. CCXLIII.

(2) Papadopulos-Kerameus, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλ., IV, pp. 373—6. Acest act mi-a scăpat din vedere la alcătuirea volumului XIX din colecția Hurmuzaki. Il voiu da la apendicele lui.

nezeu, pe care o facem seara și dimineața și la miezul zilei cu toții în toate bisericile pentru vieața îndelungată a acelui prea-cucernic și prea-strălucit Domn și a deplinei lui sănătăți și fericiri și a întăririi prea-înălțatului său tron», ca un semn de recunoștință pentru omul care, în așà de grele împrejurări, a luat asupră-și patronatul Bisericii, dându-i și lui, Partenie, o liniște senină, o bună vieață bisericească, așà cum o cer canoanele.

Cu tot tonul așà de supus al acestor declarații, cu toată chemarea în sprijin a numelui lui Dumnezeu, cu toată afurisirea celor ce vor lucrà împotrivă, cu toată înflorita frazeologie bizantină a acestor acte, acei cari le dăduseră, cu Partenie în frunte, erau hotărîți să nu le observe, liberându-se cât mai iute, odată cu partea mai strigătoare a datoriilor, și de acest control apăsător.

E sigur că la sfârșitul anului 1642 măsurile impuse de Vasile Vodă nu se mai aplicau. Ele «se opriseră puțin din pricina împrejurărilor vremii», cum recunoaște însuș Partenie. Dar binefăcătorul Patriarhiei, care cheltuise atâția bani pentru liniștea și siguranța ei, fu înștiințat îndată, de aceia pe cari-i așezase ca supraveghetori și sfătuitori prin Tomos-ul din 1641 și pe cari, prin noua sa intervenție din August, el îi indicase pentru aceasta: agenții la Poartă, capuchehaielele (1).

IV.

Lămuriri asupra lor sunt necesare, cu atât mai mult, cu cât, afară de o veche și grosolană falsificare (2), ele se vor da acum pentru întâia oară.

Țerile noastre avuseră odată ca reprezentanți la Poartă — cum vom arătà pe larg cu alt prilej — pe însiși fiii Domnilor: fiii lui Dan I-iu, lui Vlad Dracul, lui Ștefan cel Mare, lui Petru Rareș, lui Alexandru Lăpușneanu, ostateci princiari, meniți să asigure ascultarea părinților lor. Apoi se ajunse la plenipotența autoritară, superioară în trecere pe la cei mari, Domniei înseș, pe care se chemà că o servește, a Grecilor influenți, de felul lui Mihail Cantacuzino Șaitanoglu, a lui Andronic fiul acestuia, a Banului și Vistierului Iani, pe lângă cari doar mai lucrà și câte un simplu agent fără o calitate bine hotărîtă. Numai la sfârșitul veacului al XVI-lea găsim

(1) Hurmuzaki, XIX, la aceste date.
(2) *Uricariul*, IX, p. 47 și urm.; X, p. 47; XVII, p. 378 și urm.

ca reprezentanți cu numele de capuchehaie, pe Duca, al lui Petru Șchiopul, de prin 1590 (1), pe Dimo Celebì, al lui Mihaiu Viteazul, care murì în chinuri pentru «trădarea» stăpânului său, pe Caraiman, al lui Ieremia Vodă, care fu împușcat pe stradele Stambulului de dușmanii Movileștilor (2). De sigur că Radu Mihnea, sprijinit pe influența sa la Poartă, a trebuit să aibă acolo oameni destoinici în serviciul său. Moise Movilă, care aveà și alte legături (3) în Capitala Imperiului, răsplătì cu darea unui sat pe Dumitru Vornicul pentru «slujbă la Țarigrad»(4). Cât privește pe Vasile Lupu, iată ce putem spune despre agenții săi, între cari nu trebue să se numere acel Curt Celebì, îndată un dușman, care fusese numai ajutător, prin legăturile sale țărigrădene, pentru căpătarea pe bani a Domniei.

La 1636 un «bogat Grec» erà «însărcinatul de afaceri» al Domnului Moldovei la Poartă, și el își mărită fata după Grecul Toma, care avù apoi o misiune la Moscova și care e cunoscut și de aiurea: o nuntă strălucită, la care luă parte nepotul ministrului Olandei, secretarul acestuia și un funcționar, apoi agentul pretendentului ardelean Ștefan Bethlen, dușmanul lui Rákóczy, și în sfârșit Chiril Lukaris el însuș (5). Peste câtăvà vreme veniă în locul lui un Moldovean, Vistierul Păladie, căruia, la 1641, i se făceà de Domnie un dar pentrucă «au slujit cu toată inima și cu mare credință la Țarigrad și în alte părți, la toate trebile noastre, și acum la Țarigrad Domniei Mele slujește și țerii Domniei Mele» (6). *E acela subt care porniră legăturile împărătești cu Patriarhia.*

El va cedà la rândul său acest loc de primejdie și de luptă, de mare înrâurire însă și de putință de a face bani, lui Iorgachi Vistierul, despre care se spune la 1645, de Vasile Vodă, care-i dă moșia Bozieștii, că «și acum iarăș la Țarigrad nouă și țerii slujește» (7): e acelaș care va fi apoi Postelnic (8).

Acum câțivà ani, d-ra Maria Bengescu descrià în «Literatură și

(1) Hurmuzaki, XIX, p. 87, no. CLIV. Cf. mențiunea lui Stamati Stolnicul care-i slujise lui Petru «în țeri străine» (*Uricariul*, XXIII, pp. 31, 304).

(2) Aceste *Anale*, XIX, p. 258.

(3) *Studii și documente*, IV, p. 18.

(4) Confirmare de Vasile Lupu; rezumat în doc. 199/XIII al Academiei Române, reprodus aici, în anexe.

(5) Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 102.

(6) Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, pp. 236—7, no. 139.

(7) *Uricariul*, XXIII, p. 188 și urm.

(8) Ghibănescu, *l. c.*, IV, p. 264 și urm. (familia lui).

Artă Română» rămăşiţele ce se distrug, fără nici o îngrijire din partea celor ce ar puteà s'o aibă, ale vechiului Bogdan-Saraiu, dela Chitab-Hamâm, din care se mai păstrà acum jumătate de veac «grădina şi paraclisul», de piatră, pătrat, cu boltă, mai având unele zugrăveli (1). De curând, în 1633, în ziua omorului lui Miron Vodă, se scrisese de Tefterdar, ca averea unui trădător, tot ce erà acolo (2). Afară de aceasta, Vasile însuş clădise, cred, aici o casă a lui, care se numără printre cele mai frumoase din Constantinopol.

De capuchehaiele va fi vorba încă mai departe. Deocamdată e locul să se arăte în ce fel răspunse Domnul Moldovei la jignirea gravă care i se făcuse prin încercarea de a se aduce Biserica patriarhală înapoi la haosul şi la ruina în care se găsià înainte de dânsul.

V.

In 1642 tocmai el afirmase încă mai mult drepturile sale «împărăteşti» prin fixarea credinţei la sinodul din Iaşi, care, deschis în Martie, se prelungì în şedinţe răsleţe până la începutul lui Decemvrie, când izbucnì conflictul cu Partenie.

Erà vorba de osândirea solemnă a calvinismului. O voià în rândul întâiu Meletie Sirigul, care păstrà legături cu catolicii, apoi Petru Movilă, Mitropolitul, intransigent în ortodoxie, al Chievului, care-şi aveà gata o «Mărturisire», lucrată împreună cu teologul Cunovici, dar îndreptată şi tradusă de Sirig (3), şi numai în al treilea rând şi pentrucă nu puteà face altfel — i-ar fi plăcut să hotărească însuş din Constantinopolea sa, căci *sinoade nu se ţinuseră de veacuri* — Partenie însuş. Desconsiderând discuţiile pe cari erau să le înceapă la Iaşi teologii ruşi din şcoala lui Movilă, Trofimovici, Cunovici, Xenovici (Grec de origine), el nu trimese acolo nici un delegat, ci împuternicì numai ca reprezentant al său pe un Mitropolit care venise mai de mult în Moldova şi erà să rămâie acolo, pierzându-şi şi Scaunul, Porfirie de Niceia. Poate că-l supără şi adăpostirea în Moldova a lui Atanasie Patelarie, fostul Patriarh din vremea luptelor, a Patriarhului care aveà ca «pâne» o biserică din Galaţi.

(1) Un Ahmed Aga îl cumpărase cu 6.000 de lei dela administraţia vacufurilor; *Uricariul*, V, pp. 170—2.

(2) *Studii şi documente*, IV, p. 201.

(3) Cf. Papadopulos Kerameus, Ιεροσολυμιτική Βιβλ., IV, p. 334. Tot pe atunci erà în Moldova şi Porfirie de Ianina, episcop Βοδροκτοῦ καὶ Γλυκέων, care copià în Iaşi la 1644 Logica lui Nichifor Blemmides (*ibid.*, I, p. 438, no. 480.

Oricùm, la 20 Decemvrie se tipăriâ la Iași gramata prin care el osândiâ rătăcirile din cunoscutul catehism al lui Lukaris (1), dar numai la 11 Martie 1643 se dădeâ și aprobarea canonică lucrării lui Petru Movilă, revăzută de teologul lui Vasile Lupu (2), și poate și de învățatul lăudător al lui Vasile Vodă, pentru el lumina, mângâierea și sprijinul Grecilor (3),—ea îi fusese trimeasă la 20 Octomvrie 1642, *adăugându-se și iscăliturile tuturor celorlalți Patriarhi.*

Zăbava lui Partenie de a se interesâ de sinod, netrimeterea unor delegați anume, nehotărîrea față de catehism ajutaseră să amărească pe ambițiosul Domn al Moldovei, pentru care sinodul dela Iași trebuiâ să fie un punct culminant in vieață. El aveâ la îndemână mijlocul de a îngenunchiâ pe Patriarhul recalcitrant. «In indignarea sa, mișcat dela Dumnezeu», spune acesta, după înfrângerea sa, «a oprit ce erâ să trimeată, și prin această părăsire s'a ridicat cel mai mare val și vijelia cea mai mare a datoriilor.» Indată deci, în Ianuarie, epitropia, recunoscută ca binefăcătoare, ca necesară, ca fără drept înlăturată, fu din nou așezată. Ea trebuiâ să dureze fără soroc, fiind alcătuită din doi arhierei și trei clerici, aleși de soborul cel mare, la care luau parte și arhonții, fruntașii mireni ai Grecilor Constantinopolei. Li se adăugeau însă, după noua orânduire, «și doi dintre arhiereii fruntași, pentru curătoria și așezământul și ajutorul lor, împreună și cu un cleric dintre cei dintâi, așâ încât să fie de toți opt la număr», «conlucrători și ajutători ai noștri la toate datoriile și celelalte greutăți și nevoi de bani, și să aibă ei toată grija sfântului sinod al clerului întreg», pe lângă vechea sarcină de a strânge veniturile pentru plata datoriilor. Patriarhul nu-și păstrâ acum—așâ i s'a cerut de sigur de Vasile însuș—decât «venitul omoforului și al epitrahirului nostru», precum și al liturghiilor din Constantinopol și Galata, cu împrejurimile, pe lângă «hirotoniile preoților și diaconilor». Iscăliturile lor erau cerute pe orice act patriarhal subt pretextul eufemic de a se împiedecâ astfel scrierea de «scrisori plăsmuite». Se aleseră fără întârziere în comisiunea dintâi Pahomie

(1) *Bibliografia românească*, I, pp. 119, 535—6. Decretul patriarhal se dă în facsimile în *Biserica Ortodoxă Română*, XXXIV, Iulie 1910.

(2) Michalcescu, *Die Bekenntnisse und die wichtigsten Glaubenszeugnisse der griechisch-orientalischen Kirche*, Leipzig 1904, p. 28.

(3) Hurmuzaki, XIII, p. 439 și urm.; Litzica, *Catalogul manuscriptelor grecești ale Academiei Române*, p. 191. Cf. Ἀθανασίου ῥήτορος τοῦ Βυζαντίου Ἀντιπατελλάρος, Paris 1655 (inaccesibilă mie).

de Chalkedon, Cornilie de Metimna, Marele Econom Hristodul, Sachelariul Gheorghe și Dicheofilaxul Mihail, iar în funcția de «curatori» Grigorie de Larisa, Partenie al Adrianopolei, cunoscut și de mai înainte, pe lângă Marele Logofăt Laskaris. Se alese apoi încă un membru, Marele Retor Mihalachi Kunupis. Ei erau ținuți să-și facă anul în Constantinopol, trebuind să înfățișeze socotelile înainte de a se depărtà de acolo. Datori cu firescul respect față de capul Bisericii, ei aveau însă față de dânsul o situație covârșitoare: «Smerenia Noastră», e silit a scrie Partenie, «trebue să-i aibă pe dânșii în toată cinstea, dragostea și buna primire, și fără voia lor să nu facă nimic, ori să se apuce cumvà să trimeată oameni în eparhia vreunui arhiereu ca să ceară cevà dela el, care n'ar fi dator să dea, ci din potrivă», căci «greutatea Bisericii e de nesuferit și nu se poate cârmuì numai de unul, ci trebue să fie și alții cari să lucreze și să ajute în toate». Afurisenia împotriva călcătorilor noului Tomos se îndreaptă împotriva Patriarhului, căci încă odată se statornicesc veniturile lui deosebite, a căror întrecere ar atrage pedeapsa dumnezeească. Partenie se mulțămià iarăș să amintească grija ce avuse și înainte de suirea în Scaunul patriarhal ca datoriile Bisericii să fie plătite și starea ei îmbunătățită. Intr'un adaos se afirmà din nou nevoia de a se înștiințà, pentru orice cheltueală extraordinară «prea-folositorii și de bun neam boieri și epitropi», capuchihaielele, cari vor primì și socotelile anuale, și chiar Domnul însuș (1).

Pentru a face plăcere lui Vasile Vodă, Patriarhul recunoșteà apoi, în Noemvrie, ca stavropighie și metoh al Ierusalimului biserica Maicei Domnului din Ismail, în eparhia lui Meletie Sirigul deci, refăcută de fratele Domnului, Gheorghe Păharnicul (2). Indată Meletie plecà la Moscova, și el scrià Țarului să stărue și el pentru ca bogatul Vasile să nu uite Biserica cea Mare a Constantinopolei (3). Și tocmai în 1643 se alcătuià, de Patelarie, în versuri eroice, traduse apoi în vulgara înțeleasă de protectorul său, cântarea de laudă a Domnului, care i se păreà «al doilea Ahile», pe lângă multe altele (4).

(1) Hurmuzaki, XIX, p. 164 și urm., no. CCLI.

(2) *Ibid.*, p. 170 și urm., no. CCLII; Gedeon, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, p. 570. Poate tot atunci să se fi supus Patriarhiei și Renii (Tomarova). V. orânduirea patriarhală, mai târzie, care o restitue episcopului, în Papadopulos Kerameus, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλ., IV, pp. 380–1; cf. și *ibid.*, p. 18, no. 49.

(3) Hurmuzaki, XIX, p. 173, no. CCLIII, după Muraviev, Сношенія Россіи съ Востокомъ, reprodus în Melhisedec, *Notițe*, p. 193.

(4) Ed. Papadopulos Kerameus în Hurmuzaki, XIII, p. 448.

«De nu te-ai fi arătat, ar fi rămas ruinat Patriarhatul și piatră nu s'ar vedeà pe piatră (1).»

Vasile, care plătise până atunci 25.000 de ruble pentru ștergerea datoriilor Patriarhiei, se învoià ca ea să fie «închinată» Țarului Mihail în vederea acoperirii acelei sute de mii cari mai rămăseseră (2). Dar pe acel timp—și aceasta explică de ce trimeteà pe Partenie la stăpânitorul Muscalilor — Domnul Moldovei erà hotărît să scoată pe Patriarh pentru a pune în loc pe acel Atanasie Patelarie, oaspetele său, care nici el nu va fi stat cu mânile în sân, obosit de cei zece ani de mazilie departe de strălucirile Bizanțului (3). In Fevruarie 1644, câtevà zile după ce Marele Vizir Cara-Mustafà, ocrotitorul Patriarhului Albanez ca și dânsul, fusese omorît din porunca stăpânului său, se cerù lui Grillo, dragomanul venețian, care tratà de mult căsătoria fiului său Ambrosiu, simplu *giovine di lingue*, cu a doua fiică a lui Vasile, Ruxanda, ostatecă (dela 1642) în Constantinopol, să cheltuească și până la 20.000 de galbeni turcești *(reali)* pentru scoaterea dușmanului. Grillo se și înțelesese pentru a întrebuințà serviciile cadiului de Galata, influent pe lângă Sultanul imbecil, și bailul venețian erà gata să stărue pentru imediata înlăturare a lui Partenie, prins fără veste. Dar unul din capuchehaiele, care aveà legături cu Mitropoliții din partidul acestuia, trădă intențiile Domnului său. Patriarhul amenințat se ascunse, până în Martie, și făcù mustrări lui Grillo pe care, ziceà el, și-l crezuse până atunci «mare prieten» — doar îi logodise fiul cu Ruxanda (4) — și nu-l jignise cu nimic (5). Patelarie aveà însă, de mult, și sprijinul Propagandei, ca vechiu dușman al calvinizantului Lukaris (6) și, ca nobil venețian născut în Creta, el trebuià să se bucure și de sprijinul bailului (7).

. .

Lovitura se dădù în Septemvrie, Meletie fiind la Constantinopol. Sfatul impus de Vasile se ridică împotriva lăcomiei de bani a lui Partenie. Inaintea mulțimii ce asistà la discuție în biserica Sfân-

(1) Ἂν δὲν ἤθελες φανῇ εἶναι παντελῶς ἀφανισμένον.

Τὸ Πατριαρχεῖον καὶ οὔτε ἤθελε θεωρεῖ τινας σήμερον λίθον ἐπὶ λίθῳ (*ibid.*, p. 442).

(2) *Ibid.*, XIX, pp. 173–4, no. CCLV.

(3) Afurisenia contra lui din partea lui Lukaris, în Papadopulos Kerameus, Ἱερ σολυμιτηκὴ Βιβλ., IV, pp. 17–8.

(4) Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 119.

(5) Hurmuzaki, *Documente*, IV[2], pp. 531–2, no. DCXXIII; p. 533, no. DCXXV; acelaș, *Fragmente*, III, p. 136.

(6) *Ibid.*, pp. 103–4, 107–8,

(7) *Ibid.*, p. 106,

tului Gheorghe, Mitropolitul Grigorie de Larisa îşi arătă vehement motivele de plângere şi, cu toate protestările poporului, chemă, la 1/11, pe şeful Bisericii la Divanul Vizirului. In zădar încercă Partenie să se răscumpere cu o sumă mai mare sau să scape printr'un dar de 500 de galbeni turceşti,—căci veniturile cele mari erau în punga păzită de supraveghetori. Fu mazilit, arestat, suit pe un caic şi trimes, în ziua de 17, la Tine (?) sau la Cipru, la Rodos, bucuros că nu-l îneacă, precum se svonise (1). Mitropolitul de Adrianopol, Partenie, de loc din Chios, «huomo di petto e d'eloquenza», din comisiunea epitropilor, fu pus în locul lui şi recunoscut îndată, cu obişnuitele afurisanii pentru cel căzut, de Soborul cel Mare, a cărui părere în acest conflict erà întru câtvà deosebită de a stăpânilor. Când anatema se ceti în biserică, pentru «iubirea de argint» şi «despreţul de săraci» ale mazilului, adăugându-se că erà înşelător faţă de creditorii Marii Biserici şi că pretindeà Mitropoliţilor să plece în eparhiile lor, mulţimea strigă că asupra capului uzurpatorului trebue să cadă, că el nu e «axios», cum i se cântà, ci «anaxios», nevrednic. Totuş altfel credeà Sultanul, care îmbrăcă la 12/22 Noemvrie cu caftane pe noul Partenie şi pe nouă din ai lui, după ce se adăugiseră 120.000 de sultanini luaţi dela Turci şi Evrei la vechea datorie (2). Afacerea costase 42.000 de galbeni numai pe Vasile. Indată după aceasta fu scos şi capuchehaiaua Dumitrachi, a cărui necredinţă fusese dovedită (3).

Partidul învins nu pierdù însă toate nădejdile şi el găsì sprijin în alte uri trezite de puterea lui Vasile în Biserică.

Scaunul Alexandriei aveà, din zilele lui Meletie Pigas, apoi vicariu de Constantinopol, şi ale lui Chiril Lukaris, care petrecuse mult timp lângă Radu Mihnea, legături strânse cu ţerile noastre. In adăpostul oferit de Mateiu Basarab murise Mitrofan Kritopulos, urmaşul acelora, în 1639 (4). Succesorul lui Mitrofan — el designase pe Mitropo-

(1) El murì pe la mijlocul lui 1646 în Chios; Gedeon, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, p. 569. Ar fi fost otrăvit (Scarlat Byzantios, Ἡ Κωνσταντινούπολις, II, Atena 1862, p. 534 şi Meletie de Arta, *l. c.*, p. 449. Cf. şi Hurmuzaki, XIII, p. 518).

(2) Rapoartele veneţian şi imperial în Hurmuzaki IV² şi *Fragmente,* III; scrisoarea lui Ioan Petrov, după Muraviev şi Melhisedec, în Hurmuzaki, XIX, pp. 174—5, no. CCLVIII.

(3) Hurmuzaki, ***Fragmente,*** III, p. 141. Cf. şi acelaş, ***Documente,*** IV², p. 535, no. DCXXVIII.

(4) Hurmuzaki, ***Fragmente,*** III, p. 110; Papadopulos Kerameus, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλ., I, p. 349.

litul Veriei și pe un Neofit—fu hotărît de Vasile Lupu, care aveà pe lângă dânsul ca duhovnic pe un Candiot, Nicolae din Ascolo, ieromonah, care fusese învățătorul Patriarhului de atunci, Chiril de Veria. Ajutorul acestuia înlătură toate greutățile, și el își puteà începe, ca Nichifor, păstorirea în Alexandria (1). Acest Nichifor venì în Moldova cu prilejul certei pe care o aveà cu călugării dela Muntele Sinai, cari făceau concurență Patriarhiei prin slujba săvârșită la metocul lor din Cairo, și cerù ca ocrotitorul său să întărească hotărîrea lui Lukaris împotriva acestora. Când apoi Nichifor încetă din vieață, tot Vasile făcù să se numească Ioanichie, fost de Veria, pe care-l numește «prea-dorit și iubit și prea-cald prieten în toate și drept și virtuos și bun om, dar și vlăstar și rod al acestei țeri» (ceeace pare a însemnà Moldova). Vasile, care, pe urma altor Domni români, făcuse daruri la Sinai, dregând, se pare, zidul de împrejmuire—inscripția actuală, pusă în numele ctitorului, marele Iustinian, (2) are și stilul și ductul celor grecești din Moldova—, dădù sentința definitivă pentru oprirea slujbei la 10 August 1645, și peste câtvà timp Sinodul constantinopolitan recunoșteà dreptatea ei (3). Să adaugem că după Ioanichie locul de Patriarh îl ținea la 1647 Mitropolitul Paisie de Silistra (4).

Nu mai puțin decât Constantinopole bisericească atârnà de puterea, ajutată de mijloace așà de mari, a lui Vasile Patriarhatul Ierusalimului, care aveà în Moldova mânăstirile sale, în fruntea cărora stăteau Sf. Sava, din vremea lui Petru Șchiopul, Galata, închinată de Radu Vodă, și Barnovschi, dar al Domnului cu acelaș nume (5).

In toamna anului 1637 sosià la Constantinopol, după ce culesese mile în Țara-Românească, de unde aduse mai târziu și splendida evanghelie cu chipurile lui Mateiu și al Doamnei Elina, cari se văd reproduse în vol. III din «Biblioteca Ierosolimitană» a regretatului

(1) *Ibid.* Scrisoarea de înștiințare către poporul său, aflătoare în ms. 276 al Sfântului Mormânt, ar trebuì publicată. V. Hurmuzaki, IV[1], pp. 641—2.

(2) Tafrali, *Mélanges*, Paris 1913, p. 73.

(3) Hurmuzaki, XIX, pp. 175—9, no. CCLX și pp. 181—2, no. CCLXIV. Cf [P. Neokles], Τὸ κανονικὸν δίκαιον τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων ἐπὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Σινᾶ, Constantinopol 1868. In 1646 Ioasaf arhiepiscop de Sinai e pedepsit pentru a fi slujit contra canonelor (Gedeon, *l. c.*, p. 574).

(4) Papadopulos Kerameus, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλ., I, p. 338, no. 25.

(5) Asupra relațiilor acestui Patriarhat cu Moldova în total, voiu vorbì într'o cercetare deosebită. Deocamdată, pentru slujba lui Teofan la Galata înaintea lui Miron și a mamei sale, v. Papadopulos Kerameus, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλ., II[1], p. 162. V. și *ibid.*, IV, p. 145.

Papadopulos Kerameus (la p. 223) (1) Teofan Patriarhul Ierusalimului.

Și în Moldova venì de multe ori Teofan, ale cărui legături cu această țară, foarte vechi și foarte însemnate, le-am schițat aiurea (2).

Când, după o păstorie foarte lungă, care dădù vază și avere Sfântului Mormânt, Teofan se stinse, la 15 Decemvrie 1644, Vasile Vodă pretinse a-și impune candidatul său, pe Paisie dela Galata. Aceasta se și făcù, părinții ierosolimitani plecându-se înaintea voinței ocrotitorului lor. La 23 Martie 1645 se făceà sfințirea fostului egumen în strălucita biserică a Trei Ierarhilor. Erau de față și slujiau, dintre Vlădicii Moldovei, Mitropolitul Varlaam și episcopul de Roman Anastasie. Din partea lui, Patriarhul ecumenic trimesese ca reprezentanți pe energicul Grigorie de Larisa și pe episcopul de Casandra, Lavrentie (3). Indată după aceasta, noul Patriarh porniă într'o călătorie la Moscova, care nu se isprăvì decât la 1651 (4).

Paisie avuse un contra-candidat, pe Meletie fost Mitropolit, Patriarh de Ohrida (5). Invins, el nu iertă Domnului, care-i ajutase rivalul, această înfrângere.

VII.

In Aprilie 1645, Partenie al II-lea făcù solemn slujba de Paște, purtând pe frunte mitra de aur cu pietre scumpe, cum se pare că nu făcuseră înaintașii săi. Fostul Patriarh de Ohrida îndrăznì atunci să arăte că această mitră e o coroană, adusă în biserică numai pentru a o sfințì și că e destinată lui Vasile însuș. «Toți Mitropoliții s'au învoit, la ieșirea acestei flote în Marea Albă (Mediterană) împotriva Veneției nilor, a strânge trupe pentru a-l chemà la Impărăție.» Polonii l-ar fi ajutat, și s'ar fi ridicat toată Grecia pentru urmașul creștin al lui Constantin cel Mare. Vizirul cerù dovezi și, neputându-se aduce, Patriarhul

(1) Mateiu dă 7.000 de lei pentru lucrări la Betleem (Hurmuzaki, XIII, p. 520). Relații cu Sfântul Mormânt, Gedeon, *l. c.*, p. 577.

(2) *Istoria Bisericii*, I, p. 258 și urm.

(3) După Melhisedec, *l. c.* pp. 210—1, în Hurmuzaki, XIX, p. 180, nle. CCLXI—II.

(4) *Istoria Bisericii*, I, p. 316; Hurmuzaki, *Fragmente*, III, pp. 161—2.

(5) După Melhisedec, *l. c.*, p. 209, în Hurmuzaki, *l. c.*, pp. 180—1, no. CCLXIII.—N'am avut publicația lui S. A. Dolgov, care formează vol. 42 din «Biblioteca Palestiniană» rusă, cuprinzând «Cele întâmplate la Ierusalim și în Constantinopol (1649—52)».— Vasile, care, după moartea Doamnei Tudosca, luase pe Ecaterina, Circasiană de neam princiar, «donna principale circassa, di privileggiata bellezza» (Hurmuzaki, IV², p. 505, no. DLXXXVII), care nu erà—cum socoate bailul—mahomedană, ci bună creștină, aveà de sigur relații și în această lume a Iberiei și Georgiei, care-și păstrà vieața culturală bizantină în forme naționale proprii.

de Ohrida se turcì ca să scape de pedeapsă. Totuş fu spânzurat înaintea Sfintei Sofii,—ceeace costă pe Vasile 15.000 de taleri (1).

Nu erà adevărat, dar singur gândul că *s'ar puteà* aşà cevà arată la ce înălţime se ridicase în ochii tuturor ortodocşilor purtătorul coroanei moldoveneşti. Doar Patelarie, pomenind şi plata, de Vasile, a birului mânăstirilor dela Athos către Sultan (2), declară, că «acest unic apărător şi unică glorie, bucurie a neamului grecesc» (3), lipsit de Impăratul său (4), e, de fapt, el Impăratul:

Căci tu, vrednic de-admirare,
Impărat eşti pentru noi (5).

Şi, dacă ne mai gândim la cuvintele lui Miron Barnovschi despre «*coroana* cea domnească şi a *Crăii* pământului acestuia» (6), vom da un înţeles şi mai adânc întâmplării din 1645, caracteristică pentru politica aceluia care în adevăr simţià în el cevà din moştenirea de datorie şi drept a Impăraţilor creştini din Răsărit.

Şi lui Partenie i se făgăduise de Vasile—cum spune însuş Patriarhul—«ajutor din averea sa ce i-a dăruit Dumnezeu». Dar buna înţelegere cu acesta nu ţinù mult: dovadă porunca de a se plătì dăjdiile şi *ζητία* (7) şi actul din 13 Martie al Patriarhului prin care, în locul lui Teofan de Paleopatre, rămas în Moldova, de unde, cu toate chemările repeţite, nu voià să se întoarcă, se puneà înaintaşul său mazilit (8). Erà o declaraţie de răsboiu, şi rezultatul luptei fu acel ce se puteà aşteptà. Şi acest al doilea Partenie, care făcuse, poate încă de atunci, păcatul de a pârî la Turci pe Paisie al Ierusalimului, ocrotitul lui Vasile, şi greşala de a nemulţămì pe Mitropoliţi, pentru cari el erà Tiranul

(1) Hurmuzaki, *Documente,* IV², p. 535, no. DCXXVIII; *Fragmente,* III, p. 144. Avem rapoartele austriac şi veneţian şi scrisoarea, reprodusă în Hurmuzaki, XIX, pp. 180—1, a lui Isaia Ostafiev. Mai târziu s'a pus în legătură afacerea coroanei cu cearta dintre Partenie şi Paisie din Ierusalim (*ibid.*, XIII, p. 518).

(2) *L. c.*, pp. 441—2.

(3) Σὲ μοναχὸν ἔχει τὸ γένος μας δόξαν καὶ βοηθόν.
Σὲ μόνον ἔχει διὰ φῶς του, σὲ μόνον ἔχει διὰ καύχησιν του (*ibid.*, p. 446.

(4) Καὶ βασιλέως ἄπεστι καὶ εὐκλεὲς εὖχος ἀρίστης (*ibid.*, p. 447).

(5) Ἀλλὰ σύ, ἀξιοθαύμαστε, εἶσαι ὡς βασιλεὺς εἰς ἡμᾶς (*ibid.*).

(6) Ghibănescu, *l. c.*, V, p. 191.

(7) Gedeon, *l. c.*, p. 573.

(8 Hurmuzaki, XIX, pp. 182 4, no. CCLXV.

(Ὀξύς, Κεσκίνης, Δραστήριος), «Goliat» (1), căzù, la 22 Octomvrie 1646, și Vasile spune anume că el l-a răpus fiindcă erà tiran și turburător al Bisericii, care i-a «îndoit și întreit» datoriile, și, adauge, «ne-a atins și pe noi în multe acolo unde nu se cădeà» (2). Și un raport olandez arată «dușmănia Domnului Moldovei» ca motiv al catastrofei și al trimeterii mazilului plătită cu 30.000 de taleri, la Cipru (3). Ioanichie de Heraklea luă locul mazilului.

Ioanichie nu plăcù însă arhiereilor, și intrigile începură a se țese din nou. Să adaugem că avem dovezi despre faptul că tocmai atunci, în Decemvrie 1646, dacă Mitropoliții nu dădeau decât haraciul, dela locuitori—ca în insula Skyros—se culegeà ζητία (4). Și data aceasta, Vasile intervenì imediat, neașteptat de iute, ca stăpân, pentru a face să se respecte voința lui. Niciodată nu căzuseră mai grele vorbe asupra Mitropoliților neastâmpărați pe cari-i frământă setea de bani și de putere. La 5 Decemvrie 1646 el le amintià tot binele ce le făcuse, fără vreun interes personal, de ordine materială sau morală, ci numai pentru a mulțămì lui Dumnezeu, care, peste așteptările lui, îl ridicase la înalta treaptă a Domniei și-l dăruise cu avere îmbielșugată. I se cuvenià pentru aceasta o mulțămită. Dar în schimb ei se ridică împotriva omului său, ales de dânsul, care poate aveà, ca orice om, ca el însuș Domnul, greșelile sale, dar nu poate fi osândit pentru aceasta. Au ajuns de nu le place nimeni, făcând, în nemulțămirea lor, pe unul mincinos, pe altul necucernic, iar pe Ioanichie însuș «sucit», ca să se poată ridicà împotriva lor. «Mă minunez», spune el, «și mă crucesc.» Nu sunt oare ei răii, cari nu se obosesc de a uneltì împotrivà oricui, până ce-și va pierde răbdarea și-i va părăsì cu datoriile și păcatele lor. Dacă nu voesc aceasta, să-i primească propunerea. Ea stă în hotărîrea de a se dezinteresà, de a se deslipì de această Biserică pe care patimile și poftele lor au adus-o în halul în care se află, negândindu-se că «e mare păcat față de Dumnezeu», care-și are judecata și pedeapsa lui. Să plece, din Decemvrie înainte, la eparhiile lor și să-i lase,

(1) *Ibid.*, XIII, pp. 518, 520. Sirigul îl combătù pentru voia de a se tipărì Scriptura în vulgară (Gedeon, *l. c.*, p. 574).

(2) Hurmuzaki, XIX, p. 134 și urm., no. CCXXXIX. Scrisoarea e din 1646, și nu din 1640, cum credeam înainte de a face aceste cercetări.—Cf. Gedeon, *l. c.*, p. 573.

(3) Raport olandez, în *Studii și doc.*, XXIII, p. 218. Evident că data de 22 «deses» trebue să se raporte la Octomvrie, nu la Noemvrie, căci până la 5 Decemvrie n'ar fi putut ști intrigile și n'ar fi putut să intervie Vasile. V. mai departe.

(4) Papadopulos Kerameus, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλ., IV, p. 14, no. 36.

pe şase luni, Biserica în seama lui şi a Patriarhului pe care l-a făcut. Să nu pretexteze că nu-i lasă creditorii, căci chezăşia lui ajunge. Dacă va ieşì bine, şi va rămâneà Patriarhia «fecioară de datorii», se va merge mai departe în această rânduealã, «şi poate să ne rugaţi şi de acum înainte să ajutăm în toate şi să nu iasă cârmuirea Bisericii vreodată din mânile noastre». Dacă nu izbuteşte, să fie înştiinţat, şi va plecà, văzând că «nu e voia lui Dumnezeu să scape Biserica, pentru multele şi nemăsuratele noastre greşeli». Oricum, să nu creadă că el se va lăsà de gândul ce i s'a înfipt în minte, ci să ştie—spune el cu energie,—că, «odată ce m'am apucat de acest lucru, v'o spun limpede, rămân cu cămaşa (1), şi voia voastră nu se va face. Şi vă ajunge, căci toţi Patriarhii nu pot fi răi, şi voi buni, ci urmează că toate relele vin dela voi, şi ne vom apucà, cu osteneală, şi vă va bate mânia lui Dumnezeu, căci cârtelile voastre ale tuturora le cunosc şi le ştiu... Poate să biruim noi cu adevărul, şi mai ales acuma, când toate atârnă de dajde. Şi să ne iertaţi de ce am scris, căci am spus-o pe faţă (2).»

In adevăr «toate atârnau de dajde»: Mitropoliţii primiră cu supunere tot ce se cuprindeà în această dojană fără păreche a împărătescului lor Domn şi se recunoscù autoritatea lui, fireşte, nu pe şase luni, dar şi pe vieaţa întreagă. Vor plecà toţi pe acasă după Epifanie, şi s'ar duce şi mai departe, numai să scape Biserica. Partenie fusese «tiran», «tare de inimă», «silnic»; erà vrednic de mazilie. Acesta, noul, din potrivă, li se păreà acum, după primirea scrisorii, «curat, smerit, bun, paşnic, simţitor, milostiv şi împodobit cu toate celelalte daruri ce se cade să le aibă Patriarhii şi arhiereii şi, mai presus de aceasta, de o faimă sfântă şi de o aplecare prea creştină..., aşà încât nu-i place a supărà nici cea mai mică vietate de pe pământ, furnica». Că ar aveà altă idee de dânsul, au putut-o spune numai acei oameni «asemenea cu diavolul», pe cari ar dorì să-i ştie cine sunt. Iar, cât priveşte tonul în care li se făcuse mustrările cum s'ar puteà supărà, «Să nu-i cadă greu sănătatea paraliticului?» Din potrivă acele rânduri le-au venit «ca şi cum am fi fost în întunerecul cel mare al Iadului şi am fi ieşit şi am fi văzut lumina soarelui şi a zilei» (3).

(1) Contrar propunerii, ce fac în text, de a se înţelege: «rămân gata», e poate locuţia românească ce înseamnă că dă tot pentru scopul ce are în vedere.

(2) Hurmuzaki, XIX, pp. 134—8, no. CCXXXIX.

(3) *Ibid.*, p. 185 şi urm., no. CCLXVII.

VII.

Această tutelă excluzivă, fără sfat de arhierei, noua încercare a lui Vasile, nu fu observată. Peste un an, Ioanichie însuş fu silit să intervie din nou, ca să oprească pe Mitropoliţi, în puterea vechilor Novele imperiale, de a venì la Constantinopol părăsindu-şi eparhiile: Mitropoliţii trebuiră să-şi iea din nou îndatorirea de a nu mai venì la Patriarhie (1); din partea lui, în Septemvrie 1647 Vasile aveà şi dreptul de a hotărî locul de surgun al Mitropoliţilor pedepsiţi (2). Hotărîrea se sfărâmă însă de repedea schimbare, împotriva voinţei lui, a persoanei Ecumenicului. Partenie al II-lea, cu care Ioanichie (din Lindos) credeà, la acea dată de Septemvrie 1647, să poată încheià pacea, prin Mitropolitul de Rodos (3), izbutì împotriva lui, pe o vreme când Marii Viziri, cari se schimbau şi ei foarte iute, la câtevà luni, aduceau, din nevoie de bani, tot alţi Patriarhi, şi când Domnii noştri erau, din nou, aşà de puţin respectaţi, încât agentul lui Mateiu erà bătut şi închis pentrucă nu sosise din ţară destulă carne de oaie (4). Una din aceste prefaceri aduse pentru a doua oară în Scaun, la 28 Octomvrie 1648 (5), pe Partenie. La 27 Iulie 1649 el făceà declaraţii de supunere Impăratului şi catolicismului, pentru a căpătà sprijinul rezidentului german Schmidt (6). Se lăudà că «pe vremuri a avut mulţi duşmani, cari lucrau neîncetat la căderea lui, dar acum a izbutit să le strice planurile şi să câştige de partea sa pe Marele Vizir şi pe cei mai cu trecere meghistani turci, pentru care, în cursul ultimelor zile (începutul lui 1650), ca semn al întăririi sale în rostul de Patriarh, a fost distins de Poartă cu un caftan (7)». Şi capuchehaiaua Moldovei, Pavlachi, pe care Mitropoliţii şi-l primiau ca supraveghetor în 1646, erà sprijinitorul lui Partenie, şi încă aşà de mult, încât se pretinde că şi-ar fi trădat stăpânul, strecurând Marelui Vizir idea că, decât să omoare pe Patriarh, care să tot aibă 20.000 de taleri ca avere, mai bine ar chemà la Poartă pe bogaţii Domni români, ca să-i despoaie (8). Dar astfel el ar

(1) Sathas, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, III, p. 581; Gedeon, Κανονικαὶ διατάξεις, ἐπιστολαί, λύσεις, θεσπίσματα τῶν ἁγ. Πατριάρχων Κωνσταντινουπόλεως, I, Constantinopol 1888, pp 47—50. ***Măsura o luase, de altfel, şi al Veriei, în 1639*** (Gedeon, *l. c.*, pp. 43—4).

(2) Hurmuzaki, XIX, p. 190 şi urm.

(3) *Ibid.*

(4) Hurmuzaki, *Fragmente*, III, pp. 148, 150.

(5) Gedeon, *l. c.*, pp. 576—7.

(6) *Ibid.*

(7) *Ibid.*, pp. 150—1; *Documente*, IV[1], p. 706 şi urm.

(8) *Ibid.*, p. 151.

fi nădăjduit să-și câștige și pe aceștia, dacă ar face apoi ca Sultanul să-și retragă porunca (1). Vasile Vodă erà prins pe atunci cu greutățile ce-i veniau din partea Tătarilor și Cazacilor, așà încât numai cu greu puteà să se apere de vechii dușmani și de slugile necredincioase.

Ceasul pedepsei amânduror tovarășilor, Pavlachi ca și Partenie, nu erà însă departe. Dela retragerea sa din Galați, în mânăstirea Sfântului Dumitru, Atanasie Patelarie plecase fără voia lui Vasile la Constantinopol (2). In ziua de 24 Noemvrie, se pare, a anului 1650, câțivà Ieniceri călări se aruncară asupra lui Pavlachi pe stradă și-l străpunseră cu hangerele. Incă de atunci se rostià bănueala că «Patriarhului Partenie nu-i va merge mai bine», ca unul ce-i știà tainele (3). Ar fi fost în această faptă de sânge mâna lui Vasile, care se temeà pentru locul lui de Domn, râvnit de zisul Pavlachi.

Partenie căutà acum împăcarea—dar actele ne lipsesc—cu acela care-l mai trântise odată. Aruncă pe Pavlachi vina actelor de dușmănie de până acum (4). Un Mitropolit merse la Iași cu scrisori de pocăință. Aceasta-i folosì însă prea puțin Patriarhului. Printr'un atentat ca și acel din Noemvrie trebuià să-și piardă și el vieața. La 20 Maiu st. n. 1651 Turci în haine grecești și cu legătura de cap albastră a creștinilor îl apucau, tot așà pe stradă, îl duceau legat la o corabie și-l aruncau cu o piatră de gât în Mare. Și iarăș se arată ca motiv dușmănia cu Vasile. Câțivà din dușmanii mortului fură închiși, și unul chiar spânzurat înaintea Patriarhiei. Dar Ioanichie căpătà caftanul (5).

A urmat el după vechiul regim, al comisiunii de arhierei, ori după cel nou, al împărțirii puterilor cu Domnul Moldovei? Unul din două fără îndoeală. Peste câtevà luni însă, el nu mai puteà răspunde cererilor turcești și, adăugându-se revoluția care dădù toată puterea partidei vechii Validèle (3 Septemvrie) și pecetea Imperiului lui

(1) *Ibid.*, p. 152; cf. și *ibid.*, pp. 153, 158; Meletie de Arta, II, p. 449.

(2) Melhisedec, *l. c.*, p. 209. Pavlachi Banul lăsă două fete în Țara-Românească, Stanca, și Elena. V. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. 111, no. LIII; Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 162, nota 1.

(3) *Studii și doc.*, IV, pp. 239—41, no. LXXV.

(4) *Ibid.*

(5) Hurmuzaki, *Fragmente*, III, pp. 160—1; Papadopulos Kerameus, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλ., I, p. 442.

Gurgì-Mohammed (30 Octomvrie)(1), bătrânul trebuì să se retragă, în Noemvrie(2). Aceasta nu însemnà însă o paretisire. Ea-i fu cerută de Gurgì-Mohammed numai în Fevruarie, după stăruinţele ambasadorului englez, care-şi aveà candidatul, întrebuinţând ca agent pe fostul Mitropolit de Rodos, turcit acuma. La 9 Iunie (3), în urma atitudinii sale demne, Patriarhul erà mazilit şi aruncat în temniţă. Nu se mai făcù nici o alegere. Un capugibaşă aduse, în ziua de 13, pe noul Patriarh din mila Sultanului, Chiril al III-lea un duşman al lui Lukaris; Mitropoliţii se ascunseră pentru a nu-l recunoaşte şi sfinţì. Căderea lui Gurgì aduse apoi, tot în Iunie 1652, şi dispariţia acestui nenorocit. Atunci Ioanichie apărù, întors din Moldova, ultimul său refugiu, din nou la suprafaţă, dar el trebuì să treacă întâiu prin închisoare, ca unul ce nu adusese suma de bani cerută (4). Cu mai puţine sacrificii, fu numit un altul, Paisie de Larisa (Iulie), care n'avù nici el lungă dăinuire, neputând plătì 9.000 de taleri, pe cari-i găsì Ioanichie (Iulie 1653) (5). Şi el cădeà după un an (Martie 1654), pentru afaceri de bani, dar pretextând «bătrâneţa şi greutatea vremilor» (6), în folosul lui Paisie.

Acest «om nou» erà Patriarh, când Vasile, gonit de Munteni, de Ardeleni şi de supuşii săi revoltaţi, îşi făceà intrarea la Constantinopol, unde-l aşteptau cămările dela Edicule. Din gloria lui de împărătesc ocrotitor al Patriarhiei, al întregii Biserici ortodoxe nu mai rămăsese decât tristeţa amintirilor cu cari va fi privit, în acele zile de adâncă umilinţă, crucea aurită de deasupra cupolei Sfântului Gheorghe.

(1) *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, p. 62 şi urm.

(2) Hurmuzaki, *Fragmente*, III, pp. 166—7.

(3) După Gedeon, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, p. 577, la 5 sau 25 Maiu.

(4) Murì în Rusia la Λούδνη (Gedeon, *l. c.*).

(5) Hurmuzaki, *Fragmente*, III, pp. 168 şi urm., 176—7. Cf. apoi *ibid.*, pp. 208—9, 218 şi urm. V. Bandurius, *Imperium orientale*, II, Paris 1711, p. 1000 şi urm.

(6) Gedeon, *l. c.*

A N E X Ă.

Ispisoc dela Vas[i]lie Vod[ă] pe sat pe Piscani pe Prut, în Branişti, în Ţinutul Eşilor, dat luĭ Du[mi]tru Vornicul dela Moisăi-Vod[ă], cu mori în Prut pe dubas[ă], car[e] moşiè acel sat drept[ă] moşie a luĭ Moisăi-Vod[ă], şi l-aŭ dat luĭ Du[mi]tru Vornic pentru a luĭ driapta luĭ slujbă cu credinţă ce aŭ slujit la Ţ[a]rigrad în trebeli ţ[ă]răĭ, şi aŭ dat şi 4 caĭ a luĭ în trebeli ţ[ă]răĭ drept 200 ug. ungureştĭ. Decĭ să fii a luĭ drept[ă] ocin[ă] şi moşie în vecĭ şi dela Domnie Mè.

Bibl. Acad. Rom., 199/XIII.

CLOPOTUL DĂRUIT DE CARAGHEORGHE, INTEMEIETORUL SERBIEI, BISERICII SATULUI TOPOLA (1811)

DE

N. IORGA

Membru al Academiei Române.

Şedinţa dela 11 Octomvrie 1913.

Pentru a face loc unei biserici mai mari, pe care o dorim să fie în vechiul şi bunul stil îndătinat, epitropia bisericii Precista din Craiova, pe care şcoala latinistă-italienistă de acum jumătate de veac a botezat-o pretenţios «Madona-Dudu», a dărâmat clădirea destul de spaţioasă, dar absolut banală, pe care o cunoşteam cu toţii. De obiceiu, când se dă jos un astfel de monument, se uită a se înştiinţà acele instituţii cari trebue să aibă grija rămăşiţelor trecutului: Comisiunea Monumentelor Istorice, Casa Bisericii, de care ţine, Academia Română. Antreprenorii lucrează cum ştiu şi se trezeşte lumea de-odată înaintea tuturor pagubelor şi întregii ruşini culturale a unui vandalism iremediabil, care, prin intervenţia la timp a unui singur om inteligent, cunoscător şi capabil de pietate, s'ar fi putut împiedecà. Nu e locul să spun aici cât pierde astfel ţara din tezaurul de artă pe care nu-l vom aprecià decât atunci când o mare parte dintr'însul va fi dispărut.

Data aceasta, n'a fost aşà. Şi profesorii noştri de istorie nu ţin seamă decât arareori de datoria lor morală de a unì cu lecţiile ce dau şcolarilor o întinsă lucrare de cercetări în judeţul lor, menite a da ştiinţei informaţiuni preţioase, şi o supraveghere atentă în jurul lor din punctul de vedere al respectului ce se cuvine urmelor trecutului despre care ei vorbesc o vieaţă întreagă. De mulţi ani, d-l Şt. Ciuceanu, profesor la Craiova, s'a deosebit de atâţia printre colegii săi prin iubirea faţă de lăcaşurile sfinte ale înaintaşilor. Cu prilejul înlăturării de dăunăzi a zidurilor indiferente ale

«Madonei», d-sa a urmărit lucrarea căutând să poată scăpà din ruine tot ce poate aveà interes pentru istoric.

Și, pe lângă câtevà lucruri nouă românești, de o valoare apreciabilă, a avut norocul, precum vom vedeà, să găsească una din cele mai prețioase relicvii ale revoluției populare, ale biruitoarei mișcări țărănești din care a rezultat Statul sârbesc de astăzi, relicvie asupra căreia se oprește această comunicare.

I.

Pe locul unde se răsfăță biserica dărâmată astăzi, fusese pe vremuri o zidire mai modestă, dar de sigur mult mai frumoasă, deși, nefiind fotografiată la distrugerea ei, n'avem alte știri cu privire la dânsa decât măsurile pe cari le-a găsit d-l Ciuceanu sub pardoseala ce s'a ridicat acuma.

Biserica veche ființà pe la 1760. Am tipărit în al doilea volum de «Inscripții din bisericile României» (1) însemnarea de pe icoana îmbrăcată cu argint pe care i-au dăruit-o la 1763 Dumitrachi Geanoglu biv Vel Păharnic cu soția, Manda, și cu familia marelui negustor din Sibiiu, Hagi Constantin Pop, înrudit prin soția sa, Păunica, de loc din Craiova, cu multe neamuri de boieri olteni; în ea se pomenesc și părinții hagiului, Pătru, hagiu el însuș în zilele lui, și Stanca. Peste un an, Chiriac Postelnicul, un Grec, dădeà un procovăț, care s'a păstrat. In sfârșit tot în 1764 «biserica hramul Maica Precista la Dudu ot Craiova» căpătà o Evanghelie «ferecată» dela un negustor, jupânul Gherghe Ncĭoca *(sic)* (2). Să adaugem că sfeșnicele dela Precista erau foarte admirate și că după ele și după acelea dela Sf. Gheorghe se făcură, «mai lungi și mai groase», sfeșnicele dela Sf. Troiță a Știrbeilor (3).

Boieri erau de parohie aici, și d-l Ciuceanu a găsit piatra de mormânt a unuia, care a fost îmmormântat la Precista în 1784:

Suptŭ ačastă piatră odihnescu-să oasăle dumnialuĭ răposatu robu luĭ D[u]mn[e]zăŭ jupanŭ Costan[di]nŭ Vel Stol[ni]cŭ, carele f[ii]ndŭ dinŭ Țarigradŭ și slujindŭ Domni[l]orŭ și țărăĭ c[u] dreptate 'ŭ stătut și Caimacanŭ Craioveĭ și s'aŭ pristăvitŭ aicĭ, în luna lu A[p]ril 23, leat 7292.

(1) Formează vol. XV din «Studii și documente». V. pp. 63—4.
(2) *L. c.*
(3) *Studii și documente*, VIII, p. 4, no. 11.

N'am putut găsì rostul acestui boier țarigrădean din care Nicolae Vodă Carageà făcuse un Caimacam al Craiovei. Se poate să fi fost o rudă a lui Dumitrachi Geanoglu, care erà îmmormântat probabil tot aici, la 26 Maiu 1773, cu o pompă deosebită, Chesarie al Râmnicului slujind și «husarii»—ruși—dând cu puștile (1).

Din aceeaș vreme ar fi și altă piatră de mormânt, descoperită tot de d-l Ciuceanu, sub lespezile moderne, a unui Constantin Clucerul Fotescu, de prin 1780, dacă el e tatăl lui Constantin Clucerioglu care se află în corespondența lui Hagi Constantin Pop la 1795 (2).

Suptŭ ačasta ačastă *(sic)* piasania să odihnească robu luĭ Dumnezăŭ dumnialuĭ răposatu Costandinŭ Cluceru Fotescu, și s'aŭ făcutŭ cu totă cheltuiala dumneaeĭ cocona Maria clucerița *[restul lipsește]*.

Se pare că mai târziu între această biserică și Ruși, cari ocupară de două ori Oltenia (1806—12; 1828—9) au fost legături mai strânse decât cu alte lăcașuri craiovene. Pe când nici unul din acestea nu cuprinde morminte rusești, lângă Precista se văd încă pietrele lui Grigore Engelhart, ofițer de 23 de ani, rănit la asaltul Rahovei, în Maiu 1829, și a altuia, care se săvârșì în vremea ocupației, la 1833 (3). Unul din clopote, închinat la 1839 de cunoscutul negustor Băluță Ioanu, al cărui testament, prevăzând îngroparea lui acolo, «la Maica Precesta otŭ Dudŭ, dă la dealŭ dă mormîntulŭ reposatuluĭ popi Foti, adică lăngă sfăntulŭ altarŭ dă spre amiază-noapte», l-am dat în volumul XXII din «Studii și documente» (p. 45 și urm.), poartă, pe lângă inscripția românească («Slavă, laudă, mărire cerescului Domn vestesc... tr. la cel ce mi-a dat fință, numele său pomenesc: Băluță Ioan») și mențiunea că s'a turnat într'o fabrică rusească (ρȣскан фабрики григорıѧ федорищева .1839) (4). O cronică redactată de eclesiarhul dela Râmnic, Dionisie, care a petrecut pe acea vreme și în Craiova, laudă călduros pe generalul Isaiev, «Isaia», care, stând trei ani acolo, «se făcuse cu bunătățile lui în Craiova ca un pământean, dând tuturor boierilor cuviincioasă cinste, și cu oștile erà bun, și le da lefi mari, însă la Arnăuți i Sârbi și celor străini, iar Muscalilor le da după orândueala împărătească, și celor ce i se jăluià de nedreptate mângâià și le făceà dreptate cu îndestulare, și, țiind Dunărea cu

(1) *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. Iorga, p. 189, nota 1.
(2) *Studii și documente*, VIII, p. 32, no. 153; p. 34, no. 170.
(3) *Inscripții*, *l. c*, p. 64.
(4) Comunicație a d-lui Ciuceanu.

pază, dela Diiu până la Ostrov, înțercase pe Turci de nu puteà trece nici în Țara-Românească, nici în Craiova, nici la Ostrov» (1).

II.

«Isaia» însă, otrăvit de Turci cu o baclavà, după părerea lui Dionisie Eclesiarhul, nu mai erà de mult între cei vii, când biserica Precistei, a oștilor rusești de ocupație, primì, pe lângă vechi clopote cari s'au pierdut și înaintea clopotului, turnat în Rusia, al lui Băluță Ioan, un altul, foarte frumos, împodobit cu un brâu de flori în relief și cu două icoane, înfățișând: una pe Isus în iesle și cealaltă Botezul Domnului. El poartă aceste două inscripții:

☛ Ѳемꙋ ꙃвонꙋ бист титорїнь первоначали г: Георгїе Петровичь верховни вождь народа сербскога при дворꙋ вь Тополѣ храма церкве рождество пресвѧтїѧ Богородици, слито кь Белградѣ, лета 1811.

Семꙋ ꙃвонꙋ бисть рꙋкоделѧц Іоаннь Ботта родом изь Ѳрд[е]лѧ.

Adecă:

Acest clopot a fost dăruit de întâiul stăpânitor d. Gheorghe Petrovici, Voevod de căpetenie al poporului sârbesc, pe lângă curtea dela Topola, hramul bisericii Naşterea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu. S'a turnat în Belgrad, anul 1811.

Acest clopot a fost făcut de mâna lui Ioan Botta, de naștere din Ardeal.

Și adaugem că familia Bota e românească, un Moise Bota, fost învățător în Lipova, fiind, tocmai pe acest timp (la 1829), autorul unor fabule în versuri și al unor sfaturi poetice (2).

Gheorghe Petrovici, «Marele Voevod al poporului sârbesc», e Cara-Gheorghe, desrobitorul nației sale prin răscoala din 1804 și luptele ce i-au urmat, iar Topola, dacă nu locul său de naștere, măcar acela unde și-a trăit tinerețea. Kanitz ne zugrăvește mica biserică umbroasă căreia-i erà menit acest clopot. Azi o înlocuește o mare biserică-mansoleu a familiei Caragheorghevici, restabilită pe tronul Serbiei.

Nu vom aminti aici împrejurările și desvoltarea răscoalei sârbești, pe cari le-am schițat până acum de două ori, în *Geschichte des osmanischen Reiches* și în *Istoria Statelor balcanice*, care e

(1) Papiu, *Tesaur*, II, p. 221.

(2) V., pe lângă *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, p. 471 și *Studii și documente*, XIII, p. 9.

acum sub presă. Mă voiu mulţumì să semnalez şi alte legături ale şefului Serbiei revoluţionare cu ţara şi naţia noastră pentru a se puteà lămurì la urmă şi mai bine de ce acest clopot, menit unui depărtat loc sârbesc, s'a oprit la noi, unde stă de *tocmai o sută de ani* aşteptând ceasul când va puteà să sune din nou în Topola de origine a eroului, ori, sub Domnia nepotului său de fiu, cuceritor al Uschiubului împărătesc asupra Turcilor, pe care vechiul haiduc nu-i putuse sdrobì după atâtea înfrângeri, să-şi capete din nou, la 1913, glasul asupra Belgradului unde un Român ardelean îl turnà la 1811.

In Fevruarie 1804 oamenii *dahiilor*, «deilor», căpetenilor de Ieniceri de speţa lui Pasvantoglu, pustiitorul Olteniei şi despoietorul Craiovei înseş, cari terorizau provinciile sârbeşti, căutau tocmai la Topola pe Gheorghe Petrovici, Cerni-Gheorghe pentru ai săi, Cara-Gheorghe pentru Turci, «Gheorghe cel negru», sau, mai bine «Gheorghe cel oacheş» (1). Prin fugă el scăpă, şi începeà în curând răsboiul de haiduci, semnalul libertăţii naţionale.

Cum a fost primită răscoala în Ţara-Românească, se poate vedeà din raportul consulului francez dela 9 Iulie următor (2). Domnul, Constantin Ipsilanti, care sperà încă o provincie sub cârmuirea sa, — în Iulie 1807 se svonià că Ţarul l-a făcut «rege al Basarabiei, Moldovei, Ţerii-Româneşti şi Serbiei», dându-se sora Impăratului, vestita Mare Ducesă Ecaterina, fiului său Alexandru, viitorul conducător nenorocit al Eteriei (3). Vedeà în această mişcare mâna uneltitoare a Rusiei şi Austriei chiar. «Oricum să fie, această pornire a Sârbilor împotriva Porţii a fost văzută cu mulţumire în Ţara-

(1) Cunibert, *Essai historique sur les révolutions et l'indépendance de la Serbie depuis 1804 jusqu'à 1850*, I, Leipzig 1855, p. 27.—O scrisoare a d-lui Petru S. Demetrescu, doctorand în drept, locuind la Paris, Armor Hotel, Rue de l'Arrivée, No. 20, îmi comunică tradiţia de familie după care bunica sa, Stana, ar fi fost sora lui Caragheorghe, care ar fi luat la Vidin, unde se refugiase, pe «Marin starostele breslei cojocarilor». Nunta s'ar fi făcut la Ciupercenii-Vechi pe Dunăre, şi Stana ar fi murit la Caracăl, în vârstă de 108 ani. Fiul ei, care povestià acestea, trăià încă acolo pe la 1890. Relatăm, bine înţeles, povestirea subt beneficiu de inventar. — După o comunicare a d-lui Gr. Swilokossitsch, secretar al Legaţiei sârbeşti din Bucureşti, ar fi vorba de văduva lui Haiduc-Velico (v. mai departe).

(2) Hurmuzaki, XVI, pp. 660—1, no. MDLX. «Quoi qu'il en soit, cette levée de boucliers des Serviens contre la Sublime Porte a été vue avec satisfaction en Valachie, et les principaux boyards de ce pays désirent assez publiquement que la Servie soit enlevée à l'Empire Ottoman».

(3) Naum Râmniceanu, în Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. 275.

Românească, și principalii boieri din această țară doresc destul de fățiș ca Serbia să fie smulsă Imperiului Otoman». Ipsilanti intervenì pentru cererea de reforme a «cnezilor» și pentru amnistierea lor (1).

E adevărat că mai târziu, la stăruințele din 1805, ale amânduror Domnilor, Caragheorghe opuse, în chip brutal, democrația lui țerănească. Fostul soldat din corpurile-libere austriace în răsboiul terminat la 1791, fostul negustor de porci în Austria cunoșteà destul regimul fanariot ca să spuie verde în față reprezentanților săi că nu poate fi nimic comun între dânșii, exploatatori ai unor săraci fără apărare, și între el, căpetenia unor oameni «cari nu voiau să fie tratați ca dobitoacele» (2).

Când începù însă răsboiul ruso-turc, la sfârșitul anului 1806, Ipsilanti, ocrotit de Impăratul Alexandru, care erà, pentru moment, și sprijinitorul revoltei de peste Dunăre, jucă alt rol. Alături de Greci și Arnăuți, de Români din Ardeal, el primì și Sârbi sub steagurile sale, ba puse ca ofițeri, pe lângă Ruși, Austriaci, Unguri, și «Sârbi din Banat». Și Dionisie Eclesiarcul adauge: «Erà și un polc de ostași care ziceà că este polcul lui Cara-Gheorghe, și această căpitănie aveà steagul ei zugrăvit, pe Sfeti Nicolae în picioare, ținind într'o mână Evanghelia și într'alta ţineà sabia goală, — care am văzut și eu cu ochii, dar cu ce înțelegere au zugrăvit pe Sfeti Nicolae cu sabia în mână, n'am dovedit» (3).

In luptele lui Isaiev, lui Zass, lui Zuccato, lui Orurk în Serbia jucară un însemnat rol, cum se vede din Memoriile lui Langeron și din însemnările de bătrânețe ale colonelului Solomon al nostru, Românii, și ai lui Nichitici, organizați de Ruși, aliați și ei ai răsculaților, pe când Românii așezați în Craina, de unde erà vestitul Haiduc-Velico, a cărui văduvă ajunse soția lui Iordachi, trecătorul prieten al lui Tudor în 1821, ținură cu Turcii și fură nimiciți de răsbunarea lui Caragheorghe. La Ostrov, la Cladova (4) frăția de arme între unii și alții, între țăranii de pe amândouă malurile Dunării, ținù ani de zile: Sârbii deprinseră drumul la Craiova, iar, între Români, Tudor culegeà elementele politice din cari erà să facă atunci, la 1821—cu «adunare a poporului» și cu «căpetenie a nației» — miș-

(1) *Ibid.*, p. 662, no. MDLXI.

(2) «Qui ne voulaient point être traités comme des animaux»; *ibid.*, p. 686, no. MDLXXXII.

(3) *Ibid.*, p. 209.

(4) Cf. și *ibid.*, p. 221.

carea noastră de eliberare, îndreptată împotriva Grecilor străini ca și a «ciocoilor»-dahii. Veștile de acolo veniau des în Capitala și orașele Olteniei. Astfel în Iunie 1807 se spuneà la Râmnic că «s'au întâlnit și Caragheorghe și Melenco cu ghinărariu Isaiov și cu dumnealui Caimacamul în ostrov[ul] ce l-au luat drept Negotin și pe Turci i-au strâmtorat în toate locurile spre partea Diiului și sunt tari acum, făr' de grijă» (1). In aceeaș lună veniă la Craiova «Melencu, văru lui Cara-Gheorghe», de vorbià cu Isaiev, «aveà sfat cu ghinăraru» (2). In 1810 erau la Palanca în fața Ostrovului și Milenco și Haiduc-Velicu (3) și în Decemvrie din acest an Melenco sosià la București, unde erà «tratat cu multă distincție» (4).

In 1811, când se turnà, de Bota Ardeleanul, clopotul nostru, Rușii erau în Belgrad (5) și Turcii făgăduiau la Cara-Gheorghe a-l face Domn asupra Serbiei tributare, «ca Moldova și Țara-Românească» (6). Milenco și Petru Dobriniaț, cu cari se îndușmănise «Vozdul», își căutau, în Aprilie, scăparea la Craiova (7), până unde fură petrecuți de Cazaci și Sârbi, și apoi în Rusia (8). După pacea din București (28 Maiu 1812), care părăsià pe Sârbi îndurării Sultanului, Caragheorghe erà să iea însuș acest drum. Știm că el a trecut în Semlin în ziua de 20 Septemvrie st. v. 1813, pentru a fi închis apoi la Graz. De acolo merse în Basarabia, și calea-i va fi fost prin țerile noastre, unde, după ce fu ucis, la întoarcerea-i în Serbia, de Vuița, din ordinul lui Miloș, soția și fiul, tatăl regelui Petru, fură adăpostiți la «o moșie lângă Galați» (9). Cât privește rămășițele eroului, ele fură astrucate la Topola sub o lespede de marmură roșie.

Clopotul l-a fost adus el singur la Craiova pentru a-l scăpà de

---

(1) Furnică, *Din istoria comerțului la Români*, București 1908, pp. 254—5, no. CLX. Cf. și *Studii și documente*, VIII, p. 169, no. 12 (bani dați lui Caragheorghe de Ruși, în Maiu 1806).

(2) *Ibid.*, p. 41, no. 242.

(3) Hurmuzaki, XVI, p. 854, no. MDCCLVII.

(4) *Ibid.*, p. 885, no. MDCCXCII.

(5) Cf. și *ibid.*, p. 901, no. MDCCCIV.

(6) Cunibert, *l. c.*, p. 45.

(7) Hurmuzaki, *l. c*, p. 911, no. MDCCCXIII.

(8) Saint-René Taillandier, *La Serbie au XIX-e siècle, Kara-George et Milosch*, ed. a 2-a, Paris 1875, p. 130.

(9) Cunibert, *l. c.*, II, p. 31. — S'a crezut că în ucidere erà amestecat și Vodă Carageà, la care se adăposti omoritorul (Hurmuzaki, XVI, p. 1021, no. MCMLXVII).

Turci ? Nu s'ar explicà însă ce s'a petrecut cu dânsul în timpul cât fu închis la Austrieci. Aș admite mai curând că aducerea lui a fost făcută de fugarii din 1811, de Milenco și Dobriniaț (1). In acest caz, el n'ar fi sunat niciodată în bisericuța de sat pentru care erà menit.

Glasul lui s'ar auzì deci acum pentru întâia oară acolo, prin darul României prietene, și în acest sunet, pregătit de meșteșugul Românului ardelean, s'ar simțì amintirile grele, dar și speranțele mai bune ale amânduror națiilor.

(1) D-l Ristici, ministrul Serbiei la București, ar crede că el a putut fi vândut, după catastrofa răscoalei, de Bota el însuș Rușilor.

CETATEA ULMETUM

DESCOPERIRILE CAMPANIEI A DOUA ŞI A TREIA DE SĂPĂTURI DIN ANII 1912 ŞI 1913

DE

VASILE PÂRVAN
Membru al Academiei Române.

Şedinţa dela 18 Octomvrie 1913.

I. ELEMENTE ARHITECTONICE. — II. DESCOPERIRI MĂRUNTE.

In vara trecută şi în primăvara aceasta săpăturile la Ulmetum au continuat cu spor şi întreg încunjurul cetăţii, atât pe din afară cât şi pe din lăuntru, precum şi o parte însemnată din interior au fost desgropate şi complet curăţite, măsurate şi studiate. In comunicarea de astăzi mă voiu ocupà cu elementele arhitectonice şi cu descoperirile mărunte din cetate, rămânând ca în cea viitoare să cercetez numeroasele inscripţii şi monumente figurate, de o însemnătate deosebită, găsite în cursul ultimelor campanii. Tot atunci voiu face şi câtevà consideraţii istorice speciale pe baza noului material arheologico-epigrafic. In cele ce urmează voiu procedà după acelaş sistem de descriere, pe care l-am întrebuinţat în prima mea comunicare despre Ulmetum.

Incep cu:

I. Zidul de încunjur al cetăţii.

Am descris în şedinţa dela 3 Fevruarie 1912 zidul cetăţii pe partea din afară a lui până la curtina de Sud, liberată atunci numai pe o lungime de vreo doi metri *(Ulmetum,* I, p. 514 şi cf. planul din fig. 3, pag. 506). Continuăm acum cu partea externă a zidului cetăţii.

Curtina de Sud, între primul și al doilea turn patrulater dela poarta de SV spre dreapta, e lungă de 32.15 m. prezentând o frângere spre exterior în unghiu de 164°30', la 14.80 m. depărtare de primul turn patrulater. Din cauza continuei scăderi a nivelului, spre dreapta, către vale, și această curtină prezentă un soclu în formă de terase (cf. în fig. 1 vederea din față a acestei curtine, iar în planșa I, nr. 1, vederea în perspectivă a teraselor curtinei).

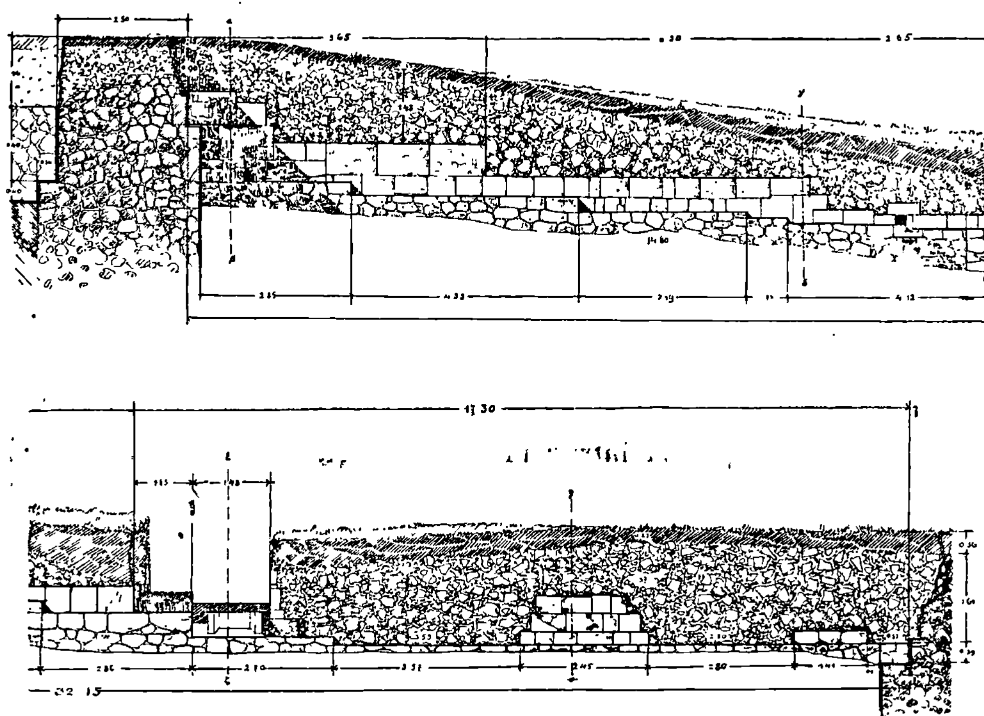

Fig. 1. Curtina de Sud. Sus partea din stânga, jos partea din dreapta, cu poarta (1).

La mijlocul celei de-a cincea terase a soclului iese de subt zid un canal de scurgere al cetății, iar pe a șasea și a șaptea terasă se află pragul primei porți mici (fără turnuri ori contraforturi de flanc), constatată de noi la Ulmetum. Zidul acestei laturi a cetății este foarte rău păstrat, de altfel ca în general frontul de SE, care pe alocurea a fost distrus până subt soclu rămânând numai temeliile până la

(1) Desemnul e a se privi ca un tot, rupt în două din motive tehnice, dar având cotele socotite pe întreaga lungime. Această observare e de avut în vedere la toate figurile compuse din mai multe desemne suprapuse.

noi. Astfel pe partea dreaptă a curtinei noastre nu avem păstrată decât temelia, pe când pe stânga, în special lângă primul turn patrulater mai avem încă trei rânduri din placaj. Starea de conser-

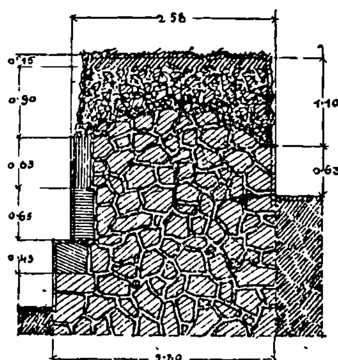

Fig. 2.

vare a acestei curtine este următoarea: pe primii 2.85 m. (prima terasă a soclului) (v. fig. 2, secţiunea α β) întâiu trei, apoi două rânduri de pietre de talie, ca placaj, pe o înălţime medie de 0.43, 0.65 şi 0.63 m. de fiecare rând respectiv de jos în sus; pe a doua terasă a soclului, lungă de 4.33 m., întâiu două rânduri, apoi un singur rând de pietre de placaj, pe aceleaşi înălţimi resp.; pe terasa a treia (3.19 m. lungime) şi a patra (0.78 m. lungime) două rânduri: cel

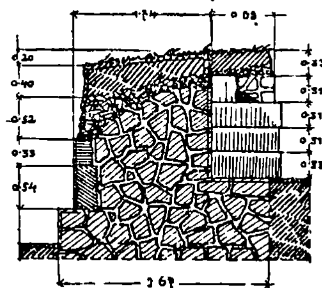

Fig. 3.

de sus înalt de c. 0.45 cel de jos numai de c. 0.30; pe a cincea terasă lungă de 4.12 m. întâiu două rânduri (v. fig. 3, secţiunea γ δ), de câte 0.54 şi 0.33, apoi un singur rând de pietre de placaj, de c.

0.25 m. înălţime; pe a şasea terasă (lungă de 2.86 m.) un singur rând de blocuri (de c. 0.50) până la portiţă, apoi pragul acesteia aşezat chiar pe soclu; pe a şaptea, lungă de 2.70, în parte avem pragul portiţei (vezi secţiunea $\varepsilon\ \zeta$, mai jos, p. 261, fig. 17, în planul portiţei) în parte numai soclul; restul curtinei e la acelaş nivel pe toată întinderea ei — zidul e distrus până la soclu peste tot, afară de două locuri: pe unul s'au păstrat trei rânduri de blocuri de placaj (v. secţiunea $\eta\ \vartheta$, mai jos, fig. 10, împreună cu planul primului turn patrulater de Sud-Est), pe o înălţime totală de 0.70, iar pe celălalt un

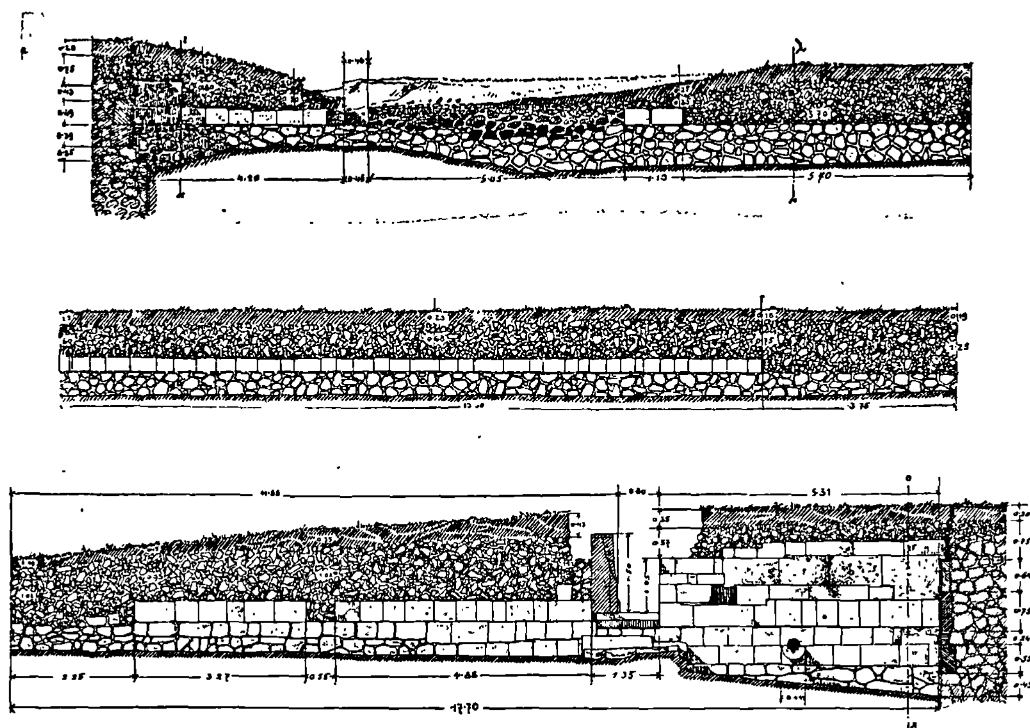

Fig. 4. Curtina I de SE. Sus partea din stânga, cu canalul, jos partea din dreapta, cu poarta.

singur rând. Grosimea zidului acestei curtine variază între 1.74 la nivelul scărilor din interiorul lui (fig. 3, secţ. $\gamma\ \delta$), cari conduceau sus pe terasa crenelată, de apărare,—2.58 la nivelul secţiunii $\alpha\ \beta$ (fig. 2), şi 2.65 la nivelul secţiunii $\eta\ \vartheta$ (fig. 10). Canalul de scurgere nu este perpendicular ci oblic pe direcţia curtinei. El are formă pătrată pe o deschidere de 0.20×0.20 m. O piatră scobită ca un jghiab de cişmeă

îl scoate la c. 0.30 m. afară de frontul zidului. Asupra porții de pe această lature ne vom oprì la locul său mai jos.

Dealungul acestei curtine, pe lărgimea tranșeei de cercetare, s'au găsit: un piron de fier, o bucată de bronz—*applique*,—un belciug

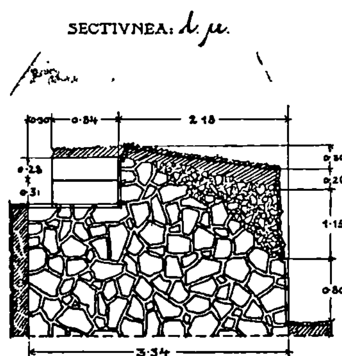

Fig. 5. Secțiune prin scara primei curtine de SE.

de fier, o fusaiolă, și, printre alte fragmente de vase comune, unul cu ornamente undulate, iar un altul de *terra sigillata*.

A doua curtină de S, sau mai drept, prima curtină de SE, între

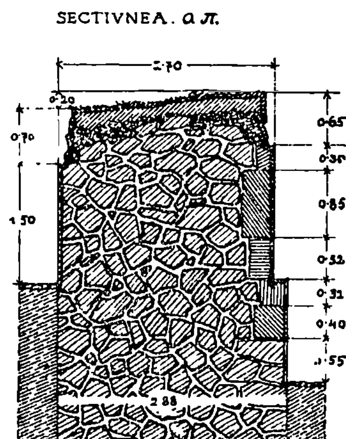

Fig. 6.

al doilea și al treilea turn patrulater, se compune din două frânturi înclinate una pe alta spre exterior cu c. 148°. Prima e lungă de

33.80 m., a doua de 17.70. Prima e aproape cu totul distrusă, pe alocurea chiar subt nivelul soclului, a doua e, mai ales la încheierea cu turnul patrulater dinspre dreapta, foarte bine păstrată până la o înălțime placată de c. 2.40 m., deasupra nivelului temeliei. Această curtină e străbătută de două canale în apropierea celor două turnuri cari o flanchează, și de o poartă mică în acelaş fel cu cea de pe curtina precedentă, la 5.31 m. depărtare de turnul patrulater dinspre dreapta. Canalul din partea stângă a ei, de formă pătrată, are o lățime de 0.46 m. (pe o înălțime nesigură: zidul e rupt până la nivelul canalului), cel de pe dreapta e la ieșire prelucrat în formă rotundă, cu jghiab, având un diametru de c. 0.20 m. Starea de

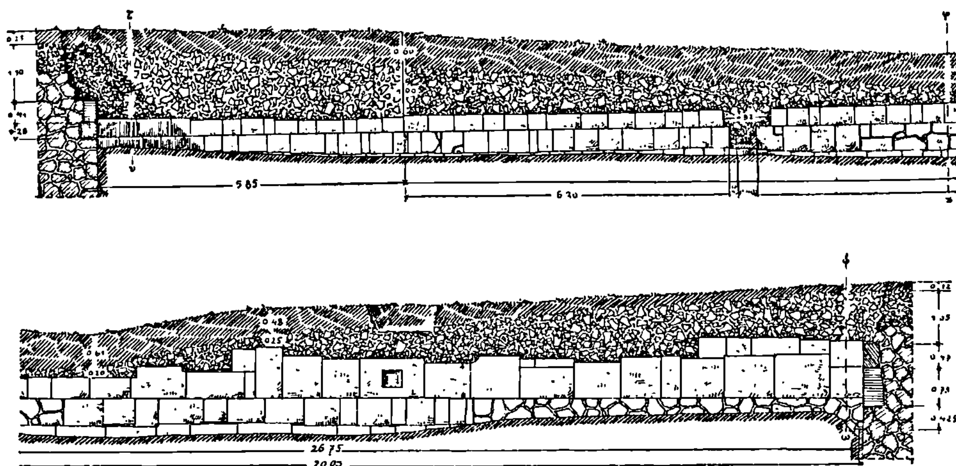

Fig. 7. Curtina a II-a de SE. Sus, partea stângă, jos, cea dreaptă.

conservare a acestei curtine este următoarea (cf. vederile din fig. 4 și de pe pl. I, nr. 2,. și II, nr. 1 și 2). Plecând dela turnul patrulater din stânga, avem pe primii 0.95 m. două rânduri de placaj (v. secțiunea ι κ, mai jos, fig. 10, împreună cu planul primului turn patrulater de Sud-Est) înalte de c. 0.35 (jos) și 0.48 (sus), apoi pe alți 2.93 m. un singur rând de pietre de talie, înalte de 0.25—0.30 m.; pe c. 6 m. zidul distrus până subt nivelul soclului, pe 1.10 m. două pietre de placaj izolate, înalte 0.32 m., pe alți 5.70 m. zidul distrus până la nivelul soclului (cf. în fig. 5 secțiunea λ μ), pe 13.50 m. un singur rând de pietre ecuarisate, înalt de 0.18 la 0.26 m., în sfârșit pe 3.75 m. înaintea unghiului curtinei, iar zidul distrus până la soclu. Apoi, la dreapta dela colț, pe 2.40 m. deasemenea zid distrus până

la soclu, iar pe 9.15 m. întâiu două și apoi trei rânduri de pietre de talie, pe o înălțime totală variind între c. 0.70 și c. 1.10 m. Al treilea rând, de jos, începe la c. 2.50 m. înainte de portiță ca terasă a soclului spre vale, nivelul începând aici din nou a scădeà. Pe cei 5.31 m. din dreapta porții zidul e păstrat pe șase rânduri de placaj, înalte în total de 2.20—2.40 m. E partea cea mai frumoasă din exteriorul cetății (vezi fotografiile de pe planșa II). Grosimea zidului acestei curtine variază între 2.18 m. la nivelul scării din interior, pe secțiunea λ μ, 2.70 m. pe secțiunea ο π (fig. 6), și 2.80 m. pe secțiunea ι κ.

Dealungul acestei curtine s'au găsit două fragmente de inscripții latine și puține cioburi de vase.

A doua curtină de SE, lungă de 32.60 m. prezentă o frângere spre exterior la 5.85 m. distanță de turnul patrulater din stânga ei, pe un unghiu de c. 164°. Ea e străbătută la c. 6 m. dela unghiul ei spre dreapta de un canal analog cu cele precedente și având deasemenea jghiab de piatră proeminent pe frontul zidului. Starea de conservare a acestei curtine e relativ bună. Avem aproape peste tot păstrate două rânduri de placaj, variind ca înălțime totală

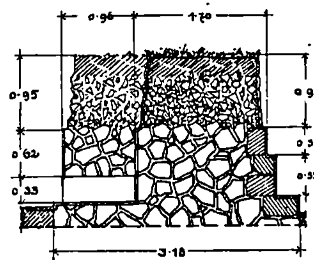

Fig. 8. Secțiune prin scara curtinei a II-a de SE.

între 0.60 și 1.43 m.; această diferență așà de disproporționată arată cât de variate ca mărime au fost pietrele întrebuințate ca placaj. In adevăr găsim pe această curtină chiar blocuri cari au servit ca piuă de monumente funerare (stèle): cf. vederile din fig. 7 și fotografia de pe planșa III, nr. 1. Grosimea zidului variază pe această curtină între 1.70 la nivelul scării interioare pe secțiunea φ χ, și 2.60, grosimea obicinuită, pe secțiunile τ υ și ψ ω (vezi-le mai jos, fig. 11 și 12, împreună cu planurile turnurilor patrulatere II și III de SE).

A treia curtină de SE, absolut dreaptă, e lungă numai de 20.50 m. şi e destul de rău păstrată. De altfel chiar dela început ea a fost clădită cu mai puţină grijă ca alte părţi ale cetăţii şi placajul ei—cât e păstrat—e alcătuit în bună parte pe stânga, din pietre de hotar (cu inscripţii pe ele) destul de rudimentar ecuarisate (v. fig. 9 şi planşa III, nr. 2). Un canal, de asemenea mai rudimentar făcut ca la celelalte curtine, o străbate înspre capătul ei de Sud. Starea ei de conservare e aceasta. Incepând dinspre stânga, găsim deasupra soclului, format din pietre de talie, un rând de placaj continuu până la capătul celălalt, afară de un spaţiu larg de c. 2.40 m. la mijlocul curtinei, unde zidul e dărâmat în toată grosimea lui, şi, apoi, de o singură piatră, izolată, din al doilea rând de placaj. Grosimea zidului acestei curtine e de 2.63 (secţiunea $\alpha' \beta'$)—2.70 m. (secţiunea $\gamma' \delta'$): vezi mai jos, fig. 12 şi 13, pe planurile turnului al III-lea de SE şi al celui de colţ, de E.

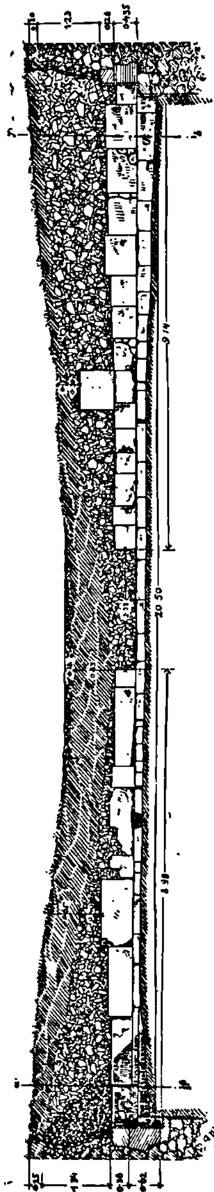

Fig. 9. Curtina a III-a de SE.

S'au găsit pe lângă această curtină: fragmente de sticlă irizată, o bucată de piatră cu litera E, diferite cioburi de vase de lut, o fusaiolă şi două inele de fier.

Ca observaţie generală asupra soclului curtinelor de S şi SE, e de notat că el se prezentă foarte neregulat ca profil: când ieşit cu două rânduri până la 0.45 m. faţă de frontul zidului, ca pe curtina a doua de SE, în secţiunea $\varphi\ \chi$, când aproape neexistent, ca la mijlocul curtinei întâia de SE. De asemenea şi tehnica soclului variază: în unele părţi sunt întrebuinţate pietre de talie, frumoase, ca în dreptul secţiunii $o\ \pi$, în altele blocuri informe, ca în dreptul secţiunii $\gamma\ \delta$. Aceeaş observaţie e de altfel de făcut şi în general asupra tehnicei zidului propriu zis, lucru pe care l-am relevat şi în prima comunicare despre Ulmetum. Trec acum la turnurile de SE şi E desfăcute în ultimele campanii.

Primul turn de SE e cel mai mare turn patrulater al cetății noastre, exceptând marea φρουρά de pe laturea ei de NV; el are aceste dimensiuni: pe laturea vestică 10.90 m., pe cea sudică 13.15 (la soclu 13.75), iar pe cea estică 10.90 m. Mărimea acestui turn a fost condiționată de lungimea curtinelor pe cari aveà a le apărà: cea din stânga de 32.10 m., cea din dreapta de 51.50 m., din cari cel puțin 17.30 m. pe stânga și 33.80 m. pe dreapta, trebuiau apă-

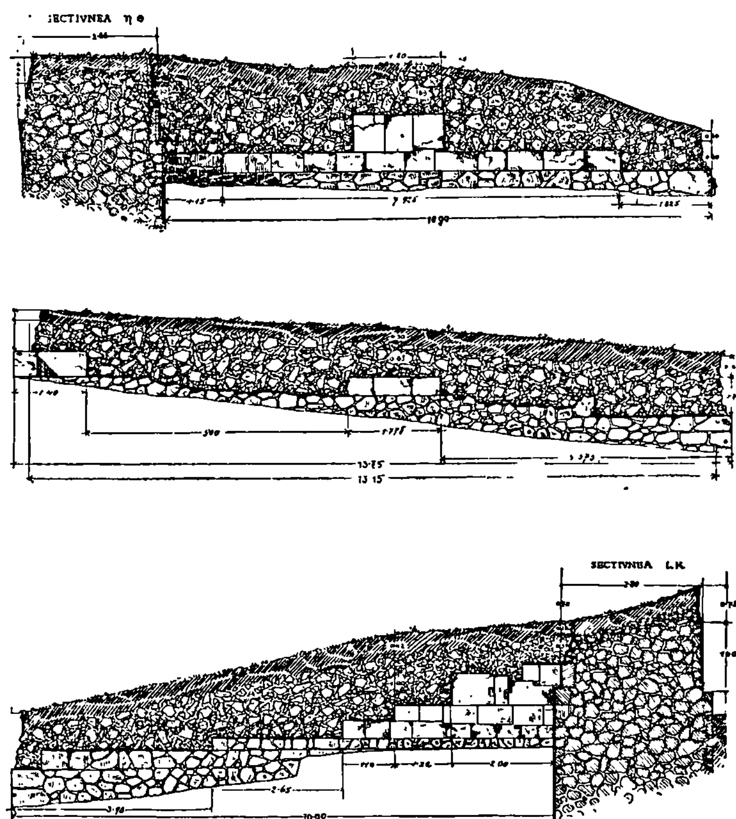

Fig. 10. Primul turn de SE. Sus laturea de V, la mijloc laturea de S, jos laturea de E.

rați excluziv din acest turn, întrucât la distanțele arătate ambele curtine se frângeau spre interior și ieșiau cu totul din raza de apărare a acestui turn (vezi planul general al cetății). Starea de conservare a acestui turn e foarte rea (vezi fig. 10). Poate și din cauza poziției defavorabile pe care o ocupă pe panta aici abruptă spre S și care se înclină repedè spre SE chiar subt temeliile lui, ceeace

a avut ca urmare zidirea în terase a bazelor zidului, în special pe laturea de S și pe cea de E, punctul cel mai de jos al terenului fiind la colțul de SE al turnului. Pe laturea vestică, turnul e cevà mai bine păstrat, având deasupra soclului, proeminent aici cu 0.45 m. față de frontul zidului, un rând de placaj înalt de c. 0.40 pe aproape întreaga lungime a laturei (numai 1.86 m. în dreapta n'au

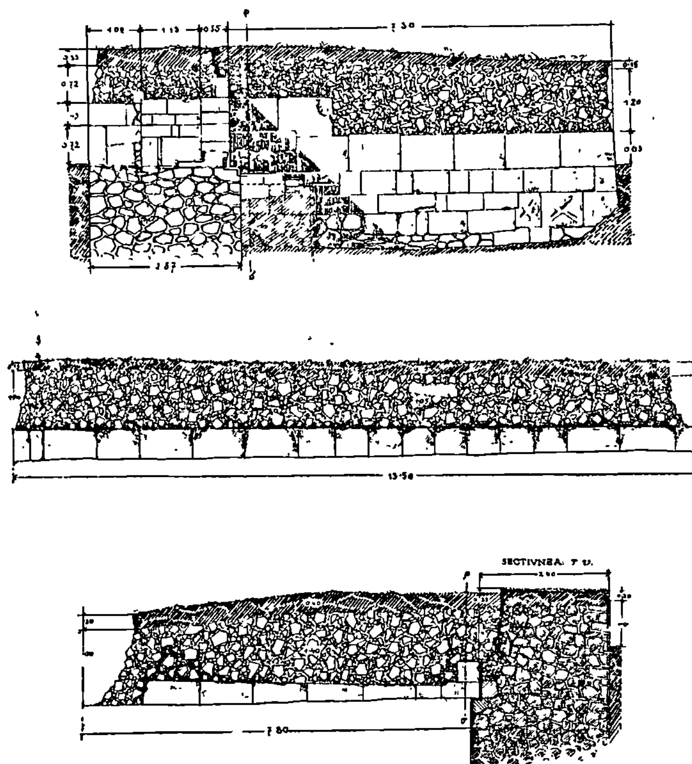

Fig. 11. Turnul al II-lea de SE. Sus laturea de V, cu o secțiune (în stânga) prin poarta mică de SE. La mijloc laturea de S și jos laturea de E, ambele săpate numai pe un rând, de sus, al placajului.

placaj), iar pe 1.80 m. către mijlocul ei are și un al doilea rând înalt de 0.74 m. Dimpotrivă pe laturea sudică, zidul e stricat până subt nivelul soclului: nu ni s'au păstrat decât trei puncte din soclu, care a fost clădit cu pietre de talie și s'a coborît pe această lature în trei terase. Pe laturea estică avem păstrat soclul, care se ridică spre dreapta, având două terase, iar pe jumătatea din dreapta spre

curtină, avem păstrat și placajul, întâiu pe un rând, apoi pe două, trei și patru rânduri, cu o înălțime totală la punctul de legătură cu curtina de 1.50 m.

Al doilea turn de SE, afectând forma unui dreptungiu, are următoarele dimensiuni: laturea de V de 7.33 m., cea de S de 13.50, iar cea de E de 7.80 m. Este pe dinafară cel mai bine păstrat dintre toate turnurile cetății. In special laturea de V posedând încă placajul până la o înălțime de peste doi metri (între 2.20 pe stânga, lângă curtină și 2.05 pe dreapta, lângă colțul turnului), deasupra soclului (care se coboară pe această lature în trei terase spre vale), e foarte frumoasă ca aspect monumental: vezi desemnele din fig. 11

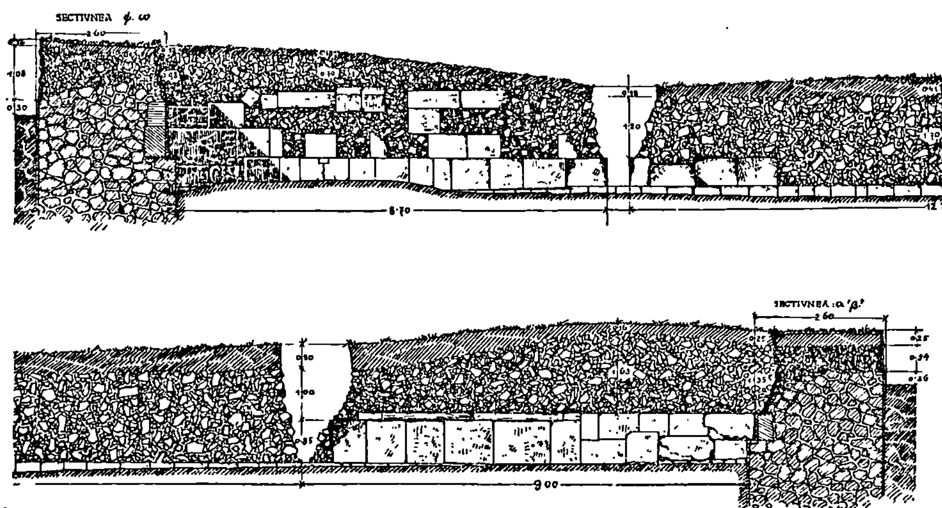

Fig. 12. Al treilea turn de SE. Sus laturea de V și jumătatea stângă a celei de S, iar jos jumătatea dreaptă a laturei de S și laturea de E. Desemnul e a se privì ca un întreg tăiat la mijloc din nevoi tehnice, dar având cotele ca un tot.

și fotogr. de pe planșa II nr. 2 și IV nr. 1. Și celelalte două laturi sunt bine păstrate până la o înălțime destul de mare. Măsuri mai precise nu pot da, deoarece pentru a conservà cât mai bine acest turn, am săpat pe laturile lui de S și de E numai cât mi-a trebuit pentru stabilirea planului și a stării lui de conservare, nemergând până la adâncimea soclului de beton cu pietre mari.

Al treilea turn de SE are (ca și primul turn de SE) aproape forma unui pătrat (văzut în întregimea lui, cu tot cu zidul dinspre cetate) cu aceste dimensiuni: laturea de V 8.70, cea de S 12.20,

cea de E 9 m. Starea lui de conservare e aceasta. Laturea de V are încă mai mult ori mai puțin complete patru rânduri de placaj, pe o înălțime totală de c. 1.70—1.80 m. Interesant e că unele pietre de placaj s'au păstrat în rândurile superioare fără suportul celor din rândul imediat inferior, rămânând ca atârnate (v. fig. 12). Acest fapt dovedește încă odată soliditatea betonului antic și coeziu-

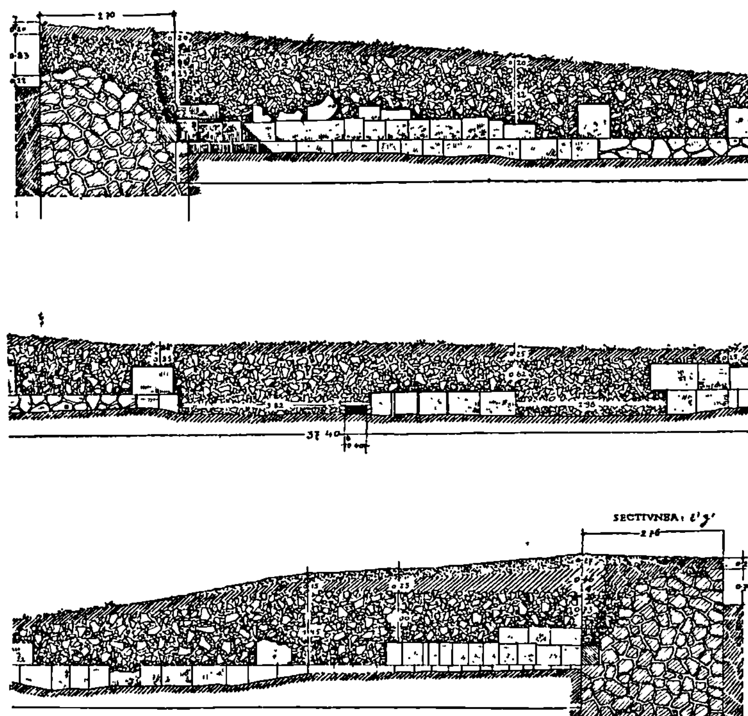

Fig. 13. Turnul de colț de E. Sus partea dinspre curtina de SE (cu secțiunea γ' δ'), la mijloc partea de E cu canalul, iar jos partea dinspre curtina de NE (cu secțiunea ε' ζ'). Vederea e a se consideră ca un tot tăiat în trei, dar cu cotele socotite pe întreaga lungime.

nea mortarului, care legă placajul de beton. Pe laturea de S, afară de patru pietre mari de talie pe partea din stânga la colț, întreg placajul e distrus până la soclu. Pe laturea de E avem păstrat placajul pe o înălțime de c. 1 m. deasupra soclului. In stânga, el e format din un șir de blocuri înalte de 0.85 m., deasupra cărora sunt așezate lespezi subțiri de numai câte 0.15—0.20 m. (stele funerare cu inscripții, puse cu fața în sus), iar pe dreapta din două șiruri de blocuri de câte 0.45—0.55 m. înălțime fiecare.

Turnul de colț, de E, având exact forma unei potcoave, e cel mai mare din turnurile de colț ale cetății Ulmetum. El are un diametru de 15.44 m. față de 14.64 m. cât are turnul de colț de N (1) și de 12 m. cât are cel de V. In partea de Răsărit, zidul turnului de E e străbătut de un canal larg de 0.30 m., care are direcția spre poarta turnului (vezi planul general al cetății, la urmă). Circuitul acestui turn, lung de 37.40 m., prezentă un aspect foarte dezolat. Numai pe dreapta și pe stânga s'au păstrat câte două rânduri de placaj în pietre de talie, în continuitate cu curtinele de SE și NE, pe o înălțime totală de 0.75—1.00 m. Incolo nu vedem decât sau câte un singur rând de pietre, în continuitate pe însuș soclul zidului, sau chiar acest rând dispare, zidul fiind distrus până la soclu (pe spațiul de 3.82 m. în mijloc la stânga și 2.98 m. în mijloc la dreapta): vezi fig. 13.

Cu acestea trec la descrierea porților mici ale cetății.

In afară de cele două porți mari de NV și SV, cetatea Ulmetum aveà încă patru ieșiri mai strâmte, fără turnuri ori contraforturi de flanc, și anume două pe laturea de S și SE și două pe cea de NE. Propriu zis acestea două din urmă ar fi trebuit să fie descrise încă din prima campanie de săpături. Totuș atunci, săpând numai conturul extern al cetății, iar curtinele de NE fiind foarte rău stricate, spațiile goale de placaj și zid în dreptul porților mici de pe această lature nu-mi puteau apăreà decât ca niște simple spărturi în zid. In adevăr ambele portițe de NE sunt total distruse. N'a mai rămas nici o singură piatră de talie pe loc, fie din placajul ușorilor, fie din praguri. Dacă n'aș fi găsit pe laturea de S și pe cea de SE câte o poartă mică aproape complet păstrată, în special cea de SE e excelent conservată, mi-ar fi fost chiar imposibil să reconstituesc ieșirile de NE ale cetății noastre.

Ca observație de ordin istoric, notez chiar de acum că astfel de porți mici la mijlocul curtinelor nu sunt cevà neobicinuit la cetățile antice, ci tocmai dimpotrivă: vezi în *Ulmetum* I, pag. 516, fig. 14, porțile mici dela Troesmis, pe laturile de V și de S, și cf. von Cohausen, *Befestigungsweisen*, pag. 93.

Incep cu descrierea celei mai bine păstrate dintre aceste porți mici dela Ulmetum.

Pe prima curtină de SE la distanță de numai 5.31 m. de turnul

(1) Așà e de corectat în *Ulmetum* I, p. 516, în loc de 15.60 m.

dreptunghiular de SE și deci putând fi apărată de aici, se desface o poartă (vezi planurile, secțiunile și vederile din fig. 4, 11, 14, 15 și 16) largă pe frontul interior al zidului de 2.42 m., iar pe cel

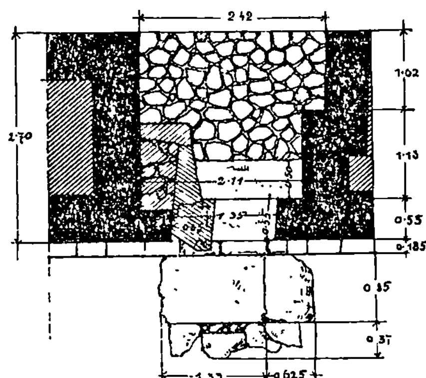

Fig. 14. Planul orizontal al porții mici de SE. Cf. și fig. 4, 11, 15 și 16.

exterior de numai 1.31 m. Privind din afară (vezi fig. 14 și fig. 4), ea are pe stânga un ușor proeminent de 0.50 m., iar pe dreapta, unul la intrare proeminent de 0.31 și un altul la mijlocul grosimii

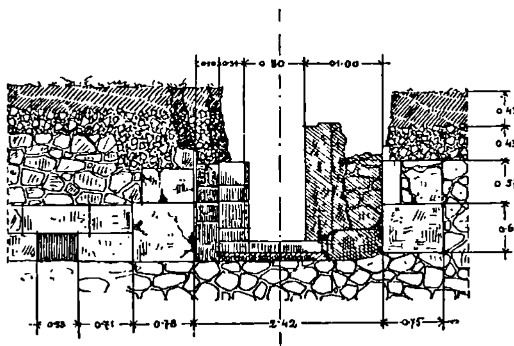

Fig. 15. Vederea interioară (din cetate) a portiței de SE. Cf. în fig. 4 vederea exterioară, pe frontul curtinei I de SE.

zidului, de alți 0.30 m. Pe din lăuntru ca și în însăș intrarea, zidul cetății e bine placat cu blocuri mari de talie (cf. vederile din fig. 11, 15 și 16 și fotogr. de pe planșa IV nr. 2), iar afară din cetate, înaintea porții, mai multe lespezi mari, dintre cari una de 1.33 pe

0.85 m., alcătuesc un şir de trepte pentru coborîrea spre vale. Cât priveşte acum strâmtarea progresivă a porţii, spre ieşirea din cetate, ea cred că trebue explicată în sensul întrebuinţării la nevoie a două uşi, una în dosul alteia, la nivelul celor două ieşituri ca uşori, ale zidului de pe dreapta. Intrarea e fireşte pavată şi anume, chiar la pragul extern cu blocuri mari şi ecuarisate, iar mai în lăuntrul intrării cu pietre mai mici şi neregulate.

Cu toate dimensiunile ei modeste, această portiţă a fost, ca şi porţile mari ale cetăţii strâmtată încă mai mult la ieşire, într'o epocă târzie. Anume pe stânga a fost aşezat un bloc enorm de 1.49 m. înălţime, 1.38 lăţime şi 0.50 grosime, chiar în dreptul uşorului primitiv din această parte şi lipit de el, astfel că intrarea în cetate a

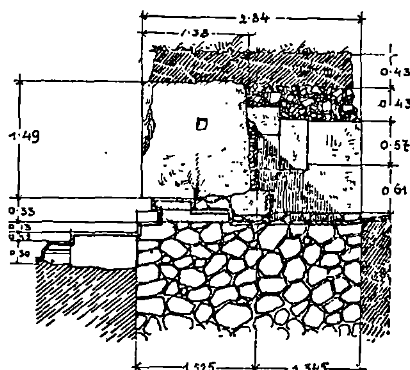

Fig. 16. Secţiune prin mijlocul portiţei de SE. Vederea uşorului de V, cu blocul de strâmtare a porţii, pe stânga. Cf. în fig. 11 vederea uşorului de E, cu cele două proeminenţe ale lui, de strâmtare a intrării spre exterior.

fost redusă la numai 0.80 m.; îndărătul acestui bloc s'a făcut fireşte un zid de umplutură, care a strâmtat şi mai departe intrarea, până aproape de mijlocul grosimii zidului cetăţii. Piatra aceasta mare a fost apoi prelucrată, astfel ca să formeze din însuş corpul ei o proeminenţă în formă de uşor, de care să se razeme, ca de celălalt uşor, din dreapta, rămas neprefăcut, poarta de lemn ghintuită, pe care din dos aveà a o ţineà fixă o manelă: se mai vede încă în blocul-uşor adâncitura practicată pentru fixarea unuia din capetele manelei.

Starea de conservare a acestei porţi e destul de mulţămitoare: scara, pragul, intrarea, uşorii sunt foarte bine păstraţi; lipseşte, e

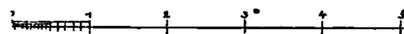
drept, arcul de boltă al intrării, care să ne dea înălţimea porţii şi forma ei completă, dar ele se pot deduce la nevoie prin comparaţie proporţională cu diferitele porţi de acelaş fel, complet păstrate la Roma ori aiurea. In exterior poarta e păstrată pe stânga până la al patrulea rând de placaj al curtinei (1.40 m.), iar pe dreapta până la al şaselea rând (c. 2 m.), socotind în aceste înălţimi şi treapta dinaintea porţii. In interior placajul uşorilor e păstrat în stânga pe două—trei rânduri (c. 1.30 m.), iar pe dreapta pe două (blocuri mari) la cinci (pietre de talie mai mici) rânduri (c. 1.50 m.). In sfârşit pe frontul intern al porţii, avem zidul placat pe o lăţime de 0.75 (dreapta) la c. 2 m. (stânga—în dreptul canalului) păstrat bine, şi anume pe o înălţime de c. 1.45 m. atât de o parte cât şi de alta a intrării (în stânga, fireşte, deasupra canalului numai ca *opus incertum*, ca de obiceiu în interiorul cetăţii). Cf. pentru toate cele de mai sus vederile din fig. 4, 11, 15 şi 16.

O a doua poartă mică încă destul de convenabil păstrată, pentru a-i puteà restabili planul, o găsim pe curtina de Sud a cetăţii, imediat la dreapta unghiului de frângere a acestei curtine, la o depărtare de c. 12.50 m. de marele turn pătrat de SE, de unde erà apărată de flanc, aşà precum de sus de pe curtină puteà fi bine apărată cu ajutorul scării, care duceà din interior la terasa de pe zid, chiar imediat la stânga (privind din lăuntrul cetăţii, la dreapta) acestei porţi, la numai 3.50 m. depărtare de ea.

Axa acestei porţi e înclinată diagonal pe traseul zidului cetăţii, orientând intrarea exact spre Nord, pe când altfel, la o tăiere a ei perpendiculară pe curtină, orientarea i-ar fi fost către NNV. Interiorul porţii, placat cu pietre de talie, e bine păstrat până la o înălţime de 1.13 m. pe stânga (cum intri din afară în cetate) şi de 1.04 m. pe dreapta. Uşorii porţii, la intrare, sunt însă distruşi. Ei pot fi totuş reconstituiţi după pilda celor mai bine păstraţi dela poarta mică de SE. In adevăr din lăţimea totală de 2.48 m. a acestei porţi, avem a scădeà pe dreapta c. 0.45 m. pentru uşorul ei, care se vede a fi fost aici fixat pe pragul alcătuit de un altar votiv (aşezat cu faţa în sus şi ros de trecerea pe dânsul numai până la un anume punct, unde încep resturile de mortar, care ne indică astfel locul ocupat de placajul acestui stâlp al porţii). V. desemnurile din fig. 17 şi fotografia de pe planşa V, nr. 1. Pe stânga, avem iarăş a scădeà c. 0.55 m.: aici însă nu avem urme sigure, ci dăm cota numai ipotetic, întrucât pe această lature poarta a fost modificată într'o epocă mai târzie, precum voiu arătà numai decât. Lăţimea

INTRAREA DE SVD
IN PLAN SI SECTIVNI
VEDEREA EXTERIOARA
SI INTERIOARA.

SCARA:

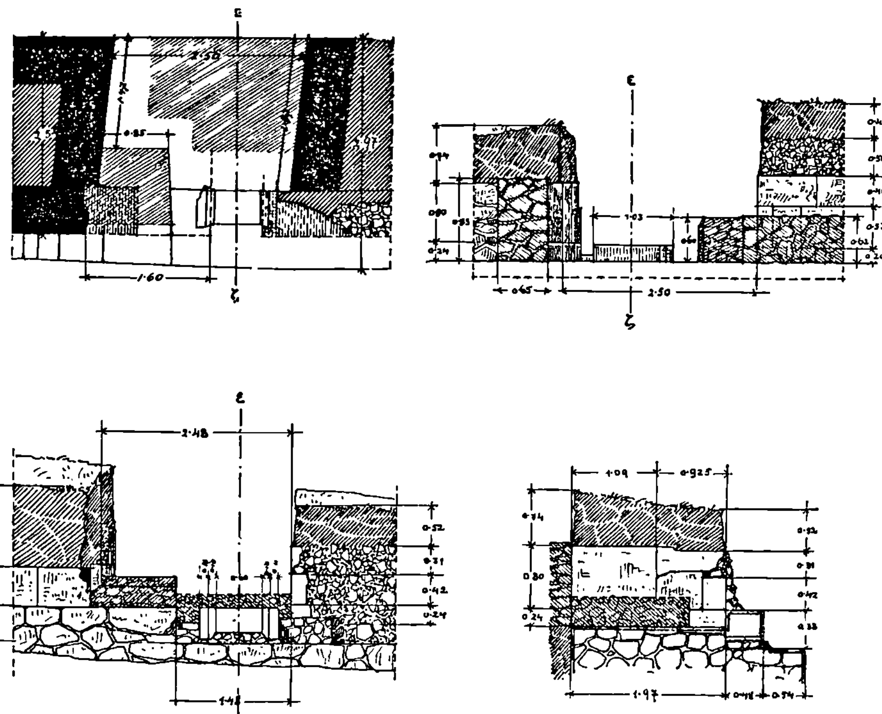

Fig. 17.

intrării pe partea externă a fost deci de c. 1.50 m. față de c. 2.50 pe partea internă a porții.

Intocmai ca toate celelalte porți ale cetății, mari și mici, și aceasta a fost mai târziu strâmtată, tot pe partea stângă, zidindu-se mai bine din jumătatea intrării și lăsându-se ca loc de trecere numai un spațiu de c. 0.75 m. peste altarul votiv mai sus pomenit, care a rămas și mai departe să servească drept prag al acestei porți. Această lățime a intrării din epoca mai târzie ne este asigurată tocmai prin urmele de pe altar și e în aceeaș vreme coroborată și prin lățimea intrării târzii dela cealaltă poartă mică, de SE, care nu are decât 0.80 m.

N'am constatat înaintea acestei porți nici o urmă de trepte de piatră. Probabil terenul erà mai puțin abrupt ca la poarta de SE, astfel că drumul se puteà face pe pământul gol. In interior intrarea e pavată, ca de obiceiu. Interesant e că soclul zidului cetății face tocmai în poartă o terasă, arătându-ne astfel că nivelul scădeà aici repede paralel cu zidul, dela V spre E.

Porțile mici de pe curtinele de NE sunt total distruse. Nu le mai putem identificà și reconstituì decât după urme cu totul disparente. Una din ele, cea de pe prima curtină de NE, între turnul de colț de E și turnul patrulater dela mijlocul laturei de NE, are încă păstrat nisipul și mortarul dela pragul ei de beton mărunt, precum și un bloc mare ecuarisat, pe stânga, în lăuntru, care a făcut probabil parte din placajul intrării. Lățimea spărturii actuale e de 2.85 în interior și de 2.65 m. în exterior. Din lăuntru pe dreapta e evident rupt chiar o parte din zidul primitiv; pe restul intrării pare a lipsì numai placajul. Lățimea reală a acestei porți a trebuit deci să fie în interior egală cu a celorlalte de pe laturea de S și SE, adică între 2.42 și 2.50 în lăuntru și de 1.31—1.50 în afară. Fireşte nici din uşorii porții, nici din vreo eventuală treaptă externă nu mai avem vreo urmă. V. pentru această poartă planul și vederile din fig. 18.

Cealaltă portiță de NE se păstrase până prin anii 1880 încă foarte bine. Atât placajul pragului cât și ușorii ei erau încă intacți. Locuitorii cari au lucrat atunci la distrugerea porții sub conducerea subprefectului de Hârşova, iar apoi a unui Turc bogat din Toxof, care aveà nevoie de piatră dela cetate (1), povestesc că aici există «o odaie frumoasă, pavată cu lespezi mari și că pe zidurile

(1) Cf. *Cetatea Ulmetum*, I, pag. 502.

ei se aflau pietre scrise». «Odaia» erà însăș intrarea porții, iar pietrele scrise de pe pereții ei erau, fie placajul zidului, fie însuș ușorul din dreapta (privind din afară) al porții, alcătuit de imensul monument funerar al lui C. Iulius Quadratus, *loci princeps, quinquennalis territorii Capidavensis* (1), care încă poartă urmele jghiaburilor manelelor, cari susțineau pe din lăuntru poarta de lemn.

Ușori, placaj, pavaj, tot a fost luat ori distrus. După urmele rămase în betonul de subt postamentul porții, dela marele altar fu-

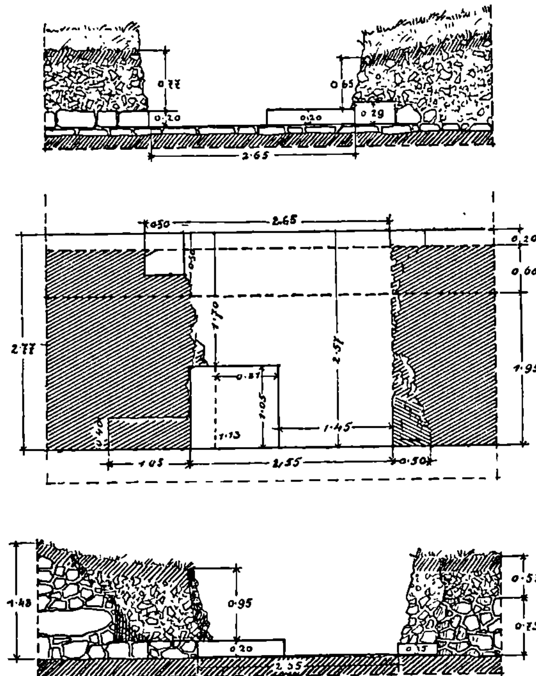

Fig. 18. Portița de pe întâia curtină de NE. La mijloc planul orizontal, sus vederea din exteriorul, jos vederea din interiorul cetății.

nerar al lui Quadratus și după alte urme de pietre, înțeleg că și această intrare a trebuit să fie de c. 2.50 în interior (cu tot cu locul liber al placajului 2.90 m.: vezi planurile din fig. 19) și de c. 1.40 în exterior. Cum va fi fost strâmtată mai târziu și ce alte elemente interesante va fi avut, nu mai putem, firește, preciză. In dreptul acestei porți se mai văd însă în interior, urmele stradei antice, pavate numai cu nisip și pietricele mici.

(1) *Ibid.*, p. 498 și p. 510.

Trec acum la descrierea interiorului cetății, din care am liberat până acum toate turnurile și tot frontul interior al curtinelor, apoi o porțiune mai mare la poarta de SV și pe curtina de S, o alta la poarta de NV și pe prima curtină de NV și în sfârșit o suprafață de c. 600 m. în interiorul cetății, în partea de E a ei, la întâlnirea celor două tranșee ce le-am pornit exact în axa intrărilor mici de SE și NE.

Tot zidul cetății e lucrat pe din lăuntru în *opus incertum*. Rosturile pietrelor neregulate cari îi formează fața internă, sunt cu

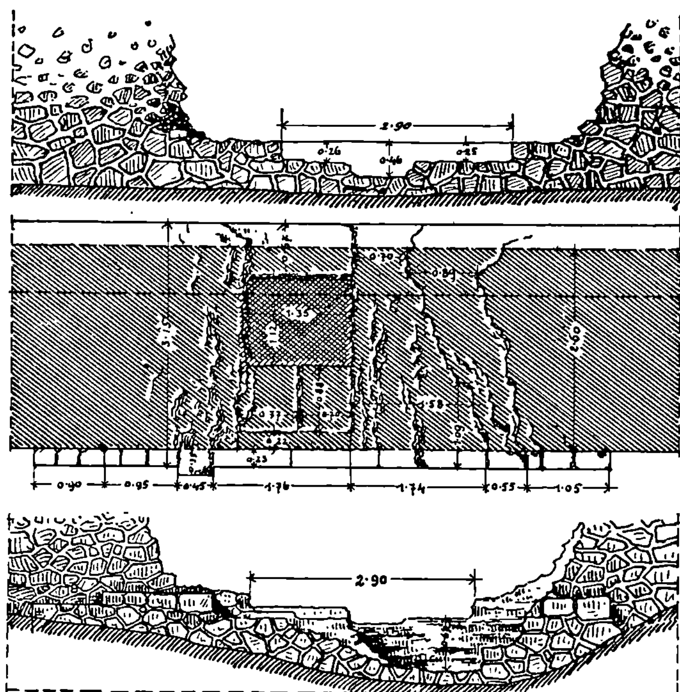

Fig. 19. Portița de pe a doua curtină de NE; de sus în jos: vedere exterioară, plan orizontal, vedere interioară.

îngrijire încheiate și acoperite cu mortar foarte fin, asemănător atât ca aspect cât și ca tărie cimentului modern. Vezi planșa XI, nr. 1. Nu întâlnim placaj în interiorul cetății decât la porțile cele mari, unde atât intrările cât și contraforții sunt solid întăriți cu puternice blocuri bine ecuarisate ori cu monumente figurate și scrise din timpul mai vechiu al așezării, stèle și altare funerare și votive,—apoi, într'o măsură mică și anume ca amestec de blocuri ecuarisate cu

opus incertum, în strate de întărire asemănătoare stratelor de cărămidă care alternează cu betonul de piatră mare, la intrările turnurilor de porți, precum și la porțile mici ale cetății și la intrarea celor două turnuri mari patrulatere de NV și de SE. In sfârșit marii stâlpi cari susțineau în turnul de NV—*castellum civitatis*—și în turnul rotund de N etajele superioare, sunt de asemenea construiți în partea lor inferioară în beton placat cu pietre mari de talie (cf. planul general, planurile speciale în fig. 14—17, 27, 29, 30—33, 35, 36, 40, 42 și fotografiile de pe planșele XI, nr. 2, XII, 2, XIII, 1, XIV, XV, XVI, XIX, 2).

In mai multe părți ale zidului cetății vedem întrebuințată pe din lăuntru și cărămidă, și anume chiar în straturile de jos, între pături de beton cari o cuprind și de jos și de sus (1). Astfel e cazul la încheierea primei curtine de NE cu turnul patrulater de NE, precum și de ambele părți ale intrării acestui turn; tot așà în interiorul turnului mare patrulater de S (vezi pl. XVII, nr. 2), la stâlpul de susținere a etajului în turnul rotund de E (vezi planul din fig. 26 și pl. X, nr. 1), etc. Avem apoi strate de cărămidă alternând cu strate de beton în partea superioară a intrărilor, în turnul de colț dela N, în turnul din dreapta porții de NV (privind din lăuntru), în turnul mare de NV (aici și cei doi stâlpi din mijloc sunt continuați, pe soclul de beton placat, mai sus tot cu cărămidă alternând cu beton), etc. (Vezi fotogr. de pe planșele XII, nr. 1 și 2, XIII, nr. 1, XIV, nr. 1 și 2 și XV, nr. 2).

Dealungul tranșeei de cercetare a zidului cetății, prin interior, s'au găsit o sumă de obiecte mărunte. Astfel: în dreptul intrării marelui turn patrulater de Sud s'au găsit 30 de ghiulele de piatră de c. 0.15 m. diametru, apoi cioburi de vase, comune, oase și trei fragmente dintr'un pieptene de os; dealungul curtinei a doua de SE, multă cenușe, cărbuni, fragmente ceramice, o lampă întreagă și una spartă, un pisălog și o ghiuleà de piatră; pe a treia curtină de SE s'au aflat: o lampă de lut, cioburi de vase, o «applique» de bronz, o mărgeà de sticlă, cărbuni și oase; în sfârșit, pe curtinele de NE s'au găsit între altele: un fragment de relief mithriac, fibule, lămpi și mai multe vase de lut.

In afară de a treia curtină de SE, lângă turnul rotund de E, și de prima curtină de NV, toate celelalte, în număr de nouă, sunt

(1) Căci în straturile superioare ale zidului cetății cărămida a fost întrebuințată mult mai frecvent în alternare cu betonul, precum se vede din dărâmăturile de pe laturea de SE a cetății, unde avem straturi întregi prăbușite ca un singur bloc.

prevăzute în interior cu scări practicate în însăş grosimea zidului şi aşezate perpendicular pe frontul acestuia, urcând din două părţi sus pe platforma curtinei. Treptele sunt formate din lespezi de piatră de talie, de lungimi şi lăţimi diferite dar de grosimi (înălţimea treptelor) asemănătoare, variind între 0.28 şi 0.40 m., cu media mai uzitată de 0.30—0.35. Lăţimea treptelor e în medie de c. 0.85, variind între minimul de 0.76 pe prima curtină de NE şi maximul de 0.93 pe a treia curtină de NV (scara de aici e de alt-

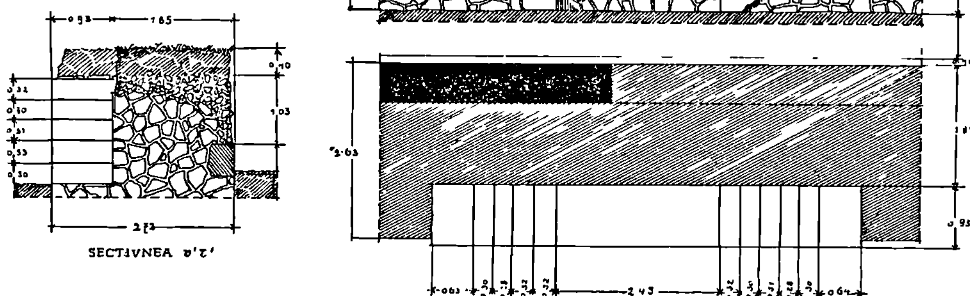

Fig. 20.

fel şi cea mai frumoasă şi mai bine păstrată din toate: pe cinci trepte în stânga, în total 1.57 m. înălţime, şi şase trepte în dreapta, în total 1.78 m. înălţime). Adâncimea treptelor e în general egală cu înălţimea lor, variind între 0.28 şi 0.34 m. Practicarea acestor trepte chiar în zidul cetăţii scădeà puterea de rezistenţă brută a zidului în punctele respective, întrucât grosimea lui erà redusă subt doi metri (până la minimul de 1.74 constatat pe curtina de S, lângă poarta mică de S). Totuş această pierdere erà cu prisos compensată prin utilizarea uşoară şi repede a curtinelor ca front înalt de apărare împotriva duşmanilor. (Vezi în planul general poziţia scărilor faţă de turnuri şi de intrări, iar în fig. 20 şi 23 vederile din faţă, în secţiune şi în plan orizontal, a celor mai caracteristice dintre scările cetăţii şi în fig. 21, 22, 24 şi 25 câtevà secţiuni prin scările diferitelor curtine). Starea de conservare a scărilor e în deobşte destul de bună, dacă avem în vedere condiţiile rele în cari

ni s'a păstrat cetatea (v. fot. de pe planșele V, nr. 2, VI, VII și VIII). Două din ele însă sunt aproape total distruse, pe curtina I-a și a II-a de SE (cf. pl. IX, nr. 1 și vezi mai sus secțiunile prin aceste scări în fig. 5 și 8.) Un amănunt interesant, care merită a fi

SCARA CVRTINEI I DE S-V.

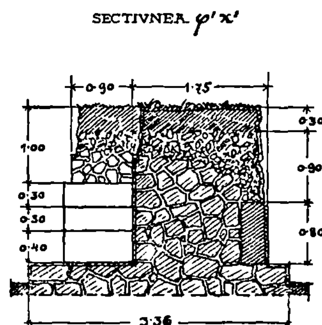

Fig. 21. Secțiune prin scara curtinei I de SV.

cercetat aici, e că deschiderea de jos a acestor scări duple, între cele dintâi trepte de pe însuș pavimentul primitiv, variază foarte mult dela o scară la alta. Astfel pe când la scara de pe prima curtină de SV, între turnul rotund de V și primul turn al porții

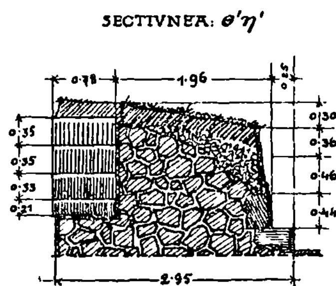

Fig. 22. Secțiune prin scara curtinei I de NE.

de SV, deschiderea e de abià de 1 m., la scara de pe curtina întâia de NE ea e de 2.63 m. Tot astfel avem 1.03 m. la scara de pe curtina de S și 1.18 m. la cea de pe curtina a doua de SV, față de 2.45 m. la scara de pe curtina a treia de NV, 1.87 pe a doua

curtină de NE, 1.77 pe a doua curtină de NV, 1.67 pe prima curtină de SE și 1.44 m. pe a doua curtină de SE. E de ajuns o privire asupra mărimii diferitelor curtine pentru a observà că lărgi-

SCARA CVRTINEI II DE S-V.

SECTIVNEA α''β''

Fig. 23.

mea unei scări e în raport direct proporțional cu lungimea curtinei respective, afară doar de a doua curtină de NV, care deși foarte scurtă (de 21 m.) are totuș o scară largă. Nu cred că se poate da

SECTIVNEA: κ'ι'

Fig. 24. Secțiune prin scara curtinei a II-a de NE.

o altă explicație acestui fapt decât că pe curtinele lungi având nevoie să se urce repede deodată mai mulți soldați, scara a fost făcută largă jos pentru a le da loc de desfășurare. Altfel, o atare tehnică n'ar puteà fi socotită decât sau ca o negligență, sau ca o culpabilă

şi zadarnică desfăşurare a unei utilităţi arhitectonice pe mai mult spaţiu decât e strict necesar funcţiunii ei: căci curtinele lungi constitue chiar prin întinderea lor, fiind expuse atacului mai violent între două turnuri depărtate, un element de slăbiciune pentru o cetate; cu atât mai mult va scădeà însă puterea de rezistenţă a cetăţii când acest zid lung, neapărat, va fi încă şi supţiat pe un spaţiu prea mare.

Trec acum la descrierea interiorului diferitelor turnuri ale cetăţii, începând cu cel rotund de E.

Turnul de colţ de E, aproape perfect rotund în interior, afară de frontul rectiliniu din dreptul intrării, lung de 1.68 (stânga intrării: privit din lăuntru) + 2.33 (lărgimea intrării) + 1.10 (dreapta intrării) =5.11 m., are cele două axe (pe intrare şi perpendiculara ei) de

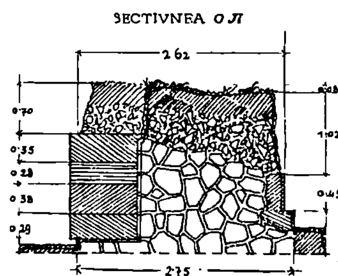

Fig. 25. Secţiunea o'π' prin scara curtinei a doua de NV.

9.88, r. 9.84 m., aproape egale. A doua, de 9.84, e chiar diametrul circumferenţei. Intrarea în turn are o formă neregulată din cauza grosimii deosebite a zidurilor la încheierile turnului cu curtinele. In afară de uşorii înguşti dinspre cetate (0.30×0.30 m.) avem pe dreapta (din interior) o adâncime a intrării de 2.30 m. faţă de 2.45 pe stânga. Intrarea în dreptul uşorilor a fost strâmtată într'o epocă târzie, dar încă de tehnică bună (simultan cu poarta mare de SV, căci avem întrebuinţat şi aici mortar solid antic) fiind redusă dela 1.45 (r. 1.50 mai în lăuntru) la numai 1.15 m. Pragul a fost placat cu pietre mari din cari una de 0.60×0.60 se mai află *in situ*.

In partea turnului opusă intrării, aşezat nesimetric, la dreapta de axa acesteia, se desface în zid un canal cu deschidere pătrată de c. 0.30×0.30. Partea de sus a canalului e formată din lespezi mari, cari susţin greutatea zidului (v. fotogr. de pe planşa IX, nr. 2).

In mijlocul turnului se află—păstrat încă pe o înălţime de c. 1 m.— un stâlp patrulater de 2.37 pe 2.40, orientat nesimetric pe axa intrării, dar simetric pe axa canalului şi construit în beton alternând cu straturi de cărămidă (v. fotogr. de pe planşa X, nr. 1). El a servit pentru susţinerea etajelor superioare ale turnului. Interesant e acum faptul că acest stâlp e străbătut în direcţia canalului de un tunel boltit, înalt de 0.70 şi larg de 0.55, lucrat în cărămidă mare şi pavat de asemenea tot cu cărămidă (vezi desemnul din fig. 26). Direcţia acestui tunel, identică cu cea a canalului, ar indicà o folosire a lui în scopul trecerii canalului din cetate prin el spre vale, pe subt zid. Totuş nu găsim în zidul turnului pe axa tunelului nici o continuare a canalului. De aceea cred că explicaţia tunelului şi a canalului trebue căutată în altă direcţie. E de înţeleś că în timpurile de linişte nu se folosiau porţi la turnuri. Apa care venià din cetate pe toată laturea de NE trebuià să se scurgă pe primul loc mai jos pe care-l întâlnià în cale. Acesta erà chiar tur-

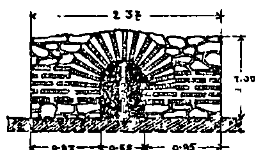

Fig. 26. Stâlpul din turnul rotund de E.

nul de E. Şivoiul intrà deci în turn, al cărui nivel erà ca de obiceiu mai jos ca cel al terenului din cetate. Aici curentul se îndreptà condus de pereţii intrării chiar în direcţia stâlpului din mijlocul turnului. Pentru a nu-l primejduì, trebuiau deci cei ce l-au clădit să ţină seamă de stările de fapt expuse aici şi să-i facă chiar prin mijloc un tunel, iar în dreptul tunelului să facă în zidul turnului un canal. Dela intrare până la stâlpul din mijloc va fi fost probabil practicat în paviment un şănţuleţ pavat cu pietre.

Frontul interior al turnului de E e păstrat peste tot până la aceeaş înălţime de c. 1.25 m.; mai sus urmau straturile alternate de beton şi cărămidă, cari s'au prăbuşit şi pierdut în cursul vremii. Grosimea zidului e de 2.50—2.55 la încheierea cu curtinele şi de 2.80 pe frontul rotund. Soclul interior e lat de c. 0.25 m.

In afară de cioburi de vase comune antice nu s'a găsit în acest turn nimic deosebit.

Turnul patrulater de NE, păstrat pe din lăuntru până la o înălţime

omogenă, de c. 1.15 m. are o lăţime de 5.30 pe o lungime de 4.43. Intrarea în turn, fără uşori speciali, are o lăţime de 1.30 m. pe o lungime de 2.65 (grosimea zidului dinspre cetate). Un zid lat de 0.50 m., construit în epoca cea mai târzie a cetăţii (subt barbari) ocupă intrarea dinspre cetate, astupând-o. Soclul interior al zidului e foarte neregulat (vezi planul general) având o lăţime care variază între 0.05 şi 0.50 m. Pragul porţii e ridicat cu o treaptă mai sus faţă de soclu. (Vezi fot. de pe planşa X, nr. 2).

Interesant e în acest turn un zid de beton bun, gros de 0.65 m. şi păstrat numai ca fundamente, care străbate turnul în direcţie oblică pe laturea nordică (vezi planul general şi fotografia de pe planşa XI, nr. 1). Nu pot găsì pentru acest zid altă explicare decât aceea că ar constituì substrucţia scării de lemn care conduceà în etajele superioare ale turnului. Căci de o împărţire a turnului prin acel zid în două încăperi nu poate fi vorba, distanţa dintre zidul mic şi zidul mare al turnului fiind prea neînsemnată: 0.25 pe dreapta şi 0.82 pe stânga.

Grosimea zidului cetăţii la acest turn e de 2.60 pe laturile de NV şi SE şi de 2.65 pe cele de NE şi SV (spre cetate).

Obiecte vrednice de o atenţie deosebită nu s'au găsit în acest turn: doară o lampă, pe care se vede o figură bărbătească în luptă cu un leu, şi câtevà pietre de praştie.

Turnul de colţ dela N cetăţii a suferit foarte mult din cauza exploatărilor moderne. Sătenii din Pantelimon îşi aduc foarte bine aminte când a fost distrus stâlpul din mijlocul turnului şi blocurile mari ecuarisate cari îl placau au fost scoase spre a fi întrebuinţate la clădirea bisericii din sat (pe la 1890). Zidul turnului e păstrat la intrare pe o înălţime de c. 1.30—1.45 m., iar în interior, de jur împrejur pe aceeaş înălţime de c. 1.10 m. Cât priveşte stâlpul din mijloc, care a fost, judecând după ce ni s'a mai păstrat din el (un singur rând de placaj înalt de c. 0.30 m., deasupra temeliei puternice de beton), foarte frumos lucrat în beton placat (v. fot. de pe planşa XI, nr. 2), el e mai mic decât cel dela turnul rotund de E (precum şi turnul de N e mai mic) şi a fost construit cu totul diferit de acela (vezi mai sus), dar la fel cu stâlpii din turnul cel mare de NV (vezi mai jos).

Diametrul părţii rotunde a turnului e de 9.44 m. Axa cea mai lungă a lui e de 10.04 m. Intrarea e cu totul nesimetrică faţă de interiorul turnului, fiind mult deviată spre încheierea acestuia cu curtina de NV. Chiar frontul zidului e mai înaintat pe partea de NV decât pe cea de

SE, ceeace dă pentru grosimea zidurilor pe intrare 2.79 pe dreapta (cum intri în turn) și numai 2.67 pe stânga. Lățimea intrării (v. fotografia de pe planșa XI, nr. 2 și XII, nr. 1) e de 1.58 spre cetate și numai de 1.50 spre turn. Linia dreaptă dintre capetele potcoavei frontului interior al turnului e tăiată de intrare pe jumătatea ei de NV, astfel că punctul ei central în loc să cadă pe mijlocul intrării, cade dincolo de aceasta (vezi planul general): avem la NV intrării (late de 1.50) numai 0.47, pe când la SE avem 2.17. Stâlpul din mijlocul turnului, de formă patrulateră (1.75 pe 1.80) e iarăș tot nesimetric așezat și față de axele și față de intrarea turnului. Se vede bine că nu proporțiile și simetria au fost grija principală a constructorului cetății. Zidul turnului are la unirea cu curtinele grosimea de 2.50, iar pe partea rotundă de 2.60 m. Soclul interior e lat de 0.30 m.

Pentru tehnica cetății e interesantă partea din turn (pe dreapta intrării și apoi în lăuntru până la punctul de începere a curburii), unde avem întrebuințată cărămida ca «lanț» de susținere a betonului: păturile de cărămidă mare pătrată (tipul 37×37×0.055) se vârstează cu păturile de mortar compact, groase de c. 0.06 m., formând un fel de beton de un gen special, mai consistent încă decât celălalt în ce privește perfecta adeziune între elementele lui componente (v. fot. de pe pl. XII, nr. 1).

In acest turn au fost găsite două pietre rotunde și late dela două râșnite deosebite: una cu diametrul de c. 0.60 m., alta cu diametrul de c. 0.70 m.

Primul turn al porții de NV, cel de N, e foarte caracteristic atât prin planul său, cât și prin înfățișarea specială a stratului de dărâmături examinat în secțiune longitudinală pe turn. Ca toate turnurile de poartă dela Ulmetum și acesta are o formă semirotund-oblongă, obținută prin continuarea unui patrulater trapezoidal pe baza mai scurtă cu un segment de cerc (v. planul din fig. 27), dar de altă parte, ca nici unul din aceste turnuri și în general din toate turnurile cetății, acesta are intrarea—iarăș, excepțional de largă—lipită de peretele din dreapta (vezi planul citat: poarta de NV). Turnul are în interior o adâncime (lungime) de 5 m. pe un diametru de 4.40 m. și o lățime la baza trapezului de 4.85 m. Soclul zidului e mai peste tot lat de c. 0.20 m. ajungând numai pe curbura de N la 0.30 m. Intrarea turnului e largă de 2.10: în dreapta însuș peretele turnului e prelucrat (spre cetate) ca ușor (v. fot. de pe pl. XII, nr. 2 și XIII, nr. 1), printr'o proeminență de piatră de talie,

POARTA DE N.-V.

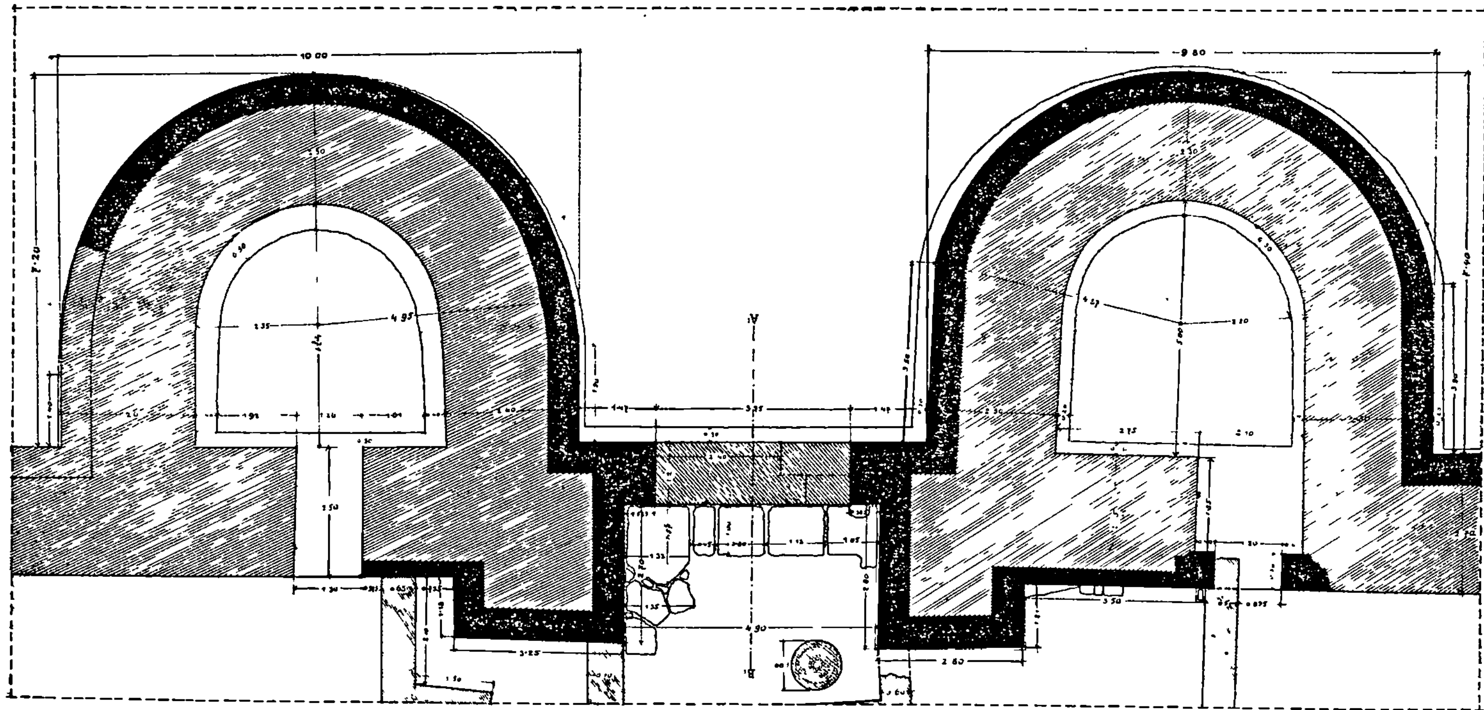

Fig. 27.

lată (pe intrare) de 0.70 și adâncă (înspre zid) de 0.40. In stânga celălalt ușor e oarecum o prelungire a placajului interior al cetății, continuat de pe contrafortul porții de NV printr'un rând de pietre de talie pe laturea turnului până la intrarea lui. Dimensiunile acestui ușor sunt identice cu cele ale ușorului din dreapta. Lărgimea intrării devine astfel spre cetate de 1.30 m. In vremea decadenței Ulmetului de ușorul din stânga a fost prins un zid barbar, care se prelungià spre interiorul cetății: prin adăogarea lui (vezi planul) intrarea se strâmtà și mai tare ajungând la numai 0.83 m. (vezi fotogr. de pe pl. XII, nr. 2 și XIII, nr. 1). Și aici se poate bine observà tehnica zidăriei: straturi de beton despărțite prin lanțuri de cărămidă. Intrarea e destul de bine păstrată: pe dreapta chiar până la o înălțime de 1.87 m.; stânga intrării și interiorul turnului e păstrat până la înălțimea aproximativ uniformă de 1—1.20 m.

Cu prilejul curățirii acestui turn s'au putut constatà în secțiune longitudinală pe turn următoarele strate de sus în jos (vezi fig. 28):

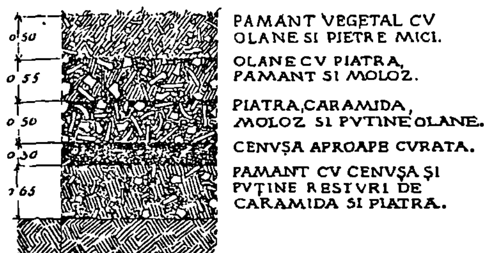

Fig. 28.

0.50 m. pământ vegetal amestecat cu olane și pietre mici, 0.55 olane multe cu moloz, piatră și pământ, 0.50 piatră, cărămidă, moloz și puține olane, 0.30 un strat de cenușă aproape curată și atât de presată încât se puteà scoate în bolovani, 0.65 pământ cu cenușă și puține resturi de cărămidă și piatră. Stratul de cenușă e pe alocurea chiar de 0.45 m. de gros. Cenușa provine din cereale complet arse: se cunosc în bolovanii de cenușă, formele cămășilor grăunțelor; aceasta ar indicà un mare depozit de ovăz ars, peste care apoi s'a dărâmat turnul, în special acoperișul de olane și partea

de sus a zidului, — bârnele cari susţineau olanele arzând şi ele. In acest strat s'au găsit şi câtevà fragmente dintr'un *dolium*, iar în stratul de deasupra lui o mică ghiuleà de aruncat cu *ballista*. Din succesiunea stratelor înţelegem că într'o epocă târzie după ce cetatea fusese de mai multe ori arsă şi părăsită (cf. primul strat de jos, gros de 0.65 m.) un mare incendiu a ars depozitul din acest turn: locuitorii cetăţii nu s'au mai întors, căci peste cenuşa curată urmează imediat dărămăturile cetăţii, nemai întrerupte prin nici o

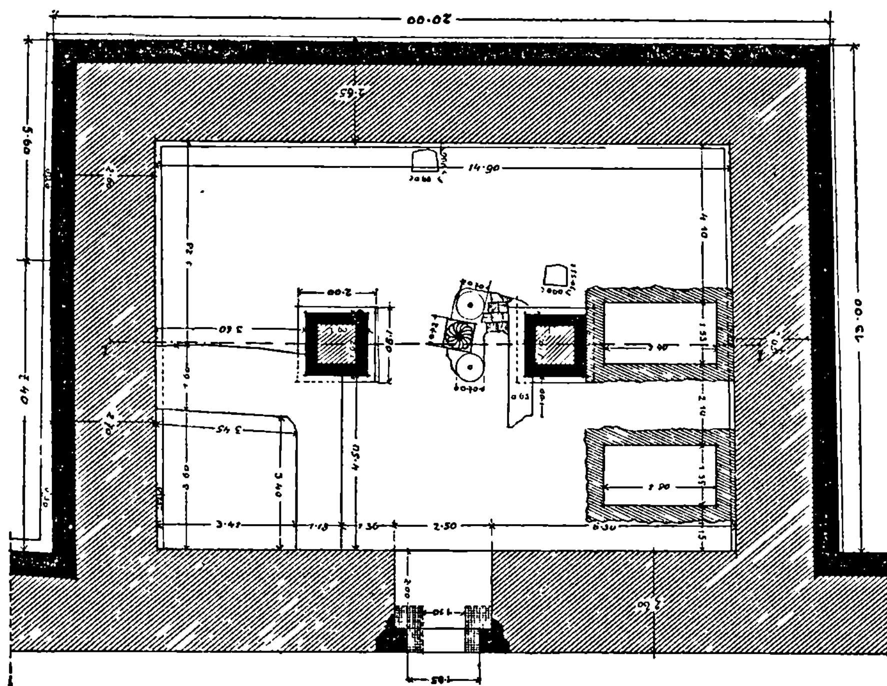

Fig. 29. Turnul patrulater de NV, în plan orizontal.

altă urmă de aşezare omenească. Când se va fi întâmplat acest lucru, voiu încercà să arăt într'o comunicare viitoare, cu prilejul studiului inscripţiilor şi monumentelor nouă dela Ulmetum.

Grosimea zidului acestui turn e de 2.50 m. pe tot încunjurul şi de 2.55 spre cetate.

Turnul de V al porţii de NV e cevà mai turtit ca cel de N: el are o adâncime de 4.71 m. pe un diametru de 4.70 şi o lăţime pe partea dinspre cetate de 4.80. Intrarea în turn (vezi fot. de pe

planşa XIII, nr. 2), largă de 1.30 spre cetate şi de 1.26 spre interior, e pavată cu cărămizi. Soclul zidului e pe din lăuntrul turnului foarte lat pe partea rotundă, de 0.40—0.50, şi cevà mai îngust, de 0.30, pe laturea dinspre cetate. Starea de conservare a turnului e aceasta: la intrarea dinspre cetate, ambii uşori mai sunt păstraţi până la înălţimea de 0.92 m.; în interior turnul e păstrat omogen pe o înălţime cevà mai mare, de c. 1.30 m. de jur împrejur. Grosimea zidului e de 2.50 pe curbură şi spre cetate şi de 2.60 pe capetele semicircumferenţei.—Nu s'a găsit în acest turn la curăţirea lui decât o lampă de pământ ars de tipul comun.

O întreagă cetate de sine stătătoare e marele turn patrulater de NV (v. fot. de pe pl. XIV, nr. 1 şi planul din fig. 29). Adânc de 10.46 şi larg de 14.75 (către cetate)—14.90 (către duşman), el aveà în interior o suprafaţă disponibilă de c. 155 m. p. Doi stâlpi perfect simetric aşezaţi pe axa cea mare a turnului, la câte 3.55 m. distanţă de zidurile de N şi V, la 3.50 m. distanţă între ei şi la câte 4.50 m. distanţă de laturea dinspre cetate şi 4.34 m. distanţă de laturea dinspre duşman, ei erau clădiţi în beton foarte frumos placat până la înălţimea de c. 1.30 m., deasupra căruia erau continuaţi în strate alternate de cărămidă şi beton (vezi planul din fig. 30 şi

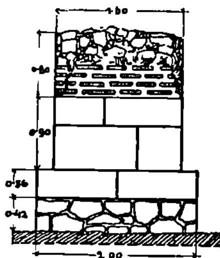

Fig. 30. Stâlpul din dreapta din turnul patrulater de NV.

fotografiile de pe planşele XIV, nr. 1 şi 2 şi XV, nr. 1). Stâlpii erau largi la bază (soclul) de 2 pe 1.90 m., iar la trunchiu de 1.60 pe 1.62.

Intrarea în turn, placată pe jos cu lespezi mari, iar spre cetate având uşori de pietre de talie (vezi fot. de pe planşa XV, nr. 2), erà la început largă spre turn de 2.48 m. şi spre cetate de 1.86 m. Pe urmă, tot de stăpânitorii târzii romano-byzantini, poarta spre cetate a fost strâmtată cu cărămidă pe încă 0.38 m. de fiecare parte, reducându-se la 1.10 m. (cf. planul, vederile şi secţiunile din fig. 31—33

și fotogr. de pe pl. XV, nr. 2). Intrarea e păstrată încă pe o înălțime de 1.10—1.15 înspre turn (partea numai de piatră) și pe 2.02—2.32 înspre cetate (cu tot cu partea de cărămidă păstrată peste cea de piatră).

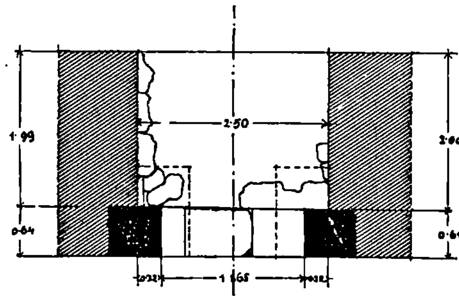

Fig. 31. Planul intrării în turnul patrulater de NV.

Soclul zidului e foarte îngust: deabià de vreo 0.10 — 0.20 m. Grosimea zidului e de 2.60 spre cetate și la colțul de V, 2.65 pe laturea de NV și cea de N, și 2.70 la încheierea laturei de V cu a treia curtină de NV.

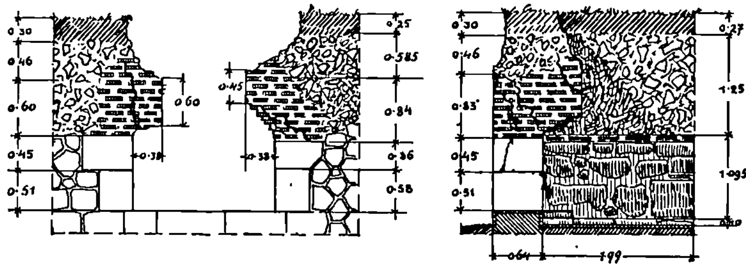

Fig. 32. Vedere din față (spre cetate) și de lature (pe stânga) a intrării în turnul patrulater de NV.

Lângă stâlpul din dreapta între un zid barbar lipit de el, și râșnițele și altarul căzute pe dărâmături am constatat jos, la nivelul soclului stâlpului, paviment de cărămizi, rest din pardoseala primitivă a acestui turn. (Cf. aici și secțiunea din fig. 34).

Zidul de încunjur e păstrat aici iarăș destul de uniform până la aceeaș înălțime de jur împrejur, de c. 1 m. deasupra soclului.

Aceasta e partea arhitectonică primitivă. Interiorul acestui turn e însă un adevărat muzeu istoric. Tot în vremea stăpânirii byzantine aici, dar destul de târziu, judecând după felul de lucru, s'au zidit în piatră cu mortar de partea de NE a turnului, lipite de la-

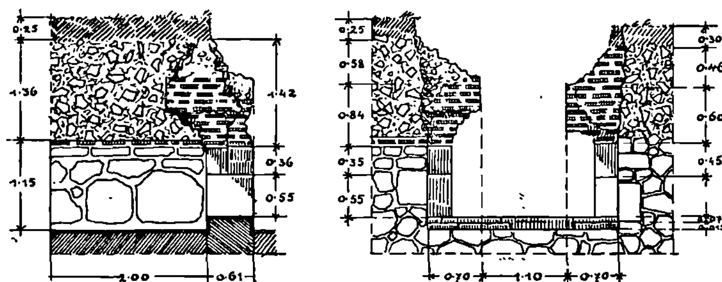

Fig. 33. Vedere din față (spre turn) și de lature (pe dreapta) a intrării în turnul patrulater de NV.

turea respectivă, și, una, și de stâlpul din dreapta al turnului, două cămăruțe scunde de câte 2.90 pe 1.55 m. capacitate, și anume în felul acesta: pe din läuntru zidul e bine potrivit și netezit, pe când pe din afară e lăsat în forma brută a pietrelor neregulate. Aceste

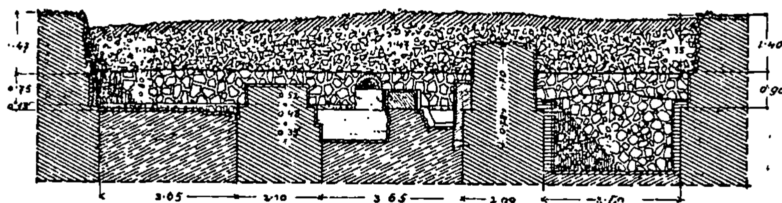

Fig. 34. Secțiune longitudinală prin turnul patrulater de NV. Cf. mai sus, fig. 29, linia I—I.

cămăruțe, cari se mai păstrează pe o înălțime de c. 1.50 m. (pe din lăuntru), n'au putut, cred, servì decât la păstrarea vreunui fel de aprovizionament pentru cazul de asediu al cetății. Ele erau propriu zis un fel de lăzi mari de piatră, în cari se umblà pe deasupra: uși

nu aveau și probabil nici n'au avut vreun fel de acoperemânt special; interesant e că una din ele, care e clădită foarte aproape de zidul turnului dinspre cetate nu a fost totuș lipită de acest zid, ci i s'a lăsat un spațiu foarte îngust, numai cât poate trece un om între ea și zidul cetății, probabil tocmai pentru a se puteà folosi depozitul și pe această parte.

Dintr'o epocă încă mai târzie, pe care am numit-o consecvent «barbară» (zic anticipând asupra altor expuneri: sfârșitul sec. VI), avem în acest turn alte două construcții: una lipită de stâlpul drept al turnului și din care nu ni s'a mai păstrat decât un fragment de zid, lung de c. 3 m. și gros de c. 0.63, pe o înălțime de c. 1.20, făcut din pietre și pământ și al cărui înțeles și continuitate n'o putem urmărì. Apoi, închizând complet colțul de S al turnului, un zid destul de solid, tot de pietre cu pământ, gros de 1.18 pe laturea de N și de 1.60 pe cea de NV, păstrat pe alocurea până la o mare înălțime (c. 2 m.: vezi fot. de pe pl. XV, nr. 1) și formând o cameră de 3.41×3.40×3.45×3.60, iarăș fără nici o ușă și servind probabil ca și cămăruțele dintr'o epocă mai veche, descrise mai sus, tot ca un hambar. Interesant e că la clădirea lui au fost folosite chiar blocuri enorme cum e cel ce se vede în fotografia citată, ceeace ne arată de o parte că cetatea erà grav ruinată când a fost făcut zidul, de altă parte însă că ea erà totuș mereu locuită de oamenii, cari știau să o folosească în chip civilizat.

Intre cei doi stâlpi ai turnului s'au găsit căzute pe dărâmături două râșnițe de mână cu diametrul de câte 0.70 m. și între ele partea de sus a unui altar de marmoră cu profilul superior lucrat în formă de basin stilizat pe motivul valvelor de stridie, și având o inscripție greacă pusă în onoarea împărătesei Tranquillina, soția lui Gordian III (asupra lui revin în amănunte în comunicarea viitoare).

Lângă stâlpul din dreapta s'a găsit o a treia râșniță, iar cevà mai departe o a patra, ambele cu acelaș diametru de c. 0.70 m. Piatra din care sunt fabricate aceste râșnițe e sau un conglomerat calcaros sau unul silicios, cari nu se găsesc prin apropierea Ulmetului. Ele au trebuit deci să fie importate la Ulmetum, probabil din orașele grecești dela Mare. Altarul Tranquillinei găsit pe acelaș nivel de dărâmături cu râșnițele, ne arată că și ele pot să fie aduse la Ulmetum chiar din sec. III și apoi au tot fost mereu folosite până în sec. al VII-lea; altarul ce-i dreptul, ca vas de lux, prin partea sa superioară, iar nu ca simplă piatră de construcție, cum au fost utilizate celelalte monumente dela vechea așezare Ulmetum din sec. II—V, la reclădirea cetății în sec. VI.

Tot aici s'au găsit resturile unui altar de marmoră asemănător cu cel al Tranquillinei, dar fără inscripţie şi necomplet prelucrat, crăpat însă în o mulţime de bucăţi. Cum şi altarul Tranquillinei pare a nu fi fost folosit mult în aer liber, n'ar fi cu neputinţă ca celălalt să fi fost destinat lui Gordian şi să fi rămas neisprăvit, fie din pricina morţii neaşteptate a Impăratului, fie poate şi din cauza vreunei năvăliri a Goţilor ori a Carpilor. De altfel voiu revenì asupra acestui punct cu alt prilej.

In ce priveşte celelalte resturi găsite în turn, le notez numai sumar aici, întrucât voiu insistà asupra lor în capitolul despre «descoperirile mărunte» dela Ulmetum. In cămăruţa de lângă laturea cea lungă s'au găsit: o bucată mare de fier ascuţit (poate dela o lance), diferite cuie de fier, o bucată mare de stejar puţin carbonizat, dintr'o bârnă (groasă de 0.15 m. în diametru), necioplită, un gât de oală, un pieptene, câtevà oase, un corn de cerb cu două ramuri, etc. In turn, peste tot, s'au găsit multe olane, cioburi de vase, cărămizi, cărbuni, o sumă de frânturi de râşniţe, două râşniţe mici întregi (diam. de 0.30 m.), fragmente de pahare de sticlă, cuie de fier, etc.

Turnul rotund de V e cel mai mic din cele trei de acest fel dela Ulmetum. In interior el e aproape complet circular, cu o rază de 3.50 m. Grosimea zidului e peste tot de 2.50 m. Soclul în interior e lat de 0.50. Intrarea în turn e deabia de 1.20 m. spre cetate, pe când spre turn e de 1.54 m. Adâncimea intrării e de 3.60 m. pe dreapta şi de 3.80 pe stânga. Turnul e păstrat în interior până la acelaş nivel, de jur împrejur, de 1.05 m., iar la intrare cevà mai puţin, până la o înălţime de 1 m.

In turn nu s'a găsit nimic deosebit.

Turnul de V al porţii de SV (vezi fot. de pe planşa XVI, nr. 1 şi desemnul din figura 35) e foarte turtit: mai lat (la bază: 5.37 m.) decât adânc (4.91 m.). Soclul interior al zidului e pe frontul de apărare mult mai lat ca de obiceiu: între 0.45 (la Sud) şi 0.60 (la NV); spre cetate e lat de 0.25. Zidul e gros de 2.55 spre poartă şi merge treptat îngroşându-se până la 2.66 m. la încheierea cu curtina. Către cetate e gros numai de 2.50 m. Turnul e destul de bine păstrat până la o înălţime uniformă de c. 1.50, iar la intrare chiar pe 1.60 m. Numai pe partea de S a intrării e stricat mai mult. Intrarea e largă de 1.30 m.; uşori speciali nu are.

In acest turn s'au găsit foarte multe bucăţi de fier (un întreg depozit de cuţite), un vârf de săgeată, cioburi de vase, fusaiole, partea de sus a unei amfore, o «applique» de os, două lămpi mici,

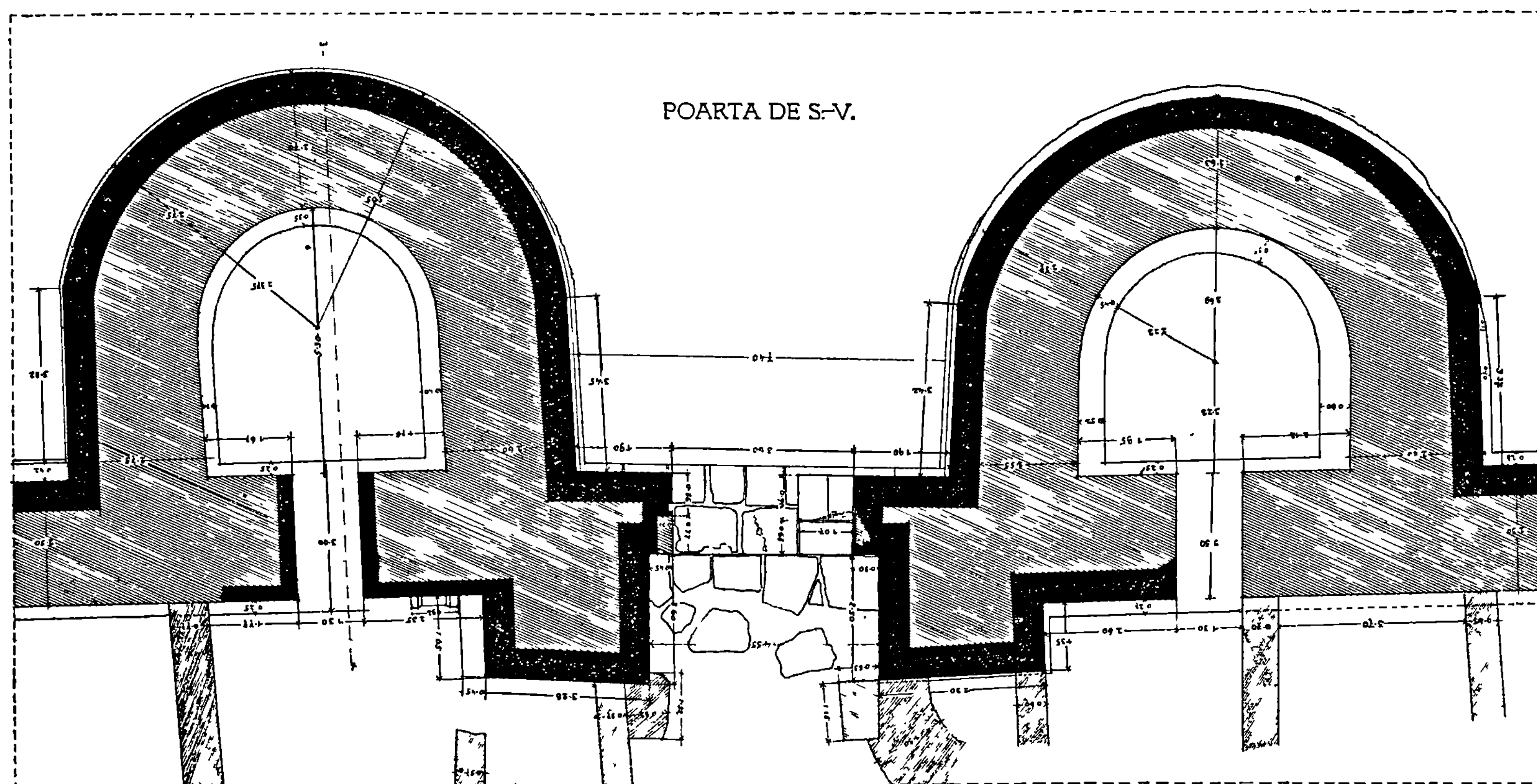

Fig. 35.

dintre cari *una creștină*, etc., iar în dreptul turnului, în cetate, lângă contrafortul porții, un tipar de lampă (pentru jumătatea superioară), foarte bine lucrat în pământ ars, și excelent păstrat.

Turnul de S al porții de SV (vezi fot. de pe planșele XVI, nr. 2 și XVII, nr. 1, și cf. desemnul din fig. 35) e mai prelung decât cel de V: el are o adâncime de 5.30 m. la un diametru de 4.72 m. Soclul interior al zidului e lat de 0.25—0.40 m. Zidul e gros înspre cetate de 2.50 m., spre poartă de 2.60 m., la mijlocul curburii de 2.70 m., iar pe frontul dinspre curtina a II-a de SV de 2.75 m. Turnul e bine păstrat până la o înălțime uniformă de c. 1.30 m. deasupra soclului (cf. secțiunea ψ′ ω′, în fig. 36). Intrarea e largă de

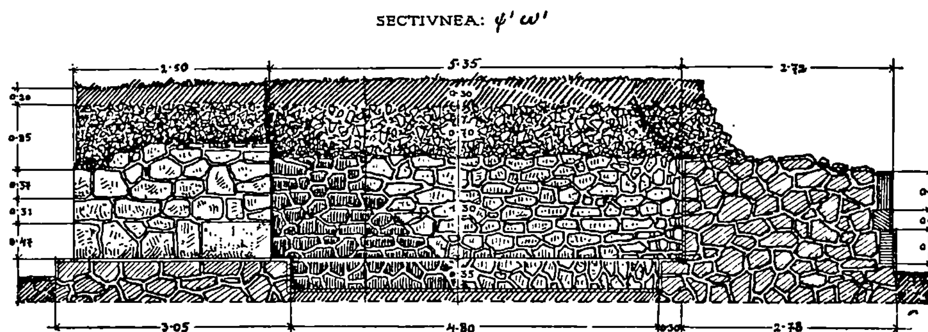

Fig. 36. Secțiune prin turnul de S al porții de SV.

1.30 m., ușori speciali nu are, dar e foarte solid lucrată în special la colțuri cu blocuri mari ecuarisate, printre cari avem surprinderea de a găsì și un altar votiv pus pe vremea lui Marcus Aurelius și Lucius Verus și pomenind pe ***cives Romani et Bessi consistentes vico Ulmeto.***

Dărâmăturile din acest zid fiind destul de omogen stratificate, am procedat la facerea unei secțiuni în direcția axei longitudinale a turnului (vezi fig. 37, secț. ψ″ ω″), constatând de sus în jos următoarele pături: 0.40 m. olane, 0.40 m. olane și cărbuni, 0.04 m. strat compact de cenușă și cărbuni, 0.17 moloz, pământ și resturi de cărămidă, 0.04 cărbuni, cenușă și pământ ars, 0.20 moloz, var și cărămizi, 0.75 pământ, pietre și cărbuni cu oase, 0.07 mortar cu nisip mult la nivelul soclului, iar dedesubt pământ galben bătut. Succesiunea mai multor epoce de cultură, despărțite între ele prin vremuri de pustiire și părăsire, e deci evidentă și aici.—In turn s'au găsit în stra-

tul de jos o mulţime de monete mici de bronz, toate foarte stricate, dar fiind după cele peste douăzeci ce se mai pot cetì, evident toate din sec. IV şi V (1), — apoi o monetă byzantină de bronz, dela Mauricius Tiberius (2), cuie de fier, funduri ascuţite de oale, două fragmente de gresie de ascuţit, etc.

Marele turn pătrat de Sud (îi putem zice şi primul de SE, ca mai sus, dacă avem în vedere succesiunea tuturor turnurilor de pe această lature a cetăţii) are în interior o suprafaţă de 8.10×8.13 m. Soclul zidului e îngust, c. 0.25 m. Grosimea zidului e de c. 2.50 pe laturile externe, şi de c. 2.75 pe cea dinspre cetate. Starea de conservare, destul de tristă: laturea de S e distrusă

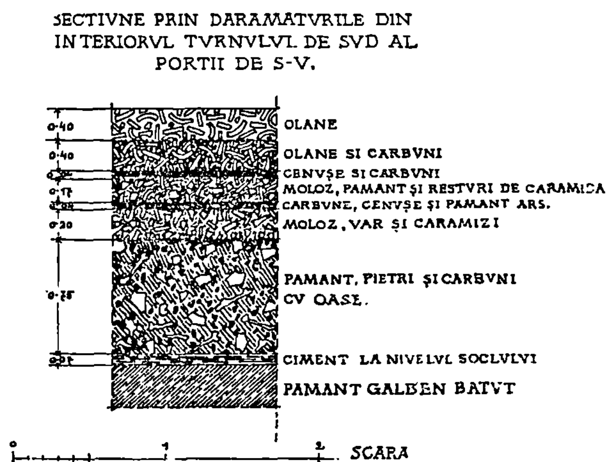

Fig. 37. Secţiunea ψ "ω".

până la soclu. Pe cea de V, avem înspre cetate, zidul păstrat până la o înălţime de 2 m. deasupra soclului (vezi fot. de pe planşa XVII, nr. 2), înspre vale până la 1.05 m. (cf. secţiunea II—II din fig. 38). Pe laturea de E, zidul e păstrat până la o înălţime de c. 1.60 m. spre cetate şi de c. 0.50 m. spre vale.

Intrarea în turn, prevăzută spre cetate cu uşori în pietre de talie, e largă aici de 1.60 m. (şi e păstrată până la 1.70 m. înălţime), iar înspre turn de 2.13 m. (şi e păstrată până la 1.40 m. înălţime),

(1) Avem în cele descifrate seria dela Iulian la Theodosius II (v. «descop. măr.»).

(2) Dela care de altfel mai avem şi alte monete la Ulmetum (de aur).

In ultimele timpuri ale cetății, când prin atâtea părăsiri și distrugeri, zidurile se stricaseră și nivelul se înălțase, intrarea a fost înălțată cu aproape 0.80 m. peste pragul primitiv (vezi secț. II—II din fig. 38 și fot. de pe pl. XVIII, nr. 1). Pentru tehnica zidului cetății e interesant lanțul de cărămidă, care se vede în pl. XVII, 2, pe stânga. Deasupra lui urmà ún strat de beton foarte gros, care s'a dărâmat, pe restul turnului rămânând numai la încheierea cu curtina. Nivelul lanțului de cărămidă a determinat pentru păstrarea mai târzie a zidului și nivelul așà de uniform, de conservare, la prima vedere surprinzător.

Dela intrare, coborau în turn mai multe scări pe o înălțime de aproape un metru: panta pe care se clădise acest turn fiind foarte prăvălită, nivelul orizontal necesar interiorului turnului, a trebuit să fie câștigat prin coborîrea uniformă a nivelului pardoselii din turn cu aproape un metru față de cea din cetate.

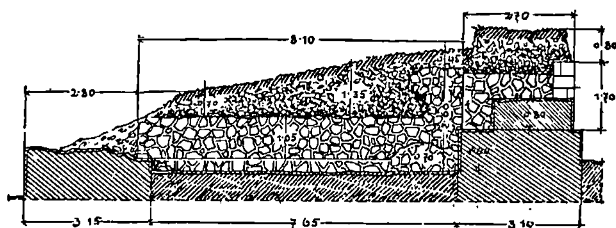

Fig. 38. Secțiune prin primul turn patrulater de SE, făcută pe axa intrării în turn.

In acest turn s'au găsit lângă laturea de S, grinzi arse la 1.20 m. sub nivelul actual al solului. Ele sunt fără îndoeală fragmente din podeala etajului turnului. In mijloc s'au găsit două blocuri mari de piatră și altele mai mici, chiar pe nivelul antic, căzute unele peste altele în neregulă, fără urme de ciment și fără vreo substrucție de beton: probabil ele au alcătuit un fel de stâlp provizoriu de susținere a etajului turnului; alt rost nu înțeleg să fi avut. Tot aici s'a găsit un fragment de inscripție, pe calcar, cu literele IP, frumos săpate, din epoca bună romană. Pe ultima treaptă, de jos, a intrării, câtevà vârfuri de fier (dela lănci), o ghiuleà de 0.12 m. diametru, de aruncat cu ballista, oase și un gât de amforă.

Stratificația dărâmăturilor indică la adâncime, aproape de nivelul

antic al pavimentului, deci în prima epocă a cetății byzantine, un mare incendiu: găsim un strat gros de cenușă, imediat deasupra pământului galben, care formează solul primitiv.

Al doilea turn patrulater de SE, care e așà de frumos păstrat pe din afară, pe laturea de V, surprinde în interior prin nivelul redus al zidurilor sale. Astfel avem, deasupra soclului numai 0.82 m. pe dreapta, 0.65 pe stânga și cam tot atât în fundul turnului; numai laturea dinspre cetate e mai bine păstrată, până la 1.82 m. deasupra soclului (vezi pentru toate acestea secțiunea ρ σ, fig. 39). Dimensiunile interioare ale turnului sunt: 5.05 (resp. 5.09)×8.50 (resp. 8.62). Soclul e foarte neregulat: variază dela o lățime de 0.10 pe

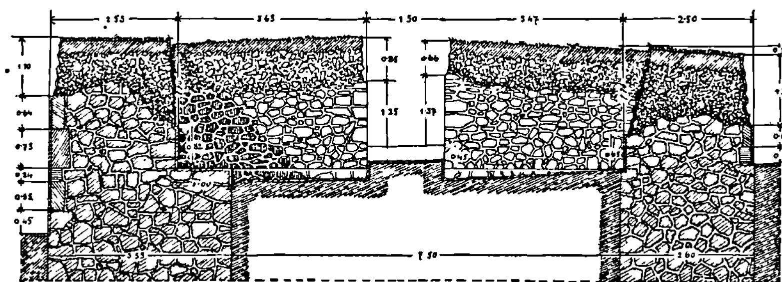

Fig. 39. Secțiune prin al doilea turn patrulater de SE (ρ—σ).

laturea de E la una de 1 m. pe laturea de V. Grosimea zidului e de 2.50 pe laturile de S și E și 2.55—2.60 pe cele de V și N. La intrare e gros de 2.50 m. Drept prin mijlocul turnului continuând intrarea, la un nivel cevà mai jos (c. 0.30) ca pragul lui, până la laturea opusă, se întinde o terasă de beton mărunt, lată de 1.50 m., părând a formà substrucția unor eventuali stâlpi de cărămidă ori numai de lemn, cari au susținut etajul superior al turnului. Din acest etaj ni s'a și păstrat, căzută pe dărâmăturile din etajul de jos, o râșniță de mână (diam. de 0.60), pe care am lăsat-o și mai departe *in situ* ca document (vezi fot. de pe pl. XVIII, nr. 2). Intrarea în acest turn, lată de c. 1.50 m. este simplă. Ni s'a păstrat pe o înălțime de 1.25 m. pe dreapta și 1.37 m. pe stânga (vezi secț. ρ σ, din fig. 39).

In acest turn la colțul din stânga al intrării (privind din turn), la 0.60 m. depărtare de zid, pe laturea interioară a turnului, s'a găsit la înălțimea de 1.58 m. deasupra soclului, căzută deci pe dărâmături

de mai sus, foarte probabil chiar de deasupra intrării în turn, o inscripție de cea mai mare însemnătate pentru istoria cetății și a ținutului, pomenind aici o *pedatura militum lanciarium iuniorum*, în vremea byzantină. Asupra ei voiu reveni în amănunte în comunicarea viitoare. Mai notez aici ca descoperiri mărunte, un fragment de topor de fier, o lampă de pământ ars, cioburi numeroase de vase, coarne de cerb, etc.

Și aici, ca pretutindeni, multă cenușă în păturile de jos ale dărâmăturilor.

Al treilea turn patrulater de SE are în interior o adâncime de 6.13 m. pe o lățime de 7 m. (resp. spre cetate de 6.87 m.). Soclul e foarte neregulat: lățimea lui variază între 0.10 și 0.40 m.; spre cetate lipsește chiar cu totul. Zidul e gros de 2.65 pe laturile de SV și NE, de 2.60 pe cea de SE și 2.52 spre cetate. El e păstrat uniform până la o înălțime de c. 1.80 m., de jur împrejur. Intrarea acestui turn, largă de 1.60 m., e simplă.

Și acest turn ne-a dăruit două inscripții, dar de un gen cu totul special: pe mortarul încă ud, care astupă rosturile pietrelor neregulate ale zidului, zidarii cetății au scris cu un vârf ascuțit pe laturea de SV a turnului, în litere cu duct destul de îngrijit: mai spre stânga DOMINO FRATRI, iar spre dreapta VIVAM. Cei ce au clădit cetatea erau deci tot romani de-ai noștri și ei între ei vorbiau latinește. Voiu reveni la locul cuvenit și asupra acestor inscripții. In turn s'au mai găsit următoarele obiecte: patru fragmente din partea occipitală a unui *coif de fier*, două fragmente de topoare de fier, trei fragmente dintr'un *dolium* (în dreptul intrării), trei fusaiole mari, bucăți de sticlă irizată, etc.; apoi, bârne arse, olane de coperiș, foarte multe chiar deasupra dărâmăturilor, imediat dedesubtul pământului vegetal, iar spre mijlocul turnului o piatră mare primitiv ecuarisată la 1.50 m. deasupra nivelului antic, prăvălită probabil din zidul turnului (și lăsată *in situ*: vezi fot. de pe pl. XIX, nr. 1).

Trec la interiorul porților. Precum am arătat și cu alt prilej (1), porțile cetății Ulmetum sunt de cel mai simplu tip, cu o singură intrare și cu un singur rând de porți, fără *propugnaculum*. Spre deosebire însă de porțile dela Tropaeum și dela Troesmis (2), cari sunt simple întreruperi ale zidului cetății, așezate între două turnuri

(1) *Ulmetum*, I, p. 521.
(2 Vezi *Cetatea Tropaeum*, p. 68 și 91 și *Ulmetum*, I, p. 516, fig. 14.

apropiate, porţile dela Ulmetum sunt prelucrate în interior după tipul pe care îl întâlnim în Roma la Porta Pinciana ori la Porta Salaria (1), adică zidul cetăţii capătă la porţi contraforţi spre interior, foarte puternici atât ca grosime cât şi ca soliditate tehnică. Aceşti contraforţi adâncesc intrarea cetăţii printr'un fel de început de *propugnaculum* şi de altă parte apără şi intrările turnurilor de poartă, acoperindu-le de flanc împotriva unui năvălitor care ar fi reuşit să forţeze poarta cetăţii.

Adâncimea totală a porţii de SV e de c. 4.20 m., lărgimea ei în interior de 4.55 m. (2). Contraforţii sunt o prelungire spre interior în unghiu drept a zidului cetăţii. Grosimea lor, din acest punct de vedere, e de peste 3.25 m. (frontul lor puţin oblic, spre intrările turnurilor, are la cel din dreapta 3.30 m., la cel din stânga 3.28 m.). Ei proeminează faţă de frontul interior al zidului cu 1.35 cel din dreapta, care şi spre intrare e mai scurt (2.50 m. până la pragul porţii) şi cu 1.65 m. cel din stânga (adânc de 2.60 m. la intrare, până la pragul porţii). Atât contraforţii, cât şi părţile din zidul turnurilor imediat adiacente lor, sunt placate cu pietre de talie, — respectiv cu monumente mai vechi, precum e cazul cu altarul însemnat atât în planul general, cât şi în cel al porţii, în soclul dela încheierea contrafortului stâng cu zidul turnului de S.

Starea de conservare a interiorului porţii de SV e destul de modestă : deabià două rânduri de placaj deasupra soclului, pe intrare şi pe contrafortul din stânga, până la o înălţime de cel mult 1.42 m. la colţul dinspre intrare al contrafortului, dar în medie numai până la 1.20 m. şi numai un singur rând complet de placaj, atât pe intrare cât şi pe contrafortul din dreapta, până la o înălţime de c. 0.62 m., şi apoi, întrerupt, şi un al doilea rând de placaj, până la cel mult 1.47—în total—la colţul dinspre intrare al contrafortului. Important e că aici terenul înălţându-se se formează în zid o ridicare în treaptă a soclului, astfel că intrarea în turnul din dreapta e cu c. 0.62 m. mai sus ca aceea în turnul din stânga porţii (3). Cf. pentru toate acestea vederea din fig. 40 şi fot. de pe pl. XIX, nr. 2.

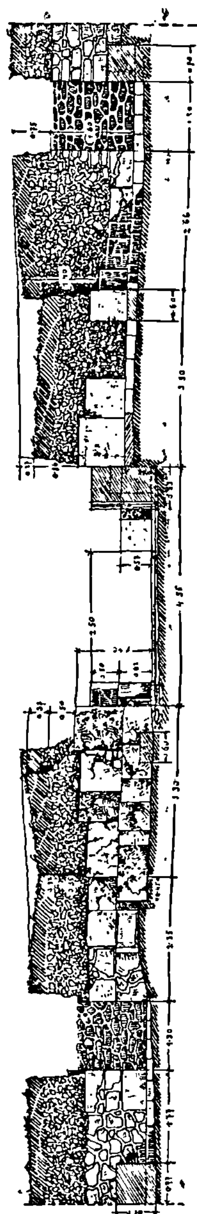
---

(1) Cf. v. Cohausen, *o. c.*, p. 93 şi pl. XIII, fig 126 şi 127 (vederile şi planurile celor două porţi).

(2) Cf. pentru alte amănunte asupra porţii de SV, *Ulmetum*, I, p. 526, 521 sqq. şi fig. 26.

(3) Intrebuinţez curent «dreapta» şi «stânga» din punctul de vedere al privitorului din interior.

Curățind de dărâmături pe o mare întindere interiorul cetății dinaintea porții, până la c. 25 m. spre NNE în direcția străzii principale a cetății și până la c. 30 m. spre SE, pe toată curtina a doua de SV, până la turnul patrulater de SV, n'am constatat nici o clădire din epoca mai veche a cetății, ci numai temelii de ziduri barbare făcute din pietre prinse cu pământ și pornind în toate direcțiile fără nici o considerație pentru planul cetății ori pentru simetria lor între ele. Prinse deadreptul de curtine ori de contraforți se pot urmărì câțivà metri, se întrerup apoi brusc, reîncep mai departe cu altă orientare și constitue un adevărat imbroglio, pe care numai din prea multă conștiințiozitate l-am păstrat, pierzând o mulțime de vreme cu cercetarea lor atentă. In adevăr cu o lovitură de târnăcop poți răsturnà toate aceste construcții barbare alcătuite fără nici un plan,— și de fapt numai cu mare greutate puteam împiedecà pe lucrători de a distruge aceste «ziduri», cari îi indignau prin lipsa lor de interes, mai ales în comparație cu frumoasele și puternicele ziduri ale cetății. Cu toate neplăcerile ce le am cu cercetarea lor, căci acoperă stratele mai vechi de cultură și mă împiedecă foarte adeseori de a pătrunde până la nivelul primitiv al cetății, m'am hotărît să le cruț peste tot și când voiu fi desfăcut tot interiorul cetății vă voiu face cunoscute și rezultatele mai precise la cari voiu fi ajuns cu studiul acestor resturi. Deocamdată notez numai descoperirile mărunte făcute înaintea porții, a turnului de poartă din stânga și a curtinei a II-a de SV.

Fig. 40. Vederea interioară a porții de SV cu intrările în turnuri; cf. planul din fig. 35.

Pe direcția străzii s'au găsit numai câtevà pietre mari de placaj, oase, cărbuni și fragmente de vase: între altele o mănușă de amforă mare și un gât de vas cu două tortițe. In dreptul intrării turnului, chiar lângă prag, o vatră de foc, cioburi, un fund de pahar de sticlă, bucăți rotunde de pământ ars, găurite la mijloc; lângă altarul din soclul zidului

o lampă. Apoi, tot aici un clopot de bronz, o amforă sfărmată în mai multe bucăţi într'o grămadă de cărbuni şi cenuşă, un gât de amforă, un fragment de piuliţă de piatră şi foarte multe cărămizi şi olane căzute din zidul şi de pe coperişul turnului. Cevà mai în lăuntrul cetăţii între cele două ziduri barbare paralèle, aşezate perpendicular pe zidul cetăţii (vezi planul general) s'a găsit o altă vatră de foc, lângă care o lampă neagră, un fragment de terra sigillata şi un cuiu gros de fier. (Lampa romană şi terra sigillata *alăturea*, într'un strat de cultură aşà de târzie, ne arată că aici pământul a fost răvăşit prin săpături mai nouă ale locuitorilor cari umblau după pietre de zidit ori după comori şi au turburat ordinea firească a păturilor de civilizaţie veche suprapuse una alteia). — In dreptul porţiunii de zid dela intrarea în turnul de S până la contrafortul respectiv s'a găsit o mare cantitate de sământă de in (1) (la adâncime de 2 m. dela nivelul actual), o lampă, un fund de amforă şi un fund de pahar de sticlă. (Toate aceste obiecte sunt contemporane, din vremea romană — c. sec. III — de când avem, găsite tot aici două monete: una mică de bronz, nedescifrabilă, iar o alta dela Gordian (autonomă din Tomi) (2): e tocmai vremea celei mai puternice înfloriri a vieţii romane la Ulmetum). In dreptul contrafortului s'a găsit un ac de os, un cuiu mare, precum şi câtevà alte bucăţi informe de fier ruginit tare, o mănuşă de oală, ornamentată pe motivul vrejilor de cucurbitacee, foarte multe cioburi, şi multă cenuşă şi pământ ars. Cevà mai departe s'a găsit o amforă mică întreagă, o săgeată de fier, mai multe bucăţi de *dolium* şi câtevà scoabe de fier. In sfârşit în colţul estic al celui mai îndepărtat spre interior dintre zidurile barbare însemnate pe planul general, s'a găsit încă o vatră de foc şi un vas mic de pământ, aproape întreg, înnegrit de fum.

Urmând pe o lărgime cevà mai mare ca de obiceiu, 5—10 m., săpătura pe lângă turnul patrulater de SV şi curtina de S până la poarta mică de S am întâlnit încă 5 ziduri barbare toate sfârşind perpendicular pe zidul cetăţii şi alcătuind camere de mărimi deosebite între ele, în cari afară de vetre de foc cu cărbuni, cenuşă şi cioburi de vase nu s'a găsit mai nimic. Numai în odaia dela V scării de pe curtina de S am găsit un *dolium* (cu diam. de 1.30 m.) păstrat în poziţia lui primitivă până deasupra pântecelui, iar lângă

(1) Servià la facerea uleiului pentru luminat.

(2) Vezi mai jos la «descoperiri mărunte».

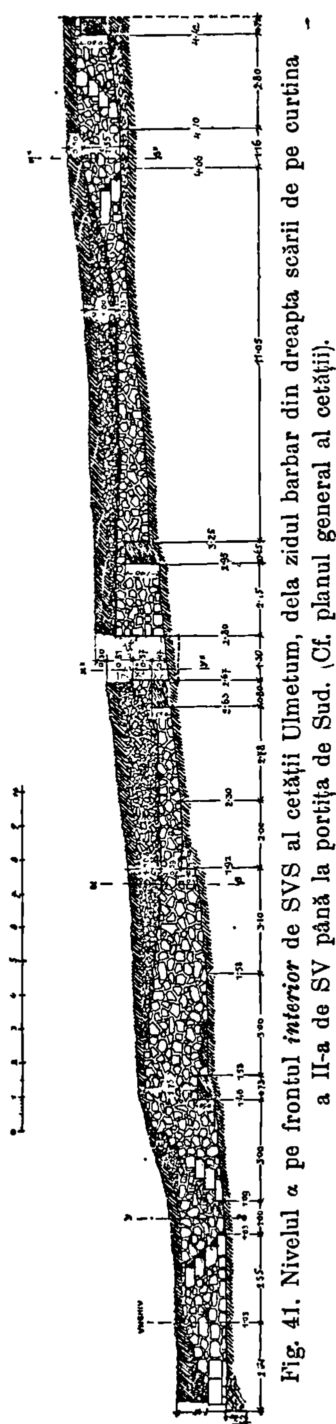

Fig. 41. Nivelul α pe frontul *interior* de SVS al cetăţii Ulmetum, dela zidul barbar din dreapta scării de pe curtina a II-a de SV până la portiţa de Sud. (Cf. planul general al cetăţii).

el, între dânsul şi zidul târziu, dar nu barbar, o mulţime de amfore mici, cu pereţii foarte subţiri (de c. 0.002—0.003), prin urmare depozitul original de vase mici servind la desfacerea resp. utilizarea cantităţii mari de lichid păstrate în *dolium*. Nivelul solului scade aici repede spre SSE şi atât zidul cetăţii cât şi toate clădirile interioare îl urmează etajându-se în trepte: dela zidul barbar din dreapta scării de pe curtina a II-a de SV până la poarta mică de Sud avem o coborîre de nu mai puţin ca 3.42 m. pe o lungime totală în linie aproape dreaptă, de c. 40 m. (Vezi în fig. 41 nivelul α şi cf. fotografia de pe pl. VIII, nr. 1, cu vederea camerei cu *dolium*).

Spre VNV de intrarea de SV am întâlnit, înaintând pe lângă turnul de poartă şi pe prima curtină de SV iarăş pe o lărgime cevà mai mare ca de obiceiu a tranşeei de cercetare (c. 2—4 m.), patru ziduri barbare, iarăş sfârşind perpendicular pe zidul cetăţii, iar dincolo de al patrulea zid, la c. 3 m. depărtare spre SSE de scara curtinei I de SV un mare cuptor zidit în cărămidă, din care ni s'a mai păstrat numai o parte din fundul lui şi un fragment din cerul lui pe o lăţime de c. 1 m. şi o adâncime de c. 0.60. Vatra cuptorului erà de asemenea pardosită cu cărămizi. Şi acest cuptor, ca şi camera cu *dolium* de pe curtina de S, e fără îndoeală nu din vremea byzantino-barbară, ci din cea curat byzantină a cetăţii (v. planul general şi fot. de pe planşa XX, nr. 1).

Ca şi pe dinafară, poarta de NV a cetăţii e tot aşà de bine păstrată şi pe

din lăuntru, oferind cu contraforții ei frumos lucrați un aspect în adevăr monumental (vezi fotografiile de pe planșele XX, nr. 2 și XXI, nr. 1). Adâncimea intrării, fără pragul zidit în vremea târzie și deci lăsat și de mine astfel astupat, pe o lățime de 1.20 m., e de 2.70 (pe contrafortul stâng)—2.80 (pe cel drept) (1); lărgimea ei e de 4.90. In ce privește stâlpii propriu ziși ai porții, ei proemineză cu câte 0.585 de fiecare parte. Din pavimentul de piatră al intrării ni s'a păstrat un rând de pietre lat de c. 1 m., chiar lângă prag, și un alt rând lângă contrafortul stâng, lat de c. 1.32. Pe restul intrării pietrele au fost luate în vremea târzie. Grosimea contraforților cari sunt puțin oblici spre intrările turnurilor pe fața dinspre cetate, e diferită: pe când cel din stânga are 3.25 m., cel din dreapta nu are decât 2.80. Ei proemineză față de frontul interior al laturii cetății numai cu câte c. 1.20: deci sunt mai mici ca acei dela poarta de SV, ceeace indică încă odată caracterul de inferioritate al porții de NV față de cea de SV. Foarte importantă e însă constatarea pe care am făcut-o la unirea contrafortului stâng cu ușorul din stânga al porții, că aici n'a fost întrebuințat sistemul de «cataracte» ca la poarta de SV, ci acela al porților cu canaturi, încuiate pe din lăuntru cu o manelă: în adevăr în zidul intrării chiar lângă ușor e practicată în placaj o scobitură adâncă, de c. 0.30 m., cu o deschidere de 0.20×0.25, în vederea prinderii unuia din capetele manelei. Placajul dela zidul din față fiind distrus la acest nivel n'am putut măsură și cealaltă scobitură, dar ea e sigură și acolo, după urmele ce s'au mai păstrat în beton. Jos în colț, în pavimentul intrării, se vede încă jghiabul făcut de țâțâna porții. Astfel deci avem toate elementele necesare pentru reconstituirea sigură a acestei porți.

Cum am spus, starea de conservare a zidurilor e foarte bună (în comparație cu alte părți ale cetății). Placajul e puternic, ce-i dreptul, pe socoteala multelor monumente antice pe cari le-au folosit clăditorii cetății la această poartă. Am putut descrie patru din ele: unul funerar așezat cu fața la aer în rândul de sus al placajului intrării pe contrafortul din stânga, iar celelalte trei, votive, ascunse toate cu fața în beton, recunoscute de mine ca monumente, desfăcute din beton cât a fost necesar pentru cercetarea lor și lăsate apoi și mai departe *in situ*, în al treilea rând de placaj pe fața dinspre cetate și dinspre turn a contrafortului din dreapta;

(1) «Stânga» și «dreapta» celui ce privește din interiorul cetății spre poartă.

două din ele sunt foarte importante: unul prin vechimea lui, celalalt prin pomenirea unui *vicus Ultinsium* necunoscut până acum, locuit de *Bessi* romanizați (despre *cives Romani* conlocuitori cu

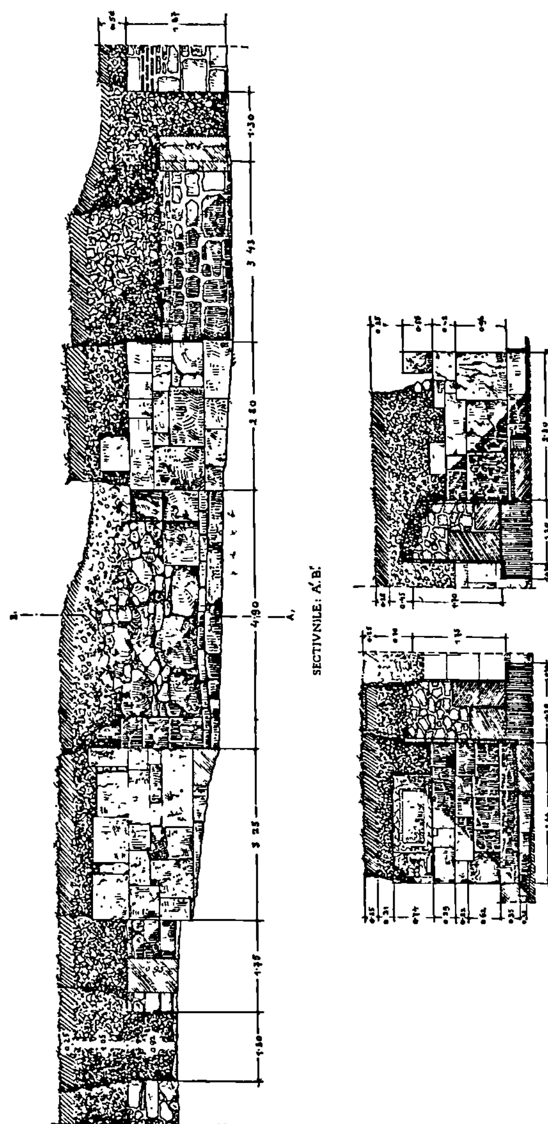

Fig. 42. Vederea interioară a porții de NV (cf. planul din fig. 27): sus intrarea în cetate (astupată) între cei doi contraforți și având dincolo de ei și intrările în turnurile de poartă; jos vederea celor doi contraforți pe fețele interioare (dinspre intrarea porții), cu secțiunea AB prin zidul de astupare a intrării de NV.

ei nu e vorba în această inscripție).—Din ușorii porții avem păstrate pe dreapta două blocuri suprapuse pe o înălțime de c. 1.25 m., iar pe stânga patru rânduri de pietre de talie pe o înălțime de

aproape 2 m. Pragul porții, cevà convex spre mijloc (cf. vederea din fig. 42) e de asemenea întreg păstrat pe două rânduri de blocuri înguste. In intrare avem păstrat pe contrafortul din dreapta placajul pe două sau trei rânduri până la o înălțime de c. 1.40 m. deasupra soclului, iar pe contrafortul din stânga pe patru sau cinci rânduri, până la o înălțime de 2.32 m. In sfârșit fața contraforților dinspre cetate și turnuri e păstrată astfel: în dreapta pe două sau trei rânduri până la o înălțime uniformă de c. 1.40 m., iar pe o singură piatră dintr'un rând superior de placaj până la c. 2 m., și în stânga pe trei sau patru rânduri până la o înălțime uniformă de c. 2 m. (cf. planșa XX, nr. 2 și XXI, nr. 1).

Poarta de NV fiind astupată încă din vremea mai târzie byzantină, intrarea ei a fost utilizată apoi ca o încăpere, fiind închisă și dinspre cetate cu un zid barbar (însemnat de mine complet în planul general al cetății), iar în dreapta și în stânga, alte camere și cămăruțe au fost clădite în acelaș chip primitiv prin ziduri duse perpendicular pe cel al cetății, indiferent de orice considerații mai înalte arhitectonice (unul ajunge în intrarea turnului din dreapta lipindu-se acolo de ușorul ușii pe care o strâmtează cu totul lăsând-o numai de 0.83 m.).—In aceste încăperi s'au găsit o sumă de obiecte, cari ne datează așezarea nenorocită din aceste ruine ca fiind din vremea byzantino-barbară. In adevăr printre altele avem de aici, chiar din principala încăpere din intrarea porții, un fel de dop conic de piatră moale cenușie, cu desemnul săpat în adânc al unei cruci byzantine însoțite de α și ω, de cele două părți ale ei. Iar un capac de vas, făcut din pământ roșu bine ars, dar primitiv modelat, are pe el inscripția sgâriată în lutul încă ud: Κύριε βοήθι. Ambele obiecte sunt deci creștine byzantine. Din aceeaș vreme, poate chiar făcut de aceeaș mână, care a făcut capacul mai sus citat, e un alt capac găsit aici cu inscripția πίε, οἶνος καλός. La colțul zidului barbar, care închide intrarea spre cetate, în însuș spațiul închis, la 0.80 m. deasupra nivelului pardoselii de piatră a intrării vechi s'a constatat o mare vatră de cărbuni. S'a putut degajà o bârnă de stejar complet carbonizată, lungă de c. 1 m. și având în diametru c. 0.15—0.20 m. Dedesubt s'au găsit fragmentele unui *dolium, in situ.* Apoi: o oală de lut, arsă și înnegrită (aproape întreagă), trei funduri de cupe de sticlă, un dop conic de piatră cenușie, simplu, spart,—două căpăcele de vase, simple,—o undreà de bronz, multe fragmente de fier, cuie mari de fier și fragmente informe de bronz, o lampă de pământ ars; în firida manelei din contrafortul

stâng s'au găsit oase de cal: ele nu au ce căută aici, decât dacă ne gândim că locuitorii din vremea barbară a cetăţii mâncau carne de cal: cazul poate fi şi pentru Avari ca şi pentru Bulgari. O altă vatră de foc cu vase şi resturi de cărbuni şi multă cenuşă s'a găsit între cele două ziduri barbare paralèle orientate dela SV la NE imediat la SV încăperii din intrarea porţii de NV (vezi planul general). Şi această vatră e ridicată deasupra nivelului primitiv al cetăţii cu c. 1 m. Peste tot s'au găsit apoi, fireşte, multe pietre mari de placaj, căzute din partea superioară a contraforţilor.

Spre NE de poartă, am lărgit tranşeea de cercetare a curtinei I de NV până la 10 m. în dreptul turnului rotund de colţ. (Cf. pentru această parte a zidului cetăţii secţiunea $\nu'\xi'$, din fig. 43). Am con-

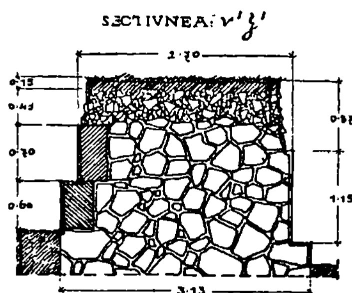

Fig. 43. Secţiune prin zidul primei curtine de NV, lângă turnul rotund de N.

statat şi aici diferite clădiri de construcţie foarte primitivă, întâlnind trei ziduri de piatră cu pământ, perpendiculare pe curtină (vezi planul general). In afară de un paviment destul de barbar, de pietre mari late, şi de două gropi (probabil de bucate) arse bine pe dinlăuntru, adânci de c. 1.20 şi 1.05 m. (vezi situaţia lor în planul general, sub β, γ, şi forma lor în secţiune în fig. 44), precum şi o firidă în zidul curtinei, n'am constatat nimic altcevà de interes, din punct de vedere arhitectonic. Ca obiecte mărunte notez şi aici numeroase coarne de cerb, de cari de altfel abundă cetatea noastră, vase de pământ ars, olane foarte mari (de $0.34 \times 0.57 \times 0.03$) şi numai puţin albiate, dopuri de vase, etc., iar peste tot cărbuni şi cenuşă multă şi în special o mare vatră de foc în apropiere de curtina II de NE. Câtevà fragmente de pietre ecuarisate găsite aici în dărâmături, arată să fi făcut parte din monumente mai vechi

romane. Sunt însă cu totul mutilate, pentru a se mai înțelege cevà lămurit din ele.

Dela poarta de NV spre SV, tranșeea de cercetare dealungul curtinei a fost făcută din necesități tehnice, strâmtă de numai 1 m. Totuș chiar aici s'au găsit diferite obiecte interesante: astfel nu departe la SV de intrarea turnului de V al porții, o râșniță de

GROPILE DE BVCATE [β. γ.]
DIN FATA TVRNVLVI ROTVND DE NORD.

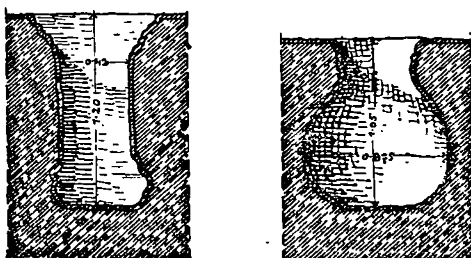

Fig. 44.

mână de 0.72 m. diametru, apoi un zid barbar perpendicular pe curtină, vase, resturi de sticlă și fier, etc. Mai departe mereu alte capete de ziduri târzii lipite de zidul cetății.

II. Clădiri în interiorul cetății.

In partea de Răsărit a cetății localnicii făcuseră acum vreo douăzeci de ani săpături pentru a scoate piatră de clădit și a căutà comori, dând, cum spuneau ei, peste niște trepte și figuri de piatră (lei). Săpăturile acestea nu porniau firește dela vreo înțelegere a configurației clădirilor ascunse sub dărâmături, ci dela judecata simplistă că unde e locul — pe o mică întindere — mai ridicat, trebue să fie cevà deosebit dedesubt. Totuș punctul ales de ei numai din întâmplare își aveà importanța sa: treptele de piatră de cari vorbiau ei, erau însăș scara curtinei a II de SE, pe care de fapt au și distrus-o, nemai rămânând *in situ* decât primele două trepte de jos: una în dreapta și una în stânga. Iar mai spre NV de acest punct unde iarăș săpaseră, începeau de fapt clădirile vechi din cetate.

Liberând cele două porți mici din partea de E a cetății, am hotărît ca pe axele intrărilor lor să se pornească în interior tranșee de cercetare cari să fie duse absolut drept până la întâlnirea, sau a vreunei clădiri, sau a celeilalte tranșee. Prima tranșee, dela poarta de SE n'a relevat în calea ei, pe 50 m. lungime (lățimea ei fiind de peste doi metri), decât resturi infime de ziduri barbare și deabià după 50 m. de săpătură fără rod, am dat peste un zid bun de piatră, prinsă cu mortar, gros de 0.60 m., și având direcția aproape nordică. Urmărind acest zid spre N am constatat de o parte și de alta a lui o sumă de ziduri primitive de pietre prinse cu pământ, mergând fără nici o simetrie în toate direcțiile (vezi planul general). In ce privește însuș zidul bun, la 20 de m. de punctul inițial al cercetării, el se frângeà în unghiu drept spre ESE (având cam aceeaș grosime: c. 0.70 m., pe lungimea de 7.75 m. cât l-am urmărit în această direcție). Ne aflam dară în interiorul unei clădiri mari, pe care urmà s'o cercetăm cu atenție în campaniile viitoare de lucru.

Tranșeea pornită pe axa porții I de NE (vezi planul general), pe o lărgime mai mare, variind — după nevoie — între 3 m. și 10 m. a fost mai norocoasă. In afară de diferite resturi, fără continuitate, de ziduri târzii, am descoperit aici la o adâncime destul de mare, între c. 2 și 2.50 m. sub nivelul actual, o groapă de var foarte largă (1), care a servit la clădirea unei construcții apropiate: în adevăr la 16 m. spre SV de groapă, exact în direcția deschiderii porții, și în continuarea dreaptă a tranșeei, s'a dat peste colțul unei clădiri din vremea bună a cetății, făcută din pietre legate cu mortar, și care a fost apoi urmărită în amănunte în cursul ultimei campanii.

Clădirea, de formă apsidală, orientată cu axa ei longitudinală spre NNE și având spre acest punct apsida, e constituită de un complex de camere (v. planul din fig. 45 și fot. de pe planșele XXI, nr. 2 și XXII, nr. 1), cari exclud dela început interpretarea ruinelor în sensul religios creștin și ne silesc a o pune în legătură cu vieața pur militară a castelului de graniță, care a fost Ulmetum în vremea byzantină. Mă mărginesc deocamdată la aceste expicații, rămânând ca atunci când legăturile acestei clădiri cu cele mărginașe ei vor fi lămurite prin săpături nouă, să insist mai mult asupra rostului și caracterului ei.

---

(1) Nu dau încă dimensiunile, întrucât în ultima campanie ea n'a putut fi complet desfăcută.

In afară de zidul apsidei (v. fot. de pe planșa XXII, nr. 2), gros de

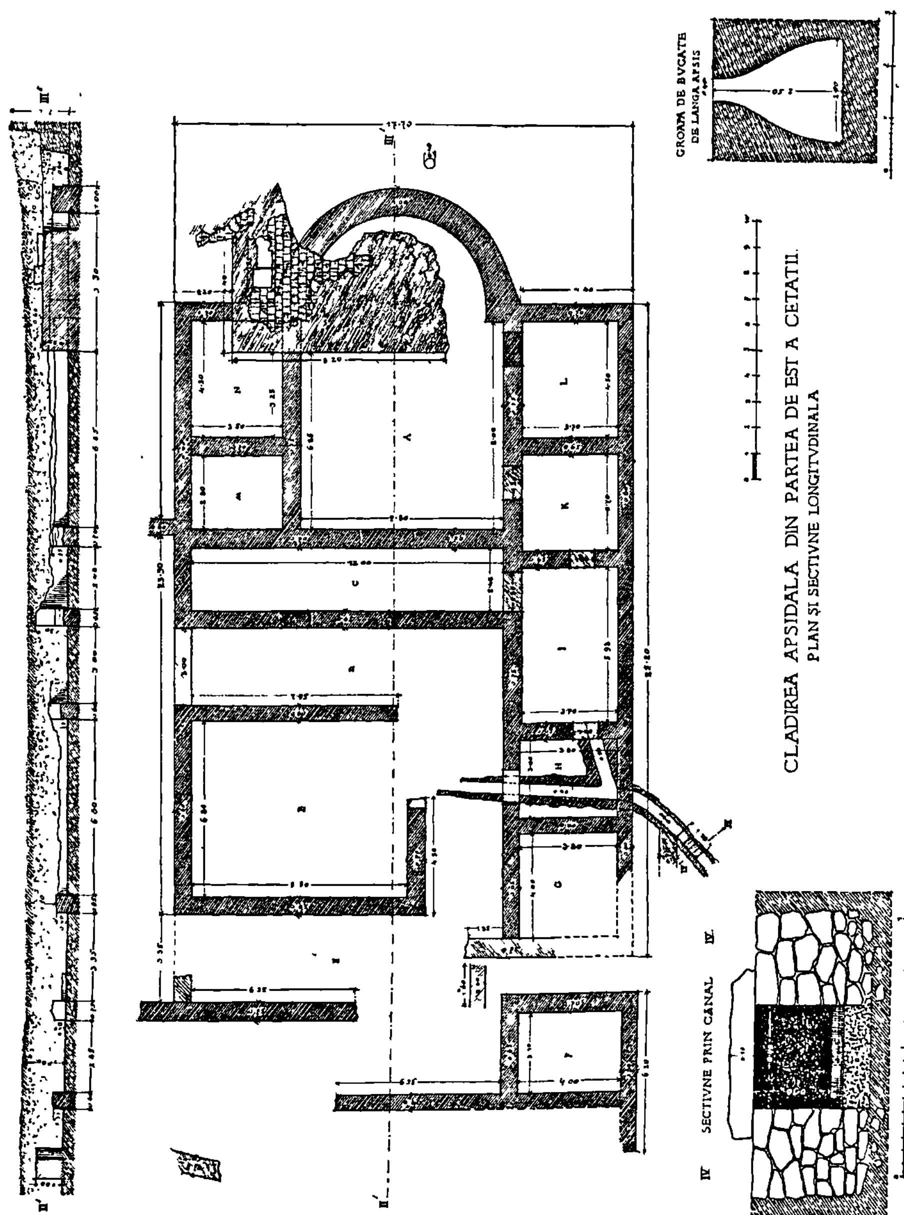

Fig. 45.

1 m., toate celelalte ziduri nu sunt mai groase ca 0.75 m., în deobște variind între 0.60 și 0.70 m.

Lungimea totală a clădirii liberate e de c. 35.50 m., iar lățimea totală de 17.70 m.

Camera principală (A) din acest complex, e în partea ei rectilinie un pătrat de 7,80 (lărgime) pe 8 m. (adâncime), prelungit spre NNE printr'o apsis semicirculară, cu un diametru de c. 6.80 și o adâncime de 4 m. (1). Lungimea totală a camerei e deci de 12 m. In partea stângă a ei, două odăi mai mici: (M) de 2.80 pe 3.50 și (N) de 4.50 pe 3.50. In partea dreaptă începe un șir întreg de camere (L K I H G F) ale căror ziduri de despărțire nu au corespondente în planul de fundamente al corpului principal de clădire: L de 4.50 pe 3.70, K de 3.70 pe 3.70, I de 5.98 pe 3.70, H de 3 pe 3.80, G de 4 (până la zidul barbar) pe 3.80, F de 3.10 pe 4. Spre SSV de camera apsidală se întinde un coridor (C) lung de 12 m. și larg de 2.42. El comunică pe două uși largi de câte 1 m. (pe urmă astupate) cu coridorul principal D, care aveà spre VNV o intrare din afara clădirii, largă de 3 m. Coridorul C comunică spre ESE printr'o ușă largă de 1.50 m. (apoi astupată cu un zid barbar), cu camera I, care la rândul ei aveà uși largi de câte 1 m. (astupate cu ziduri barbare) atât spre camera K, cât și spre camera H. Ciudat e că din coridorul C nu se puteà pătrunde direct în camera mare A, ci numai indirect, prin camerele I și K (spre aceasta din urmă având A o ușă largă de 1.30 m., astupată apoi de un zid barbar). Camera A nu aveà decât două uși: una spre L și una spre K, ambele largi de câte 1.30 m. (și apoi astupate: cea spre L chiar într'o epocă anterioară celei spre K). Din coridorul D care cotià în unghiu drept spre SVS se puteà intrà într'o cameră mare (B) de 6.80 pe 8.30. Restul clădirii e fragmentar păstrat (vezi planul special al ei în fig. 45) și nu mai distingem decât în colțul de S al clădirii o cameră mică (F) de 3.10 pe 4, iar la Vestul ei coridorul duplu E, a cărui continuitate n'o putem urmărì. Din camerele B și I veniau pe subt ziduri două ramuri de canal cari se uniau în camera H, de unde ieșiau pe subt zidul de ESE direct spre S. Acest canal (v. fotografiile de pe planșa XXIII, nr. 1 și nr. 2), larg de 0.40 și înalt de 0.30 pe ramura lui cea lungă și pe brațul unit, și larg de 0.50 pe brațul scurt, conduceà apele din camerele B și I afară din clădire, pe subt pardoseala odăilor. El e lucrat cu îngrijire în beton mare bine rostuit și e acoperit cu lespezi late, acum în mare

(1) Toate cotele acestea se referă la spațiul de locuit, între ziduri, iar nu la spațiul zidit, cu tot cu ziduri.

parte dispărute, iar jos e pavat cu cărămidă (vezi secţiunea anexată planului clădirii).—Zidurile acestei construcţii sunt păstrate numai până la cel mult 1.30 (în deobşte deabià până la 0.40 m.) deasupra nivelului antic (vezi secţiunea longitudinală anexată la planul clădirii şi fot. mai sus citate). Această construcţie a fost de mai multe ori prefăcută, precum am arătat mai sus, cu astuparea intrărilor, ori, precum se vede în plan la camera G, prin completarea zidurilor într'o epocă târzie. Ea a fost însă chiar cu totul părăginită şi deasupra ei s'a ridicat o alta, tot în vremea de cultură veche a Ulmetului. In adevăr, peste o parte din camerele A şi N constatăm la c. 1 m. deasupra nivelului primei clădiri o alta, al cărei pavaj de cărămizi s'a păstrat încă foarte bine pe o întindere destul de mare, clădire care aveà cu totul alt plan şi altă orientare decât cea veche şi fusese clădită peste temeliile acesteia. Am putut urmărì această construcţie târzie byzantină pe 8.20 lăţime şi aproape 7 m. adâncime. Şi ea însă a fost distrusă şi deasupra ei găsim urme de ziduri barbare.

Astfel deci clădirea apsidală dela Ulmetum ne face cunoscută o succesiune de civilizaţii târzii în Scythia Minor, de cari până acum nu aveam aproape nici o ştire precisă. Campaniile viitoare de săpături vor completà în această privinţă ceeace deocamdată dăm aici numai ca un început.

Ca descoperiri secundare, notez afară din clădire, la 1 m. spre NE de apsidă o groapă de bucate, bine arsă pe margini, în formă de sticlă groasă la bază, având sus un diametru de 0.40 m. jos de 2 m. şi o adâncime de 2.50 m. (vezi planul ei anexat la planul clădirii apsidale, în fig. 45).

In ce priveşte descoperirile mărunte dela această construcţie veche, însemn aici altăraşul cu inscripţia mutilată *«fonte dei»*, găsit la colţul de N al clădirii, căzut afară lângă zid, apoi lângă apsidă, pe partea din afară a clădirii o monetă dela Iustinian din anul al XIX al domniei lui,—la doi metri în dreapta gropii, la un loc două amfore sfărmate, precum şi în general multe cioburi de vase comune, fragmente de sticlă, etc.—Pe tranşeea dela portiţa de SE s'au găsit afară de obicinuitele fragmente de vase, şi două *appliques* de plumb.

III. Descoperiri mărunte.

A. *Monete.* Depozite mai mari de monete nu s'au găsit la Ulmetum, afară de acel din turnul de S al porţii de SV; monetele

găsite aici, în total c. 230 (1), sunt de bronz şi aşà de tare oxidate încât numai pe vreo douăzeci şi patru s'a mai putut distinge tipul, datându-se între sfârşitul sec. IV şi încep sec. V (2). Un număr destul de mare de monete sigur datate e din epoca byzantină: avem de pildă documentat continuu şirul împăraţilor dela Iustin I până la Mauricius. Ele s'au găsit mai toate (afară de cele special indicate mai sus) (3) în molozul cărat din cetate cu prilejul săpăturilor. Cele mai multe sunt dela Iustinian (cinci bucăţi — bronz) şi dela Mauricius Tiberius (1 bucată—bronz şi trei bucăţi—aur).

In ordinea cronologică putem înşirà aici următoarele monete sigur descifrate (afară de una dela Constantin cel Mare şi două dela Valentinian I (sau poate cel Tânăr?), pe cari nu le pot fixà decât cu probabilitate, fiind foarte deteriorate):

No.	Cohen²	Avers	Revers	Turnătoria
1. (bronz)	328	Traianus	Dă Parthiei îngenunchiate un rege	—
2. (bronz)	Pick I, 1 p. 172, nr. 492—4, tip nou	Septimius Severus ca la Pick nr. 494	ICT PIH|NΩ|N Zeu călare şi pasăre pe [stindard]—cf. descr. la Pick nr. 492. In exergă G.	—
3. (bronz)	Pick-Regling I 2, 1 p. 890, nr. 3516	Gordianus şi Tranquillina	ΜΗΤΡΟΠΟ|Ν ΤΟ Υ ΤΟΜΕΩC v. descr. la Regling nr. 3516	—
4. (bronz)	Cohen² 244 ?)	Constantinus Magnus (?)	[G]LOR[IA EXERCITVS] (?)	—
5. (bronz)	197	Constans	VOT XX MVLT XXX	—

1) Zic *circa*, pentrucă avem şi frânturi de monete cari pot fi şi din acelaş exemplar

(2 Una dela Iulian, două dela Valentinian (?), una dela Gratian, patru dela Theodosius I, şapte dela Honorius, una dela Arcadius, opt dela Theodosius II.

(3) Notez încă aici moneta autonomă din Histria, a lui Septimius Severus, găsită pe valul de pământ care apără cetatea spre NV.

6. (bronz)	—	D N CONSTAN-[T]IVS NOB C. Bust laureat, drapat, la dreapta.	FEL · TEMP REPARATIO Scena descrisă la Cohen² 44. In exergă SMNB	—
7. (bronz)	293	Constantius	VICTORIAE [DD. AVGG...].	
8. (bronz)	100	Constantius	GLOR[IA EXER-CITVS]	—
9. (bronz)	—	D N IVLIA[NVS...] Bust laureat, drapat, la dreapta	deteriorat	—
10. (bronz)	—	[D N VALEN]TINI-AN[VS P. F. AVG]	deteriorat	—
11. (bronz)	—	Valentinianus (care?)	deteriorat	—
12. (bronz)	Cohen² 75	Gratianus	VOT | XV MVLT | XX In exergă B SISC	Siscia
13. (bronz)	30	Theodosius	SALVS [REI]PV-BLICAE In exergă CONS A	Constantinopole
14. (bronz)	30	Theodosius	Acelaş tip Exerga neclară	—
15. (bronz)	25	Theodosius	[GLORIA? ROMA]NORVM Scena descrisă la Cohen In exergă CON...	Constantinopole
16. (bronz)	24	Theodosius	GLO[RIA ROMANORVM] Scena dela Cohen In exergă SMKI[B?]	Cyzicus (?)
17. (bronz)	28	Honorius	GLO[RIA ROMAN]ORVM Scena dela Cohen In exergă ALEA	Alexandria
18. (bronz)	28	Honorius	Acelaş tip; exerga ştearsă	—

19. (bronz)	56	Honorius	VIRTVS EXERCITI Scena dela Cohen In exergă CONS[K ?]	Constantinopole
20. (bronz)	26	Honorius	[GLORIA RO]MANORVM Descr. la Cohen Exerga ruptă	—
21. (bronz)	26	Honorius	GLORIA [ROMANORVM] In exergă CONS[..]	Constantinopole
22. (bronz)	26 (?)	Honorius	Cf. numărul precedent	Constantinopole
23. (bronz)	27 (?)	Honorius	V. descrierea la Cohen; deteriorat	—
24. (bronz)	Sabatier Pl. IV 17	Arcadius	VIRT[VS EXE]RCITI Impăratul încununat de o Victoria In exergă CONS Θ	Constantinopole
25. (bronz)	Sabatier Pl. V nr. 14	Arcadius	GLO[RIA ROMANORVM] In exergă SMTS	Thessalonica
26. (bronz)	Pl. V nr. 19	Theodosius II	Crucea In exergă SNKB	Nicomedia
27. (bronz)	»	»	»	»
28. (bronz)	»	»	»	»
29. (bronz)	»	»	»	»
30. (bronz)	»	»	»	»
31. (bronz)	Pl. V nr. 20	Theodosius II	Crucea Fără exergă	—
32. (bronz)	Pl. V nr. 13	»	CON[CORDI...] Descr. la Sabatier	—

33. (bronz)	Pag. 118, nr. 25	Theodosius II	CONCORDIA AVGG In exergă SNKB	Nicomedia.
34. (bronz)	— Variantă la Sabatier, nr. 23 (p. 162).	D N IVVTI[NVS] PP [AV]. Bustul diademat al lui Iustinus I, la dreapta. (Foarte rău păstrat).	Indicele M acostat la stânga de o stea, la dreapta de o cruce şi având deasupra o cruce; diferentul A; la exergă NIKM	Nicomedia.
35. (bronz)	Sabatier, p. 182 nr. 36 şi pl. XIII 10.	Iustinianus I (rău păstrat; nu se distinge mai nimic).	In exergă ΘΥΠΟΑ	Theoupolis.
36. (bronz)	— Variantă la Sabatier, p. 185, nr. 62 (pl. XV, 3).	Iustinianus I (bust la dreapta) (rău păstrat).	La stânga indicelui K cu diferentul Γ o cruce lungă între literele [TH] | Є Ч | [P?]	Theoupolis.
37. (bronz)	— Variantă la Sabatier, p. 186, nr. 69 (pl. XV, 10).	Iustinianus I (bust din faţă) (rău păstrat).	Indice K: sus cruce; ANNO XX III; jos NI.	Nicomedia.
38. (bronz)	— Variantă la Sabatier, p. 182 sq., nr. 39 (pl. XIII, 13.	Iustinianus I (din faţă) (destul de bine păstrat).	Revers ca la Sabatier, afară de diferentul Γ şi de numărul anilor X | VI | III.	Constantinopole.
39. (bronz)	Sabatier, p. 181, nr. 29.	Iustinianus I	Intocmai ca la Sabatier	Constantinopole.
40. (bronz)	Sabatier p. 227, nr. 19 (pl. XXII, nr. 2)	Iustinus II şi Sophia (rău păstrat: legenda ştearsă).	ANNO Ч	Constantinopole.
41. (bronz)	— Variantă la Sabatier, l. c.	Iustin II şi Sophia (legenda ştearsă).	Acelaş an şi exergă; deasupra lui M, monogramul în formă de Ж; diferentul Є	Constantinopole.

42. (aur)	Sabatier, p. 231, nr. 5 (pl. XXII, nr. 16).	Tiberius II Constantinus (COSTANTINVS).	VICTOR TIBERI AЧS; în exergă CONOB.	Constantinopole.
43. (bronz)	— Variantă la Sabatier, pl. XXIV, nr. 18.	Mauricius Tiberius (bust din față)	ANNO II	Constantinopole.
44. (aur)	— Variantă la Sabatier, p. 239, nr. 2.	Maricius Tiberius (D N MAVR[I] | TIb PPAVG).	VICTORI A AV GGΘS; în exergă numai OB †ж(1)	Constantinopole.
45. (aur)	— Variantă la Sabatier, p. 239, nr. 1 bis.	Mauricius Tiberius (D N MAVRI TIb PPAV[I]; stea în câmp).	VICTORI | A AVGG; în câmp stea și B; în exergă [C]ONOB 2).	Constantinopole.
46. (aur) (găurită)	Sabatier, p. 239, nr. 2.	Mauricius Tiberius (stea la dreapta capului).	VICTORI | A AVGG urmată de litera S; stea în câmp; la exergă CONOB (3).	Constantinopole.

Avem deci:

Traian	1	exemplar	Theodosius I	4	exemplare
Septimius Severus	1	»	Honorius	7	»
Gordianus	1	»	Arcadius	2	»
Constantin cel Mare (?)	1	»	Theodosius II	8	»
Constans	1	»	Iustin I	1	»
Constantius	3	»	Iustinian	5	»
Iulian	1	»	Iustin II	2	»
Valentinian	2	» (?)	Tiberius II Constantinus	1	»
Gratian	1	»	Mauricius Tiberius	4	»

In afară de acestea, mai trebuesc citate tot aici și monetele ne-

(1) V. fotografia de pe planșa XXIV, nr. 1, 2.

2) *Ibid.*, nr. 1, 1.

3 *Ibid.*, nr. 1, 3.—Sper că nu mi se va luà în nume de rău faptul că am întrebuințat în locul semnelor monetare respective, pe cari nu le aveam de fel, câtevà caractere chirilice numai analoage, iar nu identice cu ele.

descifrabile găsite în turnul de S al porții de SV, în genere din secolul al IV-lea și al V-lea.

B. *Bronzuri.* Din ultimele campanii avem câtevà obiecte foarte interesante; cantitativ avem deasemenea o recoltă mai bogată ca în prima campanie.

1. (Pl. XXIV, fig. 2, nr. 1). Figurină prelucrată ca *applique*, iar în partea de sus prevăzută cu o ureche de atârnat, înaltă în total de 0.097 m. O *Venus* stând cu picioarele încrucișate (odihnește pe piciorul drept) pe un postament stilizat în formă de *ara;* cu dreapta își ține sânul drept, iar cu stânga deasupra mijlocului corpului o draperie îngustă, care-i acopere șoldurile; lucrare negligentă, provincială.

2. (Pl. XXIV, fig. 2, nr. 2). Figurină lucrată ca cea dela nr. 1. Aceeaș reprezentare figurată, în aceeaș mărime; lipsind însă capul figurii, înălțimea ei e de numai 0.073. Exemplar cevà deosebit modelat față de nr. 1.

3. (Pl. XXIV, fig. 2, nr. 5). Fibulă în formă de arbalet, lucrată cu incrustații acum căzute, lungă de 0.07 m. Foarte bine păstrată.

4. (Pl. XXIV, fig. 2, nr. 3). Aplică lungă de 0.034 m.; ornamentată în relief cu o coroană de flori.

5. (Pl. XXIV, fig. 2, nr. 4). Aplică de forma unui capăt de ancoră cu două ramuri (diam. 0.03).

6. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 22). Aplică de forma unui scut heraldic, cu linii săpate în adânc în chipul unor litere, înaltă de 0.025.

7. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 1). Cârlig de atârnat, acum desfăcut, ca un cuiu lung, subțire și strâmb, cu vârful în formă de mugure, lung de c. 0.12 m.

8. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 2). Fibulă în formă de arbalet, lungă de 0.065. Foarte rău păstrată.

9. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 3). Fibulă în formă de arbalet, lungă de 0.078. A fost lucrată cu incrustații. O jumătate de vargă a arcului lipsește. Formă caracteristică.

10. (Pl. XXV, fig. 1 nr. 4). Idem, păstrată cu tot cu acul ei; lungă de 0.05; lungimea vergii arcului de 0.042.

11. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 5). Idem, păstrat numai capul ei, cu curbura patului de arbalet (diam. c. 0.03) și varga arcului (necompletă; lungă în total de c. 0.05). De remarcat e forma massivă a arbaletului.

12. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 6). Idem, fragment din patul arbale-

tului; bine modelat. Toate aceste fibule sunt în stilul secolului al III-lea d. Hr.

13. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 7). Cheie, lungă de 0.048 m.

14. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 8). Fragment dintr'un obiect de alamă, în formă de toartă de vas, înalt de 0.06 m.

15. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 9). Fragment dintr'un tub de bronz (o ţeavă de fluer?) lung de 0.075 m.

16. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 10). Fragment analog cu nr. 7 (lung de 0.03).

17. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 11). Fragment analog cu nr. 7 (lung de 0.03 m.).

18. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 12). Inel, probabil făcând parte dintr'un alt obiect (diam. de 0.019 m.).

19. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 13). Inel, stilizat pe motivul unui şearpe care îşi muşcă în loc de coadă un alt cap (nu doi şerpi încolăciţi în direcţie opusă cari se întâlnesc cu capetele): diam. 0.027 m.

20. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 14). Bandă foarte subţire, lată de 0.01 m. şi întoarsă în formă de inel; lungimea bandei e de c. 0.11 m.

21. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 15). Fragment din fundul unui clopot de forma şi mărimea celor de pe aceeaş planşă, subt nr. 21.

22. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 16). Fragment dintr'un tub de bronz cu pereţii groşi, lung de 0.074 m., şi având diametrul de c. 0.007 (acum e turtit).

23. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 17). Coperişul în formă de calotă sferică aplicată la un cilindru al unui obiect ce se termină ca o măciucă de baston (diam. de 0.057 m.), poate dela capătul unei răzămătoare de scaun, sau dela altă mobilă de casă.

24. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 18). Aplică de forma unei guri de fântână stilizată în cap de leu cu gura deschisă; diam. 0.033 m.

25. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 19). Clopot de forma unui trunchiu de piramidă cu feţe convexe, având ca bază un patrat, înalt de c. 0.090; urechile clopotului sunt în formă de coarne scurte cu vârfurile întoarse mult spre interior. Cele patru muchi ale piramidei formează jos un fel de picioare pentru răzemarea clopotului.

26. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 21). Clopot de formă turtită, dar în acelaş gen ca nr. 25, păstrat numai pe o înălţime de 0.073 m. Urechile îi lipsesc, deasemenea toată marginea de jos.

27. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 20). Aplică de bronz roşu în formă de T, păstrând aproape toate niturile (de alamă) cu cari fusese fixată pe o

cuirasă de piele *(lorica)*, probabil chiar pe piept. Bronzul a căpătat prin oxidare şi ardere o patină oliv închisă, păstrând încă toate ornamentele în lanţuri de puncte, cu cari a fost împodobit: sunt numai ornamente lineare pe motivul a două triunghiuri aşezate unghiu la unghiu, alcătuind un fel de aripi, perechi, perechi. Inălţimea aplicei e de 0.18, lăţimea ei sus, la bara orizontală a lui T, c. 0.11.

28. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 23). Aplică de formă dreptunghiulară (0.018 pe 0.012) ornamentată cu cinci găuri aşezate ca punctele la zaruri.

29. (Pl. XXV, fig. 1, nr. 24—38: toate fragmentele din josul figurii). 14 bucăţi de plăci subţiri de bronz (una de formă rotundă, nr. 35), cari au servit la căptuşirea a diferite obiecte de alt material, fie ca *aplice* propriu zise, fie ca simplă scoarţă protectoare.

C. *Fier*. I. *Arme*.

1. (Pl. XXV, fig. 2, nr. 3). Vârf de săgeată cu trei muchi înguste, lung pe partea ascuţită de c. 0.050.

2. (Pl. XXV, fig. 2, nr. 5). Vârf de săgeată cu trei muchi late, lung pe partea ascuţită de c. 0.047.

3. (Pl. XXV, fig. 2, nr. 7). Vârf de lance, lung de c. 0.13 m., ascuţit în patru muchi.

4. (Pl. XXV, fig. 2, nr. 4, 8, 9). Trei vârfuri de *hastae* (toate trei probabil *spicula*: de fixat lancea în pământ şi numai la nevoie de luptat şi cu acest vârf împotriva duşmanului), lungi cât mai sunt păstrate, de 0.085 (4 şi 8) şi 0.108 (9); numerele 4 şi 9 sunt goale pe din lăuntru, nr. 8 e massiv.

5. (Pl. XXV, fig. 2, nr. 2). Vârf de lance uşoară, poate un fel de *veruculum*, atât cât e păstrat, lung de 0.12 m. In partea de jos se mai văd încă două găuri prin cari treceau cuiele cu cari erà fixat în lăuntrul lemnului lăncii.

6. (Pl. XXV, fig. 2, nr. 10 şi 11). Două fragmente din partea de fier a două *pila* (aşà de mari că suntem înclinaţi a gândì la tipul de *pilum* numit *catapultarium*, care erà aruncat cu *catapulta*), ambele goale pe din lăuntru: nr. 10 lung de c. 0.107 şi cu un diametru de c. 0.047, iar nr. 11 lung de 0.178 (1) şi cu un diametru de c. 0.044.

---

(1) Umflătura ce se vede în fotografie pe la mijlocul lui pe stânga nu face parte din corpul armei, ci e o bucată de pământ cu rugină, *lipită* de ea cât a stat în pământ.

7. (Pl. XXV, fig. 2, nr. 6 *a—d*). Patru fragmente din partea occipitală a unei *galea* obicinuite romane, găsite în al treilea turn de SE. Ni s'a păstrat încă în fragmentul cel mare (6 *a*) bordul de apărare a gâtului în întreaga sa lăţime de 0.046 m. Din partea rotundă a coifului, acoperind capul, ni s'a păstrat afară de restul din 6 *a*, încă şi 6 *b* şi 6 *d*, iar din bordură fragmentul 6 *c*.

II. *Instrumente şi unelte uzuale.*

1. (Pl. XXV, fig. 2, nr. 1). Fragment lung de c. 0.265 m. dintr'un târnăcop (1) (cf. tipuri analoage în *Obergerm.-Raet. Limes*, Lief. XXXIII, Kastell Stockstadt, Taf. IX, nr. 71, 72, 73).

2. (Pl. XXVI, fig. 1). 20 de cuie şi piroane de diferite mărimi şi forme (în majoritate însă cu floarea mică, turtită, şi corpul în patru colţuri), lungi dela 0.28 (cel mai mare de pe planşă: în stânga), la 0.044 (cel mai mic: jos în stânga).

3. (Pl. XXVI, fig. 1, lit. *a*). Nit lung de 0.062 cu floarea lată, în diam. de 0.045.

4. (Pl. XXVI, fig. 1, lit. *b*). Balamà, cu partea rotundă necomplet păstrată şi cu o parte din vârful ascuţit rupt, lungă de 0.1 m.

5. (Pl. XXVI, fig. 2, nr. 1). Secere. Fragment dinspre mâner, lung de c. 0.175 m.

6. (Pl. XXVI, fig. 2, nr. 2). Coasă. Fragment dela vârful ei (muchea coasei e perfect vizibilă în secţiune), lung de 0.185 m.

7. (Pl. XXVI, fig. 2, nr. 5). Coasă. Fragment dinspre mânerul ei (cf. un exemplu analog, întreg păstrat, în *Limes*-ul german, *l. c.* Taf. IX, nr. 7), lung, cu toate frângerile, de c. 0.27 m.

8. (Pl. XXVI, fig. 2, nr. 4). Fibulă în formă de arbalet; varga arcului e ruptă; partea dreaptă a patului de asemenea; e păstrată numai curbura patului cu partea dinspre ureche a acului (diam. fragmentului, 0.06 m).

9. (Pl. XXVI, fig. 2, nr. 3). Topor în formă de bardă lată; fragment lung de c. 0.11 m. Găsit ca şi cel următor, în turnul al treilea de SE.

10. (Pl. XXVI, fig. 2, nr. 7). Topor în formă de bardă îngustă; fragment lung de c. 0.132 m.

11. (Pl. XXVI, fig. 2, nr. 8). Topor mare, massiv; fragment lung de c. 0.137; diam. actual spre coadă, c. 0.036, găsit în al doilea turn de SE.

(1) In fotografie e aşezat cu vârful în sus.

12. (Pl. XXVI, fig. 2, nr. 18). Secure mare de tăiat lemne în pădure (cf. analogia din *Limes*-ul german, *l. c.*, nr. 67), fragment lung de c. 0.168, și lat de c. 0.077, pe partea cea mai bine păstrată.

13. (Pl. XXVI, fig. 2, nr. 6, 9, 10, 12, 21, 22, 23). Șapte cuțite de diferite mărimi, dar cam de aceeaș formă, păstrate în parte chiar întregi: nr. 9, 10, 21 și 22. Dau exempli gratia dimensiunile nr. 21: lama lungă de 0.113, lată spre mâner de 0.018, spre vârf de 0.013, partea de fier prinsă în mânerul de lemn, lungă de 0.033 (e păstrată numai până la prima pereche de găuri, prin cari treceau cuiele ce o fixau în lemn).

14. (Pl. XXVI, fig. 2, nr. 11). Belciug rotund, subțire, rupt, cu diam. de c. 0.055.

15. (Pl. XXVI, fig. 2, nr. 19). Belciug rotund, gros, păstrat întreg, cu diam. de c. 0.06.

16. (Pl. XXVI, fig. 2, nr. 13). Fragment dintr'o lamă, lată de c. 0.019, lung de c. 0.095.

17. (Pl. XXVI, fig. 2, nr. 14, 15, 16, 17 și 24). Cinci scoabe de diferite mărimi: cea mai mare (fără vârfuri) având o lungime de 0.11 m. Găsite în parte în săpătura interioară de lângă a doua curtină de SV.

18. (Pl. XXVI, fig. 2, nr. 20). Fragment nedeterminabil în chip mai precis: poate dela vreun ham ori frâu (lung de c. 0.085).

D. *Plumb.*—Nu s'au găsit decât două ornamente,—un fel de *aplice*, de forma unor cadre rotunde cu mâner, lucrate în parte à jour, în parte presat,—pe tranșeea dela poarta mică de SE spre clădirea apsidală (v. planșa XXXII, fig. 1, nr. 10 și 11). Diametrele lor sunt de 0.1 (vertical) pe 0.075 (orizontal), la cea din dreapta, nr. 11, și de 0,103 (vertical) pe c. 0.068 (orizontal, ținând seama și de partea ruptă în dreapta) la cea din stânga, nr. 10.

E. *Ceramica.*

I. *Terra sigillata.* In afară de fragmente fără nici un caracter, avem o bucată din partea dela gură a unui vas scund, cam de forma unei *patina* (diam. 0.15), cu deschidere largă (diam. de 0.13), ornamentat cu *barbotine*, pe motivul frunzelor de iederă (v. pl. XXIX, fig. 2, nr. 2) și mai multe cioburi de căni și străchini în sigillata de a doua calitate, fără ornamente.

II. *Vase de pământ comune.* Mai toate vasele găsite în cetate, printre cari câtevà chiar întregi, alcătuesc o singură mare categorie

de *fabricate locale*. După forme ele se pot împărţi în: 1° chiupuri mari de tot, de tipul *dolium*, cu diametru până la 1.30 m. şi înălţimea cel puţin tot de atâta, găsite toate *in situ* (d. p. pe tranşeea spre interior, pornită din faţa porţii mici de pe curtina a II-a de NE, în intrarea porţii de NV, înaintea turnului de S al porţii de SV lângă curtina de S (1), etc.); 2° chiupuri şi ulcioare de tipul amforei, cele mai numeroase din toate, de mărimi şi forme diferite: cf. în pl. XXVII, fig. 2, nr. 2 (diam. sus 0.10, jos la gât 0.12, înălţimea gâtului 0.12 şi diametrul curburii mari dela mijlocul vasului 0.32) faţă de nr. 7 (la gură 0.05, diam. gâtului 0.03), alăturea de nr. 7 din pl. XXVII, fig. 1, şi în general aceste două figuri, unde am grupat cele mai caracteristice vase de tipul amforei; 3° ulcioare şi ulcele cu o singură mănuşă, iarăş de o mare varietate de forme: notez ca mai caracteristice, ulcica de formă conică, pl. XXVII, fig. 1, nr. 6 (înaltă de 0.152) şi cea cu tipul de oenochoe, nr. 8 (cu gâtul larg în diam. de 0.062 iar pântecele de 0 155); 4° farfurii şi străchini de tipul *patina* şi *patella*: cf. în pl. XXVIII, fig. 1, nr. 4, păstrată aproape întreagă (diam. de 0.225 la buză şi adâncă de 0.05), nr. 2 (adâncă de 0.07), nr. 3 (adâncă de 0.035), nr. 5 (fragment din buza unei mari farfurii de pământ roşu foarte bine lucrat, probabil marfă importată, şi care a trebuit să aibă un diam. de c. 0.45 m. şi o adâncime de c. 0.1 m.); 6° vase de tipul *hydria* şi *olla*, ale căror capace primitiv ornamentate ori scrise apar destul de des în săpături (cf. pl. XXIX, fig. 1, nr. 3 cu diam. de 0.08, nr. 4 cu diam. de 0.12, nr. 2 cu diam. de 0.18, nr. 1 cu diam de 0.08, şi pl. XXVIII, fig. 2, în stânga, cu diam. de 0.14) (2).

In ce priveşte materialul şi tehnica acestor vase, distingem: 1° vase de pământ galben roşcat, bine frământat şi ars: cele mai numeroase; 2° vase de pământ roşu intens, de factură mai negligentă: în această categorie intră toate chiupurile mari *(dolia)* dela Ulmetum; 3° vase de pământ negru de calitate inferioară; 4° *terra nigra* cu glazură şi ornamente patinate (avem un gât de amforă în pl. XXIX, fig. 2, nr. 1, şi o *patella* în pl. XXVIII, fig. 1, nr. 3).

Ornamente necunoscute faţă de cele descrise în prima mea comunicare despre Ulmetum nu am întâlnit.

(1) Cf. pl. VIII, fig. 1.

(2) Despre inscripţiile de pe ele voiu vorbi în comunicarea viitoare. Citez aici şi un obiect în formă de dop, făcut din piatră moale, în forma unui trunchiu de con, iarăş cu inscripţie pe el: înalt de 0.095, baza de sus cu diam. 0.105, cea de jos, 0.05 (pl. XXVIII, fig. 2, în dreapta).

III. *Lămpi.* Recolta de lămpi în ultimele campanii a fost deosebit de bogată: avem peste douăzeci și două aproape neatinse, încă vreo douăsprezece, cari deși fragmentare sunt totuș destul de complete pentru descrierea tipului lor și în sfârșit o sumă de alte fragmente din încă vreo douăzeci și trei de lămpi. Avem în deobște tipuri comune atât ca formă și dimensiuni, cât și ca ornamentare. Ele sunt, toate, fabricate locale, precum ne arată și tiparul pentru jumătatea de sus a unei lămpi, găsit în dreptul turnului de V al porții de SV (1) Materialul din care sunt făcute, e iarăș variat, dela pământul galben roșcat, fin, bine frământat și ars, până la mâlul sur, abià ars. Vrednice de notat sunt următoarele motive ornamentale caracteristice.

1. (Pl. XXX, fig. 1, nr. 2). In câmpul din mijloc o figură bărbătească plecată mult pe piciorul stâng spre dreapta în poziția ultimului moment al atacului, împungând drept înainte cu o lance. Cf. nr. următor.

2. (Pl. XXX, fig. 1, nr. 5). In câmpul de mijloc un bărbat în poziție analoagă celei mai sus descrise, străpungând un leu care ridicat pe picioarele de dinapoi vrea cu labele dinainte să i se repeadă pe umeri și să-i prindă capul în gura lui larg deschisă. Gaura pentru turnat uleiul este așezată lateral, nesimetric, pentru a se cruțà scena reprezentată în mijlocul câmpului.

3. (Pl. XXX, fig. 1, nr. 4). Lampă cu ornamente lineare simple așezate în chip de raze față de centrul ei: între cele două găuri ale lămpii o *cruce*, bine făcută, având deasupra ei ca un fel de soare cercul gol din mijloc cu razele lui.

4. (Pl. XXX, fig. 1, nr. 1 și 3). Mânerele lămpilor sunt stilizate în chip de măsci de teatru.

5. (Pl. XXX, fig. 1, nr. 6, și pl. XXIX, fig. 2, nr. 3). Mânerul lămpii stilizat ca acroteriu.

6. (Pl. XXXI, fig. 1, nr. 7). In câmpul din mijloc, capul întors spre stânga al unui geniu înaripat: se distinge bine partea de sus a aripei.

7. (Pl. XXXI, fig. 1, nr. 20). Mâner de lampă stilizat ca mască.

8. (Pl. XXXI, fig. 1, nr. 24). Vârf de lampă cu semnul *crucii* pe el. (Poate tot astfel va fi fost și lampa de pe pl. XXX, fig. 2, nr. 5; acum însă liniile sunt prea roase și nu se mai poate precis distinge desemnul făcut).

---

(1) Vezi pl. XXX, fig. 2, nr. 8.

F. *Cărămizi.*—Tipurile de cărămizi găsite la Ulmetum, în zidurile cetăţii şi în dărâmăturile din lăuntru sunt de material, coloare, tehnică şi dimensiuni aşà de variate, încât merită să fie cercetate comparativ şi de aceea dau aici următorul tablou, pentru a puteà servì şi la alte cercetări viitoare într'un chip cât mai expeditiv şi curent :

MATERIAL	Coloarea	Lung.	Lăţ.	Gros.	LOCUL unde au fost găsite
		în centimetri			
Lut amestecat cu puţine fragmente dintr'o cărămidă mai veche şi mai roşie; pasta bine frământată, nu însă îndestul de presată, e plină de spaţii goale; bine ars	galben roşcat	31	27	4.5	In zid
Argilă nisipoasă foarte fină, bine frământată, nu îndestul presată, dar bine arsă	galben cenuşiu	32	32	4.5	In zid
Lut bine curăţit, frământat, ars şi presat	roşu	31	30	4	»
Lut imperfect curăţit, însă bine frământat şi ars	galben urît	31	30	4	»
Argilă nisipoasă foarte fină, bine frământată şi arsă	roşu	31	29.5	5	»
Lut imperfect curăţat, nu prea presat, bine ars	roşu	37	37	5.5	Intrarea turnului rotund de N.
	Cărămizile sunt despărţite prin straturi de moloz de 0.06 m.)				
Lut necurăţit, imperfect frământat, bine ars	roşu urît	31	30	3	Colţul de S al celui de al III-lea turn patrulater de pe laturea de SE.

Stratele de cărămidă, cari alternau pe jumătatea superioară a zidului cu stratele de beton, aveau pe cât putem judecà după resturile unor astfel de strate, căzute fără să se disloace prea tare cărămizile, o grosime de cel puţin 0.45 m. Acelaş strat pare însă a nu fi fost format din acelaş fel de cărămizi, ci din rânduri de cărămizi deosebite. Astfel la încheierea turnului rotund de Est cu a III-a curtină de SE stratul este format din următoarele feluri de cărămizi.

Rândul I: lut necurăţit, imperfect frământat, bine ars, de coloare roşie întunecată.

Rândul II: acelaş material ars până la negru.

Rândul III: argilă fină nisipoasă, necurăţită şi amestecată cu sfărâmături de cărămidă roşie, având coloarea cenuşie-galbenă.

Rândul IV: lut roşu cu pasta neegal frământată, bine arsă.

Dimpotrivă la colţul de S al celui de-al treilea turn patrulater de pe laturea de SE avem căzut un întreg strat de cărămizi în valea dinspre Miazăzi, şi în care observăm: în r. 1, 2 şi 3 un singur fel de cărămidă, identică cu cea din r. III precedent, iar în r. 4 asemănătoare cu cea din r. I precedent. Rândurile erau despărţite prin strate de mortar groase de c. 0.06. Acelaş strat de mortar despărţià, sus şi jos, stratele de cărămidă de cele de beton.

G. *Obiecte de sticlă.*—(Cf. pl. XXXI, fig. 2). Distingem între sticlele dela Ulmetum, afară de geamurile verzui, bine cunoscute, documentate numai prin câtevà fragmente mărunte, următoarele specii de *vase:* 1° cupe mici cu picior, în număr foarte mare; 2° vase cu fundul ascuţit, pentru unguente şi parfumuri; 3° sticle mai mari de păstrat lichide, cu fundul lat şi cu torţi ca la vasele de pământ.

In amănunte observăm:

Planşa citată, nr. 1—7. Picioare de cupe întregi (cu diam. fundului rotund de 0.035—0.040), la cari s'a păstrat încă o parte din corpul vasului. Dintre acestea la nr. 2 corpul erà împodobit cu dungi mici, obţinute chiar din tipar, ce plecau dela legătura cu piciorul spre gură, iar nr. 4 şi 7 cu câte două făşii, *aplicate,* îndreptate iarăş dela picior în sus; ele nu sunt la egală distanţă, aşà că nu înseamnă chiar diametrul cupei. Pasta e albăstruie ori verde. Nr. 8—17: picioare întregi de cupă (cu diam. dela 0.035—0.050 m). Nr. 18—26: fragmente de picioare de sticlă.

27—33. Funduri de vase fără suport, toate de o coloare verde-galbenă, mai mult sau mai puţin irizate. Toate sunt răsfrânte în sus, astfel că formează un con scund cu vârful spre interiorul vasului.

34—35. Gură de vas de tipul vaselor cu gâtul lung şi corpul scund, aproape plat. Pastă albă irizată.

36. Gura cu gâtul şi mănuşile unui vas de sticlă de forma unei oenochoe. Pastă albăstrie, irizată.

37. Fragmente dintr'o gură identică. Pastă verzuie.

38. Gât de sticlă de tip comun. Oliv deschis.

39—40. Fragmente de pahare (cel dintâiu oliv deschis, celălalt alb).

41. Fragment din corpul unei sticle. Albastră clară.

42—44. Funduri conice de sticlă (primele două albe-albastre, al treilea verde).

45. Mănușe dreaptă de borcan (pastă oliv) irizată în verde de smaragd, împodobită cu șențulețe în direcția lungimii ei.

46. Fragmentul unei mănuși rotunde massive de sticlă, pastă oliv, irizată în violet.

47. Fragment din buza unui vas, împreună cu mănușa, pastă oliv.

H. *Obiecte de os, corn și piatră* (1). — Printre lucrurile de os găsite în cetate, mai de interes sunt pieptenii reproduși în pl. XXXII, fig. 1, nr. 9 și 12, dintre cari unul (de 0.092×0.050) deși rupt în mai multe bucăți se poate complet întregì. E de os foarte rezistent și compact; de ce animal, nu pot precizà. Apoi, nr. 6 și 17, două capete de undrele de os; nr. 16 și 19, două plăsele de cuțite (diferite), din cari una, nr. 19, ornamentată cu mici cercuri duple, concentrice; nr. 1, un fragment de fluer: păstrată numai o gaură de aer; nr. 4, un fragment de plăseà de spadă, ornamentată cu linii de găuri și păstrând încă în ea cuiul de bronz cu care a fost fixată pe partea metalică a mânerului armei; nr. 13, o bucată de plăseà de cuțit, păstrând încă cuiul de fier, cu care a fost prinsă.

Foarte multe coarne de cerb au fost găsite la Ulmetum. Prezența lor aici păreà neclară, căci de alimentarea garnizoanei și locuitorilor cu atâta carne de cerb nu puteà fi vorba. Diferite mânere de cuțite, parte numai începute în lucru, parte isprăvite, ne arată că aceste coarne erau aduse aici ca import, în vederea prelucrării lor. Dau pe pl. XXXII, fig. 2, un număr de astfel de coarne, în parte, ori în total prelucrate.

Tot pe această din urmă planșă reproduc cinci cute de gresie pentru ascuțitul armelor și instrumentelor, de mărimi și forme deosebite și, în special două din ele, foarte uzate.

Inainte de a încheià această comunicare, țin și acum să mulțămesc din acest loc funcționarilor Muzeului și școlarilor mei prac-

(1) In prima comunicare despre *Ulmetum* am vorbit la acest paragraf de «fusaiolele» găsite în cetate. Numărul lor firește a crescut în campaniile din urmă. Neprezentând însă nimic remarcabil față de cele publicate, nu mă mai opresc aici asupra lor și nici nu le mai reproduc în planșe.

ticanţi la săpături, pentru sârguinţa şi grija ce au avut-o în împlinirea tuturor însărcinărilor ce li s'au încredinţat. Şi de data aceasta d-l D. M. Teodorescu mi-a fost de cel mai preţios ajutor, şi îi mulţămesc aici în chip special.

Intr'o comunicare viitoare voiu descrie şi interpretà inscripţiile şi monumentele figurate, descoperite în cetate, încheind acest raport pe care am onoarea a vi-l prezentà azi în prima lui parte.

OBSERVAŢIE
CU PRIVIRE LA
PLANUL GENERAL AL CETĂŢII.

Planul general al cetăţii *Ulmetum*, dat pe o planşă specială la sfârşitul acestei comunicări, cuprinde toate rezultatele săpăturilor de până acum. El a fost lucrat ca original în colori şi cuprindeà o legendă în care se arătă însemnarea diferitelor colori întrebuinţate pentru deosebirea diferitelor construcţii ale cetăţii, cari erau, fie de caracter deosebit, dar din aceeaş epocă (d. p. pavajul porţilor ori al intrărilor în turnuri, canalurile, scările de pe curtine, soclul extern şi intern al zidurilor, redate cu haşuri albastre, faţă de negrul cu care erà desemnat în general zidul), fie de caracter asemănător, dar din epoce deosebite (d. p. zidurile clădirii apsidale—vechi—redate ca negru, faţă de zidurile — târzii — dela porţile de NV şi SV ori de pe curtinele de NV şi SV, desemnate cu roşu, sau strâmtările dela porţile mari — vechi — însemnate cu verde ori cu verde şi negru, faţă de strâmtările — târzii — dela porţile mici, redate cu roşu). Toate aceste distincţiuni sunt fireşte pierdute în planul nostru general, dat numai în negru, pe cale pur zincografică. Totuş el se poate uşor înţelege după lămuririle date acum şi cu ajutorul amănuntelor ce se pot vedeà mai sus în textul comunicării. O reproducere în colori a acestui plan general mi s'a părut deocamdată prea timpurie, întrucât mai sunt încă săpături de făcut şi deci la o viitoare comunicare asupra nouălor rezultate, el ar fi rămas învechit. Când cetatea va fi toată desgropată, un atare plan în colori va fi, nici vorbă, adăogat ultimei expuneri, fără rezervele de caracter economic pe care mi le impun acum.

RÉSUMÉ

Le camp d'Ulmetum, II.

Résultats de la deuxième et troisième campagnes de fouilles, des années 1912 et 1913. Première partie.

Pendant la deuxième et la troisième campagne de fouilles à Ulmetum, tout le mur d'enceinte, avec ses portes et ses tours, ainsi qu'une assez grande partie de l'intérieur du camp, ont été complètement déblayés, mesurés et étudiés. La présente communication aura pour objet la description des murs et autres constructions du camp et des menues découvertes faites dans les diverses régions de la cité; quant aux monuments, écrits ou figurés, trouvés dans les murs mêmes du camp ou dans les décombres, j'y reviendrai dans ma prochaine communication sur Ulmetum.

I. *Le mur d'enceinte du camp.* Nous avons décrit, dans la séance du 3 février 1912, la partie extérieure du mur d'enceinte, jusqu'à la courtine du S, alors déblayée seulement sur une longueur de c. 2 m. (Voir *le Camp d'Ulmetum*, I, p. 514 et le plan fig. 3, p. 506). Nous continuons maintenant la description de la partie extérieure du mur du camp.

La courtine du Sud, entre la première et la deuxième tour carrée à droite de la porte SO, a une longueur de 32.15 m.; elle forme un angle (de c. 164° 30') vers l'extérieur, à distance de 14.80 m. de la première tour carrée et descend en terrasses vers le ESE en suivant l'inclination du terrain (voir ci-dessus p. 246, fig. 1, la vue de face de cette courtine et pl. I, fig. 1, la vue perspective de ses terrasses). Dans cette courtine nous constatons une petite porte, dont il sera parlé au paragraphe respectif. L'état de conservation de la courtine est assez mauvais. (Voir ci-dessus p. 247, fig. 1—3, p. 253, fig. 10, p. 261, fig. 17, vue de face et coupes transversales de la courtine). L'épaisseur du mur à l'endroit de l'escalier intérieur, qui conduisait à la terrasse crénelée, est seulement de 1.74 m. (voir ci-dessus p. 247, fig. 3); dans la coupe $\alpha\beta$ (*ibid.*, fig. 2) son épaisseur est de 2.58 et dans la coupe $\eta\vartheta$ (voir p. 253, fig. 10) de 2.65 m. Un égout traverse, non loin de la porte, le mur de cette courtine au niveau du socle: son ouverture est large de 0.20 × 0.20 m.

La première courtine du SE, entre la II-e et la III-e tour quadrilatère de ce côté du camp, forme aussi un angle (de c. 148°) vers l'extérieur, se composant de deux parties bien distinctes: l'une, longue de c. 33.80 m., à peu près complètement détruite, l'autre, longue de 17.70 m., assez bien conservée, surtout sur son côté E, où le mur s'élève encore à une hauteur de 2.40 m. au-dessus du socle (voir p. 248, fig. 4 et pl. I, fig. 2, avec pl. II, fig. 1 et 2). Deux égouts traversent cette courtine près des deux tours qui la flanquent (voir les planches citées) et, à distance de 5.31 m. de la tour carrée de droite (voir ci-dessous), on voit aussi ici une petite porte. L'épaisseur du mur est, à l'escalier intérieur (voir la coupe λμ, p. 249, fig. 5), de 2.18 m., sur la coupe οπ de 2.70 (voir p. 249, fig. 6) et sur la coupe ικ de 2.80 (voir p. 253, fig. 10).

La deuxième courtine du SE, longue de 32.60 m., forme, de même que les deux ci-dessus décrites, un angle (de c. 164°) vers l'extérieur, à une distance de 5.85 m. de la tour carrée qui la flanque à gauche. Cette courtine aussi est traversée par un égout, au niveau du socle. Pas de porte ici. La conservation est assez mauvaise (voir p. 250, fig. 7, vue de face, et la phot. pl. III, fig. 1). L'épaisseur du mur varie entre 1.70 m. (à l'escalier intérieur: voir la coupe φχ, p. 251, fig. 8) et 2.60 m. (coupes τυ et ψω; p. 254 suiv., fig. 11 et 12).

La troisième courtine du SE, rectiligne, longue de 20.50 m., est mal conservée et paraît avoir eu dès l'origine une facture moins soignée que les autres (Voir p. 252, fig. 9 et pl. III, fig. 2). Pour son parement on a utilisé des bornes assez rudement équarries, en partie avec des inscriptions encore conservées (je reviendrai là-dessus dans ma prochaine communication). Cette courtine a aussi son égout. L'épaisseur de son mur est de 2.63 m. (coupe α'β', p. 255, fig. 12)—2.70 m. (coupe γ'δ', p. 256, fig. 13).

En ce qui concerne l'extérieur des trois tours carrées déblayées pendant ces dernières campagnes de fouilles, nous remarquons: La première tour du SE est, si nous exceptons la grande φρουρά du côté NO, la plus grande du camp (10.90 × 13.15 × 10.90). C'est qu'elle avait à défendre des courtines d'une longueur excessive: 32 m. à gauche et 51.50 m. à droite, dont 17.30 vers la gauche et 33.80 vers la droite, n'avaient pour les protéger que cette tour, parceque à ces distances les courtines tournaient en angle très prononcé vers d'autres tours (Voir le plan général du camp). Cette tour est très mal conservée (voir p. 253, fig. 10). La deuxième tour quadrilatère du Sud a la forme d'un rectangle trapezoïdal de 7.33 × 13.50 × 7.80 m. Elle est à l'extérieur la mieux conservée de toutes les tours du camp: son mur s'élève encore à une hauteur de 2.20 m. (voir p. 254, fig. 11, le premier dessin et les phot. pl. II, fig. 2 et pl. IV, fig. 1). La troisième tour du SE a ces dimen-

sions: 8.70 × 12.20 × 9.00. Elle est mal conservée (voir les dessins p. 255, fig. 12). La tour d'angle de l'E, en forme de fer à cheval, est la plus grande des tours d'angle du camp. Elle a un diamètre de 15.44 m. et un circuit de 37.40 m. Du côté E, le mur est traversé par un égout au niveau du socle. État de conservation très mauvais.

Les petites portes du camp, de simples ouvertures dans le mur d'enceinte, sans tours de défense sur les flancs, comme aux deux grandes portes d'Ulmetum sur les côtés NO et SO, et même sans contreforts, sont en nombre de quatre: deux sur le côté SSE et deux sur le côté NE. Ces deux dernières—des brèches informes dans la muraille—sont tellement détruites, que je n'ai pu les reconstituer qu'à l'aide des deux autres du côté SSE. Toutes ces petites portes ont à peu près le même plan; la mieux conservée, celle de la première courtine du SE (voir le plan général et les plans, coupes et vues, p. 248, fig. 4, p. 254, fig. 11, p. 258, fig. 14—16) a vers l'intérieur une largeur de 2.42 m. et vers l'extérieur, à cause des piliers, seulement 1.31 m. (voir phot. pl. IV, fig. 2). L'entrée est pavée vers l'extérieur de grands blocs équarris et vers l'intérieur de pierres plus petites et irrégulières. Quoique très modeste par ses dimensions, cette porte a encore été rétrécie à une plus basse époque, gardant à l'extérieur une ouverture large de seulement 0.80 m. Le grand bloc qui a servi à cet effet est encore sur place (voir la coupe p. 259, fig. 16 et phot. pl. IV, fig. 2). Cette porte est conservée jusqu'à une hauteur de 1 30 — 1.45 m. au-dessus du niveau de l'entrée. Une autre petite porte, assez bien conservée (jusqu'à une hauteur de 1.04—1.13 m.) pour pouvoir être reconstituée dans ses détails, est celle du côté S du camp; sa largeur à l'intérieur est de 2.48 m.; les piliers à l'extérieur n'existent plus; mais d'après les traces laissées par les pierres de taille dans le mortier, la largeur de la porte à l'extérieur n'a pu dépasser 1.50 m. Ce qui est à cette porte intéressant à noter, c'est la direction de son axe inclinée par rapport au front du mur du camp (Voir p. 261, fig. 17, le plan, les coupes et les vues de cette porte et la phot. pl. V, fig. 1). Cette porte a aussi été rétrécie vers l'extérieur, jusqu'à une largeur d'entrée de seulement 0.75—0.80 m. Les petites portes des courtines du NE (voir le plan général du camp et les plans de détail reconstitués, p. 263 suiv.) ont dû avoir, à ce que nous en pouvons juger d'après les restes de leurs fondements, les mêmes dimensions que les ci-dessus décrites, n'ayant non plus aucune tour ou contrefort de défense sur leurs flancs.

A l'intérieur du camp, nous avons déblayé jusqu'à présent toutes les tours, le front intérieur des courtines, une grande portion de terrain devant la porte et la première courtine du NO, — puis une autre portion encore plus vaste devant l'entrée du SO et la courtine du S, — enfin c. 600 m. □ dans

la partie E du camp, à l'intersection des deux tranchées partant des petites portes du SE et NE vers l'intérieur du camp. Tout le mur est travaillé à l'intérieur de la citadelle en *opus incertum;* les interstices des pierres sont soigneusement remplis de mortier (voir pl. XI, fig. 1); nous ne rencontrons du parement régulier qu'aux deux portes du NO et du SO et aux piliers, qui, dans la grande tour du NO et dans la tour d'angle du N, soutenaient les étages supérieurs. Pour la construction du mur du camp on n'a employé des briques que par exception dans la partie inférieure, tandisque la partie supérieure, à en juger d'après les décombres du côté SE de la citadelle, était construite à la manière byzantine en chaînes de briques alternant avec des couches de béton.

La troisième courtine du SE près de la tour d'angle d'E et la première courtine du NO faisant exception, toutes les autres courtines du camp possèdent à l'intérieur des escaliers doubles, pratiqués dans l'épaisseur du mur perpendiculairement sur son front. De grands blocs équarris, de dimensions inégales, servent de marches, dont la largeur varie entre 0.76 m., à la première courtine du NE, et 0.93 m., à la troisième du NO (cet escalier est le plus beau et le mieux conservé: jusqu'à une hauteur de 1.78 m.: voir ci-dessus p. 266, fig. 20) et la hauteur entre 0.28 et 0.40 m. L'état de conservation des escaliers est assez bon (voir pl. V, fig. 2, VI—VIII, pl. IX, fig. 1; voir aussi ci-dessus fig. 5 et 8). Un détail intéressant qui mérite être cité, c'est que l'espace libre, en bas, au milieu de ces escaliers doubles, varie beaucoup de l'un à l'autre. En comparant la longueur des courtines à la largeur des escaliers, on remarque le rapport proportionnel entre la largeur de ceux-ci et la longueur de celles-là. Il semble que pour la défense des longues courtines, les escaliers devaient avoir plus d'espace, pour qu'un plus grand nombre d'hommes puissent à la fois monter à la terrasse crénelée.

Nous passons maintenant à la description de l'intérieur des tours du camp. La tour d'angle de l'E est à peu près circulaire (les deux axes, 9.88 et 9.84), avec un front rectiligne (5.11) seulement du côté de l'entrée; celle-ci avait eu d'abord 1.45—1.50 m. de largeur, puis à une époque postérieure avait été rétrécie à 1.15 m.; ce rétrécissement encore d'une assez bonne facture date—d'après son aspect—du même temps que celui que nous avons constaté à la grande porte du SO. En face de l'entrée le mur est percé par un égout (0.30 × 0.30 m.; voir pl. IX, fig. 2). Au milieu de la tour on avait construit, pour le soutien des étages supérieurs, un pilier quadrangulaire (2.37 × 2.40 m.) en béton et chaînes de briques (voir ci-dessus fig. 26 et pl. X, fig. 1), mais de manière à laisser passer par son milieu, dans la même direction que l'égout, un conduit voûté en plein cintre, haut de 0.70 et large de 0.55 m., construit tout en briques et pavé de briques. La tour

nous est conservée jusqu'à une hauteur de 1.25 m. au-dessus du socle; l'épaisseur du mur varie entre 2.50 m. et 2.80 m.

La tour quadrangulaire du NE, conservée jusqu'à une hauteur de 1.15 m. au-dessus du socle, a 5.30×4.43 m. à l'intérieur. L'entrée, large de 1.30 m., fut plus tard complètement obstruée par des constructions barbares (voir pl. X, fig. 2). A l'intérieur de cette tour on observe, placé du côté N, un mur de bonne époque, en béton, épais de 0.65 m., qui traverse obliquement la tour, à peu de distance du mur du camp (voir pl. XI, fig. 1). Il semble que ce mur constituait la substruction d'un escalier en bois, qui montait aux étages supérieurs. Le mur de la tour a une épaisseur de 2.60—2.65 m. On a trouvé dans la tour, entre autres objets moins caractéristiques, une lampe en terre cuite avec la représentation en relief d'un combat entre un homme et un lion.

La tour d'angle du N a été à peu près entièrement démolie par les habitants du village voisin, qui cherchaient de la pierre de taille pour la construction de leur église. Le mur de la tour est conservé à l'entrée jusqu'à une hauteur de c. 1.30—1.45 m. et à l'intérieur jusqu'à 1.10 m. au-dessus de socle. Du pilier du milieu, qui avait été soigneusement parementé de beaux blocs équarris, il ne reste aujourd'hui que 0.30 m. au-dessus du socle: les paysans l'ont tout démoli. Le diamètre de la partie circulaire de la tour est de 9.44 m.; la plus longue des axes, de 10.04. L'entrée est asymétrique par rapport au plan de la tour, étant très déviée vers le NO; sa largeur est de 1.58 vers le camp et de 1.50 m. vers la tour (voir le plan général). Le pilier central, quadrangulaire, de 1.75 × 1.80 m., est de même placé sans symétrie par rapport aux axes et à l'entrée. Le mur de la tour a une épaisseur de 2.50—2.60 m.; èn ce qui concerne sa construction on peut remarquer dans l'intérieur l'usage que l'on a fait des chaînes de briques (type 0.37 × 0.37 × 0.05) entre des couches de béton, même dans la partie inférieure du bâtiment (voir pl. XII, fig. 1; cp. pl. XI, fig. 2). On a trouvé dans cette tour deux pierres de moulins à bras, différentes, aux diamètres de 0.60 et 0.70 m.

La tour du N de la grande porte du NO (longue de 5 m. et large jusqu'à 4.85 m.) est très caractéristique tant par son plan (voir ci-dessus p. 273, fig. 27, à droite), que par l'aspect des couches des décombres, examinées en coupe verticale. Son entrée, d'une largeur exceptionnelle (2.10 m.) est placée du côté N, contre le paroi même de la tour. Vers le camp le cadre de la porte, en pierre de taille (voir pl. XII, fig. 2 et pl. XIII, fig. 1) rétrécit l'entrée jusqu'à 1.30 m. Au temps de la décadence d'Ulmetum un mur barbare finissait du côté Sud dans l'entrée même, la diminuant encore jusqu'à seulement 0.83 m. (voir fig. citées et fig. 27). Le mur de cette tour, con-

servé à l'entrée jusqu'à 1.87 m. et sur le pourtour jusqu'à 1.20 m., nous montre aussi la même technique qui emploit aux parties supérieures des chaînes de briques alternant avec des couches de béton. En déblayant cette tour nous avons pu constater dans la section des éboulements les couches suivantes (voir p. 274, fig. 28), de haut en bas: 0.50 m. terre végétale, débris de tuiles, petites pierres, — 0.55 m. beaucoup de tuiles avec du mortier, des pierres et de la terre végétale, — 0.50 m. de la pierre, des briques, du mortier, peu de tuiles, — 0.30 m. (parfois jusqu'à 0.40 m.) de la cendre presque pure en si grande quantité et si dense qu'elle peut être extraite en blocs, — 0.65 m. de la terre avec de la cendre et quelques briques et pierres. La cendre provient de céréales complètement calcinées; on reconnaît encore la forme des grains, qui semblent avoir été de l'avoine: un grand dépôt sur lequel la tour s'est ensuite écroulée. Le mur de cette tour est épais de 2.50—2.55 m.

La tour d'O de la grande porte du NO est un peu plus plate que celle du N: elle a une longueur de 4.71 sur une largeur maximale de 4.80 m. L'entrée dans la tour (voir pl. XIII, fig. 2) large de 1.26—130 m. est pavée de briques. Le mur est conservé jusqu'à une hauteur de 1.30 m. au-dessus du socle. Son épaisseur est de 2.50—2.60 m.

La grande tour quadrilatère du NO (v. pl. XIV, fig. 1 et le plan p. 275, fig. 29) a à l'intérieur 10.46 × 14.75 (vers le camp) — 14.90 m. (vers l'ennemi) = c. 155 m. □. Deux piliers quadrangulaires (2.00 × 1.90 m. au socle, 1.60 × 1.62 m. au fût) symétriquement placés (voir le plan cité) soutenaient les étages supérieurs. Jusqu'à une hauteur de 1.30 m. ils sont construits en béton encaissé par des pierres de taille; en haut des chaînes de briques alternent avec des couches de béton (voir le plan, fig. 30 et les pl. XIV, fig. 1 et 2, XV, fig. 1). L'entrée de la tour en pierres équarries (v. pl. XV, fig. 2) avait eu au commencement une largeur de 2.48 vers la tour et de 1.86 m. vers le camp. Peu après les mêmes constructeurs byzantins qui l'ont bâtie, l'ont rétrécie du côté du camp avec de petits piliers en briques, jusqu'à 1.10 m. (voir le plan, les vues et les coupes, fig. 31—33 et pl. XV, fig. 2): cette partie de l'entrée est conservée jusqu'à une hauteur de 2.02—2.32 m., tandisque vers l'intérieur de la tour il ne nous reste du mur ancien que 1.10—1.15 m. au-dessus du socle; le reste de la tour est conservé jusqu'à 1 m. au-dessus du socle. L'épaisseur du mur est de 2.60—2.70. A l'origine la tour avait été pavée de briques (cp. la coupe, fig. 34). Dans cette tour nous constatons encore sur la droite deux petits réservoirs de 2.90 × 1.55 m. de largeur et 1.50 m. de profondeur, qui ont peut-être servi comme greniers — et, dans le coin S de la tour un autre, plus grand (c. 3.40 × 3.50) de l'époque quasi-barbare de la cité, construit en pierres liées avec de

la terre, conservé, par endroits jusqu'à une hauteur de 2 m. (v. pl. XV, fig. 1). Entre les deux piliers de la tour on a trouvé deux moulins à bras, de 0.70 m. de diamètre, et entre eux la partie supérieure d'un autel en marbre avec une dédication grecque en l'honneur de l'impératrice Tranquillina. Près du pilier du N a été trouvé un autre moulin à bras, de 0.70 m. de diamètre, et les restes informes d'un autre autel en marbre ressemblant par sa facture à celui dédié à Tranquillina et qui avait été probablement préparé à recevoir une inscription analogue en l'honneur de Gordien III. Je n'insiste plus ici sur les autres petites découvertes faites dans cette tour.

La tour d'angle de l'O est dans notre camp la plus petite des trois tours de ce genre ; à peu près circulaire, elle a un rayon de 3.50 m. L'entrée est large de 1.20 m. vers le camp et de 1.54 vers la tour. Le mur, conservé jusqu'à une hauteur de 1.05 m., a une épaisseur de 2.50 m.

La tour de l'O de la grande porte du SO (v. pl. XVI, fig. 1 et le plan de la fig. 35, pag. 281) est plus large (à la base 5.37 m.) que longue (4.91 m.). L'entrée a une largeur de 1.30 m. L'épaisseur du mur, conservé jusqu'à une hauteur de 1.60 m., varie entre 2.50 vers le camp et 2.66 près de la jonction de sa courbure avec la courtine. Dans cette tour on a trouvé beaucoup d'objets en fer (entre autres un entier dépôt de couteaux), des appliques en os, des lampes, dont l'une chrétienne, un moule en terre cuite pour la partie supérieure des lampes, parfaitement conservé ; puis beaucoup d'objets de moindre importance.

La tour du S de la porte du SO (v. pl. XVI, fig. 2 et XVII, fig. 1, avec le dessin, fig. 35, pag. 281) est plus longue (5.30 m.) que large (4.72 m.). Le mur, uniformément conservé jusqu'à une hauteur de 1.30 m. au-dessus du socle (v. p. 282, fig. 36, une coupe longitudinale de cette tour), a une épaisseur qui varie entre 2.50 m. vers le camp et 2.75 m. vers la courtine du SO. L'entrée, large de 1.30 m., est bien travaillée avec de grands blocs parmi lesquels nous avons eu la surprise de voir encastré un autel votif du temps de Marc-Aurèle et Lucius Verus, mentionnant les ***cives Romani et Bessi consistentes vico Ulmeto***. Une coupe à travers les décombres trouvées dans la tour (voir p. 283, fig. 37) nous montre la succession de plusieurs époques de civilisation à Ulmetum. Dans les couches inférieures on a trouvé plus de deux cents petites monnaies en bronze des empereurs du IV-e et V-e siècle (nous avons la série de Julien à Théodose II), une monnaie en bronze de Maurice Tibère, et d'autres objets de moindre importance.

La grande tour carrée du S (la première du SE) a 8.10 × 8.13 m. Par endroits démolie jusqu'au socle (voir la coupe ci-dessus, p. 284, fig. 38), elle est vers le camp encore conservée jusqu'à une hauteur de 2 m. (v. pl. XVII, fig. 2). Le mur est épais de 2.50 (vers l'extérieur) — 2.75 (vers le camp)

L'entrée est très large : 2.13 m. vers la tour, 1.60 m. vers le camp. Au temps de la décadence d'Ulmetum, elle avait été rehaussée jusqu'à 0.80 m. au-dessus du seuil primitif (v. p. 284, fig. 38, la coupe II—II et pl. XVIII, fig. 1, pl. XVII fig. 2). Au contraire le niveau intérieur de la tour a été dès le commencement beaucoup plus bas (c. 1 m.) que le seuil, car nous constatons un escalier descendant dans la tour. Cette différence de niveau vient de l'inclination trop abrupte du terrain de ce côté du camp.

La deuxième tour quadrilatère du SE (5.05 — 5.09 × 8.50 — 8.62) est assez mal conservée à l'intérieur : seulement jusqu'à 0.65 — 0.82 m. au-dessus du socle sur les trois côtés exposés à l'ennemi, et jusqu'à 1.80 m. vers le camp (voir la coupe ρσ, pag. 285, fig. 39). Le mur a une épaisseur de 2.50 — 2.60 m. L'entrée, large de 1.50 m., est continuée à l'intérieur de la tour par une terrasse en béton, qui semble avoir été le socle des piliers (peut-être en bois), qui soutenaient les étages supérieurs. Dans cette tour nous avons trouvé — entre autres objets — un moulin à bras, probablement tombé des étages supérieurs (v. pl. XVIII, fig. 2) et une inscription byzantine, mentionnant à Ulmetum les *milites lanciarii iuniores*.

La troisième tour du SE (6.13 × 6.87 — 7.00 m.) est assez bien conservée (v. pl. XIX, fig. 1) : jusqu'à une hauteur uniforme de c. 1.80 m. L'entrée est large de 1.60 m. Dans cette tour les maçons qui travaillaient au mur (sans doute des soldats de la *legio* ou *numerus* des *lanciarii iuniores*) nous ont laissé deux graffiti, tracés dans le mortier encore mou, qui remplissait les interstices des pierres : *Domino fratri* et *vivam*. En outre on a trouvé des fragments d'une *galea* en fer, des restes de haches en fer et d'autres objets de moindre intérêt.

Je passe à la description de l'intérieur des portes. Les portes d'Ulmetum reproduisent le plus simple des types connus : celui avec une seule entrée et sans *propugnaculum*, qui revient aussi à *Tropaeum Traiani* et à *Troesmis*, mais encore plus réduit qu'à Ulmetum, où nous avons le type de la Porta Pinciana ou de la Porta Salaria de Rome, dont les entrées sont continuées à l'intérieur par des contreforts qui défendent de côté les entrées des tours qui flanquent les portes.

La profondeur de la porte du SO (v. le plan, p. 281, fig. 35) est de 4.20 m., sa largeur de 4.55 m. Les contreforts sont épais de 3.25 m. Ils dépassent le front intérieur du mur du camp avec 1.35 m. (à droite) et 1.65 m. (à gauche). L'entrée et les contreforts sont parementés de pierres de taille (en partie des monuments votifs ou funéraires plus anciens). Cette porte n'est conservée que jusqu'à une hauteur maximale de 1.20 — 1.40 m. (comparer la vue donnée ci-dessus, p. 288, fig. 40 et pl. XIX, fig. 2). Le terrain à l'intérieur du camp en face de la porte du SO, déblayé jusqu'à une distance

de 25 m. vers le NNE, dans la direction de la rue principale du camp et jusqu'à 30 m. vers le SE, le long de la II-e courtine du SO, jusqu'à la tour quadrilatère la plus proche (voir le plan général), ne nous a livré que des ruines informes de murs faits sans aucun soin (les pierres sont liées avec de la terre jaune ou noire) et, à l'intérieur de ces constructions primitives, beaucoup de fragments de vases de facture locale, des débris en fer (couteaux, pointes de flèches, etc.), en verre, en os, de petits objets en bronze (fibules, cloches, etc.), des graines de lin, des lampes, enfin tous les vestiges, si communs de la vie romaine provinciale des derniers siècles, avant la conquête définitive des régions danubiennes par les Slaves. Je n'insiste plus ici sur ces restes que j'ai décrits en détail ci-dessus, p. 288 et suiv., p. 299 et suiv. Je note seulement que tous les murs quasi-barbares, que j'ai rencontrés ici, ne tiennent aucun compte du plan et de la destination primitive du camp. Ils aboutissent tous perpendiculairement au mur d'enceinte qu'ils utilisent simplement comme quatrième paroi de leurs bâtiments.

En continuant sur une largeur de 5—10 m. des deux côtés de la porte du SO, les tranchées faites pour la recherche de la face intérieure des courtines adjacentes, j'ai constaté partout les mêmes murs transversaux, qui forment une suite continue de petites chambres tout le long des courtines. Dans l'une de ces chambres (à l'O de l'escalier de la courtine S) nous avons trouvé encore ***in situ*** un grand ***dolium*** (diam. de 1.30, hauteur incertaine) avec un entier dépôt de petites amphores (v. fig. 41, coupe de niveau sur cette partie du camp, et pl. VIII, fig. 1, la chambre avec le ***dolium***), et dans une autre chambre (près de l'escalier de la première courtine du SO) un grand four à pain, en partie écroulé (v. le plan géneral et pl. XX, fig. 1).

La porte du NO (voir le plan ci-dessus, p. 273, fig. 27) est mieux conservée que celle du SO et nous offre un aspect monumental plus complet (voir pl. XX, fig. 2 et XXI, fig. 1). La profondeur de l'entrée (sans le seuil — large de 1.20 m. — muré à une époque postérieure et que j'ai laissé dans le même état, à titre de document) est de 2.75 m., sa largeur de 4.90 m. Les piliers de la porte avancent de chaque côté avec 0.585 m. Les contreforts ne sont pas de la même épaisseur : celui de gauche a 3.25 m., celui de droite seulement 2.80. Ils proéminent sur la face intérieure du mur du camp avec 1.20 m : ils sont donc plus petits que ceux de la porte du SO. La porte du NO — d'après les vestiges que nous y avons trouvés — n'a pas eu le système de fermeture par herses *(cataractae)*, comme la porte du SO (voir le Résumé de ma I[e] communication sur *le Camp d'Ulmetum*, Bucarest 1912), mais celui plus commun par portes à deux battants. Cette porte est conservée par endroits jusqu'à une hauteur de plus de 2 m. au-dessus du socle

*

(cp. la vue de face, ci-dessus, p. 292, fig. 42). Le parement de l'entrée et des contreforts est formé en partie d'anciens monuments votifs ou funéraires, les uns placés la face contre le mur, que j'ai pu décrire sans les tirer de leur emplacement primitif. Cette porte avait été condamnée par la génération qui suivit aux constructeurs du camp : son entrée, murée aussi du côté du camp, fut utilisée comme simple habitation (v. le plan général du camp et la pl. XX fig. 2). Les demeures semi-barbares de ce côté du camp sont datées par des trouvailles faites ici ; entre autres, un poids en pierre avec la croix byzantine entre les lettres α et ω, puis un couvercle de vase avec l'inscription Κύριε βοήθι. On a trouvé aussi — restes des viandes consommées par les derniers habitants de cette forteresse — des os de cheval déposés dans l'un des trous qui avaient servi lors de la construction du camp au fixage de la poutre transversale qui fermait au dedans les battants de la porte.

Les fouilles que nous avons pratiquées à l'intérieur du camp (voir le plan général) ont conduit à la découverte d'une construction absidale, avec l'axe longitudinale orientée vers le NNE, où est son abside (v. le plan ci-dessus, p. 297, fig. 45 et les pl. XXI, fig. 2 et XXII, fig. 1). Outre le mur de l'abside (v. pl. XXII, fig. 2) épais de 1 m., tous les autres sont épais au plus de 0.75 m., généralement variant entre 0.60 et 0.70. La longueur totale du bâtiment est de 35.50 m. et la largeur totale de 17.70. Les diverses pièces qui composent cette construction ne communiquent pas symétriquement entre elles, mais deux corridors (C et D sur le plan, fig. 45), que l'on doit passer d'abord, conduisent aux chambres. Des pièces B et I partent les branches d'un canal, qui passant sous les murs s'unissent dans la chambre H et ressortent en dessous du mur de l'ESE directement vers le S. Le canal (v. pl. XXIII, fig. 1 et 2), large (à l'intérieur) de 0.40—0.50 et haut de 0.30, conduisait les eaux des chambres B et I en dehors de l'édifice par dessous le pavement. Il est travaillé avec soin en béton très consistant, couvert de dalles et pavé de briques (voir la coupe annexée au plan, fig. 45). Les murs de cette construction sont conservés jusqu'à une hauteur de 1.30 m., mais en géneral seulement jusqu'à 0.40 m. au-dessus du niveau antique (voir la section longitudinale annexée au plan, fig. 45). Cette construction a été plusieures fois modifiée soit par prolongement des murs primitifs, soit par changement des communications entre les diverses salles. Elle a même été un temps déserte et sur ses ruines on a construit un autre bâtiment, dont nous avons des restes à un mètre au-dessus des chambres A et N; cette nouvelle construction (v. le plan), qui était pavée de briques, avait une orientation et un plan tout à fait différents de l'ancienne. A un niveau encore plus élevé nous trouvons enfin au-dessus de cette construction—datant des

derniers temps byzantins d'Ulmetum—des restes de constructions barbares.

L'édifice absidal d'Ulmetum nous fait ainsi connaître une suite continue de civilisations, dont la plus ancienne couche remonte à Justinien (une monnaie de la XIX-e année de son règne a été trouvée près de l'abside). Pour les murs du bâtiment on a employé aussi, comme de coutume, d'anciens monuments romains: une petite *ara* du II-e siècle avec l'inscription mutilée *fonte dei* nous en est seule parvenue.

II. *Menües découvertes.*

A. Les *monnaies* que nous avons dernièrement trouvées à Ulmetum peuvent être classées en trois groupes. Du II-e et III-e siècle (une de Trajan, une de Septime Sévère et une de Gordien III) très rares et provenant sans doute de l'ancien emplacement civil *vicus Ulmetum.* Du IV-e et V-e siècle, la série à peu près complète de Constantin à Théodose II, à vrai dire sans valeur documentale pour le camp-même dans sa dernière forme (evidemment byzantine : voir ma communication suivante), puisqu'elles proviennent presque toutes d'un grand dépôt: plus de 230 petits bronzes trouvés ensemble dans la tour du S de la grande porte du SO et pouvant donc être parvenues simplement par hasard dans cette tour. Enfin le troisième groupe, du VI-e siècle, la série des monnaies de Justin à Maurice-Tibère (bronze et or), trouvées à peu près partout dans le camp et documentant d'une manière sure les couches où elles furent découvertes.

B. En fait de *bronzes* nous pouvons noter ici comme plus remarquables les objets suivants : deux appliques figurées (pl. XXIV, fig. 2, no. 1 et 2) représentant Venus, sur un socle en forme *d'ara* : l'une complète, haute de 0.097 m., l'autre sans tête, haute de 0.073 ; six agrafes en forme d'arbalète, style du III-e siècle (pl. XXIV, fig. 2, no. 5 et pl. XXV, fig. 1) ; des appliques de toutes formes et usages, dont la plus intéressante est celle donnée pl. XXV, fig. 1, no. 20, en forme de T (haute de 0.18 et large, au niveau de la barre horizontale, de 0.11), en bronze rouge, avec les clous en bronze jaune, qui l'ont fixée à la *lorica* en cuir, dont elle faisait évidemment partie; des clefs, des anneaux, des clochettes, etc. (voir ci-dessus, p. 305 suiv., la description complète de ces objets et cp. pl. XXIV et XXV).

C. *Objets en fer.* I. *Armes.* Pl. XXV, fig. 2 no. 3 et 5: deux pointes de flèches de forme différente ; no. 7, 4, 8, 9 et 2, des pointes de lances, de diverses formes et dimensions, dont no. 4 et 9 sont travaillées à creux, les autres sont massives; no. 10 et 11 deux fragments de *pila* tellement grands que nous devons penser en les identifiant aux *pila* appellés *catapultaria*: l'un a le diamètre de c. 0.047, l'autre de c. 0.044 m.; tous deux sont vides à l'intérieur; pl. XXV, fig. 2, no. 6 *a-d*, quatre fragments de la partie occipitale d'une *galea* romaine. II. *Instruments et outils usuels.* Nous avons

trouvé à Ulmetum à peu près tous les outils nécessaires à la vie agricole (v. pl. XXV, fig. 2, no. 1 et pl. XXVI): des pioches, des faucilles, des faux, des haches de diverses grandeurs et formes, des couteaux, etc., et en outre une grande quantité de clous, une fibule, des anneaux, des crampons, etc., dont je donne la description ci-dessus, p. 308 suiv.

D. En ***plomb*** on n'a trouvé que deux appliques (pl. XXXII 1, no. 10 et 11).

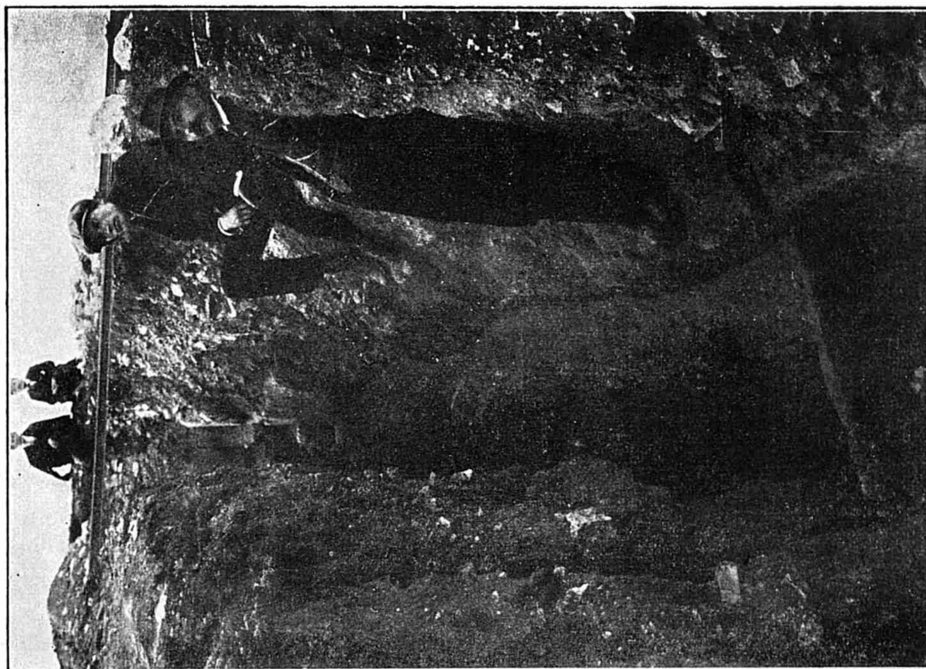
E. La ***céramique*** trouvée à Ulmetum est presque toute de fabrication locale. Seulement quelques fragments de ***terra sigillata*** ont été trouvés ici, entre autres un fragment qui pourrait faire partie d'une ***patina*** ornementée en barbotine, avec des feuilles de lierre (v. pl. XXIX, fig. 2, no. 2),— en outre encore quelques fragments de sigillata de seconde qualité, et enfin quelques vases très bien travaillés en ***terra nigra***, vernissés, avec des ornements patinés (pl. XXIX, fig. 2, no. 1) et une ***patella*** (pl. XXVIII, fig. 1, no. 3), qui peuvent aussi être importés. (Pour les vases de forme et facture commune, locale, voir ci-dessus p. 309 suiv. et pl. XXVII et XXVIII). Les lampes en terre cuite d'Ulmetum sont toutes de fabrication locale. Nous en avons même trouvé un des moules. Leurs formes, dimensions et ornements sont très variés; parmi les cinquante sept exemplaires, entiers ou incomplets, il y en a très peu sortis du même moule. Deux d'entre elles ont sur leur partie supérieure des scènes de chasse en relief plat (pl. XXX, fig. 1, no. 2 et 5), deux sont évidemment chrétiennes (XXX, fig. 1, no. 4 et XXXI, fig. 1, no. 24), les autres sont communes.

F. Pour les ***briques*** je renvoie au tableau donné ci-dessus, p. 312.

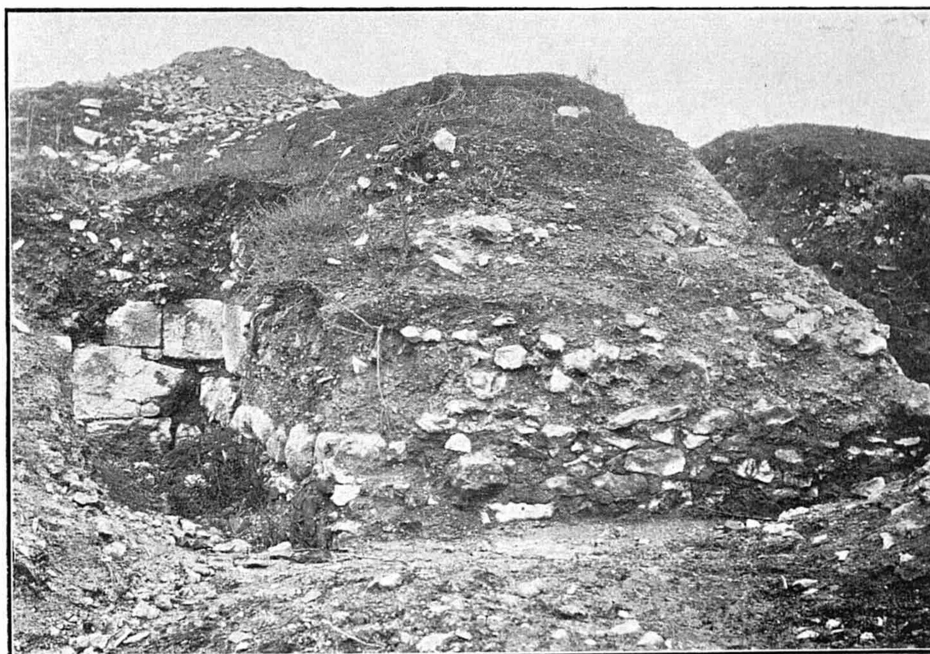
G. En ***verre*** nous avons trouvé une grande quantité de petites coupes (le plus souvent seulement le pied de la coupe): pl. XXXI, fig. 2.

H. En ***os*** et ***corne***, des aiguilles, des peignes, des manches de couteaux et d'épées (en corne de cerf: voir pl. XXXII, fig. 2: des cornes en partie encore non travaillées): pl. XXXII, fig. 1.

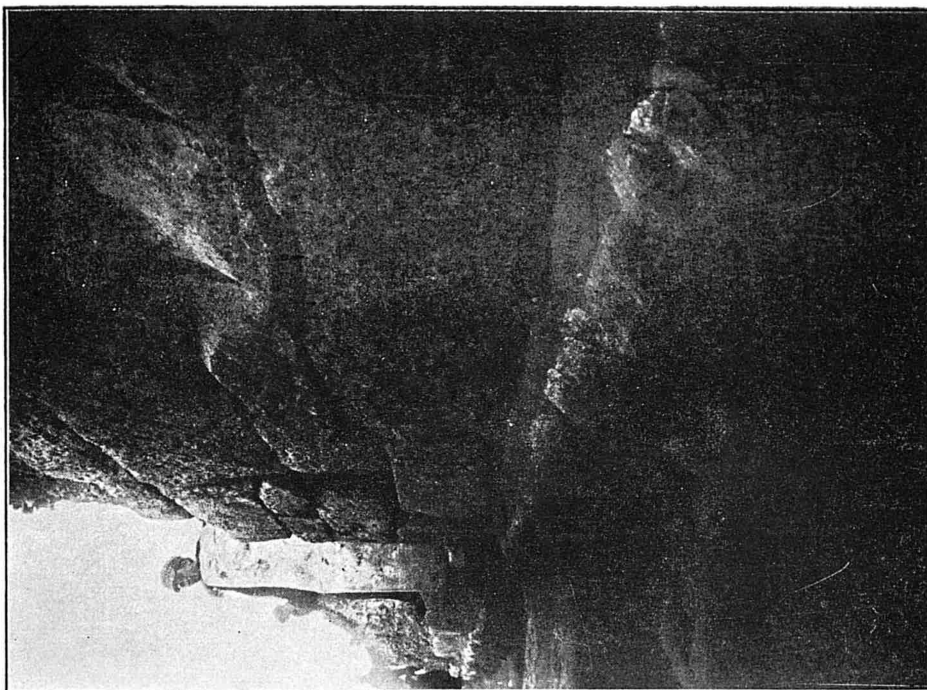
Remarques pour le plan général du camp. L'original de ce plan est dessiné en couleurs. En vue de la publication définitive d'un tel plan à la fin des fouilles, j'ai pour cette fois renoncé à cette dépense et en ai simplement donné la photographie. C'est pour cela que les murs «barbares» du camp n'ont pas de hachures différentes des murs «romains». Les explications qu'on trouve ci-dessus seront toutefois, je l'espère, suffisantes pour bien pouvoir lire ce plan.

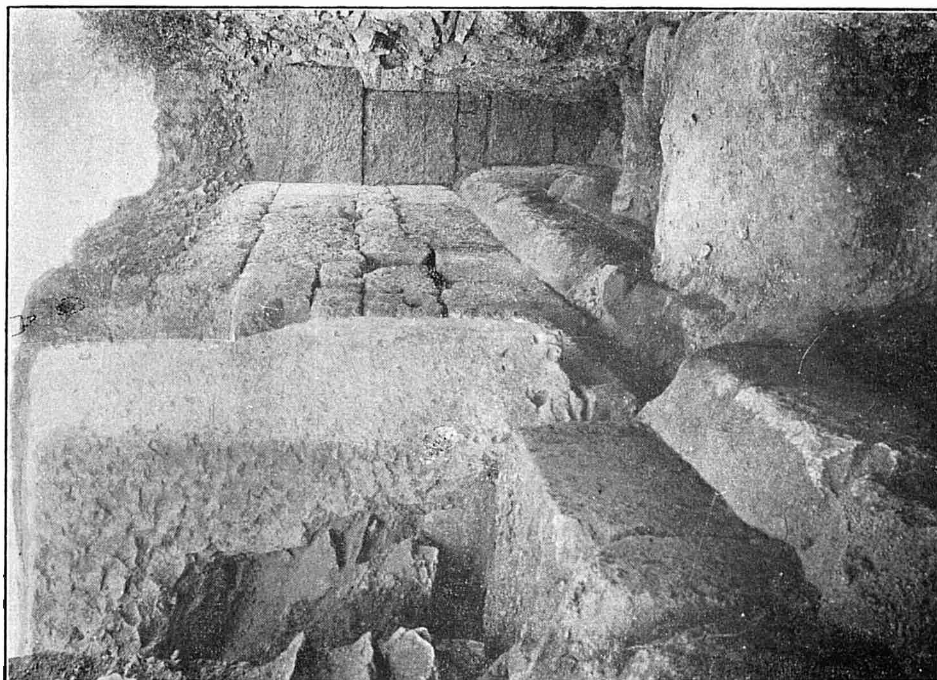
1 Vederea curtinei de Sud.
Vue de la courtine S.

2. Legătura primei curtine de SE cu primul turn patrulater de SE. In primul plan, canalul prin zidul curtinei.
Jonction de la I-ère courtine SE avec la première tour carrée du SE. Au premier plan, l'égout traversant le mur de la courtine.

1. Prima curtină de SE în dreptul porții respective.
La I-ère courtine du SE près de la porte respective.

2. Vederea aceleiaș curtine cu poarta și cu colțul format de al doilea turn patrulater de SE.
Vue de la même courtine avec la porte et l'angle formé par la II-ème tour carrée du SE.

1. A doua curtină de SE.
La II-ème courtine du SE.

2. A treia curtină de SE.
La III-ème courtine du SE.

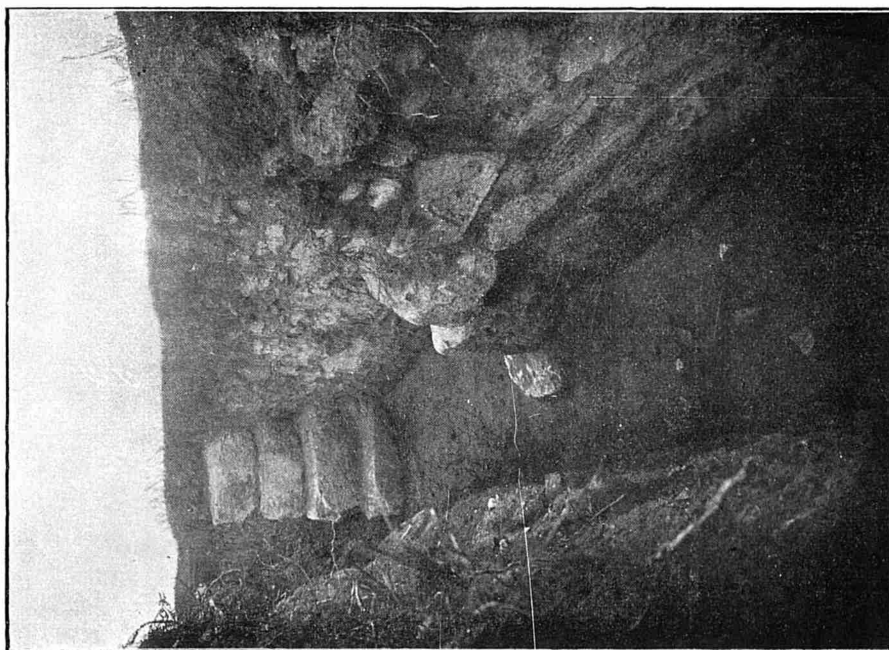
1. Laturea de Vest a celui de-al doilea turn patrulater de SE și unirea ei cu prima curtină de SE.
Le coté O de la II-ème tour carrée du SE et sa jonction avec la I-ère courtine du SE.

2. Poarta de pe laturea SE, văzută din interior (v. și planșa II nr. 1 și 2.
La porte du SE vue de l'intérieur (v. aussi la planche II, no. 1 et 2).

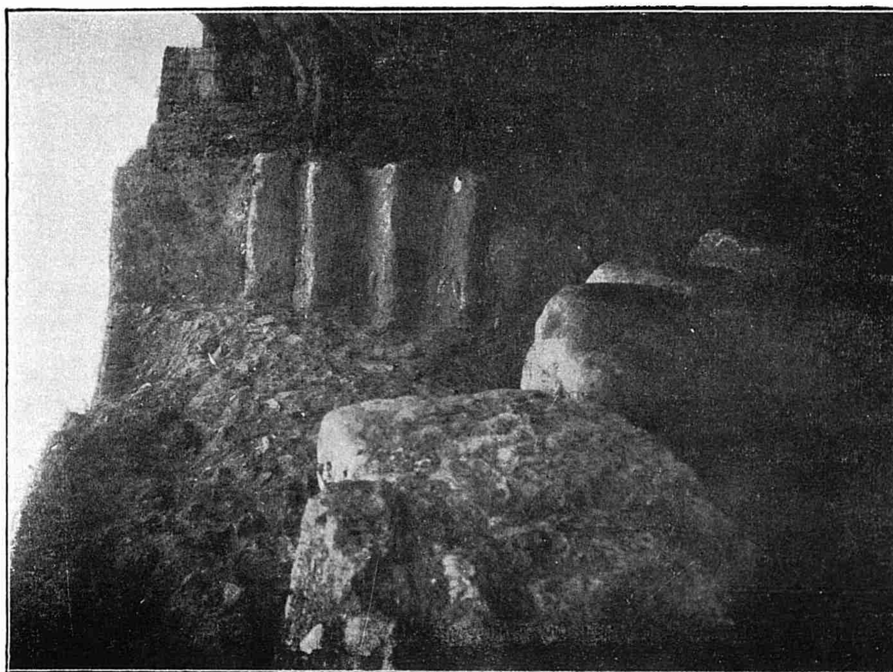
1. Poarta laturei de S (văzută din exterior).
La porte du S (vue de l'extérieur).

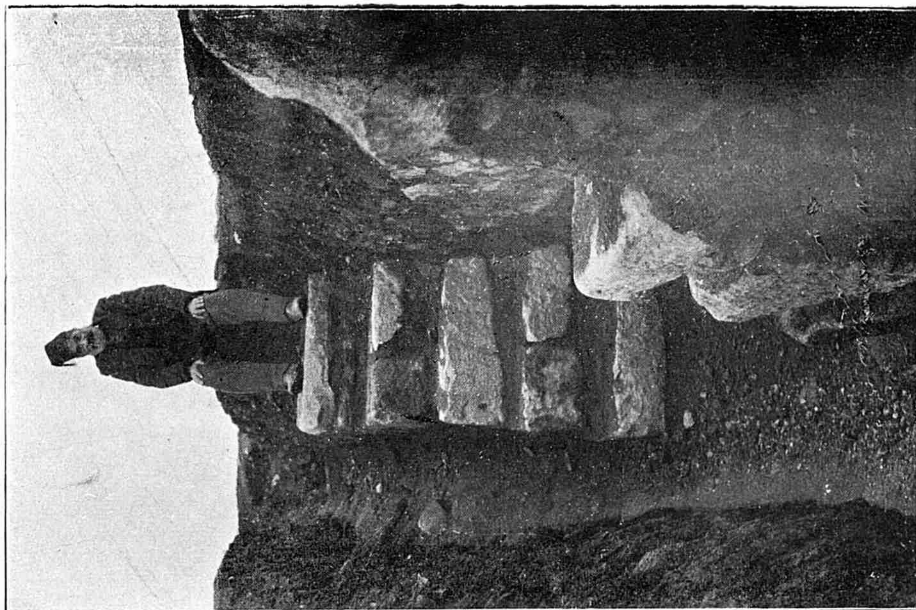
2. Scara primei curtine de NE.
L'escalier de la I-ère courtine du NE.

1. Vederea în interior a curtinei a doua de NV, cu scara ei.
Vue intérieure de la II-ème courtine du NO avec son escalier.

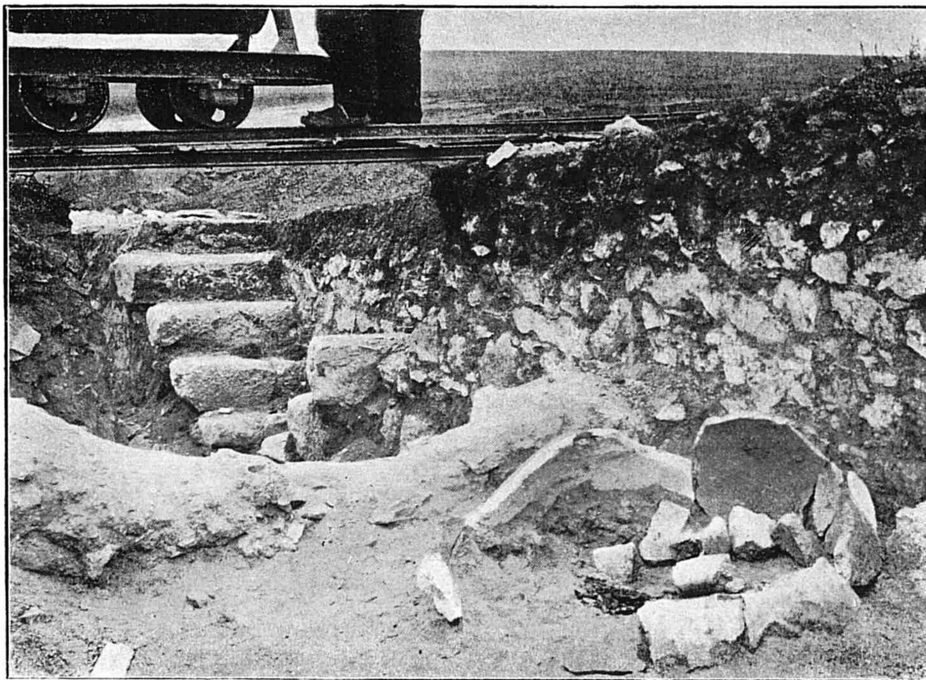
2. Vederea scării de pe a doua curtină de NV.
Vue de l'escalier de la II-ème courtine du NO.

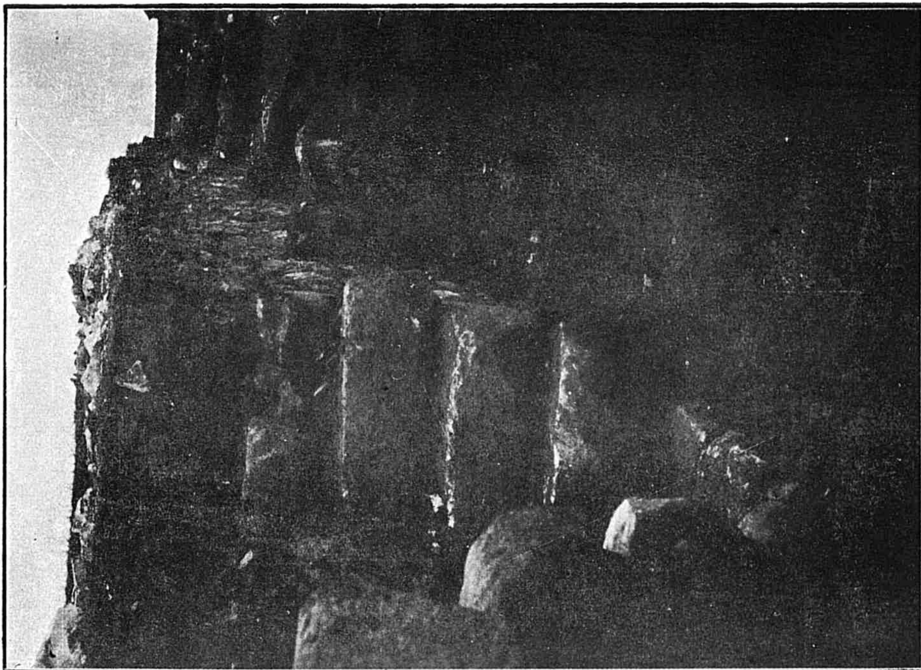
1. Scara curtinei a treia de NV.
L'escalier de la III-ème courtine du NO.

2. Scara curtinei a doua de SV.
L'escalier de la II-ème courtine du SO.

1. Vederea fragmentelor unui *dolium (in situ)* aproape de scara curtinei de S.
Vue des fragments d'un *dolium, in situ*, près de l'escalier de la courtine du S.

2. Scara curtinei de S.
L'escalier de la courtine du S.

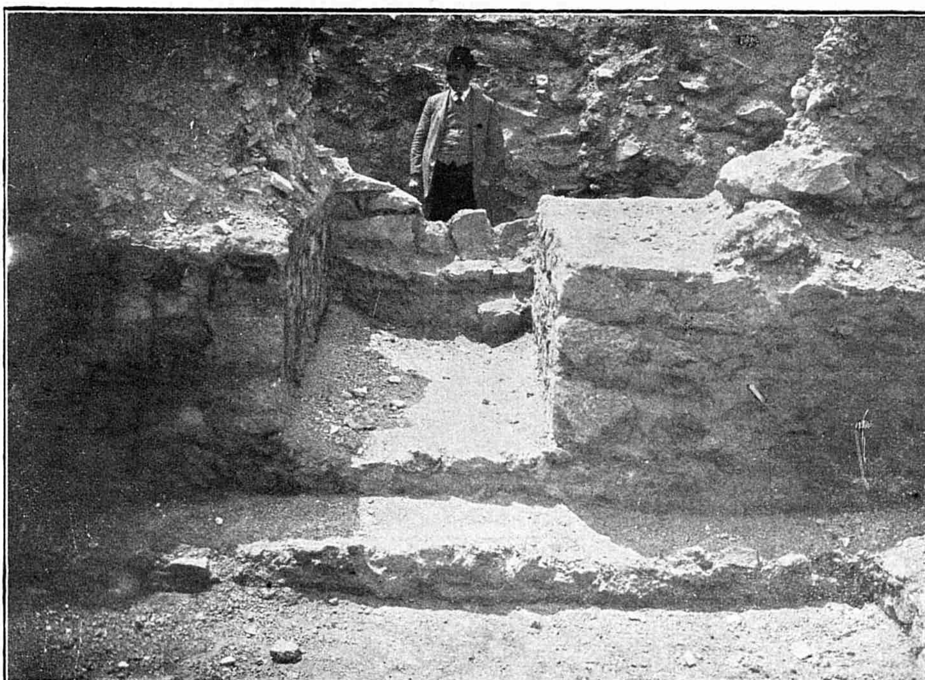
1. Vederea în interior a primei curtine de SE cu canalul şi scara ei.
Vue intérieure de la I-ère courtine du SE avec le canal et l'escalier.

2. Vederea canalului din turnul rotund de Est.
Vue de l'égout traversant le mur de la tour d'angle d'Est.

1. Stâlpul boltit din interiorul turnului rotund de E.
Le pilier de la tour ronde d'angle à l'E du camp.

2. Intrarea și pragul interior al turnului patrulater de NE.
L'entrée et le seuil intérieur de la tour carrée du NE.

1. Zidul din interiorul turnului patrulater de NE.
Vue de l'intérieur de la tour carrée du NE.

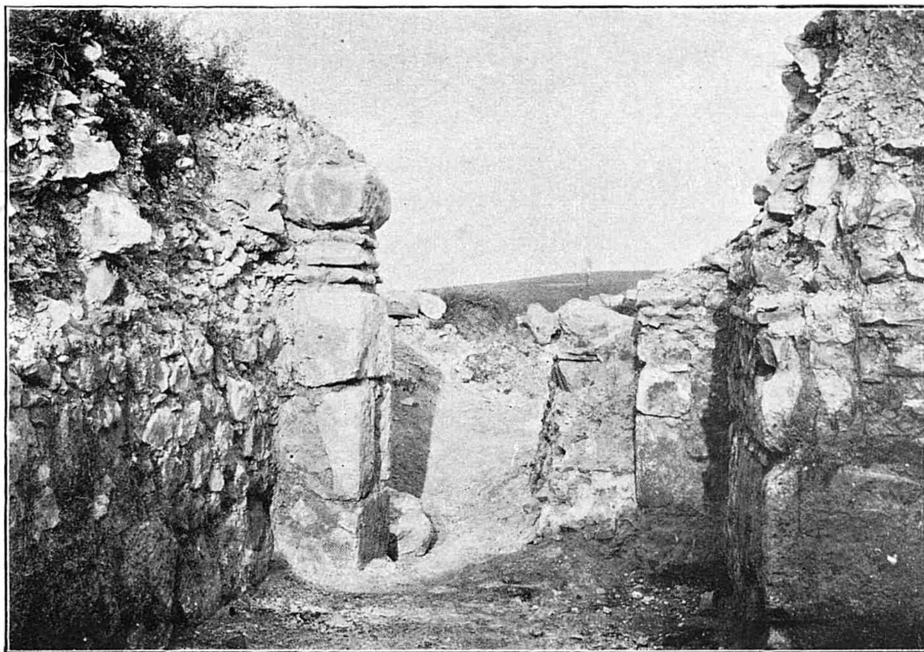
2. Stâlpul interior și intrarea turnului rotund de N.
Le pilier intérieur et l'entrée de la tour ronde d'angle du N.

1. Intrarea turnului rotund de N.
L'entrée de la tour d'angle du N.

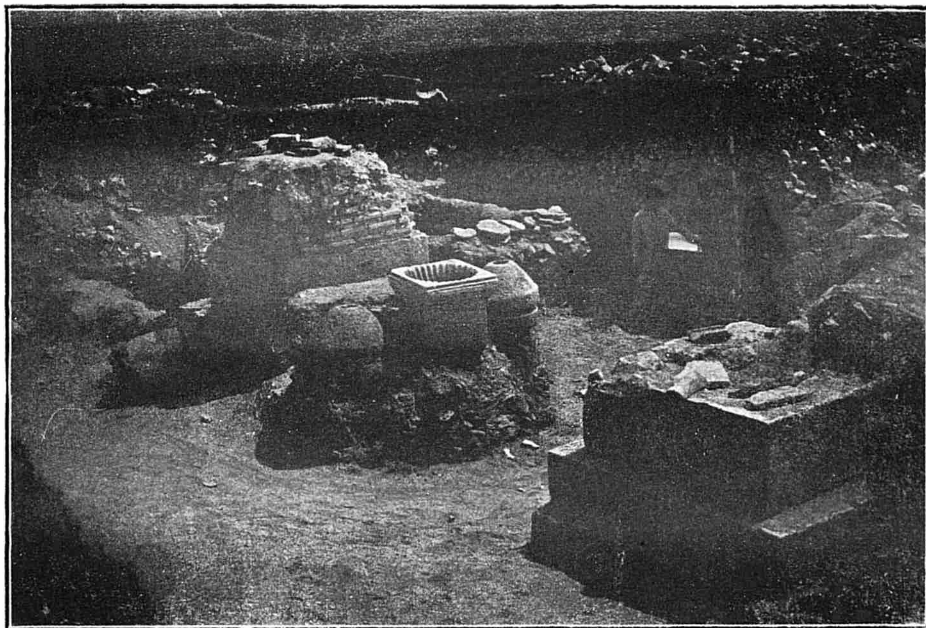
2. Vederea interiorului turnului de N al porţii de NV.
Vue de l'intérieur de la tour du N de la porte du NO.

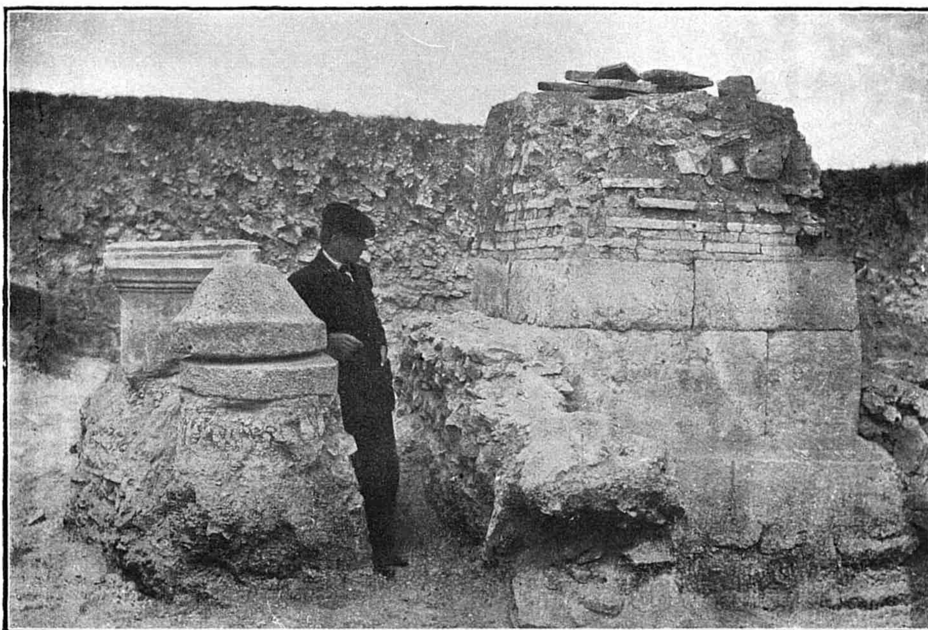
1. Intrarea turnului de N al porții de NV, văzută din interior.
L'entrée de la tour N de la porte du NO, vue de l'intérieur.

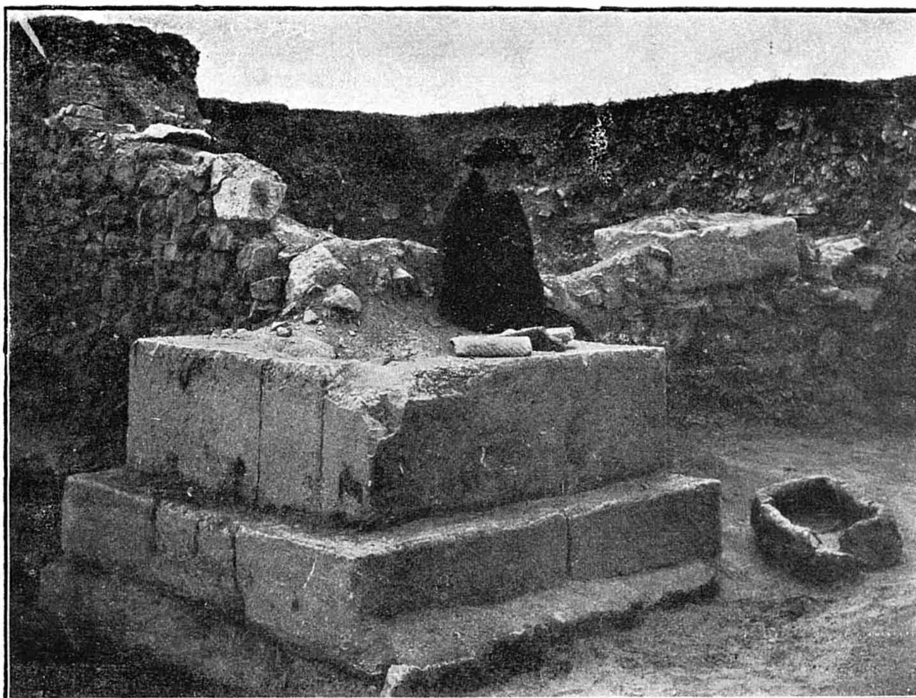
2. Vederea intrării turnului de V al porții de NV și a contrafortului alăturat.
Vue de l'entrée de la tour O de la porte du NO et du contrefort adjacent.

1. Vederea generală a interiorului turnului patrulater de NV.
Vue générale de l'intérieur de la tour carrée du NO.

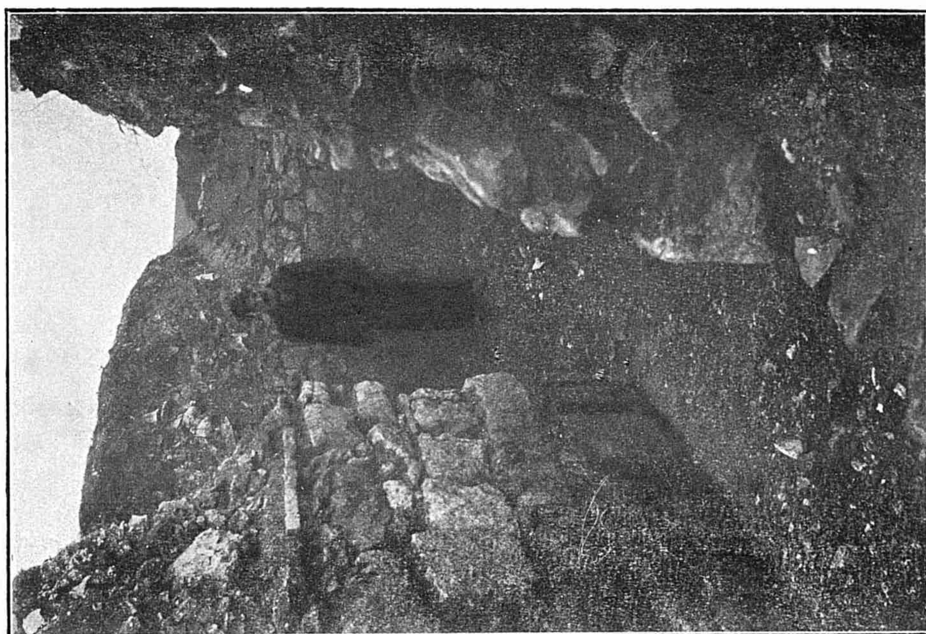
2. Stâlpul de N al turnului pătrat de NV.
Le pilier N de la tour carrée du NO.

1. Stâlpul de V al turnului patrulater de NV.
Le pilier O de la tour carrée du NO.

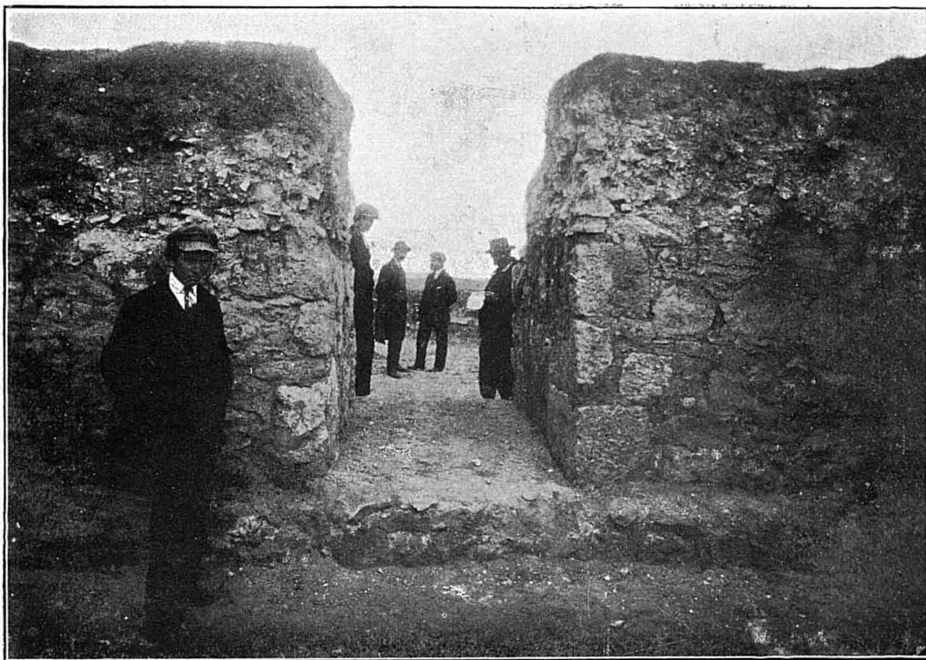
2. Intrarea turnului patrulater de NV, văzută din interior.
L'entrée de la tour carrée du NO vue de l'intérieur.

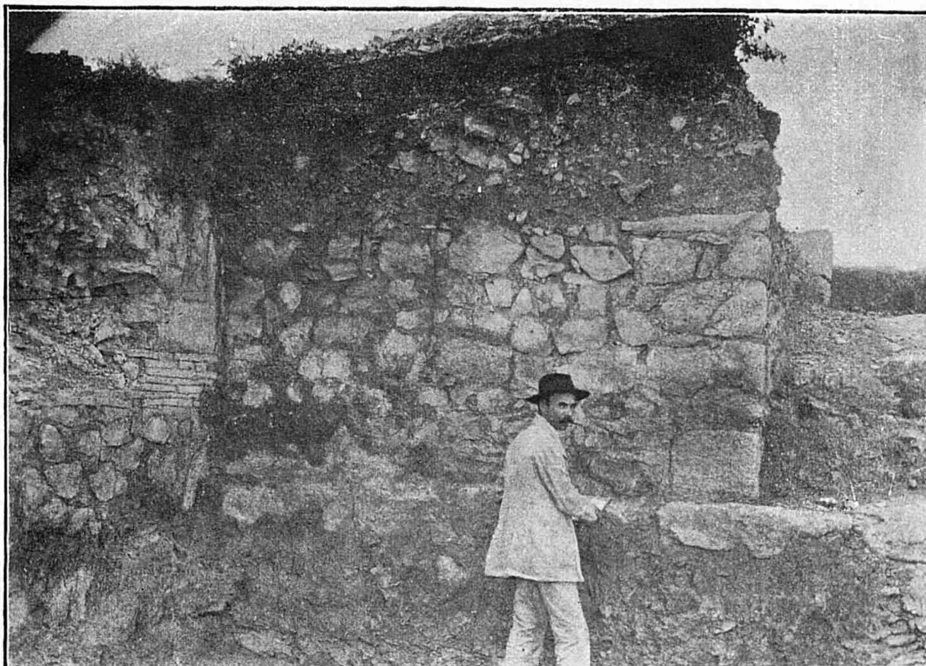
1. Vedere în interiorul turnului de V al porții de SV.
Vue vers l'intérieur de la tour O de la porte du SO.

2. Vederea intrării din exterior a turnului de S al porții de SV.
Vue extérieure de l'entrée dans la tour S de la porte du SO.

1. Intrarea şi pragul turnului de S al porţii de SV, văzute din interior.
L'entrée et le seuil de la tour S de la porte du SO, vue de l'intérieur.

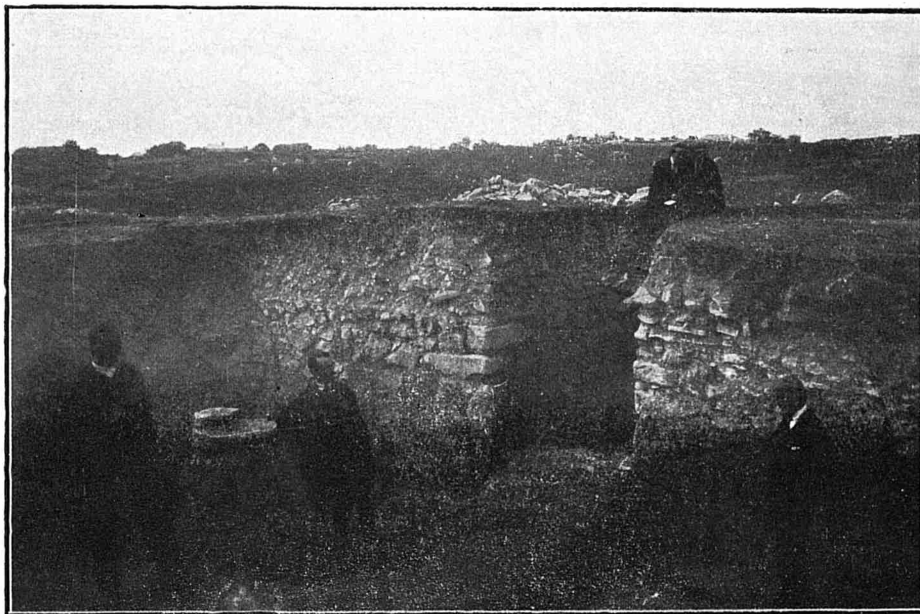

2. Interiorul primului turn patrulater de SE.
L'intérieur de la première tour carrée du SE.

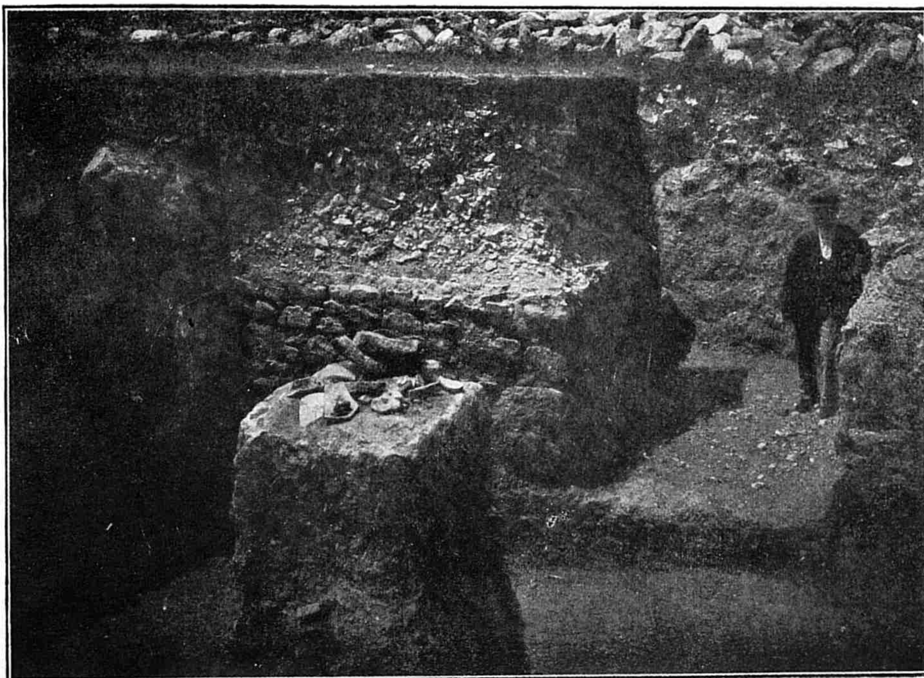
1. Intrarea primului turn patrulater de SE, văzută din cetate, împreună cu o parte din curtina respectivă

L'entrée de la première tour carrée du SE, vue du camp, avec une portion de la courtine respective.

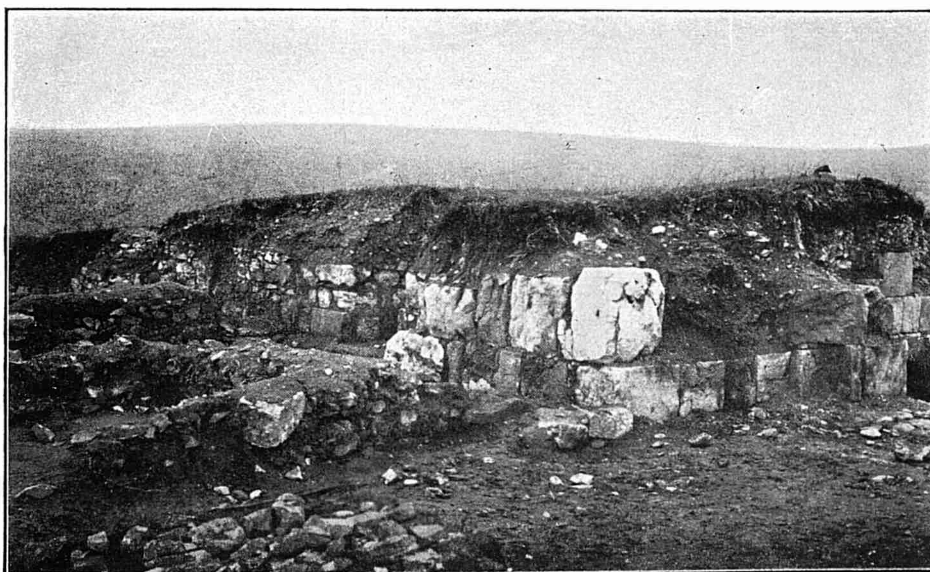

2. Interiorul turnului al doilea patrulater de SE.

L'intérieur de la II-ème tour carrée du SE.

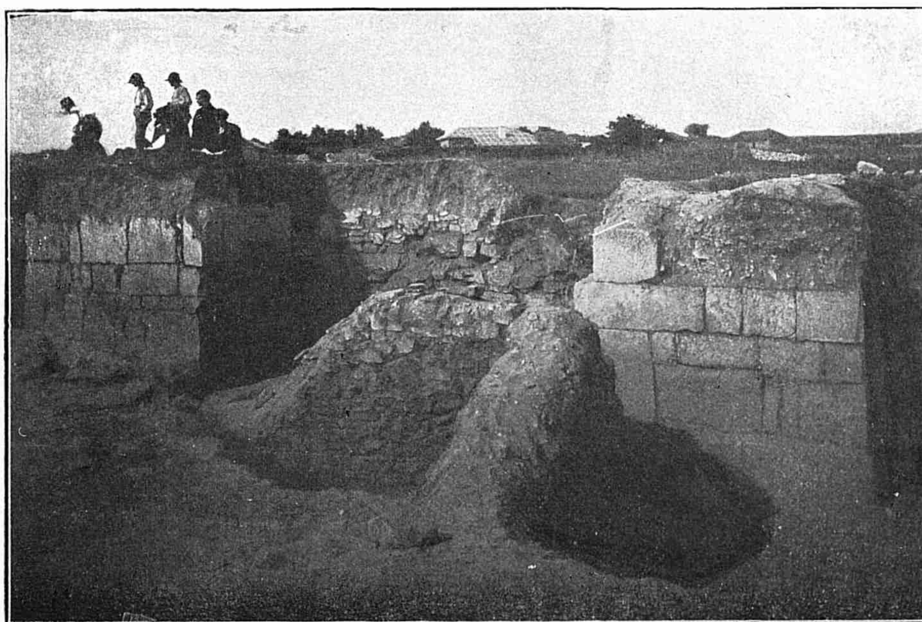
1. Interiorul celui de-al treilea turn patrulater de SE.
L'intérieur de la III-ème tour carrée du SE.

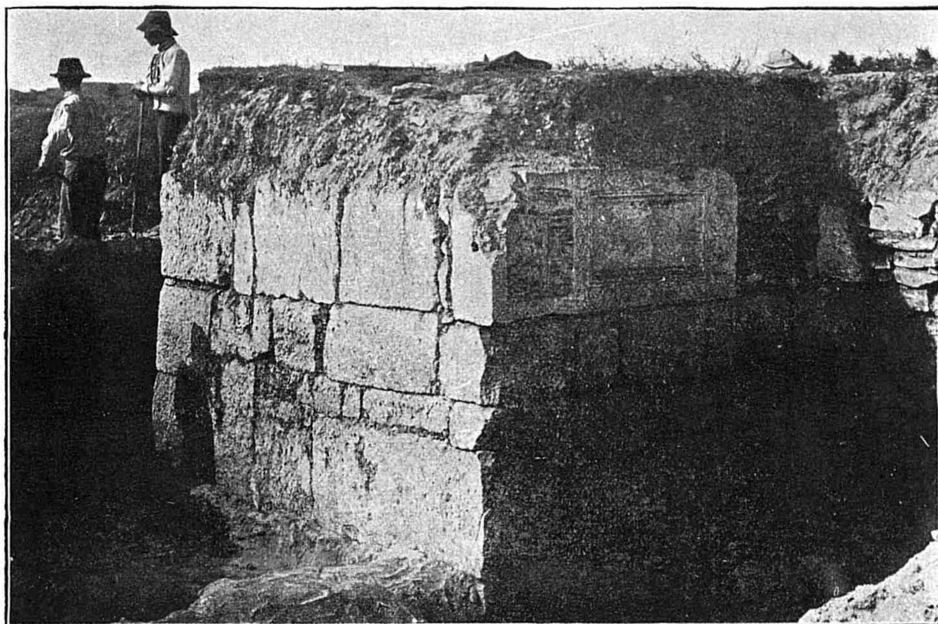
2. Partea stângă a porții de SV (văzută din interior cu zidurile barbare alăturate.
Partie gauche de la porte du SO (vue de l'intérieur) avec les murs barbares adjacents.

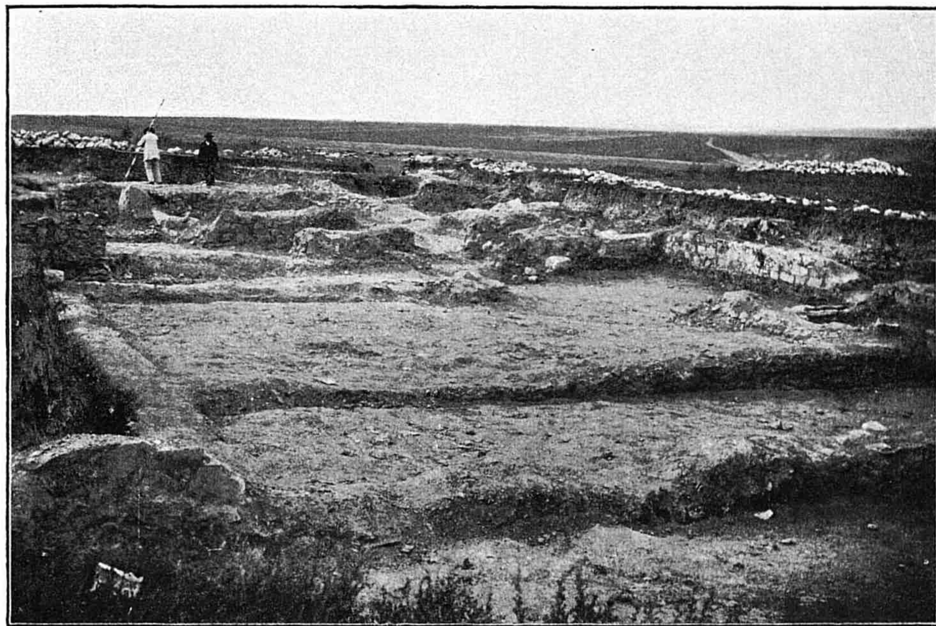
1. Cuptorul de lângă prima curtină de SV în interior.
Le four près de la I-ère courtine du SO, à l'intérieur.

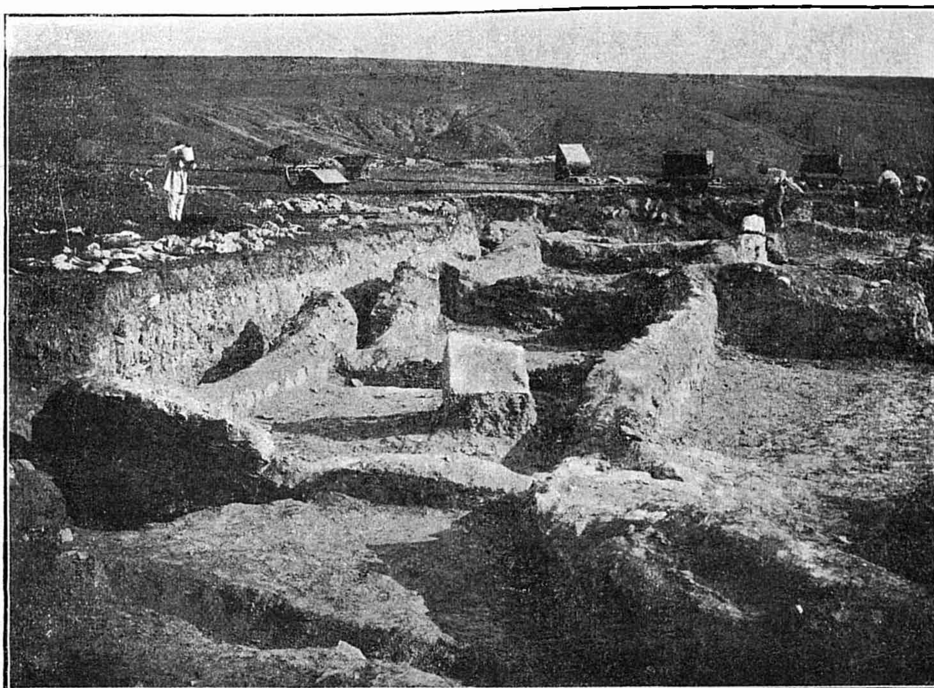
2. Poarta de NV văzută din interior.
La porte du NO vue de l'intérieur.

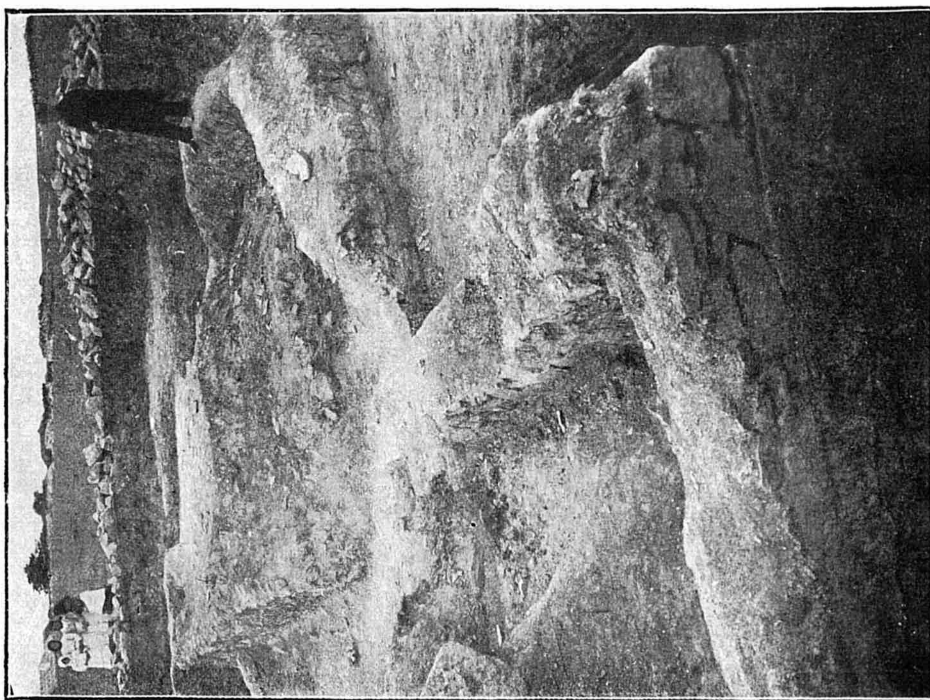
1. Contrafortul stâng al porţii de NV.
Le contrefort gauche de la porte du NO.

2. Vederea generală a ruinelor construcţiei apsidale.
Vue générale des ruines de la construction absidale.

1. Vederea încăperilor din dreapta ale construcţiei apsidale.
Vue des pièces de droite de la construction absidale.

2. Vederea apsidei aceleiaş construcţii.
Vue de l'abside du même édifice.

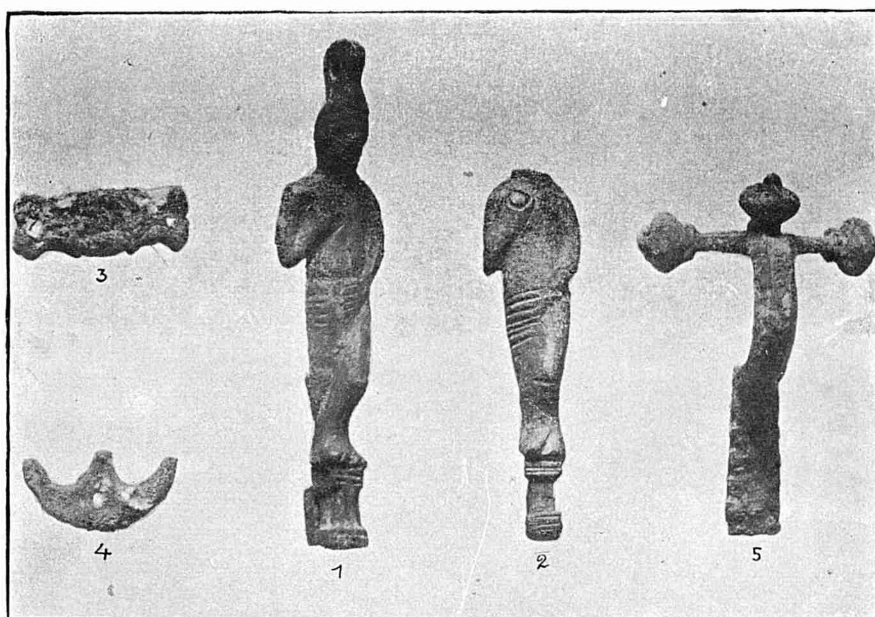
1. Vederea canalului din construcţia apsidală.
Vue de l'égout de la construction absidale.

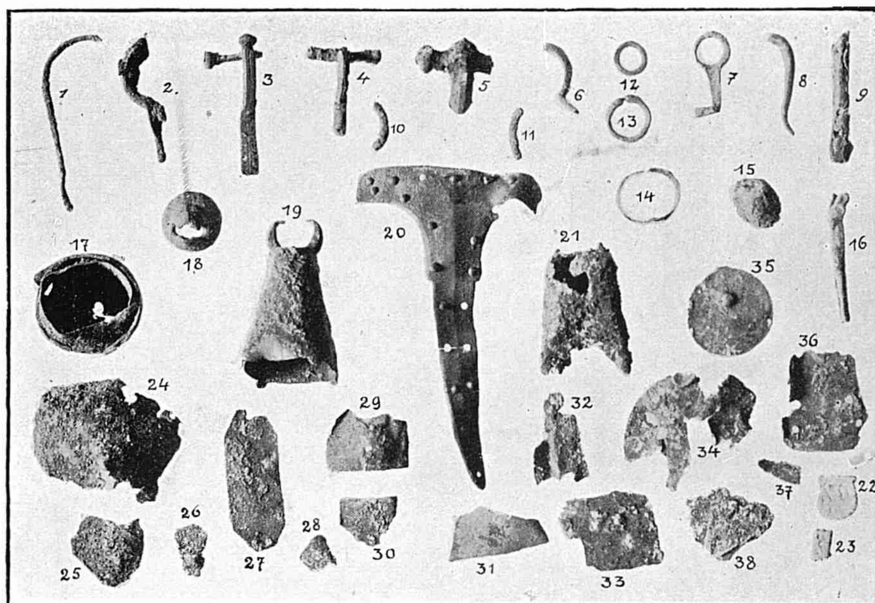
2. Vederea din interior a canalului construcţiei apsidale.
Vue intérieure de l'égout de la construction absidale.

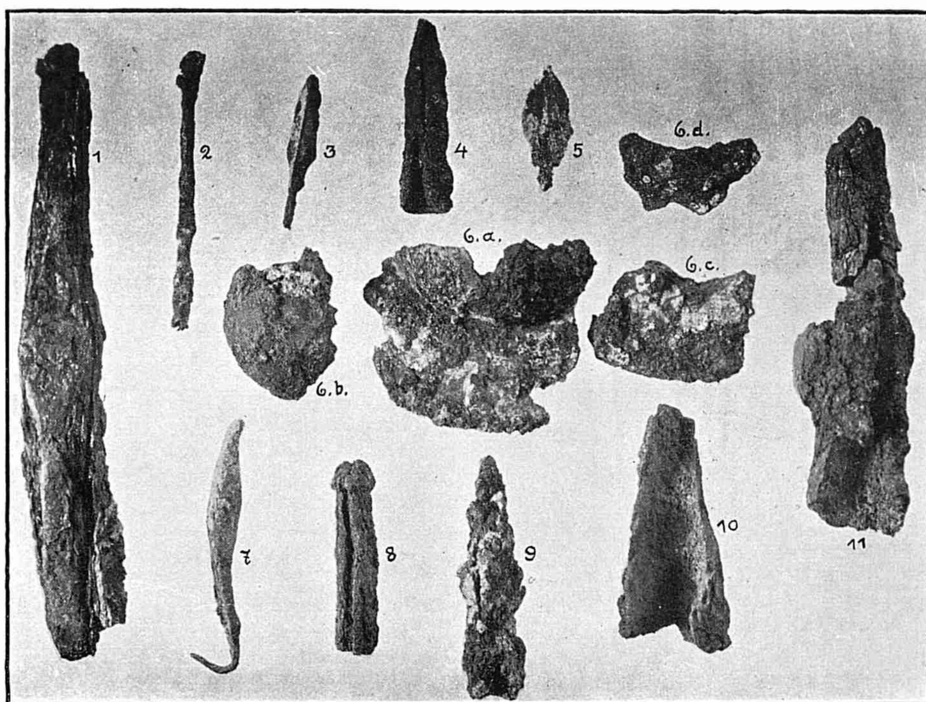
1. Monete de aur dela Mauricius-Tiberius.
Monnaies d'or de Maurice-Tibère.

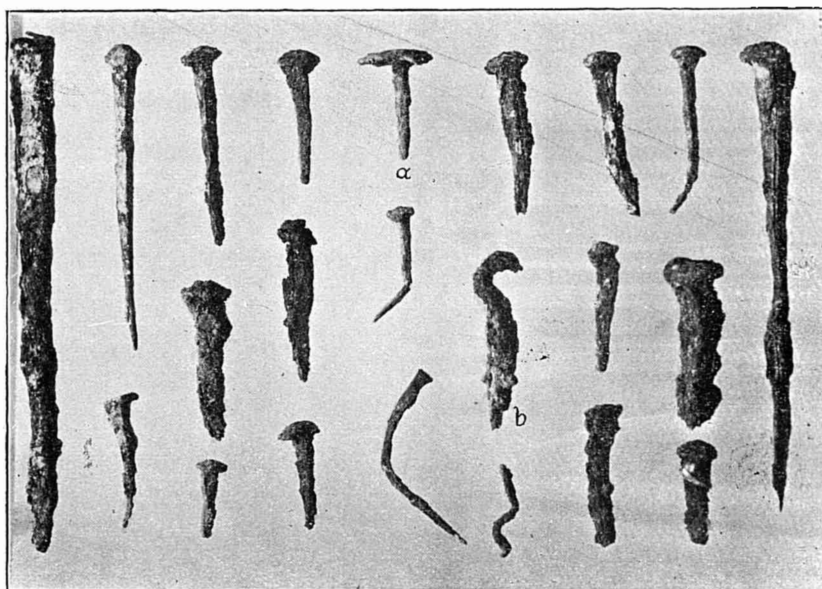
2. Figurine şi obiecte de bronz.
Figurines et objets en bronze.

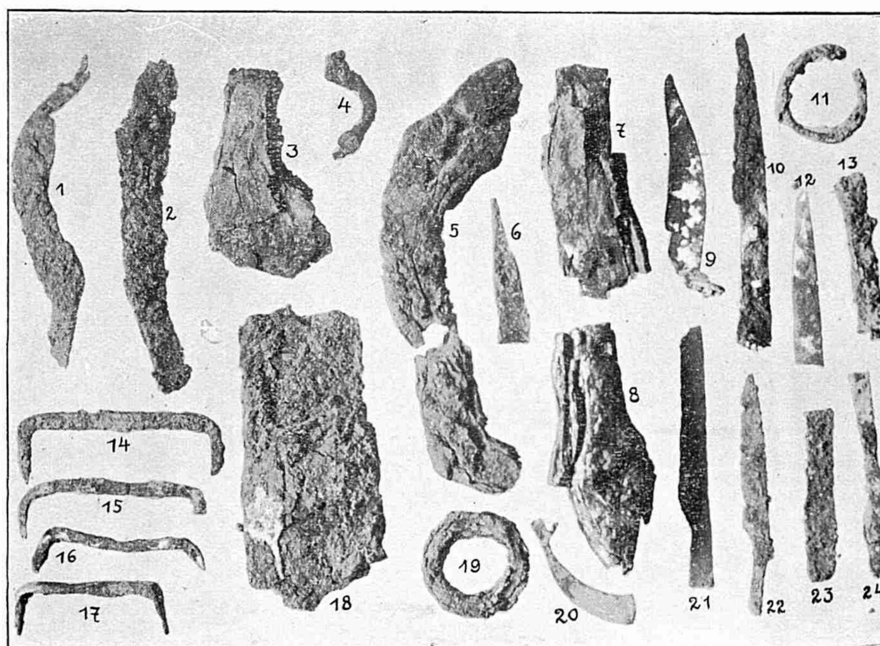
1. Obiecte de bronz.
Objets en bronze.

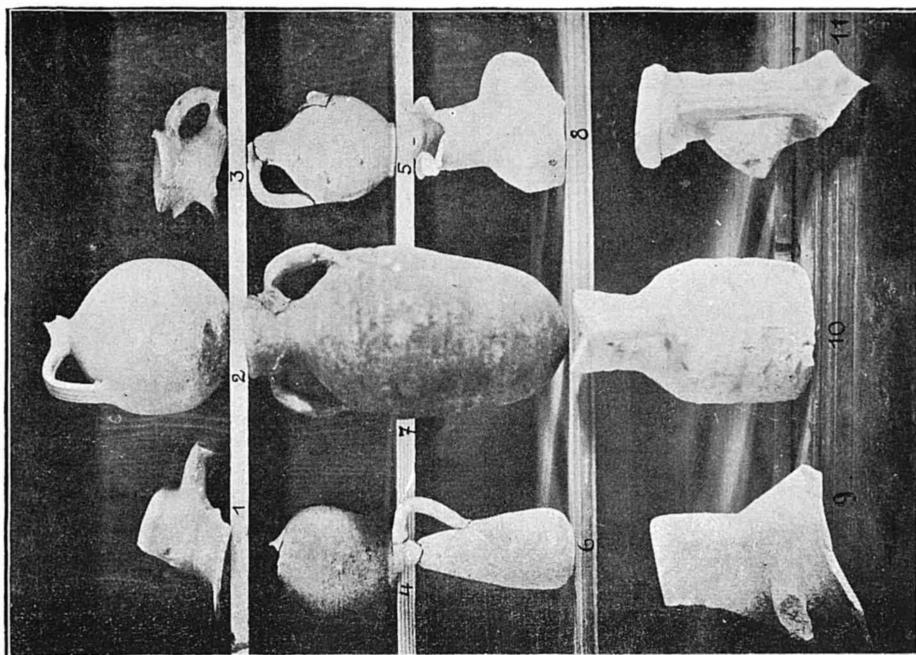
2. Obiecte de fier.
Objets en fer.

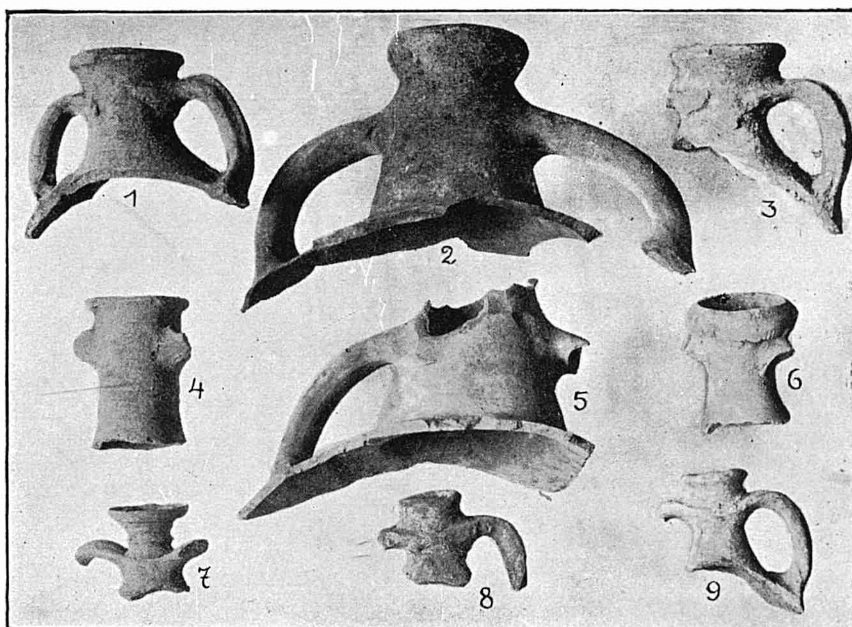
1. Obiecte de fier.
Objets en fer.

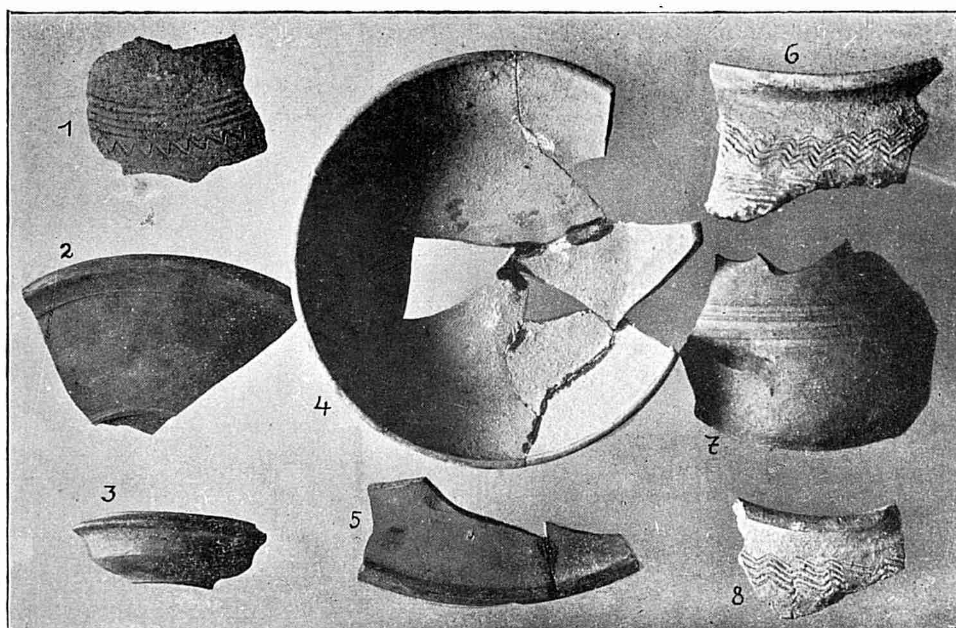
2. Obiecte de fier.
Objets en fer.

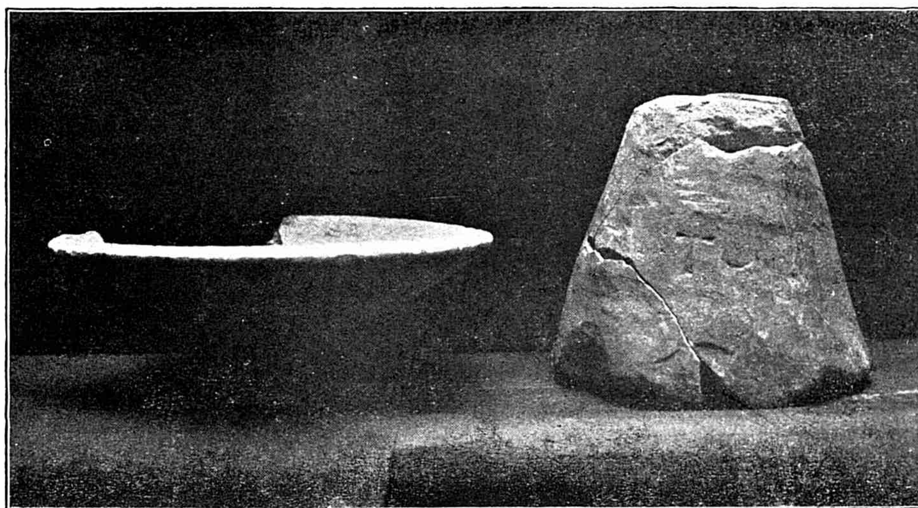
1. Olărie antică.
Poterie antique.

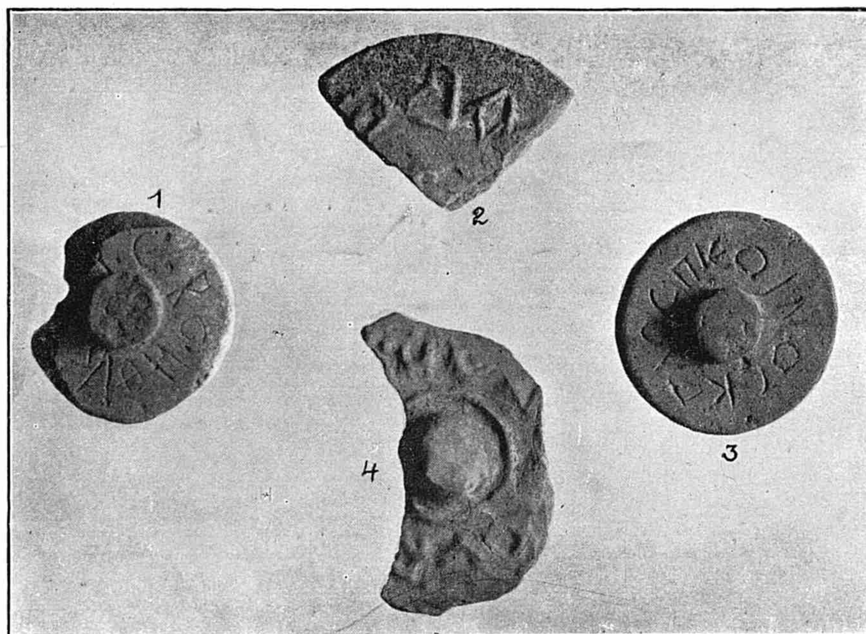
2. Fragmente de vase de lut.
Fragments de vases en terre cuite.

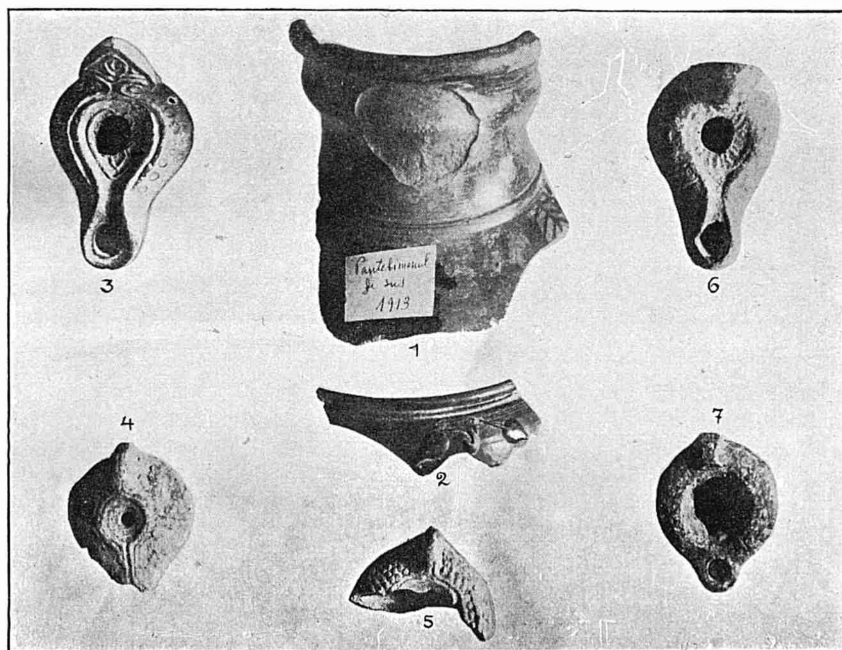
1. Fragmente de vase de pământ ars.
Fragments de vases en terre cuite.

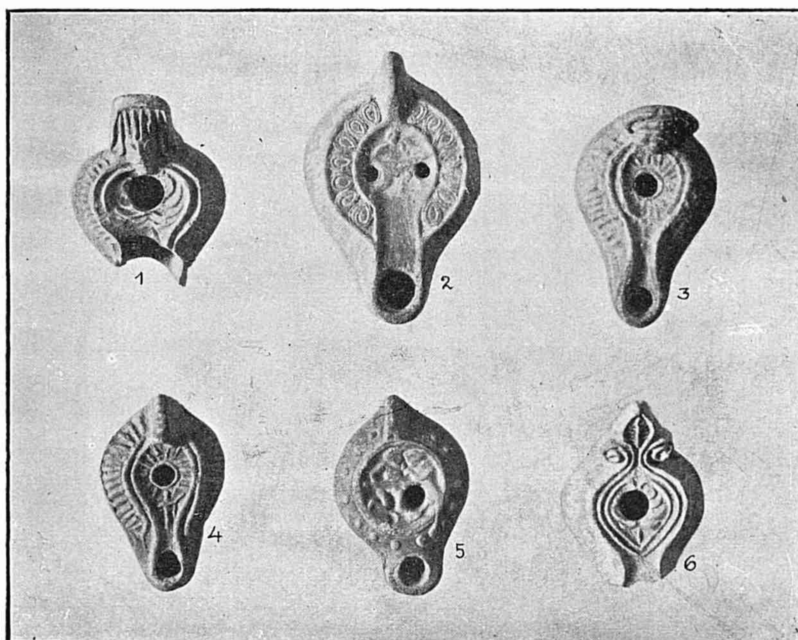
2. Capac de oală și dop de piatră moale cu inscripție creștină.
Couvercle de cruche et bouchon en pierre, avec inscription chrétienne.

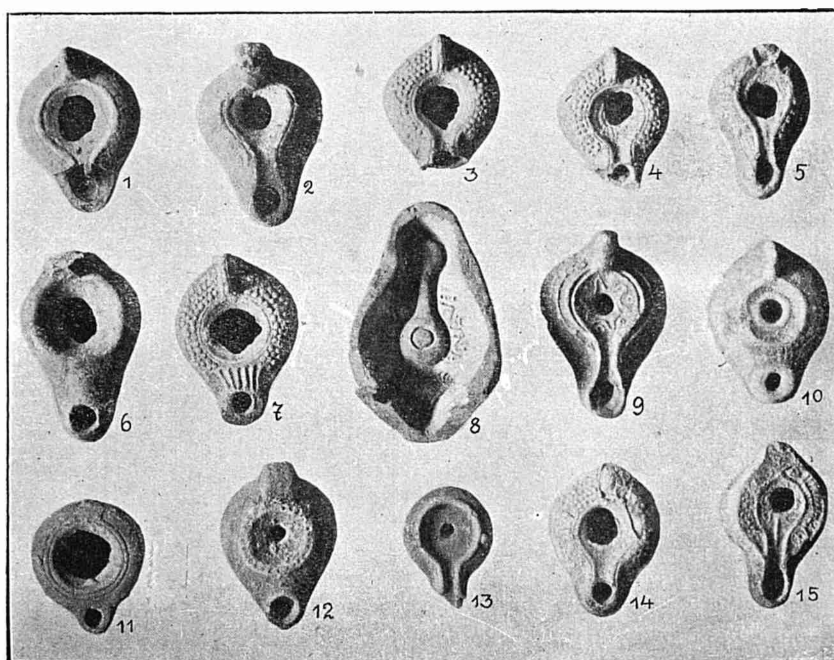
1. Capace de pământ ars, cu inscripții și ornamente.
Couvercles en terre cuite, avec inscriptions et ornements.

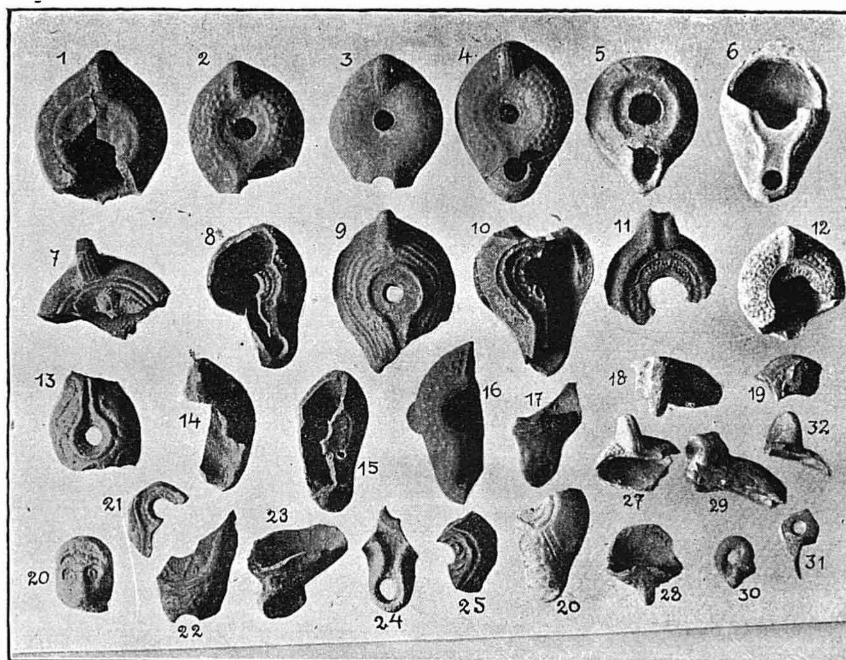
2. Lămpi și fragmente de vase de lut și de *terra sigillata*.
Lampes et fragments de vases en terre cuite et en *terra sigillata*.

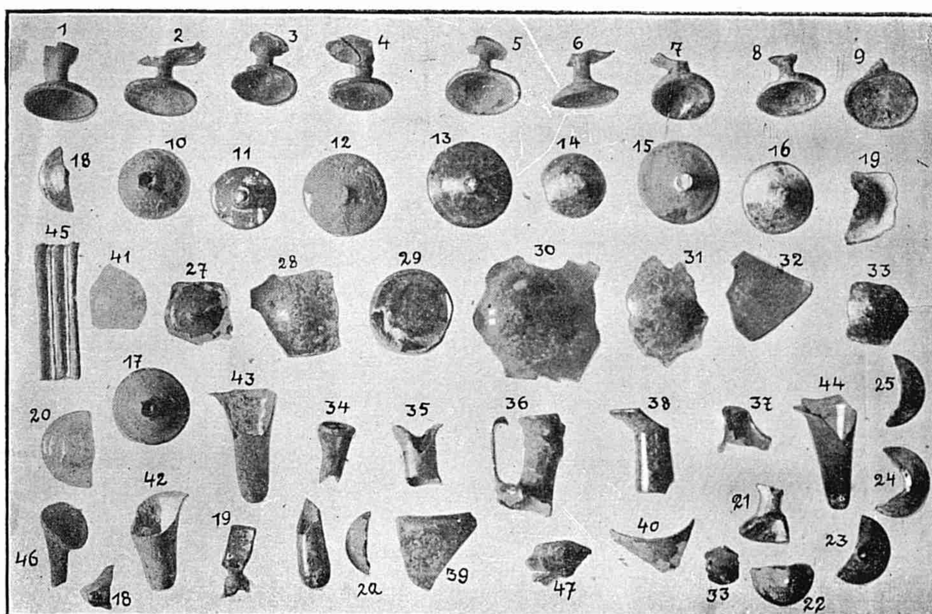
1. Lămpi.
Lampes.

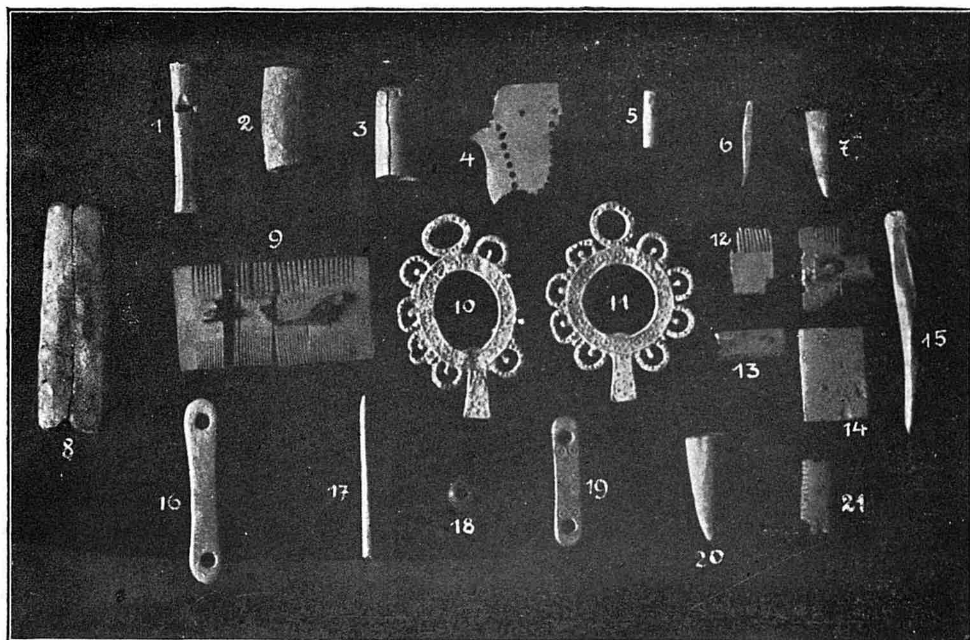
2. Lămpi (în mijloc un tipar).
Lampes (au milieu un moule).

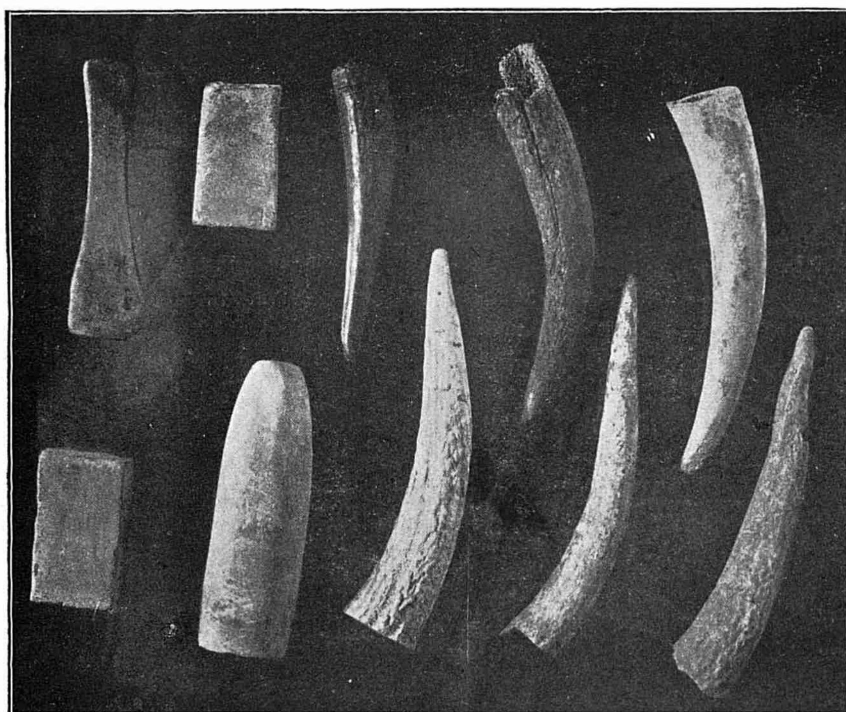
1. Lămpi.
Lampes.

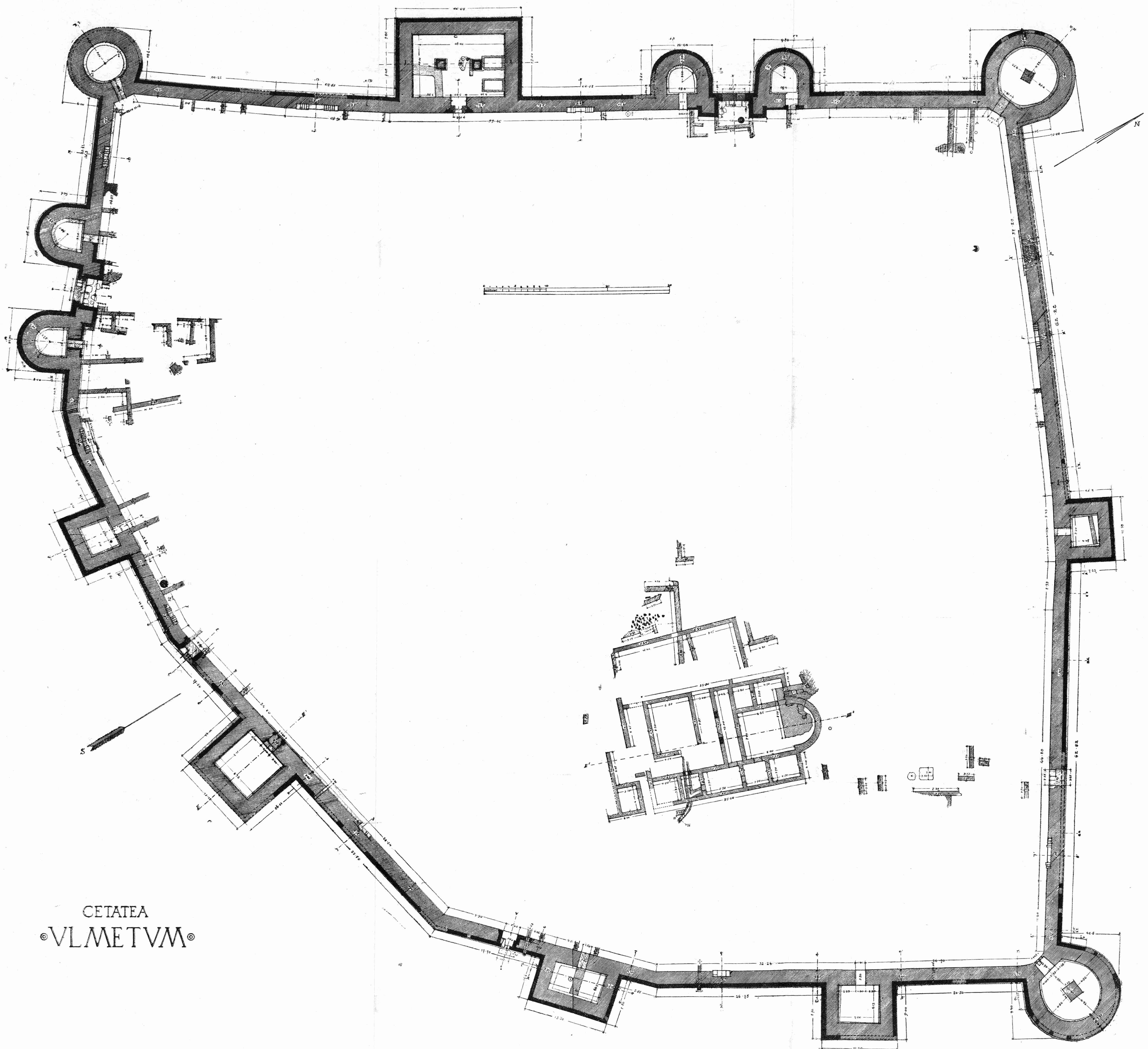
2. Obiecte de sticlă.
Objets en verre.

1. Obiecte de plumb și de os.
Objets en plomb et en os.

2. Pietre de ascuţit și mânere de cuţit, din coarne de cerb.
Pierres à aiguiser et manches de couteaux en corne de cerf.

CETATEA
VLMETVM
N
S

CETATEA ULMETUM

DESCOPERIRILE CAMPANIEI A DOUA ŞI A TREIA DE SĂPĂTURI DIN ANII 1912 ŞI 1913

DE

VASILE PÂRVAN
Membru al Academiei Române.

Şedinţa dela 8 Noemvrie 1913.

III. INSCRIPŢII ŞI MONUMENTE FIGURATE. IV. CONSIDERAŢII ISTORICE.

Făcând astăzi cunoscute inscripţiile şi monumentele figurate găsite la Ulmetum în ultimele două campanii, trebue să observ dela început că în afară de doi graffiti din al treilea turn de SE, de inscripţia cu *pedatura lanciarium* din al doilea turn de SE şi de trei inscripţii pe obiecte uzuale, toate celelalte inscripţii şi monumente descrise mai jos, în număr de douăzeci şi şase, sunt găsite nu în funcţiunea lor primitivă, de obiecte de cult, de artă, ori de utilitate publică, ci în aceea de material brut, prins ca orice altă piatră fără însemnătate, fie în placajul, fie în betonul zidurilor cetăţii.

Ordinea în care voiu descrie aceste mărturii istorice e aceea a descrierii arhitectonice a cetăţii: voiu începe deci cu curtina I de NE.

III. Inscripţii şi monumente figurate.

1. Pe partea din lăuntru a curtinei I de NE, chiar lângă scara ei, înspre E, între pietrele cari alcătuesc betonul zidului, se vede un fragment din profilul ornamentat al chenarului unui monument (v. în *Cetatea Ulmetum*, II, 1, pl. V, fig. 2).

Fragmentul, de calcar alb, lung de c. 0.38 şi lat de c. 0.20 m. e împodobit după cunoscutul motiv al viţei de vie (în vreji cu

struguri alternând cu frunze), întrebuințat în deobște la stelele funerare din părțile noastre și în special foarte des la Ulmetum. Pe

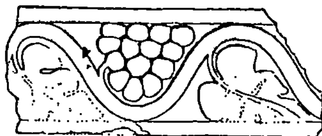

Fig. 1.

acest fragment se vede, la mijloc, un strugure, între două frunze, dintre cari cea din dreapta e numai fragmentar păstrată. In ce privește monumentul funerar din care a făcut parte acest rest, nu-l găsim nicăiri prin apropiere.

2. Cevà mai departe spre N, dincolo de scara curtinei I de NE, s'a găsit în tranșeea de cercetare a frontului interior al curtinei un fragment dintr'o placă de marmoră cu un relief mithriac. Monumentul, deși de puțin folos din pricina micimii lui, a fost totuș întrebuințat și el în construcția zidului, după cum se vede din urmele

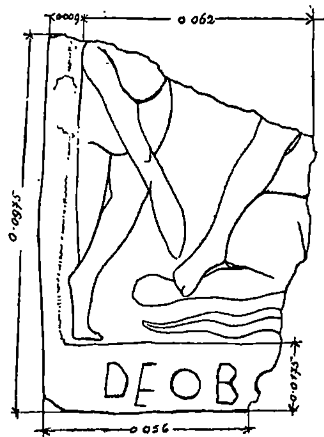

Fig. 2.

de mortar rămase până azi lipite pe toate fețele fragmentului; relieful a fost deci zidit nu ca întreg, ci ca frântură încă dela început: la data zidirii cetății el erà de altfel ca și fragmentul de mai sus, sub nr. 1, sfărâmat în mai multe bucăți. Marmora în care e săpat, e albă, cu bobul mare, de aspect zaharoidal.

Dimensiunile fragmentului, care e de formă neregulată (v. planșa I, nr. 1) sunt: înălțimea 0.073 m. (pe dreapta) r. 0.098 (pe stânga), lățimea 0.072 (sus) r. 0.060 (jos), grosimea c. 0.026 m. Ce ne-a rămas, e colțul de jos din stânga al reliefului mithriac. Judecând după resturile păstrate din scena reprezentată pe placă, dimensiunile totale ale micului monument au fost de cel mult 0.20×0.20 m.

Avem obicinuitul *sacrificium mithriacum*, împlinit cu asistarea celor doi dadofori. Se mai vede: 1° din corpul lui Mithras, piciorul drept întins peste coapsa taurului și ținându-i lipit de pământ piciorul drept de dinapoi, apoi o parte din piciorul stâng îndoit cu genunchiul pe spatele taurului; 2° din taur numai partea dinapoi a corpului lui; 3° subt taur, șarpele; 4° în stânga grupei *Cautopates*, până la piept; mâna lui dreaptă cu facla plecată în jos spre piciorul lui Mithras și al taurului, se vede în întregime. Din inscripția votivă pusă pe marginea de jos a reliefului se mai cetesc destul de clar literele:

DEO BO

Avem prin urmare a ceti și completă:

Deo b[ono Mithrae, sau, mai de grabă, *Invicto]* (1).

Numele pe care-l poartă aici Mithras e cu totul rar. Cumont (2) nu cunoaște nici un caz. Totuș nu e nimic paradoxal în acest atribut față cu natura zeului. Așà precum *Aesculapius* și *Hygia* (3) ori *Puer Posphorus (deus bonus* per excellentiam) (4), ori alții (5), poartă acest atribut, tot așà puteà și Mithras să fie numit *deus bonus*, precum d. p. tot printr'o excepție dela calificativele sale obicinuite, el este numit *deus sanctus* (6). Cu atât mai mult puteà el însă primì acest epitet, cu cât îl găsim de mai multe ori, ca *Sol*, numit *deus optimus maximus*, întocmai ca *Iupiter* (7).

Dacă după cele trei cuvinte de pe marginea de jos a reliefului nostru: *Deo b[ono Invicto]*, a mai urmat cevà (afară doară cel

(1) Ca în CIL. III, 12374: *Deo Sancto Invicto Lucaius ex votu po(suil)*, din Kutlovica, tot în Moesia Inferior.

(2) *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra* II, Bruxelles 1896.

(3) CIL. III, 1560 (Ad-Mediam-Dacia).

(4) Cf. CIL. III, p. 2509.

(5) CIL.XII, 2990 add. (Nemausus); X 2, *ind.*, p. 1132, etc.

(6) Cf. d. p. inscripția din nota 1 cu Cumont, *o. c.*, II, *indices*, p. 533 sq. Pentru alte numiri rare, ca *salutaris*, *dignus*, *praestantissimus*, etc., v. tot Cumont, *l. c.*

(7) Cf. CIL. III, p. 2517 sq., cu Cumont, *l. c.*

mult de *v(otum) s(olvit)* prescurtat), e problematic, căci spaţiu nu mai erà. In ce priveşte numele dedicantului care a pus acest *ex voto*, el a putut fi scris pe marginea de sus a reliefului, ca la Cumont *o. c.*, II, p. 198, 235, 239, 250, etc.

După stilul figurilor şi literelor această lucrare pare a fi din vremea decadenţei Ulmetului roman, în sec. III.

3. Pe prima curtină de NV, ca a doua piatră de placaj dela turnul rotund de N spre poarta de NV, în rândul cel mai de sus păstrat, se află aşezat cu faţa la zid un fragment de stelă funerară, de calcar alb, puţin rezistent, înalt de 0.96, lat de 0.87 şi gros de c. 0.31. Făcând pe deasupra o scobitură în betonul zidului în dreptul acestei pietre, am putut s'o descriu complet, fără a o mişcà din locul ei.

Avem înaintea noastră aproape jumătate dintr'o stelă veche funerară, împodobită pe chenarul ei profilat cu motivul cunoscut al viţei de vie cu struguri. E jumătatea de sus a monumentului. Din chenar nu avem însă decât resturi aproape informe. Piatra a fost rău stricată curând după prima ei întrebuinţare. Considerând tehnica îngrijită a reliefului de pe chenar (mai bine vizibil în partea stângă a fragmentului: v. desemnul din fig. 3), cred că întâia aşezare a stelei ca memorial funebru nu poate fi mai târzie ca sec. II.

Tot ca stelă întreagă, acest monument, după o trecere de vreme, a fost martelat şi întrebuinţat pentru a doua oară de altă generaţie — de sigur — în acelaş scop ca întâia dată. Peste relieful stricat de vreme al chenarului, vedem în dreapta urmele unor litere martelate E, T, A, A, capete de rânduri ale unei inscripţii, care nu a putut fi nici cea dintâi, căci literele acestea sunt aproape numai sgâriate şi sunt de caracter târziu, pe când ornamentarea primitivă a stelei e foarte îngrijită şi dintr'un timp de înflorire,—şi de altă parte, nici cea de pe urmă, căci aceste litere nu au legătură cu inscripţia actuală.

Intr'o stare încă mai tristă, stela a fost pentru a treia oară prelucrată, probabil tot ca o bucată întreagă, întrucât pe fragmentul păstrat, care e cel puţin jumătate din ea, nu se sfârşeşte inscripţia, ci ultimul rând e rupt pe la jumătatea înălţimii literelor. Pe partea de sus a chenarului, unde relieful cu strugurii se sfărâmase cu totul, o rozetă cu totul barbară, compusă din câtevà linii sgâriate cu un vârf ascuţit, luă locul ornamentului primitiv. Inscripţia precedentă (a doua) fu martelată şi în locul ei fu scrisă, adică sgâriată,

inscripţia actuală. Această inscripţie e, întrucât e păstrată însăş piatra, destul de bine conservată. Rândurile sunt strâmb scrise şi neegale, literele de asemenea de mărimi diferite, variind ca înălţime în general între 0.04 şi 0.05.

Dimensiunile chenarului profilat, cât e păstrat sunt: sus, singur, lat de c. 0.16, cu profilul interior, c. 0.22 m., pe laturi, singur c. 0.15, cu profilul interior, c. 0.21 m.

Inscripţia e aceasta:

Fig. 3.

Valeates vos qui superissetis et coe[..]etes manes tres qui a vos ad nos venituri setis. Aur(elius) Sisinus paganus vixit annis super LXX et superis de s[uo et] coniug[i...].

Ce literă a fost la începutul rândului 4 e greu de hotărît: pare a fi fost un L. Dar *coe[l]etes manes tres*, nu are nici un înţeles potrivit. S'ar puteà să fi fost un R şi atunci *coe[r]etes,* deşi tot cu mare greutate, s'ar puteà legà cu restul precum arăt mai jos.

Atât ca limbă cât şi din punctul de vedere al conţinutului, această inscripţie merită o deosebită atenţie. In r. 1 avem forma *valeates,* de două ori interesantă: întâiu ca *acclamatio* neobicinuită în loc de

valete și al doilea ca fonetică: *e* în loc de *i* în silaba ultimă (fenomen de altfel foarte frecvent în latina vulgară).—In r. 2—3: *superissetis* în loc de *superestis*, r. în loc de *supersitis*, luat ca formă generală de prezent atât la indicativ cât și la subjunctiv; introducerea unui *i* între *super* și *sitis*, și prefacerea lui *sitis* în *setis* (1), cu deduplarea lui *s*, sunt din belșug documentate și prin alte inscripții din Illyricum (cf. partea gramaticală din *indices* la CIL. III).—In r. 3—4 sau *coe[l]e^r es* în loc de *coe[l]ites*, sau *coe[r]etes* în loc de *coheredes*: *h* căzut înainte de *e* și *d* prefăcut în *t*, sunt fenomene comune (2). In r. 4 *manes* e întrebuințat într'un chip cu totul neobicinuit și anume: 1° sau are a fi înțeles ca „*zei*“, cu *caelites*: «cei trei zei cerești» (dar această acclamatio e absolut illogică, e chiar absurdă în continuarea ei, *qui a vos ad nos venituri setis)*; 2° sau are a fi înțeles cu lecțiunea *coeretes manes* ca *parentes*, în sensul de *rude de primul grad*, cu nuanța specială de *suflete* înrudite, și atunci ar fi să se traducă: «și voi cei trei urmași cari ne moșteniți», dar atunci rămâne cu totul neclară rațiunea pentru care aici *manes* ar fi întrebuințat așă de ciudat pentru persoane încă în vieață; 3° sau tot cu *coeretes* ortografia *manes* cu *e* în loc de *i* ascunde un dativ anomal *manis* ca în CIL. III, 13809 = 14217[1] (din Viminacium): *vivite felices nostrisque profundite Manis et memores sitis nobiscum vos esse futuros* (cu imitația vergiliană la început: *vivite felices*, iar apoi voind a spune *profundite Manibus lacrimas*, cf. Buecheler, *Anthol. lat.* II 1, p. 398, n. 859) sau 7584 (din Tomi): *ipsi vivite parentes et nestris pr[ofun]d[ite Mani]s, estote memores iterum [El]ysiis co[fu]turi* (restaurată astfel de v. Domaszewski, la Buecheler, *l. c.*; altfel în *Corpus*).—A treia ipoteză e mai acceptabilă, deși *coheredes Manibus tres* e tot o construcție anomală, căci ei sunt *coheredes* între ei, cei vii, și sunt, cu *Manes*, *heredes Manium;* sensul e deci și cu această propunere greu de scos: «și voi cei trei cari sunteți Manilor urmași, moștenitori». — Un sens sigur nu pot da. *Non liquet.*—In r. 5 *a vos* în loc de *a vobis*, obicinuit (3).—In r. 6—7 *venituri setis*, aceeaș observație ca la r. 2—3.—In r. 9—11 *vixit annis super LXX*: cf. la Petronius, *Sat.*, 43: *et quot putas illum annos secum tulisse? septuaginta et supra.*—In r. 12 *superis* e probabil întrebuințat în loc de

(1) Cf. H. Schuchhardt, *Vokalismus des Vulgärlateins*, II, p. 30.
(2) Cf. CIL. III, p. 2571.
(3) CIL. III, ind. cit.

superstitibus, sau, cum avem într'o inscripţie a altui *paganus* din teritoriul Capidavei, *superstantibus* (1).

Pentru cuprinsul inscripţiei avem de observat următoarele. Formularul întrebuinţat în *acclamatio* nu redă idea originară exact şi complet; el cuprinde numai reminiscenţele dintr'o *acclamatio* prototipică, întrebuinţată pe monumentele funerare dela Dunărea de jos, şi care ar sunà, reconstituită după inscripţiile din Viminacium şi Tomi mai sus citate, în completare cu a noastră, cam astfel: *vivite felices (valete) vos qui superestis et vos, coheredes, nostris profundite Manibus lacrimas et memores estote nobiscum vos esse (Elysiis) futuros.* Din această *acclamatio*, destul de clar redată în inscripţiile din Viminacium şi Tomi, n'a rămas limpede în inscripţia din Ulmetum decât partea dela început şi cea dela sfârşit, pe când mijlocul a fost aproape neinteligibil prefăcut, din cauza introducerii unei idei străine — numărul urmaşilor lăsaţi de răposat — chiar în corpul aclamaţiei. Această idee e şi eà cu predilecţie exprimată în memorialele funerare, dar în altă legătură. Astfel constatăm că formula respectivă a fost întrebuinţată chiar la colonii din *territorium Capidavense* şi anume tot de un *paganus* ca *Aurelius Sisinus* al nostru, lucru care nu poate fi indiferent, întrucât diferiţii *pagani* de pe acest teritoriu locuind în mediată vecinătate unii cu alţii se influenţau reciproc împrumutând unii dela alţii şi atari elemente spirituale ca cel în discuţie acum. *Aurelius Hermes* dela Capidava zice despre sine şi soţia sa (2): *qui reliquerunt heredes bonos filios superstantis VII sex quidem filios et unam filiam.* Pentru împrejurările neorânduite din sec. III, când mai ales ţăranii de prin *villae* trebuiau să se retragă prin castele atunci când veniau barbarii şi deci îşi părăsiau pământurile, unde poate nu se mai întorceau ani întregi, iar ei ca *pagani* nu-şi aveau adesea nici în *vici* putinţa unei iurisdicţii regulate, cu arhive orânduite pentru păstrarea actelor de proprietate ale fiecăruia, va fi fost probabil necesar ca pe monumentele funerare puse de obiceiu chiar lângă *vici*, spre a

(1) CIL. III, 12478 din Calachioi, găsit în ruinele cetăţii *Capidava*. Dau toată inscripţia fiindcă voiu aveà a mă referì la ea şi mai jos: *D. M. Aur. Hermes paganus vixit annis LXX dies XI et Aur. Meliti* (în loc de *Melite) coniux eiusdem vixit annis LX menses duobus dies VII qui reliquerunt heredes bonos filios superstantis VII sex quidem filios et unam filiam. Bene merentibus pientissimi nati memoriam posuerunt. Ave vale viator.*

(2) Vezi nota precedentă.

fi mai la adăpost de profanări (1), să nu aibă numai grija lor, ci și a urmașilor — respectiv acești urmași să arăte ei înșiși calitatea de moștenitori îndrituiți ai celui răposat și numărul precis de *coheredes*.

Numele *Sisinus* pe care-l poartă acest *paganus* dela Ulmetum este absolut nou. Nicăiri în tot Illyricul și Orientul latin nu mai găsim un atare *cognomen* (2). Dar nu numai aici, ci nici în Apus nu-l întâlnim. Doar în Pompeii de găsim un *Sisininus* (3). Dar acesta e un diminutiv de alintare (4) derivat de sigur din obicinuitul *Sisenna* (5). Firește, un cognomen *Sisinus* ar puteà fi la rigoare pus în legătură și cu *Sisenna*, resp. *Sisinnas*, ori cu *Sisius* (6). Totuș aceste derivări pe lângă că nu sunt probabile ca formă, dar nici nu sunt verosimile câtă vreme inscripțiile din Illyricum nu ne dau în această direcție vreun punct de plecare mai precis.—Dimpotrivă găsim aici, ca nume enchorice, un *Sises Mucasenis* (7) un *Sisi* (8), destul de des *Sisia* (9), de două ori *Sisiata* (10), femei cu numele *Sisiu* (dat. *Sisiuni*) (11), *Sisiuna* (12), *Sissa* și *Sissia* (13).

Precum a observat și Tomaschek (14) și Dumont (15), numele *Sisus, Sises, Sese, Sisi, Sisola, Sisiata* sunt thrace; de altă parte și sufixul-*nus* poate fi thrac (16), iar nu numai roman. Astfel în-

(1) Caracteristice sunt in această privință pietrele funerare dela Capidava puse în *vicus* ori lângă castel de unii cari nu trăiseră acolo, ci la moșie, la țară, unde și muriseră: *obiti ad villam suam* (CIL. III, 13737 și 14214[20], cu ale mele *Descop. nouă in Scythia Minor*, *An. Ac. Rom.*, XXXV, Mem. Secț. Ist., p. 469).

(2) CIL. III, Cagnat IGR. I și III, *Arch.-epigr. Mitt.*

(3) CIL. IV, 2264.

(4) Precum arată chiar locul unde a fost găsit în Pompeii.

(5) Cf. W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin 1904, p. 94.

(6) *Ibid.*, cf. însă nota 2, unde e vorba de numele târziu *Sisinnius*, care după Schulze ar puteà aveà o *altă origine*.

(7) CIL. III, 6137 din Ciumacovici la SV de *Oescus*, localitate bine cunoscută ca thraco-romană: cf. și nr. 12395 cu Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulg.*, nr. 408.

(8) CIL. III, 11273: un *L. Vibius Sisi* în Carnuntum. Mommsen trimete în *Ephem. epigr.* IV, n. 535 pentru numele *Sisi* la *Sises Mucasenis*.

(9) CIL. III, 3285 (Mursa), 4983 *a* (Virunum, printre nume enchorice), 4998 (Virunum) 5630 (Ovilava), 6292 (Bononia-Moes. sup.), 10576 (Ulcisia Castra-Pann. infer.).

(10) 1525 (Sarmizegethusa), 4181 (Savaria).

(11) 10603, de două ori (Crumerum-Pann. inf. cu alte nume enchorice).

(12) 10544 (Aquincum, cu alte nume enchorice).

(13) CIL. III, p. 2412 și 2636.

(14) *Sitzb. der Wiener Akad. d. Wiss.*; phil.-hist. cl. CXXXI, 1894, p. 43 (*Die alten Thraker*, II 2).

(15) *Mélanges d'arch. et d'épigr.*, p. 556 sq.

(16) Cf. Pauli, la Dumont, *l. c.*, p. 559.

tregul nume *Sisinus*, atât ca rădăcină cât și ca terminație are a fi considerat ca thrac.

Dar noi în teritoriul capidavens avem Thraci destui: în afară de Dacii indigeni avem pe Bessii coloniști în Ulmetum, și încă într'un *vicus*, necunoscut până la campania de săpături de anul trecut, *Ultinsium*, curat bessic. Prin urmare *Aurelius Sisinus* e încă un Thrac romanizat, care își păstrează măcar drept cognomen numele lui părintesc. Că inscripția lui e alcătuită într'o latină foarte neîngrijită, nu mai e acum de mirare. Că el e *paganus*, pare oarecum indicat, dacă știm că el e colon thrac.

Totuș rămâne de explicat în privința acestui apelativ de *paganus*, pe care și-l dă numai el și cu Aurelius Hermes dela Capidava, ce i-a făcut pe ei singuri, printre atâția alți Thraco-Romani de aici, cunoscuți prin inscripții fără nici un fel de determinare de acest gen să-și adaoge această caracterizare. Căci ei sunt singurii cari apar în tot CIL. III în acest chip, pe când altfel, termenul de *paganus* e întrebuințat pentru comunitatea dintr'un *pagus* (1) în întregimea ei: *pagani*, întocmai ca *vicani, municipes*, etc.

Pentru ca să avem la Capidava și la Ulmetum, unde știm că erau *vici* constituiți (în primul loc, e drept, un *vicus canabarum*, alăturea de vechiul *pagus* al Dacilor din Capidava și încunjurimi), pomeniți, în chip special și individual *pagani*, trebue să admitem că în *territorium Capidavense* diferitele *villae* izolate (2) nu sunt atribuite *vici*-lor din apropierea lor, ci alcătuesc *pagi* deosebiți, respectiv sunt atribuite toate la marele *pagus* daco-roman Capidava. In adevăr se știe că spre deosebire de *vicus*, care — deși tot sat ca drepturi și constituție — e un mic oraș cu casele strânse una lângă alta, un *pagus* e un sat mare compus din gospodării singuratice împrăștiate pe o mare întindere de pământ (3). Contrastul acesta relevat și de antici, creà acolo unde nu erau orașe, spre a aveà la *„pagani“*, opoziția *„oppidani“*, deosebirea pregnantă între *pagani* și *vicani:* aceștia din urmă erau un fel de orășeni în aceste *territoria* quasi-municipale, cari tocmai erau compuse numai din societatea a mai mulți *vici*, resp. *pagi* și *villae*. Aurelius Hermes din Capidava și Aurelius Sisinus din Ulmetum sunt deci săteni străini

(1) Ca de pildă (CIL. III, 13750[47]: *vel cum iniuria aut contumelia paganorum* (dintr'un decret imperial din Chersonesus Taurica), sau 14969[3]: *pagani Promonenses* din Promona, în Dalmația, într'o *lex paganica* pe bronz, tratând despre mori și apele utilizate pentru mori.

(2) Sigur documentate prin inscripții: v. mai sus, p. 336, n. 1.

(3) Cf. asupra acestei chestiuni, Marquardt, *Römische Staatsverwaltung*, I², p. 1 sqq.

de aceste două localități cu caracter vican. Faptul că ei se numesc simplu *pagani*, fără a adăogă precis numele acelui *pagus* la care aparțin, presupune încorporarea tuturor *villae*-lor din *territorium Capidavense* la un singur *pagus*, care se va fi numit cu numele lui vechiu *Capidava* (1).

4. Pe frontul interior al primei curtine de NV, nu departe de intrarea turnului rotund de N, a fost găsit un fragment de monument epigrafic de forma unei plăci, înalte de 0.44 m., late de 0.42 și groase de 0.23, de piatră de nisip, fărâmicioasă. Inspre stânga placa e ruptă, sus și jos e stricată tare, la dreapta e cevà mai bine conservată.

Placa a fost ornamentată cu un chenar în formă de *tabula ansata*. Pe partea dreaptă acest chenar s'a conservat destul de bine. El e însă lucrat foarte primitiv, în linii abià adâncite, ca și cum ar fi numai sgâriate. Inscripția a fost probabil martelată (v. fig. 4). Nu

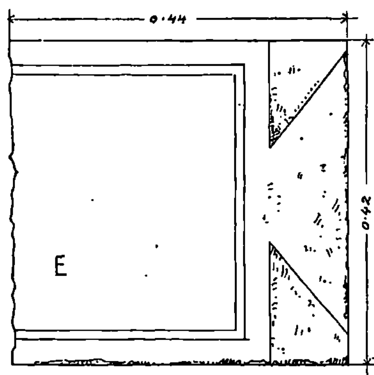

Fig. 4.

se mai recunosc decât urmele unui E, și acela problematic. Se vede însă clar că piatra a fost scrisă și anume, după forma ei și caracterul chenarului, e mai probabil să fi servit ca monument come-

(1) Firește că acest *pagus* își va fi avut și el o unitate teritorială, nu va fi fost format numai din frânturi de regiuni izolate, câte o moșie cu conacul ei ici și colo, căci ca *pagus* el își aveà granițele și constituția sa quasi-municipală specială, întocmai ca un *vicus*. E deci de presupus că *pagus Capidava* va fi fost cu diferitele sale *villae* mai tot strâns înspre Apusul teritoriului Capidavens către *Capidava* propriu zisă, romană, cu *castellum* și *vicus*.

morativ (cevà în genul inscripţiei cu *pedatura lanciarium*), decât ca monument votiv ori funerar. In orice caz ea e târzie: chenarul numai sgâriat (tot ca la „*pedatura*", indică sigur acest lucru).

5. Cevà mai departe spre stânga, pe aceeaş curtină, s'a găsit un fragment de piatră de nisip sculptată, de formă neregulată, înalt de 0.46 m. pe stânga şi de 0.36 m. pe dreapta, lat de 0.19 jos şi de 0.11 sus, şi gros de c. 0.16 m. In partea de jos a lui se vede o scobitură rotundă care pare a indicà nu atât o gaură de manelă de uşă, cât mai de grabă o rosătură făcută de ţâţâna unei uşi. Faptul că relieful de pe faţa fragmentului e ros până la desfigurare concordă din acest punct de vedere ca ideа utilizării ca prag de uşă a pietrei respective.

Fig. 5.

Din relief mai recunoaştem: 1° pe marginea din dreapta urmele unui chenar de frunză de iederă; 2° sus un fel de scaun cu rezemătoare, de sigur fragment dintr'o κλίνη pe care a odihnit o figură; din aceasta însă nu s'a mai păstrat nimic, piatra fiind aici sau roasă sau ruptă; 3° subt κλίνη în miniatură, un personaj masculin. Avem deci o parte din reprezentarea *cinei funebre,* aşà de obicinuite pe monumentele funerare din părţile noastre. Partea care lipseşte ne-o putem completà. Pe κλίνη au stat pe jumătate culcate una sau mai multe persoane; în faţa patului-scaun, a fost reprezentată o masă, la care servià sclavul, redat ca de obiceiu în miniatură

și în relieful nostru, — iar de partea stângă a grupei din mijloc a mai fost poate și o figură bărbătească ori femeiască în picioare, ori cumvà șezând pe un scăunel mai scund decât patul pe care ședeà figura ori figurile principale (vezi și mai jos monumentul descris la nr. 9).

6. In contrafortul drept al porții de NV, pe fața lui dinspre intrarea turnului de N, în rândul cel mai de sus al placajului, la încheierea contrafortului cu laturea interioară a turnului, am constatat că e prins cu fața la perete un altar de calcar compact, foarte rezistent. Curățind betonul de pe fața monumentului fără a mutà piatra din loc, am putut să-l măsor, să-l fotografiez și să ieau și o estampă după el. Pentru a fi așezat în zid altarul a fost destul de rău stricat: din profilul superior i s'a rupt partea din stânga, rămânând numai cea din față și din dreapta, iar jos i s'a rupt tot profilul afară de laturea din față. Cu acest prilej a fost deteriorată pe dreapta chiar o parte din fața cu inscripție. In spate altarul n'a fost profilat, fiind probabil așezat direct lângă vreo construcție.

Această *ara* e înaltă de 1.35 m. (numai fața scrisă, de 0.75 m.), lată de 0.49 (sus) — 0.50 (jos) la mijloc, și de 0.60 (la nivelul profilelor: restaurate) și gros (adânc) de 0.48 la mijloc și 0.545 la nivelul profilelor. Acestea sunt lucrate cu o dibăcie într'adevăr artistică, fiind stilizate în chip foarte bogat atât la coronament (înalt de 0.34) cât și la soclu (înalt de 0.26) și anume, sus la colțuri având motivul acroteriilor dela sarcofagele greco-romane (vezi desemnul din fig. 6, cu toate cotele respective). Profilele sunt, cu toată varietatea lor, proeminente numai cu 0.05 față de trunchiul altarului.

Literele sunt — în primele patru rânduri — printre cele mai frumoase cari se cunosc pe monumentele dela Dunărea de jos: în orice caz, printre inscripțiile de caracter privat, puse de o anume persoană, iar nu de o autoritate publică, ele constitue aproape un unicum de proporție și monumentalitate. Ele sunt cel mai târziu din primele decenii ale sec. II-lea, din vremea lui Traian sau Hadrian. Inălțimea lor e în primul rând de 0.09, în al doilea de 0.06, iar în al treilea și al patrulea de 0.065. Spațiile dintre rânduri sunt de 0.04 între primele trei, și de 0.035 între al treilea și al patrulea. Dela sfârșitul rândului al patrulea și până jos piatra a fost martelată și apoi netezită pe un nivel inferior cu aproape un cm. față de cel din primele rânduri, iar pe această parte a fost săpat un sfârșit de inscripție, care, deși se potrivește ca sens cu partea de sus pe care

o continuă până chiar în numele propriu, e fără îndoeală, după caracterul literelor adăogate, mult mai târziu, către sfârșitul secolului al II-lea. Deși săpate cu dalta, literele din aceste trei rânduri sunt foarte urîte față de cele de sus: disproporționate între ele (în r. 5 avem litere de 0.045 lângă altele de 0.060 m. înălțime), uneori chiar strâmbe ca duct, și în general săpate fără grosimi.

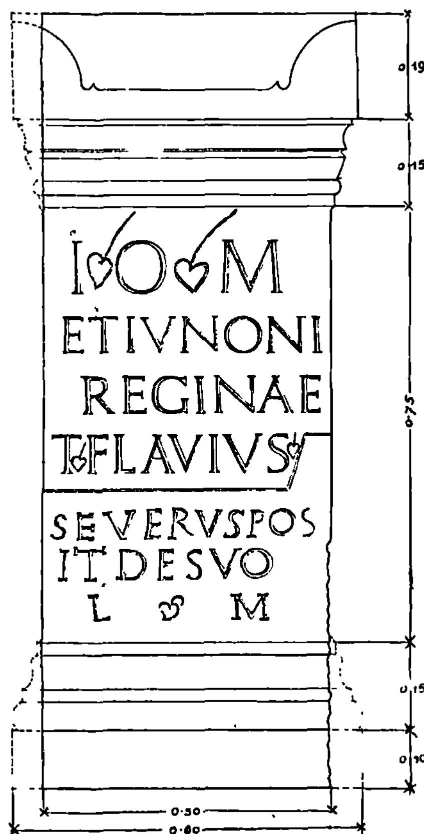

Fig. 6.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Iunoni Reginae T(itus) Flavius | Severus pos[u]it de suo l(ibens) m(erito).

Deosebim două părți în inscripție: 1° cea veche, cu dedicația și numele *Titus Flavius*, și 2° cea nouă, cu *Severus posuit de suo*

libens merito. Inscripţia nouă adoptând începutul celei vechi e deci completă: pe *Severus* cel târziu chemându-l tot *Titus Flavius* (e fără îndoeală aceeaş familie în generaţii deosebite), iar divinităţile adorate fiind deopotrivă de însemnate în ambele epoce, el nu a martelat decât sfârşitul primei inscripţii, punându-şi partea sa personală cu menţiunea nu tocmai exactă *de suo* (căci altarul fusese al altuia şi pus de altul).

De altă parte prima inscripţie n'a mai avut în plus decât un cognomen pentru vechiul *T. Flavius* şi modalitatea dedicaţiei (cevà ca în a doua inscripţie: *posuit de suo libens merito)*.

Asupra divinităţilor adorate prin acest altar votiv nu e nimic de observat: sunt zeii romani oarecum (1) oficiali, pe cari îi întimpinăm pretutindeni în imperiu în această caracterizare a lor de pereche divină: zeul ca *optimus maximus*, iar zeiţa ca *regina*, — şi în special chiar la Ulmetum (2) de mai multe ori.— Ceeace dimporivă e vrednic de atenţie, e numele Romanilor cari au pus monumentul: cel dintâiu *T. Flavius*, orice cognomen va fi purtat, are evident ambele nume principale împrumutate dela împăraţii Flavii, cari vor fi dat familiei sale cetăţenia romană. El — sau predecesorii lui — a venit deci la Ulmetum ca cetăţean deplin. Pentru a pune frumosul altar ce ni s'a păstrat dela dânsul el a trebuit să fie cu dare de mână, deci prin el constatăm o stare economică înfloritoare la Ulmetum chiar din primele timpuri. In sfârşit, pentru ca mult mai târziu după el un urmaş să poată întrebuinţà inscripţia numai ştergând respectivul *cognomen* al strămoşului, trebuià ca familia să se fi păstrat, în linie directă bărbătească până atunci (nu e numai *nomen gentile* acelaş, lucru care ar puteà fi mai uşor de întâlnit asemănător, dar şi ca *praenomen*, cei doi *Flavii* sunt omonimi): prin urmare avem continuitate în tradiţia romană a colonizării Ulmetului.

7. Lângă altarul lui Titus Flavius, pe stânga, placând faţa contrafortului înspre interiorul cetăţii, se află incastrat în zid, tot în rândul cel mai de sus de pietre de talie, lipit de altarul citat, un fragment dintr'un alt altar de calcar alb compact, rupt cam pe la jumătatea lui şi păstrând încă vreo câtevà litere pe el.

Fragmentul e aşezat culcat, cu baza spre exterior şi cu faţa scrisă

(1) Căci oficială e triada capitolinică, *Iupiter, Iuno, Minerva*.
(2) Cf. *Ulmetum*, I, p. 585 şi comunicarea de faţă, numerele următoare.

în sus. Inălţimea lui e de 0.70; întrucât însă din inscripţie nu e păstrat decât un rând complet — penultimul — aceasta înseamnă că în întregime altarul trebue să fi fost cel puţin de două ori pe atât. E lat la bază (înălţimea soclului, 0.23) de 0.44 şi adânc de 0.48. La mijloc e lat de c. 0.33 (fiind prins în beton nu l-am putut măsură precis). Profilul de jos (singurul păstrat) e foarte primitiv lucrat. Literele, înalte de c. 0.07, par a fi mai mult gravate cu un vârf ascuţit, decât săpate cu dalta. In orice caz inscripţia e mutilată, fie prin martelare, fie prin completare târzie, căci ce ni s'a păstrat din sfârşit e în parte neinteligibil. După caracterul literelor ea arată a fi de pe la sfârşitul sec. II.

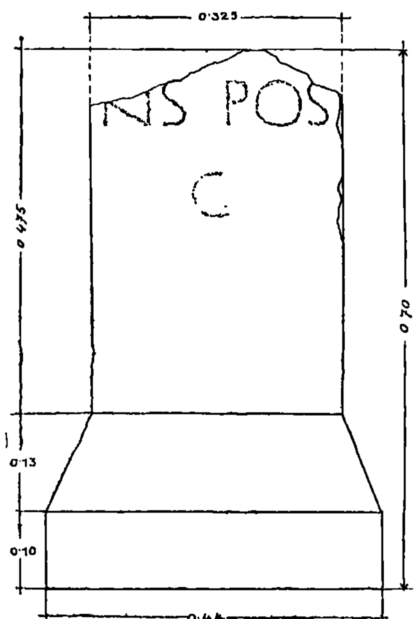

Fig. 7.

...*ns pos(uit) [?pe]c(unia?) [sua?...]* ori *c(uravit?).*

Primele două litere sunt sfârşitul unui cognomen în —*ns*: *Crescens, Valens,* etc.; *pos(uit)* e sigur; rămâne litera singuratecă *C*: dacă piatra a fost martelată, ar fi cu putinţă (deşi *posuit* aşezat înainte nu prea îngădue această lectură) de completat cu *[pe]c(unia) [sua]*; cum însă martelarea ar fi trebuit să distrugă în chip

firesc și acel *C*, rămâne că litera trebue să însemne altcevà. *C(uravit)* ar fi foarte potrivit, dacă nu s'ar opune *pos(uit)* din rândul precedent; căci dacă ar fi *curavit* ar trebuì să avem înainte *pon(endum)*, iar nu *pos(uit)*; *pos(uit) c(uravit)* ar fi cu totul excepțional. — Ceeace e sigur e că și acest monument a fost un altar votiv. Ce zei vor fi fost pomeniți e greu de știut. *Iupiter* va fi fost însă, probabil, în fruntea lor: căci nu e mai nici un altar votiv dela Ulmetum care să nu fie închinat și părintelui zeilor și al oamenilor,—precum am văzut și în prima comunicare despre Ulmetum și vom vedeà și acum imediat mai jos.

8. In acelaș contrafort drept al porții de NV, tot pe fața placată dinspre cetate se observă în al doilea rând de placaj dela soclu în sus, un bloc lung, de dimensiuni excepționale și cu o formă specială. Cercetându-l am constatat că erà tot un altar, de calcar compact, așezat în zid cu fața în jos și alcătuind cu un capăt al lui chiar colțul de V al contrafortului. Pentru a fi descrisă, piatra a fost ridicată, măsurată, estampată și fotografiată și apoi a fost așezată la loc pentru a nu se desfigurà zidul. Aceasta ca un sacrificiu față de principiul ce mi-am impus de a nu strică zidurile pentru inscripțiile ce le cuprind; căci în cazul de față importanța excepțională a monumentului, care în zid se poate strică de ploi și înghețuri și astfel se poate distruge, m'ar fi îndreptățit să-l ridic cu totul și să-l pun la adăpost. Și anume, cu atât mai mult, cu cât altarul a fost încă din vechime rupt în două (vezi fotografia), probabil fiind trântit fără grijă la așezarea lui în zid peste celelalte blocuri mari de placaj din rândul inferior. Profilele i-au fost firește, tot cu acel prilej, ca de obiceiu, retezate, atât în față cât și pe stânga, spre a se potrivì piatra bine în zid. Se pare că altarul avusese profile chiar pe fața opusă celei scrise. Și acestea sunt total martelate.

Această *ara* e înaltă de 1.38 m., lată de 0.51 (la mijloc) și groasă (adâncă) de 0.43 (la mijloc). Soclul e înalt de c. 0.20, profilul de cap de c. 0.26. Reconstituind profilele, cari erau proeminente față de trunchiul altarului cu c. 0.06 de jur împrejur, căpătăm o lățime a monumentului la nivelul lor de c. 0.63.

Literele sunt neîngrijite și mai mult sgâriate decât săpate. Ele sunt adesea strâmbe ca d. p. E dela începutul rândului 2, F din rândul 9, etc., din cauza durității pietrei, pe care lapicidul n'a putut-o biruì cu instrumentele sale primitive. Inălțimea literelor e de c. 0.04—0.05, nefiind de o potrivă de mari în toate rândurile, ba chiar nici în

acelaş rând. Ductul lor e negligent: L, I şi T se confundă adesea şi nu reies decât din sensul cuvintelor.

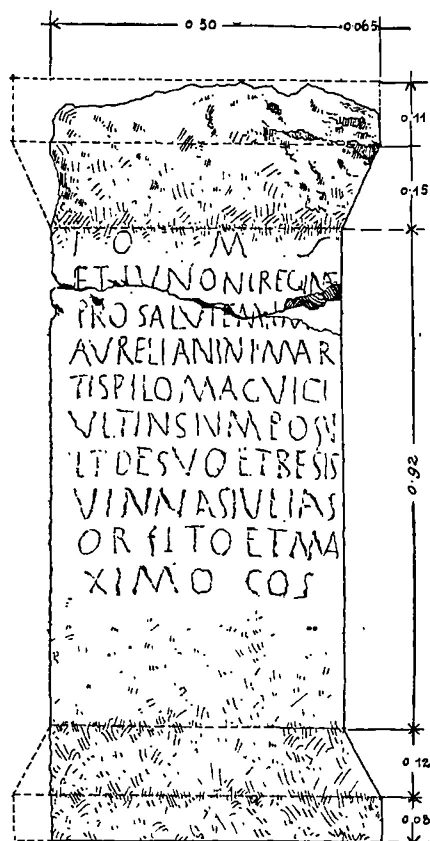

Fig. 8.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) < s(acrum) > et Iunoni Reginae pro salutem Im[p(eratoris)] Aureli An(ton)ini Marti(u)s P(h)ilo mag(ister) vici Ultinsium posuit de suo et Besis VI n(o)nas Iulias Orfito et Maximo co(n)s(ulibus).

In rândul întâiu avem un pentiment: *s(acrum)* a fost scris printr'o scăpare din vedere, produsă de puterea obicinuinţei care cereà formula consacrată I · O · M · S,—apoi a fost însă martelat, totuş nu în deajuns ca să nu se mai vadă.—In r. 4 altă negligenţă: sunt scă-

pate trei litere din cuvântul *Antonini*, tot așà precum e uitată o literă din cuvântul *nonas* din r. 8. — T din cuvântul *Ultinsium* în r. 6 e făcut aproape ca un I. — F din r. 9 în cuvântul *Orfito* are o formă aproape cursivă.

Asupra cuprinsului avem de observat următoarele. E o inscripție oficială pusă de un *magister vici* pentru sănătatea împăratului de pe tron: zeii adorați prin altarul votiv sunt ca de obiceiu în părțile acestea în cazurile analoage, *Iupiter Optimus Maximus* și *Iuno Regina*. Inscripția e datată până la zi: *VI n(o)nas Iulias Orfito et Maximo co(n)s(ulibus)*, deci 2 Iulie 172.

Numele dedicantului *magister* e neclar. Dacă îl cetim cum e scris nu putem să-l luăm decât ca un singur cuvânt *Martispilo*, în care caz ar fi de înțeles ca o traducere în latina vulgară a unui nume indigen, thrac, cu sensul de «lancea lui Marte», — ceeace însă nu e probabil (v. cele de mai jos). — De o derivare pur thracă din eventualul -μαρτος (cf. la Tomaschek, *Die alten Thraker*, II, 2, p. 9: Ιζί-μαρτος) și -πολις (din -πορις) (ibid., passim), cred că în orice caz nu poate fi vorba. — Dacă însă ținem seama de omisiunile frecvente de litere în inscripția noastră, atunci sau îl desfacem în *M. Arti(u)s Pilo*, sau, mai probabil, în *Martius P(h)ilo*. Față de obiceiul general de a nu mai purtà în acest timp *praenomen* în inscripții, și având în vedere faptul că atât numele gentil *Martius* cât și cognumele *Philo* (scris *Pilo*) sunt foarte dese în inscripții (1), am admis mai sus, ca definitivă, ultima lectură: *Martị(u)s P(h)ilo*

Un *vicus Ultinsium* erà necunoscut până acuma. Numele lui nu pare a fi roman. Dimpotrivă observăm în el două elemente cari se arată a fi thrace: *Ul-tin*. In adevăr, găsim primul element complet în următoarele două numiri (2): *Ulu-citra*, castel în Rhodope (la Bessi) (3) și *Resc-ulum*, localitate în ținutul aurifer al Daciei (4).

(1) Cf. CIL. III, p. 2361, 2404. Numele *Martius* în Dobrogea pe vremea lui Marcus Aurelius e oarecum indicat. In adevăr, precum se vede din CIL. III, 6169 (cf. toate știrile asupra lui în *Prosopographia imperii Romani*, II, 350, nr. 261), P. Martius Verus se află în Troesmis ca *legatus leg. V Mac.*, la începutul domniei lui M. Aurelius și L. Verus. Iar ca termen important inițial, un *Martius Macer, legatus Claudii pro praetore provinciae Moesiae et legionum quartae Scythicae et quintae Macedonicae*, e în părțile noastre încă din prima jumătate a sec. I (cf. *Prosopographia, l. c.*, nr. 258).

(2) Urmărite după Tomaschek, *Die alten Thraker*, II, 2, *Sitzb. d. Wiener Akademie d. Wiss.*, phil-hist. Kl. 131, p. 57 sqq.

(3) Tomaschek, p. 57.

(4) Id., *ibid.*, p. 69: cf. p. 28, cu o explicare cevà deosebită de cea dată de mine aici. In ce privește *Deultum*, *ibid.*, p. 71, aici se pare avem o altă rădăcină, verbală, *deul*, în forma de part. perf. pas., *deul-to*, «înnoroit», «noroios».

Că în acest din urmă cuvânt nu avem cumvà un diminitiv, se vede de acolo că prima parte e un component de nume de obiceiu bărbătesc ῥαισκο (e drept câte odată și femeiesc: cf. Tomaschek, p. 28), la care s'a adăogat cuvântul *ulu* (poate însemnând «stâncă») (1). Am aveà deci în prima parte a cuvântului *Ultinsium*, format ca de obiceiu numele thrace de localități și oameni, din două elemente, cuvântul *ulu* cu ultima vocală sincopată. A doua parte a numelui de *vicus* de lângă Ulmetum cred că a trebuit să fie cuvântul *dina*, pe care-l întâlnim în foarte multe localități thrace din Scythia Minor până spre Marcianopolis, deci în ținutul locuit de Bessii coloniști și de Geții, Crobyzii și Terizii indigeni: *Bassi-dina*, *Bele-dina*, *Bis-dina*, *Resi-dina* (2), *Amlai-dina*, *Asbolo-dina* (3), etc. Numele primitiv al satului de lângă *Ulmetum* a trebuit deci să fie *Ulu-dina*. Potrivit apoi transformărilor fonetice generale, constatate în limba inscripțiilor dela Dunărea de jos (4) *d* din *dina* s'a transformat în *t*, iar *u* dinainte a căzut, numele devenind *Ul-tina*.

Forma *Ultinsium* din inscripția noastră este evident adiectivală: din *Ultina*, *Ultinenses*, resp. mai pe scurt *Ultenses*. Această formă pare cu timpul a se fi statornicit fiind însăș supusă foneticei latine vulgare din a doua jumătate a sec. II, și deci pronunțându-se *Ultinses*, de unde în genetiv plural cu vorba *vicus*, *Ultinsium*. — Faptul că ambele elemente thrace componente ale numelui, *ulu* și *dina* au un caracter ne-dacic, iar *ulu* e chiar documentat ca fiind din ținutul bessic, ne arată că satul a fost întemeiat nu de Dacii indigeni, ci de Bessii coloni. Cu atât mai mult suntem însă întăriți în această convingere, când chiar inscripția ne vorbește apriat de *Bessi* și — ceeace e încă mai important — numai de ei, ca locuitori constituiți côlegial-civil în respectiva așezare quasi-municipală.

In adevăr, în inscripția noastră cetim: *Marti(u)s P(h)ilo mag(ister) vici Ultinsium posuit de suo et Bes(s)is.* Ce poate însemnà această dedicație pusă numai de Bessi, iar nu de *cives Romani et Bessi consistentes vico...*, precum se spune în alte inscripții dela Ulmetum? (V. și mai jos). Căci e clar că cetățenii romani nu vor fi lăsat nelocuit de ei nici unul din satele thrace de pe teritoriul capida-

(1) Cf. Tomaschek, *l. c.*, p. 57.

(2) Citate din Procopius, *De aedif.*, la Tomaschek, *l. c.*, p. 58 sqq. și 69.

(3) CIL. III, 13743: *vicus Amlaidina* din teritoriul rural al orașului Tomi: sat thraco-roman la Urluchioi, spre SV de Techirghiol (inscripția e a unor Thraci romanizați *Aurelius Daleni* și *Aurelia Uthis)*; 14214[33], *Asbolodina* in *territorium Callatidis.*

(4) Cf. indicele gramatical la CIL. III.

vens și deci și în *vicus Ultinsium* vor fi fost destui Romani în afară de *Martius Philo*, care erà *magister vici*.

Ca *peregrini* Bessii puteau să se organizeze în *collegium* special, de caracter național-religios, și să facă orice act social-politic în limitele respectivei *lex collegii* date lor de autoritățile imperiale cu ocazia fundării asociației (1). In acest caz însă organul lor reprezentativ erà președintele uniunii, *magister collegii* (2), iar nu șeful organizației comunale din *vicus, municipium*, etc.; acesta puteà fi cel mult *patronus*, lucru care se specificà în totdeauna pe monumente. In inscripția noastră noi vedem că nu e vorba de un atare *collegium peregrinorum* (alăturea de un altul — coordonat — de *cives Romani*), ci respectivul *magister vici Ultinsium* pune monumentul *de suo et Bessis*, în calitatea sa oficială și cu specificàrea Bessilor exact în acelaș mod ca și cum ar fi zis simplu în loc de *Bessis, vicanis*.

Cum se face că în *vicus Ultinsium, magister vici* pune monumentele numai în numele Bessilor, pe când în *vicus Ulmetum*, regulat ele se pun, firește tot de *magister vici*, în numele ambelor populațiuni deopotrivă: *cives Romani et Bessi consistentes vico Ulmeto*? (3) — E de admis că astfel de inscripții oficiale, dovedind loialitatea provincialilor de aici prin dedicații către *Iupiter Optimus Maximus și Iuno Regina, pro salute imperatoris*, puse de chiar *magister vici*, se puteau redactà particularist numai în numele unei părți din populație, ca și cum cealaltă ar fi fost în ceartă cu ea? Aceasta ar fi fost o adevărată jignire pentru cel ce păzià cu autoritatea lui divină *Pax Augusta* a întregului imperiu, în lăuntrul și în afara lui. *Toți locuitorii* unei comune, *veterani et pagani, incolae ac peregrini, cives Romani et peregrini*, egal de câte națiuni și condiții de drept public erau, trebuiau *împreună* să manifeste această credință față de Impărat. Erà de pus un monument? Contribuiau toți și-l puneau toți.

Cred deci, după cele de mai sus, că *vicus Ultinsium* erà în întregime *bessic*. Romanii de aici erau numai în minoritate infimă și nu alcătuiau *comuna* quasi-municipală a acestui *vicus*. Firește,

---

(1) Cf. astfel de *collegia peregrinorum* d. p. la Rin (Celți rezidând în canabele castelelor de graniță) în cartea mea *Die Nationalität der Kaufleute im Röm. Kaiserreiche*, p. 56 și cf. generalitățile asupra acestui lucru la p. 4 sqq. și în special p. 6, n. 1, iar pentru *Asiani* și *Galatae* organizați în *collegia* în Dacia Traiană, p. 107 și 110.

(2) Resp. *quinquennalis, curator*, etc.

(3) CIL III, 14214[26] și mai jos, în comunicarea de față, nr. 16.

Bessii erau romanizaţi şi organizaţia lor erà curat romană. Aşà precum aveau un *vicus* cu *magister* şi de sigur şi *decuriones*, ei se vor fi numit ca Martius Philo cu nume greco-romane şi vor fi fost, ca atâţia alţi Thraco-Romani din aceste părţi, aproape întru toate Romani, afară de un singur lucru: conştiinţa că sunt *natione Bessi*, peregrini, deosebiţi de adevăraţii Romani compleţi, *cives Romani*. Când Caracalla făcù cetăţeni pe toţi locuitorii Imperiului, diferiţii *peregrini* erau de fapt încă de mult Romani.

Constatarea făcută acum de noi că în *vicus Ultinsium* avem un întreg sat de Bessi romanizaţi e de cea mai mare însemnătate pentru judecarea procesului de romanizare a Thracilor dela Dunăre şi în special a Dacilor noştri. Ceeace s'a întâmplat în *vicus Ultinsium* numai până la a. 172 (data inscripţiei noastre) începând tot cam de pe vremea lui Traian (1), ca şi în Dacia din stânga Dunării, s'a întâmplat de sigur cel puţin în tot aşà de mare măsură la Dacii din Carpaţi într'un timp de două ori mai îndelung, până la 270.— Precum dară Bessii din *vicus Ultinsium* devin Romani şi capătă organizaţie vicană romană în sânul teritoriului autonom quasi-municipal, capidavens,—tot aşà Dacii din stânga Dunării au trebuit să se romanizeze căpătând o organizaţie analoagă: exemplul din *territorium Sucidavense* (în jud. Romanaţi şi Dolj), analog cu *territorium Capidavense* (din Dobrogea) ne erà în linii mari cunoscut mai dinainte (2): de o *romanizare în massă* nu aveam însă ştire până acum nici în Dobrogea. Inscripţia cu *vicus Ultinsium* ne dă în sfârşit şi această preţioasă dovadă (3).

Ar mai rămâneà acum de discutat de ce inscripţia noastră a fost pusă la 2 Iulie (a. 172) şi nu în alt timp al anului. Cum însă pentru clarificarea acestei chestiuni e bine să cercetăm întâiu şi celelalte monumente dela Ulmetum, ne vom oprì asupra acestui punct în cap. IV al comunicării, *Consideraţii istorice*, cercetându-l comparativ pe baza întregului material.

9. In contrafortul stâng al porţii de NV, pe faţa dinspre intrare,

---

(1) Cf. a mea *Cetatea Tropaeum*, passim.

(2) Cf. comunicările mele din tom. XXXV şi XXXVI ale ***An. Ac. Rom.***, Mem. Secţ. Ist., ***Descoperiri nouă în Scythia Minor*** şi ***Ştiri nouă din Dacia Malvensis.***

(3) Faptul că expresiile ***pro salutem*** ori ***posuit de suo et Bessis*** nu sunt de fel «clasice» n'are în cazul de faţă nici o importanţă. Latina vulgară, cu formele ei «barbare» înlocuià eleganta latină ciceroniană chiar în ţinuturi mult mai aproape de Roma ca îndepărtata noastră Dobroge.

în rândul cel mai de sus al placajului (v. fot. de pe pl. XXI, nr. 1 la partea I a acestei comunicări), a fost incastrat cu fața la aer un monument funerar, din care nu mai avem decât partea figurată, inscripția fiind probabil martelată încă din vechime.

E o stelă de calcar alb, lungă de 2.08, lată de 0.75 și groasă de c. 0.32. Partea superioară a stelei, înaltă de 0.58 e prelucrată ca de obiceiu în chip special ca o pseudo-aedicula, înrămată de doi

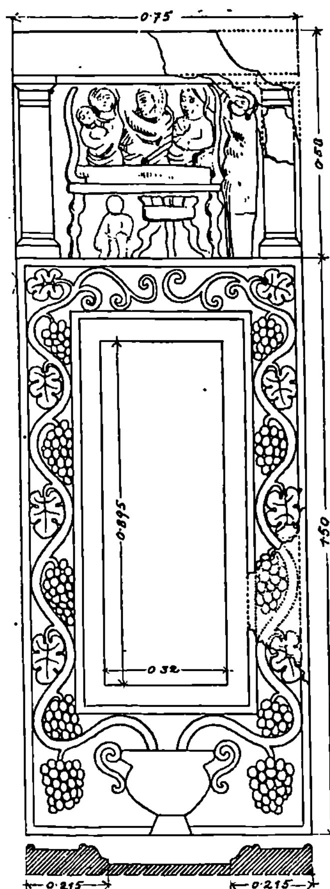

Fig. 9.

pilaștri și cuprinzând scena ospățului funebru. Partea principală a monumentului, pe o înălțime de 1.50 m., e ocupată de chenarul reliefat, lat pe ambele părți, cu tot cu profilul, de câte 0.215 m., stilizat pe motivul viței de vie care crește dintr'un vas dela bază, în sus, pe ambele laturi, cu alternarea câte unui strugure cu câte

o frunză: e ca de multe ori în monumentele dela Ulmetum luată poama coarnă ca motiv ornamental. Un al doilea chenar interior profilat încunjură direct câmpul netezit pentru săparea inscripției, înalt de 0.895 m. și lat de 0.32. Tehnica acestei părți a monumentului e destul de îngrijită, iar starea de conservare destul de bună. (Vezi fotogr. de pe pl. III, nr. 1).

Ospățul funebru reprezentat sus în cadrul arhitectonic pomenit, e, dimpotrivă, și rău lucrat și rău păstrat: unele amănunte sunt cu neputință de urmărit. Pe o κλίνη cu speteaza foarte înaltă odihnesc trei figuri bogat drapate: cea din stânga se vede clar a fi o femeie, privind drept înainte, cu un copil în brațe; în mijloc o figură neclară, orientată spre stânga și ținând în mâna stângă un obiect mare oblong; la dreapta e o figură aproape total ștearsă. In fața patului, o masă cu trei picioare, stilizate în felul tradițional pe motivul labelor de carnasiere, e plină cu tot felul de alimente; la stânga pe un scăunaș, o figură în miniatură, obicinuitul sclav care servește la ospăț. La dreapta patului pe o *cathedra* așezată pe un postament, o figură—se pare feminină—cu capul aproape total distrus, întinde o mână în sus, spre personagiul care odihnește pe κλίνη lângă ea. E probabil scena încoronării, cunoscută și de pe alte monumente dela noi (1).

Ospățul funebru, așà cum e redat aici, se mai întimpină la Ulmetum încă odată. Il găsim anume în reprezentarea aproape identică (e și aici atât chenarul de struguri jos, cât și scena banchetului sus) pe stela funerară a lui *G. Iulius Sergis* și a familiei sale (2). De asemenea e frecventă reprezentarea scenei banchetului funebru cu o figură feminină alăturea, pe o *cathedra* înaltă, în Dacia, unde Münsterberg și Oehler (3) o găsesc deadreptul «tipică». Tot astfel și în ținutul thrac din dreapta Dunării ne mai apare de pildă și în monumentul lui *Saturninus Biti*, găsit în jud. Constanța (4), păstrat tot în Muzeul Național. De reținut e însă deosebirea esențială între reliefele cari dau lângă κλίνη o femeie șezând pe un scaun mai scund și cari sunt foarte numeroase și reprezentările în genul

(1) Avem în colecția Muzeului Național de Antichități, un monument inedit de acest fel, de origine însă necunoscută, adus pe vremuri probabil din Oltenia (poate din săpăturile lui Bolliac la Celei ori la Reșca).

(2) CIL. III, 12490, acum la Muzeul Național. Singura deosebire ar fi că pe monumentul lui *Sergis* femeia care stă pe *cathedra* nu încoronează, ci e în poziție liniștită.

(3) *Jahreshefte des Oesterr. arch. Instit.* V, 1902, Beibl., p. 105.

(4) Locul de origine e necunoscut. Inscripția e inedită.

celor descrise aici mai sus, cari sunt mai rare; și acestea, la rândul lor, se împart apoi în două categorii: cele cu scena încoronării, și cele simple.

10. Pe un capac de oală, de pământ roșu bine ars, cu un diam. de 0.08 m. și o grosime de 0.01, găsit în dărâmăturile din lăuntrul intrării dela poarta de NV, se află această inscripție în cerc:

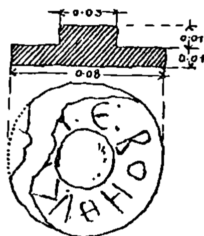

Fig. 10.

Κύριε, βοήθι.

E cunoscuta invocație creștină, pe care o întâlnim foarte des pe monumentele și obiectele de tot felul, puse ori făcute în Orient (și în general în imperiul byzantin) începând de prin secolul al V-lea înainte (1). In *Corpus Inscriptionum Graecarum* IV (ed. de E. Curtius și A. Kirchhoff), Berlin 1877, găsim dela pag. 315 înainte o sumă de inscripții cu această invocație (8684 din Rhegium, sec. IX; 8696, făcută în Constantinopole în sec. X; 8755 pe cărămizi din zidurile Adrianopolei: Κ(ύρι)ε, βοήθει τῷ [εὐ]σεβ[ε]στάτῳ καὶ φιλοχρίστῳ βασιλεῖ ἡμῶν τῷ Μι[χ]αὴλ Κωμνηνῷ τῷ Παλαιολόγῳ, deci de pe la a. 1270; 8781, — etc.; apoi, 8902 din Selymbria, 8903 din Nicaea, 8904 din Panticapaeum, și așà mai departe până la 8910, după care găsim variante ca Χρ(ιστ)έ, βοήθι (8913), din Delos, — Θ[εοτόκ]ε, βοήθι (8919) din Aphrodisias în Caria, etc.). Toate aceste inscripții sunt

(1) Cf. Kaufmann, *Handbuch der Christl. Archäologie*, p. 215 cu 214. Acestei formule îi corespunde în Apus XE IVBA (Christe iuva!), XPEADIVVA *(ibid.*, p. 215, n. 1). Kaufmann zice, p. 593, n. 2, că această *acclamatio* Κύριε βοήθει (specifică perioadei ost-romane) e mai ales întrebuințată la Copți. Această afirmare e exactă numai pentru timpurile mai vechi creștine, pe când mai târziu invocația respectivă e generală în tot imperiul byzantin, precum arăt, chiar aici mai jos, prin inscripțiile citate din CIG.

însă târzii. Dimpotrivă, avem dela Tomi o inscripţie care nu poate fi mai târzie ca sec. VI: † Κύριε ὁ θεὸς βοήθι πόλιν ἀνανεουμέν(ην). ἀμήν (1).

Inscripţia noastră nu poate fi nici ea dinainte de Iustinian, întrucât: 1° e găsită într'un strat de cultură târzie semibarbară; 2° Ulmetum are între anii 450 şi 530 o întrerupere a vieţii sale civilizate, quasi-orăşeneşti: el e aproape pustiu în vremea dinaintea lui Iustinian, cum ne spune şi Procopius şi ne arată şi descoperirile făcute la cetate, pe cari le vom coordonà în *Consideraţiile istorice* cu cari încheiem azi aceste comunicări (2).

Capacul de vas, de tip absolut rustic, nu e de sigur importat, ci a fost făcut aici pe loc, în vremea când Ulmetul, apărat de zidurile clădite de Iustinian puteà înflorì din nou şi puteà adăpostì şi diferiţi cetăţeni de cultură şi limbă greacă, aşà cum fusese cazul şi mai înainte (3).

11. Tot din acelaş timp şi de aceeaş origine cu capacul cu inscripţia creştină este, după factură ca şi după scris, un alt capac, exact de aceleaşi dimensiuni (diam. de 0.08, grosimea de 0.01) găsit în acelaş loc ca şi primul.

Inscripţia sună:

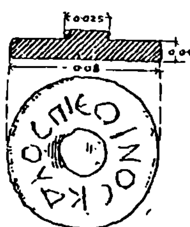

Fig. 11

πίε, οἶνος καλός: bea, vinu-i bun!

(1) *Arch.-epigr. Mitt.*, VI, 35, 76 (Tocilescu), corectat de mine în *Ist. Creşt.*, p. 63; vezi tot acolo interpretarea mea.

(2) Fireşte că această inscripţie ar puteà fi pusă în legătură şi cu inscripţia greacă creştină găsită la Ulmetum în prima campanie de săpături (v. *Cetatea Ulmetum*, I, p. 535 şi 594 şi pe care am datat-o prin a doua jumătate a sec. al V-lea. Totuş formularul creştin al inscripţiei pomenite nu arată a fi contemporan cu acea *acclamatio* specific mai târzie de pe obiectul descris aici de noi.

(3) Cf nota prec. şi *Cetatea Ulmetum*, I, passim.

Această exclamaţie e ca înţeles foarte obicinuită, pe când ca formă e rară. Astfel găsim pe un *cylix* din München (CIG. 7398): Σιλανὸς τέρπων, ἡδὺς οἶνος, iar pe alte vase de acelaş fel, îndemnuri bacchice, precum sunt următoarele: χαῖρε καὶ πίει (CIG. 8096, 8097), σὺ χαῖρε καὶ πίει εὖ τοι (8101), καλή· ὅπως πίεσθε (8095), etc. (1).

12. Pe un obiect de forma unui trunchiu de con, putând fi sau o greutate, sau un dop de *hydria* ori de amforă, lucrat în piatră moale (2), se află săpată (vezi desemnul) crucea în forma ei byzantină cu α şi ω de cele două părţi. Pomenesc aici acest rest epigrafic pentrucă e de caracter adevărat istoric: tradiţia monogramului creştin în formă de X este şi în Răsărit foarte puternică până destul de

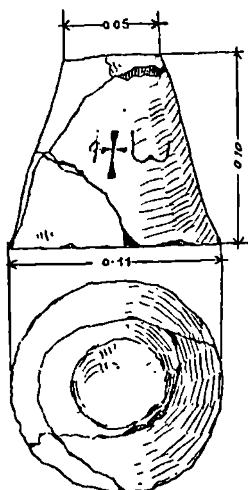

Fig. 12.

târziu: chiar pe vremea lui Iustinian se mai întrebuinţează încă monogramul în chip oficial (3), alăturea de cruce, care devine fireşte simbolul generic, reprodus obicinuit pe monete şi monumente dela Anastasius (491—518) înainte (4). Lămpile creştine găsite la

(1) Cf. Reinach, *Épigr. grecque*, p. 447, şi mai ales observaţiile din CIG. IV, p. 179, la n. 8096.
(2) Cf. descrierea în *Cetatea Ulmetum*, II 1, p. 293 şi 310, n. 2 şi fotogr. de pe pl. XXVIII, fig. 2, în dreapta.
(3) Cf. Kaufmann, *Christl. Archäol.*, p. 608 şi n. 2.
(4) Izolat găsim crucea chiar pe monetele romano-byzantine dela Theodosius II înainte.

Ulmetum (1) au când monogramul, când crucea: acest lucru e caracteristic pentru epoca de transiție în care ne aflăm. Firește cele cu monogramul pot fi și mai vechi decât obiectul descris aici, căci avem d. p. dela Ulmetum și lămpi din vremea păgână. In orice caz însă crucea cu litere de pe dop e cel mai de vreme din timpul lui Iustinian. In adevăr, literele apocalyptice α și ω, dacă sunt întrebuințate curent și cu monogramul și cu *crux monogrammatica* (cum e chiar la noi la Ulmetum cazul pentru inscripția cu *pedatura lanciarium)* (2), ele aproape nu se întâlnesc cu crucea simplă (3), până la Iustinian (4) ceeace e încă un argument pentru caracterul târziu al obiectului ce ne interesează.

13. In turnul cel mare patrulater de NV, lângă stâlpul de N, s'a găsit căzută pe dărâmături jumătatea superioară a unui altar de marmoră frumos profilat și scobit pe fața de sus în chipul unui basin lustral, stilizat pe motivul unei valve de stridie (5). Inălțimea fragmentului e de 0.61, lățimea la mijloc, 0.56, iar deasupra, pe

Fig. 13.

profil 0.68, înălțimea profilului 0.21; adâncimea altarului e egală cu lățimea. Profilul e pe toate patru laturile bine păstrat (v. fotogr. monumentului pe pl. III, fig. 2).

(1) Vezi descrierea celor cu cruce în comunicarea precedentă, *Ulmetum*, II 1, p. 311, nr. 8, iar în ce privește exemplarele cu monogram, notez aici că lampa ce se vede acolo pe pl. XXIX, fig. 2, nr. 6, are pe fundul ei monogramul creștin.

(2) Cf. și Kaufmann., *o. c.*, p. 297.

(3) Cel puțin eu nu cunosc exemple de acest fel dinainte de Iustinian.

(4) Cf. la Sabatier, *Monnaies byzantines*, pl. XVII, n. 36—38, monete de-ale lui Iustinian cu acest tip: crucea între A și Ω.

(5) Cf. *Cet. Ulmetum*, II 1, p. 279 și pl. XIV, fig. 1 și 2.

Inălţimea literelor e de c. 0.043 în primul şi al doilea rând, de c. 0.046 în al treilea, de c. 0.044 în al patrulea şi de c. 0.041 în al cincilea şi al şaselea. Ele sunt cu îngrijire săpate şi chiar prezentă o oarecare eleganţă în duct.

Ἀγαθῇ(ι) τύχῃ(ι)· τὴν Σεβαστὴν Σαβεινίαν Τρανκυλλεῖναν, βουλὴ δῆμος τῆς μητροπό[λ]εως Τόμεως...

Rândul al şaselea deşi rupt pe jumătatea din stânga, în parte până dincolo de mijlocul literelor, e sigur tot ca lectură. După cuvântul Τόμεως au mai urmat probabil (completez după o dedicaţie analoagă din Nicopolis ad Istrum) (1): ἀνέστησαν εὐτυχῶς, ὑπατεύοντος Προσίου Τερτυλλιανοῦ πρεσβευτοῦ ἀντιστρατήγου. In vremea Tranquillinei e guvernator al Moesiei inferioare Tertullianus (2). Inscripţia noastră e, fireşte, de pus între începutul lui 241 (data căsătoriei lui Gordianus) şi Fevruarie-Martie 244 (data uciderii lui de către Philippus): dar între aceste două termene e posibil de fixat unul încă mai precis. Anume ştim că în a. 242 Gordian pleacă împotriva Perşilor, trecând cu armata întâiu prin Moesia şi Thracia, unde bate şi alungă pe barbari (Goţi şi Carpi) cari năvăliseră acum din nou în aceste provincii, după ce viteazul guvernator al Moesiei Inferioare Tullius Menophilus, care în anii 238—241 reuşise să-i ţină în frâu dincolo de graniţe, fusese rechemat de împărat şi înlocuit cu Modestus şi curând apoi cu Tertullianus (3).

Cu prilejul acestei acţiuni militare a Impăratului în Moesia, provincialii recunoscători ridicară atât lui cât şi soţiei lui diferite monumente onorare (4). Metropola Pontului, Tomi, nu rămase mai pe jos decât celelalte: inscripţia noastră ne arată cea dintâi acest lucru, care însă şi altfel erà de bănuit. Cum se face totuş că dedicaţia Tomitanilor a ajuns la Ulmetum? Inainte de a răspunde la această întrebare trebue să reamintesc cele spuse şi cu alt prilej (5), că în turnul cel mare al cetăţii dela Pantelimon s'a găsit şi un al doilea altar de marmoră, la fel lucrat cu cel al Tranquillinei dar nescris. Că el trebuià să cuprinză inscripţia onorară a lui Gordian, e evi-

(1) *Arch.-epigr. Mitt.*, 17, 181, 28=Cagnat, IGR. I, nr. 581.

(2) Cf. Stout, *Governors of Moesia*, p. 74, nr. 121.

(3) Cf. v. Rohden la P.-W. I, 2626 şi 2625 cu Stout, *o. c.*, p. 73, nr. 120.

(4) Vezi Cagnat IGR. I, p. 581 sq. şi CIL. III, p. 2438 şi 2643 (indices); citez din CIL. III în special 14211[9], inscripţie onorară a Tranquillinei singure, pusă de garnizoana din Castellum Montanensium.

(5) *Cetatea Ulmetum*, II 1, p. 280.

dent. De ce a rămas însă nescris? Mai întâiu e din capul locului exclus că aceste două altare au fost așezate chiar în Tomi: acest oraș puternic și cu numeroși meșteri în ale săpăturii marmorei, oricât ar fi fost de amenințat de barbari în anul 238 și cei următori, nu puteà lăsà nescris unul din cele două monumente gemene puse în cinstea împăratului și a împărătesei, căci pentru un lucrător harnic care aveà toată partea sculpturală a altarului gata (cum e cazul aici) erà o ocupație de câtevà ceasuri să-i sape și inscripția. Dimpotrivă la țară, în teritoriul rural al metropolei Pontului, lucru erà mai greu. Trebuià chemat lapicidul din capitală, și cum erau vremurile turburi el nu puteà venì și altarul rămâneà nescris. Aceasta cred că e explicația faptului că unul din monumentele onorare gemene dela Ulmetum a rămas neisprăvit: ele fusese așezate de Tomitani nu în oraș, ci la țară, în unul din diferiții *vici* de pe teritoriul lor. In această ipoteză înțelegem și cum au putut ajunge cele două altare la Ulmetum. Dela Tomi erà greu (și material și moral!) și chiar și fără rost, să fie duse așà de departe. Dacă le trebuià marmoră celor din Ulmetum, găsiau de ajuns la Histria, care erà mult mai aproape. Căci evident cele două monumente au fost aduse la cetatea noastră ca simplu material de construcție și așà au ajuns în respectiva φρουρά a cetății. Dimpotrivă, din vreun sat greco-roman mai apropiat, ținând de Tomi ca organizare comunală, erà foarte ușor și firesc să fie aduse altarele la Ulmetum în vremea târzie când s'a clădit cetatea, și când din cauza năvălirilor slave diferiții *vici* vechi se pustiiseră cu totul și clădirile și monumentele lor doar ca material de construcție pentru nouăle cetăți byzantine de mai puteau servì.

In această direcție un alt monument, din chiar zidul cetății Ulmetum, ne ajută să răspundem deplin la întrebarea, de unde a ajuns aici altarul Tranquillinei. Ca prag la poarta mică de Sud e întrebuințat un altar votiv, pus în a. 195 pentru sănătatea lui Septimius Severus de un Aelius Aelianus, *m[a]gistratus vici Clementianesces* (vezi mai jos). Dar noi cunoaștem acest *vicus*. E centrul thraco-roman dela Caramurat, care țineà de Tomi, dar erà mai apropiat de Ulmetum decât de capitala sa (1). Acest *vicus* ne este totodată cunoscut și ca un centru grecizant (2). O inscripție greacă pusă

(1) Vezi tot materialul și interpretarea lui în *Cetatea Ulmetum*, I, p. 581 sq și harta anexată; cf. și Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum*, p. 59. Asupra numelui neexact, dat de inscripția din CIL. III, 7565, revin mai jos.

(2) Vezi *Arch.-epigr. Mitt.*, XI, 63 și XIV 29: pietre funerare grecești ale unor persoane cu nume romane.

oficial de Tomitani nu poate fi deci decât cevà foarte firesc în acest loc, pe când aiurea, de jur împrejurul Ulmetului, ar fi fost mai greu de admis. Cum a fost acum adusă dela Caramurat acea *ara* latină din poarta de S, tot așà au putut fi transportate și cele două altare de marmoră la Ulmetum, spre a servì la clădirea cetății: materialul a fost cules de unde s'a putut mai repede și cât mai mult.

Pentru *vicus Clementianum* e firește de mare interes inscripția Tranquillinei și altarul nescris al lui Gordianus. El ne arată că după furtuna gotico-carpică din a. 238 și cei următori, abătută asupra Moesiei Inferioare, acest *vicus* a rămas în părăsire. Nu s'a găsit nimeni nici să isprăvească, nici să utilizeze în alt chip pentru sîne prețioasele bucăți de marmoră rămase acolo. Și au trebuit să vie soldații byzantini să clădească Ulmetum, pentru ca să le iea de unde fuseseră uitate și să le aducă în noua lor cetate. Că lucrurile stau astfel, și altarele n'au fost cumvà aduse la Ulmetum de locuitorii mai vechi ai lui, din sec. III—V, ne arată tocmai împrejurarea că ele au rămas neatinse, pe când alte pietre scrise, de aici de pe loc, au fost mereu prefăcute de nouăle generații pentru trebuințele lor, martelându-se vechile inscripții și săpându-se altele, ca de pildă în cazul lui Aurelius Sisinus (mai sus, nr. 3), care e al treilea dedicant *„de suo“* (!) al respectivului «său» monument.

14. Pe laturea interioară a turnului de V dela poarta de SV, la c. 1.50 m. de intrarea în turn, s'a găsit în dărâmături un fragment

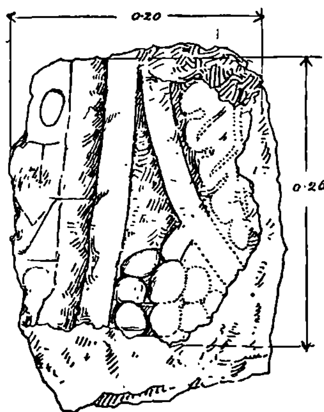

Fig. 14.

de calcar conchyliar, lucrat ca monument, înalt de c. 0.26, lat de c. 0.20 și gros de c. 0.20 pe profil și de c. 0.18 pe nivelul inte-

rior. După ce mai recunoaştem pe faţa sculptată (vezi desemnul din fig. 14 şi fot. de pe pl. IV, nr. 1), avem înaintea noastră o parte foarte mică dintr'o stelă funerară împodobită cu un chenar stilizat pe cunoscutul motiv al viţei de vie cu struguri alternând cu frunze. Din partea scrisă ni s'au păstrat numai ultimele litere din patru rânduri: un O, un T, un V şi alt V. Inălţimea literelor e de c. 0.04 m. afară de O, care potrivit manierei târzii e mai mic, de c. 0.03 m. Caracterul literelor e atât ca duct cât şi ca tehnică decadent: ele sunt mai mult sgâriate decât săpate. De asemenea şi relieful de pe chenarul profilat e primitiv. Toate aceste constatări ne îndeamnă astfel să credem, că monumentul trebue să fie din secolul al treilea — în cel mai bun caz,— dacă nu cumvà avem şi aici de-a face cu o inscripţie încă mai târzie, pusă pe o stelă mai veche, deteriorată, şi deci, ca în alte cazuri, avem propriu zis două epoci, cel puţin, de deosebit, cea a chenarului şi cea a scrisului.

15. La încheierea pilastrului de S al porţii de SV cu laturea interioară a turnului de poartă despre S, servind ca treaptă de soclu

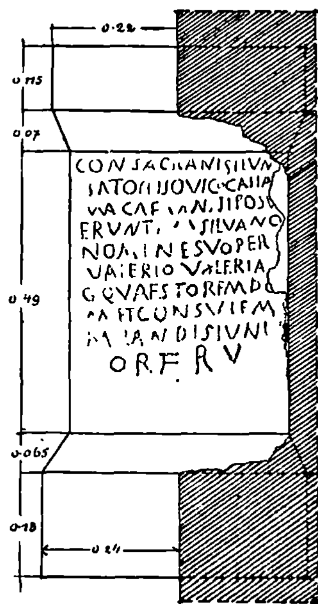

Fig. 15.

la zidul care se coboară aici odată cu nivelul terenului înspre Sud e incastrat cu faţa scrisă în sus, pe frontul interior al turnului,

un altar de calcar gălbuiu, cu caracter nisipos, având dimensiunile următoare: înălţimea 0.92 (din cari 0.245 înălţimea bazei, 0.185 înălţimea profilului de coronament şi 0.49 înălţimea trunchiului); lăţimea la mijloc de 0.40, iar la nivelul profilelor (prinse pe dreapta adânc în beton) de c. 0.46 sus şi c. 0.48 jos (adâncimea profilelor fiind de 0.03 sus și de 0,04 jos); grosimea, la mijloc 0.36, la profile de c. 0.42. Toate profilele sunt păstrate. Ele sunt foarte simplu tăiate, având doară pe faţa cu inscripţia, cel de sus un ornament simplu linear, de forma unui pseudo-acroteriu.

Inscripţia e destul de negligent săpată; starea ei de conservare e însă lamentabilă. Două rânduri sunt aproape total distruse, așà că nu se mai înţelege aproape nimic din ele. Inălţimea literelor e de 0.02—0.03, afară de ultimul rând care e scris cu litere de 0.04—0.05. Litera O e de obiceiu mai mică.

Putem descifrà acestea: *Consacrani Silvan[i] Sato[r]i[s]* OVIC/CAIIA//ACAF /// N//.II *posuerunt [ar]a Silvano nomine suo per Valerio Valeria[n]o quae[s]tor[e]m D[o]met(ium) Consulem, kalandis Iuni[s], Orf(ito) Ru(fo cos.).*

La textul dat avem de observat următoarele. In r. 1 lectura *consacrani* e sigură; în cuv. *Silvani,* N e împreună cu A, ca ligatură,— I este rupt. In r. 2, S la început e aproape cu totul stricat, ATO sunt sigure, RIS e mai mult reconstituit; litera care urmează după *Satoris* se vede a fi un O sau un Q; următoarele două litere VI sunt sigure, apoi pare a urmà un C, apoi, poate, un O mai mic, după care se vede clar un C și un A; ce urmează, e nelămurit: sunt două bare verticale din cari prima ar puteà fi un P; după ele poate un A și o altă literă ruptă. In r. 3 se distinge, după un spaţiu pentru două litere, un A, apoi un C și un A, după cari totul e neclar, până aproape de sfârşitul rândului, unde se poate ceti — deși cu oarecare greutate — POSV, continuat în r. 4 cu ERVNT. Ce urmează în r. 4 e stricat, dar după urmele unui A, la început și ale altui A la sfârșit, cu o singură literă între ele, putem reconstitui cuvântul *ara.* Deși în parte ciocănit, sfârșitul rândului e lămurit: *Silvano.* Restul inscripţiei, cu toate deteriorările lui e uşor și sigur de reconstituit și cetit. La sfârșitul rândului 7 e sigur un O, iar în r. 9, după cât se poate vedeà, a patra literă dela început e un A iar nu E *(kalandis).*

Ce a fost în partea distrusă din r. 2 și 3 n'am putut până acum

restaurà. Probabil a fost arătată ca de obiceiu în inscripțiile votive cauza dedicației; din ce ni s'a păstrat nu putem însă reconstitui nici una din formulele cunoscute. (Mai greu de admis în această lacună e o eventuală determinare a localității, sau localităților, unde domiciliau respectivii *consacrani*; dar, firește, surprinderi sunt multe în epigrafie; de ce n'ar fi și aici una? Deocamdată nu fac însă nici o propunere de restaurare a textului stricat).

Cuprinsul inscripției e cu totul nou.

Mai întâiu un *Silvanus Sator*, deși posibil prin chiar caracterul originar al zeului (1), nu erà până azi documentat prin nici o inscripție. Epitetul cel mai obicinuit al zeului în Illyricum e cel de *Domesticus*, iar în al doilea rând cel de *Silvester* (2). Tot nouă e și denumirea adoranților organizați în colegiu, cu titlul de *consacrani*. O singură inscripție în întreg Illyricul (3) constituià până acum tot materialul de documentare a acestei denumiri pentru tovarășii de cult ai aceleiaș divinități, în ținutul illyro-thrac, unde Wissowa o crede tot așà de caracteristică, precum e în Gallia și Britannia la Celți (4). Săpăturile dela Ulmetum ne dau dintr'odată încă două: pe cea de față și încă una pe care o vom cercetà îndată mai jos, ambele privitoare la cultul lui *Silvanus*, adorat de un *collegium*, ai cărui membri se numiau, nu ca de obiceiu, *cultores* (5), ci *consacrani*. Se știe azi că Illyricul a fost din tot imperiul ținutul cel mai credincios întru Silvanus: *două treimi* din inscripțiile cunoscute până

(1) Cf. Vergilius, *Aen.*, VIII, 600 sq.: *Silvano arvorum pecorisque deo,* — *Georg.* I 20: *Silvanus* invocat printre zeii și zeițele, *studium quibus arva tueri, — quique novas alitis non ullo semine fruges, quique satis largum caelo demittitis imbrem*; Horatius, *Epist.* II 1, 139 sq.: *agricolae prisci, fortes parvoque beati, condita post frumenta levantes tempore festo corpus et ipsum animum spe finis dura ferentem, cum sociis operum, pueris et coniuge fida, Tellurem porco, Silvanum lacte piabant, floribus et vino Genium memorem brevis aevi;* Tibullus I 5, 27 *[Delia] deo sciet agricolae <Silvano> pro vitibus uvam, pro segete spicas, pro grege ferre dapem.*

(2) Vezi CIL. III, p. 2519 sq și 2666. Cf. și art. lui J.-A. Hild despre *Silvanus*, în Dicționarul lui Daremberg et Saglio, IV 2, 1341 și urm.

(3) CIL. III, 2109, din Salonae: un *Fulvius Hermes collega et consacranius* în cultul unui zeu necunoscut (inscripția e mutilată).

(4) Art. *consacrani* din P.-W. IV, 889,—unde Wissowa mai citează ca text literar interesant pentru părțile noastre, știrea din *Hist. Aug. Gord.* 14, 1, după care Maximinus Thrax s'ar fi adresat soldaților săi cu vorbele: *sacrati commilitones, immo mei consecranei.*

(5) Cf. în CIL. III, p. 2554 și urm.: *cultores: Genii..., Herculis, Dianae, Iovis, Mercurii,* etc. și în special CIL. III, nr. 633 din Philippi: *cultores (sodales) collegii Silvani,* având în fruntea lor un *pater*, un *aedilis* și un *sacerdos.*

acum cu privire la acest zeu în întreaga lume romană, sunt din părţile Dunărei şi ale Balcanilor (1). Pentru Ulmetum e caracteristic faptul că cultul lui *Silvanus* e aşà de mult răspândit aici, încât există un întreg *collegium* de *consacrani*, organizat complet (vezi mai jos), cari în calitatea lor cea mai importantă, de coloni, agricultori, îl adoră pe zeu ca *Silvanus Sator*, iar nu ca *Domesticus* ori *Silvester*. Care să fie cauza acestei respândiri neobicinuite şi specifice a cultului lui Silvanus? Cred că prezenţa Bessilor la Ulmetum are a fi socotită ca unul dintre principalele motive. In adevăr nu poate fi indiferent faptul că în patria Bessilor, la Philippi, Silvanus ne apare ca un zeu foarte răspândit şi membrii unui colegiu de *cultores (sodales)* îi ridică templu, îi pun statui de bronz, îi împodobesc şi măresc în tot chipul sanctuarul şi îl leagă şi de credinţa lor în vieaţa viitoare şi de pomenirea lor după moarte. Inscripţiile din Philippi, cari ne atestă acest lucru, pomenesc numai *sodales* cu nume romane ori greco-romane. Dar împreună cu Silvanus, la un loc cu el, e adorat şi *Liber (Pater)* (2), pe care sub numele de *Liber Pater Tasibastenus* îl găsim tot aici în Philippi ca fiind pentru Bessii romanizaţi şi poporul de rând roman (sclavi) (3), zeul prin excelenţă ocrotitor al celor trecuţi din această vieaţă: un *thiasus* (ori mai multe) (4) al acestui zeu are grija ca la *Rosalia* (5) să se facă praznice la mormintele acelor *collegae-cultores*, cari au intrat în lumea vecinic liniştită, pentru odihna sufletelor lor.

Nu cred deci că e o simplă întâmplare, dacă în Philippi şi în Ulmetum, unde avem *cives Romani* şi *Bessi*, conlocuind în strânsă înrâurire reciprocă, ne apare *Silvanus* ca deopotrivă de precumpănitor printre ceilalţi zei. Dacă şi *collegium consacranorum* dela Ulmetum e *funeraticium*, ca acela al sodalilor din Philippi, e o întrebare, la care nu putem răspunde cu o precizare textuală, ca în cazul acestora din urmă (6), dar putem da o lămurire aproape tot aşà de sigură. Scopul principal al oricărui *collegium* antic *ocrotit de un zeu*, e tocmai asigurarea după moarte a unei pioase amintiri

(1) Cf art. cit. al lui Hild, p. 1344, col. II.

(2) CIL. III, 633, I 17: *item sigillum marmurium Liberi*, dăruit de Paccius Mercuriales *(cultor Silvani)*, care *at templum (Silvani) aedificandum cum filis et liberto donavit X L.*

(3) CIL. III, 703, 704 şi 707.

(4) Inscripţiile 703 şi 704 zic: *donavit thiasis Liberi patris Tasibasteni....*

(5) Cf. pentru *Rosalia* în Thracia şi Moesia, cele spuse de mine şi materialul dat în *Contrib. epigr. la Ist. Creşt. daco-rom.*, p. 112 şi urm.

(6) Cf. CIL. III 633 I 2, 3: *item vivus X 1 mortis causae sui remisit.*

și a unui cult funebru statornic la mormântul răposatului. *Consacrani*-i dela Ulmetum nu puteau face excepție dela acestă regulă generală. De altă parte știm că și la Philippi, și la Tomi și la Histria pomenirea morților se făceà la *Rosalia*, sărbătoarea italică a începutului verii (1), adoptată și de Thracii, în special de Bessii romanizați, în legătură cu sărbătorirea lui Dionysos-Liber Pater și a celorlalți zei agresti, în această epocă a anului.

Sărbătoarea lui *Silvanus Sator* la Ulmetum trebuià deci să fie contemporană și identică cu *Rosalia*. Această concluzie ne este confirmată deplin de inscripții. In adevăr cele două dedicații făcute de *consacrani Silvani* la Ulmetum cad, una (cea de față) la 1 Iunie și cealaltă (vezi mai jos) la 5 Iunie *(kalandis Iunis* și *die nonarum Iuniaro)*.

De altă parte vedem că la Tomi Rosaliile se sărbătoriau la 9 Iunie *(posuerunt . . . V idus Iunias ob [d]ie Rosaliorum)* (2), iar chiar lângă Ulmetum în *vicus Cereris* și în ceilalți *vici* din *regio Histriae*, Rosaliile se celebrau între 30 Maiu și 13 Iunie (3), adică tocmai timpul inscripțiilor lui Silvanus la Ulmetum.

Contemporaneitatea și chiar identitatea sărbătorilor lui Silvanus cu Rosaliile nu e însă cevà specific provincial, ci se întimpină și în Italia. O inscripție găsită lângă Caposele pe valea Silarului de sus, în Lucania, ne arată clar acest lucru. Monumentul fiind de cel mai mare interes și pentru organizarea colegiilor lui Silvanus la țară, citez în întregime cuprinsul lui (4):

Silvano sacrum voto suscepto pro salute Domitiani Augusti nostri. L. Domitius Phaon ad cultum tutelamque et sacrificia in omne tempus posterum iis, qui in collegio Silvani hodie essent quique postea subissent, fundum Iunianum et Lollianum et Percennianum et Statuleianum suos cum suis villis finibusque attribuit, sanxitque uti ex reditu eorum fundorum qui supra

(1) Cf. mai sus p. 51, nota 4 și Tomaschek, *Ueber Brumalia und Rosalia nebst Bemerkungen über den bessischen Volksstamm* in *Sitzb. d. Wiener Akad. d. Wiss.*, phil.-hist. Cl. LX, 1868, p. 368 sq., de interpretările căruia eu însă mă îndepărtez; v. și *Ist. Creșt., l. c.*

(2) CIL. III, 7576.

(3) CIL. III, 7526 *a* (transcriu fără semnele de restaurare și completare, care e sigură): *...dianes optime meae titulum posuimus nos viventes; ipsi Rosalia confrequentavimus positum . . . idus Iunias . . . ;* 7526 *b . . . titulum confrequentetis III kalendas Iunias per magistros qui tunc erunt. Eadem condicione do vico Cereris denarios LXXV ut faciant pridie kalendas Iunias hoc loco. Quod si qui ex eis vicis non fecerint, ab die iubeo at eos reverti, qui perseverent facere.*

(4) CIL. X, 444.

scripti sunt, k. Ianu., III idus Febr. Domitiae Augusti nostri natale, et V k. Iulias dedicatione Silvani, et XII k. Iulias rosalibus, et IX k. Novembr. natale Domitiani Augusti nostri, sacrum in re praesenti fieret, convenirentque ii qui in collegio essent ad epulandum, curantibus sui cuiusque anni magistris...(1). *Praeterea locus, sive ea pars agri silvaeque est, in vivario, quae cippis positis circa Silvanum determinata est, Silvano cedet, et via aditus ad Silvanum per fundum Quaesicianum omnibus patebit. Lignis quoque et ex fundo Galliciano et aqua sacrifici causa et de vivario promiscue licebit uti. Haec sic dari fieri praestari sine dolo malo iussit permisitque L. Domitius Phaon, cuius omnis locus fuit.*

Colegiul lui Silvanus dela Ulmetum pune în plenul său zeului această *ara,* pe care o descriem acum: *consacrani. . . . posuerunt ara* (2) *nomine suo,*—dar ca de obiceiu un magistrat al colegiului executa de fapt voința corporației: *per Valerio Valeriano* (3) *quaestorem.* Că aici avem citat un *quaestor* iar nu ca de obiceiu un *magister,* ca îndeplinitor al dedicației, nu e cevà anomal: avem și alte inscripții unde *quaestores* iar nu *magistri* apar ca reprezentanți ai colegiului (4); totuș ele sunt foarte rare, astfel că în orice caz și acest amănunt al inscripției noastre e excepțional; în tot Illyricul și Răsăritul latin nu mai avem decât un singur exemplu exact la fel în Dacia (5).

Literele cari urmează în inscripție după cuvântul *quaestorem,* DO|METCONSVLEM, n'am crezut că le pot altfel înțelege decât ca un nume de persoană: *Domet(ium) Consulem.* De luat cuvântul *Consul* ca nume comun: *consul,* în sensul obicinuit, mi s'a părut că nici vorbă nu poate fi. Și tot astfel n'am putut o clipă cetì DOMET ca *Dom(ini) et,* completând *per Valerio Valeriano quaestorem Domini et consulem:* o atare cetire, în împrejurările locale date, ar

(1) Las afară asigurarea că darul e dat cu inima curată, întrucât dedicația se face chiar pentru împărat și deci donatorul nu se poate gândi să-și iea vorba înapoi.

(2) In loc de *aram;* fenomen comun.

(3) Altă particularitate obicinuită de latină vulgară: *per* cu ablativul.

(4) Cf. CIL. III, 7807 un ***collegium*** din Apulum (Dacia): ***Prosmoni (sodales) fecerunt per . . . (II) quaestores;*** cf. CIL. X, 825 (Pompeii): ***L. Statius Faustus pro signo quod e lege Fortunae Augustae ministrorum ponere debebat referente Q. Pompeio Amethysto quaestore basis duas marmorias decreverunt pro signo poniret*** (din a. 45 d. Hr.), etc.

(5) CIL. III, 7807 mai sus citat. In toate celelalte cazuri unde găsim pomeniți și ***quaestores*** ei apar nu singuri, ci împreună cu alți principales collegiorum: ***pater, magister, comagister, praefecti, patres,*** etc. CIL. III, p. 2556 cu 2254 și urm.).

fi fost absurdă. Totuş nu-mi ascund că şi lectura dată de mine ca definitivă *Dometium Consulem* prezentă oarecari dificultăţi. Numele gentil e, chiar în această ortografie, *Dometius*, comun (1). Dar cognumele e — oarecum — neauzit. Din fericire avem doi cetăţeni romani din Praeneste în Latium, deci chiar lângă Roma, cari se numesc *Consularis:* un L. Sariolenus Naevius Fastus Consularis (2) şi un M. Barbius Fastus Consularis (3). Cum s'au chemat aceştia *Consularis* puteà, cred, fără supărare, să se cheme şi *Dometius* din Ulmetum, *Consul*.

Ultimele două rânduri ale inscripţiei ne arată data închinării monumentului: 1 Iunie 178. Data de lună nu e indiferentă. Dedicaţiile se făceau în totdeauna la ocazii solemne. Am arătat mai sus că ea stă în legătură cu sărbătoarea anuală a zeului Silvanus şi a Rosaliilor. Cu prilejul descrierii celuilalt monument dela Ulmetum, pomenind pe Silvanus, voiu reveni şi cu alte amănunte.

16. In intrarea turnului de S al porţii de SV, pus ca placaj la uşorul din dreapta (cum priveşti din turn spre cetate), jos în rândul de pietre de deasupra soclului, chiar la colţul dinspre interiorul turnului, se află un altar votiv de piatră de nisip, aşezat culcat cu faţa la aer. Profilul de sus al acestei *ara* e total rupt; profilul de jos e ciocănit, aşà că nu se mai înţelege nimic din el. Inscripţia e însă aproape complet salvată.

Inălţimea fragmentului e de c. 0.89, lăţimea de c. 0.47, adâncimea de c. 0.47. Inălţimea literelor variază: în primul rând e de 0.025—0.030, în r. 2—10 e de 0.030—0.035, în r. 11 de c. 0.02, iar în r. 12 de c. 0.015. Piatra a fost foarte primitiv prelucrată înainte de a fi scrisă: jos pe stânga are o spărtură care a făcut imposibilă continuarea inscripţiei în acest loc: rândul 9 din dreptul acestei găuri e aproape numai pe jumătate cât rândul de deasupra şi cel dedesubt. Literele sunt şi ele rău desemnate şi rău săpate. Caracteristice sunt în special: un fel de λ pentru L, un fel de ς pentru G. Ligaturi avem foarte puţine: în r. 4 V cu R şi poate E cu R (piatra e în acest loc ciocănită aşà că nu se observă bine literele), în r. 5 V cu A, în r. 7 M cu E. Deteriorări mai grave ale textului avem în r. 4 şi 5, iar rândul ultim e aproape total distrus.

(1) Cf. CIL. III, ind., p. 2349.
(2) CIL. XIV, 2867.
(3) CIL. XIV, 2921.

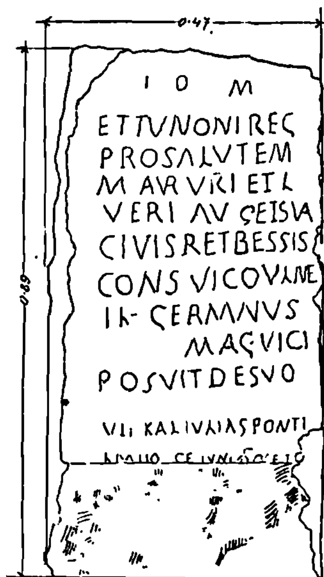

Fig. 16.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Iunoni Reg(inae) pro salutem M(arci) Aur(eli) V[e]ri et L(ucii) Veri Aug(usti) et sua civis R(omani) et Bessis cons(istentes) vico Ulme(to). Fl(avius) Germanus mag(ister) vici posuit de suo VII kal(endas) Iulias Ponti[o] La[e]li[a]n[o] [C]e[sen]ni[o] [Sospite co(n)s(ulibus)].

Din punctul de vedere al limbii nu sunt decât tot lucruri comune: *pro salutem... et sua, civis (-es) et Bessis (sic)*. De asemenea divinitățile adorate sunt cele obicinuite, oficiale, precum am arătat și mai sus, comune pe altarele votive din Dobrogea.

Mai interesante sunt numele împăraților: Marcus Aurelius e numit încă cu numele pe care-l purtà când erà numai *Caesar*, pe când fratele său e numit corect cu adevăratul său nume imperial, ce-i dreptul foarte prescurtat. Inscripția fiind de abià din anul 163 înțelegem de ce s'a întâmplat aceasta. Provincialii erau totdeauna în urmă cu obiceiurile și informațiile dela centru. Pe Marcus Aurelius îl cunoșteau de o mulțime de vreme ca tovarăș de domnie al lui Pius, purtând un nume bine fixat pe care ei înțelegeau să-l păstreze mereu (1). Pe fratele său aproape nu-l știau; deabià

(1) Vezi inscripțiile puse de provinciali lui Marcus *Caesar*, culese de mine în *M. Aurelius Verus Caesar și L. Aurelius Commodus*, București 1909, p. 44 sqq., cu notele.

acum ca împărat îl cunosc; ei îi dau numele exact ce li se comunicase dela Roma (firește împreună și cu noul nume al lui Marcus Aurelius, pe care însă ei nu găsiau de cuviință a-l întrebuință și practic, fiind prea deprinși cu celalalt). In adevăr atât la Ulmetum cât și la Capidava, Marcus Aurelius apare în inscripții ca *Caesar* împreună cu tatăl său Pius și în special la Ulmetum tocmai într'o inscripție pusă de acelaș *collegium* de *cives Romani et Bessi*, ca și în cazul de față (1). Totuș o atare numire neexactă a împăratului Marcus în al treilea an al domniei sale e cevà cu totul excepțional în inscripții și eu nu cunosc un al doilea caz. Explicarea acestei anomalii aș fi înclinat s'o caut în faptul că probabil aceasta erà prima inscripție pusă la Ulmetum noilor împărați și ca atare i-au greșit textul neavând încă obicinuința nouălor nume ale împăraților.

Pe *cives Romani et Bessi consistentes vico Ulmeto* îi cunoaștem din inscripția mai veche, din a. 140, publicată în CIL. III, 14214[26]. Interesant e că ei continuă și sub Marcus a formà un *collegium* de două *nationes* egal îndreptățite, deși, firește, în aceeaș formă culturală, romană. Inscripția lui Martius Philo, *magister vici Ultinsium*, cercetată mai sus sub nr. 8, ne explică de ce avem mereu pe Bessi deosebiți și independenți de Romani. Ei alcătuesc aici o massă compactă de coloniști—cu *vici* numai de Bessi, ca *vicus Ultinsium* — și cu toate că primesc cultura romană, ei nu se pot identificà cu Romanii atâta vreme cât mai există deosebirea între *cives Romani* și *peregrini*. Avem deci aceeaș situație ca în Gallia, unde alăturea de *cives Romani*, găsim tot ca populație trecută la Romanism (ca și Bessii noștri) *cives Treveri, cives Mediomatrici, cives Nervii, Viromandui, Remi*, etc., *cives Sequani* (cari se mai numesc și *natione Sequani*, atunci când întâmplător sunt *cives* în altă parte, de pildă: *natione Sequanus, civis Lugudunensis*), etc. (2). Firește, în mai toate aceste cazuri *civis* e un sinonim pentru *natio* (3): nu rămâne însă mai puțin caracteristic faptul că diferitele *civitates* gallice, ca și diferitele clanuri thrace, capătă față de Ro-

(1) Vezi la mine în *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, *An. Ac. Rom.* XXXV, Mem. Secț. Ist., p. 471 sq. și notele, inscripțiile respective, pentru întâia dată publicate, ori cu lectura corectată față de CIL. III.

(2) Vezi tot materialul în cartea mea *Die Nationalität der Kaufleute im Röm. Kaiserreiche*, p. 53 sqq.

(3) *Ibid.* p. 54 și urm.: *natione Sequanus = civis Sequanus; natione Biturix = civis Biturix = ex civitate Biturigum.*

manii adevărați un fel de poziție coordonată, ca *cives* de altă *natio*, deci pot alcătuì *collegia*, ca la noi în Ulmetum *cives Romani et Bessi*, până destul de târziu în lăuntrul vremii de intensă romanitate, sub Marcus Aurelius și fără îndoeală, chiar până la Caracalla.

Ca *magister vici* avem în inscripția noastră pe un *Flavius Germanus*. Familia *Flavia* e cunoscută în Ulmetum. Am cercetat mai sus un alt monument al aceleiaș familii cuprinzând în aceeaș dedicație—refăcută—două generații ale familiei, destul de îndepărtate una de alta (v. mai sus sub nr. 6 mon. lui *Flavius Severus*). Cognumele *Germanus* e iarăș des întrebuințat la Dunărea de jos (1).

In ce privește data monumentului, ea, cum am spus, e clară numai în primul rând: *VII kal(endas) Iulias Ponti[o]*, pe când al doilea rând cu cognumele primului consul și cele două nume ale celui de-al doilea e cu totul neclar. Totuș resturile de litere din rândul al doilea nu permit altă lectură decât *Pontio Laeliano Cesennio Sospite consulibus*. In adevăr, cine ar vrea să cetească în primul rând în loc de PONTI, POMPE, spre a completà *Pompeio Macrino*, și deci pentru al doilea consul *Iuventio Celso* (a. 164) (2), nu găsește în literele ce se mai păstrează în al doilea rând nici un punct de sprijin (v. fot. de pe pl. IV nr. 3). Data monumentului e deci 25 Iunie 163.

17. Ca prag la poarta mică de S, pe partea din afară a intrării, e incastrat cu fața în sus un altar votiv de calcar bun, compact (3); profilul din față a fost distrus atât sus cât și jos, pe cele două fețe laterale însă a rămas. Inălțimea totală a altarului e de 1.04 m., înălțimea profilelor e de 0.12 + 0.09 la bază și de tot atât la coronament. Profilele proeminează față de trunchiul altarului cu 0.04. Astfel lățimea altarului care la mijloc e de 0.45, e la nivelul profilelor de 0.53 m. Adâncimea altarului e de c. 0.42 la nivelul inscripției (piatra e încă încheiată în mortar la partea de jos), iar la nivelul profilelor va fi fost de c. 0.50 (dacă a avut profil și pe postica),

(1) CIL. III, 633 (mai mulți, în Philippi), 865 și 870 (Napoca), 916 (Potaissa), 6178 și 6179 (mai mulți, în Troesmis), 7441 (Novae), 7449 (Regio Montanensium), 7484 (un *duumvir aedilis* în Tropaeum Traiani), etc.

(2) Căci de consulii din a. 169 nu poate fi vorba *(Pompeio Senecione, Coelio Apollinare)*, întrucât la 25 Iunie când e pusă inscripția noastră, care pomenește și pe Lucius Verus, acesta erà trecut la cele eterne încă cu aproape cinci luni înainte (încep lui Fevruarie 169).

(3) Vezi planul acestei porți în *Ulmetum*, II 1, p. 261, și cf. tot acolo fot. de pe planșa V, nr. 1, unde se vede foarte bine poziția ocupată de altar în poartă.

sau de c. o. 46 (dacă a avut profil numai pe antica). Literele sunt foarte urîte şi negligent săpate. Inălţimea lor variază între 0.025 şi 0.045 chiar în acelaş rând şi cuvânt (d. p. rândul 6: GIS-TRATVS: G e înalt de 0.045, iar al doilea T numai de 0.025. Ca particularităţi de ortografie întâlnim un Ĭ (în r. 6, la cuvântul *magistratus)* un fel de G în loc de S în r. 1, un Λ grec în loc de L (probabil din scăpare de vedere, lapicidul fiind Grec), în r. 2, şi un ⊏ special, în r. 8, întrebuinţat singur faţă de C, care e pretutindeni folosit în inscripţie (deci probabil tot un grecism). Apoi avem aproape regulat Y în loc de V, tot ca o influenţă greacă. Spaţiile dintre litere sunt neegale; tot aşà şi spaţiile dintre rânduri. Ultimele două rânduri sunt scrise cu litere cevà mai mici şi mai dese decât în celelalte. Lungimea rândurilor este neegală. Litera A e când completă când ca un Λ. S e de obiceiu înclinat tare. O este suprimat în diferite cuvinte ca prescurtare epigrafică, chiar în mijlocul vorbei, ca de pildă în r. 9, PSVIT.

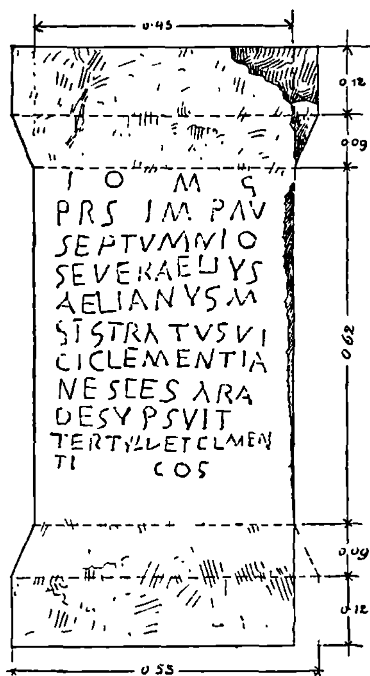

Fig 17.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) s(acrum) pr(o) s(alute) Imp(eratori)

Lu(cio) Septumnio Sever(o) Aelius Aelianus m[a]gistratus vici Clementianesces ara(m) de su(o) p(o)suit Tertull(o) et Cl(e)menti co(n)s(ulibus).

Mai întâiu ca observaţie gramaticală avem de notat în r. 3 dativul în locul genetivului (1) şi în r. 11 ablativul în *i* la cuvântul *Clementi.* Ca lexic, avem forma *Septumnius* din Septumius (2), probabil născută prin analogia cu *Volumnius* (3), ori alte nume de acelaş fel; *magistratus* în loc de *magister*, un greco-romanism cunoscut şi dintr'o altă inscripţie dela Urluia, lângă Tropaeum Traiani: (un nume neclar) μαγίστρατος ἀνέστησ[ε] τὸν θε[..]ν... (4) — deci, foarte probabil, tot un *magister vici;* în sfârşit *Clementianesces* în loc de *Clementianensis.*

In privinţa cuprinsului inscripţiei avem de observat următoarele. *Vicus Clementianensis* ne eră cunoscut şi printr'o altă inscripţie găsită la Caramurat, azi în Muzeul Naţional, şi care sună astfel: *[C]astus Mucap[o]ri a vico Clem[en]tin(o) vixit annis [...]VI Sedida Reti[...]tis ucssor una [c]um Longino et [M?]artia et Valerio [filiis...* (5). Numele acestui *vicus* eră scris în inscripţia dela Caramurat astfel: CLEM...TIN. Inscripţia dela Ulmetum ne arată că N dela urmă trebue cetit cu ligatura AN, aşà precum avem de fapt această ligatură în inscripţia respectivă la cuvântul *una* (6). *Vicus* dela Caramurat s'a numit deci *Clementianus* (7), *Clementiana* (8) ori — mai probabil ca toate — *Clementianum* (9).

---

(1) Pentru astfel de confuzii de cazuri cf. alte exemple în CIL. III, p. 2575.

(2) V. pentru forma *Septumius* CIL. III, 12014, 722 (Trigisamum-Noricum), 2723 (Delminium), 2811 (Scardona), 2984 (Aenona) — toate trei din Dalmaţia—4080 (şi *Septumia)* Poetovio, 3992 *(Septumia):* Siscia, 14672 (Salonae.

(3) Cf. CIL. III, p. 2377 şi 2629.

(4) Çagnat IGR. I nr. 596 comp. cu nr. 599. Cf. şi a mea *Cetatea Tropaeum*, p. 54, iar pentru alte greco-romanisme, *Cetatea Ulmetum*, I, p. 538, n. 1.

(5) CIL. III, 7565.

(6) Controlând pe piatră am văzut că locul unde a fost numele vicului e aşà de ciocănit încât nu se mai poate distinge de fel, dacă N a avut ori nu ligatură cu un A.

(7) In acord cu vorba *vicus.*

(8) Ca *Gratiana* ori *Candidiana*, tot din părţile noastre.

(9) Ca de pildă *Cassianum*, etc. (cf. *Descop. nouă în Scythia Minor, l. c.*, p. 537).— Toate aceste nume de *vici*, după nume de persoane, sunt propriu zis nume de *praedia* sau de *fundi*, moşii, ale cutărui proprietar, rămase apoi ca nume proprii invariabile ale însăş aşezării de pe moşie (cf. mai sus sub nr. 15, inscripţia din CIL. X, 444: o sumă de nume de *fundi*). După cum s'a gândit dară cinevà la *praedium* ori la *fundus*, i-a zis şi respectivului *vicus* dela Caramurat *Clementianum* ori *Clementianus:* mai probabil cred cu neutrul.

Două inscripţii greceşti din acest *vicus* ne arată că el erà influenţat de Grecii din Tomi în aşà măsură, încât chiar Romanii de aici întrebuinţau limba greacă pentru nevoile lor. Una sună: Γ. Πόντιος Λικιννιανός Γ. Ποντίῳ Φοιβιανῷ *(sic)* καὶ Γ. Ποντίῳ Μαρκιανῷ *(sic)* τοῖς ἀδελφοῖς τὸ μνημῖον ἐποίησεν μνήμης χάριν (1), — iar cealaltă Ἰουλία Ἐ... ζῶσα ἑαυ[τῇ] καὶ... (2). Am arătat de altă parte mai sus, sub nr. 13, că inscripţia onorară pusă Tranquillinei de senatul şi poporul din Tomi prin a. 242 şi găsită în *castellum civitatis* dela Ulmetum n'a putut fi adusă aici decât tot din *Clementianum*, care ţineà ca *vicus* de metropola Pontului, făcând parte din teritoriul ei.

Când dară în inscripţia noastră cu *vicus Clementianensis*, vedem că ortografia şi chiar lexicul arată o puternică înrâurire grecească, înţelegem uşor de ce stau lucrurile astfel. Că în *vicus* e *magister*, sau cum zice el, *magistratus*, un Roman, *Aelius Aelianus*, e aproape fără importanţă, căci am văzut că alţi concetăţeni ai lui scriu deadreptul pe greceşte; dacă Aelianus n'a făcut tot aşà, apoi el tot a arătat în deajuns cât erà de influenţat de elenism.

Ca şi în ceilalţi *vici* din centrul Dobrogei, şi în *Clementianum* populaţia e alcătuită din Thraci romanizaţi şi din Romani: ei vorbesc cu toţii latina vulgară, aşà precum o vedem măcar în parte redată de noua inscripţie dela Ulmetum. Dar limba greacă e de asemenea cultivată, sub influenţa capitalei acestui district rural, Tomi, care chiar aşează monumente oficiale, în numele ei propriu, ca oraş grec autonom, în acest *vicus*.

Data inscripţiei e anul 195. E deci un document din vremea apogeului culturii romane la Dunărea de jos şi în special în Scythia Minor. Cum a ajuns apoi acest monument la Ulmetum, am arătat mai sus, sub nr. 13.

18. In apropierea porţii mici de pe curtina I de SE s'au găsit printre dărâmăturile căzute din zid, pe tranşeea exterioară a curtinei, trei fragmente de inscripţii latine, din trei epoce deosebite.

Cel mai vechiu, de calcar alb, cuprinzând numai două litere, are deabià o înălţime de c. 0.18, pe o lăţime de c. 0.13 m. Dar literele cu un duct frumos şi o săpătură îngrijită, aparţinând fără îndoeală secolului al II-lea, poate chiar primei jumătăţi, au o înălţime de 0.082 m.

(1) *Arch.-epigr. Mitt.* XI, 63, 126.
(2) *Ibid.* XIV, 29, 58.

Fragmentul pare a fi făcut parte chiar din primul rând al inscripției, căci deasupra literelor păstrate pe un spațiu destul de mare, nu se mai observă nici o urmă de litere, pe când dedesuptul lor, spațiul ce mai există, deși nu are nici un semn pe el, fiind

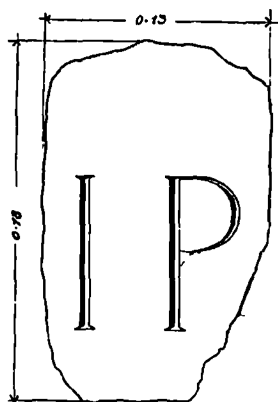

Fig. 18.

mai mic, au putut există și alte litere. Caracterul deosebit de ales al inscripției indică un monument foarte respectabil. Dacă a fost votiv sau funerar, e greu de hotărît numai după cele două litere păstrate. Pentru înflorirea vieții romane la Ulmetum, chiar acest document mut își are însă valoarea sa.

19. Al doilea fragment dela poarta mică de SE, de piatră de nisip, puțin profilată la partea superioară, se arată în chip sigur a

Fig. 19.

fi făcut parte dintr'un altar. Inălțimea sa e de 0.14, iar lățimea de 0.15 (în grosime el nu e decât o așchie de 0.12). Inălțimea literelor e de c. 0.045—0.050 m.

Avem deci din primul rând al inscripției numai un I și un N întregi; înainte de I e o mică bară orizontală care pare a fi făcut parte dintr'un C sau G; litera care a urmat lui N a putut fi sau un A sau un M: în adevăr fragmentul de bară păstrat nu e strict vertical, ci oblic.

Din rândul al doilea nu ni s'a păstrat decât o linie foarte înclinată, care pare a fi mai mult o sgâriere întâmplătoare, decât o săpătură intenționată. Având în vedere cele de mai sus, poate că n'ar fi temerar să restaurăm primul rând astfel:

[I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Iunoni Reg]in[ae].

In acest caz am aveà aici un rest dintr'o *ara* votivă, de tipul și formularul bine cunoscut la Ulmetum, atât în ce privește divinitățile, cât și dedicanții. Caracterul literelor indică mai de grabă sfârșitul secolului al II-lea decât începutul celui de al III-lea. Acest monument a fost deci mai recent ca acela dela nr. 18.

20. Al treilea fragment dela portița de SE, tot de piatră de nisip, e înalt de c. 0.19, lat jos de c. 0.19, iar sus de c. 0.07, și gros de c. 0.25. Partea lui inferioară a fost martelată. Ni s'au mai păstrat două rânduri de litere și fragmente dintr'un al treilea. Rândul întâiu are litere înalte de 0.035 m., iar al doilea de 0.025—0.030. Caracterul scrisului e mai târziu ca la celelalte fragmente: pare a fi din secolul al III-lea.

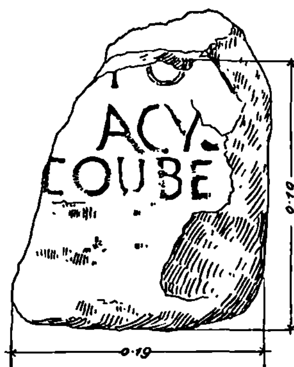

Fig. 20.

Faptul că literele din ultimul rând sunt mai mici, arată că aici trebue să fie sfârșitul inscripției. Ca atare trebue să ne gândim la

una din formulele votive sau funebre respective, iar nu la vreun cuvânt ca *libe[rtis]* ori *[c]o(n)libe[rtis]*. De altfel pentru cel din urmă cuvânt semnele vizibile pe piatră, la începutul rândului, nu indică un C. Cred deci că sfârșitul acestui fragment trebue mai de grabă cetit astfel:

. . . *acu[s]* . . . *[ex vot]o libe[ns merito posuit]* (1).

In acest caz avem de a face cu un monument votiv, închinat de vreun locuitor al Ulmetului unei divinități, *pro salute sua suorumque omnium.*

21. Pe curtina întâia de SE, chiar lângă poartă, se află incastrat în zid cu fața la aer, culcat pe o lature, un fragment de monument grec, înalt de c. 0.13 și lat de c. 0.18 m. El se vede și în fotografia de pe planșa VI, nr. 1, la stânga celuilalt monument, latin, întrebuințat aici ca material de construcție și pe care-l vom descrie imediat sub numărul următor. Piatra ocupă în placaj acest loc: e în al treilea rând de blocuri deasupra soclului și e a doua piatră din rândul ei pe dreapta porții mici a cetății. Nu ni s'au păstrat decât două rânduri de litere, înalte de c. 0.03 – 0.035, cari nu dau nici un sens clar.

Fig. 21.

22. Tot în acelaș loc cu fragmentul de mai sus, și tot ca a doua piatră a placajului extern al curtinei, începând a numărà dela portiță, dar în rândul cel mai de jos de blocuri, imediat deasupra soclului, se află încastrat în zid cu fața în sus (cf. fot. de pe planșa VI, nr. 1), un altar votiv de calcar compact, cu toate profilele distruse, spre a fi bine potrivit în zid. Am putut descrie acest monument numai grație faptului că piatra din placaj, imediat deasupra lui lipsià;

(1) Ca în CIL. III, 894 (din Potaissa).

altfel ar fi trebuit să distrug tot placajul zidului, lucru ce n'aş fi făcut, fireşte, în nici un caz, şi deci acest document istoric — cum se va vedeà, foarte preţios — ar fi rămas pierdut pentru ştiinţă. Norocul a fost ca şi piatra să rămână la locul ei şi nici cuprinsul ei să nu rămână ascuns. Altarul e înalt de c. 1.14, lat de c. 0.47 şi gros (adânc) de c. 0.40. Literele sunt bine săpate şi au un duct frumos. Inălţimea lor e de 0.035 — 0.040. De notat e A, cu bara orizontală frântă în unghiu, care însă apare şi ca A simplu, şi S cevà cam îngust. Spaţiile dintre rânduri sunt de c. 0.015. Pe alocurea piatra a fost ciocănită; astfel în r. 3, cuvântul *pro* e păstrat bine numai în ultima lui literă.

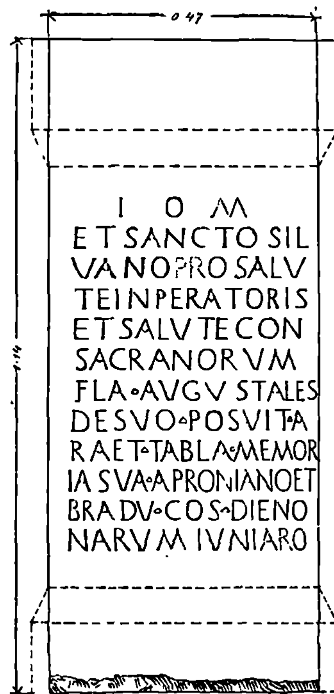

Fig. 22.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Sancto Silvano [p]ro salute Inperatoris et salute consacranorum, Fla(vius) Augustales de suo posuit ara(m) et tabla(m) memoria sua Aproniano et Bradu(a) co(n)s(ulibus), die nonarum Iuniaro(m).

Ca ortografie și ca limbă sunt de observat. In r. 4 *Inperatoris;* în r. 7 *Augustales*, ca *Vitales, legiones* (în loc de *-is*), *Fatales, Martiales, Natales*, etc.(1); în r. 9 *tabla(m)*, ca *titlum, saecla, tumlum*, etc. (2); în r. 12 *Iuniaro(m)*, în loc de *Iuniarum*, ca *Astor(um)* în loc de *Asturum, coniogi, moritor, tetoli*, etc. (3).

In privința cuprinsului sunt de relevat următoarele fapte. *Iupiter Optimus Maximus* adorat împreună cu *Silvanus* se întimpină foarte rar în Illyricum: nu. cunoaștem decât încă un singur caz (4). Aceasta nu e o întâmplare. Silvanus e un zeu de caracter rustic și domestic, adorat de locuitorii dela țară, pentru ocrotirea ce o acordă el turmelor și ogoarelor. De altă parte el e și un zeu de caracter local: cu toată răspândirea sa în întreg Imperiul el nu poate fi considerat nicăiri așà de acasă la el ca la Thraco-Illyrii dela Dunăre, unde se pare că s'a identificat cu anume divinități enchorice, ca Mercurius în Gallia (5). Adorarea lui Silvanus la Ulmetum împreună cu Iupiter Optimus Maximus trebue deci să aibă o cauză cu totul specială. Am văzut mai sus că dintre divinitățile «oficiale» Iupiter O. M. și Iuno Regina erau cele mai răspândite atât în general în Scythia Minor, cât și în special la Ulmetum. De altă parte dintre divinitățile secundare am constatat că Silvanus ocupà la Ulmetum un loc cu totul predominant. El aveà un *collegium* de *consacrani*, cari îl adorau în special ca ocrotitor al semănăturilor: *Sator*. Ca *Sanctus Silvanus*, așà cum îl găsim și în alte părți ale Illyricului (6), el apare acum din nou, în inscripția pe care o cercetăm, pusă tot de unul din membrii colegiului de *consacrani* pomenit. Astfel dară cel mai mare dintre zeii imperiului roman și cel mai însemnat dintre zeii locali sunt celebrați împreună pentru sănătatea Impăratului și pentru aceea a consacranilor. Numele împăratului nu e pomenit (7), dar știm din data inscripției cine este: e Commodus; de asemeneà despre *consacrani* nu ni se dă nici o lămurire și la prima vedere s'ar

(1) CIL. III, 13737: *Cocceius Vitales* din Capidava; 7554 (*legiones*, din Tomi) și cf. în general CIL. III, p. 2576.

(2) CIL. III, p. 2578.

(3) CIL. III, p. 2573.

(4) CIL. III, 4410 din Carnuntum. Dimpotrivă în Africa această adorare comună e mai frecventă: cf. d. p. CIL. VIII, p. 1085.

(5) Cf. și cele spuse mai sus, sub nr. 15, la inscripția cu *consacrani Silvani Satoris*.

(6) Cf. CIL. III, p. 2520.

(7) Ca în CIL. III, 7531 din Tomi: *Heroi Invicto sacro pro salute Imp(eratoris), Valeri Zosimus et Callinicus et Phoebio posuerunt de suo X kal. Iulias Cornelio et Catio cos.* (deci din a. 216 pentru Caracalla).

păreà că e vorba de un singur *collegium* de *cultores* a doi zei așà de diferiți ca Iupiter și Silvanus — ceeace ar fi de altfel și cu totul neobicinuit. Inscripția de mai sus, sub nr. 15, ne arată însă că prin *consacrani* nu avem a înțelege decât pe *cultores Silvani*, cari întocmai ca *sodales collegii Silvani* din Philippi adorau — chiar în sanctuarul lui Silvanus — și pe alți zei (1).

Familia *Flavia* din care face parte dedicantul nostru e cunoscută la Ulmetum și din alte inscripții: cea cu *Flavius Severus* (mai sus, nr. 6), cea pusă de *Flavius Germanus* (mai sus, nr. 16), și cea a lui *Aelius, buleuta Histriae*, care are ca soție o *Flavia Victorina* (*Cetatea Ulmetum*, I, p. 530).

Cu totul nou e obiectul dedicației: *ara et tabla*. De obiceiu se consacră *ara et signum* (2), *templum et arae* (3), *ara et columnae* (4), etc. (5). Despre *tabulae* nu e vorba decât foarte rar și anume: sau în sensul de *tabula picta*, ca la Philippi, în templul lui Silvanus (6), la Regium Iulium în templul lui Apollo (7), la Turca într'un *apodyterium* (8), — sau în sensul de plăci de marmoră ca la Italica (9), sau ca la Apulum (10), acestea însă fără caracter religios. Ce poate deci însemnà în inscripția noastră *tabla*, care împreună cu *ara*, a fost închinată lui Iupiter și lui Silvanus. De *tabula picta* nu poate fi vorba, căci acestea sunt în totdeauna apriat arătate, ca atare. Ca simplă *tabula* de piatră ori de marmoră, cu vreo inscripție pe ea, iarăș nu poate fi vorba, întrucât inscripția e pusă pe *ara*. Cred că explicația o găsim — indirect — în inscripțiile cari vorbesc de *ara et signum*: *tabla* dela Ulmetum trebue considerată ca un relief reprezentând pe cei doi zei (11). Unde vor fi fost expuse monumentele cred că nu e greu de hotărît. In adevăr,

(1) CIL. III, 633 (Philippi): *Hercules, Mercurius, Liber, Olympus.*

(2) CIL. III, 14077 (anul 187, din Carnuntum); *ara cum sigillo* 7446 (Komarevo-Moesia Inferior); *ara cum signo Lunae consecrata Mithrae* 5121 (Atrans-Noricum); *signum Iovis et ara* 1061 (Apulum); *signum et ara Geni* 10305 (Intercisa-Pannonia Inferior).

(3) CIL. III, 3075 (Issa-Dalmatia), 7597 (incerta Moesiae Inferioris).

(4) CIL. III, 11900 (Niederstotzingen-Raetia).

(5) Citatele pot fi înmulțite oricât. Mă mărginesc însă la inscripțiile din Illyricum și Orientul latin.

(6) CIL. III, 633; I 12.

(7) CIL. X, 6: *tabulas pictas XVIIII* (Italia).

(8) CIL. VIII, 828: *cetera... tabulis pictis... ornata* (Africa-Prov. Proconsularis).

(9) CIL. II, 1131: *M. Caelius Alexander tabulam marmoream d. d. stationi serrariorum Augustorum*; cf. și 1132, fragmentele unei plăci cu inscripție, analoage (Baetica).

(10) CIL. III, 1205: *tabula marmorea* (Dacia).

(11) Pe o placă de marmoră găsită în *Vocontiorum ager occidentalis* (Gallia Narbonen-

întrucât în nici una din cele două inscripții ale lui Silvanus nu e vorba de un *templum*, e probabil că el aveà la Ulmetum numai un sanctuar rustic, un *sacellum* în aer liber (1), lângă vreun copac bătrân ori la vreun izvor (2).

Flavius Augustales spune că a pus — *de suo* — *ara(m) et tabla(m), memoria sua*. Ce înțeles poate aveà această indicație specială: *memoria sua?* De obiceiu dedicațiile se fac *pro salute* (3), iar nu *in memoriam*. De acestea din urmă nu găsim decât vreo câtevà (4) și toate se referă la cultul morților. Ele sunt — în mare parte — chiar puse de alte persoane, înrudite, în memoria unor răposați, iar nu așezate încă din vieață de aceștia. Avem totuș un exemplu deosebit de concludent pentru interpretarea inscripției noastre și din fericire foarte asemănător, în toate privințele cu aceasta. Un membru al colegiului lui Silvanus din Philippi — și anume chiar *sacerdos collegii*, Alfenus Aspasius—dedică un *signum aereum Silvani cum basi, item vivus X (singulos) mortis causae sui remisit*, adică ușurează colegiul de sarcina ce o aveà față de memoria lui după moarte (5). Flavius Augustales dela Ulmetum, punând *de suo, pro salute consacranorum, ara et tabla memoria sua*, înțelege dimpotrivă ca respectivul *collegium* să aibă pentru această danie făcută de el în vieață, grijă de memoria lui după moarte, din fondurile comune ale colegiului. Faptul istoric-religios e acelaș: procedarea e numai deosebită în aceste două cazuri.

Am arătat mai sus sub nr. 15 legătura dintre sărbătoarea lui *Silvanus* și *Rosalia*. Cultul morților în legătură cu rosaliile e deci oarecum conexat cu cultul zeului care ocrotește colegiul de *consacrani*. Faptul că în inscripția noastră e vorba de acest cult al morților, ne arată că și la Ulmetum, întocmai ca la Philippi, colegiul lui Silvanus erà *funeraticium*. Vrednică de luare aminte e și data de zi a dedicației: *die nonarum Iuniaro(m)*. Ea confirmă contopirea sărbătorii lui Silvanus cu a Rosaliilor.

Inscripția noastră a fost pusă în ziua de 5 Iunie 191.

sis) se cetește această dedicație: *aram cum sig[no] Silvano.....*; placa însăș e deci al treilea element al dedicației: ea va fi fost adaptată la *signum*, pe când altarul va fi fost ornamentat numai în relief, fără legendă. CIL. XII, 1726.

(1) Cf. în CIL, VI, 31024 («parva ara marmorea»): *Silvano Sancto M. Cuppius Anthus aram, aedem, maceriam d. d.*

(2) Până azi e jos în vale lângă cetate un izvor destul de bogat, de apă foarte bună.

(3) Vezi lista imensă din CIL. III, p. 2590 și urm.

(4) *Ibid.*, p. 2591 col. II sus (nr. 3816 e greșit indicat, la acest număr e altceva).

(5) CIL. III, 633 I 2, 3.

23. In turnul patrulater de lângă poarta mică de SE a fost găsită (1) pe dărâmături la o înălţime de 1.58 m. deasupra nivelului soclului interior al zidului, chiar lângă intrarea turnului, la 0.60 m. distanţă de uşorul stâng al turnului o placă de piatră de nisip, albă şi foarte fărâmicioasă, de forma unui trapez continuat pe baza cea mare cu un segment de cerc şi având aceste dimensiuni: baza scurtă a trapezului 0.87, baza lungă 0.90, înălţimea totală 0.64, înălţimea segmentului 0.185, grosimea pietrii c. 0.21. Ornamentaţia pietrii e foarte primitivă: un simplu chenar linear de forma unui dreptunghiu, încoronat pe o lature lungă cu un triunghiu (deci reminiscenţa faţadei de templu ori de basilică). In câmpul puţin adâncit şi destul de bine netezit inscripţia cu o mare *crux monogrammatica* în câmpul triunghiului.

Literele sunt târzii şi de forme căutat ornamentale. Crucea e înaltă de 0.30 şi lată de 0.31. Literele sunt neegale: înălţimea lor variază între 0.050 şi 0.075. Afară de câtevà ciocănituri în partea stângă, piatra e destul de bine conservată. După locul unde a fost găsită, ea a fost fără îndoeală pusă în zid deasupra intrării în turnul respectiv.

De notat în r. 3 al inscripţiei un pentiment: un I uitat a fost săpat deasupra rândului în dreptul spaţiului pe care trebuià să-l ocupe.

Lectura e sigură:

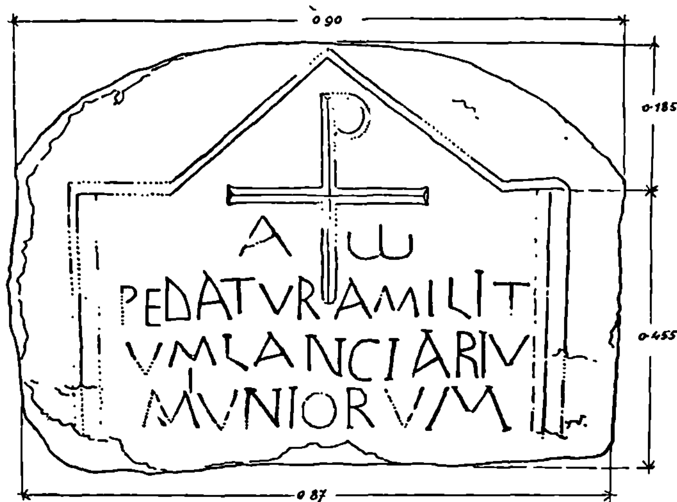

Fig. 23.

(1) In ziua de 18 Septemvrie 1912, ora 11.30 dimineaţa. Mi-am notat precis în jurnalul de zi această descoperire a cărei importanţă nu poate fi îndeajuns accentuată.

$\alpha + \omega$ *Pedatura militum lanciarium iuniorum.*

De notat forma *lanciarium* dela *lanciaris* în loc de *lanciarius* (obicinuită atât în inscripții (1) cât și pretutindeni în *Notitia Dignitatum*). Cât privește sensul cuvântului *pedatura*, vom discută mai jos dacă el e acela din *Notitia Dignitatum: pedatura—pars* (2), sau acela din inscripții.

Se știe că în organizația romană-byzantină a armatei imperiului de Răsărit, în secolul al V-lea, *milites lanciarii iuniores* formau două legiuni: o *legio palatina (praesentalis), sub dispositione viri illustris magistri militum praesentalis*, unul din cei doi comandanți ai gardei imperiale din Constantinopole (3) și o *legio comitatensis* în Illyricum, *sub dispositione viri illustris magistri militum per Illyricum* (4), comandantul general al armatei din Illyricum. In dioceza Thraciei, din care făceà parte Scythia Minor, nu găsim dară pomeniți *lanciarii iuniores* (5). Totuș având în vedere că trupele din Constantinopole erau la nevoie întrebuințate și în provinciile dela Dunăre, în special în dioceza Thraciei, care erà direct legată cu capitala, și de siguranța căreia atârnà și siguranța Constantinopolei (6), nu e de fel paradoxal ca să găsim un detașament din *legio palatina* de *lanciarii iuniores*, ocupată la Ulmetum.

Știm apoi că în epoca byzantină *magistri militum* capătă o putere și autoritate încă mai mare ca înainte: toată conducerea armatei e în mâna lor și operele de fortificație necesare sunt executate din ordinul și sub conducerea lor (7). Astfel vedem pe Solomon *magister militum* al lui Iustinian reclădind *a fundamentis* cetatea „*Theveste*

(1) CIL. III, 6194 (Troesmis); XII, 673 (Arelate); VI, 2787, etc. Cf. articolul lui R. Cagnat *lanciarius*, la Dar.-Saglio, III 2, p. 921.

(2) *Not. Dign.* ed. Seeck, p. 332: *legionis cohortis quintae pars superior* (Oc. XXXII, 44, 45, XXXIII 51, 52, 54, etc.)=*legionis cohortis quintae pedatura superior* (Or. XXXIX, 30, 33, XL 31, 34, etc.).

(3) *Not. Dign. Or.* ed. cit., VI 7=47.

(4) *Ibid.* IX 16=38.

(5) Găsim însă o *legio comitatensis* de *lanciarii Stobenses* (Or. VIII, 12=44), *sub dispositione viri illustris magistri militum per Thracias.*

(6) Cei doi *magistri militum praesentales* aveau chiar căderea de a controlà pe ceilalți *magistri militum* din provincie. V. izvoarele la Cagnat, *magister peditum*, etc., în Dar.-Saglio, III 2, p. 1526.

(7) Cf. Cagnat, *l. l.*, care citează ca exemple de marea importanță ce au *magistri militum* în epoca byzantină cazurile lui Belisarius și Solomon. Cf. pentru acesta din urmă inscripțiile din CIL. VIII (Africa) în care e numit *gloriosissimus Solomon excellentissimus magister militum*, p. 1080, col. I.

din provincia Numidia (1), *Capsa* din provincia Byzacena (2), etc. (cf. CIL. VIII. Ind.), iar alte exemple mai vechi ne arată că *magistri militum* întrebuinţează pentru aceste lucrări soldaţii de sub comanda lor, întocmai ca în vremea propriu zis romană (3); astfel la *Fafiana* în Noricum, o inscripţie din a. 370 zice: *hunc burgum a fundamentis ordinante viro clarissimo Equitio comite et utriusque militiae magistro, insistente etiam Leontio praeposito, milites auxiliares Lauriacenses cure eius commissi... ad summam manum perduxserunt perfectionis* (4), iar o alta de lângă *Salva* în Pannonia Inferior din a. 371 sună:... *dispositione etiam illustris viri utriusque militiae magistri, Equitii comitis, Foscanus (?) praepositus legionis primae Martiorum una cum militibus sibi creditis hunc burgum, cui nomen Commercium, qua causa et factus est, a fundamentis et construxit et ad summam manum operis... fecit pervenire* (5); în sfârşit la noi în Scythia Minor vedem lângă *Cius* pe Valens ridicând un *burgus, [labore] militum suorum Primanorum* (6), *[ordinante Fl.] Stercorio viro clarissimo duce* (al provinciei) (7).

Inscripţia noastră dela Ulmetum nu poate fi, după cele de mai sus, altfel înţeleasă decât ca o piatră comemorativă a ridicării *a fundamentis* a cetăţii *Ulmetum* de un corp de *milites* din *legio palatina* denumită *lanciarii iuniores*, detaşat din capitală şi trimis aici după porunca respectivului *magister militum*, comandant suprem al trupelor din dioceza Thraciei, iar aici la faţa locului lucrând sub autoritatea *ducelui* provinciei Scythia Minor şi directa conducere a unui *praepositus*.

De ce însă nu se pomenesc în inscripţie decât soldaţii, pe când de comandanţi nu e de fel vorba? Răspunsul nu e greu de dat. Piatra în chestiune nu e un memorial oficial pus de autorităţi, ci,

(1) CIL. VIII, 1863.

(2) CIL. VIII, 101 şi 102.

(3) Cf. d. p. inscripţia lui Philippus Arabs dela Romula in Dacia: *circuitum muri manu militari a solo fecerunt* (CIL. III 8031).

(4) CIL. III, 5670 *a*.

(5) CIL. III, 3653. Cf. aici şi 7494, castelul ridicat de Valens la Hasarlâc, lângă Hârşova, precum şi celelalte două fundaţii contemporane din Dobrogea, Valentiniana şi Gratiana, restaurate apoi de Iustinian *(Not. Dign. Or.* XXXIX [=XXXVI] şi Procopius *De aedif.*, ed. Haury, IV 11, p. 149).

(6) E probabil vorba de *legio comitatensis Prima Flavia gemina* (*Not. Dign. Or.*, VIII 8 = 40).

(7) CIL. III 7494: cf. nota 5.

ca atâtea altele (1), e numai un monument milităresc, pus de soldaţii cari au lucrat la cetate, pentru pomenirea lor proprie. In acest caz fireşte, cuvântul *pedatura* nu poate să însemneze altcevă decât însăş *corvada* făcută: cum zic soldaţii cari au clădit zidul cel lung de lângă *vicus Beda* la *Treveri* în Belgica: *pedatura feliciter finita* (2). Prin extensiune *pedatura* înseamnă apoi şi opera făcută. Astfel că în inscripţia noastră *pedatura militum lanciarium iuniorum* are a se traduce: lucrarea soldaţilor din legiunea *lanciarii iuniores.*

Care e această lucrare? Cetatea însăş? Poate. Dar inscripţia nu vrea să spuie acest lucru, ci numai că partea din cetate unde a fost pusă inscripţia (turnul II de SE) e lucrarea soldaţilor pomeniţi, întocmai ca de pildă la Salonae în a. 170: *cohors I (miliaria) Del(matarum) sub cur(a) Grani Fortunati trib(uni) coh(ortis) eiusd(em) muri p(edes) DCCC (fecit); in his turr(is) una* (3).

Au mai lucrat însă la Ulmetum şi alţi soldaţi, afară de *lanciarii iuniores*? Cred că e exclus. Ulmetum e un castel mic de graniţă şi nu erau necesari prea mulţi oameni pentru ridicarea lui. Fireşte, pentru răspunsul mai precis la această întrebare, e nevoie să hotărîm mai întâiu epoca aproximativă când a putut fi pusă inscripţia noastră.

Nu avem pentru datare alte elemente decât forma crucii şi caracterul literelor. Existenţa crucii monogramatice e prea veche în epoca creştină oficială, pentru a dată numai pe baza întrebuinţării ei generale (4). Dimpotrivă dacă ne mărginim la clădiri, inscripţii, etc., constatăm

---

(1) Cf. d. p. CIL. XIII, 4139: *pedatura feliciter finita Primanorum D passus,* şi 4140 *pedatura Primani feliciter qui fecerunt D passus,*—tot din vremea târzie romană: v. Domaszewski crede că e vorba de o *legio palatina;* totuş *Not. Dign. Occ.* (ed. Seeck, *ind.*), ne arată în părţile acestea (Gallia şi Belgica) destui *Primani,* ca să nu ne gândim la o *legio palatina;* astfel avem două *legiones pseudo-comitatenses* în Gallia: *Prima Flavia Gallicana Constantia* şi *Prima Flavia Metis,* cari ambele pot fi luate în considerare pentru respectivii *Primani.*

(2) CIL. XIII, 4139.—Se ştie că vorba *pedatura* vine dela măsurătoarea porţiunilor lucrate (zid, şoseà, etc.) de o trupă oarecare, *cohors, vexillatio, legio,* etc.: *pedes (tot) fecerunt (vexillationes legionum duarum)* CIL. III, 1980, cf. p. 1030, la Salonae, în a. 170 şi vezi mai departe, nota următoare.

(3) CIL. III, 1979; cf. 1980: pusă de două *vexillationes,* din *leg. II (Italica) Pia* şi *III (Italica) Concordia;* 1984: restaurarea zidurilor Salonei în sec. V; 6374: asemănătoare cu 1979, dar *sub cura* altui tribun, şi pusă *vice tertia,* ceeace înseamnă că în acel an cohorta a făcut trei părţi deosebite din zid de câte 800 de picioare (şi pe fiecare cu câte un turn).

(4 Cf. Kaufmann, *Handb. d. christl. Archäol.*, p. 602.

că mai ales în Orient monogramul în formă de X e mereu întrebuințat până în epoca byzantină, pe când cel în formă de cruce deabià pe vremea lui Iustinian capătă o răspândire mai largă (1). Dar ceeace e încă mai important, e că chiar pe inscripțiile oficiale ale Impăratului, puse pentru inaugurarea diferitelor cetăți restaurate de el, găsim întrebuințat monogramul în formă de cruce. Astfel avem pe inscripția de fundație a burgului *Gadiaufala* din Numidia Proconsularis (2) acest signum Christi în forma celui dela Ulmetum. De altă parte monetele romano-byzantine, cari întrebuințează curent crucea chiar dela Theodosius al II-lea înainte, au paralel cu ea monogramul în formă de X, iar nu pe cel în cruce. Pe monetele lui Iustinus I vedem dimpotrivă *crux monogrammatica* cu α și ω ocupând întregul câmp al reversului. Dar chiar el întrebuințează alăturea de acest monogram și pe cel în formă de X. Ca o raritate vedem acest din urmă monogram și pe monetele lui Mauricius Tiberius. Iustinian însă întrebuințează crucea monogramatică cu α și ω, crucea cu α și ω, sau crucea simplă. Pe un singur tip din nenumăratele bătute de el, găsim monogramul în formă de X (3).

Adăogând la aceste considerații faptul, că și literele inscripției noastre, cu D în forma caracteristică de Δ, ori L în formă de λ, revin în monumentele dela Iustinian sau din timpul lui (4), cred că nu putem conchide decât în sensul că inscripția cu *pedatura lanciarium* e din vremea lui Iustinian.

In această ipoteză însă ni se clarifică desăvârșit, și numai așà înțelegem bine, de ce apar *lanciarii iuniores* la Ulmetum. Iustinian ordonând restaurarea tuturor cetăților din Imperiu, ba chiar clădirea din temelie a multora din ele, a trimis în provincii armata din capitală, ca să ajute la aceste opere de fortificație, cari asigurau liniștea Imperiului. La Ulmetum trebuiau întâiu bătuți și alungați Slavii, cari se făcuseră stăpâni pe aceste locuri, și apoi clădită ce-

(1) *Ibid.*, p. 297: un șir de cruci monogramatice dela clădiri din Syria de pe vremea lui Iustinian. Cf. pentru monumentele din Africa d. p. CIL. VIII, 10713, 10714, 10689, etc.

(2) CIL. VIII, 4799. Pe alte inscripții ale lui Iustinian, de acelaș fel, puse tot de Solomon *magister militum*, în Africa, avem semnul crucii simplu: 4677 (Madaura), 1259 (Bulla Regia), 8805 (Zabi: † *Edificata est a fundamentis huic civitas nova Iustiniana Zabi sub temporibus Domni nostri piissimi et invictissimi)*, iar în cetatea lui Iustinian Chusira 700) găsim întrebuințată pe vremea lui crucea monogramatică pe clădiri particulare 706), ori monumente funerare de ale particularilor (707).

(3) Vezi planșele la Sabatier, *Description générale des monnaies byzantines*, passim.

(4) Cf. d. p. CIL. VIII, 1259 și 706.

tatea (1). Pentru acest scop trebuiau trimise aici trupe alese și inscripția noastră ne arată că sarcina de a restaură Ulmetum o capătă *legio palatina lanciarii iuniores*. Nu numai că în afară de ei nu mai puteau fi alți soldați aici (căci toți soldații din imperiu deabià ajungeau pentru reclădirea nenumăratelor cetăți ruinate în sec. V), dar e foarte probabil că *lanciarii iuniores* au lucrat fie simultan, fie succesiv și la alte reclădiri din Scythia Minor.

24. Soldații cari au zidit Ulmetum ne-au lăsat și alte două mărturii despre ei aici. In al treilea turn patrulater de SE am găsit pe laturea de SV a turnului, desemnate cu un vârf ascuțit în mortarul încă moale, cu care erau bine rostuite pietrele, pe frontul interior al zidului, aceste două inscripții, foarte clare și de un duct destul de îngrijit. Literele au o formă în parte asemănătoare cu cele ale inscripției cu *pedatura lanciarium*, dar sunt neegale între ele și nu alcătuesc rânduri perfect drepte (vezi desemnul din fig. 24 și fot. de pe planșa VII, nr. 2 și 3). Prima inscripție, lungă de 0.48 m., are literele înalte de c. 0.055 — c. 0.063, iar a doua lungă de 0.23 m. are literele înalte de c. 0.043.

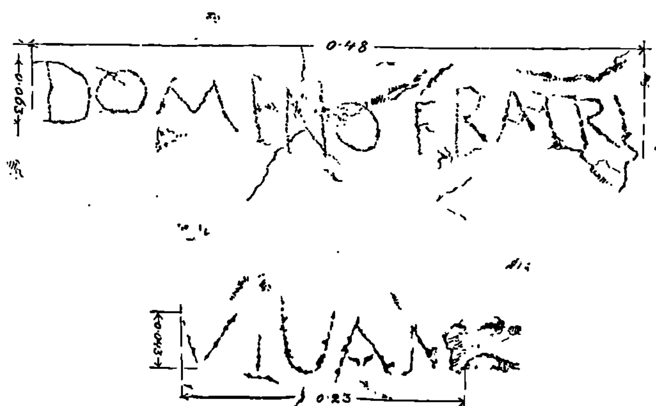

Fig. 24.

a). *Domino fratri.* b). *Vivam.*

Sunt amândouă simple exerciții, fără vreun înțeles mai adânc.

(1) Cf. Procopius, *De aedif.*, ed. Haury, IV 7, 17 sq.

Exclamaţia *vivam* e prea obicinuită — ca sens — pe obiectele uzuale antice, pentru a insistă mai mult asupra ei. Ceeace e important la aceşti *graffiti* e faptul că textul lor e latin, că ductul lor denotă o mare obicinuinţă a scrisului şi că sunt cel mai autentic document despre romanitatea celor ce au zidit castelul de graniţă de aici.

25. Pe laturea de NE a aceluiaş turn care pe din lăuntru are cei doi *graffiti* descrişi mai sus, ca placaj extern al zidului, în al doilea rând de blocuri deasupra soclului, găsim o stelă de piatră de nisip aşezată cu faţa în sus. Monumentul, puţin rupt jos şi sus, are — precât e păstrat — o înălţime de 1.90 m. pe o lăţime de 0.54 şi o grosime de 0.17 m. Din stelă lipseşte o bucată din partea de sus, care fusese stilizată ca fronton, şi capătul ei de jos, care trebuià să fie potrivit cu un vârf mai subţire, spre a fi fixat într'o piuă de piatră. Deosebim trei părţi sculpturale: 1° frontonul de sus, cu o coroană în mijloc şi două acroterii la colţuri, 2° subt el o scenă figurată în relief excepţional de primitiv, deabià schiţat ca forme, deşì foarte adânc ca profil şi 3° inscripţia, scrisă din margine în margine fără nici un chenar, destul de îngrijit, dar puţin adânc. Piatra e calcinată şi a devenit din pricina intemperiilor aşà de fărâmicioasă, încât chiar la ştersul pentru estampare erà în primejdie de a fi stricată. In partea de sus piatra fusese ruptă încă înainte de a fi întrebuinţată ca material de construcţie: în adevăr pe partea neregulată a ei a fost adaptată în zid o alta mică spre a face continuare cu blocul ecuarisat, care o urmà pe dreapta în placaj.

Adâncimea reliefului de pe partea superioară a monumentului e de c. 0.025—0.065 m. Sub frontonul cu coroana în câmp, se vede în mijloc un călăreţ orientat spre dreapta, cu lancea în mâna dreaptă şi frâul în mâna stângă; o figură bărbătească pare a-i întinde o coroană; jos în faţa calului un fel de altar (sau mormânt) ca o movilă *(tumulus)*. In stânga o femeie pe un jeţ cu spetează înaltă, iar în faţa ei un copil. Această scenă e săpată în relief foarte adâncit. (de c. 0.065 m.) (V. desemnul din fig. 25, iar pentru inscripţie cf. şi fot. de pe planşa IX, nr. 1).

Literele sunt înalte de c 0.03, dar destul de neregulate ca mărime, variind între 0.02 şi 0.035 chiar în acelaş rând. C e scris consecvent ca ⊏, O adesea ca ◇, L ca L. In partea de jos pe stânga piatra fiind defectuoasă, lapicidul a lăsat liber locul nepotrivit, făcând rândurile cevà mai scurte.

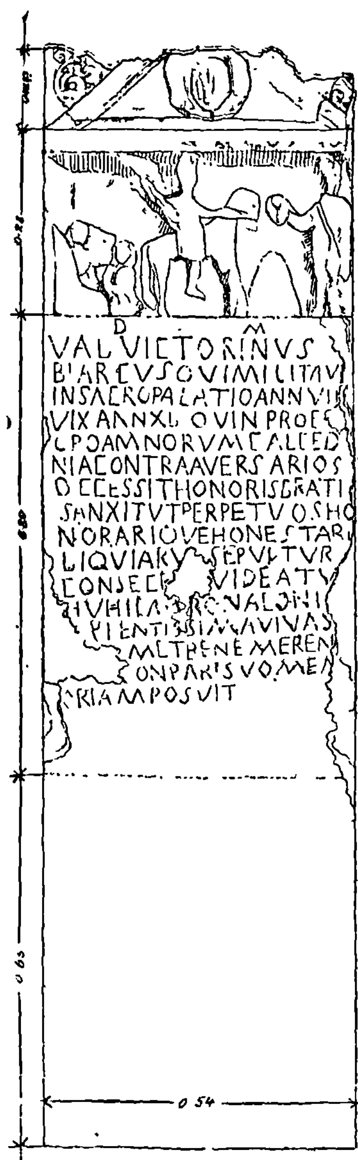

Fig. 25.

D(is) M(anibus). Val(erius) Victorinus biarcus qui militavi[t] in sacro palatio ann(is) VII[...] vix(it) ann(is) XL, qui [i]n proe[li]o [R]omanorum Calced[o]nia contra aversarios decessit honoris grati[a] sanxit ut perpetuos honorarique honesta r[e]liquiaru[m] se-

pultur[a] consecr[ata] videatu[r] HVHIL (?) M[atr]ona coni[ux] pientissima viva s[e]met bene meren[ti] conpari suo me[mo]riam posuit.

Textul e aproape peste tot sigur. De observat e doară în r. 6 [R]OAMNORVM și în r. 13 HVHIL. Cuvântul *consecr[ata]* în r. 12 pare asigurat prin resturile de litere rămase din finalul lui pe piatră.

Asupra cuprinsului avem de notat aceste lucruri. Numele răposatului, *Valerius Victorinus*, e comun la Ulmetum. Avem chiar încă un personagiu aici, cu acest nume, dar purtând și praenomen: *Lucius* (1). Gradul pe care l-a ocupat în armată Victorinus, *biarcus*, ne este cunoscut numai din inscripțiile târzii (2): cea mai veche mențiune e din anul 327, într'o inscripție din Africa (CIL. VIII, 8491). Specificarea de pe stela noastră, *biarcus qui militavit in sacro palatio* ne arată că nici inscripția aceasta nu e veche. De când anume este, cred că putem înțelege din explicarea ce urmează după titlu: *qui in proelio Romanorum Calcedonia contra aversarios decessit*..... La Calchedon au fost evenimente răsboinice mai de seamă cu următoarele ocaziuni. In anul 258 Goții năvălind în Asia Mică orașul fu cucerit de dânșii, fără însă ca armata romană să opuie vreo rezistență apreciabilă, întrucât apucată de panică ea se retrase de pretutindeni înaintea barbarilor (3). In anul 284 Dioclețian e proclamat împărat la Calchedon. Nu avem însă cu acest prilej știre de nici o rezistență din partea prietenilor lui Arrius Aper (ori ai lui Numerianus) (4). In anul 324 Licinius, după ce fusese bătut de Constantin la Adrianopol, iar flota lui fusese distrusă în urmă de Crispus la Callipolis, se retrase din Byzantium la Calchedon cu toată oastea și tezaurele sale. La 18 sau 20 Septemvrie Licinius fu însă bătut și aici și atât Byzantium cât și Calchedon căzură în mâinile lui Constantin. Lupta a fost groaznică: cei mai mulți soldați au căzut — puțini numai au scăpat ori s'au predat biruitorului (5). — In sfârșit în anul 365 Calchedonul fiind câștigat de partea pretendentului Procopius, opune rezistență lui

(1) *Cetatea Ulmetum* I, p. 556.
(2) Vezi materialul strâns de Seeck în P.-W. III, 382 și de Ihm în *Thesaurus l. L.*, s. v.
(3) Schiller, *Röm. Kaiserzeit*, I 2, p. 817.
(4) *Ibid.*, p. 884.
(5) *Ibid.*, II, 201.

Valens (1). Dar lupta hotărîtoare între Procopius și Valens nu se dă la Calchedon ci la Nacolea (366). Totuș e de observat că pentru pretendent luptă și Goți veniți de peste Dunăre (2). Alte evenimente mai târzii nu ne pot privì, întrucât monumentul păgân al lui Valerius Victorinus exclude o epocă prea nouă.

Care din cele trei date principale de mai sus: 258, 324 și 366, poate fi avută în vedere pentru inscripția noastră? Cred că pentru un *biarcus (qui militavit in sacro palatio)* data de 258 e prea veche. Din celelalte două date cea privitoare la lupta lui Constantin cu Licinius pare mai potrivită cu caracterul încă vechiu păgân (reprezentarea eroului călăreț) al monumentului nostru. De altă parte și ca fond, am arătat că singura luptă mare dată la Calchedon e cea dintre Constantin și Licinius.

Vorbele inscripției, *qui in proelio Romanorum Calcedonia contra aversarios decessit* se potrivesc foarte bine cu data de 324. Ca locuitor al Scythiei Minore Victorinus făceà parte din armata lui Licinius, reprezentantul păgânismului roman. Constantin și cu ai săi sunt firește «*aversarii*», iar nu *hostes*. E drept că «*aversarii*» ar fi un termen potrivit și pentru răsculații lui Procopius împotriva lui Valens, în care caz Victorinus ar trebuì socotit ca făcând parte din armata acestuia. Dar Valens nu s'a bătut cu acești dușmani la Calchedon, ci la Nacolea.

Admițând pentru inscripția noastră data de 324, ea devine la rândul ei cel mai vechiu monument pomenind un *biarcus*, căci inscripția cea mai veche de până acum, din Africa, cu un *biarcus*, e deabià din 327.

Din frazele încurcate cari urmează în inscripție, înțelegem că aici e vorba nu de un mormânt real ci de un cenotaf (3). Stilul încâlcit al inscripției nu e cumvà un semn de nepricepere provincială, ci e general în limba latină literară a acestui timp. Edictul lui Diocletian, *De pretiis rerum venalium* are o introducere cel puțin tot așà de încâlcită și de pedantă.

(1) Cf. *Cod. Thedos.*, VII 4, 14 (1 Dec. 365).

(2) Schiller, *o. c.*, II p. 351.

(3) Cf. la Suet. *Claudius* 1, expresia *tumulus honorarius* în loc de *cenotaphium*, care în inscripția noastră își are corespondentul în *honorarique honesta reliquiarum sepultura consecrata videatur*. Firește Victorinus—ca simplu *biarcus* ce erà—n'a putut fi adus dela Calchedon spre a fi immormântat tocmai în mijlocul Scythiei Minore.

Numele Matrona se găsește și pe alte inscripții din Scythia Minor (1). Tot așà vorba *compar* pentru *maritus* (2).

26. In zidul curtinei a III-a de SE chiar în primul rând de placaj deasupra soclului, ca a doua piatră numărând dela turnul cu monumentul descris sub nr. precedent, se vede un cip de calcar, înalt de 1.32 m., lat la mijloc de 0.36, iar jos de 0.40, și gros, probabil tot cam de atât (fiind prins în zid nu pot da măsura). E așezat culcat cu fața scrisă la aer. Literele ce s'au mai păstrat sunt înalte de 0.04—0.05 și cu un caracter târziu. Mai putem încă recunoaște de sus în jos următoarele litere: r. 1, ACI...; r. 2, ISCV; r. 3, A...; r. 4,...IVSD; r. 5, VANTI; r. 6...CONE; r. 7, MV...O...; r. 8... V...V...; r. 9, BI...IN...; r. 10, E...ATV...; r. 11 TIVSCVPSE; r. 12, NTE...A. (Cf. fot. de pe planșa VIII, nr. 1).

Singurul lucru care pare a reieșì din ultimele litere, e că ar fi vorba tot de *M. Antennius Sabinus*, pe care-l întâlnim pe un alt cip de pe această curtină (v. mai jos) și deci după analogia acestui din urmă monument și după forma pe care o are cel în discuție, am determinà și pe acesta ca un cip terminal.

Piatra a fost încă din vechime martelată cu un ciocan dințat.

27. Pe aceeaș curtină, cevà mai departe, se văd tot culcați în lungimea lor alți doi *cippi* terminali, dintre cari unul e total șters de inscripție, iar celalalt—așezat cu fața la aer—se poate în întregime descifrà, deșì cu cea mai mare greutate, din cauză că piatra e calcinată și literele s'au tocit până la fundul săpăturii. Norocul a fost că acest cip a fost tăiat într'un calcar foarte rezistent și compact. Inălțimea sa e de 1.58 m.; lățimea, sus la primul rând de litere 0.31, la ultimul rând 0.36, iar jos 0.42; grosimea pare a fi aceeaș cu lățimea (cipul fiind incastrat în zid, nu pot da măsura precisă). Forma literelor e caracteristică prin elementele de scriere cursivă ce cuprinde în M, A, N, etc. (v. desemnul din fig. 26 și fot. de pe planșa VIII, nr. 2), iar litera O e totdeauna foarte mică. Inălțimea literelor e în medie de 0.04—0.06, dar trece în cazuri izolate și peste aceste limite.

---

(1) V. CIL., III, 12501, 6209, etc.

(2) Cf. CIL. III, 7521, 7553, 7584 (în toate trei *par)*, 7549 *conpar virginius*, și v. în general p. 2600.

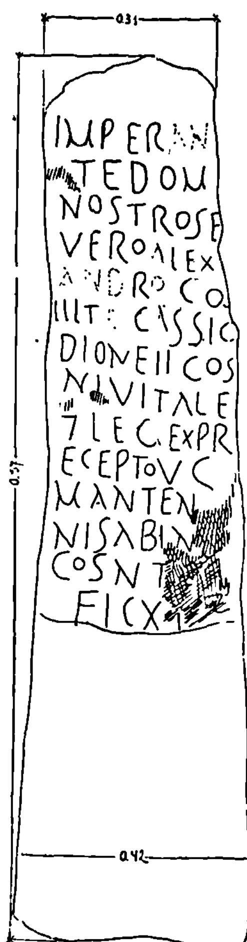

Fig. 26.

Imper[an]te Dom(ino) nostro Severo [A]lex[and]r[o] co[s] III [et] C[a]ssi[o] Dione II cos. Ni[pius?] Vitale[s] (centurio) leg(ionis) ex precepto v(iri) c(larissimi) M. Antenni Sabin[i] co(n)s(ularis) n(ostri) t[erm(inos)] ficxi[t].

Avem deci înaintea noastră o piatră de hotar pusă în anul 229 de un *centurio legionis* după porunca guvernatorului provinciei, *M. Antennius Sabinus.*

Numele gentil al centurionului e nesigur. Poate fi și *Ni[gidius]*

și *Ni[pius]* (1) și *Ni[nnius]* (2), etc. Că el nu dă precis numele legiunii, nu e ceva neobicinuit. Mai avem dela Dunăre și alte exemple (3): e drept pe inscripții de caracter particular, dar și la monumentul nostru legiunea eră indiferentă, căci el în calitatea sa personală de *centurio*, aveà a lucrà, direct sub ordinele guvernatorului, iar nu ale comandantului legiunii. In special pentru fixarea hotarelor între diferitele *territoria* (municipale ori rurale) e chiar regulă ca guvernatorul provinciei să delege pe unul sau mai mulți centurioni cu această operațiune (4).

Ce *territoria* au despărțit acești *termini* puși în anul 229, cred că nu e greu de hotărît. Am arătat în prima comunicare despre Ulmetum, atât în text cât și în harta istorică anexată expunerii, că imediat la Răsărit de Ulmetum treceà hotarul între *territorium Capidavense* și *regio (territorium) Histriae*. De aici sunt fără îndoeală și *cippi* terminali găsiți în zidul cetății Ulmetum.

Cine este însă *M. Antennius Sabinus*? El nu ne e de nicăiri cunoscut, nici în calitate de consul, nici ca legat al Moesiei Inferioare. Știm numai că în a. 230 eră aici alt guvernator, *Anicius Faustus Paulinus* (5) și că între 224 când e guvernator *Annius Italicus* și 234 când e *Decius Valerianus*, mai sunt afară de *Sabinus* al nostru încă doi *legati Aug. pr. pr.* de fixat mai precis(6). Numele gentil al lui Sabinus, *Antennius*, e cunoscut ca italic (cu un singur *n*, sau ca *Anternius)* (7), dar în *Prosopographia* nu găsim nici un *Antennius*. Al nostru ar fi primul. Găsim însă în *Prosopogr.* doi *Sabinus*, la cari ne-am puteà gândì pentru identificarea cu al nostru. Unul e un *vir consularis, praefectus urbis* în a. 238; de acesta cred că nu poate fi vorba, nefiind cunoscut în alt chip în demnitatea de consul ori consularis (8); firește e posibil și contrariul, neavând nimic sigur la îndemână pentru identificare. Celalalt apare în a. 240 în calitate de *consul iterum*, deci a putut fi consul pentru întâia

(1) Cf. CIL. III Ind.

(2) Schulze, *Latein. Eigenn.*, s. v.

(3) CIL. III, 6265 (Dacia-Apulum), 2065 (Salonae), 7692 (Potaissa), 12380 (Moesia Inferior), 3589 (Aquincum), 14490 (Sucidava-Dacia Malvensis), etc.

(4) Vezi în CIL. III, p. 2549 o sumă de exemple: ca termen tehnic pentru hotare se întrebuințează deopotrivă *fines* și *termini*.

(5) CIL. III, 7473 la Stout, *Governors of Moesia*, p. 71.

(6) Stout, *l. c.*, p. 70 sq.

(7) De origine etruscă: v. la Schulze, *Eigenn.*, *s. v.*

(8) *Prosopogr. Imp. Rom.* III. p. 153, nr. 21.

dată cu vreo 12 ani înainte, pentru a ocupà în a. 229 legațiunea Moesiei Inferioare (1). Pe acest Sabinus Mommsen îl identifică cu Vettius Sabinus, care a fost făcut *praefectus urbi* în anul 238 sub Maximus (2). Cred mai de grabă că Sabinus *consul iterum* în a. 240 e de identificat cu *M. Antennius Sabinus* al nostru. Dovezi sigure nu pot da, dar ca titlu de ipoteză, cred că mă apropiu astfel mai mult de adevăr, decât identificându-l cu alți Sabinus.

28. Pe aceeaș curtină, în dărâmături, s'a găsit un fragment minuscul de piatră de calcar—lung de 0.095 și lat de 0.03—înroșit de foc și având pe el litera E întreagă și un fragment de bară verticală dintr'o altă literă deasupra lui E (vezi desemnul din fig. 27).

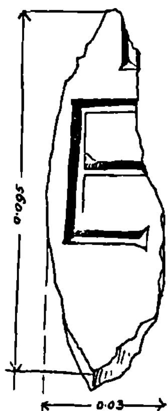

Fig. 27.

E un fragment dintr'o inscripție latină dela sfârșitul secolului al II-lea sau începutul celui de-al III-lea. Inălțimea literei e de c. 0.04 m.

29. La colțul de N al clădirii apsidale din interiorul cetății, în afara zidului, s'a găsit o *ara* de calcar alb compact, cu profilul superior rupt, înaltă de 0.35, lată de 0.20 la mijloc și de 0.28 la bază, și groasă tot de atât, având pe ea următoarea inscripție:

(1) *Ibid.*, nr. 22.
(2) *Ibid.*, p. 414, nr. 340.

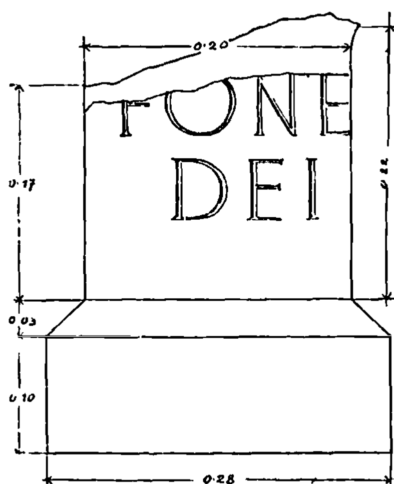

Fig. 28.

[...] fonte Dei.

Literele frumoase, din secolul al II-lea, au o înălţime de 0.050—0.055. Intrucât *fons* nu e în acelaş caz cu *deus*, nu ne putem gândì aici la însuş *Deus Fons* (1), ci avem o dedicaţie la izvorul sacru al altui zeu. In privinţa aceasta avem şi alte exemple în CIL. III. Astfel o inscripţie din Apulum, în Dacia, zice: *ex iussu Dei Apollinis fontem Aeterni Ulp(ius) Proculinus speculator leg. XIII g(eminae) Gordianae a solo restituit* (2). Cărui zeu va fi fost închinată această fântână dela Ulmetum, e greu de hotărît: puteà fi şi lui *Silvanus* şi lui *Mithras* şi lui *Aeternus (Iupiter)*, etc.

30. In valea din SV cetăţii, lângă fântânile satului Pantelimonul de sus, s'a găsit un fragment dintr'o placă de marmoră albă, fină, de formă triunghiulară, înalt pe stânga (la marginea plăcii) de 0.18, pe dreapta (mijlocul plăcii) de 0.02 şi având celelalte două laturi ale triunghiului de 0.24 (sus) şi de 0.22 (jos); grosimea fragmentului e de 0.12 m. Pe placă au fost scrise o sumă de nume în coloane: avem o parte din coloana I şi numai câtevà litere din două rânduri ale coloanei a II-a. Inălţimea literelor e de 0.01 m. Carac-

(1) V. Roscher, *Myth. Lex.*, s. v.
(2) CIL. III, 990. Cf. p. 2580 şi 2511 cu 2547.

terul lor indică vremea pre-romană, c. sec. I a. Chr. Se mai pot cetì următoarele nume:

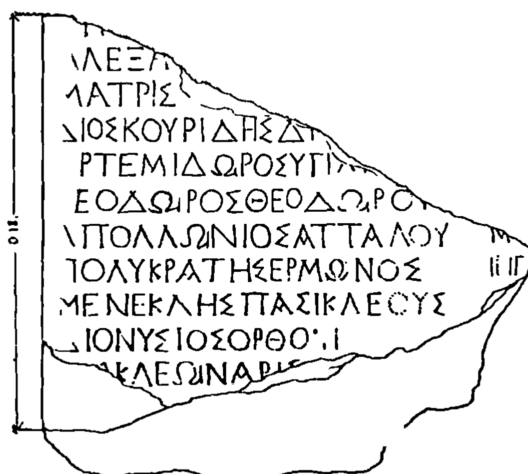

Fig. 29.

Coloana I... κ... | [Ἀ]λέξα[νδρος]... | Μᾶτρις [...] | Διοσκουρίδης Δι[...] | [Ἀ]ρτεμίδωρος Ὑγιαί[νοντος] | [Θ]εόδωρος Θεοδώρου | [Ἀ]πολλώνιος Ἀττάλ[ο]υ | Πολυκράτης Ἕρμωνος | Μενεκλῆς Πασικλέ[ου]ς | [Δ]ιονύσιος Ὀρθο[κλέους] | ....κλέων Ἀρισ[...].
Coloana II. Μ.... | Ηγ....

Avem de sigur o listă de *θιασῖται* dintr'un oraș grec dela mare. Care a putut fi acest oraş, când e vorba de aducerea la Ulmetum a acestei bucăți de marmoră? Cred că mai de grabă din Histria decât din Tomi a putut ajunge această inscripție la cetatea noastră. Insemnătatea documentului e firește cu totul secundară pentru istoria ținutului în vremea romană. Toate numele sunt curat grecești, ceeace indică, întocmai ca și caracterul literelor, epoca preromană ca dată a inscripției.

31. In valea Ceatalorman, la câtevà sute de metri spre E de cetate s'a găsit un fragment de *cippus*, înalt de 0.41, gros de c. 0.44 (grosimea e completă) și lat, tot ca fragment, de 0.23 la fața scrisă, iar la mijloc de 0.45 m. Literele sunt neregulate și de mărimi deosebite: în rândurile de sus mult mai mari (c. 0.05) decât

în cele de jos (c. 0.03); ele indică după duct mai de grabă secolul al III-lea decât al II-lea. Ca ligaturi avem: A cu M (de două ori), N cu E, A cu V, V cu M (de două ori), N cu D (de două ori), E cu T.

Textul e cu totul mutilat. Nu avem decât — probabil — a șasea parte din inscripție. Din rândul de sus se mai văd resturile următoarelor litere C, I, L, I, V, I, L, C, I și poate un A. In al doilea rând avem la început un A; în al treilea poate un D; în r. 6 la început pare a fi un N legat cu T. La sfârșitul ultimului rând pare fi fost un Q. La sfârșitul rândului 7 e o literă neclară.

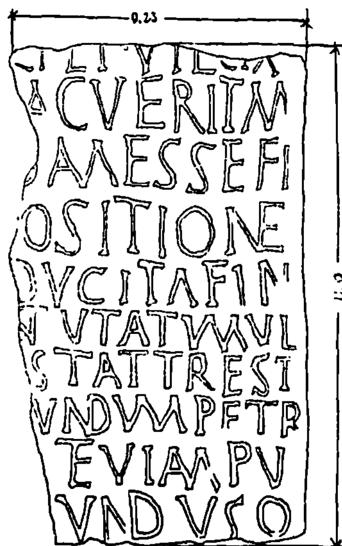

Fig. 30.

Putem ceti exempli gratia cam astfel: ...[... *pl]acueri t m[uniend]am esse fi* | *[nium disp]ositione* | *[...] ducit a fin* | *[ibus... n]t ut a tumul(o)* | *[... di]stat tres [...]* | *[..... sec]undum petr* | *[am.....] et viam pu* | *[blicam ....Sec]undus q(uin)[q(uennalis)?]....*

Se pare că e vorba de facerea unei șosele bune și piatra delimitează precis până unde se va întinde activitatea celor obligați la «clădirea» ei. Dacă lectura mea din ultimul rând cu *Secundus quinquennalis* se adeverește, atunci avem aici un exemplu analog cu cel din CIL. VIII, 10322: *ex auctoritate Imp. Caesaris Traiani*

Hadriani Aug(usti) via nova a Cirta Rusicadem strata per possessores territori Cirtensium (1), — și deci în inscripția noastră avem a cetì: *quinquennalis territorii Capidavensis*. In acest caz piatra ar fi de cel mai mare interes pentru Ulmetum. Dar lectura propusă e prea nesigură, pentru a puteà deduce pe baza ei cevà mai precis.

IV. Considerații istorice.

Descoperirile din campania a doua și a treia de săpături au clarificat și completat mult icoana pe care ne-o făcusem despre vieața thraco-romană și apoi byzantină la Ulmetum. In special, clădirile târzii descoperite în cetate au arătat în chip definitiv, că vieața care s'a desfășurat în interiorul cetății noastre, aparține, aproape în întregime, epocei byzantine, pe când dimpotrivă vieața thraco-romană a avut un câmp mult mai întins de desvoltare și un caracter aproape excluziv agrest.

Putem apoi afirmà acum cu siguranță că năvălirile barbare din sec. al V-lea și VI-lea au pustiit de fapt regiunea Capidavei, iar restaurarea vieții romane în Ulmetum de către Iustinian înseamnă nu numai din punct de vedere militar, ci și cultural o adevărată reclădire din ruine.

Vom deosebì în expunerea ce urmează, în chip pregnant, prima epocă, romană, de a doua, byzantină, examinând întâiu toate urmele de vieață pur thraco-romană până în sec. al IV-lea, și numai după aceea oprindu-ne și asupra știrilor nouă, pe cari ni le dau săpăturile, despre vieața byzantino-barbară la Ulmetum.

Pe două căi ni se adeverește vechimea vieții romane la Ulmetum, încă din vremea lui Traian: monumental și numismatic. Am arătat cu alt prilej că lagărul dela Carsium a fost clădit de către Traian în anul 103 (2). Ocuparea regiunii mijlocii dobrogene este dar definitivă la această epocă. Capidava, centrul de care atârnà Ulmetum, fiind încă mai în interiorul Imperiului, trebuià cu atât mai mult să fie în acest timp definitiv luată în stăpânire de Romani.

(1) Cf. în această direcție materialul bogat adunat de W. Kubitschek, *Eine Römische Strassenkarte* în *Jahreshefte d. Oesterr. Archäol. Institutes*, vol. V, p. 20 sqq. și în special p. 24 sq., notele, și p 32. Pe baza acestui material am încercat și eu reconstituirile de mai sus ale fragmentului nostru.

(2) *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, *l. c.*, pag. 480 sqq.

Fapt e că la Ulmetum găsim monumente puse de colonii romani cel mai târziu sub Hadrian, dacă nu chiar sub Traian (v. mai sus cap. III, nr. 6, altarul lui *Flavius Severus)*, iar la cetate s'au găsit monete de bronz dela Traian. Aspectul pe care îl iea vieaţa romană aici se poate defini pe scurt în acest chip. Pe întregul teritoriu capidavens se răspândesc *cives Romani* agricultori în *villae* izolate, sau în *vici* cu caracter quasi-municipal, iar alăturea de ei tot ca agricultori trăesc, în parte chiar deplin izolaţi de Romani, în sate locuite excluziv de ei, coloni thraci din Sud, Bessii. Evident în primele timpuri Dacii străvechi dela Capidava împreună cu Bessii sunt mai numeroşi decât Romanii. Curând însă numărul colonilor romani creşte aşà de mult, încât ţinutul capătă cultural o înfăţişare romană. Intre vechii şi noii coloni e însă perfectă înţelegere. *Collegia* de *cives Romani et Bessi consistentes regione Capidavae* sunt o apariţie frecventă în inscripţiile veacului al II-lea. Ceeace e însă încă mai vrednic de luare aminte, e că organizaţia rurală romană pe *villae* constituind *pagi* şi pe *vici*, e adoptată şi de Thracii de aici, pe cari îi vedem de pildă în *vicus Ultinsium* trăind în forme romane exact la fel cu acelea pe cari le întâlnim la cetăţenii romani din *vicus Ulmetum*.

Romanizarea acestor Thraci n'a cerut mai mult de 60 de ani. Majoritatea inscripţiilor cari îi privesc sunt din vremea lui Marcus Aurelius. Ştim însă, că chiar din anul 140 Bessii din Ulmetum erau romanizaţi. Totuş personalitatea lor etnică ei nu şi-o părăsesc nici după anul 172, de când e inscripţia cu *vicus Ultinsium*. Găsim încă în sec. III-lea, la Ulmetum, locuitori cu nume thracc, ca acel *paganus* pe care îl întâlnim în inscripţia aşà de caracteristică din punctul de vedere al latinei vulgare, începând cu *valeates vos qui superissetis*, anume *Aurelius Sisinus*.

Populaţia Ulmetului în sec. II-IV e, precum vedem din inscripţii, alcătuită astfel. Romanii vechi sau noi, din Apus ori de origine mai apropiată, predomină. Intâlnim aceste familii cu nume destul de vechi: Flavia (nr. 6, nr. 16, nr. 22), Valeria (nr. 15, nr. 25), Martia (nr. 8), Domitia (nr. 15), iar mai nouă Aurelia (nr. 3); din învecinatul vicus Clementianum găsim familia Aelia (nr. 17). Bessii apar fie singuri, ca locuitori în vicus Ultinsium (nr. 8), fie în *collegium* împreună cu cetăţenii Romani în Ulmetum (nr. 16), fie izolaţi ca Aurelius Sisinus (nr. 3). Elementul grecesc e în vremea aceasta aproape disparent la Ulmetum. E foarte puternic însă în Clementianum, atât ca prezenţă reală (inscripţii greceşti: nr. 13)

cât și ca influență culturală (vezi mai sus sub nr. 17, *magistratus* în loc de *magister*, etc).

Singura cultură efectiv reprezentată prin monumente la Ulmetum în sec. II-IV e cea romană. Elemente specific thrace de vieață socială ori religioasă, precum întâlnim în Moesia Inferioară și mai ales în Thracia (cf. Kalinka și Dumont, *o. c.*), nu ne întimpină la Ulmetum. Totul e aici roman: zei, organizație socială, vieață comunală.

E caracteristic totuș faptul că Romanii de aici fac în manifestările lor de vieață publică o deosebire pregnantă între elementele de oficialitate romană și cele de vieață particularist-provincială. Să le cercetăm pe rând.

Monumentele votive dela Ulmetum sunt închinate următorilor zei: *Iupiter Optimus Maximus, Iuno Regina, Sol Invictus Mithras, Sanctus Silvanus Sator, Fons (Dei* incerti). Pe când cei doi zei dintâi sunt de obiceiu adorați în inscripții oficiale, Mithras apare într'un obiect de cult mai puțin decât modest (un relief votiv) oferit de vreun om din popor, iar Silvanus Sator își are un *collegium* de *consacrani* (cu un *quaestor)* organizați pe modelul colegiilor *funeraticia,* având serbări anuale la *Rosalia,* când onorau deopotrivă pe *Dii Manes* și pe *Silvanus.*

Monumentele puse la Ulmetum în această epocă arată prin tehnica adesea deosebit de îngrijită cu care sunt făcute (d. p. altarul lui Flavius Severus, nr. 6, altarul cu *fonte Dei,* nr. 29, fragmentul nr. 18, altarul lui Flavius Augustales, nr. 22) un grad de cultură foarte respectabil pentru un colț așă de îndepărtat al romanității. Motivele artistice întrebuințate aici sunt în deobște cele locale: chenare de viță de vie, reliefe funebre cu scena ospățului ori cu eroul Călăreț, executate pe unele din ele, în special chenarele, foarte acurat, pe altele, firește, mai primitiv, ori chiar barbar (d. p. monumentul lui Valerius Victorinus, nr. 25). In privința aceasta poate că nu e întâmplător faptul că pe vremea lui Marcus Aurelius mai toate monumentele puse la Ulmetum sunt foarte rudimentar lucrate. Astfel altarul pus oficial de *magister vici* Flavius Germanus la anul 163, ori altarul pus lui Silvanus Sator de *collegium consacranorum* în anul 178, ori altarul pus oficial de *magister vici Ultinsium* în anul 172, sunt niște blocuri abià cioplite și cu literele mai mult sgâriate, decât săpate. E vremea răsboaelor marcomanice și a năvălirilor barbare în Dobrogea și Peninsula balcanică. Romanii n'au nici răgaz, nici mijloace de artă mai înaltă.

Dimpotrivă, alte monumente, dela începutul (nr. 6, Flavius Severus),

ori dela sfârşitul (nr. 22, Flavius Augustales) veacului al II-lea, arată o preocupare de frumos, care corespunde politic şi unei vremi mai liniştite.

Secolul al III-lea e şi pentru Ulmetum o vreme de grea încercare. Monumentele din acest timp sunt iarăş făcute din sărăcie. Până şi pietrele de hotar pe cari le pune în anul 229, din porunca împăratului Severus Alexander, guvernatorul provinciei Moesia Inferior, M. Antennius Sabinus printr'un *centurio legionis*, între *territorium Capidavense* şi *territorium Histriae* aici la Ulmetum, sunt nişte biete blocuri abià ecuarisate şi negligent scrise. Totuş, vieaţa romană la Ulmetum continuă chiar în sec. al IV-lea, de când avem aici un monument funerar pus, după cum am crezut că pot fixà, în anul 324 unui Valerius Victorinus subofiţer în garda imperială a lui Licinius, mort în lupta dela Calchedon. Victorinus, care îşi are familia în Ulmetum, e împreună cu ai lui păgân. Inscripţia lui e împodobită cu un relief pe motivul vechiu thraco-roman al eroului călăreţ.

In afară de numeroasele amănunte inedite, pe cari ni le fac cunoscute monumentele găsite în ultimele campanii la Ulmetum, cu privire la istoria generală a Imperiului Roman şi asupra cărora am insistat mai sus în cap. III, trebue să notez aici lumina cu totul nouă pe care ele o aruncă asupra vieţii colonilor romani din aceste părţi.

Nu e o întâmplare că Silvanus apare cu epitetul de *Sator* pentru întâia dată la Ulmetum. Opera de defrişare a ţinutului păduros, prefăcut de coloni în regiune agricolă, nu se puteà exprimà printr'un simbol mai potrivit ca acela al prefacerii lui Silvanus Silvester din celelalte părţi ale Illyricului în Silvanus Sator la Capidava. Sărbătorile cele mari ale verii, când se aduceau şi mulţumiri zeilor pentru recolta dăruită şi închinare morţilor din belşugul roadelor, spre odihna lor şi pacea celor vii, strângeau la praznice şi petreceri sgomotoase pe toţi colonii din *territorium:* veniau şi *pagani* din *villae* şi *vicani* din satele thraco-romane dimprejur şi la aceste adunări voioase puneau la cale şi ridicarea de monumente nouă. Numai aşà se explică de ce toate monumentele votive dela Ulmetum sunt puse în Iunie ori Iulie (altarul lui Silvanus Sator la 1 Iunie 178, cel al lui Sanctus Silvanus la 5 Iunie 191, cel pus de *cives Romani et Bessi consistentes vico Ulmeto* prin Flavius Germanus la 25 Iunie 163, iar cel pus de Bessii din vicus Ultinsium prin Martius P(h)ilo, magister, la 2 Iulie 172).

Monetele găsite la Ulmetum în ultimele campanii ne arată pe de o parte continuitatea vieţii romane aici din secolul II până în al V-lea (dela Traian la Theodosius II), iar de alta ne documentează încă odată legăturile, pe cari le cunoşteam şi din alte izvoare, între Ulmetum şi oraşele greceşti dela mare, Tomi şi Histria. In adevăr dela Histria am găsit o monetă autonomă din timpul lui Septimius Severus, iar dela Tomi, una tot astfel bătută pentru Gordianus şi Tranquillina.

Caracteristic e golul ce se formează atât numismatic cât şi monumental, în tradiţia istorică asupra Ulmetului între prima jumătate a sec. al IV-lea şi începutul sec. al VI-lea. Fireşte nu e nici o mirare dacă ne gândim că în acest timp cad şi marile migraţii de popoare cari turbură vieaţa Răsăritului de acum înainte aproape neîntrerupt până către mijlocul evului mediu. Totuş Ulmetum e chemat în vremea byzantină la o vieaţă nouă, care deşi mai mult artificială şi întâmplătoare, lasă cu toate acestea urme adânci în istoria Scythiei Minore.

Toate clădirile existente astăzi la Ulmetum începând cu însuş zidul cetăţii sunt din vremea byzantină. Nicăieri în săpăturile de până acum nu am putut constată urme ale acelui ἐκ παλαιοῦ ὀχύρωμα, de care vorbeşte Procopius în *De aedificiis* IV, 7,17, ci dimpotrivă avem numai la fiecare pas confirmarea ştirii aceluiaş autor, ὅλον τοίνυν ἐκ θεμελίων δειμάμενος, precum zice el (*ibid.*, § 18) despre restaurarea lui Iustinian la Ulmetum.

Ceeace înainte puteam numai presupune în această privinţă după planul general al cetăţii şi după tehnica ei, ne este acum confirmat deplin de o inscripţie din vremea lui Iustinian, pusă de soldaţii cari au clădit cetatea. Acest monument ne arată că pentru construirea Ulmetului a fost întrebuinţată *legio palatina, lanciarii iuniores*, detaşată din Constantinopole în Scythia Minor. Soldaţii aceştia se arată a fi fost Romani după doi graffiti sgâriaţi de ei în mortarul încă moale, care acoperià rosturile pietrelor pe faţa din lăuntru a turnului al treilea patrulater de Sud-Est: sunt simple exerciţii fără vreun sens mai deosebit, dar sunt pe latineşte şi în caractere destul de frumoase ca duct.

Ceeace e acum foarte caracteristic, e modificarea în anumite puncte a planului primitiv al cetăţii la foarte scurt timp după ridicarea ei. Cele două porţi mari sunt sau strâmtate, sau cu totul astupate, cele mici sunt toate strâmtate. Dacă acum strâmtarea porţilor mici este făcută cu o tehnică mai rudimentară, care ar puteà să indice o epocă cevà mai târzie, lucrarea de prefacere a por-

ților mari este în aceeaș manieră ca a cetății .întregi. Mortarul cu care sunt lucrate părțile adăugate la cele două porți e opera unor meșteri byzantini, cari nu pot fi decât înșiși soldații de garnizoană la Ulmetum.

Aceste modificări ne arată că dela început castelul a fost atacat cu violență de barbarii Slavi de prin prejur, împotriva cărora tocmai fusese ridicat de Iustinian, după cum ne spune lămurit Procopius *(l. c.)*.

Garnizoana byzantină trebue să fi fost foarte redusă dacă, chiar în proporțiile modeste ale acestui castel, ea nu puteà face față dușmanilor după planul ei dintâiu de construcție și trebuià să astupe cu totul poarta cea mare de Nord-Vest pe frontul dinspre dușmani. E drept că dela început planul cetății erà destul de defectuos din punctul de vedere al apărării. Astfel laturea de Nord-Est erà pe o lungime de 130 metri apărată numai de un singur turn patrulater la mijlocul ei (afară de cele două turnuri de colțuri dela capetele ei, cari firește aveau o întrebuințare specială și nu puteau completà aceea ce lipsià acestei laturi pe însuș frontul ei). Dar ceeace e încă și mai ciudat e că această lature așà de slabă mai erà străbătută și de două porți mici fără nici o apărare specială.

Principiul aplicat și aici din belșug pentru defensiva cetății erà acela al utilizării curtinelor ca front continuu împotriva dușmanilor, soldații având a luptà de pe terasa cu creneluri de deasupra zidurilor. Afară de două curtine scurte, toate celelalte au pe din lăuntru amenajate în grosimea zidului scări duple de piatră conducând sus pe zid. Cu cât curtina e mai lungă, cu atât scara e jos mai largă spre a face loc la cât mai mulți soldați, cari să urce dintr'odată treptele.

Turnurile cetății au fost ca de obiceiu întrebuințate pentru artilerie: s'au găsit în ele numeroase ghiulele de piatră de diferite mărimi.

Firește, castelul zidit de Iustimian nu puteà aveà în vedere decât pe soldați. De aceea nu găsim în interiorul cetății decât clădirile oficiale strict militărești, necesare oricărui castru (praetorium, quaestorium, thermae ori horrea), rămânând ca soldații ori civilii cari locuesc castelul să-și facă ei singuri locuințele cum se vor pricepe.

Săpăturile făcute până acum în cetate ne arată că, scurtă vreme după ridicarea ei, elementul militar din Ulmetum a trecut pe al doilea plan, civilii invadând totul și făcând prin construcțiile lor, cari nu țineau seama de nici una din nevoile de apărare sistematică a cetății, aproape imposibilă utilizarea diferitelor elemente de defensivă cu cari cetatea fusese înzestrată în planul primitiv.

In adevăr, vedem construindu-se, lipite de curtine, tot felul de locuințe, cu ziduri cari merg până în zidul cetății, turnurile sunt ocupate pentru aceleași scopuri practice ale vieții civile, ca locuințe ori depozite, iar clădirile militărești din interiorul cetății sunt chiar cu totul părăsite, și peste ele se ridică altele, cu totul după alt plan și altă orientare.

Descoperirile mărunte din cetate ne arată că vieața așezată de ocupații agricole nu încetează nici chiar în aceste timpuri așà de grele la Ulmetum. Diferite instrumente și unelte de fier, ca seceri, coase, topoare de diferite forme, cuțite, etc., găsite aici ne dovedesc deplin acest lucru. Faptul că ele se întimpină alăturea cu fragmente de arme (săgeți, lănci și coifuri de fier) ne arată numai că și aici, ca în toate părțile la Dunăre, locuitorii romani trebuiau să fie în aceeaș vreme și coloni și soldați.

Monetele byzantine găsite în cetate ne arată că vieața așezată la Ulmetum nici nu începe, nici nu se sfârșește cu Iustinian. Avem documentat întregul șir al împăraților dela Iustin I până la Mauricius Tiberius. Majoritatea sunt firește dela Iustinian. Cele dela Tiberius II și Mauricius, câte s'au găsit, sunt toate de aur,—afară de una, de bronz.

De altă parte clădirile târzii din cetate ne arată că Ulmetum a fost locuit de o populație civilizată cel puțin până prin anii 600, când Avarii pun capăt și aici ca și la Tropaeum Traiani oricărei vieți așezate în forme romano-creștine. Constatăm în ruinele dela Ulmetum cel puțin trei epoce în lăuntrul veacului al VI-lea. Prima, cea curat militărească, caracterizată prn construcțiile în beton solid cu mortar puternic, așà precum, în afară de zidurile castelului, mai avem și construcția apsidală descoperită în partea de Est a cetății. A doua epocă, care a urmat de aproape pe prima, se distinge prin bogăția elementelor mărunte de vieață casnică, găsite în clădirile aciuate în toate părțile pe lângă zidurile cetății: *dolia*, hydrii, amfore, cănițe mici, talgere de pământ bine lucrat și bine ars, ne întimpină în toate părțile. Că ele sunt din epoca aceasta târzie, byzantină, ne arată inscripțiile târzii, creștine, gravate pe unele din ele (cf. mai sus, cap. III, nr. 10—12). Tot din această vreme sunt a se socoti și numeroasele râșnițe de piatră găsite în toate părțile (în special foarte numeroase în marele turn patrulater de Nord-Vest) precum și construcții ca aceea a cuptorului mare de pâine pe care îl găsim lipit de frontul interior al primei curtine de Sud-Vest. E drept că zidurile clădirilor din această epocă sunt forte rudimentare, de piatră

prinsă cu pământ, dar ele sunt încă destul de solide, mai ales pentru scopul așà de modest de simple locuințe, pe care îl aveau. Dimpotrivă, a treia epocă, de fixat poate tocmai pe vremea așà de nenorocită a lui Mauricius, e caracterizată prin totala barbarie a construcțiilor ei. Astfel pe când din a doua epocă găsim la clădirea apsidală la înălțimea de c. 0.95 m. deasupra nivelului primei epoce, o construcție foarte îngrijită, pavată cu cărămizi, clădirile pe cari le fixăm în a treia epocă, găsite atât la poarta de Nord-Vest cât și la cea de Sud-Vest, sunt așà de primitive încât, la vederea lor, primul gând mi-a fost că ele trebue să fie din vremea Slavo-Bulgarilor. Obiectele mărunte găsite însă în aceste ruine și cari au un caracter evident romano-byzantin (e vorba firește de vase de pământ ars, găsite *in situ* pe vetrele de foc, încă bine păstrate) m'au încredințat că propriu zis aceste construcții barbare nu sunt decât ultima formă a vieții romane la Ulmetum.

Ce s'a întâmplat însă cu Ulmetum între vremea lui Theodosius al II-lea și cea a lui Iustinian? Atât descoperirile mărunte cât și inscripțiile aproape ne părăsesc în acest timp. Doară un monument grec creștin de prin a doua jumătate a sec. al V-lea, ori o monetă dela împăratul Iulius Nepos, din acelaș timp, de ne mai amintesc că există aici o așezare civilizată. Faptul că găsim monete de bronz și dela Iustinus I e o dovadă că această vieață antică, măcar latentă se mănține continuu la Ulmetum. Nu putem însă trece sub tăcere că între năvălirea Hunilor și restaurarea lui Iustinian nu mai poate fi vorba de o vieață liniștită quasi-orășenească la cetatea noastră. Dacă ocupația locuitorilor romani de aici fusese în totdeauna mai ales agricultura, apoi, în acest timp, ea erà oarecum obligatorie pentru salvarea însăș a vieții lor. Barbarii îi prădau, e drept, dar ca lucrători ai câmpurilor îi prețuiau prea mult, având ei înșiși nevoie de rodul muncii lor. Astfel dar, nu poate fi vorba nici în sec. al V-lea de o apunere a vieții romane la Ulmetum, ci putem numai, cel mult, constatà o mare decadență a ei, în folosul noilor conlocuitori, Slavii, cari încet-încet se vor deprinde și cu vieața așezată luând locul Romanilor.

Un singur lucru ne mai rămâne cu acest prilej de accentuat. Elementul grecesc dela Mare, în special din Tomi, capătă cu ajutorul organizației bisericești creștine, grecizate în bună parte, o influență încă și mai mare ca înainte în Scythia Minor. Inscripțiile grecești creștine de pe obiectele de pământ ars găsite la Ulmetum, aparținând epocei byzantine, ne documentează în chip clar acest fapt istoric cultural.

Interiorul cetăţii Ulmetum este încă în mare parte nesăpat. Campaniile viitoare de cercetări vor aduce de sigur încă multe elemente de preţ pentru cunoaşterea vieţii romano-byzantine de aici. Pentru vremea mai veche însă de sec. al IV-lea, e probabil ca rezultatele expuse în comunicarea de faţă să rămână definitive. In adevăr, monumentele mai vechi romane întrebuinţate ca material de construcţie la cetatea byzantină, au trebuit să fie toate puse în placajul zidurilor de încunjur ale castelului, pentru care scop ele erau aşà de potrivite, în vreme ce la clădirile din interior ele nu puteaŭ decât prea puţin servì. Cum zidul de apărare al cetăţii este acum complet liberat, tainele pe cari le ascundeà el asupra vieţii romane la Ulmetum în sec. II—IV, sunt, cred, mai toate aflate prin descrierea şi explicarea respectivelor monumente.

RÉSUMÉ

Le Camp d'Ulmetum II.

Résultats de la deuxième et troisième campagnes de fouilles, des années 1912 et 1913. Deuxième partie.

III. *Inscriptions et monuments figurés.* Exceptant les deux graffiti de la III-e tour du SE, l'inscription mentionnant la *pedatura lanciarium* dans la II-e tour du SE et trois inscriptions sur des objets usuels, toutes les inscriptions et les monuments décrits ci-dessus, en nombre de vingt six, ont été trouvés en fonction de matériel de construction pour le camp byzantin d'Ulmetum, étant utilisés soit dans le parement, soit dans le massif intérieur des murs.

1. Près de l'escalier de la première courtine du NE on voit encastré dans le mur un fragment long de 0.38 et large de 0.20 m., du profil ornementé d'un monument (v. *le Camp d'Ulmetum*, II, 1, pl. V, fig. 2, et ci-dessus, p. 330, fig. 1). D'après le motif ornemental, vrilles de vigne avec feuilles et fruits, le fragment a dû faire partie d'une stèle funéraire. Ce motif est d'ailleurs très commun à Ulmetum.

2. Un peu plus loin, près de la même courtine, fut trouvé un fragment de plaque en marbre avec un relief mithriaque (v. ci-dessus, p. 330, fig. 2 et pl. I, fig. 1), haut de 0.073—0.098, large de 0.072—0.060 et épais de 0.026. On voit encore: 1° la jambe droite de Mithras tendue le long de la cuisse du taureau (avec son pied le dieu tient immobile le pied de la bête) et le genou gauche appuyé sur le dos de la victime; 2° la partie déjà décrite du taureau; 3° sous le taureau le serpent; 4° à gauche du groupe, *Cautopates* jusqu'à la poitrine. De l'inscription votive qui était gravée en bas sur la marge rehaussée du relief on peut encore lire DEO BO, que je crois pouvoir compléter: *Deo bo[no Invicto].* (V. ci-dessus, p. 331).

3. Dans le parement de la première courtine du NO, il y a près de la tour d'angle du N un fragment de stèle funéraire, haut de 0.96, large de 0.87, épais de 0.31, placé la face écrite contre le mur. Nous avons pu le décrire sans toucher à la pierre, en ôtant seulement le béton qui couvrait la partie travaillée. C'est la moitié supérieure d'un monument très mutilé. Son cadre profilé a été ornementé à une bonne époque—peut-être le II-e

siècle—avec le motif de la vrille de vigne, mais plus tard—probablement au siècle suivant—cet ornement déjà détruit a été remplacé par un autre simplement linéaire (v. p. 333, fig. 3). Il y a toutefois encore une troisième époque de ce monument. En effet, tandis que de la première incription (II-e siècle), complètement martelée, il ne nous reste plus rien (la dernière nous est à peu près complètement conservée), nous avons d'une deuxième inscription—sensiblement plus récente que les ornements en vrilles de vigne—encore quelques lettres sur la marge profilée de droite, E,T,A,A (voir fig. 3 et cp. pl. I, fig. 2).

L'inscription actuelle a un caractère de décadence évidente. Les lignes sont obliques, les lettres à peine indiquées et sans proportion entre elles (0.04—0.05 m. de hauteur), le contenu-même est en latin barbare. J'ai ainsi pu lire et compléter l'inscription (v. p. 333 et suiv.):

Valeates vos qui superissetis et coe[...]etes manes tres qui a vos ad nos venituri setis. Aur(elius) Sisinus paganus vixit annis super LXX et superis de s[uo et] coniug[i...].

Pour les mots *coe[...]etes manes tres* je n'ai pu trouver aucune explication qui me satisfît. Pour les autres remarques sur la langue et sur les *acclamationes* analogues à celles des inscriptions du Bas Danube je renvoie ci-dessus, p. 333 et suiv. Le nom que porte ce *paganus*, *Sisinus*, doit être d'origine thrace, de *Sisus*, *Sises*, *Sisi*, *Sisia*, etc. (v. toutes les pièces à l'appui, ci-dessus, p. 336), ce qui ne serait pas exeptionnel pour Ulmetum, où nous avons des *Bessi consistentes vico*, et pour le *territorium Capidavense,* où nous avons des Besses et des Daces indigènes qui cultivent la terre à côté des nouveaux colons, venus de l'Occident déjà romanisé. Quant au titre de *paganus* que se donne Aurelius Sisinus, il doit être sans doute compris au sens que Sisinus n'était pas d'Ulmetum *(vicanus)*, mais de quelque *villa* des alentours, faisant partie du *pagus (Capidava)*.

4. Fragment sans importance d'une plaque avec inscription, portant encore les traces d'une *tabula ansata* et une seule lettre, E; trouvé près de la même courtine du NO (voir fig. 4, p. 338).

5. Autre fragment trouvé non loin du précédent, haut de 0.36—0.46, large de 0.11—0.19, épais de 0.16. La pierre a été utilisée comme seuil de porte. Le relief qui la couvre est à peu près complètement détruit (voir le dessin ci-dessus, p. 339, fig. 5). On reconnaît encore: 1° sur la marge à droite les traces d'un cadre en feuilles de lierre; 2° en haut des restes d'une κλίνη sur laquelle reposait une figure; 3° sous la κλίνη un personnage masculin en miniature. Nous avons donc la scène du banquet funèbre.

6. Dans le contrefort droit de la porte du NO sur sa face vers l'entrée de la tour, il y a, encastré dans le parement, la face vers l'intérieur, un monument

que j'ai reconnu et décrit sans l'enlever de sa place, de la même manière que le no. 3. C'est une *ara* en pierre calcaire très blanche et compacte, haute de 1.35 m., large (au fût) de 0.49—0.50 (au niveau des profils restaurés de 0.60) et épaisse de 0.48 (au milieu)—0.545 (aux profils). Les profils ainsi que les premières quatre lignes de l'inscription sont de la plus belle époque romaine: le monument ne pourrait être que du temps de Trajan ou, au plus tard, d'Hadrien. Les lettres ont une hauteur de 0.09 (1-e ligne), 0.06 (2-e) et 0.065 (3-e et 4-e). En commençant par la fin de la quatrième ligne jusqu'au profil inférieur, l'autel a été martelé et on a gravé en caractères qui indiquent la fin du II-e siècle (voir le dessin, p. 341, fig. 6 et pl. II, fig. 2) des mots qui complètent l'inscription sans nuire à la continuité du sens. Nous distinguons donc deux parties de l'inscription: la première, ancienne: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Iunoni Reginae T. Flavius,* et la seconde, nouvelle: *Severus pos[u]it de suo l(ibens) m(erito).* La nouvelle, adoptant le commencement de l'ancienne est donc complète. Le dernier T. Flavius qui a le cognomen *Severus* est sans doute un descendant de l'ancien, dont le cognomen a été martelé. Pour la colonisation d'Ulmetum ce monument est donc tant par son âge que par son contenu d'une importance évidente.

7. Dans le parement du même contrefort, tout près du no. 6, on a encastré un autre autel en pierre calcaire. On l'avait par malheur d'abord brisé en deux et nous n'avons plus que la moitié inférieure du monument, haute de 0.70 m., avec la fin de l'inscription *...ns pos(uit),* en caractères du II-e siècle (hauteur, 0.07 m.). (V. le dessin, p. 343, fig. 7; cp. pl. II. fig. 2, à gauche).

8. Dans le même contrefort de la porte du NO j'ai reconnu, dégagé sans défigurer le mur et complètement décrit, un autre autel en pierre calcaire, haut de 1.38 m., large de 0.51 et épais de 0.43 (au fût). Les profils ont été martelés de tous côtés sauf sur la face latérale de droite. Reconstituant les profils — proéminents de 0.06 m. de chaque côté — nous pouvons représenter le monument comme on le voit ci-dessus, p. 345, fig. 8. Les lettres, hautes de 0.04—0.05, sont négligemment gravées; leur forme est irrégulière, parfois jusqu'à devenir coursive (voir le F de la 9-e ligne). Le contenu de l'inscription, très important, est celui-ci (cp. p. 345 et pl. II, fig. 1): *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) <s(acrum)> et Iunoni Reginae pro salutem Im[p(eratoris)] Aureli An(ton)ini Marti(u)s P(h)ilo mag(ister) vici Ultinsium posuit de suo et Besis VI n(o)nas Iulias Orfito et Maximo co(n)s(ulibus).* Cette dédication a donc été faite le 2 juillet 172. — Le nom du *magister vici* est écrit sur la pierre MARTISPILO. Je n'ai pas cru qu'il y ait lieu à penser à un nom thrace, mais qu'il y a simplement à lire: *Marti(u)s P(h)ilo.* Quant au nom du nouveau *vicus* qui nous devient connu par cette inscription, je le considère comme thrace, provenant d'une racine composée,

Ul-tin, elle-même dérivée d'une autre plus ancienne, *Ulu-dina*, et puis romanisée en *Ultinsium* (Ultinenses, Ultenses, Ultinses). En effet nous connaissons par Procope et des inscriptions ces noms de localités dans la Scythie Mineure: *Bassi-dina*, *Bele-dina*, *Bis-dina*, *Resi-dina*, *Amlai-dina*, *Asbolo-dina*; il ne serait donc pas impossible d'avoir eu près d'Ulmetum une *Ulu-dina*, qui par exception aurait ensuite reçu un nom de caractère romain. En tout cas le nom *Ultinsium* n'est pas dace (nous sommes dans le territoire de Capidava), mais paraît être besse (*ulu* est une racine besse). Les Besses eux-mêmes habitaient effectivement *Ultinsium*, et notre autel a été dédié seulement par eux et non comme de coutume dans les bourgades mixtes, composées de *cives Romani consistentes vico* et d'indigènes, par les deux corporations réunies (voir les inscriptions d'Ulmetum: *cives Romani et Bessi consistentes vico Ulmeto)*; le fait que notre inscription est dédiée par le *magister vici* lui-même, et non par un *magister collegii* quelconque, et que toutefois nous ne voyons prendre part à la dédication que le *collegium peregrinorum* des Besses d'Ultinsium et non aussi un *collegium civium Romanorum* (ce qui serait tout à fait indispensable pour un voeu de loyauté envers l'empereur), me fait croire que ce *vicus* était habité seulement par des Besses romanisés.

9. Dans le contrefort gauche de la porte du NO sur le côté de l'entrée, nous voyons encastrée dans le parement, la face au dehors, une grande stèle funéraire en pierre calcaire (voir *le Camp d'Ulmetum*, II, 1, pl. XXI, fig. 1), haute de 2.08 m., large de 0.75, épaisse de 0.32. La partie supérieure de la stèle, haute de 0.58, encadrée par deux pilastres, contient la scène du banquet funèbre. La partie principale du monument, haute de 1.50 m., est occupée par le cadre profilé, large de 0.215 m., ornementé avec le motif bien connu des vrilles de vigne, qui émergent d'un vase représenté à la base du monument. Le champ de l'inscription, haut de 0.895 m. et large de 0.32, paraît avoir été soigneusement martelé en vue d'une autre inscription (voir ci-dessus, no. 3), qui resta toutefois non écrite. Quant à la scène du banquet funèbre elle est très mutilée (voir pl. III, fig. 1 et le dessin, p. 350, fig. 9); on reconnaît à peine trois figures amplement drapées reposant sur une κλίνη et dont celle de gauche tient dans ses bras un enfant; en face de la κλίνη une table à trois pieds et un esclave assis sur une petite chaise; à droite du lit une figure peut-être féminine sur une *cathedra*.

10. Couvercle de vase, en terre cuite, rond et plat, au diamètre de 0.08 m. et épais de 0.01, trouvé dans la chambre formée par l'entrée de la porte du NO avec les murs semi-barbares décrits dans le *Camp d'Ulmetum*, II, 1, p. 293. Il porte en cercle sur sa partie supérieure cette inscription: Κύριε, βοήθι (voir *Ulmetum*, II, 1, pl. XXIX, fig. 1 et le dessin ci-dessus, p. 352, fig. 10).

Une invocation analogue, ne pouvant être plus récente que du VI-e siècle, nous est connue de Tomi (inscription sur pierre calcaire): † Κύριε ὁ θεὸς βοήθι πόλιν ἀνανεουμέν(ην). Celle d'Ulmetum est sans doute de la même époque.

11. Couvercle de vase, de même forme et dimensions que le no. 10. Il porte cette inscription qui n'a besoin d'aucun commentaire : πίε, οἶνος καλός (v. p. 353, fig. 11).

12. Sur un objet en pierre molle, grise, en forme de tronc de cône, haut de 0.10 m. et large de 0.11 (en diamètre, à la base) — 0.05 m. (de même, en haut), qui a pu être soit un bouchon d'*hydria*, soit un poids, on voit gravée la croix byzantine avec les lettres apocalyptiques α et ω des deux côtés, v. p. 354, fig. 12). D'après la forme de la croix, cet objet devrait être—au plus tôt—du temps de Justinien.

13. Dans la grande tour carrée du NO, près du pilier du N fut trouvée la moitié supérieure d'une autel en marbre, finement profilé et avec sa partie supérieure creusée en forme de bassin, ondulé comme une conque. Le fragment est haut de 0.61, large et épais, au milieu de 0.56 et au niveau du profil de 0.68 m ; la hauteur du profil est de 0.21. Le profil est bien conservé de toutes parts (v. pl. III, fig. 2 et cp. le dessin, p. 355, fig. 13). La hauteur des lettres—assez élégantes—varie suivant les lignes où elles se trouvent, entre 0.041 (V-e—VI-e ligne) et 0.046 (III-e ligne). On peut ainsi lire la partie conservée de l'inscription : Ἀγαθῆ(ι) τύχη(ι)· τὴν Σεβαστὴν Σαβεινίαν Τρανκυλλεῖναν, βουλὴ δῆμος τῆς μητροπό[λ]εως Τόμεως. Après Τόμεως nous avons à compléter (d'après la dédication analogue de Nicopolis ad Istrum: Cagnat, IGR. I 581): ἀνέστησαν εὐτυχῶς, ὑπατεύοντος Προσίου Τερτυλλιανοῦ πρεσβευτοῦ ἀντιστρατήγου. On peut fixer la date de notre inscription entre le commencement de l'année 241 et février-mars 244. Mais entre ces deux dates nous pouvons donner une autre encore plus précise. L'an 242 Gordien part contre les Perses en passant d'abord par la Mésie et la Thrace, où il bat les Goths et les Carpes qui avaient de nouveau invadé les provinces. A cette occasion les provinciaux reconnaissants élevèrent à Gordien et à Tranquilline des monuments honoraires dans divers centres (voir p. 356), entre autresî comme nous le voyons par notre inscription, aussi à Tomi, ou plutôt dans le territoire rural de Tomi. En effet, des arguments que je ne puis pas énumérer ici (voir ci-dessus, p. 356 suiv.), mais dont je cite seulement le suivant: la présence à Ulmetum d'autres monuments du *vicus* thraco-romain *Clementianum*, qui faisait partie du territoire de Tomi et se montre dans les inscriptions de culture plutôt grecque (voir pour ce vicus ci-dessous, no. 17), — me font croire que l'autel de Tranquilline a été aussi apporté de Clementianum à Ulmetum.

14. Fragment sans importance d'une stèle funéraire (v. le dessin, p. 358, fig. 14 et pl. IV, fig. 1).

15. A la jonction du contrefort S de la porte du SO avec le côté intérieur de la tour nous voyons encastré dans le socle du mur un autel en pierre calcaire, haut de 0.92 (0.245 la base, 0.185 le couronnement et 0.49 le fût), large de 0.40 au fût, de 0.46 en haut et de 0.48 en bas (aux profils), épais de 0.36, resp. 0.42. L'inscription, très peu soignée, est encore plus mal conservée. Les lettres sont hautes de 0.02 — 0.03, la dernière ligne exceptée, où elles ont une hauteur de 0.04—0.05. J'ai pu lire (voir le dessin, p. 359, fig. 15 et pl. IV, fig. 2): *Consacrani Silvan[i] Sato[r]i[s]* OVIC/C A IIA//ACAF/// N// II *posuerunt [ar]a Silvano nomine suo per Valerio Valeria[n]o quae[s]tor[e]m D[o]met(ium) Consulem, kalandis Iuni[s], Orf(ito) Ru(fo cos.).* Un *Silvanus Sator* était, jusqu'à présent, inconnu. Le titre de *consacrani* que se donnent ses adorateurs organisés en collège n'était connu dans l'Illyricum que par une seule inscription. Le monument a été dédié le 1 juin 178. Une autre inscription d'Ulmetum, ci-dessous, no. 22, parle des mêmes *consacrani* et porte à peu près la même date de mois: le 5 juin (de l'année 191). Le *collegium* des *consacrani* d'Ulmetum était — comme nous le voyons surtout dans la deuxième inscription — *funeraticium.* La fête de Silvanus avait été identifiée par les Romains et les Besses d'Ulmetum avec celle des *Rosalia,* célébrée partout dans la Scythie Mineure entre le 30 mai et le 13 juin (voir toutes les pièces à l'appui ci-dessus, p. 362 suiv.). Cette identification n'a d'ailleurs rien de spécial thraco-romain (comparer aussi les inscriptions respectives de Philippi, ci-dessus, p. 362), car nous la trouvons aussi en Italie (CIL, X, 444). Quant pour le nom que j'ai cru pouvoir lire vers la fin de l'inscription dans les lettres DOMETCONSVLEM *Dometium Consulem,* je dois rappeler le cognomen *Consularis,* que nous rencontrons à Praeneste dans le Latium, et qui m'a fait admettre un cognomen si insolite que celui de *Consul.*

16. Dans l'entrée de la tour S, de la porte du SO, nous trouvons employée comme pierre de parement au pilier S un autel votif placé la face au dehors (voir pl. IV, fig. 3 et le dessin, p. 366, fig. 16). Le profil supérieur de l'*ara* manque; celui d'en bas est totalement martelé, mais l'inscription est à peu près intacte. Le fragment est haut de 0.89, large et épais de 0.47. Les lettres ont une hauteur de 0.025—0.035 dans les premières dix lignes et de 0.015—0.020 dans les deux dernières. Elles sont très peu soignées. La dernière ligne est en grande partie détruite. J'ai lu et complété: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Iunoni Reg(inae) pro salutem M(arci) Aur(eli) V[e]ri et L(ucii) Veri Aug(usti) et sua civis R(omani) et Bessis cons(istentes) vico Ulme(to). Fl(avius) Germanus mag(ister) vici posuit de suo VII kal(endas) Iulias Ponti[o] La[e]li[a]n[o] [C]e[sen]ni[o] [Sospite co(n)s(ulibus)].* Le nom de Verus donné a Marc-Aurèle encore en 163 (la date de notre inscrip-

tion) est surprenant. Les deux dernières lignes de l'inscription ne peuvent être complétées d'une autre manière que la ci-dessus proposée. En effet pour une lecture *Pomp[eio Macrino Iuventio Celso* (a. 164)] on ne trouve aucun appui dans les restes de lettres de la dernière ligne. Le monument avait donc été dédié le 25 juin 163.

17. Nous avons trouvé, employé comme seuil à la petite porte du S, un autel en pierre calcaire très compacte, haut de 1.04 (0.12 et 0.09 la hauteur des profils), large de 0.45 au fût et de 0.53 aux profils et épais de 0.42, resp. 0.50. (Voir pour la position de l'autel dans la porte *Le Camp d'Ulmetum.* II, 1, p. 261: le plan de l'entrée, et surtout pl. V, fig. 1; voir aussi ci-dessus, p. 369, fig. 17 et pl. V, fig. 1). Les lettres, très irrégulières, ont une hauteur qui varie entre 0.025 et 0.045 m. quelquefois dans la même ligne et le même mot. Le lapicide a dû être un grec, puisqu'il emploit le Λ au lieu du L et le Y au lieu du V. *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) s(acrum) pr(o) s(alute) Imp(eratori) Lu(cio) Septumnio Sever(o) Aelius Aelianus m[a]gistratus vici Clementianesces ara(m) de su(o) p(o)suit Tertull(o) et Cl(e)menti co(n)s(ulibus).* A noter les formes; *Septumnius* de Septumius (assez fréquente) par analogie avec Volumnius, etc.,—*magistratus* au lieu de *magister* (gréco-romanisme déjà connu d'une autre inscription de la Scythie Mineure: voir ci-dessus, p. 370), — enfin *Clementianesces* au lieu de *Clementianensis.* Le nom du *vicus* a dû donc être *Clementianus* ou *Clementianum.* L'inscription du CIL, III, 7565, qui est très mutilée (l'original dans le Musée National de Bucarest), doit par suite être revue et le nom du *vicus* mentionné par elle doit être lu *Clem[en]ti[a]n(o).* Ce *vicus* nous est connu comme un centre rural très influencé par les Grecs de Tomi, dont il fait partie comme territoire civil (voir ci-dessus les inscriptions, p. 371). Les formes grecques de notre inscription sont ainsi explicables. La présence du monument à Ulmetum nous montre que Clementianum aussi a contribué par ses dépouilles à la construction de notre camp byzantin (voir ci-dessus no. 13). L'inscription a été dédiée en 195.

18—21. Trois fragments latins et un grec, sans importance spéciale, trouvés dans les décombres des courtines SE du camp. Voir leur description ci-dessus, p. 371—374 et fig. 18—21. Cp. aussi pl. V, fig. 2 *a, b, c,* et pl. VI, fig. 1.

22. Dans le parement de la première courtine du SE, près de la porte, on voit encastré, la face écrite en haut (v. pl. VI, fig. 1), un autel en pierre calcaire de très bonne qualité avec tous ses profils détruits. La pierre immédiatement au-dessus de l'autel était par hasard tombée du parement; ce fait a rendu possible la description du monument sans toucher au mur même. L'*ara* est haute de 1.14 m., large de 0.47 et épaisse de 0.40. Les lettres sont fine-

ment gravées et ont une hauteur de 0.035 — 0.040. *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Sancto Silvano [p]ro salute Inperatoris et salute consacranorum, Fla(vius) Augustales de suo posuit ara(m) et tabla(m) memoria sua Aproniano et Bradu(a) co(n)s(ulibus), die nonarum Iuniaro(m).* Le collège des *consacrani Silvani* nous est connu par le monument no. 15 ci-dessus décrit. L'inscription a été dédiée le 5 juin 191. Pour l'interprétation de son contenu, qui est très caractéristique, je renvoie ci-dessus, p. 376 suiv. et p. 410.

23. Dans la tour quadrilatère près de la porte du SE, on a trouvé sur les décombres, à une hauteur de 1.58 m. au-dessus du niveau du socle, tout près de l'entrée de la tour, une plaque en pierre blanche très friable, ayant la forme d'un trapèze continué sur sa base la plus longue par un segment de cercle (voir p. 379, fig. 23 et pl. VII, fig. 1). Le monument est large (à la base) de 0.87, haut de 0.64 et épais de 0.21. L'ornementation de la face écrite est très primitive. Une grande *crux monogrammatica* (de 0.30 × 0.31 m.) remplit le camp triangulaire au-dessus de l'inscription. Les lettres ont une hauteur qui varie entre 0.050 et 0.075. Dans la troisième ligne une lettre oubliée a été gravée au-dessus de la place qu'elle devait occuper. On lit: α † ω. *Pedatura militum lanciarium iuniorum.* D'après la forme de la pierre et le lieu où elle fut trouvée, cette inscription avait dû être placée au-dessus de la porte de la tour. Les soldats de l'ancienne *legio palatina* (de ce temps peut-être seulement le *numerus),* des *lanciarii iuniores*, ont bâti le camp et comme était la coutume dans l'armée romaine et byzantine, ils ont marqué par des pierres commémoratives leurs diverses *pedaturae* (cp. CIL, XIII, 4139, 4140; III, 1979, 1980, etc. et ci-dessus p. 382). L'époque du monument semble être suffisamment précisée par le caractère des lettres et la forme de la croix: ce doit être celle de Justinien. L'information de Procope *(De aedif.*, ed. Haury, IV, 7, 17 suiv.) sur la reconstruction d'Ulmetum par Justinien aurait son commentaire complet dans notre inscription: telle légion de la garnison de Constantinople aurait été détachée dans la Scythie Mineure pour disperser les bandes rapaces des Slaves, et puis bâtir Ulmetum.

24. Les soldats qui ont construit notre camp, ont laissé dans la troisième tour du SE encore un vestige de leur passage. Sur le paroi SO de la tour, ils ont tracé dans le mortier encore mou deux petites inscriptions (voir pl. VII, fig. 2 et 3): *Domino fratri* et *vivam*, en lettres d'une forme très semblable à celle de l'inscription no. 23. Le premier graffito est long de 0.48 m., les lettres ont une hauteur de 0.055 — 0.063; le second est long de 0.23 m. et les lettres ont une hauteur de c. 0.043 m. Si l'inscription *officielle* no. 23 pouvait encore laisser quelque doute sur la nationalité des constructeurs d'Ulmetum, ces deux graffiti nous montrent d'une manière indubitable que ce sont des Romains du Danube, qui ont bâti notre camp.

25. Dans le parement de la même tour, sur le côté NE nous, avons trouvé, placée la face écrite en haut, une stèle funéraire en pierre très friable, haute de 1.90 m., large de 0.54 et épaisse de 0.17. Le monument était tellement menacé par les intempéries, que nous avons dû tout de suite le mettre à l'abri en l'ôtant du mur où il tenait à peine. L'extrémité supérieure de la stèle, en partie brisée, est stylisée en forme de fronton avec une couronne au tympan et surmonté de très grands acrotères; en dessous du fronton est représenté en relief très profond (c. 0.065 m.) le groupe bien connu du Cavalier thrace, qui, la lance dans la droite, le frein dans la gauche, se dirige vers la droite. A sa rencontre vient à pied un personnage masculin, qui paraît lui offrir une couronne. En bas, au devant du cheval, une sorte d'autel ou tombeau en forme de *tumulus*. A gauche du groupe une femme sur une chaise à dossier très haut, vue de profil, a devant elle un enfant (voir le dessin, p. 386, fig. 25). L'inscription, assez soignée, mais sans aucun cadre, gravée de marge en marge, a des lettres très peu profondes, hautes de 0.02 — 0.035, dont quelques-unes ont une forme caractéristique: C, O et L (voir le dessin cité et pl. IX, fig. 1). Pour le texte voir ci-dessus, p. 386 suiv. Le contenu de l'inscription est très intéressant. Le défunt a été un *biarcus qui militavit in sacro palatio* et en cette qualité *in proelio Romanorum Calcedonia contra aversarios decessit.* Parmi les faits de guerre qui viendraient en discussion pour dater l'inscription, je crois (voir ci-dessus, p. 387 suiv.) que nous ne pouvons penser ici qu'à la défaite de Licinius, l'an 324. Avec cette date concordent aussi tous les détails caractéristiques du monument. Pour les *biarci* ce serait alors le plus ancien document connu.

26—27. Dans le parement de la III-e courtine du SE nous avons trouvé trois *cippi*, dont deux à peu près complètement détruits et un troisième assez mutilé, mais encore déchiffrable (voir ci-dessus, p. 389, le dessin, p. 390, fig. 26 et pl. VIII, fig. 1 et 2). Ce dernier *cippus* est haut de 1.58 m. et large de 0.31 (en haut) — 0.42 (en bas). Pour l'épaisseur je ne puis donner aucune dimension précise, la pierre étant encastrée dans le mur. Les lettres très caractéristiques ont une hauteur de 0.04 — 0.06. Pour le texte voir ci-dessus, p. 390. Le monument a été placé l'an 229 par un *centurio legionis* sur l'ordre du gouverneur de la province *M. Antennius Sabinus.* Ce *legatus* était jusqu'à présent inconnu. Peut-être est-il identique avec *Sabinus, consul iterum* en 240, dans la *Prosopographia Imp. Rom.*, III, p. 153, no. 22. Les *termini* fixés par notre légat pourraient être ici à Ulmetum ceux entre les *territoria* de Capidava et de Histria (voir mon *Camp d'Ulmetum*, I et la carte historique annexée).

28. Petit fragment sans importance.

29. Autel en pierre calcaire, avec le profil supérieur détruit, haut de 0.35,

large et épais de 0.20 au fût et de 0.28 m. à la base. Il a été trouvé à l'angle du N de la construction absidale. L'inscription est incomplète: *[..] fonte Dei* (v. pl. IX, fig. 2 et ci-dessus le desssin, p. 393, fig. 28).

30. Fragment de forme triangulaire, d'une plaque en marbre blanc, trouvé près du camp d'Ulmetum. Il a une hauteur de 0.18 m. à droite et de 0.02 à gauche, les deux autres côtés du triangle ayant 0.24 (en haut) et 0.22 (en bas); l'épaisseur du fragment est de 0.12 m. La plaque a contenu une liste de θιασῖται de quelque ville grecque de la Mer Noire, peut-être de Histria, qui était plus près d'Ulmetum que les autres. (Voir ci-dessus, p. 394, le texte de l'inscription). Le caractère des lettres et des noms propres mentionnés par le document indique l'époque préromaine de la Scythie Mineure (cp. le dessin, p. 394, fig. 29 et pl. X, fig. 1).

31. Dans la vallée Ceatalorman, à quelques cent mètres vers l'E du camp, on a trouvé un fragment de *cippus*, haut de 0.41, épais de 0.44 et large de 0.23 m. Les lettres sont irrégulières et de hauteur variée: plus grandes en haut (c. 0.05), qu'en bas (c. 0.03 m.). Elles indiquent plutôt le III-e que la fin du II-e siècle apr. J.-Chr. Le texte est très mutilé. J'ai essayé une lecture qu'on peut voir ci-dessus, p. 395 (v. le dessin, p. 345, fig. 30 et pl. X, fig. 2).

IV. *Considérations historiques.* Les découvertes faites dans la deuxième et troisième campagnes de fouilles à Ulmetum nous ont donné une image beaucoup plus claire et plus complète que celle que nous nous en faisions auparavant, de la vie thraco-romaine, plus tard byzantine, dans ce camp de frontière. Les constructions de basse-époque trouvées dans la forteresse nous ont montré que la vie qui s'y est développée appartient presque en entier à l'époque byzantine, tandis qu'au contraire, la vie thraco-romaine s'est surtout épanouie dans le vaste territoire rural d'Ulmetum. Nous pouvons maintenant aussi affirmer que les invasions barbares du V-e et VI-e siècle ont tellement ravagé ces contrées que la restauration de la vie romaine en ces lieux par Justinien signifie un vrai renouvellement, non seulement de l'autorité de l'Empire, mais aussi de la vie policée de la province.

Les plus anciens documents que nous possédions sur la vie romaine à Ulmetum datent de Trajan. Avec une autre occasion nous avons montré que le camp de Carsium a été bâti par Trajan l'an 103. (Voir mes *Nouvelles découvertes dans la Scythie Mineure*, p. 480 suiv., dans les *Annales de l'Académie Roumaine*, 1913). L'occupation de la région centrale de la Dobrogea doit par suite être définitive à cette époque. Capidava, le centre dont dépendait Ulmetum, étant encore plus abrité que l'était Carsium, devait d'autant plus être pris en possession par les colons romains encore avant Trajan. En tout cas c'est un fait, qu'au plus tard sous Hadrien, sinon déjà

sous Trajan (voir ci-dessus chap. III, no. 6, l'autel de *Flavius Severus*), les Romains élevaient des monuments à Ulmetum; de plus, on a trouvé près du camp, des monnaies en bronze du temps de Trajan. L'aspect que prend dans cette région la vie romaine peut être caractérisé de la manière suivante. Sur tout le territoire de Capidava, des *cives Romani* s'établissent comme agriculteurs, dans des *villae* isolées, ou dans des *vici* de caractère quasi-municipal et en même temps, à côté d'eux, vivent, toujours comme agriculteurs, en partie complètement séparés des Romains, dans des villages habités exclusivement par eux, des colons thraces du Sud, les Besses. Il est évident que les premiers temps les Daces indigènes de Capidava avec les Besses immigrés étant beaucoup plus nombreux que les Romains, la région garde son caractère thrace. Mais bientôt le nombre des nouveaux colons s'accroît de telle manière, que le pays acquiert un aspect romain. Entre indigènes et conquérants existe parfait accord. Les *collegia* des *cives Romani et Bessi consistentes regione Capidavae* apparaissent fréquemment dans les inscriptions du II-e siècle. Mais ce qui est encore plus remarquable, c'est que l'organisation romaine rurale, par *villae* constituant des *pagi* et par *vici*, est adoptée par les Thraces, que nous voyons par exemple dans le *vicus Ultinsium* vivre dans des formes romaines en tout pareilles à celles que nous rencontrons chez les citoyens romains du *vicus Ulmetum*.

La romanisation de ces Thraces n'a pas demandé plus de 60 ans. La majorité des inscriptions qui les regardent sont du temps de Marc-Aurèle. Nous savons cependant que les Besses d'Ulmetum sont romanisés dès l'année 140. Toutefois ils ne changent de personnalité ethnique ni après 172, la date de l'inscription qui parle du *vicus Ultinsium*. Nous trouvons à Ulmetum encore au III-e siècle des habitants avec des noms thraces, comme ce *paganus*, Aurelius Sisinus, que nous rencontrons dans l'inscription si caractéristique au point de vue du latin vulgaire, commençant par *valeates vos qui superissetis*.

La population d'Ulmetum au II-e — IV-e siècle est — nous le voyons par les inscriptions — composée de trois éléments. Les Romains, anciens ou nouveaux, d'Occident ou d'origine moins lointaine, prédominent. Nous rencontrons ces familles aux noms assez anciens: Flavia (no. 6, no. 16, no. 22), Valeria (no. 15 et 25), Martia (no. 8), Domitia (no. 15), — ou plus récents, comme Aurelia (no. 3); du *vicus* voisin *Clementianum*, nous avons ici la famille Aelia (no. 17). Les Besses apparaissent soit seuls, comme habitants du vicus Ultinsium (no. 8), soit en *collegium* avec les citoyens romains à Ulmetum (no. 16), soit enfin isolés, comme Aurelius Sisinus (no. 3). L'élément grec est en ce temps presque insignifiant à Ulmetum, pendant qu'à Cle-

mentianum il est très puissant, autant par sa présence effective (inscriptions grecques: no. 13) que par son influence culturelle (voir ci-dessus, no. 17, *magistratus*, au lieu de *magister*, etc.).

La culture romaine est au II-e—IV-e siècle la seule représentée à Ulmetum par des monuments. Ici nous ne rencontrons pas comme dans la Thrace et aussi dans la Mésie Inférieure des éléments thraces de vie sociale ou religieuse (voir Kalinka et Dumont, *o. c.*). Tout y est romain : dieux, organisation sociale, vie communale. Il faut toutefois faire distinction entre les éléments officiels romains et ceux de vie purement provinciale.

Les monuments votifs d'Ulmetum sont dédiés à ces dieux: *Iupiter Optimus Maximus*, *Iuno Regina*, *Sol Invictus Mithras*, *Sanctus Silvanus Sator*, *Fons* (Dei incerti). Pendant que les deux premiers sont le plus souvent adorés dans des inscriptions officielles, Mithras apparaît sur un relief très modeste, offert par quelque homme du peuple, et Silvanus Sator a son *collegium* de *consacrani*, organisé sur le modèle des collèges *funeraticia*, avec ses fêtes annuelles aux *Rosalia*, quand on honorait ensemble Silvanus et les *Dii Manes*.

Les monuments érigés à cette époque à Ulmetum montrent par leur technique souvent très soignée (par exemple l'autel de Flavius Severus, no. 6, l'autel avec *fonte dei*, no. 29, le fragment no. 18, l'autel de Flavius Augustales, no. 22) un degré de culture assez avancé pour une province si éloignée du centre de l'empire. Les motifs de décoration, en général de caractère local: vrilles de vigne, le héros Cavalier, la scène du banquet funèbre, sont, c'est vrai, parfois aussi négligemment travaillés (p. e. le monument de Valerius Victorinus no. 25), mais ce n'est pas sans cause. Nous voyons en effet que sous Marc-Aurèle à peu près tous les monuments d'Ulmetum sont d'une facture primitive. C'est ainsi que l'autel dédié en 163 par le *magister vici* Flavius Germanus, ou celui consacré en 178 à Silvanus Sator par le *collegium consacranorum*, ou enfin celui placé en 172, par le *magister vici Ultinsium*, sont des blocs à peine équarris aux inscriptions plutôt esquissées que gravées. C'est le temps des guerres avec les Marcomans et des invasions barbares dans la Dobrogea et la Péninsule Balcanique. Les Romains n'ont ainsi ni la quiétude, ni les moyens que demande un art plus accompli. Par contre, d'autres monuments, du commencement (no. 6, Flavius Severus), ou de la fin (no. 22, Flavius Augustales) du II-e siècle, montrent une recherche du beau, qui correspond, au point de vue politique, à des temps plus tranquilles.

Le III-e siècle est aussi pour Ulmetum une époque de rudes épreuves. Nous le reconnaissons dans les monuments à la pauvreté des moyens. Même les bornes que pose ici à Ulmetum, en 229, le gouverneur de la pro-

vince Moesia Inferior, M. Antennius Sabinus, par ordre de l'empereur Sévère Alexandre, entre le *territorium Capidavense* et le *territorium Histriae*, sont de simples blocs rudement équarris et gravés. Toutefois la vie romaine continue à fleurir à Ulmetum, même au IV-e siècle, comme nous le voyons par un monument funéraire posé—d'après ce que j'ai cru pouvoir fixer—l'an 324, à un sous-officier de la garde impériale de Licinius, Valerius Victorinus, mort dans la bataille de Calcédon. Victorinus, qui a sa famille à Ulmetum, est, avec tous les siens, païen. Son inscription est ornée d'un relief avec l'ancien motif thraco-romain du héros Cavalier.

Outre les nombreux détails nouveaux, que nous font connaître les monuments trouvés à Ulmetum dans les dernières campagnes de fouilles, sur l'histoire générale de l'empire romain, et dont j'ai parlé ci-dessus, ch. III, je dois relever ici que ces monuments jettent une nouvelle lumière aussi sur la vie des colons romains dans ces contrées.

Ce n'est pas par hasard que Silvanus apparaît pour la première fois à Ulmetum avec l'épithète de *Sator*. L'œuvre de défrichement du pays boisé, transformé par les colons en région agricole, ne pouvait être exprimé par un symbole plus significatif que celui de la transformation du Silvanus Silvester des autres provinces de l'Illyricum en Silvanus Sator à Capidava. Les grandes fêtes d'été, quand on remerciait les dieux pour la récolte en même temps que l'on offrait aux morts les prémices des fruits pour leur repos et la paix des vivants, rassemblaient à des festins et réjouissances bruyantes tous les colons du *territorium* : on y trouvait réunis les *pagani* des *villae* et les *vicani* des villages thraco-romains des alentours, qui à ces fêtes joyeuses décidaient aussi de la dédication de monuments nouveaux. C'est seulement ainsi que nous nous expliquons pourquoi tous les monuments votifs d'Ulmetum sont datés de juin ou de juillet : l'autel de Silvanus Sator du 1 juin 178, celui de Sanctus Silvanus du 5 juin 191, celui posé au nom des *cives Romani et Bessi consistentes vico Ulmeto* par Flavius Germanus le 25 juin 163, enfin celui dédié au nom des Besses du vicus Ultinsium par le *magister* Martius Philo, le 2 juillet 172.

Les monnaies trouvées pendant les dernières campagnes de fouilles nous démontrent d'une part la continuité de la vie romaine à Ulmetum du II-e au V-e siècle (de Trajan à Théodose II), d'autre part les relations qu'avait ce centre avec les villes grecques de la Mer Noire, Tomi et Histria.

Pour l'époque comprise entre la première moitié du IV-e siècle et le commencement du VI-e des renseignements plus précis nous manquent sur Ulmetum. C'est en effet le temps des grandes invasions barbares. Toutefois dans les temps byzantins Ulmetum prend un nouvel essor de vie, qui, quoique plutôt artificiel et éphémère, se fait profondément sentir dans l'évolution de la Scythie Mineure.

Toutes les constructions encore existentes à Ulmetum, commençant par le mur même du camp, sont de l'époque byzantine. Nous n'avons nulle part, jusqu'à présent, trouvé dans les fouilles des traces de ce ἐκ παλαιοῦ ὀχύρωμα, dont parle Procope dans ses *De aedificiis*, IV, 7, 17; au contraire, nous n'avons à chaque pas que la confirmation du renseignement donné par le même auteur, ὅλον τοίνυν ἐκ θεμελίων δειμάμενος *(ibid.*, §. 18), sur la restauration d'Ulmetum par Justinien.

Ce que nous ne pouvions auparavant que supposer, d'après la technique et le plan général du camp, nous est pour son origine maintenant en tout confirmé par une inscription du temps de Justinien, posée par les soldats qui ont élevé la forteresse. Ce monument nous montre que pour la reconstruction d'Ulmetum on a employé l'ancienne *legio palatina*, maintenant peut-être appelée le *numerus* des *lanciarii iuniores*. Nous savons que ces soldats étaient des Romains, par deux graffiti qu'ils nous ont laissés dans l'une des tours du camp.

Maintenant, ce qui est très caractéristique, c'est la modification du plan primitif du camp, en divers points, à très court délai après son exécution. Les deux grandes portes sont soit rétrécies, soit complètement obstruées, les petites portes sont toutes rétrécies. C'est vrai qu'à ces dernières le rétrécissement nous montre une facture postérieure, pendant qu'aux premières les parties modifiées sont travaillées de la même manière que la partie ancienne du camp. Le mortier employé aux modifications des grandes portes doit avoir été préparé par des maçons byzantins, qui ne peuvent être que les soldats de la garnison d'Ulmetum. Ces changements nous prouvent que dès le commencement le camp a été attaqué avec violence par les barbares Slaves des alentours, justement contre lesquels il avait été élevé par Justinien (voir Procope, l. c.). La garnison byzantine dut avoir été très faible, si elle ne put défendre une si petite forteresse, telle qu'elle lui avait été premièrement confiée et en dut obstruer ou rétrécir les portes. C'est vrai qu'au point de vue de la défense le plan du camp avait été dès l'origine défectueux. Ainsi le côté NE avait, sur une longueur de 130 m., une seule tour au milieu; les deux tours d'angle de ses extrémités devaient donc suppléer aussi à la défense de ce côté, quoiqu'elles eussent à défendre encore deux autres courtines du NO et SE du camp. Mais ce qui est de plus très curieux, c'est que ce côté si faible se trouvait encore plus affaibli, étant perçé par deux petites portes sans aucune défense spéciale. Le principe très connu d'employer les courtines comme front de défense est couramment appliqué à Ulmetum. Exceptées deux courtines très courtes, toutes les autres ont, aménagés dans l'épaisseur même du mur, des escaliers doubles conduisant à la terrasse crénelée. Plus les courtines sont longues, plus l'espace laissé

libre entre les montants des escaliers est large, afin qu'un plus grand nombre de soldats puissent monter à la fois.

Comme d'habitude les tours du camp étaient occupées par l'artillerie: dans ces tours nous avons trouvé de nombreux boulets en pierre, de diverses grandeurs.

C'est clair que Justinien en élevant Ulmetum ne pouvait avoir en vue que l'emploi purement militaire du camp. C'est pour cela qu'on ne construisit que le stricte nécessaire pour la défense de la place. Les soldats et les civils qui devaient habiter le camp avaient à bâtir eux-mêmes leurs demeures. Les fouilles faites jusqu'à présent nous montrent que bientôt après avoir été achevé, le camp fut invadé par les civils qui prirent la prépondérance et qui par leurs constructions désordonnées rendirent à peu près impossible l'emploi des moyens de défense systématique qu'offrait le plan primitif de la place-forte. En effet nous voyons s'élever, appuyées aux courtines, toute sorte d'habitations, dont l'un des parois est le mur même du camp; les tours sont occupées par les civils comme demeures ou magazins; les bâtiments militaires de l'intérieur de la forteresse sont même complètement délaissés et à leur place on en élève d'autres dont plan et destination sont différents.

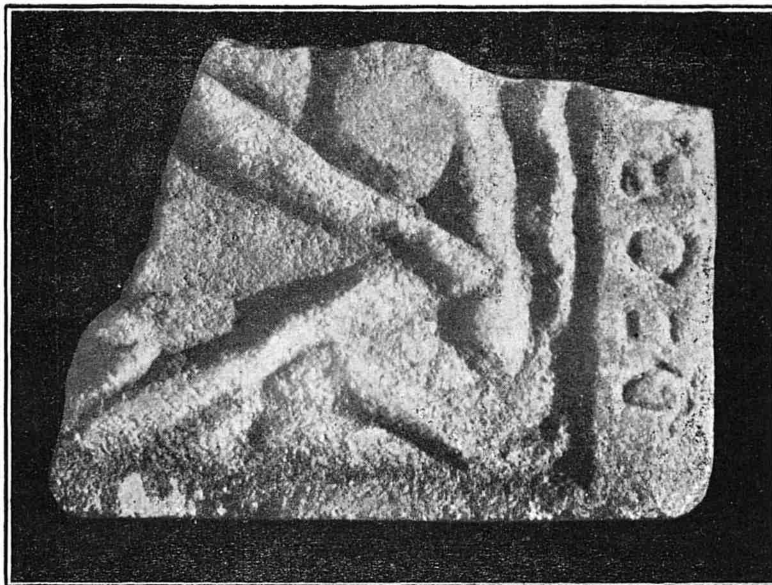
Les menues découvertes faites dans le camp nous prouvent que la vie agricole ne cesse ni en ces temps si difficiles pour Ulmetum: nous avons trouvé des pioches, des faux, des faucilles, des haches de toutes formes, etc., à côté des armes: lances, flèches, casques, etc. Les colons romains étaient à cette époque aussi les seuls défenseurs de l'empire à la frontière.

Par les monnaies byzantines trouvées dans les fouilles nous voyons que la vie plus active commence dès les temps de Justin et ne finit que sous Maurice Tibère. Naturellement la majorité des monnaies sont de Justinien, mais nous avons aussi toute la série des empereurs de Justin à Maurice Tibère.

Les constructions postérieures du camp nous montrent d'autre part que Ulmetum a été habité par une population civilisée au moins jusqu'en 600, quand les Avares mirent, ici comme d'ailleurs aussi à Tropaeum Traiani, une fin à toute vie policée dans les formes romaines et chrétiennes. Nous constatons dans les ruines d'Ulmetum trois époques de développement au cours du VI-e siècle. La première, purement militaire, caractérisée par les constructions en béton très fort, comme nous le rencontrons en dehors des murs-mêmes du camp, aussi à la construction absidale de l'E de la place-forte. La deuxième époque qui suivit de près la première se distingue par sa richesse en menus objets de vie domestique, trouvés dans les demeures bâties près des murs du camp: des *dolia*, des *hydriae*, des amphores, de petits pots, des plats, en terre cuite bien travaillée. Les inscriptions mises

sur quelques-uns de ces objets nous montrent que cette couche de civilisation appartient à l'époque byzantine (voir ci-dessus, chap. III, no. 10—12). De la même époque nous viennent les moulins à bras trouvés un peu partout et en plus grand nombre dans la tour quadrilatère du NO, ainsi que le four à pain adossé à la première courtine du SO. C'est vrai que les murs des constructions de cette époque sont très rudimentaires — en pierres liées avec de la terre, — ils sont pourtant encore assez solides, surtout pour de simples habitations qu'ils formaient. Enfin la troisième époque byzantine d'Ulmetum, qui est peut-être à fixer au temps si malheureux de Mauricius, se caractérise par la totale primitivité de ses constructions. Ainsi pendant que de la deuxième époque nous trouvons à la construction absidale, à une hauteur de c. 0.95 m. au-dessus du niveau de la première époque, une construction assez soignée, pavée de briques, les constructions que nous attribuons à la troisième époque, découvertes tant à la porte du NO qu'à celle du SO, sont si primitives, qu'à leur vue ma première pensée à été qu'elles appartiennent au temps des Slavo-Bulgares. Cependant les menus objets trouvés dans ces ruines, ayant évidemment un caractère romano-byzantin (je parle bien entendu de la poterie trouvée *in situ* sur les foyers encore bien conservés), m'ont persuadé que ces constructions barbares ne peuvent être que la dernière forme de la vie romaine à Ulmetum.

Mais que devenait Ulmetum, de Théodose II à Justinien? Les menues découvertes et les inscriptions nous manquent presque complètement pour ce temps. Seulement un monument grec chrétien, probablement de la deuxième moitié du V-e siècle et une monnaie de Iulius Nepos, du même temps, nous rappellent qu'une vie civilisée existe encore ici. Le fait que nous trouvons des monnaies en bronze aussi de Justin I est une preuve que la vie antique, ne fût-ce que latente, continue à se maintenir à Ulmetum. Nous ne pouvons toutefois passer sous silence, qu'entre l'invasion des Huns et la restauration de Justinien, on ne peut plus penser ici à une vie tranquille, quasi-municipale. Si de tous temps, la principale occupation des colons romains de ces contrées avait été l'agriculture, maintenant elle s'imposait à eux. Car ils étaient contraints par les envahisseurs à travailler les terres et puis à partager les récoltes avec eux. C'est ainsi que même au V-e siècle nous ne pouvons parler d'une disparition de la vie romaine à Ulmetum, mais d'une simple décadence au profit des Slaves, qui peu à peu prirent goût à la vie civilisée, s'assimilant ou chassant les Romains.

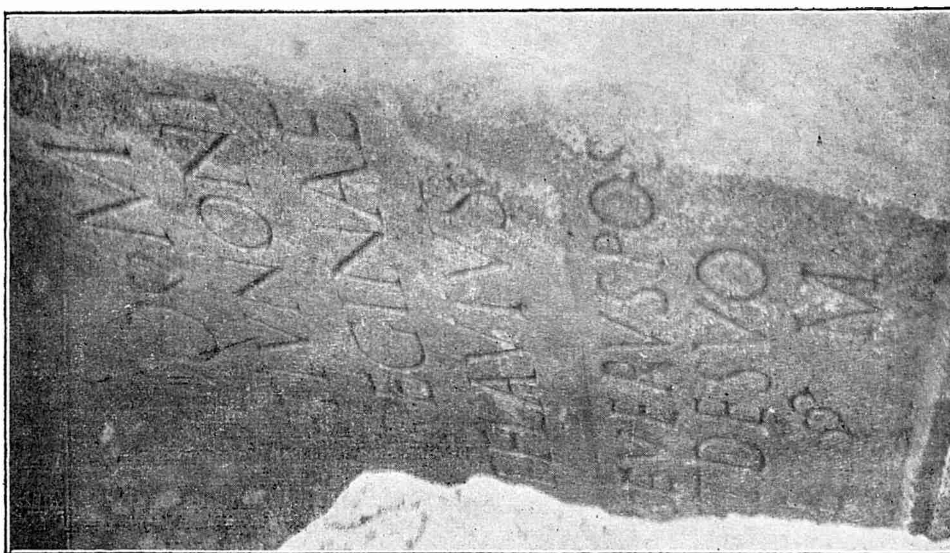
1. Fragment dintr'un relief mithriac de marmoră.
Fragment d'un relief mithriaque en marbre.

2. Inscripția funerară a lui Aurelius Sisinus.
Inscription funéraire d'Aurelius Sisinus.

1. Monument votiv pus de *Martius Philo magister vici Ultinsium.*
Monument votif érigé par *Martius Philo magister vici Ultinsium.*

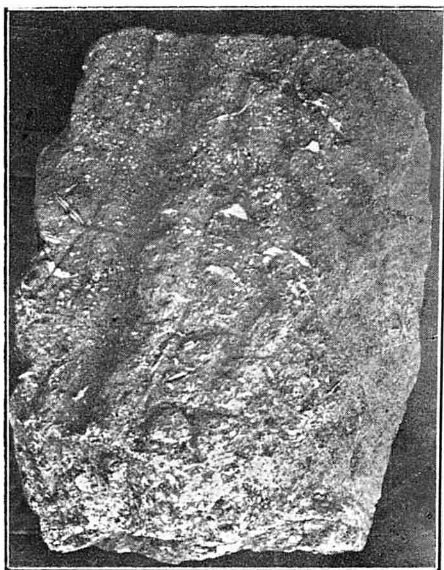
2. Monument votiv al unui T. Flavius Severus.
Monument votif d'un T. Flavius Severus quelconque.

1. Partea de sus a unei stele funerare cu reprezentaţia ospăţului funebru.
Partie supérieure d'une stèle funéraire représentant le banquet funèbre.

2. Monument onorar pus de oraşul Tomi pentru împărăteasa Tranquillina.
Monument érigé par la ville de Tomi en l'honneur de l'impératrice Tranquillina.

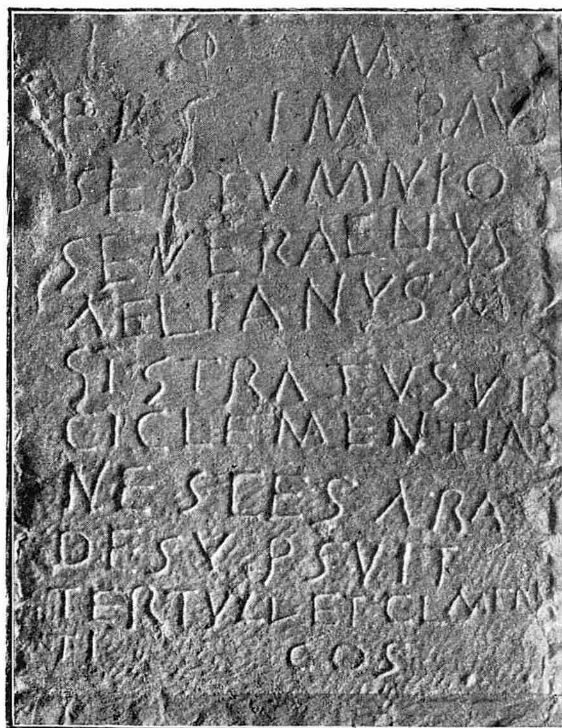
1. Fragment de monument funerar roman.
Fragment d'un monument funéraire romain.

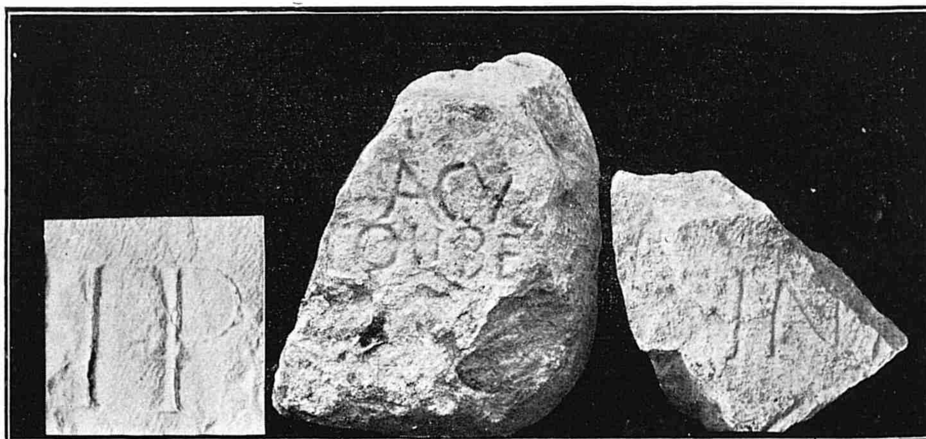
2. Monument ridicat zeului *Silvanus Sator* de un colegiu de ***consacrani***.
Autel dédié par ses *consacrani* à *Silvanus Sator*.

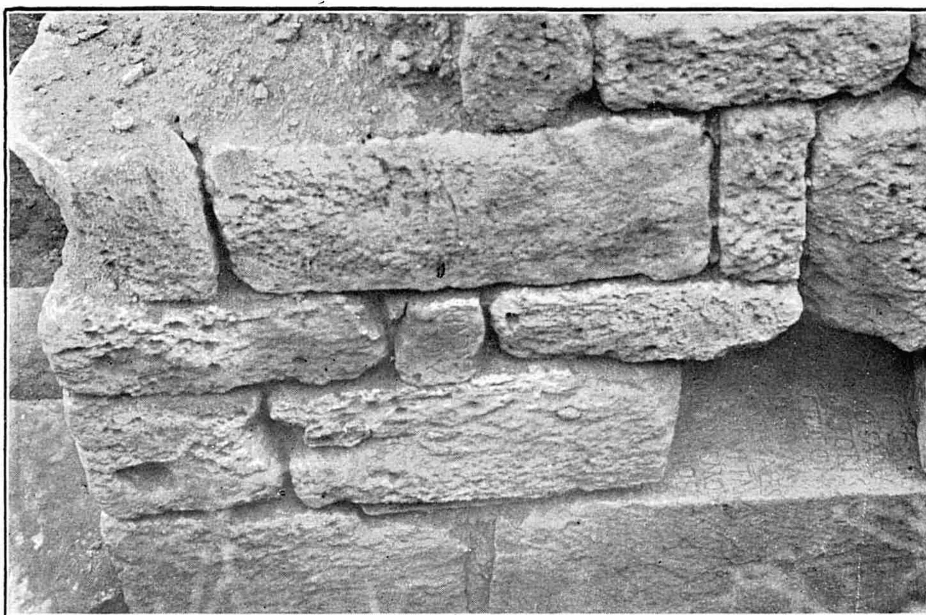
3. Altar votiv ridicat de un Fl. Germanus ***magister vici*** în Ulmetum.
Autel votif érigé par Fl. Germanus ***magister vici*** d'Ulmetum.

1. Altar votiv ridicat de un Aelius Aelianus *magistratus vici Clementianesces.*
Autel votif érigé par Aelius Aelianus, *magistratus vici Clementianesces.*

2. *a), b), c)* Fragmente mici de monumente romane.
Petits fragments de monuments romains.

1. Parte din zidul cetății în care se văd incastrate *a)* un mic fragment de inscripție grecească și *b)* monumentul votiv figurat sub nr. următor.

Partie du mur du camp où l'on trouve: *a)* un petit fragment d'inscription grecque, *b* autel votif, dont on voit l'inscription dans la figure suiv.

2. Monument votiv închinat lui Iupiter și lui Silvanus de către un Flavius Augustales membru într'un colegiu de *consacrani.*

Autel votif dédié a Jupiter et à Silvanus par un Flavius Augustales membre d'un collège de *consacrani.*

1. Inscripţie menţionând o *pedatura* de *Lanciarii iuniores.*
Inscription mentionnant une *pedatura* des *Lanciarii iuniores.*

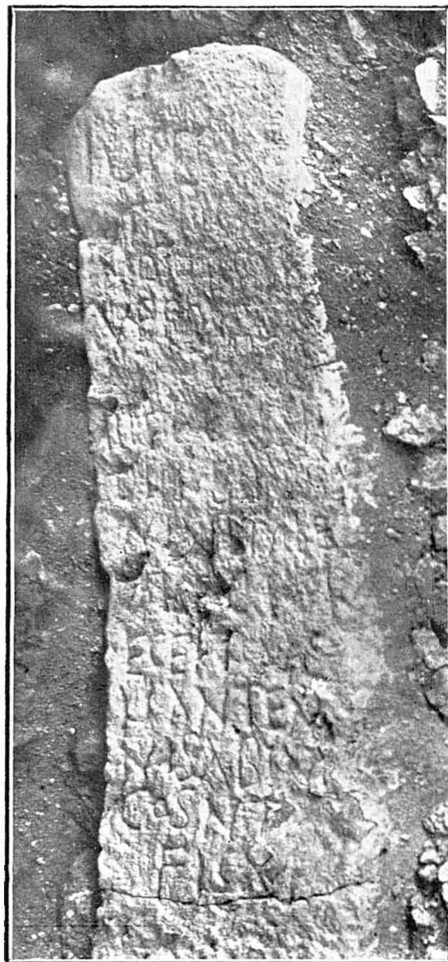

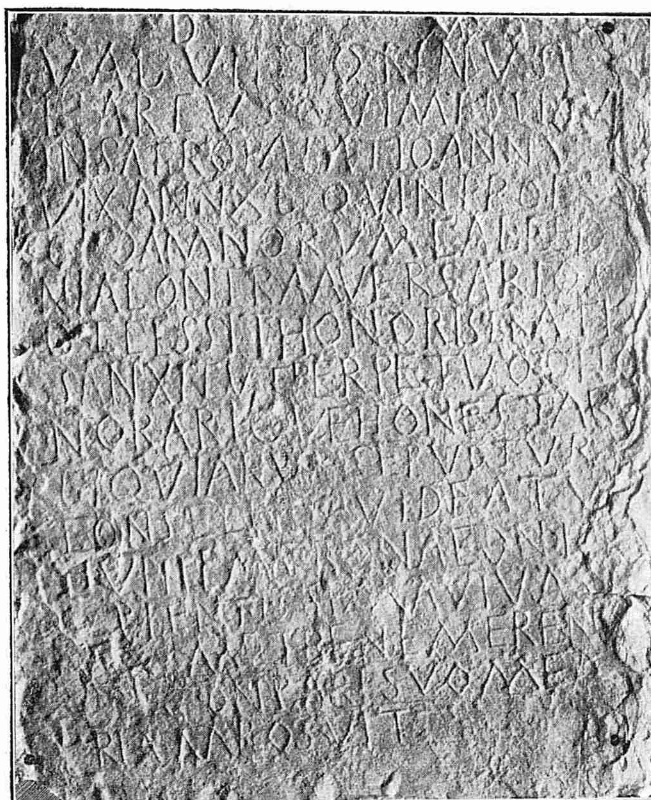
2. 3. Graffiti din turnul al III-lea de SE.
Graffiti trouvés dans la III-e tour du SE.

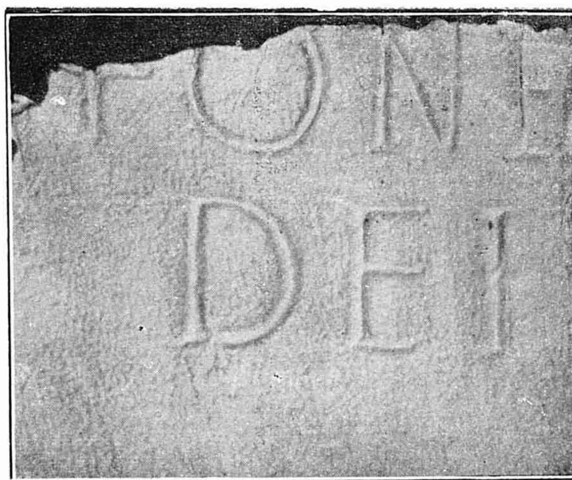
1. Piatră terminală latină.
Borne avec inscription en latin.

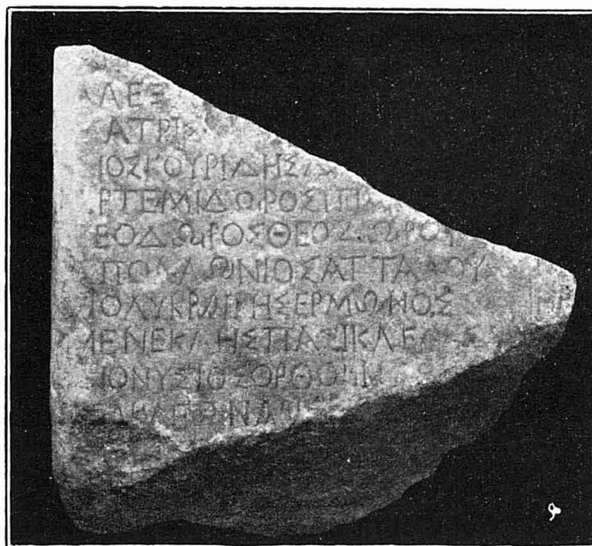
2. Piatră terminală latină din timpul lui Severus Alexander.
Borne du temps de Sévère Alexandre.

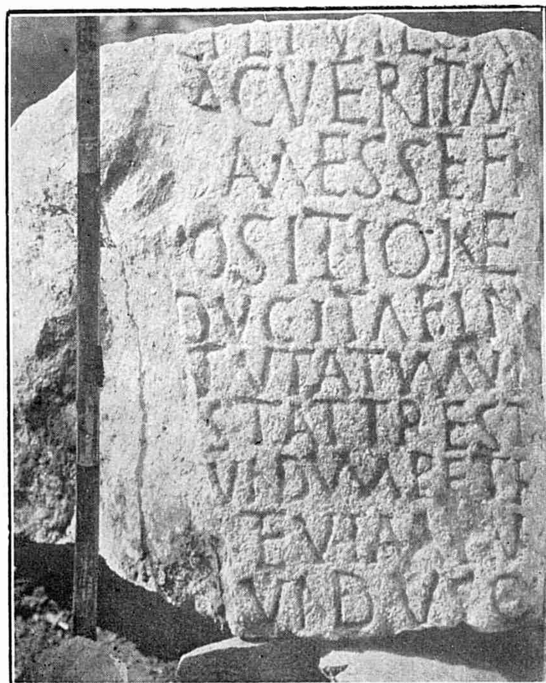
1. Inscripţia funerară a unui *biarcus* Val. Victorinus.
Inscription funéraire d'un *biarcus* Val. Victorinus.

2. Inscripţia unui altăraş.
Inscription d'un petit autel.

1. Fragment de inscripţie greacă cu lista membrilor unui thiasus.
Fragment d'une inscription grecque contenant la liste des membres d'un thiase.

2. Fragment dintr'o inscripţie latină.
Fragment d'une inscription latine.

DELA CETATEA TROPAEUM-ADAMCLISI: „BASILICA-CISTERNĂ"

STUDIU ARHEOLOGIC

DE

G. MURNU
Membru corespondent al Academiei Române.

Ședința dela 15 Noemvrie 1913.

I.

La o distanță de vreo 30 de metri dela poarta de apus, pe partea de miazăzi de via principalis și în atingere nemijlocită cu aceasta se află una din cele mai vrednice de cunoscut din ruinele descoperite în cetatea Tropaeum.

Ea se impune luării aminte nu numai prin marea întindere ce ocupă zidurile și împrejmuirea de odinioară a monumentului ca și prin buna păstrare a unei părți însemnate din zidărie (ceeace nu se observă la o a doua clădire din cetate), ci și, cu deosebire, prin interesantele probleme ce sugerează aceste venerabile moaște ale trecutului nostru îndepărtat.

Judecând după felul cum se înfățișează ca și după natura descoperirilor făcute la explorarea lor, ele ne îndreptățesc să credem cu toată siguranța că e vorba de o clădire dublă alcătuită din o *cisternă* și o *basilică suprapusă:* le vom numì dar *basilica-cisternă* (1).

O lucrare specială sau o amănunțită dare de seamă asupra acestei descoperiri nu există până acum, cum nu există în genere asupra nici uneia din rămășițele arhitectornice ieșite la lumină în decursul săpăturilor ce s'au făcut în cetate. Răposatul Gr. G. Tocilescu a atins în treacăt unele din ele în publicațiunile sale; despre

(1) Numirea, în locul celei falșe «basilica dublă», e dată de mine întâia dată: v. *Noi săpături în cetatea Tropaeum*, Buc. 1910, p. 8, (extras din *Buletinul mon. istorice*, din acelaș an); cf. V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, Buc. 1912, p. 100.

basilica-cisternă însă, care nu fu pe deplin desfundată din molozuri decât abià în ajunul morții sale, după cât știu, n'a avut vreme să publice nimic. Intâiul care a amintit-o într'o scurtă notiță după o călătorie ce făcuse la Adamclisi în 1906, e harnicul și bunul prieten al Românilor, M-orul R. Netzhammer, arhiepiscopul catolic din București (1). De o însemnătate deosebită istorică-arheologică sunt numai observațiile colegului meu Pârvan, mărginite însă la datarea clădirii, în studiul său mai mult de caracter istoric ce a consacrat cetății Tropaeum și prin care a aruncat o bogată dungă de lumină în întunerecul ce apăsà trecutul acestei cetăți și diferitele ei monumente (2).

O lucrare meritorie pentru cunoașterea mai de aproape a ruinei noastre în întregul ei constitue planurile și încercările de reconstruire datorite arh. Sp. Cegăneanu (3); în această lucrare însă e până la un punct desconsiderat caracterul dublu al ruinei avându-se în vedere propriu zis basilica, față de care dispare, ca să zic așà, individualitatea pronunțată a cisternei, obiectul de căpetenie al studiului meu. Cu toate acestea, abstracție făcând de partea subiectivă inerentă la reconstruirea unei ruine cum e basilica noastră, dela care au rămas atât de puține elemente constitutive, contribuția d-lui Cegăneanu e cel mai serios punct de plecare la studiarea amânduror acestor monumente. Dar ea nu e decât o sinteză intuitivă—o concluzie, ale cărei premise nu le știm —, căci îi lipsește motivarea teoretică, iar fără de aceasta ruina, cel puțin jumătate dintr'însa, în amănuntele și complexul ei se poate socotì ca fiind tot necunoscută. Aș dorì ca acest gol, pe cât e cu putință, să fie împlinit prin comunicația de față.

Ea e fructul unor studii făcute în fața locului acum trei ani, când am continuat săpăturile în această localitate, și se întemeiază pe rezultatele explorărilor arheologice anterioare, executate sub direcția lui Gr. G. Tocilescu.

Aceste rezultate împrăștiate în rapoartele, uneori rău păstrate sau incomplete, ale arhitecților sau inginerilor, conducătorii tehnici

(1) R. Netzhammer, *Aus Rumänien*, 1909, p. 103 sq.

(2) V. Pârvan, *op. cit.* Pe lângă asta v. și Sp. Cegăneanu, *Câteva observațiuni asupra basilicei cu baptisteriu dela Adamclisi*, în Buletinul, An. IV, fasc. 16 (1911), p. 192, unde însă observațiile juste cu privire la un capitel bizantin nu pot fi luate în considerare de noi, deoarece acest capitel e greșit atribuit basilicei-cisterne.

(3) Ele se află depuse în arhiva Muzeului de antichități și au fost executate acum 4 ani pentru expozițiunea din Roma.

ai săpăturilor, mi-au dat în mare parte materialul brut pentru cercetările mele. Pe lângă multe păreri greșite sau inexacte, caută să mărturisesc că am găsit în scriptele lor nu arareori și întemeiate observații sau considerații de ordin mai general, cari însă îndeobște se datoresc mai mult cunoștințelor lor tehnice profesionale decât priceperii și rutinei lor arheologice. Rapoartele lor se mărginesc de obiceiu la înregistrarea faptelor singuratice și nu țintesc sau nu izbutesc să dea un tablou de întregire, care să cuprindă cât mai multe laturi ale chestiunilor respective, desbătute la lumina unei competente cunoștințe generale din domeniul științei noastre.

II.

Incă din 1892, în al doilea an de campanie întreprinsă în interiorul cetății, cu prilejul scoaterii la lumină a viei principalis, s'a dat, printr'o săpătură de încercare, de ruinele basilicei-cisterne și s'a ajuns în lăuntrul ei până la o adâncime de 3 metri. O mai de aproape cercetare a dărămăturilor de ziduri însă nu s'a făcut. D-l Inginer Polonic, care conduceà campania din acel an, porbabil în urma sondajelor ce făcuse, și-a dat seama totuș că e vorba de o clădire a cărei întindere aproximativă, după presupunerea sa, se ridicà la 20 mp. (1). Au trecut vreo 12 ani dela această întâie săpătură, pripită ca toată opera de atunci, până când această descoperire să devie obiectul unei preocupări mai serioase.

O întâmplare fericită a făcut să ajungă până la noi un raport adresat direcțiunii Muzeului (16 August 1904) de către E. Frollo, care se pare că pe scurtă vreme a avut conducerea tehnică a campaniei din acel an: în acest raport (ni se vorbește și de un al doilea care a dispărut) e vorba de o dinadinsă scrutare începută la aceste ruine. Ea a mers așà departe, încât a dat exploratorului putința nu numai de a descoperì o parte bună din zidărie și o sumă de obiecte mărunte și de fragmente arhitectonice, ci și de a da cu aproximație dimensiunile și schița clădirii, în care el vedeà «un templu sau o biserică». Mai mult încă: s'a atacat interiorul basilicei și s'a scos la iveală *cripta* și a fost sondată pardoseala bisericii, pardoseală atât de complicată și admirată de dânsul. Dacă în acelaș an s'au continuat aici mai departe cercetările, nu se știe, căci nu ne-a mai rămas despre aceasta nici o notiță. Știm însă că

(1) După raportul său adresat direcțiunii în 22 August 1892.

în anul următor s'a săpat la basilică timp de vreo două luni de către custodele muzeului din Adamclisi (1). In ce a constat această activitate arheologică a acestui custode, nu putem cunoaşte precis; el însă n'a putut să desgroape decât *numai o parte* din câmpul ruinei: dovadă timpul îndelungat ce a necesitat în anii următori deplina ei scoatere la lumină. Această parte se pare a se fi mărginit la interiorul basilicei, cum reiese din scriptele de mai târziu (1907), când se reieau explorările, de astădată neîntrerupte la această basilică (2). Desgroparea desăvârşită a basilicei-cisterne nu s'a putut săvârşì decât în răstimpul celor trei din urmă campanii (1907, 1908, 1909), mai ales în cei doi ani dintâi, când săpăturile au fost conduse de arhitectul român C. V. Mironescu şi arhitectul german H. Broetz din Wiesbaden. Intâiul, cum se vede în puţinele scripte rămase dela dânsul, deşì pare a fi ţinut un jurnal regulat, a săpat în timp de 50 de zile (dela 21 Septemvrie până la 31 Octomvrie 1907) cea mai mare parte din cele două laturi lungi ale basilicei, laturea de Nord şi Sud ca şi în preajma apsidei.

Lucrarea fu continuată şi întregită de arh. Broetz, care (dela 26 Maiu până la 26 August 1908) a lărgit şi adâncit săpăturile în toate direcţiile şi le-a întins mai cu seamă spre răsărit până la zidul cu contraforturi din această parte, desfundând astfel tot terenul ce cuprinde împrejmuirea şi curtea basilicei, întinsă cu deosebire spre răsărit şi apus.

Explorările acestor doi arhitecţi — excepţie făcând de aceea a inginerului von Kube (1906) — au fost mai sistematice şi metodice decât ale predecesorilor lor, dar cel care a fost mai bine pregătit şi a avut o intuiţie mai clară asupra lucrurilor a fost fără îndoeală H. Broetz: munca lui rânduită, curată şi pricepută ne-o dovedesc planurile, desemnurile lui şi jurnalul ce a ţinut în cele două campanii conduse de dânsul.

El aveà ochiul agerit şi deprins înainte vreme la repeţitele săpături arheologice din Germania, unde făcuse bună şcoală practică înainte de a venì în ţară spre a se pune în slujba direcţiunii Mu-

(1) După informaţiunile ce mi-a dat el însuş. Acest custode de origine germană, numit Richter, un simplu zidar, a fost mai mulţi ani în serviciul Muzeului. El mi-a afirmat că săpăturile le-a făcut, ajutat fiind de 20 de lucrători, cu autorizaţia directorului şi că asupra lor ar fi raportat la vreme direcţiunii. Despre toate acestea însă nu se găseşte nici o mărturie scrisă.

(2) Se înţelege dela sine deci că e cu totul neîntemeiată pretenţia lui Richter că el ar fi descoperit această „basilică": Netzhammer, *op. cit.*, p. 103.

zeului de antichităţi din Bucureşti. O şcoală arheologică deosebită însă nu aveà, de aceea şi constatările sale aveau în vedere mai numai faptele materiale izolate. Aşà se explică de ce nici el n'a putut desluşì dela început rostul subsolului basilicei şi n'a deslegat «enigma» cu care zadarnic d-l Mironescu îşi bătuse capul atâta vreme, decât după descoperirea unui conduct de apă în laturea sudică a basilicei. Aşà încât, pe câtă vreme cel dintâiu nu văzuse în acest subsol decât o «tainiţă», un fel de catacombă a bisericii şi, condus de caracterul îndoit al ruinei, născocise numirea de *basilică-dublă* adoptată mai multă vreme de toţi, arh. Broetz a întrezărit pe baza conductului că e vorba de un «rezervoriu de apă», deasupra căruia s'a ridicat basilica. Şi totuş, chiar fără descoperirea conductului, un cunoscător cât de puţin familiarizat cu antichităţile romane ar fi recunoscut cu înlesnire, că aici nu puteà fi vorba decât de un local destinat aprovizionării cu apă a oraşului: sunt atât de multe elemente interne convingătoare despre aceasta, încât orice altă dovadă externă ar fi fost de prisos.

Chiar dela început, din 1892, de când s'a pus întâiul târnăcop în măruntaele ruinei şi s'a cunoscut alcătuirea pardoselii, Tocilescu bănuise existenţa unei «cisterne», cum ne arată o sfioasă a sa observaţie scrisă la marginea raportului ce-i adresase inginerul său (1), dar se vede că idea aceasta el n'a mai îndrăznit s'o susţie, în urma descoperirii basilicei (cum o probează mănţinerea neîntreruptă, în scripte, a numirii date de arh. Mironescu). După toate constatările de până acum reiese însă cu toată evidenţa, că bănuaela aceasta prematură fusese dreaptă. E vorba în adevăr de o *cisternă*, dar nu de o simplă ruină, ci de două deosebite ruine împreunate, una de caracter profan, cea de desubt, subsolul reprezentând cisterna, iar alta, cea de peste dânsa, de caracter religios, basilica.

III.

Cisterna, asupra căreia vreau cu inadinsul să stăruesc în această comunicaţie, e relativ mai bine păstrată, e una din cele mai bine păstrate între clădirile tropeense; în orice caz se păstrează dela ea atâtea elemente constitutive, încât, pe temeiul lor, corpul ei principal s'ar puteà reconstituì aproape în întregime. Cruţarea ei în cea mai mare parte se datoreşte nu numai nespusei trăinicii cu care

(1) Observaţie necunoscută de mine atunci când am numit cisternă substrucţia basilicei.

a fost zidită, ci și faptului că ea a servit de substrucție basilicei, la a cărei dărâmare ruina cisternei a rămas aproape intactă din antichitate până astăzi. Afară de asta, acest așezământ de administrație publică romană mi s'a părut dintru început că prezentă un deosebit interes, întrucât stă în legătură cu o problemă de cea mai mare însemnătate pentru vieața antică din Scythia minor, țara atât de bântuită de secetă și de rău înzestrată cu izvoare: e vorba de problema apei. Cisterna noastră e apoi unicul tip arhitectonic de acest fel descoperit în țerile românești; ba pe cât știu, unic în toată Dacia și în interiorul Peninsulei balcanice. Pe lângă asta, e vorba până la un punct de un tip particular, căci el nu mai revine identic ca plan și proporții și chiar în alcătuirea amănuntelor printre cisternele romane descoperite în alte părți, și se poate deci socotì cel puțin ca o variantă între cisternele cunoscute.

Romanii, oamenii cei mai practici din lume, știau nu mai puțin decât Grecii (cfr. ἄριστον ὕδωρ a lui Pindar), că apa e un element de vieață pentru orice așezare omenească; de aceea între întâiele preocupări și griji ale lor la întemeierea unei cetăți, erà ca ea subt acest raport să fie pe cât se poate mai din belșug îndestulată: apa nu servià numai pentru cultura pământului și pentru nevoile igienice, pe cari ei puneau mai mare prèț decât noi astăzi, ci și mai vârtos pentru nemijlocita trebuință a oamenilor ca și a animalelor, fără de care ei nu puteau duce războiul, nici lucrà pământul și nici înlesnì comunicația.

Metropola imperiului puteà slujì ca cea mai bună pildă provinciilor în privința instalațiilor idraulice; Roma doar, în ce privește apa, erà, precum este și azi, cetatea cea mai bine aprovizionată din lume, atât din izvoarele proprii cât și cu apele aduse din mari depărtări prin mărețe și nesfârșite apeducte; pe stradele și grădinile ei ochii vizitatorului dedeau la tot pasul de cișmele, de fontane și nimfee, ale căror rămășițe, cu toată starea lor de ruină, uimesc și acum pe cercetătorii de aproape prin frumusețea lor artistică și prin meșteșugul lor desăvârșit. Un exemplu care învederează mai bine ca oricare altul, felul cum un oraș antic erà prevăzut cu apă prin feluritele instalații, este Pompei cel de asemenea înbelșugat în ape, unde se văd la lumina zilei, conservate perfect de bine până astăzi, pe strade, în piețele publice și în casele particulare, conductele, canalurile, cișmelele, bazinurile și rezervoarele de apă. Nu e mirare dar că la săpăturile ce se fac pe toată întinderea imperiului ne întâmpină, în stare mai bună sau mai rea,

unul sau altul din astfel de așezăminte. Cu deosebire apeducte și cisterne s'au găsit în foarte multe localități unde au înflorit orașe și așezări romane. Erà prin urmare de așteptat ca urmele lor să iasă la iveală și pe pământul Dobrogei, unde, cum vădesc nenumăratele și bogatele amintiri antice, cari fac din această provincie un muzeu de nepreţuite moșteniri străbune, a pâlpăit în decurs de mai multe veacuri o intensă vieață romană, mai ales de pe timpul cuceririlor lui Traian, de când adică stăpânirea și colonizările au început să deà tot mai mult un caracter național roman acestui ţinut hotarnic atât de supus primejdiilor. Așà sunt cele două apeducte ce porniau din aposul munte Greci, pentru a procurà apă orașului Troesmis; așà e minunatul conduct subteran care dela Anadolchioi adăpà strălucita metropolă Tomi, și care a scăpat-o teafără în vremuri grele de împresurare din partea barbarilor, cum s'a întâmplat la năvălirea Goților în 269 d. Hr. (1).

Dar de o instalație anumită cu caracter monumental, pentru aprovizionare cu apă într'un oraș, nu s'a pomenit până acum printre ruinele romane din Dobrogea (2). Cu atât mai puţin de un «castel» de apă sau de o cisternă ca bunăoară în Tropaeum. E drept însă că nici săpături pe o scară întinsă nu s'au făcut până mai acum în urmă, căci cele mai multe ruine de centre mai mari culturale zac și astăzi necercetate sau abià scurmate de chemați și nechemați. E cu putință prin urmare ca la eventualele săpături ce se vor face în viitor să avem suprize mai mari decât cea din Tropaeum; dar până atunci să fim bucuroși că întâmplarea ne-a hărăzit întâiul exemplar de cisternă care ne poate sta înaintea ochilor, fie și în formă de variantă, ca o pildă vie despre una din cele mai caracteristice creațiuni din vieața practică a Romanilor.

IV.

Am dat acestei creațiuni arhitectonice numirea de *cisternă*. Pentru o mai bună înțelegere, socotesc că e bine a motivà această

---

1 Dr. Iakob Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarejevo 1911, p. 50 și 68.

2) In curtea comandamentului militar din Constanța, alături de zidării antice, al căror rost nu s'a stabilit până acum, se văd abià răsărite din sol două «răsuflători» făcute din tuburi de teracotă așezate vertical în zidărie bine cimentată de cărămidă. Sunt ele resturi dela o clădire idraulică, ori au servit pentru alt scop? Un sondaj cu pricepere făcut ne-ar puteà da lămuriri precise.

numire, întrucât o cisternă antică nu corespunde în totul cu concepția modernă asupra acestui fel de clădire.

De obiceiu în graiul de astăzi prin acest cuvânt înțelegem o haznà sau un rezervoriu lucrat sub pământ, pentru strângerea și conservarea apelor de ploaie; și în genere înțelesul lui nu ne sugerează câtuș de puțin idea monumentalității. Cuvântul se păstrează și azi în peninsula balcanică la Greci ca împrumut dela Romani sub formă de *sterna* (formă și înțeles adoptat de Aromâni) și stă ca dovadă de răspândirea tipului de cisterne romane în imperiul bizantin (1); dar această *sternă*, prin dispariția cisternelor romane, s'a tot redus ca înțeles la un simplu șghiab sau bazin firesc sau meșteșugit în care se strânge și se păstrează apă de ploaie.

La Romani cisternele erau, ce e drept, în primul rând construcții pentru aprovizionare cu apă pluvială, dar nu mai puțin și cu apă captată din izvoare și adusă prin conducte sau canaluri subterane. Tradițiile literare glăsuesc la fel și nu încape nici o îndoeală în această privință (2). Arhitectul Vitruviu ne spune apriat, atunci când povățuește că numai când nu se poate aveà apă curgătoare pentru cisterne, fiind locul stâncos sau pânzele de apă la mare adâncime, să se procedeze așà ca șivoiul de ploaie să curgă în cisterne de pe acoperișuri sau din locuri mai înălțate: *sin autem loca dura erunt aut nimium venae penitus fuerint, tunc signinis operibus ex tectis aut superioribus locis excipiendae sunt copiae* (3). Din spusele lui Vitruviu reiese totodată că cisternele trebuiau să fie prevăzute cu un acoperiș, ceeace recomandă și Varro (si omnino aqua non est viva, cisternae faciendae sub tectis), și ca zidăria lor să fie durată în așà zisul *opus signinum*, un beton idraulic alcătuit din cărămidă mărunțită sau pisată, amestecată cu mortar de var (4). Tot Vitruviu vorbește despre întocmirea ce

(1) N'avem decât să ne gândim la grandioasa cisternă Binbirdirek din Constantinopol.

(2) Vezi Daremberg-Saglio, *Dictionnaire des antiquités*, la art. «cisterna», și Pauly-Wissowa, *Realencyclopaedie* sub «cisterna» (Puchstein). Cevà analog și cu aceeaș destinație, dar nu și spre păstrarea și curățirea apei, a fost *dividiculum* sau *castellum*, casă de distribuirea apei în oraș. Cât despre deosebirea dintre *cisterna*, *piscina* și *lacus*, v. Varro, *De re rust.* I, 11,2. Cfr. și *Thesaurus linguae latinae*, vol. III, p. 1193, la «cisterna».

(3) Vitruviu, *De architectura*, VIII, 6, 14.

(4) Terminul provine dela orașul Segnia, astăzi numit Segni, care erà vestit pentru cărămida sa și unde această compoziție fu întâia dată introdusă; despre ea ne vorbește și Columella, *De re rustica*, I, 6, 12; Pliniu, *Historia natur.* XXXV, 46.

trebue dată unei cisterne. El susține că ea cată să fie *îndoită* sau *întreită*, pentru ca apa cuprinsă într'o astfel de construcție să fie mult mai sănătoasă și gustoasă, căci în acest chip lichidul se va curăți și lămurì trecând ca printr'un filtru dintr'o încăpere într'alta (1). Pe lângă asta, o cisternă care (după Palladius, I, 17) trebue să fie mai mult lungă decât largă, dacă nu e totdeauna subterană, cată să fie numai decât boltită.

De toate aceste principii ține seamă și constructorul cisternei noastre din Adamclisi.

V.

Și în adevăr, în ruinele ei deosebim patru încăperi alăturate, din cari trei paralele și una curmezișă despărțite între dânsele prin ziduri, adică cu o încăpere mai mult decât recomandă Vitruviu; aceasta însă nu trebue să ne mire, căci el prevede minimul de compartimente ce condiționează o bună cisternă; dovadă despre aceasta sunt cisternele găsite în alte părți, cari sunt și mai complicate.

Cele patru încăperi sunt tocmai după prescripția arhitecților romani: mai mult lungi decât late, și se înfățișează în formă de dreptunghiuri lungite cu deosebirea celei dela mijloc, care e prelungită spre răsărit în formă de cruce și mai târziu în chip de apsidă, în urma prefacerii ulterioare, când planul rezervoriului fu adaptat la planul basilicei suprapuse. Abstracție facând de aceste adaose, dimensiunile celor patru compartimente sunt următoarele: cel dela mijloc, care-i și bazinul central, are în interior o lungime de 19,70 metri (fața de 19,85 metri: Mironescu) pe o lățime de 6,80 metri (Mironescu: 6,70 m.); dacă la aceasta se adaog încă 2,60 metri dela semicercul apsidei, a cărui deschidere e de 5,20 metri, lungimea totală a încăperii principale e de 22,30 m. Cele două încăperi paralele sunt foarte înguste, dar egale în dimensiuni: lățimea lor e de 0,75 m., pe când lungimea este egală cu aceea a bazinului dela mijloc (19,70 m.).

Compartimentul al patrulea, cel așezat transversal, are o lățime de 2,30 metri (la mine exact 2,24 m.; la Mironescu probabil din

(1) Ea (cisternele) autem si duplicia aut triplicia facta fuerint uti percolationibus transmutari possint, multo salubriorem et suaviorem aquae usum efficient: Vitruviu, ibid. — Pliniu (XXXVI, 52) crede că e mai bine să fie (cel puțin) două cisterne, pentru ca într'una să se așeze necurățiile și în cealaltă să ajungă apa curată.

greşeală 3,30, în loc de 2,30 m.) pe o lungime de 10 metri, adică egală cu lăţimea totală a celor trei încăperi paralele.

Afară de laturea de Est, care e în bună parte distrusă, zidurile interne ale cisternei sunt bine păstrate până la o înălţime de vreo 3 metri; grosimea lor e de 0,95 m.; zidul extern se păstrează în crâmpeie numai pe alocuri şi are o grosime de vreo 0,65 m., dar el se pare că nu a avut o faţadă externă.

Construcţia cisternei ca material şi tehnică e una din cele mai bune şi trainice din cetate şi e făcută în *opus incertum:* sunt rânduri bine rostuite de pietre cu faţa cioplită, la intervale neregulate cu câte o înlănţuitură de cărămizi (chaînage de briques), sau chiar simplă umplutură de cărămizi, care, cum se ştie, serveşte pentru întărirea zidăriei. Piatra zidită e calcar solid adus dela carierele din apropiere (după Mironescu, din Adamclisi, Mulciova (?) şi Enige).

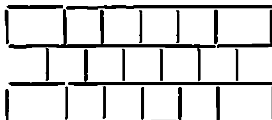
Mortarul zidăriei e un amestec de var gras stins, de nisip subţire şi de pospaiu de cărămidă pisată. Suprafaţa pereţilor, cum arată resturile conservate pe alocurea (în deosebi în peretele încăperii înguste despre Nord) erà în întregul ei îmbrăcată cu o tencueală de var alb şi nisip mărunt, peste care veniâ o pătură de ciment în grosime de un centimetru şi alcătuită din cărămidă pisată în combinaţie cu var: e un stuc de coloare roşietică şi are faţa lucioasă şi netedă ca oglinda. El e mai tare ca piatra şi e făcut anume ca să reziste la infiltrarea de ape ca un impermeabil.

Intrucât unghiurile drepte din interiorul bazinurilor erau părţile cele mai expuse, s'au luat măsuri, poate ulterior, când s'a simţit nevoia unei reparaţii, ca piciorul peretelui sudic dela încăperea îngustă dela Sud şi al celui nordic dela încăperea despre Nord să fie acoperit cu un şir de cărămizi întărite în mortar şi aşezate piezis dealungul zidului (1).

Pardoseala cisternei e de o rară soliditate şi perfecţiune. Ea este întocmită din diferite straturi şi ajunge la o adâncime de peste 2 metri. Precauţiile luate pentru rezistenţa ei sunt cu adevărat vrednice de mirare. Săpându-se în toată adâncimea ei, la o încercare făcută înspre apsidă, s'a găsit un strat de 0,50 m. compus dintr'o zidărie de piatră brută legată cu mortar de ciment de o tărie nemai pomenită. Subt acest strat s'a dat apoi de o pardoseală formată

1) Că aceste unghiuri erau expuse la acţiunea apei se poate constată la poalele bazinului central, unde zidul se vede mâncat şi scorboroşit.

din pavele de cărămidă în dimensiuni de 0,30×0,30 m. Aceste cărămizi, mult mai arse decât cele obișnuite, seamănă cu un fel de bazalt artificial și sunt iarăș de o tărie extraordinară; ele sunt orânduite în chipul următor:

și legate cu ciment. Subt aceste cărămizi s'a găsit un strat de mortar de ciment, conținând și mici bucăți de piatră tare, foarte rezistente și de o grosime de peste 0,20 m.; subt aceasta urmează alte două rânduri de cărămizi, de aceeaș natură ca și cele dintâi, așezate în acelaș chip, însă legate cu un mortar de var alb. Subt aceste cărămizi s'a dat de un strat iarăș de vreo 0,20 m. de un mortar compus din var alb, fărmituri mărunte de cărămidă și, lucru curios, conținând o mare cantitate de o substanță ce, după înfățișare și după gust, seamănă cu stearina și care la origine trebue să fi fost său. Subt acest strat s'a dat în sfârșit de un nou strat de piatră brută cimentată care n'a fost străbătută, deși s'a ajuns la o adâncime de 1,30 m. (1).

Cisternagiul, cum se vede, e durat întocmai după recomandarea lui Vitruviu în beton, *in opus signinum*, dar el e de o deosebită întocmire (cfr. *De architectura*, VIII, 6, 14—5).

Tot în *opus signinum* e lucrat și zidul încunjurător al cisternei întregi, a cărui grosime e de 3 m. (împreună cu zidul propriu zis al cisternei), afară de partea dinspre Vest, unde e cu 2 m. mai gros. Acest zid, care acum e cu mult redus și se înfățișează ca o platformă împrejurul clădirii, e alcătuit dintr'o foarte solidă massă turnată de diferite materialuri, din pietriș mărunt, din rânduri mai mari de pietre și din cărămidă, înecate toate într'un mortar de var idraulic și cărămidă pisată.

Acest zid de beton e încunjurat de un al doilea, ale cărui considerabile rămășițe se observă numai spre Răsărit și Sud (înspre

(1) Vezi raportul lui Emil Frollo din 16 August 1904. După cercetarea mea proprie, constituirea pardoselii se prezentă așà: de desubt un strat de piatră bătută 0,80 m. adâncime, legată cu mortar de var; apoi un strat de pardoseală de cărămidă așezată orizontal, foarte bine rostuită cu mortar de var; pe urmă încă un strat de piatră brută legată cu mortar de var, și în sfârșit, peste toate acestea, un strat identic de cărămidă pătrată 0,29×0,29 m).

Vest și Nord nu se vede nici o urmă dela el): el ajunge la o înălțime maximă de 1,70 m. peste nivelul celui dintâiu și are o grosime de vreo 0,40 m. la Sud și vre 1 m. la răsărit (în dosul apsidei). Compoziția lui nu e unitară și e de o calitate inferioară (pietriș mărunt, puțină cărămidă, var și nisip mult).

Această puternică îmbrăcăminte îndoită de beton, care nu ne mai întâmpină la o clădire antică de asemenea natură, încingeà perimetrul cisternei propriu zise ca o neînfrântă putere de fier și făceà cu neputință infiltrarea apei prin ziduri și pătrunderea umezelii din afară și deci prezervà lichidul îmmagazinat într'însa de orice dăunătoare înrâurire externă. Se poate zice că el, prin grosimea și impermeabilitatea sa, făceà ca cisterna, cum erà și de fapt adeseori, să aibă un caracter de subterană, ceeace e o condițiune iarăș pentru o bună păstrare a apei proaspete de băut; acest caracter de subterană, de altfel, erà favorizat și prin așezarea clădirii noastre într'o depresiune formată din trei părți, dar mai ales dinspre Răsărit, printr'o considerabilă ascendență a terenului.

VI.

La ce înălțime ajungeau zidurile cisternei nu se poate ști exact; e neîndoios însă că ele erau cu mult mai înalte decât arată starea lor actuală (vreo 3 metri). Apa de rezervă însă abià ajungeà la această înălțime. Despre aceasta ne putem încredințà având în vedere construcții romane analoage. Numeroasele cisterne ce se află în Istria, de dimensiuni cevà mai mari sau mai mici decât cea studiată de noi, au pentru apă o înălțime care oscilează între 2,50 m. și 3,50 m. (1). Cât despre înălțimea zidului de beton, cum arată pătura lui externă secundară, ea se urcà probabil — dacă nu erà cumvà înlocuită prin lut bătut—până la începutul tavanului cisternei, adică până unde ajungeà suprafața apei (2). Tavanul erà boltit, cum erà în genere la cisterne și cum dovedesc descoperirile de până acuma făcute în alte părți. Aceasta o confirmă și unele date procurate de ruină. Prin materialul ce umpleà încăperea principală ni se spune că se aflau bucăți de cărămidă îmbinate între ele, cari nu puteau provenì decât dela boltitura clădirii. Așà fiind, tavanul

(1) v. Anton Knirs, *Römische Wasserversorgungsanlagen im südlichen Istrien*, Pola 1901 (unde sunt tipuri cu totul deosebite de cisterna noastră). Erau însă cisterne și mai înalte; v. cea din Fermo (9×6 și înălț. 5,20 m.) în Daremberg-Saglio, *op. cit., ibid.*

(2) Cfr. Cisterna amintită din Fermo în Daremberg-Saglio, *ibid.*

acesteia trebue să ni-l închipuim ca o întreită înșirare de *bolți albiate* (voûtes en berceau) în direcția longitudinală, încheiate cu bolta transversală a bazinului despre apus. In această boltitură trebue să ne închipuim practicată o deschizătură, care servià nu numai ca o răsuflătoare pentru apă, ci totodată dedeà și putința să se introducă oamenii de serviciu cari aveau sarcina de a curățì la răstimpuri îndelungate nomolul sau depozitul ce se lăsà în cisternă la curgerea apei. Arh. Broetz presupune la colțul NV al cisternei existența unui canal de scurgere în marele canal din strada alăturată a cetății; până acum însă nu s'au găsit urme dela un asemenea canal, care ar fi înlesnit mai bine curățirea bazinurilor de sedimente; pe lângă asta, lucrul ni se pare neadmisibil încă din două motive: întâiu fiindcă zidul cisternei spre NV nu arată în partea inferioară nici o gură de canal și al doilea fiindcă nivelul canalului din stradă pare a fi mai înalt decât acela al pardoselii. Rămâne dar de admis numai presupunerea mea, întemeiată de altfel și pe practica ce se obișnuià la alte cisterne cunoscute.

Apa se puteà scoate printr'o deschizătură făcută în bolta tavanului; aceasta erà un lucru uzitat la acest fel de construcții (1). Dar procedeul acesta la scoaterea apei erà fără îndoeală anevoios și nepractic. E mai probabil că clădirea noastră aveà o fațadă și că aceasta steteà în legătură cu încăperea transversală despre apus. In acest înțeles vorbește și faptul că ea coincide cu fațada basilicei. Această coincidență nu poate fi datorită numai întâmplării; ea va fi fost impusă întru câtvà și de o stare de fapt anterioară construirii locașului sfânt. Este vădit de altfel că bazinul din această parte aveà o destinație deosebită: o arată, nu numai prelungirea zidului de beton cu încă 2 metri, ci și diferita structură a părții superioare a pardoselii lui de cărămidă. In această parte trebue să presupunem că se luà sau se distribuià apa în oraș: dovadă e că în el s'a găsit o mulțime de fragmente și cioburi de vase romane de teracotă. O reconstrucție însă, chiar aproximativă, a fațadei e peste putință, fiindcă ne lipsesc orice date și analogii.

O întrebare interesantă e cea relativă la felul cum comunicau bazinurile între ele.

Ruinele nu ne dau nici o indicație cu privire la aceasta, căci toate zidurile păstrate, atât ale perimetrului cât și cele de despărțire, sunt întregi și massive și nu se vede nimic din mijloacele

(1) Cfr. Marile cisterne («Piscina mirabile») din Baia în Daremberg-Saglio, art. cit.

obișnuite de comunicație la bazinurile paralele și suprapuse, cunoscute dela alte cisterne. E drept că nu la toate cisternele romane existau ziduri despărțitoare; uneori ele erau suprimate și înlocuite prin arcuri sprijinite în pilaștri, astfel că apa comunicà prin spațiul intermediar (1). Acolo însă, unde existau asemenea ziduri, se făceau deschizături mai mari sau mai mici, de o formă anumită, pătrunghiulare sau arcuite, prin cari comunicau apele dela un bazin la altul și—la baza zidului—se scurgeau în canal (2). Asemenea deschizături sau orificii trebue să presupunem și la zidurile interne ale cisternei noastre. Dacă n'au lăsat nici o urmă, este că ele se aflau de bună seamă la o mai mare înălțime a zidurilor, cari, cum am văzut, erau mai răsărite. Ceeace este important de observat, e că prin împătrita trecere consecutivă, făcută probabil printr'un filtru, apa se curățià și se lămurià cu totul, încât massa de lichid care se strângeà în bazinul fațadei erà de o curățenie perfectă.

VII.

Apa, cum știm, se introduceà în rezervoriu din partea despre Sud, unde s'a descoperit conductul. Acest conduct e făcut din tuburi de teracotă cu un diametru de 0,16 m. și deci cu posibilitatea de a da un debit îndestulător de apă.

Dar de unde pornià el și, în genere, de unde se aprovizionà cetatea cu apă? Atingem această chestie întrucât ea e legată în chip firesc cu tema noastră și până acum a fost prea puțin discutată în amănunte (3).

După constatările făcute treptat până astăzi, erau *patru* apeducte venite din direcția de Răsărit și Sud. Două, din cari unul din tuburi de teracotă (fistula fictilis, tubulus fictilis), iar al doilea canal zidit sub pământ (canalis structilis) purced dinspre cișmelele satului Adamclisi, dela o depărtare de vreun klm. și jumătate; el pleacă din povârnișul despre Apus al satului, unde de curând s'a găsit, la o mică distanță deasupra cișmelelor, o zidărie subterană,

(1) Vezi A. Knirs, *op. cit.*, la cisterna din Barbariga, p. 12 sq.; asemenea la Pozzuoli în Daremberg-Saglio, *ibid.*, p. 1 209. sq.

(2 Cfr. Cisterna din Fermo în Daremberg-Saglio, *ibid.*; asemenea desenul cisternei de pe Pincio în A. Rich, *Illustr. Wörterbuch der römischen Altertümer*, trad. de C. Müller, sub «piscina», 3.

(3) V. Pârvan, *op. cit.*, p. 85 și urm.

o «casă de apă», unde fuseseră captate bogate izvoare ce zac la o considerabilă adâncime în podișul satului (1).

Urmele celor două apeducte se pot vedeà pe drumul ce duce din sat spre cetate, cu deosebire canalul subteran, (fig. 20), care, în urma prăbușirii pământului, a ieșit la iveală, mai la vale de cișmele, pe râpa despre Miazănoapte a văii. Acest canal zidit, făcut după al treilea procedeu recomandat de Vitruviu (VIII, 6), are o înălțime de 0,22 m. și o lățime de 0,18 (care însă, la baza-i rotunjită, se reduce la vreo 0,12 m.). Pereții și talpa canalului sunt lucrate foarte solid în beton alcătuit din var, cărămidă sfărmată și pietriș; el formează un strat gros de 0,30 m. Canalul e acoperit cu lespezi așezate orizontal în chip de prag într'un strat de beton identic. Lespedea văzută de mine are o lungime de vreo 0,50 m. și o grosime de peste 0,06 m.

Celelalte două conducte (amândouă tubuli fictiles) veniau despre Sudul cetății: unul din dealul sudic al satului, pe unde acum e situată biserica, coborîndu-se spre «islazul» comunal (2); celălalt dela o mai mare depărtare (vreo 5 klm.) din dealul comunei Cherimcuiuz, unde s'au desgropat mai multe tuburi dela dânsul.

Unul din aceste două conducte pare a fi alimentat imensul bazin (?) alăturat la cetate în colțul SE în formă de fortăreață deosebită, care acum prin pozițiunea și dimensiunile lui se înfățișează ca o cetate secundară, un fel de «cetate de jos» (Unterburg). El a fost scos la iveală de săpăturile făcute mai de mult; după materialul găsit la dânsul (capace de sarcofage mai vechi, olane ș. a.) se vede că e refăcut după o catastrofă, probabil după 316, data reconstituirii cetății de către împărații Constantin și Liciniu (3). Al doilea conduct, cel din Cherimcuiuz, care venià tot dinspre Sud în cetate, nu se știe în ce anume parte se introduceà în in-

(1) «Casa de apă», necercetată încă, e amintită de d-l Pârvan, *op. cit.*, p. 85. Existența și adâncimea acestei ape (vreo 35—36 m.) s'a constatat acum în urmă, când s'au săpat acolo mai multe puțuri din partea locuitorilor. De altfel existența unor asemenea izvoare trebuià presupusă după belșugul apei ce țâșnește din gurile acestor cișmele turcești.

(2) In acest islaz nu de mult s'a dat de un șghiab pătrunghiular de piatră cimentat, care aparțineà de bună seamă acestui conduct (asemenea bazinuri, așezate pe alocuri la o anumită distanță, erau mai multe dealungul canalului unui conduct și aveau menirea de a servì pentru depozitarea materiilor din apă). Din nefericire, acest șghiab fu distrus în cea mai mare parte de un locuitor din comună, ceeace a provocat un proces de daune din partea Muzeului.

(3) Pârvan, *op. cit.*, p. 86.

cintă. Până acum nu s'au făcut cercetări amănunțite asupra acestor apeducte, deși ar fi meritat, căci prin ele nu descoperim numai mijloacele de vieață ale Tropeenilor, ci și un document istoric-cultural de cea mai mare însemnătate pentru cunoașterea orașului. Acesta e motivul care m'a făcut să mă interesez de ele dintru început și să le dau cuvenita luare aminte, cel puțin în legătură cu așezământul de aprovizionare cu apă, de care-i vorba în acest studiu. Pentru cunoașterea izvorului ce alimentă acest așezământ, am cercetat și comparat diferitele tuburi de teracotă ce au ieșit la lumină până acum și se află parte la Muzeul local, parte *in situ* la cetate și anume la cele patru conducte ce s'au descoperit până azi în cetate și cari sunt: 1) conductul cisternei; al 2-lea) conductul din canalul de pe via principalis; al 3-lea) cel din partea stângă dela intrarea pe poarta de E, și al 4-lea) cel dela colțul sudic al turnului stâng dela aceeaș poartă.

Rezultatul a fost următorul:

Două exemplare dela Cherimcuiuz:

1) Lung de 0,51 m. (cu capul dela îmbucare: 0,05 m.); diam. în partea inferioară 0,11 m; al 2-lea lung de 0,475 m.; diam. idem. (1).

Tubul găsit între cișmeà și cetate:

Lung. 0,70 m.; diam. în partea superioară 0,09; diam. în partea inferioară 0,15 m.

Tubul dela conductul din canalul de pe via principalis:

Lung. 0,50 m.; diam. 0,09 m.

Tubul dela conductul din stânga cum intri pe poarta de Est: diam. 0,125 m.; cu grosimea pereților 0,145 m.

Tubul dela conductul găsit lângă turnul porții de Est:

diam. 0,12 m.

Tubul dela conductul cisternei are (cum am văzut):

diam. 0,16 m.; cu grosimea pereților 0,20 m. (aceleași dimensiuni are și gura tubului aflător în stare de fragment în bazinul despre apus al cisternei).

Comparația acestor tuburi nu ne dă putința unei apropieri între

(1) Tuburile lucrate la roată și arse până la înroșire sunt de o lucrătură excelentă; deși diferite întru câtvà în lungime, încăperea lor e aceeaș și se îmbucă bine. In partea de jos ele își măresc gura luând forma de pâlnie pentru a primì partea de nainte a tubului precedent, prelungite în felul unui cep. La îmbucarea lor, pentru ca adaptarea să fie deplină și ca să nu se prelingă apa, se întrebuințà un chit foarte tare făcut din var nestins și uleiu (Vitruviu), a cărui grosime se măriă în raport invers cu diametrul părții îmbucate. Din acest chit se păstrează bucăți lipite la gura tubului.

exemplarele de diferită proveniență. Deosebirea ce există între tuburile din Cherimcuiuz și cel dela conductul cisternei e atât de însemnată, încât nu se justifică de loc părerea că cisterna ar fi fost alimentată din izvoarele dela Cherimcuiuz; aceasta va rămâneà numai o simplă presupunere (Arh. Broetz), până când nu se vor face explorări serioase pe teren.

VIII.

Inainte de a căutà să ne dăm seama de timpul când a fost ridicată cisterna, e o altă întrebare la care cată să răspundem: Este cisterna zidită simultan cu basilica suprapusă? Căci și această întrebare a fost pusă și până acum nu i s'a dat un răspuns definitiv, cel puțin nu s'au adus argumentele necesare cari să ne convingă că aceste două clădiri sunt sau nu contimporane (1).

Că cele două clădiri n'au crescut împreună și că deci nu e nici o unitate organică între ele, e mai presus de orice îndoeală.

In primul rând izbitor e faptul că zidurile păstrate nu înfățișează un caracter unitar pe toată suprafața lor din afară și din lăuntru până la capătul de sus; este vădit că cele două până la trei straturi ale lor superioare diferă de restul zidăriei, ceeace se poate observà chiar într'o bună fotografie. Diferă în adevăr și ca tehnică și ca material, structura lor fiind mai puțin regulată și solidă, iar mortarul de o calitate inferioară (conține mai mult nisip și se sfarmă mai ușor). Apoi, cum am văzut, planul cisternei nu coincide în totul cu planul basilicei. La clădirea acesteia a trebuit ca laturea despre Răsărit a celei dintâi să fie în cea mai mare parte dărâmată și lărgită pentru a se întemeià peste restul ei semicercul apsidei. Urmele acestei modificări ulterioare sunt întipărite chiar pe puținul cât a rămas în picioare din această parte a clădirii. Această modificare de plan n'ar fi avut loc, dacă ar fi vorba de o construcție dintr'o bucată, unitară.

La aceasta se mai adaoge un al treilea cuvânt: este așezarea criptei din interiorul bazinului central. Această criptă în loc să fie așezată exact pe axa longitudinală a încăperii, are o pozițiune întru câtvà piezișă, simțitor dislocată spre stânga, ceeace e o dovadă destul de elocventă despre ridicarea ei mai târzie. Pe lângă asta,

(1) Cf. Pârvan, *op. cit.*, p. 121. D-sa admite că ele nu au fost zidite contimporan. Concepția unitară a lor se vede în reconstrucția încercată de arhitectul Cegăneanu. Funcționarea lor simultană e admisă de arhitectul Mironescu.

faptul acesta învederează un lucru: că spaţiul încăperii principale a cisternei nu erà *liber*, ci *plin* în momentul când s'a clădit cripta şi că prin urmare aceasta e construită chiar mai târziu decât însăş basilica; la caz din potrivă, cripta erà să fie în mod normal ridicată pe axa cisternei; dacă aceasta nu s'a făcut, suntem siliţi a presupune că arhitectul a fost împiedecat de materialul cu care erà umplut şi astupat întreg spaţiul interior al cisternei. Că a fost umplut şi astupat, pentru a puteà sprijinì greutatea basilicei, reiese şi altfel în chip neîndoios; trebue s'o admitem atât pe baza constatărilor de pe timpul săpăturilor, cât şi pentru motive statice (căci nu cred că ziduri groase de abià 0,90 m. puteau rezistà la presiunea massei basilicei suprapuse, care nu puteà fi neînsemnată, judecând după resturile zidăriei şi fragmentele de coloane, de baze, capitele şi cornişe. Arh. Mironescu vede în cisternă un complement al construcţiei, un subsol al basilicei şi crede că scopul acestui subsol, care ar fi funcţionat pe tot timpul cât a funcţionat basilica, a fost «de a păstrà averile basilicei şi osemintele martirilor şi în acelaş timp de a servì mai mult ca o tainiţă pe timpul persecuţiunii creştinilor»; pentru aceasta d-sa, nedând de urmele nici unei scări, şi-a închipuit comunicaţia făcută printr'un «oblon» aşezat, ca la chepenghiul pivniţelor, «la nivelul pavajului basilicei suprapuse».

Concluziile sale însă nu se confirmă prin descoperirile făcute la săpături; ele au ca punct de plecare concepţia greşită ce aveà despre această ruină, în care vedeà o basilică dublă. Neînţelegând rolul anterior al «subsolului», nu puteà să-şi explice altfel constatarea rămăşiţelor de «stuc» pe pereţii lui şi socotià acest «stuc» ca destulă dovadă despre funcţionarea contimporană a celor două aşezăminte, deşì recunoaşte însuş că nu sunt simultan construite. De aceea n'a ţinut seamă de natura şi importanţa molozului găsit în interiorul cisternei, poate şi fiindcă nici nu cunoscuse *de visu* ori din descriere acest moloz, căci fusese deşertat cu trei ani înainte, când altul aveà conducerea săpăturilor. Constatările de atunci sunt însă lămurite şi categorice. La săpătura făcută în jumătatea despre răsărit, ni se spune că interiorul clădirii erà umplut cu dărâmături aşezate în *straturi uniforme şi orizontale*, iar materialul acestor dărâmături erà din felurile cele mai deosebite. El a fost aşezat peste un *strat de pământ* de vreo 0,20 m. grosime, care pământ, la rândul său, se găsià în *strat uniform* deasupra unui pavaj de ciment (e vorba de pardoseala cunoscută de noi). O asemenea

umplutură a cisternei dispusă, până la o înălţime de aproape 2,50 m., în straturi uniforme şi regulate, nu puteà fi opera întâmplării, ci o lucrare bine calculată în vederea greutăţii ce ea aveà să suporte dela o nouă clădire ridicată peste dânsa. Că aceste dărâmături zidite sunt anterioare criptei şi că concluzia mea de mai sus e cu totul întemeiată, ne-o arată tot o mărturie de atunci, că această criptă e construită *peste aceste dărâmături* (1).

Din cercetările de până aici rezultă în chipul cel mai învederat că în ruina studiată avem a face nu numai cu o clădire dublă, ci şi de un caracter cu totul deosebit şi că această deosebire se datoreşte atât destinaţiei fiecăreia din cele două părţi alcătuitoare, cât şi faptului că nu aparţin aceleiaş perioade de vieaţă şi deci de evoluţie a cetăţii Tropaeum. După această lămurire, să vedem acum cărei perioade de existenţă a cetăţii aparţine cisterna.

Datarea acestei construcţii şi în genere a diferitelor ruine din Tropaeum nu e câtuş de puţin uşoară; lipsesc pentru aceasta date pozitive, în primul rând inscripţiile. Argumentele trase din consideraţii istorico-artistice cad şi ele greu în cumpănă; dar cât priveşte cel puţin arta romană provincială, după cum s'a dovedit în atâtea rânduri, ele nu pot fi luate ca peremptorii pentru precizarea cronologică a monumentelor. Ajutorul cel mai bun ni l-ar fi putut procurà cercetarea stratigrafică a ruinelor; dar date fiind condiţiunile în cari s'au practicat până acum aceste săpături, a fost din nefericire peste putinţă a stabilì ştiinţificeşte succesiunea straturilor şi a procurà pe baza lor criterii mai sigure. Golul acesta, care poate fi împlinit prin explorări mai sistematice ulterioare, apasă deocamdată simţitor asupra studiilor închinate monumentelor tropeense. Se înţelege că deocamdată trebue să ne mulţumim cu aproximaţia.

S'a crezut până acum că cisterna ar fi de origine constantiniană, adică de după anul 316, care, precum ştim, e data restaurării oraşului; cu alte cuvinte, că ea e din perioada a doua, dacă intervalul de timp dela înfiinţarea cetăţii sub Traian până la Constantin cel mare s'ar considerà ca o singură şi deci ca cea dintâi perioadă. Dar această părere nu e bazată pe cercetări de amănunt, ci rezultată din consideraţii generale, întrucât mai toate ruinele cele mai de seamă din cetate poartă o sigură signatură postconstantiniană. Ceeace mă face să văd în cisternă o construcţie anterioară

(1) Datele sunt luate din raportul amintit al lui E. Frollo.

acestei perioade și să cred că aparține epocei propriu zise romane, care este epoca cea mai bună din punct de vedere tehnic și artistic, este că întâiu, pe cât mi-am putut da seamă din starea actuală a săpăturilor, ea e zidită pe un sol virgin, căci la sondajele făcute s'a dat de pământul galben care-i pământul caracteristic solului primitiv al tăpșanului pe care se află cetatea; un al doilea motiv care face mai admisibilă această părere, este apoi îngrijirea și soliditatea cu care e lucrată întreaga zidărie și cu deosebire perfecțiunea tehnică a îmbrăcămintei externe și interne a zidurilor. O asemenea desăvârșire de meșteșug n'o regăsim la construcțiile monumentale din perioada de după Constantin. Socotesc dar că creștinii din Tropaeum aveau în fața lor o ruină când s'au hotărît a ridică peste cisternă un locaș dumnezeesc în cinstea martirului al căruia sânge înroșise poate chiar molozurile ei (1). O asemenea ruină însă nu puteà proveni decât mai ales dela marea nenorocire întâmplată pe la sfârșitul veacului al treilea, când hoarda Goților a prefăcut cetatea într'un câmp de jăriște și dărâmături. Asupra cărei alte clădiri din Tropaeum puteà doar să se abată furia barbarilor mai cu înverșunare decât asupra locașului care, prin elementul vital depozitat într'însul, dăduse locuitorilor o mai mare și mai îndelungată tărie de împotrivire la atacurile lor? Iată că și din punct de vedere istoric această datare ar puteà fi sprijinită în chipul cel mai firesc.

(1) Căderea și risipa tencuelii impermeabile mai pe toată întinderea de pe pereții interni ai clădirii arată în chip vădit mănținerea ei îndelungată în formă de ruină.

DOUĂ INSCRIPȚII NOUĂ

GĂSITE LA

MÂNĂSTIREA BISTRIȚA (NEAMȚ)

DE

N. IORGA
Membru al Academiei Române.

Ședința dela 25 Octomvrie 1913.

Clădită din piatră, de Alexandru cel Bun, pe locul lăcașului de lemn al călugărilor, de datină athonită și de limbă slavonă, ai lui Nicodim, mânăstirea Bistrița, de lângă târgul, mult mai nou, al Pietrei sau, mai deplin, al Pietrei-lui-Crăciun, după stânca în umbra căreia a fost întemeiat, trebuià să rămâie, în intenția ctitorului, mauzoleul dinastiei și locul unde călugării aveau să însemne, an de an, împrejurările mai însemnate din vieața ei, rămâind astfel, subt amândouă aspectele, ca un «St. Denis» al principatului. De aceea el fu darnic cu ctitoria sa, dându-i vama Bacăului, ca și, la 1422, vama Bârladului, una din cele mai bogate (1), apoi, la 1428, o sumă de Țigani, treizeci și una de familii, subt un «cneaz» (împrumutat, ca și Voevodul, dela noi, când cu strămutarea lor în aceste părți), pe lângă «douăsprezece bordeie (χижь) de Tatari», unii cu nume turanice: Ciabalaiu, Boris, alții, botezați și numiți deci așà de frumos românește ca Toader, Lucaciu și Palmeș (2). Puțin înainte de moartea sa, la 6 Fevruarie 1431, Alexandru mai dăruià lui «chir Vasilie», staretul Bistriței, încă o vamă: a Tazlăului, de către Ardeal, patru prisăci: una la Prut, alta pe Cernauca, a treia pe Ichil, a patra pe Botna, în Basarabia de mai târziu și, lucru foarte interesat, «o mânăstire a Sfântului Nicolae

(1) Hasdeu, *Archiva istorică,* I[1], p. 132.
(2) *Ibid.*, p. 121.

unde a fost (descălecător) Huba, cu satul și cu morile și siliștea dela Nichid» (1). Peste douăzeci de ani, Alexăndrel, nepotul de fiu al întemeietorului, adăugeà lacurile Botnei, pescării pe Nistru și o prisacă, scutite de vameșul Tighinei (2).

Aici au fost coborîte, de fapt, trupurile Doamnei Ana și lui Alexandru el însuș. Inscripții nu fură săpate cu acest prilej, dar, când Ștefan cel Mare își făcù și aici înnoirile, adăogirile și înfrumusețările, se puseră pietre pe amândouă mormintele. Se știe că se păstrează numai al Doamnei Ana, ca «mamă a lui Ilie (ш lipsește, se pare, de sus, dar și cronica bistrițeană (3), are Iлїа) Voevod». O însemnare în josul mormântului, foarte bine păstrat, înseamnă și numele egumenului de atunci (cam de prin 1490), Grigorie. La 25 Iunie 1494 se atârnà clopotul, păstrat încă, și la 1498, 13 Septemvrie, se isprăvià clopotnița, cu paraclisul Sf. Ioan dela Suceava (4).

Astfel Ștefan, care întărì mânăstirii și egumenului, «popa Eustatie», pe lângă vama dela Tazlău, și aceea din Bacău, cu bezmenul târgoveților și mori (5), și chiar cu satul de Unguri Lucaceștii, cu schitul și prisaca lui Teofan, la Călugăra, avù și el cuvenita evlavie față de lăcașul bunicului său, unde îmmormântă pe fiul său Alexandru. Dar după el, celălalt fiu, și moștenitor, Bogdan, și Domnii următori ai Moldovei o uitară. De aceea cronica neamului lui Alexandru cel Bun, continuată pe larg și pentru epoca lui Ștefan însuș, se oprește în mijlocul Domniei lui Bogdan, la 1508.

Vieața întregei țeri se îndreptă de altfel către Răsărit, unde și paza necontenită împotriva Tătarilor oprì într'o bună parte din stăpânirea lor și pe Bogdan și pe fiul său Ștefăniță. Numai subt Petru Rareș, legăturile cu Ardealul trec pe planul întâiu, și această parte de Apus a Moldovei, de către munte, pare că învie. Când, la 1538, trădat de boieri și urmărit de Turci, Rareș apucă drumul către Ciceul său ardelean, trecând prin codrii Neamțului, peste culmea care se chiamă încă «Muntele lui Pătru Vodă», el se oprì o clipă, învins și fără nădejde, părăsit de toți, la mormântul străbunului. Dând mai târziu călugărilor, în fruntea cărora stăteà pe atunci

(1) *Ibid.*, p. 122.
(2) *Ibid.*, p. 141.
(3) I. Bogdan, *Cronice inedite*, București 1895, p. 35.
(4) Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, pp. 41—2, n-le 91—2.
(5) Hasdeu, *l. c.*, I[1], p. 154. Cf. *ibid.*, p. 113. Apoi *Documentele Callimachi*, I, pp. 526—7 (235).

Serapion, satul covurluian Mojeştii, cu morile lui, el arată că «şi eu am fost miluit când nu puţin se pornise mânia lui Dumnezeu asupra mea şi pre ţara noastră a Moldovei: Impăratul Ţarigradului Suliman Sultan s'au pornit ca să vie cu toată puterea să în pământul nostru, pentru păcatele noastre, iar mai vârtos ale mele. Atuncea am văzut că nu voiu puteà să le stăm împotrivă, şi, lăsând oştile mele, am fugit, şi am ajuns la mânăstirea Bistriţei, şi, întrând în sfânta biserică, am căzut la pământ înaintea sfintelor icoane, şi mult am plâns, aşijderea şi egumenul şi tot soborul plângeà împreună cu mine, cu fierbinţi lacrimi, şi am dat făgăduinţă lui Dumnezeu şi preacuratei lui Maice că, de mă voiu întoarce iarăş la scaunul meu cu bine şi biruitor, atunce din temelie voiu înoì sfânta mânăstire a Adormirii Preacuratei Fecioare, iar părinţii încă au înmulţit ruga către Dumnezeu, dând multe laude, făcând denie pentru mine şi, dându-le sărutare, am zis: Părinţi sfinţi, rugaţi pre Dumnezeu şi mă iertaţi. Şi m'am despărţit de dânşii şi m'am dus prin locuri pustii, şi am ieşit la Iaşi, şi, cu mila lui Dumnezeu şi acoperemântul Preacuratei Maice şi ruga tutuor Sfinţilor biruind, am luat iarăş Scaunul meu, şi mi-am adus aminte de făgăduinţa mea, şi, îndată, trimiţând, am înnoit din temelie sfânta mânăstire, făcând împrejur şi zid, şi pe din lăuntru am împodobit-o, înfrumuseţând cu o biserică împărătească Adormirii Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu la Bistriţa» (1).

Pe această vreme, pe lângă Teofan egumenul, mânăstirea adăpostià pe proegumenii Filoteu, Partenie Tahate, pe opt ieromonahi, «popi» din şcoala lui Nicodim, unul de loc din Roman, şase ierodiaconi, toţi cărturari, un călugăr cărturar şi un mare număr de «monahi proşti» (2). Incă în Domnia lui Rareş se îngroapă aici, peste oasele lui Alexandru, ale lui Ştefan, şi poate şi ale soţului ucis, Cneajna, văduva lui Ştefan Lăcustă (3).

In astfel de condiţii Bistriţa, oricât ar fi fost întrecută de Putna şi Pobrata, cu mormintele Domnilor celor noi, nu puteà să fie părăsită cu totul. De aceea Alexandru Lăpuşneanu o reface, în

(1) *Uricariul*, IV, pp. 421—4, după Condica mânăstirii (cf. *Studii şi doc.*, XVI, p. 235.— Boierii sunt cei din actul dela 27 Maiu (*ibid.*, XVIII, pp. 124—6); ceeace-l arată autentic («Tomcea pârcălabul de Cetatea-Albă» e în loc de: «Şandru şi Tâmpea, pârcălabi de Cetatea-*Nouă*»). — Pentru Serapion, Hasdeu, *Archiva istorică*, I[2], p. 26.

(2) Hasdeu, *l. c.*, pp. 26—7.

(3) Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, p. 37, no. 83.

mai mare, la 1554, isprăvindu-se lucrarea în ziua de 26 Maiu (1). Peste câțivà ani, la 1564, se îmmormântează în noua clădire un episcop Simion, poate de Roman (2).

Ioan Vodă cel Cumplit întărià Bistriței Țigani în 1572 (3). Petru Șchiopul, puind să se ridice dela Bălătești (Putna), trupul lui Ivașco Golescu, pribeag în Ardeal și apoi în Moldova, pe vremea lui Petru Cercel, îi dădeà loc de odihnă la Bistrița (4). Și Nestor Ureche aveà subt lespezile dela Bistrița un mort din neamul său. In sfârșit, la venirea sa în Moldova, nici Mihaiu Viteazul nu uită dijma de albine a călugărilor (5). La 1589, Bașotă pivnicerul îi fixase hotarele (6), pentru care erà în ceartă și cu Nastasia sora Movileștilor. Căci de aici erà «de postrig», de origine, Mitropolitul Gheorghie (7), care le dă și moșii.

II.

Pe această vreme încetează inscripțiile cu totul. Mai pe urmă cevà, documentele ne vorbesc încă de Bistrițeni. Ii vedem culegând vama cea mai mică din Bacău (8), trimețând vite și grâu peste hotar(9); pârcălăbia Oituzului și mortasipia Bacăului o păstrară până pe la 1800 (10). Dar în toată corespondența orașului omonim din Ardeal cu egumenii Moldovei Bistrița nu apare niciodată, în tot cursul veacului al XVII-lea. După 1630, de alminterea,—la 1646 erau vreo 20 de călugări, cu egumenul Teodosie (11)—, tăcerea se face asupra ei și în actele domnești. Mânăstirea erà cu totul decăzută la 4 Maiu 1677, când Safta, văduva lui Gheorghe Vodă Ștefan, și vărul ei, Pătrașcu Pitarul, fiul Spătarului Dumitrașcu (Boul), urmași ai lui Alexandru, o închină Ierusalimului (12).

(1) *Inscripții, l. c.*, p. 37, no. 83.

(2) *Ibid.*, p. 41, no. 8.

(3) Hasdeu, *Arhiva istorică*, I[1], pp. 133—4.

(4) *Inscripții*, I, pp. 39—40, no. 87; Hurmuzaki, XI, p. 904.

(5) Hasdeu, *Arhiva istorică*, I[1], p. 117. Țigani dați de Ieremia Movilă, Hurmuzaki, XI, pp. 907, 908, 909. Și scutire de văcărit (1606), *ibid.*, pp. 908.

(6) *Ibid.*, pp. 898, 903.

(7) Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, pp. 19—20, 165—6.

(8) *Ibid.*, p. 221, anul 1610.

(9) *Ibid.*, p. 135, anul 1612.

(10) *Documentele Callimachi*, I, pp. 87—8 (43) ; *Studii și documente*, XXII, p. 10.

(11) Ghibănescu, *l. c.*, pp. 219—20. Un Neofit erà proigumen, 165—6.

(12) *Uricariul*, XXII, pp. 375—7; Hurmuzaki, XIX, la această dată; *Documentele Callimachi*, I, p. 527, no. 237 (egumenul Zaharia la 1816).—Boieștii erau Nemțeni (*Studii și documente*, XI, p. 91, no. 192). Cf. *ibid.*, no. 195.

De aceea e binevenită descoperirea, de părintele egumen protosinghelul Ghenadie Caraza, a două pietre cu inscripţii, cari aparţin sfârşitului secolului al XVI-lea sau începutului celui al XVII-lea şi cari se păstrează acum în vechile case ale administraţiei mânăstireşti.

Incepem cu cea mai rău păstrată, al cărei rost nu se poate desluşì.

Piatra, care păstrează numai o parte din inscripţia de pe laturile mai lungi, spune azi numai atât:

1) нжєи прѣстависє въ лѣтѡ ҙрє, мсцѣ
2) ...[ѡбн]тѣлємь; вѣчнаа є[мꙋ памѣть].

Deci:

...Care a răposat la anul 7105 [1596—7], luna... [şi s'a mutat la veşnicele] lăcaşuri: veşnica lui pomenire.

Sunt foarte frumoase literele: trebue să fie un mormânt de boier fruntaş.

A doua arată că a fost pusă pe mormântul unui egumen:

съи гробь єсть єрмонахꙋ
д[о]содєю проигꙋмєн ѡт [стгѡ?] мона[стирѣ Бистрицѣ]
...[Пах]омѧ, влто ҙра, мсца сєп[т]. єі дни.

Deci:

Această groapă este a ieromonahului Dosofteiu, proigumen din [sfânta] mânăstire [Bistriţa; şi i-au pus această piatră călugărul Pah]omie... în anul 7101, luna lui Septemvrie 15 zile.

Ea ne arată cine erà egumenul bistriţean de până la acest an 1592 şi permite a întregì lista acelor cari au avut în seamă mânăstirea lui Alexandru cel Bun.

Săpături în jurul bisericii şi mai ales pe locul caselor domneşti, ar scoate, de sigur, lucruri interesante, cu cari s'ar puteà formà un mic muzeu. Vecinătatea unui oraş de garnizonă, cum e Piatra, ar puteà da lucrătorii.

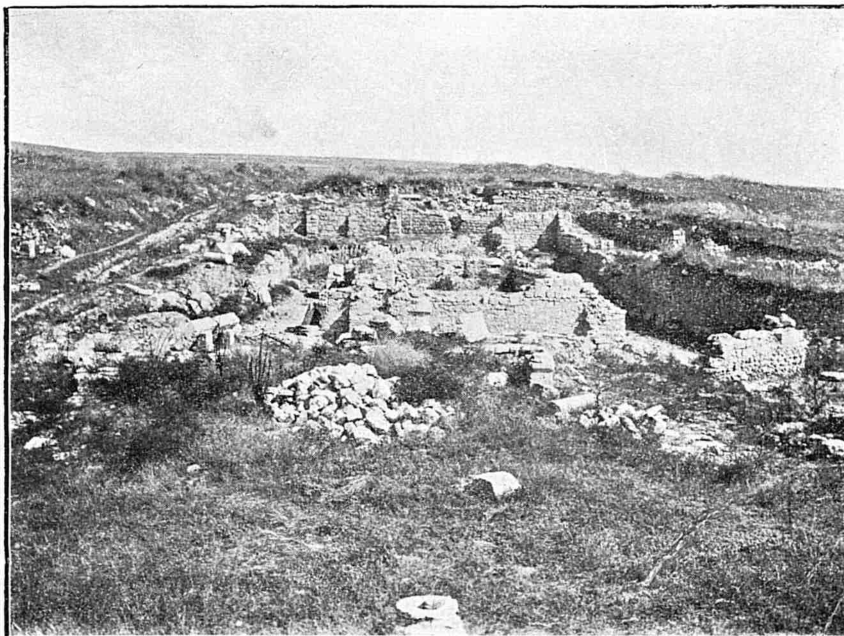

Fig. 1. Vedere generală despre apus a ruinelor basilicei-cisterne; la stânga via principalis, în fund zidul cu contraforturi. Fotogr. de A. Murnu.

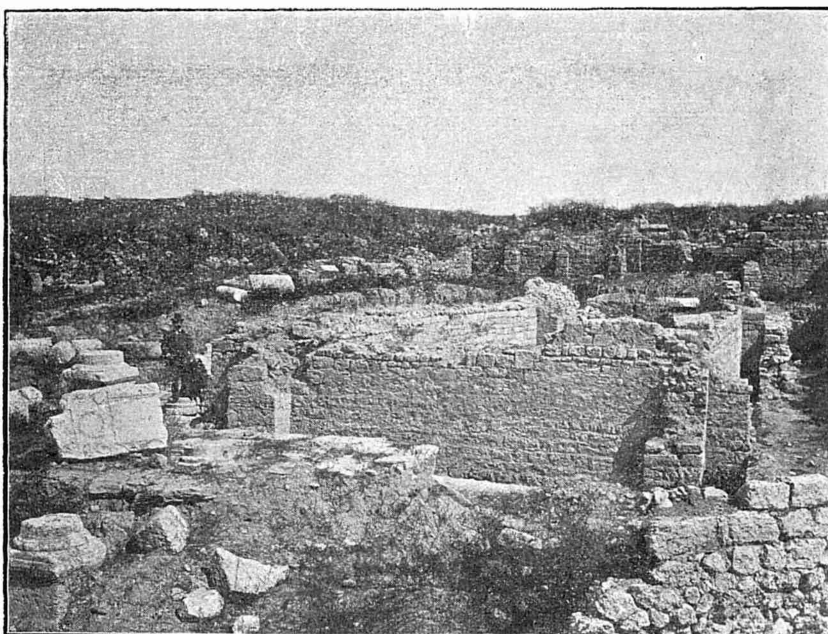

Fig. 2. Vedere despre apus a ruinelor basilicei-cisterne. In față, la stânga, parte din curtea lespeduită a basilicei; între lespezi un fragment de stelă funerară așezată pieziș. Fotogr. de A. Murnu

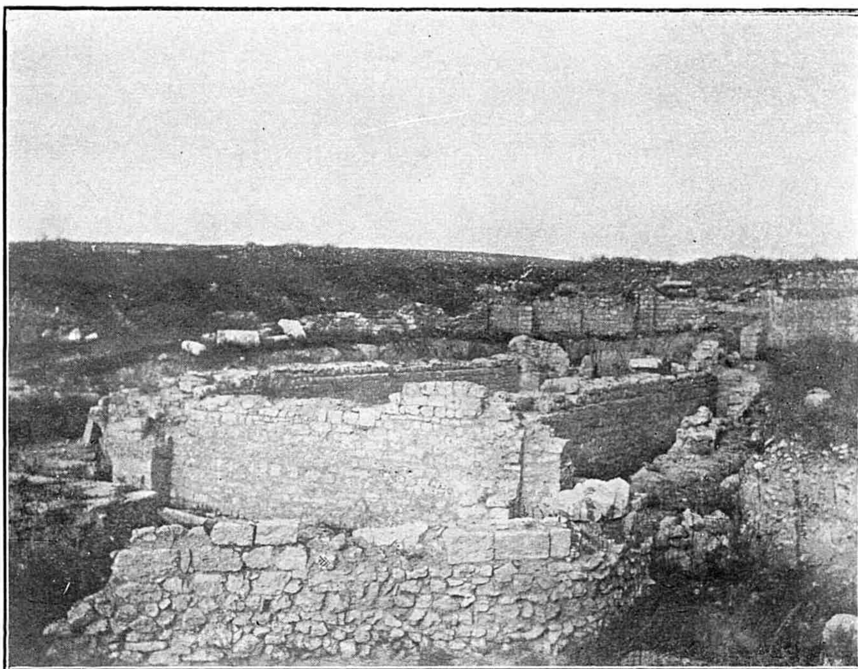

Fig. 3. Vedere despre colțul SV al ruinelor. In față un zid din epoca târzie. Fotogr. de A. Murnu.

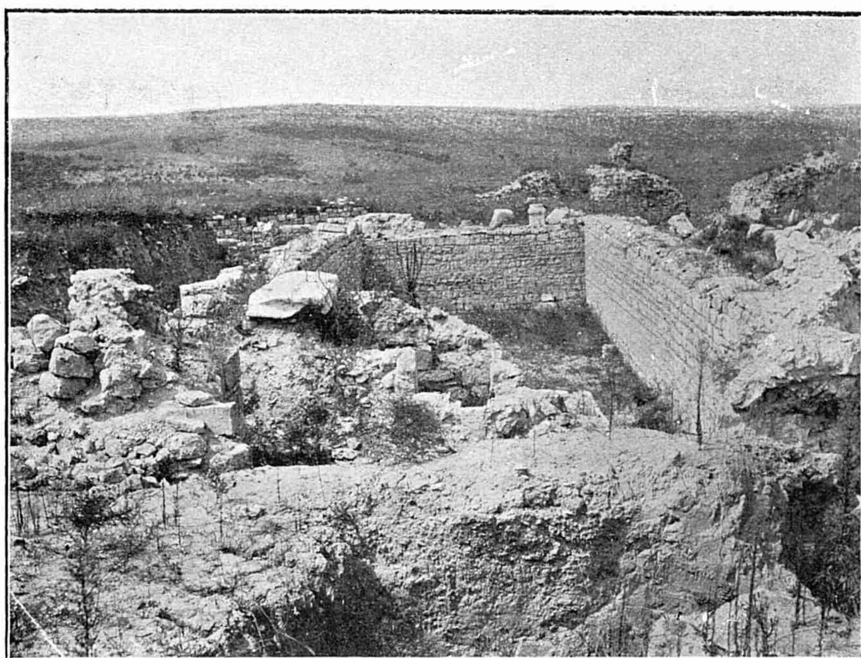

Fig. 4. Vedere despre Răsărit a ruinelor: bazinul central cu cripta dintr'însul și cu o lespede dela pardoseala basilicei peste ruina criptei. Fotogr. de A. Murnu.

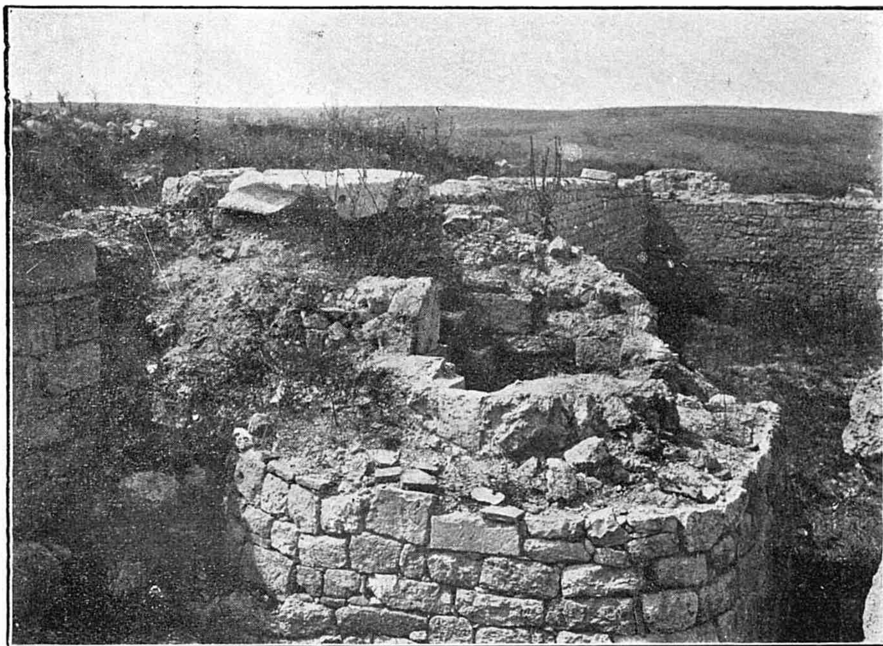

Fig. 5. Parte din interiorul cisternei cu cripta în faţă (zidul extern al criptei e nou).
Fotogr. de A. Murnu.

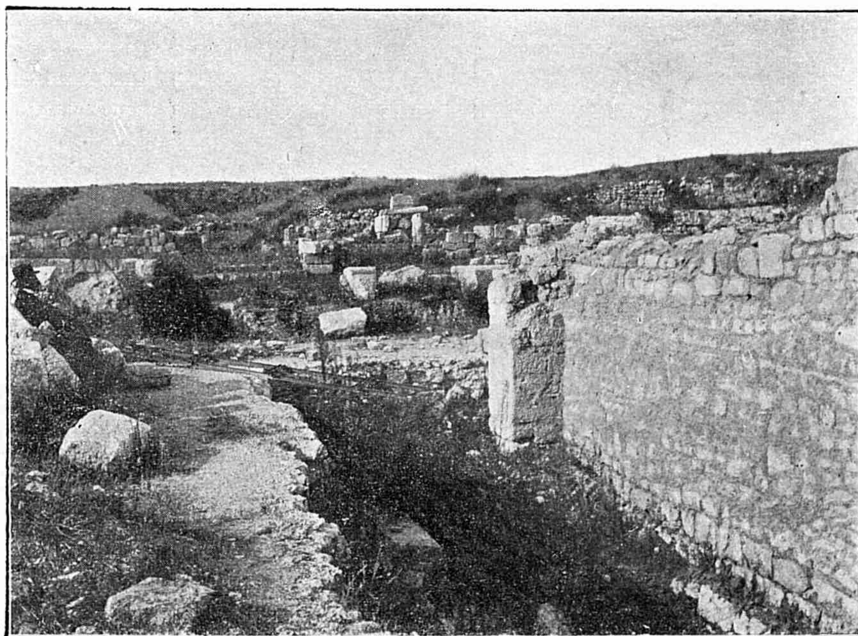

Fig. 6. Bazinul transversal despre Apus al cisternei; vedere dela Sud.
Fotogr. de A. Murnu.

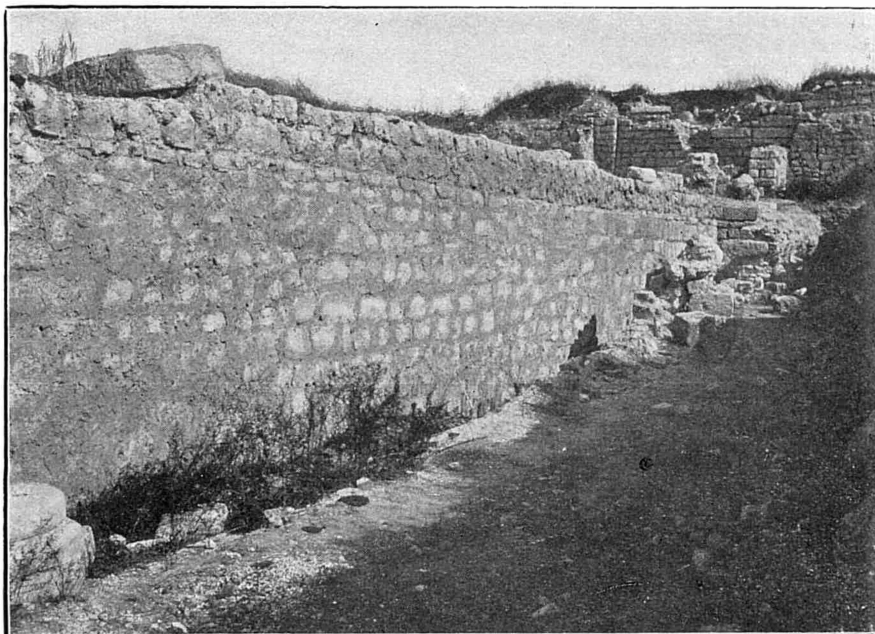

Fig. 7. Vederea despre Sud a cisternei cu bazinul lateral din această parte.
Fotogr. de A. Murnu.

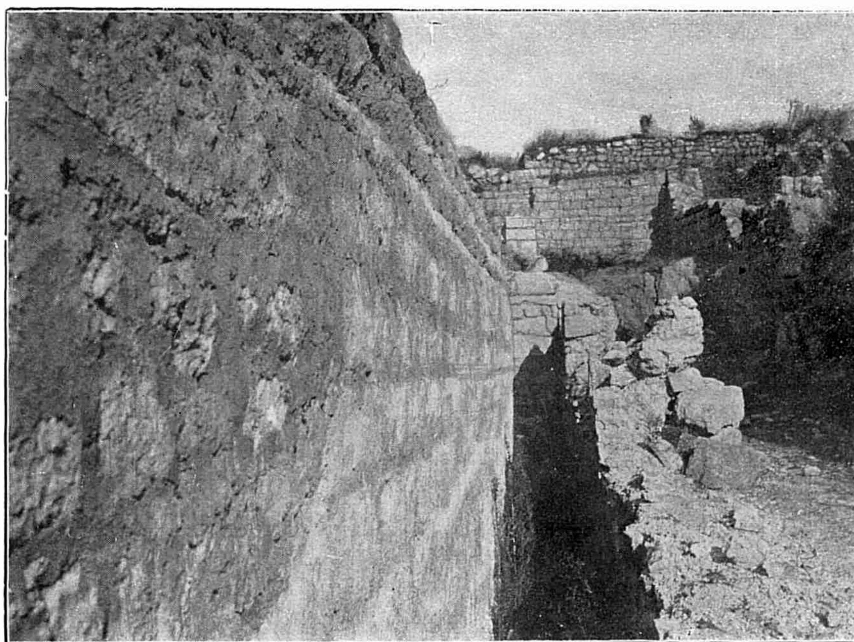

Fig. 8. Zidul sudic al cisternei cu bazinul ingust din această parte. In fund, pe planul de sus, o încăpere care poate să fi servit ca chilie preotului basilicei.
Fotogr. de A. Murnu.

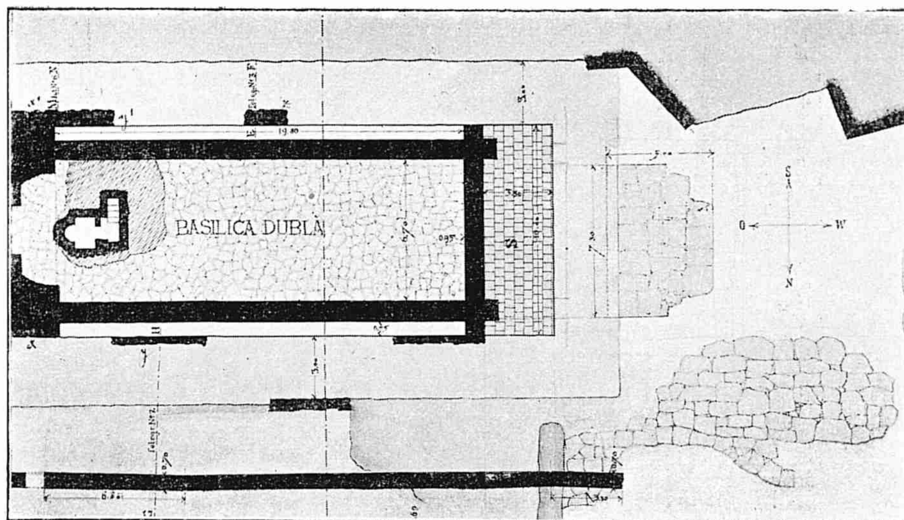

Fig. 9. Plan de situaţie a săpăturilor făcute în jurul basilicei-cisterne în anul 1907 de arh. V. Mironescu.

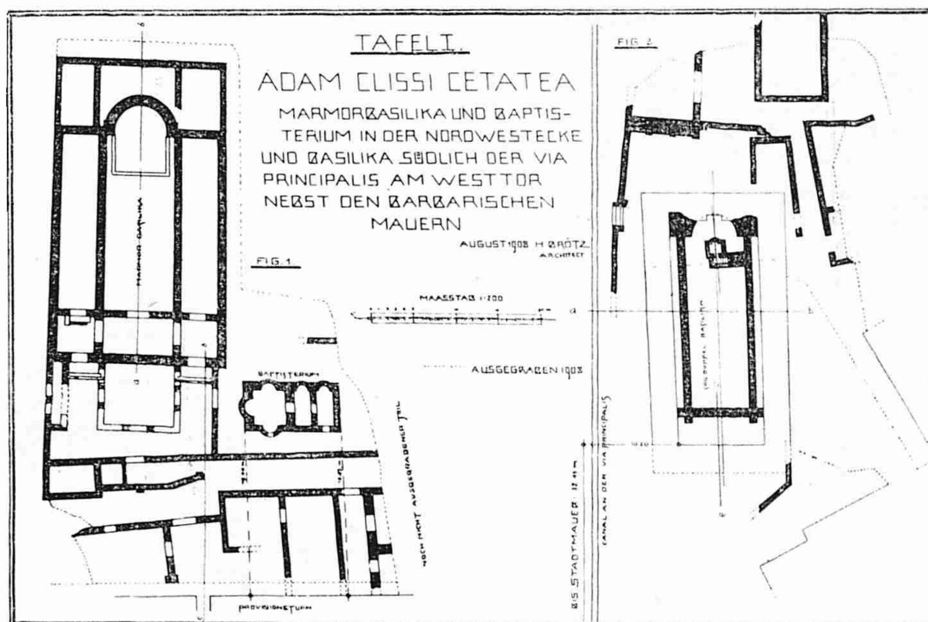

Fig. 10. Planul basilicei-cisterne (la dreapta) făcut de arh. H. Broetz (1908).

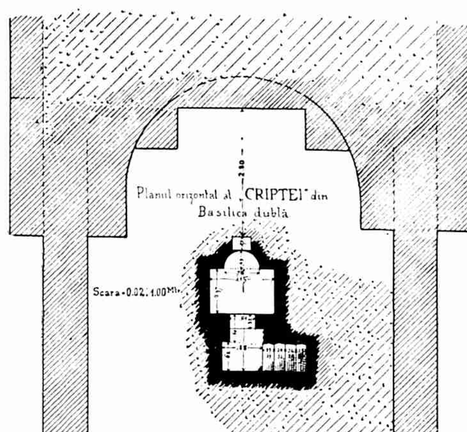

Fig. 11. Planul orizontal al basilicei-cisterne: partea despre Răsărit, apsida și cripta, după arh. V. Mironescu (1907).

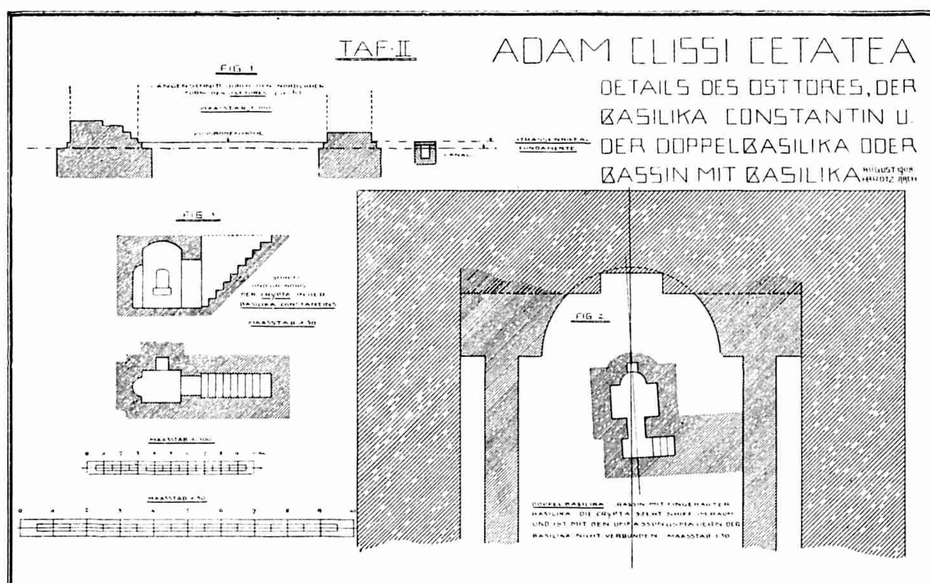

Fig. 12. Planul orizontal al basilicei-cisterne: partea despre Răsărit cuprinzând apsida și cripta, după arh. H. Broetz (1908).

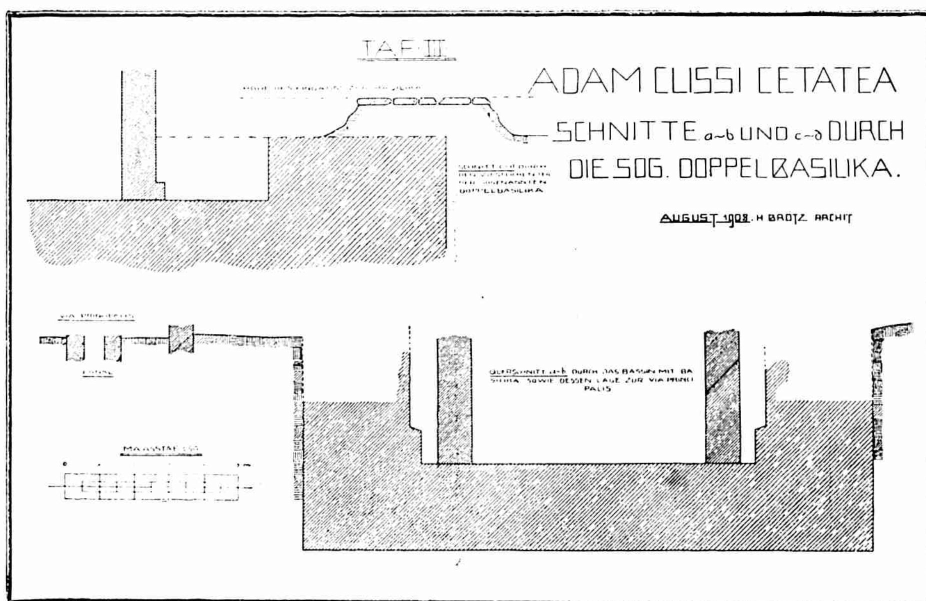

Fig. 13. Secţiune curmezişă a-b prin cisternă şi poziţiunea acesteia faţă de via principalis. La stânga, sus: Secţiune c-d prin partea de Vest a basilicei (înălţimea intrării în basilică). După arh. H. Broetz (1908).

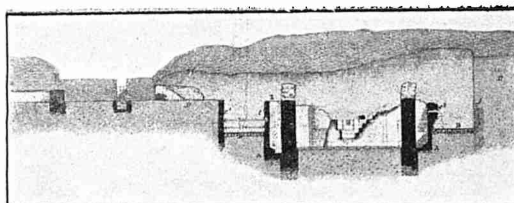

Fig. 14. Secţiune transversală prin basilica-cisternă, de arh. V. Mironescu.

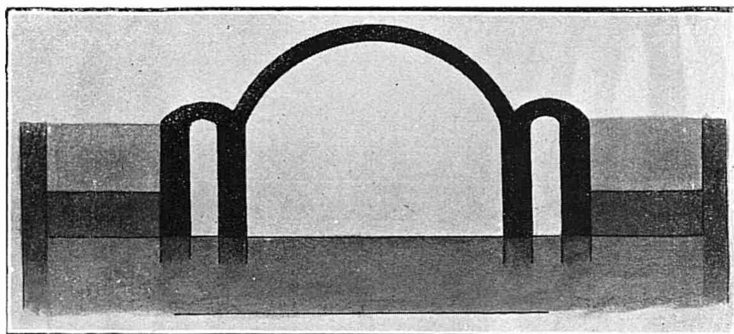

Fig. 15. Secţiune transversală: Incercare de reconstituire a cisternei. Desemn de A. Murnu (lipseşte la poalele zidului extern, sudic şi nordic, şirul de cărămizi piezişe precum şi indicarea stucului ce îmbracă pereţii în interiorul cisternei).

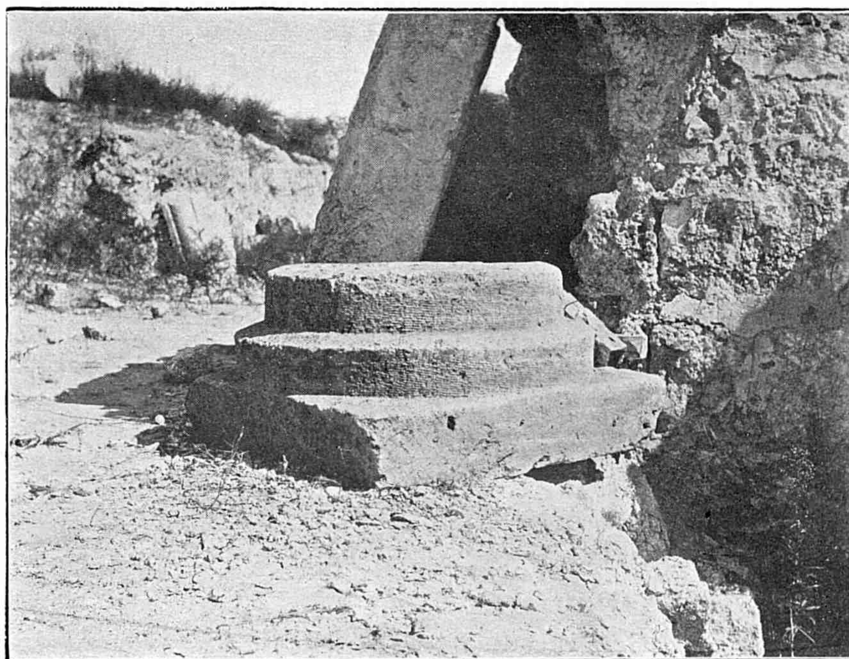

Fig. 16. Baza unei coloane dela basilica-cisternă. Fotogr. de A. Murnu.

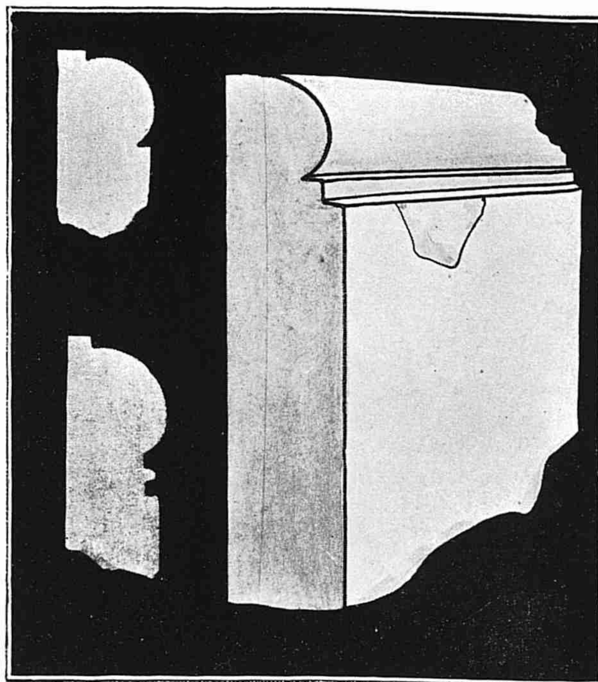

Fig. 17. Fragmente dela cornișa basilicei-cisterne. Desemn de A. Murnu.

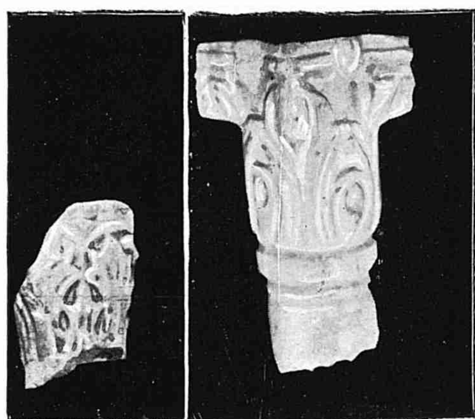

Fig. 18. Capitèle mici de marmură dela împrejmuirea altarului basilicei-cisterne (Muzeul local din Adamclisi). Fotogr. de A. Murnu.

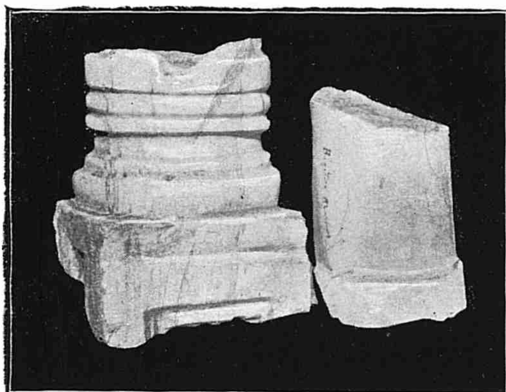

Fig. 19. Două fragmente de marmură dela baza și trunchiul colonetelor dela împrejmuirea altarului basilicei-cisterne (Muzeul local din Adamclisi). Fotogr. de A. Murnu.

Fig. 20. Canalul zidit, ieșit la iveală pe o râpă în drumul dintre cișmelele comunei Adamclisi și cetate. Fotogr. de A. Murnu.

MUNTELE ATHOS IN LEGĂTURĂ CU ȚERILE NOASTRE

DE

N. IORGA
Membru al Academiei Române.

Ședința dela 1 Noemvrie 1913.

I.

Vieața de călugărie strâns organizată, ca un adevărat Stat, cu șefii și ostașii săi, a Muntelui Athos, a Sfetagorei slave, nu e în legătură cu acele vechi alcătuiri de creștini despărțiți de lume pentru cari Sf. Vasile dădeà învățăturile lui morale în sensul pastoral din creștinismul primitiv. Ea n'are a face nici cu acea activitate călugărească așà de însemnată subt raportul economic, financiar și politic, încât împotriva ei a trebuit să pornească atacul Imperiului prin lupta iconoclaștilor, menită să mântue autoritatea împărătească și acțiunea directă asupra tuturor supușilor săi, dintre cari, prin imunitate, atâția îi erau smulși de monahismul ce înaintà amenințător. Dacă, încă de mai înainte, din veacul al IX-lea (1), — Athosul apare în privilegii dela Vasile Macedoneanul și dela Leon Ințeleptul (2), — unii asceți se strânseră prin adăposturile de stâncă și pădure ale Chalcidicei (3), pentru ca Sfântul Munte să-și capete caracterul care în cea mai mare parte a rămas neschimbat și până astăzi, a trebuit acea mare mișcare de înrâurire asiatică asupra Bizanțului care începe a se manifestà la sfârșitul veacului al X-lea, aducând cu dânsa între altele amintirea vechilor culturi și superstiții mistice, solitare ale Asiei Mici, instinctul monahismului păgân de odinioară.

---

(1) Gedeon, Ὁ Ἄθως, Constantinopole 1885, p. 77. Cf. K. Lake, *The early days of monasticism on Mount Athos*, 1909.

(2) Gedeon, *l. c.*, p. 79 și urm.: mănăstirea lui Ioan Kolobos din ἐνορία Ἑρισσοῦ și altele arătate anume.

(3) Philipp Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Leipzig 1894.

Dacă Impăratul Nichifor Phokas erà Grec de origine, urmaşul său Ţimische, biruitorul asupra Ruşilor aşezaţi în Bulgaria ca înlocuitori ai Ţaratului distrus, e un Armean; Vasile însuş erà de provenienţă asiatică. Intre sfetnicii celui dintâiu găsim pe un Zebinezer, al cărui nume îi arată patria (1). In Filipopol şi pe aiurea se aşezaseră coloni anatoliţi, cari aduc cu ei maniheismul din care predicaţia unui preot bulgar face erezia larg răspândită a bogomilismului. Dar şi reacţiunea împotriva acestor vechi idei ale Asiei, în legătură cu teologia persană, o reprezentă tot Asiatici: Pakurianos, întemeietorul mânăstirii Maicei Domnului de lângă Filipopol, călugării de pe muntele Kyminas, în Anatolia, cari au legături şi în Europa, poate Irina, ctitora contemporană a unei mânăstiri de femei în Tracia, şi acel Trapezuntin Atanasie, rudă cu Zebinezer pomenit mai sus, ocrotit al lui Mihail Maleinos şi, după acesta, duhovnic al lui Phokas, dela care începe athonismul religios.

Să mai însemnăm că, în cultura bizantină, spiritul grec, de discuţie filozofică, de libertate şi spontaneitate a analizei, de fecunditate a interpretării, încetează şi în locu-i se impune supunerea iraţională la ordinele creatorilor de nouă alcătuiri monahale: originalitatea se mai poate căutà doar în modalitatea cu care se face jertfa plăcerilor vieţii, avântul în exageraţiile renunţării (2).

Atanasie Trapezuntinul venì la 963, încunjurat de coprovinciali, şi alţi reprezentanţi ai evlaviei particulare asiatice sosiră după dânsul. Ca intim şi urmaş designat aveà pe un Iberian Ioan (3). Intre cele dintâi mânăstiri cari se adauseră Lavrei lui se însemnă a Ivirilor, care pomeneşte ca întemeietor pe Ioan Tornikios, Iber (κύριος Ἰωάννης ὁ Ἴβηρ din tipicul Sfântului Atanasie) (4), şi pe Barasbatzè, al cărui nume îi arată şi obârşia (5), şi a Castemuniţilor (din Castemuni). Un Arab Kutlumuz, — după Cedren — făcù mai târziu, subt Alexie Comnenul, mânăstirea care-i poartă numele. Manuscriptele cele mai vechi, din al XI-lea veac, au adesea o provenienţă anatolică.

(1) *Ibid.*, p. 22.

(2) Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, p. 79 şi urm.

(3) Meyer, *l. c.*, pp. 26—7.

(4) Gedeon, *l. c.*, p. 267; Meyer, *l. c.*, pp. 125—6 şi urm.

(5) *Ibid.*, pp. 169—70, după Uspenschi, *Istoria Athosului* (ruseşte); G. Millet, în *Bulletin de correspondance hellénique*, 1905, p. 72; Brockhaus, *Die Kunst in den Athosklöstern*, pp. 26—7.

Aveà nota ei deosebită această nouă fundație monahală? Ea a fost pusă în legătură cu Studion, mare mânăstire constantinopolitană întemeiată în veacul al V-lea încă, dar ajunsă la mare însemnătate prin activitatea egumenului Teodor din veacul al VIII-lea și al IX-lea (1). Trebue să ne gândim însă la valoarea intelectuală a conducătorilor și locuitorilor acestui lăcaș tocmai pe acest timp, la versurile vestite ale lui Teodor și la bogatele produse de imitație ale atâtor alți Studiți (2). La Athoniți nu se găsește nimic din aceasta: toți sunt oameni de rând,—doar printre dânșii vreun μαΐστωρ de clădiri (Atanasie însuș pierì în ruinele celei dintâi biserici a sale).

Nici caracterul harnic de cultură neobosită, de înlăturare a paraginei din ținuturi pustii, care deosebește călugăria apuseană, nu-l găsim aici. Atanase, urmând tradiția legislației lui Iustinian, întemeiază pentru oaspeții simpli ai colibelor fără nici o gospodărie găsiți de dânsul (3), chinovii, mânăstiri cu gospodăria Studiților, asceții trăind pe lângă ele și independenți de ele. Deși o mânăstire poartă numele Sfântului Sava, apărătorul focos al vieții izolate, nu trăià aici spiritul pustnicului palestinian. Mânăstirile-și aveau legăturile cu locuitorii temporari ai muntelui, Vlahii cu turmele, vânzători de brânză «valahică», din cari făcuseră «vecini», după moda bizantină, «dulopareci» ai lor (4), după ce, în cele dintâi timpuri, călugării abià erau îngăduiți a sta de răul lor, oaspeți mai vechi ai peninsulei (5), și după ce fetele lor, îmbrăcate ca tineri păstori, turburaseră și mângâiaseră adesea chiliile părinților (6). Erau ei numai păstori sau se adăogeà și un caracter național? Vecinătatea Tesaliei aromânești, nevoia pentru Aromânii transhumanți de a-și găsì pentru o parte din an un teren muntos în apropiere, înlătură îndoelile cu privire la naționalitatea lor; și din ce alt neam ar fi putut venì acei Vlahi, pe o vreme când Bulgarii erau urmăriți cu înverșunare de revanșa imperială, până la nimicire, și când Grecii din orașe aveau de sigur altă grijă decât a vinde brânză călugărilor din Chalcidica? Gonirea Vlahilor cu vitele întâmpină împotrivire din partea călugărilor chiar sub Alexie Comnenul: ei petre-

(1) Meyer, *l. c.*, cap. I.
(2) Krumbacher, *l. c.*, p. 677.
(3) Vieața lui, în Gedeon, *l. c.*, p. 96.
(4) Meyer, *l. c.*. p. 40 și nota 2.
(5) Gedeon, *l. c.*, p. 82 (diploma lui Leon Filosoful).
(6) *Ibid.*, p. 100 și urm.

ceau, mâncau și beau cu ciobanii și-i aveau de îndemână la toate (1). Să amintim că o istorie a mânăstirii Esfigmenu, după izvoare vechi, cuprinde între cei dintâi sihaștri de pe muntele Samaria, nu numai Greci, Sârbi și Ruși, dar și Vlahi (2).

Un lucru deosebește de sigur pe acești noi călugări. Ei nu-și aparțin lor și nu aparțin nici Patriarhului, împotriva căruia se ridică nu numai odată, izbutind a-l scoate din rosturile lor (3). Atanasie a venit aducând cu el un βιβλίον βασιλικόν, o carte împărătească; *protosul*, căpetenia Muntelui, ales de frați, e întărit de Împărat; ba Atanasie se gândise a lăsà pe Împărat ca epitrop (4). Nici o jurisdicție episcopală nu stăpânește Atosul; neînsemnatul ierarh de Hierissos intervine, pentru hirotonii, numai după cererea acestui «protos», în legături directe și strânse cu guvernul imperial. Împărații sunt ctitori de clădiri (5); un turn al Lavrei e făcut de Tzimiskes însuș (6). Phokas dăduse — dela amândoi și cutii de moaște (7) — un metoh în Salonic; o altă donație imperială adause insula Sf. Eustratie (8). Pantokratorul are de ctitori pe cei doi Comneni, Alexie și Ioan, cari se luptară în Asia cu Turcii (9); lângă Împăratul Alexie Comnenul stăteà Simion dela Xenofontul Athosului (10). Să ne gândim la pretențiile unui Mihail Kerullarios, unui Photios, în veacul al XI-lea, la teoria, pe care am semnalat-o și aiurea—teorie influențată de ideile apusene cari duceau la Papalitatea imperialistă a lui Grigorie al VII-lea —, care făceà din Patriarh izvorul întregii autorități, antecesorul și supe-

(1) Meyer, *l. c.*, p. 163.

(2) Gedeon, *l. c.*, p. 315.

(3) Meyer, *l. c.*, p. 39 și urm.

(4) Meyer, *l. c.*, p. 125. Fu lăsat un mirean, patriciul Nichifor.

(5) *Ibid.*, p. 41 și urm. Cf. în «pitacul» împărătesc al lui Alexie Comnenul către Patriarhul Nicolae, Gedeon, *l. c.*, p. 103: τὸ Ἅγιον Ὄρος, μὴ ὑποκείμενον τῇ σῇ ἐξουσίᾳ, ἀλλὰ ὑπὸ τῶν βασιλέων καὶ μόνων κατὰ διαδοχὴν δεσποζόμενον. V. și Tipicul lui Atanasie, *ibid.*, p. 245 și urm., mai ales p. 251 și urm.: ἐλευθέραν εἶναι καὶ αὐτοδέσποτον, κατὰ τὴν ἡμετέραν (a Împăratului) γνώμην τε καὶ διάταξιν.

Tipicurile se dau din Constantinopol, de un Phokas, de un Vasile, de un Constantin Monomahul.

(6) Gedeon, *l. c.*, p. 159.

(7) Brockhaus, *l. c.*, pp. 45—6.

(8) Gedeon, *l. c.*, p. 161.

(9) V. a mea *Geschichte des osmanischen Reiches*, I. După Gedeon, ei ar fi trăit în veacul al XIV-lea (p. 183).

(10) Gedeon, *l. c.*, p. 200.

riorul în esenţă al Basileus-ului, şi vom înţelege nevoia pe care o simţiau aceşti Impăraţi dintr'o epocă de avânt, de cuceriri la Dunăre, de cruciate în Siria, de combatere a Musulmanilor şi bogomililor, de a-şi aveà miliţia lor religioasă, în sensul dreptului lui Iustinian şi în direcţia intereselor puterii civile.

Dar în curând Athosul pierdù caracterul unei fundaţiuni imperiale, datorite unui duhovnic al Curţii şi primind îndrumări dela birourile Statului. Intre cele mai vechi mânăstiri, e cea «rusească», Rhossikon (cărţi ruseşti, pomenite încă dela 1143 la Xylurgos) (1). Inainte de conversiunea politică, integrală, a naţiei subt urmaşul lui Sviatoslav, cel izgonit de Bizantini din Silistra, subt Vladimir, se strânseseră aici Ruşi, poate din prinşii de răsboiu ai lui Tzimiske, din creştinii cari nu voiră să-şi urmeze cneazul în retragerea lui. Erà cel dintâiu element străin de Imperiu care-şi făceà un cuib la Athos. Noii convertiţi porniră îndată să facă proselitism aiurea pentru părăsirea vieţii de lume, plină de păcate. Se asigură că un Rus pătrunse în Serbia la o sută de ani după descălecarea la Athos a lui Atanasie şi determină vocaţia călugărească a lui Raţco, fiul Marelui Jupan şi organizatorului sârbesc Ştefan Nemania (2). El fugì dela Curte şi, ajuns la limanul mântuirii, luă numele Sfântului Sava din Palestina: de atunci n'a mai părăsit mânăstirea, de *limbă grecească*, Vatopedi («câmp de spini»), unde se aşeză între ceilalţi urmaşi ai lui Atanasie, făcându-şi mai târziu şi sihăstria, cu chilie, şi biserica Sf. Sava, lângă Karies («Nucet»), Orahoviţa Sârbilor, centrul, dela început, al Sfântului Munte (3). La 1197, şi tatăl său îi urmă acolo, după ce, călugărit de episcopul *său*, el petrecuse un timp în ctitoria *sa* dela Studeniţa. Femeile nefiind îngăduite la Athos, soţia lui Nemania, Ana, rămase călugăriţă în Serbia însăş (4).

Acuma se întemeià la Athos şi *mânăstirea Sârbilor*, Chilandarul, Chelandarul (Χέλι înseamnă ţipar; deci: locul pescuirii ţiparilor). Ea nu însemnà totuş o aşezare naţională cu caracter politic: nu numai pentru a aveà locul, pe pământul Imperiului, şi o posesiune dincolo de graniţile sârbeşti, lângă Prizren, dar şi pentru a se recu-

(1) *Acta Rossici monasterii*, p. 50; Gedeon, *l. c.*, p. 339; Meyer, *l. c*, p. 92, nota 6.

(2) Jireček, *Geschichte der Serben*, I, Gotha 1911, p. 276.

(3) Meyer, *l. c.* p. 185.—Lui şi tatălui li se atribue fundaţia a şase schituri; Gedeon, *l. c.*, p. 167.

(4) Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 277; Brockhaus, *l. c.*, pp. 234—5.

noaşte şi acestei ctitorii caracterul de «mânăstire împărătească» trebuì o diplomă dela Alexie al III-lea Angelos (1). Urmaşii lui Nemania până la 1300 făcură şi înnoiră biserica şi adausele ei (2).

Patru ani după moartea bătrânului Jupan, Latinii se aşezau în Constantinopol, dar Peninsula Chalcidică nu atârnă de acum înainte de noul Impărat, ci de alt potentat latin, de regele italian din Salonic, care îngădui baronilor şi episcopilor săi a-şi clădì castelul în faţa zidurilor bizantine ale mânăstirilor de o intransigentă ortodoxie cari trebuiau să plătească dăjdi neobişnuite. Pe când episcopul catolic de Şamaria, zisă şi Sebastia, exercità drepturi episcopale la Athos (3), pe când călugării intransigenţi aveau să sufere prigoniri şi închisori dela comandantul garnizoanei frânce, ca acel Macarie din «Muntele cel Bun» (Kalorites), care-şi plânse în versuri suferinţile (4), Papa îşi însuşì drepturi de ocrotire şi de control asupra comunităţii, îngăduind, în adevăr, fraţilor, la 1208, să nu atârne de acel episcop, ci, aşà cum ceruseră ei, numai de Impărat, fie şi de cel latin, eretic (5). In sfârşit, la 1210, după o nouă hotărîre pontificală, o garnizonă latină fu aşezată în castel de Impăratul Henric, subt un şef care atârnà feudal de Salonic (6). La urmă Athosul pare a fi scăpat însă şi de aceasta (7), cum scăpă de uzurpaţia Catalanului Berenguer d'Entença (8). Apoi, după ce, în aceste regiuni, fiind înfrânţi «Imperialii» greci din Epir, puterea trecù asupra Ţarului din Târnova, Ioan Asan, se încercă supremaţia Mitropolitul bulgar din Salonic (9), se dădù de călugări o luptă învingătoare împotriva acestuia, luptă în care iarăş nu erà vorba de bulgarism şi grecism — nici în Chilandar nu se păstrà de sigur cul-

(1) Publicată în «Trudi» ale Academiei din Chiev, Iunie 1871. Cf. Petit, în adausul la Βυζαντινὰ χρόνικα, XVII (1911); D. N. Anastasievici, în Глас din Belgrad, XCII (342), 1913, p. 99 şi urm. Actul sârbesc al lui Nemania, în Miklosich, *Monumenta Serbica*, p. 4—6.

(2 Jirecek, *l. c.*

(3 Gerland, *Geschichte des lateinischen Kaiserreiches von Konstantinopel*, I, Homburg v. d. Höhe 1905, p. 98 şi nota 4, p. 149 şi urm.

(4) N. Bănescu, *Deux poètes byzantins inédits du XIII-e siècle*, Bucureşti 1913, după lucrări greceşti recente asupra Athosului Gherasim Smyrnakes, Τὸ Ἅγιον Ὄρος, Atena 1903 şi Cosma Vlachos, Ἡ Χερσόνησος τοῦ ἁγίου ὄρους Ἄθω).

5) Gedeon, *l. c.*, pp. 177—8. Cf. Meyer, *l. c.*, p. 50 şi n. 1.

(6) Gerland, *l. c.* Cf. şi *ibid.*, pp. 194, 205.

(7) *Ibid.*, p. 240.

(8) Cronica lui Ramon Muntaner.

(9) Meyer, *l. c.*, p. 187 şi urm.

tura slavă,—cum nu fusese vorba înainte de bizantinism şi latinism, ci de independenţă monahală şi de cotropire episcopală(1).

Paleologii aduseră cu ei, nu numai trecătoare încercări de Unire cu Roma, deci pedepsirea Athoniţilor intransigenţi cari le stăteau în cale(2), ci şi legătura cea mai strânsă cu Patriarhia, care, în adevăr, timp de aproape două sute de ani, cucerì necontenit pentru folosul şi prestigiul Imperiului(3). Dela început, după prada aventurierilor catalani(4), Athosul fu sacrificat; actul dela 1312 îl supune autorităţii «Bisericii celei Mari».

In acest timp însă Muntele Sfânt capătă o însemnătate literară şi artistică pe care n'o avuse până atunci. Aici a trăit sfântul călugăr Petru. Vieaţa-i fu scrisă de marele reprezentant al doctrinei mistice, hesychste, care dă atunci lupta ei hotărâtoare, Grigorie Palamas, care, el însuş, ucenic al Hagioritului Teolept (5), îşi petrecù vieaţa între părinţi. Intreaga poporaţie monahică luă partea lui împotriva lui Nichifor Gregoras, şi aici alcătuì ieromonahul Constantin lucrarea sa împotriva «scrisului mincinos» (ψευδολογία) al lui Gregoras(6). Marcu, egumenul din Lavra, se însemnă şi el între polemiştii acestui timp iritat(7). Duşman al latinizanţilor Varlaam şi Akindynos, însuş Impăratul uzurpator Ioan al VI-lea Cantacuzino îşi petrecù o parte din ultimii ani la Athos, ca monahul Ioasaf Christodulos, «robul lui Dumnezeu», scriind împotriva Musulmanilor şi a Evreilor. Patriarhul său (dela 1353; restabilit în 1364; retras în 1375;+1379), Filoteiu, zis Kokkinos, venià şi el, ca şi Isidor şi înaintaşul, dela începutul veacului, Atanasie, dela Athos, deşì erà un convins Palamit(8). Se adăugì şi o subtilă dispută de cult între călugări(9).

(1) După Hopf, *Griechenland im Mittelalter*, I, rezumat *ibid.*, pp. 52—3. In mănăstirea Philotheu erau Bulgari: nu fără opoziţie o elenizează apoi Sf. Dionisie (Gedeon, *l. c.*, p. 61).

(2) Bănescu, *l. c.*, p. 6; Gedeon, *l. c.*, p. 136 şi urm.—Asupra caracterului exagerat al povestirilor, Millet, *l. c.*, p. 75.—E interesant că la 1278 găsim un episcop de Karyes (Καρύας; Papadopulos Kerameus, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, IV, p. 382, no. 59.

(3) O icoană dela soţia lui Mihail, Teodora; altele dela fiul ei Andronic; Millet, Pargoire, Petit, *Inscriptions chrétiennes du Mont Athos*, I, Paris 1904, no. 359.

(4) Migne, *Patrologia graeca*, CXLV, p. 444.

(5) Gedeon, *l. c.*, p., 207.

(6) Krumbacher, *l. c.*, p. 103 şi urm.

(7) *Ibid.*, p. 106.

(8) *Ibid.*, pp. 107—8.

(9) Gedeon, *l. c.*, pp. 147—8.

In aceste certe, în cari Sârbii avură un rol special (1), protul Athosului îşi pierdù locul, fiind scos de Patriarh (2). După ce, pe la 1320, Sârbii zugrăviseră din nou Vatopedul (3), după ce Ştefan Uroş întărise, la 1343, privilegiile Hilandarului (4), Ştefan Duşan Ţarul sârbesc, nu apărù, pe atunci, prin 1345—7, la Athos, unde dăruì, la Philotheu, lemnul crucii, ca înoitor al timpurilor când doi prinţi sârbeşti stăteau în chiliile muntelui, ci ca urmaş al stăpânitorilor Macedoniei şi Salonicului, ca reprezentant şi el al neapăratei protecţii imperiale. Acesta e sensul vizitei pe care o făcù el, împreună cu soţia sa, după încoronarea ca Ţar, în 1347 (5).

După moartea lui Duşan însă, Biserica sârbească erà să se întoarcă, prin Despotul Uglieşa, căruia i se atribue clădirea lăcaşului Simopetrei (6), la Patriarhie, de care se desfăcuse. Ca o urmare, Constantinopolea bisericească supuse iarăş, la 1368, Sfântul Munte episcopului din Hierissos. Dăruindu-i în acelaş timp metoaşe constantinopolitane, ca în 1367, subt Patriarhul Filoteiu (7), apoi la 1375—8 (8), înlocuind la Ivir călugării asiatici cu greci (9), se lucrà astfel la confundarea acestei organizaţii separatiste în vieaţa generală a Bisericii celei Mari. Totuş la 1380—5 şi Trapezuntul căutà să-şi aibă sucursala monastică la Athos: Impăratul Alexie, Comnenul de acolo, ajută pe un călugăr din Castoria a clădì mânăstirea acestuia, «a lui Dionisie» (10) şi fratele acelui călugăr ajunse Mitropolit de Trapezunt (11); se păstrează încă actul fundaţiei, din 1374 (12). Dar Sârbii păstrară încă în mânăstiri un mare rost, care erà socoţit primejdios până pe la 1370 (13): în 1369 «Impăratul Serbiei şi Romaniei» Uglieşa,

(1) Miklosich şi Müller, *l. c.*, I, p. 296 şi urm.

(2) Brockhaus, *l. c.*, p. 25.

(3) Gedeon, *l. c.*, p. 179. Şi Impăratul Andronic cel Bătrân făcuse danii, la 1319 *(ibid.)*.

(4) *Ibid.*, p. 147.

(5) Cf. *ibid*, p. 201; Jirecek, *Gesch. der Serben*, I, pp. 388—9, după Florinschi, *Pamiatnic* şi Vieaţa lui Isaia, în *Glasnic*, LVI, pe 1884; Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 299.

(6) Gedeon, *l. c.*, p. 91.

(7) *Ibid.*, p. 161.

(8) Jirecek, *Gesch. der Serben*, I, p. 439.

(9) Cf. Gedeon, *l. c.*, p. 171. Intre 1350 şi 1364; Miklosich şi Müller, I, *Acta et diplomata graeca*, I, pp. 277—8.

(10) Gedeon, *l. c.*, pp. 180—1.

(11) *Ibid.*, p. 202. Pentru aşà zisa Evanghelie a lui Alexie la Pantokrator, Brockhaus, *l. c.*, p. 236, nota 4.

(12) *Ibid.*, p. 237.

(13) Ph. Meyer, *l. c.*, p. 55.

ctitor la paraclisul Anarghirilor dela Vatoped (inscripţie *greacă*) (1), apoi la Simopetra (1364?) (2), dăduse posesiuni Cutlumuzului (3). Fiica Cezarului Voihna, călugărită ca Eufemia, făceà, în 1399, daruri la Chilandar (4). Cât priveşte pe Bulgari, la 1342 Ţarul cel tânăr Alexandru ar fi făcut danii Zographului, insistând asupra faptului că Athosul erà al *mai multor* limbi: Greci, Bulgari, Sârbi, Ruşi, Iviri (5).

II.

Am arătat aiurea (6) că shisma patriarhală sârbească fusese înlăturată, în ce priveşte regiunile macedonene, de către acelaş Ioan Uglieşa, stăpânitorul de fapt al acestor ţinuturi. Serbia de Nord, de către Morava şi Dunăre, rămase însă subt afurisenia Bisericii celei Mari din Constantinopol. Pentru a o liberà, după noua organizare a acestei laturi subt cneazul, «contele» Lazăr din părţile Rudnicului, trebuià o mijlocire. Şi ea nu puteà să vie de nicăiri cu mai multă competinţă şi trecere decât dela acest Munte Sfânt, unde Chilandarul erà plin de călugări sârbi, cari, pornind de acolo, străbăteau pentru eleimosină întreg teritoriul naţiunii lor, ca predicatori ai «vieţii curate» în pustiu şi unde, pe de altă parte, domnià, în această epocă, cel mai desăvârşit respect faţă de unitatea ortodoxă, reprezentată de vechea Patriarhie a toată lumea.

Intre călugării aceştia de limbă slavonă erà un Isaia, a cărui vieaţă a fost scrisă ca a unui sfânt (7), un Partenie, pe care nu-l cunoaştem altfel şi un al treilea învăţat ieromonah, ştiutor de greceşte ca şi de slavoneşte, scriitor şi cuvântător în amândouă limbile, caligraf desăvârşit, Nicodim. Rudă cu Lazăr, ca unul ce se născuse la Castoria (8), dintr'o mamă sârbă — tatăl său fiind Grec, dar nu dela acesta-şi luă îndreptarea, — acest călugăr venise mai

(1) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 105.

(2) *Ibid.*, n-ele 525, 527; Smyrnakis, p. 93 şi urm. Cf. *ibid.*, p. 492.

(3) Smyrnakis, *l. c.*, p. 518; Gedeon, *l. c.*, p. 182. Ana Paleologa face dar Ivirului o Psaltire (Brockhaus, *l. c.*, p. 236.

(4) Smyrnakis, *l. c.*, p. 488.

(5) Actul, la 1346, după Sreznevschi, свѣдѣнія и замѣтки, in Sircu, Время и жизнь патр. Евтимия, Petersburg 1898, pp. 55—6; Ştefulescu, *Tismana*, ed. a 2-a, p. 31 şi urm. Gradaţia naţiilor şi în genere tendinţa naţională îmi par *suspecte*.

(6) Aceste *Anale* pe 1912, p. 400.

(7) Rubarac, în *Archiv fur slavische Philologie*, XI, p. 354 şi urm.

(8) După alţii la Prilep; Hasdeu, *Istoria critică*, I, ed. a 2-a, p. 141 şi nota 15.

de mult la Athos, se așezase în mânăstirea Chilandarului, ajunsese egumen acolo, pentru ca, mai târziu, să fie și protos al Sfântului Munte (1). Intovărășit și de trei demnitari dela Curtea Craiului său, el merse la Țarigrad și isprăvì iute opera de pace, întorcându-se apoi între Sârbi pentru a le aduce la cunoștință că blăstămul de deasupra capetelor lor s'a ridicat.

Vieața Sfântului asigură că erà vorba ca mijlocitorul să fie răsplătit prin ridicarea la demnitatea bisericească cea mai înaltă în neamul său, aceea de Patriarh la Peć sau Ipec. O nebiruită aplecare către singurătate îl făcù însă a se îndepărtà, și el își găsì adăpostul în Craina, care pe vremea aceea nu ascultà de Lazăr, ci de Țarul bulgăresc al Vidinului, Sracimir (2). Motive politice s'au amestecat de sigur în această hotărîre, dar nu le putem lămurì.

După datina Athosului, el înălță aici două mânăstiri, de o vieață nouă, aspră și harnică: limba erà cea slavonă, a fraților, direcția cea grecească, a Bisericii celei Mari. Una din ele are drept ctitor pe un «beg» Radu, în care s'a văzut unul din fiii lui Alexandru Vodă Munteanul și urmașul lui Vlaicu, care, având legături și în Vidin, al cărui Țar îi erà și cumnat, ajunse cel mai călduros ocrotitor al bunului sihastru. Când, pe pământul acestuia, venind dela Cladova, el înălță mânăstioara dela Vodița, cu hramul patronului asceților, Antonie, apoi, în munții Gorjului, aceea dela Tismana, închinată Maicei Domnului, patrona Sfântului Munte, — fără a mai vorbì de ctitoria, nesigură, dela Gură-Motrului (3) și de cea, probabilă, a Prislopului hățegan, pe locuri ce se țineau poate de Țara-Românească—, nu e de nevoie să mai întrebăm ce regulă monastică introduceà acolo. Astfel Vladislav fu pentru această târzie înflorire nouă a călugăriei athonice ceeace fusese pentru cea dintâi sădire a ei un Nichifor Phokas. Ca și acesta, el dădù mânăstirii *sale* dela Vodița—și tot așà făcù și fratele său Radu pentru Tismana—, ridicată prin osârdia Sfântului, următor după patru veacuri al lui Atanasie Trapezuntinul, odăjdii și odoare, vămi dunărene, dela Orșova bănățeană la Rahova Bulgarilor, vii și bălți de pește, brânză, grâu, ceară, miere, postavuri și încălțăminte pentru frați. Tot după

1 Vieața lui, tipărită la Râmnic în 1763, refăcută de duhovnicul Ștefan dela Tismana în 1839 (*Vieața prea-cuviosului părintelui nostru Nicodim*, ed. Iosif Bobulescu, București 1883). Cf. *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia*, trad. Emilia Cioran, p. 179.

(2) Ruvarac, *l. c.*

(3) La Ștefan ieromonahul, *l. c.*, pp. 38—9.

tipicurile dela Sfântul Munte, întemeietorul aveà dreptul a-şi numì urmaşul. Şi aici, jurisdicţia episcopală, ca şi drepturile feudale ale nobililor din vecinătate, se înlăturau cu totul. In sfârşit, precum la Athos Lavra şi mânăstirile făcute după dânsa de Atanasie alcătuiau un singur corp ca organizaţie, ca norme şi supraveghere, astfel aici Vodiţa şi Tismana—în Moldova, pe urmă, Neamţul şi Secul — rămâneau de o potrivă sub cârja egumenului întemeietor şi a urmaşului hotărît de dânsul. Prin aceasta se întemeià o nouă vieaţă monahală, cum n'o avuseră şi nu puteau s'o aibă vechile lăcaşuri puse subt oblăduire de Mitropoliţi şi episcopi.

Dar introducerea spiritul atanasian în Ţara-Românească, tocmai în momentul când ea îşi căută o organizare bisericească, avù şi o altă urmare, mult mai însemnată. Orice caracter vor fi avut mânăstirile de până atunci—de cari vor fi fost, căci vorba «călugăr» ca şi vorba «mânăstire» sunt în legătură cu alte faze din desvoltarea limbii —, Mitropolia întemeiată de Alexandru Vodă pentru Iachint de Vicina, strămutat de pe malul drept, dobrogean, al Dunării, erà grecească, prin legăturile sale ierarhice, ca şi prin persoana însăş a fundatorului. Grec a fost şi cel dintâiu urmaş al acestuia, Constantinopolitanul Daniil Kritopulos(1). Greceşte s'a cetit în Mitropolia din Argeş până la o dată poate destul de târzie, în tot cursul epocei în care *nu găsim documente slavone.* Dacă Vladislav dă un act slavon lui Nicodim, cuprinzând privilegiile Vodiţei, acest act e singurul de acest fel care s'a găsit până acum. Dar, *vieaţa de mânăstire fiind, după normele Sfântului Munte, cu totul ferită de orice amestec episcopal, această cultură slavonă s'a putut păstrà şi, deoarece ea se puteà hrănì şi întărì din vecinătatea Ţinuturilor slave, ceeace pentru cultura grecească erà cu nepudinţă, încă de pe vremea lui Mircea fiul lui Radu, şi el un ocrotitor al lui Nicodim, slavismul biruise, ca limbă a Bisericii şi ca limbă oficială a Statului, trecând aproape în acelaş timp în Moldova, unde, încă dela început, recunoscând mai puţin drepturile ierarhice ale Constantinopolei, se duse o luptă înverşunată împotriva stabilirii influenţei cărturăreşti a Grecilor.*

Mânăstirile lui Nicodim înfăţişau întru toate modelele dela Sfântul Munte: ziduri înalte de încunjurare, chilii săpate în ele, «catoli-

(1) V. aceste *Anale* pe 1911, p. 388 şi urm.

conul» la mijloc, în chip de cruce, cu ramurile laterale rotunzite în formă de abside pentru strane, cupolă sprijinită printr'un sistem arhitectonic particular, baptisteriu, schituri lăturalnice și chilii pierdute prin păduri. *Astfel de acum înainte normele de artă ale Athosului, cari veniau din Asia, unde Georgia le-a păstrat, și nu din Serbia veacului al X-lea, a cărei cultură nici nu existà, au căpătat la noi stăpânirea lor deplină, exclusivă.*

Intemeierea de mânăstiri urmă și mai departe în Principatul muntean, fiecare Domn, ba chiar fiecare boier bogat având mândria de a fi întemeiat un nou lăcaș. Despre una din ctitoriile următoare, Cozia, a lui Mircea, știm, după o legendă ardeleană, care nu e decât punerea în versuri a Vieții primitive a lui Nicodim, așà cum se păstrà la Prislop(1), că a fost sfințită tot de Nicodim, cum e poate cazul și cu vecina mânăstire a Cotmenei din Argeș și cu Strugalea pomenită tot de Mircea într'o carte de scutire(2). Dar ele nu mai făceau parte din organizația atanasiană a Sfântului. Când, la 1406, în calea spre Severin, Mircea se oprește la Tismana, el are cu sine și pe «egumenii mânăstirești» (3), — *mai mulți*, nu *unul singur*.

Prin această introducere a caracterului athonic se păstrase caracterul de internaționalitate, care deosebește dela început asemenea fundații. In pomelnic apar lângă Vladislav, lângă Radu — al cărui privilegiu nu s'a păstrat—,lângă Dan fiul acestuia (16 Iunie 1387), lângă Mircea și cel de-al doilea Dan, lângă Vlad Dracul, și binefăcători străini, întregul șir de crai și despoți sârbi: și Lazăr, și Ștefan — al cărui document îl avem (4), — și Banul severinean Lucaciu, pe care-l credm Ungur(5), și stăpânitorii Ungariei: Sigismund Impăratul, la 14 Iulie 1418, 29 Septemvrie și la 20 Octomvrie 1420 și 28 Octomvrie 1429, un ctitor de altă lege al lăcașurilor «celor ce viețuesc în țara Ungrovlahiei, carea este Basarabia» (6),

---

(1) *Buciumul*, 1863, p. 12; Hasdeu, *Istoria critică*, I, ed. a 2-a, p. 139; cf. Iacob Radu, *Istoria vicariatului Hațegului*, Lugoj 1913. — Cântece slave despre el, Hasdeu, *l. c.*, p. 145.

(2) Hasdeu, *Arhiva istorică*, I[1], 97—8.

(3) *Ibid.*, p. 98.

(4) *Ibid.*, p. 17 și urm.

(5) In privilegiul lui Dan al II-lea.

(6) Venelin, Влахо-Болгарскія граматы, la aceste date; Ștefulescu, *l. c.*, pp. 156—60; cf. doc. 245/XI al Ac. Rom.

Ioan Hunyady, la 20 Octomvrie 1444 (egumen fiind acuma, după Agafton, Gherasim) (1),—în calitate de suzerani și ai Țerii-Românești și ai Serbiei.

Această stare de lucruri ținù până după 1453, când, în urma cuceririi Constantinopolei de Turci, legăturile cu Biserica cea Mare se făcură din cele mai strânse. Fără a se încercà din nou grecizarea organizației bisericești muntene, slavizată cu desăvârșire și pentru multă vreme, autonomia athonică a mânăstirilor unite Vodița și Tismana încetă. Și, când, cevà mai târziu, Patriarhul Nifon, fost șef al aceleiaș Mari Biserici, venì, chemat de Radu cel Mare, spre a desăvârșì rosturile ierarhice ale Mitropoliei Ungrovlahiei, din această desăvârșită scutire mânăstirească, neatârnată de vlădici și boieri, nu rămăsese măcar o părere de rău.

In ce privește Moldova, regimul athonic fu de și o mai scurtă durată. El nu cuprinse mai mult decât Neamțul și Bistrița, dar, când ele fură înnoite din piatră de Alexandru cel Bun, Iosif, Mitropolitul pe care-l voise și-l putù impune acesta, intră în ele în calitate de ctitor, reunindu-le, deși episcop, sub cârmuirea lui și a lui Dometian, «popa» numit de dânsul (2), întocmai precum, contra episcopilor, Nicodim reunise sub cârmuirea lui Vodița și Tismana. Apoi, *prin aceasta,* ele rămaseră în seama Mitropoliților Moldovei.

III.

Incă din vremea lui Vladislav, al treilea Mitropolit muntean, Chariton, erà, în retragerea sa, *protos* athonic, petrecând mai multă vreme într'o mânăstire care nu e numită, dar pe care o putem gâcì după daniile ce au făcut mai târziu Domnii noștri «mânăstirii lui Chariton»: e Cutlumuzul (3). Prin el întâiu, cum se va vedeà și mai departe, s'au stabilit legături directe între Principatul muntean începător și obștea, pe atunci înfloritoare, a Athosului, pe care o reprezentà la noi o întreagă vieață monahală autonomă.

La mânăstirea Lavrei se păstrează încă o icoană, de sigur una din cele mai vechi lucrate la noi, care poartă, în maiuscule, următoarea inscripție greacă:

† Ἰωάννης Βλαντισλάβος Μέγας Βοεβόδας, ἐν Χριστῷ Θεῷ πιστὸς Αὐθέντης κὲ αὐτοκράτωρ πάσης Οὐγκροβλαχίας.

(1) Venelin, *l. c.*; Ștefulescu, *l. c.*, p. 162 și urm.
(2) Hasdeu, *Arhiva istorică*, I[1], pp. 140—1: понеже сѫт ѡба владычьствами.
(3) Hurmuzaki, XIX, p. 10 și urm.

† Ἄννα εὐσεβεστάτη Μεγάλη Βοεβόδισα, ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὴ κὲ αὐτοκρατώρισα πάσης Οὐγκροβλαχίας.

† Ἀγαθὴ ψυχὴ βρύει δάκρυα, προσευχὴ δὲ κτᾶται σωφροσύνην (1).

Adică:

† Io Vladislav, Marele Voevod, în Hristos Dumnezeu Domn și de sine stăpânitor a toată Ungrovlahia.

† Ana, prea-cucernica Mare-Voevodeasă, în Hristos Dumnezeu credincioasă și de sine stăpânitoare a toată Ungrovlahia.

Sufletul bun izvorăște lacrămi, iar rugăciunea câștigă înțelepciune(2).

Să adăogim la aceasta faptul că odinioară «arcada de căpetenie a Lavrei erà mai înaltă decât celelalte două și purtà, săpat la extremitatea coperișului de plumb, numele Voevodului muntean Vladislav» (3). Inscripția privitoare la Vladislav formează No. 334 din colecția publicată de Millet, Pargoire și Petit. Ea s'ar aplicà la Vladislav *cel nou*, al III-lea. Barschi, cunoscutul călător rus, care a păstrat multe știri despre trecutul Athosului, o dă astfel:

Βλαδισλάος Ῥάδουλ Ἰω Βοεβόδας Οὐγγροβλαχίας καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων, ἔτους ͵ζλδ'.

Ceeace trebue refăcut așà, — înlăturând greșelile lui Barschi și ale înnoitorului inscripției:

Ἰῶ Βλαδισλάος Ῥάδουλ Βοεβόδας Οὐγγροβλαχίας καὶ αὐτοκράτωρ (fără Ῥωμαίων), ἔτους ͵ζλδ'. (Io Vladislav fiul lui Radu Voevod al Ungrovlahiei și de sine stăpânitor; 7034).

De care Vladislav e vorba de fapt *în ce privește icoana?* De Vlaicu sau de cel care, în mai modeste împrejurări și cu perspective politice mai reduse, a domnit în cea dintâi jumătate a veacului al XVI-lea?

Vladislav I-iu sau Vlaicu (Layko) poartă într'un act slavon (4)

(1) Pentru o αὐτοκρατορικὴ ἡγουμένη Ἄννα, care ar fi mama Sf. Sava, v. Smyrnakis, *l. c.*, p. 489.

(2) T. Burada, în ***Revista pentru istorie, arheologie și filologie***, III, pp. 76—7; Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 361; Smyrnakis, *l. c.*, p. 387.

(3) «L'arcade centrale était plus haute que les deux autres et portait, gravé à l'extrémité de la toiture de plomb, le nom du Voévode valaque Vladislav»; Millet, în ***Bulletin de correspondance hellénique***, *l. c.*, pp. 88—9.

(4) Și în Ștefulescu, ***Tismana***, ed. a 2-a, pp. 48—9.

titlul de «în Hristos Dumnezeu bine-credincios (благовѣрнии) Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn a toată Ungrovlahia (вжгровлахїи). In actele latine, scrise pentru Ungaria, el apare numai ca «Voevod muntean» *(Vayvoda transalpinus)*, cu voia lui Dumnezeu și a Măriei Sale Regelui». Dar, pentru Răsăriteni, și tatăl său Alexandru fusese «*Mare* Voevod și Domn a toată Ungrovlahia» (1). Și ca «Mare Voevod» apare și Vladislav în corespondența lui cu Patriarhia (2). Ca «autocrat» și «autocrată» (αὐτοκρατώρησα) ai Moldovei se socot, câtevà decenii mai târziu, Alexandru cel Bun și soția lui, Marina (3). Și, în sfârșit, numai în epoca de până la 1380 în Țara-Românească, limba grecească se întrebuințează, cum s'a văzut și mai sus, în Biserică, pe care n'o cucerise încă slavismul.

Și încă un argument se poate aduce. La Tismana s'a păstrat, într'o prelucrare târzie, dela sfârșitul veacului al XVIII-lea, pomelnicul de ctitori, care începe cu Vladislav I-iu. Ana Doamna se întâlnește la sfârșitul paginei întâia, și anume după Craiul Lazăr, Ștefan Lazarevici, despotul sârbesc, și Gheorghe Brancovici, urmașul lor, și după Mircea, care e, de sigur, cel Bătrân; pe acea foaie cel de-al treilea Vladislav nici nu e pomenit (4).

Iar acesta poartă în actele sale numai titlul de «Voevod și Domn a toată țara Ungrovlahiei» (5).

Lavra, în forma ei dela 1535 (6), aveà un fronton cu stâlpi, un fronton superior și trei turnuri, din cari unul în fund și două pe lături. Afară de pridvor, Vladislav n'a înnoit de sigur nimic la vechea zidire. Aceasta, datând în ce privește cele dintâi elemente, fundamentale, din vremea bătrânului ctitor al mânăstirii și al întregului Munte Sfânt, are o formă care nu samănă cu a marilor biserici constantinopolitane (acestea din Athos având numai 10—12, chiar 15 metri lungime). In cruce, ea a dat modelul pentru celelalte zidiri, creându-se un tip athonic pe care-l găsim și în unele lăcașuri mai mărunte din Bizanț chiar. Unii istorici ai artei au vorbit de o origine sârbească, absolut imposibilă — cum am spus-o și mai sus —

(1) Hurmuzaki, XIX, p. 1 și urm.
(2) *Ibid.*, p. 6 și urm.
(3) In aceste *Anale* pe 1913, Iorga, *Patrahirul lui Alexandru cel Bun*.
(4) Ștefulescu, *l. c.*, p. 174.
(5) Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, Târgu-Jiului 1908, p. 84. — Ștefulescu (*Tismana*, p. 84), îi dă ca soție pe Ana Doamna fără să arăte izvorul.
(6) Millet, *l. c.*, pp. 84—5, 88; Brockhaus, *l. c.*, pp. 19, 21.

pe la anul 1000, când nici nu ființă un Stat al Serbiei, sau de una georgiană. Aceasta din urmă înseamnă numai atât, că acest tip pentru bisericile mânăstirilor, unde *nu se puteà așteptà public la slujbă*, unde, deci, *călugării erau singuri între ei*, s'a răspândit în acele părți caucasiene mai mult decât aiurea (1). Mai departe, intrarea se face prin față numai (și prin abside, la Chilandar numai) (2). Galeriile pentru catehumeni și femei (cum sunt la noi la Strehaia și la biserica domnească din Târgoviște) amândouă, în forma lor dela început, din veacul al XVI-lea), lipsesc (3). Anafornița (prothesis) și diaconicul se adaugă deosebit la forma de trifoiu a corpului bisericii primitive (4).

De curând se lucraseră în acest stil Protaton, biserica din Karyes, datorită bătrânului Impărat Andronic, Vatopedul (1312), paraclisul Sf. Nicolae dela Lavra (5). *Așà a fost, de sigur, Vodița, și așà trebue să fi fost în forma originară Tismana.* Astfel, prin venirea lui Nicodim dela Athos, prin petrecerea la Athos ca șef al întregii vieți monahale a Mitropolitului muntean Chariton, prin darurile și lucrările lui Vladislav la biserica Lavrei, Țara-Românească și, dela dânsa, Moldova căpătară normele de clădire cari se păstrează, adăugite și amestecate cu alte influențe, locale sau venite din Apus — Ardealul, Polonia —, până la capătul unei desvoltări arhitectonice demne de tot interesul.

Neapărat că tot din acest Athos, care primià obiecte de artă dela Impărații bizantini ai timpului — găsim un potir dela Manuil Paleologul (6) —, se luară modèle pentru podoabele nouălor clădiri de piatră ce se ridicau. Intre aierul lui Nicodim, păstrat acum în Muzeul dela București (7), și acela pe care l-au descoperit dăunăzi

(1) Se citează: O. Wulff, *Die Koimesiskirche in Nicäa*, Strassburg 1903; Strzygowski, *Kleinasien*, Leipzig 1903; Pulgher, *Les anciennes églises byzantines de Constantinople*; Kanitz, *Serbiens byzantinische Monumente*; Grimm. *Monuments d'archéologie byzantine en Géorgie et en Arménie*; Матеріалы по археологіи Кавказа.

(2) Brockhaus, *l. c.*, p. 20.

(3) *Ibid.*— La Protaton nu găsim nici cupola (ca la Borzeștii sau Reusenii lui Ștefan cel Mare ; *ibid.*

(4) *Ibid.*, pp. 20—1. Așà la Cutlumuz.

(5) *Ibid.*, pp. 24—5, 57 și urm.

(6) *Ibid.*, p. 48.— Pentru legăturile lui Ioan Paleologul cu Muntele Athos, v. Gedeon, *l. c.*, p. 9. Ioan al VII-lea îi face daruri; *ibid.*, pp. 333—4.

(7) Reprodus în Sp. Cegăneanu, *Muzeul Național de antichități, obiecte bisericești*, București 1911. Cf. aceste *Anale*, XXXIV, p. 455.

învățați francezi la Salonic (1), fixându-l în epoca ultimilor Paleologi, sunt vădite asămănări. Deși Athosul erà pe atunci foarte sărac în pictori, căci, dacă lucrările dela paraclisul Sfântului Nicolae s'au dovedit (2) a fi făcute de un Catalan din Teba numai la 1560, — Φράγγος ὁ Κατελλάνος ἐκ Θηβῶν τῆς Βοιωτίας (3) — și pictura, din 1423, dela biserica Sf. Gheorghe în mânăstirea Sf. Pavel e datorită unui Constantinopolitan, Andronic (4), — o influență a putut să vie și în această privință de acolo.

III.

A face danii la Athos ajunsese o datorie de evlavie pentru stăpânitorii balcanici din acest timp, și nu numai pentru Greci, ca Despotul Manuil Cantacuzino, al Moreii (5), ori Andronic Paleologul din Salonic (6), ca soția lui Manuil, fiică a lui Dragaș Sârbul, ori, în sfârșit, «Ana Paleologa Cantacuzina Philanthropena» (7). Lazăr, cneazul Serbiei, pe care și pomelnicul dela Tismana și cel dela episcopia Râmnicului (8), întemeiată cam în aceeaș vreme, îl înseamnă între ctitori, se gândì la Panteleimon, vechea mânăstire a «Rușilor» (9). El, «cneaz al Serbiei și Impărat al Greciei», e înfățișat la paraclisul «Zonei» (Brâului Maicei Domnului) în genunchi, oferind darul său Precistei (10). Mai târziu, Ștefan Despotul, vasalul lui Baiezid Fulgerul, acelaș Ștefan care a închinat moșii mânăstirilor lui Nicodim, dăruește Vatopedului, unde se așezà atunci (1426) și ușa de marmură a pridvorului (11), o cutie de moaște, și în nu-

(1) *Bulletin de correspondance hellénique*, 1905, p. 259 și urm.: Le Tourneau și Millet, *Un chef-d'œuvre de la broderie byzantine.*

(2) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 373.

(3) Brockhaus, planșe.

(4) Cetesc inscripția dată în facsimile de Brockhaus, *l. c.*, p. 275 (cf. *ibid.*, pp. 37, 59), astfel: Ἀνιστορήθη μὲν ὁ περικαλέστασος ναὸς οὗτος τοῦ Μεγαλομάρτηρος Γεωργίου τῇ συνδρομῇ Μητροφάνους τοῦ τῆς Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας σκευοφύλακος τῷ ͵ς϶ λα', χεὶρ Ἀνδρονίκου τοῦ Βυζαντίου, καθιερώθη δὲ τῷ ἁ. Γεωργίῳ τῇ [ἡ]μέρᾳ τῶν ἐγκαινίων τούτου ἁγίου, ἡμέρᾳ τῆς ἑωρτῆς τοῦ ἁγίου, ἀντὶ εἰσόδων ἱεροῦ... Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Βενεδίκτου..., ἐν ἔτει τῷ ͵ς϶ λγ'-ῷ ἰνδικτιῶνος γι'.

(5) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 70.

(6) *Ibid.*, n-le 74—5.

(7) *Ibid.*, no. 76. *V.* și *ibid.*, n-le 111, 461.

(8) *Sf. episcopie a Râmnicului*, București 1906, p. 256.

(9) Gedeon, *l. c.*, p. 193; Millet, *l. c.*, p. 74, nota 2.

(10) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 101.

(11) Brockhaus, *l. c.*, p. 25.

mele tatălui (1) și al lui «Ioan Mitropolitul, din Toplița» (2). Al lui trebue să fie și turnul clopotelor, din 1427 (3), în care alți călători, cetind data de 1496, au crezut că văd chipul lui Ștefan cel Mare însuș în genunchi (4). Incă mai darnici fură Gheorghe Brancovici, care isprăvì în shima călugărească, sub numele de Gherasim, și fiica lui, Mara, care ajunse «Țariță», Impărăteasă, prin «căsătoria» ei cu Sultanul Murad. Il vedem pe acest nou Despot făcând, în 1429, danii la Castemunit (5). In 1440 ei lucrează la Sf. Pavel (6), unde se păstrează dela dânșii douăsprezece cutii de moaște (7) și amintirea milosteniilor lui «Ghiurie», lui «Gherasim despotul Semendriei» (Συμένδρου). Inscripția slavonă ce erà odată deasupra ușii, cu închinare către Maica Domnului și «sfântul, slăvitul, marele mucenic Gheorghie» e de sigur a lui, purtând data de 1447 (8); de altminterea se vedeà odată aici chipul său și ale fiilor (9). Gheorghe făcuse la 1423—5 și un paraclis (10). In ușorii dela Rhossikon se cetește numele lui ca înnoitor, cu data de 1451 (11).

Inrudit cu stăpânitorii de peste Dunăre, având de mamă o Bizantină sau Slavo-Bizantină, Calinichia, purtând pe veșmintele sale de purpură vulturul constantinopolitan, împodobit în sfârșit cu titlul de Despot, Mircea nu puteà să lipsească dintre noii ctitorii ai Muntelui Sfânt, care, pe această vreme, când Bizanțul erà adeseori asediat de Turci și sărăcise foarte mult, atrăgeà tot mai mult vieața bisericească a Răsăritului și cultura în legătură cu dânsa. De aceea, încă dela 21 Noemvrie, indicția a 7-a, ceeace înseamnă, cred, 1414 (12), el dă, după cererea călugărului Ieremia, venit în țară, Sfântului Nicolae din Cotlumuz sau Cotlomuș, clopotniței, «cămbănăriei»,

(1) Editorii cred că e vorba de fiii lui Brancovici.

(2) Brockhaus, *l. c.*, p. 46 și nota 2; Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 69.

(3) Brockhaus, *l. c.*, p. 36. Cf. Millet, *l. c.*, p. 123.

(4 Balș, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* pe 1913, p. 41.

(5) Gedeon, *l. c.*, p. 196.

(6) *Ibid.*, pp. 93—4.

(7) *Ibid.*, p. 189; *Annales archéologiques*, XXIII, p. 260 și de acolo în Brockhaus, *l. c.*, pp. 46—7.

(8) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 426.

(9) *Ibid.* Erà și o bibliotecă slavonă; *ibid.*, *l. c.*, no. 436.

(10) *Ibid.*, no. 437.

(11) Millet, *l. c.*, p. 74, nota 4.

(12 Baldovin Logofătul, adus ca martur, apare în 1413; Aga joacă un rol la 1421 (I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țerii-Românești cu Brașovul și cu Țara-Ungurească*, I, București 1905, pp. 4, 12).

satul Cireșovul, pentru pomenirea sa și a părinților, «pentrucă este a noastră mânăstire», zice el (1). După dânsul un Basarab Vodă (la 6945?) (2), apoi un Dan-Vlad (1450; *sic*) (3), întăresc dania. Drăgana, fiica lui Radu Vodă, îi trimete o zavească, iar Vlad, în 1452 (?), miluește cu 1.000 de aspri pe călugărul Cozma venit dela paraclisul Sf. Ilie (4).

Care e partea lui Mircea în starea de acum a mânăstirii, pe care nu în zadar o numià «a lui»? Să amintim că lângă clădirea ce se vede astăzi se aflà alta, ruinată, în care s'a găsit un plumb cu mențiunea Paleologilor (5). Că Radu cel Mare, cum se va vedeà mai departe, alese această mânăstire pentru a o reface, aceasta arată și mai bine adevăratul înțeles al cuvintelor străbunului său. In sfârșit când Ștefan cel Mare va zice Zugrafului нашь монастир, mânăstirea noastră, știm ce înseamnă: mânăstire ridicată de noi.

Deocamdată adăogim că, *în aceste timpuri, când nu mai erà un Bizanț, când Serbia pierise, cu toate micile State desfăcute dintr'însa, asupra Domnilor noștri rămăsese întreaga grijă de a ajutà sfintele lăcașuri lipsite de acum înainte de orice alt patron.* Alexandru-Aldea, fiul lui Mircea, făcù danii de bani *Xeropotamului* și *Zografului*, care-și trimesese în solie pe egumenul Moise, un «popă» și un călugăr (6). Țepeș însuș se făcù apoi ctitor la *Rossikon*, ca și la *Sfântul Pantelimon*, la *Filoteiu* (Φιλοθέου) cu daruri de bani și pământuri (7). El a lucrat poate și pentru înnoirea acestor clădiri, căci, în forma de azi, cea dintâi și a doua datează numai dela Scarlat Callimachi. Pantelimonul primì o pensie de 6.000 de aspri pe an, apoi încă una de 3.000, și dela Vlad Călugărul, în 1487 și 1496, ceeace ar fi o dovadă că această biserică fusese *făcută din nou* de tatăl său, Țepeș (8), și, dacă, în Aprilie 1492, el dăruește schitului *Sf. Ilie*, pomenit în 1452, o sumă așà de însemnată ca 10.000 de aspri (9), aceasta ar însemnà că și aceasta erà *o fundație munteană*.

(1) St. Nicolaescu, în *Universul* dela 30 Aprile 1913.

(2) Cf. Hurmuzaki, XIV, p. 40, no. LXXXII.

(3) *Ibid.*, no. LXXXIII.

(4) *Ibid.*

(5) Emanuel Miller, *Le Mont Athos*, p. 13.

(6) Culegerea lui Regel, Kurtz și Korablev, ca adaus la Βυζαντινὰ Χρόνικα, pp. 174—5, no. VI; Hurmuzaki, XIV, p. 42, n-le LXXIV-V; Uspenschi, în Miklosich, *Slavische Bibliothek*, I, 1851, p. 173; *Studii și doc.*, III, p. LXXVII, no. I.

(7) Hurmuzaki, XIV, p. 40, n-le LXXXV—VII.

(8) *Ibid.*, p. 41, no. XCI.

(9) *Ibid.*, p. 42, no. XCII. Cf. și *ibid.*, no. XCV.

La mânăstirea lui *Grigorie* (Gregorìu) se celește această inscripție pe icoana Hodeghiei Pantanassa:

† Δέησις τῆς εὐσεβεστάτης κυρὰ Μαρίας 'Ασανήνας Παλεολογήνας κυρὰ τῆς Μολδοβλαχίας (1).

Adică:

† Rugăciunea prea-cucernicei Doamne Maria Asanina Paleologhina, Doamna Moldovlahiei.

Soția lui Petru Șchiopul se știe că a fost o Marie Paleologa, dar din Rodos, și ea nu erà Asanină, din neamul Asenizilor. Pe de altă parte, aceea și-ar fi pomenit soțul. In al doilea rând, pe atunci κυρὰ, Doamnă, erà prea puțin pentru tovarășa stăpânitorului Moldovei. In sfârșit Asanii Paleologi, Domni pe malul Arhipelagului, la Cavala, sunt din al XIV-lea și al XV-lea veac (2).

Cred deci că această Marie a fost soția unui Domn moldovean dinaintea lui *Ștefan cel Mare, căci se cam cunosc Doamnele din al XV-lea*. Și în al XIV-lea veac acelaș e cazul (cei dintâi Domni nu puteau aveà relații depărtate; a lui Petru pare a fi fost Litvană, a lui Roman e Anastasia). Dacă ne gândim la datinile grecești din vremea lui Alexandru, la legăturile lui cu Bizanțul, la vizita lui Ioan al VIII-lea Impăratul constantinopolitan, ne-am întărì în altă părere, că, adică, dintre femeile citate lângă Alexandru cel Bun de pomelnicul dela Bistrița—trei fiind Doamne și Ryngalla, străină și cu căsătorie desfăcută canonic, fiind înlăturată, — Maria aceea a cărei fiică e Ana să fie această Asanină, a doua Marie rămâind a fi Marina (3).

Am aveà deci astfel cea dintâi legătură între Moldova și Athos.

Nici un Domn al Moldovei n'avuse până la 1466 legături cu Athosul, când, la 16 Iunie din acest an, Ștefan dă Zografului o sută de ducați, — o sumă însemnată pe acele vremuri (4). Indată el se apucă să refacă această clădire, care-și pomenià ca întemeietori, «subt Leon Ințeleptul», pe «rudele lui Iustinian», Moise, Aron și Ioan—

(1) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 511.

(2) Manuil și Alexandru Asanes din Imbros sunt ultimii stăpânitori din acest neam; Lampros, în Νέος 'Ελληνομνήμων, X, p. 113 și urm.; Iorga, *Ist. Statelor balcanice*, p. 16; *Turcs et Grecs d'Europe* (din *Byzantinische Zeitschrift*), p. 216.

(3) V. *Studii și doc.*, VI, p. 626.

(4) Hurmuzaki, XIV, p. 41, no. LXXXVIII.

poate fraţii lui Samuil Ţarul de Ohrida (1). *Clădirea erà de sigur gata la 13 Septemvrie 1470,* fiind, se pare, prinosul, nu pentru arderea Brăilei, din Fevruarie al anului, care se făcuse fără luptă, nici pentru biruinţa dela Baia asupra lui Matiaş Corvinul — căci pentru aceasta se făcù biserica din acest loc —, ci pentru năvălirea în Secuime. La această dată se mântuise şi bolniţa, spitalul, căruia, printr'un act ce s'a păstrat, el îi dădeà «obrocul» de 500 de aspri pe an, în mâna egumenului Varlaam (2).

Inscripţia dela intrare a fost distrusă de mult. Se păstrà însă acum câţivà ani aceea do pe turnul de veghe, de pe far, în acest cuprins:

Іѡ Стефан Воевода бжїею мастїю господарь землїе молдавскы снь Богдан Воеводꙋ сьтворы сїю коукю за коравлї вь лѣт ҂ѕчпг.

Adică:

Io Ştefan Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al ţerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, a făcut acest turn de corăbii la anul 6983.

Deci e vorba de o clădire din 1474—5, în legătură cu luptele împotriva Turcilor, cari nu-l împiedicau astfel pe Ştefan de a clădì în locurile de totală scutire, de vieaţă particularistă ale Athosului. El urmă şi mai departe cu ctitoriile şi le isprăvià numai la 1495, în ajunul răsboiului cu Ioan-Albert al Poloniei, puind pe trapeză această inscripţie, care s'a sfărâmat acum de ciocanele meşterilor marii mânăstiri *bulgăreşti* de astăzi:

Іс. Хс. ника. Иже вь ха ба благвѣрны Іѡ Стефан Воевода мастю бжїе гпдарь земли молдовлахїиской снь Богдан Воеводꙋ сътворы сїю трапезарю вь лѣт ҂зг, създасе и съвръшисе мсц. юн. з, а гсп҄дства его текꙋщи лѣт м.

Adică:

Isus Hristos învinge. Intru numele lui Hristos Dumnezeu, binecredinciosul Io Ştefan Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al ţerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, am făcut această trapezărie: în anul 7003, s'a zidit, şi s'a săvârşit în luna lui Iunie în 7, iar a Domniei Sale anul al 40-lea curgător (3).

(1) In adevăr, se şi spune de tradiţie că din Ohrida erau ctitorii; Gedeon, *l. c.*, p. 304. Pentru Slavii la Athos în această epocă, Meyer, *l. c.*, pp. 93—4.

(2) După culegerea lui Regel, Kurtz şi Korablev, adausă la Βυζαντινὰ Χρόνικα, în Hurmuzaki, XIV, p. 41, no. LXXXIX.

(3) După Burada, *l. c.*

Au mai rămas la Zograf o icoană dela vechiul ctitor român (1) și cele două steaguri cu Sf. Gheorghe, unul cu data de 7008, pe cari le descrie d. I. Bogdan în *Analele* noastre (2).

Avem încă la Arsenalul din *Vatoped*, înnoit la 1672, acum locuință de rândași, inscripția pe marmură, din 1496, cu armele Moldovei, care mărturisește ctitoria lui Ștefan. In mijloc se văd Hristos și Maica Domnului, căreia în genunchi el îi aduce darul său (Ἰησοῦς Χριστός, Μητὴρ Θεοῦ), iar de jur împrejur: Ὁ εὐσεβέστατος [καὶ φιλόχριστος] Ἰῶ Στέφανος [Βοε]βόδας, ἔτους ͵ζδ,ʹ οἰγουμένου Κυρίλου οἰερομονάχου).

Adică:

Prea-cucernicul [și de Hristos iubitorul] Io Ștefan Voevod, anul 7004 (3); egumen fiind Chiril ieromonahul.

Să nu uităm caracterul barbar al inscripției: el va servì la unele lămuriri.

Tot Ștefan fu acela care, în anul când se coseà steagul pomenit, făceà un dar și *mânăstirii lui Grigore* (Γρηγορίου) (4). O tradiție la Athos spune chiar că *această mânăstire fu refăcută la 1497*, cu doi, trei ani înainte, de «*Alexandru Vodă al Vlahiei*», care nu e decât fiul lui Ștefan cel Mare († 26 Iulie 1496) (5). O verificare e imposibilă, căci biserica, arzând în 1761, a fost refăcută cu totul la 1761 (6). Dania dela *Castemunit*, datorită, în 1493, lui «Petru Voevodul Moldovei», trebue pusă tot în seama lui Ștefan, care va fi pomenit pe alt fiu, Petru, mort în 1480 încă (7). Să adăugim că pe turnul dela *Sf. Pavel*, Petrovici și Uspenschii (8) au văzut încă această inscripție:

Благочестивы Iѡ Стефань Воевода и господарь земли молдавскои сնь Богдана Воеводи и снь его Iѡ Богдань Воевода доведоше сїю водꙋ и съз-

(1) Melhisedec, în aceste *Anale*, V.

(2) XXIV. V. și Iorga, *Istoria armatei*, I, pp. 78—80. Cf. și Iațimirschi, *Manuscriptele slavone ale Academiei Române* (rusește), p. 292 și notița din ms. 1037 al Vatopedului.

(3) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 139.—Cred că e o traducere din 1672 a inscripției primare slavone. V. și *ibid.*, p. 152.

(4) Hurmuzaki, XIV, p. 42, no. XCIV; Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 311.

(5) Balș, *l. c.*, p. 40; Gedeon, *l. c.*, p. 191.

(6) *Ibid.*

(7) *Ibid.*, p. 196.

(8) Tocilescu, în *Revista* citată, I², p. 78; Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 449.

даше обѹ крьстилницѹ и воденицѹ с... вь лѣто ,ѕд, за господства его текѹщее лѣто ме, при игѹмене Стго Павла кѵр Нехтари иером.

Adică:

Bine-credinciosul Io Ștefan Voevod și Domn al țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, și fiul său Bogdan Voevod au adus această apă și au făcut și cristelnița și canalul de apă acesta... în anul 7009, al Domniei lui curgător anul 45, subt egumenul dela Sf. Pavel Nectarie ieromonah.

De alminterea și pe o fântână de lângă vechea trapeză Antonin și Uspenschii găsiseră încă o inscripție pierdută:

Вь ха ба благовѣрны Іωань Стефань мастію бжією гнь молдавскои земли, снь Богдана Воеводе, доведе водѹ сію монастирѹ вь ѹпокоеніе себѣ же вь вѣчнѹю паметь пр[и] игѹменѹ Никонѹ іеромонахѹ, вь лѣто ,зи, индік. г, крѹгь слнцѹ и, и лѹн. ,ѕі, демел. кд.

Adică:

Intru Hristos Dumnezeu bine-credinciosul Io Ștefan, cu mila lui Dumnezeu Domn al țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, am adus apă acestei mânăstiri pentru odihna ei și pentru veșnica pomenire, subt egumenul Nicon ieromonahul, în anul 7008, indicția 3, crugul soarelui 8 și al lunii 16, temelia 29(1).

Fiul care-i urmă, Bogdan, se mulțămi să adauge turnul de veghe, cum se vede din această inscripție pe din lăuntru:

Благочстивы и хрωлюбівы Іωн Богдан Воевода създа пиргь сзи вь имѣ стьи Николае вь лѣт ,зке.

Adică:

Bine-credinciosul și de Hristos iubitorul Io Bogdan Voevod a făcut acest turn întru numele Sfântului Nicolae, la anul 7025 (1516—7)(2).

Apoi el mai făcù la Protaton din Karyes nartexul tot și catehumenele, în 1507—8: din ele s'a păstrat numai inscripția, în planșele lui Antonin, de unde în colecția Millet, Pargoire și Petit:

Блгчстив гсдар Іω Богдань Воевод молдовлахиское (?) създа в лѣто ,зѕі.

---

(1) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 448.
(2) Tot la Burada, *l. c.*

Adică:

† Bine-credinciosul Io Bogdan Voevod al Moldovlahiei a zidit în anul 7016(1).

Dintre alți potentați creștini, singur Gorgora, regele Iberiei, apare, cu fiii, la 1492 ca să ajute Ivirul, refăcând cupolele și pridvorul, iar Leontie, al Cachetiei, clădește din nou, cu fiul Alexandru, mânăstirea lui Filoteiu, care rămâne a Georgienilor(2). Dacă deci acești săraci prinți caucazieni aveau atunci două mânăstiri, se pot trece în seama Domnilor Moldovei: Zograful, Grigoriu și Castemunitul, iar în a Muntenilor: Lavra, Cutlumuzul, care se ținea din moșiile muntene, pentru care nu se mai fac danii de bani și rente anuale, și Panțelimonul, dacă nu și Rhossikon chiar, și fără îndoeală schitul Sf. Ilie. Cât privește mânăstirile fără patron român sau georgian, ele erau într'o totală decădere: Pantocratorul, Chilandarul, Vatopedul, Xeropotamul, *Sf. Pavel*, unde totuș, după tradiția culeasă de d-l Balș, Ștefan ar fi făcut apeduct și un aghiasmatariu la 1500(3), Sf. Dionisie, Simopetra, Stavronichita, Xenovul, Dochiariul. Ele așteptau pe marii ctitori români din veacul al XVI-lea: Radu Vodă și Neagoe, Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanul.

Venim acum la opera lor.

V.

Radu cel Mare se vede dând, la 21 Fevruarie 1502, către sfârșitul Domniei lui, ocupate mai mult, din acest punct de vedere, cu înălțarea frumoasei și scumpei mânăstiri dela Dealu, 4.000 de aspri la ctitoria atonică a Domnilor munteni, *Pantelimonul*(4). Afară de aceasta el începù refacerea totală a *Cutlumuzului* (5).

Legăturile lui cu fostul Patriarh de Constantinopol Nifon, pe care-l chemă în țară ca să-i orânduească Biserica, contribuiră încă foarte mult ca să-l apropie încă de Athos. Nifon erà și el un Atonit, prin anii pe cari-i petrecuse acolo și prin covârșitoarea iubire față de «acel sfânt loc». Pe vremea protului Daniil el mersese acolo, și

(1) No. 1; Smyrnakis, *l. c.*, p. 698.

(2) Gedeon, *l. c.*, pp. 173—4, 187; Brockhaus, *l. c.*, p. 250 (s'au păstrat zăbrelele dela Ivir,.

(3) *Ibid.*, p. 39.

(4) Hurmuzaki, XIV, p. 42, no. XCVI.

(5) «Cotlomuz, care o au început a o zidi den temelie Radu Vodă», scrie Gavriil Protul. (v. nota următoare). De aceea Radu figurează, împreună cu Mircea și Neagoe, în pomelnic.

anume la acea «mânăstire a lui Chariton» (1), care nu e decât fundația Mitropolitului de odinioară al Ungrovlahiei și a Domnului său, Vladislav cel dintâiu, Cutlumuzul, sau, cum i se zice de Gavriil Protul, la descrierea sfințirii mânăstirii din Argeș, «Charitonul Cotlumului, care este lavră românească», ori, la însemnarea ctitoriilor lui Neagoe, «mânăstirea lui Ariton, carea de obște să chiamă Cotlomuz». «Și», spune Vieața lui, scrisă de alt protos al Sfetagorei, Gavriil, «au îmblat pe la toate peșterile și chiliile și pre la toate schiturile ceale mari și ceale mici, care săntu înprejurul Cariei (Karyes)». Petrecù un timp «în peșteră la Crit», pentru a fi apoi «chemat» la lăcașul împodobit de acelaș Vladislav, «Marea Lavră a Sfântului Atanasie, dăscălecătoriul Sfântului Munte al Athonului», unde stătù peste un an. De aici merse, «pentru învățătura smereniei», la Dionisat, mânăstirea, încă străină de noi, a Sfântului Dionisie, de unde fu chemat apoi la Salonic, ca Mitropolit (2). Când relațiile cu Domnul se înrăiră și el trebuì să plece din țară (3), tot la Athos — deși ștătuse un timp la Sf. Ioan Botezătorul din Sozopole, cu care Moldova își va aveà legăturile la începutul veacului al XVII-lea (4)—își căută el odihna, alegându-și, data aceasta, ca sălaș *Vatopedul*. Apoi, după un an, «trecù muntele de ceaia parte» și rămase tot la *Dionisat*, ducând vieața celorlalți călugări, cu obișnuitul lucru la «magherniță», la «mangupie» și aiurea, convertind și scoțând din robia turcească (5). Astfel își încheiè vieața între Agioriți, la 12 August 1508 (6).

Indată ajunse în Scaunul muntean Neagoe, care ascultase în tinerețe învățăturile orânduitorului Bisericii Ungrovlahiei. In spiritul primit dela acela care după moarte fu privit ca sfânt își îndreptă el cârmuirea și cheltuì veniturile Domniei. Acțiunea lui nu se mărginì deci la dăruirea, împodobirea și întreținerea unuia sau mai multor lăcașuri alese ca să se reverse mila lui asupra lor, ci această creștinească și domnească milă se întinse asupra tuturora.

(1) Gavriil Protul, *Vieața și traiul lui Nifon*, ed. C. Erbiceanu, București 1888, p. 22.

(2) *L. c.*

(3) Asupra rolului ce avù acolo v. și Νικοδήμου ᾀσματικὴ ἀκολουθία, pp. 95—6, în Gedeon, *l. c.*, p. 205: πορευθεὶς εἰς τὴν Βλαχίαν, ἐφώτισεν αὐτὴν καὶ τὴν ἐστόλισε μὲ τὰ χριστιανικὰ ἔθη καὶ τὰς ἀρετάς, ἥτις ἦτον πρότερον γεμάτη ἀπὸ κακίας.

(4) Cf., Gavriil Protul, *l. c.*, p. 31 și Hurmuzaki, XIX, pp 117—8, no. CCXIX și pp. 119—22 n-le CCXX—II.

(5) Gavriil Protul, p. 48 și urm.

(6) *Ibid.*, p. 54.

El se făcù astfel, nu numai «ctitor mare a toată Sfetagora» (1), *ci ocrotitorul întregii vieți călugărești pe bază atonică în tot Răsăritul.* Soția sa, o Sârboaică, Milița, din neamul lui Brancovici,—fiică a lui Lazăr și a Paleologei Elena,—înnoià astfel ctitoriile bunicului ei. Și nu e fără însemnătate că mătușa ei, mama Despoților Gheorghe —apoi Mitropolitul nostru Maxim sau Maximian—și Ioan, Anghelina, fata lui Arianit Comnenul și soția lui Ștefan, aveà ca egumen la Sf. Pavel pe Nicon, «om de neam mare», fost curtean al soțului ei (2).

După ce Danciul Logofătul merse la Athos să aducă dela Dionisat rămășițele lui Nifon (3), mânăstirea trebuì, firește, să se împărtășească de o îngrijire deosebită. Intâiu ea primì înapoi, prin Mitropolitul Neofit el însuș, oasele fostului Patriarh, cuprinse într'un «sicriu tot de argint curat și poleit cu aur și înfrumusețat cu mărgăritar frumos și cu alte pietre scumpe și cu jmalț, și desupra pre plehup scris chipul sfântului întreg, iar jos, la picioarele sfântului, el în genunche, rugându-se Sfinției Sale» (4), — luând în dar de acolo numai capul și o mână. Chivotul este și astăzi în mânăstire, și d-l Balș îl descrie astfel: de argint suflat, purtând o biserică cu cinci turle, având «amănunte gotice», două rânduri de sfinți săpați și cu smalț, iar ca dată 1515 (5). Iar d-l Burada (6) adaoge că pe capac se vede, în adevăr, chipul donatorului. Iată inscripția:

† Αὐτὴ ἡ σευασμία καὶ ἁγία λξρνά εἴσεστι τοῦ παναγιοτάτου ἀρχιεπισκόπου Κοσταντινουπόλεος τοῦ κὶρ Νίφωνος, Νέας Ῥόμη[ς], καὶοἰκουμενικοῦ Πατριάρχου: ἠκονωμήθη δὲ καὶ ἐτεληόθη ἐν Χριστῷ τὸ Θεῷ παρὰ τοῦ εὐσεβαι[σ]τάτου κα[ὶ] φιλοχ[ρίστ]ου [...]κημήθη ἐκῆ ὁ Π[ατριάρχης ἐν τῇ σεβασμίᾳ καὶ ἁγίᾳ μονῇ] τοῦ τιμίου Προδρόμου ... νι τῷ τημιατηρ. καὶ φοστη ... ἐπὶ ἔτους ‚ζκγ΄.

Adică:

Această venerabilă și sfântă raclă e a preasfințitului Arhiepiscop al Constantinopolei, Romei celei Nouă, și Patriarh ecumenic, chir Nifon: s'a alcătuit și s'a isprăvit întru Hristos Dumnezeu de prea-evla-

(1) *Ibid.*, p. 98.

(2) Millet, Pargoire, Petit, la no. 448. Cf. *Studii și doc.*, III, p. XLV și *Convorbiri literare* pe 1902, pp.

(3) Vieața, p. 82 și urm. Neofit din Chele pe Helespont întovărăși alaiul; *ibid.*, p. 86.

(4) *Ibid.*, p. 92.

(5) *L. c.*, p. 39.—Ce păcat că nici până acum n'am găsit cu cale a ne procură, pentru istoria artei noastre, o bună fotografie!

(6) *L. c.*, p. 406.

viosul și de Hristos iubitorul ... a răposat aici Patriarhul [în venerabila și sfânta mânăstire] a cinstitului Inainte-Mergătorului ... celui ..., și anul 7023 [1514—5] (1).

Capul și mâna Sf. Ioan, dăruite tot de el, s'au pierdut (2).

Biserica aceea «cu cinci turle» nu erà decât însăș «biserica frumoasă în numele Sfântului Nifon», pe care, spune Gavriil Protul, Neagoe o făcù, «pre groapa Sfântului», lângă biserica Prodromului, clădită de Alexie Impăratul Trapezuntului, și unde dela noul ctitor venià poate cutia de aur cu pietre scumpe pentru capul «Prodromului» (3). I se mai datorește, deși biograful lui Nifon n'o însemnă, turnul, care poartă data de 1520, și arhondaricul, pe păreții căruia se vede el și fiul, Teodosie, «în haine ungurești» (4).

In biserica de căpetenie sunt chipurile lui Neagoe și copiilor lui (5).

Inscripția, pe marmoră, e încă vizibilă, având acest cuprins:

† Ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων οὗτος ὁ πύργος διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου τοῦ εὐσεβεστάτου Αὐθεντὸς Ἰωάννου Νεάγκου Βοεβόδα τῆς Βλαχίας, ἐν ἔτει ͵ζκη'.

Adică:

† S'a ridicat din temelie acest turn cu ajutorul și cheltueala preacucernicului Domn Io Neagoe Voevod al Ţerii-Românești, în anul 7028 (6).

Cutlumuzul lui Ioan Comnenul, al lui Chariton, al lui Vladislav și Mircea, al lui Basarab Vodă și Țepeș, al lui Nifon și Radu cel Mare trebuià isprăvit,—între altele și pentru a răspunde Zografului moldovenesc, pe care lăudătorul lui îl numește în treacăt «mânăstire bulgărească». Deci se isprăvì biserica mare, catoliconul, căreia i se puse hramul Sfântului Nicolae, se făcù zidul de împrejmuire, «turlele, chiliile și trapezăria, pimnița și mangupia, maghernița, grădina și poarta mică și mare, bolnița și ospătăria și dohiaria (arhondaricul), jitnița și vistieria și alte case de toată treaba». «Pristaniștea» dela Ascalun, «la Mare», înseamnă dela «scală»,

(1) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 465.
(2) *Ibid.*, no. 466.
(3) Balș, *l. c.*
(4) Burada, *l. c.* Cf. și Gedeon, *l. c.*, p. 181.
(5) Balș, *l. c.*, p. 39.
(6) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 494.

dela port; în acest port el așeză două corăbii, una mare și una mică, și înălță pentru apărare, nu numai un puternic zid, dar și un turn ca acel dela Zograf, «o culă cu arme și cu turnuri, să le fie de pază». Se înnoiră sau făcură din nou și metoașele aducătoare de venituri. Coperișuri de plumb, ferești cu sticle, deosebite «înfrumusețări» o făcură podoaba Sfântului Munte, «Lavra cea Mare a Țerii Muntenești» (1).

Cealaltă *Lavră*, bătrâna clădire a lui *Atanasie*, suferì prefaceri adânci, făcându-se din nou «*toată* biserica cea mare, cu oltarul și cu tinzile», tot coperișul, cu întrebuințarea plumbului celui vechiu, «toată clisearnița», pe lângă un dar de «vase de aur și de argint», de «zevese cusute cu sârmă de aur, prea înfrămsețate», cari *de sigur* sunt și până azi. Un venit, «un mertic mare», de 90.000 de taleri pe an, o asigurà(2). D-l Burada pomenește frumoasele picturi dela trapeză, care se dărâmă (3), și Brockhaus, din partea lui, declară că *aceasta* e cea mai frumoasă trapeză dela Athos (4). Să adăugim lucrările episcopului de Seres Dionisie la «Turnul lui Tzimiskes», refăcut și la 1564, în 1522 (5).

Ivirul nu mai aveà nevoie, după lucrările regilor caucazieni din 1492, de o reparație: Neagoe se mulțumì să aducă apa «cu urloiul» (6). Milița, Despina, «fată de Despot», dădù o zavească de fir și aici, pentru icoana Maicii Domnului, vestita Portaitissa, «carea să chiamă Portărița, carea au venit pre Mare la acea mănăstire cu mare minune, cum să află scris de dânsa» (7). Să amintim și aceea că la 1513 egumenul Dionisie se laudă că a făcut «pirgul, biserica, barbacana», — e drept fără a pomenì pe Neagoe; catoliconul are în frunte data de 1500, în anii dela Facerea Lumii (8).

Pantocratorul căpătă «mari ziditurl ca și la Ivera» (9): el așteptà refacerea prin boieri, munteni și moldoveni, de după Neagoe. La *Vatoped* se făcù pivnița cea mare și se dăruì globul, de aur cu pietre scumpe și mărgăritare, pentru icoana Maicii Domnului. D.

(1) Gavril Protul, *l. c.*, pp. 94—7.
(2) *Ibid.*, p. 96.
(3) *L. c.*, p. 405.
(4) Brockhaus, *l. c.*, p. 35. Cf. și *ibid.*, p. 59.
(5) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, n-le 397, 411.
(6) Gavriil Protul, *l. c.*
(7) *Ibid.*
(8) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, n-le 220—1.
(9 *Ibid.*

Balş (1) atribue Domnului muntean, pe lângă acea «magazie de untdelemn» — «pimniţa» lui Gavriil, — şi Paraclisul brâului Maicii Domnului, făcut la 1526, dată ce nu se potriveşte însă.

Xeropotamul dobândì, pe lângă o pivniţă, şi noua trapezărie (2), *Sf. Pavel*, «cula de strajă», «pirgul» sau «cuchiul» (3): el poartă data de 1521-2 şi pomeneşte şi pe domnescul fiù Teodosie (4):

Изволенїемь ѡтца и поспешенїемь сна и съврьшенїемь стго дха, вь ха̃ ба̃ бголюбни и благовѣрни Iѡ Нѣгое Воевода и снь его Θеодѡсiе Воевода и господарꙋ земли Ꙋгровлахiиской и нови ктиторiе стго храма сего сътворише сии пирьгь на ꙋспокоенiе семꙋ монастирꙋ и гспдствꙋ ми паминоке вь лѣто ,зл създа се.

Adică:

Cu voia Tatălui şi cu învoirea Fiului şi cu săvârşirea Sfântului Duh întru Hristos Dumnezeu de Dumnezeu iubitorul şi binecredinciosul Io Neagoe Voevod şi fiul său Teodosie Voevod şi Domn al Ţerii-Româneşti şi ctitori noi ai acestui sfânt hram au făcut acest pirg pentru asigurarea acestei mânăstiri şi pomenirea Domniei Mele; s'a făcut în anul 7030.

Iar pe scara de marmoră:

† Наче сию пиргꙋ Нѣгое Воевода и съврьши его Петрꙋ Воевода и Θеѡдорꙋ Клꙋ[ч].

Adică:

† A început acest pirg Neagoe Voevod şi l-a săvârşit Petru Voevod [=Radu Paisie] şi Teodor Clucerul (5).

Şi *Xenoful*, mânăstirea lui Xenophont, primì daruri, la 1519—20, şi mai târziu ea se împărtăşì de ajutorul lui Vladislav al III-lea, la 1525—6 (6), al lui Radu dela Afumaţi şi al încă unui din Domnii munteni până la Radu Paisie (7).

Toţi egumenii alergară deci la sfinţirea mânăstirii din Argeş (8).

(1) *L. c.*, p. 41.
(2) Gavriil Protul, *l. c.*
(3) *Ibid.*
(4) Balş, *l. c.*
(5) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, n-le 446—7.
(6) Hurmuzaki, XIV, p. 43, n-le XCIX, C.
(7) *Ibid.*, p. 44, n-le CII, CIII, CVI.
(8) Gavriil Protul, *l. c.*, p. 114.

Relațiile cu Athosul ale Domnilor munteni următori sunt puține și de o mică însemnătate. Incă sub Neagoe și până la 1527, sub Radu dela Afumați, Gavriil Protul, și el de postrig din Dionisat, vine în Țara-Românească pentru eleimosină, aducând cu sine forma greacă a Vieții lui Nifon, după care *la noi* se făcù traducerea slavonă, de unde vine forma românească din veacul al XVII-lea, cuprinsă în cronica munteană și păstrată și deosebit, la Argeș, în legătură cu bucata literară care e pisania mânăstirii (1). Și cu bani munteni se clădește și mai departe la Sfântul Munte, unde darurile românești fac să se întețească pretutindeni lucrul. Dacă Gavriil Protul și cu călugării Gherasim și Mercurie zugrăvesc în 1525—6 paraclisul Prodromului la *Protaton*, în 1526 (2), înțelegem de unde au putut scoate cheltueala. Și diptihul de acolo e «din epoca Domnilor dăruitori ai Țerii-Românești (3)». Vlad-Vintilă, fiul evlaviosului Radu, ajută cu 10.000 de aspri *Lavra*, plătind și drumul călugărului venit să-i primească, și aceeaș sumă e dată de el, cu un an mai târziu, în 1534, mânăstirii *Hilandarului*, pe lângă alți aspri dăruiți bolniței de acolo (4). Și la *Cutlumus*, unde zugrăvește, la 1540, ieromonahul Maxim (5), numele lui e cuprins între ale ctitorilor. Dar tot pe acest timp, la 1535, se zugrăvește, după ce se făcuse, la 1525, coperișul de plumb (6), *Lavra*, de călugărul Teofan (7). Când pirații prădară la *Esfigmen*, în Iulie 1533 (8), Domnul muntean nu rămase, de sigur, indiferent la această nenorocire. La 1540—50 protul Serafim urmă exemplul înaintașului Gavriil, pe care-l imită și ca scriitor, venind în Țara-Românească după ajutoare (9). In 1538 se lucră la paraclisul Adormirii dela Pantokrator (10), iar la 1546 Patriarhul Ieremia puneà meșteri din Creta, Greci, să zugrăvească tot catoliconul din Stavronichita (11).

(1) Gedeon, *l. c.*, p. 61, nota 60 (după Vieața Sfântului Dionisie, publicată la Constantinopol în 1816); p. 209.

(2) Millet, Pargoire și Petit, *l. c.*, no. 7.

(3) Smyrnakis, *l. c.*, p. 697.

(4) Hurmuzaki, XIV, p. 44, n-le CIV—V.

(5) Brockhaus, *l. c.*, p. 279.

(6) Millet, *l. c.*, p. 75.

(7) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 339; Brockhaus, *l. c.*, p. 277; Gedeon, *l. c.*, pp. 26, 59.

(8) Brockhaus, *l. c.*, p. 315.

(9) *Ibid.*, p. 210.—Intre Gavriil și acest Serafim găsim la 1544 pe Grigorie (Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, p. 11). In 1561 Sârghie din Corfu repară bolnița dela Vatoped; Emmanuel Miller, *l. c.*, p. 71. Mozaice la Athos în 1542, Brockhaus, *l. c.*, p. 97.

(10 *Ibid.*, no. 181.

(11) *Ibid.*, no. 203. V. și *ibid.*, no. 214.

Radu Paisie, fostul egumen dela Argeș, fiu și el al lui Radu, cel Mare pentru clerici, trebui să-și iea locul între ocrotitorii Sfântului Munte, alături cu Patriarhul contemporan de Constantinopol, Ieremia din Sofia, care, în 1542, refăcù Stavronichita (1). El e cel dintâiu care avù legături cu *Simopetra,* dându-i un sat muntean (2). Când niște călugări dela Pantelimon sunt prădați, în 1537, peste Nistru, Radu Vodă iea partea lor, plângându-se, la 20 August, regelui (3). La Dionisìu întâlnim în sfârșit pe Domnul rival, Mircea Ciobanul, cu ai săi, dăruind o Evanghelie legată în argint la el în țară (și poate și un Panaghiariu de lemn):

сьи тетроевангель оковах Іwань Мирчѣ Воивода и гжда Кнежна и дъщере его Стана и сн҃ь емꙋ Петрꙋ Воиводь.

Adică:

Acest Tetravanghel l-a legat Io Mircea Voevod și Doamna Cneajna, și fiica ei Stana și fiul lor Petru Voevod (4).

E singurul chip sigur al lui Mircea—portretele sunt de comparat cu cele dela Snagov—: Domnul cu fața lungă, Doamna cu obrazul plin; băiatul lângă el și lângă ea fata.

In acelaș timp însă și boierii aduceau prinosul lor mânăstirilor Muntelui Sfânt. Toți Craioveștii, întemeietorii Bistriței: Barbu, Danciu, Pârvu, Radu, cari fac danii de bani la 28 Ianuarie 1501, sunt pomeniți la *Xenof* (5). Să se adauge că încă din 1537 se lucră și la *Pantokrator* catoliconul însuș, pe socoteala Marelui Logofăt Barbu și a lui Gavril din Țara-Românească (6). Inscripția slavonă, pe numele celui dintâiu, a fost distrusă în 1847: îndreptându-se lectura greșită a lui Uspenschi (II², p. 113) ea ar aveà acest cuprins:

рабь бжію Барбꙋл (7) великїи логофеть ꙋгровлахїиские земли ктиторь монастира сего.

(1) Brockhaus, *l. c.*, p. 190.
(2) Hurmuzaki, XIV, p. 44, no. CVII.
(3) Jablonowski, *Sprawy wołoskie*, pp. 132-3; notiță în *Studii și doc.*, III, p. LXXX.
(4) După albumul lui Condacov, p. 201 și no. 112, Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 462. Panaghiariul (cu reproducere), *ibid.*, no. 464. Pe planșa x, legătura Evangheliei.
(5) Smyrnakis, *l. c.*, p. 607; Balș, *l. c.*
(6) Balș, *l. c.*, p. 41; Burada, *l. c.*, I², p. 78.
(7) Uspenschii are: станꙋ.

Adică:

Robul lui Dumnezeu Barbul, Marele Logofăt al Țerii-Românești, ctitor al acestei mânăstiri (1).

Erau acolo morminte de ctitori și se vedeà chipul lui Barbul, în genunchi.

Tot la Xenof, deasupra intrării, se cetește:

† Ὁ θεῖος οὗτος καὶ πάνσεπτος ναὸς ἱστόρηται διὰ συνδρομῆς τῶν ἐνταῦθα ἀδελφῶν, ἐξόδου δὲ τοῦ τιμιωτάτου ἄρχοντος κυρίου Κωνσταντίνου Βορνίκου καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀδελφοῦ, Ῥάδουλα, ἐξόχως τῶν χορῶν: τοὺς γὰρ χόρους ἕτερος ζωγράφος ἱστόρησε, διὰ ἐξόδου τοῦ μακαρίτου Μιλμάνου, τοῦ καὶ νέου κτήτορος, κατὰ τὸ ‚ζνγ′ ἔτος, ἰνδικτιῶνος γ′, Σεπτεμβρίου ιδ′.

Deci:

† Această sfintă și prea-venerabilă biserică s'a zugrăvit cu ajutorul fraților de acolo, și cu cheltueala prea-cinstitului boier dumnealui Constantin Vornicul și a fratelui său Radu, afară de coruri, căci pe acele coruri alt zugrav le-a zugrăvit, cu cheltueala răposatului Milmanos(?), care e și ctitorul cel nou, în anul 7053 [1545], indicția a 3-a, Septemvrie 14 (2).

La altă intrare:

Οὗτος ὁ ναὸς ὁ ἅγιος καὶ περιβόητος τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου ἐζωγραφίσθη καὶ ηὐπρεπίσθη διὰ συνδρομῆς, κόπου τε καὶ ἐξόδου τοῦ εὐγενεστάτου ἄρχοντος τῆς κάτω Βλαχίας, κὺρ Νιλκουμάνου, καὶ τῆς συμβίας αὐτοῦ, Ἄγα [=Ἄννα?], διὰ μνημόσυνον αὐτῶν καὶ ψυχικὴν σωτηρίαν, ἐτελειώθη ὁ ναὸς οὗτος Ὀκτωβρίου μηνός, ἡμέρᾳ Σαββάτῳ, ὑπὸ χειρὸς Θεοφάνους μοναχοῦ τάχα καὶ ἁγιογράφου, ἐπὶ ἔτους ‚ζοβ′.

Deci:

Această biserică sfântă și vestită a Sfântului Marelui Mucenic Gheorghe s'a zugrăvit și înfrumusețat cu ajutorul, munca și cheltueala prea-nobilului boier al Vlahiei de jos, dumnealui Nilkomanos (sus: Μίλμανος: Milco Manu?) și a soției lui, Aga (Ana?), pentru pomenirea lor și sufleteasca mântuire. S'a isprăvit această biserică în luna lui Octomvrie, ziua Sâmbătă, cu mâna lui Teofan călugărul și zugravul, în anul 7072 (3).

(1) Și în Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 161. Să adăugim pe Ὀξιώτη Ἀγᾶς din Pogoniana, ctitor lângă Ianina ca și la Simopetra? V. *ibid.*, no. 536.

(2) Smyrnakis, *l. c.*, p. 621.

(3) *Ibid.*, pp. 621—2.

Un Duca Vornicul şi fratele său Radu ajută, în sfârşit, la 1545, să se dreagă aceeaş mânăstire a Xenofului (1).

IV.

Dar în tot acest timp Moldovenii sunt acei cari se arată mai cuprinşi de dorinţa ctitoriei la Athos. Motivul trebue să se caute, neapărat, în opera îndeplinită aici de Ştefan cel Mare şi care îndemnă la jertfe şi pe urmaşii lui. Dar mai este, de sigur, unul: dacă Vladislav şi Mircea îşi îndreptară atenţia spre Sfetagora, o făceau şi ca rude ale Crailor, ale cnejilor, ale Despoţilor sârbeşti, imitatori şi aceştia ai Cesarilor bizantini; în râvna lui Neagoe e, — am spus-o — şi înrâurirea «despinei» ce-i stăteà alături. Petru Rareş însă, noul ziditor la Athos, erà soţul alteia din aceste «despine», fata lui Ioan Despot, Elena-Ecaterina.

Lui i se datoresc de sigur lucrările moldoveneşti, cari până la 1534 continuară la *Protaton* (2).

El făcù să se înnoească şi zugrăvească, la 1547 (ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων καὶ ἀνιστορήθη) întreg catoliconul dela *Dionisat*, «ars la 25 Octomvrie 1534» (3). O inscripţie grecească zugrăvită — Petru făcù supraveghetor pe un Silvan şi chemă pentru zugrăveală pe Zorzi din Creta — are acest cuprins:

Ἀνηγέρθη ἐκ βαθρῶν καὶ ἀνιστορήθη ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς οὗτος τοῦ τιμίου καὶ ἐνδόξου προφήτου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου τοῦ εὐσεβεστάτου Αὐθέντου Ἰωάννου Πέτρου Βοεβόδα πάσης Μολδοβλαχίας, ἡγουμενεύοντος κυρίου Ματθαίου ἱερομονάχου, ἐν ἔτει τῷ ‚ζτῳ νε'τῳ ἰνδικτιῶνος ε'της.

Adică:

S'a înălţat din temelii şi s'a zugrăvit această sfântă şi venerată mânăstire a cinstitului şi slăvitului Prooroc Inainte-Mergătorul şi Botezătorul Ioan cu ajutorul şi cheltueala prea cucernicului Domn Io Petru Voevod a toată Moldovlahia, fiind egumen chir Matei ieromonahul în anul 7055, indicţia a 5-a (4).

Faptul că s'a întrebuinţat această limbă, ca şi acela că nu s'a săpat însemnarea şi, în sfârşit, caracterul urît al literelor, plecate şi fără simetrie, arată că avem a face cu o notiţă târzie (5).

(1) Gedeon, *l. c.*, p. 190; Buradà, *l. c.*.
(2) Smyrnakis, *l. c.*, p. 698.
(3) Brockhaus, *l. c.*, p. 284; Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 458.
(4) *Bulletin de correspondance hellénique*, 1905, pl. II, no. 2.
(5) V. Millet, *l. c.*, planşa; Brockhaus, *l. c.*, pp. 28, 284.

Mai știm că biserica fu mărită și înălțată, adăugându-se «spre intrare partea de Ost a mânăstirii».

Mânăstirea are dela Petru un epitaf cu această inscripție, reprodusă la Condacov:

† Благочествїи и хрстолюбиви Їωа[н]ь Петрь Воевода, бжїею мастію гсднь вьсеои мо[л]довлахиской земли ωже благопроизволихь гпдвомь нашимь благимь произволеншемь и сътворихь и ѹкрасих сьи аерь вь имѣ га ба и спса нашего Гу ха и дадох его вь молбь гспдствамь вь новосъзданное нашеи монастири иже вь стѣи горѣ адосѣи глеми Дионесіае, идеже храм стго прор[о]ка Пртча и крстителѣ Їωана за здравіе и вь за дше гпсдтва ми и родітели гспдства ми и гспжди гспдства ми Єлена и чадо гспдства ми Илиашѹ и Стефанѹ и Костантинѹ Воевода и дьщера гспдства ми Кнѣжна и Роѯанда, и съвршис в лто ,знг, ге. іѕ'.

Adică:

Binecredinciosul și de Hristos iubitorul Io Petru Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn a toată țara Moldovei, am binevoit Domnia Mea cu buna mea voință și am făcut și am înfrumusețat acest aier întru numele Domnului Dumnezeu și Mântuitorului Nostru Isus Hristos și l-am dat la ruga Domniei Mele în mânăstirea noastră de curând clădită la Sfântul Munte Atos, anume Dionisatul, unde este hramul Sfântului Prooroc Inainte Mergătorului și Botezătorului Ioan, pentru sănătatea sa și pentru sufletele Domniei Mele și ale părinților Domniei Mele și ale Doamnei Domniei Mele Elena și ale fiilor Domniei Mele Iliaș și Ștefan și Constantin Voevod și fiicelor Domniei Mele Cneajna și Roxanda, și s'a săvârșit în anul 7053, Ianuarie 16 (1).

Va fi dat o zestre întreagă de odăjdii, căci mai avem și patrahirul, reprodus de Condacov (p. 254).

сы патрахил сътвори Пр. Вод и подрѹж. его [Єлена].

Adică:

Acest patrahir l-a făcut Petru Voevod și soția lui [Elena] (2).

Legenda pune în legătură pe «Petru Vodă al Moldovei» și cu mânăstirea *Karakallu:* el ar fi trimes aici pe Marele Spătar Petru, cu care nefiind mulțumit, eră să-l taie; apoi Domnul ca și sluga sa se făcură călugări în aceleași chilii, pe aceeaș treaptă (3). S'ar crede că e vorba poate de Petru Vodă Paisie, de Radu Munteanul,

(1) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 484 și pl. IX.
(2) *Ibid.*, no. 485.
(3) Burada, *l. c.* Cf. povestirea raportată în *Proschinetariul* lui Ioan Comnenul.

care, după ultima lui mazilie şi trimetere în Egipt, dispare. Zugrăveala din Karakallu e din 1548, pe când a Cutlumuzului din 1540, a Xenofului din 1545, a Zografului din 1546 (1). La 1545 îşi isprăvià însă Radu Paisie, pe care călugării îl numără între ctitori, rostul domnesc. Dar ne opreşte pictura dela catolicon, care înfăţişează doi «călugări» ţiind în mână biserica şi deasupra lor inscripţia:

Οἱ νέοι κτίτορες τῆς ἁγίας μονῆς ταύτης. Πέτρος καὶ Παχώμιος (2).

Adică:

Ctitorii cei noi ai acestei sfinte mânăstiri Petru şi Pahomie.

Pahomie nu poate fi însă decât Lăpuşneanu, călugărit, ginerele şi urmaşul în ctitorie al lui Rareş.

Dăm şi inscripţia, de sigur rău cetită, dela *Arsenal*, care ne priveşte numai prin menţiunea lui «Io Petru Voevod» în calitate de ctitor:

Γερμανὸς καθηγούμενος.—Ἰωάννης Πέτρος Βοεβόδας, Ἰωάσαφ μοναχός, κτήτορες, Συρόπουλος Διονύσιος Χ'. καὶ πρωτομαστόρης, ἔτος ,ζμβ' ἐτελιόθη ὁ πύργος καὶ ὁ μπαρμπακᾶς. Ν. Ζ. (*sic*) (3).

Din actele turceşti ale mânăstirii Smyrnakis adaoge (p. 575) şi această permisiune împărătească, din 1535, către un Ioan:

Παρουσιασθέντος μὲ ἐπιστολὴν ἐκ μέρους τῶν Βοεβόδων τῆς Μολδοβλαχίας τοῦ Βέη Ἰωάννου, δι'ἧς οὗτοι ἐξαιτοῦνται νὰ δοθῇ ἄδεια πρὸς ἀνακαίνισιν τῆς μονῆς Καρακάλλου κατὰ τὰ ἀρχαῖα προνόμια, διατάττω χάριτι τῶν προνομίων καὶ αὐτοῖς τοῖς Βοεβόδαις μου, ἐπειδὴ τὸ ῥηθὲν μοναστήριον χρήζει ἀνακαινίσεως, κατὰ τὰ ζητούμενα τῶν Βοεβοδῶν Μολδοβλάχων, κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνας, ἵν'ἀνακαινισθῇ ἐπὶ τῶν ἀρχαίων κτηρίων. Καί, ἐάν τις ἐμποδίσῃ αὐτούς, ὁ τοιοῦτος νὰ ἐμποδίζηται καὶ ἀποδιώκηται μακράν. Ἐὰν δὲ πράξωσί τι παρὰ κανόνας καὶ ἐξέλθωσι τῶν καταθέσεών των, τότε νὰ τοὺς ἐμποδίσῃς καὶ νὰ μὴ τοὺς ἀφήσῃς νὰ θεμελιώσωσι καὶ κτίσωσί τι ἐπὶ νέων θεμελίων. Ἐγράφη ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατὰ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς ῥέπι-ουλ-ἀχὴρ τοῦ 943.

(Infăţişându-se cu scrisoare din partea Voevozilor Moldovlahiei beiul (!) Ioan, prin care ei cer să se dea voie pentru înnoirea mâ-

(1) Millet, *l. c.*, p. 74, nota 5.
(2) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 311.
(3) *Ibid.*, no. 332.

năstirii Karakallu după vechile pronomii, hotărăsc de hatârul pronomiilor şi lor, Voevozilor mei, ca, deoarece acea mânăstire are nevoie de înnoire, după cererile Voevozilor Moldovlahilor, după sfintele canoane, ca să se înnoească pe vechile temelii. Şi, dacă-i va împiedecà vreunul pe dânşii, acela să fie împiedecat el şi gonit departe. Iar de vor face cevà împotriva canoanelor şi vor ieşì din orânduelile lor, atunci să-i opreşti şi să nu-i laşi să întemeieze şi să clădească vreun lucru pe temelii nouă. S'a scris în Constantinopol, pe la jumătatea lunii Rebì-ul-ahìr 943.)

Conform cu această îngăduinţă, reprezentantul Sultanului îngăduì şi la 1548 lucrul la noua clădire (1).

Pe atunci Athosul erà într'o nouă epocă de prosperitate. La 1556—7, *Castamonitul* e refăcut, şi la *Vatoped* se introduce vieaţa mai bună de chinovie, «obştejitia» (2).

Soţ al Ruxandei, fiica lui Petru Rareş şi a Elenei principesă din Serbia, cruntul, dar şi atât de evlaviosul Alexandru Lăpuşneanu, întemeietor la Slatina, înnoitor la Bistriţa şi Rădăuţi, îşi îndreaptă luarea aminte asupra mai multor mânăstiri athonice în acelaş timp. Zugrăveala dela *Xeropotam* i se datoreşte lui (3).

Vatopedul e numit în actul de danie al lui: «a noastră veche ctitorie», şi el îi dădù, pe lângă «o cupă mare de argint cu solzi, poleită, ce am băut însuş Domnia Mea dintr'însa», şi merticul anual de 300 de «galbeni roşi», «o chervăsărie ce easte în Solun (Salonic), ce acea chervăsărie Domnia Mea am cumpărat-o dela un cadiu turc, anume Blacie dela Selun, drept 65 aspri turceşti», în schimb pentru moaştele aduse de acolo (capul lui Grigorie Bogoslovul, fălcile lui Zlataust, degetul Sf. Ana), de eclesiarhul Maxim şi proigumenul Sofronie, cu o solie de fraţi de acolo, pentru Slatina, noua sa mânăstire (4).

La 1553 el făceà daruri la mânăstirea *Gregorìu*, după Ştefăniţă (1520) (5).

(1) *Ibid.*, p. 577. Pentru ctitoria lui Radu Paisie, *ibid.* p. 578.
(2) Gedeon, *l. c.*, p. 167, nota 183.
(3) Millet, *l. c.*, p. 74, nota 5, după un manuscript din Athos. Cf. Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, la no. 541.
(4) *Uricariul*, XIV, pp. 107—11.—Adaus la vol. XIV din colecţia Hurmuzaki.
(5) Actele le-a văzut Barschii. V. Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 511.

Tot el fu acela care dărui icoane moldovenești la *Dionisiu*. Una din ele, păstrată, are această inscripție:

Сїа иконна [alt rând: **свѣтаго и славнаго прwрока Предтеча и крѣстителѣ Іwанна**] **ѹкраси гсднь Ѧлеѯандрь Воевода и гжа его Роѯаньда за здравіе вьзлюбленнаго имь сна Костантина и даде его ослѹжити стомѹ мон. Іwаннѹ Пртчи, в лто ҂зов, ав. л.**

Adică:

Această icoană [a sfântului și slăvitului Prooroc Inainte-Mergătorului și Botezătorului Ioan] a împodobit-o Domnul Alexandru Voevod și Doamna lui Ruxanda pentru sănătatea prea iubitului lor fiu Constantin, și au dat-o să se facă slujba Sfântului Ioan Inainte-Mergătorul în anul 7072, August 30 (1).

Dar lucrarea sa cea mai însemnată de aici e înnoirea *Dochiariului.*

O inscripție păstrată, din 1567, are, deasupra chipurilor ctitorești, acest cuprins:

Ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ εὐσεβὴς καὶ πιστὸς ἀφέντης πάσης Μολδοβλαχίας Ἰωάννης Ἀλεξάνδρου Βοεβόδας καὶ κτήτωρ τῆς μονῆς ταύτης, Ἰωάννης Μπογδὰν κτήτωρ, εὐσεβεστάτη κυρία Ῥοξάνδα.

Adică:

Intru Hristos Dumnezeu evlaviosul și credinciosul Domn a toată Moldova Io Alexandru Voevod și ctitor al mânăstirii acesteia. Io Bogdan, ctitor. Prea evlavioasa Doamnă Ruxanda.

Iar cea de căpetenie sună așà:

Οὗτος ὁ θεῖος καὶ περίβλητος ναὸς τῆς θείας τε καὶ ἱερᾶς μονῆς τῶν πανμεγίστων ταξιαρχῶν Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ τῆς ἐπονομαζομένης Δοχειαρίου ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων καὶ ἀνεστολίσθη διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου τοῦ εὐσεβεστάτου Αὐθέντου κυρίου Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου Βοεβόδα πάσης Μολδοβλαχίας, ἡγεμονεύοντος κυροῦ Θεοφίλου, ἔτους ͵ζος'τῳ, μηνὶ Δεκ. η' (2).

Adică:

Această sfântă și vestită biserică a dumnezeeștii și sfintei mânăstiri a prea marilor Voevozi Mihail și Gavriil, zisă a Dochiariului, s'a ridicat din temelie și s'a înfrumusețat cu ajutorul și cheltueala

(1) *Ibid.*, no. 479.

(2) Burada, *l. c.*, p. 403; Brockhaus, *l. c.*, p. 286.

prea cucernicului Domn domnul Io Alexandru Voevod a toată Moldova, fiind egumen chir Teofil, în anul 7076, luna lui Decemvrie în 8.

Popa Gheorghe din Adrianopol şi ieromonahul Gherman fuseseră îngrijitorii (1). Zugrăveala, păstrată, e una din podoabele Sfântului Munte.

Şi aici boierii urmară exemplul stăpânilor lor. Chiliile dela *Pantokrator* înfăţişează încă, în faţa bisericii, pe o placă de marmoră, menţiunea că apa a fost adusă la această mânăstire de boierul Gavriil Trotuşanu, Mare'e Logofăt, în 1536-7, — acel Gavrilaş Logofătul, care, trădând pe Rareş, peste un an, fu apoi tăiat, la începutul anului 1541, de acesta (2):

Ic. Xč. ν[ι]κ[ᾷ]. † Ἔξοδος καὶ συνδρομὴ τοῦ ὕδατος τούτου καὶ ἀνάκτησις τοῦ ἐντιμοτάτου ἄρχοντος κυροῦ Γαβριὴλ Τωτρουσιάνου καὶ Μεγάλου Λογοθέτου τῆς Μολδοβλαχί[ας], ἔτους ͵ζμε'ου.

Adică:

Isus Hristos învinge. † Cheltueala şi ajutorul apei acesteia şi dobândirea, ale prea cinstitului boier, dumnealui Gavril Trotuşanul şi Marele Logofăt al Moldovlahiei, în anul 7045 (3).

Un singur alt stăpânitor se gândià pe acest timp la Athos, Leon, «βασιλεὺς» al Cachetiei iberiene, care, cu fiul său Alexandru, refăcù, la 1540—2, mânăstirea Philotheu (4), unde se văd chipurile lor în brocard de aur şi încununate.

Lăpuşneanu murise, luând în ultimele zile shima călugărului Pahomie, dar Ruxanda urmă legăturile ei pioase cu Athosul. In 1568—9 ea hotără monahilor dela Dochiariu să facă slujbă mare de Sf. Nicolae pentru cei morţi şi vii din neamul ei (5). Zidise trapezăria şi bolniţa dela *Dionisat* (6), şi în 1569—70 Ruxanda plătià datoriile călugărilor de acolo. Sultanul Selim trimesese pe Mustafà Celebì ca să reclame birul Sfetagoreţilor şi, în lipsă de plată, să le vândă. Văduva Lăpuşneanului dădù nu mai puţin de 35.000 de

(1) Gedeon, *l. c.*, p. 186.

(2) V. şi Iorga, ***Chilia şi Cetatea-Albă***, p. 348, no. VII.

(3) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 118. Smyrnakis, (*l. c.*, p. 533) amestecă şi pe «Barbul» şi dădeà o lectură cu totul stricată.

(4) Millet, Pargoire şi Petit, *l. c.*, n-le 304—5.

(5) Hurmuzaki, XIV, p. 46, no. CXII.

(6) Ioan Comnenul, *l. c.*; Gedeon, *l. c.*, p. 181.

aspri ca să răscumpere de această ruşine şi mânăstirea Karakallu(1). Şi lucrurile înstrăinate ale Dochiariului fură scoase, prin jertfa ei de bani, dela Turci (2).

In acest timp Domnii munteni se mulţumiau cu mai puţin. După Petru, fiul lui Mircea, Alexandru închinà la *Simopetra* satele Scurteşti şi Dragomireşti (3), şi dădeà cevà bani la Xenof (4). Fiul său Mihnea întărì dania celor două moşii (5) înainte de a face alte sacrificii de bani, ce se vor arătà pe urmă.

Domnii din a doua jumătate a veacului al XVI-lea se arătară mai puţin darnici faţă de Athos, fiindcă, în stăpânirile lor mai scurte şi mult mai primejduite, economii de bani nu se puteau face şi condiţiile lor de stăpânire chiar erau neasămănat mai grele. Dela Petru Şchiopul, urmaşul în Moldova al Lăpuşnenilor, după furtunoasa trecere a lui Ioan Vodă cel Cumplit, *Dionisatul* (6) căpătà doar câtevà mii de aspri (7). *Lavra* primì, la 1579, aceeaş sumă (8).

Nepotul lui Petru, Mihnea, se dovedì în acest timp, ca fiu al unei evlavioase ortodoxe din Pera, mai mărinimos. Hilandarul primì dela el în 1589, când aveà de lucru cu Cercel, care clădià pentru Dumnezeu numai acasă la dânsul, nu mai puţin de 15.000 de aspri (9). La Castamunit, unul din mitoace se bucurà de îngrijirea lui (10). De altminterea şi alţii din aceste părţi se învredniciau de bunăvoinţa lui: mânăstirea Vlatadonului din Salonic căpătă astfel, la 1587, 2.500 de aspri, pentru pomenirea Domnului, a soţiei Neaga şi a celui «de inemă fiiu den rodul Domniei Mele, tânărul Io Radul Voevod» (11). Un alt Radu Mihnea erà să fie pentru Athos un nou mare ctitor, în vea-

(1) Hurmuzaki. XIV, pp. 46—7, no. CXV.
(2) *Ibid.*, no. CXVI. Din greşeală şi la p. 49, ca no. CXX.
(3) *Ibid.*, p. 47, no. CXVI.
(4) *Ibid.*, p. 49, no. CXVIII. Cf. şi *ibid.*, p. 51, no. CXXIV. Intărirea de Patriarhul Ieremia, *ibid.*, p. 89, no. CLIX.
(5) *Ibid.*, p. 53, no. CXXVIII.
(6) Lucrări ale protului Dumitru din Pesikon la trapeză în 1603; Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 491.
(7) Hurmuzaki, XIX, p. 51, no. CXXV.
(8) *Ibid.*, p. 59, no. CXXXIII.
(9) *Ibid.*, p. 86, no. CXLIX.
(10) Venelin, *l. c.*, p. 229.
(11) Hurmuzaki, XI, p. 901.

cul a cărui deschidere se apropià. Mihaiu Viteazul face, la începutul Domniei sale, un dar de bani la Xenof (1), pe care n'o uită nici Simion Movilă, nici Radu Şerban, care-i dă din nou moşiile «Raţca» şi Siliştea (1607) (2).

De alminterea, un timp Athosul, înfloritor, n'aveà nevoie de necontenite eleimosine. Episcopi de aproape sau de departe îi purtau grija mai mult decât înainte. Ieremia din Sofia, Patriarh de Constantinopol, reface la 1542 Stravonichita (3). La 1546 Macarie Mitropolit de Salonic îşi alege la Vatoped locul de îngropare (4). Dela 1565, Lavra îşi are şi biblioteca (5). Ajungând egumen aici, un Paisie de Rusciuc face la 1578 paraclisul celor Patruzeci de Mucenici (6).

Intre ctitorii străini, legenda pune, pentru Xeropotam, cu numele şi după exemplul căruia Nistor Ureche întemeiè în Moldova mânăstirea sa, care se chiamă, numai după aceea, în traducere: Secul (7), şi pe Sultanul Selim, care, cum am văzut, scosese prin capugiul său tot Muntele Sfânt în vânzare (8). Legenda din Athos vorbeşte încă de ctitoria Lăpuşneanului celui nou, Alexandru al Ţerii-Româneşti, ctitor şi la Sinai (9). Ruşii apar la rândul lor — cam târziu, căci înainte de aceasta avem doar crucea Ţarinei Anastasia — pentru a îngrijì de mânăstirile unde astăzi au mai mulţi dintre ai lor decât vechii stăpâni, Grecii (3.500 faţă de 3.300). Incă din 1568 şi 1588, se îngădue călugărilor dela Chilandariu şi Vatoped să cerşească la Moscova, şi ei îşi încep călătoriile la Curtea Ţarului în 1592 (10). Pentru refacerea Pantelimonului, pustiu în 1574, Vasile Ivanovici adause prinosul lui (11).

(1) *Ibid.*, XIV, p. 102, no. CLXXXIV.

(2) *Ibid.*, p. 111, n-le CCIX, CCXI.

(3) Gedeon, *l. c.*, p. 190.

(4) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 114. Se lucrează, de doi călugări, o uşă la 1567; *ibid.*, no. 56. Cf. *ibid.*, n-le 167, 235, 316.

(5) *Ibid.*, no. 409.

(6) *Ibid.*, no. 369.

(7) «Sfânta mânăstire ce să chiamă Cseropotam, hramul Sfântului şi slăvitului Proroc şi Innainte-Mergătorului Botezătorul lui Hristos Ioan şi cinstita lui Tăere»; Arhivele Statului, *Neamţ*, IV, 300. La 1604 «Xeropotamul»; *ibid.*, no. 1257. La 1605, «Cseropotamo, carele se zice Săcului»; *ibid.*, IV, no. 301. Numai Secul în actul dela Ştefan Tomşa, 1612; *ibid.*, III, no. 7.—Cf. şi *Arch. istorică*, I[1], pp. 46—7 (1599: Xeropotamul).

(8) *Ibid.*, *l. c.*, p. 118.

(9) Gedeon, *l. c.*, p. 184.

(10) *Ibid.*, pp. 168, 180.

(11) *Ibid.*, p. 193.

Nenorociri interveniră însă în curând pentru a chemà iarăş compătimire şi ajutor în folosul acestor mai apropiate Locuri Sfinte. La 11 Decemvrie 1580 ardeà Simopetra, pustie apoi şi ea câtvà timp(1). Când Patriarhul Ieremia al II-lea străbătù ţerile noastre pentru a merge la Moscova, unde erà să creeze un nou Patriarh, îl întovărăşià şi Evghenie, egumenul acestei mânăstiri, şi la data întorsului, în 1591, mânăstirea dela Bucureşti din deal, deasupra Dâmboviţei, a Sfântului Nicolae, căruia înnoitorul, Mihaiu Viteazul, erà să-i dea în curând numele de Mihaiu-Vodă, îi erà închinată: se luau atunci măsuri pentru strămutarea ei într'un loc mai sănătos şi mai sigur. Ca Domn, Mihaiu întări închinarea la 1599(2). Epoca închinărilor începuse(3). Ana Golea dăduse Vatopedului acea mânăstire, din Iaşi, a Adormirii, care, purtând numele întâiului ctitor, Ioan Golea, se păstrează încă în forma refăcută de Vasile Lupu şi Grigore Mateiu Ghica(4). Zografului îi închinase întâiu Petru Rareş, («bătrânul Petru Voevodu») pe urmă şi Aron, apoi Ieremia Movilă, mânăstirea Sf. Nicolae din Scaunul Moldovei (5). Doamna Elisaveta a dat la Cutlumuz o Evanghelie, cu inscripţia următoare (6):

Ἔτους ,ζριγ', ε' μηνῆ Ἰουνίου, ἐτοῦτο τὼ τετραδάνγγελον ἦνε τῆς μονῆς τοῦ Σωτῆρος, τοῦ ἐπιλεγομένου Κουτλουμοῦσι, καὶ τὸ ἐκόσμησεν ἡ πολυχρονιμένη ἡ Τόμνα Ἐλησάβετ τοῦ πολυχρονημένου ἐκλαμπροτάτου καὶ εὐσεβεστάτου Αὐθέντος πάσης Μολδοβλαχίας, κήρου Ἰωάννου Ἱερεμία Βοεβόνδα.

Adică:

La anul 7113, în luna Iunie, această Evanghelie e a mânăstirii Mântuitorului, zisă Cutlumuz, şi a înfrumuseţat-o răposata Doamna Elisaveta, a răposatului prea luminatului şi prea cucernicului Domn a toată Moldovlahia, Domnul Io Ieremia Voevod.

Lucrând la Dochiariu pentru Ruxanda Lăpuşneanu, Mitropolitul Teofan, cărturarul de slovenie, rămase aici, şi la 1597-8 aceeaş

(1) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 522; Gedeon, *l. c.*, p. 188.

(2) Hurmuzaki, XIV, pp 90—3, no. CLXIII; p. 109, no. CCV. Cf. şi *ibid.*, p. 192 şi urm. no. CCXIV. La 1613 se sfinţeşte noul catolicon; Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 523.

(3) V. şi a Bucovăţului, de Banul Stipan şi fiul Pârvu, pe la 1570, la Sf. Varlaam; *Studii şi doc.*, V, p. 142. A Stelei din Bucureşti, subt Mihnea, către Ivir, Arh. Statului, *Radu-Vodă*, pachetul XXIII. Danii pentru Ivir (1605-72), *ibid.*, XXVII—VIII.

(4) Hurmuzaki, XIV, p. 111, no. CCX.

(5) Arhivele Statului, *Aron-Vodă*, I, no. 22; regest in Hurmuzaki, XI, p. 908; v. şi regestul in Hurmuzaki, XIV, p. 108, no. CCI: dar de bani al lui Ieremia.

(6) *Studii şi doc.*, XXII, p. 87.

Doamnă Elisaveta, care-i eră rudă, îi puneà piatra de pomenire pe mormânt (1).

Lavra suferise de pe urma puternicului cutremur din 1585, care-i strică turla bisericii, bolta spitalului și crăpă trapeza (2). Ieremia Movilă îi dădù un privilegiu solemn (3).

Ivirul însuș se găsià în stare de tot rea. Pe la 1590 deci Stelea Spătarul, ctitorul bisericii cu acest nume din București, i-o închinà cu toate veniturile, și «Iviriți», ca Grigorie din 1632, se așezau într'însa (4). Se cerù ajutor din Georgia, de unde, la 1600, venià frumosul aier lucrat «cu mâna și osteneala» Thamarei, călugăriță ca maica Sofia (5). Stăpânitorul de acolo, Alexandru, în fața amenințării că altfel se va închide biserica, trimeteà sume însemnate, 12.000 de galbeni; până în 1602 se acoperià toată datoria de 36.500 de lei (6), și la 1604 egumenul se întorceà din nou din Iberia (7). La 1613 un văl eră trimes de Ivireana Zenobia (8).

Aceste danii nu excludeau însă nevoia de puternic sprijin. După căderea și turcirea lui Mihnea, ajuns beiu pe marginile Dunării împărătești, pe unde-și cărà noua familie musulmană, se simți nevoia ca fiul Radu, ca să poată domnì, să capete altă creștere și aiurea. «Deci Mihnia-Vodă», scrie Constantin Căpitanul, «plinind în Domnia de a doao cinci ani, l-au mazălit Turcii, și, ducându-l la Țarigrad, s'au turcit, și el, și un copil al lui mai mare». —Radu Vodă cel legiuit, al Neagăi, murise însă—, «iar un copil mai mic, anume Radul (care mai pre urmă și Domn au fost), l-au ascuns mumă-sa»—«jupăneasa» Vișa, care-și ziceà «Doamnă»—«și l-au trimis la Svetagora, la mănăstirea Iverilor, și de acolo călugării l-au trimis la Vinețiia, și au învățat carte grecească și letinească» (9). Și aiurea: «Decii, viind Domn și vrând să facă mulțămită mănăstirii Iverului (de vreme ce în Domniia de'ntăi n'au putut, având trebi de oști), au făcut mănăstirea Sfintei Troiță, den jos de Bucu-

(1) Hurmuzaki, XIV, p. 107, no. CXCVIII.

(2) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 388.

(3) Condica lui Constantin Mavrocordat, în Bibl. Ac. Rom., fol. 490 (Apendicele la acest studiu). Cf. *Studii și doc.*, VI, p. 413, no. 1592; Hurmuzaki, XIV, p. 108, no. CXCIX.

(4) *Studii și doc.*, XI, pp. 100—1, no. 13. Tot așà și la Bolintin (Arh. Statului, *Radu-Vodă*, pach. X, 9).

(5) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 251.

(6) Gedeon, *l. c.*, p. 175.

(7) *Ibid.*, p. 176. Daruri de acolo, în 1617; *ibid.*, p. 177.

(8) *Ibid.*, no. 255.

9 Ed. Iorga, p. 79.

reşti, mare, intemeiată cu zidiri, cum să vade, şi o au închinat la mănăstirea Iverului, la Sfetagora» (1). In greceşte e şi inscripţia, din 7123, în care se spune cu mânăstirea e «închinată la a Ivirilor» (2).

Dar nu se mulţumì cu atâta recunoştinţa statornică a fostului ucenic din Athos. Ştim din notiţe pe cari le-a reprodus d-l M. Gedeon cum, sub egumenul Gavriil din Atena (3), se făcură stăruinţe (4) pe lângă Radu pentru a urmà tradiţia părintelui, căruia i se datorià refacerea picturii catoliconului. Şi azi se văd acolo chipurile lui Mihnea şi lui Radu, acesta în vrâstă de copilărie încă, şi ale zugravului Marcu din Ivir, cu această inscripţie:

Ὁ Ἰωάννης Μήχνας. Ὁ Ῥάδουλ Βοϊδώδας. Ὁ ἱερότατος καθιγούμενος κὺρ Γαβριήλ. Ὁ τρισόλβιος Μάρκος, ὁ Ἴβηρ καὶ ζωγράφος.

Adică: Io Mihnea Radul Voevod. Preasfinţitul categumen chir Gavriil. De trei ori fericitul Marcu Ivireanul şi zugrav (5).

Lui Radu i se datoreşte arsenalul, turnul, trapeza, portul (1622), înzestrându-se mânăstirea cu venituri în ţară (6).

Urmând exemplul Domnului său, Nicolae Postelnicul făceà, sub acelaş egumen, la 1619, o fântână, a cărei inscripţie sună aşà:

Ὕδωρ τὸ παρὸν κομισθὲν ἐκ μακρόθεν
Ἐξόδοις ἀρχοῦ Σερμαζὰν Ἰβηρία[ς],
Νικολάου τε Ποστελνίκου Βλαχίας,
Ἡγουμένου δὲ Γαβριὴλ ἐξ Ἀθήνα[ς]
Τῇ συνδρομῇ ἅμα τε καὶ προθυμίᾳ,
Τέρμ' αἴσιον εἴληφε, τουτὶ δὴ κτέαρ,
Τῇ τῶν χιλίων ἑπτάκις περιόδῳ
Δεκάκις αὖ δέκα σὺν εἰκάδι ἕκτῃ.
Ἀγκρατοῖ με δέον τι πανέξοχον ὕμνον ὀφέλ[λω],
Μνώεω κοίρανε δμώων ὧν διὰ ἐκῶς (*sic*) ἔτυχ[ες] (7).

(1) *Ibid.*, p. 107.

(2) *Inscripţii*, I, p. 245, no. 551. Mateiu al Mirelor nu ştie de petrecerea la Ivir a lui Radu (*Analele Academiei Române*, XX, p. 13). — O notiţă din Athos are acest cuprins: Διὰ προσταγῆς τοῦ Αὐθέντου Ῥάνδουλα Βοεβόδα ἐπῆγε [ὁ παπᾶ Παρθένιος] εἰς τὴν Βλαχίαν καὶ ἔκτισε τὴν Ἁγίαν Τριάδα, διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου τοῦ Αὐθέντου, καὶ ἐχάρησε καὶ χωρία καὶ κειμήλια καὶ ἄλλους τόπους, εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ αἰώνιον, ἐν ἔτει 7121, ἀπὸ δὲ Χριστοῦ ͵αχιγ′ (Gedeon, *l. c.*, p. 177).

(3) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 372.

(4) Gedeon, *l. c.*, p. 178.

(5) Urmează rânduri de cuprins religios; Millet, Pargoire, Petit, *l. c*, no. 232.

(6) Τὰ δὲ ἄλλα ἔξοδα ἐκ τῆς Βλαχίας; Gedeon, *l. c.*

(7) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 282. — O fială fără inscripţie, din 1614; *ibid.*, no. 273.— O uşă din 1622 (meşterul, un călugăr), *ibid.*, no. 235.

Inscripţia versificată, de o trufaşă pretenţie goală, nu merită a fi tradusă: dând anul, ea alipeşte în ctitorie numele nobilului Georgian Sermazan şi al zisului Postelnic al Ţerii-Româneşti.

După aceasta se urmă cu zidiri de arsenale şi alte adause (1), —schitul Probato la 1631-5—, mânăstirea ajungând repede în fruntea comunităţii atonice.

VII.

In acest timp Moldovenii nu zidiau nimic, mulţumindu-se cu închinări de metoaşe la vechile ctitorii ale neamurilor trecute. Astfel mânăstirea din Vasluiu a lui Ştefan cel Mare, cu hramul Sf. Gheorghe, e supusă de Miron Barnovschi mânăstirii dela Athos a acestuia, Zograful (2). Cu vremea ajunse a i se zice şi ei «sfânta mânăstire ce se numeşte Zugrav, care este lângă târgul Vasluiului» (3). Şi mânăstirea Adormirii sau Precista lângă Vasluiu căpătă aceiaşi stăpâni (4). *Rhossikon,* până acum trecut cu vederea, căpăta înainte de 1631 Mânăstirea Doamnei de lângă Botoşani (5). Datina darurilor la Athos eră aşà de răspândită, încât Eftimia fata lui Miron Clucerul lăsà la 1612 a se da «căte un cal în toţi ani la Svetagora, la Dioniseaţe» (6).

Vasile Lupu plăti în tot cursul Domniei sale datoriile Athosului, pentru care e lăudat de fostul Patriarh constantinopolitan Atanasie Patelarie (7), care, după Antim al II-lea, îngropat (1623) la Lavra datoare la Evreii din Salonic şi rămasă abià cu cinci-şase călugări (8), eră să zidească la Sfântul Munte schitul dela Vatoped, Sf. Andreiu, Ξέστου sau Saraiul, astăzi centrul vieţii ruseşti acolo (9). El creă le-

(1) *Ibid.*, n-le 289—90; Smyrnakis, *l. c.*. p. 417.

(2) *Studii şi doc.*, VII, p. 75, no. 8.

(3) Ghibănescu, *Surete şi izvoade,* IV, p. 308 şi urm. (12 Ianuarie 1662). Cf. actul din 7 Fevruarie 1662, *ibid.*, p. 16. Cf. *Studii şi doc.*, XVI, p. 420.

(4) Act dela Alexandru Vodă, 2 Aprilie 1630, privitor la ea; *ibid.*, p. 13. Cf. *Studii şi doc.*, XVI, pp. 158—9, n-le 8—9.

(5) *Ibid.*, V, p. 217, no. 30.

(6) *Ibid.*, p. 12, no. 56.

(7) Hurmuzaki, XIII, pp. 441—2: Πόσες δέησεις κάμνει διὰ λόγου σου
Τὸ Ἅγιον Ὅρος, παρακαλῶντας ἄπαυστα ἡμέρα καὶ νύκτα
Διότι μὲ καλὴν καρδίαν ἐσήκωσες εἰς τὲς παλάμες σου τὸ φορτίον·
Τῶν μοναχῶν δίδοντας κάθε χρόνον τὰ χαράτζιά τους εἰς τὰ σκληρὰ ἔθνη;

(8) Gedeon, *l. c.*, pp. 158—9 (cf. *ibid.*, p. 150); Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 341.

(9) Gedeon, *l. c.*, pp. 31—2, 168—9.

gătura Zographului cu mânăstirea dela Dobrovăț a lui Ștefan cel Mare, în care pătrunseră atunci călugării greci (1), și-i dădù moșii basarabene (2). Poate tot dela el să fie aceea dintre Vatoped și mânăstirea Precistei din Galați, care adăpostì mult timp în chiliile ei pe mazilul Patelarie (3). Urme dela dânsul nu se găsesc însă pe păreții lăcașurilor Athosului (4).

Dintre Domnii munteni ai timpului, Gavril Movilă întărise de curând toate moșiile Cutlumuzului, un întreg domeniu, pentru care se ceruseră hrisoave aproape dela toți stăpânitorii ce se urmară în Țara-Românească (5). Alexandru Coconul îi adause închinarea mânăstirii Clocociovului (6).

Mateiu Basarab făcù acelaș lucru (7), apoi el dădù bani la Dionisat (8), întărì mânăstirii Xenofului stăpânirea asupra schitului «Ζδράλη» (9), pe lângă cele două moșii pe cari le aveà de multă vreme (10). Ioan Comnenul îi atribue zugrăveala — cred: cu meșteri din țară, dar asupra acestui punct voiu revenì în curând, într'un memoriu despre zugravii noștri — pridvorului și trapezei din catoliconul acestei mânăstiri (11). Hilandarul are dela el o icoană din 1643 (12). Pe păretele din paraclisul Sfântului Mihaiu dela *Lavra* se vede chipul său, *închinând lăcașul*, al cărui ctitor este deci, și al Doamnei Elina, cu această inscripție:

Ὁ ἅγιος Μιχαὴλ ὁ Συνάδον.
[Ἰωάν]νης Ματθαῖος Μπασαρά[μπα]ς Βοϊεόνδα.
Ἡ Τόμνα αὐτοῦ [κυ]ρία Ἑλένα.

(1) Hurmuzaki, XIV; Gedeon, *l. c.*, p. 185.
(2) Hurmuzaki, XIV, p. 163, no. CCXLVIII.
(3) *Studii și documente*, XV, p. 341, no. 981.—La 1638 se face un paraclis acolo; Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 120.
(4) In ce privește Zographul, să nu se uite că Bulgarii au distrus toate inscripțiile grecești; Gedeon, *l. c.*, p. 62.
(5) Hurmuzaki, XIV, pp. 113—4, n-le CCXV—VI.
(6) *Ibid.*, p. 118, no. CCXIX.
(7) *Ibid.*, p. 146, no. CCLXII.
(8) *Ibid.*, p. 164, no. CCL.
(9) *Ibid.*, p. 132, no. CCXXXI. Data e, evident, greșită. V. și *ibid.*, p. 133, n-le CCXXXVI—VII; p. 163, no. CCXLVII; p. 164, no. CCL.
(10) *Ibid.*, p. 133, no. CCXXXV.
(11) V. și Brockhaus, *l. c.*, p. 281, nota 1. — Simopetra fusese zugrăvită încă din 1633 (Millet, *Bulletin*, *l. c.*, p. 74, nota 5).—La Pantokrator se lucrà în 1640; *ibid.*, p. 169.
(12) Smyrnakis, *l. c.*, p. 490.

Adică:

Sfântul Mihail din Sinai.
Io Mateiu Basarab Voevod.
Doamna lui, doamna Elena (1).

Inscripția cea mare zice așà:

Ἀνηγέρθη καὶ ἀνεκαινίσθη ἐκ βάθρων γῆς ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς οὗτος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Μιχαὴλ Συνάδων τοῦ ὁμολογητοῦ παρὰ τοῦ ἐκλαμπρωτάτου Αὐθεντὸς Ἰωάννου Ματαίη Βοεβόδα πάσης Οὐγκροβλαχίας καὶ διὰ συνδρομῆς καὶ προμηθοίας τοῦ πανωσιοτάτου προηγουμένου παπὰ κὺρ Ἰωσὴφ κατὰ τὸ ἑπτακισχιλιοστῷ καὶ ἑκατοστῷ πεντικοστῷ πρῶτο ἔτος, μετὰ δὲ παραδρομὴν ἐνιαυτῶν δέκα ἡγουμενεύοντος τοῦ πανοσιωτάτου παπὰ κὺρ Ἰωάσαφ [=Ἰωσήφ]· ἔγινε δὲ πάλιν ἡ ἔξοδος τῆς ἱστορίας καὶ τὰ πάντα παρὰ τοῦ ἄνωθεν οἰρημένου Αὐθεντὸς καὶ κτήτορος καὶ ἡ συνεργία καὶ συνδρομὴ παρὰ τοῦ ῥηθέντος προηγουμένου παπᾶ κὺρ Ἰωσήφ· ἐτελιόθη δὲ ἡ παροῦσα τείνυν ἱστορία μηνὶ Ἠουλίῳ ιβ', διὰ χυρὸς Μαρίνου καὶ Ἀναστασίου ἐκ πόλεως Ἀναύπλι.

Adică:

S'a ridicat și s'a înnoit din temelie, din pământ, dumnezeescul și prea venerabilul lăcașul acesta al celui întru sfinți părintelui nostru Mihail zis de Sinai de către prea-luminatul Domn Io Mateiu Voevod a toată Ungrovlahia și cu ajutorul și supravegherea prea-cuviosului proigumen părintele chir Iosif în anul șapte mii o sută cinzeci și unu, și, după trecere de ani zece ai egumeniei prea cuviosului părinte chir Iosif, a fost iarăș cheltueala zugrăvelii, și toate dela acel Domn și ctitor, și ajutorul și sprijinul dela acel proigumen popa chir Iosif. Și s'a isprăvit deci această zugrăveală în luna lui Iulie în 12, cu mâna lui Marin și lui Anastasie din orașul Nauplia (2).

In catolicon chiar, dela el a rămas un chivot de argint, cu această inscripție:

† Τὸ παρὸν κιβώτιον ὑπάρχει τῆς σεβασμίας καὶ βασιλικῆς Μεγάλης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ ἐν τῷ Ἄθῳ ἐν ἔτει ,ζρνβ', ἀφιερωθὲν ὑπὸ τοῦ εὐσεβεστάτου Αὐθέντου Ἰωάννου Ματθαίου καὶ Βοεβοδόμνας Ἑλένης.

Τοῦ ἐν τῷ Ἄθῳ ἔνε[στι].

Deci:

† Chivotul de față e al veneratei și împărăteștii Lavrei celei Mari

(1) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 385.
(2) *Ibid.*, no. 383.

a Sfântului Atanasie din Athos, în anul 7152, afierosit de preacucernicul Domn Io Mateiu şi de Voevodoamna *(sic)* Elena.
E din Athos (1).

Să amintim şi pe un dăruitor gălăţean (Γάλατζιανὸς) dela Vatoped, din acelaş an 1644 (2).

Doamna Bălaşa a lui Constantin Basarab închină fundaţia sa, Jitianul, «Balta-Verde» lângă Craiova, la Sf. Pavel (3). Mihnea al III-lea trimete la Xenof 10.000 de aspri (4), şi Grigorie I-iu Ghica dădeà la 20 Maiu 1664 un privilegiu la «toată Sfetagora, la 20 de sfinte mănăstiri ce săntŭ în prejurul Sfăntului Munte Atonului» (5), pe când în Moldova se închină de Păun Vameşul la Xeropotam, care aveà şi Dancul şi Copoul, mânăstioara sa dela Clatia (6), iar Alexandru Ramandì ctitoria sa la Dochiariu (7). Pe vremea lui Ştefan Vodă Petriceicu Mânăstirea Doamnei de lângă Botoşani erà, de mult, cum s'a mai spus, în atârnarea de «Ruşi», Rhossikon (8).

VIII.

Atunci o nouă eră de prosperitate începe la Sfântul Munte. Ajutoarele nu vin nici acuma prea mult din Moscova. Ţarii dădeau doar voie de cerşit în ţara lor: în 1626, călugărilor dela Pantelemon, pe care Rusia refuză s'o refacă, în 1641 celor dela Filoteiu, în 1655 celor dela Esfigmen, în 1658 celor dela Lavră (9). Dela Ivir venì la Moscova arhimandritul Dionisie, care scrie acolo cunoscuta «Istorie pentru începutul Ruşilor»; un alt Atonit, Timoteiu, lucră la şcoala grecească din Moscova (10). Hagiul Suhanov duse în ţara sa 700 de manuscripte luate, pe o cale sau pe alta, dela Athos (11).

(1) *Ibid.*, no. 355.
(2) *Ibid.*, no. 128.
(3) *Studii şi documente*, V, p. 142, no. 79.
(4) Gedeon, *l. c.*, p. 191; Hurmuzaki, XIV, la această dată.
(5) Bibl. Ac. Rom., pec. 171; *Apendice*.
(6) *Studii şi documente*, VI, p. 59 şi urm., no. 21.
(7) *Ibid.*, XI, p. 259, no. 8.
(8) *Ibid.*; *Uricariul*, VI, p. 352; VIII, pp. 235—40; Hurmuzaki, XIX, p., 211, no. CCXCVI.
(9) Gedeon, *l. c.*, pp. 161, 187—8, 192—3, 195.— Pentru Dionisat, *ibid.*, p. 181.
(10) Papadopulos Kerameus, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλ., I, p. 446 (30); Ghedeon, *l. c.*, pp. 214—5.
(11) *Ibid.*, p. 341.— Pentru relaţiile artistice ale Moscoviei cu Sfântul Munte, Brockhaus, *l. c.*, p. 256.

Dar mânăstirea Rușilor rămâneà cu totul goală la sfârșitul veacului al XVII-lea (1), și călugării nu căpătaseră nimic dela bogatul Impărat de departe, care, cu scopuri politice de cotropire, erà să pretindă în curând tutela întregii ortodoxii, decât bolnița din 1654 dela Vatoped (2) și închinarea către Ivir a bisericii Sf. Nicolae din Moscova (3). Să se compare numai cu bogata revărsare de milă care, din partea Românilor, acoperià, de veacuri, cu binefacerile ei toate mânăstirile atonice!

Dar tot mai mult se întărià legătura cu Patriarhia constantinopolitană. Patriarhul Dionisie Vardalis, așezat dela 1665 aicea, face să se lucreze la Ivir (1673); el adauge un turn la Lavră pe lângă al înaintașului său Antim; prin jertfa lui se plătesc nouăle datorii către Evreii din Salonic (4). In curând Athosul erà să dea pe Patriarhul Calinic al II-lea (5).

Dar o nouă undă de evlavioase daruri veniră dela noi. De sigur de prin 1679 trebue să fie icoana dela Vatoped, datată greșit 1749 (,αψμθ'), a lui Varlaam Mitropolitul Ungrovlahiei—, căci unul singur a fost cu acest nume:

Παντάνασσα, μῆτερ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, πρόσδεξαι τὴν δέησιν τοῦ δούλου σου, τοῦ πανιερωτάτου Μητροπολίτου Οὐγγροβλαχίας, ἀρχιεπισκόπου Βαρλαάμ, ἐν ἔτει...

Deci:

A toate stăpână, maică a lui Hristos Dumnezeul nostru, primește rugăciunea robului tău, a preasfințitului Mitropolit al Ungrovlahiei, arhiepiscopul Varlaam, în anul ... (6).

Dela bogatul Duca Vodă, care dăruià în altă parte, avem numai paterița dela Xeropotam, care poartă pe chihlimbarul său inscripția:

---

(1) *Acta Rossici monasterii*, p. 134, no. 14. — Și Esfigmenul se închide (Gedeon, *l. c.*, p. 148), apoi Panteleimonul (*ibid.*, p. 193).

(2) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 127.

(3) Gedeon, *l. c.*, pp. 171—2.

(4) *Ibid.*, pp. 150, 159, 164, 178.— Un patrahir dela el (1672), Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 252. La 1672 se face de egumen arsenalul dela Vatoped; *ibid.*, no. 140. La 1678, paraclisul, de Mitropolitul Laodiceii, *ibid.*, no. 91.— Patriarhul de Ipec aduce apă la Hilandar; Smyrnakis, *l. c.*, p. 492.— Un Sârb din Becicherec zugrăvește Acaftistul Sf. Pavel; Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 427.

(5) Gedeon, *l. c.*, p. 199.— La 1600 fuseseră peste 5.000 de călugări (600 din Lavra și Vatoped); *ibid.*, p. 149.

(6) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 83.

† Ἀφιέρωμα τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ ἐκλαμπρωτάτου ἀφέντος Ἰωάννου Δοῦκα Βοϊ-βόδα πάσις Μολτοβλαχῆας κὲ Ὀκραΐνας σὴν τῇ εὐσεβεστάτῃ καὶ ἐκλαμπροτάτῃ κυρίᾳ Δόμνᾳ Ἀναστασίᾳ, Κοσταντῆνο Βοϊβόδα, Ματέϋ Βοϊβόδα. 1685, μαΐου 15. Γεδεὼν ἀρχιερέος Καισαδίας Καπαδοκίας.

Adică:

† Dar al prea cucernicului și prea luminatului Domn Io Duca Voevod, a toată Moldovlahia și Ucraina, cu prea cucernica și prea luminata Doamnă doamna Anastasia, Constantin Voevod, Mateiu Voevod; 1685, Maiu 15.

A lui Ghedeon arhiereul Cesareii Capodociei (1).

Mai darnic decât toți se arătă Șerban Cantacuzino. Biserica Maicii Domnului Portărese, a «Portaitissei» dela Ivir e făcută de Nichifor și Ștefana, cu ajutorul proigumenului Solomon, la 1680, dar la zugrăveală se adause și «prea-luminatul *nostru* Domn Șerban Voevod, din neamul Cantacuzino», cum spune inscripția dela 1683, reînnoită la 1853 («ἱστορίθη δὲ διὰ ἐξόδου καὶ ἀναλώμασι τοῦ ἐκλαμπροτάτου ἡμῶν Αὐθεντὸς πάσης Οὐγκροβλαχίας, κυρίου Σερβὰν Βοϊβόνδα, τοῦ ἐκ γένους Κατακουζινοῦ) (2). Patriarh erà atunci Dionisie, care fu îngropat la Lavră în 1696 (3); biblioteca dela Ivir (1678) i se datorește tot lui (4).

Dela Șerban călugării dela *Stavronichita* căpătară conductele de apă (5). Dar cel mai scump dar al său fu noua mânăstire a Cotrocenilor, întemeiată după normele atonice, cu călugări greci anume aduși pentru aceasta, și închinată Protatului din Karyes. Inștiințați printr'un Ivirean, veniră la București proigumenul Lavrei, Natanail, și al Ivirului, Paisie. Partenie, acel călugăr dela Ivir, «deprins cu orândueala și cu obiceiurile țerii», fu cel dintâiu egumen al mânăstirii-model (6).

Familia lui Șerban urmă cu darurile, și astfel cetim pe o cutie de moaște la Vatoped:

---

(1) *Ibid.*, no. 557.
(2) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 264.
(3) *Ibid.*, no. 395.
(4) După Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, IV, p. 478 n., în Gedeon, *l. c.*, p. 339.
(5) După Ioan Comnenul.
(6) *Documentele Cantacuzinilor*, p. 113 și urm. Lavra avea gâlceavă cu Philotheu pe atunci; Ghedeon, *l. c.*, pp. 162—3. Cf. Hurmuzaki, XIX, la anii 1680 și urm.

Μαρία Δόμνα Σερβάνου Βοεβόδα Καντακουζηνοῦ καὶ Κωνσταντίνου Μαρία Βαλατζάνου, συνδρομῇ Νεοφύτου ἐκκλησιάρχου, 1709, μαρτίου 7, μνη... ου· μονῆς Βατοπαιδίου.

Deci:

Maria Doamna lui Şerban Voevod Cantacuzino şi Maria lui Constantin Bălăceanu, cu ajutorul lui Neofit eclesiarhul, 1709, Martie 7, întru amintirea lui; a mânăstirii Vatopedul (1).

Vodă Brâncoveanu urmă acestor tradiţii, deşi grija lui se concentră mai ales în hotarele ţerii. Făcù daruri de bani la Pantokrator şi la Sf. Mihail din Sinai, «în măgura Athosului» — fundaţia lui Mateiu —, în acest din urmă caz pentru a scăpà de lăcuste (2). Pe când Antioh Vodă al Moldovei închinà Zographului altă zidire a lui. Ştefan, Căpriana din Basarabia (3), el făceà turnul cu chiliile din aripa ieşită în afară, trapeza şi paraclisul Sf. Constantin dela Sf. Pavel, despre care însă numai amintirea se păstrează că, după o inscripţie dispărută, a fost făcut şi zugrăvit la 1708 «cu ajutorul prea cuviosului sfânt egumen chir Luca şi cu cheltueala prea luminatului Io Constantin Voevod, din neamul Basarab» (4). Dar lui îi datorim cevà şi mai preţios, — acel Proschinetariu al Sf. Munte, pe care, din ordinul său, il redactà Ioan Comnenul, Vlădică de Silistra, deşi medic, pentru a fi tipărit la Snagov în 1701: îl reproducem ca adaus la aceste pagine.

IX.

Cu aceasta se mântue epoca darurilor româneşti.

In tot acest timp nu putem recunoaşte la Athos pe călugării români. Doar aflăm la 1672 ca egumen la Ivir pe Damaschin Σκούρτου, Scurtu (5). Dar la începutul noului veac, la 1-iu Noemvrie 1712, scrià către Domn astfel, dela Stavronichita, călugărul Atanase fiul lui Pascalie Vornicul, care fusese şi prin Veneţia după învă-

(1) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 71. — Aici moare la 1700 Patriarhul Gherasim de Alexandria; Smyrnakis, *l. c.*, p. 443.

(2) Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 363.

(3) Gedeon, *l. c.*, p. 185; după *Uricariul*, reprodus actul de danie în Hurmuzaki, XIX.

(4) După Antonin, în Millet, Pargoire, Petit, no. 439; cf. Gedeon, *l. c.*, p. 189. Chipul «Doamnei Maria» a pierit şi el.

(5) Gedeon, *l. c.*, p. 178. V. şi cei doi Σκουρταῖοι, editori ai unei opere greceşti, *ibid.*, p. 227.

țătură, dar, «după ce aŭ mersŭ într'aceale părți ale Veneției, poate fi cunoscăndŭ ale lumiĭ ce sănt toate deșarte și întru nimic, aŭ lăsatŭ de o parte alte socotelĭ și nevoințe, ale învățăturiĭ, și ș'aŭ întemeiatŭ totŭ găndulŭ luĭ spre folosulŭ și măntuirea sufletuluĭ săŭ, îndemnăndu-să maĭ multŭ, pecumŭ să veade, den voia luĭ Dumnezeŭ, a să înbrăca în cinul călugărescŭ»: Erà la «Sfântagura» dela 1-iŭ Maiŭ, «ci, neîntămplăndu-să alțiĭ a purcede de aicĭ fără numaĭ acumŭ, cu părlejulŭ acestorŭ părinți, înștiințezu pre Măriia Ta că mă aflu aicĭ la mănăstire la Stavronichita, lăudăndu pre Dumnezeŭ șă rugăndŭ pururea păntru a Mării Sale sănătate. Săntŭ, Doamne, alte mănăstirĭ marĭ și bogate, ci eŭ, Doamne, fiindu iubitoriŭ de singurătate, aicĭ amŭ alesŭ maĭ bună isihie. Ci nu întru puterea mea, Doamne, fără numaĭ întru mila luĭ Dumnezeŭ nădăjduescu ca, după blagosloveniia Mării Tale cea stăpănească, să-mĭ dea putere ca să-mi săvărșăscu rămășița vieții întru această cale precum dăn copilăriia mea am pohtit» (1).

Fanarioții nu erau numai prea săraci ca să poată urmà rolul înaintașilor români la Athos : ei erau prea mult lipsiți de însemnătate politică. Și jertfele Voevozilor localnici la Sfântul Munte, având fără îndoeală un sens religios, n'aveau nici unul național, ci stăteau în legătură cu o tradiție politică imperială care erà mai presus de puterile Grecilor sau grecizanților ce se strecoară dela 1709 și 1716 înainte pe Scaunele Moldovei și Țerii-Românești.

De acuma nu vom mai întâlnì decât daruri de metoașe și mai ales moșii. Astfel, la 1703, Mihaiu Vodă Racoviță alipește moșia Doamna la mânăstirea Pantelimon (2), atât de săracă pe atunci, încât, după mărturia cunoscutului călător rus Vasile Grigorievici Varschi, a cărui descriere a Athosului a fost prefăcută *din românește* în grecește de Iacob Peloponesianul dela Gregoriu (3), adăpostià doar doi Ruși, doi Bulgari și câțivà Greci (4). Dela Nicolae Mavrocordat căpătă Dionisatul bani (5) — pe urma lui Ștefan Cantacuzino —, și Xeropotamul biserica ieșeană Dancu, din veacul al

(1) Arhivele Statului, *Hurez*, XXVIII, 18; XXIX 23.

(2) Gedeon, *l. c.*, p. 195.

(3) Περιγραφὰς εὑρὼν ἐν τῇ Ῥωσσίᾳ, ἔκαμε νὰ μεταφρασθῇ τοῦ ἰδίου μοναστηρίου μόνον ἡ περιγραφή, τὸ μὲν πρῶτον εἰς βλαχικὴν γλῶσσαν, ὕστερον δὲ καὶ εἰς τὴν τῶν Ῥωμαίων ἁπλὴν διάλεκτον» (Prefața la Περιγραφὴ τοῦ μοναστηρίου τοῦ Γρηγορίου, *ibid.*, p. 218).

(4) *Ibid.*, p. 193.

(5) Langlois, *Le Mont Athos*, p. 94. Și fratele său Ioan face o asemenea danie; *ibid.*

32

XVI-lea (1), iar Esfigmenul moșia Floreștii (2). Astfel se făcù el vrednic de a i se cântà, la moarte, laudele de Iosif fostul Mitropolit de Târnova, de loc din Ianina, care, retras în schitul Sf. Ana, se ocupà cu lucrări literare (3).

In acelaș timp, prin danii ca acea din 23 Octomvrie 1735 ori din 1742, se întăriau vechile mile (untdelemn, tămâie, vamă) și scutiri domnești care costau puțin (4). Precum Nistor Ureche întemeiase un Xeropotam moldovenesc, un Pantelimon muntean fu ridicat de Grigore Mateiu Ghica, dela care sunt și mile pentru mânăstirea atonică, pe lângă ale lui Mavrocordat și Ioan Callimachi (5). Fiul lui Grigore, Scarlat, dă 5.000 de lei la Xeropotam chiar (1760) (6). El și cel de-al treilea Grigore Ghica se numără printre dăruitorii cu câtevà pungi ai Xenofului (7). O icoană a acestuia, cu însemnarea Γρ. Β6. 1762, se vede încă la Athos (8).

Călugări athoniți străbat adeseori țerile noastre, pentru câștig, ori stau în cuprinsul lor pentru administrație. Dintre cei dintâi găsim la Sibiiu în jurul Companiei grecești, tot mai românească, nu numai «efimerii», parohi, cari se aduceau totdeauna și direct dela Sf. Munte, ci și culegători de daruri din mânăstirile Vatopedul, Hilandarul și altele, în tot cursul veacului al XVIII-lea (9), și, pentru ca să ajungă acolo, ei trebuiau să bată drumurile Țerii-Românești; se opriau și pe la Brașov (10), vânzând obișnuitele iertări de păcate ori obiecte sfințite. La începutul veacului, mânăstirea din Vălenii-de-Munte, închinată Ivirului, erà înnoită de egumenul agiorit

(1) Gedeon, *l. c.*, pp. 184-5.

(2) *Ibid.*, p. 192; Langlois, *l. c.*, p. 77.

(3) Στίχους θρηνητικοὺς ἐπὶ τὴν τελευτὴν Νικολάου, τοῦ μακαρίτου κα ἀοιδίμου Αὐθέντο καὶ ἡγεμόνος πάσης Οὐγκροβλαχίας, τοῦ ἐξ Κωνσταντινουπόλεως. Ed., după Ψόγος νικοτιανῆς, de Sofocle Economu, pp. 17—9 (după Gedeon).

(4) Condica Mavrocordat, fol, 492; *Studii și documente*, VI, p. 275, no. 508. V. și *Catalogul mss. române ale Academiei Române*, II, p. 223.

(5) Gedeon, *l. c.*, p. 195.

(6) *Ibid.*, p. 185.

(7) *Ibid.*, p. 191. — Pentru toate, v. și, la datele respective, vol. XIX, partea 2-a (sub presă), din Hurmuzaki.

(8) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 81.

(9) *Studii și documente*, XII, pp. XI, 19—20 (26), 32 (55), 52—3 (99), 67 (118).

(10) Radu Brașoveanul face a se zugrăvì în 1773 paraclisul Sf. Cruci la Xeropotam; Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 550. Cf. și Iorga, *Documentele Callimachi*, II, p. 119 (egumenul dela Lavra în Moldova la 1763.

Zaharia (1). Logofeți de moșii trimeși de obștea Sfântului Munte se întâlnesc în părțile acestea muntene pe la 1750 (2). In Ianuarie 1789 o gramată patriarhală către Mitropolitul muntean, vicariu de Cesarea Capodociei, și alți locuitori ai Țerii-Românești arată că Grigore din mânăstirea Stavronichita, a Sf. Nicolae, egumen în metocul muntean al acestei mânăstiri, anume Archimandritul, afurisise, pentrucă i se ocupă moșia și acareturile dela Goștile (Γοστίλες) ce le are de zestre dela alt Ioniță, Postelnicel, de un Ioniță Logofețel, pe toți cei ce ar participà la această hrăpire (3). In Moldova, la 1764—6 Grigorie arhimandritul și skeuophylax dela Sfântul Pavel stăteà pe moșiile mânăstirii Todireni, a lui Teodor sau Toader Movilă (4). Esfigmeniții aveau de lucru pentru moșii cu neamul lui Gavriil Callimachi, Mitropolit de Salonic, frate al lui Ioan Vodă, care Mitropolit le rupse zapisul de stăpânire (5); familia Conachi figură între ctitorii din neam în neam (6). Acești călugări nu uitau pe cei de acasă: astfel la 1726 Neofit dela Golia face la Vatoped o «cancelarie» (7), iar la 1737 paraclisul Sfântului Nicolae dela Ivir se datorește proigumenului Visarion din Țara-Românească (8).

Rolul de ocrotitori pe cari odată îl jucaseră Domnii noștri păreau că voesc a-l luà puternicii Greci din Constantinopol, cari începură în calitate de capuchehaiele ale Principatelor pentru a dispune apoi după plac de Scaunele din Iași și București. Astfel vestitul Stavrachi se amestecă la 1764 în cearta dintre Iviriți, Lavrioți și Vatopedini, care avù înrâurire și asupra haraciului, și, totodată, el făcù zidul dela Ivir, cu chiliile și paraclisul Sf. Gheorghe, cheltuind 10.000 de lei (9). Petrachi Zaraful, dușmanul lui Nicolae Vodă Mavrogheni și doritor ca și acesta de a domnì la Dunăre, sprijină cu un mertic anual schitul Sf. Ana, precum Dimitrie Scanavi o face pentru schitul Kausokalybia (10).

(1) *Studii și documente*, XV, p. 232 (668); cf. *ibid.*, p. 235 (677).
(2) *Ibid.*, XXII, p. 366.
(3) In notele mele, cu însemnarea: «proprietatea d-lui Dobrescu».
(4) *Studii și documente*, XI, p. 61 (66), 62 (69).
(5) V. și *ibid.*, XX, p. 247. Cf. *Documentele Callimachi*, I, p. LXXXVII; II, p. 14, no. 30; pp. 28—9, no. 62; p. 52, no. 114.
(6) *Ibid.*, II, p. 43, no. 92; p. 56, no. 127.
(7) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 15.
(8) *Ibid.*, no. 259.
(9) Sathas, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, III, p. 180; Gedeon, *l. c.*, pp. 118—9; Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 547.
(10) Sathas, *l. c.*, p. 189; Gedeon, *l. c.*, p. 165.

Legături culturale se păstrară însă cu această lume particulară de mii de călugări, între cari erau și atâția cărturari. Chesarie Daponte, alcătuitorul de versuri întru cinstea Fanarioților noștri, a fost un ucenic, un oaspete îndelungat, un dascăl al Atosului, unde a făcut și jertfe pentru iubitul său Xeropotam (1). Evghenie Bulgaris, care fu și un îndreptător de lege și școală la noi, deschise acea *Athonias*, acea Universitate a Sfântului Munte, ale cărei ruine triste se văd încă (2).

După vieața dela Athos,—într'o vreme când Mitropolitul muntean Grigorie puneà să se refacă mânăstirea, arsă în 1761, a lui Grigorie (3) și Leontie din «Chilia, în eparhia Proilavului», făceà să se zugrăvească la Karakallu (4), — se îndreptă Alexandru Vodă Ipsilanti, Domn muntean, când dădù noua și stricta organizare a mânăstirilor, prefăcute în chinovii cu administrație severă și cu tovărășie deplină a bunurilor (5). Pornind de acasă din Rusia, dela tradițiile cenobiale pe cari le reprezentà Bulgaris, Rusul Paisie Veliciovschi trecù, prin Moldova, la Poiana Mărului, unde făcù practica schivniciei, pentru a merge apoi la Athos, în mânăstirea Pantokratorului,— și aici venise pentru mai deplina învățătură a cărții grecești și Macarie dela Cernica, ajuns apoi un bogat și erudit scriitor. Paisie făcù pentru el și ucenicii săi, «Sloveni» și Români, schitul St. Ilie, de unde trecù la Simopetra, pustie aproape și urmărită de furioși creditori turci. După o scurtă ședere aici, el merse în Moldova, unde, la Dragomirna, la Neamț și la Secul, el aduse vestea cea bună a harnicei și curatei *obștejitii*, prin care Biserica Moldovei a înviat, dând vieții noastre culturale epoca lui Veniamin Costachi (6). Dintre ucenicii cărturari ai lui Paisie, Gherontie și Grigorie, viitorul Mitropolit al Țerii-Românești, Chiriac Râmniceanul merseră la Sfântul Munte tot așà de mult pentru adâncirea cunoștințelor de limbă grecească veche, ca și pentru evlavie.

Athosul erà în acest timp, cu toate datoriile Turcilor și certele pentru nimicuri scolastice dela o mânăstire la alta, în aceeaș stare de înflorire ca în veacul al XV-lea, înrâurind prin arhiereii ieșiți

(1) *Ibid.*, pp. 21, 184, 216.
(2) *Uricariul*, VII, p. 47 și urm.; Gedeon, *l. c.*, pp. 19—20, 167.
(3) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 496.
(4) *Ibid.*, no. 309.
(5) *Studii și doc.*, V, p. 551 și urm.
(6) *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, pp. 390—1. V. și *ibid.*, pp. 342, 381 nota 3.

din sânul său vieața Bisericii întregi. Chiprian de Constantinopol murì, la 1754, în exil aicea (1), și în acelaș timp fostul călugăr dela Pantokrator Ioan ajunge Patriarh de Alexandria (2). Chiril, Patriarh bizantin, face un arsenal la Vatoped, fiind și ctitor al școlii înalte (3). Mateiu, Patriarh de Alexandria, călugăr dela Cutlumuz, plecat de acolo la jumătatea secolului al XVIII-lea, se întoarce asupra bătrâneților (4). Zugrăveala dela Gregorìu o face Mitropolitul Casandrei, în 1778 (5).

X.

In secolul al XIX-lea două fapte se deosebesc în legăturile noastre cu Athosul (6), afară de reparații și mici daruri ale vechililor la mânăstirile din țară (7) și de clădiri de ale egumenilor din Principate la lăcașurile de baștină (8).

De o parte e opera de ctitorie pe care, singur din toți «Fanarioții», o îndeplinește Scarlat Callimachi. Smaranda Doamna cumpără Mânăstirea Doamnei și livada Costești dela Rhossikon (9), care-și păstrà prăvăliile la Botoșani (10). Scarlat Vodă, întărind și milele, vechi,

(1) Smyrnakis, *l. c.*, p. 443.

(2) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 172.

(3) Gedeon, *l. c.*, p. 164; Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 152. Cf. *Doc. Callimachi*, I, p. LXX. La Athos fu surgunit și Patriarhul Ioanichie *(ibid.*, pp. CXXXVII—VIII).

(4) Gedeon, *l. c.*, p. 182.

(5) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, n-le 497, 499, 500.

(6) Pentru dania moșiilor Joiani (Bacău) și Horțeni (Tecuciu) la Athos, v. *Uricariul* VI, pp. 219—20.— Pentru cei 2.000 de lei lăsați la 1822 de Constantin Balș, *ibid.*, XI, p. 353.— In Țara-Românească, darul prin testament al Balașei Bibescu; *Studii și documente*, XI, p. 235 (3).

(7) Clopotnița dela Trei Ierarhi, 1804—6; *ibid.*, XV, p. 150 (13); față de masă la Dobrovăț; *ibid.*, p. 209 (598). Reparație la Bărboiul, închinat la Vatoped; *ibid.*, pp. 142—3 (392).— Reparații în 1854 la Precista Bacăului, atârnând de Esfigmenu; *ibid.*, p. 27 (60).—Cf. și Regel, Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα τῆς ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει Ἄθω ἱερᾶς καὶ σεβασμίας μεγάλης μονῆς τοῦ Βατοπεδίου, Petersburg 1898. — Un Ștefan Roseti trimes la Athos, ca nebun, pentru intrigi politice la 1826, *Documentele Callimachi*, I, p. 244, no. CXCIII.

(8) In 1818 chilii la Vatoped făcute de doi arhimandriți dela Golia; Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 123.—V. lucrările lui Agapie de Bărboiu, 1858; *ibid.*, no. 64. Icoană a lui Dionisie cu pomelnicul Goliei, *ibid.*, no. 94.

(9) *Studii și documente*, VI, p. 300.

(10) *Ibid.*, XX, pp. 472—3.— Vechilul Vatopedului la Sf. Gheorghe, din București, c. 1800, *ibid.*, XV, p. 270.— Cf. și *ibid.*, XI, p. 228.

ale Xenofului (1), care păstră schitul «Robais», clădeşte jicniţa dela Vatoped, unde se ceteşte:

† Ὁ σιτόδοχος οὗτος ᾠκοδομήθη δαπάνῃ μὲν φιλοτίμῳ τοῦ εὐσεβεστάτου Αὐθέντου καὶ ἡγεμόνος πάσης Μολδοβίας Σκαρλάτου Βοεβόντα Καλλιμάχη, ἐπιμελείᾳ δὲ καὶ προτροπῇ τοῦ πανοσιωτάτου ἀρχιμανδρίτου Ἰακώβου Βατοπαιδινοῦ τοῦ ἐκ Καρπηνισίου, ἐν ἔτει ‚αωκ', ἰνδικτιῶνι η'.

Adică:

† Jicniţa aceasta s'a clădit cu cheltueala largă a prea-cucernicului Domn şi stăpânitor a toată Moldova Scarlat Voevod Callimachi, şi cu grija şi îndemnul prea-cucernicului arhimandrit Iacob de Vatoped, de loc din Cărpeniş [în Macedonia], în anul 1820, indicţia 8 (2).

La Rhossikon chiar, unde, pe lângă mile de-ale bunicului Ioan Teodor Voevod şi ale lui Mihaiu Suţu (1793), acelaş Callimachi şi tatăl lui, Alexandru Vodă, făcuseră închinarea bisericii Sf. Nicolae din Constantinopol, cu daruri şi în bani (3), a lui Scarlat însuş e ctitoria. Inscripţia zice:

Οὗτος ὁ περικαλλὴς ναὸς τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος καὶ ἰαματικοῦ Παντελεήμονος ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων, καθὼς καὶ ἅπασα ἡ ἱερὰ καὶ σεβασμία αὕτη μονὴ ἐπιλεγομένη Ῥωσσικὴ ὑπὸ τοῦ εὐσεβεστάτου ἡγεμόνος πάσης Μολδαβίας Σκαρλάτου Καλλιμάχη προτροπῇ τοῦ ἀειμνήστου καθηγουμένου, κτήτορος καὶ αὐτοῦ τῆς αὐτῆς μονῆς, Σάββα ἱερομονάχου τοῦ Πελοποννησίου, ‚αωιβ' μέχρι ‚αωκα'. Ἔκτοτε δ' ἐκαλλωπίσθη καὶ καλλωπίζεται ἔτι μᾶλλον ὑπὸ τὸ κρεῖττον ἐπὶ τοῦ νῦν εὐκλεῶς ἡγουμενεύοντος κ. Γερασίμου ἱερομονάχου τοῦ ἐκ Δράμας, ἐν ἔτει ‚αωνε,

Adică:

Această prea frumoasă biserică a sfântului slăvitului Marelui Mucenic şi tămăduitorului Pantelimon s'a ridicat din temelii, precum şi toată sfânta şi venerabila mânăstire aceasta, ce se zice Rusească, de către prea cucernicul Domn a toată Moldova Scarlat Callimachi din îndemnul celui de veşnică amintire categumen, ctitor şi el al acestei mânăstiri, Sava ieromonahul Peloponesianul, dela 1812 până la 1821. Iar de atunci s'a împodobit şi se împodobeşte şi mai mult

(1) Langlois, *l. c.*, p. 78.
(2) Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 141.
(3) Langlois, *l. c.*, pp. 82—3. Constantin Ipsilanti dă sare *(ibid.)*. Scarlat confirmă dania tatălui *(ibid.)*.

în felul cel mai bun de către cel de acum vestit egumen, chir Gherasim ieromonahul, cel din Drama, în anul 1853 (1).

XI.

Schitul românesc dela Athos vine din curentul pornit de Paisie, Macarie și ucenicii lor. Pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, la Prodrom erau mai mult Chioți (2), cari-și făcură biserica numai la 1754. Inlocuitorii lor erau să fie Românii. Un Iustin se așeză întâiu în «chilia lui Ianikopulo», pe locul Lavrei. Urmașul său, Patapie, veni în Moldova ca să ceară intervenția Mitropolitului Veniamin, care, ucenic al lui Paisie, erà în aceleași sentimente, și ca să capete astfel dela Sfatul mânăstirii dreptul de a se face acolo un schit. Așà se întemeiè deci, în Iunie 1820, «obștejitia» Moldovenilor, cu hramul Prodromului, subt un dichiu. Se luau măsurile pentru ca noua alcătuire să nu se poată desface de Lavră. Hatârul Mitropolitului va fi fost puternic, însă marile daruri la Athos ale Domnului de până în ajun, Scarlat Callimachi, plecară, de sigur, în chip hotărîtor cumpăna.

Dar donatorul dela Vatoped și Rhossikon plecase în mazilie, unde în curând erà să piară, după o a doua numire în amândouă Principatele. Vremile turburi ale revoluției grecești făcură ca această mică ceată de Moldoveni să se împrăștie, căpetenia murind la Neamț. Privilegiul fu deci trecut cu vederea, și alții luară locurile. Numai la 1840 apărură călugării Nifon și Nectarie ca să amintească de vechea îngăduință. Ei cumpărară, în 1852, cu 7.000 de lei, chilia pomenită și plecară apoi în țară pentru a căpătà bani și sprijin, dela Grigore Vodă Ghica, ca și dela Vodă Știrbei. Mitropolitul Sofronie Miclescu oferià 3.000 de galbeni olandezi (1853). Incă din 24 Septemvrie al acelui an 1852 se dăduse un nou și mult mai scurt regulament. Ca preț de rescumpărare se hotără plata de o mie de lei pe an, «drit chiriarhicesc». Așà se fundă, și cu stăruința Domnului, care aduse întărirea patriarhală din Iunie 1856, «Schitul moldovenesc a cinstitului Inainte-Mergătoriu din Lavra, 1852».

Lucrările începură în Aprilie 1857, și se cerù ajutorul tuturor

(1) Smyrnakis, *l. c.*, p. 666. Zugrăveala, de Domnița Elenco Hangerli, la Vatoped în 1847, Millet, Pargoire, Petit, *l. c.*, no. 104. Ctitoria la Lavră a unui Veniamin de Περτούνσκιος în Moldova, *l. c.*, no. 370.

(2) Gedeon, *l. c.*, pp. 32, 166.

Românilor: Caimacamul muntean Alexandru Ghica dădù din partea lui 500 de galbeni.

Dar numai în 1866, după o nouă luptă, care se poate urmărì din broșura lor de plângere, se putù sfinți de episcopul Diocleii Isaia «schitul cel frumos cu un templu prea măreț» de care vorbește Patriarhul Ioachim. Pe lângă întemeietori, douăzeci de Moldoveni, se adăogiră însă îndată Munteni, al căror număr întrecù pe al fraților lor din celălalt Principat. Unirea ar fi trebuit să prefacă schitul în *românesc*, și călugării greci ai Lavrei observară cu îngrijorare «niște mișcări întristătoare din partea Vlahilor hospitalizați». Se cereà, nu numai arătata schimbare de nume, ci și înlocuirea autorității unice a lui Nifon prin aceea a unei epitropii alese (1868).

Și Nifon și Nectarie se depărtară deci, lăsând ctitoria lor în seama unui Calinic. Nifon se și retrase, și Munteanul Damian, «căpetenia Valahilor», îi luă locul. Nectarie și unii din Moldoveni plecară. Se cerù sprijin din Rusia, făgăduindu-se și liturghie slavonă, și se făcù și apel la Patriarhie. In 1874, și cu toate că din București se recunoscuse (1871) caracterul românesc al schitului, ea hotărà în folosul celor mai vechi locuitori.

Guvernul român aduse în curând o revizuire a deciziunii, în sensul opus. «Moldo-românescul chinoviu în Sf. Munte» căpătă astfel ființă canonică, preschimbându-se chiar în «Schit românesc» prin actul din Martie 1876 (1).

Cearta de călugări nu se oprì nici cu atâta. Lavra fu câștigată de îndărătnica opoziție a separatiștilor, cari se învoiau a păstrà numai pentru dânșii un biet schitișor supus (1881). Patriarhia aveà și ea motive să-i susție, pe baza actului din 1882. Nifon trăì până la 1899, putând să se bucure de rezultatul intrigilor sale. Caracterul general românesc nu i-l putù luà însă nimeni. Ardeleni (vreo 50) și Basarabeni trăesc pe lângă Românii din țara liberă, deșì nu în perfecta bună înțelegere care ar fi necesară, mai ales subt ochii străinilor cari văd și scriu (2).

Mai modest, dar fără astfel de urîte lupte în trecutul său, e schitul Sf. Dimitrie sau al Lacului, pe un loc sălbatec, ce se ține de Sf. Pavel. Incă din 1754 erau acolo Moldoveni, iar la 1760 un

1 *Uricariul*, II, p. 193 și urm.; IV, p. 409 și urm.; XII, p. 95 și urm.
(2) V. d. ex. Smyrnakis, *l. c.*, pp. 421—4.

alt Moldovean, Daniil, îl înnoià. Sunt acolo, în 24 de colibe, cu 4 bisericuțe, la o sută de pustnici de neamul nostru (1).

De toți, erau acum zece ani la Athos 286 Români așezați în gospodăria lor (2).

* * *

Răzimat pe străvechi drepturi, cari pentru întâiaș dată se constată documentar aici în toată întregimea lor, Statul român va ști să asigure, în noua stare de lucruri ce va rezultà din plebiscitul anexării la Grecia, care întâmpină încă rezistență din partea Rușilor mai mulți la număr, pașnica desvoltare națională a lăcașurilor de închinare pe cari ai noștri ca nație și le-au cucerit la Sf. Munte, după ce Voevozii Moldovei și Țerii-Românești fuseseră veacuri întregi înnoitorii și ocrotitorii mai tuturor mânăstirilor, ca urmași firești și îndreptățiți ai Impăraților bizantini și ai Țarilor sârbi, emulii acelora.

1) *Ibid.*, p. 609.
2) *Ibid.*, p. 705.

APENDICE DOCUMENTAR

I.

A mînăstirii Lavra ča Mare:

Вь имѣ ѡца и сна и стго дхⷯа, троицѣ ста единосѹщна и неразделнаѧ, сы раб владики моѧго Іс Хс, троически поклоник Иѡ Єримиа Ввода, божію милостію гсподарь зема. молдавскои.

Знаменито чиним сь сим нашим книгомь вьсекомѹ четыщомѹ и҆ хотещомѹ разѹмѧти, ꙗко аз сь произволенїемь бга вьсе[ю]держителю промислихом сь добрим промислом г[оспо]дствами, истим и чстим срдцьм и ѡт вьсьѧ нашьꙗ дшьѧ и ѡт бга помощнѧ, и сь сьветом благословеніем сть молдавских, кир Георгїе Мовила архиепїскоп земли молдавской и митрополит сѹчавскаго и кир Агадона епіскопа романскаго и кир Анфилофиѧ епіскоп радаѹцих, кир Іѡана епіскоп хѹшких, и дадом и пом[и]л[о]ствах сьтворих обичних ѡброк и сти монастир Великіѧ Лаври, идеже ест храм сфетго Адānасие адонскаго, по шьст тисѧч аспри ѡт год до год ѡт богоданнаго мы стежаніѧ, ради наших прѣгрешьнїи и посланником них, приходещием ѿ стаѧ монастир, по три ста аспри пи[не]зѹ, а кто бѹдет егѹмен и сь иним братїꙗми иже прѣбивати вь стѣи монастир глеми Великае Лаври, а истнѣ их да имают сьтворити бденїе вь днь стаго пророка Єримиѧ вь мца маи. а. и паракліс и молбѹ непрестанно ѡ нашьми здравіе и спсьнїе и ѡтпѹщеніе грѧхом и ѡт здравіем и спсьніе и ѡтпѹщенїе грѧхом гспжди гсдваꙑи и бгоданы чадом нашім; и пак на трапезѹ ꙗстїе и пїтїе братіꙗм що бѹдет прілеж вь стаѧ монастир и на ѹтрїꙗ летѹргиіе и коливѹ и паки и трапезѣ чрежденіе и почирпеле братїꙗм. А по нашим животѣ и преставленїе да имают на каждн год вь мсца маи а. сьтворити нам парастас вь вечер и на литѹргїе, паки коливѹ и чрѣжденїе братїꙗм влад[и]ки. А на тое есть вера наш[е]го гдва вишписаннаго Иѡ Єримія Могила Ввод и прѣвьзлюбленнаго сна гдвмі Іѡ Костандин Ввод, и вера боꙗр наших: вера пана Ѹреке Дворніка долніи земли, вера пана Грігорча дворника горніи земли, вера пана Георгіе пьр[кьлаб] хотинскіи. А по нашем живот и пріставленїе кто с[ѧ] изберет [întrerupt].

(Bibl. Ac. Rom., ms. 2371, fol. 490; copierea din secolul al XVIII-lea).

II.

Сема (?) оубо вь прωр[о]цѣх бговидец Моисїи великы прїемьи скрыжали закона вь Синае повелѣ сн̃мъ Иїер̃левым, иже ωт Іоуды и Левина ω десествовати сны Исрил̃ивы слѹжещїим скинїи їерешм и левьитом, земля добрѣнишаа дати се вь ωдржанїе слѹжителем бжим, ещеж вь весѣм сїа быше закѣтѣ бгоповеленна кол паже по толикѹлѹше па Моисїа самаго сна бжїа крвїю, идѣже ωцѣщенїе грѣхом прїимлем. Сице ω прѣстателех бжїих ω грѣсѣх нашех архиреωх и сщинницѣх и прочїих слѹжителех сьднат сїе благо ест ωт толико болши елико прѣславна новаа паче ветхых сѹть. Іако не толико сщ̃нного чина еж зрѣти дльжни есми, нь и ω еже ω тѣх промисльителное тамже и бжственым храмом ω скровище земльных вь прапитанїе ихже вьстрѣбѹют дльжни есми тѣ нам вьршати и даровати. Сице и аз благочстивїи и хстолюбивы гспдрь Іω Гл̃їгорїе Воевод, снь великаго Іω Гика Воевода, бжїю бл̃годатею обладател вьсое земле Ѹггровлахїиское, по силѣ послѣдовати бжїю помощию оусрдствѹающи іако да мастенїю, аще и ωт неправдена и сирѣч Мамони многїа своа ωчищает грѣхи іакож да дрѹги себе нбснїа сьтварѣм им вь своим црстве и на ωбители благовьспрїимлюще нас нь и сице прѣтащаго вь тождем сщенѣм его еѵгглїелїе іако сѹт безметис бѹдѹт то иде несьтворим зде мастине мало вь истино бояще сѣ. Сего радї видѣщи тои стое и вьсахвалное мѣсто нарицаимаго Ста Гора, идеже влгоизволенїем сна ест благодат ωт прѣжде даже до ннашнаго врѣмен, идеже многиа стае ωбители и бгоизбраниа храмы ω многих славних христианскїи цр̃и сьздани сѹт и многих сщиноанггожители прѣставити са ωт сего мира полочиша ωнихжи стиа мощи бюдотворенїа и до ннашнаго врѣмѣ сїают, дльжни себе сьставлѣим сїим хрисовѹл нашем вьсѣм стим монастирове сьщи на тоа ста и славна гора, іакоже да им ест вьсам стаи монастирове что се ωбрѣтают са на ста гора, ωбаче два десет монатиро, ωт зде вь земле нашех ωт нас велика болза сола ҂а, іакож да прїидѹт калѹгирїи ωкна а тамо да вьзимает сїа сола ωт год вь год да продает и гдѣжи ест быти волѣ их, іакже да ест вьсѣм стаи монастирове за ѹкрѣпленїе, а бжстьнном [и]ноцѣм за помощю и за ωстраб. Понеж разѹмѣхом гспдствїа нашиx како ест имал монастирове ωт с̃та гора много неволи и много плѣненїе и спензованїе ωть кь варварїи Тѹрци и ωстал ест вьсах сти монастирове вь сиростию, таже гсподства ми сьм ѹмилостивихом сю и помиловахом по вьсах стаи монастирове сь сїю болза сол, иж сѹт выше речени, іакож да ест гсвствами и родителю гспдствами вѣчное вьспоминанїе. Тѣмже ωтци сти прїимите ωт нас мало подание вь има много, и молите бга нас ради грѣшнїи вь стих ваших таинах и вь стих поменикѹ. А гспдства ми дѹжны есми при дны живота нашего на вьсѣко лѣто покрапити и помиловати по вьсах стаи монастирове сь сїа вышеречни болза сол ҂а̃.

И молю мили сѣдѣюащи по ѡшьствїє ншем ест вьсѣх мирна сьмр҃ть, кто начент дрьжати скиптрꙋ вьсое ꙋгровлашское земле, да наставит его дх҃ꙋ сти да помилоет стое монастирꙋве на вьсѣко лѣто сь сїа сола. Ащи ли нꙋжда или нахожденїе варвар ѡ сем разбѣшенїе да имате вь страшное и второе свое пришествїе, да прѣдварит ни исподобыт ни вь црствїи нбсьнѣм ѡ Хѣ амин. Сеж свдтелїе потавлѣем гспдства ми Герге Вел Бан, Строе Вел Вор., Преда Вл. Лог., Дꙋмитрашко Вел Вист., Тоадер Вл. Спат., Бадѣ Вл. Клꙋч., Преда Вл. Стол., Папа Вл. Ком., Костандин Вл. Пех., Коста Вл. Пост и Вакꙋл вт. лог. И написах аз Доумитрашко лог. ꙋ конак ꙋ Кꙋшмир, мсца маю кг дн҃ы и Адама в лѣт ҂зров. Іѡ Глїгорїе Воевод, бжию мастїю господарь.

Iscălit: **Иѡ Глигорі Гика Воевода.**

Traducere.

I.

In numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh, Treimea sfântă de o ființă şi nedespărţită, adecă eu, robul stăpânului meu Isus Hristos, închinător al Treimii Io Ieremia Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al ţerii Moldovei.

Facem ştiut cu această a noastră carte tuturor celor ce vor cetì şi vor aflà că eu cu voia lui Dumnezeu a toate-ţiitorul am cugetat cu bun cuget cu ai Domniei mele credincioşi şi cinstiţi Vlădici, şi din toată a noastră sufletească îngrijire şi de la Dumnezeu ajutor, şi cu sfânta blagoslovenie a episcopului Moldovei: chir Gheorghie Movilă, arhiepiscop al ţerii Moldovei şi Mitropolit de Suceava, şi chir Agafton episcop de Roman şi chir Anfilofie episcop de Rădăuţi şi chir Ioan episcop de Huşi, şi am dat şi am milostivit şi am făcut obroc obişnuit a sfintei mânăstiri Lavra cea Mare, unde este hramul Sfântului Atanasie din Athos, drept şase mii de aspri, din an în an, din de Dumnezeu dăruita noastră avuţie, pentru noi mult-greşiţii, şi trimesului lor ce va venì de la sfânta mânăstire, câte trei sute de aspri bătuţi; iar cine va fi egumen şi cu fraţii lui cari vor fi la sfânta mânăstire anume Lavra cea Mare, Sfinţia Lor să aibă a face danie în ziua sfântului Prooroc Ieremia, în luna lui Maiu 1, şi paraclis, şi să se roage necontenit pentru sănătatea şi mântuirea noastră şi iertarea greşelilor şi pentru sănătatea şi mântuirea şi iertarea greşelilor şi Doamnei noastre şi celor de Dumnezeu dăruiţi fiii noştri; de asemenea şi la trapeza şi mâncarea şi hrana fraţilor ce se vor prilejì a fi la sfânta mânăstire şi la liturghia de seară şi la colivă, de asemenea şi la trapeze şi ospăţul şi adunarea fraţilor. Iar după viaţa şi moartea noastră să aibă a se ostenì ca la acea zi de 1-iu a lunii Maiu să ni facă parastas seara şi la liturghie şi la colivă şi la ospăţul fraţilor. Şi

la aceasta e mărturia noastră, a Domnului mai sus scris Io Ieremia Movilă Voevod, și a prea-iubitului fiu al Domniei Mele Io Costandin Voevod, și credința boierilor noștri, credința dumisale Ureche Vornic de Țara-de-jos, credința dumisale Gheorghe pârcălab de Hotin. Iar după viața și pristăvirea noastră care se va întâmplà (întrerupt).

II.

Drept aceea între prooroci bine-văzătorul Moise cel mare, primind tablele legii la Sinai, a poruncit fiilor lui Israel cari sunt din Iuda și Levi să lucreze pentru fiii lui Israel, slujind cărturarilor, preoților și Leviților pentru binele țerii, și ei s'au dat să se ție de slujba lui Dumnezeu . . . . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . . Așà și eu, bine-cinstitorul și de Hristos iubitorul Domn Io Gligorie Voevod, fiul marelui Io Ghica Voevod, cu bunul dar al lui Dumnezeu stăpânitor a toată țara Ungro-Vlahiei, am căutat să urmăm cu puterea lui Dumnezeu a ne osârduì pentru milostenie.

. . . .

. . . .

. . . .

Așà dar, văzând aceste sfinte și atotlăudate locuri, anume Sfântul Munte, unde această bună voie e dată de atunci și până la vremile de acum, unde multe sfinte lăcașuri și hramuri de Dumnezeu alese sunt întemeiate de mulți slăviți Impărați creștini și multe sfinte lăcașuri . . . .

. . . .

[am dat] acest hrisov la ale noastre toate sfintele mânăstiri care se află în acest sfânt și de căpetenie munte, ca să fie tuturor sfintelor mânăstiri care se află la Sfântul Munte, însă douăzeci de mânăstiri de acolo, în țara noastră, dela a noastră Ocnă-Mare 1000 de bolovani de sare, așà că să vie călugării de acolo ca să iea acea sare din an în an, ca să le vândă unde ar fi voia lor. Pentru ca să fie tuturor sfintelor mânăstiri spre întărire, călugărilor pentru pomenire și îngăduință. Pentru că am înțeles Domnia Noastră că au avut mânăstirile din Sfântul Munte multe silnicii și prădăciuni dela varvarii Turci, și au adus toate sfintele mânăstiri la sărăcie; de aceea Domnia Mea m'am milostivit și am miluit toate sfintele mânăstiri cu acești bolovani de sare, cari sunt mai sus scriși, ca să fie Domniei Mele veșnică pomenire. Deci,

părinţi sfinţi, primiţi de la noi mica danie drept mult, şi rugaţi-vă lui Dumnezeu pentru greşelile noastre în sfintele voastre taine şi la sfântul pomelnic.

Iar Domnia Mea . . . în zilele vieţii noastre în tot anul, am întărit şi am miluit toate sfintele mănăstiri cu avuţia mai sus scrisă, ...

. . . . . . Iar, după săvârşirea noastră în toată pacea, cine va ajunge a ţineà schiptrul a toată ţara Ungrovlahiei să-şi îngrijească ca sufletul lui sfintele mânăstiri în toţi anii cu sarea aceea. . . . .

. . . .

. . . . Şi ca întărire am pus Domnia Mea pe Gherghe Vel Ban, Stroe Vel Vornic, Preda Vel Logofăt, Dumitraşco Vel Vistier, Toader Vel Spătar, Badea Vel Clucer, Preda Vel Stolnic, Papa Vel Comis, Constandin Vel Păharnic, Costea Vel Postelnic şi Vâlcul al doilea Logofăt. Şi am scris eu Dumitraşco Log. în conac la Cuşmir, în luna lui Maiu 23 de zile şi dela Adam anul 7172 (1664).

Io Gligorie Voevod cu mila lui Dumnezeu Domn.

IO GLIGORIE GHICA VOEVOD.

III.

Io Costandin Nicolaiu Vvoda bojiŭ milost. gspod. zemli moldavscoi. De vreame ce toat[e] sfintil[e] mănăstir[ĭ] şi bisăricĭ cari sănt dumnezăeştĭ lăcaşur[ĭ] n'aŭ vrut Dumnezăŭ să s[ă] chivirnisască cu altŭ mijloc fără cît cu milosteniia a pravoslavnicilor creştin[ĭ], cu căt dară maĭ vărtos pentru sfintil[i] mănăstirĭ ce să află întru niamuril[e] ceale strein[e], pre carile a le milui şi a le întări de pururea să cade, şi cătră aceaia am socotit Domniia Mea şi pentru sfănta mare mănăstir[e] Lavra dela Sfănt[a] Agora, ce este veache şi maĭ mare între alte mănăstir[ĭ], dela care viind părinţiĭ călugăr[ĭ] de acolo şi arătăndu-ne un testament de milă č-aŭ avut dela vechiĭ Domnĭ, Domnia Mea încă m'am milostivit şi din osăbită mila noastră am miluit şi am orănduit aceştiĭ sfinte monăstir[ĭ] ca s[ă] aibă a lua pre an dela ocnă căte 6.600 de aspri, însă ceale 6.000 să margă la mănăstir[e], iar ceale 600 să s[ă] dei trimisuluĭ de acolo ce va vini la aceast[ă] milă, şi, cînd va fi ocna dată în credinţă, să s[ă] deai aceştĭ ban[ĭ] din vinitul domnescu, iar, când va fi ocna în cumpărătură, să dei aceştĭ ban[ĭ] Căm[ă]raşiĭ de ocnă, şi pre tot anul să s[ă] dei aceşti ban[ĭ] la zi întăiŭ a luĭ Maiŭ, la zua sfăntuluĭ pr[o]roc Erimieĭ, şi să fie sf[i]n[teĭ] mănăstir[ĭ] miluire stătătoare. Iar şi părinţiĭ călugăr[ĭ] cariĭ vor fi petrecător[ĭ] la acastă s[fî]ntă mănăstir[e] care s'aŭ zis maĭ sus, Lavra, ca să aibă a rugă pre Domnul Dumnezăŭ la sfintil[e] liturghiĭ pentru ertaria păcatilor noastre, şi a răposaţĭ şi ferіciţĭ întru pominire părinţiĭ noştri

Io Necolaiŭ Alixandru V[oe]voda şi maica noastră Porfiriia. Aşijdirea şi pentru săn[ă]tate[a] Domnieĭ Meale şi a Doamniĭ şi a fiilor noştri, să ne scrie la sfântul maril[e] pomealnic, şi la sfântul dumnezăescul jărtăvnic şi pomenir[e] să ne facă. Aşijdirea şi după a noastră viaţă şi Domnie pre cari-ĭ va milui Domnul Dumnezăŭ cu Domniia ţărăĭ Moldoviĭ, orĭ din niamul nostru, saŭ dintr'alt niam strein, pohtim ca să nu strič[e] ačast[ă] puţănă milă č-am făcut sfintiĭ monastir[ĭ], ce maĭ vărtos ca să aibă a da şi a milui şi a întări s[fi]ntiĭ monastir[ĭ] pentru a lor veačnică pominire. Şi întărim hrisovul acesta cu toţ[ĭ] boiariĭ ciĭ mar[ĭ] aĭ Divanuluĭ Domnii Meal[e], dumn[ea]lor Costandin Costachi Vel Lgft., Sandul Sturza Vel Vor[nic] dolnii zemli, Iordachi Cantacuz[i]no Vel Vor[nic] vişnii zemli, Costandin Rusăt Hat[man], parcalabu Suceviĭ, Mihălach[i] Rus[ă]t Vel Post[elnic], Costach[i] Razul Vel Spat[ar], Enach[i] Rus[ă]t Vel Păh[arnic], Ioan Cantimir Vel Ban, Toader Păl[a]de Vel Vist[iernic], Iordach[i] Facà Vel Stol[nic], Costandin Vel C[o]mis, Lupul Bogdan Vel Medelnicer, Radul Răcoviţ[a] Vel Cluc[er], Costantin Caragè Vel Sulger, i Costantin Vel Căm[i]nar i Costandin Cantacuz[i]no Vel Şăt[rar], şi credinţa a tuturor boiarilor, a mar[ĭ] şi mič.

Ačasta facem ştir[e], şi s'aŭ scris în tîrgu în Iaşĭ, la vleat 7244, iar dela Hs. 1735, Oct. 23.

(Bibl. Ac. Rom., ms. 237, fol. 491 V°.)

IV.

Lista mânăstirilor închinate la Sfântul Munte.

(după Lesviodax, *Istoria bisericească*, Bucureşti 1845, pp. 462–3.)

Obştea: Cotroceni, cu Pârlita, Budişteni, Vălenii-de-Munte.
Ivirul: Radu-Vodă, cu Stelea (Bucureşti) şi Tutana.
Simopetra: Mihai-Vodă, cu Beşteleiu, Izvorani.
Stavronichita: Sf. Apostoli din Bucureşti.
Dochiariul: Slobozia, cu Apostolachi.
Pantocratorul: Căşcioarele.
Xeropotamul: Plumbuita.
Cotlomuzul: Clocociovul, Slatina.
Sf. Pavel: Jitia.
Xenophont: Roaba.
Hilandarul: Baia-de-Aramă.
Dionisiu: Hotărani.
Gregoriu: Spirea din Bucureşti.

V.
Προσκυνητάριον
τοῦ ἁγίου ὄρους τοῦ Ἄθωνος.

Συγγραφὲν μὲν καὶ τυπωθὲν ἐπὶ τῆς γαληνοτάτης ἡγεμονίας τοῦ εὐσεβεστάτου, ἐκλαμπροτάτου καὶ ὑψηλοτάτου Αὐθέντου καὶ ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας κυρίου κυρίου Ἰωάννου Κωνσταντίνου Βασσαράβα Βοεβόνδα. Ἀφιερωθὲν δὲ τῷ πανιερωτάτῳ Μητροπολίτῃ Οὐγγροβλαχίας κυρίῳ κυρίῳ Θεοδοσίῳ.

Σπουδῇ καὶ δαπάνῃ τοῦ ἐξοχωτάτου ἰατροῦ κυρίου Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ, ἵνα δίδωται χάρισμα τοῖς εὐσεβέσι διὰ ψυχικὴν αὐτοῦ σωτηρίαν.

Τύποις Ἀνθίμου ἱερομονάχου τοῦ ἐξ Ἰβηρίας. Ἐν τῇ μονῇ τοῦ Συναγώβου, ᾳψᾳ. (1701).

Sub insignibus ejusdem Voevodae.

Φαίδιμος ἐκ προγόνων Κωνσταντῖνος Βασαράμπας,
Κοίρανος Ουγγροβλάχων, οὓς διέπει μακάρως
Χριστὸν ἔχων ἐπίκουρον, ἑῆς βιοτῆς ἴδ' ἐπόπτην,
Πρεσβείαις κλειτῆς θεωτόκου Μαρίης.

Τῷ πανιερωτάτῳ καὶ θεοπροβλήτῳ Μητροπολίτῃ τῆς ἁγιοτάτης Μητροπόλεως Οὐγγροβλαχίας, ὑπερτίμῳ καὶ ἐξάρχῳ πλαγινῶν, κυρίῳ, κυρίῳ Θεοδοσίῳ, τῷ σεβασμιωτάτῳ μοι ἐν Χριστῷ πατρὶ καὶ δεσπότῃ, τὴν εὐλαβητικὴν προσκύνησιν.

Νόμος εἶναι ἀρχαῖος καὶ πάτριος (πανιερώτατε καὶ σεβασμιώτατε Δέσποτα) ὅτι τὰ ἱερὰ τοῖς ἱεροῖς νὰ ἀνήκουσι πάντοτε, ὡσὰν ὁποῦ πρέπει τὸ ὅμοιον οὐ πρὸς τὸ ἀνόμοιον, ἀλλὰ πρὸς τὸ αὐτοῦ νὰ ἐφαρμόττεται ὅμοιον. Τὰ δὲ περὶ ἱερῶν τινων πραγμάτων διαλαμβάνοντα βιβλία εἰς ποίοις ἄλλοις ἤθελεν ἦσται ἁρμοδιώτερον νὰ προσφέρωνται καὶ νὰ ἀφιερώνωνται παρὰ εἰς ἄνδρας ἱερούς, καὶ μάλιστα ἐὰν ἤθελαν ἦσται οἱ τοιοῦτοι ἢ ἐπιστάται ἱερῶν, καὶ κηδημόνες ψυχῶν, καὶ λογικοῦ ποιμνίου ποιμένες, ἢ ἀντιλήπτορες τῶν περὶ ὧν ἐκεῖνα διαλαμβάνουσιν, ὅθεν πρεπόντως ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς ὑμετέρας Πανιερότητος τὸ παρὸν προστρέχει μικρὸν βιβλιάριον, ὡσὰν ὁποῦ εἶναι τοῦ ἱεροῦ καὶ ἁγιωνύμου ὄρους τοῦ Ἄθωνος προσκυνητάριον, ἡ δὲ ὑμετέρα θεοπρόβλητος Πανιερότης εἶναι μὲν στολισμένη καὶ μὲν τὸ τελεταρχικὸν καὶ ἱεροτελεστικὸν τῆς ἀρχιερωσύνης ἀξίωμα, ποιμαίνει δὲ καὶ τὸ ἐνταῦθα τῆς θεοφρουρήτου Οὐγγροβλαχίας λογικὸν ποίμνιον ὑπὲρ τοὺς τριάκοντα ἤδη χρόνους, νομίμως τε καὶ θεοφιλῶς ἀρχιερατεύουσα ἐν πρεσβυτικῇ καὶ αἰδήμονι πολιᾷ, κεκοσμημένη μεθ' ὅσων θεοφιλῶν ἀρετῶν, ἔχει δὲ παρὰ ταῦτα καὶ πολὺ τὸ οἰκεῖον πρὸς τὰ ἐν τούτῳ· διότι εἰς τοσούτον τιμᾷ καὶ ὑπερασπίζεται τὸ ἁγιώνυμον ἐκεῖνο ὄρος ὁποῦ συχνάκις καὶ ἰδίαν τὸ ὀνομάζει πατρίδα μὲ τὸ νὰ ἐδιάτριψε καὶ νὰ ἐπρωγυμνάσθη ἐπὶ χρόνους πολλοὺς ἀσκητικῶς εἰς αὐτό, μὲ ὑπερβάλλουσαν καρτερίαν ἐν ἡσυχίᾳ, ἀπὸ τὸ ὁποῖον οὐδὲ ἤθελε τὸ σύνολον ποτὲ μακρυνθῇ ἂν ἡ

τὰ πάντα σοφῶς δεδοικοῦσα τοῦ Θεοῦ πρόνοια δὲν ἤθελε τὴν ἀνακαλέσῃ ἐκεῖθεν εἰς τὸ νὰ τῇ ἐγχειρίσῃ τοὺς ἱεροὺς ταύτης τῆς ἁγιωτάτης Μητροπόλεως οἴακας· ἐμὲ δὲ δύο ὑπῆρξαν τὰ κινήσαντα πρὸς τὴν τούτου συγγραφὴν αἴτια: ἓν μὲν ἐπειδὴ καὶ περί τε τῶν ἐν τῇ ἁγίᾳ τοῦ Θεοῦ πόλει Ἱερουσαλὴμ ἱερῶν καὶ σεβασμίων προσκυνημάτων, καὶ τῶν ἐν τῷ θεοβαδίστῳ ὄρει Σινᾷ ἐνέτυχον πολλάκις διάφορα προσκυνητάρια, περὶ δὲ τοῦ Ἁγίου Ὄρους οὐδὲν οὐδαμοῦ· ὄχι πῶς νὰ μὴν ἔγραψαν καὶ περὶ τούτου ἄνδρες σφοὶ σοφώτερά τε καὶ διεξοδικώτερα, ἀλλ' ὅτι ἴσως ὁ πανδαμάτωρ χρόνος κᾀκεῖνα μετὰ καὶ ἄλλων καλῶν ἢ ἐξηφάνισεν, ἢ ἀπέκρυψε. Δεύτερον δέ, ἡ τινῶν φίλων πρὸς τοῦτο προτροπὴ καὶ ἀξίωσις μόνον διὰ νὰ μὴν εἶναι καὶ αὐτὸ δὴ τὸ ἁγιώνυμον ὄρος τοῦ Ἄθωνος ἄμοιρον τοῦ τοιούτου καλοῦ. Ἀποδεξάσθω τοῦτο λοιπὸν ἡ ὑμετέρα Πανιερότης πατρικῶς τὲ καὶ εὐμενῶς· μὴ πρὸς τὴν σμικρότητα τοῦ προσφερομένου, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν εὐαγῶν περὶ ὧν διηγεῖται μοναστηρίων, καὶ πρὸς τὴν ἐμὴν περὶ τὴν ὑμετέραν Πανιερότητα εὐγνώμονα καὶ εὐλαβητικὴν ἀποβλέπουσα προθυμίαν, ἀντιβραβεύουσα μοι τὰς παρ' αὐτῆς ἱερὰς καὶ θεοπειθεῖς εὐχάς τε καὶ εὐλογίας.

Ἐν Βουκουρεστίῳ, ‚αψα' (1701), Μαΐου. Τῆς ὑμετέρας θεοπροβλήτου Πανιερότητος εὐλαβητικὸς καὶ πρόθυμος ἐν πᾶσιν

Ἰωάννης Κομνηνός, ἰατρός.

Πρὸς φιλησυχαστὴν ἀναγνώστην.
Ἐπίγειον παράδεισον ἂν θέλῃς ἂν ἀπολαύσῃς,
Ὕπαγε εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, καὶ νὰ θαυμάσῃς:
Ἐκεῖ μανθάνεις ἀρετήν, εὑρίσκεις ἡσυχίαν,
Ἀνάγνωσιν καὶ προσευχήν, ψαλμὸν καὶ ἀγρυπνίαν,
Ἁγίων ἐκεῖ λείψανα, καὶ πάνσοφα βιβλία,
Εἰκόνες τε θαυματουργαί, καὶ ἀσκητῶν κελλία.
Φύγε τὸν κόσμον τὸ λοιπὸν, καὶ τοὺς θορύβους ῥίψον,
Εἰς ὄρος τὸ τοῦ Ἄθωνος ὁσίως Θεῷ ζῆσον,
Ἵν' ἐπιτύχῃς ψυχικῆς θεόθεν σωτηρίας,
Καὶ σὺν ὁσίοις ἐντρυφᾷς τῆς θείας Βασιλείας.

Postea imago Christi, deiparae & Joannis Baptistae cum hac subtus inscriptione.

Τὸ στερέωμα τῶν ἐπὶ σοὶ πεποιθότων, στερέωσον, Κύριε, τὴν Ἐκκλησίαν ἣν ἐκτήσω τῷ τιμίῳ σοῦ αἵματι.

Τοῖς εὐλαβεστάτοις περιηγηταῖς καὶ τῶν ἱερῶν καὶ σεβασμίων τόπων φιλοπροσκυνηταῖς, Ἰωάννης Κομνηνὸς ὁ ἰατρός, ἐν Κυρίῳ χαίρειν. Οἱ θεοβάδιστοι καὶ σεβάσμιοι τόποι καὶ αἱ περικαλλεῖς καὶ ὡραῖαι οἰκοδομαὶ τῶνεἰς δόξαν Θεοῦ καὶ τιμὴν

τῆς ὑπεραγίας αὐτοῦ Μητρὸς καὶ τῶν λοιπῶν πιστῶν αὐτοῦ θεραπόντων λαμπρῶς καὶ βασιλικῶς ἀνεγηγερμένων ἱερῶν ναῶν καὶ περιφήμων μοναστηρίων, ὄχι μόνον ὅταν οἱ εὐλαβεῖς καὶ φιλίστορες μὲ τὴν ὅρασιν παρόντες τοὺς ἱστοροῦσιν, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀπὸ ἐπιτήδειον χέρι ζογράφου εἰς πίνακας μὲ ποικιλίαν χρωμάτων καταγεγραμμένους τοὺς βλέπουσιν, ἢ καὶ ὅταν εἰς βιβλία μὲ τρόπον διηγηματικὸν περιγραφόμενα ἐκφραστικῶς τὰ περὶ ἐκείνων ἀναγινώσκουσι, μεγάλην προξενοῦσι κατὰ ψυχὴν τὴν ὠφέλειαν. Διότι ὄχι μόνον διεγείρουσι τὴν ψυχὴν ἐκείνων ὁποῦ κανένα καιρὸ μὲ τὴν αἴσθησιν τοὺς ἀπόλασαν, εἰς περισσοτέραν περὶ τὰ θεῖα εὐλάβειαν, ἀλλὰ καὶ τοὺς μὴ ἰδόντας τοὺς τόπους ἐκείνους παρακινοῦσιν εἰς τὸ καὶ αὐτοπροσώπως εἰ δυνατὸν καμίαν φορὰν νὰ τοὺς ἀπολαύσουσι, μὴ ψηφῶντες μάκρος δρόμου, ἢ κόπου βάρος, ἢ ὅλως χρημάτων τινὰ ἐξοδίαν, ἀλλὰ νὰ τρέχουσιν εἰς τὴν ἐκείνων ἀπόλαυσιν καὶ προσκύνησιν μὲ ἔνθεον πόθον, ὡς ἔλαφοι διψῶσαι, κατὰ τὸν προφητάνακτα θεῖον Δαβίδ, ὄχι μόνον διὰ νὰ εὐφρανθοῦσι ποτέ, βλέποντες τοιαύτάς τε καὶ τοσαύτας ὡραίας καὶ περιβλέπτους οἰκοδομάς, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ὠφελεθοῦσι κατὰ ψυχήν, προσκυνοῦντες καὶ ἀσπαζόμενοι τὰ ὅσα τῆς ἡμετέρας εὐσεβοῦς καὶ ὀρθοδόξου πίστεως ἀκριβὰ καὶ πολύτιμα καὶ νὰ τρυγήσουσιν ἐξ αὐτῶν ἁγιασμὸν καὶ παράκλησιν, ἐπειδὴ καὶ χωρὶς ἀμφιβολίαν τινὰ εἰς τοίουτους εὐαγεῖς τόπους εἶναι δυνατὸν νὰ εὕρουσι καὶ ἄνδρας σεμνοὺς καὶ ἱεροπρεπεῖς, καὶ ἀσκητὰς ἐναρέτους, καὶ πνευματικοὺς εὐλαβεστάτους, ἀρίστους δηλονότι κατὰ ψυχὴν ἰατρούς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἠμποροῦσι νὰ λάβωσι μεγάλην ὠφέλειαν καὶ παρηγορίαν, καὶ πρὸς τὰς ἀρετὰς καλὴν ὁδηγίαν καὶ εὔκολην καὶ νὰ ἐπιτύχουσι θαυμαστὴν καὶ ἄμισθον ἰατρείαν εἰς τὰς ψυχικάς των ἀῤῥωστίας καὶ κάθαρσιν εἰς τοὺς ἐξ ἁμαρτημάτων προσγενομένους αὐτοῖς τυχὸν μολυσμούς.

Ταῦτα, ὦ εὐλαβέστατοι προσκυνειταί, κἀγὼ διανοηθείς, ἐπειδὴ καὶ χάριτι θείᾳ ἠξιώθην νὰ προσκυνήσω τοὺς σεβασμίους καὶ θεοβαδίστους τόπους τοὺς ἐν τῇ ἁγίᾳ τοὺ Θεοῦ πόλει Ἱερουσαλήμ, τοῖς πέριξ, καὶ νὰ ἀσπασθῶ μὲ φόβον πολὺν καὶ εὐλάβειαν, οὐ μόνον τὸν πανάγιον καὶ ζωοδόχον τάφον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὸν ἅγιον Γολγοθᾶν, ἀπάνω εἰς τὸν ὁποῖον ἔστησεν ὁ δεσπότης ἡμῶν καὶ σωτὴρ καὶ τὸ νικητήριον ὅπλον τοῦ σταυροῦ, καὶ ἐπάνω εἰς αὐτὸν ἐκτείνας τὰς ἀχράντους αὐτοῦ χεῖρας, ἐπεριμάζωξε τὰ μακρὰν τῆς αὐτοῦ χάριτος διεστῶτα ἔθνη καὶ μᾶς λευθέρωσεν ἀπὸ τὴν τυραννίδα τοῦ ἐχθροῦ τῆς σωτηρίας μας διαβόλου, καὶ μὰς οἰκειοποίησε τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ, κάμνωντάς μας υἱοὺς καὶ κληρονόμους τῆς ἀτελευτήτου αὐτοῦ βασιλείας, διὰ τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς ἀγάπης αὐτοῦ, τὸν ὁποῖον ἔδειξεν εἰς ἡμᾶς τοὺς ἁμαρτωλούς· οὐ μόνον, λέγω, αὐτοὺς τοὺς θεοδοξάστους τρόπους ἠξιώσθην νὰ ἀσπασθῶ καὶ νὰ καταφιλήσω μετὰ πολλῆς εὐλαβείας, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐν τῇ Βηθλεὲμ ἅγιον σπήλαιον, ὅπου ὁ Κύριος ἐγενήσθη σωματικῶς, καὶ τὸν ἅγιον Τάφον τῆς θεοτόκου ἐν τῇ Γεθσιμανῇ καὶ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, ὅθεν εἰς οὐρανοὺς ἀνελήφθη ὁ Κύριος, καὶ τὰ λοιπὰ θεοτίμητα προσκυνήματα τὰ ἔσω καὶ ἔξω τῆς αὐτῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ, κάμνωντας θαυμαστὴν καὶ ψυχωφελεστάτην περιήγησιν.

Ἐκεῖθεν δὲ κατὰ πρόνιαν θείαν παρακινηθεὶς καὶ ὁδηγηθείς, ἔπλευσα καὶ πρὸς τὸ ἁγιώνυμον καὶ θεοφρούρητον ὄρος τοῦ Ἄθωνος διὰ νὰ ἐπισκεθῶ καὶ τὰ ἐν αὐτῷ εὐαγῆ καὶ βασιλικὰ μοναστήρια καὶ ἱερὰ καταγώγια καὶ νὰ προσκυνήσω, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς σεβάσμια καὶ θαυματουργὰ τῶν ἁγίων λείψανα καὶ νὰ λάβω ἐξ αὐτῶν (εἰ καὶ ἀνάξιος) εὐλογίαν καὶ χάριν τινα· καὶ νὰ ἀσπασθῶ τὰς ὁσίας χεῖρας τῶν ἐκεῖσε εὑρισκομένων εὐλαβεστάτων πνευματικῶν καὶ προορατικῶν ἀσκητῶν, ὡσὰν ὁποῦ χάριτι θείᾳ εἰς μαρτύριον τῆς ἀληθοῦς ἡμῶν πίστεως δὲν ἔλειψαν καὶ ἐκεῖθεν ἕως τῆς σήμερον ἄνδρες ἄξιοι πολλῆς εὐλαβείας, καὶ διὰ τὸν λόγον, καὶ διὰ τὴν ἀξιοθαύμαστον καὶ ἐνάρετον πολιτείαν τους, καθὼς οὐδὲ ἀπὸ τὰ ἐν τῇ ἁγίᾳ τοῦ Θεοῦ πόλει Ἱερουσαλὴμ καὶ τοῖς πέριξ σεβάσμια τῶν ὀρθοδόξων ἡμῶν μοναστήρια, δὲν ἔλειψαν μέχρι τοῦ νῦν ἐνάρετοι καὶ ἀσκητικώτατοι γέοντες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἠξιώσθην νὰ ἰδῶ καὶ αὐτοπροσώπως τινάς, καὶ νὰ ἀπολαύσω τὴν ψυχωφελῆ αὐτῶν ὁμιλίαν, καὶ νὰ λάβω τὴν εὐχὴν καὶ τὴν εὐλογίαν των.

Ἐπειδὴ λοιπὸν βοηθείᾳ Θεοῦ διῆλθον καὶ τὰ ἐν τῷ ἁγιωνόμῳ τοῦ Ἄθωνος ὄρει περίβλεπτα μοναστήρια, ἠθέλησα νὰ σχεδιάσω μικράν τινα καὶ συντομωτάτην περιγραφὴν καὶ διήγησιν περὶ τῶν ἐκεῖσε θείων ναῶν, τὴν ὁποῖαν καὶ δι' οἰκείων ἐξόδων ἐτύπωσα ὡς ὁρᾶτε εἰς κοινὴν ὑμῶν τῶν ἀναγινωσκόντων ψυχικὴν ὠφέλειαν· Θέλει γένῃ δὲ ὁ λόγος μου ὄχι ἱστορικός, ὁποῦ νὰ περιγράψῃ τὰ ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει τῶν Ἄθωνος ἅπαντα εἰς λεπτόν, οὔτε θέλει ἐξηγήσῃ εἰς πλάτος τὸ κάλλος καὶ τὴν εὐαρμοστίαν καὶ τὴν λαμπρότητα τῶν οἰκοδομημάτων, καὶ ἀμίμητον αὐτῶν ἀρχιτεκτονικὴν ἐπιδεξιότητα καὶ τὴν ὡραιότητα τῶν περιβοήτων ἐκείνων μοναστιρίων, διότι, ὡς βασιλικὰ ὁποῦ εἶναι καὶ δείχνουσιν ἐπάνω τοὺς τὴν βασιλικὴν ἐλευθέρον καὶ πολυέξοδον μεγαλοπρέπειαν, χρειάζοντας καὶ πρὸς ἔκφρασιν ἁρμοδίαν κατάλληλον, καὶ ἀξίαν, οὐ μόνον ἄκραν ῥητορείαν, ἀλλὰ καὶ καιρὸν ἥσυχον, καὶ ἀνάλογον εἰς ἔργον τοιοῦτον. Ἐγὼ δέ, ὡς περὶ τὴν τῶν ἀσθενούντων ἐπίσκεψιν ἐνασχολούμενος καθ' ἡμέραν, καὶ ἀμοιρῶν τοιούτου καιροῦ, ἀφίνω εἰς ἄλλους, ὅσοι μάλιστα περὶ τὸ συγγράφειν βίβλους ἑκάστοτε καταγίνονται, τὴν περὶ τούτων εἰς τὸ μετέπειτα πρέπουσαν καὶ ἀξίαν διήγησιν, καὶ θέλω γράψῃ ἐδῶ μόνον μικράν τινα τῶν σεβασμίων λειψάνων ἀπορίθμησιν καὶ ἄλλων ἱερῶν σκευῶν καὶ σεπτῶν εἰκόνων ὁποῦ εἰς κάθε μοναστήριον ἐναπόκεινται, εἰς δόξαν Θεοῦ καὶ ὠφέλειαν τῶν ἀναγινωσκόντων· καὶ ἀποπλήρωσιν τοῦ αἰτήματος τινῶν φίλων ὁποῦ εἰς τοῦτο μὲ ἐπαρακίνησαν ἐπιπόνως.

Ἀλλ' οὐδὲ τὰ ὀνόματα τῶν κτητόρων ἑκάστου μοναστηρίου ἠθέλησα νὰ τὰ παραδράμω, καὶ τῶν ἄλλων ὅσοι μεριχῶς τὰ ἐβοήθησαν ἢ ἐκαλλιέργεσαν εἰς αὐτά, καὶ μάλιστα πάντων τοῦ ἐκλαμπροτάτου καὶ ὑψηλοτάτου νῦν καὶ εἰς τὸ μετέπειτα εἰς χρόνους μακροὺς Αὐθέντου καὶ ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας κυρίου κυρίου Ἰωάννου Κωνσταντίνου Βασσαράβα Βοεβόνδα τοῦ Βραγκοβάνου. Επειδὴ καὶ ἡ Ἐκλαμπρότης του ἐφάνηκεν εἰς τοὺς παρόντας καιροὺς μέγας προστάτης καὶ βοηθὸς τοῦ αὐτοῦ Ἁγίου Ὄρους, καθὼς καὶ ἄλλων παμπόλλων ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων, βοηθῶντας τὰ πάντοτε μὲ ἐλεημοσήναις πλουσιοπάροχος, καὶ αὐξάνωντάς

τα εἰς μέγεθος μὲ οἰκοδομήματα μεγαλοπρεπῆ τε καὶ ἀναγκαῖα, καὶ καλλωπίζωντας τα μὲ ἐγκοσμήματα λειψάνων ἁγίων πολύτιμα, καὶ καλλιεργῶντας μὲ ἀφιερώματα πολυέξοδα καὶ περιφανῆ, γνωρίσματα μέγιστα τῆς ἄκρας αὐτοῦ περὶ τὰ θεῖα εὐλαβείας τε καὶ ζήλου θερμοῦ, εἰς μνήμην ἀΐδιον τῆς αὐτοῦ Ὑψηλότητος, καύχημα δὲ καὶ ἔπαινον τοῦ μεγαλοπεριφανεστάτου γένους τῶν ἀρχαιοτάτων Βασαράβων καὶ κτητόρων τοῦ ἁγίου καὶ θεοφυλάκτου τούτου ὄρους τοῦ Ἄθωνος, τῶν λαμπρῶν δηλονότι προγόνων τῆς αὐτοῦ Ὑψηλότητος.

Πρέπει δὲ καθένας ὁποῦ ἀναγνώσει τὰ παρόντα, ἂν ἐντιθυμᾷ νὰ λάβῃ περισσοτέραν χάριν καὶ εὐλογίαν καὶ ὅλως εἰπεῖν ὠφέλειαν ψυχικήν, νὰ κάμῃ οἷον τρόπον δύναται ὅτι καὶ νὰ κοπιάσῃ μικρὸν νὰ ὑπάγῃ καὶ σωματικῶς ἕως ἐκεῖ ὁποῦ εὑρίσκονται τὰ τοιαῦτα σεβάσμια, καὶ νὰ τὰ προσκυνήσῃ μετ᾽ εὐλαβείας, κάμνωντας ὡς οἱ φιλόπονοι πραγματευταί, ὁποῦ περιπατοῦσι τὴν ξηράν. καὶ πλέουν διὰ θαλάσσης μὲ τόσους κόπους καὶ μὲ κινδύνους, μόνον διὰ νὰ ἀποκτήσουσι περισσότερα χρήματα. Διὰ νὰ λάβῃ λοιπὸν καὶ ἡ ἀντίληψίς σου, ὦ ἀναγνῶστα, χάριν περισσοτέραν ἀπὸ τὸν Θεόν, μὴν ἀμελήσῃς, μὴν δειλιάσῃς καὶ φοβηθῇς τινὰ κίνδυνον, μὴν ἀκριβευθῇς εἰς τὰ ἔξοδα, διὰ νὰ ὑπάγῃς εἴτε διὰ θαλάσσης, εἴτε διὰ ξηρᾶς, ὄχι μόνον εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν Ἱερουσαλήμ, εἰς προσκύνησιν τοῦ ἁγίου καὶ ζωοδόχου Τάφου, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ πρώτον καὶ ἀναγκαιότατον τῶν ὀρθοδόξων προσκύνημα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ θεοβάδιστον ὄρος Σινᾶ καὶ εἰς τοῦτο δὴ τὸ ὄρος τοῦ Ἄθωνος· ὡσὰν ὁποῦ εἶναι καὶ αὐτὸ κατοικητήριον ἀνδρῶν ἱερῶν, ὡσὰν ὁποῦ εἶναι κατάσκιον μὲ τα δένδρα τῶν ἀρετῶν, πεπυκνωμένον μὲ ἀσκητήρια, καλλωπισμένον μὲ πανθαύμαστα καὶ βασιλικὰ ὄντως κτίρια, πλουτισμένον μὲ ἅγια λείψανα, ὡραϊσμένον μὲ ἱερὰ σκεύη καὶ ἄμφια, μάλιστα ὁποῦ ὁ πανάγαθος Θεός, καὶ ἡ σκέπη τῆς Θεοτόκου, τῆς ὁποίας κοινότερον καὶ περιβόλιον ἱερὸν ὀνομάζεται, τὸ ἐφύλαξεν ἕως τῶρα, καὶ θέλει τὸ φυλάξῃ εἰς τὸν αἰῶνα παντὸς ἐναντίου ἀνώτερον· πόσοι τὸ ἀντιπολέμησαν, πόσοι τὸ ἐκατάτρεξαν, ἀλλ᾽ αὐτὸ χάριτι Χριστοῦ ἀβλαβὲς ἐκ πάντων διετηρήθη καὶ ἀκαταπολέμητον.

Ἦσαν μὲν καὶ ἄλλα πλεῖστα εἰς τὸ γένος τῶν ὀρθοδόξων κοινόβια ἱερὰ καὶ ἀσκητήρια, καὶ σεμνεῖα, καὶ σεβάσμια καταγώγια, εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἰς τὴν Θηβαΐδα, εἰς τὴν Παλαιστίνην, καὶ εἰς ἄλλους μυρίους τόπους, ἀλλὰ ἐκεῖνα ὅλα διὰ τὰς ἁμαρτίας μας ἐρημώθησαν, καὶ τὰ ὑστερήθημεν κατὰ συγχώρησιν θείαν· πλὴν ὀλίγων τινῶν ὁποῦ σώζονται μέχρι τοῦ νῦν, τοῦτο δὲ μὰς τὸ ἄφησεν ὅλον ὁλόκληρον ὁ Θεός, καὶ μᾶς τὸ ἐχάρισε, διὰ παρηγορίαν μὲν ἡμῶν, ἔνδειξιν δὲ τῆς αὐτοῦ παντοδυναμίας· μὲ πόσους κόπους παὶ μόχθους καὶ συμφορὰς καὶ κινδύνους οἱ ἐν αὐτῷ ἀσκούμενοι θεῖοι πατέρες ἀντιπαλαίουσι καθ᾽ἑκάστην, ὑπομένοντες μυρίας θλίψεις ἀπὸ τοὺς ἐναντίους τῆς εὐσεβείας, μόνον διὰ νὰ φυλάττεται ὁ ἱερὸς ἐκεῖνος τόπος, καὶ νὰ μὴν ὑπομείνῃ ὡς καὶ ἄλλοι ἐρήμωσιν, πόσας ἐξωτερικὰς συδοσίας καὶ βάρητα ὑποφέρουν, πόσαις ἀνάγκαις ἀπὸ κουρσάρους, πόσαις ἀβανίαις, καὶ ἄλλα μυρία κακά, τὰ ὁποῖα γλῶσσα ἀνθρώπου δὲν δύναται ἀξίως νὰ τὰ διηγηθῇ κατὰ μέρος, καὶ αὐτοὶ οἱ εὐλογημένοι πατέρες, ὡς γενναῖοι ἀδάμαντες καὶ ἄγρυπνο τοῦ Χριστοῦ στρατιῶται, εἰς ὅλα αὐτὰ στέκονται ἀνδρεῖοι, καὶ φύλακες ἄοκνοι τῶν

ἱερῶν τόπων, ἔχοντες τὴν ἐλπίδα εἰς μόνην τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς τὸ ἔλεός τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν· διὰ τὴν ὑγιεῖαν καὶ σωτηρίαν τῶν ὁποίων δὲν παύουσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς δεόμενοι τοῦ Θεοῦ, μὲ καθημερινὰς ἱερουργίας, μὲ ἀγρυπνίας ὁλονυκτίους, καὶ μὲ προσευχὰς ἀδιαλείπτους μετὰ πολλῆς καὶ ζεούσης τῆς εὐλαβείας.

Ἐκεῖ θέλεις ἰδῇ πολυάριθμα βιβλία παλαιὰ καὶ μέχρι τοῦδε ἀνέκδοτα τοῖς πολλοῖς ὅλα διὰ χειρὸς, πάσης σοφίας καὶ γνώσεως θείας καὶ νοημάτων ὑψηλῶν πλήρη, βιβλία θεολογικὰ καὶ ἕτερα ἀπὸ κάθε εἶδος ἐπιστήμης ὑπέρπολλα. Ἐκεῖ θέλεις ἰδῇ καὶ θαυμάσῃ χρυσόβουλλα τῶν εὐσεβῶν καὶ ἀοιδίμων βασιλέων ἀπὸ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου ἕως καὶ αὐτοῦ τοῦ ὑστάτου τῶν Ῥωμαίων βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ ἄλλων ὀρθοδόξων βασιλέων καὶ Αὐθέντων: Ῥουσίας, Τραπεζοῦντος, Ἰβηρίας, Οὐγγροβλαχίας, Μολδαβίας, Σερβίας καὶ ἄλλων Αὐθεντιῶν. Ἐκεῖ καὶ γράμματα τῶν ἁγιωτάτων Πατριαρχῶν σιγιλιώδη ἄξια εὐλαβείας πολλῆς καὶ ἄλλων ἀρχιερέων διαφόρων ἐπαρχιῶν, εἰς τὰ ὁποῖα ὅλα θέλεις θαυμάσῃ τὴν εὔμορφην καὶ γλυκυνάτην φράσιν τῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου, τὰ ὑψηλὰ καὶ θεῖα νοήματα, καὶ τὴν ὅσην εὐλάβειαν ἐπωρόσφεραν εἰς τὰ τοῦ ἁγιωνύμου ὄρους τοῦ Ἄθωνος εὐαγῆ μοναστήρια οἵτε βασιλεῖς, Πατριάρχαι καὶ ἡγεμόνες ἀρχῆθεν. Ἐκεῖ θέλεις ἐκπλαγῇ εἰς τὰς θαυμαστὰς τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν παλαιὰς τάξεις, ὁποῦ χάριτι θεῖᾳ φυλάττονται μέχρι τῆς σήμερον ἀνελλειπεῖς· θέλεις εὐφρανθῇ ψυχικῶς εἰς τὰς ἀγρυπνίας ἐκείνας τὰς κατανυτικὰς, τὰς ἀγγελικὰς ψαλμωδίας, τὰς ψυχωφελεῖς ἀναγνώσεις, καὶ θέλεις λογιάσῃ ὅτι νὰ ἐσέβης μέσα εἰς ἄλλον ἐπίγειον παράδεισον: πάντα γὰρ ἐκεῖ καλὰ καὶ ὡραῖα, δυνάμενα καὶ ὄμματα τέρψαι καὶ ψυχὴν ὠφελῆσαι, ἀλλὰ πρὸ τούτων τέως καὶ ὁ παρὼν χειρογραφικὸς πίναξ ὅλου τοῦ Ἁγίου Ὄρους μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ μοναστηρίων τῶν τὲ κατὰ ἀνατολὰς τούτου, καὶ τῶν κατὰ δυσμάς, δἰ ἡμετέρας δαπάνης καὶ αὐτὸς διαγλυφεὶς τὲ καὶ τυπωθείς, ὡς ὁρᾶται, τέρψει πάντως ὑμῶν τὴν ὅρασιν, καὶ οὐκ ὀλίγον χαροποιήσει τῇ θείᾳ προβάλλων. Ταῦτα τοίνυν ἀναγινώσκοντες, μέμνησθε κἀμοῦ τοῦ εἰς τὴν τούτων προθυμηθέντος γραφὴν καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ ἐμοῦ τῷ Κυρίῳ. Ἔῤῥωσθε ὑπὸ Θεοῦ παντὸς ἐναντίου ὑπέρτεροι, διαφυλαττόμενοι, διὰ πρεσβειῶν τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ ἐν τῷ Ἄθῳ, καὶ πάντων τῶν ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ τούτῳ ὄρει Θεῷ εὐαρεστησάντων ἁγίων· ἀμήν.

Pecetea de argint suflat cu aur atârnată la privilegiul lui Grigorie Vodă Ghica pentru toate mânăstirile din Atos.

Pe această față cei doi sfinți ocrotitori de o parte și alta a pomului, vulturul și inscripția:

Іѡ Глигоріє Гика Воєвод вьсію земле оугровлахіиское вьлѣт ҂зрог (7173, deci data venirii în Domnie).

Cealaltă parte, cu vulturul purtând crucea în cioc și legenda:

Ace[s]tŭ hrisovŭ făcutu-l-a Io Gligorie Ghica Voevod a toată Sfetagora, a 20 de sfinte mănăstiri ce sintŭ înprejuru Sfântului Munte Atonului, vă leat 7172.

DIN INFLUENȚELE POLITICEI EUROPENE
ASUPRA ISTORIEI NOASTRE.
(MOISE VODĂ, 1529 MARTIE—1530 AUGUST)

DE

I. URSU
Membru corespondent al Academiei Române.

Ședința dela 22 Noemvrie 1913.

După cum valurile mării, puse în mișcare de furtună, provoacă unde depărtate, tot așà evenimentele mari, furtunile politice sau sociale din o parte a continentului au răsunet în țeri depărtate, cari ajung să fie târîte, adesea fără de voie, în vârtejul general. Astfel valurile politice, puse în mișcare de furtunile politice, ce s'au deslănțuit în Europa apuseană și centrală în primele decenii ale veacului al XVI-lea, au pus în mișcare și undele Țerii-Românești, cari au devenit agitate mai ales în vremea domniei lui Moise Vodă, a cărui vieață politică scurtă și sbuciumată, determinată de împrejurările politice externe, formează obiectul lucrării de față.

Două mari evenimente au produs aceste valuri politice agitate, sdruncinând echilibrul politic existent și dând naștere unei grupări nouă a puterilor, în scopul ca să restabilească echilibrul pierdut. Primul eveniment a fost bătălia sângeroasă dela Pavia (1525), în care regele Franței, Francisc I, căzuse prizonier, iar oastea lui fusese biruită de oștile rivalului său Impăratul Carol V. Dus la Curtea din Madrid a acestuia, Regele prizonier își redobândì libertatea numai după ce iscălise o pace foarte umilitoare și dezastroasă pentru Franța. Echilibrul erà astfel rupt, căci teritorul Franței prin pacea iscălită devenià micșorat, pe când puterea rivalului, care stăpânià Germania, Spania, Neapole, Sicilia, Milanezul, Țerile de jos și America, se mărià și mai mult prin despoiala fără milă a celui biruit. Dar pacea erà iscălită de cel umilit cu rezerva mentală de a nu fi respectată și cu o energie deosebită începù să lu-

creze pentru repararea dezastrului și pentru revanșă. Pentru o operă atât de uriașă învinsul aveà însă nevoie să-și întindă rețeaua intrigilor contra Impăratului până în cele mai depărtate țeri și să se desbrace de orice scrupul religios sau moral și să se folosească de orice armă, care ar fi putut să rănească interesele puternicului său dușman. «Regele Prea Creștin», protectorul bisericii catolice, nu se sfiì astfel, în fața împrejurărilor celor grele, să-și facă aliați pe Turcii Mahometani (1) și pe Protestanții din Germania, pe cari voià să-i utilizeze, ca și pe necredincioși, ca instrument în lupta-i desperată contra atotputernicului său dușman.

Dar mai însemnat, prin urmările sale, a fost al 2-lea eveniment, care a fost sângeroasa bătălie dela Mohács (1526), în care Regele Ungariei și statul unguresc și-au găsit mormântul, iar biruitorul Sultan Soliman devenià prin aceasta arbitrul Ungariei. Țerile noastre pierdeau prin dispariția statului unguresc un puternic sprijin politic în contra Turcilor, cari le țineau acum încleștate din două laturi. Pe lângă aceasta bătălia dela Mohács a mai avut ca urmare pornirea unui răsboiu lung și sângeros pentru coroana lui Ștefan cel Sfânt, între Ferdinand, fratele Impăratului Carol V, care își bazà drepturile sale pe faptul că erà cumnat cu regele mort pe câmpul de luptă, și între Zapolya, Voevodul Ardealului, sprijinit de cea mai mare parte dintre magnați. Lupta dintre acești doi rivali din Europa centrală se complică cu a celor doi dușmani din Europa apuseană, dușmanii lui Ferdinand devenind în chip firesc aliații regelui Franței. Se formează astfel două mari grupări politice: Habsburgii pe de o parte și Franța și aliații ei pe de altă parte.

Cei doi frați se văd încunjurați din două laturi de numeroși dușmani, având să lupte pe două fronturi, în Apus contra lui Francisc I și a aliaților săi apuseni, și în Răsărit contra Turcilor, Zapolya și Polonilor, cari au sfârșit prin a da sprijinul diplomatic și bănesc lui Zapolya. Valurile răsboiului cuprind astfel și Europa răsăriteană, unde se pornește un răsboiu tot atât de sângeros ca și în cea apuseană, pentru a readuce echilibrul pierdut prin dispariția Ungariei. Aici interesele Habsburgilor, cari voiau să cuprindă în rețeaua lor politică și Ungaria și Boemia, se ciocnesc cu ale Turcilor, cari urmăriau înlănțuirea Ungariei la sistemul lor politic.

In fluxul și refluxul acesta al politicei europene, Domnii Țerilor

(1) V. Ursu, *La politique Orientale de François I-er*, Paris 1908.

noastre au urmat în chip firesc o politică de conservare, dându-se pe partea aceleia din grupări, care li s'ar fi părut într'un moment dat mai capabilă să-i apere în contra valurilor furioase cari-i cuprindeau și îi târau fără de voie în vârtejul politicei generale, prin care firește nu puteau să strecoare barca tronului, decât aceia cari erau înzestrați cu un spirit de pătrundere și cunoaștere reală a împrejurărilor și cu flexibilitatea necesară, pentru a se adaptà acestor împrejurări, cari se schimbau necontenit.

Petru Rareș din Moldova dădù dovezi la începutul domniei de simț real politic și de o pătrundere adâncă a împrejurărilor, urmând o politică de duplicitate, dictată de nevoia conservării pe tron și de realizarea idealului intim de a-și scăpà țara de vasalitatea turcească. Informat de șansele ce le aveà la început Ferdinand, a intrat în legături secrete și cu acesta și n'a aruncat masca decât în momentul când i s'a părut că victoria lui Zapolya e asigurată. Acest moment a fost pășirea pe față a Sultanului Soliman pentru apărarea lui Zapolya și declararea de răsboiu lui Ferdinand (1).

Dar pe cât de pătrunzător și de realist a fost Rareș, pe atât de puțin politic s'a dovedit vecinul său Radul din Muntenia, care a ispășit lipsa-i de pătrundere și calculul greșit cu pierderea tronului și a vieții.

La începutul răsboiului Radul erà cu Zapolya și amenințà pe Sibiieni cu alianța acestuia, într'un moment când steaua sa pălise și când nu-i mai rămâneà decât să părăsească țara și să caute scăpare la protectorul său din Polonia (2). Din contra când norocul i-a surîs și când Ferdinand erà aproape pierdut, Radul trecù de partea acestuia (3), într'un moment când suzeranul său Sultanul se pregătià de răsboiu contra Habsburgilor. Calculul acesta greșit i-a sdruncinat tronul,

(1) Vezi audiența lui Lasky la Sultan (Ianuarie 1528) la Hurmuzaki, II_1 p. 57; Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rareș*, p. 36 urm.

(2) Scrisoarea lui Radu către Brașoveni și Sibiieni cu data 23 și 24 Fevruarie 1528 la Fr. Schuller, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens* în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, t. 26, No. 14 și 15; Hurmuzaki-Iorga, t. XV, 1, p. 302; *Die auswärtige Politik des Peter Rareș*, 13.

(3) In Archivele Statului din Viena, *Hungarica*, No. 15 cu data Ianuarie 1529, se află un concept care cuprinde instrucția unui sol la Radul: *Instructio de iis que egregius Andreas Mihalewitz nuntius noster apud Illustrissimum sincerem et fidelem nobis dilectum Radulem Wayvodam Transalpinensem nostro nomine agere et tractare debet.* O notiță de pe margine amintește de o solie pe care ar fi trimes-o Radul în anul 1528 la Ferdinand, declarându-se de partizan al său: *Wayvoda autem praedictus se per nuntios et oratores suos ad nos missos tamquam regni nostri Hungariae membrum . . .* (ad 1528).

căci boierii săi ațâțați de Mehemet-Beg l-au ucis împreună cu fiul său, trimițându-le capetele peste Dunăre la Poartă (2 Ianuarie 1529) (1).

Aceeaș soartă (2) avù un alt urmaș al Basarabilor, în locul căruia Sultanul trimise pe Moise, un fiu al lui Vladislav. Prin Martie 1529, acesta se aflà cu Spahii și cu Ieniceri la Giurgiu (3), pe atuncia cetate turcească (4), gata să iea drumul spre Capitală, care sfârșì prin a-l primì de stăpân. Incă la sfârșitul lui Martie, Moise anunțà Brașovenilor instalarea pe tronul părintelui său (5).

Datorind tronul Sultanului, care îi dase mandat să silească cu armele pe Sașii din Ardeal și pe ceialalți partizani ai lui Ferdinand ca să treacă de partea lui Zapolya, Moise Vodă, prin firea lucrurilor, trebuià să aparțină acelei mari grupări politice, care erà însuflețită de regele Franței și a cărei aripă orientală erà condusă de Sultanul Soliman. Acesta aveà să pornească cu toate forțele sale contra Vienei și cei doi Domni ai Țerilor noastre, Moise și Rareș, aveau să formeze aripa de răsărit a marei campanii. Sultanul aveà să treacă cu formidabila-i oaste prin Ungaria, iar Domnii Țerilor noastre aveau insărcinarea să treacă cu oștile lor în Transilvania. In mod sincer Moise arătà vecinilor Sași din Transilvania misiunea ce i-a încredințat-o Sultanul și îi îndemnà să părăsească pe Ferdinand și să se supue agreatului turcesc (Zapolya)(6).

---

(1) Schuller, *l. c.*, No. 47, p. 631 și No. 55, p. 642; Casparis Ursini Vellii *De Bello Pannonico libri decem*, p. 91; Iorga, *Studii și documente*, III. L.

(2) Schuller, No. 55, p. 642. Acestuia i se dădù de sigur scrisoarea lui Ferdinand, de care amintește Episcopul de Erlau Szalaházy în o scrisoare din Buda 19 Fevr. 1529 (inedită, în arhivele Statului din Viena: *dedi ad novum quoque Waywodam litteras credentiales Majestatis Vestre habet brevem a me instructionem, qua illum ad fidelitatem debitam exhortetur* ....

(3) *Ibidem*; cf. no. 60, p. 648.

(4) *Ibidem*, no. 60 «*castrum Gyergyo, quod Turcarum est*».

(5) La 30 Martie (I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în sec. XV și XVI.* Buc. 1902, p. 274.

Cel dintâiu act ce ni s'a păstrat dela Moise Vodă are data 12 Maiu 1529, Târgoviște. Originalul se păstrează în Arhivele Statului. A fost publicat de Hașdeu în «Archiva istorică», I, No. 31—30. Alt document cu data 13 Maiu 1529 inedit în Bibl. Acad. Rom. Pecete 11, no. 261. Boierii sunt următorii: Neagoe mare Vornic, Radul spătar, Staicu păharnic, Drăghici comis, Badea stolnic, Radul postelnic. Dintre aceștia Neagoe, spătarul Radul, Staicu, Drăghici să găsesc și în divanul lui Radul. (Documentul din 1528 Aprilie 28 publicat de Stefulescu *Documente slavo-române relative la Gorj* Târgu-Jiu 1908, p. 90.

(6) Hurmuzaki-Iorga, XXXV, 1, p. 315 Scrisoarea lui Gerendy, Cluj 3 Aprilie 1529; cf. no. 585, p. 317, no. 595, p. 319; Schuller. no. 61, p. 651.

Dar toate sfaturile și amenințările acestuia și ale vecinului său din Moldova au fost zadarnice, căci Sașii au continuat să rămână credincioși lui Ferdinand. Numai Săcuii (1) au sfârșit prin a gravită înspre Moldova, al cărei Voevod, mai ales după convenția din Maiu (1529), prin care Zapolya îi promiteà Ciceul, Cetatea de Baltă, Bistrița și Rodna, a intrat cu totul în apele dușmanilor lui Ferdinand (2). Foarte probabil că și Moise a căutat să tragă oarecare profit din serviciile pe cari aveà să le facă lui Zapolya. In socotelile Sibiiului (3) aflăm pe la începutul lui Iulie un sol al lui Moise, care venise acolo pentru afacerea feudelor Vinț și Vurpăr, pe cari le avusese predecesorul său Radul (4). Este posibil că și Moise să fi făcut în acelaș timp ca Rareș convenția cu Zapolya, prin care acesta să-i fi promis, drept răsplată pentru ajutorul ce i se va da, posesia feudelor amintite, căci numai în acest sens putem explicà raportul secretarului lui Zapolya, care afirmă că atât Voivodul din Muntenia, cât și cel din Moldova «au fost făcuți credincioși și ascultători ai Maiestății Sale» (5).

La 10 Maiu 1529 Sultanul Soliman părăsià cu o armată numeroasă Capitala pentru a luà drumul spre Ungaria, pe care aveà

(1) In Arhiva Statului din Viena se află o scrisoare a lui Szalaházy datată din Buda, 28 Fevr. 1529, necunoscută de Schuller. In această scrisoare inedită, din care dau un extras mai la vale, se confirmă duplicitatea lui Rareș, care voià să dea să înțeleagă oamenilor lui Ferdinand că persistă încă în bunele relații cu acesta. Expediția contra Săcuilor a făcut-o din motive personale, având să-i pedepsească pentru pagubele ce i le-au cauzat aceștia (v. *Die auswärtige Politik*, p. 44). Cu toate acestea Szalaházy raportează că se află pe partea lui Zapolya, iar în Săcui nu pot aveà încredere:

«Moldavus autem hiis diebus superioribus misit, qui Siculos hostiliter invaderent, capti sunt quidam viri praecipui, facta incendia, quamvis negat se Moldavus infidelis, erga Maiestatem Vestram id perpetrandum curasse, propterea quod Siculi quoque ipsi quos cepisset, quorum domos incendisset, paulo ante in bona sua fecissent impetum, ac res suas diripuissent, utcumque sit, evenit id tempore alienissimo, cum propter plurima, tum quod Siculos vel ob hanc causam, difficilius erit in fide retinere gentem alioquin mutabilem . . . Moldavum fidelem Majestati Vestre non esse...».

(2) *Die auswärtige Politik*, p. 46.

(3) Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 853.

(4) Cf. Iorga, *Studii și documente*, III, L și *Istoria armatei românești*, p. 248; Alex. Lepădatu, *Din posesiunile Domnilor noștri în Ardeal: Vințul și Vurpărul (Buletinul Comisiunei Monumentelor istorice*, 1909 Ianuarie-Martie, p. 41).

(5) «...Voivodam Transalpinum et alterum voivodam Moldaviae, qui uterque majestati regiae fidelis et obediens factus est...» (Schuller, No. 63. Raportul Secretarului lui Zapolya din Lippa, 17 Maiu 1529).

s'o dea clientului său Zapolya. Conform dispoziţiei sale, domnii noştri aveau să năvălească în Ardeal, pentru a sili pe partizanii lui Ferdinand să treacă de partea adversarului său Zapolya. Pentru înlesnirea operaţiilor Sultanului în Ungaria, erà necesară cucerirea Ardealului pentru protejatul acestuia şi de aceea expediţiile Domnilor Români trebuiau să fie întreprinse mai înainte ca Sultanul să ajungă în Ungaria, căci o întărire a Ferdinandiştilor în cetatea de munţi a Ardealului, i-ar fi îngreunat trecerea prin şesul descoperit al Ungariei.

Rareş şi-a trimes oştile încă din Iunie (1) având să atace pe Saşi din Sud-Est şi din Răsărit. Armata care aveà să atace pe Saşii din Ţara Bârsei, erà comandată de Vornicul Grozav şi se găsià la 18 Iunie lângă Măieruş, (2) la hotarul Ţerii Bârsei, iar la 22 Iunie sdrobià pe partizanii lui Ferdinand la Feldioara (3), în vreme ce armata condusă de Danciul şi Barbowski se îndreptase spre Ciceu.

Pe când Moldovenii supuneau partea răsăriteană a Ardealului cu cele două mari cetăţi puternice Braşovul şi Bistriţa, Muntenii aveau să-şi îndrepte forţele lor spre partea din Sud, atacând centrul cel mai puternic al Ferdinandiştilor, care erà Cetatea Sibiiului cu împrejurimile sale.

---

(1) Vezi motivele, în *Auswärtige Politik*, p. 48.

(2) Hurmuzaki-Iorga XV, 1, No. 597, p. 322. Scrisoarea lui Gerendy din pădurea Apaţa de lângă Măieruş.

(3) Două scrisori inedite din Arhiva din Viena confirmă afirmarea mea din *Ausw. Politik*, p. 51, că victoria Moldovenilor dela Feldioara a fost înlesnită prin trădarea Săcuilor. Dăm în extras cele două scrisori:

a) «...Soll... Wissen wy der Thwreck Walynd (Török Balint) sich widerumb mit grossem folhg (volk) versammelt hat, bys yn dy 3200 thawsent ***und dy zichel dy mit ym verretterlich gehandelt haben mit wayb*** und kynd alle lassen hawen (hauen). Solch hat uns der Kovács paul von Thokay zwgeschriben...». Richter und Rattman der Stat. Cassa. Gegeben im Cass am Donnerstag nach Anne (29 Iuli) im jar 1529.

b) «...Auxilium autem imploravimus a domino palatino, domino Ioanne Koczianer, Reverendissimo Transilvanensi et aliis dominis Transilvaniensibus constiturum, qui nihil penitus subsidii non contulerunt, immo domini Transilvanienses magnificum dominum Valentinum Thewrek Comitem, dominum nostrum, magnis iuramentis in medium eorum vocaverunt, ut inde auxilium nobis conferatur; cum autem erga nos venire habuissent, Waywoda Moldaviensis cum valida manu contra Transilvanenses movit, sic quoque dominus Valentinus Tewrek rediire et cum Moldaviensibus pugnare coactus, ubi ***tradicione quorundam proditorum gentis sue jacturam*** passus est, nullam igitur spem propter Maiestatem Vestram (Ferdinand) habemus...».

Ex Themesvar in festo beatae Margarethae (13 Iulie) 1529.

Dar expediția munteană n'a fost întreprinsă cu atâta energie și hotărîre ca cea moldoveană. Deși în Ungaria se știà că Muntenii își aveau oastea pregătită încă din Iulie, gata de a năvălì în Ardeal, unde erau așteptați de Moldoveni (1), totuș nu trecură granița decât prin August. La 23 August se credeà la Sibiiu că în aceeaș zi Muntenii vor atăcà Sebeșul (2).

In ziua următoare Socotelile Sibiiului ne vorbesc de pregătirile militare ale Sibiienilor, cari se așteptau să fie atăcați, cu atât mai ales cu cât erau puși la curent cu planurile militare ale expediției de cel mai mare boier al țerii, de Banul Radul (3).

După niște notițe contimporane (4) putem să urmărim mersul expediției, comandată de Vornicul Neagul și postelnicul Drăgan (5). La 25 August aceștia arseră Gârbova (6), la 26 August moșiile Ferdinandistului Gaspar Horváth (7) și după câtevà zile Turnișorul (8). Se îndreptară apoi spre Șura-mare (9), Șura-mică (10) și Hamba (11), pe cari le arseră în aceeaș zi (1 Sept.) Au trecut pe urmă în comitatul Târnavei-mari devastând în ziua următoare Boarta (12) din cercul Mediașului, iar la 3 Septemvrie au dat foc Șorostinului (13).

Acesta a fost însă cel din urmă act de ostilitate în această parte, căci îndată ce s'a găsit o formulă accesibilă pentru amândouă părțile, boierii lui Moise n'au ezitat să încheie pacea cu Ferdinandiștii, cari n'au cruțat darurile (14) pentru a îmblânzì pe vecinii de peste

(1) Schuller, No. 74. Scrisoare din Buda, 5 Iulie 1529.

(2) Hurmuzaki-Iorga, XV_1, No, 613, p. 330. Scrisoarea lui Gerendy din Sibiiu, 23 August, către Bistrițeni.

(3) Socotelile Sibiiului la Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 853.

(4) Reproduse în Hurmuzaki, II_3, p. 645.

(5) Hurmuzaki-Iorga, XV_1, No. 615, p. 331.

(6) Orbo= Szász Orbo, Urwegen, Gârbova (comitatul Sibiiului).

(7) In text «exuserunt omnes possesiones hervard. Cu ajutorul scrisorii din Hurmuzaki-Iorga, XV_1, No. 618, putem să lămurim acest nume. Scrisoarea spune: «hostes .... omnes possessiones Domini... Gaspar Horvath essuserunt».

(8) Neppendorf, Kis Torony, Turnișor (comit. Sibiiu).

(9) Gross Scheuern, Nagy Csür, Șura mare (comit. Sibiiu.

(10) Klein Scheuern, Kis Csür, Șura mică comit. Sibiiu).

(11) Hahnbach, Kakasfalva, Hamba comit Sibiiu).

(12) Michelsdorf, Mihályfalva, Boarta (comit. Târnava-Mare).

(13) Schoresten, Sorostély, Soroștin (comit. Alba de jos). cf. Scrisoarea Sibiienilor cu data 6 Septemvrie : «. . . . in sede nostra ac duabus sedibus quinque villas funditus exusserunt...»

(14) Hurmuzaki-Iorga, XV_1 p. 333 : Socotelile Sibiiului, p. 853. «... precibus, donis hospitalitate...nomine omnium Saxonum donnate cuppe argentee 4.»

munți. Incă la 4 August s'a subscris tratatul, prin care Muntenii promit să înceteze ostilitățile, iar Ferdinandiștii să obligă se recunoască pe acela dintre cei doi rivali ca rege, care s'ar fi putut impune pe tronul din Buda (1).

Cu toate darurile și «ospitalitatea» avută dela Sași, Muntenii au continuat însă sub conducerea lui Drăgan prădările prin regiunea Orăștiei(2), de care fapt se plâng Sibiienii prin un sol special lui Moise Vodă (3).

Dar și prădăciunile lui Drăgan n'au fost de lungă durată, căci la 27 Septemvrie se raportà din Sebeșul săsesc că Drăgan a părăsit Ardealul (4).

Moise își îndeplinise astfel mandatul. Sașii și ceialalți Ferdinandiști din partea sud-vestică a Ardealului — sfera de operație a Muntenilor,— au promis supunere lui Zapolya, în cazul că norocul armelor l-ar fi stabilit definitiv pe tronul vechilor regi din Buda.

Dar Ferdinandiștii din Răsăritul și Sud-Estul Transilvaniei persistau cu îndărătnicie în credința către Habsburgi și nu vòiau să audă de Zapolya. Se impuneà astfel o nouă expediție pentru a supune Brașovul, Bistrița Sighișoara și celelalte cetăți din Răsăritul Ardealului. Rolul hotărîtor trebuià să-l aibă firește Moldovenii, căci părțile amintite cădeau în sfera lor de operație.

Tocmai pe când Sultanul se întorceà fără ispravă dela Viena, Rareș se îndreptà cu oștile sale spre Brașov, pe care-l asedià la sfârșitul lunii Octomvrie (5). In acelaș timp Moise trimise pe boierul Laudat ca să asedieze Branul (6).

Dar pe când Rareș a izbutit să bată pe Sași lângă Prejmer și să constrângă în scurtă vreme pe Brașoveni la sacrificii bănești și la pace (7), trupele muntene au continuat multă vreme să asedieze fără succes Branul (8). Abià în Decemvrie, în urma amenințărilor

(1) Hurmuzaki-Iorga XV_1, p. 331. Tratatul e făcut în tabăra Muntenilor de lângă Turnișor la 4 Sept. Un concept cu acelaș conținut în esență a fost făcut la Sibiiu în ziua precedentă. (Hurmuzaki-Iorga, XV_1, p. 321. Data Sibiiu 3 Septemvrie.

(2) Socotelile Sibiiului.

(3) *Ibidem* : «Dragan inducias factas violasse... (13 Sept.)

(4) Hurmuzaki-Iorga, XV_1 p. 335 «La 22 Oct. se scrià din Sibiiu, că Muntenii au părăsit cu totul Ardealul. Schuller, No. 83.

(5) Vezi *Die auswärtige Politik.*

(6) Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum ed. Iosephus Trausch. Brașov 1847, p. 50.

(7) V. *Die auswärtige Politik*, 66.

(8) Chronicon-Fuchsio-Lupino-Oltardinum : «et frustra oppugnat». cf. Schuller, No. 84. Scrisoare din Sibiiu, 28 Noemv. 1529 și No. 85.

lui Moise cu-o nouă invazie (1), s'au văzut siliți Sașii să trimită soli cu 2 cupe de argint, ca să obțină dela vecinul de peste munți pacea (2), care deveni în curând, în urma oarecăror sacrificii bănești din partea Sașilor, fapt îndeplinit (3).

Această pace formează începutul unei politice nouă. Ca și vecinul său din Moldova, Moise intrase în apele politicei turcești din rațiuni de conservare, căci se temeà ca formidabila armată ce se îndreptase prin Ungaria să nu se abată în contra sa. Politica turcească au îmbrățișat-o Domnii noștri întotdeauna numai de frică, din rațiuni de conservare, căci cei mai mulți ar fi preferit, în cazul când împrejurările le-ar fi permis, să intre în sfera politicei creștine. Motivele acestea erau de altcum la contimporanii de peste munți cunoscute (4).

Nesuccesul expediției și credința în izbânda lui Ferdinand a contribuit de sigur în primul rând la schimbarea (5) politicei lui Moise. E posibil să fi contribuit la aceasta și oarecare nemulțămire a Turcilor pentru lipsa de energie cu care au luptat trupele sale contra Ferdinandiștilor din Ardeal, cu cari s'a grăbit, după oarecari prădări și lupte aproape de formă, să încheie pace.

Fie din un motiv sau din altul, boierii au văzut, în schimbarea

(1) Schuller, No. 85 și No. 87, p. 467 și Hurmuzaki-Iorga, XV_1, p. 344.

(2) Socotelile Sibiiului la Hurmuzaki-Iorga, XI, p. 854, ziua de 15 Dec. 1529.

(3) Schuller, No. 88, p. 468. Raportul lui Ștefan Pemflinger către Ferdinand din Pressburg 9 Ian. 1530: «pax facta et cum ipso Transalpino Moise per contributionem sumae cujusdam, quam ipsi Transilvani eiusdem numeraverunt.

(4) In arhiva Statului din Viena se găsește o scrisoare inedită cu data 19 Noemv. 1529 a mai multor fruntași din Ardeal către regele Ferdinand, în care explică politica turcească a Domnilor noștri prin teama ce o aveau de Turci. Dăm în extras pasagiile caracteristice din această importantă scrisoare:

«...Maxime conduceret ad rem Majestatis Vestrae matura huius regni recuperacio, etiam propter Woivodas Moldavie et Transalpinensem. Quoniam et ipsi illud quoque quod fecerunt nuper contra Maiestatem Vestram non nisi coacti tempori debuerunt obsecundare, timuerunt et ipsi tirranidem Thurce.

Thurca quoad regnum Hungarie floruit, utrumque illud regnum in ea qua tenuit libertate, non aliam ob causam, nisi quod timuit semper auxilia regni Hungarie illis non difutura. Si enim hoc non timuisset utrumque illud regnum in suo officio latus et praefecturas, quas ipsi thurce in eorum linqua zanchak vocant, iam diu distribuisset, matura igitur huius regni recuperatio Wayvodas ipsos ad fidelitatem Majestatis Vestrae facile posset revocare. Ex Tirnavia feria tercia post festum beatae Elizabeth viduae anno domini 1529. Majestatis Vestrae fideles subditi Franciscus de Reva, Emericus Nagy Vicepalatinus, etc.

(5) O scrisoare din Dec. 1530 il dă ca «regis (Ferd.) subditus» (N. Olahi *Codex epistolaris*, p. 16).

politicei, slăbirea poziției sale și au început să intrigeze la Poartă și să intre în legături cu un pretendent, care se bucură de grația Porții și care le-ar fi asigurat slujbele lor. Firește că trădarea (1) boierilor n'a putut rămâneà secretă și Moise s'a folosit de prilejul sărbătoririi nunții sorii sale cu Banul Barbul (13 Fevr. 1530), pentru ca să ucidă pe boierii conspiratori. După sistemul oriental, pe care a avut ocazie să-l cunoască cu ocazia petrecerii sale la Constantinopole, Domnul a lăsat pe boieri să petreacă ospățul în veselie până la sfârșit, când l-a transformat în baie de sânge, decapitând pe cei mai însemnați dintre boieri. Chiar pe Drăgan, care lipsise, invitându-l la curte cu jurământ (2), l-a ucis prin înșelăciune.

Boierii, cari au scăpat cu vieață, s'au adresat la Poartă (3), care s'a grăbit să le trimită un Domn nou, pe Vlad, fiiul lui Vlăduț (4). Dar Moise n'a întârziat să iea toate măsurile de apărare și în lupta care s'a dat între armata turcească a lui Vlad și între Moise, cumpăna victoriei a căzut pe partea celui din urmă (Maiu 1530) (5). Norocul nu i-a suris însă multă vreme, căci în luptele următoare, susținute poate de trupe nouă și înlesnite prin trecerea boierilor în tabăra contrară, Pretendentul Vlad izbutì să alunge pe Moise din țară și să iea în stăpânire tronul (6). La 11 Iunie Domnul nostru se aflà pribeag în localitatea Osdola (7) în Săcuime, unde a fost prădat și despoiat de averile sale (8). De acì Domnul pribeag se îndreptà la aliații săi din vremea din urmă, la Sașii din Brașov (9).

---

1) Mich. Sigleri «Chronologiae rerum Hungaricarum...» in «Adparatus ad historiam Hungariae» ed. M. Bel. 1735, p. 68 ad. 1530: «...ob proditionis notam...».

2) Müller, «Gleichzeitige Aufzeichnungen von Thomas Wal, Iohannes Mildt und einem Heltauer» in *Archiv des Vereins für Siebenb. Landeskunde*, N. F. Bd. XV, p. 59.

(3) Sigler, *Cronologiae, l. c.*, p. 68; Fr. Müller, *Gleichzeitige Aufzeichnungen, l. c.*, p. 59.

(4) Nicolaescu, *Documente Slavo-române*, p. 5.

(5 *Quellen der Stadt Kronstadt*, II, p. 194 și 195 Iunie 1530. «...Item cuidam donum nuncii postulanti, quo modo magnificus dominus Mossy Turcas prostravișset...». Ultimul document dela Moise e din 22 Maiu 1530 (Stefulescu, *Documente*, p. 95).

(6) La 11 Iunie Vlad erà în scaun. *(Quellen der Kronstadt*, II, 196 și 197). La 6 Iulie avem dela el un document dat în Târgoviște (Ac. Rom. Pach. 20, No. 281). Asemenea la 16 Aug. (Ac. R. Pach. 20, No. 15). Contra lui Vlad trimisese Marcu Pemflinger, care urmărià acapararea unor cetăți în Muntenia și Turcia, Nicopol, Turnu, Giurgiu și Plevna (Schuller, No. 3 și 94) o armată comandată de fratele său Ștefan, care a repurtat o victorie (Schulller, No. 115, p. 501), dar n'a putut alungà pe Vlad din scaun.

7) *Quellen der Stadt Kronstadt*, II, p. 197.

(8) *Ibidem* 199: «*ratione Mossy in Siculia spoliati...*»: Cf. Fr. Müller, *l. c.*

(9 *Ibidem*, 198.

Dar nici aici nu zăbovì multă vreme şi luă drumul (1) spre Făgăraş, unde aveà să-şi întâlnească soţia şi fata şi să găsească sprijin pentru recucerirea tronului pierdut la Ştefan Majlat, stăpânul cetăţii Făgăraşului, un partizan declarat al lui Ferdinand. Cu ajutorul acestuia şi cu al prietinilor (2) săi din Sibiiu, Moise putù să înjghebeze o armată.

Expediţia pornì din Sibiiul credincios lui Ferdinand, la 18 August (3) şi erà condusă, pe lângă Moise, de Ştefan Majlat, şi de alţi Ferdinandişti ca Gerendy şi Horváth, cari voiau să aducă prin Moise Muntenia sub sfera de influenţă a lui Ferdinand (4).

Dar norocul nu ajută pe Ferdinandişti, căci oastea lor a fost întâlnită la Viişoara de Vlad, ajutat de Turci şi de Moldoveni şi cu desăvârşire distrusă (5). Moise şi cumnatul său Barbul şi-au găsit moartea pe câmpul de luptă, iar Majlat a căzut prizonier (6).

(1) *Quellen der Stadt Kronstadt*, II, p. 195, 198.

(2) Ostermayer, *Quellen der Stadt Kronstadt*, IV, p. 499; Hurmuzaki, II 3, p. 645. Câţivà notabili din Sibiiu roagă pe Ferdinand să trimită lui Moise o haină de mătase (Hurmuzaki, II 1, p. 73).

(3) Sigler, *Cronologiae...*, *l. c.*; Cf. Scrisoarea lui Marcu Pempflinger la Schuller, No. 115, p. 502; Fr. Müller, *Gleichzeitige Aufzeihnungen*, *l. c.*

(4) Olahi *Codex epistolaris*, 16: «...ut regi (Ferdinand) illam provinciam redderet».

(5) Ostermayer in *Quellen der Stadt Kronstandt*, *IV*, p. 499. Scrisoarea lui Pemflinger la Schuller, No. 115, p. 502. N. Olahi *Codex epistolaris*, p. 16; Cronica lui Constantin Căpitanul, ed. Iorga, 52.

(6) Bătălia a avut loc la 29 August, data morţii din inscripţia de pe mormântul lui Moise Vodă (N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, II, 82) şi nu la 22 August, deoarece la 22 August Moise şi cu aliaţii săi nu trecură încă graniţa. (*Quellen*, II, p. 201.: «Item Domino Stephano Maylat cum Mossy Waywoda feria secunda ante Bartholomei (22 Aug.) in partes Transalpinas profecto, Dominus senatus dederunt in consistentiam suae egregiae dominationis pixidarios 25) Majláth, care trecuse munţii prin pasul Branului [F. Müller, *Gleichzeitige Aufzeichnungen* in *Archiv des Vereins f. Sieb. Landeskunde*, XV, p. 60: «Majlad... per Alpes Fogaras transalpes ingressus in auxilium Moysis») se află la 24 August la Rucăr [Data 24 August pusă de editorul Socotelilor pe marginea alineatului: «in Rukor ad Dominum Maylad» [*Quellen*, II, 202) pare adevărată]. De aci s'a îndreptat spre Valea-Oltului [Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 32: «Moise Vodă pogorà pe Valea Oltului] şi în 5 zile au ajuns până la Viişoara Oltului din apropiere de Slatina, unde s'a dat lupta. Itinerarul se poate stabilì astfel cu preciziune: La 18 August Moise pleacă din Sibiiu (Müller, l. c); «Sigleri chronologiae» în «Adparatus ad hist. Hung». Bel, Pojon 1735 v. 68), împreună cu Gerendy şi Horváth. La Făgăraş se uniră cu Majlat, care aveà sediul la Făgăraş şi de aci trecură munţii prin pasul Branului ajungând la 24 August la Rucăr (*Quellen*, II, 202). De aci plecară în spre Olt şi la 29 August se ciocniră cu Vlad la Viişoara (29 August e ziua morţii din inscripţia de pe mormântul lui Moise, dată care se confirmă).

Până aci s'a crezut că satul Viişoara unde s'a dat lupta ar fi Viişoara din judeţul Te-

Astfel s'a sfârșit tragedia lui Moise Vodă, pe care valurile politicei universale l-au urcat pe tronul strămoșilor și l-au târît fără de voia lui în vârtejul luptelor generale, cari i-au sguduit tronul și în urmă l-au dus la pieire. Omul Turcilor, cărora le datorà scaunul, a fost silit de împrejurări, din rațiuni de conservare, ca să câștige prietenia Ferdinandiștilor de peste munți și să între astfel în sfera politicei creștine, așà după cum aveà să facă și Rareș câțivà ani mai târziu. Dar liga Habsburgilor nu erà de loc puternică în Răsărit, căci se răzimà aproape numai pe puterea Sașilor și a câtorvà nobili din Ardeal, cari nu erau destul de puternici, ca să țină piept vecinilor Turci și Moldoveni. Și astfel Moise Vodă a fost târît în prăpastie de aceleași valuri, cari l-au adus la vieața politică și au dat nota tragică în tot decursul scurtei sale Domnii (1).

leorman. Știrea din Cronica lui Const. Căpitanul, că Moise coborà pe Olt și motive logice ne îndeamnă însă să admitem că e vorba de Viișoara de lângă Olt, 25 km. departe de Slatina.

(1) A fost îmmormântat în mânăstirea Bistrița, unde i s'a găsit inscripția de pe mormânt: «...a răposat Io Moise Voevod, fiul lui Vladislav Voevod, care a făcut răsboiu la Viișoara în anul 7040 (1532) luna lui August 29». Anul e greșit, (trebue să fi fost 1530, dar ziua și luna sunt exacte (Iorga, *Inscripții din bisericile României*, II, p. 82 și I, p. 195). Fiica sa Zamfira a trăit în Ardeal, unde a clădit biserica din Dânsuș și mânăstirea Prislopul. A fost căsătorită cu Ștefan Keserü, Ungur, și mai apoi cu Polonul Stanislav Nisowski. Iată inscripția de pe mormântul ei dela mânăstirea Prislop, unde a fost îngropată la 1580, pe care o reproducem din *Răvașul*, an. VIII (1910), No. 9—10:

Saphira Moisini ducis inclita filia tandem
Hoc posuit moriens flebile corpus humo,
Keserio imprimis uxor dulcissima clausit
Lumina, fit consors deinde, Nisowski tua,
Si genus escutias nihil hac magne nobile

Sub Transalpina terra valacha polo videt
Hui avus et genitor princeps si caetera spectes
Huius maiestae virum Dacia utruque genuit.
Tu quicumque vides Saphira haec monumenta venuste
Saphira dic Saphir nomine digna fuit.

STEAGUL LUI MIHNEA VODĂ RADUL
IN MUZEUL ISTORIC DIN BELGRAD

DE

N. IORGA
Membru al Academiei Române.

Ședința dela 15 Noemvrie 1913.

Acum câțivà ani, colegul nostru d-l I. Bogdan făceà Academiei o comunicație cu privire la cele două steaguri dela Ștefan cel Mare ce se păstrează la Athos, dând descrierea lor și înfățișând și inscripțiile de pe dânsele (1). Dăruite de marele Domn la fundațiunea sa dela Sfântul Munte, ele duceau acolo de sigur o veste de biruință, care nu s'ar puteà statornicì la amândouă (unul e din 7008=1499—500). Trebue să fie vorba însă și pentru acesta de una din luptele dela sfârșitul carierei răsboinice a lui Ștefan, căci numai în anii din urmă ai lui începù el acele lucrări la Zograf, cari nu fură cu totul isprăvite decât de fiul său Bogdan. Steagurile fură astfel prefăcute în prapure, și păstrarea lor se datorește deci întrebuințării în biserică, pentru alaiurile religioase. Și încă în biserica dintr'o cetățuie creștină așà de bine păstrată ca acea dela Sfântul Munte, unde, mulțumită unei străvechi autonomii, n'a pătruns niciodată năvălirea și prada Turcilor.

Din al XVI-lea veac, *pare* că nu s'a păstrat nici un steag, deși siguranța deosebită n'o avem încă. O cercetare amănunțită a prapurelor din toate bisericile, prapure cari au putut fi prefăcute în vremuri mai nouă, dar păstrând totuș unele din caracterele lor vechi, poate și inscripții, nu s'a făcut. Poate chiar Athosul însuș să aibă, în multele fundații domnești ce cuprinde, dela Neagoe, dela

(1) Vol. XXIV; Cf. Iorga, *Istoria armatei române*, I, pp. 78—80.

Petru Rareş şi dela Alexandru Lăpuşneanu, steaguri muntene şi moldoveneşti despre cari n'avem cunoştinţă încă.

Acum câtvà timp, preşedintele nostru, d-l Dr. Istrati, ne vorbià de două steaguri româneşti ce s'ar păstrà în Muzeul Istoric din Belgrad şi arătà chiar că ele vin amândouă dela Mihaiu Viteazul (1). In acest caz, ele ar fi fost mult mai vechi decât steagul dela Dresda, cunoscut în 1881 de Vasile Alecsandri (2) şi descris scurt de venerabilul nostru secretar general, d-l D. A. Sturdza (3), steag care, prins, de sigur, în lupta de sub zidurile Vienei, în 1683, când Şerban Cantacuzino şi Duca Vodă erau, de silă, în lagărul turcesc, fu dus de biruitori din contingentul saxon Electorului August, ajungând apoi în Muzeul care astăzi îl păstrează(4). Şi, neapărat, mult mai vechi decât cele două steaguri din veacul al XVIII-lea şi începutul veacului al XIX-lea, cari, apărute cu prilejul Expoziţiei jubilare din 1906 ca venind din Arsenalul Armatei, s'au întors acolo: steagul muntean dela 1758 — un pătrat de catifeà brună cu Sfinţii Constantin şi Elena, cu stemele ambelor ţeri şi cu iniţialele numelui lui Scarlat Vodă Ghica — şi steagul albastru, cu vulturul între ramuri de măslin şi cu chipul Sfântului Teodor Tiron, al lui Tudor, care a mai fost reprodus, dându-se şi inscripţia care se ceteşte pe dânsele (5). Un steag al lui Mihaiu ar trebuì să fie pus alături ca vechime cu acel steag al lui Ieremia Movilă, din Martie 1601, care, luat, tocmai de Mihaiu

(1) *Macedonia*, Bucureşti 1911, planşe.

(2) V. revista *Viaţa Nouă*, n-l din urmă.

(3) V. aceste «Anale», VIII², pp. 266—7.

(4) L-am reprodus pe frontispiciul volumului I din *Istoria armatei*. Mi se afirmă cu stăruinţă că în Muzeul militar din Viena ar mai fi un steag, tot dela Şerban, şi luat, fireşte, în aceleaşi împrejurări.

(5) Cf. Aricescu, *Istoria revoluţiunii dela 1821*, I, p. 188, care dă şi inscripţia:

Tot norodul românesc
Troiţa de o fiinţă,
Pe tine te proslăvesc:
Trimite-mi ajutorinţă
Puterea ta cea mare,
Nădejde de dreptate
Şi 'n braţul tău cel tare
Acum să am eu parte.

1821, Ghenarie.

Cf. descrierea din *Neamul Românesc*, I, 1907, pp. 373—4. S'a reprodus în «Cartea de cetire» pentru clasa a IV-a a d-lui M. Sadoveanu.

în lupta dela Goroslău, fu dăruit Impăratului, și, împreună cu multe altele, polone și turcești, fu copiat în colori de un artist al Curții (1). Ar fi mai vechi, în sfârșit, decât acele steaguri ale lui Radu Vodă Șerban, urmașul, în setea de răsboaie și în biruințe al lui Mihaiu, pe cari le descrie Spontoni, redactorul Memoriilor lui Basta (2), arătând că, de o parte, erà vulturul muntean cu crucea în plisc, iar de alta, chipul Maicei Domnului,— căci fără icoană nu se puteà, de obiceiu, un steag, pentru care și orice steag se puteà preface într'un prapur (3).

II.

Venind, săptămâna aceasta, la Belgrad pentru a încredințà, și după dorința D-voastre, împreună cu epitropii delegați de așezământul Madona-Dudu din Craiova, d-nii Carianopol și Gioroceanu, clopotul, găsit la dărâmarea vechii biserici, al lui Caragheorghe, menit bisericii satului său de reședință Topola, am vizitat din nou Muzeul de istorie.

Steagurile formează un șir întreg din culoarul dela întrare, dar ele sunt nouă, având inscripții în scriptură rusească, și vin de sigur toate din cursul răsboiului popular pentru eliberarea țerii. Intr'o odaie vecină însă, am aflat, lângă altele două, steagul, *un singur steag*, care poartă numele lui Mihail Voevod.

Dar el nu aparține Viteazului, biruitorului, cum s'ar fi putut crede cu atât mai mult, cu cât în oastea acestuia se găsiau atâția Sârbi, pe cari-i însemnă și socotelile Vistierului său și atâtea din

(1) V. Mika Sándor, *Weiss Mihály*, planșe.

(2) *Historia della Transilvania*, p. 247: «Due altre bandiere grandi del paese, tenute e stimate miracolose, che Radulo s'haveva fatto portare innanzi l'una di candid damasco, ov'era penneleggiato un corvo con croce duplicata e croce vermiglia in bocca, stante sopra verde ginebro, l'altra di sanguigno colore, ov'era dipinta virginea testa di venusta donzella con bellissimi gieroglifici»,

(3) Să mai notăm steagurile din 1664, pe cari un martur le descrie așà: «tutte le bandiere, tanto de'Vallacchi, come de' Moldavi, havevano croci rosse e bianche, con molte figure di S. Georgio, la coronatione della Madonna Santissima, la Mostranza con l'hostia portata degl'angeli» (Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 260).—La Hurez se mai păstrează încă un prapur zugrăvit, înfățișând Botezul Domnului și, pe cealaltă parte, inscripția: Konstantinus Brancovan, Valachiae Transalpinae princeps, anno Domin 1698» (Iorga, *Inscripții*, I, p. 190, no. 400).—Pentru un steag cu Sf. Nicolae în 1807—12 v. memoriul despre clopotul lui Caragheorghe, în aceste *Anale*.

izvoarele timpului, românești și străine: beșliii sârbi ai lui Jivco Negrul, bandele lui Baba Novac, mort pe rug la Cluj pentru cauza eroului învins, țăranii bănățeni ai lui Gheorghe Palatici, Ban de Lugoj și Caransebeș, Dalmatinii lui Deli-Marcu, jertfit și el de răsbunarea turcească, fără a mai pomenì pe acei cari au putut întovărăși pe acel Gheorghe Raț, care, înainte de a pierì în lupta cu acelaș Radu Șerban, fusese Banul oltean al lui Mihaiu însuș (1).

De fapt, steagul nostru nici n'a fost adus, cum s'ar fi admis așà de ușor, de ostași sârbi, dintre cari se găsiau mulți între mercenarii, formați, echipați și numiți, în epoca lui Mateiu Basarab după modelul seimenilor Sultanului Murad al IV-lea, rivali chemați ai Ienicerilor și Spahiilor, Seimeni munteni, cari, dispărând în Țara-Românească, după răscoala din 1655 și distrugerea de intervenția pedepsitoare a lui Gheorghe Rákóczy al II-lea, principe al Ardealului, au lăsat rămășițe, păstrând acest nume turcesc, împrumutat unuia din corpurile ienicerești, în Serbia însăș (2). Steagul din Belgrad a fost adus numai la 1883, din Komorn în Ungaria, oraș cu o veche și bogată colonie sârbească, de un istoric sârb, anume Vutcovici.

Că nu e din vremea cea mai bună, o arată materialul inferior din care e făcut și lucrul puțin îngrijit al podoabelor. Pe o bucată de *moire* roșie-vișinie cu ape: 139 de centimetri lungime (145 cu franjuri—de aceeaș coloare—cu tot) și 105 de lățime, se văd urmele foarte șterse—pentru cari o fotografie inteligibilă n'a fost cu putință, rămânând să facem o copie în colori — ale unui desemn, destul de complicat și ale unei inscripții, repetate, unul și cealaltă, cu neînsemnate deosebiri — contra datinei, care cereà alt lucru pe fiecare față—pe ambele fețe ale steagului.

Intre soarele și luna de pe monede și peceți stau literele. Mai jos, de o parte și de alta, se înșiră stele: douăsprezece în stânga, cinci în dreapta, cari se unesc jos prin alte trei stele. Stema înfățișează întâiu o mai mare coroană, apoi o alta mai mică peste capetele unui vultur bizantin, sprijinit de lei cu gura căscată, iar, jos, penele cozii se află între cele două chipuri împărătești, obișnuite, încă din al XV-lea veac, în pecetea cea mare munteană, (cea mică având vulturul cu un singur cap). La dreapta, spre su-

(1) V. conferința mea, ținută în ședința festivă a Academiei Regale din Belgrad, *Relations entre Serbes et Roumains*, Vălenii-de-Munte 1913, pp. 24—5.

(2) V. memoriul meu despre *Răscoala Seimenilor* în aceste *Anale* pe 1911.

liță, mai e o cruce, în celălalt sens, cu tivituri de un albastru deschis și însemnarea îndătinată a biruinței creștine: іс. хс. ника.

Inscripția de căpetenie are acest cuprins:

Іѡ҃ Михаиль Радѹль млстїю бжїю (1) ‖ ѹгровлахїйскїи їгемонь и омежащїих странь ‖ архидѹѯь.

Adică:

IO MIHAIL RADUL, CU MILA LUI DUMNEZEU DOMN (ἡγεμὼν) AL UNGROVLAHIEI ȘI AL PĂRȚILOR MEGIEȘITE ARHIDUCE.

III.

Știm cine e Mihail Radul. Cronicele noastre dau câtevà pagine acestui Mihnea —adevăratul său nume —, stăpânitor de scurtă durată, a cărui Domnie se strecură între căderea lui Constantin Vodă Cârnul (Șerban), gonit de Turcii Pașei de Silistra și de Tătarii Bugeacului pentru sprijinul dat lui Gheorghe Rákóczy al II-lea, împotriva voinței împărătești, în Polonia (2), și între așezarea, de aceiași, a unui mai credincios vasal, Gheorghe Ghica,—dela 1658 la 1659. Inainte de a luà toiagul pribegiei, făcând să atârne restituția sa de a patronului ungur din Ardeal — o tristă rătăcire care i se mântuì cu moartea, în Sătmar, la o frățească masă de împăcare, oferită de Constantin însuș, care și el voià să se întoarcă, prin acelaș ajutor —, el, fostul Musulman, a sfințit pompos biserici, cum o vedem prin povestirea arhidiaconului din Alep, Pavel (3), a încheiat alianțe creștine, a tăiat boieri ca să poată apoi să taie Turci (4), a declarat răsboiu formal Sultanului și, cu tot sprijinul catanelor de peste munți, Nemți și Unguri, a fost, la urmă, învins și izgonit (5).

Făcând toate aceste lucruri —și-a făcut și el lupta dela Călugăgăreni! — el aveà înaintea lui un exemplu, un mare și sdrobitor exemplu, fatal pentru dânsul, pe Mihaiu. De aceea dubiosul fiu al lui Radu Mihnea (6), pe care cronicarii dușmani din țară îl înfățișau ca odraslă a lui «Iani Surdul» și ca un fost cămătar în Con-

(1) Pe altă față lipsește ї.
(2) Hurmuzaki, X, Prefața.
(3) Traducerea din Cioran, pp. 243—4.
(4) Șincai, III, p. 121; *Studii și documente*, IV, Prefața, p. CCXCVII și urm.
(5) *Ibid.*, p. CCCVI. O ultimă scrisoare a lui, din 29 Septemvrie 1659, în *Studii și documente*, IV, pp. 57—9, no. LIV.
(6) V. Hurmuzaki, IV[1], p. 421 și urm.

stantinopol (1), și-a zis *Mihail* Radul, nume pe care-l poartă în toate iscăliturile ca și în toate actele lui (2).

Știam, din monetele sale, bătute pentru plata mercenarilor (3), din pecetea lui solemnă, cu leii, cu vulturul bicefal, soarele și luna, cele două chipuri încununate, ba chiar cu doi îngeri (4) și dintr'un raport francez (5) că și-a zis arhiduce, — și câte un misionar din vremea lui Ludovic al XIV-lea râdeà, pe dreptate, de această pretenție, care a întrat deci în bizareriile decadenței noastre politice. *Steagul dela Belgrad vine însă acum să explice altfel decât prin megalomania unui nebun și unui șarlatan acest titlu; el vine să-l explice potrivit cu vechi amintiri istorice și cu drepturile pe cari, și atunci, ele le cereau.*

«Arhiduce» pentru «laturile megieșite», e duce, *herțec*—cum seziceà în vechile diplome — de Făgăraș și de Amlaș, e păstrarea tradiției lui Vlaicu Vodă, lui Mircea, lui Vlad Dracul, de stăpânire în Ardeal (6). Scriitorul lui Mihnea *a crescut numai* acest vechiu titlu și, în noua lui stilizare, el a prefăcut în «duce» vechiul «herțec», corespunzător cu cel, mai nou, al «Herțegovinei». Aș vedeà în această *rafinare* de *formă* influența rusească, de înflorită retorică, a lui Udriște Năsturel, care și în titlurile și prefețele cărților bisericești a introdus artificialitatea retorică.

Dar de ce reapariția acestui titlu ambițios, dispărut de o vreme așà de lungă?

Să nu uităm că, peste douăzeci de ani, Grigorie Ghica va pretinde dela principele ardelean Mihail Apaffy cele două Ținuturi (7). Indată după aceea Șerban Cantacuzino va pune Impăratului con-

---

(1) Nu e Constantin Căpitanul; v. ed. Iorga. Stoica Ludescu, cronicarul oficial, cunoaște singur (p. 346) legenda.

(2) Aceste *Anale*, XXI, p. 212.

(3) V. art. *Ban* din *Magnum Etymologicum* (moneda e pusă din greșeală cu a lui Mihaiu Viteazul) și nota, următoare, a d-lui C. Moisil.

(4) Inscripția e: † Ioannes Michael Radulius D. G. Princeps et Archidux Valachiae Transalpinae; v. Laurian, în *Magazinul istoric,* II, p. 187. O întâlnim și în scrisoarea citată în notă.—Hrisovul la care erà atârnată pecetea, un act de alianță cu vecinul din Moldova, s'a pierdut. Pentru excepționala lui însemnătate, îl reproducem din *Magazin, l. c.*, pp. 181—6, unde întrebuințarea lui a ajuns foarte grea.

(5) Hurmuzaki, *Supl.* I[1], p. 245, no. CCCLVIII.

(6) V. Onciul, în *Convorbirile literare* pe 1903, p. 16 și urm., 207 și urm.

(7) *Despre Cantacuzini*, pp. CV-VI, după *Török-Magyarkori Allam-Okmánytár*, V, pp. 158—9.

diția de a i se restituì un Amlaș, care poate să nu fi fost, cum crede negociatorul, Radu Popescu, cronicarul, prin Banat, unde Domnul muntean voià locuri de adăpostire (1).

Tradiția fusese înviată, nu printr'o creștere de putere, ci printr'o operă literară, prin străbaterea pentru alcătuirea ei a istoriei unui trecut îndepărtat. E vorba de **redactarea cronicei** muntene, a cărei ultimă formă o dădù Stoica Ludescul, logofătul de casă al Cantacuzinilor. *El începe, cum se știe, cu povestea descălecării din Făgăraș, o închipuire, dar care creșteà neasămănat de mult pentru principatul muntean valoarea Ținutului.* Incă de mult arătasem părerea că partea dintâi e o mai veche compilație, ușoară de recunoscut prin *redactarea contemporană, directă, a suirii pe tron a lui Mateiu Basarab*, și am admite o inițiativă dela Udriște el însuș (2). Steagul lui Mihnea, cu pretenția ce cuprinde, fie și în dauna lui Rákóczy protectorul, vine acum să aducă dovada că *introducerea cronicei muntene erà alcătuită acuma în 1658—9, când se scriau aceste cuvinte pe baza dreptului istoric pe care această operă îl afirmase, înălțându-l încă, pe steag.*

(1) *Magazinul istoric*, V, p. 101.
(2) Cf. *Analele*, XXI, pp. 314—5.

MONETELE LUI MIHNEA VODĂ RADUL.

Până astăzi se cunosc următoarele tipuri și variante de monete bătute de acest Domn:

Monete de argint.

1. † IO MICHAEL · RAD D G VAL · TR PR între două cercuri lineare. Bustul loricat al Domnului spre st., cu coroană pe cap și sceptru în mâna dr. In câmp la dr. și st. 16 | 58.

℞ † SI DEVS NOBISCVM OVIS *(sic)* CON NO între un cerc de șnur exterior și altul linear interior. Acvila bicefală încoronată. Diam. 16 mm. [Sturdza, *Etym.* tab. C, II].

2. † IO MICHAEL · RAD D G VAL... între un cerc de șnur exterior și altul linear interior. Bustul Domnului ca mai sus, dar coroana întrerupe cercul interior. In câmpul st. de sus în jos: 1658.

℞ † SI DEVS NOBISCVM · OVIS CON · NO între două cercuri ca mai sus. Acvila bicefală încoronată. Diam. 16 mm. Greutatea 0,gr. 46.[Col. Acad. Rom.].

3. † IO MICHAEL · RAD · D · G... TR · PR · între două cercuri de șnur. Bust ca mai sus. In câmp la dr. și st. 16 | 58.

℞ Ca mai sus. Diam. 16 mm. [Sturdza, *Uebersicht*, tab. III, 7].

Monete de aramă.

4. † IO MICHAEL · RAD · D · G VAL · TR · PR între două cercuri de șnur. Bustul loricat al Domnului, cu coroana pe cap (întrerupe cercul interior) și sceptru în mâna dr. In câmpul st. de sus în jos: 1658.

℞ † SI DEVS NOBISCVM · OVIS CON · NO între două cercuri de șnur. Acvila bicefală încoronată. Diam. 16 mm. Greutatea 0,gr. 57.[Col. Acad. Rom.].

5. Ca mai sus.

℞ ⁎ SI DEVS NOBISCVM · OVIS CON · NO între două cercuri de șnur. Acvila bicefală încoronată, întrerupe sus și jos cercul interior. Diam. 16 mm. Greutatea 0,gr. 52.[Col. Acad. Rom.].

6. † IO MICHAEL . RAD · D · G VAL · TR · PR · între două cercuri de șnur. Bustul Domnului ca mai sus. In câmp la st. și dr. 58 | 16.

℞ Ca mai sus, dar cercul interior este neîntrerupt. Ruptă. [Col. Acad. Rom.].

Const. Moisil.

APENDICE

Noi, Mihai Radul, cu mila luĭ Dumnezeŭ Domnŭ şi Voivodŭ a toată Ţeara Romînească, dăm pomeniriĭ şi aduceriĭ aminte, cu ceastă scrisoare a noastră, cum că, după ce ne ridică mila luĭ Dumnezeŭ la cinste ca aĕasta, cădea-ni-se a da har Sfinţiei Sale, nu numai cu cuvinte mulţămitoare şi rugătoare, ci şi cu umplerea, maĭ vîrtos, a dumnezeeştilor poruncilor luĭ, a ne cuceri şi a îngădui Sfinţiei Sale. Decĭ poruncile luĭ multe sînt, şi toate spăsitoare şi mîntuitoare, însă una este cap şi începătură altora tuturora: aceea este dragostea către vecin, cum mărturisescŭ singure ale lui zece cuvinte date în table de piatră luĭ Moisĭ; aşijderea şi, al doilea, din Sfînta Troiţă, Fiul şi Cuvîntul luĭ Dumnezeŭ, Domnul nostru Is. Hr., întru sfînta a luĭ Evanghelie grăeşte că într'aceste 2 poruncĭ reazămă toată legea şi prorociĭ; aşijderea şi Apostolul, vasul alegeriĭ, numărîndu-o în rîndul bunătăţilor, căpătîiŭ şi începătură o face tuturor, zicînd: acum aceaste treĭ rămîn, credinţa, nădejdea, dragostea, însă decît toate mai mare e dragostea; pre carea proorocitoriul Împărat încă, lăudînd-o, zice: iată acum ce ar fi maĭ frumos saŭ maĭ cuvios decît a trăi fraţii împreună! Fraţĭ sîntem toţĭ cariĭ un tată avem în ceriŭ şi o mumă pre pămîntŭ, Sfînta Besearecă, carea ne-aŭ născut cu sfîntul şi dumnezeescul botezŭ. A trăi împreună, este a trăi întru dragoste, iară a trăi în dragoste, este a lăcui întru Dumnezeŭ, cum zice Sfînta Scriptură a Blagoslovuluĭ că: cine trăeaşte întru dragoste, întru Dumnezeŭ lăcueaşte; că aceea este carea împreunează toate despărţitele, şi apropie toate depărtatele; şi ce am putea număra toate laudele dragosteĭ, cu cîte o laudă şi o slăveaşte Sfînta Scriptură!? Numaĭ ce e destul a zice cuvîntul Teologuluĭ, ce e feĕor tunetuluĭ, carele zice că atîta aŭ iubit Dumnezeŭ lumea, adecă pre om (că omul este lumea cea mică, cum zic filosofiĭ), cît şi pre unul fiiul luĭ nu l-aŭ cruţat a-l da drept spăseniea luĭ. Iacătă dară, că aĕasta aŭ pogorît şi pre Dumnezeŭ de în cer pre pămînt, de l-aŭ făcut om; dar, între oamenĭ, unde se va stări aĕasta bunătate şi se va umplea aĕasta poruncă, ce bine nu va putea face? Adevărat este că lucrul eĭ pre lume aĕasta aŭ fost, şi este, şi va fi, a aduce luĭ Dumnezeŭ multe feliurĭ de plăcuţĭ luĭ. De dînsa zicŭ şi filosofiĭ ceĭ de

afară că cu liubovul şi cu a firea într'un gînd unul cu altul lucrurĭ micĭ crescŭ de se facŭ marĭ (1).

De aĉasta dară apucîndu-ne şi noĭ vîrtos, împreună cu fratele nostru şi de aproapele vecin, cu dumnealuĭ Gheorghe Ghica, din mila luĭ Dumnezeŭ Domnul şi Voivodul a toată ţara Moldoveĭ, punemu-o la mijlocul nostru, şi nevoim ca cu umplerea aceştiĭ sfinte poruncĭ să aducem har Sfinţiei Sale pentru mila ce aŭ arătat cătră noĭ, robiĭ luĭ, avînd nădeajde cum aĉasta să ne fie povaţă către umplerea şi a celorlalte dumnezeeştĭ poruncĭ şi bunătăţĭ. Derept aceea dăm ĉastă scrisoare a noastră de credinţă la mîna dumnealuĭ, frateluĭ şi vicinuluĭ nostru, în carea scriem şi arătăm pre rînd tocmealele şi lucrurile Domniilor noastre şi a ţărilor noastre, care trebuescŭ a fi păzite între noĭ deîn toată nevoinţa nevătămate: una, derept umplerea dumnezeeştiĭ poruncĭ a sfîntuluĭ liubov fraţescŭ şi vecinescŭ, alta, şi derept groaza şi frica a sfîntuluĭ jurămînt, cu carele strînsŭ ne legăm maĭ jos într'aĉastă scrisoare. Întîiŭ: lucrurile şi trebile Domniilor Noastre şi şi a ţărilor la cinstita Poartă, orce trebĭ se vor întîmpla, verŭ Domnieĭ Noastre, verŭ Domnieĭ frăţîne-nostru, verŭ ţăriĭ noastre, verŭ ţării Dumniĭ Luĭ, chihaialele noastre, împreună cu ale dumnealuĭ, acealea trebĭ să aibă a le isprăvi frăţeaşte.—A doa : de se va întîmpla orŭce cheltuială drept marghioliile a niscarŭ vrăşîmaşĭ ce se-arŭ rădica asupra Domniilor Noastre cu vre-o stricăciune, sau cu nescarŭ pîrĭ şi cuvinte mozavirnice, orŭ spre noĭ, orŭ spre fratele nostru, acea cheltuială, orŭ cîtă ar fi, datorĭ să fim a o da noĭ amîndoĭ Domniĭ frăţeşte; însă cheltuialele acealea de la acel loc cu ştirea şi porunca noastră, a Domnilor, să aibă a cheltui chihaialele, precum le vom porunci; iară afară de în ştirea şi de porunca noastră nu.— A treia: chihaialele ce vom avea la Ţarigrad, care nu vor umbla bine să caute slujbele Domniilor Noastre amînduror frăţeaşte, ce se vor obleci vre uniĭ dintr'înşiĭ că nu umblă bine, uniĭ ca aceia, orŭ aĭ noştri arŭ fi, orŭ aĭ frateluĭ nostru, să se mazîlească, şi să se trimeaţă alţiĭ în locul acelora, ca să caute slujbele toţĭ împreună, cum scrie mai sus.—A patra: de va veni vre odată, de vre o parte, asupra verŭ-căruiŭ de noĭ, nescarŭ vrăjîmaşĭ, afară de Împărăţie (2), a vrăjîmaşĭ ca acela să le stăm amîndoĭ Domniĭ împotrivă cu armă, să nu lăsăm unul pre altul să-l calce vrăjîmaşiĭ şi să-ĭ strice ţeara fără ştirea Împăratului; ci să stăm unul derept altul frăţeaşte, nicĭ să fim despărţiţĭ întru tot traiul Domniilor Noastre.—A cincea: tocmelele ţărilor noastre amînduror într'acesta chip să se aşaze: adecă pre margene între hotară, să n'avem a da cărţĭ de milă,

(1) Interesant proemiu ca al gramatelor patriarhale.

(2) Deci alianţa nu erà şi un act de trădare faţă de Turci.—E vorba mai ales de pribeagul muntean Constantin Basarab.

cărţĭ de slobozie, nicĭ să priimim a veni slujitorĭ dintr'o ţeară într'alta. —A şasea: oamenii ce sînt pînă acum veniţĭ dintr'o ţeară într'altă ţeară, să aibă a le se da cuvînt, să ştie toţĭ veneticiĭ ca aceia, de acum pînă la Sănt-Jorjiĭ carele va voi de bună voe a luĭ să-şi meargă la moşie, oprealǎ de nimea să n'aibă; iară carele va vrea să şază, volnic să fie, să şază în pace. — A şaptea: cariĭ den oameniĭ acestor doao ţărĭ, de se vor afla vre uniĭ ca aceia oamenĭ răĭ fără credinţă, hicleanĭ, vînzătorĭ, nevoind cu răŭ spre vre o ţeară dintr'aceastea, şi mozavirind şi marghiolind spre vre unul den noĭ, Domniĭ lor, pre uniĭ ca aceia să nu-i suferim nicĭ noĭ, nicĭ fratele nostru a se afla în ţările noastre, ce să se cearte cu grabnică certare şi să fie goniţĭ den ţerĭ, pentru că se veaghe (1) şi alţiĭ. — A opta: pentru boiariĭ pribeagĭ ce se vor afla, şi se vor cerca către Domnul săŭ, uniĭ ca aceia să-şĭ tocmească lucrul, şi, daca se vor încredinţa şi vor vrea să meargă în ţeară, să fie volnicĭ; iară şi Domnul, săvaĭ noĭ, săvaĭ fratele nostru, cuĭ ne vom încredinţa, datorĭ să fim a ne ţinea cuvîntul şi credinţa stătătoare şi necălcată.

Asupra acestiĭ frăţiĭ, la care ne aŭ tras şi ne aŭ adus sfînta poruncă a dragosteĭ dumnezeeştĭ şi vecineştĭ, legămu-ne unul altuia, cu dumnealuĭ, cu fratele nostru, ce e maĭ sus zis, într'acest jurămîntŭ, şi ne încredinţăm şi ne adeverim unul altuia într'acest chip: Noĭ, ce sîntem maĭ sus scrişĭ, Mihail Radul Voivodŭ, jurămu-ne fratelui nostru, luĭ Gheorghie Ghica Voivodŭ, pre numele Tatăluĭ şi al Fiuluĭ şi al Duhuluĭ Sfînt, întru unul Dumnezeŭ ce este întru nedespărţita Troiţă închinat şi proslăvit, făcătoriul ceriuluĭ şi al pămîntuluĭ şi a toate văzutele şi nevăzutele, şi pre întruparea unuia den Troiţă a Fiiuluĭ şi a Cuvîntuluĭ, şi pre toată iconomiea luĭ ce aŭ lucrat pre lume cu trupul derept spăsenia noastră, şi pre prea-sfînta şi prea-curata muma luĭ, şi pre dumnezeeasca Evangheliea luĭ, şi pre sfînta crucea luĭ, şi pre toţi sfinţiĭ luĭ, ceĭ fără trup şi cei trupeanĭ, şi pre spăsenia sufletuluĭ nostru, cum eŭ frăţine-mieŭ voiŭ să fiŭ frate dirept, cu toată curata constienţie (2) şi cu nefăţarnica dragoste, pînă cînd ne va milui Dumnezeŭ cu Domniile noastre. Şi aceste puncte toate nevătămate vom să nevoim a le păzi, petrecînd cu dumnealuĭ vecinătate frumoasă. Dirept aceea acest prea-sfînt dumnezeesc nume, care e strajnic tuturor făpturilor luĭ, şi i se închină tot genuchele al cereanilor (3), al pămînteanilor şi a celor ce sînt de desupt, şi alalte pre cît ne jurăm, şi ne adeverim, aşa să ne ajute în toate vremea, în tot locul, cum vom şi păzi frăţirea şi legătura noastră acasta ce

(1) Cf. expresia : voie vegheată.

(2) Şi în actele tipărite în vol. IV din *Studii şi Documente* şi în Cronica lui Radu Popescu încep să apară neologismele latine.

(3) Mai sus şi: *trupeani*.

am legat între noĭ. De[ci, spre maĭ] vîrtoasă credință, iscălit-am cu mîna noastră și o am pecetluit cu peceatea Domnieĭ Noastre. Дано столици нашеа Букурещи, въ лѣто битиа мира ҂зрꙁз, спесениа же мчра, ахни и началства нашего первое, мца ноемв. нї дни (1).

Io Mihail Voevod. L. S.

---

(1) *Magazinul istoric*, II.

Mihail Radu Voevod (Mihnea)

(După o stampă contemporană, descrisă întâiu de Bălcescu, în *Magazinul istoric*, V).

EXPLORAȚIUNI AUSTRIACE PE DUNĂRE
LA SFÂRȘITUL VEACULUI AL XVIII-lea

DE

N. DOCAN

Ședința dela 27 Maiu 1913.

Intr'un precedent memoriu, publicat în Analele acestei Academii (1), spuneam că până la sfârșitul veacului al XVIII-lea Dunărea de jos, dela Porțile de Fier până la Mare, erà încă foarte puțin cunoscută, și că îndemnați la început de un interes militar, iar mai târziu de un interes comercial, Austriacii au întreprins diferite explorări pe această parte a Dunărei, împreunate cu încercări de a ridicà o hartă completă a fluviului. Expunerea acestor încercări și a rezultatelor obținute va fi scopul memoriului de față.

Dela cucerirea Ungariei și până la sfârșitul secolului al XVII-lea, Turcii stăpânără țerile din ambele laturi ale fluviului, din apropierea orașului Komorn și până la Mare, astfel încât Dunărea rămase în mare parte un fluviu turcesc, izolat de restul Europei. Pacea dela Carlovitz gonì pe Turci din Ungaria; din vechea stăpânire ei păstrară numai Banatul și o fâșie de pământ din Slavonia, și cu chipul acesta se desrobì și Dunărea, din vecinătatea Pestei și până cevà mai jos de revărsarea Tisei în fluviu. In privința navigațiunii și a comerțului, tratatul dela Carlovitz nu aduceà nimic nou; două articole numai, 14 și 15, tratează despre aceste chestiuni, stabilind libertatea comerțului pentru supușii fiecărui Stat în teritoriile celeilalte puteri, potrivit capitulațiunilor existente, cari sunt mănținute

(1) *Memoriu despre lucrările cartografice privitoare la răsboiul din 1787—1791*, în *Anale*, Seria II, Tom. XXXIV. *Memoriile Secțiunii Istorice*, p. 25.

şi confirmate, întru cât sunt conforme acestei intenţiuni, abrogându-se dispoziţiunile contrarii (1).

Inainte încă de încheierea păcii dela Carlovitz, învăţatul bolognez Marsigli făcù o serie de cercetări asupra porţiunii din Dunăre cuprinsă între muntele Kahlenberg, din apropierea imediată a Vienei, şi oraşul Rusciuc, şi ridică totodată o hartă a fluviului între aceste două puncte. Nu vom reveni asupra lucrării lui Marsigli, despre care am vorbit în altă parte (2); e destul să spunem că dânsul a cercetat hidrografia, geologia, mineralogia, fauna, flora şi antichităţile Dunărei şi ale malurilor ei, neglijând însă tocmai elementele cari ar fi adus informaţiuni nouă cu privire la topografia malurilor, la geografia politică, sau la navigaţiunea fluviului. Astfel în ceeace priveşte malurile, Marsigli s'a ocupat numai de antichităţi, notând ruinele şi drumurile romane, dar neînsemnând nici unul din satele sau drumurile în fiinţă, întâlnite de dânsul; pe ţărmul român, dela Vârciorova şi până la Giurgiu, adică pe distanţă de 457 kilometri, el notează în totul Cerneţii, staţiunea romană Celeiu, cetatea Turnu şi Giurgiul; toate elementele topografice (ridicături şi depresiuni, ape, păduri, bălţi, nisipuri, smârcuri, etc.), sunt cu desăvârşire neglijate, iar munţii priviţi ca un pretext pentru a înfrumuseţà harta cu dealuri şi văi prevăzute cu circumvoluţiuni fantastice. Cei mai mulţi din afluenţii fluviului lipsesc; din toate insulele întâlnite în cale numai una, insula Banu, poartă nume, şi aceasta din cauza ruinelor ce se găsiau pe dânsa. In afară de aceasta, harta nu indică nici lăţimile Dunărei, nici sondagii, astfel încât cu lipsa ei de informaţiuni privitoare la topografie, hidrografie şi la geografia politică a malurilor, dânsa a rămas improprie pentru scopuri militare sau pentru navigaţiune.

Răsboiul turco-austriac din 1716—1718 se sfârşi cu o mare izbândă pentru Impărăţia habsburgică; prin tratatul dela Passarovitz, din 21 Iulie 1718 (3), Impăratul câştigă Banatul întreg, Oltenia, fâşia din Slavonia rămasă turcească după 1699 şi aproape întreaga Ser-

(1) Textul tratatului, din 26 Ianuarie 1699, în *I. Du Mont, Corps universel diplomatique du droit des gens.* Amsterdam et La Haye, 1726—1731, 8 vol. in-fol., în T. VII, P. II, 448; articolele 14 şi 15, în text latin şi trad. italiană, în *Raccolta dei trattati e delle principali convenzioni concernanti il commercio e la navigazione dei sudditi austriaci negli stati della Porta Ottomana.* Vienna, dall'Imp. Reg. stamperia di Corte e di stato, 1844, in-4o mic,—la p. 2—3.

(2) V. citatul nostru memoriu, la p 7—10.

(3 Textul în I. Du Mont, *op. cit.* T VIII, P. I, 520.

bie, adică ambele maluri ale Dunărei de lângă revărsarea Tisei până la revărsarea Timocului care desparte Serbia de Bulgaria, şi în plus malul stâng al fluviului dela gura Timocului până la revărsarea Oltului. Tratatului de pace s'a anexat o convenţiune deosebită de comerţ şi navigaţiune, încheiată tot în Passarovitz, la 27 Iulie următor.

Această convenţiune (1) conţine o introducere şi 20 de articole. Art. 1 stabileşte libertatea comerţului pentru supuşii fiecărei puteri în teritoriile celeilalte puteri contractante, exceptându-se dela aceasta anumite mărfuri proibite, precum armele, praful de puşcă, etc.; art. următor prevede că supuşii şi negustorii ambelor state vor puteà exercità nesupăraţi comerţ pe Dunăre; supuşii austriaci vor fi liberi ca, în Vidin, în Rusciuc şi în alte locuri, să descarce din vase mărfurile pe cari voesc să le importeze în Turcia, să le încarce în care tocmite cu preţurile obişnuite, să le transporte în siguranţă în orice loc vor voì, şi să facă comerţ cu ele; de asemenea ei sunt liberi («după cum s'a convenit, pentru ca vasele de pe Dunăre să nu intre în Marea Neagră») ca în Brăila, în Isaccea, în Chilia şi în alte porturi unde se găsesc şăici («Tschaiki») şi vase cari merg în Marea Neagră, să închirieze astfel de vase cu preţurile obişnuite, să încarce în ele mărfurile lor şi să le transporte astfel în Constantinopol, în Crimeea şi în alte pieţe ale Mării Negre, circulând fără împiedicare; art. 3 hotăreşte pentru mărfurile austriace taxa vamală de 3%, şi pentru vasele austriace la intrarea lor în porturile turceşti o dare zisă «selamet», hotărînd şi modalităţile perceperii acestei taxe; art. 4 prevede pentru supuşii austriaci clauza naţiunii celei mai favorizate; art. 5 stabileşte pentru Împărat dreptul de a numì consuli în Imperiul otoman, statornicind amănuntele acestor numiri şi competinţa acestor consuli în judecarea contestaţiunilor comerciale; art. 6 e relativ la consulii («procuratorii») turceşti ce urmau a se numì în posesiunile austriace; art. 7 confirmă dreptul vaselor purtând pavilionul austriac de a intrà şi face operaţiuni în porturile turceşti; art. 8 obligă marinarii otomani a ajutà vasele austriace în caz de pericol; art. următor interzice Maltezilor

(1) Textul ei în: *a)* Du Mont, *op. cit.*, VIII, P. I., 528; *b)* în traducere germană în *Handlungseinverständniss zwischen dem Kaiserl. Königl. Hofe und der ottomanischen Pforte...* Wien 1785, in-8°, p. 45–72; *c)* în *Raccolta dei trattati (op. cit.)*, p. 4—31; *d)* Leopold Neumann, *Recueil des traités et conventions conclus par l'Autriche avec les puissances étrangères depuis 1763 jusqu'à nos jours.* Leipzig 1855—1859, 6 vol. in-8°, I, p. 1—9.

și piraților din Tunis și Tripolis să supere vasele austriace; art. 10 obligă pe supușii otomani cari călătoresc cu vase austriace sau transportă mărfuri cu ele, să plătească pentru aceasta taxe egale cu cele plătite pe vasele engleze, franceze și olandeze; art 11 prevede că vasele de comerț austriace nu vor puteà fi silite să transporte trupe otomane; art. 12 e privitor la ceremonialul vaselor de răsboiu; art. următor confirmă încă odată dreptul supușilor imperiali de a călătorì nesupărați pe teritoriul turcesc; art. 14 interzice Evreilor de a intervenì nepoftiți ca mijlocitori în afacerile supușilor i. și r., amenințându-i cu pedepse; art. 15 promite că se vor pregătì Austriacilor hanuri în cari să-și poată depozità mărfurile; art. 16 prevede trecerile frauduloase la religia mahomedană; art. 17 e relativ la liberarea Austriacilor prinși de pirați; art. 18 arată că, în caz de răsboiu între ambele state, supușii respectivi vor fi înștiințați la timp ca să se poată întoarce în patrie; art. 19 e privitor la taxele ce urmează a plătì supușii persani cari ar venì pe Dunăre în Turcia; în sfârșit ultimul articol arată că tratatul va fi păzit cu sfințenie și ratificat în termen de 30 zile. — Am analizat pe larg cuprinsul acestui important tratat, pentrucă el a rămas foarte mult timp baza relațiunilor comerciale turco-austriace.

După ce Austriacii ocupară Oltenia în urma tratatului dela Passarovitz, căpitanul Schwantz fu însărcinat să ridice o hartă amănunțită a acestei provincii. Harta căpitanului Schwantz, despre care am vorbit pe larg aiurea (1), cuprinde Oltenia cu o parte din regiunile învecinate, prin urmare și ambele maluri ale fluviului până la gura Oltului; date fiind însă dimensiunile ei reduse — întreaga hartă cuprinde un dreptunghiu de 126×117 cm., în lăuntrul căruia s'au reprezentat aproape 400 kilometri din fluviu — nu ne putem aștepta să găsim, în ceeace ce privește Dunărea, nici detalii și nici multă preciziune. Singurul lucru vrednic de luare aminte este direcțiunea corectă a traseului fluviului, în lăuntrul căruia sunt arătate și diferite insule, desemnate însă foarte aproximativ și nici uniform, după cum se constată chiar la prima vedere; importantă este însemnarea așezărilor găsite pe malurile fluviului. Lipsurile lucrării lui Schwantz nu pot să surprindă, căci harta lui aveà de scop să reprezinte o provincie și nu o parte din Dunăre.

Tot din timpul ocupațiunii austriace a Olteniei credem că trebuește să fie o altă lucrare cartografică, care se păstrează în colec-

(1 V. amintitul nostru memoriu, la p. 10—14.

ţiunile Arhivei Răsboiului din Viena (1). Această hartă poartă titlul: *Plan des Donau Stroms zwischen Orsova und Nicopel, worauf die an selben liegenden dermahlige werhaffte Vöstungen, auch alte Slosser und Rudera angemerckt seynd*, şi se compune din 5 planşe de mărimi inegale (2), foarte curat desemnate, uşor colorate şi lucrate la scara aproximativă de 1: 103.000; pe planşa I se mai găsesc desemnate câtevà mici planuri reprezentând: insula Struscha (3), castelul Fetislan, podul lui Traian, «die hölzerne Trajanische Brucke» (lângă satul Petraschel), etc. Harta e nesemnată şi nedatată; câtevà împrejurări însă permit să-i atribuim o datare măcar aproximativă. Astfel găsim însemnate pe dânsa mai multe localităţi pe cari nu le mai întâlnim mai târziu, şi cari indică că această hartă trebueşte să fie mai veche decât cele următoare; hărţii i se potriveşte întocmai o descriere, al cărei stil şi ortografie învechită par a indicà întâia jumătate a veacului al XVIII-lea; în această descriere se menţionează spusele locuitorilor cari văzuse scăderea extraordinară a apelor Dunărei din 1698, şi cari la facerea descrierii trăiau încă; în sfârşit faptul că această hartă mare şi amănunţită nu conţine cursul Dunărei decât până la gura Oltului ne îndreptăţeşte să credem că a fost ridicată în timpul când Austriacii stăpâniau încă Oltenia, adică cam între 1720—1740. Deşi lucrată cu multă îngrijire, această hartă e complet greşită, pentrucă dă fluviului un traseu cu totul deformat şi lungit spre răsărit. Dela Orşova până la Ostrovul Corbu fluviul merge direct spre E; de acolo până la Veliki Ostrov (Ostrovul Mare), cam spre SE; din acest punct urmează tot spre E până mai sus de Vidin; dela Vidin coboară spre S până aproape de Arcer Palanka, de unde urmează direct spre E, deviind uşor către N până la Nicopole. După cum se vede, figura a ieşit cu desăvârşire deformată, căpătând o direcţiune complet greşită şi o lungime disproporţionată.

Tot în Arhiva de Răsboiu din Viena, dar sub o cotă diferită şi despărţită de această hartă, se găsià o descriere nedatată şi nesemnată, al cărei text se referià neîndoelnic la o hartă (4), şi ale cărei arătări se potrivesc întocmai cu harta de mai sus. Am re-

1 Sub cota B III b. 26.

2 Planşele 1 şi 2 au 71×42 cm., 3 şi 4 au 71×58 cm., ultima 71×54 cm.

3) Se găsià cevà mai sus de Cladova, în faţa satului sârbesc Glefnik.

(4) Vezi în această descriere, la «Eiserne Thor»:... «nach Aussag der noch lebendigen alten Bauern, hat man kännen 1698 (wo punctiret ist)... über die Donau gehen...;» locul în chestiune se găseşte în adevăr indicat printr'o linie punctată pe zisa hartă.

produs mai departe această relațiune, care este, pe cât știm, întâia descriere amănunțită a unei părți a Dunărei de jos.

Mult timp nu stăpâniră Austriacii malul Dunărei dintre Orșova și gura Oltului; în cursul unui nou răsboiu cu Turcii, Imperialii pierdură Serbia și Oltenia. Pacea fu încheiată prin tratatul dela Belgrad (1), confirmat și explicat prin convențiuni ulterioare (2). Din aceste acte numai tratatul de pace (3) se ocupă întru câtvà de comerț și navigațiune: art. 11 repetă declarațiunile anterioare privitoare la libertatea comerțului și clauza națiunii celei mai favorizate, iar Turcii ieau orecari obligațiuni cu privire la pirații musulmani din Mediterana; art. 12 concede supușilor austriaci dreptul de a face comerț cu Persia și de a coborî spre acest sfârșit Dunărea sau de a străbate teritoriile Sultanului.—Tratatul dela Belgrad, încheiat pentru 27 ani, s'a declarat apoi perpetuu prin protocolul semnat în Constantinopole la 25 Maiu 1747.

In primul deceniu care urmează păcii de Belgrad n'avem de semnalat nici o lucrare privitoare la Dunăre; din anul 1751 ne-a rămas însă o lucrare interesantă: albumul lui François Nicolas de Sparr. Acest Sparr erà un neobosit desemnator, care mai alcătuise în 1737 o hartă a Dunărei dintre Belgrad și Orșova (4); mai târziu el întovărăși pe ducele de Lorena Carol Alexandru (5) în numeroasele călătorii, pe cari acest cumnat al Mariei Teresiei le făcù prin Impărăția austriacă, și desemnă la fața locului lucrurile de seamă întâlnite în cale. Albumul lui Sparr poartă titlul: «Atlas dv Cours dv Danube avec Les Plans, Vuës, Et Perspectiues des Villes, Châteaux, Et Abbayës qui se trouvent le long du Cours de ce

1) *a)* Preliminarele de pace din 1 Sept. 1739; *b)* convențiunea din 7 Sept. următor și *c)* tratatul de pace din 18 Sept. 1739.

2) Din 20 Aug. 1740, 2 Martie 1741 și 1 Maiu 1741, plus patru convențiuni de delimitare.

3) Textul în: *a)* Wenck. Fried. Aug., *Codex juris gentium recentissimi.* Leipzig 1781—1795, 5 vol. în-8°, I, 326, 365; *b)* Becattini, Fr., *Storia ragionata dei Turchi* . . . Venezia 1788—1791, 8 vol. in-8°, V, p. 227—37; *c)* Neumann Recueil (*op. cit.*), I, p. 9—11; extracte în *Raccolta (op. cit.)*, p. 32—35 și în *Handlungseinverständniss* (op. cit., p. 73, unde i se spune din eroare «Carlowitzer Frieden».

4) In Arhiva Răsboiului din Viena, sub No. B IX b 109.

5) Născut la 1712, mort în 1780, fiul ducelui Leopold Joseph Karl; erà fratele Impăratului Franz I, soțul Mariei Teresiei, și el însuș ținea în căsătorie pe Maria Anna, sora Mariei Teresiei. In prefața albumului său, pe care îl dedică acestui duce, Sparr spune: «...en Lui présentant le fruit de mes travaux, qui est le recueil particulier de ses voyages, dessinés sur les lieux, etc.», ceeace permite a crede că ducele Carol călătorise și pe Dunăre până la Nicopole.

Fleuve depuis Ulm jusqu'à Widdin ; dessiné sur les lieux et fait En MDCCLI» şi formează un volum de $34^{1}/_{2} \times 46^{1}/_{2}$ cm. prevăzut cu o splendidă legătură de marochin roşu, pe care alternează imprimate în aur coroane închise şi crucea dublă de Lorena; albumul cuprinde în totul 146 planşe (1), desemnate pe hârtie groasă, unele desemnuri fiind neterminate; o parte din planşe reprezintă cursul fluviului, cele mai multe însă vederi. Planşele privitoare la Dunărea românească sunt următoarele: 1) Cours du Danube depuis Nicopoli jusqu'à Comorlui (2), 2) Plan de Nicopolis, şi de desubt: Vuë du même; 3) Cours du Danube depuis Oban jusqu'à Stegla (3); 4) Plan de Lomgard (Lom Palanka) şi dedesubt: Vuë du même; 5) Plan de Vidin (şi cu al Calafatului) 6) Vuë de Vidin, şi dedesubt: Profils (ale întăriturilor); 7) Vuë Et Prospect du Pont que l'Emp. Trajan a fait Construir a l'endroit Le plus rapide du Danube, Vne meile plus bas que ses Cataractes Nommées La Porte de fer pour passer Son Armée de L'autre Coté, Et Tel qu'il Estoit Existant quand L'auteur Iacob Leuv L'a Vu Et dessiné sur les lieux En Lan 1669 Lorsqu'il fit son tour Hongrie; dedesubt: Vue, Et Prospect des Ruines du même pont tel qu'il est Aujourd'huy Existant; 8) Cours du d'anube depuis vidin jusqu'à Orsova; 9) Plan de l'isle d'Orsova; 10) Profils d'Orsova şi 11) Vue d'Orsova. Hărţile lui Sparr sunt foarte slabe, şi nici desemnurile lui n'au multă valoare artistică, deşi sunt incontestabil importante ca documente; faptul că Sparr a desemnat cursul Dunărei dela Nicopol spre Orşova lasă să se înţeleagă că ducele de Lorena a călătorit urcând cursul fluviului.

Vom aveà prilejul să arătăm mai departe progresele făcute de industria austriacă în cursul veacului al XVIII-lea şi stăruinţele puse spre a creà produselor acestei industrii debuşeuri nouă în Orient; un precursor în această direcţiune a fost contele Rüdiger von Starhemberg (4) cu încercarea lui, făcută în 1768, de a pune bazele unui export austriac în părţile tătăreşti şi în Crimeea. Acest omo-

(1) Volumul conţine: titlul, un desemn alegoric, o foaie cu dedicaţiunea, 4 foi tablă de materii, 2 foi albe, 11 planşe relative la Dunăre între Nicopole şi Orşova; 110 planşe cuprinzând restul Dunărei până la Ulm; 8 planşe varia; 6 hărţi privitoare la râul Sava şi 16 foi albe. Albumul se păstrează în Arhiva Răsboiului din Viena, sub cota B IX b. 113.

(2) Sat bulgăresc lângă Oreava, pe pârâul Sittul.

(3) Oban e satul românesc Ciobanu aşezat lângă gura de răsărit a Jiului, în faţa Oreavei. Stegla e de asemenea pe teritoriul român.

(4) Foarte probabil Contele Rüdiger Joseph Johann, născut în 1742, mort în 1789.

nim și coborîtor colateral al vestitului apărător al Vienei, având o casă de export în Semlin (1), se gândì să trimită un număr de mărfuri spre vânzare pe Dunăre în jos, și cu conducerea acestei operațiuni însărcină pe unul din impiegații săi, Nicolaus Ernst Kleemann. Acest Kleemann se născuse la 9 Fevruar 1736 în orășelul Altdorf, unde tatăl său erà pastor protestant; după ce făcù studii de teologie, trecù la Viena, unde a lucrat ca scriitor în mai multe cancelarii; pe urmă intră în serviciul lui Starhemberg, cu vasul căruia făcù călătoria despre care vorbim; întors în Viena își tipărì relațiunea călătoriei, care avù un mare succes, căci încercarea lui Starhemberg stârnise uimire (2); mai târziu înaintă Impărătesei un memoriu privitor la organizarea unui export și comerț austriac în Levant, Crimeea și Tartaria, propunând înființarea unor consulate și întemeierea unor companii comerciale (3); în timpul acesta fusese numit în serviciul administrațiunii tutunurilor din Praga și la 1800 pare că se găsià încă în vieață (4).

Relațiunea lui Kleemann, adică jurnalul călătoriei sale, a avut numeroase ediții: pentru întâia dată a ieșit de sub tipar în editura librarului Ghelen din Viena, la 1773 (5); această ediție dă însă textul trunchiat și prelucrat sub formă de scrisori către un amic; în plus censura din Viena suprimase dintr'însa o serie de lucruri interesante (6). A 2-a ediție, cu textul integral în forma lui origi-

(1) cf. *Vorschläge zur Erleichterung und Erweiterung der innländischen Schiffahrt und des Handels in dem Erbkaiserthum Oesterreich*... Wien und Triest, 1810, in-8°, la p. 48.

(2) Beer Ad., *Die österreichische Handelspolitik unter Maria Theresia und Joseph II.* Wien 1898, in-8°, la p. 86.

(3) Beer, *op. cit.*, p. 86 și nota 206 dela p. 189, în care arată că memoriul ar fi fost intitulat: *„Briefe über die Schiffahrt und Handlung in Ungarn"*, etc.; acesta este însă titlul unei scrieri traduse de Kleemann din italienește și tipărită în 1783; din cele spuse de însuș Kleemann la p. 341—43 a relațiunii sale (ediția dela Praga), rezultă că titlul memoriului erà *„Entwürfe über die Handlung in die Levante..."* și că a fost înaintat Impărătesei în 1776.

(4) cf. nota dela p. 178 a edițiunii lui Kleemann, publicată de Jaeck la 1828.

(5) Nikolaus Ernst Kleemanns *Reisen von Wien über Belgrad bis Kilianova, durch die Butschiack-Tartarey über Kavschan, Bender, durch die Nogew-Tartarey in die Crimm, dann von Kaffa nach Konstantinopel, nach Smirna und durch den Archipelagus nach Triest und Wien, in den Jahren 1768, 1769 und 1770.* Nebst einem Anhange von den besondern Merkwuerdigkeiten der Crimmischen Tartarey in Briefen an einen Freund. Neue verbesserte Auflage. Wien, Ghelen, 1773, in-8°. Cu toată indicația *„neue verbesserte Auflage"*, aceasta pare a fi fost întâia ediție, după cum rezultă chiar din arătările lui Kleemann în prefețele edițiilor următoare.

(6) cf. însuș Kleemann în prefețele edițiilor următoare.

nală, şi înzestrată cu 9 gravuri după desemnuri făcute de Kleemann la faţa locului, a apărut în acelaş an 1773 în editura lui Johann Paul Kraus în Lipsca (1); în timpul acesta cartea s'a tradus în limbile franceză (2), olandeză, engleză, rusă şi italiană (3); a 3-a ediţie germană, întru câtvà amplificată, a fost publicată cu un titlu schimbat în 1783 la Praga (4); în sfârşit s'a publicat pentru a 4-a oară, dar ridicul prefăcută şi prescurtată, în colecţiunea de călătorii editată de Joachim Heinrich Jaeck în Nürnberg (5).

In relaţiunea sa Kleemann arată că a plecat din Viena, pe Dunăre, în ziua de 6 Octomvrie 1768; la 11 Octomvrie erà la Buda, la 23 ale lunii în Semlin, unde găsind să cumpere un vas mai bine construit—erà chiar acel de care se servise trimisul francez la Constantinopole, de Saint Priest,—îşi vândù vasul său, transbordându-şi mărfurile pe vasul cumpărat; la 28 Octomvrie plecă din Belgrad, la 2 Novemvrie erà în Orşova şi în ziua următoare la Porţile de Fier, pe cari le trecù cu mare greutate; mai jos de podul lui Traian vasul dădù de un banc, de unde nu fu scos decât cu mari sforţări. La 9 Novemvrie ajunseră la Vidin, de unde trecură fără incidente la Rusciuc, unde găsì numeroase fabrici de ţesături şi un comerţ destul de însemnat; în timpul acesta fu sfătuit să-şi întrerupă călătoria din cauza stării de nesiguranţă provocată de răsboiu, şi la un moment dat se hotărî chiar să-şi transporte mărfurile în ţerile române, cu atât mai mult cu cât Bucureştii, «diese grosse Handelstadt», nu erà decât la 12 ore de Rusciuc; mai târziu însă îşi schimbă părerea, căci îşi transbordă mărfurile pe un vas turcesc şi la 18 Novemvrie părăsì Rusciucul. La 20 ale lunii erà în Silistra, peste 2 zile în Hârşova, la 24 în Brăila şi în aceeaş zi în Galaţi;

(1) Acelaş titlu, cu următoarea menţiune: zweyte und vermehrte Auflage, mit vielen Kupfern. Leipzig, Verlegts Johann Paul Kraus, 1773, in-8°; cele 9 planşe sunt gravate de I. C. Berndt; una din ele reprezintă Porţile de Fier, alta Chilia Nouă. In prefaţă Kleemann arată că această ediţie conţine «das ordentlich geführte Tagebuch».

(2) *Voyage de Vienne à Belgrade et à Kiliqnova... Fait dans les années 1768, 1769 et 1770* par Nicolas Ernest Kleemann... traduit de l'allemand. A Neuchâtel, 1780, in-8°.

3) cf. Kleemann în prefaţa ediţiei dela Praga.

(4) *Tagebuch der Reisen*, von N. E. Kleemann. Mit einer zuverlässigen Karte von der Krimm, und vielen Kupfern. Prag, mit von Schönfeldischen Schriften, 1783, in-8° mic. Cele 11 planşe sunt tot desemnurile lui Kleemann, dar gravate de I. Balzer şi mai frumoase decât gravurile ediţiei precedente.

5) în volumul 26 al colecţiunii: *Taschen-Bibliothek der wichtigsten und interessantesten See- und Land-Reisen*, herausgegeben von Joachim Heinrich Jaeck. Nürnberg 1828, in-8°, la p. 178—214.

în drumul dintre Ismail și Chilia căzù în Dunăre și puțin a lipsit să nu se înece; în sfârșit la 30 Novemvrie sosì în Chilia Nouă, a cărei vedere a desemnat-o și despre care spune că erà foarte bine așezată și bine construită. Dificultățile cu vama turcească îl ținură în Chilia Nouă aproape o lună, până la 20 Decemvrie 1768, când în sfârșit pornì pe uscat la reședința hanului, la Căușani. Nu vom urmà pe Kleemann în călătoriile lui ulterioare, la Căușani, în Crimeea *și la Constantinopole,* de unde se întoarse la Triest în ziua de 6 Martie 1770; e destul să spunem că relațiunea sa conține o descriere interesantă a peripețiilor călătoriei și informațiuni importante asupra negoțului ce se făceà în Crimeea(1), dar nu aduce nimic nou pentru cunoașterea mai de aproape a Dunărei și a malurilor ei, și nici capitolul special consacrat țerilor, orașelor și locuitorilor malurilor fluviului (2) nu conține nici o informațiune precisă. De altfel, judecând după arătările relațiunii, și mai ales după harta anexată ediției a 3-a, Kleemann a călătorit fără să dea multă atențiune regiunilor străbătute, căci pe această surprinzătoare hartă alături de Rusciuc se găsește Flocii; dela Floci înainte fluviul curge spre NE, trecând pe la Brailow, Silistra, Romaniwasor, Axiopolis, Brăila, Galați, Drimago și Hârșova, unde se desparte din Dunare un mare braț care se varsă în mare la Giustenge; mai jos de Hârșova întâlnim pentru a 3-a oară Brăila, și alături Ismailul; în sfârșit Dunărea se varsă în mare prin 5 guri: asupra acestui punct el insistă chiar, arătând că geograful Büsching susținuse în chip greșit că Dunărea are 7 guri(3). Dacă astfel de informațiuni se găsiau pe harta alăturată la scrierea unui om care călătorise prin părțile locului, e ușor de înțeles cât de bine trebuește să fi fost informați alții despre Dunărea de jos; astfel de lucruri se publicau de altfel și douăzeci de ani după Kleemann (4). Nici asupra naturii comerțului învârtit de dânsul în cursul călătoriei sale Kleemann nu dă amănunte; el însuș recunoaște aceasta(5), spunând

1) V. mai ales edițiunea dela Praga.

2) *Von den Ländern und Städten an der Donau, Bessarabien, . . . und deren Einwohnern* (p. 217—220, în ed. a 3-a.

(3) V. nota dela p. 55 în ediția dela Praga.

(4 Cf. harta din scrierea specială: *Antiquarius des Donau Stroms oder ausführliche Beschreibung dieses berühmten Strohms vor seinem Ursprung . . . bis . . . . in das schwarze Meer . . . bis ins verflossene Jahr 1784 accurat beschrieben.* Von I. H. D. Frankfurt a. M. 1785, 2 vol. in-8°, conținând 878 pagine.

(5) La p. 367 a ediției din Praga.

numai că a făcut o încercare de comerț cu fierării, galanterii, țesături de bumbac, imprimate și mărfuri de Nürenberg (1), dar adauge că deși călătoria a avut loc în condițiuni neprielnice și cu toate cheltuelile și pierderile pricinuite din necunoștința împrejurărilor locale, cercetarea socotelilor, făcută în Viena, a dovedit totuș existența unui câștig curat de 87 $^3/_4$ la sută. Ori cum ar fi, Kleemann este, după cum o spune el însuș cu mândrie (2), întâiul German care să fi coborît Dunărea dela Viena până la Mare, și dacă relațiunea sa n'a adus nimic nou pentru cunoașterea fluviului, ea a avut totuș un rezultat concret, prin faptul că dovedià posibilitatea de a îndrumà un export pe Dunăre și enorma rentabilitate a unui comerț cu produse austriace în Orient.

Incercarea lui Kleemann rămase izolată din cauza răsboiului rusoturc din 1768—1774. In timpul acestui răsboiu statul major rusesc sub direcțiunea generalului Bauer alcătuì, între alte lucrări cartografice, și o hartă a țerilor române, din care s'au publicat în 1781 numai planșele cuprinzând Moldova (3). Nu se știe ce a devenit harta Țerii-Românești, care trebuià să conțină și cursul Dunărei între Orșova și gura Siretului; judecând însă după felul cum e reprezentată pe harta Moldovei Dunărea dela Galați spre Mare, suntem îndreptățiți să credem că harta Țerii-Românești nu puteà aduce decât o precizare a satelor și a localităților aflătoare dealungul malurilor, pe când fluviul însuș cu ostroavele și țărmurile sale erà desigur înfățișat în chipul cel mai greșit,—și tot atât de slabe sunt desigur și celelalte hărți de detaliu privitoare la Dunăre, ridicate de Ruși în timpul sus zisului răsboiu.

Austria urmărise desfășurarea răsboiului din 1768—1774 cu o încordată atențiune; avusese ea însăș prea multe de suferit din răsboaiele ei cu Turcii ca să nu observe cu băgare de seamă tot ce se petreceà în Imperiul otoman. Incă după încheierea durerosului tratat dela Belgrad, Curtea din Viena începù să trimită emisari cari străbăteau sub diferite pretexte Imperiul turcesc, explorând drumurile, ridicând crochiuri, alcătuind itinerarii, cu un cuvânt strângând toate informațiunile necesare pregătirii unui eventual răsboiu. De pe urma acestei activități oculte au rămas o serie

(1) La p. 368 a aceleiaș ediții; la p. 80 spune că hanul tătăresc i-a comandat oglinzi și candelabre; la p. 147 vorbește despre 10 *butoaie conținând fiecare câte o mie* de coase.

(2) In prefață și la p. 347 a ediției dela Praga.

(3) V. citatul nostru memoriu la p. 18—21.

de crochiuri și de rapoarte, precum și mai multe intinerarii, adică de descrieri militare ale principalelor drumuri, cu indicațiunea distanțelor găsite dela punct la punct(1). Răsboiul amintit mai sus, desfășurându-se mai ales pe pământul nostru, Curtea austriacă își îndreaptă luarea aminte asupra țerilor române: o serie de ofițeri austriaci străbătură Moldova, Basarabia și Dobrogea, ridicând un număr de hărți, despre cari am vorbit în altă parte(2), iar unul dintr'înșii, colonelul Magdeburg, călătorì prin Țara-Românească, explorând și Dunărea între Orșova și Rusciuc.

Karl Friederich von Magdeburg se născuse pe la 1730 la Greifswald, în Pomerania suedeză; la 1753 intră în corpul inginerilor militari austriaci, la 1756 erà sublocotenent, la 1759 căpitan în statul major, la 1767 maior, la 1771 locotenent colonel și peste 6 ani colonel și șef al batalionului de pontonieri; la 1779 erà «Comandant des Obersten Schiff Amts», adică șef al rudimentului de marină militară, de care dispuneau atunci Austriacii (3), și în această calitate își câștigă diferite merite lucrând pentru ameliorarea marinei imperiale (4). La 1784 fu numit general-maior, și confirmat ca comandant al pontonierilor; răsboiul turco-austriac îl făcù în această calitate ajutând cu vasele sale operațiunile militare din iarna anului 1790; la 1801 trecù la pensie și în 1803 murì în Viena (5).

In calitatea lui de șef al batalionului de pontonieri și apoi de șef al marinei, Magdeburg făcuse neîncetate călătorii pe Dunăre, alcătuind numeroase rapoarte (6), cari îl puseră de sigur în lumină. Din această cauză primì, scurt timp după încetarea răsboiului ruso-turc, însărcinarea de a face mai mult explorațiuni militare în Imperiul otoman. Despre această misiune nu se găsesc urme în corespondențele Hofkriegs Rath-ului (7) din Viena, și lucrul este explicabil, căci astfel

(1) Astfel de itinerarii s'au făcut și mai târziu; v. spre pildă: *Observations sur les routes qui conduisent du Danube à Constantinople* ... par le lieutenant-général comte de T***. Paris 1828, in-8°; Perrot A. M., *Wegweiser durch die Europäische Türkei und die Donau-Fürstenthümer.* Leipzig, 1855 in-8°, etc.

2) Sus zisul nostru memoriu, la p. 21—22.

3) cf. în Arhiva Răsboiului din Viena, Kriegs Minister Lacy *Akten*, sub 1779—39—208. „Kriegs Minister Lacy" e un curios anahronism; până la 1848 nu existau în Austria ministri de răsboiu, îndatoririle lor fiind exercitate de președintele autorității numite Hof Kriegs Rath.

4) cf. Schweiger-Lerchenfeld, *Die Donau als Völkerweg, Schiffahrtstrasse und Reise Route.* Wien 1896, in-8°, la p. 652.

(5 Pe baza statelor lui personale, păstrate în Arhiva Răsboiului din Viena.

(6 cf. în Arhiva Răsboiului din Viena, Hof Kriegs Rath, sub 1783, G. 944/135.

7) Autoritatea care ținea atunci loc de Minister de Răsboiu.

de însărcinări confidenţiale se dădeau, după cum vom vedeà mai departe, direct de Impărat.

De pe urma călătoriilor lui Magdeburg au rămas o serie de relaţiuni, cari sunt în realitate nişte itinerarii militare; în titlul lor se spune curat că conţin descrierea călătoriilor secrete făcute în cursul anilor 1777—1778, şi aceste indicaţiuni sunt singurele ştiinţe ce avem asupra naturii acelor călătorii şi a timpului în care au fost făcute. Un prim itinerariu descrie drumul dela Nicopole—Plevna—Sofia — Dubniţa — Demirhissar — Salonic; un al doilea, drumul dela Salonic — Orfani — Cavalla — Gümürdzin, şi calea dela Sistov—Târnova—Ieni Zagra — Adrianopole; un al treilea, drumul dela Sofia—Tatar Pasargic—Filipopole—Semiseni — Gümürdzin; un al patrulea, despre care vom vorbì altă dată, trece prin Ţara-Românească; în sfârşit ultimul, pe care îl reproducem mai departe, conţine constatările făcute în cursul unei explorări a Dunărei între Orşova şi Rusciuc. In acest raport Magdeburg notează durata călătoriei între punctele principale, dă câtevà informaţiuni privitoare la navigaţiune şi la terenul malurilor, dar îşi îndreaptă atenţiunea mai ales asupra cetăţilor turceşti întâlnite în cale, cercetând felul întăriturilor, alcătuirea garnizoanelor, locurile unde s'ar puteà aşezà poduri de şăici, etc ; cu un cuvânt relaţiunea lui Magdeburg este tipul raportului militar făcut în cursul unei călătorii secrete.

In vara anului 1779 Impăratul numì, în postul de trimes pe lângă Poarta Otomană, un nou internunţiu, pe baronul Herbert-Rathkeal (1); acesta urmà să călătorească spre Constantinopole, coborînd Dunărea dela Viena spre părţile turceşti, şi Curtea ţineà ca călătoriile trimişilor împărăteşti să se facă cu mare fast: internunţiul călătorià pe un vas special, construit anume pentru aceasta (2), şi erà întovărăşit de o numeroasă suită, adăpostită pe alte vase;

(1) Peter Phillip Baron de Herbert-Rathkeal s'a născut în Constantinopole la 1735 dintr'o familie irlandeză stabilită acolo; la început se făcù iesuit, apoi la 1760 intră în serviciul austriac; în Iulie 1779 fu numit internunţiu la Constantinopole, unde rămase până la izbucnirea răsboiului cu Poarta 8 Fevr. 1788 ; la încheierea tratatului dela Şistov a fost prim plenipotanţiar austriac, apoi s'a întors ca internunţiu la Constantinopole, unde a rămas până la moartea sa (Fevruarie 1802). Herbert a fost unul din cei mai de seamă reprezentanţi ai Austriei pe lângă Poartă şi a lucrat cu mult succes la întărirea legăturilor comerciale cu Turcia spre folosul Austriacilor.

(2) In Arhiva Răsboiului din Viena se păstrează, sub cota „Czaiskisten" şi planurile vaselor construite pentru aceste călătorii ale internunţilor. Cf. şi Prof. Dr. E. Suess, ***Die Bedeutung der Donau*** în ***Streffleurs Oesterreichische Militärische Zeitschrift,*** anul XXVI. Wien 1885, in-8°, la p. 9.

acest alaiu necesità prezența unei garde militare și a unor artileriști îndatoriți să tragă salvele de salut, cari se schimbau cu cetățile întâlnite în cale. Pentru conducerea acestei călătorii erà nevoie de un ofițer iscusit, care să cunoască bine Dunărea; alegerea autorităților se oprì asupra unui subordonat al colonelului Magdeburg, căpitanul Georg Lauterer, din batalionul de pontonieri. Acest Lauterer se născuse la 1745 în orașul Marburg din Stiria; la 1770 intrase la marina olandeză, din care trecù la 1771 în corpul pontonierilor austriaci, cu gradul de locotenent, și în Ianuarie 1779 fu înaintat «Kapitain leutnant", adică căpitan de clasa a 2-a în acelaș corp (1). Ca ofițer de pontonieri Lauterer călătorise mult pe Dunăre; astfel în vara anului 1774 făcù o călătorie mai lungă, conducând dela Viena la Semlin un vas încărcat cu mărfuri, aparținând contelui Starhemberg, și despre această călătorie făcuse un amănunțit raport (2), care atrase atențiunea, căci vasul condus de Lauterer fusese lucrat după un model nou de constructorul Heppe, ale cărui încercări de a amelioarà navigațiunea austriacă prin construirea unor vase mai solide erau sprijinite serios de Curte (3). Alegerea lui Lauterer pentru conducerea călătoriei internunțiului erà deci cât se poate de nemerită.

Herbert părăsì Viena în dimineața zilei de 20 Iulie 1779 (4); cu suita și bagajele sale el ocupà 6 vase, pe cari se aflà un echipaj de 33 oameni și o gardă de 23 pontonieri. Călătoria urmă fără incidente notabile; toate cetățile întâlnite în cale salutau alaiul trimisului la sosire și la plecare cu câte 18 focuri de tun, la cari răspundeà în aceeaș măsură artileria de pe vasele internunțiului. La 9 August ajunseră în Belgrad, unde după obișnuitele focuri de tun se opriră trei zile; la 11 ale lunii plecară de acolo și după 5 zile ajunseră, la 17, în Orșova; în sfârșit la 29 August Herbert sosì în Rusciuc, după o călătorie care ținuse în total 41 zile. Dela Rusciuc Herbert plecă peste două zile pe uscat la Constantinopole; vasele cari slujise expedițiunii fură vândute pe loc, iar Lauterer cu pontonierii săi se întoarse prin Țara-Românească în patrie, trecând prin București, Slatina și Cerneți până la Schupanek, la granița

(1) Pe baza statelor lui personale, păstrate în Arhiva Răsboiului din Viena.

(2) In Arhiva Răsboiului din Viena, Hof Kriegs Rath, sub 1774—85—17.

(3) V. Beer, *op. cit.*, nota 199 dela p. 186—188; Schweighofer, *Abhandlung von dem Kommerz...* Wien 1785, in-8°, p. 348, și Schweiger-Lerchenfeld, *op. cit.*, p. 652.

(4) Prin urmare e greșită afirmațiunea lui Suess (*op. cit.*, la p. 9), care arată că călătoria lui Herbert ar fi avut loc în August *1780*.

Banatului, unde rămase 3 săptămâni în carantină, și de acolo plecă la sediul batalionului de pontonieri, la Klosterneuburg lângă Viena, unde ajunse la 14 Octomvrie următor.

Pe când Herbert își urmă astfel călătoria în bubuituri de tun, Lauterer făcù observațiunile necesare pentru ridicarea unei hărți amănunțite a Dunărei între Belgrad și Rusciuc. Călătoria dintre aceste două orașe se face în zilele noastre în 33 de ore; Herbert o făcù în 17 zile și jumătate, și acest timp fu suficient pentru alcătuirea hărții în chestiune.

Această hartă, despre care am vorbit și aiurea (1), se compune din 11 planșe ușor colorate, din cari primele 7 au dimensiunile $53^1/_2\times 37$ cm, iar ultimele 75×27 cm; cu toate arătările din titlu (2), scara hărții, adică proporțiunea ei față de realitate, este greu de stabilit din cauza marilor inexactități ce conține: ea poate fi aproximativ 1:100.000 sau 1: 126.000. Din legenda aflătoare pe prima planșă se vede că harta conține în afară de fluviu: 1) orașele, 2) palancele turcești, 3) mânăstirile românești, 4) redutele romane, 6) vechile turnuri romane, 7) posturile de grăniceri austriaci, 8) barajele făcute în fluviu pentru prinderea morunilor, 9) punctele unde vasele s'au oprit noaptea, 10) idem, unde s'a schimbat echipajul, 11) locurile unde călătoria a fost oprită din cauza lipsei de vânt și 12) mersul călătoriei, indicat printr'o linie punctată. In afară de lucrurile indicate în legendă harta conține încă în 3 puncte lățimea fluviului, adică *a)* lângă și mai sus de Oreava, 550 Klafteri (3); *b)* asemenea, lângă Nicopole, 420 kl., și *c)* asemenea, lângă Sistov, 650 kl. Este greu de crezut că în cursul acestei călătorii Lauterer n'ar fi făcut sondaje ; pe hartă însă nu se găsește însemnat nici unul.

Privită din punctul de vedere al execuțiunii tehnice harta lui Lauterer prezintă un număr de defecte, din cari unele sunt imputabile autorului, pe când altele cad în sarcina împrejurărilor și a metodei de lucru întrebuințate, dar cari în orice caz arată că, deși lucrată cu atențiune, această hartă erà inferioară lucrărilor carto-

(1) V. amintitul nostru memoriu la p. 25.

(2) Titlul complet este: «*Plan des Donau-Stroms vom Zemlin bis Ruszug. Mit allen seinen Inseln, Sand Bäncken, Mühlen, Stein Klippen, Stöcken, Wirbeln und übrigen gefährlichen Passagen, nebst dem daran gränzenden verschiedenen Ufern und Ortschafften, mit allem sich dahin ergiessenden Flüssen und Bächen aufgenommen im Monath August 1779 durch das Pontonier Commando welches den Kay: Konig: Herren Internuntius Baron von Herbert abgefuhret hat. Jos: Maas Stab von 5 Meilen oder 20.000 Wiener Klafter;* urmează legenda.

(3) Un Klafter vienez are 1.89 metri.

grafice cari se executau atunci în Austria; față de felul cum se lucrau «hărțile Iosefine» (1), această inferioritate devine și mai evidentă, după cum se constată din confruntarea planșei I (2) dela sfârșitul acestei lucrări cu planșa următoare, care reprezintă o parte din harta ridicată de sublocotenentul Mihanovici la 1783 și executată după formula și în chipul hărților Iosefine. Intâiul lucru care surprinde la Lauterer este neglijarea completă a terenului, adică reprezintarea defectuoasă și cu totul insuficientă a malurilor fluviului, lipsa de înfățișare a dealurilor și a văilor, a pădurilor, drumurilor și a celorlalte elemente topografice indispensabile; apoi vine lățimea exagerată a fluviului, care e aproape îndoit de lat cât ar fi trebuit, și în sfârșit execuțiunea grafică învechită, cu satele în general reprezentate printr'un punct colorat, cu unele târguri zugrăvite în perspectivă, ca niște vederi, și cu inscripțiuni așternute cu o caligrafie ieșită din uz.

Dar defectul principal e inerent chiar metodei de ridicare a hărții. Ca să-și poată alcătuì lucrarea în timpul scurt al unei călătorii și mai ales fără de a deșteptà atențiunea autorităților turcești, Lauterer nu poate ridicà semnale, nici face o triangulațiune; el trebuià să se mărginească de sigur a urmărì pas cu pas, în tot cursul călătoriei, deviațiunile unei busole și a notà acele deviațiuni. Spre acest sfârșit, el nu dispuneà decât de un instrument încă imperfect, în care acul magnetic, așezat pe un pivot rudimentar, rămâneà influențat de orice massă de fier deplasată întâmplător în apropierea instrumentului și n'aveà decât o sensibilitate foarte relativă. Defectele busolei se resfrângeau deci în chip de neînlăturat asupra întregei lucrări: acolo unde coturile fluviului erau scurte și bine pronunțate, spre pildă în regiunea Vârciorova-Lom Palanca, busola arătà destul de bine inflexiunile traseului, pe când în regiunea în care deviațiunile erau nesimțite pe distanțe mici, adică dela Lom Palanca la Rusciuc, instrumentul nu înregistrà cu destulă preciziune toate schimbările, astfel încât figurarea traseului pe hartă a ieșit greșită și destul de diferită de realitate. Oricare ar fi defectele ei, lucrarea lui Lauterer este prima hartă a Dunărei dela Orșova la Rusciuc, care să se fi făcut dela Marsigli încoace, și în acelaș timp prima hartă de navigațiune a acestei părți a Dunărei; cu toate im-

(1) V. citatul nostru memoriu la p. 15—17.

(2) Această planșă reprezintă o parte din planșa a IV-a a hărții lui Lauterer; originalul, oblong, are 52.6×37 cm; partea reprodusă are pe original 26.5×25.5 cm. Partea lăsată se găsește spre stânga și reprezintă cursul fluviului între Banat și Serbia.

perfecţiunile constatate, ea rămâne, împreună cu descrierea ei, o lucrare serioasă care merită să fie mai bine cunoscută.

Intors în Klosterneuburg către mijlocul lui Octomvrie 1779, Lauterer se puse îndată să redacteze rapoartele privitoare la călătoria făcută, adică jurnalul călătoriei şi descrierea porţiunii din fluviu ridicate de dânsul; am reprodus mai departe din aceste două lucrări, părţile privitoare la Ţara-Românească.

In timpul călătoriei făcute împreună Herbert avusese timpul să cunoască mai de aproape pe Lauterer; preţuise desigur sârguinţa acestuia, şi cum dorià să dobândească informaţiuni mai precise asupra ţerilor române, scrise, înainte încă de a ajunge la Belgrad Impăratului, rugându-l să încuviinţeze ca după terminarea misiunii lui, care erà de a conduce pe internunţiu la Constantinopole, Lauterer să fie însărcinat să se întoarcă în patrie, trecând prin ţerile române, adică călătorind dela Constantinopole până la Kilia Nouă pe mare, dela Kilia Nouă urcând cursul Dunărei până la gura Prutului, din acest punct urcând dealungul acestui râu până la Iaşi şi dela Iaşi trecând munţii spre Braşov. Impăratul primì propunerea, cât şi acest plan de călătorie întocmit de Herbert, şi îndată Cancelaria imperială, cât şi Hofkriegs' Rath-ul, întocmiră nişte instrucţiuni, pe cari le reproducem în anexă (1), pentrucă ele arată limpede ce anume dorià să ştie la 1779 Curtea austriacă despre o parte din ţerile noastre.

După cum se constată din acel act, informaţiunile dorite de Impărat erau de ordin economic, politic şi militar. In privinţa Mării Negre dorià ştiri asupra felului călătoriei dela Constantinopole până la gurile Dunărei, amănunte despre vasele cari umblau pe mare, despre porturile şi adăposturile de pe ţărmuri; apoi informaţiuni asupra comerţului maritim şi a populaţiunii de pe maluri. In privinţa Dunărei şi a călătoriei până la Galaţi voià să ştie numărul şi felul braţelor Dunărei, lăţimea lor, mărimea insulelor, natura pământului şi a vegetaţiunii, felul populaţiunii, numărul şi natura aşezărilor, felul vitelor, plus o informaţiune politică: dacă populaţiunea creştină din partea locului erà foarte devotată Turcilor. Pentru regiunea Prutului care, spun instrucţiunile, străbate cea mai bună parte a Moldovei, instrucţiunile devin mai amănunţite; acum se cer informaţiuni despre populaţiune, creşterea ei, intenţiuni şi aspiraţiuni, felul traiului, Turcii din ţară, felul şi mărimea localităţilor; apoi,

(1) Vezi anexele No. 1 şi 2 dela p. 695.

organizarea politică, sentimentele locuitorilor față de Poartă, veniturile Domnului, tributul; în sfârșit informațiuni economice: natura pământului, cultura lui, bogății minerale, vitele și prețul lor, pădurile, drumurile și comerțul. Pentru regiunea Iași-Brașov instrucțiunile cer numai informațiuni privitoare la geografia militară; în sfârșit se impune căpitanului să țină un jurnal de călătorie în regulă și mai ales să noteze în zile și ore distanțele parcurse în tot timpul călătoriei. Aceste instrucțiuni și cuvenitul ordin de a face călătoria s'au trimis lui Lauterer prin curier la 16 August la Adrianopole (1).

Când colonelul Magdeburg care, după cum am văzut, cunoșteà bine pe Turci, ca unul ce făcuse atâtea călătorii clandestine prin Imperiul otoman, luă cunoștință de ordinul și de instrucțiunile trimise subordonatului său, el înaintă îndată autorității superioare o întâmpinare, pe care o dăm de asemenea în anexă (2), pentrucă ea arată primejdiile la cari s'ar fi expus atunci acela care ar fi voit să călătorească în chip neobișnuit prin țerile române. Magdeburg arată că dela ultimul răsboiu cu Rușii, Turcii devenise atât de bănuitori, încât în cuprinsul stăpânirii lor nici un călător nu s'ar puteà abate dela drumul mare fără cele mai mari pericole; itinerariul prescris lui Lauterer e atât de neobișnuit și de straniu, încât acesta ar fi mereu expus să fie oprit în cale și, după obiceiul turcesc, suprimat fără multă vorbă. Dacă slujba Impărătească cere facerea unei explorări a Dunărei întregi, a coastelor Mării Negre și a Prutului până la Iași, o atare cercetare s'ar puteà face sub pretextul unei călătorii comerciale, coborîndu-se Dunărea până la Kilia pe unul din vasele de comerț ale Baronului Fries (3); dela Kilia la Constantinopole s'ar puteà călătorì cu un vas turcesc, iar dela Constantinopole reîntoarcerea ar

(1) Ambele în Arhiva Răsboiului din Viena, Hofkriegsrath, sub 1779—39—243.

(2) Vezi anexa No. 3 dela p. 698.

(3) Acesta erà un financiar vienez, care a jucat un mare rol în desvoltarea exportului austriac; el făceà felurite negoțuri rentabile în Imperiul otoman și se îmbogățise speculând asupra talerilor austriaci, cari sunt și astăzi foarte apreciați în Orient. Pe la 1779—1783 Fries posedà lângă Rusciuc o mare instalație pentru spălatul și vopsitul lânii, și făceà de sigur comerț și cu Țara-Românească; instalația lui dela Rusciuc semănà mai mult cu o fortăreață. Suess *(op. cit.)* arată că Fries ar fi trimis la 1777 un vas cu mărfuri austriace pe Dunăre în Marea Neagră, dar nu arată de unde a luat această informațiune, despre care ceilalți scriitori n'au nici o știință. Numeroasele erori și contraziceri din articolul lui Suess ne îndreptățesc să nu punem nici un temeiu pe această știre necontrolabilă.

urmà să se facă pe uscat, pe drumul cel mare care duce prin Silistra și Galați până la Iași. In urma acestora s'a trimis lui Lauterer la Adrianopole de urgență (1) ordinul de a se conformà întocmai povețelor cuprinse în întâmpinarea lui Magdeburg; dar curierii nu-l găsiră acolo, căci în lipsa unor instrucțiuni cari nu-i sosiră la timp, Herbert îl concediase în Rusciuc și căpitanul se întorsese cu pontonierii săi prin Țara-Românească la Schupanek, iar proiectul de cercetare a gurilor Dunărei și a Moldovei rămase deocamdată uitat.

In această stare se aflà cunoașterea fluviului, când o nevoie de ordin economic silì cercurile austriace să dea Dunărei o atențiune mai mare.

In cursul veacului al XVIII-lea se desvoltase în Austria, mai ales grație neobositelor stăruințe ale Mariei Teresiei, o industrie foarte înfloritoare, creată și mănținută prin tot felul de încurajări și scutiri, prin tarife vamale foarte urcate și în general prin măsurile cari caracterizau un sistem economic net protecționist (2). Mulțumită acestor măsuri industria se desvoltă repede, dar produsele ei erau adesea de calitate inferioară și mai scumpe decât produsele similare străine(3). Negustorii se feriau de ele (4), pentrucă clientela preferà mărfuri străine, și proprietarii de fabrici, printre cari se găsiau ca și astăzi reprezentanții cei mai bogați ai nobilimii, asaltau autoritățile cu plângerile lor. Din partea stăpânirii aveau neîndoelnic tot sprijinul, căci totul erà îndreptat spre proteguirea industriei naționale; statul însuș posedà mai multe fabrici, între cari renumita manufactură de porțelan din Viena. De altfel în tot cursul domniei lor atât Maria Teresia, cât și Iosif II, arătară cel mai mare interes industriei și comerțului; în timpul lor s'a lucrat cu încordare la facerea șoselelor, a așà numitelor «drumuri împărătești»; tot atunci se făcură lucrări pentru îmbunătățirea cursului apelor navigabile și se luă în studiu construirea mai multor canaluri (5). Impărăteasa nu încetă să subvenționeze toate încercările comerciale, să acorde prime de export, să înființeze consulate; în sfârșit sacrificiile de tot felul făcute dela 1730 încoace pentru ridicarea Triestului ca port comercial formează unul din capitolele cele mai interesante ale isto-

(1) La 28 August. Arhiva Răsboiului din Viena, Hofkriegsrath, sub 1779—39—208.
(2) Beer, *Die österreichische Handelspolitik unter Maria Teresia (op. cit.)*, p. 1.
(3) Acelaș, la p. 9.
(4) Acelaș, tot acolo.
(5) Acelaș, p. 4—6.

riei comerţului austriac (1). Dar construirea drumurilor mergeà, din diferite cauze, prea încet (2); exportul prin Triest erà foarte slab, căci Austriacii nu construiau vase solide, capabile de a înfruntà furiile mării; pe pieţele orientului îi concurau Olandezii, Francezii şi Englezii cari câştigase dejà o poziţiune puternică, şi mai ales Grecii şi Armenii (3); în sfârşit comerţul maritim îl stânjeniau rău de tot carantinele (4). Atunci se gândiră, pentru exportul lor, la Dunăre, pe care Turcii importau dejà o parte din mărfurile lor în ţerile atârnătoare de coroana austriacă.

Este incontestabil că pentru comerţul austriac Dunărea erà în veacul al XVIII-lea un instrument de export unic. Acest fluviu, al doilea în Europa ca lungime, dar neîndoelnic întâiul ca importanţă, are o lungime de 2.856 kilometri, din cari 612 cad în Germania, 357 în Austria, 937 în Ungaria şi 950 în România (5), şi cuprinde un basin de 817.000 kilometri pătraţi. Dunărea e navigabilă dela Ulm, aflător la 227 km. de obârşie; pe malurile ei sunt aşezate 72 de oraşe şi 371 de localităţi mai mari. Dar în afară de cursul ei propriu, Dunărea mai primeşte un număr de afluenţi cari străbat aproape toate ţerile Impărăţiei austriace şi din cari cei mai importanţi sunt: 1) Altmühl, 195 km, din cari 30 navigabili; 2) Inn, 504 km, din cari 206, şi afluentul său Salzach, cu 311 km, din cari 43 navigabili; 3) Traun, 178 km, din cari 97 navigabili; 4) Ens, 206 km, cu 31 km navigabili, 5) March, 345 km, din cari 155 navigabili, 6) Raab, 274 km, din cari 141 navigabili, 7) Waag, 371 km, din cari 134 navigabili; 8) Drau, 749 km, cu 610 km navigabili, şi afluentul său, Murr, 445 km, din cari 322 navigabili; 9) Tisa, cel mai mare afluent, cu 1.372 km, din cari 1.200 navigabili; Mureşul, care se varsă în Tisa, are şi el 885 km, din cari 365 navigabili; în Tisa se terminau şi două canaluri; *a)* canalul Bega, terminat în 1777, care uneşte Timişul cu Tisa, şi *b)* canalul Franz, terminat după 1793, care uneşte Tisa cu Dunărea; 10) Sava, 912 km, din cari 779 navigabili, şi afluenţii ei: *a)* Kulpa, 334 km, cu 160 km, navigabili; *b)* Verbas, 210 km, din cari 140 navigabili,

(1) Beer, *op. cit.*, p. 36—55.
(2) Acelaş, p. 4—5.
(3) Idem, p. 79—83.
(4) Ibidem.
(5) *Die Donau und ihre volkswirthschaftliche Bedeutung.* Referat des Kämmerrathes *Iosef M. Wolfbauer,* erstattet an die nieder-österr. Handels und Gewerbekammer (in Wien). Wien 1880, in-8°, p. 17—81.

c) Bosna, 290 km cu 90 km navigabili, şi *d)* Drina, 400 km, din cari 190 navigabili; 11) Timişul, 430 km, din cari 320 navigabili, 12) Morawa, 338 km, cu 200 km navigabili şi 13) Prutul, peste 1.000 km, din cari 903 km navigabili (1). Pe malurile acestor afluenţi se găsiau iar 62 oraşe şi 295 localităţi mai mari. Suma lungimilor acestor afluenţi e de 10.047 km, din cari 6.466 km navigabili, şi dacă la acest rezultat adaugem lungimea Dunărei (2.856 km, din cari 2.633 navigabili), căpătăm o lungime totală de 12.907 km, din cari 9.099 km navigabili, la cari s'ar adaoge şi părţile flotabile ale acestor ape. Este adevărat că din afluenţii mai sus arătaţi câţivà, adică râurile Verbas, Drina, Morawa şi Prutul străbăteau ţeri supuse Sultanului, astfel încât nu puteau fi utilizate de Austriaci; dar lungimea lor e în total de 2.238 km, cu 1.523 km navigabili, astfel încât 10.665 km, cu 7.576 km navigabili, stăteau la dispoziţia Austriacilor pentru scurgerea mărfurilor lor în ţerile Imperiului otoman.

Pentru utilizarea acestui minunat drum comercial Austriacii erau însă foarte slab pregătiţi, căci vasele lor erau cu totul insuficiente; până încoace în secolul al XIX-lea navigaţiunea austriacă se slujià pe Dunăre de vase cari se pot reduce la următoarele tipuri: *a)* Kehlheimer, numite astfel după portul bavarez Kehlheim, unde se construiau mai cu deosebire; acestea aveau în mediu 46 metri lungime, 7 m lăţime, şi 1.66 m adâncime; *b)* Gamseln, cu 33 m lungime, 6 m lăţime şi $1^1/_2$ m adâncime; şi *c)* Plötten, cu 23 m lungime, 5 m lăţime şi 1.16 m adâncime. Aceste vase, puţin adânci, transportau între 50—90 tone; cele mai mici luau uneori şi călători. In general vasele erau puţin solide, construite din lemn moale, şi destinate numai a coborî cursul apei; odată ajunse la destinaţie ele se vindeau pe loc, pentrucă nu puteau ridicà curentul fluviului. Pentru această din urmă navigaţiune se construiau vase cevà mai solide, numite Hochenauer sau Klobzillen, de dimensiunile tipului «Kehlheimer», şi altele mai mici, numite Schwimmer, cari erau şlepuri; ele urcau cursul apei cu tracţiune animală. Aceste vase se construiau în toate porturile mai mari ale Dunărei, mai ales la Ulm,

(1) In privinţa Prutului cele mai multe publicaţiuni dau date cu totul greşite, inferioare realităţii. Astfel *Marele Dicţionar Geografic* îi dă în totul 750 km, din cari 600 km în România, pe când Prutul românesc singur, dela Mamorniţa la Dunăre, are 750 km. Datele noastre sunt luate din referatul Ministrului Afacerilor Străine către Consiliul de Ministri, No. din 15 Noemv. 1901, publicat în broşura *„Acte relative la Prut"*, tipărită de Ministrul Afacerilor Străine. Bucureşti 1902, in-4°.

Kehlheim, Regensburg și Passau; durata construcției erà de 10—20 zile, și costul lor de 300—600 fiorini (1). Când Ami Boué călătorì, pe la 1840, prin Imperiul otoman, el găsì pe Dunăre aceleași vase, Kehlheimer, numite și Waitzzielen, despre cari spune (2) că erau zugrăvite în dungi albe și negre, că aveau în general 140 picioare lungime și $4^1/_2$—5 picioare (3) adâncime, și că puteau transportà între 5 și 6 mii de chintale.

Obiceiul de a construì vase slabe, lucrate din lemn moale, erà o piedică serioasă pentru navigațiune și pentru comerț; încă de pe la 1760 se iviră propuneri de îndreptare. La 1765 și la 1777 Împărăteasa se ocupà personal de această chestiune (4); constructorul Heppe din Mainz fu chemat la Viena și însărcinat să lucreze vase mai rezistente (5): cu unul din vasele lui făcù Lauterer la 1774 călătoria de încercare amintită mai sus. La 1768 un căpitan de marină, von Bartling, propuse un tip de vas nou, ce urmà să se construească din lemn de stejar (6); la 1773 Kleemann, într'o scriere tradusă din italienește, atinse aceeaș chestiune (7); dar rutina fu mai puternică și totul rămase în starea știută.

Nu numai ameliorarea navigațiunii, dar și idea unui export pe Dunărea de jos începù să preocupe cercurile austriace; în Ianuarie 1775 cancelarul Kaunitz scrise internunțiului Thugut la Constantinopole, cerându-i să obțină dela Poartă pentru supușii austriaci libertatea navigațiunii pe întreaga Dunăre și pe Marea Neagră, și revenì asupra acestei chestiuni în cursul lunii următoare (8). In luna Aprilie a aceluiaș an el comunicà lui Thugut că din înaltă poruncă s'a convocat o comisiune însărcinată să cerceteze cum s'ar puteà întemeià în împrejurările actuale un comerț avantajos cu Poarta și Rusia, spre Marea Neagră; comisiunea fiind de părere ca înainte de toate să se strângă de urgență informațiuni amănunțite asupra

(1) Kausler Fr. v., *Versuch einer militärischen Recognoscirung des gesammten Gebietes der Donau...* Freiberg 1835, in-8°, p. 14 și Wolfbauer, în referatul său către Camera de comerț din Viena *(op. cit.)*, p. 116.

(2) Boué A., *La Turquie d'Europe.* Paris, 4 vol in-8°, III, p. 148.

(3) Un picior de Paris aveà 32 centimetri.

(4) Beer, *op. cit.*, nota 199 dela p. 186.

(5) Ibidem.

(6) Von Bartling, *Erster Brief über die Donau-Commerzschiffahrt, von dem K. K. Schiff- und Bruckhauptmann C. S. von Bartling.* Wien, Trattner, 1768, in-8°.

(7) *Briefe über die Schiffahrt und Handlung in Ungarn, Slavonien u. Kroatien, geschrieben auf einer Reise in diesen Ländern im Jahr 1773* (Prag 1783, in-8°).

(8) *Doc. Hurm.*, VII, 118—121 și 135.

împrejurărilor locale, s'a hotărît trimiterea câtorvà persoane competente în ale comerţului, cari să coboare Dunărea până la Chilia Nouă, trecând apoi prin Crimeea la Constantinopole, şi să observe potrivit instrucţiunilor primite toate cele de trebuinţă. Kaunitz mai cereà lui Thugut să facă totul spre a asigurà reuşita acelei expediţiuni care, după cum se va vedeà din cele următoare, nu a avut loc (1).

Indrumarea unui export austriac pe Dunăre şi întemeiarea unor legături comerciale serioase cu ţerile aşezate dealungul Dunărei şi pe malurile Mării Negre erau de altfel chestiuni asupra cărora diferite scrieri atrăsese de mai mult timp atenţiunea (2), şi pe cari nevoile crescânde ale industriei le făceau tot mai acute. Comerţul pe care Austria îl făceà pe la 1780 cu Turcia erà curat ridicul: în 1778—79 exportase pentru 241.773 fiorini şi importase pentru 1.328.337 fl., astfel încât balanţa comercială îi erà hotărît nefavorabilă; comerţul cu ţerile române nu erà mai înfloritor: importà pentru 4—500.000 taleri şi exportà prin Transilvania mărfuri pentru 60—70.000 fiorini (3). Acest din urmă trafic erà stânjenit desigur de distanţele enorme pe cari transporturile făcute pe uscat trebuiau să le străbată din centrele industriale austriace, din Boemia, din Viena şi din Stiria, până în ţerile române. Cu înfiinţarea unui export regulat pe Dunăre această piedică ar fi dispărut ca prin farmec, căci mărfurile ar fi călătorit sigur, repede şi fără stricăciuni. Şi mărfuri pentru îndestularea cerinţelor ţerilor turceşti produceà Austria cu prisosinţă.

Asupra produselor austriace susceptibile de a fi desfăcute în ţerile noastre, pe coastele Mării Negre şi în Turcia, mai multe scrieri ne dau date interesante; un publicist vienez dela sfârşitul secolului al XVIII-lea ne-a lăsat în această ordine de idei câtevà lucrări destul de bine alcătuite (4); în zilele noastre Adolf Beer, membru al Academiei de ştiinţe din Viena, s'a specializat în cercetarea politicei, mai ales economice, a Austriei sub Maria Teresia şi sub

(1) *Doc. Hurm.*, VII, 155.

(2) Cf. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens.* Wien 1781—1782, 3 vol. in-8o, în t. III, p. 419, nota dela p. 423, şi p. 421—483 passim.

(3) Sulzer, III, p. 423—426. Un taler valorà 2 fiorini.

(4) I. M. Schweighofer, a) *Versuch über den gegenwärtigen Zustand der oesterreichischen Seehandlung.* Wien, Baumeister, 1783, in-8o; b) *Grösse der Handlung unter Joseph* II, Wien, Rötzl, 1782, in-8o; c) *Abhandlung von dem Kommerz der oesterreichischen Staaten...* Wien, S. Hartl, 1785, in-8o.

Iosif II (1). Mai bine decât dânșii ne lămurește asupra acestui punct o publicațiune din 1785, dată la lumină din înalt ordin, și vizibil destinată a încurajă exportul spre Imperiul otoman. Publicațiunea despre care vorbim poartă titlul: *Handlungseinverständniss zwischen dem Kaiserl. Königl. Hofe und der ottomanischen Pforte,* etc. (2) și conține o introducere în care se dau amănunte asupra modalităților în cari s'ar puteà intreprinde afaceri comerciale în Turcia; apoi cuprinde textul convențiunilor comerciale turco-austriace și la sfârșit un lung catastif de mărfuri, cu prețurile lor, intitulat: «Preisstabelen einiger der Erbländischen Fabrikenerzeugnisse, zur Erleichterung und bequemer Uebersicht des Handels mit der Türkei». Potrivit acestui tablou mărfurile potrivite pentru export erau următoarele:

1) Produse miniere: plumb, cositor, argint viu, arsenic, vitriol, aramă, alamă, fier și sârmă de diferite feluri, în totul 43 de articole; 2) Obiecte de porțelană din renumita manufactură imperială dela Viena: 20 de modèle de servicii de masă, servicii de cafeà, 16 modèle de farfurii, saladiere, castroane, 18 feluri de cești; toate aceste albe, colorate albastru sau decorate în colori, și între ele, cești și alte articole făcute anume după gustul turcesc; în sfârșit figurine și grupe, de asemenea albe sau decorate; 3) Oglinzi de toate mărimile, anume arătate în *zoli;* 4) Ceaprazerie și sârme de aur, argint și aramă suflată, 49 de articole; 5) Sticlărie comună, geamuri, sticle și pahare de toate mărimile, apoi cristalerie din renumitele fabrici ale Boemiei, și candelabre și lustruri de cristal; 6) Fierărie și oțeluri de Stiria, precum: cercuri, tablă, oțel bătut, oțel turnat, cuțite, coase (cu cari se făceà dejà un enorm comerț în orient), seceri, lanțuri; 7) Sârmă și cuie de toate dimensiunile; 8) Obiecte de fontă: oale, linguri, tingiri, vase, cane, lighene și

(1) Adolf Beer, *Die oesterreichische Handelspolitik unter Maria Theresia und Josef II*, Wien 1898, in-8°; *Die handelspolitischen Beziehungen Oesterreichs zu den deutschen Staaten unter Maria Theresia.* Wien 1893, in-8°; *Studien zur Geschichte der oesterreichischen Volkswirthschaft unter Maria Theresia.* Wien 1894, in-8°; *Die orientalische Politik Oesterreichs seit 1774.* Prag 1883, in-8°.

(2) *Handlungseinverständniss zwischen dem Kaiserl. Königl. Hofe und der ottomanischen Pforte zum Vortheile der oesterreichischen Handlung unter dem Namen Sined oder Einverständniss geschlossen den 24 Hornung 1784. Nebst einem Anhange der früheren, die oesterreichische Handlung in dem türkischen Gebiete begünstigende Verträge, und des Handlungstraktats zwischen Russland und der Pforte von 10 Junius 1783. Auf höhere Veranlassung herausgegeben.* Wien 1785, Hartl, in-8° mic. Redacțiunea titlului e echivocă, căci «Senedul» nu erà un tratat, ci o declarațiune unilaterală.

sobe de fier, toate vopsite sau lăcuite, în total 57 de articole; 9) Nasturi de metal, de toate formele; 10) Alămărie lucrată, adică sfeşnice de felurite mărimi şi modèle, lămpi, piuliţe, verigi, ceainice, greutăţi pentru cântare, clopote, clopoţei, sârmă de alamă, strune, balanţe, etc.; 11) Ace de diferite mărimi şi ace speciale pentru diverse meserii; 12) Lăzi şi cutii de lemn, rotunde şi dreptunghiulare ori lucrate la strung, albe sau vopsite, pentru toate trebuinţele posibile; 13) Jucării pentru copii, de lemn strujit sau sculptat, între cari fluere, cărucioare, leagăne, arme, animale etc., de diferite mărimi; numai specificarea jucăriilor cuprinde peste 150 de articole; 14) Panglici de toate calităţile; 15) Ţesături de bumbac, albe sau colorate, vreo 25 de calităţi vândute în bucăţi de câte 16 coţi; apoi tapete, şervete, învelitori de pat, batiste, tòrturi şi fire, etc.; 16) Ţesături de lână, adică tòrturi de toate colorile, flanele, camelot, satinuri, serge, în total 200 de articole; 17) Pânzeturi de toate felurile, lucrate mai ales în Boemia: canevas, damasc, şervete, muselină, fire, tòrturi, toate simple ori combinate cu mătase; 18) Ţesături de bumbac imprimate, produse de o fabrică specială; 19) produsele unei fabrici de muşamale şi pânză ceruită; 20) pietre semipreţioase din Boemia: granate, topaze, hiacinte, opaluri, berile, cornaline, etc., şlifuite în diferite chipuri şi 21) produsele unei fabrici de bonăterie din Boemia (ciorapi, mânuşi, etc.) (1).

Pentru susţinerea acestui export, cercurile conducătoare se gândiră şi la numirea unor consuli, mai ales în ţerile române. In porturile occidentului, în Cadix, Lisabona, Neapole, Veneţia, Genua şi aiurea, Austria întreţineà de pe la 1752 consuli, unii plătiţi, alţii onorifici, toţi însă cu caracter hotărît de agenţi comerciali, îndatoriţi mai ales să privigheze afacerile comerciale şi chestiunile sanitare (2). Şi în ţerile române fu vorba să se numească un consul, dar chestiunea nu începù să se discute serios decât pe la 1780, căci unii se întrebau încă dacă un asemenea consul ar fi sau nu util (3). Sulzer, care fusese însărcinat cu facerea unui raport privitor la înlesnirea comerţului austriac în principate, discută cu multă prolixitate această chestiune, arătând că numirea unor consuli ruşi

(1) v. şi introducerea publicaţiei «*Handlungseinverständniss*»; Berr, *Die oesterr. Handelspolitik (op. cit.)*, passim; Schweighofer, mai ales în «Abhandlung» *(op. cit.)*, la p. 356—363 şi 53—111; Sulzer, III, 421—483; şi Raicevich, la p. 58—61 a ediţiei din Viena, despre care v. mai departe nota 5 dela p. 569.

(2) Beer, *op. cit.*, p. 47—48,

(3) Sulzer, *op. cit.*, III, 436.

erà iminentă, și insistă asupra luptelor duse de Rusia spre a-și asigurà libertatea navigațiunii pe Marea Neagră și libertatea comerțului în Imperiul otoman; prin tratatele anterioare Austria și-a asigurat drepturi similare, și totuș nu face nimic spre a și le valorificà. Numirea unor consuli austriaci este indispensabilă, căci în instalarea consulilor ruși vedeà direct înmormântarea comerțului austriac din țerile române. Dificultăți erau de sigur: le vedeà mai ales în opozițiunea Domnitorilor cari, monopolizând pentru dânșii comerțul mai multor articole, n'ar fi suferit o stânjenire a afacerilor lor; o vedeà încă în greutatea de a se găsì o persoană care să cunoască bine comerțul și țerile române, apoi resursele acestor țeri, obiceiurile locale, în sfârșit limbile greacă, turcă și franceză, etc. Sulzer stabilià pentru un asemenea consul un întreg program de activitate, alcătuit cu multă pricepere, și sfârșește spunând că într'o asemenea numire el vede singura scăpare a comerțului austriac din țerile române, bine înțeles dacă s'ar găsì omul care să întrunească toate calitățile cerute pentru această însărcinare (1).

Astfel stăteau lucrurile, când o mare casă de comerț austriacă din Constantinopole, firma Willeshofen & Comp., care făceà afaceri cu schelele Levantului și care își înființase în ultimul timp o sucursală în Viena, se oferì se facă o expedițiune comercială pe Dunăre, ducând produse austriace spre vânzare la Cherson și la Constantinopole (2). La 5 Decemvrie 1781 Willeshofen înaintă Impăratului un memoriu, în care îi expuneà amănuntele planului conceput (3); Impăratul primì propunerea cu bucurie, căci printr'o serie de decrete (4) încuviință propunerile făcute, exprimându-și satisfacțiunea și promițând lui Willeshofen protecțiunea Imperială. Impăratul mai dispuse să se acorde firmei petiționare felurite înlesniri pentru această călătorie și ordonà să se dea Ministrului austriac din Petersburg și Internunțiului din Constantinopole instrucțiuni, ca dânșii să facă tot posibilul spre a asigurà reușita intreprinderii. In urma acestora Willeshofen aduse printr'o circulară (5) acest rezultat în-

(1) Sulzer, III, 436—483, passim.

(2) Schweighofer, *Versuch (op. cit.)*, p. 44; *Abhandlung (op. cit.)*, p. 343.—*Vorschläge zur Erleichterung und Erweiterung der innländischen Schiffahrt uud des Handels in dem Erb Kaiserthum Oesterreich*, etc. Wien 1810, in-8°, p. 49 seq.

(3) Arhiva Răsboiului din Viena, Hofkriegsrath, sub 1781-D, 2.599.

(4) Din 8 și 17 Fevruarie și din 30 Martie 1782; cf. Wolfbauer, *op. cit.*, la p. 207, unde cel din urmă e tipărit în întregime; data acestui ultim decret e de sigur greșită, căci actul nu poate fi decât din Ianuarie sau Fevruarie 1782.

(5) Vezi textul circulării în Wolfbauer, *op. cit.*, p. 208.

bucurător la cunoştinţa altor case de comerţ, arătând că, în urma bunei voinţe manifestate de Impărat, a luat măsurile necesare ca în luna Maiu să aibă gata un vas solid, capabil de a transportà o încărcătură de o mie de centneri (1), pe care îl va încărcà cu produse ale industriilor austriace, şi care va fi apoi condus de navigatori încercaţi până în Marea Neagră, unde şeful casei va luà personal mărfurile în primire, spre a le desface la Cherson. Circulara oferià în sfârşit serviciile casei, care se declarà dispusă să iea mărfuri în depozit spre a le vinde fie în comision, fie pe propria ei socoteală, rămând ca răfueala să se facă mai târziu.

Pentru conducerea acestui transport pe Dunăre erà nevoie de un navigator priceput; Willeshofen cerù dela început chiar Impăratului să încuviinţeze ca vasul să fie condus de căpitanul Lauterer, care mai călătorise pe Dunăre conducând pe internunţiul Herbert până la Rusciuc, şi spre acest sfârşit se rugă să se acorde lui Lauterer cuvenita învoire, şi un congediu de 9 luni (2); mai cereà încă detaşarea câtorvà pontonieri pentru paza vasului (3).

Impăratul şovăì: la început încuviinţă cererea (4), apoi o respinse (5); dar negustorul erà abil: se gândì să intereseze direct Curtea la reuşita intreprinderii sale şi astfel cerù să i se încredinţeze spre desfacere şi produse ale manufacturilor împărăteşti, adică porţelanerii ale renumitei manufacturi din Viena, apoi ţesături de lână ale fabricei din Linz, oglinzi şi alămării. Impăratul primì cererea şi astfel se încredinţară lui Willeshofen spre desfacere mărfuri în valoare de 25.000 fiorini (6) cu un credit de 18 luni şi cu singura condiţiune de a prezentà bilanţuri amănunţite, din cari să se vadă dacă casa Willeshofen e destul de puternică pentru înjghebarea acestui comerţ cu orientul (7). In urma acestora detaşarea lui Lauterer nu mai suferià discuţie; Impăratul îi acordă cu atât mai mult învoirea, cu cât voià să-i dea pentru această călătorie şi

(1) Un centner aveà o sută de pfunzi vienezi şi echivală cu 56 kilograme.

(2) Arhiva Răsboiului din Viena, Hofkriegsrath, sub 1781-D 2599 şi 1781-D 2634.

(3) Joseph Rechberger von Rechkron, *Geschichte der K. K. Marine*. Wien 1881, in-8°, I, p. 175.

(4) La 5 Dec. 1781; în actele arătate în nota 2) de mai sus.

(5) La 4 Fevr. 1782: actul în Arhiva Răsboiului, Hofkriegsrath, sub 1782-D. 373; acelaş lucru se spune în decretul din «30 Martie» 1782, publicat de Wolfbauer *(op. cit.)*, la p. 207; am arătat în nota 4 dela p. 566, că acest decret nu poate fi decât din Ianuarie sau Fevruarie 1782.

(6) Beer, *op. cit.*, p. 88, şi Suess, *op. cit.*, p. 9.

(7) Beer, la p. 88.

anumite însărcinări. In «Handbillet»-ul din 12 Martie 1782 (1), prin care aducea această hotărîre la cunoștința lui Hadik, Impăratul arată că a încuviințat lui Lauterer facerea călătoriei, cu atât mai vârtos, cu cât numitul urmează a fi însărcinat să observe bine în cursul întregei călătorii toate lucrurile vrednice de luat aminte, adică orașele, cetățile, întăriturile, șantierele de construit vase, etc., urmând să facă despre cele văzute un amănunțit raport (2). In urma acestora căpitanul primi, la 27 Martie următor, ordinul de a face călătoria, cu îndatoririle arătate (3); se vede că Impăratul își reamintise de însărcinarea pe care o dăduse lui Lauterer în 1779, după propunerea lui Herbert.

Impăratul se pasionase pentru chestiunea exportului austriac pe Dunăre și era preocupat să asigure în toate chipurile reușita expedițiunii lui Willeshofen. Instalarea unui consul austriac în principate nu o credea posibilă, căci și Rusia întâmpină, cu tot tratatul dela Cuciuc-Cainargi, greutăți serioase în această direcțiune. In Martie 1782 se hotărî însă să trimită în București o persoană sigură, prevăzută cu felurite scrisori de recomandație, care să îngrijească de afacerile lui Willeshofen și de interesele celorlalți supuși austriaci; în caz de reușită cu această încercare s'ar fi intervenit ulterior pentru recunoașterea formală a unui consul (4). In Iunie următor persoana era găsită; era raguzanul Raicevich. Acesta fusese timp de 7 ani secretarul lui Vodă Ipsilant și preceptorul fiilor acestuia; după fuga beizadelelor Constantin și Dumitru în Transilvania (17 Dec. 1781) dispărù și el din țară, ducându-se la Viena, unde reuși să fie numit agent consular austriac în principate.

In această privință ne dă lămuriri o scrisoare din 11 Iunie adresată de Kaunitz lui Hadik (5), prin care, în urma unei întrebări a acestui din urmă, cancelarul explică scopul real, «die eigentliche Absicht», al trimiterii persoanei știute la București. Pentru sprijinirea intreprinderii lui Willeshofen, care se îndeletnicește cu introducerea comerțului de mărfuri austriace pe Dunăre și pe Marea Neagră, s'a aprobat trimiterea în principate a fostului «Hof-Secretair» Raicevich, care va pleca cu recomandațiuni pentru Domnitorii românii și

(1) Vezi anexa No. 4 dela pag. 700; acelaș lucru în actul din Arhiva Răsboiului, Hofkriegsrath, sub 1782-D. 634.

(2) Actul din Arhiva Răsboiului citat în nota precedentă.

(3) Arhiva Răsboiului, Hofkriegsrath, sub 1782-D. 637.

(4) Vezi anexa No. 8 dela p. 702.

(5) Vezi anexa No. 9 dela p. 703.

cu instrucţiuni speciale, având îndatorirea de a îngriji de multiplele chestiuni interesând supuşii austriaci. Durata acestei însărcinări nu e fixată; ea va ţineà atât cât vor durà afacerile în curs. Cu acest prilej se vor puteà comunicà lui Raicevich toate chestiunile pe cari comandamentul militar din Sibiiu le tratà până acum în scris cu Domnitorul Ţerii-Româneşti, spre a fi susţinute de dânsul oral la Bucureşti, aşà ca Domnii români să se deprindă cu astfel de interveniri verbale, şi în acest chip să s-a pregătească calea pentru viitoarea instalare a unui consul. Scrisoarea lui Kaunitz ne lămureşte deci asupra genezei acestei afaceri, arătând că privigherea intereselor expediţiunii lui Willeshofen nu fusese un simplu pretext, ci cauza iniţială a trimiterii lui Raicevich în principate (1).

Alegerea lui Raicevich nu păreà fericită, căci numitul erà considerat de contimporani ca un om rău şi intrigant (2) şi purtarea lui ulterioară pare a confirmà această părere (3) Nici comandantul militar din Sibiiu, generalul Preiss, n'aveà încredere într'însul, căci se temeà ca Raicevich, care avusese timp de 7 ani mare trecere pe lângă Ipsilant, să nu fi prins prea multă dragoste de Ţara-Românească, spre paguba slujbei împărăteşti (4). Bănuelile lui Preiss nu se adeveriră, căci noul agent fu un vajnic apărător al intereselor austriace. Raicevich e autorul unei scrieri despre ţerile române, pe care a publicat-o anonim şi care a avut mai târziu o soartă curioasă (5).

---

(1) Despre o relaţiune între sosirea lui Raicevich şi călătoria unor vase austriace auzise şi Vodă Caragea; la 9 Iulie 1782 dânsul scrie Sultanului că Raicevich va merge la Semlin «pour prendre, allant par eau, depuis Semlin... jusqu'à l'extrémité de la Valachie, la direction et le soin de batiments qui passeront aux échelles de la Valachie, situées sur le Danube», etc. Cf. *Doc. Hurm.*, VII, 365.

(2) Vezi raportul lui Caragea, citat în nota precedentă.

(3) cf. Urechiă, *Ist. Rom.*, seria 1774—1786, tom. I, p. 207—217.

(4) Vezi anexa No. 11 de la p. 165.

(5) Publicată de mai multe ori: 1) *Osservazioni storiche naturali e politiche intorno la Valachia, e Moldavia.* Napoli 1788, Gaetano Raimondi, in-8°; 2) *Bemerkungen über die Moldau und Wallachey, in Rücksicht auf Geschichte, Naturprodukte und Politik. Aus dem Italienischen des Herrn von Raicevich.* Wien, Kurzbek, 1789, in-8°; 3) *Geschichte, natürliche Beschaffenheit und Verfassung der Wallachey und Moldau. Aus dem Italienischen übersetzt von Herrn Professor Piehl.* Strassburg 1790, in-8°; pare a fi un plagiat al ediţiei de sub No. precedent; mai multe părţi precum şi titlurile capitolelor au fost alterate cu voinţă; în afară de aceasta textul nu e o «Geschichte»; 4) *Viaggio in Valachia e Moldavia con osservazioni storiche, naturali e politiche.* Milano, G. Silvestri, 1822, in-8°; textul nu conţine nici un «viaggio»; după această ediţie a fost făcută traducerea franceză 5) *Voyage en Valachie et en Moldavie, avec des observations*

In ceeace privește expedițiunea lui Willeshofen toate piedicile fiind înlăturate, expeditorii procedară în Viena la imbarcarea mărfurilor, încărcând vasul cu următoarele articole:

41 baloturi de pânzeturi fine și ordinare, flanele, țesături de lână și pânze pentru vele de corăbii; 82 lăzi de porțelănerii, pahare fine și ordinare, oglinzi, alămărie, lame, nasturi, cuțite, puști, tabacheri, țevi; mănuși de piele, lână și de mătase; ceaprazerie de aur și de argint; dantelărie, ciorapi de lână și de mătase, scufii de bumbac, basmale de olandă și de mătase, apoi pânză de in, canavà, țesături de bumbac, panglici, crepe, gaze, pălării; 21 de butoaie cu obiecte de oțel și de fier lucrat, coase, vopsele, oțel și fier brut și plumb (1). In Ungaria se încărcă apoi un al doilea vas cu produse și cu vinuri indigene, astfel încât întregul transport, prevăzut la început de 1.000 de centneri, ajunse să atingă 12.500 (2). Mărfurile fură date pe seama a doi împiegați ai casei expeditoare și în ziua de 11 Iunie 1782 vasul condus de Lauterer părăsì Viena (3); la 30 Iunie ambele vase sosiră la Semlin, de unde

---

sur l'histoire, la physique et la politique; augmenté de notes et additions pour l'intelligence des divers points essentiels. Traduit de l'italien par M. Lejeune. Paris, Masson 1822, in-8°; 6) In *Ist. Rom.*, seria 1774—1786, tom. I, la p. 176 și 217 în note, Urechiă arată că această scriere a mai fost publicată la 1853 de un oarecare Fruttuose Bocchi in Milano sub numele lui Domenico Sestini, și adaugă că nu se poate pronunțà dacă scrierea trebuește atribuită lui Raicevich sau lui Sestini. Nouă chestiunea ni se pare mai simplă: Raicevich erà un agent consular trimis la București cu îndatorirea de a se ocupà în special de chestiunile comerciale; în cartea lui găsim la p. 47—61 asupra comerțului, importului și exportului țerilor române informațiuni mai precise și mai amănunțite decât la Sulzer; apoi descrierea ceremonialului primirii consulului austriac (p. 49), o informațiune despre expedițiunea lui Willeshofen (p. 61), textul senedului din 1784, hrisovul lui Alex. Mavrocordat pentru sudiții armeni și în sfârșit textul beratului (exequaturului) lui Raicevich, adică tot lucruri relative la consuli, la comerțul austriac în principate, și la persoana noului agent consular. Sestini erà un arheolog și numismat iscusit, care s'ar fi lipsit de sigur de astfel de amănunte și de beratul lui Raicevich; de altfel scrierile lui Sestini, privitoare la călătoriile sale în țerile române a) *Viaggio da Constantinopoli a Bucoresti fatto l'anno 1779...* Roma, 1794, in-8°, b) *Descrizione del viaggio fatto da Vienna per il Danubio insino a Rusciuk...* Berlin 1807, in-8°, și c) *Viaggio curioso scientifico-antiquario per la Valachia, Transilvania...* Firenze, 1815, in-8°, sunt prea cunoscute, pentru ca o confuziune să mai fie posibilă.

(1) Schweighofer, *Versuch* (op. cit.), p. 44, și *Abhandlung* (op. cit.), p. 343—4.

(2) Vezi mai departe descrierea Dunărei de Lauterer, la «Sulina». Reamintim că un centner echivalează cu 56 kilograme.

(3) Vezi titlul descrierii Dunărei, alcătuită de Lauterer. Suess, Wolfbauer și toți ceilalți scriitori dau greșit data de 11 *Iulie*.

plecară la 5 Iulie; la 29 Iulie transportul ajunse la Galaţi (1). Acì urmă să se facă transbordarea pe un vas turcesc a mărfurilor hotărîte a fi transportate la Constantinopole, şi descărcarea pe un vas rusesc a mărfurilor destinate a merge la Cherson; prima operaţiune avù loc, dar vasul rusesc neputând sosì decât peste 4 zile, călătorii porniră înainte (2), coborînd Dunărea până la Sulina, unde ajunseră în ziua de 7 August (3). Acolo mărfurile fură mutate pe vasul rusesc «Sfânta Ecaterina», comandat de un Francez, căpitanul Noel Masse (4), care nu putù însă luà întregul transport; în ziua de 15 August acest vas pornì spre Cherson, având pe bord pe Willeshofen, şeful firmei interesate, iar Lauterer rămase în Sulina cu restul încărcăturii, compuse mai ales din vinuri ungare. Peste o lună «Sfânta Ecaterina», se întoarse în Sulina spre a luà rămăşiţa mărfurilor; după descărcarea lor, cele două vase cari făcuse călătoria fură vândute pe loc şi la 25 Septemvrie vasul rusesc porni cu Lauterer la Cherson, unde ajunse pe la sfârşitul lunii (5). In Cherson Lauterer rămase aproape o lună; pe când Willeshofen îşi desfăceà acolo mărfurile cu beneficii neînchipuite, Lauterer ridică un plan al limanului Niprului şi alcătuì o descriere a punctelor Kinburn, Oceakov, Globok şi a cetăţii şi oraşului Cherson; în timpul acesta făcù o călătorie dealungul Niprului şi culese informaţiuni asupra navigaţiunii pe acest fluviu. In sfârşit restul mărfurilor fiind dat în comision unei firme franceze din Cherson, Lauterer pornì însoţit de contabilul lui Willeshofen în ziua de 28 Octomvrie din Cherson spre a se întoarce, de astă dată pe uscat, în patrie.

In cursul acestei călătorii erà să străbată şi Moldova. Pornit la 28 Octomvrie intr'o chibitcă din Cherson, Lauterer ajunse la 2 Noemvrie la Dubăsari; a doua zi trecù Nistrul şi îşi urmă călătoria prin Chişinău spre Iaşi, de unde pornì la 9 Noemvrie spre Botoşani şi Suceava unde ajunse la 11 Noemvrie. Din Suceava trecù prin Cernăuţi, Lemberg, Cracovia şi Olmütz şi după o călătorie de 30 zile ajunse în sfârşit la Viena.

---

(1) Beer, op. cit., nota 209 dela p. 189.

(2) E deci greşită afirmaţiunea făcută de Beer în nota 209 că călătorii ar fi rămas în Galaţi până la 5 August.

(3) Vezi descrierea lui Lauterer.

(4) Schweighofer, *Abhandlung*, p. 345.

(5) E cu totul greşită afirmarea lui Suess (op. cit.), p. 9, că la 18 August Lauterer ar fi sosit în Constantinopole.

Cât timp ţinù călătoria dela Rusciuc înainte, Lauterer alcătuì o hartă a acestei ultime părţi a fluviului, şi o descriere despre care vom vorbì mai departe. Această a doua hartă (1) se compune din 8 planşe de $74^1/_2 \times 51$ cm., executate tot în acuarelă şi cari alăturate la cele 11 foi ale hărţii precedente formează cu ea un tot indivizibil. In loc de scară această hartă poartă menţiunea «Maasstab von 2 deutschen Meilen oder 3 Türkischen Stunden», ceeace nu însemnează nimic precis, căci noţiunea «deutsche Meile», fără a mai vorbì de «türkische Stunde», e prea elastică (2); din alăturarea acestor 8 planşe pe lângă cele precedente se constată însă că ambele hărţi sunt lucrate la aceeaş scară. Din Dunărea cuprinsă între Rusciuc şi Marea Neagră harta reprezintă până la Hârşova numai fluviul propriu zis, adică afară de Borcea şi fără de terenul cuprins între Borcea şi Dunăre; dela Hârşova spre Brăila cuprinde braţul de răsărit, numit astăzi Dunărea veche, şi braţul de apus, numit Cremenea, iar dela Tulcea spre Mare, numai braţul Sulinei. Examinată mai de aproape acestă hartă prezentă aceleaşi defecte, pe cari le-am constat la primele 11 planşe, adică o execuţiune învechită şi o neglijare absolută a terenului malurilor, defecte cari dau planşelor un caracter de arhaism nepotrivit cu timpul în care au fost lucrate. Totuş Lauterer a căutat să-şi modernizeze întru câtvà execuţiunea, reprezentând oraşele şi satele prin mici planuri. Ca şi în prima parte a călătoriei sale Lauterer n'a făcut decât puţine măsurători ale lăţimii fluviului (pe hartă sunt însemnate în totul 3 (3), în descriere se dau încă câtevà); în schimb însă a făcut foarte numeroase sondagii, cari toate se găsesc însemnate pe hartă (4).

---

(1) Cf. citatul nostru memoriu, la p. 26. Titlul întreg al hărţii este: «*Plan des Donau Stroms von Ruszug bis Sulina an dem Schwarzen Meer, mit allen seinen Inseln, Sandbänken, Mühlen, Steinklippen, Würbeln, und Untiefen, nebst denen daran gränzenden verschiedenen Ufern und Ortschaften, und mit allen sich dahin ergiessenden Flüssen und Bächen. Aufgenommen durch den Hauptmann Lauterer, bei der im Jahr 1782 mit dem ersten Willeshofischen Handlungsversuch von Wien bis Cherson gemachten Reise.*» —Originalul se păstrează în Arhiva Răsboiului din Viena sub No. B III b. 32.

(2) Chiar mila germană propriu zisă erà de mai multe feluri: a) grosse deutsche Meile, 9.275 metri; b) gemeine d. M., 7.420 m.; c) kleine d. M., 6.277 m; în afară de acestea erà mila germană întrebuinţată în Austria, de 7.585 m., apoi mila Germaniei de Nord, în sfârşit mile speciale fiecărui stat german—şi n'am citat decât pe cele mai cunoscute.

(3) Cevà mai jos de Depren, 314 Klafter; la Rasova, 262 Kl., şi la Sulina 105.

(4) Intre Rusciuc şi Turtucaia 22 de sondaje, Turtucaia-Silistra 16, Silistra-Cernavoda 17, Cernavoda-Hârşova 16, Hârşova-Brăila 32, Brăila-Tulcea 16 şi Tulcea-Sulina 20 de sondaje.

Spre lămurirea hărţii sale Lauterer a redactat o descriere a planşelor, care e o lucrare hibridă, pentrucă conţine, afară de descrierea propriu zisă, felurite amănunte privitoare la călătoria făcută, la comerţ şi la navigaţiune. Astfel fiind, ea prezentă însă un interes netăgăduit prin ştirile ce dă asupra comerţului de lemnărie ce se făceà în Galaţi, asupra şantierului de construcţiuni navale din acel oraş, asupra mişcării schelelor Galaţi şi Brăila; interesantă e încă informaţiunea despre intenţiunile Domnului Moldovei de a face Prutul navigabil, şi descrierea Sulinei. In sfârşit trebuesc menţionate observaţiunile lui asupra duratei unei călătorii pe Dunăre de la Viena la Sulina: dela Viena la Belgrad 100 de mile, pentru cari trebuesc 14 zile; dela Belgrad la Rusciuc 70 de mile, adică 10 zile; dela Rusciuc la Galaţi 43 de mile, deci 6 zile, ceeace arată că dela Viena la Galaţi, distanţă apreciată de Lauterer ca fiind de 213 mile, călătoria s'ar puteà face pe vreme liniştită în 32 de zile; dela Galaţi apoi până la Sulina, distanţă de 23 mile, trebuiau numai 3 zile, astfel încât întreaga călătorie dela Viena la Mare s'ar puteà face pe vreme priincioasă în 5 săptămâni. La finele descrierii Lauterer dă încă câtevà informaţiuni asupra vaselor turceşti întâlnite pe Dunăre şi formulează câtevà propuneri privitoare la înlesnirea comerţului austriac pe Marea Neagră.

Intors în Viena pe la mijlocul lui Decemvrie 1782, Lauterer se puse să-şi alcătuească harta şi descrierea; înainte încă de a le fi înaintat pe cale ierarhică (1), Impăratul luă cunoştinţă de ele, pe când erau neterminate; dar nici harta, nici descrierea nu satisfăcù pe Iosif II, care găsì ambele lucrări necomplete (2). Lauterer primì dela generalul Lacy, omul de încredere al Impăratului, instrucţiuni nouă, şi chiar în cursul anului urmà să intreprindă, sub un pretext plauzibil, o nouă călătorie dealungul Dunărei în scopul de a lămurì mai bine diferite amănunte, când pretextul căutat se prezentă dela sine. Willeshofen făcuse cu prima lui încercare de export afaceri strălucite; de protecţiunea şi bunăvoinţa imperială se bucurà de mai înainte, şi mai ales în urma acestui succes; abià sosise luna lui Fevruarie şi cerù Impăratului să-i încuviinţeze facerea unei nouă expediţiuni, conducătorul călătoriei urmând a fi tot căpitanul Lauterer. Iosif II primì bucuros şi chiar la 1 Martie scrise

(1) Lucrările au fost prezentate Hofkriegsrathului la 29 Martie 1783 (Arhiva Răsboiului din Viena, Hofkriegsrath, sub 1783—D.712).

(2) *Rechberger von Rechkron*, *Geschichte der K. K. Marine*, (op. cit.), I, p. 176.

lui Hadik în această privinţă un «Handbillet» (1), în care îl vesteşte că e cu atât mai dispus să încuviinţeze cererea lui Willeshofen, cu cât Lauterer va găsì astfel prilejul să-şi îmmulţească cunoştinţele dobândite cu privire la Dunărea de jos. Lauterer va călătorì până la gurile Dunărei, de acolo va trece la Constantinopole, şi luând de pretext neorânduelile izbucnite în părţile tătăreşti, se va întoarce în patrie pe Adriatica, urmând, zice Impăratul, să aducă la îndeplinire, dealungul coastei cuprinse între Cattaro şi Durazzo, «ceeace ar fi trebuit să îndeplinească în anul trecut». Spre acest sfârşit căpitanul se va prezentà înainte de plecare Impăratului, care îi va da personal instrucţiuni secrete. «Ceeace erà de îndeplinit» la Cattaro şi Durazzo erà o cercetare militară secretă. In ceeace privià Dunărea, Impăratul nu impuse lui Lauterer nici o obligaţiune; cereà însă să se ataşeze pe lângă acesta unul sau două «vertraute Subiecte» pricepute în arta desemnului, cari să facă călătoria apropriindu-şi cunoştinţele necesare despre fluviu, cu îndatorirea de a observà bine malurile fluviului, adică tocmai ceeace neglijase Lauterer, şi de a strânge asupra cetăţilor turceşti din cale toate informaţiunile posibile.

Cele două «subiecte» de ataşat pe lângă Lauterer fură găsite îndată; în urma recomandării colonelului Magdeburg au fost desemnaţi căpitanul Redange şi sublocotenentul Mihanovici. Karl Dominic Redange von Titelsberg se născuse la 1739 în Pancsova, la 1755 intrase în armată, la 1758 erà sublocotenent, peste zece ani locotenent, la 1771 căpitan de clasa a 2-a, în 1773 căpitan; la 1787 devenì maior şi comandant al batalionului de tschaikisti; peste doi ani erà locotenent colonel şi murì la 1793. Franz Mihanovics se născuse la 1749 în Primislje în Croaţia; la 1771 intrase în armată şi în 1782 trecù ca sublocotenent în batalionul de tschaikisti (2).

Consultat, colonelul Magdeburg făcù propunerile sale asupra mijloacelor celor mai nimerite de a se îndeplinì intenţiunile imperiale, şi totodată alcătuì pentru ambii ofiţeri nişte instrucţiuni, pe cari le reproducem mai departe (3). Prin aceste instrucţiuni se cereà ambilor ofiţeri să observe bine, cu începere dela Belgrad, cele două maluri ale fluviului, locurile unde s'ar puteà face poduri, lăţimea fluviului, ostroavele, apoi cetăţile, oraşele, satele şi debarcaderele,

(1) Vezi anexa No. 5 dela p. 700.

(2) Pe baza statelor lor personale, păstrate în Arhiva Răsboiului din Viena.

(3) Vezi anexele No. 6 şi 7 dela p. 701—702.

numărul vaselor găsite pe Dunăre, populaţiunea locurilor principale, în fine eventualele mişcări răsboinice, magaziile militare, organizarea trupelor, muniţiile, tocmirea cetăţilor, asupra căror puncte urmau să facă un scurt, dar amănunţit raport; Mihanovici mai primì însărcinarea de a ridicà o nouă hartă a Dunărei şi a malurilor; actul mai cuprinde în sfârşit instrucţiuni asupra modului cum ofiţerii urmau să se poarte în cursul acestei călătorii secrete.

Cei trei ofiţeri se gătiră de plecare; la 12 Aprilie 1783 primiră instrucţiunile şi peste 3 zile porniră din Viena; dar în timpul acestei călătorii rolul lui Lauterer erà să fie cu desăvârşire şters, căci toate lucrările de căpetenie fură alcătuite de sublocotenentul Mihanovici.

După cum rezultă din jurnalul călătoriei, redactat de acest ofiţer, călătorii părăsiră Viena în ziua de 15 Aprilie 1783; la 13 Maiu ajunseră la Orşova, la 16 în Vidin, peste 3 zile în Nicopole şi la 21 în Rusciuc, de unde vizitară în ziua următoare Giurgiul; la 23 ale lunii plecară din Rusciuc şi peste 2 zile sosiră în Silistra, unde după o scurtă oprire porniră înainte; la 28 Maiu ajunseră în Brăila şi în ziua următoare la Galaţi, unde îi aşteptà Raicevich (1). Acì tovarăşii se despărţiră; Mihanovici îşi închiriè o locuinţă spre a-şi puteà lucrà în linişte harta; Lauterer plecă la Constantinopole, iar Redange se pregătì să pornească înainte la Akerman în scop de a recunoaşte braţul Chiliei şi ţărmul Basarabiei. Mihanovici rămase în Galaţi aproape două luni; în acest timp exploră Brăila, alcătuind o schiţă de plan al cetăţii, apoi urcă câte o bucată din cursul Siretului şi al Prutului, şi în fine cercetă braţul Sulinei, a cărui hartă o desemnă de asemenea. In ziua de 23 Iulie părăsì Galaţii şi coborî Dunărea pe braţul Sfântul Gheorghe până la braţul Portiţa (gârla Dunăvăţul), de unde pornì pe acest din urmă braţ coborîndu-l până în lacul Razelm, din care plecă pe mare direct la Constantinopole, unde ajunse în ziua de 31 Iulie următor, după o călătorie care ţinuse în totul 108 zile, dar care fusese întârziată de furtunile suferite pe Dunăre, şi pe care o întrerupsese timp de aproape două luni în Galaţi.

In Constantinopole îşi sfârşì Mihanovici lucrările sale pe cari nu le putuse terminà în Galaţi; dintre aceste lucrări unele sunt neîndoelnic foarte interesante. Astfel statistica vaselor găsite pe Dunăre între Belgrad şi Sulina, dela începutul lui Maiu şi până la

(1) Vezi relaţiunea lui Redange.

a doua jumătate a lui Iulie 1783, dă informaţiuni nouă asupra navigaţiunii Dunărei dela sfârşitul veacului al XVIII; acest tablou, încheiat la Galaţi, arată numărul vaselor de diferite categorii întâlnite în fiecare port şi în cursul călătoriei între două porturi. Un al doilea tablou dă numărul vaselor întâlnite între lacul Razelm şi Constantinopole în zilele de 25—31 Iulie 1783; acest tablou conţine de asemenea specificarea vaselor după categorii şi oferă date nouă pentru cunoaşterea navigaţiunii Mării Negre între gurile Dunărei şi Constantinopole în vara acelui an. In sfârşit jurnalul călătoriei arată greutăţile pe cari le întâmpină navigaţiunea pe Dunăre în acel timp.

Potrivit instrucţiunilor primite, Mihanovici ridică şi o nouă hartă a Dunărei între Peterwardein şi gurile fluviului. Această hartă, rămasă până acum necunoscută, se compune din 33 planşe colorate cari n'au dimensiuni identice, dar cari se pot reduce la mărimea generală $42\,{}^{1}/_{2} \times 33\,{}^{1}/_{2}$ cm., unele din planşe fiind prevăzute şi cu adause; titlul, înscris pe foaia 30, este *Charte des Donau Strohmes von Peterwardein bis zur Mündung desselben am Schwarzen Meer bey Sullina oder Suhnia, dann des letzten Arms so der Porticza Bogaz genennt wird — Maas Stab von 2 Teutschen Meilen, 3 wiener Zoll auf eine gerechnet;* harta însăş nu e semnată. «Wiener Zoll» e o dimensiune bine cunoscută (1), «deutsche Meile» e însă, după cum am arătat mai sus (2), o noţiune prea elastică pentru ca scara la care se găseşte desemnată această hartă să poată fi determinată cu preciziune; din calcule aproximative rezultă însă că proporţiunea ar fi 1 : 91.000 sau 1 : 91.600.

Faţă de lucrarea căpitanului Lauterer harta lui Mihanovici constitue un enorm progres, căci acest ofiţer eră un cartograf priceput, dela care se păstrează încă, în Arhiva Răsboiului din Viena, o sumă de planuri privitoare mai ales la luptele date în cursul răsboiului de şapte ani. Din punctul de vedere al execuţiunii grafice lucrarea lui e identică cu aşà numitele «hărţi Josefine», adică cu hărţile pe cari le ridică atuncea statul major austriac; chiar inscripţiunile sunt făcute cu o caligrafie identică. De harta lui Lauterer ea se deosebeşte nu numai prin desemn şi scriere, dar mai ales prin reprezentarea amănunţită a topografiei malurilor, cu toate dealurile, văile, pădurile, bălţile şi apele găsite, şi cu toate satele şi căile de comunicaţiune—totul lucrat cu multă preciziune şi îngrijire, după cum se constată din planşa pe care o dăm în repro-

(1) Un «*wiener Zoll*» are exact 0.02634258 metri.

(2) Vezi nota 2 dela p. 572.

ducere la sfârşitul acestei lucrări (1). Toate aceste elemente sunt înfăţişate conform normelor stabilite de statul major austriac pentru astfel de lucrări ; harta e desemnată cu tuş, apele colorate în albastru, satele însemnate cu verde, pădurile cu brun, iar aşezările înfăţişate ca mici planuri ; ca şi pe hărţile Josefine o explicaţiune a semnelor convenţionale lipseşte ; în afară de semnele obişnuite harta înfăţişează încă poziţiunea barajelor (pentru pescuitul morunilor) găsite în fluviu şi cari, după cum se vede în descriere, erau un serios obstacol pentru navigaţiune, şi, printr'o linie punctată, mersul călătoriei.

Din această hartă, planşele 1—8 cuprind Dunărea între Peterwardein şi Orşova, foile 9—29 porţiunea Vârciorova-Sulina şi planşele 30—33 canalul Portiţa, adică Dunăvăţul, şi partea superioară a lacului Razelm. Dela Silistra înainte harta conţine, pe lângă cursul principal al fluviului, şi Borcea ; dela Hârşova înainte, numai începutul Dunărei vechi, numită «grosse Donau» şi Dunărea nouă, pe care a urmat călătoria ; Dunărea veche e reluată apoi numai de lângă Măcin. Harta mai conţine o porţiune din cursul inferior al Siretului, o mare parte din lacul Brateş cu partea corespunzătoare din Prut, braţul Sulinei până la mare, braţul Sfântului Gheorghe până la Dunăvăţ şi de acolo Dunăvăţul până în Razelm cu partea nordică a acestui lac.

Măsurători ale Dunărei n'a făcut multe Mihanovici ; numai în 3 locuri (2) dânsul notează lăţimea fluviului, şi aceste măsuri diferă într'un singur punct de cele găsite la Lauterer în cursul anului precedent ; în schimb Mihanovici făcù foarte numeroase sondaje pe tot parcursul Dunărei, adică şi în regiunea în care Lauterer nu sondase fluviul (Peterwardein—Rusciuc), şi din acest punct de vedere această hartă aduce o preţioasă contribuţiune pentru cunoaşterea stării trecute a Dunărei (3). Preţioasă e încă harta lui

(1) Planşa a 2-a dela finele lucrării reprezintă foaia a 9-a din harta lui Mihanovici. Originalul are $41 \times 34._8$ centimetri, din cari s'au reprodus aici $36._4 \times 33._5$ cm, lăsându-se la o parte marginile albe ale planşei.

(2) Alături şi cevà mai sus de Nicopole, 420 Klafter ; asemenea, la Şiştov, 670 ; cevà mai sus de Depren, 314.

(3) Intre Vârciorova şi Vidin 6 sondaje ; Vidin — Ţibru Palanca 5 ; Ţibru Palanca — Depekoi 5 ; Depekoi—Rusciuc 5; Rusciuc—Turtucaia 12, Turtucaia—Silistra 12, Silistra—Cernavoda 16, Cernavoda—Hârşova 13, Hârşova spre Brăila pe braţul Bogaz 27, gura braţului Bogaz—Brăila 3, Brăila—Tulcea 24, Tulcea—Sulina 19, dela Ceatalul Sf. Gheorghe până la Dunăvăţ 7, pe gârla Dunăvăţ 22, şi pe lacul Razelm spre Marea Neagră 39 de sondaje.

pentru studiul formării ostroavelor Dunărei ; din hartă se constată că, deşi diferite ca formă şi mărime, insulele se găsiau în fluviu în multe locuri tot în punctele unde există şi azi, deşi e cu neputinţă de afirmat că ostroavele întâlnite de Mihanovici sunt, măcar în parte, identice cu cele actuale. Cu un cuvânt putem spune că această hartă, pe care o îndoită împrejurare o leagă de ţara noastră, pentrucă înfăţişează cursul Dunărei româneşti şi pentrucă a fost făcută în Galaţi, e cu mult superioară lucrărilor anterioare şi rămâne întâia hartă precisă şi completă a Dunărei de jos, deci un complement indispensabil al hărţii Ţerii-Româneşti ridicate de statul major austriac la 1790 (1).

Hărţii sale Mihanovici îi alătură o lungă şi amănunţită descriere a fluviului şi a malurilor, pe care o sfârşì în Galaţi, la 20 Iulie 1783, şi din care reproducem mai jos partea privitoare la regiunea cuprinsă între Vârciorova şi Marea Neagră ; ca şi harta, această descriere e superioară lucrării similare a căpitanului Lauterer şi mai completă decât dânsa. Ambele descrieri, întregindu-se, vor da desigur o relaţiune fidelă despre starea în care se găsiau malurile fluviului la sfârşitul veacului al XVIII-lea. Pe lângă descrierea Dunărei cu braţul Sulinei, Mihanovici mai alcătuì o descriere a canalului Dunăvăţului, pe care o dăm de asemenea mai departe, şi după cum rezultă dintr'o afirmare a lui Redange (2), el îşi propusese să facă şi o descriere, însoţită de desemnuri, a vaselor turceşti întâlnite în cale, lucrare pe care însă n'o mai făcù.

Incheindu-şi lucrările în Constantinopole, Mihanovici le înaintă pe cale ierarhică Impăratului; cu raportul din 1 August 1783 trimise harta Dunărei, descrierea, jurnalul, tabloul vaselor găsite pe Dunăre şi planurile cetăţilor Belgrad, Vidin şi Brăila, pe cari le ridicase în cursul călătoriei. In acel raport arătà ca potrivit instrucţiunilor primite ar fi trebuit să-şi înainteze lucrările prin mijlocirea lui Raicevich, dar că văzând la acesta oarecare rea voinţă şi în plus transportul pachetului cu hărţi dela Galaţi la Bucureşti costând 18 guldeni, a preferit să le aducă la Constantinopole spre a le încredinţà curierului Legaţiunii (3). Pe raportul lui Hadik, prin care i se prezentau aceste lucrări, Impăratul puse încheierea ca harta şi descrierea să se încredinţeze lui Magdeburg, spre a fi păstrate la un loc cu ale lui Lauterer; planurile celor 3 cetăţi le reţinù Im-

(1) Vezi amintitul nostru memoriu, la p. 34—38.
(2) Vezi la p. 693, titlul tabloului vaselor găsite pe Dunăre, alcătuit de Redange.
(3) Arhiva Răsboiului, Hofkriegsrath, sub 1783—11—338 şi 1783—D. 1736.

păratul pentru sine (1). La 13 August Mihanovici trimise planşele 30—33 ale hărţii, cu descrierea aferentă, şi tabloul vaselor găsite pe Marea Neagră; raportul şi lucrările le examină iarăş personal Impăratul (2). La 8 Septemvrie Hofkriegs Rath-ul luă cunoştinţă de lucrările lui Mihanovici şi după o amănunţită cercetare îşi dete avizul că «es scheint diese Arbeit ganz ordentlich und mit viel Aufmerksamkeit hergestellt zu seyn» (3). Impăratul dobândì astfel un document de informaţiune de prima ordine asupra Dunărei de jos.

In Constantinopole Mihanovici nu rămase mult; îl aşteptà Lauterer ca să pornească împreună într'o lungă şi grea călătorie cu care Impăratul însărcinase pe căpitan. La Constantinopole bântuià cumplit ciuma (4); în ziua de 25 August ambii călători porniră din Pera, de astă dată pe uscat, şi conform ordinelor trecură prin Kavala şi Orfani la Salonic, unde Lauterer se îmbolnăvì foarte rău; se credeà că adusese ciuma cu dânsul. Totuş se mai întremă, şi la 12 Septemvrie plecară din Salonic şi trecând prin Vodena ajünseră după 3 zile în Monastir; din Monastir trecură prin Resen la Ohrida, dar în acest din urmă drum se îmbolnăvì atât Mihanovici, cât şi ienicerul care îi însoţià. De aici înainte jurnalul călătoriei lor este un adevărat martirologiu; la fiecare pas se întâlnesc însemnări ca: «21 September. Rasttag allda wegen Fieber; 23 September. Rasttag allda wegen Fieber», etc., şi nimic nu e mai elocvent decât această scurtă frază, care desvălue nesfârşitele suferinţe ale nenorociţilor ofiţeri, pierduţi bolnavi într'o regiune cu totul sălbăticită. Din Ohrida înaintară cum putură prin Elbassan, Pekinje şi Kavaja până la Durazzo, unde ajunseră la 25 Septemvrie şi unde Lauterer aveà să studieze regiunea şi să ridice harta ei; dar până la 17 Octomvrie rămaseră acolo bolnavi cu toţii. Pe la mijlocul lui Octomvrie Mihanovici se mai întremă puţin şi se gătì să-şi continue călătoria; la 17 ale lunii ambii tovarăşi se despărţiră pentru totdeauna, căci Lauterer rămase în Durazzo, dar atât de slăbit şi de bolnav, încât abià se puteà mişcà din pat. Cu mare greutate se întoarse în patrie, după ce-şi dusese la bun sfârşit misiunea, dar istovit de boală şi de oboselile drumurilor murì peste puţine luni,

(1) Rezoluţia imperială de pe actul aflător în Arhiva Răsboiului, Hofkriegsrath, sub 1783—11—338.

(2) Arhiva Răsboiului, Hofkriegsrath, sub 1783—11—349, şi 1783—D. 1853.

(3) Ibidem, Hofkriegsrath, sub 1783—126—14.

(4) Raportul lui Mihanovici din 1 Aug. 1783 (Hofkriegsrath sub 1783—11—338).

la 4 Martie 1784, în Klosterneuburg lângă Viena, fără să fi revăzut Dunărea de jos, pentru cunoaşterea căreia făcuse atâta. Armata austriacă pierdù cu el un excelent agent care i-ar fi putut aduce încă multe servicii (1).

Dela Durazzo Mihanovici plecă deci singur înainte: trecù prin Alessio, Umied, Prizrend şi Pristina, de unde ridicând direct spre Nord străbătù în actualul teritoriu sârbesc şi urmând prin Kursumlia şi Procopia ajunse la Niş, iar de acolo prin Alexinaţ şi Batocin la Belgrad, unde sosì în sfârşit, după nespuse greutăţi, în Noemvrie 1783. In tot cursul călătoriei sale Mihanovici făcù observaţiuni militare, ridică harta drumului parcurs (mai ales între Alessio şi Belgrad) şi însemnă constatările sale într'un voluminos jurnal, care e de sigur una din cele dintâi relaţiuni de călătorie în Macedonia şi în Albania. Jurnalul e plin de observaţiuni interesante şi de propuneri; începând dela Alessio şi urmând până în Serbia Mihanovici studiază traseul unei viitoare graniţe pentru Impărăţia austriacă, anticipând astfel asupra evenimentelor cari nu erau să se producă, în parte, decât în zilele noastre; în Serbia cercetează mai deaproape starea armatei turceşti dându-şi părerea asupra fiecărui fel de trupă şi asupra pregătirilor militare făcute de Turci în vederea unui apropiat răsboiu cu Austriacii, etc. In sfârşit pe la finele anului se întoarse în patrie; dar atâta muncă rodnică şi atâtea străduinţe nu-i folosiră personal la nimic: ajuns acasă fu însumat din nou în batalionul de pontonieri: la 1788 trecù căpitan, schimbă de mai multe ori regimentul şi garnizona, dar nu mai putù înaintà; la 1808 trecù la pensie şi în 1826 murì în Galiţia (2), fără ca nimeni să-şi fi reamintit de lucrările lui, despre cari se vorbeşte aici pentru întâia dată.

Despre jurnalul călătoriei prin Turcia, care în definitiv nu se referă la chestiunea de care ne ocupăm, n'am fi vorbit aici dacă într'o parte a naraţiunii sale Mihanovici n'ar fi făcut o digresiune asupra Românilor din Albania, singurul neam de oameni despre cari vorbeşte de altfel mai pe larg. Nu ştim dacă ceea ce spune Mihanovici despre aceşti Valahi, despre propaganda făcută de Ruşi printre dânşii şi despre mijloacele prin cari acei oameni s'ar puteà câştigà, prin mijlocirea unei propagande religioase, către Impărăţia austriacă, se referă chiar la Românii din Albania, sau la alţi oa-

(1) Pe baza statelor lui personale păstrate în Arhiva Răsboiului din Viena.
(2) Statele lui personale, din Arhiva Răsboiului dela Viena.

meni; un lucru însă rămâne sigur, și în această privință constatările lui Mihanovici vor fi greu de infirmat: la sfârșitul veacului al XVIII-lea locuitorii ortodoxi din Turcia se numiau în de obște Valahi, și această împrejurare ne permite să înțelegem în deajuns mulțimea și importanța la care ajunseră Românii din Turcia în veacul al XVIII-lea, când desvoltarea lor nu erà stânjenită de silnicia propagandelor, sub cari aveau să sufere peste un veac. Am reprodus mai departe din jurnalul lui Mihanovici interesantul extras privitor la Valahii din Albania.

Am părăsit în Galați la sfârșitul lui Maiu 1783 pe căpitanul Redange, pe care Impăratul îl însărcinase să exploreze brațul Chiliei și malurile Mării Negre până la Akerman. La 4 Iunie Redange părăsì Galații, ațintindu-și atențiunea mai ales asupra întăriturilor turcești din cale și asupra chestiunilor de ordin militar; a doua zi erà în Ismail, unde vizită lucrările cetății, apoi trecù prin Chilia Nouă și Vâlcov până în Mare, de unde călătorind în apropierea coastei, ajunse în ziua de 13 Iunie în Akerman. Acì primì prin mijlocirea lui Raicevich firmanul care îi încuviință să se întoarcă prin Moldova și Țara-Românească în Transilvania (1). Peste trei zile pornì din Akerman călătorind dealungul Nistrului până la satul «Olonos» (Olănești), apoi trecù prin Căușani la Chișinău, unde găsì un ispravnic moldovenesc, și de acolo urmând valea Bâcului prin satele Lozova și Călărași ajunse la Prut, de unde se îndreptă spre Iași. Din Iași trecù la București și de acolo prin Găești, Pitești, și Curtea de Argeș la Câineni, unde ajunse la 16 Iulie, iar în a doua jumătate a lui August sosì în Viena. La 24 August Hofkriegsrath-ul luă în cercetare lucrările alcătuite de dânsul și conturile prezentate; cheltuelile călătoriei se urcau, pentru dânsul și cei doi pontonieri cari îl însoțiseră, la 441 fiorini și 15 kreițari (2).

De pe urma călătoriei lui Redange ne-a rămas o relațiune pe care o reproducem mai departe, un tablou al vaselor întâlnite de la Galați până la Akerman, o propunere privitoare la îndreptarea navigațiunii austriace pe brațul Chiliei, și o hartă a regiunii parcurse între Galați și Akerman; dar pe cât harta sublocotenentului Mihanovici e conștiințioasă și vrednică de laudă, pe atât de slabă și de ridiculă e harta căpitanului Redange. In realitate «harta» e o schiță cu totul superficială, grosolană și inexactă, de o execuție

(1) Arhiva Răsboiului, Hofkriegsrath, sub 1783—D. 1247.

(2) Raportul lui Redange, din 23 August 1783 (Hofkriegsrath, sub 1783—D. 1687, 1783-D. 1718 și 1783—126—12).

învechită și în general atât de inferioară, încât ne prinde mirarea când ne gândim că autorul ei a avut curajul s'o înainteze Impăratului. Acest deplorabil factum poartă titlul: *Plan Des Donau Strohms von Gallaz bis an das schwarze Meer und von dannen bis Akerman*, e lucrat în cerneală și colori și cuprins pe o foaie de $72^1/_2 \times 50^1/_2$ cm; apele sunt acuarelate în albastru, orașele și satele în roș și reprezentate ca vederi; câtevà vagi dealuri, desemnate de mântueală sunt indicate cu coloare brună și mersul călătoriei însemnat cu o linie punctată; scara e dată în mile ungare— o noțiune mai elastică încă decât mila germană—dar indicațiunea însăș e inutilă, pentrucă totul e reprezentat atât de inexact, încât nu are nici un raport cu realitatea. Nu vom enumerà toate enormitățile cari figurează pe această hartă; e destul să spunem că autorul ei a zugrăvit pe lângă brațul Chiliei și celelalte brațe ale Dunărei, adică întreaga Deltă, pe care nu o cunoșteà, întru cât nu călătorise niciodată pe dânsa. De altfel Redange erà nu numai un cartograf nul, dar aveà și alte cusururi: nu înțelegeà denumirile toponimice sau nu le dădeà cuvenita atențiune; astfel el scrie Ckeschanoff, Bugarest, Pieteste, Gallarast, Gimpolunk, etc., și trebuește bunăvoință spre a ghicì sub «Curdiadata», Curtea de Argeș. In sfârșit un efect curios al călătoriei lui Redange fu pregătirea emigrării Lipovenilor dela gurile Dunărei în Austria. Trecând prin satele lipovenești el sfătui pe locuitori să se mute în Impărăția austriaca și sfatul avù efect, căci în Octomvrie următor (1783) trecură prin Iași la Cernăuți doi delegați, cari arătară generalului Enzenberg, că două mii de familii lipovenești ar fi gata să se mute în Austria; Impăratul le primì rugămintea, încuviințându-le felurite inlesniri (1).

N'am spus încă nimic despre rezultatul celei de a doua expedițiuni comerciale a lui Willeshofen. Willeshofen continuà să facă afaceri din ce în ce mai bune: aveà deplina protecțiune a Impăratului, încrederea obștească și un credit nețărmuit. Dar în curând pierdù măsura și chiar în iarna acelui an făcù un strașnic faliment. Indignarea Impăratului n'avù margini, căci falimentul lui Willeshofen ruinase o mulțime de lume; toate cererile de ajutor ale fostului protejat le respinse fără milă, iar pe un raport din 13 Aprilie 1784, privitor la această afacere, puse o încheiere, care făceà cât o sen-

(1) Arhiva Răsboiului, Hofkriegsrath, sub 1783—5—52; răspunsul la raportul lui Enzenberg e din 8 Noemvrie 1783.

ţinţă de moarte: «Die so schlecht geführte und durch ein so unehrliches Falliment geendigte Willeshofen'sche Compagnie ist ihrem Schicksale zu überlassen, damit dieser so verhasste und bei dem Publico kein Vertrauen mehr habende Name der Compagnie erlösche» (1). Astfel se sfârşì această importantă încercare a Impăratului de a îndrumà exportul austriac pe Dunăre şi de a creà legături temeinice şi profitabile între Orient şi Impărăţia austriacă (2).

Abià se publicase decretul (3), care încuviinţă prima expediţiune a lui Willeshofen şi Impăratul se văzù asaltat de un nou candidat doritor să-şi încerce norocul pe Dunăre; acesta nu erà un negustor, ci un ofiţer, căpitanul Tauferer.

Siegfried Johannes Heribert baron de Tauferer se născuse la 23 Decemvrie 1750 în oraşul Laibach; la 19 ani intră în regimentul 53 de infanterie, la 1773 fu înaintat sublocotenent, mai târziu trecù în regimentul 11 de grăniceri în care funcţionă la 1775 în calitate de căpitan. Fire neastâmpărată, Tauferer nu se împăcà cu vieaţa de garnizonă şi începù să făurească planuri de îmbogăţire, pe cari voià să le înfăptuească înjghebând un mare comerţ de lemnărie pe Dunăre; planul n'aveà nimic chimeric, căci lemnăria din pădurile Moldovei se exportà atunci până în Toulon (4); ca pentru toate planurile însă, totul depindeà de execuţie. Spre realizarea intenţiunilor sale, el se adresă în 1782 Impăratului, care îl scutì pentru mai mulţi ani de serviciul activ, iar în primăvara următoare trimise Impăratului (5) şi şefilor săi direcţi mai multe petiţiuni, prin cari expuneà amănuntele planului conceput. Prin aceste cereri Tauferer arătă că în urma permisiunii imperiale, a construit pe râul Kulpa (6) o fregată, cu care ar dorì să înceapă călătoria la finele lui Aprilie; dar pe când alţii urmăresc câştiguri materiale, el însuş («căci, adaugă dânsul, intenţiunile mele sunt mai curate decât ar puteà fi acele ale oricărei case comerciale»), din râvnă pentru slujba împărătească, voeşte să strângă cu cheltueala sa informaţiuni cari ar fi de folos şi altora: spre

(1) Beer, *Die oesterr. Handelspolitik* op. cit.), p. 88.

(2) Raicevich, fără a preciză, pune (p. 61 a ed. germane) neizbânda «negustorilor austriaci» şi în sarcina Domnitorilor români; modul cum e redactată rezoluţia imperială de mai sus arată însă că vina erà întreagă a lui Willeshofen.

(3) Dela începutul anului 1782 (v. nota 4 dela p. 566.)

(4) Vezi relaţiunea căpitanului Lauterer, la «Galaţi».

(5) Vezi anexa No. 13 dela p. 707.

(6) Afluent al Savei; v. mai sus, p. 560.

acest scop cerù să i se ataşeze pentru această călătorie constructorul de vase Maurich, care ar urmà să studieze ameliorarea navigaţiunii pe fluviu, profesorul Mascarich dela Şcoala nautică din Zengg (1), care împreună cu 7 sau 8 din elevii săi ar face astfel o experienţă reală de navigaţiune, hidrograful Maire (2), care ar aveà de misiune să cerceteze fluviul şi 4 ofiţeri cari să-l ajute la ridicarea unei hărţi exacte a fluviului; Tauferer mai cereà încă pentru înarmarea vasului 28 de tunuri, lefuri pentru persoanele sus arătate şi în sfârşit un împrumut de 10.000 gulden. Toate petiţiunile (3) fură trimise spre examinare lui Hadik, care la 21 Martie următor făcù un foarte lung raport, în care examinà punct cu punct toate cererile. Prin acest raport Hadik arătà că din statele lui personale Tauferer e cunoscut ca un ofiţer talentat, zelos şi stăruitor, dar fără multă instrucţie şi nu destul de cunoscut pentru ca Hofkriegsrath-ul să se poată pronunţà asupra lui; în ceeace priveà ridicarea unei hărţi a Dunărei, Hadik observă că o atare hartă o ridicase dejà Lauterer, care erà tocmai să întreprindă o nouă călătorie pe Dunăre, pentru care a primit dejà instrucţiunile necesare, şi că s'au desemnat încă pentru ridicarea unei nouă hărţi un căpitan şi un locotenent (4) pricepuţi în atari lucrări; detaşarea lui Maire, care se găsià în disponibilitate, puteà fi încuviinţată; din potrivă trimiterea lui Maurich şi Mascarich ar stânjenì construcţia vaselor şi mersul şcoalei din Zengg; în privinţa tunurilor Hadik examină hipoteza când Tauferer, constrâns, ar fi nevoit să-şi vânză vasul în Constantinopole: totuş admiteà să se împrumute petiţionarului vreo 12 tunuri de fier, cari să fie date în seama câtorvà artilerişti. Printr'o încheiere scrisă pe raportul lui Hadik, Impăratul rezolvì întreaga afacere în câtevà cuvinte, cari denotă o surprin-

(1) Pe Adriatica, în apropiere de Fiume.

(2) Un inginer hidrograf F. I. Maire a publicat următoarea lucrare: ***Bemerkungen über den innern Kreislauf der Handlung in den œsterreichischen Erbstaaten, zur nöthigen Erläuterung der hydrographischen General und Partikulärkarten von diesen Ländern.*** Strasburg, 1786, in—8°, în care propune construirea mai multor canaluri, din cari unul destinat a unì Oltul cu Mureşul; lucrarea e însoţită de mai multe hărţi şi planuri înfăţişând amănuntele lucrărilor proiectate.

(3) Arhiva Răsboiului din Viena, Hofkriegsrath: 1) 1783 B. 259. Tauferer cere permisiunea să facă călătoria; 2) 1783—B. 264. Hofkriegsrath cercetează petiţiunea; 3) 1783—11—110, raportul înaintat de Hadik Impăratului la 21 Martie 1783; 4) 1783—B. 500. Tauferer prin petiţiune arată că va luà pe Maire pe spesele sale proprii şi că ar luà şi pe Maurich, dacă s'ar da acestuia un congediu cu leafă, ceeace se aprobă.

(4 Redange şi Mihanovici.

zătoare agerime de spirit: călătoria proiectată se încuviință fără discuție, întru cât petiționarul obținuse în trecut un congediu de mai mulți ani în acest scop; o nouă hartă nu e necesară, deoarece există harta lui Lauterer, care e suficientă pentru navigațiune: din potrivă, ridicarea unei hărți precise și amănunțite ar puteà duce la complicațiuni; Maurich și Maire sunt autorizați să plece, din potrivă detașarea lui Mascarich și a elevilor săi nu se încuviințează. Tunurile cerute se refuză, din cauză că ivirea unui vas înarmat în apele turcești ar stârnì uimire și poate chiar protestațiunile Porții; de asemeni se refuză și împrumutul solicitat.

Rezultatul obținut nu puteà satisface pe Tauferer; dar petiționarul erà îndrăzneț și stăruitor. De altfel cu toate protestațiunile lui de dezinteresare, expediția proiectată se dovedì a fi o intreprindere curat comercială, pusă la cale de mai mulți negustori vienezi, entuziasmați de succesul lui Willeshofen (1) și înjghebată pe acțiuni, cari se vândură numai decât (2). In afară de comerțul de lemne proiectat, Tauferer se însărcinà și cu transporturi de mărfuri, cari i se adresau prin mijlocirea casei Karl și Friedrich Bargum din Viena (3); aceste mărfuri se trimiteau pe apă până la Semlin, unde fregata lui Tauferer stătù mai mult în așteptarea lor. Frahtul pentru Constantinopole erà în mijlocie de 3—$3^1/_2$ fiorini pentru suta de pfunzi, iar asigurarea pentru întreaga călătorie erà socotită de $2^1/_2$—$3^0/_0$ (4); Tauferer se mai însărcinà apoi cu vânzări în comision pentru Constantinopole. Tovarășii săi știură desigur să înlăture toate piedicile, și în vara anului 1783, pe când Lauterer, Redange și Mihanovici coborau Dunărea, Tauferer pornì și el cu fregata sa, botezată «Die wahre Eintracht», un mare vas bine construit din lemn de stejar, înarmat cu 28 de tunuri, provăzut cu un echipaj de 36 oameni și comandat de un navigator încercat, căpitanul Gabrielo

(1) Schweighofer, *Versuch (op. cit)*, p. 50, și *Abhandlung*, p. 349; Suess, *op. cit.*, p. 10.

(2) Schweighofer, *Versuch*, p. 50. Acest autor, scriind în 1783, erà în măsură să cunoască faptele. In introducerea cărții «Vorschläge zur Erleichterung» *(op. cit.)*, se afirmă că vasul lui Tauferer ar fi fost construit la Reczize, pe Kulpa, de o asociație de negustori vienezi. Suess *(op. cit.)*, la p. 10, încurcă chestiunea afirmând că fregata «Die wahre Eintracht» ar fi fost construită în *1773* de niște negustori vienezi la Schreditz pe Kulpa și că la *1784* vasul ar fi fost cedat lui Tauferer. Petițiunea lui Tauferer dovedește contrariul, iar călătoria s'a făcut în 1783.

(3) Schweighofer, *Versuch*, p. 50; Beer, p. 88 și Suess, p. 11.

(4) Lucrările indicate în nota precedentă, la paginile arătate. In «Vorschläge» *(op. cit.)*, la p. 22, se arată că transportul «eines Presburger Metzens» din Banat la Chilia Nouă costà un fiorin. Un «Pressburger Metzen», zis și «Kila», aveà $54^1/_3$ litri.

Caffiero (1), spre gurile Dunărei. Când enorma corabie, încărcată cu tunuri ajunse în fața Belgradului, provocă mare spaimă, și comandantul cetății, nedumerit de apariția unui astfel de vas de comerț, oprì fregata pe loc cu toate pasapoartele și firmanele lui Tauferer și trimise un curier după deslegare la Constantinopole. Astfel trecù mai multă vreme, până ce în sfârșit venì răspunsul cu porunca ca vasul să fie lasat să plece; dar acelaș lucru se întâmplă la Orșova, unde se așteptă iarăș sosirea unui nou firman; în timpul acesta apele scăzând și vasul fiind prea mare, se produse o nouă întârziere, astfel încât călătoria nu putù urmà decât toamna (2). Totuș vasul sosì la destinație; o corespondență din 19 Noemvrie următor, sosită din Constantinopole arătă că la acea dată Tauferer se găsià dejà acolo, unde ajunsese cu două vase (3).

In Constantinopole Tauferer făcù excelente afaceri, își vândù lemnele cu câștig și învârtì pe loc, timp de 3 ani, un mare comerț de lemnărie; în acelaș timp pătrunse în lumea ambasadelor, legă relațiuni cu felurite personaje și pare a fi jucat un rol însemnat în societatea de acolo. Dar în 1786 comerțul său se periclità și el însuș ajunse în scurt timp în stare de încetare de plăți, astfel încât fu nevoit să demisioneze din armată în Aprilie 1787. Din acest moment afacerile îi merseră tot mai rău: la început încercă să organizeze un corp de voluntari croați, apoi se ocupă de invențiuni, dar cu timpul ajunse la expediente; o furnitură de fân pentru armată, asupra căreia luase avansuri, fără s'o predeà, alte afaceri încă mai puțin curate îl siliră în sfârșit să fugă la 1794 în Italia; toate acestea îl amărîră și-i umplură inima de o ură nebună în potriva țerii sale. Prin mijlocirea unui fost secretar al ambasadei franceze din Constantinopole intră în relațiuni cu Robespierre și grație acestuia fu primit în armata franceză cu gradul de căpitan de stat major, cu o leafă, după cum precizează statele lui personale, de $6^1/_2$ livre pe zi. In această nouă incarnațiune încercă să-și răsbune împotriva Austriei, cu care Franța se găsià în răsboiu; la 1795 încercă să ațâțe în repețite rânduri revoluțiuni în Croația și în Banat, apoi înjghebă un corp de voluntari și cu dânșii nelineștì cât putù trupele austriace în regiunea Genovei. Pentru aceste servicii primì în August 1795 gradul de locotenent-colonel, dar cariera lui erà să iea

(1) Schweighofer, *Versuch*, p. 59 și *Abhandlung*, p. 349.

(2) Schweighofer. *Versuch*, p. 51 și *Abhandlung*, p. 350; «Vorschläge», în prefață; Wolfbauer, p. 118.

(3) Arhiva Răsboiului din Viena, Hofkriegsrath, sub 1783—B. 1360.

un grabnic sfârşit, căci, pe când prădă cu voluntarii săi o magazie austriacă la Vetri lângă Genua, fu prins de trupele imperiale, transportat la Viena şi trimis în judecata instanţelor militare pentru înaltă trădare. In Aprilie 1796 i se judecă procesul; dovedit vinovat, Tauferer fu destituit din calitatea lui de nobil, condamnat la confiscarea averii şi la moarte, şi în ziua de 24 Maiu 1796 fu spânzurat dinaintea uneia din porţile Vienei (1).

Incercarea comercială a lui Tauferer şi tragicul lui sfârşit ar fi fost de mult uitate, dacă numele său n'ar fi rămas legat de harta Dunărei pe care Mansfeld (2) a gravat-o la 1789 în editura librarului Kurtzbek din Viena şi despre care am vorbit şi aiurea (3). Această hartă, compusă din 8 planşe, a apărut deodată în trei ediţii, din cari una conţine numai harta propriu zisă; a doua are tipărită pe fiecare foaie o scurtă descriere, în fine a treia e imprimată în colori; planşa 1 cuprinde regiunea Belgrad-Orşova, a 2-a Orşova-Vidin, a 3-a Vidin-Vadin, a 4-a Peslicov (Cetatea ?)-Giurgiu, a 5-a Giurgiu-Depren, a 6-a Depren-Hârşova, a 7-a Hârşova-Isaccea şi a 8-a Isaccea-Sulina; pe prima planşă e pusă scara, cu menţiunea: «Maasstab von Belgrad bis Ruszug»; din racordarea tuturor planşelor însă rezultă că întreaga hartă e făcută la aceeaş scară, care poate fi privită ca fiind 1: 195.000. Dela Silistra înainte harta cuprinde numai cursul principal al fluviului, fără de Borcea şi fără de terenul aflător între Borcea şi Dunăre; dela Hârşova în jos conţine ambele braţe principale (Dunărea Veche şi Cremenea), şi din delta Dunărei, numai braţul Sulinei. Faţă de

---

(1) Din statele lui personale păstrate în Arhiva Răsboiului din Viena.

(2) La sfârşitul veacului al XVIII-lea trăiau în Viena patru gravori cu acest nume: *a)* Iohann Ernst M., născ. în Praga la 1739, m. în Viena la 1796; *b)* Iohann M., născ. în Viena la 1770, m. tot acolo la 1825; *c)* Ioseph Georg, născ. în Viena la 1764. m. tot acolo la 1817 şi *d)* Sebastian M., născ. în Praga la 1751, m. în Viena la 1816.

(3) v. amintitul nostru memoriu la p. 27. Titlul hărţii este *«Navigations-Karte der Donau von Semlin bis zu ihrem Ausfluss ins Schwarze Meer, zur genauesten Kentniss Valler in derselben befindlichen Inseln, Sandbänke, Wirbel, Klippen u. s. w. so wie aller an den beiderseitigen Ufern gelegenen Städte, Dörfer, und andere Ortschaften, wobei zugleich die verschiedene Breite und Tiefe des Strohms bestimt angegeben ist, zuerst aufgenommen von dem K. K. Hauptmann von Lauterer, da derselbe den K. K. Herrn Internuntiüs Freyherr von Herbert bis Ruszug führte, hierauf aber weiter ausgearbeitet und verbessert von dem K. K. Hauptman Freyherrn von Tauferer, bei gelegenheit, als derselbe das erste Seeschiff aus der Kulpa auf der Donau nach Konstantinopel führete. Wien, auf Kosten der von Kurtzbekischen Buchhandlung 1789*". Cele 8 planşe au mărimi variabile, circa 60×17 cm.

originalul lui Lauterer, harta gravată prezintă o tendință spre modernizare ; întreaga lucrare e frumos și bine gravată, așezările reprezentate în parte prin mici planuri, cetățile arătate printr'un semn deosebit; călătoria e indicată print'o linie punctată; lățimile fluviului sunt însemnate pe hartă, dar cu toate că harta are pretențiunea a servì pentru navigațiune, și cu toate arătările din titlu, nu se indică nici un sondaj. Harta mai arată pozițiunile barajelor pentru prinsul morunilor, și, pe maluri, ceardacurile, adică posturile de pază; topografia însăș e, ca și pe harta lui Lauterer, foarte slabă, abià se indică ridicăturile principale și ici-colo nisipurile și smârcurile. Inscripțiunile sunt bine înțeles redactate în limba germană, afară de una care indică lângă Rusciuc «Maison du Baron Fühl pour laver la laieur» *(sic)*, prin care a voit să se înțeleagă instalațiunea baronului Fries de lângă Rusciuc.

Care este în definitiv partea lui Tauferer în această hartă? Răspunsul ar fi greu de dat. Este probabil că Tauferer, sau Maire, dacă acesta a luat parte la călătorie, a strâns observațiuni științifice asupra Dunărei; titlul hărții gravate o afirmă, dar nu se știe în ce anume consțau acele observațiuni, nici ce au devenit. In general harta gravată e o reproducere a lucrării lui Lauterer, și nu știm dacă o cercetare amănunțită ar puteà constatà deosebiri între ambele lucrări: sondaje nu figurează pe planșele gravate, deși este sigur că Tauferer n'a putut coborî cu fregata sa Dunărea fără de a sondà neîncetat fluviul, măcar între insule. Din compararea planșelor lui Lauterer cu foile hârtiei gravate se constată că în ambele lucrări mersul călătoriei este identic; dar navigațiunea pe fluviu se făceà cu piloți turci, cari bine înțeles îndreptau vasele pe aceeaș cale. Este adevărat că pe harta gravată sunt însemnate mai multe lățimi ale fluviului (1), cari lipsesc pe harta lui Lauterer, dar figurează în descrierea fluviului; și aceste informațiuni sunt identice, afară de câtevà. Astfel fiind, rămâne deocamdată cu neputință de hotărît, dacă expedițiunea lui Tauferer a adus sau nu vreo contribuțiune pentru cunoașterea stării Dunărei.

(1) Lățimile indicate sunt: 1) Intre Cladova și Turnu-Severin 460 Klafter; 2) la Praova 480; 3) la satul sârbesc Iesena sub Florentin) 500; 4) la Arzulgrad 500; 5) între Petaja și Lompalanca 460; 6) la Țibru Palanca 480; 7) la Oreava 480; 8) la satul bulgar Pekoi (mai sus de Golemu și Gârcovu 450; 9) cevà mai sus de Sistov 650; 10) între Rusciuc și marea insulă din fața acestui oraș 500; 11) alături și cevà mai jos de Turtucaia 360; 12) între Silistra și marea insulă din fața orașului 320; 13) lângă Depren 300; 14) la Rasova 262 și la Sulina 105.

Falimentul lui Willeshofen fusese o lovitură simţitoare pentru împărat; dar Iosif II erà un spirit mare care nu-şi pierdeà uşor cumpătul: la planul său de a vedeà întemeiat un export regulat de mărfuri austriace pe Dunăre nu puteà renunţà. Fraţilor Karl şi Friedrich Bargum cari începuseră exportul de mărfuri cu Tauferer, le încuviinţă, în Iunie 1783, diferite înlesniri (1), ordonând totodată facerea de publicaţiuni prin cari să se atragă atenţiunea negustorilor asupra mărfurilor ce se puteau exportà cu mai mult folos spre Cherson (2). In deosebi cu privire la înfiinţarea unui export regulat pe Dunăre Impăratul dispuse să se aducă la cunoştinţa publicului, prin înştiinţări publicate în ziare şi afişate prin burse şi prin târguri, că va încuviinţà unei atari întreprinderi felurite privilegii şi inlesniri, învitând pe amatori să înainteze propunerile lor spre examinare cancelariei imperiale (3). In Octomvrie şi Decemvrie 1784 precum şi în Ianuarie următor Imparatul reveni asupra chestiunii (4), şi introducerea publicaţiunii oficiale *Handlunseinverständniss* (5) sfârşeşte printr'un călduros apel pentru întemeierea unei tovărăşii care să înfiinţeze curse regulate de vase pe Dunăre, arătând că Impăratul făgădueşte să acorde unei astfel de întreprinderi tot sprijinul şi diferite privilegii.

Atâtea apeluri produseră în sfârşit un efect. In 1784 se constitui în Viena o «Donau-und Seehandlungscompagnie», având ca director pe Ignaz Rutter care mai înainte fusese în serviciul lui Willeshofen (6); dar întreprinderea rămase în stare de proiect. In Aprilie 1785 negustorul Christof Skivro din Semlin se oferì să înfiinţeze un export regulat de produse austriace pe Dunăre spre Constantinopole şi Cherson, obligându se să facă trei călătorii pe an în lunile Aprilie, Iunie şi August. Spre îndeplinirea acestora cereà un privilegiu excluziv pe 12 ani şi dreptul de a întrebuinţà pavilionul împărătesc şi pajura; în schimb se obligă a aveà o sucursală în Galaţi şi în alte pieţe; la cererea sa anexà şi proiectele unor tarife de transport (7). In arhiva Răsboiului din Viena se găsesc numeroase acte privitoare la această propunere a lui Skivro; în Fevruarie

(1) Beer, *op. cit.*, p. 88.
(2) Beer, ibidem.
(3) idem, idem.
(4) idem, nota 211 dela p. 190.
(5) pentru titlul ei, v. nota 2 dela p. 24.
(6) Beer, *op. cit.*, nota 211 dela p. 190.
(7) Arhiva Răsboiului din Viena; Hofkriegsrath, sub 1785—11—236.

acel an Herbert intervenì din Constantinopole pentru Andreas Friedrich Reichhold, asociatul lui Skivro, pe care îl știe un negustor cinstit și pentru care cere înființarea a unui consulat austriac în Belgrad, «oder vielmehr in Galatz» (1), dar Reichhold nu erà supus austriac, astfel că nu puteà fi numit; urmează numeroase și lungi rapoarte asupra ofertei lui Skivro și a tarifelor propuse de dânsul, dar și această întreprindere rămase în stare de proiect, căci în acelaș an negustorul Demetru Tullio din Pesta făcù o propunere identică, cerând acordarea acelorași privilegii; nici această afacere n'avù rezultat (2).

In acest timp Impăratul reușì să facă un pas mare; prin obținerea declarațiunii otomane din 24 Fevruarie 1784, cunoscute sub numele de «senedul din 1784» dânsul înlăturà din cale toate piedicele de cari se lovise până atunci comerțul austriac în țerile supuse Sultanului, și tot odată așezà acel comerț pe baze atât de sigure, încât trebuià să propășască cu atât mai repede cu cât se desvoltà în detrimentul supușilor otomani. Până la obținerea acestui «sened» neajunsurile de cari suferià comerțul austriac în părțile turcești erau foarte însemnate (3): în Mediterana vasele austriace erau mereu atacate de pirații musulmani din Tunis și Tripolis și navigațiunea stânjenită din cauza întârzierilor puse în liberarea firmanelor, fără de cari nu se puteà intreprinde nici o călătorie (4). Pe Dunăre navigațiunea erà, potrivit art. 2 a tratatului dela Passarovitz, liberă, deși supusă formalității firmanelor, dar niciodată un vas austriac nu puteà trece de Vidin, sau în cazul cel mai bun, de Rusciuc: sub cuvânt că vasele n'ar fi potrivite pentru o călătorie până la mare, și mai ales pe mare, mărfurile erau transbordate pe vase turcești cari aveau astfel de fapt monopolul navigațiunii; greutățile și costul transbordărilor, lefurile și navlurile enorme pretinse de Turci, specula numeroaselor vămi turcești și venalitatea nesățioasă a autorităților de pe malurile fluviului, și cu deosebire întârzierile fără sfârșit aduceau totdeauna pagube neprevăzute și incalculabile, la cari se adăugeà nesiguranța, căci în Serbia și Bulgaria numeroși tâlhari pândiau vasele în punctele dificile spre a le jefuì. In afară de aceasta se găsiau în diversele țeri ale Imperiului otoman feluriți monopoliști, cărora li se întărise prin firmanuri speciale dreptul excluziv de a cumpărà și vinde un anumit product

(1) *Arhiva Răsboiului din Viena*, Hofkriegsrath, sub 1785—11—313.

(2) *Ibidem*, idem, sub 1785 11—377.

(3) Vezi introducerea publicațiunii *Handlungseinverständniss*.

(4) V. traducerea unui asemenea firman în scrierea lui Kleemann, la p. 1—8 a ediției din Praga.

în lăuntrul unei provincii, de unde rezultă că mărfurile importate trebuiau vândute numai lor, cu preţurile fixate de dânşii, astfel încât comerţul erà în mare parte imposibil. Tratatul dela Passarovitz avusese de scop să curme această anarhie, dar textul dădeà loc la felurite interpretări şi de această împrejurare Turcii ştiură să se folosească cu măestrie. Toate aceste rele se curmau acum prin declaraţiunea de faţă.

«Senedul» din 2 ale lunii Rebiul-achir 1198 (24 Fevruarie 1784) cuprinde în totul o introducere şi 8 articole (1). Art. 1 declară că dispoziţiunile tratatelor dela Passarovitz şi Belgrad privitoare la comerţul Austriacilor în statele Imperiului otoman se mănţin în vigoare şi că Poarta se obligă a le păzì întocmai; art. următor stabileşte că vămile nu vor percepe pentru mărfurile importate sau exportate de Austriaci decât o singură taxă de 3%, scutindu-le de orice altă dare suplimentară; această dispoziţie se va aplicà şi ţerilor române. Art. 3 stabileşte pentru supuşii austriaci deplina libertate a comerţului, abrogând toate monopolurile particulare în ceeace îi privià pe dânşii, art. 4 le garantează libertatea circulaţiunii, pentru nevoile comerţului lor, în tot cuprinsul Imperiului otoman, pe uscat şi pe apă, art. 5 le asigură clauza naţiunii celei mai favorizate pentru prezent şi pentru viitor, art. 6 stabileşte încă odată libertatea navigaţiunii comerciale pentru Austriaci pe mări şi pe râuri; Art. 7 se ocupă în special de navigaţiunea maritimă austriacă, dealungul coastelor şi prin strâmtorile turceşti, care va fi liberă sub condiţiunea că Austriacii să nu se servească de vase mai mari decât ale Ruşilor (2); în cuprinsul Imperiului Austriacii

(1) Textul în: a) *Handlungseinverständniss* (*op. cit.*), p. 33—44; b) în scrierea lui Raicevich, la fine; c) Raccolta (*op. cit.*) p. 50—60; d Martens, *Recueil des principaux traités*, *depuis 1761 jusqu'à présent*. Göttingen 1791—1801, 6 vol. in-8°, III, 720; e) Neumann, *Recueil* (*op. cit.*), I, 332; f) *Doc. Hurm.*, VII, 513.

(2) Aceasta dispoziţiune care inaugură libertatea navigaţiunii austriace de Marea Neagră, se referă la art. 6 al Convenţiei explicative a unor din articolele tratatului dela Cuciuc-Cainargi, încheiată în Constantinopol la 10 Martie 1779 şi cunoscută sub numele de Convenţiunea dela Ainali-Kavak. Art. 6 al acestei convenţiuni confirmă libertatea comerţului şi navigaţiunii pentru supuşii ruşi cari vor puteà pluti pe Marea Albă, pe Marea Neagră şi pe fluviile Imperiului cu condiţiunea de a nu aveà vase mai mari decât acele ale supuşilor naţiunilor celor mai favorizate (Francezii şi Englezii, şi spre a curmà orice contestaţiune s'a convenit că aceste vase vor puteà transportà dela o mie până la 16.000 chile turceşti sau 8.000 cantare, cari fac cam 26.400 puzi ruseşti. Chila turcească (Kilo, quilot) erà o măsură de capacitate întrebuinţată pentru grâne şi cuprindeà *35*.26 litri; o mie de chile erau cam 352 hectolitri, 16.000 chile 5.642 hectolitri. Cântarul erà o greutate de 44 ocale=*56*.23 kilograme; 8.000 cântare făceau cam 500

vor fi tratați cu bunăvoință și vor aveà drept la asistență; dat fiind că vasele cari coboară fluviile (1) sunt nepotrivite pentru navigațiune maritimă, Austriacii vor fi liberi, la sosirea lor în porturile din apropierea mării, să-și transborde mărfurile în vase cari plutesc pe Marea Neagră. In sfârșit art. 8 stabilește că contestațiunile eventuale se vor rezolvì potrivit stipulațiunilor tratatului de comerț ruso-turc încheiat în anul trecut. — Acest din urmă tratat, semnat la 10/21 Iunie 1783 în Constantinopole (2) e foarte lung și amănunțit; el prevede în 81 de articole toate amănuntele posibile privitoare la comerț, consuli, contrabande de răsboiu, contestațiuni și judecăți comerciale, etc.; art 19 se ocupă în special de comerțul în țerile noastre; art. 30 confirmă dispozițiunile art. 6 al Convențiunii dela Ainali-Cavak.

Senedul fu notificat Domnitorilor români și altor dregători otomani la finele lui Maiu 1784 prin firmanuri (3), și astfel adus la cunoștința obștească; pe de altă parte Impăratul ținea să dea acestei izbânzi economice cea mai întinsă publicitate, și publicațiunea *Handlungseinverständniss*, tipărită din înalt ordin, este o dovadă sigură a acelei preocupări. In lunga introducere, datată «Wien, Hornung 1785» care precede textul și care are în totul aerul unui memoriu oficial, se insistă asupra avantajelor ce se puteau trage sub noua stare de lucruri, din comerțul cu Impărăția otomană. Memoriul începe cu o enumerare a produselor industriale ce se puteau exportà

---

tone. Pudul rusesc aveà *16*.38 kilograme; 26.400 puzi făceau 442 tone.—Tratatul de pace perpetuă și amiciție încheiat în Cuciuc-Cainargi la 10/21 Iulie 1774 conține o introducere și 28 articole; art. 11 garantează supușilor ruși libertatea comerțului și a navigațiunii în tot cuprinsul Imperiului otoman, cu clauza națiunii celei mai favorizate; apoi dreptul pentru Rusia de a instalà în Turcia consuli, etc.; Textul Tratatului e în: *a*) Martens, *Recueil* op. cit.), II, 287; b) Wilkinson, *Tableau historique, geographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*, Paris 1821, in-8°, p. 183; *c*) Martens et de Cussy, *Recueil manuel et pratique des traites, conventions*, etc., Leipzig 1846—1849, 5 vol. in-8°, I, 111; etc.; un extras e în scrierea lui Raicevich.—Convențiunea dela Ainali-Kavak are o introducere și 7 articole; textul e în a) Martens, *Recueil*, II, 653; b) Martens et de Cussy, *Recueil manuel et pratique* (*op. cit.*, I, 162; c) Wilkinson, *op. cit.* p. 216, etc.

(1) Nu erà decât unul: Dunărea ; că această dispozițiune aveà în vedere Dunărea rezultă și din fraza următoare, în care se vorbește de Marea Neagră.

(2) Textul e publicat în: a) *Handlungseinverständniss* (*op. cit.*), p. 89; b) *Raccolta* (*op. cit.*), p. 69; c) Martens, *Recueil* (op. cit.) III, 615; d) *Doc. Hurm*, VII, 498, etc.

(3 Firmanul dela începutul lunii Redgeb 1198 către Mihaiu Suțu, Domnul Țerii-Românești, Alex. Mavrocordat, Domnul Moldovei și către mai mulți pași și demnitari otomani; textul în: a *Handlungseinverständniss*, p. 88 (cu data greșită 1298); b) *Raccolta*, p. 60, cu aceeaș greșeală; c) Martens, *Recueil*, III, 726; d) *Doc. Hurm.*, VII, 419.

în Turcia şi vorbeşte cevà despre exportul prin Triest şi Fiume; dar în curând vine la Dunăre insistând asupra avantagiilor extraordinare pe cari le prezentă acest fluviu cu afluenţii săi pentru scurgerea produselor din toate provinciile Monarhiei. Memoriul arată că frachtul pentru Cherson sau Constantinopole nu se ridică, după condiţiunile oferite chiar de Willeshofen, decât la $3^1/_2$ fiorini vienezi (1) pentru centenarul (2) de mărfuri obicinuite şi numai pentru mărfurile foarte voluminoase erà cevà mai ridicat. Prima de asigurare pentru călătoria pe Dunăre erà, chiar în anii 1782 şi 1783 când această cale erà abià cunoscută, numai de 1 până la $2^1/_2\%$, pe când prima pentru transporturile făcute pe Adriatica se socotià în Triest totdeauna la $3^1/_2\%$. Şicanele, prohibiţiunile şi exacţiunile erau curmate prin sened, şi pentru garantarea drepturilor supuşilor imperiali a fost instalat în Bucureşti Hof-Secretair-ul Raicevich cu doi cancelişti. Comandantul din Semlin şi Raicevich au îndatorirea de a da supuşilor austriaci toată asistenţa; în Rusciuc, în Galaţi şi în alte porturi, numiţii urmau să fie supliniţi prin agenţi consulari. Toate cazurile neprevăzute şi toate conflictele se vor rezolvì potrivit Tratatului comercial ruso-turc din 1783; drept orice taxă vamală mărfurile vor aveà de plătit 3%, adică la 100 de fiorini, 25 de creiţari; mărfurile transportate în Austria sunt scutite de taxe de transit. Impăratul a declarat că va sprijinì toate tovărăşiile comerciale cari ar voì să facă navigaţie sau comerţ pe Dunăre ori să înfiinţeze sucursale şi depozite dealungul fluviului, sau în provinciile ruseşti; propunerile în această privinţă să se înaintexe cât de repede. In deosebi înfiinţarea unei «Wasserdiligence» cu călătorii regulate între Viena şi Galaţi sau Sulina poate fi sigură de protecţiunea Impăratului, care a promis unei astfel de întreprinderi privilegii excluzive. Mai departe se arată formalităţile de îndeplinit pentru dobândirea dreptului de a arborà pe vase pavilionul austriac, etc.

Câtevà zile după darea senedului, Raicevich obţinù dela Alexandru Mavrocordat hrisovul din 9 Martie 1784, prin care se asigură Armenilor supuşi austriaci, cari făceau negoţ de vite şi de cai în Moldova, felurite scutiri şi înlesniri (3), şi nu mult timp mai târziu

(1) «Wiener Kurrent»; un galben austriac echivală cu $4^1/_2$ fl.

(2) Aveà 100 de pfunzi şi corespunde cu 56 de kilograme.

(3) Firmanul din luna Ssafer 1197 (1783 e amintit în firmanul din luna Schaval 1210 către Domnul Moldovei; (v. textul acestui firman în: a) *Raccolta, op. cit.*, p. 146; b Neumann, *Recueil, op. cit.*, 515. Hrisovul din 9 Martie 1784 e publicat în a) scrierea lui

Herbert obţinù dela Sultan firmanul care acordà iarăş felurite scutiri şi înlesniri păstorilor transilvăneni cari îşi păşteau oile în Ţara-Românească (1). Senedul şi cele două firmanuri puseră definitiv pe pământeni în ţara lor proprie într'o poziţiune de inferioritate indiscutabilă faţă de supuşii austriaci, cari rămâneau scutiţi de toate taxele accesorii şi mai ales de toate abuzurile de cari pământenii continuau să sufere. Urmările acestei politici nenorocite nù întârziară: venitul acciselor şi al vămilor scăzù, şi din această cauză suferià şi Domnul, căci vama erà un venit domnesc; în schimb se îmmulţiră fraudele şi contrabandele (2).

După ce aşezase astfel exportul austriac spre Imperiul otoman pe baze atât de sigure încât trebuià să se desvolte neapărat foarte repede, Impăratul se gândì să-i pregătească terenul şi în Rusia şi spre acest sfârşit încheiè tot în 1784 un tratat de comerţ cu această din urmă putere, tratat care s'a publicat sub formă de decret la 1 Noemvrie 1785 în Rusia şi la 12 Noemvrie următor în Austria. Afară de stipulaţiunile comune actelor de asemenea natură, decretele în chestiune mai cuprind dispoziţiuni cari arată limpede dorinţele lui Iosif II şi râvna cu care dânsul urmărià scopul propus; astfel art. 6 al decretului rusesc cuprinde enorme scăderi de taxe pentru vinurile ungare, pentru cele comune de Erlau, Buda şi Rust, cari nu vor plătì decât o vamă infimă, şi taxe cevà mai ridicate pentru vinurile de Tokai (3): este evident că vinurile comune nu se puteau exportà cu profit în Rusia decât coborînd Dunărea; acelaş articol mai acordă felurite scăderi de taxe şi scutiri mărfurilor austriace aduse pe mare, adică tot coborînd Dunărea, în porturile Sevastopol, Cherson si Theodosia. Mai explicit încă e decretul austriac: art. 9 hotărăşte ca toate produsele importate în Austria din Sevastopol, Theodosia sau Cherson, de supuşi ruşi pe vase ruseşti ori austriace, precum şi toate mărfurile austriace duse de dânşii în arătatele porturi vor beneficià, când importul sau exportul se va

Raicevich, b) Martens, *Recueil* (*op. cit.*), III, 728; c) Mitilineu, *Tratatele şi Convenţiunile României*, Bucureşti 1874, in-8°, p. 78, unde e tradus după textul francez din Martens; d) *Doc. Hurm.*, VII, 417; e) Uricar, II, 148, etc.

(1) Firmanul din mijlocul lunii Ssafer 1201 (4 Dec. 1786) către Domnitorul Mavrogheni; textul firmanului în: a *Raccolta*, p. 152; b) Neumann, *op. cit.*, I, 407; c) *Doc. Hurm.*. VII, 518. — Hrisovul lui N. Mavrogheni, din 20 Fevruarie 1787, în Urechià, *Ist. Rom.*, Seria 1786—1800, Tom. III, p. 530.

(2) Urechià, *Ist. Rom.*, Seria 1774 –1786, Tom I, 421—424, 468—472, 533—539 şi nota 1 dela p. 470.

(3) cf. şi Schweighofer, *Abhandlung*, p. 357, şi *Vorschläge (op. cit.)*, p. 53.

face pe Dunăre, de o scădere de $^1/_4$ din taxele prevăzute prin tarifele prezente sau viitoare (1).

In acest timp apelurile Impăratului găsiră iar ecou; sub imperiul condiţiunilor atât de prielnice comerţului austriac, stabilite prin senedul din 1784 şi prin tratatul de comerţ russo-austriac, se ivì un nou candidat pentru organizarea exportului pe Dunăre. Acest din urmă venit erà un negustor din Karlstadt (2), Valentin Gollner, care învârtià un mare negoţ cu Orientul, exportând pe Adriatica produse ungare; cunoscând greutăţile comerţului maritim, Gollner începù să studieze din timp chestiunea exportului pe Dunăre şi publicase chiar la 1781 în Viena o broşură anonimă asupra avantagiilor acestui drum comercial asupra celorlalte. Incercările lui Willeshofen şi Tauferer îl hotărîră şi printr'o circulară publicată în 1785 se oferì să facă cu un vas anume construit o călătorie de încercare spre Cherson sau Constantinopole, însărcinându-se să transporte mărfuri în arătatele porturi în schimbul unui mic fracht. Apelul său n'avù succes, căci negustorii, descurajaţi de falimentul unei case puternice ca firma Willeshofen, nu se grăbiră; Gollner aveà nevoie de vreo 4.000 de Centeri şi nu i se aduseră decât 100, căci toţi prevedeau dificultăţi şi riscuri. Gollner însă nu-şi pierdù curajul; la început se gândì să pornească numai cu un singur vas, curând însă se hotărî să armeze încă unul; după ce îşi pregătì ambele vase încărcându-le mai ales cu cel mai frumos grâu de Banat, le coborî pe Sava până la Semlin şi în ziua de 30 Iunie 1786, pornì călătoria însoţit de cei 3 fii ai săi, din cari cei mai în vârstă, Thomas şi Franz, comandau cele două vase. Călătoria urmă fără incidente până la Orşova, dar sub acest târg unul din vase se sparse de stâncile Porţilor de Fier. Naufragiul erà inexplicabil, căci trecerea strâmtorii se făceà cu piloţi încercaţi, cari n'aveau altă îndeletnicire decât pilotarea vaselor în acel punct periculos; de aceea atât autorităţile cât şi opinia publică din Austria rămaseră convinse că naufragiul fusese pus la cale din poruncă, pentrucă Turcii vedeau cu ochi răi desvoltarea exportului austriac în Imperiu şi pentrucă autorităţile otomane bănuiau că Gollner transportă contrabandă de răsboiu pentru Ruşi, cari tocmai se pregătiau să intre în luptă cu Turcii; o comisiune de cercetare austriacă, convocată la Schupanek în anul următor 1787, ar fi dovedit în chip

(1) Ambele decrete în Martens, *Recueil*, IV, 72—96.
(2) In Croaţia, pe râul Kulpa.

evident că pilotul ar fi procedat cum s'a zis, adică din poruncă. Vasul scăpat teafăr își urmă călătoria prin Constantinopole până în insula Chio, unde încărcătura se vândù cu câștig bun; Gollner însuș pornì imediat demersuri spre a obțineà convocarea unei comisiuni mixte turco-austriace care să stabilească cauzele naufragiului, dându-i astfel posibilitatea de a fi despăgubit potrivit stipulațiunilor sinedului din 1784 și ale convențiunii comerciale turco-russe, aplicabilă supușilor austriaci; din partea autorităților imperiale el găsì, după cum erà de așteptat, tot sprijinul, dar Turcii tărăgăniră mereu afacerea; în afară de aceasta momentul nu erà potrivit, căci pe măsură ce timpul treceà, se strângeau tot mai mult nouri prevestitori de răsboiu. Neputând găsì ajutor, Gollner plecă singur la fața locului, crezând că prin prezența sa ar puteà să grăbească rezolvirea afacerii, dar din Iulie și până în Decemvrie 1787, dânsul așteptă degeaba în Schupanek pe comisarii turci cari nu se hotărau să vie (1),—până ce nenorocitul, încolțit de creditori și de cei ce-i încredințase mărfuri, fu nevoit să lichideze și căzù în mizerie (2).

Gollner fu de sigur ultimul Austriac care își căută norocul pe Dunăre, căci încercările ulterioare despre cari ni s'au păstrat știri par a se fi mărginit la obțineri de decrete conferind scutiri și privilegii și la publicarea de apeluri prin cari se invità publicul să subscrie acțiunile emise ; de altfel după Gollner timpurile nu mai erau favorabile unui trafic pe Dunăre, căci în Decemvrie 1787 începù de fapt răsboiul cu Turcii, care nu se sfârșì definitiv decât prin pacea dela Iași (29 Dec. 1791/9 Ian. 1792). Din acest timp putem cità pe negustorii Andrea Brighenti și Domenico Dellazia (3), cari prin «Hofdecretul» din 23 Iulie 1784 (4) dobândiră autorizația de a organizà un transport regulat de mărfuri și călători («eine Wasserdiligence») între Viena și Galați ; numiții se obligau să facă cinci expedițiuni

(1) In Arhiva Răsboiului din Viena se păstrează mai multe corespondențe din 1787, privitoare la Gollner ; astfel, sub Hofkriegsrath 1787—D. 569 și 1787—D. 705, la 19 Martie și la 14 Aprilie acel an, Gollner cere ca comandamentul regimentului valahic-iliric din Banat să fie însărcinat cu anchetarea împrejurărilor în cari vasul său a fost scufundat de Turci; sub 1787—B. 1001, la 4 August, o scrisoare a Vizirului către Pașa din Vidin, în chestiunea comisiunii mixte convocate pentru cercetarea acestei afaceri; sub 1787—B. 1385, la 24 Noemvrie, comandamentul sus zisului regiment arată că Gollner așteptă degeaba din Iulie pe comisarii însărcinați cu ancheta; sub 1787—G. 3586, la 7 Decemvrie, aceeaș afacere.

(2) *Vorschläge zur Erleichterung (op. cit.)*, nota dela p. 49—52.

(3) cf. *Vorschläge (op. cit.)*, p. 49 în text.

(4) Publicat în *Wiener Zeitung*, No. 61 din 1 August 1787.

comerciale pe an, în lunile de vară, cu câte unul sau mai multe vase; decretul le încuviinţă mai multe drepturi, stabilind tot odată taxele de transport pentru mărfuri, etc. Prin decretul din 13 Noemvrie acelaş an obţinù apoi privilegii şi drepturi similare negustorul Giacomo Bradicich din Fiume, care la 1 Noemvrie 1790 publică un apel pentru înjghebarea unei societăţi de navigaţiune pe Dunăre (1), apel care nu pare a fi avut vreun succes. Tratatul de pace cu Turcii (2) restabilind relaţiunile comerciale dintre ambele ţeri în starea în care se găsiau înainte de răsboiu, negustorii Matthias Joseph von Neupauer, Franz Spielmann şi Valentin Gollner publicară la 22 Decemvrie 1792 un prospect (3) pentru înfiinţarea unei societăţi de navigaţiune pe Dunăre spre utilizarea decretului din 30 August 1792, prin care se acordaseră lui Gollner felurite privilegii, dar şi această întreprindere pare a fi rămas în stare de proiect, căci o publicaţiune din 1810 spune

(1) Prospetto, per la Compagnia di Commercio Patriotico-Ungarese. Prospectul e imprimat pe două coloane pe două foi nepaginate, in folio, şi conţine: Osservazioni sopra il piano per stabilamento della Compagnia di commercio Patriotico Ungarese; la fine: Fiume, 1 Novembre 1790. Apelul tinde la înfiinţarea unei societăţi pe acţiuni având de scop navigarea Dunărei până la Sulina. Un exemplar se păstrează în biblioteca Muzeului Naţional din Budapesta, foi volante pe 1790, nenumerotate, in-folio. Asupra lui Brighenti, Dellazia şi Bradicich vezi şi a noastră *O povestire în versuri încă necunoscută despre domnia lui Mavrogheni* în *Analele Acad. Rom.*, Memoriile Secţiunii Istorice pe 1911, p. 51—52.

(2) Incheiat în Sistov la 4 August 1791, adică: *a)* tratatul de pace, *b)* o declaraţiune a plenipotenţiarilor şi *c)* convenţiunea separată, toate din aceeaş zi. Tratatul de pace, prin art. 2, 3, 9 şi 11 recunoaşte ca bază a relaţiunilor comerciale dintre statele părţilor contractante statu-quo anterior zilei de 9 Fevruarie 1787, enumerând anume tratatele şi firmanele aplicabile, adică tratatul dela Belgrad, sinedul din 1784, firmanul din 4 Dec. 1786 aplicabil păstorilor transilvăneni, etc. Textele (tratatul, declaraţiunea şi convenţiunea) sunt publicate în: *a)* Neumann, *op. cit.*, I, 454—467; *b)* Martens, *Recueil*, V, 244—259; *c)* Doc. Hurm., VII, 523; *d)* Becattini, Fr., *Storia ragionata dei Turchi*, Venezia 1788—1791, 8 vol. in 8°, VIII, 264—278 fără declaraţiunea; *e) Geschichte des oesterreich-russischen und türkischen Krieges in den Jahren 1787 bis 1791.* Leipzig 1792, in-8°; *f)* articolele privitoare la comerţ, în *Raccolta* (*op. cit.*), p. 166—171.

(3) Anzeige einer k. k. privilegirten Hungarischer Producten-Handlungs-Compagnie, unter der Direction des hiesigen kaiserlich-königlich privilegirten Grosshändlers Matthias Joseph Edlen von Neupauer, Franz Spielmann und des Carlstädter Handelsmanns Valentin Gollner, pe 4 foi nepaginate in-4°, datate la fine: Wien, den 22 Dec. 1792. Este evident că Gollner nu fusese luat în tovărăşie decât din cauză că dânsul căpătase, la 30 Aug. 1792 (cf. *Wiener Zeitung*, No. 82 din 13 Oct. 1792 felurite privilegii pentru organizarea unei societăţi de navigaţiune şi export pe Dunăre, cu prime pentru cerealele exportate şi cu dreptul de a întrebuinţă pavilionul şi pajura imperială; aceste privilegii i se acordase, pentrucă dânsul exportase pentru întâia dată la 1786 pro-

deslușit (1), că după răsboiul cu Turcii exportul austriac pe Dunăre rămase cu totul în părăsire. In timpul acesta și împrejurările se schimbaseră; la 20 Fevruarie 1790 murise Impăratul Iosif, și urmașii săi, preocupați și de alte nevoi, nu arătară nici un interes acestei chestiuni; explorațiunea Dunărei nu adusese nimănui noroc: Willeshofen dăduse faliment, Lauterer murì fără vreme istovit de oboseli, Mihanovici duceà o vieață fără rost, Tauferer sfârșì în ștreang, Gollner căzuse în mizerie; după moartea lui Iosif tot interesul negustorilor se îndreptă către Triest. De altfel nici timpurile nu erau prielnice întreprinderilor comerciale; abià se terminase răsboiul cu Turcii și începură răsboaiele cu Franța, apoi răsboiul russo-turc din 1806—1812 și în sfârșit răsboaiele napoleoniene; în definitiv Europa nu se liniștì decât în 1815, după Waterloo. Tocmai în acest an vedem pe Austriaci interesându-se iar de Dunăre: prin firmanul din Rebiul-achir 1230 (Fevruarie 1815), dat în urma stăruinței internunțiului, autoritățile turcești de pe malurile Dunărei sunt invitate să respecte drepturile Austriacilor cu privire la navigațiune pe fluviu (2); dar era nouă nu începù decât la $^{10}/_{22}$ Aprilie 1834, când primul vas austriac cu abur (erà vaporul «Argo» al societății «Erste K. K. privilegierte Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft») sosì în portul Galați (3).

* * *

Descrierea anonimă a malurilor Dunărei între Orșova și Nicopole, pe care o dăm mai jos, e cuprinsă într'un caiet in-folio de 4 foi, nedatat, care se păstrează în Arhiva Răsboiului din Viena sub cota B III b. 33. Această descriere alcătuită foarte probabil între 1718 — 1739, a fost făcută spre lămurirea hărții, despre care am vorbit mai sus la p. 545.

---

duse ungare pe Dunăre în Mediterana, făcând personal călătoria cu 2 vase. Apelul tinde la înființarea unei societăți pe acțiuni cu capital de 150.000 fiorini repartizat în acțiuni de câte 1000 fl., producând o dobândă de 6%. Un exemplar al apelului se păstrează în biblioteca Muzeului Național din Budapesta, foi volante pe 1792, nenumerotate, in-4°. Gollner pare a fi autorul broșurii *Ueber die österreichische Handlung nach der Donau abwärts, in das schwarze, und mittels desselben in das mittelländische Meer, in das Ausland. Ihre Vortheile für den Handelsmann und den Staat. Wien, Alois Dolli,* 1791, in 8°». Broșura conține diferite studii, bilanțuri și tablouri; am arătat că Gollner mai publicase o broșură similară în 1781.

(1) *Vorschläge zur Erleichterung* (*op. cit.*), p. 53. seq.

(2) Textul firmanului in Wolfbauer, *op. cit.*, la p. 219.

(3) Vezi *Albina Românească,* No. 44 din $^{13}/_{24}$ Maiu 1834.

Explication über den Donau: Strohm von Orsova biss nach Nicopel.

Jeverin Schloss(1) ligt auf einen hohen Felsen gleichen Namens, und ist von Kiseln gebauet gewesen, daroben ist eine Quelle, welche schönes Wasser führet, unter diesen Felsen ist eine Quelle, welche gesaltzenes und stinkendes Wasser hat, und heyllet S. V. die Krätze: Gegenüber dieses Felsen fangt sich das

Eiserne Thor, oder *Temir Capi* an, und gehet fast bis an Dorff Sip (2): nach Aussag der noch lebendigen alten Bauern hat man' künnen 1698 (wo punctiret ist (3) trockenes Fusses auf denen Steinen über die Donau gehen.

Glefnik Schloss (4), auf einen mittelmässigen, und nicht gar hohen, doch harten Felsen, gleiches Nahmens ligend, von Kieseln und etwas Ziegeln untermischet, ist langlicht vierecket, aber völlig ruiniret, une mit Busch bewachsen: Gegenüber ligt ein lange Insul mit Nahmen Struscha (5), worauf ein viereckichte kleine Schantz von Kieseln, und Ziegeln, ist völlig ruiniret. Diese Insul ist in der zwerg dreymahl durch geschnitten, das Haupt dieser Insul ist ein harter Felsen, unten befinden sich noch die Rudera eines alten Calludier: Klosters.

Testislan (6), oder *Cladova*, ist ein altes Schloss, liegt hart an der Donau, von Kiseln, Ziegeln und alten zusammengetragenen Quader-Stucken gebauet, das Städtel so umb dieses Schloss lag, war mit einen Waall von grossen Aich: Baumen wie Temesvar umbfangen, diese seynd theils abgebrandt, theils nacher Orsova geführet worden.

Severin (7) ein altes Schloss ist meistens ruiniret, und Stark mit Busch bewachsen, von Ziegeln und Kiseln gebauet; zwey hundert Schritt oberhalb Severin, und 500 hundert (sic) von der Donau, befindet sich ein

---

(1) Pe malul sârbesc, aşezat pe o ridicătură aflătoare drept în faţa revărsării în Dunăre a pârâului Bahna, care vine de pe malul stâng.

(2) Sat aflător pe malul sârbesc.

(3) Se referă la hartă (cf. mai sus, la p. 545).

(4) Castel aflător pe malul sârbesc, drept în faţa insulei Struscha.

(5) Este ostrovul numit pe harta lui Lauterer «Caretaş», iar acum «Golu»; începeà cam în dreptul revarsării pârâului Jidostiţa în Dunăre. Ruinele («Rudera») mânăstirii de călugări se aflau în capul amonte al insulei; din planul special No. 1 desemnat pe hartă se vede că erà o construcţiune rombică cu câte un turn rotund în fiecare colţ. Cele 3 insule mici aflătoare între Struscha şi malul sârbesc sunt numite pe acelaş plan special «Bisco Inseln».

(6) Pe hartă e numit «Fettislan»; castelul e arătat ca fiind alcătuit din două construcţiuni solide încunjurate de un zid gros; pe hartă castelul Fettislan e despărţit de târgul Cladova, care se găseşte mai jos de castel, prin pârâul Bara.

(7) Castelul dela Turnu Severin.

Brunn (1), ist der Einwohner Aussage nach von einen noch lebenden Landt Capitain Nahmens Staiko Bejes, wohnhafft zu Kraljova in der Wallachey gebauet worden, hat aber nach Verferctigung desselben die Arbeither nicht ausgezahlet, ist also gleich darauf das Wasser stehen geblieben, und nach der Zeit von denen Türcken ruiniret worden. Auf der Faciada dieses Brunnes ist ein grosse Taffel mit Rätzischer Schrifft, aber nicht wohl abzunehmen; unter dieser Taffel liegt ein ausgehauener, auf dem Rucken liegender Lindwurm. Dass aber der Brune, wie Cuspinianus meldet, der Brunn des H. Creutzes genennet werde, und allerhand Wunderswürdige Würkungen habe, auch Anzaigungen geben solle, sonderlich ein Hungarischer Regent ersterbe, wissen die Einwohner nichts davon; Beynahe 800 Schritt unterhalb Severin befinden sich die Rudera der

Trajanischen Brucken, von der mann dato nichts anders sehen kan, als vier gemauerte Ioch, oder Brucken: Pfeiller auf der wallachischen, und drey auf der servischen seithe; an diesen pfeillern befindet sich kein eintzisches quader: Stuck, sondern die 2 am Wasser seynd von 15 Zoll (2) langen, 9 Zoll breiten, 2 und 3 Zoll dicken Ziegeln verkleidet, und die andern pfeiller seynd von Kiseln und rauchen Stainen gebauet; Allhier ist die Donau 700 und einige geometrische Schritt (3) breith, und hat mann deren pfeillern nur 14 abnehmen kännen, nach den Schwall, und aufwerffenden Wellen, so das Wasser durch den Auschlag in der tieffe verursachet; Mann soll bey sehr kleinen Wasser einige pfeiller mit den stock gründen, und sehen kännen, so dass die vorbeyfahrende Saltz: Schiffe zu zeiten, umb nicht aufzufahren, obacht haben müssen.

Curwingrad (4) ist ein kleines Schloss, ligt hart an d. Donâu, ist von Ziegeln, und Kiseln erbauet, jetzo aber völlig ruiniret.

Bersa Palanca, ein türkische Schantz von Holtz gebauet, ist abgebrandt, und völlig ruiniret.

Detsch (5) ist vor alters eine grosse befestigte Stadt gewessen, es befinden sich annoch vülle grosse Rudera von sehr grossen Ziegeln, und Kisel Stainen, gegenüber ligt eine Schantz, und heist

Grediste (6), selbige ist von Erde, gantz ruiniret und mit Busch bewachsen.

(1) In lăuntrul Ţerii-Româneşti, pe malul drept al pârâului care se varsă în Dunăre lângă Turnu-Severin.

(2) Un Zoll vienez are 26 milimetri.

(3) Un «geometrischer Schritt» are 80 centimetri.

(4) Pe ţărmul sârbesc, cam la mijlocul distanţei dintre gurile pâraelor Topolniţa şi Baran de pe malul românesc.

(5) Numit şi Deetz; ruină pe ţărmul sârbesc, în dreptul capului inferior a insulei Ostrovu Mare, numită pe hartă Wellico Ostrov.

(6) Redută pe ţărmul român, în faţa castelului Deetz.

Florentino ein grosses Dorf, dabey am Ufer ligt auf einen Felsen ein viereckichtes kleines Schloss, befindet sich noch im zimlichen Stande, von Ziegeln und Kiseln gebauet.

Kormanjul (1) ein alte Römische Schantz von Erde hat doppelte Waahl, und Graben, und befindet sich annoch im guetten Stande.

Widdin ein grosser orth, wird jetzo starck fortificiret. und hollen die Türcken ihre quader Steine von Artscher Palanka.

Duschen (2) ist ein grosse alt: Röm: Stadt gewesen, von Kiseln, und Ziegeln erbauet, ist ganz ruiniret, und der Erde gleich.

Artscher Palanka ist vorhin ein grosser Orth, und der Einwohner Aussage nach von lauther weissen quader: Stainen gebauet gewesen, so wohl die Stadt Mauer, als Häuser. Mann kan annoch gar guett den Umbgreiss der Stadt abnehmen, weil jetzo die Türcken die quader Stain welche von 2 a 3 Klaffter (3) lang, 6 a 9 Schuh (4) breith und dick heraussgraben, und nacher Widin führen, selbige Stadt ist von denen Römern gebauet worden, und soll vor 130 jahren in der ebene gelegen seyn, nach und nach aber mit sand überschittet worden, so das die Staine 2 Claffter unter der Erden ligen, anjetzo ist dorten ein grosses Dorff und in der Mitten ein Palanka von Holtz.

Petraschel (5) Dorff, zwischen diesen Dorff, und der gegen über ligenden langen Insul sihet mann eine Mänge höltzerner pfäller, und soll vüller Einwohner Aussage nach eine Brucken gewessen, und von Trajano erbauet worden seyn; Ess scheinet, das jedes Joch mit 6 Stützen unterhalten worden, die weilen aber diese Joch ihrer Ordnung nach nit wie andere Brueken über die Donau, sondern der Länge des Strohms nach gehen, so scheinet war zu seyn, was die Einwohner sagen, das die Donau alldorten ihren Gang verendet hatte.

Lomgrad dermahlen Lom: Palanka ligt am Lom Fluss, ist vom Holtz gebauet, und von Türcken bewohnet. Eine halbe Stund unterhalb hart an der Donau fängt die Röm. Gräntz Linie, so ein aufgoworffener Waahl ist, an, und gehet bis an das grosse Gebürge Wratz, unten an diese Berge ist

(1) Redută pe țărmul român, mai jos de revărsarea pârâului cu acelaș nume; reduta e drept în fața satului bulgar Gutova.

(2) Pe hartă e scris Duschan; se găsià în aval de Vidin, cevà mai sus de gura pârâului «Lastrimtura» care venia din Bulgaria.

(3) Un Klafter vienez are 1.89 metri.

(4) Un Schuh vienez are 0,31 metri.

(5) Sat situat pe malul drept al fluviului, mai sus de Lom-Palanca, pe locul sau lângă satul Petaja găsit de Lauterer. In fața satului e o lungă insulă; pe harta anexată acestei descrieri sunt însemnați și piloții podului, cari se întindeau între insulă și țărmul bulgar.

ein Stadt gleiches Nahmens, sehr gross, von Kisslstainen gebauet, und noch jetzo von Türcken bewohnet.

Subrui (1) Dorff, ist vorhin ein Schloss gewesen, von denen Römern mit Ziegeln, und Kiseln gebauet, an jetzo gäntzl: ruiniret, gerade über ligt ein Insel selbigen Nahmens, worauf ebenfahls ein gemauertes Schloss gewesen, aber jetzo der Erden gleich. Auf der andern seithen der Donau ligt

Kralowitz, auch ein Römer Schantz von Ziegeln, und Kiseln erbauet, und völlig der Erden gleich ruiniret.

Schetate de la Strasa (2), ein dreyeckichte Schantz von Erde gewesen, ist ruiniret.

Orava (3), ein kleines Schloss an der Schröge des Berges von Ziegel und Kiseln erbauet, etwas unterwerts ligt ein Palanka von Holtz gleiches Nahmens.

La Duschani (4) ist eine sehr grosse Röm: Stadt gewesen, längst dem Ufer sihet mann noch sehr schöne Rudera von quader: Staine, welche nach den Bauren Aussag Kauf Läden gewesen seynd; sonsten findet mann nichts, weil alles mit Sand Higel bedecket ist.

Schalista Waditz (5) ein altes ruiniertes Schloss, von Kisel und Ziegel gebauet gewesen.

Schelaj (6) Dorff ligt an den Fluss selbigen Nahmens an einer Anhöhe, ist vorhin eine Festung gewesen von Kiseln und etwas Ziegeln, anjetzo ruiniret, und der Erden gleich.

Magoriza cu piatra (7) eine Röm: Schantz von Erde ist etwas ruiniret.

Islaz (8) eine Schantz von Erde mit doppelten Wählen, und Graben, befindet sich noch im guetten Stand; Eine halbe Stund unterhalb ligt ein Dorff gleiches Nahmens, und nahe hiebey fängt sich der gepflasterte Weeg an, und gehet längst den alt fluss hinauf, bis nach Ribnick, dessen Pflaster besthet 3 Klaffter in der Breithe von alten quader Stainen, Kiseln, und et-

(1) Probabil Tibru Palanka; în fața acestui sat se găsește pe hartă o insulă pe care se află o redută patrată; în fața acestei redute e însemnată, pe malul român, o altă redută pătrată numită Kralovitz; insula nu e numită. Pe harta lui Lauterer lipsește atât insula cât și redutele.

(2) Pe malul bulgar, la mijlocul distanței dintre satele bulgare Subrui și Cotoslui. Lipsește la Lauterer.

(3) Oreava, în fața gurii Jiului.

(4) Pe harta „La Dietschania", ruină pe țărmul bulgar, în fața revărsării pârâului Bana de pe țărmul românesc; cevà mai sus se găsià insula Păpădia.

(5) Pe malul bulgar, în apropiere de La Duschani.

(6) Celei.

(7) Redută pătrată aflătoare pe malul român, în fața satului bulgar Samovit.

(8) Redută, în fața insulei Calnovățu; cevà mai jos se găsià satul Islaz.

lichen Ziegeln. Zu dieser stost bey dem Kloster Hoteran, so nahe bey dem Fluss Tesluj ligt, und in den Alt: Fluss fählt, noch ein anderer gepflasterter Weeg, welcher etlicher Einwohner Aussage nach von der höltzernen Brucken herkohmen soll; Jenseits des Alt Flusses befindet sich abermahlen ein gepflasterer Weeg, fangt sich von Dorff Pitrisch an, und gehet bis nach Ampelon (fülleicht Campo longo), so in der Mitte der Wallachey ligt und Trajanus gebauet haben solle.

Turn ein grosser türkischer Marckth Flecken, nahe dabey und an den Alt Fluss ligt ein Palanka von Holtz. Nach aussage der Einwohner, sollen die Türcken diese Palanka mit aussenwercken befestigen, gegen über ligt

Nicopel eine grosse und reiche Handels Stadt, ist dabey fortificiret, ligt zwischen den Gebürge in einer grossen Flache.

*

Relațiunea colonelului *Magdeburg*, păstrată în secțiunea hărților a Arhivei Răsboiului din Viena sub cota B III b. 28, e cuprinsă într'un caiet in-folio mic de 10 file, fără titlu, nedatat și nesemnat. Pe verso ultimei foi se găsește următoarea însemnare: «Beschreibung Der Donau und der daran liegenden Ortschaften von Orsowa bis Rusztschuck. Vom Obersten Magdeburg im Jahr von 1777—1778 bereist». Dedesubt: «Specht., 38/A. 2» și mai jos: «Verlass (enschaft) des General M. Specht.», apoi diferite numere ale Arhivei. Specht este ofițerul austriac sub direcțiunea căruia s'a ridicat în 1790—1791 harta cea mare a Țerii-Românești.

Beschreibung Der Donau, deren daran liegenden Ortschaften und ihre Entfernung von Orsowa bis Ruschtschuk.

Bey Alt Orsowa ist die Donau 250 Klafter breit, hat hohe Ufer, und einen geraden Rinnsaal. Die auf der Insul liegende Festung ist nicht reparirt, und das Fort Elisabeth ist fast völlig zusammgefallen. — Zeitder Fahrt Stunden u. Minuten

Eine Stunde unter Orsowa hat die Donau ein felsigtes Bett, so beylaüfig 1000 Schritt lang ist, und Demir-Capy, oder das eiserne Thor genannet wird. Bey hohen Wasser ist dieser sonst gefährliche Ort ohne Gefähr zu passiren, jedoch muss man die Schiffe wenigstens mit dreyfacher Besatzung von Schiffsleute besetzen, welche zu Orsowa anzutreffen sind.

Von Orsowa bis Tetislan, so auf wallachisch Gladowa genannt wird, und auf dem rechten hohen Ufer lieget, sind. . . . . 4.—

Unter Demir Capi hören die Gebirge auf, und die Donau fängt an

so langsam zu rinnen, dass man mit lateinischen Seegeln gegenwärts fahren kann. Beyde Ufer sind hoch. Das Schloss Tetislan viereckigt, hat 8 kleine Thürme, und eine Mauer wie auch einen Graben, ist mit einer Varos oder Vorstadt umgeben, so pallisadirt ist. Die Besatzung, so höchstens aus 100 Mann bestehet, wird von einem Begh commandirt, welcher zugleich den Woiwoden von Orsowa unter sich hat. Zu Tetislan lieget eine Tschaike von 3 und eine Galeotte von 5 Kanonen.

Von Tetislan bis Birsa Palanka, so auf dem rechtem Ufer unter dem Gebirge liegt, in einem palisadirten kleinen Vier Eck, und einem grossen Türkischen Dorf bestehet. . . . . 8.—

Beyde Ufer sind erhoben und eben, die Donau ist mehrentheils 3 bis 400 Klafter breit, rinnet langsam, und ist sehr tief. Von Birsa Palanka geht ein guter Fahrweeg über das Gebirge nach Borecz und Swinitza an der Donau, mittels welchen denen Besatzungen von Orsowa und Tetislan alle Communication mit Widin nehmen kann. Von Birsa Palanka bis zur Mündung des Timoc Flusses, so die Gräntze zwischen Servien und Bulgarien, machet. . . . . 8.—

Von Birsa Palanka bis zum Timoc Fluss sind beyde Ufer hoch und eben, und bloss. Die Donau ist 3 bis 400 Klafter breit, fliesset langsam, und ist tief. Von Orsowa bis zum Timoc liegen einige Insuln in der Donau, so hoch und angebauet sind. Diese Insuln erleichtern die Passirung der Donau. Man findet zu Orsowa, Tetislan und Birsa Palanka einige Saltz Schiffe, so Cuburitzen genannt werden, und zum Brücken Schlag besonders gut sind. Die Mündung des Timoc Flusses ist niedrig und der Überschwemmung unterworfen. Eine Stunde oberhalb dieser Mündung des Timoc Flusses lieget das Dorf Radujegáz auf dem hohen rechten Ufer der Donau. Die grösste Insul lieget bey Birsa Palanka, so Gross-Ostrowa genannt wird. Bey Radujegacz ist ein bequemer Ort zum Brücken Schlag, wo das Dorf Camora auf dem linken Wallachisch^{n} Ufer liegt. Nahe unter Demìr Capi lieget eine hohe Insul in der Donau, welche ein fester Posten zur Sperrung der Donau ist.

Von der Mündung des Timoc-Flusses, über welchen eine Überführ bey dem nahe an der Donau liegenden Dorf Bali ist, bis Florentin, so türkisch Turuduncula genannt wird . . . . 2.—

Vom Timoc bis Florentin, so auf dem rechten Ufer am Fuss einer Erdzunge liegt, und ein mit Türken, Bulgaren und Wallachen bewohntes grosses Dorf ist, ist das rechte Ufer hoch und eben, und das linke Ufer ist niedrig und fest. Bey Florentin ist ein festes Lager gegen Widin. Dieses Dorf Florentin hat ein altes gemauertes Schloss auf ei-

nem Felsen, so nahe an der Donau liegt, und von dem hohen Ufer commandirt wird. Hier liegen einige Saltz Schiffe oder Cuburitzen.

Von Florentin machet die Donau einen grossen Bogen bis Widin . . 5.—

Das rechte Ufer ist hoch, wird aber niedriger gegen Widin; das linke Ufer ist durchgehends niedrig, mit Gebüsche bewachsen. Die Donau hat in dieser Gegend viele niedrige mit Gebüsche bewachsene Inseln. Eine Stunde oberhalb Widin hören die Inseln auf, und beyde Ufer sind eben und trocken. Die Donau ist wenigstens 400 Klafter breit und rinnet sehr langsam. Eine Stunde oberhalb Widin kann eine Schiff Brücke geschlagen werden.

Die Stadt Widin, türkisch Dié, lieget auf der Ebene an der Donau, ist an der Land Seite mit 10 kleinen Bastionen umgeben, jede Bastion hat 4 kleine Façen und 2 Flanquen. Jede Façe und jede Flanque ist mit 2 Schiess Scharten für Canonen versehen, mithin hat eine Bastion 10 Embrasures, jedoch sind diese Bastione so eng, dass 10 Kanonen nich darinn gebracht werden können. Diese Bastions sind mit Quater Steinen bis an die Schiesscharten revetirt; die Courtinen bestehen in einer Mauer von Quater Steinen, und sind sowie die Bastions 3 Klafter hoch. Die Gräben sind vor der Courtine 20 Klafter, und vor denen Bastions beylaüfig 15 Klafter breit. Die Gräben sind 9 Schuh tief, trocken, und mit Quater Steinen revetirt. Die Bastions haben keine Aussenwerker, ausser kleinen Flechen an denen Thoren. Der Graben ist mit einen palisadirten bedeckten Weeg und einem hohen Glacis umgeben. Die Mauern deren Bastions werden durch das Glacis völlig gedecket. Die Stadt hat schlechte hölzerne mit Ziegeln gedeckte Haüser, so von Türken, Griechen und Juden bewohnet werden. Die Gassen sind irregulair und eng. Innenhalb der Stadt liegt ein kleines gemauertes mit vier Thürmen umgebenes Schloss, so dermalen das Arsenal ist. Die Festung ist mit einer Vorstadt von einigen tausend hölzernen mit Ziegeln gedeckten Haüsern umgeben. Auf denen Bastions liegen einige schwehre Canons auf Schiffs-Laveten, und auf dem Glacis liegen 50 schwehre Metallene Canons ohne Laveten. Die Wasser Seite der Stadt ist mit einer hohen Mauer, so einige kleine Flanquen hat, und einem palisadirtem Zwinger gefestiget. Hier liegen viele Burlizanen, Cuburitzen, und Oranitzen, weil in dieser Stadt ein grosser Handel getrieben wird. Die Besatzung bestehet dermalen beyläufig aus 5000 Mann, wovon ein grosser Theil verheyrathet ist, Häuser hat, und Handlung treibet, folglich den Krieg fürchtet. Die Festung wird von keiner Höhe commandirt, den die herumliegenden Gebirge sind wenigstens eine Stunde davon entfernt. Grade über Widin lieget die wal-

lachische Insel Calefat in der Donau, welche niedrig ist und von der Festung commandirt wird. Die herumliegende Gebirge haben viele Thäler, Wasser und Waldungen.

Von Widin bis Arczelgrad, türkisch Arczel Palanka . . . . 4.—

Das rechte Ufer ist bis eine Stunde unterhalb Widin eben, von dannen bis Arczelgrad gebirgigt, das linke Ufer ist hoch und eben. Eine Stunde unter Widin ist ein bequemer Ort zum Brückenschlag, wo die Donau beyläufig 300 Klafter breit ist. Diese Palanka bestehet in einer palisadirten Schantze, so auf der Spitze einer schmalen Erdzunge liegt, und von dem nahe anstossenden Gebirge commandirt wird. Auf beyden Seiten der Erdzungen im Thal liegt ein grosses Dorf, so von Türken, Bulgaren und Wallachen bewohnet wird. Hier ist die Donau bis 300 Klafter breit, und ein guter Ort zum Brückenschlag, weil das linke wallachische Ufer ebenfalls erhoben ist. Es liegen daselbst einige Cuburitzen zum Saltz führen. Hier hören die Waldungen und Gebüsche auf, mit welchen das Land auf beyden Ufern von Orsowa bis Widin und Arczelgrad ausgefüllt ist.

Von Arczelgrad bis Lombupalanka, so auf dem rechten Ufer lieget, 5.—

Lombupalanka ist ein grosses Dorf mit einem kleinen aus Palisaden bestehenden Viereck, so auf einer hohen Erdzunge lieget, jedoch von dennen anstossenden Bergen völlig commandirt wird. Von Arczelgrad bis Lombupalanka ist das rechte Ufer gebirgigt, auf welchen einige kleine Gebüsche stehen. Längst diesem rechten Ufer liegen viele kleine mit Gebüschen bewachsene Insuln; das linke Ufer ist niedrig und morastig. Unter Lombupalanka ist ein grosses, breites, offenes Thal, in welchem einige kleine Dörfer liegen. Alle Dörfer so ehehin an dem Ufer der Donau zwischen Arczelgrad und Lombupalanka gelegen, sind im letzten Kriege verwüstet.

Von Lombupalanka bis Szibrupalanka, so ein türkisches Dorf ist, welches in der Ebene auf einem niedrigen Ufer in einem breiten offenen Thal liegt . . . . 5.—

Zwischen diesen beyden Palanken ist das rechte Ufer hoch gebirgigt und kahl; die darauf gelegenen Dörfer sind zerstöhrt, und sind nur einige Erd Hütten hin und wieder zu sehen. Das linke Ufer, an welchen viele kleine niedrige Insuln liegen, ist niedrig und morastig. Dieser Ort Szibru ist im letzten Kriege von denen Russen verbrannt, jedoch dermalen zimlich wiederum aufgebauet. Eine halbe Stunde unterhalb Szibru ist die Donau nur bis 300 Klafter breit, und daselbst ein guter Orth zum Brückenschlag.

Von Szibru bis zu dem auf dem rechten ebenen Ufer liegenden kleinen Dorf Coduszluj 5.30

Von Szibru bis Coduszluj ist das rechte Ufer Anfangs hoch und gebirgigt, nimmt aber gegen Coduszluj ab; das linke Ufer ist niedrig, morastig, mit Gebüschen und Rohr bewahsen. Von Szibru bis Coduszluj führet man durch einen engen tiefen Arm der Donau, so sich bis eine Stunde unter Coduszluj erstrecket.

Von Coduszluj bis Orsowa gehet der Schiff-Zieher-Weeg auf dem rechten Ufer, und ist in so gutem Stande, das man sich daselbst der Pferde zum ziehen bedinnen könnte. Es sind aber keine Pferde nöthig, weil die nemlichen Schiff Leute, welche die Schiffe abwärts führen, solche wegen des schwachen Stroms der Donau, und weil sie sich deren Segel bey einem untern Winde bedienen, ganz bequem gegenwärts ziehen.

Von Coduszluj bis zu dem an dem hohen gebirgigten Ufer liegenden grossen Dorf Oriawa, welches aus vielen türkischen Häusern und wallachischen Erd Hütten bestehet . . . . 4.—

Von Coduszluj ist das rechte Ufer abwärts eine Stunde eben, von dannen aber bis Oriawa hoch und gebirgigt, mit Weingärten bedeckt. Das linke Ufer ist niedrig und offen. Nahe oberhalb Oriawa fällt auf dem wallachischen Ufer der Syll-Fluss in die Donau, allwo man, weil das wallachische Ufer daselbst erhoben ist, eine Brücke über die Donau Schlagen kann. Von Coduszluj bis Oriava ist das rechte Ufer so felsigt und steil, dass man daselbst die Schiffe nur bey kleinen Wasser gegenwärts ziehen kann.

Von Oriava bis zu dem auf dem rechten ebenen Ufer liegenden Dorf Salamitza . . . . 3.—

Von Oriava bis Salamitza ist das rechte Ufer fest, eben und trocken, das linke ist ebenfalls hoch und sandig, jedoch ist die Donau mit niedrigen Insuln, so mit Gebüschen bewachsen sind, angefüllt, und sehr breit. Auf dem rechten Ufer befinden sich einige Weingärtten.

Von Salamitza die beyden kleinen Dörfer Ostrov und Wodinul, so auf dem rechten gebirgigten Ufer liegen, rechts lassend, bis zu dem auf dem rechten Ufer liegenden Dorf Beschlikur . . . . 3.—

welches am Ende des gebirgigten rechten hohen und kahlen Ufers liegt. Das linke Ufer ist erhoben und sandig, längst demselben liegen viele Insuln, so mit Gebüschen bedeckt sind. Von Oriava bis Beschlikur ist wegen der vielen Steine an dem rechten Ufer keine gute Anländung für die Schiffe, sondern selbige müssen an dem linken Ufer an denen Insuln anländen.

Von Beschlikur bis zur Mündung des von dem rechten Ufer in die Donau fallenden kleinen Flusses Viske . . . . 3.—

Beyde Ufer sind eben und bloss, jedoch ist die Donau mit Insuln angefület. Grade über der Mündung des Viske Flusses liegt auf dem linken hohen Ufer das Dorf Islás, so aus Erd Hütten bestehet; Hier kann bey mittlern Wasser über die zwey Arme der Donau eine Brücke geschlagen werden, wenn nemlich die daselbst liegende kleine Insel nicht überschwemmt ist.

Von der Mündung des Viske Flusses, das kleine Dorf Simovit, so auf dem rechten hohen gebirgigten Ufer liegt, bis zur Mündung des von dem rechten Ufer in einem tiefen Thal hinabfliessenden und in die Donau fallenden Baches Oszmul . . . . —.50

Grade über der Mündung des Baches Oszmul fällt auf dem linken wallachischen Ufer der Alt-Fluss in die Donau, auf dessen rechten Ufer das Dorf Girla liegt. Das rechte Ufer von Oszmul bis zum Viske Fluss ist felsigt, steil gebirgigt, und das linke Ufer ist niedrig und morastig.

Von der Mündung des Oszmul-Baches bis zur Stadt Nicopel . . . —.30

Das rechte Ufer ist steil, felsigt und gebirgigt, und das linke niedrig, eben und sandig. Auf dem linken Ufer, 3000 Schritt von dem Altfluss, und 500 Schritt von der Donau lieget die Türkische Festung Thurn; selbige besteht in einer kleinen gemauerten Redoute, so cassematirt ist, auf welcher vier Canons stehen können. Diese Redoute ist mit einem Graben, einem bedeckten Weeg, und einem palisadirten Glacis umgeben. Da das linke Ufer der Donau der Überschwemmung unterworfen ist, so kann man bey hohen Wasser dieses Fort, welches 3000 Schritt von denen Anhöhen des wallachischen Terrain, auf welchem ein grosses türkisches Dorf Moguróny lieget, entfernt ist, nicht angreifen. Überdiss wird dieses Fort von dem rechten gebirgigten Ufer so nahe commandirt, dass man solches nicht wegnehmen, noch . . . . kann, bis man nicht vorhero von der Stadt Nicopel und denen herumliegenden Gebirgen Meister ist.

Die Stadt Nicopol, so vor dem letzten Kriege 12.000 türkische Einwohner gehabt, wovon aber dermalen nicht über 8000 übrig seyn dörften, liegt theils an dem Ufer der Donau in der Ebene, theils in einem kleinen Thal, und grössten Theils auf dem Gebirge. In der Stadt liegt ein kleines gemauertes Schloss auf einer hohen escarpirten Felsen Spitze einer Erdzunge, welches von der Erdzunge, die mit Häusern bedeckt ist, und von denen herumliegenden Bergen, welche mit Häusern, Weingärten und Obst Bäumen bedeckt sind, ganz

nahe commandirt wird. Die Stadt ist mit einem Parapet und Graben umgeben, so ebenfalls von der Land Seite commandirt wird. Da die Gebirge felsigt und trocken sind, so ist in der Stadt und Schloss kein anderes, als das Donau Wasser zu finden. Die Stärke dieser Stadt bestehet lediglich in der zahlreichen Besazung, welche in Kriegs-Zeiten durch die in denen herumliegenden Dörfern wohnende viele Türken vermehret wird.

Von Arczelgrad bis Nicopel ist weder Brenn noch Bau Holtz zu finden, weshalb solches theils auf der Donau aus Servien, theils zu Lande aus der Wallachey bis an die Donau zugeführt wird. Die Einwohner von Nicopel bauen zwar vielen Wein, welcher von denen daselbst befindlichen Griechen und Bulgaren bearbeitet wird, hingegen müssen sie ihre meisten Lebens-Mittel aus der Wallachey holen, weil die Gegend von Nicopel grösstentheils gebirgigt und unbewohnt ist. Man kann aus dem Oszmul-Thale und noch leichter aus dem unterhalb Nicopel liegenden grossen, ebenen und breiten Thal auf die Berge gelangen, von welcher die Stadt und das Schloss Nicopel commandirt wird.

Von Nicopel bis zu der auf dem rechten Ufer der Donau liegenden grossen Stadt Istofo . . . . 5. –

Von Nicopel bis Istofo sind beyde Ufer eben und fest, jedoch ist die Donau mit niedrigen Insuln angefüllt, welche mit Gebüschen und Rohr bewachsen sind. Jedoch kann man unterhalb Nicopel bey dem auf dem hohen wallachischen Ufer liegenden Dorf Flemunda, wo die Donau bis 400 Klafter breit ist, eine Schiff-Brücke schlagen, um in das breite Thal, welches gut angebauet ist, zu gelangen, und sich der Stadt Nicopel zu bemächtigen, weil bey Islás die Passirung der Donau, solange die Türken zu Nicopel und Thurn sind, die Passage sehr zweifelhaft ist. Die zum Brücken Schlag erforderliche Schiffe und Erfordernüsse können auf dem Alt-Fluss bis zu dem Dorf Girla herabgeführt, daselbst auf Land gebracht, dort auf die breiten Wallachischen Bauernwägen geladen,—mit Ochsen bespannt—und längst dem Dorf Mogarény bis Flemunda, so eine Stunde von dem Alt Fluss entfert ist, an die Donau geführt werden. Man kann die Halb-Tschaiken ebenfalls auf Wägen mit Block-Rädern ganz füglich auf dem nehmlichen Weeg von dem Alt Fluss bis zur Donau führen. Bey dem Dorf Girla liegt eine kleine hohe Insul, auf welcher eine Redoute, um die Schiffahrt der Alt zu decken, angelegt werden kann.

Auf dem halben Weege von Nicopel bis Istofo lieget auf dem rechten Ufer in der Ebene bey der Mündung des, in dem breiten Thal

herabfliessenden und in die Donau fallenden Baches, das mit deutschen Einwohnern besetzte Dorf Gross-Belina.

Die grosse Stadt Istofo, in welcher einige tausend Türken und mehrere tausend Griechen, Bulgaren und Wallachen wohnen, liegt am Ufer der Donau an dem Abschluss des Gebirges. In der Stadt liegt ein altes gemauertes ruinirtes Schloss auf einer Bergspitze einer Erdzunge. Die Stadt ist mit einem Parapet und einem tiefen Graben umgeben, jedoch wird dieses Retranchement von dem an der Mittag Seite liegenden hohen Bergrücken nahe commandirt. Oberhalb Tistofo (sic) fällt ein kleiner Fluss in die Donau, in dessen Mündung die Schiffe im Winter sicher liegen. Zu Istofo liegen 7 Tschaiken zu 8 Paar Ruder auf dem Land; selbige sind 50 Schuh lang, 8 Schuh breit, und 3 Schuhe in der Wand hoch. Selbige sind auf die Art, als die im Jahr 1773 und 1774 zu Closter-Neuburg gebaute Tschaiken gestalltet nur dass die Steuer deren Türkischen Tschaiken 2 Schuh höher sind, welches auf der Donau von Fetiszlan bis zum schwarzen Meer wegen der Wellen sehr nöthig ist. Grade gegen Istofo liegt eine Insul in der Donau, wovon ihr Arm, so an der Stadt fliesset, sehr seicht ist. Von Nicopel bis Istofo ist auf beyden Ufern in einer Entfernung von 3 bis 4 Meilen kein Holtz.

Von Istofo, welches zur Sicherheit der Stadt Nicopel besetzt werden müsste, bis zu dem rechts in einem breiten offenen Thal an einer Anhöhe liegenden Dorf Wardina 1.30

Das rechte Ufer ist felsigt und gebirgigt, das linke ist niedrig und eben. Auf dem rechten Ufer liegen viele Weingärten welche mit Obst Bäumen angefüllt sind.

Von Wardina bis zu dem an der Höhe liegenden Dorf Rudina . . 2.15

Zwischen Wardina und Rudina ist ein breites offenes Thal, wovon die gebürgigte Seite kahle und hohe Hügel sind. Beyde Ufer sind eben und fest, jedoch ist die Donau sehr breit, und mit Insuln angefüllt.

Von Rudina bis Rusztschuk . . . . 8.—

Das rechte Ufer ist felsigt, steil, und bestehet in kahlen Anhöhen, in welchen einige kleine aus Erd Hütten bestehende Dörfer liegen; das linke Ufer ist eben, jedoch hindern die vielen, längst diesem linken Ufer liegende niedrige mit gebüschen bedeckte Insuln die Passage der Donau, besonders wenn diese Insuln überschwemmt sind. Auf dem linken Ufer ist gar kein Holtz, und auf dem rechten Ufer stehen einige Obst Bäume an derenjenigen Orten, vo vormals die Dörfer gestanden. Das rechte Ufer der Donau von stofo bis Rusztschuk ist durchgehends seicht und felsigt, und gefährlich zum Fahren und Anlanden, weshalb man am linken Ufer fahren und anlanden

muss. Eine halbe Stunde oberhalb Rusztschuk kann man dennoch die Donau, welche daselbst beyläufig 300 Klafter breit ist, passiren.

Die Stadt Rusztschuk, so aus einigen tausend türkischen, griechischen und bulgarischen Häusern besteht, liegt an der Donau am Fuss des Gebirges, und ist mit einem Retranchement umgeben, so von der Land Seite von denen hohen Weingebirgen völlig commandirt wird. Oberhalb der Stadt fällt ein kleiner Fluss in die Donau. Hier liegen 3 Galeotten zu 12 Paar Rudern, und eine grosse Anzahl kleiner Tschaiken zu 6 Paar Rudern, welche unsern Patrouille Tschaiken vollkommen ähnlich sind. Eine Stunde unterhalb Rusztschuk lieget das Schloss Gjurgjevo an dem wallachischen Ufer auf einer kleinen Insul; selbiges wird dermalen auf der Wallachischen Seite mit einem kleinen Horn Werk befestiget, so in diesem Jahr nicht fertig wird. Die auf der Donau befindlichen Türkischen Schiffe bestehen in *Burliczanen*, so 1000 bis 1200 Centner (1) tragen, in *Cuburitzen*, so 3 bis 400 Centner tragen, in *Girlitzen*, so 80 bis 100 Centner tragen, und in *Oranitzen*, so kleine Fahrzeuge zum Ubersetzen sind. Da aber diese Fahrzeuge bey denen festen Plätzen sich befinden, so wird es, um die Donau passiren zu können, nöttig seyn, dass die erforderlichen Bruck Schiffe und Tschaiken in Siebenbürgen an der Alt erbauet, auf der Ált bis zum Dorf Girlitza herabgeführt, daselbst aufs Land gebracht, von dannen auf niedrigen Block Wägen über Land bis Flemunda an die Donau geführt, und daselbst auf die Donau gebracht werden.

Von Orsowa bis Widin ist der Grund der Donau steinigt, mit Sand vermischt und von Widin bis Rusztschuk ist der Grund der Donau leimigt und fest.

Da es zur Behauptung der Stadt Nicopel und des Weeges nach Sophia nöthig ist sich des Dorfes Oriava zu bemächtigen, so könnte auch eine Menge Brenn Holtzes, Bruck-Balken und Pfosten auf dem Syll Fluss in dem Siebenbürgischen Syll Thal zugerichtet, und auf dem Syll Fluss bis an die Donau herabgeführt werden. Die hölzernen Pontons können auf der Donau zum Übersetzen gebraucht werden, hingegen sind sie zum Brückenschlag auf der Donau wegen deren hohen Wellen nicht tauglich. Zu Lande gehet auf beyden Ufern der Donau ein guter Fuhr Weeg. Die Länge des Weeges:

Von	Orsowa	bis Widin	ist 16	Stunden.
»	Widin	» Nicopel	» 36	»
»	Nicopel	» Istofo	» 4	»
»	Istofo	» Rusztschuk	» 8	»

*

(1 Un centner vienez corespunde cu 56 kilograme.

Lucrările alcătuite de căpitanul *Lauterer* sunt următoarele:

I. Jurnalul călătoriei făcute cu prilejul ducerii internunțiului Herbert la Rusciuc; acest jurnal s'a păstrat în următoarele manuscripte:

a) *Journal über die bey Abführung des kais: königl: Herrn Internuntius Baron v. Herbert auf der Donau von Belgrad biss Ruszug gemachte Reise, und zwar von 12-ten biss incls: 29-ten August 779.* Un caiet in folio obicinuit, cu 29 pagine scrise, conținând numai călătoria dela Belgrad la Rusciuc; e scris în întregime de mâna lui Lauterer, datat: Schupanek, 25 Sept. 1779, și semnat de dânsul. Textul conține următoarele rubrici 1) Data, 2) Timpul plecării, în ore și minute, 3) Timpul trecerii, de regulă dealungul unei insule, de asemeni în ore și minute, 4) Timpul sosirii, în ore și minute și 5) Textul însuș, conținând însemnări scurte privitoare atât la întâmplările călătoriei cât și la descrierea fluviului; acest ms., alcătuit imediat după terminarea călătoriei, în timpul șederii lui Lauterer în carantina dela Schupanek, i-a servit apoi la redactarea «jurnalului» definitiv și a «descrierii Dunărei», și trebuește astfel privit ca un concept al acestor două lucrări deosebite. E de notat că acest ms. nu conține o lucrare completă, întrucât nu cuprinde decât relațiunea privitoare la călătoria făcută între Belgrad și Rusciuc; la sfârșitul ei se găsește sub titlul «Kurze Beschreibung der türkischen auf der Donau «üblichen Fahrzeuge» o scurtă descriere a vaselor turcești întrebuințate pe Dunăre, descriere pe care am reprodus-o mai jos, sub II. Acest manuscris se păstrează în Arhiva Răsboiului din Viena, secțiunea hărților, sub cota B III b. 32.

b) *Journal über die Abführung des K. K. Herrn Internuntius Baron v. Herbert auf der Donau von Wienn bis Ruschtuk in Bulgarien, und zwar von 20-t Iuly bis 29 August 1779;* un caiet in folio mare, de 8 foi din cari ultima albă; caligrafiat frumos și semnat de Lauterer. Conține descrierea stilizată, făcută zi cu zi, a călătoriei dela Viena la Rusciuc și este neîndoelnic piesa care a fost prezentată Impăratului. Originalul se păstrează în Arhiva Răsboiului din Viena, sub aceeaș cotă ca ms. precedent. Am reprodus această lucrare mai jos, sub I.

c) Tot în Arhiva Răsboiului din Viena, dar anexat, sub cota B III b. 28, la relațiunea colonelului Magdeburg, se găsește un caietel in 8° mic de 22 foi, intitulat *Journal der Donau Reise von Bellgrad bis Rustuk in der Wallachey. Im Jahr 1776.* Data din

titlu e greşită, căci jurnalul conţine în realitate descrierea călătoriei făcute dela 12 până la 28 August 1779. Textul conţine următoarele rubrici : 1) Data, 2) Timpul plecării, în ore şi minute, 3) Timpul sosirii, asemenea, şi 4) jurnalul. Manuscrisul e nedatat şi nesemnat, şi nu e identic cu jurnalul lui Lauterer conţinut în manuscrisul descris mai sus sub *a)*, pentrucă dă ceasuri şi minute întru câtvà deosebite, dar se potriveşte cu dânsul întocmai în liniile generale, astfel încât se poate crede că a fost alcătuit de o persoană care călătorià odată cu Lauterer, dar care se aflà pe alt vas. Neprezentând un interes deosebit, am crezut inutil să reproducem acest jurnal.

II. Harta Dunărei dintre Belgrad şi Rusciuc, despre care am vorbit mai sus, la p. 555.

III. Descrierea acestei hărţi; păstrată în următoarele manuscripte:

a) *Beschreibung der bey der Abführung des Kais: Königl: Herrn Internuntius Baron v: Herbert von Zemlin bis Russug aufgenommenen Donau Planes;* un caiet in folio de 33 pagine, nesemnat, dar scris în intregime de mâna lui Lauterer. Acest ms., conţinând numeroase îndreptări şi tăieturi, este un concept pentru manuscriptul următor:

b) *Beschreibung deren Eilf Plans der Donau von Belgrad bis Ruschtuk in Bulgarien;* un caiet in folio mare de 33 pagine, scris frumos şi fără îndreptări şi semnat de Lauterer, trebueşte considerat ca lucrarea definitivă. Am reprodus din acest ms., sub III, partea privitoare la secţiunea Orsova-Rusciuc.

c) O copie nesemnată având acelaş titlu şi conţinut ca ms. precedent, şi alcătuind un caiet in folio de 33 pagine.

Aceste trei manuscripte se păstrează în secţiunea hărţilor a Arhivei Răsboiului din Viena, sub No. B III b. 32.

d) In «Streffleur's Oesterreichische Militärische Zeitschrift», anul XXVI (1885) la p. 9, prof. Dr. Eduard Suess arată că în biblioteca societăţii «Donau-Verein» din Viena s'ar găsì un alt ms. al acestei descrieri sub titlul: *Beschreibung des bey Abführung des Kais. Königl. Herrn Internuntius Baron von Herbert von Zemlin bis Russug aufgenommenen Donau Planes. Gefertigt G. L. Lauterer, Hauptmann, Klosterneuburg den 20 August 1780.* Acest ms. nu poate fi decât o copie a celui descris mai sus sub *a)*, în orice caz o copie posterioară, lipsită de interes.

IV. Descrierea hărţii Dunărei dintre Rusciuc şi Sulina, şi a călătoriei făcute până la Cherson, e cuprinsă într'un singur ms. cu-

noscut, intitulat *Relation über die mit dem ersten Willeshofischen Comertien Versuch von Wienn längs der Donau, und über das schwarze Meer, dann gegen den Dniepper nach Cherson gemachte Reise, und zwar von 11-ten Iunij bis 15-ten December 782,* dar purtând în lăuntru un titlu diferit: «Beschreibung Des bey der Abführung des Willeshofischen Comertien Transports, von Russzug bis Sulina an das schwarze Meer weiters aufgenommenen Donau Planes, mit denen übrigen diese Reise Betreffenden Relationen.» Lucrarea e cuprinsă într'un caiet in folio de 25 foi, semnat de Lauterer și conține descrierea Dunărei până la Sulina cu oarecari amănunte asupra călătoriei; descrierea călătoriei dela Sulina la Oceacov; descrierea mai multor localități din jurul Oceacovului, pe cari le-am specificat mai departe, la p. 642, și la sfârșit două pagine privitoare la vasele turcești și la navigațiunea austriacă pe Dunăre. Am reprodus din acest manuscript, sub IV, părțile interesând țerile noastre.

V. Harta Dunărei dintre Rusciuc și Sulina, despre care am vorbit mai sus la p. 572.

VI. Jurnalul călătoriei făcute dela Cherson pe uscat la Viena e cuprins într'un singur manuscript cunoscut, intitulat *Journal über die Reise zu Lande von Cherson nach Wienn, durch Neu Rusland, Besarabien, und die Moldau,* dar purtând în lăuntru un titlu diferit: «Reise Von Cherson nach Wienn, das ist von 28-ten «8-ber bis inclusive 16-ten December 1782.» Lucrarea e cuprinsă într'un caiet in folio de 6 foi, semnat de Lauterer, din care am reprodus sub V partea privitoare la țara noastră, adică călătoria prin Basarabia și Moldova.

Pentru jurnalul călătoriei făcute de Lauterer prin Tracia, Macedonia și Albania, vezi mai departe la scrierile sublocotenentului Mihanovici.

I.

Journal über die Abführung des K. K. Herrn Internuntius Baron v. Herbert auf der Donau von Wienn bis Ruschtuk in Bulgarien und zwar von 20-ten July bis 29-ten Augusti 1779.

den 20ten Iuly.

In der fruh um 10 Uhr ist der Herr Internuntius mit seinem Gefolge auf sechs Schiffen von Wienn abgefahren; ein Kellheimer diente zum Leib-

schiff, ein Kellheimer zum Tafel, und ein Kellheimer zum Küchel-Schiff, eine Siebnerin zum Cavalier Schiff, und noch zwey Siebnerinnen für die Bagage und Domestiquen. Diese Schiffe waren mit 23 Pontonniers, und 33 bürgerl: Schiff Leüten besetzet.

. . . .

den 17ten Augusti.

Fruh um 6 Uhr, nachdeme die Schiffe mit besonders guten Schifleüthen besetzet worden, ist man von Alt Orsova ab, und gleich darauf gegenüber der Festung Neu Orsova, wo der Herr Gesandte mit 36 Canonen Schüssen salutieret wurde, bey dem Dorf Wertscharovo wieder zugefahren; alda sind der Herr Gesandte mit dem Beg von Fetiszlan, der dem Herrn Gesandten auf einer Kriegs Tschaique begleitete, ans Land gestiegen, weillen dieselben die gefährliche Passage des Eisernen Thors nicht zu Wasser machen wollten. Inzwischen wurden die Schiffe glücklich über das aus einer Reyhe von Klippen zwerch durch den Stromm bestehende Eiserne Thor, und gleich unterhalb bey der Insel Caritasch am linken Ufer angeführet, um den Herrn Gesandten wieder einzunehmen, und bis nach Fetiszlan, einer am rechten Ufer gelegenen, mit einen viereckigten gemauerten Castell versehenen Orth abzuführen, wo übernachtet, und die Schifleüthe gewechslet wurden.

den 18ten Aug.

Um drey viertl auf 5 Uhr ist man von Fetiszlan abgefahren, und nach einer Stunde in der Gegend von Czernetz, zwischen den Überbleibseln der gewesten Bruke Trajani passiret. Nachmittag um 2 Uhr wurden auf der Insel Gross Ostrova bey dem Dorf gleichen Namens die Schifleüthe verwechslet, und von dannen die Reyse bis an das rechts gelegene Dorf Radovitze fortgesetzet, wo man über Nacht bliebe.

den 19ten Augusti.

Fruh um halb 5 Uhr wurde von dannen abgefahren, um halb 6 Uhr die Mündung des rechts in die Donau fliessenden Timok Flusses, und um 9 Uhr das rechts liegende ruinirte Castell und Dorf Florentin passiret. Nachmittag um 4 Uhr ist man unter Widin zugefahren, und übernachtet. Der Herr Gesandte wurde in Widin ebenfals beym Ankommen, und Abgehen, jedesmal mit 18 Canonen Schüssen begrüsset.

den 20ten Aug.

Musste wegen nicht hinlänglich zusam gebrachten Schifleüthen alda gerastet werden.

den 21ten Aug.

Morgens um 5 Uhr wurde mit zimlich unkündigen Schifleüthen von Widin abgefahren, und um halb 10 Uhr die rechts auf einer hohen Ge-

stätten liegende Stadt Arzelgrad passiret. Von 12 bis 6 Uhr Abends muste man auf einer Insel unweit dem rechts liegenden Dorf Smordeny Wind feuren, und von 6 bis 10 Uhr in der Nacht die Reise bis an die bestimte Nacht Station Lomb-Palanka fortsetzen.

den 22ten Aug.

Nach verwechselten Schifleüthen wurde um halb 7 Uhr abgefahren, um 12 Uhr die rechts liegende Stadt Zibru-Palanka passiret, und nach dreystündigen Wind feuren, Abends um 9 Uhr die bestimte Nacht Station Oreava, eine rechts auf einem Berg liegende Stadt, erfahren.

den 23ten Aug.

Wurde alda wegen nicht zusam gebrachten Schifleüthen gerastet.

den 24ten Aug.

Fruh bis halb 7 Uhr konnte erst die erforderliche Anzahl Bauren zusam gebracht werden, die statt Schifleüthen dienen musten; man ist also von dannen abgefahren, und Nachmittag um 4 Uhr bey Depskoi, einen am rechten etwas erhobenen Ufer gelegenen Dorf angekommen, wo übernachtet wurde.

den 25ten Aug.

Morgens um 5 Uhr wurde mit denen nemlichen Schifleüthen von dannen wieder abgefahren, um halb 9 Uhr das links auf einer hohen Gestätten liegende wallachische Dorf Islasz, und gleich unterhalb die Mündung des sich in die Donau ergiessenden Aluta-Flusses passieret. Um 12 Uhr wurde bey der rechts liegenden Stadt, und Festung Nicopel zugefahren, wo man den Herrn Gesandten mit 18 Stuckschüssen salutieret hat, alda wurden die Schifleüthe wieder verwechselt.

den 26ten Aug.

In der fruh um 5 Uhr 40 Minuten wurde von Nicopel ab, und um 12 Uhr 40 Minuten bey Svischtofo, einer am rechten Ufer in einem thal gelegenen grossen Handels Stadt zugefahren, und übernachtet.

den 27ten Aug.

Um 5 Uhr fruh wurden die Schifleüthe abgeleset, und die Reyse fortgesetzt, um 8 Uhr passierte man die Mündung des rechts in die Donau fallenden mittelmässigen Iantra Flusses, und um 9 Uhr 30 Minuten muste man in der Gegend von Crevena am rechten hohen Ufer zufahren, und den ganzen übrigen Tag durch wegen allzuheftigen Winde feuren.

den 28ten Aug.

Wurde ebenfalls auf der Stelle Wind gefeuret.

den 29ten Aug.

Morgens um 5 Uhr wurde die Reyse bey guten Wetter wieder fortgesetzt, und um 12 Uhr in Ruschtuk angeländet, wo der Herr Gesandte aber-

mahl mit Canonen Schüssen salutiret worden, und eine Menge Ianitscharen, so wie in allen vorhergehenden beträchtlicheren Stationen zur Wache erhalten hat.

den 30ten und 31ten.

Wurden die Schiffe ausgeladen, und zum Verkauf feil gebotten.

den 1ten September.

Ist der Herr Internuntins über Lande nacher Constantinopel abgegangen, worauf die Schiffe sogleich bey Ermanglung eines höheren Bottes an einen türkischen Holtzhandler samt allen dazu gehörigen Requisiten für 325 Piaster verkauffet worden sind. Und nachdeme die gleich bey Eintreffung in Ruschtuk durch dem Herrn Internuntius von Sr. Durchlaucht dem Fürsten von der Wallachey angesuchte Marche-Route zur Rückreise für das aus Pontonniers und Tschaiquisten zusam gesetzte militar Commando nicht erfolget ware, so muste erwähntes Commando von der ihr von ihrer Behörde über Islaz an der Donau zu nehmen vorgeschriebene Route abgehen, und die Reise selbst nacher Bukurescht, um eine gehörige Marche-Route anzusuchen, unternehmen. Weshalb dieses Commando noch den 1ten Abends auf einer türkischen Uberfuhrs Schalupe über die Donau nach Giorgevo einer von Ruschtuk gegenüber in der Wallachey liegenden türkischen Stadt abgegangen, alda drey wallachische Woll-Wägen bedungen, und mittels selben noch bis in das unweit entlegene Dorf Kadincian gefahren, und übernachtet.

den 2ten.

Ist erwähntes Commando mittels denen bedungenen Woll-Wägen durch die Post-Staţionen Daja und Kologereny, und bey Çoperzan über den kleinen Fluss Argisch auf einer fliegenden Brucke passieret, und in letzt erwähnten Dorf übernachtet.

den 3ten.

Gelangte es nacher Bukurescht, und erhielte von Seiner Hoheit dem regierenden Fürsten die Anweisung auf ohnentgeltliche zwölf Post-Pferde durch die Wallachey, bis nacher Schupanek in Bannat.

den 4ten.

Ist das Commando durch die Post Stationen Podudomu, Bacs, Tscholonesti, Scherbanesti, Slatina, alda über dem Aluta Fluss, weiter durch Batosch, die Stadt Crajova, nicht weit davon über den Schyl Fluss, ferner durch Gogosch, Iablaniz, Csernez nach Schupanek in die Contumace gegangen, und hat alda von 9ten bis 28ten September die Quarantine ausgehalten.

den 29ten.

Hat sich das ganze Commando von Schupanek nacher Meadia begeben.

. . . .

den 14ten October.

Fruh nacher Closterneuburg eingerukt.

Sig: Closterneuburg, den 27ten December 1779.

(s.) G. L. LAUTERER, HAUPTMANN.

II.

Kurze Beschreibung der türkischen auf der Donau üblichen Fahrzeuge.

Saiquen oder Kriegsschiffe.

Dieses sind aus eichen Holz ganz auf galeren Art gebaute Fahrzeuge, bloss mit dem unterschied, dass sie einen flachen Boden haben. Sie sind ohngefähr 14 Klafter lang, 3 Klafter in der Mitte breit und 4 Schuh tief, sie haben vorne einen neun Schuh langen Spiron, eine 2 $^1/_2$ Klafter lange keilförmige Back, auf welcher 3 drey- oder zwey pfündige Cannonen auf laveten vorwärts stehen. Sie haben meist 7 bis 9 paar Ruder über einem ganz schmalen Ausbau ohne Blendung, die Leute zum rudern stehen in der Mitte, und lehnen sich an die Ruderbänke an, die Ruder sind an Doln mit Strupfen befestiget, werden beym Versorgen hinein gezogen und zwerch übers Schiff geleget. Das ganze Schiff ist in der Höhe bedeket, bis auf eine 4 Klafter lange und 1 Klafter breite Oeffnung, wo die Ruderer darinnen stehen. Der hintere Theil des Schiffes, worauf eine kleine Hütte fur dem commandanten stehet, ist sehr erhoben, und mit einen Timon, oder Steuer Ruder versehen. $^1/_3$ Theil von vorne stehet ein hoher Mast, der mit 2 Wänden befestiget, und meist mit lateinischen Segeln versehen ist. Vor und hinter den Ruderbänken sind sie an beiden Seiten mit Knechten zum heften versehen.

Bolisanen oder Kaufardeyschiffe.

Diese sind ebenfalls von eichen Holz gebauet, 10 bis 18 Klafter lang, 2 bis 3 Klafter breit, 4 bis 6 Schuh in der Mitte tief, hinten und vorne sehr aufgeschweift, jedoch rückwärts mehr, so dass selbe, wenn sie getaucht sind, vorne kaum 1 Schuh und hinten biss 4 oder 6 Schuh über dem Horisont des Wassers erhoben sind. An beyden Seiten haben sie einen Laufladen, und vorne eine Brucken, wo in der Wand Ruder Doln eingezapfet sind, so das 3 bis 5 paar Menschen antauchen können. Von dannen ist ein Raum von 6 biss 10 Klaftern gedecket, worauf in der Höche eine flache Bühne zur Bedienung des Segels ist. Hinten ist auf dem hoch erhobenen Theil eine Cajute von ohngefähr 2 bis 3 $^1/_2$ Klafter, hinter der Cajute ist der Steuerstock, auf welchen ein schwa-

nenhalsigtes Ruder an einer hölzernen oder eisernen Stöften steket, das inner Theil des Ruders gehet über die Cajute bis gegen den Bedekten Raum hin, wo es über 2 Knechte, oder Seitensaulen durch regieret wird; das hintere Theil des Ruders gehet von 7 biss 12 Klafter lang hinten im Wasser nach, wo es am Ende eine aufstehende breite Schaufel hat; auf ein drittel von vorne stehet ein Mast, der mit 3 Haupttonen, 2 Pardunen und einem Stoch befestiget, und mit einem lateinischen, öfters auch mit einem vierkantigen Segel versehen ist.

Überfuhrs Plötten.

Sind eben alle von eichen Holz gebauet, sie haben zimlich hohe Wände und sind von beyden Seiten mit einem Laufladen versehen, der hintere Theil ist etwas mehr aufgeschweift und hat eine Hütte, so das alle Wägen, und Vieh lediglich vorne aus und ein gehen.

Menschen und Wahren werden auf kleineren mit Segeln versehenen Fahrzeugen überführet.

Sign. Schupanek, den 25ten 7-ber 779.

(s.) G. L. LAUTERER, HAUPTMANN.

III.

Beschreiburg deren Eilf Plans der Donau von Belgrad bis Ruschtuk in Bulgarien.

Erster Plan.

Dieser enthält eine Strecke von ohngefähr Acht Meilen zwischen Semlin und Semendria, etc.

. . . .

Vierter Plan.

Von Orsova gehet eine Überfuhr an das gegenseitige Ufer, wo etliche Häuser stehen. Ohngefähr eine Viertl Meil unterhalb lieget mitten in der Donau die fortificierte Insel Neu Orsova, dessen Werke noch in zimlich guten Stande, und mit vieller Artillerie besetzet zu seyn scheinen.

Neben der Festung Neu Orsova lieget auf dem rechten Ufer das sogenannte Fort Elisabeth, welches in ein alten Thurn auf dem Felsen, und einen gemauerten viereckigten casematierten Gebäude bestehet, durch welchen die Landstrasse nach Widin gehet.

Am linken Ufer hingegen liegt das Türck: Dorf Betscharovo ebenfals auf dem schmallen Ufer zwischen der Donau und denn hohen Gebürge, worauf eine Kaiserl: Chartaque stehet. Unter dem Dorf ist die letzte kaiserl: Chartaque, am Fuss des Berges, wo der Wodiza Bach das kaiserl: und

das längst dem Wasser von Orsova herunter gehende Türck: Gebüthe von der Wallachey scheidet. Beyde Ufer sind noch immer hohe, mit Felsen vermischte Berge, wo auf dem rechten Ufer der Donau ein schneller Fahrweg nach Gladova in Servien, und auf dem linken Ufer ein enger Fahrweg nach Czernetz in die Wallachey sich befindet. An einem anderen gleich unterhalb aus einem Thal rinnenden Bach stehet links eine Wallachische Chartaque.

Von hier aus ist die linke Bettung der Donau voller Kugeln, und Steine, die bey kleinen Wasser alle auswerffen, oder brechen, und sich bis an das sogenannte Eiserne Thor hinziehen. Das Eiserne Thor, türkisch Demir capu, ist eine Reyhe von Klippen, und Felsen, quer durch die Donau von linken etwas abwärts gegen das rechte Ufer. Ohngefähr 100 Klafter von inken Ufer ist eine Öfnung zwischen den Kugeln, wo bey mittelmässigen Wasser nur halb beladene Schiffe passieren können, weil die Kugeln, über welche man fahren muss, kaum zwey und ein halb Schuh unter Wasser liegen. Das Wasser läuft über diese Passage sehr schnell mit starken Prausen, und verursachet hinter den Klippen viele fürchterliche Würbel, unter welchen ebenfals hin und wieder Kugeln, und pillotierte Hausenfänge sind. Gegen das rechte Ufer ist alda eine kleine Insel, hinter welche eine schmalle seichte Passage für die Gegentriebe ist; bey gar kleinen Wasser aber können weder Gegentriebe, noch Naufuhren passieren. Diese am rechten Ufer befindliche seichte Stelle könnte vertieffet, und dadurch die gefährliche Fahrt über die Felsen vermieden werden.

Gleich unter dem Eisernen Thor lieget rechts das Dorf Sip, und lincks in einen Thal das wallachische Dörfel Hostiza. In der Donau. In der Donau befinden sich verschiedene Sandbäncke, und nach einander liegende Inseln, wo auf der grösseren das Dorf Caritasch lieget. Unter dem Ende dieser Insel siehet man aus der Donau noch die Mauren eines alten Thurns hervorstehen, und bey der untersten links bleibenden Insel seind in dem Stromm zwey Hausenfänge, wo die Naufahrt mittendurch gehet. In dieser Gegend entfernet sich das hohe Gebürg rechts und links von der Donau und beyde Ufer werden Bruchstättigt, etwas erhoben, und auf dem rechten die beyden zimlich grossen Dörfer Tschezerat und Gladoiza liegen. Endlichen lieget auch auf dem rechten erhobenen Ufer das mit einer Mauer, und einen engen pallisadierten Graben befestigte kleine Schloss Gladova, oder Fetiszlan. Neben diesem Schloss lieget ein kleines türckisches Dorf, in welchen der Commandant dieses Schlosses, und Districts, unter dem Nahmen eines Beg wohnet. Die Schitfe, so in dieser Gegend der Donau fahren, müssen allezeit mit guten hierlandes kündigen Schifleuten versehen seyn, wovon die Naufahrenden in Alt Orsova, und die Gegenfahrenden in

Gladova zu haben sind. Tschaiquen können hier überall, und bey jeder Gelegenheit passiren, Kriegsschiffe aber können nur bey gar grossen Wasser abwärts, hingegen gegenwärts auch bey denn grössten Wasser nicht anders, als sehr beschwerlich geführet werden.

Die Donau ist bey Orsova ohngefähr 350, und bey Gladova 460 Klafter breit.

Fünfter Plan.

Dieser entwirft die Donau von Fetiszlan bis zu dem servischen Dorf Praova. Gegen Fetiszlan über lieget auf einen hohen ebenen Lande das wallachische Dorf Szkelo, und in der Donau lieget lincks ein Sandhauffen. Eine halbe Stunde abwärts lieget rechts ebenfalls auf einer hohen Ebene das Dorf Castol, auf den linken Ufer siehet man die rudera des alten Thurns Severin, und etwas oberhalb in dem Strom einen Hausenfang. Gleich unterhalb befindet sich rechts und links am Ufer ein gemauerter Pfeiler, welches Ruinen von der daselbst gestandenen Brucken des Kaisers Trajani sind.

Von hier theilt sich die Donau in zwey grosse Arme, und formieret in der Mitte eine hohe zimlich bebaute Insel. Rechts verliehert sich das hohe Ufer in eine niedere Ebene, an dessen Ende noch am Wasser die Uberbleibsel des alten Schlosses Conoingrad zu sehen sind. Links aber bey dem in der Ebene gelegenen Dorf Panoviza rinnet der Bach Dopolniza aus einem geraumen Thal, in welchem weiter hinauf der grosse wallachische Flecken Csernez lieget, in die Donau. Die unter dem Dopolniza Bach auf dem linken Ufer anfangende sehr hohe Gestätten ziehet sich gleich darauf neben dem Dorf Simian ins Gebürg zuruck, und lasset an der Donau ein breites, flaches Land bis an den Wistriza Bach. Am rechten Ufer ziehet sich bey erwähnten Conoingrad eine ohngefähr 10 Klafter hohe Gestätten an die Donau, auf welcher die Dörfer klein und gross Werbiza, Ritkova dann Corbova liegen; bey diesem letzteren Dorf gehet die Gestätten wieder ab, und das rechte Ufer verändert sich in ein flaches, ebenes Land. Zwischen Ritkova, und Carbova lieget in der Donau, wo sie sich nach Westen wendet, eine grosse Insel, mit dem darauf befindlichen Dorf Carbo Ostrova. Bey dem aus einen hohen wallachischen Gebürg kommenden Wistriza Bach, der in einen langen Thal eine Anzahl Mühlen treibet, fängt das rechte Ufer an hoch, und bergigt zu werden, welches sich um die Insel Ostrova herumziehet, und unter derselben bey dem Dorf Batutz in eine hohe Gestätten verändert, die endlich weiter unten, wo sich der Fluss nach Süden drehet, in eine flache Ebene ausgehet. Rechts bleibet alda eine kleine Insel, und hinter derselben das Dorf Weuga wo sich wieder eine hohe Gestätten an die Donau, und an derselben in einer kleinen Entfer-

nung bis an dem bey Palanka ausrinnenden Bach hinziehet. Auf dieser Gestätten lieget ober dem rechts ausflüssenden Podverska Bach das Dorf Werloga, denn liegen ober denn Cameniza Bach in der Tieffe das Dorf Welesniza, gleich unterhalb Bordé, und weiter abwärts Graboviza. Unter den Cameniza Bach liegen in der Donau zwey kleine mit Waiden bewachsene Inseln nach einander.

Neben diesen Inseln ist das linke Ufer auf welchen das Dorf Burila lieget, wieder etwas hoch, bruchstättigt bis an das in der Ebene gelegene Dorf Isvorile. Bey dem rechts gelegenen mit einem alten Schloss versehenen Flecken Palanka lieget wiederum ein hohes mit Bäumen bewachsenes Gebürg an der Donau, welches sich bey dem in der Ebene gelegenen Dorf Capodiste wieder zurück ziehet, bey dem Semna Bach aber wieder an den Fluss anschliesset, und denselben bis an die nahe am Wasser gelegene Überbleibsel des alten Castel Deez hinziehet, wo es sich abermahl in eine hohe Gestätten verändert, auf welcher zu Ende das Dorf Praova lieget.

Unter Palanka lieget in der Donau wieder eine kleine mit Bäumen bewachsene Insel, und weiters abwärts die grosse sehr bebaute hohe Insel Ostrova, auf welcher das Dorf gleichen Namens ist. Bey der ersten kleinen Insel wird das linke feste Ufer wieder etwas hoch, bruchstättigt, welche Gestätten sich bis an die Helfte der Insel Ostrova hinziehet; gegen Ende dieser Insel wird das Ufer niedrig, morastig mit Rohr bewachsen. Die Donau ist hier bey der gewesten Brucke Trajani ohngefähr 450, unter der Insel Carbova 420, dann bey Palanka, und Praova 480 Klafter breit.

Sechster Plan.

In diesem Plan ist die Donau zwischen Praova und Widin entworffen, wo Anfangs das rechte Ufer eine erhobene Sandgestätten ist, auf dessen Ende das letzte Servische Dorf Radovitze lieget, wo vor den Belgrader Frieden ein kaiserl. Contumaz ware. Von dannen bis an dem zwischen Servien und Bulgarien die Granitz scheidenden Timock Fluss ist das rechte Ufer flach, und niedrig. Das lincke Ufer, an welchen 2 kleine Inseln liegen ist ebenfalls niedrig, und morastig. In einer Entfernung davon ziehet sich eine hohe Gestätten an die Donau, auf welcher die Dörfer Isworul, und Gruja liegen. Bey Gruja rinnet ein Bach in die Donau, von dannen verändert sich das linke Ufer algemach in eine flache Ebene, die von hier etliche Meillen bis Cedate gehet, und auf welcher das Dorf Bristol, dann bey einer näher an die Donau ausflüssenden Gestätten das Dorf Girla lieget, vor welchem in der Donau eine mit Rohr bewachsene Insel lieget.

Von der Mündung des Timock Flusses, wo in der Donau zwey kleinere Inseln liegen, ziehet sich neben den Dorf Rakovitze ein hoher Rucken an die Donau, auf welchem die Dörfel Werful und Novo Sello liegen. Unter

Novo Sello stosset ein steiler Felsen an die Donau, an welchem ein hohes Gebürg anschliesset, und sich neben der Donau hinunter ziehet. An diesen Gebürg lieget der Flecken Florentin, wo auf einem am Ufer der Donau stehenden Felsen ein altes mit 3 Canonen besetztes Castell lieget; alda sind auch in dem Stromm zwey mit Rohr bewachsene Inseln und zwischen beyden ein Hausenfang, weswegen die Naufuhren nahe am rechten Ufer unter dem Castell passieren müssen. Weiter abwärts liegen auf diesen Gebürg am Ufer die zwey Dörfer Iesena und Gomotaritz, wo es sich von den letzteren über Coschova in eine sandigte Gestätten verliehret, die unter den Dorf Sanatornie ganz aufhöret, und von dannen ist das rechte Ufer flach, und niedrig bis Widin.

Gegenüber von erwähnten Gomotaritz, auf dem linken Ufer ziehet sich bey dem Dorf Cedate ein mittelmässiges Gebürg an die Donau, und an denselben bis an das links gelegene wallachische Dorf Callefat hin, wo sich das Gebürg wieder zwerch ins Land zurückziehet, und das Ufer der Donau flach wird. Bey Cetate bleibet lincks eine schmalle lange Insel, die durch zwey Graben getheilet wird. Auf den einen Theil ist eine wallachische Fischer Hütte, ferners bleibet bey Coschova eine Insel rechts, und von denen unter Sanatornie liegenden vier Inseln bleibet eine links samt dem Hausenfang. Alle diese Inseln sind morastig, mit Rohr bewachsen.

Bey dem Dorf Callefat fängt die grosse zur Wallachey gehörige mit Bäumen bewachsene Insel Callefat an, die sich bis über Widin hinunter ziehet, und am Ende von zweyen Gräben durchschnitten wird.

Widin ist eine in der Ebene an der Donau gelegene mit noch zimlich guten gemauerten Werken und vieller Artillerie versehene türckische Festung, und die Hauptstadt von Bulgarien, wo der Sitz eines Bassa ist. Oberhalb dieser Festung rinnet ein Bach in die Donau, und unterhalb lieget eine lange von Kaufleüthen bewohnte Vorstadt, und an derselben eine Menge Schiffe in der Donau. Die Donau ist bey Radovitze ohngefähr 460, unter Florentin bis 500, und bey Callefat 480 Klafter breit.

Siebenter Plan.

Dieser enthaltet die Donau zwischen Widin und dem auf dem rechten Ufer gelegenen Dorf Linjova.

Das linke Ufer ist hier Anfangs flach, wo auf einem etwas erhobenen Boden das Dorf Csuperzan lieget. Weiter unten bey dem von Arzelgrad gegenüber liegenden Ufer-Hauss wird es niedriger, morastig, und ist durchaus mit Rohr bewachsen. Das rechte Ufer ist von Widin abwärts ebenfalls flach, und bey dem ersten am Wasser liegenden Dorf Bukovez mit hohen Baümen bewachsen. Abwärts bey einen an der Donau liegenden Hahn oder Wirtshaus ziehet sich wieder ein mittelmässiges Gebürg an

die Donau, und durchaus an derselben hin, auf welchen die türckische Palankâ oder Stadt Arzelgrad lieget, die mit einem alten Castell versehen ist. Bey dieser Palanka fliesset der Arzel Bach in die Donau. Von Arzelgrad wendet sich die Donau lincks gegen Osten, und ferner liegen auf dem rechten bergigten Ufer die Dörfer Smordén, Plavizan, und Petaja. Hiernächst lieget die türkische Stadt Lomb Palanka auf einer hohen Zunge zwischen der Donau und dem kleinen Lomb-Fluss. Endlich lieget auf dem sich unter erwähnten Lomb-Fluss wieder an die Donau schlüssenden Gebürge noch das Dorf Linjova. In diesen Theil der Donau liegen viele Inseln, hauptsächlich zwischen Arzelgrad und Lomb-Palanka. Bis hieher sind die Inseln alle mit Baümen bewachsen, die beyden neben Linjova befindlichen Inseln sind morastig, mit Rohr bedecket.

Die Schiffe haben sich bey Csuperzan für den alda mitten in der Donau befindlichen überschwemten Hausenfang, dann für die seichten Hauffen, und vielen Sandbänken zwischen den Inseln in Acht zu nehmen.

Die Donau ist oberhalb Csuperzan ohngefähr 440, bey Arzelgrad 500, und unter Lomb-Palanka 460 Klafter breit.

Achter Plan.

Auf diesem ist die Donau zwischen den rechts liegenden Dorf Lobatz und der Stadt Oreava enthalten, wo das linke Ufer fast durchaus morastig, und mit Rohr bewachsen ist, bloss gegen Zibiu Palanka über wird es durch einige Sandhügeln etwas erhoben, auf welchen die Russen in letztem Krieg eine Batterie aufgeleget, und die Stadt Zibra Palanka angezündet haben. Das rechte Ufer ist Anfangs hoch, ziehet sich aber gleich darauf bey dem Dorf Lobatz wieder von der Donau zurück, und öfnet ein breites Ebenes Thal, an dessen Ende auf einem etwas erhobenen Grunde die Stadt Zibru Palanka, die mit einer pallisadierten Redoute versehen ist, lieget, und wo unterhalb derselben der kleine schlamigte Fluss Zibru in die Donau fallet. Bey Lobatz lieget eine mittelmässige mit Rohr bewachsene Insel. Weiter abwärts liegen mitten in der Donau zwey Sandhauffen, und neben dem ersten links wieder ein Hausenfang. Die Naufahrt gehet allhier ganz nahe am rechten Ufer bey Zibru Palanka vorbey, weilen der Strom zwischen vorberührten zwey Sandbänken, und der nahe vor Zibru Palanka gelegenen kleinen Insel kaum 4 bis 6 Schuh tief ist. Unter dem Zibru Fluss lieget links in der Donau eine mit Rohr bewachsene Insel, und rechts ziehet sich das hohe Gebürg wieder an die Donau. Ohngefähr 4 Meillen unter Zibru Palanka ziehet sich das hohe Land wieder von der Donau zuruck, wo drey neben einander liegende Inseln den Strom in vier Arme theilet; der grösste und tieffeste von diesen Donau Armen gehet am linken Ufer hin, und mitten in demselben ist ein grosser Hausenfang

weshalben die Naufuhren ganz dicht am linken Ufer, wo aus dem Morast drey Gräben ausrinnen, passiren müssen. Bey den letztern der erwähnten drey Morast- oder Fischer Gräben lieget mitten in der Donau noch eine kleine Insel. Das rechte Ufer ist von hier flach bis an den kleinen Ogust Fluss.

Unter dem Ogust Fluss wird das rechte Ufer wieder hoch, ohngefähr eine Meile weiter unten rinnet rechts der kleine Seidul Bach. Endlich lieget auf dem rechten Ufer die Stadt Oreava, wo auf einen Berg ein von Erden aufgeworffene, mit Pallisaden umgebener, und schlechter alter Artillerie besetzte Palanque ist.

Etwas oberhalb Oreava fallet links aus der Wallachey der Schijl-Fluss in die Donau, wo in der Mündung eine kleine Insel lieget. Bey Lobatz ist die Donau 430, bey Zibru Palanka 480, und bey Oreava 550 Klafter breit.

Neunter Plan.

Dieser entwirft die Donau zwischen Oreava und dem rechts gelegenen Dorf Depekoy. Hier ist das linke Ufer durchaus flach, morastig, bey dem Dorf Orlea ziehet sich eine hohe Gestätten näher an die Donau. Weiter abwärts liegen auf dieser Gestätten die Dörfer Csele, und Testar, und endlich schliesset sie so nahe an die Donau, dass der zwischen dieser und der Donau liegende Morast kaum 30 Klafter breit ist. Am rechten Ufer ziehet sich anfangs das von Oreava kommende Gebürge grade zuruck ins Land, wo man in einer Entfernung das Dorf Salamovich siehet.. Am Ufer liegen alda verschiedene Steinkugeln, und links bleibet eine mit Baümen bewachsene Insel hinter welcher ein langer Sand Hauffen lieget. Unter dieser Insel ist fast mitten in Strom ein zerrissener Hausenfang, durch welchen dermahlen die Naufahrt gehet. Von hier aus bleibet noch eine Insel, und Sandbank rechts, und das rechte Ufer ist flach, bis an das vom Ufer entlegene Dorf Ostrova, wo ein Bach ausrinnet, und hinter denselben ein hohes Land an die Donau stosset.

Auf diesen hohen Lande befinden sich die Dörfer Wadin, und Beslikoi; bey dem letzteren ziehet sich das Gebürg wieder von der Donau zuruck und das rechte Ufer wird eben. An dem besagten hohen Ufer liegen in der Donau verschiedene Steinkugeln. Bey Wadin bleibet eine mit Bäumen, und ober Beslikoi eine mit Rohr bewachsene Insel links liegen. Ohngefähr eine halbe Meile unter Beslikoi rinnet rechts der kleine Isker Fluss in die Donau, gegenüber lieget eine mit Rohr bewachsene Insel. Auf dem übrigen durchaus ebenen Ufer lieget am Ende an einigen Hügeln das Dorf Depekoi, alda ist die Donau ohngefähr 450 Klafter breit.

Zehenter Plan.

Auf demselben ist die Donau zwischen dem links gelegenen Dorf Gole-

mo-Zelo, und der Bulgarischen Stadt Schischtofo enthalten. Das rechte Ufer ist bis an dem kleinen Wid Fluss flach, und niedrig. Das linke Ufer hat einen schmallen, morastigen Rand, und hinter demselben eine ohngefähr 6 Klafter hohe Gestätten, auf welcher die Dörfer Golemo Zelo, Werde, und Islasz liegen. Von diesem letzteren ziehet sich das hohe Ufer an einem Arm des Alt Flusses wieder zuruck, und das übrige zwischen beyden Armen des Alt Flusses enthaltene Land ist niedrig, und morastig.

In der Donau liegen bis an der Mündung des Vid Flusses verschiedene mit Rohr bewachsene Inseln, und vor dem Dorf Werde lieget eine Schif-Mühle. Unter dem Vid Fluss ziehet sich bey dem Dorf Somovo ein steiles felsen Gebürg an die Donau, das sich aber gleich darauf wieder zuruck ziehet, und ein flaches Thal formiret, aus welchem der kleine Oszmul Fluss in die Donau fallet. Gleich unter dem Oszmul Fluss schliesset wieder ein steiles Gebürg an die Donau, an welchem etwas unterhalb die türkische beträchtliche Handels Stadt Nicopel in einem engen Thal lieget. Diese Stadt ist mit einem auf einem Felsen liegenden gemauerten Schloss, dann mit einer Batterie am Wasser, welche mit einer Mauer an das Schloss schliesset, versehen. Die Mauren dieses Schlosses, so durch einen höheren daran liegenden Berg dominiret wird, sind nach dem letzten russischen Krieg repariret worden. Durch die Stadt rinnet ein Bach in die Donau, wo eine Menge Schiffe am Ufer liegen.

Gleich unter Nicopel ziehet sich das Gebürg wieder schräge von der Donau ab, und das rechte Ufer wird flach, auf welchem das Dorf Plavicevich lieget. Gegen Plavicevich lieget eine grosse Insel in der Donau.

Bey Schischtofo rinnet ein ohngefähr 15 Klafter breiter sehr tiefer Graben in die Donau, in welchem viele Schiffe liegen. Das linke Ufer ist von dem Alt Fluss an flach, und niedrig, wo gerade gegen der Mündung des Oszmul-Flusses ein altes mit Pallisaden und 4 hölzernen Thurnen umgebenes Castell, Thurn genannt, und etliche Häusser auf den linken Ufer liegen.

Von dem Alt Fluss ziehet sich bey dem Dorf Glagorile eine hohe Getätten bis über das Dorf Flemunda hinunter, wo sie sich verliehret. Unter Flemunda wird das linke Ufer wieder niedrig, ist mit Rohr bewachsen und morastig, wo aus dem Morast ein breiter Graben, Calmazia genannt, rinnet.

Von Nicopel bis Schischtofo sind in der Donau verschiedene grosse und kleine mit Rohr bewachsene Inseln. Weshalb das Holtz in dieser Gegend sehr kostbahr ist, und von weiten auf der Donau und dem Alt Fluss herabgeführet wird.

Bey Nicopel und ober Schistofo habe die Donau gemessen, und bey ersteren Orth 420, und am letzteren 650 Klafter breit befunden worden.

Eilfter Plan.

Auf diesen ist die Donau zwischen Sfischtofo und Ruschtuk enthalten. Sfischtofo ist eine zimlich beträchtliche Handels Stadt am Fuss eines an die Donau anschlüssenden Gebürges, auf welchem ein altes Castell lieget, welches samt der Stadt mit einer von Erde aufgeworffenen Linie umgeben ist, so die Türcken im letzten russischen Kriege errichtet haben, jedoch wird diese Linie dominieret. In dem bey Sfischtofo in die Donau fallenden tieffen Graben liegen viele Schiffe gleichsam wie in einen Hafen, und gegenüber auf dem linken flachen Ufer lieget das Dorf Semliza, wo ein wallachisches Saltz Magazin ist. In der Mitte des Stroms lieget eine kleine Insel mit einen langen vorhergehenden Sandbauffen. Zu Ende dieser Insel stehen auf dem linken durchaus morastigen niedrigen Ufer einige Felberbäume. Am rechten Ufer verliehret sich das Gebürg algemach von der Donau, an dessen Ende das Dorf Guardun lieget, und wo das rechte Ufer flach wird. In der Donau liegen alda vier mit vielen Sandhauffen durchmengte Inseln.

Ohngefähr eine halbe Meill unter erwähnten Inseln fliesset der mittelmässige Jantra Fluss rechts in die Donau, wo eine lange schmalle Insel lieget. Etwas unter dem Jantra Fluss bei dem entlegenen Dorf Cservena ziehet sich wieder ein mittelmässiges felsigtes Gebürg an die Donau. Auf diesem Gebürge lieget erstens bey Bach das Dorf Batin, weiter unten das Dorf Pirgos wo man die rudera eines ehemaligen Schlosses Dikalika siehet. Zwischen Cservena und Ruschtuk liegen verschiedene Inseln in der Donau, welche alle wie die vorhergehenden theils mit Bäumen, theils mit Felber Gesträuchen bewachsen sind.

Endlich lieget die grosse volkreige Handels Stadt Ruschtuk auf dem hohen rechten Ufer, wo auf einem felsigten Ecke ein altes Castell stehet. Bey der Stadt rinnet aus einen fruchtbaren und stark bebauten Thal ein beträchtlicher Mühl Bach in die Donau, in welchem bis 20 Tschaiquen und eine Menge Burlesanen, und ander Kauffarthey Schiffe liegen, die durch einen von den Türken im letzten Russen Krieg aus erwähnten Bach geleiteten tieffen Wasser Graben, und aufgeworffenen Wall gedecket werden. Am gedachten Graben lieget in der Ebene eine umzaunte Hütte, welches die Baron Frisch-ische Wollwascherey ist. Etwas abwärts unter Ruschtuk auf dem linken Ufer lieget die türkische Festung Giurgevo auf einer kleinen Insel in einem Donau Arm, so bei dem Dorf Kadinaian einrinnet. Besagte Festung ist ein altes Schloss auf der Insel, welches dermahlen repariret, und mit neuen Mauren umgeben wird. Von diesem Schloss gehet eine Brucke über den schmallen Donau Arm auf das linke wallachische Ufer, zu deren Bedeckung an einem Tete de pont seit vier Jahren von denen Türken gearbeitet wird.

Bey Crevena ist die Donau ohngefähr 400, und bey Ruschtuk 500 Klafter breit. In Betref der Schiffahrt kommet allhier annoch die Anmerkung beyzufügen, dass die Segel von Gladova auf der Donau abwärts wegen der beständig, und meist um die Mittags Zeit heftiger wehenden Winden sehr gute Dienste thun, und auf denen Tschaiquen sehr nöthig sind, auch dass die teutschen Schiffen wegen ihrer Schwäche alda nicht gar sicher sind. Wenn sie aber nicht überladen werden, so können sie auch ohne Anstand daselbst geführet werden.

Sig: Closterneuburg den 27ten December 1779.

(s.) GL. LAUTERER, HAUPTMANN.

IV.

Beschreibung
Des bey der Abführung des Willeshofischen Comertien Transports, von Russzug bis Sulina an das schwarze Meer weiters aufgenommenen Donau Planes, mit denen übrigen diese Reise Betreffenden Relationen.

12.er Theil.

In diesem fängt die Donau ohngefähr 1 Meile unter Ruszug an, und erstreket sich fast eben so weit bis über *Tutracan*, welche Streke ohngefähr 11 Türckische Stunden, oder 7 deutsche Meilen betraget, und wo Anfangs das rechte Ufer etwann durch 1 Meile lang flach, und nieder ist, hinter welchem sich das hoche von Ruszug kommende Land hinziehet, welches sodann hinter 2 Inseln bey dem Dorff *Maretin* auf eine kleine Streke dicht an die Donau anschlüsset.

Nachdeme sich dieses hoche Land wieder von dem Fluss hinwegziehet, wird das rechte Ufer abermahl flach, jedoch etwas erhoben, so dass die Beyden in einer zimlichen Entfernung von der Donau darauf liegenden Dörfer *Taban*, und *Rahova*, von aller Überschwemmung gesichert sind.

Hinter dem mit vielen Obst, und anderen Bäumen umgebenen Dorf *Rahova*, wo das rechte Ufer wieder niederer zu werden anfängt, siehet man in der Entfernung ohngefähr ½ Stunde ein schönes flaches Gebürg Langst der Donau hinunter gehen, worauf 2 grosse Dörfer liegen, deren Namen man mir nicht zu sagen wusste.

Zwischen diesen Beyden Dörfern siehet man unter einer rechts gelassenen Insel auf einem scharfen Eck des rechten etwas erhobenen Ufers die Rudera eines alda gewesenen seye sollenden Wacht Turns *Hizarlik Kalezy* genannt. Von hier aus ist das rechte Ufer durch eine lange Streke nieder, und Mo-

rastig, hie und wieder mit Baumen bewachsen. Endlichen siehet man auf einer kurzen etwas erhobenen Gestötten etliche Hütten, welches die Mayerhöfe von *Tutracan* sind, und hinter welchen sich ein hoches Gebürg dicht an die Donau anschlüsset, auf welchen zu Anfang ganz nahe am Wasser ein grosser alter Thurn, und hinter demselben der zimlich beträchtliche Fleken, oder *Palanca Tutracan* stehet, und vor welchem 3 links bleibende Schiff Mühlen auf dem Stromm liegen.

Weiter abwärts ist das rechte Ufer hoch bergicht mit Baumen bewachsen. Auf dem linken Wallachischen Ufer siehet man blos Anfangs bey einer kleinen Insel die Spitze des von *Giorgevo* kommenden hochen Landes an die Donau tretten, unter welchen sich in einer Entfernung von der Donau ein kleines Wäldchen befindet. Übrigens ist das ganze linke Ufer durchaus nieder, Morastig, der Überschwemmung ausgesetzet, nur hie und wieder mit Baumen bewachsen, wo ausser der von *Tutracan* gegenüber stehenden Ufer Hütte kein Haus zu sehen ist.

Der Strom ist in dieser gegend voller Inseln, und dergestalten zertheilet, dass er oft in seiner tiefesten Bethung kaum 2 bis 3 Klafter Wasser hat. Wesshalben sich die Schiffenden in diesem Theil von Untiefen, dann vor dem bey der mit Lit: A: bezeichneten Insel links überfallenden Wasser, und endlichen vor denen unter *Tutracan* am Ufer befindlichen Stein Kugeln (die die Ländung unsicher machen), besonders in Acht zu nehmen haben.

Auf der zwischen den beyden Inseln vorne bey *Maretin* angemerkten Untiefe, sind wir durch $2^1/_2$ Stunde Länd gesessen, weilen der Nauführer aus unwissenheit din Naufahrt Links gelassen.

Die Schaiquen haben in dieser Gegend hinter den vielen Inseln den Vortheil sich in Hinterhalt zu legen, oder vor feindlichen Baterien zu sichernn.

Gleich Anfangs, wo am Linken Ufer das hoche Land an die Donau stosset, dann bey der Tutracaner Überfuhr ist der Fluss beysammen, und ohngefähr 350 Klafter breit.

13-er Theil.

Dieser enthält die Donau aus der Gegend von *Tutracan* bis eine starke Meile unter *Silistria* durch 10 Türckische Stunden, oder $6^2/_3$ Meile.

Durch diese ganze Streke ziehet sich auf der rechten Seite ein hoches mit Baumen bewachsenes Gebürg, Theils dicht, Theils in einer Entfernung Längst der Donau hinunter, auf welchen Anfangs die beyden Dörfer *Kadikoi*, und *Mitrie* liegen.

Bey dem Dorf Mitrie ziehet sich das Gebürg rechts zurück, und läst ein niederes Morastiges Ufer an der Donau, welches weiter abwärts durch eine kleine Streke erhoben, sehr brüchig, und mit Baumen bewachsen ist, über

welche man in einer zimlichen Entfernung 2 Dörfer siehet, die man mir aber nicht zu nennen wuste.

Hier theilet sich die Donau in verschiedene Arme, wovon der links gehende obschon schmäleste, doch für die Naufahrenden der sicherste ist.

Zu Ende dieser Inseln, wo die Donau wieder zusammen rinnet, lieget dicht an Fluss die Beträchtliche in einer angenehmenen Ebene ohngéfähr $^1/_4$ Stunde von einem schönen durchaus Bebauten Gebürg entlegene Bulgarische Stadt *Sillistria,* die ein dichtes mit 8 oder 9 Thürnen versehenes Castel, verschiedene neue Gebaüde, und 14 Moscheen hat, und wo längs der Stadt 4 verschiedene von Erde aufgeworfene, und mit Schanz Körben besetzte Baterien angeleget sind.

Ober der Stadt ist über einen Bach ein grosser gemauerter Kirchhof, vor dem Castel sind 13 Schiff Mühlen, und unter denselben verschiedene gut gebaute, mit Segeln versehene Comertial Schiffe, dann zu Ende der Stadt lieget eine alte beschädigte Schaique von 7 paar Rudern auf dem Lande.

Gleich unter der Stadt machen 3 schmale Einrinnen so viel verschiedene Inseln, wo auf der ersten 3 grosse hölzerne Hütten stehen, in welchen Vieh geschlachtet wird.

Das linke Ufer ist durchaus nieder, Morastig, mit Rohr bewachsen, und hat zu Ende ein schmales ohngefähr 10 Klafter Breites Einrinnen *Borza* genannt, wo 4 Schiff Mühlen liegen.

Dieser Graben solle sich unter *Hirsava* wieder mit der Donau vereinigen, und bey grossen Wasser denen Schiffenden eine ganze Tag Reise ersparen.

Die Donau ist in diesem Theil voller Inseln, und verschaffet so wohl Kaufahrdey Schiffen als Schaiquen viele Sicherheit, und Bequemlichkeit.

Bey Silistria wo die Donau ohngefähr 300 Klafter breit, ist eine Überfuhr nach dem linken Ufer, wo man einen zimlich ausgeführten Weeg siehet welcher bey trockenen Wetter nach dem festen Lande der Wallachey führet.

Weil wir in Silistria nicht zufuhren, kame uns ein Maut-Bedienter nachgefahren, der von uns eine Mauth verlangte, da wir ihme aber erwiesen, dass wir unsere gewöhnliche Maut von 3 per Cento bereits in Belgrad entrichtet hatten, wurde er mit einem Trinkgeld von zwey Piastern abgefertigt.

14-er Theil.

Hier ist die Donau zwischen *Silistria* und *Rasovat* durch ohngefähr 7 Meile enthalten, wo anfangs beyde Ufer Morastig mit Rohr bewachsen sind. Bis in der gegend von *Depren,* wo der in mehrere Arme getheilt-geweste Fluss wieder in eine Bettung zusammen rinnet, und sich ein hoches Gebürg dicht an die Donau anschlüsset, welches den Strom gählings gegen Nord-

westen zerdrücket, und sich an denselben bis über Rasowat hinunter ziehet.

Auf diesem Gebürg lieget in der gegend, wo es sich ein Stück von der Donau einwärts krümet, das einzige Dorf *Ienikoi*, und zu Ende der Beträchtliche fleken *Rasovat*.

Bey Depren liegen in dem Stromm 5 Schiff Mühlen, und eben so viele Mühl Hütten stehen auf dem Lande, wovon der Orth seinen Namen hat.

An dem linken durchaus niederen, mit Rohr, und gegen Ende auch mit Baumen bewachsenen Ufer siehet man gleich unter Depren 2 Gräben, wovon der erstere Ein- und der 2-te Aus-rinnet. In diesem letzteren haben wir bey windigen Wetter übernachtet, und etwas einwärts ein hoches mit Melonen, und anderen Grünzeug bebautes Land gefunden, von wanen man in einer Entfernung etliche Gebaüde siehet.

Die Schiffenden haben sich in diesen Theil vor denen unter Depren am rechten Ufer befindlichen Stein Klippen, dann vor dem gegen über Ienikoi befindlichen Sand Haufen in Acht zu nehmen, und sich so viel als möglich ans rechte Ufer zu halten, weilen sich die Untiefe dieser Sand Banck bis über die Mitte des Strommes erstrecket.

Schaiquen haben hier wie sonsten Graben, und Inseln zu ihren Vortheil. Unter Depren, und vor Rasovat wurde die Donau gemessen, und am ersten Orth 314 und am letzten 262 Klafter breit befunden.

Das Dorf *Ienikoi* solle nicht weit von Schwarzen Meer entlegen seyn, weilen alda eine Menge Meer Salz über Lande zugeführet, und auf Donau Schiffe zur gegenführung nach Ruszug und Widdin geladen wird.

In *Rasovat* kame der Aga des Orts zu uns aufs Schiff, und verlangte eine Mauth von 50 Piastern, wir wiesen ihm zwar unsere fermane und die Bescheinigung aus Belgrad, dass wir unsere Mauth bereits bezahlet hatten, ohngeacht dessen konten wir ihn nicht anderst, als mit einem Geschenck von 3 Piastern losswerden; die er uns aber des Abends (weil wir den ganzen halben Tag alda Wind feueren müssten) mit der Aüsserung wieder zurück brachte, dass er kein Recht habe von uns einige Mauth abzunehmen.

15er Theil.

Dieser entwirft die Donau zwischen *Rasovat* und *Hirsova* durch eine Länge von $7^2/_8$ Meilen. Wo sich der Stromm gählings gegen Norden krümmet, und wo das rechte Ufer fast durchaus ein hoches mit Baumen bewachsenes felsichtes Gebürg, das linke Ufer hingegen eine niedere mit Rohr, gestraüchen und Baümen bewachsene Ebene ist, auf welcher man keine Hütte, viel weniger ein Dorf zu sehen bekömmt. Anfangs ist die Donau in diesen Theil ganz schmal aber an dem rechten steilen und klipichten Ufer auch sehr tief.

Bey dem ersten rechts in einem geraumen Thal gelegenen dorf *Bogaskoi*

wo ein kleiner Fluss, Bogas genannt, ausrinnet, wird öfters auch Meer Salz geladen, und auf der Donau gegenwärts geführet, mithin kann dieser Orth nicht weit von schwarzen Meer entlegen seyn. Gleich unter Bogaskoi machet der Fluss in das rechte Land einen ausserordentlich grossen Breiten Busem, in welchen eine schmale Insel lieget, und hinter welcher ein hoches Vorgebürg die Donau wieder in ihre gewöhnliche Breite zusammen drücket. Gleich darauf siehet man über eine schmale rechts bleibende Insel auf dem hochen Lande etliche Häuser.

Ober dem auf einem hochen Vorgebürg rechts gelegenen Dorf *Hasambei*, befindet sich am rechten Ufer eine sehr klipichte Bettung, von welcher die Steine hin und wieder aus dem Wasser hervorragen.

Von Hasambei abwärts bekömmt die Donau zwischen verschiedenen Inseln eine ausserordentliche Breite. In der gegend aber, wo aus dem rechten Ufer ein steiles Felsen Eck in dem Fluss hervor tritt, und hinter sich starke Wirbel verursachet, rinnet die Donau wieder in ihre gewöhnliche Breite von ohngefähr 300 Klaftern zusammen, und auf dem rechts neben der Donau hinunter laufenden hin und wieder felsichten Gebürg lieget erstens das Dorf *Destarkoi*, und zu Ende, wo sich der Stromm ganz nach Westen krümmt, die Türkische Stadt *Hirsava*. Dieses ist eine mittelmässige Stadt mit einem noch zimlich dichten Castel von 8 Thürnen, welches auf einem hochen steil aus der Donau aufsteigenden Felsen lieget, ob- und unter der Stadt krümet sich die Donau stark in das hoche rechte Ufer, wo zu Ende der oberen Krümung 3 Schiff Mühlen liegen.

Wir sind hier, um von dem Pöbel nicht überloffen zu werden, gegenüber der Stadt am linken Ufer zugefahren, wo uns 2 fahrzeuge mit Mautnern, und anderen bewafneten Türcken besuchet, aber nichts gefordert haben.

Alhier musten wir wegen einem 2 Stunden von hier von der Donau abgehenden schmalen graben der näher nach Ibrail führet, und wegen darinen befindlichen Hausenfängen einen dieser Gegend kündigen Domengi, oder Nauführer, a 4 G[ulden] Lohn biss Ibrail nehmen.

Ohngefähr $^1/_4$ Stunde unter Hirsava siehet man auf einer anderen diese Stadt dominirenden Anhöche noch die Überbleibsel einer alda von den Russen in dem letzten Krieg aufgeworfenen Erd Schanze, *Karaburn* genannt, von wannen das Castel zu Hirsava übel zugerichtet, und die Stadt abgebrannt wurde.

Die Schiffenden haben sich in diesem Theil der Donau, um dem untiefen breiten Busen unter *Bogaskoi*, dann der steinigten Bettung, ober *Hasambei*, und endlichen dem ober *Destarkoi* befindlichen Wirbel auszuweichen, so viel möglich an das linke Ufer zu halten.

16er Theil.

In diesen ist die Donau von Hirsava bis zu dem am linken Ufer auf einer hochen Gestätten gelegenen Dorf *Likirestie* enthalten, und betraget ohngefähr 7 deutsche Meilen, wo beyde Ufer durchaus nieder und morastig, mit Rohr bewachsen sind. Gleich Anfangs wo sich die Donau ganz gegen Norden zu drehen anfängt, lieget das Dorf *Discada* auf einer links bleibenden Insel hinter welcher der oben bey Silistria angemerckte schmale Graben Borza ausrinnen solle.

Etwann eine Stunde unter dieser Insel rinnet der aus der Wallachey kommende kleine Fluss *Ialoniza* in die Donau, an welchem in der Entfernung ohngefähr 1 Meile das grosse wallachische Orth *Flocs* lieget.

In dieser Gegend fängt die Donau an sich in verschiedene Arme zu vertheilen, wovon gleich Anfangs ein ohngefähr 20 Klafter breiter Graben, *Agrape* genannt, links abrinnet, etwann $^1/_2$ Stunde unter diesen rinnet ein anderer kaum 40 Klafter breiter Graben, *Bogas* genannt, links hinweg, welcher gleich unterhalb durch den obberührten Graben Agrape wieder verstärket wird.

Durch diesen 2ten Graben Bogas gehet die Naufahrt, weilen sich die rechts bleibende grössere Donau nach und nach in lauter kleine Arme verlieret, da sich algemach mit diesen Graben Bogas wieder vereinigen, wie es aus dem sich 2 Stunden unterhalb dahin ergiessenden grösseren Arm, *Kremele* gennant, zu ersehen ist, wodurch der Bogas bereits eine Breite von 100 und mehr Klaftern erhält.

Am Ende, wo sich der Bogas wieder in 2 gleiche Arme theilet, und die Naufahrt in dem rechten gehet, siehet man in der Entfernung ohngefähr $^1/_2$ Stunde von dem linken Ufer ein hoches Lande längs der Donau hinunter gehen, auf dem die beyden wallachischen Dörfer *Grupen*, und *Likirestie* liegen. Die Schiffenden haben sich in diesem Theil bloss bey der Einfahrt in dem Bogas (welcher wegen dem schnellen und schiefen rinnen etwas beschwerlich ist) in Acht zu nehmen, übrigens haben sie in demselben das sicherste fahren von der Welt.

Schaiquen können hier in denen vielfältigen Wassern gute, und sichere Dienste thun, dagegen würden sich Kriegs Schiffe in so schmalen Graben sehr übel befinden.

17er Theil.

Auf diesem ist die Donau aus der Gegend von *Likirestie* biss an das unter *Galatz* am rechten Ufer in einer Entfernung von Flusse gelegene bulgarische Dorf *Tschamina* durch eine Streke von ohngefähr 8 Meilen enthalten. Auf diesem Stück ist das rechte Ufer durchaus nieder, morastig, mit Rohr, und nur an beyden Enden mit etwas Baumen, und gestraüchen bewachsen.

Auch das linke Ufer ist meist nieder, morastig, der Uberschwemmung ausgesetzet, biss auf die 3 verschiedentlich an die Donau stossenden hochen Gestötten, auf welchen Anfangs das wallachische Dorf *Kitzkan*, dann die beyden Städte *Ibrail*, und *Galatz* liegen. Zu Anfang dieses Planes, wo sich die im vorigen Stück von dem Bogas links abgegangenen Arme wieder dahin ergiessen, befinden sich in der Donau 2 Hausenfänge, und zwar einer miten in der Naufahrt, wegen welchen wir anländen, und die Passage durch denselben untersuchen musten, und dieser ist eigentlich die Haupt Ursache, warum wir den oben bey Hirsava erwöhnten Nauführer zu nehmen, verbunden waren. Von hier abwärts fängt die Donau wieder an sich algemach in eine Bettung zusammen zu ziehen, und in der Gegend von Ibrail denen dahin kommenden Meer Schiffen eine hinlängliche Breite, und Tiefe zu verschaffen.

Ibrail.

Ist eine auf dem linken hochen Ufer in der Wallachey gelegene, aber den Türcken gehörige beträchtliche Stadt, welche grossen Handel treibet, und wo alljährlich eine grosse Menge Getreide, Wachs, Honig, Butter, Käse, Fleisch, und Salz nach Constantinopel versendet wird, wesshalben wir alda ausser einer Menge Donau Schiffe, auch 24 grosse, 2 und 3 Mastige Meer Schiffe antraffen.

Wir musten in Ibrail wegen der alda befindlichen Haupt Mauth zufahren, und unsere Papiere aufweisen, nach deren Einsehung man uns sogleich ohne der mindesten Forderung wieder abfertigte.

Und weil wir den übrigen halben Tag wegen übler Witterung alda Wind feürren musten, so kame ein sehr prächtig gekleideter ansehelicher Türck (der eigenthümmer von verschiedenen Meer Schiffen ware) zu uns, und bothe uns eines von seinen Schiffen zur befrachtung nach Cherson an, weil aber hierzu bereits ein russisches Schiff bedungen ware, so konnten wir dieses Offert nicht annehmen.

Etwann 3 Stunden unter Ibrail ist links die Mündung des kleinen aus der Bukovina kommenden, und die Wallachey von der Moldau scheidenden *Sereth* Flusses, welcher schon von der kaiserlichen Gränze angefangen flossbahr ist, und eine beträchtliche Menge von Holz Sorten nach Galatz liefert; er solle auch für kleinere Schiffe bis *Maximiniel* schiffbar seyn.

Galatz.

Eine kleine Stunde unter dem Sereth fluss lieget links in der Moldau auf der dicht an die Donau schliessenden sehr hochen Bruchgestötten, die dem Fürsten von der Moldau unterthänige, mithin von lauter Christen, und etlichen pohlnischen Juden bewohnte grosse Stadt *Galatz*, wo ausser denen oben bey Ibrail angeführten Landes Producten auch ein grosser Handel an weichen Stamm Holz, und Ladenwerck geschiehet, welches meist von

Khiathara auf dem Sereth Fluss anhero gebracht wird, Theil auch über Lande, und Theils auf der Donau von Giorgevo kommet.

Die grössten alda befindlichen Holz Stämme, deren ich über 150 Stück gezählet, sind meist 13 Klafter lang, und am dicken Ende 2 biss $2^1/_2$ Schuh, und am dienen Ende 1 biss $1^1/_2$ Schuh dick.

Die dieneren Stämme sind eben so lang, am dicken Ende aber nur 9 biss 12 Zoll dick. Obberührte grosse Floss Stämme sollen in Galatz kaum 7 biss 10 Piaster kosten, und werden meist durch eine französische Handlungs Compagnie zu Constantinopel in das königliche Arsenal nach Tulon geliefert, wo sie die schönsten Mässte, und andere kostbare Rund Hölzer abgeben.

Weiche Laden, und andere Holz Sorten sind hier in Überfluss zu haben, sie werden Theils über Lande, Theils von der Siebenbürgischen Gränze auf der *Wistriza*, und als dann auf dem Sereth Fluss anhero gebracht, und von hier in grosser Anzahl nach Constantinopel, und anderen Gegenden des schwarzen Meers verführet.

Wegen der grossen Ausfuhr der hierländigen Producten sind meist über 30 Meer Schiffe vorhanden, deren fast täglich welche nach Constantinopel abgeben, die aber meist alle mit Pallast, oder nur mit wenigen Früchten, Reiss und Öel beladen wieder zurück kommen.

Es ist in Galatz auch ein beträchtlicher Schiffbau, indeme alda fast jährlich 10 bis 12 dergleichen 2 und 3 mastige Meer Schiffe neu erbauet, und viel mehrere alte repariret werden, mithin ergiebet sich jährlich ein grosses consumo von Eichen und anderen Schiffbau Holz, von Ther, Pöch, Hannf, und Eisenzeug, wovon die ersteren Gattungen aus der Moldau und Pohlen um sehr billige, und leichte Preise, dann die Nägel und andere Eisen Sorten aus Bosnien herbey geschaffet werden.

NB. Hierher könnten meines ohnmassgeblichen Erachtens die von den alten zerschlagenen Donau Kriegsschiffen vorfindigen eisenen Polzen, Blocken, grosse Anker und andere erübrigte Kriegs Schiffs gerätschaften mit Vortheil abgesetzet werden. Nicht minder verdiente dieser Orth (an welchen der beträchtliche Platz Ibrail so nahe lieget, und wo des Jahrs nach Aussage der Einwohner 5 bis 600 Schiffe befrachtet werden, wo jährlich etliche hundert Pohlnische, Wallachische, Moldauische Kaufleuthe, dann sonstige Leuthe von Distinction als Passagiers nach Constantinopel, und wieder zurück passiren, wo so viele fremde meist griechische Schiffs, Zimmer- und andere Arbeitsleuthe beschäftiget werden, und wo die ganze Moldau mit einem grossen Theil von Pohlen ihre Producten zu Markte bringet), ein Waaren Lager von den meisten Osterreichischen Producten, und fabrikatis, welche nach und nach, wie sie bekannt würden, einen grossen Verschleis hoffen liessen.

Dieser grosse Handlungs Orth Galatz ware eigentlich der Platz, wo wir bestimmet hatten unsere Donau Schiffe zu verlassen, und die nach Constantinopel bestimmten Passagiers, und Waaren, auf einem dichten türkischen Schiffe dahin zu schicken, und die nach Cherson gehörigen Waaren hingegen auf ein eigenes für 1200 Piaster dazu bedungenes russisches Schiff, Sct. Catharina, unter Commando des capitain Masse, eines franzosen, einzuladen und dahin zu begleiten. Da wir aber das russische Schiff während einen Aufenthalt von 4 Tägen nicht erwarten konnten, so haben wir das nach Constantinopel bestimmte auf vorgeschriebene Weise besorget, und uns entschlossen dem russischen Schiff bis nacher *Sulina* entgegen zu fahren.

Von Ruszug bis Galatz betraget die Streke der Donau ohngefähr 65 Stunden, oder 43 deutsche Meilen, welche bey guten Wetter in 6 Tägen auf der Donau gefahren werden können.

Wenn man also von Wien bis Semlin, oder Belgrad, durch 100 Meilen, 14 Täge, dann von Belgrad bis Ruszug durch 70 Meilen, 10 Täge, zur Donaufahrt annimt, so zeuget sich, dass die ganze von Wienn biss Galatz, 213 Meilen betragende Reise in 32 stillen Tägen zurück geleget werden kann.

18-ter Theil.

Dieser enthält die Donau von dem an rechten bulgarischen Ufer gelegenen Dorf *Tschamina* biss in die Gegend wo sich die Donau in 2 Arme theilet, an diesen ohngefähr 8½ Meile langen Strich der Donau sind abermahl beyde Ufer fast durchaus nieder, morastig, und nur hie und wieder mit Baumen bewachsen, wo Anfangs ein Graben *Sulinet* genannt in das rechte Ufer einrinnet, der unten bey *Isacia* sich wieder mit der Donau vereinigen solle. Etwann 1 Meile abwärts ist links die ohngefähr 35 Klafter breite aber zimlich tiefe, und schnell rinnende Mündung des aus der Bucovina kommenden Pruthflusses, welcher alhier die Moldau von Bessarabien scheidet, und welcher bisshero noch nicht befahren wurde, dermahlen aber auf veranlassung des jetzt regirenden Fürsten von der Moldau schiffbahr gemacht werden solle, um denen Moldauischen Unterthanen die vielen Fruchtlieferungen nach Galatz dadurch zu erleichteren.

Hier kömmt ein zimliches Gebürg längs dem Pruth an die Donau, welches sich aber gleich darauf wieder von derselben zurück ziehet, und nur eine ohngefähr 4 Klafter hoche gestötten an der Donau läst, auf welcher das türkische Dorf *Tumerova* (oder wallachisch Rene genannt) lieget. Etwann 2 Stunden unter Rene, wo wieder beyde Ufer nieder sind, wurde die Donau gemessen, und 239 Klafter breit befunden.

Weiter unten, wo am linken Ufer einige Fischer Hütten stehen, sollen eine Menge Fische gefangen, eingesalzen, und verschiedentlich verführet

werden; gleich darauf kommen aus dem rechten Ufer 2 kleine Gräben, welche aus dem oben einrinnenden Sulinet kommen sollen.

Von hier gegen über siehet man in einer Entfernung auf dem linken Ufer ein hoches Land, auf welchem weiter abwärts das Dorf *Chartal* lieget.

Und auf dem rechten Lande ziehet sich ein hoches Gebürg an die Donau, auf welchem hinter einer Insel die grosse mit einem in der nieder an der Donau gelegenen dichten Castel, dann mit verschiedenen grossen Magazinen, und anderen soliden Gebäuden versehene Stadt *Isatschia* lieget, und wo ebenfahls einige Meer Schiffe, die alda ausser anderen Landes Producten vorzüglich mit Kohlen, Weinen, und Haselnuss Holz beladen werden, hinter der Insel gleichsam in einem Hafen sicher liegen.

Gegen über Isatschia lieget auf dem linken Lande ein Ufer Haus mit verschiedenen Hütten, und gleich unter der Stadt siehet man auf dem näher an die Donau stossenden hohen Gebürg die Linien eines alda gewesenen Lagers. Zu Ende dieses Gebürges lieget ohngefähr $^1|_2$ Stunde von der Donau das bulgarische Dorf Barik. Endlichen kömmt man 3 Meilen unter Isatschia an den Orth, wo sich die Donau in 2 verschiedene, dem schwarzen Meer zu rinnende Arme theilet, und wo in dem rechten (der sich unter *Tultsche* noch in 3 besondere Mündungen theilet) die Naufahrt nach Sulina zugehet. Der linke breitere Arm hingegen rinnet über *Ismail* und *Killia nova* durch verschiedene kleinere Arme, die aber zu Ende alle wieder in eine Mündung zusammen kommen, dem schwarzen Meer zu, wo die Mündung so seicht ist, dass kaum 3 und 4 Schuh tief gehende Schiffe durch passiren können, wesshalben alle nach Ismail, oder Killia nova gehen wollende grosse Meer Schiffe bey Sulina in die Donau einlaufen, biss hierher gegenwärts, und alsdann erst wieder abwärts fahren müssen.

Mithin ist nicht Killia nova, wie es bisshero ganz Deutschland geglaubet, sondere Sulina die Mündung, durch welche die in der Donau beladenen Schiffe in das schwarze Meer, und wieder zurückgehen.

In diesen hieroben beschriebenen Theil der Donau hat die Schifffahrt nicht das mindeste zu besorgen. Dagegen könnte denen Kriegs Schiffen, und Schaiquen, durch Anlegung einiger Batterien auf den Anhöchen bey Rene oder Isatschia die ganze Passage gesperret werden.

19-ter Theil.

Auf diesen ist die Donau aus der Gegend, wo der Killier Arm davon abrinnet, biss ohngefähr in die helfte des zwischen *Tultsche* und *Sulina* befindlichen grossen Morastes durch eine Streke von 7 türkischen Meilen entworfen, wo beyde Ufer durchaus Morastig, mit lauter Rohr bewachsen sind, biss auf jenes Gebürg, welches gleich Anfangs eine kurze Streke längs

dem rechten Ufer hingehet, und auf welchem erstens der Fleken *Tultsche*, dann zu Ende das Dorf *Preslov* lieget.

Tultsche ist ein zimlich grosser Orth mit einem in der Donau auf denen alda befindlichen Stein Klippen gemauerten Castel von 4 Thürnen, wo zugleich eine Haupt Mauth ist, bey der alle von Galatz, oder sonst die Donau herab kommende Schiffe bezahlen müssen; wir wurden alhier auch angehalten, und musten ohngeacht der Vorweisung unserer fermane, und Belgrader Mauth-Bescheinigung dannoch lange um unser freye Passirung streiten.

Gleich ober Tultsche wo die Donau eine grosse Krümung in das rechte Ufer machet, befinden sich an beyden Ufern noch die Überbleibsel alda gewester Landbrücken, zwischen welchen die Türcken im letzten Russen Krieg eine Schiffbrücke hatten, worrüber die Armee auf dem durch den Morast in 4 Stunden nach Ismail führenden Weeg weiter nach Bender und Chotim passiret seyn solle.

In dieser Gegend hatte ein mit 4 biss 500 Cubanischen Tartaren befrachtes Schiff mit uns übernachtet, und da es meist elendes, halb erhungertes Gesinde war, hielten wir uns bey diesen Nachbarn nicht alles zu sicher, allein sie ginngen in der Nacht wieder weiter, ohne uns das mindeste im Weege zu legen. Und wie wir nach der Hande erfuhren waren es Menschen die zu dem neuen Festungs Bau nach Ismail bestimmet waren.

Etwann 2 Stunden unter Tultsche theilet sich die Donau abermahl in 2 Arme, wo die Naufahrt in dem links nach *Sulina* führenden Arm gehet, der breitere rechts langs dem hochen Lande bey *Preslov* fortrinnende Arm hingegen theilet sich weiter unten nochmahlen in 2 Arme, wovon sich jeder durch eine besondere Mündung in das schwarze Meer ergiesset; und dieses sind die 4 verschiedenen Mündungen der Donau, die ich zufolge der genauesten Erkundigung von denen dortigen Einwohnern erfahren konnte, wovon die erste und Nordlichste von denen Türcken *Killia Bogas*, die 2-te und einzig Schiffbare *Sulina Bogas*, die 3-te *Kiderelias*, und die 4-te *Bortiza Bogas* genennet werden.

Ohngefähr 1 Stunde unter den Anfang des Suliner Armes rinnt links ein Graben aus, der sich aber weiter unten wieder damit vereiniget, inzwischen kommt auch rechts aus den Kidereliaser Arm ein schmaler Graben *Rusca Verchia* genannt dahin.

Das schnelle Rinnen in der Gegend von Tultsche, dann die schiefe Einfahrt in den Suliner Graben sind aufmerksamere Gegenstände für die Schiffenden, die sich ansonsten in diesen schmalen, und tiefen Wässern ausser aller Gefahr befinden. Feindliche Schaiquen und Kriegs Schiffe hingegen darfen es nicht wagen sich vor Tultsche sehen zu lassen, wo die Donau etwann 150 und in dem Suliner Arm oft kaum 40 Klafter breit ist.

20-er Theil.

Dieser enthalt noch einen ohngefähr 7 Meile langen Streich des durch lauter Rohr und Morast in das schwarze Meer rinnenden Suliner Armes, wozu Anfang links ein schmaller Graben aus dem Killier Arm herein rinnet, durch den man in 6 Stunden nach Ismail solle gelangen können. In dieser Gegend ist uns ein Expresser von dem bestellten Russischen Schiffe entgegen gekommen, mit der Nachricht, dass es bereits in Sulina angekommen, und dass es der dortige Aga als etwas ungewöhnliches ohne expressen ferman nicht weiter die Donau aufwärts nach Galatz passiren lassen wolle, mithin liesse uns der Capitain ersuchen nach Sulina zu kommen, wohin wir eben unterweges waren, und wo uns verschiedene aus dem Meer kommende türckische Schiffe begegnet haben, die sich bey ermanglenden Wind durch ihre gewöhnliche Besatzung ziehen liessen, wozu bey dem grössten 3 Mastigen Schiffe 20 biss 22 Menschen verwendet wurden. Den 7-ten August fruh um 8 Uhr wurde also der Willeshofische Waaren Transport auf 2 Teutschen Kehlhaimern (welches bisshero bey den Türcken etwas ungewöhnliches, und bey den Teutschen ganz ohnmögliches ware) glücklich ans Ende der Donau nach Sulina gebracht, wo mit der Umladung in das russische Meer Schiff (welches schon zu allem vorbereitet ware) sogleich der Anfang gemacht wurde.

Sulina.

Sulina, sonst türkisch *Sunja* genannt, ist ein dicht beym schwarzen Meer am äusserten Ende des 2-ten tiefesten und einzig Schiffbaren Donau Arm gelegener kleiner Orth, wo am Ende des rechten Donau Ufers ein ohngefähr 50 Schuh hocher Leicht Thurn, in welchen nächtlich zum Behuf der Schiffenden 10 grosse Lampen brennen, und weiter hinein ein Caffe Haus stehet, am linken Ufer hingegen ist 1 altes hölzernes Block Haus, 1 hölzerne Moschee, 1 Commandanten Haus, vor welchen 7 Stück Sechspfündige Metalene Canonen ohne Laveten liegen, und 11 Caffe Häuser mit zerschiedenen kleinen Boutiquen, wo für die täglich passirenden Schiffe alle nöthigen Lebens Mittel verkauffet werden.

Von Tultsche hierher durch eine Strecke von ohngefähr 14 teutschen Meilen oder 20 Stunden fahrens sind beyde Ufer so nieder, dass sie bey jeder Uberschwemmung der Donau, die sich hier niemals über 2 Schuch hoch ergiesset, unter Wasser stehen, folglich ist die ganze Gegend auch auf viele Meilen breit lauter Morast und Rohr, eine blos(s)e Wüsteney wo nicht das mindeste wächst, oder hervor gebracht werden kann, hingegen wimmelt alles von Gölsen, Fliegen, Heüschrecken und anderen Insecten, wovon die ersteren Menschen und Thiere bey Tag, und Nacht, fast bis zu Raserey plagen. Und da auch hefftige Nort Ost Winde die Donau bis über 2 Schuch

hoch zu schwöllen pflegen, so sind die Plätze, worauf die Häuser in Sulina stehen, ohngefähr 4 Schuh über das kleinste Wasser angeschüttet. Mithin wäre es nicht rathsam, an einem so ungelegenen Orth einige Magazine, oder gar den Verkehr Platz mit denen am Schwarzen Meer liegenden Nationen anzutragen.

Gleich ausser der Mündung der Donau ist im Meer eine seichte Passage, wo es kaum 11 Schuh Wasser hat, wesshalben in *Sunja* ein Loots, türkisch Bariactar genannt vorhanden ist, welcher das fahr Wasser mit Tonnen ordentlich austeket, und alle Schiffe aus und einführet, wofür so wohl als für den Leicht Thurn nach grösse der Schiffe 4, 5 bis 6 Piaster bezahlet werden.

Und damit auch die tiefer gehenden Schiffe über diese seichte Passage kommen können, so unterhält der Orth 8 bis 10 platte Fahrzeuge, sonst Bramen oder Lichter, hier aber Dombasen genannt, womit sich die grossen Schiffe abschiffen, oder lichten können, für jede dergleichen Dombas werden 20 Piaster bezahlet.

Bey Sulina ist die Donau 105 Klafter breit, und 4 Klafter tief.

Von Galatz hieher können 35 Stunden oder 23 teutsche Meilen gerechnet, und die Reise bey guten Wetter in 3 Tägen gemacht werden.

Mithin betraget die ganze Reise von Wien hierher 236 Meilen, und kann bey guten Wetter in 35 Tägen, oder 5 Wochen zurück geleget werden. Wozu wir für das 1-te mahl wegen beständigen Winden, und vielen Aufenthaltungen in zerschiedenen Handelsplätzen 8 Wochen gebrauchet haben.

Den 15-ten August ist also das russische Schiff die Sct. Catharina, (welches nicht unseren ganzen Waaren Transport, sondern nur beylaufig 12.000 Centner nehmen konnte, folglichen einen Rest von 500 Centn. auf eine 2-te Reise zurück lassen musste), mit einen schwachen Sud Ost Wind nach Cherson unter Segel gegangen, welchen Hr. Willeshofen und dessen Comiss Olivieri begleitete.

Ich hingegen musste mich entschlüssen zur Sicherheit des auf einem Kehlheimer zurück gebliebenen Waaren Restes mit dem Schiffschreiber, meinem Bedienten, und dem Vass Binder, der die Weine besorgte, in Sulina zu verbleiben. Der Binder ist aber den folgenden Tag in die Donau gefallen, und ertruncken. Während meiner Anwesenheit in Sulina hate ich Gelegenheit die alda passirenden Schiffe zu zählen, und zu finden dass während einer Zeit von 40 Tagen 62 Schiff aus, und 43 eingesegelt sind. Worauf sich eine Menge Passagiers von allen Conditionen, meist aber Pohlnische Kaufleuthe und Juden befanden, auf einem Schiffe sind sogar 3 Teutsche Handwerks Pursche von Constantinopel über Galatz, Jassj nach Pohlen gegangen; dieses

ist ein Beweis dass die Reisenden Franken in diesen Gegenden nicht so vielen Gefahren unterliegen, als man es in Wienn zu schreiben pfleget.

Die hiesigen Meer Schiffe pflegen öfters auch grosse Flösse von Mastbaumen, und anderen weichen Bau Holz mit zu führen, die sie hinten an das Schiff anhangen, und mit fort nach Constantinopel schleppen, diese Schiffe wagen es nicht anderst als bey dem besten Wetter ins Meer zu gehen, wesshalben sie oft lange alhier aufgehalten werden.

Durch die Mitschleppung dieser Flösse, dann weil kein hiesiges Schiff seine Barcasse einsetzet, sondern an einen Seil hangend hinter sich mit führet, und endlichen weilen die Schiffe sich öfters an beyden Seiten mit leinenen Wänden versehen, damit die Wellen nicht ins Schiff schlagen sollen, lässt sich muthmassen, dass das schwarze Meer nicht so schlim, wohl aber die Schiffenden Turken, die weder Compas noch Charte kennen, unerfahrene Seeleuthe seyn müssen.

Beschreibung der Reise über das schwarze Meer aus der Donau von Sulina nach Oczacov, in den Liman des Dnieppers.

Nachdem das russische Schiffe die Sct. Catharina den 16-ten September wieder nach Sulina zurück gekommen, wurde die Umladung in dasselbe sogleich besorget, und die 2 lehren Kehlhaimer mit allen Geräthschaften, die in Wienn über 600 G[ulde]n gekostet, fur 94 Gn. verkaufet.

Indessen wurden wir durch Contraire Winde aufgehalten, so dass wir erst den 25-ten September mit noch 15 anderen Schiffen und 2 Flössen bey einen schwachen Sud West Wind von Sulina aussegeln konnten.

Die Reise von hier biss Oczacov betraget ohngefähr 30 Teutsche Meilen von Sud Westen nach Nord Osten langs der Bessarabischen Küste, welche Anfangs biss an die Donau bey Killia nova sehr nieder, sandicht, hin und wieder mit Baumen bewachsen ist, weiter gegen Norden hingegen wird das Ufer des Meers ein von 4 bis 8 Klafter hoches brüchiges Land, welches verschiedene Meerbusen einschliesset, wohin sich die kleineren Schiffe bey widrigen Winden zu reteriren pflegen. Für grössere Schiffe hingegen ist die sehr breite Mündung des Dniester Flusses, dann eine weiter gegen Norden befindliche Bay, Darzabei sonst auch Kutjabei genannt, ein Zufluchts Orth.

Vor der Mündung von Sulina ohngefähr 6 Meilen gegen Nord Osten lieget eine kleine Insel, die Schlangen Insel genannt, welche die nach Sulina gehen wollenden Schiffe meist aufsuchen, und von dannen ihren Cours nach der Donau dirigiren.

Die Tiefe des Meeres auf der ganzen Streke von Sulina nach Oczacov ist meist zwischen 8 und 11, einmahls aber über 14 Klafter, und die ganze

Reise kann bey guten Wetter gemählich in 24 Stunden gemacht werden, wir aber haben damit wegen contrairen, und stürmischen Winden, 3 Täge zugebracht, so dass wir erst den 28-ten früh bey Oczacov in den Liman einliefen.

Urmează: «*Beschreibung, Des auf dem Plane Lit. A. entworfenen Limans samt der durch denselben nach Cherson gemachten Reise*», conţinând descrierea punctelor Kinburn, Oczakov şi Globok (p. 29—37); «*Beschreibung der Stadt, Festung, Schiffwerft und Vorstädte von Cherson*» (p. 37—41); «*Reise in das Russische Lager nach Kissikermann längs dem Dniepper*» (p. 41—44) şi «*Die Schiffahrt auf dem Dniepper mit den dabey üblichen Schiffen*» (p. 44—fine), în care se găseşte următoarea parte finală:

. . . .

Schlüsslichen muss ich zufolge den mir untern 4-ten Junij 782 geschehenen hochen Auftrag annoch schuldigst anmercken, und zwar:

1-mo. Dass die Türcken auf der Donau keinen Vorrath an Schaiquen haben, weilen ich während der ganzen Reise nur 9 Stück, nämlichen 1 in Gladova, 7 in Russzug und 1 in Sillistria gefunden habe, wovon die letzten Acht ganz elend auf dem Lande liegen, und dergestalten zu Grunde gehen, dass sie schwerlich mehr zu einen Dienst repariret werden können.

Es ist also zu vermuthen, dass die Türcken ihre Schaiquen allezeit erst bey Ausbruch eines Krieges in Galatz, Ibrail und Ruszug erbauen.

Die Türkischen Schaiquen sind ganz auf Galleren Arth gebaute Fahrzeuge, etc. (Urmează descrierea, aproape identică cu textul dat la p. 618).

2-do. Dass es der Handlung nach dem schwarzen Meer allerdings vorträglich wäre, wenn die Donau Schiffahrt verbessert, und statt denen schwachen gebrächlichen Donau Schiffen, andere von harten Holz, und besserer Verbindung erbaute, dann mit Masten, Segeln, und Anckern versehene Schiffe verwendet würden, wodurch nicht nur allein der Transport vielmehr versichert, sondern auch die Beköstigung desselben verringeret würde. Da sich aber die Willeshofische Handlungs Compagnie noch nicht in den Umständen befindet, dass sie sich in dergleichen kostbahre Schiffs Anschaffungen einlassen könnte, so wird sie sich Anfangs wohl noch der gewöhnlichen Donau Schiffe zur Naufahrt, und der türkischen Segel Schiffe zur gegenfahrt biss Zemlin bedinnen müssen. Von dannen können als dann die Waaren nach ausgehaltener Contumace wieder auf gewöhnlichen Donau Schiffen nach Wienn gebracht werden. Bey dergleichen gegenführung würde der Centner Waar von Galatz biss Wienn zu folge der genauesten Berechnungen auf 3 Gn. 30 Kr. zu stehen kommen, und die ganze Reise kann verlässlich mit Inbegriff der 3 Wöchentlichen Contumace in 15 Wochen vollendet werden. Wenn aber die in Hungarn meist inpracticablen Treppel

Weege verbessert, und der Neuhausler Arm vertiefet wird, so kann noch in der Beköstigung, und in der Zeit ein merckliches ersparet werden.

Nachdeme der nicht verkaufte Rest des Willeshofischen Waaren Transports an einem in Cherson etablirten französischen Kaufmann Rabul et Compagnie (für welchen der Negotiant Froding gut gestanden) zum weiteren Verkauf mit Ordnung übergeben worden, bin ich den 28-ten 8-ber nebst dem Buchhalter Olivieri, meinem Schiffschreiber, und Bedienten nacher Wienn abgegangen.

Sign: Wienn den 12ten März 783. (s) GL. LAUTERER HAUPTMANN.

V.

Reise von Cherson nach Wienn, das ist von 28-ten 8-ber bis inclusive 16-ten December 1782.

8ber 1782, den 28ten.

Mittags um 12 Uhr bin ich mit dem Buchhalter der Willeshofischen Handlung Hrn: Olivieri, mit meinem Schiff Schreiber Sauter, dann mit meinen bedienten von Cherson mittelst 2 Kibitken (dies sind hier Landes gewöhnliche Fuhrwägen, oder Land Kutschen, wovon die Eigenthümer Iswolscheken genannt werden; diese Wägen sind hoch wie die Hungarischen Talicken, aber kürzer und schmäler, so dass nur 2 Personen gegeneinander sitzen können) abgegangen, und für jeden Kibitken von Cherson bis Oviopel durch 240 Werste, 12 Rubeln accordiret.

. . . .

Um 9 Uhr in der Nacht sind wir von dannen wiederabgefahren, und des Nachmittags um 3 Uhr in den letzten zimlich beträchtlichen Türckischen Orth Dombasar angekommen, wo wir wegen der Passage über den Dniester den Anbruch des Tages erwarten mussten. Die Gegend von Oviopel hieher ist meist sandigt und kahl, ohne Holtz, und hinter Balta passiret man ein kurzes mit eichenen Gesträuchen bewachsenes Gebürg.

November 1782, den 3ten.

Früh um halb 8 Uhr sind wir auf einem über 3 Oranitzen gebauten Glied den sanft rinnenden ohngefähr 50 Klafter breiten, und 2 bis 3 Klafter tiefen Dniester Fluss passiret; welcher von Akermann über Bender bis an die Pohlnische Gräntze nach Rascov so wohl gegen, als abwärts schiffbar seyn solle; dieser Fluss scheidet die Granitz zwischen der Moldau und Bessarabien. Um halb 9 Uhr sind wir in den nahe an Dniester gelegenen Dorf Crevelin angekommen, wo wir die ersten wallachischen Post Pferde erhalten. Um 12 Uhr haben wir in den neu angelegten wallachischen Dorf Budieste angehalten.

Um 3 Uhr Nachmittag sind wir in der an den beyden Anhöhen eines breiten Thalles liegenden zimlich grossen Handels Stadt Kisinov angekommen, wo durch das Thal der Bach Puek rinnet, der alda zerschiedene Moräste verursachet, über welche 2 dichte Brücken zur communication der Stadt liegen. Abends um 7 Uhr sind wir von Cisinov abgegangen, und wegen schlechten Pferden (den 4-ten) erst den 4-ten Früh um 9 Uhr in der Post Station Boriako, sonst Calaras, angekommen, wo ebenfahls der viele Moräste verursachende Puek Bach vorbey rinnet. Zwischen Budieste und Boriako kreutzet sich die Strasse, und auf diesen Kreutz Wege habe 15 grosse mit 4 Ochsen bespannte lehre Wägen gefunden, welche von Galatz lehr zurück kommen, als wohin sie von Kolla 4 Stunden von dannen Landes Fürstl: Frucht zu Robot geführet, und 5 Wochen auf der Reise zugebracht haben, indeme sie zur Hinreise 2, in Galatz zur Abladung 2, und zur Rückreise 1 Woche brachten.

Um 11 Uhr sind wir von Boriaco abgefahren, und nachdeme wir einen sehr hohen meist mit Buchen Holz bewachsenen Berg passiret sind wir Abends um halb 6 Uhr in der einschichtigen Post Station Rasina angelanget, wo in der Entfernung von 1/4 Stunde ein Dorf auf dem Berge lieget.

den 5-ten.

Morgens halb 7 Uhr sind wir von Rasina abgegangen, und nachdem wir zwey hohe kahle Berge passiret, sind wir um 9 Uhr auf einen über 3 Oranitzen gebauten Glied den ohngefähr 20 bis 25 Klafter breiten, und zimlich tiefen Pruth Fluss passiret, welcher in seiner mittelmässigen Höhe, die er zu haben schiene, ganz sanft rinnet, und hohe bruchgestättige Ufer· grosse Krümmungen, dann viele Stöcke in seiner Bettung hat, welches vermuthen lässt, dass er bey Überschwemmung sehr reissend seyn muss. Nachdeme wir nach dem Pruth Fluss noch über einen kleineren Fluss auf einer geschlagenen Brücke, und über 2 hoche kahle Berge passiret, sind wir um 11 Uhr in Jassi angekommen.

Vom Oviopel, oder Olt nach Crisova sind 10 Türckische Stunden; weiters nach Balta sind 10, nach Stavro 10, nach Dombasar 10, nach Kisinov 6, nach Kalaras 8, nach Rasina 8, nach Jass 4 türckische Stunden. Summa: 66 türckische Stunden.

Diese türckische Stunden, welche ohngefähr 2/3 einer teutschen Meile ausmachen, werden von denen Russen zu 5 Werste gerechnet, so dass die jenseits stehenden 66 Stunden im ersten Fall 44 und im 2-ten 48 1/2 teutsche Meilen betragen (1).

(1) «L'heure ou lieue commune de Turquie, nommée agachs, est de 22 au degré, ou 2590 toises; l'heure de caravane, 2970 toises». (Observations sur les routes qui conduisent du Danube à Constantinople... par le lieutenant général comte de T.*** Paris 1828, in-8°, la p. 1). *Versta* rusească are 1066 metri, *stânjenul* «toise») francez 2 metri.

Jassy ist die Haubt und Residenz Stadt des Hospodaren, oder Fürsten von der Moldau, sie ist sehr gross, lieget auf einer angenehmen Anhöhe, hat vielle solide und auch prächtige Caludier Klöster, und Kirchen, eine Menge von guten Materiale erbaute Häuser, und vielle schöne Palläste, worinnen die Hof Beamten und Bojaren des Landes wohnen. Es sind auch hier viele deutsche Handwerks Leute, und Künstler, die eine evangelische und eine Catholische Kirche haben. Die Einwohner treiben sehr grossen Handel mit allen Gattungen In- und ausländischen Producten, vielle von den hiesigen Kaufleuten besuchen die Märckte zu Debrezin, und Gratz, von wannen sie eine Menge dortländigen Producten durch Siebenbürgen ins Land schafen. Hier sind auch aljährlich 2 grosse Vieh Märckte, wo die Siebenbürger eine grosse Anzahl Ochsen hollen.

den 8ten.

Fruh um halb 11 Uhr nachdeme wir von dem Aga des Orths einen Pass über die Gränze gehen zu können empfangen, sind wir von Iassi ab, und über 2 hoche kahle Berge gefahren, von halb 3 bis halb 4 Uhr bey einem neuen, an dem Damm eines grossen Deiches in einem tiefen breiten Thal gelegenen Würtshaus angehalten, und Abends um halb 7 Uhr nachdeme wir eben wieder über hohe, kahle Gegenden passiret, bey einem einschichtigen Würtshaus Danin genannt, angehalten.

den 9-ten.

Früh um halb 7 Uhr von dannen abgegangen, und um 8 Uhr den kleinen ohngefähr 2 Klafter breiten Fluss Milet über eine hölzerne Brucken passiret und nicht weit davon bey dem einschichtigen Würtshaus de Lana, ohngefähr 1 Stunde lang angehalten. Um 12 Uhr bey dem in einen breiten hin und wieder mit Bäumen bewachsenen Thall gelegenen Preüsen Würtshaus Mittag gefüttert, dieses Würtshaus hat diesen Namen von dem vorhin alda gestandenen Preüsen Commando, welches in der Moldau Pferde gekaufet und alhier versamlet hat; nicht weit von hier bleibet über einen Bach links das Dorf Drakschano. Abends vor 5 Uhr musten wir wegen übler Witterung bey einem einschichtigen Würtshaus übernachten, welches ebenfalls in einen Thal bey einem sehr morastigen Bach lieget.

den 10ten.

Fruh ab und gleich darauf über einen sehr gefährlichen Damm eines Deiches an welchem eine Mühle ist, gefahren, und während einem anhaltenden Regen um 12 Uhr in der grossen, und wegen viellen Handel beträchtlichen Stadt Botuschan angekommen, wo wir wegen schlechter Witterung und wegen der Besorgnüss nicht über den Sereth passiren zu können, übernachten musten. Von Jassi bis hieher sind wir mittelst zwey dreyspännigen Wägen gekommen, die wir von Jassi

bis Surzava an unsere Gräntze jeden für 8 Piaster bedungen haten. Nachdeme wir aber alhier erfahren, dass wir in Surzava keine Contumace machen därfen, und sich alhier ein Jud mit 2 vierspännigen Wägen befunden, so haben wir unsere Wallachische Wägen zuruckgeschickt, und diesen Juden bis Czernewich für 2 Dukaten bedungen.

den 11ten.

Morgens 7 Uhr sind wir bey einem noch trüben Wetter von Botuschan abgegangen, haben bald darauf in zwey verschiedene Thälern einen Deich (unter welchen Mühlen waren), und endlichen einen ganz sanft aufgehenden bergichten Wald, und hinter diesen ein rechts bleibendes Dorf passiret. Um 12 Uhr sind wir über den sehr hoch angelofenen und sehr reissenden ungefähr 15 Klafter breiten Sireth Fluss, auf einem über 3 Oranitzen gebauten Glied passiret, und haben für einen Wagen mit 4 Pferden 30 kr. Überfuhr Lohn bezahlt. Und nachdeme wir über noch durch 2 auf bergen in waldichten Gegenden gelegene Dörfer Salzie und Polopen passiret, sind wir ohngefähr halb 4 Uhr bey der Moldauisch und Kaiserl: Granitz angekommen, wo wir den moldauischen Mautner einen aus Jassi von dem dortigen Aga mithabenden Pass nebst einer Mauth von 14 Para übergeben musten. Endlichen sind wir auf 3 geschlagene Joch Brucken über den Surzava Fluss gefahren, und um halb 5 Uhr in der hoch auf einen Berg gelegene grosse Stadt Surzava angekommen.

Von Jassi bis La Danir werden gemachet	6	Stunden
Von La Danir bis ans Preüsen Würthshaus	6	»
Von Preüsen Würthshaus bis Botuschan .	6	»
Mithin von Jassi nach Botuschan	16	» (sic)
Von Botuschan bis Surzava	6	»
Folglich von Jassi nach Surzava	22	»

welches beyläufig 15 Teutsche Meilen betragen kann.

Die Wege von Jassi waren bey dermahligen übler Witterung und hochen Wässern sehr schlecht, wesshalben wir auch den sonst kürtzeren nach Surzava führenden Weg über die Überfuhr bey Thischütz nicht passiren konten.

Von Surzava gingen wir bey der üblesten Witterung und schlechten Wegen über Czernevich, Lemberg, Cracau, Olmütz in 30 Tagen nach Wienn.

Sign: Wienn den 8ten Martij 783. (s) Gl. LAUTERER HAUPTMANN.

*

Lucrările alcătuite de sublocotenentul *Mihanovici* sunt următoarele :

I. Jurnalul călătoriei făcute pe Dunăre dela Viena spre Constantinopole ; un caiet in-fol., de 4 foi, din care am extras partea privitoare la călătoria făcută dela Orşova înainte.

II. Descrierea Dunărei cu malurile ei şi a călătoriei făcute pe dânsa dela Peterwardein până la Sulina; un caiet in-folio de 33 foi, din care am reprodus partea privitoare la porţiunea Orşova-Sulina.

III. Descrierea braţului Portiţa Bogaz, adică a gârlei Dunăvăţului; o piesă in-fol., de 4 pagine, scrise numai pe jumătate.

IV. Tabloul vaselor găsite pe Dunăre între Belgrad şi Sulina— o piesă in-folio.

V. Tabloul vaselor găsite «von der Mündung der Donau», adică în realitate: dela revărsarea gârlei Dunăvăţului, pe Marea Neagră până la Constantinopole şi în vecinătatea acestui oraş; o piesă de asemenea in-fol.

Toate aceste lucrări sunt scrise în întregime de Mihanovici, datate şi semnate de dânsul.

VI. Harta Dunărei dintre Peterwardein şi Sulina şi harta gârlei Dunăvăţului, despre cari am vorbit mai sus la p. 576—578.

VII. *Relation uiber die Reise des Hauptmann Georg Lauterer und Unter Lieutenant Franz Mihanovich, beyde von Pontonier Bataillon, von Constantinopel bis Durazzo nebst der Fortsetzung des letztern von Durazzo nach Semlin. Im Jahr 1783.* Un caiet de 46 foi in-fol., scris în întregime de mâna lui Mihanovici şi semnat de dânsul la sfârşit: «Franz Mihanovich U. Lieut. von Pontonier Bataillon», ceeace arată că, deşi titlul pare a indică altcevà, jurnalul a fost alcătuit în întregime de Mihanovici. Din acest jurnal, despre care am vorbit la p. 580, am extras partea privitoare la Valahii din Albania, aflătoare la p. 59—61 a manuscrisului.

I.

Journal
Über die Reise auf der Donau von Wienn bis Constantinopel.

Den 15ten April 783. Morgens um 9 Uhr von Wien abgefahren, und Abends um 7 Uhr in Presburg angelanget.

. . . .

Den 14ten May 783. Um 10 Uhr Vormittag sind wir von Orsova abgefahren, und um 1 Uhr Nachmittag in Kladova od. Fetislan zugefahren. Um 5 Uhr sind wir abermahlen abgefahren, und wegen einem zimlich Wind bey Rittkova zugefahren.

Den 15ten. Früh um ½ 4 Uhr abgegangen, und wegen einem aufgehenden Donnerwetter um Mittagszeit zugefahren. Um 3 Uhr fuhren wir wieder ab, und ländeten bey Gruja an der wallachischen Seite zum übernachten.

Den 16ten. Um 4 Uhr fruh ward von Gruja abgefahren, um 8 Uhr erhob sich ein heftiger Wind, der uns 1½ Stund ober Widdin am rechten Ufer anzuländen zwang. Um 3 Uhr Nachmittag wagten wir abermalen zu fahren, aber ein aufgehendes Donnerwetter machte uns wieder anländen. Um 6 Uhr Abends ward wieder umgetaucht, und um 8 ½ in Widdin von Anker gegangen.

Den 17ten. Ward allda etwas ausgeladen, und um ½ 10 Uhr von dannen gefahren. Um 4 Uhr Nachmittag mussten wir unter Arzulgrad wegen einem heftigen Donnerwetter zufahren. Um 5 Uhr fuhren wir weiter, und gelangten nach 7 Uhr Abends in der Gegend Plavicsan zum anländen.

Den 18ten. Fruh um ½ 4 Uhr ward umgetaucht, um 5 Uhr Lombo Palanka, um 11 Uhr Zibru Palanka und um 5 Uhr nach Mittag die Stadt Oreava vorbeygefahren, und weil sich wieder ein Gewitter zusammen zog, so fuhren wir gleich unter der Stadt Oreava in einen schmalen Graben, wo wir nach 7 Uhr am Ende dieses Grabens zugefahren und übernachteten.

Den 19ten. Fuhren wir um ½ 3 Uhr ab, und passirten um ½ 4 Uhr das rechts gelegene Dorf Ostrova, um ½ 8 Uhr die Mündung des rechts einrinnenden Isker Flusses, um Mittag das links gelegene Dorf Izlaz, und um 2 Uhr nach Mittag Nicopolis. Gleich unter dieser Stadt mussten wir wegen einem Donnerwetter zufahren. Nach 5 Uhr wagten wir es wieder umzutauchen, mussten aber gleich wiederum wegen einem noch heftigen Donnerwetter am linken, überschwemmten Ufer zufahren, welches Wetter die ganze Nacht hindurch dauerte.

Den 20ten. Morgens um 4 Uhr wurde umgetaucht, und um 7 Uhr bey Semlicza, der Stadt Swistowo gegenüber, angeländet; allda sind Wahren ausgeladen worden, und um ½ 6 Uhr Abends von dannen gefahren, dann um ½ 8 Uhr Abends am linken Ufer angeländet, und übernachtet.

Den 21ten. Um 4 Uhr früh ab, und um 11 Uhr Mittags in Ruszug zugefahren. Diesen Tag hat abermalen wegen Donnerwetter nichts unternommen werden können.

Den 22ten. Wurden allda einige Waaren aus-, und andere eingeladen, und die Stadt Gyorgevo besehn.

Den 23ten. Ward um 8 Uhr früh von Ruszug abgefahren, um 12 Uhr Mittags musten wir wegen heftigen Wind an der hohen Gestätte bey Maretin anländen. Um 4 Uhr sind wir von da wieder ab- und bis in die Gegend von Taban gefahren, wo wir übernachteten.

Den 24ten. Sind wir Morgens um 4 Uhr abgefahren, um 8 Uhr den Markt

Tutrakan passiret, und mussten um 2 Uhr Nachmittag gleich unter dem am rechten Ufer in einem Thal gelegenen Dorf Reava, gegenüber einer Insel, wegen einem Donnerwetter anländen. Um 4 Uhr sind wir abermalen abgefahren, und mit vieler Mühe unter das Dorf Mitrie angelanget, und vor Anker gegangen.

Den 25ten. Fuhren wir von 4 Uhr Fruh ab-, und ländeten um 7 Uhr der Stadt Silistria gegenüber an. Um 12 Uhr giengen wir wieder von dannen ab, und um ½ 8 Uhr Abends sind wir gleich ober dem Dorf Jenikoj rechts zugefahren.

Den 26ten. Fruh vor 4 Uhr sind wir wieder ab-, wegen heftigen Wind aber mussten wir um 8 Uhr bey Rasovat zufahren, und bis 10 Uhr Wind feyern. Wir tauchten nochmalen um, mussten aber um 12 Uhr hinter einer am rechten Ufer wieder zufahren (sic), wo wir von 3 bis ½ 5 Uhr ein ausserordentlich Donnerwetter hatten. Um 5 Uhr ward wieder abgefahren und wir blieben des Nachts an einer langen schmalen am rechten Ufer gelegenen Insel, wo man am rechten Ufer etliche Häuser siehet.

Den 27ten. Ward ½ 4 Uhr ab-, und um 11 Uhr bey Hirsova vorbeygefahren. Um 2 Uhr Nachmittag sind wir in den sogenannten Arm Bogaz gefahren, welcher nach Ibrail führet. Um 8 Uhr abends aber sind wir unweit dem in der Wallachey gelegenen Dorf Grupen zugefahren, und haben allda übernachtet.

Den 28ten. Fruh um 4 Uhr sind wir wieder abgegangen, und um 8 Uhr hatten wir uns in einem Graben, welcher mit einem Hausenfang ganz gespert ist, vor Anker legen müssen, um die Passage durch selben in Augenschein zu nehmen, welchen wir nach Wegräumung einiger Hindernissen nachmittag um 3 Uhr glücklich passirten, so dass wir um ½ 4 Uhr von dannen abgefahren, und um ½ 7 Uhr in Ibrail eingetroffen, auch auf Verlangen des dasigen Commandanten angeländet sind, wo wir auch übernachteten.

Den 29ten. Um 4 Uhr fruh ward bey einem frischen Wind von Ibrail abgefahren, welcher endlich so heftig wurde, das wird nach 6 Uhr ober dem, aus dem linken Ufer einfliessenden Sereth Fluss zufahren mussten. Um 3 Uhr hatten wir ein sehr heftiges Donnerwetter, und nachdeme es vorüber ware, fuhren wir um 4 Uhr nach Mittag von dannen ab, und legten uns um 5 Uhr zu Gallacz vor Anker.

Den 30ten. Ward ein Quartier meine Plans auszuarbeiten ausgesucht und gemiethet.

Den 31ten. Habe den Anfang mit der Auszeichnung gemacht.

Iunii 783, den 4ten. Ist Herr Hauptmann von Redange nach Akermann abgereiset.

Den 16ten. Habe die Festung Ibrail besehen.

Den 19ten. Ware am Sereth Fluss hinauf gefahren, denselben zu zeichnen.

Den 24ten. Habe den Pruth Fluss mit seinen Gegenden gezeichnet. Wehrend das für die Willeshoffischen Compagn: Waaren Schiffe zur Transportirung derselben an ihre bestimmten Orte gesucht worden, bin ich

Den 27ten. mit einem kleinen Schiff nach Suhnia od. Sulina um diesen einzig schiffbaren Arm aufzuzeichnen abgefahren, und

Julii 783, den 10ten. von da zurück eingetroffen. Die übrige Zeit dieses Monats bis

Den 23ten. ward mit Ausarbeitung bemeldten Arms zugebracht. Diesen Tag aber um ½ 5 Uhr nach Mittag auf einem Schiffe, Piade genannt, nach Constantinopel die Reise angetretten. Um 7 Uhr Abends passirten wir die Mündung des PruthFlusses, um ½ 8 Uhr das links liegende Dorf Tumarova, um 12 Uhr in der Nacht die Stadt Isaccia und

Den 24ten. Morgens um ½ 5 Uhr waren wir bey Tulcsa vorbey, um 6 Uhr verliesen wir den nach Suhnia fliesenden Arm, und fuhren rechts in den sogenannden Hidrelias Bogaz, um ½ 7 Uhr passirten wir das Dorf Preslow, um ¾ 10 Uhr giengen wir das Dorf Pestepe vorbey, um 2 Uhr nach Mittag verliesen wir den Hidrelias Bogaz und fuhren in einen andern Arm, so Porticza Bogaz heisst, so der letzte Arm der Donau und 30 Kl(after) breit ist. Um 3 Uhr passirten wir ein rechts liegendes kosakisches Dorf, Dunavecz genannt, um ¼ 9 Abends wurde in diesem Bogaz Anker geworffen und übernachtet.

Den 25ten. Um ½ 5 Uhr fuhren wir abermalen ab, und um ¼ 10 Uhr gelangten wir zum Ende dieses Arms, der sich in einem See ergiesst; um ¾ 3 Uhr Nachmittag erreichten wir die Mündung dieses Sees am schwarzen Meer, da wir aber wiedrigen Wind zum auslauffen hatten, ward Anker geworffen und übernachtet.

Den 26ten. Um 4 ¼ Uhr fruh abermalen abgefahren, und kamme um ¾ 5 in das schwarze Meer. Ein sehr starker Wind nöthigte uns einen Hafen zu suchen, daher wir nach Gyustangye einliefen, und um 12 Uhr Mittags Anker warffen.

Den 27ten. Wurde Wind gefeyert.

Den 28ten. Auch Wind gefeyert. Um 10 Uhr Abends wurde wieder abgefahren, und fuhren die ganze Nacht und

Den 29ten. bis 3 Uhr nach Mittag, wo wir in Szoanly, einer Bey, ankerten und von dach nach Warna zu Fuss giengen. Um ½ 12 Uhr in der Nacht stachen wir wieder in die See, und fuhren

Den 30ten. und die folgende ganze Nacht, wo wir

Den 31ten. mit Anbruch des Tags den Canal von Constantinople zu Gesicht

bekammen, um ½ 6 Uhr fuhren wir zwischen die ersten Dardanellen ein, und langten um 10 Uhr an der Top-Hanna an.

Constantinopel, d. 1tén Aug. 783.

(s) MIHANOVICZ U. LIEUT.

II.

Beschreibung

Des Donau-Strohms mit seinen Ufern, und der Naufahrt auf selben von Peterwardein bis zur Mündung am schwarzen Meer bey Sulina od. Suhnia, zu denen auf hohen befehl aufgenommenen Plan.

. . . .

Eiserne Thor. Turkisch Demir Capu. Dieses ist eine Reihe Steinklippen und Felsen quer die Donau gegen das rechte Ufer zu abwärts gestellt. Zwischen diesen Klippen ist eine ganz kleine Passage wodurch bey grossen Wasser als wie dermalen hatten, mit der ganzen Ladung in dem Schiffe, sonsten aber allezeit mit halb beladenen Schiffen, weil die Steinkugeln und Klippen nur mit $2^1/_2$ Schuh (1) Wasser gedeckt, zu passiren ist; der Dumengya (2) versicherte diesmal sechs Spannen (3) Wassers über die Klippen gewesen zu seyn. Das Wasser läuft über diese Passage mit entsetzlichen Prausen, und verursacht hinter denen Klippen eine Menge förchterliche Wirbeln, wo nich wenige hin und wieder Steinkugeln und Hausenfänge zu finden. Gegen das rechte Ufer ist eine kleine Insel, hinter welchen eine ganz enge Passage zu denen Gegentrieben ist, wodurch bey gar kleinen Wasser weder Gegentriebe noch Naufuhren zu kommen im Stand sind (4). Sonsten sind unter dem Eisernen Thor zerschiedene Sandbäncke, und fünf unter einander liegende Inseln (5); auf der grössten von diesen, so Gollo Ostrovo genennet wird, liegt das Dorf

Karitash. Unter dieser Insel sieht man aus dem Wasser die Rudera (6)

---

(1) Măsură de lungime sinonimă cu «Fuss» ; un Schuh vienez aveà O. 316 metri.

(2) Pilotul turc.

(3) Măsură de lungime; o «Spanne» aveà 23—25 cm.

(4) In limbajul nautic «Naufahrt» însemnà coborîrea, și «Gegentrieb» urcarea unui curs de apă.

(5) Intre Vârciorova și Cerneți sunt însemnate pe harta lui Mihanovici, în afară de Ada Kalech, următoarele insule: a) între Porțile de fier și satul sârbesc Șip, o mică insulă lângă țărmul sârbesc; b) mai jos, o insulă având lângă capul amonte două bancuri; c) Golo-Ostrovo; d) între acesta și țărmul drept, în dreptul satului sârbesc Beseracs, două insule; e) spre malul român, o insulă numită Schela Kladovei, aflătoare mai sus de satul numit atunci Schela, iar acum Schela Cladovei, și f) în fața Cladovei un mic ostrov.

(6) Ruinele.

eines alten Thurns hervorragen, und bey der letzten Insel 2 Hausenfänge zwischen welchen die Rudera rechts lassend, unter die

Stadt Kladova (1), türkisch Tetislan gefahren wird, und zwar da die Lände vor der Stadt seicht, wird unter der Raitzen Stadt angeländet. Da man im Fahren von Alt Orsova die Festung Orsova oder Adda rechts lässt, siehet man den Einfluss des Cserna Flusses, ober dem türkischen Dorf

Vercsarevo (2), einige Cordons-Posten, und endlich am Strohm und auf dem Berg einen wallachischen Gränzposten. Der Csernilla Fluss fällt unter der letzten K: K: Cordons-Post in dem Strohm.

Von Alt-Orsova (3) führet durch die Dörfer Vercsarevo, *Stosticza* (4), und *Skella* (5), den Thurn Severins am Strohm rechts lassend, nach

Csernecz (6), einen mittelmässigen wallachischen Städtl. Da man die Festung

Adda, od. *Orsova*, der Werker noch in zimlich guten Standt, links lässt, so findet man an der von d. Orsovaer Überfuhr, Kija genannt, führenden Strasse, einen gemauerten Brunn. Das das rechte Ufer begleitende Gebürge dauert noch immer fort, und ist auf demselben knapp am Strohm das

Fort Elisabeth (7), zu sehen, so ein alter Thurn an der Anhöhe auf einem Felsen und mit zwey nider gelegenen casematierten Patterien versehen ist, und nur die Widinerstrasse zu decken angelegt worden ist, so aber in sehr baufälligen Stand. Über das Eiserne Thor od. Demir Capu, auch Cataracta, ziehet sich obiges Gebürg mit Waldung bedekt immer gegen Kladova fort, und macht vom Fort Elisabeth bis gegen das unterm Eisernen Thor gelegene Dorf Sip ein steinigtes, von da aus gegen Kladova aber bruchstättigtes Ufer. Die Strasse von Orsova nach Widdin führet über das Dorf *Sip*, *Beseracs* (8), und

(1) La 16½ km. mai jos de Vârciorova.

(2) Fruntaria dintre Banat şi România fiind formată de pârâul Bahna, care se varsă în Dunăre la Vârciorova, vom arătà distanţele în chilometri, găsite între Vârciorova şi principalele puncte aflătoare dealungul Dunărei.

(3) *Dela Orşova până la Cladova*, distanţă de 19 km., călătoria urmà lăsând insula Ada Kaleh spre dreapta sau spre stânga; treceà prin Porţile de fier, lăsând spre dreapta toate insulele, afară de ostrovul Schela Cladovei, şi trecând între mica insulă din faţa Cladovei şi oraş, ajungeà la Cladova.

(4) adică Jidostiţa ; acum Gura Văii.

(5) acum Schela Cladovei, la 14 km. de Vârciorova.

(6) între Cerneţi şi ruina Turnu Severin erà, la revărsarea pârâului Topolniţa, satul Banoviţa.

(7) Pe malul sârbesc, în faţa insulei Neu Orsova (Ada Kaleh).

(8) Astăzi Dzedzeracs ; ambele pe malul sârbesc.

Kladosticza, so zimlich grosse Dörfer, bey einer Begräbnüss eines Passa (1), so da immer erneuert wird, nach

Kladova, od. *Tetislan*, eine mit einen viereckigten Schloss versehene und mit Pallisaden umgebene Stadt. Zu Gegentrieben werden hier, so wie oben zu Naufuhren in Orsova, die beschwerlichen Passagen kennende Schiffleute aufgenommen. Dieser Stadt gegenüber am linken Ufer auf dem ebenen Lande lieget das Dorf Skella (2) und in der Donau links ein Sandhaufen, und etwas tiefer ein Hausenfang, dann an eben diesem Ufer die Rudera des alten Thurns Severin, und etwas tiefer an dem Topolnicza bach das Dorf Banovicza, als wo dieser Bach in die Donau rinnet.

Die Schiffahrt betreffend ist anzumerken, dass die Seegl von Kladova od. Fetislan auf der Donau ab- und gegenwärts wegen den schier beständig wehenden Winden sehr gute Dienste thun, und dass die weichen und schlecht verbundenen teutschen Schiffe, wenn sie stark getaucht, allda nicht gar zu sicher sind ; da sie aber weniger beschwert auf solche Art bis zum schwarzen Meer gebracht werden können.

Auf der weiteren Fahrt findet man rechts auf einer sanften Anhöhe das Dorf.

Kastol, etwas tiefer an diesem und dem linken Ufer zwey gemauerte Pfeiler von einer alten Trajanischen Brucke. Weiter abwärts lässt man die unter dieser Brucke liegende Insel links (3), wo rechts im Strohm die Rudera des alten Schlosses Corvingrad (4), oberhalb etwas das Dorf

Klein Werbicza, Werbicza mica, und etwas tiefer auf eben dieser Anhöhe *Gross Werbicza*, Werbicza mare, endlich in völliger Ebene das Dorf

Korbova, *Rittkova* (5), und *Weuga* (6), links aber auf dem hohen wallachischen Ufer das Dorf

Simian (7), zu sehn. Ferner fahret man so im Strohm, die kleine gegen das linke Ufer ober dem Einfluss des Bistricza Baches liegende mit Sand umgebene Insel links lassend, fort, wo man die Insel Curbo ostrova, darauf das Dorf Korbova lieget entdeckt, und zwischen dieser und dem rechten

---

(1) Mormântul e pe ţărmul Dunărei, între Cladoştiţa şi Cladova.

(2) Astăzi Schela Cladovei.

(3) Insula este ostrovul Simianu.

(4) Pe malul sârbesc al Dunărei, nu departe de Verbiţa mică şi cam în dreptul km. 924 de pe ţărmul nostru.

(5) După Verbiţa mare urmează Ritkova, apoi Corbova.

(6) Pe hartă e însemnat cu creionul şi numele Wajuga.

(7) La 23 km. de Vârciorova, în faţa capului inferior al insulei cu acelaş nume; astăzi e numit Şoimeanu.

Ufer hineinfahret (1). An dieser Insel liegen 3 Hausenfänge, 2 an der Seite wo die Fahrt geschieht, und der 3te an der untersten Spitze derselben. Nach Ausgang dieser Insel sieht man in der ferne eine andere so rechts (2), die übrigen (3) aber alle samt der Insel Ostrova, obwollen auch die gegen das wallachische hohe Ufer, darauf das Dorf Izvorille lieget, gelegene Insel in Erforderungsfall umfahren werden kann, links zu lassen sind. Das linke Ufer ist von Çserna Fluss bis zum Topolnicza Bach hoch und ein Abfall des an der Czerna aus der Wallachey kommenden Gebürges, welches sich nach und nach von der Donau ins Land verliehret.

Von Banovicza herunter ist das Ufer hoch, und ein Abfall eines zimlich hohen aber kahlen Gebürges, so aus der Wallachey zwischen denen Bächen Topolnicza und Bistricza an die Donau reichenden und an selber abwärts ziehenden, mit Wachthügeln besetzten Gebürges, unter welchen die Dörfer *Batutz* (4), *Burilla* und *Izvorille* (5) liegen.

An dem rechten Ufer lieget ober dem Podverska bach in einem Thal, jedoch auf einer hohen Gestätten das Dorf

Verloga (6). Ober Kladova oder Fetislan ziehet sich schier gerade zu diesem Dorf ein kahler Rücken, von welchem sich eine zimliche Fläche gegen die Donau ziehet, in welcher Gegend eine sehr schöne Gelegenheit zu einem Laager, weil alles nöthige zu erhalten möglich ist. Hinter diesem Rucken ist die Continuation der noch vor und ober dem Fort Elisabeth angefangenen hohen Gebürges von dem dies zum Laager bequemmer als ein Abfall anzusehen ist, welches sich von der Gegend des Dorfes Braova ganz kahl bis an Timok Fluss in eine Ebene verliehret. An denen zimlich hohen Abfällen dieses von Fetislan herziehendes Gebürges liegt ober dem Kamenicza-Bach das Dorf *Velesnicza*, auf einer hohen Gestätte, *Borde*, und in einem kleinen Thal das Dorf *Grabovicza*, und endlich die kleine Stadt *Palanka*, sonsten auch Berza Palanka genannt. Ober diesem Orte auf einer Anhöhe abwärts lieget das Dorf

Kapodiste (7), ferner findet man an diesem Ufer zerschiedene Bäche in

(1 *Dela Cladova până la capul inferior al insulei Corbu*, distanţă de 23 km, călătoria urmà lăsând spre stânga insula Simianu, apoi o mică insulă nedenumită, aflătoare mai sus de gura pârâului Bistriţa de pe malul românesc, şi tot spre stânga insula Corbu.

(2 Ostrovul Văiuga în faţa satului Văiuga (pe hartă: Weuga.

(3) Intre insula Văiuga şi Ostrovul mare mai sunt încă 4 ostroave nedenumite pe harta lui Mihanovici.

(4) Astăzi Batoţi, la 41 km. de Vârciorova; între Batoţi şi Burila mai e însemnat pe hartă satul Crivina, în locul unde pare a fi astăzi satul Vrancea.

(5 Astăzi Izvoarele Frumoase; la 92.5 km de Vârciorova.

(6) Numit şi Bârlogu.

(7) Zis şi Cupuşiţa.

dem Strohm rinnen, darunter der Semna Bach, Ostrova gegenüber, dann die Rudera des Castel Deecz (1), ferner die Dörfer *Braova* (2), und

Radoicze (3), unter welchem zwar ein Morast, der im Sommer austrocknet. Am linken Ufer ist unter dem Dorf Izvorille ein Morast, so ohngefähr bey Ende der Insel Ostrova seinen Anfang nimt, und wohl eine Stunde lang ist; an diesem Ufer sind die Dörfer *Izvorille* (4), *Gruja* (5), und

Pristol (6), dem Einfluss des Timoks in die Donau gegenüber. Die im Plan angemerkten Weege sind zu sehn, aber mögen in nasser Witterung schlecht zu passiren seyn.

Ferner ist die Fahrt (7) vom Einfluss des Timoks, vor welchem eine Sandbank, dann ober demselben zwey, und abwärts eine Insel zu sehen (alle Inseln ausser der vor Florentin gelegenen kleinen) aber umfahren werden kann, bleiben links in der Naufahrt, gegen Florentin, wo die besste Anländung hier unter dem Schloss (8), vor Winden aber die sicherste zwischen den kleinen Inseln und dem festen Land. Hinter dieser kleinen Insel ist eine grosse, und mehr gegen das linke Ufer gelegene Insel, zwischen welch beyden ein Hausenfang.

Von da wird die gegen das wallachische od. linke Ufer liegende kleine, sowohl als die unter Tsedato lange, in drey Theile durchströmte Insel (9), darauf eine Fischerhütte stehet, links, und die dieser Insel gegen das rechte Ufer gegenüberliegende rechts gelassen (10). Gleich unter die-

(1) Pe țărmul sârbesc, pe o înălțime, cam în punctul unde se află acum satul Cusjac.

(2) Zis și Praovo, Prahova.

(3) Radujevaț; la 95.5 km de Vârciorova.

(4) E al doilea sat Izvoarele, aflător cevà mai sus de Gruia.

(5) La 99 km de Vârciorova.

(6) Numit încă Pristoalele și Bristol.

(7) ***Dela capul inferior al ostrovului Corbu și până la gura Timocului***, distanță de 65 km, călătoria urmà lăsând: *a)* spre dreapta insula Văiuga; *b)* spre stânga: 1) un ostrov nedenumit, aflător cevà mai sus de satul Burila; 2) un alt ostrov nedenumit, ce urmà imediat după acesta; 3) un altul aflător în fața satului Palanca; 4) un ostrov situat între capul amonte al insulei Ostrovu Mare și malul sârbesc, și aflător în apropierea imediată a acelui mal, și 5) Ostrovul Mare; apoi lasă tot la stânga două mici insule aflătoare în fața satului Izvoarele de lângă Gruia, și în fine trecea între malul român și 3 mici insule și 2 bancuri pe cari le formează revărsarea Timocului în Dunăre.

(8) ***Dela gura Timocului***, care formează fruntaria între Serbia și Bulgaria (102 km dela Vârciorova) ***și până la Florentin***, distanță de 18 km, călătoria urmà lăsând spre stânga o insulă aflătoare în fața Gruiei, și tot spre stânga două insule aflătoare în fața satului Florentin, din cari una, foarte mare, erà în apropierea imediată a malului român; aceasta din urmă pare a se fi unit cu țărmul nostru.

(9) Nu mai există; probabil e actualul zăvoiu Cetatea; pe dânsa se găsià și un chiosc.

(10) ***Dela Florentin până la Vidin***, distanță de 35 km, călătoria urmà lăsând spre stânga: *a)* o mică insulă aflătoare mai sus de Cetatea; *b)* insula care e astăzi zăvoiul

ser Insel sind 4 andere zu sehn, die dergestalt durchfahren werden, dass die gegen das linke Ufer zuliegende, samt der vor Widin gelegenen grossen Insel Kallefat links, die übrigen aber alle rechts bleiben. Wodurch man nach Widdin anlanget, und unter der Festung an der Stadt anländet.

Das rechte Ufer ist hoch, weil selbes ein kahler, mittelmässiger Berg macht, wo den Timok eine halbe Stunde besser ins Land das Dorf *Rakovicza*, näher am Strohm *Werfu*, und weiter die Merkmale eines alten Castels (1), weiter etwas rechts besser auf der Anhöhe das Dorf *Novo Szello,* und endlich nach einem hohen Felsenvorsprung im Ufer, am Bach Florentin, der

M (2). *Florentin,* so mit einem alten Castel versehen, und an einer hohen Gestätten lieget. Hinter Florentin ziehet sich ein schöner und zimlich tiefer Thal, ober welchen auf eine Meile weit ein Gebürge immer an der Donau sich hinunter ziehet, das aber zwischen diesem und Widdin einen schönen flachen Abfall hat, und die schönste Gegend zu einem Laager wäre. Von Florentin gehet noch die hohe Gestätte oder der Berg fort, unter welchen das Dorf *Jesen*, auf derselben *Gomotarics,* und *Kosova,* wo sich die Höhe verliehret, und Ebene wird, in welcher annoch die Dörf *Sanatornie*, und Gutova liegen.

Widdin (3). Eine in der Ebene an der Donau gelegene Stadt und Festung, der Sitz eines Passa; sie hat ein festes Castel, ist mit 8 fünfeckigten gemauerten Bastionen ohne Wall, nur mit einer hölzernen Bethung hinter der Mauer, und mit einem etwann 10 Klafter breiten Graben, und vieler Artillerie versehen; ober derselben fält ein Bach in die Donau. Die Einwohner bestehen aus Türken, Juden, Bulgarn, Arnauten, und Wallachen. Gegenüber, auf dem jenseitigen Ufer liegt das grosse Dorf

Kallefat (4), wo sich auch die zur Wallachey gehörige, mit Blumen bewachsene Insel Kallefat anfangt, und weit unter Widdin am Ende mit zwey Graben durchschnitten hinunter ziehet. Ferner liegen an diesem Ufer die Dörfer *Pristol*, und

Girla (5) noch auf einer kahlen Anhöhe, welche sich ins Land zuruck

---

Cetatea; *c)* lasă spre dreapta o insulă situată în faţa satului bulgăresc Koşava; *d)* tot spre dreapta trei insule aflătoare în dreptul satului bulgăresc Sanatonie şi treceà între aceste insule şi un ostrov situat spre malul romànesc; *e)* lăsà tot spre dreapta o mică insulă aflătoare în dreapta satului bulgăresc Gutova de lângă Vidin, şi, spre a ajunge la cetate, treceà între această din urmă insulă şi Ostrovul Mare Calafat, din faţa Calafatului.

(1) Pe malul Dunărei, între satele bulgăreşti Vârfu şi Novosello.

(2) Marktfleck. Florentinu e la 122.5 km de Vàrciorova.

(3) La 157.5 km de Vàrciorova.

(4) La 155 km.

(5) Este Gârla Mare din apropierea satului Pristol.

zieht, und eine Ebene von zwey Meilen länge, aber sehr schmal hinterlässt; darin das Dorf *Tsedate* lieget. Das Dorf

Maglovit liegt wieder auf einer kahlen Anhöhe, welche sich dem M. 'Arzulgrad gegenüber vom Strohm verliehret, und endlich eine Morastige Ebene mit demselben einschliesst. Ferner ist an diesem Ufer nebst dem bereits obberührtem grossen Dorf Kallefat, das Dorf

Csuperzan (1). Dieses Ufer ist durchaus hoch, bis zum Ufer von Florentin, wo sich die mehr einer Ebene gleichen—und aus Sandhügeln bestehende Ànhöhe verliehret, und mit dem Strohm schmällere und breitere Moräste gegen 5 Meilen und die Stadt Oriava einschliesset. In der Fahrt von Widdin (2) hat man sich unter der Insel Kallefat in der Gegend von Csuperzan vor einigen alten Fischerstöcken, so mitten im Strohm, in acht zu nehmen; man muss sich mehr gegen das linke Ufer zu halten, so zwar dass diese Stöcke nebst der zunächt dan anliegenden Insel, wo auch ein Hausenfang, nebst denen unter dieser gelegenen 2 Inseln rechts, der diesen Inseln gegen das linke Ufer befindliche Sandhaufen nebst der noch tiefer zu findenden Insel links zu bleiben haben, wodurch man unter Arzulgrad ankommt.

Von Widdin liegen am rechten Ufer, welches ein schon ober Widdin und Florentin an der Donau hingestrecktes kahles und in der Gegend Arzulgrad mit schüttern Wald bewachsenes Gebürg macht, etwas in der Tiefe das Dorf

Bukovecz (3), ferner ein Hann oder Einkehrhaus (4), und endlich an dem kleinen Arzul Fluss

Arzulgrad (5), eine Palanka, so mit einem alten verfallenen Castel versehen. Die Anländung ist ober dem Einfluss des Arzul Flusses. Unter diesem Orte ziehet sich ein langes Thal vom Strohm ins Land zurück, durch welches der Arzul Fluss ausrinnet, wo die beyden den Thal formierenden Anhöhen mit Waldung bewachsen sind. Von Arzulgrad gehet die

---

(1) Ciuperceni, lângă şi mai jos de Calafat.

(2) *Dela Vidin la Arzulgrad* (Arcer Palanka), distanţă de 23 km, călătoria urmă lăsând: *a)* spre dreapta nişte vechi zăgazuri părăsite, aflătoare în mijlocul fluviului; *b)* o insulă aflătoare cam în dreptul Ciupercenilor; *c)* tot spre dreapta 2 mici insule aflătoare cevà mai jos de satul bulgăresc Bukovecs, şi trecând între aceste două insule şi bancul de nisip aflător spre malul romănesc; *d)* lăsând spre stânga o insulă aflătoare în dreptul hanului care se găsià între Bukovecs şi Arzulgrad.

(3) Se află cam acolo unde se găseşte acum pe malul bulgar satul Bidvolu.

(4) La mijlocul drumului între Bukovecs şi Arzulgrad.

(5) Arcer-Palanca ; la 181. 5 km de Vârciorova.

Fahrt (1) zwischen denen unterhalb gelegenen Inseln dergestalt durch, dass die 2 ersten kleinen, hinter welchen eine Feldzunge die linken Moräste bis zum Strohm durchschneidet, links die übrigen wo man rechts das Dorf

Smorden (2) entdeckt, rechts die Vorausgang der grossen gegen das linke Ufer zuliegenden kleinen Inseln, deren eine ohngefähr auf der Mitte der grossen lieget, links bleiben; wo alsdann die Fahrt beständig alle Inseln links lassend, bis Oriava, wo vor der Stadt angeländet wird, continuiret. An dem rechten Ufer, das von lauter kahlen Bergen eingeschlossen, liegen nach Smorden die Dörfer

Plavicsan und *Petaja* (3), wo eine Überfuhr, und die am linken Ufer bebefindlichen Moräste durch eine Erdzunge getheilet werden; und endlich

Lombo-Palanka (4), eine auf einem hohen Ecke zwischen der Donau und dem kleinen Lobo Fluss, der durch einen angenehmen Thal von zwey hohen kahlen Gebürgen eingeschlossen in die Donau fält, angelegte kleine Stadt. Die Anländung allda ist bey kleinen Wasser etwas seicht, sonsten aber ohne gefahr. Bis hieher ist das rechte Ufer hoch und brüchig, desgleichen bey denen unter einer kahlen, zu einem Laager wenn Holz zu erhälten wäre, sehr bequemen Anhöhe, gelegenen Dörfern

Linjova, und *Lobacz* (5) wo sich diese Anhöhe etwas ins Land ziehet und gegen die kleine Stadt

Sibru Palanka (6), eine schöne Ebene macht. Diese Stadt liegt ebenfals auf einer hohen Ecke zwischen dem Sibrul Fluss und Donau Strohm, am rechten Ufer des Sibrul, der durch einen schönen Thal in die Donau fält. Die Anländung allda ist vor der Stadt und gut, der Sibrul Fluss aber we-

---

(1) *Dela Arcer Palanca la Lom Palanka*, distanţă de 27 km, călătoria urmà lăsând: a) spre st. 2 mici insule aflătoare spre malul românesc, cevà mai jos de Arzulgrad; b) spre dr. 2 insule aflătoare cevà mai sus de satul bulgăresc Smorden; c) tot spre dr. o insulă foarte mare şi alta mai mică situate în faţă şi mai jos de Smorden; d) trecând între aceste 2 din urmă insule şi 2 mici ostroave aflătoare în faţa lor, spre malul românesc; e) lăsând spre st. o insulă aflătoare în faţa satului bulgăresc Petaja, şi f) lăsând tot spre st. o insula din faţa târgului Lom Palanca (insula Lomul ?).

(2) Nu mai există; se găsià cam acolo unde se află satul bulgar Toloviţa.

(3) Par a nu mai existà; se găsiau primul la mijlocul drumului dintre Smorden şi Lom Palanca, al doilea lângă Lom Palanca.

(4) Lom Palanca; la 205 km de Vârciorova.

(5) Linevo şi Labeţ.

(6) Ţibru Palanca, la 233 km de Vârciorova. *Dela Lom Palanka la Ţibru Palanca* (27 km) călătoria urmà lăsând: a) spre malul românesc două mari insule, cari se găsiau în faţa satului Linjova, b) tot spre stânga o insulă care se găsià mai jos în fluviu şi c) tot spre stânga două bancuri de nisip şi apoi o mică insulă, care se află drept în faţa şi în apropierea târgului Ţibru Palanca.

gen vielen Morästen nicht zu brauchen. Von dieser Stadt ist wieder ein kahler Bergrucken, auf dem gegen Ende in einem kleinen Thal das Dorf

Korladi (1) lieget. Berührter Bergrücken ziehet sich bis zum Ogust Fluss der sich unter dem Dorf Korladi am Fuss dieses Berges durch eine morastige Ebene in die Donau ergiesst. Vor diesem Dorf liegen hinter einander drey Inseln, und gegen das linke Ufer ein Hausenfang, so in der Naufahrt alle links zu bleiben haben. Da man sich aber wegen Wind oder sonstigen Zufall gegen das linke Ufer halten müsste, so wird zwischen diesem und den Hausenfang durchgefahren, unter welcher Fahrt drey Einrinnen in die linken Moräste zu sehn (2).

Vom Ogust Fluss gehet abermalen an der Donau ein Gebürge fort, das sich zwischen diesem und dem an rechten Ufer gelegenen Dorf Ostrova an einem Bach wendet. Das Gestätt ist vom Ogust bis hinter Oriava sehr brüchig und steil, unter der Stadt aber klippigt und felsigt, wo man sich ans Ufer zu fahren in acht nehmen muss. Aus dem linken morastigen Ufer siehet man Einflusse auf ohngefehr eine Stunde von sammen, so der Schyl Fluss ist, der in zwey Armen eine grosse morastige Insel (3), von der eine kleine in der Donau liegt, formirend, in dem Strohm fält.

Oriava (4). Eine grosse Stadt, wo hoch und schier auf der Mitte derselben auf einem Berge ein aufgeworffener mit Pallisaden umgebener und mit schlechter alten Artillerie versehenes Castel, in dessen Mitte eine hölzerne Csardaken stehet. Die Anländung allda ist mitten vor der Stadt. Das linke Ufer ist morastig und mit kahlen Sandhügeln bis zum Dorf

Orlea eingeschlossen.

Von Oriava geschieht die Fahrt (5) rechts um das eine viertl Stunde unter

---

(1) Se află cam în locul unde se găseşte acum satul bulgăresc Coslodui.

(2) *Dela Ţibru Palanca la Oriava* (Rahova), distanţă de 37 km, călătoria urmă lăsând: a) spre stânga un mare ostrov aflat cevà mai jos de insula din faţa târgului Ţibru-Palanka; b) tot spre st. două mici ostroave aflătoare spre ţărmul român, dar departe unul de altul; c) încunjurând spre dreapta sau spre st. trei mari ostroave paralele aflătoare în faţa satului bulgăresc Korladi (probabil actualele insule Coslodui, Copaniţa şi Sfraci); d) lăsând în orice caz spre stânga o mică insulă aflătoare în dreptul acestor trei şi e) lăsând tot spre stânga o mică insulă din dreptul deltei Jiului.

(3) Delta Jiului, după cum se constată şi pe hartă; cele două braţe se vărsau în Dunăre la distanţă de 13.5 km unul de altul.

(4) Rahova; la 271 km de Vârciorova.

(5) *Dela Rahova la Nicopole* (82 km) călătoria urmă lăsând: *a)* spre st. o insulă aflătoare cevà mai jos de Rahova; între această insulă şi ţărmul românesc erà şi un banc; *b)* spre dr. două insule din dreptul satului bulgar Salamovich astăzi Selanovcea); erau poate actualele insule Ada şi Maste; marea insulă Papadia Mare, aflătoare azi în fluviu, nu existà atunci; *c)* spre stânga un banc de nisip şi apoi o insulă aflătoare în faţa

der Stadt am rechten Ufer befindliche steinigte Eck, die gegen das linke morastige Ufer gelegene Insel, hinter welcher ein Sandhaufen, links lassend. Unter dieser Insel ist ein alter Hausenfang mitten im Strohm, dem die untere Pillotten ausgerissen waren, jedoch noch viele stehen geblieben sind; durch diesen, die unter dem zweyten Eck des Gestätts anfangende zwey Inseln rechts, die übrigen aber alle samt denen gegen das linke Ufer unter dem Dorf Gerkovo Szello liegenden Inseln links zu bleiben haben; wo man aus dem gegen das linke Ufer zuhaltend die vor Werde und Izlaz im Strohm liegenden Inseln umfahret, und bey Nicopolis vor der Stadt, wo der Strohm bey kleinem Wasser etwas seicht, anländet.

Von der Stadt Oriava liegen auf dem rechten Ufer, so bis zu der rechts bleibenden oben berührten Insel hochbruchstättig und klippigt ist, oben in einem Thal das Dorf Salamovich (1). Von diesem Dorf zieht sich ein ebenes flaches morastiges Land gegen das Gebürge, durch welche Fläche ein Einrinnen bey diesen Inseln zu finden, und am Fuss des Gebürges, unter dem Dorf

Ostrova wieder sein Ausrinnen hat. Dieser Graben kann bey grossen Wasser auch befahren werden. Unter diesem Dorf eine Stunde sind Steinklippen im Strohm, und etwas tiefer am linken Ufer ein Sandhaufen. Eine viertl Stunde ober dem Dorf

Wadin (2) sind wieder schier bis an das Dorf Steinklippen, und die Ufer steil. Diesen Klippen gegenüber liegt abermalen eine Insel im Strohm. Von Wadin bis zu dem Dorf

Belliskoj (3) ziehet sich das ober dem Dorf Ostrova aus dem Land kommende Gebürg, so hohe und steile Ufer macht, an dem unter diesem Dorf in die Donau rinnenden Isker Fluss, von welchem bis zum Dorf eine schöne Ebene, in die ein kleiner Graben aus der Donau rinnet. Zwischen Wadin und Belliskoj ist eine Insel gegen das linke noch immer morastige Ufer zu (sehen). Unter dem Ausfluss des Iskers am rechten Ufer finden sich 2 kleine Sandhaufen, gerade aber vom Einfluss gegen das linke Ufer eine

satului bulgăresc Vadinu; *d)* spre st. o insulă care se găsià mai sus, și alta aflătoare mai jos de satul bulgăresc Beșlikioi (astăzi Beșli); această din urmă insulă, pe care se găsià atunci un chiosc, pare a fi identică cu actualul ostrov Orlea-Dragoveiul; *e)* spre st. 3 mici insule din fața satului românesc Gârcovu, și *f)* spre dr. 2 insule mari și una mică din fața satului românesc Izlaz; din ele s'au format foarte probabil insulele actuale numite Islazu, Ostrovul Verde și Calnovățul.

(1) Astăzi Selanovcea.

(2) Satul bulgăresc Vădenii.

(3) Satul Beșlikioi, situat în fața satului românesc Orlea.

zimlich grosse Insel, darauf ein Lusthaus und darneben ein Hausenfang (1). Von dem Isker Fluss ziehet sich auf eine Stunde neben dem Strohm das Gebürge etwas zuruck, und macht zwischen dem Isker und Vid Fluss eine schöne Ebene, die aber hin und wieder morastig. In dieser Ebene sind 3 Dörfer, deren eines Namen nicht habe erfahren können, und zwar an dem etwas ins Land gezogenen erhöheten Ufer das Dorf

Depekoj (2), und weiter abend rückwärts gegen den Vid Fluss das Dorf

Cecelan (3), welchem gegenüber 3 Inseln im Strohm. In dieser Gegend solle eine hölzerne Brucke, und muthmasslich kann selbe von Depekoj nach Golemo Szello als wo zu beyde Ufer getheilt waren, gewesen seyn. Neben dem Vid Fluss ziehet sich abermalen ein kahles Gebürge, an wessen Fuss das Dorf

Somovo (4) an, und neben der Donau bis an Osma Fluss, der zu Ende dieses Gebürges sich in den Strohm ergiesst. Das Donau Ufer zwischen diesen beyden Flussèn, und von Osma fort, ist steil und bruchstättig, bis unter die Stadt

Nicopolis (5). Eine beträchtliche Handelstadt, zum Theil auf der Anhöhe und im Thal, mit einem Castel versehen, mit welchem eine am Wasser in der gelegenen Paterie durch eine Mauer zusammen hangt. Diese Werker sind im letzten russischen Krieg repariret worden. Am linken Ufer, der Stadt Nicopolis gegenüber, liegt das Castel Thuren (6). Das linke Ufer ist noch immer morastig und mit dem Strohm durch die am wallachischen Land befindlichen Sandhügel eingeschlossen. Diese Moräste dauern unter denen am Festland liegenden Dorfern *Orlea* (7), und *Cselle* (8), bis unter

Teslar (9), wo die hohe Gestätte alsdann an den Strohm ankommt, auf welcher

Gollemo Szello (10) und *Gerkovo Szello* (11), unter welchem 3 morastige Inseln so in der Naufahrt links bleiben, und unter diesen sich die Gestätte

(1) Poate actuala insulă Orlea-Dragoveiul.

(2) Poate actualul sat bulgăresc Măgura din faţa satului românesc Golemo Sello.

(3) Astăzi Cercelari, în faţa satului românesc Gârcovu.

(4) Astăzi Samovid.

(5) La 352 km de Vârciorova.

(6) Cetatea turcească Turnu.

(7) Dela Ciuperceni şi până la Orlea, cale de 147 km, atât harta lui Mihanovici, cât şi a lui Lauterer nu menţionează pe ţărmul românesc nici o aşezare; astăzi se găsesc numeroase sate şi două porturi, Bistreţul şi Bechetul.

(8) Celeiu; la 316 km de Vârciorova.

(9) Astăzi portul Corabia.

(10) Astăzi Siliştioara.

(11) Gârcovu.

ganz wenig zuruck zieht, und ein schmalles morastiges Ufer macht wo noch auf der Gestätte die Dörfer

Werde (1), und *Izlacz* (2) liegen. Gleich unter diesem Dorf fält ein Arm des Alth oder Alluta Flusses, der einen Sandhaufen beym Ausfluss im Strohm vor sich aufwirft, bey welcher Gelegenheit sich in der Fahrt mehr gegen die rechts bleibenden Inseln zu halten ist. Ohngefehr eine Stunde hinunter gegen das Schloss Ghuren (3) fält ein zweyter Arm dieses Flusses in die Donau, durch diesen und die beyden Arme des Alths eine grosse dreyeckigte morastige Insel umschlossen wird. Es ziehet sich an dem oberem Arm aufwärts von dem Dorf Izlaz eine hohe Gestätte, und so auch unterwerts des zweyten Arms, darauf das Dorf

Glagorille (4) lieget, ober welchem eine Stunde weiter ins Land ein kahler und gegen den Strohm sanft abfallender Berg Rucken; darunter dem Einfluss des Ozma flusses gegenüber

Thuren (5), eine mit vier Thürnen und Palisaden umgebenes Schloss mit etlich Häusern, und etwas tiefer, jedoch auf der Anhöhe, das Dorf

Flamonda lieget, unter welchem das linke Ufer wieder morastig zu werden anfängt, und sich bis zu dem grossen Dorf

Semlicza (6), ziehet, und in eine hohe Gestätte verliehret. Nach diesem Dorf wird eine Menge Steinsalz zu Land geführet, zu welchem Ende allhier ein Salz Magazin angelegt, von wannen es weiter in die Türkey verführet wird. Die nahe von Semlicza unter dem hohen Gestätt liegenden Inseln samt dem Ufer sind morastig.

Von Nicopolis (7) nach Ruszug wird dergestalt weggefahren, dass die

---

(1) Sat dispărut; se găsià pe malul fluviului, în apropierea imediată și în amonte de Islaz.

(2) Islaz; lângă acest sat se vărsà în Dunăre unul din cele două brațe ale Oltului.

(3) Astfel în manuscris; recte Thuren (Turnu).

(4) Un sat dispărut, menționat și pe harta lui Lauterer; se găsià aproape de revărsarea brațului de răsărit al Oltului, deci în apropierea imediată a cetății Turnu.

(5) Cetatea Turnu (la 353 km de Vârciorova); pe locul ei se află acum portul (nu orașul) Turnu Măgurele.

(6) Zimnicea.

(7) *Dela Nicopole la Șiștov* (42 km), călătoria urmà lăsând: *a)* la dr. o mică insulă, care se află în apropierea imediată a cetății și mai jos de ea; *b)* spre stânga 3 insule aflătoare în fața satului românesc Flămânda și din cari s'a format probabil actuala insulă Cătina Mare; *c)* tot spre st. 3 alte insule așezate cevà mai jos de cele precedente, și cari par a fi format actuala insulă Ortakum; *d)* spre dreapta un foarte mare ostrov, care ocupà aproape întreaga distanță dintre satul bulgăresc Plaviosevics și cetatea Șiștov, și care pare a fi identică cu actuala insulă Persina, deși e mai mică; *e)* tot spre dreapta, 4 bancuri aflate dealungul acestei insule; *f)* spre stânga 3 mici insule aflate dealungul malului românesc în fața sus zisei mari insule, și *g)* spre stânga, insula din fața Șiștovului.

unter dieser Stadt zunächst dem rechten Ufer kleine morastige Insel rechts bleibet; solchergestallten wird beständig zwischen denen links liegenden Inseln und dem rechten Ufer gefahren bis man endlich zu einem grossen Einrinnen (1), so unter dem Dorf Plavicsevics rechts geschieht, kommt, wodurch eine grosse morastige Insel entstehet, so sich durch ein Anrinnen, wo eine Menge Schiffe gleichsam in einem Hafen liegen, ober der Stadt Swistovo endet, sich gegen das linke morastige Ufer haltet. Gegen das letzte Drittl dieser Insel siehet man links einen Graben, so Calmazui genannt (2), der unter der linken hohen Gestätte rinnet, und durch welchen bey hohem Wasser bis zur Festung Gyorgyevo zu kommen möglich ist. Vor dem Ende dieser Insel liegen drey kleine Sandhaufen, so sammt derselben im Fahren rechts zu bleiben haben, und auf solche Art wird vor der Stadt Swistovo angeländet.

Von der Stadt Nicopolis ziehet sich ein Bergrucken in der Entfernung einer Stunde von dem Strohm längst desselben gegen Swistovo zu, der bis zu einem kleinen Bach so ober der Stadt in die Donau rinnet, reicht, und gegen die Donau eine schöne Ebene lässt, auf welcher eine Stunde unter Nicopolis etwas rechts vom Ufer ein alter Thurn, und tiefer hinunter ober dem Anfang der grossen morastigen Insel das Dorf

Plavicsevics (3), an einem kleinen Morast zu finden, neben welchem auch die Strasse nach

Swistovo (4), führet. Eine ziemlich beträchtliche Handelstadt, so vom Strohm auf einer Lehne des hinter selben ziehenden Gebürges angelegt, und mit einem schlechten Castel versehen ist, um welche im letzten russischen Krieg eine Linie von Erden aufgeworffen worden, so aber itzo kaum zu können. Gegenüber liegt das grosse wallachische und bereits angemerkte Dorf Semlicza.

Von da fahrt man (5), die vor der Stadt in der Mitte des Strohms an einem grossen Sandhaufen hangende Insel links, die unten auf eine Stunde tiefer mit Sandhaufen vermengten 4 Inseln rechts lassend, immer an rechten Ufer noch eine Stunde unter dem rechts gelegenen Dorf Batin vorbey, wo man eine kleine Insel und am rechten felsig und brüchigen Ufer eine

(1) Adică braţul Dunărei, care înconjură spre Sud insula Persina.

(2) Gârla Călmăţuiu, care se varsă în Dunăre cam în dreptul mijlocului insulei Persina.

(3) Spre răsărit de locul unde se află acest sat, se găseşte azi satul Belina.

(4) La 395 km de Vârciorova.

(5) *Dela Şiştov la Rusciuc* (60 km) călătoria urmà lăsând: *a)* spre stânga o insulă prelungită la capul amonte printr'un mare banc de nisip, şi care se găsià în mijlocul fluviului, între Şiştov şi Zimnicea; cam pe locul ei se află mai târziu fosta insulă Bujorescu, *b)* spre dreapta un grup de 3 insule prelungite prin bancuri, pe locul cărora se gă-

Rudera, Dikolika genannt (1), findet. Diese kleine, und die tiefer gegen Ruszug gelegene Insel bleiben rechts, wodurch man vor Ruszug gelanget.

Von Swistovo ziehet sich ein Berg Rucken gegen den Iantra Fluss zu, so durch das rechte etwas morastige Ufer der Donau ober dem Dorf Crevena in dieselbe fält, der auf eine Stunde von der Stadt hinunter ein sehr steiles und bruchstättiges Ufer macht, hinter welchen das Dorf

Guardun (2) lieget. Von diesem Dorf angefangen ist vom Fuss dieses Gebürges eine schöne Ebene am Strohm, die an die Mündung des Iandra Flusses (3), etwas morastig wird. Dieser Mündung gegenüber, am linken Ufer lieget eine lange schmale Insel in der Donau. Vom Iantra Fluss ziehet sich abermalen ein Gebürg an der Donau hinunter, welches sich gleich anfangs vom Strohm etwas zurückzieht, und einen ohngefehr $^3/_4$ Meilen langen Morast am rechten Ufer einschliest. Ober dem Morast auf einem Abfall dieses Gebürges gegen den Iandra Fluss lieget das Dorf

Crevena. Vom Ende dieses Morastes fängt abermalen das Ufer der an demselben ziehende Berg bis an einen unbenannt im Strohm einrinenden Bach, ober dessen Einfluss eine halbe Stunde das Dorf

Batin lieget, zu machen. Von und neben diesem kleinen Bach ziehet sich wieder ein Bergrucken, der zugleich das Ufer des Strohms so brüchig und sehr steil ist, worauf eine alte Rudera, Dicolika genannt, und weiters unten auf der Anhöhe in einem kleinen Thal das Dorf

Pirgos, ober zwey im Strohm unter einander liegenden Inseln zu finden, bis Ruszug macht.

---

seşte astăzi marea insulă Vardinu şi ostrovul Cuciuc Ada; *c*) spre stânga, două insule aflătoare nu departe de cele de sub No. precedent, şi pe locul cărora se găseşte acum insula Gâsca mare; *d*) tot spre stânga, un grup de două insule mai mari şi una mică, aflătoare în dreptul satului bulgăresc Batinu, şi cari par a se fi unit spre a forma acum marea insulă Batinu; *e*) spre dreapta o mică insulă aflătoare mai jos de satul Batinu, în dreptul unei ruine care se găseşte pe ţărmul bulgar; *f*) spre stânga, o insulă mică şi un banc, aflătoare alături de ostrovul precedent; *g*) spre dreapta, două insule mai importante aflătoare în faţa satului bulgăresc Pârgos; şi *h*) tot spre dreapta, o insulă şi două mici bancuri aflătoare în apropierea imediată şi în amonte de Rusciuc. Din faţa celor 2 insule aflătoare în dreptul satului Pirgos şi amintite mai sus sub *g*) începeà un braţ secundar al Dunărei, care străbăteà malul românesc, formând în cursul său mai multe insule şi se scurgeà în Dunăre mai sus de Giurgiu; ostroavele astfel formate erau: 1) o insulă mare în faţa satelor Slobozia şi Kadinczani; 2) o a doua insulă mare între satul Kadinczani şi Giurgiu; 3) o alta, în faţa celei precedente; 4) o mică insulă în faţa cetăţii Giurgiului; aceasta erà fortificată şi legată cu cetatea printr'un pod, şi 5) o mare insulă aflătoare dealungul celei precedente şi al cetăţii Giurgiu.

(1) Pe malul drept al Dunărei, între satele Batinu şi Pirgos.

(2) adică Vardinu.

(3) La 407.5 km de Vârciorova.

Ruszug (1). Eine grosse, volksreiche und beträchtliche Handelstadt, auf einem in die Donau vorragenden hohen bruchstättigen Lande, so auf einem felsigten Eck ein altes schlechtes Castel hat; man ländet allda bey einem vor der aus einem fruchtbaren Thal in einem tiefen Graben geleiteten Bach (2) an, in dem eine Menge Schiffe liegen, und um welchen zu decken die Türken einen Erdwall im letzten russischen Krieg aufgeworffen hat. An diesem Graben lieget eine umzaumte Hütte, so eine Graf Fricsische (3) Wollwascherey waren und unweit davon an einem hohen Eck eine gemauerte Färberey, die nicht minder einem Castel ähnlich sieht (4), und einmal zu einer Defension gebraucht werden könnte. Das linke Ufer ist durchaus morastig, und hinter diesem Morast eine hohe Gestätte, so der Rudera Dicolika gegenüber, sehr hoch und steil wird. Unter dieser Gestätte fliesset der oben bemerkte Kalmazui Graben, und auf derselben liegen, das Dorf

Zlobozia (5), bey welchem ein Einrinnen aus der Donau in den Graben Kalmazui, ferner das Dorf *Kadincsan* (6), und endlich die Stadt und Festung

Gyorgyevo (7), so der Stadt Ruszug gegenüber, etwas tiefer hinunter am Strohm lieget. Zwischen diesen beyden Städten, Ruszug gerade gegenüber, lieget eine mittelmässige morastige Insel, ober welcher aus der Donau in den unter den hohen Gestätten fliessenden Graben ein Einrinnen in selben, und zu Ende dieser Insel abermalen ein Einrinnen und zwar gegen die in diesem Graben gelegene kleine Insel, worauf das gemauerte Castel Gyorgyevo lieget, zu sehen ist; Durch welche zerschiedene Einrinnen 5 Inseln so meist morastig sind, entstehen. Von diesem Castel führet eine hölzerne Brucke gegen die hohe Gestätte, auf welcher ein Tête de Pont, das dermalen gemauert wird, und vor demselben die Stadt Gyorgyevo lieget.

Die Fahrt von Ruszug gegen Tutrakan (8) gehet ein Einrinnen, Canliboga

(1) La 454 km de Vârciorova.

(2) Pârâul Cara-Lom.

(3) Recte baron Fries.

(4) Erà chiar pe malul Dunărei, între fluviu şi gura pârâului Cara-Lomu.

(5) După harta lui Mihanovici acest sat nu poate fi identic cu actualul sat Slobozia din apropierea oraşului Giurgiu; între Slobozia şi Giurgiu se mai găsià atunci satul Kadincsani, astăzi dispărut.

(6) Se găsià pe locul unde e actualul sat Slobozia.

(7) La 458 km de Vârciorova.

(8) *Dela Rusciuc la Turtucaia* (63 km) călătoria urmà lăsând: *a*) spre stânga 2 mici insule aflătoare lângă malul român, cevà mai jos de Giurgiu; *b*) spre dreapta 2 insule mari în faţa satului bulgăresc Maretinu, care pare că se găsià spre apus de actualul sat Martinu, şi din cari insule pare a se fi format actualul ostrov Mocanu; *c*) spre stânga un şireag de 4 insule mai mari şi 2 mici cari se întindeau dealungul malului ro-

genannt, ohngefehr eine Stunde unter der Stadt aus dem Strohm in das rechte Ufer, die unter dem Dorf Maretin so auf einem hohen rideau lieget, befindlichen zwey Inseln, zwischen welchen wenn das Wasser hoch, sonsten aber wegen denen zwey Untiefen nicht rathsam, gefahren werden kann, wo auf der innensten eine Fischer Hütte rechts (1), und alle übrigen gegen das linke Ufer zuliegenden Inseln links lassend, bis zu zwey nahe am rechten Ufer gelegenen Dörfern, deren eines Taban und das andere Rahova heisset, vorbey, wo man abermalen in der Ferne eine Insel in einem Bug des Strohms rechts, und eine andere links, jedoch schier in der ganzen Breite des Strohms von einander entfernet sieht; durch diesen Ausgang sieht man zu Ende der recbts gelassenen eine Rudera, so Hisarlick Kalèsi heisst, und ein Wachtthurn gewesen seyn soll. Unter dieser Rudera findet man 5 kleine nach einander folgende Inseln, so nebst denen noch auf eine Meile zwey folgenden Inseln, wo bey der ersten eine Untiefe rechts, drey kleine hingegen nebst einer etwas grössern vor Tutrakan gelegenen Insel, wo die Tutrakainer Mühlen stehen, links lassend, bey Tutrakan vorbei. Von Ruszug ziehet sich ein hoher aber kahler Berg Rucken gegen das Dorf

Maretin (2), und schliesst mit einem steilen Rideau, worauf das Dorf in einem kleinen Thal lieget, den von dem Graben Canliboga entstehenden Morast ein, von wannen sich dieser Gebürge abermalen eine Meile ins Land schier parallel hinein ziehet, und an dem ober Tutrakan fliessenden und in die Donau fallenden Bach endet. Dieser Berg Rucken schliesset mit dem Strohm eine schöne Ebene ein, welche an der Donau von der Rudera Hizarlik Kalèzi bis an die Tutrakaner Meyerhöfe (3), so etliche Hütten knapp am rechten Ufer sind, ein etwas morastiges Ufer macht. In dieser Ebene liegen die Dörfer

---

mânesc, începând din dreptul satului bulgăresc Taban şi mergând până în dreptul punctului unde Dunărea face, la malul bulgar, un cot spre NE; în vârful acestui cot se găsiau pe ţărmul bulgar ruinele Hizarlic Kalesi; cam pe locul acelor insule se găsesc azi insulele Taban, Ostrovul lung, Corea şi Bendul; *d*) spre dreapta o insulă de lângă malul bulgar, aflătoare în cotul format de fluviu mai sus de ruina Hizarlic Kalesi; cam pe locul acestei insule se află acum ostrovul Sucianu; *e*) spre dreapta un şir de 5 mici insule aflătoare dealungul ţărmului bulgar şi pe locul cărora se găsesc acum ostroavele Becheru; *f*) spre dreapta 2 insule mai mari aflătoare lângă malul bulgăresc mai sus de Turtucaia (poate actualele ostroave Calimocu şi Malki Calimocu) şi *g*) spre stânga trei insule mai aproape de ţărmul românesc şi din cari ultima e chiar în faţa Turtucaiei.

(1) Pe cea mai mare die cele 2 insule aflătoare în faţa satului Maretinu.

(2) Se găsià cevà mai la răsărit de locul unde se află astăzi satul bulgăresc Martinu.

(3) Se aflau la răsărit de Turtucaia, peste pârâul care se varsă acolo în Dunăre.

Taban und *Rahova* (1). Etwas gegen den Strohm eines, dessen Nahmen nicht erfahren ware, (2) und

Karazol (3). Das rechte Ufer ist von Maretin bis Hizarlik Kalèzi hoch und jederzeit trocken. Das linke hingegen ohngefehr eine Stunde unterhalb Gyorgyevo hoch und bruchstättig. Alsdann ziehet sich der hohe Boden zurück, wo ein kleines Wäldchen zu sehen, und kommt erst Tutrakan gegenüber, wo ein Ausrinnen aus dem linken Morast, so ganz vermuthlich der Fluss Tomboviсza (4) seyn soll, in welchem eine Menge Schiffe gelegen, und ein Uferhaus zu sehen (5), wieder an Strohm, und schliesset mit dem Strohm einen grossen Morast ein. Hinter diesen Morast auf eine Meile ohngefehr ziehet sich ein kahler Rucken an der Donau hinunter, der unter Tutrakan sich mehr der Donau nähert, an dessen Abfall zerschiedene Dörfer, deren Namen nicht zu erfahren waren. Endlich kommt am rechten Ufer der beträchtliche Markt Flecken

Tutrakan (6), vor dem ein alter Thurn als die Überbleibsel eines alten Castel zu finden. Die Anländung ist gleich unter den alten Thurn und gut, tiefer aber wegen denen im Wasser befindlichen Steinklippen, sehr schlecht. Die Fahrt nach Sillistria (7) geschieht, die vor Tutrakan gelegenen Schiffmühlen nebst der unter diesen gegen das linke Ufer liegenden Insel links lassend, gegen fünf in einer Reihe gegen das rechte Ufer zuliegenden Inseln, zwischen welchen und dem linken morastigen Ufer durchzufahren, und wieder eine gegen das linke Ufer liegende kleine Insel zu sehen ist, so ebenfals links zu bleiben hat. Unter dieser ist ein kleines Einrinnen, von wannen die Fahrt gegen das linke Ufer geschieht, bis man zu einem abermaligen Einrinnen links gelanget, welches durch tieferes Ausrinnen eine

(1) Numit astăzi şi Oreahovo.

(2) Sat dispărut; se găsià pe Dunăre cevà mai jos de ruina Hisarlik Kalesi.

(3) Pe harta lui M. e însemnat cu creionul şi numele Karasu ; nu se poate identificà cu siguranţă; se găsià cam pe locul unde se află acum satul bulgar Turcesmil.

(4) Este Argeşul.

(5) La gura Argeşului, pe malul stâng al râului.

(6) La 518 km de Vârciorova.

(7) *Dela Silistra la Turtucaia* (56 km) călătoria urmà lăsând: a) spre dr. o mică insulă care se găsià în dreptul stâncilor aflătoare lângă malul bulgar, cevà mai jos de Turtucaia; b spre dr. un şir de 5 insule din cari 4 mai mari, cari se întindeau lângă malul drept până în faţa satului bulgăresc Mitrie; c) spre st. o insulă mică aflătoare în dreptul acestora, lângă malul românesc; d) spre dr. un grup de 4 insule, din cari 3 foarte mari, cari ocupau întreaga lăţime a Dunărei mai sus de Silistra, şi e) spre stânga o mare insulă aflătoare lângă malul românesc, în faţa Silistrei, şi pe care o desparte de mal un braţ îngust al Dunărei. Insulele de sub a) par a se fi unit de atunci cu malul românesc.

Insel mit dem Strohm einschliesst; zwischen dieser Insel und einer grossen, darauf etliche Häuser und vor selber gegen das rechte Ufer Mühlen zu sehn, durch, vor Sillistria gegen das wallachische Ufer unter dem Ausrinnen des letztlich berührten Grabens anländet.

Von Tutrakan ziehet sich ein zimlich an zerschiedenen Orten mit Gebüschen bewachsenes und mit Thälern durchströmtes Gebürg längst der Donau am rechten Ufer hinunter, an dessen Abfällen in einen kleinen Thal das Dorf *Reava* (1) weiter hinunter

Kadikoj (2), und auf einigen Hügeln das Dorf

Mitrie (3), bis wohin sich das Gebürge ziehet, und an einem unter diesem Dorf in die Donau rinnenden Bach endiget. Das rechte Ufer ist hoch und trocken, man muss an selbes zu fahren sehr behutsam seyn, weil gleich unter dem Markt Tutrakan Steinklippen, unter dem Dorf Reava, der ersten links bleibenden Insel entgegen ebenfals Steinklippen zu finden sind. Unter diesen Steinklippen ist ein kleiner Morast am rechten Ufer der Donau, so von einigen Quellen aus dem Gebürge entstehet. Von dem unter Mitrie einrinnenden Bach ziehet sich wieder neben selben und dem Strohm ein hohes, kahles Gebürg, auf dessen Abfall zwey Dörfer, deren Nahmen nicht zu erfahren ware (4), nach Sillistria zu, das sich ober der Stadt, an eben einem aus dem rechten Land kommenden und in die Donau einrinnenden Bach, darüber eine hölzerne Brucke, bey der Stadt endet; Bey dem Dorf Mitrie ziehet sich das Gebürge etwas ins Land zurück, und macht einen kleinen Morast an dem rechten Ufer des Strohms und des unter diesem Dorf einrinnenden Baches, von wannen das übrige Ufer bis Sillistria hoch und trocken ist. Im Strohm liegen 5 morastige Inseln, an deren drey erstern jeder ein Sandhaufen hangt, und auf der mittelsten grossen ein kleines Dorf ist. Das linke Ufer ist bey Tutrakan, wo die Überfuhr, ohngefehr eine Stunde trocken, und hernach bis zur Sillistrier Überfuhr morastig, und endlich wieder beyläufig eine Stunde festes Land. Bey dieser Überfuhr siehet man eine von dennen Russen aufgeworffene redoute (5).

Sillistria (6). Eine beträchtliche in einer angenehmen Ebene gelegene Stadt, so mit einem Castel und mit zerschiedenen um die Stadt angebrachten mit Schanzkörben besetzten Batterien versehen ist. In dieser Stadt wohnen Türken, Juden und Griechen. Bey dieser Stadt wird, wie oben berührt, am

(1) Poate actualul sat Rahum Oreahovo.
(2) Pare a fi fost locul unde se găsește acum satul Popina.
(3) Fost probabil pe locul unde este acum satul Vetren.
(4) Sunt însemnate pe hartă între Mitria și Silistra.
(5) Pe malul românesc, drept în fața cetății Silistra.
(6) La 574 km de Vârciorova.

wallachischen Ufer angeländet. Mann sieht zwar vor Sillistria eine Menge Schiffe angeländet, die aber wegen Schnelle des Strohms die vor der Stadt liegenden Mühlen schwerlich umfahren können, sondern weit hinunter getragen werden. Da man jedoch gezwungen wurde in Sillistria zuzufahren, so muss man bey denen unter der Stadt liegenden Inseln länden, und sich von da vor die Stadt ziehen lassen.

Auf der weitern Fahrt (1) siehet man unter Sillistria rechts drey kleien Einrinnen, die eben so viel Inseln machen, auf deren einer drey hölzerne Hütten zu sehen, und Szahana oder Schlachthütten sind ; diese rechts lassend fahrt man beständig am linken morastigen Ufer fort, wo man ein Einrinnen, so Borcsa heisst, und unter selben vier Schiffmühlen endeckt; dieser Graben soll unter der Stadt Hersova wieder seinen Ausfluss im Strohm haben, der denen Schiffenden bey grossen Wasser eine ganze Tagreise von Sillistrie nach Hersova ersparen soll; man erkundigte sich ob wir dermalen, weil das Wasser zimlich hoch ware, in selben fahren konnten, so uns aber wiederrathen wurde. Ferner kommt man zu einer über eine Meile langen, hinter welcher ebenfalls eine grosse Insel, so beyde rechts bleiben, und continuiret die Fahrt, beständig mehr gegen das linke als rechte Ufer haltend, wo man links ums Eck ein — und etwann eine halbe Stunde tiefer ein anderes Einrinnen, so ein gut Windfeyer ist, und aus obengedachten Borcsa Graben geschieht, findet. Von da endecket man abermalen gegen das linke Ufer eine Insel, so links, und in der Ferne drey hinter einander gegen das rechte Ufer gelegene Inseln, so rechts zu lassen sind ; zu Ende der letzten dieser drey Inseln ist gegen das linke Ufer schier gegen Mitte des Strohms ein Sandhaufen, bey dem man sich gut rechts zu halten hat, so nebst der folgenden am linken Ufer liegenden Insel links und einer etwas grössern am rechten

(1) *Dela Silistra la Raşova,* (Razovat), 59 km., călătoria urmà lăsând: *a)* spre dr. 3 insule cari umpleau fluviul spre N. E. de Silistra şi în dreptul cărora incepeà, pe malul stâng, Borcea; aceste insule sunt poate identificabile cu ostroavele numite acum Hoppa, Pastramagiul mare şi Pastramagiul mic; pe cea mai apropiată de Silistra să găsià de altfel Zahanaua, dela care şi-au luat poate şi insulele numirile ; *b)* spre dr. două mari insule cari formau ca un fel de prelungire a celor precedente şi din cari prima, de o mărime neobicinuită, e poate actualul Ostrov Tălchia ; a doua numită astăzi Dervenu, ajungeà până în dreptul satului bulgăresc, astăzi dispărut, Depren ; *c)* lăsând spre stânga, mai departe, o insulă aflătoare lângă malul românesc şi care e poate actuala insulă numită Ostrovul Turcesc; *d)* spre dr. 3 însule înguste aşezate dealungul malului drept şi pe locul cărora sunt poate actualele ostroave Iepuraşu şi Strâmbu; *e)* spre st. un banc şi mai departe o mică insulă (probabil Ostrovu Fermecat) aflătoare lângă malul român, şi *f)* spre dr. o mare insulă despărţită de malul bulgar de un braţ îngust al Dunărei, şi aflătoare în apropierea inmediată şi în amonte de Razovat (probabil actualul Ostrovu Lung).

Ufer rechts zu bleiben haben. Gegen das Ende der grossen Insel siehet man links ein Einrinnen in den mehrgedachten Borcsa Graben, unter welchem Einrinnen Rasovat gegenüber am linken Ufer, weil vor diesem Ort ein grosser Schwall, der zwar bey kleinerem Wasser nicht gar stark, doch ohngeacht dessen noch die lände zu seicht, angeländet wird.

Von Sillistria ziehet sich ein kahler Gebürgsrucken bis gegen drey Meilen weit hinunter, so sich an einem aus dem rechten Land fliessenden, und bey einigen Mühlen und Mühlhütten, so

Depren (1) heissen, in die Donau rinnenden Bach endet. Unter diesem Gebürge ist das rechte Ufer der Donau zimlich flach, jedoch trocken; in dieser Ebene ist ein kleiner See, zwischen welchem und dem Strohm gleichsam als über einen Damm die Strasse von Sillistria über die Brucke auf dem Bach bey Depren und Rasovat führet. Etwas unter diesen Mühlen bey Depren sind am Ufer hin-und wieder Steinklippen, so wie ohngefehr eine halbe Stunde tiefer auch derselben vorhanden, von wo bis zu dem ersten am rechten Ufer in einem Thal gelegenen Morast, ein hohes steiles und klippigtes Ufer ist. Ober diesen Steinklippen ziehet sich ein hohes kahles Gebürg bis an einen, in einem morastigen Thal fliessenden und etwas ober Rasovat in die Donau rinnenden Bach. Von diesem Hauptrucken ziehen sich mehrere derselben gegen die Donau, so einen zimlich grossen und zwey kleinere Moräste mit dem Strohm einschliessen. Auf dieser Seite bis Rasovat lieget das einige Dorf

Ienikoj (2), in der Nähe des Strohms an dem zweyten dieser Moräste, wohin viel Meersaltz von Constantinopel auf der Achs, von wannen es nach Ruszug und Widdin auf Gegentriebe gebracht wird.

Diese Moräste entstehen nicht nur allein durch die Donau, sondern auch durch in denen Thällern entspringenden Quellen. Das linke Ufer ist samt denen im Strohm befindlichen Inseln morastig. Am Fuss eines ganz besonders aus dem rechten Land kommenden Gebürges lieget das grosse Dorf

Rasovat (3), wo auch viel Meersalz von Constantinopel auf Gegenfuhren nach Ruszug und Widdin gebracht wird. Von Rasovat findet man (4) aber-

(1) Se găsià în faţa actualului ostrov Dervenu.

(2) Sat dispărut; pe locul lui pare a se aflà actualul sat Marleanu, mai jos de Oltina.

(3) Raşova; la 633 km. de Vârciorova.

(4) *Dela Raşova la Hârşova* (56 km) călătoria urmà lăsând: *a)* spre dr. o mică insulă aflătoare cevà mai sus de Bogaskoi, şi spre st. o mică insulă care se găsià cam în faţa acestui sat; *b)* spre dr. 5 mici insule înşirate în apropierea malului drept, între Bogaskoi şi Hasambeg; *c)* spre dr. 4 insule mari şi spre st. o a 5-a insulă, cari se găsiau înşirate în Dunăre, începând dela satul Hasambeg, şi din cari s'au format poate actualele ostroave Balabanu şi Alionte; *d)* spre dr. o mică insulă aflătoare lângă malul dr., între Destarkoi şi Hârşova; în faţa Hârşovei, lipit de malul opus, erà un banc de nisip.

malen ein Einrinnen in das linke morastige Ufer, woran sich eine kleine Sandbank anleget, ohngefehr anderthalb Stunden sieht man wieder zwey Inseln, deren eine rechts, die andere etwas tiefer links und beyde knapp am Ufer, und der zwischen Raum die ganze Breite des Strohms ist, mithin durch beyde gefahren wird. Wo man sich aldenn mehr gegen das linke Ufer halten muss, weil unter Bogazkoj die Donau einen grossen und seicht Busen, in dem eine Insel liegt, macht. Von da fahrt man mitten im Strohm bis man drey kleine hinter einander gelegene Inseln, um deren erste und dritte ringsum ein Sandhaufen zu sehn, so rechts zu lassen sind, so fort bis zu denen von dem recht am Ufer delegenen Dorf Hasambej liegenden grossen Inseln, immer am linken Ufer haltend; wo alsdann zwischen diese zwey Inseln hineingefahren wird, oder auch beyde umfahren werden können, endlich alle Inseln rechts lassend bis vor Hirsova, oder da man das Ueberlauffen des Pöbels vermeiden will, kann an das linke Ufer angeländet werden (1).

Unter Rasovat befindet sich ein aus dem rechten Lande fliessender kleiner Bach, neben welchem ein Gebürge anschliesset, darauf man eine alte Linie wahrnimt, und tiefer an einem Bach, Bogaz, so ebenfals aus dem rechten hohen Lande bey dem Dorf

Bogaskoj (2) in die Donau fält, sich endet, macht ein steiles und hohes Ufer gegen die Donau, welches ober diesem Dorf brüchig wird. Von diesem Bogaz Bach ziehet sich ferner ein kahles und hohes Gebürge immer bis Hirsova fort, und durch seine zerschiedenen Abfälle viele Thäler und auch einige Moräste einschliesset.

Über den Berg woran Bogaskoj an dem Bogaz Bach lieget, sind zwey morastige Thäler die Ihre Communication mit einem kleinen morastigen Donau Ufer haben, vor welchen zweyten morastigen Thal in einer Ecke des Strohms eine morastige Insel lieget, von wannen das Ufer sehr steil und brühig, auch ein Theil gleich an der Insel vom Berg gar abgebrochen zu sehn. Über diese Anhöhe so ein steiles Ufer bis zu der darhinter gelegenen morastigen Insel, so auch ein schmales morastiges Ufer einschliesst, siehet man zu Ende dieser Insel etliche Häuser (3) in einem Thal. Von diesen Häusern wird das Ufer wieder gegen eine Stunde weit hoch und steil, wo den das Gebürg ein schmales morastiges Ufer bis zu dem auf einem Abfall des Gebürges gelegenen Dorf

(1) Adică mai jos de bancul de nisip din faţa Hârşovei.

(2) Cernavoda. Atât pe harta lui M. cât şi pe a lui Lauterer, Bogaskoi e aşezat lângă un părău important, numit Bogaz (pe turceşte: gură), care e gârla prin care iezerul Carasù de lângă Cernavoda comunică cu Dunărea.

(3) Pe malul drept al Dunărei, cam la mijlocul distanţei dintre Bogaskoi şi Hasambeg.

Hasambeg (1) einschliesset, wo weiter das Ufer steil, brüchig und felsigt wird, und man aus dem Strohm hin und wieder vorragende Klippen siehet, welches solchergestallt eine Stunde weit dauert, hernach aber etwas sanfter gegen das Ende der an diesem Ufer gelegenen dreyer Inseln wird. Von da aber wieder brüchig, steil und mit Ravins, wodurch man auf die Anhöhe gelangen kann, durchschnitten ist. Gegen die Mitte der weiter abwärts gelegenen, und zwar vierten Insel an diesem Ufer ziehet sich ein kleiner Morast rechts vom Strohm in einen Thal, der das steile und brüchig felsigte Ufer trennet, über welchen dasselbe wieder anfangt; ohngefehr eine Stunde von diesem Morast abwerts springt ein hoher Felsen von dem Ufer in die Donau vor, und verursachet hinter sich einem starken Schwall, von welchem Felsen noch eine Stunde abwerts das felsigte Ufer sich verliehret und das Dorf

Destarkoj (2) auf einer Lähne des Berges lieget. Von wo das Ufer hoch, aber nur hin und wieder felsigt. Etwas unter dem Dorf liegt eine kleine mit Felbern bewachsene Insel, hinter welcher ein kleiner Morast in einem Thal des Ufers liegt. Das linke Ufer ist von Sillistria bis hieher und noch tiefer abwerts bis unter das wallachische Dorf Kitska ununterbrochen tief und morastig.

Hirsova (3). Eine mittelmässige, auf einer Anhöhe liegende, mit einem dichten und dermalen neu reparirten, auf einem hohen Felsen gelegenen Castel versehene Stadt. Vor derselben liegen drey Schiffmühlen, und ganz nahe unter selben 2 grosse Steinkugeln, vor welchen sich wohl zu hütten ist. Die Reise weiter fortzusetzen muss allhier ein Naufürer, hierorts so genannter Dumengya, der den rechten Arm zu fahren weis, um in kein unrechtes Einrinnen zu kommen, aufgenommen werden. Von Hirsova ziehet sich am Strohm eine Stunde abwerts noch das Gebürge fort, so ein steiles felsigtes Ufer und Steinklippen im Strohm macht, und verliehret sich an einem morastigen Ufer ins Land. Ober diesem steilen Ufer sind einige höhere Berge, von welchen die Stadt übersehen werden kann, auf denen noch zwey russische redouten zu sehen (4). Gegen das Ende dieses Gebürges lieget links in einem Busen eine Insel, darauf ein Dorf

Discada (5) genannt, und links in der Fahrt bleibet, und hinter welcher

(1) Sat dispărut; se găsià foarte probabil pe locul unde se află acum ruinele numite Calachioi.

(2 Sat dispărut; se găsià cam pe locul unde e acum satul Ghizdărești.

(3) La 689 km. de Vârciorova.

(4) Imediat sub Hârşova se găsiau pe malul Dunărei două piscuri fortificate, numite atunci Karaburn.

(5) Un sat dispărut care se găsià pe marea insulă aflătoare în fața Hârşovei, la gura Borcei (astăzi ostrovul Gâsca).

der oben bey Sillistria angemerkte Borcsa Graben in die Donau fält. Etwas unter dieser Insel siehet man ein Einrinnen in die linken Moräste. Etwann eine Stunde unter Discada rinnet der aus der Wallachey kommende Jalonicza Fluss, an welchen der wallachische Ort

Flocs (1) lieget, in den Strohm. Allhier theilet sich die Donau in zerschiedene Arme, rechts ein Einrinnen in das morastige Ufer, und etwas tiefer unten eines, so Aggappe heisst (2). Eine halbe Stunde tiefer rinnet wieder ein Arm aus, der ohngefehr 40 Klafter breit, Bogaz genannt, in dem die eigentliche Naufahrt gehet, und eine halbe Stunde an selben hinein durch den Graben Aggappe verstärket wird. Da man bey diesem Bogaz den Hauptstrohm verlässt, und selber sich ins Land und unter das Gebürge auch nach und nach in lauter kleine Arme verliehret, die allgemach in diesen Graben oder Arm Bogaz einrinnen und selben verstärken, unter Ibrail hingegen abermalen zusammen kommen, und ein Strohm wird. Am rechten Ufer des Hauptstrohms, dem Einrinnen des Bogaz gegenüber, siehet man ein kleines Dörfl (3). Bey dem Einfahren hat man sich wohl in acht

(1) E aşăzat pe hartă în locul pe care se găseşte astăzi Piua Petri, la 687 km. de Vârciorova, măsuraţi bine înţeles dealungul Borcei. Dela Giurgiu şi până la Floci Mihanovici nu menţionează în descrierea sa pentru malul românesc nici un sat, deşi pe harta sa se găsesc însemnate câtevà, dar fără numiri: între Giurgiu şi Turtucaia (în raiaua Giurgiului) nu se găseşte însemnat nici unul; din dreptul Turtucaiei şi până în dreptul Silistriei sunt arătate 5, din cari 4 aşezate mai aproape de Turtucaia. Dela Silistra în jos nu sunt arătate decât două, cam în dreptul satului bulgăresc Depren; este adevărat că între Silistra şi Hârşova satele se aflau dincolo de Borcea, deci nu puteau fi văzute de pe Dunăre.

(2) *Dela Hârşova la Brăila* (82 km.) călătoria urmà: *a)* lăsând spre st. Ostrovul Gâsca, amintit mai sus, pe care se găsià satul Discada; aici M. însemnează pe hartă gura Borcei şi a Ialomiţei; *b)* lăsând tot spre st. o insulă aşezată lângă malul st. şi cuprinsă între gurile Borcei şi a Ialomiţei; *c)* spre dr. o mare insulă formată, la începutul cursului său, de braţul numit Dunărea Mare sau Dunărea Veche; *d)* spre st. un ostrov aflător lângă malul stâng şi cuprins între Dunăre, braţul Bogaz pe care s'a urmat călătoria şi braţul îngust numit atunci Agape sau, după cum e însemnat pe hartă, Agrape. Această ultimă insulă a format mai târziu actualul ostrov Vaca. Braţul Bogaz este neîndoelnic mai departe actualul braţ Cremenea, iar braţul Agape este identic cu gârla care înconjoară pe la apus ostrovul Vaca. După cum se constată din harta lui M., Dunărea se despărţià spre N.V. în trei braţe, adică *a)* Agape, *b)* Bogaz şi *c)* Cremene; aceste două din urmă erau cam de aceeaş importanţă şi se împreunau mai departe spre a formà braţul Cremenea. Atât Mihanovici cât şi Lauterer au urmat călătoria pe braţul de apus, numit de dânşii Bogaz, pe care au ajuns apoi în Cremenea. Astăzi braţul de apus (numit atunci Bogaz) se numeşte Cremenea, iar braţul de răsărit (fost Cremene) e numit Mănuşoaia.

(3) Pe ostrovul format de Dunărea veche, şi amintit mai sus; satul nu e numit nici pe hartă.

zu nehmen, weil das Einrinnen sehr schnell und schief ist, mithin etwas beschwerlich, hernach aber sehr sicher und ohne aller Gefahr. Zwey Stunden abwerts trift man rechts einen Graben, Kremele (1), aus der grossen Donau in den Bogaz einrinnen, der selben bis hundert Klafter verstärkt, links sieht man gleichfals ein kleines Einrinnen (2) in die linken Moräste. Links sieht man auf dem hohen wallachischen Lande, das ein am Bogaz liegender Morast weit von selben hält, ein Dorf dessen Namen nicht erfahren können (3). Ferner geschieht die Fahrt immer in diesem grössten Arm, denn es findet sich aus selben kein Ausrinnen das man mit ihm verwechseln und unrecht einfahren könnte, bis man zwey Dörfer nach einander auf der hohen wallachischen Gestätte, so die Moräste und den Strohm einschliesset

Grupen (4), und *Likirestie* (5) genannt, siehet, wo zwar etwas tiefer gegen Likirestie links ein Einrinnen (6), welches aber auch zur Naufahrt bestimmt ist, doch aber vom Haupt Arm ganz leicht unterschieden werden kann. Von hier ohngefehr zwey Stunden weit liegen zwey Hausenfänge, deren einer in den Hauptarm, und der andere in dem darneben links fliessendem (7) etwas kleineren und auch zur Naufahrt bestimmten angelegt sind, welches die Hauptursache ist warum ein Nauführer oder Dumengya in Hirsova aufgenommen werden muss, der also durch welchen von beyden Hausenfängen zu fahren wissen wird. Diese Hausenfänge sind quer über die beyden Arme dergestalt angelegt, das man just mit einem grossen Kehlhaimer zwischen diesem und dem Ufer mit durch hangen kommen kann. Wenn man von diesen Hausenfängen erledigt ist, so siehet man am linker hoher Gestätte über die am Ufer gelegene Moräste das Dorf

Kitskan, etwas tiefer das Dorf

Warsetura, und aus dem zubefahrenden Arm ein kleines Einrinnen links, welches noch nicht zu wählen, sondern das nächst folgende, oder auch weiter unten die erste folgende Insel (8) links lassend, gegen die hohe Gestätte, wodurch die ober Ibrail gelegene kleine Insel bey der eine Mühle, und die vor der Stadt tiefer gelegene (9) darauf die Sahana oder Schlacht-

(1) Adică Cremenea.

(2) Actualul braţ Pasca.

(3) In dreptul confluenţei braţelor Bogazu şi Cremene.

(4) Gropeni.

(5) Pe locul lui e acum satul Tichileştii (Frumuşica).

(6) Braţul numit acum Çracul Caleia.

(7) Cele două braţe ale Dunărei cari în dreptul satului Chiţcanii formează o mare insulă mlăştinoasă numită Fundu Mare.

(8) Intre Chiţcani şi Brăila diferitele gârle ale Dunărei formau o mulţime de insule mlăştinoase; după satul Vărsătura fluviul se apropià de malul stâng, care erà ridicat.

(9) O mică insulă aflătoare drept în faţa Brăilei.

hütten, rechts bleiben, jedoch unter dieser Insel zugefahren und angeländet wird. Beyde Ufer sind tief, morastig und der Überschwemmung unterworffen. Bey Kitskan kommt das hohe Gestätt an einen Graben der unter Wersetura in den Arm rinnet, welche hohe Gestätte bis

Ibrail (1) dauert. Ibrail, eine auf einer hohen Gestätte in der Wallachey gelegene, denen Türken zugehörige, und mit einem festen Schloss versehene grosse Stadt; wo man nebst vielen Donau-Schiffen auch die ersten Meer Schiffe antrifft. Darinnen wohnen Türken und Wallachen, nebst einigen Juden. Die hohe Gestätte darauf die Stadt lieget, ziehet sich vom Strohm in die Wallachey zuruck, von welcher auf der weiteren Fahrt die unter Ibrail im Strohm liegende Insel rechts oder links (2) gelassen werden kann, bis, gegen drey Stunden fahrend, der aus dem linken tiefen und morastigen Ufer der zwischen der Wallachey und Moldau die Gränze machende Sereth Fluss in die Donau fält (3), über dessen Mündung eine abermalige hohe Gestätte sich anfängt, und bis gegen der Stadt Gallacz sich zu ziehet. Vor Anfang der oben berührten Insel siehet man ein grosses Einrinnen (4) aus dem rechten ebenfalls flachen morastigen und der Überschwemmung unterworffenen Ufer in dem Strohm, so die unter Hersova rechts nach Bulgarien einrinnende Donau ist. Auf dem Sereth Fluss, dessen Mündung fasst gegenüber an dem rechten Ufer der Donau das kleine Dorf

Azaklu (5) zu sehen, kommen aus der Moldau und Wallachey viele Flösse und kleine Schiffe in die Donau, die ihren Weeg nach der Stadt

Gallacz (6) nehmen. Gallacz, eine, eine Stunde unter dem Einfluss de Sereths auf dem linken Ufer der Donau, auf einer hohe Bruchgestätte liegende, dem Fürsten der Moldau unterthänige Stadt, darinn ein nahmhafter Schiff-

---

(1) la 758 km. de Vârciorova, măsuraţi dealungul Borcei şi a braţului Cremenea. In faţa Brăilei e însemnat pe hartă şi Măcinul, pe Dunărea Mare.

(2) Intre Brăila şi gura Siretului se aflǎ pe hartă o mare insulă pe care Lauterer a lăsat-o spre stânga, pe când M. arată că se puteà încunjurà pe ambele părţi.

(3) La 775 km. de Vârciorova, măsuraţi pe Borcea şi pe braţul Cremene, şi la 175 km. de Sulina, măsuraţi pe braţul Sulinei (după tăierea de către Comisiunea Dunărei a celor două mari coturi cunoscute sub numele de «marele M»). Pe harta lui Lauterer e însemnată numai gura Siretului, pe când M. a ridicat şi cursul râului până mai sus de Barboşi ; în faţa Barboşilor el însemnează pe hartă satul Wadin (Vădenii) şi, mai jos de gura Siretului, localităţile Kirighina (Ţiglina) şi Zarat.

(4) Recte «Ausrinnen» ; este Dunărea Veche, pe care M. însemnează şi Măcinul ; pe harta lui Lauterer Măcinul lipseşte.

(5) Lipseşte pe harta lui Lauterer ; între Galaţi şi Azaclău se găsià o mare insulă pe care Lauterer a lăsat-o spre dreapta, pe când M. arată că se puteà înconjurà de ambele părţi.

(6) La 778 km. de Vârciorova, măsuraţi pe Borcea şi Cremenea.

bauplatz (1), so denen Türken gehörig, und grosser Handl getrieben wird. Von dieser Stadt ziehet sich die hohe Gestätte abermalen links in die Moldau zurück, die mit einer andern, ohngefähr drey Stunden tiefer am Strohm gelegenen Gestätte ein grosses Thal einschliesset, durch welches knapp am letztern Gestätt der Pruth Fluss in die Donau fält, an dessen rechten Ufer ein grosser See, Pratesch (2) genannt, der sowohl durch Austrettung der Donau, als Pruths, sein Wasser erhält, zu finden ist. Ferner geschieht die Fahrt alle Inseln rechts lassend (3), bis beyläufig drey Stunden ober der Stadt Tulcha, wo man zwey Arme der Donau entdecket, deren der links fliesende nach Izmael und Killia, der andere hingegen nach Suhnia oder Sulina führet. Das linke Ufer ist vom Pruth Fluss bis etwas unter das grosse, in Bessarabien gelegene Dorf

Tumarovo, oder *Rene*, hoch, wo sichs aber wieder ins Land zurückziehet und erst der Stadt Isaccia gegenüber zimlich in die Nähe kommt, darauf das Dorf

Karthal zu sehn, und wieder sich vom Strohm dergestalt verliehret, und auf dem ganzen Suliner Arm kein hohes Land an keinen Ufer zu finden, noch von weiten zu entdecken ist. Das rechte Ufer ist von der Gegend Galacz flach, morastig und der Überschwemmung ausgesetzt, und lieget nahe an selben das Dorf

Tsamina (4), von wannen das rechte Ufer bis zur Stadt Isaccia ein grosser Morast umgiebet. Hinter diesem Morast siehet man in einer Entfernung ein hohes Gebürg, so sich abermalen an Strohm zu ziehet, und an wessen Fuss die Stadt

Isaccia (5) lieget. Eine ziemlich grosse mit einem gemauerten Schloss versehene Stadt, wo viel Seeschiffe zu sehn. Die Anländung ist vor der Stadt und gut. Von dieser ist das rechte Ufer theils hoch theils morastig bis zu dem Dorf

(1) Atât pe harta lui Lauterer cât și pe a lui M. acest șantier se găsià în apropierea imediată a orașului și la răsărit de el, între oraș și prima gârlă care unește Brateșul cu Dunărea, deci în locul numit astăzi Badalan; pe harta lui M. e însămnată și o a doua gârlă care unià lacul cu fluviul.

(2) Brateșul lipsește pe harta lui Lauterer; pe a lui M. e desemnată o bună parte a lacului.

(3) Pe ambele hărți nu sunt însemnate între Galați și Isaccea decât două insule: una dejà amintită, între Galați și Azaclău, și alta în fața Isaccei, pe care călătorii o lăsau la dreapta.

(4) Atât pe harta lui L. cât și pe alui M. e însemnat pe malul drept al Dunărei marele sat Tschamina, care se găsià în dreptul gârlei de răsărit, care unià Brateșul cu Dunărea.

(5) La 55.5 km. de Galați.

Barik (1), wo sich das hohe Land völlig zurückziehet, und erst etwas ober der Stadt Tulcha erst wieder an Strohm kommt, wodurch abermalen am rechten Ufer ein grosser Morast eingeschlossen wird. Etwas ober der Stadt Tulcha siehet man zwey Landbrucken, von einer durch die Turken gemachte Schiffbrucke.

Tulcha (2). Eine schlechte mit einem auf einer Steinklippen im Strohm gelegenen gemauerten Castel versehene Stadt; allda ziehet sich das Gebürge wieder ins Land zurück, und ist keines mehr, wie bereits erwehnet worden, zu entdecken. Ohngefähr zwey Stunden unter dieser Stadt, dem am rechten Ufer befindlichen Dorf

Preslow (3) gegenüber, kommt man abermalen zu zweyen Armen der Donau (4), deren der rechte den Namen Kidrelias Bogaz (5) und eine besondere Mündung in das schwarze Meer, der linke aber gerade nach Suhnia oder Sulina zuführet, und daher den Namen Suhnia Bogaz hat. Auf der Fahrt in diesem Suhnia Bogaz siehet man links ein Ausrinnen (6) in die linken Moräste, und ohnegefähr vier Stunden ein Einrinnen im Strohm verursachet; ober diesem Einrinnen wird rechts wieder ein Einrinnen (7) so aus dem Kidrelias Bogaz zu geschehen scheinet, und endlich nach einer ganzen Tagreise ein Einrinnen im Strohm, so aus dem Kilia Bogaz, und ein anderes einer Stunde tiefer, so aus dem Kidrelias Bogaz enstehet, wahrgenommen. Und so wird die Reise nach Suhnia in diesem Arm, dessen beide Ufer morastig und mit Rohr bewachsen, auch einmalen drocken werden, fortgesetzet (8).

Sulina, oder *Suhnia* genannt, ist ein dicht beym schwarzen Meer am äussersten Ende der zweyten und tiefessten, und einzig schiffbaren Arm der Donau. Es bestehet aus 12 Häusern am linken Ufer, darunter auch der Commandant oder Aga Wohnung begriffen, nebst einem knapp am Meere gelegenen alten Blockhaus; am rechten Ufer siehet man ein Caffee Haus, und

1) Sat dispărut; se găsià în apropierea actualului sat Parchoş; in faţa Baricului se aflà, lângă malul drept al fluviului, o mică insulă pe care călătorii o lăsau la dreapta.

(2) La 79 km. de Galaţi.

(3) Numit acum Prislav.

(4) La 19 km. de Tulcea.

(5) Acum numit braţul Sfântul Gheorghe; în alte locuri îi se spune şi Hidrelias Bogaz.

(6) Probabil gârla Ciobanul.

(7) Probabil gârla Rusca.

(8) Atât Lauterer cât şi Mihanovici au urmat călătoria pe braţul Sulina, dar felul cum acest braţ e reprezentat pe hărţile lor diferă mult de aspectul său actual. Este foarte probabil că în această privinţă ambele hărţi sunt complect greşite; singurul punct în privinţa căruia par a se apropià de realitate este lungimea pe care o dau braţului Sulina.

im Ecke zwischen dem Strohm und dem See einen ohngefehr 50 Schuch hohen Leichtthurn, Fenèr genannt. In disem Orte ist ein Bajractar, so die Schiffe so auf der Donau gegen das Schwarze Meer kommen, für Bezahlung in dasselbe weiset, wo die Fahrt durch zwey Tonnen (1), so an härenen mit Sand gefühlten Säcken befestiget sind, angezeuget ist.

Gallacz, den 20-ten Julii 783.

(s) MIHANOVICZ U. LIEUT.

III.

Beschreibung des Porticza Bogaz oder des Vierten Arms des Donau Strohms.

Nachdeme man ohngefehr $1^1/_2$ Stunde ober dem Dorf

Preslow zwey Arme der Donau in der Fahrt findet, deren einer wie bereits berichtet, der Suhnia Bogaz oder der Arm so nach Suhnia oder Sulina führet, und der andere der Hidrelias Bogaz ist; so verlässt man in der Fahrt den erstern links, und wendet sich in dem rechts rinnenden Arm, wodurch man bey dem Dorf Preslow vorüberfahret. Drey Stunden unter diesem Dorf findet man eine kleine und eine grosse morastige, mit Rohr bewachsene Insel, so rechts in der Fahrt bleiben, und in der ferneren Fahrt von zwey Stunden das am rechten etwas erhöheten Ufer gelegene Dorf

Pestepe, dann auf der Mitte der kleinen Insel in das linke morastige, mit Rohr und wenig Gebüschen bewachsene Ufer, ein kleines Einrinnen, so vermuthlich mit dem Sullina Bogaz durch das in selben unter dem Nahmen «rusca vechia» gefundene Ausrinnen communication habe; ferner ist die Fahrt durch drey grosse Biegungen, in welcher ersteren links geschehenden bis 7 Stunden von denen letzt bemeldeten zwey Inseln eine kleine ebenfals morastige Insel so rechts umfahren wird, zu sehn, von wannen man in fünf Stunden abermalen zu zweyen Armen der Donau gelanget, deren einer schier gerade nach Osten, und noch der Hidrelias Bogaz, der andere aber nach Sud Westen zugewendet, und Porticza Bogaz genennet, gefunden wird. Dieser Arm, der zu Anfang gegen 30 Klafter, sonst aber durchgehends zwischen 30 und 20 Klaftern bestehen mag, ist der letzte unter denen vier Ausflüssen der Donau, worin alle Schiffenden ihrer Benennung und Anzahl überein kammen; drey der erstern, Kilia Bogaz, der dem folgende, der bereits beschriebene und einzig mit grossen Schiffen befahrene, der dritte der Hidrelias, und endlich der letzte und vierte, der Porticza Bogaz ist. Diesen Arm pflegen die kleinen Schiffe der Angabe

(1) Două giamanduri primitive făcute din butoaie și fixate în mare în fața gurii Sulinei.

nach, obwollen deren Unterwegs keine gefunden, gerne zu befahren. Wenn man nun den grössern dieser beyden Arme links gelassen, so fahret man durch einige sehr kurze Biegungen gegen drey Stunden fort, wo auf dem rechten hohen und brüchigen Ufer ein kosakisches Dorf

Dunavecz genannt, und wegen der länge und deren zerschiedenen Entfernungen gewisser Haufen Häuser vier Dörfer zu seyn scheinen, die man mit der allgemeinen Benennung Dunavecz beleget hat. Von der letzten Schaar dieser Häuser drey Stunden tiefer findet man abermalen eine morastige Insel, so in der Fahrt rechts bleibet, und nirgends sonst weder auf eine noch die andere Seite einiges Ein oder Ausrinnen, wodurch man in der Fahrt geirret werden könnte, bis zu dem See worein dieser Arm seinen Einfluss hat, und dessen Namen weder in ein Karte habe finden, noch von denen Matrosen erfahren können.

Das rechte Ufer fangt unter der Stadt Dulcha etwas morastig zu werden an, welches mit einem hohen mit Thälern durchschnittenen Gebürg umgeben ist, welches sich bis an Strohm herunter ziehet, und auf dessen Abfall an einem kleinen Hügel das Dorf Preslow lieget, unter welchen ein kleines morastiges Thal, wovon auch die Ufer morastig sind; von wannen sich dieses Gebürge abermalen an Strohm fortziehet, bis man zu dem Dorf Pestepe gelanget. Von diesem Orte ziehet sich das hohe Ufer, aus hohen und kahlen Bergen bestehend vom Strohm ins Land zurück, und kömmt erst da man schon drey Stunden auf dem Porticza Bogaz gefahren, mit dem Dorf Dunavecz auf 100 Klafter in die Nähe dieses Arms, von wo sich abwärt an einigen Orten ganz wenig entfernet, und wieder an Arm anschlüsset, wodurch drey kleine Moräste an diesem rechten Ufer eingeschlossen werden, und so bis zu einer drey Stunden unter Dunavecz gelegenen Insel fortdauert, von wo sich das hohe Ufer völlig rechts ins Land ziehet, und nirgends mehr an diesem Arm, sondern an dem See, worinn derselbe fält, anschliesset, wodurch also dieses rechte Ufer durchaus morastig wird.

Das linke Ufer ist auch so wie das rechte, jedoch schon von Isaccia tief morastig und nirgends drocken. Die Länge des Sees worinn der Porticza Bogaz fält ist ohngefehr 5 Meilen, und die Breite zwey, obwollen derselbe durch zwey Erdzungen ohngefehr auf der Mitte auf eine Stunde breite zusammen gedrückt wird. An der Mündung beym schwarzen Meer formiren sich endlich eine grosse und zwey kleine Inseln, so vielleicht für die angeblich vierte Mündung einiger Donau Beschreiber angesehen werden könnte, die aber um so weniger seyn kann, weil diese Inseln mehr im schwarzen Meer als in der Donau liegen.

Constantinople, d. 13ten Aug. 783. (s.) MIHANOVICZ U. LIEUT.

IV.

Verzeichnüss Über die Anzahl Schiffe so von Bellgrad bis Suhnia auf der Donau, in denen an derselben gelegenen Ortschaften, in jedem Orte besonders gefunden wurden.

NAMEN DER ORTSCHAFTEN	Namen der Schiffe und Anzahl derselben				
	Kaik	Bolozani	Kuburicza	Oranicza	Saika
In Semlin	—	—	5	10	—
» Bellgrad	—	—	8	28	—
» Kroczka	—	—	2	5	—
» Semendria	—	—	2	8	—
» Gradiska oder Ippek	—	—	14	11	—
» Orsova	—	—	9	7	—
» Fetislan oder Kladova	—	—	11	9	—
» Palanka, bekannt auch als Berza Palanka	—	—	3	9	—
» Widdin — 1 alten Kehlhaimer	—	8	14	25	—
» Arzulgrad	—	—	2	—	—
» Lombo Palanka	—	—	4	11	—
» Zibru Palanka	—	—	1	2	—
Von da unter Weeges	—	—	3	—	—
In Oriava	—	—	10	—	—
unterwegs von Wadin bis Beliskoj	—	—	8	—	—
d°	—	—	1	—	—
d°, beym Fluss Oszunia	—	—	3	—	—
d°, beym Schloss Thuren	—	1	1	1	—
d°, bey Szomovo	2	—	—	—	—
In Nicopolis	—	—	16	10	—
unterwegs	—	—	2	3	—
In Semlicza	—	3	8	3	—

NAMEN DER ORTSCHAFTEN	Meer Schiffe	Namen der Schiffe und Anzahl derselben				
		Kaik	Bolozani	Kuburicza	Oranicza	Saika
In Swistovo		6	16	22	44	—
unterwegs bey Batin		1	—	2	—	—
In Rusczug		14	15	23	45	6 alte
» Gyorgyevo		10	2	6	—	2 alte
Von Rusczug bis Tutrakan, unterwegs		—	2	20	9	—
bey Tutrakan in einem Graben		—	—	7	—	—
In Tutrakan		—	2	8	12	—
unterwegs nach Sillistria		—	—	3	1	—
In Sillistria		13	22	14	35	2 neue
unterwegs bey Depren		—	—	2	—	—
In Rasovat, 1 Gamsel		—	—	2	4	—
unterwegs		—	—	4	6	—
In Likirestie		—	4	—	—	—
» Warsetura		—	—	16	—	—
» Ibrail	8	15	—	8	—	—
unterwegs nach Gallacz	—	—	—	3	—	
In Gallacz	36	19	3	6	33	—
» Tumarova oder Rene	5	—	—	—	—	—
» Isaccia	8	—	—	—	—	—
» Tulche	3	—	—	—	—	—
» Preslow	1	—	—	—	—	—
» Suliner Arm unterwegs	9	—	—	—	—	—
Suhnia oder Sulina	14	—	—	—	—	—
Summa	84	80	78	273	321	10

Gallacz, d: 20ten Iulii 783.

(s). MIHANOVICZ U.-LIEUT.

V.

Verzeichnüss Deren auf der Reise von der Mündung der Donau, auf dem Schwarzen Meer, im Canal von Constantinopel, als auch der um diese Stadt gefundenen Schiffe.

An den Ufern	IN DENEN GEGENDEN UND ORTSCHAFFTEN	NAMEN DER SCHIFFE: Mastige 3: Karoval Kriegs Schiffe	Gallion	Gallion Cickli	Mastige 2: Gallern	Mastige 2: Ucdirecli	Vollik	Mastige 1: Sivri kicli	Kleine Segel-Schiffe: Schaijk	Piade	Kaik
von Europa	Im Schwarzen Meer, beym Ausfluss des Porticza Bogaz	—	—	—	—	—	1	—	—	1	2
	Im Porto Kostangye	—	—	—	—	2	1	—	—	2	5
	unterweges	—	—	—	—	2		—	—	—	3
	In Kavarna	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—
	» der Bay Soanli	—	—	—	—	—	1	—	—	1	3
	» der Bay bey Warna	—	—	—	—	1	3	—	—	—	—
	unterweges	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—
	Beym Rumeli Karadenis Hisar . . .	—	4	3	—	7	1	—	—	—	6
	» Dorf Sarijeri	—	—	—	—	3	2	—	—	2	6
	» » Bujukdere	3	4	1	—	2	3	—	—	1	15
	» » Jenikoi	—	—	—	—	5	9	—	—	2	10
	» » Estenja	—	—	—	—	10	7	—	—	5	14
	» » Balta Liman	—	3	—	—	12	3	—	—	9	14
	» » Scheitan-akendosi . . .	—	—	1	—	5	3	—	—	2	15
	» Rumeli Eski-Hisar	—	—	3	—	12	9	—	—	7	19
	» Dorf Hialer-burnu	—	—	—	—	6	5	—	—	11	17
	» » Arnaud Kioi	—	—	—	—	3	7	5	—	9	13
	» » Kurutscheschme	—	—	2	—	9	4	6	—	3	19
	» » Ortakoi	—	—	1	—	7	6	7	—	2	20

Notă. Numirile date vaselor în aceste 2 tablouri nu se mai întâlnesc astăzi ; ele lipsesc în lexicoanele turcești și nu figurează nici în «Recueil de termes nautiques, en français, anglais, italien, roumain et turc» (2 broșuri oblongi, fără dată), editate de

An den Ufern	IN DENEN GEGENDEN UND ORTSCHAFFTEN	NAMEN DER SCHIFFE									
		Kareval Kriegs Schiffe	Gallion	Gallion Cickli	Gallern	Ucdirecli	Vollik	Sivri kicli	Schaijk	Piade	Kaik
		3			2	2		1	Kleine Segel-Schiffe		
		Mastige									
von Europa	Translatus . . .	3	11	11	—	91	66	18	—	57	181
	Beym Dorf Beschiktasch	—	—	7	—	3	9	5	—	—	12
	» Beschiktasch Seraj	—	—	9	—	13	3	—	—	7	20
	» der Vorstadt Fundukli Sallibari und Top-hana	—	—	31	—	22	27	21	—	37	85
	In Gallata und Tersana, dann im Porto von Constantinopel	9	25	26	3	28	42	26	5	11	100
von Asien	Beym Anadoli Fener oder Leichtthurn	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—
	» Annadoli Karadenis Hisar . . .	—	2	1	—	9	5	—	—	5	3
	» Dorf Jalikoi	—	—	—	—	2	3	3	—	2	11
	» » Baicool	—	—	—	—	1	1	1	—	—	15
	» » Indschirkoi	—	—	—	—	1	1	2	—	2	10
	» » Tschibukli	—	—	—	—	—	—	1	—	—	8
	» » Kandlitsche	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—
	» » Annadoli Eski Hisar . . .	—	—	—	—	2	1	3	—	—	8
	» Dorf Vanikoi	—	—	—	—	—	3	1	—	—	5
	« » Kasikoi	—	—	—	—	—	—	2	—	—	3
	Summa . . .	12	38	85	3	175	164	83	5	121	461

Sign: Constantinopel, d: 13ten Aug. 783.

(s.) MIHANOVICZ U. LIEUT.

Comisiunea Europeană a Dunărei, şi speciale navigaţiunii pe Dunăre. *Caic* este astăzi o barcă cu sau fără pânze, pe când în vremea lui Mihanovici pare a fi desemnat cele mai mari vase ale Dunărei. Pentru *Bolozani* (Burliczani), v. mai sus p. 611 şi 618; *Kuburitze*-le se întrebuinţau la transportul sării (v. ibidem p 604, 606, 611); pentru *Oranitze*, v. p. 611; *Şaicele* sunt descrise la p. 610 şi 618.—Numirile *Kareval* («caravelă»), *Galion*, *Galion Cickli*, *Galere* şi *Volik* nu se mai uzitează; *Ucidirecli* însemnează «cu trei catarturi»; *Sivri Kâcili* însemnează «cu pupa ascuţită»; *Şaica* este: 1) ùn fel de barcă uzitată pe Dunăre şi pe Marea Neagră; 2) un vas cu 3 catarturi întrebuinţat odinioară în Orient. *Piadè* este o barcă foarte uşoară, lungă şi îngustă.

VI.

Extras din relaţiunea călătoriei făcute de sublocotenentul Mihanovich dela Constantinopol la Belgrad.

. . . .

29 October 1783. Was ich nun in der Folge der Reise von Priserendi bis anhero und weiter wahrgenommen, ist: dass die der griechischen Kirche zugethane türkische Unterthanen sonsten auch Wallachen genannt, denen Moscowittern erstaunend ergeben sind. Sie pflegen aus Eifer gegen diese Nation gewisse Handlungen ihrer Kinder, die bey einigen ihrer Meinung nach rühmlich, obwohlen selbe öfters höchst schändlich seyn dürften, denen Russen zu vergleichen, und zwar mit dem Ausdruck: Der Bub wird ein Held wie ein Moscovitter.

Sie wehren sich nicht Unterthanen auch eines andern Kristlichen Fürsten, um nur das schwere türkische Joch abzuchitteln, zu werden, jedoch wäre ihnen der Moscovitische der liebste. Es ist freilich der Hang zur Religion der so würket: sie sind aber auch immer der Meinung ihre Religion seye in denen k. k.: Staaten unterdrückt, und verachtet, sie wissen von der Aller höchsten Gnade und Milde nicht, der sich die Griechen als andere alle Religions-Verwandte in Allerhöchst k. k.: Landen zu erfreuen haben, welches die Hauptursache ist, warum sie nicht k. k.: als russische Unterthanen zu seyn wünschten. Ich habe meine Reise hindurch mit einer Menge derley und zwar alten Walachen vom obigen gesprochen, die alles, was ich ihnen hierwegen sagte mit Verwunderung und Freude anhörten, und mit dem Wunsch, Se. K. K. Majestät alles gutes! begleiteten; Sie erkundigten sich auch fleissig um die Stärke der Abgaben? die ich ihnen als Privat Unterthanen mit einigen Gulden zu tilgen vermeldete, das sie aber von Sr. Majestät zu Gränz-Soldaten gemacht werden dürften, hätten sie gar nichts zu entrichten. Sie sagten mir so dann, dass es deme, was ich erzehlte, ein Himmelweiter Unterschied zwischen unserer Glickseligkeit, und ihren Elend gebe: sie müssten, so oft ein Türk, ob er Macht oder keine habe, Geld verlangt, um all erdenklich Ungemach zu vermeiden, mit selben ohnangesehen dessen was ihnen ihr Spaija oder Grundherr von ihren Habschaften mit Gewalt wegnimmt, ausrucken; und sie können mich versichern, dass sie lange (sie pflegen die K: K: Majestät, nebst andern durch das Wort Niemacz, der Teutsche, auszudrucken), zwischen dem Teutschen und Türken Krieg wünschten: der Teutsche wolle nur mit dem Türken Krieg anfangen, sie würden ihme fleissig beystehen, Er dürfte nur den Tyran vor sich wegtreiben, sie werden schon die Weege, wodurch er flühen sollte besetzen, und es soll kein Gebüsch leer bleiben, wo sie demselben auf der Flucht nicht

aufpassen, und mehr als das Teutsche Geschütz todschlagen, und todschüssen würden. Es ist demnach nicht in Zweifel zu stellen, dass wenn einige vernünftige Kallugyer die mit K: K: Gnaden überhäuft sind, sich hinüber schlüchen, in diesen Leuten, weil sie die Geistlichkeit sehr achten, eine besondere gute Meinung und grosse Liebe gegen das Allerhöchste K. K. Haus erwecken könnten...

*

Lucrările alcătuite de căpitanul *Redange* sunt următoarele patru:

I. Descrierea călătoriei făcute dela Galaţi la Akerman pe apă, şi de acolo pe uscat prin Chişinău, Iaşi, Bucureşti şi Căineni la Sibiiu; e cuprinsă într'un caiet de 14 foi in-folio scrise în întregime de mâna lui Redange, datate şi semnate de dânsul şi învestite cu sigiliul său în ceară roşie, care însă s'a tocit cu totul.

II. Tabloul vaselor întâlnite în cursul călătoriei dela Galaţi la Akerman; scris pe o foaie in-folio, învestită cu sigiliul şi semnătura autorului.

III. Un memoriu conţinând propuneri privitoare la transbordarea în Chilia Nouă a mărfurilor austriace venite pe Dunăre, scris pe două foi in-folio, cu semnătura şi sigiliul lui Redange.

IV. Harta despre care am vorbit la p. 581.

I.

Fortsetzung der Weiteren Relation, Uiber die auf hohen Befehl von Gallacz nacher Ackermann vorgenommene Reise.

Die von Bellgrad bis nacher Gallaz abzustatten kommende Relation, nebst den dazu verfassten Plan ist dem Herrn Unter Lieutenant v. Mihanovich zur weiteren Fortsetzung behändiget worden, die seiner Zeit Einer Hohen Stelle unterleget werden wird.

Nachdeme durch den in Bugarest befindlich und auf hohen Befehl nacher Gallaz beordeten Herrn Kais: Königl: Secreteur v: Raiskovicz (1) die Veranlassung getroffen worden, dass die Abfahrt mit einen eigen hierzu bedungenen Fahrtzeug vor sich genommen werden sollte, tratt ich den 4-ten Iuny um 8 Uhr früh, als sich der des Tages vorhero entstandene Sturmwind legte, meine Reise an (2). Als wir um eine Stunde den Strohm hinabfuhren, und schon gegen 9 Uhr ware, passirten wir das Dorf Sartakoy, so auf einer Insel rechts lieget, gegen 10 Uhr trafen wir den Balkova, den

(1) Recte Raicevich.

(2) Pentru călătoria dela Galaţi până la începutul braţului Chiliei vezi şi relaţiunile lui Mihanovich şi Lauterer.

sie nach ihrer Art auf Deutsch ein Würbel nennen, der in einer vorzunehmender Naufahrt rechts zu belassen ist, und dessen äusserste Grümmung knap angefahren werden muss. Links auf der Anhöhe befindet sich ein Dorf, so Curtula genennet wird, und lieget an den Bruth Fluss; um 11 Uhr kamen wir dahin, wo obgedachter Fluss seinen Eingang in die Donau nimmt, und nicht breiter als 30 Klafter ist; sein rechtes Ufer ist sehr niedrig bey der Hinabfahrt, und fast zur meisten Zeit der Uiberschwemmung ausgesetzet; um 12 Uhr Mittag liesse das Dorf Tomorova oder Renne auf den linken Ufer, so auf einer hohen Gestätten lieget.

Die Ufer des Strohms sind auf dieser Seite durchgehends niedrig, den Uiberschwemmungen ausgesetzet, dar rechte Ufer aber hoch, und auf einer Distanz von selben gebürgig. Gegen 3 Uhr Nachmittag liesse das Dorf *Cartal* links liegen, und um halber 5 Uhr langte bey dem Stadtel *Isacia* an, so an den rechten Ufer lieget; am Ende dieser gedachten Stadt, nahe am Ufer an einer kleinen Anhöhe stehet eine kleine Festung, so ein Quadrat formiret, mit einer einfachen Mauer von beyläufig $2^1/_2$ Klafter (1) hoch umgeben, und am jeden Ende stehet ein Thurn, hat zwey Eingänge, einen von der Stadt, und einen von der Wasserseite, dessen Thöre mit Eisen beschlagen sind; zwischen demselben und der allda befindlichen 500 Klafter langen Insel ist die Tiefe des Wassers 4 Klafter; die Naufahrt gehet sonsten links, und wegen entstandenen Wind musste ich allda übernachten.

Den 5ten um halber 5 Uhr früh bin von da abgefahren, und unterhalb des Ausgangs der Insul an des Berges Fuss ist der Ort zu sehen, wo eine Schiffbrucken in vorigen Zeiten gestanden, ist der beqvemste Ort hinzu, beyderseits ist festes Land, und die Breite beyläufig nach der Augen maass 500 Klafter; links von einer zimlichen Entfernung ist der Ort *Ienikoy* (2), oder Neudorff, so damals in Wasser stunde. Um halber 12 Uhr mittag ländete ich in *Ismael* (3) an, um die Gegend und Laage zu besichtigen; dieser Ort ist einer von den grössten, und bevölkerten, lieget hoch nache am Ufer des Strohms, und erstreket sich links gegen die Anhöhe; die Einwohner sind Türken, Juden, Rusniaken und Armenier, nach Aussage einiger erkannten Deserteurs, so sich über 500 derenselben von verschiedenen Puisancen allda aufhalten, die bey der neu anzulegen angetragenen Festung zur Arbeit gebrauchet werden. Die angefangene Ausgrabung deren Fundamenter nach Aussage der Einwohner ist dermalen eingestellet worden, mit dem Vorgeben, dass der verfertigte neue Plan hierzu zur Ratification

(1 Un Klafter vienez are, după cum am mai spus, 1 896 metri.

(2 Sat în Basarabia, așezat la coada lacului Ialpug, deci departe de Dunăre.

3 Pornind măsurătoarea dela începutul brațului Chilia, Ismailul se găsește așezat la $20^1/_2$ km.

nacher Constantinopel abgeschicket worden seye; man siehet demnach auf der Anhöhen nur einige Fundamenter so ausgegraben, von welchen nicht kann beurtheilet werden, wie die Anlage derenselb en gemachet werden wird; der Mauermeister soll ein Oesterreicher, der Ingenieur aber ein Sachs seyn, welch beede ihre Religion changiret haben sollten.

Rechts von Ismael gegen über ist die geschlagene Landbrüken von Pilotten zu sehen, wo im vorrigen Kriege die Schiffbrucken gestanden; der Donau-Strohm formiret allda zwey Arm, in den linken gehet die Naufahrt nach *Kilia Nova*, in den rechten nacher *Tulze*, (1) wo die Naufahrt nacher Constantinopel gehet. Ismael von Tulze unterscheidet eine sehr breite Insul, (2), wo der Fluss an wieder rinnet, und eine Schiffbrucken naher Tulze gestanden ist, um die Communication mit beeden Oertern zu erhalten.

Um halber 4 Uhr als sich das entstandene Ungewitter legte, bin von gedachten Ismael abgefahren, und stehen rechts auf der Insul unterhalb drey Schiffmühlen; nachmittag um 5 Uhr kame ich zu einen Graben, so die Insul unterhalb zerschneidet, und Tulze genannt wird; in selben fahren die mittere Gattung der Schiffen gegenwärts dahin. Nach Verlauf einer Stunde langte ich in der Gegend an, wo sich der Strohm theilet, und drey Arm mit den inzwischen liegenden Insuln formiret, zwey derenselben liesse ich links, weilen sie nicht so Schiffbar als der dritte, durch welchen sowohl bey kleinen, mittern und grossen Wasser jederzeit die Naufahrt gehet. Die Tiefe dieses Arms hat sich bey Eingang $6^1/_2$ Klafter gezeuget, wo ich mit angespannten Seegeln zwey starke Stunden fuhre, und langte zu jenen Orte an, wo die drey Arm in einen zusammen kommen. In jeden gedachten Arm sind die übliche Hausenfänge angeleget, und ist von einen Ufer bis zu dem andern der Strohm mit geschlagenen Pilotten, nebst daran angebrachten Flechtwerk gesperret, und der dritte Arm hat eine Oefnung gegen den rechten Ufer, wo ein Schiff durch gelassen werden kann. Nachts um 11 Uhr ländete ich zu *Kilia Nova* (3) an, und wegen später und finsterer Nacht bliebe in Schiffe liegen.

Den 6ten früh gienge zu den dasigen Commandanten Osmann aga Denasar, oder Kiesel Bascha, um wegen der weitern Abfahrt nacher Ackermann, sowohl auf der Donau als schwarzen Meere, mich zu verabreden, und das erforderliche Schiff bestellen zu können, dieserwegen mich auch den 6ten, 7ten und 8ten allda aufhalten musste; nach vielen unter sich gehaltenen Verabredungen ist es endlich dahin gekommen, dass das Schiff

(1) Redange vorbeşte aici neîndoelnic de gârla Sonda, care uneşte braţul Chiliei cu al Sulinei.

(2) Pământul numit Insula Ceatal.

(3) La 63.5 km. depărtare dela începutul braţului Chiliei.

nicht weiter als nacher *Vilkoff*, welchen Ort noch eine halbe Stunde von dem schwarzen Meere entfernet, und von Cossaken bewohnet ist, abgehen solle, von da aber ein anderes Meer Schiff gedungen werden müsste.

Dieser abgedachter Ort lieget an einer kleinen Anhöhe, ist zimlich gross, jedoch sind in selben sehr schlechte Häusser und Gewölber; der meisste und grösste Handel ist mit gesalzenen Fischen, an welchen sie ein Uiberfluss haben, und kommen sowohl aus Gallizien, Lodomerien, Ukraine und Moldau alltäglich eine Menge Wägen an, so die Fische von da abführen. Nebstbey ist in diesem Orte eine Festung, so ein Quadrat formiret, und mit einer starken und hohen Mauer umgeben ist, an der ganzen Landseite ist ringsherum ein ausgemauerter tiefer Graben, durch welchen das Wasser mittelst einer unterhalb gebrachten Schleissen hinein gelassen werden kann; an der Donau Seite stehet nur die Mauer; diese Festung hat an jeder Seite 5 Thurn, in allen 20, in welcher der schon vorhin bemelte Bascha nebst seinen Guarnison wohnet, und stehen ausserhalb Sieben Windmühlen. Die schönste Ebene ist in dieser Gegend, der Boden ist fruchtbar, bloss aus Nachlässigkeit der Einwohner lieget der meiste Theil öde, an Holz ist ein grosser Mangel, und muss selbes entweder von Gallaz auf den Sereth und Bruth Fluss dahin gebracht werden (sic). Ich unterfange mich hiemit einen Vorschlag beyzubringen, dass in Hinkunfft die Comerz-Schiffe nicht mehr in Gallaz, sondern in Kilia Nova ausgeladen werden sollten, der mehrere Innhalt ist aus der Beylaage *Lit. A.* (1) beliebigst zu ersehen.

Den 9ten um halber 7 Uhr früh bin von gedachten Ort Kilia Nova mit guten Segelwind abgefahren, und gegen 8 Uhr langte ich an, wo die Donau vier Einrinnen nebst Insuln hat; durch das dritte Einrinnen gehet die gewöhnliche Naufahrt und die Tiefe ware bey den bereits zu fallen angefangenen Wasser $4\,^1/_2$ Klafter, aus welchen zu schlüssen, das allezeit eine Tiefe von drey Klafter bey kleinesten Wasser allda zu finden seye; als wir eine gute Stunde seegelten, gelangten wir dahin, wo die vier Einrinnen in ein zusammen flossen, auf den linken Ufer lieget ein Dorf so ***Hadschibriam***, und auf den rechten so *Donavecz Lontal* (2) genennet wird. Um 10 Uhr früh kam ich in *Vilcoff* (3) an; dieser Ort lieget eine Stunde von dem Ufer der Donau, und ist mit lauter Cossacken bewohnet die sich meistentheils mit der Schiffahrt und Fischfang ihres Unterhaltes wegen bestreben; gegenüber auf der Insul liegt das Ort *Sulina*, so nur in einigen Lasten-Häusern bestehet; diese Gegend ist sehr sandich.

(1) Vezi actul intitulat «Gehorsamster Vorschlag».

(2) Probabil Periprava.

(3) La 90.5 km. de inceputul braţului Chilia.

Den 11ten als die Unterlaage des Schiffes, so sie Dob nennen, mit Fischen beladen wurde, um das Gleichgewicht zu bekommen, fuhr ich um Viertl auf 7 Uhr früh von da ab; nach einer halben Stunde kame ich in die Gegend, wo sich die Donau mit dem schwarzen Meere vereiniget (1); wir fuhren bey guten Winde immer fort, gegen 3 Uhr nachmittag aber waren wir einige Hundert Schritte von der Küste entfernet, allwo sich ein sehr langer und breiter Morast befindet, den sie *Solina* nennen; in Monat Iuny und Iuly machet dieser Morast durch die grosse Hitze eine weise Cruste von 4 Fingern dick, die in diesen und auch entfernten Gegenden wohnende Leuthe samlen sich allda zusammen, nehmen die Cruste von dem Morast ab, trocknen solche auf dem Lande, aus welchen endlich das Meersalz entspringet, welche sie theils mit Wägen theils mit Schiffen zum nöthigen Gebrauch nach Constantinopel abführen; als ich vorbey passirte stunden 6 Cuborizen oder eingedeckte Schiffe allda, in einer entfernten Gegend von festen Lande, die mit Chalouppen das zusammen gebrachte Salz dahin übermachten; gegen 6 Uhr Abends, an den linken Ufer, eine halbe Stunde von der Küste entfernet, sahe ich das Dorf *Veleneste*, so von Moldauern und Tartarn vereinigter bewohnet ist; allda überfiele mich ein Sturmwind, und meine Schiffe legten sich vor Anker.

Als die Witterung ein wenig nachgelassen, lichteten wir die Anker und fuhren den 12ten den ganzen Tag vorüber, ohne ein Dorf zu Gesicht zu bekommen; gegen 3 Uhr nachmittag aber ersahe das Dorf *Carterba* links von der Küste liegen, welches Tartarn bewohnen. Diese Gegend von Kilia Nova angefangen, längst der Küste ist durchgehends eben, mit unterlaufender kleinen Anhöhe, und wenigen Holz versehen; zwey Stund unterhalb dem vorhero berührten Ort Carterba sind 3 Arme, durch welche der Niester seinen Lauf in das schwarze Meer nimmt, und die Schiffer nach ihrer Art Girla nennen, durch welche die Schiffe nach Ackermann passiren, und von dannen ins Meer, mit schwer beladenen Fahrtzeugen gehen sie den dritten Arm, so an der Anhöhe vom rechten Ufer ist, durch den mittern gehen nur leicht beladene Fahrtzeuge, der erste ist bey kleinen Wasser nicht schiffbar; eine kurze Stunde oberhalb deren drey Ausflüssen des Niesters haben wir wegen Späte der Zeit übernachten müssen.

Den 13ten bin in der früh von da abgefahren, und auf den an einer Felsen liegenden Ort *Ackermann* und zwar bey dem Ort so sie Cabaik oder Ausladungsort nennen, angeländet. In dieser Gegend ist merkwürdig, dass der Niester Fluss, so in Gallizien entspringt, 3 Stunden oberhalb der

(1) La 103.5 km. de inceputul brațului Chilia.

Mundung seinen Lauf verliehret und einen See, so 560 Klafter breit ist, formiret, welches die Einwohner sowohl zum Getränke als allen übrigen Nothwendigkeiten brauchen können. Dieser See machet von selbsten einen natürlichen Meerhaafen; das rechte hohe Ufer dieses Sees setzet alle allda einlaufende Schiffe gegen die von allen Seiten entstehende Sturmwinde in Sicherheit. Die Tiefe dieses Sees ist 3 1/2 Klafter, auf der Seite des hohen rechten Ufers sind die schönsten Ancker, und Wiesen (sic); die Stadt in sich selbsten ist von mittelmässiger Grösse, weilen selbe durch kriegerische Anfälle verbrannt, und ruiniret worden; in selber ist der Commandant der Festung, «Hassan Bascha Turnuschu Mamet Ienischerinun Ackermana», der nach seinen eigenen Vorgeben den Russen die Festung übergeben, und selbe anwieder nach dem Friedens-schluss von denenselben übernommen hat. Die Festung formiret eben auf oben beschriebene Weise ein Quadrat, hat 2 Thöre von der Land und Wasserseite, einen tiefen ausgeraumten Graben, von 3 Klaftern breit, bey dem Eingang des Thores von der Landes-Seite hat sie beederseits eine Bastion, wo einige Cassamatten sind; der Bascha samt seiner Guarnison ist in selber beqvartirt, an Artillerie sind nur 3 Stücke auf den Platz mit ruinirten Laffeten gestanden; ausserhalb der Stadt stehen sieben Windmühlen.

Uiber dem See sind sowohl auf Türkischer als Russischer Seite einige aufgeworffene Paterien zu sehen, allwo eine Schlacht ware, und erstern eine grosse Niederlage erlitten haben sollten; nach meiner wenigen Einsicht wäre dieser Ort, um eine Gräntz Festung zu errichten, der beqvemste, die die grosse Wallachey und Moldau vom Überfall schützen konnte; der obenbenannte See könnte ganz füglich um selbe von der Landseite geleitet werden, der Niester Fluss müsste die Gränze scheiden.

Den 16ten als ich die bedungene Fuhren von dem dasigen Commandanten mit grossen Anersuchen erhielte, begabe mich um 7 Uhr früh auf die Rückfahrt, gegen 10 Uhr sahe ich in der Landstrasse ein kleines aus Erdhütten bestehendes Dorf *Caraibram* und gegen 11 Uhr das Dorf *Sarias* liegen, rechts seitwärts der Landstrasse liegt *Patanka*, links *Handkisla*, in einer kleinen Stunde kamen wir an dem Niester Fluss, und lieget über selben am rechten Ufer *Iaska*, links *Haciasan*; gegen 8 Uhr Abends an gedachten Niester, lieget das Dorf *Olonos*; allda sondirte ich den Fluss, und die Tiefe desselben bestunde in 4 1/2 Klaftern, die Breite aber in 50 oder 55 Klafter, allwo ich übernachten musste; von da geschahe der Aufbruch und passirte um 4 Uhr früh, gegen 6 Uhr das Dorf *Burda*, um 7 Uhr *Topalkoy* und um 8 Uhr *Tubuze*; dann durchfuhre das Stadtel *Couchen* um 7 Uhr Abends, welches in einem Thal lieget, und einen Capidschi Bascha zum Com-

mandanten hat; eine Stunde seitwärts der Strassen links ist das Dorf *Malkos*, allwo ich verbliebe.

Den 17ten brachte ich von da auf, habe auch den ganzen Vormittag in Fahren zugebracht, und verbliebe Nachts aufm Felde.

Den 18ten langte ich gegen 9 Uhr in dem Stadtel *Ckeschanoff* an, allwo das Dorf Slobozia rechts lieget, auch ist im gedachten Stadtel ein Moldauischer Isprafnek; die Gegend von Ackermann angefangen bis nach Ckeschanoff ist schön und flach, das Erdereich schwarz und fruchtbar, aber unbewohnt und öde, doch findet man Heu in Überfluss, und ist sowohl an Borsten-, Horn und Woll-Vieh, als Pferden, eine grosse Viezucht allda anzutreffen.

Den 20ten geschahe von gedachten Ckeschanoff um 4 Uhr in der früh der Aufbruch, und um 11 Uhr fuhren durch das Dorf *Gura Nigreschte*, links *Losova*, und Abends um 8 Uhr verbliebe ich in *Gallarast*.

Den 21ten früh von da aufgebrochen, und trafe kein einziges Dorf an, nachmittag um halber 5 Uhr bey *Schakaranzka* passirte den Bruth-Fluss mit einer Uiberfahrts Platten, so aus 3 ausgehauenen Bäumen bestunde; dieser Fluss ist reissend, übersteiget zu öfteren seine doch hochhabende Ufer, ist allda 4 Klafter tief und gegen 45 Klafter breit; in einer Entfernung von einer halben Stunde rinnet der Fluss Schisa, über selben ist eine geschlagene Joch-Brucken, und in der Anhöhe lieget das Dorf *Dinka*.

Den 22ten um 8 Uhr früh trafe in der moldauischen Hauptstadt, so *Iassy* genennet wird, ein alwo so lange verblieben, bis der alldasige Fürst die nöthig aufzunehmende Fuhren bewilligte. Dieses Land ist eines der fruchtbaresten, mit hinlänglichen Gedrait, Weitzen-Haaber-Gersten-Heu, dann mit dem allda wachsenden Wein und überflüssigen Holz versehen; die Städte sowohl als Dörfer sind mit guten Wohnungen bebauet; durch dieses ebene, nur mit einigen Anhöhen versehene Land könte die Operation bey einen entstehenden Krieg mit der Pforte nach meinen geringen Einsehen zum grössten Nutzen besser als durch die Wallachey vorgenommen werden, denn nach Aussage der dasigen Einwohner haben die Russen ihre meiste Proventen nebst Lebonsmitteln gezohen.

Den 9ten Iuly um 10 Uhr früh langte ich in der, in der Wallachey liegenden Haupstadt *Bugarest* an, durch selbe gehet der Fluss Demovicza, auf welchen 10 Landmühlen theils mit zwey und drey Gängen versehen, sich befinden.

Den 10ten gegen 10 Uhr fuhren von dannen wieder ab, und sahe gegen 6 Uhr nachmittag, einige hundert Schritte links, das Dorf *Fundata* liegen.

Den 11ten um 7 Uhr früh passirte ich den Fluss Demovicza der bey grossen Wasser-Ergiessungen sehr reissend ist, und seine Ufer gegen eine Stunde weit übersteiget, dass alle Communicationen durch zwey auch 3 Täge bis

zu dessen Abfall gesperret sind; gegen 9 Uhr bin durch das Dorf *Rodaneste* gefahren, nachmittag um 2 Uhr nachmittag bliebe das Dorf *Gajeste* auf einer Anhöhe rechts liegen, um 6 Uhr Abends das Dorf *Petrar* links, und in einer Ebene von einigen Stunden entfernet lieget rechts und links das Dorf *Welin*.

Den 12ten bin über den Fluss Reu Derguli gefahren, ist ein reisender Fluss, und fahren bey Ergiessung desselben mit einer von Bäumen ausgehauenen Blatten über; links lieget das Stadtel *Pieteste*, und rechts das Dorf *Ungren*, auf welchen Seite der Weeg über die Gebürge nacher *Gimpolunk* gehet; allda endiget sich die Ebene, und fanget die Gebürgige und undfruchtbare Gegend an, wo kein Gedrait noch Waitzen, doch Haaber und Türkischer Waitzen oder nach der Landessprach Boposchoy in denen Theilen in Uiberfluss angebauet wird; in einer Entfernung von 3 Stunden lieget im Thal ein grosses Dorf so *Crudiace* heisset.

Den 13ten in der früh bin bey der Stadt *Curdiadata* vorbey gefahren, ist ein sehr grosser Ort, bey welchen der sogenannte Bach Arschischt vorbey flüsset; gegen $^3/_4$ auf 2 Uhr sahe das Dorf *Dobolova*, und um 3 Uhr *Suitz*, so links im Thal lieget; gegen Abend passirte den Fluss Tobolo, so sehr reissend ist, und viele Zentenschwere Steine von den Gebürgen mit hinwegnimmt.

Den 14ten setzte ich meine weitere Reise durch ein unbeschreiblich hohes Gebürge fort; die Weege sind allda so inpracticable, dass alle in zwey Wägen angespannt geweste 13 Pferde, mit grosser Mühe einen Wagen nach dem andern hinauf gebracht haben; Hier finde gehorsamst anzufügen dass, wenn durch diese hohe Gebürge nicht bevor die Weege repariret, und hergestellet werden, keine militarische Operation vorgenommen werden kann; dieser üble Weeg gehet bis in das Dorf *Bellisani*, von da, als man den aus denen Gebürgen entspringenden Bach Boco passiret hat, und die rauhe Wälder aufhören, so ist die Strasse etwas practicabler; gegen 8 Uhr langte ich in den Dorf *Kribleste*, so an der Anhöhe lieget, an.

Den 15ten früh um 6 Uhr kame in das Dorf *Kinieny* oder Strassburg, so in einen Thal nahe an den Altfluss lieget und passirte selben mit einer kleinen harten Platten; nach Aussage der dasigen Einwohnern veränderet obgedachter Fluss fast alle Jahr seinen Lauf; in den untern Gegenden eine halbe Stunde davon, stehen etliche Häusser, worinnen sich ein Bojar, und ein Einwohner der Gräniz aufhaltet, welcher die Mauth abnimmt; gleich von da aus nimmt die in Felsen ausgehaute *Strimblur* den Anfang, so unter des Höchstseel: Kaisers Carl Regierung verfertiget worden, dermalen aber durch häufige Regenwetter fast gänzlich impracticable ist; gegen halber 3 Uhr nachmittag fuhre ich über den Bach *Reu Wada* oder *Lotriora*,

so die Gränze zwischen der Wallachey und Siebenbürgen machet, sodann langte ich in der Contumaz an ; nach der Abfertigung passirte den sogenannten rothen Thurn, und übernachteten allda.

Den 16ten um 3 Uhr reichte ich zu Hermannstadt an. Den 17ten Nachmittag gienge von da ab und den 19ten in der früh um 4 Uhr kame nacher Carlsburg, dann den 20ten setzte mich auf den Maros Strohm und führe auf einer Waidzillen nach Arrad, damit die Unkösten auf 12 Stationen dem K: K: Arario zu guten kommen möchten ; andurch erlangte die neue Känntniss dieses Flusses, den seit zwey Jahren nicht befahren habe. Den 25ten, da die Vorspann erst gegen 12 Uhr mittag überkommen habe, gienge die fernere Instradirung über Botonia, Calmos, Oroczhasa, Szentes, an den Theisfluss, Szongrad, Alpar, Körös, Alberti, Öllö, Pest, und von dannen nach Wien.

Anbey folget der ut Lit: *B.* in vorgenommener Reise verfertigte Plan.

Dann die laut Lit: *C.* von Gallaz bis nacher Ackermann verfasste Verzeichniss deren vorgefundenen Fahrtzeugen.

Sig: Klosterneuburg, den 20ten August 783.

(L. S.) (s.) L. D. REDANGE, HAUPTMANN.

II.

Verzeichniss Deren sowohl auf dem Donau-Fluss, als auf dem schwarzen Meere von Gallaz bis nacher Ackermann angetroffenen Fahrtzeugen, deren Grösse und Bauart in dem, dem H: Unter Lieutenant v. Mihanovich behändigten Plan beliebigts zu ersehen seyn wird (1).

ORTSCHAFTEN	Pollisan oder grosse Kaufmans Schiffe	Cuburitzen oder kleine gedeckte Schiffe	Tombassen	Oranizen
In Isacia	—	—	19	14
» Ismael	10	11	—	20
» Kilia Nova	11	6	—	25
» Ackermann	9	8	—	14
Summa	30	25	19	73

Sign : Closterneuburg, d. 1ten August 1783.

(L. S.) (s.) L. D. REDANGE, HAUPTMANN.

(1) In lucrările lui Mihanovici nu se găseşte nimic privitor la forma şi mărimea vaselor turceşti. Se vede însă că dânsul şi Redange proiectase să facă o lucrare amănunţită asupra acelor vase.

III.

Gehorsamster Vorschlag.

Seit zwey Jahren sind die Comerzien Schiffe so nacher Constantinopel und Cherson abgegangen, immerhin in Gallaz ausgeladen, und in fremde Türkische Pollisan überschiffet worden, aus Bewegungs Ursachen weillen keinen die Gegend nebst der Fahrt nacher Kilia Nova bekannt ware. Da ich nun auf Allerhöchsten Befehl diese Gegend befahren müsste, und selbe auch nach aller Möglichkeit untersuchet, so wäre meine unmassgebliche Meinung, nachdeme

1) Der da flüssende Donau Strohm von Gallaz bis nach Kilia Nova mit unsern Landes-Schiffen beqvem und ohne aller anzuhaftenden Verunglückung längstens in 3 Tagen, wenn stille Witterung ist, kann befahret werden ; hierdurch begiebet sich

2) Das die hinabführende Landesübliche Donau-Schiffe um einen weit höheren Preiss allda verkaufet werden könnten, als in Gallaz, nachdeme in dieser Gegend die Holz Sorten sehr rar, und kostbar zu stehen kommen, der da befindliche Osmann aga Denasar hat mir durch den bey mir gehabten Tollmetsch hinterbringen lassen, dass er der Käuffer aller überbringenden Schiffen seye, und um die Helfte mehr, als in obbesagten Gallaz darum geben wollte.

3) Darbietet er seine eigene Treu, 3 mästige Pollisan auf allmaliges Anverlangen sowohl nacher Constantinopel als Cherson mit verständigen und wohlbesetzen Matrosen zu stellen.

4) Will gedachter Osmann aga Denasar sowohl nacher Constantinopel als Cherson um die Helfte frachterlohn fahren, als in Gallaz für selbe bezahlet wird.

5) Nach Aussage aller anwesenden, und unterhand gemachter Nachfrage, fahren sie von Kilia Nova, wenn guter Wind ist nacher Cherson in zwey Tägen, und nacher Constantinopel in 4 Tägen, welch vorstehende fünf Puncten zur hohen Einsicht unterlege.

Sign : Klosterneuburg, den 16ten August 1783.

(L. S.) (s). L. D. REDANGE, HAUPTMANN.

ANEXE

1) Ordin către Lauterer.

Der Röml.: Kayserl : Königl : Apostol: Maytt :
dem bey dem Pontoniers Battaillon stehenden Hauptmann Lauterer anzufügen : Nachdeme Sr Maytt : über den von dem nach Constantinopel abgegangenen diesseitigen Herrn Internuntio Freyherrn v. Herbert eingelangten Vorschlag allergnädigst zu bewilligen geruchet haben, dass nachdeme derselbe gedachten Herrn Internuntium zu begleitten, den Auftrag hat, er seinen Rückweeg von Constantinopel über das schwarze Meer bey Kilia nova über die Donau, und dann weiters über den Pruth aufwärts bis gegen Iassy und von da nach Cronstadt nehmen möge; So wird Ihme Hauptmann solches anmit zur Nachricht erinneret, auch zur gedachten Reise auf die dazu erforderliche Zeit der Urlaub ertheilet, und annebst noch vermög Allerhöchsten Befehl in der beyliegenden Instruction die Anleitung gegeben, auf welche Militar Gegenstände derselbe auf seiner Rückreise nebst andern ihme etwa dabey auffallenden diensammen Bemerkungen, vorzüglich das Augenmerk zu richten haben werde, und darüber bey seiner Zurückkunft allhier seine umständliche Relation erstatten zu können. Wornächst derselbe auch noch auf zwee Punkten den Bedacht zu nehmen haben wird, welche ihme von dem Herrn Obersten von Magdeburg nach dem diesem unter einem ertheilt werdenden Auftrag ohnmittelbar werden zugefertigt werden, und als ein Nachtrag zur obgedachten Instruction anzusehen kommen.

(s) A. G. v. HADICK Wien, d. 16ten Aug. 779.

(Viena, Kriegs Archiv, Hof Kriegs Rath, 1779—39—243).

Acest ordin e adresat lui Lauterer la Adrianopol.

2) Instruction

für den Pontoniers Hauptmann Lauterer, auf welche Militär Gegenstände derselbe auf seinem Rückweg von Constantinopel über das Schwarze Meer bey Kilia nova über die Donau, und dann weiters über den Pruth aufwärts bis gegen Iassy, und von da nach Cronstadt in Siebenbürgen auf eine schiksame Art sein Augenmerk zu richten hätte, um bey seiner Eintreffung allhier darüber Bericht erstatten zu können.

Auf seiner Fahrt über das schwarze Meer zeiget sich zwar kein diesortiger Militar Gegenstand; jedoch ist es in dem allgemeinen Gesichts Punkt für den Staat gut zu wissen?

A. Wie die Fahrt von Constantinopel bis zu dem mehrfachen Einsturz der Donau in das schwarze Meer beschaffen sey?

B. Mit was für Schiffen das Meer in diesem Zug derzeit befahren wurde und befahren werden könnte?

C. In welcher Gegend Haven, und Buchten zur Station der Schiffen vorhanden seyen

D. Die Tiefe und Natur dieses Meers; zu was Jahreszeiten dasselbe am sichersten befahren werden könne; und wann selbes umgestimm und gefährlich zu werden beginne, auch wie lang die Gefahr zu dauern pflege?

E. Was für ein Commercium in diesem Zug von productis Naturae, vel Artis, und durch was für Volk getrieben werde?

F. Ob die Ufer dieses Meers in dieser Gegend sehr bewohnt seynd? Und so weiters, was sich noch auserdeme zur nützlichen Känntniss nach den Localen Befund darstellen dürfte.

Bey Kilia Nova über die Donau

A. Die Zahl und Stärke der Einflüsse des Stromms, welcher fahrbar für schwere Schiffe, und welcher nicht?

B. Ob, und wo forts vorhanden, welche die Einfahrt verwehren oder hindern könnten? wie solche beschaffen?

C. Wie viele, und wie grosse Insuln beyläufig die Donau alldorten formirn? ob selbe stark, oder gering, mehr mit Christen oder Türken bewohnt seyen?

D. Ob diese Inseln mit Wäldern bewachsen, oder kahl, und

E. Ob der Boden gut, und bebaut, oder wellsandig sey?

F. Ob über diese Armen Communications Brücken von Schiffen gemacht werden könnten, oder die Breite von einigen, und die Ungestimme des Meers solches zu bewürken verhindere?

G. Ob die dortendige Christen der Türkischen Regierung sehr ergeben, oder mehr abgeneigt seyen?

H. Ob es auch wohlbewohnte Städte, oder Marktflecken allda gebe, und wie deren Lage beschaffen, dann

I. Was für Vieh, und welches in circa in mehrerer quantitaet dortiger Enden zu sehen seye?

Weiters über den Pruth aufwärts bis gegen Iassy.

In dieser Route, die durch den besten Theil der Moldau führet, ist zu beobachten

A. Die Population, der Wachsthum, der Geist, und der Hang der Inn-

wohner, ihre Lebens Art, die Ortschaften, die Grösse, Lage, und Anlegungs-Art derselben.

B. Die Cultur, und Frucht- oder Unfruchtbarkeit deren zerschiedenen Gegenden, mithin die Zulänglichkeit, oder der Überfluss des Producti nach seiner Verschiedenheit an der Frucht von Haaber, Heu und Wein.

C. Die Pferde, Horn und Schaaf-Viehzucht, der Schlag, die Güte, und der ordinari Preiss der ersteren.

D. Die Stärke des Pruth zum Schifftragen, und wie weit solches geschehen könne.

E. Die Wälder, bequeme oder unbequeme Strassen, Moräste, und Défileen, so Hinderniss oder Beschwerlichkeit in einem Zug verursachen können

F. Die Fabricata.

G. Der Activ Handl mit dem eigenen, in was? und wohin?

H. Das Passivum, in was, und woher.

I. Der Preiss derselben.

K. Die aüssserliche Regierungs Verfassung.

L. Die Zu, oder Abneigung zu der Abhängkeit von der Pforte.

M. Wie hoch praepter propter die Einkünfte des Hospodars, und der Tribut an die Pforte sich belaufen dürfte?

N. Ob mineral, und Salzwerke, und wo in dem Lande vorhanden.

O. Ob auch Türken viel, od. wenig darinn aufsessig seyen?

Endlich aus der Gegend Iassy bis Cronstadt.

In dieser Strecke bis an die Siebenbürgische Gränze wird ausser denen von obigen anhero anwendbaren Beobachtungen anzumercken seye

A. Die Zahl, und Namen der Strömme, und considerablen Bächen, nebst ihrer Beschaffenheit im Früh, und Späth Jahre.

B. Die Natur der Gränz-Berge.

C. Die durch solche in die Moldau aus Siebenbürgen führende dortige Pässe.

D. Die Beschaffenheit der aüssersten Ausgängen? ob der Terraine dabey gleich offen, zu Laager, und subsistenz bequem werde, oder Bergig, Hüglicht, Waldig, und durch Strömmen unterbrochen sey? Wie weit sich diese Beschaffenheit von dem ausseren Fuss der hohen Gebürgen erstrecke?

E. Ob die Défileen durch das wiederholte Gränz Gebürg eng, mit ersteiglichen, od. unersteiglichen Waldungen, oder kahlen Bergen auf der Seiten verstehen, und wie viele Stunden anhaltend seyen.

Alle diese Militar, und dabey mit unterlaufende andere Gegenstände hat der Hauptmann wie Eingangs gesagt, auf eine schiksame, und für dessen Persohn unverfängliche Art zu beobachten, zu erforschen, und aufzumerken, damit derselbe bey seyner hierortigen Anlangung darüber eine ausführliche Relation zu erstatten im Stande seyn möge. Uberhaupt aber hat

er die Distanzen nach denen Stunden und Tagen von der Fahrt auf dem schwarzen Meer, von der Reise aufwärts des Pruth bis in die Gegend Iassy, von da bis an die aüsserste Gränze Siebenbürgens, und endlich von derselben durch das Gebürg bis in das offene Land einwerts in einem ordentlichen Tagebuch anzumerken. Es führen aus der Moldau mehrere Pässe nach Siebenbürgen aus der Gegend Iassy, als Ghymes, Oitos, und Bozo; nachdeme aber das erste von dem Zug nach Cronstadt weit herauf lieget, die zwey letzteren hingegen mehr zum Reiten als Fahren sind, mithin zu keiner bequemer Absicht dienen können, so wird derselbe sich auf der, nach gedachten Cronstadt führenden Haupt, und Comercial Strasse zu halten haben, so über den kleinen Winkel der Wallachey durch den Temischer oder Terzburger Pass eingehet.

(Kriegs Archiv, Hofkriegs Rath, 1779—39—243.)

3) Colonelul Magdeburg către Hof Kriegs Rath.

Hochlöblich Kays. auch Kays.Königl. Hof Kriegs Rath. Excellenzien. Gnädigst Höchstgebietende Herrn Herrn ! Euer Excellenzien solle hiemit den unterthänig gehorsahmsten Bericht erstatten, dass, nachdem ich zu Semlin mit dem Hn. Obristen Baron Sturm alles einverständlich veranstaltet, um vermöge der Höchsten Hoff Kriegsräthlichen Verordnung vom 16-ten Iuly a: c: den Kays: Königl: Herrn Internuntium Baron von Herbert auf der Donau von Belgrad bis Russik sicher hinabführen zu machen, ich gestern als den 23-ten Augusti wiederum allhier eingetroffen bin. Der Haubtmann Lauterer hat mir auch von Belgrad untern 11-ten Augusti den Bericht eingesendet, dass alle Gesandschafts Schiffe mit einer hinlänglichen Anzahl Rätzischer Schifleute von denen Türken besetzet worden, und dass der Herr Internuntius den 12-ten dieses Monaths seine Reise von Belgrad auf der Donau fortzusetzen des Vorhabens gewesen sey. Annebst solle unterthänigst melden, dass der Höchste Hof Kriegsräthliche Befehl von 16-ten dieses Monaths Augusti, welcher mir p(er) Estafette nachgesendet wurde, mich nicht mehr in Slavonien angetroffen habe, sondern mir heute per retour allhier behändiget sey ; da ich nun dem Haubtmann Lauterer vermöge der Höchsten Hofkriegsrätlichen Verordnung von 20-ten July a : c : aufgetragen habe, dass er den Herrn Internuntius bis Russik hinabführen, und von dannen mit denen Tschaiquisten Officiers seinen Ruckweg auf dem Wallachischen Ufer der Donau bis Orsova nehmen solle, so besorge, dass der Haubtmann Lauterer zu der Zeit, wenn die an ihm abgelassene Höchste Hofkriegsräthliche Verordnung zu Adrianopel, welches dreyssig Stunden von Russig auf dem Wege nach Constantinopel lieget, einlanget, bereits zu Orsova an der Bannatischen

Gränze zuruckeingetroffen seyn dürfte. Im Fall aber der Herr Internuntius den gedachten Haubtmann sub spe rati von Russik mit sich nach Ádrianopel genommen haben sollte, so unterfange mich in Betreff der, dem Haubtmann Lauterer nachgesendeten Höchsten Hofkriegs Räthlichen Instruction den unterthänigsten Bericht zu erstatten, dass ich ohnvermögend gewesen wäre zu dieser vollständigen Instruction das geringste hinzu zusetzen. Nur muss ich unterthänig gehorsahmst anzeigen, dass die Türken, seit dem letzten Russischen Kriege, an der Donau und an denen Ufern des schwarzen Meeres auf alle Reisende sehr aufmercksahm geworden, und dass man in diesen Gegenden sich von denen gewöhnlichen Landstrassen ohne grösster Gefahr nicht abwenden dürfe. Da nun nach dem Antrage des Herrn Internuntius dieser Haubtmann von Constantinopel auf dem schwarzen Meer bis Kilia nova, so an der Mündung der Donau lieget, von dannen auf der Donau gegenwärts, auf eine denen Reisenden ohngewöhnliche Art, bis Russik gehen, endlich von Russik durch die Wallachey und Moldau über Iassy auf einen grossen Umwege bis Cronstadt in Siebenbürgen herumkehren sollen, und dieser ohngewöhnliche Weg für einen Reisenden, so von Constantinopel nach Cronstadt gehen will, denen Türken nicht anders als höchst verdächtig vorkommen dürfte, so würde der Haubtmann Lauterer in die grösste Gefahr gerathen, auf dieser Reise angehalten, und nach der türkischen Gewohnheit, ohne vielen Umständen auf die Seite gebracht zu werden.

Sollte es aber der Allerhöchste Dienst erfordern, die Donau von Russik bis Kilia nova, dann die Ufer des schwarzen Meeres von Kilia nova bis Constantinopel, und endlich den Pruth Fluss von Gallacz an der Donau bis Iassy genau kennen zu lernen, so müsste um diese Untersuchung mit Sicherheit anzustellen, ein dazu tüchtiger Officier von hier mit einen Baron Friesischen Handlungs Schiff bis Russik, von dannen unter dem Vorwand die Handlungsorte Gjurgjovo, Gallacz, Brailow und Kilia nova kennen zu lernen auf der Donau bis Kilia nova, und von diesen letzten Ort mit einen Türkischen Holz- und Fruchtschiffe über Varna bis Constantinopel gehen; von Constantinopel hätte derselbe seine Ruckreise auf der grossen Landstrasse über Silistria, Gallacz und Iassy nach Cronstadt mit aller Sicherheit zu nehmen, und solchergestalten Lauf diese ganze Untersuchung ohne geringsten Anstoss und Verdacht vorgenommen und geendiget werden. Und auf eine ähnliche Art kan man von allen türkischen Ländern in Europa die erforderliche Kenntnisse einziehen, wann man nur die Reisen solchergestalten einleitet dass man die gewöhnlichen Wege deren Kaufleute und Fuhrleute nach einander passiret. (Urmează formula de politeţă).

Wien, den 24ten August 1779. (s). K. v. Magdeburg, Obrist.

(Kriegs Archiv, Hof Kriegs Rath, 1779—39—208.)

4) Impăratul către Hof Kriegs Rath.

Nachdemo die Willeshovische Compagnie von Mir anverlangt, den Hauptmann Lautterer von Pontoniers bey ihrer zu unternehmenden Schiffahrt längst der Donau bis ins schwarze Meer, und so über selbes bis nach Cherson zu gestatten; so will ich ihm dieses um so mehr erlaubt haben, als ihm der Auftrag zu machen seyn wird, alles genau zu beobachten, was die Fahrt auf der Donau und dem schwarzen Meer, dann die Einfuhr des Dniepers bis nach Cherzon und die allda erricht-werdende Festungs Werker Schifwerfte, und Ansiedlung merkwürdiges in sich enthalten, um alsdann darüber seinen wohlverfasten Bericht zu erstatten; Damit aber indessen dem Pontoniers Battalion bey seinen haüfigen Diensten an Officiers nicht gebreche, so will Ich bey selben seine Stelle ersezen, und ihn einsweilen mit Beybehaltung seiner ganzen Gage und Rangs als supernumerari führen lassen. Welches der Hof Kriegs Rath alsogleich zu veranlassen hat.

(s) JOSEPH. den 12ten März 782.

(Kriegs Árchiv, Hof Kriegs Rath, 1782—11—86).

5) Impăratul către Hadik.

Mittelst eines mir von der Hof- und Staats Kanzley erstatteten Vortrags ist mir das Gesuch der Willeshovischen Compagnie vorwortlich einbegleitet worden, womit der Urlaub des Pontoniers Hauptmans Lauterer in der Absicht verlängert werde, damit solcher seine zwote Reyse auf der Donau machen könne. Bey der vorgestellten Beschaffenheit der Sache habe Ich mich um so mehr bewogen gefunden, dieses Gesuch zu gewähren, als Lauterer hierdurch die Gelegenheit bekömmt, seine erlangte Kentnisse auf der untern Donau zu erweitern, und derselbe ohnedis als supernumerarius bey dem Pontonniers Battaillon stehet. — Es hat Lauterer nur bis an die Mündung der Donau (zu gehen) sodann auf dem schwarzen Meer nach Constantinopel zu gehen, und nachher unter dem Vorwand der eingefallenen Tartarischen Unruhen seine Rukkehr zur See nach Fiume oder Triest zu nehmen (und dasjenige im Adriatico und längst den Küsten von Cataro und Durazo, zu besorgen, was er bereits im vorigen Jahr hätte bewirken sollen). Er wird zu diesem Ende vor seiner Abreyse zu Mir kommen, wo Ich ihm eine (geheime) instruction mitgeben werde, von demjenigen was er zu beobachten hat. — Ubrigens sind dem Lauterer ein oder zwey vertraute subjecte von dem Pontoniers und Tschaikisten Battailon zu dem Ende mitzugeben, damit auch diese von der Donau Fahrt bis an das schwarze Meer die nöthige Kentniss überkommen; nur muss der Obr. Magdeburg hierzu jemanden bestimmen, der zugleich im zeichnen geschikt ist, und nebst seinem

Auftrag auf dieser Fahrt, die Ufer längst der Donau gut in Augenschein nehmen, sich besonders von denen daran liegenden merkwürdigsten Ortschaften und Plätzen, von Belgrad an bis an die Mündung der Donau, als zu B. von Orsowa, Widdin, Nicopolis, Ruszig, Silistria, Braila, Isacci die erforderliche Kentnisse thunlichster Massen samlen und aufzeichnen könne. Der Hofkriegsrath wird hiernach das nöthige veranlassen, das dem Lauterer mitzugebende individuum der Staats Kanzley bekant machen, und sich mit dieser überhaupt über die ganze Sache ins Einsvernehmen setzen.

Wien, 1 Märtz 1783.

(Concept ; părţile puse în parenteze sunt şterse).

(Kriegs Archiv, Kriegs Minister Lacy Acten, 1783—111—36.)

6) Colonelul Magdeburg către Hof Kriegs Rath.

Auf die gnädigste Verordnung vom 3ten dieses Monaths solle unterthänig gehorsamst melden, dass die von dem Haubtmann Lauterer im Jahr 1779 verfasste Beschreibung der Donau von Semlin bis Ruschuk, nebst einem Plan, untern 29ten Decembr. 1779 dem Höchsten Hof Kriegsrath eingereihet worden. Damit aber bey der bevorstehenden Fahrt des Haubtmann Lauterer eine der Allerhöchsten Absicht gemässe Beschreibung der Donau von Semlin bis an das schwarze Meer von dem Haubtmann Redange und Unter-Lieutenant Mihanovics veranlasset werde, so geruhe Ein Höchster Hof Kriegsrath aus der in Absicht unterthänigst angeschlossenen Instruction zu ersehen, was für Bemerkungen diesen beyden Officiers vorgeschrieben werden. Es ist auch kein Anstand fürohin, so oft es Ihro Mayst : Allergnädigst Befehlen, die Donau von Semlin bis an das schwarze Meer, oder so weit es nöthig ist, mit Verlässlichkeit zu recognosciren, und von Zeit zu Zeit die nöthigen Nachrichten einzuziehen, indem, um allhier kein Aufsehen zu machen, man ein mittleres Schiff zu Peterwaradin mit Tabac, Brandwein, Wein, wovon die ganze Ladung 2 bis 3000 Gulden kostet, und wobey man wenig verliehren kan, belade, und durch einen Pontonnier Officier auf die Donau herabführen lassen kan, wozu bey jedesmahliger Fahrt nur ein Ferman, so einem jeden Kaufmann zu Constantinopel für zehen Gulden gegeben wird, oder ein Bujurdik des Bassa von Belgrad, so ein paar Dukaten kostet, erforderlich ist. Auf diese Weise kan man zu allen Zeiten von allen, was an der Donau von Belgrad bis an das schwarze Meer vorgehet, die verlässliche Nachrichten einziehen.

Wien, den 12ten April 1783 (s) K. v. MAGDEBURG OBRIST.

(Kriegs Archiv, Hof Kriegs Rath, 1783 — 39 — 78).

7) Instruction

für den Herrn Hauptmann Redange, und Herrn Lieutenant Mihanovich.

Selbige fahren vermög einer höchsten Hofkriegsräthl. Verordnung mit denen Schiffen des Herrn Hauptmann Lauterer auf der Donau bis zu deren Einfluss in schwarze Meer, nemlich bis Saline [sic]. Auf dieser Fahrt bemerken sie von Belgrad angefangen, die Beschaffenheit beider Ufer, die Gegenden wo man Brücken schlagen und bequem passiren kån, nebst der Breite des Flusses, die Insuln, die auf beyden Ufern befindliche Festungen, Städte, Marktflecken und Dörfer, die Anzahl deren auf der Donau befindlichen Pollisanen, Kuburitzen, Oranitzen und Tchaiquen, die Anländungs Orte bey denen beträchtlichen Orten, wie auch, so viel es möglich ist, die Nationen die in einen jeden beträchtlichen Orte wohnen, die Zubereitungen, so etwa daselbst zu einem Kriege, mit Anlegung von Magazinen, Werbung deren Trouppen, Zufuhre von Munition, Befestigung deren Plätze und sonsten gemachet werden, und verfassen davon eine deutliche, kurtze, und zuverlässige Beschreibung. — Der Herr Lieutenant Michanovich hat einen Plan von der Donau und denen anliegenden Ortschaften auf dieser Fahrt zu entwerfen, und dem Herrn Hauptmann Redange zu übergeben. Bey allen diesen Bemerkungen ist sich alle Mühe zu geben, dass man denen Türken keine Gelegenheit zu einem Aufsehen gebe, auch diesen alle ersinnliche Höflichkeit, jedoch ohne von den Ansehen eines k. k. Officiers etwas zu vergeben, zu erweisen. Und da die k. k. Hof und Staats Canzley dem Herrn Hauptmann Lauterer wegen seiner Ruckfahrt nach vollendeter Reyse auf der untern Donau den weithern Befehl ertheillet, welchen er den Hrn. Hauptmann Redange und Hrn. Lieutenant Mihanovich mittheilen solle, so ist der besagte höchste Befehl genauest zu befolgen. Wie dann auch der Herr Lieutenant Michanovich sodann in Ansehung der weitern Fortsetzung der Reise an dem Herrn Hauptmann Lauterer angewiesen ist. — Von denen Orten Belgrad, Orsova, Widin, Rustschug, Gallaz wird der Hauptmann die Gelegenheit haben, mit wenigen Worten an mich zu schreiben, an welchem Tage sie daselbst passiret sind; jedoch ist in dergleichen Briefen, weil sie gemeiniglich von denen Griechen, und Raitzen oder Juden eröfnet werden, nicht die geringste Neuigkeit zu berühren.

Wien den 12ten April 1783.

(Ibidem, *ad* 1783—39—78.)

8) Cancelaria Imperială către Hof Kriegs Rath.

Es haben Allerhöchst Seine Majt: auf einen diesortigen über die Siebenbürgisch. Commercial Tabellen vom Jahr 780 unter den 6-ten jüngst erlo-

schenen Monats erstatteten Vortrag nebst andern zur Beförderung des Siebenbürgisch. Commercii abzielenden Maas-Regeln, auch noch folgende zwey Gegenstände Allerhöchst zu entschliessen geruhet. Erstens nehmlich, dass ehebevor noch ein Consul nach dem hierortigen Antrag zu Bukureszt in der Wallachey angestellet würde, vorläufig eine sichere Personn in der Eigenschaft eines Agenten mit Anempfehlungs Schreiben von Seiten des Gubernii und General Comando an den Hospodar nach Bukareszt abgeschiket, und dieselbe dorten eine Zeitlang belasten werden sollte, um das Interesse der Kaufleute und übrige Aufträge zu besorgen: wodann, wenn der einmahl gemachte Versuch die gute Würkung bestättigen würde, das weitere wegen der förmlichen Consular Anerkennung des selben fürgekehrt werden dörfte. Zweitens, dass sich diese Hofkanzley mit einen Löbl. Kais. Königl. Hof Kriegs Rath darüber einvernehmen solle, wie nehmlichen eine grössere Abnahme der innländisch Siebenbürgisch. Manufacturen durch das im Lande befindliche Militare eingeleitet... werden könne, etc.

Wienn, den 13ten Marty 782.

(Kriegs Archiv, Hof Kriegs Rath, 1782—11—106.)

9) Kaunitz către Hadick.

Zu näherer Aufklärung dessen, was des Herrn Hofkriegsraths-Praesidentens Grafen von Hadick Excellenz, mit dem Billet von gestrigen Datum über die eigentliche Absicht der gegenwärtig nach Bucarest abzugehenden Person, so wie dann ferners über die Zeitbestimmung seines Aufenthalts rückausserlich zu bemerken beliebten, giebt Sich hiemit der Geheime Hof und Staats Kanzler die Ehre ferners nachzutragen. Es haben des Kaisers Majest: allergnädigst begnehmiget zu besserer Unterstützung des dermaligen Willeshovischen Unternehmens, welches vorzüglich mit innländischen Erzeugnissen und fabricatis den Handel über den Donaustrohm unmittelbar bis nach Gallatz und von da weiters in das schwarze Meer einzuleiten beschäftiget ist, eine eigene Person abzuschicken, und hierzu den gewesten Sekretär des Wallachischen Fürsten Ipsilandi, und dermaligen wirkl: Kais: Königl: Hof-Sekretär Stefano Raicevich zu ernennen; es bekommt also in folge dessen Raicevich, welcher mit besondern Empfehlungschreiben sowohl an den Fürsten in der Wallachey als der Moldau, so wie dann mit näheren Instruktionen auf alle nöthige Fälle versehen wird, diesorts unter einem den Auftrag, die verschiedenen dermalen haftenden Angelegenheiten der Beyderseitigen Unterthanen zu besorgen. Was nun dessen Aufenthalt belanget, so ist solcher noch ganz unbestimmt, und wird so lang fortdauern, als es die Berichtigung der Geschäfte erfordern. Gleichmässig kann demnoch nicht nur

allein alles, was sowohl das politische als militare für das Grossfürstenthum Siebenbürgen belanget, ihm bey dieser Gelegenheit sicher aufgetragen werden, sondern es dürfte auch dienlich seyn, dass General Commando zu Hermanstadt zu belehren, dass es alles, so selbes an den Fürsten nach Bucarest zu schreiben pfleget, ihm zur sicherern Bestellung anschliesse, und damit durch mündliche Vorstellung eine mehrere Betriebsamkeit gegeben werde, unter einem von dem Gegenstande des Geschäfts belehre, um hiemit den Fürsten nach und nach zu mündlichen Vorstellungen zu gewöhnen, und so mit den Weg zu künftiger Anstellung eines Konsuls zu bahnen ; daher dann zu genauerer Befolgung der etwa noch weiters vorkommenden Geschäfte eine Instruction könnte abgefasst, und hieher mitgetheilet werden, so wie dann, um ihn sogleich in wirkliche Verhandlung zu setzen, noch die Anführung einiger besondern Geschäfte erwartet wird, deren Betreibung er sogleich bey dem Fürsten vorzunehmen hätte. Es wird übrigens ersagter Hof Sekretär bey dessen Abreise, die innerhalb 8 oder 10 Tagen vor sich gehen wird, dahin angewiesen, nach beliebsamer Erinnerung bey dem General-Commando sich zu melden, die Pässe und Begleitungs Schreiben zu übernehmen. Indessen dörfte sogleich das General Commando angewiesen werden, durch ein Schreiben von dem Fürsten nur überhaupt Pferde und Wegweiser anzusuchen, für eine Person welche S[e] Majst : in einigen Unterthans Anliegenheiten an ersagten Fürsten abzuschicken gesinnet sind.

Wien den 11ten Junii 1782. (s). KAUNITZ R.(ITTBERG).

(Kriegs Archiv, Hof Kriegs Rath, 1872--11--206.)

10) Impăratul către Hadick.

Lieber Feldmarschall Hadik ! Ich habe für gut befunden, den nunmehro Hofsekretär ernannten Stephano Raicevich zu Besorgung verschiedener Geschäfte an die zween Fürsten in der Wallachey und Moldau abzuschicken, und wird selber des ehenstens seine Reise nach Bucharest antretten. Der Hofkriegsrath wird daher den betreffenden General-Commandi gemessenst auftragen : das selbe hinfüro alle jene Schreiben, welche sie sonst in Geschäften unmittelbar angedachte zween Fürsten abzulassen pflegen, an den Hofsekretär Reicevich anschliessen, und ihn von dem Inhalt unter einem verständigen sollen, damit er die Sache gehörig allda in Person unterstützen und durch einen derley Beweis des öffentlichen Zutrauens in den Geschäften die beeden Försten nach und nach zu mündlichen Verhandlungen angewöhnen möge. — Laxenburg den 3-ten July 782. (s) JOSEPH.

(Kriegs Archiv, Hof Kriegs Rath, 1782--39—100.)

Cuprinsul ordinului s'a comunicat îndată generalilor interesaţi (Feldzeugmeisterul v. Preyss şi Feldmarschal Lieutenanţilor v. Zettwitz şi Schröder),

11) Preyss către Hadick.

Hochgebohrner Graf, Gnädiger Herr! Aus dem unterm 13ten dieses mir gnädig mitgetheilten 4 Piecen der zwischen des Herrn Hof- und Staats-Kanzler Fürsten Kaunitz-Rittberg, fürstlichen Gnaden, und Euer Excellenz gepflogenen Verhandlung habe entnommen, dass der ehemalige Secretarius des gewesten Wallachischen Fürsten Ypsilanti, Steffano Reicewich, zum wirklichen K. K. Hof-Secretarius ernennet worden seye, und in der Wallachey zu stehen haben werde, um nicht nur das Willeshoffische Unternehmen eines Handels Kaiserl: Erbländischer Erzeügnüsse auf der Donau über Gallaz in das schwarze Meer zu unterstützen, sondern auch, die Angelegenheiten Siebenburgens in Politicis und Militaribus bey dem Fürsten der Wallachey und auch der Moldau zu vertretten, daher ihme Reicevich, bey seiner Ankunft zu Hermanstadt alle die Angelegenheiten die dermal obwalten und bey dem Fürsten gleich anzubringen wären, von mir commandirenden Generalen und dem Landes Gubernator zu erklären, nicht minder jenes, was das General-Commando dem Fürsten sonst zu schreiben pfleget. ihme Reicevich, zu sicheren Bestellung an denselben, und zwar zu dem Ende zugeschlossen werde, damit durch seine mündliche Vorstellungen denen Sachen mehrere Betriebsamkeit gegeben, und der Fürst zu mündlichen Vorstellungen gewöhnet werde; Und es soll endlich gleich dem Fürsten geschrieben und für ihm Reicevich, welche Sr. Majestät in einiger Unterthans Angelegenheiten an ihm Fürsten abschiketen, Pferd und Wegweiser angesucht werden. Auf diese hohe Aufträge submissest zu berichten: so werde sobald Reicevich hier in Hermanstadt angelanget seyn wird, mich mit ihm besprechen, und ich vernehme mich untereinstens schon mit dem Herrn Landes-Gubernator, gebe ihm von dieser des Reicevich Anstellung und Verrichtungen wegen Nachricht, und ersuche denselben, das, wann das Provinciale ein so andern Angelegenheiten in der Wallachey und Moldau abzumachen hätte, diese vorbereiten und in einen Aufsaz bringen zu lassen, damit Reicevich solche mit bekommen möge. Von Seiten des General-Commando wüste man gleich dermal nichts so er bey dem Fürsten anzubringen hätte, da ein-so anderes, besonders auch die Auslieferung der Deserteurs von Feld- und Gräniz-Regimentern bey dem Fürsten von mir schon angebracht ist. — Solte etwa wieder die Sach eines Wegs von der alten Schanz in die Wallachey (1) mit der Errichtung einer Contumaz bey derselben, welcher der vorige Fürst depreciret hatte, und Reicevich selbst derjenige war, welcher nach Hermanstadt gekommen, und im Namen des Fürsten darwieder auch mündliche Vorstellung that, und dann auch die Kais. Hof- und Staats-Kanzley es also dabey bewenden lies,

(1) Asupra acestei afaceri vezi Sulzer, op. cit., I, 313, nota, și III, 437.

in die Frag kommen, so scheinet dass der dermalige Fürst der Wallachey noch zu neu, und in den Geschäften der Wallachey noch zu unbewandert sey, als sich darin über etwas entschlüssen zu können, daher, wann es wieder an diese Angelegenheit zu kommen hätte, schon noch einige Zeit zu zuwarten seyn dürfte; zu dem, wann Reicevich nicht etwa mit einem Pforten ferman versehen wäre, er in den öfentlichen Geschäften gehindert werden dörfte, weilen in dergleichen Fällen, soviel bekant ist, es nicht auf den Fürsten allein, sondern auch auf den gesammten Rath des Landes, oder den sogenannten Divan, aus den Boern oder den Edlen des Landes ankommt, und der Fürst aus diesen Grund in etwas gebunden ist, obschon sonst der Fürst, so wie man denselben in der kurzen Zeit bishero seiner Anstellung durch die Correspondenz kennet, für seine Person willfährig und bescheiden ist. — Weil die hohe Anordnung ist, dass die General Commando Correzpondenz den Reicevich zugeschikt, und von diesem dem Fürsten bestellt, und unterstützet werden solle, so wird man dieses auch befolgen, nur wann es gnädich genehmiget würde, gedächte man damit eben nicht gleich den Anfang zu machen, sondern eine Zeit lang damit noch zu zuwarten, bis es etwa thunlich wäre, wegen der dermaligen Gesinnungen des Reicevich zu einiger Kentnüss zu gelangen, welche Vorsicht etwa nicht ganz verwerflich seyn dörfte, da Reicevich 7 Jahr lang bey dem vorigen Fürsten in der Wallachey mit vielen Einfluss in die Geschäften gestanden ist, und seyn Hang für das Land zur Zeit noch etwa zu gross seyn könnte; denn ich wünsche dabey nichts anders, dann dass dieser Vertraute sich auch einzig und allein dem Allerchöchsten Dienst wiedmen, und seine Aufträge zur Zufriedenheit des Aller höchsten Hofes ausführen möge. — Seines Fortkommens wegen von hier bis Bukurest wird es gar keinen Anstand haben, indessen wird der Fürst untereinstens ersuchet, das er die nöthige Pferd und Wegweiser für denselben in Bereitschaft halten lasse (Urmează formula de politeţă).

Hermannstadt den 25ten Junii, (1) 1782.

(s). I. v. PREISS, GENERAL FELDZEUGMEISTER.

(Kriegs Archiv, Hof Kriegs Rath, 1782—39—100.)

12) Hof Kriegs Rath către comandamentele din Transilvania şi Galiţia.

2471. — Sesio 37-a, ddo 8ten May 1784.

Gallicisch. G. Cdo ddo 24 April unterlegt in Folge des mittelst Bericht von 17ten dicti anhero einbefördeten von dem Fürsten der Moldau denen

(1) Data e greşită: actul este din 25 Julie.

K. K. armenischen Handelsleuten ertheilten sogenannten Hrysov, die anderweit ebenfalls zum Nutzen und Vortheile der K. K. Unterthanen überhaupt von dem Hof Agenten Reicevich mit ersagtem Fürsten abgeschlossnen Convention in Abschrift, vermög welcher die K. K. Unterthanen, von was immer für einer Bennenung sie seyn könnten, so aus Handlungs Absichten entweder sich in der Moldau aufhalten, oder durchreisen, von aller persönlichen Tax, oder Contribution befreyt seyn sollen, und auch ohne an den Fürsten etwas zu bezahlen, Magasien und Laden miethen können, falls sie aber Possessionen, oder unbewegliche Güter hätten, werden sie für diese die gewöhnliche Municipal Rechte bezahlen. Für die in der Moldau erkaufte oder verkaufte Waaren haben sie unter keinem Titel mehr als 3 pr. cento zu bezahlen. Für Waaren, so aus der Türkey gebracht werden, wenn sie mit türkischen Mauth Poleten versehen sind, haben sie auf keine Weise in der Moldau eine neue Mauth zu entrichten. Transito Waaren sollen frey so und ungehindert passiren, und repassiren ; Die Handelsleute, so mit Waaren in Jassy oder andere Städte der Moldau ankommen, um sie zu verkaufen, sollen von denen Gränz-Mautern auf keine Weise abgehalten werden, oder gezwungen seyn, unter dem Vorwand der entrichtenden Mauth, ihre Ballen oder Verschläge zu eröffenen, sondern sie werden die Mauth an dem Ort des Verkaufs abtragen. Wann jedoch der Mauterer einigen Betrug von Seiten des Handelmanns befürchtet, soll er die Ballen und Verschläge eröffenen können. — In denen Prozess Entscheidungen zwischen den k. k. Moldauisch. Unterthanen werde eine eigends dazu von Seiten des Hof-Agenten Reicevich bestellte Person zugegen seyn, und wann der k. k. Unterthan schuldig declarirt, und recht gesprochen wird, so solle er nicht von dem Landes-Magistrat Handgehabt, oder in den Kerker gesetzt werden, sondern dem ersagten Hof Agenten zu übergeben seyn. Die K. K. Unterthanen, so via Justitiae Geld incassiren, sollen dem Mauth Gerichte nicht mehr als 2 p. Cento entrichten. Um allen Zwistigkeiten vorzubürgen, solle dieses in der Jassyer Kanzley registrirt werden, welches ebenfalls in Bucharest geschehen ist. — Wann endlich ein k. k. Unterthan ein Verbrechen begehen sollte, und von denen Wachen angehalten wird, so wird er in das Haus des k. k. Hof Agenten zur Bestrafung geliefert werden.

(Minută a ordinului trimis «an das Siebenbürg. und Gallicische Gral. Cdo.»
(Kriegs Arhiv, Kriegs Minister Lacy Acten, 1784—135—24)

13) Petiţiunea căpitanului Taufferer către Impărat.

Euer Majestät! Unterzeichneten haben Euer Majestät im verflossenen Sommer von der Dienstleistung auf einige Jahre dispensiret, um die Aus-

bauung des grossen Handlungsschifes an der Kulpa unweit Carlstadt zu vollbringen, die Fahrt mit solchem nach dem schwarzen Meere zu eröfnen und den vorgeschlagenen Constructions Holzhandel mit Frankreich oder einer andern Nation zu Stande zu bringen. Dieses Schif habe ich den 9ten Jenner von Stappel laufen lassen, mit solchem die Reise auf der ganzen Kulpa ohne den mindesten Anstoss vollbracht, und es hat sich gezeiget, dass diese Fregatte auch auf den Flüssen zu brauchen wäre. Da ich durch diese Unternehmung die Richtigkeit meines Plans, den Nutzen Eurer Mäjtt: und allerhöchst Dero Länder einsehe, so bin ich entschlossen, solchen baldigst auszuführen, und wünsche dahero meine Reise in das schwarze Meer mit Ende April anzutretten, welches aber Eurer Mäjtt: allerunterthänigst anzeigen solle, damit, falls E. M: meine Fregatte, oder meine Dienste zu andern Unternehmungen bestimmen wollten, ich dazu befehliget würde.

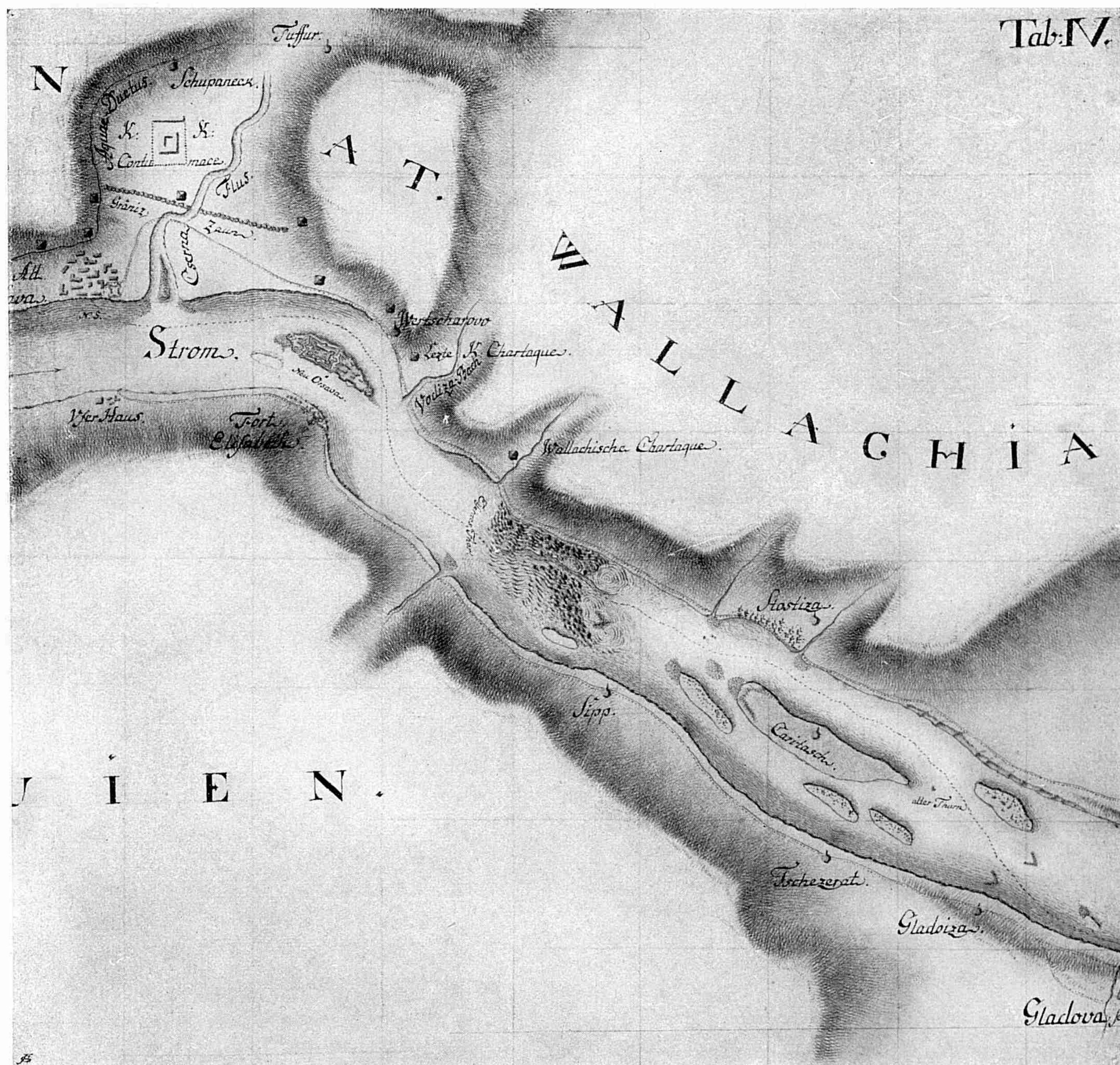
Da bereits aus dem Versuch des Willeshoven et Compagnie erhellet, dass der Handel in das schwarze Meer Eurer Mäjt: Ländern unendlichen Nutzen schaffen kann, so ist zu wünschen, dass die Navigation auf der Donau in ein System gebracht würde. Aus Eifer für Eurer Majtt: Dienste (denn meine Absichten sind reiner, als jene einer Handlungs Compagnie nur seyn können), suche ich auf eigene Kosten und Bemühungen Kenntnisse zu erwerben und sie jedem Patrioten bekannt zu machen. Da mein Schif eine auf 28 Canonen gebohrte Fregatte ist, die mich in den Stand setzet, Beobachtungen, die auf keinen Kehlhamer oder sonstigen Donau-Schif gemacht werden können, vorzunehmen, so unterfange ich mich Eurer Mäjtt: vorzuschlagen, mir einige Gehülfen auf allerhöchste Kösten mitzugeben, die ihren Eifer mit dem meinigen vereinigen sollten, um alles, was für Eurer Majtt: Länder vortheilhaft werden kann, zu untersuchen. — Die Erbauung grosser Schiffe die auf der See dienen können, verdienen das erste Augenmerk, in dem es sehr génant für das commerce ist, sich jederzeit fremder Schiffe bedienen zu müssen; ich halte also davor, dass wenn ein constructeur (da ich in dieser Wissenschaft nicht genug erfahren bin), diese Reise mit mir machen würde, grosse Vortheile dadurch entstehen dürften; alle nur erforderliche Materialien zum Schifbau, als Holz, Hanf, Eisen, Blech, etc. besitzen Euer Majt: im Uiberfluss, nur befinden sich solche in jenen Winkeln, wo wenig denkende sind. — Da unsere Nachbarn endlich einsehen werden dass der Zug des Commerce durch ihre Länder, da sie ihn nicht mehr verhindern können auch ihnen, wenn sie hilfreiche Hand leisten, zum Vortheil gereichen kann, so ist allerdings zu hoffen, dass die wenigen Hindernisse auf der Donau aus dem Weg geräumet werden; ein Hydraulicus wäre dahero einer meiner nützlichsten Reisegefährten; und da ich eine Navigations-Carte zu verfertigen wünsche, so wären mir 4 Officiers, oder Cadeten, die

gut zeichnen, mitzugeben. — Eure Majtt: haben in Zengg eine Nautic-Schule allergnädigst errichtet; ich habe einer Prüffung der Eleven im verflossenen Sommer bey gewohnet, und kann versichern dass Eurer Majtt: Gesinnung erreichet worden. Wenn diese Eleven einen praktischen Cours unter Aufsicht ihres Professors auf dieser Reise mit machten, so würde Zengg, dem es an inländischen Piloten und Capitaines mangelt, unendlich gedienet seyn. Da Entschlossenheit und Ruhmbegierde die Triebfedern grosser Unternehmungen sind, so muss ich Eure Maytt: im voraus versichern, dass ich keine andere Belohnung als Eurer Majtt: aller höchste Zufriedenheit suche. Die Subjecten, die ich in Vorschlag bringen würde, sind von eben diesem Eifer beseelet; nur ihre Glücksumstände sind unter den meinigen; hätte ich in dieser meiner Unternehmung nicht mein ganzes Vermögen verwendet, so würde ich sie unterstützen, und diese Vorschläge ausgeführet haben, ohne Eure Maytt: zu belästigen. Grosse Summen sind zu dieser Unternehmung nicht nöthig: ein Officiers Titel, und eine kleine Gage wird jeden verpflichten, alle seine Fähigkeiten zum Besten des allerhöchsten Dienstes zu verwenden, und ich hafte, sie dazu anzuhalten.

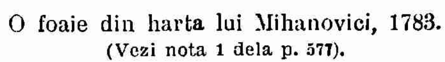
Wien, den 14-ten Marty 1783.

(s). Freyher v. TAUFFERER, Hauptmann v. 2-ten Banal Regmt.

(Kriegs Arhiv, Hof Kriegs Rath, 1783—11—110.)

O foaie din harta lui Lauterer, 1779.
(Vezi nota 2 dela p. 556).

O foaie din harta lui Mihanovici, 1783.
(Vezi nota 1 dela p. 577).

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE LA ISTORIA OLTENIEI
IN VEACUL AL XIX-LEA

DE

N. IORGA
Membru al Academiei Române.

Ședința dela 29 Noemvrie 1913.

I.

Școala românească din trecut nu e, cu tot marele număr de documente pe care l-a publicat V. A. Urechiă, în *Istoria Școalelor*, destul de bine cunoscută, mai ales în ce privește două rosturi ale ei, cari nu sunt din cele mai puțin însemnate, și anume: Școala din provincie, în orașe și târgușoare, și școala particulară, — nu pensionul, ci modestul dascăl, care, răsărit într'un centru românesc, cutreierà casele pentru a răspândi între feciorii de boieri și negustori anume cunoștințe elementare.

Cine s'ar fi putut așteptà, de pildă, să găsească, la 1820, pe moșia tutoveană a Zorlenilor de lângă Bârlad, pe atunci proprietatea lui Alecu Callimachi Vornicul, «un dascal sistematicesc, adus înadins din Transilvania, ca să dè în limba patriei învățături de gramatică, de aritmetică, de theologhiie, și mai în urmă și de o scurtă gheografie», pentru «triizăci de ucenici», fii de țărani (1)?

Ardeleni de aceștia vor mai fi fost, și, când, între hârtiile comunicate mie de d-l profesor Ștefan Ciuceanu din Craiova, cari le aveà dela o mătușă a sa, am găsit câtevà cari priviau pe «dascălul Ion», «Ion Nicolau», zis și Ion Cioca (de unde Ciuceanu), am crezut că acest nume românesc, adevărat «mocănesc», înseamnă pe unul din ai noștri de peste munți, din tovărășia lui Gheorghe Lazăr și a învățătorului anonim dela Zorleni, cu cari e contemporan.

(1) *Studii și documente*, VI, pp. 53—4, no. 150.

Aceasta cu atât mai mult, cu cât o foaie de hârtie, cuprinzând explicații la un plan al Vienei, care nu se află și el în această culegere, plan prețios, ca limbă întâiu, prin traducerile în noțiuni uzuale românești a noțiunilor înnaintatei culturi germane, păreà că vine dela dânsul, care deci, ca și Lazăr, ca și Asachi, și-ar fi avut anii de petrecere acolo.

Lăsăm să urmeze aceste explicații înainte de a reveni la dascălul căruia numai cu greu i l-am puteà atribui:

Adăugim numai că mirarea lăudătoare a tălmăcitorului nostru trebue pusă alături cu aceea a bunului boier din Golești, Constantin «Radovici», care împărtășià părerea că, dată fiind siguranța vieții și plăcerile legate de dânsa, grădinar la Schönbrunn erà totuș mai bine decât Ban în «ticăloasă Țara-Românească» (1).

Deosebirea nomenclaturii românești e interesantă dela povestirea Golescului la lista autorului celui dintâiu—și poate unicului—plan românesc al Vienei: din ea se vede lupta pentru încetățenirea prin cuvinte cu greu iscodite și alcătuite a ideilor nouă ale veacului.

Scară rumînească a planuluĭ Viennii.

Tîlmăcirea acelorŭ maĭ deosăbite însămnărĭ ale planuluĭ, care s'aŭ așăzatŭ aicĭ toate după alfabetŭ.

Augarten. O grădină cu pădure mare foarte meşteşugită şi regulată.

Burg-Thor. Poarta Curţii (Palatului).

Brigitta-Au. Pădure naturală (firească) cu plăcută verdeaţă.

Circus gymnasticus. Unde să face comedia englezască cu jocurĭ pă funiĭ şi pă caĭ.

Der Prater. Pădurea cea maĭ aproape de oraşŭ, meşteşugită şi naturală, cu livezĭ şi cu de totŭ feliu de petrecaniĭ în desfătărĭ.

Der allen Menschen gewidmete Belustigungsort. Acestea sîntŭ scrise pă poarta grădiniĭ de maĭ susŭ zisă *Augarten* şi să tîlmăceşte: locul de desfătare celŭ închinatŭ tuturorŭ oamenilorŭ (de obşte).

Donau-Arm. Unŭ cracŭ *(Arm)* alŭ Dunăriĭ.

Exerzier-Platz. Locu unde să deprindŭ soldaţiĭ.

Gemüse-Gärten. Grădinĭ cu sadurĭ (verdeţurĭ de mîncare).

Lustfeuerwerks-Platz. Unde să facŭ focurĭ meşteşugite, adecă felurimĭ de figurĭ de prafŭ şi spirturĭ înŭ totŭ feliu de văpselĭ şi cu fişicurĭ de minune.

(1) *Insemnare a călătoriei mele făcută în anul* 1824, 1825, 1826, ed. Nerva Hodoş, Bucureşti 1910, p. 22 şi urm.; locul citat, la p. 49.

Panorama. Unde să arată clădite multe feliurĭ de lucrurĭ, precumŭ cetățĭ marĭ, zidirĭ minunate şi altele.

Quartiers de la ville. Deosăbirea cu văpselĭ acelorŭ patru părțĭ ale cetățiĭ.

Ringelspiel. Dăicăiuşurĭ (1), învîrtiturĭ şi alte jucăriĭ cu muzică.

Sections de fauxbourgs. Mahalalele afară dinŭ cetate.

Stadtgut. Moşie a cetățiĭ.

Table numerique de Maisons dans la ville. Tablă de numerile casălorŭ şi numirea ulițilorŭ înŭ cetate.

Zidirĭ ale Ținutuluĭ şi ale publiculuĭ înŭ cetate.

K. K. Palatŭ împărătescŭ ce să zice Burgŭ.
» grădinile cele noĭ ale Curțiĭ.
» cea de de multŭ canțellarie a Înpărățieĭ.
» Bibliotică a Curțiĭ.
» Şcoală de încălecare.
» Salla (case marĭ) de redută (de balŭ).
» Comoara (cămara Vistieriеĭ).
» Cabineturĭ de lucrurĭ vechĭ (anticvitate), de monede şi de istoria naturală.

K. K. Theatru al Curțiĭ.
» Departamentu Mareluĭ Vătafŭ alŭ Curțiĭ.
» » Mareluĭ Cămăraşŭ.
» » Mareluĭ Doctorŭ.
» » Mareluĭ Comisŭ alŭ Grajdiuluĭ.
» Canțellarie a Curțiĭ şi a Ținutuluĭ.
» Biurò (casa) a Curțiĭ pentru totŭ feliu de materiĭ trebuincĭoase la zidirĭ.

K. K. Casa unde să face jocu Commedia cu sfera.
» Departamentu Polițieĭ ceĭ marĭ.
» Palatu (casa) Ținuturilorŭ Austrieĭ ceĭ de josŭ.
» Național-Banc alŭ Austrieĭ, unde să punŭ baniĭ la păstrare cu dobîndă.

K. K. Ocîrmuire a Austrieĭ-de-josŭ.
» Canțellarie a Curțiĭ ungureştĭ.
» Canțellarie a Curțiĭ Transilvanieĭ.
» judecată a Appelațiilorŭ şi a persoanelorŭ nobile de Austria-de-josŭ.
» Canțellarie a Conzistoriuluĭ de Războiŭ.
» Casa de arme.

(1) Dela: dălcăuci.

K. K, Administrația Domeniilorŭ (moșiilorŭ).
» Casa osîndiriĭ militarilorŭ.
» Departamentu iconomicescŭ alŭ Maghistratuluĭ.
» Casa de armele orășanilorŭ.
» Canțellaria Bohemieĭ, Austrieĭ și a Galițieĭ.
» Curtea de sfatŭ a orașuluĭ (1).
» Canțellarie a războiuluĭ.
» Direcția (ocîrmuire) a polițieĭ.
» Casă a osîndiriĭ (închisoarea) polițieĭ.
» Departamentŭ lotărieĭ.
» Departamentu alŭ îngrijiriĭ pentru sare.
» Casa osîndiriĭ de obște a orașuluĭ Vienniĭ.
» Departamentŭ de cărțile Sfatuluĭ de războiŭ.
» Magazinŭ alŭ productelorŭ metaliceștĭ.
» Dughianulŭ (vamma).
» Direcția dilijanțuluĭ.
» Biblioteca Universitatuluĭ (Școaleĭ ceĭ marĭ).
» Departamentu Vînătoareĭ și pădurilorŭ.
» Universitetulŭ (Școala de obște).
» Departamentulŭ reghieĭ tutunuluĭ și a tipariuluĭ de înștiințărĭ.
» Administrație a moșiilorŭ împărăteștĭ.
» Departamentŭ alŭ materiilorŭ trebuinčoase la războiŭ.
» Casă a monedelorŭ.
» Departamentŭ alŭ monedelorŭ înŭ aramă.
» Casă a damelorŭ pentru zidirea savoicească.
» Școalele normale.
» Academia de meșteșugurĭ.
» Pansionŭ alŭ fetelorŭ, adecă unde îșĭ aŭ lăcașu și învață multe feliurĭ de învățăturĭ.
K. K. Theatru.
» Casă de înprumutare de banĭ cu emmanetŭ.
» Departamentŭ alŭ arhitecturiĭ.

Biserici și mînăstiri.

Biserica a Palatuluĭ K. K.
Biserica Mitropolicească a Sfîntuluĭ Stefanŭ.
Mînăstirea Șottilorŭ.

(1) *N.B. Chesarocrăescŭ. ** Departamentŭ, Casa de dregătorie. # Crăiască. —⊕— Administrație (ἐπιστασία), casă de îngrijire.—N'am reprodus și semnele (N. E.).

Biserica naţionuluĭ italienescŭ.
Biserica Bohemilorŭ licvorianĭ (S. Alfons de Ligorio. N. E.).
Biserica Sfîntuluĭ Salvatorŭ.
Biserica garnisonilorŭ.
» Sfîntu Ruprehtŭ.
Mînăstirea Sfîntuluĭ Petru.
Mînăstirea Dominicanilorŭ.
Biserica Universitetuluĭ (a Şcoaleĭ).
Mînăstirea Franţiscanilorŭ (a călugărilorŭ).
Mînăstirea călugărilorŭ a Sfinti Iursula (Ursula. N. E.).
Biserica Sfinteĭ Anneĭ.
Mînăstirea Capuţinilorŭ.
Mînăstirea Sfîntuluĭ Mihailŭ.
Mînăstirea Avgustinilorŭ.
Biserica după orînduiala nemţască (=*Deutscher Orden*).
Biserica după orînduiala Malteĭ (Ordinul de Malta; N. E.).
Bisericĭ greceştĭ (4).
Templu (casă de rugăčune) alŭ ispovedanieĭ ausburghineştĭ (Confesiunii de Augsburg; N. E.).
Templu alŭ ispovedanieĭ elveticeştĭ.
Sinagogurĭ ale Ovreilorŭ (2).

Birturĭ marĭ şi hanurĭ.

la (sămnu) Înpăratu Romanilorŭ.
la Împărăteasa Austrieĭ.
la Craiulŭ Ungarieĭ.
la boulŭ de aurŭ.
la boulŭ albŭ.
la Sfînta Troiţă.
la leul albŭ.
la cerbu de aurŭ.
la omu sălbatecŭ.
la Arhiducu (Marele Voevodŭ) Carlŭ.
la Coroana Ungarieĭ.
la Mačachelhovŭ.
la lebăda.

Înŭ mahalale afară dinŭ cetate.
Zidirĭ ale k. k. Curţĭ a Ţinutuluĭ şi ale publiculuĭ.

I. K.K. Departamentŭ alŭ corăbiilorŭ.
» Departamentŭ alŭ apelorŭ.
» Augartenŭ (grădină frumoasă).
» Casă a osîndiriĭ.
V. » Casă a invalidilorŭ (celorŭ ertaţĭ din răsboiŭ).
» Şcoală de doftoriia dobitoacelorŭ.
» Grădina botanicească (cu totŭ feliu de sadurĭ).

V. K.K. Casa de îngrijirea doftoriilorŭ milităreştĭ (soldaţilorŭ).
» Belvederŭ şi galleria chipurilorŭ zugrăvite.
» Casa nobileĭ cvardiĭ nemţeştĭ.
VI. » Politehniculŭ Institutŭ (Academie de multe feliurĭ de meşteşugurĭ).
» Academia Tereziană pentru nobilĭ.
» Institutulŭ (şcoala) muţilorŭ şi a surzilorŭ.
VII. » Casa pentru podoaba Theatrurilorŭ.
» Academia iscodirilorŭ de maşinĭ.
VIII. » Casa unde închidŭ la luc[r]u pă ceĭ netrebnicĭ, până să facŭ oamenĭ de ispravă.
XX. K. K. Grajdŭ alŭ Curţiĭ.
XXI. » Casă a cvardieĭ nobilă ungurească.
XXVIII. » Casă a copiilor lăpădaţĭ.
» Şpitalŭ politicescŭ.
» Fabrică de puştĭ.
» Şpitalŭ militărescŭ.
» Iozefina Academie pentru doctorĭ şi pentru hirurghĭ.
» Casă a copiilorŭ sîrmanĭ.
XXXIV. » Fabrică de porţulanŭ.

Bisericĭ şi mînăstirĭ.

I. Biserica Sfîntuluĭ Leopoldŭ.
Biserica a Carmeliţilorŭ călugărĭ.
Mînăstirea şi şpitalu fraţilorŭ Milostivirįĭ.
Biserica Sfîntuluĭ Ioanŭ.
III. Biserica a Sfinteĭ Mărgăriteĭ.
V. Convictŭ (κοινόβιον) biserică.
Biserica Sfîntuluĭ Tecla şi casa celorŭ ce începŭ a să însănătoşa.
Biserica Avgustinilorŭ.
Mînăstire şi Spitalŭ a călugăriţelorŭ elisavetine.
Biserica Precestiĭ pentru naştere.
Mînăstirea Salesienilorŭ călugăriţe.
VI. Biserica Sfinţilor îngerĭ păzitorĭ.
Biserica a Sfîntuluĭ Carlŭ Boromeŭ.
XII. Biserica Sfinta Mărgărita.
XV. Sfîntul Eghidi.
XVIII. Sf. Iosif.
XIX. Mariailfŭ.
XXI. Sf. Ulricŭ.
Mînăstirea Armenilorŭ.
XXIII. Biserica Sfîntuluĭ Lavrentie.
XXIV. Biserica ce să zice 7 ţufluhturĭ (7 καταφύγια, năzuirĭ).
XXVI. Biserica Piariştilorŭ şi şcoală.
XXXIII. Mănăstire enoricească.
Biserică a caseĭ purtătoare de grijĭ de cele spre hrană.
Biserică a Buneĭ-Vestirĭ a Precesteĭ.
XXXII. Biserica ce să zice la 14 Notelfer (14 ajutătorĭ la vreme de nevoe).

Biserica a Sfinteĭ Tecla.
XI. Biserică a Sfîntuluĭ Ilarianŭ.
XXXIV. Mînăstirea enoricească a Servițilorŭ.

Birturĭ marĭ și hanurĭ.

I. la cerbu de aurŭ.
la mielŭ de aurŭ.
la vulturu negru.
la trandafillu albŭ.
la bou negru.
la para de aur.
la îngeru de aur.
la cocoşu roșu.
VI. la mielu deaurŭ.
la rața roşie.
la trei corone.
la strugure.
la cugla *(Kugel.* N. E.) de aurŭ.
la calu roşu.
la ursu de aurŭ.
XVII. la crucea albă.
la treĭ potcoave.
XIX. la crucea de aurŭ.
la Țapu albestu (*sic*).
XXXIV. la cocoşu albŭ.

Ca dascăl «trebuincios orașului», deci în rost public, probabil, apare «Ionŭ sinŭ Nicolae, ce-i zice și Ciocă» la 1820, scutit de biruri, și un act din 1823 arată că avem a face cu un simplu Grec din Siphnos, venit în țară la 1805.

I.

Cinstițĭ dumv. boerĭ îndreptătorĭ aĭ oraşuluĭ Craioveĭ.

† Pentru Ioanŭ dascălu de acolea dinŭ orașulŭ Craioveĭ s'aŭ maĭ scrisŭ dumv. ca întru nimicŭ supărare să nu-ĭ facețĭ, și înpotrivă să vede urmarea dumv., căcĭ prinŭ jalba ce aŭ datŭ să plânge că totŭ l-ațĭ fi supărândŭ de dajdie.

Lucrulŭ dă mirare fu cumŭ dă s'aŭ maĭ supăratŭ peste porunca ce vi s'aŭ trimisŭ, iarŭ maĭ vărtosŭ că, acesta fiindŭ dascălŭ, trebuinčiosŭ oraşuluĭ pentru învățătura copiilorŭ, s'arŭ cuveni a i să face și alte ağutoară, ca să-lŭ tragă inima maĭ multŭ a să sili spre învățătura copiilorŭ. Ci iată dă iznoavă

scriemŭ dumv. să-ĭ dațĭ bună pace, ne maĭ supărându-lŭ întru nimicŭ de aicĭ înnainte, ca să-șĭ poată căuta cu odihnă meseriia învățăturiĭ copiilorŭ, și săntŭ

Alŭ dumv. gata 820, Maiŭ 18.

Velŭ Vist.

Cinstițilorŭ dumnealorŭ boerilor îndreptătorĭ aĭ orașuluĭ Craioveĭ cu frățească dragoste.

No. 339, galbinŭ.

Dascălu Ionŭ sinŭ Nicolae, ce-ĭ zice și Čocă.

II.

De la Casa cercetăriĭ streinilorŭ otŭ Craiova.

Ionŭ sinŭ Nicolae Grecŭ otŭ Sifnu, venitŭ aicĭ de anĭ 17, nu este așezatŭ la nicĭo orănduială, fără de cătŭ este dascălŭ, învață copiĭ dinŭ politie; are soție pămănteancă, are casă înŭ mahalaua Sf. Ilie, șade într'ănsa; are și prăvălie la uliță și vie înŭ Vălcăneștĭ; la față zmadŭ, păru negru, mustățĭ și barbă neagră, la statŭ de mijlocŭ, portŭ neguțătorescŭ; aŭ dat chezașĭ pămănteanŭ pă Dumitru Marco ot mahalaua Sf. Spiridonŭ. De aceia i s'aŭ datŭ ačastă adeverință spre a fi științŭ. Iscălitură.

823, Ghenarŭ 11.

Trecutŭ înŭ condică.

Insurat, cum spune certificatul precedent, cu o «pământeancă», el nu părăsì niciodată țara, unde-și aveà casă și pământ. La 1833 încă i se întărià «asidosia»:

III.

Carte de apărare.

De la Sfatulŭ administrativŭ al prințipatuluĭ Țăriĭ-Româneștĭ luĭ Ioan Nicolaŭ, trăitorŭ înŭ or. Craiovi, că, pă temeiulŭ jurnaluluĭ încheiatŭ la 1-iŭ Dechemv., s'aŭ ertatŭ de totŭ felu de dare către Stăpînire înŭ curgere de patru anĭ, pentru sărăcia și bătrînețele întru care aŭ ajunsŭ, și pentru că s'aŭ aflat multă vreme învățătorŭ de limba grecească, socotindu-să ačastă asidosie de la 1 Ghenarŭ anulŭ 1834. Dreptŭ aceia i s'aŭ dat ačastă adeverință cu iscăliturile și pecetea Sfatuluĭ, înŭ or. Bucureștĭ, anulŭ 1833, Dechemvrie.

«Marele Dvornic dinŭ Lăuntru, pentru Marele Vistier; pentru Secretarŭ Sfatuluĭ», iscălesc.

Singurul său copil, o fată, Savca, erà căsătorită cu un ceasornicar, Zaharia Popovici, Sârb, care se mută la Belgrad, cum se vede din acest destul de rar act al «Maghistratului» local:

IV.

Plincputenția.

Fiindŭ-că, la vreme cîndŭ amŭ fostŭ eŭ, mai josŭ iscălita, împreună cu maĭ josŭ iscălitulŭ soțulŭ mieŭ, în orașulŭ Craiova dinŭ Valahia Mică, amŭ vîndut înŭ anulŭ 1829 dinŭ casăle noastre jumătate (partea ce me-aŭ fostŭ de zestre) luĭ Pătru Marcovicĭ cojocarulŭ și lăcuitorulŭ pomenituluĭ orașŭ, dreptŭ leĭ 1.500, adecă una mie și cincĭ sute, care suma de banĭ am lăsat-o la numitu cu dobînda, după cuvîntarea zapisuluĭ nostru, cîndŭ aŭ trecutŭ soroculŭ zapisuluĭ amŭ trimisŭ pomenituluĭ Pătru înŭ maĭ multe rîndurĭ scrisoare și cererea ca să ne trimiță maĭ susŭ zisă suma de banĭ ale casălorŭ, darŭ dumnealuĭ vedemŭ că să arată cu nesupunerea și adiaforie într'atîtă, încît, nu numaĭ că nu voește să ni trimiță banĭ, ci încă nicĭ răspunsŭ să ne dea.

De aceia acumŭ eŭ, dinŭ preună cu soțulŭ mieŭ, trimitemŭ aĕastă deplină înputernicire tatăluĭ mieŭ, anume Ioanŭ Nicolae dascalu și lăcuitorulŭ orașuluĭ Craioviĭ, cu care îlŭ înputernicimŭ ca să aibă tot dreptulŭ a luoa maĭ susŭ pomenitele case de la numitu Pătru înnapoĭ, înpreună cu chirie lorŭ, de la maĭ susŭ arătatulŭ anŭ și pîna astăzĭ, pentru că și eŭ am priimitŭ suma aĕastă de banĭ de la pomenitulŭ părintele mieŭ, înpreună cu cuvenitulŭ interesu lorŭ deplinŭ. După această va îndatora cinstita stăpînire de acolea pă numitulŭ Pătru d'a direge toată stricăĕune ce va fi înŭ casăle și înpreĕurulŭ lorŭ, după cumŭ s'aŭ găsitŭ de cinstitulŭ Divanŭ și de vecinĭ cu cale.

Și de acumŭ înnainte pomenitulŭ părintele nostru rămîne bunŭ stăpînŭ pă maĭ susŭ zisele case, pentru că soțulŭ mieŭ aŭ cumpăratŭ aicĭ doaă prăvăliĭ, dinŭ care una me-aŭ dat-o mie (andipriconŭ), care prăvălie să prețuește de leĭ 3.000, că părinți mieĭ să n'aibă nicĭo grijă de lipsă zestriĭ mele.

Cîndŭ amŭ plecatŭ dela Craiova, amŭ priimitŭ dinŭ pomenită suma prețuluĭ casălorŭ leĭ 400, care banĭ să îndatorează părintele nostru d'a-ĭ întoarce numituluĭ Pătru cu dobînda lorŭ.

Și, pentru o vie de rîndurĭ 50, ce me-aŭ fostŭ dat părințiĭ de zestre, am primitŭ și pentru dînsa prețulŭ de la tatălŭ mieŭ; de aceia rămîne de acumŭ înnainte și acea viie a dumisali.

S'aŭ dat această înŭ orașulŭ Beligradŭ dinŭ Sărbie, la 20 ale luni luĭ Ma[r]te, anulŭ 1838.

(Iscălită.) Savca, soțiia luĭ Zahariia Popovicĭ, ceasornicaru și lăcuitorulŭ dinŭ Belgrad, fiica lui Iovanŭ Nicolae dinŭ Craiova.

(Iscălitŭ.) Ζαχαρίας Παπ. ὡρολογάς Βελιγραδίου,
adecă: Zahariia Popovicĭ lăcuitorulŭ dinŭ Beligradŭ.

Că este această plineputenţiia dată de la Zahariia Popovicĭ ceasornicarulŭ de aicĭ şi de la soţiia luĭ, după cumŭ eĭ amăndoĭ, înfăţăşăndu-să înŭ persoană la maghistrat, aŭ încredinţat, şi maghistratu cu običnuita iscălitură şi pecetea sa adeverează.

Locul peceţiĭ.

Iscălitŭ : Členulŭ Maghistratuluĭ alŭ Ţinutuluĭ Belegradŭ dinŭ prinţipatulŭ Sărbii:
Podpolcovnicŭ Golub Petrovicĭ.

Iscălitŭ : Ştefanŭ Radmilovicĭ, secretarŭ.
Τὸ παρὸν εἶναι τὸ πληρεξούσιον γράμμα τοῦ γαμβροῦ μου Ζαχαρία ἀπὸ Βεληγρὰδι *(sic!)*.

1838, 'Οκομριος *(sic)*.

S'aŭ tălmăcitŭ de mine, suptŭ-iscălitulŭ, dinŭ cuvîntŭ înŭ cuvîntŭ, după cea originală plineputenţiia serviianească întocmaĭ, înŭ oraşŭ Craiova, anulŭ 1838, luna Octv. 25.

Ath. Milanovicĭ.

Incă dela 1831 şi la 1834 se întâlnesc sinete pentru «dascălu Ion», ba chiar, ceeace arată că se îngrijise de suflet, «dascălu Ion Hagiu». La 1855 el erà mort de mult, cum reiese din această

V.

Dovadă.

Supt-însemnaţi dăm această ştiinţă a noastră că locul din mahalaoa Sf. Spiridon ce este alăturĭ cu al răposatuluĭ dascălu Ioan Čoacă şi peste drum de casele d-luĭ Sărdaru Nicolae Vladimirescu, este într'adevăr al dumnei Dumitrani Dumitriu... şi că vînd d-lor patru stînjinĭ către d-luĭ Simion Ioan Čoacă...

1855, Maĭ 4,
Craiova.

(Martur şi Marco Cărstovicĭ).

Inainte de a trece la «domnul» Simion Ioan Cioacă facem loc actului din 1834 relativ la un alt dascăl, Român acesta, Oprea:

Dămŭ această adeverinţă la măna dumnealuĭ taicăĭ dascăluĭ Opre cumŭ să să ştie că prinŭ jalba ce amŭ datŭ cerăndŭ zeastrea maicăĭ şi zeastrea surori-mea ca să o iaŭ cu banĭ cătă să cuprinde înŭ zapisulŭ de cumpărătoare, care să află la Pătru Cojocariŭ, şi văzăndŭ noĭ că fără dă taica nu

putemŭ descoperi dreptulŭ adevărŭ, că nu aveamŭ niciunŭ sinetŭ la măna noastră, nicĭ dovadă, pentru aceia ne-amŭ rugatŭ de dumnealuĭ nomitu taica ca să ne ajute, şi aşa ş'aŭ lăsatŭ toate trebuinţále sale, maĭ vărtosŭ că zădea şi casă noo, şi s'aŭ pusŭ cu sineturile ce i-aŭ avutŭ ca să ne ajute, şi pentru aceia amŭ datŭ şi deosăbită carte de vechilŭ înŭ mănă-ĭ ca să poarte judecata şi orĭ cu ce chipŭ va putea ca să lămurească casa aceia care o ceremŭ prinŭ jalbă, ca să rămăe suptŭ stăpănirea noastră prin judecată; dacă să va întâmpla vre o hotărăre, ca să dea numitu taica bani pentru că aŭ văndutŭ zestrea maicăĭ, să avemŭ noĭ a-ĭ răspunde aceĭ banĭ, şi dumnealuĭ să fie nesupăratŭ, şi, pentru toate ostenelile şi piečunea şi pagubele, să avemŭ a-lŭ mulţumi cu tal. 300, adecă treĭ sute leĭ, şi, dacă să va putea după pravilă ca să scoată cheltuelile de la numitu Pătru, să fie totŭ ale dumnealuĭ, adecă taicăĭ. Şi pentru încredinţare ne-amŭ iscălitŭ maĭ josŭ ca să să crează, iarŭ, de ne vomŭ înpăca, să avemŭ a înpărţi cu taica, darŭ fără dă dumnealuĭ n'ave[mŭ] ca să ne împăcămŭ.

Eŭ, Anica, soţiia luĭ Gavrilŭ sinŭ Mirovicĭ, adeverezŭ.

Eŭ, Gavrilŭ sinŭ Mirovicĭ, adeverezŭ.

821, Avgustŭ 14.

II.

Simion Ioan Cioacă (Cioceanu) se făcù agrimensor, şi se pare că acestui fapt i se datoreşte păstrarea între hârtiile lui a o sumă de acte, dintre cari numai puţine sunt scrisori adresate lui însuş, cele mai multe purtând numele lui Grigore Oteteleşanu, marele boier cu ştiinţă de hotărnicie pe lângă care se alipise (1).

Şi din acte publicate în «Corespondenţa lui Dimitrie Aman» cu-

(1) De aceea se păstrează şi alte actę privitoare la Oteteleşeni, ca acelea ce urmează: 1811, August. «Costandinŭ Otetelişanu Slugerĭ» către «preaslăvitu şi întăiulŭ comitetŭ alŭ prinţipatuluĭ Valahii», pentru «o moşioară anume Breasta otŭ sudŭ Doljŭ, carea îmĭ este dă cumpărătoare dă răposata maica dă la dumnealuĭ unchi-mieŭ, răpt. Clučr. Gheorghe Bengescu», care se «invecineşte» cu Croşca.

Ordin «dă la întăiŭ Divanŭ şi comitetŭ alŭ prinţipatuluĭ Valahii», către «dumnealuĭ bivŭ velŭ Vornicŭ Manolache Lahovari, întăiŭ dregătorŭ alŭ Divanuluĭ Craiovi i cătră dumnealorŭ cinstiţiĭ boierĭ divaniţĭ».

Pecete roşie: «Pecetea Prinţipatul Ţăriĭ-Romăneştĭ», cu toate judeţele: vulturul intre doĭ leĭ, subt coroană, 1806.

1818, 14 Fevruarie. Carte de blăstăm dela episcopul de Râmnic Galaction privitoare la «prigonirea» între Clucerul Dinicu Oteteleşanu şi Sărdăreasa Elena Bibeasca pentru «un codru de loc» între Slatina şi Terpeziţa.

Pentru Grigore Oteteleşanu, vezi şi scrisoarea lui Petrachi Poienaru către el, publicată de d-l P. V. Năsturel în n-rul din urmă al «Revistei Invăţământului».

noşteam (1) rosturile de hotarnic, la Filiaş, la Meteu, ale acestui boier. Intre hârtiile lui Hagi Constantin Pop, ce le-am găsit la Sibiu, este o scrisoare din 29 Iunie 1829, prin care el cere două cazane de făcut rachiu (2). Alta, din 1823 (3), e dela fratele Iordachi, care e pomenit şi în scrisorile ce vor urmà aicea.

Să adăugim că Ioan Otetelişanu fu, ca ispravnic de Ilfov, tovarăşul acelui Bărbuceanu Ştirbei, care, după ce îndeplinì o însemnată operă în noua alcătuire administrativă a Ţerii-Româneşti subt Chiselev, erà menit să ajungă şi Domn al ei (4).

Hotărnicia apropiè pe Grigore Otetelişanu de mulţi boieri, dela cari avem scrisori în această colecţie, dar mai ales, pentru moşiile Drincea şi Oprìşorul, apoi şi pentru altele, de Ştirbei însuş.

O întreagă corespondenţă, în cea mai mare parte autografă, începând dela 1832 pentru a se urmà zece ani, ni s'a păstrat astfel. O dăm în paginile următoare.

Privitoare la hotare de moşii, la «alegeri de stânjeni», la alcătuiri de hărţi, la procese cu deosebiţi «vecini răzeşi», cu boieri şi boierinaşi, chiar cu câte o rudă, ca Ştefan Bibescu, ea are însemnătate, întrucât aceste răvaşe intime, aceste hârtii de afaceri ale cuivà care atunci nu credeà de sigur că va fi chemat să domnească, vădesc însuşirile de căpetenie ale omului, pe cari le făceam să apară anul trecut printr'un memoriu cetit aici la desvelirea statuii din Craiova: spirit practic, punctualitate şi exactitudine, respect de dreptul altuia, frică de Dumnezeu, familiaritate afectuoasă cu oamenii cari-i dovediseră că se poate răzimà pe dânşii şi—odată—subordonare a intereselor sale celor mai grave faţă de interesele, superioare, ale Statului.

I.

Frate. Am priimit scrisoarea dum., şi îţĭ foarte mulţămescu de planulŭ aşăzăriĭ satuluĭ dumv. ce-mĭ trimiteţĭ. Cìtŭ pentru moşiia Drincia i Oprişorulŭ, aşŭ vria să nu să dia prilejŭ de pricinuire vecinilorŭ răzaşĭ celorŭ îndărătnicĭ, să zică în urmă că noĭ nu ni-am ţinutŭ de soroculŭ ce li s'aŭ fost încunoştiinţat de către judecătoriie. De aceia de trebuinţă neapărată ieste ca să li se dia de ştire de locŭ iarăşŭ prinŭ tribunalŭ, arătîndu-li-să soroculŭ

(1) Pp. 146, 153, no. 329.

2 *Studii şi documente*, VIII, p. 75, no. 530.

3) P. 69, no. 461. Cf. *Corespondenţa lui D. Aman*, p. 104, no. 251.

4) V. *Studii şi documente*, VIII, pp. LX-I.

cîndŭ să îndătoriază a să afla negreşitŭ fieşcare la faţa loculuĭ cu sineturile ce va avia; pe domnulŭ Poenaru îl avețĭ aci peste o săptămînă. Dumnealuĭ Sărdaruluĭ Gheorgache, frateluĭ dumitale, mă închinŭ cu frățască dragoste, și sîntŭ alŭ dumitale întocmaĭ ca unŭ frate și slugă :

B. ȘTIRBEĬ.

Săneturile cele orighinale ale Drinciĭ și Oprișorulŭ le am gata, și, de vorŭ fi neapăratŭ trebuincioase, îndată le voĭ trimite dum.

Cinstituluĭ şi miie întocmaĭ ca unŭ frate dumnealuĭ Grigorie Oteteleșanu cu frățască dragoste, la Craiova.

(Notele unuĭ A. K. pentru transmiterea scrisoriĭ).

II.

Cu frățască dragoste mă închinu dumitale. Pentru Drincea i Oprişorŭ încă pănă astăzĭ nu am nicĭo ştiinţă de cele ce s'aŭ urmat, căcĭ, una din doaă: saŭ să îndupleca toțĭ veciniĭ răzașĭ și da mulțămire, saŭ nu, saŭ dumv., ca unŭ hotarnic orînduit prin știința Stăpîniriĭ, urmiază ca să dațĭ carte de hotărniciie și să știŭ la ce mă aflu, rămîindŭ la judecătoriie a hotări asupra nemulțămiriĭ vre unuĭ vecinŭ. De aceia vă rogŭ, frate, trimitețĭ-mĭ în grabă harta, dinpreună cu cartia de hotărniciie, ca să nu maĭ întîrziezu a da urmare (?) aceștiĭ pricinĭ.

Pentru Băileștĭ, fiindcă arătațĭ dumv. că trebuie a să arăta sineturile Rastuluĭ, Negoiuluĭ și a Galițiĭ, facețĭ bine a face cerere, ca unŭ hotarnicŭ orînduit prin știința Stăpîniriĭ, la judecătoriia județuluĭ, și aceasta, de va fi trebuință, să va adresarisi către Logofețiia Dreptățiĭ ca să îndatoreze la sorocŭ să-șĭ trimiță vechili denpreună cu sineturile. Căcĭ așa ieste orînduiala. Apoĭ voĭ [lua] și ieŭ de știre ca să stăruescu pe lîngă Logofețiie de a misca (*sic*) și grăbi lucru.

Aceste rugăciunĭ vă facu, domnulŭ mieŭ, și vă rogŭ să mă iertațĭ de supărare, căcĭ dorescu să văzŭ această pricină ce s'aŭ început, săvîrșită, și voĭ mărturisi către dumv. îndatorința mia cu fața vie (?). Și sîntŭ ca un frate și slugă.

B. ȘTIRBEĬ.

Cinstituluĭ dumnealuĭ Grigorie Otetelișanu cu frățască dragoste, la Craiova.

III.

Cu frățască dragoste mă închinŭ dumitale. Iată să trimite dumitale copii adeverita de Marea-Logofețiie a Dreptăți după seneturile moșii noastre Drincea, după care veĭ lua dum. pliroforiie, atăt de suma stănjănilorŭ trupuluĭ aceștiĭ moșiĭ, cătŭ și de semnele eĭ.

Și te poftescŭ ca, luîndŭ înŭ băgare de seamă, să să facă dreaptă măsurătoare spre a lipsi toată prigonirea dintre mine și vecini rezașĭ (1).

Frate, osebite sineturĭ nu am găsitŭ pentru Oprișorulŭ; rămîne darŭ a să luoa înŭ băgare de seamă vechea stăpînire și sineturile vecinilorŭ răzașĭ, pe care să să îndatoreze dumnealorŭ a le da de față negreșitŭ, iarŭ pentru sineturile Drinciĭ, de veĭ socoti dum. de trebuință, voĭ trimite și pe cele adevărate. Orĭcumŭ, rog pe dum. ca să te sileștĭ a să descoperi adeverul pe deplin, iarŭ eŭ socotesc de prisosŭ a maĭ încredința pe dum. pentru ndatorirea ce o voĭ cunoaște înĭ totdauna.

832, Avgt. 12.

Ca unŭ frate și
slugă

B. Știrbeĭ.

Trimisăĭ dum. și copiie după cererile ce amŭ făcutŭ pentru dum., atîtŭ la tribunalulŭ județuluĭ Mehedințĭ pentru moșiile Drincea și Oprișorulŭ, cîtŭ și la tribunalulŭ Doljĭ, pentru moșiia Băileștĭ.

Cinstitŭ mie ca unŭ frate dumn. Grigore Oteteleșanu, cu frățască dragoste.

IV.

Cu frățască dragoste mă închinŭ dumitale.

Grăbescu a trimite dum. sineturile moșii Drinciĭ i Oprișorulŭ în origkinalŭ, rugîndŭ pe dum. a pune silință a să dăscoperi cele adevărate hotară, silindŭ și pe veciniĭ a-șĭ scoate sineturile lorŭ, maĭ alesŭ de spre Oprișorŭ, unde la ale mele nu să vede deslușire, iarŭ acumŭ să mă învrednicescu de răspuns de priimire.

Și sîntŭ alŭ dumitale
ca unŭ frate și slugă
B. Știrbeĭ.

16 7-brie,
Bucureștĭ, 1832.

Scrie-mĭ, mă rogŭ, pentru sineturile Băileștilorŭ ce trebuie să le trimitŭ dumitale în grabă, și în origkinalŭ saŭ în copii.

(Fără adresă.)

V.

10 Ghenarie 1834, Bucureștĭ.

Amŭ scrisŭ dumv. în trecutele zile pentru hotărniciia Oprișoruluĭ și Drinciĭ, ca să binevoițĭ a-ĭ da săvîrșire cu toate cerutele formalitățĭ și a mi-o trimite dinŭ preună cu sineturile ce am fostŭ dat dumv. în origkinalŭ, ca să

(1) Până aici de altă mână.

potŭ urmà cele ce să cuvinu spre a nu să maĭ întîrziia înpietraria moşii. Iarŭ nicĭun răspuns nu m'am învrednicitŭ de la dumv. De aceia şi acumŭ vă rogŭ pentru aciasta să faceţĭ cumŭ veţĭ şti maĭ bine şi să daţĭ săvîrşire, ca să ştiŭ şi eŭ ce să urmez.

Pentru Băileştĭ scrisesemŭ iarăşŭ dumv. pentru veciniĭ ce nu aŭ scos sineturile, nicĭ aŭ trimis vechilŭ, ce să faceţĭ dumv. arătare înscris la tribunalŭ, arătîndŭ şi soroculŭ la care să să afle fieşcare înŭ partia loculuĭ, şi tribunalulŭ să urmeze după orînduială, dîndu-le iarăşŭ de ştire pentru cia dinŭ urmă oară, iarŭ pentru ceĭ din Bucureştĭ să scriie la Maria-Logofeţiie a Dreptăţiĭ ca să le puie cu hotărîre soroc cîndŭ să să afle la faţa loculuĭ, însă trebuie să li să dia fieşcăruia de ştire maĭ dinŭ vreme, şi, dacă va maĭ trece, să face întîrziere. De aceaia fiindcă aţĭ avutŭ bunătate de a începe, vă rogŭ să stăruiţĭ a să da săvîrşire fără prelungire, şi voĭ fi cu totulŭ mulţămitorŭ dumv.

Ca unŭ frate şi slugă

(Fără adresă.) B. ŞTIRBEĬ.

VI.

11 Aprilŭ 1834, Bucureştĭ.

Domnulŭ mieŭ,

Nu am cuvinte a mulţămi dumv. pentru rîdicaria planurilorŭ moşiilorŭ Băileştĭ şi Drincia şi pentru cartia de alegere înŭ pricina ceĭ dinŭ urmă moşie; ceru însă iertăciune de întîrzieria ce a mijlocit a răspunde dumv., căcĭ mi s'aŭ întîmplat a lipsi la Iaş, şi în urmă trebile nu mi-aŭ dat prilejŭ a mă îndeletnici întru căutaria particularnicilor mele trebĭ.

Rog decĭ pe dumv. a binevoi să-mĭ daţĭ dăsluşirile următoare:

1-iŭ. Dacă la moşiia Drincea celelalte părţĭ aŭ rămas toate mulţumite pe hotărniciia dumv., căci ieŭ numaĭ doaă înscrisurĭ văzu de mulţămire, şi acestia neadeverite de tribunal.

2-lia. Pentru dumnealorŭ Căminaru Ştefanŭ Bibescu şi 2. Logofăt Plenicianu, de rămîne dinŭ parte-mĭ altă formalità a îndeplini, afară de a da jalbă şi a porni judecată.

3-lia. Pe cine cunoaşteţĭ în partia loculuĭ pe care aşŭ putia să-lŭ însărcinezu a fi din parte-mĭ vechilŭ, atîtŭ înnaintia tribunaluluĭ Mehedinţiĭ, cîtŭ şi la Divanulŭ sivil de la Craiova; însă aşŭ dori să fie omŭ destoinic a să pătrunde de toate înprejurările priciniĭ, a putia parastisi drepturile mele cu o luminoasă desluşire, iar fără sofizme şi o dăşartă ritorică, şi a cunoaşte pravila ţăriĭ, pentru ceia ce priveşte la aciastă prigonire; acestuĭ încredinţîndu-ĭ pricina şi orînduindu-lŭ vechil din parte-mĭ, mă voĭ filotimisi a-ĭ face toată căzuta mulţămită pentru cheltuiala şi ostenelile sale.

4-lia. Pentru Băileştĭ, carte de alegere nu s'aŭ făcutŭ: de ieste vre o împiedecare saŭ vre o formalitate a să maĭ îndeplini, şi care ieste aceasta.

5-lia. Înŭ raportulŭ judecătorii Doljuluĭ către Logofeţiia Dreptăţiĭ să arată numaĭ casa răposaţilorŭ Brîncoveanu şi Dinicu Bibescu: s'arŭ înţelege darŭ dintr'aciasta că celelalte părţĭ s'aŭ avut oamenĭ din parte-le la hotărniciia ce aţĭ făcut-o şi aŭ rămas mulţămiţĭ, saŭ că nu ieste nicĭun fel de pricină de spre dînşiĭ. Apoĭ aşŭ dori să ştiŭ dacă omŭ din partia arindaşuluĭ moşii Rastu nu s'aŭ aflat faţă la hotărnicie.

6-lia. Dacă-mĭ face trebuinţă a stărui eŭ pentru orînduire de vechilŭ dinŭ partia caseĭ Banuluĭ Brîncovianu saŭ a altuĭ cuiva ca să fie din preună cu dumv. la faţa loculuĭ spre a să da carte de alegere, şi ce sorocŭ voiţĭ să li să puie.

7-lia. Copiia de sinet pentru moşiia Moţăţăĭ i Galiţa, ce i s'aŭ zis Smărdăşteţu, adeverită de răposatulŭ tată-mieŭ, de către cine vi s'aŭ... (lipseşte restul).

VII.

7 Augustŭ 1834.

Cu frăţască dragoste mă închinu dumv.

Domnule Otetelişane. Îndeletnicindu-mă şi citind cu luare aminte hotărniciia Drinciĭ i a Oprişoruluĭ şi alegeria care aţĭ făcut-o dumv. după dînsa, văzuĭ ca la trăsura d'intîiŭ de spre Răsărit, adică dela Înfurciturĭ pănă la loculŭ cu rugi, nu-mĭ daţĭ decîtŭ stînjinĭ 2.344, în vreme ce hotărniciia cia bătrină cuprinde stj. 2.618.

Asemenia la trăsura de la mijloc, adică dela Copačulŭ Turbure pănă la loculŭ Păruluĭ, cu vadulŭ cu pietrişĭ, — nu-mĭ daţĭ iarăş decîtŭ stj. 3.240, în vreme ce hotărniciia cuprinde stj. 3.400.

De aceia vă rog să binevoiţĭ a-mĭ da desluşirile cuviincioase, că osibiria ieste foarte mare şi temeiu celŭ maĭ statornic ieria a mi să împlini stj. potrivit cu hotărniciia.

Al dumitale
frate şi slugă
B. Ştirbeĭ.

Cinstituluĭ dumnealuĭ Grigorie Otetelişanu cu frăţască dragoste, la Craiova.

VIII.

21 Dechemvrie 1838.

Cu frăţască dragoste.

Amŭ priimitŭ scrisoaria dv. şi cu întristare amŭ văzutŭ că pricina Drinciĭ a rămas iarăş şi acumŭ, ci dv, aveţĭ bunătate a adresà la judecătorie cereria

pentru hrisov şi luoaţĭ măsurĭ pentru a luĭ tîlmăcire, căcĭ zăbava nu crez să ţîe mult, şi aţĭ putia în 5—6 săptămînĭ să mergeţĭ la faţa locululuĭ, să faceţĭ lucraria trebuincioasă, încît să poată judecătoriia a da o hotărîre. Iar, de să va maĭ face iarăş prelungire, o să vă împrăştiaţĭ toţĭ fieşcare întru ale sale îndeletnicirĭ, şi aşa pricina asta să va vecînici fără a lua vre odată sfîrşitŭ. De aciaia vă întorc împlicuite hîrtiile ce mi-aţĭ trimis, ca după acelia să scrieţĭ cele de cuviinţă la judecătorie, îndreptîndu-vă totŭ într'o vreme prinŭ cuvinte pravilnice şi destoinice pentru nevenire-vă la soroc, de vreme ce, după cîte îmĭ scrieţĭ, să vede că vi s'aŭ făcutŭ doaă sitaţiĭ formale.

Cîtŭ pentru Gorgan, urmiază ca dumv. să faceţĭ planul şi să scoateţĭ carte de alegere, şi veciniĭ, chemaţĭ fiind la judecătorie, să le iscăliască că s'aŭ mulţămit, dar eŭ nu am să daŭ nicĭun înscris, nicĭ s'a urmat vre odată asemenia obiceaiu, nicĭ, fireşte, peste planulŭ şi cartia de alegere nu am a zice maĭ mult şi acestia, fiind iscălite de dv., sînt ca şi de mine. De aceia vă rogŭ săvîrşiţ'o aciasta fără maĭ multă întîrziere şi cu îngrijire de a să face bună lămurire şi a nu maĭ rămînia vre o pricină de năpăstuire. Iar eŭ voĭ rămînia dumv. cu totul îndatorit, ca unŭ frate şi slugă.

B. ŞTIRBEĬ.

P. S. Fiindcă prinŭ scrisoaria de la 19 Dechemvrie îmĭ zîceţĭ că portarulŭ carele urmiază să scrie la judecătorie pentru hrisovul Plenicanuluĭ, apoĭ i veĭ [da] dv. hîrtiile şi vă veţĭ povăţui cum să scrie. Iar din parte-mĭ să scrie Paharniculuĭ Obedianu, cu toate că d-luĭ pune toată silinţa.

IX.

3 Avgustŭ 1839.

Cu frăţască dragoste mă închinu dv.

Arh. Sărdar. Am aflat hotărîria ce s'a dat în prigoniria ce aviam cu d. Plenicianu la moşiia Drincia şi Oprişorul. M'am mulţămit, căcĭ s'aŭ luoat de către judecătorie toate măsurile cele putincioase spre descoperiria a totŭ adevărul şi lucraria dv. s'a încredinţat prinŭ cercetare la loc de o mădulare a judecătorii faţă cu Sărd. Plenicianu şi cu toate părţile enteresate, şi prinŭ priimire de carte de blestem dinŭ partia marturilor, încît nu i-a maĭ rămas Sărdaruluĭ Plenicianu cuvîntŭ de pricinuire saŭ de îndoială. Aciastă o cunosc cu totulŭ prieteneştiĭ rîvnĭ şi osîrdiĭ a dv., de care binevoiţĭ a crede că voĭ fi pentru totdeauna recunoscătorŭ dv., ca unŭ bunŭ frate şi slugă:

B. ŞTIRBEĬ.

Cinstituluĭ d-luĭ bivŭ Vel Sărdar Grigorie Otetelişanu, la Craiova.

X.

15 Martie 1840.

Cu frățască dragoste mă închinu.

Frate arh. Sărdar. La hotărîria Înnaltuluĭ Divan în prigoniria cu Aga Ștefan Bibescu am stăruitŭ de a să hotărî că la 15 Maĭ să orînduimŭ negreșitŭ amîndoaă părțile hotarnici la fața loculuĭ, iar cine nu va veni la acel soroc, să nu i să maĭ ție în siamă nicĭo pricinuire. Vă rogŭ dar ca să binevoițĭ a desăvîrși lucraria ce ațĭ începutŭ și să maĭ facețĭ aciastă jertvă de a vă afla la acel soroc la Drincia, ca să nu le dămŭ pîrlejŭ de a ne încurca, la care și numaĭ privesc; iar eŭ voĭ fi dv. în toată vremia îndatoratŭ

ca unŭ frate și slugă

B. Știrbeĭ.

Cinstituluĭ dluĭ bivŭ Vel Sărdar Grigorie Otetelișanu, la Craiova.

XI.

Cu frățască dragoste.

Arh. Sărdarŭ. Vă împlicuesc hotărîria Înnaltuluĭ Divan, rugîndu-mă, frate, ca, mergînd la Craiova, să avețĭ bunătate a desăvîrși binele ce ațĭ început, și prinŭ știria judecătorii competentă să vă aflațĭ la soroc la fața loculuĭ, îngrijind ca, de nu va veni ceielaltă parte, să avețĭ dovadă formală că dv. ațĭ mers și, adăstînd doaă saŭ treĭ zile în zadar, apoĭ ațĭ plecat. Iar, de va veni, binevoițĭ a stărui ca să să îndepliniască întocmaĭ cereria și duhulŭ hotărîriĭ Înnaltuluĭ Divanŭ.

Alŭ dumv. plecat

6 Maĭ 1840. B. Știrbeĭ.

(Fără adresă.)

XII.

Lunĭ, 13 Maiŭ 1840.

Cu frățască dragoste mă închinu dumv.

Arh. Sărdare, la întîmplare de a nu veni hotarnic și vechil din parte d-luĭ Agăĭ Bibescu, și de vreme ce ieste orînduitŭ mădular alŭ judecătorii la fața loculuĭ, oară nu ar trebui să să facă și în lipsă Agăĭ Bibescu lucraria cerută prinŭ hotărîria cinstituluĭ Înnalt Divan, păzîndu-să duhul ieĭ întru toată întinderia, și pentru ființa adevăruluĭ ce să va dovedi în frica luĭ D-zeŭ să facețĭ practica, și dl. judecătorŭ raport către tribunal, ca și acesta să răportuiască Înnaltuluĭ Divan? Căcĭ aminteria mi-e tiamă să nu maĭ găsască pricină de a ne maĭ duce iarășŭ pe acolo.

Sîntŭ al dv. ca unŭ frate și slugă

B. Știrbeĭ.

(Fără adresă.)

XIII.

Domnul meŭ,

Înnaltul Divan a găsit cu cale ca la sfîrşitul aceştiĭ lunĭ Iunie să maĭ facă cercetare la faţa loculuĭ despre prigonirea dintre mine cu d. Aga Bibescu, pentru moşia Drincea, unde să fie faţă prigonitoarele părţĭ, hotarnici din parte-le şi o mădulare a judecătorii de Mehedinţ; ci, precum aţĭ arătat din-tr'un început osebită bunătate către mine, vă rog ca şi acum să cumpăniţĭ celelalte lucrărĭ ale dv., încît să puteţĭ a vă afla la Drincea la 29 ale aceşteĭ lunĭ, căcĭ într'alt chip îmĭ vor amesteca pricina ca să nu o maĭ pot descurca în vecĭ. Preţuind dv. poziţia mea, vă cer şi această jertfă din parte-vă, încredinţîndu-vă că vă voĭ rămînea în vecĭ recunoscător, întocmaĭ

1841, Iunie 1 (?) (1). ca un frate şi slugă

B. ŞTIRBEĬ.

Cinstituluĭ d-luĭ biv Vel Paharnic Grigorie Otetelişanu.

(Pecete cu ceară roşie, ruptă.)

XIV.

27 Maiŭ 1843.

Domnul mieŭ,

Vă împlicuesc copiia după înscrisul dat de P[ă]h. Măcescu şi de judecător pentru cercetaria făcută la Drincia. Aga Bibescu a dat mulţămire pe aciasta, şi Înnaltul Divan îmĭ cere să răspunz de mă mulţumesc saŭ nu. Dar, cu toate că mie mi să dă ceia ce ceriam, am socotitŭ să aştept maĭ întîiŭ povaţa dv.

Cu părere de răŭ am înţăles că dv. nu o să veniţĭ decît maĭ tîrziŭ, căcĭ pentru hotărnicia moşii Slobozii mi s'aŭ pus ca la 4 sorocirĭ de la tribunalul Argeşuluĭ, şi trebue neapărat să mă înfăţîşăz la 14 Iunie. Binevoiţĭ dar a-mĭ trimite înscris numele celuĭ ce aş putia orîndui vechil, căcĭ mi l-aţĭ spus şi l-amŭ uitat. Dar mă rog ca să grăbiţĭ a-mĭ răspunde de loc, căcĭ nu-mĭ maĭ rămîne cias de pierdut, pănă să găsăsc pe om, pănă să citiască hîrtiile, să miargă la faţa loculuĭ ca să să domiriască de staria pricinii, să ştie ce să răspunză la judecătorie şi să nu-l încurce potrivniciĭ mieĭ, încîtŭ să li dia o hotărîre care să încurce toate judecătoriile treptelor de maĭ sus.

Mă iertaţĭ, domnul mieŭ, de supărările ce vă daŭ, şi sîntŭ alŭ dv.

Ca unŭ frate şi slugă:

B. ŞTIRBEĬ.

Ceĭ ce aŭ datŭ jalbă înpotriva mia sîntŭ Licsandra Mihăiasca şi moşneniĭ ot Vişina (2).

---

(1) De altă mână, scrisoarea.

(2) Ca termin de comparaţie facem să urmeze altă scrisoare de boier:

Cu plecăciune.

D. cocoane Gligorașco. Văzŭ că te'ĭ supăratŭ asupră-mĭ, darŭ eŭ nu săntŭ de vină, ci dumnealorŭ boieri Zătrenĭ, care pre înŭ doă săntemŭ tovarășĭ la Bărbeștĭ, și eŭ săntŭ cumpărătorŭ de puțănă vreme, n'amŭ știință nicĭ cărțĭ să arate stănjini saŭ semne,—care le-aŭ văzutŭ și dumnealuĭ Sărdarulŭ, prea-iubitŭ fratele dumitale, darŭ dumnealorŭ poate să aibă, ca neşte veichĭ moșnenĭ, și, după făgăduiala ce mi-aŭ fostŭ datŭ dumnealuĭ Stolniculŭ că să duce afară la Vălcea, să întălnească pă fratele dumnealuĭ, să vază de aŭ săneturĭ, că dumnealuĭ mi-aŭ arătatŭ că nu știe și înŭ puține zile va triimete răspunsŭ, și văzŭ că nicĭ pănă acumŭ n'aŭ maĭ triimisŭ. Care erĭ Sămbătă i-amŭ și scrisŭ acolo afară, și ačasta aŭ fostŭ întărzierea nostră, cu toate că isprăvnicelu mieŭ s'aŭ arătatŭ la dumv., așa îmĭ scrie, că așa i-amŭ și scrisŭ eŭ. Scrisăĭ și Logofătuluĭ Ilie Dițoiu, omulŭ mieŭ, ca înpreună cu isprăvnicelu și cu 2, 3 oamenĭ să vie la dumv. ca să arate stă[pă]nirea nostră dinŭ veichime, fiindcă cărțĭ doveditoare nu săntŭ dinŭ parte-mĭ, cu toate că noĭ prigonire cu moșiia Drinča n'amŭ avutŭ, și, fiind înŭ măna mea copie după hotărniciia Drinci, amŭ umblatŭ totŭ hotariulŭ, că amŭ ținutŭ cu arenda 3 anĭ, și așa eramŭ și poruncitŭ de dumnealuĭ cc. Bărbuceanu Știrbeĭ, și la alte părțĭ amŭ văzutŭ călcare, iar aceia la Bărbeștĭ întocmaĭ după semne să urmază și stăpănirea. Apoĭ dum. eștĭ înțeleptŭ, veĭ pune înnainte toate cele după dreptate și veĭ face urmare, și năpăstuirĭ să nu facă la niciо parte. Și iată și ačastă scrisoare de la dumnealuĭ Sărdadarulŭ. De urmare voĭ avea cinstitŭ răspunsŭ, și săntŭ

alŭ dumitale maĭ micŭ și slugă:
Răducanŭ Fratoștițeanu.

Anu 832, Octovr. 16,
Craiova.

Eŭ m'amŭ întîmplatŭ în lucru la zalhană pentru tăerea caprelorŭ, și dă aceia n'amŭ pututŭ veni: triimesăĭ și dumv. de la zălhană cele sămnate: să le măncațĭ sănătoșĭ :

20 limbĭ de capre.
20 rărunchĭ
20 mușchiulețĭ.

Dumnealuĭ d. Grigorașco Otetelișanu
cu plecăčune la Drinča.

NIFON II PATRIARHUL CONSTANTINOPOLULUI

DE

Diaconul Dr. NIC. M. POPESCU
Dela biserica Cotroceni.

Şedinţa dela 17 Ianuarie 1914.

INTRODUCERE

Lucrarea de faţă este completarea şi pe alocurea rectificarea disertaţiunii cu acelaş subiect înaintată universităţii din Viena în Martie 1913, pentru obţinerea titlului de doctor în filozofie. Cercetările făcute de mine în semestrul de vară în seminarul de bizantinistică şi în biblioteca regală din München, iar toamna la Academia Română au produs această completare şi rectificare, căci atât în München cât şi în Bucureşti am găsit reviste, cărţi şi material inedit, pe care nu-l putusem aveà în Viena.

Istoria patriarhilor Constantinopolului după cucerirea din 1453 şi până la patriarhul Timoteiu (1612—1621 după Ghedeon) nu se poate studià pe deplin din pricina lipsei de izvoare. N'avem din acest răstimp nici o Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, nici o cronică mai de seamă, în care să se fi însemnat şi evenimentele bisericeşti. Un important izvor al acestei vremi, condica sfântă a patriarhiei — ὁ ἱερὸς κώδηξ—, care este atestată în anul 1488, s'a pierdut. Până în zilele noastre s'a repetat mereu pentru această perioadă cronica patriarhală, pe care Manuil Malaxos a alcătuit-o în anul 1577 pentru Martin Crusius din Tübingen. Netemeinicia acestei cronici o învederează între altele şi faptul că cetitorii ei au trebuit să aştepte până la 1784, când apare istoria bisericească a lui Meletie († 1714), pentru ca să

afle că numărul patriarhilor s'a sporit cu Sofronie (1463—1464 după Ghedeon), care nu fusese deloc amintit de Malaxos. Schimbarea foarte deasă a patriarhilor acestei epoci se simte bine în stabilirea succesiunii păstoriilor şi chiar în numărul repetatelor păstorii ale fiecărui patriarh. Nu mai vorbim de cronologie, unde coniecturile au un câmp destul de întins. In această perioadă cade şi patriarhul Nifon II-lea (Nifon I, 1311—1314), despre care se poate spune mai mult decât despre oricare alt patriarh după cucerirea din 1453, căci vieaţa sa de sfânt scrisă cam la 10 ani după moarte oferă ştiri în cea mai mare parte vrednice de încredere.

In prima parte a acestei lucrări am adunat pe lângă alte consideraţii tot ceeace am găsit referitor la autorul vieţii Sf. Nifon şi am încercat să arăt care din cele două redacţiuni înfăţişează mai multă încredere. Rezultatul cercetării a fost că redacţiunea românească din veacul XVII-lea pare a se apropià mai mult de originalul primitiv necunoscut, decât redacţiunea grecească ce mi-a stat la îndemână şi care este de pe la sfârşitul veacului al XVIII-lea. Cred că asupra acestei vieţi de sfânt se va puteà spune mai mult şi mai sigur atunci când se va cunoaşte redacţia grecească mai veche, pe care, pe cât ştiu, o posedă d-l D. Russo.

In partea a doua am încercat să controlez prin alte izvoare ştirile oferite de această vieaţă. Urmarea a fost că unele date ale vieţii, pe cari istoricii au pus multă încredere, trebue să fie socotite ca neadevărate.

Interesante ştiri am găsit în cele câtevà acte patriarhale publicate de Ep. Stamatiades, Ἐκκλησιαστικὰ Σύλλεκτα (Samos 1891), dar lămuririle şi cronologia lui St. sunt cu totul fără valoare. Ca cronică grecească am folosit *Ecthesis Cronica* editată de Lambros (Londra 1902) în loc de mult întrebuinţatul Malaxos, care e mai nou şi în unele locuri mai nesigur. Ştiri bune am găsit şi în cronicile ruseşti, nefolosite până acum de istoricii patriarhilor din această vreme.

Dacă la început am dat o mică bibliografie a subiectului, aceasta am făcut-o nu ca să înşir titluri de cărţi şi să măresc conţinutul lucrării, ci pentrucă nu cunosc din altă parte o bibliografie a acestei chestiuni. Mărturisesc că greutatea cea mare am avut-o nu în studierea materialului ci în găsirea lui.

Unde am fost silit să citez datele cronologice după Ghedeon, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, am însemnat acest lucru, căci n'am mare încredere în ele. N'am fost consecvent în transcrierea numelor proprii

și a localităților grecești, dar această neconsecvență am observat-o și la cercetători cu mai multă practică.

Mă simț dator să mulțumesc din toată inima profesorului meu C. Jireček pentru lămuririle și indicațiile prețioase ce mi-a dat, precum și profesorului A. Heisenberg și dr. Paul Marc din München, prin a căror bunăvoință am putut cercetà cu multă înlesnire neprețuita bibliotecă a seminarului de bizantinistică. Mulțumesc deasemenea d-lui D. Russo, pentru cărțile împrumutate din bogata sa bibliotecă, cărți pe cari nu le-am putut găsì în nici una din bibliotecile publice cercetate. Mulțumirea mea adâncă se mai îndreptează și către toți aceia, prin al căror sprijin mi s'a dat putința să-mi completez cunoștințele în afară de țară.

19 Decemvrie 1913.

PARTEA INTÂIA.

I. BIBLIOGRAFIE.

Afară de vieaţa Sf. Nifon Patriarhul, de care va fi vorba mai târziu, se găsesc ştiri despre Patriarhul Nifon II-lea şi în următoarele cronici, cataloage patriarhale şi lucrări istorice.

A. Cronici.

Ecthesis Chronica ed. Spyr. P. Lambros, Londra 1902 (=Byzantine Textes, edited by I. B. Bury) v. pp. 45—47, 56, 57. Este o ediţie mai ştiinţifică şi mai completă decât 'Ανονύμου, Ἔκθεσις Χρονικὴ ed. Const. Sathas, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη (=Bibliotheca graeca medii aevi) VII (Veneţia-Paris 1894) v. pp. 594—6, 603. Sathas scrie în introducere, p. 236, că cei cari au scris după căderea Constantinopolului ca Zigomalas, Damaschinos Studites, Ieroteiu al Monemvasiei şi alţii au folosit acest izvor. A. Papad.-Keramevs (Byz. Zeitsch. 8 (1899) p. 392) consideră catalogul patriarhilor din această cronică ca mai vechiu decât cel din Turcograecia. Autorul acestei cronici, care descrie evenimentele dela 1425 până la 1520 —la Lambros până la 1543 — a fost, după Sathas, un cleric al patriarhiei. Vom folosi mai mult această Ecthesis Chronica decât pe Malaxos, căruia până acum i s'a dat prea multă atenţie, deşi e mai nou şi mai iubitor de anecdote.

Ἱστορία πολιτικὴ Κωνσταντινουπόλεως compilată în 1578, Maiu, de Teodosie Zigomalas, Protonotar al patriarhiei din Con/pol, tipărită în Martini Crusii, Turcograecia, Basel 1584, lib. I., v. pp. 33—34, 39.

Περὶ τῶν πατριάρχων ὁποῦ ἐπατριάρχευσαν ἐν τῇ καθολικῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ ταύτης τῆς Κονσταντινουπόλεως μετὰ τὸ λαβεῖν ταύτην Σουλτᾶν Μεχμέτης, tradusă în greaca vulgară în 1577, Aprilie, de către Manuil Malaxos († Martie, 1581, v. Turcograecia, p. 185), tipărită în Martini Crusii, Turcograecia, Basel

1584, lib. II., v. pp. 138--141, 142—143, 144—145. Sathas (Μεσ. Βιβλ. III, p. 11 (=ια')) a arătat că Malaxos a prelucrat ultima parte a unei istorii pariarhale a lui Damaschinos Studites. Cf. Ph. Meyer, *Die theologische Literatur der griechischen Kirche im XVI. Jahrh.* (Studien zur Geschichte der Theologie u. der Kirche, III/6), Lipsca 1899, p. 162—163. Capitolul despre Nifon conţine aceeaş materie ca Ecth. Chron., numai stilizat mai pe larg. Aceste amândouă scrieri sub titlul: *Historia politica et patriarchica Constantinopoleos* şi în Corpus scriptorum historiae byzantinae, Bonn 1849; v. pp. 58—60, 69, 70; 127—132, 134, 138.

Ieroteiu al Monemvasiei († 1618), Βιβλίον ἱστορικὸν, nenumărate ediţii, prima pare a fi cea din 1631, Veneţia. Am folosit ediţia din 1814, Veneţia, pp. 426, 429, 429—430. Sathas a dovedit că autorul este Ieroteiu al Monemvasiei şi nu Doroteiu, sub care nume s'a editat de nenumărate ori. Cf. D. Russo, *Elenismul în România*, p. 33, nota 2. Ieroteiu a folosit pe Damaschinos Studites, cf. Ph. Meyer, l. c., p. 166—167.

B. Cataloage patriarhale.

Cigala Mateiu, Catalogus Patr. C. P. până la 1636 în A. Banduri, Imperium Orientale (Paris, 1711) I, 3, lib. 8, p. 215—216. Un scurt rezumat al evenimentului cu averea patriarhului Simeon.

Demares Pancratios, ierodiacon, Κατάλογος χρονολογικὸς... περιέχων... καὶ πατριάρχας Κ/πλεως publicat de A. Papad.-Keramevs în 'Εκκλησιαστικὴ 'Αλήθεια·, an. IV, caet 28, 19 Aprilie 1884, p. 398. Nifon al II-lea dela Tesalonic 1482, 8 ani, urmează după Maximos 2-lea (sic) Rinotmetos 1476, 6 ani; pentru a doua oară în anul 1499, un an; a treia oară nu-i citat.

Dyovuniotes, K. I., Πίναξ πατριαρχικὸς în 'Ιερὸς Σύνδεσμος, anul VII-lea (15), Periodul II. Atena, 1 Oct. 1911, No. 154, după un cod. din Meteora şi altul din Atena. «Νήμφων», al 10-lea patriarh după căderea oraşului, urmează după Maximos. Repetările de păstorie nu sunt însemnate.

Kyprios Filip, Ὁ κατάλογος τῶν πατριάρχων τῆς Κ/πλεως până la 1639 (latineşte MDCXXXIV *(sic)*) în A. Banduri, Imperium Orientale I, 3, lib. 8, p. 226. Pasagiile referitoare la Nifon din Kyprios şi Cigala repetate în traducerea lor latinească şi în *Magazinul istoric*, IV (Bucureşti 1847), p. 373, 374.

Οἱ μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐν τῷ οἰκουμενικῷ πατριαρχεύσαντες θρόνῳ în Ms. gr.

Acad. Rom. 436 (sec. 18-lea) fol. 58 sq. Este lista patriarhilor de Con/pol dela 1454—1757. Νήφων ὁ Θεσσαλονίκης este trecut ca patriarh nu mai puţin decât de cinci ori.

Papad.-Keramevs A., Πατριαρχικοὶ κατάλογοι (1453—1636) în Byz. Zeitsch. 8 (1899), p. 392—401. In primul catalog scris în anul 1581 «Νήφων» fără altă lămurire între Maximos şi Maximos. In al doilea după Maximos: «Νήμφων ὁ πρώην Θεσσαλονίκης, ἐξώρισεν αὐτὸν ὁ σουλτὰν Μπαγιαζίτης», urmează Dionisios, 2 ani, apoi Manase fost de Serres, «εὔγαλον αὐτὸν καὶ ἤφεραν πάλιν τὸν Νήμφον *(sic)*». In al treilea aceleaşi ştiri numai ortografia «Νίφον, Νΐφον».

Sakkelion I., Κατάλογος τῶν μετὰ τὴν ἅλωσιν Κωνσταντινουπόλεως πατριαρχευσάντων ἐπὶ τῆς ἀγαρηνῆς τυραννίδος al lui Neofit fost al Artei, în Πατμιακὴ Βιβλιοθήκη (Atena 1890), p. 313—315. Νήφων ὁ Θεσσαλονίκης după Μάξιμος ὁ λόγιος, iar a doua oară după Dionisios.

Vaihlé S., Articolul *Constantinople* în Dictionnaire de Théologie catholique III, col. 1310: «Niphon II, de Thesalonique après Novembre 1486—1489», pentru a doua oară în anii 1497—1498 şi pentru a treia oară «élu en 1502 mais n'accepte pas.»

C. Lucrări istorice.

Cuperus Gulielmus, De Patriarchis Constantinopolitanis în Acta SS. Augusti I, Paris-Roma 1867, pp. 218—219, 220—221. (Prima ediţie, Awerpiae 1733). Foloseşte pe Malaxos şi adaoge scrisoarea atribuită lui Nifon, după «Bzovius ad annum MCDLXXXIX No. 15» şi după «Raynaldus ad annum MCDLXXXVI No. 62», din care trage concluzia că Nifon a fost detronat, fiindcă eră apărător al unirii dela Florenţa. Pentru simţul critic al lui Cuperus este dătător de măsură faptul că el critică pasagiul următor al lui Malaxos «in magna catholica ecclesia, quae mater ceterorum ecclesiarum est» astfel «rideri potius quam refutari meretur miser hic Graeculus, qui ecclesiam suam schismaticam tam superbe extollit», v. p. 218.

Dobrescu N., Reprezentanţii a două curente în biserica din Ţara-Românească la începutul secolului al XVI-lea, în Convorbiri literare, 44 (1910, închinat lui T. Maiorescu), p. 350—355. A folosit izvoarele româneşti, pe Kyriakos-Diomedes, Krumbacher[2] (lista patriarhilor).

Fotino Dionisie, Ἱστορία τῆς Δακίας, Viena 1818, II, p. 60—73, 77—81.

Citează Νέον Μαρτυρολόγιον < Veneţia, 1799? > şi Τοπικὴ ἱστορία, care trebue să fie Cronica Ţ. Româneşti, v. Magazin ist. IV.

Ghedeon M. I., Πατριαρχικοὶ Πίνακες, Constantinopol, Sept. 1885– Oct. 1890, pp. 488—490, 492, 495—496. Pe Nifon îl pune subt anii 1486—1489; 1497—1498; 1502.— A folosit pe Doroteiu, Malaxos, Fotino şi mai ales Νέον Ἐκλόγιον a II-a ediţie. Vezi recensia lui Gelzer, Byz. Zeitsch., 2 (1893), mai ales p. 153.

Iorga N., Istoria bisericii româneşti I (Vălenii-de-munte 1908), p. 116—119, 127—128. A folosit izvoarele româneşti şi pe Ghedeon, Πατρ. Πίν.

Komninos Ipsilantes At. (trăià în 1789), Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν (1453—1789) editată de arhimandritul Ghermanos Aftonidu Sinaitu, Constantinopol 1870, pp. 30, 33, 36. Anii subt cari e pus Nifon sunt foarte greşiţi: 1494; 1505; 1511.

Lebedev A. P., Istorija greko-vostočnoj cerkvi pod vlastiju Turok (Istoria bisericii greco-orientale subt stăpânirea Turcilor), Sergiev-Posad 1896, pp. 221, 249 nota 1, 253—4. A folosit hist. patr., pe Cigala, Ghedeon, Sathas.

Mathas Zaharia, Κατάλογος τῶν πατριάρχων τῆς Κω/πλεως, Nauplion 1837, pp. 171, 172, 173. In introducere spune că a folosit cataloage patriarhale şi mai ales pe Meletie al Atenei.

Meletios, mitropolitul Atenei († 1714), Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, III, Viena 1784, p. 340. Meletie aduce ştirea nouă dar neverosimilă că Nifon a păstorit mai mult de doi ani. Cf. Traducerea românească a acestei lucrări de Veniamin Costachi, Bisericească istorie a lui Meletie, mitropolitul Athenei, Iaşi 1842, III, 2, pp. 74, 75.

Le Quien, Oriens christianus, I, Paris 1740, col. 317, 318, 319. Pe lângă ştirile din Malaxos citează scrisoarea lui Nifon către Iosif al Kievului după Raynaldus şi locurile unde se găsesc moaştele patriarhului, sigur după Montfaucon, Palaeografia greaca, Paris 1708, p. 478, care a reprodus Proschinitarul Atosului al lui Ioan Comninos tipărit întâiu în Snagov, 1701.

Sathas Const., Νεοελληνικὴ Φιλολογία, pp. 97—100. Un rezumat după redacţiunea grecească tipărită a Vieţii sf. Nifon.

D. Un document falş.

Dela Patriarhul Nifon II se cunosc până acum numai două documente, despre a căror datare va fi vorba mai departe. Un al treilea document,

care este o scrisoare a patriarhului Nifon adresată mitropolitului de Kiew Iosif, este o plăsmuire mai târzie. Această scrisoare a fost publicată în limba polonă de Leon Krewza în lucrarea *Obrona Unii*, 1617, cu data dela zidirea lumii 7000, luna Aprilie 5, Indicţiunea XI (1). Scrisoarea a fost tradusă şi în limba latina. Cuperus, *Acta SS. Augusti*, I (1867), p. 220—221, o reproduce după Bzovius, *Annales ecclesiastici* şi după Raynaldus subt data de mai sus. Ediţia nouă a Analelor eclesiastice conţine această scrisoare în vol. XXX (1481—1512), Paris 1877, p. 131 cu data «anno septies millesimo (nempe a creatione orbis), die V. Aprilis, indictione VI (sic)» (2).

Din cuprinsul scrisorii rezultă că patriarhul Nifon a răspuns la o scrisoare adresată lui de către mitropolitul Iosif al Kiewului. In răspunsul său Nifon asigură pe Iosif că sinodul din Florenţa a fost cu adevărat un sfânt sinod ecumenic, la care biserica orientală s'a unit cu cea catolică ; numai câţivà Greci au respins această unire şi patriarhul nu poate să se impotrivească încăpăţânării lor. Mai departe patriarhul sfătueşte pe Iosif să se unească cu catolicii, dar să păstreze vechiul rit al bisericii sale.

Următoarele obiecţiuni se pot aduce contra autenticităţii acestei scrisori. Data scrisorii nu corespunde cu vremea păstoriei patriarhului Nifon. La 5 Aprilie 1492, erà patriarh de Constantinopol Maximos IV şi nu Nifon II-ea, care păstoreşte pentru întâia oară dela 1486 până la 1488, iar a doua oară dela 1496 până la 1498. Afară de aceasta între anii 1492 şi 1494 erà mitropolit de Kiev Iona Glezna şi nu Iosif Bolgarinovič, care păstoreşte abià între anii 1497—1501 (3).

In cele două documente rămase dela Nifon cum şi în celelalte din această vreme găsim la începutul lor un proimion cu cuprins mai mult sau mai puţin filozofic sau moral, lucru care lipseşte cu totul în această scrisoare.

Mai departe este imposibil de admis că patriarhul Nifon a aprobat unirea dela Florenţa, întrucât avem dovada sigură că el ca mitropolit de Salonic a luat parte la sinodul dela Constantinopol adunat contra unirii dela Florenţa şi a iscălit tomosul din anul 1484 al acestui sinod, care a înlăturat cu totul şi umbra de unire ce mai rămăsese din sinodul florentin dela 1439 (4).

(1) Intreaga lucrare retipărită în Russkaja istoričeskaja bibliotheca IV, Petersburg 1878, p. 156—311. Scrisoarea p. 267—269.

(2) Hruševskij, *Istoria Ucrainei*, V. p. 536 citează pe aceia cari s'au ocupat cu această scrisoare.

(3) E. E Golubinskij, *Ist. russ. cerkvi*, II, p. 896 sqq. Un mitropolit de Kiev, Iosif Soltan între anii 1507—1521.

(4) Tomosul sinodului constantinopolitan din 1484 s'a publicat de Andr. K. Demetracopulos, Ναθαναὴλ Χύχα, Lipsca 1869, p. 9—13. A cincea iscălitură este: «ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Νήφων, καὶ τὸν τόπον ἐπέχων τοῦ Ἀγκύρας τὰ ἄνωθεν βεβαίων ὁρίσας ὑπέγραψα». Ep. Stamatiades, Ἐκκλησιαστικὰ Σύλλεκτα, Samos, 1891, p. 29, mitropolitul Tesalonicului este trecut fără nume.

Un patriarh care ar fi aprobat unirea dela Florenţa n'ar fi trecut neamintit în Cronica patriarhilor. Afară de acestea din toate celelalte izvoare rezultă că învăţătura lui Nifon s'a mărginit mai cu seamă la mănţinerea vechii credinţe.

Mitropolitul Iosif nu aveà nevoie de ajutorul patriarhului Nifon pentru a fi bine văzut de marele duce Alexandru, cum stă scris în această scrisoare, căci Iosif fusese numit mitropolit chiar de marele duce fără alegere (1).

Acest falş a fost mereu folosit ca un document autentic. Chiar noua ediţie a lui Hergenröther l-a utilizat fără cea mai mică urmă de îndoeală (2).

II. VIEAŢA SF. NIFON, PATRIARHUL CONSTANTINOPOLULUI.

Nifon II, patriarhul Constantinopolului († 11 August, 1508), este cinstit ca sfânt în Ţara-Românească şi în Muntele Atos. Vieaţa sa, scrisă după 15 August 1517 şi înainte de 1521, se cunoaşte până acum în două redacţiuni: greceşte, româneşte şi într'o traducere rusească. Redacţiunea grecească folosită în această lucrare datează dela începutul veacului al XIX-lea şi pare a se depărtà mai mult de originalul primitiv decât redacţiunea românească, care este o traducere făcută după slavoneşte în prima jumătate a veacului al XVII-lea. Traducerea rusească este făcută cu mici modificări din greceşte pe la mijlocul veacului al XIX-lea.

A. Ediţiile redacţiunii greceşti.

Vieaţa sf. Nifon se găseşte în greceşte şi în manuscrise şi în tipărituri. Lambros, *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos,* nu citează nici un manuscris al acestei vieţi. D. Russo însă, cercetând biblioteca mânăstirii Dionisiat, a aflat două redacţiuni ale ei numerotate azi cu No. 591 şi No. 647. v. D. Russo, *Studii şi Critice,* Bucureşti 1910, pp. 2—3.

Tipărită se găseşte Vieaţa sf. Nifon în Νέον Ἐκλόγιον περιέχον βίους ἀξιολόγους διαφόρων ἁγίων, Ἐνετίησιν (Veneţia) ‚αωγ' 1803, pp. 373—388; după această ediţie a fost folosită în lucrarea de faţă. M. I. Ghedeon, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, p. 488, foloseşte pentru istoria

---

(1) *Supraslјskaja Rukopiš* (Moscva 1836), p. 146.

(2) Hergenröther, *Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte,* IV editie, II-lea vol. (1904), p. 960. N'am putut vedeà şi ediţia mai nouă franţuzească.

patriarhului Nifon a doua ediţie a lui Νέον Ἐκλόγιον şi în lucrarea sa ὁ Ἄθως, p. 209 nota 51, dă ca an al acestei ediţii 1863 şi pp. 333—347. P. Syrku, *Očerki iz istorii literaturnyh snošenij Bolgar i Serbo v XIV—XVII věkak* (Schiţe din istoria raporturilor literare dintre Bulgari şi Sârbi în veacurile XIV—XVII-lea), Petersburg 1901, p. CCLII, nota 1 citează «Νέον Ἐκλόγιον περιέχον βίους ἀξιολόγους διαφόρων ἁγίων. Ἐν Κωνσταντινουπόλει. 1865», care este probabil tot a doua ediţie. Stojan Romansky, *Mahnreden des walachischen Woyowden Něgoe*, Lipsca 1908, p. 135—6, notă, a luat citaţia cu greşeli după Syrku.

Nicodim Aghioritul (†1809), Συναξαριστὴς τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ. to. III., Veneţia 1819, p. 251, (11 August), trece printre sfinţii pomeniţi în această zi şi pe Sf. Nifon fără să-i tipărească şi vieaţa, pentru care trimite la Νέον Ἐκλόγιον, şi probabil că Millet, Pargoire et Petit, *Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos* (1904), p. 162, au avut în vedere această însemnare, când pentru Sf. Nifon trimet la «Συναξαριστὴς de Nikodème, au 11 Août.»

Dionisie Fotino, Ἱστορία τῆς Δακίας, II. Viena, p. 61, citează pentru istoria patriarhului Nifon Νέον Μαρτυρολόγιον < Veneţia 1799? >, dar negăsind această tipăritură, nu putem spune dacă cuprinde vieaţa sfântului sau numai îl trece prin sfinţi. Din felul cum Fotino descrie istoria acestui patriarh se vede că pe lângă Cronica Ţerii (τοπικὴ ἱστορία) el a folosit şi vieaţa sf. Nifon după o redacţie care se apropie de cea din Νέον Ἐκλόγιον. Dar dece Nicodim, un bun cunoscător al vieţilor de sfinţi, în sus amintita lucrare nu citează şi Νέον Μαρτυρολόγιον ca cuprinzând vieaţa Sf. Nifon, mai ales că Sathas, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, p. 626, trece această lucrare subt numele lui Nicodim? Vieaţa Sf. Nifon se mai găseşte după Syrku, *l. c.* p. CCLII, nota 1, şi la Dukakes, Μέγας Συναξαριστὴς πάντων τῶν ἁγίων τοῦ μηνὸς Αὐγούστου, Atena 1894. Toate aceste tipărituri greceşti se găsesc foarte greu. Νέον Ἐκλόγιον din 1803 nu l-am putut aveà, decât prin bunătatea d-lui D. Russo, care mi l-a împrumutat din bogata sa bibliotecă. Cartea cuprinde o culegere din vieţile sfinţilor traduse εἰς τὸ ἁπλοῦν—în vulgară. Vieaţa Sf. Nifon se găseşte pp. 373—388 subt titlul Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν· Νήφωνος, ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ἀσκήσαντος ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ τοῦ Διονυσίου, τῇ κατὰ τὸ ἅγιον ὄρος τοῦ Ἄθῳ κειμένῃ, κατὰ τὸ ,αυξ. 1460. ἔτος ἀπὸ Χριστοῦ (Vieaţa şi traiul cuviosului şi purtătorului de Dumnezeu, părintelui nostru Nifon, arhiepiscopul Constantinopolului, care a sihăstrit în sfânta

mânăstire Dionisiat, care este în Sfântul Munte al Atosului, la anul dela Hristos 1460). Este de notat că pe când aproape după titlul fiecărei vieți se spune μεταφρασθεὶς sau μεταγλωττισθεὶς εἰς τὸ ἁπλοῦν — tradusă în limba vulgară, — la vieața Sf. Nifon și la cele cari mai urmează nu se mai adaoge această lămurire, ceeace ar însemnà că editorul le-a găsit gata scrise în limba vulgară. Sathas, Νεοελληνικὴ φιλολογία, p. 626, trece Νέον Ἐκλόγιον subt numele lui Νικόδημος Ἁγιορίτης, ceeace ar fi o dovadă că Nicodim este editorul vieții Sf. Nifon în grecește cum se cunoaște până acum. Din felul cum Ghedeon a utilizat vieața Sf. Nifon reiese că acelaș text a fost reprodus și în ediția II-a a N. Ἐκ. Sigur că și Dukakes a reprodus acelaș text.

B. Edițiile redacțiunii românești.

In românește vieața Sf. Nifon s'a publicat, în afară de slujba Sfântului, de două ori până acum. Intâia oară a publicat-o B. P. Hasdeu, *Archiva istorică a României*, I, 2, București 1865, pp. 133—150, subt titlul «Biografia Patriarhuluĭ Nifonŭ in Turcia și in Țeara Românească scrisă de Gabrielŭ, superiorulŭ munteluĭ Atosŭ» după un ms. din anul 7162 (1654), care fusese proprietatea lui Ștefan Cantacuzino (1714—1716) și care cuprindeà și Invățăturile lui Neagoe (*l. c.*, 111—112). Hasdeu scrie în mica sa introducere (p. 132) că în acest manuscris lipsiau câtevà pagine dela sfârșit, pe cari le-a reprodus după o copie din anul 1816. Deoarece copia din 1816 este astăzi manuscrisul No. 2714 al Academiei Române, această afirmare a lui Hasdeu se poate controlà. După control însă, lucru surprinzător, reiese că Hasdeu și-a completat lipsa manuscrisului său nu cu copia din 1816 ci cu vieața lui Nifon așà cum este reprodusă în Cronica Țerii-Românești din *Magazinul istoric*, IV. Mai întâiu Hasdeu, *l. c.*, p. 150, termină întocmai ca în *Mag. ist.* IV, p. 267, pe când ms. 2714 fol. 101^v (copia din 1816) sfârșește ca ediția Naniescu-Erbiceanu, p. 127. Pasagii întregi arată iarăș că Hasdeu nici n'a avut înainte ms. din 1816, ci a reprodus cu mici schimbări ortografice partea respectivă din Cronica Țerii.

Un exemplu:

Hasdeu, *Archiva ist.* I, 2, p. 149: «Iar Mitropolia de acollea s'a mutatŭ in Tergovisce, cum ḑisese d-ḑeesculŭ Nifonŭ incă in ḑilellele Raduluĭ-Vodă, care acum s'a implutŭ

Cronica Țerii, *Mag. ist.* IV, p. 265 «Ear' Mitropolia de acolea s'aŭ mutatŭ în Tîrgoviste, cum zisése dumneziesculŭ Nifon, încă în zilele Radului Vodă, care acumŭ s'aŭ um-

ḑisa luĭ cea maĭ de'nainte de Teoliptŭ Patriarchulŭ şi de kyr Macarie pré-sfinţitulŭ Mitropolitŭ allŭ Ungrovlahieĭ, şi de cei-l'alţi Mitropoliţĭ, şi de Gavriilŭ Protulŭ sfântuluĭ Munte, şi de alţĭ Egumenĭ aĭ acelluĭ sfântŭ munte şi de toţĭ Egumeniĭ ţerreĭ, şi de domnulŭ şi de toţĭ boĭeriĭ marĭ şi micĭ, şi de totŭ sfântulŭ soborŭ.»

plutŭ zisa lui cea mai de nainte de Teoliptŭ Patriarchulŭ, si de Kyrŭ Macarie pré-svinţitulŭ Mitropolitŭ alŭ Ugrovlachiei si de ceialalţĭ Mitropoliţĭ, si de Gavriil Protulŭ svântului Munte, si de alţĭ Egumenĭ ai acelui svântŭ munte, si de toţĭ Egumeniĭ ţerii, si de Domnulŭ, si de toţĭ boiariĭ marĭ si micĭ, si de totŭ svântulŭ soborŭ.»

Ms. A. R. 2714 din anul 1816, fol. 100ᵛ. «Iar mitropoliia s'au mutat dela Argeşu în Tărgovişte, şi cum zisease maĭ nainte sfântul Nifon, acum să umplu de Theolipt, patriarhul Ţarigradului şi de Macarie mitropolitul şi de Neagoe Vodă, domnul Ugrovlahieĭ, şi de toţĭ boeriĭ ceĭ marĭ şi ceĭ micĭ, şi de tot sfântul sobor şi aşa să tocmi». Mai compară *Arch. ist.* I, 2. 149ᵃ, Cronica Ţerii, *Mag. ist.* IV, p. 263, Ms. Ac. R. 2714 fol. 99ᵛ—100ʳ. Hasdeu nu indică ce pagine reproduce din copia din 1816 recte din Cronica Ţerii, dar se pare că lipsa manuscrisului începeà cu descrierea sfinţirii bisericii dela Curtea de Argeş (cf. *Arch. ist.* I, 2, 149ᵃ cu *Mag. ist.* 263). Ediţia lui Hasdeu mai păcătueşte şi în privinţa ortografiei, care, în cea mai mare parte, este cea latinizantă a vremii ediţiunii sale. Peste tot el a transcris: ţerreĭ, acellŭ, acollo, ellŭ, sum, pon', ferrŭ, Eudoxia, Eurosta, Achilla, Tracia, etc. O controlare a ediţiei lui Hasdeu cu originalul nu se mai poate face, căci manuscrisul din 1654 a pierit din biblioteca centrală (v. Hasdeu, *Cuvente den Bătrâni* II, 440; cf. *An. Acad. Rom.* seria II, tom. II, secţ. 1, p. 48).

Pentru a doua oară *Vieaţa părintelui nostru Nifon, patriarhul Ţarigradului*, s'a publicat în Bucureşti, 1888, de Mitropolitul Moldoviei Iosif Naniescu, sub îngrijirea profesorului Constantin Erbiceanu, după un ms. scris în schitul Trivale, lângă Piteşti, în anul 7191 (=1682), Noemvrie 4, de Ioan Eromonah dela Bistriţa (l. c., 172, 173). Pe lângă Vieaţă, ediţia aceasta mai cuprinde: *a*) Pisania mânăstirii Argeşului (cf. D. Russo, *Studii bizantino-române*, 1907, 41 nota 1), *b*) Cuvânt de învăţătură al lui Neagoe Vodă, *c*) Insemnarea copistului însoţită de sfaturi morale. Ediţia n'are nici un studiu introductiv, nici o notiţă explicativă, este însă o ediţie dublă având pe stânga textul în alfabetul chirilic al manuscriptului, iar pe dreapta

transcrierea în alfabetul latin. Ea cuprinde şi sfârşitul vieţii, care la Hasdeu lipseşte, cf. NiH 150^{b} şi NiNE 124.

Manuscrisul acestei ediţii din urmă se află astăzi în Biblioteca Academiei Române, secţia manuscriptelor, No. 464. Nici NiNE nu-i fără greşeli. NiNE transcrie, p. 16, «Alcudonului... Alculunului... Albaniei...» pe când ms. 464 fol. 7^{r} are «Ascudonului... Asculunului... Alvaniei...», tot aşà NiNE p. 30 «Sozopul(ui)», pe când ms. fol. 11^{v} «Sozopului» în loc de Sozopolul, NiNE p. 31 «cu(m)pără» în loc de «cu pâră» cum este la pag. 30 şi ms. fol. 11^{v}; NiNE p. 87 «şi aci îş arătă» în loc de p. 86 «şi aciiş arătă»; NiNE p. 124 «rugăciunile îl», pe când ms. fol. 38^{v} «rugăciunile lui îl...».

Din comparaţia acestor două ediţii NiH şi NiNE rezultă că ms. din anul 1654, editat de Hasdeu erà o copie a unui original mai vechiu, căci lipsesc din el cuvinte şi rânduri întregi, cari strică contextul; aceste lipsuri însă nu există în ms. din anul 1682. Chiar pasagiul unde se lămureşte destinaţia lucrării lipseşte în NiH: «Direptu aceia iată şi Sfinţiia sa s'au pus astăz înaintea noastră şi ne chiamă spre prăznuire» după NiNE, p. 8, cf. NiH, p. 133 b. Insemnăm acì rândurile şi cuvintele mai de seamă, cari lipsesc, luându-le după NiNE. NiNE p. 8 «sfinţiĭ părinţĭ... s'au arătat» cf. NiH, p. 133^{b}; p. 12 «cât în puţină... învăţătură» cf. 134^{a}; p. 40 «şi le veţi fi... voştri» cf. 137^{b}; p. 42, 44 «ce fără de... tuturor» cf. 138^{a}; p. 58 «adăns iaş» cf. 140^{b}; p. 66 «şi ziseră toţi amin» cf. 141^{b}; p. 68 «desculţi... sus» cf. 142^{a}; p. 86 «unde iaste... Niculae» cf. 145^{a}; p. 88 «aiave» cf. 145^{a}. In Cronica Ţerii-Româneşti (*Magazinul istoric* IV, 234—267), care cuprinde cea mai mare parte din Vieaţa Sf. Nifon, aceste lipsuri nu există. Este deci clar că ms. din 1682 a fost scris după o altă serie de còpii decât seria de còpii ce a ieşit din ms. din 1654, iar acesta din urmă nu poate fi decât copia unui original mai vechiu.

In manuscrisul din anul 1682, se găsesc evidente greşeli de transcriere, pe cari nu ştim dacă trebue să le punem pe seama copistului sau a originalului său. Exemple: NiNE, p. 48 «Thutelia» în loc de Tetulia; p. 54 «a o lumina» î.l.d. luo lumină; p. 112 «acea mânăstire avea lor fără gâlceavă» î. l. d. — are locu —; p. 114 «Silonpetra» î.l.d. Simonpetra, «Melichin» î.l.d. Milinicŭ, Mel-; are şi un rând sărit p. 16, cf. NiH p. 134^{b}: De vieaţa lor «cea înaltă şi de ajunsŭ şi luă pe Zaharia» să-i fie duhovnic. Având în vedere acestea, vom luà de bază pentru studiul nostru textul ediţiei

Naniescu-Erbiceanu (=NiNE), ținând seamă de greșelile de cetire, cari se îndreptează după ediția Hasdeu (=NiH) și după manuscriptele existente la Academia Română.

Academia Română posedă, afară de ms. 464, editat de Naniescu-Erbiceanu, încă două mss. românești cu vieața Sf. Nifon. Intâiul este ms. No. 3488, sec. XVIII (1720—1730), care pe lângă Invățăturile lui Neagoe, cuprinde și Vieața Sf. Nifon, fol. 207r—226v al cărei sfârșit lipsește și se termină «chiemă pre numele sfântului Nifon, și...» cf. NiNE p. 92; iar al doilea este ms. No. 2714 scris în anul 1816, Decemvrie 9,—Vieața Sf. Nifon fol. 87r—101v—, care după D. Russo, Critica textelor și tehnica edițiilor, 1912, p. 49, nu este decât o copie a ms. No. 3488. După St. Romansky l. c. 145, Vieața Sf. Nifon se mai găsește și în două mss. românești din biblioteca privată a d-lui Dr. Gaster din Londra, unul (No. 1) din anul1727 și altul (No. 8) din anul 1817. Lucru demn de însemnat este că Vieața Sf. Nifon în msse românești nu se găsește niciodată singură, ci întotdeauna împreună cu Invățăturile lui Neagoe, în total sau în parte.

C. Vieața Sf. Nifon în Cronica Țerii-Românești.

Vieața Sf. Nifon a fost introdusă mai toată în cea mai veche alcătuire de cronică a Țerii-Românești, care este Cronica Cantacuzinească alcătuită din însărcinarea lui Șerban Cantacuzino (1678—1688) și atribuită de d-l N. Iorga lui Stoica Ludescu, secretarul familiei Cantacuzino. Pentru compunerea acestei Cronici, cronicarul a folosit până la Radu IV cel Mare (1496—1508) niște scurte anale, cari dau șirul Domnilor și puține lucruri săvârșite de ei (1). Dela Radu și până la sfârșitul domniei lui Neagoe Basarab, cronistul lasă la o parte vechile anale și intercalează vieața Sf. Nifon, în care se cuprindeau mai pe larg scrise decât în vechile anale următoarele patru domnii: Radu IV cel Mare (1496—1508), Mihnea I cel Rău (1508—1510), Vlăduț (1510—1512) și Neagoe Basarab (1512—1521) (1). Pentru a face legătura între anale și Vieață, cronicarul transcrie întâiu știrea scurtă sigur luată din anale, că Radu

(1 Cronica intitulată *Istoria Țerii Românești de când au descălicat Românii...* în *Magazinul istoric* de Laurian și Bălcescu, to. IV (București 1847 pp. 231 sqq. *Vieața Sf. Nifon*, p. 234—267. Cronica de opoziție scrisă de Constantin Căpitanul, *Istoriile Domnilor Țerii Românești, Magaz. ist.* I (1845), *Nifon*, p. 110, 153—4, nou editată de Iorga, 1902, București, p. 28—9, cuprinde mai mult un rezumat din Vieața Sf. Nifon.

a zidit mânăstirea Dealului și a domnit 15 ani și apoi introduce Vieața Sf. Nifon prin fraza: «In zilele acestuia se întâmplase de scosese din scaun Amira Impăratul pre sf. Nifon, Patriarhul Țarigradului, și-l trimisese la închisoare la Odriiu» (v. *Mag. ist.* IV, p. 234). După cum se vede, toată vieața lui Nifon până la a doua detronare a fost lăsată la o parte. In Vieață urmează pasagiul, din care cu o emendare, pe care o vom discută mai departe, rezultă că Radu IV cel Mare a vorbit cu fostul patriarh în Adrianopol, l-a cerut dela Sultan și apoi l-a adus în Țara-Românească (v. NiNE, p. 34). Cronicarul însă, fie că n'a înțeles textul, fie că a vrut să dea mai multă importanță momentului, schimbă faptele și face pe Radu din Țara-Românească să vorbească prin delegație cu Nifon din Adrianopol, și cum lucrul nu s'a isprăvit dintr'o singură convorbire, cronicarul face delegația lui Radu să meargă de două ori la Adrianopol și să se întoarcă de două ori în țară la Radu. Aceasta reiese cel puțin din acest pasagiu (v. *Mag. ist.* IV, p. 234—5). Apoi cronicarul intercalează restul Vieții Sf. Nifon fără nici cea mai mică schimbare, lăsând afară numai încheierea Vieții, care nu aveà nici o legătură cu domnia lui Neagoe. Cf. NiNE, p. 124 cu *Magaz. ist.* IV. p. 267.

D. Vieața Sf. Nifon în Slujba Sf. Nifon.

In slujba fiecărui sfânt după a șasea cântare dela Canoanele Utreniei se cetește Sinaxarul, adică prescurtare din vieața sfântului prăznuit. In Slujba Sf. Nifon tipărită românește la Sibiiu 1806 de episcopul Argeșului Iosif (1793—1820) se găsește de asemenea sinaxar din vieața Sfântului Nifon. Această prescurtare a fost făcută nu după redacțiunea românească a Vieții, ci după o redacțiune grecească tradusă atunci în românește. Episcopul Iosif scrie în prefața acestei slujbe că arhimandritul Partenie, egumenul Curții de Argeș (2) a scris la mânăstirea Dionisiat din Atos, de unde i s'a trimis pe lângă slujba Sf. Nifon în elinește și vieața «pe limba cea proastă grecească», dar această vieață fiind foarte lungă s'a făcut din ea «sinaxar și așà s'a tipărit».

(1) N. Iorga, ***Cronicile muntene*** în ***An. Acad. Rom.*** Seria II, tom. XXI (1890, p. 305; despre Stoica Ludescu, p. 325—6. D. Onciul, ***Din istoria României*** (1909, p. 84—5, admite această atribuire.

(2) Arhimandritul Partenie a fost egumen la Argeș 14 ani până în 1793 și a murit la 20 Septemvrie 1797 după inscripția de pe mormântul său tipărită de Ioan Panțurescu, ***Biserica Episcopiei de Argeș***, București 1905, p. 51.

In 1841, ierodiaconul Dionisie «profesor național» — viitorul episcop de Buzău Dionisie Romanò † 1873 — retipărește la Buzău Slujba Sf. Nifon la care adaoge și Vieața Sf. Nifon (pp. 51—83) «după vieața manuscrisă» dată de episcopul de Argeș Ilarion (1820—1823; 1828—† 1845). Ca înrudire între sinaxarul din 1806 și Vieața din 1841, notăm că mersul ideilor în amândouă e acelaș și că se găsesc chiar fraze și expresii aproape identice. Sinaxarul are o singură știre mai mult, care nu se găsește în nici o redacție a Vieții, anume că pe patriarhul predecesor lui Nifon îl chemà Maxim (ed. 1806, p. 40). In Mineiul pe August, ediția episcopului Calinic de Râmnic, 1862, Râmnicu-Vâlcii, pp. 95—98, se tipărește o prescurtare din Vieața Sf. Nifon. Prescurtarea este făcută după Vieața tipărită în slujba din 1841, din care s'a înlăturat partea întâia din introducere. In acest sinaxar găsim supărătoare greșeli de tipar și chiar fraze cărora li se dă cu totul alt înțeles. Așà tatăl lui Nifon este numit și Daniil pe lângă Emanuil. Toma «care aveà stăpânia Peloponisului» (ed. 1841, p. 54), a devenit «Tame, Domnul Tesalonicului», p. 95; din ducerea lui Nifon cu Zaharia la Croia și înaintarea lui Zaharia în demnitatea de arhiereu «în politiia Ahridonului» după moartea arhiereului de acì Nicolae (ed. 1841, p. 58) iese fraza care spune cu totul altcevà: «După luarea Țarigradului însă (la 1453), Zaharia, numindu-se Arhiereu în orașul Gruiei în locul lui Arhidon, ce încetase din vieață, fericitul Nifon cerù....) p. 96; în ed. 1841, p. 59—60 se spune că Nifon a întâlnit în Carea Sf. Munte pe protul Daniil și apoi s'a dus și în peșteră la Criti, în această prescurtare însă cetim p. 96: «El plecând, fu însoțit de Daniil, un om foarte învățat și care îl întâlnise la Chesariea... merse și la peștera numită Crughi.....»; în loc de «Petóliia» (ed. 1841, p. 72) găsim «Petolónia», p. 98.

Vieața Sf. Nifon se mai găsește tipărită și în «Slujba Sânților, ale căror moaște se află la Argeșu», Ploești 1873, pp. 101—153. Editorul Vieții din această Slujbă a avut dinainte redacțiunea grecească a Vieții așà cum este tipărită în Νέον Ἐκλόγιον, Veneția 1803. El însă nu traduce, ci numai compară traducerea din 1841 cu textul grecesc, lăsând la o parte ce erà mai mult în textul românesc s'au traducând ceeace nu erà în traducerea românească. Este și un slab cunoscător de grecește, căci acolo unde este silit să traducă singur face greșeli sau nu îndrepteaze greșelile ed. din 1841. Ex. ed. din 1873, p. 101: «Iar a doua oară născut fiind s'a numit Nicolae» cfr. N.'Ex. p. 373 «ἀναγεννηθεὶς δὲ ὠνομάσθη Νι-

κόλαος»; ed. 1841, p. 70, «și pentru soțiea moldoveanului», cf. ed. 1873, p. 132, cu N 'Εκ. 381—382 «καὶ διὰ τὸ συνοικέσιον τοῦ Μπογδάνου». NiNE, p. 46 are «și pentru însurarea lui Bogdan».

Dacă cumvà Vieții tipărite în Slujba din 1841 îi va sta la bază textul grecesc trimis dela Dionisiat la Argeș sub egumenul Partenie (†1797), atunci înseamnă că Vieața din 1841 reprezentă traducerea unei redacții grecești mai vechi decât cea cunoscută prin Νέον Ἐκλόγιον din 1803. De fapt traducerea din 1841 a fost făcută după un text grecesc, care a avut capitolele dela început mai desvoltate decât cum se găsesc în textul din N. 'Εκ. Așà avem o introducere (pp. 51—53) cu idea că darul lui D-zeu nu-l primesc decât sfinții, care introducere lipsește în N. 'Εκ. Ni se transmit numele fraților lui Nifon — Dumitru și Maria —, cunoaștem numele primului său dascăl Eftimie, p. 55, și se relatează mai pe larg povestea tatălui său Manuil, pp. 53—55, cum și scena cu schimnicul Antonie, p. 56.

Rezumatul vieții Sf. Nifon din Nicodim Aghioritul, Ἀκολουθία ἀσματική, Hermupolis 1847, p. 95, este făcut după Νέον Ἐκλόγιον, 1803, fără să se citeze izvorul, cum s'a procedat la cei mai mulți sfinți.

E. Traducerea rusească.

Vieața Sf. Nifon în rusește nu este altcevà decât o traducere cu mici modificări a redacțiunii grecești tipărite. Mânăstirea rusească Sf. Panteleimon din Sf. Munte a adunat într'o publicație făcută în rusește viețile tuturor sfinților, cari au strălucit în Sf. Munte (1), având ca izvoare publicațiile grecești ca Νέος Παράδεισος, Νέον Μαρτυρολόγιον, Νέον Ἐκλόγιον cum și mss. din diferite mânăstiri. La fiecare vieață stă scris izvorul folosit pentru traducere. La vieața Sf. Nifon stă scris «iz Νέον Ἐκλόγιον.» Fiindcă Athonskij Paterik din 1860 cuprinde și Vieața Sf. Nifon, rezultă că traducătorul s'a folosit de Νέον Ἐκλόγιον, Veneția 1803, și nu de ediția din Constantinopol, 1863.

Traducerea nu este peste tot literală. Lipsesc sau sunt rezumate cuvântările cari foesc în redacția grecească. Următoarele mici pa-

(1) Titlul sună, *Athonskij Paterik* ili žizneopisanie svjatyh, na svjatoj athonskoj gorě prosijavših. (=*Patericul Atonului sau descrierea vieții Sfinților, cari au strălucit în Sf. Munte Atos*). 2 vol. ed. a VII-a, Moscva 1897. *Vieața Sf. Nifon* în vol. al II-lea, p. 125—151. Nu cunosc anul primei ediții. E. Golubinskij, *Kratkij očerk* istorii... cerkvej (=*Scurtă privire a istoriei.... bisericilor*) Moscva 1871, citează p. 134 «Athonskij Paterik, Petersburg 1860» în care se află și Vieața Sf. Nifon.

sagii lipsesc: ducerea lui Nifon cu Zaharia în Croia și cinstirea lor de către Skanderbeg (N'Ex. 374 b, cf. AP. 128), vizitarea peșterii Crit (375 b., cf. 130), descrierea mânăstirii Dionisiat (376 a., cf. 130), îmmormântarea lui Zaharia în C-pol (378 b., cf. 134), reținerea călugărilor și preoților din Țara-Românească pentru îndreptare (380 a., cf. 138), ducerea în «Πετόλια» (382 a., cf. 141), neprețuirea fostei sale demnități de Patriarh (384 a., cf. 145), însemnarea zilei de îmmormântare «τὸ πρωΐ» (385 a., cf. 147), convertirea a o mulțime de necredincioși (385 b., cf. 147), cuvântările călugărului și ale boierilor lui Neagoe la desgroparea osemintelor (386 a. b., cf. 148). — Minunile sunt toate relatate ca și în grecește. Lipsește numai intrarea sfântului în raclă după ce se arată lui Neagoe (387 b., cfr. 150) și înșirarea felului de boale vindecate în Țara-Românească (387 b., cf. 150).

Traducerea are și mici adaose. Morea este explicată «sau Grecia de acum», p. 125, citează din noul Testament, p. 135, 144, citează în note anii de păstorie ai lui Simeon și Nifon după M. I. Ghedeon, Πατρ. Πίνακες și încearcă chiar să-i stabilească anul morții, punându-l între 1530—1535, ceeace este cu totul greșit, p. 147. In locul unde Nifon roagă pe Neagoe să-i trimită «Τὸ λείψανόν μου» în mânăstirea Dionisiat, traducătorul adaoge «častь moščej moih» — o parte din moaștele mele — ca să conglăsuească cu adevărata stare de lucruri (387 b., cf. 150). La sfârșit, p. 151 traducerea se încheie cu însemnarea că această vieață a fost scrisă de «ieromonahul Gavriil, ucenic al fericitului patriarh, ajuns în urmă protos la Sf. Munte» și că slujba sfântului a fost alcătuită de Ioan Comninos, viitorul mitropolit. de Silistra, sub numele de Ieroteiu. Știrea despre Gavriil o iea din N. 'Ex. p. 384, nota 1, iar cea cu Slujba probabil din Ghedeon, Πατρ. Πίν. p. 496. Deci traducerea rusească nu aduce nimic nou la istoria patriarhului Nifon.

F. Gavriil Protul, autorul Vieții, timpul, motivul și limba lucrării.

In toate redacțiunile Vieții Sf. Nifon, atât manuscrise cât și tipărituri, este dat ca autor ieromonahul Gavriil, Protul Sf. Munte. Despre el ni s'au păstrat mai multe date. Ghedeon, ὁ Ἄθως, 1885, p. 209, îl numără chiar printre cărturarii Sf. Munte din ultimele patru veacuri. Cu oarecare aproximație putem stabilì și vremea alegerii lui ca Protos. La 15 Martie 1515, avem atestat ca Protos în Atos pe Simeon, către care se adresează marele cneaz al Mos-

covei Vasile Ivanovici ca să-i trimită un călugăr cunoscător de grecește(1). Simeon îi trimite pe Maxim Grecul, care la 4 Martie 1518 sosì în Moscva (2). La 15 August 1517, «Gavriil Protul» asistă cu toți egumenii dela mânăstirile mari ale Atosului la sfințirea bisericii Curtea de Argeș(3). Deci după 15 Martie 1515 și înainte de 15 August 1517, Gavriil ajunge Protos în Sf. Munte. In paraclisul Prodromului din Protaton se păstrează și azi pictura făcută în vremea lui Gavriil Protul, datată din anul lumii 7034 (=1 Sept. 1525—31 Aug. 1526) (4) și poate tot el este Protul Gavriil, care închinà bisericii din Protaton icoana fără dată a sfinților Dimitrie, Gheorghe și Teodor (5). La 10 Iunie 1527, ieromonahul Gavriil Protul, în fruntea consiliului din Atos, recunoaște bunul drept al călugărilor din Esfigmenu asupra metohului Τορώνη, care le erà contestat de călugării din Zografu(6). Asupra lui Gavriil Protul s'a emis părerea că ar fi Slav de origine. P. Syrku citează notița finală a unui codex liturghiar slav, scris în 1567, pentru un preot din Sofia, în care se spune că acest codex e o traducere a fostului Protos din Sf. Munte Gavriil, făcută din limba grecească în cea sârbească(7). De aci Syrku trage concluzia că acest fost Protos Gavriil este aceeaș persoană cu Gavriil Protul din 1517, că este Slav de origine și că producerile sale și le-a scris în slavonește (8). Această părere a lui Syrku s'ar

(1) Scrisoarea marelui cneaz Vasile Ivanovici din 7023, Martie 15 «1515 Mart. 15» și răspunsul mânăstirii Vatopedion, fără sfârșit și dată, publicate de Obolenskij în Vrem. Obšč. Ist. i Drevnostej, Moscva 1850. Kn. 5, p. 31—32.

(2) E. E. Golubinskij, Ist. rus. cerkvi, II, partea I, p. 677.

(3) NiNE, p. 115.

(4) Millet, Pargoire et Petit, Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos, Paris 1904, p. 3. «'Ανηστορίσθη ἐπεὶ Γαβριὴλ τοῦ πρώτου καὶ Γερασίμου καὶ Μερκουρίου τῶν μοναχῶν τοῦ ζλδ ἔτους, 'ινδικτιῶνος ἰδ (1526)».

(5) Millet *l.c.* p. 11 «Δέησις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ Γαβριὴλ ἱερομονάχου καὶ πρώτου τοῦ ἁγίου ὄρους».

(6) Actes d'Esphigmènou, suplement la Vizantijskij Vremennik, XII (1906), p. 47. Actul a fost văzut și de M. I. Ghedeon, ὁ Ἄθως, p. 209. Ghedeon, *l. c.*. p. 61, nota 60, citează din Slujba Sf. Dionisie din Olimp, tipărită în 1816 în Cons-pol, că în vremea acestuia erà Protos în Atos Gavriil, duhovnicul de până atunci în Çarea. In Vieața Sf. Dionisie din Olimp în Athonskij Paterik, I, p. 204—205, după Νέος Παράδεισος, însă se spune că atunci erà Protos Serafim, carc vine și în Țara-Românească.

(7) P. Syrku, Očerki iz istorii literaturnyh snošenij Bolgar i Serbov v XIV—XV věkah, Petersburg, 1901, p. CCLI—LII «Сії прѣвед. прон прωин стїє горы Гаврїиль от грьч'скые кнїгы на срь'б'ско».

(8) In Iulie 1562, însă se află ca Protos un Gavriil, care nu pare a fi cel din 1517, căci în cazul acesta ar fi păstorit mai mult de 45 ani, ceeace este neobișnuit (Actes d'Esphigmènou, Suplement la Viz. Vrem. XII (1906), p. 49.

mai puteà sprijinì și cu alte date. Pe o liturghie tipărită se găsește următoarea însemnare slavonească de mână din anul 1535: «Aceasta s'a tradus de Gavriil ieromonahul și fostul Protos al Sf. Munte din carte grecească în sârbească și s'a dat în împărăteasca și sfânta mânăstire a marei lavre sârbești numită Hilandar, în anul 7043», deci o traducere din grecește în sârbește în anul 1535, când acest Gavriil erà numai fost Protos (1).

Dar părerea cum că Gavriil ar fi fost Slav de origine nu se poate susțineà cu temeiu. Mai întâiu, cum se va vedeà, Gavriil a scris Vieața Sf. Nifon în grecește și al doilea atât inscripțiile icoanelor din vremea păstoriei sale cum și iscălitura sa ca Protos în actul dela 10 Iunie 1527 este grecească — «† ὁ πρῶτος τοῦ ἁγίου ὄρους Γαβριὴλ ἱερομόναχος», — ceeace nu s'ar fi întâmplat dacă Gavriil ar fi fost Slav, căci protoșii slavi se iscăliau în slavonește. Dovada o avem la Protul Sava, ale cărui două iscălituri pe acte oficiale din 1513 sunt slavonești (2).

In August 1517, Gavriil Protul erà în Țara-Românească. Neagoe Basarab aproape isprăvise biserica dela Curtea de Argeș. Din sfințirea ei Voivodul vru să facă o serbare impunătoare și de aceea invită nu numai clerul său și «toată această țară a noastră», ci și clericii din afară, unde erà foarte cunoscut prin daniile sale. Patriarhul Țarigradului Teolipt împreună cu patru Mitropoliți fură de față. Scrisoare cu iscălitura Domnului invită pe toți arhimandriții și egumenii din Muntele Atos. «Gavriil Protul dacă văzù cartea și scrisoarea Domnului» (3), venì în Țara-Românească cu 20 de egumeni dela mânăstirile cele mari. Sfințirea bisericii se începù la 14 August și se termină a doua zi, 15 August, când se prăznuià sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului, cu ospăț mare, cu veselie și cu împărțire de daruri. Două zile mai târziu, la 17 August, se iscălià documentul, prin care se mutà scaunul Mitropoliei dela Argeș la Târgoviște. Cu acest prilej nu fu uitat nici patriarhul Nifon, fostul părinte sufletesc al lui Neagoe, care îi păstrà o parte din

(1) Ljub. Stojanović, Stari srpski zapisi i natpisi III (Belgrad 1905), p. 52, No. 4962: «Сїа прѣведоше се Гаврїилом свѧщеномонахом и прьпротом светїе гори ѡт грьскїе книги в србскѫю и да въ царскїе и свѧщенїе обытелы великїе лавры србскїе глаголеми хїландар, въ лѣ[то],з.м.г.» прьпротом redă grecescul πρώην πρῶτος și deci nedumerirea lui Stojanović în Indice, p. 310, n'are loc.

(2) Actes de Zographou, suplement la Viz. Vremenik, XIII (1907), pp. 127, 129 «прьвть сты гори сава іеромонах.» Dacă cumvà traducerile amintite ar fi de Gavriil al nostru, s'ar puteà emite ipoteza că știà și slavonește pe lângă limba sa maternă cea grecească.

(3) NiNE, 114.

moaște. Printre icoanele puse în tinda bisericii din Argeș se află «și chipul Sfântului Nifon Patriarhul, ferecat tot cu aur și cu pietri scumpe înfrămsețat» (1). Pentru Sf. Nifon se făcuse și slujbă aparte «cu vecernie, utrenie și liturghie», care se binecuvântă de Theolipt Patriarhul și se hotărî să se facă pretutindenea (2). In biserica ortodoxă însă o slujbă de sfânt fără συναξάριον, adică fără cetire din vieața Sfântului care se prăznuește (3), nu se poate și sigur că cei din Țara-Românească nu aveau atâtea date pentru a scrie vieața patriarhului Nifon, care numai puțină vreme petrecuse aici la ei. Gavriil Protul își luă această însărcinare de a scrie vieața lui Nifon. Nu se spune, dar poate că Gavriil a fost îndemnat la aceasta și de Neagoe, care va fi dorit să cunoască mai exact vieața părintelui său sufletesc, dela care Țara-Românească aveà noua organizație bisericească.

Lucrarea, pe care o scrise Gavriil Protul, conține în redacția românească pe lângă vieața Sf. Nifon și domniile a 4 voivozi muntenești. Domnia lui Radu IV cel Mare (1496—1508) intră în planul compoziției, ca domnia voivodului care chemase și gonise pe patriarh. Domniile urmașilor săi — Mihnea I cel Rău 1508—1510 și Vlăduț 1510—1512 — n'au legătură directă cu planul lucrării și sunt descrise numai pentru a înălță pe Craiovești, cari sunt urmăriți de acești Domni, pe cari însă Craioveștii reușesc a-i exterminà și a pune în scaun pe ruda lor Neagoe. Domnia acestuia din urmă e descrisă pe larg. Sunt indicate toate mânăstirile din țară și din afară, reparate și zidite de el. Epitete retorice nu lipsesc: Neagoe e comparat cu David, care ridică chivotul legii Domnului, cum Neagoe ridică biserica Țerii-Românești, NiNE 78. Cum Teodosie cel Mic pentru iertarea mamei sale aduce moaștele Sf. Ioan Hrisostom la Constantinopol, tot așà și Neagoe aduse moaștele lui Nifon în Țara-Românească pentru iertarea Radului Vodă, NiNE, 82. Biserica Curtea de Ageș i se pare mai frumoasă decât Sionul lui David și Sf. Sofia lui Iustinian, NiNE, 110. Atâta atenție se dă în lăudarea zelului lui Neagoe pentru biserica ortodoxă, încât scopul lucrării în multe părți se pierde și apare că vieața a fost scrisă nu pentru a lăudà pe Nifon, ci pentru a slăvì pe Neagoe. Această descriere amănunțită intercalată în vieața Sf. Nifon a faptelor lui

(1) NiNE, 116.

(2) *L. c.*, 118.

(3) In vieața Sf. Nifon se găsește un pasaj, care arată clar că această vieață s'a scris ca să se cetească în ziua prăznuirii sale, NiNE, p. 8.

Neagoe a făcut pe vechiul analist să vorbească de o biografie anumită a lui Neagoe, care s'a dat să fie stătătoare la Mitropolia din Târgoviște (1).

Ca izvoare Gaviil s'a servit de relatările altora și mai ales de impresiile sale personale. Spune singur în încheierea lucrării sale că a auzit cu urechile lui pe Nifon (NiNE, 126), l-a văzut cu ochii săi în mânăstirea Dionisiat și i-au mărturisit toți frații din acea mânăstire și din alte mânăstiri despre virtuțile eroului său (NiNE, 52). Aceste cunoștințe personale ale lui Gavriil despre Nifon nu credem să se ridice mai sus de întoarcerea acestuia din urmă în Atos. Se va vedeà că informațiile culese «dela alți oameni credincioși» (NiNE, 126) nu corespund în totul adevărului, mai ales știrile despre tinerețea lui Nifon. Pentru petrecerea lui Nifon în Țara-Românească i se vor fi dat informații chiar de Neagoe, școlarul lui Nifon.

Gavriil a rămas în Țara-Românească mai multă vreme și a vizitat unele mânăstiri. Spune singur că a văzut Cozia și îi descrie încântat situația și împrejurimile, numind-o pământul cel făgăduit; el face cea dintâi amintire despre izvoarele de pucioasă din jurul Coziei—azi băile Govora-Călimănești, NiNE, 112. Descrie ca un martor ocular mânăstirea Dealului, Mitropolia și biserica Sf. Gheorghe din Târgoviște, NiNE, 110—112. Se mai vede că i-a trecut prin mână documentul de mutare a Mitropoliei dela Argeș la Târgoviște, căci îi citează sfârșitul și titulatura Domnului, ca și cum l-ar copià (2).

Gavriil își începe lucrarea după 15 August 1517 și pare a fi fost gata în anul 1519, în orice caz înainte de 1521 (3). El face amintire de lucrările continuate la Argeș după sfințire și se știe că acì s'a lucrat și după 1517 (4). Apoi Gavriil, care înșiră toate bisericile refăcute și zidite de Neagoe în țară și în afară, nu face nici o amintire despre zidirea Bistriței oltene, a cărei inscripție slavă

(1) Partea din vechile anale înlocuită cu Vieața Sf. Nifon s'a publicat de N. Iorga, *Cronicile muntene, An. Acad. Rom.* Ser. II. Vol. *XXI* (Mem. Secț. ist.) 1900, p. 310. Notez că cuvântul neclar «hitii» nu poate fi decât slavonescul «житиѥ» — vieață, biografie. Expresia «Jitia sfântului» se aude și azi prin mânăstiri. Cunosc și expresia țărănească «n'are nici o jitie pă el», în înțelesul, n'are nici o boală, defect.

(2) «Bunul credincios Domn Io Neagoe Vodă» NiH 150 a, NiNE, 120, ar corespunde obișnuitei expresii documentare: благовѣрнии господинь Іѡ Нѣгоѥ воєвода. Cu oarecare deosebire cam așà începe doc. CLIII din I 2, Bogdan, *Relațiile cu Brașovul* (1902), p. 151.

(3) Hasdeu, *Arch. ist.* I, p. 122 pune data «după 1525», ceeace în nici un caz nu poate fi anul compunerii lui Gavriil. In *Magnum Etimologicum*, col. 2465 însă scrie «scrisă dintâiu pe la 1517».

(4) N. Iorga, *Istoria bisericii române*, I, 130 și 132.

spune, că în zilele lui Neagoe Vodă [s'a început şi] s'a isprăvit la 1519, Octomvrie 1 (1). Gavriil nu face nici o aluzie la moartea copiilor lui Neagoe, iar Petru, pe care Neagoe îl plânge mai ales, trăià la 9 şi 15 Iunie şi la 1 Decemvrie 1519 (2).

In privinţa limbii în care a fost scrisă Vieaţa Sf. Nifon, d-l N. Iorga crede că Gavril şi-a scris opera în greceşte — el fiind Grec — şi a trimis-o în primul rând lui Neagoe; dar în Ţara-Românească limba greacă nefiind cunoscută la începutul secolului al XVI-lea lucrarea fu tradusă în slavoneşte şi unită cu tractatele scrise de Neagoe însuş începù să circule mult apreciată, pe la cărturarii timpului (3). D-l Russo sprijinit pe servilismul traducătorilor susţine că grecismele cuprinse în traducerea românească (ochianul, Alvania, ţara Panoniei, eghemonul, ighimonul, p. 19, 43, 57, 115, 117, ed. Naniescu) au trecut din limba greacă, în care Gavriil şi-a scris lucrarea, în traducerea slavonească servil făcută după originalul grecesc, iar în româneşte au trecut din textul slav, după care s'a făcut traducerea românească (4).

Cu privire la originalul după care s'a făcut traducerea românească şi la timpul în care s'a făcut, d-l Iorga afirmă că în veacul al XVII-lea, când slavona pierdù teren şi epoca traducerilor începù, această Vieaţă a Sf. Nifon fu tradusă din slavoneşte în româneşte. Cuvintele slavone (Pelopov, provideţ, Dracea, Preditici, podvig, etc.) curentul cultural, vârsta manuscriselor şi limba asigură că traducerea e din veacul al XVII-lea (5). După d-l D. Onciul această vieaţă s'a tradus

(1) N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, II, p. 81.

(2) Ljub. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, I, p. 133, no. 437 şi p. 135, No. 440.— Theiner, *Vetera monumenta slav. merid.*, I, p. 571. Deoarece în Vieaţă NiNE, p. 114, cetim: «Deci chiemă Domnul şi pre Theoliptŭ Ţarigrădeanul, *care iaste patriarhu* a toată lumea», se vede clar că lucrarea s'a făcut în vremea păstoriei lui Theolipt, deci înainte de 31 Decemvrie 1522, când în locul răposatului Theolipt este ales ca patriarh ecumenic Ieremia, Mitropolitul Sofiei (A. Pap.-Keramevs, Ἱεροσ. βιβλ. I, (1891) p. 346).

(3) N. Iorga, *Cronicile muntene* în *l. c.*, p. 305—306; cf. acelaş, *Istoria literaturii române sec. XVIII*, II, p. 605, *Geschichte des rumän. Volkes*, I, 400.

(4) D. Russo, *Critica textelor şi tehnica ediţiilor*, 1912, p. 54—55. P. Syrku, Očerki iz istorii . . . . . p. CCLII bazându-se pe scrierea slavonească amintită mai sus a lui Gavriil crede că «după toată probabilitatea şi Vieaţa lui Nifon a fost scrisă la început în limba slavă.» S. Romansky, *l. c.*, 147 admite această ideea lui Syrku. D-l Russo, *Studii şi Critice*, 1910, p. 5, nota 1, socoteşte ideile cum că Gavriil a fost Sârb şi că Vieaţa Sf. Nifon a fost scrisă la început în slavoneşte ca «curate erezii».

(5) N. Iorga, *Cronicile muntene* în *An. Acad. Rom. XXI*, p. 306—307; acelaş, *Istoria literaturii religioase* în *Studii şi documente*, *VII*, p. CXXXI, pune traducerea în vremea lui Mateiu Basarab (1632—1654) «poate ca să slujească domnului însuş.»

sub domnia lui Mateiu Basarab (1632—1654) pentrucă Țara-Românească este numită adeseori Țara Muntenească, nume întrebuințat în țara sub Mateiu Basarab (în Îndreptarea Legii) și introdus atunci din Moldova (1).

G. Comparație între redacțiunea românească și cea grecească.

Din comparația redacțiunii românești cu cea grecească, tipărită în Νέον Ἐκλόγιον din 1803, rezultă că cea din urmă, deși pleacă din aceeaș compunere a lui Gavriil ca și cea românească, cu vremea s'a schimbat mult, pe când redacțiunea românească a rămas, afară de mici modificări, cum a ieșit din pana traducătorului român. Dialogurile și discursurile — o caracteristică a vieților de sfinți — sunt foarte numeroase în redacția grecească. Redacția românească conține puține minuni neînsemnate, cea grecească însă este plină de minuni; mai departe redacția grecească a înlăturat mai târziu capitolele, cari nu privesc direct Vieața Sfântului, a desvoltat unele pasaje și a schimbat pe altele în vederea unor anumite scopuri urmărite. Cu toate aceste schimbări planul primitiv al lucrării se poate recunoaște în amândouă redacțiile, mersul ideilor e acelaș și chiar se mai păstrează pasaje, unde expunerea este aproape literală.

In redacția românească ca în fiecare Vieață de Sfânt se găsesc dialoguri și discursuri, dar multe dintre ele sunt foarte scurte. In redacția grecească numărul dialogurilor și discursurilor este foarte mare. Fiecare persoană, care intră în acțiune, ține un discurs sau vorbește în dialog. Un indice al acestora mi s'a părut de prisos, dar trebue notat că acolo unde în redacția românească sunt cuvântări, acestea s'au mănținut cu oarecare amplificare și în cea grecească.

Redacția românească nu ne relatează minuni multe și mari, ci numai câtevà și acestea foarte modeste. In Atos, Nifon vindecă pe un călugăr de mutenie, pe altul de durere de cap și pe altul de friguri (NiNE, 86), iar în Țara-Românească la mânstirea Dealului Neagoe a povestit că în ațipeală a văzut cum un izvor de apă ieșit din racla lui Nifon a spălat oasele lui Radu (NiNE, 88) și cum Nifon i s'a arătat și i-a atras atenția că numai un boier nu crede în sfințenia lui (NiNE, 90, 92). Mai este relatarea vagă că «și alte minuni multe și arătări făceà» (NiNE, 92.) Să se mai aibă în vedere că și

(1) D. Onciul, *Din Istoria României*, 1909, p. 81 și 82 notă. Exemple: NiH, 133 a cf. NiNE, 4, «țara muntenească»; NiH, 137 a cf. NiNE, 34, 36. «Ungrovlahii», dar Cronica Țerii, *Mag. ist.* IV, p. 235 . . . «țării muntenești.»

aceste minuni sunt săvârşite numai după moarte. Redacţia grecească abundă în minuni. 1. Petronius, un călugăr, vede într'o noapte o lumină care încunjură pe Nifon în rugăciune şi se înălţă până la cer, luminând totul (N. 'Ex. 376 a.). 2. Igumenul din Dionisiat îndeamnă pe Nifon să primească episcopia prin poruncă primită dela D-zeu (377 b.). 3. Nifon profeţeşte viitoarele mari pericole ce au să-l ajungă (377 b.), cum şi domnia lui Neagoe Basarab (382 a.). 4. O flacără încunjoară pe Nifon, când erà de strajă la mare de frica piraţilor (383 a.). 5. Sf. Ioan Botezătorul se arată igumenului şi îi porunceşte să nu mai lase pe Nifon ca păzitor de catâri — βορδονάρης(1) (383 a.). 6. Nifon potoleşte o furtună pe mare prin rugăciune şi binecuvintează ancora corăbiei, care apoi liniştià furtunile, când erà lăsată în apă (384 a. b.). 7. Din moaştele Sfântului Nifon la desgropare iese miros bun, care umple locul şi biserica (2) (386 b.). 8. Un mut, un surd şi un orb se vindecă sărutând moaştele Sfântului (386 b. 387 a.); aci să se noteze că aceste minuni sunt mai mari decât cele povestite de redacţia românească, durere de cap şi friguri (NiNE, 87.). 9. In Ţara-Românească sunt vindecaţi o mulţime de bolnavi, schiopi, orbi, demonizaţi pe lângă minunile povestite de Neagoe (N. 'Ex. 387 a. b.).

In redacţiunea grecească nu găsim capitole întregi cari se află în redacţiunea românească. Intreaga domnie a lui Mihnea cel Rău (1508—1510), cu omorîrea boierilor şi urmărirea familiei Craioveştilor, luptele contra lui Mihnea şi omorîrea lui în Sibiiu de către Dimitrie Iacşici nu este povestită (cf. NiNE, 58—72.) Tot aşà nu se află domnia fratelui lui Radu IV cel Mare, Vlăduţ (1510—1512), care aţâţat de Bogdan, soţul surorii lui Radu, urmăreşte pe Neagoe şi pe Craioveşti, prin care apoi îşi găseşte moartea în Bucureşti (cf. NiNE 72—76). Aceste două capitole, cari nu stau în legătură directă cu Vieaţa Sf. Nifon sunt rezumate în următoarea frază N.' Ex. 386 a: «Νεάγκος ἐκινδύνευσε δὲ τὰ ἔσχατα ἀπὸ δύω τυράννους αὐθέντας, ὁποῦ ἔγιναν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ῥαδούλου: ἀπὸ τὸν Μίχναν πρῶτον, καὶ ὕστερον ἀπὸ τὸν Βλάδουλον.» Nimic însă nu găsim în redacţia grecească despre punerea lui Macarie ca mitropolit al Ungrovlahiei,

(1) «Βορδονάρης, cel care îngrijeşte de βορδώνια sau μουλάρια, catâri» după Ph. Meyer, *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, XI (1890), 573. Slujba Sf. Nifon din 1860, p. 42 are «la slujba vordunariei după.....», iar ediţia din 1841, p. 73 a tradus «slujia catârilor la argăţie».

(2) Minunea aceastá este cerută pentru ca cinevà să fie socotit ca sfânt (v. Ph. Meyer, *l. c.*, 542). In redacţia rom. (NiNE, 84) «secriul erà de lemnŭ cu mirosală bună».

despre omorîrea lui Bogdan și supunerea tuturor vrăjmașilor lui Neagoe (cf. NiNE, 78—82), despre petrecere lui Manuil la curtea lui Gheorghe Brancovici și fuga sa în Pelopones la Toma, fratele Irinei Brancovici (cf. NiNE, 4—10). Redacțiunea grecească lasă și introducerea la o parte și începe cu indicarea țerii de naștere a lui Nifon și cu numele părinților săi (N. 'Ex. 373 a.) (1). Redacțiunea grecească merge până la trimiterea moaștelor lui Nifon înapoi în Dionisiat și se încheie cu știrea că Neagoe a ridicat multe clădiri în această mânăstire și că a depus mâna și capul sfântului în mânăstirea dela Argeș (388 b.) In redacția românească după acest capitol urmează înșirarea bisericilor reparate, înpodobite și zidite de Neagoe în țară și aiurea, apoi descrierea sființirii bisericii Curtea de Argeș și se încheie la sfârșit cu o laudă către Sf. Nifon (NiNE, 94—126). Aceste capitole au fost iarăș înlăturate, căci nu priviau direct Vieața Sfântului.

Multe capitole în redacția grecească sunt mai pe larg desvoltate decât în redacția românească. De pildă: Redacția românească povestește pe scurt, că cetățenii Salonicului împreună cu clerul lor căutau un om potrivit pentru biserica lor văduvită de mitropolit. Nifon primì această demnitate și, măcar că la început se îndoià, fu apoi păstor bun (NiNE, 24, 26.) In red. gr. acest eveniment este amestecat cu minuni, discursuri și delegații. Doi boieri din Salonic fac cunoștința lui Nifon în Atos, îi admiră învățătura și răspândesc vestea despre vrednicia sa în orașul lor. După moartea mitropolitului din Salonic — îi dă chiar și numele — în adunare este ales Nifon ca succesor. O delegație — 2 episcopi și clerici — este trimisă la Dionisiat în Atos ca să-l aducă. Călugării de acì țin un discurs că nu se pot lipsì de un așà mare învățător trimis lor de D-zeu. Nifon luminat de Duhul sfânt află rostul delegației și asigură pe egumenul mânăstirii că nu va primì, iar egumenul profețește că nu-l va mai vedeà în vieață. La plânsul răsunător al lui Nifon în biserică se adună călugării și delegația, care îi immânează actul de alegere. Nifon într'un discurs insistă asupra nedestoiniciei sale; la care delegații obiectează că nu se cade să respingă votul poporului.

(1) Vieața din Slujba din 1841 are introducere, — însă cu alt cuprins — cum și capitolul despre petrecerea lui Manuil la curtea lui Brancovici și fuga lui la Toma în Pelopones. Fiindcă vieața din această slujbă reprezentă o redacție nouă grecească—poate chiar cea trimisă din Dionisiat la Argeș la sfârșitul veacului al 18-lea—ar rezultà că în redactarea din N. 'Ex. (1803) aceste părți au fost înlăturate. De altfel toate viețile din N. 'Ex. (1803) încep la fel cu indicarea patriei sfântului și cu numele părinților săi.

Egumenul luminat de Duhul sfânt îndeamnă pe Nifon să primească arhieria, dar să-şi aducă aminte de mànăstire şi s'o ajute. Se povesteşte mai departe despărţirea duioasă a lui Nifon din mânăstire, primirea şi sfinţirea sa solemnă în Salonic. Ca mitropolit Nifon învaţă contra sinodului din Florenţa şi a Latinilor, mângâe pe cei asupriţi de jugul turcesc şi ajută pe cei nevoiaşi. Vestea despre el se duce departe, mulţi vin să-l vază şi să-l asculte (N. 'Ex. 376 b—378 a).

După red. rom. Radu Vodă se supără pe Nifon, pentrucă acesta nu admite căsătoria între sora domnului şi boierul Bogdan, care aveà o soţie legiuită (NiNE, 44). In red. gr. acest eveniment este mult mai desvoltat. Bogdan este un om rău din Moldova, de unde a fugit de frica morţii la care erà pedepsit. In Ţara-Românească intră pe subt pielea lui Radu, care îi dă chiar pe soru-sa de soţie, deşi ştià că Bogdan are în Moldova femeia sa. Aceasta scrie lui Nifon că are copii şi nu vrea să-şi lase bărbatul. Nifon chiamă pe Bogdan şi-l sfătueşte să se întoarcă la soţia sa dintâi. In loc să asculte aceste sfaturi, Bogdan pârăşte pe Nifon la Radu sfătuindu-l să-l gonească. După ce Nifon ceteşte Domnului scrisoarea femeii dintâi a lui Bogdan şi învederează cu legea în mână că noua căsătorie este nelegiuită, Radu răspunde aspru fostului patriarh, care apoi se duce în biserică şi afuriseşte pe Bogdan şi pe cei ce-l ajută la fărădelegile sale (N. 'Ex. 380 b—381 b).

Foarte pe larg este desvoltat în red. gr. capitolul în care se povesteşte Vieaţa lui Nifon după întoarcerea sa în Atos. Pe când red. rom. ştie numai de trecerea sa dela Vatoped la Dionisiat, unde slujeşte ca pildă de vieaţa călugărească până la moarte sfătuind pre toţi prin învăţăturile sale şi dând el întâiu exemplu de supunere (NiNE 48—54), red. gr. îl face să vie ca un necunoscut în Dionisiat, unde este rânduit să păzească catârii mânăstirii. Din această situaţie iese la iveală printr'o minune urmată de altele şi este ţinut în mare cinste până la moarte (N. 'Ex. 382 a.—388).

Red. gr. schimbă unele fapte dându-le altă interpretare. Red. rom. spune că Nifon a luat începutul călugăriei dela monahul Ioasaf, în Arta fu făcut călugăr desăvârşit şi chiar sfinţit ca diacon, iar în Croia fu sfinţit ca preot (NiNE, 12, 14, 16). După red. gr. Nifon «îmbracă sfânta haină îngerească» în Dionisiat şi tot acolo fu sfinţit diacon şi preot, după ce el colindase prin Albania, Ohrid şi mai toate mânăstirile Atosului, unde chiar învăţase pe călugări (N. 'Ex. 376 a). Prin asta vrea să zică că până acì Nifon avusese numai μικρὸν σχῆμα, prima treaptă a călugărismului. Se vede clar că amâ-

narea sfinţirei lui Nifon este un adaos posterior al celor din Dionisiat, pentru a ridicà prin asta cinstea mânăstirii lor. Tot pentru a ridicà cinstea Atosului red. gr. face pe Nifon să vie la Atos direct dela Ohrid şi cam fără voia învăţătorului său Zaharia (375 a.) In red. rom. se scrie că atunci când Nifon erà în Arta, toate bisericile ortodoxe fugiseră dela biserica Ţarigradului şi stau în legătură cu biserica Ohridei din pricina unirii dela Florenţa (14, 16). Red. gr. aminteşte turburarea pricinuită de unirea dela Florenţa cum şi opunerea bisericilor orientale, dar nu face nici o amintire despre situaţia înaltă a bisericii din Ohrid; mai mult încă, ea pune în legătură cu unirea dela Florenţa faptele următoare. Nifon şi cu învăţătorul său Zaharia se duc în Ascalon (1) (N. 'Eχ. 374 b), ca să predice contra unirii şi pentru mănţinerea ortodoxiei, pe când în red. rom. ducerea la Ascalon şi Croia este mai mult o emigrare. In legătură cu această predicare contra unirii red. gr. pune apoi subt Constantin Paleologul adunarea unui sinod, care a declarat nulă unirea din 1439 dela Florenţa (2) (N. 'Eχ. 374 b) şi, tot în acest şir de idei stând, transformă pasajul, unde în red. rom. erà vorba de o expediţie a Turcilor spre Albania, în cucerirea Constantinopolului de Turci dând chiar anul exact al cuceririi (N. 'Eχ. 374 b), lucru puţin obişnuit în Vieţile de sfinţi, cari sunt foarte avare în înregistrarea datelor. Faptul că red. gr. nu aminteşte situaţia superioară a bisericii din Ohrid după unirea din Florenţa, cum face red. rom., ar fi o probă că schimbarea de text s'a făcut atunci când lupta pentru supunerea Ohridei subt Cons-pol erà vie, sau poate chiar după supunerea din 1767. Intr'adevăr în red. rom. biserica Ohridei este numită «patriarşie» (NiNE, 18), arhiepiscopul ei este numit patriarh (3), iar titlul lui întreg sună: «...Iustniĭanieĭ ceĭ dentăiu şi al tuturor Bulgarilor şi al Sărbilor şi al Arvanieĭ şi al altor laturĭ» (NiNE, 14 şi 20). Pentru red. gr. arhiepiscopul şi biserica din Ohrid este «ὁ ἀρχιερεὺς τῆς 'Αχριδῶν (N. 'Eχ. 375 a.), epitet care în nici un caz nu se puteà da Ohridei în veacul al XV-lea, sigur însă i se puteà zice aşà în veacul al XVIII-lea după supunere.

---

(1) «'Επῆγαν εἰς τὸν 'Ασκάλωνα», numire care se va explicà mai departe, şi care stă în legătură cu «cetatea Dracea, în ţara Asculunului» (NiNE, 16).

(2) In red. rom. nici o urmă despre acest sinod. Pe acest pasaj sigur interpolat se sprijineşte L. Petit, apărătorul sinodului Constantinopolitan din 1450. Părerea lui Petit o împărtăşeşte şi Ch. Auner, *La Moldavie au Concile de Florence*, p. 25.

(3) NiNE, 14, 16, 18, 20; H. Gelzer, *Patriarchat v. Ohrid*, p. 177 a arătat că titulatura πατριάρχης în loc de ἀρχιεπίσκοπος este chiar mai obişnuită, de pildă chiar în 1685 πατριάρχης 'Αχριδῶν Γρηγόριος.

In cele două redacţiuni sunt şi pasaje cari se aseamănă aproape cuvânt de cuvânt. In Sozopolis Nifon «petrecù înpreună cu călugării viiaţă maĭ predesupra fiereĭ omeneştĭ, pentru care fu vestit şi lăudat în toate laturile atăta căt veniià toţĭ de pretutindinea la sfinţia sa de luà învăţătură de folosul sufletelor sale» (NiNE, 30, 32) = «ἀπερνῶντας ζωὴν ὑπερθαύμαστον, τόσον ὁποῦ ἡ ἀκοὴ του διεδόθη εἰς ὅλα τὰ μέρη ἐκεῖνα, καὶ ἔτρεχον οἱ Χριστιανοί, διὰ νὰ βλέπουν τὸν Ἅγιον, καὶ νὰ ἀκούσουν τὴν ψυχωφελῆ διδασκαλίαν του». (N. 'Ex. 379 a). In a doua păstorie: «Deci iar străluci luminat soarele celŭ neapus şi încălziià pre toţĭ cu veselia învăţăturiĭ sfinţiĭ sale» (NiNE, 32)=«καὶ ἔλαμψε πάλιν τὸ φῶς ἐπὶ τὴν λυχνίαν, καὶ ἐφωτίσθη ὅλη ἡ οἰκουμένη μὲ τὰς συχνὰς διδαχάς του» (N. 'Ex. 379ᵃ). După întoarcerea în Atos: «cum şi eŭ l-am văzut făcându lucrurĭ ca acestea» (NiNE, 52)=«τὸν ἔβλεπα ὁποῦ ἔσκαπτεν εἰς τὸν κῆπον» (N. 'Ex. 384 a). Descrierea raclei făcute de Neagoe:

NiNE, 92:	N. 'Ex. 387 b:
«deade de făcù sicriiul tot de argint curat şi-l poleì cu aur, şi-l înfrumseţă cu mărgăritar frumos şi cu alte pietri scumpe şi cu jmalţŭ şi desupra pre plehupŭ scrise chipul sfântuluĭ întregŭ, iar jos la picioarele sfântuluĭ să scrise pre sine îngenuche, rugându-se sfinţiĭ sale»	«καὶ ἔκαμαν ἕνα χρυσὸν κουβούκλιον, πολυέξοδον, μὲ πέτρας πολυτίμους καὶ σμάλτον περικεκοσμημένον, ὡραιότατον, καὶ εἰς τὸ σκέπασμά του ἄνωθεν ἱστόρησε τὸν Ἅγιον, καὶ ἔμπροσθέν του ἱστόρησε τὸν ἑαυτόν του γονατιστόν».

Pasaje asemănătoare, dar unde red. gr. este mai desvoltată, mai sunt: N. 'Ex. 379 b, cf. NiNE, 35; 381 a, cf. 43; 381 b, cf. 45; 381 b, 382 a, cf. 47; 382 a, cf. 47, 49.

O caracteristică a red. rom., care a dispărut cu totul în red. gr., este antichizarea numelor de popoare şi localităţi, o modă în istoriografia bizantină începând cu veacul al XI-lea, pe care o urmară şi scribii slavi. Despotul Gheorghe Brancovici este «Domnul Dalmaţiĭ» şi soţia sa Irina este «doamna... den ţara Dalmaţiĭ» (NiNE, 8, 10). Ţara-Românească este de mai multe ori numită «ţara munteneascā», «ţara rumânească» dar de şase ori poartă şi numele de Panonia. «Fericitul Nifon den ţara Panonieĭ» (NiNE, 42); «Nifon eşì den ţara Panonieĭ» (NiNE, 56); «Mihnea Vodă den scaunul ţăreĭ Panonieĭ» (NiNE, 66); trimiseră moaştele «în ţara Panonieĭ la Domnul Neagoe Vodă» (NiNE, 86); «Neagoe Vodă, domnul (ighimonul)

Panonii» (NiNE, 114 și 124). Mânăstirea «Oreisculuĭ în măgura Misieĭ» (NiNE, 100) este mânăstirea Oreșcovița, o fundație a despotului Lazăr (+ 1389) sub muntele Kučajina (1), iar expresia «măgura Misieĭ» stă în legătură cu numele vechiŭ al provinciei Moesia superior—Ἄνω Μυσία—Мисїє горнєє (2). Mânăstirea Trescavița este așezată în Pethlagonia (NiNE, 100; NiH, 147, a: Peflagonia), ținutul din jurul orașului Monastir, al cărei Mitropolit și astăzi se intitulează ὁ Πελαγονίας. Poate sub localitatea «Lucdonie» (NiNE, 102; NiH, 147 a: Lugdunia) vrea autorul să înțeleagă pe vechiul Lychnidos, astăzi orașul Ochrid.

Din toate acestea se învederează că red. rom. a Vieții lui Nifon păstrează mai bine decât red. gr. tipărită caracterul redacției primitive, poartă mai puțin înfățișarea unei legende haghiografice și deci merită mai multă crezare decât cea grecească.

(1) I. Ruvarac în *Starinar*, VI (Belgrad 1889), 33—34.

(2) Expresia și la Ljub. Stojanović, Zapisi, No. 812 și 3.165.

PARTEA A DOUA.

BIOGRAFIA LUI NIFON AL II-LEA PATRIARHUL CONSTANTINOPOLULUI.

A. Părinții, călătoriile, stabilirea în Atos.

Nifon s'a născut în Pelopones. Asupra acestui punct toate izvoarele spun acelaş lucru (1). Red. rom. cât şi cea gr. a vieţii ne transmite numele părinţilor săi: tatăl se numià Manuil, iar muma Maria (2). Muma erà din Pelopones și dintr'o familie nobilă grecească (3). Asupra originii şi naţionalităţii tatălui există deosebiri de păreri. Ecthesis Chronica și toţi cari au folosit acest izvor, scriu că tatăl lui Nifon erà nobil albanez (4). După red. rom. a Vieţii însă tatăl lui Nifon, anume Manuil, erà vătaf de copii din casă la curtea lui Gheorghe Brancovici, despotul Serbiei (5) (1427—1456). In această demnitate fiind, el fu pârît de Manea Hlapen, băgat în

---

(1) N. 'Eκ. 373ª «Μορέαν»; Ecth. Chronica ed. Lambros, p. 45, «Ἦν γὰρ τῷ γένει ἐκ Πε-λοποννήσου»; Πατρ. ἱστ. p. 139, «Ἦτον δὲ ἡ πατριδα του ἀπὸ τὴν Πελοπόνησον, ἤγουν ἀπὸ τὸν Μορέαν.»; Πολ. ἱστ. p. 33, «Ἦν δὲ τὴν πατρίδα πελοποννήσηος»; NiH, 133 b «ostrovul Pelopov», Pelipov este greșeală de copist ca şi în NiNE, 8, 10 «Apelapov, Pelipovului»; Ms. A. R. 3488, fol. 207ᵛ, rând. 21 «Apelapov», la margine «Morea». Ms. A. R. 2714, fol. 87, rând. 1 «Apelapov», rândul 16 «ostrovul Pelopovului». Pentru expresia ostrovul Pelopov compară slavul островъ пелопонъ (=Peloponnesus, Miklosich, *Lexicon palaeoslovenicum*, 1862—5) şi grecescul ἡ νῆσος τοῦ Πέλοπος (=Peloponesul, v. Vieaţa lui Nicon Metanoite, Νέος Ἑλληνομνήμων, III, (1906), p. 163 şi 177).

(2) NiNE, 8, 10; N'Eκ. 373 a.

(3) Ecth. Chron., p. 45 «ἐκ μητρὸς Ῥωμαίας εὐγενοῦς» (ed. Sathas, p. 595, «—Ῥωμαῖος εὐγενής»); Πατρ. ἱστ. p. 139 «ἡ μητέρα του, ῥωμαία εὐγενεστάτη»; Πολ. ἱστ. p. 33 «μητέρα δὲ ῥωμαίαν ἐξ εὐγενῶν»; Slujba din 1841, p. 53, Maria «să trăgeà de neam din Peloponi».

(4) Ecth. Chron., p. 45, «ἐκ δὲ πατρὸς ἄρχοντος Ἀλβανίτου υἱὸς»; Πατρ. ἱστ., p. 139, «καὶ πατέρας του, ἄρχοντας Ἀλβανίτης;» Πολ. ἱστ., p. 33 «πατέρα μὲν κτησάμενος Ἄλβανον πλούσιον καὶ ἄνδρα πεπεδευμένον»;

(5) NiNE, p. 8: «In curtea lui Gheorghie, Domnul Dalmaţiĭ». Dalmaţia este arhaizarea numelui Serbia, amintind provincia romană Dalmatia.

închisoare și amenințat cu moartea (1). Pentru a-l scăpà, «doamna Irina deņ țara Dalmațiĭ»—deci Irina soția lui Gheorghe Brancovici —«îl trimise pe suptŭ cumpăt cu cărțĭ la un frate al eĭ, ce-l chemà Thoma, care erà voivod» în Pelopones (2). Acesta îl primì bine și acì Manuil se căsătorì cu Maria, cu care avù doi feciori și o fată (3). Nifon erà al-doilea copil. Manuil, tatăl, murì de timpuriu (4). Din faptul că Manuil este citat ca demnitar al despotului Gheorghe Brancovici, s'a tras fireasca concluzie că el ar fi Slav, resp. Sârb de neam. Idea aceasta este clar exprimată de sinaxarele românești ale slujbei Sfântului (5), dar ecth. chron. citată mai sus cum și porecla lui Manuil, de care se va vorbì, nu întăresc, ci din potrivă slăbesc idea că Manuil ar fi fost Sârb de neam.

După red. rom. lui Manuil «pre porecle îi ziceà Halep» (6). Dacă în această poreclă se va fi ascunzând cuvântul grecesc χαλεπὸς — supărător, dificil, răuvoitor — prin care se va fi caracterizat firea acestui personagiu, atunci s'ar puteà propune ipoteza că porecla s'a dat prin cuvântul grecesc avându-se în vedere naționalitatea grecească a lui Manuil (7). Faptul că Manuil fu protejat de Irina Can-

(1) Familia Hlapen este cunoscută în Serbia. Hlapen, un general al lui Ștefan Dușan (1331—1355), ajunge guvernator în Berrhöa și Voden, mai târziu chiar socrul lui Marco (Cralevici), fiul lui Vâlkașin (C. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 402, 415, 420, 434). Vezi și Hopf, *Chroniques gréco-romanes*, p. 530. Un Radoslav Hlapen într'un document din an. 1385 (*Miklosich-Müler, Slawische Bibliotek*, I, p. 167). Numele Hlap și derivatele sale apar des, cf., C. Jireček în *Wissenschaftliche Mitteilungen Bosniens*, III, p. 477; acelaș, *Romanen in Dalmatien*, II, p. 73; Daničić, *Rječnik;* T. Maretić in *Rad*, 14 (1886), p. 105, 111—112, 91—92. Tot un derivat din Hlap poate fi socotit și numele satului Hlăpeștii amintit în 1479 și 1483, azi cătun al com. Talpa, jud. Neamț (v. I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, pp. 228, 229, 275, 276).

(2) NiNE, p. 10.

(3) NiNE, p. 10; Slujba din 1841, p. 54, cunoaște numele câtor 3 copii: Dumitru, Nicolae, Maria.

(4) Slujba din 1841, p. 54, scrie că Manuil a murit «după șase ani».

(5) Slujba din 1806, p. 39, Manuil erà «de neam slavean»; ed. 1841, p. 53, Manuil erà «din Dalmația (care să numește Slavonia)»; N. Iorga, *Ist. bis. rom.*, I, p. 116, «Nifon, Sârb după tată».

(6) La T. Maretić, *Narodna imena i prezimena*, Rad 14 (1886, Agram), nu este trecut acest nume și nu mi-e cunoscut nici din alte izvoare sârbești.

(7) Numele propriu Χαλεπὸς citat de W. Pape, *Wörterbuch der griech. Eigennamen* (ed. III, 1875), din Polibius, 22, 8, este cetit Κάλλιππος de Frid. Hultsch, *Polibius*, vol. IV, liber 21,25 (22, 8) 11, p. 1061, iar Lud. Dindorfius are conjectura χάλησος, v. indicele, *l. c.*, p. 1041. Ar fi vreo legătură între χαλεπὸς și numirea Χαλέπα a localității de lângă Canea în Creta? Despre mânăstirile de acì v. Spyr. P. Lambros, Ἡ ἐν Χαλὲπᾳ μονὴ τῶν καλογραίων în Λόγοι καὶ Ἄρθρα, Atena 1902, p. 473—77. Ar fi iarăș vreo legătură între porecla Halep și numele de familie Halip (Halipa) cunoscut în Bucovina și Basarabia?

tacuzino și trimis la fratele ei Toma ar fi iar o probă despre naționalitatea sa grecească. Manuil acesta n'ar fi singurul Grec din Serbia în vremea lui Gheorghe Brancovici. Unul din acești Greci, anume Caloian Rusata este așà de însemnat, că letopisețele sârbești îi însemnează și anul morții, 16 Aprilie 1437 (1). «Manolus filius quondam Caloyani» pomenit de Raguzani la 4 Fevruarie 1444, pare a fi fiul celui de sus (2). Un alt Manoil Grecul e amintit în veacul al XV (3) și el pare a fi fiul lui Grigorie Grecul din Castoria amintit în 1468 (4).

Trimiterea lui Manuil Halep, tatăl lui Nifon, în Pelopones la fratele Irinei Brancovici, care este Toma Cantacuzino (5), n'a putut aveà loc decât înainte de 1433, căci dela această dată găsim continuu pe Toma în Serbia (6). Locul de refugiu al lui Manuil în Pelopones va fi fost Misitra, unde familia Cantacuzenos stăpânì până în anul 1384, sau Maina, unde Manuel Cantacuzenos, fiul lui Gheorghe

(1) Šafařik, *Památky*, p. 77.

(2) N. Iorga, *Actes et extraits*, II, pp. 401 și 316, nota 4.

(3) Ljub. Stojanović, *Zapisi*, II, p. 407, No. 4202.

(4) *Ibid.*, I, p. 102 No. 332.

(5) Dukas, ed. Migne, 157, col. 1001, «Ἦσαν δὲ ἐντὸς (Smederevo) ὁ πρῶτος υἱὸς τοῦ Δεσπότου, καὶ ὁ πρὸς μητρὸς θεῖος αὐτοῦ Θωμᾶς ὁ Καντακουζηνὸς» cf. Du Cange, *Illyricum vetus et novum*, Posonii 1746, p. 68; Giov. Musachi în Hopf, *Chroniques gréco-romanes*, p. 304, «la madre del detto despoto de Servia (Lazar Brancovici) fu sorella de Thoma Catacusino...». Nesigur însă ai cui fii erau. G. Musachi, *l, c.*, 304, îi face fiii lui «Giovanni Catacusino... Imperadore», ceeace este imposibil. Hopf, *l. c.*, p. 536, face pe «Thomas 1431—1438, Hélène (ép. David II. Comnène de Trébizonde)+1462 și Irène+2 Mai 1457», fiii lui «Manuel, protostrator de la Morée 1420—1429». Du Cange *l. c.*, p. 69, «cum Irene Cantacuzena, Mathaei Cantacuzeni filia». Spandugino în Sansovino, *Historia dei Turchi*, (1573, Veneția), p. 189 și 191v, pare a face pe un Giorgio Cantacusino frate cu Irina. Tirne la el este greșeală de tipar în loc de Irene, v. *l. c.*, p. 109 «Erina Cantacusina moglie...» lui Gh. Brancovici.

(6) Toma, fratele Irinei Brancovici, este cunoscut în Serbia și din arhivele Raguzei. La 25 August 1433, delegații Raguzei amintesc pe «Thoma, cognato del signor» Gheorghe Brancovici; v. N. Iorga, *Actes et extraits*, II, p. 316. La 21 Fevruarie 1435 delegații vor vizità pe soția lui Gh. Brancovici și «d'abord signor Toma, suo frar» *l. c.*, p. 325. La 8 Iulie și la 28 August 1435, iar este Toma amintit. La 4 Fevruarie 1444 se răspunde din Raguza lui «Cathacussinus de Servia et Manolus filius quondam Caloyani» *l. c.*, p. 401. La 5 Iunie 1445, Raguza se plânge pentru abuzurile comise de «Cathacussin gabelotto» *l. c.* p. 410. La 15 Octomvrie 1448 Raguza recomandă negustorilor din Srebernița să se plângă lui Toma că li s'au violat privilegiile *l. c.*, p. 430. Toma iea parte la asediul Smederovei din anul 1439 și la lupta dintre Bosniaci și Sârbi din anul 1448, v. Čed. Mijatović, *Despotul Gheorghe Brancovici* (sârbește) 1880. Belgrad, I, p. 256—7, 270; II, p. 85, 262. După moartea lui Gh. Brancovici, Toma împreună cu Grigorie și Mara fugiră la Sultan. Toma moare în anul 1464; v. Šafařik, *Památky*, p. 79 și 80.

Saketai, chiar în 1456 erà mare feudal având cea mai bună parte din Maina (1).

Anul naşterii lui Nifon nu se poate stabilì decât cu oarecare aproximaţie. După red. gr. (N. 'Εκ. 384 b) el a murit în vârstă de 90 de ani. Aceasta ar însemnà că Nifon s'a născut în anul 1418, a venit în Ţara-Româneàscă pentru organizarea bisericii, când erà trecut de 80 de ani, iar drumul din Târgovişte până la Atos l-ar fi făcut la vârsta de 87 de ani, toate lucruri foarte greu de admis. Admiţând însă că tatăl său a fugit în Pelopones înainte de 1433 şi având în vedere şi vârsta ce i se cereà lui Nifon pentru a puteà fi ales mitropolit la Salonic, s'ar păreà mai aproape de adevăr punându-i data naşterii în 1435—1440 (2).

Numele de botez al lui Nifon erà Nicolae (3). Amândouă redacţiile vieţii spun că Nifon a învăţat carte în şcoală, unde s'a distins prin inteligenţa sa, a stat apoi în tovărăşia unui alt dascăl călugăr Iosif şi a îmbrăcat de tânăr haine călugăreşti, schimbându-i-se numele din Nicolae în Nifon potrivit obiceiului (4). Mai pe urmă Nifon auzind că în Arta locuià un călugăr anume Zaharia «ştiind carte grecească şi slavonească», care venise dela Vatoped din Atos, venì şi el în Arta şi rămase în tovărăşia acestui Zaharia, care îl făcù şi «călugăr desăvârşit.» In curând mitropolitul cetăţii Arta îl sfinţì diacon (5). Red. rom. povesteşte mai departe cum Zaharia şi

(1) Hopf, *Griechische Geschichte* în *Ersch-Gruber Encyklop.* 86, p. 13 şi 118.

(2) După legile bisericeşti se cere vârsta de 40 de ani pentru a fi sfinţit arhiereu. Nifon a ajuns mitropolit la Salonic circa 1482, deci ar fi fost între 42—47 de ani.

(3) NiNE, p. 6. 10; N. 'Εκ. p. 373 a, b. 374 a.

(4) NiNE, p. 12 «Ioasaf» dela care Nifon «au îmbrăcat haine călugăreştĭ şi fu chiemat Nifonŭ» După N. 'Εκ. p. 373 a, b. Iosif erà ieromonah şi «διδάσκαλος ἄκρος» — dascăl distins —; cu acesta se duce Nifon în 'Επίδαυρον — poate Epidaur în golful Eghina — la un aschet Antonios, la care Nifon rămâne şi dela care îmbracă «τὸ μοναχικὸν φόρεμα» — haina călugărească —; Nifon rămase acì până la moartea lui Antonius. Că Nifon a mai fost şi «într'altă lature ca să vază şi traiul sfinţilor... părinţĭ» ştie şi red. rom. NiNE, 12. Slujba din 1841, p. 55 ştie şi numele lui Eftimie primul dascăl al lui Nifon. După Ecth. Chron. p. 45—46 Nifon şi-a părăsit de tânăr părinţii şi s'a dus în Sf. Munte. Acì a ajuns preot în Pantocrator şi de acì a fost ales mitropolit în Salonic, ceeace nu-i adevărat.

(5) NiNE p. 14 unde se spune că mitropolitul cetăţii Arta-Narda—a fost sfinţit de «patriarhul Justinianii prime» Nicolae. Arta nu a făcut niciodată parte din eparhia Ohridei, dar acum suntem în vremea când «toate cetăţile erau fugite dela biserica Ţarigradului» pentru unirea din Florenţa. Red. gr. N. 'Εκ. 374 a, b. aminteşte pe Zaharia, nu spune însă nimic de călugăria şi diaconia lui Nifon. Cum s'a notat mai sus, red. gr. lasă pe Nifon să fie călugărit în Atos pentru a ridicà prestigiul Sf. Munte.

Nifon împreună cu mulți alții plecară (1) «în țara Ascolonului», sosiră în Durazzo — «în cetatea Dracea, care iaste în țara Ascolonului», și de acì se suiră în cetatea Croia la Gheorghe Scanderbeg, «ispravnicul Albaniei», care îi primì cu bucurie (2). Această ducere a mai multora în Albania la Scanderbeg poate să fie una din multele emigrări spre Nord pricinuite în această vreme de Turci și poate n'ar fi prea departe de adevăr dacă această emigrare în Albania s'ar pune în jurul anului 1461. In acest an Scanderbeg încheie cu Turcii un armistițiu de zece ani, jafurile reciproce se opriră și pacea fu salutată cu bucurie (3).

Dacă se poate admite că Zaharia și cu Nifon au trăit ca fugari în Croia, în schimb nu se poate admite ceeace se povestește mai departe, că Scanderbeg a ales ca duhovnic al său și al oamenilor săi pe Zaharia și că Nifon a fost preoțit de arhiereul Croii, cari și acesta ar fi primit sfințirea dela patriarhul Nicolae al Ohridei (4). Gheorghe Scanderbeg pare a fi catolic după revenirea sa în Albania (5). Legăturile lui cu curia papală sunt amicale și dese. După cererea lui Scanderbeg, papa Calist dă în Sept. 1457 indulgență celor ce vor contribuì la reedificarea bisericii Sf. Nicolae din Alessio (6), și când Scanderbeg murì în Alessio la 17 Ianuare 1468, el își găsì odihna în această biserică a Sf. Nicolae, deci în o biserică catolică (7). La 18 Sept. 1457 papa Calist îndeamnă pe Scanderbeg să

(1) NiNE, p. 16 «purceasără dela Justinianii, uniĭ pe uscat, iar alțiĭ în vase pe mare» nu este posibil, dela Arta da.

(2) NiH, 134 b, Ms. A. R. 3488, f. 209ʳ, Ms. A. R. 2714, f. 88ʳ. Pentru Alcudonul din NiNE, p. 16 vezi mai sus. N'Ex p. 374 b «ἐπῆγαν εἰς τὸν 'Ασκάλωνα» numai Zaharia și Nifon, ca să predice contra unirii dela Florența. Nu cunosc ca vreodată țara din jurul orașului Durazzo să se fi numit Ascolon, Ascalon. Mai sigur că prin Ascalon autorul vieții a înțeles «port», deci «în țara portului» Durazzo. In favoarea acestei presupuneri ar milità faptul că tot în Vieața Sf. Nifon NiNE, p. 96, NiH, 146 a, se scrie că Neagoe Basarab la mânăstirea Cotlomuz «făcù o pristaniște în Ascalon la mare să fie de corăbieri», unde este mai clar că Ascalon însemnează portul mânăstirii, In cazul acesta Ascalonul vechiului Testament ar fi căpătat înțelesul de port în genere. D-l I. Bogdan mă face atent asupra sl. скала, port. «Dracea» este forma românească a slavului Drač, gr. Dyrrachion ital. Durazzo.

(3) Hopf în Ersch-Gruber, 86, p. 136.

(4) NiNE, p. 16; N. 'Ex. p. 374 b, unde sfințirea lui Nifon este lăsată la oparte, căci o pune în Atos.

(5) Ca copil a fost ortodox. In anul 1422 Ioan Castriota cu patru fii ai săi, printre cari și Gheorghe, dăruì mânăstirii Hilandar două sate (v. C. Jireček, *Gesch. d. Bulgaren*, 369, nota 24.)

(6) Teiner, *Vetera monumenta slav. merid. I*, p. 425.

(7) Hopf. *l. c.*, p. 157.

stăruească în sincera sa devoțiune pentru îngrijirea și apărarea credinței catolice (1). Hopf scrie că dela 1448 Scanderbeg luptă contra semilunii, credincios credinței catolice (2). E greu deci de admis că un călugăr ca Zaharia, care veniă din Atos, a putut fi duhovnicul unui catolic.

Este peste putință de admis că Nifon a fost preoțit de episcopul Croii. Această «arhiepiscopie» aparțineă scaunului roman. Din vremea lui Scanderbeg este cunoscut ca «arhiepiscopus Craiensis» Paulus, care fusese numit de papa nunțiu în Albania, Serbia și părțile vecine (3) și deci este exclus ca el să fi fost sfințit de arhiepiscopul Ohridei. La 17 Sept. 1457 papa Calist aflase că venerabilul frate arhiepiscop Croiensis a murit și deleagă pe altcinevă să aibă grije de banii pe cari acela ca nunțiu și colector al cruciatei îi strânsese (4).

Zaharia și cu Nifon fugiră din Albania la Ohrid și se adăpostiră în mânăstirea Maicii Domnului de acì (5), din pricina unei expediții turcești, care tăind și prădând se întinse până în Albania și până la mare, făcù pe oameni să se împrăștie și să se ascunză în toate părțile (6). Această expediție turcească amintită de red. rom. este cea din primăvara anului 1466, când însuș Mohamed atacă pe Scanderbeg și asediă fără succes Croia, iar trupele sale prădară și pustiiră Albania (7). Sosirea lui Zaharia și Nifon în Ohrid se poate stabilì deci în primăvara anului 1466 și pentru acest an militează evenimentele povestite mai departe.

(1) Teiner, *l. c.* I, 427—8 «Itaque, dilecte fili, ut fecis, persevera in tua sincera devotione tuende et defendende fidei catholicae».

(2) Hopf, *l. c.*, p. 125.

(3) Teiner, *l. c.*, p. 424—5.

(4) Teiner, *l. c.*, p. 427—8. Autorului Vieții Sf. Nifon nu i-a venit în minte, că sfințirea lui Nifon din partea unui episcop catolic ar fi fost o piedică neînlăturabilă pentru ca Nifon să poată ajunge mitropolit și patriarh, a căror primă condiție este să mânție curată credința ortodoxă. După Eubel, *Hierarchia Catholica*, II (1901), p. 156, Paulus de Croia este amintit și la 1458 Martie 8, succesorul său este Petrus de Varnis (Brutis?) amintit la 1468 August 26.

(5) NiNE, p. 18 «în lăuntrul cetății o mănăstire mare și vestită a Precistei», N. 'Ex. 374 b, «μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ἦτον ἕνα Μοναστήριον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου.» Este biserica mitropolitană Maica Domnului din Ohrid. v. H. Gelzer, *Patriarchat von Achrida*, p. 210 și altele: «τῆς ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου, τῆς τοῦ Θεοῦ λόγου Σοφίας».

(6) NiNE, p. 16, 18. Prin «marea Ochianului» se înțelege marea adriatică care stă în legătură cu oceanul atlantic. N. 'Ex. 374 b. înțelege prin această expediție luarea Constantinopolului, cum s'a arătat mai sus.

(7) Hopf., *l. c.* 86, p. 156; N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, p. 138—9.

Vieața Sf. Nifon povestește că în Ohrid în acea vreme a murit «patriarhul Nicolae» și în locul lui fu ales Zaharia, învățătorul și și tovarășul lui Nifon. Păstoria lui Zaharia nu ținù mult, căci «fu trimis dela Țarigrad Marco Xilocarav de Amira, împăratul turcesc, să fie patriarh la Iustiniania cea mare, și au scos pre Zaharia patriarhul den scaun» (1). Aceste știri nu sunt toate adevărate. Din alte izvoare știm că predecesorul lui Marco Hilocarav în scaunul Ohridei nu a fost Zaharia, ci arhiepiscopul Doroteiu. Când sultanul Mohamed se întorceà în anul 1466 dela asaltul Croii, găsì în Ohrid răscoală. Atunci din porunca sultanului arhiepiscopul Ohridei Doroteiu împreună cu mulți fruntași și preoți fură deportați la Constantinopol (2). Deportarea s'a întâmplat toamna la 2 Octomvrie, în ziua Sf. Chiprian și Iustina (3). Acelaș diac Dimitrie, care relatează deportarea lui Doroteiu, scrie mai departe că urmaș al lui Doroteiu în scaunul ohridan a fost după porunca împărătească Marco, fost patriarh de Constantinopol (4).

Intr'adevăr în ultimele luni ale anului 1466 Marco Xilocarav nu mai erà patriarh de Constantinopol. La 15 Ianuarie 1467 sinodul din Constantinopol subt președința patriarhului Dionisie îndepărtează din demnitatea lor pe doi turburători, ridică caterisirea marelui iconom dată de patriarhul Marco și caterisește pe acesta din urmă (5).

După această dată se poate pune trimiterea lui Marco ca proedros la Ohrid. Nu se poate admite nici ipoteza că Zaharia ar fi fost ales arhiepiscop după deportarea lui Doroteiu și până la sosirea lui Marco. Diacul Dimitrie cunoșteà bine situația bisericii din Ohrid. El primise însărcinare dela arhiepiscopul Doroteiu, ca să copieze un nomocanon pentru biserica din Ohrid. Urmașul lui Doroteiu,

(1) NiNE, p. 18, 20; N. 'Εκ. p. 375 a, scrie numai că a murit «ὁ ἀρχιερεὺς τῆς 'Αχριδῶν Νικόλαος» și că Zaharia a fost ales în locul său, nimic despre Nifon.

(2) Ljub. Stojanović, «*Zapisi*, I, p. 99.

(3) *Ibidem, l. c.*, I, p. 102, no. 329.

(4) *Ibidem, l. c.*, I, p. 99 «По прѣселенїи же сего прѣдреченнаго архїепископа блъгарскаго кѵр Доѳеа, прѣемникь прѣстолꙋ охрїд'скомоу ꙋстраает се кѵрь Марко, патрїархь бывыи Кωнстан'тїна града, повелѣнїемь царьствоующаго...».

(5) Hotărîrea sinodală publicată de A. Papad.-Keramevs, Μᾶρκος ὁ Ξυλοκαράβης, πατριάρχης οἰκουμενικὸς καὶ εἶτα πρόεδρος 'Αχριδῶν în *Vizantijskij Vremennik*, X (1903), p. 402—415. Aceeaș hotărîre sinodală fusese publicată, dar cu greșeli, de L. Petit, *Revue de l'Orient chrétien*, VIII (1903) p. 144—149. Petit stabilește întâiu numele celor 2 turburători, Gheorghe Galesiotul și Manuil, marele eclesiarh, și chiar identifică pe Gh. Galesiotul cu cel din Krumbacher[2], p. 449.

Marco, este conjurat de el cu toate epitetele ca să îndeplinească promisiunea dată de arhiepiscopul Doroteiu: trecerea lui şi a familiei în pomelnicul bisericii ohridane (1).

Deci un Zaharia, patriarh al Ohridei, în jurul anului 1466 nu există. Se vede că în vremea când Protul Gavriil scrie Vieaţa Sf. Nifon, se mai păstrà numai amintirea înlocuirii arhiepiscopului de Ohrid cu Marco Xilocarav, dar nu se mai ştià numele exact al arhiepiscopului înlocuit. Amintirea deportării arhiepiscopului de Ohrid la Constantinopol iea la Gavriil altă faţă, anume după ce patriarhul Zaharia fu înlocuit cu Marco, el «mearse la Ţarigrad denpreună cu fiiu său cel sufletescŭ Nifon ca să-ş afle vina, pentru care fu scos den scaun»; acì se bolnăvì şi murì (2). Bănuim că lucrurile vor fi stat astfel: Zaharia şi Nifon fugiţi din Albania au găsit azil în Ohrid. Poate că Zaharia acì prin destoinicia sa va fi câştigat repede o

(1) Ljub. Stojanović, *l. c.* I, p. 101. Având în vedere că Marco nu a putut fi arhiepiscop de Ohrid decât după 15 Ianuarie 1467, pare sigur că data pusă de diacul Dimitrie—6964 (=1466) în epilogul său însemnează deportarea lui Doroteiu la Constantinopol şi nu timpul când el a scris acest epilog. Acest epilog va fi fost scris în cursul anului 1467, poate 1468; mai târziu nu credem, căci Marco nu pare să fi trăit mult în Ohrid. Ecth. Chron, (Sathas, Mes. Bibl. VII, p. 582) scrie: «ὁ δὲ κῦρ Μάρκος ἔλαβε τὴν ἀρχιεπισκοπὴν τῆς 'Οχρίδου, ὀλίγον δὲ βιώσας ἐτελεύτησεν» cf. *Hist. pol.* (Bonn), p. 41 şi *Hist. patr.* (Bonn), p. 107. Acest epilog al diacului Dimitrie n'are nimic a face cu falşificata corespondenţă dintre Doroteiu al Ohridei şi Ştefan cel Mare. Această corespondenţă a fost până acum de multe ori publicată. Cunosc următoarele publicări: ***Vremennik obšč. istorii***, Moscva 1850, lib. V, p. 34 — 36; ***Magazin istoric*** (Buc. 1845), I, p. 277 — 278 (traducere rom. după textul slav inpărtăşit «de un învăţat rus D. Gligorovici»); ***Glasnik***, VII (Belgrad 1855), p. 177—179; ***Čtenie***, (Moscva 1866), lib. 4, 56—57; Melchisedek, ***Cronica Romanului*** (Buc. 1874), I, p. 115 — 6 (reproducere după Mag. ist.); ***Starine*** (Agram 1880), XII, p. 253 — 254; Gelzer, ***Patriarchat von Achrida*** (Lipsca 1902), p. 22 (traducere nemţească); St. Nicolaescu, ***Documente slavo-române*** (1905 Buc.), p. 126 — 129; Golubinskij, ***Kratkij očerk pravosl. cerkvej***, 1871, p. 133, trimite ***V Bl'garskih Knižnicah***, 1858, no. 9, p. 26 sqq. Pe cât ştiu, d-l profesor I. Bogdan va publică în curând în ***Buletinul Comisiunii Istorice a României***, I, un studiu asupra acestei corespondenţe, citată şi de Cuza Vodă în scrisoarea sa din 10 Iulie 1865, către patriarhia din Constantinopol, v. F. Balamaci, ***Documente*** (1913), p. 75.

(2) NiNE, p. 20. Să se observe că diacul Dimitrie în epilogul său (Stojanović, *l. c.*, p. 99, no. 328) scrie «повелѣнїемь блаженаго архїепископа Дорωѳеа» ceeace însemnează că Doroteiu nu mai trăià. Expresia блаженыи gr. ἀοίδιμος —de fericită pomenire— se intrebuinţează în special pentru morţi. Probabil Doroteiu moare în Constantinopol. Vieaţa pune moartea lui Zaharia tot în Constantinopol. După N. 'Ex. 378 a. b, Nifon întâlneşte pe Zaharia la Con/pol, când se dusese chemat de sinodul de aci (anul 1484). După această întâlnire Zaharia moare şi e îngropat de Nifon. Deci confuzia e şi mai mare în red. gr., căci ar însemnă că Zaharia a păstorit până la această dată în Ohrid.

deosebită consideraţie. Printre cei duşi la Constantinopol va fi fost şi Zaharia cu Nifon; acì va fi murit acel dintâiu.

Tot aşà nu se cunoaşte un «patriarh» al Ohridei Nicolae, care să fi fost înaintaşul predecesorului lui Marco. Şirul patriarhilor de Ohrid în veacul al XV nu-i bine cunoscut, se cunoaşte însă în anul 1452 un Nicodim, arhiepiscop de Ohrid (1). Patriarhul Nicolae din Vieaţa Sf. Nifon sau este acest arhiepiscop Nicodim cu numele greşit transmis, sau că în amintirea acelora dela cari Gavriil şi-a cules informaţiile, numele fostului arhiepiscop de Ohrid Nicolae din vremea ţarului Ştefan Duşan (2) întunecase pe toţi urmaşii săi. Acest pasaj din Vieaţa Sf. Nifon a încurcat pe istoricii Golubinskij, Ghedeon şi Gelzer (3) făcându-i să admită pe Nicolae şi Zaharia ca arhiepiscopi de fapt ai Ohridei, înainte sau după Marco Xilocarav, fapt care, cum se vede, este cu neputinţă.

Doritor de o vieaţă curat călugărească Nifon vine să o caute în Sf. Munte Atos. Incuviinţarea de a locuì acì o capătă dela protul Daniil, care este cunoscut şi din alte părţi (4). După vizitarea şi locuirea în mai multe mânăstiri, schituri, peşteri şi chilii (5), în urmă Nifon se stabileşte în mânăstirea Dionisiat, unde îl atrase aşezarea

(1) Ljub. Stojanović, *Zapisi*, I, p. 93, no. 300. Acest Nicodim nu poate fi socotit ca aceeaş persoană cu Nicodim, patriarhul sârbesc, din aceeaş vreme, care mereu este pomenit subt titlul патрїархъ (Stojanović, *l. c.*, I, no. 293, 296, 297), pe când Nicodim al Ohridei e numit архїепископъ. Stojanović în indice, *l. c.*, III, p. 389 pare nesigur de Nicodim al Ohridei.

(2) Golubinskij, *l. c.*, p. 128; Gelzer, *l. c.*, p. 14—15; C. Jireček, *Mittelalterliches Serbien, I* (Denkschriften d. Wiener Acad. LXI, 1912), p. 53 aminteşte pe arhiepiscopul Nikola de Ohrid în anii 1346 şi 1347.

(3) Golubinskij, *l. c.*, p. 134, crede că au păstorit înainte sau după Marco, pe care îi pune în Ohrid c. 1470; M. I. Ghedeon, ὁ Ἄθως, p. 204, admite pentru Zaharia data c. 1454, 1455; Gelzer, *l. c.*, p. 24, îi citează după Golubinskij, dar crede că au păstorit după Marco.

(4) NiNE, 22; N. Ἐκ. 375 b. Protul Daniil citat într'un act din 1471, v. Ghedeon, ὁ Ἄθως, p. 322, este aceeaş persoană. Se mai găseşte pomenit şi în Vieaţa Sf. Nectarios † 1500, Decemvrie 5, v. Νέον Ἐκλόγιον, ed. 1803, p. 390 b. La Ghedeon, *l. c.*, p. 322 un Daniil Protul şi în 1430.

(5) Şirul locurilor vizitate diferă în cele două redacţiuni. După NiNE p. 22, 24: Daniil Protul, mânăstirea lui Hariton, peşterile şi chiliile, schiturile mari şi mici din jurul Cariei, peştera Crit «multă vreme», lavra Sf. Atanasie un an, mânăstirea Dionisiat. După N. Ἐκ. 375 b: Vatopedion, Carea la protul Daniil, Pantocrator ἱκανὸν καιρὸν — destulă vreme —, peştera Criti, lavra Sf. Atanasie, Dionisiat.

romantică a mânăstirii și viețuirea curată a călugărilor (1). Fiind bun caligraf ocupația lui erà copiatul cărților.

B. Nifon mitropolit de Tesalonic.

Pe când Nifon trăià în mânăstirea Dionisiat, fu ales de către clerul și poporul din Tesalonic mitropolit al acestei dieceze. Nifon ar fi primit această demnitate după multă îndoeală. Activitatea sa ca mitropolit s'ar fi mărginit mai ales în accentuarea mănținerii vechilor așezăminte bisericești (2). Anul când Nifon fu ales mitropolit la Tesalonic, nu se poate preciză cu siguranță (3), dar dacă s'ar puteà dovedi că orologiul manuscris no. 2003, 239 din mânăstirea Filoteiu scris în luna Martie 13, anul 6991 (—1483) de Nifon, nevrednicul ieromonah (4), este opera lui Nifon al nostru, atunci el n'ar

(1) După NiNE, p. 24 Nifon vine la Dionisiat «pentru învățătura smereniі» După N. 'Eκ. 376 a, Dionisiat erà κοινόβιον și călugării aveau toate în comun ὅλα τὰ πάντα κοινά. Știrea aceasta se întărește și printr'un pasaj din Vieața Sf. Nectarie și Teofan. Aceștia au găsit pe Nifon în Dionisiat, care întreceà pe toate celelalte chinovii prin așezarea și viețuirea din ea «διὰ τὸ ὑπερέχειν τῶν ἄλλων τοῦ Ἄθω κοινοβιακῶν αὐτὴν ἐν πολιτείᾳ σεμνῇ καὶ μοναχικῇ καταστάσει» (Νέος Ἑλληνομνήμων II (1905), p. 99). Știrea este cu atât mai însemnată, cu cât până acum nu se știe sigur, cari mânăstiri din Atos în veacul al XV mai aveau organizația chinovială, căci mai în toate erà introdus în această vreme traiul idioritmic: călugării aveau averi private în mânăstire. După Ph. Meyer, *Beiträge zur Kenntnis der neueren Geschichte der Athosklöster (Zeitschrift für Kirchengeschichte,* XI (1890), p. 115) Dionisiat deveni nouă chinovie între 1807 și 1809. «*Die höchst romantische Lage*» a mânăstirii Dionisiat o descrie și *Golz, Deutsch-evangelische Blätter,* XXVII (1902), p. 358 sqq.

(2) NiNE, p. 24, 26; Ecth. Chron. p. 45—46; πατρ. ἱστ. p. 139; πολ. ἱστ. p. 33; N. 'Eκ. 376 b.—378 a, știe să dea și numele predecesorului lui Nifon în scaunul Tesalonicului — ἐκοιμήθη ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Παρθένιος — și însoțește alegerea lui Nifon cu o mulțime de amănunte necontrolabile.

(3) L. Petit, *Les évêques de Thessalonique, Echos d'Orient* V. (1901—1902), p. 96, bazat pe Vieața Sf. Nifon, red. gr., care, cum s'a văzut, merită mai puțină încredere decât red. rom., trece pe Parthenius în șirul episcopilor de Tesalonic c. † 1481, iar pe Nifon, urmașul său, îl pune între anii c. 1482—1486. Tot în această lucrare Petit scrie că Nifon, cel citat în sinodicul bisericii Tesalonicului, (v. Leo Allatius, *De Symeonum scriptis*, Paris 1654, p. 187) moare c. 1458 și crede că este o persoană diferită de Nifon al nostru, care ajunge patriarh. B. A. Mystakides, Διάφορα περὶ Θεσσαλονίκης Σημειώματα, Ἑλληνικὸς φιλολογικὸς Σύλλογος, Con|pol. To. 27 (1900), p. 378, tot așà scrie că au fost doi mitropoliți de Tesalonic cu numele Nifon, unul «Νύμφων» c. 1450 și altul Νήφων c. 1484. *Le Quien, Oriens Christianus*, II, p. 60 — 61 folosește sinodicul bisericii Tesalonicului, dar socotește pe Nifon citat în el ca pe viitorul patriarh ecumenic. Le Quien face o greșeală crezând că expresia πολλὰ ἔτη din sinodic însemnează păstorie lungă, în loc de «mulți ani trăească» cum reiese din context.

(4) Spyr. P. Lambros, *Catalogue of Athos*, I, p. 168.

fi putut ajunge mitropolit la Tesalonic decât după 13 Martie 1483. Ipoteza nu pare aşà de absurdă, întrucât din Vieaţa lui Nifon (NiNE, 22, N. 'Ex. 375 b) se vede că lucrul mâinilor lui erà copiatul cărţilor.

Din timpul păstoriei lui Nifon în Tesalonic avem şi câtevà date sigure. Aşà Nifon iea parte ca mitropolit al Tesalonicului şi ca reprezentant al mitropolitului Anchirei la sinodul din Constantinopol ţinut contra unirii dela Florenţa din 1439. Sinodul acesta se începuse subt patriarhul Maximos şi se încheie subt urmaşul său Simeon în anul 1484 (1). In tomosul dogmatic al acestui sinod, Nifon iscăleşte în locul al cincilea după mitropolitul Iracliei şi înainte de mitropolitul din Anchialos. Tot în anul 1484, luna Maiu, Nifon iea parte la alt sinod din Constantinopol, care întăreşte din nou tomosul dat contra simoniei de patriarhul Maximos şi aprobat şi de Simeon la noua sa urcare pe tronul ecumenic (2). Mitropolit de Tesalonic erà tot Nifon, când monahul Galaction, cumpărând cu bani autorităţile lumeşti, lúase titlul de egumen al schitului Schimbarea la faţă din Meteora. Până atunci în Meteora numai conducătorul schitului Dupianu se numià egumen, iar toţi ceilalţi se chemau fraţi. In faţa acestui fapt mitropolitul Larissei, Dionìsie (†1510, Martie 28) (3), împreună cu Nifon al Tesalonicului afurisesc pe Galaction şi după multă trudă îl gonesc din mânăstire (4).

---

(1) Andr. K. Demetracopulos, Ναθαναὴλ Χύχα (Lipscà 1869), p. 13, cf. Ep. Stamatiades, Ἐκκλησιαστικὰ Σύλλεκτα (Samos 1891), p. 29, unde numele lui Nifon nu-i trecut. Data tomosului 6992, indicţiunea 2=1 Septemvrie 1483—31, August 1484.

(2) Ep. Stamatiades, *l. c.*, p. 34—35. In acest tomos se spune că faţă de ştirile răspândite cum că simonia continuă, «a trebuit să se adune iarăş sinod şi să se cerceteze dacă este aşà cum se vorbeşte sau nu; sinodul s'a adunat — καὶ ἐδέησεν αὖθις συγκροτηθῆναι σύνοδον καὶ ἐπισκέψασθαι τὸ περὶ τούτου, πότερον ἐγένετο ὡς ἡ φήμη εἶπεν ἢ οὐ, συνήχθη ἡ σύνοδος». Fiindcă expresia ἐδέησεν αὖθις συγκροτηθῆναι σύνοδον n'ar mai fi avut loc în acest act dacă sinodul contra unirii dela Florenţa început subt Maximos şi continuat subt Simeon mai ţineà încă şedinţe în Constantinopol, ne pare verosimilă ipoteza că sinodul contra unirii s'a încheiat înainte de luna Maiu 1484 şi că sinodul dela data din urmă s'a convocat după oarecare trecere de timp.

(3) N. A. (Βέης=) Veïs, Βυζαντὶς, I, p. 236-λε după o însemnare din cod. 457 fol. 197-α din Meteora. Βυζαντὶς, II, (1911), p. 262, aceeaş notă după cod. 650, fol. 41-β din biblioteca naţională din Atena.

(4) Porf. Uspenskij, ***Putešestvie v'Thessalii,*** p. 383, 410 şi 156, unde Uspenskij pune 1483 ca an al acestei întâmplări. Data e nesigură.

C. Nifon II (1) Patriarh de Constantinopol întâia oară.

(După 19 Octomvrie 1486 cu întreruperi până la 1488 înainte de Iulie).

Din mitropolit de Tesalonic, Nifon fu ales patriarh de Constantinopol (2). Istoria patriarhilor de Constantinopol după 1453 este prea puţin cunoscută şi din lipsă de izvoare nici nu se poate studià temeinic. Nu se ştià sigur nici cine a fost predecesorul lui Nifon. Malaxos şi toţi cari l-au folosit ca izvor dau pe patriarhul Maximos ca predecesor al lui Nifon (3). Zygomalas pune pe patriarhul Simeon (1482 — 1486) (4). A. Papad.-Keramevs a lămurit întrebarea demonstrând că urmaşul lui Maximos nu a fost Nifon, ci Simeon (5). Argumentul său mai tare, afară de πολ. ἱστ. şi Fotino, este hotărîrea sinodală din anul 1484, în care stă scris că sinodul acesta s'a adunat subt fericitul patriarh Maximos şi s'a încheiat subt patriarhul Simeon. Spre întărirea argumentelor lui Keramevs se mai pot aduce şi alte dovezi. In hotrărîrea sinodală dată de patriarhul Simeon contra simoniei în luna lui Maiu 1484, se vede clar că patriarhul Maximos a fost predecesorul său (6). Tot aşà patriarhul Nifon în hotărîrea s'a sinodală contra simoniei spune că împotriva acestei boale s'a discutat în vremea patriarhului Maximos, apoi în a urmaşului acestuia Simeon (7).

Nifon a fost ales patriarh după moartea lui Simeon. Aceasta este clar spusă de red. rom. a Vieţii şi de Ecth. Chron. (8), şi chiar Nifon se declară în actul său amintit mai sus ca urmaş al patriarhului Simeon (9). Actul de alegere al patriarhului Nifon nu s'a

(1) Patriarhul Nifon I. de Constantinopol păstoreşte după Ghedeon între anii 1311—1314.

(2) O. Tafrali, *Thessalonique au quatorzième siècle,* Paris 1913, p. 87, scrie că Nifon, arhiepiscopul de Tesalonic a fost patriarh ecumenic între 1311—1315. Este o greşeală confundând pe Nifon II cu Nifon I, care după Krumbacher², p. 1149 păstoreşte între 1311—1315. Patriarhul Nifon I nici n'a fost arhiepiscop de Tesalonic, ci mitropolit al Chiziculul, după ce fusese egumen în Lavra sf. Munte.

3) Πατρ. ἱστ, p. 138; Meletios al Atenei, Ἐκκλ. ἱστορία III (Viena 1784), p. 340; Le Quien, O. C. I., p. 317; A. K. Ipsilantes, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, p. 30.

(4) Πολ. ἱστ., pag. 33.

(5) A. Papad.-Keramevs, Περὶ τῆς τρίτης πατριαρχίας Συμεὼν, Δελτίον III (1889), p. 478—486.

(6) Ep. Stamatiades, *l. c.*, p. 34—35.

(7) Ep. Stamatiades, *l. c.*, p. 38.

(8) NINE, 26, 28 «să pristăvì fericitulŭ Simeoan, patriiarhulŭ Ţarigradulul»; *Ecth. Chron.* p. 45; este de notat că N.'Ex 378 b nu dă numele predecesorului lui Nifon.

(9) Ep. Stamatiades, *l. c.*, p. 38, «καὶ μετ'αὐτὸν (Simeon) δὲ ἡ μετριότης ἡμῶν, τῇ τότε ψήφῳ τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ παντὸς τοῦ κλήρου τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τοῦ λαοῦ ἀπαξάπαντος καταναγκάσει καὶ ἀξιώσει, εἰς τὸν δὲ τὸν ὑψηλὸν πατριαρχικὸν ἀναχθεῖσα θρόνον...»

păstrat, dar Vieața sa și Ecth. Cron. povestesc cum a fost această alegere. Episcopii au aflat despre moartea patriarhului Simeon și s'au adunat toți în Constantinopol. Printre ei se găsià și mitropolitul Efesului, cunoscutul Daniil. Făcându-se votarea a ieșit Nifon al Tesalonicului. El erà cel mai bun dintre toți și aveà darul vorbirii ca nici un altul (1).

Alegerea trebue să fi avut loc în ultimele luni ale anului 1486. A. Papad.-Keramevs bănuește că patriarhul Simeon a murit în anul 1486, între Ianuarie-Septemvrie, bazându-se pe contextul gramatei date în Mitilene la 19 Octomvrie 1486, de Daniil, mitropolitul Efesului și exarh al insulei Mitilene (2). In acest act, prin care se întărește un alt act dat de patriarhul Simeon femeii preotului Xenites, cu conținutul că biserica cumpărată de această femeie în Mitilene să nu fie supusă mitropolitului din Mithemna, se găsește expresia καὶ ἡμεῖς ἐπιταγῇ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐνταῦθα παραγεγονότες — suntem aici prin porunca bisericii catolice — care ar arătà că Daniil erà însărcinatul locțiitorului de patriarh și nu al patriarhului însuș. Inceputul actului Ἐπειδὴ πατριαρχικῷ τιμίῳ γράμματι τοῦ ἁγιωτάτου κυροῦ Συμεὼν ἐκείνου — fiindcă prin cinstitul act patriarhal al prea sfinţitului domn Simeon acela—învederează iarăș că la această dată (19 Octomvrie 1486), patriarhul Simeon nu mai erà în vieață, căci expresia ἐκείνου nu se dă, mai ales în acte sinodale, decât aceluia care nu mai erà în vieață (3).

Dacă rămâne stabilit că la 19 Octomvrie 1486 patriarhul Simeon nu mai trăià, iar Daniil lucrà în Mitilene din însărcinarea bisericii văduvite, atunci cu oarecare siguranță se poate admite că Nifon a fost ales în ultimele două luni ale anului 1486. Daniil a luat parte la alegere (4) și el nu va fi putut fi în Constantinopol înainte de 1 Noemvrie 1486.

(1) *Ecth. Chron.*, p. 54; NINE, p. 28; Πατρ. ἱστ., p. 138—139, descrie ritualul întronizării; de altfel ea repetă acelaș ritual la fiecare nouă alegere.

(2) Actul acesta, găsit în mânăst. τοῦ Λειμῶνος din Lesbos, a fost publicat de A. Pap.-Keramevs în *Zapiski imper. russk. arheol. obšč.* (1885), to. II, p. 297—8 și ca tipăritură aparte, p. 5 și în *Parartema Syllogului* din Con|pol, 17 (1887), p. 56.

(3) Pentrucă Keramevs pare a nu fi avut încredere în această dovadă, adunăm aci câtevà citate din alte acte, unde ἐκείνου are acelaș înțeles ca mai sus. In Iulie 1488, se zice despre patr. Rafail Sârbul † c. 1476 «Ῥαφαὴλ ἐκείνου τοῦ Τριβαλοῦ» v. Ep. Stamatiades, *l. c.*, p. 32. Hotărîrea dogmatică din anul 1484, zice despre patr. Maximos † 1482 Aprilie 3, «τοῦ τε ἀοιδίμου ἐκείνου» Ep. Stamatiades, *l. c.*, pp. 26 și 34. In anul 1498 patr. Nifon ziceà despre acelaș patr. Maximos «κυροῦ Μαξίμου, τοῦ ἐλλογιμωτάτου ἀνδρὸς ἐκείνου», Ep. Stamatiades, *l. c.*, p. 38.

(4) *Ecth. Chron.*, p. 45; Πατρ. ἱστ., p. 138.

Din această primă păstorie a lui Nifon se cunoaşte până acum sigur numai faptul că a întărit hotărîrea sinodală dată de predecesorii săi Maximos şi Simeon în contra simoniei. Aceasta o aminteşte Nifon clar în altă hotărîre sinodală a sa dată în a doua păstorie (1). Celelalte izvoare îi laudă activitatea predicatorială şi inteligenţa naturală (2).

Păstoria întâia a lui Nifon a avut un sfârşit repede. El fu detronat şi exilat de ocârmuirea turcească. Motivul detronării este foarte caracteristic. După Vieaţă pricina detronării a fost diavolul, care prin alţi oameni a împletit pâri până l-au scos din scaun (3) şi chiar patriarhul Nifon pune pricina detronării în spinarea diavolului şi a răutăţii câtorvà oameni (4). Această κακουργία τινῶν este explicată de alte izvoare în chipul următor. Patriarhul Şimeon lăsase după moarte multă avere, dar fiindcă nu făcuse nici un testament în favoarea bisericii şi fiindcă nu aveà nici un alt moştenitor mai de aproape, averea cădeà de drept în mâinile Statului. Tezaurarul Impăratului, Schenderbei, fiul lui Amiruţes, confiscă averea (5). Confiscarea însă nu se mărginì numai la averea lăsată, ci se întinse şi asupra lucrurilor dăruite de patriarh bisericii în vremea păstoriei sale. Chiar clericii, cari erau bănuiţi că au ascuns cevà, fură închişi (6). Printre obiectele confiscate se găsiau evanghelii împodobite, diferite odăjdii sfinte, cârji de argint şi altele. Ca să scape această avere patriarhul Nifon aleargă la un subterfugiu, anume găseşte oameni

(1) Ep. Stamatiades, Ἐκκλησιαστικὰ Σύλλεκτα, p. 38.

(2) NiNE, pp. 28, 30; *Ecth. Chron.*, p. 45.

(3) NiNE, p. 30; N'Ex. 378 b.

(4) Ep. Stamatiades, *l. c.*, p. 39. «Δι'ὅπερ καὶ τῆς ἡμῶν μετριότητος, κακουργίᾳ τινῶν καὶ φθόνῳ τοῦ ἀρχεκακοῦ ἐχθροῦ, τοῦ πατριαρχικοῦ ἐξελθούσης θρόνου».

(5) *Ecth. Chron.*, p. 46 scrie că Schenderbei voià să-şi răsbune pe patriarh, care nu-i dăduse atenţia ce i se cuvenià. Tot aşà Πατρ. ἱστ., p. 140. A. K. Ipsilantes (v. Hurmuzachi, *Documente*, XIII (1909), p. 5, citează pe «Ἀμιρούτζης καὶ ὁ διος αὐτοῦ» printre «λατινόφρονες» după unirea dela Florenţa. Despre Amiruţes, v. N. Iorga, *Gesch. des osman. Reiches*, II, p. 104.

(6) Printre cei închişi se găsià şi Manuil Corinthios, marele retor de mai târziu. Acì în închisoare compuse el un canon, care se găseşte în cod. 512 al mânăst. Ivir-Atos. M. I. Ghedeon, Χρονικὰ τῆς πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, Con|pol, 1883, p. 40, îl citează astfel: «Κανὼν πεποιημένος αὐτῷ (Manuil Corinthios) εἰς φυλακὴν ἐμβληθέντι δι 'ἀπαίτησιν πραγμάτων τοῦ προαποιχομένου πατριάρχου κυροῦ Συμεὼν» (Canon compus de Manuil în închisoare, când fu aruncat din pricina cererii înapoi a averilor patriarhului de curând mort, Simeon). A. Papad.-Keramevs, *Μανουὴλ Κορίνθιος*, Παρνασὸς-Ἐπετηρὶς VI, (1902, Atena), pp. 86—87 citează acest canon după Ghedeon. La Lambros nu-i însemnat. Vezi şi Heisenberg, *Byz. Zeitschr*, XII (1903), p. 643. Toţi trei dau ca an al închisorii 1487.

cari să mărturisească că un oarecare Vasilie este nepot de soră al patriarhului mort. Schenderbei pricepù invenția, mai ales că el erà din Trapezunt ca și fostul patriarh. Vasilie nu erà nepot, ci ἀνεψιᾶς ἐκ μικρᾶς θείας υἱός.

Cei trei martori fură prinși și li se tăiară nasurile. Din porunca Sultanului Baiazid, patriarhul Nifon fu detronat și exilat din oraș, ca cel care pusese la cale această manoperă (1). Dar Nifon nu plătise obișnuitul haraciu—χαράτζιον—și din pricina aceasta Devtentarul — τευτενταίρης — intervine ca patriarhul să fie lăsat în scaun, până când își va plătì darea. Nifon își ocupă iarăș scaunul, plătì haraciul și apoi după porunca Sultanului părăsì iarăș patriarhia. Aceasta este clar spusă de πολιτικὴ ἱστορία (2) și se întărește de actul de numire al urmașului lui Nifon. In acest act se spune că Nifon a fost detronat pentru a doua oară din porunca Sultanului (3). Expresia δεύτερον nu se poate înțelege decât admițând că Nifon, după ce fusese gonit din oraș, a fost adus iarăș în scaun ca să-și plătească darea și apoi iarăș a fost detronat din porunca Sultanului.

Nifon n'a cedat ușor demnitatea sa. Prin el singur și prin alții a căutat să-și mănție scaunul patriarhal, dar încercarea nu i-a reușit (4). Din porunca Sultanului se adună sinod ca să aleagă alt patriarh. Sinodul propune Sultanului spre întărire pe fostul patriarh Dionisie, care trăià retras în mânăstirea Cosinița. In actul de alegere, care se păstrează, Dionisie e declarat demn să ocupe iarăș scaunul și i se înnoește dreptul de a puteà săvârșì toate cele ce cad în sfera de activitate a unui patriarh ecumenic. In Iulie 1488, Dionisie erà iarăș în scaunul patriarhal (5).

---

(1) *Ecth. Chron.*, p. 46—47; Πατρ. ἱστ., p. 139—141 cu mai multe detalii.

(2) Πολ. ἱστ., p. 33—34, «καὶ ἐξέβλαλον αὐτὸν, οὐ μόνον τοῦ θρόνου, ἀλλὰ καὶ τῆς πόλεως. Εἶτα, γνώμῃ τοῦ Ντεευτεντάρη, τοῦ λογαριαστοῦ τῆς βασιλείας, ἐκάθησε διὰ τὸ δοῦναι τὸ τέλος. Εἶτα ἐξῆλθε πάλιν, προστάξαντος τοῦτο τοῦ σουλτάνου αὐτοῦ». *Ecth. Chron.*, p. 47, Πατρ. ἱστ., p. 141 aceleași lucruri, dar hist. patr. adaugă că Nifon vine îndărăt și pleacă iarăș pe furiș κρυρῶς.

(3) Ep. Stamatiades, *l. c.*, p. 33, «καὶ αὐτοῦ (Nifon) δεύτερον τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ἐξωσθέντος, δι'αἰτίας ἃς ὁ κρατῶν προ...».

(4) Ep. Stamatiades, *l.* c. p. 33 «καί πολλὰ καμόντος αὐτοῦ καὶ πολλοὺς ἄλλους εἰς τὸ ἀντεισαχθῆναι τῷ θρόνῳ καὶ μὴ ἰσχύσαντος τοῦτο».

(5) Ep. Stamatiades, *l. c.*, p. 31-34. Data dela sfârșitul actului este 6996 (=1 Sept. 1487—31 Aug. 1488). La începutul actului însă însemnarea că patriarhul Dionisie s'a urcat iarăș în scaun μηνὶ 'Ιουλίῳ, ἰνδικτιῶνος στ' τοῦ ἔτους 6996 (=Iulie, 1488). Ghedeon, Πατρ. πίν. p. 488 admite anii de păstorie ai lui Nifon 1486-1489. Cum se vede, anul detronării nu-i exact.

După detronare Nifon trăi în mânăstirea Sf. Ioan Prodromul din insula așezată în fața orașului Sozopolis din golful Burgas (1), până ce fu iarăș ales patriarh pentru a doua oară.

In timpul acestei șederi în mânăstirea Prodromului, Nifon ridică în apropiere de mânăstire pe țărm aproape de Akra — ἐν τῷ αἰγιαλῷ, πηλσίον τῆς Ἄκρας — un schit cu hramul Sf. Nicolae, ajutătorul săracilor — τοῦ πτωχοβοηθήτου, — pe care îl afierosește cu toate ale sale acestei mânăstiri a Prodromului (2). După Nifon, schitul a fost locuit de un călugăr Macres mai bine de șaizeci de ani. Rămâind apoi în părăsire și distrugându-se, călugării din Prodrom l-au refăcut, iar patriarhul Ieremia prin actul din 26 Iulie 1579 îl recunoaște iarăș ca aparținând Prodromului. Patriarhul Mitrofan prin actul din Fevruarie 1580 iar îl întărește să fie al mânăstirii Prodromului. In acest act se spune că schitul a fost stăpânit când de unii, când de mitropolia din Sozopole, până ce patriarhul Teolipt l-a dat iarăș Prodromului. Mai târziu schitul fusese luat de mânăstirea Anastasia. Aceleași lucruri se spun și în actul patriarhului Ieremia din Septemvrie 1580 (3).

---

(1) NiNE, 30: «și mearse la Sozopulul Elispondului, care erà aproape de mare, și acolo erà și o mănăstire a sfântului Ioan Predtece și să priimì la mănăstire». Dar de ce Elispond? Este o corupție din εὔξεινος πόντος? Toate mss. au aceeaș lecție. N.'Εκ. 378 b., 379 a, «πηγαίνωντας δὲ εἰς τὴν Σωζόπολιν, ἡσύχασεν εἰς ἕνα Μοναστήριον τοῦ τιμίου Προδρόμου». Petrecerea lui Nifon după detronare în Sozopolis dovedită și prin actul patr. Ieremia din 26 Iulie 1579 publicat de A. Papad.-Keramevs în Ἡ ἐν τῷ νησίῳ Σωζοπόλεως... μονὴ, *Vizantijskij Vremennik* VII (1900), p. 668. Despre această mânăstire a scris și I. Sakkelion, *Deltion* II, unde publică și un act dela patr. Dionisie (p 619—621) cu data greșită «1482» în loc de 1489, Maiu, cum reiese din indicțiune și din anii de păstorie ai lui Dionisie, dar nu din cei admiși de Sakkelion. Și A. Pap.-Keramevs, *l. c.*, p. 664, relevă greșeala lui Sakkelion, și în Ἱερος. Βιβλ. I (Petersburg, 1891), p. 334 tot cu data Maiiu, 1489.

Despre așezarea Sozopolei v. C. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel*, 1877, p. 145.

(2) Și astăzi capul de Nord-Est al golfului Burgas se numește ἀκρωτήριον ἁγίου Νικολάου καὶ Ἄκρας — capul Sf. Nicolae și Acra, v. A. Papad.-Kerameos, *l. c.*, p. 664.

(3) Aceste trei acte publicate de A. Papad.-Kerameos, Ἡ ἐν τῷ νησίῳ Σωοπόλεως μονὴ, *Vizantijskij Vremennik*, VII (1900), pp. 668, 690, 691—693. Patriarhul Teolipt amintit în aceste acte nu pare a fi Teolipt I (1513—1522 după Keramevs), cum scrie A. Papad.-Keramevs, Περὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Θεολήπτου Α', *Deltion* III (Atena 1890), p. 488, căci până la acest Teolipt I, schitul nici n'ar fi avut vreme să fie stăpânit de unii și de alții și nici să cază în ruină și să fie refăcut, cum se spune în actele amintite.

D. Nifon II. Patriarh de Constantinopol a doua oară.

(Mijlocul anului 1496 — înainte de Decemvrie 1498).

Patriarhul Dionisie, urmaşul lui Nifon, păstorì până către sfârşitul anului 1490, peste care nu trec actele rămase dela el (1), apoi se retrase de bunăvoie iarăş în mânăstirea Cosiniţa, unde trăì până la moarte (2). In locul lui fu ales mitropolitul de Serres, Manasses, care cu acest prilej îşi schimbă numele în Maximos. Păstoria sa fu plină de certuri, mai ales cu un călugăr din Atos anume Gavriil, din care pricină fu silit să se retragă din scaunul patriarhal (3).

In locul lui Maximos fu ales din nou Nifon (4). In mijlocul anului 1496, Nifon II erà sigur pe scaunul patriarhal. In anul 1495, fusese ales ca mitropolit al Kievului arhimandritul Macarie Čort şi o delegaţie fu trimisă la Constantinopol pentru a luà binecuvântarea. Subt anul 1496, Kratkaja Kievskaja Lĕtopis scrie : «In această toamnă (1496) venì dela Constantinopol, dela patriarhul Nifon, ca delegat călugărul Iosaf, om din chilia patriarhului — келеиник его старецъ Исафъ — şi cu el călugărul Dionisie şi diaconul Gherman, delegaţii mitropolitului Macarie al Kievului. Ei aduseră actul de binecuvântare cu pecete mare de plumb». Apoi delegatul patriarhului făcù observaţie episcopilor ca, afară de cazuri grele, să nu mai pună mitropolit până ce nu au luat blagoslovenie dela patriarh. Episcopii răspunseră că ei nu nesocotesc vechile obiceiuri ale bisericii ecumenice din Constantinopol şi blagoslovenia părintelui patriarh, dar că fiind în nevoie apăsătoare au procedat ca pe vremea lui Grigorie Ţamblak şi acest lucru stă şi în învăţătura apostolilor şi a părinţilor bisericeşti. Cu acest răspuns delegatul a fost mulţumit (5).

---

(1) Cel din Maiu 1489, *Deltion II*, p. 619 – 21. Altul din 1490 (=6998, indictiunea 8) pentru alegerea lui Metodios, mitropolit de Berrhöa, v. Victor Langlois, *Mont. Athos*, p. 42. Un altul prin care episcopul Demetriadei, Visarion, este înaintat mitropolit de Larissa din anul 1490 (=6998, indicţiunea 8), în *Deltion II*, p. 15 – 20, cf. *Porf. Uspenskij*, *Putešestvie v' Thessalii*, p. 383 şi 474.

(2) *Ecth. Chron.*, p. 47—48; πατρ ἱστ. 141—142.

(3) *Ecth. Chron.*, p. 55—56.

(4) *Ibidem*, p. 56, «καὶ πάλιν ἔφερον τὸν κῦρ Νήφωνα». Ἱστ. πατρ., p. 142.

(5) *Suprasljskaja Rukopis*, Moscva 1836, p. 142, cf. Hruševskij. *Istoria Ucrainii*, V. p. 413 (ruteneşte). Hustinskaja Lĕtopis, *Scriptores rerum Polonicarum II*. (Cracovia 1874), p. 303, scrie: în anul 1490 (=6998) Macarie fu binecuvântat (poswiaszczen) ca mitropolit al Kievului de către patr. Nifon. Notiţa nu poate să fie adevărată, fiindcă în 1490 erà patr. Dionisie şi nu Nifon. Acelaş Lĕtopis, *l. c.*, p. 305 aminteşte binecuvântarea dată

In această păstorie înainte de 16 Iunie 1498, patriarhul Nifon unește episcopiile Daulia și Talantion într'o singură episcopie păstorită de episcopul Nilos. O singură episcopie fusese și mai înainte, dar Doroteiu, exarhul Atenei, o despărțise în două pentru câștig de bani, zice actul patriarhal. Episcopul Nilos de Talantion supusese chestia sinodului din Constantinopol, care, prezidat de patriarhul Nifon, hotărește ca de aci înainte aceste două episcopii să formeze una singură, iar Nilos să fie episcop de Daulia și Talantion (1).

Un fapt de seamă din a doua păstorie a lui Nifon este tomosul împotriva simoniei, care este iscălit de patriarh, de 21 mitropoliți și de 5 episcopi. Din el aflăm că înpotriva simoniei a lucrat și a decretat întâiu învățatul patriarh Maximos († 1482 Aprilie 3). Hotărîrea acestuia a fost întărită și de urmașul său Simeon (1482—1486), iar Nifon în prima sa păstorie a întărit și el acest decret. După detronarea lui însă puterea tomosului a căzut și nelegiuitul lucru al lui Simon a pustiit multe suflete — τοῦ πατριαρχικοῦ 'εξελθούσης (μετριότητος) θρόνου, τὸ τοῦ τόμου μετέπεσεν 'ισχύος καὶ τὸ τοῦ Σίμωνος ἄθεσμον ἔργον ψυχὰς οὐκ 'ολίγας κατεδηώσατο. — Acum el, Nifon, a

mitropolitului Iosef de Kiev de către patr. Nifon în anul 1497 (=7005). Nici această notiță nu-i adevărată. Iosef primi binecuvântarea abià în anul 1500 dela patr. Ioachim, urmașul lui Nifon, v. *Suprasljskaja Rukopis*, p. 147 și Theiner, *Vetera monumenta Poloniae*, II, p. 283.

(1) «Ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος κῦρ Νεῖλος ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἑξῆς εἴη ἐπίσκοπος Διαυλείας καὶ Ταλαντίου γνήσιος». Acest act sinodal iscălit de Νήφων ἐλέῳ θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης, a fost publicat de A. Papad.-Keramevs în D. Gr. Kamburoglu, Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων II (1890), p. 225—6. Data actului «ἐν ἔτει ͵ζα (=1492—1493)» nu poate să fie cea adevărată. In 1492 — 1493 păstorià Maximos și nu Nifon. Actul poate să fie dat numai între toamna anului 1496 și 16 Iunie 1498. Dovezi: I. Actul nu poate fi dat în prima păstorie a lui Nifon (1486—1488), căci cifrele grecești ͵ς ϡϟδ — ͵ς ϡϟς(=6994—6996), cari corespund anilor 1486—1488 cu greu s'ar fi putut cetì și copià ca ͵ζα de un copist nedestoinic. II. Tot așà actul nu poate să fie dat după 16 Iunie 1498, căci la această dată patr. Nifon publică Tomosul contra simoniei, în care penultima iscălitură este «ὁ ταπεινὸς ἐπίσκοπος Δαυλείας καὶ Ταλάντίου Νεῖλος», deci la 16 Iunie 1498, unirea episcopatelor erà fapt îndeplinit. Poate în loc de ͵ζα va fi fost în act cifrele ͵ζς (= 1498) și în acest caz actul va fi fost dat în preajma lui 16 Iunie 1498, căci doar în actul dela data din urmă se spune că sinodul s'a adunat pentru nevoi bisericești — τινων ἀναγκῶν ἐκκλησιαστικῶν — dintre cari una va fi fost și aceasta a episcopului Nilos. A. Pap.-Keramevs, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη I (1891), p. 346, citează astfel actul: «Νήφωνος ά (sic!) Κωνσταντινουπόλεως συνοδικὴ πρᾶξις περὶ τῆς ἐπισκοπῆς Διαυλείας (1493)». Această dată l-a indus în eroare pe A. P. K. ca în indicele cărții să treacă anul 1492—93 ca anul păstoriei lui Nifon. Hotărîrea lui Nifon relativă la acest episcopat a fost întărită și de alți patriarhi. Intărirea patr. Ieremia din Iunie 1572 este publicată de A. P. K. tot în Μνημεῖα II, p. 227—228.

adunat pe mitropoliți și episcopi în sinod pentru orânduirea afacerilor bisericești și pe lângă acestea prin stăruința sa se întărește, aproape se înnoește vechiul tomos împotriva Simoniei — τὸν ἐκεῖνον τόμον... σύν πολῇ τῇ περινοίᾳ ἐπιβεβαιῶσαι, καὶ ὡς εἰπεῖν ἀνανεῶσαι (1).

După 16 Iunie, dar înainte de Decemvrie 1498, patriarhul Nifon trimite pe episcopul Rendinei, Akakios, împreună cu Sf. Teofil, izvorîtorul de mir, și cu alții în Egipt (2). Ei duceau din partea lui Nifon scrisori către patriarhul Alexandriei Ioachim (3), prin cari acesta erà rugat să relateze despre minunile întâmplate acolo.

In anul 1490, Larissa fiind distrusă de Turci și enoria mitropoliei desființându-se, mitropoliții de acì își luară ca enorie proprie episcopiile Tricca, Gardikion și Peristeri, dar se intitulară și mai departe tot mitropoliți de Larissa. După actul dat în anul 1542 de patriarhul Ieremia, starea de lucruri de mai sus fusese încuviințată și de patriarhul Nifon cum și de urmașii săi Ioachim, Pahomios și Teolipt (4).

---

(1) Tomosul publicat de Ep. Stamatiades, Ἐκκλησιαστικὰ Σύλλεκτα, p. 37—43. Data «ἐκδέδοται Ἰουνίου ις'. Ἰνδικτιῶνος β», ceeace ar corespunde cu 16 Iunie 1499, nu poate să fie cea exactă. In anul 1499, Iunie, Nifon nu mai erà patriarh. Ep. Stamatiades, *l. c.*, p. 43, publică un act al οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κύρ Ἰωακεὶμ datat ἐν ἔτει ἑπτάκτις χιλιοστῷ ἑβδόμῳ, Ἰνδικτιῶνος β', μηνὶ Δεκεμβρίῳ (—In anul 7007, indicțiunea 2, luna Decemvrie, care arată clar că în Decemvrie 1498 erà patriarh de Con/pol Ioachim. Data ultimului act nu poate fi pusă la îndoeală, căci indicțiunea corespunde cu anul lumii. Exemplarul lui Stamatiades folosit de mine biblioteca universității din Viena) aveà o corectură făcută chiar de editor —cf. iscălitura sa dela începutul cărții—care a îndreptat cuvântul tipărit ἑβδομηκοστῷ în ἑπτάκις χιλιοστῷ. Aceeaș corectură am văzut-o și în exemplarul lui D. Russo. Afară de acestea Ph. Meyer, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Lipsca 1894, pp. 210—212, publică acelaşi act dela patr. Ioachim cu data μηνὶ δεκεμβίῳ, ἰνδικτ. βας, iar p. VIII îl datează din 1498. — In urma acestora găsesc că corectarea indicțiunii 2 din actul lui Nifon în indict. 1 este plauzibilă, căci 16 Iunie, indicțiunea 1=16 Iunie 1498, dată la care Nifon ar fi putut să fie încă patriarh.

(2) Cursul delegațiunii este pe larg povestit în Vieața sf. Teofil (Žitie Theofila Myrotočivago) *Athonskij Paterik*, II (1897), p. 68, 70. Fiindcă Akakios iea parte la sinodul din 16 Iunie 1498, ὁ ταπεινὸς ἐπίσκοπος Ῥεντίνης Ἀκάκιος (v. Ep. Stamatiades, *l. c*, p. 43), însemnează că după această dată a putut plecà spre Alexandria. In cursul acestei delegațiuni Akakios moare în Ierusalim (*Ath. Paterik*, II, p. 71), așà că este exclus să credem că el ar fi fost trimis mai nainte, iar la 16 Iunie 1498 s'ar fi aflat înapoi.

(3) Patr. Ioachim 1486—1565 după Porf. Uspenskij, *Aleksandrijskaja Patriarhija* I, (Petersburg 1898), p. L—LV și Indice. După Alfred v. Gutschmid, *Kleine Schriften*, II, Lipsca 1890, p. 492, patr. Ioachim se amintește în anii 1561 și 1564.

(4) Porf. Uspenskij, *Putešestvie v' Thessalii*, p. 357, 384. G. G. Mazaraki, Περὶ τοῦ ἀθηναίου πατριάρχου Ἀλεξανδρίας Ἰωακεὶμ τοῦ Πάνυ (1486—1567, Μνημεία, II (1890) reproduce, p. 142, un act sinodal dela patr. Ieremia din Maiu 1545, în care se spune că pentru susținerea drepturilor patriarhului de Alexandria asupra mânăstirii din muntele

Incuviinţarea dată de Nifon nu poate cădeà decât în a doua păstorie a sa.

După 16 Iunie 1498 Nifon nu mai rămâne multă vreme patriarh. In Decemvrie 1498, este atestat ca nou patriarh Ioachim, fost mitropolit de Drama (1), care la această dată stabileşte chipul de alegere al Protosului şi al egumenilor din Atos (2). Aşà dar între 16 Iunie şi Decemvrie 1498, Nifon este înlocuit cu Ioachim. Cronica povesteşte că în păstoria aceasta a lui Nifon s'au întâmplat nu puţine scandaluri din partea fostului patriarh Maximos şi a altor mitropoliţi, cari nu-l voiau şi că din această pricină a fost detronat (3). Stăpânirea turcească îl trimise în Adrianopol, ca într'un fel de exil, şi acì locuì în biserica Sf. Ştefan (4), până când Radu IV cel Mare îl aduse în Ţara-Românească.

E. Nifon în Ţara-Românească, conflictul cu Radu IV cel Mare, întoarcerea în Atos, moartea lui.

D-l N. Iorga a arătat că ceeace l-a îndemnat pe Radu IV cel Mare (1496—1508) să aducă în Ţara-Românească pe fostul patriarh Nifon, a fost dorinţa de a da o organizaţie statornică bisericii munteneşti, care decăzuse în veacul al XV-lea (5). Venirea lui Nifon în ţară este cu atât mai demnă de însemnat, cu cât fostul patriarh este întâiul din şirul înalţilor prelaţi ortodoxi, cari se vor perindà cu vremea prin ţerile române.

In privinţa chipului şi a vremii când Nifon fu adus în Ţara-Românească, se găsesc în vieaţa sa câtevà ştiri lămuritoare. Redacţiunea grecească (N. ἐκ. 379 a, b) scrie că véstea sfântului ajungând în Valahia, Radu Vodă a dorit să-l vază şi ducându-se la Poartă să plătească haraciul a trecut pe la Adrianopol şi acì a dobândit

---

Sinai li s'a înfăţişat şi «συνοδικὴ γραφὴ τοῦ ἁγιωτάτου καὶ θειοτάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κὺρ Νήφωνος...». Dar este vorba de Nifon II sau de I? După G. Smyrnakes, τὸ ἅγιον ὄρος (Atena 1903) p. 323, patr. Nifon II a întărit drepturile şi prerogativele mânăstirilor atonice. Nu citează însă izvorul, aşà că informaţia nu se poate controlà.

(1) In tomul contra simoniei, Ep. Stam., *l. c.*, p. 43, ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Δράμας Ἰωακείμ.

(2) Ep. Stamatiades, *l. c.*, p. 43—44. Protos este Cozma, care apare şi într'un document din anul 1492, Aprilie 29, al lui Vlad III Călugărul; v. Miklosich-Müller, *Slawische Bibliothek*, I, p. 174.

(3) *Ecth. Chron.*, p. 56.

(4) NiNE, p. 32.

(5) *Istoria bisericii româneşti*, I, p. 117.

voia să se întâlnească cu fostul patriarh. Textual red. grec. sună astfel: «Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ φήμη τοῦ Ἁγίου διεδόθη καὶ εἰς τὴν Βλαχίαν, ἐπεθύμει ὁ τότε αὐθέντης Ῥάδουλος τὸ ὄνομα, νὰ ἴδῃ τὸν Ἅγιον, καὶ πηγαίνωντας εἰς τὴν βασιλεύουσαν διὰ νὰ πληρώσῃ τὰ βασιλικὰ δοσίματα, ἀπέρασεν ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολιν, καὶ μεταχειριζόμενος κάθε τρόπον, ἔλαβε τὴν ἄδειαν ἀπὸ τοὺς βασιλικοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἐπῆγε νὰ ἀνταμώσῃ τὸν Ἅγιον». Această știre se confirmă prin redacțiunea românească, care, cum am văzut, reprezentă o formă mai apropiată de originalul primitiv al vieții decât red. gr. tipărită. In red. rom. însă trebue să se facă o amendare de text cerută de logica faptelor și de red. gr. Intr'adevăr în ea se spune NiNE, 34: «eșì vestea bunătăților sale (a lui Nifon) preste tot pământul cât să auzì și în țara rumănească și înțelese și domnul Radul Voivodul carele și-l aduse și-l văzù cu ochiĭ săĭ și-l pricepù bărbat desęvârșit și la chip și în cuvinte și în fapte...»; urmează apoi o convorbire în care Radu invitând pe patriarh să vie în țara sa, acesta răspunde: «vezĭ însu-ți goana și paza ce o am eu dela vrăjmașiĭ ceĭ adevărațĭ aĭ luĭ Dumnezeu, dară eu cum voiu puteà venì în țara ta». In urma acestei convorbiri Radu cerù pe Nifon dela împărăție și dobândindu-l «trimise degrabă de aduse sfântul în țara sa». Deci după red. rom. Radu «aduse» întâiu pe Nifon în țară, vorbì cu el și apoi după ce dobândì voie dela Turci «trimise de grabă de aduse sfântul în țara sa». Lipsa de logică a pasagiului e destul de clară, căci dacă fostul patriarh nu se putù mișcà din Adrianopol până ce Radu nu dobândì voa stăpânirii turcești, cum putuse Nifon venì mai înainte în Țara-Românească să se înțeleagă cu Radu ca să-l ceară dela Turci? Această neclaritate dispare dacă în loc de «carele și-l aduse (1) și-l văzù cu ochii săi» cetim «carele și se duse și-l văzù cu ochii săi». Cetirea aceasta este cerută, cum am văzut, și de pasajul respectiv din red. gr., care mai departe spune aceleași lucruri ca în red. rom., că Radu a mijlocit la Turci — ἐμεσίτευσεν... εἰς τοὺς ἀσεβεῖς—și a luat pe Nifon cu sine în Valahia —καὶ ἐπῆρεν αὐτὸν μαζί του εἰς τὴν Βλαχίαν». După părerea noastră din cele de sus rezultă că Radu a vorbit cu Nifon în Adrianopol și, după ce a dobândit dela Turci liberarea lui, l-a adus în țară.

Anul în care Radu cel Mare a putut să treacă prin Adrianopol

(1) NiH, 137a «care-l adduse»; M. A. R. 3488, fol. 213v «care-l și aduse și-l vezù cu ochij săi»; M. A. R. 2714, fol. 90v «carele și-l aduse». Dacă «să» va fi fost scris de asupra lui «și» atunci s confundându-se cu l a fost mai ușor să se nască din «carele și să duse» lectura carele și-l aduse.

se știe. Chemat de poartă, Voivodul Țerii-Românești se duce la Constantinopol în anul 1504 (1). Călătoria a făcut-o pe uscat în care cumpărate dela Brașov (2). Obișnuitul drum din această vreme între Țara-Românească și Constantinopol trecea prin Adrianopol (3) și aci Radu a putut să vorbească cu fostul patriarh, care subt pază locuia dela 1498 la biserica Sf. Ștefan. La Constantinopol, Radu este bine primit și poate că printre darurile și cinstea, pe cari în scrisoarea sa către Brașoveni (4) spune că le-a primit dela Sultan se va fi cuprins și îngăduința de a aduce pe Nifon în țara sa. Considerăm deci anul 1504 ca dată a sosirii lui Nifon în Țara-Românească (5).

Șederea lui Nifon în Țara-Românească mai este amintită—afară de Vieața sa — și de izvoare grecești. Ecthesis Chronica, p. 57, scrie că după detronarea patriarhului Ioachim «Ἔστειλαν οὖν κληρικοὺς πρὸς τὸν κῦρι Νήφωνα, ὄντα ἐν τῇ Βλαχίᾳ, καὶ οὐκ ἠθέλησεν ἐλθεῖν» —trimit clerici la Nifon, care era în Vlahia, și n'a vrut să vie—. Πατρ. ἱστ., p. 144, spune acelaș lucru (6), cu mai multe amănunte neinteresante; numai πολ. ἱστ, p. 39, nu amintește că Nifon era atunci în Țara-Românească (7). Patriarh nou fu ales Pahomios, mitropolitul Zihnei (8).

Rostul lui Nifon în Țara-Românească era după spusa Domnitorului «tu să ne îndereptezi și să ne înveți leagea lui Dumnezeu și să

(1) Iorga, *Studii și Documente*, III, p. XLII; cf. *Gesch. d. rumän. Volkes*, I, p. 366.

(2) I. Bogdan, *Relațiile Țerii-Românești cu Brașovul*, I (1905), p. 220—221.

(3) C. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Con'pel*, p. 144 și 150.

(4) I. Bogdan, *l. c.*, p. 218—9. Radu se întorsese în țară la 17 Sept. 1504.

(5) Iorga, *Istoria bisericii românești*, II, p. 329, pune 1500 ca an al sosirii lui Nifon în Ț.-R.; D. Russo, Elenismul în România, p. 48, «pe la 1500». N. Dobrescu, *Convorbiri literare*, 44, (1910, închinat lui T. Maiorescu), p. 352, pune 1502. Aceste date par a fi luate din M. I. Ghedeon, Πατ. πίν, p. 495.

(6) «Καὶ ὁμοφώνως ἐψήφισαν τρίτην φορὰν τὸν πρώην πατριάρχην κύριν Νήφωνα, ὁποῦ ἦτον εἰς τὴν Βλαχίαν», etc.

(7) «Ἔπεμψαν δὲ μετακομίσασθαι τὸν κύριον Παχώμιον, ὄντα ἀλλαχοῦ, ἢ τὸν Νήφωνα, καὶ ἦλθεν ὁ Παχώμιος, ὢν Ζυχνῶν».

(8) *Ecth. Chron.*, p. 57. M. I. Ghedeon, Πατρ. πίν., p. 495, pune această a treia alegere a lui Nifon la scaunul patriarhal în anul 1502. Pentru această dată însă nu are nici un alt argument decât presupunerea că fostul patriarh Ioachim trebue să fi păstorit dela 1498—1502 și mărturisește singur că cronologia sa aceasta este nesigură. Din această alegere, care nu însemnează nici o păstorie de o zi, învățații au făcut o a treia păstorie a lui Nifon, cum se cetește în lista patriarhilor din Krumbacher [2], p. 1149. A. Diomedes-Kiriakos, *Geschichte der orientalischen Kirchen*, p. 277, Syrku, *Očerki iz istorii literaturnyh snošenij*, p. CCLXXVIII, și alții.

fii tată și păstoriu mie și tuturor oamenilor și solitoriu la Dumnezeu» (1). Pentru a-și îndeplinì planurile sale, Nifon convoacă un sinod local la care luară parte «toți egumenii» mânăstirilor, clerul bisericii, domnitorul, boierii și «mirenii» (2). De un mitropolit al țerii nu-i vorba. Nifon, conducătorul sinodului, vorbì celor de față «de pravilă, de lege, de tocmirea bisericii și de dumnezeeștile slujbe, de domnie și de boierie, de mânăstiri și de biserici, și de alte rânduri de ce trebuià; și tocmì toate obiceiurile pre pravilă și pre așezământul sfinților apostoli» (3), deci un program de totală organizație a vieții bisericești bazat pe canoanele bisericești. Un punct din acest program, «tocmirea bisericii», a fost adus la îndeplinire chiar în acest sinod, anume crearea a două episcopii și sfințirea a doi episcopi pentru conducerea lor (4). Nu se spune că s'ar fi sfințit și un nou mitropolit al țerii. Rostul Domnitorului în împărțirea dreptății pare iarăș a fi fost unul din punctele discutate în sinod. Ceeace se mai spune că Nifon a găsit «biserica izvrătită și cu obiceiure rele și nesocotite» și că i-a învățat «să lepede cu totul beția și curvia» sunt locuri comune puse ca să justifice mai departe conflictul dintre Domnitor și Nifon.

Ințelegerea între Nifon și Radu nu ținù multă vreme. Radu căsătorise pe o soră a sa cu boierul Bogdan. Căsătoria erà contra canoanelor, căci Bogdan își aveà femeia sa legitimă. Față de această călcare a legilor bisericești fostul patriarh se opuse nouăi căsătorii. Domnitorul îl îndepărtă întâiu dela Curte și apoi încercă o împăcare propunând lui Nifon să dea aprobarea căsătoriei și apoi să plece oriunde va voì, neavând nici o grijă de cele trebuincioase, cari-i se vor trimite din belșug. Impăcarea nu reușì; Nifon respinse totul

(1) NiNE, 34. Nèx., 379 b., «ἀπὸ τὴν σήμερον Πάτερ, σε ἔχομεν ὁδηγὸν καὶ ποιμένα μας, διὰ νὰ μᾶς ὁδηγήσῃς εἰς ὁδὸν σωτηρίας».

(2) NiNE, 36. N'Ex., 380 a «Νήφων ἐπρόσταξε νὰ γένῃ τοπικὴ σύνοδος νὰ συναχθοῦν ὅλοι οἱ ἱερεῖς τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ οἱ ἡγούμενοι τῶν μοναστηρίων, καὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ παλατίου μὲ τὸν αὐθέντην».

(3) NiNE, 36.

(4) NiNE, 36. «Decii hirotoni și doi episcupi și le deade și eparhie hotărît, care cât va biruì». N'Ex, 380 a «ἐχειροτόνησε δὲ ὁ Ἅγιος καὶ δύω ἐπισκόπους, καὶ δίδωντάς τους διωρισμένας 'επισκοπὰς». Numele episcopilor și al episcopiilor nu sunt insemnate, dar nu poate fi vorba decât de eparhiile Râmnic și Buzău; v. Iorga, *Istoria bisericii românești* I, p. 118. Limba de care se va fi folosit Nifon în Ț. R. trebue să fi fost slavona, nu pentrucă tatăl său trăise în Serbia, ci pentrucă învățătorul cu care Nifon stă mai mult în legătură, Zaharia, știà «carte grecească și slovenească». NiNE, 14.

și părăsì țara prezicând nenorociri. Așà povestește red. rom. a Vieții mersul și sfârșitul conflictului (1).

Această povestire se întărește prin alte izvoare mai sigure. In mânăstirea Dealului se păstrează și azi mormântul Caplei, a cărui inscripție spune că ea a fost fiica lui Vlad Călugărul, sora lui Radu cel Mare și a lui Vlăduț, jupănița marelui vornic Bogdan și că a murit la 21 Fevruarie 1511 (2). Așà dar sora lui Radu cel Mare, care luă în căsătorie pe Bogdan, din care pricină se născù cearta între Domnitor și fostul patriarh se numià Caplea. Dar istoria mai cunoaște o soră a lui Radu cel Mare, numită tot Caplea, pe care tatăl lor Vlad Călugărul (1482—1496) o căsătorise cu Staico logofătul, unul din foștii demnitari ai lui Țepeluș (1477—1482) (3). Copiii lor Pârvul, Jitian și Barbul sunt amintiți împreună cu tatăl lor Staico la 9 Noemvrie 1492 (4), iar la 18 Iulie 1504 Radu cel Mare invită municipalitatea din Sibiiu la căsătoria «nepoti nostro ex sorore videlicet Pervul vocato, filio summi secretarii nostri Stayko logofeth» cu fiica răposatului Dimitrie Iacșici (5). După 20 Iulie 1507 nu se mai găsește Staico în documente (6).

Deci Radu cel Mare a avut două surori cu numele Caplea, una măritată cu Bogdan și alta cu Staico. Caplea lui Bogdan moare la 21 Fevruarie 1511, după cum spune inscripția mormântului ei. Caplea lui Staico trăià și la 27 Decemvrie 1511 (=7020), când Vlăduț îi întărește documentul, prin care ea dăruià mânăstirii Dealului satul Băjeștii, «pentrucă a fost jumătate al jupanului Staico Logofătul bătrână și veche moșie; iar cealaltă jumătate a cumpărat-o sora Domniei mele jupanița Caplea, dela fiii lui Iova din Drăgoești, drept 700 aspri, încă din zilele lui Mihnea VV. Iar după aceea a venit sora Domniei mele jupanița Caplea înaintea Domniei mele de a adăugat acest mai sus zis și scris sat Băjeștii toți

(1) NiNE, 42—48 «că pre soru-ta, carea o ai măritat după Bogdan fără leage, avându el muere cu leage și o au lăsat fără de nice o vină și au luat pre soru-ta, el iaste curvariu și soru-ta ca o prea curvă, ce-i desparți și dă bărbatului muerea sa», p. 44. N.'Ex. 380 b—382 a, cu mai multe adause târzii.

(2) Inscripția slavă la Alex. Lapědatu, *Vlad Vodă Călugărul, Convorbiri literare*, XXXVII (1903), p. 1056—7.

(3) Alex. Lăpědatu, *l. c.*, p. 1057.

(4) *Ibid.*, p. 1151.

(5) Iorga, *Pretendenții români*, An. Acad. Rom. XX, p. 207, nota 8. Cf. Lăpědatu, *l. c.*, 1057.

(6) A. Lăpědatu, *l. c.*, p. 526, nota 3, unde i se face și scara carierei sale. Cf. I. Bogdan, *Relațiile Țerii-Românești cu Brașovul*, I (1905), p. 302.

cu moara lui, la sfânta mânăstire pentru sufletul jupanului Staico Logofătul și pentru sufletul fiului lor Pârvul Comisul și pentru al ei suflet». Printre martori se găsește în primul rând jupanul Bogdan, mare vornic, cumnatul rămas acum văduv al acestei Caple văduve a lui Staico (1).

Bogdan, soțul Caplei, este iarăș cunoscut. In divanurile din anii 1502, 1503, 1504 el este mare spătar, în anul 1505 ajunge mare logofăt și cu această demnitate se găsește în divanurile din 1506, 1507—în 1505 și 1507 un alt Bogdan, mare spătar—. Vlăduț făcù pe Bogdan mare vornic, în locul lui Pârvul Craiovescu și în această demnitate este amintit pentru ultima oară la 8 Ianuarie 1512 (2). Nu este cunoscut din alte izvoare dacă Bogdan, înainte de Caplea, aveà altă soție, dar lucrul trebue să stea așà cum povestește Vieața, căci alminteri Nifon n'ar fi avut nici un motiv să se opună acestei nouă căsătorii (3).

Mai sunt cunoscute cazuri în cari capii bisericii s'au opus la căsătorii nelegiuite. Un asemenea caz puteà să fie cunoscut chiar de fostul patriarh ecumenic Nifon. Unul din predecesorii săi pe scaunul patriarhal din Constantinopol, Ioasaf I (1464—1466 după Ghedeon) respinge cererea făcută de un protovestiar din Constantinopol ca să iea în căsătorie pe fosta soție a ducelui de Atena, fiica lui Demetru Asan, ducele de Corint, căci protovestiarul aveà femeia sa legitimă și copii. Urmarea a fost că din porunca sultanului patriarhul a fost detronat, după ce i s'a tăiat barba iar marelui eclisiarh nasul (4).

(1) Ms. A. R. 1447, p. 49 - 50 (Condica mân. Dealul.

(2) Alex. Lăpĕdatu, *l. c.*, p. 526, nota 3; Iorga, *Studii și documente,* VI, p. 455, No. 2, (21 Iunie 1505, Bogdan logofăt); I. Bogdan, *Relațiile Țării-Românești cu Brașovul* (1905, p. 354—5; Ștefan Grecianu, *Șirul Voevozilor cu divane și note,* 1907 (lucrare nepublicată), pp. 3, 7, 9, 11, 13, 14, 23, 25, 26. De notat că în divanurile lui Mihnea Vodă (1508—1510) nu se găsește Bogdan, care erà un susținător al familiei lui Vlad Călugărul. Ceeace N.'Ex., p. 380 b, scrie că Bogdan erà un mare boier din Moldova—"Ενας μεγάλος ἄρχωντας ἀπὸ τὴν Μπογδανίαν—credem că este un adaus mai târziu al red. gr. derivat din numele personagiului care erà Μπόγδανος. *Slujba din 1841,* pp. 69, 70, merge și mai departe și traduce «Μπόγδανος» prin «Moldoveanul». — D. Fotino, Ἱστ. τ. Δακίας (1818), II, pp. 67, 69, scrie chiar «Μολδοβάνος».

(3) După red. rom. NiNE, 80, 81, Bogdan a fost chinuit și omorît de Neagoe. De fapt nu se găsește în vremea lui Neagoe Basarab (1512—1521) nici un mare vornic Bogdan; v. Alex. Lăpĕdatu, *l. c.,* p. 526, nota 3. Neagoe va fi căutat să se scape de acela care fusese făcut vornic mare în locul rudei sale Pârvul Craiovescu și care fusese pricina vrajbei dintre Vlăduț și Craiovești.

(4) *Historia Patriarchica,* Bonn, pp. 96—98.

Un reflex al opunerii lui Nifon contra căsătoriei lui Bogdan cu Caplea pare a se găsì chiar în corespondenţa lui Radu cel Mare cu Braşovenii. Radu scrie Braşovenilor despre un oarecare Neagoe, care avusese o soţie în Ardeal şi alta în Ţara-Românească, că «nu e lege... ca să aibă omul două femei; astfel dacă el ar fi în vieaţă, şi domnia mea şi voi l-am judecà după lege; dar el e mort» (1).

Cearta între Nifon şi Radu trebue să se fi întâmplat în anul 1505 şi tot în acest an trebue să fi ajuns Nifon în Atos. Pentru admiterea acestei date am vedeà o dovadă şi în faptul că Bogdan este înaintat în acest an, 1505, la demnitatea de mare logofăt, ceeace ar puteà fi socotit ca o favoare din partea Domnitorului faţă de noul său cumnat. O dovadă însă mult mai sigură găsim în vieaţa sfinţilor Nectarie şi Teofan, întemeietorii mânăstirii Varlaam din Meteora. Acì se spune că cei doi fraţi, Nectarie şi Teofan, după moartea întâiului lor dascăl Sava, s'au dus din Ianina la Atos şi acì în mânăstirea Dionisiat au găsit pe patriarhul Nifon, care i-a primit cu bucurie, i-a învăţat cu dragoste regulile călugăriei şi apoi i-a trimis îndărăt să trăească în linişte în chilia lor din Ianina (2). O notiţă cronologică dintr'un codice al mânăstirii Varlaam scris la 1511, din porunca celor doi fraţi, spune că învăţătorul lor Sava a murit la 9 Aprilie 1505 (3). După întoarcere în Ianina, Nectarie şi Teofan ridicară în insulă mânăstirea Sf. Ioan Prodromul în anul 1507 (4). Deci cei doi fraţi au văzut şi ascultat pe patriarhul Nifon în mânăstirea Dionisiat după 9 Aprilie 1505 şi înainte de 1507. Mai departe în Vieaţa Sf. Nifon (NiNE, 48, 50) se spune că fostul patriarh după plecarea din Ţara-Românească a locuit «mai mult de un an» în mânăstirea Vatoped şi că numai după ce Macarie, ucenicul său, suferise mucenicia în Tesalonic, a trecut la Dionisiat. Această ştire este iarăş confirmată de o notiţă cronologică din sus pomenitul codice, în care se spune că Macarios, ucenicul lui Nifon,

---

(1) I. Bogdan, *Relaţiile Ţerii-Româneşti cu Braşovul*, I 1905), pp. 235—6. D-l Bogdan atribue această scrisoare lui Radu cel Mare, 1496—1507, sprijinit pe motive paleografice. N'ar fi poate exagerat dacă am admite că scrisoarea a fost întocmită după acest conflict, adică după 1505.

(2) Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων, Νέος Ἑλληνομνήμων II (1905), pp. 99—100; Porf. Uspenskij, *Putesĕstvie v' Thessalii* (Petersburg 1896), p. 475.

(3 Porf. Uspenskij, *l. c.*, p. 475, nota I şi p. 193, «ἐκοιμήθη ὁ ὅσιος πατὴρ ἡμῶν κύριος Σάββας μηνὶ Ἀπριλίῳ θ, ἔτους ζιγ» 7013=1505 ; Cf. N. A. Veïs Βέης), Βυζαντὶς I, p. 306.

(4) N. A. Veis, Βυζαντὶς I (1909), p. 306, «ἠρξάμεθα σὺν Θεῷ ἵνα ἀνεγείρωμεν ἐκ βάθρων τὴν ἱερὰν μονὴν τοῦ τιμίου προδρόμου εἰς το Νυσὶ ,ζιε» (7015=1507 : Cf. Νέος Ἑλληνομνήμων II, p. 101.

a suferit martiriul în Tesalonic în anul 1506 (=7014) (1). Combinând aceste date reiese că Nifon a sosit în Vatoped în anul 1505 și acì a stat până în anul 1506, când apoi a trecut la Dionisiat, unde l-au găsit cei doi frați, Nectarie și Teofan. Din Țara-Românească va fi plecat în vara anului 1505. Că Nifon a șezut puțină vreme în Țara-Românească, numai după întoarcerea lui Radu dela Constantinopol în 1504 și până la 1505, reiese și din Vieața sa, unde afară de convocarea sinodului local, de învățăturile expuse cu acest prilej și de conflictul care este pus în legătură imediată cu sinodul, nu se mai amintește nici un fapt care să probeze o ședere mai îndelungată a sa în țară.

Din Țara-Românească, Nifon a plecat spre muntele Atos. Amândouă redacțiunile Vieții scriu că în drum spre Atos el a trecut prin Macedonia și prin Bitolia (2). Drumurile de uscat dela Dunăre spre Macedonia trec prin Sofia (3). Fie că Nifon a trecut Dunărea pe la Rusciuc sau Șiștov, fie că a trecut pe la Ghigen la gura Oltului, fie că a luat drumul Lom-Sofia, în tot cazul el a trebuit să treacă prin Sofia și cu prilejul acestei călătorii pare că popa Peja a văzut pe fostul patriarh Nifon. Acest popa Peja, care în Sofia a scris Vieața Sf. Gheorghe din Kratovo, spune că a văzut pe patriarhul Nifon, a mâncat, a băut cu el la masă și au vorbit împreună fără să precizeze locul și timpul (4).

Ajuns în Atos, Nifon se oprește mai întâiu în mânăstirea Vatoped, unde locuì «mai mult de un an» (5). De acì trecù peste munte la Dionisiat, de unde odată fusese chemat să păstorească mitropolia Tesalonicului. In Dionisiat l-a văzut biograful său Gavriil învățând, lucrând la rând cu călugării și fiind pentru toți o pildă

---

(1) Porf. Uspenskij, *l. c.*, p. 544.

(2) NiNE, 48 «trecù pren Machidonie și pren Thuteliia (sic), și merse în sfântul munte, carele să chiiamă Athon». Thuteliia este greșcală de copist în loc de «Thetulie», cum este Ms. 2714, f. 92r; la Hasdeu, NiH, 139 a «Tetulia», o corupție din Betulia, Petulia. N'Ex. 382 a, «ἐπῆγεν εἰς τὴν Μακεδονίαν, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ εἰς τὰ Πετόλια, ἔπειτα ἐπῆγεν εἰς τὸ ἅγιον ὄρος». Athonskij Paterik, II, (1897), p. 141, a lăsat cuvântul afară.

(3) C. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Con/pel*, p. 159, 161.

(4) Glasnik, 40, p. 125, «азь самовидьць быхъ Нифона патриарха и сь нимь ѩдохь и пихъ на трапезѣ юго и бесѣдовахь...». V. Iagic, crede că popa Peja a văzut pe Nifon sau în Atos sau în Țara-Românească (*l. c.*, p. 130—131). Syrku, Očerki iz.. p. CCLXXVIII scrie: «este posibil că popa Peja l-a văzut (pe Nifon) în Țara-Românească». Ne pare mai probabil că popa Peja l-a văzut în Sofia la trecere. Nu este nici o dovadă că Peja a fost în Țara-Românească.

(5) NiNE, 48; N'Ex., 382 b.

vie de ascultare și vieață călugărească (1). Fostul patriarh Nifon murì în mânăstirea Dionisiat la 11 August 1508 și fu îmmormântat la 12 August (2). După însemnarea din codicele mânăstirii Varlaam-Meteora, Nifon a murit la 1508, August 12, într'o Duminică (3). Cum se vede, însemnarea dă ziua îmmormântării și nu a morții, care a fost 11 August.

F. Ucenicii patriarhului Nifon.

Nifon a avut și ucenici. Unul din ei, Macarie, s'a dus de bună voie în Tesalonic, unde fu martirizat și îngropat atunci când Nifon erà în Vatoped (NiNE, 50). Un altul, Ioasaf, merse cu Nifon în Dionisiat și după moartea învățătorului său se duse în Constantinopol, unde tot așà fu martirizat de Turci (NiNE, 54, 56). O însemnare cronologică din amintitul codice al mânăst. Varlaam întărește știrile de mai sus aflate în amândouă redacțiile Vieții. După această însemnare Macarie a suferit martiriul la Tesalonic în anul 1506, iar Ioasaf la Constantinopol în anul I510, August 29 (4). După NiNE, p. 50, Nifon a mai avut și alți doi ucenici, cari au murit în Vatoped.

(1) NiNE, 52, «cum și eu l-am văzut făcând lucruri ca acestea» cf. N'Ex.. 384 a, «καὶ πολλαῖς φοραῖς, ὁποῦ 'επήγαινα καὶ ἔμενα ἐκεῖ,... τὸν ἔβλεπα» (și de multe ori, când m'am dus și am rămas acolo,... l-am văzut). Ceeace N'Ex., 384 a, scrie mai departe, sunt curate legende târzii.

(2) NiNE, p. 54, «să ingropă trupul lui cu mare cinste in luna lui Avgust in 12 zile, când erà cursul anilor dela zidirea lumii 7016». N'Ex., p. 385 a, nu dă anul ci numai ziua morții, «παρέδωκε τὴν μακαρίαν του ψυχὴν εἰς χεῖρας θεοῦ, τῇ ἑνδεκάτῃ τοῦ Αὐγούστου μηνὸς»; a doua zi fu îmmormântat «καὶ τὸ πρωΐ... ἐνταφίασαν...». Ghedeon Πατρ. Πίνακες, p. 495 pune moartea între 1504—1508. Sathas, Νεοελληνικὴ φιλολογία, p. 99, pune data morții cevà mai înainte de anul 1536, bazat pe Vieața sf. Macarie și Ioasaf.

(3) Porf. Uspenskij, ***Putešestvie v' Thesalii***, p. 475, 193, 544: «ἐκοιμήθη ὁ παναγιώτατος πατριάρχης Κωνσταντινοπόλεως κῦρ Νήφων ὁ μυροβλήτης ἐν ἔτει ζις, αὐγούστῳ ιβ, ἡμέρᾳ κυριακῇ». Epitetul μυροβλήτης arată că notița s'a scris după 1515, când Nifon e desgropat și se produce minunea că moaștele lui răspândesc «bun miros». A. Papad.-Kerameus, Ἱεροσ. βιβλ. IV, (Petersburg 1899), p. 164, a găsit în ms. 190 din metohul Sf. Mormânt în Cos|pol stihiri «τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ (Νήφωνι) εἰς τὸν παραλύτικον»; in indice însă la pag. resp. trece pe Nifon I al Con|plui. D. Russo mi-a comunicat oral că posedă o molitvă a Sf. Nifon II, patriarhul Con|plui la un paralitic.

(4) Porf. Uspenskij, ***l. c.***, p. 544, «καὶ ἐμαρτύρησαν διὰ Χριστὸν καὶ οἱ δύο αὐτοῦ μαθηταί, ὁ μὲν Μακάριος μοναχὸς ἐν Θεσσαλονίκῃ ζιδ, ὁ δὲ Ἰωάσαφ μοναχὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει, μηνὶ αὐγούστῳ κθ. ζιη». Macarie și Ioasaf au și vieți aparte. Le cunosc după traducerea rusească din ***Athonskij Paterik***. II (1897). Vieața lui M., p. 167—8, după Νέον Μαρτυρολόγιον cu data morții 14 Sept. 1527, vieața lui *I.* p. 300, tradusă tot după N. M. cu data morții 26 Oct. 1536. Aceste date față de cele mai de sus nu prezentă nici o încredere.

Tot ca ucenicí ai patriarhului Nifon se pot socotì și sfinții frați Nectarie și Teofan. Invățăturile pe cari aceștia le-au primit dela Nifon în Dionisiat, unde l-au vizitat după moartea învățătorului lor Sava († 9 Aprilie 1505), au avut multă înrâurire asupra lor, căci în totdeauna s'au folosit de ele și le amintesc în vieața ce și-au scris. Când acestor doi frați li se strică liniștea în mânăstirea Prodromului. din insula Ioaninei, le-a venit în minte sfatul lui Nifon, ca să nu se împotrivească ispitei, când vine, ci să se retragă și să caute pace (1). Credincioși acestor sfaturi ei părăsesc Ioanina și se duc în Meteora, unde după 7 ani încep clădirea mânăstirii Varlaam în anul 1518. In lauda vieții lor se mai spune că ei au urmat toată vieața predaniilor date de patriarhul Nifon (2).

G. Neagoe Basarab și patriarhul Nifon.

In Ianuarie 1512, Neagoe ajunge Domn al Țerii-Românești. Incă din vremea când Nifon erà în țară, Neagoe sta pe lângă dânsul. Când Nifon căzù în disgrația lui Radu cel Mare, Neagoe, care atunci erà mai mare peste vânători, îngrijește pe fostul patriarh, care «îl întărià cu învățăturile sale» (3). Invățăturile și contactul cu Nifon pare a fi lăsat urme adânci în sufletul lui Neagoe. Intr'adevăr după ce se întărește în scaun, Neagoe trimite să aducă în țara sa moaștele lui Nifon, «ca să curățească greșeala Radului și a altora, cari făcuse rău sfinției sale». Printre delegații trimiși la Atos se găsià și Danciul logofăt (4). In Dionisiat după oarecare opunere a călugărilor, trupul fu desgropat, pus într'un cosciug de lemn și trimis în Țara-Românească. Din partea mânăstirii însoțiau delegația câțivà călugări și Neofit, mitropolit de Anchialos (5). Când se

(1) Νέος Ἑλληνομνήμων II, p. 102, «εἰς νοῦν ἐλθόντες τῆς παραγγελίας ἐκείνης τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου κυροῦ Νήφωνος, ἣν γὰρ εἰρηκὼς ἡμῖν ὁ ὁσιώτατος πατὴρ ἡμῶν οὕτως».

(2) Νέος Ἑλληνομνήμων, II, p. 120. «παραδεδομένον τοῦτο εἴχασι παρὰ τοῦ ἐν πατριάρχαις ἁγιωτάτου κὺρ Νήφωνος».

(3) NiNE, p. 44—46.

(4) NiNE, p. 84, «sluga cea mai mare, căruia erà numele Danciul logofăt». N'Εκ. 386 b, nu dă nume ci numai «ἕνας ἀπὸ τοὺς ἄρχοντας, ὁ μέγας δηλ(αδὴ) Λογοθέτης». Nu găsesc nici un Danciul logofăt în divanurile lui Neagoe Basarab la Ștefan Grecianu, Șirul Voivozilor cu divane și note.

(5) NiNE, p. 86, cf. p. 92, «chir Neofit, om ales și sfânt, carele erà den cetate Ahila den Evrosta Elispod». «Eurosta Elispod» și la NiH. 144 b. Ms. 2714, fol. 96 v «Evropa» care este și lectura adevărată, căci este vorba de vechea provincie Europa din jurul Constantinopolului. «Cetatea Ahila» este Anchialos din golful Burgas; v. Konrad Kretschmer, *Die*

apropiară de Târgoviște, Neagoe însoțit de preoțime și de boierii săi le ieși înainte, îmbrățișă cu credință cosciugul și sărută cu lacrămi de bucurie moaștele fostului său învățător. In alaiu mare le duseră la mânăstirea Dealului și le așezară deasupra mormântului lui Radu.

Toată noaptea se înălțară rugăciuni pentru iertarea păcatelor acestuia din urmă (1). In răvărsatul zorilor Neagoe, care era părtaș la rugăciune, povesti cum a văzut în ațipeală iertarea lui Radu Vodă (NiNE, 88, 90). Mai multe zile moaștele fură ținute pentru închinarea poporului. Credincioși boieri împreună cu mitropolitul Neofit însoțiră iarăș îndărăt spre Dionisiat moaștele Sfântului, cari acum erau așezate intr'un sicriu de argint poleit cu aur și înfrumusețat cu pietre scumpe și cu smalț (2). Pe pleoapă era încrustat chipul Sfântului, iar la picioarele lui chipul lui Neagoe în rugăciune. Călugării din Dionisiat dăruiră lui Neagoe capul Sfântului și o mână. El le primi cu bucurie și mai târziu le dărui bisericii sale dela Argeș (NiNE, 92, 94) (3).

Acestea s'au întâmplat în anul 1515, după inscripția sicriului.

---

italienischen Portolane des Mittelalters (Veröffentlichungen des Instituts für Meereskunde und des geographischen Instituts an d. Universität Berlin, Heft 13, Februar 1909, p. 64).

(1) A. Lăpĕdatu, *l. c.*, pp. 433—434, n'a găsit în mânăstirea Dealului mormântul lui Radu IV cel Mare.

(2) Ioan Comninos (Ierotheiu al Dristrei † 1719), Προσκηνητάριον τοῦ ἁγίου ὄρους τοῦ Ἄθωνος, Snagov, 1701, reprodus în Montfaucon, *Palaeographia graeca*, Paris 1708, p. 478, trece printre moaștele din Dionisiat și «τοῦ ἁγίου Νήφωνος, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τὸ λείψανον ὅλον χωρὶς ὅμως τῆς δεξιᾶς χειρὸς καὶ τῆς κεφαλῆς»; descrierea sicriului este următoarea: «τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ἀποκείμενον εἰς μίαν περικαλῆ θήκην ἀργυρᾶν ἐγκοσμημένην μετὰ χρυσίου καὶ λίθων πολυτιμήτων, εὐξοδίᾳ τοῦ ἐκλαμπροτάτου Νεάγουλου Βασσαράβα βοεβόνδα, ὅστις ἦν πνευματικὸν τέκνον τοῦ ἄνωθεν πατριάρχου κὺρ Νήφωνος». Sigur după acest Proschinitar reprodus în Montfaucon a luat Le Quien, O. C. I, col. 318, știrea: «Atqui Nyphon iste Patriarcha non certe primus, a Graecis uti sanctus colitur, cujus corpus servatur in Laura s. Athanasii montis Athi, caput vero dexteraque manus in monasterio Argiesi in Ungro-Valachia», unde mânăstirea Sf. Atanasie în loc de Dionisiat e o scăpare din vedere.

(3) N.'Ex. 388b. scrie că moaștele au fost dăruite la Argeș după moartea lui Neagoe; după D. Fotino, *l. c.*, II, 83, la sfințirea bisericii, deci la 15 August 1517. Red. rom. nu amintește acest dar, ceeace însemnează că au fost dăruite după sfințirea bisericii. Moaștele se păstrează și azi la Curtea de Argeș în biserica episcopală. Mâna Sf. Nifon într'o cutie de argint făcută de episcopul Iosif la 1795, August 11, iar capul în altă cutie făcută de arhimandritul Partenie și împodobită de episcopul Iosif la 1799, v. Ioan Panțurescu, *Biserica episcopiei de Argeș*, București 1905, pp. 15—16, 54, 88.—In mânăstirea Varlaam din Meteora se găsește printre alte moaște și închietura (articulațiunea) mâinii drepte a Sf. Nifon patriarhul Con/plui, îmbrăcată în argint în anul 1789. v. Porf. Uspenskij, *Puteševstvie v'Thessalii*, pp. 205, 207, 443.

Millet descrie sicriul ca având forma de biserică oblongă cu cinci turle în filigrană aurită, împodobită cu o friză de email. Deasupra acestei frize pe o bantă îngustă se găsește inscripția, care după Millet sună astfel: a) † Αὐτη τη σευασμία καὶ ἁγία λάρναξ εισεστι του παναγιοτάτου ἀρχιεπισκόπου Κονσναντινουπόλεος του κιρ Νιφωνος, νεας Ρομη(ς) καὶ οικουμενικοῦ πατριάρχου η b) κονωμήθη δε καὶ ετεληοθη εν Χριστω το θεω παρὰ τοῦ ευσεδαι[ο]τάτου κα(ὶ) φιλοχ(ριστ)ωυ (?), c) [αὐθέντου Νεάγκου ἐ]κημηθη εκη ο πα[τριάρχης ἐν τη σεβασμία καὶ ἁγία μονῇ] του τιμήου προδρομου [καὶ βαπτιστοῦ 'Ιωαννου], d) (câte-va frânturi de litere) ἐπὶ ἔτους ‚ζκγ (1515) (1).

Maximos Trivolis a compus pentru acest sicriu două epigrame. Din cuprinsul lor iese că sunt scrise înainte de moartea lui Neagoe (1521). Limba, metrul și ideile acestor epigrame sunt o curioasă imitație omerică. Element creștin nici nu e. Evlaviosul Neagoe este «divinul — θεῖος» ca și Nestor. El e marele conducător — μέγας ὄρχαμος — al răsboinicilor Misiei — «Μυσῶν εὐπολέμων». Nifon să intervie la statornicul rege — πρὸς ἄνακτα διαμπερὲς ἔμπεδα — ca Neagoe după moarte să fie așezat în divinele palate ale Olimpului (2).

(1) Millet, Pargoire et Petit, *Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos*, 1904, p. 161. («†Acest venerat și sfânt sicriu este al preasfințitului arhiepiscop al Constantinopolului, Romei celei nouă, și patriarh ecumenic chir Nifon. S'a pus la cale și s'a săvârșit în Hristos Dumnezeu de către prea credinciosul și iubitorul de Hristos Domn Neagoe. Patriarhul a adormit acolo în venerata și sfânta mânăstire a cinstitului Înaintemergător si Botezător Ioan... la anii 7023 (1515 »)— mai exact 1 Septemvrie 1514—31 August 1515.— Din inscripție reiese că sicriul n'a fost executat în Atos: «a adormit ἐκεῖ (εκη)' patr.». Descrierea sicriului și la Barskij, *Putešestvie*, în anul 1744, II (Petersburg 1785), pp. 729—730.— Descrierea sicriului cu o copie și în Porf. Uspenskij, *Pervoe putešestvie (1845) in Vostok Christianskij* I, 2 (Kiev, 1877), p. 94, unde dă și anul inscripției 7023—1515. N. P. Kondakov, *Pamjatniki christianskago iskusstva na Athonĕ* (=Monumente de artă creștină în Athos), Petersburg 1902, pp. 214—215, descrie astfel acest sicriu a cărui fotografie o reproduce la p. 214: «Sicriul cu moaștele Sf. Nifon păstrat în Dionisiat are tot așà înfățișare de bisericuță cu cinci turle, din argint aurit, bogat împodobit cu filigran și email: două brâne de chipuri în bust de jur împrejurul sicriului reprezentă pe Iisus, prooroci, sfinți, cu inscripție slavă dedicatorie».

(2) Spyr. P. Lambros, *Catalogue of Athos*, I, p. 402 (Ms. 3816. 282, Dionisiat, sec. 16-lea):

«'Αργυρίου χρυσίου τε φαάντερον ἠδ' ἐριτίμων
συλλήβδην λιθάκων τὸν λάμψαντ' ἀρχιερῆα
Νήφων' ὃν θεράποντα Θεὸς μέγας ἔνθεν ἄραντα
θήκῃ τῇδ' ἐκύδην' ἐριτίμῳ, Νάγγοε θεῖον
Μυσῶν εὐπολέμων μέγαν ὄρχαμον ἐς τόδε θήξας,

Popa Peja scrie că s'a învrednicit să vază și să sărute moaștele Sf. Nifon. Aceasta puteà să se întâmple sau în Atos, sau în Țara-Românească, sau în Sofia la aducerea sau întoarcerea moaștelor spre Atos. Inclin pentru Sofia, căci dacă Peja ar fi fost în Țara-Românească, ar fi amintit sigur și cevà din cele întâmplate aici (1).

Neagoe Basarab zidì pe mormântul lui Nifon o «biserică frumoasă în numele Sfântului Nifon» (NiNE, 94) (2). O icoană și o biserică a Sf. Nifon se vede și azi în mânăstirea Dionisiat (3). Toate acestea precum și slujba Sf. Nifon, care erà alcătuită la 15 August 1517, făcură că Nifon fu cinstit ca un Sfânt. Deci o trecere între sfinți după șapte ani dela îmmormântarea fostului patriarh înfăptuită mai ales de evlavioasa dorință a unui ucenic, care voià să vază osemintele fostului său dascăl și părinte sufletesc.

ἔργον ὦ θεράποντι ὅπως κλέος ἄφθιτον εἴη.
Ἀλλὰ πάτερ μέγα χαῖρε μονήν τ' ἐπιμνέεο τήνδε
λιταῖς σαῖς πρὸς ἄνακτα διαμπερὲς ἔμπεδα τηρεῖν
αὐτῷ θ' ἡγεμόνι κράτος ἀρραγὲς ἠδ' ὑγίειαν
ζῶντι μάκαρ παρέχειν ἀτὰρ μετὰ γαῖαν ἀφέντα
αὐτὰ ἐνιδρῦσαι ἀνάκτορα θεῖα Ὀλύμπου».

Altă epigramă: «Ἁ χρυσᾶ τὸν χρυσοῦ τιμαλφέστερον ἔνδοθεν κεύθω
Νήφωνα λάρναξ Βυζαντίδος ἀρχιερῆα».

S'ar puteà pune întrebarea dacă există vreo legătură între acest poet Maximos Trivolis—Maximos e nume de călugăr — și între familia poetului Iacob Trivolis, autorul poemului *Istoria lui Tagiapiera*, v. E. Legrand, *Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellènique*, No. 4, nouvelle série, Paris 1875. După E. L. Iacob Trivolis s'a născut la finele veacului XV. El singur se dă că e din insula Corfu, feciorul unei călugărițe. In 1556 nu mai trăià. A avut doi fii, Dimos și Καντῖνος. Se mai citează și un Michael Dorileos Trivolis. Tot după E. L. Iacob Trivolis ar fi originar din Sparta, de unde s'ar fi refugiat în Corfu după căderea orașului său natal sub Turci.

(1) Glasnik, 40, p. 125 «и семоу азъ грѣшныи сподобихъ се мошти іего видѣти и облобизати». Când se scriau acestea, se formase legenda că Nifon după doi ani dela îmmormântarea sa s'a arătat egumenului. Mormântul a fost deschis și moaștele s'au găsit pline de mir și de bun miros.

(2) Și astăzi se arată călătorilor la Dionisiat «mormântul, unde fusese așezat Sf. Nifon»; v. Dr. Badea Cireșeanu, *Călătoria mea la sfântul munte Athos, etc.*, în «Biserica ortodoxă română», 30 (1907), No. 10 (Ianuarie), p. 1131. — Porf. Uspenskij, *Vostok Christianskij*, I, 2, Kiev, 1877, p. 87.

(3) M. I. Ghedeon, Πατριαρχικοὶ πίνακες, p. 496. — La Dionisiat în trapeza zidită și pictată în veacul al XVI-lea, pe păretele din apus jos este pictat Sf. Ioan Botezătorul între sfântul patriarh Nifon și Sf. Dionysios, fundatorul mânăstirii; v. H. Brockhaus, *Die Kunst in den Athos-Klöstern*, Lipsca 1891, p. 285.

II. Slujba sfântului Nifon patriarhul.

Patriarhul Nifon fiind trecut în numărul sfinților, a trebuit pentru prăznuirea sa să i se scrie și slujbă anumită. Din red. rom. a Vieții se vede că slujba sa erà alcătuită la sfințirea Curții de Argeș, 15 August 1517, când patriarhul Teolipt împreună cu soborul din jurul său îi dete întărire prin binecuvântare. Slujba erà deplină cu vecernie, utrenie și liturghie și potrivit obiceiului s'a hotărît să se săvârșască în ziua morții sfântului, la 11 August (NiNE, 118). Din această slujbă nu cunoaștem nimic, dar cel puțin pentru Țara-Românească ea va fi fost alcătuită în limba slavonă, care erà limba bisericii în acel timp. Dar a venit o vreme, când din această slujbă nu se mai știà nimic, fapt pe care episcopul Iosif al Argeșului îl exprimà astfel în 1806: «poate că din multele și adesele nestatornicii ale locului acestuia să va fi pierdut (slujba), nefiind dată în tipariu ca să mai rămâie undeva, și să cinsteà aceste sfinte moaște numai cu știința că sunt ale acestui sfânt, până în trecuții ani, când igumenia la acest sfânt lăcaș prea cuviosul răposatul chir Parthenie arhimandritul». Egumenul Partenie (1769 — 1793, † 1797), scriind la mânăstirea Dionisiat din Atos i s'a trimis slujba în elinește cum și istoria vieții scrisă în greaca vulgară (1). Cel care din Dionisiat s'a însărcinat cu trimiterea acestei slujbe la Argeș a fost chiar cunoscutul Nicodim Aghioritul († 1809). In Sinaxarul său Nicodim scrie că în mânăstirea Dionisiat se găsià slujba Sf. Nifon, pe care el după sfatul și cererea episcopului de Argeș, Iosif, a îmbunătățit-o și îndreptat-o și că în acest chip slujba se găsește și la Argeș (2). Se vede deci că pe lângă egumenul Partenie a scris la Dionisiat și episcopul Iosif celui mai bun cunoscător de vieți de sfinți din acea vreme la Atos. Episcopul Iosif tipărește în românește pentru prima dată această slujbă în anul 1806 la Sibiiu; și a îngăduit, cum spune în prefață, să facă așà ca în unele stihuri

(1) Slujba Sf. Nifon din 1806, prefața. Despre Partenie v. nota din cap. Vieața Sf. Nifon în slujba Sf. Nifon.

(2) Nicodim Aghioritul, Συναξαριστὴς τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ, το. III. Veneția 1819, p. 251, notă: «Τούτου (Nifon) εὑρίσκεται καί Ἀσματικὴ Ἀκολουθία εἰς τὴν ῥηθεῖσαν μονὴν (Dionisiat), τὴν ὁποίαν ἡ ἐμὴ ἀδυναμία προσθήκαις καὶ ἀφαιρέσεσι καὶ μεταβολαῖς ἐβελτίωσε καὶ ἐδιώρθωσεν. Ἡ αὐτὴ δὲ Ἀκολουθία εὑρίσκεται καὶ εἰς τὴν Βαλαχίαν κατὰ τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ πανιερολογιωτάτου καὶ φιλοκάλου ἀνδρὸς ἁγίου Ἀρτζεσίου κυρίου Ἰωσήφ, οὗτινος τῇ προτροπῇ, καὶ ἀξιώσει τῇ πρὸς ἐμὲ, ἔλαβε τὴν ἀνωτέρῳ βελτίωσιν καὶ διόρθωσιν. Ἐκεῖ γὰρ εἰς τὸ Μοναστήριον Ἄρτζεσι εὑρίσκεται ἡ ἱερὰ καὶ θαβματόβρυτος κάρα τοῦ ἁγίου Νήφωνος. Τὰ δὲ λοιπὰ αὐτοῦ ἁγία λείψανα εὑρίσκονται ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μονῇ τοῦ Διονυσίου».

și tropare să se cunoască «că și aici să află din sfintele lui moaste»; din istoria vieții a făcut sinaxar — prescurtare — căci erà prea lungă (1). Din tipăritura românească reiese că alcătuitorului grec al slujbei i-a slujit de izvor vieața Sf. Nifon într'o redacție care se apropie mai mult de cea tipărită în grecește (N.'Ex. 1803) decât de cea românească. După slujba aceasta Nifon apare mai mult ca un model al pustniciei, ca o laudă a sihaștrilor (p. 16, 31), decât ca un învățător și apărător al legiuirilor ortodoxe. Minuni ca cea cu stâlpul de lumină, ce-l încunjurà, sunt amintite în tropare (p. 3), și i se atribue meritul de a fi zidit (p. 27), și de a fi înălțat «toată curtea (mânăstirii) cu îngrădiri prea tari» (p. 52), dacă cumvà aceste epitete nu i se vor fi dat în înțeles metaforic. Cine va fi fost alcătuitorul acestei slujbe în grecește, nu cunosc, cum necunoscuți îmi sunt Theona ieromonahul și egumenul precum și Iustin, cari sunt citați ca făcătorii celor două canoane ale sfântului (p. 24, 25). Știrea lui Evgenios Vùlgaris că slujba Sf. Nifon a fost alcătuită de Ioan Comninos (Ierotheiu al Dristrei Silistriei † 1719) nu pare fundată, căci pentru Sf. Nifon fără îndoeală a trebuit să fie în totdeauna o slujbă anumită la Dionisiat (2).

Ne mai găsindu-se ediția din 1806, episcopul de Argeș Ilarion însărcinează pe Dionisie Romano să tipărească o a doua ediție, care apare la Buzău în anul 1481, Martie 18. Slujba rămâne ca cea din 1806 (3), dar în loc de sinaxar se tipărește la sfârșit vieața întreagă a sfântului după un manuscris încredințat lui Dionisie chiar de episcopul Ilarion. O parte din slujba sf. Nifon se găsește și în «Slujba Sfinților, ale căror moaște se află la sânta monastire Curtea de Argeșiu», tipărită la Ploești în anul 1873.

In Mineie Sf. Nifon a fost introdus abià în anul 1843. In acest an apare la Constantinopol Μηναῖον τοῦ Αὐγούστου, în care la 11 August, p. 71, cetim: «Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, ὁ ὅσιος Νήφων, ὁ ἐν τῇ κατὰ Ἄθω κοινοβιακῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Διονυσίου ἀσκήσας, καὶ γενόμενος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἐν ἔτει ͵αυξ (= 1460), ἐν εἰρήνῃ

(1) Exemplare din această primă ediție la Acad. Rom. Neputând avèà slujba Sf. Nifon în grecește, nu s'au putut controlà micile schimbări pe cari episcopul Iosif și le-a îngăduit.

(2) Andronic K. Demetracopulos, Προσθῆκαι καὶ Διορθώσεις, Lipsca 1871, p. 63, care trimite la Εὐγενίου Βουλγάρεως, Ἐπιστολὴ πρὸς Πέτρον τὸν Κλαίρκιον, p. 26, pe care n'am putut-o găsì. Ghedeon, Πατρ. πιν. p. 496, dă iarăș pe Ioan Comninos ca autor al slujbei fără să indice izvorul.

(3) Numai în loc de Ungrovlahia are Rumânia.

τελειοῦται; stihuri: Λιπὼν ὁ Νήφων τὴν κάτω προεδρίαν,
Χριστῷ παρέστη τῷ προέδρῳ τῶν ὅλων» (1).

Aceste Mineie de Con/pol au fost folosite pe lângă cele de Buda, 1805, la tipărirea mineielor de Neamț apărute subt îngrijirea staretului Neonil. Intr'adevăr în mineiul pe August, apărut la Neamț în anul 1847, găsim la 11 August fol. 55[a] trecut și pe Sf. Nifon întocmai ca în ediția din Con/pol: «Intru aciastă zi, cuviosul Nifon, carele a sihăstrit în chinovia monastirii sfântului Dionisie din Athon, și s'au făcut patriarh Constantinupolei, la anul o mie patru sute șase zeci, cu pace săvârșit. Stih:

Nifon proedria cea de pe pământ lăsând,
La Hs., cel ce șade mai înainte de toți, să află stând».

Mineiele apărute în ediția Sf. Sinod, ed. I. 1894, luna August, p. 130, ed. II, 1910, p. 139, fiind o reproducere a celor dela Neamț amintesc pe Sf. Nifon în chipul arătat mai sus. Cevà mai mult au făcut editorii mineiului pe August apărut subt episcopul de Râmnic, Callinic, (Râmnicul-Vâlcii 1862), p. 83—103, cari au tipărit întreaga slujbă a Sf. Nifon, făcând așà că sfântul obișnuit al acestei zile, arhidiaconul Evplu, este lăsat pe planul al doilea, iar întâietatea se dă «părintelui nostru Nifon, patriarhul Constantinupolei». In prefață se spune că au fost îndemnați la aceasta de faptul că slujba Sf. Nifon «fost cârmuitor al mitropoliei Țerii» și al cărui cap și mână dreaptă se află la Curtea de Argeș, nu se mai găsià pe la toate bisericile țerii. Prin slujba tipărită aparte și prin mineiul din 1862 începe să se introducă în bisericile Țerii-Românești tot mai mult prăznuirea Sf. Nifon (2), care totuș rămâne un sfânt local cinstit numai la Atos și în Țara-Românească la 11 August, ziua morții sale (3).

(1) Este reproducerea exactă din Sinaxarul lui Nicodim, το. III, p. 251. Mineiele grecești apărute la Veneția tot în 1843 nu amintesc pe Sf. Nifon, tot așà nu-l amintește H. Delehaye, Synaxarium Ecclesiae CP., Propylaeum ad. A. SS. Nov. Bruxelles 1902. O slujbă — ἀκολουθία — a Sf. Nifon, patriarhul Con/plui, (11 August) și în ms. 6381.874 (sec. 19), p. 59, al mânăst. Panteleimon, v. Spyr. P. Lambros, *Catalogue of. Athos,* I, p. 450.

(2) In mineiul — August, ed. Buda, 1805, exemplarul Acad. Rom. se găsește la 11 August, p. 51, însemnarea de mână: «Aici în 11 să cântă slujba sfântului Nifon». Insemnarea este de prin 1860, iar exemplarul a fost al bisericii Sf. Vineri (București ?)

(3) Ioannes Martinov, Annus ecclesiasticus graeco-slavicus, A. SS. Oct. XI (1870), p. 198: «Niphontem, qui sedem Constantinopolitanum bis occupavit, referunt hodie libri liturgici Valachorum, in quibus proprium officium, et Patherícon Montis Atho, accedente utrobique prolixa vita, auctore Gabriele protohegumeno Athonitarum». Muntele Atos serbează și amintirea tuturor sfinților din Atos în prima Duminică după Duminica tuturor sfinților. Slujba acestei prăznuiri — ἀκολουθία ᾀσματική — a fost alcă-

I. Amintiri despre Sf. Nifon.

In Țara-Românească Nifon a lăsat urme. Din cearta lui cu Radu cel Mare s'a născut legenda că Nifon ieșind din Târgoviște și-a scuturat papucii de praf și a afurisit pe Domn, care apoi a căzut într'o boală groaznică și a murit. Constantin Căpitanul Filipescu introduce această legendă în cronica sa (1). Legenda trăește și azi în popor, care povestește că de aceea nu saltă Târgoviștea, fiindcă Sf. Nifon, când a ieșit din oraș și-a scuturat papucii de praf și a blestemat-o să dea tot îndărăt. Târgoviștea nu va săltà decât când Sf. Nifon își va ridicà blestemul (2).

In pomelnicul din anul 1732 al mânăstirii Dealului se găsește printre mitropoliți și Nifon, care este sigur identic cu fostul patriarh Nifon (3).

In mahalaua Sârbi din Târgoviște se găsește o biserică zidită în anul 1854 cu hramul Sf. Nifon. In inscripție se spune că pe acest loc a fost clădită o biserică în zilele lui Radu Vodă și că Sf. Nifon a fost surghiunit de Radu Vodă (4). In vremea episcopului Iosif (1793—1820) s'a zidit în mânăstirea Curtea de Argeș un paraclis întru cinstea Sf. Nifon (v. prefața slujbei din 1806). Din multele biserici din București nu poartă nici una hramul Sfântului Nifon. Mânăstirea Zamfira așezată pe Teleajen între Ploești și Vălenii de Munte serbează pe Sf. Nifon ca al doilea hram al bisericii. Explicarea este că ctitorul mânăstirii a fost mitropolitul Nifon (1850—1875).

tuită de Nicodim Aghioritul și tipărită în Ermupolis, 1847. O traducere slavă s'a tipărit în Buda, 1810, și la Con pol, 1862, v. Athonskij Patherik, I (1897), pag. X.

(1) *Magazin istoric*, I (1845, p. 110; cf. Const. Căpitanul Filipescu, *Istoria Domnilor Țerii-Româneşti*, ed. Iorga (1902), p. 29.

(2) In târgulețul Titu trăește legenda că Sf. Nifon a făcut aci un scurt popas după plecarea din Târgoviște și că la plecare iarăș și-a scuturat papucii și de aceea Titu dă tot îndărăt.

(3) N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, II, p. 367.

(4) N. Iorga, *l. c.*, II, p. 359. In Târgoviște se povestește că în acel loc s'a ascuns Sf. Nifon, când a fost gonit de Radu Vodă din palatul ale cărui ruine s'ar mai vedeà și azi lângă biserica Stelii.

* In salonul cel mare al palatului mitropolitan din București se află icoana Sf. Nifon Patriarhul copiată după cea păstrată în biserica Sf. Nifon din Târgoviște. Copia s'a făcut în anul 1912 de pictorul V. Georgescu după cererea I. P. S. S. Mitropolitul primat Konon, care a luat inițiativa colecționării portretelor mitropoliților Ungrovlahiei. Icoana reprezentă pe Sf. Nifon binecuvântând în odăjdii arhierești. In cele două colțuri de sus ale icoanei sunt două mici tablouri: Sf. Nifon binecuvintează pe tânărul Neagoe care îi aduce mâncare și Neagoe vede în vis pe Sf. Nifon, care iartă de păcate pe Radu Vodă.

CUPRINSUL

PARTEA INTAIA.

PARTEA A DOUA.

PRESCURTĂRI.

An. Ac. R. = Analele Academiei Române.
Ecth. Chron. = Ecthesis Cronica, ed. Lambros.
πολ. ἱστ. sau ἱστ. πολ. = Ἱστορία πολιτικὴ Κωνσταντινουπόλεως (Turcograecia, lib. I).
πατρ. ἱστ. sau ἱστ. πατρ. = Περὶ τῶν πατριάρχων... Κων/πλεως, Turcograecia, lib. II).
Ms. (gr.) A. R. = Manuscris (grecesc) în Academia Română.
N'Ex. = Νέον 'Εκλογίον (Veneţia 1803).
NiH. = Biografia patriarhului Nifon, ed. Hasdeu. (Archiva istorică, I, 2.
NiNE. = Vieaţa şi traiul părintelui nostru Nifon, ed. mitropolitul Iosif Naniescu şi prof. Const. Erbiceanu.

RENEGAŢI IN TRECUTUL ŢERILOR NOASTRE
ŞI AL NEAMULUI ROMÂNESC

DE

N. IORGA
Membru al Academiei Române.

Şedinţa dela 3 Maiu 1914.

Renegarea poate fi: de lege, de naţie şi de ideal. Toate trei au acelaş caracter moral, cea din urmă fiind chiar mai periculoasă decât celelalte, pentrucă nu îndepărtează dintre credincioşii unei religii, dintre membrii unei naţiuni pe acela care, părăsind, din interes sau din convingere, elementul care le vivifică, preface în forme moarte ceeace e mai firesc şi mai înălţător în vieaţa oamenilor.

Renegările în massă sunt efectul silniciei; renegările individuale de obiceiu al unor ambiţii fără frâu şi fără scrupul, al setei criminale de a ajunge, de a răsbate cu orice preţ.

Sud-Ostul european, năvălit de Turci în veacul al XIV-lea, cucerit de ei în al XV-lea, dominat de Impărăţia lor timp de trei veacuri după aceea, a cunoscut şi o formă şi cealaltă a renegării. Viziri, paşale, sangeaci, subaşi, agi, spahii s'au făcut cu miile dintre Albanezii, Slavii şi Grecii supuşi, dintre Italieni vecini, dintre Unguri în destul de largă măsură, dintre Germani chiar, ici şi colo chiar dintre Francezi (să amintim pe Paşa Bonneval dela începutul veacului al XVIII-lea). Prin ei s'a ţinut Imperiul Sultanilor, prin isteţimea şi cunoştinţa lor de lume, prin talentele lor fireşti, prin elasticitatea lor de spirit, — toate însuşiri cari fac parte din patrimoniul oricărei civilizaţii bătrâne. După veacul Grecilor a venit al Sârbilor, al Arnăuţilor pe urmă. Dar, înălţând şi adăugind Statul, ei au pervertit societatea, căci orice renegat aduce un element de nesinceritate, de exagerare sau de falşitate, de cras interes mate-

rial şi de nebună dorinţă de măriri, de nesiguranţă faţă de sine însuş şi faţă de alţii, care e otravă pentru orice asociaţie omenească. Fără renegaţi, Imperiul lui Mohammed al II-lea şi al lui Soliman cel Măreţ s'ar fi ridicat mai puţin, dar şi ar fi căzut mai târziu.

Cu greu se pot găsì însă ici şi colo în fruntea provinciilor, la Curtea Impăraţilor, renegaţi români.

Ii putem numărà pe degete. Pentru al XIV-lea şi al XV-lea veac, nici unul. In al XVI-lea, pe la mijloc, un fiu de Domn crescut ca ostatec la Poartă, care sacrifică modei turcindu-se: Iliaş al lui Petru Rareş, care ajunge beg la Silistra (1). Apoi, poate, un alt ostatec, Constantin fiul aceluiaş Petru, la îmmormântarea căruia ieau parte şi Turci şi creştini, iar mulţimea strigă: *ne sizim dir, ne bizim dir*, «nici mie, nici ţie» (2). Amenințat cu surgunul din nou — îl mai gustase la Rodos, la Tripoli din Africa —, poate şi cu moartea, Mihnea fiul lui Alexandru, Domn al Ţerii-Româneşti, chemat la Ţarigrad, îmbracă veşmântul stăpânilor şi capătă la Nicopol şi Silistra o situaţie înjosită, participând şi la războaiele împotriva lui Mihaiu Viteazul (3). Indată după aceea face profesiunea de credinţă a Islamului un pretendent Ştefan Bogdan, care erà Bogdan fiul lui Iancu Vodă Sasul: după ce exploatase, înşelase şi minţise pe toţi, el săvârşeşte actul renegării ca să capete iertare pentru escrocheriile lui şi adăpostul sigur al unui paşalâc asiatic (4). Peste câţivà ani se aduce prinsă la Ţarigrad văduva lui Ieremia Movilă, măritată cu sila apoi după un Agă, şi fiii ei Alexandru şi Bogdan, dintre cari însă cel din urmă se întoarse la legea creştină şi, retrăgându-se lângă surorile măritate în Polonia, îşi mântuì zilele în legea strămoşească (5).

Cum se vede, afară de cazul tânărului coborîtor al lui Petru Rareş, fire decăzută şi perversă, ca şi a fratelui Ştefan, ca şi a surorii Chiajna, care-şi dădù una din fete în haremul Sultanului Murad şi făcù din doi fii ai săi ostaşi de elită între aşà numiţii «mutefariacà» ai Seraiului (6), *toţi ceilalţi îşi lasă de groază naţia*. Am-

(1) Iorga, *Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 330, no. XL.

(2) El fu circumcis numai după moarte; Hurmuzaki, II, 324, no. CCXCVIII; *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, IV, p. 226. Cf. aceste *Anale*, XIX, p. 212.

(3) Aceste *Anale*, XVIII, p. 98 şi urm.

(4) Aceste *Anale*, XIX, pp. 258—9 şi în «Mélanges Bémont», Paris 1914. Amănuntul strigătului nu-l pot raportà la izvor.

(5) Aceste *Anale*, XXXII, pp. 1044—6.

(6) Hurmuzaki, XI, pp. V—VI.

biția îndeamnă poate pe acel ceauș turc Sinan-Celebì, care venì ca sol în Moldova, unde se născuse, pe vremea lui Ștefăniță Vodă (1), ori pe boierul, înrudit cu Cantacuzinii, Toma Cozliceanu, nepot după mamă al lui Mihaiu Spătarul Cantacuzino, dar și, după tată, al unui Grec din Chios, Hrisant Cămărașul, care, deșì crescut de evlavioasa Brâncoveniță, deșì soț al unei femei dintre Greceni, se preface în renegatul Mehmed-Boiarzadè, zaim turc, *Camàr-Unchiùr* (2). Boiarzadeà a murit la Constantinopol fără copii. Acesta fu sfârșitul boierului muntean care-și puse cealmaua în jurul capului pe la 1770.

Un lucru e de observat, și el arată moralitatea instinctivă a poporului nostru. Atâtea alte nații se mândriau cu numărul renegaților — trufași, puternici, vestiți—pe cari-i dăduseră. La noi, renegatul a fost privit totdeauna cu un profund desgust. Numele lui Iliaș Rareș l-am găsit ras în inscripția bisericii părintelui său la Târgu-Frumos (3), ca și pe paginele unui manuscript descris de d-l I. Bogdan (4). Planul de a-i formà un principat din raielele Dunării trebuì să cadă (5). Constantin Rareș nu s'ar mai fi putut gândì la Domnie după vânzarea legii sale. Mihnea Turcitul — căruia contemporanii îi ziceau, mai energic: Turcul (6), duce o vieață disprețuită, absolut străină de rosturile noastre, spre cari nici nu cutează a se uità. Pământul Țerii nu-l calcă decât cu ostașii lui Sinan în 1595. Doamna Vișa îl părăsește, și tot așà, se pare, fiica Ruxanda ; fiul Radu e despărțit de familia cea nouă musulmană și trimes la Veneția, lângă mătușa renegatului, călugărița Mărioara Adorno Vallarga din Murano, apoi poate și la mânăstirea Ivirilor din Athos; tatăl nenorocit, care-i scrie stângace scrisori iubitoare, îl dă dela sine pentru ca acest copil să poată fi odată Domn. Și, când ajunge să fie, boie-

(1) Hasdeu, *Arhiva istorică*, I¹, p. 9: «Moldovean de naștere, de neam boieresc, prins în Țara-de-jos». Și în Hurmuzaki, II³, pp. 709—10.

(2) Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 519, nota 1; pp. 521-3, no. 15; p. 713; *Gen. Cantacuzinilor*, pp. 349, 410.

(3) *Studii și documente*, XV, p. 291, no. 839.

(4) Aceste *Anale*, XXIX, pp. 653—6. Erà scris acolo, despre renegarea lui: «In acest an [1551], la îndemnul diavolului celui viclean, Iliaș Voevod a primit rău-mirositorul și necinstitul și desfrânatul eres musulman. Oh, cum a trecut dela lumină la întunerec! Cine nu va plânge sau cine nu va oftà! Care, viu fiind, în Iad s'a târît, fiu al acelui sfânt-răposat Petru Voevod, nepot bătrânului Ștefan Voevod, și maică-sa blagocestiva Doamna Elena» *(ibid.)*.

(5) *Chilia și Cetatea Albă, l. c.*

(6) Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, p. 214, no. 459.

rimea-i aruncă în faţă — fără dreptate — că e Turc, că ocroteşte pe Turci, că face moschei, că strânge lângă sine pe fraţii şi surorile de lege păgână:

Prea-milostive Doamne, să fii dumneata sănătos. Rugămu-ne Domniei Tale ca Domnului nostru cela milostivul. Pentru cari lucruri ştii dumneata, când ne-am despărţit de dumneata, în ce credinţă ne-ai lăsat, în aceea suntem şi până acum, şi de câteva ori am trimes de am dat în ştire dumitale, şi cu mare frică, ca să nu pierdem capetele de acest Domn turc (Radu Mihnea). Şi dumneata până acum nici un lucru adeverit nu ni trimeţi, ce numai nădejde. Ce noi într'această nădejde cădem la lucruri foarte grele, că întâiu în ţara noastră acum strigă hogea; că-şi ţine acest Domn fraţii şi surorile în casă cu el, şi sunt Turci. Şi robii cari au scăpat de prin catarge şi de printr'alte robii, măcar dela Mihaiu Vodă, — Domnul cine este în ţară, el îi dă Turcilor, şi alte multe nevoi care nu le-am scris. Acum înţelegem că are Turcul gând să puie în ţara noastră Paşă, aşijderea şi în ţerile ce sunt vecine cu noi. Deci, dacă vom cădeà noi la aceea să rămâie în ţara noastră Paşă şi mânăstirile şi bisericile noastre să fie meceturi Turcilor şi coconii noştri să-i facă ieniceri şi fetele noastre să le iea Turcii lor muieri, cum fac într'alte ţeri ce sunt supuse lor, deci noi, din zilele lui Mihaiu Vodă, de când ne-am supus şi ne-am jurat creştinilor, pentru aceia ne-am jurat şi ne-am supus noi subt Impăratul creştinesc, ca să nu cădem noi la un lucru ca acesta. Drept aceea am tărpit noi mari cheltuele şi robii şi arsuri şi sânge vărsat pentru creştini, ca să avem căutare la nevoia noastră. Ce mult ne mirăm, au dumneata nu faci ştire Impăratului de nevoile noastre? Ce, dacă este vina din dumneata, că nu faci în ştire Impăratului să ne caute la nevoile noastre, Dumnezeu îţi va fi platnic, cum te-ai jurat cu noi. Ce trebueşte dumneata plecat şi cu lacrămi dela noi să aduci aminte Impăratului nostru. Noi că, măcar să (= dacă) n'am fi noi avut nici o tocmeală cu creştinii şi acum a strigă mila Impărăţiei Sale, încă s'ar cădeà să ne caute, fiind noi creştini, — ca să nu rămânem păgâni. Căci inima noastră nu se poate suferì cu păgânii. Căci şi an, când am venit cu Turcii asupra lui Bătur (Báthory, Gabriel), şi atunci numai ce aşteptam să auzim de dumneata şi de ceva oaste creştinească; noi ne grijisem ca să fim vrăşmaşii lor cei mai mari, cum am făcut ştire dumitale. Ce ne rugăm dumitale, dă în ştire Impărăţiei Sale, că acum este vreme bună, şi suntem toţi gata a slujì Impărăţiei Sale, şi dumitale, cum veri înţelege dumneata şi dela Logofătul Oancea. Măcar să (= de) nu ne-am împreunat noi cu Logofătul, iar, dac'a venit sluga Logofătului, toate pe rând i-am făcut în ştire cu omul nostru, cum stau lucrurile de încoace. Care nu suntem noi îndoiţi că nu vor venì

în ştire dumitale. Ce ne rugăm să fie cu taină acest lucru. Că, de s'ar înţelege, toţi ne-am pierde capetele. Să fii dumneata sănătos, amin.

Scris April, 29 de zile.

† Noi toţi boierii din ţară, şi dela slujitori, plecat ne închinăm dumitale (1).

In sfârşit acel care-şi părăsià legea trebuià, cum se constată pentru «dumnealui Mehmet Aga Cozliceanul», să-şi vândă la mezat toată averea imobilă, înaintea lui Cadì Efendi, la mezat (2), despărţirea lui de societatea pe care o trădase trebuind să fie completă, absolută.

Atâţia Domni au venit prin Turci, au fost aşezaţi de Turci. Oare a îndrăznit măcar unul să păstreze lângă el pe aceşti ocrotitori, afară de cazul când *ei* se impuneau în calitate de creditori neplătiţi, cum făceau mai ales Ienicerii, în vremea lui Aron Vodă şi a lui Mihaiu Viteazul? Ştefan Lăcustă simţià nevoia acestei zilnice chezăşii păgâne: după câtevà luni de Domnie boierii îi aruncau pe fereasta cetăţii din Suceava trupul măcelărit!

Am explicat odată această lipsă a renegaţilor către Islam prin faptul că, pe când alte neamuri puteau să se ridice numai prin Turci, între Turci şi ca Turci, statele lor fiind total desfiinţate, Românii, cari păstraseră principatele lor autonome, se înălţau acasă, în rostul lor creştin şi românesc, la boieriile mari şi mici, la situaţii ostăşeşti, la stăpânire.

De sigur că e aşà. Dar au fost şi Români fără Stat, fără forme politice proprii, absolut supuşi Turcilor. Cei din Banat, de pildă, din raiaua Orşovei, din paşalâcul Timişoarei, din begatele dela Tisa şi, în număr şi mai mare, acei din văile Macedoniei. Cei dintâi s'au mulţumit a fi simpli plugari, ceilalţi numai ciobani rătăcitori, smeriţi negustori, odată ce dincolo de legea lor, de naţia lor se puteà găsi un viitor mai strălucit. Veacuri întregi aceasta a fost vieaţa lor şi, în stăpânirea tradiţiei lor seculare, au trăit mulţumiţi, fără nici un fel de râvniri dureroase.

II.

Şi în altă parte însă o stăpânire străină s'a suprapus elementului romănesc, coborît în situaţia despreţuită a şerbiei. E vorba

(1) Tipărită în Iorga, *Scrisori de boeri*, Vălenii-de-Munte 1912, p. 46 şi urm. după *Convorbiri literare*, an. 1900, pp. 272—3. O dăm aici în facsimile. Reproducerea de mai sus, în ortografia de azi.

(2) *Studii şi doc.*, V, *l. c.*

de Românii cari pe la 900 ajunseră, cu Voevozii şi cnejii lor, subt stăpânirea regilor maghiari.

Cred că s'a exagerat afirmându-se că ei au dat un mare număr de familii nobile noilor stăpânitori, că Ardealul e plin de odrasle «valahe» trecute în rândurile aristocraţiei catolice şi prin aceasta ale «naţiunii nobile», care erà maghiară în graiu, dacă nu, multă vreme, şi în scris (1). E mai de crezut că vechile neamuri de fruntaşi s'au distrus în lupte ori s'au coborît între ţărani. Dacă feciorul de ţăran care erà Iancu Vodă din Iniedoara, Hunyady János, a fost căpitan general şi guvernator al Ungariei, dacă fiul său a fost regele Matiaş — mama sa erà Maghiară —, politica lui Ioan Corvinul e mai largă decât hotarele Ungariei şi decât puterile neamului unguresc: instinctiv a căutat o bază naţională românească, în Carpaţi şi la Dunăre, pentru a întreprinde apoi o mare acţiune imperialistă, creştină în Balcani.

Incolo, când astfel de acţiuni erau imposibile, când în granițe ungureşti trebuià să se închidă orice activitate politică, renegaţii sunt puţini şi fără folos, fără noroc. In zădar se sbuciumă Majláth din Făgăraş, în zădar luptă pentru coroana Ardealului, contra lui Ştefan Báthory, Gaşpar Becheş (Békes). Iojica, Josika, al lui Sigismund Báthory, are un trist sfârşit. Cei doi Cornis (Kornis), Baltazar şi Gaşpar, se pierd între rândurile nobilimii de «opincă» a Maghiarilor ca şi membrii familiilor, recunoscute ca româneşti, Kendeffy, Huszár, Naláczy (2). Un Acaţiu Barcsai, indiferent Românilor, e acoperit de despreţul Ungurilor, cari nu vreau să şi-l primească bucuros ca principe.

Iar, în acelaş timp, urmaşii ostaşilor lui Hunyady ajung ţărani din părţile sud-vestice ale Ardealului, şi aceia ai boierilor lui Mircea, ţărani, mai mândri doar decât ceilalţi, în părţile Făgăraşului.

Renegaţii români din Ungaria, între cari sunt să se numere toţi dezertorii solidarităţii naţionale, aşà de indispensabilă într'o aprigă luptă de conservare, au rămas sterpi, în politică şi cultură. Noi n'am dat ca Slovacii un Petöffy, un Kossuth naţiei maghiare moderne, fiindcă numai în marginile fiinţei şi datoriei naţionale putem fi cevà.

O excepţie ar păreà să facă Nicolaus Olahus, arhiepiscopul de Strigonia, Primatul şi cancelariul Ungariei, cel mai mare umanist

(1) V. şi I. de Puşcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, 2 părţi, Sibiiu 1892, 1895.
(2) Hurmuzaki, IX[2], p. 239.

al regatului în veacul al XV-lea. Dar fiul judelui din Orăştie (1) a fost numai, într'o ţară care erà şi a sa, lângă un tron care fusese al Corvinului Matiaş, fruntaş, scriind latineşte, al Bisericii catolice. El nu şi-a ascuns originea, ci a iscălit cu hotărîre: «Olahus», *Românul.* Şi în cartea sa despre Ungaria el aminteşte neamul din care s'a ridicat, Domnii munteni de pe vremuri, din seminţia cărora erà aşà de mândru că se trage.

Şi el vorbeşte cu mulţămire de cei 40.000 de ostaşi călări ai Ţerii-Româneşti, şi, arătând scăderile de credinţă a boierilor faţă de Domni, el adaugă că mai pretutindeni tot aşà este, şi, aiurea, va spune că legea ortodoxă a Românilor dunăreni se deosebeşte de a latinilor numai în ce priveşte purcederea Sf. Duh şi «câtevà puncte mai tolerabile».

Antioh Cantemir, fiul unui tată rămas Moldovean până la cea din urmă suflare şi care n'a scris nici un rând rusesc, e, în afară de subiectele ce alege, în satirele sale, un Francez din veacul al XVIII-lea. Alţi Cantemiri, atâţia Cantacuzini dispar în mulţimea cnejilor de a doua mână.

Mai trebue să vorbim de elementele trecute către Ruşi, în diplomaţie, în politică, în ştiinţă? Este între ei o singură valoare morală eminentă? Ori să amintim de acei urmaşi ai marilor boieri din epoca de independenţă, un Tăutul, un Albotă, din cari renegarea impusă de năvălirea ruteană a făcut nişte simpli ţărani cu sufletul îndoit, nesiguri de ei înşii, fără nici un rost în vieaţa poporului care i-a adoptat?

Şi, în sfârşit, dacă aristocraţia vorbind ungureşte sau nemţeşte din Pesta şi Viena numără câtevà neamuri româneşti, un Nopcea, un Dumba, un Sina, — unul dintre ei a stăruit ca limba românească să fie înlăturată din capela dela Pesta —, nu trebue să se uite că avem a face cu Aromâni deslocuiţi, desţeraţi, amestecaţi cu Greci, Slavi, Albanezi în companiile de comerţ orientale din monarhia Habsburgilor, că ei au rezistat un timp, fiind printre membrii tuturor societăţilor naţionale, printre călduroşii patroni ai tuturor cărţilor, că ei au dat pe Mocioneşti, cari s'au păstrat Români, cu toate ispitele societăţii în care au trăit şi trăesc, şi pe acel mare între cei mari, Şaguna, că în pierderea lor e şi vina Românilor din ţara liberă, a Românilor din ţinuturile excluziv na-

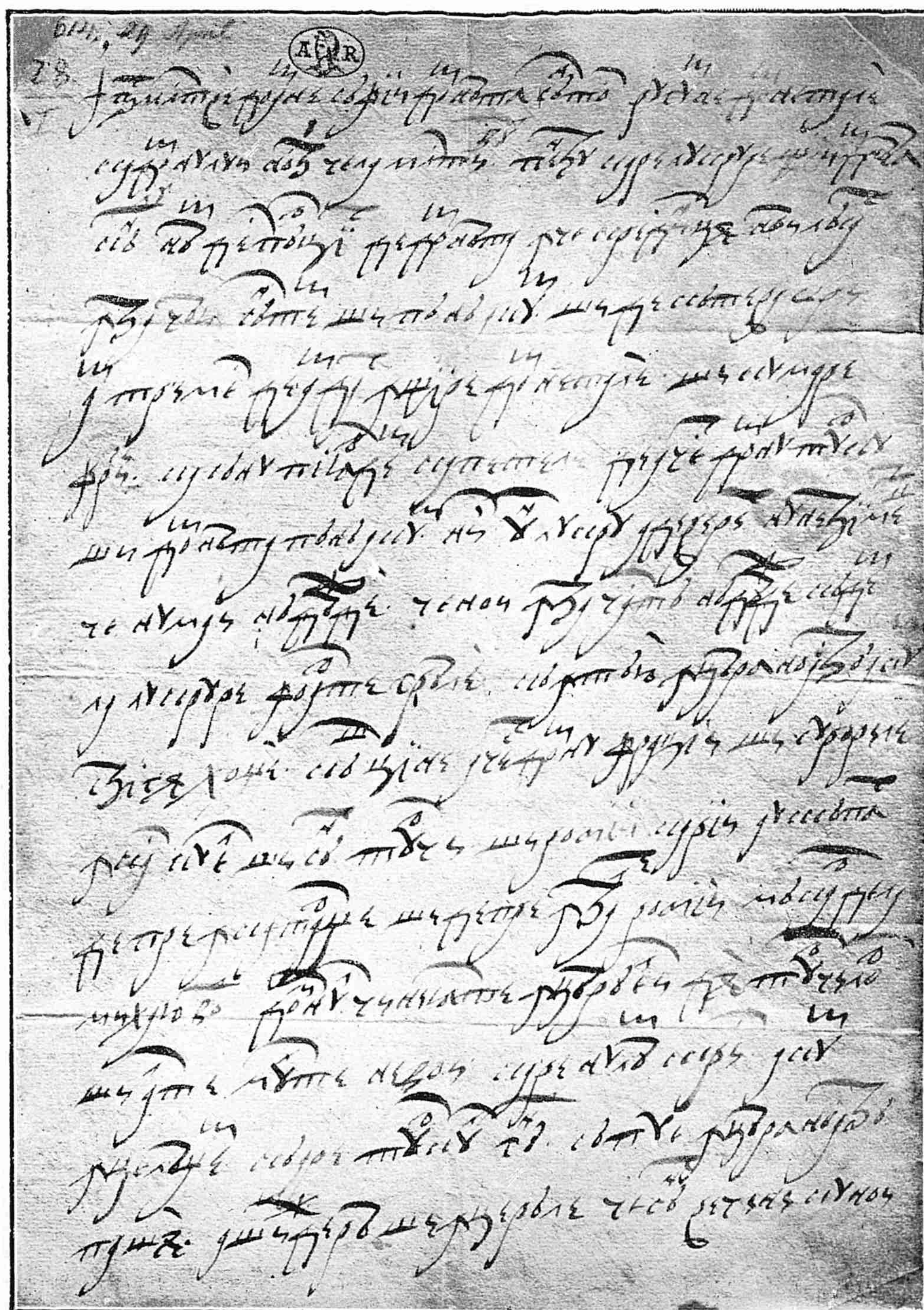
(1) Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal,* paragraful *Orăştie.*

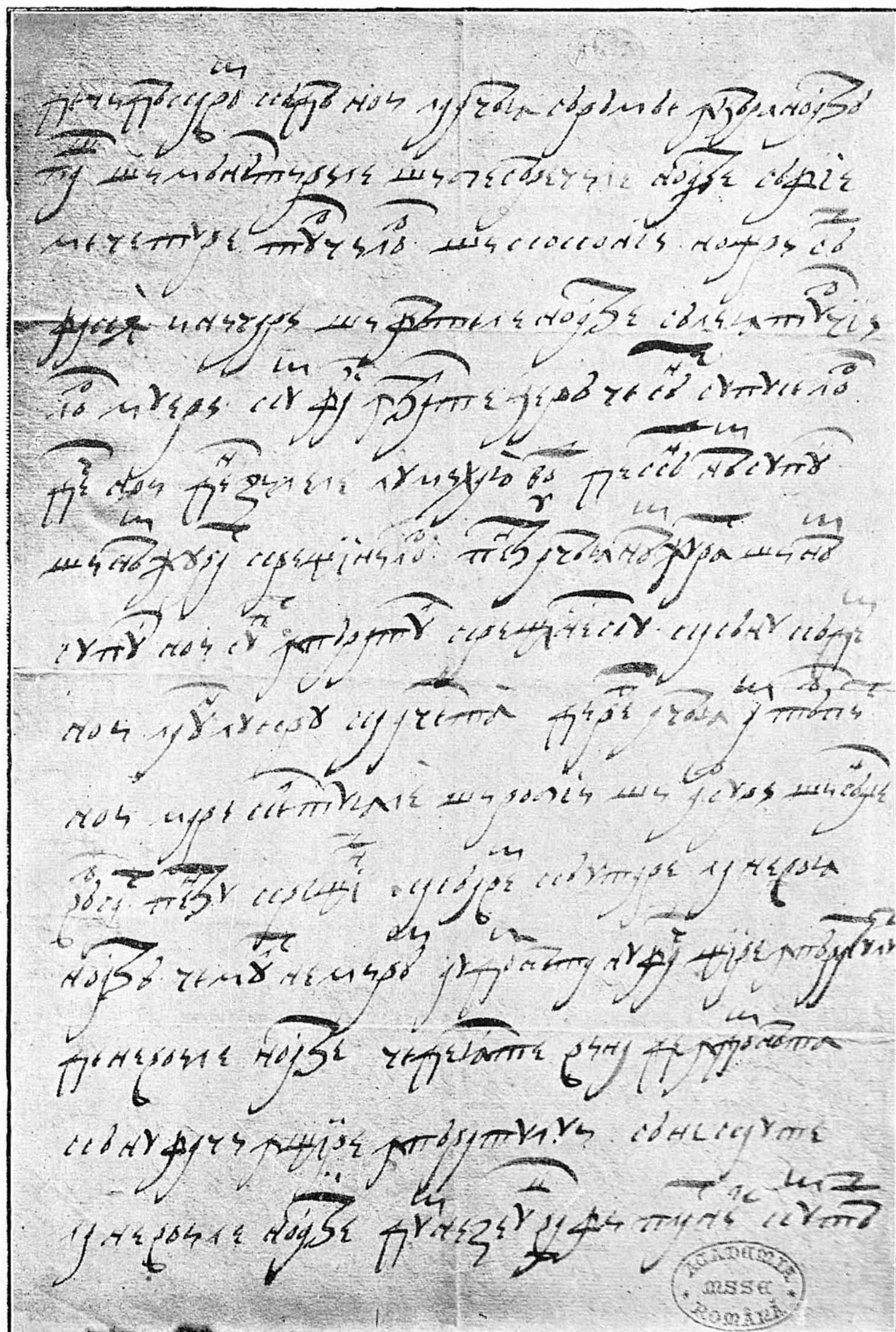
ționale, cari nu le-au amintit niciodată datoria față de poporul din care fac parte. Și astăzi încă în marile biserici de zid pe cari le-au înălțat strămoșii lor se face slujbă românească în Ardeal și Ungaria, afară doar de biserica brașoveană, care s'a smuls subt un fals pretext de drept.

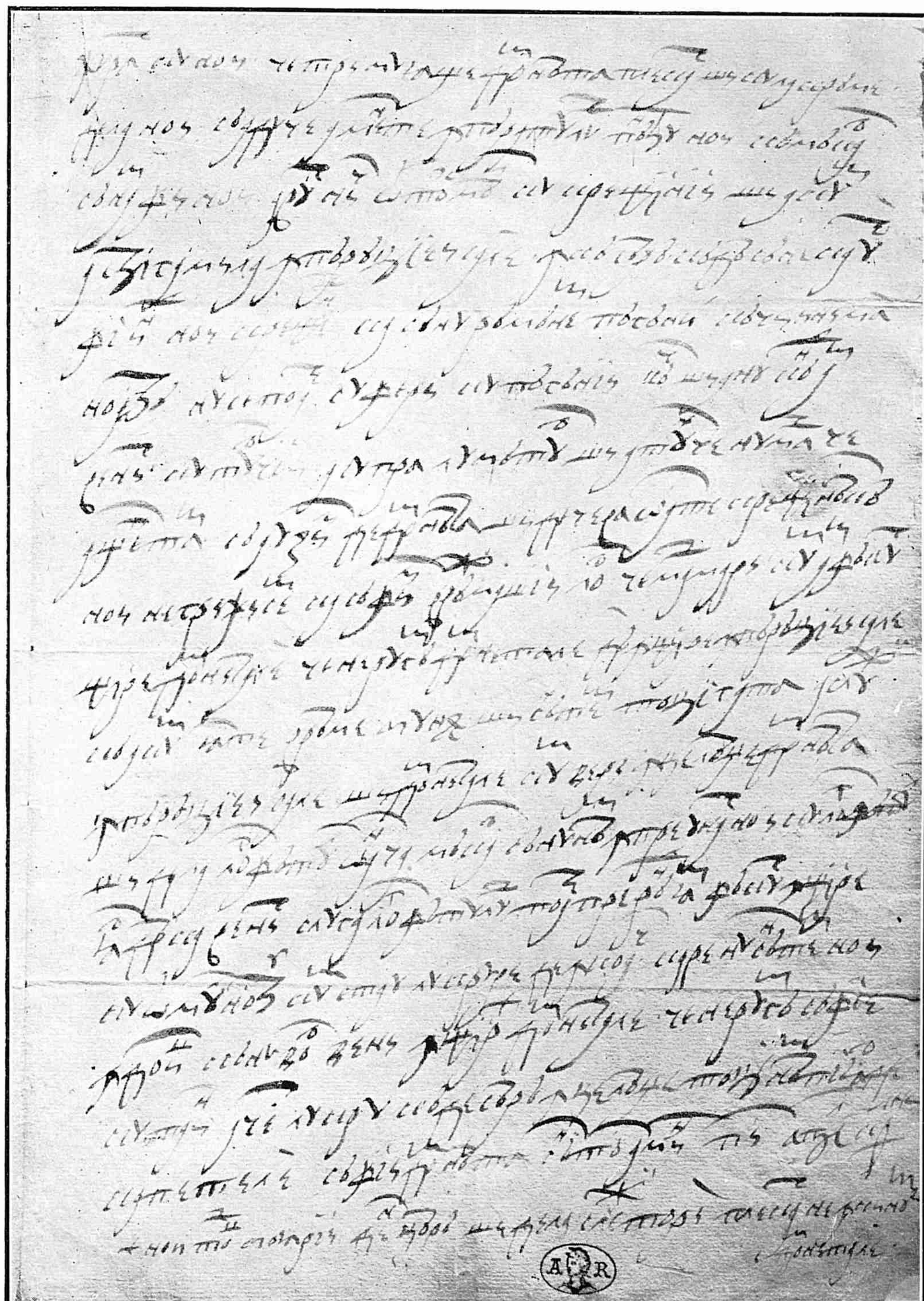
* * *

Popoarele nouă, fără tradiții și fără teritoriu, acelea pot da elemente umane indiferente oricărei culturi. Ele pot cedà oricui, se pot împăcà ușor cu oricine, pot servì oricărei cauze prin elementele pe cari soarta le osebește din ele. Popoarele vechi, popoarele înrădăcinate, popoarele tradiționaliste, *nu*. In legătura lor cu pământul, în legătura lor cu trecutul, în legătura lor dintre sine, în hotărîta opoziție față de orice contaminare străină stă și secretul conservării lor și singurul mijloc prin care ele pot fi folositoare umanității.

O arată soarta tuturor propagandelor religioase, culturale, politice dela noi: vechiul fond tradiționalist le-a înghițit. O arată și soarta tuturor acelor cari părăsesc drumul drept al neamului lor: la un popor pe care succesul nu l-a uimit niciodată și trufia nu l-a înspăimântat, ei se îneacă în desprețul public, servind altora ca un exemplu.

ŞEDINŢA ACADEMIEI ROMÂNE

DELA 1 MAIU 1914

DE

D. A. STURDZA
Secretarul general al Academiei Române.

Membrii prezenţi: Bianu I., Caragiani I., Negruzzi I. C., Bogdan I., Iorga N., Onciul D., Pârvan V., Stefanelli T., Sturdza D., Sutzu M., Babeş V., Crainicianu Gr., Hepites St., Istrati C., Marinescu G., Mrazec L., Poni P., Saligny A., Simionescu I., Teclu N., Ţiţeica G.

D-l Președinte Dr. *C. I. Istrati,* deschizând ședința, zice:

Domnilor Membri și stimați Colegi,

Este o adevărată fericire pentru noi, ziua în care se deschide sesiunea generală a Academiei Române.

După un an — și un an, având în vedere vârsta multora dintre noi, trebue socotit cel puțin ca timpul de campanie pentru cei tineri — după un an, zic, avem iarăș prilejul și mulțumirea sufletească a ne aflà cu toții la un loc și a ne regăsì în Capitala României, sosiți cam din toate părțile locuite de neamul nostru.

In numele acestei Academii și al colegilor aflători regulat aici sunt fericit a vă salutà pe toți cei ce ne-ați sosit, în modul cel mai colegial și sunt cu atât mai fericit a o face acum, cu cât de data aceasta ne întrunim în o epocă cu totul înălțătoare pentru inimile noastre.

Ziceam odată, în una din cuvântările mele, că dela Traian și până acum, timpuri mai bune, momente mai înălțătoare și o mai mare siguranță a zilei de mâine nu am avut în aceste părți.

Căci oamenii, chiar de vârsta mea, au apucat Unirea, cea mai măreață înfăptuire din câte s'au făcut vreodată de neamul nostru, au apucat răsboiul plin de vitejia strămoșească dela 1877, au văzut ridicându-se țara la rangul de Regat, și în fine pot acum

aşteptà fericiţi sfârşitul lor şi o zic cu toată inima, deoarece cele ce s'au întâmplat acum un an au întrecut toate aşteptările noastre.

Când mă gândesc că am copilărit ca vai de noi în o ţară încă cu robi, supusă încălcării primelor oştiri venite de peste hotare, cu gospodăria îngustă dând vieaţă numai la puţini, şi ce vieaţă fără vlagă şi înălţare! Cu câte o şcoală pe judeţ, cu un tun de paradă la Iaşi; fără mare export şi cu bani calpi şi găuriţi, şi acestia, străini ce ne veniau din toate părţile; în o ţară în care dacă soarele răsărià şi luminà ca şi acum, dar întunericul erà beznă, în care limba românească ce se vorbià de clasa conducătoare erà o adevărată Babilonie!! Unde mulţi ieşiau cu pâine şi cu sare înaintea celor ce ne călcau sub copita cailor lor, cu capul plecat ca să nu cadă de sabie!.... Şi acum vom închide ochii în un Regat plin de lumină, respectat în afară, iubit de toţi în lăuntru, cu conştiinţa îndeplinirii datoriei şi a iubirii neamului dela unul până la toţi.

Avântul, căci cuvântul e consacrat dejà în afară chiar de Academie, avântul ţerii a fost neînchipuit. Niciodată în trecutul nostru aproape bimilenar, dela Traian şi până acum, nu am asistat la o mişcare mai generoasă, mai patriotică, mai puternică şi mai chezăşuitoare de fapte bune în viitor.

Unei clase diriguitoare din trecut s'a impus un popor conştient şi cu inima sus pusă, făcând hotar între ziua de ieri şi cea de mâine, între ce a fost şi ce va fi.

Dacă am trăit până acum prin mintea unui pumn de oameni mai luminaţi, ce trebue să ne aşteptăm dela un tot conştient şi vibrând cu putere la idea caldă a intereselor ţerii şi neamului!!

Să mulţumim dar Atotputernicului că ne-a hărăzit zile aşà de pline de fapte alese, şi de bucurie sufletească.

Tot acestei stabilităţi, în mersul lucrurilor dela noi, şi bunătăţii proniei cereşti, datorim de asemenea că la 28 Iulie curent M. Sa Regele, iubitul nostru Suveran şi Protector al Academiei, va întrece cu un an, prin lunga şi fericita sa Domnie, cea mai îndelungată Domnie cunoscută la Români, aceea a lui Ştefan cel Mare.

Să profităm cu mulţumire de această ocaziune, ca în prima zi a plenului Academiei să facem urări de îndelungă vieaţă iubitului nostru Protector, M. Sa Regele care de curând a împlinit 75 ani.

Pagina frumoasă ce s'a înscris în decursul anului trecut în istoria ţerii, mărită ca renume, ca teritoriu şi ca putere militară, culturală şi economică, are un adânc răsunet şi în sânul Academiei. Această instituţiune, cu o menire aşà de aleasă, are de acum înainte

o sarcină și mai frumoasă, și mai de cinste, dar și de muncă constantă și rodnică, aceea de a se mănținea la înălțimea cadrului în care vom trăi de acum înainte și a face astfel ca România să ocupe un loc hotărît în mișcarea culturală generală, singura de care atârnă fericirea omenirii.

Văd cu aleasă mulțumire, iubiți Colegi, că scumpul nostru Secretar general, venerabilul d. Sturdza se află iarăș printre noi, gata ca totdeauna la muncă și la jertfe pentru Academie, pentru care țin să-i mulțumesc din nou în numele D-lor Voastre și să-i urez ani mulți de muncă și sănătate.

Raportul general al scumpului nostru Secretar general vă va face cunoscută activitatea din anul trecut. Eu îmi permit, încheind, a face cea mai caldă urare pentru rodnica muncă a Sesiunii generale și Anuale a Academiei, care va începe în curând.

Fac cu această ocaziune apel și la toți oamenii culți, la cei cu râvnă pentru bunul mers al neamului precum și la cei cu avere, să se strângă în jurul Academiei, pentru ca întărind-o și înstărind-o să contribue la înălțarea conștiinței naționale, a unității sufletești a neamului, și la mănținerea ei la locul de onoare între celelalte instituțiuni ale altor popoare.

Finesc prin a vă zice: sănătate și spor la muncă, domnilor Colegi.

Terminând, d-l Președinte propune și membrii Academiei primesc în unanimitate să se trimeată **Maiestăţii Sale Regelui** următoarea telegramă:

Membrii Academiei Române, întruniți astăzi în prima ședință a sesiunii generale anuale, trimit Augustului Protector și Președinte de onoare al acestei Instituțiuni, omagiul lor de adânc respect și cald devotament, rugând pe Atotputernicul să-I hărăzească mulți ani de vieață senină, spre a cârmuì cu aceeaș mare înțelepciune poporul care I-a încredințat destinele sale.

Astăzi, când Dinastia română plutește pe valurile bătrânului fluviu dela obârșia căruia Ea s'a coborît pentru fericirea acestui popor, Academia își întoarce gândul către Voivozii Mircea, Ștefan și Mihaiu, oblăduitori la malurile Danubiului măreț, și ea simte fiorul fericirii că Pronia cerească a întrupat în gloriosul Întemeietor al Regatului român toate virtuțile înaintașilor și înțelepciunea sfântă care veghează la destinele patriei.

Trăiți, Maiestate. Trăească Maiestatea Sa Regina, Augusta noastră Academică, Trăească în veci Dinastia Română!

In ședința dela 5 Maiu s'a cetit următorul răspuns telegrafic primit dela Tulcea, dat de M. S. Regele la telegrama de omagiu trimisă de Academie în ziua deschiderii sesiunii generale:

Viu mișcat de urările ce-Mi exprimați cu prilejul deschiderii sesiunii generale a Academiei în cuvinte așà de calde, mulțumesc din tot sufletul pentru reînnoirea simțemintelor de credință și dragoste cari Ne sunt deosebit de scumpe. Doresc ca lucrările acestei înalte Instituții de Cultură să fie cât se poate mai spornice și munca membrilor Academiei deapururea în folosul și pentru binele neamului românesc.

D-l *D. A. Sturdza* citește următoarea comunicare:

I.

Revoluțiunea din Paris din Fevruarie 1848, care a sguduit statele europene apusene, a avut de rezultat pentru Principatele Moldova și Valahia ocuparea lor de trupele rusești sub generalul Lüders și de trupele turcești sub Fuad Pașa, în a doua jumătate a anului 1848.

In urmă Rusia și Turcia au încheiat Convențiunea dela Batla-Liman în 19 Aprilie (1 Maiu) 1849.

Convențiunea dela Balta-Liman din 19 Aprilie/1 Maiu 1849:

Maiestatea Sa Imperială Prea Inaltul și Prea Puternicul Impărat și Autocrat al Tuturor Rusiilor, și Maiestatea Sa Imperială Prea Inaltul și Prea Puternicul Impărat și Padișah al Otomanilor, *însuflețiți de o egală solicitudine pentru bunăstarea Principatelor Moldova și Valahia, și credincioși legămintelor anterioare, cari asigură ziselor Principate—privilegiul unei administrațiuni distincte și oarecari alte imunități locale—*, *au recunoscut că în urma comoțiunilor cari au agitat aceste Provincii, iar mai în particular Valahia, erà necesar a luà, în comună înțelegere, măsuri estraordinare și eficace pentru a protege aceste imunități și privilegii, fie în contra răsturnărilor revoluționare și anarhice, fie în contra abuzurilor de putere cari ar paralizà esecutarea legilor și ar oprì pe locuitorii pacinici ai acestor două Provincii de a se bucurà de binefacerile introduse prin Tractatele solemne încheiate între Rusia și Inalta Poartă.* — Spre acest sfârșit, noi subscrișii, din ordinul și autorizațiunea anume dată de Maiestatea Sa Impăratul Tuturor Rusiilor, și Alteța Sa Reșid Pașa Mare Vizir și Excelența Sa Aali Pașa Ministrul Afacerilor străine ai Inaltei Porți Otomane, din ordinul și autorizațiunea anume dată de Maiestatea Sa Sultanul, după ce ne-am esplicat și concertat după datorie împreună, am hotărît și am încheiat articolele următoare:

Art. 1. — Având în vedere împrejurările escepționale produse de ultimele întâmplări, *amândouă Curțile Impreiale au hotărît, că în loc de a urmà*

modul stabilit de Regulamentul din 1831, pentru alegerea Hospodarilor Moldovei și Valahiei, —Acești Inalți Funcționari vor fi numiți de Maiestatea Sa Sultannl după un mod anume concertat, pentru astă dată, între cele două Curți, cu scop de a încredință administrațiunea acestor Provincii candidaților celor mai vrednici și bucurându-se de cel mai bun renume printre compatrioții lor. *Deasemenea numai pentru această dată, amândoi Hospodarii nu vor fi numiți decât pe șepte ani, amândouă Curțile rezervându-și, un an înaintea espirării terminului fixat prin prezenta transacțiune, a luà în considerațiune starea internă a Principatelor și serviciile ce vor fi făcut cei doi Hospodari, pentru a avizà în comun acord asupra hotărîrilor ulterioare.*

Art. 2. — Regulamentul Organic dat Principatelor în 1831 va continuà a fi în vigoare, afară de schimbările și modificările a căror necesitate va fi fost dovedită, mai ales în ce privește Adunările Ordinare și Extraordinare ale boierilor, privitoare la modul alegerii și compunerea lor urmată până acum. *Aceste întruniri dând loc mai mult decât odată la conflicte deplorabile și chiar la acte de nesubordinare deschisă, convocarea lor va rămâneà suspendată;* și amândouă Curțile își rezervă a se înțelege în ce privește restabilirea lor, pe baze combinate cu toată maturitatea cerută, la epoca pe care ele vor judecà, că aceasta ar puteà fi ezecutată fără inconvenient pentru mănținerea liniștii publice în Principate. *Funcțiunile lor deliberative vor fi încredințate în mod provizor unor Consilii sau Divanuri ad-hoc, compuse de boierii cei mai notabili și cei mai vrednici de încredere, precum și de câțivà membri ai Inaltului Cler.* Atribuțiunile principale ale acestor Consilii vor fi: — *așezarea impozitelor și ezaminarea Bugetului anual al acelor două Provincii.*

Art. 3. — Pentru a procede cu toată maturitatea necesară la ameliorările organice reclamate de starea actuală a Principatelor și de abuzurile administrative cari s'au introdus, se vor stabilì două Comitete de Reviziune,— unul la Iași și altul la București, — compuse de boierii cei mai recomandabili prin caracterul lor și prin capacitatea lor, cărora se va încredință datoria de a face reviziunea regulamentelor existente, și de a semnalà modificările cele mai proprii pentru a da administrațiunii țerii regularitatea și preciziunea, cari adesea le-au lipsit.

Lucrarea acestor Comitete va fi supusă, în cel mai scurt termin posibil, ezaminării Guvernului Otoman, care, după ce se va fi înțeles cu Curtea Rusiei, și va fi constatat astfel aprobarea mutuală, va acordà ziselor modificațiuni sancțiunea sa definitivă, care va fi publicată prin forma întrebuințată a unui Hatișerif al Maiestății Sale Sultanului.

Art. 4. — Turburările cari au agitat în ultimul timp atât de tare Prin-

cipatele, arătând necesitatea de a da guvernelor lor sprijinul unei forţe militare, capabilă de a reprimà iute orice mişcare de insurecţiune şi a face să fie respectate autorităţile stabilite; — *cele două Curţi Imperiale au hotărît a prelungì prezenţa unei oarecare părţi a trupelor ruseşti şi otomane, cari ocupă astăzi ţara, şi mai ales pentru a prezervà fruntaria Valahiei şi a Moldovei de accidente din afară, şi s'a decis că se vor lăsà, pentru moment, dela 25.000 până la 35.000 oameni de amândouă părţile. După restabilirea liniştii a numitelor fruntarii, vor rămâneà în cele două ţeri 10.000 oameni din fiecare parte, până la terminarea lucrărilor de ameliorarea organică şi de consolidare a liniştii interioare a amânduror Provinciilor. In urmă trupele amânduror Puterilor vor evacuà desăvârşit Principatele, însă ele vor rămâneà încă în poziţiune pentru a reintrà imediat, în caz când împrejurări grave ce se vor ivì în Principate ar reclamà din nou a se adoptà această măsură.* Independent de aceasta, se va îngrijì fără întârziere a se îndeplinì reorganizarea miliţiei indigene astfel, ca ea să dea, prin disciplina sa şi efectivul său, o garanţie îndestulătoare pentru mănţinerea ordinei legale.

Art. 5. — In timpul duratei ocupaţiunii, cele două Curţi vor continuà a face să rezide în Principate, un Comisar Estraordinar Rus şi un Comisar Estraordinar Otoman.

Acesti agenţi speciali vor fi însărcinaţi a priveghià .mersul afacerilor şi a oferì în comun acord Hospodarilor avizul şi consiliile lor, ori de câte ori vor vedeà abuzuri grave sau oarecari măsuri jignitoare liniştii ţerii. Aceşti Comisari Estraordinari vor fi înzestraţi cu instrucţiuni identice, concertate între cele două Curţi, şi cari vor cuprinde datoriile lor şi gradul de autoritate ce ei vor ezercità în afacerile Principatelor. Amândoi Comisarii vor aveà de asemenea a se înţelege asupra alegerii membrilor Comitetelor de Revizuire din Principate, precum s'a prevăzut la Atricolul 3. Ei vor raportà Curţilor lor respective lucrările acestor Comitete, alăturând şi propriile lor observaţiuni.

Art. 6. — Durata Prezentului Act este fixată pe termin de şepte ani, la espirarea căruia cele două Curţi îşi rezervă a luà în consideraţiune situaţiunea în care să vor aflà Principatele atunci şi a chibzuì măsurile ulterioare pe cari ele le-ar judecà cele mai convenabile şi cele mai proprii spre a asigurà, pentru un lung viitor, buna stare şi liniştea acestor Provincii.

Art. 7. — Este bine înţeles, că prin Prezentul Act, motivat de împrejurări escepţionale şi încheiat pentru un termin limitat, nu se deroagă nici una din stipulaţiunile ezistente între cele două Curţi, privitoare la Principatele Valahiei şi Moldovei, şi că toate Tractatele anterioare, consfinţite prin Actul separat din Adrianopol, păstrează puterea lor şi valoarea lor.

Cele şepte Articole de mai sus, fiind încheiate şi hotărîte, semnătura noastră şi sigilul nostru s'au pus pe Prezentul Act, care s'a depus la Inalta Poartă, în schimbul acelui care ni s'a dat nouă de Alteţa Sa Marele Vizir şi de Excelenţa Sa Ministrul Afacerilor străine citaţi.

Făcut la Balta-Liman în 19 Aprilie (1 Maiu) 1849.

REŞID PAŞA
AALI PAŞA

VLADIMIR TITOF
Trimis Extraordinar şi Ministru Plenipotenţiar al Maiestăţii Sale Impăratului Rusiei pe lângă Poarta Otomană.

*

Fermanul Impărătesc pentru numirea Domnului Moldovei Grigorie Alexandru Ghika are data din Maiu 1849, al Domnului Valahiei Barbu Ştirbei are data din Maiu 1849.

II.

Cei 7 ani de Domnie a Hospodarilor numiți în virtutea Convențiunii de Balta-Baltiman începând cu 1 Maiu 1849 se terminau la 1 Maiu 1856. Atunci, conform Articolului 6 al acelei Convențiuni, Rusia și Turcia își rezervau a chibzuì măsurile proprii spre a asigurà, pentru un lung viitor, buna stare și liniștea Moldovei și Valahiei.

Domnia acestor doi Hospodari a fost însă întreruptă prin izbucnirea unui Răsboiu dintre Rusia și Turcia, când *Impăratul Neculae I a dat ordin trupelor sale a înaintà în Principate spre a dispune de dânsele ca de un zălog material.*

Manifestul Impăratului Neculae I din Tsarskoe-Selo, 20 Octomvrie/1 Noemvrie 1853.

Din mila lui Dumnezeu, Noi Nicolae I, Impărat și Autocrat al Tuturor Rusiilor etc., etc., etc. Facem cunoscut următoarele:

Prin manifestul Nostru din 14 Iunie anul actual, am făcut cunoscut credincioșilor și iubiților noștri supuși motivele, cari ne-au pus în obligațiunea de a reclamà dela Poarta Otomană o garanție inviolabilă în favoarea *Drepturile Bisericii Ortodoxe.*

Deasemenea tot atunci am anunțat supușilor noștri, că toate silințele noastre de a readuce Poarta, prin mijloace de convingere amicală, la simțiminte de echitate și la observarea credincioasă a tractatelor au rămas zădarnice, — și că prin urmare am găsit indispensabil a ordonà trupelor Noastre a înaintà în Principatele Dunărene. Luând însă această măsură, conservam încă nădejdea, că Poarta va recunoaște greșelile ei și se va hotărî a satisface dreptele noastre reclamațiuni.

Ne-am înșelat însă în așteptările noastre.

In zadar principalele Puteri ale Europei au căutat prin sfaturile lor să sdruncine orbita îndărătnicie a Guvernului Otoman. Acesta a răspuns la silințele împăciuitoare ale Europei și la îndelunga Noastră răbdare, prin o declarațiune de răsboiu, prin o proclamația plină de acuzări mincinoase în contra Rusiei. In fine, înrolând în rândurile armatei sale pe revoluționarii

tuturor ţerilor, Poarta a şi început ostilităţile pe Dunăre. Rusia este provocată a se răsboì cu Turcia, şi nu rămâne decât, puind încrederea sa în Dumnezeu, a întrebuinţà puterea armelor pentru a constrânge pe Guvernul Otoman a respectà Tractatele şi a obţineà îndreptarea ofenselor, prin cari el a răspuns la cererile noastre moderate şi la *solicitudinea noastră legitimă pentru apărarea Credinţei Ortodoxe în Orient, care este totodată şi Credinţa Poporului Rusesc.*

Suntem pe deplin convinşi, că credincioşii Noştri supuşi se vor unì cu Noi în rugăciunile înălţate Celui Prea Inalt, ca să binevoească a binecuvântà cu mâna sa armatele noastre în sfânta şi dreapta cauză, care a aflat totdeauna apărători călduroşi în pioşii noştri străbuni.

Circulara Comitelui Nesselrode adresată Agenţilor Rusiei. 31 Octomvrie/12 Noemvrie 1853, St-Petersburg.

Silinţele neîncetate ce facem de opt luni pentru a ajunge la o regulare prietenească a neînţelegerilor ce avem cu Poarta Otomană, au rămas din nenorocire până acum fără rezultat. Mai mult încă, situaţiunea seamănă a devenì în fiecare zi mai rea.

Pe când Impăratul oferià, la întrevederea Sa dela Olmütz cu amicul Său intim şi aliat Impăratul Francisc-Iosif, numeroase modalităţi Cabinetului Austriac pentru a luminà neînţelegerile legate de motivele espuse de noi pentru a respinge modificările pe cari Poarta dorià să le întroducă în nota concertată la Viena; — Poarta, cu toate sfaturile ce i s'au dat de reprezentanţii Europei dela Constantinopole, împinsă de ideile ei răsboinice şi de fanatismul musulman, ne-a declarat răsboiu în mod formal.

Această măsură pripită n'a schimbat întru nimic pentru moment dispoziţiunile pacinice ale Impăratului. Noi nu părăsim pentru aceasta rezoluţiunile enunţate din capul locului în Circulara noastră din 20 Iunie (2 Iulie).

Atunci Maiestatea Sa Imperială a declarat, că *ocupând timpurar Principatele ca zălog material, destinat a-i asigurà satisfacţiunea reclamată*, Ea nu vrea să împingă mai departe măsurile de rigoare, şi ar înlăturà un răsboiu ofensiv atât timp, cât i-ar permite demnitatea şi interesele Sale. In momentul de faţă, şi cu toată provocarea cea nouă ce I-a fost adresată, intenţiunile Augustului meu Stăpân rămân aceleaşi.

Dispunând de *zălogul material ce avem prin ocuparea celor două Provincii moldo-valahe*, suntem totdeauna gata, conform promisiunilor noastre, a le evacuà din momentul în care se va fi dat reparaţiunea cerută. Noi ne vom mulţumì în mod provizor a ne mănţineà poziţiunile noastre, rămânând în defensivă atât timp cât nu vom fi siliţi a ieşì din cercul în care dorim

să restrângem acţiunea noastră. Aşteptăm atacul Turcilor fără a luà noi iniţiativa ostilităţilor. Va depinde deci cu totul de celelalte Puteri a nu lărgì limitele răsboiului, dacă Turcii s'ar încăpăţânà numai decât să se răsboească cu noi, şi a nu-i da alt caracter decât acel pe care noi vrem să-l aibă. Această situaţiune de aşteptare nu pune nici un obstacol la urmărirea negociaţiunilor. Dar după declaraţiunea de răsboiu ce ni s'a făcut, Rusia nu mai poate căutà espediente noue şi luà iniţiativa de a propune mijloacele de împăciuire. Dacă însă, luminată mai mult asupra intereselor sale, Poarta va fi mai târziu dispusă a propune sau a primì asemene propuneri, obstacole nu vor venì din partea Impăratului ca ele să fie luate în consideraţiune.

Iată pentru moment tot ce-mi este permis a vă spune, în incertitudinea în care suntem de a ştì, dacă Poarta Otomană va da curs imediat proiectelor răsboinice ce ea a adoptat. Comunicaţi intenţiunile noastre eventuale Cabinetului pe lângă care sînteţi acreditat. Ele vor dovedì încă odată mai mult dorinţa Augustului nostru Stăpân de a cercumscrie, pe cât e posibil, cercul ostilităţilor, dacă acestea ar ameninţà a fi lărgite, şi astfel să evite consecinţele ce ar rezultà pentru restul Europei.

Rescriptul adresat din Tsarkoe-Selo de Impăratul Neculae I Adjutantului General Principe Mihail Gortceakow în 27 Octomvrie/8 Noemvrie 1853.

Raporturile voastre supuind la a Noastră cunoştinţă, că în urma declaraţiei de răsboiu a Porţii Otomane şi începerea ostilităţilor de către Turci pe Dunăre,—Hospodarii Ştirbei şi Ghika manifestànd dorinţa de a se lepădà de Administraţia Valahiei şi a Moldovei,— Noi n'am vroit să ne împotrivim acestei hotărîri de sine luată din parte-le.

De altă parte, mişcaţi de părinteasca îngrijire ce avem pentru paza buneì orànduelì şi fericirea unui pământ pus sub protecţia Rusiei, am socotit de trebuinţă a orânduì, după pilda trecutului, un Guvernator Special cu numire de Comisar extraordinar şi Plenipotent pentru amândouă Principatele, care va fi sub a voastră comandă superioară.

Spre acest sfârşit alegând pe General-Adjutantul Nostru Andreiu de Budberg, Noì i-am poruncit să intre în lucrarea funcţiunilor sale în Principate.

Cât pentru îndeplinirea îndatoririlor sale, a cărora ţintă principală este de a păzì liniştea, buna rânduеală şi fericirea ţerii şi de a priveghià ca toate cererile şi trebuinţele oştirilor Noastre să le preîntâmpine,—Generalul Budberg va aveà a se conformà instrucţiunilor ce i se vor da după ale Noastre porunci şi după cari vi se împărtăşesc copii.

Incunoştinţându-vă de cele de mai sus, nu-mi rămâne decât a dorì, ca noua stare de lucruri, ce se va introduce vremelniceşte în Principate sub

a voastră privighere superioară, să corespundă cu a Noastră aşteptare şi părintească îngrijire pentru binele oştirilor Noastre, şi să fie într'o unire cu aceea ce Noi avem pentru locuitorii Valahiei şi Moldovei, cari se află sub a Noastră Inaltă Protecţie.

Rescriptul adresat din Tsarskoe-Selo de Impăratul Nicolae I General-Adjutantului Andreiu de Budberg în 27 Octomvrie/8 Noemvrie 1853.

Poarta Otomană declarând răsboiu Rusiei şi începând ostilităţile, Hospodarii Principatelor Valahiei şi Moldovei au hotărît a depune ale lor demnităţi şi a se retrage din administraţia ţerilor, precum despre aceasta Ni se raportează de General-Adjutantul nostru Principe Mihail Gortceakow.

Prin urmare, condus de a Noastră necontenită îngrijire pentru paza bunei rândueli în Principate, am găsit de trebuinţă, după pildele precedente, a încredinţă administraţia lor unei persoane într'adins aleasă de Noi şi înavuţită cu toată a Noastră încredere, şi a o învestì cu titlul de Comisar Estraordinar şi Plenipotent în Principatele Valahiei şi Moldaviei.

Această persoană va urmà, sub direcţia superioară a Comandantului de Căpetenie al oştirilor Noastre în aceste ţeri, după instrucţiile ce i se vor da cu a Noastră înaltă aprobaţie.

Insărcinându-vă cu această înaltă demnitate, şi încunoştinţând despre aceasta prin deosebit rescript pe Adjutantul General Principe Mihail Gortceakow, Noi suntem pe deplin convins că vă veţi conformà întocmai cu instrucţiile ce aţi primit, şi că veţi pune toată silinţa pentru a ajunge la ţinta propusă, străduindu-vă pe de o parte pentru binele locuitorilor Valahiei şi Moldaviei, cari se află sub a Noastră Protecţie, şi întâmpinând pe de altă parte neapăratele trebuinţe ale oştirilor Noastre.

Suntem încredinţat, că Divanurile, precum şi Sfaturile Administrative ale amânduror Principatelor, cari în toată vremea au înlesnit Hospodarilor administraţia ţerii, îşi vor îndoi zelul în grelele împrejurări de acum, şi vor justificà aşteptarea Noastră, desvoltând a lor activitate în toate ramurile administraţiei.

Insemnatele voastre slujbe Ne chezăşluesc, că toate se vor îndeplinì potrivit cu a Noastră dorinţă şi se vor îndreptà spre binele obştesc.

Scrisoarea Principelui Mihail Gorceakow adresată Sfatului Administrativ Extraordinar al Valahiei din 13/25 Noemvrie 1853, Bucureşti.

Majestatea Sa Impăratul, Augustul meu stăpân, primind demisia ce au dat dela sine Hospodarii Valahiei şi Moldaviei, a binevoit a încredinţà ale

lor funcţii, sub a mea direcţie superioară, Adjutantului General, Locotenent-General Andreiu de Budberg, numit în calitate de Comisar Estraordinar şi Plenipotent, cu împuternicirile şi atribuţiile trebuincioase, de a întrunì în mânile sale înalta administraţie a amânduror Principatelor şi a priveghià, în înţelegere cu Sfaturile Administrative şi cu Divanurile, urmărirea regulată a trebilor din lăuntru, civile şi judecătoreşti, pentru buna petrecere a locuitorilor şi pentru trebuinţele oştirilor împărăteşti.

Tot într'o vreme, din porunca Majestăţii Sale Impăratului, *Consilierul de Stat actual Halcinski s'a numit Viceprezident al Sfatului Administrativ al Valahiei.*

Incunoştindu-vă despre aceste dispoziţiuni ale Maiestăţii Sale Impăratului, am cinstea a împărtăşì asemenea Sfatului Administrativ acì alăturata copie a rescriptului, prin care Impăratul, Augustul meu stăpân, a binevoit a mă onorà cu acest prilej.

Scrisoarea Principelui Mihail Gorceakow adresată Sfatului administrativ Extraordinar al Moldovei din 16/28 Noemvrie 1853.

Maiestatea Sa Impăratul, Augustul meu stăpân, dând al Său consimţământ demisiunii ce I-au oferit Hospodarii Valahiei şi Moldaviei, a binevoit a încredinţà funcţiunile lor, sub a mea direcţiune superioară, Adjutantului-General, Locotenentului-General Andreiu de Budberg, numit în calitate de Comisar Estraordinar şi Plenipotent, cu puterile şi atribuţiunile necesare pentru a întrunì în mânile sale înalta administraţie a amânduror Principatelor, şi a veghià, dimpreună cu Consiliile Administrative şi Divanurile, la mersul regulat al treburilor interioare civile şi judiciare, la bunăstarea populaţiunilor şi la nevoile armatei împărăteşti.

Făcându-vă parte de aceste dispoziţiuni ale Maiestăţii Sale Impăratului, am onoarea a comunicà Consiliului Administrativ traducerea alăturată a rescriptului, cu care Impăratul, Augustul meu stăpân, m'a onorat cu această ocaziune.

Scrisoarea Locotenentului-General Andreiu de Budberg adresată Sfatului Administrativ Extraordinar al Moldovei din 21 Noemvrie/3 Decemvrie 1853.

Escelenţa Sa Adjutantul-General Principe Mihaìl Gorceakow a încunoştinţat Consiliul Administrativ Extraordinar, că a plăcut Majestăţii Sale Impăratului, în urma demisiunii oferite de Hospodarii Moldovei şi al Valahiei,

a-mi încredinţà mie funcţiunile de Comisar extraordinar şi Plenipotent, cu puterile şi atribuţiunile necesare pentru administraţia amânduror Principatelor, sub direcţiunea superioară a Comandantului-Şef al trupelor împărăteşti.

In consecinţă îmi fac dar astăzi o datorie a vă aduce la cunoştinţă copia rescriptului Impărătesc, prin care Majestatea Sa a binevoit a mă onorà cu această ocaziune. Sper că pătrunşi de gravitatea datoriilor lor, membrii Consiliului, ca şi toţi ceilalţi funcţionari ai ţerii, îmi vor da concursul lor conştiincios şi leal pentru a îndeplinì sarcina ce mi s'a dat, şi care va aveà de ţel principal bunăstarea acestui Principat.

Imi rămâne a informà Consiliul, că Generalul-Maior al Suitei Majestăţii Sale Impăratului, *Principele Urusoff va îndeplinì în mod provizor funcţiunile de Vicepreşedinte, pentru Moldova, şi că în această calitate el va prezidà Consiliul Administrativ.*

Scrisoarea Locotenentului-General Andreiu de Budberg adresată Sfatului Administrativ al Valahiei din 26 Noemvrie, 8 Decemvrie 1853.

Escelenţa Sa domnul General-Adjutant Principe Mihail Gorceakow a făcut mai înainte cunoscut Sfatului Administrativ al Valahiei, că Maiestatea Sa Impăratul, în urma demisiei ce au dat Hospodarii Valahiei şi Moldaviei, a binevoit a-mi încredinţà mie funcţiile de Comisar Estraordinar şi Plenipotent, cu împuternicirile şi atribuţiile trebuincioase, ca să administrez amândouă Principatele, sub direcţiunea superioară a Comandantului de căpetenie al oştirilor Impărăteşti.

Sosind la postul meu, este a mea datorie a împărtăşì Sfatului Administrativ alăturata traducţie a rescriptului împărătesc, cu care Maiestatea Sa Impăratul a binevoit a mă cinstì cu acest prilej.

Imi place a nădăjduì, că mădulările Sfatului şi toţi funcţionarii ţerii, pătrunşi de gravitatea îndatoririlor lor, îmi vor da ajutor în conştiinţă şi dreptate la însărcinarea ce-mi este încredinţată, şi-mi vor înlesnì silinţele de a îndeplinì cu demnitate generoasele cugetări ale Agustului meu stăpân pentru acest Principat.

Asemenea am cinste a încunoştinţà Sfatul Administrativ, că Viceprezidentul său, *Consilierul de Stat Actual Halcinski, intră de acum în funcţiile sale şi va dirige lucrările Statului după instrucţiile cu cari l-am imputernicit.*

III.

Intrarea trupelor rusești în Principatele Moldova și Valahia, dispunând de dânsele ca de un zalog material, a provocat mai întâiu — cererea Franței și a Angliei adresată Rusiei de a evacuà Principatele înainte de 30 Aprilie 1854, — iar mai în urmă Tratatul de alianță între Franța, Anglia și Turcia din 12 Martie 1854 în prevederea unui răsboiu în contra Rusiei, la care s'a asociat ca aliat și Sardinia.

Declarația de răsboiu a urmat în 28 Martie 1854, și flotele aliate au intrat în Marea Neagră în 3 Iunie 1854, și au debarcat trupele aliaților în Crimea pentru a asedià cetatea Sevastopolul.

In 14 Iunie 1854 se subscrie Convențiunea dela Boyadji-Kiceuy între Poartă și Austria în vederea ocupațiunii timporare austriace a Principatelor Moldova și Valahia.

Atunci trupele rusești au fost silite a se retrage din Principate.

Iată actele privitoare la această retragere.

Ofisul Principelui Mihail Gorceakow către Președintele Sfatului Administrativ al Valahiei din 19/31 Iulie 1854, Jilava.

In urmarea concentrării armatei împărătești, care se face fără zăbavă, orașul București se va deșertà de către trupele rusești.

Plecând din acest oraș, las Sfatului Administrativ cărmuirea trebilor publice, pe care va aveà de grije a le cărmui în conștiință și cu zel, pe temeiul instituțiunilor domnitoare ale țerii.

Cât pentru județele cari vor rămâneà ocupate de armata împărătească, cârmuitorii și toți ceilalți amploiați ai lor, își vor urmà lucrarea ca și până acum, și vor da toate cele trebuincioase pentru trupe, după poruncile directe ale șefilor militari, sau le vor primi dela atașatul pe lângă persoana mea în calitate de Comisar Special la intrarea armatei împărătești în Valahia.

Depărtându-mă din Capitala acestui Principat, esprim cu plăcere membrilor Sfatului Administrativ, precum și amploiaților și locuitorilor în deosebi, toată recunoștința mea pentru silințele ce au arătat fără osebire pentru întâmpinarea trebuinților armatei împărătești.

Ofisul Adjutantului-General Andreiu Budberg către Sfatul Administrativ al Valahiei din 19/31 Iulie 1854, Bucureşti.

Pornind din Bucureşti ca să urmez armata împărătească, *încredinţez Sfatului Administrativ*, care a rămas însărcinat cu administraţia ţerii, *interesele supuşilor ruşi cari rămân în această Capitală, şi pun sub apărarea sa localul Consulatului General precum şi efectele ce se află într'însul.*

Ofisul Adjutantului-General Andreiu Budberg către Sfatul Administrativ al Moldovei din 3/15 Septemvrie 1854, Iaşi.

Excelenţa Sa Comandantul şef a binevoit a-mi da porunca de a urmà armatei împărăteşti în mişcarea ei de concentrare în Basarabia, încredinţând administraţia ţerii Sfatului Administrativ Extraordinar sub preşedinţa Domniei Sale Logofătului din lăuntru.

Prin urmare îndemn pe Sfatul Administrativ a se conformà în nouăle sale funcţii cu legiuirile şi dispoziţiile regulamentare, cari sunt în putere lucrătoare, pentru ca să nu se întâmple vreo neorânduează în mersul administraţiei.

* * *

După retragerea trupelor ruseşti din Principate, s'au reîntors în Valahia şi în Moldova Principii Barbu Dimitrie Ştirbei şi Grigorie Alexandru Ghika.

Ofisul Principelui Barbu Dimitrie Ştirbei către Sfatul Administrativ Estraordinar al Valahiei din 5/17 Septemvrie 1854, Baden.

Noi Barbu Dimitrie Ştirbei Voevod, Domn Stăpânitor a toată Ţara-Românească.

Către Sfatul Administrativ Estraordinar.

Imprejurările vremii au cerut depărtarea mea vremelnică din Principat, precum prin Ofisul nostru dela 14 Octomvrie 1853, No. 1737 am făcut cunoscut Sfatului nostru Administrativ. Acum ne grăbim a-i aduce la cunoştinţă, că acele împrejurări încetând, avem a ne întoarce pentru a luà cârma oblăduirii.

Plecarea noastră va fi peste cinci zile cu vaporul.

Sfatul Administrativ este poftit a da aceste în cunoştinţa publicului şi a luà cuvenitele măsuri despre a noastră sosire.

Ofisul Principelui Grigorie Alexandru Ghika către Sfatul Administrativ al Moldovei din 3/15 Noemvrie 1854.

Noi Grigorie Alexandru Ghika, din mila lui Dumnezeu Principe Domnitor al Moldovei.

Către Consiliul Administrativ.

Din momentul în care noi am pus iarăș piciorul pe pământul iubitei noastre Patrii și reluăm frânele guvernului, am văzut cu o vie satisfacție că am fost obiectul celor mai afectuoase și mai călduroase dovezi ale tuturor claselor populațiunii. Am simțit cu atât mai mult aceste dovezi, că ele arată încrederea ce pune Țara în simțimintele mele patriotice.

Insărcinăm dar Sfatul Administrativ a aduce la cunoștința publică recunoștința și via plăcere ce noi am resimțit cu această ocazie, și totodată încredințarea că ne vom da, chiar din acest moment, toate silințele pentru a se justifică simțimintele ce noi am inspirat și iubirea al căreia obiect noi suntem.

IV.

Actul înfiinţării *Comitetului Unirii* din Moldova poartă data din 25 Maiu (6 Iunie) 1856, şi a fost semnat la Socola lângă Iaşi:

Cuprinderea lui e următoarea:

Anul 1856, luna Maiu 25 zile. In apropierea sosirii Comisarilor pentru a se informà de dorinţele şi nevoile ţerii după rostirea Tractatului de Paris din 30 Martie, iscăliţii pătrunşi de necesitatea, ca Moldovenii să se înţeleagă în acest moment despre adevăratele lor dorinţe şi nevoi, s'au întrunit azi şi au adoptat, ca espresia aspiraţiilor lor şi ca mijloc de a le realizà, deodată următoarele:

Punctul I. Art. 1. *Unirea Principatelor sub un Prinţ străin dintr'o familie domnitoare în Europa, afară de dinastiile Staturilor negiesite. Art. 2⁰. Statornicirea unei Capitale nouă în mijlocul ţerii.*

Punctul II. Spre răspândirea principiilor adoptate la Punctul I se hotăreşte a se slujì: — 1⁰. De presă, atât prin foile periodice, cât şi prin broşuri sau foi izolate; — 2⁰. De delegaţi, trimişi prin districte; — 3⁰. De Adunări convocate, în Capitală de Societatea aceasta a Unirii şi în districte de delegaţii săi. Societatea în Capitală, şi delegaţi în districte, se vor silì a adunà cât mai multe iscălituri în favoarea pricipiilor cuprinse la Punctul I.

Punctul III. In privirea viitorului guvern provizoriu, Societatea doreşte, ca acesta să fie în conformitate cu glăsuirea Regulamentului Organic; oricare altă combinaţie fiind în contra acestei legi şi a vechilor drituri ale ţerii.

Punctul IV. In cât priveşte Divanurile, cari urmează a fi convocate pentru a rostì dorinţele şi nevoile ţerii în chestia reorganizării sale, Societatea propune următoarele:

— 1⁰. Compunerea acestor Divanuri să se întemeieze pe alegere;

— 2⁰ Chestia alegerii fiind de o mare însemnătate, dela aceasta atârnând tot viitorul ţerii, Societatea găseşte de cuviinţă a se înţelege asupra modului electoral celui mai priincios şi, în caz când membrii ar fi consultaţi în acest obiect, să se poată rostì în conglăsuire.

Spre acest sfârşit, Societatea numeşte din sânul ei o Comisie, alcătuită de cinci membri, cari vor elborà un proiect asupra modului celui mai ni-

merit de alegere, în conformitate cu vechile datine ale ţerii, cât şi cu articolul 24 din Tractatul de Paris. Comisia se va compune din Domnii— Vornicul *Constantin Hurmuzaki*, Colonelul *Mihail Kogălniceanu*, Vornicul *Constantin Rolla*, Vornicul *Dimitrie Rallet* şi *Beizadeà Neculae Suţu*, şi va înfăţişà acest proiect la întrunirea viitoare a Societătii.

Punctul V. Intrunirea cerând neapărat a intrà în relaţie cu Românii din Valahia, Societatea a hotărît ca în acest scop să trimeată din sânul ei delegaţi, şi, pentru acum deodată, ea însărcinează pe — *Domnul Postelnic Vasile Alecsandri* — care a şi primit aceastã misie.

Mădulările de faţă ale Societăţii găsesc de cuviinţă, ca în seanţa viitoare, care trebue a fi mai numeroasă, să se aleagă un Comitet diriguitor, precum şi secretarii Societăţii. Iar întrunirea viitoare va fi la 30 a curentei, în casele Domnului *Spătar Mihalache Cantacuzino Paşcanu.*

(Subscrişi:) Ştefan Catargiu, N. Suţu, C. Negri, D. Rallet, Alecu Cantacuzin, P. Mavrogheni, A. Panu, C. Hurmuzachi, I. A. Cantacuzin, V. Alecsandri, N. Catargiu, A. Catargiu, M. Chrinoverghi, N. Docan, I. N. Cantacuzin, A. C. Mavrocordat, L. Ghica, Dr. Steege, N. Pisoscki.

Cu ocaziunea înfiinţării Societăţii *Unirea* în viea dela Secola a Domnului Petru Mavrogheni, *Vasile Alecsandri* a scris următoarea improvizaţie.

25 MAIU 1856.

Sub acest măreţ castan
Noi jurăm toţi în frăţie,
Ca de azi să nu mai fie
Nici Valah, nici Moldovan;

Ca să fim numai Români,
Intr'un gând, într'o Unire,
Să ne dăm mână cu mâni
Pentru-a ţerii fericire.

Păcală și Tândală, Dialog politic de Vasile Alecsandri, 1856.

Persoanele: —*Păcală*, june unionist.
Tândală, bătrân giubeliu.

Păcală.

Ce ai astăzi, măi Tândală, de eşti aşà supărat?
De corăbii înecate nu cumvà poate-ai visat?

Ce gândire amărîtă astfel te-a posomorît,
Cât pe cât nu erai mândru, acum ești și mai urît.

Tândală (oftând).

Ah! Păcală prea iubite, spune-mi este-adevărat
Că'n această țară veche, că în Iașul blestemat
S'a ivit o boală nouă, ce pe mulți a molipsit,
Și la care tot Românul chiar din fire e menit?

Păcală.

Care boală, măi Tândală?

Tândală.

Boală grea și făr' de leac
Ce de mult ne amenință.

Păcală.

Dar ce boală?

Tândală.

O! trist veac!
In ce vremi a fost s'ajungem, în ce rele, în ce foc!
Auzi, frate, toți Românii să fie-uniți la un loc!
Moldoveanul și Munteănul să-și piarză numele lor,
Să 'ntrunească-a lor pământuri, să se facă un popor,
Ba chiar nație să fie! auzi, nație! măi, măi,
Zău că nu credeam Românii atâta de nătărăi!

Păcală.

De ce ești așà de aspru pentru neamul românesc,
Măi Tândală?... al tău suflet îl știam mai creștinesc.
Pe cât îmi aduc aminte, tu odinioar' ai fost
Atât de blajin, că lumea te credeà puțin cam prost,
Cine ți-a turburat firea? Spune mie, dragul meu,
Cine din miel cu blândețe te-a făcut leu-paraleu?

Tândală.

Cine, cine... n'am nevoie să ți-l dăstăinuesc,
Dar acela oarecine m'a făcut să 'ncremenesc,

Când mi-a spus chiar la ureche c'un glas blând și 'nduioșat,
Că Moldova sărmănica spre pieire a plecat,
Căci de-a fi să se unească Moldovenii cu Muntenii,
Muntenii dintr'o sorbire au să'nghit' pe Moldoveni.

Păcală.

Elei! frate.

Tândală.

Așà dragă!... Ascultă să te-oțărești!
Se zice de Capitală ca să fie 'n București;
Cale de treizeci de poște departe de Iașul meu,
D'acest târg frumos și mare, unde trăim tu și eu.
Ei! Păcală, ori ce-i spune, nici că-mi vine de crezut,
Că va puteà să ajungă Iașul oraș de ținut!
Iașul, scaunul Domniei, care precum tu ai zis,
Se aduce de departe cu vestitul tău Paris;
Iașul, vechea Capitală, unde am căsuța mea,
Care, de s'ar pierde Iașul, mult din prețu-i ar scădeà.

Păcală.

Ințeleg și te jelesc.

Tândală.

Și-apoi altă, altă, poznă! Ci că'n Statul românesc
Să fie la stăpânire Domn de neam împărătesc,
Domn străin numit pe viață și cu drept de moștenire.
Auzi tron cu moștenire... apoi nu-i de suferit!
Cari atuncea cum s'ar prinde, eu ce am «hambiție»,
Să-mi ridic toată nădejdea de-a mă acățà de tron!
Eu ce sunt patriot mare, eu «get-beget» să nu am
Prilej de a fi în țară nici măcar la un divan,
Și pierzând a mele drepturi să ajung chiar a vedeà
Sub un Prinț Străin Catolic, că se pierde legea mea!

Păcală.

Ei! Tândală, te rog, taci,
Căci pe cât ești prost din fire, și mai prost vrei să te faci.
Ce te sbuciumi pentru lege astfel de înfuriat,
Când tu legea-ți în picioare de-atâtea ori ai călcat.

Tândală.

Eu, Păcală?

Păcală.

Tu, Tândală.

Tândală (făcându-şi cruce).

Mă ferească Dumnezeu!

Păcală.

In zădar, căci pe-a ta urmă te pasce păcatul greu.
Adu-ţi tu bine aminte de Ţiganii ce-ai avut;
Prin mezat, ca nişte vite, câte suflete ai vândut,
Despărţind fără 'ndurare mumele de-ai lor copii,
Şi râzând de a lor lacrimi ca o fiară din pustii!
Spune mie, o creştine! câţi creştini ai chinuit,
Când erai chiar din păcate în slujbă orânduit,
Câte văduve sărace, câţi orfani tu ai prădat,
Şi pânea de toată ziua chiar din gură le-ai luat?
Spune-mi tu, o stâlp al legii, ce umbli cu crucea'n sân,
Sunt aceste fapte rele de creştin sau de păgân?

Tândală.

Bine, frate, tu mă sperii, ce greşeală am făptuit,
Pentrucă, fiind în slujbă, şi eu m'am chivernisit?
Aşà-i obiceiul ţerii...

Păcală.

Taci, Tândală, nu cârtì,
Ai prădat sărmana ţară, e destul, n'o mai hulì.
Hotărăşte-te odată a fi ţerii de folos,
Dacă vrei să ţi se ierte trecutu-ţi mult păcătos;
Iar nu umblà cu minciuna ca un şearpe cu venin,
Zicând că s'ar pierde legea de-am aveà un Domn Străin,
Căci Românu'n astă lume ori ce le ar suferì,
In legea în care nasce, în ea ştie a murì.
Ungurii ce în Moldova sunt cu noi locuitori,
Schimbat-au a lor credinţă sub Românii domnitori!
Pentru ce dar pe-al tău frate mai uşor să-l socoteşti,

Când el încă tot păstrează bunurile strămoşeşti;
Şi de ce, supus orbiei, unui mârşav interes,
Să nu vrei a înţelege lucru lesne de'nţeles,
Că'n unire stă puterea! Ca la oricare nevoi
Decât a fi unul singur e mai bine a fi doi;
Că pâraele-adunate se prefac în râuri mari,
Şi cei slabi, când se'mpreună, cumpănesc pe cei mai tari;
Căci precum zicea odată l'ai săi fii un biet moşneag,
E mai lesne-a rupe o vargă decât un întreg toiag.

Tândală.

Bine, dar ce are a face?

Păcală.

Nu'nţelegi; ascultă dar.
Pentru ce ţerile noastre au bătut atât amar?
Pentru ce, acum de veacuri, nici că mai hălăduesc?
Pentru ce, fără sfieală, duşmanii le năvălesc,
Incât astăzi biet Românul a ajuns a fi de jac,
Nu mai ştie ce mai este: Tătar, Jidov sau Cazac?
Şi privind îmbelşugarea holdelor din ţara lui,
Se întreabă cu durere ai cui prad'or fi, ai cui?
Ştii tu pentru ce, Tândală, Dumnezeu ne-a părăsit?
De-am rămas dintr'un neam mare un neam mic şi umilit?

Tândală.

Pentru ce?

Păcală.

Pentrucă vrajba între fraţi s'a încuibat!
Pentrucă Românul frate de Român s'a depărtat,
Pentrucă şi mai nainte s'au găsit printre Români
Oameni vânzători ca Iuda, inimi rele de păgâni,
Carele, jertfind ca tine viitorul românesc,
Şi semănând desbinarea pe pământul strămoşesc,
Au scăzut, au stins puterea, unirea neamului lor,
Şi au mărit semeţia duşmanului răpitor.
Când e turma neglijată, fără câini, fără păstor,
Lupul iese dela pândă şi-o zugrumă mai uşor.

Tândală.

Adevărul așà este; însă de ce, fătul meu,
Păstorul acestei turme să nu fim sau tu sau eu?
Pentru ce străin să fie?

Păcală.

Căci păstor în țara mea,
Nici eu nu te-aș vrea pe tine; nici tu pe mine n'ai vrea.
Dulce e domnia, frate, și mulți vror a se'ndulcì,
Și-acei mulți, unul pe altul cată a se nimicì;
Prin partide, prin corupții, prin minciuni și prin vânzări,
Care sunt menite toate rău s'aducă bietei țări!
Nu-i mai bine dar să 'nchidem calea tronului slăvit
Celor care sunt în stare chiar și neamul de jertfit?
Nu-i mai bine toți Românii însuflați d'acelaș dor,
Dintre două mici popoare să ne facem un popor?
Iar ca' Prinț al României un străin Prinț să dorim,
Și cu tronurile Europei pe al nostru să-l rudim?
Atunci națiile toate ne-ar primì la sânul lor,
Ca pe-o nație iubită și d'un mare viitor,
Și-a strămoșilor țărână trăsărì-va în mormânt,
C'a ajuns al lor vechiu nume respectat iar pe pământ,
Și urmașii noștri mândri de părinții ce-au avut,
La copiii lor vor spune binele ce le-am făcut.

Tândală (uimit).

E, Pacală, frățioare, drept să-ți spuiu, bine vorbești?
Insă... Spune-mi Capitala... tot să fie 'n București?

Păcală.

Bată-te norocu în față! măi Tândală, ce-ai pățit,
De ți-i drag așà mult Iașul, nu cumvà te-ai jidovit?
Dar nu vezi pe toată ziua valul negru ovreesc,
Cum se'ntinde și îneacă tot orașul creștinesc,
Incât oricine sosește în lăuntrul înglodat,
Socotește că'n Iudea din păcate a intrat?

Tândală.

D'apoi bine, Bucureștii adecă este mai bun?

Păcală.

Oricine ar socotì-o, eu l-aș socotì nebun.
Bucureștii ca și Iașul este ca un vechiu sucman,
Care, ori și cât l-ai coase, nù plătește nici un ban.

Tândală (asvârlindu-și căciula în sus).

Urà! dacă este așà,
Ado mâna, măi Păcală, mâna voiu cu tine-a da,
Să trăească România și unirea 'ntre Români!
Hai să tragem, măi, o horă! în ciuda celor păgâni!

(Se prind de mână și joacă cântând).

Hai să dăm mână cu mână
Toți cu inima română,
Să 'nvârtim hora frăției
Pe pământul României.

Iarba rea din holdă piară,
Piară dușmănia 'n țară;
Intre noi să nu mai fie
Decât flori și omenie.

Măi Muntene, măi vecine,
Vino să te prinzi cu mine
Și la viață cu unire,
Și la moarte cu 'nfrățire.

Unde-i unul nu-i putere
La nevoi și la durere,
Unde-s doi puterea crește
Și dușmanul nu sporește.

Amândoi suntem de-o mamă,
De-o făptură și de-o seamă,
Ca doi brazi într'o tulpină,
Ca doi ochi într'o lumină.

Amândoi avem un nume,
Amândoi o soartă'n lume;
Eu ți-s fràte, tu-mi-ești frate,
In noi doi un suflet bate.

Vin' la Milcov cu grăbire,
Să-l secăm dintr'o sorbire,
Ca să treacă drumul mare
Peste-a noastre vechi hotare.

Şi să vadă sfântul soare,
Intr'o zi de sărbătoare,
Hora noastră cea frăţească
Pe câmpia Românească!

V.

Articolul 23 al Tractatului de Paris din 30 Martie 1856 a instituit o Comisiune specială, chemată a culege elementele şi a pregăti bazele viitoarei organizări a Principatelor Dunărene Moldova şi Valahia. In consecinţă Puterile semnatare Tractatului s'au înţeles asupra compunerii acestei Comisiuni de Cercetare.

In întâiele zile ale lunii lui Septemvrie 1856, această Comisiune s'a întrunit la Constantinopole şi erà compusă:

— pentru Austria — de Baronul de Koller, înlocuit în urmă de Cavalerul Liehmann de Palmrode,

— pentru Franţa — de Baronul de Talleyrand-Périgord,

— pentru Marea Britanie — de Sir Henry Bulwer,

— pentru Prusia — de Baronul de Richthofen,

— pentru Rusia — de Domnul de Basily,

— pentru Sardinia — de Cavalerul de Benzi,

— pentru Turcia — de Mehemed-Essad-Savfet Effendi, muşteşar al Marelui Vizir.

*

In luna lui Septemvrie 1856, Regele Prusiei Frederis-Wilhelm IV trimite Baronului de Richthofen următoarea scrisoare:

E necesar să cunoaşteţi ideile (aş dorì chiar să zic simţemintele) mele curat personale, cari mă călăuzesc la reorganizarea Moldovei şi a Valahiei. Situaţiunea mea (în sensul cel bun, ca şi în cel rău) este cu totul specială în faţa acestei cestiuni foarte importante pentru viitor. Ea este indicată de ea însăş, adică *amândouă ţerile pe mine întru nimic nu mă privesc, şi prin urmare ideile mele sunt indicate numai şi numai de conştiinţa mea, dacă aş trebuì să-mi dau opiniunea mea.*

Intoarce lucrurile cum vei vrea, ce rămâne este, o rasă nouă premenită din rasele de boieri, rămâne tot o rassă de boieri, şi nu prezintă acestor nenorocite ţeri decât numai eternizarea nenorocitei lor situaţiuni. De aceea nu pot sfătuì altcevà, decât a păşì la alegerea din o rasă de Principi Europeani, mai bine din cauza consecinţelor mai domoale, din o rasă Germană.

Fiindcă în afară de o asemenea alegere totul e nenorocire și e stricăciune, de aceea să nu mi se vorbească de Suzeranitatea Porții, care ce ezistă se poate și mănține, precum aceea a Impăratului asupra principilor Imperiului din veacul de mijloc. *Așà dar: un Principe de Saxa, de Hesa, indiferent pentru mine, de Lippe, de Liechtenstein, ai căruia copii s'ar crește în Biserica Orientală.* Eu judec lucrul astfel. Se suie un boier pe tronul ereditar, ori chiar pe amândouă tronurile; atunci sistemul simplu de corupțiune în fața Sultanului sau a slujbașilor lui de căpetenie va fi îndoit, iar Austria va venì aproape cu aceleași pretențiuni asupra obiectului de corupțiune —: deci sunt necesari de două ori mai mulți bani, și astfel poporul (și aceasta în timpuri liniștite) va fi belit de pielea lui de două ori. Pentru adevărate îmbunătățiri ale țerii, pentru pacinica asigurare a viitorului ei, nu rămâne nici un ban, chiar dacă ar ezistà și bunăvoința, și priviri mai depărtate, precum și înțelegere a situațiunii. *Toate acestea însă nu ezistă de fel! Pârghia care să ridice această lume destrăbălată din abisul ei, trebue aflată în afară — într'o Dinastie care ea însăș a crescut cu adevărata civilizațiune. Atunci ezistă o speranță, nu mai e o nebunie. Fără o Dinastie Europeană, germană, veche — totul e o nebunie.* Cestiunea se pune dar foarte simplu astfel: *Puterile cari au să hotărască asupra soartei acestor două țeri mari, capabile a căpătà cea mai frumoasă desvoltare, vor ele în adevăr să facă pentru dânsele cevà, din care ar puteà să se nască recunoștința poporului în viitor? Atunci mijlocul indicat de mine este singurul care va îndeplinì scopul. Dacă însă Puterile se mulțumesc cu o vanitoasă și superficială lucrare, suferind ca așà numitele interese ale celor cinci Puteri să nu fie decât o chibzuire neconștiințioasă oarecare, pentru a împăcà capra și varza; — atunci nu am nici o umbră de plăcere a ști ca numele meu și al Prusiei să fie numit pentru a figurà într'o lucrare atât de mizerabilă. Mândria mea cere atunci a nu fi de fel numit. Multele gradațiuni și formalități vor da atunci Prusiei ocaziunea de a se țineà la o parte. Până atunci Prusia nu are a face altcevà, decât — a nu se mișcà de loc dela adevărul și dela convicțiunea odată recunoscute, ci de a le susțineà direct, fără frică și în mod onest.*

Cestiunea, dacă amândouă țerile să formeze un stat sau două state, nu o pot hotărî. Eu personal mă plec hotărîtor pentru Unire, și mă voiu bucurà dacă ea va fi primită. Dacă în această cestiune se va decide contrariul, mă voiu consolà ușor despre aceasta, căci *această cestiune este, după a mea părere, curat o cestiune de conveniență, mai ales pentru Rusia și Austria,* și îți voiu trimite asupra acestui punct instrucțiunile necesare. *Conditio sine qua non a mea se poate îndeplinì sau respinge în mod egal și cu Neunirea și cu Unirea. Vale.*»

F. W.

Răspunsul Baronului de Richthofen la această scrisoare a Regelui Frideric-Wilhelm al IV poartă data din Constantinopole în 6 Octomvrie 1856:

Maiestatea Voastră Regală mi-aţi ordonat în instrucţiunile ce aţi binevoit a-mi trimite, că Maiestatea Voastră consideraţi instalarea unei Dinastii Europeane Ereditare dintr'o familie veche princiară cu conştiinţa tradiţională domnească şi cu o datină moştenită de o cugetare sprijinită pe moralitate şi dreptate, ca o condiţie neapărată a prosperităţii amânduror Principatelor Moldova şi Valahia. Maiestatea Voastră Regală aţi binevoit prin urmare a-mi indicà ca problemă principală de deslegat, a face ca ceilalţi Plenipotenţiari să voteze pentru această opiniune, iar eu să nu fiu atras de alte idei lăturalnice din această linie de purtare.

Intrunirea tuturor Comisarilor, mai toţi în aceeaş casă, sau foarte în apropiere unii cu alţii, au creat în mod natural puncte de contact şi m'a condus dela sine a discutà cestiunea însăş; astfel sunt acum în stare a da Maiestăţii Voastre Regale o espunere ezactă, cum această cestiune se priveşte de ceilalţi Prea Inalţi Cosemnatari ai Tractatului de Paris, şi cum stau lucrurile astăzi în privirea reuşitei cestiunii în discuţiune.

Dacă ar fi vorba la aşezarea organizării politice a amânduror Principatelor numai de o singură cestiune, anume de reforma cea mai bună şi mai necesară pentru acele ţeri, şi dacă Comisarii diferitelor Puteri conlucrătoare la această reorganisare ar aveà de bază ideile Maiestăţii Voastre, atunci Comisarul Vostru ar aveà o situaţiune uşoară, a vedeà adoptate şi de celelalte părţi ideile Maiestăţii Voastre, şi a face ca ele să intre în discuţiune. *Nu poate ezistà o deosebire de opiniune, dacă cestiunea s'ar pune pe fundamentele ei adevărate, anume că un Stat Monarhic, cât se poate mai asigurat şi prin urmare Ereditar, ar fi pentru Principate forma de guvern care ar corespunde mai mult intereselor lor.* Mai mult decât atâta, toate Puterile sunt pătrunse atât de mult de acest adevăr, că tocmai de aceea, pentrucă lucrul stă astfel, o parte a Cosemnatarilor Maiestăţii Voastre ai Tractatului de Paris nu încuviintează această măsură, din această cauză chiar şi a urmărilor ce ea va produce.

Interesul, necesitatea şi bunătatea măsurii propuse de Maiestatea Voastră pentru Principate, formează pentru majoritatea Puterilor numai motive cu totul secundare, de cari ele sunt dominate în tratativele ce au să urmeze. Motivul principal pentru aceste Puteri rămâne politica lor personală, necesităţile lor, interesele lor; numai ce se va puteà face pentru Principate în lăuntrul acestor idei speciale, şi în afară de orice alte multe consideraţiuni, aceasta se va puteà face, şi încă numai cu mare neîncredere.

Aceasta este situaţiunea celor mai multe Puteri în faţa acestor cestiuni. Interesele lor personale ies peste tot locul la iveală în prima linie; numai Maiestatea Voastră Regală singur ocupaţi un punct de vedere diferit, care corespunde cu relaţiunile şi interesele noastre din Principate şi admite totodată ca punct de vedere principal bunăstarea acestor ţeri.

In ce priveşte mai întâiu *Poarta, ea este poate mai mult decât oricare altă putere convinsă, că amândouă aceste ţeri creştine şi vasale ale ei, dacă ar dobândì un regim tare monarhic şi ereditar, ar ajunge curând a se desvoltà într'un mod estraordinar; însă ea nu se poate îndoì, că această desvoltare de sigur le va conduce la independenţa lor. De aceea ea se ridică şi în contra Unirii, fiindcă ştie că această Unire va aveà de urmare un Principe Ereditar Străin.* — Această convicţiune a Porţii este din punctul ei de vedere foarte întemeiată. Interesul ei de căpetenie nu constă în a vroì pentru aceste ţeri tot ce e mai bun şi mai folositor pentru dânsele, ci din contra, ca aceste ţeri să-i rămâie în stăpânirea ei, şi ele vor rămâneà cu atât mai sigur, cu cât se vor mănţineà în starea lor actuală. De aceea Poarta arată foarte deschis în notele ei, şi mai ales în cele din urmă comunicări confidenţiale, remise Comitelui Clarendon de Ambasadorul ei la Curtea Angliei, d-l Musurus, că ea nu se interesează de Principate, ci numai de urmările, ce Unirea lor sub un Principe Străin Ereditar ar aveà pentru Imperiul Turcesc. Ea zice anume: ceeace va da Principatelor prosperitate şi organizării lor politice vieaţă şi temelie, aceea este moartea noastră, şi nu vroim să ne ucidem pe noi înşine cu însăş mâna noastră. Poarta voeşte în fine: asimilarea acestor ţeri vasale cu partea principală a Imperiului Turciei, sau dacă este iertat a întrebuinţà o formulă mai espresivă, *Osmanizarea amânduror Principatelor, şi în cazul mai prielnic Paşalâcuri sub Paşi Creştini.* Interesele Principatelor preocupă Poarta numai indirect şi întru cât; precum ea afirmă, Principatele îi aparţin, fiindu-i garantate, şi că această garanţie cere pentru Imperiu foloase şi linişte, pentru ca să dispară orice dezarmonie între dânsele şi Imperiu, aceasta îndrumându-le a fi asimilate cu dânsul. Poarta are a rostì după Tractatul de Paris ultimul cuvânt, şi nu rămâne vreo îndoeală, că ea îl va rostì în sensul espus. Cu cât mai mult s'ar încercà cineva a vorbì sau a convinge pe Comisarul turcesc sau pe Autorităţile Turceşti, că un Principe Străin Ereditar va produce prosperitatea şi întărirea acestor ţeri, cu atât mai mult Turcii să vor împotrivì, căci ei nu vror nici un fel de întărire a acestora. *Consimţimântul Porţii, a da Principatelor într'un mod oarecare un Guvern Monarhic Ereditar, nu se va puteà dobândì decât prin forţă, şi dacă nu prin aceea a răsboiului, totuş prin aceea a împrejurărilor. Aceasta este realitatea şi nu e iertat a aveà vreo iluziune în această privire.*

In ce privește *Rusia*, care înainte de răsboiu aveà o mare influență în Principate, Maiestatea Voastră Regală va fi înțeles din rapoartele mele anterioare, că Impăratul Alexandru dorește a observà în cestiunile privitoare la aceste țeri o foarte mare indiferență. In această direcțiune se accentuau vederile diplomaților ruși, expuse mie la Berlin și Viena: însă cu toate acestea se intrevedeà că în realitate Rusia nu are un interes oarecare de a ajutà Principatele să devie independente; și opinia apăsată a diplomaților ruși, ca aceste țeri să-și poată rostì dorințele lor în mod liber prin Divanurile ad-hoc ce vor fi convocate, este bazată pe certitudinea, că Poarta are a rostì ultimul cuvânt, și că prin urmare mai mult va favorizà opunerea Porții, decât va căutà să o înlăture.

Această atitudine având, Rusia poate în tot cazul să-și asigure succesul. Dacă în privirea organizării Principatelor nu se va produce vreo schimbare de oarecare importanță, ele vor fi lăsate cu regimul lor anterior, cu toate neajunsurile lui, sau ele vor fi legate încă mai mult de Poartă prin osmanizarea lor. Astfel politica rusească va izbuti în două direcțiuni — renașterea simpatiilor de mai înainte a acestor țeri pentru Rusia, — și un blam dat Puterilor Apusene, spre cari Moldo-Valahii, ca și altă dată Polonii, aveau ochii ațintiți, și astfel în această privire se va întemeià o neîncredere a Europei despre puterea Franciei și a Angliei de a reînvià națiunile apăsate. Dacă însă dimpotrivă se va face cevà și se vor pune Principatele sub un guvern tare, aceasta nu se va produce decât prin slăbirea legăturilor Moldovei și Valahiei cu Poarta, adică în defavorul Imperiului Turcesc; o slăbire a acestor legături poate să ducă însă a fi un ezemplu și pentru Serbia, Bulgaria și mai departe; iar Rusia ar ajunge astfel a aveà prin pace ceeace n'ar fi putut căpătà de sigur prin răsboiu.

Nu rămâne nici o îndoeală, că Rusia e foarte conștientă de această situațiune favorabilă, în fața cestiunii de care e vorba, și că diplomații ei nu se vor sfiì de a ținеà secretul nici în convorbiri confidențiale. Ei din contra vor susțineà în mod deschis și cu toată dreptatea, că dispozițiunile Tractatului de Paris asupra Principatelor sunt unul din puținele puncte ale păcii, care mulțumește Rusia în mod absolut.

Rusia însă cu toate acestea nu a ajuns a aveà o convingere și o idee bine formată și prin urmare o hotărîre privitoare asupra timpului și a oarei în care va intrà în acțiune. Ea este în îndoeală, care din alternativele espuse este cea mai favorabilă și pe care din ele ea își va însușì.

Comisarul Rusiei, *D. de Basily*, care locuește foarte aproape de mine, vine la mine aproape în fiecare zi timp îndelungat. Am intrat prin urmare cu el, ca și cu *Comisarul Franciei*, în relațiuni amicale și confidențiale. El m'a făcut să presupun, că el are o știre oarecare despre idea pe care

Maiestatea Voastră Regală o are asupra formei de guvern ce ar fi a se da Principatelor. El mi-a spus că ar fi nemerit Unitar şi Monarhic, mai ales dacă s'ar alege un principe german, şi în deosebi un Protestant, căci cu un asemenea principe trecerea la religiunea grecească ar prezentà mai puţine greutăţi decât cu un principe catolic. Foarte curând am priceput, că D. de Basily se silià a dovedì, că noi amândoi avem unul şi acelaş punct de plecare. I-am răspuns la acestea, că am considerat ceeace mi-a spus acum ca şi altă dată, numai ca o idee privată a sa, căci din conversaţiile mele cu alţi diplomaţi ruşi, ştiu îndestul de sigur, că guvernul Rusiei nu este de această opiniune, şi că în fine dacă Principatele s'ar pronunţà prin Divanurile lor pentru Unire cu un Principe Ereditar, Rusia probabil va favorizà puţin sau nici decum această dorinţă, şi din contra s'ar opune la realizarea ei.

D-l de Basily mi-a arătat atunci instrucţiunile sale şi o notă circulară, adresată Consulatelor ruseşti din Principatele Dunărene. Amândouă ziceau că să nu iea o poziţiune hotărîtoare în privinţa cestiunii Unirii, de care e strâns legată aceea a Principelui Ereditar, şi să evite orice discuţiune asupra acestui punct, dar să indice totodată, că Divanurile trebue să ajungă a-şi rostì liber dorinţele lor asupra Unirii.

D-l de Basily îmi adăogeà însă în particular şi confidenţial, că mai ales după esplicaţiunile ce a dat, guvernul său s'ar fi pronunţat mai hotărîtor pentru a sprijinì Unirea cu consecinţele ei, dacă o persoană foarte sus aşezată — poate voiu aflà mai târziu acea persoană — nu s'ar fi declarat cu totul în contra acestui proiect, temându-se că se vor ivì aceleaşi desfaceri şi dificultăţi ca în Grecia. Totuş d-l Basily speră că această opunere se va învinge prin espunerile sale ulterioare.

In cât mă priveşte, opiniunea mea este, că Rusia va mănţineà atitudinea ei îndoelnică actuală în faţa acestei cestiuni, şi că se va hotărî pentru una sau pentru cealaltă alternativă numai atunci, când va fi nevoită de împrejurări să o facă. Atunci însă Rusia se va regulà cu totul după interesele sale imediate. Aceasta se potriveşte mai ales şi cu conţinutul notei circulare către agenţii ei din străinătate din 22 August anul curent, asupra situaţiunii generale publice a Rusiei, pe care mi-a comunicat-o d-l Boutenieff în mod confidenţial.

Aşà dar, dacă putem contà pe susţinerea sau pe opunerea Rusiei, privitoare la acordarea unui Principe Ereditar Principatelor, aceasta va atârnà de viitor, şi în privinţa aceasta nu se poate precizà acum nimic cu siguranţă.

In privirea ideilor celeilalte ţeri vecine a Principatelor, anume a *Austriei*, Comisarul ei *Baronul Koller* a avut cu mine şi cu ceilalţi membri ai Comisiunii o atitudine destul de rece şi de reţinută. In genere el a evitat până acum

a discută asupra acestei cestiuni. Când a fost silit să vorbească, el a declarat în mod clar și deschis, fără a intrà mai departe în amănunte, că Austria nu se gândește pentru aceste țeri decât la câtevà reforme administrative, dar că Austria se va opune categoric la tot ce ar conduce la îndrumarea spre un oarecare mod de independență pentru Principate. In genere se dorește mănținerea statutului quo. Incă mai puțin se poate admite, că Congresul de Paris a avut o apucătură norocită prin stipulațiunea de a auzi dorințele poporului acestor țeri.

Am avut asupra acestor puncte conversațiuni mai amănunte și mai dese cu *Baronul Prokesch*, care s'a exprimat asupra acestei cestiuni mai deschis, în modul său obișnuit «ex cathedra». După dânsul, în ce privește mai întâiu forma, stipulațiunile păcii de Paris, privitoare la numirea Comisiunii pentru Principate, care erà menită să producă o înțelegere asupra unei cestiuni prin Congresul de Paris, pe când toate Puterile erau încă sub arme, erà un semn hotărîtor de pătrundere a membrilor Congresului, cari, după a sa opiniune, erau mai mult sau mai puțin loviți de orbire. Nu m'am oprit a-i aminti, că între dânșii se aflà și Comitele de Buol, și că Impăratul Austriei curând a sancționat ca suveran Convențiunea, pe când noi am aflat la intrarea noastră în Congres toate aceste puncte regulate.

In genere *Opiniunea Austriei* în această cestiune să poate rezumà în următoarele puncte:

1°. Turcia să fie mănținută în integritatea ei; Austria a stipulat aceasta în deosebi cu Francia și Anglia. O rânduеală a relațiunilor Moldovei și Valahiei, care ar slăbi situațiunea lor în fața Porții, și aceasta s'ar produce prin orice formă independentă a guvernului lor, este prin urmare în contra hotărîrilor semnate de Austria. Imperiul Austriac trebue dar să oprească a se da Moldovei și Valahiei caracterul unor provincii despărțite de Imperiul Otoman, și să mănție pentru aceste țeri atârnarea cât se poate mai mare de Poartă, ca centru al Imperiului.

2°. A auzi dorințele poporului este a creà un precedent periculos în contra principiilor conservatoare. Cine a iscodit această idee este fără îndoeală un democrat, și în deosebi un democrat roș. Cine însă vrea să lucreze în orice mod ar fi pentru a realizà această idee, acela este un democrat încă mai roș. Congresul de Paris nu puteà găsi un mijloc mai nimerit de a se descoperi pe sine și principiul conservator. Acest punct ar trebui prin urmare înlăturat, pe cât se va puteà, și Comisiunea ar trebui deci să dreagă greșeala comisă în această privire de Congresul din Paris.

3°. E însă absolut necesar a se ocupà serios de desvoltarea internă a acestor țeri prin regularea relațiunilor comunale și agrare, prin stabilirea

unui bun sistem financiar, prin abolirea privilegiilor boiereşti şi prin introducerea unei juştiţii mai bune, ş. a.

A fost foarte uşor a combate acest mod de a vedeà. Imbunătăţiri interne nu se pot realizà nicăieri cu succes, unde lipseşte o mână energică pentru a conduce moralitatea administraţiei şi unde nu ezistă bunăvoinţă pentru aceasta. Aceste însuşiri însă vor lipsì oricărui guvern boieresc. Puteam dar să spun Baronului Prokesch, fără a-l atinge cât de puţin, că nu cred că Austria doreşte pentru aceste ţeri o îmbunătăţire oarecare, şi că toate câte le spune sunt nişte fraze goale de tot. Cine doreşte cevà cum se cade pentru Moldova şi Valahia, ar trebuì să le dea înainte de toate un guvern care să aibă puterea şi autoritatea a impune binele. Aceasta este o «condiţio sine qua non» a prosperităţii ţerilor.

Baronul Prokesch a fost nevoit să recunoască întru câtvà aceasta, şi credeà că Congresul de Paris ar fi nimerit-o mai bine, trimiţând numai un singur Comisar cu depline puteri întinse pentru reorganizarea ţerilor. Nu m'am putut oprì a-i spune — «un comisar Austriac, — căci un altul de sigur n'ar fi fost după plăcerea voastră. Atunci de ce să nu se trimită îndată un Principe» ?

Adevărul este şi acì, că Austria nu e condusă în această cestiune de un interes oarecare pentru desvoltarea reală a acestor ţeri; ci din contra, credincioasă politicei sale istorice în privirea lor, ea ar dorì, sub umbra unor negocieri misterioase, ca cele ale Păcii dela Kainardji (10/22 Iulie 1774), să capete o sporire a puterii sale. Aşà se explică prelungirea ocupării Moldovei şi Valahiei de trupele austriace sub pretextul neezecutării unei regulări de fruntarii. După indicaţiunile date de Baronul Prokesch în curând se vor mai aglomerà trupe în Transilvania şi Bucovina dealungul fruntariei moldo-valahe, sub pretextul că rostirea dorinţelor poporului în Moldo-Valahia, hotărîtă de Congresul din Paris, ar produce între Românii din Transilvania, Ungaria şi Bucovina o agitaţie, care a dat naştere unei conjuraţii mari naţionale, ale cărei urme de curând s'au descoperit. De acì s'a ivit o acţiune secretă a Austriei în contra oricărei alte influenţe în aceste ţeri în afară de aceea a Austriei, aceea d. e. a Franciei în privirea unei companii franceze pentru navigaţiunea Siretului şi pentru organizarea unei Bănci. Baronul Prokesch a crezut că poate să vorbească cu mine foarte deschis asupra unei «Comisiuni Europeane pentru regularea navigaţiunii Dunărei», şi anume că această Comisiune nu va face nimic şi că pe Dunăre vor rămâneà toate neclintite ca în trecut. Baronul Prokesch mai adăogeà: «că Austria are interese atât de covârşitoare în aceste ţeri, că mai bine s'ar espune la un răsboiu, decât să admită, în relaţiunile acestor ţeri, o schimbare oarecare a situaţiunii Puterilor».

De aceea Austria, care nu s'a mișcat după răsboiul în contra Rusiei, acum, când e vorba a regulà situațiunea Moldovei și a Valahiei, se arată bine dispusă pentru Rusia în cestiunea regulării fruntariei ca și în alte cestiuni, ca și cum ar fi vorba de a realizà triumfuri ale ei, pe când în realitate aceste triumfuri sunt ale altora. Scrisorile Domnului de Boutenieff sunt pline de plângeri asupra relei voințe a Cabinetului din Viena.

Nu este dar nevoie de a mai desvoltà mai departe, că nici nu poate cinevà vorbì cu Comisarul Austriei asupra proiectului unui Principe Străin Ereditar pentru Principate. S'ar puteà numai cu pericolul de a rupe relațiunile noastre cu Austria, și instrucțiunile date de Maiestatea Voastră îmi impun în mod absolut a evità aceasta.

«In ce privește Puterile apusene, *Anglia* a dezertat cu desăvârșire dela politica apărată de ea în Congresul de Viena, relativ la Principate, și se află acum în absolută retragere. Cabinetul din Londra, precum a făcut-o totdeauna în afacerile orientale, a lăsat să i se impună politica privată a Ambasadorului ei aci, a *Lordului Stratfod de Redcliffe*, și prin urmare și-a însușit modul de cugetare turcesc. Pentru a se asigurà cu desăvârșire, că nu se va face în realitate nimic pentru Principate, Lord Clarendon a ales în fine de Comisar pe *Sir Henry Bulwer,* care a dovedit pretutindenea, că are un talent deosebit de a încurcà pretutindenea situațiunile.

Numai *Francia* se mai ține de opiniunile espuse în Congresul de Pace din Paris în favoarea Principatelor. Nota Lordului Clarendon asupra conversațiunii ce a avut cu Musurus asupra Principatelor a fost combătută de Francia, astfel încât acum e cert, că ea nu vrea să sacrifice alianței cu Anglia ideile sale în privirea Moldovei și Valahiei. *Francia ține cu tărie, că trebue să se asculte dorințele Moldo-Valahilor asupra Unirii și că Unirea va fi o măsură bună. Insă în privirea unui Principe Străin ereditar Franța stă într'o rezervă absolută.*

In fine mai am de raportat Maiestății Voastre opinia Comisarului *Sardiniei—Cavalerului de Benzi.* Acesta ocupă o pozițiune foarte delicată în ruptura ce ezistă asupra acestei cestiuni între Francia și Anglia. Incât s'ar puteà jignì una ori alta din aceste două puteri, *Sardinia va fi în partea acelei opiniuni, care ar înfățișà rezistență în contra Austriei.*

Dacă privim prin urmare la situațiunea ce ocupă Cosemnatarii noștri la Tractatul de Paris, putem constatà, în ceeace privește Principele Străin Ereditar, că în nici o parte nu observăm o conlucrare hotărîtoare și deschisă asupra punctului așezat în rândul întâiu cu o dreptate atât de mare de către Maiestatea Voastră Regală, însă o opunere deschisă și hotărîtoare din partea Turciei, Austriei și Angliei.

Dacă privim însă numai la Unirea acestor ţeri ca la un mijloc pregătitor pentru a ajunge la ţel, atunci aflăm o conlucrare deschisă şi hotărîtoare numai din partea Franciei, o conlucrare îndoioasă din partea Rusiei şi Sardiniei, o opunere neîndoioasă din partea Turciei, Austriei şi Angliei.

Un aliat însă deschis şi hotărîtor pot află opiniunile înalte ale Maiestăţii Voastre Regale numai în poporul din Principate, dacă acestea vor izbutì să-şi poată rostì în mod liber dorinţele sale.

Toate acestea însă arată că dacă stipulaţiunile Păcii din Paris privitoare la Principate vor puteà ajunge a fi ezecutate, această ezecutare nu va fi curată şi limpede, mai ales dacă ocupaţiunea austriacă va durà.

VI.

In 8 Maiu 1866, Principele Carol de Hohenzollern trimiteà din Turnu-Severin la Bucureşti următoarea telegramă Membrilor Locotenenței Domnești: *Nicolae Golescu, Nicolae Haralambie și Lascar Catargiu:*

Punând piciorul pe pământul României, noua mea Patrie, mă grăbesc a esprimà Membrilor Locotenenței Domnești simțemintele mele cele mai sincere. Fericit că mă aflu în mijlocul națiunii, care M'a onorat cu încrederea sa, adresez, mai înainte de toate, rugăciunile Mele Cerului, pentru ca să-mi ajute a împlinì cu demnitate marea și frumoasa misiune ce Provedința mi-a impus.

In 9 Maiu 1866, Principele Carol adresează din Slatina următoarea telegramă părintelui său, Alteței Sale Regale Principelui Carol Anton de Hohenzollern:

Cu inima mișcată, dar veselă, trimit iubiților mei părinți, scumpilor mei frați și surori, primele și inimoasele mele salutări, din noua mea Patrie. Ii voiu aparțineà din tot sufletul Meu, dar păstrând totdeauna pentru țara în care m'am născut cele mai scumpe amintiri și simțemintele cele mai recunoscătoare.

In 10 Maiu 1866, Inălțimea Sa Principele Carol I a depus în Adunarea Deputaților jurământul:

Jur a fi credincios legilor țerii și a păzì Religiunea României, precum și integritatea teritoriului ei și a domnì ca Domn Constituțional.

Imediat *Inălțimea Sa* rostì următoarea declarațiune solemnă:

Ales de către Națiune, cu spontaneitate, Domn al Românilor, Mi-am părăsit, fără a sta la îndoeală, și țară și familie, spre a răspunde la chemarea acestui popor, care Mi-a încredințat destinatele sale.

Punând piciorul pe acest pământ sacru, am și devenit Român. Primirea Plebiscitului Imi impune, o știu, mari datorii; sper că Imi va fi dat a le îndeplinì. Eu vă aduc o inimă leală, cugetări drepte, o voință tare de

a face binele, un devotament fără margini către Noua Mea Patrie, şi acel neînvins respect către lege, pe care l-am cules din ezemplul a lor Mei.

Cetăţean astăzi, mâine de vă fi nevoie soldat, eu voiu împărtăşì cu Domniile Voastre soarta cea bună, ca şi pe cea rea. Din acest moment, totul este comun între noi: Credeţi în Mine, precum Eu în Domniile Voastre.

Singur numai Dumnezeu poate şti ceeace viitorul păstrează Patriei noastre! Din parte-ne să ne mulţumim a ne face datoria! Să ne întărim prin concordie! Să ne unim puterile noastre, spre a ne ţineà la înălţimea împrejurărilor!

Provedinţa, care a condus pe Alesul Domniilor Voastre până acì şi care a înlăturat toate piedicile din calea Mea, nu vă lăsà neîndeplinită opera sa.

Trăească România!

Pentru întâiaş dată se auzià în România dela un Domn al ei o declaraţiune simplă, energică, călduroasă şi inimoasă, cuprinzând în puţine cuvinte programul său propriu şi programul viitorului poporului român.

*

In 10 Maiu 1877, când Corpurile Legiuitoare au proclamat Independenţa României. — *Carol I* a rostit următoarea cuvântare adresată Senatului.

Când parcurgem paginele istoriei noastre, noi vedem în mod constant, că Românii datoresc conservarea lor mai ales unei virtuţi caracteristice a lor, aceea de a fi strâns uniţi în oara pericolului, aceea de a nu aveà decât un cuget, decât o inimă, decât o voinţă, când se atinge de binele comun, de interesele patriei.

Unanimitatea cu care Senatul a proclamat ruperea unor legături, cari de mult îşi făcuse timpul, cari nu făceau decât a împiedicà România în calea sa de pace şi de civilizaţiune, făcând-o solidară cu greşeli străine şi atrăgând asupra pământului nostru rele şi calamităţi neprovocate de noi; această unanimitate este o dovadă, că viu este între Domniile Voastre spiritul bătrânilor noştri, spiritul acelor mari strămoşi, cari în timpurile cele mai grele n'au disperat niciodată de soartea României.

Urmeze a trăì între noi acest spirit matur şi mântuitor, urmeze a se întemeià din mult în mai mult concordia între toţi fiii aceleiaş ţeri, şi am ferma convicţiune, că cu toate greutăţile, ce încă ne aşteaptă, vom ajunge la limanul dorit de toţi.

Şi dar, în prevederea acestei zile mult aşteptate, acestor zile frumoase, să zicem cu toţii:

Să trăească România!
Să trăească Senatul României!

Carol I a rostit următoarea cuvântare, adresată Adunării Deputaţilor:

Imi readuc aminte cuvintele ce, sunt acum unsprezece ani, le-am rostit atunci, când pentru prima oară am pus piciorul în Palatul Naţiunii. Aceste cuvinte sunt scumpe inimii Mele; ele au fost povaţa Domniei Mele în tot şirul de ani ce am parcurs împreună.

Şi astăzi, ca şi la 10 Maiu 1866, nu Mă căesc, nici că Mi-am lăsat familia, nici că M'am depărtat de ţara naşterii Mele. Nu! Nu Mă căesc că Mi-am făcut din România ţara Mea, că Mi-am făcut din naţiunea română însăş familia Mea.

Dimpotrivă, astăzi, când cunosc mai bine frumuseţile acestei ţeri şi destinele la cari ea are drept de a aspirà; astăzi, când am putut aprecià mai de aproape marile calităţi ce disting poporul român; cu bucurie Imi readuc aminte de ziua alegerii Mele de Domn, de ziua în care am venit în mijlocul Românilor, de ziua când M'aţi pus pe un Tron, ilustrat de atâţia mari şi glorioşi Domni, apărători ai Independenţei Naţionale şi ai Creştinităţii în faţa Semilunei.

O singură umbră acoperià anii acum trecuţi, o singură umilire existà pentru România şi pentru Domnul ei; voesc a vorbì de acele legăminte rău definite şi fără de temeiu, cari se numiau în Constantinopole «Suzeranite», şi pentru Bucureşti «Vasalitate».

Pentru înlăturarea acestor legăminte, nepotrivite nici cu poziţiunea, nici cu interesele, nici cu drepturile, nici chiar cu drepturile noastre ab antiquo, pentru înlocuirea lor cu legămintele secolului al nouăsprezecelea, acelea pe cari state şi popoare libere le încheie cu state şi popoare libere, au lucrat două generaţiuni de Români, şi mai cu deosebire dela 1857 încoace.

Şi sunt în drept de a susţineà că alegerea Mea, că chemarea Mea la gurile Dunărei dela sorgintele marelui fluviu, că însăş misiunea Domniei Mele n'a însemnat decât emanciparea României de aceste legăminte.

In mijlocul evenimentelor nedorite, neprovocate de noi, Inalta Poartă a rupt singură aceste legăminte. Nu noi le vom restatornicì! Au nu Domniile Voastre, au nu Corpurile Statului, au nu Naţiunea întreagă au proclamat, au declarat că prin ruperea acestor legăminte, România reintră în vechea sa independenţă, ca Naţiune liberă, ca Stat de sine stătător, ca membru util, pacinic, civilizator, în marea familie a Statelor Europeane?

«Aparţine acum energiei şi devotamentului tuturor fiilor acestei ţeri, aparţine prudenţei politice a Corpurilor Statului, aparţine acum şi Mie

iertaţi-Mi această afirmaţiune, aparţine râvnei, activităţii şi neobositelor Mele stăruinţe, de a mijlocì, de a ajunge, ca noua stare politică a României să primească o Consacraţiune Europeană.

Când ne uităm la bunavoinţa, la înalta solicitudine cu care marile Puteri, cu care Augustii Monarhi au înconjurat sforţările noastre de renaştere, toate actele noastre naţionale, fie-ne permis a sperà, ba să avem ferma credinţă, că puternicul lor concurs nu va lipsì României nici în aceste momente supreme, când ea nu reclamă decât ceeace-i revine ca popor demn de a fi liber, ca ţară care n'a demeritat dela aşteptările Europei, ca Stat care are forţa şi inteligenţa de a îndeplinì misiunea, ce-i este trasă prin poziţiunea sa geografică.

Aceasta să o sperăm, să o credem, să o voim, şi Independenţa României, departe de a fi o jignire pentru Pacea Europei, pentru liniştea Statelor vecine, am ferma convicţiune, că ea va fi nu numai o satisfacţiune dată trebuinţelor noastre naţionale, dar va îndestulà totdeauna un mare interes european.

Incă odată vă mulţumesc de bunele cuvinte ce-Mi adresaţi în această zi memorabilă, şi Doamna asociindu-se la aceste mulţumiri, împreună vă urăm:

Să trăească Deputaţii României! — Şi mai presus de toţi — să trăească România!

*

La 10 Maiu 1881, Corpurile Legiuitoare au proclamat România de Regat şi pe Carol I Rege al României.

Majestatea Regele Carol a rostit următoarea cuvântare, adresată Corpurilor Legiuitoare:

Mare şi solemn este momentul, în care reprezentanţii naţiunii au venit în jurul Meu, spre a-Mi supune hotărîrea unanimă a Corpurilor Legiuitoare.

El începe o foaie nouă în cartea în care stă scrisă vieaţa poporului român şi încheie o perioadă plină de luptă şi de greutăţi, dar şi bogată în bărbăteşti silinţe, în eroice fapte.

In acest moment voiu repetà ceeace am spus totdeauna, că voinţa naţiunii a fost pururea călăuza Domniei Mele.

De cincisprezece ani sunt Domnul încunjurat cu dragostea şi cu încrederea naţiunii; aceste sentimente zilele bune le-au înveselit, zilele grele le-au întărit între noi.

Mândru dar am fost ca Domn, scump Mi-e acest nume, pe care s'au revărsat în trecut raze de glorie şi de mărire; pentru viitor însă România a crezut că este necesar şi conform cu întinderea, cu însemnătatea şi cu

puterea dobândită şi manifestată prin acte neîndoelnice şi cari au înălţat numele ei, de a se proclamà Regat.

Nu dar pentru mine personal, ci pentru mărirea ţerii Mele primesc titlul, care exprimă dorinţa cea mai vie, care arde de atâta timp în pieptul fiecărui Român, dar care nu schimbă întru nimic legăturile strâns stabilite între naţiune şi Mine, şi cari au dovedit cât sunt de tari evenimentele ce le-am petrecut împreună.

Fie ca primul Rege al României să se bucure de aceeaş iubire, ca acel care astăzi a fost şi rămâne Domnul ei; — căci pentru mine dragostea acestui nobil şi viteaz popor, căruia i-am dat inima şi sufletul Meu, este mai scumpă şi mai preţioasă decât toate măririle cari încunjoară Coroana.

La serbarea Incoronării Maiestatea Sa Regele a rostit următoarea cuvântare:

Serbarea de astăzi consacră o epocă de cincisprezece ani, plini de lupte grele, de fapte mari.

Sub puternicul scut al Constituţiunii, România a crescut, s'a desvoltat, s'a întărit. Stăruinţa naţiunii, vitejia armatei, credinţa care am avut-o în bărbăţia poporului, au împlinit dorinţele noastre cele mai arzătoare, prin proclamarea Regatului, care este garanţia cea mai sigură pentru viitor.

Primesc dar cu mândrie, ca simbol al Independenţei şi al tăriei României, această Coroană, tăiată dintr'un tun stropit cu sângele vitejilor noştri, sfinţită de biserică. Ea va fi păstrată ca o comoară preţioasă, amintind momentele grele şi timpurile glorioase ce am străbătut împreună. Ea va arătà generaţiunilor viitoare voinicia Românilor din acest timp şi Unirea care a domnit între ţară şi Domn.

Pentru Regina şi Mine însă coroana cea mai frumoasă este şi rămâne dragostea şi încrederea poporului, pentru care n'avem decât un gând: — mărirea şi fericirea lui.

«Să ne unim dar în faţa acestor steaguri, cari au strălucit pe câmpul de bătălie: în faţa acestei Coroane, emblemă a Regatului, împrejurul căreia naţiunea strângă-se, ca oştenii împrejurul drapelului; în faţa acestei măreţe manifestaţii, pentru care ţara întreagă a alergat în Capitală spre a fi martoră acestei zile fericite: — să ne unim în strigarea scumpă inimilor noastre, şi care va găsì un răsunet puternic în acest loc sfinţit prin proclamarea celor mai însemnate acte a le vieţii Mele—Să *Trăească iubita noastră Românie, astăzi încoronată prin virtuţile sale civice şi militare.*

*

Comunicarea istorică rostită la Academia Română de Maiestatea Sa Regele Carol I în 21 Martie (3 Aprilie) 1904.

Nicopole
1396 — 1877 — 1902.

Cuvântarea caldă, cu care sunt întâmpinat din partea Academiei, găseşte un viu răsunet în inima Mea şi mulţumesc pentru sentimintele de dragoste şi credinţă ce Mi se aduc astăzi, ca în totdeauna.

Nu pot arătà mai vădit necurmatul Meu interes pentru activitatea Academiei, decât aducându-i lucrări şi documente de un interes istoric pentru ţară, şi luând astfel o parte oarecare la munca ei folositoare.

Măgulitoarea primire ce Academia a făcut comunicărilor Mele anterioare mă îndeamnă a nădăjduì, că şi de astădată va ascultà cu interes ochirea ce doresc a aruncà asupra a două epoci — una foarte depărtată, în care un strămoş al Meu se aflà în luptă sub stindardele Creştinătăţii alăturea cu un mare Domn Român, — alta recentă, care poate fi privită ca o încoronare a celei dintâi.

Aceste evenimente s'au desfăşurat în jurul vechei cetăţi Nicopole, care prezentă astfel pentru Mine un îndoit interes; căci sub zidurile sale s'au strâns acele legături de prietenie între regele Sigismund al Ungariei şi Comitele Frederic VI de Zollern, care a întemeiat mărirea Casei Mele; şi tot acolo, după cinci secole aproape, urmaşii lui Mircea, răsbunând pe strămoşii lor, au început lupta de desrobire, care a întemeiat Regatul Român.

Mircea cel Bătrân — cu drept cuvânt numit şi cel Mare — este în acest trecut depărtat figura cea mai impunătoare a neamului românesc: faima faptelor sale glorioase, străbătând peste hotare, deşteaptă pentru întâia oară interesul lumii apusene asupra ţerii. Alăturea cu cele mai falnice armate străine şi ca vrednic aliat, el face să strălucească vitejia ostaşului român pe câmpiile dela Rovine şi Nicopole; iar lucru de neuitat, el stabileşte de atunci dreptul nostru asupra Dobrogei, realipită prin răsboiul pentru neatârnare, şi acum deapururea nedespărţită de trupul României.

*

Sigismund, fiul Impăratului Carol IV al Germaniei, dobândeşte prin moştenire în anul 1378 Marchizatul de Brandenburg, iar prin căsătoria sa cu Maria, fiica Regelui Ludovic cel Mare al Poloniei şi Ungariei, primeşte în anul 1387 tronul Ungariei drept zestre.

Cu câţivà ani mai înainte Impăratul Carol dăduse în căsătorie pe fiica sa Margareta Comitelui Ioan de Zollern, frate mai mare al Comitelui Frederic VI de Zollern, despre care va fi vorba mai la urmă.

Situația lui Sigismund în Ungaria erà foarte grea: fierberile interioare, dușmănia aristrocrației maghiare în contra lui, și mai ales primejdia groaznică ce amenințà regatul său prin apropierea Turcilor, cari cucerise dejà toate cetățile de pe malul drept al Dunărei, îl siliră a-și căutà în afară aliați și bani. Mai întâiu el vinde Marchizatul de Brandenburg vărului său Iodocus, margrav al Moraviei, pe 20.000 galbeni. Apoi, spre a câștigà timp, trimite Sultanului Baiazid o solie cu scop de a-l îmblânzì. Precum se știe, solia lui Sigismund fu primită cu cuvinte trufașe, cari nu lăsau nici o îndoeală despre gândurile lui Baiazid.

Văzând că răsboiul nu poate fi înlăturat, Sigismund alcătuì de îndată o misiune, cu Arhiepiscopul dela Strigon (Gran) în frunte. Ea aveà însărcinarea de a îndemnà creștinătatea la un răsboiu de mântuire în contra necredincioșilor.

Această misiune pornì la regele Carol VI al Franței, la ducele Filip al Burgundiei, la Veneția, la Ducii și Principii germani, în fine la Papa Bonifaciu IX, spre a-l rugà să proclame o nouă Cruciată.

Pericolul de care creștinătatea erà amenințată înflăcără popoarele apusene și deșteptă, în Franța și Burgundia mai ales, un adevărat fanatism. Ducii, Principii și Comiții se ridicară spre a luptà alăturea cu Ungurii.

Dându-și seama că Turcii nu vor întârzià a deschide vrăjmășiile, regele Sigismund se duce, la începutul anului 1395, în Transilvania, spre a se pregătì pentru o campanie de primăvară. El poftește la o întrunire la Brașov pe Mircea, care se grăbește a luà înțelegere cu regele Ungariei și încheie un Tractat, prin care se hotărește că, ori când Sigismund va conduce în persoană armatele sale în contra Turcilor, el, Mircea, se îndatorează a venì și dânsul cu toată puterea sa armată; iar când armatele vor fi comandate de un alt șef, atunci Mircea va trimite numai trupele sale, bine înzestrate cu toate cele de trebuință. In ambele cazuri se asigurà armatei ungurești libera trecere prin Țara-Românească, care va îngrijì de traiul și transporturile ei, sub condiția ca totul să fie plătit. Mircea Vodă deveniâ astfel aliatul regelui Ungariei și-i asigurà un sprijin prețios pentru lupta ce se pregătià.

Partea a doua a acestui Tractat amintește nevrând Tractatul încheiat între Rusia și România în ajunul răsboialui dela 1877. Deșì acest din urmă nu stipulà o alianță, totuș faptul că trupele ambelor state au purtat lupta împreună, îi dă o însemnătate mult mai mare decât cuprinsul său.

In luna Maiu Sigismund pornește cu armata sa, intră în Țara-Românească prin trecătorile dela Bran pe la Câmpulung și apucând spre apus, urmează drumul dealungul Oltului spre Dunăre, împreună cu Mircea

și ostașii săi. Turcii se aflau la Nicopole, însă țineau totodată și întăririle de pe țărmul stâng al Dunărei, în localitatea numită Nicopolea-Mică.

Aflând despre apropierea armatelor creștine, Turcii le ieșiră înainte; fură însă respinși și siliți a se retrage repede la gura Oltului, în pozițiile lor întărite cu ziduri. Urmăriți de aproape de ostașii lui Sigismund și ai lui Mircea, Turcii sunt cu desăvârșire înfrânți și trec în grabă Dunărea spre Nicopole.

Pe când armatele creștine se pregătiau a trece și ele fluviul, Sigismund primì știrea despre moartea la Oradea-Mare a soției sale, a reginei Maria, și temându-se de o mișcare în Ungaria, în favoarea Edvigei, soția regelui Vladislav al Poloniei și sora reginei Maria, încetă de odată campania, cu gândul de a o reîncepe mai târziu, când îi vor sosì ajutoare mai însemnate din apus. Cu grabă dar apucă drumul înapoi spre Ungaria, unde găsì într'adevăr o mare fierbere în contra lui.

Mircea, adânc mâhnit de această neașteptată încetare a campaniei, care-l expuneà singur la răsbunarea Turcilor, fu nevoit a luà o atitudine ostilă față de Sigimund și a-i împiedicà retragerea la trecătoare.

Anul 1396 începe sub niște împrejurări, cari prevestiau întâmplări serioase.

Bizanțul erà împresurat și tare amenințat de cetele sultanului Baiazid. Situația împăratului Manoil II erà critică. El adresà, ca și Sigimund, o chemare desperată Curților Creștine, spre a trimite ajutoare grabnice. Acest apel găsì un răsunet puternic; însă depărtarea cea mare, dificultatea comunicațiilor și greutăți de tot felul întârziară sosirea sprijinului. Totuș la începutul lui Aprilie, trupele Franței și Burgundiei, întrunite la Dijon, se pun în mișcare. Mii de cavaleri armați, tot atâția feciori și 6.000 simbriași călări și pedestri se aflau sub comanda celor mai ilustre căpetenii, ca tânărul comite de Nevers, Ioan-fără-frică, fiul ducelui de Burgundia, comitele d'Eu, Mareșalul de Boucicaut, un vechiu luptător dela Kosovo, și alții mulți, purtând numele cele mai strălucite din nobilimea franceză.

La Ratisbona ei se întâlniră cu trupele germane conduse de Ruprecht, palatinul Rinului, și de Frederic VI Comitele de Zollern, Burgravul Nurembergului, și urmară drumul spre Buda, unde sosiră la începutul lui Iulie, împreună cu alte contigente din Anglia, Italia, Boemia și Stiria. In acelaș timp Franța și Veneția trimiteau vasele lor în Marea Neagră, spre a urmà, la gurile Dunărei, sorții răsboiului.

Preocupările deșteptate de această cruciată amuțiră certele între statele apusene și lăsară loc numai spiritului de jertfă ce impuneà scăparea Creștinătății; ca și cum ar fi fost atunci un fel de presimțire, că acești năvălitori vor puteà vreodată să doboare Crucea de pe turnurile Sfintei Sofii și să amenințe chiar Capitala Austriei.

Sigismnnd contopeşte trupele sale din Ungaria, Croaţia şi Bosnia cu falnica armata din Apus, şi în luna August porneşte din Buda în fruntea ei. Urmat de un calabalâc îngrozitor, în mare parte netrebuincios pentru răsboiu, cu greu soseşte la hotarul Olteniei, unde Mircea Vodă, tot credincios Tractatului din Braşov, îl întâmpină cu oştile sale.

Şigismund are acum 70.000 luptători, trece Dunărea în jos de podul lui Traian şi se îndreaptă spre Vidin, care cade în mânile sale. La Rahova înfrânge pe Turci, după mai multe zile de lupte crâncene.

La 12 Septemvrie toată armata se află sub zidurile cetăţii Nicopole, unde Turcii se concentrase sub bătrânul şi răsboinicul Toganbeg. Sigismund ordonă împresurarea. Toate încercările de a se luà cetatea cu asalt sunt zadarnice, şi armata creştină este oprită în mersul ei înainte.

La 27 Septemvrie sosì vestea în tabăra creştină, că Sultanul Baiazid se apropie de Nicopole. Deşì neîncrezători, creştinii nu întârziară a se convinge de adevăr.

Baiazid, înştiinţat prin o scrisoare către Impăratul Manoil, căzută în mâinile lui, că Sigismund înaintează spre Constantinopole, ridică repede trupele sale de pe malul Bosforului, trece Balcanul — se zice prin Şipca — şi apucă drumul spre Nicopole.

Văzând primejdia ce-l ameninţă şi neascultarea ce domneşte în rândurile armatei creştine, Sigismund întruneşte pe toţi fruntaşii la o consfătuire, spre a hotărî ordinea şi planul de luptă. Părerea lui erà, ca Mircea cu ostaşii săi să deschidă lupta. Francezii se împotriviră, cerând pentru dânşii cinstea de a fi pe întâia linie. Cu toate sfaturile stăruitoare şi experimentate ale Mareşalului Boucicaut de a se supune dispoziţiilor luate, cea mai parte a Francezilor, şi mai ales comiţii d'Eu şi de Nevers, se înflăcărară şi mai mult şi declarără că ar fi o ofensă pentru nobilimea din Franţa şi Burgundia, dacă ar cedà pasul altora. Din nefericire înţelepţii fură siliţi a se închinà.

Ordinea de bătaie fu următoarea: pe linia întâia Cavalerii francezi şi Burgunzi, pe linia a doua Boemii şi Bosniacii, pe a treia Germanii, Ungurii şi alţii sub comanda Palatinului Ruprecht şi a comitelui de Zollern. La aripa dreaptă Mircea cu Românii; la stânga Ştefan Lascovici cu Croaţii. Porunca erà ca trupele să aştepte în această formaţie înaintarea vrăjmaşului pe şesul dintre Dunăre şi Ozem (Osma).

In seara de 27 Septemvrie, armata lui Baiazid se află întrunită într'o mare tabară, la 7 kilometri de Nicopole. A doua zi ea erà gata de luptă. Sultanul se găsià în centru cu 20—30.000 ieniceri, adăpostiţi prin palance, şi 30.000 spahii; în dosul dealurilor stăteau ascunşi încă 25.000 călăreţi.

In nerăbdarea și nesocotința lor, Cavalerii francezi, fără a aștepta ordinul de atac, se aruncă cu un avânt nebun asupra primilor călăreți vrăjmași ce se ivesc. Năvala lor e așa de puterinică, încât Turcii se retrag în dezordine. Imbărbătați de această izbândă, Francezii descalecă după obiceiul lor, înaintează pe jos, dau palancele la pământ și atacă pe ieniceri cu o furie neînfrânată. Ienicerii sunt puși pe fugă; în fuga lor dau peste călărimea turcească, care în parte se iea după dânșii.

Cavalerii francezi, în loc de a se întoarce spre a încăleca, merg orbește înainte. Folosindu-se și de această îndrăzneală, Sultanul asvârle toată rezerva sa asupra lor; îi înconjoară ușor și-i măcelărește fără milă. Cele mai mândre vlăstare ale nobilimei franceze sunt culcate la pământ; comitele de Nevers, conetabilul d'Eu și Mareșalul Boucicaut sunt prinși.

Această nenorocită întâmplare hotărî soarta campaniei. Spaima intră în rândurile armatei apusene, care fu sfărâmată de spahii. Zadarnic se încearcă Mircea a se împotrivì; la aripa stângă, Ștefan Lascovici cu Croații părăsește lupta, plătind mai târziu cu capul său neîncetatele sale conspirații în contra lui Sigismund.

Regele, încunjurat de Unguri, Germani și Boemi, caută a scăpà situația. Hordele se îndreptează spre el, năvala lor e sdrobitoare; o învălmășeală sângeroasă se desfășură, mii de luptători creștini sînt săcerați de baltagele și iataganele Turcilor.

Rândurile creștine sînt sparte, călăreții dușmani pătrund până aproape de Sigismund, a cărui vieață este în pericol. Comitele de Zollern îl apără cu trupul său.

In acest moment contingentul sârbesc sub Cneazul Lazarevici, care păstrase până atunci o atitudine nehotărîtă, intră și el în luptă în contra creștinilor, după cum dealtmintrelea erà ținut față de Baiazid, în urma uciderii Sultanului Murad I la Kosovo. Infrângerea cruciaților fu desăvârșită: 20.000 dintr'înșii zăceau la pământ; din partea Turcilor numărul morților erà îndoit. In furia sa pentru o pierdere așà de mare, Baiazid ordonă ca toți prizonierii să fie uciși: numai Comitele de Nevers, Conetabilul d'Eu și Mareșalul Boucicaut sunt cruțați și mai în urmă desrobiți cu mare preț.

Regele Sigismund, Palatinul și Comitele de Zollern ajung cu greu până la Dunăre, unde, fugând pe o luntre sub o ploaie de săgeți, sunt primiți de un vas venețian și duși în Dalmația. De acoln Sigismund se întoarce în Ungaria.

Așà se sfârșì această memorabilă și nenorocită campanie care puse mai toată creștinătatea în doliu.

Printre urmările ei, una a fost de mare însemnătate pentru Casa Zol-

leriană, care cu drept cuvânt poate privì acest răsboiu ca punctul de plecare al înălțării sale: această urmare fu recunoștința regelui Sigismund către Comitele Frederic de Zollern, pe care i-o arată câțivà ani mai târziu.

După moartea Regelui Ruprecht, fiul Palatinului, care combătuse la Nicopole, se deșlănțuiră strașnice rivalități pentru succesiune la tronul Imperiului German.

Reținut în Ungaria prin luptele sale cu Polonii și cu Veneţienii, Sigismund năzuià totuș a fi urmașul lui Ruprecht. Spre a-și susținea candidatura, el aveà nevoie de sprijinul sigur și credincios al Comitelui de Zollern, vechiul său tovarăș de luptă. In acest scop, Sigismund îl împuternicește cu dreptul său Electoral, ca Margrav al Brandenburgului, declarând că deșì a amanetat această țară vărului său Iodocus, totuș și-a rezervat dreptul de vot. In urma silințelor Comitetului de Zollern, Sigismund este proclamat ales cu patru glasuri.

O parte din electori contestă însă alegerea, și în urma unui nou scrutin, Iodocus, Margrav al Moraviei, este proclamat cu cinci glasuri. Moartea neașteptată a lui Iodocus lasă câmpul liber lui Sigismund, care este în fine recunoscut ca Rege al Imperiului, recăpătând totodată Marchizatul de Brandenburg.

Mai mult ca niciodată, noul Impărat aveà trebuință de sfaturile Comitelui de Zollern, bun cunoscător în trebile imperiului; îl cheamă dar la Buda și drept recunoștință îl numește Locțiitor al său în Brandenburg, cu însărcinare de ocârmuire.

Comitele de Zollern pleacă la 1412 în Marchizat. Acolo găsește o stare vrednică de jale, o lipsă desăvârșită de administrațiune, nesiguranță, locuitorii asupriți și prădați de către nobili, cari sunt adevărați stăpâni ai țerii. Comitele Zollern își dă seamă de greaua însărcinare ce a luat. Neascultat de nobilime, el e silit a începe în contra fiecăruia un adevărat răsboiu pentru a impune autoritatea sa. Represiunea este neînduplecată, dar liniștea și ordinea sunt restabilite.

Tocmai doi ani în urmă, la 1414, Sigismund poate venì în Germania spre a urmărì lucrările Marelui Sobor dela Constanța, cerut de dânsul pentru a pune capăt greutăților și certurilor izvorîte din alegerea a trei Papi deodată. Acest sobor ținù aproape patru ani.

La 30 Aprilie 1415, împăratul Sigismund remite Comitelui Frederic de Zollern hrisovul, prin care îl învestește pe el și pe urmașii lui cu Marchizatul de Brandenburg, numindu-l Principe Elector, drept răsplată a serviciilor aduse lui și imperiului. Investitura solemnă se săvârsește, doi

ani în urmă, tot la Constanța, în fața reprezentanților lumii întregi întruniți la Sobor.

Hrisovul pomeniă despre retrocedarea marchizatului, în caz când Comitele de Zollern sau unul din urmașii săi ar fi ajuns la tronul imperial. Deși această eventualitate s'ar fi putut ivì în mai multe împrejurări, totuș în toată durata vechiului imperiu ea nu se întâmplă. Insă din pustiile nisipoase ale Brandenburgului, transformate în câmpii roditoare, prin o râvnă înțeleaptă și necurmată răsărì Regatul Prusiei și Impărăția Germană, așezată pe temelii fără de asemănare mai puternice decât ale vechiului Imperiu din vremile Impăratului Sigismund.

Urcându-se pe tron Comitele de Zollern luă numele de Frederic I, Margrav și Principe al Brandenburgului, păstrând titlul de Burgrav al Nurembergului. Acest din urmă titlu care fusese conferit Casei de Zollern la 1591 de către Impăratul Enric VI, a rămas în ambele ramuri ale Casei Zolleriane. Linia Suabă primì mai târziu la 1623 dela Impăratul Ferdinand II titlul de Principe de Hohenzollern.

In amintirea Impăratului Sigismund, care investise pe primul Elector de Brandenburg din Casa Zolleriană, Principele Regal al Prusiei Frederic Wilhelm a dat numele de Sigismund unui fiu al său. Nașii acestui principe, născut la 1864, după campania în contra Danemarcei, care pregătiă Unirea Germaniei, a fost Impăratul Francisc Iosif și Eu. Din nenorocire principele Sigismund murì la 1866, când se hotărî supremația Prusiei în Germania. In memoria Impăratului Sigismund s'a ridicat acum în urmă la Berlin un frumos monument de către urmașii Comitelui de Zollern, care-l ocrotise în ceasul de primejdie la Nicopole.

*

In răsboiul dela 1877 pentru neatârnare, vechea cetate Nicopole a devenit o poziție strategică de mare însemnătate în tot timpul luptelor dimprejurul Plevnei, căci ea a fost baza de operațiune a oștirilor aliate și punctul lor de lăgătură cu România.

Hotărîrea luată de armata rusească, de a trece dunărea între Șiștov și Nicopole impuneă supravegherea de aproape a acestei din urmă cetăți. Pentru acest sfârșit s'au concentrat o brigadă și trei baterii din corpul al noulea rusesc la Turnu-Măgurele, unde se aflau dejà stabilite șase baterii de asediu.

La 14/26 Iunie, în prezența Impăratului Alexandru II, focul se începù asupra cetății Nicopole, care nu întârzie a răspunde. In acelaș timp toate bateriile de pe linia Dunării, dela Calafat până la Oltenița, deschid un foc viu ca prevestire a unei acțiuni serioase.

La 15/27 Iunie, trupele rusești trec Dunărea la Șiștov și așează apoi un pod pe vase. Flancul lor stâng, dincolo de Dunăre, amenințat prin vecinătatea cetății Nicopole, impuneà stăpânirea ei cât mai grabnică.

La 18/30 Iunie, Marele Duce Nicolae îmi scrie la Zimnicea, că corpul al noulea rusesc este gata de a trece Dunărea și roagă ca divizia a patra română să ocupe Flămânda și Turnu-Măgurele, unde va rămâneà artileria rusească. La 19/1 răspund că al șeptelea regiment de linie și o baterie, cari se aflau la Islaz, vor trece Oltul și se vor duce la Turnu; fac totuș oarecari rezerve în privința întinderii prea mari a liniei române, și asupra necesității de a aveà aceste trupe în mână pentru o eventuală operație între Calafat și Corabia. Totodată înștiințez pe Marele Duce despre ieșirea lui Osman Pașa din Vidin și înaintarea lui spre răsărit cu cincisprezece batalioane și două baterii.

La 23/5 Iunie, în urma unei nouă cereri, mai pornesc la Flămânda al cincilea de linie, al treilea de călărași și o baterie.

La 26/8 Iunie, un regiment de Cazaci intră în Plevna, de unde gonesc pe Turci, puțini la număr; a doua zi însă câtevà batalioane trimise din Nicopole alungă pe Cazaci și reiau Plevna.

In sfârșit, la 29/11 Iunie, corpul al nouălea rusesc, acoperit de cavaleria sa, înaintează spre Nicopole. La 1/13 Iulie, bateriile de asediu și bateriile române dela Turnu, Flămânda și gura Oltului deschid focul asupra Nicopolei. Spre seară avangradele rusești sosesc înaintea cetății, o brigadă de Cazaci ocupă drumul spre Plevna, iar noaptea se așează baterii pe locuri acoperite cu lucrări de pământ. A doua zi dimineața, din ambele țărmuri ale Dunărei nouăzeci și două tunuri aruncă ghiulele lor asupra Nicopolei. O divizie a corpului al noulea înaintează spre valea Osmei și, în urma unei lupte înverșunate, ocupă satele dimprejurul cetății, precum și podul de peste Osma. Turcii se retrag spre Nicopole, lăsând în stăpânirea Rușilor înălțimea dela Samovit. Dela răsărit, o brigadă de infanterie, susținută de cavalerie, atacă retranșamentele înaintate cu atâta voinicie, încât Turcii, după o bărbătească împotrivire, sunt siliți a da înapoi spre cetate, care se află astfel încunjurată din toate părțile și strânsă de aproape. Noaptea pusese capăt acestei lupte sângeroase, la care infanteria și bateriile române participase cu un foc viu, mai ales în momentul retragerii Turcilor din poziția dela Samovit. Seara înștiințez iarăș pe Marele Duce, că o nouă coloană turcească de douăzeci și cinci batalioane cu cavalerie a ieșit din Vidin megând spre Rahova.

La 3/15 Iulie, se hotărîse luarea cetății cu forța și de dimineață tunurile bubuiau din nou spre a pregătì asaltul, însă comandantul cetății ridică steagul alb pe meterez. Focul încetă și un parlamentar oferì predarea

sub condiția liberei retrageri a trupelor turcești. Cererea fu respinsă și comandantul silit a se închina voinței învingătorui. Doi Pași și șapte mii soldați, dintre cari trei sute răniți, depuseră armele, șase steaguri, o sută treisprezece tunuri, peste zece mii puști și două monitoare fură cucerite.

Armata rusească pierdù în această luptă un General, treizeci și unu ofițeri și o mie două sute șaptezeci și nouă oameni. Turcii aveau aproape o mie morți.

Prin înlesnirea ce a dat operațiunilor ulterioare, căderea cetății Nicopole poate fi privită ca unul din cele mai însemnate evenimente ale răsboiului.

La 8/20 Iulie, ni se cere ca trupele române dela Turnu-Măgurele să ocupe Nicopole și ni se arată dorința, ca prizonierii turci să fie escortați de călărași până la cea mai apropiată etapă rusească. Aceste propuneri nu sunt primite. Tot la 8/20 Iulie o divizie a corpului al nouălea are o luptă crâncenă la Plevna și e silită a se retrage spre Nicopole cu o pierdere de șaptezeci și cinci ofițeri și peste două mii oameni. Plevna erà ocupată de trupele lui Osman Pașa, despre a cărui plecare din Vidin anunțasem pe Marele Duce Nicolae.

La 11/23 Iulie primesc o nouă cerere din partea Impăratului Alexandru pentru ocuparea cetății Nicopole, spre a face disponibile trupele rusești de acolo. La 13/25 Iulie această cerere este reînnoită și primită.

La 17/29 Iulie, cei dintâi ostași români pun piciorul pe acest pământ, unde luptase Mircea cu aproape patru veacuri înainte. Regimentele al cincilea de linie și al patrusprezecilea de dorobanți, cu al treilea și al optulea de călărași, trec Dunărea la Turnu-Măgurele pe vase mari, și sunt primite cu toate onorurile de Generalul Stolipin, comandantul cetății Nicopole. Regimentele al patrusprezecelea de dorobanți și al optulea de călărași ocupă orașul, un batalion din al cincilea de linie păzește podul de peste Osma spre Rahova, iar celălalt batalion drumul spre Plevna. Regimentul al treilea de călărași este trimis înainte însărcinat cu serviciul de recunoașteri. Trecerea acestor trupe din divizia a patra pe teritoriul Bulgariei s'a admis cu condiția ca ele să rămână sub a Mea comandă și cu dreptul de a dispune de ele, oriunde vom aveà trebuință.

La 19/31 Iulie se ivește o nouă ciocnire între două corpuri de armată rusești și trupele lui Osman Pașa. Lupta fu înverșunată și vitejească din ambele părți. Spre seară bătălia erà pierdută pentru Ruși, cari sunt siliți a se retrage; o sută șaptezeci Ofițeri și șapte mii oameni rămân pe câmpul de luptă. In aceeaș seară târziu, primesc o depeșe a Marelui Duce Nicolae, prin care mă roagă a trece grabnic Dunărea cu toată armata spre a venì în ajutorul trupelor rusești amenințate. Să dă diviziei a patra or-

dinul de a se concentrà la Nicopole și de a sprijinì armata rusească, unde va fi nevoie.

La 22/3 Iulie înștiințez pe Marele Duce că, cu toate greutățile unei schimbări a liniei noastre de operație, o voiu mutà, și că sunt gata a cooperà cu trupele sale pentru luarea Plevnei, devenită o primejdie permanentă pentru armata imperială. Podul pentru trecerea Dunărei va fi stabilit între Islaz și Corabia. Cer însă un răgaz de 8 zile pentru pregătiri și intrarea în acțiune.

La 23/4 Iulie, Marele Duce Imi mulțumește că am pus divizia a patra la dispozia sa, cerându-Mi și pe a treia. Fiind informat că nici o acțiune serioasă nu va fi începută înainte de sosirea a șase divizii nouă din Rusia, amân răspunsul Meu.

La 4/16 August, Rușii insistă iarăș, pentru ca divizia a treia să treacă Dunărea și pentru ca podul nostru să fie așezat nu la Corabia, ci la Nicopole. Ambele aceste cereri nu sunt primite.

Corespondența între Marele Duce și Mine urmează până la 13/25 August și are de obiect cooperația trupelor române, a cărora individualitate ceream să fie păstrată neapărat. Intâlnirea mea cu marele Duce la Nicopole este întârziată din cauza neînțelegerii asupra mai multor cestiuni, pe cari doriam să le văd rezolvate mai înainte prin înscris.

La 10/22 August, Marele Duce Imi arată prin o telegramă din Gorni-Studen, că situația trupelor sale la Șipca este serioasă și insistă ca armata română să grăbească trecerea Dunărei. Fără întârziere răspund că podul dela Siliștioara, lângă Corabia, este aproape așezat și că trupele sunt concentrate acolo, gata să intre în Bulgaria.

La 12/24 August regimentele al patrulea și al cincilea de călărași cu o baterie călăreață trec Dunărea la Nicopole. A doua zi Marele Duce Imi telegrafiază, că Impăratul și el doresc a Mă vedeà cât mai neîntârziat și că Mă așteaptă cu nerăbdare.

La 14/26 August o parte din divizia a treia trece Dunărea la Corabia pe pontoane spre a ocupà linia Iskerului.

La 15/27 părăsesc Corabia și pornesc spre Turnu-Măgurele. La 16/28 seara sosesc la Gorni-Studen în marele Cuartier Imperial, unde sunt căldurос primit de Impăratul Alexandru, care-mi oferă Comandamentul Superior asupra tuturor trupelor dimprejurul Plevnei. Divizia a patra română se aflà dejà acolo. Mulțumesc Impăratului de cinstea făcută țerii, iar la observațiile Mele despre răspunderea unei așà grele însărcinări el îmi răspunse: «Dumnezeu ne va ajutà».

A doua zi s'a întrunit un mare sfat de răsboiu, în care s'au hotărît dispozițiunile de căpetenie pentru «Detașamentul dela Vest», denumire ce

s'a adoptat pentru armatele aliate dimprejurul Plevnei. Asupra cererii Marelui Duce am admis ca podul de lângă Corabia, după trecerea armatei române, să fie mutat la Nicopole, spre a puteà servì și armatei rusești. Prin această mutare ne schimbasem pentru a treia oară baza noastră de operație.

După amiază am pornit la Zimnicea, unde am rămas noaptea: pe drum, la podul dela Șiștov, am avut o jalnică întâlnire: sutimi de căruțe cu răniți dela Șipca.

La 18/30 August am părăsit Zimnicea, după ce am vizitat pe Generalul Dragomirow, grav rănit la Șipca. Seara eram întors la Corabia. A doua zi am ținut un sfat de răsboiu, la care s'au luat toate măsurile pentru trecerea armatei în Bulgaria și pentru schimbarea bazei noastre de operațiuni, în urma mutării podului la Nicopole. Această mutare erà să ne pricinuească multă trudă și grijă.

In aceeaș zi o depeșă Imi aduce știrea, că Turcii au ieșit din Plevna și că s'a încins o nouă luptă serioasă, în care Rușii au pierdut treizeci Ofițeri și aproape o mie de oameni.

La 20 August/1 Septemvrie, în fața podului dela Siliștioara, am trecut armata în revistă. După binecuvântarea dată de Episcopul Râmnicului și al Noului-Severin, trupele s'au pus în mișcare cu muzicile în cap și steagurile desfășurate. Pline de voioșie și de încredere în izbândă, ele trec peste marele pod, de o lungime de aproape o mie metri, stabilit pe 120 pontoane de fier. Seara M'am întors la Turnu-Măgurele și a doua zi la șepte oare dimineața am trecut Dunărea pe un mic vaporaș spre Nicopole, unde Generalul Stolipin M'a primit în capul unei companii din regimentul Kostroma cu drapel, în sunetul imnului românesc. Apoi încălecând M'am suit pe un drum repede, spre a ajunge la cetate, unde fâlfâià steagul nostru. De acolo am trecut în revistă trupele, cari ocupau Nicopole, chiar pe marele șes care domină Dunărea, și unde se desfășurase bătălia dela 1396. Bucuria Mi-a fost mare, de a puteà salutà acolo pe cei dintâi ostași români, cari trecuse pe pământ străin, gata a se jertfì pentru patrie. Coborându-Mă la valea Osmei, am luat rămas bun dela d-l Aurelian, Ministrul Lucrărilor publice, și dela prefectul județului Teleorman, și am pornit cu trăsura spre Poradim, escortat de un escadron din al treilea de călărași. In tot timpul călătoriei bubuiau tunurile dela Plevna, ca un fel de salut al sosirii Mele pe câmpul de luptă. Spre seară am ajuns la noul Meu Cuartier General, unde Mă așteptà Statul Major al Armatei de Apus.

Am tras într'o căsuță țărănească, care luni întregi fu locuința Mea. A doua zi sosiau trupele pe cari le trecusem în revistă la Siliștioara. Indată

după trecerea lor în Bulgaria, podul fu desfăcut şi plutit pe Dunăre, spre a fi aşezat între Turnu-Măgurele şi Nicopole.

O vijelie, care se deslănţuì atunci, ne strică mult material: pontoanele fură aruncate la mal, unele sfărâmate, altele înecate. Inlocuirea lor cerù mai multe zile, şi curentul Dunărei, mărit prin revărsarea Oltului şi a Osmei, ne silì a lucrà zi şi noapte pentru aşezarea podului. In fine la 30/11 August, chiar în ziua bătăliei celei mari dinaintea Plevnei, podul erà gata şi comunicaţiile asigurate.

La sfârşitul lui Septemvrie vremea se strică; opt zile ploile nu încetează, un vânt puternic suflă pe valea Dunărei şi treizeci pontoane sunt rupte din podul dela Nicopole. Timp de o săptămână comunicaţiile sunt întrerupte, aprovizionarea foarte îngreunată şi trupele suferă de lipsă de hrană, de ploi şi de frig.

După luarea Rahovei (1), *am cerut ca Nicopole să fie pus sub ordinele Mele. La 22/4 Noemvrie trupele române înlocuesc pe cele ruseşti, iar un Român este numit comandant al cetăţii.*

Cu acest prilej, Marele Duce Îmi scrie că podul dela Nicopole nu este destul de tare pentru a rezistà viforului iernii, care începuse, şi Mă întreabă ce este de făcut spre a-i da soliditatea trebuincioasă. Fără preget îi răspund că avem ancore şi odgoane pregătite, cu cari îl vom întărì, însă că la venirea sloiurilor, nici un pod pe vase nu va puteà rezistà, aşà că de acum e nevoie să ne gândim la alte mijloace mai puternice, spre pildă la un pod de fier, pentru mănţinerea legăturilor noastre. Acest pod a fost comandat mai târziu de Rusia; o parte a fost pornită la sfârşitul lui Ianuarie, însă a rămas pe drum.

La 24/6 Noemvrie vremea se strică din nou; valurile Dunărei sunt cât ale mării; numeroase pontoane sunt rupte din pod.

In ziua de 28/10, ziua neuitată a căderii Plevnei, legătura nu este încă restabilită şi serviciul se îndeplineşte cu un pod umblător.

La 4/16 Decemvrie începe un viscol îngrozitor, cinci zile dearândul ninge şi viforeşte fără încetare, toate comunicaţiile sunt tăiate. Aşà de însemnate sunt stricăciunile la pod, încât piere nădejdea de a le puteà îndreptà. Tocmai atunci începe transportul prizonierilor, cu care ne însărcinasem spre a da

---

(1) In ziua de 10/22 Noemvrie 1877, Principele Carol anunţă Impăratului Alexandru luarea cetăţii Rahova de către trupele române. Oferind Impăratului şi Marelui Duce Neculae «Virtutea Militară», Principele Carol îşi aduce aminte, că înainte de 500 ani, la 1396, Frederic de Zollern, Comite de Norimberg, a cucerit dimpreună cu Regele Ungariei cetăţile Rahova şi Vidinul, însă în urmă, în bătălia dela Nicopole, fusese învins de Baiazid; şi că acelaş Frederic de Hohenzollern a fost dotat de Impăratul Sigismund în 1415 cu Marchizatul de Brandenburg.

Impăratului Alexandru o mulțumire, mai ales că în timpul verii refuzasem a luà în primire pe acei dela Nicopole.

Mii de prizonieri mor pe drum degerați: la armatele aliate se simte din zi în zi mai mult lipsa de hrană; toate rațiile sunt reduse, chiar la cuartierul Meu. Bucuria ce umpleà inimile, în urma strălucitei izbânde dela Plevna, ni se micșurează prin multele griji; podul rupt, drumurile troenite, vitele de transport pierite în mare parte, iar împrejurul nostru numai jale și suferințe.

In fine, la 10/22 Decemvrie, vijelia încetând, am putut părăsì Poradimul, unde stătusem peste trei luni. Drumul până la Nicopole—patru zeci kilometri — l-am străbătut în nouă ceasuri, mare parte călare, din cauza adâncimii zăpezii și a frigului. Termometrul arătà optsprezece grade sub zero.

Pe drum am întâlnit un transport de prizonieri, opriți de oboseală; la fiecare pas zăceau Turci luptându-se cu moartea sau degerați. Mulți dintre călărașii și dorobanții cari îi escortau căzură și ei și dormiră somnul cel de pe urmă lângă vrăjmașii lor din ajun.

Ajuns pe șesul de lângă Nicopole, când lumina asfințià, Mi se înfățișă o privire și mai îngrozitoare. Pe toată întinderea șesului, cât ochiul puteà cuprinde, nu se vedeau decât morți, căzuți de trudă, de foame și de frig. La intrarea în cetate, toți ofițerii trupelor române din Nicopole Mi-au ieșit înainte. Stradele erau astupate cu trăsuri și căruțe; pe lângă ele mulți cărăuși și cai morți; în șanțurile cetății unsprezece mii prizonieri gemeau grămădiți; spre paza lor numai o mie cinci sute soldați.

Seara am stat cu ofițerii Mei, cari îmi oferise o masă. Peste noapte regimentul al zecelea de dorobanți a bivuacat înaintea locuinței Mele, Turcii fiind de opt ori mai numeroși ca Românii.

A doua zi dimineața am părăsit această cetate, care dela începutul campaniei jucase un rol așà de însemnat, ca singurul punct de reazem al armatei noastre până la căderea Plevnei. In momentul de a Mă suì pe micul vaporaș, cu care erà să Mă întorc în patrie, gândul Meu nevrând se îndreptă asupra nopților de grijă și luptelor sângeroase încununate cu izbândă prin ocrotirea Cerului; sufletul Meu, deșì amărît de atâtea jertfe omenești ce văzusem cu ochii, totuș, înviorându-se, se înălțà cu mândrie și recunoștință.

Trecerea Dunărei ținù un ceas, pe un vânt pătrunzător și un frig de douăzeci de grade. Vaporașul își făcù drumul său în mijlocul sloiurilor, ocolind pe cele mari, cari l-ar fi răsturnat. Eram pregătit a sărì pe ele, la caz de nevoie. Neuitatul Ion Brătianu, cu întreaga populație din Turnu-

Măgurele, privià de pe mal cu grijă mersul şovăitor al micului vas. Când pusei piciorul pe pământul românesc, un strigăt de bucurie izbucnì din toate piepturile.

Cu toţii ne-am dus la biserică şi am înălţat rugile noastre către Atotputernicul, care ne păzise de zile de primejdie şi revărsase binecuvântările sale asupra vitezei noastre armate.

*

Un sfert de veac în urmă, în anul când ţara sărbătorià a douăzeci şi cincia aniversară a acestor evenimente, am avut nepreţuita mulţumire de a revedeà câmpul de luptă dela Plevna, împreună cu Principele Ferdinand al Bulgariei.

Cu o emoţiune adâncă, am călcat pe acest pământ stropit şi sfinţit de sângele vitejilor noştri. Pe pragul Paraclisului, ridicat în a lor pomenire, Mitropolitul de Vraţa Ne-a întîmpinat cu o mişcătoare cuvântare: — «Sculaţi-vă din morminte» — ziceà el arătând câmpul de luptă unde zăceau cei căzuţi, — «sculaţi-vă, voinicilor, iată că a venit Regele vostru să vă mulţumească pentru jertfele voastre».

Ca la un adevărat pelerinaj am mers la Griviţa spre a mă închinà, cu dragoste şi veneraţiune, înaintea mormântului acestor vrednici fii ai ţerii, cari şi-au dat vieaţa pentru neatârnarea României.

Seara sosiam la Samovit, unde eram primit de primarul şi populaţiunea din Nicopole, veniţi spre a reînnoì mulţumirile lor pentru desrobirea oraşului.

Principele Ferdinand avù curtenia de a Mă conduce cu iahtul său, escortat de vasele noastre de răsboiu, până la Turnu-Măgurele.

Noaptea erà senină; razele lunii se resfrângeau pe luciul Dunărei liniştite; vasele lăsau în urma lor talazuri argintii; în depărtare Nicopole, scăldat într'o mare de lumină, se înălţà pe ţărm, ca o falnică rămăşiţă a vremurilor trecute.

Această fermecătoare privelişte făcù să se desfăşure trecutul înaintea Mea: — *Tinereţele Mele petrecute la izvorul marelui fluviu, istoria casei Mele şi mai presus de toate Cartea ursitei scumpei noastre Românii, în care ostaşii noştri scrisese o pagină neperitoare.*

* * *

Ziua de 10 Maiu este și va rămâneà pentru Poporul Român o mare zi de sărbătoare, a căreia memorare se cuvine să o reînnoim în fiecare an, pentru a aduce Atotputernicului Dumnezeu mulțumirile noastre ale tuturor, că după multe și grele suferințe a asigurat rostul ezistenței noastre.

Nu cred că afară de poporul român este un altul, care în una și aceeaș zi să serbeze trei momente mari și însemnate ale desvoltării, întăririi și înaintării sale:

In 10 Maiu 1866, s'a proclamat *Domnia Ereditară a Principelui Carol, conform cu dorințele manifestate de Adunările ad-hoc din Iași și București în 1857.*

In 10 Maiu 1877, s'a proclamat *Independența României.*

In 10 Maiu 1881, s'a proclamat *România de Regat și Carol I de Rege al României.*

In tustrele aceste zile Maiestatea Sa Regele Carol a espus Programul său propriu și Programul viitorului Poporului Român, și acest Program s'a desfășurat necontenit mai cu tărie și mai falnic.

La 10 Maiu 1914, vom serbà cu toții 48 de ani ai acestei mari Domnii, care cuprinde în sine 37 de ani de Suveranitate și 33 de ani de Regat.

Să urăm cu toții ca să serbeze Maiestatea Sa Regele Carol, la 10 Maiu 1916, 50 de ani de Domnie, cari vor cuprinde 39 de ani de Suveranitate și 35 ani de Regat, în deplină sănătate, spre fala și gloria neamului românesc.

FUNDAŢIUNI RELIGIOASE ALE DOMNILOR ROMÂNI IN ORIENT

DE

N. IORGA
Membru al Academiei Române.

Şedinţa dela 20 Decemvrie 1913.

Mânăstiri tesaliene Meteorele.

Afară de mânăstirile din Athos, din cari nu e una care să nu fi primit daniile şi ajutoarele Domnilor Ţerii-Româneşti şi Moldovei, afară de Muntele Sinai, ale cărui legături cu Alexandru cel Rău, Munteanul, şi cu Vasile Lupu al Moldovei le-am arătat într'un memoriu anterior, o sumă de sfinte lăcaşuri din Răsărit, Patriarhii, lavre, mânăstiri şi schituri s'au împărtăşit în cursul vremilor de larga munificenţă a stăpânitorilor români. Şi, încă odată, făcând acest lucru, ei nu îndepliniau numai o operă creştină, ci urmau datoria lor de continuatori ai străvechii tradiţii împărăteşti.

Unele din aceste danii pot fi aproape pe deplin cunoscute; altele se cunosc numai prin menţiuni întâmplătoare, şi este, în sfârşit, o a treia categorie, care se poate gâcì numai. Acest memoriu are de scop a expune pe cele dintâi, a lămurì pe cât e cu putinţă pe cele următoare şi a provocà serioase cercetări în ce priveşte cele de al treilea fel.

I.

In Vieaţa, scrisă de Gavriil Protul din Athos, a Patriarhului, organizator pentru Biserica Ţerii-Româneşti, Nifon, după ce se înseamnă facerile de bine ale Voevodului de bun exemplu Neagoe, la Sfântul Munte însuş, se arată şi alte locuri asupra cărora s'a întins pioasa lui dărnicie: «Iar sfânta cetate a Ierusalimului, Sionul, carele ia este muma bisericilor, aşijderia o au dăruit şi o au înbogăţit denpreună cu

toate bisericile den prejurul ei, şi alte mănăstiri dela Răsărit toate. Aşijderia şi, în Măgura Misiei, mănăstirea Oreïscului, unde sănt moaştele Sfăntului Grigorie, făcătoriul de minuni, tinda bisericii o au zidit şi o au acoperit cu plumb, şi pre tronul cu moaştele au făcut un cerdăcel de piatră, şi l-au zugrăvit frumos şi l-au poleit, iar pe tronul cu sfintele moaşte au pus un covor de mătase cusut tot cu sărmă de aur. Şi la metohul aceiaşi mănăstiri caria să chiamă Menorlina, au zidit o casă mare, să fie de odihna mănăstirii, în care se face toate slujbele ce trebuia. Iar în Elada, sfănta mănăstire anume Meteor, o au înbogăţit cu multe daruri şi multe ziduri au făcut. Aşijderia şi în Pethlagonia, mănăstiria anume Trescaviţa o au înbogăţit şi în Machidonie mănăstiria ce să chiamă Cusaniţa o au miluit. Iar în măgura Cathesca, carea să chiamă acum Cuceina, multe lucruri au făcut. Şi alte biserici de acolo toate, şi lăcaşurile călugăreşti hrănià. Şi făcù şi acolo ziduri ca şi pre la alte locuri.» Aceasta fără a se arătà anume ce a mai făcut pentru bisericile, mânăstirile, schiturile «căte sănt în Europa, în Trachia, în Elada, în Ahiia, în Iliric, în Cambania, în Elispont, în Misia, în Machedonia, în Thetulia, în Sermia» — aceasta înseamnă mânăstirea Opovo, — «în Lugdonia, în Petlagonia, în Dalmaţia, şi în toate laturele dela Răsărit pănă la Apus, şi dela Amiazăzi pănă la Amiazănoapte» (1).

Deci e vorba de patronatul lui Neagoe asupra Ierusalimului, asupra «Oreïscului», a «Menorliţei», a Meteorelor, a Trescaviţei, a Cusniţei şi «Catescei».

Să ne ocupăm întâiu de legăturile lui cu lăcaşurile europene.

Mânăstirile Meteorelor din Tesalia sunt foarte bine cunoscute. Călătorul român care pe urma Turcilor lui Gin-Alì Paşa a străbătut, în 1715, Morea le descrie astfel, fără să ştie că în clădirea lor a intrat şi jertfa Domnilor români:

«De aicea înainte să încep cămpii Agrafilor, unde iaste un munte nalt în mijlocul cămpului; pre carele sănt zidite 12 mănăstiri de Inpăraţii greci. La care să suie numai cu vărzobul; cărora pentru înălţime le zici : Meteora, căci μετέωρον să chiamă loc nalt» (2).

La jumătatea veacului al XIV-lea schiturile de acolo sau «*schitul* dela Staghè» (σκῆτις Σταγῶν), Sf. Gheorghe τῶν Ζαβλαντίων, schiturile lui Chiril,—«*Capitala*»,—Stylos, Dupianos, Sf. Dumitru şi mânăstirea

(1) Ed. Erbiceanu, p. 102.

(2) *Cronica expediţiei Turcilor în Moreea, 1715, atribuită lui Constantin Diichiti*, ed. N. Iorga («Comisia Istorică a României»), Bucureşti 1913, p. 34, § 48.

propriu zisă τοῦ Μετεώρου (1), cu hramul Schimbării la Față, primesc danii însemnate din partea stăpânitorilor sârbi pe cari îi adusese în aceste părți cucerirea Țarului Ștefan Dușan: acesta însuș și fratele lui, Simion Uroș, «clironomul Vlahiei»—zice actul din 1366,—«domnul întregii Albanii» (παντὸς Ἀλβάνου) — după alte hrisoave ale lui (2), — care se privià și el ca βασιλεύς, ca Impărat, și iscălià, în Tricala, capitala sa, cu cerneală de purpură în actele sale, întăresc posesiunile acestor modeste lăcașuri de schivnici. Intemeietorul mânăstirii de căpetenie e un anume Atanasie, cu acelaș nume ca întemeietorul însuș al Athosului, și se spune în Vieața lui că a plecat dela Sfântul Munte de răul piraților (catalani) și că, trecând prin Berrhoe, a alergat, cu «părintele» său Grigore, în această Tesalie mai sigură; și el capătă dela episcopii vecini, de Stagai și Larisa, obișnuita scutire de toate drepturile ierarhice (3), după norma care a stăpânit totdeauna în vieața athonică. Ba chiar ctitoria tesaliotă cade și ea în acea vreme când Nicodim, plecat dela Sfîntul Munte, duce datina monahilor de acolo, întâiu în Craina sârbească, apoi în țara Severinului și pe pământul Domnilor Țerii-Românești. Și aici se întâmpină deci două din caracterele expansiunii Hagioriților spre Dunăre și dincolo de acest râu: căutarea de terenuri sigure față de năvălirea Turcilor și câștigarea stăpânitorilor în stare să acorde ocrotirea cuvenită. Ceeace au fost dincolo Vlaicu și Radu, e aici fratele Țarului Dușan. Lipsește însă — și aceasta e foarte însemnat — caracterul cultural slavon al imigrației călugărești. In aceastălaltă parte avem a face cu exodul Grecilor ducând limba lor, scrisul lor, așà de puternice în această regiune, încât și stăpânitorii sârbi întrebuințează limba vechilor Despoți și Cezari bizantini (4).

Și, mai departe, după încheierea epocei pur sârbești, daniile urmează, venind dela «Impărăteasa Maria Angelina Comnena Dukaina, Paleologhina», — «despina» Ianinei, soția lui Toma Preliubovici (5), al cărei frate, Ioan Uroș Paleologul, acum «preasfințitul Impărat

(1) Azi sunt patru mânăstiri mici: Treimea, Buna Vestire, Hagia-Moni, Sf. Nicolae din Kophina, trei mari: Sf. Ștefan, Varlaam și Schimbarea la Față. V. în genere, Heuzey, în *Revue archéologique*, seria nouă, IX, 1862, p. 153 și urm. Lauda lor, de Chesarie Daponte, în Hurmuzaki, XIII, p. 288..

(2) Heuzey, *l. c.*, p. 164.

(3) V, mai ales Heuzey, *l. c.*, p. 160: τελεῖν δὲ καὶ μόνον τῇ ἁγιωτάτῃ ἐπισκοπῇ τὸ κατὰ συνήθεια ἐτήσιον τέλος. Erà și aici un *protos*; *ibid.*, p. 163.

(4) Nicu A. Veis, Σερβικὰ καὶ βυζαντιακὰ γράμματα Μετεώρου, în Βυζαντίς, II (1911), 1 și urm. Cf. acelaș, *ibid.*, I, p. 215 și urm. V. și Jireček, *Geschichte der Serben*, I, pp. 420, 442.

(5) Cesarul Preliub însuș ar fi murit aici (Heüzey, *l. c.*, p. 163).

cel între călugări prea smerit» Ioasaf, deci și el fiu al lui Simion Uroș, luase aici rasa monahală, clădind paraclisul de pe stâncă la 1388,—ori dela Alexie Angelos, simplu Cesar, iscălind, nu cu roșu, ci cu verde (1). Astfel putù să se păstreze, prin grija «domnilor Vlahiei»— αὐθεντεύοντες τὴν Βλαχίαν (2), — ai Tesaliei locuite de Aromâni și apărate de dânșii, aceste mânăstiri, cari alcătuiau un mai mic centru de cultură religioasă în grecește.

Firește că între Neagoe, Domnul Ungrovlahiei, și acești seniori de pe vremuri ai Vlahiei propriu zise pentru Bizantini nu puteà fi vorba de o moștenire a datoriei lor, de continuarea unei anumite tutele. Dar ***puteà fi această continuare între soțul «despinei» sârbe Milița și între neamul de odinioară al lui Dușan.***

El fu îndemnat la aceasta, deci, de aceleași motive cari-l făcură și ctitor la Athos. Călugării recunosc facerile lui de bine cândvà prin 1581, arătând că «fericitul Domn Io Neagoe» a început o epocă de propășire pentru Schimbarea la Față zisă «de pe Culmi», prin darurile sale, prin «mila de fiecare an», prin clădirile ce a făcut: «ne-a dres nouă turnul sus în stâncă, și a împodobit scara și a crescut legăturile (?), și a făcut multe lucruri bune în mânăstire, și a dăruit odoare, pentru care și-a câștigat pomenire înaintea credincioșilor, și în altar seara și dimineața, și la sfânta liturghie, și în sfintele mânăstiri» (3). «Hrisoavele» lui se păstrau încă în Vistierie.

Legăturile acestea nu fură urmate. Avem iarăș mărturia Meteoriților: «din vremea de când a răposat el, noi nu am mai venit acolo, din pricina tăierii drumului și de teama piraților turci» (4). Alte lăcașuri avură însă parte de daruri românești, și o știm aceasta pentru Sfântul Ștefan.

II.

Anume în 1786 egumenul de acolo și restauratorul mânăstirii,

(1) Heuzey, *l. c.*, p. 163.

(2) *Ibid.*, p. 10.—Intre «vecinii» recunoscuți de Dușan aflăm un Crăciun, un Dobrilă, un Calotă (*ibid.*, pp. 60, 68). Erà acolo o regiune de stratioți cu moșii și un κεφαλαττίκιον τῆς Βλαχίας (*ibid.*, p. 64). Cf. și schitul Sf. Ioan Μπουνίλα (*ibid.*, I, pp. 236—7).

(3) Veis, *l. c.*, pp. 236—60; traducere de d-l N. Bănescu, în ***Neamul Românesc literar*** pe 1911, p. 365. Originalul zice: ἤρξατο αὐξάνειν τὸ ἡμέτερον μοναστήριον ἐκ τῆς αὐτῶν (*sic*) ἐλεημοσύνης καὶ κατ' ἔτους αὐτοθελήτου εὐλογίας...'Εκατάρτισεν ἡμῖν πύργον ἄνω ἐν τῷ λίθῳ, τὴν κλήμακα ἐκαλλιέργησεν καὶ τὰς ζευτηρίας αὔξησεν, καὶ πολλὰ ἀγαθὰ προτερήματα ἐν τῷ μοναστηρίῳ πεποίηκε καὶ κημίλια ἐδωρήσατο.— Reproducem de alminterea toată scrisoarea în Anexele la volumul XIX din colecția Hurmuzaki.

(4) N. Bănescu, *l. c.*

Arsenie, care ştià că mânăstirea are drepturi asupra schitului Butoiu din Dâmboviţa, venì în Ţara-Românească şi, cu ajutorul lui Nicolae Vodă Mavrogheni, făcù să biruească aceste drepturi asupra stăpânirii ce-şi însuşise Mitropolia după o prădăciune de hoţi şi uciderea stareţului (1). Intors, el scrie în condică o ciudată legendă a schitului muntean, în care se întâlneşte povestea, cuprinsă şi în cronicile Moldovei (2), a luptei Craiului Vladislav cu Tatarii, dar acest Vladislav se preface în Domnul românesc cu acest nume din al XIV-lea veac. El, Vlaicu, biruit de păgâni şi adăpostit în pădurile cele mari ale Dâmboviţei, mulţumeşte lui Dumnezeu prin ridicarea schitului, asupra căruia aşează ca supraveghetor pe un «Ghenadie arhimandritul». Ar fi fost o înjghebare de lemn, «fiindcă nu se găsesc pietre în locurile Ţerii-Româneşti», dar ctitorul îi dăruì o parte din lemnul Crucii, un deget al Sf. Ioan Botezătorul, altul al Sfântului Ştefan, etc., cari se păstrau încă, în 1786, la mânăstirea din Tesalia. La 6921 ar fi fost pus cel dintâiu egumen—Ghenadie fiind dela Meteore—Nil (3). Urmaşul lui, Antonie Cantacuzino, trăià încă în tradiţia dela Sf. Ştefan, ca rudă împărătească, ba chiar ca fost Impărat dela începutul veacului al XV-lea (4). Arsenie găsì chiar lista tuturor egumenilor următori (5).

Aveà Arsenie acte pe cari să se sprijine? Noi ştim că Butoiul înfăţişà danii dela Radu Voevod pentru Tătuleşti, dela un căpitan Mihaiu şi dela un călugăr Sava, cari sunt mai noi (6). Dar însemnarea egumenului dela Sf. Ştefan spune limpede că două moşii au fost date de «chir Dragomir Udrişte, Marele Vornic», al cărui urmaş, Minà (ceteşte: Mihnea), se adause şi el la ctitori (7). Dragomir Udrişte Vornicul funcţionează însă subt Vlad Călugărul dela 1482 la 1492, iar rostul lui boieresc se poate urmărì încă din 1456 (8). E vorba poate de Vladislav Vodă, înaintaşul lui Ţepeş, acela care e îngropat la mânăstirea din Deal? Se poate, dar, dată fiind întâia ctitorie a lui Neagoe în aceste locuri, am crede şi acum (9) că «Vla-

(1) Veis, *l. c.*, I, 236—65.

(2) V. aceste *Anale*, XXXIII, p. 138.

(3) Bănescu, *l. c.*, p. 388 şi urm.

(4) Veis, *l. c.*, p. 236—68.

(5) Bănescu, *l. c.* Notiţa, din alt izvor, am dat-o şi noi în Hurmuzaki, XIX, p. 41, nota 2.

(6) Ioan Brezoianu, *Mânăstirile ţerii.*

(7) Bănescu, *l. c.*, p. 389.

(8) I. Bogdan, *Relaţiile Ţerii-Româneşti cu Braşovul*, I, 1905, tabla.

(9) Ca în Hurmuzaki, *l. c.*

dislav» e numai urmașul, din al XVI-lea veac, al aceluia, urmaș cunoscut și prin ctitoria sa la Athos, la însăș Lavra cea Mare a Sfântului Atanasie (1).

Dar egumenul Arsenie aduceà și acte. Datate din «6921, adică 1379», ele ar fi venit dela Mitropolitul muntean Eftimie și ar fi fost date egumenului Ghenadie și Sfântului Ștefan dela Meteore pentru a întărì închinarea degetului lui Ioan Botezătorul și a capului Sf. Haralambie. Și aici apare, ca acel care cere să se dea adeverința, Dragomir. El e numit de o parte «domnul Dragomir, Marele Vornic, din Băilești, fiul lui, Manu, din neamul Domnului Vladislav», iar de alta «Dragomir Udriște, Mare Vornic, din neamul Domnului Vladislav Voevod». Dar «Dragomir Manu» e «Dragomir al lui Manea», pe care-l găsim în acte, dela 1471 la 1492 și care *odată*, în 1474, poartă și numele de Udriște, și anume pe dosul unei scrisori a lui către Brașoveni, în scriptura acestora chiar (2). Numele Mitropolitului e însă falș, căci Eftimie e contemporanul lui Mihnea sau al lui Mihaiu Viteazul. Falșe sunt și mărturiile de boieri, deosebite dela un act la altul: Stanciul Mare Păharnic sau Postelnic, care nu se întâlnește, Arvaș (Ἀρβάσιος) Postelnicul cel Mare, necunoscut și, ca nume, fără sens. Mihnea Vistierul e închipuit, ca și Radu Marele Comis. Insemnarea într'unul din acte a stăpânirii contemporane ce ar fi avut-o la Constantinopol Andronic cel Tânăr, mort de o jumătate de veac, și la Adrianopol Baiezid I-iu (care nu erà să capete moștenirea otomană decât peste zece ani), ne încredințează deplin de falșificație. Dar faptul că într'unul e vorba de *Ghenadie egumenul* și în altul de «arhimandritul Nilos ieromonahul, cel trimes dela acea sfântă mânăstirea Sf. Ștefan, ca să fie egumen la Butoiu» (3), *arată originea legendei noastre*. Ea se răzimă, credem, pe o danie, reală, a lui Dragomir Manea sau Udriște și pe *închinarea la Meteore de Vladislav al III-lea*.

Pe la sfârșitul veacului al XVI-lea, neorândueala și sărăcia întraseră în aceste mânăstiri. La Kallistratos Țiganii își așezaseră șetrile (4), călugării dela o mânăstire se «sfădiau ca Țiganii» și se

(1) Aceste *Anale*, p. 459 și urm.

(2) Bogdan, *l. c.*, p. 263: «litera Udrista super pace servanda». Iar actul însuș începe: ѡт жꙋпана Драгомира Манева.

(3) Nilos erà și numele egumenului fundator dela Meteore în 6875 (Heuzey, *l. c.*, pp. 157, 159; Veis, *l. c.*),

(4) Heuzey, *l. c.*, p. 165.

băteau, de ziua de Paști, cu cuțitele și topoarele. Silințele Sfântului Visarion, episcop de Larisa (1520—41), aduseră o îmbunătățire a moravurilor, dar și mai departe sărăcirea mânăstirilor urmă dela sine. Astfel, pe la 1581, după ce «un nenorocit anume Petropulos» răpise cu pârile sale mânăstirii Schimbarea la Față «grădinile prea frumoase» dela Osdina pentru a le da «Turcilor pirați», «neamului lui Agar», o zălogire către «Impărăție», pentru trei sarcini de aspri (1), aduse de fapt pierderea cu totul a acestei posesiuni. Deci egumenul Dionisie și Mitropolitul Mihail alergară în desnădejdea lor la Mihnea Vodă fiul lui Alexandru, pe atunci, deși «prea-cucernic, prea-slăvit, prea-fericit, prea-măreț, purtător de biruință, prea-puternic, prea-plăcut lui Dumnezeu și de Dumnezeu păzit, care să trăiească întru mulți ani», un biet copil abià ajuns în Domnia lui nominală, subt iubitoarea epitropie a Doamnei Ecaterina, pe care—«prea-fericita doamna noastră, stăpâna (δεσποίνα), cea după timp prea-dulce a ta maică, Doamnă (ἀνακτώρησα) prea-cucernică și prea-iubitoare de Hristos»—se feresc a o uità (2). Se cere acestui «stăpân prea-puternic, Craiu purtător de biruință, purtător de grijă prea-bun, prea-iubitor de Hristos, prea-iubitor de săraci, iubitor de călugări, hrănitor al celor flămânzi, acoperitor al celor goi, doftor al celor bolnavi, îngrijitor al străinilor, cârjă a orbilor, sprijin al celor căzuți, ajutător al celor fără mijloace» și să nu-i lase la o parte în darurile lui. Călugării Iacov, Isaac, Samuil, Martirie aveau sarcina de a strânge ajutorul pe care ar binevoi să li-l dea, în schimb pentru binecuvântările ctitorilor Atanasie și Ioan.

Nu mai cunoaștem nimic din legăturile noastre cu Meteorele până în domnia lui Mateiu Basarab și a lui Vasile Lupu, care apare, cum vom vedeà, ca fundator și în alte locuri ale Tesaliei.

Către acest din urmă se îndreaptă toți călugării, obștea întreagă (σκότη),—înșirându-se anume mânăstirile: Meteoros, Varlaam, Dusiko (Dușcu) sau a Schimbării la Față, Rusanos, cu acelaș hram, Sf. Ștefan, Sf. Treime, Sf. Nicolae sau Anapausà, Sf. Ioan Botezătorul, Hagia-Monì, Intâmpinarea Domnului, Trei Ierarhi, Hypsilotera, Sf. Dumitru—numindu-l «înainte-luptător prea-puternic» și atribuindu-i —și ei—titlul împărătesc: «Marea sa Domnie sau mai curând Impărăție» (τῇ μεγάλῃ του Αὐθεντίᾳ, μάλλον εἰπῶ Βασιλείᾳ). «Ca

(1) Vezi Veis, I, p. 236—6.
(2) *Ibid.*, pp. 294-6; Bănescu, *l. c.*, pp. 364-5.

oile în mijlocul lupilor», ei cer ajutorul apărătorului celui bogat şi darnic. «Suntem bătuţi cu nuielele, biciuiţi, închişi şi pedepsiţi în multe alte feluri de dânşii, că şi pânea noastră de toate zilele ni-o mânâncă şi n'avem iarăş cruţare dela dânşii, şi abià dacă mai păzim credinţa şi stăm în dumnezeeştile şi sfintele mănăstiri ca să nu se piardă şi să piară amintirile creştinilor». Cum ajută la «Ierusalim, la Marea-Biserică (a Constantinopolei), la Sfântul Munte şi în *Rumelia*», să nu-i lase în uitare nici pe dânşii, făcându-li-se «ctitor nou». Intre cei cari iscălesc, pe urma tuturor egumenilor şi a câtorvà călugări, se întâmpină întregul personal superior al Mitropoliei Trikkei (1) sau Trikalei. Să nu pierdem din vedere că Vistierul al doilea muntean Gheorghe Karida, care a dat manuscriptul grec pentru Pravila cea Mare a lui Mateiu Basarab, erà de loc de acolo, din Trikala (2). Un tovarăş la boierie al lui Gheorghe Karida, Marele Şufar Spafiul (Spahiul), pe care-l întâlnim uneori în actele timpului, Român de neam, cu tot numele său turcesc, căci erà fiul lui Drăghici din Vâlsăneşti, închină, încă sub Mateiu Vodă, la Sfântul Ştefan din Meteore mânăstirea Butoiul, fără a pomenì cu un singur cuvânt pe Dragomir vechiul ctitor sau pe Vodă Vladislav, ci numai pe Mihnea (Μηνᾶ), care el ar fi făcut-o metoh al mânăstirii tesaliene. Noul ctitor înlocuise «putrezitul» schit de lemn printr'o biserică de piatră, înzestrată cu venituri însemnate. La 13 Septemvrie 1650 Patriarhul Paisie de Ierusalim, care se aflà în ţară, întăreşte această danie (3).

III.

Intre odoarele mânăstirii Schimbării la faţă dela Meteore se găseşte o răcliţă, care poartă pe dânsa această însemnare dela un Pătru Vodă, care e de fapt Radu Paisie:

✝ Τὸ θῆον καὶ ἱερὸν λήψανον τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γριγορίου ἐπισκόπου Νεοκεσαρίας τοῦ θαυματουργοῦ ἐπροσυλόθι εἰς (μο) μοναστῆρο Γόλγοθα σῆμα *(sic)* εἰς τὸ Τριγόδηστο τῖς Βλαχήας, καὶ ἡ μνήμη αὐτοῦ, μηνὴ Σε[πτε]μβρίῳ 17. **сі[н] [є]нголп[іо]нꙋ с[ъ]твори Іѡ Пътрꙋ Во[єво]да и гснь въсеи земли ꙋгровлахіиской.**

(1) Veis, *l. c.*, pp. 279—83.
(2) Bianu şi Hodoş, *Bibliografia românească veche*, prefaţa lucrării.
(3) Veis, *l. c.*, pp. 224—5; Bănescu, *l. c.*, pp. 395—6.

Adică :

Acest dumnezeesc şi sfânt trup al celui întru sfinţi părintelui nostru Grigorie, episcopul Neochesareii, făcătorul de minuni, s'a dăruit la mânăstirea Golgota, lângă Târgovişte, în Ţara-Românească, şi amintirea lui [să fie veşnică]; în luna lui Septemvrie 17. Acest engolpion l-a făcut Io Pătru Voevod şi Domn a toată ţara Ungro-Vlahiei (1).

Urmă dania de moşie a lui Pătraşcu Vodă, care se aminteşte în acte mai târziu (2).

Avem încă, pe o altă foaie de hârtie, cu slove răşchirate, actul prin care, pe la 1580, «Mitropolitul Eftimie a toată ţara Ungro-Vlahiei» arată că a găsit «această mânăstire Golgota pustie şi părăsită şi prăpădită», fără locuri, vii, case şi venituri, şi că el, îndemnat de Alexandru Vodă şi slujit de egumenul Spiridon dela Dealu, a refăcut-o, a lucrat viile şi a dres morile călugărilor (3). Mihaiu Viteazul, pomenind prădăciunile hoţilor în dauna Golgotei, îi dă vecini şi face să-i hotărnicească pământurile (4).

Un Nicolae Vistierul dela Ianina trebuì să se ocupe însă de mânăstire, care, poate, de pe urma răsboaielor lui Mihaiu Viteazul, ajunsese repede în ruină: el e socotit ca al doilea ctitor, ca «ziditorul de al doilea». Atunci erà Domn Radu Mihnea (5), pe care şi-l adăugì în privilegii.

Inchinarea către Meteore nu se făcù deci decât sub acest Domn, precum s'ar vedeà din acest act, păstrat între hârtiile mânăstirii în forma grecească pe care i-a dat-o, cu o dată falşă şi cu o listă de boieri imposibilă, afară numai dacă nu s'ar admite că l-a putut da Radu ca pretendent contra lui Mihaiu Viteazul în 1597, un traducător—sau un falşificator?—fără îndoeală contemporan.

Ἴσον ἀπαράλακτον.

Χρυσόβουλλον τοῦ Ῥάντουλ Βοεβόδα διὰ τὴν ἀφιέρωσιν τοῦ μοναστηρίου Γόλγοθα εἰς τὸ ἱερὸν μοναστήριον τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Μετεώρου.

† Ὁ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστός, εὐλογημένος καὶ ὑπὸ Χριστοῦ ἠγαπημένος μονάρχης καὶ ἡγεμὼν Ἰωάννης Ῥάδωλ Βοεβόδας, υἱὸς τοῦ Μἰχνα Βοεβόδα, ἐλέῳ

(1) Veis, *l. c.*, I, p. 616.

(2) Arhivele Statului, *Golgota*, I, No. 3.

(3) *Ibid.*, V, No. 1.—Urmează (No. 5), un act de întărire dela ταπεινὸς Μητροπολίτης Οὐγκροβλαχίας Λουκᾶς, din 23 Decembre 7126.

(4) *Ibid.*, IV, No. 1; cf. şi *ibid.*, No. 2.

(5) *Studii şi doc.*, XV, p. 101, No. 271.

καὶ χάριτι Θεοῦ ἡγεμονεύων καὶ δεσπόζων πάσης Οὐγγροβλαχίας, ἔτι καὶ τῶν πέριξ, ηὐδόκησεν ἡ ἐμὴ Αὐθεντεία καλῶς σὺν ἀγαθῇ προαιρέσει τῆς ἡμετέρας Ἡγεμονείας, καθαρᾷ καὶ ἐκλάμπρῳ καρδίᾳ, ἐν ᾗ τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν λατρεύω, ὁποῦ μὲ ἐτίμησε καὶ ἠξίωσε τοῦ πατρικοῦ μου θρόνου τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένου, ἰδοὺ λοιπὸν ἐδωρησάμην τὸ ὑπέρτιμον τοῦτο χρυσόβουλλον τῆς ἡμετέρας Ἡγεμονείας τῇ ἰδίᾳ μονῇ τῇ ὀνομαζομένῃ Μετέωρου, ἔνθα τιμᾶται ἡ μνήμη τῆς τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Μεταμορφώσεως, διὰ νὰ εἶναι τῆς αὐτῆς μονῆς μετόχειον τὸ ἱερὸν μοναστήριον τὸ ὀνομαζόμενον Γόλγοθα, εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ μνήμη τῆς Μεταμορφώσεως, μὲ ὅλα του τὰ ὑποστατικά, κινητὰ καὶ ἀκίνητα, ὁποῦ ἀφιέρωσεν ἡ ἡμετέρα Ἡγεμονεία, καὶ μὲ τοὺς κατζιβέλους καὶ μὲ ὅλα τὰ μούλκια καὶ μουσίας ὁποῦ ἀφιέ ρωσεν εἰς αὐτὸ ὁ ἄρχων κὺρ Νικόλαος Βιστιάρης, αὐτὰ ὅλα νὰ εἶναι κτήματα καὶ πράγματα ἀναπόσπαστα τοῦ ἱεροῦ μοναστηρίου τοῦ Γόλγοθα. Τὸ δὲ ἱερὸν μοναστήριον Γόλγοθα νὰ εἶναι μετόχειον τοῦ Μετεώρου μὲ ὅλα τὰ αὐτοῦ κινητὰ καὶ ἀκίνητα πράγματα, καὶ νὰ ἔχωσι τὴν ἐξουσίαν εἰς αὐτὸ καὶ ἐπίσκεψιν καὶ φροντίδα οἱ πατέρες τοῦ Μετεώρου μοναστηρίου εἰς τὸ νὰ ἐκλέγωσιν ἡγούμενον ἐκεῖθεν ἐκ τῆς ἀδελφότητος αὐτῶν καὶ νὰ τὸν στέλλωσιν εἰς τὸ μετόχιόν τους Γόλγοθα διὰ νὰ ἡγουμενεύῃ καὶ νὰ ἐξουσιάζῃ αὐτό, καὶ νὰ τὸ κυβερνᾷ, καθὼς ἤθελε διωρισθῇ παρὰ τῶν πατέρων, καὶ νὰ μὴ ἔχῃ ἄδειαν καὶ ἐξουσίαν κᾀνεὶς, οὔτε ἐκ τοῦ γένους μου, οὔτε ἐκ τοῦ γένους τοῦ ἄρχοντος κὺρ Νικολάου Βιστιάρη νὰ ἀποσπάσῃ καὶ νὰ ἀφαιρέσῃ τὶ ἐκ τοῦ εἰρημένου μοναστηρίου Γόλγοθα. Ὅθεν καὶ ἡμεῖς ἐκάμαμεν ὅρκον ὅτι μετὰ τὴν παρέλευσιν τῆς Αὐθεντείας μου ὅποιον καὶ ἂν θελήσῃ ὁ ἅγιος Θεὸς νὰ χαρίσῃ τὴν Αὐθεντείαν εἰς τὸ νὰ γένῃ ἐξουσιαστὴς καὶ ἡγεμὼν τοῦ τόπου τῆς Οὐγγροβλαχίας, εἴτε ἀπὸ τὸ γένος μου, εἴτε ἀπὸ ἄλλον γένος, παρακαλῶ ὑμᾶς ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐὰν τιμήσητε καὶ ἐπικυρώσητε αὐτὸ χρνσόβουλλον ὡς προεγράφει, τοῦτον ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς νὰ τιμήσῃ καὶ νὰ τὸν διαφυλάττῃ ἐν τῇ στερεώσει τῆς Αὐθεντείας του, καὶ εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σώσῃ. εἰ δὲ καὶ δὲν τιμήσῃ καὶ δὲν ἐπικυρώσῃ αὐτὸ τὸ τῆς ἀφιερώσεως ἡμέτερον χρυσόβουλλον, καὶ ἤθελε καταπατήσῃ καὶ ἀθετίσῃ τὰ νομοθετιθέντα αὐτά, ὅσον οἱ Αὐθένται, τόσον καὶ οἱ ἄρχοντες, ἢ ἄλλος τὶς ἐκ τοῦ γένους μου, οἱ τοιοῦτοι νὰ εἶναι τρεῖς τοῦ ἀναθήματος, καὶ νὰ εἶναι ἀφωρισμένοι ἀπὸ τὸν δεσπότην Χριστὸν καὶ ἀπὸ τοὺς τριακοσίους δέκα καὶ ὀκτὼ θεοφόρους πατέρας τοὺς ἐν Νικαίᾳ καὶ τῶν λοιπῶν ἁγίων συνόδων, καὶ νὰ κρίνομεν μὲ αὐτοὺς ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ἀμήν. ‚Ζρε'τῳ, ἀπριλλίῳ ιγ' τῃ.

Ἐβάλαμεν καὶ μάρτυρας εἰς τὸ παρὸν χρυσόβουλλον.

† Ὁ κὺρ Δραγομοίρος Μέγας Μπάνος Κραγιόβας.

† Ὁ κὺρ Στάντζιολος Μέγας Βιστιάρης.

† Ὁ Ῥίζος Μέγας Βόρνικος.

† Ὁ κὺρ Πρέδας Μέγας Λογοθέτης.

† Ὁ κὺρ Μίχος Παχάρνικος (1).

(1) Archivele Statului, *Golgota*, pach. VII, No. 5.

Copie întru toate asemenea.

Hrisovul lui Radu Voevod pentru afierosirea mânăstirii Golgota la sfânta mânăstire a Schimbării la Faţă dela Meteor.

† Intru Hristos Dumnezeu credincios, lăudat şi de Dumnezeu iubit Io Radul Voevod, fiul lui Mihnea Voevod, cu mila şi harul lui Dumnezeu stăpânitor şi domnitor a toată Ţara-Românească şi încă şi al celor de peste munţi, a găsit cu cale Domnia Mea cu buna voinţă a Domniei Mele, din suflet curat şi luminat, cu care mă închin Domnului nostru Isus Hristos, care m'a cinstit şi m'a învrednicit de Scaunul părintelui mieu răposat, iată deci am dat acest hrisov prea cinstit înseş mânăstirii ce se zice Meteor, unde se cinsteşte amintirea Schimbării la Faţă a Domnului nostru Isus Hristos, ca să-i fie metoh acelei mânăstiri sfânta mânăstire ce se zice Golgota la care se face pomenirea Schimbării la Faţă, cu toată averea ei, mişcătoare şi nemişcătoare, pe care i-a afierosit-o Domnia noastră, şi cu Ţiganii şi cu toate moşiile pe cari le-a închinat la dânsa boierul dumnealui Nicolae Vistierul, toate acelea să fie stăpâniri şi lucruri nedesfăcute ale sfintei mânăstiri Golgota. Iar sfânta mânăstire Golgota să fie metoh al Meteorului, cu toate cele ale ei, mişcătoare şi nemişcătoare, şi să aibă cârmuirea şi supravegherea şi grija ei părinţii dela mânăstirea Meteor ca să se aleagă egumen de acolo din frăţia lor şi să-l trimeată la metohul lor Golgota ca să fie egumen şi să o caute şi să o cârmuiască precum se va hotărî de părinţi, şi să nu aibă voie şi putere nimeni, nici din neamul mieu, nici din neamul boierului dumnealui Nicolae Vistierul, să desfacă şi să iea cevà dela zisa mânăstire Golgota. Deci şi noi am făcut jurământ ca după săvârşirea Domniei Mele pe cine ar dărui a-l dărui Dumnezeu Sfântul cu Domnia ca să fie stăpânitor şi Domn al Ţerii-Româneşti, ori din neamul mieu, ori din alt neam, vă rog întru numele lui Isus Hristos ca, dacă veţi cinstì şi întărì acest hrisov, cum s'a scris mai sus, pe unul ca acela Domnul Nostru Isus Hristos să-l cinstească şi să-l păzească în întărirea Domniei lui, şi în veacul viitor să-i mântue sufletul; iar, dacă n'ar cinstì şi n'ar întărì acest al nostru hrisov de întărire şi ar călcà şi stricà lucrurile acestea orânduite, atât Domni, cât şi boieri, ori altul carevà din neamul mieu, unii ca aceia să fie de trei ori anatematisiţi, şi să fie afurisiţi de Domnul Hristos şi de cei trei sute şi optsprezece de Dumnezeu purtători părinţi din Niceia şi de cei dela celelalte sfinte sinoade, şi să ne pârîm cu ei în ziua cea de pe urmă a Judeţului. 7105, Aprilie 13.

Am pus şi marturi la hrisovul de faţă:

† Pan Dragomir Mare Ban de Craiova.

† Pan Stanciul Marele Vistier.

† Pan Hrizea Marele Vornic.

† Pan Preda Marele Logofăt.

† Pan Mihul Paharnicul.

In acest timp hramul însuş al Golgotei erà «sfânta preobrajeanie a Domnului Dumnezeu şi Mântuitorului Nostru Isus Christos» (1). Mănăstirea erà bogată, având mai multe sate şi vaduri de moară la Târgovişte, la care se adauge acela «pe care l-aŭ fostŭ miluitŭ Şărbanŭ Voevodŭ pe jupanŭ Isarŭ Vist. la nuntă, căndŭ l-aŭ fostŭ cununatŭ». Isar (2) o vânduse pentru 3.000 de aspri, «şi aŭ scrisŭ la sfănta proscomidie 6 nume dreptŭ 6.000 aspri, şi aicea aŭ scrisŭ la sfănta mănăstire a luĭ Lavra cea Mare ce să numeaşte Metehorŭ, la care iaste metohŭ sfănta mănăstire dela Golgotha: la acastă Lavră Mare, la Metehorŭ, aşa s'au aşăzatŭ eĭ» (3).

Casa lui Cernica Vornicul în Târgovişte, «cu pimniţa de piatră», ajunse şi ea, prin cumpărătură, în stăpânirea călugărilor (4). Pe acelaş timp intră în stăpânirea Golgotei şi «unŭ locŭ de stănă dă la munte, dupre apa Ialomiţi, de la curmăturĭ, dinŭ izvorulŭ curmăturiĭ, pănă înŭ oboru, înŭ latŭ şi înŭ lungu, cu făgetulŭ şi cu brădetulŭ pănă înŭ apa Ialomiţi şi pănă înŭ hotarulŭ munteluĭ Păduchiosuluĭ, alŭ Glodeanilorŭ» (5). O prăvălie în Târgovişte e întărită, la 15 Iunie, de Mitropolitul Luca (6). Erà și un «metohŭ dela moara Golgotei» (7).

Prădată de «Craiul cu Ungurii» (краль сь ȣгрини) (8), în 1610—1, mânăstirea se refăcù. Ea biruì, cu ajutorul Vlădicăi Teofil, în lupta cu «sfânta mănăstire Panaghiia» (9).

Arhivele Statului păstrează o mare parte din actele privitoare la această mânăstire, dar trebue să atragem atenţia — după d-l Bănescu, în notiţa sa citată — asupra acestor cuvinte ale eruditului Grec care a descoperit comoara istorică a mânăstirilor tesaliene: «Foarte multe afierosiri, documente şi condici ale mânăstirii Gol-

(1) *Ibid.*, No. 10.

(2) Actul lui in greceşte, din 1-iu Ianuarie 1608 (αχη'), se află tot acolo: «ἐπούλησα τὸν βάλον τοῦ μήλου ὁποῦ μοῦ ἐχάρισεν ὁ Σερμπᾶν Βοεβόδας».

(3) Traducere a lui «Lupp. dasc[ălŭ] slov.» din 1749 (cu cifre); *ibid.*, No. 13.

(4) *Ibid.*, No. 18. Se pun la pomelnic rudele lui: fraţii şi surorile, Fratea, Tudorachi, Udrea şi soţia, Chiajna, Muşa. Originalul lui Cernica, cu pecetea lui, în pachetul V, No. 8.

(5) *Ibid.*, No. 25.

(6) *Ibid.*, V, No. 17.

(7) Atestat dela «Dragulŭ judeţulŭ cu 12 părgari dinŭ oraşulŭ Tărgoviştiĭ», 4 Noemvrie 7116, cu mărturia lui «Ivanŭ judeţulŭ celŭ bătrăn, chirŭ Fote celŭ bătrăn şi altŭ chirŭ Fote, fečorulŭ popeĭ Neculiĭ, şi popa Nenciulŭ şi popa Dumitru fečorulŭ popeĭ Barbuluĭ şi Nica cupeţulŭ şi Macsinŭ cupeţu şi Radulŭ» (*ibid.*, No. 29).

(8) *Ibid.*, I, No. 3; cf. No. 4, unde se dă şi numele lui Gabriel Báthory.

(9) Act al lui, din 7 Maiu 7152; *ibid.*, No. 7.

gota se află astăzi la Meteore» (1). Se citează actul din 2 August 1772 prin care Ghiculeştii dau «mâna stângă» a Sfântului către sincelul din Constantinopol Hrisant, «dela mânăstirea Născătoarei de Dumnezeu», pentru 700 de lei (2). La 1836, egumenul Efrem «ce a fost trimes dela Meteura», făceà clopotniţa, şindilià, înnoià tavanul, clădià chiliile «deasupra porţilor» şi «casele cele mari», îngrijindu-se şi de zugrăveală (3).

IV.

A treia mânăstire munteană închinată la Meteore e Bucovăţul oltean. Condica mânăstirii, scrisă de Dionisie Eclisiarhul, dascăl slavonesc (4), zice astfel în *Proimion:* «Sfăntul dumnezăescŭ lăcaşŭ ce să numeşte Bucovăţulŭ, în care să prăznueşte hramulŭ Sfăntuluĭ ierarhŭ Nicolae, care iaste închinatŭ la sfănta mănăstire Varlaamŭ de la Meteora arată pisaniia ctitorească că iaste zidită dinŭ temelie de fericiţi ctitorĭ Stepanŭ Vel Ban, înpreună cu fiiulŭ săŭ Părvulŭ Vel Clucer, la curgeria anilor 7082, în zilele lui Alexandru Voevod, fiiul Mirceĭ-Vodă: decĭ acestŭ sfăntŭ lăcaşŭ, fiindŭ lăngă vestitulŭ oraş Craiova, iaste politieĭ cea maĭ mare măngăere, năzuind spre închinăciunea sfăntuluĭ hramŭ, luîndŭ şi văzduhŭ curatŭ sănătăţii de pre lăngă curgerea apeĭ Jiiuluĭ... Blagosloviţiĭ părinţiĭ călugări nu o aŭ părăsitŭ a să pustii pănă în sfărşitŭ, ci trimişiĭ de la lavră purtătorĭ de grije părinţĭ viindŭ, s'aŭ străduitŭ de nu o aŭ lăsat spre prăpădenie de istov». Distrus de cârjalii la 1781, arzând şi actele, Bucovăţul a fost refăcut de egumenul Daniil.

Povestea întemeierii de Stepan Banul şi fiul, Clucerul Pârvu, care ţinù pe o vară după mamă a lui Mihnea Turcitul (5), fata Lucreţiei Frangopulo, o cunoaştem din felurite izvoare. Numele de familie al lui Pârvu, cum îl dau scrisori contemporane ale familiei domneşti, «Rechiacana», pare a fi Râşcanu, din Râşca. O însemnare din vremea când Oltenia erà austriacă dă şi data închinării la Sf. Var-

(1) *L. c.*
(2) *Ibid.*, p. 617.
(3) *Studii şi doc.*, XV, p. 101, No. 271.
(4) «Ačasta iaste a 22 de condice scrise de mine». Data e 5 Decemvrie 1813. Pomelnicul (p. 14) are pe: Alexie, Anastasia monahia, Dionisie iermonah, Constantin, Gheorghie, Crestina.
(5) Aceste *Anale*, XVIII, p. 7 şi urm.; Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, pp. 213–5.

laam, 1588 (1). Am căutat o în zadar în actele mânăstirii, păstrate la Arhivele Statului.

V.

La 1-iu Martie 1797, Mitropolia Bucureştilor primià dela Ienăchiţă Văcărescu, poetul, suma de 500 de lei, îndatorindu-se a plătì veşnic dobânda pentru dânşii la «sfânta şi venerata mânăstire a celui întru sfinţi părintelui nostru Visarion făcătorul de minuni, zise a lui Duşcu (Δούσκου)»; într'un act deosebit, Văcărescu arată că faţă de această mânăstire, care păstrează capul Sfântului, «dăn ajutoriul căruia am văzut multe minunĭ», are o evlavie specială (2).

Incă din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, se dăduse mânăstirii un privilegiu, care fu necontenit confirmat în cursul întregii epoce a Fanarioţilor (3).

Aceasta nu erà singura legătură între Ţara-Românească şi călugării dela Duşcu. Ei aveau în stăpânire două mânăstiri muntene: Nucetul şi Bradul, aceasta din urmă în oraşul Buzău (4).

Ctitori la Nucet sunt jupâneasa Neaga şi pârcălabul Gherghina (5). Pe acesta-l cunoaştem: la Curtea lui Radu cel Mare el joacă un mare rol, fiind frate cu mama Domnului; cetatea Poienarilor îi erà încredinţată. Tradiţia lui Neagoe se întâlneşte deci şi aicea (6). Incă din 1501, Radu întărià privilegiile Nucetului înălţat de «cinstitul dregător şi unchiu al Domniei Mele» şi încredinţat îngrijirii egumenului Ilarion (7). Un ginere al său, Drăghici, fiul lui Danciul, zis Gogoaşă, ridică pretenţii de Domnie şi fu spânzurat la Constantinopol înaintea Banuluĭ Şerban (8). Cu un «Ban» — acesta sau altul — e în legătură întemeierea celeilalte posesiuni muntene a mânăstirii dela Meteore, deşì clădirea de astăzi vine numai dela soţia lui Şerban Cantacuzino Vornicul, vărul lui Brâncoveanu.

Clădirea lui Gherghina a fost ea închinată? Ne îndoim. Se vorbeşte de refacerea pe care, după «vremea de resmiriţă şi cutre-

(1) *Studii şi doc.*, V, p. 143, No. 79.

(2) *Ibid.*, III, pp. 85—6, No. XX.

(3) V. adausul.

(4) Lauda ei de Chesarie Daponte, în Hurmuzaki, XIII, p. 281, N. 7. — A mânăstirii Duşcu (Ντούσικου) însăş, *ibid.*, p. 290, no. 370.

(5) *Studii şi doc.*, XV, pp. 362—3.

(6) Hurmuzaki, XV, p. 178 şi nota 1.

(7) St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 9.

(8) *Ibid.*, pp. 11, 61—2.

mure», aŭ orânduit-o şi sprijinit-o cu banii lor «trei neguţitori greci ale căror nume nu se ţin minte», şi opera lor a ţinut până la 1840, subt arhimandritul Gherasie (1). Credem că aceştia vor fi îndeplinit aici opera de legătură cu Meteorele pe care la Golgota o îndeplinise Nicolae din Ianina Vistierul. E probabil că închinarea s'a făcut şi la Nucet subt Radu Mihnea, întăritorul acestei mai vechi datine.

Să adăugim la acest dintâiu memoriu şi o lămurire privitoare la Trescaviţa. Această mânăstire macedoneană are în pecete, slavoneşte, numele lui «Ştefan, în Hristos bine-credinciosul Craiu şi de sine stăpânitor al tuturor Sârbilor, al Romaniei şi al ţerii bulgăreşti.», — titluri cari sunt ale lui Duşan înainte de Impărăţie. Călugării mai păstrează hrisoave dela acest Ţar sârb pentru Macedonia şi dela fiul său Uroş, «a toată ţara sârbească, grecească şi a malului Mării» (2).

Acesta e însă soţul Domniţei Anca din Argeş. Şi aici, prin urmare, legătura între o mai veche tradiţie sârbească şi aceea, începând chiar cu acest al XVI-lea veac, a Românilor poate să se observe. Am găsit-o la Athos, am constatat-o în Vlahia cucerită de Duşan şi dăm de dânsa acuma şi în această regiune macedoneană.

Cu privire la mânăstirea sârbească Oreşcova (Ὀρεῖσκου), notiţa din *Starinar* (3) nu ne luminează asupra legăturilor ce a putut să aibă ca Neagoe. «Menorlina» fiind metoh al acesteia, n'ar puteà fi cunoscută decât prin cercetări locale.

Cuşniţa există, dar, ca şi în ce priveşte încă neidentificabila «Cathesca»-Cuceina, nu s'a cules nici o inscripţie ori însemnare de documente ce s'ar păstrà acolo.

(1) *Studii şi doc.*, XV, pp. 99—100, no. 268.

(2) După Heuzey, în *Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques*, 1875, an. IX, pp. 320—1, în Veis, *l. c.*, p. 572.

(3) O cunosc printr'o indicaţie dată de d-l Jireček elevului său, părintele diacon N. Popescu.

Io. C.
N. V.

(Milostiu bojiiu Io Costandin Nicolae Voevoda i gospodinŭ vsei zemli vlahiscoe.

Minunat iaste Dumnezeu întru sfinţii săi, carele prin mijlocirea lor, ca pren nişte organe şi vase curate şi alease ale Sfântului Duh, pricinuiaşte necontenit mântuiri de boale şi de dureri norodului său, neamului creştinesc, pren toate locurile şi în tot chipul slăvind pre aleşii lui cu îndestulare de minuni, dându-le darul tămăduirilor fieştecăruia după măsura darului lui H[risto]s, precum zice apostolicescul cuvânt. Din carei şi sf[ă]ntul marele arhiereu Visarionŭ acum în vremile de apoi s'au cunoscut vreadnic lăcaş al preasfântului Duhŭ, ca şi întru el să fie minunat Dumnezeu şi proslăvit prin darul ce i-au dat a tămădui de boala cea năprasnică a ciumei pre cei ce scapă la el cu cucerie şi cu rugăciune călduroasă şi fierbinte. Al căruia sfântul cap să află cu cinste la sf[ă]nta lui mânăstire ce să numeaşte Duşco, în eparhiia lui Larisis, unde să cinsteaşte sfânta Preobrajenie a Domnului şi Mântuitorului nostru H[risto]s. Care sfânt şi dumnezeesc odor, Domniia Sa răposatul întru fericire părintele Domniei Meale Io Nicolae Alexandru Voevoda, la vreame de mare trebuinţă, în Domniia Domniei Sale, cu cucerie l-au adus aici în Ţară, fiind poezită Ţara de boala ce s'au zis mai sus, dupre judecăţile lui Dumnezeu ceale necoprinse. Şi, den darul Duhului Sf[ă]nt căzând la rugăciune cu credinţă către aceaste sfinte moaşte a marelui ierarh Visarion, s'au tămăduit Ţara de acea ticăloşie şi periciune a norodului, arătându-se sfântul grabnic folositoriu. Drept aceia şi Domniia Sa, din năstav dumnezeesc îndemnându-se, au rânduit şi au hotărît ca să aibă această mânăstire care să numeaşte Duşco şi părinţii de acolo milă pre an dela Vistieriia Ţărăi t[a]l[eri] 150 pentru ajutoriul lor, fiind spre ajutoriul tuturor deobşte. Şi această milă ce s'au zis au hotărât şi au aşezat ca să o dea Vistieriia în toţi anii neîncetat, ca o datorie necurmată, la Iunie; iar părinţii de acolo încă să aibă datorie netăgăduită ca, oricând ar fi trebuinţă Ţărăi de

această sf[â]ntă carea (1), la vreame năprasnică ca aceaia, şi le-ar scrie bl[a]gocestivii Domni cei după vremi ca să o aducă, fără de niciun feliu de pricini să vie cu ia aici în Ţară. Pentru că această milă de aceaia s'au făcut: ca adecă părinţii să se ajutoreaze la nevoile lor, iar Ţara să se folosească de ajutoriul sfântului la vreame de nevoe. Care hrisov aducându-l acum părinţii dela această sf[â]ntă mânăstire la Domniia Mea, Domniia Mea încă cu mare osârdie şi bună voire l-am înnoit spre veacinica pomenire a răposatului aceluia iros(2), părintelui Domniei Meale; şi pentru ca şi Noi şi alţi iubiţi fraţi ai Noştri Domni în urma Noastră să ne pomenim acolo, la sfântul jărtveanic, neîncetat, şi să aibă datorie osebită a rugà pre Dumnezeu în toată vreamea pentru bună starea şi întărirea Ţărâi. Dupre aceaia rugăm şi poftim pre iubitorii de Hristos Domni carii din mila lui Dumnezeu vor oblădui Scaunul Ţărâi-Rumâneşti după Noi, să întărească şi să adeverească această milă ce s'au făcut la acea sf[â]ntă mănăstire pentru cinstea sf[â]ntului şi pentru ajutoriul şi folosul de obşte, ca şi Domnul Dumnezeu prin rugăciunea sf[â]ntului să le întărească D[omniia şi] oblăduirea cu pacinică linişte. Iar c[arii d]in D[o]mni, de orice neam ar fi, s'ar ispitì să curmeaze şi să strămute această milă de acolo, ca un ierosil să fie supt blestemul Mântuitorului Nostru Hristos şi Dumnezeu al tuturor, având pârâş la a doa venire a lui pre toţi sfinţii şi pre minunatul sf[â]nt Visarion. Deci, de vreame ce toate aşăzământurile blagocestivilor Domni să întăresc şi să adeverează cu hrisoave şi cu diplomata (3) ale Domniilor Sale, şi Noi, după mare mila lui Dumnezeu, care ne-au cinstit cu treapta Domniei Ţărâi-Rumâneşti, adeverim mila ce s'au zis mai sus cu acest hrisov al Domniei Meale, spre vecuirea tuturor celor ce să coprind întru el. Şi am întărit hrisovul acesta cu tot Sfatul ci[n]stiţilor şi credincioşilor boiarilor celor mari ai Divanului Domniei Meale: pan Iordache Creţulescul Velichii Spatariu, i pan Barbul Merişanul Velichii Dvornic, pan Constandin Văcărescul Velichii Logofăt, i pan Antonache Velichii Vistiiar, i pan Ianache Roset Velichii Comis, i pan Mihalache Roset Velichii Postealnic, i pan Constandin Velichii Paharnic, i pan Constandin Ramadan Velichii Cluceriu, i pan Constandin Brâncoveanul Velichii Stolnic, i pan Grigorie Filipescul Velichii Serdariu, i pan Costandin Velichii Slugeariu, i pan Barbul Văcărescul Velichii Pitariu. Şi ispravnic Constandin Văcărescul Velichii Logofăt. Şi s'au scris hrisovul acesta în anul d'intâiu al Domniei Meale, aici, în oraşul Scaunului Domniei Meale, în Bucureşti, de popa Stanciul dela Toţi Sfinţii, la anul dela Zidirea Lumii

(1) Κάρη, cap.
(2) Erou.
(3) Plural grecesc: acte, cărţi.

leat 7240, iar dela Naşterea Domnului şi Mântuitorului nostru Is. Hs. 1732, în luna lui Martie în patrusprăzace zile.

Io. Costandin Voevoda milostieiu bojieiu gospodinŭ

(ss) Io Costandin Voevoda.

L. P.
căzută

(ss) Costandin Văcărescul Vel
Logofăt прчитеномѹ.

La 18 Fevruarie 7250 (1742) Mihaiu Racoviţă adauge : «Deci, şi Domnia Mea, avăndŭ la acestŭ de minuni făcătoriŭ sfăntŭ multă evlavie asupra aceştii sfinte mănăstiri, din năstavŭ dumnezeescu cu râvnă, m'am îndemnatu şi am mai adaos la sfănta mănăstire încă cu t[a]l[erĭ] 50 peste mila ce arată maĭ sus, şi fac peste tot t[a]l[erĭ] 200». Ca marturi : Iordachi Creţulescu Vornic, Constantin Dudescul Logofăt, Antonache Ban, Manolache Spătar, Grigore Greceanul Vistier, Barbul Văcărescul Clucer, Iordache Postelnic, Ştefan Dudescul Paharnic, Radul Creţulescul Stolnic, Iordache Comis, Vasilache Sluger, Drăghicean Pitar, ispravnic fiind Dumitraşco Racoviţă al doilea Logofăt şi scriitor «Mihaĭ Logofătul săn Tomeĭ Băbeanŭ».

Arhivele Statului.
(*Mănăstirea Nucet*, pach. XX, 67.)

FUNDAŢIUNILE DOMNILOR ROMÂNI IN EPIR

DE

N. IORGA
Membru al Academiei Române.

Şedinţa dela 30 Ianuarie 1914.

I.

Intr'un memoriu precedent s'a văzut ce datoresc lui Neagoe Vodă mânăstirile Tesaliei şi Macedoniei, în cari el urmă ca ocrotitor şi împărţitor de daruri Ţarilor şi Crailor sârbeşti cu cari se înrudise prin căsătorie. Poate şi aiurea se vor puteà găsi urme ale munificenţei creştine fără păreche cu care a împărţit veniturile bogatei Ţeri-Româneşti.

Oricum, subt urmaşii lui Neagoe — care dădeà şi mânăstirii Sf. Ilie lângă Pogdoriana Epirului 300 de lei pe an în 1513 — şi alte lăcaşuri sfinte din Răsărit fură atrase în cercul binefacerilor pornite dela Domnii noştri.

In Salonic chiar, mânăstirea Vlatadon, clădită de doi fraţi cretani, se învrednici, la 15 Fevruarie 1587, de ajutorul lui Mihnea, acela pe care-l rugau de milostenie şi călugării dela Meteore. Avem încă actul slavon care cuprinde dania de 2.500 de aspri în numele însuş al Domnului, dar şi în al tatălui, Alexandru Vodă, în al evlavioasei sale maice Ecaterina, în al Doamnei sale, Neaga, şi în al fiului iubit, «de inemă fiiu den rodul Domnii Mele», Radu Vodă. Il şi dăm aici, în traducerea românească prin care ni s'a păstrat (1).

In lucrarea sa recentă, *Topographie de Thessalonique*, d-l O. Tafrali a dat înfăţişarea de astăzi a bisericii Vlatadon sau «Vlateon» (Ceauş-Monastir), veche construcţie acoperită cu ţiglă, având un turn jos asemenea cu al bisericilor târgoviştene din secolul al XVII-lea şi subt streşină o garnitură de cărămizi scoase cu muchea afară,

(1) Biblioteca Academiei Române, doc. 25|XIV, cf. aceste *Anale*, XVIII, p. 38; şi Hurmuzaki, XI, p. 901.

așà cum le intâlnim în clădirile lui Mateiu Basarab. O reclădire cu bani și meșteri dela noi n'ar fi cu neputință, deși aceleași caractere se află și la alte biserici și paraclise locale. Imi pare rău că n'am la îndemână și lucrarea descriptivă a lui P. V. Papagheorghiu, Θεσσαλονίκης ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικά, apărută la Atena în 1912.

Sfânta Anastasia, «tămăduitoare de otravă», μονὴ τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας φαρμακολυτρίας, se pare, e cea de-a doua mânăstire din Salonic care se folosi de veniturile Țerii-Românești. Ea e descrisă de acelaș Papagheorghiu în anul VIII din *Byzantinische Zeitschrift* (1). I se închinară la noi biserica Sf. Ioan din Focșani, schitul Golești, din județul Râmnicu-Sărat, și biserica bucureșteană Udricani.

Mai multe acte ale mânăstirii focșănene pomenesc legătura cu «Sfânta Velicago *(sic)* Mucenica Anastasia ot Solon» (2). Ctitorul e Grigorașcu Vodă Ghica, din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, despre care se spune că el a «zidit-o și înălțat-o din temeiu» (3), cum se vede, de alminterea, prin actele de danie din 26 August 1664 și 16 Aprilie 1673 (4). E acelaș Domn care a dat privilegiul cel mare pentru toate mânăstirile Athosului, și e aproape sigur că tot el a fost și cel care a închinat lăcașul său de pomenire, așezat pe pământul muntean al Focșanilor, depărtatei mânăstiri din Salonic, care-i va fi cerut sprijinul. In adevăr, Pelimon aveà cunoștință de actul prin care Dosofteiu, vestitul Patriarh de Ierusalim, întăria cu blăstăm, *în acelaș an 1664*, afierosirea către «tămăduitoarea de otrăvuri» (5). E interesant să se știe că, dacă până astăzi s'a păstrat biserica, de multe ori refăcută, care ține loc și de catedrală, zidurile mânăstirii, arse în 1854, au fost «vândute prin licitație Evreului Alpern, pe un preț de nimic» și distruse de acesta pentru a scoate piatra ; clopotnița, scăpată de Vandali, a fost apoi și ea dărâmată, în 1905, «pentrucă ajunsese a fi un depozit permanent de murdării» (6).

Goleștii ca și Udricanii atârnau de mânăstirea din Salonic numai pentrucă, în veacul al XVIII-lea, fuseseră alipite de Sf. Ioan din

(1) Planșa XXXI. Cf. *ibid.*, p. 174, nota 4; pp. 171, 192 și urm.

(2) Caian, *Istoria orașului Focșani*, 1906, p. 246.

(3) *Ibid.*, pp. 232, 246, 247. Egumenul Filoteiu dela 1685, *ibid.*, p. 165. — De dânsa atârnà, printr'un metoc, și moșia prahoveană Ploieșciorii, pe Teleajin (*ibid.*, p. 133). Precista din Focșani fusese închinată de Nicolae Mavrocordat la Vatoped (*ibid.*, p. 104).

(4) *Ibid.*, pp. 82—5 (după Pelimon, *Memoriu*, pp. 95—102).

(5) *Ibid.*, p. 79.

(6) *Ibid.*, p. 80.

Focșani (1). Cea de-a doua e fundația din 1734 a Clucerului Udricanu (2). In sfârșit încă la 1840 un Tesalonicean, Timoteiu, arhiepiscop de Troia (Troados), înnoitorul bisericii, erà egumen la Sf. Ioan (3). Il găsim și ca dăruitor de candelă la Udricani (4).

La 1716 boierul, din capuchehaielâcul Moldovei, care întovărășià pe cruntul Vizir Gin-Alì Pașa, venit să recucerească Moreia asupra Venețienilor, văzù și Salonicul, cu «corfosul mare și lat», cu «cetatea dela poalele muntelui», cu «străji», și «cule», cu «urloaiele», străvechi ce aduceau apa, cu «stâlpii de marmură» ai Turcilor cuceritori și «mănăstirile creștinești, de lăcuesc călugări și călugărițe», cu bisericile «și Mitropolia frumoasă, în care întreg să află trupul, moaștele lui Sfeti Grigorie Palamà și icoana lui Sfeti Dimitrie, zugrăvită dupe vremea vieții lui și ferecată cu argint făcătoare de minuni» (5). El nu se gândià că dintre Români va fi peste o jumătate de veac arhiereul chemat a face slujba înaintea acelor moaște și acelei icoane făcătoare de minuni.

In Aprilie 1745, Paisie, Patriarh de Constantinopol, care aveà nevoie de sprijinul dragomanului Porții, pe atunci Moldoveanul Ioàn Callimachi, fost Calmășul, dădeà, după moartea Mitropolitului Ioanichie, acest Scaun tesalonicean lui Gavriil, fratele dragomanului, care fusese până atunci mare-arhidiacon al său și se deosebise ca «bărbat cinstit, cuvios și cuviincios întru cele sfinte, în trupeasca lui înfățișare și în obiceiurile sufletului, și cu evlavie la cele sfinte, din tânăra vrâstă îmbrăcând îngereasca shimă» (6). Până la 1760, când fratele său, ajuns Domn al Moldovei, îl chemă înapoi în țară, dându-i Mitropolia în locul lui Iacov Putneanul, el cârmuì această mare Biserică străină, în fruntea căreia prezența sa erà așà de neașteptată. După obiceiul timpului, el plecă din Salonic luând cu dânsul pungile de bani cu cari vânduse moștenirea sa unui cleric grec gata să jertfească pentru această onoare și câștigul unit cu dânsa (7).

(1) Cf. *ibid.*, p. 78.
(2) Iorga, *Inscripții*, I, p. 290, no. 711.
(3) Caian, *l. c.*, p. 76.
(4) *Inscripții*, I, p. 291, no. 713.
(5) *Cronica expediției Turcilor în Moreea 1715*, atribuită lui Constantin Diichiti, ed. N. Iorga, București 1913, pp. 26—8.
(6) Iorga, *Documentele Callimachi*, I, pp. 399 407.
(7) *Ibid.*, p. CXIV; *Échos d'Orient*, anul V, p. 212; anul VI, p. 297.

II.

Legăturile cu Epirul ale ţerilor noastre nu sunt vechi, această provincie balcanică, în care, pe lângă foarte mulţi Albanezi, trăiau şi atâţia Români, chiar în oraşe, fiind orientată, nu spre Nordul dunărean, ci spre Italia, şi în special spre Veneţia, stăpână odinioară şi pe acestălalt mal adriatic. Dar, la mijlocul veacului al XVI-lea, o Domniţă, fiică a lui Mircea Ciobanul şi a Chiajnei, se despărţià de puternicul Mihail Cantacuzino Şaitanoglu, pentru a luà, după îndemnul lui Ioasaf Argyropulos, fost Mitropolit de Salonic şi acum Patriarh de Constantinopol, un Albanez de naştere, pe nepotul acestuia, Stamati (1). Cevà mai târziu, din Ianina însăş venì în Moldova un Zotu, fiul lui Tzigaras şi coborîtor după mamă din alt neam fruntaş, Apsaràs: cunoştinţele lui de «carte grecească şi turcească» îl ridicară la treapta de Mare Spătar, apoi de Vistier, şi Petru Şchiopul făcù dintr'însul ginerele său, dându-i pe singura fată, Domniţa Maria (2). Cunoşteam toată vieaţa lui, înainte şi mai ales după fuga în Apus a socrului: deşi el clădise lângă mânăstirea socrului său dela Galata mânăstirea sa, care, înainte de a fi refăcută cu cheltueala lui Vasile Vodă Lupu şi a fiului Ştefan (3), se chemà «mănăstirea Zotei dela Hlincea» (Ζότεϊ δέλλα Χλίντζε) (4), mormântul i se vede încă lângă biserica Sf. Gheorghe a Grecilor din Veneţia, şi piatra-i fu pusă de fratele Apostol, un însemnat negustor, foarte cunoscut în acest oraş, om oarecum cult şi sprijinitor de lucrări literare (5). Să adăugim că un Toma Cremidi, Epirot, erà împrumutătorul lui Petrù Şchiopul (6) şi că Nicolae Vistierul din Ianina jucă un rol pe lângă Radu Mihnea (7).

Apostol Tzigaras fu unul din ctitorii de mănăstiri din patria sa: prin testamentu-i, care ni s'a păstrat, el lăsă daruri bisericii de acolo (8). Erà şi nevoie, pentrucă în acest timp creştinii din Ianina avură să sufere prigoniri.

---

(1) Cf. Hurmuzaki, XI, p. VI; XIV, pp. 55—6.

(2) Dosoteiu (Ieroteiu) de Monembasia, Βιβλίον ἱστορικόν, reprodus şi în Hurmuzaki, XIX, p. 85. Chipul său, din acea carte, în Hasdeu, *Cuvente din bătrâni*, I.

(3) *Inscripţii*, I, pp. 108—9.

(4) Hurmuzaki, XIX, p. 121.

(5) *Ibid.*, XI, *passim.*

(6) *Ibid.*, pp. 553, 566, 569, 571.

(7) Aceste «Anale», mai sus, p. 534, no. DCLXIV.

(8) Am tipărit acest testament în *Literatură şi artă română* pe 1900-1, p. 177 şi urm.

Mai târziu următoarele lăcaşuri din Ianina îşi aveau posesiuni în Ţara-Românească: Τῶν πατέρων, a *Sfinţilor Părinţi*, de care atârnă Sărindariul, biserica lui Mateiu Basarab, acum dărâmată, din Bucureşti—odată socotită ca o podoabă a oraşului (1)—şi metocul ei, Balamucii din Ilfov, precum şi mănăstirea Mislea, şi ea în ruină, dela focul care, sunt vreo douăzeci de ani, i-a stricat zidurile. De *Katzikà* din Ianina erà legată mânăstirea Deduleştii, din judeţul Râmnicu-Sărat. In sfârşit şi biserica *Velàs* din acest oraş aveà la noi schitul Băbenii, de care atârnă si alt schit, Bordeştii, în acelaş judeţ al Râmnicului-Sărat (2). Nici un oraş din Peninsula Balcanică nu trăgeà, de sigur, aşà de mari venituri din Principate. Căci trebue să adăugim daniile în bani cari, şi pe vremea lui Constantin Brâncoveanu, se făceau la mănăstirea «dela Ianina, ce o zice la *Ostrov*», în sumă de 3.000 de lei, şi la «Panaghiia *Dorahani* lângă Ianina», care primià 4.000 (3). Ediţia din 1699 a «Pravoslavnicei Mărturisiri» cuprinde şi închinarea către Domnul milostiv din partea şcolarilor greci dela cele două şcoli din Ianina (4). Lângă Ianina, mânăstirea Sf. Ilie, zisă Zitsa, *Ziţa*, aveà marea mânăstire bucureşteană a Sf. Ioan, pe locul Casei de Depuneri de astăzi (5).

Ar trebuì cercetări la faţa locului pentru a se puteà şti data când aceste biserici şi mânăstiri s'au împărtăşit întâiaş dată de dărnicia Domnilor români; multe din mânăstirile închinate lor, dispărând, n'au lăsat măcar acte cari să ne poată sta la îndemână.

De alminterea numărul Epiroţilor aşezaţi la noi se făceà tot mai mare, şi ei păstrau uneori şi legăturile cu Veneţia de unde veniseră. Se poate zice chiar că prin ei ne-am apropiat de marea cetate italiană a negoţului oriental. Zotu Tzigaras mergeà la Veneţia între ai săi, cărora mai mult decât altor «Greci» le aparţineà biserica Sf. Gheorghe. La 1715, când erà la Bucureşti însuş Mitropolitul de Ianina, Ieroteiu, bogatul zaraf Nico Papa, prieten cu agentul veneţian al Brâncoveanului, Nicolae Caraiani, lăsă 200 de lei «la mânăstirile din ţara mea» şi 100 acestui Mitropolit chiar: erà un Albanez curat, ale cărui rude se chemau Tzanta, Aspra,

(1) Chesarie Daponte asamănă Golia din Iaşi cu această biserică bucureşteană: Καθὼς τὸ Σαραντάριον στολὴ Βουκουρεστίου (Hurmuzaki, XIII, p. 280, n-le 2, 5), în trei epigrame.

(2) Lesviodax, *Istoria bisericească*, pp. 464—5.

(3) *Studii şi doc.*, V, p. 363.

(4) *Bibliografia rom. veche.* Cf. şi lucrarea, citată mai jos, a d-lui Filitti, p. 123 şi urm.

(5) Amalia Papastavru, Ἡ Ζίτσα (carte inaccesibilă mie). Cf. şi Chesarie Daponte, în Hurmuzaki, XIII, pp. 293—4, şi Lampridis, Ἠπειρωτικά, VI, p. 8 şi urm., 39 şi urm.

Lamaris. Şi totuş familia erà aşezată mai de mult în ţară, de vreme ce mama zarafului erà îmmormântată la biserica Stelea din Bucureşti (dispărută şi aceea). Şi fiul său, Panaiti Nico, urmaş în zărăfie, erà în corespondenţă cu Ianinioţii din Veneţia, ca Teodor Ioannu, cu familia Glykys, care a dat vestiţi tipografi veneţieni, de subt teascurile cărora ieşiră atâtea cărţi greceşti, pentru biserică şi pentru popor. In Bucureşti trăià pe atunci şi încă un Tzigaras, Dimu (1). In sfârşit la 1731 se judecà un proces între Panaiti Nico zaraful şi moştenitorii lui «Statie Alfangiul, neguţătoriul de Ianina», «amestecat la slujba ocnelor»: negustorul Andreiu din Ianina, ruda lui Statie, primise întâiu sarcina de vechil (2).

La Braşov venià Mihalachi Kontoiani, «Condoiane», şi fratele Pană, a căror soră, Chiraţa se zicea «arbănăşaşte» Ţana (3).

In sfârşit mai târziu şi Compania Grecilor din Sibiiu cuprindeà Albanezi din Epir, ca acel Aristodul Nicolau Guma (Γκούμα), din Ianina, «ἀπὸ χωρίου Νεγάδος», care murià în vrâstă tânără la Sibiiu şi erà îngropat lângă biserica din Groapă la 1808 (4).

In Ianina se născuse şi Pano Maruzzi, mare negustor veneţian, cu afaceri întinse şi la noi, pe care-l ridică averea aşà de sus, încât Ruşii, al căror agent la Veneţia a fost, îl căsătoriră cu fiica lui Scarlat Vodă Ghica şi a Doamnei Ruxandei, adăpostită ca văduvă la ei, în Moscova (5).

Şi dela Ianina erà acel tipograf al lui Vodă Mavrogheni Nicolae Lazaru, care începù să lucreze la tipografia lui din Curù-Ceşmè.

Ianina dădù ţerii în sfârşit şi un Mitropolit, pe Dosofteiu Filitis (6), şi el începuse, la 1769, ca arhimandrit al mânăstirii închinate Sf. Ioan. Un lăudător al său nu uită să pomenească pe vechiul rege Pir şi «coloniile cari în părţile Ipirului s'au tras preste câtăva vreme din neamul nostru», vădită aluzie la Aromâni, care nu miră la o inteligenţă aşà de vioaie ca a lui Naum Râmniceanu (7). Şi

(1) *Studii şi doc.*, IV, p. 85, nota 1.

(2) *Ibid.*, p. 83, no. LXXVII.

(3) *Braşovul şi Românii*, pp. 416 şi urm.

(4) *Ibid.*, XIII, p. 181, no. 616.—La 1643 scrie la Golgota călugărul Zaharia din Ianina «dela Lozetzi» (ms. 1434 dela Simopetradin Athos; v. Catalogul d-lui Spiridon Lampros, I, p. 128) Un Constantin din Ianina scrie la noi în 1714 (*ibid.*, p. 187, no. 2146).

(5) Hurmuzaki, XIII, pp. 191—2.

(6) *Istoria literaturii în sec. al XVIII-lea*, I, pp. 373—4.

(7) *Ibid.* Cf. I. C. Filitti, *Aşezământul cultural al Mitropolitului Dositei Filitti*, Bucureşti 1910.

Mitropolitul, murind fugar în Braşov, lăsă un venit de 2.000 de lei pe an şcolilor din Pogdoriana, locul său de naştere, şi din Zitsa, unde i se pusese cartea în mână (1). Şi biserica Sf. Ioan Teologul, unde-i erau îmmormântaţi părinţii, primì o rentă anuală (2).

III.

Cu Pogoniana relaţiile Ţerii-Româneşti—căci şi aici e vorba numai de dânsa, şi nu de Moldova—trebue să fie dela începutul veacului al XVII-lea. Atunci, în Domnia lui Radu Mihnea, binefăcătorul călugărilor dela Ivirul Athosului, se aşeză întâiu în Moldova, pe la 1599, apoi la Dealu, ca egumen al mânăstirii cu vechile morminte domneşti, un Mateiu, episcop, «Mitropolit» al Mirelor de pe coasta Asiei Mici—urmaş al Sfântului Nicolae, al cărui hram erà la Dealu, «Sfântu-Nicolae din vii»—, având ca loc de origine această Pogoniană. Dela el cunoaştem o activitate literară destul de întinsă şi variată, cuprinzând versuri de cuprins religios şi o interesantă cronică a întâmplărilor petrecute la Munteni în zilele sale (3).

Din Pogoniana erau membrii familiei Pepano, cu care avù legături strânse Constantin Stolnicul Cantacuzino, prefăcând şi în româneşte testamentul unuia dintre dânşii, ctitorul mânăstirii Mărculeştilor dela Mostişte, Panu Pepano (4). El e poate acel «jupân Pană» în casa căruia se coborîse Cantacuzino la Veneţia, pe vremea când erà numai un tânăr student doritor de învăţătură apuseană (5) ; la 1672 plătià tiparul cărţii, apărute la Valentin Martali Veneţianul, în care se cuprindeau stihurile compatriotului său Mitropolitul Mateiu (6). Şi unchiul care-i lăsase averea, Dona sau Donea Pepano, clăditorul, la 1661, din lemn de carpen, al mânăstirii pomenite, îşi făcuse banii prin negoţul cu Veneţia, unde stătù o parte din vieaţă (7).

(1) *Ibid.*, p. 62. Mânăstirea vecină, Σωσίνου, fu făcută de I. Simota din Pogdoriana, aşezat în Moldova; Lampridis, *l. c.*, p. 13.

(2) Filitti, *l. c.*, pp. 94—5.

(3) V. *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, I, p. 28 şi nota 4; II, p. 609 şi urm.

(4) *Operele lui Constantin Cantacuzino*, pp. 13—8.

(5) *Ibid.*, p. 7. Dacă nu e de cetit: «ale jupânului Pană Gonduli ieromnimon». Un «ieromnimon Balanos» iscăleşte şi ca martur în testamentul citat; p. 18.

(6) *Ibid.*, pp. XXXVI—VII. Cf. *Studii şi doc.*, XXI, p. 94 şi urm.: in penultimul aliniat de pe p. 94 s'au suprimat din greşeală la tipar, după «Isprăvile lui Mihaiu» : «ediţia din 1683, care reproduce pe acea dată de».

(7) *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. XXXVII. Ediţiile următoare, până la aceea din 1785, sunt la casa Glykys, ai cărei conducători erau din Ianina.

Mânăstirea Molybdoskepastos, — cu o Evanghelie pe pergament, din 1585, dela Isar şi Mateiu Postelnicul — Stylu şi Dryanu de acolo aveau în Principatul muntean schiturile Bradu (Buzău) şi Codreni (Ilfov).

Să amintim în sfârşit că şi lucrarea, — altă cronică munteană în versuri, — a Vistierului Stavrinos, alipită la aceea a lui Matĕiu, care e continuatorul acestuilalt poet cronicar, e opera unui Epirot. In adevăr el ne spune însuş la sfârşitul poemei sale că e «din ţara Malsianei, din locul ce se zice Delvino» (1), — Delvino al vestitului Alì Paşa din Tebelen. Şi adauge că în apropiere se află mânăstirea Sfântului Ioan Teologul, unde şi-a făcut, de sigur, învăţătura.

Din Pogoniana erà şi acel Mitropolit Eftimie care iscăleşte într'un act din 1708 şi în testamentul zarafului epirot Nico, la 1715 (2).

Această mânăstire a Sf. Ioan nu va fi fost lipsită de ajutorul Domnilor munteni, precum nici aceea din Pogoniana, căreia Brâncoveanu îi trimiteà 3.000 de lei pe an (3). Incă de pe vremea lui Brâncoveanu (4), vechea biserică, astăzi nimicită, a lui Ghiorma Banul, din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, atârnà de Pogoniana, şi de aceea-i şi ziceà poporul: «biserica Grecii». Dar, dacă «mânăstirea Gura de lângă Pogoniana» ajunse a-şi aveà, între lăcaşurile închinate pe pământul Ţerii-Româneşti, Stavropoleos, mânăstirea bucureşteană, şi schitul musceleanu Valea (5), aceasta se datoreşte faptului că un cleric «den eparhia Pogonianii, den satul ot Ostaniţa», Ioanichie arhimandritul, probabil dela «Grecii», fu, la 1724, ctitorul bisericii care luà apoi dela un înnoitor, episcop titular de Stavropolis, trăitor după jumătatea veacului, numele subt care e cunoscută astăzi (6). Ioanichie erà încă la Bucureşti — «părintele Stavropoleos» — la 1731 (7).

Având astfel un popas la Bucureşti, Mitropoliţii de Pogoniana se opriră adeseori, pe mai mult timp, în ţerile noastre. Astfel întâlnim la 1780—805 pe Antim, un «proin», un fost Mitropolit, sfinţind şi

(1) Μαλσιανὴ ἡ χώρα του, καί Δελβίνου μερίδα; ed. Papiu, *Tezaur*, I, p. 326.

(2) *Studii şi doc.*, IV, pp. 77—9, 83—7.

(3) *Ibid.*, V, p. 363.

(4) *Condica Brâncovenească* la Arh. Statului, pp. 167—9, 1173; în Ionescu Gion, *Istoria Bucureştilor*, Bucureşti 1899, pp. 193—5. După Lampridis se ţineau de Molybdoskepastos.

(5) Lesviodax, *l. c.*

(6) *Inscripţii din bisericile României*, fascicula a II-a, p. 356, no. 916. Cf. Ionescu Gion, *l. c.*, pp. 219—21.

(7) *Studii şi doc.*, IV, p. 83, no. LXXVII.

preoţi în Capitala munteană, pe Dionisie, ales la 3 Iulie 1806, în Bucureşti chiar (1).

Intre mânăstirile epirote pe cari le ajută Brâncoveanu erà şi aceea dela «Brodeţ, den tărgul ce să chiamă *Policeanii*, între *Arghirocastro*, făcută dă Pogonat Impărat» ; ea nu primià mai puţin decât 9.000 de lei pe an (2). Din acest loc venise acel Jitnicer Manoli Politzanos care se întâmpină în Moldova la 1794 (3). Din Argyrokastron erà apoi poetul de Curte al lui Nicolae Mavrocordat, Mitrofan Gregoras, care murì în Bucureşti în 1730 (4). Intâmplător şi clericii de acolo poposiau, ca la 1796, pentru a slujì în bisericile Bucureştilor (5).

IV.

Din părţile macedonene nu odată veniau, pentru ajutor, episcopi, slavi şi greci, cari şi rămâneau la noi, măcar pentru câtăvà vreme. Astfel între arhiereii cu cari, după fuga Mitropolitului Gheorghe Movilă şi a episcopilor favorabili dinastiei izgonite, Mihaiu Viteazul puse la cale ierarhia bisericească a Moldovei, e şi unul de *Vodena*: Teofan (6). Pe la sfârşitul veacului al XVIII-lea încă, de prin 1780, îndeplinià funcţiuni bisericeşti în Capitala munteană Daniil de Zihne (Ζιχνῶν) (7).

Din Kastoria, care e şi patria probabilă a lui Nicodim, începătorul curentului cărturăresc în vieaţa călugărilor români, venì subt Brâncoveanu, jucând un rol însemnat şi în cursul negociaţiilor de pace dintre Ţarul Petru şi Turci la Prut în 1711, un Gheorghe Kastriotul, care se făceà a fi rudă cu celalalt Castriot, Scanderbeg, eroul Albaniei, pe când el erà de fapt numai originar din Kastron (Καστριώτης) (8). Oraşul său de naştere nu-l uità, şi astfel, după ce,

(1) *Condica sfântă*, ed. Ghenadie, p. 337; Al. Lăpĕdatu, *Catagrafia bisericilor bucureştene* (din «Biserica Ortodoxă Română», XXXI), Bucureşti 1908, locurile arătate la p. 57, subt Antim şi Dionisie.

(2) *Studii şi doc.*, V, p. 363. Diplomele dela Duca, Şerban Cantacuzino şi Brâncoveanu, după Lampridis, în anexe. Mânăstirea Prodromul lângă mânăstirea Φραστανῶν e făcută, la 1614, de Nico Logofătul şi Păuna, cu copiii Preda, Petraşcu şi Maria, zugrăviţi acolo. (Lampridis, *l. c.*, p. 16 şi nota 1).

(3) *Documentele Callimachi*, I, p. 587, no. 36.

(4) Hurmuzaki, XIII, p. 188.

(5) Lăpĕdatu, *l. c.*, p. 28.

(6) *Studii şi doc.*, IX, p. 31; Hurmuzaki, XIV, p. 111, no. CCVII.

(7) Lăpĕdatu, locurile arătate la p. 57.

(8) V. şi Hurmuzaki, XIV, p. 371 şi urm.

în Iulie 1704, acest Mare Comis muntean făcù danii Scaunului patriarhal din Ierusalim și școlilor puse subt ocrotirea lui (1), el întemeiè altă școală, în Kastoria, pe lângă biserica Maicei Domnului zisă τοῦ Μοζεβίκου, la 20 Martie 1708 (2), depuind pentru susținerea lor la aceeaș Zecca din Veneția, unde și Domnul său aveà atâția bani în siguranță, 2.332 galbeni, unde epitropi erau acei dela *San-Giorgio dei Greci*; și Mitropolitul Kastoriei aveà să-și iea partea din renta ce erà să rezulte (3). Deplângând «nenorocirea extremă a neamului nostru, al evlavioșilor creștini, și mai ales a compatrioților (πατριωτῶν) lui ce locuesc în părțile Kastoriei», «silnicia tiranică», Zosimas, arhiepiscopul «de Iustiniana, de Ohrida, de Dacia Mediterană, de Ripenia *(sic!*: Ῥιπενοίας, ***Ripensis***), de Prevalitana, de Dardania, de Mesia Superioară și celelalte», urmașul Patriarhilor de Ohrida de pe vremuri, întărià această hotărîre (4). Și, în sfârșit, ultimul act erà scris de Ioasaf «din Moscopole»—vestitul centru aromânesc—, «Corița și Selasphoros» (5). La 1715, Hrisant fiind Patriarh de Ierusalim, acest Scaun luà supravegherea școlii din Kastoria (6).

V.

Odată, pe la 1760, Atena a avut, după mărturia unui călător englez, un arhiepiscop român, «valah», de sigur din părțile macedonene sau tesaliene (7).

Dar mai ales Moreia avù dese atingeri cu țerile noastre, și de acolo a venit dascălul bucureștean Neofit (8).

Și aiurea am semnalat ctitoria la «sfânta lavră ce este în mijlocul Moreii, în Ținutul ce se chiamă *Kalavryta*, pe care-l păstorește sufletește arhiepiscopul de Tzernitza», *a lui Vasile Lupu*, și în numele Doamnei Ecaterina și a amânduror fiilor (9).

Aici e vorba de o clădire din nou; aiurea s'au dat ajutoare.

(1) Legrand, *Épistolaire grec*, pp. 58—63; Hurmuzaki, XIV, la această dată.

(2) Legrand, *l. c.*, p. 81 și urm.; Hurmuzaki, XIV, la această dată.

(3) Legrand, *l. c.*, p. 84 și urm.; Hurmuzaki, XIV, la aceeaș dată. Se și recomandau cetiri din «cei trei poeți, Hrisolora, Caton și Fochilide»; Legrand, *l. c.*, p. 87.

(4) *Ibid.*, p. 90; Hurmuzaki, la această dată.

(5) *Ibid.* Dascălul Metodie dela Kastoria, pe la 1720; Hurmuzaki, XIII, p. 187.

(6) Legrand, *l. c.*, pp. 199—203; Hurmuzaki, XIV, la această dată.

(7) Chandler, *Voyages*, III, Paris 1806, p. 23: «Le siège archiépiscopal était alors occupé par un Walaque, nommé Barthélemy, qui l'avait acheté depuis peu (c. 1760) à Constantinople».

(8) Hurmuzaki, XII, p. 187.

(9) *Studii și doc.*, XI, p. 113 și urm.; aceste «Anale», t. XXXVI: «Vasile Lupu ca următor al Impăraților».

Astfel la vestita mânăstire a Peşterii-celei-Mari, ***Megaspileon***, fundaţie imperială, anterioară veacului al XIV-lea şi care primise în 1674 dela Sultanul Mohammed al IV-lea un privilegiu care-i fixà tributul la 6.000 de aspri, rămânând ca pe urmă, la 1798, Patriarhia de Constantinopol s'o facă stavropighie a sa (1): se trimiteau venituri ale vinăriciului oltean, în legătură cu cele afierosite la biserica Vlah-Saraiu din Constantinopol, metohul său, de care va fi vorba îndată (2). Egumenul amândurora dăruià arendaşilor vinăriciului şi icoana mânăstirii moreote (3). «Milele dela Megaspileon» se păstrează şi după măsurile ce atinseră, la 1821, ca o pedeapsă pentru Eterie, lăcaşurile greceşti (4).

Altfel Moreia, care dădù Ierusalimului doi dintre Patriarhii cei mari ai veacului al XVII-lea, trimeteà la noi destui negustori şi candidaţi de boierie, fără ca ei să fi jucat însă vreodată rolul aparte care deosebeşte pe Epiroţi.

VI.

In Tracia numărul mânăstirilor erà restrâns, şi însemnătatea lor, cercetarea lor de credincioşi pentru icoane făcătoare de minuni, pentru moaşte vestite, cu mult mai mici.

Aiurea (5) am dat şi în facsimile actul românesc prin care Constantin Mavrocordat, ca Domn muntean, dădeà, la 5 Maiu 1732, 200 de bolovani de sare dela Ocnă, după un vechiu obiceiu, şi, în acest caz, ca o urmare a daniei unchiului, Ioan Vodă, şi a tatălui, mânăstirii dela *Silivri*, «sfintii şi dumnezeeştii mănăstiri denŭ cetatea Silivrii, care şi Scaunŭ de Mitropolie iaste, unde să prăznuiaşte hramulŭ preasfintii stăpânii noastre născătoarei de Dumnezeu şi pururea Fecioară Mariia». Pentru «creştinii de ispravă» de acolo va fi aşezat un dascăl de elineşte, — ceeace «iaste o facere de bine de ceale mari neamului creştinescu» —, plătit cu 80 de lei pe an dela Cămara domnească.

La *Sozopole* (Sizeboli) erà vechea mânăstire a Prodromului, a Sfântului Ioan Botezătorul. La 1624, Radu Mihnea, autorul atâtor

(1) Miklosich şi Müller, *Acta Patriarchatus*, II, pp. 195, 201, 219; Zachariä von Lingenthal, *Ius graeco-romanum*, II, p. 703 şi urm.
(2) *Corespondenţa lui Dimitrie Aman*, pp. 36—7, 38.
(3) *Ibid.*, p. 47, no. 126.
(4) *Ibid.*, p. 81, no. 203. V. şi *ibid.*, p. 196, no. 93.
(5) Aceste «Anale», XXXV, Apendice III, pp. 156—8, şi planşa.

închinări, creatorul acestei datine, putem zice, îi alipeşte mânăstirea de lângă Iaşi a lui Aron Vodă (1), fără a se gândì că soţia ctitorului, mort în Ardeal, la Vinţ, unde fusese închis, şi îngropat la Bălgrad, în biserica lui Mihaiu Viteazul, trăeşte încă în acele părţi (2). Peste doi ani, în Martie 1626, Miron Barnovschi, continuatorul în toate privinţele al lui Radu, întărià această legătură şi trecea astfel şi el între aceşti iefteni ctitori de mâna a doua (3).

Călugării români, izgoniţi de Gavriil, noul egumen, reprezentant al Sozopolitanilor, se plânseră la Scaunul domnesc, arătând drepturile lor mai vechi şi dovedind că noua căpetenie a mânăstirii n'aveà chemarea de a-i izgonì. Actul lui Miron Vodă, din 25 Aprilie, fu dat însă în favoarea Grecilor (4). Moldovenii nu se lăsară, ci trecură în Ardeal, de unde se întoarseră, nu numai cu scrisori dela Doamna lui Aron, o Cantacuzină, cu tot numele ei de Stanca (5), dar şi cu intervenţia puternicului principe al ţerii, «Craiul» Gabriel Bethlen. Nici astfel nu izbutiră însă faţă de statornica evlavie a Domnului Moldovei către lăcaşul Sfântului Ioan din Sozopole şi faţă de dorinţa lui de a nu se strică această hotărîre a înaintaşului. Se făcù pârîşilor numai concesia de a se puteà adăpostì la Hlincea, căpătând şi şaizeci de fălci de vie pentru întreţinerea lor (6).

VII.

Fiul lui Radu, Alexandru Coconul, trecut de grija părintească în pomelnicul Sozopolitanilor, erà să hotărească însă altfel în ce priveşte mânăstirea lui Aron Vodă. Se pare că tatăl său însuş constatase pustiirea mânăstirii Sfântului Nicolae, «călcată de Turci», şi adăpostirea călugărilor la Precista din insula *Chalke* lângă Constantinopol, cu voia Patriarhului, care înştiinţase chiar despre aceasta pe Domnul Moldovei. La 20 Martie 1630, Alexandru Vodă,

(1) Hurmuzaki, XIV, pp. 117—8, no. CCXVIII.

(2) Veress Endre, *Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből (1592—1600)* (în «Monumenta Vaticana Hungariae»', Budapesta 1909, p. 294: «È morto Aaron prigione nel castello di Vincz, dove Sua Altezza gli haveva conceduto da alcuni mesi in quà che stesse seco anco la moglie, et hà ordinato che si sepelisca nella chiesa valacca di Alba-Giulia, con le solennità che loro usano alli principi» (raport din 30 Iunie 1597).

(3) Hurmuzaki, XIV, p. 119, no. CCXX.

(4) *Ibid.*, pp. 119—201, no. CCXXII.

(5) Hurmuzaki, XII, p. 340, no. CCCCLXV; *Inscripţii*, II *(Studii şi documente*, XV), p. 179, no. 488.

(6) *Ibid.*, pp. 120—2, no. CCXXII.

pomenind cu despreț tânguirile de odinioară ale «unor călugări sârbi», pune în legătură lăcașul moldovenesc cu cea din urmă mânăstire grecească (1), de care apoi nu s'a mai deslipit până în zilele noastre. După ce Moise Movilă adause, la 26 Maiu și 27 August din acelaș an, întăritura sa (2), numai unii dintre Fanarioți se ocupară de mânăstirea decăzută. Pe la 1784 înainte călugărul Dometian din Chalke, ajuns arhimandrit și egumen, se îngriji bine de lăcașul ce i se încredințase «pustiu și cu totul gol», neavând «nici rogojină să aștern, nici ușă să închid, nici moară, nici heleșteu», moșiile fiind în mare parte vândute, și totuș o datorie bănească împovorând pe Aroneni: el trebui să dea cărțile de slujbă, păstrate încă, și să refacă până și pomelnicul, ceeace se vede după înfățișarea istoricește neorânduită a acestuia în opera de refacere și întărire de arhiereul Teoclit al Euchaitelor (Εὐχαΐτων), care-i urmase, ca «proestos», la 1809 (3).

Cât privește însăș mânăstirea dela Chalke, refăcută în parte de Marele Dragoman și prieten al lui Șerban Cantacuzino, Panaioti Nikussios (4) — care e și îngropat acolo —, ea adăposti o vestită școală, la care a învățat pe la 1820 și Gheorghe Săulescu.

Cu aceasta am ajuns la insulele Mării de Marmară și ale Arhipelagului. Numai în parte, poate chiar în mică parte, putem fi în stare a reface daniile domnești și boierești către dânsele.

Știm, dintr'o notiță întâmplătoare într'o culegere de scrisori orientale, făcută de Germanul Nicolae Reussner, că Miloș Vodă, fratele lui Alexandru al Țerii-Românești și cunoscut pretendent din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, se făcù, în 1573, ctitor în *Chios*, la mânăstirea, însemnată, *Νέα Μονὴ*, căreia, fiind în Constantinopol, el îi cumpără, prin Iacob Paleologul, o moșioară, pe care o confiscă apoi Piali, sangiac al insulei (5). Din Chios i-a venit lui Mihaiu Viteazul însuș, prin Ragusa, unde fusese agent de negoț al

(1) *Ibid.*, pp. 126—7, no. CCXXVI. Cf. Spiridon Lampros, Catalogul mss. din Athos, I, p. 184.

(2) Hurmuzaki, XIV, p. 128, no. CCXXVIII. V. și *ibid.*, no. CCXXVII. Intre ctitori e pus și Petru Șchiopul (de Radu, nepotul său), și «Iaucul» *(sic)*, și Constantin Movilă, și Doamna lui Dabija Vodă, Dafina (*Inscripții, l. c.*, p. 179, no. 488).

(3) *Ibid.*, pp. 179—83. Se pomenește în însemnări și egumenul Chiril (*ibid*, no. 495). Mitropolitul Gavriil Callimachi apare în acel pomelnic ca ocrotitor al lui Dometian.

(4) Hurmuzaki, XIII, p. 165.

(5) După Reussner, *Epistolae turcicae, liber IX, X et XI*, Frankfurt-pe-Main 1590, pp. 146—7, în Hurmuzaki, XIV, p. 86, nota 1.

Mirceştilor, Banul Mihalcea, care iscăleşte Πίστζιον, ἀπὸ τὴ Χίον (1), —iar mai apoi Carageà (2),—şi e de crezut că el va fi făcut danii la mânăstirea înzestrată de Miloş Vodă.

La *Rodos,* unde stătù multă vreme ca surgunit, Mihnea, nepotul lui Miloş, va fi avut şi grija Mitropoliei greceşti de acolo. Petrecerea în *Cipru* a lui Petru Cercel şi a fratelui său Petraşcu, a lui Iancu Vodă (3), n'a putut să fie cu totul fără urmări pentru lăcaşurile ortodoxe de acolo. Să amintim că în persoana Mitropolitului Luca,—al lui Radu Mihnea —, întâiu episcop de Buzău, Biserica munteană căpătă un arhierarh care nu pierdù niciodată legăturile cu poporul său şi cultura lui, deci poate nici cu insula de unde-şi trăgeà obârşia: scrià la 20 Martie 1588 un manuscript grecesc, ca episcop, pomenind, ca totdeauna, calitatea lui de Cipriot (4), şi avem dela dânsul o Psaltire, pe care o isprăveşte, la 7143 tocmai, «ucenicul său» arhiereul Iacob (παρ' ἐμοῦ, Ἰακώβου ἀρχιερέως, καὶ ἐμοῦ ὄντος αὐτοῦ μαθητοῦ) (5).

Cu *Chios* n'avurăm a face iarăş până în vremea Fanarioţilor, când insula, ca şi Ciprul pentru Gheorghe Moruzi, asasinat la Larnaka, servì de loc de surgun al fruntaşilor Grecimii ce ocupă şi tronurile româneşti. De aici erà originar şi acel Iacovachi Rizu, care fu ginerele lui Grigorie Alexandrù Ghica.

Lesbos, în sfârşit, e patria familiei Ganì. Fiul Marelui Primicheriu Ioan Tzanìs, «fruntaşul filozofilor», de numire patriarhală, autorul de versuri preţuite, fu părintele lui Manole Vodă, pe rând Domn al Ţerii-Româneşti şi al Moldovei (6).

Până şi *Insulele Ionice* dădură pe Sofronie Licudi, din Cefalonia, lăudătorul lui Şerban Cantacuzino (7).

(1) Hurmuzaki, XIV, p. 67, no. CXXXIX.

(2) *Ibid.*, XII, iscălitura dela p. 500—1, no. DCCC.

(3) Hurmuzaki, XI, pp. XLIV. Pentru Evangheliariul lui Radu Grămăticul din Măniceşti, Hasdeu, în *Columna lui Traian,* 1882, p. 78 şi urm. Pentru gramatica grecească a lui Petru, fiul lui Petru Cercel, păstrată la Biblioteca Regală din Dresda, *Archiva societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi,* IV, p. 260 (510) şi urm.

(4) Spiridon Lampros, Catalogul mss. din Athos, I, p. 424, no. 3963. Un manuscript de mâna lui dat Ivirului la 1624 (data e şi dela Hristos); *ibid.*, p. 279, no. 5505. Vezi şi cel dela 1594, *ibid.*, p. 100, no. CLXXVIII.

(5) Lampros, Catalogul mss. din Athos, I, p. 128, no. 1435. V. şi *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea,* I, p. 28.

(6) Hurmuzaki, XIII, p. 192.

(7) *Ibid.*, p. 193 şi urm.

La 1714, egumenul mânăstirii Brâncoveni, care nu atârnă de Locurile Sfinte ale Răsăritului, eră un Grec din *Paros*, Neofit (1). Mânăstirea trebuià să isprăvească având, la 1842, ca egumen pe Teodosie din Trapezunt (2).

Aici, la Paros, care dăduse pe dragomanul flotei, Constantin Ventura, tăiat pentru cauza lui Mihaiu Racoviţă (3), se păstrează încă hrisovul, în cuprinsul ce urmează, prin care cel mai vestit din fiii moderni ai insulei, Nicolae Vodă Mavrogheni, trecut prin postul de Dragoman al Marinei, închină fundaţiunile sale bucureştene în legătură cu biserica Izvorului Tămăduirii, Zoodochos Pighi (Ζωόδοχος πηγή), întemeiată de el pentru adăpostul ţăranilor ce vin la Târgul de afară, mânăstirii părăsite Hekatontopyliane, şi aceasta cu hramul Născătoarei de Dumnezeu, ctitorie, după legendă, a Sfintei Impărătese Elena, ca mulţumită a descoperirii, căpătată prin vis, a locului Crucii (4):

Io Nicolae Petru Mavrogheni Voevodŭ и гпдрь земли влахиское.

Fiindcă dinŭ mica noastră vărstă amŭ avutŭ deosebită răvnă de a lucra şi a creşte şi a înfrumuseţa ori pe unde ne-aŭ învrednicitŭ Dumnezeŭ cu orice dregătorie, după cumŭ ne adeverează cuvântulŭ cele ce înŭ faptă să vădŭ maĭ pe la toate ostroavele Măriĭ Albe, miluindu-ne acumŭ Domnulŭ Dumnezeŭ cu Domniia aceşteĭ de Dumnezeŭ păzite creştinească oblăduirĭ a Ţăriĭ-Rumîneştĭ, nu ne-amŭ lipitŭ inima de bogăţiĭ, ci ne-amŭ socotitŭ, [nu] ca nişte năimiţĭ şi trecătorĭ, ci tocmaĭ ca unŭ stăpânitorŭ adevăratŭ şi părinte obştii şi cu grijă pentru cele de folosŭ şi cu osîrdie spre cele de înfrumuseţare şi de podoabă (?) politii. Pentru aceia, nesocotindŭ greutatea cheltuelilorŭ Domnii, de încă'n anulŭ celŭ di'ntăiŭ în... prinŭ oraşŭ înfrumuseţare şi pă dinŭ afară şi pă dinŭ lăuntru după... răurĭ şi cu ape dinŭ făntânĭ necontenitŭ curgătoare, şi într'acestŭ anŭ amŭ pusŭ toate silinţile, cu cheltuiala însăşĭ dinŭ punga Domnii Mele, şi amŭ adusŭ ape de la izvoarăle otŭ Creţuleştĭ şi amŭ făcutŭ cea maĭ întăĭ făntână afară pe drumulŭ ce zice la Pod[ulŭ] Mogoşoai, care fiindŭ afierosite suptŭ ocrotirea Născătoareĭ de Dumnezeŭ şi Pururea Fečoareĭ Marii, şi alcătuindu-o ca o maică a tuturorŭ celorlalte făntânĭ dinŭ năuntru dinŭ politie, s'aŭ cinstitŭ cu numele Izvoritoareĭ de tămăduirĭ făntânĭ; pentru aceia, răscumpărîndŭ cu a nostră cheltuială totŭ loculŭ cuprinsuluĭ după'nprejurŭ, adică stănjinĭ—*(sic)* în lungu şi—*(sic)* înŭ latŭ de la mănăstirea

(1) *Ibid.*, p. 187, no. 2146.
(2) *Inscripţii*, II, p. 75, no. 209.
(3) Hurmuzaki, XIII, p. 189.
(4) In facsimile foarte şters (inteligibil numai pe alocurea) şi în traducere franceză la Blancard, *Les Mavroyeni*, Paris 1903, I, p. 567 şi urm., p. 748 şi urm.

Sfîntuluĭ Savviĭ, după cumŭ însuşĭ zapisulŭ adeverează, amŭ ziditŭ deasupra foişorŭ foarte frumosŭ, dupe cumŭ să vede de toţĭ, amŭ săditŭ şi grădinĭ, amŭ făcutŭ şi namestiĭ pănŭ prejurŭ, şi, văzăndŭ discoliia lăcuitorilorŭ de măcinişŭ, pentru îngheţatul Dămboviţiĭ iarna, şi lipsa ce să pricinueşte de păine, amŭ făcutŭ şi treĭ morĭ de văntŭ, încă amŭ rănduitŭ şi oborŭ de vite i de vănzare făcătoare, afară dinŭ curte Lunea şi Joia, de două orĭ într'o săptămănă, iară şi pentru înlesnirea cumpărătorilorŭ, fiindŭ loculŭ maĭ naltŭ şi maĭ uscatŭ de nu să face tină, dinŭ care să pricinueşte trudă şi necazŭ creştinilorŭ ce vinŭ la acestŭ tărgŭ cu bucate şi cu cherestele, şi maĭ vîrtosŭ avîndŭ şi îndestularea de ape, atătŭ pentru oamenĭ, cătŭ şi pentru dobitoace, şi toată altă lesnire, şi ţăranilorŭ şi tărgoveţilorŭ, unde cu ajutoru luĭ Dumnezeŭ amŭ ziditŭ şi biserică de piatră întru cinstea şi prăznuirea sfinteĭ stăpăneĭ noastre Născătoare de Dumnezeŭ şi pururea Fečoareĭ Marii, spre a avea lăcaşŭ de a şădea *(sic?)* şi a să închina ceĭ cucernicĭ şi cu evlavie, şi, de aciĭ intrăndŭ înŭ politiia Bucureştiĭ, deosebitŭ de împărtăşirea apeĭ ce amŭ făcutŭ şi dumnealorŭ cinstiţilorŭ şi credinčoşilorŭ boerilorŭ Domnii Mele pe la toate locurile cele trebuinčoase şi dăpărtate, amŭ făcutŭ făntănĭ dinŭ temelie şi le-amŭ datŭ apă dinŭ dăstulŭ pentru lesnirea [no]roduluĭ şi, făcîndu şi domnească carte, şi puindŭ şi peşte, am dăruit-o cu îndestulare de izvoare, întinzîndu-ne cu adunarea noroduluĭ pănă spre podulŭ Tărguluĭ de afară. Decĭ, pentru a se putea ţinea aceste facerĭ (?) toate nestrămutate, nestricate şi apa de a curge necontenitŭ, amŭ socotitŭ Domniia Mea, din preună cu Preasfinţiia Sa părintele Mitropolitŭ şi cu iubitoriĭ de Dumnezeŭ părinţiĭ episcopĭ şi cu toţĭ dumnealorŭ veliţĭ boerĭ, şi amŭ orănduitŭ unŭ iratŭ fără de paguba Cămăriĭ Vistieriеĭ şi fără de greutatea ţăriĭ saŭ cea maĭ mică supărare a cuĭ va fi, după cumŭ prin deosăbitŭ hrisovŭ să arată, dinŭ care amŭ orînduitŭ întăiŭ suiulgiuluĭ celuĭ mare şi celorlalţĭ suiulgiĭ leafă cu deosăbitŭ hrisovŭ şi entemimenuluĭ ce este la acea maĭ sus numită făntănă, adecă a Izvoruluĭ Tămăduiriĭ, pă luna tl. douăzecĭ şi treĭ scutelnicĭ şi păzitoruluĭ de acolo (?), i de hazneaua şi de cişmeaua de acolo, pă lună tl. cincĭ şi, de va mai prisosi, cu 'ncetŭ încetŭ să să facă şi zidire după înprejurŭ, afierosindŭ la numita sfăntă biserică venitul căntaruluĭ celuĭ mare i adetul pămăntuluĭ i vănzarea vinuluĭ şi venitul morilorŭ i grădiniĭ împreună cu scutelniciĭ, atăt pentru grădinĭ, cătŭ şi pentru făntănă, ca să fie destule..., tot acareturĭ şi veniturĭ neclintite ale aceştiĭ sfinte bisericĭ de la numita cişmea, şi orănduim ca toate acestea să fie în purtarea de grijă a iubitoruluĭ de Dumnezeŭ Sfinţiia Sa părintele episcop alŭ Rămniculuĭ, chirŭ Filaretŭ, ca unulŭ ce l-amŭ cunoscutŭ maĭ cu osărdie spre cele de folos şi de înpodobirea politii. Insă orînduitul arh. de la numita biserică alŭ Izvoruluĭ Tămăduiriĭ să aibă datoriia să boteze copii şi să cunune casniciĭ

fără de nicio plată, fiindcă aceste porunceşte Dumnezeŭ să să săvîrşească de preoţĭ fără de plată, precumŭ însuşĭ Hristosŭ aŭ zis ucenicilorŭ: în dar aţĭ luatŭ, în dar să daţĭ, făr de numaĭ să priimiască de la botez şi de la cununiĭ cîte o pîine pentru osteneala sa, şi să să mulţămească că le-ar face cu îndestulare. I-am orănduitŭ Domniiiĭ Sale în..., cumŭ maĭ sus arată, care această sfîntă biserică a Izvoruluĭ Tămăduirilor, cu toate acareturile cişmeliĭ de la numita biserică ca o zidire a noastră, o afierosim şi închinăm la sfănta şi dumnezeiasca mînăstire ce se numeşte Ecatonpiliani de la ostrovu Paru, la care să cinsteşte şi să prăznuieşte Adormirea sfinteĭ stăpăniĭ noastre Născătoareĭ de Dumnezeŭ şi pururea fečoareĭ Marii, ce este zidită de sfănta şi provoslavnica Împărăteasa Elena, unde aŭ binevoitŭ a... arăta şi privi sfăntă Împărăteasa Elena loculŭ preacinstiteĭ şi de vieaţă făcătoare sfinte cruci... Aceste minunile ce-aŭ arătat Dumnezeŭ, ne să cade tuturor creştinilor de obşte... a..., carelc, în vremea ce neamu creştinesc căştiga alte..., etc... (Restul cuprinde, după traducţia franceză, expresia datoriei Domnilor de-a împodobì oraşele şi de a ajutà pe săraci, şi lista boierilor, cunoscută.)

[Iscălituri.]

La 1818 arhiereul de Edesa purtà grijà fundaţiei bucureştene (1). Lăcaşul din Paros mai aveà din partea familiei acolo în insulă schitul Sf. Haralambie, al Sf. Antonie, al Schimbării la faţă; al lui Hristos din Pădure se ţineà de fântână (2).

Căci în Paros se vede încă frumoasa fântână, în stil grecesc, împodobită cu săpături cari înfăţişează oale cu flori şi păuni ce se adapă, pe care e scris numele lui Nicolae Mavrogheni: i se zice şi azi «Fântâna Domnească», deşì datează încă din 1777. Lângă dânsa s'a aflat pecetea cu vulturul muntean a lui Nicolae Spătarul din acest neam (Nϰ. M.—nu N—, Σπ., nu Σλ.). (3). Tot înainte de Domnie, în 1782, el dăruì insulei o... cafeneà pentru intreţinerea fântânii. A lui e şcoala Sf. Antonie de aici.

Frumuseţa iconostasului dela mânăstirea pariotă arată bine că a fost făcut, nu numai cu bani dela noi, dar şi cu meşteri din Bucureşti. O icoană luată dela noi are inscripţia Ιω. Νϰ. Πτρ. Μγ. Βϐδ. Μ[α]ρ[ία] Δ[ό]μ[να] ϰτ[ήτορες], 1788, ἐν Β[ου]ϰ[ου]ρ[ε]στί[ῳ], iar alta: Ιω. Νϰ. Πτρ. Μγ. Βϐδ. Μρ. Δμ. ϰτ. ἐν 1788, *παρὰ* Γεωργίου Γγίϰα ἀρχιχρυσόχου. Alte podoabe au dispărut, ca şi inscripţia dela intrare.

(1) *Ibid.*, p. 749.

(2) *Ibid.*

(3) *Ibid.*, p. 532 şi urm.

Elev al școlii din *Siphnos*, Mavrogheni n'a uitat-o (1). Era tot numai dragoman al flotei când întemeiè, la 1785, școala din *Naxos* (2), unde fu, la 1780, unul din ctitorii bisericii din Khalandra. La *Mykone* el își aveà, ca și la *Cidonia*, școala, din 1781. Doamna Mărioara (a lui Scarlat Callimachi) și Domnițele Smaranda (Manu) și Ralù nu uitară aceste clădiri (3).

Nicolae adusese în cel dintâiu așezământ pe dascălul din *Patmos*, și vestita școală de aici, lângă mânăstirea Sf. Ioan Teologul, își avù partea. Pe la 1741—4, călugării dela Patmos vorbiau către Mihaiu Racoviță, a doua oară Domn al Țerii-Românești, despre «vechiul hrisov, cu care au învrednicit Domnii dinaintea ta această mânăstire apostolică» (4); i se arătau noului stăpânitor grelele datorii, neîncercarea la călătorie a călugărilor și i se cereà a se face «ctitor nou și sprijinitor al acelei mânăstiri ajunse în nenorocire, ca să nu se piardă darurile vechi ale iubitorilor de Dumnezeu» (5). Iscăliă însuș întemeietorul școlii, autorul «Trâmbiței sfinte» și al «Retoricei», Macarie (6).

In sfârșit mânăstirea Sf. Gheorghe Caripi (Καρῖπι) din insula Antigone aveà și înainte de privilegiul din 1817 trei pogoane de vii buzoiene lângă ale lui Xenofont dela Athos (7).

Pe coasta Asiei Mici, Brâncoveanu trimeteà ajutoare mânăstirii *Sumelà*, lângă Trapezunt, veche fundație, trăind fără patroni, în sărăcie mare. N'am găsit încă privilegii pentru dânsa,—Sultanul Selim îi făcù însă daruri (8)—, dar Mihaiu Racoviță ca Domn muntean primì cererea călugărilor sărăciți de «zurbale» de a li se da ajutorul cuvenit pentru a păstrà ctitoria lui Alexe Comnenul, lui Andronic și a altora de demult: doi din frați aduseră această danie, care se mărginià la bolovani din Ocne (9). Cel dintâiu dintre Ipsilănteștii cari se ridicară la însemnătate, Triandafil, negustor trapezuntin, fu însă epitrop la Sumelà (10). Sevastos Kymenitul, vestitul dascăl bu-

(1) *Ibid.*, p. 744 și urm.
(2) *Ibid.*, pp. 554—5 (v. ed. I, pp. 858 și urm.).
(3) Ed. I-a, p. 855.
(4) Hurmuzaki, XIII, p. 363, no. 14.
(5) Altă scrisoare (către Ioan Callimachi), *ibid.*, p. 364, no. 15.
(6) *Ibid.*, p. 186.
(7) *Ibid.*, VII, p. 478.
(8) *Ibid.*, XIII, p. 306, no. 111. Cf. *ibid.*, p. 301.
(9) *Ibid.*, pp. 365—6, no. 17.
(10) *Ibid.*, p. 169.

cureştean al Brâncoveanului, a iscălit totdeauna şi «Trapezuntinul». Şi *Theoskepastu*, mânăstirea din Trapezunt, îşi aveà ajutoare dela noi (1).

VIII.

Venim astfel la legăturile cu Constantinopolul bisericesc—şi, bine înţeles, în sensul strict al donaţiunilor către biserici şi al închinărilor, adăugind ca lămuriri generale atâta cât trebue ca să se înţeleagă acest rost patronal. Adăugim că, pentru toată epoca până la aşezarea lui Mohammed al II-lea în Capitala de până atunci a Imperiului bizantin, precum şi pentru întâia jumătate a veacului al XIV-lea, care, plecând dela Alexandru I-iu, dela Laico şi dela Mircea, va duce la Neagoe cel evlavios şi darnic faţă de Orientul ortodox şi până dincolo de marginile stăpânirii lui Vasile Lupu, trimetem numai la memorii anterioare tipărite în aceste «Anale» (2).

Domnii cari, ca Ştefan cel Mare, răspânditor de danii aiurea, la Athos, purtau zi de zi lupte înverşunate cu Turcii, sprijinitorii acestui Scaun ecumenic care folosià dominaţiei lor, nu puteau aveà —să tot fi vrut—relaţii strânse, continue, uşoare cu Ecumenicul, care, la Sfinţii Apostoli (până la 1456), apoi în foasta mânăstire de femei dela Pammakaristos, ctitorie a lui Mihail Dukas Glabas şi a soţiei lui, Maria Dukena, Comnena, Paleologhina, Βλαχένα, duceà o existenţă destul de modestă (3).

Legăturile Ţerii-Româneşti, supusă mai de mult şi mai deplin Impărăţiei, cu «Biserica cea mare sobornicească din Ţarigrad», nu sunt mai vechi decât Radu cel Mare, la dorinţa căruia Nifon, fostul Patriarh de Constantinopol—am schiţat rolul său în «Istoria Statelor balcanice» (4)—,venì să organizeze Biserica munteană pe baze absolut canonice. Din cauza lui Nifon, învăţătorul său, se gândì apoi şi Neagoe, urmaşul lui Radu, la Patriarhia constantinopolitană, acoperind cu plumb nou biserica Pammakaristos, refăcând chiliile «Patrierşiei» şi adăugind «multe daruri» (5). Patriarhi erau atunci Ioachim, Pahomie sau Teolept,—feţe cu totul şterse.

(1) *Ibid.*, p. 522. Nu-mi aduc aminte de locul unde am găsit dania pentru dânsa.

(2) Anii 1912, şi 1913: memoriile despre Inceputurile Bisericii muntene şi despre Vasile Lupu.

(3) Manuil I. Gedeon, Χρόνικα τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου καὶ τοῦ ναοῦ, Constantinopol 1884, pp. 52—3, 59—60.

(4) Vălenii-de-Munte 1913.

(5) *Viaţa lui Nifon* de Gavriil Protul, ed. C. Erbiceanu, Bucureşti 1888, pp. 99—100. De atunci a apărut în *Anale* solida lucrare a păr. N. Popescu despre Nifon.

Pahomie călători, după scoaterea lui, de un rival ce cheltuise 500 de galbeni, în Moldova, și Bogdan Vodă, care eră atunci, în 1514 (?), nu voi să primească măcar pe șeful Bisericii ortodoxe, desgustat de felul cum, prin pâri și simonie, se făceau numirile și maziliile, dar poate și nemulțumit de intimitatea dintre Patriarhie și Munteni. După altă cronică, el ar fi fost, din potrivă, bine primit, și tot așà și de către Neagoe; dar cea dintâi îl face să moară de năcaz în Țara-Românească (1). Teolept, Patriarhul dela sfârșitul Domniei lui Neagoe, fu dintre cei poftiți, în August 1517, la sfințirea mânăstirii din Argeș, și «Țărigrădeanul, care iaste Patriarh a toată lumea», aduse cu dânsul și cinci Mitropoliți: din Seres în Macedonia, din Sarde, «dela Sardie», din Midia și dela Melenicul macedonean, în Vieața lui Nifon: «Melichin» (3). Patriarhul făcù din noua ctitorie stavropighia sa, «cum și mai nainte se didease și să făcuse în Tismana cu blagoslovia lui Filoftei Patriarhul».

Apoi nu mai aflăm nimic până după vremea lui Petru Rareș, în 1540, când Patriarhul Ieremia I-iu se porni către țerile noastre, cu acelaș alaiu de «arhierei și clerici», ca și înaintașul său (4). Eră un drum cu însemnătate, pentrucă el aduceà cu dânsul «sacosul cel minunat al Marei Biserici și alte podoabe ale Bisericii». Dar pe drum, într'un «cătun» unde poposise, aceste neprețuite comori arseră (5). El însuș nu merse mai departe decât încunjurimea Târnovei, unde-l ajunse moartea.

La începutul anului 1561 ori 1562, Alexandru Lăpușneanu găzduià în Moldova sa pe Patriarhul Ioasaf, întăritorul și liberatorul de datorii al Bisericii. Eră vorba de sfințirea mânăstirii Slatina (7). După uzurparea lui Despot, Alexandru, întors în Domnie, făceà dar Patriarhiei un chivot de argint, care se adăugi la potirul, la cupa și talerul de acelaș metal, cari veniau din liberalitatea evlavioasă

(1) Crusius, *Turco-Graecia*, pp. 39—152; *Gesch. des osm. Reiches*, III, pp. 203—4. V; și Hurmuzaki, XIV, p. 43, n-le XCVII—VIII. Am crezut că e vorba de Pahomie. Pasagiile oferă dificultăți.

(2) *Ibid.*, p. 118.—Filoteiu păstorește din 1364 la 1376. *El fu deci amestecat în afacerea Tismanei, deși aceasta e o mânăstire de datină atonică.*

(3) *Vieața lui Nifon*, p. 114.

(4) Hurmuzaki, XIV, p. 45, no. CVIII.

(5) Καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Βλαχίαν καὶ καθ' ὁδὸν ἄναψε τὸ σπῆτι ὁποῦ ἐπέζευσαν, καὶ ἐκάηκεν ἡ κατούνα του, καὶ ὁ σάκκος ὁ θαυμαστὸς τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ ἄλλοι ὁρισμοὶ τῆς Ἐκκλησίας; Dosofteiu de Monembasia, Βιβλίον ἱστορικὸν, ed. 1806, p. 445.

(6) Hurmuzaki, XIV, *l. c.*

(7) Bogdan, *Vechile cronici*, p. 11; cf. Gerlach, *Tagebuch*, p. 393.

a aceloraşi soţi domneşti, a căror mare operă de fundatori la Muntele Athos am preţuit-o aiurea (1).

Ca mare ocrotitor al Patriarhiei se arătă însă Petru Şchiopul, — *ceeace erà firesc din cauza petrecerii îndelungate a Domnilor ca pretendenţi si mazili în Capitala Imperiului, luând parte la slujba bisericească Duminecile şi sărbătorile şi ieşind, la numirea lor, din Patriarhie, unde li se cetiau, după ceremonialul bizantin, litaniile tradiţionale împărăteşti.* Ca unei biserici *a lui* îi dărui deci Petru, în Maiu 1576, o sumă de vase purtând stema lui cu capul de bou: cazan, tingiri, sinie mare şi mică, tipsie, tigăi, linguri, sahane, «tipsii de iahnie»,—toate pentru marile praznice ale Sfinţiei Sale (2). Incă prin 1570 putuseră ţerile noastre să primească vizita lui Mitrofan de Cesareia, urmaşul meritosului Ioasaf, care Mitrofan adusese de acolo şi o astfel de tipsie (3). In zilele acestuia, Petru, care cumpărase în Constantinopol casele vestitului bogătaş Rali, rudă cu Mihail Cantacuzino, şi acesta un dăruitor al Bisericii celei Marì, le trecù în stăpânirea Patriarhiei, primind pentru aceasta mulţămirea lui Mitrofan însuş şi a întregului sobor de arhierei (4). Intr'un târziu, în cursul Domniei a doua, Meletie Pigas, ca vicariu patriarhal, se gătià să-l vadă în Moldova, şi nu fu oprit decât de vizita Patriarhului de Antiohia, Silivestru (5).

Pe atunci un Miloş Vodă, «Valahul ciung», erà văzut de Gerlach îngenunchind la slujba din Patriarhie; aveà case în Constantinopol, cumpărate dela un Hamalogli (6), unde stăteà cu fiul Vlad. Când Miloş murì, casele rămaseră în seama acestui singur moştenitor, care, în preajma Porţii, urmà stăruinţele sale pentru Domnie.

In acest timp, după moartea lui Alexandru Munteanul, care trimesese danii şi la Roma, fiul acestuia şi al evlavioasei Perote Ecaterina, Mihnea, pe care-l chemau în ajutor, cum am văzut aiurea, şi călugării dela Meteore din Tesalia (7), stăteà în strânse legături cu Meletie Pigas, care-l mângâià pentru mazilie, îl asămănà cu

(1) Hurmuzaki, XIV, p. 88, no. CLVII. Aşà trebue îndreptat în titlul bucăţii. Cf. memoriul despre Athos, în aceste *Anale* pe 1913.

(2) Hurmuzaki, XIV, pp. 49—50, no. CXXI.

(3) Gedeon, *l. c.*, p. 149: καὶ ἓν τεψίον ὃ ἐκόμισεν ἀπὸ τῆς Μπογδανίας.

(4) Hurmuzaki, XIV, pp. 47—9, no. CXVII.

(5) *Ibid.*, pp. 59—60, no. CXXXIV.

(6) Gedeon, *l. c.*, p. 72.

(7) Aceste *Anale*, memoriul precedent.

Alexandru Machedon și binecuvântà «capul său împărătesc» (ἡ βασιλικὴ σου κεφαλή) (1). Patriarhul Teolept (c.1514—20) i se înfățișase, și, când Sultanul trimese un ceauș după el, Domnul muntean îl făcù să ajungă la Constantinopol pe altă cale (2). Nu e deci de loc de mirare că Domnul muntean, luând și în această privință rolul Împăraților bizantini — încă de atunci trebue să fi fost obiceiul, pe care Calinic al II-lea îl amintià, cu ironie, lui Brâncoveanu, de a se da, *more imperiali*, Ecumenicului la fiecare început de an punga cu 500 de lei și caftanul de postav și atlaz (3)—orândui, poate față de o nouă hotărîre a Turcilor de a vinde la mezat toate bisericile (4), strămutarea slujbei Patriarhului în paraclisul muntean din Constantinopol, Vlah-Saraiu, cu hramul Precistei, zisă Mângâietoarea (Paramythia) și Therapeia; aici se ținù sinodul care creă Patriarhatul *cel nou al Moscovei*. Locuința și-o luă Ieremia în «casele lui Vlad» (ἡ οἰκία τοῦ Βλάτου).

Aceasta se făcù în primăvara anului 1586, puțin timp după întoarcerea în Domnie a lui Mihnea, exilat la Rodos, apoi la Tripolis în Africa. Vlad luà în căsătorie, în Iunie 1587, la Tecuciu, pe o nepoată a Chiajnei (5). El se întoarse, de alminterea, în Constantinopol, și căpătă, în 1589, și Domnia, dar vieața i se încheià, peste câtevà zile numai, în August (6).

Patriarhul rămase și după aceasta în aceeaș locuință, și slujì în acelaș lăcaș; la 1589 însă el trecea spre Moscova, pe la București, unde, Mihnea fiind bolnav, îl primià Doamna Ecaterina, și pe la Iași, unde, în toiul iernii, Petru Vodă îi dădù tainul și-l acoperì de daruri (7). La întoarcere, Ecumenicul mai petrecù câtevà zile, în 1591, la Curtea munteană (8). La 31 Martie încă — deci șase luni mai târziu și cu toată căderea, încă din Martie 1591, a lui Mihnea,—Ieremia se află în București, cu Logofătul cel Mare Hierax, și el luă măsuri ca să înceteze scandalosul concubinagiu pe care-l găsise în oraș, mai ales la negustorii creștini, cari își lăsaseră soțiile acasă (9).

(1) Hurmuzaki, XIV, pp. 76—7, no. CXLII.
(2) După Doroteiu de Monembasia, în Hurmuzaki, XIV, p. 83, no. CXLVIII.
(3) *Ibid.*,
(4) Gedeon, *l. c.*, p. 71; Sathas, Ἱερεμίας Β', p. 81, după o scrisoare a lui Nichifor Glykas.
(5) Aceste «Anale», XVIII, p. 68.
(6) *Ibid.*, p. 88.
(7) Hurmuzaki, XIV, p. 83, no. CXLVIII.
(8) *Ibid.*, p. 90 și urm., no. CLXII.
(9) *Ibid.*, p. 93 și urm., no. CLXIV.

Intors la Constantinopol, Patriarhul lucră pentru a face Domn într'o țară ori în alta pe Petru Șchiopul (1).

Am arătat aiurea cum pe acest timp, la 1595, Nichifor Dascălul, vicariu patriarhal, trecù prin țerile noastre, luptând contra influenței catolice și ținind un sobor de Vlădici români și ruși la Iași (2). Locul său îl luă, ca vicariu în Constantinopol, Meletie Pigas, care negocià cu Mihaiu, pentru a-i face pacea cu Turcii și, în acelaș timp, își întindeà autoritatea asupra Bisericii muntene, *recunoscând* pe Mitropolitul Eftimie, deși nu-l hirotonisise el (3). Dela acest arhiereu muntean, el cereà, la 6 August 1597, un ajutor pentru a puteà cumpărà bisericile Sf. Dumitru și Precista τοῦ Μπαλίνου la Xyloporta, în timpul când căpătà dela Mihaiu Viteazul, suit în Scaun de aristocrația grecească de pe lângă Patriarh, acei 100 de galbeni din cari-și făcù paterița (4). *Aici se strămută îndată reședința și oficiul patriarhal.*

Erà vorba a se face aici o clădire nouă, mare. Pe atunci Meletie făgăduià Domnului Moldovei, lui Ieremia Movilă, înălțarea la Patriarhie a Mitropoliei Moldovei și, prin creațiunea episcopiei de Huși și acordarea mantiei, luà și măsuri pregătitoare. *In schimb, i se făgăduì că Moldova se va face ctitoră a noului Patriarhat constantinopolitan.* La 1599, într'o scrisoare din nenorocire încă inedită, Meletie, acum la Alexandria, Patriarh, se plânge lui Ieremia că «*ți-ai schimbat gândul Măria Ta de a face Patriarhia acolo*» (ὅτι μετεμελήθη σου ἡ Αὐθεντία κτίσαι τὸ Πατριαρχεῖον ἐκεῖ) (5).

Dar nu erà pe atunci în Moldova răgaz de astfel de lucruri. Astfel, în 1600—1, după Ieremia, se mută biserica și reședința de Patriarhul Mateiu al II-lea, în biserica Sf. Gheorghe din Fanar, umila clădire unde au rămas până azi (6). Dar zidurile de acum datează numai din 1720, după ce inițiativa clădirii începuse

(1) Locurile arătate, *ibid.*, pp. 94—6.

(2) *Istoria Bisericii Române*, I, pp. 200, 423.

(3) Un act dela alt «preasfințit arhimitropolitŭ chirŭ Euthimie ugrovlahiiscoi», pentru mânăstirea Coșuna, căreia-i dă satele Cornățel și Bucovăț, în *Condicele brâncovenești* dela Arhivele Statului, *Bucovăț*, p. 813. Data e de 4 Ianuarie 7082.

(4) Locurile indicate în Hurmuzaki, XIV, p. 106, n-le CXCIII—IV=XIII, pp. 348—50, n-le 6, 8. Cf. Gedeon, *l. c.*, p. 72 și urm.

(5) Gedeon, *l. c.*, p. 74. Se adauge: Ὀλίγοι οἱ σωζόμενοι, ἐν οἷς παρακαλῶ καὶ ὑμᾶς εὑρεθῆναι· εὑρεθήσεσθε δὲ πάντως ἐὰν τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ ἀναλώσητε εἰς κτῆσιν τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν.

(6) *Ibid.*, pp. 74—5.

dela Calinic al II-lea în 1698. Moldovenii și Muntenii fuseseră siliți să ajute, printr'o scrisoare pe care d-l Gedeon a tipărit-o de două ori (1). Se cetește încă pe ușa nartexului inscripția care pomenește, cu data de Decemvrie 1720, pe Constantin fost capuchehaie al Ungro-Vlahiei și aceea care adauge numele altui capuchehaie, din acelaș an, al Moldovei, Constantin (2). Mulți Domni, ca Antioh Cantemir, Nicolae Mavrocordat (1722) și Grigore, Mateiu Vodă Ghica (1726), contribuiră pe lângă ce dedeau din veniturile Cetățuii și Cașinului, ori (1702) ale Hurezului, la făcliile cu cari se lumină biserica (3). Tronul patriarhal e darul lui Dumitrașcu Cantacuzino, Domnul Moldovei (4). Rămâne, fără a ne întinde asupra certelor pentru Scaunul patriarhal subt Șerban Cantacuzino și Brâncoveanu, cu ajutorul acestora, — căci ele vor formà obiectul unui nou memoriu despre politica lor bisericească în Orient,—să arătăm soarta acelei bisericuțe din Vlah-Seraiu, care ani de zile adăpostise pe căpetenia lumii ortodoxe.

Timp de aproape un veac n'avem știri privitoare la paraclisul «Palatului românesc».

Dar «Ghica Vodă», care nu e, cum s'ar crede, tatăl lui Grigorașcu, dăruitorul tuturor mânăstirilor din Sfântul Munte (5) și închinătorul mânăstirii Sfântului Ioan din Focșani către lăcașul din Salonic, ci Grigore Mateiu dela începutul veacului XVIII (6), se gândì iarăș la dânsul și-i făcù o donație care nu ni s'a păstrat. Inspirându-se din acest exemplu, Grigore Alexandru Ghica întărì apoi, cum s'a văzut, în Fevruarie 1769, supunerea acestei mânăstiri constantinopolitane «de lângă Tahtà-Minarè»—ar trebuì cercetări

(1) Și *l. c.*, pp. 152—4.

(2) *Ibid.*, p. 87, nota 168. Se arată cheltueala Mitropoliților de Nicomedia, Niceia, Chalkedon, Brusa, Varna și apoi se adaoge, în cea dintâi inscripție: συνεπιστατούντων δὲ τῶν τιμιωτάτων ἀρχόντων, τοῦ τε Μεγάλου Ἐγκλησιάρχου κὺρ Κωνσταντίνου καὶ χατζῆ κὺρ Κωνσταντίνου, πρώην Καπὶ-Κεχαγιᾶ Οὐγκροβλαχίας· αψκ'ῳ, Δεκεβρίου ι'ῳ. Cealaltă cuprinde această rugăciune: Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ δούλου σου Κωνσταντίνου καπουκεχαγιᾶ τῆς Μολδοβλαχίας, οὗ τοῖς ἐξόδοις ἀνηγέρθη ἡ παροῦσα πύλη. Darul capuchehaiei din 1726, Iordachi Slugerul, *ibid.*, p. 176.

(3) Hurmuzaki, XIV, la această dată după Gedeon, *l. c.*, pp. 113, 115, 116. — Dar de 1.500 de lei al lui Constantin Mavrocordat; *ibid.*, p. 158.

(4) Hurmuzaki, *l. c.* Cf. Gedeon, *l. c.*, p. 108.

(5) Aceste *Anale*, XXXVI, memoriul despre Athos.

(6) Grigore Alexandru Vodă îi zice, în adevăr: θεῖος, *zio*, unchiu.

locale serioase — «cu hramul Adormirii Maicei Domnului, care e proprie Ţerii-Româneşti» (1), către Megaspileon din Moreia (2).

La 1784 apoi, reproducând, poate, privilegii anterioare, Mihaiu Suţu, Domn muntean, observă ca «şi Ţara-Românească are în Scaunul împărătesc prea-vestit al Constantinopolei o sfântă mânăstire ce se zice Vlah-Seraiu, care e şi locul de odihnă al oamenilor domneşti, cari se duc şi vin de aici acolo» (3), ceeace este «spre cinstea şi frumuseţa locului» (πρὸς τιμὴν καὶ χάριν τοῦ τόπου), că, nefiind parohie, nu e sprijinită de poporăni şi, deci, pentru a o sprijini, ceeace este o datorie, îi dărueşte o parte din cele douăzeci şi şapte «popoare» de vii încă neînchinate din judeţul Romanaţi, precum şi cele optzeci şi nouă din Gorj, adică vinăriciul şi perperul lor (4). Din suma astfel strânsă se vor da 200 de lei pe an pentru plata duhovnicului dela noul spital din Terapia. Ca semn de mulţămire, «se vor pomeni cu rugăciuni în liturghiile sfinte pentru pace şi stare bună şi bogată rodire şi mântuire turma drept-credincioasă şi ţara Vlahiei»; în aceleaşi cuvinte se înnoeşte apoi acest privilegiu—schimbându-se numai două din aceste «popoare», ce se dovediseră închinate mânăstirii Bistriţa—de acelaş Domn, la 25 Noemvrie 1785 (5). Şi în 1818 Vodă Carageà luà măsuri pentru răspunderea acestei «mile de vinăriciu» către «sfânta mânăstire Vlahu-Saraiu dela Ţarigradŭ», precum şi către «sfânta mănăstire Megaspileonŭ dela Moreia».

Dar Vlah-Saraiu, locuită de călugări greci îndată după plecarea Patriarhului dintr'însa, nu erà cercetată singură ea de capuchehaiele, cari, cum s'a văzut, făceau şi danii însemnate la Sfântul Gheorghe din Fanar. Ghiculeştii, Ipsilănteştii şi alte mari familii fanariote,

(1) «Τὸ Βλάχ-Σεράγιον κατὰ τὸν Ταχτά-Μιναρέ, σεμνυνομένην ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου Κοιμήσεως, ἰδίαν οὖσαν τῆς Αὐθεντείας Οὐγκροβλαχίας».

(2) Ediţia în Hurmuzaki, VII, pp. 532—3, cu greşeli ca: διακοβεγνᾶσθαι, pentru διακοβερνᾶσθαι. Cf. Millingen, *Byzantine churches*, 1912, cap. Bogdan-Sarai.

(3) Ἐπειδὴ καὶ ἡ Βλαχία ἔχει ἐν τῇ βασιλικῇ περιφανεστάτῃ καθέδρᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μίαν ἱερὰν μονὴν ὀνομαζομένην Βλάχ-Σαράγι, ἥτις εἶναι καὶ κατάλυμα τῶν αὐθεντικῶν ἀνθρώπων ὅσοι ὑπάγουσι καὶ ἔρχονται ἐδῶθεν ἐκεῖσε; în Hurmuzaki, VII, pp. 516—8, no. v.

(4) Numele sunt scrise greşit: Φατκόγι pentru Fălcoiu, Ποπουδελέστι pentru Popânzeleşti, Πρίζα ἀπιλέδι pentru Preajba, Apele-Vii, Κηζδαλέσι pentru Ghizdăveşti, Κέζος pentru (Amărăştii) de jos, Στούδικα pentru Studina, Σουρπάψιλε pentru Surpatele, Μψόρα *Apşoara*, Ποκοάρελε pentru Ponoarele, Χαρμε ριζουνι, pentru Hamărăzi (Amaradia), Ἰζβάρκα pentru Izvarna, Δέουλ pentru Leul.

(5) Miklosich şi Müller, *l. c.*, p. 208.

(6) *Studii şi doc.*, XXII, pp. 174—7. Aici şi numele exacte ale «popoarelor».

cari dădeau Domni țerilor noastre, își aveau casele la Curù-Ceșmè ori și la Arnăut-Chioiu (1). Astfel, murind, către sfârșitul veacului al XVIII-lea, la 1785, un bursier diplomatic, de turcește, un *jeune de langues* sau, cum seziceà atunci, un «baș-capiolan», moldovenesc, Gheorghe Holban, el e îmmormântat la biserica Sf. Ioan Botezătorul dela Curù-Ceșmè și, pentru cheltuelile pomenirii, ca și pentru odihna sufletului, i se închină cu acest prilej, de fiica lui, Elena, la 1794, biserica Sf. Gheorghe din Herța, de care, între alte posesiuni, se ținea și vatra târgului Dorohoiului. Când Mihaiu Suțu, la o nevoie de bani, vândù, în 1801, cu 30.000 de lei biserica Herței la Armeanul Hagi-Bogos Apiczadè, Alexandru Vodă Moruzi intervenì ca să înfiereze fapta de a se trece un lăcaș de închinare în stăpânirea «unui neguțătorŭ, și mai vărtosŭ nepravoslavnicŭ»: «nici amŭ socotitŭ a fi cu cale, nicĭ că să cade a să vinde lăcașulŭ lui Dumnezeŭ, străgându-să înŭ publicŭ la mezatŭ și prețăluindu-să, ca o pildă ce este că pentru celelante, hulită de cătră oamenii, neplăcută luĭ Dumnezeŭ și vrednică de osăndire». Și, deoarece se găsise o altă biserică din aceeaș localitate, a Sf. Dumitru, ca să consimtă a plătì datoria către Armean, ea căpătă, în locul Sfântului Ioan, care, de alminterea, i se și făcuse «de curănd mitoc», drepturile asupra celei din Herța (2). Ba încă, la 2 Noemvre 1803, pentru ca Sf. Dumitru să-și mai răstoarcă din cheltueală,—«rădicare a atâța bani cu grea dobăndă» — i se dăruiră 200 de lei pe an din venitul Ocnei (3).

*
* *

Astfel, timp de mai multe veacuri, o țară de săraci muncitori ai pământului a sprijinit, pe lângă sarcina păstrării neamului său și aceea a înfruntării primejdiilor ce veniau asupra Apusului harnic și înfloritor, pe lângă misiunea de a mijlocì cultural și politic între Răsărit și Apus, pe lângă adăpostirea învățăturii ortodoxe, și întreagă acea vieață mânăstirească a Grecilor, din care apoi a răsărit idealul lor de regenerare în vremile contemporane.

In altă comunicație va fi vorba de îndeplinirea aceleiaș opere de largă binefacere și față de fundațiunile rămase slave în Balcanii supuși Turcilor.

(1) V. călătoria lui Sestini, rezumată și în *Arhiva*, V și tabla la vol. XIII din colecția Hurmuzaki.

(2) *Studii și doc.*, V, p. 65, n-le 295—6; XXII, pp. 391—402.

(3) *Uricariul*, IV, p. 164 și urm. Cf. și *ibid.*, VI, pp. 249—50, no. 19.

APENDICE

I.

Inscripția bisericii (acum dărâmate) a Grecilor sau a lui Ghiorma Banul, din București.

Ὁρῶν με τέκνον
καλλίμορφον, καινὸν τίς ἤ-
γειρέ με: ἔκτοτε εἰδέναι
θέλεις, παγέντα χειρὶ τοῦ
Μπάνου Γκόρμα πάλαι.

(Lamprides, Ἠπειρωτικά, VI, p. 29.)

II.

Inscripția de pe mormântul ctitorului bisericii Stavropoleos din București, Ioanichie arhiereul, fiul lui Eustatie din Ostanița Pogonianei.

Ἡγεμονεύοντος λαμπρῶς πανσόφου Νικολάου,
Ἀλεξάνδρου τοῦ σοφοῦ τοῦ ἐκ τῶν ἀπορρήτων (1),
καὶ ἀρχιερατεύοντος κὺρ Δανιὴλ τοῦ πάνυ,
τόνδε τὸν οἶκον εὐφυῶς ἀνήγειρεν ἐκ βάθρων,
ποικίλως κατεκόσμησε, τοῖς πᾶσιν, ὡς ὁρᾶται,
καὶ πανδοχεῖον τὸ ἐγγὺς πετὰ τῶν περιβόλων,
καὶ τὸν ναὸν ἐδείματο πολλῇ τῇ προθυμίᾳ,
ἐν ᾧ δοξάζονται σεπτῶς οἱ θεῖοι Ταξιάρχαι,
ὁ Μέγας τ' Ἀθανάσιος, ποιμὴν Ἀλεξανδρείας,
ὅνπερ καὶ κατεκόσμησεν, ἐστόλισε πλουσίως,
δαπάναις πάσαις ἑαυτοῦ χειρὶ δαψιλεστάτῃ,
κλεινὸς Ἰωαννίκιος, σεπτὸς τ' ἀρχιερεύς τε
τῆς πάλαι Σταυρουπόλεως, υἱοῦ τοῦ Εὐσταθίου

(1) Mavrocordat.

Πογώνη, ἐκ Πογωνιανῆς, ἐκ κώμης δ' Ὀστανίτσης,
καὶ πάντα ἀφιέρωσε ταῦτα εὐσεβοφρόνως
Ταξιαρχῶν τῇ ταπεινῇ τῇ λεγομένῃ Γκούρᾳ,
οὔσῃ ἐν Πογωνιανῇ πατρίδι τῇ οἰκείᾳ.
1728, Ὀκτωβρίου 3.

(*Ibid.*, p. 33.)

III.

Inscripţia bisericii, acum dărâmată, a Sf. Ioan din Bucureşti (refăcută de negustorul Ziso Karapanos din Konitsa Epirului).

Ὁ σεπτὸς οὗτος ναὸς ἐῤῥύη χρόνῳ,
Ζῆσος δ' ὁ Καραπάνος, ἔμπορος πέλων,
ὁ ἐκ Κονίτσης, Ἠπειρώτης τὴν πάτραν,
στάγην ὕπερθεν αὐτ' ἐκτείνας νέαν,
ἐκόσμησε πάντῃ, χρημάτων μὴ φροντίσας,
χρυσῷ τε ἁδρῷ, δαιδάλῳ τε μαρμάρῳ,
κειμηλίοις τε καὶ γραφαῖς ἐκλαμπρύνας,
ἀνθ' ὧν ἔλαφραν κατθανὼν γαῖαν ἔχοι.
Ζῇ γὰρ ἐκεῖνος, καὶ δοκῶν τεθνηκέναι,
εἰς ἁγνὰ ἀποπτάς κάμβροτα σκηνώματα.
1829, Αὐγούστου 4.

(*Ibid.*, p. 35.)

IV.

Gramata lui Dionisie al IV-lea Muselimul, Patriarh de Constantinopol, pentru schitul Bradu (Secuieni), închinat la Pogoniana şi înnoit de Constantin Căpitanul Filipescu.

Τὰ κατὰ θεῖον σκοπὸν γινόμενα, καίτοι καλὰ λίαν εἰσὶ καὶ προσευπρόσδεκτα καὶ ἐπαινούμενα, μᾶλλον δὲ πάντων αἱ τῶν σεβασμίων καὶ ἱερῶν ναῶν καὶ μοναστηρίων ἀνακτήσεις τε καὶ ἀνοικοδομαί, ὅταν θείῳ ζήλῳ τινές ὁδηγοὶ διδόασιν αὐτοῖς τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω περιποίησίν τε καὶ βοήθειαν πρός τε ψυχικὴν [αὐτῶν] σωτηρίαν καὶ κοινὴν τῶν χριστιανῶν ἢ καὶ τῶν ἀσκουμένων ὠφέλειαν. Καὶ γὰρ οὐδὲ κάλλιον ἢ μᾶλλον εἰπεῖν μακαριώτερον κριθείη ἐν τοῖς ἐξιλεῶσαι τὸν Κύριον ὁ π[ροφήτης Δα]βίδ προφητάναξ λέγων βοᾷ: Κύριε, ἠγάπησα εὐπρέπειαν οἴκου σου καὶ τόπον δόξης σου.

Ἔνθεν τοι καὶ ἐν τῇ θεοφιλεῖ ταύτῃ Αὐθεντίᾳ εὑρίσκεται ἱερὸν καὶ σεβάσμιον μοναστήριον κείμενον κατὰ τὸ μέρος Σακογιάννη καὶ τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου τοῦ Μυροβλήτου, τοῦ καὶ Μπράδου ἐπονομαζομένου: ἐκ θεμελίων ἀνήγειρεν ὁ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει ποτὲ Κόμισος Ῥάδουλος Μι-

χάλσκε (1) ...*(sic)* καὶ ἐπροσκύνησεν αὐτὸ εἰς τὸ σεβάσμιον καὶ βασιλικὸν μοναστήριον τοῦ Πωγωνάτου, κείμενον ἐν τῇ ἀρχιεπισκοπῇ Πωγωνιανῆς καὶ τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Ὑπεραγίας ἡμῶν Δεσποίνης Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, ἵνα φρο[νίμως], ἐπιμελῶς τε καὶ πεφροντισμένως οἱ ἐνασχούμενοι ἐκεῖσε πατέρες, πε . . . κατὰ καιροὺς ἡγουμένους ἀξίους καὶ καρποῦσθαι πᾶν εἰσόδημα ἐκ τῶν τούτου κτημάτων, ὡς διαλαμβάνουσι τὰ ἐκείνου χρυσόβουλλα, καὶ δή, φυλαττομένων τῶν ὁρίων [τοῦ κτή]τορος, ἕως καιροῦ εἶχε καλῶς τὸ μοναστήριον· ὕστερον δὲ ἢ διὰ τὴν τοῦ καιροῦ . . . λείαν, ἢ δι' ἀμέλειαν τῶν πατέρων ἔφθασε σχεδὸν εἰς παντελῆ ἐρήμωσιν, μὴ ὄν[τος ἡγουμένου] τοῦ φροντίζοντος κατὰ Θεόν, ἀλλὰ σκοπουμένων ἑκάστου μόνον τὸ ἴδιον λυσιτελέστερον. [Νῦν] δέ, θείῳ ζήλῳ κινηθείς, ὁ κατὰ πάντα ἐντιμότατος ἄρχων καπετάνος Κωνσταντῖνος Φιλιππέσκουλος (2) ἠβουλήθη περιποιηθῆναι τὸ ῥηθὲν μοναστήριον καὶ ἀν[αφέρειν] εἰς τὴν προτέραν κατάστασιν καὶ καλλωπισμόν, ἅτε ὡς γαμβροῦ ὄντος τοῦ ῥηθέντος [Ῥαδούλου] ἐπὶ θυγατρὸς αὐτοῦ, μιᾶς οὔσης, καὶ ἀκολούθως κληρονόμου πάντων τῶν ἐκείνου κτημάτων, πρὸς μνημόσυνον ἐκείνων τε καὶ αὐτοῦ. Ὅθεν, λαβὼν τὰ χρυσόβουλλα, προσέδραμεν εἰς τὸ αὐθεντικὸν κριτήριον καὶ δὴ παραστήσας τὴν ὑπόθεσιν καταλεπτῶς καὶ ἀ[ναφέρων] τὴν ἐρήμωσιν τοῦ μοναστηρίου, ὁ κατὰ πάντα εὐσεβέστατος [Αὐθέντης καὶ ἡγεμὼν] πάσης Οὐγγροβλαχίας, κύριος κύριος Ἰωάννης Σερμπάνος Βοεβόδας Κανταχουζηνός, ἔκρινε δικαίως ἵν' αὐτῷ ὁ ῥηθεὶς ἐντιμότατος ἄρχων καπιτάνος κύριος Κωνσταντῖνος Φιλιππέσκουλος, ὡς κληρονόμος αὐτοῦ, καὶ ἵνα ἔχῃ ἄδειαν καθιστᾶν καὶ ἀποκαθιστᾶν ἡγουμένους καὶ λαμβάνειν αὐτῶν λογαριασμοὺς τῶν εἰσοδημάτων καὶ οἰκοδομεῖν καὶ αὐξάνειν μετὰ φόβου Θεοῦ τὰ τοῦ μοναστηρίου καὶ πέμπειν τὰ περιττεύοντα εἰς τὸ τοῦ Πωγωνάτου μοναστήριον, μηδὲν σφετεριζόμενος παρ' αὐτοῦ. Καὶ δὴ ἦλθεν εἰς ἔργον καὶ ἡ ἀπόφασις καὶ ἐκατεστήσατο ἡγούμενον ἐν ἐκείνῳ ἄξιον πρὸς κυβέρνησιν. Τοῦτο δὲ ἀκούσαντες οἱ ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ Πωγωνάτου ἐνασχούμενοι πατέρες, ἅτε δὴ χωρὶς τῆς ἐκείνων εἰδήσεως γινομένου ἡγουμένου, καὶ ἴσως εἰς ὑπόνοιαν ἐλθόντες μήπως καὶ τελείως ἐκβληθῶσι καὶ τῆς δε[σπο]τείας αὐτοῦ, ἔπεμψαν ἐκ τῆς αὐτῶν ὁμηγύρεως ἱερομόναχόν τινα Διονύσιον, ἵνα κινήσῃ ἀγωγὴν κατὰ τούτου καὶ ἀποκαταστήσῃ ἄλλον ἐκεῖσε ἡγούμενον. Καὶ δή, ἐνταῦθα διατριβούσης τῆς ἡμῶν Μετριότητος, ἐφάνη ἐνώπιον ἡμῶν ὁ ῥηθεὶς ἱερομόναχος καὶ ἐκίνησεν ἀγωγὴν κατὰ τοῦ ἄρχοντος Κωνσταντίνου, ὡς βασιλικὴ τε πατριαρχικὴ νε καὶ σταυροπιγιακὴ οὖσα, ἐλθόντων καὶ τῶν δύο ἐνώπιον ἡμῶν μετὰ καὶ ἄλλων τινῶν πραγματευτῶν ἐκ τῆς Πογωνιανῆς, καὶ ἐθεωρήθη ἡ τούτων ὑπόθεσις καθαρῶς τε καὶ εὐκρινῶς καὶ ὡς ἑπομένη, καὶ κατὰ πάντα δίκαιον λόγον ἐφάνη εὔλογον τοῦ εἶναι αὐτὸ μὲν ὡς καὶ ἦν, ὑποκείμενον τῷ ῥηθέντι μοναστηρίῳ κατὰ τὴν διάταξιν καὶ τὰ χρυσόβουλλα κτίτορος καρπουμένῳ πάντα τὰ περισσεύοντα. Ὁ δ' ἄρχων καπιτάνος Κωνσταντῖνος,

(1) Mihalcea. V. prefaţa la ediţia noastră a Cronicei lui Constantin Căpitanul.

(2) In Lamprides: Παντῖνος. Nu e vorba de Pană Filipescu, tatăl lui Constantin. E confuzie cu Καπιτάνος.

κατὰ τὸ αὐθεντικὸν γράμμα, ἵνα ᾖ ἐπίτροπος καὶ ἐξεταστὴς εἰς τὰ τοῦ μοναστηρίου κινητά τε καὶ ἀκίνητα, καὶ ἵνα λαμβάνῃ λογαριασμὸν παρὰ τῶν κατὰ καιροὺς ἡγουμένων, προστατεύοντος τοῦ ἀνωτέρω ἄρχοντος, πρὸς αὔξησιν τῶν ἐνόντων καὶ καταρτισμόν, καὶ ἔχῃ ἄδειαν καθιστᾷν τε καὶ ἀποκαθιστᾷν ἡγουμένους μετ 'εἰδήσεως μὲν τῶν ἐν τῇ Ῥούμελῃ πατέρων, εἴπερ ὁ καιρὸς οὐ φανήσεται ἐνάντιος πρὸς ἐμπόδιον. Κάὶ γὰρ ἄλλως περιποιεῖται ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ εἰς παντελῆ ἐρήμωσιν ἐκ τῆς ἀμελείας καὶ ῥαθυμίας τῶν πατέρων. Οὐ μὴν δὲ ἔχειν ἄδειαν καὶ ἁρπάζειν ἐκ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν ἵνα μη πέσῃ εἰς τὸ τῆς ἱεροσυλίας ἔγκλημα (τὰ γὰρ ἅπαξ ἀφιερωθέντα τῷ Θεῷ τελείως ἀναπόσπαστα εἰσί). Ὅστις δ' ἂν ὀψέποτε [φιλο]τάραχος ὢν καὶ φιλόδοξος φανῇ ἐναντίος τῇ ἡμετέρᾳ ταύτῃ ὀρθῇ ἀποφάσει, [παρακι]νηθεὶς καὶ βουληθεὶς ἀποστερῆσαι ταύτην τὴν ἐξουσίαν τοῦ ῥηθέντος εὐγενεστάτου ἄρχοντος καπετάνου, ὁποίας ἂν εἴῃ τάξεως, ἱερωμένων ἢ λαϊκῶν, καὶ ὁποίων τῶν βαθμῶν, ἢ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, λόγῳ καὶ ἔργῳ, ὡς διανοούμενος ὅλως διόλου τὴν τοῦ ἱεροῦ μοναστηρίου καταστροφὴν καὶ ἐφιέμενος τοῦ ἰδιοκτῆσαι καὶ σφετερίσασθαι τὰ τῷ Θεῷ μόνον προσήκοντα, ὁ τοιοῦτος, ὡς ἱερόσυλος, ἅρπαξ καὶ καταφρονητὴς τῆς δικαίας ἡμῶν ἀποφάσεως, εἴῃ ἀφωρισμένος καὶ κατηραμένος παρὰ τοῦ ἐν Τριάδι ὑμνουμένου Θεοῦ καὶ ἀσυγχώρητος, καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτος καὶ τυμπανιαῖος, καὶ ὑπόδικος τῷ αἰωνίῳ ἀναθέματι, καὶ ἡ μερὶς αὐτοῦ μετὰ τῶν σταυρωσάντων τὸν Κύριον. Ἐπὶ γὰρ ἀσφαλείᾳ καὶ βεβαιότητι τῶν ἄνω εἰρημένων ἔγινε τὸ παρὸν ἡμέτερον γράμμα, ὑπογεγραμμένον παρὰ τῆς ἡμῶν Μετριότηνος, καὶ ἐδόθη ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ.

Κατὰ τὸ ἔτος 'αχπη',
ἐν Μπου[κουρεστίῳ].

(Ibid., p. 61 și urm.)

V.

Act al lui Duca Vodă pentru mânăstirea Sf. Ioan din București, închinată la Sf. Ilie din Ianina.

Ἴσον τῷ ἐκ τῆς βλαχικῆς διαλέκτου μεταγλωττισθέντι αὐθεντικῷ χρυσοβούλλῳ τοῦ Βοεβόδα Δούκα περὶ τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, εἰς τὴν κατὰ τὰ Ἰωάννινα ἱερὰν μονὴν τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ προσηλωθείσης.

Τῷ θείῳ ἐλέει καὶ χάριτι τούτων ὅλων δεσπόζοντος ἐδώκαμεν τὸ παρὸν ἡμῶν αὐθεντικὸν τῷ κατὰ τὴν Ῥούμελην ἐπαρχίας Ἰωαννίνων ἐν τῷ χωρίῳ ὀνομαζομένῳ Ζίτσᾳ ἱερῷ μοναστηρίῳ, τῷ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ τιμωμένῳ, καὶ πᾶσι τοῖς ἐν αὐτῷ μονάζουσι πατράσι τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου διὰ νὰ εἶνε τὸ ἐν Βουκουρεστίῳ κείμενον ἱερὸν μοναστήριον τὸ ἐπ' ὀνόματι τῆς ἀποτομῆς τοῦ τιμίου Προδρόμου μὲ ὅλας τὰς οἰκίας καὶ εἰσοδήματα ἀπὸ κάθε μέρος. Ἐπειδὴ καὶ αὐτὸ τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου πρὸ καιροῦ ἀνηγέρθη ἐκ θεμελίων παρὰ τοῦ Ἀνδρέα Βεστιάρη, εἰς ἡμέρας

ἄλλων πρὸ ἐμοῦ Αὐθεντῶν, τὸ ὁποῖον τελειώνοντας, ἐπροικοδοτήσατο, μὲ τὰς τότε τυχούσας αὐτῷ μουσίας καὶ οὕτω τὸ ἐπροσκύνησεν εἰς τὸ ῥηθὲν μοναστήριον τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ, εἰς τοῦ ὁποίου τὰς χρείας νὰ εἶνε ἐπιστάτης καὶ φροντιστὴς οἱ ἐκ τοῦ κάτω μοναστηρίου πατέρες, στέλλοντες καὶ ἡγούμενον καὶ πατέρας ἀπὸ τὴν σύνοδον αὐτῶν κατὰ τὴν συμφωνίαν καὶ συνήθειαν ὅπου ὁ Ἀνδρέας Βεστιάρης, κτίτωρ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, διετάξατο. Μετὰ τὸν θάνατον δὲ τοῦ Ἀνδρέα Βεστιάρη ἐφάνη κτίτωρ ὁ Πρέδας Μπάνος Μπουζέσκουλος, γαμβρὸς τοῦ ῥηθέντος Ἀνδρέα Βεστιάρη, ὁ ὁποῖος καὶ ἐχάρισε πολλὰ καὶ εἰς αὐτὸ τὸ μοναστήριον, καὶ τὸ ἐπροικοδότησε, καθὼς καὶ ὁ πενθερός του ἐκεῖνος, εἰς τὸν Προφήτην Ἠλίαν, κάμνοντας καὶ τὰ γράμματά του καὶ αὐθεντικὰ χρυσόβουλλα διὰ τὴν εἰς τὸν Προφήτην Ἠλίαν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου προσήλωσιν καὶ διὰ νὰ εἶνε ἡ συμφωνία καὶ τῶν δύο μοναστηρίων στερεὰ καὶ ἀμετακίνητος, καὶ οὕτω τὸ ῥηθὲν μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου διὰ παντὸς κείμενον εἰς τὴν φροντίδα, στέλλοντες ἐκεῖθεν ἡγούμενον καὶ πατέρας διὰ νὰ λαμβάνουν τὰ συνειθισμένα, κατὰ τὴν συμφωνίαν τῶν ἀρχόντων κτιτόρων, ὅπου ἔκτοτε ἔκαμαν, ἕως τώρα. Μετὰ παρέλευσιν δὲ καιροῦ, ἀκολουθῶντας πολλαὶ ἀκαταστασίαι ἐδῶ εἰς τὴν Τζάραν, τότε ἐχάθησαν ὅλα τὰ γράμματα ὅλων τῶν μουσιῶν τῶν παρὰ τῶν κτιτόρων δοθέντων εἰς τὸ ῥηθὲν μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου· ἐχάθηκαν πρὸς τούτοις καὶ τὰ προσηλωτικὰ γράμματα τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου.

Ὅθεν τώρα, εἰς τὰς ἡμέρας τῆς Αὐθεντίας μου, μὲ τὴν πρὸς ἡμᾶς χάριν τοῦ Ἁγίου Θεοῦ καὶ μὲ τὸ[ν ὁρισμόν] τοῦ τιμιωτάτου Βασιλέως τῆς βλαχικῆς Αὐθεντίας, ἐλθόντες ἔμπροσθεν ἡμῶν ὁ Λεόντιος ἡγούμενος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ πατέρες, μᾶς ἐβεβαίωσαν δι' αὐτὸ τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ὅτι εἶνε προσκυνημένον εἰς τὸν Προφήτην Ἠλίαν καὶ ἕως τώρα ὅλον ἀπὸ ἐκεῖ ἔρχονται ἡγούμενοι καὶ πατέρες, λαμβάνοντες τὸ ἀντέτι των κατὰ τὴν συνήθειαν, χωρὶς κανένα ἐμπόδιον. Γράμματα ὅμως δὲν ἔχουσιν, ὅτι ἐχάθησαν ἐν καιρῷ ἀκαταστασιῶν. Θέλοντες δὲ καὶ ἡμεῖς ἵνα τοὺς γίνῃ αὐθεντικὸν χρυσόβουλλον κατὰ τὴν συμφωνίαν τῶν τότε ἀρχόντων κτιτόρων τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, καὶ διὰ νὰ βεβαιωθῶμεν, ἐρευνῶντες δι' αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν, πολὺ καλὰ ἐρωτήσαμεν ὅλους τοὺς τιμιωτάτους ἄρχοντας τοῦ Ντιβανίου μας, καὶ ἐβεβαιώθημεν ὅτι εἶνε προσκυνημένον εἰς τὸν Προφήτην Ἠλίαν. Εἰς τὸν αὐτὸν καιρὸν εὑρισκόμενος ἐδῶ εἰς τὴν Αὐθεντίαν μας καὶ ὁ Μητροπολίτης τῶν Ἰωαννίνων, Κύριλλος, ἐμαρτύρησε καὶ ὁ ἴδιος ὅτι εἶνε προσκυνημένον νὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ. Ὅθεν κατὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς ἀνεκαινίσαμεν καὶ ἐδυναμώσαμεν μὲ τὸ παρὸν ἡμῶν αὐθεντικὸν χρυσόβουλλον διὰ νὰ εἶνε τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῷ ἱερῷ μοναστηρίῳ τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ πρὸς πορισμὸν καὶ βοήθειαν τῶν ἐκεῖσε πατέρων καὶ δι' ἐνδυμασίαν αὐτῶν, ἡμῖν δὲ καὶ τοῖς μακαρίταις γονεῦσιν ἡμῶν μνημόσυνον αἰώνιον, ὁμοίως καὶ οἱ μεθ' ἡμᾶς, ὁποιον Αὐθέντην δηλονότι ἤθελεν ἐλεήσει ὁ Θεὸς μὲ τὴν Αὐθεντίαν τῆς Τζάρας ταύτης, τὸν παρακαλοῦμεν ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ν' ἀνακαινίσῃ καὶ ἐνδυναμώσῃ αὐτὸ τὸ αὐθεντικόν μας χρυσόβουλλον κατὰ τὴν συμφωνίαν καὶ τὴν στάσιν τοῦ Ἡροφήτου Ἠλιοῦ καθὼς τὸ ἐσυμφώνησαν καὶ τὸ

κατέστησαν οἱ κτίτορες αὐτοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, κύριος ὁ Θεὸς νὰ τὸν τιμήσῃ, τὸν ἐλεήσῃ καὶ νὰ τὸν στερεώσῃ εἰς τὴν Αὐθεντίαν του, καὶ τιμὴν νὰ ἔχῃ ἀπὸ τὸν Θεὸν αἰώνιον, καὶ συγχώρησιν τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ, καὶ ἔλεος τῆς Αὐθεντίας του· καὶ αἱ πράξεις αὐτοῦ νὰ εἶνε τιμημέναι.

Νιάγος Μέγας-Μπάνος; . . . Μέγας Βόρνικος, Κύρκος Μέγας-Λογοθέτης, Χρήζας Μέγας-Βεστιάρης, Λασκαράκης Μέγας-Σπαθάρης, Στουγιὰν Μέγας-Κλοτσιάρης, Γεωργάκης Μέγας-Ποστέλνικος, Κορούϊος Μέγας-Παχάρνικος, Ἀλέξανδρος Μέγας-Στόλνικος, Ῥαδοὺλ Στιρμπέϋς Μέγας-Κόμισος· καὶ Δημητράσκος ὁ δεύτερος λογοθέτης, ὁ γράψας ἐν Βουκουρεστίῳ, Μαΐου ιβ΄ ζρπγ΄.

(Ibid.)

VI.

Act al lui Constantin-Vodă Brâncoveanu pentru aceiaş mânăstire.

Τῇ δωρεᾷ καὶ χάριτι τοῦ Ἁγίου Θεοῦ τοῦ δεσπόζοντος τὴν γῆν ἐδώκαμεν τὸ παρὸν ἡμῶν αὐθεντικὸν χρυσόβουλλον τῷ κατὰ τὴν Ῥούμελην, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἰωαννίνων, εἰς τὸ χωρίον Ζίτσαν καλούμενον κειμένῳ ἱερῷ μοναστηρίῳ, τῷ τιμωμένῳ ἐπ᾿ ὀνόματι τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ καὶ πᾶσι τοῖς ἐκεῖσε [ἀσκοομένοις] πατράσι διὰ νὰ εἶνε τὸ ἐν Βουκουρεστίῳ κείμενον ἱερὸν μοναστήριον τὸ τιμώμενον ἐπ᾿ ὀνόματι Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ μὲ ὅλας τὰς μουσίας αὐτοῦ καὶ εἰσοδήματα, ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη, καθότι αὐτὸ τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγίον Ἰωάννου ἀνηγέρθη ἐκ θεμελίων πρὸ πόλλοῦ παρὰ τοῦ Ἀνδρέα Βεστιάρη, ἐν ἡμέραις ἄλλων Αὐθέντων, καὶ μετὰ τὸ κτίσαι αὐτὸ καὶ τελειῶσαι ἐπροικοδοτήσατο αὐτὸ μὲ χαρίσματα τὰ τυχόντα, καὶ κατὰ τοῦτο ἦτο προσκυνημένον εἰς τὸ ῥηθὲν μοναστήριον τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ, διὰ νὰ εἶνε οἱ ἐκεῖσε πατέρες ἐπιμεληταὶ καὶ φροντισταὶ εἰς κάθε χρεῖαν τοῦ ἐνταῦθα μοναστηρίου, στέλλοντες ἡγούμενον ὁμοῦ καὶ πατέρας ἀπὸ τὴν σύνοδόν τους, ἐδῶ εἰς τὸν Ἅγιον Ἰωάννην, κατὰ τὴν συμφωνίαν καὶ συνήθειαν ὅπου εἶχε κάμει ὁ Ἀνδρέας Βεστιάρης. Ἐχάρισε πρὸς τούτοις καὶ ὁ Πρέδας Μπάνος Μπουζέσκουλος εἰς αὐτὸ τὸ μοναστήριον πολλὰ ἀπὸ ὅλα, καὶ τὰ προσεκύνησεν ἐκεῖ, εἰς τὸν Προφήτην Ἠλίαν, κάμωντας καὶ γράμματα καὶ χρυσόβουλλά του διὰ τὴν προσήλωσιν ταύτην, διὰ νὰ ἠμπορῇ νὰ εἶνε ἡ συμφωνία αὐτῶν στερεὰ διὰ παντός. Καὶ οὕτως ἦτο αὐτὸ τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου εἰς τὴν φροντίδα καὶ λογαριασμὸν τοῦ κάτω μοναστηρίου· ἐξ οὗ ἤρχοντο καὶ ἡγούμενοι ἐκεῖθεν ἀπεσταλμένοι καὶ διορισμένοι καὶ πατέρες λαμβάνοντες τὸ συνειθισμένον ἐτήσιον ἀπ᾿ ἐδῶ, κατὰ τὴν συμφωνίαν τῶν ἀρχόντων κτιτόρων, ὅπου ἀνωτέρω γράφομεν, ἀπὸ τότε ἕως τώρα. Μετὰ ταῦτα δέ, μὲ τὸ νὰ ἠκο[λού]θησαν πολλαὶ ἀκαταστασίαι ἐδῶ εἰς τὴν Τζάραν, ἐχάθηκαν ὅλα τὰ γράμματα τὰ παρὰ τῶν κτιτόρων δοθέντα διὰ ταῖς μουσίαις τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. Ἐχάθηκαν πρὸς τούτοις καὶ τὰ προσηλωτικὰ γράμματα, καὶ διὰ τοῦ μακαρίτου Αὐθέντου Δούκα Βοεβόδα ὁ τότε ἡγούμενος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, Λεόντιος ὀνόματι, μὲ τοὺς λοιποὺς πατέρας,

παρασταθέντες ἔμπροσθεν τοῦ Δούκα Βοεβόδα, ἀνέφερον ὅτι τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου εἶνε προσκυνημένον εἰς τὸν Προφήτην Ἡλίαν καὶ πάντοτε ἀπὸ ἐκεῖ ἤρχετο ἡγούμενος ἐδῶ καὶ πατέρες λαμβάνοντες τὸ συνειθισμένον ἐτήσιον ἀνεμποδίστως, τὰ γράμματα ὅμως τῆς προσηλώσεως, ὅπου εἶχον, ἐχάθηκαν ἀπὸ τὰς ἀκαταστασίας. Καὶ ἐζήτησαν ἀπὸ τὸν μακαρίτην Δούκα Βοεβόδαν κατὰ τὴν συμφωνίαν ὅπου εἶχον ἀπὸ τοὺς ἄρχοντας κτίτορας περὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. Κατὰ τοῦτο θέλοντας ὁ μακαρίτης Δούκας νὰ βεβαιωθῇ περὶ αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως, ἠρώτησεν ὅλους τοὺς ἄρχοντας τοῦ Διβανίου, καὶ πολὺ καλὰ τὸν ἐβεβαίωσαν ὅτι τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου εἶνε προσκυνημένον εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ, τὸ ὂν κατὰ τὴν Ῥούμελην. Τυχόντος δὲ τότε ἐδῶ καὶ τοῦ ἀρχιερέως Κυρίλλου ὀνόματι, ἔμπροσθεν τοῦ μακαρίτου Δούκα Βοεβόδα, ὡμολόγησεν ὅτι οὕτως ἔχει. Καί, οὕτω βεβαιωθεὶς τὰ περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ἔδωκεν αὐτοῖς χρυσόβουλλον, τὸ ὁποῖον εἴδομεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὰς χεῖρας τῶν πατέρων ἀπ' αὐτὸ τὸ ῥηθὲν μοναστήριον. Ὅθεν καὶ ἡμεῖς ἀνεκαινίσαμεν καὶ ἐπεκυρώσαμεν τὴν προσήλωσιν ταύτην μὲ αὐτὸ τὸ αὐθεντικὸν ἡμῶν χρυσόβουλλον διὰ νὰ εἶνε τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῷ μοναστηρίῳ τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ πρὸς βοήθειαν, περιποίησιν καὶ ἐνδυμασίαν τῶν ἐκεῖσε μοναζόντων πατέρων. Ὁμοίως καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς Αὐθένται, ὅποιον δηλονότι κύριος ὁ Θεὸς ἤθελεν ἐλεήσει νὰ εἶνε Αὐθέντης καὶ ἐξουσιαστὴς τῆς Βλαχίας, τὸν παρακαλοῦμεν ἐν ὀνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ νὰ ἀνακαινίσῃ καὶ ἐπικυρώσῃ αὐτὸ τὸ χρυσόβουλλον τῆς Αὐθεντίας μου κατὰ τὴν αὐτὴν συμφωνίαν καὶ στάσιν τοῦ ἁγίου μοναστηρίου τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ, καθὼς τὸ ἐσυμφώνησαν καὶ τὸ ἀπεκατέστησαν οἱ κτίτορες τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, τὸν ὁποῖον ὁ Κύριος νὰ τιμήσῃ καὶ νὰ στερεώσῃ εἰς τὴν Αὐθεντίαν του, καὶ τιμὴν νὰ ἔχῃ ἀπὸ τὸν Θεὸν αἰώνιον καὶ συγχώρησιν ὅλων τῶν ἁμαρτιῶν του, καὶ τῇ Αὐθεντίᾳ του ἔλεος καὶ ἀνάπαυσιν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ αἰώνιον. Ἀμήν. Ἐπεκυρώσαμεν δὲ τὸ παρόν μας χρυσόβουλλον μὲ ὅλην τὴν Σύγκλητον καὶ πιστοὺς ἄρχοντας τοῦ Διβανίου μας.

Πὰν Κόρνος Μπραϊλόης, Μέγας-Μπάνος, [πάν Στρόϊε] Λεορδάνος, Μέγας-Βόρνικος, πὰν Νικόλαος Ῥουντάνος, Μέγας-Λογοθέτης, πὰν Μιχάλης Κανταχουζηνὸς Μέγας Σπαθάριος, πὰν Σερμπὰν Γρητζιὰν Μέγας-Βεστιάρηπς, πὰν Κωνσταντῖνος Τζορογκιρλὰν Μέγας-Κλουτζιάρης, πὰν Δημητράκης Καραμανλῆς Μέγας-Ποστέλνικος, πὰν Βέργος Μέγας Παχάρνικος, πὰν Ῥάδουλος Ἰσβοράνος Μέγας-Στόλνικος, πὰν Σερμπὰν Κανταχουζηνὸς Μέγας-Κόμισος, Πὰν Γεώργιος Μέγας-Κλουτζιάρης, πὰν Κωνσταντῖνος Κωρπάνος Μέγας-Πιτάρης.

[Στέφανος ?] Κανταχουζηνός, δεύτερος λογοθέτης.

Ἐγράφη τὸ παρὸν χρυσόβουλλον ἐν τῇ αὐθεντικῇ ἡμῶν καθέδρᾳ, τῷ Βουκουρεστίῳ, τῷ ἐννάτῳ χρόνῳ τῆς Ἡγεμονίας μου.

Κεσὰρ λογοθέτης ἀπὸ Βουκουρέστι, ἐν ἔτει ἀπὸ Ἀδὰμ ͵ζσς', ἀπὸ Χριστοῦ δὲ τῷ 1697, Νοεμβρίου 8.

(*Ibid.*, pp. 64—6.)

VII.

Act al lui Șerban-Vodă Cantacuzino, prin care dă mânăstirii Brodeț, la Policiana, un venit de 200 de lei pe an, ce se vor luà de egumenul bucureștean dela Sf. Spiridon.

Οἱ ἐργαζόμενοι τὰς ψυχικὰς ἀρετὰς καὶ ἔργα θεάρεστα οὐ μόνον εἰς αὐτὴν τὴν ζωὴν τιμῶνται καὶ εὐφημίζονται, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατον ἄφθαρτον διαμένει τὸ ὄνομα αἰώνιον, καὶ αἱ ψυχαὶ αὐτῶν ἐν ταῖς μοναῖς τῶν δικαίων συναυλίζονται. Τούτων ἐπέχει τὴν τάξιν ἡ πρὸς τοὺς πένητας γινομένη ἐλεημοσύνη, μάλιστα δὲ ἡ πρὸς τοὺς θείους ναοὺς καὶ ἱερὰ μοναστήρια ἐπανατεινομένη.

Διόπερ κἀγώ, ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ Σερμπάνος Βοεβόδας, ζῆλον θεῖον ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας ἔχων καὶ ὑπερβολικὴν εὐλάβειαν εἰς τὴν ὑπεραγίαν θεοτόκον καὶ ἀειπάρθενον Μαρίαν, ἧς ἡ μνήμη εὑρίσκεται εἰς τὸ ἱερὸν καὶ σεβάσμιον μοναστήριον τοῦ χωρίου Πολύτσιανης, ἐπονομαζομένου Μπροδέτζι, τὸ ὁποῖον μοναστήριον ὑπόκειται εἰς τὴν ἐπαρχίαν Δρυϊνουπόλεως, ἀκούοντας καὶ ἡ Αὐθεντία μου ὅτι τὸ ῥηθὲν μοναστήριον εὑρίσκεται εἰς πολλὴν ἔνδειαν και πτωχείαν, προῃρέθη ἡ ἐμὴ Αὐθεντία καὶ εὐσπλαγχνίσθη καὶ ἔδωκε τὸ παρὸν χρυσοβουλλον καὶ τίμιον τῆς Αὐθεντίας μου εἰς τὸ ῥηθὲν ἱερὸν μοναστήριον, διὰ [νὰ] ἔχῃ νὰ παίρνῃ ἔλεος ἀπὸ τὴν ἐμὴν Αὐθεντίαν τὸν καθέκαστονι χρόνον γρόσια διακόσια, 200, τὰ ὁποῖα ἄσπρα ἐδιώρισα νὰ δωθοῦν ἀπὸ τὸ αὐθεντικὸν ἄλας ὅλα, ἀπὸ τοὺς κατὰ καιρὸν καμαρασαίους τῶν ὀκνῶν, ἔξω ἀπὸ τὴν σούμαν τῆς ἀγορᾶς τῶν ὀκνῶν, καὶ διὰ νὰ μὴ κοπῇ τοῦτο τὸ ἔλεος ἢ νὰ γένῃ κανὲν κακὸν ἐμπόδιον εἰς τὸ νὰ ὑπάγῃ αὐτὸ τὸ ἔλεος εἰς τὸν καιρόν του ἐκεῖ εἰς τὸ ῥηθὲν μοναστήριον, διορίζει ἡ ἐμὴ Αὐθεντία ἐπίτροπον καὶ φροντιστὴν τὸν κατὰ καιροὺς ἡγούμενον τῆς ἱερᾶς καὶ ἀρχιερατικῆς μονῆς ἐπονομαζομένης τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Σπυρίδωνος τοῦ θαυματουργοῦ, ἡ ὁποία ἁγία μονὴ εὑρίσκεται εἰς τὴν ἐδῶ πόλιν τοῦ Βουκουρεστίου, διὰ νὰ φροντίζῃ ὁ ῥηθεὶς ἡγούμενος καὶ νὰ παίρνῃ αὐτὸ τὸ διωρισμένον ἔλεος κατ' ἔτος ἀπὸ τοὺς καμαρασαίους τῶν ὀκνῶν κατὰ τὸν Μάρτιον μῆνα, καὶ διὰ μέσου χρησίμων ἀνθρώπων καὶ ἀξιοπίστων νὰ στέλνῃ εἰς τὸ ἱερὸν καὶ σεβάσμιον μοναστήριον τοῦ χωρίου Πολυτσιάνης, τὸ ἐπονομαζόμενον Μπροδέτζι, νὰ δίδηται εἰς χεῖρας τῶν ἐκεῖσε πατέρων, νὰ παίρνουν ἀπὸ τὰς χεῖράς των ἀπόδειξιν πρὸς τὸν ἡγούμενον τῆς ἐνθάδε ἱερᾶς μονῆς τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος. Διὰ τοῦτο ἔδωκεν ἡ ἐμὴ Αὐθεντία τὸ παρὸν χρυσόβουλλον εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ χωρίου Πολύτσιανης διὰ νὰ παίρνῃ αὐτὸ τὸ ἔλεος κάθε χρόνον ἀδιακόπως καὶ ἀνεμποδίστως, νὰ εἶνε πρὸς σύστασιν καὶ διατήρησιν τοῦ ἱεροῦ μοναστηρίου, τῆς ἐμῆς Αὐθεντίας καὶ τῶν μακαρίων γονέων μου καὶ πάππων μου, εἰς μνημόσυνον αἰώνιον. Λοιπὸν παρακαλοῦμεν καὶ τοὺς ἄλλους Αὐθέντας, ἐν Χριστῷ ἡμῶν ἀδελφούς, οὕστινας Κύριος ἡμῶν καὶ Θεός, ἀπείρῳ αὐτοῦ θείῳ ἐλέει, ὕστερον ἀπὸ λόγου μου θέλει ἐλπίζει *(sic)* νὰ εἶνε Αὐθένται καὶ ἡγεμόνες τῆς Τζάρας ταύτης Οὐγγροβλαχίας, καὶ ἐκ τοῦ γένους ἡμῶν, καὶ ἐξ ἄλλου γένους, καὶ ἡ αὐτῶν Αὐθεντία νὰ ἀνανεώσωσι καὶ ἐπικυρώσωσιν αὐτὸ τὸ ἔλεος διὰ τίμιον χρυσόβουλλον τῆς αὐτῶν Αὐθεντίας, ἵνα καὶ

τὰ ἐλέη αὐτῶν εὐπρόσδεκτα εἶνε παρὰ τῷ Θεῷ καὶ ὑπὸ ἄλλων Αὐθέντων κεκυρωμένα, ὅπως κύριος ὁ Θεὸς χαρίσῃ αὐτοῖς τὰς αὐτῶν ἡγεμονίας εὐτυχεῖς. Καὶ ἐπεκύρωσεν ἡ ἡμετέρα Αὐθεντία τὸ παρὸν χρυσόβουλλον μετὰ καὶ τῆς βουλῆς τῶν τιμιωτάτων καὶ πιστῶν μεγάλων ἀρχόντων τῆς ἐμῆς Αὐθεντίας. ͵ζρπη', Μαρτίου α', ἐγράφθη τὸ παρὸν ὑπὸ Θωμᾶ λογοθετσέλου τοῦ Διβανίου, ἄρχοντος Δουδεσκόυλου (1) Μεγάλου-Μπάνου, Κωνσταντίνου Βραγκοβάνου Μεγάλου-Λογοθέτου, καὶ ὑπεγράφη ὑπὸ τῶν ἀρχόντων:

ἄρχοντος Κωνσταντίνου Κρετζουλέσκουλου Μεγάλου-Σπαοθαρίου,
ἄρχοντος Στεφάνου Βακαρέσκουλου Μεγάλου-Κλουτζιάρη,
ἄρχοντος Ἰωαννάκη Χρυσοσκώλου Μεγάλου-Ποστελνίκου,
ἄρχοντος Θωμᾶ Μπαλημανοῦ Μεγάλου-Παχαρνίκου,
ἄρχοντος Γρηγοράσκου Γκίκα Μεγάλου-Κομίσου,
ἄρχοντος Ματθαίου Ῥωσσαί[τ]ου Μεγάλου-Στολνίκου,
ἄρχοντος Ἰωαννάκη Χαλεπλῆ Μεγάλου-Κλουτζιάρη.
ἄρχοντος Σταύρου Μεγάλου Πιτάρη καὶ ἐπιστάτου.
ἄρχοντος Κωνσταντίνου Βραγκοβάνου Λογοθέτου.
ἄρχοντος Μπαρμπούλου Βακαρέσκουλου Μεγάλου-Βεστιάρη.

ΣΕΡΜΠΑΝΟΣ

Βοεβόδας καὶ Ἡγεμὼν πάσης Οὐγγροβλαχίας (2).

(Ibid., pp. 66—7.)

(1) La Samprides: διδασκάλου.

(2) Traducerea acestor acte va apăreà, cu originalul, în vol. XIV din colecţia Hurmuzaki, partea I.

OASPEŢI BALCANICI LA NOI IN SECOLUL AL XIX-lea

UN ACT ROMÂNESC

PRIVITOR LA

INCEPĂTORUL CULTURII BULGARE Dr. VERON. — FIUL LUI MILENCO STOICOVICI IN OLTENIA

DE

N. IORGA
Membru al Academiei Române.

Şedinţa dela 30 Ianuarie 1914.

I.

Se ştià că întâia tipăritură bulgărească e aceea care ieşià cu osteneala lui Sofronie de Vraţa la Râmnic în 1806: «Chiriacodromion, adecă Nedealnic, învăţătură la toate Duminecile pentru pravoslavnicele biserici, de cetit la Evanghelii, în tot anul, cu tâlc şi dreaptă învăţătură, şi la praznicele cele mari împărăteşti şi la hramurile sfinţilor Cazanie folositoare de suflet, prefăcută de pe sloveneşte şi de pe greceşte, limba cea adâncă, pe limba cea proastă bulgărească» (1). Un ucenic din Vidin şi doi alţi meşteri din Sofia şi Drenovo lucrau la această carte, şi ca sprijinitori apar toţi Vlădicii noştri, egumeni, Vlădica grecesc de Stavropoleos, Mitropolitul de Silistra, de acelaş neam, un Armaş, un saigiu şi câţivà fruntaşi bulgari din Novoselo, Gabrovo, Coprivştiţa, Boboştiţa, Cotel şi Cazanlâc.

Vlădica Sofronie erà de mult un oaspete bine primit în Capitala munteană, precum se vede, nu numai din lucrarea jubilară a profesorului Teodorov (2), dar şi din aşà de desele menţiuni ce cuprinde cu privire la el *Catagrafia bisericilor române la 1810*, publicată la 1908 de d-l Al. Lăpĕdatu în «Biserica Ortodoxă Română» (3).

(1) V. şi *Bibliografia*, II, p. 490 şi urm.

(2) Софроній Врачанскиі, Sofia 1906.

(3) Şi tiraj aparte. V. locurile la p. 58.

Se va fi cetit cu pasiune această carte, cum se cetià şi cronica naivă, difuză, dar înălţătoare de suflet, a lui «oteţ Paisie», descoperitorul umil şi căldurosul apărător al naţiei sale. Dar un alfabet, o carte de cetire lipsiau încă. Abià la 1824 apărù, la Braşov, cel dintâiu *Bucvar:* cheltueala ca şi îngrijirea erau ale medicului Petru Veron (Berovici), de loc din Cotel, patria lui Sofronie însuş, care, promovând la München, ocupà la Craiova un rost de medic al oraşului. In adevăr că, încă de pe la 1820, se plătià de Căimăcămie, din veniturile arendate lui Dimitrie Aman, nu numai un medic, cel bătrân, Ferraris, «Feraruł», dar «dohtorii politiei Craiovei» (1). Al doilea erà Veron.

Imi aduc aminte să fi publicat undevà încă un act privitor la aceşti «dohtori». Intâmplarea îmi scoate astăzi un altul în care e vorba de *amândoi*, şi el *priveşte în special pe începătorul tiparului profan bulgăresc.*

Iată-l:

După învoiala ce amŭ făcut cu d. dohtoru Petre Veronŭ dinŭ Craiova i-amŭ văndut de a mè bună voe partea mea de moşie ce o amŭ, hotarulŭ Priseaca, cu toate sădirile şi clădirile după dânsa în preţ dă galbenĭ înpărăteşti patru sute, No. 400, care i-amŭ şi priimitŭ pă deplinŭ toţĭ, şĭ, fiindŭ-că documenturile aceştii moşii s'aŭ pierdutŭ, rămăne ca dumnealuĭ cumpărătorulŭ să-şŭ aleagă stăpănirea după sineturile vecinilorŭ răzaşĭ. Dreptŭ aceia pentru pačnica stăpânire a aceştiĭ proprietăţiĭ de către d. dohtorulŭ Veronŭ i a moştenitorilorŭ săĭ, amŭ rugatŭ şĭ pă cinst. judecătoriia comerţială dinŭ Craiova a întărì acestŭ documentŭ ce este iscălitŭ cu însuşŭ mîna mea, cu a sa adeverire, după orănduială.

1841, Aprilie 27, Bucureştĭ.

Πέτρος Φεῤῥάρης
ἰατρὸς ὁ κατ.

Comisia 2 roşi.

No. 600. Însuşĭ dumn[ea]luĭ doftoru Petru Feraru, viindŭ la comisiie, aŭ arătat că iscălitura de maĭ susŭ este adevărată a dumisale. Spre dovadă să adeverează şĭ de comisiie, după orănduială.

841, Martie 28.

Pecetea cu «Comisia văpseli roşi, anul III». (pecete cu vulturul şi crucea în plisc).

(Iscălitură).

(1) *Corespondenţa lui Dimitrie Aman*, pp. 32 (81), 185 (89), 188—9 (75).

No. 28. Judecătoriia Comercială dinŭ Craiova. Dum[r] dohtoru Petre Feraru, cu jalba care s'aŭ pus la No. 356, aŭ cerutŭ la aĉastă judecătorie a să adeveri acestŭ zapisŭ prinŭ care vinde către dum. dohtor Petru Veronŭ moşiia ce o are înŭ hotaru Priseaca dintr'acestŭ judeţŭ, spre urmarea căriia cerere înfăţişându-se amîndoĭ înŭ predsuvie, atîtŭ adică vînzătorulŭ prinŭ vechilĭ dum. Crăĉunŭ şi Sava Ioanovicĭ, cîtŭ şi cumpărătorulŭ în persoană, şi maĭ întîĭ trebuindŭ şi judecătoriia să cunoască dacă cumpărătorulŭ are slobozenie să cumpere propietate într'acestŭ prinţipatŭ, fiindŭ omŭ streinŭ, măcarŭ că numitu aŭ datŭ înscrisŭ că nu este suptŭ nicĭo protecsie streină şi că cu lăcuinţa înŭ Ţara-Rumănească să cunoaşte pămîntenŭ, darŭ, aĉastă înpreĭurare supuindu-să la cunoştinţa cinstituluĭ Departamentŭ, s'aŭ cerutŭ dezlegare, şi s'aŭ priimitŭ răspunsulŭ cu No. 1096 dinŭ 30 Martie anu următorŭ, înŭ coprindere: dă vreme ce numitu cumpărătorŭ aŭ datŭ în scrisŭ suptŭ a sa iscălitură că este de mulţĭ anĭ venitŭ acĭ dinŭ ţara Turchiĭ şi nesupusŭ la nicio protecsiie streină, apoĭ pă acestŭ temeĭ slobodă este judecătoriia a întărî zapisulŭ de cumpărătoare acelorŭ acareturĭ pă numele săŭ, cu leğuitele forme, înŭ urma căriia dezlegărĭ intrîndŭ judecătoriia şi înŭ cercetarea celorlalte forme, s'aŭ cerutŭ la vechili vănzătoruluĭ documenturile aceştiĭ propietăţĭ şi răspunse că sîntŭ pierdute, cîndŭ, prinŭ canalu cinstituluĭ departamentŭ alŭ Dreptăţiĭ publicîndu-să înŭ soroculŭ leğuitŭ pentru găsirea lorŭ, s'aŭ priimitŭ porunca dă suptŭ no. 3486, dinŭ 17 Iunie anu următorŭ, coprinzătoare că nu s'aŭ arătatŭ niminĭ cu pretenţiie asupra pomeniteĭ moşiĭ saŭ a sineturilorŭ eĭ,— după care întrebîndu-să şi soţiia vănzătoruluĭ dă are vre-o pretenţiie dă lipsă dă zestre, aŭ întorsŭ răspunsulŭ alăturatŭ pă lîngă adresulŭ cinstiiteĭ saprci *(sic)* a Ilfovuluĭ suptŭ No. 3374, că slobodŭ este dinŭ parte-ĭ soţulŭ d-ei a face aĉastă vinzare, neavîndŭ nicĭunŭ felŭ dă pretenţiie dă lipsă dă zestre, s'au scrisŭ cinstiteĭ ocîrmuirĭ dă aŭ avutŭ stăpînire vînzătoriulŭ înŭ aĉastă propietate, şi s'aŭ priimitŭ răspunsŭ dinŭ parte-ĭ suptŭ no. 3.666 că întru adevărŭ aŭ avutŭ stăpînire pînă la Sfîntulŭ Gheorghe cu leatŭ 841, iar dă atuncĭ încoace să stăpîneşte dă dum. dohtoru Petru Veronŭ, adică cumpărătoru, şi nu s'aŭ găsitŭ supusă la nicĭuna dinŭ aceste doaă înprejurărĭ. Prinŭ urmare dar, ne maĭ rămîindŭ vre o pravilnică împiedicare, înŭ urma acestorŭ cercetărĭ să pune întărire aceluĭ ofisŭ, spre paĉnica stăpînire a cumpărătoruluĭ, trecîndu-să şi înŭ condică după orînduială.

1842, Augustŭ 5.

II.

D-l Maior Grigore Ciurea din Tecuciu îmi comunică, în traducere, aceste două acte privitoare la un fiu al lui Milenco, Maiorul Blagoe Milencovici, care, venind la noi în 1828, luă pe Zoița Sterea (1).

Atestat.

Eliberat din slujbă dumnealui Locotenent Milencovici din momentul venirii mele cu Comanda voluntarilor în detașamentul oștirii Valahiei Mici, adică dela 12 Septemvrie a anului trecut 1828, până la data jos semnată, se găsià lângă mine pentru îndeplinirea serviciului de scriitor, care serviciu dânsul în tot timpul îl îndeplinià cu pricepere, zel exemplar și activitate, în acelaș timp având purtarea excelentă, fără să aibă vreo greșală; afară de aceasta a îndeplinit datoriile Primuluĭ Căpitan și în acțiunea contra vrăjmașilor; prin faptele sale și vitejie a dat exemplu îndemnând la întrecere pe toțĭ voluntarii ce se găsiau sub comanda mea; de aceea socotesc ca datorie a mea de a mărturisì despre toate acestea față de superiori cum că sus numitul este un funcționar care merită o deosebită considerațiune, ceeace atestez cu prilejul eliberării voluntarilor, iscălindu-mă și punând pecetea mea.

Orașul Craiova, în ziua de 10 Martie a anuluĭ 1829.

(Pecete.) (Semnătură: Gorciacov.)

Certificat.

S'a dat acest certificat maioruluĭ sârbesc Milencovici cum că dânsul, fiind trimes la finele lunii Maiu a anului trecut 1828 în detașamentul Valahiei Mici al domnului Comandant Suprem al armiei, a fost atașat la Domnul General-Maior Prințul Gorceacov al II-lea, care comandà atunci acest detașament, și s'a întrebuințat ca traductor al limbii sârbești și moldovenești; iar în urmă, după ce a luat comănduirea acestuĭ detașament, dela 20 Iunie până la 1 al lunii Aprilie a anului curent, ocupà pe lângă mine acelaș post: în tot acest timp toate poruncile mele le-a îndeplinit cu pricepere excelentă, cu zel și activitate neobosită.

Indeplinesc plăcuta datorie de a mulțumì domnului Milencovici pentru serviciul d-lui demn de laudă și spre a adeverì aceasta prin iscălitura mea și pecetea blazonului mieu, adeverind asemenea că rămâne după dorința lui în Valahia Mică cu familia sa pentru a locuì în satul Breasta pe care îl

(1) Lazăr, nepotul de fiu al lui Blagoe († 1874), e socrul d-lui Ciurea.

ţine în arendă şi de aceea nu trebue să sufere piedici din partea Guvernului valah.

Făcut în Craiova, la 20 Noemvrie 1829. S. G.

Al Maiestăţii Sale Impărăteşti

Prea-Milosuluĭ Domn al mieŭ

General Adiutant Comandantul I-ei Diviziuni de Dragoni şi Cavaler al diferitelor decoraţiuni: *Baronul* (iscălitura ilegibilă).

D-l Ciurea adaogă că mai posedă un act al Mitropolitului sârb Leontie privitor la vânzarea unei prăvălii în 1812 (o alta a lui Milencovici în 1809 la Semendria). Blagoe şi fiul mor la o moşie cumpărată dela boierul Vasile Obedeanu. In Craiova locuiau în casele lui Constantin Olteanu.

O HARTĂ A ȚERII-ROMÂNEȘTI DIN C. 1780
ȘI UN GEOGRAF DOBROGEAN

DE

N. IORGA
Membru al Academiei Române.

Ședința dela 7 Fevruarie 1914.

Imi aduc aminte să fi cetit într'o broșură din veacul al XVIII-lea privitoare la Turcia europeană, broșură ce se păstrează în Biblioteca Regală din Berlin, că, în acel veac, Guvernul otoman, voind să aibă o hartă exactă a Principatelor, a cerut-o dela Domnii noștri și că aceștia, luând dela proprietari hărți de ale moșiilor — cari erau multe și, în general, destul de bune, — a căutat să le potrivească între ele așà încât să dea înfățișarea țerii întregi, dar că nu s'a putut ajunge la nici un capăt, autorii hotărniciilor lucrând după alte sisteme.

Povestea e frumoasă, dar nu e și adevărată. Pe acel timp există o cartografie românească, deși mai puțin precisă și bogată, de sigur, decât aceea pe care ne-au dat-o Rușii, prin ciudata carte a lui de Baur, și Austriecii prin multele și însemnatele lucrări pe cari le-a descris de curând, cu note critice, d-l N. Docan, în aceste *Anale*.

Incepătorul în această privință a fost Constantin Stolnicul Cantacuzino, care nu în zadar cereà din Apus Atlasul lui Blau, dădeà indicații geografice unui Marsigli, autorul operei, mari pentru vremea ei, care e *Danubius panonico-mysicus*, și încheià o scrisoare de lămuriri către acesta prin cuvintele următoare: «Uneori, privind hărțile acestor provincii, nu-mi place că văd ce mare osteneală și cheltueală s'au făcut cu ele, și apoi sunt totuș greșeli destul de mari, și în așezarea locurilor, și în râuri și orașe, și, ceeace e și mai rău, în nume. Nu mai vorbesc de alte provincii și țeri. Doamne sfinte, ce greșeli vor mai fi făcute!»

La data acestei corespondenţe, 4 Martie 1694, Constantin însuş (1) nu încercase a înlătură lipsa de care se plânge. Va fi fost de sigur îndemnat de Marsigli ori şi de alţii — între cari am numără şi pe Hrisant de Ierusalim, Patriarhul, care aveà interes, cum se vede şi din biblioteca lui, pentru studiile de matematică şi geografie —, şi astfel el trimese la Padova, pentru publicare, o hartă întinsă a Ţerii-Româneşti, cu bogata şi sigura nomenclatură în greceşte.

O pomeneşte Del Chiaro, care extrase după dânsa harta, mai puţin întinsă şi cu numirile italiene, pe care o dădù pe lângă opera sa «Rivoluzioni della Valacchia». Am cercetat cândvà la Padova în ce priveşte originalul însuş, şi mi s'a spus că lipseşte orice indicaţie a tipăririi unei asemenea hărţi.

Dimitrie Cantemir nu cunoşteà de sigur această lucrare de merit, când împodobià «Descrierea Moldovei» pentru Academia din Berlin cu o grosolană încercare, stricată încă şi mai mult de gravor, care făcù din Podul Lipcanilor «Podul Sipcanilor», din Pomârla «Pomaria», din Plopeni «Plopem», din Hârlău Corovia (dar e şi «Harlev»), din Puţeni «Paceni», din Adam «Adani», fără a pomenì o sumă de nume absolut neidentificabile («Szolclana, «Russid» — Iluşi? —, «Ovidia»; Maŝngii — *sic!* — e Malitinţii!).

Apoi, o bucată de vreme, nu se mai lucrează nimic în acest sens. Sulzer nu ştie de vreo hartă localnică. Dar pe urmă avem foarte însemnata operă a lui Rigas, poetul «Marsiliezei» elenice, iar, înainte de aceasta, logofăt la Bucureşti, îndemnat, se vede, de persoana Domnului căruia i se dedică, acel Alexandru Callimachi, despre care ştim din călătoria abatelui Boscovich (2) că, împreună cu fratele său Grigore, el se îndeletnicià, ca tânăr beizadeà, cu studii geografice şi astronomice.

Nu cunoşteam altă lucrare indigenă din acest timp, când mi s'a comunicat o întinsă hartă a Ţerii-Româneşti până la munţi în sus, iar, la Vest, până dincolo de Glavacioc şi Câlnişte, având şi Bulgaria până mai jos de Varna, Dobrogea toată şi partea de deasupra Gurilor Dunării şi a ţărmului nordic al Mării Negre până dincolo de

(1) «Qualche volta, mirando la mappa di queste provincie, mi dispiace che vedo essere di gran fatica e spese, e di errori non piccoli, si ne i siti, come ne'fiumi e città, e, quel che è peggio, nei nomi. Taccio dell'altre provincie e regni. *O Deus bone*, quanti errori sarano!» *Opere*, ed. Iorga, Bucureşti 1901, p. 50. Pentru atlaz, v. aceste *Anale*, XXI, p. 67.

(2) Şi în *Uricariul*, XX, p. 299: «due globi, celeste e terrestre». V. şi p. 300 şi urm. Harta e reprodusă, în bucăţi, şi în ale mele *Documente Callimachi*, II.

Μουρταζὰ-Λιμάν, de golful Murtezà, şi de localitatea Burnas, lăsând să se întrevadă la N.E. un colţ din limanul dela vărsarea Nistrului, cu însemnarea: Oxia, Akkerman (Cetatea-Albă).

II.

Harta e semănată de monete elenice, foarte bine executate, cu explicaţii ale semnificaţiei lor, cu fixarea localităţilor (cunoscuta monetă a Istriei, cu cele două măşti şi paserea pe ramuri, are legenda: Παλιῤῥοίας σημεῖον τοῦ Καρακαρμᾶν: πτηνὸν ἁρπάζον μεσίνι, τὸ ἁλιευτικὸν), cu adaus de lămuriri subsidiare (la Esculap — monetă din Cos — se spune că e «părintele medicilor»; la Hercule că «e cel dintâiu care, cu Leontes şi Rhopalos, a întemeiat Constanţa», τῆς Κωστάντζας). Deasupra este şi o cronologie a împăraţilor romani.

Erà evident că lucrarea trebuià pusă în legătură cu o scriere arheologică. Suntem însă lămuriţi pe deplin când subt topografia oraşului Delphi, încastrată la dreapta jos, se ceteşte: Τὰ περὶ τοὺς Δελφοὺς διὰ τὸν Νέον Ἀνάχαρσιν. E deci vorba de harta explicativă pentru traducerea în greceşte a cunoscutului roman arheologic de educaţie, *Jeune Anarcharsis* al abatelui Barthélemy. Ştiam că ea s'a făcut la 1819 de Chrisoverghi Curopalatul, că s'a tipărit la Viena şi că dedicaţia e *către Domnul de atunci al Moldovei, Mihaiu Suţu* (1). Dar d-l O. Lugoşianu m'a lămurit că e vorba numai de planşa 12 din albumul intitulat:

Χάρτα τῆς Ἑλλάδος, ἐν ᾗ περιέχονται αἱ νῆσοι αὐτῆς καὶ μέρος τῶν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ Μικρὰν Ἀσίαν πολυαριθμῶν ἀποικιῶν αὐτῆς; περιοριζομένων ἀπ᾽ ἀνατολῶν, διὰ τῶν Μύρων τῆς Λυκίας μέχρι τοῦ Ἀργαντονίου ὅρους τῆς Βυθινίας ἀπ᾽ ἄρκτου, διὰ τοῦ Ἀκκερμανίου, τῶν Καρπαθίων ὀρῶν καὶ Δουνάβεως καὶ Σάββα, τῶν ποταμῶν, ἀπὸ δυσμῶν διὰ τοῦ Οὔννα καὶ τοῦ Ἰωνίου πελάγους, ἀπὸ δὲ μεσημβρίας διὰ τοῦ λιβυκοῦ τὰ πλείω, μὲ τὰς παλαιὰς καὶ νέας ὀνομασίας, πρὸς δὲ 9 ἐπιπεδογραφίαι τινων περιφήμων πόλεων καὶ τόπων αὐτῆς, συντείνουσαι εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ Νέου Ἀναχάρσιδος, μία χρονολογία τῶν βασιλέων καὶ μεγάλων ἀνθρώπων αὐτῆς, 160 τύποι ἑλληνικῶν νομισμάτων ἐρανισθέντων ἐκ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου τῆς Ἀουστρίας πρὸς ἀμυδρὰν ἰδέαν τῆς ἀρχαιολογίας, ἓν σῶμα εἰς 12 τμήματα, νῦν πρῶτον ἐκδοθεῖσα παρὰ τοῦ Ῥῆγα Βελεστινλῆ, Θεττάλου, χάριν τῶν Ἑλλήνων καὶ φιλελλήνων, 1797. Ἐχαράχθη παρὰ τοῦ Φρανσουᾶ Μῆλλερ, ἐν Βιέν[ᾳ].

(1) V. şi *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, p. 53, nota 3.

Traducătorul romanului arheologic de educație nu era însă Rigas singur, ci și Gheorghe Vendeti și un Nikolides și, mai ales, — afară de volumul IV —, un «Gheorghe Sakellarios, crescut la Viena, unde încă din 1797 făcuse să se tipărească o Arheologie grecească și volumul I din traducția sa a «Tânărului Anacharsis»» (1).

E o vastă lucrare de geografie, care cuprinde aproape toată Peninsula Balcanică (la Veleștin se dă harta arheologică), cu o planșă specială înfățișând Constantinopolea.

O altă planșă ne dă Vestul Țerii-Românești. E acelaș planul, firește, ca și în cea dintâi. Alcătuitorul a știut perfect românește, cum se vede din inscripții ca: Πλάγιου Μούντελοϊ δὲ σοῦς, Βουλκάνουλουι, πλ. Νοβάτζιλορ, πλ. Λόβιστη. Și aici sunt însemnări explicative: despre podul dela Celeiu (στύλοι ξυλίνης γεφύρας ἀπολελιθωμένοι, φαινόμενοι ὀλιγοστεύοντος τοῦ νεροῦ) («stâlpi ai unui pod de lemn împietriți, cari se văd când scade apa»), despre Cetățuia de lângă Râmnicu-Vâlcii, care aceea ar fi Sarmisagetuza (Τζιατατζώγιας Σαρμιζαιγεθούσα, Βασιλεύουσα Δακίας), despre Siștov, unde se vede data de 1791, a tratatului, între săbii, precum, la Chiuciuc-Cainargi, mențiunea păcii și iatagane cu data de 1774.

Cu cea mai mare sârguință se dau insulele Dunării, munții și dealurile, hotarele județelor, drumurile, pădurile, vadurile și podurile; se înseamnă și canalul dintre Argeș și Dâmbovița al lui Alexandru Ipsilanti: κανάλι τοῦ 'Αλεξάνδρου-Βόδα 'Υψηλάντη. Găsim vadurile și podurile, notația mânăstirilor, a câmpurilor de luptă, cu data, ca la Mărtinești, unde e sabia încrucișată cu iataganul și data de 1789, Septemvrie 11. Se adaugă ici și colo curioase explicații, ca aceea că la Cernavoda s'a născut cunoscutul dascăl neo-grec Iosif Moesiodax (Τζέρνα-Βόδα, πατρὶς Ἰωσήπου Μοισιοδάκος).

III.

Mesiodacul a fost, cum ne arată Sulzer, dascălul copiilor lui Alexandru Vodă Ipsilanti, acel «părinte Iosif, care pe vremea mea învăța pe fiii Domnului muntean limba grecească» (2). Director la școala grecească din București încă dela 1765 (3), el dădu la lu-

1) Boppe, *L'Albanie et Napoléon I*, Paris 1913, pp. 164—5.

2) *Geschichte des transalpinischen Daciens*, III, p. 11: «ein gewisser P. Joseph, der meiner Zeit die Söhne des walachischen Fürsten in der griechischen Sprache unterrichtete, ein Werk von seiner Hand in Wien auflegen lässt».

3 Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. XXVII.

mină în Viena, încă dela 1781, o «Teorie a geografiei», închinată lui Grigore Vodă Ghica și lui Alexandru Ipsilanti, din «Dacia», tocmai acel Domn a cărui operă, canalul dintre Argeș și Dâmbovița, se pomenește anume în harta noastră.

A fost Rigas elevul învățatului călugăr? Am dat aiurea biografia isteţului tânăr (n. 1757), de origine poate aromână, care, plecând din Veleștinul său, vechea Pherai, unde tatăl i-ar fi fost omorît de Turci, urmă la București, *subt Moesiodax chiar*, studiile începute în orașul său de naștere, la ucenici de-ai lui Evghenie Bulgaris, precum și la Zagora și la învățatul cunoscător de limbi orientale Dimitrie Cantargì (Καντарτζῆς), din Constantinopol. Mavrogheni erà atunci Domn, și străinul află un loc de secretar, de grămătic pe lângă Grigore Brâncoveanu, după ce ar fi tălmăcit și pentru consulul francez, trecù la Craiova, unde se zice că ar fi avut legături cu Pazvantoglu, care nu se gândià încă la măriri. In acest timp el face cunoștința unui Serdar Christodulo Kirlian, care-l iea ca intim al său, cu 120 de lei pe lună, la Viena, în Maiu 1790, pentru a-l izgonì apoi fără plată la Ianuarie din anul următor, când bietul om începù pentru aceasta un proces, care ţinù cinci ani, fără vreun folos. Stând în mijlocul conaționalilor vienezi, el tipărì o traducere din «Școala amanților delicați», un «Tripod» (Τρίπους), precum și, se pare, altele din Metastasio și Marmontel. Am înaintea mea cartea sa de Fizică (Φυσικῆς ἀπάνθισμα, διὰ τοὺς ἀγχίνους καὶ φιλομαθεῖς Ἕλληνας ἐκ τῆς γερμανικῆς καὶ γαλλικῆς διαλέκτου ἐρρανισθὲν παρὰ τοῦ Ῥήγα Βελεστινλῆ Θετταλοῦ), din germană și franceză, publicată acolo, cu cheltueala «cuivà», «pentru folosul consângenilor»: prefaţa laudă peste măsură pe Kirlianos, ajuns baron de Langenfeld, în care vede un luptător «pentru trezirea neamului Grecilor, foarte luminat odinioară». Dela aceste ideale se depărtase puțin când, tot în 1791, aveà să răspundă înaintea dicasteriului Mitropoliei pentru păcatul desfrâului săvârșit în paguba «Bălașei, fata răposatului Nițul și a răposatei Stanii din Craiova», slujnicuță la mama poetului și viitorului martir al cauzei libertății (1).

S'ar crede că acest bun cunoscător al ţerii, acest slujbaș domnesc, acest autor de lucrări felurite puteà să facă și hărți ca acestea.

(1) *Literatură și artă română*, V, p. 28 și urm. Cf. Σύντομος βιογραφία τοῦ ἀοιδίμου Ῥήγα Φεραίου τοῦ Θετταλοῦ, Atena 1860; Spiridon P. Lampros, Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ῥήγα, Atena, pp. 105-6 (datoresc comunicarea cărţii d-lui D. Russo, care mi-a semnalat și comunicat și vol. III din Δελτίον, cu scrisorile lui Rigas.

Un argument hotărîtor înlătură această părere.

Harta Moldovei și aceasta a Țerii-Românești, amândouă din acelaș an, tipărite în acelaș loc, au o parte comună: Gurile Dunării, lacurile Bugeacului, satele vecine. Ei bine, *acest teritoriu se înfățișează cu totul altfel în cele două lucrări.*

O singură explicație se poate: *Rigas a reprodus, cel mult ca desemnator și caligraf, modelele puse înaintea lui de Domnii celor două țeri și datorite unor anonimi din Principate.*

Harta Țerii-Românești pare să plece — notița dela Cernavoda ne indică aceasta — dela *Iosif Moesiodax însuș*, care, acesta, erà un geograf.

Adăugim că întărirea științii că Iosif s'a născut la Cernavoda îl scoate din rândul dascălilor de sânge grecesc. Iși ziceà «Moesiodac», în sensul de *Dobrogean*, originar din Dacia mesică, — poate Bulgar, dar, deoarece, de mult încă, asupra Cernavodei se revărsase populația românească a Orașului de Floci, a vechiului «târg de lână» din Bărăgan — numele Bărăganului este și el în hartă —, care erà curat românească la începutul veacului al XVII-lea, e mai curând Român.

Un interesant fapt nou în ce privește elementul românesc de pe malul drept al Dunării și valoarea lui culturală (1).

(1) Cf. mărturia lui, în Δελτίον, *l. c.*, p. 654: «dasz er auch Karten über die Moldau und Wallachey, wozu ihn die dortigen Fürsten Ypsilandi und Kalimachi mit Geld unterstützet hätten, verfertiget und dieselben durch Müller habe stechen und durch Nitsch abdrücken lassen». Mai declară «dass er hier bloss seine Geldspeculation zum Grunde geleget habe» *(ibid.)*.

(2) Ne pare rău că, neavând la îndemână cartea lui Zavira, Νέα Ἑλλάς, Atena 1782, nu putem întrebuință dialogul privitor la Academia ieșeană al lui Iosif.

Note.

Un certain Riga Velestinly, ayant représenté requête à Son Altesse Sérénissime le prince régnant de Vallachie, réclame qu'ayant servir *(sic)* le Serdar Christodule Kirlian, en qualité de son comis pendant huit mois, moyennant cent vingt piastres des appointements par mois, et n'ayant pas reçu ces gages à cause que ce dit Serdar Christodulo pretendoit de prendre ses depenses, dans la liste desquels les appointements du dit Riga étoient compris, sur le pays de Vallachie, il demande, actuellement que le dit Serdar a reçu tout ce qu'il pretendoit à recevoir du pays, de lui faire payer ses appointements, comme il les a enregistré dans le protocolle de la commission des recherches et comme il y a tant des temoins qui attestent que le dit Serdar a fait passer dans le protocolle les gages du Riga, mais que il ne les lui a payé.

Ainsi Son Altesse Sérénissime le prince régnant de Vallachie réclame à l'Agence Impériale Royale les droits du dit Riga, qu'elle veuille bien lui procurer l'argent qu'il a à recevoir par ce dit Serdar Christodule. Sur quoi Son Altesse Sérénissime s'attend à la reponse satisfaisante et ne doute point que l'Agence voudra bien se charger à procurer les appointements de cet homme, comme il est juste.

A Bucharest, ce 14 octobre 1791.

Par ordre de son Altesse Sérénissime.

PANAJATAKI CODRIKA,
Secretaire.

Protestation.

Le soussigné notifie à la Roialle Agence d'Allemagne residante a Boucourest qu'au mois de mai 1790 Serdar Christodul Kirlian, venant chez moi, m'a invité d'aller avec lui à Vienne pour cent vingt piastres par mois, d'être son homme d'affaires. Je l'ai suivi, me contentant de sa proposition, et j'ai resté auprès de lui depuis la première juin de la même année jusqu'à la fin de janvier 1791; lorsque je demandois mes gages, il me repondoit que, quand il aura l'argent, pour qui étoit en procès, d'abord il me donnera avec des remercimens, car il n'avoit pas d'autres endrois, et pour ce repos et ma sureté il avoit inscrit mes huit mois à ses depenses au protocolle de la commission, par la main de Monsieur Gaoudi, comme payés, mais non, car il n'avoit pas le sous. Enfin, il est parti de Boucourest sans être payé, et par consequence moi aussi; mais, lorsque les trouppes allemandes partirent d'ici, j'ignorois (étant absent à ma terre) le payement de son argent, que se fit.

A present je reclame mes gages de huit mois, qui sont une somme de 960 piastres, et je suis de l'Agence très-humble serviteur.

RIGAS VELLESTINLIS.

Boucarest, le 22 mars, v. s., 1792.

Răspunsul Generalului Mitrowski.

Das unter den 3-ten May des Jahres anhero gediehene Gesuch des Herren Rigaj ist man bemüssiget zurück zu schicken, weillen ihr Herr Baron von Langenfeld, als sein Schuldner, weder unter die militär Gerichtsbarkeit gehöret, noch dessen Aufenthalt hier bekannt ist. Die k. Hofagentie wolle demnach dem Herrn Rigaj davon mit dem Beisatz verständigen, wenn der Herr Baron von Langenfeld in Wienn seyn solte, muste solcher aldorten bey denen königlichen Landrechten der Zahlung selber belanget werden.

(Hermannstadt, 11 Mai 1792.)—*Mitrowsky.*

Zapisul de împăcare între Bălașa, fata răposatului Nițu din Craiova, și grămăticul Riga.

Adică eu, Bălaşa, fata răposatului Niţul şi a răposatei Stanii din Craiova, adeverez cu acest credincios zapis al mieu într'aciastă condică a sfintei Mitropolii, precum să se ştie că, viind eu aici în Bucureşti şi, căutând stăpân, m'au dus jupâneasa Iana la casa dumnealui grămăticului Riga; şi văzându-mă streină, m'au priimit slujnică, aşăzându-mă ca să slujăsc măicăi dumnealui la cele ce va porunci; şi peste trei zile, întâmplându-să de au căzut în păcatu înpreunării trupeşti cu mine, m'au stricat; şi, dănd jalbă la Măriia Sa Vodă, am fost orânduiţi la Preasfinţitul părintele Mitropolit. Şi, eşind de faţă amândoao părţile înaintea Preasfinţi[tului] la judecată, au tăgăduit numitul că nu iaste vinovat, la care au dat şi ponturi în scris, că va putea face jurământ în biserică că nu m'au stricat. Şi, socotindu-mă şi eu, ca o streină, că poate să va face vătămare de suflet ori la o parte, ori la alta, am căzut la pace şi, nesilită de nimenea, am priimit de mi-au dat numitul grămătic taleri 20, adică doaozeci în mâna mea, pe care i-am şi luat. Deci de acum înainte, fiindcă din bună voia mea, ca să nu mai umblu prin judecăţi, am primit aciastă pace, să aibă numitul de către nime (= mine) bună pace, ne mai supărându-l nici într'o vreame de nimic. Iar, de care cumva peste acest zapis al mieu mă voiu mai sculà ca să mai cer ori bani ori altceva dela numitul, la orice judecată voiu merge, să nu fiu priimită, ci izgonită afară. Şi, pentru mai adevărată credinţă, mi-am iscălit numele şi mi-am pus şi degetul.

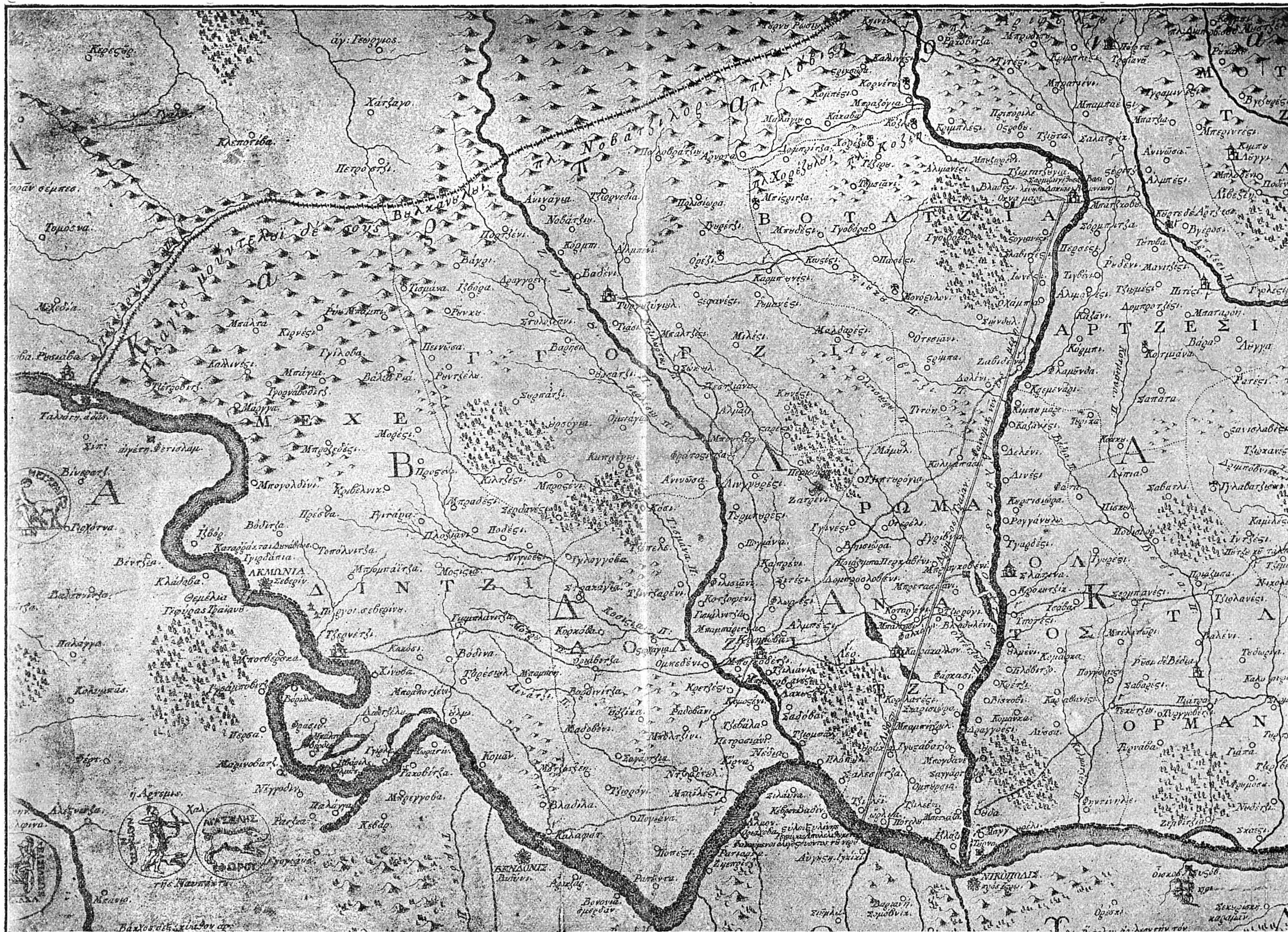
Eu Bălaşa fata adeverez. — 1791, Octomvrie 2.

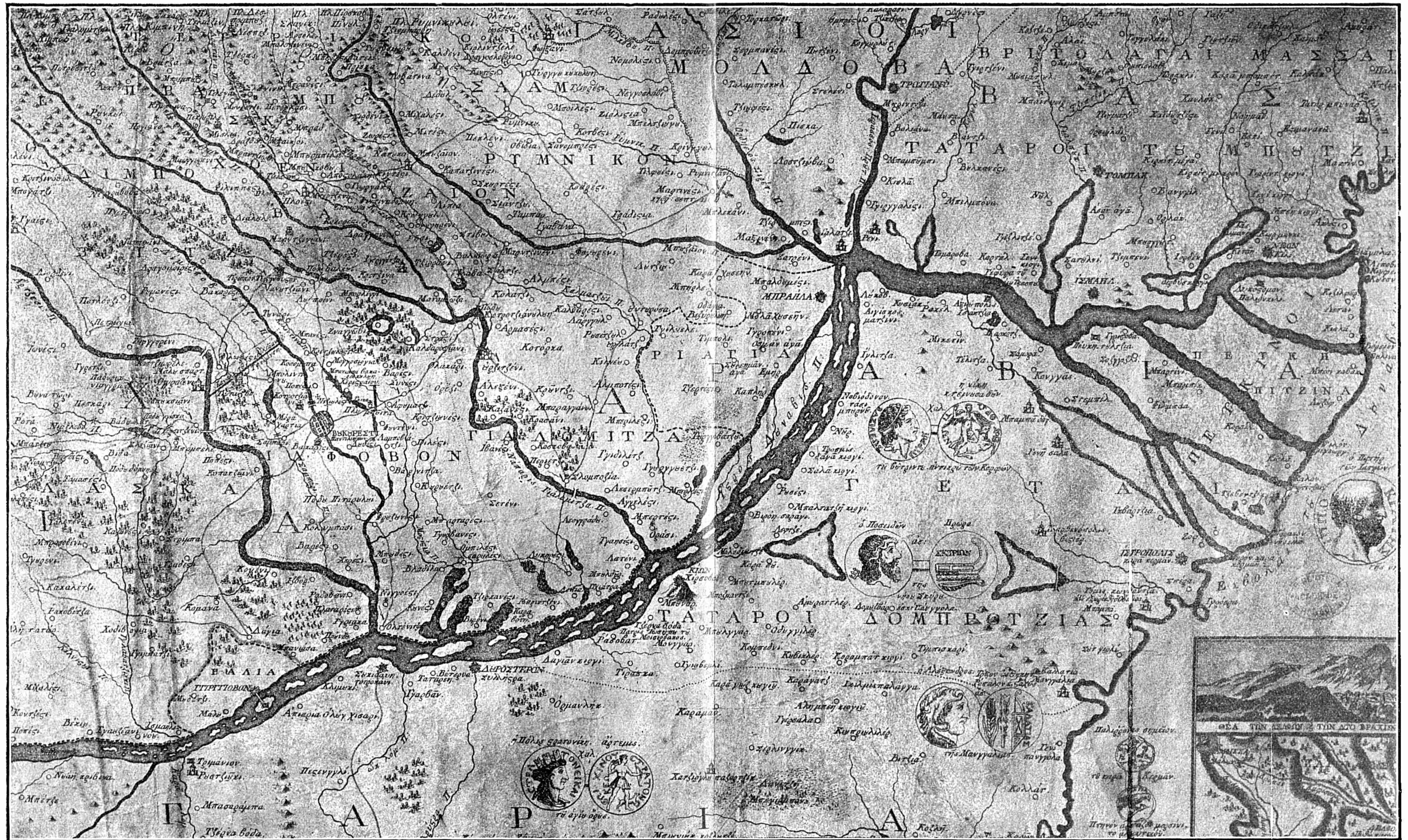
De faţă fiind şi noi, am întrebat-o, şi singură au răspuns că de bună voe au priimit aceşti taleri 20 însăş numita Bălaşa.

Popa Stoica, schevofilax, mărturisesc. Popa Theodosie protodiacon, mărturisesc.

Şi am scris cu zisa şi voia numitei, şi martor: Gheorghie Logofătul.

(*Literatură şi artă română, l. c.;* Bibl. Ac. Rom., ms. 640, fol. 30 Vo.)

Β Ο Τ Α Τ Ζ Ι Α
Α Ρ Τ Ζ Ε Σ Ι
Ο Ρ Μ Α Ν
ΑΚΜΩΝΙΑ
ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ

ΜΟΛΔΟΒΑ
ΡΥΜΝΙΚΟΝ
ΓΙΑΛΟΜΙΤΖΑ
ΙΛΦΟΒΟΝ
ΜΠΡΑΙΛΑ
ΤΑΤΑΡΟΙ ΔΟΜΠΡΟΤΖΙΑΣ
ΒΛΑΧΙΑ
ΓΕΤΑΙ

NOUĂ DOCUMENTE BASARABENE

DE

N. IORGA
Membru al Academiei Române.

Ședința dela 31 Ianuarie 1914.

I.

Familia Oatul.

In Maiu 1912, făcând să se vadă marele număr de documente moldovenești cari se ascund în familiile boierilor scăpătați sau căzuți la înstrăinare, ori în ale răzeșilor, așà de mulți și încă destul de puternici, ai «oblastiei împărătești», deslipite de teritoriul românesc cu organizație proprie la 1812, arătam nevoia ce este ca, până nu se pierd ori nu se depărtează pentru totdeauna aceste prețioase urme ale trecutului nostru comun, am aveà datoria să le descoperim și, dacă nu să le aducem aici, unde se pot păstrà cu pietate, măcar să le copiem și să le dăm la lumină, necruțând pentru aceasta nici o jertfă.

Imprejurările au făcut să nu se poată da urmare acestei dorințe. Dar alte împrejurări îmi dau necontenit dreptate, dovedind că în adevăr peste Prut documente ale vechii Moldove sunt cu grămada. In toamna aceluiaș an au apărut, între altele, acelea ale familiei Iamandì, ramură basarabeană (1). Acuma, prin bunăvoința aceluiaș Român cu deplină conștiință națională, putem înfățișà pe ale familiei Oatul, în a cărui colecție se amestecă și una cu mult mai veche și mai însemnată.

Tot în memoriul din Maiu 1912, semnalam păstrarea limbii românești, a formelor stilistice românești, a legăturilor cu Moldova

(1) *Analele* pe 1912.

până la 1830 și după acea dată. Actele ce mi s'au trimes acuma sunt o nouă întărire a acestei aserțiuni.

La 13 Maiu 1825, își făceà testamentul în Botoșani, având ca martori pe duhovnicul ei Vasile, pe preotul Ilie dela Sf. Nicolae, pe tovarășul acestuia preotul Dimitrie, pe un călugăr (?) «Ananie Calistru», și, ca doveditori mai de cinste, «ipochimeni cinstite», pe protopopul botușănean, «Ilie iconomŭ și protopopŭ», și pe Vlădica dela Păpăuți, «Inochentie Iliupoleosŭ», căruia Mitropolitul Veniamin îi zice «Frăția Sa», bătrâna Tălpoaie, sau, cum se iscălește cu mâna lui Vasile, puindu-și și pecetea cu vulturul și inițiala familiei, «Rarița Talpă» (1).

Insărcinând pe «clironomi» să-i facă sărindarele — dar numai în marginile putinței, căci, altfel, «nu-i sălescŭ, ca să nu rămăi sufletulŭ meŭ însărcinatŭ, și a lorŭ» —, ea arată că stăpânește a treia parte din Dubiceni (Hârlău), parte din Molcăuți (Soroca), rămasă dela sora Smaranda, parte din Peribicăuți, parte din Hărădăuți, parte din Cochinjeni, — toate trele moșiile în ținutul Hotinului,—casele din Botoșani, lângă Sf. Nicolae, «în mahalaoa Sfăntului Ghieorghie», al căror loc îl ține în copărtășie cu sora Vitoria (2), — pe lângă o icoană «cu corona poliită cu aurŭ», o candelă, o «farfurie de argintŭ cu doî linguriţĭ și cu șasă zarfurĭ», și patru șiraguri de mărgăritar. Ca moștenitori designează pe nepotul de soră, Ștefănachi, pe «nepoții clironomĭ a răps. Ștefănachi Theohari» (erà și un Constantin, care, locuind, din 1820, cu soția, la dânșii, n'o cercetase la boală «cumplită», «ci mă pedepsăm într'o odăiță săngură»), pe sora Vitoria și fiicele ei, Ilinca și Ralița, pe «clironomiĭ răps. nepotuluĭ mieŭ din soru-mè Safta», pe nepotul Stolnicul Dimitrache Oatu, și pe nepoții Enăcachi și Iordachi Oatu, pe «hiniĭ, nepoțiĭ, fieĭ răps. Spat. Ștefanŭ Gherghelŭ», iar, ca danii la lăcașuri sfinte, întâlnim cei 400 de lei «o parisăi la mănăstire Niamțuluĭ». Dumitrachi Oatul rămâne epitrop al însemnatei averi, așezată în cea mai mare parte dincolo de Prut; el o va îngropà cuviincios, «întinzăndŭ măna cătră săraciĭ noroduluĭ», puind «pe mormăntulŭ meŭ piiatra ci esti să-

(1) Intăresc cei doi Vornici de Botoșani, la 12 Maiu, un Spătar și un Comis, dar din nenorocire nu se deosebește și restul iscăliturilor.

(2) Se întindeau: «dinŭ gardulŭ casilorŭ Hărtopanuluĭ și pănă înŭ drumulŭ ce mergi la Tulburenĭ», iar în lung, «dinŭ gardulŭ uliţiĭ ci mergi la vale, pi lăngă bisărica Sfăntuluĭ Nicolaiŭ și pănă după păretile casăĭ dinŭ dosŭ». Făcuse și o fântână în biserică și înnoise casa «Todosiei». Se cetește: «biserica Sfăntuluĭ Nicolaĭ, a luĭ Borborcilă» *(sic)*.

pată cu numile mieŭ înŭ bisărica Sfántuluĭ Nicolaĭ» şi făcând sărindare la biserica dela Talpă (Hârlău), la schitul Goroveiu şi la bisericile botuşănene (1). «Şi limba mè prinŭ viŭ cuvăntŭ aŭ grăitŭ şi maĭ multŭ unulŭ asupra altuĭ să nu să întinză cu orĭci felŭ de pretenţiĭ şi răzvrătirĭ, în cătŭ pentru celŭ maĭ micŭ lucru, pentru că eŭ cu dreptŭ lucrulŭ meŭ ceia ci amŭ voitŭ, aceia amŭ şi făcutŭ: pricinĭ şi giudecăţĭ în urmă nu voeşti a rămănè sufletulŭ meŭ, ci toţĭ să rămăi mulţămiţĭ».

Pe acel timp Iordachi Oatu, Şerdar, erà amestecat în administraţia poştelor Moldovei, prin aceste părţi botuşănene, cum se vede din acest interesant ordin al Vistieriei către Vornicii locali, dat în vremea când bătrâna îşi făceà ultima diată :

Visterie.

Către cinstita Vornicie de Botoşăni.

Din trecuţiĭ ce maĭ sint în sat Coşuleniĭ de la acelŭ Ţinutŭ să scrie dumv. ca să să dè patrusprizăci smăcĭ d. Sardr. Iordachi Oat, cari, plătindŭ baniĭ čferturilorŭ cu răsurile şi istovindŭ şi rămăşiţurile ce vorŭ fi asupra lorŭ, baniĭ hanuluĭ, surugiilorŭ şi orzu rănduit pe la menzilurĭ, dinspre celelalte havaleli a ţăriĭ să rămăia în apărare după rănduiala lăsată pentru smăcĭ.

Săptv. 27, 825.

(Iscălitura Marelui Vistier.)

Cu câtevà zile înainte, acest Oatu căpătà voie de a trece în Rusia, prin paşaportul ce ni s'a păstrat, în acest cuprins interesant :

Noĭ, Ioan Sandu Sturza Voevod, cu mila luĭ Dumnezeŭ Domn ţăriĭ Moldavieĭ.

Prinŭ aciasta înştiinţămŭ la toţĭ cărora li se cuvine a şti că alŭ nostru credinčosŭ boerŭ, dum[nea]luĭ Iordachi Oatu, bivŭ Velŭ Serdarŭ, pornindu-se de aice cu soţie sa Nastasiia, cu cincĭ slugĭ şi o trăsură în patru caĭ, ca se margă piste hotarŭ în stăpănire Înpărăţieĭ Rossieĭ cu vadè de optŭ lunĭ de zile, i s'aŭ datŭ acestu alŭ nostru domnescŭ paşaport. Dreptu aceia poftimŭ pe cinstiţi dumnealorŭ comandiri şi cinstiţiĭ ofiţierĭ a locurilorŭ pe unde numitulŭ va avè a treci, ca, în putere sfintelorŭ trahtaturĭ legati cu norocire între Înpărăţiĭ, să i se dei totŭ cuviinčosulŭ agiutoriŭ, precumŭ şi supuşiĭ Înpărăţieĭ aciia a Rosieĭ se bucură în stăpănire noastră de cuviinčo-

(1) «Iară vitile meli să vorŭ mitaherisă la grijile mele pănă la triĭ anĭ.» *Până în trei ani toate veniturile moşiilor vor fi întrebuinţate la pomeniri.*

sulŭ agiutoriŭ. Poroncit-amŭ darŭ de s'aŭ pusŭ pecete Domniei Meli, protocălindu-se de alŭ nostru Marele-Postelnicŭ.

1825, Septvr. 4.
Proočt. Vornicŭ. S'aŭ trecutŭ.
(iscălituri.)

No. 152.
(Pecetea mare de chinovar.)
(Viza rusească.)

A doua zi paşaportul se completă astfel:

Departamentu Pricinilorŭ Striine
a prinţipatuluĭ Moldavvieĭ.

Boeriulŭ de aicĭ, d-luĭ bivŭ Velŭ Serdarŭ Iordachi Oatulŭ, cu soţiia d-sale Anastasie şi cincĭ slugĭ, şi cu trăsură în patru caĭ, avăndŭ trebuinţă a merge piste Prutŭ, în stăpănire Înpărăţieĭ Rosăeĭ, pe la Lipcanĭ la Ţănut. Hotinuluĭ şi înŭ alte locurĭ înŭ Basarabie, înŭ vadea de optŭ lunĭ de zile, după paşportulŭ gospodŭ suptŭ no. 152, li s'aŭ datŭ paşportulŭ acesta spre mergere slobodă şi întoarcere.

Eşiĭ, 5 Septv. 1825.

No. 548. Pecetea neagră, frumoasă, a Departamentului. Cazimirŭ (?) Vornicŭ.

Oatu eră un om oarecum bogat, precum se vede şi din foaia de zestre a soţiei ce-l întovărăşiă peste graniţă, Nastasia:

Cu ağutoru luĭ Dumnezeŭ izvodŭ de zestre ce daŭ fiiceĭ mele Nastasii.

1825, Martŭ 9.

Una icoană cu argintŭ.
O candelă argintŭ.
Unsprezăce miĭ leĭ.
Doî inele diiamantŭ, unu bătutŭ şi unu cu o piatră.
O Ţigancă.
Doă sfeşnice argintŭ.
Şase perechĭ cuţite argintŭ cu lingurile lorŭ.
Una farfurie argintŭ cu patru linguriţe.
Şăse zarfurĭ argintŭ cu felege[ne]le lorŭ.
Unŭ lighianŭ galbănŭ cu ibricŭ.
Unŭ oghialŭ de taclitŭ.
O saltè de damască.

Șăse perne micĭ cu una mare.
Zăce rändurĭ strae rochĭ.
Șăse părechе scalțe (?) cu colțunĭ.
Unŭ salopŭ negru.
Una cațaveică cacomŭ.
Unŭ salopŭ blănitŭ.
Treĭ bohčalicurĭ cu petială.
Șăse prosoape albe.
Treĭ prosoape cusute.
Șăse cămeșĭ bărbăteștĭ.
Optŭ cămeșĭ femeeștĭ.
Treĭ mese cu 24 șervete.
Treĭ rändurĭ de așternutŭ cu prostirĭ.
Șăse tingi[rĭ] cu capace.
Șăse semințele, patru de horbotă și doî vapele (vapeurs).
Unŭ sipetŭ.
De la mine aceste, iarŭ de la Dumnezeŭ blagoslovenie.

Ioanŭ B... Pah.

Nici familia cealaltă nu rămăsese în Moldova. La 30 Noemvrie 1825, «Vitoria Talpă», care scrie însăș numele ei, și soțul ei, Ioan Oatu, de loc din Tutova, care intrase în rândurile clasei semi-nobiliare din Basarabia,—se iscălește «Dvorianŭ Ioanŭ Oatu, poruceсŭ», — redactęază o «înpărțală», impusă de «vrăsta bătrăneților ŭ», în ce privește casa din Botoșani și moșia de zestre dela Mihălachi Talpă, cea dela Crăciuneni (Hârlău) și cea cumpărată la Malcăuți, în cuprins total de 1.026 stânjeni domnești latul. Aveau copii pe Dumitrachi, executorul testamentar al Tălpoaii din Botoșani, pe Costachi, pe Mihalachi, Iordachi și Enăcachi Păharnicul, precum și fetele Ilenuța și Raluța. Iși opresc numai 200 de stânjeni «pentru odihna bătrănețelorŭ noastri, pănă căndŭ va milui Dumnezăŭ să fiinŭ înŭ viiață». La Peribicăuți, «pe apa Nestruluĭ», va rămâneà Iordachi Serdarul, care se și «afla acolo cu statorniciea, avăndŭ și alti părțĭ, cumpărati di dumnealuĭ». Iscălesc ca marturi Stavrachi Costandinu — în scrisoare rusească — și Costachi Talpă, după datina Moldovei. Intăritura e în aceste cuvinte: «Hărtiia aсčasta s'aŭ scrisŭ după čornă di mine, Costachi Dimitriu, dinŭ ștatu giudicătorii Țănutuluĭ Eșĭ, oblastiea Basarabii». Apoi, într'o limbă tot așà de bună, se arată, la 6 Martie 1827, de judecătorul, Brăs.., și de «cĭlenul» Gheorghe Leonard (iscălesc și secretarul, «stolonacĭalnicul», Alexandru David,

şi «stolopomoşnicul», Costachi Dimitriu, de mai sus; pecetea e acum în ruseşte), că Ioan Oatul şi soţia au cerut nouă întărire, ce se şi acordă.

In acest timp trăià, de altfel, la Măndăcăuţi un Ioan Cozniţa, care dădeà, la 7 Septemvrie 1828, fiicei, Profiriţa, şi ginerelui, Costachi Chiruş, a opta parte din Levărda (Leurda) Dorohoiului, şi, între «persoanele ce s'aŭ întâmplatŭ faţă», avem pe Costachi Chiruş însuş, pe un Buhuş (se pare) şi pe alt ginere, Vasile Mohorîtul; şi aici sunt iscălituri ruseşti, deşi actul, ca stil şi slovă, s'ar fi putut scrie foarte bine şi dincoace de Nistru. Şi alte acte privesc afaceri de bani între socru şi ginere, dar ele n'au legătură cu vieaţa basarabeană după anexiune.

Ioan Oatu şi Vitoria făceau un nou testament la 4 Maiu 1828, cel dintâiu arătând «că săntŭ bolnavŭ di la Sfăntulŭ Theodorŭ ci aŭ trecutŭ, şi pe ce ză mergu maĭ multă slăbăciuni şi neputinţă, cari acumŭ boala m'aŭ adusŭ undi mi-aŭ lipsătŭ nădejdile di a maĭ mă faci sănătosŭ, aşteptăndu-mĭ şi sfărşitulŭ vieţiĭ dinŭ ciasŭ înŭ časŭ» şi că se cred datori a însemnà banii şi vitele ce-i lasă celor cinci fraţi. Banii sunt în galbeni olandezi, «socotindŭ galbănu căti 30 lei», în «mărunţuşurĭ, adică înŭ robinurĭ, carboviţe i galbinĭ». Dobitoacele sunt 150 «viti albi, bezŭ viţăiĭ sugătorĭ», şi 240 «oĭ, capri, cu mică cu mare», 5 «viti de caĭ de hamŭ», 60 «ştiubeĭ matci». Fraţii ei înşii se învoesc între ei, româneşte, la Malcăuţi, în ziua de 20 Fevruarie următor: Dimitrachi, Enăcachi şi Iordachi iscălind în scrisoarea moldovenească şi păstrând titlurile cele vechi, iar ceilalţi fraţi, Costachi şi Manolachi, întrebuinţând scrisoarea rusească. Iordachi, «dvoreninul», cumpără îndată partea din Peribicăuţi, pe care Raliţa Talpă o lăsase, din «rămasurile» ei, finilor săi, rămaşi în Moldova, Alexandru Gherghel Comis şi Constantin Gherghel Comis (1).

In sfârşit, tatăl fiind mort, legătura cu Moldova se rupeà cu totul. La 26 Noemvrie 1830, «la adunaria depotăţască a dvorenstvii oblastii Basarabieĭ», se primeşte cererea lui Dumitrachi şi Iordachi, «fraţ între sîni, fičori luĭ Ioniţă, Oateşti», de a fi cuprinşi între dvoreni şi jurământul lor de credinţă. Se arată vrâsta şi familia lor: Dumitrachi de 44 de ani, copii: Maria de 10, Iancu — botezat de părinţi — 8, Grăpina, 3, Efrosina, 1; Iordachi de 39 de ani, copii:

(1) Ca marturi: Gheorghi Varlaam Spatar, Grigore Varlaam, Ioan Varlaam, Const. Pisoschi (?) Stol. Vasile iconom, protopop. De observat interesanta pecete a Vorniciei, cu data 1811 (Vornici erau Vasile Varlaam Spăt. şi Iancul Com. Pahr. (?)

Maria, Profira de câte 2 ani. Dimitrie fusese la 1825, încă sameş de Fălciiu, şi în acelaş an Iordachi îndeplinise în Moldova «feliurĭ di însercinerĭ», având amândoi şi scutelnici. Recunoaşterea lor ca dvoreni se face ţinându-se în seamă «gramota d. Ioanŭ Nicolaĭ Mavrocordatŭ, dinŭ anulŭ 1734, pi temeiulŭ căriia *toţĭ aciia să cunoscŭ di dvorenĭ cari aŭ priimitŭ cinurĭ moldovineştĭ, de la Velŭ Logofătŭ până la alŭ triilia Logofătŭ*».

Cu toată această schimbare de atârnare politică, Oateştii păstrară legături cu Moldova, corespunzând şi cu neamul Talpă de acolo. Dovadă această scrisoare din 1807:

Προσκυνῶ, veri Iordachi,

Eŭ astăzi amŭ rămasŭ să nu mă pornescu la Hotinŭ. Fă bunătate, mă rogŭ, şi strănge toate ţidulile meli de la şăncarĭ (*Schenker*), pentru cătă holercă amŭ luatŭ, şi rămăşiţa banilorŭ pără la şesizăcĭ şi doî i polŭ ruble argintŭ, îmĭ triimete pentru căstulŭ Sfăntuluĭ Dimitrie asupra cărĕmiĭ, după condrahtulŭ ci este între noĭ, fiindcă săntŭ

alŭ dumitale ca unŭ frate
supusă slugă
Costachi Talpă.

1847, Noemv. 6.

II.

O moşie a lui Luca Stroici.

Intre actele pe cari le păstră familia Oatul sunt două cari au o valoare deosebită.

Cel dintâiu, pe care-l avem în originalul slavon, e întărirea lui Ieremia Movilă pentru stăpânirea lui Luca Stroici însuş asupra satului hotinean Pribicăuţi, cumpărat pe zloţi tătăreşti dela un Costică din Mamurinţi, fiu al Anei, nepot al lui Hodco, şi dela nepoţii lui, Nastasie şi Gheorghe, coborîtori ai Salomcinei:

Иѡ Єремїа Могила Воевода, бжїею мастїю гспдарь земли мѡлдавскои, ѡж прїидошѣ прѣдна ми и прѣд ѹсими нашими мѡлдавскими болѣри, великими и малими, Костика ѡт Мамѹринци, сиь Яни, ѡнѹк Ходка и ѡнѹка его Настасїа и брат еи Гиѡргие дѣти Соломчинни; ѡнѹкове Янини и сестра Костинина и Соломчина, Настаска, тиж дѣци Янина, ѹсе ѡнѹкове и прѣѡнѹкове Ходка, по их доброю волю, никим непонѹждени, ани просиловани, и продали их правою ѡтниnѹ и дѣдинѹ ѡт село Перебиковци, ѡт

ѹсег села ѡт четвъртои часть три части ѡт Перебиковци и ѡт Хмелева, ѡт испривилїа еж има и дѣдих та продали нашемѹ вѣрномѹ и почетеномѹ... панѹ Строич логофет за три ст и пет десѣт злати татарских. И вьса... нсѣ наш вѣрнїи и почетенїи бол... ин пан Строич логофет и заплатил въси испльнатих вь рѫках всѣм тим вышписаних ѡт прѣдна ми и ѡт прѣд въс наш съвѣта. Тѣм задї ми видѣвше доброволнои токмеж и правою платѹ, а есми нашем вѣрномѹ и почетномѹ болѣринѹ панѹ Строич логофет, тии прѣдречнїи части за ѡ... ѡт ѹсег села Прибиковци и ѡт Хмелева, ѡт четврътои части три части, како да ест емѹ и ѡт нас ѹрик и ѡтнинѹ съ въсѣм доходом ини да сѣ неѹмишает. Пис ѹ Сѹч., влт. ҂зрѕ, юн. аı.

Гспднь велѣл.

(Pecete mică ruptă.)

Никоар.

De Preb[e]căuţi.

На г. части ѡт Перeиковци ѡт четврътои части.

Adică :

† Io Ieremia Moghila Voevod, cu mila luĭ Dumnezeu Domn al Ţerii Moldovei, că înaintea mea şi înaintea tuturor boierilor noştri moldoveneşti, mari şi mici, Costica din Mamurinţi, fiul Anei, nepotul lui Hodco, şi nepoata lui, Nastasia, şi fratele ei, Gheorghe, fiii Salomcinei, nepoţii Anei, şi sora Costinei şi Salomcinei, Nastasca, toate fete ale Anei, toţi nepoţi şi strănepoţi ai lui Hodco, de bună voia lor, nici îndemnaţi, nici siliţi, şi-au dat a lor dreaptă ocină şi danie din satul Prebicăuţi, din tot satul din a patra parte trei părţi din Prebicăuţi şi din Hmela, după întăriturile ce au, şi au dat boierului nostru credincios şi cinstit.., dumnealui Stroici Logofătul, pentru trei sute şi cinzeci de zloţi tătăreşti. Şi s'a ridicat al nostru credincios şi cinstit boier, dumnealui Stroici Logofătul, şi a plătit toţi acei bani gata pomeniţi mai sus, 350 de zloţi tătăreşti, în mânile tuturor acelor mai sus scrişi, înaintea mea şi înaintea întregului nostru Sfat. Drept aceia noi, văzând tocmeala lor de bună voie şi plata cea dreaptă, iar noi aşijderea şi dela noi am dat şi am întărit boierului nostru credincios şi cinstit dumnealui Stroici Logofătul, aceste mai sus zise părţi de ocină din tot satul Pribicăuţi şi din Hmela, din a patra parte trei părţi, ca să-i fie lui şi dela noi uric şi ocină cu toate veniturile, şi nimeni să nu se amestece. Scris în Suceava, anul 7106 [1598], Iunie 11. Domnul a poruncit. Nicoară.

Pentru 3 părţi din Pribicăuţi, din a patra parte.

In «Basarabia Noastră» am spus (pp. 56—7) că nu se poate hotărî cari au fost posesiunile băsărăbene ale lui Stroici, într'o

vreme când toate neamurile mari boierești ale Moldovei se sprijiniau înainte de toate pe pământurile lor de peste Prut; doar dacă se cunoșteau dintre ele Volcinețul și Tilița. Documentul de față adaugă Pribicăuții — pe cari-i numim așà cum o face și prețioasa notiță românească, evident contemporană, de pe dosul actului.

Acte cunoscute arată cum, după pieirea casei Stroiceștilor în luptele dinastiei Movilă, Pribicăuții și Rujavinții, cu jumătate din Cerlica cea Mare, au trecut dela Gripina Prodăneasa la fiul ei, Comisul Lupu Talpă, și la surorile lui, Anița, soția lui Badiul, și Irina, măritată cu un Gavrilaș. In ele se spuneà chiar că actele au fost ajuns în al XVIII-lea veac în stăpânirea «pomoșnicului Ioniță Oatul, *ginerile lui Mihalachi Talpă*", și a «Pitarului Gheorghe Știucă, nepot lui Talpă» (1).

III.

Privilegiul general al Vornicului Coste Bucioc.

Al doilea e — în traducere mai nouă — marele privilegiu prin care Gașpar Gratiani întărește lui Costea Bucioc sprijinul și fatalitatea scurtei lui Domnii, toate moșiile, viile și Țiganii:

Copie di pe suretulŭ ispisocului luĭ Gașparŭ Voevodŭ pe moșiĭ și pe vii și pe Țăganĭ, anulŭ 7128, Apr. 31 zile.

Facemŭ însămnare cu această carte a noastră tuturorŭ cari pre dânsa o vorŭ vidè saŭ cari pre dânsa o vorŭ auzi, adecă acelŭ adevăratŭ alŭ nostru credinčosŭ și cinstitŭ boerĭ, Costea Bučocŭ, Marele-Dvornicŭ de pământulŭ-de-ğosŭ [=Țara-de-jos], slujândŭ cu driaptă credință celorŭ maĭ denainte cu sfințiĭ odihnițĭ maĭ înnainte Domnĭ, iarŭ astăzĭ slujaște și noao, dreptŭ și cu credință, și pământuluĭ nostru, — pentru aceia noĭ ,văzândŭ a luĭ driaptă încredințată slujbă cătră noĭ, l-amŭ miluitŭ pre dînsulŭ cu osăbită a noastră milă, și i-amŭ datŭ și i-amŭ întăritŭ luĭ de la noĭ înŭ pămîntulŭ nostru alŭ Moldavieĭ pre a luĭ drepte ocinĭ, dinŭ drese de danie și de cumpărătură și de întărirea ce are de la aceĭ cu sfințiĭ odihnițĭ maĭ înnainte Domnĭ, satulŭ pre anumea Tribisăuțiĭ, cu heleșteŭ și cu morĭ înŭ pârăulŭ Drabiștiĭ și satulŭ Dimideaniĭ cu heleștei și cu morĭ întru acelașŭ pârăŭ, și giumătate de satŭ Mărdicăuți, partea dinŭ susŭ, cu heleștei, și treĭ părțĭ dinŭ totŭ satulŭ Carlacăulŭ, cu heleștei, și satulŭ Romancăuțiĭ, iarășŭ cu heleștei, pe Drabiștea, și satulŭ Marcovățĭ, pre pârău Racovățŭ, cu heleștei și cu morĭ, și satulŭ Hli-

(1) Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, p. 291.

naia, cu heleştei, şi satulŭ Buşoviţa, cu heleştei, şi satul Răstiulŭ, pe Nistru, şi a triia parte de satŭ de Costeştĭ, pe Prutŭ, înŭ gura Ciuhuruluĭ, şi cu heleştei şi cu morĭ înŭ Ciuhurŭ şi cu podŭ înŭ Prutŭ, — care acele sate toate sântŭ înŭ Ţănutulŭ Hotinuluĭ. Şi iarăşŭ satulŭ Ploscureniĭ, pe Prutŭ, şi cu locŭ de heleştei şi de morĭ înŭ Ciuhurŭ, şi satulŭ Avrameniĭ, pe Prutŭ, şi selişte Năvărniţăĭ, pe Sohoveţu, şi satulŭ Piscaniĭ, pe Prutŭ, ce săntŭ înŭ Ţănutulŭ Iaşilorŭ, şi iarăşŭ satulŭ Dăbuleştiĭ pe Prutŭ şi satulŭ Şătrăreniĭ, pe Jăjăe, înŭ Ţănutulŭ Dorohoiuluĭ, şi iarăşŭ satulŭ Deleniĭ şi cu cuturile luĭ, Iuganiĭ, şi satulŭ Rusiĭ, ce săntŭ înŭ Ţănutulŭ Hărlăuluĭ, şi iarăşŭ satulŭ Bejeniĭ şi Prideniĭ şi Mărculeştiĭ şi Nemţăniĭ şi Cucuiaţiĭ, pre părăulŭ Răutŭ, cu heleştei şi cu locŭ de morĭ înŭ Răutŭ, şi cu bălţĭ, şi iarăşĭ satulŭ Ţigăneştiĭ şi Vădiianiĭ şi satulŭ Găozăniĭ pe Dobruşa, şi satulŭ Vlădeniĭ şi Curiiaciĭ, iarăşŭ pe Dobruşa, şi satulŭ Andreuţiĭ, ce săntŭ toate în Ţănutulŭ Sorocăĭ, şi iarăşŭ satulŭ Şerbeştiĭ, ce iaste suptŭ piatra Cracăuluĭ, care acelŭ satŭ Şerbeştiĭ giumătate iaste cu danie, că aŭ fostŭ domniască, ascultătoare cătră ocolulŭ Pietrii, şi giumătate de satŭ iaste luĭ cumpărătură, că aŭ fostŭ răzăşască, şi iarăşŭ satulŭ Cotujeniĭ, ce săntŭ suptŭ piatra Cracăuluĭ, ce iaste luĭ cumpărătură, şi iarăşŭ satulŭ Mărjăştiĭ şi Bălţăteştiĭ, care aŭ fostŭ domneştĭ, şi săntŭ luĭ danie, şi satul Boziianiĭ, ce săntŭ înŭ Ţănutulŭ Niamţuluĭ, şi iarăşŭ satulŭ Petiia-Mică şi satulŭ Hărţăştiĭ, pe Sireatiŭ şi cu vadŭ de morĭ înŭ Siretiŭ, şi cu locŭ de heleşteŭ şi de moară, pre părăulŭ satuluĭ, şi satulŭ Horodniceniĭ, cu heleşteŭ şi cu vadŭ de moară, pe părăulŭ Grădăşteĭ, şi satulŭ Tulova, cu heleştei şi cu morĭ, pre Şomuzulŭ-celŭ-Mare, ce săntŭ înŭ Ţănutulŭ Suceviĭ. Pentru aceia toate acele maĭ susŭ scrisă sate, ca să fie şi de la noĭ celuĭ maĭ susŭ zisŭ boiarinulŭ nostru Coste Bučocŭ, Mareluĭ-Dvornicŭ, uricŭ şi ocine, şi întărirea cu totŭ venitulŭ, luĭ şi fičorilorŭ luĭ, şi nepoţălorŭ, şi strănepoţălorŭ luĭ, şi a totŭ niamuluĭ săŭ, cari să vorŭ alege luĭ maĭ de aproape, neclătitŭ nicĭ odinioară, înŭ vecĭ; iarŭ hotarulŭ acestorŭ maĭ susŭ scrisă sate ca să fie luĭ de spre toate părţăle, după hotarăle cele vechĭ, pre unde dinŭ vecĭ aŭ lăcuitŭ. Şi iarăşŭ dăm şi întărimŭ celuĭ maĭ susŭ scrisŭ boiarinuluĭ nostru Costea Bučocŭ, Mareluĭ-Dvornicŭ, pe noao fălcĭ de viĭ înŭ dialulŭ Măndruluĭ, unde săntŭ crămĭ marĭ şi pivniţe de piatră, şi patru fălcĭ dintru acelaşŭ dialŭ, ce săntŭ luĭ cumpărătură de la Panovschi, şi cincĭ fălcĭ de vie, ce săntŭ cumpărătură socru-săŭ, luĭ Pătraşcu Logf., întru acelaşŭ dialŭ, ce săntŭ lăngă viile luĭ Grigorie Clucerulŭ, şi iarăşŭ şăpte fălcĭ de vie dinŭ dialulŭ Sărata, dinŭ drease de moşie şi de cumpărătură, ce are de la Domni maĭ denainte, pentru aceia ca să fie luĭ şi de la noĭ cu totŭ venitulŭ. Şi întru aceiaşŭ iarăşŭ dămŭ şi întărimŭ credinčosuluĭ nostru maĭ susŭ zisŭ boiarĭ Costea Bučocŭ, Mareluĭ-Dvornicŭ, pre a luĭ dreptĭ robĭ Ţăganĭ, dinŭ drease ce aŭ avutŭ de la Domniĭ

maĭ d'innainte, pre anumea: Simionŭ Judele cu femeia şi cu fečoriĭ şi cu nepoţiĭ lorŭ, şi Gligorcia cu femeia şi cu fečoriĭ şi cu nepoţiĭ lorŭ, şi Stratorŭ cu femeia şi cu fičoriĭ şi cu nepoţiĭ lorŭ, şi Necolaĭ cu femeia şi cu fečoriĭ şi cu nepoţiĭ lorŭ, şi Ionŭ cu femeia şi cu fečoriĭ şi cu nepoţiĭ lorŭ, şi Radulŭ cu femeia, cu fečoriĭ şi cu nepoţiĭ lorŭ, şi Costantinŭ cu femeia şi cu fečoriĭ şi cu nepoţiĭ lorŭ, şi Duduleţŭ cu fečoriĭ. Şi iarăşŭ dămŭ şi întărimŭ luĭ pre a luĭ drepţĭ robĭ Ţăganĭ ce săntŭ luĭ danie de la Domniia Mè, pre anumea: Juca Judele, cu femeia şi cu fečoriĭ luĭ, şi Tăraţ cu femeia şi cu fečoriĭ lorŭ, Ivanŭ cu femeia şi cu fečoriĭ lorŭ, şi Andreica cu femeia şi cu fečoriĭ lorŭ, şi Toaderŭ cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Soltanŭ cu femeia şi cu fečoriĭ şi Podeşca cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Rătundulŭ cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Albulŭ cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Costantinŭ cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Hăria cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Lupulŭ cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Chilea cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Dracia cu femeia şi cu fečoriĭ lorŭ, şi Cozma cu femeia şi cu fečoriĭ lorŭ, şi Gligorii cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Simionŭ cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Mihailă cu femeia şi cu fečoriĭ lorŭ, şi Anghelŭ cu femeia şi cu fečoriĭ lorŭ, şi Zaharie cu femeia şi cu fečoriĭ lorŭ, şi Gliguţa cu femeia şi cu fečoriĭ lorŭ, şi Gorghia cu femeia şi cu fečoriĭ lorŭ, şi Sava cu femeia şi cu fečoriĭ lorŭ, şi Ştefanŭ cu femeia şi cu fečoriĭ, şi altŭ Ştefanŭ cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Vasilie, fečorŭ Lupuluĭ, cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Toaderŭ Ţiţa cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Ivanŭ cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Hilco cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Petre Şchiopulŭ cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Andrechie cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Barche cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Zaharie cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Gliga cu femeia şi cu fečoriĭ lorŭ, şi Ştesco cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Corosca cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Greculŭ cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Vasilie, cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Gajulŭ cu femeia şi cu fečoriĭ, şi Chica cu femeia şi cu fečoriĭ. Pentru aceia, ca să fie dum. şi de la noĭ drepţĭ robĭ ţăganĭ, luĭ şi fečorilorŭ luĭ şi nepoţilorŭ şi strănepoţilorŭ luĭ, neclătiţĭ nicĭ odinioară, în vecĭ. Iarŭ spre ačasta iaste credinţa Domnii Mele maĭ susŭ scrisă, Io Gaşparŭ Voevoda, şi credinţa boiarilorŭ noştri: credinţa boiarinuluĭ Nicoară Marele-Dvornicŭ de pămăntulŭ-de-susŭ [= Ţara-de-sus], şi credinţa boiarinuluĭ Iamandi şi a boiarinuluĭ Costantinŭ Roşca, părcălabicĭ (*sic*) de Hotinŭ, şi credinţa boiarinuluĭ(—*sic*) părcălabiĭ de Niamţŭ, şi credinţa boiarinuluĭ Gavrilŭ, părcălabiĭ (*sic*) de Romanŭ, şi credinţa boiarinuluĭ Vasilie Şăptelicĭ Hatmanŭ şi părcălabu Sučavschi, şi credinţa boiarinuluĭ Grigorie Čolpanŭ, Mareluĭ-Spătarŭ, şi credinţa boiarinuluĭ Petru Mareluĭ-Paharnicŭ, şi credinţa boiarinuluĭ Lupulŭ Mareluĭ-Vistiernicŭ, şi credinţa boiarinuluĭ Nicolachi Mareluĭ-Postelnicŭ, şi credinţa boiarinuluĭ Simionŭ Gheoca Comisulŭ, şi credinţa tuturorŭ boiarilorŭ noştri moldoveneştĭ, marĭ şi micĭ. Iarŭ, după a noastră viiaţă şi Domniia, cine va fi Domnŭ denŭ fii noştri

saŭ dinŭ niamulŭ nostru, saŭ iarăşŭ pre cine Dumnezăŭ va alege Domn a a fi înŭ pămăntulŭ nostru, alŭ Moldavieĭ, acela să nu străce a noastră danie şi întărirea, ce ca să dea luĭ şi să întăriască, pentru că săntŭ a luĭ drepte ocinĭ şi danie şi cumpărăturĭ pre a săĭ dreptĭ şi ispitițĭ banĭ. Iarŭ pentru maĭ mare tărie şi întărirea pentru aceste toate ce maĭ susŭ săntŭ scrisă, poroncit-amŭ credinčosului nostru şi cinstitŭ boiarinŭ Ionaşco Ghenghia Mareluĭ-Logofătŭ să scrie şi a noastră pečate să leage cătră ačastă adevărată cartea a noastră.

Tălcuit de Ioasafŭ Luca ieromonahŭ.

[Cantora hotărîturilorŭ oblăstii Basarabieĭ.

No. 525. Copiia ačasta posleduindu-să dinŭ cuvăntŭ înŭ cuvăntŭ cu tălmăcirea celuĭ adivărat ispisocŭ, ci să află pe limba sărbască, s'aŭ găsit scoasă întocmaĭ. Pentru aceia, pi temeiulŭ jurnaluluĭ ci s'aŭ închietŭ no. 3 zili a aceştiĭ lunĭ Avgustŭ, după jaloba dumisali collejschii secretarŭ Iancu Filodorŭ, vechilulŭ dumisali Catinchi Gani, să încredințază cu iscăliturile cuviinčoasă şi puterea pecețiĭ înpărăteştĭ, în Chişinăŭ, anulŭ 1827, luna Avgustŭ 3 zili. Ilinco Suručanŭ. Secretarŭ: Stăvilă. Stolnačalnicŭ Vasiliu.]

Actul însuş nu erà cunoscut, dar condica Delenilor, în posesiunea d-lui Grigorie Ghica-Deleni, are o altă formă, *fără Țigani*, şi cu data de 12 Aprilie 7128, în care numele satelor sunt acestea: Tribisăuți, Dimideni, Măndăgăuți, Carlacău, Romancăuți, Marcovăț, Hinaia, Bozovița, Răsteu, Costeşti, Ploscăreni, Avrămeni, Năvrăuți, Tețcani, Băbuleşti, Şătrăceni, Deleni, «cu cutul Ungurilor» numai, Ruşi, Bejeni, Prâdeni, Mărculeşti, Nemțeni, Cucuiați, Țigăneşti, Vădeni, Găoțeni, Vlădeni, Curiaci, Andriuți, Şerbeşti, *„danie dela Bobeaşa doamna nemeşoaie"*, Cotujeni, Mânjeşti, Bălțăteşti, Bozieni, Petia-Mică, Hânțeşti, Horodniceni, Tutova şi viea la Mândru (1).

In aceeaş carte despre Basarabia se vorbià despre moşiile basarabene ale lui Bucioc, sau mai bine Bâcioc, care trecuse apoi, prin foi de zestre, în neamul lui Iordachi Cantacuzino şi al lui Vasile Lupu, ca Andreuții, Găzenii dela Soroca, Carlacăul dela Hotin, Costeştii, heleşteul pe Ciuhur (2). De aici şi pornise averea în pământuri a fraților Bâcioc: Costea şi Ilie, care-şi dădù fata după Vistierul Dimitrie Buhuş (3). Documentul nostru arată că el, Vornicul lui Gaşpar Vodă, mai aveà: Tribisăuții, Dimidenii, Mărdicăuții (Măndicăuții), Romancăuții, Hliuaia, Buşovița, Răsteul la Nistru, Ploscurenii, Avramenii, Năvărnițiii, Piscanii, Bă-

(1) Rezumat în *Studii şi doc*, XI, p. 74, no. 112.

(2) Pp. 56—7.

(3) Ghibănescu, *l. c.*

bulești,—mai toate în Basarabia, pe lângă Cucuieții pe Răut, Vlădenii, Curiacul, Andreuții, Țigăneștii, Vădenii, Bejenii, Pridenii, Mărculeștii, Nemțanii. Câte un sat se mai întâmpină doar în părțile Hârlăului, iar, în Neamț, subt «piatra Crăcăului», Șerbeștii, în parte danie domnească, Cotujenii, la cari se adaug Mărjeștii, Bălțăteștii, Bozienii și unele posesiuni la Siretiu, între altele Petia-Mică, precum și marele sat sucevean al Horodnicenilor și Tulova pe Șomuzul-Mare. Se vede însă bine că temeiul averii lui în moșii erà în părțile de peste Prut și că numai prin danii domnești, prin cumpărături nouă orì poate și prin zestre dela socru, Pătrașco Logofătul, se întinsese el și în regiunea de Apus a Moldovei.

Prin legătura de familie cu acest Petrașcu, care e Șoldan—să se însemne că o fiică a lui se chiamă Tudosia ca și Tudosca, fata lui Bâcioc și Doamna lui Vasile Lupu — și din care Movileștii făcură un sprijinitor al lor de pe la 1600 până la 1611 (1), se va fi ridicat tânărul fiu de răzeș basarabean care erà abià Clucer în 1601 (2). Fiii lui Pătrașco, Dumitrașco și Toader, nu ajunseră îndată la însemnătate, și Gașpar Vodă îi pomenià fără titlu de dregătorie la 1620 (3). In 1626, Dumitrașcu erà abià fost al doilea Stolnic (4) și Vornic Mare abià subt Vasile Lupu (5). Știm și cine au fost soții celorlalte fiice ale Logofătului—de toate erau patru: Tudosca, pomenită mai sus, soția lui Pisoschi, Candachia, soția lui Bâcioc, Anghelușa sau Anghelina, a lui Constantin Stârcea pârcălab, Tofana a lui Racoviță Cehan—dar se pare că Bâcioc n'avù cumnați cari să-i stea în față când fu vorba de a se strânge la olaltă și păstrà ocinele și cumpărăturile socrului, care, odată, pentru «patru cai buni, prețuiți drept două sute galbeni unguresti, și bani una sută și cincizeci galbeni unguresti, dați în trebuința țerii», căpătase Broștenii pe Șomeuzul-Mare (6). Moșiile de zestre vor fi fost toate de partea muntelui, unde satul Șoldăneștii, unit cu Folticenii apoi, îi păstrează încă numele. Vornicia lui, în tovărășie cu Nicoară, Nicoriță, începe încă din 1618. Erà socotit ca un foarte bun știutor de slavonește, de sârbește (7). S'ar puteà crede

(1) Ghibănescu, în *Uricariul* XVIII, pp. 269, 451.

(2) *Studii și doc.*, XI, p. 274, no. 16.

(3) *Uricariul*, XVI, pp. 11—2. *Bașoteștii* din *Archiva istorică* I¹: Gheorghe, Petrașcu, etc., sunt alții, pe la 1630.

(4) *Studii* și *doc.*, XI, p. 74, no. 115.

(5) *Ibid.*, p. 75, no. 116.

(6) *Uricariul*, XVI, *l. c.* Și Petia-Mare fusese cumpărată de Pătrașco ca Vornic ori ca «ispravnic de Botușeni» (*ibid.*, pp. 9—11).

(7) Miron Costin, p. 269.

chiar, judecând după nume (1), ca el să nu fie Român, ci Sârb, dintre elementele străine pe cari le răscoliseră răsboaiele lui Mihaiu Viteazul, aruncându-le la noi, unde se înrădăcinară. Deosebita simpatie și marea încredere a lui Gașpar față de dânsul s'ar explicà astfel. Dar răzășia basarabeană a lui și a fratelui Ilie e de sigur o puternică, o hotărîtoare piedecă. De alminterea fratele «Ilea» erà și el Vornic pe la 1610 (2). Mai de mult încă Bucioc, Vornic al lui Radu Mihnea, fusese întrebuințat la negocieri cu Polonii (3), cu cari ajunse astfel să aibă legături personale strânse, cum se vede din scrisoarea-i, iscălită «Kostanty Byczek», către Toma Zamoyski (4).

In lipsa de cunoscuți și încă mai mult, de prieteni în țara asupra căreia ambiția sa de aventurier îl adusese a domnì, Gașpar Vodă își puse toată încrederea în Bucioc. Nu numai că-l răsplătì pentru slujbe prin dăruirea de moșii domnești în legătură cu târgurile, cum se vede și din privilegiul nostru, dar el îi înălță toate rudele și, când Tudosca fiica favoritului luă în căsătorie pe boierul Lupu, care erà să fie Vasile Vodă, el îi dădù, după o datină pe care o constatăm și la alți Domni, moșia Grecii (5).

Vornicul Țerii-de-jos fu între sfătuitorii răscoalei, care aduse lui Gașpar Vodă înfrângerea, ruina și moartea. Pe când alții se prefăcură însă din slugi umile în vicleni ucigași — Șeptelici și Goe,— el păstră până la sfârșit credința și pierì în curând de aceeaș moarte ca și Domnul său. Schender Pașa, care alergase pentru a potolì, după respingerea Polonilor, răscoala moldovenească, îl prinse prin trădare și-l puse în țapă. Astfel se sfârși «Bucioc săracul, cela ce pururea sfătuià pre Gașpar Vodă spre bine», «unul din cei mai însemnați boieri moldoveni cari ținuseră cu Gașpar Voevod» (6). Nu lăsă, după cât se pare (7), nici un fiu, și marea avere trecù la fete, Tu-

(1) Dar între acte oltene găsim: Bucioiu, Bociociu. V. Ghibănescu, *l. c.*, VI, tabla. Bucoci *ibid.*, IV, p. 94. Bocioc, răzeș, *ibid.*, pp. 62, 137. Un Marco Buciuc ori Bucioc, Bociocel, la sfârșitul veacului al XVII-lea în părțile Cârligăturii; *ibid.*, V, pp. 74, 78, 80, 82; cf. *ibid.*, IV, tabla.

(2) *Studii* și *doc.*, XI, p. 276, no. 22.

(3) *Studii* și *doc.*, IV, p. CXXXIV și nota 3.

(4) Hurmuzaki, *Supl.* II¹, pp. 465—6.

(5) *Studii și doc.*, III, p. 33, nota 1.

(6) Raport olandez, *ibid.*, IV, p. 182; Miron Costin, p. 273. Cf. Hurmuzaki, *l. c.*, p. 502; aceste *Anale*, XXI, p. 49: el iea parte la ultimul Consiliu de Răsboiu.

(7) Dar în 1655 un Bucioc Stolnicul, cu numele de botez Miron, e trimes de Gheorghe Ștefan împotriva tâlharului Detinca; Miron Costin, p. 352. El trăește și după 1660. Stolniceasa lui; Ghibănescu, *l. c.*, III, p. 295, no. 165; pp. 297—8, n. 168. V. și *ibid.*, IV, tabla. Pare a fi acelaș cu Sulgerul *(ibid.*, IV, p. 165). Atunci și un Teodor Bucioc Comisul; *ibid.*, p. 325.

dosca lui Vasile, Alexandra lui Mălaiu Vistierul, Catrina lui Iordachi Cantacuzino (1). Ele duseră în trei familii deosebite moșiile lui Bâcioc, și prin ele s'a ridicat așà de sus puterea lui Iordachi Vistierul. «Bociocoaia», care părăsì moșiile, primindu-și zestrea înapoi, trăì încă mai multă vreme după strașnica moarte a soțului ei (2).

Altă serie de acte privesc moșia Malcăuții dela Soroca. Iată însemnarea lor, după un «perilipsis» din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea :

7149, Ocv. 20. Unŭ suretŭ de pe unŭ zapisŭ de moșiia Malcăuțĭ, a luĭ Creč. cu fičorulŭ luĭ, ce vinde parte lorŭ de moșiia luĭ Toaderŭ părcălabŭ de Soroca, încredințatŭ de Medelnicerulŭ Neculce, ispravnicŭ de Soroca.

7247, Mart. 13. Unŭ zapisŭ a luĭ Vasili Burduja Post., ce dă daniia părților sali dinŭ moșiia Malcăuțiĭ otŭ Soroca finiĭ sali Saftiĭ, fiiica căpitanuluĭ Ionŭ Izmană.

7247, Mart. 13. Unŭ suretŭ di pi acestŭ zapisŭ întocmaĭ scosŭ, la veletŭ 1778, Avt. 20, încredințatŭ de cățĭva boerĭ aĭ Divanuluĭ.

1774, Avgustŭ 25. O mărturiia hotarnică a luĭ Ursachi Căpitanŭ înŭ ce chipŭ aŭ hotărâtŭ moșiia Malcăuțĭ di spre alțĭ megieșĭ, fiindŭ rănduitŭ de ispravnici de Soroca.

1776, Iuni 9. Unŭ răvașŭ a Raduluĭ Bogdanŭ, ce scriia căpitanuluĭ Ștefanŭ Pisoțchi, triimețindu-ĭ niște scrisorĭ de moșiia Malcăuțĭ, cumŭ și pentru venitulŭ părțiĭ de moșiia a căpitanuluĭ Ștefanŭ Pisoțchi.

1776, Iuni 9. Unŭ suretŭ di pi acestŭ răvașŭ iantocmaĭ, scosŭ la veletŭ 1778, Avgustŭ 19, încredințatŭ de cățĭva boerĭ aĭ Divanuluĭ.

1778, Dechemvrie 12. Unŭ răvașŭ a Raduluĭ Bogdan, ce scriia căpitanuluĭ Ștefanŭ Pisoțchi pentru venitulŭ a o a patra parte dinŭ moșiia Malcăuțĭ, unŭ bătrănŭ a Isăcesculuĭ.

1778, Dechv. 12. Unŭ răvașŭ a luĭ Iordache Sava, Vasili Opre și Mihalachi Hăbășescu, ce scriia căpitanuluĭ Ștefanŭ Pisoțchi cum că, la a patra parte a dums. ce are înŭ moșiia Malcăuțĭ, iaĭ nu se amestecă, ce la Radulŭ Bogdanŭ s'aŭ datŭ pe totŭ anulŭ venitulŭ ce s'aŭ căzutŭ pe parte căpitanuluĭ Ștefan Pisoțchi, zicăndŭ că elŭ este vechilulŭ căpitanuluĭ Ștefan Pisoțchi.

1779, Maiŭ 7. O mărturiia a răzășilorŭ otŭ Mălcăuțĭ, ce mărturisescŭ pentru o a patra parti dinŭ moșiia Malcăuțĭ, că este a Isăceștilorŭ și aŭ stăpănit-o cu pace dinŭ moșĭ, dinŭ strămoșĭ totŭ niamulŭ Isăceștilorŭ, și iaĭ nu se atingu de acè parti, încredințată de Medčr. Neculce, ispravnicŭ.

(1) *Studii și doc.*, V, p. 570; XI, p. 76, no. 116. Catastihul de moșii al Tudoscăi se înfățișà încă la 1662; *ibid.*, p. 76, no. 120. Cf. și vol. III, p. 33, nota 1.

(2) *Ibid.*, V, p. 10, no. 46.

1779, Iuli 18. Unŭ hrisovŭ a Măriiaĭ Sali Costandinŭ Dimitrii Moruzŭ Vvodŭ, ce întărești boeriuluĭ Măriiaĭ Sali luĭ Ștefanŭ Pisoțchi Velŭ Căpitanŭ a sa driaptă moșiia, a patra parte dinŭ moșiia Malcăuțĭ otŭ Soroca.

1793, Dechv. 26. O spiță a niamuluĭ încredințată de Costandinŭ Căpitanŭ.

1794, Maiŭ 17. O carte gospodŭ a Măriaĭ Sali Mihailŭ Costandinŭ Suțulŭ Voevodŭ, ce rănduește pe Banulŭ Costandinŭ Vărnavŭ ispravnicŭ la Soroca, pe — (*sic*) Vornicŭ de Poartă, să margă la satulŭ Malcăuțĭ să aliagă parte căpitanuluĭ Gheorghi Soročanu, a căpităneseĭ Anițiĭ Pisoschi și a Smarandiĭ Tălpoaiĭ dintr'aĉastă moșiie.

1795, Maiŭ 3. O carti a dumisale Spataruluĭ Manolachi Dimachi i a dumisale Pah. — (*sic*), ispravnicŭ de Soroca, ce dă la măna luĭ Toaderŭ, vechilŭ căpităneseĭ Anițiĭ Pisoțchi, volnicindu-lŭ a stăpăni a patra parti din moșiia Malcăuțĭ și a strănge totŭ venitulŭ după ponturĭ, atătŭ pe anulŭ acesta, cătŭ și pe aniĭ trecuțĭ, dinŭ vreme răzmirițiĭ și pănă acumŭ.

1796, Fev. 22. O carte a Divanuluĭ de ğudecata ce aŭ avutŭ căpităneasa Anița Pisoțchi prinŭ vechilulŭ săŭ, ispravniculŭ Iftimi Bosuiocŭ, cu Ionițĭ Oatulŭ, ginerile Paraschiviĭ Tălpoai, și s'aŭ datŭ dreptate căpităneseĭ ca să-șĭ stăpănească acè a patra parti din moșiia Malcăuțĭ, întocmaĭ după scrisorile ce are, și venitulŭ ce va fi luatŭ Ionițĭ Oatu de pe aĉastă parte a iaĭ să i-lŭ dè înnapoĭ.

1796, Maiŭ 23. O carti gospodŭ a Măriaĭ Sali Alecsandru Ioanŭ Calimahŭ Voevodŭ, ce scriia dum. ispravnicĭ de Soroca, ca, de nu vorŭ putè merge unulŭ dinŭ dumnealorŭ, să rănduiască dinŭ maziliĭ aceluĭ Ținutŭ, care vorŭ socoti oamenĭ vrednicĭ și cu științа, să hotărască moșiia Malcăuțĭ, deosăbindŭ și a patra parte dintr'aĉastă moșiia, parte căpităneseĭ Anițiĭ Pisoțchi, care să o și stălpască cu patru hotară, atătŭ înpreğurŭ toată moșiia, cum și parte căpităneseĭ pe unde s'a vini.

1796, Iuni 17. O hartă de stare loculuĭ închipuitoare, cu diosăbire a fiiștecăriia părțĭ, înŭ somă de stănjănĭ arătată, iscălită de Ștefanŭ Datcovicĭ *(sic)*, căpitanŭ, rănduitulŭ de isprăvnicie hotarnicŭ.

1796, Iuni 17. O hotarnică, tijŭ a luĭ, Ștefanŭ Datcovicĭ (*sic*), precumŭ aŭ hotărătŭ moșiia Mălcăuțĭ, înpreğurŭ stălpindu-o și cu petre hotară, și aŭ deosăbitŭ și a patra parte a căpităneseĭ Anițiĭ Pisoțchi, i a cerolalalțĭ *(sic)* răzășĭ, a fiiștecăruia, cu petre hotară, înŭ care sintŭ iscălițĭ toțĭ răzășiĭ i alțiĭ, și încredințată de dumnealuĭ Vorniculŭ Aleco Enculeo, ispravnicŭ.

15 » » Facŭ adică cincĭsprizăci scrisori....
Mihalachi Pisoțchi; 807, Iuni 24.

[Adaus.]

1813, Fev. 26. O țidulă de la Vornicie de aprozĭ către telalbaș[a] ca să văndă de istovŭ.

1813, Iuni 28. Unŭ zapisŭ de la Mihalachi Pisoţchi, prinŭ care cu mezat aŭ văndutŭ de istovŭ Pah. Tod[o]rachi Čure a patra parte de Malcăuţĭ înŭ 6.500 leĭ.

1813. O scrisoare de la dum. Cam. Todorachi Čure, prinŭ care dă de vecĭ suroriĭ sale Căsandriĭ acè a 4 parte de Mălcăuţĭ, dăndu-ĭ şi 2.000 leĭ banĭ, pentru parte ce avè să tragă dinŭ moşiile otu Ţinutŭ Hotinuluĭ.

1816, Dechv. 21. Zapisulŭ Căminaruluĭ Tudurachi Čure, ci să faci schimbu parte de Malcăuţĭ cu acè dinŭ Medveja a Talpeştilorŭ.

Toader, pârcălab de Soroca, dela care pleacă stăpânirea moşiei, nu e un necunoscut. Am păstrat şi o scrisoare dela dânsul, tocmai din vremea catastrofei lui Gaspar Gratiani şi a pieirii lui Bucioc, scrisoare prin care, din Soroca, la 23 Decemvrie 1620, el scrie starostelui de Szagorod, în limba acestuia, pentru a se plânge de prădăciuni polone pe pământul Moldovei (1).

(1) Hurmuzaki, *Supl.* II², pp. 489—90. Fireşte trebue cetit: Todor, nu *Todoi*.– El n'are a face cu Toader Ungureanul de subt Gheorghe Ştefan; *Studii şi doc.*, IV, pp. 50, 111—2.

SITUAŢIUNEA INTERNAŢIONALA A PRINCIPATULUI ŢERII-ROMÂNEŞTI IN VREMEA LUI ŞERBAN CANTACUZINO (1678—1688).

DE

IOAN RADONIĆ
Profesor la Universitatea din Belgrad.

Şedinţa dela 7 Maiu 1914.

Strălucita victorie polonă împotriva Turcilor la Hotin (1673) schimbă îndeajuns situaţia politică în Răsăritul Europei. Autoritatea Porţii fu puternic sguduită. Lucrul acesta se vede mai ales din atitudinea Moldovei, al cărei Domn, Ştefan Petriceicu, se alătură de Polonia, invitând şi pe principele Ardealului, Mihail Apaffy, să urmeze exemplul său. Papa Inocenţiu XI, la vestea strălucitei victorii a creştinilor, lucră din toate puterile ca să realizeze o coaliţie a puterilor europene împotriva Turcilor (1). Dar, pe când trimişii papali lucrau pentru încheierea unei alianţe între Impăratul Leopold I şi Polonia, interveni Ludovic XIV pentru a împăcă pe Poloni cu Turcia, ca apoi să se poată sluji cu folos de Turci, ca şi de opoziţia maghiară în Ungaria, în răsboiul său cu Austria. Prin alegerea lui Ioan Sobieski la tronul polon, influenţa franceză deveni preponderantă în Polonia, totuş Curia romană reuşi să mănţină dispoziţia răsboinică în Polonia, cel puţin în anul 1674. In scurtă vreme însă, reuşeşte Ludovic XIV ca, în Aprilie 1675, să se scrie în Făgăraş proiectul alianţei între Ardeal, răsculaţii maghiari din Ungaria, Franţa şi Polonia în contra Impăratului Leopold I, iar în Maiu să se încheie alianţa definitivă între aceşti factori politici (2). Fireşte că Habsburgii au lucrat

(1) Despre acţiunea Papei Inocenţiu XI în această direcţie vezi cartea lui W. Fraknói, *Papst Innocenz XI und Ungarns Befreiung von der Türkenherrschaft*, Freiburg-im-Breisgau 1902.

(2) *Monumenta Comitialia Transsilvaniae*, XVI, pp. 123–4; *Török-Magyarkori Állam-Okmánytár*, V, pp. 413—421.

pe de altă parte ca, dacă nu să strice ceeace se făcuse, să slăbească măcar puterea acelei alianțe. Influențând prin rezidentul său la Poartă ca să împiedice Ardealul dela orice acțiune solidară cu răsculații în Ungaria, reuși Impăratul Leopold I să-și ușureze întru câtvà situația neprielnică în Ungaria și să facă încurcături, prin principele ardelean Apaffy, chiar în Ardeal. Cum Poarta erà împotriva faptului ca Ardealul tributar să încheie fără știrea ei alianțe cu puteri străine și să conducă cu propria sa mână mișcarea revoluționară în Ungaria, îndată se ridică în Ardeal o opoziție împotriva principelui.

Această opoziție, în frunte cu Paul Béldy, condamnă politica externă a principelui și a consilierului său Mihail Teleky. In curând neînțelegerile dintre principe și opoziție fură atât de mari, încât Béldy fu silit să fugă din Ardeal, împreună cu câțivà partizani, în Țara-Românească, cu care încă mai de mult tratase împotriva lui Mihail Apaffy (1).

Incă cu mai multă putere decât Gheorghe Duca, se amestecă în chestiunile ardelene noul domn al Țerii-Românești, Șerban Cantacuzino, descendent al familiei imperiale a Cantacuzinilor. Deși de origine greacă, totuș fiul ~~Stolnicului~~ Cantacuzino se simțià cu desăvârșire Român, punându-se împreună cu fratele său în fruntea partidului național românesc împotriva uzurpatorilor greci (2).

Chiar dela începutul domniei sale, se arătă el proteguitor al pravoslavnicilor. Prin grija sa fu întărit din nou în scaunul de Mitropolit, în Octomvrie 1689, Mitropolitul ortodox ardelean Sava Brancovici, care se cunoșteà cu Șerban încă mai demult, de pe vremea când acesta trăise pribeag prin Ardeal (3). Prin mijlocirea fratelui Mitropolitului, a lui Gheorghe, care, ca reprezentant al opoziției ardelene împotriva lui Apaffy, în 1680, fusese în București, se legă Șerban cu conducătorii opoziției ardelene, Ladislas Csáky și Christofor Paskó. Opoziția ardeleană făgăduise lui Șerban castelul Porumbac și nepotului său Constantin Brâncoveanu satul Sâmbăta-de-sus, dacă va ajută la Poartă să răstoarne regimul din Ardeal (4). Deși cu cea mai mare bunăvoință ar fi ajutat opoziția ardeleană, Șerban nu putù, în toamna anului 1681, să lucreze nimic, căci

(1) Cf. *o. c*, pp. 469—72, 510—11; *Mon. Comit. Trans.*, XVI, pp. 403—6, 423—4, 431—4, 437—9, 441.

(2) N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, II, pp. 58—60.

(3) N. Iorga, *Istoria Bisericii românești*, I, p. 364; Ioan Radonić, *Contele Gheorghe Brancovici și epoca sa* (sârbește), Belgrad 1911, pp. 220, 221, 236.

(4) *Török-Magyarkori Állam-Okmánytár*, VI, pp. 600—2.

trebuì, din ordinul Sultanului, să ajute, împreună cu principele Apaffy, pe răsculații maghiari în Ungaria habsburgică (1). Contele Csáky, care voià să ajungă pe tronul ardelean, nu-şi pierdù nădejdea. Simțind că va întâmpinà rezistența protestanților în Ardeal, el fiind catolic, căută să găsească sprijin şi la Impăratul Leopold I. Dar, cum Impăratul Leopold I nu putù să dea atunci o atenție deosebită chestiunii Ardealului, ca nu cumvà să-şi facă în Turcia, pe lângă Ludovic XIV, un nou duşman, Imperiul otoman fiind interesat în Ardeal, contele Csáky părăsì tratativele cu rezidentul austriac Kunitz la Constantinopole şi venì, la sfârşitul toamnei 1681 din Constantinopole la Bucureşti, pentru a lucrà personal pe lângă Domn, ca acesta să influențeze pentru el la Poartă (2). Despre legăturile contelui Csáky cu Şerban avem însemnate amănunte în Cronica slavono-sârbească a contelui Gheorghe Brancovici, care a trăit pe atunci la Curtea lui Şerban (3). Dânsul spune că emigranții ardeleni au început o deosebit de vie acțiune la Constantinopol, în 1681, când a venit acolo trimisul împuternicit al lui Şerban, Constantin Brâncoveanu. După povestea lui Brancovici, şi Constantin Brâncoveanu şi pribegii ardeleni (contele Ladislas Csáky şi Cristofor Paskó) au căzut la înțelegere cu plenipotențiarul austriac din Constantinopole, Contele Caprara, care acum începuse, aşà zicând sistematic, să prepare răscoala popoarelor creştine din Balcani împotriva Turcilor. In acea plănuită răscoală marea sarcină căzù asupra lui Gheorghe Brancovici, ca pretins descendent al despoților sârbi, şi o sarcină şi mai mare asupra lui Şerban, pe care pentru un astfel de plan trebue să-l fi câştigat contele Csáky. Astfel, prin mijlocirea lui Constantin Brâncoveanu şi a predecesorului său, Şerban, Csáky plecă din Constantinopole şi venì în Bucureşti, aşteptând timpul potrivit ca să împlinească planurile sale. Astfel scrie Brancovici în Cronica sa, numai că istorisirea nu e întru tot adevărată. Inainte de toate este neexact că pribegii ardeleni şi Constantin Brâncoveanu au putut tratà cu Caprara în cursul anului 1681, deoarece contele Caprara venì la Constantinopole de abià la 12 Maiu 1682 (4).

Mai departe, nu e, de asemenea, exact nici că trimisul Caprara a lucrat sistematic la răscularea neamurilor creştine împotriva Tur-

(1) *Mon. Comit. Trans.*, XVII, p. 184.

(2) *O. c.*, p. 241.

(3) Cronica lui Gheorghe Brancovici (se află în manuscript în biblioteca Mitropoliei din Carlovăț), p. 1645 şi urm..

(4) Jos. v. Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches* (Pesta 1840, III, p. 724; *Török-Magyarkori Állam-Okmánytár,* VI, p. 240.

cilor, căci după proiectul Consiliului superior de răsboiu contele Caprara a avut, tocmai din potrivă, să lucreze la reînnoirea tratatului de pace dela Vasvár (1). Dar contele Caprara băgă de seamă chiar dela venirea sa că Turcii se pregătesc de răsboiu, și în Constantinopole se vorbià public, în Maiu 1682, că Marele Vizir pregătește oastea pentru intrarea în Ungaria. La sfârșitul lui Iunie și începutul lui Iulie 1682, contele Caprara erà sigur că răsboiul este inevitabil, și sfătuià cercurile competente la Viena să se pregătească mai repede pentru răsboiu (2). Când contele Caprara s'a convins că despre reînnoirea tratatului din Vasvár nici nu mai poate fi vorba și că bate răsboiul la ușă, el lucră atunci pentru a-și strânge aliați. La sfârșitul lui August 1682, comunică trimisul ardelean la Poartă, Vizaknai, cum venise omul lui Csáky din Țara-Românească și cum că împreună cu Cristofor Paskó vizitase pe contele Caprara și casa principelui muntean (3). Caprara fu informat de către rezidentul Kunitz despre greutățile lui Csáky și găsì că e bine să ajute pe catolicul Csáky în planurile sale, îndreptate împotriva principelui ardelean Apaffy, care ajutase în paguba Impăratului Leopold I pe răsculații maghiarî în Ungaria habsburgică. Pe de altă parte, ajutând pe Csáky, nădăjduià ca alături de dânsul să câștige pentru cauza imperială pe Șerban, care susțineà acum cu putere la Poartă pe Csáky împotriva principelui ardelean Apaffy (4).

Din toate acestea se vede, așà dar, că au fost tratative între Șerban și contele Caprara, cari erau amândoi inclinați spre Csáky, dar acele tratative, îndreptate împotriva Turcilor, n'au fost conduse în 1681, ci la sfârșitul verii lui 1682, când se ajunsese să se vadă

---

(1) *Das Kriegsjahr 1684 nach Akten und anderen authentischen Quellen dargestellt*, Wien 1883, p. 7.

(2) Onno Klopp, *Das Jahr 1683 und der folgende grosse Türkenkrieg bis zum Frieden von Carlowitz, 1699*, Graz 1882, pp. 113—114. In Noemvrie 1682, scrie Impăratul Leopold I lui Marco d'Aviano: «Io temo che certo havremo la guerra del Turcho» (O. Klopp, *Corrspondenza epistolare trà Laopold I. imperatore ed il P. Marco d'Aviano, Capuccino*, Graz 1888, pp. 15—16).

(3 *Török-Magyarkori Állam-Okmánytár*, VI, p. 271.

(4) La 11 August 1682, rezidentul austriac la Poartă, Gheorghe-Cristof Kunitz, comunică prezidentului Consiliului Superior de Răsboiu: «Der Graf Tschaky befindet sich beym Fürst in der Vallachey, der Pasco aber, sein Compagnon, forthan alhier: dieser hat mir vorgestern vertraut, wasgestalten der Graf Tschaky vermittelst des wallachischen Fürsten von der Ottomanischen Porten guete Vertröstung bekomben dass bey Veränderung des Fürstentumbs in Siebenbürgen der Gross-Vezier seiner Person vor Anderen wolle gedacht sein» *(Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Turcica*, 1682).

limpede răsboiul viitor dintre Poartă și Leopold I. Legăturile lui Șerban cu garnizoana vieneză în timpul asediului Vienei, la 1683, prin intermediul rezidentului Kunitz, care se află în tabăra turcă, arată de asemenea că au fost înțelegeri între Șerban și diplomații imperiali și înainte de asediul Vienei. Aflându-se în apropierea nemijlocită a Domnului Șerban, Csáky, om bine înzestrat, cunoscù repede însușirile talentatului și ambițiosului Domn. El,—după cum reiese din scrisorile de mai târziu și din promisiunile Impăratului Leopold,—îndemnându-l să se desfacă de Turci, i-a dat perspectiva coroanei constantinopolitane, dacă Turcii ar fi goniți din Europa. Fireşte că Voevodul Șerban, și el excepțional de bine înzestrat și de capabil, n'a schimbat de îndată frontul împotriva Turcilor, îndoindu se de succesul armelor imperiale.

Dar, ca un om care socotește toate posibilitățile, a întrat în tratative cu Imperialii, doritor să se scuture, printr'o împrejurare favorită, de legăturile de vasalitate față de Turci.

Veștile de inclinarea lui Șerban către interesele Habsburgilor și de promisiunile contelui Csáky și ale fantasticului Gheorghe Brancovici, care prin Csáky lăsase să se întrevadă răscoala Sârbilor balcanici, au fost salutate în Viena cu foarte mare bucurie. Situațiunea Impăratului Leopold erà atunci foarte grea. Greutățile Habsburgilor în Ungaria și relațiunile lor cu Poarta fuseseră dorite de Ludovic XIV ca să fie întrebuințate și așà să-și întindă teritoriul său în paguba Germaniei. Deşì se încheiè în contra lui Ludovic XIV, în Fevruarie 1683, la Haga, o alianță între Leopold I și Țerile de jos, Suedia și Spania (1), și tot așà, în Martie 1683, între Leopold I și Polonia împotriva Turcilor, totuş orice perspectivă de ajutor erà bine venită, cu atât mai mult, cu cât liga dela Haga, din pricina membrilor în dezacord, nu făgăduià mult și la Viena în acest timp se auziau tot mai tare veștile despre pregătirile Marelui Vizir, Cara-Mustafà, care se mișcase cu armata din Adrianopol, la 31 Martie 1683 (2). Simțindu-se că a venit vremea acțiunii, plecă deci contele Csáky, cu consimțimântul și cu instrucțiile lui Șerban, prin Moldova și Polonia la Viena, unde surprinse pe locuitori întărind orașul cu cea mai mare bucurie. La jumătatea lui Iulie 1683, Turcii încunjuraseră bine din toate părțile Viena. In timp

(1) M. Immich, *Geschichte des europäischen Staatensystems von 1660 bis 1780*, München 1905, p. 111.

(2) Hammer, *o. c.*, p. 730.

de aproape două luni, Vodă Șerban făcù mari servicii Vienezilor asediați, el aflându-se cu trupele sale de asemenea în tabăra Marelui Vizir, undevà în apropierea Schönbrunn-ului de azi. Șerban vestì în taină, prin Kunitz, pe asediați de intențiunile și planurile turcești (1). Așà dar el nu s'a mulțumit numai să declare lui Kunitz cât de sincer dorește victoria cauzei creștinătății, dar a îmbărbătat, prin contele Csáky, în taină, pe asediați, cum se poate vedeà aceasta și dintr'o instrucție ardeleană dela 1686 (2).

Plecarea Turcilor dela Viena și cucerirea cetății Raab-Györ, punct important în Ungaria nord-vestică, târziu în toamna lui 1683, ridică speranțele unor succese mai mari. La conferența dela Linz, înainte de sfârșitul anului 1683, arătară, în prezența Impăratului, atât contele Caprara, cât și Kunitz, cum lupta ar fi bine să continue, căci Muntenia și Moldova, în cazul înaintării armatei imperiale, vor fi fără îndoeală partizane ale casei habsburgice. Aceeaș părere o aveà și trimisul Veneției la Viena, Domenico Contarini (3). Papa Inocențiu XI, iarăș, a lucrat din toate puterile sale ca să formeze o ligă creștină împotriva Turcilor. Deșì interesele venețiene și cele ale Impăratului Leopold I se ciocniau în Dalmația, și interesele Poloniei și ale casei habsburgice în Ardeal, Moldova și Muntenia, totuș după mari silințe încheiè Papa, la 31 Martie 1684, așà numita Ligă Sfântă, în care intrară Veneția, Polonia și Impăratul Leopold I.

E firesc ca nesuccesele Turcilor sub zidurile Vienei și în Ungaria să fi avut un foarte mare răsunet în principatele tributare: Ardealul, Muntenia și Moldova. In Moldova se întoarse atunci din Polonia, după invitația clerului și a boierilor de odinioară, Ștefan Petriceicu. Dar, trăind în Polonia, el simțise că Polonii vor să anexeze Moldova, și pentru aceea și-a îndreptat privirile spre Rusia, deșì și-a mănținut legăturile cu Polonia. La 1 Ianuarie 1684, trimise dânsul pe Mitropolitul Moldovei, Dosofteiu, cù câțivà boieri, în Rusia. La 3 Martie 1684, Mitropolitul declarà la Chiev că Domnul său l-a trimis în Rusia spre a rugà pe Țarul Rusiei să primească Moldova sub

(1) O. Klopp, *Das Jahr 1683*, etc., p. 237; N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, București 1912. In *Magazinul istoric pentru Dacia*, V, 80, după aceea în *Analele Academiei Române*, XXI, p. 393, se comunică inscripția latină de pe crucea pe care a pus-o Șerban, când Turcii au fost învinși, pe locul unde fusese oastea sa. Cu aceasta a voit Șerban să arăte de asemenea cât de mari sunt simpatiile sale pentru cauza creștinătății.

(2) *Mon. Comit. Trans.*, XVII, pp. 574—6.

(3) O. Klopp, *o. c.*, p. 361; Hurmuzaki, *Documente*, IX, p. 132.

protecţiunea lui, deoarece Moldovenii nu vor să fie plecaţi Polonilor, cari îi necinstesc şi în ei nu se poate încrede cinevà „что они Поляки люди злосливые, и въ словахъ своихъ ни въ чемъ непостоянны“(1).

Cu greu s'ar puteà admite ca exacte spusele Mitropolitului Dosofteiu că Şerban, chiar înainte de sfârşitul anului 1683, s'a gândit să treacă sub protecţiunea rusească(2). In acea vreme Şerban nu făcuse încă trista experienţă cu Polonii şi cu Impăratul Leopold I, ca să fi trebuit să-şi întoarcă privirile spre Rusia. Relaţiunile sale cu Rusia vor începe mai târziu, şi Mitropolitul Dosofteiu a vorbit probabil pentru a puteà mai lesne atrage bunăvoinţa cercurilor politice ruseşti. Din potrivă, Vodă Şerban a dorit în chip sincer, când oastea imperială a început puternic să înainteze în Ungaria, ca la momentul potrivit să se alăture ligei creştine, pentru a se eliberà de apăsarea nesuferită a Turcilor. Probabil a şi intrat el înainte de sfârşitul anului 1683 în legături cu regele polon Ioan Sobieski şi, încă din primăvara anului 1684, grăbì şi el, împreună cu Domnul Moldovei, Ştefan, acţiunea polonă la Dunăre, căci se pare că a fost hotărît să rupă în chip definitiv cu Turcii. Se pare, iarăş, că atunci Şerban a tratat şi cu contele Csáky, pe care Impăratul Leopold I îl trimisese în părţile Dunării să ridice la răscoală populaţiunile de acolo, după cum se spune într'o depeşă din Aprilie a trimisului veneţian Contarini, din Linz ()3. Şerban, de altfel un om politic cumpătat, a crezut până într'atâta în posibilitatea căderii Imperiului turc, încât, după spusele Mitropolitului Moldovean Dosofteiu, nu numai că a refuzat plata tributului, dar chiar a pus să se ucidă omul Sultanului, care venise după tribut (4). In legătură cu acestea sunt acele veşti despre înarmarea lui Şerban, despre intenţiile regelui polon să vină în ajutorul lui Şerban, să dărâme podul turcesc pe Dunăre şi să întrerupă orice legătură între Turci şi Tatari (5). Hotărîn-

(1) «Pentrucă Polonii sunt oameni răutăcioşi şi de fel nu sunt statornici în cuvintele lor»; Dr. S. Dragomir, *Contribuţii privitoare la relaţiile Bisericii româneşti cu Rusia în veacul XVII*, Bucureşti 1912 *(Analele Acad. Rom.*, XXXIV, Anexe, N-rele XXXV şi XXXVI).

(2) „Да и Мунтянской де владѣтель Шербанъ Воевода со всею землю Велихихъ Государей въ подданствѣ быть хочетъ же *(ibid.)*.

(3) Hurmuzaki, *Documente*, IX[1], pp. 307, 313, 317.

(4) S. Dragomir, *o. c.*, Anexe, no. XXXVI.

(5) *Török-Magyarkori Állam-Okmánytár*, VI, pp. 467—8. Din înştiinţările dela Liov (Lemberg), unde se vorbeşte despre gândurile regelui polon, se spune: «il Vallaco Transalpino...., dichiarato ultimamente contro Turchi, stando in armi con quindici mille huomini. (Hurmuzaki, *Documente*, IX[1], p. 322).

du-se să rupă cu Turcii, Șerban a gândit și a crezut că i-a rămas ligei creștine misiunea să sfărâme Imperiul turcesc și să se elibereze popoarele creștine mult apăsate.

Dar, și el fiind în legătură cu Polonia și credincioșii imperiali în Ardeal și Țara-Românească, a început repede să înțeleagă cum că Polonia și Habsburgii au de gând în primul rând să cucerească Ardealul și ambele principate dunărene. Și dânsul, care, înainte de sfârșitul anului 1683, și din primăvara 1684, rupsese aproape cu desăvârșire cu Poarta, se silește acum să restabilească relațiunile de mai înainte cu Turcii,—în care lucru chiar și izbutì. Văzând apoi că interesele Poloniei și cele ale Impăratului se încrucișează, și-a potrivit atitudinea sa astfel față de dânșii, încât să poată mântuì principatul muntean de vecini nesățioși. Alipindu-se Poloniei după plecarea Turcilor de sub zidurile Vienei, apucă îndată Voevodul Șerban o altă direcție, când regele Sobieski, după insuccesul dela Hotin, în vara anului 1684, începuse să facă planul cuceririi, în anul viitor, 1685, a Ardealului și a Munteniei (1). Dar, cum Habsburgii părăsiră intențiile lacome față de Ardeal și Țara-Românească, mai ales față de Ardeal, găsì Șerban că e potrivit să se apropie de Viena, căci aceasta i se păreà lui atunci mai puțin primejdioasă decât Polonia. Această mișcare politică a fost fără îndoeală înțeleaptă, căci Leopold I, apărându-și interesele sale față de Polonia, proteguì și principatul muntean. Intărind pe Impăratul Leopold în idea că-i e plecat, Șerban încredință în acelaș timp și Poarta despre inclinarea și loialitatea sa. Dar, de îndată ce Impăratul Leopold I puse solid piciorul în Ardeal, ajungând Șerban în felul acesta în vecinătatea nemijlocită a lui, cu mult mai primejdioasă decât a Poloniei, Vodă întoarse ochii către Rusia pravoslavnică, nădăjduind să fie ajutat de acolo în contra catolicilor habsburgici. Alternând astfel neîncetat într'o situație neobicinuit de grea și încurcată, dovedì Șerban că erà cu desăvârșire pregătit pentru a se găsì în acea dificilă situație.

Relațiuni mai întinse între Impăratul Leopold și Șerban încep, cum s'a spus, din primăvara anului 1684. Această interesare însă a cercurilor conducătoare vieneze pentru împrejurările din Ardeal și Muntenia stârnì neîncrederea Poloniei, ceeace se vede limpede din spusele trimisului venețian Contarini, la 27 Ianuarie 1685 (2). Deși curtea vieneză încredințase pe regele polon că nu se gândește

(1) Fraknói, *o. c.*, p. 117.
(2) Hurmuzaki, *Documente*, IX[1], p. 323.

să întreprindă cevà în Ardeal, totuș ea trimise, la începutul primăverii 1685, pe contele Csáky și iezuitul Antoine Dunod acolo, în Ardeal, și în Muntenia, despre al cărei Voevod se știà atunci la Viena că nu simpatizează nicidecum cu Polonii (1). Iezuitul Dunod reușì să atragă pentru casa habsburgică în Ardeal pe puternicul consilier Mihail Teleky, cu care începù chiar de atunci a lucrà la regularea viitoarelor relațiuni între Ardeal și Impăratul Leopold I (2). Iezuitul Dunod fu neobișnuit de mulțumit de succesele sale în Ardeal. Aceasta se vede din scrisoarea sa, dela 25 Aprilie 1685, către generalul Schulz, care operà pe atunci împotriva rebelului Tököly Imre. In acea scrisoare sfătuește Dunod pe Schulz să asedieze cu o parte a trupelor Timișoara, căci numai atunci principii Ardealului și Munteniei vor fi pe față alături de Impărat. Cu o altă parte a armatei să apuce drumul Munteniei, unde i se vor alăturà generalului Românii. Din Muntenia să treacă apoi peste Dunăre, unde i se vor adăogà Bulgarii silistrieni, Sârbii, cari așteaptă cu nerăbdare pe general și pe Voevodul muntean. Răsunetul printre creștini va fi atât de mare, după părerea lui Dunod, că oastea generalului în curs de opt zile va numărà până la 50.000 de răsboinici. Așà dar generalul să atace cu armata sa pe Turci pe la spate, ducele Carol V al Lotaringiei din față și Venețienii din coastă, și atunci ruina turcă va fi gata, și Impăratul Leopold va cucerì cu siguranță toate regiunile din dreapta Dunărei, și chiar Constantinopolea (3).

Nu e îndoeală că Iezuitul Dunod a scris despre dispoziția spiritelor la creștinii balcanici după spusele contelui Csáky, care de asemenea judecà tot așà de optimist, după istorisirea «ideală» a fantasticului Gheorghe Brancovici la București. Dar nu numai Iezuitul și ai săi apreciau ca foarte prielnică situația politică de atunci, ci chiar Curia romană crezù cu tot dinadinsul că a venit mult așteptatul ceas al alungării Turcilor din Europa și că neamurile creștine subjugate vor să treacă sub aripa Bisericii romano-catolice. De aceea n'a regretat nici o jertfă Curia romană, care și-a dobândit iarăș o influență excluzivă în politica orientală a lui Leopold. Dar acea împrejurare că Impăratul Leopold s'a lăsat să fie condus în politica orientală de Curia romană și de Iezuiți, a făcut ca Impăratul să nu poată reținea desfășurarea evenimentelor în Balcani. Exageratul excluzivism al cer-

(1) *O. c.*, p. 324.

(2) *Diplomatarium Alvincsianum*, Budapesta 1887, III, pp. 4—5, 7—8, 12—15; *Mon. Comit. Trans*, XVIII, p. 334.

(3) *Mon. Comit. Trans.*, XVIII, pp. 331—3.

curilor romano-catolice fost de asemenea unul din motivele pentru cari Şerban la sfârşitul domniei a căutat protecţie la Rusia pravoslavnică.

Din câtevà date se vede că Iezuitul Dunod şi contele Csáky au avut, în 1685, înţelegeri cu Şerban. Contele Csáky a rămas cu Iezuitul Dunod până la începutul iernii în jurul Uiedinului şi Sătmarului, apoi se duse de acolo în Muntenia (1). Când însă, pe drum, află că Domnul Munteniei nu vrea să-l primească cu nici un preţ, se întoarse înapoi, cu gândul ca din Moldova să se îndrepte spre Rusia (2). La începutul anului 1686, se întâlnì Csáky în Varşovia cu regele şi-i spuse, printre altele, cum că Voevodul Şerban nu voise să-l lase pe lângă sine de frica Turcilor (3). Teama lui Şerban a fost de data aceasta legitimă, căci Marele Vizir fusese înştiinţat din Ardeal că Csáky se pregăteşte la Bucureşti, şi trimisese lui Şerban un protest pentru aceasta, la care Şerban răspunsese dând toate asigurările Marelui Vizir că Csáky nu venise nicidecum la el şi că nici nu-i erà cevà cunoscut în această privinţă (4).

Domnul Munteniei aveà într'adevăr motive ca să refuze o întâlnire cu emisarii imperiali. Cucerirea importantei poziţiuni dela Neuhäusel-Ujvár în August 1685, câtevà succese însemnate ale armatei imperiale împotriva Turcilor la Drava, trimiterea generalului Caprara în părţile Tisei ca să opereze apoi împotriva Turcilor (5), l-au fost determinat pe Voevodul muntean să fie atent şi faţă de Impărat. Mai ales atitudinea casei habsburgice faţă de Ardeal a arătat limpede că Impăratul nu gândià să lase Ardealului nici atâta libertate câtă avuse sub Turci. La punctul 3, «tractatus viennensis seu hallerianus» garantà într'adevăr libertatea religioasă şi drepturile politice (6), dar Statele ardelene se îngrijau de pe atunci ca nu cumvà toate acele garanţii să cadă, de îndată ce trupele imperiale vor fi înaintat spre Sud. Desfăşurarea evenimentelor în Ardeal, în apropierea sa

(1) *Mon. Comit. Trans.*, XVIII, p. 408.

(2) *O. c.*, p. 455.

(3) Fraknói, *o. c.*, p. 193.

(4) «Per Deum iuro, qui coelum et terram ex nihilo creavit, quod commemoratus vir (adică Csáky) nec ad me venerit, nec ego conspectum ipsius viderim, neque ullam notitiam de his negotiis habebam.» (Această scrisoare fără dată a publicat-o d-l prof. N. Iorga în *Analele Academiei Române*, XXI, pp. 297—8, dar se vede din cuprins că e scrisă la începutul anului 1686.)

(5) *Diplomatarium Alvinczianum*; G. F. Wagner, *Historia Leopoldi Magni*, Viena 1719, I, pp. 674—5.

(6) Friedrich Schuller von Libloy, *Geschichte der siebenbürgischen Rechtsquellen*, Hermannstadt 1854, p. 74.

nemijlocită, îi dădeà destulă grijă şi lui Şerban Cantacuzino: de aceea a evitat să se întâlnească, înainte de sfârşitul anului 1685, cu emisarii imperiali, Csáky şi Iezuitul Dunod.

Când, înainte de sfârşitul anului 1685, se hotărîse la Viena să se ducă, în primăvara lui 1686, o acţiune energică împotriva Turcilor, cardinalul Buonvisi, nunţiu papal, a lucrat ca să înceteze între Leopold şi Polonia neînţelegerile cari luaseră naştere mai ales pentru Ardeal, Muntenia şi Moldova. După stăruinţele lui Buonvisi, guvernul vienez răspunse, la începutul lui Ianuarie 1686, că Polonia trebue să renunţe în chiar interesul ei la pretenţiunile ce le are asupra Munteniei, dar regele polon trebuì să declare că nu înţelege să renunţe la pretenţiunile sale asupra Ardealului(1). Insă, la câtevà zile dela declaraţia guvernului vienez că nu voeşte să se amestece în treburile Munteniei, fusese trimis, în primăvara anului 1686, la Bucureşti contele Csáky, probabil în aceeaş vreme cu generalul Scherfenberg, care aveà însărcinarea să primească Ardealul sub protecţiunea imperială. Contele Csáky zăbovì în Bucureşti cinci zile(2). Brancovici spune în cronica sa că Csáky a făgăduit foarte mult Domnului, dar nu vorbeşte detaliat. Judecând după tratativele de mai târziu ale lui Şerban cu Impăratul, el a trebuit de data asta să conducă cu foarte multă dibăcie tratativele. Nerespingând ofertele imperiale, ba încă, cevà mai mult, mulţumind pentru favoarea şi binefacerea Impăratului, el înţelese totuş să rămână faţă de Turci în aceleaşi relaţiuni ca mai înainte. Prin răspunsuri dibace, el voià să aştepte încă desfăşurarea evenimentelor, pentru ca numai atunci să se hotărască în chip definitiv.

Când oastea imperială cucerì, la 2 Septemvrie, Buda, regele polon declară la Viena că din Moldova are gândul să treacă peste Dunăre în lăuntrul Impărăţiei turceşti (3).

---

(1) Hurmuzaki, IX[1], pp. 327—8. Cardinalul Buonvisi a fost în genere împotriva ideii ca Polonia să ocupe Muntenia. Intr'o scrisoare către nunţiul papal la Varşovia, el scrie, în Fevruarie 1686, cum Muntenia a fost de veacuri «membro del regno di Ungaria»; pentru aceea mai mult drept are asupra Munteniei Impăratul Leopold I; şi, ţinând seamă de depărtarea Munteniei, ar fi iarăş mai bine să se aibă într'însa aliaţi şi partizani decât supuşi necredincioşi (Fraknói, *Monumenta Vaticana Hungariae, Relationes Cardinalis Buonvisi in Imperatoris et Hungariae regis curia nuntii apostolici, anno 1686 exaratae*, Budapesta 1886, p. 43).

(2) *Török-Magyarkori Állam-Okmánytár*, III, pp. 155—6.

(3) Hurmuzaki, IX[1], p. 330.

Dar, deşi, în urma acţiunii Polonilor în Moldova, Tatarii fură împiedicaţi să treacă în Ungaria, şi prin aceea fu uşurată deci cucerirea Budei, totuş se urmărià la Viena cu neîncredere acţiunea Polonilor în Moldova şi Muntenia. Inainte de sfârşitul anului 1686, când regele polon Sobieski, din pricina atitudinii duşmănoase a Muntenilor şi Moldovenilor, trebuì să iasă din Moldova, relaţiunile dintre Leopold şi Polonia se înrăutăţiră şi mai mult încă. Regele polon aruncă toată vina nesuccesului său în Moldova asupra Impăratului (1), dar se înşelà când credeà că Muntenia a rămas alături de Leopold din oarecari simpatii speciale.

Voevodul Şerban rămase prin forţa împrejurărilor alături de generalii imperiali şi declară că voeşte să intre împreună cu ei în interiorul Imperiului turc, căci armata imperială se aflà, din toamna anului 1686, în apropierea sa nemijlocită, în Ardeal, pe care generalii împărăteşti nu-l mai socotiau ca o ţară aparte, ci ca o provincie imperială (2). Şerban aveà motiv să se alăture pe faţă casei habsburgice şi pentru aceea că, în toamna 1686, începuseră să se ridice împotriva Turcilor şi Sârbii din Banat, aţâţaţi mai ales de sosirea trupelor imperiale la Tisa sub comanda generalului Caprara (3). Greu e de spus cât adevăr se află într'un denunţ al contelui Apaffy (25 Octomvrie 1686) către Poartă, unde se spune că Şerban prin călugăr a întreţinut dispoziţia răsboinică între Sârbi. Dar cele amintite sunt relative la relaţiunile lui Şerban cu creştinii balcanici, despre cari se vorbeşte în comunicarea cardinalului Buonvisi dela 2 Septemvrie 1686, unde se arată cum Şerban are «grand' intelligenze con li cristiani delle provincie soggette al Turco» (4). Dacă, aşà dar, acuzaţiunea lui Apaffy nu-i curat inventată, pentru a înnegrì printr'însa cât mai mult pe Şerban la Poartă, uşor ar fi cu putinţă ca Sârbul Gheorghe Brancovici să fi fost la îndemâna lui Şerban în răscoala Sârbilor din Banat. Acesta a văzut în mişcarea Sârbilor începutul realizării marilor sale planuri,

(1) In depeşa lui Federigo Cornaro, din Viena, la 20 Aprilie 1687, se spune cum regele polon a plecat în Moldova cu gândul să treacă şi în Muntenia. Dar, auzind că acolo îi sunt «gl'animi totalmente contrarii et alieni», trebuì să se retragă, indispus mai ales «de' maneggi insinuati da questa Corte (adică ale Curţii vieneze) col Valacco, col mezzo d'un tal Giachi Unghero, etc.» (Hurmuzaki, IX[1], p. 336).

(2) Hurmuzaki, IX[1], p. 332; Fraknói, *Relationes cardinalis Buonvisi*, p. 241; C. Contarini, *l. c.*, I, pp. 555, 609.

(3) *Ibid.*, IX[1], p. 133.

(4) *Mon. Comit. Trans.*, XVIII, p. 576; Fraknói, *Relationes cardinalis Buonvisi*, p. 192.

şi Voevodul Şerban prin îndemnarea Sârbilor la răscoală cu mijlocul călugărului, ceeace nu s'a putut aşà de uşor arătà Porţii, făceà servicii Impăratului, fără a se decide cu desăvârşire pentru el sau a se arătà pe faţă duşman Turcilor (1). Cum la Viena, înainte de sfârşitul lui 1686, se hotărîse să se înceapă de cu vreme, din primăvara anului 1687, cea mai puternică acţiune contra Turcilor, fu deci trimis Iezuitul Dunod la Constantinopole, la Patriarhul Calinic VII, ca să-l câştige pentru cauza creştină.

Când Dunod aduse vestea la Viena că Patriarhul ar puteà fi câştigat, Impăratul trimise lui Calinic, la 8 Fevruarie 1687, un manifest, invitând foarte smerit pe acesta să treacă de partea creştinătăţii, arătând cum a lăsat «pe iubitul general şi conducător de oaste Voevodul Şerban, ca, împreună cu legiunile vecinilor creştini, să treacă sub protecţiunea imperială» (2). Lucrurile erau cu totul altfel, căci Impăratul, nu numai că nu a primit din partea lui Şerban propunerea de a trece sub protecţiunea sa, dar, din contra, a trimis în aceeaş vreme pe contele Csáky şi călugărul Del Monte în Muntenia pentru a influenţà pe Şerban spre definitiva alăturare de Imperiu (3).

La Viena se ridică atunci idea curăţirii Slavoniei şi a Ungariei sudice de Turci, a cuceririi Belgradului şi a înaintării în interiorul turcesc. Pentru aceea se doria la Viena să se ştie cum crede Voevodul Şerban să realizeze unirea armatei sale cu trupele imperiale şi ce gândeşte cu privire la cucerirea Timişoarei. Cercurile militare vieneze doriau mai departe să ştie din ce loc de pe Dunăre se poate mai prielnic năvăli în Turcia şi din ce loc pe Dunăre se poate oprì transportul proviziunilor. Politicianii vienezi doriau să ştie dacă şi Şerban poate să câştige pentru cauza imperială pe creştinii balcanici şi, ceeace e foarte însemnat, voiau să aibă din partea Voevodului

(1) Va fi lucrat Şerban în chip serios în acea direcţie, cum spune într'o declaraţie a sa din 16 Aprilie 1687. La întrebarea, venită din Viena, dacă ar fi cu putinţă să se câştige creştinii de partea Impăratului, Voevodul răspunse «quod hactenus *aperte* et *manifeste* non tentavi et feci» (Hurmuzaki, V¹, p. 136). Cuvintele «aperte et manifeste» s'ar puteà interpretà aşà, că Voevodul Şerban a întreprins într'adevăr în taină cevà în acea direcţie.

(2) «In quem finem iam plenam facultatem concessimus Illustrissimo generali et belli duci nostro sincere dilecto, Servano Cantecusino, Valachiae Transalpinae principi, ut cito ac libere cum redunitis legionibus Christianis sibi vicinis accedat sub nostram augustam protectionem» (Iov. Radonić, *Prilozi za istoriju Srba u Ugarskoj*, Novi Sad (Neoplanta) 1909, pp. 37—9).

(3) Hurmuzaki, IX¹, p. 336.

garanţie că va fi credincios şi că va ţineà în chipul cel mai hotărît cu Impăratul (1).

Răspunsul lui Şerban către emisarii imperiali e conceput foarte circumspect şi foarte dibaciu. In cuvinte bine măsurate trebuì să acopere neîncrederea în planurile răsboinice austriace şi să arate bună dispoziţie faţă de intenţiunile membrilor Sfintei Ligi. Cum Voevodul Şerban simţià că din pricina apropierii Turcilor şi Tătarilor nu poate îndrăznì să treacă pe faţă de partea aliaţilor creştini până ce aceştia, înaintând împotriva Turcilor, nu vor fi ajuns în imediata sa vecinătate, el trebuì atunci, de voie de nevoie, să aducă în chip sincer motivele pentru cari nu îndrăzneşte să treacă pe faţă alături de creştini.

Principatului ardelean îi este mai prielnic, spune Şerban în răspunsul său către Del Monte, să ajute trupele împărăteşti, căci Ardealul e întărit dela natură, pe când Muntenia e deschisă din toate părţile năvalei duşmanilor. Pentru aceea el nu a îndrăznit până acum să întreprindă cevà pe faţă spre răscularea vecinilor creştini, deşi erà convins că în curând toţi creştinii ar trece alături de armata împărătească, de îndată ce aceasta s'ar arătà la Dunăre. In baza tuturor acestora, cu toată dorinţa sa fierbinte de a se eliberà de Turci, el trebue să fie cu luare aminte ca nu cumvà prin orecari paşi imprudenţi să atragă nenorocirea sa şi alor săi (2).

Succesul Austriacilor la Mohács, în August 1687, şi cucerirea Slavoniei avură influenţă şi asupra relaţiunilor Ardealului cu Impăratul Leopold I. Ardealul, în virtutea tratatului dela Blaj, din 27 Octomvrie 1687, trebuì să primească garnizoane imperiale în oraşele cele mai importante (3), şi, la dieta ungară dela Pressburg, la sfârşitul anului 1687, fură regulate şi relaţiunile dintre Ungaria şi casa imperială. E lesne de înţeles că Muntenia a trebuit să intereseze într'o mai mare măsură cercurile politice vieneze, de îndată ce ducele Carol V de Lotharingia a intrat în Ardeal cu trupele imperiale, apropiindu-se de graniţa Munteniei. Incă dela 1 Septemvrie 1687, trimisese Impăratul din Viena o scrisoare Voevodului Şerban ca răspuns la declaraţia acestuia, amintită mai sus şi făcută călugărului Del Monte. Arătând cum se pregăteşte pentru primăvara

(1) Hurmuzaki, V[1], pp. 136—8.
(2) *Ibid.*
(3) *Diplomatarium Alvinczianum*, pp.185—92; C. Contarini, *o.c.*, I, pp. 694—8; F. Wagner, *Historia Leopoldi Magni*, II, p. 24; Schuller von Libloy, *o. c.*, p. 74.

următoare pentru o acţiune deosebită împotriva Turcilor, Impăratul îşi manifestă convingerea că şi Şerban se va asocià la această mare întreprindere, la care el invitase şi alţi domni şi neamuri creştine. Dunod să fie la îndemâna Voevodului, Dunod pe care Impăratul il trimite ca plenipotenţiarul său, şi chiar ducele Lotaringiei, căruia Impăratul i-a dat împuternicire să corespundă cu Domnul (1).

La 7 Septemvrie, Cezarul trimise un manifest creştinilor subjugaţi, în care-i invită să se răscoale şi să treacă sub steagul generalului imperial, Voevodul Şerban Cantacuzino, căruia-i va fi consilier părintele Dunod. Cum pentru Impărat lucrul esenţial erà ca răsculaţii creştini să fie în cât mai mare număr, ca să slăbească prin puterea răsculaţilor forţa turcească, el făgădui că vor fi respectate libertăţile religioase şi privilegiile (2).

Situaţiunea lui Şerban erà foarte grea. Cum trupele imperiale erau în Ardeal, deci în apropierea sa nemijlocită, el se văzù silit să înceapă tratativele cu Dunod, care-i erà pus prin manifestul imperial ca tutor, fără de care nu puteà nimic întreprinde. Dar, deşi într'o situaţie foarte grea, Şerban încercă şi de data asta să prelungească tratativele, pentru a vedeà dacă nu cumvà ar găsì sprijin în cealaltă parte. Drept aceea şi trimise el la Viena, în ziua de 5 Decemvrie 1687, pe episcopul de Nicopole, Antonio Stefani, care, în faţa Turcilor şi Tătarilor, se adăpostise în Muntenia (3). Şi,—după cum se vede din răspunsul Impăratului dela 16 Fevruarie 1688 (4),—în afară de declaraţia că doreşte din inimă înaintarea creştinilor, trebuià să înfăţişeze Impăratului şi câtevà condiţiuni speciale. De aceea, şi încă mai mult din cauza reînnoitelor pretenţii polone la sfârşitul anului 1687 (5), fu expediat în Muntenia împreună cu Stefani şi contele Csáky, pentru ca, pe lângă acţiunea spre descordarea relaţiunilor, să lucreze la definitivă strângere a relaţiunilor cu Muntenia.

Dunod şi Csáky veniră în Bucureşti, şi, sub influenţa celui dintâiu

(1) N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, pp. 214—6.

(2) Laurianu şi Bălcescu, *Magazinul istoric*, V, p. 80; N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, pp. 216—8.

(3) E. Fermendžin, *Acta Bulgariae ecclesiastica*, Agram 1887, p. 305. Acest Stefani a mai fost încă de două ori la Viena în misiune politică. A murit la Viena, la sfârşitul anului 1691 (*Archiv. für slav. Philol.*, XXXI, p. 417). Vodă Şerban, temându-se de Turci, a dat cu bucurie o misiune politică de încredere străinului. De această dată, de frica Turcilor, el rugă pe cardinalul Buonvisi să afle dela regele polon, dacă Tătarii ar năvăli în Moldova (Fraknói, *o. c.*, p. 277).

(4) N. Iorga, *Genealogia Cant.*, pp. 220—2.

(5) Fraknói, *o. c.*, p. 277.

făcură jurământul de credință către Impărat fratele Domnului, Mihaiu, și nepotul de soră, Constantin Brâncoveanu (1). Șerban, după cum se vede, la insistențele Iezuitului Dunod s'a ferit întotdeauna de a prestà jurământul de credință. Probabil sub influența lui Buonvisi, care, la începutul anului 1688, arătà Impăratului că Șerban va fi câștigat în chip sigur numai dacă se garantează Voevodului și supușilor săi existența principatului muntean (2), Leopold făgăduì, în Fevruarie 1688, prin Csáky, lui Șerban că el și urmașii săi vor rămâneà în demnitatea de principe. Impăratul făgăduì mai departe că va respectà credința ortodoxă, că «va păzì obiceiurile românești» și că, de va ajunge la pace cu Turcii, în acea pace vor fi cuprinse Moldova și Muntenia. Pentru toate acestea, Muntenia erà datoare să dea drept cheltueală de răsboiu, pentru o anumită vreme, 75.000 de lei, în timp ce Voevodul este îndatorit să întreție o oaste de 6.000 de soldați pe cheltueala sa, oaste pe care o cere spre apărarea sa în caz de primejdie. In privința actului pe care-l cere Domnul, Impăratul făgăduește că-l va trimite prin contele Csáky (3).

La fiecare din acele puncte Vodă răspunse separat. Mulțumind Impăratului pentru diplomă și pentru garantarea credinței, Șerban arată în special cum pământurile cari, mai înainte românești, fuseseră cucerite de Turcii, trebue să revină Munteniei, și cum o eventuală pace cu Turcii trebue să cuprindă Muntenia și Moldova. Cere ca suma de 75.000 de lei să se micșoreze la 50.000, căci Muntenia e complet istovită. El mulțumește Cezarului pentru cei 6.000 de soldați. Insă, auzind că generalul imperial Veterani are de gând să trimită o parte a trupelor sale din Ardeal în Muntenia, ceeace l-ar fi compromis pe dânsul cu desăvârșire (4), Șerban roagă pe Impărat să poruncească generalului a trimite acele trupe numai atunci când Vodă, în fața nevoii, le-ar cere, și ca Veterani să năvălească în Muntenia cum nevoia proteguirii țerii s'ar face mai mare (5). Ultima cerere a lui Șerban dovedește cât de puțină încredere aveà el în Habsburgi, văzând exemplul Ardealului. Insă, tocmai din pricină că trupele imperiale se aflau în imediata sa vecinătate, Șerban trebuì să înceapă tratative amănunțite cu emisarii imperiali. Și Csáky și Dunod insistau ca Șerban să presteze ju-

(1) *Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hungarica*, 142/21, anul 1688.
(2) Fraknói, *o. c.*, p. 264.
(3) N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, pp. 218—20.
(4) Contarini, *o. c.*, II, p. 85.
(5) N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, pp. 222—7.

rământul de credință ca și regele Ungariei, căci Muntenia e o parte integrantă a Ungariei, și Domnii români, înaintașii lui Șerban, au prestat un astfel de jurământ regilor unguri (1).

Șerban izbutì, și de data asta, să rămână numai la promisiuni, nevoind fără de puternice și reale garanții să presteze jurământul de credință. El promise numai că, de îndată ce primește chemarea, va unì oastea sa cu cea imperială, deși nu-i puteà fi plăcut lui ca trupele sale să fie comandate de generali împărătești. Șerban făgăduì, mai departe, că va da hrană armatei imperiale și lemnul trebuitor pentru facerea podului peste Dunăre. Toate acestea le făgăduì Șerban cu singura condiție ca să fie apărat de Impărat în potriva Tătarilor, așà cum acesta făgăduise, hotarele Munteniei fiind cu desăvârșire deschise dinspre Răsărit (2).

Deși Șerban se declarase formal și definitiv pentru împărat și în contra Turcilor, aceasta se țineà la Viena drept un lucru puțin sigur: astfel se prezentară lucrurile reprezentantului venețian. De acì comunicarea lui Federigo Cornaro, la 2 Maiu 1688, către Veneția că «il Valacco» a promis să ajute acțiunea imperială înpotriva Turcilor (3). Dar Șerban, în frica sa de casa habsburgică și de trupele imperiale din Ardeal, și, pe lângă aceea, din pricina Iezuitului Dunod, care îl pârîse la Viena, față de atitudinea sa prudentă, că are legături tainice cu Tătarii (4), începù să-și întoarcă privirile spre pravoslavnica Rusie. Imperiul moscovit se siliià din toate puterile să dobândească ieșire la Marea Neagră, și de aceea urmărià cu multă atențiune acțiunea aliaților înpotriva Turciei, cari, aliații, doriau de asemenea ca și Rusia să intre în cercul lor. Imperiul moscovit ar fi putut face un mare serviciu aliaților printr'o diversiune în fața Crimeii, îndată ce Tătarii din Crimeia ar fi dispuși să ajute operațiunile turce în Ungaria. Regele polon, Ioan Sobieski, ar fi cedat, pentru o alianță cu Rusia, acesteia pentru totdeauna ceeace dânsa cucerise în cursul veacului XVII dela Polonia, apoi și Chievul, numai să înceapă o acțiune împotriva Tătarilor din Crimeia (5).

Deși expediția principelui Vasile Galițin contra Tătarilor din Crimeia, la 1687, se sfârși fără succes, totuș de aceea n'a fost cu neputință ca Tătarii să năvălească prin Moldova în Ungaria. Cum, în

(1) *L. c.*, p. 228.

(2) *L. c.*, pp. 227—35.

(3 *Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Senato III, Secreta*, 164, fol. 14.

(4) N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 238.

(5) S. Th. Platonov, Лекціи по русской исторіи, Petersburg 1913, p. 473; A. Rambaud et E. Haumant, *Histoire dela Russie*, Paris 1914, p. 346.

urma neliniştii interne din Turcia, în 1687, casa habsburgică părea că va avea mai mari izbânzi, începuse şi Rusia şi Polonia şi Veneţia să se neliniştească de progresele austriace în Balcani. Se poate conchide la aceasta şi dintr'o scrisoare, cunoscută, a contelui Marsigli, adresată cancelarului ceh, contele Ulrich Kinski (1).

Despre neîncrederea şi pizma Rusiei faţă de Austria se ştià încă dela începutul anului 1688, în Moldova, şi apoi fu informată de acolo îndată şi Poarta. Această veste fu primită cu bucurie acolo, despre care lucru şi Consiliul de Răsboiu fu informat (2). Probabil că această depeşă din Constantinopole a influenţat asupra comunicatului trimisului veneţian Federigo Cornaro din primăvara lui 1688. In acest comunicat se spune cum Curtea vieneză crede că Rusia e în înţelegere cu Tătarii şi cu popoarele creştine subjugate, cari îi sunt ei foarte apropiaţi prin credinţă, şi pentru care lucru aceşti aliaţi pot să aibă mari succese pe socoteala Turciei (3). Probabil că şi spusele lui Dunod că Voevodul Şerban are înţelegeri cu Tătarii să fi conlucrat de asemenea ca să se pună la îndoeală sinceritatea intenţiunilor Imperiului moscovit. Poate că Dunod, undevà, la sfârşitul lui 1687, când părăsì Bucureştii, a aflat cevà neclar despre intenţiunile lui Şerban de a căutà sprijin în altă parte, şi, apoi, neştiind despre ce e vorba, va fi făcut cunoscut la Viena în chip greşit legăturile Domnului cu Tătarii, legături cari nu se pot confirmà prin nimic.

Fapt e însă că Vodă, încă din toamna 1687, a intrat într'un chip foarte stăruitor în legături cu Rusia. Mijlocitorul său a fost Isaia, arhimandrit al mânăstirii Sf. Pavel dela Sf. Munte. La începutul lui 1688, îl vedem pe acest Isaia la Moscova, unde spune că l-a trimis Şerban Cantacuzino, ca şi fostul Patriarh de Constantinopole, Dionisie, şi Mitropolitul Ungrovlahiei, Teodosie. Insărcinarea lui Isaia erà să vadă la faţa locului prin ce mijloc s'ar puteà încheià legături între Rusia şi Muntenia şi cum s'ar primì în Rusia oferta lui Şerban de a trece sub protecţiunea ei. Isaia aveà în special misiunea să simtă ce gândeşte Rusia a întreprinde împotriva Turcilor şi dacă se cugetă cumvà la eliberarea creştinilor subjugaţi. Pe lângă aceea fireşte se adăogà ideea pravoslaviei, al cărei promotor ardent erà

(1) Iorga, în *Analele Academiei Române,* XXI, p. 100.

(2) La 6 Martie, se comunică din Constantinopole acestuia cum un curier din Moldova a adus vestea «come le Moscoviti son discustati de Sua Maestà Cesarea e non daranno aiuto. Questa nuova hanno vestito caftani li agenti del prencipe», *(Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Turcica* 1688, fol. 8).

(3) Hurmuzaki, *Documente* IX¹, p. 338.

Patriarhul din Moscova, Ioachim. Patriarhul acesta a şi dat, în scrisoarea sa din 14 Ianuarie 1688, cele mai frumoase făgădueli, pe cari arhimandritul Isaia le-a adus cu sine în Muntenia.

Inceputul erà bun: acum trebuià să se continue pe acelaş drum (1).. Cum erà dispoziţia la Bucureşti la începutul primăverii 1688, ştim din spusele arhimandritului Isaia în protocolul interogatoriilor dela Moscova, la data de 13 Septemvrie 1688 (2). Din referatul său se vede limpede cum factorii politici competenţi la Bucureşti simţiau că trăesc zile mari, că vechea ordine se dărâmă şi că trebue cevà de întreprins: «Toată puterea turcească», istorisià Isaia, au primit dela Domnul Dumnezeu o mare pedeapsă şi se apropie de marea pieire... O astfel de decădere şi de ruină n'a fost nici când pentru Musulmani, dar nici când, în curs de 1000 de ani, n'au fost împrejurările mai favorabile ca să ne sculăm împotriva lor şi să-i nimicim cu ajutorul lui Dumnezeu, şi să liberăm pe creştinii pravoslavnici supuşi lor.»

La Bucureşti s'a discutat mult atunci şi despre primejdia ce ar atinge pe ortodocşi prin succesele Habsburgilor romano-catolici. Tot acolo, din spusele Mitropolitului dela Scople (Uschiub), Eftimie, care trece în 1687, mergând în Rusia (3), se auzià cevà despre situaţia dificilă a Patriarhului sârb Arsenie III, aşezat între Veneţia şi Impăratul Leopold I. Nu e cu neputinţă ca tot la Bucureşti să se fi auzit atunci veşti şi despre încercarea cercurilor bisericeşti vieneze de a face uniţi pe locuitorii pravoslavnici din de curând cuceritele provincii Sirmia şi Slavonia (4). Greaua situaţie a pravoslavnicilor din Ardeal n'a fost de asemeni necunoscută la Bucureşti. Toate acele temeri şi toate dorinţele fricoase şi-au găsit expresia în spusele lui Isaia.

«Dacă soarta-i ajută pe Râmleni», spunea Isaia în numele celor cari-l trimiseseră, să fie mai tari ca Turcii şi să iea sub puterea lor ţerile creştine pravoslavnice, sau să cucerească Ţarigradul, atunci.... credinţa pravoslavnică va cădeà şi se va desrădăcinà, căci atunci Râmlenii vor luà toate mânăstirile şi bisericile şi le vor silì să jure

(1) Asupra literaturii legăturilor lui Şerban cu Rusia a vorbit mai întâiu É. Golubinschi, Кратки очеркъ исторій православныхъ церквей, болгарской, сербской и румынской или молдо-валашкой, Moscova 1871, pp. 360—1. In ultimul timp a tratat despre aceasta, în româneşte, solid, S. Dragomir, *o. c.*, p. 54 şi urm.

(2) S. Soloviev, Исторія Россіи въ эпоху преобразованія, Moscova, 1864, II, p. 54 şi urm.; Глас Ср. Краљ. Акад., LX, p. 159 şi urm.

(3) Глас, LX, p. 156.

(4) Hurmuzaki, *Documente*, IX[1], p. 150.

unirea» (1). Presimțirea că se apropie mari evenimente și marea grijă și temere de catolici au unit, deci, în aceeaș horă pe Voevodul Șerban, pe fostul Patriarh țarigrădean Dionisie și pe Patriarhul sârb Arsenie III, care prin mijlocirea lui Gheorghe Brancovici aderă la acțiunea solidară cu Domnul muntean.

Patriarhul sârb, în scrisoarea pe care o trimise la București, de undevà, din Serbia răsăriteană de azi, în înțelegere cu Mitropoliții și episcopii săi, și împreună cu domnul Ungrovlahiei, Șerban, «despre care mărturii și cronici grecești și Smerenia Noastră spun că e din sfântă seminție a fericiților Impărați greci», invită deci Imperiul rusesc să vină cât mai repede în ajutor (2).

In timp ce scrisoarea Patriarhului sârb Arsenie III erà scrisă mai mult în fraze generale, nevorbind despre primejdia romano-catolicilor, nici despre dispoziția creștinilor subjugați, scrisoarea Patriarhului Dionisie e hotărîtă. El arată cum totul s'a ridicat și s'a răsculat înpotriva anti-creștinilor, numai țerile rusești dorm, și pe dânșii îi așteaptă, cu toții, pravoslavnicii: Sârbii, Bulgarii, Moldovenii și Muntenii din Mesia Superioară și Inferioară, dar mai ales Domnul Ungrovlahiei, care e descendent din spița imperială a Cantacuzinilor.

Incă mai vagă decât scrisoarea Patriarhului sârb e scrisoarea lui Șerban. Temându-se ca nu cumvà ea să cadă în mâni necunoscute, Domnul Țerii-Românești zugrăvià în liniile cele mai generale starea creștinilor asupriți și dorința lor fierbinte ca adevăratul Mesia să-i izbăvească din ghiarele Faraonilor (3). Dar în acel scop spuneà amănunțit la Moscova Isaia ce primejdie vine pentru pravoslavnici din partea Venețienilor și Habsburgilor, cu cari pravoslavnicii absolut nu simpatizează. Firește că Isaia a arătat cari sunt măsurile luate contra pravoslavnicilor în Ardeal, pe care Viena dorește să-l treacă la unire. Țerile rusești, recomandà Șerban, să-și miște armata spre Bugeac, și apoi se vor sculà să ica armele toți ortodocșii, și va fi ușor să se ajungă la Constantinopole, căci se trece prin ținuturi creștinești, în cari nu sunt cetăți. In ceeace privește armata lui Șerban, 70.000 la număr, ea așteaptă numai acțiunea stăpânitorilor rusești. El nu ajută nici Turci-

(1) Soloviev, *o. c.*

(2) N. Capterev, Прибавленія къ изданію твореній святыхъ отцевъ въ русскомъ переводѣ, 1889, p. 40.

(3) Traducerea românească a scrisorii, alături de text, în Capterev. Cf. S. Dragomir, *o. c.*, pp. 56—8.

lor, nici Nemţilor, ci apără ţara sa de Turci, Tătari şi Nemţi. Anul trecut, i-a trimis Impăratul Leopold ca emisar pe un «arţibiscup», care i-a propus să se supună Impăratului, făgăduind din partea acestuia privilegii şi drepturi, cum au dat cândva Ţerii-Româneşti craii Ungariei. Dar dânsul a declarat că se va plecà numai aceluia care va cucerì ţinuturile Sârbilor, Bulgarilor şi Constantinopolea,— după care lucru îl concediè pe emisarul imperial din Bucureşti. El însuş cu cea mai mare plăcere s'ar plecà unui stăpân pravoslavnic.

In timp ce Voevodul spuneà lui Isaia, care se pregătià pentru Rusia şi care ajunse în Septemvrie 1688 la Moscova, că nu se gândeşte nicidecum să primească ocrotirea Impăratului catolic, ci doreşte să se pună sub aripile pravoslavnice ruseşti, dânsul, în aceeaş vreme, tratà cu generalii imperiali. Cum se puteà aşteptà oricând ca generalul Veterani din Ardeal să trimeată trupele sale în Muntenia, fără de invitaţia lui Şerban, ceeace ar fi atras năvala Turcilor şi Tătarilor în ţară, el rugă pe general să nu facă aşà cevà. Dar, ca nu cumvà prin aceasta să întărească neîncrederea, şi până atunci căpătată, a Impăratului, Şerban trimise în aceeaş vreme pe cinevà la Viena, ca să asigure din nou cercurile politice de acolo despre buna sa dispoziţie faţă de cauza creştină (1). Şi aşà expediè deci Şerban, la începutul celei de a doua jumătăţi a lunii Maiu, o misiune la Viena cu scrisoarea sa din 18 Maiu 1688 (2). Şerban instrueşte pe trimişi să exprime mulţumiri Impăratului pentru promisiunile de protecţie, şi ca, tot odată, să ceară pentru el şi familia sa diploma care i se făgăduise prin Csáky şi Dunod (3). Trimişii aveau şi de data aceasta să explice dificila situaţie internaţională a Munteniei, şi, pe lângă aceea, să se plângă de Iezuitul Dunod, care pârà pe Domn că are legături ascunse cu Tătarii, îngreuind prin aceea situaţia, şi fără de aceasta nefavorabilă, a lui Şerban. Trimişii mai aveau să declare cum că Vodă e dispus să dea cei 50.000 lei anuali, dar nu mai mult, şi că voeşte să unească oastea sa cu a Impăratului, numai să i se fixeze de mai înainte din ce parte gândeşte acesta să năvălească în Turcia (4).

(1) Contarini, *o. c.*, II, p. 81.

(2) N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, pp. 235, 241, 247.

(3) Faţă de aceasta nu va fi exactă susţinerea lui Engel că Impăratul dăduse lui Şerban titlul de Conte al Imperiului Roman încă din 1683; *Geschichte der Moldau und Walachey*, p. 327.

(4) N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, pp. 235—241.

Atunci când Şerban organiză misiunea la Viena, în jurul Impăratului erau toţi decişi să conducă, în cursul anului 1688, cea mai hotărîtoare acţiune anti-turcească. Fireşte că cercurile ecleziastice încă dela începutul anului 1688 au influenţat puternic în acea direcţie pe lângă Cezar. Prietenul intim al lui Leopold, Marco d'Aviano, spuneà, cu multă încredere, în Ianuarie 1688, că Impăratul, cucerind Belgradul, va ocupà repede Serbia, Bosnia, Bulgaria, Moldova şi Muntenia, răspingând pe Turci până la Adrianopole, pentru a încoronà pe regele Ungariei ca rege al «Românieì» (1). In aceeaş direcţie lucrà şi cardinalul Buonvisi, susţinând că e trebuitor înainte de toate a se cucerì Belgradul, şi nevoia cuceririi Belgradului o arătà, în primăvara anului 1686, şi Palatinul Ungariei, Paul Eszterházy (2). De aceea Impăratul şi cei din jurul său socotiau să asedieze cât mai repede Belgradul, şi, potrivit acestei intenţiuni, Curtea răspunse, prin misiune, cum că nădăjdueşte că Şerban va ajutà oastea imperială şi cu trupele sale şi cu proviant (3).

Victoria principelui Ludovic de Baden asupra Turcilor, la începutul lui Septemvrie 1688, la Dervent în Bosnia, ocuparea Şabaţului şi a altor câtevà locuri dealungul Savei, ca şi vestea plină de bucurie a cuceririi Belgradului (4), făcură să se creadă în chip serios că se va puteà înaintà cu succes mare în lăuntrul Turciei. In aceeaş vreme veniau veşti mulţumitoare de cealaltă parte. Comandantul trupelor imperiale în Ardeal, generalul Veterani, cucerise, în vara lui 1688, dela Turci, importanta poziţie a Caransebeşului, Sârbii, pe malul stâng al Dunării, în împrejurimile Orşovei, începuseră să treacă pe faţă de partea armatei imperiale (5).

După aceea întreprinse Veterani înaintarea militară în Muntenia, sub forma ajutării lui Şerban, a protecţiunii împotriva Turcilor şi Tătarilor, în realitate însă pentru a-l hotărî să treacă definitiv alături de Impărat. Dar, încă dela sfârşitul lui Septemvrie, în urma cererii Voevodului ameninţat, el părăsì Muntenia şi trecù în Ardeal (6). Nu rămâne îndoeală că numai în urma declaraţiei ce o va fi făcut intimidatul Şerban că trece în chip definitiv de partea

(1) O. Klopp, *Corrispondenza epistolare*, p. 155.

(2) Fraknói, *o. c.*, p. 277; *Haus, Hof- und Staatsarchiv*, *Hungarica*, 1688—1689, fol. 9.

(3) N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 247.

(4) *Kriegsarchiv*, *Türkenkrieg*, 1688, fasc. 9; *Haus, Hof- und Staatsarchiv*, *Senato*, III, *Secreta*, fol. 210, 215, 217, 222; Contarini, *o. c.*, II, pp. 76—8; F. Wagner, *o. c.* II, pp. 49—52.

(5) Contarini, *o. c.*, II, p. 84.

(6) N. Iorga, *Analele Acad. Rom.*, XXI, p. 235; N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. CXL.

acestuia, se va fi decis generalul să părăsească Muntenia. Aceasta se vede cu prilejul nouăi misiuni româneşti, care a fost îndreptată către Viena la 12 Octomvrie 1688. Trimişii români, Iordachi Cantacuzino, tânărul Şerban Cantacuzino, Constantin Bălăceanu şi Şerban Vlădescu, aduceau, pe lângă declaraţia supunerii necondiţionate către Impărat, şi comunicarea că proviziile şi celelalte lucruri erau pregătite pentru armata imperială (1). Dar ultimele fapte şi grijile pricinuite de o situaţie internaţională extraordinar de grea pentru principatul muntean, slăbiseră pe Şerban cu desăvârşire, aşà că, puţine zile după sosirea trimişilor săi la Viena, el murià, la 29 Octomvrie 1688. Astfel Şerban, silit de puterea împrejurărilor să se declare hotărît pentru casa habsburgică, nu a aşteptat pe trimisul rus, Grecul Domentie Tomin, care venise prin Varşovia în Muntenia, aducând două scrisori ale Ţarului, una către Domn şi alta către Patriarhul Dionisie (2).

Şerban Cantacuzino e una dintre personalităţile cele mai expresive în istoria Românilor. Contemporan al unor mari şi puternice evenimente, când se clătină din temelie Imperiul turcesc şi când problema orientală se arătă pentru prima oară cu totul deschisă, în planul întâiu, bine înzestratul descendent al vechilor Cantacuzini a înţeles să conducă în chip neobicinuit de dibaciu cârma Statului. Aflându-se în vecinătatea monarhiei habsburgice, a Poloniei şi Rusiei, cari doriau cu putere să se întindă în paguba Turciei, el a înţeles, printr'o atitudine dibace, să exploateze gelozia celor mai interesate puteri. El s'a alăturat, după cum o cereau necesităţile şi interesele ţerii, acum unei puteri şi acum alteia, nestricându-se prin aceasta cu Turcii. Ca un politician realist şi atent, fară cea mai mică urmă de sentimentalism, el îşi atinse la urma urmei ţinta sa, deşi nu dispuneà de o mare putere. Când se vor considerà succesele politicei sale — mănţinerea Munteniei în faţa vecinilor nesăţioşi, — cu toată situaţia dificilă în care se aflà ţara sa, nu rămâne îndoeală că Şerban va trece printre cei mai înzestraţi stăpânitori de ţară din vremea sa.

(1) N. Iorga, *Anulele Acad. Rom.*, XXI, pp. 233, 327; N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, pp. 252—3.
(2) S. Dragomir, *o. c.*, p. 60.

CORESPONDENȚA DOMNILOR ȘI BOIERILOR ROMÂNI
CU METTERNICH ȘI CU GENTZ
INTRE ANII 1812—1828

DE

IOAN C. FILITTI

Ședința dela 16 Maiu 1914.

I. Consideraţiuni generale asupra acestei corespondențe.

Când Rusia, urmărind aplicarea planurilor ei orientale, își îndreptă privirile asupra imperiului otoman, ea întâlnì în calea aspirațiunilor ei tendințele rivale ale monarhiei habsburgice. Rivalitatea celor două împărății, — manifestată prin înțelegeri menite a stânjenì acțiunea fiecăreia — slujì cauza otomană și, în primul loc, a principatelor române, cele mai expuse.

Instalarea consulilor în a doua jumătate a sec. XVIII-lea aveà o menire economică, dar și politică (1). La 1789, Suedia sfătuià pe Turci să oprească instalarea consulilor străini în principate, ei nefiind decât «niște agenți dușmănoși și niște intriganți, cari găsesc cu atât mai mulți prieteni cu cât Domnii greci sunt prea dispuși să asculte șoaptele perfide ale curților din Viena și Petersburg.... Interesele negoțului nu sunt decât un simplu pretext» (2). La rândul lor, Domnii aveau agenți, mai ales la Viena, îmbrăcați în haina negu-țătorească. Așà au fost, spre pildă — spre a nu ne depărtà prea mult de timpurile de cari ne ocupăm — la 1782, 1783 și în vremea lui Mavrogheni (3), Ioan Hagi Moshu — mai târziu vel vistier —

(1) Vezi insemnata prefață a d-lui Iorga la *Hurmuzaki*, X, pag. XXVII sq.

(2) Testa, *Recueil des traités de la Porte ottomane*, IX, 172.

(3) Rap. din 4 Oct. 1782 și 23 Iunie 1783 ale lui Raicevici c. Kaunitz (*Ac. Rom.* Rap. cons austr., vol. I; și *Hurmuz.* X, 289.

fratele bancherului vienez Pantazi Moshu și ginerele medelnicerului Mihalache Ștefănescu și al medelniceresei Sultana (1); la 1793, negustorul Dimitrie Teodor, zis Slătineanu (2), om al unuia Sterie Costea și «negustor pământean de aici» (3); puțin în urmă alt negustor, Grigore Cariboglu (4). La 1805, spion oficial al Moldovei la Viena erà un oarecare Armaxaris, care înlocuià pe «Grégoire Demeter» (5). Nici idea unor corespondenți străini nu erà nouă, și Gentz, de care ne vom ocupà în curând, avusese predecesori prusieni (6).

Vecinătatea, marele număr de sudiți austriaci la noi, relațiile comerciale stabilite prin casele grecești din Viena și prin coloniile germane din Iași și București, proviziile de grâne ce Bucovina și Ardealul trăgeau din principate, urmărirea dezertorilor austrieci fugiți dincoace de Carpați,—stabiliau, în mod firesc, relații apropiate între Austria și țerile române (7). Dar și interesele de înaltă politică ale Austriei o îndemnau să urmărească de aproape cele ce se petreceau în principate, bulevardele înaintate ale împărăției turcești, după cum și această împărăție aveà interes să cunoască în amănunțimi desfășurarea acțiunii diplomatice la curtea din Viena.

Vastele proiecte orientale ale țarului rusesc, dela Tilsit încoace, alarmară pe Austria în cel mai înalt grad. Ocupația principatelor fu rău văzută la Viena. Când legăturile dintre Napoleon și Alexandru se rupseră pentru totdeauna, faimosul Metternich, urmaș al lui Stadion, se află un moment în grea cumpănă. Din cauza intereselor occidentale ale monarhiei, ar fi fost dispus să dea concurs țarului; interesele orientale însă, îl îndrumau de partea lui Napoleon. Indoitul joc la care recurse atunci Metternich, iese din cadrul subiectului nostru (8); trebue să reținem însă tratatul din Martie 1812, prin care Franța și Austria garantau integritatea imperiului otoman pentru cazul când Poarta ar reîncepe răsboiul cu Rusia (9). După evenimentele a căror concluzie a fost tratatul dela București din

(1) Urechia, *Ist. Rom.*, IV, 398.
(2) Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. XVIII*, II, 434 n. 2.
(3) Urechia, *l. c.*, I, 418. Fără nici o legătură cu familia boierească cu acelaș nume.
(4) *Hurmuz. X*, 517 nota.
(5) Iorga, *l. c.*, II, 38.
(6) Iorga — *Hurmuz.* X, XLVIII -- IX.
(7) *Ibid.*, XXX — I.
(8) Albert Sorel, *Un confident du Prince de Metternich*, în *Revue des Deux Mondes*, 15 Dec. 1876.
(9) Neumann, *Recueil de traités*, II, 358.

16/28 Maiu 1812, preocuparea constantă a Austriei a fost ca nu cumvà țarul Alexandru, victorios asupra lui Napoleon, să reieà proiectul dela Tilsit și să nimicească influența orientală a Austriei. Dela 1812 deci, crezul politicei orientale a Austriei este păstrarea integrității Turciei, apărarea imperiului otoman contra încălcărilor Rusiei (1).

Atât ar fi fost de ajuns pentru ca Poarta, pusă în cunoștință de cauză, să fi căutat o apropiere de guvernul din Viena. Dar prestigiul Austriei, după 1812, mai aveà și altă explicație. In acea epocă Austria èrà singurul stat «ai căruia cârmuitori perseverau într'un acelaș principiu neclintit, pe când în toate celelalte țeri ale continentului, cârmuitorii erau nesiguri, nu se hotărau să aleagă între regimul, ideile și oamenii trecutului și ai epocei nouă». Acestor împrejurări s'ar fi datorind, după observația lui Gervinus (2), «influența preponderantă și puterea diriguitoare» a Austriei în Europa între 1812 și 1823, sau chiar până la moartea țarului Alexandru I. Acesta însă căută și el, după căderea lui Napoleon, să «dea Rusiei preponderența incontestabilă pe care Franța o avusese în Europa» și socotesc că Gervinus (3) greșește crezând că Metternich nu se prea turburà de ceeace califică de «verbiage» al unui monarh cam visător. Sub aparența de nepăsare, cancelarul austriac èrà foarte îngrijat, mai ales în preajma anului 1818, ca nu cumvà să reînceapă un răsboiu ruso-turc, care să aducă atingere integrității otomane. Se temeà foarte, din potrivă, că monarhul «visător» va ascultà în cele din urmă glasul, ce începeà să se ridice, al creștinilor din imperiul otoman (4).

* * *

In asemenea împrejurări, sultanul simți, la 1812, nevoia de a se apropià de Austria. Insărcină pe Ioan Caragea, numit Domn în Țara-Românească, să găsească un corespondent și să trimită Porții, printr'un om de încredere, — Hekim bașa Masud Effendi — știrile ce va căpătà asupra politicei curților dela Nord (5). Corespondentul fu în curând găsit în persoana cavalerului de Gentz, și astfel se născù corespondența de care ne vom ocupà.

(1) P. raporturile Austriei cu Rusia la 1812, *Hurmuz.*, S. I_2, 666—7, 672, 674—5, 729.
(2) *Hist. du XIX-e Siècle*, V, 246-7.
(3) *L. c.* 297—8.
(4) Albert Sorel, *l. c.*
(5) *Ibid.*

Corespondenţa lui Gentz cu Domnii români a fost publicată, în parte, de Contele Prokesch-Osten, fiul unui contimporan al lui Metternich, sub titlul: *Dépêches inédites du chevalier de Gentz aux hospodars de Valachie* (1).

In biblioteca Academiei Române, secţia manuscriselor, se păstrează, pe de oparte, un mare număr de scrisori originale ale lui Gentz, — adică scrisori în cari formula de politeţă finală şi semnătura sunt autografe, — iar, pe de altă parte, copiile aceloraşi scrisori şi ale multor altora, edite şi inedite. Originalele şi còpiile sunt împărţite între mai multe grupuri de provenienţe deosebite. Unul este format de hârtiile dăruite Academiei de d-l Prof. Dr. Ion Cantacuzino, nepot de fiică al cunoscutului Neculai Mavros, de care se vorbeşte cevà în scrisorile lui Gentz şi care, în epoca regulamentară, a jucat un rol însemnat. Alt grup este alcătuit din hârtiile învăţatului beizadeà Niculae Suţu, fiu al lui Alexandru Vodă cu care Gentz a fost în corespondenţă. Acest manuscris cuprinde trei volume, numerotate 1.025—1.027. Al treilea grup, mai puţin însemnat, îl formează manuscrisul dăruit Academiei de fostul consilier la Curtea de Casaţie, Prodan.

In prefaţa publicaţiei sale (2), Prokesch-Osten spune că a omis cu dinadinsul părţi din scrisorile lui Gentz, sau chiar scrisori întregi, cari nu păreau că aruncă o lumină nouă asupra evenimentelor îndeajuns cunoscute din alte izvoare. Din comparaţia minuţioasă a manuscriselor citate cu publicaţia lui Prokesch-Osten, rezultă că scrisorile sau părţile din scrisori omise de acesta nu prezentă, — cu excepţia câtorvà pe cari le-am publicat, nu de mult (3), şi a celor ce se vor semnalà aci, — absolut nici un interes din punctul de vedere al istoriei principatelor.

Gentz scrià mult şi cu uşurinţă. El ţineà, fireşte sub controlul lui Metternich, pe Domnii români în curent cu întreaga politică europeană. Din punctul de vedere al istoriei generale, corespondenţa publicată de Prokesch-Osten are mare preţ. Dar şi din acest punct de vedere, mi se pare că părţile omise de editor pot rămâneà uitate în praful arhivelor.

Domnii români corespundeau însă uneori şi direct cu Metternich. Tot la Academia Română, în ultimul volum din seria rapoartelor consulilor austriaci, s'au păstrat còpii de pe o parte măcar a ace-

(1) Paris 1876—7, 3 vol.
(2) Vol. I, p. X.
(3) In *Convorbiri lit.*, Maiu 1911, p. 555 sq.

stei corespondenţe. Pe lângă scrisorile către cancelar, se găsesc acolo şi câtevà, foarte puţine, către Gentz, deşi corespondenţa Domnilor cu acesta va fi fost destul de urmată. De altfel, dacă informaţiile lui Gentz puteau fi preţioase pentru Domnii români şi pentru Poartă, răspunsurile Domnilor puteau fi şi ele adeseori folositoare lui Gentz. Dovadă o scrisoare autografă a acestuia (1), datată din Viena, 4 Oct. 1820, în care mulţumeşte Domnului Ţerii-Româneşti pentru informaţiile privitoare la întreprinderile lui Ali Paşa: «C'est à la communication précieuse de V. A. que nous devons les premières nouvelles exactes que nous ayons eues ici par rapport à cet évènement». Prokesch-Osten spune, în prefaţa publicaţiei sale, că deşi aveà la îndemână scrisorile Domnilor către Gentz, nu le-a publicat, socotindu-le fără însemnătate.

Mai trebue amintit că Gentz a alcătuit şi nişte studii istorice asupra principatelor, studii rămase manuscrise printre hârtiile lui Prokesch (2).

Din cercetarea acestor izvoare am cules câtevà amănunte istorice pe cari, socotindu-le interesante, le dau acì, grupate după natura lor.

II. Corespondenţa politică a Domnilor.

I.

Numirea lui Ion Caragea în scaunul Ţerii-Româneşti erà opera lui Halet Effendi, care se opusese la încheierea Tratatului dela Bucureşti, şi spuneà despre această numire: «j'ai versé de l'eau de souffre dans les racines des princes Moruzi» (3). La 26 Oct. 1812, aflându-se încă la Constantinopol, Caragea anunţă lui Metternich numirea sa ca Domn al Valahiei. Exprimà dorinţa de a puteà da curţii austriace «dovezi ale dorinţei ce l-a însufleţit totdeauna de a contribuì la păstrarea raporturilor mulţumitoare ce din fericire s'au aşezat, mai ales în ultimele vremuri, între amândouă împărăţiile» (4). Ca chezăşie a simţimintelor sale se referià la mărturia internunţiului austriac la Constantinopol (5). La 30 Noemv. (12 Dec.), Caragea scrià din nou lui Metternich, arătându-i iarăş preţul ce

(1) Ms. Cantacuzino, f. 228, Cf. Hurmuz., S. I², 747.

(2) Prokesch, *Aus dem Nachlasse Friedrichs von Gentz*, T. II, p. 161 nota.

(3) Hurmuz., S. I², 731—2.

(4) Rap. cons. austr., ultimul volum.

(5) Cavalerul de Stürmer. Iorga, *Acte şi fragm.*, II, 453.

puneà a întreţineà relaţii cu dânsul şi «dorinţa vie de a-i scrie cât mai des». Tot odată noul Domn trimiteà la Viena, sub forma unui «commissaire qui résidât à Vienne pour quelques emplettes et autres petites affaires qui me regardent», pe Constantin Stefan Bellio, în favoarea căruia cereà cancelarului ««intrare liberă şi sprijinul necesar în tot ce este de resortul lui» (1).

Tânărul Constantin Belu, trimisul lui Vodă, erà fiul lui Ştefan Belu, una din acele unelte de jaf ale Domnului, «ce nici boieri au fost vreodată, nici neam boieresc», cari revin des, cu titlul de jacaşi de frunte ai ţerii, în comediile lui Iordache Golescu (2), sau cad sub blestemul lui Naum Râmniceanul (3). Izvoarele greceşti abià amintesc de acest nume şi încă numai în a doua jumătate a sec. XVIII-lea (4). La sfârşitul acelui veac, trăiau la Bucureşti doi Belu. Unul, Constantin, neguţător, cetitor şi traducător de cărţi (5), erà, la 1812, aşezat la Viena, fără baronie încă, şi secvestrà nişte marfă a unui debitor fugit în Ţara-Românească (6). Celălalt Belu, Ştefan, erà medelnicer la 1801 (7), paharnic la 1811, când şi obţine certificat de «patriot al prinţipatului Valahii», adică împământenirea «pentru buna vieţuire a familiei lui» şi atestat că-i «de bun neam» (8). Caragea numì pe Ştefan Belu ajutor al noului vistier Grigorie Brâncoveanu, înlocuitorul lui Filipescu (9). De acum drumul spre măriri şi avuţie erà deschis. Ştefan Belu moştenise şi cevà avere dela un unchiu al său, Daniil Ecsarhu, arhiereu cu titlul de Zihnon, prin testament al acestuia din 1792 (10).

Metternich răspunse lui Caragea la 18 Decemvrie: «Niciodată relaţiile dintre împărăţia Austriei şi Sublima Poartă n'au fost mai prieteneşti ca în vremea din urmă. Stima reciprocă a auguştilor noştri suverani, unită cu identitatea cea mai desăvârşită a intereselor, nu pot decât să întărească asemenea fericite legături» (11). Cu suirea în scaun a lui Caragea, agenţia Austriacă se reinstalează

(1) Rap. cons., *l. c.*, f. 5.
(2) N. Bănescu, *Viaţa şi scrierile marelui vornic I. G.*, 1910, pag. 50 sq, 59, 113 sq.
(3) Erbiceanu, *Cronicarii greci*, pag. XLVII.
(4) *Ipiroticele lui Lampridi*, broşura Curentiace, p. 69 n. şi broşura Zagoriace, p. 49 n.
(5) Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. XVIII*, II, 36, 38.
(6) Urechia, *Ist. rom.*, XI, 513.
(7) *Ibid.*, VIII, 43; XI, 416.
(8) *Ibid.*, XI, 714 şi IX. 632.
(9) Rap. al lui Fleischhakl, la Acad. Rom.
(10) Creşterea colecţiilor, XXII, 101—2, Doc. familiei Belu.
(11) Rap. cons. vol. ultim.

la Bucureşti. In Iulie 1812, amiralul Ciceagov invitase, într'adevăr, prin notă oficială, pe consulii austriaci şi francezi în principate să părăsească posturile lor, reşedinţa mai departe fiindu-le cu neputinţă, în urma relaţiilor de atunci dintre curţile lor şi cea din Petersburg (1). Acum, la 27 Decemvrie, Caragea mulţumeşte (2) cancelarului austriac pentru scrisoarea ce-i trimisese cu prilejul sosirii la Bucureşti a agentului împărătesc Fleischhakl de Hakenau.

Metternich nu căută mult pe corespondentul politic de care aveà nevoie Caragea. După lupta dela Wagram şi tratatul de pace ce-i urmase, cancelarul iniţiase în secretele diplomaţiei austriace pe Frederic de Gentz. Marea intimitate între ei începuse la 1811 şi se întărise în epoca de turburări şi pericole, când Napoleon somase Austria să-l ajute împotriva Rusiei (3). Născut la 1764, Gentz intrase, încă mai nainte de aceste împrejurări, în categoria «publiciştilor politici ale căror servicii sunt plătite de guverne». Voià să trăească din larg în societatea atât de luxoasă a Vienei dela începutul sec. XIX-lea. Dispunând de mijloace proprii neîndestulătoare, Metternich îl scăpă de ruina desăvârşită, iar Gentz puse la dispoziţia protectorului său «une plume exercée et obéissante». N'aveà Gentz nici entuziasm, nici convingeri, nici aspiraţii înalte, dar aveà o nevoie nesfârşită de bani (4). Caragea îl cunoşteà indirect prin aceea că secretarul său, Niculae Rasti, erà în curent cu o corespondenţă — neregăsită până azi — a fostului Domn Suţu cu agentul său la Viena, Tipaldo, care fusese în relaţii cu Gentz (5). La 27 Dec. 1812, Metternich vorbì lui Gentz de dorinţele lui Caragea (6). Propunerea de a sluji interesele Domnilor români, cari aveau de sigur să-l răsplătească cu o dărnicie orientală, nu puteà fi decât binevenită, şi Gentz se puse cu grăbire la dispoziţia lui Caragea (7), scriindu-i încă din ziua de 27 Decemvrie 1812 (8).

* * *

(1) Iorga, *Acte şi fragm.*, II, 485.
(2) Rap. cons., *l. c.*
(3) Albert Sorel, *l. c.*
(4) Challemel-Lacour, *Frédéric de Gentz*, în *Revue des Deux-Mondes*, Iunie 1868.
(5) Rap. din 20 Ian. 1813 al lui Fleischhakl, la Ac. Rom.
(6) Varnhagen, *Tagebücher von F. von Gentz.*
(7) Prokesch, *Dépêches*, I, pag. V.
(8) Klinkowström, *Briefe von Gentz*, Viena 1869. Cu privire la Gentz, în afară de izvoarele citate: Schlésier, *Mémoires et lettres inédits du chevalier de G.* — E. de Mofras, *Le chev. de G.* — Jakubenz, *Neue Briefe des Fr. von G.*

Primul raport politic al lui Gentz către Caragea este dela 2 Fevruarie 1813 (1). Ca mulţumire, Domnul trimite cancelarului două şaluri şi o scrisoare (2) prin Ştefan Belu — tatăl tânărului acreditat la Viena, Constantin, — «que j'ai chargé de quelques commissions à Vienne et pour lequel j'ose réclamer votre protection». Metternich răspunde la 26 Martie, făgăduind sprijin lui Belu «dans les commissions mercantiles» şi anunţând trimiterea unui «petit échantillon d'industrie autrichienne» (3).

Politica lui Caragea erà urmărită de aproape de consulul francez Ledoulx. Acesta, reîntors la Bucureşti în Ianuarie 1813 (4), supraveghià activitatea consulului rusesc a căruia influenţă i se păreà a fi încă precumpănitoare (5). In curând aveà chiar să învinovăţească pe Domn de a fi în totul la poruncile Rusiei (6). Caragea îl menajă şi în Fevruarie 1813, îi cerù chiar o scrisoare de recomandaţie către ambasadorul Otto, în favoarea agentului dela Viena, Belu. Ledoulx nu refuză, dar scrise totodată ambasadorului (7) : «Mă grăbesc a vestì pe E. V. că prin acest canal se poate da uneori o bună îndrumare ideilor Domnului. Dar este bine a-şi reamintì vechea zicătoare latinească : greca fides.... etc». Se pare că bănuelile lui Ledoulx în privinţa legăturilor lui Caragea cu Ruşii ajunseseră la cunoştinţa lui Metternich. Pe o scrisoare, al căreia conţinut e greu de înţeles, adresată de Domn cancelarului la 28 August 1813 (8), se găseşte însemnarea lămuritoare : «In Betreff des Herrn Ledoulx» (cu privire la d-l Ledoulx). Pe Ledoulx îl desemnează dar Domnul prin cuvintele : «cette personne qui n'est pas de mes amis», care are un «caractère difficile et à prétentions déraisonnables». S'ar păreà că Metternich invitase pe Domn să menajeze susceptibilitatea consulului francez. Dar bănuelile acestuia nu erau lipsite de orice temeiu. Intr'un raport din 19 Oct. 1813 (9), Fleischhakl arată că o scrisoare a lui Gentz către Caragea s'a pierdut. Alta a ajuns la destinaţie într'un plic cu si-

(1) Prokesch, *Dépêches*, I, 3.
(2) Datată $^{8}/_{20}$ Fevruarie. Rap. cons. *l. c.*, f. 11.
(3) Rap. cons. austr. Ultimul volum.
(4) Hurmuz. X. 493 n. 1.
(5) Hurmuz. S. I². 704.
(6) *Ibid*, 751.
(7) *Ibid*, 707.
(8) Rap. cons., *l. c.*
(9) Ac. Rom.

giliul oficial rusesc. Asemenea împrejurări se explicau cu atât mai greu, cu cât corespondenţa se făceà prin Mattusch, şeful vămilor din Ardeal, care, dela Sibiiu, o trimiteà, prin poşta română, lui Rastì. Fleischhakl bănuià de tăinuire sau pe Capo d'Istria, care se aflà pe atunci la Viena, sau pe Grigore Cariboglu, care ar fi vrut să fie el agentul lui Caragea şi aveà la Bucureşti un frate, prieten cu beizadelele. Oricum, la sfârşitul lui Octomvrie relaţiile Domnului cu curtea din Viena erau încă neturburate (1). La 15 Noemv., Caragea felicită pe cancelar pentru înălţarea lui la rangul de principe al Sf. Imperiu (2). Răspunsul lui Metternich e datat din Bar-sur-Aube (Franţa), 5 Fevruarie 1814 (3).

In cursul anului 1814 însă, bănuelile lui Ledoulx aveau să găsească un temeiu mai sigur. Acesta scrià lui Talleyrand la 27 August acel an: «Am fost informat că un oarecare Belio, agent secret al Domnului Caragea la Viena, s'a dus la Paris, sub pretext de a face oarecari pregătiri, dar că menirea adevărată a călătoriei sale este de a spionà» (4). In acele vremuri de intrigi nesfârşite, nici Domnul nu se încredeà în cei ce-l încunjurau. Fleischhakl spune (5) că bănuià pe propriul său secretar, Rastì, de a fi vândut cauzei ruseşti. La 14 Sept., prin căpitanul Stürmer, Caragea mai trimite (6) lui Metternich «une pipe à la nouvelle mode de Turquie, et un morceau de bois d'aloès de la meilleure qualité», folosindu-se «de privilegiul ce avem noi, orientalii, de a puteà aduce daruri acelora, a căror prietenie şi bunăvoinţă o dorim». Dar în curând un nor aveà să treacă peste aceste strânse relaţiuni.

In timpul negocierilor dintre aliaţi, la 1814, Metternich erà, mai mult ca oricând, de părere că Poarta otomană formează o contragreutate esenţială în echilibrul general al Europei. Erà hotărît să nu sufere ca Rusia să aducă vreo atingere intereselor turceşti. Acest punct de vedere erà gata să-l sprijine, la nevoie, rupând chiar relaţiile cu Rusia. Gentz (7) erà însărcinat să aducă aceste intenţii ale cancelarului la cunoştinţa lui Caragea, pentru ca acesta, la

(1) Caragea c. Metternich, 25 Oct. 1813. Ac. Rom. Rap. cons. austr., *l. c.*
(2) *Ibid.*
(3) *Ibid.*
(4) Hurmuz. S. I². 752.
(5) Rap. din 24 Aug. 1814, la Ac. Rom.
(6) Ac. Rom. Rap. cons. austr. Ultimul volum.
(7) Scrisoare c. Caragea, 5 Fevr. 1814, în Prokesch, *Dépêches*, I, 54 sq.

rându-i, să informeze Poarta. Nu știu dacă va fi făcut ori nu Caragea demersuri în acest sens la Constantinopol, dar la 28 Sept. 1814 (1), Gentz se plângeà că Domnul nu-i trimisese instrucții cu privire la interesele Porții în negocierile ce aveau să urmeze la Viena. De altă parte, curtea austriacă privià defavorabil planul țarului de a constituì un regat constituțional al Poloniei. La 6 Oct., Gentz insistà (2) din nou asupra nevoii grabnice ca Poarta să facă «vreun demers, de nu solemn, măcar hotărît, pentru a cere principalelor puteri să garanteze drepturile și posesiunile ei printr'un act formal». Tocmai pe când tăcerea Porții făceà mirarea cercurilor conducătoare din Viena, poliția austriacă descopere o intrigă a agentului muntean Constantin Ștefan Belu și justifică, astfel, bănuelile lui Ledoulx.

Spionagiul oficial erà în floare la Viena pe atunci. Dela împărat, trecând pe la cancelar, și până la cel de pe urmă călător în trecere prin oraș, nimeni nu erà ferit de supravegherea poliției oculte. Spionii erau, la rândul lor, spionați de alții, și se recrutau din toate clasele sociale. Neîncrederea erà generală. Așà și Caragea nu se mulțumise cu rapoartele lui Belu. Corespondențele lui Gentz și, pare-se, și ale altora, îl costau, zice-se, până la 300.000 lei vechi pe an (3). Printre corespondenți ar fi fost și un Prusian, diplomatul Piquot (4). Dar cei mai mulți nu erau, firește, mărturisiți. Astfel, în Ian. 1816, Caragea informează pe Fleischhakl că Senft, ambasadorul prusian din Țarigrad, i-a oferit ca corespondent pe fostul însărcinat cu afaceri Piquot, dar că a declinat această ofertă. (5). Am văzut că Belu erà bănuit. Poliția secretă austriacă, în fruntea căreia sta baronul Hager, puse pe Belu sub supravegherea unui domn von L., care oferì agentului român ajutorul său pentru traducerea în franțuzește a rapoartelor către Caragea. Belu căzù în cursă. Dobândì toată încrederea în colaboratorul său, și acesta putù aflà, astfel, că rapoartele lui Gentz se expediau prin Belu ; că acesta, înainte de a le expedià, le cetià și utilizà și, în fine, că Belu se hotărîse să treacă în serviciul rusesc, solicitând chiar, în acest scop, o audiență dela țar, prin mijlocirea principesei Bagration, spioană rusească la Viena. Belu își luase și copie de pe un raport din 18 Au-

1) *Ibid.*, 104 sq.

2) *Ibid*, 117.

3) Auguste Fournier, *Gentz und Bellio* în *Deutsche Revue*, Sept. 1912.

4) *Ibid.*

5) Rap. din 12 Ian. 1816, la Ac. Rom.

gust al lui Gentz, privitor la chestiunea poloneză (1) și aveà de gând să remită țarului acea copie. In noaptea dela 17 la 18 Octomvrie 1814, Belu fu ridicat de poliție și hârtiile lui secvestrate. Secretul deschiderii scrisorilor îl învățase dela Gentz. (2).

Se pare că nu se descoperì nici o vină în sarcina lui Caragea. Metternich scrià acestuia, la 17 Octomvrie, că Belu va fi depărtat din Viena pentrucă solicitase intrarea în serviciul rusesc, «oferind de a destăinuì personal M. S. Impăratului Alexandru secrete de cea mai mare însemnătate, în cunoștința cărora se fălește a fi.» Belu trădase astfel, scrià Metternich Domnului : «*vos* intérêts les plus chers et ceux de la S. P.» De aceea s'au și luat măsuri pentru înapoierea lui la București «de manière, cependant, à sauver scrupuleusement tous les dehors» (3). La 20 Oct. Gentz scrise și el lui Caragea. E de observat că această scrisoare nu-i de loc concepută într'un ton dușmănos față de Belu (4). Gentz asigurà pe Domn că îndepărtarea lui Belu din Viena nu erà vreo pierdere, căci agentul românesc nu puteà ștì altcevà decât ce aflà dela Gentz, așà încât de va fi fost vreodată o discordanță între rapoartele lui Gentz și ale lui Belu, ea nu puteà provenì decât din faptul că acesta se înșelase în aprecierile sale. Gentz voià să știe dacă Belu expediase raportul dela 6 Oct. în chestia poloneză (5). Caragea îl liniștì prin scrisoarea din 19 Oct. (6) și corespondența urmă mai departe prin mijlocirea lui Matuș (7).

Intors în țară, Belu fu supus la interogator de către Caragea. Acesta scrià lui Metternich la 18 Nov. (8), că Belu, cu toate presiunile exercitate asupră-i, persistase a se declarà nevinovat, și Domnul păreà chiar dispus a-l crede : «Este prea adevărat, — ziceà Vodă—...că acest tânăr n'a fost niciodată depozitarul vreunui secret. Rostul lui se mărginià a da și a primì scrisori al căror conținut îi erà cu totul necunoscut. Ce ar fi putut dar destăinuì ?» Domnul erà mai dispus să bănuească pe Mavrogheni (9), însărcinat cu afa-

(1) Fournier, *l. c.*, 322 nota.

(2) *Ibid.*

(3) Rap. cons. austr. Ultimul volum, f. 25.

(4) Fournier, *l. c.*, 325—6.

(5) Publicat în Prokesch, *Dépêches*, I, 107.

(6) Fournier, *l. c.*, 327.

(7) *Ibid.*

(8) Rap. cons., *l. c.*, f. 33.

(9) Ioan, nepot de frate al lui Niculae Vodă. *Livre d'or de la noblesse phanariote*, și E. R. R.(angabe), 141.

ceri al Porții la Viena, care-și oferise de mai multe ori serviciile ca agent și fusese refuzat, «așà că de atunci se declarase dușman al tânărului Belu». Ar fi vrut deci Domnul să știe dacă nu cumvà Mavrogheni denunțase pe Belu. Știm din alte izvoare (1) că Mavrogheni erà «creatura și slujitorul familiei Moruzi, devotată Englezilor și Rușilor». Metternich nu admise însă scuze pentru Belu (2) și acesta fu surghiunit la mânăstirea Slobozia (3).

* * *

Caragea ținea însă să aibă și pe viitor un agent oficial la Viena. Încă dela 1 Noemvrie 1814, scrisese lui Metternich, cerându-i voie să trimită acolo, în locul lui Belu, «o altă persoană, în probitatea și prudența căreia am multă încredere» (4). Profitând de autorizația pe care cancelarul se grăbì a o da (5), Caragea trimise la Viena pe secretarul său, Niculae Rasti (6), cerând, la 15 Dec., lui Metternich (7) bună primire și ocrotire pentru acesta. După instalarea lui Rastì la Viena, raporturile dintre Domn și cancelar continuă a fi din cele mai bune (8). La 15 Martie 1815 (9), Caragea mulțumește lui Metternich pentru «l'offre du tabac de S-te Justine, vraiment très estimé en Turquie», și «pentru tot ce ați îngăduit sfetnicului și cavaler de Gentz să-mi împărtășească din partea voastră». E vorba, de sigur, de raportul lui Gentz, cu data de 24 Fevruarie 1815 (10), în care acesta făceà cunoscut lui Caragea, din ordinul lui Metternich, că lordul Castlereagh, primit în audiență de țar, îl întrebase dacă mai este dispus a semnà o garanție a posesiunilor otomane. Țarul răspunsese că dorià chiar să înlăture neînțelegerile dintre Poartă și Rusia cu privire la unele localități de pe Marea Neagră. In intențiile curții austriace erà ca articolul relativ la garanție să n'aibă forma unui angajament separat, ci să iea loc în însuș tratatul definitiv ce se va încheià de puteri. «Foarte pătruns, scrià Caragea lui Met-

(1) Latour-Maubourg c. Otto, 25 Ian. 1812, în Hurmuz. S. I[2], 662–3.
(2) Caragea c. Metternich, 22 Dec. 1814. Rap. cons. *l. c.* f. 38.
(3) Rap. din 31 Dec. 1814, al lui Fleischhakl, la Ac. Rom.
(4) Rap. cons. austr. Volumul ultim.
(5) Scrisoare din 18 Nov. *Ibid.*
(6) *Hurmuz.*, X, tabla numelor, unde cred că se face confuzie între frații Niculae și Constantin Rasti. Cf. rap. din 28 Aug. 1814, al lui Feischhakl, la Ac. Rom.
(7) Rap. cons., *l. c.*
(8) Caragea c. Metternich, 27 Fevr. 1815, *ibid.*
(9) *Ibid.*
(10) Publicat în Prokesch, *Dépêches*, I, 112.

ternich, de interesul ce puneți în fericita deslegare a acestei pricini,... sunt măgulit de pe acum că un rezultat mulțumitor va încununà mediația și prudența voastră».

La 1 Ian. 1816, Gentz trimite lui Caragea un raport (1) în care analizează politica turcească. Ii pare rău că puterile n'au formulat nimic pozitiv asupra integrității posesiunilor Porții. Se teme, de pe atunci, de o ruptură între Rusia și Poartă, ceeace ar puteà da naștere unei conflagrații generale. Ar fi dorit ca Domnul să-i împărtășească cunoștințele și vederile sale față de starea de lucruri existentă. Gentz crede că Turcia trebue să se ferească de pregătirile răsboinice de cari se tot svonește. In chestiunea, ce se va desbate în curând, a negociațiunilor dintre Poartă și Rusia pentru executarea definitivă a Tratatului dela București, Turcia ar trebuì să primească mediația puterilor. Interesul Porții este de a pune pe Rusia în neplăcuta situație de a începe ea răsboiul.

Judecând după relațiile pe cari le păstrează cu Metternich și cu Gentz, putem deduce că Vodă Caragea a rămas credincios vederilor Austriei în chestia orientală. La 8 Martie 1816, Domnul Țerii-Românești felicită pe Metternich pentru o distincție ce regele celor două Sicilii îi conferise (2); la 28 Aprilie, Gentz transmite lui Caragea un «essai historique et politique sur les rapports entre la Porte ottomane et les principales puissances de l'Europe», rugându-l să aducă acest studiu la cunoștința Porții. Teza erà că Poarta aveà tot interesul să fie în bune relații cu Austria, după cum dovedește întreaga istorie diplomatică a sec. XVIII-lea, pe care Gentz o schițează. Firescul dușman al Porții e numai Rusia (3). La 15 Maiu, întorcându-se Rastì la Viena, Caragea îi încredințează o scrisoare de complimentări pentru cancelar (4), iar spre sfârșitul anului 1816, Domnul comunică agentului austriac Fleischhakl (5) o scrisoarea vizirială în care Poarta cereà informații asupra svonurilor de mobilizare în Austria.

Intr'adevăr, la 16 Ian. 1817 (6), Gentz se alarmà de faptul că ministrul rusesc la Poartă, Strogonof, departe de a admite reclamațiile Turciei, ridică pretenții nouă. In loc de a se arătà dispus să

(1) *Ibid.*, 195.
(2) Rap. cons., *l. c.*
(3) Aus dem Nachlasse Fr. von G., II, 162.
(4) Rap. cons., *l. c.*
(5) Rap. al acestuia, din 4 Ian. 1817, la Ac. Rom.
(6) Prockesch, *Dépêches*, I, 277.

restitue Porții localitățile de pe Marea Neagră pe cari aceasta le cereà in virtutea Tratatului dela București, stăruià pentru cesiunea unei insule la gurile Dunării (1), sub cuvânt de garanție a îndeplinirii scrupuloase din partea Turciei a stipulațiilor din zisul tratat. In Fevruarie, Turcia se arătà neîncrezătoare în Austria (2). Poarta știà din experiență, — o știau și Fanarioții, — că rivalitățile orientale ale Austriei și Rusiei sfârșiau adeseori prin înțelegeri în dauna Turciei. Strogonof, la Poartă, devenià tot mai amenințător, iar Gentz însărcinà pe Caragea să asigure totuș pe Turci că țarul nu dorește să ajungă «la un desnodământ final sau la o ruptură formală» (3). Influența rusească erà încă atât de mare, încât Caragea ascundeà consulului moscovit Chirico relațiile ce întrețineà cu Austria, pentru ca nu cumvà să fie bănuit de încercări de emancipare (4).

In asemenea împrejurări trimise Caragea, în toamna anului 1817, pe ginerele său Gheorghe Arghiropol—soțul faimoasei Domnițe Ralù —la Sibiiu, întru întâmpinarea împăratului austriac și a cancelarului. Metternich se întreținù cu trimisul român «despre negociațiunile dintre Poartă și Rusia» (5). Impăratul reînnoì lui Arghiropol expresia «dispozițiilor sale amicale» față de Turci, și Caragea la rându-i, după întoarcerea lui Arghiropol, se grăbì a informà pe Metternich (6), din ordinul sultanului, că «prietenia și buna înțelegere ce există din fericire între curtea austriacă și imperiul otoman.... sunt mai presus de orice bănueală». Negociațiunile dintre Turcia și Rusia se îndrumau spre un rezultat satisfăcător, așa că Poarta nu mai puteà trage nici un motiv de bănueală din legăturile Austriei cu Rusia. La începutul anului 1818, Gentz recunoșteà (7) că Rusia erà în măsură de a turburà pacea, dar exprimà credința că asigurările date de țar în repețite rânduri, caracterul său și legăturile dintre puteri vor oprì o năpustire muscălească asupra Turciei. In vara aceluiaș an, știrile dela Constantinopol erau alarmante. Dar Gentz tot credeà că Strogonof nu lucrà «cu intenția vădită de a împinge Poarta la un răsboiu» (8).

(1) Cf. Iorga, *Acte și frag.*, II, 508—9.
(2) Prokesch, *Dépêches*, I, 278 sq.
(3) *Ibid.*, 299.
(4) Rap. din 20 Fevr. 1817, al lui Fleischhakl, la Ac. Rom.
(5) Caragea c. Metternich, 8 Nov. 1817. Rap. cons., *l. c.*
(6) *Ibid.*
(7) Prokesch, *Dépêches*, I, 371.
(8) *Ibid.*, 389.

De fapt, în Iunie 1818, Strogonof discută la Poartă patru puncte: chestia sârbească, litoralul asiatic, niște reclamații particulare, și taxele percepute de Domnul Moldovei (1). Discuțiile se complicau și prin aceea că Halet Efendi, favoritul sultanului, voià să profite de împrejurările turburate spre a înlocuì pe domnii români înainte de expirarea mandatului lor de șapte ani, și a face astfel loc ocrotitului său, frumosului tânăr Mihaiu Suțu, de curând numit mare-dragoman, și ginere chiar al lui Ion Vodă Caragea (2). Strogonof se opuneà la așà călcare a convențiilor ruso-turcești (3), așà că acum interesele lui Caragea erau indirect apărate de Rusia. La această situație cred că se referă scrisoarea din 29 Iunie (11 Iulie) 1818 a Domnului către Metternich (4), cerând sprijinul acestuia în afacerea «foarte confidențială ce va provocà poate mirarea» cancelarului, și asupra detaliilor căreia zice că s'ar fi explicat cu Gentz.

* * *

Corespondența continuă până la fuga lui Caragea, pe care acesta o povestește singur într'o interesantă scrisoare către Metternich (5). Domnul fugar are îndrăzneala să afirme că a pus de acord «datoriile unui supus credincios cu acelea ale unui cârmuitor care, mișcat de soarta poporului ce-i este încredințat, nu cunoaște altă plăcere mai vie decât de a-l ocrotì și de a-i ușurà sarcinile». Știindu-se învinuit de jafuri, se scuză prin furniturile pe cari Poarta le cereà pentru luptele dela Vidin, din Serbia și dela Ada-Kalezi. Zice că, nevoind să dea urmare pretențiilor nedrepte ale mai multor pașale, își făcuse dușmani și, pentru a se mănțineà împotriva lor, fusese silit, ultimii trei ani, să trimită sume însemnate la Constantinopol. Halet Efendi, care altă dată îl ocrotise, se întorsese acum împotriva lui, «câștigat de făgăduelile tinerilor intriganți cari țintesc să mă înlocuească». Știm că în fruntea acestor intriganți se aflà chiar unul din ginerii Domnului, Mihaiu Suțu. De altfel, Caragea îl acuză și direct: «întâiul dragoman al Porții erà și el interesat în această afacere, fiindcă erà sigur că-mi va urmà, cu ajutorul lui Halet Efendi». Domnul nu voise să abdice, explicând că interesul chiar al Porții erà să nu indispue pe Rusia, care o mai silise odată să recheme în scaun pe

(1) Iorga, *Acte și frag.*, II, 512—523.
(2) *Ibid*, 510. 524.
(3) *Ibid.*, 521.
(4) Rap. cons., *l.* c.
(5) Fără dată. *Ibid.*; cf. Iorga, *Acte și frag.*, II, 525 sq.

voevozii destituiţi înainte de termen. Rezistenţa lui Caragea indispusese însă întru atât Poarta, încât Domnul, temându-se că duşmănia lui Halet i-ar puteà costà chiar vieaţa, se hotărîse să părăsească teritoriul turcesc.

La 28 Noemvrie 1818, Caragea scrie lui Metternich din Feldkirch (1). Se vede că acesta se interesase de aproape de soartea Domnului fugar, care exprimă intenţia de a petrece iarna la Geneva, de unde se gândià să continue corespondenţa cu cancelarul.

II.

Urmaş al lui Caragea n'a fost însă ginerele său Mihaiu Suţu, ci Alexandru Suţu (2), care mai domnise în Moldova. La 9 Fevruarie 1819, noul Domn scrie lui Metternich că-şi va da toate silinţele «să întreţie raporturile de bună vecinătate care de multă vreme există între supuşii imperiului otoman şi acei ai M. S. imperiale şi regale» (3). Suţu erà înconjurat de sfetnici pe cari-i avusese şi Caragea şi cari erau în buni termeni cu Gentz: postelnicul Al. Mavrocordat; Ştefan Belu, pe care Caragea îl ridicase succesiv la rangurile de vel vistier (1816) (4) şi de vel logofăt (5), şi care, sub Suţu, e biv vel vornic de ţara de sus; (6); doftorul Tipaldo, numit, la 1820, spătar şi caimacam al Craiovei. Pe lângă aceştia, se bucurau de trecere postelnicul Iordache Vlangali, «om foarte instruit», şi «intrigantul fanariot,» — cum îl califică Fleischhakl, — Samurcaş. Rastì continuă a a fi agent la Viena.

Cel dintâiu raport al lui Gentz către Alexandru Suţu poartă data de 17 Martie 1819 (7). E însoţit de o scrisoare (8) în care Gentz roagă pe Domn să-i călăuzească pana «arătându-i materiile asupra cărora mai ales ar dorì să fie informat». Zice că adesea i-a părut rău «că Domnul, predecesor al Măriei V., deşi mă copleşià de laude şi de bunăvoinţă, nu-mi împărtăşià mai niciodată părerea lui în chestiunile, adesea cele mai interesante, ce tratam în depeşile mele.

(1) Rap. cons. *l. c.*
(2) P. numirea acestuia şi atitudinea lui Strogonof, Iorga, *Acte şi frag.*, II, 551—2.
(3) Rap. cons. austr., ultimul volum.
(4) Urechia, X B. 114—115.
(5) *Ibid.* XB. 132.
(6) *Ibid.*, XII, 363.
(7) Prokesch, *Dépêches*, I, 397.
(8) Ac. Rom., Ms. Suţu, vol. no. 1025.

Corespondenţa mea cu dânsul a fost... un fel de veşnic monolog». Pe viitor, corespondenţa va urmà de obiceiu de 2 ori pe lună, afară de cazuri excepţionale, când ştiri urgente ar trebuì transmise imediat. Alecu Vodă pare a fi fost, într'adevăr, un corespondent mai asiduu decât Caragea; Gentz îi mulţumeşte pentru aceasta la 17 Aprilie 1819 (1). Dar cum Domnul nu răspunsese la punctele cari, în primele scrisori ale lui Gentz, priviau personal pe acesta, confidentul cancelarului făgădueşte lui Suţu că nu va mai auzì vorbind: «ni de moi, ni de mes relations personnelles». In prima jumătate a lunii Aprilie, Gentz nu mai trimisese nici un raport. Cauza acestei întreruperi o explică într'o scrisoare dela 5 Maiu 1819, către un destinatar necunoscut (2). Scrisese Domnului, la 1 Martie, o scrisoare cu caracter personal, la care nu primise răspuns; la 17 Martie făcuse totuş primul pas, trimiţând lui Suţu întâiul raport politic ce pornì din Viena, cu Rasti, ziua următoare. Abià la 16 Aprilie primise un răspuns, datat dela 2 ale lunii şi, a doua zi chiar, la 17 Aprilie, expediase al doilea raport (3), împreună cu scrisoarea de care am vorbit. Ce va fi conţinut scrisoarea lui Gentz dela 1 Martie, la care pare a fi dorit atât de mult să aibă un răspuns, nu pot şti. Domnul preferise să-şi exprime oarecari nemulţumiri printr'un alt corespondent (4).

Suţu, ca şi predecesorul său, dorià să fie informat mai ales asupra politicei ruseşti. Influenţa Rusiei creşteà într'adevăr mereu. Vodă luase chiar secretar pe Nicolae Mavros (5) pentru a fi, pare-se, pe placul Rusiei, căci adevăratul secretar intim, dar neoficial, dacă credem pe consulul austriac (6), erà Ioan Mişoglu (7), om luminat, care călătorise şi prin Franţa. Oricât de secretă ar fi fost ţinută corespondenţa, consulii o bănuiau (8). Mavros erà creatura lui Pini şi mergeà de mai multe ori pe zi, când nu mergeà şi noaptea, la consulul rusesc, pentru a-i da seamă de câte se petreceau (9). «Consulul Rusiei e singurul ascultat», scrià consulul prusian Ioan Marco,

(1) Ms. Suţu, vol. no. 1025.

(2) Poate Mavros, căci scrisoarea se găseşte la Ac. în Ms. Cantacuzino (f. 52) a căruia provenienţă am arătat-o. Am publicat scrisoarea în *Conv. lit.*. Mai 1911, f. 559—561.

(3) Prokesch, *Dépêches*, I, 415.

(4) Vezi scrisoarea, dejà citată, a lui Gentz, publicată de mine în *Conv. lit.* Maiu 1911.

(5) P. acesta, *Hurmuzaki,* X, tabla numelor.

(6) Rap. din 10 Maiu 1819, la Ac. Rom.

(7) P. familia acestuia, I. C. Filitti, *Aşezământul Dositei Filitti*, pag. 128, n. 4.

(8) Iorga, *Acte şi frag.*, II, 550.

(9) *Hurmuz.* X, 73—4 şi 105 (no. 137).

la 17 Aprilie 1819 (1). Corespondența austriacă a Domnului erà dar cu atât mai periculoasă. La 16 Oct. 1819, într'o scrisoare particulară (2), Gentz asigurà pe Suțu că, dela 1815, «nici o chestie teritorială n'a fost, nu zic discutată, dar nici măcar tratată între diferitele guverne». N'a fost vorba, de atunci, «de nici un schimb, de nici o cesiune, de nici o rotunzire, de nici o sporire de teritoriu, de nici o schimbare....» Singura grije a suveranilor este de a «combate spiritul revoluționar». Domnul nu trebue să dea crezare nici unui alt svon. Se pare că Suțu a fost pe deplin mulțumit de serviciile lui Gentz, căci o scrisoare domnească din 2 Noemv. «covârșește toate dorințile» acestuia; «pune capăt tuturor scrupulelor și oricărei îngrijiri posibile», așà că Gentz răspunde lui Suțu, la 16 Noemv., că «nu mai are nimic de cerut» (3).

La 1820, Rasti nu mai erà agent la Viena. Gentz, consultat de Suțu, arătase că prezența lui Rasti erà inutilă. In schimb cerù pentru acesta, la 4 Ian. 1820, beizadelei Nicolae un post de ispravnic. Și găsim la 1820, pe căminarul Nicolae Rasti ispravnic la Argeș (4). Gentz mulțumește Domnului la 16 Iunie 1820 și totdeodată cere un congediu de două luni pentru căutarea sănătății (5). De atunci corespondența lui Gentz se face prin alt negustor baronit, Gheorghe Sachelario. Numai Mișoglu erà în curent cu această corespondență, fiindcă Mavros erà bănuit de a destăinuì lui Pini tot ce aflà (6). Rusia mai aveà însă și alt informator, pe Samurcaș, care se pusese în legătură cu Piquot, nemulțumit că i se refuzase slujba, — mănoasă de sigur, — de corespondent. Samurcaș comunicà lui Strogonof tot ce aflà dela Piquot, ceeace făcù pe Gentz să respingă propunerile de corespondență ale lui Samurcaș (7). La 30 August 1820, Gentz mulțumește Domnului pentru «o dovadă de amintire și de bunăvoință care l-a surprins în modul cel mai plăcut» (8).

---

(1) *Ibid.*, pag. 50.
(2) Ac. Rom., Ms. Prodan.
(3) Ms Suțu, vol. 1026.
(4) Iorga, *Studii, și doc.*, VIII, 57, 72. — *Hurmuzaki*, X, tabla numelor, unde se face, cred, confuzie între Nicolae și Const. Rasti.
(5) Filitti, în *Conv. lit.*, *l. c.*, 561—2.
(6) Rap. din 20 Ian. 1820, al cons. austr. Ac. Rom.
(7) Rap. al aceluiaș din 19 Aprilie 1820.
(8) Ac. Rom. Ms. Prodan. Reprodus, în parte, în Prokesch, *Dépêches*, II, 71.

III.

Domnul pământean numit la 1822, Grigorie Ghica Vodă, continuă faţă de Austria tradiţia predecesorilor săi. La 26 Oct., înştiinţând pe Metternich de suirea sa în scaun, îl roagă să depună la picioarele tronului imperial şi regal «încredinţarea că, potrivit instrucţiilor primite dela Poartă, nu va neglijà nimic spre a întreţineà fără întrerupere relaţiile cele mai prietineşti între principat şi provinciile limitrofe ale Maiestăţii sale chesaro-crăeşti, pentru a veghià la stricta aplicare a tratatelor şi pentru a consolidà astfel prietenia intimă şi indisolubilă ce domneşte între S. P. şi curtea I. R.» (1)

Ghica urmà să fie însă foarte prudent. Dintr'un raport de mai târziu al lui Fleischhakl (2) aflăm că la moartea lui Al. Suţu, Mavros şi Samurcaş predaseră Rusiei întreaga corespondenţă a lui Gentz. De altă parte însă vom vedeà îndată, Gentz a avut legături şi cu Mavros şi cu Samurcaş, şi măcar cu acesta din urmă, chiar o corespondenţă. Aş deduce de aci că existau două feluri de corespondenţe: una de care puteau aveà cunoştinţă şi rusofilii din preajma Domnului, pentru a nu da Rusiei de bănuit că i se ascunde cevà; alta secretă, de care, sub Grigorie Vodă, pare a fi avut cunoştinţă numai secretarul său particular, doftorul Apostol Arsachi. Din câtevà rânduri ce s'au păstrat (3), adresate lui Mavros (4), se vede că acesta se aflà la Viena la 6 Martie 1823, când cereà lui Gentz o întrevedere. Acesta «fiind prea ocupat», dădù întâlnire lui Mavros «pe Dumineca viitoare la 12 ore». Nu ştiu mai mult despre raporturile dintre aceştia. In schimb, cunosc două scrisori ale lui Gentz cu prilejul morţii lui Constantin Samurcaş. Intr'una (5) vorbeşte de baronia — pentru conferirea căreia răposatul stăruise mult,—acordată familiei Meitani, şi de moartea Ţarului Alexandru; în cealaltă (6), adresată nepotului răposatului, lui Alexandru Samurcaş, care se aflà pentru studii la Braşov, unde

(1) Ac. Rom. Rap. cons. austr. Ultimul volum.

(2) 23 Ian. 1827, Ac. Rom.

(3) Ac. Rom., Ms. Cantacuzino, f. 251.

(4) Cf. Iorga—*Hurmuz.*, X, pag. LVIII, LXVIII.

(5) 31 Dec. 1825. Am publicat-o în *Conv. lit.*, Maiu 1911, pag. 565—6. Numele adresantului lipseşte.

(6) Tot dela 31 Dec., citată în Iorga, *Studii şi doc.*, XI, 105 (no. 32). D-l Tzigara-Samurcaş, nepot de fiică al lui Al. Samurcaş, a binevoit a-mi comunicà o copie de pe această scrisoare.

și compuse o gramatică greco-nemțească, Gentz cereà să se distrugă corespondența ce avusese cu Constantin Samurcaș.

Ca o urmare a bunelor legături ce aveà cu sferele diriguitoare din Viena, Ghica erà și în cei mai buni termeni cu agentul austriac din București, Fleischhakl de Hakenau. Acesta, în rapoartele sale (1), iea totdeauna apărarea domniei lui Ghica, atât de turburată de intrigile boierești. Așà, la 21 Fevruarie 1823, scrie lui Minciaky spre a desvinovățì pe Ghica în chestia nerechemării în scaun a mitropolitului Dionisie Lupu. La 12 Maiu 1825, scrie aceluiaș cu privire la starea financiară încurcată a principatului, și aduce, și cu acest prilej, omagii lui Vodă. Erà firesc, dar, ca și Fleischhakl să fi avut mare trecere la Domn (2), care găsià în el sprijin în potriva boierilor nemulțumiți.

Materialul inedit de care mă servesc nu adaoge aproape nimic nou la cele cunoscute în rapoartele, foarte numeroase, adresate de Gentz lui Grigorie Vodă până la izbucnirea răsboiului la 1828, publicate de Prokesch (3). Moartea țarului Alexandru provoacă o vie îngrijorare la Viena. «Trebue așteptat, — ziceà Gentz în scrisoarea dejà citată dela 31 Dec. 1825, — trebue văzut cari vor fi dispozițiile, cari vor fi măsurile sub o nouă domnie». Situația turbure a chestiei orientale în ajunul convenției dela Akerman justificà neliniștea obștească. Intr'o scrisoare păstrată în original la Arhiva Statului din București (4), cu data de 28 Iulie 1826, Metternich asigurà pe Domn că lucrează «fără încetare pentru păstrarea păcii generale și a liniștii», socotind că «păstrarea a ceeace există legalmente formează chezășia cea mai sigură a fericirii... popoarelor». La 16 Oct. 1826, ambasadorul Miltitz scrià din Țarigrad consulului prusian Kreuchely: «Ni se spune că oarecari mișcări au avut loc pe hotarele Austriei, că trupe au fost concentrate și că, în urma unei înțelegeri foarte tainice între cabinetul din Viena și Domn, niște drumuri părăsite până deunăzi au fost reparate în grabă; s'a mai zis că aceste pregătiri ar fi având de scop ocupația Valahiei, în cazul când Rusia ar ocupà Moldova» (5). Deșì svonul nu se adeverì, căci reparația drumurilor,

(1) Păstrate în copie la Ac. Rom.

(2) *Hurmuz*, X, 302, 317, 396.

(3) *Dépêches*, Vol. II și III. Cf. *Memoriile lui Metternich*, ed. Klinkovstroem (Paris 1881), III, 496, 565, 587, 599; IV, 62 sq.

(4) Am publicat-o în *Conv. lit.*, Oct. 1906, pag. 922—4, împreună cu alta din 16 Maiu 1827, privitoare la o mutare de hotare în vecinătatea Ardealului, pe niște moșii ale Domnului.

(5) *Hurmuz.*, X, 378—9.

voită şi de Caragea, întâmpină opoziţia Turciei (1), acest document este încă o dovadă de bunele relaţii dintre Grigorie Vodă şi guvernul austriac, a căror veste se dusese până în cercul ambasadorilor la Constantinopol. Aceste legături nu se desminţiră până în ziua când, sfătuit de Gentz, Grigorie Vodă părăsi Bucureştii, la 10 Maiu 1828, ora 2 de dimineaţă (2). Austria nu fusese în stare, până în cele din urmă, să oprească izbucnirea unui nou răsboiu.

IV.

In stabilirea şi întreţinerea relaţiilor politice cu Austria, între 1812 şi 1828, Poarta se servì excluziv, judecând după materialul documentar de care dispunem, de Domnii Ţerii-Româneşti. In colecţia lui Prokesch nu figurează nici un schimb de rapoarte politice cu Domnii Moldovei şi izvoarele inedite iarăş nu sunt de natură a schimbà concluzia. Ni s'au păstrat două scrisori adresate de Scarlat Calimah din Iaşi, la 21 şi 23 Ianuarie 1813, lui Metternich (3). In cea dintâiu, Calimah mulţumeşte lui Metternich pentru vestea că agentul austriac, cavalerul de Raab, se va reinstalà la Iaşi. Domnul aminteşte că, fiind încă mare dragoman, profitase de orice prilej «spre a cimentà şi consolidà unirea, prietenia şi buna armonie ce existau între amândouă împărăţiile». Va da şi pe viitor tot concursul agentului Raab, iar sudiţilor austriaci tot dreptul lor, observând totodată îndatoririle vecinătăţii. In scrisoarea dela 23 Ianuarie, Calimach arată lui Metternich toată greutatea sarcinii ce a luat asupră-şi suindu-se în scaunul Moldovei: «Să pun în picioare o cârmuire sdruncinată de peripeţiile timpurilor; să reaşez o ordine statornică şi folositoare binelui obştesc; să mă gândesc la mângâierea unui popor nenorocit ce-mi este încredinţat, sunt îndatoriri grele;.... nimeni nu este mai în măsură de a preţuì însemnătatea acestor sfinte îndatoriri ce sunt puse asupră-mi, decât voi,... sfetnicul luminat şi înţelept al unei puteri amice şi vecine cu împărăţia otomană...» Calimah doreşte să păstreze buna armonie şi veşnica prietenie între cele două curţi, «ale căror interese se găsesc legate de aproape prin firea lor, prin tratate şi buna vecinătate». Insărcinează pe Iancu

(1) *Ibid.*, 380.

(2) Ac. Rom. Rap. cons. inedite, şi Arh. St. Cond. 117, f. 109. Chitanţe de ale lui Gentz că a primit dela Belu, din ordinul lui Vodă, diferite subvenţii pe anii 1823—1827, la Acad. Rom. *Creşterea colecţiilor*, XXII, pag. 98.

(3) Ac. Rom. Rap. cons. austr. Iaşi, V, 362 şi 368.

Mavrogheni, însărcinatul cu afaceri al Porții la Viena, cu funcțiile de mijlocitor pentru tot ce poate privì „au succès des intérêts réciproques de bon voisinage...“

Dela Domnul Moldovei Mihaiu Suțu avem o scrisoare din 23 Iulie 1820 (1), în care mulțumește lui Metternich pentru o scrisoare a acestuia trimisă prin Raab, și se arată măgulit de încrederea cancelarului în simțimintele Domnului «pentru păstrarea bunei vecinătăți». Tot odată recomandă lui Metternich pe spătarul Ralli (2), pe care-l trimite ca agent la Viena.

Ioniță Vodă Sturdza anunță și el lui Metternich, la 24 Oct. 1822 (3), numirea sa în scaunul Moldovei. Curtea austriacă e calificată de «prietenă intimă» a sultanului. Domnul intră în amănuntele împrejurărilor în cari Poarta a restabilit domniile pământene. Spune că sultanul a scutit principatele de cheltuelile obișnuite «pentru ceremonia solemnă a primirii cucăi». Ceremonia a avut loc la Silistra. Sturdza transmite lui Metternich recunoștința Moldovei pentru «restabilirea vechilor drepturi prin mijlocirea binevoitoare a M. S. chesaro-crăești». Domnul va fi «cu totul supus voințelor augustei curți austriace» și nu va cruță nimic spre a «cimentà buna și desăvârșita armonie» între cele două state. Informează pe cancelar că, la întoarcere dela Constantinopol, a întâlnit pe baronul de Ottenfels, trimis ca internunțiu austriac la Poartă. Laudă apoi «talentele deosebite» ale lui Ioan de Lippa, agent austriac în Moldova, prin mijlocirea căruia trimite și scrisoarea. Sfârșește anunțând lui Metternich expedierea «unor mici daruri... după obiceiul oriental».

Lippa, fost bancher brașovean, numit la 1822 în locul lui Raab (4), erà însă o fire pretențioasă (5) cu care Domnul, vom vedeà, ajunse în curând la neînțelegeri. Sturdza numì agent la Viena, încă dela sfârșitul anului 1822 (6), pe Gheorghe Asachi, care-l informă de acolo despre uneltirile aristocraților moldoveni pribegiți la Cernăuți (7), turburătorii nouăi domnii. La 1823, Minciaky scrise lui Lippa arătându-i ideile de renovare ce însuflețiau pe «ciocoii» puși în slujbă de Sturdza, spre marea supărare a boierimii mari care, din această

(1) Rap. cons. austr., ultimul volum., f. 89.
(2) Iorga, *Studii și doc.*, VIII, tabla numelor.
(3) Rap. cons., *l. c.*, f. 100.
(4) *Hurmuz*, X, 175.
(5) *Ibid*, 179.
(6) E. Lovinescu, *Gheorghe Asachi*, in *Conv. lit.*, Maiu 1912, pag. 565—6.
(7) Rap. din Aprilie 1823 al cons. austr. din Iași, la Ac. Rom.

cauză, refuză să se întoarcă în Moldova. Scrisoarea lui Minciaky este adnotată în cancelaria dela Viena în sensul că Lippa va răspunde condamnând şi el pornirile «ciocoilor», pentrucă aceste porniri justificau intervenţiile ruseşti în favoarea aristocraţiei pribege, intervenţii cărora Austria voià să le curme pretextele. După ce, la 7 Ian. 1824, Sturdza exprimă lui Metternich părerea de rău că n'a putut strânge în jurul scaunului domnesc pe toţi boierii Moldovei (1), revine asupra chestiunii la 3/15 Fevruarie (2), pentru a se plânge cancelarului de jalba pe care boierii pribegi o trimiseseră Porţii la *29 Ianuarie* (3). Vodă socoteşte că petiţia a fost rezultatul trecerii lui Minciaky prin Cernăuţi, de unde, ascultând tânguirile pribegilor, a scris lui Lippa, şi copie de pe scrisoare, circulând prin Iaşi, a aţâţat spiritele. Sturdza cere sfatul lui Metternich «ca să ştie cum să procedeze spre a înlătură turburări intestine».

In ordinea politică mai am de semnalat două scrisori ale lui Sturdza către Metternich. Intr'una, dela 12/24 Iulie 1827, Domnul mulţumeşte pentru atitudinea binevoitoare a autorităţilor Bucovinei şi în special a preşedintelui tribunalului Suceava faţă de boierii pribegi (4), — cu cari Sturdza se împăcase la acea dată; cealaltă scrisoare, cu data de 12/24 Martie 1828, e un certificat de bună purtare dat lui Liehmann, care gerase timp de opt luni la Iaşi, în lipsa lui Lippa (5).

De activitatea lui Asachi, ca agent la Viena, nu ştim nimic. Vom vorbì mai la vale de nişte acte adeverite de el, la Viena, la 17 Dec. 1825, pentru traducere franceză, spre a fi prezentate cancelariei împărăteşti. Când Sturdza îl înălţă la rangul de agă în Sept. 1827, amintì şi de serviciile ce adusese «la prea înalta curte a Austriei în interesul Statului», câştigându-şi bunăvoinţa «strălucitelor persoane pe lângă cari se aflà încredinţat» (6).

III. Adăpostirea în statele austriace.

In cursul nesfârşitelor frământări cari alcătuesc desvoltarea istorică a principatelor, Domnii şi boierii români alergară adesea, îm-

(1) Ac. Rom., Rap. cons. austr. Iaşi, vol. VIII.

(2) Ac. Rom., Rap. cons. austr., ultimul volum.

(3) Iorga, *Acte şi frag.*, II, 687. Din scrisoarea lui Sturdza, citată în text, se vede că petiţia pribegilor n'a putut fi din *Fevruarie*. Cf. *Hurmuz.*, X, 269.

(4) Ac. Rom., *l. c.*

(5) *Ibid.*

(6) Lovinescu, *l. c.*, 568.

pinși de nevoi și restriște, la ocrotirea străină. Când cereau indigenatul polon, sau solicitau titluri nobiliare dela Sfântul Imperiu roman sau dela curtea rusească, nu urmăriau numai satisfacerea unei deșearte vanități; erà, de cele mai multe ori, vorba de cevà mai grav, de a-și pune la adăpost averea și vieața. Ca raiale erau expuși la multe neajunsuri și prigoniri și în vremuri când, din voința arbitrară al celui mai puternic, treceai cu ușurință dela mărire și a[illegible]ie la sărăcie și prigonire, instinctul conservării, mai mult decât setea de onoruri, îndemnà la căutarea unei puternice ocrotiri. Din acest punct de vedere, materialul documentar de care ne servim, aduce oarecari amănunte interesante.

Știm cum, pe vremea lui Caragea, ajunsese în mare favoare la domnie familia Belu. Explicația ne-o dă consulul austriac din București care, într'un raport dela 28 Noemvrie 1818, afirmă categoric că Ștefan Belu, ridicat la cele mai înalte demnități (1), erà cel ce ajutase pe Caragea în strângerea însemnatei lui averi. De aceea și erà odios boierilor români cari voiau îndepărtarea lui (2). Trădarea tânărului Constantin Belu, la 1814, nu răcì raporturile lui Caragea cu familia acestuia, din potrivă. In August 1815, intervenì Domnul întâia oară în favoarea «negustorului privilegiat și comisar domnesc», Constantin Belu — unchiul — care trăià la Viena, cerând pentru el titlul de baron austriac (3). La 20 Iulie 1816, Caragea intervenì din nou în acelaș scop (4). Favoarea erà acordată la 7 Martie 1817, data unei scrisori de mulțumiri a lui Caragea (5). Astfel neamul și averea lui Belu se aflau, de acum, la adăpostul vicisitudinilor, spoliațiunea unui sudit austriac fiind mai grea decât a unei raiale. Că scopul lui Belu, solicitând baronia, fusese mai ales practic, se vede din scrisoarea pe care Gentz o adresà din Viena la 17 Aprilie 1820 lui Alexandru Vodă Suțu (6). «D-l Belu, zice Gentz, a avut... să trateze afaceri însemnate în timpul cârmuirii Domnului Caragea. *Nu știu dacă, în mânuirea acestor afaceri, se vor fi ridicat vreodată obiecții împotriva procedeurilor lui Belu...* Deoarece Domnul Caragea a suferit, în timpurile din urmă,

(1) Vel vistier, apoi vel logofăt. (Rap. al aceluiaș, din 14 Ian. 1817).

(2) Rap. din 26 Dec. 1818. Și sub Grigorie Ghica, își continuă Ștefan Belu rolul, cu mai puțin succes însă. N. Bănescu, *l. c.*, 163 sq.

(3) Rap. din 29 Aug. 1815 al lui Fleischhakl.

(4) Ac. Rom., Rap. cons. austr., ultimul volum.

(5) *Ibid.*

(6) Am publicat-o în *Conv. lit.*, Maiu 1911, 562—3.

mai multe neajunsuri din pricina unei proprietăți particulare ce-i rămăsese în principat, familia Belu a intrat la grijă și ea, și baronul Belu așezat acì mi-a vorbit de aceasta de mai multe ori... nu fără multă emoție...» Gentz recomandă deci familia Belu bunei voințe a lui Alexandru Vodă.

Dar dacă Vodă Caragea se gândise la alții, fără îndoeală se gândise și la sine, căci și el aveà ce pune la adăpost de zile negre. Cred cel puțin că la așà cevà se referă scrisoarea pe care încă dela $^{2}/_{14}$ Maiu 1813, Caragea o încredință baronului de Ottenfels,— mai apoi internunțiu (1) — pentru Metternich, cerându-i să sprijine «prea plecatele mele suplice pe lângă M. S. imperială și regală, despre cari am rugat pe d-l baron să se explice mai întâiu verbal cu E. V.» In sprijinul cererii sale, Vodă aduceà chezășia trecutului său: «devotamentul... pe care în timpul celor două dragomanate (2) ale mele m'am silit să-l dovedesc, îmbrățișând cu zel tot ce puteà slujì la Poartă interesele M. S.,» căutând să-și convingă «stăpânul», de «nevoia absolută a unei bune înțelegeri» cu curtea austriacă (3). O urmare a acestei scrisori cred că este aceea pe care Caragea o îndreaptă către Metternich la 16/28 Oct. 1817 (4), în care zice : «D-l de Gentz mi-a împărtășit și dispozițiile amicale și grațioase ale A. V. cu privire la un proiect a căruia încolțire este pentru mine o măgulitoare dovadă a bunei păreri a A. V., și a căruia îndeplinire, de s'ar puteà obțineà, ar fi de sigur obiectul unei mari mulțumiri și fericiri pentru mine».

Exemple de recursuri la ocrotire străină în vremurile de cari ne ocupăm, mai avem și altele. Vornicul moldovean Nicolae «Stratilaty», într'o petiție dela 1815, către împăratul Austriei pentru o moșie ce aveà în Bucovina, se califică de «un des sujets mixtes de V. M.» (5). La 18 Martie 1812, Fleischhakl transmisese lui Metternich o suplică a vornicului C. Bălăceanu de a i se reînnoì diploma contală, rătăcită, a moșului său. In urma evenimentelor anului 1821, pribegii din Ardeal și dela Cernăuți nu lipsesc, firește, de a se pune sub scutul chesaro-crăesc.

La 8 Iunie 1821, Eufrosina Suțu, născută Calimah, văduva lui

(1) *Hurmuz*. X, 177.

(2) La 1808—9 și 1812. *Livre d'or de la noblesse phanariote* de E. R. Rangabe. Atena 1904.

(3) Ac. Rom. *l. c.*

(4) *Ibid.*

(5) Rap. cons. austr. Iași, VI, 114 sq.

Alexandru Vodă al Țerii-Românești, cere dela Brașov lui Metternich azil și ocrotire în statele împărătești (1), iar la 9 August, această văduvă prigonită (2) mulțumește cancelarului pentru răspunsul binevoitor ce-i dăduse (3). Răposatul Alexandru Vodă rămăsese dator lui Gentz cu gratificația de 500 galbeni pe anul 1821, și Gentz nu lipsì de a reclamâ, la 17 Oct. 1821, lui beizadeà Nicolae, rambursarea măcar a unei părți (4).

Un Moldovean «Demetrie de Ghyka» agă, cere din Cernăuți, la 8 Dec. 1821, împăratului Austriei să-l primească, împreună cu tot neamul lui, «au nombre de vos heureux sujets». La cerere anexează o declarație cu data de 10 Ianuarie 1812, în care spune că *tatăl său*, de origine greacă, s'a așezat în Moldova *de 50 de ani* și s'a căsătorit cu o Cantacuzino. De partea tatălui are legături de aproape cu Ghica Vodă care a domnit în Moldova (probabil decapitatul). Se mai rudește cu alt fost Domn al Moldovei, Alex. Moruzi, a căruia mamă erà soră cu tatăl petiționarului. Enumeră apoi imobilele ce are: 6 sate și un târgușor în ținutul Bacăului; 3 sate în ținutul Neamțului; un sat în Roman; 2 în Botoșani; 2 în Basarabia; case la Iași cu moșie în vecinătate; 500 familii de robi; un venit total de 10.000 galbeni pe an. Tatăl său a ocupat cea mai de frunte demnitate a Moldovei și «a fost destul de norocos pentru a aduce oarecari slujbe Austriacilor și Rușilor în vremea împărătesei Ecaterina care, între alte onoruri, a binevoit să-i hărăzească și titlul de Prinț» (5).

Un mare și bogat boier muntean, Grigorie Brâncoveanu (6), se puse și el, la 13 Sept. 1821, sub ocrotirea Austriei, amintind de tatăl său, Manolache, care se adăpostise și el în Ardeal, și transmițând cancelarului còpii legalizate «de pe diplomele casei Brâncovenești, al căreia ultim scoborîtor erà». Cere reînnoirea acestor diplome în favoarea sa și protecția austriacă, spre a se bucurà, neturburat, atât de proprietățile sale din Țara-Românească, cât și de cele din Ardeal (7). Fleischhakl sprijinì cererea printr'un raport din

(1) Ac. Rom., rap. cons. austr. Ultimul volum.

(2) Cf. Iorga, *Studii și doc.*, X, 246 și 248—9.

(3) Ac. Rom. *l. c.*

(4) Am publicat scrisoarea în *Conv. lit.*, *l. c*,. 564.

(5) Rap. cons. austr. din Iași, Vol. VII. Din comparația textului cu *Livre d'or de la noblesse phanariote* (la famiile Ghika și Moruzi) pare a reieși că e vorba de un membru al familiei Sulgearoglu, înrudite de aproape cu Ghiculeștii și purtând numele acestora.

(6) Iorga, *Studii și doc.*, X, 246 sq.

(7) Ac. Rom., Rap. cons. austr., ultimul volum.

30 Dec. 1821. Metternich răspunse la 15 Martie 1822 (1), că a intervenit pe lângă împărat. Brâncoveanu stărui din nou prin scrisoare din 24 Oct. 1822, datată din Brașov, și sprijinită iarăș prin raport al lui Fleischhakl din 29 Oct. Brâncoveanu făcù chiar o călătorie la Viena, după cum rezultă dintr'o scrisoare a lui, datată din Brașov, dela 19 Dec. (2) pe care o trimise, prin Zamfirache sau Zenovie, fiul lui Hagi Constantin Pop (3), lui Gentz — probabil — rugându-l să stărueascä «pentru reînnoirea actului de donațiune a moșiei Felsö-Szombath (Sâmbăta de sus) din Ardeal» (4). Fără a mai așteptà rezultatul atâtor intervenții, Brâncoveanu dărui bisericii Sf. Treime din cetatea Brașovului, unde erau îngropate mai multe rude ale lui de aproape, moșiile Sâmbăta de sus și Poiana Mărului (5). Documentele pe cari banul Grigorie le transmisese cancelariei împărătești erau: actul de donație al moșiei Sâmbăta; un pașaport liberat de Maria Tereza; o diplomă de principe și alta de comite al imperiului; o patentă de protecție sau suditență (6). Afacerea moșiei Sâmbăta nu erà încă definitiv tranșată la 10 Aprilie 1827, data unei scrisori (7) în care Metternich (probabil) făceà cunoscut lui Brâncoveanu, dejà întors la București, că legile Ardealului nu îngăduiau confirmarea actului de donație a moșiei, care erà revendicată de fisc, dar că împăratul consimțise ca în cazul când fiscul ar aveà câștig de cauză la judecată, moșia să fie lăsată, totuș, în folosința Brâncoveanului cât va trăi.

De altfel, din pricina avuțiilor lui de sigur, banul Grigore nu se simțise tocmai în siguranță la Brașov. La 25 Oct. 1824, denunță lui Gentz un atentat — nu cel dintâiu — plănuit la Brașov în contra neamului Brâncovenesc (8). Banul Grigore intrà în toate amănunțimile incidentului ce spăimântase foarte mult, se pare, pe bătrânul boier, pe care Gentz îl liniștește la 27 Noemvrie (9).

O altă pribeagă de seamă, Smaragda, soția vistierului Alexandru Balș și fiică a vistierului Sandu Sturdza (10), se plânge, din Viena,

(1) *Ibid.*
(2) *Ibid.*
(3) Iorga, *Studii și doc.*, VIII, pag. V. Cf. și Filitti, *Așezământul Dositei Filitti*, 131, no. 8.
(4) Ac. Rom. Rap. cons. austr, ultimul volum.
(5) Iorga, *Studii și doc.*, X, 247.
(6) Pop către Gentz (?), din Sibiu, 28 Dec. 1825 și o notiță de cancelarie cu data de 10 Ian. 1826. — Ac. Rom., rap. cons. austr., ultimul volum.
(7) *Ibid.*
(8) *Ibid.*
(9) *Ibid.*
(10) P. Alecu Balș și Sandulache Sturdza, *Hurmuz.*, X, tabla numelor.

lui Metternich, la 2 Aprilie 1822 (1), că fostul Domn al Moldovei Mihaiu Suțu a rămas dator 5.700 galbeni soțului ei și 5.000 galbeni tatălui ei. Acum Suțu care, la izbucnirea eteriei, se adăpostise în Rusia, se află în statele austriace, și cancelarul erà rugat să-l invite a plăti. Reclamanta arată că ea și rudele ei au fost «victime ale Grecilor, cari au pustiit mai ales casele lor dela oraș și dela țară».

Alte scrisori provin dela familia Domnului pribeag Ioan Caragea. Soția acestuia și fiica lor măritată cu Arghiropol roagă din Görz, la 24 Iunie 1822, pe Metternich (2) să îngădue ca o altă fiică și soră a lor, — soția tocmai a lui Mihaiu Vodă Suțu de care se plângeà Smaragda Balș — să vie să stea cu dânșii la Florența, pentrucă au găsit-o izolată și nenorocită la Görz. La 1830, Ioan Vodă Caragea însuș se află la Livorno, de unde, la 9 August, trimite, prin Arghiropol, o scrisoare către un «Monsieur le Comte» la Florența (3). Un an mai târziu familia lui Caragea se adresà lui Metternich, cerându-i sprijinul pentru a scăpà o creanță compromisă în falimentul bancherului Meitani (4).

IV. Relațiile de vecinătate.

Domnii români își dădeau toate ostenelile pentru a întreține cele mai bune relații cu monarhia vecină. Indestularea Ardealului cu grâne românești făceà parte din aceste relații și puneà adeseori pe Domni în grea situație. Intr'adevăr, până la tratatul dela Adrianopole, exportul grânelor din principate erà subordonat nevoilor capanului împărătesc și, arătându-se prea grăbit a satisface cerințele exprimate dela Viena, Domnul se expuneà urgiei Porții. Intr'o scrisoare din 25 Iunie 1814 a lui Caragea, probabil către Gentz (5), Domnul se explică asupra învinuirii ce i se adusese din Viena că, departe de a favorizà aprovizionarea din Valahia a provinciilor limitrofe austriace, ar fi stăruit la Poartă pentru împiedicarea exportului. Caragea afirmă că nu numai a obținut permisul necesar, dar a mai și îndoit cantitatea pentru care se îngăduise exportul (6). Erà vorba însă de trebuințe nouă și firmanul necesar pentru export

(1) Ac. Rom., *l. c.*
(2) Ac. Rom., *l. c.*
(3) *Ibid.*
(4) Metternich (?) c. Doamna Elena Caragea 10 Noemv. 1831., *Ibid.*
(5) Ac. Rom. rap. cons. austr., ultimul volum.
(6) Cf. Iorga, *Acte și frag.*, II. 497.

erà greu de obținut. La 13 Noemv. 1814, internunțiul Stürmer scrià din Buiucdere lui Raab la Iași, că Poarta consimțise la un export de 50.000 chile din Valahia, dar că se opusese la verice export de grâne din Moldova (1). Internunțiul ar fi vrut ca numărul chilelor de Constantinopol încuviințate de Poartă să fie transformate de Domn în chile românești. Fleischhakl observă (2) că oricât de binevoitor ar fi fost Domnul, tot i se cereà prea mult, căci chila românească erà înzecită decât cea de Țarigrad (3).

Invers, la 1 Sept. 1815, Caragea explică lui Gentz (4) că Poarta îi poruncise să furniseze cetatea Belgradului cu 4.000 chile grâu, și cum erà greu ca transportul să se facă prin Turcia, aveà ordin să ceară grâul din provinciile austriace vecine cu Sărbia, rămânând ca o cantitate egală să fie exportată din Valahia în locul ce curtea din Viena ar desemnà, sau să se plătească în bani pe prețul ce guvernul austriac va fixà. Caragea reamintià cu acest prilej că Poarta, adică principatele — «se grăbiseră a venì de asemenea în ajutorul provinciilor Ardealul și Banatul prin furnituri de grâne, de câte ori fusese lipsă».

Dintr'o scrisoare a lui Caragea către Metternich cu data de 6 Fevruarie 1817 (5), se vede că Vodă făgăduise lui Fleischhakl că va autorizà exportul unei nouă cantități de cereale și adăoge că ar fi dat dovezi și mai vădite ale devotamentului său dacă «împrejurări neprevăzute» nu l-ar fi împiedicat. Caragea rugà însă pe agentul austriac (6) să afirme colegilor săi că nu putuse obțineà permisul dorit.

*
* *

Alte raporturi de vecinătate decurgeau din obiceiul străvechiu al păstorilor ardeleni de a-și aduce turmele la pășunat pe câmpiile românești. La 17 Fevr. 1816, Metternich mulțumește (7) lui Caragea, în numele împăratului, pentru «interesul ce a arătat de a asigurà păstorilor ardeleni, ce se găsesc cu numeroasele lor turme

(1) Ac. Rom., rap. cons. austr. Iași, VI, 63.
(2) Rap din 21 Ian. 1815, la Ac. Rom.
(3) 36 și 360 ocă.
(4) Ac. Rom., rap. cons. austr., ultimul volum.
(5) *Ibid.*
(6) Rap. al acestuia, din 20 Fevr 1817.
(7) Ac. Rom., *l. c.*

în Valahia, protecţia ce le este hărăzită prin tratate». Este vorba de «nizamul oierilor sudiţi», dat la 1815 (1).

Chestia păstorilor revine în discuţie la 1817, când se schimbă, între Domn, marea logofeţie şi Fleischhakl, o întreagă corespondenţă, urmată, la 22 Oct. (st. v.) acel an, de pitace domneşti către ispravnici (2).

* * *

Un motiv de turburare a relaţiilor de bună vecinătate izvorà din chestia predării reciproce a dezertorilor şi vinovaţilor, chestie ce aveà să fie regulată prin convenţii speciale în epoca regulamentară. La 24 Maiu 1815 (3), vedem pe Caragea cerând lui Metternich extradarea lui Mùhtar Paşa şi a unchiului său Salih Aga, rebeli din părţile Orşovei, ale cărora bande pătrundeau în Oltenia şi jefuiau. Comandantul Orşovei austriace le dăduse paşapoarte ca să plece la Viena şi cancelarul împărătesc răspunse printr'un refuz la stăruinţele Domnului (4), referindu-se la tratatele dintre Austria şi Poartă, şi asigurând, in chip de mângâiere, că refugiaţii sunt puşi sub supraveghere.

Mai grea însă decât toate acestea erà altă chestiune, de care rămâne să ne ocupăm.

V. **Suditenţele abuzive.**

Am zis dejà că instalarea de consuli în principate în a doua jumătate a sec. XVIII-lea aveà în ochii statelor cari-i trimiteau un indoit scop, economic şi politic. Numărul străinilor la noi creşteà mereu. Măsurile luate, încă dela sfârşitul acelui secol, de Alexandru Vodă Moruzi spre a împiedicà *iurdisirea* străinilor în oraşe, nu dăduseră nici un rezultat (5). De altă parte, nu consideraţii juridice privitoare la autonomia principatelor puteau împiedicà pe Turci de a cedà stăruinţei puterilor de a aşezà agenţi nu numai în capitale dar şi în orăşelele din provincie. Mai vârtos asemenea consideraţii nu puteau împiedicà pe consuli, odată ce Turcia nu opuneà nici o

(1) Şi amintit într'un act posterior. Urechia, *Ist. Rom.*, XII, 417—420 nota. — Anaforaua divanului, dela 2 Maiu 1815 şi hrisovul domnesc dela 20 Maiu, sunt anexate, în trad. germană, la rap. din 24 Dec. 1815 al lui Fleischhakl (Ac. Rom).

(2) Ac Rom. Rap. lui Fleischhakl pe 1817.

(3) Ac. Rom. Rap. cons. austr. ultimul. volum.

(4) Scrisoare din 16 Iunie 1815, *ibid.*

(5) Urechia, *Ist. Rom.*, V, 321; VII, 185.

rezistenţă, să-şi întinză tot mai mult atribuţiile în dauna autonomiei noastre. Tendinţa, tot mai accentuată, erà de a aplicà în totul principatelor tratatele încheiate de Poartă cu diferitele puteri. Jicnitor erà mai ales faptul că agenţii consulari subalterni se recrutau, cele mai adeseori, dintre negustorii greci sau indigeni chiar, cari, solicitând asemenea funcţii, pe de o parte se sustrăgeau pe sineşi legilor ţerii şi îndatoririlor faţă de ea, iar de altă parte, se ridicau în faţa ocârmuirii ca tot atâţi mici stăpâni poruncitori, cu atât mai necumpătaţi în faptele sau vorbele lor, cu cât fuseseră mai puţin pregătiţi pentru neaşteptata lor misiune (1). Pentru asemenea oameni, ba chiar pentru consuli, crearea de sudiţi erà un izvor de venituri ce se adăogeau la leafa neîndestulătoare. Sistemul *beratliilor*, adică al localnicilor împodobiţi cu *berat* de protecţie, erà în floare la începutul sec. al XIX-lea. Indată după pacea dela Sistov, la 1791, încep să intre în categoria sudiţilor austriaci Jidovii ce veniseră în Moldova din Bucovina şi Galiţia înaintea ultimului răsboiu. Aceşti *târtani* ridică, fireşte, toate pretenţiile sudiţilor, în privinţa jurisdicţiei de care atârnă, a vămii şi în genere a dărilor ce trebue să plătească. De altă parte însă, se împărtăşesc la arenda moşiilor (2).

Incă dela 18 Dec. 1812, Metternich, în scrisoarea dejà citată, prin care răspundeà lui Caragea la comunicarea acestuia că se suise în scaunul Ţerii-Româneşti, ziceà că «abuzuri numeroase, potrivnice tratatelor, s'au introdus în timpul ocupaţiei străine. Plângerile sudiţilor austriaci, loviţi de împrejurări, au ajuns până la picioarele tronului M. S. Ne măgulim că A. V. îşi va face o mândrie să pună capăt acestor cauze de nemulţumiri. Folosul ce va izvorî de acì, nu va fi unilateral, ci şi în spre binele locuitorilor indigeni cari se îndeletnicesc cu un negoţ urmat şi profitabil cu provinciile noastre mărginaşe.»

Cu toate bunele intenţii ale Domnului, conflicte nu lipsiră de a se ivì cu agentul austriac Fleischhakl, în urma anaforalei divanului din 14 Dec. 1815, împotriva sudiţilor străini, anaforà pe care agentul nu lipseşte de a o transmite lui Metternich, plângându-se totodată de persecuţiile pe cari aga N. Suţu, fratele viitorului Domn Mihaiu, le îndreaptă împotriva familiei Sachelario. Nu cunoaştem detaliile cari

(1) I. C. Filitti, *Despre abuzurile consulilor în epoca regulamentară*, în *Viaţa românească*, Iunie 1910.

(2) N. Iorga, *Plângerea lui Ioan Sandu Sturdza Vodă în potriva sudiţilor străini în Moldova*. Extras din *An. Ac. Rom.*, Secţ. ist., Seria II, Tom. XXXV, pag. 7—9.

vor fi motivat scrisoarea din 19 Ianuarie 1816 a lui Caragea către Fleischhakl, în care Domnul exprimă acestuia dorința de a întreține cu el raporturi prietenești, cu condiția să nu crează că poate «agir ici comme pareillement régnant», căci nu va găsì în Vodă un «subaltern» (1). Intr'o scrisoare, dejà citată, dela 17 Fevruarie 1816, Merternich relevă acest «malentendu fâcheux», născut între Domn și agent, dar crede că Vodă s'a lăsat convins «de oameni dușmani ai păcii și bunei înțelegeri», căci Fleischhakl n'a avut și n'a putut aveà intenția de a jignì pe Domn care, speră cancelarul, se va convinge de corectitudinea agentului austriac.

Din nenorocire, un nou conflict izbucnì în jurul afacerii Gross, care luă repede proporții. La 27 Aprilie 1816, Fleischhakl raportă că Vodă se plângeà de atitudinea dușmănoasă față de țară și de boieri a suditului austriac Mihail Gross. Agentul austriac nu socotià că trebue dată deosebită atenție actelor acestuia, care păreà sdruncinat la minte, scrià proclamații, veșnic neexpediate, către popoare, și visà un tron. Afacerea fu dusă totuș de Domn până la Constantinopol. Caragea voià o sentință capitală contra lui Gross și executarea la București, conform tratatului dela Carlovitz, fiind vorba, scrià C. Rasti, «secrétair intime», lui Fleischhakl la 16 Maiu, nici mai mult, nici mai puțin decât de lez-majestate! La 26 Iunie 1816, Caragea scrià lui Metternich (2) că Poarta hotărîse pedepsirea cu moarte a lui Gross și tovarășilor lui. Executarea trebuià să aibă loc, pe baza art. 18 al tratatului dela Belgrad, pe locul chiar unde făptuiseră actul de «conspirație împotriva Domnului, a boierilor și a clerului», făcându-se vinovați de «lez-majestate prin încercarea de a ridicà steagul rebeliunii, de a provocà răsboiu în Turcia și de a predicà răscoala liniștiților supuși» ai Sultanului. Voind însă să dea încă o dovadă de devotament, Caragea propune lui Metternich ca pedepsirea să aibă loc «pe teritoriul neutru dintre Orșova nouă și hotarele Valahiei, de față fiind numai un delegat» al Domnului, dar și aceasta cu două condiții: Metternich să-i scrie lui Caragea exprimându-i dorința ca executarea să aibă loc în aceste condiții, și Fleischhakl să nu știe nimic de propunerea făcută, pentrucă, față de acesta, Domnul trebue să rămâie intransigent, căci nu se poate încrede într'însul, socotindu-l ca pe «un dușman ascuns» și o «inimă ingrată». După rapoarte de altă proveniență (3), Fleishhakl

(1) Rap. din Ian. 1816 ale lui Fleischhakl, la Ac. Rom.
(2) Ac. Rom. Rap. cons. austr. ultim. volum.
(3) Iorga, *Acte și frag.*, II, 502 sq.

a fost susţinut în acest conflict de internunţiul Stürmer care, când se văzù dezaprobat de Metternich, intrigă cu Halet Efendi împotriva Domnului. Prezenţa lui Fleischhakl la Bucureşti devenì acestuia atât de nesuferită, încât, la 18 August 1816, cerù cancelarului rechemarea lui (1). Această cerere n'a fost însă încuviinţată şi raporturile dintre Domn şi agent deveniră iarăş bune, judecând cel puţin după scrisoarea pe care Caragea o adresă acestuia la 11 Octomvrie 1818, explicându-i pentru ce părăsise scaunul şi mulţumindu-i «des sentiments de la plus tendre amitié que vous avez manifestés à mon égard (2).

* * *

Urmaşul lui Caragea, Suţu, trăeşte în bune raporturi cu agentul austriac, deşì iea şi el măsuri împotriva suditenţelor abuzive (3). Dintr'o scrisoare dela 14 Aug. 1819 a lui Gentz (4) — scrisoare în care e vorba şi de sticlărie de Boemia ce Vodă ar fi dorit să-şi procure— se vede că Suţu se plânsese la Viena de aceste abuzuri. Gentz recunoaşte «inconvenientele şi numeroasele incălcări de drepturi ce izvorăsc din sistemul de ocrotire ce agenţii puterilor străine exercită în provinciile otomane». Asigură pe Domn că nici Metternich nu aprobă «întinderea arbitrară pe care agenţii o dăduseră adeseori regimului de *ocrotire* a supuşilor otomani».

La 11/23 Aprilie 1819, Alecu Vodă scrisese lui Metternich pentru a-i face elogiul agentului Fleischhakl care părăsià Bucureştii (5). Spre sfârşitul aceluiaş an, Domnul instituì o comisie pentru revizuirea listelor de sudiţi (6).

* * *

Ca o reacţie împotriva raielelor sudiţi străini cari avuseseră o parte însemnată la mişcarea dela 1821, menită a săpà din temelie stăpânirea turcească, energicul sultan Mahmud stăruì, de atunci, pentru revizuirea listelor de sudiţi (7). Domnii români sunt, fireşte,

(1) Ac. Rom., *l. c*

(2) Rap. al lui Fleischhakl, la Ac. Rom.

(3) *Hurmuz.* X, 60 şi Urechia, *Ist. Rom.*, XII. 146.

(4) Ac. Rom., Ms. Cantacuzino, f. 39. Publicată de Filitti, în *Conv. lit.*, Maiu 1911 pag. 557—8.

(5) Ac. Rom. Rap. cons. austr., ultimul volum.

(6) Vezi nota 3 şi Rap. din 5 Dec. 1819 al cons. austr.

(7) Iorga, *Plângerea lui Ioan Sandu Sturdza*, pag. 10—11.

ecoul voinței împărătești. Dar ordinele reînnoite la 1822, să nu intre nimeni în țară de nu va fi purtător al unui *pașiș*, iar cei intrați să fie trimiși în cercetarea agăi și a vornicului politiei (1), ordine date în virtutea unui firman (2), nu putură stavili protecțiile abuzive și immulțirea străinilor.

Ioniță Vodă Sturdza o duse rău dela început cu agentul austriac Lippa. In Dec. 1823 se împăcaseră (3), dar neînțelegerile începură odată cu noul an. Intr'un raport din 26 Nomv. 1824 (4), Lippa comentează o notă ce primise dela postelnicie cu privire la stărostii, dezertori și revizuirea listelor de sudiți. Acțiunea staroștilor îngreuià și mai mult relațiile cârmuirii cu agenția. La 25 Fevruarie 1825, vornicul Ștefan Catargi raportà Domnului asupra cazului unui oarecare Simeon Ioan Tekle. Acesta, originar din statele austriace, venise cu părinții săi în județul Fâlciului, pe o moșie a vornicului Nicolae Costaki. In urma unor neînțelegeri cu stăpânul moșiei, care-l luase intendent, Tekle trecuse în Basarabia, încă de pe vremea când această provincie făceà parte din trupul Moldovei. Intorcându-se acum, și trecând prin Huși, starostele austriac pusese mâna pe el, îi luase calul, banii și hârtiile. Tekle se plânsese Domnului, și de acì urmă corespondența între postelnicie și agenție. Postelnicia contestă dreptul de amestec al agenției, pentrucă Tekle nu erà înscris pe listele de sudiți ai acesteia, și pentrucă nu erà nici fugar, nici dezertor, iar de ar fi fost, arestarea lui nu puteà fi operată de stărostie, ci ar fi trebuit să fie cerută cârmuirii locale de guvernământul Basarabiei, de unde venise împricinatul. In fine, paharnicul Iordache Isăcescu dând o chezășie pentru fugar, nu se puteà înțelege îngrijorarea agenției (5).

Se vede că asemenea conflicte se repetau des, căci Sturdza găsì cu cale să îndrepte către Metternich, la 8 Maiu 1825, o lungă și prea interesantă scrisoare (6) în această gravă chestiune. Domnul se explică asupra măsurilor ce a luat, în baza firmanului dela 1822, pentru revizuirea listelor de sudiți și ștergerea de pe ele a celor ce fuseseră înscriși «sub masca de supuși străini, cu vechi pașapoarte expirate..., cari trăesc ascunși fără a se prezentà la consu-

(1) Arh. St., Cond. 98. f. 380.
(2) Arh. Stat., Adm. vechi, No. 2430, f. 23.
(3) *Hurmuz.*, X, 262.
(4) Ac. Rom.
(5) Raportul, în trad. fr. la Ac. Rom., rap. cons. austr., ultimul volum.
(6) *Ibid.* — O reproduc *in extenso*, în Anexă (I).

latele lor... și cari, goniți din țara lor, sunt fără chezășie și rătăcesc din țară în țară». Cu toate intervențiile Domnului, agentul Lippa nu vrea să dea concurs la lucrarea de revizuire. Creștini, Armeni și Jidovi sunt declarați deopotrivă sudiți austriaci și abuzul e așà de mare, încât «orice negustor de aici, poftit să se arate la judecată pentru acte de violență sau pentru datorii, se declară îndată sudit austriac». Față cu rezistența lui Lippa, Domnul a fost silit să raporteze Porții, «care cereà chezășia tuturor stărilor țerii înainte de a retrage trupele de pază», că divanul nu credeà că puteà da o asemenea chezășie cât timp nu erà pus în măsură de a controlà pe străinii din țară (1). Fleischhakl venise dela București pentru a se înțelege cu divanul. El dăduse «garanție înscris... pentru supușii curților străine, făgăduind din partea lor că totul se va orânduì conform tratatelor.» Mai făgăduise că va consimțì la expulsarea vagabonzilor și că va desființà stărostiile din județe. Sturdza face apoi istoricul îmmulțirii sudiților prin patente date în secret de agenție, dela tratatul dela Sistov încoace. Numărul lor sporise în timpul lui Calimah, cu tot firmanul dela 1813 (2), adus la cunoștința lui Raab de postelnicul Negri la 12 Martie acelaș an (3). Printre sudiți figurau și proprietari de imobile. Idea stărostiilor născuse din îmmulțirea sudiților. Inainte de 1812, staroști nu se întâlniau decât la Galați și Focșani. Menirea lor oficială erà de a supraveghià pe dezertori, dar sub acest cuvânt cancelariile lor se transformaseră în tribunale neatârnate de autoritățile locale, impunând chiar taxe și amenzi. După plecarea lui Fleischhakl dela Iași (4), Lippa nu numai că nu căută a stavilì răul, dar se și legă cu potrivnicii Domnului și se arătă față de acesta foarte puțin cuviincios și plin de ură. Invinuì pe Sturdza că vrea să pună dări pe străini. Erà influențat, de sigur, tânărul agent de boierii mari pribegi, în frunte cu Mihail Sturdza (5). Arzul către Poartă, dela 1824, al boierilor, se plângeà, într'adevăr, de aceste dări, asupra cărora Domnul dă explicații amănunțite lui Metternich, spre a se desvinovățì: «N'am cunoscut niciodată și nu cunosc nici ambiția, nici cupiditatea, — scrie Vodă — deoarece cunosc mai mult decât oricare,... încă din tinerețe, zădărnicia acestei

(1) Hatihumaium din Maiu 1824, pentru reducerea beșliilor, *Hurmuz*. S. I[4], 40—1.

(2) *Hurmuz*. S. I[2], 743—4.

(3) Ac. Rom. Rap. cons. austr. Iași, V. 400. La 10 Iulie 1822, Raab raportà din Cernăuți lui Metternich, că Scarlat Calimah redusese fără dreptate privilegiile sudiților.

(4) Cf. Iorga, *Acte* și *frag.*, II, 703—4.

(5) Cf. *Hurmuz*. S. I[4]. 71—2.

lumi, și că moștenirea mea nu va fi decât trei pumni de pământ.» Nu numai că Lippa a pus cea mai rea voință în afacerea revizuirii listelor de sudiți, dar a mai și asmuțit pe staroști împotriva autorităților locale și el însuș a lovit pe impiegații agiei.

Lippa, la rându-i, se plângeà de Domn. La 4 Noemv. 1825, protestà pe lângă guvernul său contra unui firman care oprià exportul vitelor din Moldova. Conflictele se țineau lanț. La 8/20 Noemvrie 1825, marele vornic Nicolae Dimaki raportà Domnului asupra conflictului dintre agenție și autoritățile locale pentru ridicarea cu sila, din ordinul lui Lippa, a lui Hascal, negustor raià (1). La 12/24 Noemvrie, serdarul Nicolae Dimitriu se plânge Domnului că fusese amenințat cu pistolul de secretarul agenției, Liehmann (2), pentrucă atrăsese atenția acestuia asupra pericolului de incendiu la care erau expuse casele minorilor Dimitrie Plastarà — nepoți ai lui Dimitriu, — din cauza fânului ce grămădiseră acolo locatarii, acel Liehmann și alt secretar, Cantemir (3). In fine, tot la 12/24 Noemvrie, divanul îndreaptă către Domn o lungă anaforà în afacerea lui Hascal, proprietar de case și prăvălii, deci raià. Când «trei indivizi atașați la dicasterie, numită cămara, de judecata căreia atârnă, după așezămintele țerii, Jidovii indigeni», precum și guler-agassi, însoțit de doi neferi, căutară să scape pe Hascal, tras în bătăi pe ulițe, fură ei însiși bătuți. Divanul constată «piedicile pe cari agentul Lippa le pune la împlinirea taxelor și datoriilor ce raialele au de reclamat dela sudiți». Afirmă dreptul autorităților locale de a asigurà liniștea și de a mănțineà ordinea publică, nu numai față de indigeni, dar și de străini. Examinează apoi naționalitatea lui Hascal care, fiind proprietar de imobile în Moldova, și dorind a le păstrà, ceruse protecția Porții spre a fi recunoscut raià, ceeace se adusese la cunoștința agenției. Cu acest prilej, divanul recunoaște competența consulatelor de a judecà pe sudiți, cu excepția măsurilor ce autoritatea locală trebue să iea pentru păstrarea liniștii și ordinei publice. Atitudinea impiegaților agenției față de neferii cârmuirii este un precedent anarhic «fără pildă în vreo țară civilizată». Divanul se plânge apoi de instalarea abuzivă a stărostiilor, pe cari le califică, în mai multe rânduri, de «state în stat», instalare potrivnică tratatelor dintre Poartă și puteri, cari nu vorbesc decât de consuli funcționând în virtutea unor berate împărătești. Deși abuzul

(1) Ac. Rom. Rap. cons. austr. Ultimul volum.
(2) La 1823 fusese secretar al agenției din București, *Hurmuz.*, X. Tabla numelor.
(3) Pentru acest Ioan de Cantemir, *ibid.*

a fost constatat de însuş Fleischhakl, cu prilejul vizitei sale la Iaşi, în Maiu 1824, totuş Lippa nu iea nici o măsură de îndreptare. Mai mult, în urma incidentului Hascal, a găsit cu cale să închiză cancelaria consulatului şi să înapoieze fără răspuns adresele postelniciei. Incheie divanul rugând pe Domn să transmită Porţii o expunere a acestei triste situaţii, ca să se iea măsuri de îndreptare (1).

Raportul lui Dimaki, petiţia lui Dimitriu şi anaforaua divanului, traduse în franţuzeşte de Asachi, la 17 Dec. 1825, fură prezentate cancelariei împărăteşti ca anexe la o scrisoare, din cele mai demne, adresată în chestiune de Sturdza lui Metternich, cu data de 13/25 Noemvrie 1825 (2). Din această scrisoare se vede că *în urma anaforalei amintite a divanului,* a adresat Ioniţă Vodă Porţii plângerea de curând publicată *in extenso* de d-l Iorga.

La 28 Noemvrie 1825, Lippa se plânge îndelung guvernului său de atitudinea puţin plecată a Domnului faţă de agenţiile străine. In Dec. acelaş an, relaţiile erau mai înăsprite ca ori când (3). La 2 Ian. 1826, Lippa protestă contra suprimării privilegiilor străvechi ale poştei agenţiei (4). N'au fost totdeauna cârmuirile trecute atât de plecate faţă de reprezentanţele străine pe cât se crede de obiceiu. Ioniţă Vodă, acel boier cam simplu printre contimporanii lui, ajuns Domn, dă o pildă înălţătoare.

(1) Ac. Rom., *l. c.* Reprodus în Anexă (II).
(2) *Ibid.* Reprodusă în anexă (III).
(3) *Hurmuz.*, X, 332—5.
(4) Rap. la Ac. Rom.

ANEXA I.

Ioan Sturdza c. Metternich.

Iassy, le 8 Mai 1825.

Monseigneur,

Ce sont les sentiments que mon devoir m'inspire envers l'auguste maison d'Autriche, sincère amie de la très Sublime Porte, qui, d'accord avec la parfaite persuasion dans laquelle je suis de la sincérité et de l'amour pour la vérité dont V. A. a toujours été animée pour travailler à consolider l'amitié entre les deux empires, ce sont ces sentiments, dis-je, qui me font très bien connaître que je dois entièrement me dévouer avec le plus grand soin à tout ce qui peut augmenter la bonne et parfaite harmonie et affermir l'amitié entre cette auguste maison et la très Sublime Porte, conformément aux traités qui sont heureusement observés entre ces deux hautes puissances.

C'est pourquoi j'ai toujours eu, et j'ai encore l'espérance que, moyennant les rapports de voisinage qui ont lieu entre cette principauté et les états de la Monarchie d'Autriche, et en observant avec soin les devoirs de bon voisin et ceux qui sont commandés par la reconnaissance de cette province, je pourrai acquérir des droits à la haute bienveillance de S. M-té I. R. et Apostolique.

Dans cette persuasion, je prends la liberté d'informer V. A. que, lorsque je fus nommé Prince en Moldavie, il me fut donné l'ordre expressif de faire un examen de tous les étrangers qui se trouvent en Moldavie, de quelle nation et protection qu'ils puissent être. J'ai donc alors aussitôt averti les boyards, caïmacams de la principauté, d'établir un comité des boyards pour cet examen, et hors ceux qui, connus par leur état et leurs rapports de commerce, sont caractérisés comme hommes de bien et sont sous la garantie des honorables consulats, d'examiner avec attention la condition de ceux qui, sous le masque de sujets étrangers, avec de vieux passeports expirés, comme aussi celle de ceux qui vivent cachés sans se présenter à leurs consulats, et de ceux qui chassés de leur pays, sont sans garantie et errent de pays en pays, et de les obliger à quitter le pays. Ce comité ayant été établi, a par plusieures notes invité l'honorable Agence I. R. à donner ses ordres à tous ceux qui se déclarent

être protégés d'Autriche, comme aussi aux protégés d'Angleterre et de Russie, que cette Agence protège actuellement, de se présenter à cet examen et de nommer un employé de sa part pour y assister.

L'honorable Agence, tardant de se conformer à cette invitation qui lui fut faite par les boyards, n'a pas voulu nommer un commissaire de sa part, ni entrer dans l'examen sollicité.

Après mon arrivée dans cette principauté, jugeant que ces boyards n'avaient pas mis assez de dilligence à exécuter les ordres de la très Sublime Porte, j'en nommai d'autres que je chargeai de la plus prompte exécution. Des notes furent donc de nouveau adressées à Mr. Jean de Lippa, Agent S. M-té I. R. Apost. dans la Moldavie, en lui réitérant cette invitation, que je lui fis aussi souvent de vive voix dans les entrevues particulières. Il a reconnu lui-même combien pour le maintien du bon ordre et de la sûreté publique, il était nécessaire de faire cet examen, afin de pouvoir distinguer les sujets qui dépendent des cours étrangères de ceux qui, sous le masque de sujet, sont des hommes suspects excitant des troubles; d'autant plus que les vrais sujets des cours étrangères n'étant point distingués de ceux qui abusent du nom de sujets, ceux-ci en s'emparant des droits des sujets des cours alliées, peuvent porter des obstacles à l'administration locale, et compromettre l'honneur des consulats.

Mr. l'Agent de Lippa qui ne consentait nullement à ce que cet examen se fît, me promit enfin qu'il le ferait lui-même, et qu'il donnerait une note exacte de tous ceux qui par leurs passeports prouveraient être vraiment sujets de Sa Majesté I. R.

Le temps se passant en prolongations et voyant avec beaucoup de peine les abus qui déjà avaient eu lieu du temps des princes grecs, lorsque la plupart des habitants des villes d'ici, tant chrétiens, qu'arméniens et juifs, recevaient avec facilité des patentes des consulats, surtout de l'Agence I. R. et se déclaraient être sujets autrichiens, au point même que tout habitant négociant d'ici qui se voyait sommé de paraître en justice pour des actes de violence ou pour dettes, se déclarait aussitôt sujet autrichien, sans avoir d'autres titres que la seule facilité avec laquelle l'Agence recevait tous ceux des sujets de la très Sublime Porte, qui se présentaient.

Je n'ai donc pas manqué dans les entrevues particulières que j'ai eues avec Mr. l'Agent de Lippa, de lui en témoigner mon mécontentement et de le solliciter en l'exhortant de remédier à ces abus qui se sont multipliés surtout au jour d'aujourd'hui; mais lorsque je vis, avec l'état des boyards, que les précédants abus augmentaient malgré cela, et qu'une quantité de négociants chrétiens, arméniens et juifs, qui depuis leurs ancêtres ont habité et commercé dans ce pays et y possèdent des biens-fonds, comme aussi

d'autres gens de métier, qui étaient auparavant tributaires du gouvernement, étaient maintenant protégés avec des patentes de l'Agence d'Autriche, et que les désordres et les abus à ce sujet ne cessaient, je me suis vu obligé, avec tous les boyards et l'état du clergé, d'en rapporter à la très Sublime Porte, vu qu'elle demandait la garantie de tous les états du pays pour retirer le militaire destiné à sa sûreté. Ces états se virent obligés de répondre qu'à cause des étrangers de différentes nations qui ne se sont point présentés à la police locale et dont l'état n'est point connu comme aussi à cause du grand nombre de vagabonds et de ceux qui sont protégés avec des patentes des consulats, ils n'osaient point donner de garantie, sachant surtout les événements passés, et qu'un grand nombre d'étrangers qui errent de lieu en lieu dans les villes et villages du pays ont commis beaucoup de violences et de troubles parmi les habitants, de même, qu'une quantité de grecs venant au port de Gallatz et se disant être des îles ioniennes, et par conséquent protégés par l'Agence comme sujets anglais, et d'autres grecs sous le masque de sujet autrichiens, ont souvent causé à Gallatz des rébellions et se sont opposés à la police du pays et ont commis des assasinats et des vols parmi les habitants, et qu'enfin ils ont aussi causé le triste incendie de Gallatz et la ruine complète des familles de cette ville.

La très sublime Porte ayant donc envoyé, sur le rapport de l'assemblée générale, un Hatehoumaï Impérial à l'effet d'examiner les étrangers de toutes les nations et de séparer les sujets des rayas demandant garantie pour les étrangers, il fut aussi nommé de la part de l'auguste cour d'Autriche, pour terminer cette affaire, l'honorable consul de S. M-té I. R. à Bucarest, Mr. Fleischhakel, qui après son arrivée fut informé par l'assemblée générale des abus de l'Agence afin d'y remédier, et qui après s'être, par son examen, convaincu lui-même de la vérité, promit en présence de l'assemblée générale, et donna garantie par écrit avec Mr. l'Agent d'ici pour les sujets des cours étrangères, en s'engageant de leur part que tout serait réglé conformément aux traités. Il ne restait plus qu'à faire d'abord dans le pays l'examen de tous ceux qui se déclarent être sujets étrangers et de ceux qui sont protégés par l'honorable Agence comme sujets autrichiens, moyennant que les vrais sujets seraient distingués des rayas ; ces Messieurs promirent aussi d'expulser les vagabonds étrangers et de supprimer les starostes des districts dont il en est comme suit :

L'honorable Agence d'Autriche, après la première prorogation du traité de l'an 1792, a donné secrètement des patentes à quelques négociants habitants d'ici, et à la seconde prorogation du traité de l'an 1812 il fut trouvé un petit nombre de pareils porteurs de patentes parmi les babitants des villes des districts de cette province; mais cet abus ayant encore augmenté

pendants le règne du Prince Charles Callimachi, où chaque jour des patentes furent distribuées à ceux qui se présentaient à cette Agence, sans que ce Prince, par inattention, se fût opposé à cet abus, elle attira à elle, sous le nom de sujets autrichiens, tous ceux qui étaient les plus moyennés, tant chrétiens que juifs et arméniens, qui depuis leurs ancêtres et depuis longtemps étaient et sont habitants établis avec des biens immeubles, des hans, des boutiques, des vignes et des auberges dans ce pays. Le nombre des protégés patentés par l'Agence s'étant augmenté pendant le règne de ce Prince, elle a aussi nommé des fondés de pouvoir dans les districts, tandis qu'avant la prorogation du traité de l'an 1812 l'honorable Agence et le consulat de Russie n'en avaient qu'un à Gallatz, qui est un port, et un autre à Fokchani qui est ville frontière et commerçante.

Après en avoir établi pendant le règne du dit Prince Callimachi dans trois autres villes, sous prétexte de surveiller les déserteurs, ils en établirent pendant la dernière révolte dans toutes les autres villes, et leur donnèrent ensuite le titre de starostes. Ces starostes ont mis la bandière et exposé l'aigle impériale à la vue du peuple dans l'endroit de leur résidence, et formant chacun un tribunal, ils établirent ainsi une sorte de gouvernement dans un autre gouvernement, ayant chacun des exécuteurs sous la forme de caporaux, qui, sous prétexte de chercher des déserteurs, se rendent dans les villages chez les habitants qu'ils inquètent beaucoup, en exigeant d'eux tout le nécessaire à leur existence, et en mettant d'autres à l'amande sous pretexte qu'ils sont émigrés ou déserteurs, comme le prouve le rapport que j'accompagne ci-joint *sub No. 1* d'une pareille démarche faite dernièrement par un staroste. Outre cela, d'autres ont encore la hardiesse de protéger des habitants sous le nom de sujets, et sans avoir aucun égard à la police locale et au bon ordre qui visent à la tranquillité publique, ils ont causé et causent journellement des désagréments au gouvernement. Mr. de Fleischhakel, consul I. R. d'Autriche à Bucarest, ayant été informé de tout cela, donna par écrit qu'il serait mis bon ordre à tout conformément aux traités, et qu'il serait d'abord fait un examen pour distinguer les sujets des rayas, et que les vagabonds et ceux sans garantie et suspects seraient chassés. Mais, après le départ de monsieur le consul de Bucarest, je vis avec beaucoup de regret que Mr. de Lippa, pour avoir dévoilé ces abus, me portait rancune, et cela au point même qu'il excita des intrigues contre moi et fit de faux rapports sur mon compte. Quoique je n'aie jamais manqué à l'estime et à la considération qui lui sont dues, comme à un employé nommé de la part de l'auguste maison d'Autriche, amie de la très Sublime Porte et notre bienfaitrice, Mr. l'Agent oublia tous les devoirs et ne consentit point à porter le moindre remède à tout ce que je lui représentai comme juste et indispen-

sable, mais il chercha au contraire des moyens pour exciter la discorde contre moi, et m'approcha toujours transporté de son ressentiment, avec très peu de déférence. Ayant égard à sa jeunesse je l'ai toujours ménagé avec patience et en lui démontrant les plus sincères sentiments. Enfin, continuant à me garder rancune, il renouvelle de fausses accusations contre moi, en rapportant que j'ai voulu lever de grandes contributions sur les sujets étrangers, ce qui est tout-à-fait faux, puisque la vérité est comme suit :

La pauvreté actuelle des habitants tributaires du pays ne permettant pas de subvenir à tout ce qui fut nécessaire à l'entretien de mille hommes pendant le temps que, par ordre de la très Sublime Porte, ils ont séjourné dans cette province pour la garder, il fut jugé à propos par le conseil général de prendre une partie de ces provisions, tel que foin, orge et bois sur le pays, et une somme sur les boyards pour payer d'autres provisions, tels que pain, viande, riz, miel, beurre, café, chandelles et autres. Mais cette somme ne suffisant pas, il fut de même jugé à propos, par le conseil général des boyards et du clergé, que les marchands en détail contribueraient par 180.000 piastres, chacun analoguement à ses moyens et à son commerce, puisqu'ils font toutes les petites spéculations dans le pays, qu'il n'ont point été chargés de quartiers militaires, ce qui fut à la charge de quelques boyards, qu'ils vivent tous dans la même société et que le militaire a veillé à la sûreté de tous les habitants de cette province. Mr. l'Agent de Lippa était d'acord dans cet avis et donna lui-même le projet qu'à l'impôt du semestre d'hiver, qui est un impôt légitime sur les boutiques et auberges de ceux qui font le commerce en détail, il devait être ajouté une somme analogue aux moyens et au commerce de chacun pour retirer cette somme. Mais à présent qu'il est indisposé contre moi, parce que je me suis opposé aux abus qui ont lieu, non seulement il s'est opposé à ce que ceux qui sont protégés sous le nom de sujets contribuassent aux dits frais, mais il a même fait de faux rapports contre moi en rapportant que j'exige des millions de contribution.

Par conséquent, je ne manque pas à informer V. A., avec toute la sincérité possible, que Mr. l'Agent de Lippa m'a causé beaucoup de chagrins, puisqu'il a voulu par des fausses accusations m'attirer des intrigues, sans considérer que tous les comptes que j'ai avec les finances du pays sont à la vue de tous les boyards, et que je me suis chargé de dettes pour subvenir aux grandes dépenses du pays, entretenir la dignité de Prince, et épargner les habitants, qui sont actuellement tombés dans la dernière pauvreté à cause de la stagnation de tout commerce et ne peuvent vendre leurs produits à cause du manque d'argent. Au lieu que Mr. l'Agent devrait être d'accord avec moi dans les mesures qui ont été jugées nécessaires d'après les circonstances actuelles, de même que je suis aussi animé des meilleurs sen-

timents pour lui et les sujets de S. M-té I. R. d'Autriche, en faisant mon possible à ce que la bonne harmonie et la bonne intelligence dans les relations officielles soient observées, je le vois, contre mon attente, éloigné de toute bonne intelligence et sincérité, croire me causer des peines, sans qu'il connaisse suffisamment mon caractère moral, car je n'ai jamais connu et ne connais point ni l'ambition ni la cupidité, puisque je connais plus que tout autre, je puis le dire, même dès ma jeunesse, la vanité de ce monde, et que non héritage ne sera que trois brassées de terre.

Enfin, Mr. l'Agent oubliant l'engagement qu'il avait pris par écrit avec Mr. l'Agent de Bucarest, ne voulut pas qu'il fût fait un choix des vrais sujets autrichiens d'avec les rayas qu'il protège avec ses patentes, et après avoir fait exporter un certain nombre de vagabonds étrangers de différentes nations qui étaient sans garantie, de 1.514 personnes qui se présentèrent avec des patentes de l'Agence, se disant tous sujets autrichiens, il en rejeta 265 qui étaient aussi du nombre des rayas qu'il protégeait avec ses patentes, mais il ne voulut point abandonner 951 autres, qui par examen furent convaincus être des rayas négociants des villes d'ici, où ils habitent depuis longtemps, et où ils ont leurs établissements; et autres dont les ancêtres ont habité cette province et qui sont mariés avec des femmes du pays, posédant de même des immeubles et qui sont du nombre des négociants et des bourgeois tant chrétiens, qu'arméniens et juifs les plus riches.

Il ne voulut point consentir à remédier aux abus précédants, ni rappeler les starostes des districts qui causent tous les jours des désordres. Il m'a aussi remis des protestes, dont il a envoyé des copies aux starostes des villes, par lesquels il a voulu exciter aussi les rayas à toutes sortes d'insubordination, et les protégés ont eu la témérité de s'opposer à la police locale jusqu'à frapper même les huissiers de la police du boyard Aga de Iassy. Jugez donc par là, V. A., ce qu'il peut arriver dans les autres villes où il n'y a pas d'autorité supérieure, puisqu'ils méprisent les ordres donnés pour la sûreté publique et causent des troubles et des désordres parmi les habitants et commettent d'autres escès, après quoi ils trouvent un asile sous le masque de sujets dans les maisons des starostes des districts et à l'Agence de Iassy.

Par là les rayas sont accablés d'injustices, ne peuvent obtenir leurs droits et perdent ainsi leur bien et l'avantage de leur commerce. Je représente tout cela à V. A. dans la plus parfaite vérité et j'attends de l'amour que V. A. a pour la justice qu'elle remédiera à ces abus, puisqu'à cause de l'administration que Mr. l'Agent de Lippa veut établir, et à cause des starostes des districts le gouvernement local souffre beaucoup en tout ce qui vise à la tranquillité publique et au maintien du bon ordre.

En offrant mes respects à V. A. j'ai l'honneur de l'assurer que c'est le parfait désir du bien public qui ma forcé de me présenter avec cette adresse et de la prier de m'accorder ses conseils sur les mesures que je dois prendre.

Pénétré de zèle à remplir les devoirs de ma soumission, j'ai l'honneur d'être, avec le plus profond respect, de Votre Altesse,

le très humble et obéissant serviteur
JEAN STOURZA PRINCE

ANEXA II.

Rapport du Conseil-Général du haut clergé et des boyards de la Moldavie, adressé à S. Altesse le Prince régnant.

Pour traduction conforme à l'original.
Vienne, 17 Décembre 1825. Asaky.

Jassy, le 12/24 Novembre 1825.

Altesse!

Le conseil-général du haut clergé et des boyards, présidé par S. Eminence l'Archevêque-Primat, a été informé du malheureux événement qui vient d'avoir lieu au centre de cette capitale, concernant le nommé Hascal-Kaufmann Israélite, y domicilié, connu pour un des premiers négociants de la ville où il est établi depuis très longtemps et où il possède plusieurs propriétés, maisons et bontiques, lequel fut le 6/18 du courant saisi à l'imprévu dans sa maison par des sous-officiers armés et précisément par ordre de l'agent consulaire Mr. de Lippa. Ceux-ci s'étant emparés de vive force de la personne du dit Hascal, l'enlevèrent violemment de sa maison et le traînant dans les rues, l'assommèrent de coups de bâton, au milieu d'une foule de peuple et parmi les cris du malheureux patient et de sa famille, qui implorait du secours. Sur ces entrefaites survinrent trois individus attachés au dicastère, nommé camàra, à la jurisdiction duquel, selon les institutions du pays, appartient le corps de juifs indigènes. Ces individus, accompagnés du Sieur Guler-Agassi, employé du dit dicastère, accoururent aussitôt vers la foule et demandèrent la cause de ce tumulte et d'un pareil procédé et ayant appris que la personne maltraitée de cette manière était un des négociants et propriétaires, connu et établi dans le pays, voulant, comme il en était de leur devoir, le soustraire à un maltraitement aussi arbitraire que dangereux, les sous-officiers non seulement s'y opposèrent, en chargeant de coups le dit Sieur Guler-Agassi, mais ayant tiré l'épée, et menaçant de faire main basse, blessèrent plusieurs

des dits employés et coupèrent le bonnet d'un tzohodar. La foule du peuple s'augmentant toujours plus et les soldats de la police de la ville étant accourus au bruit, les sousofficiers lachèrent prise, laissant le dit négociant à demi-mort sur le pavé et le Sieur Guler-Agassi assommé de coups de bâton.

Ce fâcheux événement causa à tout le conseil-général un étonnement et une affliction très sensible, non moins qu'universelle, lequel, ayant pris en considération les désordres continuels qui ont lieu, et les entraves que Mr. l'Agent de Lippa met à l'accomplissement des droits et des dettes que les rayas ont à réclamer de la part des sujets, ainsi que le mépris des ordres et réglements émanés par le gouvernement, qui n'ont d'autre but que la protection des droits, de la sûreté individuelle et des biens particuliers; s'est aussitôt réuni au palais de l'Archevêché, à l'objet d'adresser en pleine séance un rapport à V. A. et de faire parvenir au seuil de la Sublime Porte Ottomane sa très humble pétition, dans laquelle il va exposer les griefs touchant la conduite de Mr. l'Agent de Lippa. A l'ouverture de la séance, le conseil-général reçut l'adresse, que V. A. lui fit parvenir, par laquelle elle l'a chargé d'examiner la requête du nommé Hascal, qui fut présenté le 25 du mois passé, ainsi que le rapport de la visite faite par le chirurgien, qui le déclare en état de danger, et le procès-verbal, dressé par les boyards délégués à cet objet à se rendre sur les lieux. Ayant donc pris connaissance de l'affaire du pétitionnaire, dont la maison a été fouillée par cinq sous-officiers, et lui même arraché et traîné dans les rues, non moins que de la conduite des quatre employés de la Camàra, qui s'étaient rendus au lieu où le dit Hascal, ainsi que sa famille, plongés dans le désespoir et les souffrances, demandaient à haute voix du secours et de la protection à la Police; (:laissant, en attendant, en suspens le droit de protection du réclamant, jusqu'à ce que ce doute soit éclairé entre le gouvernement et Mr. l'Agent de Lippa:) aux demandes qu'il a plu à V. A. de faire au conseil-général.

1. Si le procédé des sous-officiers, en fouillant à main armée la maison du dit négociant, ait été d'un mode légal dans l'état actuel de parfaite harmonie qui existe entre les deux hautes cours, surtout lorsque le droit de protection du réclamant est encore douteux, et dont on a convenu d'attendre la décisive souveraine résolution des respectifs gouvernements, avec condition que la partie qui la première recevrait la susdite solution la communiquerait à l'autre.

2. Si dans les affaires de pareille nature, telles que: querelles, voies de fait, bastonades et autres semblables procédés, qui compromettent la tranquillité et la sûreté individuelle, et celle des biens publics, la police de quelqu'état que ce soit, ne soit pas tenue à les en empêcher, et si celle de la Moldavie n'ait pas toujours rempli ses devoirs, en empêchant de pareils

désordres, et si elle n'est pas responsable de tous ceux qui, soit indigènes, soit étrangers, habitant ce pays, et si elle n'est pas tenue de prêter assistance et main forte toutes les fois qu'elle en est requise.

3. Sous quel point de vue et de quelle manière faille-t-il considérer la mesure prise par les sous-officiers en tirant l'épée vers les neffers (:soldat de la Cour:) qui, comme chargés de la police accoururent aux cris et aux réclamations du maltraité Hascal, afin d'empêcher un tel acte arbitraire, qui, quand même eût-il été autorisé par une loi quelconque, était défendu par celle de l'humanité, surtout lorsque l'autorité locale ne s'est jamais refusée de prêter assistance aux réclamations des agents des cours respectives, pour soumettre des sujets récalcitrants aux ordres de leur autorité compétente, et cela d'après les principes qui sont en vigueur partout.

4. Si ce procédé n'ait pas été une forme de guvernement, qu'on peut appeler «état dans l'état», et si son étendue et sa nature n'aient pas été favorisées par la déférence, que le gouvernement local, vu la parfaite harmonie existante entre la Sublime Porte Ottomane et la Cour I-le et R-le d'Autriche, donne à l'Agence de cette dernière, au-delă de celle qu'elle a le droit de prétendre contre l'ancien usage établi, tel que la création des starostys (: sous-agents :) que l'honorable I. et R. Agence a faits dans tous les districts de la principauté, sous le nom de commissaires de l'Agence, qui depuis l'époque de la gestion de M. de Lippa ont élevé des drapeaux dans toutes les villes de la principauté.

5. S'il y a un exemple que pour de pareilles affaires, qui étant examinées auraient pu être arrangées sur-le-champ, la chancellerie de l'Agence I. R. ait été fermée, suspendant par cela toutes les affaires et tous les procès, et si les notes du département des affaires étrangères et de la postelnitzie (: ministère :) aient jamais été rejetées avec mépris et dédaigneusement par quelqu'agent que ce fût, au moment même où la postelnitzie, par une note accompagnée du procès-verbal et des témoignages à l'appui, invitait Mr. de Lippa à déléguer un de ses employés pour assister à l'examen de l'affaire du dit Hascal, à l'égard de laquelle Mr. l'Agent lui-même avait demandé une satisfaction contre les soldats de la police, qui avaient été battus et blessés par les sous-officiers, envoyés de la part de l'Agence I-le et R-le.

La conseil-général remplissant les ordres de V. A., examina en premier lieu le contenu de la requête qui fut présentée à V. A. par le nommé Hascal du 25 du mois d'Août; et dans laquelle il expose, que depuis sa première jeunesse jusqu'à présent, étant domicilié dans ce pays, il y exerce d'une manière très intègre l'état de négociant, moyennant lequel ayant fait à Iassy, où il est établi, l'acquisition de différentes maisons et propriétés, il est intentionné et résolu de finir ses jours dans cette ville au sein de sa

famille, et qu'en vertu des firmans publiés, il réclame d'être reconnu Raya ou sujet de la Sublime Porte Ottomane, afin de pouvoir jouir, conserver et administrer les biens immeubles qu'il possède en Moldavie, laquelle requête ayant été renvoyée à la Camàra princière et de là étant parvenue à la trésorerie et par celle-ci communiquée au département des affaires étrangères, pour informer l'honorable Agence I-le et R-le que le nommé Hascal, ne voulant pas se défaire de ses propriétés dont il jouit avec sa famille, a réclamé la protection de la Sublime Porte Ottomane, pour en être reconnu comme sujet raya. Le département des affaires étrangères n'a pas manqué de la communiquer à l'Agence, par une note qu'il lui a adressée et sur laquelle Mr. l'Agent de Lippa garda un silense absolu. Ensuite le conseil-général s'est aussi occupé de l'examen de la pétition de la femme du dit Hascal, dans laquelle elle expose sa plainte sur l'état déplorable de son mari, qui a été couvert de meurtrissures, traîné dans la boue et réduit au danger de mort, dont il n'est pas encore échappé, malgré les secours des médecins qu'ils l'ont soigné et qui le soignent à l'hôpital, en suppliant: qu'en vertu des réclamations, faites auprès de la Sublime Porte, il soit protégé ainsi que les autres Rayas.

En outre le conseil-général passa à l'examen du rapport du médecin de la ville et du *protomedicus*, dans lesquels ils indiquent l'état des meurtrissures qui paraissent sur le corps du maltraité Hascal, et surtout dans la partie droite du bas-ventre: finalement le conseil-général prit à examiner les témoignages et les procès-verbaux, dressés par les boyards, qui furent députés à cette affaire et il a soigneusement pris connaissance du contenu des certificats donnés par les marchands, bourgeois, chrétiens et juifs, Rayas et sujets étrangers, voisins de la maison du patient, ainsi que des autres habitants, qui s'y sont trouvés présents, qui attestent: que les sous-officiers ayant débouché de chaque rue par deux, et s'étant enfin présentés à la maison du dit Hascal au nombre de cinq, deux en ont gardé l'avenue et les trois autres y entrèrent et ressortirent bientôt en traînant par les cheveux le dit Hascal et en l'assommant de bastonades, à quoi étant survenu un employé de nazir (: administration des egyptiens *primiers*:) et ayant vu l'état déplorable du négociant, il s'en mêla comme médiateur, pour apaiser la chose mais celui-ci ayant été lui-même assommé de coups par les caporaux, avec peine a-t-il pu se sauver.

Après cela Hascal étant toujours traîné dans la boue, on arriva de cette manière jusqu'à la maison du chef des juifs. Un individu qui en sortait, voyant la manière dont Hascal était traité, observa que le dit négociant n'était pas sujet autrichien, sur quoi il fut aussi à son tour couvert de coups par les sous-officiers, qui continuant à traîner le malheureux, arrivés au coin

de la rue nommée Boylick, ils y rencontrèrent Guler-Agassi, avec deux neffers, qui informèrent les sous-officiers, que Hascal étant rayas, ils devaient le leur remettre pour être livré au gouvernement local, et Guler voulant le préserver des maltraitements, il le couvrit de sa personne, ce qui ne retint pas les sous-officiers de charger aussi celui-ci de coups, ainsi que les deux neffers. Les témoins ajoutent aussi, que sur ces entrefaites, étant survenus trois autres neffers et un ciocodar, soldat de la garde de la Cour, ceux-ci voyant qu'on assommait Guler-Agassi, qui demandait du secours, commencèrent aussi à leur tour à se défendre avec leurs bâtons, mais un employé de l'Agence, qui y était accouru, ordonna de tirer l'épée, ce que deux sous-officiers firent à l'instant, et coupèrent, entre autres, le bonnet du ciocodar, en lui portant aussi des coups à la tête avec la poignée du sabre et que les sous-officiers, voyant enfin que l'attroupement du peuple s'augmentait toujours de plus, lâchèrent prise, et abandonnèrent le malheureux Hascal évanoui dans la boue, d'où il a été retiré par les habitants ainsi que Guler-Agassi qu'on trouva pareillement évanoui, tel qu'il constate par les certificats des témoins, légalisés et avérés par le chef des rabins et par les hommes de loi de leur culte, sous le serment et l'anathème qui leur a été déféré.

Tous ces faits ont été aussi constatés par l'Agia, chargée de la police intérieure de la ville et de la perquisition de cet événement. Le conseil général ayant pris pleine connaissance des circonstances et du procédé violent des sous-officiers, qui se portèrent à des voies de fait envers les neffers de la cour, sur lesquels ils tirèrent l'épée, partage ces sentiments d'étonnement et ceux de toutes les classes des habitants de la ville, et ne manque pas de représenter à V. A. les réglements et les usages, qui ont été toujours observés dans cette principauté dans de pareils cas et ils empressent de communiquer à V. A. ses opinions, sur chaque point contenu dans l'adresse de V. A., basés sur la conduite qui a toujours été tenue, en traitant à l'aimable avec les consulats qui sont établis dans cette principauté.

Ad 1-um. Quant au procédé des sous-officiers qui ont fouillé la maison du Sieur Hascal, qui ne voulant se défaire de ses propriétés, en vertu d'ordres supérieurs, attendu qu'il a résolu de passer toute sa vie, en exerçant son état dans ce pays, de même qu'il l'a fait jusqu' à présent, ayant pour cela demandé d'être reconnu raya de la Sublime Porte, et le gouvernement local ayant suivi toutes les convenances et réglements, qui se pratiquent dans ces cas, Mr. de Lippa ne pouvait nullement envoyer les sous-officiers pour exercer un acte de vive force envers le négociant Hascal, sans fouler aux pieds toutes les convenances, auxquelles il est tenu envers le gou-

vernement et sans sortir des limites de la bonne harmonie existante entre les deux puissances respectives, surtout, attendu que cette affaire avait été précédement connue et traitée par Mr. de Lippa même. Et malgré le principe établi que les sujets étrangers qui se rendent coupables, doivent être punis par les consulats de la Cour dont ils jouissent la protection, il est certain, que le nommé Hascal en s'adressant au gouvernement local pour en solliciter la protection, afin de conserver ses propriétés, ne s'est nullement rendu coupable, d'autant plus que l'Agence I-le et R-le en a été informée par une note, qui lui fut adressée.

Ad 2-dum. Que dans les affaires de querelles, de voies de fait, de vive force et autres qui troublent la tranquillité publique, la sûreté individuelle, et celle des biens particuliers, la police de chaque état est tenue d'y accourir en tout temps, et qu'elle en serait responsable si elle ne prêtait pas les secours convenables, non seulement aux indigènes, mais aussi aux habitants étrangers d'un état quelconque.

Ad 3-tium. L'acte de tirer l'épée envers les neffers, qui accoururent aux cris et aux réclamations du patient, dans l'intention d'apaiser et empêcher un fait aussi violent, se trouve non seulement en contradiction avec la parfaite harmonie qui unit les deux hautes puissances, mais il menace en outre l'ordre de la société, et cause une espèce d'anarchie, sans exemple dans tout pays organisé, ce qui entraînerait la nullité des droits du gouvernement local en le privant de tous les moyens de pouvoir surveiller à la conservation de l'ordre social.

Ad 4-um. Qu'en effet le procédé des sous-officiers paraît sous la forme d'une domination complète, qu'on appelle l'état dans l'état; de même que la création des starostis (:sous-agents:) établis dans toutes les villes de la principauté, peut être considéré comme un gouvernement au milieu d'un autre gouvernement, tandis qu'avant l'anne 1812 les consuls autrichen et russe n'avaient des procureurs que dans la ville de Galatz, qui est un port, et un autre dans celle de Fokschan, ville frontière et de commerce; et que ce ne fut que sous le gouvernement du Prince Callimachi, que l'Agence voulant rechercher les déserteurs, commença à établir des sous-agents dans les principales villes de la Moldavie, qui furent revêtus du titre de starosti: lesquels starosti durant la gestion de Mr. l'Agent de Lippa, élevèrent partout des drapeaux, placèrent les armoiries impériales sur les portes de leurs habitations à la vue du peuple, établirent chacun d'eux un bureau de justice, et formèrent par cela un effet en autre gouvernement au sein du guvernement national, en employant chacun d'eux des exécuteurs, en forme de caporaux impériaux, qui parcourant tous les villages, et sous prétexte de chercher les déserteurs causent beaucoup de vexations aux habitants, se faisant

nurrir aux dépens de ces derniers, et percevant d'eux des amendes pécuniaires, faisant passer plusieurs sous le nom de sujets sans reconnaître l'autorité des chefs de district et les mesures prises pour la conservation de l'ordre publique, ce qui cause à l'autorité locale des désagréments presque journaliers, par les faits violents qu'ils commettent envers les habitants, tandis que d'aprè les conventions existantes entre la Sublime Porte et les hautes cours amies, il est stipulé: que des consuls avec leurs dragomans doivent être nommés dans chaque principauté, avec l'autorisation du Berat Impérial, de résider dans les capitales des deux principautés, pour la gestion relative aux affaires du commerce étranger, et que le consul-général Mr. de Hakenau, ayant été chargé de rémedier aux abus qui s'étaient introduits contre la teneur des traités et des conventions existantes, entre la Sublime Porte Ott-ne et l'auguste Cour I-le et R-le d'Autriche, qui lui furent communiqués par écrit de la part du conseil-général, du haut clergé et des boyards, avec le prière d'en examiner tous les points y énoncés, et d'y mettre ordre, s'en étant pleinement informé, assura le conseil-général que tout serait arrangé selon la teneur des traités, ce qu'il confirma par un acte de mois de Mai 1824, signé par lui-même et Mr. l'Agent de Lippa, ce qui fit espérer à V. A. ainsi qu'à ce conseil-général: que tous les abus allaient cesser.

Mais ce n'est qu'à grand regret qu'on se persuade du contraire, et que Mr. l'Agent de Lippa n'a pas supprimé les starosti, qui poursuivent dans les villes de la province, comme ci-devant, à exercer leurs fonctions en protégeant tout vagabond, qui ne s'annoce pas à la police locale, et qui parcourt tout le pays sans être muni de passeport des autorités locales.

Ad 5-um. Quant à la cinquième demande contenue dans l'adresse de V. A., si jamais en temps de paix il y ait eu des exemples, que pour des affaires qui peuvent être entièrement arrangées, on ait fermé une chancellerie consulaire, et on ait à suspendre tout procès et affaire, et si jamais on ait rejeté avec mépris et dédain les notes du département des affaires étrangères, adressées par ordre du gouvernement; le conseil-général informe V. A. qu'aucun de ses membres, ni aucun des boyards qui ont servi antérieurement dans le département des affaires étrangères, n'a jamais éprouvé un pareil affront ni même en a entendu parler.

Altesse! le conseil-général du haut clergé et des boyards, profondément affligé, expose à V. A. que c'est contre son attente et son espoir qu'il voit Mr. l'Agent de Lippa s'écarter de tous ses devoirs dans son procédé envers le gouvernement local, dont les sentiments de prévention n'ont jamais été douteux; et envisageant les désordres qui se succèdent de sa part, par la tolérance des prévarications qui ont lieu de la part des starostis et par les dissentions qui en résultent parmi les habitants des villes de la

province et par la subversion des droits particuliers de rayas, ce qui porte atteinte à leur état et à leur commerce, le conseil-général juge que les procédés de Mr. l'Agent de Lippa entravent la marche du gouvernement local, et compromettent le repos et les droits publics des indigènes, ainsi que des sujets étrangers, par rapport auxquels Mr. l'Agent de Lippa devrait parfaitement harmoniser avec le gouvernement local, surtout lorsque ces étrangers partagent avec eux de tous les avantages du commerce et de l'industrie nationale, ce qui leur impose de se soumettre aux lois de la police, qui veille à la conversation du bien public, car tout homme qui vit dans une société ne peut pas se croire au — dessus des lois qui la régissent, étant tenu au contraire de se prêter aux réglements qui ont pour but sa conservation et son utilité, tandisque les ordres de M. Lippa se trouvent entièrement en opposition à ces principes salutaires, au moment même où l'amitié du voisinage et l'harmonie la plus parfaite prospèrent entre les deux hautes cours en vertu des traités, qui sont fidèlement observés, et lorsque V. A., pleine de sentiments de dévouement envers l'auguste Cour I-le d'Autriche. comme d'une Cour très amie de la Sublime Porte Ott-ne, dirige et emploie tous ses soins, en tout ce qui peut augmenter l'amitié d'un bon voisinage, en favorisant les sujets autrichiens pour acquérir les droits qu'ils peuvent réclamer en vertu des traités.

C'est pourquoi, en considération de tous les motifs ci-dessus énoncés, le conseil-général du haut clergé et des boyards, prie V. A. de vouloir faire parvenir au seuil de la Sublime Porte Ott. sa très humble pétition, dans laquelle il expose ses griefs contre les abus qui ont eu lieu de la part de Mr. Lippa et contre les entraves qu'il en résulte à l'exercice des droits des rayas sur les sujets qui refusent de payer leur dettes et de remplir toute autre obligation contractée, afin que par l'entremise de la S. P. O. cet état désagréable de choses cesse, et soit tout à fait annullé, car ainsi que Mr. l'Agent de Lippa a fait fouiller la maison d'un des premiers négociants de la ville, qui s'est déclaré raya de la Sublime Porte Ottomane, de même d'autres pareils procédés peuvent compromettre la tranquillité générale: tel que la suspension de sa gestion d'agent a causé une grande consternation dans le peuple qui apprécie moins l'affront fait au gouvernement local, de ce qu'il nappréhende, que ces procédés ne soit l'avant-coureur de quelque malheureux événement dont il a été naguère le témoin et la victime.

C'est ce dont le conseil-général du haut clergé et des boyards supplie V. A. très respectueusement

de Votre Altesse etc., etc.

(signé) Benjamin Archevêque-Métropolitain de la Moldavie.

Jassy, 12/24 novembre 1825.

(suivent les signatures des membres du conseil-gl.:)

ANEXA III.

Stourza c. Metternich.

Iassy, le 13/25 novembre, 1825.
(Orig.)

Altesse Sérénissime,

C'est avec une véritable douleur que je me vois obligé d'entrenir V. A. S. de l'événement fâcheux qui vient d'avoir lieu dans cette capitale, et dont les motifs et les circonstances se trouvent exactement exposés dans le rapport, que le conseil-général du haut clergé et des boyards, m'a présenté le 12/24 novembre, et que j'ai l'honneur de mettre aujourd'hui sous les yeux de Votre Altesse Sérénissime.

Je déplore d'autant plus cet accident, que j'étais trop loin de croire à sa possibilité, après que S. A. S. avait daigné prendre en considération mes dernières représentations et m'avait fait espérer, par sa missive du 14 juin, un meilleur ordre des choses, que je hâtais de tous mes voeux, et par toutes sortes de prévenance envers Mr. l'Agent de Lippa.

Tout en reconnaissant le mérite et la droiture de Mr. de Lippa, je ne crois pas manquer à la vérité, si j'avance que tous les désagréments qui se succèdent depuis sa gestion, doivent être attribués à son caractère difficile et violent, source féconde des débats, des provocations et d'humiliations dont il aggrave mon gouvernement.

Les tribunaux qui sont aujourd'hui en rapport avec l'agence consulaire de S. M. L'Empereur et Roi, sont composés en grande partie des boyards qui s'étaient trouvés dans les mêmes relations avec les prédécesseurs de Mr. de Lippa, et avec lesquels ils ont été toujours en parfaite harmonie, comme ils l'ont été, et le sont actuellement avec les autres consuls résidants à Iassy. Non seulement ces tribunaux ne s'écartent en rien de ce qui avait été légalement pratiqué par le passé, mais ils se conforment en outre aux instructions, que je leur ai données, de témoigner dans toutes les occasions une déférence particulière pour tout ce qu'intéresse les sujets de S. M-té I. R., comme ceux d'une grande puissance, et amie intime de la S. Porte Ottomane, et pour laquelle tous les habitants de la Moldavie, et moi le premier, conservons des sentiments de vénération et de vive reconnaissance.

Cependant, animé de ces bonnes intentions, puis-je, sans enfreindre les ordres que j'ai reçus de la S. P. Ottomane, a l'époque de l'évacuation des Turcs de cette principauté, consentir que les Moldaves soient lésés dans leurs intérêts, et permettre la subversion de leurs droits, telle qu'elle a été effectuée par les subalternes de Mr. Lippa, qui, contre la teneur des

traités, et sans craindre l'animadversion de V. A. S. ont développé leur système d'empiétement et constituèrent un autre gouvernement au sein du gouvernement local.

De l'examen de la dernière contestation, sur la validité de la protection que j'avais accordée à un individu, en vertu d'un firman de la S. P. Ottomane, on constate: que j'étais convenu avec Mr. l'Agent d'en attendre la décision de nos cours respectives, et nous nous imposâmes en outre l'obligation mutuelle, que celui qui d'entre nous deux recevrait le premier cette décision, devrait la notifier à l'autre. Or, en supposant que Mr. de Lippa eût opiné: que ce jugement ne me serait pas favorable, était-il en droit de mettre hors de litige une cause qui restait encore indécise?

Je laisse juger V. A. S. si, sans aucun avis préalable, Mr. l'Agent devait rompre ses engagements solennels, aux mépris desquels il a motivé l'acte illégal et au plus haut point scandaleux? En effet, en se refusant à toutes les propositions amiables, et en fermant la chancellerie de l'Agence, Mr. de Lippa ne pouvait pas se dissimuler qu'une telle conduite était de nature à compromettre la tranquillité publique, et à entretenir cet esprit de méfiance et de parti, qui se roident contre les principes salutaires, que V. A. S. proclame au nom de Son Auguste Monarque, et que je professe dans toute leur pureté.

Mon Prince, ce ne sont plus des individus qui ont essuyé des affronts de la part de Mr. de Lippa, mais un gouvernement légalement institué et reconnu, qui se trouve blessé dans ce qu'il a de plus sacré, et quelque soit l'état et les relations de la Moldavie, j'ose espérer que V. A. S. approuvera dans sa justice, les sentiments de dignité, dont le conseil-général est animé, et lequel s'adresse à la S. P. Ottomane pour la supplier de solliciter auprès de la Cour I-le d'Autriche la réparation due aux griefs déjà signalés.

Ayant épuisé toutes les voies de conciliations, il n'est plus en mon pouvoir d'empêcher la démarche du conseil-général, et il ne me reste que de réclamer en cette occasion l'assistance très efficace de V. A. S. pour régler une affaire aussi importante. C'est à Vous, mon Prince, que je devrais le bonheur de pouvoir gouverner paisiblement, et de me livrer aux doux soins d'entretenir et de resserer, en ce qui dépend de moi, les liens d'amitié qui unissent nos Cours impériales.

Je saisis cette occasion pour réitérer à V. A. S. les sentiments de la haute considération que je lui ai voués, et avec lesquels

J'ai l'honneur d'être, etc., etc.

STOURZA m/p *cyrillisch.*

STÂLPUL LUI MIHAIU RACOVIȚĂ Vv. IN BUCOVINA

DE

TEODOR V. STEFANELLI

Ședința dela 23 Maiu 1914.

Voevozii Moldovei și ai Munteniei, la întâmplări deosebite, aveau obiceiul să zidească mânăstiri și biserici întru lauda lui Dumnezeu și spre a-i aduce mulțumită pioasă pentru izbânzile dobândite în luptele cu dușmanii neamului lor, dar un monument în felul celui ridicat de Voevodul Mihaiu Racoviță nu este cunoscut.

Monumentul acesta, un monolit de piatră nisipoasă, are o înălțime de 3 m. deasupra pământului, este pătrat și fiecare lature a acestui pătrat are o lățime de 70 cm.

Pe cele patru părți ale stâlpului se află inscripția românească care ne dă lămuriri asupra întâmplărilor istorice ce l-au determinat pe Mihaiu Racoviță VV. să ridice acest stâlp. Capătul de sus al stâlpului are chipul unei mici piramide care formează o mică streașină ce scutește partea de sus a inscripției. Slovele sunt ridicate în relief și, din cauza ploilor și a grindinei ce le-au bătut în decurs de aproape 200 de ani, ele sunt foarte deteriorate, șterse și acoperite cu muschiu, astfel că azi se pot descifrà numai câtevà rânduri de sus cari au fost scutite de streașina piramidei ce acopere stâlpul. La această deteriorare a mai contribuit și împrejurarea cá stâlpul, până la anul 1851, a stat liber pe dâmbul unde a fost ridicat, fără piedestal și fără nici o îngrăditură, astfel că vitele ce pășteau iarba frumoasă dimprejur se scărpinau de el și stricau slovele iscripției.

In gura poporului monumentul acesta poartă numele *Stâlpul lui Vodă* și este ridicat la capătul satului *Vama*, la mâna dreaptă, 40 —50 de pași depărtat de șoseaua ce duce dela Suceava și Humor

spre Câmpulung şi Vatra Dornei. Partea locului unde se află dâmbuleţul pe care este aşezat monumentul se numeşte la *Răgoază.*

Astfel a stat stâlpul expus la toate influenţele timpului, ale oamenilor şi ale vitelor păscătoare până la anul 1851, când Panaite Moldovanu, străbunicul copiilor mei, proprietar în Fălticeni în Moldova, a luat în arândă moşia Valea-sacă din Bucovina, care aparţineà Statului român. Acest Panaite Moldovanu, pe care nu l-am apucat în vieaţă, aveà de soţie pe Maria din familia Veleşcu, care a murit abià înainte de 7 ani în vârsta înaintată de 95 de ani şi cu care mulţi ani dearândul am trăit în Câmpulung la un loc. Insist cevà mai mult asupra acestui fapt, ca să pot arătà cum am putut ajunge la cea mai veche copie românească a inscripţiei de pe monumentul lui Mihaiu Racoviţă.

Panaite Moldovanu aveà o fiică măritată în Câmpulungul Bucovinei. Din cauza aceasta soţii Moldovanu veniau adesea la Câmpulung şi drumul lor erà totdeauna pe lângă stâlpul lui Racoviţă. Panaite Moldovanu erà om cu carte şi aveà multă tragere de inimă pentru tot ce amintià întâmplări şi fapte istorice din trecutul neamului său şi astfel nu este de mirat că stâlpul lui Racoviţă pe lângă care trebuià să treacă, i-a atras luarea aminte. Văzând el acest monument istoric expus la voia întâmplărilor şi neglijat de autorităţi şi de particulari, ridică la anul 1851, pe cheltueala sa, un zid de apărare împrejurul stâlpului şi-l fereşte astfel de apropierea vitelor păscătoare şi de vandalismul oamenilor şi pune în zid o tablă ce se află şi astăzi cu iscripţia:

> Acest zid sau făcut cu cheltuiala lui Panaite Moldovanu la anul 1851.
>
> Durch Panaite Moldovanu im Jahre 1851 erbaut.

Zidul acesta are o înălţime de $1^1/_2$ m. şi o grosime de $^1/_2$ metru.

Mai târziu d-l Vasile Ionaşcu, secretar comunal în comuna Vama, bărbat deştept, bun Român şi cu multă tragere de inimă pentru toate rămăşiţele istorice ce mai amintesc trecutul acestor locuri, cari aparţineau odată Moldovei, a luat sub scutul său acest monument şi la anul 1879 a îndemnat consiliul comunal din loc să ridice o îngrăditură de lemn şi împrejurul zidului lui Panaite Moldovanu, ca şi acesta să fie scutit, şi lângă această îngrăditură a plantat copaci pentru a înfrumuseţà locul.

Comisiunea centrală din Viena pentru conservarea monumentelor istorice a declarat înainte de câțivà ani acest stâlp de monument istoric, pentru a fi conservat, și în anul acesta a dispus ca pentru viitor stâlpul să fie peste iarnă împrejmuit de sus până jos cu un învăliș de scânduri, ca astfel să fie cu totul scutit de viscol și ploaie. Astfel acest stâlp stă acuma sub scutul autorităților publice și va puteà rezistà încă mult timp influenței elementelor.

II.

Privitor la inscripția de pe acest monument, cea mai veche știre ce o avem despre cuprinsul ei o aflăm la *Hacquet* (1) care în anii 1788 și 1789 a făcut o călătorie științifică în Galiția și Bucovina, cu care ocaziune a observat și acest monument și în cartea sa *Neueste physikalisch-politische Reisen* (2) ne dă următoarea mică descriere a monumentului:

Stâlpul de piatră moale, nisipoasă, este un patrunghiu, înalt de doi stânjeni și stă în partea despre răsărit-amiază zi la o depărtare de câtevà împușcături de localitatea (Vama). *Pe cele patru laturi lungi ale stâlpului a fost săpată pe grecește și valahicește sau mai bine zis pe moldovenește istoria unei lupte întâmplate aici, dar fiind piatra moale, numai puțin din inscripție a mai rămas conservat.*

Hacquet care singur mărturisește că inscripția de pe stâlp este săpată în limba moldovenească, publică textul ei în limba nemțească, fără să ne lămurească mai de aproape cum a ajuns la această traducere în nemțește a textului moldovenesc, dar ne spune că chiar atunci, adică în anii 1788 sau 1789, nu se mai puteà descifrà în întregime inscripția de pe stâlp.

Fiind însă acest text nemțesc, publicat de Hacquet, cea mai veche mărturie despre cuprinsul inscripției românești de pe monument, îl dau aici în traducere românească:

---

(1) *Hacquets neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 und 1789 durch die Dacischen und Sarmatischen nördlichen Karpathen.* Nürnberg 1790.

(2) Die aus weichem Sandstein zween Klafter hohe viereckigt errichtete Säule steht ein paar Flintenschuss vor dem Orte, gegen Südosten. Auf den vier langen Seiten der Säule hat man auf griechisch und wallachisch, oder besser auf moldauisch die Geschichte einer allda vorgefallenen Schlacht eingehauen, da aber der Stin weich ist, so ist wenig mehr davon vollkommen geblieben.

Pe partea despre miazăzi (1):

Mihail Racoviţ, Voevod şi principe a toată Moldova. In anul 1716, în al treilea an al domniei mele se răsboià Poarta otomană cu Nemţii (aici lipsesc câtevà slove) şi Nemţii cari au fost chemaţi de către unii din cei mai de seamă boieri moldoveni, au suferit multă pagubă (aici lipsesc iarăş mai multe slove, astfel că nu poţi scoate adevăratul înţeles).

Pe partea despre răsărit (2):

Uniţi cu câţivà Nemţi au căutat Moldovenii, Valahii, Ungurii şi alţii din Servia să cucerească capitala noastră Iaşi, spre a ne prinde pe noi şi a-şi supune oraşul, aşà cum au făcut-o ei mai înainte cu voevodul Mavrocordato, principele Valahiei şi cu oraşul Bucureşti. Pe cel dîntâiu l-au dus la Sibiiu în Ardeal. Intre acestea i-am învins cu ajutorul lui D-zeu şi am grămădit trupurile lor peste olaltă. Spre pomenirea acestora am pus să se ridice pe acest loc această minunată cruce şi o fântână (restul nu se poate ceti).

Pe partea despre miazănoapte (3).

(1) Textul nemţesc publicat de Hacquet are următorul cuprins:

Michael Racovitz, Woiwod und Fürst der ganzen Moldau. Im Jahre 1716, im dritten Jahre meiner Regierung, bekriegte die ottomanische Pforte die Deutschen (hier fehlen einige Buchstaben) und die Deutschen welche von einigen der vornehmsten moldauischen Bojaren herbey gerufen wurden, erlitten grossen verlust (hier fehlen abermals mehrere Buchstaben, so dass sich der wahre Sinn nicht herausbringen lässt).

(2) Auf der östlichen Seite liest man folgendes:

Vereint mit einigen Deutschen, suchten Moldauer, Wallachen, Ungarn und andere aus Servien unsre Hauptstadt Jas zu erobern, um uns gefangen zu nehmen und sich die Stadt zu unterwerfen, sowie sie es vorher mit dem Woiwoden Nicolaus Mavrocordato, Fürsten der Wallachey und der Stadt Bucarest gemacht haben. Den ersten brachten sie nach Hermanstadt in Siebenbürgen. Unterdessen haben wir sie durch die Hilf Gottes glücklich überwunden und ihre Leichen über einander gehäufet. Zum Angedenken dessen haben wir an diesem Orte dieses wunderbare Kreuz nebst einem Brunnen errichten lassen (das übrige ist unleserlich).

(3) Aufschrift auf der dritten Seite gegen Norden:

Diese steinerne Säule wurde errichtet als wir über das Gebürge Mestekenis und Suhardat bey Kosna in Ungarn eindrangen und vorzüglich bey dem Dorfe Rogna. Von dannen wendeten wir uns mit dem Hano, einem Auführer einer grossen Anzahl Tatarn, bis gegen Bistritzen, machten allenthalben viele Beute und steckten alle orte in Brand, nur die einzige Stadt blieb verschont. Von dannen Kehrten die Tatarn durch die Marmarosch zurück, wo sie abermals grosse Beute eintrieben, welches den Ungarn unvergesslich bleiben wird, und so kehrten auch wir, ohne von jemandem verfolgt zu werden, glüklich zurück — das übrige ist beinahe unleserlich, doch kann man noch so viel herausbringen, dass die Tatarn doch noch auf ihrem Rückzuge eine grosse Niederlage erlitten.

Acest stâlp de piatră a fost rădicat când am intrat peste munții Mestechenis și Suhardat pe la Coșna în țara ungurească și mai ales la satul Rogna. De acolo ne-am dus cu Hano, o căpitenie a unui mare număr de Tătari, până spre Bistriță, am făcut pretutindene multă pradă și am dat foc în toate locurile, numai singurul oraș a rămas cruțat. De acolo s'au întors Tătarii prin Maramureș, unde au făcut iarăș mare pradă, ce va rămâneà neuitat la Unguri și așà ne-am întors și noi fără să fim urmăriți de cinevà—(restul mai că nu se poate cetì, dar tot se poate înțelege că Tătarii la întoarcerea lor au suferit mare înfrângere).

Pe partea despre apus: (1)

Sub conducerea lui Iordachi Cantacuzino, căpitenia Magazonilor (2) s'a întâmplat această nenorocită soartă, pentrucă au intrat din Moldova în Ungaria în urma răutății unor generali ardeleni și mai ales a lui Ștefan Srev (cealaltă parte a numelui nu se poate cetì) generalul de Sibiiu, și a baronului Fidetig (fără îndoeală Festediș) generalul de Brast și a lui Sanromoi (aici lipsesc unele slove) generalul de Bistrița, pentru care odinioară vor da samă înaintea lui D-zeu și a judecății sale înfricoșate, pentrucă ei din pricina poftei de a prădà și a dorinței de a ne supune...(restul lipsește cu totul).

Acesta este pe românește textul inscripției de pe stâlpul din Vamă publicat de Hacquet, dar vom vedeà că, fie din cauza că inscripția românească de pe stâlp a fost greșit cetită, sau greșit tradusă în nemțește, acest text nu este așà de exact ca textul românesc descoperit de mine și care a fost copiat de pe stâlp în anul 1802, adică cu treisprezece ani mai târziu decât l-a aflat Hacquet.

---

(1) Auf der letzten Seite gegen Kampaluilung befindet sich folgendes:

Unter Anführung des Iordak Kantakuzenus, Vortsteher der Magazonen, hat sich dieses unglückliche Schicksal, weil er aus der Moldau in Ungarn eingedrungen, durch die Bosheit einiger siebenbürgischer Generale, und zwar besonders des Stefan Srev (der übrige Theil des Namens ist unleserlich) Generals von Hermanstadt, und des Barons Fidetig (ohne zweifel Festedisch) General von Brast, und des Sanromoi (hier fehlen einige Buchstaben) Generals von Bistritz, ereignet, weswegen sie einst vor Gott und seinem schrecklichen Gericht werden Rechenschaft zu geben haben, weil sie wegen ihrer Raubgierde und dem Verlangen sich (?) uns zu unterwerfen . . . . (das übrige fehlt gänzlich).

(2) Această expresie nu are nici un înțeles și este probabil o greșeală de tipar la Hacquet unde este tipărit *Vorsteher der Magazonen*. Inscripția româneacă de pe stâlp glăsuește: Iordaki Kantakozino *vel comis*. Seamănă deci că Hacquet a voit să traducă boieria de vel comis cu cuvintele Vorsteher der *Magazine* (a magaziilor), măcar că nici aceasta nu ar fi exact, dar cel puțin ar aveà un înțeles. *Neubauer* reproducând textul lui Hacquet îl îndreaptă scriind *Vorsteher der Magazinen* și în traducerea ce o dă românește zice: *eforul magazâilor*. Bendella îl copiază pe Hacquet întocmai, scriind și el Vorsteher der *Magazonen*, iar *G. Sion* îl preface în cuvântul: *mazâlilor*.

Intâmplarea care m'a ajutat să pot ajunge în posesiunea copiei româneşti scoasă direct de pe stâlpul din Vamă a fost următoarea: Maria Moldovanu, despre care am spus mai înainte că a murit abià înainte de 7 ani în vârstă de 95 de ani, erà o femeie cu rare calităţi sufleteşti, cu o deosebită agerime de minte, cu o experienţă de aproape o sută de ani şi cu o memorie admirabilă.

Văzând-o odată că ceteşte în o carte veche scrisă de mână şi întitulată *Moartea lui Avel,* am stăruit mult asupra acestei cărţi care cuprindeà elegia privitoare la moartea lui Avel, şi atunci am aflat dela dânsa următoarele: Cartea aceasta fusese proprietatea lui Fotachi Ciurea, bărbat cărturar, proprietar al mai multor moşii în ţinutul Fălticenilor şi al unei părţi întregi din oraşul Fălticeni, care şi în ziua de astăzi poartă numele *mahalaua Ciurii.*

Acest Fotachi Ciurea aveà multe cărţi româneşti, mai ales manuscripte, şi măcar că erà mult mai în vârstă decât Panaite Moldovanu, erà bun prieten cu acesta şi i-a dăruit manuscriptul *Moartea lui Avel,* spunându-i totodată că la sfârşitul cărţii se află copia inscripţiei de pe stâlpul lui Racoviţă, ridicat în satul Vama, copie scoasă de însuş Fotachi Ciurea. Maria Moldovanu îmi spuse că îndemnat de această inscripţie, soţul ei, Panaite, purtà mult interes pentru acest monument şi l-a împrejmuit pe cheltueala sa cu zidul ce se vede şi astăzi.

Văzând Maria Moldovanu că mă interesează mult cartea ce o cetià, mi-a dăruit-o mie, iar eu am descifrat copia scoasă şi scrisă de Fotachi Ciurea, care are următorul cuprins:

Copie scoasă de pe stălpul lui Mihai Vodă Racoviţă ce este la satul Vama în Bocovina, şi lau pus când au fost cu tatarii în ţara ungurească de au prădat întru al treile domnie la: 7224.

Scosam această copie pre cum sau putut canoaşte slovele fiind stricate cele mai multe rănduri şi slove.

1802 mart 14.

Parte despre amiazăzi.

† Din mila lui dumnezău Mihai Racoviţă Voevod † şi oblăduitor a toată Moldova, la leat ҂зскд: a triea rănd a domniei mele rădicatam toată puternica împărăţie turčască cu mulţămi de oaste asupra nemţilor. şi la trecătoare multă pradă sau făcut. umblănd prin ţara Moldovii despre parte nem-

ţălor poftindui şi chemăndui o samă din boerii Moldovii şi din cii mai di cinste . . . . din boeri . . . . lustul (1) Moldovii . . . .

. . . .

. . . .

. . . .

Dispre răsărit.

Cu o samă di nemţi şi moldoveni. munteni şi unguri. sărbi. cătăva adunătură. şi aşa fără de veste niau lovit la scaun(u) nostru în Iaşi cu gănd ca săl eii cum au luat pe Vodă cătanile pe Niculai Mavrocordat Domnul Munteniei şi cu dănsul scaunul ţării din Bucureşti şi lau dus la Săbii iar noi în agiutor(ul) lui Dumnezău iam biruit şi iam răsăpit şi aşa movilă iam făcut din trupurile lor şi minunată cruci şi cerdac cătră movilă am făcut lângă pricinuitorii cei mai mari în protiva cetăţii unde au fost şi răsboiul în Iaşi

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

Partea dispre miezul nopţii.

Acest stălp cănd am mersu pin munţii ce să chiamă Mestecăniş şi pin muntile Suhardul, coborându-ne pin Coşna, Şi aşa am eşit în ţara ungurească într'un sat anume Rogna şi de acolo împreună cu Hanul şi cu mulţăme de tătari prădând şi arzând până la cetatea Bistriţăi şi am încungiurato de toate părţile şi sau dat numai cetate săngură au rămas adică am slobozit tătarii în prad(ă) trecând de măncat la ungureni de a face şi să întoarsă prin Maramoreş a prăda Maramoreşul cât a şi robi în sate care sa pomeni la ungureni şi aşa niam întors cu pace numai tătarii au avut . . . . aflându-să . . . .

. . . .

. . . .

. . . .

Partea dispre apus(ul) soarelui.

Iordachi Cantacozino vel comis . . . .

. . . .

(1) Acest cuvânt trebue să fi fost greşit cetit de Çiurea, căci nu are nici un sens în limba românească.

şi ačastă grabnică robie sau făcut în pământul ţării Moldovii şi ţării ungureşti sau făcut din pricina Ghenărarilor di Ardial anume Ştefan Steinv.... (1) ghenărariul de Săbii şi baron Tedeteg (2) ghenărariul de Braşeu Santamoi... ghenărar de Bistriţ care pentru ačasta să de samă înainte lui Dumnezău la înfricoşat(ul) giudeţ că pentru multă lăcomie lor trimiţăndui ca pe tălhari în ţări pentru dobânda lor . . . .
. . . . cu atăta robie . . . .
. . . . în Vama v. r. č. u. (3)
. . . .
. . . .
. . . .

Cred că trebue să admitem că această copie este cea mai veche copie românească ce s'a scos cândvà de pe monumentul din Vamă, căci nu credem că înainte de 1802 s'ar fi interesat vreun Român de acest monument situat în creierii munţilor Moldovei şi că ar fi scos inscripţia de pe el; cel puţin până acuma o copie românească mai veche nu este cunoscută şi nici nu este de presupus că există, când ştim că nici inscripţia de pe crucea dela *Cerdacul lui Ferentz* din Iaşi nu este deplin cunoscută, cu toate că a fost rădicată de acelaş domnitor şi bătea la ochii tuturor cărturarilor din Iaşi, aducându-le aminte de o biruinţă românească asupra năvălitorilor străini.

Dar inscripţia de pe monumentul din Vamă ne lămureşte şi rostul monumentului de lângă Cetăţuia din Iaşi, căci pe partea despre răsărit a stâlpului din Vamă este povestită năvălirea Nemţilor în Iaşi şi apoi se zice: *iar noi în ajutorul lui D-zeu i-am biruit şi i-am răsipit şi aşà movilă am făcut din trupurile lor şi minunată cruce şi cerdac către movilă am făcut lângă pricinuitorii cei mai mari în potriva Cetăţii unde au fost şi răsboiul în Iaşi.*

Aceste cuvinte cuprind, precum vedem, istoricul crucii şi al cerdacului ridicat de Mihaiu Racoviţă în Iaşi, iar partea despre miezul nopţii a inscripţiei ne spune cu ce ocazie s'a rădicat monumentul din Vamă.

In anul 1887, am publicat întâia dată copia lui Fotachi Ciurea în numărul din 15 Noemvrie al *Revistei politice* din Suceava şi copia a fost îndată reprodusă de *Liberalul* din Iaşi în numărul

(1) Numele acestui general erà *Steinville*.
(2) Acest general se chemà Baron *de Tige*.
(3) Poate că aceste litere indicau anul, dar au fost greşit cetite de Ciurea.

244 din Noemvrie 1887 și de aici luată de Codrescu și publicată în *Uricariul* său, tom. X, pag. 82. Dar în «Revista politică» s'au strecurat câtevà greșeli în text și cu aceste greșeli inscripția a intrat și în *Uricariul* lui Codrescu. Dând însă aici și facsimilul copiei lui Ciurea, ușor se va puteà controlà cum este a se cetì și descifrà această copie. Despre monumentul din Vama a mai scris Teofil Bendella în anul 1845, în cartea sa *Bucovina im Königreiche Galizien* (1), unde publică și o mică gravură a monumentului. A mai scris apoi Ernst Rudolf Naubauer în anul 1857(2); Dionis Olinescu (3), C. Romstorfer (4) care publică traducerea inscripției în nemțește, făcută de mine după copia lui Ciurea; G. Sion în «Revista română» (5) și în fine Dr. Eugen Kozak (6) care în publicațiunea sa, dând textul inscripției, se razimă — precum ne-o spune — atât pe autopsie cât și pe copia lui Ciurea, dar se deosebește în unele mici amănunte de această copie.

Inscripția ce o dă Teofil Bendella în limba nemțească (7) este copiată din cartea lui Hacquet cu toate erorile de acolo, fără a publicà însă întreg textul lui Hacquet.

Ernst Rudolf Neubauer, fost profesor la liceul din Cernăuți, mărturisește singur în publicațiunea sa (8) că a redat textul inscripției după cartea lui Hacquet, dar el alăturează și o traducere românească a textului nemțesc și păstrând de altfel toate erorile textului lui Hacquet, schimbă numai numele generalilor ardeleni, publicând în loc de Stefan Srev, Stefan *Freo,* în loc de Fedetig, *Festetits,* iar în loc de Vorsteher der Magazonen zice *Vorsteher der Magazine* și în traducerea românească *eforul magazâilor.*

G. Sion dându-ne și el în «Revista română» (9) inscripția de pe monumentul din Vamă, cu toate că zice: iată ce se poate cetì (pe stâlp) și te face astfel să crezi că a cetit el singur această inscripție, copiază numai — fără a o spune — traducerea romă-

(1) *Die Bucovina im Königreiche Galizien* von Teofil Bendella, Seminarrektor, Wien 1845.

(2) *Erklärender Text zu Knapp's illustrirter Bucovina,* verfasst von E. R. Neubauer, in das Romanische übersetzt von Iohann Mitkiewicz, 1857.

(3) *In Voința Națională,* 1886.

(4) *Mittheilunger der Centralconmission,* Wien 1893, pag. 117—118.

(5) *Revista Română,* București 1862, pag. 200—206.

(6) *Die Inschriften aus der Bukowina* von Dr. Eugen Kozak. Wien 1903, pag. 180—183.

(7) Vezi nota 8.

(8) Vezi nota 9.

(9) Vezi nota 12.

nească din publicaţiunea lui Neubauer, dar nici pe aceasta nu o copiază în întregul ei, şi pe lângă aceasta înlocueşte cuvintele: *Coloana* cea de piatră, cu: *Crucea aceasta* de piatră, ca şi când monumentul din Vamă ar fi *cruce* şi nu o coloană sau stâlp, iar în loc de cuvintele *eforul magazâilor* ce se află în traducerea publicată de Neubauer, Sion întrebuinţează cuvântul *mazâlilor*, eliminând cuvântul *eforul*.

III.

Am văzut că cuprinsul inscripţiei arătat de Hacquet se deosebeşte în mai multe locuri de copia scoasă de Ciurea de pe stâlp. Ca să putem deci judecà exactitatea acestor două copii şi împrejurarea ori de se potriveşte cuprinsul inscripţiei de pe monument cu faptele istorice, vom trebuì să ne împrospătăm întâmplările ce l-au determinat pe Mihaiu Racoviţă să ridice monumentul din Vamă şi Crucea şi Cerdacul lui Ferentz în Iaşi. Aceasta ne-o spune, în două hrisoave (1), Mihaiu Racoviţă însuş şi apoi *Nicolae Kiparissa* în cronica sa despre întâmplările din Moldova în a treia domnie a lui Mihaiu Racoviţă (2).

Prin unul din aceste două hrisoave, dat în Iaşi la anul 7225 (1717), Mihaiu Racoviţă iartă mânăstirii Cetăţuia toate *dăjdiile ce au fost până acum*, iar prin al doilea, dat în Iaşi la anul 7226 (1718) Decemvrie 30, confiscă Domnul trei moşii ale lui Vasile Ceaurul care se sculase împrotiva Domnului, şi una din aceste moşii, adică Spinoasa la ţinutul Hărlăului pe Bahluiu, o dărueşte lui Constantin Kostaki vel visternic pentru slujbele aduse Domnului când cu năvălirea Nemţilor în Iaşi.

In hrisovul dintâiu din anul 7225 (1717) zice Mihaiu Racoviţă că: «de vreme ce au miluit D-zeu de sau tămplat întru acest anu la veletul 7225 Ghenar 1-iu de au trimis nemţii pe Ferenţi căpitanul şi au venit cu nemţi şi cu cătane ca să ne ea pre Noi precum au luat şi pre domnu muntenesc dela scaunul său din Bucureşti, pre domnia sa Nicolai Mavrocordat, şi neau lovit joi la opt ceasuri din zi, şi lovindune fără veste în curte, cu răsboiu apărândune am mersu până la mânăstireă Cetăţuea, şi în mânăstire încunjurândune neam bătut; şi tâmplândusă şi o samă de tătari.... au venit

(1) v. *Uricarul* lui Teodor Codrescu, tom. IV. 1857. pag. 310—324.
(2) v. Cronica lui Kiparissa în Arhiva Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi. No. 1 din anul 1889, pag. 85—103.

şi ei întru ajutoriu, şi am eşit şi Noi din mânăstire şi dând răsboiu nemţilor... iam înfrânt, şi o samă dintre dânşii au căzut prinşi la răsboiu, iar o samă au perit la răsboiu, cari trupurile acelor periţi *sau făcut movilă întru pomenirea vecinică deasupra trupurilor acelor periţi în care movilă este şi Ferenţi căpitanul împreună cu alte trupuri*».

Precum vedem, aici este vorba de monumentul din Iaşi, adică de crucea şi cerdacul ridicat acolo, despre care vorbeşte şi inscripţia de pe monumentul din Vama, iar Kiparissa în cronica sa ne povesteşte despre moartea Căpitanului Ferentz şi despre monumentul din Iaşi următoarele:

Iar preaînaltul Domn întorcându-se dela luptă petrecù noaptea în mânăstirea Cetăţuia. A doua zi se coborî la Iaşi şi ajungând la curte chémă pe căpeteniile Tătarilor cum să fie gata a doua zi să plece asupra Cetăţii Neamţului. Şi cercetă despre căpitanul Frenţa şi-l găsì în mânile Tatarilor. Dând atuncea 200 de lei îl răscumpără dela Tătari şi-l aduse înaintea sa. Atunci Domnul îl întrebă zicând: Ce căutai, Căpitane, şi ai venit în ţara noastră să faci atâta stricăciune? Iar el răspunse: Venit-am din porunca stăpânului meu generalul, fiind însărcinat de dânsul să te iau şi iarăş cu cinste domnească şi ca Domn să te duc la Braşov. Iar preaînaltul Domn mâniat se sculă de pe scaunul său şi-l luă de păr dându-i 5, 6 palme şi îndată poruncì ca să-i taie capul, şi l-au scos afară din curte şi i-au tăiat capul. Atunci prea înaltul Domn poruncì să se adune trupurile Nemţilor ucişi într'un singur loc şi aruncându-se peste ele pământ, s'a făcut movilă mare, care movilă se află pe drumul Ţarigradului, peste drum de locul unde s'a dat răsboiul şi a rădicat acolo şi un cerdac minunat cu o cruce de piatră şi cu un epitaf pentru vecinica amintire a faptului.

Atât din hrisovul lui Racoviţă cât şi din cele povestite de Kiparissa, vedem că copia lui Ciurea corespunde întocmai faptelor istorice şi că este mai exactă decât a lui Hacquet. Aşà d. e. Ciurea copiază exact: *a triea rând* a domniei, pe când Hacquet zice: în al treile *an* al domniei, şi mai departe copia lui Ciurea ne spune că în Iaşi a fost rădicată o minunată cruce şi *cerdac*, pe când Hacquet vorbeşte despre o minunată cruce şi o *fântână* ş. a.

Dar mai avem o ştire veche despre acest monument din Iaşi şi anume: o broşură de 47 de pagine, tipărită cu bună samă în întâia jumătate a secolului XIX, cu litere chirilice, fără indicaţia locului, a anului şi autorului, pe lângă numitele două hrisoave ale lui Mihaiu Racoviţă din anul 7225 şi 7226, mai cuprinde şi o scurtă

descriere a acestui monument, făcută de anonimul colector, care după mărturia lui Teodor Codrescu nu este altul decât Nicolae Istrati (1). Descrierea aceasta glăsueşte astfel :

Această movilă cunoscută până astăzi Iaşănilor sub numire de *cerdacul lui Frenţi* se află în capul uliţii Podul-lung — şoseluită de Domnul Scarlat Kalimah — în prejma barierei Nicolina. Până mai dăunăzi se păstră foişorul care ocolià colosala cruce de piatră rădicată de Domnul Racoviţă, acoperit de un pompos uranisc. In ziua de astăzi însă trecătorul nu poate descoperì din toată podoaba trecută decât numai o slabă urmă de ruini, afară de singuratica cruce al căreia scheletru — răsărit în mai multe părţi de ciocanul vandal — se rădică pe vârful movilei întocmai ca fantoma lui Volney pe ruinele Palmirei... nălţimea ei este de 42 de urme, cioplită din o stâncă întreagă şi pe tuspatru părţile litere săpate în caracter chirilian, care pe la mai multe locuri sunt şterse de puhoiul ploilor şi mai cu samă stricate.

Nicolae Istrati ne dă apoi cuprinsul inscripţiei de pe cruce, cât a mai putut fi descifrat (2), şi apoi urmează:

Mănăstirea Frumoasa de sub poalele Cetăţuii, spre recunoştinţă către Domnul Racoviţă, care au înzestrat-o, dete locul pe care stă monumentul acest preţios în embatic de 30 lei pe an unui rachier grec; embaticarul nu numai că dărâmă foişorul întrebuinţând pietrele la clădirea pivniţei dela crâşma sa, dar încă deschise cuptoare de olărie, ca şi cum dinadins ar fi însărcinat să desrădăcineze cu totul suvenirul acestei fapte, încât cuprinsul movilei astăzi este mai pe din toate părţile săpat şi nenorocita cruce stă ascunsă în vasele olăreşti, până când embaticarul va îndeplinì scopul ce are de a o preface în trepte la pivniţa sa.»

(1) Această broşură este reprodusă în *Uricariul* lui Codrescu, tom. IV, iar T. Codrescu ne spune la pag. 343, că autorul broşurii şi colectorul documentelor cuprinse în ea este Nicolae Istrati şi că broşura a fost tipărită în Transilvania. Broşura este intitulată: *Unele documente din Moldova.*

(2) Iată cuprinsul inscripţiei după N. Istrati:

Io Mihai Racovită Vvod, cu mila lui Dumnezeu Domn şi stăpânitor ţărei Moldavei, rădicatam această sfântă cruce întru pomenirea lucrurilor ce s'a întâmplat la a treia Domnie a Domniei mele, la veletu 7224, începutau puternica împărăţie turcească război cu nemţii; iar la veletu 7225 trimisau nemţii, dela Ardeal pe un căpitan anume . . . . cu o samă de cătane şau luat pe Domnul muntenesc, anume Nicolai Mavrocordat din scaunul domnesc din târg din Bucureşti . . . cu toată casa lui şi lau dus în cetate în Sibiiu. După cari domn Muntenesc pusau în gând şi pentru noi ca să ne ea — şi au trimis pe un Franţo căpitan Vetroşan, co samă de nemţi şi cătane şi cu multă adunătură ce au strâns de Moldoveni . . . . . (urmarea fiind pe la mai multe locuri ştirbă şi anevoie de deslegat nu s'a putut continuà).

Precum am văzut, nici Mihaiu Racoviță în hrisoavele sale domnești, nici Kiparissa în cronica sa, nu ne vorbesc despre monumentul din Vamă, ci numai despre cel din Iași. Numai din însăș inscripția de pe monumentul din Vamă aflăm că și el a fost ridicat de Mihaiu Racoviță în urma expedițiunii întreprinse în Țara ungurească împreună cu Tătarii până la Bistrița, căci pe partea despre miazănoapte a acestui monument glăsuește inscripția: *Acest stâlp (l-am rădicat) când am mers p(r)in munții ce se chiamă Mestecăniș și p(r)in muntile Suhardul pogorîndu-ne p(r)in Coșna* ș. m. d.

Despre această expediție în Țara ungurească ne vorbește Mihaiu Racoviță numai puțin în hrisovul său dat în Iași 7224 Decemvrie 30 (1), în care povestește numai despre răsvrătirea biv vel Stolnicului Vasile Ceaurul în contra sa și despre expediția Nemților și cătanelor până la Iași. Adevărul este că Mihaiu Racoviță a căpătat poruncă dela Turci să sprijinească răscoala Ungurilor sub conducerea lui Rákoczy contra Nemților, ceeace se potrivià și cu dorul de răsbunare al Domnului asupra lui Vasile Ceaurul care se aflà în Țara ungurească.

Cronicarul Kiparissa ne dă amănunte prețioase despre această expediție, spunându-ne că venind porunca dela Turci, Mihaiu Racoviță a plecat spre Țara ungurească în ziua de 1 August 1717, împreună cu sultanul Agiamet Gherei, cu Colgeac Aga și cu mai mulți boieri între cari și Iordachi Cantacuzin, având o oaste de 3.700 de Moldoveni, 9.700 de Tătari și 300 de cazaci zaporojeni. Ajungând la Câmpulung au ținut acolo sfat și au aflat cu cale să rânduească plecarea de acolo astfel ca întâiu să înainteze pedestrimea Domnului ca să deschiză cale și să fie de ambele părți ca *pază privighetoare,* în urma pedestrimii să vină Colgeac Aga cu oamenii săi și în urma lui Colgeac, Domnul cu oștile sale, iar Dom-

(1) In acest hrisov zice Racoviță:

Iată dară în a treia domnie a noastră, miluindu-ne D-nezeu a veni in țara noastră în Moldavia, întru acelaș an 7224 începutau răsboiu Nemții cu puternicii stăpânii noștri cu Turcii și dând D-zeu biruință nemților asupra turcilor, și simețindu-se nemții, au început a eși din țara ungurească nemți și cătane și aice în țară la noi prădând și jăcuind la munte. Pe cari văzându-i o samă de boieri și mazili de țară, îndată s'au umplut de gânduri rele asupra Domniei noastre și asupra țărei, între care cel mai întâiu începătoriu și povață acestui lucru fără cale fostau Vasile Ceaurul, biv vel Stolnic, plăcându-i a-și face nume tâlhăresc, mersau singur în țara Ungurească de s'au închinat la Ghenărariu de Brașov și și-au luat nume de grof, cât și pământul țării noastre l-au închinat nemților până în apa Siretului. . . . .

nului să-i urmeze Agiamet Gherei cu Tătarii și 300 de Cazaci zaporojeni. Așà au plecat dela Câmpulung și urcând muntele Mestecănișul au trecut apa Bistriței și ajungând pe muntele Suhardul au făcut acolo întâiul popas. De acolo au trecut apa Teșna, *care este hotarul munților Moldovei și Ungariei si deoarece munții erau înalți și nestrăbătuți și locurile greu de umblat,* au rămas pe munți, iar a doua zi către amiazăzi au sosit în Rodna, unde au făcut conac și *au dat foc satului și au ars și pădurile.*

A doua zi au plecat dela Rodna spre cetatea Bistriței, arzând și prădând Tătarii toate satele pe unde treceau și au ajuns a treia zi după amiazăzi la cetatea Bistriței, pe care au ars-o. Când însă să dea năvală asupra fortăreței, Tătarii s'au retras sub cuvânt că ei nu dau năvală la cetăți, și au plecat pentru pradă prin Maramurăș, iar Mihaiu Racoviță, văzând aceasta și prinzând de veste că armia imperială a învins și a luat Belgradul, s'a grăbit a se întoarce și el cu Colgeac și cu Tătarii acestuia și trecând prin Coșna au ajuns iarăș la Câmpulung și de acolo au plecat la Iași, dar Tătarii lui Agiamet Gherei, cari în Maramurăș au fost bătuți de cătanele nemțești, întorcându-se tot prin Câmpulung în Moldova au făcut împreună cu Tatarii lui Colgeac Aga multă prădăciune și robie în țara Moldovei.

Aceste întâmplări împreună cu multe alte amănunte privitoare la această expediție ni le povestește cronicarul Kiparissa, dar în această cronică el nu amintește nimic despre monumentul din Vamă, cum făcuse despre cel dela Cetățuia din Iași. Mihaiu Racoviță însă, plecând dela Câmpulung la Iași, trebuià să treacă prin Vamă, sat la depărtare de 15 klm. de Câmpulung, care-i sta în cale. Este deci probabil că atuncea a ales locul unde își propuse să ridice monumentul.

Dacă comparăm acuma întâmplările povestite de Kiparissa cu cele descrise în inscripția de pe monument și cu datele istorice povestite de alți cronicari, vedem că ele se potrivesc între olaltă și că prin urmare stâlpul din Vamă a fost ridicat în urma expediției lui Racoviță în Țara ungurească.

Ar rămâneà acuma să stabilim când a fost ridicat acest monument, căci în inscripție, adică cel puțin în acea parte a ei care a putut fi descifrată la 1788—1789 de Hacquet și la 1820 de Fotachi Ciurea, nu aflăm nici anul nici luna ridicării monumentului și nici Kiparissa nici alți cronicari nu vorbesc despre aceasta,

dar din cele ce cunoaştem până acuma uşor vom puteà stabilì şi aceasta.

Mihaiu Racoviță ne spune în inscripția de pe monument în laturea despre miazăzi că năvălirea Nemților în Moldova s'a întâmplat 7224 (1716) în al treilea rând al domniei sale. In acest an au ajuns Nemții până la Cașin și la Cetatea Neamțului, iar în luna Ianuarie 1717, năvăleşte căpitanul Ferentz cu cătanele sale asupra Domnului în Iași (1).

Abià 8 luni după lovitura lui Ferentz a avut loc expediția lui Mihaiu Racoviță în Țara ungurească, căci Kiparissa ne povesteşte că Domnul căpătând poruncă dela împărăția turcească, a plecat în ziua de 1 August 1717 în Ungaria spre Bistrița și că în aceeaș lună s'a întors înapoi la Iași, iar inscripția de pe laturea de miazănoapte a monumentului glăsueşte: *acest stâlp (l-am ridicat) când am mers prin munții ce se chiamă Mestecăniș și prin muntele Suhardul pogorîndu-ne prin Coşna.*

Va să zică monumentul a fost ridicat când cu expediția din luna August 1717, dar se înțelege dela sine că stâlpul a putut fi ridicat abià după întoarcerea lui Mihaiu Racoviță din Țara unguresca, deoarece inscripția cuprinde și rezultatul acestei expediții și cuvintele: *și așà ne-am întors cu pace.*

Dacă vom aveà deci în vedere că pentru cioplitul stâlpului şi al inscripției, precum și pentru așezarea lui a fost nevoie de vreo două până la trei luni de zile, putem afirmà că monumentul din Vamă a fost ridicat în toamna anului 1717. In trei ani se vor împlinì deci 200 de ani de când există acest monument și fiindcă copia inscripției scoasă de Fotachi Ciurea la 1802 este unicul document românesc care ne dă știre exactă despre cuprinsul inscripției, azi cu totul nedescifrabilă, dăruesc Academiei Române această copie împreună cu manuscriptul *Moartea lui Avel,* la care este atârnată această copie, și tot odată și broșura lui Nicolae Istrati.

Terminând aş aveà încă de exprimat o călduroasă rugăminte atât autorităților locale din Iași cât și Comisiunii monumentelor istorice din București, al cărei președinte este d-l Dr. C. Istrati, și anume ru-

(1) Mihaiu Racoviță ne spune în hrisovul său din anul 1717, că Ferentz a năvălit asupra sa în Iași la velet 7225, Ghenar 1-tâi Joi la 8 ceasuri din zi, iar Kiparissa (pag. 87) zice că Ferentz a năvălit în Iași în ziua de 10 Ianuarie la ceasul al 8-lea din zi, când Domnul se odihnià după masă.

gămintea ca şi monumentul de lângă Cetăţuia din Iaşi, ridicat de acelaş Domnitor, să fie conservat, scutit și îngrijit, cel puțin așà ca monumentul din Vamă în Bucovina.

Insemnare. Intâia gravură din această broşură ne înfăţişează vederea stâlpului lui Mihaiu Racoviţă cu împrejurimile lui, fotografiată la faţa locului de d-l Sahlean, învăţător în Vama. Gravura a doua ne arată partea despre răsărit a stâlpului cu inscripţia lui Panaite Moldovanu, fotografiată la faţa locului de d-l Paşcaniuc, fotograf în Câmpul lung şi Dorna. Celelalte două gravuri sunt facsimilul copiei scoase de pe stàlp de Fotachi Ciurea.

VENEȚIA IN MAREA NEAGRĂ

I.

DOBROTICI.

DE

N. IORGA

Membru al Academiei Române.

Ședința dela 14 Martie 1914.

In mai multe rânduri am vorbit despre interesanta personalitate a lui Dobrotici, aventurier, *condottier* oriental, în epoca marilor companii, pretutindeni, în Apusul francez, în Moreia Navarezilor și aiurea. Guvernator bizantin și rudă a factorilor determinanți în Constantinopol, aliat, prin alte legături de familie, al Impăratului însuș, Ioan al V-lea Paleologul, și «despot» prin această alianță, el ajunge, în sfârșit, stăpânitor pe seama sa în vechea provincie romană de Răsărit a Mării Negre, care dela dânsul și-a luat, în pronunțarea turcească, acel nume de Dobrogea (= Dobrogĭ-Ilì), pe care-l poartă și până astăzi, când mai toată a ajuns, prin vicisitudinile timpului, în stăpânire românească.

Care erà lumea căreia în adevăr îi aparțineà el? Pentru Jireček, el e un prinț bulgar, ca și Șișman din Târnova, ca și Strașimir din Vidin, fratele aceluia, cu care însă n'aveà nimic a face, nici ca sânge și — lucrul trebue să se însemne — nici ca *legătură familiară, fiind cu totul străin de seminția Țarului Alexandru,* tatăl celor doi principi cari stăpâniau pământul bulgăresc în clipa când vechiul Stat al lui Ioniță se prăbuși înaintea cuceririi turcești. Locul său de obârșie chiar nu e cuprins în hotarele Țaratului târnovean: îl vedem plecând ca să ajute cauza legitimistă bizantină, a Paleologului, de sub steagurile unui Μπαλίκας τίς, τοῦ Καρβωνᾶ ἄρχων, și acest Balica — cu nume curat românesc, care se întâlnește și la un cunoscut boier dela începutul veacului al XVII-lea, rudă a Movileștilor și întâiu ctitor al mânăstirii Frumoasa de lângă Iași, la început «mânăstirea lui Balica», — își

aveà așezarea *la Cavarna*. Cavarna însă (zisă și Καρβωνᾶς) erà, ca și localitățile Provata (Προβάτους) (veche episcopie), Emona (Ἔμμον), Galata (Κάλαθας), Petrin (Πετρὶν) și Chicevo (Κίτζιβος), în ascultare de Mitropolia Varnei, care fu unită, la o dată pe care o vom fixà pe urmă, cu Mitropolia, dela Sud, a Mesembriei și Anhialului (1). Inainte de această reunire Cavarna (Καρβωνᾶ) erà atât de legată de Varna, stând în fruntea micilor castele vecine, încât la 1325 o hotărîre patriarhală numește pe arhiereul Metodie: «Mitropolit de Varna și Carbona» (2). Fără nici o legătură, cum credeà Miklosich, cu Carnabad, fundație turcească mai târzie, e Κάρναβα, din lista, de pe la 1360, a posesiunilor Patriarhului de Constantinopol pe lângă Marea Neagră; că e vorba de Cavarna, o arată toată vecinătatea în aceeaș listă: Caliacra (Γαλιάγρα), deasupra Varnei, Κρανέα-Ecrene, Γεράνια, «Chilia sau Licostomul», și, în sfârșit, Silistra, unde, de un timp, nu mai erà un ierarh (3). Kalliakra, Κάρναβα, Ekrene-Κρανέα, Γεράνια și Silistra (Τρίστρεα) apar și în actul, din 24 Iulie 1370, prin care aceste porturi bizantine sunt încredințate Mitropolitului Varnei (4). Intru cât e o legătură între această Κάρναβα și карвоуньскый χωρа dintr'o diplomă a lui Ioan Asen, care înseamnă drumul dela Preslav, lângă acelaș mal pontic, și prin «țara» pomenită, n'o putem afirmà, cum o făceà Miklosich, adăogind asemănări fantastice cu alte nume din epoca otomană (5). E vorba deci de un vechiu teritoriu, care, la sfârșitul veacului al XIII-lea, când se ridică Țarul Constantin Tih, formează un apanaj special, *în legătură cu Bizanțul, de care totdeauna a atârnat bisericește,* pentru principele Mytzes, Smilțe, și pentru fiul lui (6).

Și, în sfîrșit, chiar numele lui Dobrotici nu se mai întâmpină la Bulgari, din orice vreme. In schimb el apare, cu o sumă de derivate, pe cari le citam în altă parte (7), la Români, și putem adăugì că un Dobrotă, *Sârb,* apare la 1351 în regiunea de lângă Cattaro (8).

Incă din 1346, când regenta Ana, mama lui Ioan al V-lea,

---

(1) Miklosich și Müller, *Acta Patriarchatus,* I, p. 502, No. CCXLIV.

(2) *Ibid.,* p. 135, No. III.

(3) *Ibid.,* I, p. 75, No. LII, II, și în vol. XIV din colecția Hurmuzaki, p. 1, No. I.

(4) Miklosich și Müller, *o. c.,* I, p. 528, No. CLXXII.

(5) *Ibid.,* II, p. 595. Cf. Miklosich, *Monumenta Serbica,* p. 3, No. VII: alături e кръназтѣи хорѣ (Ecrene) și корꙋнис[тѣ]и.

(6) *Ibid.*; Iorga, *Byzantine Empire,* pp. 186—7, după Pachymeres.

(7) Aceste „Anale" pe 1912, p. 148.

(8) Miklosich, *l. c.,* p. 151.

vedeà că «numai Constantinopolea i-a mai rămas», de pe urma uzurpaţiei Cantacuzinului, Balica din Cavarna trimeteà în ajutorul cauzei legitimiste pe Teodor şi pe *fratele* său Dobrotici (Τομπροτίτζα), cu «o mie de ostaşi aleşi» (χιλίους στρατιώτας ἄγοντας ἐπιλέκτους), în calitate de aliaţi, «κατὰ συμμαχίαν». Dar la 1346, 16 ani după biruinţa bulgărească dela Velbujd-Chiustendil, Alexandru domnià în Târnova, el erà în culmea puterii sale, fără Turci înainte, cum i s'a întâmplat peste zece ani, şi totuş *malul Mării nu-i aparţineà. Cavarna erà, în adevăr, numai reşedinţa lui Balica: altfel de unde ar fi scos el cei o mie de ostaşi aleşi*, de cari e vorba în textul unui om aşà de bine informat, cum erà Cantacuzino el însuş? (1).

Cei doi fraţi merg de-a lungul Mării şi câştigă pentru Impărăteasa cetăţile de acolo, «cu gând de a săvârşi cevà mare» (οἵ, κατὰ τὰς κατὰ τὸν Πόντον παραθαλασσίους πόλεις, διιόντες ἔπεισαν ἀποστῆναι βασιλέως καὶ τῇ βασιλίδι προσχωρεῖν (ἤλπισαν γὰρ αὐτοὺς τι μέγα κατορθώσειν). Ce valoare aveau aceşti oameni o arată cinstea mare, πολλὴ εὐγένεια καὶ τιμή, pe care li-o face Ana, dând lui Dobrotici de soţie pe fata atotputernicului ei sfetnic, hotărîtor în toate, Apokaukos. Ca Roger de Flor, Catalanul, pe vremuri, tânărul *condottiere* e făcut generalisim bizantin, στρατηγὸς τῆς Ῥωμαίων στρατιᾶς (2), *dându-i trupele ei pe lângă ale lui* (τήν τε οἰκείαν ἔχων καὶ τὴν Ῥωμαίων). In faţă, când atacă Selimbria — *deci celelalte oraşe i se supuseseră* —, îi iese protostratorul lui Cantacuzino, al cărui nume, de Φακρασῆς, nu e nici grec, nici slav, ci «Fărcaş» al Românilor, venit, cum se ştie, din maghiarul *farkas*, lup. Biruinţa e a acestuia, pe care-l ajută şi orăşenii: Dobrotici, necunoscând *aceste* locuri (ἄπειρος ὢν τῶν χωρίων), îşi băgase *călării* — deci e vorba de călări, după moda tătărească, pe cari nu-i aveau Bulgarii şi nu i-au avut nici în timpul de glorie al Asenizilor, când întrebuinţau pe Cumanii din a stânga Dunării —, prin vii, ca la Chirchilise, în 1912, Turcii. Mulţi cad, mulţi sunt prinşi şi duşi în lanţuri la gărzile duşmane; puţini scapă cu fuga (3). Prinşilor fără însemnătate li se dă drumul, apoi Dobrotici însuş scapă cu greu, «ruşinat».

Dar învinsul rămâne la Bizanţ, în loc de frunte, pe lângă socrul său şi pe lângă familia imperială, pe care o apără, lăsând ca

(1) Ed. Bonn, II, p. 584.
(2) *Ibid.*, pp. 584—5.
(3) Virgula e rău pusă; trebue: ἑάλωσαν δὲ πολλοί, ὀλίγων διαδρᾶναι δυνηθέντων.

Teodor să se întoarcă *acasă* (εἰς τὴν οἰκείαν), cu trupele rămase, *cari, deci, nu puteau fi ținute necontenit, ca o bandă fără locuință statornică, în serviciul imperial.*

Dar prin nimic nu se vede că orașele dela Marea Neagră, Midia, Mesembria, Anhial, Provata, Varna, ar fi rămas ale lui Cantacuzino, care pomenește în memoriile lui numai ce se petrece la Selimbria și nici ca orașe bizantine, cârmuite de Constantinopolitani, nu apar ele, la dânsul ori la celălalt cronicar, din partida Paleologului, Nichifor Gregoras. La 1347 Cantacuzino recunoaște însuș că «nici după împăcarea Impăraților», Dobrotici n'a voit să cedeze măcar Midia lui Cantacuzino, care era acum socrul lui Ioan al V-lea, ci, «strângând în jurul lui o ceată mare de tâlhari, prădă orașele vecine și strică nu puține» (ἀλλὰ χεῖρα ληστρικὴν πολλὴν περὶ αὐτὸν ἀθροίσας, τὰς περιοίκους πόλεις ἐληΐζετο καὶ ἐκάκου οὐκ ὀλίγα). Cantacuzino nu mai vrea să treacă aceasta cu vederea. O mare oștire se adună, și o flotă, cu Phakeolatos protostratorul, lucrează pe Mare; Impăratul însuș are comanda, și Ioan al V-lea îl întovărășește. Dar Dobrotici primește ofertele Bizantinilor și iese din Midia fără luptă. *Pentru această jertfă însă, el păstrează restul:* «Impăratul l-a învrednicit de cuvenita bunăvoință și îngrijire *(sau beneficiu, feudă)* și l-a cuprins în rândul celor mai vestiți Romei» (ὃν ὁ βασιλεὺς εὐγενείας τε καὶ προνοίας ἠξίωσε τῆς προσηκούσης, καὶ τοῖς ἐπιφανεστέροις συγκατέλεξε Ῥωμαίων) (1).

Anhialul și Mesembria erau, în orice caz, ale Paleologului în 1357, Iunie, când Mitropolitul de acolo, Antonie, cerù pentru el, după vechea datină, castelele Kozeakon și Emmona, lângă Mesembria (περὶ τὴν Μεσημβρίαν). «Fiind subt stăpânirea prea-fericitului Despot Dobrotici» (ὅτι δὲ ὑπὸ τὴν δεσποτείαν τελοῦσι τοῦ εὐτυχεστάτου δεσπότου τοῦ Τομπροτίτζα) (2), și *numai de aceea* — pretindea Grecul —, ele se țin de Varna bisericește. Mitropolitul Varnei fu silit deci să le cedeze lui Antonie.

Peste puțin, când apar Turcii lui Soliman, fiul lui Urcan, — contra căruia venise vărul Anei, Amedeu de Savoia, în 1366 —, și Bulgarii lui Alexandru ocupă Mesembria, Anchial, Emona, Provato. Ioan Paleologul nu-i putù scoate în 1362 (3). De aceea, după izgonirea păgânilor din Galipoli, trupele contelui atacă aceste orașe. *Dar*

(1) *Ibid.*, pp. 62—3.

(2) Miklosich și Müller, I, pp. 367—9, No. CLXVI.

(3) Cf. Iorga, *Philippe de Mézières*, p. 363, și notița din *Convorbiri literare*, XXXV, p. 576 (după Bollati di Saint Pierre, *Spedizione in Oriente di Amadeo VI*, Turin 1901).

ele merg și până la Varna, pe care o asediază. S'ar înțelege atunci cărei impulsiuni îi urmase Țarul când pornise expediția sa cuceritoare: impulsiunii lui Dobrotici. Sau, altfel, trebue să se admită o înțelegere între Bizantini și Bulgarii din Târnova pentru a desființà acest *nou Stat*, ce păreà că voește să le iea locul, amândurora, la Marea Neagră. Și, după împăcarea lui cu Bizantinii, *se păstrează apoi de Bulgari ceeace se smulsese dela dânsul.*

Această din urmă ipoteză se și adeverește: în toamna anului 1366, contele Amedeu trimete un sol al său la Dobrotici, pe care-l intitulează, cu titlul său bizantin — deci privindu-l ca pe un vasal al lui Ioan al V-lea, ca pe un aliat al cruciatei liberatoare,—«Desbrodicza (cetește: Dobrodicza=) despotus». La 11 Noemvrie își primește plata Grecul care dusese două scrisori către acelaș «Desbrodice despoto». Indată, la 29, un alt sol îl caută *în noua sa reședință, după ce Varna îi fusese luată, în Kalliakra, localitate așezată puțin mai sus decât marele port bulgăresc.* E capitala pe care o va păstrà: Schiltberger, călătorul bavarez, care, prins la Nicopol, în 1396, a cercetat aceste locuri, știe că «Bulgaria dela Marea Neagră» are ca loc de căpetenie această «Kallacerka» (1). După sosirea unui «scutifferus» al lui Dobrotici, care e intitulat aici: «dictus Domburdicz», se hotărăște *trimeterea la Kalliakra a unui om al contelui, care să aștepte acolo pe Impăratul bizantin.*

Se știe ce rost are această așteptare. Ioan mersese, în ceasul grijilor celor mai grele, la Buda ca să ceară ajutor dela Ludovic, puternicul rege al Ungariei. La întoarcere îl opriseră de a merge mai departe Bulgarii lui Șișman. Explicația am mai dat-o: *erà răspunsul Țarului la ocuparea Vidinului de către Unguri. Urmă atacul pe care contele-l îndreptă împotriva Mesembriei, Anhialului, Emonei, cetății Provata.* El atăcă și Varna, dar n'o putù luà. Impăratul cercă, după o lungă petrecere (Septemvrie-Noemvrie 1366) în Vidinul ocupat de Unguri, comandați de un Ban, *să se întoarcă pe aiurea, prin țară prietenă: poate pe la noi, el se îndreptă spre Kalliakra, unde trebuià să-i aibă de grijă Dobrotici* (2). Dar poate că pacea făcută cu Șișman îi deschise apoi

(1) Schiltberger, *Reisen,* ed. W. Langmantel, p. 52. Cf. Laonikos Chalkokondylas, p. 36 (ἡ τοῦ Εὐξείνου παραλία Δοβροτίκεως τοῦ Μυσοῦ χώρα). Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă,* p. 51.

(2) Cf. articolul meu *Lupta pentru stăpânirea Vidinului* în *Convorbiri literare,* XXXIV, p. 970 și urm., cu *Geschichte des osmanischen Reiches,* I, p. 222, unde am admis întâiu supărarea, firească, a lui Șișman pentru așezarea Ungurilor în Vidin; apoi p. 226 și urm. Dar «Aquilo» se află și pentru Anhial în portulane; Jireček, *Fürstentum Bulgarien,* p. 525.

calea cea mare a Varnei. Incă de atunci se pare că *stăpânirea lui Dobrotici ajunsese până la Chilia*, care se ivește în socotelile expediției lui Amedeu cu numele de «castrum Aquile», evident nu Aidos (Aetos), care se găsește în interior, cu totul departe de centrul stăpânirii Despotului, și nici Anchial, numit, măcar de obiceiu, Lassillo (l'Assillo) și care, pe lângă aceasta, erà al Bulgarilor din Târnova, dela cari fusese și cucerit de cruciați. Aici Dobrotici oprește pe un Anton Visconti, din Milan, pentru vreo vinovăție de pradă sau vărsare de sânge, pe care n'o cunoaștem: dar contele trimete la dânsul ca să-și scape ostașul, și pentru aceasta «călărește armat» acolo Gulielm de Granson, altul din luptătorii apuseni (1).

Nu știm, un timp, ce s'a petrecut cu Dobrotici: sunt sigur acum că acel «Zaiykoch» pomenit într'o scrisoare ungurească de spion, în 1367 (2), e *Vlaicu* însuș, care, pentru 180.000 de florini, se îndatorià față de Ioan al V-lea a luà dela Unguri Vidinul și a-l da lui Șișman — numit din greșeală: «*Alexandru* de Târnova», pentru ca acesta să restitue Grecilor «cetățile dela Mare», Varna, «Nezembúr», care e Mesembria, și «Thocthun», care trebue să fie Anhial, cetit cine știe cum în vestea spionului (3).

Cuceririle turcești cari dădură Tracia lui Murad I, opriră însă desvoltarea oricăror planuri de schimb sau recuperare.

II.

Peste puțin izbucnește însă lupta între Veneția și Genova în apele Mărilor răsăritene. Ea e o reînnoire a împrejurărilor războinice ce întovărășiră înlocuirea, — când Grecii fură restabiliți în Constantinopol, cu ajutor genovez, — vechii dominații venețiene, câștigată la întemeiarea Imperiului latin, cu jumătate de veac în urmă, prin dominația, în Pera, ca și pe țărmurile pontice, a folosîtorilor aliați bizantini. După o întâie înfrângere, Veneția trebuì să vadă cu resemnare cum Ghelfii genovezi ai lui Carlo Grimaldi se ieau la harță, în fața Perei, la Tana, la «Pesce» lângă acest port dela gura Donului, la Sinope, cu frații lor ghibelini și cu aliații acestora turci. Și mai departe Pera noilor stăpâni primì

(1) Bollati di Saint-Pierre, *l. c.*, pp. 99, 119, 183.
(2) *Történelmi Tár*, 1898, p. 363, No. VIII.
(3) Cf. «Lupta pentru stăpânirea Vidinului», p. 974.

din Marea Neagră transporturile obişnuite de peşte sărat, *dar şi de grâu, despre care ştim, prin cazuri următoare, că el eră încărcat la gurile Dunării, venind prin urmare, nu dela Ruşi ori dela Tatari, ci dela cei dintâi supuşi ai Domnilor noştri.* La 1328 Giustiniano sechestră aceste transporturi şi-şi luă o mare despăgubire, ca pedeapsă pentru prădăciunile piraţilor genovezi din colonii. Andronic cel Tânăr se hotărî peste puţin contra uzurpatorilor latini, cărora le reluă uşor Chios şi Foceia-Nouă. Dar domnul genovez al Foceii-Vechi ocupă, cu prilejul unei cruciate a Francilor din Orient, Lesbos. După o ciocnire cu Peroţii, Andronic îşi recăpătă insula şi se impuse ca suzeran al Foceii. O nouă cruciată restituì însă lui Martin Zaccaria insula Chios şi ambele Focei. Imprejurările provocate de lupta dintre succesorul lui Andronic, Ioan al V-lea, şi Cantacuzino făcură însă din Genovezi din nou sprijinul Imperiului: Francisc Gattilusio se va aşeză, ca despot bizantin, în Lesbos (1), şi Foceia singură se întoarse la Imperiu în 1348.

Veneţia cercă să-şi pastreze măcar Marea Neagră, unde încă dela 1280 Genova aveà marea colonie a Caffei, şi amiralul Marco Ruzzini biruì la Alcastri, oprind corăbiile duşmane ce mergeau în această direcţie; dar Negroponte fu în schimb prădat de colonii genovezi. La 1351, unită cu Aragonia, Veneţia atacă Pera însăş, pe care erà s'o cucerească într'o noapte, prin surprindere. Cantacuzino dădeà tot sprijinul; înainte şi mai ales după aceasta Negroponte fu asediat în zadar. Dar, la 15 Fevruarie 1352, în portul Pera se dădù marea luptă navală, în care Veneţienii şi Catalanii fură puşi pe fugă, şi Impăratul silit la o pace ruşinoasă. La Alghero, în apele Sardiniei, Genovezii fură, la rândul lor, sdrobiţi, în anul următor. Paganino Doria plătì în sfârşit, la 1354, prin înfrângerea Veneţienilor la Zonchio sau Navarinul-Vechiu.

Indată Veneţienii făcură un împrumut Paleologului gonit, luând ca zălog insula Tenedos. Francisc Gattilusio fu însă acela care, pentru Lesbos, la care adăugì apoi şi Enos, şi căsătoria cu sora Impăratului, Maria, restabilì pe Ioan al V-lea în Capitala sa. Totuş armistiţiile cu Veneţia se înnoiau regulat, după datină. Dar duşmănia cu Genova rămase: un act pe care-l analizam aiurea, arată cum pe la 1360 se luptau cele două Puteri maritime italiene *pentru dreptul de a ridicà grâul la Dunărea-de-Jos, unde, acum, stă-*

(1) Heyd, *Histoire du commerce du Levant,* I, p. 484 şi urm.

pânul erà, cum am spus, Dobrotici. Incă dela 1332, Tana venețiană stăteà în fața Caffei.

La 1375, după călătoria în Apus a Paleologului, el cedă, pentru 9.000 de galbeni, Venețienilor, cu cari însă nici la 24 Iulie nu încheiase obișnuita trevă (1), condominiul la Tenedos. Genovezii răsturnară deci pe Impărat. Un fiu al acestuia, Andronic, care se înțelesese, ca și fiul lui Murad Sultanul, Saugì, pentru a încercà o uzurpație și fusese, ca și tovarășul său turc, orbit ca pedeapsă, adună ajutoare osmane și sârbești, din bandele ce umblau prin Balcani după sfărâmarea monarhiei lui Dușan, și, la 12 August 1376, închizând pe tată și pe fratele Manuil, el se proclamă Impărat. Genovezii din Pera, cari-l ajutaseră din răsputeri, primiră acuma ei insula Tenedos, pentru ca pe urmă, — când Manuil izbutì, la 1-iu Iulie 1379, să așeze din nou în Domnie pe Ioan al V-lea, exilând în apanagiul din Salonic pe Andronic, — Veneția să-și recapete zălogul de odinioară (2). Aceasta însemnà însă urmarea crâncenă a răsboiului, care, pentru această posesiune dela gura Dardanelelor, ca și pentru uzurparea genoveză dela Famagusta Ciprului, se deschisese din nou între cele două Republice.

III.

Dobrotici puteà să aibă numai o singură atitudine. O hotărîre a Senatului venețian, de mult citată de Hopf, în *Griechenland*, dar cu indicația greșită, dovedește că o fiică a lui și a soției bizantine luase în căsătorie pe Mihail, unul din fiii mai tineri ai lui Ioan Paleologul. Legătura fu stabilită de sigur încă de prin 1366, puțin înainte sau puțin după apariția lui Amedeu al VI-lea pe coastele Mării Negre, ca o asigurare sau ca o răsplată față de cel mai folositor dintre potentații din această regiune. *Despotul pontic erà să sprijine deci pe împărătescul său cuscru, împotriva uzurpatorului, și erà să stea deci de partea Veneției, ca aliată a acestuia.*

Dacă luptele s'ar fi dat în Orient, după ce Marco Giustiniano ocupă Tenedos, în loc să se urmeze în Marea Adriatică, pe coasta Dalmației, până la întâlnirile hotărîtoare din fața lagunelor, la

(1) La 24 Iulie se poruncià ambasadorului să-i facă o ultimă somație și apoi să plece (*Misti,* XXXV, fol. 40 V°). — In Maiu se permisese a se scoate «vina Romanie que sunt in magna quantitate in Venecia et possent devastari» (*ibid.,* fol. fol. 22; cf. fol. 27, 69).

(2) Iorga, *Geschichte des osmanichen Reiches,* I, pp. 252—4.

Chioggia — din care Genova, întâiu biruitoare, se alese la urmă cu o strașnică înfrângere, — Dobrotici și-ar fi avut o mai largă parte în răsboiu. Așà însă el se mulțumì să atace posesiunile genoveze dela Marea Neagră, ca să-și răsbune pentrucă i se smulsese Chilia, unde consulul Iulian de Castro trimeteà împotriva lui, pe la 1370, corabia lui Paul de Reza, și, în Martie 1375, se armà o corabie «cu prilejul răsboiului împotriva lui Dobrotici» *(occasione guerre Dobrodissii, Dobrodize)* (1). Dar și mai departe, până la ocuparea de Moldoveni, acest Licostomo al Chiliei rămăsese în puterea Genovezilor (2).

La 12 Martie 1376, când răsboiul acesta dela gurile Dunării continuà, Senatul venețian se ocupà de cererea lui Dobrotici, un vechiu cunoscut, *Dobrodiça* («Dobrodice») ca să i se așeze în Trapezunt ca Impărat ginerele, «Michali Paleologo», fiul lui Ioan al V-lea. Mai erà o cerere, din partea unui «domn Andronic», probabil dintre Comnenii de acolo (3).

Veneția aveà bune și vechi legături cu Trapezuntul (4), al căror început trebue pus înainte de 1300. Și în anul precedent plecaseră galerele «Romaniei, Tanei și Trapezuntului» pentru călătoria de negoț obișnuită. Față de propunerile aventuroase ce se făceau acum, Senatul fu de părere a nu se luà nici o îndatorire, dacă se va vorbì în această privință de un pretendent ori de altul, iar, dacă Impăratul Ioan însuș va aduce vorba, după ce se vor fi încheiat cu dânsul trevele obișnuite, i se va răspunde că singurul care poate fi sprijinit, după instrucțiile date căpitanului, este Mihail, dar, în caz de izbândă, acesta va trebuì să plătească toată datoria Trapezuntului față de Veneția și să despăgubească pentru pregătirile făcute în favoarea sa. Viitorul Impărat poate fi ridicat pe o galeră și din Mesembria ori de aiurea, unde s'ar aflà. Dacă el nu s'ar învoì la cele cerute, expediția se poate face în folosul lui Andronic. Dacă nu s'ar puteà nici așà, Impăratul de acum să scadă vămile la 2 %, în caz când nu vrea să fie tratat ca dușman, stricându-se și oprindu-se averea supușilor săi. Erà însă printre *Savî* și unul, Fantin Arimondo, care credeà că, oricum, Trapezuntul trebue atacat, încercând,

(1) *Notes et extraits,* I, pp. 9, 10.

(2) *Chilia și Cetatea-Albă,* pp. 51—2.

(3) Apendicele, II.

(4) In Maiu 1375, se trimete patru galere ad viagium Romanie, Tane et Trapesunde», unde se va sta numai opt zile (*Misti,* XXXVI, fol. 24 și urm.).

dacă află împrejurări prielnice, așezarea stăpânirii venețiene, «ca să nu ajungă în mânile altora, spre cea mai mare pagubă și daună a noastră». Acei «alții» erau, firește, Genovezii, cari, având Trapezuntul în fața Caffei, ar fi fost domnii Mării Negre. Dacă Dobrotici voià să-și așeze ginerele în capitala Marilor-Comneni, de cari atârnà oarecum și Mangupul, «Teodorii» Crimeii, erà, nu speranța de a căpătà, cum crede Hopf (1), stăpânirea Euxinului pentru dânsul, ci nevoia de a-și împiedecà dușmanii, cari-l puteau încunjurà din toate părțile (2).

Peste câtevà săptămâni, în adevăr, Veneția luà masuri «față de știrile ce se au cu privire la galerele Genovezilor ce sunt în părțile Romaniei» (3).

Proiectului nu i se dădù însă nici o urmare. La 28 Iulie următor, Impăratul Trapezuntului, de care i se făcuse milă Signoriei, erà scutit de 8.000 galbeni din datorie și i se restituià juvaerul zălogit la vice-bailul Victor Barbadigo (4). Erà în ajunul loviturii lui Andronic (5).

Indată, pe lângă doi *Savî* pentru afacerile Genovei și Ciprului, se aleseră alți trei «super factis Romaniae, Trapesunde et Maris Maioris et aliis dependentibus ab ipsis factis» (6), precum cinci se aleseseră în anul precedent (7).

«Chir Andronico», Impăratul dușman, asedià Tenedos, unde, la 13 Iulie 1377, Senatul trimeteà un «medicus cirugicus» pentru răniți (8). Spionii plătiți de Signorie pătrundeau pentru a luà știri până în Pera și în Constantinopol, în legătură cu noul «dominium Tenedi». Petru Mocenigo merse cu nu mai puțin de douăzeci și patru galere pentru a înfrânà pe dușmanul imperial, a cărui neașteptată îndrăzneală venià numai din alianța cu Genovezii (9).

(1) II, col. 28.

(2) Apendicele, I.

(3) *Ibid.*, III.

(4) *Ibid.*, IV.

(5) Pe atunci se gătià să vie la Veneția Helisabella Imperatrix Romanie , care-și aveà și un depozit aice (*ibid.*, V). E vorba de titulara Imperiului latin? Turci în Arhipelag (fol. 28 V° din *Misti*, XXXV).

(6) Acelaș registru din *Misti*, XXXV, fol. 130 V°.

(7) La 13 Noemvrie, decizie quia negocia Romanie, Maris Maioris, *Turchie* et Trapesunde sunt magna et ponderosa et plus isto tempore quam unquam requirant bonam provisionem» (fol. 75).

(8) *Ibid.*, XXXVI, fol. 21.

(9) *Apendice*, VI.

E mai mult decât probabil că Dobrotici nu stătù indiferent, că dușmanul Genovei avù o largă parte în restabilirea Paleologului izgonit, care erà și socrul său.

Se știe că intervenția contelui de Savoia, ruda lui Ioan al V-lea, și a Florentinilor aduse, după restabilirea Impăratului legitim, o pace prin care Veneția făgăduià să părăsească, să *pustiească* insula care provocase lungul și greul răsboiu.

In 1381 încă, la 26 Septemvrie, se trimeteà un sol la Constantinopol pentru înnoirea trevelor (1). Se reluau legăturile și cu Trapezuntul, oprite de răsboiu, și, declarându-se «iubirea foarte sinceră și perfectă» față de Comnen, i se cereà scăderea vămii de mult dorită; erà un vast plan de «refacere a Impărăției sale», de întindere a cercului afacerilor până la Tebriz *(Turisium)* și «Naran» (2). Se găsì chiar cineva, care să propuie o solie, de la bailul Pantaleon Barbo, la «Murad, prietenul Signoriei noastre, și la alți Turci ce va crede el», pentru a se plânge de prădăciuni făcute în vremea turburărilor (3). La 15 Noemvrie Ioan Griffono erà trimes la «mărețul și puternicul» domn tătăresc de Sorgat — vecin al Genovezilor — și la noul «Impărat al Gazariei», la Hanul însuș — patron al acelorași —, cu daruri în sumă de 200 de galbeni. Neavând voie, după tratat, a merge la Tana doi ani, cu începere dela 8 August trecut, ei încercau a căpătà în aceleași locuri portul Provato, unde ar fi plătit, nu 5%, ca la Tana, ci numai 3% (4). Dobrotici nu va fi fost uitat, deși nu e pomenit anume, în această *operă de restaurare în Marea Neagră.*

In Noemvrie chiar se luau măsuri pentru retragerea trupelor și a locuitorilor chiar din Tenedos. Dar, în iarnă, Ioan Muazzo, Zanachi, guvernatorul de Tenedos, declară că el nu va plecà. In zadar își arătà Signoria, în Martie 1382, «immensa displicencia», pentru acest fapt; în zadar trimese, la 24, pe Carlo Zeno însuș, biruitorul dela Chioggia, pentru a-l «solicità» să plece; în zadar declară pe neascultător, în Iulie, «rebel și trădător» *(rebellis et*

(1) *Misti,* XXXVII, fol. 10; cf. fol. 21—2 (28 Octomvrie; Impăratul e foarte bine dispus). Cf. și fol. 31 și urm., 70. *V. Notatorio Collegio.* IX, No. 409; 26 Septemvrie 1381: cum hodie fuisset electio... de uno ambaxiatore et baiulo ad d. Imperatorem constantinopolitanum (Donato Tron refuzând, iese Pantaleon Barbo).

(2) *Apendice,* VII.

(3) *Ibid.,* VIII.

(4) *Ibid.,* IX.

proditor noster), punând preț de 10.000 de perperi pe capul lui; în zadar se declară Genovezilor că Veneția nu aprobă o «vinovăție așà de execrabilă și de atroce» a «incalificabilului trădător și rebel al nostru» (1). Bailul Barbo, socotit complice, — și bănuim pe Dobrotici ca al treilea, deși n'am găsit și textul pe care Hopf se sprijine pentru afirmația că Muazzo s'a refugiat apoi la dânsul — fu adus acasă «cu sila, subt pază bună» (2). Vina lui, stabilită mai târziu, erà că a stăruit ca rebelul «să rămâie în hotărîrea sa, contra onoarei Signoriei». Căpitanul general de uscat în părțile dela Tenedos, expediat tot atunci, aveà voie să trimeată și o solie la Murad—«*sau oarecari alții pentru folosul nostru*»,—dându-i, între altele, și cânii aduși din Ferrara; nu se uità nici drumul la Trapezunt și «la Provato, pentru călătoria Sorgatului» (3).

Că în rebeliune erà amestecat cumvà și cuscrul lui Dobrotici, Ioan al V-lea, o arată oferta făcută de acesta, în 1383, «cu cea mai mare stăruință» pentru a fi lăsat *(consenciamur)* să ocupe pentru dânsul insula disputată: răspunsul, prudent, fu că Veneția n'ar aveà nimic de obiectat, dacă și Geneva «ar fi mulțămită» (4).

(1) Nephandissinus proditor et rebellis noster. «Tam execrabilis et atrocissima culpa» (*Misti*, XXXVIII, fol. 103). Pentru celelalte, *ibid.*, fol. 96.

Cf. la data de 17 Aprilie 1383: «induxit et ortatus fuit ser Çanachium Mudatio, olim capitaneum Thenedi, ad non hobediendum mandatis Dominationis super relasatione Tenedi et ad essendum rebellem Dominationis, contra illud quod sibi expresse commissum fuerat» (fol. 46 V°, 47).

Și Zanachi, nepotul rebelului, fù învinuit atunci «intravisse in uno ligno in portum Tenedhi, in subsidium dicti rebellis et proditoris Dominationis nostre»; trimes în fiare, e apoi liberat, neavând vinovăție (*ibid.*, fol. 46 V°; 30 Aprilie 1383). Se mai acuză: Henric Dandolo, supracomit, «penes Tenedi , pentru ajutor, și colegul său Iacob Vicemano, care «applicuit cum gallea sibi commissa ad vallem Bora penes Tenedum, permittendo homines suos ire in terram et aufferre ei galeam sibi commissam» (fol. 47). Cf. pentru nepot, *Quarantia Criminal*, IV, 71 (20 Maiu 1384; indicație a d-lui Vittorio Lazzarini).—Cf. *Notatorio Collegio*, IX, fol. 98 (13 August 1382): «Quod sapientes ordinum non poterent se impedire de hijs que spectent ad recuperandum Thenedum, in quantum spectat ad guerrizandum per terram et de procedendo per viam iusticie contra Zanachi Mudazo et culpabiles», și *ibid.*, No. 294.

(2) «In forciam nostram..., sub bona custodia ; *ibid.*, fol. 95—6.

Cf: «Scripsisse et procuravisse quod ser Zanachius Mudatio, rebellis Dominationis, staret constans in suo proposito, contra honorem Dominationis , și contra instrucțiilor sale (*Misti*, XXXVIII, fol. 46, 16 Martie 1383).

(3) *Misti, l. c.* fol. 106 V°: «illos canes qui venerunt de Ferraria et alia dona que videbuntur vorbis vel maiori parti».

(4) *Ibid.*, X. In aceiaș lună Ianuarie, se schimbă, pentru boală, solul la Constantinopol (*Misti, l. c.*, fol. 130).

Solul rămase și după aceasta, așteptând poate o schimbare de hotărîre: la 12 Fevruarie i se votà un ajutor (1). Dar la 20, după cererea lui Fautin Giorgio, se permiteà și oferta de iertare pentru Muazzo, care totuș erà învinuit că a vrut să otrăvească pe acelaș Giorgio, în *zinziber viride* (2). Erau chiar unii cari voiau să-i împrumute galera din Tenedos sau să-i permită a-și armà una, ceeace Senatul oprește la 8 Iunie (3).

La 4 ale lunii se afirmà din nou, prin soli speciali trimeși la Genova, intenția de a dărâmà Tenedo, «de sus și până jos», propuind, în caz de neîncredere, ca locul pustiu să fie încredințat unei a treia persoane, cum e marchizul de Ferrara ori fiul contelui de Savoia; dogele singur fusese de părere a se rugà Genova să aibă în vedere nenorocirea ce ar cădeà asupra locuitorilor, pribegi fără adăpost, «ceeace ar trebuì să displacă lui Dumnezeu și lumii întregi», și folosul ce ar trage corăbierii dacă totuș s'ar mai păstrà oameni în insulă, fără a mai pomenì că *în Tenedos fără stăpân s'ar puteà așezà Turcii*, cari o ar reface cu ușurință: mai potrivit ar fi, încheià dânsul, în legătură cu vechea propunere grecească, a se «dăruì acest loc domnului Impărat al Constantinopolei, cu condiție ca niciodată să nu poată ajunge în mânile Genovei, nici ale noastre, subt cele mai aspre pedepse» (4).

IV.

In acest timp însă Turcii turburau Marea (5), și Genovezii își reîncepeau «noutățile în *Mare Maius*», provocând o solie venețiană, menită să se plângă de pagubele lui Ioan de Buonomo și de oprirea de către ei, trecerii «capetelor *(teste)* de robi, saracini» dela un mal la altul, din Tana tatară în Turcia asiatică a Otomanilor, pretinzând că au monopolul transporturilor și adăugind vama lor la a Hanului (6).

(1) *Ibid.*, fol. 8.

(2) *Ibid.*, fol. 10 V°, 28—28 V°, 35, 36 V°.

(3) *Ibid.*, fol. 42.

(4) *Apendice*, XI, XII.

(5) Un Grigore Stravopodi, care luptase cu ei «ad partes Cederici (1384) (*Misti*, XXXIX, fol. 1).

(6) «Quod mittatur unus nuntius Ianuam pro novitatibus Maris Maioris... Novitates facte contra ser Iohannem de Bonomo in partibus Maris Maioris et aliis novitatibus factis contra nostros per Ianuenses... Teste Saracenorum et hominum Imperii Tartarorum, qui transportantur per nostros ad oppositas partes Turchie, silicet de loco ad locum, cum bonis suis», încă din 1363 (*ibid.*, fol. 18 V° — 19, 44).

Dar cea mai grea măsură fu oprirea generală făcută de Peroţi «contra oricărei persoane şi naţiuni care ar merge în părţile lui Dobrotici» *(ad partes Dobrodice)*, ceeace, după socotinţa Senatului, însemnà «cele mai mari neajunsuri şi paguba cea mai mare pentru afacerile noastre în părţile Tanei şi ale Mării Negre şi pretutindeni în acele locuri navigabile». Scrisorile cu vestea fură trimese deci, la 8 Iunie 1383, solilor aflători în Genova, pentru o repede intervenţie la dogele celălalt, care e dator să observe şi el pacea şi să evite «scandalul şi greşeala», având ordine formale (1). Erà vorba, înainte de toate, de grâu, care mergeà de aici la Coron, Modon şi alte colonii orientale (2). Când, la 4 Iunie, se putù trimete la Genova vestea că «i-a plăcut Creatorului nostru, dela care pleacă toate cele bune», ca Tenedos să fie reluată pentru a se îndeplinì condiţiile tratatului din Turin, se cereà şi satisfacţie pentru pagubele suferite de ai lor «în părţile Caffei» şi asigurare pentru viitor (3).

In acest timp răsboiul începuse între Impăratul Manuil, «Chiermanuli», care cereà Veneţienilor, pe lângă ajutorul necesar fratelui său din Moreia, Teodor, contra Companiei Navareze, o ligă între el şi Negroponte pentru reciproc ajutor naval şi un împrumut de 6.000 de galbeni, oferind *„zălog din locurile şi fortăreţele sale“*. Refuzând propunerea de ligă, lăsând în seama ofiţerilor din Coron şi Modon afacerile lui Teodor, pretinzând un «sindic» pentru împrumut, Veneţia se arătă gata a satisface pe Manuil, mijlocind, prin solul ce va fi să trimeată acolo, împăcarea cu Murad (4).

Dogele genovez primise a scrie ofiţerilor săi în Levant să nu mai împiedece pe Veneţieni de a merge cu corăbiile în «părţile Zagorei supuse lui Dobrotici» *(ad partes del Zagora subditas Dobrodice)*, dar ordinele sale nu fuseseră îndeplinite. O nouă intervenţie se face deci la 15 Fevruarie 1385, prin aceiaşi soli la Genova, aproape în aceleaşi cuvinte (5).

---

(1) *Apendice*, XIII.

(2) *Misti, l. c.*, fol. 46 : Isnello Spinola, Genovez, vinde zişilor castelani grâu ad mensuram Romanie , adăugindu-se că mensura Pere minor est mensura Romanie».

(3) *Apendice*, XI.

(4) *Apendice*, XIV. Impăratului Ioan («dominus Imperator Kaloiani») i se admit, la 5 Iunie, două clopote *(campane)*, lemne, etc., după cererea lui Ludovic Dandolo, «qui est in partibus Romanie» şi care «multum suadeat quod complicatur dicto d. Imperatori» (*Misti, l. c.*, fol. 89 V°). La Negroponte erà teamă de Turci (fol. 110 V°).

(5) *Apendice*, XVII.

Răsboiul cu Dobrotici urmă deci, căci, la 16 Iulie încă, o hotărîre a Senatului prevede cazul când «în anul de faţă, s'ar puteà ca galerele noastre să nu meargă în părţile Trapezuntului» (1). Pentru a-şi asigurà măcar prietenia cu «Murad-beiu», i se trimeteà ca sol, «pentru a-l vizità amical», rectorul de Fitileu, Antoniu «de Arduno» (2).

Dela 1386 înainte însă, pacea domneşte în apele Mării Negre. In Fevruarie «negustorii din Tana şi Imperiul Tatariei sunt mustraţi pentrucă adaugă o dare a lor la aceea pentru Han» (3). Zani şi Antonio Venier, «cari s'au dat şi se dau ca Veneţieni ai noştri», «credincioşi ai noştri», pot trimete acasă astfel 3.000 de galbeni (4). «Viagiile» urmau regulat (5).

Trăià în acest timp Dobrotici? Ne îndoim. Peste câtevà luni numai, fiul şi urmaşul său Ivanco încheie cu Genova acel tratat pe care l-am analizat aiurea (6) şi din care se vede că el *nu moştenise titlul de despot al părintelui său.* Cum am arătat în comunicaţia mea la congresul din Londra despre «Supravieţuirea bizantină în ţerile noastre», *caracterul despotal trecù de-a dreptul la Mircea, care erà în 1390 „despotus terrarum Dobrodicii", al întregii moşteniri, deci, până la Kalliakra deasupra Varnei, cu Ecrene şi Cavarna, la cari adăugià Silistra, fiindcă bisericeşte o văzurăm făcând parte din despotatul bizantin, deşi Mircea o pomeneşte deosebit în acest titlu. „Pământurile" le cucerise, iar titlul de despot, care nu erà legat de ele, dar puteà înrâurì hotărîrea Impăratului bizantin, venià din acea căsătorie bizantină care dădù Ţerii-Româneşti pe Doamna Calinichia* (7).

(1) *Apendice,* XVIII.

(2) Amicus et notorius Morati-bey..., ad visitandum amicabiliter eumdem Morathum» (*Misti,* XXXIX, fol. 112 V⁰).

(3) *Apendice,* XX.

(4) *Ibid.,* XIX.

(5) *Misti,* XL, fol. 29 V⁰.

(6) *Chilia şi Cetatea Albă,* pp. 54—7; *Notele unui istoric,* în *Analele* acestea pe 1912, p. 150 şi urm.

(7) Aşà, prin căsătorie, ajung despoţi Gattilusio din Lesbos, Ştefan al Serbiei (v. *Notes et extraits,* I, p. 69 şi nota 3) şi Gheorghe Brancovici, fără a mai vorbi de Dobrotici el însuş.

APENDICE

I.

17 decembris 1340.

Cum vir nobilis ser Bernardus Iustinianus fecisset conduci Venecias cum navi Marci Muse de partibus Tane certam quantitatem frumenti, nec posset dictum frumentum recipi ad ordinem pro Officio frumenti, ex eo quia non fuerant portate littere nostri consulis Tane, que de ipso frumento facerent mencionem, ut exigitur per ordinem antedictum, et propterea idem ser Bernardus supplicasset dominio quatenus dignaretur mandare quod dictum frumentum reciperetur ad ordinem, et consultum foret quod ipsum frumentum recipi deberet ad ordinem pro Officio prefacto secundum modum et formam Camere sue, etc.

(Archivele Veneției, Notatorio Collegio, IX, fol. 2 V°.)

II.

Capta.
ser Lodovicus Faletro
ser Donatus Truno
cap. ord.

Capta.

Cum aliis vero sex galeis restantibus, vos, capitaneus [noster generalis maris], et provisores ire debeatis ad exequendum vobis commissa in partibus Trapesunde secundum ordinem infrascriptum, scilicet:

Cum pro parte Dobrodice rogati simus quod de Imperio Trapesunde procuremus pro quodam eius genero, domino Michali Paleologo, filio domini Imperatoris const[antinopolitani], similisque requisitio nobis facta sit pro quodam domino Andronico, ad quem ipsum Imperium Trapesunde spectare dicitur, committimus vobis quod, postquam fueritis in concordia cum domino Imperatore constant[inopolitano] super aliis factis vobis commissis, et non ante, ullo modo, tam si superinde a dicto domino Imperatore fueritis requisiti, quam non, offerre debeatis eidem cum illis verbis que vobis videbuntur de dando auxilium et favorem ad ponendum ipsum filium suum d. Michalj in Imperio et dominio Trapesunde, et, si per dictum d. Imperatorem fieret vobis mentio de hoc antequam sitis in

concordio secum de aliis factis vobis commissis, non attendatis ad hoc, sed faciatis superinde illam responsionem que vobis videbitur.

Capta.

Et, si pro parte alicuius istorum duorum dominorum, Michali et Andronici, vobis fieret aliqua mentio super hoc facto antequam sitis in concordio cum dicto domino Imperatore, ut est dictum, tunc respondeatis superinde prout vobis utilius apparebit, verum si per dictum d. Imperatorem, facta oblatione per vos per modum supradictum, fieret aliqua mentio de uno ex aliis filiis suis, respondeatis quod, postquam sumus dispositi sibi complacere, nullam dram (*sic*) faceremus de dicto eius filio d. Michalj ad unum ex aliis, sed, quia in recessu nostro eramus informati quod hec erat intentio sua, ideo vobis commisimus nominate de dicto eius filio et quod propterea vos aliter facere non possetis ullo modo.

Capta.

Et, si de hoc fueritis in concordio, tunc requiratis quod, in casu quo obtineatur Imperium Trapesunde pro dicto domino Michalj, volumus quod ipse dominus Michalj nobis solvat integraliter omne id quod habere debent cives nostri in illo Imperio quomodocumque, statim cum fuerit in dominio dicti loci, in pecunia numerata, vel in pignoribus sufficientibus, vel per terminos competentes aut aliter, prout vobis melius et utilius apparebit, et ultra hoc illam partem expensarum factarum in ista armata nostra, que vobis racionabilis apparebit. Et insuper quod, sicut solvuntur per nostros in illis partibus quatuor pro centenario in vendendo et emendo in totum, ita solvantur solum duo pro centenario in totum, et ultra hoc requiratis et obtinere procuretis omnia alia que vobis utilia videbuntur, pro honore et bono nostro et nostrorum mercatorum, habita prius superinde informatione ab his qui vobis videbuntur pro bono facti.

Capta.

Et, si hoc obtinebitis et dictus dominus Michali non esset Constant[inopoli], sed esset in partibus Mesembre vel alibi ibi prope, relinquimus in libertate vestra, si vobis videbitur pro bono agendorum nostrorum, mittendi unam galeam ad levandum ipsum, non stando propterea de persequendo iter nostrum in Trapesundam cum aliis galeis et dando ordinem quod ipsa galea vos subito sequatur.

Capta.

Si vero non essetis in concordio cum dicto domino Imperatore constant[inopolitano] de aliis vobis commissis, vel si essetis in concordio secum de condictis et non possetis super istis factis Trapesunde cum isto domino Michali obtinere intentionem nostram, tunc volumus quod tractetis cum dicto domino Andronico, ad quem spectare dicitur dictum Imperium Tra-

pesunde per modum quod dictum est de dicto domino Michalj, et, si secum obtinebitis que dicta sunt, ducatis ipsum in Trapesundam per modum predictum, et, si cum altero istorum fueritis in concordio, ut est dictum, tunc sine mora sequamini viam vestram in Trapesundam, tenendo modum de expediendo vos ita subito, quod navigium vel nuntius non vadant ante vos ad ipsum locum pro bono agendorum nostrorum.

Capta.

Quando autem applicueritis ad partes Trapesunde, tunc toto posse vostro et cum illis modis et viis que sapientie vestre videbuntur procuretis et operemini quod Imperator qui est ad presens deponatur et removeatur de Imperio et quod ille quem vobiscum habebitis hac de causa, recipiatur in dominum dicti loci, ponendo eam mentem de non risicando vos et gentem vestram in facto armorum, ad evidens et manifestum periculum, verum reducimus vobis ad memoriam quod putaremus fore utile pro factis nostris quod haberetis subito castrum nostrum in fortia et custodia nostra cum illo bono ordine qui vobis videbitur.

Capta.

Habita vero et obtenta intentione nostra predicta et adimpletis hiis que vobis fuerint premissa, per dictum d. Michali vel per dictum d. Andronicum, quem ex ipsis posueritis in Imperio, et datis super factis nostris in illis partibus illis ordinibus et regulis que vobis videbuntur, tam d. vicebaiulo quam aliis, que vobis videbuntur pro honore nostro et bono nostrorum, tunc in bona gratia redeatis usque Constantinopolim.

Capta.

In casu autem quo, facta omni experientia possibili, non possetis obtinere de ponendo unum ex dictis duobus in dominio Imperii Trapesunde per modum predictum, quia illi de dicto loco id facere recusarent, tunc requirere debeatis ab Imperatore ipsius loci omne id quod habere debent cives nostri in dicto Imperio quomodocumque, et ultra hoc illam partem expensarum factarum in ista armata, que vobis videbitur, et quod per nostros solvantur solum duo pro centenario in dictis partibus, ut est dictum, ac omnia alia que vobis utilia videbuntur. Et, si predicta officialiter obtinebitis, bene quidem, alioquin, facta prius per vos superinde omni experientia possibili, damnificare debeatis ipsum Imperatorem et locum predictum Trapesunde ac omnia loca sua a marina et eius subditos et navigia, tam in portu, quam in mari, tamquam inimicos nostros, intromittendo omnia bona et havere predictorum in quam maiori quantitate potestis pro emenda et satisfaccione nostra et nostrorum civium, habendo semper respectum, ut est dictum, ad securitatem vestram et gentis nostre vobis commisse. Et, his peractis, quam cicius poteritis Constantinopolim redeatis, dando vobis

terminum ad standum et expediendum vos de dictis partibus Trapesunde usque dies XV, et non ultra. Verum, si videretis omnino fore necessarium quod staretis ultra dictum terminum in dictis partibus pro bono agendorum, tunc habeatis libertatem standi in totum diebus viginti, et non pluribus ullo modo.

Capta.

In casu vero quo recederetis de Constantinopoli, non habendo vobiscum in galeis dictum dominum Michali vel dictum d. Andronicum, tunc directe eatis in Trapesundam et requiratis ab Imperatore dicti loci omnia suprascripta per modum predictum; que si obtinebitis, bene quidem, alioquin damnificetis et intromittatis ipsum, loca et subditos suos, prout superius dictum est.

Capta.

Et, quia condiciones mundi non stant firme in uno esse et de levi posset occurrere quod, per nova certa que haberetis et sentiretis, tam in via vestra, quam in Constantinopoli et alibi, inveniretis fore mutatum statum et condicionem in Trapesunda, tunc, confidentes plenissime de sapientia et fidelitate vestra, quia eritis presentes factis, licet intentio nostra sit ut superius dictum est, damus vobis plenam libertatem et arbitrium faciendi, providendi et disponendi super dictis factis Trapesunde prout vobis vel maiori parti vestrum utilius et melius apparebit pro honore nostro et bono agendorum nostrorum, adherendo vos quam magis poteritis intentioni nostre predicte.

De parte 43, 55, 58.

Ser Fantinus Arimundo sap. ord.

Vult quod committatur et provisoribus nostris quod, cum fuerint expediti de Constantinopoli, tam si fuerint in concordio cum domino Imperatore quam non, de presenti recedere debeant inde vadantque directe ad partes Trapesunde, et, cum fuerint ibidem, si invenerint d. Imperatorem et statum Trapesunde esse sic fortem et in tali esse et condicione, quod non sit pro invitando dominium, tunc requirant ab ipso domino Imperatore omnia que nostri habere debent in illo Imperio et ultra hoc illam partem expensarum factarum in presenti armata, que sibi videbitur, et quod solvamus solum medietatem eius quod solvimus ad presens de comerclis in illis partibus, habendo statim quod nostri habere debent in pecunia vel in pignoribus sufficientibus, vel per alium modum, quam melius poterunt, ita quod scimus securi, et, si hoc poterunt obtinere, bene qui dem, alioquin damnificentet intromittant dictum

dominum Imperatorem et loca et subditos suos realiter et personaliter, tam in mari, quam in portu et ubicumque poterunt et in maiori valore quo poterunt, pro emenda et satisfacione nostra et nostrorum. Si vero dicti capitaneus et provisores invenerint statum dicti Imperatoris esse ita debilem et in tali condicione, quod omnino sit pro mutando dominium, tunc, ne dictus locus perveniat ad manus aliorum, in nostrum maximum damnum et preiudicium, faciant posse suum, cum voluntate baronum dicti loci, de habendo ipsum locum in dominio et posse suum et de deponendo Imperatorem qui ibi est. Et, si hoc obtinere poterunt, tunc dimittant ad securitatem et regimen dicti loci illum rectorem et caput qui sibi videbitur, et cum illa quantitate gentis que sibi necessaria videbitur, et cum illo bono ordine et regulis que sibi utilia apparebit; verum informent bene se dicti capitaneus et provisores de condicione, situ, posse, introitu et exitu dicti loci, et per quem modum teneri posset securus, et si faceret pro nobis tenere ipsum vel non, et de omnibus aliis necessariis, ita quod, in adventu ipsorum provisorum venetorum, habeamus plenam noticiam de omnibus et valeamus superinde prout vobis utilius videbitur providere. Si vero predictum locum non possent habere ut est dictum, tunc procedant ad requirendum et intromittendum per modum dictum superius. De parte 10.

[De]non 5.
Non sinceri 6, 8, 7.

Sap. Romanie

ser Iacobus Mauro
ser Michael Maurocenus
ser Franciscus Bembo
ser Iacobus de Priolis.
} Capta.

Sap. Ordinum.

ser Lodovicus Faletro
ser Leonardus Bembo
ser Bernardus Balbi
ser Donatus Truno
ser Fantinus Arimundo.
} Expeditis vero vobis de partibus Trapesunde, veniatis versus partes Constantinopolis, et, si non fuissetis in concordio cum domino Imperatore Constantinopolis, etc.

(*Misti,* XXXV, fol. 100 V°.)

III.

26 iulii 1376.

Consideratis novis que habentur de galeis ianuensibus que sunt in partibus Romanie, etc.
(*Ibid.*, fol. 127.)

IV.

MCCCLXXVI, indictione XIIIja,
die XXVIIJ iulii.

Sapientes Romanie et Ordinum. Capta.
Quia dominus Imperator Trapesonde nobis per suas litteras et per provisores nostros instanter supplicat ut, habita compassione de eo et Imperio suo, remittamus sibi debitum VIIj[m] ducatorum, in quo nobis tenetur occasione expensarum galearum, vadit pars quod de gratia sibi remittatur medietas dicti debiti, et ultra hoc restituatur ei iocale suum libé[re], quod est in manibus ser Victoris Barbadigo, vicebaiuli Trapesonde, et sic consulunt nostri provisores predicti. De parte, 74 et de non 13, non sinceri—.
(Fol. 128.)

V.

18 decembris 1376.

Ea que petit domina Helisabella, Imperatrix Romanie, super facto sui depositi [et] de possendo venire Venecias et ad alias terras et loca nostra [ubi recipietur] alacriter et libenter, tanquam honorabilem et perfectam amicam nostram ... Ad factum galee [scribatur rectoribus] (1).
(*Ibid.*, fol. 145 V°.)

VI.

4 novembris 1380.

[Pro] Constancio de Corono, [qui laboravit pro Republica], maxime tempore guerre presentis, sicut notorium est omnibus nobilibus qui fuerunt in partibus Romanie, in qua guerra per Chier Andronicum fuerunt ei ablata omnia que habebat in mundo, solum quia fideliter serviebat et laborabat

(1) Cf. *ibid.*, XLI, fol. 55, „quoddam privilegium domini Phylippi, Imperatoris Constantinopolitani, datum in MCCCLXV, die XV° maij, tercio jnditionis".

in honoribus Dominationis Vestre in partibus Turchie... Inter alia que fecerit, semel iverit clam in Pera et Constantinopoli pro sentiendo de factis illarum contratarum, solum pro notificando ea rectoribus vestris Tenedi et armate nostre... Preterea multociens iverit cum maximo periculo, non habendo ad aliquam rem respectum, tempore quo Chier Andronicus erat in obsidione Tenedi, ad reddendum provisos dominum Tenedi de multis que redundarunt ad commodum dictorum locorum, et etiam quando galee XXIIIj[or] Nostre Dominationis, quarum fuit capitaneus predictus dominus Petrus Mocenigo, fuerunt in Romania, laboravit decem septem diebus, numquam cessando de die, nec de nocte, in faciendo ea que forent cum honore Dominationis Vestre....

(*Ibid.*, fol. 105.)

VII.

20 octobris 1381.

[Mittetur ambaxiata Trapesundam. Galeę non misse fuerunt] solum pro guerra quam habuimus... [Quia scitur] sincerissimus et perfectus amor, quem ad suum Imperium gessimus et gerimus, [queretur diminutio dohane. Nunciabitur Imperatori proximus adventus galee] in Turisio et in Narano et in omnibus aliis partibus, ut sibi videbitur..., quod erit causa refectionis sui sancti Imperii....

(*Ibid.*, XXXVII, fol. 10.)

VIII.

28 octobris 1381.

[Pantaleo Barbus, baiulus Constantinopolis] debeat mittere unum nuntium ad Moratum, amicum nostri dominii, et ad alios Turchos, uti ei videbitur, [pro preda quam fecerunt] Turchi sui et locorum suorum....

Non capta.

(*Ibid.*, fol. 21—2.)

IX.

15 novembris 1381.

[Iohannes Griffonus mittitur] ad Magnificum et potentem virum dominatorem in Sorgati et ad Serenissimum dominum Imperatorem Gaçarie pro habendo locum del Provato... Quia alias dominus Sorgati fuit contentus

quod mercatores nostri possent in partibus suis uti et conversari solvendo tria pro cento, sicut solvebantur. V. in Tana.. [Sollicitabit] meliora avantagia. [200 ducati assignantur pro muneribus. Demonstrabit Imperatori quod secundum pacem cum Ianuensibus interdictum est Reipublice in decursu duorum annorum proximorum, incipiendo a die 8 augusti, galeas mittere; post dictum terminum poterunt id facere. Sollicitabit ut galee amice excipiantur. Respublica disposita est Imperatori per suum nuncium de elevatione congaudere. Si possibile erit, consul mittatur deinde ad Provatum. «Quidam baro domini Imperatoris de novo creati» damnificavit Venetos in summa 15 summorum.]

(*Ibid.*, fol. 34 V°.)

X.

26 ianuarii 1383.

Cum ambaxiator domini Imperatoris Constantinopolis nomine ipsius Imperatoris cum maxima instantia petat a nobis quod consenciamus quod cum nostra licencia possit procurare de habendo locum Tenedi in manibus suis, dicendo circa hoc multa verba, [respondeatur quod], existentibus Ianuensibus de hoc contentis, nos etiam sumus contenti de eo quod petit, [sed habeatur inantea scripta fides a dictis Ianuensibus].

(*Ibid.*, fol. 130; cf. *Notatorio Collegio,* IX, fol. 98.)

XI.

4 iunii 1383.

[Nunciabitur Ianuam quod] placuit Creatori nostro, a quo bona cuncta procedunt, quod locus Tenedi venerit ad manus nostri dominii, de quo maximam consolationem recepimus, et quod sumus contenti et dispositi de ipso loco facere et adimplere sicut fieri debet per formam pacis... Omnis puritas et innocentia fuit et est a parte nostra. [Eximentur Florentini a guarentia.] Procurabitis etiam omnino obtinere emendam et satisfacionem dampnorum illatorum nostris civibus et fidelibus in partibus Caffe, clare et expresse contra formam pacis, ita quod nostri conserventur in iuribus suis; et ad cautelam facimus vobis dari copiam dampnorum literarum et scripturarum necessariarum pro facto predicto, pro vestra informatione....

(*Misti,* XXXVIII, fol. 42 V°).

XII.

4 iunii 1383.

[Ambaxiatores in Ianua demonstrabunt quod] sumus contenti, placendo eis, ipsum locum Tenedi facere ruinari et destrui a summo usque deorsum, quam cicius poterit, ad nostras exponsas, [sindico eorum presente sive tertia persona,] in cuius manibus vel gencium suarum ponatur dictus locus, [ut ab illa persona ruinari faciatur. Si volunt, posset eligi marchio Ferrarie sive filius comitis Savoie. Terminus ruine erit sex mensium.]

[Dux volebat adiungi] quod, quando fiet mentio de ruinacione Tenedi, debeant dicere, si placeret domino duci et Consilio ianuensi, ut tot anime quot sunt in insula Tenedi non irent ramenge et disperse per mu[n]dum, et non pereant, nec vadant ad malum, quod deberet displicere Deo et toti mundo, et, ut ipse locus non ruinetur, pro bono navigantium per partes illas, et ut non vadat ad manus Turchorum, qui leviter possent refficere illud, et pro multis aliis justis et legiptimis causis, essemus contenti, placendo domino duci et Consilio ianuensi, quod locus ipse daretur domino Imperatori Constantinopolis, cum ista conditione quod numquam possit venire ad manus suas nec nostras, sub gravissimis penis.

(Ibid., fol. 43.)

XIII.

Die dicto octavo iunii [1383].

Sap. Consilii et
Sap. Ordinum. } Capta.

Quia ista nova nobis scripta per ser Symonem Dalmario, ambaxatorem nostrum Constant[inopoli], continentia de devetho facto generaliter per Ianuenses Peyre contra omnem personam et generacionem euntem ad partes Dobrodice possent producere maximas inconveniencias et preiuditium agendorum nostrorum in partibus Tane et Maris Maioris et ubique in aliis locis navigabilibus, et sunt dubia quantum plus esse possunt et requirunt subitam provisionem pro bono status nostri, vadit pars quod de presenti scribatur nostris ambaxatoribus Ianue, mittendo eis copiam dictarum literarum, sicut iacent, et mandetur eis efficaciter quod debeant ipsam novitatem et nova exponere, sicut et quando eis videbitur, domino duci et Consilio Ian[ue], faciendo tamen hoc quam cicius esse poterit, propter dubia que possent occurrere et aggravare factum predictum, cum

illis verbis que sapientie sue utilia videbuntur, dicendo inter alia quod nullo modo credimus predicta procedere nec procesisse *(sic)* de conscientia vel mandato Sue Magnifice Fraternitatis, ymo firmiter credimus quod sint expresse contra eorum intentionem et mandata, quia talia et similia sunt expresse contra formam pacis et possent esse causa magni scandalj et eroris *(sic)*, sicut plenissime notum est. Et in concluxione debeant rogare ipsum dominum ducem et Consilium Ianue quod pro bono pacis et quietis placeat Magnitudini Sue taliter providere et mandare omnibus suis rectoribus, potestatibus, capitaneis et (recto, *deletum*) officialibus quibuscumque illarum partium quod omnino se abstineant et removeant a dictis novitatibus et similibus, sicut plene speramus in Magnifica Fraternitate Sua, et, quicquid facient et obtinuerint, nostri ambaxiatores debeant vobis celeriter notificare et sine mora, ita quod simus de omnibus avisati et plenissime informati pro galeis nostris Romanie in proximo exituris et pro aliis factis nostris. Item committatur ambaxatoribus nostris quod suo posse procurent, in casu quo obtineant nostram intentionem predictam, de habendo literas domini ducis et Consilii Ianue, quas nos mittemus dehinc suis rectoribus, potestatibus, capitaneis et officialibus partium predictarum, et quod nihilominus ipsi etiam mittent de inde per navigia sua, ad cautelam, pro bono pacis.

[Infra, pro hac parte:] non scribatur.

(*Ibid.*, fol. 42.)

XIV.

18 aprilis 1384.

Chier Manuli [querit per specialem nuncium arma] pro evidentissima necessitate sua [et imprestitum millium ducatorum] et pro hoc dominus Imperator est contentus dare nobis pro pignore de locis et fortiliciis suis. [Vult preterea] ligam inter galeam nostram Nigropontis et galeam suam, ite quod galea nostra possit ire in subsidium locorum suorum et similiter sua possit venire in subsidium insule Nigropontis. [Despotus Theodorus adiutaretur ad recuperationem terre sue contra Navarrenses, qui partem acquisitionum libenter Venetis cedet.] Item idem Imperator petit quod propter novitates et guerram quas habet cum Admorato placeat interponere nos inter ipsum et Moratum ut concordia sequi possit. [Veneti querunt sindicum pro imprestito; liga proposita non acceptanda; Theodorus debet habere intelligentiam cum rectoribus Coroni et Mothoni. Quando mittetur ambaxiator ad illas partes, poterit ille de pace cum Morato tractare.]

(*Ibid.*, fol. 65.)

XV.

1 septembris 1384.

[Pro ruina Tenedi.] Debeant incipere primo ad ruynandum castrum et, ruinato castro toto, presto fatiant ruinari *et cula....*

(Ibid., fol. 66 sqq.)

XVI.

15 septembris 1384.

[Dabitur eleemosina pauperibus insule.] Debeant incipere ad ruinandum domos burgi et omnes alias habitationes que forent super insula Tenedi et postea de aliis locis et fortilicijs, remanente in ultimis solo castro in pedibus et *lo chula,* de quibus debeant habere et facere haberi die noctuque bonam custodiam atque curam, ita quod semper ad minus remaneat unus castellanus de die in *lo chulla* et de nocte ambo castellani, etc.

[Pro perfectione operis fungebatur Collegium Venetiis.]

(Ibid., fol. 75-6 V°.)

XVII.

15 februarii 1385.

Ser Simon Dalmariò, consiliarius.

Capta.

Item informamus vos quod alias ex parte nostri dominii efficaciter scriptum fuit domino duci et Consilio Ianue qualiter per suos Ianuenses de partibus Levantis prohibebatur nostris navigiis et civibus et fidelibus quod non irent ad partes del Zagora subditas Dobrodice, et similiter fuit commissum nostris ambaxatoribus quod oretenus explicarent eidem domino duci et Consilio Ianue; super qua novitate ipse dominns dux et Consilium Ianue tunc placate et benigne respondit, videlicet quod scriberent et mandarent suis rectoribus et officialibus partium predictarum quod abstinerent a tali novitate contra nostros, et sic sumus certissimi quod scripserunt, et in bona forma, sed nichil profuit, quia sui Ianuenses parcium predictarum non permittunt nostra navigia, cives vel subditos ire et mercari ad dictas partes, cum maximo dampno nostro et civium et fidelium nostrorum, qui de alio non iverunt, nisi de exercicio mercacionum; et,

quia istud est nobis gravissimum et molestum, quantum plus esse potest, et contra formam pacis veteris et nove, et posset esse causa scandali et erroris, rogabitis et requiretis iterato Magnificenciam Suam ex parte nostri dominii, cum hiis et aliis verbis que sapiencie vestre utilia videbuntur, quod placeat eis super facto predicto taliter et sic efficaciter scribere et mandare suis rectoribus et officio partium predictarum quod videamus per effectum quod per suos de partibus Levantis nostri permittantur ire, navigare et mercari ad dictas partes, sicut de Sua Magnifica Fraternitate plane speramus, et procurabitis posse vestro habere et obtinere a domino duce et Consilio ianuensi aliquam manum literarum predictarum quas Ianuenses scribent ad partes Levantis pro facto predicto, quas bene mittemus dehinc. Etiam vestro posse procurabitis habere copiam illarum literarum, pro nostra informacione. [De parte] 78.

De non 21. Non sinceri 5.

(Ibid., fol. 45 V°.)

XVIII.

16 iulii 1385.

Cum in prtibus Trapesunde sint aliqui nostri nobiles et cives habentes mercationes idibem, et forsam pro anno presenti posset esse quod galee nostre non irent ad illas partes, etc.

(Ibid., XXXIX, fol. 112.)

XIX.

20 februarii 1386.

Cum, sicut exponitur seu exponi fecerunt Zaninus et Anthonius Venerio, fideles nostri, qui habitaverant iam viginti annis et ultro et adhuc habitant in partibus Tane, ipsi tractaverint se ac tractent pro nostris Venetis, facientes et supportantes per dicta tempora angarias sicut alij cives nostri, et semper usi et conversati sunt cum mercatoribus nostris, procurantes honorem et statum nostri dominij, tanquam fidelissimi nostri, et propterea supplicari fecerint reverenter quod Dominatio dignetur de gratia speciali eis concedere quod ipsi possint conducere aut conduci facere Venecias cum nostris galeis vel cum alijs navigijs armatis et disarmatis valorem ducatorum trium milium, solvendo illud quod solvitur per cives nostros, vadit pars, consideratis predictis, quod fiat predictis Zanino et Anthonio dicta gracia sicut petunt, et sic consulunt provisorem Communis.

(Ibid., XL, fol. 21.)

XX.

27 februarii 1386.

Sentitur quod in partibus Tane et in Imperio Tartarie multi nostri Veneti et fideles taxant havere aliorum, etiam consul noster Tane super hoc nobis scribit... Nostri Veneti et fideles non tenentur nisi ad aliquam parvam solutionem pro currubus et mercationibus suis que recedunt de Tana et vadunt superius et que abinde revertuntur in Tanam, et omnes alie generationes solvant multum maiorem quantitatem quam Veneti, jta quod, taxantibus nostris havere forensium, esset res que posset domino Imperatori Tartarie et officialibus suis multipliciter displicere, etiam possit esse causa quod dominus Imperator mandaret quod nostri mercatores et fideles solverent sicut alie generationes. [Si perseverabitur, nocentes solvent taxam quam habituri essent et triplicem emendam. Qui vero eos eximet a soiutione, solvet ipse, ibi sive alibi, mille ducatos.]

(*Ibid.*, fol. 19.)

XXI.

14 aprilis 1388.

Cum nobilis vir ser Çanachius Mudacio, civis noster, reperiens se in partibus Aragonie, fuerit retentus ad peticionem unius Catelani qui conquerebatur fuisse sibi acceptam in partibus Tenedi, in tempore quo ibi erat dictus ser Çanachius capitaneus dicti loci, yperperi mille Romanie, que yperperorum mille dictus ser Çanachius posuit in commune Veneciarum, tanquam bona Januensium, sicut clare monstravit suas raciones, etc. (1).

(*Ibid*,, XL, fol. 112 V⁰.)

(1) Vide etiam fol. 124 V⁰.

VENEȚIA IN MAREA NEAGRĂ

II.

LEGĂTURI CU TURCII ȘI CU CREȘTINII DIN BALCANI DELA LUPTA DELA COSOVO PÂNĂ LA CEA DELA NICOPOLE (1389—1396).

DE

N. IORGA

Membru al Academiei Române.

Ședința dela 18 Aprilie 1914.

I.

In timpul când Veneția urmăria numai interesele ei imediate la gurile Dardanelelor, în «Zagora domnului Dobrotici» și în Marea Neagră, până la Vatì de o parte și la Tebriz de alta, «Murad Bei, domnul Turcilor»—titlul care i se da pe atunci de Republică,—îndeplinià o mare operă de cucerire, care erà cunoscută în Apus numai prin îndemnurile Papei, cari aduseră, după lupta dela Cirmen, lângă râul Marița, în Septemvrie 1371, acel zădarnic congres latin, numai latin, dela Teba Catalanilor, la care luară parte, în Octomvrie 1373, Leonardo Tocco, ducele de Leucadia, Gattilusio din Lesbos, Acciaiuoli din Corint, Veneţienii din Lepanto, din Eubeia, din Arhipelag, marchisul de Bodonitza tesaliană, debușeul Valahiei Mari, un Giorgio (1),— dar nu Republica însăș, deși fusese invitată, poate și din partea regelui Ungariei, ales ca patron de inițiatorul consfătuirii, arhiepiscopul de Neopatrai. Astfel Republica nu luă nici o parte în frământările dunărene cari aduseră la 1373 pe Vlaicu Vodă în Nicopole, după ce, o clipă, el fusese «Craiu», moștenitor de Țar bulgăresc, în Vidin, deschizându-se astfel amestecul românesc dincolo de Dunăre.

(1) Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I,—pp. 244—6; Miller, *The Latins in the Levant*, Londra 1908, pp. 303—4.

Incă din Martie 1384, Veneţia primià un sol dela «Murad», «marele-emir» *(magnus admiratus)*, «prea-iubitul prieten al Signoriei noastre», care cereà alianţă contra Genovei—«pentru Pera şi alte lucruri cuprinse în scrisorile lui». Se invocă pacea de curând încheiată, pentru a refuzà. Foarte îndatoriţi însă de ofertele lui, Veneţienii făgăduesc şi ei un sol, cu darul de câni pe cari-i cereà emirul «pentru distracţia *(consolatio)* sa».

Solul erà să se şi aleagă la 14 Aprilie. Erà vorba însă numai de asigurarea grâului necesar pentru colonii, pentru care ar fi bine să se aibă «un loc în părţile şi locurile lui», şi anume «în Turcia», în Asia Mică. Se hotărî numai înnoirea trevelor cu Constantinopolea (1).

Ambasadorul turc se aflà însă la Veneţia şi în Iunie (2). La 1-iu Iulie, se hotărà în sfârşit şi cel veneţian, Marino Malipier, după ce alţii, între cari Francisc Cornaro, fiul dogelui, refuzaseră. Iarăş se puneau în instrucţii: exportul de grâne fără vamă, ori cel mult cu jumătate de perper la baniţă *(modius)*, fără vreo «angarie», extragerea pietrei acre — *alume di rocca* şi *minuto*, — pe care Murad o vindeà cu 4 perperi «cântarul»,—liberarea prinşilor din Tenedos şi, dacă se va crede de cuviinţă, negociaţii pentru locul de cedat în Anatolia (3).

Nu ştim rezultatul—*locul* nu fu dat, oricum, — dar, nici atunci când Balşizii, de origine aromânească, din celălalt capăt al Balcanilor, dela Marea Adriatică, pierdură lupta dela râul Voiusa, în care lângă Balşa căzù şi fratele lui Marcu Cralievici, Ivaniş (4), Veneţia nu crezù că trebue să se mişte. In gândul acelor ce o conduceau erà poate planul de a lăsà ca aceste State creştine, multe, slabe, înduşmănite, să se macine între ele pentru ca *moştenirea lor să-i revie cu atât mai uşor*.

Se ştie politica de ajutor interesată, numai în cazul celei mai grozave nevoi, şi atunci cu atâtea delicate rezerve faţă de Turci, pe care Republica a urmat-o şi faţă de văduva lui Balşa, doamnă în Avlona, vechiul cuib de piraţi din vremea napoletană şi angevină, şi în Canina vecină, şi faţă de Gheorghe Straşimir, nepotul de frate al principelui ucis în lupta dela 1385, ca şi faţă de Carlo Thopia,

(1) Zăbava trevei la 20 Ianuarie (*Misti*, XXXVIII, fol. 94). Pentru soli, la Apendice, Martie 1394.

(2) *Misti*, *l. c.*, fol. 121 Vo (2 Iunie).

(3) *Apendice*, la această dată.

(4) *Gesch. des osm. Reiches*, 1, p. 255.

«domnul Albaniei» (1), seniorul din Durazzo, faţă de Radici Cernoievici, aşezat în Zenta-de-sus, şi faţă de nobilii albanezi cari domniau în Alessio, în Budua,—celelalte două porturi, Antivari şi Dulcigno, pe lângă cetatea de reşedinţă, Dagno (Danĭ, sârbeşte) fiind ale lui Gheorghe Straşimir (2). Aici e vorba numai de completarea acestor cunoştinţe, căpătate mai mult din publicaţia de documente veneţiene a lui Ljubić, în «Monumenta Slavorum Meridionalium», prin lucrurile nouă, privitoare mai ales la relaţiile directe cu Murad, pe cari le-am cules acum pe urmă în Arhivele dei Frari la Veneţia.

Pe când Senatul acordà privilegii insulei Corfù, o nouă anexiune (3), şi purtà grija moştenirii lui Thopia (29 Martie 1387) (4), care-i oferià Durazzo, pe când se trimeteau scrisori despotului celui nou (dela 1385) din Epir,—după Toma Preliubovici, pe a cărui văduvă o luă în căsătorie Isav de Buondelmonti, «Ysau despotus Ianine», Florentin de origine, dar frate al ducesei de Leucadia, şi înrudit, ca să aibă acest titlu de despot (5), ca şi Mircea, cu Paleologii din Constantinopol (6), şi cu Ţarul Duşan, ca unul ce ţineà pe sora regelui tesalian Ioan, împodobită cu toate titlurile dinastice constantinopolitane (7), cerându-i ca un castel al lui, reînnoit de curând, pentru a se adunà locuitorii şi a se face saline pe malul Adriaticei, la Kastri, în dauna salinelor veneţiene de pe insula Corfù, să nu fie tolerat (8), corăbiile «viagiului» Romaniei şi Tanei îşi urmau mersul obişnuit (9). Infrângerea lui Murad la Plocĭnic, de trupele sârbeşti ale Bosniei (10), lăsà Veneţia complet indiferentă.

Totuş un sol mergeà la Murad, «ad dominum Moratum», în

(1) V. şi Jireček, *Gesch. der Serben*, I, p. 426, nota 2.
(2) *Gesch. des osmanischen Reiches*, I, pp. 261—2.
(3) Miller, *l. c.*, p. 524 şi urm.
(4) *Misti*, XL, fol. 65 Vo, 68, 69; cf. Ljubić, *l. c.*
(5) V. cazul Despotului Oliver, soţul unei Paleologe, în Radonić, *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, I, pp. 54—5.
(6) Miller, *l. c.*, pp. 332, 372, 546.
(7) V. aceste *Anale*, studiul despre Fundaţiile Domnilor români în Tesalia.
(8) *Misti*, XL, fol. 78 Vo., 8 Iunie 1387: «Quod Ysau, despotus Ianine, fecit refici et reaptarj unum castrum quod erat diruptum et inhabitatum, et ibidem construj saline jn loco vocato Castrij».
(9) *Ibid.*, fol. 71, 71 Vo.
(10 *Gesch. des osmanischen Reiches*, I, p. 257.

Octomvrie, Daniel Cornaro, care aduceà și daruri (1). El n'aveà însă nici un rost în legătură cu luptele balcanice, ci mai curând cu starea de lucruri din Albania, unde Thopia, acum numai «dominus Durachii», speriat de «supărările din partea Turcilor» *(propter molestias Turchorum)*, erà invitat să-și păstreze posesiunea, de teamă ca nu cumvà steagul Sfântului Marc, abià împlântat pe ziduri, să fie luat ca trofeu de oamenii lui Murad, ce roiau pe acolo (2). Se căutà numai să se ajute o împăcare a lui Thopia cu Turcii. Republica se oferià doar a-i da, după dorința lui, ca unui cetățean al ei, o soție venețiană, și primià pe corăbiile ei pe fugarii din Durazzo; cel mult ar fi riscat să iea turnul Mării («turrim Durachii e marina»), pentru a o apărà (3).

Dar, în ajunul confederației balcanice care aduse lupta, catastrofa dela Cosovo, când Polo Morosini abià se întorsese (Aprilie) dela regele Ungariei (4), întâlnim la Veneția un sol al lui Lazăr Sârbul, care nu e pentru Republică un simplu cnez, un *comes* — pentru călugării dela Athos erà, ca urmaș al lui Dușan, un Impărat —, ci «prea-seninatul rege al Rasciei»: la 3 Maiu se dădeà voie galerelor Golfului să-l ridice cu suita, cu «juvaere» și «arme *(arnisiis)* ușoare», pentru «a-l debarcà în Sclavonia», în Serbia sa (5). In acelaș timp se trimeteau, în Iunie, galerele în Romania, la Provato și Trapezunt și la Tana (6), unde se făcuseră «atacuri și inovații» *(insultus et novitates)* — și la Plana trebuiau să se iea informații (7)—, și se hotărà alegerea unui vicebail la Constantinopol (8).

---

(1) *Apendice*, no. V.

(2) «Non esset honor nostri dominis quod insegna nostra Sancti Marci veniret ad manus Turchorum» (26 Fevruarie și 19 Martie 1388; *Misti, l. c.*, fol. 104 Vo, 108 Vo—9). Cf. Lijubić, *l. c.*

(3) «Cogitamus ut ipse dominus facilius posset ad concordium et bonam quietem cum Turchis pervenire... Dicitur quod ipse dominus volet accipere in uxorem de nostris nobilibus...: etiam nobis est placidum et gratum, tamquam de honorabili et carissimo amico et cive nostro». Cf. Ljubić, *l. c.* Descrierea Durazzului medieval, de d. Jireček, în *Ungarische Revue* pe 1914.

(4) *Misti, l. c.*, fol. 111 Vo.

(5) *Ibid.*, Fol. 113.

(6) *Apendice*, VI. La Tana erau să stea opt zile.

(7) *Apendice*, VIII.

(8) 22 Iunie; *Misti, l. c.*, fol. 122.

II.

Dar în vară frica de Turci erà foarte puternică. De aceea se negocià cu «cei din Klarentza şi Patras» (1), şi se făceau plângeri lui Rainerio degli Acciaiuoli, care erà învinuit că ajutà, ca şi anul trecut, pe ai lui Murad împotriva Republicei, care totuş permiteà să i se facă o galeră în Creta (2).

Se ceruseră explicaţii lui Alì Paşa, Vizirului unic, pentru turburările de pace la Coron şi Modon, cerându-se liberarea prinşilor, şi se căpătase un răspuns «neplăcut» şi «neamabil» *(non placibilis, nec dextra).* Pe de altă parte, Sultanul însuş trimisese înapoi solul venețian care-i dusese câni, pentru a cere în scris «o căţeà cu capul mare». Aşà încât, la 24 Iulie, se luà hotărirea de a se trimete la «Moratus» însuş un sol, om cunoscut lui şi preţuit de dânsul, pentru a şi-l «îmbună» iarăş şi a-i declarà că svonul *despre un ajutor armat ce i-ar fi făgăduit, prin ambasadorul ei, Republica, nu e întemeiat* («id quod datum est sibi intelligi quod debeamus mittere hostem in eius subsidium, ad nostras expensas»). Aloisio Dandolo, cunoscut ca intim al lui, trebuì să plece din Constantinopol, unde se aflà, pentru a îndeplinì această misiune, în cuvinte de «iubire şi afecţie». Erà să-i aducă daruri, să-i promită o căţeà sau mai multe din speţa dorită, «şi chiar din alte feluri de câni frumoşi şi mari», să-i mulţămească pentru oferta privitoare la răscumpărarea robilor şi să-l roage ca, în expediţia ce se pregăteşte, cele două castele să fie cruţate, fără *a se învoì la vreo plată de tribut.* Dacă s'a văzut vreo corabie la Durazzo, va fi fost numai un ajutor dat spontaneu domnului de acolo care e, ca şi predecesorii, cetăţean şi supus al Republicei (3). Astfel se va păstrà «pacea desăvârşită şi frăţeasca iubire», de care şi Murad vorbeşte în scrisoarea sa. Fireşte că scopul principal erà însă o informaţie întreagă şi exactă despre gândurile ce poate să aibă Turcul (4).

Dar nici răspunsul bunului prieten din Adrianopol nu fu mulţămitor: înainte de a-l primì chiar, rapoarte din toate părţile arătau că gândul lui e «rău şi nedrept», că «se găteşte pe uscat şi pe apă». Bailul din Constantinopol ştià că e vorba de un atac asupra Moreii, şi el smulsese despotului Moreii, lui chir Teodor, fratele lui

(1) «Clarentia et Patrasium»; *Misti, l. c.,* fol. 122 V°.

(2) *Apendice,* VII.

(3) La 24 Octomvrie e vorba de nişte grâu neplătit de Thopia (*Misti, l. c.,* fol. 133 V°.

(4) *Apendice,* VIII.

Manuil Impăratul, făgădueala că se va lepădà de *Turcii ce sunt pe lângă el* («ad dimittendum Turcos») și va face așà «ca toate locurile lui să se unească și să se lege cu stăpânirea venețiană». Incurajată de acest succes, Republica, luându-și măsurile la Negroponte, ca și la Coron și Modon, hotără, la 26 August, ca din partea castelanilor din aceste două cetăți să se facă încercări de *ligă creștină:* «liga et unio omnium illorum locorum cum dominatione nostra», pe lângă Acciaiuoli din Corint, pe lângă Compania navareză «și alții cari s'ar păreà potriviți cu această ligă», făcându-se că propunerea vine dela Teodor: se sperà astfel că «s'ar puteà opune rezistență Turcilor și oprì venirea lor în acele părți» (1). Pentru a se intimidà dușmanul în perspectivă, se decideà ca galerele Alexandriei, la întors, să «se arăte» acolo, ca și la Negroponte, în Arhipelag, «*până la Galipoli și la Constantinopol*» (2). Și Creta, de unde fuseseră aduși balistari la Coron și Modon, erà cuprinsă în cercul de supraveghere al celor trei *Savî* ce se alegeau la 30 Septemvrie (3).

Anul se încheie cu măsuri pentru Durazzo: în Octomvrie se aflà prin Ioan Cappello că orașul nu e în primejdie de a se pierde, cum se credeà, și se construise un turn venețian (4). Senatul hotără că, dacă e totuș cevà de temut, se pot luà dela «baroni» fortărețele principale, cheltuind chiar 500 de galbeni, dar, dacă orașul stă bine, să-i îndemne la luptă, cu adausul că Republica rămâne gata să iea Durazzo, în caz când Thopia ar murì ori ar fi vreo amenințare; deocamdată chiar ea trimete, cu înștiințare și pentru căpitanul golfului, o mie de galbeni pentru o eventuală întărire a fortărețelor ocupate (5). La 26 Fevruarie 1389, se aflau la Veneția soli din Durazzo, împreună

(1) *Apendice*, la 26 August 1388.

(2) *Ibid.*, no. 2. Aceleași corăbii se puteau îngrijì de postavul ce duceau în «Slavonia» negustorii de acolo; *ibid.*, no. 3.

(3) «Super factis insule Crete, Choroni, Mothoni et Nigropontis» *(Misti, l. c.,* fol. 133). La 22 Noemvrie se dau ordine a se retrimete balistari, pentrucă «ipsimet (castellani) scribunt quod non sunt amplius necessarij» (fol. 134 Vo).

4) «Illud quod fecimus in construendo turim Durachij»; *ibid.*, fol. 135 Vo (24 Octomvrie). V. și Ljubic, *l. c.*

(5 «Pro fulcimento et munitione fortaliciorum, in casu quo obtineantur».—La 22 Noemvrie se prevedeà ca galea Cretei să fie dezarmată de căpitanul golfului, care, trimețând o galeră după Cappello, să se întoarcă «bene informatus de factis Durachij et de omnibus alijs novis que potuit persentire» *(ibid.*, fol. 134 Vo).

cu ai Reghinei Balşa din Avlona, «iubitoare deosebită a Signoriei noastre» (1). Se credeà că Topia a murit (2).

III.

Veneţia erà deci gata de anexări în clipa chiar când primejdia turcească atingeà interesele ei, şi ea se credeà destul de tare pentru a le îndeplinì faţă de un adversar al cărui viitor nici nu puteà să-l bănuească.

Astfel, murind Pier Corner, domn de Argos şi Nauplia, şi văduva lui, Maria d'Enghien *(de Engino)* (care se temeà că Teodor, «despotul de Misitra» (*despotus Misistre*), are de gând să facă vreo «novitas» cuceritoare, ca şi, poate, pânditorul vecin Rainerio, socrul despotului), trimiţându-şi la Veneţia solul, Perazzo Malipier, Senatul se arătă gata a face cumpărătura, înaintând 300 de galbeni şi făgăduind Mariei un nou bărbat, veneţian. Negocieri în vederea unei supuneri se purtau şi cu arhiepiscopul de Patras, cu Navarezii, cu Petru de San-Superano, zis Bordo, cu Marco Morosini din Nauplia, cu Albano Contarini din Argos, cu episcopul de acolo şi cu Iacob «de Zoya», cavaler (3). In primăvară încă, Rainerio asedià Nauplia, şi solul lui erà trimes înapoi fără discuţie, de Senat, la 10 Iunie (4).

La 15 Iunie 1389, se dădeà lupta dela Cosovo: între morţi erà şi „regele Rasiei" şi „amicul" Murad.

Peste cevà mai mult decât o lună, la 23 Iulie, se hotără la Veneţia, în urma «ştirilor ce se au despre moartea lui Murad şi a fiului şi a nouăi stăpiniri a celuilalt fiu», a se trimete Andreiu Bembo la Impăratul Ioan, cu asigurări de prietenie veche şi indestructibilă,

(1) «Persone notabiles, cum sua familia, et quidam nuncius domine Avalone, intime amatricis nostri dominij» (fol. 154). Se luau măsuri pentru întorsul lor. Şi Ljubic, p. 263.

Regina voià să cumpere un brigantin (aceeaş dată; fol. 158). Pentru galera lui Gheorghe Straşimir, «dominus Dulcigni», *ibid.*, XLI, fol. 22 (20 Iulie). La 5 August (fol. 25 pentru Straşimir «de Balsa», care poate armà două brigantine pentru paza *fiumarelor* «et pro resistendo cuidam servitori suo qui factus est sibi rebellis». La 21 August vizita la Durazzo şi grija turnului (fol. 30 Vo). Şi Ljubić, pp. 263, 268, 270—1.

(2) ***Misti**, l. c.* fol. 159 (aceeaş dată).

(3) *Ibid.*, la data de 18 Fevruarie 1389 şi la acea de 26 Martie (fol. 162 Vo.); Thomas, *Diplomatarium*, II, pp. 211—5; cf. Miller, *l. c.*, p. 339. Pe atunci un «familiaris domini ducis borboniensis» mergeà «ad partes Amoree pro certis agendis tangentibus ipsum ducem, que expedire habet cum domino Raynerio de Aciaiolis et cum Navarrensibus» *(ibid.*, fol. 169 Vo).

(4) *Ibid.*, XLI, fol. 6 Vo—7; 13 Vo (10 Iunie). Şi Ljubić, p. 267.

de dorință a unei veșnice păci cu Impărăția lui. Dar nu erà vorba de oferte politice, ci numai de datoria Bizanțului: 13.163 de perperi, de pagube făcute de Greci după 1376, «pe vremea lui chir Andronic», de reclamațiile eventuale asupra insulei Tenedos, acum pustie de pe urma Venețienilor, de nouăle dări constantinopolitane asupra cumpărăturilor făcute de străini, asupra vinului, etc.

Dar, tot în aceeaș zi, «faptele Turciei» *(facta Turchie)* făceau necesară o intervenție și acolo: vicebailul din Constantinopol și Consiliul de doisprezece vor hotărî dacă e de nevoie o întâie solie cu daruri de până la 300 de galbeni la «cel ce e în stăpânire, în locul lui Murad», neștiindu-se care din cei doi fii, Baiezid sau Iacùb, a luat moștenirea. Va arătà că, «pe vremea plecării galerelor de față din Veneția, auzise Signoria noastră, dar nu deslușit, despre răsboiul și noutatea ce au fost între mărețul domn Murad, răposatul lui tată, și contele *(comitem)* Lazăr, despre care se vorbià în tot chipul, dar nu se puteà da crezare cu adevăr; însă Signoria noastră auzise de moartea acelui domn Murad, pentru care avuse foarte mare neplăcere, căci totdeauna l-am socotit ca prieten foarte deosebit, și l-am iubit pe el și țara sa»: aflând de suirea lui pe tron, se bucură «pentrucă, așà cum am iubit de sincer pe tată, astfel iubim și suntem aplecați a iubì pe fiu și stăpânirea sa și să-l avem ca pe un prieten deosebit»,—firește în vederea voii de negoț «în părțile și locurile sale», de sigur dela Marea Neagră până la Dunăre, unde Turcii aveau acum și Silistra (1).

De fapt erà vorba numai de grija grânelor. In adevăr Nauplia, unde comandà Victor Morosini, căpitan și podestà, erà venețiană și despotul cereà împăcarea (2) (la 16 Decemvrie, după nesuccesul misiunii lui Nicolae Zeno și Perazzo Malipier, veniți spre a-l oprì dela asediu, se refuzà alt sol); pentru Argos, ocupată de el, erà vorba de o ligă cu Navarezii (3), cari, vicariul și «tovarășii» *(socii)* lui, trimiteau cu

(1) *Apendice*, la aceste date.—Se scuză și atacul lui Pietro Zeno din Andros asupra unor galere turcești.*

(2) La 17 August, decizie cu privire la întorsul celui trimes pentru Argos și Nauplia (fol. 29 Vo); 30 August. cu privire la feuda în Argos și Nauplia a lui Iacob de Zoia, pomenit și mai sus (fol. 32). La 27, «pro bono istorum agendorum de Argos que sunt ponderosa» (fol. 55). La 28 discuția pentru chestia Argosului și Naupliei (fol. 46). — Cf. și Miller, *l. c.*, pp. 340—2.

(3) «Videtur nobis pro recuperando civitatem nostram Argos de jntrando in ligam cum Navarensibus» (28 Ianuar; *ibid.*, fol 56 Vo). Se aleg, la 4 Fevruarie, trei proveditori (*ibid.*).

oferte, un agent (1); la 17 Fevruarie 1390, se alegeau proveditorii pentru negocieri (2).

Până în primăvară se ocupă despotului turnul Vasilipotamo, și Baiezid se mulțumì să intervie pașnic pentru despot prin scrisori către castelanii de Coron și Modon (3). Când, la 11 Ianuarie 1390, se hotărește un *ambasador solemn* la «acest fiu al lui Murad care a rămas în stăpânire», se prevede ca scop al misiunii condoleanțele și felicitările, pe de o parte, iar, pe de alta, stăruințele «ca să se deschidă porturile pentru grâne *(tracte;* de fapt: *tracte bladorum)* și să se poată aveà din posesiunile sale ajutor de grâne» (4).

Dar, când, la 17 Fevruarie, se luară nouă măsuri pentru ambasadă, știindu-se acum cine e «fiul lui Murad», Baiezid, pentru Veneţieni: *Baysich* (=Baysith), erà vorba în genere de «afacerile Comunei noastre», destul de importante în totalitatea lor pentru a fi vrednice de jertfa a nu mai puțin decât 5.000 de galbeni în daruri (5). Francesco Querini, care-și primià instrucțiile la 6 Martie — înainte, pentru deschiderea porturilor, fusese ales Gabriel Emo, — trebuì să arăte părere de rău pentru pieirea lui «Murad Bei», ca «intim și din adâncul inimii *(precordissimus)* prieten» al Republicei, cu care se păstrase o «afecție foarte mare și o iubire nedesfăcută» *(indissolutus)*, «imensa bucurie» pentru instalarea lui în domnie, cu ce alte îmbunări, în termenii cei mai exagerați, se pot închipuì. In rândul întâiu trebuià să-i ceară, ca unui moștenitor al Bizanțului la Marea Neagră —, atunci când Mircea moștenise pe Dobrotici la gurile Dunării — «deschiderea tractelor de grâne și a schelelor sale», și, anume, ca subt Murad, fără vamă, în vederea aceluiaș import de grâu, care erà o nevoie de vieață a coloniilor venețiene în Orient;

(1) Negociațiile se încredințează, la 4 Fevruarie, castelanilor de Coron si Modon (fol. 57).

(2) *Ibid.*, fol. 58.

(3) V. *Apendicele*, la data de 6 Martie 1390. — La 23 Aprilie măsuri pentru Argos și Nauplia (fol. 73).

(4) «Ad istum filium Morati qui remansit in dominio, tam pro condolendo de morte patris, quam pro congaudendo de sua creatione et pro possendo obtinere ab eo quod tracte aperte sint et quod de locis suis possit haberi subventio bladorum». Solul va primì în cele dintâi patru luni 200 de galbeni, apoi 25. Va aveà cu sine trei *famuli*, un notar cu servul său, un bucătar plătit doi galbeni pe zi, «non computatis nabulis navigiorum et agoçijs equorum». Iacob Valaresso voià să se prevadă doi soli cu o galeră la dispoziție. E ales Gabriel Emo, cavaler, consilier. Se propusese și 200 în loc de 350 de galbeni. (*Misti, l. c.*, fol. 44).—La 17 Ianuarie se decide ca solul «ad filium Morati» să nu poată refuză subt amendă de 100 de livre (fol. 55).

(5) *Apendice*, la această dată.

cel mult ar da până la un perper de fiecare *modius* de grâu ce s'ar încărcà în porturile lui. Se aveà în vedere mai ales înlăturarea intermediarilor «franci» *(aliquorum Franchorum)*, dintre aceia cari «în vremile trecute nu ne-au tratat bine pe ai noștri» și cărora Turcii le-ar fi de preferat.

E interesantă prevederea temerii lui Baiezid, ca nu cumvà, deschizându-se toate schelele, corăbiile venețiene să ducă grâu vreunui dușman al său, ceeace aduce asigurările cele mai puternice, cu jurăminte, că se va păzì aceeaș normă ca în trecut, ducându-se grânele «deadreptul la Veneția sau în țerile și locurile noastre». Indată după aceea se amintesc pagubele făcute Turcilor de galera, fabricată în Veneția, a lui Franguli Crispo, ducele Arhipelagului, și de fostul vicebail de Constantinopol, Ioan Cocco, precum și plângerea lui, «Tomerzi el Cazi, Turcul din Altologo», pentru oameni de-ai lui capturați în apele Rodului de *azapi* (aici în sens de: pirați), pe o luntre armată în Enos.

IV.

Cine erau *acești dușmani de cari se temeà Baiezid?* O știm. Impăratul din Constantinopol, acel biet bătrân Ioan V, care strică pacea cu Venețienii, de nevoie, oprind cu sila galerele ce veniau din sus cu grâu, sub cuvânt că așteaptă un atac al «fiului lui Murad» (*ob timorem filii Morati*), sprijinitor al fostului Impărat Ioan VII, fiul lui Andronic (Veneția, care protestă energic în Aprilie, se gândià la putința unei înlocuiri prin acesta, *ba chiar a unei așezări a fiului lui Murad în Constantinopol:* «in casu quo reperires filium Morati in Constantinopoli accepisse dominium Imperii» (1). Se știe că la 13 Aprilie, noaptea, Ioan VII întră în Constantinopol cu ajutor turcesc și genovez din Lesbos și asediè pe bunic în castel, până la întoarcerea răsplătitoare a lui Manuil, moștenito-

(1) *Apendice*, la 9 Aprilie.—Căpitanul golfului mergeà cu trei galere și a Negropontelui la Constantinopol (decizie din 9 Aprilie; *Misti, l. c.*, fol. 82).—Totuș, la 14 Iunie, se luau măsuri pentru obișnuita flotă a Romaniei și Tanei (fol. 84 și urm.) (la 24 Iulie se scrie consulului de Tana pentru averea, reținută, a lui Iacobello Diedo, mort «in partibus de Zilam siv in Massandram», fol. 93).—Măsuri pentru reparații, v. *Apendice* la 4 Iulie 1391.—La 26 Octomvrie, măsuri «propter novitates presentialiter imminentes in partibus Tane», unde se duceà și bumbac din Alexandria (*ibid.*, XLII, fol. 31 Vo).—La 5 Iulie Simon Dalmerio erà ales bail la Constantinopol (*ibid.*, fol. 31, 93 Vo.-4 Vo., 98,101 Vo. și urm.).—«Serenissima domina Imperatrix Constantinopolis», care soseste la 11 Iulie și primește daruri de o sută de ducați (*Apendice*, la 10 Iulie), e *cea latină*, probabil. — Pentru relațiile cu Bizanțul, și Thomas, *l. c.*, pp. 221, 224 și urm. (treva din 3 Iunie 1390).—*Ibid.*, p. 229 și urm. (treva din 11 Aprilie 1391 cu Trapezuntul).

rul legiuit al coroanei imperiale (1). Impăratul cel nou, care se gândià şi la reîmpoporarea insulei Tenedos, cereà Veneţienilor, în toamnă, ca ai lor din Constantinopol, cu bailul în frunte, să se înarmeze contra bătrânului, «contra Imperatorem Chaloianj, avum ipsius domini Imperatoris», şi, la 4 Octomvrie, i se dedeà răspunsul prudent că ar fi greu pentru nişte negustori «*şi mai ales între oameni din acelaş popor şi de aceeaş limbă şi din aceeaş carne*», oferind, în schimb, mijlocirea pentru pacea între Paleologi (2). In vara anului următor, Manuil, care urmase tatălui, îşi făcuse el pacea cu Sultanul, care-l despoiase de Salonic şi de cetăţile Mării Negre (3),—şi se zăbovià solia hotărîtă la 11 Iunie pentru a-l felicità de bunele dispoziţii (4), pentrucă prin scrisori dela bail se aflase că «domnul Impărat al Constantinopolei va merge la Turc şi va călărì cu el în răsboiu: despre a cărui sosire se ştie bine, dar despre întors nu, care întors poate fi foarte zăbavnic» (5). Abià la 8 Martie 1392, Pantaleon Barbo erà trimes la el cu bailul, pentru felicitări («de felici coronatione et reditu Sue Maiestatis ad suum sanctum Imperium) şi innoirea trevei, amintind de vechea datorie, de grâul oprit cândvà (6).

Baiezid, din parte-i, nu uitase să trimeată, ca mulţămită, solul său la Veneţia, căruia i se făceà o haină, o *roba* orientală, la 1 Septemvrie 1390, de un preţ poate mai mare decât darul de 60 de galbeni ce adusese (7). Pe această vreme, dela Straşimir (8), dela regele Bosniei, care vorbià de succesele sale (9), dela Comnena din Avlona (10), dela contele Cefaloniei şi Leucadiei, Carlo I Tocco (11),

---

(1) *Gesch. des osmanischen Reiches*, I, p. 278 şi urm.

(2) Se vorbeşte şi de galerele ce se armau la Rodos şi de cari se temeà Ioan al VII-lea; *Apendice*, la această dată.

(3) *Gesch. des osmanischen Reiches*, I, p. 280 şi urm.

(4) *Misti*, XLII, fol. 1 Vo, 2.

(5) *Apendice*, la 14 Iulie 1391.

(6) *Ibid.*, XLII, fol. 47 şi urm. E vorba de a se scrie şi la Trapezunt pentru «itinera Turrisij [Tebris] et aliarum partium deinde». Pentru uleiu oprit la 12 Martie, *ibid.*, fol. 48.

(7) *Apendice*, la această dată.

(8) *Misti*, XLI, fol. 91 Vo, 96 şi urm. 9 Iulie; fol. 128 (2 Martie 1391). = Ljubić, pp. 282—3, 287.

(9) *Ibid.*, fol. 92 (8 Iulie). = Ljubić, p. 282.

(10) *Ibid.*, fol 100 Vo (30 August) = Ljubić, p. 284 şi urm.

(11) *Ibid.*, fol. 119 Vo (12 Decemvrie) ; fol. 132 (6 Aprilie 1391), 132 Vo. şi urm. (11 Aprilie ; XLII, fol. 81 (3 Octomvrie 1392).

dela tânărul domn din Durazzo (1), al cărui oraş fu în sfârşit ocupat (2), dela ducele Arhipelagului (3) veniau necontenit soli cu veşti rele. Intreţinându-se relaţii cu episcopul de Argos — împrumut de 200 de galbeni la 9 Maiu (4),—şi cu Nerio Acciaiuoli (5), se căută a se reluà Argos (6). Deşì galerele Romaniei plecau la 3 Iunie 1391, luând cu ele pe Francisc Mocenigo, consul de Tana (7), se purtà grija bărcilor turceşti, cari, fără ştirea Sultanului, atacau provincia veneţiană a Naupliei, asediată de ei şi pe Mare, ca şi aceea a Coronului şi Modonului (8). Frica erà aşà de mare din partea Veneţiei, încât, la 13 Martie 1392, Baiezid erà rugat prin sol special să cruţe insula Negroponte (9). Pentru această importantă posesiune se luau măsuri deosebite în cursul aceleiaş luni. (10).

In aceeaş primăvară a anului 1392 Veneţia, care refuză Regelui Ungariei concursul pentru o cruciată (11), primì, în sfârşit, o veste care o îngrozì. La Constantinopol, la Salonic se gătià o mare flotă otomană, subt pretextul de a supune pe seniorul turc din Sinope. Impăratul Manuil ar fi primit comanda ei, prefăcându-se astfel într'un simplu amiral, *capitaneus armate*, al puternicului său suzeran.

«Puterea lui Baiezid bei a crescut mult, şi se pare că tot creşte, în paguba creştinătăţii, pe uscat şi pe Mare»,—e cel dintâiu strigăt de conştiinţă creştină care se auzì la Veneţia, în ziua de 26 Aprilie 1392, când se hotărîră măsuri pentru înlăturarea primejdiei ame-

(1) *Ibid.*, fol. 137 (2 Maiu), 138 Vo.

(2) 18 Aprilie 1392 : «providendum est de custodia et conservatione castri Durachij per dominum dicti loci in manibus capitanei nostri culphy» (*ibid.*, XLII, fol. 43 Vo.). Cf. *Gesch. des osmanischen Reiches*, I, pp. 269—71. Ocupaţia formală după 18 August. *Capitulele* din 9, *Misti*, XLII, fol. 73—3 Vo. ; cele din 17 August, *ibid.*, fol. 122 Vo. şi urm.

(3) *Ibid.*, XLII, 30 Ianuarie 1392; XLIII, fol. 14 (3 Iulie =Ljubić, p. 291 şi urm. (pentru toate cele din acest an).

(4) *Ibid.*, XLII, fol. 137 Vo.

(5) *Ibid.*, XLII, fol. 1 Vo (11 Iunie).

(6) La 21 Martie 1392, se opreşte comerţul cu despotul (*ibid.*, XLII, fol. 50, 21 Martie 1392).

(7) *Ibid.*, XLI, fol. 142.

(8) *Apendice*, la 21 Fevruarie şi 2 Martie 1391. Pe acest timp Antonio Querini, «quem in ambaxiatorem ad partes Palatie destinastis (regimen Crete)» arătă că a încetat pacea (*concordium*) cu domnul de acolo şi n'o poate reface Creta, «nisi apponeretur quod illud concordium firmabitur cum benivolentia et amore Baysit-bey», ceeace Senatul nu admite (*Misti*, XLI, fol. 129 ; Martie). Cf. *Gesch. des Osmanischen Reiches*, I.

(9) *Misti*, *l. c.*, la această dată.

(10) *Ibid.*, XLII, la 12 şi 15 Martie 1392.

(11) Ljubić, *l. c.*, IV, p. 305.

ninţătoare, la Creta, ca şi la Negroponte. «Toţi Grecii», se adaugă în acest act de Stat de o mare importanţă, «în deobşte doresc mai mult stăpânirea Grecilor decât a Latinilor.» Căpitanul golfului primì ordin formal «să urmărească pe piraţi», «să păgubească şi să distrugă pe Turci, în tot chipul», dacă-i va găsì dincoace de strâmtori, de «golful de Abydos» (*bucha Avedi*), precum şi dacă vor încercà să iasă din portul Salonicului şi din alte *fiumare*. El avea voie să întreprindă o operă comună cu corăbiile ce s'ar fi armat la Rodos, Chios, Lesbos sau «insula Famagustei» (*sic*), dar numai pe Mare (1). Impăratul Manuil fiind privit ca un vasal turc, «totdeauna gata la toate pornirile lui Baiezid», Republica se gândì, la 30 Aprilie, să-şi scoată negustorii de sub puterea lui (2).

Se întâmplă însă ceeace se arătà, chiar în această deciziune, ca posibil: corăbiile Sultanului nu ieşiră. Căpitanul golfului nu merse decât până la Negroponte (3), — numai în apele Patrasului, apărând, ca şi în alţi ani, piraţi (4), — pe când Pantaleon Barbo se înfăţişă Impăratului, pe care-l găsì, ca şi pe mama lui,—coregentă, se vede, — foarte rău dispus (5). Corăbiile Romaniei fură trimise deci în Iunie (6) şi se cerù Impăratului de Trapezunt şi seniorului, celuilalt «Impărat», de Tebriz (*de Turis*), deschiderea şchelelor (7), şi *Signoria* se credeà aşà de asigurată, încât, la 7 Octomvrie, ţiind seamă de faptul că Straşimir, «domnul de Dulcigno», şi «o rudă a sa», au fost opriţi de «Bayasit Turchus», — ceeace înseamnă Sultanul însuş şi nu begul omonim din Uschiub, — şi că e vorba ca Turcii să ocupe, nu numai Dulcigno, dar şi Scutari şi «alte locuri ale lui», se hotărî a se da sprijin, şi de balistari, şi a-l îndemnà şi mai departe, prin vicecăpitanul golfului Nicolae Bellegno, care debarcase acolo în ceasul de primejdie, să se împotrivească din răsputeri (8). In luna următoare, se luau măsuri pentru a se negocià cu Turcii cari-i încunjurau cù posesiunile lor noua achiziţie albaneză, Durazzo, putându-se intervenì, în puterea prieteniei manifeste cu Sultanul, şi la şefii lor, ca «Manuc (*Mamuchus*) sau alt Turc

(1) *Apendice*, la 26 Aprilie 1392.
(2) *Ibid.*, la această dată.
(3) *Ibid.*, la 20 Iulie, 2.
(4) *Misti*, XLII, fol. 66 Vo, 2 Iulie.—Catalani pe Mare, pe la Patras şi Klarentza; *ibid.*, fol. 76 Vo (6 Septemvrie.
(5) *Apendice*, la 20 Iulie, 3.
(6) *Misti*, XLII, fol. 62 Vo, 1 Iunie.
(7) *Apendice*, la 4 Iulie 1392.
(8 *Ibid.*, la 7 Octomvrie 1392; Ljubić, *l. c.*, p. 275 şi urm.

mare (1). La 3 Ianuarie 1393 se alegeà bailul și căpitan de Durazzo, camerariul lui,—mai mult pentru sare, «marele folos», al orașului (2),—rectorul, căruia i se făceà și casă (3), amiralul, care aveà la dispoziție o barcă. Și, fiindcă Alessio erà, nu numai «târgul sării care se trimete în Slavonia», dar și «ochiul drept al Durazzului—și se poate zice că fără el nimic nu poate Durazzo însuș», — se intră în negocieri cu Radici Cernoievici, «baron din părțile Zentei», pentru anexarea acestuilalt port albanez (4). Ducașinii îl cedaseră (5). Gheorghe Strașimir încercă să împiedece comerțul cu Alessio, dar Republica țineà seamă de faptul că el n'ar fi în stare a-l păstrà contra Turcilor (6).

V.

Pe acest timp relațiile normale cu Constantinopolul urmau: se trimiteà vicebailul la 4 Fevruarie 1393 (7), se expediau galerele Romaniei în vară (8), se întrețineau relațiile cu «Moreia și despo-

(1) *Apendice* la 14 Noemvrie.—Pentru fortificații la Durazzo v., și *Misti*, XLII, fol. 83, (26 Octomvrie) 84, 87 și urm. Și Ljubić, *l. c.*, p. 302 și urm.

(2) «Est minima quantitas salis... Maior utilitas Durachij est sal, et plura fundamenta sunt male et pessime in ordine» (*Misti*, *l. c.*, fol. 94 Vo).

(3) «Non est aliqua domus abilis et sufficiens pro rectore nostro et omnino sit necessarium providere de construendo unam» (*ibid.*, fol. 94 Vo). V. și fol. 93 și urm. — La 20 Fevruarie, Francisc Giorgio e trimes rector (*ibid.*, fol. 97 Vo).—Pentru justiție, 18 Aprilie *ibid.*, fol. 208. La 6 Maiu cercetare «ut testarent, etc., și fovea pro ponendo Durachium in josula et seraleo fieri poterat aut non», și pentru retragerea în oraș a vecinilor (fol. 109—9 Vo.).—Pentru Albanezii de lângă Durazzo, *ibid.*, fol. 129 Vo. (20 Septemvrie).

(4) 3 April (fol. 108 Vo): «Certa pacta cum quodam barone de partibus Zente, qui vocatur d. Radiçe Cernoie, qui tenebat et tenet castrum de Lecxio... Ipsum castrum sit positum super forum salis qui mittitur Slavoniam et est occulus dester Durachij et sine ipso nichil dici potest vallere Durachium». Domină și pasurile.—La 6 Maiu, negocieri și cu «quidam Cursachus, maritus domine Voiselave», sororis condam domini Georgii (Topie), (fol. 109). Cf. pentru «uxor q. Cursachi», XLIII, fol. 4—4 Vo). V. și fol. 16.—La 26 Septemvrie (fol. 130 Vo) pentru zestrea surorii lui «Volcho de Brancho, intimo amico nostri dominij», măritată după «dominus Georgius Tobie».—Ljubić, *l. c.*, pp. 305, 306, 319—20.

(5) *Misti*, XLIII (12 Maiu 1394, fol. 4): cereri dela «isti nobiles Duchayni, qui hic sunt et a quibus dominatio nostro habuit castrum Lexij». Cf. și fol. 4 (16 Iulie).

(6) «Si dictus locus esset in suis manibus, quia cogeretur eum dare Turcho et postea ipse dominus Georgius cum toto suo paesio esset in manibus dicti Turchi et elargatus esset e favore et spe cuiuslibet persone que esset bene disposita ad sustentationem suy» (21 Iulie 1393; *ibid*, fol. 119.—Pentru încercarea de a se aduce sarea la Suffada, *ibid.*, fol. 130 (26 Septemvrie).

(7) *Ibid.*, fol. 95 Vo.

(8) *Ibid.*, fol. 113 și urm. (29 Maiu.—Vin la Constantinopole; fol. 120.—Postav de Florența (5 Martie 1394; fol. 153 Vo). — V. pentru Tana, *Apendice*, la 28 Decemvrie 1393.

tatul» (1), se purtà grija posesiunii din Nauplia (2), se corespundeà după obiceiu cu Arhipelagul (3). Dar Baiezid rămâneà ameninţător: nu numai că ai lui din Salonic arestau, pentru oprirea la Negroponte a unei corăbii turceşti cu grâu, pe negustorii veneţieni din oraş (4), dar vicariul principatului Ahaii, care se prezentase şi el, ca şi Manuil, ca şi despotul Teodor, la Serres, înaintea lui Baiezid (5), aduceà de acolo vestea că Sultanul se gândeşte «la ducatul Atenei» —al Navarezilor— «şi la locurile despotului şi la alte provincii din acele părţi» (6). Trecând prin Tesalia, unde luă Farsale şi Domokos, Lamia, Neopatrai, fiul lui Murad se oprise la Salonic, în Fevruarie, cu câtevà zile înainte de această hotărîre veneţiană, şi aici luase de soţie pe «fiica doamnei dela Salona (Sola), şi a ocupat toată ţara» (7). Nerio care, *liberat* din captivitatea Navarezilor, în care căzuse prin voia Veneţiei în 1390, întră în curând în ceartă cu despotul (8), îşi arătă şi el serios temerea că Turcul «va merge şi mai departe» *(venirà più inanzi)* (9). In alte părţi, moştenirea lui Gheorghe Straşimir trecuse asupra lui, şi Marco Barbadigo din Croia, pe care o căpătase prin înrudire cu această dinastie, «mersese să se închine» *(ad jnclinandum)* (10), în acelaş pericol, lui Baiezid de Uschiub (11).

In acest timp, asediul Constantinopolei de Baiezid începuse.

VI.

Incă dela 21 Maiu, Senatul discută, prin Bertuccio Querini, despre «aceste afaceri ale Constantinopolei», cari sunt de mare primejdie» (12). Impăratul dăduse ştire de pericolul ce-l ameninţă;

(1) «Ferrum et gomeria que consumebantur in partibus Amoree et dispotatus» (fol. 153 Vo).
(2) *Ibid*, fol. 117 (17 Iunie); scrisori ale lui Ingelbert de Enghien (25 August; fol. 128 Vo).
(3) Cu Seriphos şi Naxos (10 Iulie) (fol. 122 Vo); cu Franguli 12 Decemvrie fol. 143 Vo).
(4) *Apendice*, la 4 Decemvrie 1393.
(5) Jireček, în *Byzantinische Zeitschrift*, 1909, p. 585.
(6) *Apendice*, la 19 Martie 1394.
(7) *Sitzungsberichte der bayrischen Akademie*, 1890, p. 308.
(8) *Misti*, *l. c.*, fol. 18 V° (24 Iulie).
(9) *Ibid.*
(10) După Lampros, Ὁ τελευταῖος κόμης τῶν Σαλώνων, în Miller, *l. c.*, pp. 346—7.
(11) 21 Maiu 1394: «De motibus Turchorum et de gestis per ser Marcum Barbadico, qui videtur ivisse ad jnclinandum Basaito» (*ibid.*, fol. 4). Cf. *Gesch. des osmanischen Reiches*, I, p. 272 şi urm. Pentru Marc Barbadigo din «castrum Croy», fol. 18 (24 Iulie).
(12) «Istis negotijs Constantinopolis..., que sunt magni ponderis»; *ibid.*, fol. 5.

«reaua dispoziție a lui Baiezid» nu mai erà obiect de îndoeală. Erà necesară iarăș ivirea flotei venețiene în Levant, «și pentru îndemnul acelui Impărat». Se hotărî a se vorbì lui Manuil despre grija ce-i poartă Veneția, lui și Imperiului său, și a-l sfătuì «să nu se absenteze dela Scaunul său și dela Impărăția sa, pentrucă o absentare a sa ca aceasta ar fi distrugerea totală și finală a Impărăției sale și a acelui vestit oraș, căci, fără îndoeală, *Turcul s'ar înstăpânì îndată acolo, și ar luà astfel de măsuri, atât ruinând zidurile despre uscat, cât și altfel, încât ar fi greu să se mai întoarcă vreodată în mâinile creștinilor*». E o cauză a creștinătății, a «credinței catolice»: Papa, Impăratul din Apus, «alți regi și prinți ai lumii» trebue îndemnați să ajute; Signoria e gata a transmite și sprijinì asemenea scrisori. Dacă, totuș, *Manuil va cere să fie luat pe corăbii și adus la Veneția,* i se vor reînnoì argumentele potrivite pentru a-l face să rămâie la datoria sa, «căci n'ar puteà face vreun lucru care să fie mai periculos pentru situația sa și Imperiul său»: galerele au, de altfel, aiurea, altă destinație. Cel mult s'ar puteà admite aceasta în împrejurări viitoare. Numai «când nu s'ar puteà face altfel», bailul și Consiliul său au voie să-i îndeplinească dorința, așteptând galerele, în acest caz, cincisprezece zile. Locuitorii să fie îndemnați însă a stăruì până la capăt în apărarea orașului. Pietro Foscarini se împotrivì, de altfel, hotărît, ideii de a primì pe Impăratul fugar, din cauza urmărilor ce ar puteà ieșì pentru negoțul venețian. La urmă se admise o zăbavă până la sosirea galerelor Romaniei (1).

Asediul Constantinopolei nu fu însă serios. Atenția lui Baiezid erà îndreptată aiurea, spre ducatul Atenei, spre principatul Ahaii, spre despotatul Moreii (2). In 1394, Veneția făcù lucruri mari aici: în Maiu aveà Argos, în schimb pentru Vasilipotamo și pentru Megara, pe care-o ocupase; în toamnă, Nerio, acum vasal turcesc, erà să-și isprăvească vieața; soțul fiicei sale, Francesca, Tocco, întrase, cu insulele lui, în clientela Veneției, deși trase la sine, cu prilejul morții socrului, Megara și Corintul, pe care-l dădù lui Teodor, făcându-se acum aliatul lui contra Republicei; Atena rămase însă venețiană până în 1402, și Navarezii ridicaseră pe cetățile lor steagul

(1) *Apendice*, la 21 Maiu 1394.—La 4 Iunie se ieau măsuri pentru galerele Romaniei și Tanei (*Misti*, XLIII, fol. 8). Pentru Trapezunt, și Thomas, *l. c.*, pp. 250—1.

(2) Cf. *Gesch. des osmanischen Reiches*, I, p. 283 și urm.

Sfântului Marcu (1), ceeace nu-i împiedecă, în 1395, să colaboreze cu Turcii la luarea Misitrei și la dărâmarea despotatului, pentru a fi apoi crud pedepsiți de Grecii întorși la locurile lor (2).

Incă din Iulie se știà la Veneția, prin scrisori ale castelanilor de Coron și Modon, că «Baiezid a venit în părțile Principatului» (3), și se luau măsuri pentru a ocrotì Patras, posesiunea arhiepiscopului latin, precum și Argos, Nauplia (4); lui Nerio i se trimeteau balistari, și despotul, împăcat cu Signoria, căpătă un dar de postav (5). Solii lui Nerio și ai despotului erau în oraș la sfârșitul lui August, și erà vorba de întărirea istmului de Corint, a Heximiliului (6). Dar la ostilități turcești nu se ajunse nici acum: se ordonà sechestrarea averii lui Aloisio Dandolo, pentru datoria față de Baiezid, care aici pentru întâia oară e numit *«Imperator Turchorum»* (7), și în schimb, el permiteà să se aducă și aramă dela Castemuni, recenta lui cucerire, și «din alte părți ale Asiei», la Constantinopol (8). Doar dacă Sain Turcul, așezat în Scutari, ajutat de Albanezi, ca Dimitrie Ionima, făceau prinși în posesiunile venețiene, toamna (9).

Galerele Romaniei plecară și în Maiu 1395 (10), dar se constată o scădere în «traficul grânelor și altor mărfuri» (11). Mai importantă pentru Republică erà acuma chestia moștenirii lui Nerio în Atena,

(1) *Ibid.*,

(2) *Ibid.*, I, pp. 286—7; Miller, *l. c.*

(3) 24 Iulie (fol. 18 V° din *Misti*, *l. c.*): «nova que fuerunt de adventu Basiti ad partes principatus».

(4) *Ibid.*, fol. 19—9 V° (24 Iulie, 19 V°—20 (4 August.

(5) *Ibid.*, aceeaș dată. Cf., pentru Argos și Nauplia, fol. 20 V° 4 August, 26 August, 24 V° și urm. (27 August, către căpitanul de Argos). La 29 August, Petru Zeno, domnul de Andros, e trimes la Nauplia pentru Argos (fol. 27 V°). — Sol dela Ingilbert de Enghien, la 5 Noemvrie, fol. 35.

(6) *Ibid.*, fol. 24 (26 August (25 V° și urm. (25 August, 26 V°. Cf. la 15 Maiu 1394 fol. 5: «jnsula nostra Butrentoy Butrintò), vocata Eximilia», și la 16 Iulie următor (fol. 14.— Intăriri la Heximilion («Heximilli» la 22 Fevruarie 1396, fol. 110 V°. V. și *ibid.*, fol. 118 (1 Martie), 139 V° (6 Iulie.

(7) 4 August (fol. 20 V°: «pro dando in solutum Baysit-bey, Imperatori Turchorum».

(8) «Castamene et aliarum partium Turchie» (18 August; fol. 22 V°.

(9) 28 Septemvrie (fol. 39 V°): «per illum Turchum qui est in Scutari et per Dimitrium Ionema».—Măsuri pentru Alessio, la 1 Decemvrie, fol. 36 V°.—Pentru Durazzo, la 4 August (fol. 21).—Impozit pentru cheltueală la Trapezunt și Constantinopol; penultima Fevruarie 1395 (fol. 37 V°).—Relații cu Progon Ducașin (fol. 67, 9 Iulie și fol. 71, 8 Iunie. Ljubić, p. 336.

(10) 27 Maiu, *Misti*, *l. c.*, fol. 63 și urm.

(11) *Apendice*, la data de 2 Iulie 1395.

pe care Senatul o declară, la 5 Martie, indispensabilă pentru interesele veneţiene (1). Se negocià în această privinţă, vara, în «Principat cu Navarezii» (2), şi se exprimà, la 3 August, temerea, după veşti din Negroponte, că Turcii se gătesc contra insulei Negroponte, ca şi contra Atenei însăş şi a altor posesiuni vecine, pentru care se trimeteà şi un ajutor de o sută de pedeştri (3). In Decemvrie se armau zece galere, «ca să nu se piardă Marea aceea», ca «să cunoască limpede Baiezid că nu voim să părăsim Imperiul de Constantinopol», — solul lui Manuil erà în oraş la 9 ale lunii (4), — «nici ne învoim cu violenţele şi înnoirile pe cari le face în Galipoli şi aiurea, zilnic»: la Argos, la Atena, căreia i se şi dă numele turcesc de «Sithines» (5); afacerile Tanei, prădată şi arsă de Timur, «nedreptul şi perfidul Zamberlano», ca un călcător de făgădueli, un «prădător şi un fur», unde, tot atunci, se trimeteà un sol pentru a se înţelege cu Hanul Toctamiş, învinsul» sau altul care s'ar coborî acolo» — mulţi Veneţieni erau în robie. — în vederea unor întărituri şi unei chervasarale, cereau neapărat şi ele o asemenea desfăşurare de forţe (6).

(1) Fol. 50 Vo., 51 Vo. (23 Martie), 66, 76 Vo.—Relaţii cu Tocco, 20 August, fol. 78—8 Vo.—V. mai ales expunerea clară şi plăcută din Miller, *l. c.*, p. 351 şi urm. (şi după N. de Martoni, în *Revue de l'Orient latin*, III, p. 652 şi urm.).

(2) 23 Iulie, *Misti*, *l. c.*, fol. 74 şi urm.

(3) *Misti.*, *l. c.*, fol. 70.

(4) *Apendice*, la 9 Decemvrie 1395.

(5) *Apendice*, la 3, 9 şi 28 Decemvrie 1394.

(6) *Ibid.*, la 23 Decemvrie şi mai ales povestirea vie dela 22 Fevruarie 1396 (*Apendice*). Pentru negustorii ce merg la Trapezunt, 96V° (23 Decemvrie). Cf. la 21 Ianuarie 1396 (fol. 122 Vo.): «Intentio nostra sit manutenere viagium Tane et dare iuvamentum viagio Trapesunde».—Pentru consul la Tana, fol. 103 (27 Ianuarie).—La 10 Ianuarie (fol. 104): «compaciendo civibus et fidelibus nostris, tantum exterminium et damna passis in partibus Tane»; măsuri pentru asigurarea lor.—La 1 Fevruarie Ermolao Barbaro e trimes la Tana pentru ştiri, putând să ridice şi pe Genovezi (*ibid.*, fol. 109 Vo—10).—Măsuri pentru întărire la Trapezunt, *Apendice*, la 22 Fevruarie.—Pentru cheltuelile Tanei (25 Maiu), fol. 128 Vo.—Corăbii acolo şi la Trapezunt, fol. 129, 132, 133.—La 20 Iulie se decide a scrie Impăratului de Trapezunt şi lui Gusoni pentru pagube «in partibus Taurixij» (şi «Imperator Taurixij») subt tatăl Impăratului, contra lui Perazzo Malipier (fol. 142; «in quodam loco Moziger»; fol. 142 Vo.).—In Martie 1397 consul al Tanei la Impărat (fol. 175).—Andreazzo Giustiniano, vice-consul, cu cerere de a se iertà 1 $1/2$ % din vamă (fol. 180—1; 19 Martie).—Galerele Tanei, 14 Iunie 1397; XLIV, fol. 4 şi urm.—Şi în 1398, cu precauţii mari (13 Iunie, fol. 44 Vo şi urm.).—9 Iulie, pentru întărirea bailului din Trapezunt; fol. 50 (9 Iulie), a consulului din Tana; fol. 81 Vo. (9 Ianuarie 1399), 91.—Galerele pe 1399; fol. 107 Vo. şi urm. (19 Iunie). — La 12 Decemvrie, drumul la Tana erà privit ca primejdios (fol. 132 Vo).

Dar lucrul de căpetenie erà «să nu se piardă către Turci Constantinopolul, cu atâta ruşine şi pagubă a Creştinătăţii» (1).

Deci, la 17 Fevruarie 1396 se deleagă la Baiezid, care va fi căutat şi în Europa şi în Asia, doi ambasadori, Nicolae Valaresso şi Nicolae Contarini, pentru a restabilì acea «sinceră afecţie», acea «iubire îndătinată» care lipsià de un timp între vechiul Impărat creştin şi noul Impărat păgân; chiar dacă ar fi să intre în pacea dorită şi Genovezii din Pera, bunii aliaţi ai Impăratului, se vor învoì. Dar se vor oprì dacă silinţile lor se vor dovedì zădarnice, — se gătiseră, pentru Baiezid şi «baroni», argintării şi alte daruri în preţ de 500 de galbeni,— cerând dreptul de a încărcà grânele şi a-şi trece corăbiile în Marea Neagră şi înnoind trevele ca pe vremea lui Ioan al VII-lea, pe care Manuil «nu-l suferià să fie pomenit, căci spune că n'ar fi fost niciodată Impărat». La oferta lui de a zălogì «veşmântul lui Isus Hristos şi alte relicvii ale sale», se va arătà ««că acele relicvii cu greu s'ar puteà ridicà din Constantinopol cu ştirea supuşilor săi, pentrucă le ţin cu atâta evlavie, încât, de ar vedeà aceasta, n'ar suferì-o răbdător, şi s'ar puteà iscà uşor un scandal, pe care Veneţienii nu-l vor» (2). Dar corăbiile veneţiene nu trebuiau să treacă dincolo de Tenedos, nici să atace pe Turci, dacă aceştia n'ar luà ofensiva (3).

La această dată se aflà în Veneţia Emanuil Philanthropeno, solul bizantin (4), întors dela Unguri, care vestià coborîrea regelui Sigismund, cu o oaste de cruciaţi, în Maiu, «la un loc ce se zice Vlnari (*sic*)», — *probabil Varna. Se anunţà astfel expediţia care se sfârşì în Septemvrie, prin catastrofa dela Nicopole* (5).

Rolul Veneţiei în expediţie îl cunoaştem din atenta analiză a lui Delaville-le-Roux (6). Căpitanul-general al golfului scrià, la sfârşitul lui Iunie, că e gata «să îndeplinească poruncile noastre în părţile Romaniei, împotriva Turcilor, cu cele patru galere încredinţate lui» (7). La 20 Iulie, Baiezid, având la Galipoli flotă şi oaste

(1) *Apendice*, la 28 Decemvrie 1395.

(2) *Apendice*, la 17 Fevruarie 1396.

(3) *Ibid.*, la 24 Fevruarie 1396.

(4) La 29 Iunie, ordin pentru repararea casei bailului; fol. 138 Vo.

(5) *Gesch. des osmanischen Reiches*, I, la această dată.—Pentru Argos, fol. 118 Vo. şi urm. (21 Martie; pentru Scutari, fol. 121, 123 şi urm. aceeaş dată), 137 Vo.; pentru Tocco, fol. 120—20 Vo (16 Martie), 123.—Pentru Durazzo şi Scutari, fol. 142 Vo.; pentru Atena 6 Octomvrie), fol. 155; pentru Negroponte, XLIV, 61 Vo. şi urm. (7 Septemvrie).

(6) *La France en Orient au XIV-e siècle*, 2 vol., Paris 1885—6.

(7) *Apendice*, la 6 Iulie 1396.—La 13 Iulie se hotărà, totuş, că galerele Tanei vor plecà (*ibid.*, fol. 140 Vo—1).

gata, «pentru paguba creştinilor ce ar ieşì şi s'ar înitoarce prin strâmtoare», se luau măsuri pentru siguranţa Eubeii (1). Nu lipsiau nici măsurile «pentru cazul când *regele Ungariei* ar venì la Constantinopol» (2). Dar, în locul triumfului ce se aşteptà, Veneţia trebuià să anunţe Papei, la 30 Octomvrie, nenorocirea întâmplată (3). De acum înainte grija Republicei se va îndreptà asupra captivilor francezi (4). Ea pierdù în curând (1397) Argos, pe care-l ocupară Turcii din Moreia, duşmani şi ai despotului (5), şi ajunse a propune Genovei întărirea comună a insulei Tenedos (6).

Cu greu primì, la 7 Fevruarie 1398, Bianco de Rippa, sarcina de vicebail în Constantinopol, din cauza «relelor împrejurări, răsboiului şi scumpetei ce sunt în acel Imperiu» (7). Marea erà infestată de piraţi, de acele «ligna Turchorum», cari în Maiu apăreau la Negroponte (8). Peste o lună, se hotărà că Manuil va fi îndemnat, prin căpitanul golfului, să fie «statornic şi cu suflet bărbătesc în sprijinirea şi păstrarea sa», căutându-se a se face şi pacea cu Sultanul, «cum Baysito», simplu (9). La 19 Septemvrie, Impăratul aveà la Veneţia un ambasador al desperării sale, Teodor Paleologul Cantacuzinul (10).

Veacul se mântuì cu încă o ameninţare turcească fără efect. Ca «Imperator Turchorum», «foarte puternic», gata de atac contra lor, mai ales în Moreia, apare Baiezid la 9 Ianuarie 1399 (11): în Aprilie se luau măsuri deci pentru acea «armata Turchorum», care nu îndrăznise până atunci temuta mişcare de ofensivă (12). La 3 Decemvrie

(1) *Apendice*, la 20 Iulie 1396.

(2) «Casu quo d. rex Hungarie veniat ad partes Constantinopolis»: corăbiile veneţiene îi vor fi la ordine *Misti, l. c.*, fol. 142 Vo.; 20 Iulie).

(3) Fol. 159.

(4) Fol. 175, 180 şi urm.—Francisc de Bernardo întors din Ungaria la 23 Octomvrie 1397; XLIV, fol. 23 Vo.

(5) *Gesch. des osmanischen Reiches*, I, pp. 287—8.—S'ar fi luat şi oraşul Atena (Miller, *l. c.*, I, pp. 358—9).

(6) *Gesch. des osmanischen Reiches*, I, pp. 297—8.

(7) «Mala condictio, guerra et caritudo existentes in dicto Imperio» (*Misti, l. c.*, fol. 32 Vo).

(8) Fol. 43 Vo. Pentru Atena, fol. 33 (30 Ianuarie; pentru Arhipelag, fol. 44 (31 Maiu).

(9) *Apendice*, la 17 Iunie 1398.

(10) «D. Theodorus Paleologus Cantacusino» (fol. 63 Vo. *Misti, l. c.)*.

(11) *Apendice*, la 9 Ianuarie 1399.

(12) *Misti, l. c.*, fol. 97 Vo.—Un sol dela Despot, la 31 Decemvrie, fol. 133 Vo.—Decizie pentru galerele Romaniei, 29 Ianuarie 1400; *ibid.*, fol. 140 Vo şi urm., 144 Vo.

1399, Manuil își părăsià capitala, ca un fugar în Apus și cerșetor de subsidii (1).

Dela 1400 înainte, materialul l-am prezentat întreg în «Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle», I și II (2).

* * *

In ce legături stau aceste lucruri cu noi? Ele formează însuș cadrul carierei lui Mircea, care, profitând din lupta dela Plocînic, pentru luarea malului drept al Dunării, avù să sufere din partea Turcilor tocmai în vremea marii mișcări de cucerire (1393—4), care duceà, pe când ai lui ieau Târnova, pe Baiezid la Seres, în Tesalia, la golful de Corint, la Constantinopol și iarăș în Ahaia, pentru ca pe urmă, cu forțele sârbești (3), să atace Țara-Românească în toamna anului 1394, când achingiii lui pradă până la Brașov. Reacțiunea creștină din 1395—6 îi folosì și lui. Dar, când răsbunarea turcească din 1397 atinge Moreia, ea nu-l lasă la o parte nici pe dânsul și, numai în 1399, când încep greutățile la Baiezid în Asia, perspective nouă se deschid înaintea Domnului român.

Și, în sfârșit, nu trebue să se uite că, în toate afacerile de grâu ale Venețienilor, ne aveam și noi partea și că întinsul, îndărătnicul lor comerț la Tana, a cărui cunoștință în acest timp se întregește prin notițele noastre, aduceà în părțile Mării Negre o vieață, din care, subt raportul economic și cultural, dar și subt cel politic, am folosit, foarte mult, și noi.

Dela 1396, și mai ales dela 1400, încep însă între Veneția și Mircea și legături directe, pe cari nu e locul să le amintim aicea.

(1) Pe lângă *Gesch. des osmanischen Reiches*, I, p. 299 și urm., lucrarea rusească recentă a profesorului A. Vasiliev, Путованiе, etc., Petersburg 1913.

(2) Dăm la *Apendice* hotărîrea, așà de importantă, dela 27 Fevruarie 1400, într'o formă mai deplină decât acolo, rectificând și greșeala că la Malvasia erà Impărăteasa, nu Impăratul.

(3) V. și Jireček, *l. c.*, p. 584.

ANEXE.

I.

10 martii 1384.

Ambasatori Morati... ex parte magni admirati, domini sui, carissimi amici nostri dominii..., ad factum auxilii, favoris et unionis quam petit nobis contra Ianuenses pro facto Pere et aliis contentis in suis literis predictis... [Responsum:] Sicut toti mundo exstat notorium, nuper firmavimus pacem cum Ianuensibus quam pacem ipsi Ianuenses nobis observaverunt et observant, et versa vice nos eam observavimus et observare intendimus pro honore et fama nostri dominii, nec intendimus, pro honore nostro, eis defficere de fide ullo modo, et propterea rogamus Excellentiam et carissimam Amiciciam Suam quod placeat nos hinc racionabiliter et merito excusatos...

Ad aliam vero partem, liberalis et magne oblationis nobis facte per ipsum ambaxatorem et per literas Excelsi et Magnifici domini predicti [recognoscunt eas] a maximo amore et sincerissma dileccione quam gerit erga nos et honorem et statum nostrum, et est tanta ista liberalitas et bona dispositio sua quod reputamus nos perprimo (perp°) obligatos ad omnes honores, beneplacita et exaltationem suam. [Mittetur tempore requisito ambaxiator.]

Ad factum recuperandi de illis canibus pro consolatione domini sui predicti..., scripsimus ad illos dominos et personas ubi putavimus posse recuperare de illis canibus...

(Misti, XXXVIII, fol. 106.)

II.

14 aprilis 1384.

[Ambaxiator ad Moratum vadet] eciam pro petendo et habendo ab eo et suis scalis et lumeriis pro facto bladi et bono nostri communis et mercatorum. [Habebit tres famulos, unum coquum, unum notarium et unum servum. Solventur iis duo ducati dietim], non computatis nabulis navigiorum, nec agociis equorum... Debeat conferre cum eo super facto dandi nobis locum in partibus et locis suis, et, si ambaxator noster videret quod ipse attendat dare nobis locum in Turchia et scalas et tractam bladorum, tunc predictus ambaxator examinet et inquirat de condicionibus et modis cum quibus predictus Admoratus vellet dare, vel construere, vel hedificare dictum locum, et situm ipsius et quantitatem seu magnitudinem loci, et tunc debeat ambaxator, per omnem viam

et modum quantum cellerius poterit, scribere nobis particullariter et distincte de rationamentis et informacionibus habitis cum Admorato et de omnibus aliis que sibi visa fuerint opportuna pro plenaria informatione nostra et expectare nostrum mandatum. Si vero noster ambaxator videat Admoratum non esse dispositum, nec attendere ad dandum nobis locum, tunc cum nostris galeis, in earum reditu, vel per onmem alium modum et viam que celerius poterit, accepto deinde honorabili commeatu, Venecias revertatur.

[44 pro; non capta. Pars capta (3 de non, 5 non sinceri) considerat quod sunt] magne gravitates et extorsiones que fiunt nostris per Imperatorem Constantinopolis et pro statu nostro faciat ad volendum se intelligere cum domino Imperatore. [Expectentur nova pro ambobus ambaxatis.]

(Ibid., fol. 114 Vo.)

III.

1 iulii 1384.

[Designatur ambaxator ad] Magnificum dominum Moratum-Bey, magnum admiratum.... [Alii] volent quod fiat ambaxator ad Moratum per modum suprascriptum, sed volunt quod ambaxator non *(sic)* faciat aliquam mencionem, nec petat a Morato de dando nobis locum, verum, si Moratus faceret a se aliquam mencionem de dando nobis locum, tunc noster ambaxator audiat Moratum et informet se de sua intencione, non respondendo sibi aliquid et, cum eo quod habuerit, redeat Venecias, de omnibus plenissime informatus (26 pro, 7 de non, 1 non sincerus.)

[Electus fuit Marinus Maripetro, recusantibus: Simone Dalmerio, Francisco Cornerio, filio ducis, Andrea Dandulo, Peratio Maripetro.]

(Ibid., fol. 137 Vo.).

IV.

22 iulii 1384.

[Instructio pro ambaxatore] ad Excelsum et Magnificum dominum Moratum-Bey, magnum admiratum, carissimum et intimum amicum nostrum ... Quando autem videbitur tibi magis abile, volumus quod, cum illa diligentia qua melius poteris, debeas procurare quod idem dominus nobis super hoc ample et liberaliter scribit, ut scis, quod, non obstante quod alie gentes emant de suis scalis, quod ipse concedat nobis de gratia quod nostri Veneti possint libere et sine solutione alicuius dacij emere infra terram et ad Marinam et caricare ac extrahere blada de suis scalis et portubus. Si vero obtinere non posses de extrahendo blada sine aliqua solutione dacii, facto prius omni experiencia possibili, tunc volumus [dare, secundum consuetudinem, dimidium perperum, de modio «et inde infra»] sine aliqua alia angaria vel onere

alterius solutionis. [Et pro extrahendo] lumine roche pro conducendo ad Ponentem . . ., avisando te quod dominus Moratus facit vendere cantarium pro yperperis IIIJ . . . ; similiter... de lumine minuto . . . Insuper volumus quod, suo loco et tempore, et quando tibi videbitur, in rationamentis que facies cum Morato, debeas conferre cum eo super facto dandi nobis locum in partibus et locis suis [ut supra. Exenia erunt valoris 400 ducatorum. Conferret super captivis factis in Tenedo. Laborabit et pro pace quinquennali cum constantinopolitano Imperatore.]

(*Ibid.*, fol. 148 Vo-9 Vo.)

V.

Die tercio octubris [1387].

Sapientes Ordinum. Capta.

Quod nobilis vir ser Daniel Cornaro, iturus ambaxiator ad Magnificum dominum Moratum, teneatur recedere usque duos dies postquam istud lignum Riperie Marchie applicuerit Clugiam, sub pena ducatorum C.

[Sed, quia] dictum lignum est nimis bassum et insufficiens ad portandum nostrum ambaxiatorem predictum, propter dona que ipse portat secum ad Moratum, et lignum nostrum Riperie Marchie sit sufficiens pro facto predicto, vadit pars quod scribatur capitaneo nostro Marchie, etc.

(*Ibid*, XL, fol. 96 Vo.)

VI.

Iunii 1388.

[Naves in Romaniam et Tanam. Stabunt octo dies in aquis Tane.]

Item, ut detur causa mercatoribus conduci fatiendi de varis et panis sete et panis auri Venecias, et non mittendi ad alias partes, ordinetur quod, sicut predicta solvunt de Tana et de Constantinopoli tria et tria et quartam pro cento de nabulo, sic de cetero solvantur duo cum dimidio.

(*Ibid.*, fol. 118.)

VII.

24 iulii 1388.

[Ambaxiata ad Raynerium de Açaiuolis pro faciendo sibi galeam in Creta.]

In anno elapso fuistis potissima causa faciendi descendere Turchos et alias gentes ad damnum locorum nostrorum . . . Persensimus quod in presenti tempore conamini favere Turchis, qui asseruntur descendere ad damnum locorum nostrorum . . .

(*Ibid.*, fol. 125 Vo-6.)

VIII.

24 iulii 1388.

Considerata responsione facta per Ali-Bassa ex parte Morati, castellanis Coronj et Mothonj et illi nuntio quem miserunt ad Moratum et ad dominum Aly-Bassa pro redemptione nostro[rum] subditorum Coronj et Mothonj captorum per Turchos, que responsio non est placibilis, nec dextra, pro factis nostris opportet de necessitate reperire modum de mittendo aliquem nostrum nobilem ad presentiam Morati, qui nobilis sit gratus et acceptus ipsi Morato, ad placandum animum suum et ad accipiendum de mente sua id quod datum est sibi intelligi quod debeamus mittere hostem in eius subsidium, ad nostras expensas, et ad persenciendum de jntentione sua, vadit pars in bona gratia quod scribatur et mandetur nobili viro ser Aluysio Dandulo, civi nostro, qui est in partibus Constantinopolis, qui, ut publice fertur, est valde domesticus et gratus ipsius Morati, quod ipse, de cuius industria et fidelitate ad honorem nostri dominij plenissime confidimus, debeat jre ad presentiam domini Moratj in ambaxiatorem nostrum, ad procurandum jntencionem nostram secundum quod inferius continetur.

[Eodem die.]

[Ibit ad Moratum] cum fraterna et amicabili salutatione, cum verbis amoris et dilectionis. [Acceperunt] per nuntium nostrum qui jvit cum cambijs [=canibus] quos misimus Excellentie Sue... litteras suas, quas fraterno animo vidimus et multum fuimus gavisi de visitatione litere suprascripte, quia cognovimus quod canes multum placuerunt sibi, etiam quod ipse rogat nos de una cane habente testam magnam; nos solicitamus habere unam vel plures de eis, et etiam de alijs canibus pulcris et magnis, quos cum habuerimus, mittemus subito Excellentie Sue pro sua consolatione.

[Per literas suas quas portavit Daniel Cornerius et per literas castellanorum Coroni et Mothoni resciverunt quod], ad requisicionem amabilem et fraternam quam sibi fieri fecimus, [iussit Moratus ut legatus castellanorum ad se veniat], ad cognoscendum nostros captivos, quia jdem dominus preciperet quod omnes forent libere restituti, et, sicut per reditum nuncij destinatj habemus, nulla restitutio facta est de nostris subditis antedictis. [Mirantur, quia sciunt que ipse iussus est.] Quia, sicut ipse dominusmet scribit, ipse nobiscum et nos secum sumus in bona et perfecta pace et amore fraterno. [Oportet querere,] quia non dubitamus quod in multis maioribus jdem dominus complaceret nobis...

Ad aures nostras pervenit quod videtur in ymaginatione domini Moratj, sicut per literas Ali-Bassa aparet, quod promissum sit per ambaxiatorem nostrum qui fuit ad presentiam suam quod mitteremus exercitum nostrum ad

nostras expensas ad subsidium domini Moratj; de quo valde mirati fuimus quia superinde umquam aliquid per nos dictum, nec rationatum fuit per eum; qui respondidit penitus quod non, et quod nullam provisionem umquam fecit, sed verisimiliter credendum et tenendum est quod, si aliquod dubium circa hoc est in mente domini Moratj, fuit error interpetracionis (*prius* interpetris), qui retulerit aliter quam dictus noster ambaxiator dixerit superinde. Item, tum quia per nos nunquam aliquid rationatum fuit circa hanc materiam, tum quia jdem ambaxiator nullam libertatem habebat ad hoc, si aliquid rationatum fuit, rationatum fuit errore interpretis, qui non bene intellexit intentionem dicti ambaxiatoris, et propterea, in casu quo per Moratum vel alios fieret aliqua mentio de predictis, debeat jdem ser Ludovicus instare quantum poterit ad removendum de mente et jntencione domini Moratj quod non attendat ad predicta, per illum modum et sicut videbitur dicto ser Ludovico, accipiendo semper dextrum ipsum Moratum, utendo curialibus et placibilibus verbis, ne causam habeat turbationis, sicut sapientie sue videbitur, non faciendo de predictis aliquam mentionem nisi primo sibi dictum fuerit per Moratum vel alios, ut dictum est.

Insuper exponat jdem ser Ludovicus quod, quia divulgatur quod gentes ipsius domini sunt desensorie *(sic)*, debeat ipsum rogare et requirere instantissime quod, ob singularem fraternitatem et amorem inter ipsius Excellentiam et nos vigentem, placeret sic efficaciter precipi gentibus suis quod non inferant aliquod damnum vel molestiam subditis nostris Coroni et Mothonj, nec bonis suis, nec aliquibus locis nostris, sicut de Magnificencia Sua plenissime speramus, et de hoc accipiat jdem ser Ludovicus omnem claritatem per literas et mandatum domini Moratj quam poterit. Si vero predictus Moratus vel alius faceret mentionem de tributo dando eidem pro dictis locis nostris, debeat idem Ludovicus cum illis sapientibus et dextris que ei videbuntur accipere istud de mente ipsius Morati, et lutanando se ab hoc per alium modum, et sicut sibi videbitur.

[Si Moratus quereretur de Dyrrachio, dicet quod dominus civitatis et sui antecessores est et fuerunt cives et subditi Reipublice.] Et potest esse quod galea et alia navigia nostra transeuntia per partes Durachij, videntes quod inferretur aliqua molestia dicto domino civi nostro, darent aliquod juvamen eidem, sicut faciunt civibus, in adiuvandum se unus alterum, et propterea faciat idem ser Ludovicus totum posse suum in accipiendo dictum Moratum sibi favorabilem et dextrum ... et quod jdem Moratus non remaneat in aliqua turbatione ullo modo.

[Ibit etiam ad Ali-Bassam,] si erit in illis partibus ... Et, quia jsta negotia Morati sunt nobis multum cordi et valde libenter sciveremus (*sic*) de jntentionibus Morati erga nos, committatur dicto ser Ludovico quod cum illis cau-

tis modis, sapientibus et dexteris, qui ei videbuntur, debeat trahere, persentire et jnquirere de jntentionibus, dispositione dicti Moratj erga nostram Dominacionem, et si per ipsum Moratum fit aliquis apparatus, ac sciendo de motibus et vulgaribus deinde, et omnia que ipse ser Ludovicus senserit, traoerit, procuraverit et fecerit, debeat nobis singulariter et particulariter denotare, ut, si opus fuerit, possimus providere negotijs nostris, sicut nobis videbitur, pro bono nostro.

[Si vero Ludovicus versus Venetias iter iam inchoaverit, eligatur Constantinopoli alius legatus], qui eis sufficientior et melior apparebit et qui sit magis acceptus Morato.

[Denarii expensarum excutiendi erunt e taxa unius pro cento a mercatoribus Constantinopolis, qui providebunt etiam] de quodam presenti ad valorem yperperorum C, presentando Morato.

[Littere credentiales dabuntur etiam pro se^cundo legato.]

(Ibid., fol. 126 Vo-8 Vo.)

VIII.

24 iulii 1388.

[Pro] insultibus et novitatibus factis in partibus Tane [capitaneus Romanie apparebit in iis aquis]. Verum, quando applicuerit ad Planam, antequam transeat Planam, debeat predictus capitaneus informare se plenissime de condicionibus et statu Tane et, si fuerint dicte partes Tane in bono termino, debeat capitaneus sequi formam sue commissionis. [Si vero non, non stabit «ad dictum locum Plane» ultra tres dies], ut, si nostri mercatores deinde non possent stare in Tana, possint illi qui voluerint, ascendere cum mercationibus et bonis suis, dando ad intelligendum illis nostris de Tana quod ipse capitaneus non est mansurus ultra tres dies ad Planam. [Providebunt super galeis], si erit pro maiori commodo mercatorum quod galee vadant ad Provatum et postea ad Trapesundam, vel de eundo ad Trapesundam directe. [Stabunt tres dies in Trapesunda.] Et, in casu quo irent primo ad Provatum, non possint stare ibi ad Provatum ultra dies sex....

(Ibid., fol. 124 Vo.)

IX.

26 augusti 1388.

De multis partibus per multas manus literarum rectorum nostrorum et aliorum habeantur nova certa de mala et iniqua dispositione Morati et apparatu quem facit in terra et in mari. [Fiunt provisiones in Corono, Mothono, in insula Nigropontis.] Baiulus noster Constantinopolis fuerit in colloquio cum chier Thodoro, dispoti Amoree, inducendo ipsum verbis benivolis ad

dimittendum Turcos et ad procurandum quod omnes illi loci uniantur et coniungantur cum nostra Dominatione, ad que idem dominus dispoti, ut scribit idem baiulus noster, videtur esse bene dispositus. [Castellani mittent ad eum] de procurando ligam et unionem omnium illorum locorum cum Dominatione nostra. [Simulent vero] quod moveant a se ipsis [et sciscitent de sua voluntate. Nuntient et] domino Rainerio de Azaiolis, domino Corinthi, Navarensibus et aliis qui viderentur apti ad hanc ligam, investigando intentionem ipsorum, videlicet si vellent attendere ad hanc ligam, sciendo a predictis, in casu quo attenderent ad hanc ligam, omnes modos, vias et conditiones qui et que sibi viderentur ad faciendum dictam ligam..., semper ostendendo quod hec omnia habuerunt principium a dicto domino dispoti. [Scribant sine mora eventum.] Et etiam si videbitur eis castellanis nostris quod per talem ligam possit obstare Turchis et prohiberi adventus eorum ad partes illas....

(Ibid., fol. 125.)

X.

26 augusti 1388.

[Pro eodem] et etiam pro conforto fidelium nostrorum illarum partium [scribatur per galeas Alexandrie ut, ad eorum reditum e Barbaria in culphum, si possent, veniant ante recessum galearum Romanie; tres sufficiunt pro culpho; cum aliis quatuor vadat capitaneus] versus partes illas, ostendendo se in dictis locis nostris et per Egeopelagum, Nigropontem usque Galipolim et et usque in Constantinopolim, si galee nostre non descendissent....

(Ibid., fol. 129.)

XI.

26 augusti 1388.

Cum multi mercatores de partibus Sclavonie habeant multas quantitates ballarum pannorum pro ponendo in partibus Sclavonie usque Ragusium et eas dubitent ponere cum navigio disarmato, [possunt idem facere super galeis Alexandrie.]

(Ibid.)

XII.

23 iulii 1389.

[Mittatur Andreas Bembus ambaxiator ad Imperatorem constantinopolitanum, quia] est etiam habendus respectus ad nova que habentur de morte Morati et filij et de novo dominio alterius filij. [Dicet] quod, ob magnum sinceritatis çelum quem ad Excellentiam et Imperium suum gessimus et gerere proponimus in futurum et quem per longiora tempora cupimus con-

servarj, affectamus pacifice vivere et quiete cum eo et Imperio suo. [Imperator debet 13.163 perperos pro damnis illatis subditis Reipublice. Post treugam anni 1376] illata fuerunt aliqua damna ultra predicta per Imperium et Grecos Romanie nostris civibus et fidelibus, tempore Chierandronici, quorum copiam tibi dari fecimus, et similiter habebis in Constantinopoli. [Faciat exemplum puniendo nocentes. Treuga non posset renovari nisi per quinque annos sine solutione damni]. Verum, quia non dubitamus quod ipse dominus Imperator in colloquiis que simul facietis, et specialiter cum facies mentionem de istis damnis illatis tempore Chierandronici, faciet tibi mentionem de restitutione Tenedi vel emenda ipsius loci vel alia similia verba dicet, volumus, confidentes de sapientia tua, quod honorem et jura nostra sustinere debeas ... Sed, quia libenter vellemus quod poneretur perpetuum silentium isti facto Tenedi, ita quod dominus Imperator seu successores sui amplius non faceret nobis requisicionem de emenda vel restitutione predictis, relinquimus in libertate tua, confidentes de tua sapientia, quod, in casu quo videres posse tenere modum quod, facientibus nobis quietationem et liberationem de dictis damnis illatis nostris tempore Chierandronici, de quibus in secundo capitulo fit mentio, ipse Imperator similiter faceret nobis quietationem et liberationem de dicto facto Tenedi, ita quod propter acceptionem vel ruinam ipsius seu alium actum factum per nos, ipse vel suum Imperium numquam posset nos inquietare vel molestare, sed quod perpetuum silentium imponeretur, quod sit contentus ipsa damna, que ad maximam summam sunt, dimittere et relaxare, nec de eis ipsum vel suum Imperium unquam inquietare vel molestare. [Damna illata sunt quoque pro domo habitata] per nostrum turcomanum ... Item de pondere quod solvi facit per nostros de omnibus rebus que emuntur a strangerijs; jtem de eo quod solvere fecit omnes nostros qui ponunt vinum intus, duos et tres charatos pro bute; jtem de frumento accepto Hermolao Bono, Veneto ... Super facto Hermolai Boni, Veneti, avisamus te quod dominus Imperator pluries, ut informati sumus, duxit quod ipsum frumentum restituere non tenetur. [Concessiones in ultima forma treugarum annullet.] Videlicet quod nostri non possint emere in Constantinopoli domos, campos, etc., et quod non possint tenere nisi XV tabernas. [Si admittetur etiam, scribet quod fit solummodo «per viam curialitatis», et tantum provisorie. Non volunt habere ambaxiatores Imperatoris, quia illorum missio esset sibi, legato, derogatio dignitatis. Non declarabit mandatum habere] de facto jocalium domini Imperatoris, que in pignore habemus ....

(*Ibid.*, XLI, fol. 23 Vo—24 Vo.)

XIII.

23 iulii 1389.

Ceterum, quia est valde necessarium providere ad facta Turchie, propter mutationes secutas in illis partibus, [vice-baiulus convocabit Consilium de XII, ut videat si necesse est] quod vadat ad presentiam illius qui erit in Imperio loco Morati. [Habebit legatus literas credentiales] in personam amborum filiorum Morati separate, ut presentet illam illius qui dominabitur. [Dicet] quod subtus partitam galearum presentium de Venetia ad audientiam Dominationis nostre venerat, sed non clare, bellum et novitas que fuerant inter Magnificum dominum Moratum, quondam patrem suum, et comitem Laçarum, de quo diversa dicebantur, quibus fides bene preberi non poterat, sed tamen Dominatio nostra audiverat de morte ipsius domini Morati, de qua maximam displicentiam habuerat, quia semper eum habuimus in singularissimum amicum, et dileximus eum et statum suum. Similiter audivimus de felici creatione sua ad Imperium et dominium ipsius patris sui, de qua nos fueramus valde letati, quia, sicut sincere dileximus patrem, ita diligere et diligere dispositi sumus filium et suum dominium et habere ipsum in singularem amicum, utendo his et alijs verbis pertinentibus et bonis que tue sapientie videbuntur. [Obtineat libertatem commercii ut] possint ire ad partes et loca sua, charichare e mercarj, sicut poterant tempore patris sui et melius, si melius poteris obtinere. [Habebit legatus dietim unum ducatum.]

Et, si per ipsum filium Morati fieret mentio de facto Petri Geno, qui viit cum galia una et insignia nostra jn galeas Morati, debeat dicere et respondere quod ipse non est sub nostro dominio, ymo est sub alia iurisdicione, et, si ivit cum nostra insignia, ivit contra nostram intencionem, quia de hoc nichil unquam scivimus, faciendo excusacionem cum istis et aliis verbis sicut sibi videbitur....

(*Ibid.*, fol. 25 Vo.)

XIV.

11 ianuarii 1390.

[Pro legato solenni] ad istum filium Morati qui remansit in dominio, tam pro condolendo de morte patris, quam pro congaudendo de sua creatione et pro possendo obtinere ab eo quod tracte aperte sint et quod de locis sus possit haberi subventio bladorum. [Habebit in primis mensibus sue legationis 200 ducatos, deinde 25. Cum eo ibunt tres famuli, notarius cum famulo, coquus (recipiens duos ducatos dietim), «non computatis nabulis navigiorum et agoçijs equorum». Iacobus Valaresso volebat duos legatos et galeam que ipsis subserviat.—Die vicesimo, electus fuit Gabriel Emo, miles, consiliarius.—Non recepta fuit propositio ut 200 ducati dentur pro 300.]

(*Ibid.*, fol. 44.)

XV.

17 februarii 1390.

De mittendo nostram ambaxiatam solennem ad Excelsum dominum Baysich filium Amorati, tam pro congaudendo de creatione sua, quam pro agendis nostri Communis, que ambasiata est utilissima et necessaria... Possint expendi ducati V^{m} pro donis fiendis predicto Baysit et suis baronibus....
(Ibid., fol. 58.)

XVI.

6 martii 1390.

[Mittetur Franciscus Querini ad] filium Morati..., ad Excelsum et Magnificum dominum Baysit, filium condam Morati-Bey, carissimum et jntimum amicum nostri dominij... Deus novit quod, quando jntelleximus casum occursum in personam Excelsi et Magnifici patris sui, domini Morati-Bey, jntimi et precordissimi amici nostri dominij, nos in mentibus nostris recepimus maximam displicentiam et dolorem, propter dilectionem maximam et amorem indissolutum existentes inter condam Excellentiam Suam et nos, sed, pervento ad jntelligentiam nostram firmiter de sua felici creatione loco genitoris sui Magnifici, persensimus immensum gaudium et leticiam, jntendentes pro constanti cum ipsa Sua Excellentia vivere in futuris temporibus, Domino concedente, pacifice et quiete et ad ipsam gerere singularissimum et cordialem amorem, prout fecimus et ostendimus ad excellentis memorie genitorem suum, [demonstrando] sincerum et perfectum amorem quem ad Magnificentiam Suam et ad felicem statum sue potencie gerere intendimus. [Missus est equaliter pro condolendo et congaudendo] de creatione et felici statu suo, tamquam fratris nostris perfectissimi, [ut] aperiat nobis tratas et scallas suas, [ut fuit sub regno patris:] libere et sine solutione datij emere in sui terram et ad marinam et carricare ac extrahere blada de suis scalis et portubus ad beneplacitum suum. [Poterit promittere] ab uno yperpero infra, quam melius poteris, pro quolibet modio frumenti quod extrahetur de scalis suis per nostros. [Opportet habere mandata scripta in forma ampla, ut] non sit necesse nostratibus qui ibunt in locis sibi subiectis quod vadant per manus aliquorum franchorum qui emunt de suis scalis et qui temporibus retroactis non bene tractarunt nostros, et sis potius contentus velle ire per manus Turchorum quam per manus talium franchorum, reducendo tibi ad memoriam quod quando posses obtinere quod nostrates non haberent agere ad ipsas suas scallas de aliquibus personis, et, quando pur deberent agere cum aliquibus personis, jpsi haberent agere cum nostris, hoc summe nobis placeret.

Si vero predictus Baysit recusaret tibi concedere omnes scallas, et hoc quia diceret quod dubitabat quod nostra navigia non portarent granum ali-

cui suo jnimico, tunc vollumus quod Sue Magnificentie debeas promittere cum juramentis et promissionibus opportunis quod nos, sicut alias mandavimus, sic de novo mandabimus omnibus nostris navigijs caricantibus ad suas scallas quod sub gravissimis penis debeant granum in partibus Sue Magnificentie subiectis caricatum conducere recto tramite Venecias vel ad terras et loca nostra, et ipsum non portare alio ullo modo. [Sollicitet ad minus] illam maiorem partem suarum scallarum quam poteris obtinere et que sint magis habilles ad caricandum pro nostris.

Et, si in ratiocinamentis que habebis cum predicto Baysit jpse diceret tibi quod aliqua galea nostra ivisset cum aliis galeis diversarum nationum ad damnum suorum Turchorum, vel cepisset aliqua sua ligna in terram, vel diceret tibi simillia verba, [protestabit]. Sed fuerit galea Franguli Crispo, dominatoris Egeopelagi, quam tenet pro custodia suarum jnsularum secundum usum, et quod Deus novit quod nos gravat si dicta galea aliquid sibi displicibille fecerit contra suos subditos... Similiter etiam si dictus Baysit conquereretur versus te de nobili viro ser Iohanne Caucho, olim vicebaiulo nostro Constantinopoli... Cuius Dominacionis nostre omnino intentio est quod, nedum contra Suam Magnificentiam, sed contra aliquem suum minimum subditum per nostros non inferatur, neque dicatur aliquid obnoxium, vel displicibille. [Providebitur deinde supra hoc.]

Insuper, si dictus Baysit diceret tibi quod deberet habere aliquid de bonis condam ser Lodovici Dandulo, [respondeat quod de his bonis] modicum reperitur, [sed tamen curabitur]. [Pro querimonia] Tomerzi el Cazi, Turchi de Alto-Loco, qui, cum essent in passagio Rodi, per quoddam lignum asaporum, armatum in Aeno, capti et ducti fuerunt in Sythia, [ubi rector loci fecit bona eorum vendere. Restitutio quesita fuit a «consule nostro Alti-Loci». Respondeatur quod, mense maio, «asapi» arrestati fuerunt pro damnis illatis in insula Scarpanti; habebant secum Turcum et Turcam, qui a patronis navis venditi fuerunt. Rector, molestiam timens, fecit dictos sclavos exportari.] Quando dicti Turchi fuerunt conducti in Sythiam, Altus-Locus non erat sub suo dominio, [ut demonstrat tractatus dominii Candie «cum illis de Alto-Loco et de Palatia». Postulet confirmationem eiusdem tractatus.]

[Super suas literas ad castellanos Coroni et Mothoni, pro causa despoti, qui illegaliter occupat Argos, respondeatur quod «turris Vasilipotami ei ablata fuit in punitionem. Dominatio Venetiarum offert restitutionem si idem despotus prius restitutionem loci Argos fecerit. Si vero, post restitutionem turris, despotus civitatem retinuerit, Baysitus debebit eum non sustinere.— Et in causa Leonis de Aldimo, aurificis, et familie sue, qui «proditorie per lilos de Cimeria» redditi fuerunt «in manibus Turchorum», etc. Exenia erunt valoris 5.000 ducatorum.]

(*Ibid.*, fol. 59-60.)

XVII.

9 aprilis 1390.

[Mittatur legatus Constantinopoli super] ista nova et novitates que sonant et fiunt nostris quotidie in partibus Constantinopolis. [Unus ex legatis pro civitate Argos ibit ad Imperatorem cum vice-baiulo]. Maiestas Sua nuper detineri fecit duas nostras naves onustas frumento empto a prefata Maiestate Sua et de eius beneplacito in ipsius navibus pro veniendo Venecias caricato, torquendo et percutiendo nautas dictarum navium. [Liberentur]. Et, si prefatus dominus Imperator responderet tibi quod dictum frumentum onustum in dictis navibus ullo modo relaxare non posset ob timorem filij Morati vel ob alias rationes vel causas quas allegaret, sed quia est paratus solvere ipsum frumentum, [consentiat. Si mercatores Constantinopoli abire volunt, poterit eos super suas naves recipere. Si obtinebit sua petita solum, debet stare ultra decem dies Constantinopoli]. Et, quia posset occurrere quod recto iuditio Dei reperires prefatum dominum Imperatorem fuisse de dominio suo expulsum et loco eius succedere dominum Kalloianum, filium Chierandronici, [potest colloquium habere cum illo. Instructio pro confirmatione treugarum]. Et, in casu quo reperires filium Morati in Constantinopoli acepisse dominium Imperij, vollumus quod cum illis verbis et rationibus que tue sapientie videbuntur procurare debeas relaxationem et liberationem nostrarum navium cum frumento ac satisfactionem damnorum illatorum nostratibus, prout superius per ordinem dictum est....

(*Ibid.*, fol. 80 sqq.).

XVIII.

Die X julij [1390].

Consiliarii. Capta.

Quod possit donari Serenissime domine Imperatrici Constantinopolis, que crastina die erit hic, usque ducatos centum in illis rebus que videbuntur domino, consiliariis et capitibus de XL.

(*Ibid.*, fol. 93.)

XIX.

1 septembris 1390.

Consiliarii.

Quod possint expendi pro fatiendo unam robam ambaxiatori domini Baysit-Bey Turchi et suis duobus famulis, qui portavit exenia nobis usque ducatos LX auri.

(*Ibid.*, fol. 101.)

XX.

4 octobris 1390.

[Ambaxiatores Constantinopolis conqueruntur quod subditi Imperatoris qui venetas uxores habent tractantur pro Venetis. Volunt confirmationem treugarum.]

Ad secundum capitulum, quod nostri baiulus et mercatores existentes in Constantinopoli debeant capere arma contra Imperatorem Chaloianj, avum ipsius domini Imperatoris, et alios qui forent contra statum ipsius domini Imperatoris, [respondeatur quod pro conditione mercatorum difficile esset hoc facere], et specialiter inter unummet populum et unius lingue ac inter unam carnem, [sed Veneti prompti sunt tractare] concordium inter avum suum et eum...

De illis duabus galeis que armantur in Rodo, quod ipsi tenebunt bene modum cum eis, ita quod non erunt contra ipsum dominum Imperatorem et nos rogant quod non debeamus nos impedire in istis factis, [acceptatur].

Ad quartum capitulum, de facto Thenedi, per quod ipse dominus Imperator nos rogat quod consentire placeat quod Greci sui soliti ibi habitare possint redire ad habitandum dictum locum, cum quotidie eum de hoc molestent... Vetitum est, quod in tractatu pacis quam modo ultimate celebravimus cum Ianuensibus pro cessatione guerrarum et scandalorum per tempora futura super istis factis Thenedi est quoddam capitulum, per quod neutra pars potest aliquid facere, nec operarj contra ea que tractata et conclusa fuerunt, ita quod ad hoc consentire non possemus....

(*Ibid.*, fol. 110 Vo.)

XXI.

21 februarii 1391.

Cum loca nostra Neapolis Romanie, Coroni et Mothonj multum opprimantur a Turchis, et quotidie dicti Turchi capiant de nostris et vadant jn cursu circa loca nostra predicta, et precipue tenent locum nostrum Negropontis sub tanta obsidione quod nequeunt, nec audent exire per mare, [mandabitur galeota una.]

(*Ibid.*, fol. 127).

XXII.

2 martii 1391.

.... Quamplura ligna Turchorum exiverunt in mari....

(*Ibid.*, fol. 129.)

XXIII.

4 iulii 1391.

[Pro venditione in Tana:] quoddam terrenum, domus et balneum nostri communis in partibus Tane... Domus in qua opportet consulem nostrum habitare in partibus Tane sit in talj ruyna et desolatione, tam cohoperture, quam aliter, quod omnino indiget reparatione....

(*Ibid.*, LXII, [fol. 6.]

XXIV.

14 iulii 1391.

[Baiulus et mercatores Constantinopolis scribunt] quod Imperator Constantinopolis est jturus ad Turchum et secum equitaturus in prelium, de cuius accessu bene scitur, sed de reditu ignoratur, qui reditus posset esse nimis longus. [Suspendatur expeditio legati post finitam hiemem.]

(*Ibid.*, fol. 5 Vo; cf. fol. 14 Vo.)

XXV.

12 martii 1392.

...Pro bono et conservatione jnsule nostre Nigropontis, in tantum stimulate a Turchis..., etiam pro bono et securitate aliorum locorum nostrorum partium Levantis [mittentur mandata ad dominium Candie].

(*Ibid.*, fol. 48 Vo.]

XXVI.

die XIIj° marcii [1392].

Guillelmus Quirino,
qui fuit baiulus Capta.
et capitaneus Nigropontis.

Quod pro bono et conservatione jnsule nostre Nigropontis mittetur ad Baysitam Turchum, filium condam Morati, ut remittat jnsulam Nigropontis in sua pace et quod nullus ipsius subditus debeat ire ad damnificandum eandem; et mittatur nuntius et scribatur circa hoc per illum modum et sicut videbitur Collegio: domini consiliarii, capita et sapientes, vel maiori parti.

	30	30	29	28	28	33
de non	23	25	28	29	28	24
non sinceri	8	5	3	4	4	3.

(*Ibid.*, fol. 46 Vo.)

XXVII.

15 martii 1392.

....In commissione admirati Nigropontis continetur quod, existente ipso super galea, omnia ligna Turchorum que caperentur sint sua, et sic usque nunc extitit observatum. [attribuitur sibi solum «corpus prime galee»].

(Ibid., fol. 48 Vo.)

XXVIII.

26 aprilis 1392.

Quia potentia Baysit-Bey multum crevit et crescere videtur, ad damnum christianitatis, per terram et per mare, et, per ea que senciuntur, ad presens ipse armarj fecit in partibus Constantinopolis et Salonichi et in alijs diversis partibus sibi subiectis galeas plures et ligna in magna quantitate pro eundo, ut pro maiori parte dicitur, contra Sinopim, sed, quia videtur vocasse in suum capitaneum armate predicte maritime dominum Imperatorem Constantinopolitanum, dubitandum est multum, propter illa que senciuntur de partibus Nigropontis et de insula nostra Crete, quod, licet vox in communi sonet de eundo Sinopim, dictus exercitus a bucha Avedi infra non declinaret ad alias partes christianorum, et presertim ad loca nostra; quod si occurreret, non foret sine manifesto periculo, quia communiter omnes Greci plus desiderant dominium Grecorum quam Latinorum, et propterea sit res recommandabilis habere respectum et provisionem super hoc, [nunciatur capitaneo culphi per galeam que portat capitaneum Durachii et per lignum armatum. Cum galea Hermolai Lombardi ibit ad insulam Nigropontis ut se uniatur cum alia Nicolai Belegni, cum galeis Crete, «que sunt in partibus Neapolis Romanie» et cum galea ipsa Nigropontis, «que debet esse armata»; altera galea Crete remanebit pro custodia culphi.] Cum libertate et mandato nostro quod habet persequendi piratas et cum illis galeis cum quibus se reperiet in mari tantum, a bucha Avedi infra, debeat attendere et vigilare ad damnum et destructionem Turchorum per quemcumque modum, cum quacumque parte de illis inveniet jn marj, a dicta bucha Avedi infra [*ultimo aprilis deletum:* et conarj toto posse de impediendo et turbando exitu galearum vel lignorum que exire vellent de Salonichi vel de aliis flumerijs Turchie a bucha Avedi infra, usque Fieschum]. Reducendo sibi ad memoriam quod propter hoc nostrum mandatum non rumperet portus suos ubi fiunt mercationes, sed in mari tantum attendat ad damnum ipsorum, ut superius dictum est.

Verum, si, donec ipse noster capitaneus stabit in dictis partibus ipse nunciet aliquas galeas armatas in Rodo, Chio, Methelino vel insula Fama-

guste, que attenderent vel attendere vellent ad damnificandum Turchos predictos in mari circha partes predictas et que vellent unire se secum ad hoc factum, tunc ipse noster capitaneus pro honore nostri dominij et pro bona executione dicte nostre intencionis habeat libertatem possendi se intelligere cum iis et convenire secum per illum modum qui sit cum quam maiori honore poterit nostri Communis, ad damnificandum Turchos in marj et ad impediendum quod exire non possint de Salonicho, nec de flumerijs Turchie, a bucha Avedi infra, ponendo bene mentem de regulando ita se et gentes suas, quod vivant pacifice et quiete cum galeis predictis; similiter etiam ponat bene mentem de non ponendo in terram de gentibus nostrarum galearum in aliqua parte, pro pugnando cum aliqua generatione, et super omnia vigilare debeat dictus capitaneus toto spiritu et corde ad securitatem et conservationem locorum nostrorum Nigropontis, Neapolis Romanie, Coroni et Mothoni et jnsule Crete, ita quod de iis sinistrum aliquod non occurrerit, faciendo tales provisiones et dando tales ordines, quod de tempore in tempus sit informatus de omnibus novis et motibus quibuscumque, et habeat linguam de locis nostris, ita quod, mediante divina gratia et sua bona provisione, conserventur ad nostrum honorem sine molestia vel lesione.

[Tempus sue stationis erit sibi ad libitum. Armetur quoque altera galea culphi.]

(Ibid., fol. 44.)

XXX.

Ultimo aprilis 1392.

Quia dominus Imperator Constantinopolis, prout est omnibus manifestum, esset semper paratus ad omnia mandata Baysit, et propterea dubitandum sit quod ipse, propter mandatum pridie captum in isto consilio, de mittendo nostrum capitaneum culphy ad partes Nigropontis et attendendo ad damnum Turchorum, habendo libertatem uniendi se cum galeis de Rodo, Cipro, Chio et Methelino, non faceret ipsum dictum Imperatorem jntromittere nostros qui sunt in Constantinopoli et bono sua, [capitaneus culphi mittet galeam ut levet, si possibile est, Pantaleonem Barbum. Ceterum sciscitet] de novis Tane et de eo quod ipse ser Panthaleo fecit de treuguis, [ut mercatores caveant. Si] videret dictam galeam mittere non posse cum securitate, quia armata Turchorum sive Imperatoris esset extra, a Tenedo supra, faciet descendere duos fidos homines, «unum a parte Grecie, alterum a parte Turcihe», ut redderet mercatores conscios sui adventus.] Insuper, quia de levi ista

armata Baisiti non procederet, mandetur dicto capitaneo quod, si sentiret quod ipsa armata non procederet, quod non debeat mittere galeam predictam, nec aliam novitatem facere, quia non foret necesse....

(Ibid., fol. 56.)

XXXI.

4 iulii 1392.

[Pro electione unius solennis ambaxiatoris ad Imperatorem Trapesunde: cum eo ibunt] notarius, tres famuli, interpres] ad prefatum dominum Imperatorem Trapesonde et ad Imperatorem de Turis et ad alios dominos quibus necesse fuerit ad procurandum quod illa itinera reaptentur et aperiantur. [Habebunt 200 ducatos ad solvendum.]

(Ibid., fol. 69—9 Vo.)

XXXII.

20 iulii 1392.

Satis vigilandum est totis spiritibus ad illa que facere habemus in partibus Romanie, et specialiter ad ostendendum quod simus potentes in mari et quod habeamus cordi velle sustinere franchisias nostras et conservare nostrum honorem....

(Ibid., fol. 70 Vo.)

XXXIII.

20 iulii 1392.

Capitaneus noster culphi, ser Saracenus Dandulo, scribat fuisse in partibus Nigropontis, secundum nostrum mandatum, propter armatam, que per Turchum fieri debebat,...

(Ibid.)

XXXIV.

20 iulii 1392.

[Pantaleo Barbus scribit quod ivit pro treugis] et jnvenit ipsum Imperatorem Constantinopolis et eius matrem male dispositos ad firmandum eas. [Querit posse reverti cum galeis Romanie. Mittuntur duo galee culphi,] volentes demonstrare habere satis cordi facta illa. [Renovabit suas instantias.]

(Ibid.)

XXXV.

7 octobris 1392.

Cum, propter nova que habentur multis modis et vijs de retentione domini Dulçigni et cuiusdam consanguinei sui, facta per Baysit Turchum, et de conventibus factis jnter dictum Turchum et dictos dominos, videlicet de dando et ponendo Dulcignum et Scutarj ac alia loca sua sub potentia et dominio dicti Baysit, pro liberatione et relaxatione eorum, omnino sit providendum super hoc, [offeratur «domine» unio cum Republica. Forsitan etiam dominus mortuus est.] Et, quia sensit virum suum, dominum Georgium Strazimir et quendam eius consanguineum retentos fuisse a Baysit-Bey et ipsos cum eodem convenisse et pactum fecisse, pro eorum liberatione, de dando et ponendo dicta loca sub potentia et dominio ipsius Turchi, accessit ad eam [Nicolaus Bellegno, vice-capitaneus] ad hortandum et suadendum quod sit constans et fortis ad manutenendum et conservandum terras et loca sua, ne perveniant ad manus Turchorum, quia, si pervenirent, esset totalis destructio status sui et suorum filiorum. [Capitaneus offerre debet balistarios, si postulabuntur.]

XXXVI.

14 novembris 1392.

....Ceterum, quia Turchorum confines sunt propinqui territorio Durachij et multociens danificatur per ipsos Turchos, [requiretur pax ab iis]. Et, si hoc esset, debeatis, quando vobis tempus et modus videretur, ne ita cito ostendatur quod dubitemus de ipsis Turchis, mittere personam sufficientem ad dictos Turchos..., reducendo eis ad memoriam magnum amorem et pacem vigentem jnter Baysitam, dominum eorum, et nostrum dominium... Verum, si circumvicinj Turchi non haberent libertatem super predictis, jta quod necesse foret mittere ad Mamuchum vel alium magnum Turchum, volendo obtinere predicta, habeatis libertatem mittendi prout vobis videbitur dicta de causa, [et] cum domino Vucho et aliis per quorum passus et in quorum terris fiunt mercantie et transitus....

(*Ibid.*, fol. 87 sqq).

XXXVII.

4 decembris 1393.

....Pro parte nostrorum civium et fidelium conversantium in partibus Salonichi cum querela nobis fuit expositum quod per illos de Saloniche aliqui ex predictis nostris civibus et fidelibus jntromissi et retenti sunt rea-

liter et personaliter, que jntromissio videtur processisse quia regimen nostrum deinde [=Nigropontis] capi et retinerj fecit quoddam navigium de Salonicho oneratum blado. [Liberetur lignum turcicum.]

(Ibid., fol. 140.)

XXXVIII.

28 decembris 1393.

Cum, secundum jnformacionem habitam per nostros mercatores venientes de partibus Tane, domus in qua sunt soliti habitare consules nostri qui vadunt Tanam est jtura in ruynam, et est in tali condicione, quod consul noster non poterit, nec posset habitare in ea sine magno periculo suy et sue familie, jta quod omnino jndiget reparatione, [allocantur octoginta summi.] Accipiat unam domum pro illo affictu et pro illo tempore qui videbuntur dictis consuli et consiliariis vel maiori parti....

(Ibid., fol. 144.)

XXXIX.

19 martii 1393.

[Discutiuntur] nova que habentur per reditum vicarij Principatus a Baysito et intencione et disposicione sua in volendo attendere ad duchatum Athenarum et ad loca dispoti et ad alias terras partium deinde. [Providetur pro Nigroponte, Corone, Mothone, etc.]

(Ibid., fol. 156 Vo—7.)

XL.

21 maii 1394.

[Novitates a Bertuccio Quirino, qui reversus est a Constantinopoli,] quod de nostris galeis viderentur in illis partibus... propter malam disposicionem Basiti. [Constantinopolitani sunt «in magna perplexitate». Una galea veneta et alia Crete eant ibi, sub pretextu quod diriguntur contra piratas. Regimen informatum erat] de statu et condicione illius Imperij et de termino in quo dominus Imperator se reperit, secundum id quod ab eo habuerunt. [Veniunt galee et] pro conforto ipsius domini Imperatoris. [Loquatur eo de] non parva displicentia, tam propter singularem affectionem quam portamus Maiestati Sue, quam pro reverentia christianitatis,... et etiam pro bono et conservatione Imperij sui... Caveat sibi ab absentando se a Sede sua et ab Imperio suo, quia talis absentacio sua esset totalis et finalis destructio sui Imperij et illius inclite civitatis, nam procul dubio de presenti Turchus

dominaretur eodem, ac provideret per modum, tam ruinando muros a parte terre, quam aliter, quod difficile foret quod amplius rediret in manibus christianorum et quod ponat spem suam in Deo, et non dubitet quod providebit per modum, et fortasse de brevi, quod non habebit dubitare de perfidia domini antedicti.

Debeant etiam persuadere ipsi domino Imperatori quod scribat domino Pape, domino Imperatori et alijs regibus et principibus mundi de termino in quo se reperiunt partes deinde et Imperium suum cum ipso domino Turchorum, ut habeant causam disponendi se ad faciendum de illis provisionibus que sint utiles et necessarie circha hoc, pro conservatione fidei catolice et Imperij sui et depressione Infidelium predictorum, quas literas offerimus nos missuras dominis et principibus antedictis, si ad manus nostras pervenerint, et cum illis etiam eis scribere, secundum quod cognovimus esse utile et fructuosum pro bono sancti et laudabilis operis antedicti, ortando Imperium suum cum istis et alijs bonis et utilibus verbis et persuasionibus quod sapientie sue videbitur oportunum et offerendo nos ad ea que per nos honeste fieri possint temporibus in futuris.

[Galea retinebitur intra quatuor dies.]

Sed, quia, propter dispositionem quam videtur habere ipse dominus Imperator propter dubium quod habet de factis Baisiti, de levando se deinde, posset casus occurrere quod ipse peteret levari super dictis nostris galeis et conduci Venecias, vel faceret mentionem de alijs nostris navigijs, ita quod necessarium est quod noster vicebaiulus et consiliarii sint informati de nostra intencione circha hoc, committatur eis quod, in casu quo Maiestas Sua sibi faceret mentionem de possendo levarj super istis galeis, quod cum illis verbis et rationibus que poterunt debeant hoc dissuadere sibi quantum poterunt, quia non posset facere rem aliquam que foret magis periculosa pro statu suo et pro suo Imperio, dicendo quod nullo modo super istis galeis levari posset, quia habent in mandatis a nobis de eundo ad alias partes ad procuranda facta nostra que multum tangunt statum nostrum, et trahendo hoc e mente sua quod cum *(sic)* poterunt, et, quando pur instaret circha hoc, dicant quod hoc fieri non posset, ut sibi dixerunt ; sed, si vellet levari in futurum super alijs nostris navigijs et conduci Venecias, de hoc bene providerent, et, si cum hoc remanebit contentus, bene quidem; quando autem finaliter attenderet ad istas galeas, quia esset astrictus levare se, et aliter facere non posset, tunc, facta omni possibili experientia, quod remaneat et remanere nolit, debeant esse ad consilium deinde, et, si per maiorem partem eorum terminabitur quod levari debeat et conduci Venetias, debeant ipsum facere levarj et conduci, ut superius dictum est, et in hoc casu habeant libertatem possendi retinere dictas galeas per dies quindecim, ortando bonos homines

deinde et circha hoc vigilando etiam quantum poterunt quod sint constantes et fortes ad conservandam illam civitatem et se, ut non veniant ad manus Turchorum, quia essent ex toto deserti, et ultra hoc habendo bonam vigiliam et curam in omni casu ad conservationem suorum et mercancionum suarum ac navigiorum nostrorum qui sunt in partibus deinde, et rescribendo totum quod fecerint et habuerint et terminos in quibus consistent facta deinde, et consilium et parere sum, pro nostra informatione. De parte 14.

Ser Petrus Fuschareno, caput de XL.

Vult partem suprascriptam per totum, salvo quod, ubi vult quod dominus Imperator levetur super nostris galeis, ut ibi, non vult quod levari possit super galeis, nec super aliis nostris navigijs, pro securitate status nostri mercatorum et mercationum; de parte 4.

[Proposita fuerat retardatio usque ad adventum galearum Romanie. — De mercatorem et parte 79, de non 4, non sinceri 12. — Capta.]

(*Ibid.*, XLIII, fol. 5 Vo — 6.)

XLI.

24 iulii 1394.

[A castellano Coroni et Mothoni, Nicolao Valaresso,] nova que fuerunt de adventu Basiti ad partes Principatus. [Fiunt provisiones.]

(*Ibid*, fol. 18 Vo.)

XLII.

4 augusti 1394.

[Sequestratio bonorum defuncti Aloisii Danduli] pro dando in solutum Baysit-Bey, Imperatorj Turchorum ....

(*Ibid*, fol. 20 Vo.)

XLIII.

28 septembris 1394.

[Pro captivis factis] per illum Turchum qui est in Scutari [Saynum] et per Dimitrium Ionema....

(*Ibid.*, fol. 29 Vo.)

XLIV.

2 iulii 1395.

Cum a merchatoribus nostris solitis conversari in partibus Constantinopolis et alijs circumstantibus deffecerit multum traficum bladorum et aliarum merchatantiarum....

(*Ibid.*, fol. 67.)

XLV.

3 augusti 1395.

Consideratis novis habitis de partibus Nigropontis de pessima intencione et dispositione quam Turchi habent, tam ad civitatem et jnsulam nostram predictam, quam ad civitatem Athenarum et ad alia loca nostra in illis partibus constituta, [fiunt provisiones: mittentur centum pedites, cum quatuor conestabilibus].

(Ibid., fol. 70.)

XLVI.

3 decembris 1395.

[Consideratur quod,] pro assecurando statum domini Imperatoris Constantinopolis cum Basaito, et etiam pro aptando facta nostra cum eo, est quod ostendamus nos potentes et fortes in illis partibus de magno numero galearum, quia, faciendo per istum modum, ipse cognoscet evidenter quod non volumus derelinquere Imperium illud, nec etiam consentimur violentijs et novitatibus quas in Galipoli et alibi quotidie nobis infert; faciendo istud fieri, etiam poterunt facta nostra in partibus Tane et Trapesunde et ubicum, que ac qualitercumque necessarium — videretur... [Armentur pro custodia culphi decem galee. Dux Egeopelagi armabit quoque pro sua parte unam galeam pro uniendo illam cum aliis. Mittentur ambaxiatores.]

(Ibid., fol. 35.)

XLVII.

9 decembris 1395.

[Fiunt provisiones] ut non perdatur illud mare et ut mercatores nostri habeant viagia ad que ire possent. [Armentur duo galee.]

(Ibid., fol. 95 Vo.)

XLVIII.

9 decembris 1395.

Pro levando istum Magnificum dominum ambaxiatorem Illustris domini Imperatoris Romeorum [super lignum Istrie].

(Ibid., fol. 97.)

XLIX.

23 decembris 1395.

[Pro] nostris mercatoribus qui in novitatibus Tane se invenerunt in Azitrechano et in alijs partibus superioribus: quanto prestius poterunt se reducent ad marinam, etiam aliqui ex illis qui remanserunt in Caffa, in Constantinopolj et alibi. [Ambaxiator] pro intelligendo se cum Imperatore Thochamis vel altero qui descenderet, quam pro providendo de loco et reductu sive fortilicio pro nobis, et pro multis et infinitis alijs respectibus. [Remanebit ut consul.]

(Ibid., fol. 95 Vo.)

L.

28 decembris 1395.

[Pro maleficiis Turcorum in Gallipoli, Argo et «Sithines»,] et etiam pro experiendo suo loco et tempore si modus esset ponendi dominum Imperatorem Constantinopolis in concordio cum Basaito, ut illa civitas cum tanta ignominia et damno christianitatis non perveniret in dominium suum. [Duo ambaxiatores ibunt ad Basaitum. Alii volebant unicum legatum.]

(Ibid., fol. 97 Vo.)

LI.

17 februarii 1396.

[Nicolaus Vallaresso et Michael Contarenus ibunt] ad Basaitum, [in Greciam sive in Turchiam, quia] inter Suam Excellentiam et dominum Imperatorem non erat illa sincera caritas et ille amor qui solitus esse erat, ymmo quod ipsa Sua Excellentia erat maxime turbata contra eum. [Derelinquat odium,] quia istud est res virtuosa et laude digna, specialiter contra *(sic)* inter quos fuit tanta serenitas et, prestante Domine, poterit in futurum, quanta fuit inter eos. [Concludant pacem.—Loquatur de casibus fedifragii que ipsis cognita sunt, etiam «de blado».] Si dominus Imperator predictus, quia est ligatus cum Ianuensibus de Pera, vobis dicet, sicut certi sumus eum dicturum, et requiret quod vos procuretis quod ipsi sint inclusi in illa pace et concordio, quod aliter facere non possit, quod in tractatu quem faciatis debeatis istud facere et procurare... Si vero, facta omni instantia et omni possibili experientia, non possetis ipsum Basitum inducere ad condescendendum ad concordium et compositionem, propter appetitum quem haberet ad destructionem illius Imperij et Imperatoris, quia, ut certi sumus, ipse dominus Imperator semper paratus erit ad omnia rationabilia et honesta ac sibi possibilia, poteritis, quando vobis videbitur et cadet in proposito, cum

illis verbis que vobis videbuntur, dicere quod illud quod querebamus et vellemus libenter de ista reconciliatione et pace inter Suam Excellenciam et Imperium erat ut ambo partes forent et permanerent in quiete et pace, quia esset utilis et bona pro utraque parte, cum nobis appareat quod, procedente novitate et malivolentia antedicta, facta possent maiora mala et scandala quam sint illa que videntur ad presens. [Factum in Gallipoli habuit istum pretextum. Queratur transitus ut possent viagium facere] navigia nostra euntia ad partes Superioris Romanie et Maris Maioris et inde redeuntia. [De «subventione bladi». Demonstretur quod Neapolis, Argos, Athene iuris via occupate sunt. Loquatur etiam de treugis Ioannis, filii Andronici, et dicte treuge innoventur,] non faciendo mentionem de dicto nepote suo, quia non vult quod nominetur, cum dicat ipsum numquam fuisse Imperatorem... Quia pridie, quando ambassiator ipsius domini Imperatoris fuit ad presentiam nostram, jpse requisivit a nobis subventionem pecunie, dicendo de volendo nobis in pignus dare vestem Yhesu Christi et alias certas reliquias suas, et nos fecimus sibi responsionem quod de brevi missuri eramus ad illas partes de nostris ambassiatoribus. [Credunt] quod difficiliter ille reliquie removeri possent de Constantinopoli secundum scientiam suorum, qui illas habent in tanta reverentia, quod, si istud viderent, male pacienter tolerarent et de levi possent scandalum suscitare, quod nullo modo videre vellemus. [Respublica magnis debitis impedita est. Ambaxiatores postulent renovationem tractatus cum Alto-Loco et Palacia. Dabuntur 500 ducati pro Baisito et baronibus, «in argenterijs et alijs rebus per vos emptis.»]

(*Ibid.*, fol. 107 Vo—9.)

LII.

22 februarii 1396.

[Pro Blanco de Ripa, ambaxiatore et consule Tane. Ibit ad Imperatorem] qui in dominio potentior erit... Credimus esse Toctamis. [Demonstrabit] displicentiam et turbationem de adversitatibus et persecucionibus que Imperium suum passum est per illum jniquum et perfidum Çamberlanum, qui tam inhumane et contra omnem equitatem Suam Imperialem Excellentiam et Imperium suum tanto tempore molestavit et qui, false et contra fidem suam et promissiones datas nostro consulj et mercatoribus nostris, tamquam predator et fur, intromisit et cepit omnes cives et mercatores nostros, eorum bona omnia usurpando et igni cetera concremando, dando ipsis magnas taleas et demum partem eorum in servitutem et extremam miseriam abducendo... Ipse Tamberlanus cremari fecit et destrui totum territorium nostrum, ubi consules nostri se cum nostris mercatoribus reducebant, stabant, mercabantur et faciebant facta sua sine molestia aliorum, similiter etiam sui subditi et mercatores, que casus dabat, se et sua illinc

reducebant, quod erat magnus honor sui Imperii. [Volunt] ut nos possimus fortificare ipsum territorium nostrum et in illo seu in illa parte eius que nobis videbitur, facere fieri unum cavassera, in quem, quando casus daret, quod absit, sicut nunc accidit, nostri possint se cum securitate reducere et bona sua. [Procuret reducere pactum in meliorem statum. Facta fuit] mercatoribus nostris euntibus cum caravanis infra terram... certa mançaria... per suos. [Obtineatur «unum paesanum de argento» pro exemptionibus. Legatus habebit unum «trucimanum» et unum «bastonerium». Solvantur 300 ducati pro expensis.]

(*Ibid.*, fol. 110 Vo sqq.)

LIII.

22 februarii 1396.

[Pro Iacobo Gusoni, ambaxiatore et baiulo Trapesundarum. Imperator per literas suas vocaverat mercatores venetos. Tollantur «manzerie». Attingitur «illa pars muri quam alias facere promisit in castro nostro» et que nondum perfecta erat. «Grisobolum» renovetur. Exenia importebunt 120 ducatos.] Tu debeas tibi reparari facere habitationem intra castrum nostrum, in qua habitare possis cum tua familia et etiam pro reparatione aliqua dicti castri. Habebit interpretem et «bastonerium».]

(*Ibid.*, fol. 111 Vo—2.)

LIV.

24 februarii 1396.

[Capitaneus culphi,] doı stabit in partibus Romanie, non debeat intra strictum damnificare Turchos, nec ligna sua eundo et redeundo; si damnificassent vel damnificare vellent nostros et nostra navigia. [poterit facere ad libitum. Non navigabit ultra Tenedum. Communicabit nova.]

(*Ibid.*, fol. 112.)

LV.

6 iulii 1396.

....Capitaneus generalis scribit quod alacriter ibit ad exequendum nostra mandata in partibus Romanie contra Turchos cum quatuor galeis sibi commissis....

(*Ibid.*, fol. 140 Vo.)

LVI.

20 iulii 1396.

Propter illa que habentur modo ultimo de partibus Romanie, de potentia Basiti, que multiplicat in partibus et loco Galipolis, tam de gentibus, quam

navigijs, cum quibus magis vigilare videtur ad damnum christianorum euntium et redeuntium per strictum quam primo faciebat, [fiunt provisiones per galeas Nigropontis et Egeopelagi.]

(*Ibid.*, fol. 141 Vo.)

LVII.

17 iunii 1398.

[Capitaneus culphi ibit cum galeis Constantinopolim et Peram. Salutabit Imperatorem et communicabit sibi magnas expensas quas Respublica in Occidentis partibus habet. Tamen,] ad confortum et auxilium suum, ortando et inducendo ipsos quod stent constantes et virilis animj ad substentationem et conservationem suam, [tentabit ut fiat «aliquis tractatus pacis vel concordij cum Baysito».]

(*Ibid.*, XLIV, fol. 45 Vo—6.)

LVIII.

9 ianuarii 1399.

Cum, per ea que undique divulgantur et senciuntur, spiritus et jntentiones Baysiti Imperatoris Turchorum viderentur esse multum jntente et vigilare ad damna nostre jnsule Nigropontis, sentimus etiam quod ipse mittit magnum exercitum gentium ad partes Amoree, [fiunt provisiones].

(*Ibid.*, fol. 81.)

LIX.

27 februarii 1400.

[Imperator Constantinopolis postulat] in isto suo recessu... quatenus placeat concedere quod, in casu quo frater eius, dominus dispotus Misistre, propter molestias Turcorum, deliberaret cum sua familia recedere de dictis partibus et reducere se ad terras nostras Crete, Coronis et Modonis, [recipiatur super galeas]. Licet speremus in gratia Christi quod talis casus non accidet... Similiter dixit et similem requisitionem fecit de domina Imperatrice, consorte sua, et sua familia, quam dimisit in Malvasia. [Hoc quoque fieri potest. Galeas armare dispositi sunt. *Adiunctum* est:] quod fortasse casus occurreret quod domina Imperatrix non staret bene in Malvasia vel in Maura, ubi ordinavit ipsam debere esse, [et iret Coronum vel Mothonum, recipietur solum cum quinque sociis], cum filijs et filiabus ac familia sua.

(*Ibid.*, fol. 145 Vo.)
